

Yılmaz Öztuna

20 Eylül 1930'da İstanbul'da doğdu. 1950-57'de Paris'te bulundu. Siyasal Bilgiler ve müzik öğrenimi gördü. Tarih doktoru olan Öztuna, 1960'ta İstanbul büyük basınında profesyonel gazeteciliğe başladı. 1969'da milletvekili seçilip Ankara'ya yerleşti. Özel sektörde ve devlette genel yayın müdürlüğü, TRT'de baş danışmanlık ve çeşitli kurullarda üyelik, MEB ve Kültür Bakanlığı ihtisas kurullarında üyelik, yönetim kurulları üyelikleri yaptı. İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nı ve İstanbul Türk Müziği Devlet Korosu'nu kurdu. Kültür Bakanlığı'nın ve Konya Selçuk Üniversitesi'nin de kurucularındandır. Yılmaz Öztuna'nın kitaplarının detaylı listesi bu cildin sonunda yer almaktadır.

©T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

1097

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ

397

ISBN 975-17-0469-3 (takım)

ISBN 975-17-0470-7

www.kulturturizm.gov.tr

e.posta: kultur@kutuphanelergm.gov.tr

Öztuna, Yılmaz

Devletler ve hânedanlar / Yılmaz Öztuna.- 3. bsk.-Ankara:
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

5 c.; 24 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları;
1097, 1101, 1225, 1345, 1831. Kütüphaneler ve Yayınlar Genel
Müdürlüğü kültür eserleri dizisi; 397)

İçindekiler: 1.c.İslâm devletleri-2.c. Türkiye (1074-1990)
-3.c. İlk çağ ve Asya Afrika devletleri-4.c. Avrupa devletleri-
5.c. Latin Avrupa-Amerika.

ISBN 975-17-0469-3 (tk.)

ISBN 975-17-0470-7 (1.c.)

I. k.a. II. Seriler.

929.7

ÜÇÜNCÜ BASKI

1.500 Adet

(Birinci Baskı 1989 - İkinci Baskı 1996)

BASIM YERİ, TARİHİ

Öncü Basımevi

(0 312) 384 31 20(Pbx)

ANKARA - 2005

DEVLETLER ve HÂNEDANLAR **İslâm Devletleri**

Cilt:1

İlaveli 3. Baskı

Yılmaz Öztuna

T. C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI

[illegible]

ÖNSÖZ

Yaşadığımız yeni bin yıl, düşüncede, bilim ve kültürde katma değer yaratamayan toplumların, atılım yapma potansiyelini de kaybettiği, küreselleşen dünyada eriyip yok olmaya doğru gittiği bir dönem olacaktır.

Milletlerin hayatında kültürün önemi; toplumsal kalkınmanın asıl gücünün kültürel kalkınmadan geçtiğinin anlaşılmasında yatmaktadır. Kültürler arası iletişim ve etkileşimin yoğun yaşandığı küreselleşen dünyamızda, toplumların yapacağı atılımın bu gerçeğe bağlı olduğunun farkındayız.

Bu anlayışla Türk kültür, sanat ve edebiyatının seçkin eserlerinin dünyanın çeşitli dillerinde yayımlanmasına yönelik "Çeviri Destek Projesi"ni uygulamaya geçirdik. Bu proje ile kültürel mirasımızın ve tarihten gelen birikimimizin ülkemiz dışındaki geniş kitlelere ulaşması ve paylaşılması yolunda dünya kültürüne yapacağımız önemli katkılar olacaktır.

Kurumlarımız "değer üreten" kurumlar haline geldikçe, düşüncenin önündeki engeller aşıldıkça, kurumlarla bireylerin etkileşimi arttıkça, düşünsel birikimin ekonomik birikim kadar hayati öneme sahip olduğu genel kabule dönüştükçe ve hepsinden önemlisi bu yaklaşım bir "toplumsal irade" biçimini aldıkça, toplum olarak hedeflerimize daha hızlı ve daha kolay ulaşacağız.

Çabamız; okuyan, düşünen ve üreten bireylerin oluşturduğu, kendi değerleriyle tanışık ve barışık bir topluma ulaşmaktır. Bunu sağlamak için de dışa dönük ve evrensel kültüre katkıda bulunan bir yayın politikası ve sektörleşmiş bir yayın dünyasının oluşmasını sağlamaktır.

Atilla Koç
Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

İçindekiler VIII - XIV

Önsöz XV - XVII

Kısaltmalar XVIII

Birinci Kitap: HİLÂFET (s. 1-174)

I. HÂŞİMÎLER (s. 3-93): Kuzey Arabları 3, Kureyş 23, Hâşimîler 37, Peygamber 42, İlk Müslümanlar 43, Hicret 47, Peygamber'in Zevceleri ve Çocukları 48, Devlet Başkanı Olarak Peygamber (622-632) 54, Bedr 55, Uhud 55, Hendek 56, Hudeybiye 56, Hayber 56, Mekke'nin Fethi 57, Hicret'in 9. Yılı 58, 10. Yıl 58, 11. Yıl 59, Hulefâ-yı Râşidîn: 1 - Ebû- Bekr 59, 2 - Ömer 62, 3 - Osmân 64, 4 - Alî 65, Aşere-i Mübeşşire: Talha 67, Zübeyr 68, Abdürrahmân 70, Sâ'd 70, Sa'îd 71, Ebû-Ubeyde 72, Evlâd-ı Alî 72, Hasan 74, Hüseyin 74, Hicret'in 12. Yılı 75, 13. Yıl 75, 14. Yıl 75, 15-19. Yıllar 78, 20-26. Yıllar 77, 27-34. Yıllar 78, 35-37. Yıllar 79, 38-40. Yıllar 80, Hicret'in 41. Yılı 81, Hasan b. Alî Evlâdı 81, Hüseyin b. Alî Evlâdı 85, Oniki İmâm 93.

II. EMEVÎLER (s. 94-110): Emevî Hânedânının Yapısı 94, Emevî Halifeleri 96, Emevîler'in Nesebi 96, Emevî Devrinin Karakteristik Olayları (661-750) 103, Kerbelâ 104.

III. ABBÂSÎLER (s. 111-133): Abbâsî Hânedânının Yapısı 111, Abbâsîler'in İlk Asrında Bâzı Karakteristik Olaylar 113, Abbâsî Halifeleri 114, Mısır'da Abbâsî Halifeleri 115, Abbâsîler'in Nesebi 116, Mısır Abbâsîleri 127, Halifelerin Tam Listesi (632-1924) 130.

IV. EMSÂR (İslâm İmparatorluğu'nun Eyâletleri) (s. 134-168): Emîrül-Ümerâlar 134, Abbâsî Hilâfet Vezîrleri 135, Emîrül-Ümerâ Vezîrleri 139, Bermekîler 139, Hâkaanîler 140, Fûrâtîler 141, Benû-Mukle 141, Âlû'r-Reqîl 141, Berîdîler 142, Benû-Cüheyr 142, Mühellebîler 143, Nevşehrîler 144, Benû-Câ'fer 144, Hereşîler 145, Benî Fesâncîs 145, Amîdîler 145, Bentül-Magribî 145, Benû-Mâkûlâ 145, Şehrzûriyye 146; Yemen Sâsânî Vâlîleri 146, Mekke Vâlîleri 147, Medîne V. 148, Mısır V. 149, Mısır'da Türk Hâkimiyetinin Başlangıcı 150, Mısır'ın Son Abbâsî Vâlîleri 152, Şâm (Suriye) V. 152, Haleb V. 153, Mûsul V. 153, Bağdâd Eyâleti 154, Basra V. 155, Kûfe V. 157, Rey V. 158, Fârs V. 158, Horâsân V. 159, Endelûs V. 160, İfrîkîye V. 160, Yemen V. 161, Âzerbâycân V. 162, Ermeniyiye V. 162, Taberistân V. 163, Sind V. 163, İslâm (Arab) İmparatorluğu'nun Coğrafyası 164, Abbâsî Halifelerinin Şeceresi 166, Arab İnsan İsimleri Hakkında 166.

Bibliyografya (s. 186-174)

İkinci Kitap: İSPANYA (s. 175-202)

I. ENDÜLÜS EMEVİLERİ (s. 177-182): Endülüs Vâîleri 177, Endülüs Emevî Devleti 178, Endülüs Emevîleri 180, Endülüs Emevîleri'nin Şeceresi 180.

II. İSPANYA'da MÜSLÜMAN DEVLETLERİ (Birinci Dönem: 1031-1086) (s. 183-194): Emevîler'den Sonra İspanya 183, Hammûdîler 183, Zîrîler 185, Abbâdîler 1785, Cehverîler 186, Sumâdîhler 186, Tucîbîler 187, Hûdlar 188, Dâniye Melikleri, 188, Turtûşa Melikleri 189, Benû-Zî'n-Nûn 189, Â'mîrîler 190, Eftâsîler 191, Mayorka Melikleri 191, Birzâlîler 191, Ronda Emîrleri (İfrânîler) 192, Dammarîler 192, Arkus Emâreti 192, Bekrîler 192, Benû-Yahyâ (Yahsûbîler) 193, Müzeynîler ve Hârûnîler 193, Tayfûrîler 193, Rezînîler 193, Kaasimîler 194.

III. İSPANYA'da MÜSLÜMAN DEVLETLERİ (İkinci Dönem: 1086-1492) (s. 195-199): Murâbîtlar ve Muvahhidler 195, Mürsiye Melikleri 196, Mürsiye Hûdları 196, Minorka Emâreti 197, Niebla Emâreti 197, Batalyavs Emâreti 197, Garnâta Nasrî Melikliği (1232-1492) 197.

Bibliyografya (s. 200 - 202)

Üçüncü Kitap: KUZEY AFRİKA (Magrib) (s. 203 - 269)

I. HÂRİCÎ HÂNEDÂNLARI (s. 205 - 208): Kuzey Afrika'nın Arab İmparatorluğu'ndan Kopması 205, Rüstemîler (776-908) 206, Midrârîler (772-977) 207,

II. İLK KUZEY AFRİKA İSLÂM DEVLETLERİ (s. 209-223): İdrîsîler (789-974) 209, Aglebîler (800-909) 212, Sicilya Vâîleri 213, Sicilya'da Kelbîler (Hüseynîler) (948-1052) 215, Bari Emîrleri 216, Girit'te Hafsîler (828-961) 217, Zîrîler (972-1148) 218, Hammâdîler (1014-1152) 219, Magrâvîler 220, İfrânîler 222, Isâmîler 222, Horâsânîler 222, Lemtûnîler 223.

III. MURÂBİT VE MUVAHHİD İMPARATORLUKLARI (s. 224-229): Murâbîtlar (1056-1147) 224, Benû-Gaaniye Melikleri 226, Muvahhidler (1121-1269) 227.

IV. LİBYA (s. 230-233): İslâm Devrinde Libya 230, Trablus'da Küçük Emâretler 232, Libya'da İtalyan İdâresi (1911-1943) 232, Bugünkü Libya 233.

V. TÛNUS (s. 234-240): Hafsîler (1228-1574) 234, Osmanlı Eyâleti Tûnus (1574-1881) 238, Cerbe'de Benû-Zekerîyyâ 239, Fransa İdâresinde Tûnus (1881-1956) 239, Bugünkü Tûnus 240.

VI. CEZÂYİR (s. 241-247): Türkler'e Kadar Cezâyir 241, Abdülvâdîler (1236-1555) 242, Müznîler (1275-1541) 244, Cezâyir'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517-1830) 245, Emîr Abdülkaadir (1832-1843) 246, Fransız İdâresi (1830-1962) 246, Bugünkü Cezâyir 247.

VII. FÂS (s. 248-265): Merînîler'e Kadar 248, Merînîler (1197-1550) 249, Vattâsiler 252, Sâ'dî Şerifleri (1509-1658) 253, Filâlî Şerifleri 256, Sûdân Paşaları (1590-1780) 260, Fâs'da Fransız Rejimi (1912-1956) 262, Fâs'ın Eski Sınırları ve Nüfusu 263, Bugünkü Fâs 264, Bugünkü Moritanya 265.

Bibliyografya (s. 266-269)

Dördüncü Kitap: SİYAH AFRIKA (s. 271-316)

I. BATI ve ORTA AFRIKA'da MÜSLÜMAN ZENCÎ HÂNEDEÂN LARI (s. 273-306): Gao Krallığı 273, Keita 275, Timbuktu 276, Begirmi 276, Vaday (1635-1912) 277, Bambara 278, Tukulör 278, Futâ Callon 281, Adamâwâ (Yola) 282, Kaarta (1670-1891) 282, Bornû 283, Kano (998-1807) 285, Katsina (1554-1806) 286, Nupe (1531-1835) 286, Argundu Kebbi (1515'den Günümüze) 286, Zaria ve Abuja (1505'den Günümüze) 287, Kano (1807'den Günümüze) 287, Zaria (1804'den Günümüze) 287, Bauçi (1805'den Günümüze) 288, Katsina (1806'dan Günümüze) 288, Nupe (1832'den Günümüze) 288, Ilorin (1830'lardan Günümüze) 288, Dagompa (1500'den Günümüze) 289, Kuande (Bariba) 289, Kuzey Nijerya Müslümân Emâretleri 290, Sokoto Sultânları 300, Diğer Afrika Hânedânları 303.

II. BUGÜNKİ BATI AFRIKA MÜSLÜMAN ZENCÎ DEVLETLERİ (s. 307-313): Nijerya 307, Sierra Leone 308, Gambiya 309, Gine-Bissau 309, Senegal 309, Mali 310, Gine 310, Nijer 311, Çad 311, Orta Afrika 311, Kamerun 312, Gabon 312, Müslümânlar'ın Azınlık Oldukları Devletler 313.

Bibliyografya (s. 314-316)

Beşinci Kitap: MISIR (s. 317-374)

I. MISIR'da İLK TÜRK HÂNEDEÂN LARI (s. 319-322): Tolunlular (868-905) 319, İhşîdîler (934-969) 321.

II. FÂTİMÎLER (s. 323-330): Fâtımîler (910-1171) 323, Nesebleri 324, Fâtımî Vezîrleri 326, Fâtımîler'in Şâm Vâlîleri 327.

III. EYYÜBÎLER (1171-1250) (s. 331-344): Eyyübî Hânedânının Yapısı 331, Mısır Sultânları 334, Şâm Melikleri 334, Haleb 335, Ba'albek 335, Kerek 335, Meyyâfârikiyn 335, Hısn-Keyfâ 335, Yemen 336, Busre 336, Hamâ 336, Hums 336, Bânyâs Melikleri 336, Hânedân Üyeleri 337.

IV. MEMLÛKLER (1250-1517) (s. 345-354): Memlûkler 345, Bahrî Memlûk Sultânları 347, Burcî Memlûk Sultânları 348, Bahrîler'in Şeceresi 349, Burcîler'in Şeceresi 451, Memlûkler'in Şâm 353 ve Haleb 354 Vâlîleri.

V. DOĞU AFRIKA MÜSLÜMAN ZENCÎ DEVLETLERİ (s. 355-362): Func Melikleri ve Dârfûr 355, Mehdî 358, Rabah 358, Harâr 359, Somali Emirleri (1270-1526) 359, Şirâzîler (Kilve) 360, Kota Kota (1845-1895) 361, Komor Adaları 361.

VI. BUGÜNKİ DOĞU AFRIKA MÜSLÜMAN DEVLETLERİ (s. 363-367):
Mısır 363, Sûdân 365, Uganda 366, Somali 366, Cibuti Afar 367, Komor 367, Arab Birliği 367.

Bibliyografya (s.368-373)

Altıncı Kitap: ARABİSTAN (s. 375-449)

I. YEMEN (s. 377-386): Ziyâdîler (820-1022) 377, Yâ'fûrîler (861-997) 378, Ressîler (897-1300) 378, Neccâhîler (1022-1159) 380, Suleyhîler (1038-1099) 381, Zürey'îler (1083-1200) 382, Hemdânîler (1099-1174) 382, Mehdîler (1159-1174) 383, Resûlîler (1229-1454) 383, Tâhirîler (1446-1538) 385, Osmânî Devri (1516-1919) 385, Bugünkü Yemen 385, Bugünkü Güney Yemen 386.

II. UMMÂN (s. 387-402): Cülendîler (Ezdîler) 387, Yâ'rûbîler (1624-1741) 389, Ummân İmâmları ve Sultânları (Sa'îdîler) 390, Zengîbâr Sultânları 394, Ummân Sultânları 394, Zengîbâr Hânedânı 399, Bugünkü Ummân 402.

III. HİCÂZ (s. 403-405): Uhayzırlar (865-961) 403, Müsevî Şerîfleri (956-967) 404, Hâşimî Şerîfleri (967-1202) 404, Benû-Mehnâ (1187-1481) 404, Osmânî Devri 405.

IV. KÖRFEZ (s. 406-428): Karmatîler (899-1030) 406, Bugünkü Arab Emîrlikleri 407, Ebû-Dabî Şeyhleri 409, Dübeyy Şeyhleri 409, Şârce (eş-Şârîka) 409, Re'sûlî-Hayme Şeyhleri 411, Kelbe Şeyhleri 411, Bugünkü Katar 411, Âl Bû-Felâh 412, Âl Bû-Felese 413, Kasîmî Hânedânı 413, Hayme Hânedânı 414, eş-Şarqî Hânedânı 415, Âl Alî 415, en-Nu'aymî Hânedânı 416, Sâni Hânedânı 416, Bugünkü Bahreyn 417, Bahreyn Hânedânı 418, Bugünkü Küveyt 419, Kûveyt Hânedânı 421.

V. SU'ÛDÎ ARABİSTAN (s. 429-445): Vehhâbî Mezhebinin Zuhûru 429, Su'ûdî Hânedânı 432, Su'ûdî Hükümdârları 434, Bugünkü Su'ûdî Arabistân 434, Su'ûdî Hânedânı Şeceresi 435.

Bibliyografya (s. 446-449)

Yedinci Kitap: Selçuklular'dan önce IRAK ve SURİYE (s. 451-469)

I. IRAK (s. 453-457): el-Batâih (949-1215) 453, Ukaylîler (996-1096) 454, Mezyedîler (1012-1150) 456, Selçuklular'dan beri Irak 457.

II. SURİYE (s. 458-463): Hamdânîler (929-1003) 458, Cerrâhîler (969-1116) 460, Benû-Hafâce (984-1063) 461, Mirdâsîler (1025-1080) 461, Ammârîler (1040-1108) 462, Benû-Müknûz (1081-1157) 462, Suriye Bâtunîleri (1126-1273) 463, Selçuklular'dan beri Suriye 463.

III. BUGÜNKİ KUZEY ARABİSTAN İSLÂM DEVLETLERİ (s. 464-467):
Bugünkü Ürdün 464, Bugünkü Irak 465, Bugünkü Suriye 466, Bugünkü Lübnân 466.

Bibliyografya (s. 468-469)

Sekizinci Kitap: SELÇUKLULAR (s. 471-519)

I. SELÇUKOĞULLARI (s. 473-490): Türk Selçuklu İmparatorluğu 473, Selçukoğulları'nın Başlangıcı 475, Büyük Selçuklular (1040-1157) 478, Sultân Alp-Arslan Âilesi 479, Sultân Melik-Şâh Âilesi 481, Büyük Selçuklu Hâkanları 484, Irak Selçukluları (1118-1194) 484, Sûriye Selçukluları (1078-1122) 488, Kirmân Selçukluları (1041-1187) 489.

II. SELÇUKLU VEZİRLERİ (s. 491-494): Büyük Selçuklular'ın Büyük-Vezîrleri 491, Nizâmü'l-Mülk Âilesi 493, Bağdâd Şahneleri (1059-1142) 494.

III. SELÇUKLU ATABEYLİKLERİ (s. 495-508): Atabeylik Müessesesi 495, Şâm Atabeyleri (Böriler) (1104-1154) 496, Belâtanus Atabeyleri (Humarteginliler) (1188-1287) 497, Erbil Atabeyleri (Beyteginliler) (1144-1233) 498, Mûsul Atabeyleri (Zengîler) (1122-1262) 499, Fârs Atabeyleri (Salgurlular) (1137-1286) 503, Âzerbaycân Atabeyleri (İldenizliler) (1146-1225) 506, Karabağ Beyleri (1155-1189) 507, Eher Beyleri (1191-1226) 507, Horâsân Atabeyleri (Kumaclar) 507.

IV. KÜRD ATABEYLERİ (s. 509-513): Şebânkâre Atabeyleri (1056-1355) 509, Lûristân Büzûrg Atabeyleri (Hezârespîler=Fazlûye Hânedânı) (1155-1424) 511, Lûristân-ı Küçük Atabeyleri (Hürşîdiler) (1152-1597) 512.

V. HARZEM-ŞÂHLAR (1097-1231) (s. 514-517): Hânedânın Yapısı 514, Harzem-Şâhlar 515.

Bibliyografya (s. 518-519)

Dokuzuncu Kitap: MOĞOLLAR (s. 521-571)

I. MOĞOLİSTAN ve ÇİN (s. 523-537): Cengiz'in Ataları 523, Cengiz Han Âilesi 525, Kerait Kralları 526, Cengiz'in Çocukları 527, Ögedey Hânedânı 528, Tulı Han Hânedânı 530, Çin'de Kubılay Hânedânı (1259-1368) 531, Moğolistan Hanları (1368-1945) 533, Büyük Kağanlar (1206-1294) 535, Çin İmparatorları (1294-1368) 535, Moğolistan Hanları (1368-1924) 536, Yunnan 537.

II. DOĞU AVRUPA : CUCİ ULUSU ve ALTIN-ORDU (s. 538-555): Volga Bulgarları (770-1400) 538, Cuci Ulusu 539, Altın-Ordu Hâkanlığı (1223-1502) 541, Ak-Ordu 543, Tokay-Timur Şûbesi 544, Şıban Şûbesi 546, Batu Hânedânı 546, Kazan Hanlığı (1437-1556) 548, Kasım Hanlığı (1445-1681) 551, Astırhan Hanlığı (1466-1557) 552, Sibiryâ Hanlığı (1563-1656) 553, Mangıt-Nogay Beyleri 555.

III. İRAN: İLHANLILAR (s. 556-569): İran Moğolları (1256-1344) 556, İlhanlılar 559, İlhanlılar'ın Şeceresi 560, Cüveynî Âilesi 563, Reşîdüddîn Âilesi 564, Togay-Timurlular (1337-1409) 565, Emîr Nevruz 565, Çobanlılar (1317-1355) 566, İncîlar (1303-1357) 565, Kutlug-Hanlar (1222-1358) 567.

Bibliyografya (s. 570-571)

Onuncu Kitap: TİMURLULAR (s. 573-619)

I. TİMURLU İMPARATORLUĞU (1370-1512) (s. 575-582): Devletin Karakteri 575, Semerkand (Mâverâünnehr) Hâkanları (1370-1512) 579, Herât (Horâsân) Hâkanları (1380-1507) 580, Hâkanlık Veliâhdleri 581, Herât Veliâhdleri 582.

II. CİHÂNGİRÎLER (s. 583-584): Cihângîr Mîrzâ (1356-1376) 583, Cihângîr Mîrzâ oğulları 583.

III. ÖMER-ŞEYHÎLER: (s. 585-591): Ömer-Şeyh Mîrzâ (1356-1394) 585, Ömer-Şeyh'in Oğulları 585, Baykara Mîrzâ 578, Sultân Hüseyin Baykara 588.

IV. ŞÂHRUHÎLER (s. 592-597): Sultân Şâhruh (1377-1447) 592, Baysungur Mîrzâ 594, Sultân Ulug Beğ 596.

V. MİRÂN-ŞÂHÎLER (s. 598-608): Mirân-Şâh Mîrzâ (1366-1408) 598, Sultân Ebû-Sa'îd 601, Sultân Mahmûd 604, Veys Mîrzâ 606, Ömer-Şeyh Mîrzâ 607.

Bibliyografya (s. 609-619)

Onbirinci Kitap: TÜRKİSTÂN (s. 621-702)

Giriş 623, I. KARAHÂNİLİLER (848-1212) (s. 626-637): Karahânîliler 626, Karahânî Kağanları 628, Hânedânın Şeceresi 630, Buhârâ Hudât'ları 633, Âl-i Bürhân 634, Yalavaçlar 634, Eski Harzem-Şâhlar 635.

II. BATI TÜRKİSTAN (CUCİ ULUSU) (s. 638-665): Harzem (Hıyve) Hanları (1511-1804) 638, Kogratlar (Hıyve Hanları) (1804-1920) 641, Şeybânîler (1501-1598) 643, Cânîler (1598-1785) 646, Mangıtlar (1785-1920) 648, Hokand (Fergana) Hanları (1700-1876) 651, Kazakistan Hanları (1227-1873) 655, Kazak Hanlarının Şeceresi 661, Enver ve Cemâl Paşalar Türkistân'da 663.

III. DOĞU TÜRKİSTÂN (ÇAĞATAY ULUSU) (s. 666-688): Çağatay Ulsu 666, Tuğluk Timur Han 671, Yûnus Han 672, Sultân-Mahmûd Han 673, Sultân-Ahmed Han 675, Sa'îd Han 676, Kalmuklar 677, Hoca-Hanlar 679, Yâkub Han ve Çin İstîlâsı 681, Duğlatlar 686, Gulca Beyliği 688.

IV. BUGÜNKİ TÜRKİSTÂN (s. 689-698): Batı Türkistân 689, Sovyet Türkleri 692, Güney Türkistân 696, Doğu Türkistân 696, Bugünkü Türkistân 697.

Bibliyografya (s. 699-702)

Onikinci Kitap: İRÂN VE KAFKASYA (s. 703-818)

I. SELÇUKLULAR'dan ÖNCE İRÂN (s. 705-721): Cüstânîler (805-919) 705, Dülefilere (825-898) 705, Hasenveyhler (959-1015) 706, Annâzîler (991-1046) 706, Tâhîrîler (821-875) 706, Saffârîler (867-1500) 708, Sâmanîler (874-999) 711, Bânîcûrîler (848-949) 712, Âl-i Muhtâc (850-960) 713, Ferîğûnîler (892-1018) 713, Fîrûzânîler (880-1000) 714, Sîmcûrîler (910-1001) 714, İlyâsîler (929-975) 714, Andarâba Emîrleri (970-984) 715, Şârîler (980-1155) 715, Büveyhîler (932-1056) 715, Büveyhî Vezîrleri 720.

II. KAFKASYA (s. 722-730): Sâciler (889-929) 722, Müsâfiriler (930-1200) 723, Şîrvân-Şâhlar (799-1551) 726, Hâşimîler (869-1069) 729.

III. SELÇUKLULAR'dan SONRA İRÂN (s. 731-740): Yezd Atabeyleri (Kâkûyîler) (1008-1274) 731, Alamût (İsmâîlîler) (1090-1256) 733, Hürmüz (1050-1600) 734, Lâr (1198-1566) 736, Muzafferîler (1314-1393) 736, Serbedârîler (1337-1381) 737, Celâyîrîler (1336-1431) 738.

IV. HAZAR GÜNEYİ (s. 741-753): Hazar Güneyi 748, Pâdûspânîler (646-1594) 742, Bâvendîler (665-1349) 746, Taberistân Alevîleri (864-1033) 748, Ziyârîler (927-1090) 750, Kıvâmîler (Seyyidîler) (1359-1596) 751, Kârkiyâîler (1359-1590) 751, İshâkıyler (1517-1591) 753.

V. YENİ ÇAĞ'da KAFKASYA (s. 754-758): Abhazistân (1775-1864) 754, Ku-ba Hanlığı (1650-1820) 755, Şeki Hanlığı (1741-1820) 756, Bâkû Hanlığı (1747-1806) 756, Karabağ Hanlığı (1748-1822) 757, Gence Hanlığı (1747-1806) 757.

VI. İRAN TÜRK İMPARATORLUĞU (s. 759-813): Karakoyunlular (1437-1467) 759, Akkoyunlular (1467-1501) 764, Safevîler (1501-1736) 770, Üveysîler (1722-1729) 789, Avşarlar (1736-1749) 790, Zendler (1749-1794) 792, Kaçarlar (1794-1925) 794, Pehlevîler (1925-1979) 806, İrân İslâm Cumhûriyeti 809, İrân'ın Târîhi Coğrafyası 810, Bugünkü İrân 811.

Bibliyografya (s. 814-819)

Onüçüncü Kitap: HİNDİSTAN (Afganistan ve İndonezya) (s. 821-1032)

I. HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU (s. 823-845): Gaznelîler (1001-1187) 823, Gurlular (1187-1206) 828, Memlûkler (1206-1290) 834, Halaçlar (1290-1320) 838, Tuğluklar (1320-1414) 839, Timurlular 841, Seyyidîler (1414-1451) 841, Lûdîler (1451-1526) 842, Sûrîler (1540-1555) 844.

II. HİNDİSTAN TİMUROĞULLARI (1526-1858) (s. 846-909): Timuroğulları'ndan Hindistan Pâdişâhları 846, İmparatorluk Veliâhdleri 847, Bâbur-Şâh (1526-1530) 849, Hümayûn Şâh (1530-1556) 861, Ekber Şâh (1556-1605) 865, Cihângîr Şâh (1605-1627) 868, Şâh-ı Cihân (1627-1658) 871, Âlemgîr Şâh (1658-1707) 875, Bahâdur Şâh I (1707-1712) 878, Azîmü's-Şâh Mîrzâ Oğulları 880, Refiûşşân Mîrzâ Oğulları 881, Cihân-Şâh Mîrzâ Oğulları 881, Cihândâr Şâh Çocukları 882, İkinci Ekber Oğulları 884, Kronoloji (1556-1949) 886.

Bibliyografya (s. 910-923)

III. MÜSLÜMAN HİNDİSTAN DEVLETLERİ (s. 924-959): Kışmîr'de Şâhîler ve Çekkîler (1334-1587) 924, Sind'de Câmîler (1320-1521) 927, Argun-Tarhânlar (1475-1599) 928, Bahâwelpûr Nevvâbları (1739-1959) 930, Hayrpûr Mîrleri (1740-1956) 932, Langalar (1438-1528) 933, Çitrâl Mehterleri (1585-1956) 934, Dîr Nevvâbları (1750-1960) 935, Swât, Emb ve Phulera 936, Kelât Beylerbeyileri (1650-1956) 936, Hârân ve Mekrân 937, Las Bêla Câmîleri 938, Pencâb Nevvâblıkları 939,

Tonk Nevvâbları 939, Cûnâgarh (1737-1947) 939, Pâlanpur 941, Diğer Gücerât Nevvâblıkları 941, Râmpûr (1700-1956) 942, Caorâ (1817-1956) 943, Diğer Orta Hindistan Nevvâblıkları 943, Bhôpâl (1707-1956) 944, Ferruh-âbâd (1714-1858) 947, Bândâ (1750-1858) 947, Ağa-Hanlar (1838-) 948, Üd Nevvâb-Vezirleri (1721-1857) 951, Hânpûr Şarqî Sultânları (1394-1479) 953, Mâlîwâ Guurîler (1392-1561) 953, Hândeş Fârûqîleri (1370-1601) 955, Gücerât Şâhları (1391-1572) 956.

IV. BENGAL (s. 960-967): Bengal Vâlîleri (1202-1340) 961, Bengal Melikleri (1338-1576) 962, Bengal Timurî Vâlîleri (1576-1704) 964, Bengal Nevvâbları (1704-1858) 965, Arakan (1404-1785) 966.

V. GÜNEY HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU (s. 968-976): Behmenîler (1347-1527) 968, Âdil-Şâhlar (1490-1686) 971, Kutb-Şâhlar (1512-1687) 972, Berîd-Şâhlar (1492-1619) 974, Nizâm-Şâhlar (1491-1598) 974, İmâd-Şâhlar (1485-1574) 976.

VI. GÜNEY HİNDİSTAN MÜSLÜMAN DEVLETLERİ (s. 977-989): Mâ'berîler (1325-1388) 977, Maysûr (1761-1799) 978, Karnatik (1698-1755) 980, Banganapalle 980, Haydarâbâd Nizâmları (1706-1956) 981, Kannanor 986, Maldiv Emîrleri (1141-1968) 986.

VII. AFGANİSTAN (s. 990-997): Dürrânîler (1747-1842) 990, Bârekzeyîler (1826-1973) 992.

VIII. İNDONEZYA ve MALAYA (s. 998-1012): Cava 998, Makassar (1565-1816) 1001, Sulu 1001, Borneo 1002, Palembang (1539-1823) ve Siak (1721-1890) 1004, Açe (1514-1903) 1004, Malaya 1007, Bugünkü Malaya Prenslikleri 1007, Malaka Sultânları (1400-1511) 1009, Patani Racaları (1540-1729) 1009, Kedah Sultânları 1010, Pahang 1010, Cohor 1010, Perak 1011, Trengganu 1011, Selangor 1011, Negri Sembilan Emîrleri 1011, Kelantan 1012, Riau-Lingga 1012, Perlis Racaları 1012, Malezya Kralları 1012.

IX. GÜNEY ve GÜNEY-DOĞU ASYA'da BUGÜNKİ MÜSLÜMAN DEVLETLERİ (s. 1013-1023): Afganistan 1013, Pâkistân 1015, Hindistan 1016, Bengladeş 1018, Maldiv 1019, Malaysiya 1019, Brunei 1021, İndonezya 1021.

Bibliyografya (s. 1024-1033)

Hânedânların alfabetik listesi 1035-1040

Karahanlılar'a Dâir 1041-1042

Müellifin Diğer Eserleri 1043-1046

ÖNSÖZ

İslâm Devletleri, Türkiye-Osmanlı sâhası dışında kalan Peygamber'den günümüze bütün İslâm devletlerini ihtivâ eden bir jenealoji (Osm. ilm-i ensâb) kitabıdır. Te'lîfe esâs olan malzeme tam 45 yılda toplanmış, bütün Türkçe, Arapça, Farsça kronikler ve tarihler gözden geçirilmiş, belli başlı dillerdeki modern yayınlar incelenerek değerlendirilmiştir. Her bahsin sonunda, incelenen kitapların başlıcalarının bibliyografyaları verilmiştir. Bunu tâkîb edecek cilt, Türkiye-Osmanlı sâhasını içine alacak olup daha detaylıdır, meselâ 300 kadar Osmanlı vezîr ve ilmiyye âilesinin şeceresini ihtivâ etmektedir. Bu cilt, *İslâm Devletleri* yayınlanır yayınlanmaz dizgiye ve-rilecektir. *İslâm Devletleri*, 'Adnân Mahmûd Selmân tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Arapça tercüme de baskıya hazırdır ve Türkiye dışında yayınlanacaktır.

Elinizdeki cildi 23 eylûl 1980'de tapaja başladım, 3 gün önce 50. yaşımı idrâk etmiştim. Bu cildin tapajı 7 hazîran 1981 günü sona erdi. Bu târihten sonra çıkan kitaplar-daki bilgiler, bu tape edilen metne sonradan eklendi. 26 hazîran 1989 günü kitabın dizgi-sine başlandı. Son formayı 11 eylûl 1989 günü basılmak üzere imzâladım.

İslâm Devletleri, İslâm tarihi araştırmaları için bir müracaat kitabı, bir ma-nuel'dir. Öncelikle jenealoji, ikinci derecede kronoloji'dir. En küçüklerine kadar istisnâsız bütün Müslüman devletlerin hangi zamanda, hangi mekânda, hangi şartlarda yaşadıklarını gösteriyor. 1920'lerden önce İslâm âleminde monarşi dışında bir yönetim hemen hemen meçhul, cumhuriyet tarzı bir yönetim fevkalâde bir istisnâ olduğu için, 7. asırdan 20. asra uzanan bütün Müslüman devletlerde devlet başkanı olarak hükümdarlar vardır. Bu hükümdarlar, belirli hânedanlara mensubdur. Kitabımız, bu hânedanları sıralamaktadır.

Bu tarz jenealoji kitapları, Avrupa ve Hristiyan hânedanları için, mükemmel ve detaylı şekilde mevcuttur. İslâm hânedanları için olanlar ise hem yeni, hem yetersiz, hem detaydan mahrumdur. Bu tip eserler için bugün bütün dünyâda İslâm târihi araştırmalarında en çok kullanılan kitap, Alman müsteşriki E.de Zambauer'in 1927'de Hanover'de Fransızca olarak 2 cilt hâlinde yayınladığı *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islâm*'ıdır. Sâdece İslâm devletleri hükümdarlarının listelerini, cülûs (tahta çıkış) târihlerini (bâzan yıl, bâzan ay, nâdiren gün târihleri ile) verir. Ki-min oğlu olduklarını belirler. Her hânedân için ana kaynağı oluşturan üç dört kitabı bibliyografya olarak zikreder. Tahta çıkmayan prensler ve prensesler, çok istisnâî olarak ve çok önemli görülenler anılmıştır. Bâzı vezîr ve eyâlet listeleri de mevcuttur. Arab kronikleri, bilhassa İbnü'l-Esîr, başlıca kaynağını oluşturur. İsimler transkripsiyonla verilir. Müellifin gayri kaabil-i münâkaşa érudition'u, eserini 60 yıldan beri vaz geçilmez bir manuel hâline koymuştur. 1927'den önce bu sâha için İngiliz müsteşriki Stanley Lane-Poole'ün 1894'te Londra'da basılan *The Muhammedan Dynasties* adlı

manuel'i kullanılıyordu. De Zambauer, bu kitabı, 1927 yılı için, Lane-Poole'un allâmeliğine rağmen eskimiş ve çok eksik olmakla tavsîf eder. Gerçekten ortaya koyduğu eser, Lane-Poole'ü hayliden hayliye aşmıştır. Lane-Poole'un eserini daha çıkar çıkmaz, çok büyük Rus türkolog-müsteşriki Alman asıllı Wilhelm Barthold, Rusca'ya çevirmiş (Sankt Petersburg=Leningrad 1899), ihtisâsı olan Türkistân hânedanları ve diğer bahislerde değerli ilâveler yapmıştır. Bizim büyük epigraf ve nümizmatımız Halîl Edhem (Eldem) Bey, Lane-Poole'un eserini *Düvel-i İslâmiye* adıyla Türkçe'ye çevirirken, Barthold'un düzeltmelerini nazar-ı itibâre aldıktan başka, ihtisas sâhası olan Anadolu beylikleri üzerinde ilâveler yapmıştır. *Düvel-i İslâmiye*, Zambauer'in eseri ile aynı yılda (İstanbul 1927) Maârif Vekâleti tarafından eski harflerle yayınlandı. Halîl Edhem Bey'in eserini küçük ilâvelerle Ahmed Su'âd Süleymân, Arabca'ya çevirmiştir (*Târîhu'd-Düveli'l-İslâmiyye*, 2 cild, Kahire 1972). Zambauer'in 1955'te yeniden basılan eseri de Arapça'ya çevrilmiştir (Zeki M. Hasan Bey, Hasan Bey ve Hasan Ahmed Mahmûd, *Mü'cemü'l-Ensâb ve'l-Üserât fi'l-Târîhi'l-İslâmî*, 2 cild, Kahire, 1951-2). Ahmed Hamdî Cilâd Bey'in *el-Ewweliyyât bi't-Târîhi* (Şâm 1943) aynı mâhiyettedir. Nihâyet İngiliz müsteşriki C.E. Bosworth, küçük boy 264 sahifelik *The Islamic Dynasties* adlı manuel'ini yayınladı (ilk baskı Edinburgh Üniversitesi 1967, küçük düzeltmelerle 1980, Türkçe tercümesi de var). Bu, gene allâme bir müsteşrikin, başlıca İslâm devletlerini, hükümdarlarının cülûs yılları ile veren çok kısa bir rehber kitaptır. Lane-Poole'ü allâme 'Abbâs İkbâl, Farsca'ya tercüme etmiştir (*Tabakaat-i Selâtin-i İslâm*, Tahrân, 1313 Şemsî=1934).

Bugün bütün dünyâ ilim âleminde İslâm devletleri, hükümdarları, hânedanları, cülûs ve ölüm târihleri, nesebleri (jencaloji) için kullanılan kitaplar, bunlardır. Zambauer'inki tercîh edilmektedir. Tafsîlâtın mahrum bulunmasına rağmen, daha sinoptik olması bakımından Bosworth da kullanılmaktadır. Çok eskimiş bulunmalarına rağmen Lane-Poole, bihassa Halîl Edhem'in eserlerini kullananlar da vardır.

Elinizdeki *İslâm Devletleri*, anılan eserlere nisbetle çok büyük tafsîlâtı ihtivâ ediyor. Bütün hânedanların bütün erkek ve kadın üyelerinin târihçe mazbut hepsinin adları verilmiştir. Bu sûretle hükümdar cetvelleri veren yukarıdaki manuel'lerden kesin şekilde ayrılmakta, Avrupa hânedânlarına âit jencaloji kitapları ile eşleşmektedir. Gene kitabınız, târih bakımından mazbut bütün evlenmeleri, mazbut bütün gün ve ay târihlerini, mazbut değilse yalnız yıl târihlerini, büyük görevlilerin listelerini ihtivâ ediyor ve devletlerin yapısı bakımından hem daha etraflı, hem daha modern bilgiler sunuyor ve her bahis, etraflı bir bibliyografya ile nihâyet buluyor. Rastgele seçilecek bir Arab, Fars veya Türk hânedânının, yukarıda anılan kitapların herhangi biri ve en etraflısı olan Zambauer ile *İslâm Devletleri*'nde eş bahisleri açılıp bir kaç dakika incelenirse, bizdeki tafsîlâtın hiç birinde bulunmadığı, hattâ *İslâm Devletleri*'nin ayrı mâhiyetinde bir kitap olarak te'lîf edildiği, derhâl anlaşılır. Ben, benzeri tafsîlât için, yukarıda anılan İslâm

hânedanlarına âid kitapları değil, Avrupa'da yayınlanan Hristiyan hânedanlara âid kitapları örnek aldım.

Jenealoji üzerinde yukarıda anılan kitaplar gibi çeşitli islâmî ilimler sâhaları için vaz geçilmez ana mürâcaat kitapları vardır: Alman müsteşriki Carl Brockelmann'ın Arab dilinde yazılmış bütün eserler ve yazarları üzerinde 5 cildlik *Geschichte der Arabischen Literatur*'u bunlardan biridir. Şimdi bu büyük eserin yerine Fuad Sezgin'in 9 cildi yayınlanan ve 5 cildi yayına hazırlanan *Geschichte der Arabischen Schriftums*'u kullanılmaya başlanmıştır. Bu da bir Türk bilgininin kaleminden ve ömür boyu mesâisinden çıkmış olmakla, Türk ilmi için milletlerarası büyük başarıdır, nitekim İslâm âleminin Nobel'i sayılan Melik Faysal Câizesi'ni kazanmıştır. Elinizdeki İslâm Devletleri'nin de, jenealoji sâhasında aynı duruma geleceği mutlak ve bu da Türk ilmi için az şey değildir.

Fars dilindeki kitaplar ve yazarlar için İngiliz müsteşriki Storey'in (*Persian Literature*), Osmanlı sâhası için aynı mâhiyette Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in (*'Osmânî Müellifleri*, 3 cild), Osmanlı devlet adamları için Mehmed Süreyyâ Bey'in (*Sicill-i 'Osmânî*, 4 cild) eserleri, kendi sâhalarında, bâzıları çok eskimekle berâber, henüz aşulamamış, vaz geçilmez rehber kitaplardır.

Özel isimler ve tâbirler, transkripsiyon alfabesi, fakat Türkçe okunuşları ile yazılmıştır. Şöyle: 'Abd al-Hamîd değil okunduğu gibi 'Abdül-Hamîd, Ahamd değil okunduğu gibi Ahmed, Murûc al-Zahab değil, okunduğu gibi Mürûcû'z-Zehab, Târîh al-İslâm değil okunduğu gibi Târîhu'l-İslâm.... Zîrâ îrâb'sız transkripsiyon ve yalnız 3 sesli (a, i, u) kullanan transkripsiyon, îrâb'da tereddüdü bulunan müsteşriklerce vaktiyle yerleştirilmiş bir sistemdir. Müttehassıs olmıyanlar bu isimleri yazıldığı gibi okunduğunu sanarak hatâya düşüyorlar.

Sonraki ciltte günümüzün devletleri üzerinde ayrı bir bahis açılacak ve bu ciltte 1980 statistikleri verilen İslâm devletleri üzerinde 1990 statistikleri sunulacaktır.

Böylece toplu İslâmî jenealoji gibi kapital bir bahiste, bütün ilim dünyası için son çizgiyi temsil eden bu eserin önümüzdeki asırda mutlaka daha iyileri ve etraflıları yazılacaktır.

Yılmaz ÖZTUNA

Ankara, 25 Haziran 1989

KISALTMALAR

/ yaklaşık, aşağı yukarı

= izdivâcî, eşi, evlenme

'Abb.= 'Abbâs

'Abd.= 'Abdullâh

'Abdür.= 'Abdürrahmân

Ah.= Ahmed

alb.= albay

Al.= Allâh

ann.= annesi

Ank.= Ankara

Alm.= Almanca

Ar.= Arabca

aş.bk.= aşıya bakınız

aş.yk.= aşıya yukarı

ay.es.= aynı eser

A.M., A.Y.= aynı müellif

Bağd.= Bağdâd

başl.= başları

b.= bin, ibn, oğlu

B.= Bey, B., Beğ.= Beğim

Beyr.= Beyrût

bk.= bakınız

beyl.= beyberbeyi

b.bk.= buraya bakınız

bnb.= binbaşı

by.= büyük

C.= Câmîi

c.= cild

Çel.= Çelebî

D.= Dîn

Dâw.= Dâwûd

doğ.= doğumu

Ef.= Efendi

Fars.= Farsça

Fât.= Fâtıma

Fr.= Fransızca

Fulân.= adı bilinmeyen erkek

Fulâne.= adı bilinmeyen kadın

gen.= general

göst.yerl.= gösterilen yerler

GSMH= gayri sâfi millî hâsıla

hakk.= hakkında

H.= Hicrî

Has.= Hasan

Hât.= Hâtûn

Hn.= Hanım

Hrist.= Hristiyan

Hz.= Hazret-i

Hüm.= Hümâyûn

Hüs.= Hüseyin

İsf.= İsfahân

İst.= İstanbul

İbr.= İbrâhîm

İl.= İllâh

imp.= imparatorluğu, imparator

İng.= İngilizce

İsp.= İspanyolca

İt.= İtalyanca

it.= itibâren

izd.= izdivâcî, evlenme

izd.müdd.= izdivaç müddeti

Kah.= Kahire

kd.= kadar

Kas.= Qâsim

km.= kilometre

kaz.= kazasker

kr.= kral

krş.= karşılaştırmız

kç.= küçük

kum.= kumandan

Lat.= Latince

m.= metre

mar.= mareşal

M.= Milâdî

M.Ö.= Milâd'dan Önce

M.S.= Milâd'dan Sonra

med.= medfeni, mezârî

medr.= medresesi

Meh.= Mehmed

Mîr., M.= Mîrzâ

Muḥ.= Muḥammed

Muz.= Muzaffer

müdd.= müddeî

Müsl.= Müslümân

n.= nüfûs, nüfûsu

nş.= neşri

ol.= olarak

'Osm.= 'Osmân

'Öm.= 'Ömer, 'Umar

ölm.= ölümlü

p.c.= per capita (kişi başına)

pr.= prens

prs.= prenses

Pş.= Paşa

s.= sahife

s.= sayımı

salt.= saltanatı

salt.müdd.= saltanat müddeti

sd.= sadrazam

Sel.= Selîm

sic.= aynen, böyle yazılmış

Sin.= Sinân

st.= satır

sn. = sonra

sonl. = sonları

sult.= sultân

Sül.= Süleymân

süt.= sütun

şeyh.= şeyhulislâm

t.= tahmîni

Tahr.= Tahran

tal.= talâq, boşanma

tar.= tarafından

Tr.= Türkçe

trc.= tercemesi

Türb.= Türbesi

'Ubeyd.= 'Ubeydullâh

um.v.= umûmî vâlî

v.= vâlîsi

v.d.= ve devâmı

vel.= velîahd

vs.= ve sâire

Yah.= Yahyâ

yk.bk.= yukarıya bakınız

yş.= yaşı

Yun.= Yunanca

Yün.= Yûnus

Yüs.= Yûsuf

yz.= yazma

a= yılın ilk yarısı (1984a)

b= yılın 2. yarısı (1985b)

x= bilinmeyen yıl

?= şüpheli yıl, ay, gün

'a, 'u, 'i = 'ayn

â' = 'ayn-elif

h = hı (kh)

ḥ = ḥa

g, ḡ = gayn

q, ḳ = kaaf

ṣ = ṣe (th)

s = şad

w = wâw

t = tı

z = zı

ẓ = zel

ẓ, ẓ = dâd

Birinci Kitap
H I L Â F E T

I

HÂŞİMÎLER

'Adnânî Arablar'ın Şeceresi

Nûh (M.Ö./2400) oğlu Sâ'm oğlu Erfahşad oğlu Kaynûn oğlu Şâlih oğlu Â'bir oğlu Fâlih oğlu Argû oğlu Sârûğ oğlu Nâhûr oğlu Târih oğlu Âzer (=Ûşâ) oğlu İbrâhîm (M.Ö./2000): "Halil'Ullaah, Halilü'r-Rahmân", doğ. Mezopotamya, med. Halîl=Hebron (Filistin); Nemrûd tarafından ateşte yakılmak istenmesinden sonra eşi Sâre ile berâber Mezopotamya'dan Filistin, sonra Mısır'a göçtü, Hiksos fir'avunu kendisine ikinci eş olarak Hâcer'i verdi; târihte Tek Tanrı'ya inanan ilk kişi; İslâm inancında Peygamber, İsâ ve Mûsâ'dan sonra 4. büyük peygamber; ilk eşi Sâre (Sârâ)'den olan, fakat - Hâcer'den olma- İsmâ'il'den ancak bir kaç ay küçük bulunan İshâq, İsrâil-Oğulları'nın atasıdır; İshâk'ın oğlu Yâ'qûb'un diğer adı "İsrâil"dir ve bunun Yûsuf ile diğer 11 oğlu olmuştur; İshâq, Mûsâ'nın ve bütün Yahûdiler'in atasıdır. İbrâhîm'in Mısırlı Hâcer'den olma büyük oğlu İsmâ'il ise, bütün İsmâîlî Arablar'ın atasıdır*. Bu Arablar'a "Kuzey Arabları" veya "Â'râb-ı Müstâ'ribe=Arab'laşmış Arablar" denir. İsmâ'il, bütün Arablar'ın da atası sayılır; bu, diğer bir görüştür. Bu takdirde Cürhümler'i Arablar'dan değil, başka bir Sâ'mî kavim saymak icâb eder. İsmâ'il, Cürhümler'den 'Amr'ın oğlu Mudad'ın kızı ile evlenmiştir. 'Amr'ın babasının adı da Hâriş olarak bildirilmektedir. İsmâ'il'in 11 oğlundan Kayzer'den

(*) Mekke, İsmâ'il'den önce, Cürhüm Arabları'nın kervanlarının durağı, fakat meskûn değildi. İsmâ'il, babası İbrâhîm ile Kâbe'yi kurdu. Kâbe, asırlarca Cürhümler'in elinde kaldı. Cürhümler'in rakıybi 'Amâlika idi. Cürhümler bu kavmi yenip bölgeden atıldılar. V. asır ortalıklarında Kûsây'a kadar ise Mekke idâresi, Huzâa kabilesi elinde idi. Bu asırda Zemzem kuyusu kapanmış, kumla örtülmüş, yeri unutulmuş duruma gelmişti.- Başlıca Arab peygamberleri: Hûd (Hadramût kuzeyinde Âd kavmine gönderildi), Şâlih ('Akabe Körfezi doğusundaki Semûd kavmine gönderildi), Şu'ayb(Medye Arabları'na gönderildi).

şecere yürümüşür: Kayzer oğlu Aram oğlu Uss oğlu Nizwî oğlu Şem' oğlu Zarîh oğlu Nahîs oğlu Muhassir oğlu İham oğlu Aknud oğlu Aysar oğlu Dişan oğlu 'Awf oğlu Erwa oğlu Yaldem oğlu Yakzân* oğlu Yesribi oğlu Senber oğlu Hamdân oğlu ed-Da'a oğlu 'Ubeyd oğlu Akban oğlu 'Awf oğlu Mâhî oğlu Tahîş oğlu Cahîm oğlu Tabîh oğlu Yüdlâf oğlu Bildâs oğlu Hazza oğlu Nâşid oğlu el-'Awwâm oğlu 'Ubeyy oğlu Kamwal**.

Kamwal'den sonra 20 BATIN (/670 yıl) ve sonra: Buzz oğlu 'Aws oğlu Selmân oğlu el-Hümesyâ oğlu Üded oğlu 'Adnân (doğ. M.Ö./135): 'Adnânî Arablar'ın (Kuzey Arabları = Â'râb-ı Müstârebe = Arablaşmış Arablar) atası; eşi: Cedîs oğlu Celhab oğlu El-Lahm kızı Mehdet'ten olan oğulları: Ebû-Nizâr Ma'add, ed-Dîş, en-Nû'mân, 'Aden, 'Adiyy, 'Akk (Deys), 'Amr, Nebt, Üdd, Ayy, ed-Dahhâk. Bunlardan Ma'add ve 'Akk'in nesli yürümüş ve bütün Arab kabilelerinin ataları olmuşlardır. 'Aden'in oğulları: 'Adnân, Nebt, 'Amr. Esas kol Ma'addîler olmakla, bu kolu sonraya bırakıp önce 'Akk'in neslini göstereceğiz.

'Akk'in kızları: Sewde, Şaqîka, 'Akk'in oğulları: eş-Şâhid, Şohâr. Şohâr'ın oğulları: es-Semenât(bunun oğlu: İle), Gaafik. Gaafik'in oğulları: el-Kıyâka(oğlu: Eslem), Lisân(oğlu: Ekrem, Ekrem'in oğlu: Rebbân).

Ma'addîler: Ma'add = Mu'âne b.Cewşem b.Cülhüme b.'Amr b.Cülhüm izdivâcından olan çocuklar: Ebû-İyâd (Ebû-Rebî'a) Nizâr, Kanas, Kunâşa, Senam, Haydan, Cüneyd, Cünâde, el-Kahm, 'Ubeydü'r-Rimmâh, el-'Urf, 'Awf, Şekk, Kuđâ'a, Hayde, İyâd. Esas kol bunlardan Nizâr'dan yürümüşür (Nizârîler). Ma'addîler'in Nizârî olmıyan dalları (yânî Ma'add'in Nizâr'dan başka oğullarından olan çocuklar) şöyledir: İyâd'ın kızı: el-Hanfâ. Hayde'nin oğlu: Mecîd, Hayde'nin kızı: er-Riâb. Haydân'ın oğlu: Mehre. Mehre'nin oğulları: et-Tuğme, Firdhim. Kuđâ'a'ya gelince, bunun bu addaki büyük Arab aşiretinin atası olduğu rivâyeti varsa da, bu aşiret daha çok Yemen (Güney) Arabları'ndan (Kahtânîler) sayılmaktadır (bk. ARABLAR). Şimdi Ma'add'in Nizâr'dan olan nesline geçelim:

(*) Kahtân ile aynı(Mes'ûdî, III, 143). Kahtânîler'in (Güney Arabları) atası. Arablar'ın İslâm'dan önceki kuruluşları ve hükûmetleri ile Yemen(Güney) Arabları'nın şeceresi için bk. ARABLAR. Bu cildimize sâdece Kuzey Arabları ('Adnânîler) ile başlıyoruz. Peygamber'in ataları ve Hâşimî hânedânının cedleri olmak bakımından, Kuzey Arabları'nı, Müslüman hânedânlara âit bu cildimize aldık.

(**) Süleymân Peygamber (saltanatı: M.Ö.973-933) ile çağdaş olduğu söyleniyor. Taberî'deki şecere, Kamwal'in oğlu olarak Buzz'a geçiyor. O zaman, Kamwal'in doğumu M.Ö. /335 olur. Kamwal'in Süleymân ile çağdaş olabilmesi için, 20 batın(1 asır = 100 yıl = 3 batın hesabıyla) daha istemektedir. Nûh ile İbrâhîm arasında şecere *Tewrât*'a göre ve Sa'âlibî gibi İslâm kaynaklarınca da makbûldür. Eğer Kamwal'in Süleymân ile çağdaş olduğu kaydı nazar-ı itibâra alınmazsa, İbrâhîm'in doğumu M.Ö. /1500 eder ki, İbrâhîm'in bu kadar yakın zamanda yaşamadığı muhakkaktır. Zâten Taberî, 'Adnân'a kadar olan şecerenin ihtilâflı bulunduğunu, çeşitli rivâyetleri ve şecerelemi de kaydeder açıkça söylemekte, belki 'Adnân'a kadar olan şecerenin fictif(düzmece) bulunduğunu imâ etmektedir.

Nizâr, 2 evlenme yapmıştır: amca-kızı Sewde b.'Akk ve dayı-kızı Cedâle b. Wâlân b. Cewşen b. Cülhûme b. 'Amr b. Cürhûm ile. İlk evlenmeden Muzâr ile İyâd, ikincisinden Rebî'a'l-Feres ile Enmâr doğmuşlardır. Nizârîler'in esas kolu Muzârîler yâni Muzâr'ın neslinden gelenlerdir. Muzârîler'i en son bırakıp önce Nizârîler'in diğer dallarını göreceğiz: İyâdîler (İyâd'ın oğulları): Dûmî, Numâre, Zühr. Dûmî'nin oğulları: Geylân, Efşa. Efşa'nın oğlu: Yakdum. Yakdum'un oğulları: 'Awdsmenât, Mansûr, Mansûr'un oğlu: en-Nebît. 'Awdsmenât'ın oğulları: Wâile, en-Nemr, 'Amr. 'Amr'ın oğlu: Gaţafân. Zühr b.İyâd b. Nizâr'ın oğlu: Hudsâce. Bunun oğulları: İyâd, Ümeyye, Münebbih. İyâd'ın oğlu: 'Amr, bunun oğlu Enmâr, bunun da kızı Hind. Münebbih'in oğlu: Nebhân, bunun oğlu 'İşâm, bunun oğlu Bahr, bunun oğlu Humrân, bunun oğlu Cârîye, Ümeyye'nin oğlu: ed-Dîl, bununki Dewş, bununki Burgaan, bununki Man'a, bununki Kanas, bununki Mâlik, bununki 'Abdû Necm, bununki 'Abdû Hind, bununki Mâlik, bununki Sellâm, bununki 'Abbâd, bununki 'Abdullaah, bununki Mâlik, bununki Cerîr, bununki Ebû-Dâwûd, bununki Ahmed, bununki Muhammed. Bir kısım Arab nesebcileri Enmâr b. Nizâr'ın, Haş'em'i soyunun atası olduğunu, bir kısmı da Haş'em soyunun Yemen (Güney) Arabları'ndan bulunduğunu ileri sürmektedir. Halife Ebû-Bekr'in eşi ve Hazret-i Âişe'nin annesi Esmâ b. 'Umeys, Haş'em soyundan ve bu soyun en ünlü ismidir. Biz, Haş'em'i Enmâr b. Ma'add b. 'Adnân'ın oğlu kabûl edip Kuzey Arabları'na bağlıyoruz ve Wüstenfeld'den ayırıyoruz. Buna göre, Haş'em b. Enmâr b. Nizâr'ın oğlu Half, onun oğlu 'İfris'tir (Haş'em'e "Eftel" ve "Eftel" de denilmektedir). 'İfris'in oğulları: Şehrân (Sefwân), Rebî'a, Nâhis. Nâhis'in oğulları: Reşed (bunun oğlu:Bûsr), 'Awsmenât (bunun oğlu: Sûwân), Hâm (bunun oğlu: 'Unne), Mecwiye. Rebî'a'nın oğlu: Eklüb, bunun oğlu Mübeşşir, bununki Teym'Ullaah, bununki 'Amr, bununki Sâ'd, bununki Hâriş, bununki Cüşem, bununki Mâzin, bununki Huleyf. Şehrân'ın oğulları: el-Fezâ ve Wehb'Ullaah'ın oğulları: Nazr ve el-Eswed (bunun oğlu: Übâme). Nazr'ın oğlu: Mâlik, onunki Â'mir, onunki Rebî'a, onunki Â'mir, onunki Kuhâfe. Kuhâfe'nin oğulları: Nağle ve Mâlik. Nağle'nin oğlu: 'Abdullaah, onunki Wahşî, onunki Eş'as. Mâlik b. Kuhâfe'nin oğlu 'Umeys. 'Umeys = Hind izdivâcından doğan kızlar: Esmâ ve Selme. Esmâ hakkında geniş bilgi için bk. Ebû-Bekr bahsi (aşağıda).

Nizâr b. Ma'add'in "el-Feres" denen oğlu Rebî'a, Kuzey Arabları'nın "Rebî'a" denen çok büyük boyunun atasıdır. Rebî'a'nın kızı: Zariyye (=Hulwân b. İnân b. İllâf b. Kudâ'a). Rebî'a'nın oğulları: Zubey'a'l-Adgam, Esed (=Berre), Eklüb (bunun oğulları: Harîr, 'Awf, Mân, Halîle). Zubey'a'l-Adgam'ın kızı: Mâwiyye, oğulları Ahmes, el-Hâiş, Zü'l-Kılâde. Ahmes'in oğulları: Nazîr, Cüleyy, Bell. Cüleyy'in kızı: Mâwiyye, oğulları: Wehb, Cümâ'a. Wehb'in oğlu: Harb. Harb'in oğulları: Dewfen ve Buhşe (bunun oğlu Bilâl, onunki Sâ'd, onunki Selime, onunki Rebî'a). Dewfen'in oğulları: 'Abdullaah (bunun oğlu: el-Hâriş) ve Zeyd. Zeyd'in oğlu 'Abdullaah, onunki 'Abdû'l-Mesîh, onunki Cerîrû'l-Mütelemmis. Nazîr b. Ahmes'in oğlu: Ews, onunki Man'a, onunki Mâzin, onunki Eşâm, onunki Şâ'lebe, onunki Câbir, onunki el-Hündüwâlî, onunki Zeyd, onunki Cendele, onunki Cübeyr, onunki 'Umeyr, onunki 'Azre, onunki Şübeyl. Esed b. Rebî'a b. Nizâr'ın oğulları: Cedîle ve 'Aneze ile Â'mire'dir. Â'mire'den inen aşîret başları

şöyledir: Â'mire'nin oğulları: 'Adiyy, Mâlik, Mansûr, Mübeşşir. Mübeşşir'in oğlu: Enmâr, onunki 'Uble, onunki Bekr, onunki Fehm, onunki Cârîye, onunki Şâ'lebe, onunki İyâs, onunkiler 'Awf (bunun oğlu 'İtr) ve Zebîne, bu sonuncusunun oğlu 'Ays, onunki 'Alî, onunki Eser. Â'mir veyâ 'Aneze boyu, bu zâtın iki oğlu Yakdüm ve Yadskur'dan inmektedir: Yakdüm oğulları: Teym (bunun oğulları Cesr ve Rebî'a, Rebî'a'nunki 'Abdü'l-'Uzze, onunki Hümeym, onunki Rühm, onunki Â'mir) ve en-Nemr (bunun oğlu Tarîf, bununki Harb, bununki Mâlik, bununki Şâ'lebe, bununki Kırâr). Yadskur'un kızı Fâume ve oğlu Eslem'dir. Eslem'in oğlu: 'Atûk, onunkiler Gillân ve Şubâh, Şubâh'ın oğulları Muhârib, ed-Dîl (bunun oğlu el-Hâris, bununki Dubey'a, bununki 'Amr, bununki Mürre'l-Kudâr, bununki 'Abdü Şems) ve Hizzân (bunun oğlu Wâil, bununki Sâ'd, bununki Mâlik, bununki Razâh, bununki Dawr).- Esed b. Rebî'a boyu asıl Esed'in oğullarından Cedfile'den inmektedir. Cedfile'nin oğulları Ceddân ve Dûmî, Dûmî'nin oğlu Efsa, bunun oğulları Hinb ve 'Abdü'l-Kays(=Hind)'dır. Hinb ve 'Abdü'l-Kays, iki büyük boyun atasıdır. 'Abdü'l-Kays = Hind evlenmesinden el-Lebû ve Efsa doğmuştur. Efsa = Leyle evlenmesinden ise Şenn ve Lükeyz doğmuşlar ve iki boyun atası olmuşlardır: Şenn'in oğlu ed-Dîl, onun oğulları Sâ'd, Cedsîme, Â'mir ve Habîb, Cedsîme'nin oğlu Bühşedir. Lükeyz'in oğulları: Wedî'a (=Wâile), Şubâh, Nükre. Nükre'nin oğulları: Şükre, Münebbih, bu sonuncunun oğlu 'Udsre, bunun da oğlu Dühn. Wedî'a'nın oğulları: 'Amr, Dühn, Ganm. Ganm'in oğulları: 'Awf, 'Amr. 'Amr'in oğlu ed-Dîl, onunki el-Hâris, onunki 'Adî, onunki Â'mir, onunki Kâb, onunki Eswed, onunki Hışn, onunki Cebele, onunki Hâkîm, onunki Seyyâr, onunki İ'sâ, onunki Yemût, onunki el-Müzerre, onunki Yemût, onunki Mühelhil. 'Amr b. Wâile'nin oğulları: ed-Dîl, Muhârib, 'Amrû'l-Kays, Enmâr, el-'Awece, 'İgl. Şimdi 'Amr'in bu oğullarından türeyen dalları görelim: ed-Dîl'in oğulları 'Awf (bunun oğlu 'Ays) ve Zafîr (bunun oğlu Mürre)'dir. Muhârib'in oğulları Zafîr ve Hutame'dir (Hutame oğlu Â'mir oğlu Şebâbe oğlu Mu'âwiye oğlu Hemmâm oğlu Mâlik, Mâlik'in oğulları 'Ubeyde ve Müzîde, bu sonuncunun oğlu Muhârib). Enmâr'ın oğulları el-Hâris (oğlu Â'mir oğlu Mâlik oğlu Süleyme), Bekr (oğlu 'Awf oğlu 'Amr oğlu Wâsile), Cedsîme ve 'Awf'tur. Cedsîme b. Enmâr'ın oğulları Mehwh (oğlu Beydere oğlu 'Abdullaah) ve 'Awf, bunun oğlu 'Amr, bununki 'Awf, bununki 'Aşer, bununkiler Â'mir ve 'Abdullaah, bu sonuncununki Şihâb, bununkiler 'Amr ve 'Ubeyd'dir ('Amr'in oğlu el-Mercûm, bununkiler 'Amr ve Kays; 'Ubeyd'in oğlu Abbâd, onunki Şihâb). 'Awf b. Enmâr'ın oğlu Bekr oğlu 'Awf, oğlu Cedsîme, oğlu Şâ'lebe, oğlu Mu'âwiye, bunun oğulları Şâ'lebe, Furreyy ve Hâriş, bu sonuncunun oğlu Zeyd oğlu el-Mu'allâ, oğlu Haneş, oğlu 'Amr(=Derike), oğlu Bışrû'l-Cârûd (=Ümâme), bu sonuncunun oğulları da Habîb, Gayyâs, 'Abdullaah, Selm, Müslim, el-Hakem ve el-Münzir, bu sonuncunun oğlu da el-Hakem'dir.- 'İgl b. 'Amr b. Wedî'a'nın oğlu Zühl oğlu Zâlim oğlu Hudâd oğlu Leys oğlu 'İsâs oğlu Hidricân, bunun oğulları Şabre ve Câbir'dir. Câbir'in oğlu el-Â'tik oğlu Hemmâm oğlu Hawâlî oğlu 'Abdü 'Amr, bunun oğulları Ceyfer ve Hawâlî oğlu Sifyân'dır. Şabre b. Hidricân'ın oğlu ise el-Hicris oğlu el-Hâris oğlu Hücr oğlu Şuhân, bu sonuncunun oğulları Seyhân, Zeyd, Şâ'sa'a'dır.- Rebî'alar'ın 'Abdü'l-Kays boyunun

başlıca soy başları bunlardır. Şimdi 'Abdü'l-Kays'ın kardeşi Hinb'den inen boşları görelim.

Hinb'in oğulları Câsiî (=el-Misk) ve 'Amr, bu sonuncunun oğlu 'Aîb, bunun oğulları Dehr ve Hafâce'dir. Câsiî'nin oğulları: Wâil, 'Amr, Gufeyle, en-Nemr (=Hind)'dir. en-Nemr'in oğulları: Âmir (oğlu:Hübeyyib), 'Ayẕullaah, Ewsullaah, Teymullaah, bu sonuncunun oğulları el-Hureys ve el-Hazrec, bunun oğlu Sâ'd, bunun oğulları 'Afw (oğlu Zeyd-Menât oğlu Rebî'a oğlu Cüşeym kızı el-Kirriyye) ve Â'mirü'z-Zahyân'dır (bunun oğlu Zeyd-Menât, bunun oğulları Rebî'a ve Â'mir; Rebî'a'nın oğlu Hilâl; Â'mir'in oğlu 'Amr oğlu Mâlik (=el-Kirriyye) oğulları Külcyb ve Cüşem; Külcyb'in oğlu Habbân kızı Nüteyle; Cüşem oğlu Selime oğlu Zürâre oğlu Kays oğlu Zeyd oğlu Eyyûb). Wâil b. Câsiî b. Hinb, Mâwiyye ve Hind ile iki izdivaç yapmıştır. Wâil, büyük boy atalarından biridir. Oğulları: Bekr, Şühayş, Rebî'a (kızı Zeyneb), 'Anz, Taglib, kızı: Wahşiyye. Bunlardan Bekr, 'Anz ve Taglib, üç büyük boyun atalarıdır. Sırasıyla bu üç boyun başlıca aşîret kurucu şahsiyetlerini göreceğiz. Önce Bekr'ler: Bekr'in oğulları: Beden (oğlu en-Nehriş kızı el-Kelbe), Yeşkür, Cüşem, el-Hâriş, 'Alî. 'Alî b. Bekr'in oğlu: Sâ'b. Sâ'b'ın oğulları: Ukâbe, Mâlik, Lüceym (=Hadsâm, = Şafiiyye). Mâlik b. Sâ'b'ın oğlu: Zimmân, bununki Rebî'a, bununki Seybân, bununki Şeyh. Lüceym'in oğulları: 'Icl (=el-Kelbe b. en-Nehriş), el-Ewkas, Lüheym, Hanîfe. 'Icl'in oğulları: Rebî'a, Sâ'd, Kâb, Zubey'a. Kâb'ın oğlu: Â'mir, bununki 'Utre. Zubey'a'nın oğlu: Sâ'd, bununki Kâb, bununki Â'mir, bununki Mâlik, bununki Waşşâf. Rebî'a b. 'Icl'in oğulları: Hilâl (oğlu 'Abdü'l-Hâriş, oğlu Mâ'bed, oğlu el-Haşf), Mâlik (oğlu 'Amr, oğlu Şürayt, oğlu 'Ayds, oğlu Büceyr, bunun oğulları en-Nûmân ve Câbir, bu sonuncunun oğlu Ebcer, bunun oğlu Haccâr). Sâ'd b. 'Icl'in oğulları: Cedsîme (oğlu el-Eswed, oğlu Hânbe), Cüşem (oğlu Agleb), Rebî'a (oğlu Hebbe oğlu Habîb oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu Şâ'lebe oğlu Hayyen oğlu Fûrât), Kays (oğlu Cüşem oğlu Dülef oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu Huzâi oğlu Mu'âwiye oğlu Şeyh oğlu 'Umeyr oğlu Mâ'kıl oğlu İdrîs oğlu İ'sâ oğlu el-Kaasim oğlu Dülef oğlu Muhammed oğlu 'Alkân oğlu Câ'fer oğlu 'Alî, bunun oğulları el-Hüseyn ve Hibet'Ullaah, bu sonuncunun oğlu Mâkûlâ, bunun oğlu 'Alî).- Hanîfe b. Lüceym'in oğulları: Hucr, 'Abdü Menât, Â'mir (oğlu el-Efas), ed-Dûl (=Able) ve 'Adî (oğlu 'Abdullâh oğlu Külcyb oğlu Hayye oğlu Sâlim oğlu Şihâb oğlu Huzeym oğlu Kelde oğlu Hardân oğlu Talha oğlu el-Eswed oğlu el-Ahnef oğlu el-'Abbâs). ed-Dûl b. Hanîfe'nin oğulları: Zuhl, 'Abdullaah, Mürre (oğlu Süheym oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu 'Amr oğlu 'Abdullaah oğlu 'Amr oğlu Şeybân oğlu 'Alî) ve Şâ'lebe. Şâ'lebe'nin oğulları: Mu'âwiye ve Cerbû'. Cerbû'un oğulları: Zeyd ve Şâ'lebe. Şâ'lebe'nin oğlu: 'Ubeyd.'Ubeyd'in oğulları: Wehb, Seyyâr, Erkam, Seleme (oğlu Süreyy oğlu Câbir oğlu Hureys oğlu el-Bâis), Zeyd (oğlu Selme oğlu Mürâre oğlu Meccâ'a oğlu Sirâc oğlu Hilâl) ve Mesleme. Mesleme'nin oğulları: Kays (oğlu Câ'fer kızı Şewle), en-Nû'mân (oğlu Esâl oğlu Şümâme) ve el-Hâriş (oğlu Mâ'dikerib oğlu Mesrûc).

'Ukaabe b. Sâ'b b. 'Alî Bekr'in oğulları: Kays ve Şâ'lebe'l-Hısn (=el-Berşâ). Bu Şâ'lebe'nin oğulları: Mâlik, 'Ayds, Zinne, Üceyd, Kays Zuhl, Teym'Ullaah ve Şeybân.

Teym'Ullaah'ın oğulları: Hilâl (oğlu el-Hâriş oğlu Hilâl oğlu Mâlik oğlu Hâlid oğlu Hilâl oğlu Mücemme), el-Hâriş (oğlu 'Adî=Recâş, oğlu Hantem oğlu 'Amr oğlu 'Arfece oğlu Temîm oğlu Tewsî'a, bunun oğulları Nehâr ve 'İtbân), Mâlik (oğulları Kâb ve 'Ays, bu sonuncunun oğlu aş-Şahsah oğlu Muhriz), Â'mir, Zühl, Hânbe, Zimmân.-Şeybân'ın (=Tümâzir) oğulları: Teym, 'Awf, 'Uneyse, Zühl (=Hidre, =Recâş, =el-Werse), Şâ'lebe (oğlu Wâlân oğlu 'Amr oğlu el-Eswed oğlu Refî' oğlu Râfî' oğlu Müslim oğlu ed-Dahhâk, oğlu Muḥalled oğlu Ebû-Â'smî'n-Nebîl. Zühl'ün oğulları: Muḥallim (oğlu 'Awf kızı Şümâ'a), Ebû-Rebî'a (oğlu 'Amr oğlu Hâriş) (Ebû Rebî'a kızı eş-Şakryka), 'Amr (oğlu Zeyd oğlu 'Abbâd kızı eş-Şakryka), Mâzin, Şubh, el-Hâriş, Şeybân, 'Awf, 'Abdü Ganm (oğlu: Süleyy) Mürre (=el-Hâile); Zühl'ün kızı: Selûl. Mürre b. Zühl'ün oğulları: Cündeb, Kıs, Sâ'd, el-Hâriş, Dûbb, Büceyr, Nazle, Seyyâr, Gassâs, Hemmâm; Mürre'nin kızları: Mâwiyye, Celîle. Dûbb b. Mürre'nin oğlu Mürre (oğlu el-Hâriş oğlu Mürre oğlu 'Imrân). Hemmâm b. Mürre'nin oğulları: Es'ad (=eş-Şakryka; oğulları: Seyyâr, Sümeyr, 'Amr, Şâ'lebe, bu sonuncusunun oğlu 'Amr ve bunun da oğlu 'Abdullaahî's-Semîn), el-Hâriş (oğlu 'Amr oğlu 'Abdullaah oğlu Hâlid oğlu Kays oğlu Mes'ûd; Mes'ûd'un oğulları: Hânî, Bişr, Kays; Hânî'nin oğlu: Kabîsa ve bunun oğlu Hânî; Kays'ın oğulları: es-Selîl, 'Amr, Bistâm, Bicâd; es-Selîl oğlu 'Umeyr, 'Amr oğlu Mefrûc, Bistâm kızı Zebâd, Şerâhil. Şerâhil oğlu Kays, bunun oğlu 'Amrî's-Şulb, bunun oğulları Kays (oğlu Nu'eym oğlu Yezîd Cehîze oğlu Şebîb Gazzâle) ve Şerîk. Şerîk'in oğulları: Meter ve el-Hewfezân. Meter oğlu Zâide oğlu 'Abdullaah oğlu Zâide oğulları Mâ'n ve Mezayed; Mân'ın oğlu Şerâhil; Mezayed'in oğlu Yezîd ve Yezîd'in oğulları Muḥammed, Esed, Hâlid (oğlu Muḥammed). el-Hewfezân b. Şerîk b. 'Amrî's-Şulb'ün oğlu 'Ulwân oğlu Hübeyre oğlu 'Amr oğlu Cehm oğlu el-Ḥasen oğlu Ahmed oğlu el-Hüseyn oğlu Sa'îd oğlu Hübeyre oğlu Muḥ. oğlu Yahyâ ve Yahyâ'nın oğulları: Muzaffer ve Muḥammed.

Kays (b. Şâ'lebe b. Ukâbe b. Şâb b. 'Alî b. Bekr b. Wâil b. Câsiṭ b. Hinb b. Efşâ b. Dûmî b. Cedîle b. Esed b. Rebî'a b. Nizâr b. Ma'add b. 'Adnân)'ın oğulları: Teym, Sâ'd, Zubey'a. Zubey'a'nın oğulları: Cehder (oğlu 'Abdullaah oğlu Kuneyy), Teym (oğlu Hiffân oğlu Mâlik oğlu 'Amr oğlu Hüsayn), 'Ubâd, Sâ'd, Mâlik. Mâlik'in oğulları: el-Bürek (oğlu 'Abdü Rüzân oğlu Şerâhil oğlu Eşyem), 'Amr, 'Ubâd (oğulları: Cüreyr, Mürre, Hâriş, 'Amr; 'Amr'ın oğlu: Büceyr), Sâ'd. Sâ'd'ın oğulları: Süfyân (oğlu el-'Abd ve bunun oğulları Mâ'bed ile Terefe), 'Awf (oğlu Şerâhil oğlu Cendel oğlu Kays oğlu Meyûnî'l-Â'sâ), Zârîh (oğlu Cemiye oğlu 'Amr), Mersed (oğlu: 'Amr; 'Amr'ın oğulları: Hassân, Şurâhbîl, Maḥmûd; Hassân'ın oğlu: Kays; Şurâhbîl'in oğlu: Zubey'a ve bunun oğlu Hassân; Maḥmûd'un oğlu: Hâlid ve bunun oğlu Hücr).- Zühl (=Hind) (Kays b. Şâ'lebe'nin kardeşi)'ün oğulları: Â'mir (oğlu Mu'âwiye ve bunun oğulları 'Abdü Şems ile Şâ'sem) ve Şeybân. Şeybân'ın oğulları: Zeydî Menât, Mâlik (oğlu el-Hâriş oğlu ez-Zebbân oğlu 'Amr), 'Amrî'l-Â'ma, 'İlbâ, Â'mir, Mâzin (oğlu Câsiṭ oğlu 'Awf oğlu Enes oğlu 'Abdullaah oğlu Hayyân oğlu 'Abdullaah oğlu İdrîs oğlu Esed oğlu Hilâl oğlu Henbel oğlu Muḥammed oğlu Ahmed ve bu Ahmed'in oğulları 'Abdullaah ile

Şâlih), Sedûs. Sedûs'un kızı 'Able ve oğulları: Zabâre, 'Amr (oğlu 'Alkame oğlu Harmeale oğlu Şewr oğlu el-Hâriş oğlu 'Amr oğlu Müarric), el-Hâriş. Bu el-Hâriş'in oğulları: 'Amr (oğlu 'Awf oğlu Şihâb oğlu Eswed oğlu 'Abdullaah) ve Rebî'a (oğlu 'Amr oğlu 'Aziz oğlu Katâde oğlu Di'âme oğlu Katâde).

Yeşkür b. Bekr b. Wâil'in oğulları: Harb, Kâb, Kinâne. Kinâne b. Yeşkür'ün oğlu: Zübyân; Zübyân'ın oğulları: Wâsile ve Â'mir (oğlu Cüşem oğlu Mu'âz oğlu 'Abd oğlu Mâlik oğlu 'Abdullaah oğlu Bedîl oğlu Mekrûh oğlu Hillize oğlu el-Hâriş). Kâb'ın oğulları: el-'Atûk, Hubeyyid, Kinâne. Kinâne'nin oğulları: Zühl ve Cüşem (bunun oğlu: 'Amr oğlu Sâ'd oğlu 'Usaym; Cüşem'in diğer oğlu: Kâb oğlu Habîb oğlu el-Himyer). Hubeyyid b. Kâb b. Yeşkür'ün oğlu: Ganm. Ganm'in oğulları: Şâ'lebe (oğlu Mâlik oğlu Hurfe), Cüber ve Cüşem. Cüber b. Ganm'in oğlu: Şâ'lebe; bu Şâleb'nin oğulları: Teym (oğlu Esed oğlu Şureym ve bunun oğulları Wâil ile Bâis) ve Cüheyl (Â'mir oğlu Rebî'a oğlu Uşam oğlu 'Abde oğlu Şihâb oğlu Râsid). Cüşem b. Ganm'in oğlu: 'Adî. 'Adî'nin oğulları: Habîb (oğlu Mesleme oğlu 'Abdullaah oğlu Hucr oğlu Münkiz oğlu 'Ubeyd oğlu Ebû-Halede) ve Şâ'lebe (oğlu 'Amr oğlu Kays; bu Kays'ın oğulları: Hittân ve en-Nû'mân ve bu sonuncunun oğlu 'Alkame).

'Anz b. Wâil'in oğulları: Tesr, Arâşe (oğulları: Eşcâ ve Gazâza), Rûfeyde (oğlu Rebî'a oğlu Mâlik oğlu Selâmân oğlu Hücr oğlu Rebî'a oğlu Â'mir oğlu Mâlik oğlu Rebî'a oğlu Â'mir (=Leyle) oğlu 'Abdullaah).

Dişâr Taglib b. Wâil'in oğulları: el-Ews, 'Imrân, Ganm. Bu Ganm'in oğlu: 'Amr. Bu 'Amr'ın oğulları: Mu'âwiye (oğulları Mâlik, Rezâh, Bekr, 'Adî) ve Hubeyb. Bu Hubeyb'in oğlu: Bekr. Bu Bekr'in oğulları: el-Hâriş, Cüşem, Şâ'lebe, 'Amr, Mu'âwiye, Mâlik. 'Amr b. Bekr b. Hubeyb'in oğlu: Hacı (oğlu Şafî oğlu Ebû-Hâriş oğlu Hüreyim oğlu Hubeyş oğlu Hüreyim oğlu Â'mir oğlu Terîf oğlu el-Welid). Şâ'lebe b. Bekr b. Hubeyb'in oğlu: Hurfe. Cüşem b. Bekr b. Hubeyb'in oğlu: Züheyr. Bu Züheyr'in oğulları: Mürre ve Sâ'd. Mürre'nin oğlu: el-Hâriş, bunun oğlu: Rebî'a, bunun da oğulları: Küleyb (=Mâwiyye, =Celile), Seleme, Mühelhil (kızı Leyle), kızı Fâtme. Sâ'd b. Züheyr'in oğlu 'Attâb (oğlu Mâlik oğlu Külsûm (=Leyle b. Mühelhil), oğulları Mürre ve 'Amr, bu 'Amr'ın oğlu 'Abdullaah oğlu Mes'ûd oğlu Ews oğlu Hubeyş oğlu 'Ubeyd oğlu Eyyûb oğlu 'Amr oğlu Külsûm).- Mâlik b. Bekr b. Hubeyb'in oğulları: el-Hâriş (oğlu Cündeb), 'Amr (oğlu Fedewkes oğlu 'Amr oğlu Sihân oğlu Târika oğlu aş-Şalt, bu Şalt'ın oğulları Terîf ile Gaws, Gaws'ın oğlu el-Ahtal, Terîf'in oğlu el-Welid ve Terîf'in kızı el-Fârî'a), Üsâme. Bu Üsâme'nin oğlu 'Adî oğlu 'Ubeyd oğlu Mâlik oğlu Cârîye oğlu Mecriye oğlu Gutayf oğlu el-Hâriş oğlu Râfi' oğlu el-Mühenne oğlu Râsid oğlu Lokmân oğlu el-Hâriş oğlu Hamdûn oğlu Hamdân. Bundan sonrası için bk. HAMDÂNÎLER.

Muzarîfler, iki büyük kola ayrılır: 'Aylân ve el-Yâs'tan inenler. Muzar b. Nizâr b. Ma'add b. 'Adnân'ın Ribâb b. Hayda b. Ma'add ile izdivâcından "'Aylân" denen en-Nâs ve "İlyâs" denen el-Yâs adlı iki oğlu oldu. Bunlar, Hazret-i İ'sâ ile çağdaştılar. Peygamber'e doğru inen büyük kol olan İlyâs neslini sonraya bırakarak, önce, 'Aylân neslinin başlıca boy ve aşîret başı şahsiyetlerini göreceğiz:

'Aylân'ın oğlu: Kays. Kays'ın oğulları: 'Amr (=Cedîle), Sâ'd (=Tükme, =Dâ'd), Hasafe, kızı ise Berre'dir. 'Amr şubesi:

'Amr'ın oğulları: Fehm ve 'Adwânü'l-Hâriş. Fehm'in oğlu el-Kayn, onun oğlu 'Amr, onun oğlu Kinâne, onun oğulları Şâ'lebe ve Cüşem'dir. Cüşem'in oğlu Ümeyye, onunki Kays Şahre, bunun kızı da Terife'dir. Şâ'lebe oğlu 'Amr oğlu Naşr oğlu Hursân oğlu Ribân oğlu Rebî'a oğlu Kays, bu Kays'ın kızı Meymûne'dir. 'Adwânü'l-Hâriş'in oğulları ise şunlardır: Zeyd (oğulları Wâbiş ve Â'mir ve bu sonuncunun oğlu 'Ayyâbe), Harice, Rebâh, Dews, 'Ikrişe, Yeşkür. Yeşkür'ün oğulları: 'Yâd (oğlu 'Amr oğlu Leheb), Nâc (oğulları Rûhm ve 'Amr, 'Amr'ın oğlu Wâile oğlu Mâil oğlu 'Ayd oğlu Hâbib oğlu Ebû-Câ'mer oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abd oğlu 'Abde), Bekr (oğulları: Yuşayy, 'Amr, 'Awf; 'Awf oğlu Wesce; 'Amr oğlu 'Abbâd oğlu ez-Zarîb, bunun oğulları Wâile (=Fâhme) ve Â'mir; Â'mir'in kızı Fâhme; Wâile oğlu 'Abdullaah kızı Â'tike).

Sâ'd b. 'Aylân'ın oğulları: Gatafân ve Münebbih Â'sur. Sâ'd'in kızı: Hind 'Uwene. Münebbih'in oğulları: Tüfawe (oğulları Sinân ve Cesr), Â'mir, Mâlik (=Bâhile) (oğulları Sâ'dü Menât ve Mân=Bâhile, =Sewde), Ganâ (oğulları: Ubeyd, Buhşe, Zabîne, Ganm; Ganm oğlu Hillân oğlu Kâb oğlu Zibbân). Gatafân b. Sâ'd ile Mân b. Mâlik'in şecerceleri daha aşağıda verilecektir. Kays'ların Hasafe kolu ise şöyledir:

Hasafe b. Kays'ın oğulları: Muhârib ve 'Ikrişme. Muhârib'in oğulları: Cesr (oğlu 'Alî ve Halef (oğlu Terîf, bunun oğulları Mâlik (oğlu el-Huzr) ve Zühl; bu sonuncunun oğlu Bedâwe oğlu Hidâd).- 'Ikrişme oğulları: Ebû-Mâlik (oğlu Nâc oğlu Himâr oğlu ed-Dîl), Â'mir, Sâ'd, Mansûr (=Tükme). Mansûr oğulları: Mâzin (oğlu 'Awf oğlu el-Hâriş oğlu Mâlik oğlu Zeyd oğlu Nûseyb oğlu Wûheyb oğlu Câbir oğlu Gazwân oğlu 'Utbe; Câbir'in kızı Münce ve Gazwân'ın kızı Nâciye), Süleym, Selemân, Hewâzin. Hewâzin oğulları: Harb, Sübeyy, Bekr (=Â'tike). Bekr oğulları: Sâ'd, Münebbih (bu ikisinin nesli daha aşağıda verilecek; kezâ Süleym b. Mansûr nesli de aşağıdadır), Mu'âwiye. Mu'âwiye oğulları: Cüşem, Naşr (nesli aşağıda verilecek), Şâ'sa'a (=Adiyye). Şâ'sa'a oğulları: Mürre, Câzire, Mâzin, Â'mir. Â'mir oğulları: Hilâl (nesli aşağıda verilecektir), Süwân, Nûmeyr, Rebî'a (=Mecd). Rebî'a oğulları: Kilâb (nesli daha sonra verilecek), el-Hâriş (oğulları 'Uweyf ve 'Awf), Kûleyb (oğulları: Cehm, Mesrûc, Halef, Cüşem, Ebân; bu sonuncunun kızları: Âmine ve Fâhme), Â'mir (oğulları: Cels, Rebî'a, 'Awf, 'Amr, Mu'âwiye, el-Bekkâ; bu sonuncunun oğulları: Hündûc (oğlu 'Abd. oğlu el-Fecî) ve 'Ubâde; 'Ubâde oğulları: Mu'âwiye (oğlu 'Udes oğlu el-Aşamm=Bereze oğlu Yezîd) ve Şewr oğlu Mu'âwiye (oğlu Bişr oğlu Muhammed), Kâb.- Kâb b. Refî'a b. Â'mir b. Şâ'sa'a oğulları: 'Abdullaah (oğulları: el-'Aclân, Rebî'a, Nûhem), Hâbib, Mu'âwiye'l-Hâriş (oğulları: el-'Aclân, Rebî'a, Nûhem), Hâbib, Mu'âwiye'l-Hâriş (oğulları: el-Müccer, Şekel, Wecdân; bu sonuncunun oğlu Kâb oğlu 'Awn oğlu 'Awn oğlu eş-Şihşîr oğlu 'Abdullaah; 'Abdullaah'ın oğulları Mutarraf ve Yezîd), Câ'de (oğlu Rebî'a oğlu 'Udes oğlu 'Amr oğlu Kaysü'n-Nâbiga; Câ'de'nin diğer oğlu 'Abdullaah oğlu 'Amr, bu 'Amr'ın oğulları er-Rükâd ve Werd), Kuşeyr, 'Ukayl. Kuşeyr'in oğulları: Kays (oğlu Mu'âwiye

oğlu Hayde oğlu Mu'âwiye oğlu Hakîm oğlu Behz), Seleme's-Şerr(oğlu 'Abdullaah oğlu 'Azre oğlu Sewr; bu Seleme'nin diğer oğlu Mâlik oğlu Üseyde), Seleme's-Şeyr(oğulları: 'Ubeyd'Ullaah, Semüre, Â'mir; 'Ubeyd 'Ullaah oğlu Büceyr; Semüre oğlu Seleme; Seleme oğulları Sewr, Yezîd, İbnü't-Tesriyye, Seleme kızı Zeyneb; Â'mir kızı Zubâ'a, Â'mir oğlu Hübeyre oğlu Kurre; Kurre oğlu Tüfeyl oğlu 'Abdullaah oğlu aş-Şümme, Kurre'nin diğer oğlu Hanîfe oğlu Kilâb oğlu Sewâde).-'Ukayl'in oğulları: 'Ubâde, Rebî'a, Â'mir, 'Amr. 'Ubâde'nin oğulları: el-Ahyal (oğlu Hübeyre) ve Hazn(oğlu Tehfe oğlu Hüse oğlu Kays oğlu Büzeyd oğlu 'Abdullaah oğlu Büzeyd oğlu el-Mühennâ oğlu 'Amr oğlu Câ'fer oğlu el-Mukalled oğlu Râfî' oğlu el-Müseyyib oğlu el-Mukalled oğlu Bedrân oğlu Kureys oğlu Müslim oğlu 'Alî; bk.'UKAYLÎLER). Rebî'a b.'Ukayl'in oğulları: el-Mu'allâ(oğlu el-Hüseyn) ve el-Â'lem (oğlu 'Abdullaah oğlu Mu'tarraf). Â'mir b.'Ukayl'in oğulları: 'Awf, Huweylid(oğulları 'İcâl ve Ebû-Harb), el-Müntefic (oğulları Rebî'a, Â'mir, Kays; Â'mir oğlu Lakıyt; Kays oğlu Enes). 'Amr b.'Ukayl'in oğlu Hafâce ve bunun oğulları: el-Ekre, el-Wâzî, Kâb, Mu'âwiye(oğlu Rebî'), Hazn (oğlu 'Awf oğlu 'Abdullaah oğlu Süleymü'n-Nedic oğlu el-Hümeyyir, bu sonuncusunun oğulları Tewbe ve el-Küheyf).

Kilâb b.Rebî'a b.Â'mir b.Sâ'sa'anın oğulları: Ebû-Bekr 'Ubeyd, 'Abdullaah, Rebî'a, el-Azbat, Kâb, Câ'fer, Â'mir, el-Welîd, Mu'âwiye'z-Zibâb, Rûwâs.- 'Amr b.Kilâb oğulları: Nüfeyl ve Mu'âwiye. Nüfeyl oğulları: 'Awf ve Hâlid. Hâlid oğlu Şüteyr. Şüteyr oğulları: 'Inebe ve Mesâd Mu'âwiye b.'Amr oğlu 'Amr, 'Amr'ın oğlu Hüseyin ve kızı Şahre.-'Abd.b.Kilâb oğulları: 'Amr, Berrâz (oğlu el-Â'wer), aş-Şamût (oğlu 'Abdullaah oğlu Zübeyr'a'l-A'azz).- Rebî'a b. b.Kilâb oğulları: Büceyr, Nüfeyl, 'Ubeyd.- el-Azbat oğulları: Rebî'a, Webr (bunun oğulları: Ebû-Rebî'a, Hâlid, Wehbân, Wâhib, Wehb I, Wehb II) (Ebû-Rebî'a oğlu Rebî'a ve Wehb II oğlu Hanşer).-Kâb b.Kilâb oğulları: Rebî'a oğlu Rebî'a ve Wehb II oğlu Hanşer).-Kâb b.Kilâb oğulları: Rebî'a, Wehb, Â'mir.- Câ'fer b.Kilâb oğulları: Hâlid (oğlu Câ'fer), el-Ahwas (oğulları 'Amr ve 'Awf, bu sonuncunun oğlu 'Ulâse ve bunun oğlu 'Alkame), Mâlik (=Ümmü'l-Benîn) (oğulları: 'Abîde, Rebî'a=Erwe, Tüfeyl=Kebşe, Â'mir, Sülme; Rebî'a oğulları: Lebîd ve Erbed; Tüfeyl oğulları: 'Ukayl ve Â'mir; Â'mir b.Mâlik oğlu Beşîr oğlu 'Abdullaah oğlu Â'mir kızı Fâtme; Sülme oğlu Cebbâr oğlu 'Abdullaah kızı Hind).- Â'mir b.Kilâb oğulları: Terîf, el-Aşamm, Kâb (oğlu Â'mirü'l-Wahîd oğlu Rebî'a oğlu Hâlid oğlu Hizâm kızı Ümmü'l-Benîn).- Mu'âwiye'z-Zibâb b.Kilâb oğulları: Hîsl, Hüseyl, Zibâb, Zabb, Müzibb, 'Amr (bunun oğulları: Enes, Züheyr, Rebî'a, Mâlik, Üneys, Züfer, Kur'û'l-Â'wer; bu sonuncunun oğlu Zü'l-Ccwşen Şürahbîl ve bunun da oğlu Şimr).- Rûwâs b.Kilâb oğulları: 'Ubeyd, Bicâd, Büceyd. Büceyd oğulları: 'Ukayf, Kays (oğlu Mâlik oğlu 'Amr), kızı Fâtme. 'Ubeyd oğlu 'Amr ve bunun oğulları: 'Abdullaah (oğlu el-Muhris) ve el-Hâriş (oğlu Süfyân oğlu el-Feres oğlu 'Adiyy oğlu Melîh oğlu el-Cerrâh oğlu Wekî ve bu sonuncunun oğulları Melîh ve Süfyân).- Ebû-Bekr 'Ubeyd b.Kilâb oğulları: 'Abd, Kâb, 'Abdullaah. Kâb oğulları: 'Acs ve 'Awf (oğlu 'Amr oğlu Cinn oğlu Zürrâre oğlu 'Abdül-'Azîz). 'Abd b.Ebî-Bekr 'Ubeyd oğulları: Karîf, Kur'û, 'Amr, Kureyt (oğlu Zinbâ), Kâb (oğlu Â'mirü'l-Hişşân oğlu el-Mazrahî oğlu Mücîb oğlu 'Abdül-'Kattâl). 'Abd.b.Ebî-Bekr 'Ubeyd oğulları: Rebî'a'l-Mecnûn (oğulları: 'Amr, el-Hâriş, Şeddâd; Şeddâd oğlu Hansem oğlu el-Muhallak), Müleyl (oğlu Sümeyr oğlu oğlu Şured oğlu 'Abdül-Rahmân oğlu Zürrâre oğlu Hâcib oğlu Süleymân oğlu 'Abde), Kâb (oğlu Rebî'a oğlu Kays oğlu 'Ubeyd oğlu Şeddâd oğlu Müdrîk oğlu Hamîd

oğlu Naşır oğlu İdris oğlu Mirdâs oğlu Şâlih oğlu Naşır oğlu Mahmûd oğlu Naşır; bk. MİRDÂSİLER).

Hewâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylân oğulları: Harb, Sübeyy, Bekr=Â'tike. Bekr b. Hewâzin oğulları: Mu'âwiye, Zeyd, Münebbih, Sâ'd. Sâ'd b. Bekr oğlu Naşır oğlu Kuşayye oğlu Nâsire; bu Nâsire'nin oğulları: Mellân (oğlu Rifâ'a oğlu 'Abdül-Uzze oğlu el-Hâriş=Halîme, bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah ve kızları 'Uneyse ile "eş-Şeymâ" denen Cüdâme) ve Rizâm (oğlu Câbir oğlu Şicne oğlu el-Hâriş oğlu Ebû-Züweyb (kızı Halîme) oğlu Muhayyis oğlu Rebî'a oğlu el-Hâriş oğlu Habîb oğlu Mugıys Şâs oğlu 'Aşâir oğlu Nizâr oğlu Mucîr oğlu Şâwer).- Mu'âwiye b. Bekr b. Hewâzin'in oğulları: Şâ'sa'a (=Udeyye, =Adiyye), Dahwe, Dühayne, Dühunne, 'Awfî'l-Weca'a, Cehâş, Ya'îşû's-Sebbâk, Seyyâr, Caḥweş (oğlu Rizâm oğlu 'Abdül-Uzze oğlu Rebî'a kızı Fâḩme), el-Hâriş (oğlu 'Amr oğlu Mu'âz oğlu 'İtr), Naşır, Cüşem.- Naşır b. Mu'âwiye b. Bekr'in oğulları: 'Awf (oğlu Külle oğlu Żakwân oğlu Hurgân oğlu el-Hâriş oğlu Hurân oğlu Züfer) ve Dühmân (oğlu: Wâile, bunun oğulları: Cerbû' ve Habîb; Habîb oğlu 'Uter oğlu en-Nâbîga oğlu Ḥafâce oğlu Süfyân oğlu Mu-zarris; Cerbû' oğlu Rebî'a oğlu 'Awf oğlu el-Hâriş oğlu el-Hedeşân oğlu Ews oğlu Mâlik ve Rebî'a b. Cerbû'un diğer oğlu Sâ'd oğlu Awf oğlu Mâlik).- Cüşem b. Mu'âwiye b. Bekr oğulları: 'Adiyy (oğulları: Zimmân ve Harâm), 'Uşayme (oğlu Kâb oğlu Ganm oğlu Hadîd oğlu Habîb oğlu Hadîc oğlu Nazle oğlu 'Awf oğlu Mâlik oğlu Ebû'l-Aḥwas), Gaziyye (oğlu Cüdâ'a oğlu 'Alece oğlu Bekr oğlu el-Hâriş oğlu as-Şimme I, bunun oğulları Düreyd ve 'Abdullaah, as-Şimme I'in kardeşi as-Şimme II.- Şâ'sa'a b. Mu'âwiye b. Bekr b. Hewâzin'in oğulları: Mâzin (oğlu Zeyd oğlu 'Abdû Nühm oğlu Ebû-'Adiyy oğlu 'Adiyy ve bu sonuncunun kızkardeşi Wâkide), 'Amr (oğlu Ḥawze kızı Mâwiyye), Câḩire (oğlu Derwân=Wekâş oğlu 'Abde Â'tike), Mürre (oğlu Cendel oğlu 'Amr oğlu Mu'ayt oğlu el-Hâriş oğlu Üsâme oğlu Naşır oğlu Cünâde oğlu Ḥubşî) (Mürre=Selûl), Müsâwid, Züyeyne, Rebî'a, Kâlib, Mascûr, Wazî'a, Nehhâd, Küseyr, 'Ayz, Mu'âwiye, Câbir, 'Azbe, Süḩeym Â'câ, Wâile, 'Awf, Kays, 'Abdullâh, el-Hâriş, Â'mir.- Â'mir b. Şâ'sa'a b. Mu'âwiye b. Bekr'in oğulları: Hilâl, Rebî'a, Nümeyr, Süwân. Süwân b. Â'mir oğulları: Hurgân, Cessâs, Habîb (oğlu Zebbâb oğlu Ḥüceyr oğlu Cündüb oğlu Cünâde oğlu Şemûre oğlu Câbir). Nümeyr b. Â'mir oğulları: 'Abdullaah (oğlu Zinne), Â'mir (oğlu Mâlikü'l-Escâ), el-Hâriş. Bu el-Hâriş'in oğulları: Câwene ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Ḥuweylife ve el-Mükeşşeb (oğlu Keân oğlu Cendel oğlu Mu'âwiye oğlu el-Hüseyn oğlu 'Ubeydü'r-Râî oğlu Cendel oğlu Bişr oğlu 'Attâf oğlu Wezer oğlu Esâl oğlu Ḥamîd oğlu Mansûr oğlu Naşır).- Hilâl b. Â'mir b. Şâ'sa'a b. Mu'âwiye b. Bekr'in oğulları: Ḥazre, Şahr, Rebî'a, Şu'aybe, Şû'be, Nâsire, Rüweybe, 'Ayza, Nehîk (oğulları: Dâmig, Fâdıg, Sehl, Mâ'ser), 'Abdû Menâf, 'Abdullaah. 'Abdû Menâf b. Hilâl oğulları: Yâ'mer, el-Hâriş, Rebî'a (oğlu 'Amr oğlu Kurre), 'Amr (oğlu 'Abdullaah oğlu el-Hâriş; el-Hâriş'in oğlu Ḥuzeyme ve bunun kızı Zeyneb; el-Hâriş b. 'Abdullaah'ın diğer oğlu 'Ubeyd oğlu Zahîr oğlu Kidâm oğlu Mis'ar). 'Abdullaah b. Hilâl'in oğulları: Ḥüse, Ḥârişe, Rüweybe. Bu Rüweybe'nin oğulları: Mu'âwiye, Zügbe, Riyâḩ, el-Hüzem. Bu el-Hüzem'in oğulları: Şu'ayse ve Büccyr. Bu Büccyr'in oğulları: Mâlik (oğlu 'Abdullaah='Azze Ziyâd oğlu 'Alî ve Ḥazn (oğlu el-Hâriş=Hind, bunun 5 kızı: Lübâbe, Hüzeyle, Bereze, Meymûne, 'Azze). Şu'ayse b. el-Hüzem'in oğlu: 'Amr. Bu 'Amr'ın oğulları: Asrem (oğlu 'Abdû 'Awf) ve Miḩcen (oğlu el-Efcen kızı Ümmü Cemîl). Riyâḩ b. Rüweybe b. 'Abdullaah'ın oğlu: Fâdıg (oğlu 'Alî oğlu Necbe).

"Bâhile" boyunun atası Mâ'n b.Mâlik b.Münebbih b.Sâ'd b.Kays b.'Aylân'dır. Bâhile boyu, Mâ'n ile Sewde izdivâcından türemiştir. Boya adını veren Bâhile, Mâ'n'in annesi ve Mâlik'in eşidir. Mâ'n oğulları şunlardır: Wüheybe, Lihyân, Ewd, Ferrâş, Kâneb, Harb, Ebû-'Uleym, Kuteybe, Câwe, Wâil, el-Hâriş. — el-Hâriş b.Mâ'n oğlu: Riyâh oğlu Wehb oğlu 'Arîb oğlu Wehb oğlu Â'mir oğlu Ganm oğlu 'Amr oğlu 'Aclân oğlu Ebû-Ümâme. — Câwe b.Mâ'n oğlu: Ceylân oğlu el-Harzec oğlu Habbân oğlu Zekwân oğlu 'Ukayl oğlu Seydân, bu Seydân'ın oğulları Mütterif ve Mükrem. — Kuteybe b.Mâ'n oğulları: Şahb ve Ganm. Ganm b.Kuteybe oğulları: Nazle(oğlu Sehm oğlu 'Amr oğlu Yezîd oğlu Rebî'a oğlu Selmân) ve 'Abd. 'Abd b.Ganm oğulları: Â'mir ve Sâ'd(oğlu Â'yâ oğlu 'Abdû Şems oğlu 'Amr oğlu Riyâh oğlu Müzahhir oğlu Aşnâ' oğlu 'Alî oğlu 'Abdû'l-Melik oğlu Kureyb oğlu 'Abdû'l-Melik). — Wâil b.Mâ'n oğlu: Şâ'lebe oğlu Selâme oğlu Hilâl oğlu Kuzâ'a oğlu Zeyd oğlu Esîdû'l-Hayr oğlu Hâlid oğlu Rebî'a oğlu el-Hüseyn oğlu 'Amr oğlu Müslim oğulları: 'Amr, Mâ'bed, Beşşâr, el-Hüseyn 'Abdû'l-Kerâm, Ziyâd, 'Abdullaah(oğlu el-Miswer), Kuteybe(Kuteybe oğulları: Kaţan ve Selm; bu Selm'in oğulları: 'Umer, Kaşîr, İbrâhîm, Sa'îd ve Saîd'in oğlu 'Umer).

"Süleyym" boyunun atası Süleyym b.Mansûr b.'Ikrim b.Haşafe b.Kays b.'Aylân'dır. Süleyym oğulları: Behz, Matrûd, Zafer, eş-Şerîd, Bühşe(=Becele). Bühşe oğulları: 'Awf, Mu'âwiye, Şâ'lebe, el-Hâriş, 'Amrû'l-Kays. — Şâ'lebe b.Bühşe oğulları: Zekwân ve Mâlik(oğlu Mâzin oğlu Halef oğlu 'Amr oğlu Hüzeyfe oğlu Hâlid oğlu 'Abese oğlu 'Amr). Zekwân oğlu Şâ'lebe oğlu Fâlic(=Fâtme) oğlu Hilâl(=Â'tike); bu Hilâl'in oğlu Mürre(=Mâwiyye) ve Hilâl'in kızı Â'tike. Mürre'nin kızı Â'tike ve Mürre'nin oğlu el-Ewkaş ve bu sonuncunun kızı Â'tike. — el-Hâriş b.Bühşe oğulları: Rifâ'a(oğlu Rebî'a oğlu Rifâ'a oğlu Esed oğlu Mâlik oğlu Hâbib oğlu Ferkad oğlu 'Ube), Hayy(oğlu Hâriş oğlu Rifâ'a oğlu 'Abs oğlu 'Abd oğlu Cârîye oğlu Ebû-Â'mir, bunun oğulları Â'mir ve Mirdâs, bu sonuncunun oğlu el-'Abbâs ve bu sonuncunun oğulları Celheme ve Üneys), Kâb(oğulları Gazb ve 'Amel, bu sonuncunun oğlu Mellân oğlu 'Abdû'l-'Uzze oğlu Ümeyye oğlu Mâlik oğlu el-Münce'.

"Şakıyf" boyunun şeceresi şöyle verilmektedir: Şakıyf b.Münebbih b.Bekr b.Hewâzin b.Mansûr b.'Ikrim b.Haşafe b.Kays b.'Aylân. Bu şecere şüphelidir. Şakıyf oğulları: Cüşem ve 'Awf, Şakıyf'in kızı ise el-Misk'tir. — Cüşem b.Şakıyf oğlu: Huţayt. Bunun oğulları: Mâlik ve Câzire(=Leyle). Câzire kızı Â'tike ve Câzire oğulları Cerbû ile Mâlik; Mâlik kızı Zeyneb. — Mâlik b.Huţayt oğulları: el-Hâriş ve Yesâr. Yesâr oğlu Ebân oğlu Hemmân oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdû Dühmân oğlu Bişr oğlu Ebû'l-'Aşyy oğulları 'Uşmân ve el-Hakem. Bu el-Hakem'in oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu aş-Şalt oğlu 'Abdû'l-Meccîd oğlu 'Abdû'l-Wehhâb. el-Hâriş b.Mâlik b.Huţayt oğulları: Hübeyyib ve Ebû-Rebî'a(bunun oğulları Rebî'a ve 'Abdullaah, bu sonuncunun oğlu Süfyân oğlu 'Abdullaah). Hübeyyib b.el-Hâriş oğulları: Udeyy ve el-Hâriş. Bu el-Hâriş'in oğulları: Cündûb ve Rebî'a(oğlu 'Abdullaah oğlu 'Uşmân oğlu 'Abdullaah=Ümmü'l-Hakem oğlu 'Abdû'r-Rahmân). — 'Awf b.Şakıyf oğulları ise Sâ'd ve Ciyere, 'Awf kızı Leyle'dir. Sâ'd b.'Awf oğlu 'Amr(=Fâume). Bu 'Amr'ın kızı Â'tike ve

'Amr'ın oğlu Kâb, onun oğlu Mâlik, onun oğlu Mu'attib(=Künne)'dir. Mu'attib oğulları: Rebîa(=Künne)(oğlu Ews), Wehb(oğlu 'Amr oğlu el-Hakem), Selime(oğlu Ceylân oğulları Şuraḥbîl ve 'Urwe), Mes'ûd(=Sübey'a) ve Â'mir. Mes'ûd b.Mu'attib oğulları: el-Eswed (oğlu: Kaarib), 'Urwe, Ebû-Â'mir(oğulları Â'mir ve Şû'be, bu sonuncunun oğlu el-Mügiyre, bunun da oğulları Hamze, Yâ'fûr, 'Urwe, el-'Akkâr); Mes'ûd kızı Hayye, bu kızın oğlu Cübeyr'dir. 'Urwe b.Mes'ûd oğulları: Ebû-Melîḥ(oğlu Melîḥ) ve Hemmâm. Bu Hemmâm'ın kızı el-Fârîga. Â'mir b.Mu'attib oğlu Mes'ûd, bunun oğlu Ebû-'Akıyl, bunun oğulları el-Kaasim(oğlu Muḥammed: Muh.b. el-Kaasimi) s-Şakafî: Haccâc'ın dâmâdıdır. Basra v. iken 712'de Sind'e tâyin edildi, 717'de orada öldürüldü. Multân ve Himalaya eteklerine kadar Hindistan'ın batusını fethetti) ve el-Hakem'dir. Bu el-Hakem'in oğulları: Muḥammed(oğlu 'Umer oğlu Yûsuf oğlu aş-Salt), Eyyûb, Süleymân, Yahyâ, Yûsuf (=el-Fârîga). Bu sonuncunun (Yûsuf) kızı Zeyneb, oğulları ise Muh. (oğulları 'Umer, Mus'ab, Yûsuf; Muḥammed'in kızı Ümmü'l-Haccâc) ve el-Haccâc(=Ümmü Külşüm)'dir (Haccâc oğulları: el-Welîd, Ebân, 'Abdü'l-Melik, Muḥammed, bu sonuncunun oğlu 'Abdü'l-Melik)- Ciyere b.'Awf b.Şakıyf'in oğulları: Ucd e ve 'Abdü'l-'Uzze. Ucd e oğlu 'Awf. Bu 'Awf'ın oğulları: Zuweylim(oğlu Huweylid oğlu Wehb), Rebî'a(oğlu Ebû's Salt, bunun oğulları: Ümeyye ve Rebî'a; bu Rebî'a oğlu Kelede; Ümeyye b.Ebî's Salt oğulları Wehb ve Rebî'a, bu sonuncunun oğlu el-Kaasim), 'Umeyr (oğlu 'Amr, bunun oğulları: Ḥabîb ve 'Abdü Celîl; Ḥabîb oğlu Ebû-Miḥcen; 'Abdü Celîl oğulları Rebî'a ve Kinâne). 'Abdü'l-'Uzze b.Ciyere oğlu: Ebû-Selime. Bunun oğulları: 'Abdullaah(oğlu Esed oğlu Ceriye, bu sonuncunun oğulları Esîd ve el-'Alâ) ve 'Îlâc. Bu 'Îlâc oğlu 'Amr olu Kelede oğlu el-Hâris(=Sümeyye), bunun oğulları Nâfi'(oğlu 'Abdullaah) ve Ebû-Bekre. Ebû-Bekre oğulları: 'Abdü'r-Raḥmân, Müslim, 'Ubeyd'Ullaah(oğlu Beşîr oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu Ebû-Berza'a oğlu Kuteybe oğlu Bekkâr).

"Gatafân" boyu, Gatafân b.Sâ'd b.Kays b.'Aylân'dan iner. Gatafân oğulları: Reys ve 'Abdullaah(oğlu Būḥse oğlu 'Awf oğlu Cüşem oğlu 'Adiyy oğlu Kâb oğlu Yerbû' oğlu 'Ukbe oğlu Mûsâfî' oğlu Sâlim). Reys oğulları: Beḡîz, Mâzin, Ehwen, Aşgaa(oğlu Bekr oğlu Sübeyy; bunun oğulları: Ḥalâwe, Bişâr, Firyân; Bişâr oğlu Dühmân; Fityân oğlu 'Arakî oğlu Mûzehhir oğlu Sinân oğlu Mâ'kıl; Ḥalâwe oğulları 'Ays, Hilâl, Kunfûd; Hilâl oğlu Suḥwe; Kunfûd oğlu Sâ'lebe oğlu Üneys oğlu Â'mir oğlu Mes'ûd oğlu Nu'aym oğlu Seleme). Beḡîz oğulları: Enmâr, Zubyân, 'Abs. 'Abs ve Zubyân, Gatafân boyunun iki büyük aşretidir.

'Ab b.Begîs b.Reys b.Gatafân oğulları: Werece ve Kutay'a. Bu sonuncunun oğulları: 'Awf, Mû'temm, Gaalib ve Mâzin.— Gaalib oğulları: Mâlik ve 'Awz. 'Awz oğlu Ḥarîm oğlu Süfyân oğlu Nâşib oğlu 'Abdullaah oğlu Zeyd oğlu Hâbis oğlu el-Werd oğlu 'Urwe. Mâlik b.Gaalib oğulları: Maḥzûm ve 'Abd(oğlu Bicâd oğlu 'Ays oğlu Câbir oğlu Sinân oğlu Ḥalîd). Maḥzûm b.Mâlik oğlu Nizâr oğlu Kurâd oğulları Şeddâd (oğlu 'Antere) ve Câbir(oğlu Ḥumâm oğlu Übeyy oğlu Bişr).— Mâzin b.Kutay'a oğlu el-Hâris oğulları: Şeddâd, Â'mir, Zekwân, Rebî'a, Cürwe'l-Yemân (oğlu 'Amr oğlu Rebî'a

oğlu Câbir oğlu Hıslü'r-Ribâb oğulları Şafwân ve Hûzeyfe, bu sonuncunun oğlu Ebû-"Ubeyde). Rebî'a b.el-Hâriş b.Mâzin oğlu Rewâhe(=Hacce) oğulları: 'Uweyr(oğlu Wehb oğlu Hazn oğulları Kays ve Zehdem) ve Cedsîme. Bu Cedsîme'nin oğulları: Hîzyem, Üseyd, Zinbâ'(oğlu Merwân oğlu el-Hakem oğlu Cedsîme oğlu Übeyy oğlu Büşeyr) ve Züheyr(=Tümâzir). Züheyr oğulları: Şâs, Wercâ, Mâlik, Kays(oğlu Hind oğlu Mûsâwir) ve el-Hâriş(oğlu Cezz oğlu el-'Abbâs kızı Wellâde).

Żubyân oğulları (Żubyân b.Beğîz b.Reys b.Gatafân): Fezâre(=Menûle), Hâribe'l-Bec'â, Sâ'd. Sâ'd b.Żubyân oğulları: 'Icâl, Şâ'lebe, 'Awf. 'Awf b.Sâ'd oğulları: 'Abd, Mürre(=Harcefe, =Müleyke). Bu Mürre'nin oğulları: Sırme(oğlu Zareme), Mâlik, aş-Sârid, Geyz, Sehm. Sehm b.Mürre oğulları: Hilâl(oğlu 'Amrül'-Gadîr oğlu Beşâme) ve Wâile(oğlu Harâm oğlu Mesâb oğlu Rebî'a oğlu el-Hümâm oğlu Hüseyn). Geyz b.Mürre oğulları: Cerbû' ve Nüşbe. Nüşbe oğlu Mürre oğlu Ebû-Hâriş, bunun oğulları: Hâriş, Sinân(oğulları: Hârice, Harîm; Sinân kızı Müleyke), 'Awf(oğlu el-Hâriş, bunun kızları 'Umre ve Kırâfe). Cerbû' b.Geyz oğulları: Hadsîme, Zâlim(oğulları el-Hâriş ve Ebred), Câbir(oğlu Zibâb oğlu Mu'âwiye oğlu el-Hâriş oğlu 'Ulîfe='Umre oğlu 'Aqıyl, Mu'âwiye'nin diğer oğlu en-Nâbiga). Şâ'lebe b.Sâ'd b.Żubyân oğulları: 'Uwâl, 'Aceb, Mâzin. Mâzin oğulları: Becâle (oğlu Eme) ve Rizâm. Rizâm oğulları: Sübed ve Hazîme.— Fezâre b.Żubyân oğulları: Mâzin, Şemh, Zâlim(oğlu 'Urâb), Mürre, 'Adiyy. Mâzin b.Fezâre oğlu: Sümeyy oğlu Hilâl oğlu 'Ukayl oğlu Câbir oğlu 'Amrül'-Uşerâ oğlu Seyyâr, Seyyâr oğulları Kuşbe(oğlu Harîm) ve Zebbân(=Mülkeyke), bu sonuncunun oğlu Manzûr(=Müleyke) ve bunun oğlu Hâşim ve kızı Hawle. Şemh b.Fezâre oğulları: Hilâl ve 'Uşaym. Hilâl oğlu 'Awf, bunun oğulları Rebî'a (oğlu Reyb) ve Riyâh(oğlu Rebî'a oğlu Negabe oğulları el-Müseyyeb ve Mersed, bu sonuncunun oğlu Hakîm oğlu Kerdem). 'Uşaym b.Şemh oğlu Lây oğulları: Haşşân, Huşayn(oğlu Câbir oğlu 'Amr oğlu Hazn oğlu Mürre oğlu Harîc oğlu Hilâl oğlu Cünde oğlu Semüre), Mühâşin (oğlu Şürmüle oğlu 'Amr oğlu Kays oğlu Zühre; Mühâşin'in diğer oğlu: Himâr oğlu Mâlik).— 'Adiyy b.Fezâre oğulları Züneym, Sâ'd, Şâ'lebe. Bu Şâ'lebe'nin oğlu Lewsân oğlu Cüweyye. Cüweyye oğulları: 'Amîre, Nazle(oğlu Câs) ve 'Amr. Bu Amr'ın oğlu Bedr. Bedr oğulları: Mâlik, Hamel, 'Awf. Bu Amr'ın oğlu Bedr. Bedr oğulları: Mâlik, Hamel, 'Awf, Hûzeyfe(=el-Lakıyte). Bu Hûzeyfe'nin oğulları: Nedbe, Şerîk, Werd, Mu'âwiye, Mâlik, Hısn. Bu Hısn'ın oğulları: Hârice ve 'Uyeyne. Bu 'Uyeyne'nin oğulları: 'Anbes, Zeyd ve 'Ammâr (oğlu 'Abdullaah oğlu el-Câ'd).— Sâ'd b.'Adiyy b.Fezâre oğlu Humeme oğlu Beğîz. Bu Beğîz'in oğulları: Wehb(oğlu Merwân oğlu 'Uşaym kızı Nüzeyre) ve Hadîc. Bu Hadîc'in oğlu Sükeyn oğlu Mu'ayye oğlu Hübeyre oğlu 'Umer. Bu 'Umer'in oğulları: Süfyân, 'abdül'-Wâhid, Yezîd(oğulları: Dâwûd, el-Müscennâ, Muhalled).

el-Yâs(İlyâs) b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân, "Hindif" denen Kahtânî Arablar'dan Leyle ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan doğan oğullar: Peygamber'e uzanan esas bopyun atası olan Müdrike ('Amr), nesebi olmıyan 'Umeyr(Kama'a) ve "Tâbiha" da denen Â'mir'dir. Tâbiha'nın kızı Selme ve oğlu Üdd'dür. Şimdi bu Üdd b.Tâbiha neslini ele ala-

cağız. Üdd'ün oğulları: Mürr(nesli daha aşağıda incelenecektir), Zabbe, 'Amr (veyâ Müzeyne), 'Abdü Menât, Humeys(oğlu Harb oğlu Şebîr oğlu Â'mir oğlu 'Attâb oğlu Zeyd oğlu Mâlik oğlu Nazle oğlu Cirwe).— Zabbe oğulları: Sâ'd, Sü'ayd, Ewrâ, Bâsil. Zabbe kızı: eş-Şu'ayre. Bâsil oğlu ed-Deylüm oğlu Mu'âwiye oğulları: el-Ebyaz ve Bişr. el-Ebyaz b.Mu'âwiye oğulları: Lâr(oğlu Kemyâr oğlu Cewr), Şehryâr, Îrân, Nâşir, ad-Dahhâk; bu sonuncunun oğulları: Zerbûrân, Feyrûz, Behrâm, Beryânûs(oğlu Kâbûs oğlu Şchmerd).— Sa'd b. Zabbe oğulları: Şureym, Sâ'lebe ve Bekr. Bu Bekr'in oğulları: 'Abdullaah(oğlu Naşr) ve Mâlik=Hind. Bu Mâlik'in oğulları: Cârîm, 'Ayza, es-Sîd(oğlu Z uweyb oğlu Sâ'lebe oğlu Şuyeym) ve Zuhl. Bu Zuhl'ün oğulları: Subeyh, Teym(oğlu el-Hâriş oğlu 'Amr oğlu Hücr oğlu Ews oğlu Â'mir oğlu Selmân) ve Becâle. Bu Becâle'nin oğlu Kâb ve onun oğulları: Kuuz(oğlu Münkîz oğlu Mes'ûd oğlu Rebî'a oğlu el-Â'rec oğlu Hamîl oğlu 'Amr oğlu Züheyr oğlu 'Amr oğlu Dâwûd ve Zeyd. Bu Zeyd'in oğlu Mâlik oğlu 'Amr oğlu Â'mir'in oğulları: Şahr(oğlu Cebbâr), el-Hüseyn(oğlu Zeyd kızı Menfûse), el-Münzr(oğulları: Hübeyre, er-Rûkâd, Hassân; bu Hassân'ın oğlu et-Tüfeyl oğlu Şubrûme oğlu 'Abdullaah; Hübeyre oğlu el-Ahzar, bunun oğulları el-Fazl ve Şem'ale).— Sâ'lebe b.Sâ'd b.Zabbe oğulları: Kâb, ed-Düwel, Rebî'a. Bu Rebî'a'nın oğlu Kâb ve bunun oğulları: Rebî'a(oğlu Â'mir oğlu Mebdûl) ve Kurâme(oğlu Nu'aym oğlu Dülce oğlu Mes'ûd). Kâb b.Sâ'lebe b.Sâ'd oğlu Rebî'a ve bunun oğulları: Şakre ve Â'mir. Bu Â'mir'in oğulları: Hilâl ve 'Amr. 'Amr oğlu Zeyd oğlu Terîf. Bu Terîf'in oğulları: Şubâh(oğlu Mâ'kıl oğlu el-Müntefic oğlu Mâlik) ve el-Hâriş(oğlu 'Abd oğlu es-Sicf oğlu el-Hüteyf).

'Abdü Menât b.Üdd oğulları: Sewr Ethal, 'Awf, 'Adiyy, Teym. Bu son üçünden gelen Arab boyuna "er-Ribâb" denir.— Sewr Ethal oğlu Milkân oğlu Â'mir oğlu Sâ'lebe oğlu el-Hâriş oğlu el-Hakem oğlu Naşr oğlu Münkîz oğlu 'Abdullaah oğlu Übeyy oğlu Mewhebe oğlu 'Abdullaah oğlu Râfî' oğlu Habîb oğlu Mesrûc oğlu Sa'îd'in oğulları: el-Mübârik, 'Umer, Süfyân.— 'Awf b.'Abdü Menât oğlu Kays oğlu Wâil oğlu 'Awf(=Ukl) oğulları: Sâ'd, Cüşem, el-Hâriş. Bu sonuncunun oğlu 'Awf oğlu 'Abdü Kâb oğulları: Kays (oğlu Züheyr oğlu Tewleb oğlu en-Namir) ve el-Hâriş(oğlu 'Awf oğlu Â'mir oğlu Hûzâr oğlu Rebî'a).— 'Adiyy b.'Abdü Menât oğulları: Cell ve Milkân. Cell kızı en-Newâr ve Cell oğlu ed-Dûl oğlu Temîm oğlu Mâlik oğlu Â'mir oğlu Cendel oğlu 'Adiyy oğlu 'Adiyy(sic!) oğlu Esed oğlu el-Hâriş oğlu 'Abd. Milkân b.'Adiyy oğlu Rebî'a oğlu Awf oğlu Kâb oğlu Sâ'ide oğlu Rebî'a oğlu 'Amr oğlu Hâriş oğlu Mes'ûd oğlu Büheys oğlu 'Ukbe oğulları: Geylân, Hişâm, Cîrfâs, Ewfe, Zû'r-Rümme.— Teym b.'Abdü Menât oğlu el-Hâriş oğlu 'Amr oğlu Lüweyy oğlu 'Abdullaah oğulları: 'Amr(oğlu Rübeyy oğlu Nüşbe oğulları Zabârî ve Cisâs, bu sonuncunun oğlu en-Nû'mân) ve Zeyd(oğlu Wâsile oğlu Şureym oğlu 'Abdullaah oğlu Zeyd oğlu Übeyr oğlu 'İsme).

'Amr b.Üdd, Müzeyne ile evlenmiş ve Müzeyne boyunun atası olmuştur. 'Amr b.Üdd'ün oğulları: 'Usmân ve Ews(oğlu Süleym oğlu Sâ'lebe oğlu Zübeyn oğlu Sâriye oğlu Süwâa oğlu 'Ubeyd oğlu Riâb oğlu Hilâl oğlu İyâs oğlu Kurre oğlu Mu'âwiye

oğlu İyâs).— 'Usmân b.'Amr b.Üdd oğulları: Lâtm, 'Adiyy ve Efrek(oğlu Bekr oğlu 'Amr oğlu Müleyha oğlu Zeyd oğlu 'Awf oğlu 'Amr oğlu 'Abdullaah oğlu Keşîr).— 'Adiyy b.'Usmân oğlu Sa'id oğlu Züweyb oğlu Şâ'lebe oğlu 'Adiyy oğlu Rebî'a oğlu Esham oğlu 'Afif oğlu 'Abdü Nühm(=Able) oğulları: Huzâî, 'Abdullaah ve Mügaffal. Bu Mügaffal'in oğlu 'Abd.'in oğulları: Hassân, Sa'id, Târic ve Ziyâd (oğlu Huzâî oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed).— Lâtm b.'Usmân oğulları: Ceres ve Huẓme. Bu Huẓme'nin oğlu Şewr'in oğulları: 'Abd ve Şâ'lebe. Bu Şâ'lebe'nin oğlu Hılâwe oğlu Mâzin oğlu el-Hâriş oğlu Kurt oğlu Riyâh oğlu Ebû-Sülme oğlu Zübeyr oğulları: Büceyr ve Kâb(=Su'âd). Bu Kâb'in oğulları: el-'Awwâm, 'Ukbe(oğlu-el-Awwâm) ve 'Abdü'r-Rahmân(oğlu Zûr-Rukaybe). 'Abd b.Şewr b.Huẓme oğulları: 'İşş ve Kâb. Bu Kâb'ın oğulları: Lâc(oğlu Hurrâc oğlu Mu'abbir oğlu 'Abdullaah oğlu Yesâr oğlu Mâ'kıl) ve Hüşsiyye. Bu Hüşsiyye'nin oğlu Naşr oğlu Hüceyr oğlu Mîcâ oğlu 'Ayẓ oğlu Mücerrin oğlu 'Amr'in oğulları: en-Nû'mân(oğlu Mu'âwiye), Sinân, 'Akıyl(oğlu 'Abdü'r-Rahmân), Süweyd, Mâ'kıl, 'Abdü'r-Rahmân.

Mürr b.Üdd, eş-Şu'ayrâ ve Zâine ile iki evlenme yapmış ve Temîm boyunun atası olmuştur. Mürr'ün kızları: Cedîle, Tükme, Mâwiyye, Berre, Â'tike, er-Rârâ. Mürr'ün oğulları: "Şûfe" diye tanınan el-Gawş, Bekr, Şâ'lebe, Erâşe, Muḥârib ve Temîm olup bunlardan yalnız sonuncusundan nesli yürümüşdür. Temîm=el-'Awrâ evlenmesinden doğan kız Hind ve oğullar Zeydû Menât, 'Amr ve el-Hâriş'tir. Bu sonuncusun oğlu "Şekıyre" diye tanınan Mu'âwiye'dir. Temîm soyu Zeydû Menât ve 'Amr'dan yürümüş olup önce Zeydû Menât boyunu ele alacağız. Zeydû Menât oğulları: Â'mira's-Şahîh (oğulları: Gays, Yezîd, Hüseyin), 'Amrû'l-Kays(oğulları: el-Hâriş, Kebâşe, Mâlik, 'Umayye), el-Hâriş, Sâ'dû'l-Fizr, Mâlik(=en-Newâr). Soy, bu son iki oğuldan yürümüşdür. Önce Mâlik soyunu ele alacağız. Mâlik'in oğulları: Kays, Mu'âwiye, Rebî'a'l-Cû(oğulları: el-Micerr ve 'Abd, bu sonuncunun oğlu Nâsire oğlu en-Nû'mân oğlu 'Abede oğlu 'Alkame), Ḥanzale (=Cendele). Hanzale oğulları: 'Awf Mâlik (=Tüheyre, =el-'Adewiyye), Cerbû'l-Ebraş, Gaalib, Külfe, Zuleym, Kays(oğlu Hârik oğlu 'Ubeyd kızı 'Able), 'Amr. Bu 'Amr'in oğulları: Â'mir(oğlu Hâriş) ve Mürre(oğlu Esed oğlu Hemmâm oğlu Kâb oğlu Mürre oğlu 'Ayye oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu el-Wâriş oğlu Gaalib oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu Maṭar oğlu 'Abdullaah oğlu İbrâhîm oğlu Maḥled oğlu İbrâhîm oğlu Râhûye oğlu İshâq).— Yerbû'l-Ebraş b.Ḥanzale oğulları: Gudâne (oğlu Mâlik oğlu 'Awf oğlu Kelb oğlu Ebû-Sûd oğlu Kays oğlu Hassân oğlu Wekî'), 'Amr(oğulları Zemzem ve 'Isl, bu sonuncunun oğlu Kaşm oğlu Kâtan oğlu el-Münzîr oğlu Şerîk, bunun oğulları Şabiğ ve Rebî'a) Şubeyr, Selîṭ, Hızâm, Kuleyb(oğulları Munkîz, Sâbire, 'Awf, bu sonuncunun oğlu Seleme oğlu Bedr oğlu el-Hatafe oğlu 'Ayye oğlu Cerîr oğlu Bilâl oğlu 'Akıyl oğlu 'Umâre).— Şâ'lebe b.Cerbû oğulları: 'Arîn(oğlu Abdû Menâf oğlu 'Abdullaah oğlu Wâkîd), Câr'er(oğulları Ḥumre ve el-Kubâs, bu sonuncunun oğlu 'Abdü Kays oğlu Şihâb oğlu el-Hâriş oğlu 'Uteybe, bunun oğulları Dâmûz, Hazre, Rebî'), 'Ubeyd. Bu 'Ubeyd'in oğulları: Hüşî, Zibâre, Şeddâd, bunun oğlu Cemre. Cemre oğulları Şured ve Nüweyre. Nüweyre'nin oğulları Mütemmem

ve Mâlik(=Leyle).- 'Awf Mâlik b. Hanzale'nin oğulları: 'Awf, Ebû-Sûd, Şudeyy, Cerbû', Rizâm, Rebî'a(oğlu el-'Uceyf), Zeyd(oğulları Hırfe ve Bekr, bu sonuncunun oğlu el-Hâris oğlu Hemmâm oğlu 'Ubeyde oğlu 'Ubeyy oğlu 'Umeyye(=Münce), bunun oğulları Seleme ve Yâ'lâ, bu sonuncunun oğulları 'Abdullaah ve Şafwân), Bahr Dârim(=Düneynü'd-Dümâwiyye). Dârim aşreti bu Bahr Dârim'den inmiştir, oğulları: Nehşel(oğulları: Şahr, 'Ubeyy ve Kaţan; Kaţan oğlu Câbir oğlu Zamre, bunun oğulları Kasıyr ve Zamre(sic!)(=Fükeyhe), bunun oğlu Harri oğlu Nehşel; 'Ubeyy Cerdel, bunun oğulları Selme ve Muḥarribe, bunun da oğlu Selme), Cerîr(oğlu Fükaym oğlu 'Abdullaah oğlu Newle), Şeyberî, Menâf, Ebân, Sedûs, 'Abdullaah ve Mucâşî. Mucâşî b.Dârim oğulları: Â'mir(oğlu Fâtik oğlu 'Amr oğlu el-Hâris oğlu Nübâte oğlu el-Aşbag) ve Süfyân. Bu Süfyân'ın oğulları: Huveyy(oğlu Â'mir oğlu Nûwâs), Mürre(oğulları Sewâde ve Seydân), Muḥammed. Bu Muḥammed'in oğlu 'Tcâl'in oğulları: Zubey'a(oğlu Â'cem kızı en-Newâr), Hâbis(oğlu el-Ekre ve kızı Leyle)(Hâbis=el-Mezabbe izdivâcından), Nâciye. Bu Nâciye'nin oğulları: Ebû-Himâr(oğlu Himâr oğlu 'Iyâz) ve Şâ'sâ'a(=Leyle). Şâ'sâ'a oğlu Cefil Keymer(=Kufeyre) oğlu el-Ferezdak(=en-Newâr), bunun oğulları: Rakaza, Habeta, Zema'a, Lebeta.- 'Abdullaah b.Dârim oğlu Zeyd'in oğulları: Rebî'a(oğlu Süweyd oğlu Kays oğlu 'Azîz oğlu Ebû-Ehâb oğlu Huceyr), Mâlik, Cenâb, 'Abdullaah, Mürre, Hicc, Hâriş, 'Udûs. Bu 'Udûs'ün oğulları: 'Amr(oğlu gene 'Amr) ve Zûrâre. Bu Zûrâre'nin oğulları: 'Ubeyd(oğlu Tewiyye kızı 'Umâme), Lebîd, Huzeyme, 'Abdû Menât, Hâcib(oğlu 'Utârid), 'Alkame(oğlu Şeybân oğlu el-Mâmûm oğulları Hanzale ve 'Aşcel), Mâ'bed ve Lekiyt. Mâ'bed'in oğulları: 'Umâre(oğlu 'Umeyr) ve el-Kaakaa(=Mu'âza) (oğulları: 'Awf, Nu'aym, Zırâr=Ete, bu sonuncunun oğlu Kays; Kaakaa'nın kızı Hawle. Lekiyt b.Zûrâre'nin oğlu Nehşel ve kızı Duhtenûş.

Sâ'dü'l-Fizr b.Zeydi Menât b.Temîm oğulları: 'Abdû Şems(oğulları el-'Umeyr ve Tüheyye), 'Awf, Necde, el-Hâris, 'Uwâfe, Hübeyre, Cüşem, 'Amr, Kâb ve Mâlik. Bu Mâlik'in oğulları: Mişâl(kızı ed-Dehnâ) ve Sâ'd(oğlu Hârâm oğlu Sâ'd oğlu Muḥarres oğlu 'Abbâd oğlu 'Abd. oğlu Hafâce oğlu 'Ikâl oğlu Sâlim oğlu el-Agleb oğlu İbrâhîm oğlu el-Agleb oğlu Ahmed oğlu Ziyâdet'Ullâah oğlu Muḥammed oğlu Ahmed oğlu el-Agleb oğlu Ahmed oğlu Ziyâdet'Ullâah oğlu Muḥammed oğlu Ahmed oğlu el-Hüseyn oğlu 'Abdullaah oğlu Muḥammed oğlu 'Alî oğlu Câ'fer oğlu 'Alî, bk. AGLEBÎLER.- Kâb b.Sâ'dü'l-Fizr oğulları: 'Awf, Mâlik, el-Hibâk, el-Hârişî'l-Â'rec, Hârâm, 'Amr, 'Abdû'l-'Uzze(oğlu Himmân). Bunlardan 'Awf'ın oğulları: Behdele, Birnîk, Kureyy, 'Utârid. Bunlardan Bendele'nin oğulları: Â'mir, 'Uḫeymir(oğlu Sewr oğlu Cendel oğlu Rebî'a oğlu 'Abdullaah oğlu el-Fezâ), Halef(oğlu 'Amrî'l-Kays oğlu Bedr oğlu ez-Zibrikân ve kızı Huleyme). Kureyy b.'Awf'ın oğulları: Haddân ve el-Azbat(oğlu Lâc oğlu Şemmâs oğlu Hewza oğulları 'Alkame ve Â'mir, bu sonuncunun oğlu Beğîz). 'Utârid b.'Awf'ın oğlu Şicne'nin oğulları: 'Uweyr ve el-Hâris(oğlu Şafwân oğlu Kerib). el-Hibâk b.Kâb'ın oğulları: Müstewgir ve Şacîr(oğlu Sâ'd oğlu Rabâh oğlu Razâh oğlu 'Amr oğlu Hâlid oğlu Meţar oğlu el-Haccâc oğlu Nübâte oğlu Hamîd oğlu Nübâte oğlu Ahmed oğlu Muḥammed oğlu 'Amr oğlu 'Abdû'l-'Azîz). el-Hârişî'l-Â'rec'in oğlu

Cüşemm'in oğulları: gene Cüşem ve Âznem(oğlu Mâlik oğlu Kağan oğlu Mu'âwiye oğlu Mersed oğlu Katâde oğlu 'Abdullaah oğlu Hawiyye oğlu Zühre). 'Amr b.Kâb'ın oğlu el-Hâriş Mücâis'in oğulları: Rübeyy, 'Ubeyd ve Şarîm'in oğulları: Hâdic, Mürre(oğlu en-Nâzzel oğlu 'Ubâde oğlu el-Hüseyn oğlu Mu'âwiye oğulları el-Müteşemmis, Cezî, Şâ'sa'a, Kays=Huceyy, bu sonuncunun oğlu el-Ahnef oğlu Baħr), Mincer(oğlu Hâlid oğlu Sinân oğulları Â'sım ve Sümeyy; Sümeyy oğlu el-Ehtem oğlu 'Amr oğlu 'Abdullaah oğulları Şafwân ve Şeybe, Şafwân oğlu Hâlid ve Şeybe oğlu Şebîb; Â'sım oğlu Kays=Menfûse oğulları Hakîm, Süleym ve Telibe, bu sonuncunun oğlu Mukaatil ve bunun kızı Mecce).

'Amr b.Temîm'in Ümmü Hârice ile evlenmesinden doğan oğullar: el-Hâriş'l-Habaṭ(oğulları: Nazle, Meşâde, Sâ'd), el-Hüceym(oğulları: Rebî'a, Enmâr, 'Amr, Hübâl, Â'mir, Sâ'd), Kâb(oğlu Züweyb oğlu Mâzin oğlu Meşâd oğlu el-Hâriş oğlu el-Â'dil oğlu Süfyân oğlu Kays), el-Kuleyb Alîhe; 'Amr b.Temîm'in kızı Sewde. 'Amr b.Temîm'in boy atası oğulları ise: el-'Anber, Mâlik(=Cendele) ve Üseyyid.— el-'Anber'in oğulları: Mâlik, Kâb, Beşşe, Cündeb(=Düga). Kâb'ın oğulları: el-Mücfir(oğlu el-Hâriş oğlu Kelb oğlu el-Hâriş oğlu 'Amr oğlu Nakb oğlu 'Aneze oğlu Kudâme oğlu 'Abdullaah oğlu Sewwâr) ve 'Afr(oğlu Zühre oğlu Rebî'a oğlu Hîmyerî oğlu Müşemmit oğlu Cârîye). Cündeb = Düga'nın oğulları: 'Adiyy, 'Urec, Huncûd(oğlu 'Amr oğlu Huceyme oğlu Züweyb oğlu Zuhl oğlu Mükemmel oğlu Kays oğlu Süleym oğlul Kays oğlu el-Hüzeyl oğlu Züfer).— Üseyyid b.'Amr b.Temîm'in oğulları: 'Akıyl, Nümeyr(oğlu el-Hâriş=Fâtıme kızı Lübne), Cürwe ve Üseyyid'in kızı Sewde. Cürwe b.Üseyyid'in oğulları: Şüreyf(oğlu Mu'âwiye oğlu Muḥâşin oğlu el-Hâriş oğlu Rabâh oğlu Şayfî oğulları Eksem ve Rebî'a ve bu sonuncunun oğulları Hanzale ve Riyâh) ve Cüveyy(oğlu Selâme; Selâme oğulları Şarid, Cüveyy ve Habîb; Cüveyy oğlu Hanger; Habîb oğlu Weddân oğlu Züâre oğlu Ebû-Hâle=Hâdice, bunun oğulları Hâle ve Hind ve bu sonuncunun oğlu gene Hind).— Mâlik b.'Amr b.Temîm'in oğulları (Mâ'lik, el-Hişşân boyunun atasıdır): 'Abdullaah'l-Hirmâz, Gassân, Geylân, Mâzin. Bu Mâzin'in oğulları: Uşâşe, Huzâî, Râlân, Rizâm, Huqûs, Enmâr, Zebîne. Huzâî oğlu Hücr oğlu Cülhüme oğulları: 'Urwe(oğlu Züheyr oğlu 'Abde oğlu Külşûm oğlu Yezîd oğlu Hareşe oğlu Şümeyl oğlu en-Nazr) ve el-Hâriş(oğlu el-Hüseyn oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ammâr oğlu el-'Alâ ve bunun oğulları Ebû-'Amr ile Ebû-Süfyân, Ebû-'Amr'ın oğlu 'Amr ve Ebû-Süfyân'ın oğlu Süfyân). Hurqûs b.Mâzin b.Mâlik'in oğulları: Huşeyş, Mu'âwiye ve Kâbiye. Kâbiye'nin oğulları: Huceyye(oğlu Zibâre) ve Hanger(oğlu Zeydû Menât oğlu Yezîd oğlu Mâzin oğlu Câwene'l-Fücâa oğlu Katârî).

'Amr Müdrike b.el-Yâs b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân=Selmâ b.Eslem b.İlhâf b.Kudâ'a izdivâcından 2 oğul doğdu: Hüzeyl(Hüzeyf şekli de vardır) ve Huceyme. Müdrike'nin eşi Selmâ, Müdrike'nin ölümünden sonra Hulwân b.İmrân b.İlhâf b.Kudâ'a ile evlenmiş ve bu ikinci izdivâcından Taglib boyu doğmuştur. Hulwân b.İmrân'ın ilk eşi ise Zariyye b.Rebî'a b.Nizâr'dır. Evvelâ Hüzeyl, sonra esas kol olan Huceyme boyunu inceleyeceğiz.

Hüzeyl'in oğulları: Lihyân, 'Umeyr ve Sâ'd(=Selmâ). Lihyân oğlu Tâbiha oğulları: Hind(oğlu Kebîr oğlu el-Hâris oğlu Kâb oğlu Rebî'a oğlu Câbir oğlu en-Nâbiga oğlu Mâlik oğlu Hamel) ve Kâb. Bu Kâb'ın oğlu Sâ'sa'a'nın oğulları: 'Adiye, el-Hâris(=Dübb)(kızı Kılâbe). 'Adiye oğulları: 'İtre, Hubşi(oğlu Süweyd oğlu Ganm oğlu Mâlik=Kılâbe kızı Ümeyme) ve Lihyân. Lihyân oğlu Ganm'in oğulları: Mâlik(=Dübb, kızı Ümeyme) ve Hübâşe(oğlu Mâlik oğlu el-Hâris=Ümeyme kızı Kılâbe).— Sâ'd b. Hüzeyl oğulları: Temîm, Cüreyb, Ganm(oğlu Şamh), Man'a, Hunâ'a, Cehâm; Sâ'd b. Hüzeyl'in kızları: Leyle, Â'tike, Ümeyme.— Temîm b. Sâ'd b. Hüzeyl oğulları: Mu'âwiye(oğlu 'Amrû Kird) ve el-Hâris(=Lübne). Bu el-Hâris'in kızı: Dübb ve Kâhil. Kâhil'in oğulları: Kureym(oğlu Hârise) ve Mahzûm. Bu Mahzûm'un oğlu Fâr oğlu Şemh oğlu Hâbîb oğlu Gaafil oğlu Mes'ûd(=Ümmü 'Abd). Mes'ûd'un oğulları: 'Utbe 'Utbe(oğlu 'Abdullaah oğulları 'Awn ve 'Ubeyd'Ullaah) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Ebû-'Ubeyde(oğlu 'Abdül-Melik oğlu 'Abdullaah), 'Utbe(oğlu 'Abdullaah oğulları 'Utbe ve 'Abdül-Rahmân) ve 'Abdül-Rahmân. Bu 'Abdül-Rahmân'ın oğulları: Mâ'n(oğlu el-Kaasim) ve el-Kaasim.

Hüzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Muzar ise iki defa evlenmiştir: 'Uwâne b. Sâ'd b. İbni Kinâne Kays b. Ayla ve Berre b. Mürr b. Üdd ile. Berre b. Mürr, eşi Hüzeyme'nin ölümünden sonra, eşinin ilk zevcesi 'Uwâne'den doğan üvey oğlu Kinâne b. Hüzeyme ile evlenmiştir. Berre, Hüzeyme'den Esed'i ve Esede adlı kızı doğurmuştur. 'Uwâne ile izdivâcından ise Hüzeyme'nin oğulları Kinâne ve el-Hewn doğmuşlardır. Esas kol bu Kinâne b. Hüzeyme'den yürümüştür. Bu kolu daha sonraya bırakarak, önce Esed b. Hüzeyme boyunu inceliyelim: Esed'in oğulları: Dûdin, Sâ'b, Hülme, Kâhil(oğulları el-Hazmer ile Hâşer ve kızları Rühm ile Safiyye), Hind(oğlu el-Haşâs), 'Amrû Na'âme(oğulları: el-Hâlik ve el-Kuleyb, bu sonuncunun oğlu Fâtik oğlu 'Amr oğlu Şeddâd oğlu el-Ahrem oğlu Fâtik, bu sonuncunun oğulları Sebre ve Hureym, bu sonuncunun oğlu da Eymen). Esed boyu, oğullardan Dûdin'den inmiştir. Dûdin'in kızı: Hind ve oğulları: Sâ'lebe ve Ganm. Bu Ganm'in oğlu Kebîr oğlu Mürre oğlu Sabre. Sabre oğulları: Kays ve Yâ'mer. Kays oğlu Hurşân oğlu Mihsân(oğulları 'Ukkâşe ve Ebû-Sinân, bu sonuncunun oğlu Sinân). Yâ'mer oğlu Riâb oğlu Ceş(=Ümeyme) oğulları: 'Ubeyd'Ullaah(=Remle)(kızı Hâbîbe), 'Abdullaah(oğlu Muhammed), Ebû-Ahmed(oğlu 'Abdullaah); Ceş b. Riâb'ın kızları: Hamne, Ümmü Hâbîbe ve Zeyneb.— Sâ'lebe b. Dûdin b. Esed oğulları: el-Hâris(=Rühm), Sâ'd ve Mâlik(=Ümmü Hârice). el-Hâris b. Sâ'lebe kızı Tümeyzır ve oğulları: Wâlibe(oğlu Nümeyr oğlu Hîrbîş), Sâ'd ve Ku'ayn. Sâ'd b. el-Hâris oğlu Behd'in oğulları: Birbât ve Kâb. Bu Kâb'ın oğulları: Kays(oğlu 'Ukbe oğlu Wâbiş oğlu Sâlim) ve Beşîr(oğlu el-Hârbîş oğlu Mâlik oğlu el-Hârbîş oğlu Behd'in oğulları: Birbât ve Kâb. Bu Kâb'ın oğulları: Kays(oğlu 'Ukbe oğlu Wâbiş oğlu Sâlim) ve Beşîr(oğlu el-Hârbîş oğlu Mâlik oğlu el-Hârbîş oğlu 'Utbe oğlu Mâ'bed oğlu Wâhid oğulları Sâlim ve Ku'ayn b. el-Hâris oğulları: 'Abs(oğlu el-Hâris oğlu Hâbîb oğlu Wehb kızı Esmâ), Naşr ve 'Amr. Naşr b. Ku'ayn oğulları: 'Umeyr(oğlu Wehb oğlu Münkiz oğlu Süfyân oğlu Mu'âwiye oğlu Bürme oğlu Kabîşa) ve Mâlik. Bu Mâlik'in oğulları:

Üsâme(oğlu Hâbîb oğlu Mîyer) ve Cedsime(oğlu Sâ'd oğlu 'Ubeyd olu Rübeyyi'a oğlu Zîrwâb). 'Amr b.Ku'ayn oğulları: Kâb, aş-Şaydâ(oğlu Nükre oğlu el-Müccerr) ve Terîf. Bu Terîf'in oğulları: Münkîz(oğlu Mâlik oğlu Kays), Âyâ(oğlu Wehb) ve Fec'as(=Hayye). Bu Fec'as'ın oğulları: Dişâr(oğlu Wehb oğlu 'Amr oğlu el-Eşcem oğulları Cüreyye ve Mutayr) ve Ceḥwân. Bu Ceḥwân oğlu el-Eşter oğlu Nazle'nin oğulları: Hâlid, Mâ'bed ve Newfel. Bu Newfel'in oğulları: Mersed(oğlu Ferwe) ve Huweylid(oğulları Tüleyḥa ve Seleme ve bu sonuncunun oğlu Hîbâl).— Sâ'd b.Şâ'lebe b.Esed oğlu el-Hârişî'l-Hallâf oğulları: Cüşem, Zinne, Mürre(oğlu Hudşâr oğlu 'Amîre oğlu Mâlik oğlu 'Amr oğlu Wehb oğlu Câbir oğlu Kabîsa) ve Mâlik. Mâlik'in oğulları: Hirr(oğlu Â'mir oğlu Haddân) ve Rüweybe(oğlu Şâ'lebe oğlu Ebû-Büleyy oğlu Şâs oğlu 'Amr oğlu 'Irâr).— Mâlik b.Şâ'lebe b.Esed oğulları: Rebî'a(oğlu Cedsime oğlu Ews oğlu el-Ezwer oğlu Zîrâr), ez-Zenye(oğlu Kâb oğlu Zabb oğlu Hemmâm oğlu Mürele oğlu Kûz), Câzire(oğlu Naşr oğlu Hîbâl oğlu Sâ'd oğlu Hilâl oğlu Ews oğlu Hübâşe oğlu Hübeyş oğlu Zirr) ve Sâ'd. Bu Sâ'd b.Mâlik'in oğulları: Müreyy(oğlu 'Amîre oğlu Halef oğlu 'Abdullaah oğlu Nikâde) ve Süwâa. Bu Süwâa'nın oğulları: Rebî'a(oğlu 'Awf) ve Naşr(oğlu Nâşire).

el-Hewn b.Huzeyme oğlu Müleyḥ oğlu Yeysâ da el-Kaare boyunun atasıdır. Bu boy, Yeysâ'nın şu oğullarından inmiştir: 'Azal, ed-Dîş ve 'Ayza. Bu 'Ayza'nın oğlu Gaalib oğlu Muḥallem'in oğulları: ed-Düyl ve Hulme.

Kinâne b.Huzeyme b.Müdrîke b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân: Önce dul üvey annesi Berre ile evlenmiştir. Bundan çocuğu olup olmadığı bilinmiyor. Sonra üvey annesi ve sonradan eşi olan bu Berre b.Mürr b.Üdd'ün yeğeni Bint Nazr b.Mürr b.Üdd ile evlenmiştir. Çocuklarının annesi budur. Fûkeyhe (Zefrâ) b.Heniyy b.Beliyy b.'Amr b.İlhâf b.Kudâ'a ile de bir izdivaç yapmış ve bundan 'Abdü Menât doğmuştur. Bu 'Abdü Menât b.Kinâne, Hind b.Bekr b.Wâil'le evlenmiştir. Fûkeyhe, Kinâne'nin ölümünden sonra Mes'ûd b.Mazn b.Zî'b b.'Adiyy b.'Amr b.Mazn Gassân ile evlenmiş ve bu izdivaçtan doğan 'Alî b.Mes'ûd, 'Abdü Menât'tan dul kalan Hind b.Bekr'i almış, bu izdivaçtan çocuklar doğmuştur. Kinâne b.Huzeyme'nin oğulları şunlardır: 'Abdü Menât, Hudâl, Milkân, 'Amr, Â'mir, Mâlik, en-Nazr, Hâriş, Sâ'd, 'Awf, Ganm, Mahreme, Cerwel, Gazawân. Esas dal en-Nazr'dan yürümüştür. Nazr kolunu sonraya bırakarak önce Mâlik ve 'Abdü Menât kollarını göreceğiz.

Mâlik b.Kinâne oğulları: Hudâd ve el-Hâriş. Bu Hâriş'in oğlu Şâ'lebe'nin oğulları: Süreyr(=Ümâme)(kızı Hind), Ganm ve Â'mir. Bu Â'mir'in oğulları: 'Adiyy(oğulları Fûkaym ve Huşeyş) ve Muḥdic(oğlu Recebe oğlu Şikk oğlu Şuml oğlu Muḥarriş oğlu Ümeyye oğlu Safwân kızı Behnâme). Ganm b.Şâ'lebe oğulları: Firâs(oğlu 'Alkame oğlu Cedsime oğlu Hudbân oğlu Mukaddem oğlu Rebî'a) ve el-Hâriş. Bu Hâriş'in oğlu Dühmân'ın oğulları: 'Amr(oğlu Â'mir oğlu Hilâl oğlu Nazle oğlu 'Abdullaah oğlu Cüweyye oğlu Hamle) ve Sübeyy (oğlu Üzeyne oğlu 'Atâb oğlu 'Abdü Şems oğlu 'Uweymir oğlu Â'mir kızı Ümmü Rûmân ki Hazret-i Ebû-Bekr ile evlenmiş ve Hazret-i Â'îşe'yi doğurmuştur).

'Abdü Menât b.Kinâne kızı: Ümâme ve oğulları: Bekr(=Ümmü Hârice), Hâriş, Â'mir (oğlu Kayn), el-Hâriş ve Mürre. Bu Mürre'nin oğlu Müdric'in kızı: Â'tike ve oğlu Teym(oğlu Mâlik oğlu 'Amr oğlu Mâlik oğlu Cüşem oğlu Mâlik oğlu Sürâka). el-Hâriş b.'Abdü Menât'ın oğlu 'Awf'ın kızı Fâtıme ve oğlu Sâ'd(oğlu Cedsîme oğlu 'Ureyc oğlu Hâlid oğlu Ganm oğlu 'Alkame oğlu Târik oğlu 'Abdü'r-Rahmân).- Bekr b.'Abdü Menât oğulları: Zamre, Hârice, ed-Düyl, 'Ureyc, el-Hâriş ve Leys. Bu Leys'in oğulları: Â'mir (=Berâh), Cünde ve Sâ'd. Bu Sâ'd'in oğulları: Humeys, Cüdeyy(oğlu Humeys oğlu Câbir oğlu 'Umeyr oğlu 'Abdullaah oğlu Wâsile oğlu Ebû'l-Tüfeyl Â'mir oğlu Tüfeyl) ve Ciyere. Bu Ciyere'nin oğlu Nâşib oğlu 'Abdü Celîl'in oğulları: 'Abdü'l-Uzze(oğlu el-Eska oğlu Wâsile) ve Ebû'l-Bükeyr. Bu sonuncunun oğulları: Bükeyr, Hâlid, 'Akıyl, Â'mir, İyâs ve Kays (oğlu Kuleybü'l-Cerrâr). Cünde b.Leyş oğulları: 'Awf(oğlu Cüşeyş) ve Â'mir(oğlu Sâ'd oğlu Katâde oğlu 'Umeyr oğlu 'Ubeyd oğlu 'Abdullaah). Â'mir b.Leyş oğulları: 'Utwâre, Şicc ve Kâb(oğlu 'Awf oğlu Yâ'merü's-Şüddâh oğlu el-Mülewweh oğlu Â'mir oğlu Escem oğlu Kabâs).- 'Ureyc b.Bekr oğlu Hımâs oğlu 'Amr oğlu Büceyr oğlu Hâlid oğlu 'Abdullaah oğlu Ebû-'Akreb Huweylid oğlu 'Amr oğlu Müslim oğlu Ebû-Newfel oğlu Newfel ve 'Amr b.Ebû-'Akreb'in kızları Â'îşe ve Hafsa.- ed-Düyl b.Bekr oğlu 'Adiyy oğulları: Cedsîme (oğlu Mâlik oğlu Humeys) ve Nüfâse. Bu sonuncunun oğulları: Mu'âwiye(oğlu Newfel) ve Hîls(oğlu Yâ'mer oğlu Cendel oğlu Süfyân oğlu 'Amr oğlu Ebû'l-Eswed oğulları 'Atâ ve Ebû-Harb).- Zamre b.Bekr oğulları: Cüdeyy(oğlu Kâb oğlu Nâşire oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu İyâs oğlu 'Abdullaah oğlu Huweylid oğlu Ümeyye oğlu 'Amr oğulları 'Abdullaah ve Câ'for ile el-Fazl) ve Mülëyk. Bu Mülëyk'in oğulları: Nüeyle(oğlu el-Hâriş oğlu Hizyem oğlu Mücedde oğlu 'Amr oğulları el-Hakem ve Râfi') ve Gifâr. Bu Gifâr'ın oğulları: Hâcib(oğlu 'Abdü'l-Uzze oğlu İyâs oğlu Hafş oğlu Cemîl kızı 'Azze) ve Hîrâm(oğlu er-Rüfey'a oğlu 'Ubeyd oğlu Süfyân oğlu Cünâdc(=Remle) oğulları Ebû-Zerr ve aş-Şâmit ve bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah).

en-Nazr b.Kinâne b.Huzeyme b.Müdrîke b.İyâs b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân: asıl adı "Kays" olup "Nazr" diye tanınmıştır. Asıl adı "Â'tike" olup "İkrişe" diye tanınan 'İkrişe b.'Adwân b.'Amr b.Kays b.'Aylân ile evlenmiştir. Oğulları: Mâlik, aş-Şalt ve Yahlud'dur. Yahlud (=Üneyse)'un oğlu el-Hâriş onun oğlu Bedr onun oğlu Ku-reyş'tir (bâzı kaynaklarda Hâriş'le Bedr arasında Yahlul vardır). Yahlud'un kızı ise Â'tike olup Gaalib b.Fihr b.Mâlik b.Nazr ile evlenmiştir.

Mâlik b.en-Nazr b.Kinâne oğulları: Fihr Kurcys ile el-Hâriş'tir. Bu Hâriş'in oğlu el-Huluc oğlu Kays oğlu 'Adiyy oğlu Şubh oğlu Â'mir oğlu er-Rebî' oğlu el-Hedîl oğlu Herme'dir. Mâlik b.en-Nazr, Cendele b.Â'mir b.Hâriş b.Müzâb b.'Amri'l-Cürhümî ile evlenmiştir.

Kureyş (*)

Fihri b.Mâlik b.en-Nazr b.Kinâne b.Huzejme b.Müdrîke b.İlyâs b. Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân, bu şecerenin gösterdiği üzere, 'Adnân'ın 10. batundan torunudur. Milâd'ın 200 yılına doğru doğmuştur. 'Adnânîler'in yâni Kuzey Arabları'nın (ki Â'râb-ı Müstâ'rebe = Arablaşmış Arablar adıyla Güney=Yemen Arabları'ndan ayrılırlar) Kureyş aşiretinin atası bu Fihri'dir. Zîrâ Fihri'nin diğer adı "Kureyş"tir. Leyle b. İbni Gaalib b.Hâriş b.Temîm b.Sâ'd b.Huzejl b.Müdrîke b.İlyâs b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân ile evlenmiştir ki bu hanım, 'Adnân'ın 11. batundan torunu ve Kureyş aşiretinin büyük annesidir. Kureyş aşireti bu Fihri Kureyş ile Leyle'nin izdivâcından türemiştir. Binâenaleyh Kureyş aşiretinin başlangıcı Milâdî III. asırdır. Fihri Kureyş'in Cendele adlı bir kızı ile şu oğulları olmuştur: Gaalib (=Â'tike b.Yahlud b.en-Nazr), Muhârib (=Â'tike), 'Azb, el-Hâriş, Esed, 'Awf, Cewn, Zî'b. Kureyş nesli ana kol olan Gaalib'den başka Muhârib ve el-Hâriş'ten yürülmüştür ('Azb'in oğlu Şeybân, onun oğlu Wâsile'den sonra nesli kesilmiştir; Kureyş'in diğer oğullarının nesli ise yoktur). Bundan sonra aşağıda göreceğimiz bütün şecereler istisnâsız, Kureyş kabilesinin şeceresidir.

Muhârib b.Kureyş kızı Selme ve oğlu Mürre'dir. Mürre oğlu Şeybân (=Waşsiyye) kızı Maşsiyye, Kâb b.Lüeyy b.Gaalib'le evlenmiştir. Şeybân'ın oğlu ise 'Amr'dır. Bu 'Amr'ın oğulları: Hâbîb ve Wâile. Wâile oğlu Sâ'lebe (=Nâhiye) kızı Nû'm ve oğlu Wehb oğlu Hâlidü'l-Ekber oğulları: Mesleme (oğlu Hâbîb) ve Kays (kızı Hezme, oğlu ad-Dahhâk ve bunun oğlu 'Abdü'r-Rahmân; Kays'ın diğer oğlu Külgüm, bunun oğlu Sa'îd). Hâbîb b.'Amr'ın oğulları: 'Amr ve el-Ahabb. Bu sonuncusunun oğulları 'Amr ve Hîsl. Hîsl'in oğulları: Câbir (oğlu Kürz) ve 'Amr (oğlu Şeddâd oğlu el-Müstewrid). 'Amr b.Hâbîb b.'Amr'ın oğulları: Kebîr (oğlu Mirdâs oğlu el-Hattâb oğlu Zûrâr, Mirdâs'ın diğer oğlu Hafş ve Hacwân. Hacwân'ın oğulları el-Mugtarif (oğlu 'Amr oğlu Rebâh) ve 'Abdullaah (oğlu Üneys oğlu İsmâ oğlu Kağan oğlu 'Abdü'l-Wâhid oğlu Kağan oğlu Ebû-Newfel Muhârib oğulları Newfel ve Ahmed).

Muhârib b.Fihri Kureyş'in diğer oğlu Şemh, bunun oğulları Wehb, Teym, Mu'âviye, 'Ubeyd, Â'mir, Â'izz ve Rebî'a, sonuncunun oğulları Kays, Selâmân ve Â'mir'dir.— 'Amr b.Şeybân'ın diğer oğulları Câbir, Sâ'd ve Cehwân, sonuncunun oğulları 'Abd., Mâlik ve Üheybi'l-Mugtarif, bunun oğlu Rebâh, bunun oğlu 'Ubeydullah'dır. Sâ'd b.'Amr b.Şeybân'ın oğulları Mâlik, Zî'bân, Wehb, sonuncunun oğlu 'Abd., oğlu 'Amr, oğlu Nehşel, oğulları Sâlih, Kağan, 'Abdurrahmân, 'Abd., Naze'dir.— Sâ'lebe b.Wâile b.'Amr b.Şeybân'ın Wehb'den başka oğulları Hâbîb ve Hîrâş, bunun oğlu Â'sım'dır. Wehb b.Sâ'lebe'nin diğer oğulları ise: Kays, Sâ'lebe, 'Abdü'l-Uzzâ, Zeyd, Hâlidü'l-Aşgar, Nâkış, Halef, Mâlikü'l-Aşgar ve Mâlikü'l-Ekber, bunun oğlu ise Mesleme, bunun oğlu Hâbîb'dir.

(*) Mânâsı: Köpek balığı, hasım kabilelerce verilmiş benziyor. (Kâbe etrafında toplanan) mânâsı daha mâkul.

el-Hâriş b.Kureyş oğulları: Betfire, Kays (oğlu 'Aleka), Şâ'lebe (oğlu Sümeyr kızı Hind=Mürre b.Kâb b.Lüeyy b.Gaalib), Wedî'a, Zabbe ve Zarib. Bu sonuncusunun oğlu 'Âişş'in oğulları: 'Amr (oğlu Cehdem kızı Dâ'dü'l-Beyzâ) ve 'Utwâre (=Â'tike) (oğlu 'Amr=Leyle kızı Hezîbe). Wedî'a b.el-Hâriş oğlu 'Umeyre oğlu Â'mire (=Â'tike) oğulları: Hâbîb ve 'Abdü'l-'Uzze (oğlu Câbir oğlu Ganm=Dâ'd kızı Ümeyme), Â'mire b.'Umeyre kızı Selme.— Zabbe (Â'tike) b.el-Hâriş oğlu Hilâl, diğer oğlu Wüheyb Mâlik oğlu Hilâl (=Selme) kızları: Dâ'd, Leyle, Â'tike; aynı Hilâl'in oğulları: el-Cerrâh (oğlu 'Abdullaah=Ümeyme oğlu Ebû-'Ubeyde Â'mir ('Aşere-i Mübeşşere'den)=Hind oğulları Yezîd ve 'Umeyr). Rebî'a b.Hilâl b.Mâlik b.Zabbe b.el-Hâriş'in oğulları: Â'mir (kızları Ümâme ve Selme), Ebû-Serh(=Zeyneb) (oğlu Me'merr=Ümâme oğulları 'Abdullaah ve 'Umeyr), Ebû-Şeddâd (oğlu Zühcir=Selme oğulları 'İyâz ve Ganm ve bu sonuncunun oğulları 'İyâz ve Geylân).

el-Hâriş b.Fihr Kureyş'in diğer oğulları: Nasr, 'Amîre, Cüdâ'a, Muđîbb, Dabâb, Sâ'd, Yemm, sonuncunun oğulları Mâlik(oğlu Kuşayr) ve Kuneyn(oğlu Kays)'dir.— Kaysü'l-Hulc b.el-Hâriş b.Kureyş'in 2 oğlu: 1) 'Aleka: oğulları Nehîk, el-Â'cem (oğulları Kâb ve 'Abdü Nühm), Hilâl, bunun oğlu Mâlik, bunun oğulları Wehb, Müvezzî ve Kays'dır. 2) 'Adiyy: oğulları Seyyâr (oğlu Hâriş oğlu Rebî'a) ve Şubh, bunun oğlu Â'mir, oğlu er-Rebî, oğulları Ews (oğlu el-Erkam) ve Hüdayl, bunun oğulları Dübeyye (oğlu Süweyd, oğulları Züfer ve Mâlik), Necebe (oğlu 'Adiyy, oğlu Nâfî) ve Herme, bunun oğulları 'Abdurrahmân, 'Abd., Â'mir, bunun oğlu Seleme, oğlu 'Alî, oğlu İbr.'dir.— Rebî'a b.Hilâl b.Mâlik b.Zabbe'nin oğulları: Ebû-Serh(oğulları Wehb ve 'Amr), Ebû-Şeddâd(oğlu Züheyr, oğlu 'Abdü Cenm, oğlu 'İyâd) ve Â'mir, bunun oğlu 'Amr, oğlu Rebî'a, oğlu Wehb, oğulları Sehl ve Şafwân'dır.— Wedî'a b.el-Hâriş b.Kureyş'in oğulları: Mâlik, Â'mir, 'Abdü'l-'Uzzâ ve 'Amîre, bunun oğulları Tarîf, Hâbîb, Hâlid, Teym ve Â'mire, bunun oğulları Kunayy, Seleme, 'Abd., Kays, 'Abdü'l-'Uzzâ, bunun oğulları Tarîf, Câbir, Selâmân (oğlu Şeqîq, oğlu 'Amr) ve Ebû Hemheme 'Amr, bunun oğlu Fükaym, oğlu 'Amr, oğlu Şeqîq'dir.— Zarib b.el-Hâriş b.Kureyş'in oğulları 'Abd., Mâlik, Ümeyye, Â'ışş'dir. Ümeyye'nin oğulları: Esed, Zî'b, Hâlid(oğulları 'Abd., 'Ubeyd, Sa'îd, Süfyân, Mâlik, 'Amr, bunun oğlu Sübeyy) ve Â'mir'dir. Bu sonuncunun oğulları: Leqî'(oğlu 'Abdü Kays, oğlu Nâfî, oğlu 'Adiyy, oğlu 'Abdurrahmân) ve 'Abd., bunun oğlu İyâs, oğlu 'Abd., oğlu Ebû Me'merr, oğlu 'Abdurrahmân'dır.— Â'ışş b.Zarib'in oğulları: 'Utwâre, 'Abdü Şems(oğlu 'Awf, oğlu Cebîz) ve Cahdem, bunun oğlu Esed, oğlu 'Abd, oğlu el-Hâriş, oğlu Ebû-İyâs, bunun oğulları İyâs ve 'Ube, bunun oğlu da 'Abdurrahmân'dır.

Gaalib b.Kureyş b.Mâlik kızı Â'tike ve oğulları: Yahlûd (oğlu Kureyş), Kays, Teymü'l-Edrem(=Fâtume) ve Lü'ayy. Teymü'l-Edrem(=Fâtume) kızı: Mâwiyye, oğulları: Wehb(=Â'tike) (kızı Sewde), Dehr(oğlu 'Awf), Keşîr (oğlu Câbir oğlu Es'ad oğlu 'Abdü Menâf oğulları 'Abdü'l-'Uzze ve 'Abdullaah, bu sonuncunun oğlu İbnü H.).

Teymü'l-Edrem'in 5 oğlunun geniş ahfâdı şöyledir: 1) Hurâq: oğulları Â'mir, Hâlid, Mâzin, Mu'âviye, 'Abdü'l-'Uzzâ, Hâriş, el-Hâriş, Yezîd, Zeyd. 2) Wehb:

oğulları 'Awf, el-Hâriş, Huzeyme, Şâ'lebe, 'Abbâd, Lü'ayy. 3) Dehr: oğulları Ewfâ, Habîb, Hâlid, Şelle, el-Â'cem, Huweylid, Esede, 'Uyeyne, Mâlik, Süleym, 'Awf. Huweylid b.Dehr'in oğulları: Â'sım, Cüweyn, el-Eceşş, Nüweyre, Hısl, Külşüm ve 'Abd. ve bunun oğlu Nâff'. 4) el-Hâriş: oğulları el-Ahreb, Kâb (oğulları el-Â'cem ve el-Hâriş) ve Şâ'lebe, bunun oğulları Wehbân, Naẓle (oğulları Dubeyy ve Zeyd) ve Huneys, sonuncunun oğulları Nazle ve Wehb, sonuncunun oğulları 'Abdü'l-'Uzzâ ve Şeytân, sonuncunun 3 oğlu: Yezîd (oğulları Hâlid, 'Abd., Ebü'l-Hakem ve 'Amr), Câwene (oğulları Hâlid, Hakem ve 'Ukbe Ebî Huzayq) ve Hâlid, bu sonuncunun oğulları: Cürw, 'Abbâs, Nehşel, Ubeydullâh, 'Abdü'l-'Uzzâ, en-Nû'mân, Hakîm, Süheyl ve Ebû-Sâ'd (oğlu Sâ'd). 5) Kebîr: oğlu Câbir, bunun oğulları Şimr, Kürz, Es'ad ve 'Amr; sonuncunun oğulları Wehb Huweyriş (oğlu el-Hâriş) ve Gufeyle (oğulları Seleme, 'Abdü'l-'Uzzâ ve el-Cemûh); Es'ad b.Câbir'in oğulları Hâriş ve 'Abdü Menâf, sonuncunun oğulları 'Abdü'l-'Uzzâ ve 'Abd., sonuncunun oğlu Hilâl İbni Hatl.

Lü'ayy (veyâ: Müwayy) b.Gaalib b.Kureys: eşleri: =1. A'izze b.el-Hîns b.Kuhâfe b.Has'an, =2. Bünâne (Sâ'd ve Hayât'ın annesi), =3. Mâwiyye b.Kâb b.el-Kayn b.Cesr b.Şeyy'İllaah b.Esed b.Webre b.Taglib b.Hulwân b.'Imran b.İlhâf b.Kudâ'a (Kâb, 'Amr ve Selme'nin annesi), =4. Bâride b.'Awf b.Ganm b.'Abdillaah b.Ğatafân ('Awf'ın annesi) (bu hanım dul kaldıktan sonra Sâ'd b.Zübyân b.Bagz ile evlenmiştir). Lü'ayy kızı: Selme. Lü'ayy oğulları: Kâb, Huzeyme (oğlu 'Ubeyd oğlu Mâlik='Ayza oğlu el-Hâriş). Harb b.Huzeyme b.Lü'ayy oğulları Riyâh ve 'Awf ve sonuncunun oğulları 'Adiyy, Mâlik, Mu'âwiye, Selâme, Ceẓime, Â'mir.- el-Hâriş'in (b.Mâlik b.'Ubeyd b.Huzeyme b.Lü'ayy) oğulları: 1) Kays, oğlu 'Amr, oğulları Kaţan, Hişn, Kanân, sonuncunun oğlu Â'mir, oğlu Hâlid, oğlu Mürre, oğlu Şâ'lebe, oğlu Muḥaffir. 2) Teym, oğulları Rebî'a (oğlu 'Amr, oğlu en-Nû'mân, oğlu Müşir Meqqâs) ve Sümeyy, bunun oğlu Â'mir, oğlu Amr, oğlu Rebî'a, oğlu 'Abdü'l-'Uzzâ, oğlu Zürrâre, oğlu Nu'aym, oğlu Hanẓale, oğlu Ebû-Talk 'Adiyy, oğlu Talk.

el-Hâriş b.Lü'ayy'ın 2 oğlu: 1) 'Idâ: oğulları Mâlik (oğulları Ahmer ve Keyşâme, bunun oğulları 'Awz ve 'Arfece) ve 'Abd., bunun oğlu Düneyb, oğlu el-Cewn, oğlu es-Seken, oğlu Seleme, oğlu 'Amr, oğlu Hâcib, oğlu Naşr. 2) Wehb: oğlu 'Ukayde, bunun oğulları: Yezîd (oğulları Mirdâs, Nebhân ve Mes'ûd), Hişn (oğulları Webr ve Ukayş), Miḥşan (oğlu 'Abdü'l-'Uzzâ, bunun oğulları 'Abbâd, Hişn ve Ceẓime) ve Ḥamel (oğulları 'Ukayde, Câbir ve Kudâme). 'Awf (oğlu Mürre), Cüşem, Sâ'd, Sâ'd b.Lü'ayy oğulları Maḥzûm ve 'Amâr, sonuncunun oğulları Ewfâ, Gaanim(oğlu 'Abd., bunun oğulları Hıyeyy, Hümeym, Hubeyb, Ebân) ve 'Awz, bunun oğulları Bekr, Şâ'b ve Cillân, bunun oğlu Wâil, bunun oğulları Duhl ve Şâ'lebe, bunun oğlu el-Hallâf, bunun oğlu Wâil.Â'mir, Sâme, 'Amr, Ma'îs. 'Amr b.Lü'ayy oğlu Mâlik oğlu Hısl oğlu Es'ad oğlu 'Abdullaah oğlu, 'Abdü'l-'Uzze kızı Kutayle=Hz. Ebû-Bekr. Ma'îs b.Lü'ayy oğlu Hücr oğlu Rewâha oğlu Zâide kızı Fâtme=Huweylid b.'Abdü'l-'Uzze ki bu izdivaçtan Hz. Ḥadîce doğmuştur. Â'mir b.Lü'ayy oğulları: Uways, Ma'îş ve Hısl. Bu Hısl'in oğlu Mâlik'in oğulları: Ceẓime (Şihâm) (oğlu Hubeyb oğlu el-Hâriş oğlu Ebû-Serb oğlu Sâ'd=Mühâne oğulları Üweys ve 'Abdullaah Üweys'in oğlu 'Amr, oğlu 'Abd.). el-

Hâriş'in diğer oğlu Rebî'a, oğlu 'Amr, oğulları Ebû-Hareşe ve Hişâm) ve Naşr. Bu Naşr'in diğer oğulları el-Ukayşir, 'Abdü Es'ad ve Câbir. 'Abdü Wüdd b.Naşr oğulları: Ebû-Kays ve 'Abdü Şems. Bu 'Abdü Şems'in oğulları: Kays (oğlu Zema'a=eş-Şemûs kızı Sewde) ve 'Amr (=Hübeyy). Bu 'Amr'ın oğulları: Kays(kızı eş-Şemûs), Sehl, Hânb (=Reyta) (oğlu 'Amr), es-Sekr (=Sewde), Süheyl (=Fâhite) (oğulları 'Abdullaah, Ebû-Cendel; Süheyl kızı Ümmü Külşûm).- Ebû-Kays b.'Abdü Wüdd oğulları: Kays Abdül'Uzze (=Zeyneb), 'Abdü Wüdd (oğlu 'Amr Zî's-Südeyde) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Sa'îd (Şûbe) (oğlu Ebû-Zîb Hişâm oğlu el-Hâriş oğlu el-Müğîre oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Muhammed İbn Ebî-Zîb), Mücellil (kızı Fâtme), 'Amr (kızı Ümmü Külşûm), 'Alkame (oğlu 'Amr ve kızı Reyta). 'Abdü'l-'Uzze b.Ebî-Kays kızı Katle ve oğulları: Mahreme (=Behnâne, oğlu 'Abdullaah=Zeyneb oğlu Musâhiq oğlu Newfel oğlu 'Abdülmelik ve Süleymân, oğlu Sa'îd oğlu 'Abdü'l-Cebbâr), Ebû-Rühm(=Berre oğlu Ebû-Sabre= Külşûm oğulları 'Abdullaah ve Muhammed (oğlu 'Abd., oğlu Ebû-Bekr) ile Sâ'd), Huveytâb (=Üneyse, =Âmine). Bu sonuncusunun oğulları: Ebû-Süfyân (oğlu Süfyân), 'Abdü'r-Rahmân(=Ümmü Hâbib, =Ümmü 'Utbe) (kızı Â'tike ve oğulları 'Ubeyd'Ullaah, 'Abdullaah, Muhammed, Hâbib, 'Utbe).-Ma'îş b.Â'mir b.Lü'ayy oğulları: 'Amr (oğlu Münkîz oğlu el-Hâriş=Hâdîce kızı Nâciye), Nizâr (oğlu Seyyâr oğlu el-Huleys oğlu 'Imrân oğlu 'Uweymir oğlu Ebû-Artat oğlu Büsr), 'Uşayye, 'Abd. Bu 'Abd'in oğlu Huceyr(=Fâtme)'in oğulları: Rewâhe (oğlu Hirm oğlu Cündübü 'l-Aşamm oğlu Zâide oğlu Kays oğlu İbnü Ümmi Mektûm; Zâide kızı Fâtme) ve ad-Dahâb (oğlu Wehb oğulları Rebî'a ve Câbir; Rebî'a kızı Zeyneb; Câbir oğulları: 'Abede ve Lakıyt, Câbir kızı Hind; 'Abede oğlu Ebû-Lebîd oğlu Lebîd; Lakıyt oğlu Â'mir oğlu Şeddâd oğlu Şüdeyd).- Seyyâr b.Nizâr b.Ma'îş'in el-Huleys dışındaki oğulları: 'Awf, Seyyâr, Şuhayr, Cezîme, Â'mir, Hâbib, 'Abd.- Huceyr b.'Abd b.Ma'îş'in oğulları: 'Amr, Wehb(oğlu el-Muḍarreb, oğlu Mâlik, oğlu Şeybe) ve Dabâb. Sonuncusunun -Wehb'den gayri - oğulları: 1) Wehbân, oğulları 'Abd. (oğlu Wehb, oğlu el-'Alâ) ve Wehb (oğlu Kays, oğlu Ebû-Sâ'd, oğlu 'Abdülwâhid, kızı Rukayye), 2) Wüheyb, oğlu Rebî'a, oğlu Mâlik, oğlu Şüreyh, oğlu Kays, oğulları 'Ubeydullâh İbn Kaysî'r-Rukayyât ve 'Abd. (oğulları Üsâme ve Sâ'd).- 'Amr b.Ma'îş'in oğulları: el-Hâriş, Hâbib ve Münkîz, bu sonuncunun oğulları: 1) 'Ubeyd, 2) Rewâha, oğlu Â'mir, oğulları Rahşâ (oğlu el-Aşamm, oğlu Beşîr, oğlu Hıdâş) ve 'Amr (oğlu 'Awf, oğlu Dûdân, bunun kızı Ümmü Şerîk Guzeyye), 3) el-Hâriş, oğulları 'Abd (oğlu 'Alkame, oğlu el-Ahyef, oğlu Hâşş, oğlu Mikrez) ve 'Abdü Menâf, bunun oğulları 'Abdü'l-Ekber ve 'Abd, bunun oğlu 'Alkame, oğlu Ebû-Kays, bunun oğulları Kays ve Hibbân İbnî'l-'Arika.Sâmc(=Nâciye) b.Lü'ayy oğulları: el-Miczem (oğlu Ceşîbe), Gaalib ve el-Hâriş(=Nâciye). Bu el-Hâriş'in oğulları: Rebîa (oğulları Mâzin, Humâm ve Cüşem, bunun oğlu el-Eswed, oğlu 'Adiyy, oğlu Mâlik, oğlu Rebî'a, oğlu Kâbis) ve 'Ubeyde. 'Ubeyde oğulları: 'Amr (oğulları 'Awf ve Sâ'd), Süwâ'a, Kuṭay'a, Sâ'd ve Mâlik. Sâd b.'Ubeyde oğlu Mâlik oğlu Hâriş oğlu el-Hâriş oğlu Kûzmân oğulları: el-Escâ (oğlu 'Alice oğlu en-Nû'mân oğlu el-Birind oğlu 'Ar'arc) ve Zeyd(oğlu Safedân oğlu Leys oğlu el-Müennâ oğlu Sa'îd oğlu Reyhân). Mâlik b. 'Ubeyde b.el-Hâriş oğlu 'Amr oğlu Zuhl oğulları: el-Heyzûm Bekr ve Ahzem.

Bu Ahzam'ın oğlu Kağan oğlu Hadîc oğlu Kağan oğlu el-Hâriş oğlu Câbir oğlu 'Utbe oğlu Mâlik oğlu Câbir oğlu Kâb oğlu Kerrâr oğlu Üzeyne oğlu Esîd oğlu Mes'ûd oğlu el-Cehm oğlu Bedr oğlu el-Cehm oğlu 'Alî.

el-Hâriş'in (b.Sâme b.Lu'ayy) yukarıda görülen Rebî'a ve 'Ubeyde (veyâ 'Abîde) den gayri oğulları: Sâ'd, 'Abdül-Beyt ve Lu'ayy'dır. Son ikisinin ahfâdı: 'Abdül-Beyt'in oğulları Sâide (oğlu el-Hâriş, bunun oğulları Kutayye ve Câbir) ve el-Hâriş, bunun oğlu 'Utbe, oğlu Mâlik, oğlu Câbir, oğlu Kâb, oğlu Kerrâr, oğlu Üzeyne, oğlu Esîd, oğlu Mes'ûd, oğlu el-Cehm, oğlu Bedr, oğlu el-Cehm, oğlu 'Alî.- Lu'ayy(b.el-Hâriş b.Sâme) oğulları: Zâide (oğulları Kâb, Sâlim, Zafer, Teym); 'Abd. (oğulları Mûlayre (oğlu Rebî'a), Wâil (oğulları Yezîd ve Bekr) ve Aşbah, bunun (oğulları Guş ve Câbir); Mâlik (oğulları Duhl, 'Amr, 'Awf, eş-Şeylân, sonuncunun oğulları Müzn ve Sâ'd, bunun oğulları Ews, Şabire, Wehb, bu sonuncunun oğulları Cizz ve Wassâq); 'Abbâd(b.Lu'ayy b.el-Hâriş b.Sâme), oğlu 'Awf, bunun oğulları: Â'dât, Kâb(oğulları el-Hâriş, Câbir ve Fülân), el-Hâriş(oğulları Humâm ve Duhl, bunun oğulları Herrâb ve Habîb; Humâm'ın oğlu el-Â'tik), 'Amr. Sonuncunun oğlu Bekr, oğulları 'Awf ve Miczem, bunun oğulları 'Amr, el-Hâriş ve 'Awf, bunun oğlu Duhl, oğlu Ziyâd, oğlu el-Fükaym.

Kâb b.Lu'ayy=Maşsiyye b.Şeybân b.Mürre b.Muhârib b.Kureys b.Mâlik: Oğullar: Mürre, 'Adiyy, Hüsayş- 'Adiyy b.Kâb oğulları: Rizâh ve 'Awîc(=Maşsiyye). 'Awîc oğlu 'Abîd'in oğulları: 'Abdû 'Awf(oğlu Esîd oğlu 'Abdullaah oğlu Nû'cim oğlu İbr.=Rüceyye), 'Abd. ve 'Awf(Kılâbe). 'Abd. b.'Abîd oğlu Â'mir kızı Gufeyle ve oğlu Gaanim. Bu Gaanim'in oğulları: Huẓâfe (oğlu Hârice) ve Huẓayfe(=Beşîre). Bu sonuncusunun oğulları: Ebû-Cehm(oğlu Cehm) ve Ebû-Haşme. Bu sonuncunun oğlu Süleymân(=Meymûne, =Emel'Ullaah)ın oğulları: 'Umer, Ebû-Bekr, 'Ikrim ve Muhammed. 'Awf b.'Abîd kızı Berre ve oğulları Hurşân ve Nazle. Bu sonuncunun oğulları el-Hâriş(oğlu Kays kızı Sümeyye) ve Hâriş(oğlu el-Esved=el-'Acma oğlu Muṭṭayy oğlu 'Abdullaah). Hurşân b.Awf oğlu 'Abdül-'Uzze oğlu Nazle oğulları: 'Abdullaah (oğlu Me'mer) ve 'Adiyy (oğlu en-Nûmân).-Rizah b. 'Adiyy b. Kâb oğlu Kurt oğlu 'Abdullaah oğulları: Temîm (oğlu Habîb, oğlu el-Mu'ammal, oğlu 'Abd., oğlu Muh., oğlu Ebû-Bekrî'-Eşell), Şaddâd ve Riyâh. Şaddâd oğlu Halef oğlu 'Abdû Şems oğlu 'Abdullaah oğlu eş-Şefâ, Riyâh. Riyâh b.'Abdullaah oğulları: 'Abdül-'Uzze ve Edâ. Edâ kızı Kuteyle ve Edâ oğlu Enes oğlu el-Mûtemir oğlu Sürâka(=Eme) oğlu 'Amr ve Sürâka kızı Zeyneb. 'Abdül-'Uzze b.Riyâh oğlu Nüfeyl oğulları: el-Haṭṭâb ve 'Amr. Bu 'Amr'ın oğlu Zeyd(=Fâtıme) kızı Â'tike ve Zeyd oğulları Sâ'd ve Sa'îd(=Hazme, =Fâtıme, =Ümâme, =Zumah). Bu Sa'îd'in kızları Ümmü Habîb, Ümmü Zeyd, Zücle ve oğulları 'Abdullaah(oğlu Muhammed), İbrâhîm, Muhammed, el-Eswed, Talha.- el-Haṭṭâb'ın oğulları Zeyd ve Hazret-i Ömer ile kızları ve bunların nesli için "Hazret-i Ömer" bahsine bk.

Hüsayş b.Kâb b.Lu'ayy'ın oğlu 'Amr'ın oğulları: Cümaḥ (Teym) ve Sehm (Zeyd). Sehm oğulları: Hiẓyem, Riâb (oğulları Sâ'd, 'Adiyy ve Sa'îd, bunun oğlu Hâzime kızı Zu'ayfe), Sâd(=Â'tike), 'Abdül-'Uzzâ, 'Amr, Habîb ve Süeyd (veyâ Sa'îd). Bu

sonuncunun oğulları: Hâşim ve Huzeyfe. Bu sonuncunun oğlu Â'mir oğlu el-Haccâc'ın oğulları: Nübeyh ve Münebbih(kızı Reyta). Hâşim b.Süeyd oğlu Wâil(=en-Nâbîga) oğlu el-'Aşş(=Ümmü Hermele) oğlu 'Amr İbni'l-'Aşş(bu bahse bk.)(=Reyta) ve Hişâm. 'Amr İbni'l-'Aşş'ın oğulları: Muḥammed ve 'Abdullaah(=Umre) oğlu Muḥammed oğlu Şu'ayb oğulları Şu'ayb ve 'Amr ile 'Umer.- Sâ'd b.Sehm kızları Reyta ve Hadîce ile oğulları 'Adiyy ve Sü'ayd. Bu sonuncunun oğlu Zübeyre oğulları Ebû-'Awf(oğlu'Awf) ve Ebû-Wedâ'a(=Erwâ). Bu sonuncunun oğlu el-Muṭṭalib oğlu Keşîr(=Â'îşe) oğlu gene Keşîr. 'Adiyy b. Sâ'd oğlu Kays'ın şu oğulları "el-Gayâtî" aşîretinin atalarıdır: ez-Zübeyr, Hantab, el-Hâriş(oğlu el-Haccâc), ez-Zibâre (oğlu 'Abdullaah), el-Fâkih, Huzâfe (=Zueyfe) (oğulları 'Abdullaah ve Huneys=Hafsa).- Cümaḥ b.'Amr b.Huşays oğulları: (Huzayfe) Huzafe ve Sâ'd. Bu Sâ'd'ın oğulları: Lewḍân ve 'Ureyc (Dûmûş), bunun oğlu Rebî'a (oğlu Selâmân oğlu Hiżyem oğlu Â'mir oğlu Sa'd ve Cemîl, bunun oğlu 'Abd., oğlu 'Abdurrahmân, oğlu Sa'id) ve Rebî'a'nın diğer oğlu Lewḍân, oğlu Mîyer, oğulları Ebû-Üneys ve Ebû-Maḥzîre Ews. Huzâfe b.Cümaḥ oğulları: Wehbân, Wehb ve Üheyb. Bu Üheyb'in oğlu 'Umeyr'in oğulları: Wehb, 'Abdullaah(oğlu Ebû-'Azze 'Amr ve kızı Eme). 'Umeyr'in diğer oğlu 'Abdü Menâf (oğlu Müsâfi). Üheyb'in diğer oğlu 'Amr'ın oğlu Rebî'a, oğlu 'Alkame, oğlu Eyyûb, oğlu Habîb, oğlu Eyyûb. 'Amr b.Üheyb'in diğer oğlu Ebû-Hümeide (oğlu Sabîḥ oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdü'r-Rahmân).- Wehb b. Huzâfe oğulları: Habîb, Halef ve Wehbân. Bu sonuncusunun oğlu el-'Anbes kızı Süḥayle ve oğlu el-Huwayriş(kızı Guzziyye). Halef b.Wehb oğulları: Übeyy ve Ümeyye(=Şafiyye). Bu sonuncunun oğulları: 'Alî, Rebî'a ve Şafwân'ın oğulları: 'Abdullaah ve 'Abdü'r-Rahmân (oğlu Ebû-Süfyân= Hafsa oğulları Süfyân ve Hanzale).- Halef b. Wehb'in diğer oğulları: Wehb(oğlu 'Umerül-Muḍarreb, oğlu Wehb); Kalede; Uḥayḥa (oğlu Esîd, oğlu Zama'a, oğlu Wehb, oğlu Wehb Ebî-Denbel, oğlu Dehbel); Esîd (oğulları Kelede ve Wehb, bunun oğlu 'Abdurrahmân). Übeyy b. Halef'in oğlu 'Abd., oğlu 'Ubeydullâh, oğlu Şafwân, oğlu Muḥ., oğlu 'Ubeydullâh. Ümeyye b. Halef'in diğer oğulları el-Cüeyd (oğlu Huceyr) ve Mes'ûd (oğlu Â'mir) ve Şafvân b. Ümeyye b.Halef'in diğer oğlu Hâkîm (oğlu Yahyâ). Habîb b. Wehb oğulları: Maz'ûn(=Süḥayle, =Guzziyye) ve Me'mer. Bu sonuncunun kızı Şafiyye ve oğulları Ebû-Me'mer Cemîl (oğlu Me'mer) ile el-Hâriş(=Kuteyle). Bu sonuncunun oğulları: Me'mer ve Hâtîb (=Fâtîme) (oğulları el-Hâriş ve Muḥammed, bunun oğlu Lukmân, oğlu İ'sâ). Maz'ûn b. Habîb kızları Zeyneb, Kuteyle ve oğulları 'Abdullaah, es-Sâib, Kudâme(=Şafiyye, =Fâtîme, =Hind) ve 'Usmân(oğlu'Abdü'r-Rahmân). Kudâme'nin kızları Remle, Hafsa, Â'îşe, Fâtîme ve oğlu ise 'Umer'dir.

Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Gaalib b.Kureys: 2 def'a evlendi: 1.= Hind b.Süreyr b.Sâ'lebe b.Hâriş b.Kureys ve 2.=Esmâ b.'Adiyy b.Hâriş b.'Amr b.Â'mir. İlkinden Kilâb, ikincisinden Teym ve Yekaza doğmuşlardır. Esas kol olan Kilâb'ı sonraya bırakarak önce Teym, sonra Yekaza şubelerini inceliyeceğiz.

Teym b. Mürre oğulları: Şükâme'l-Eḥabb ve Sâ'd(=Nû'm). Bu Sâ'd'ın oğlu Kâb'ın oğulları: 'Abdü Menâf (oğlu Hâlidî's-Şarqî, oğlu Ebû'l-Haşr) ve Â'mir'dir. Sonuncunun oğlu Şahr'ın oğulları: Hâlid (oğlu el-Hâriş, oğlu İbr., oğlu Muḥ.) ve 'İyâd

(oğlu Mûsâfî). Kâb b. Sâ'd kızı Rey'a'l-Huzayye ve oğlu 'Amr(=es-Sewdâ)'dır. Bu 'Amr'ın kızı Hind ve oğulları Â'mir(=Kuteyle), 'Usmân, Cüşem'dir. Sâ'd b.Teym'in Kâb'dan başka oğulları el-Ehâbb ve Hâriş, bunun oğlu el-Hâriş, onun oğlu Â'mir, onun oğulları da 'Abdullaah (oğlu Debbâb=Alle oğlu el-Huweyris) ve 'Abdül-'Uzze'dir. Bu sonuncunun oğulları: Ebû'l-Gaşm(oğlu el-Gaşm) ve el-Hüdeyr, bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah(=Sümeyye), bunun da oğulları Reb'a ve el-Münkedir(=Sâ'de), bu sonuncunun oğulları 'Umer, Muhammed, Ebû-Bekr, 'Ubeyd'Ullaah'tır. el-Hâriş (b. Hâriş b. Sâ'd) in diğer oğlu 'Umeyr, oğlu Bicâd, oğlu 'Abd, kızı Ümeyme ve oğlu el-Hâriş'dir.— Cüşem (Cud'ân) b.'Amr b.Kâb oğulları: 'Umeyr (oğlu Kunfüde=Hind oğlu el-Muhâcir oğlu Yezîd oğlu Muhammed) ve 'Abdullaah, bunun oğulları Ümeyye ve Ebû-Mülayke, bunun oğulları 'Amr(oğlu Ced'ân oğlu Zeyd oğlu 'Alî) ve 'Abdullaah, bunun oğulları Zeyd(oğlu 'Alî) ve 'Ubeyd'Ullaah(=Meymûne), bunun oğulları 'Abdullaah ve Ebû-Bekr(=Awne), bunun oğlu 'Abdül-r-Rahmân'dır.— 'Usmân b.Amr'ın oğlu 'Ubeyd'Ullaah (=aş-Sâ'be), bunun oğulları: Mâlik, 'Usmân(oğlu 'Abdullaah oğlu Tâlha oğlu 'Abdurrahmân, oğlu Muh.) ve Tâlha (aşere-i mübeşşire'den, geniş jenealojik bilgi için aşağıda yerine bk.). 'Usmân b. 'Amr b. Kâb'ın diğer 2 oğlu: 'Umeyr(oğlu 'Abdurrahmân, oğlu 'Amr, oğlu Hâlid, oğlu 'Ubeydullâh) ve Me'mer. Sonuncunun oğlu 'Ubeydullâh,bunun oğulları Mûsâ oğlu 'Umer) ne 'Umer'dir. 'Umer'in oğlu Tâlha, bunun oğlu 'Umer, bunun oğlu 'Usmân'dır.— Â'mir(=Kuteyle) b.'Amr b.Kâb b.Sâ'd b. Teym oğulları: Şahr (kızı Selme; oğlu Hâlid oğlu el-Hâriş oğlu İbrâhîm oğlu Muhammed) ve Ebû-Kuhâfe(=Selme). Ebû-Kuhâfe oğlu: Hz.—i Ebû-Bekr (aşağıda yerine bk.)

Mahzûm(=Sewde) b.Yekaza b. Mürre, "Mahzûm" aşiretinin atasıdır. Oğulları: Â'mir'in oğlu Haremî, bunun oğulları Süreyd ve eş-Şerîd, bunun oğlu 'Usmân, bunun oğlu Şemmâs. 'Ankeşe b. Â'mir oğulları: 'Awf, Züheyr, 'Abd. Yerbû' (oğlu Sa'îd), 'İmrân, Â'mir, 'Amr, 'Ayđ (kızı Ümmü Mektûm). Mahzûm'un diğer oğulları: Habîb, Esed, 'Amîre, 'Umer ve 'İmrân. Bu 'İmrân'ın oğulları: 'Abd(=Tahmûr) (kızı Şahre) ve 'Ayđ(=Fâume). Bu 'Ayđ'ın oğlu 'Amr(=amca-kızı Şahre). Bu 'Amr'ın kızı Fâume, 'Abdül-Muṭṭalib b.Hâşim'le evlenmiş ve bu evlenmeden Hazret-i 'Abdullaah doğmuştur ki, Peygamber'in babasıdır; yâni bu Fâume b.'Amr, Peygamber'in baba-annesidir. Aynı 'Amr'ın oğulları: Wehb (oğlu Mâ'bed, oğlu Huzâbe, oğlu Mâ'bed, oğlu Ebû-Bürde, oğulları 'Abdurrahmân ve Müslim), Süheyl (oğlu Ümeyye Cumaḥ oğlu Şafwân) ve Ebû-Wehb' Amr. Bu sonuncunun oğulları: Wehb, Hazn(oğlu el-Müseyyeb oğlu Sa'îd (ölm. Medîne 710 Ebû-Hüreyre'nin dâmâdı) oğlu Muhammed) ve Hübeyre(=Ümmü Hânî). Hübeyre oğulları: Hânî ve Câ'de(=Ümmü'l-Hâsen). Câ'de oğulları: el-Hâsen, 'Awn ve Câ'fer(kızı Ümmü Hâşim).— 'Umer b.Mahzûm oğulları: 'Abdül-'Uzzâ, 'Ubeyd(oğlu el-Hâriş kızı Rukayye) ('Ubeyd'in diğer oğlu 'Awf, bunun oğlu Müdrîk. el-Hâniş (b.'Ubeyd b.'Umer) oğlu Hanṭab, oğlu el-Muṭṭalib, oğlu 'Abd., oğlu el-Muṭṭalib, oğulları 'Abdül'azîz ve el-Hâkem) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: el-Muḡîre, Hâlid, Ebû-Cündeb Esed (Esed'in oğulları: 'Abd, 'Abdül-'Uzzâ, 'Abdü Menâf Ebi'l-Erkam(oğlu el-Erkam) ve Cürdeb), Hilâl, Â'bid ve 'Usmân(oğlu 'Amr oğlu Hureys oğulları Sa'îd ve 'Amr, bu sonuncunun oğlu Câ'fer) ('Usmân'ın diğer oğulları: Ebû-Bürd, Ureyfice, 'Arfece, 'Usmân). Â'bid b.'Abdullaah oğulları: Ümeyye(oğlu Rifâ'a oğlu

Câ'fer oğlu 'Abbâd=Zeyneb oğlu Muhammed). (Ebû-Rifâ'a Ümeyye b.Â'bid'in diğer oğulları: Rifâ'a, Rüfeyy, Ebû'l-Münzir (oğlu Münzir), Zühey, Şayfî, bunun oğlu Muh.). Â'bid b.'Abd.'in diğer oğulları: Üteyk (Hazret-i Hadice'nin ilk zevci), Şayfî(oğlu el-Müseyyib oğlu 'Abdullaah ve Müseyyib kızı Emet'Ullaah), Ebû's-Sâib. Bu sonuncunun oğlu es-Sâib(=Remle)'in oğlu 'Abdullaah ve kızı Zeyneb'dir ki 'Abbâd b.Câ'fer'le evlenmiştir.-Hilâl b. 'Abdullaah b.'Umer b.Maḥzûm'un oğlu: 'Abdül-Esed, Peygamber' in halası Berre b.'Abdi'l-Muttalib'le evlenmiştir; bu evlenmeden el-Eswed, Süfyân (oğulları 'Abd. ve Hebbâr) ve Ebû-Seleme 'Abd. doğmuşlardır ki Peygamber'in hala oğullarıdır. Ebû-Seleme, Ümmü Seleme ile evlenmiştir ki, bu hanım dul kaldıktan sonra Peygamber'le izdivâc etmiştir. Ebû-Seleme=Ümmü Seleme izdivâcından hem Peygamber'in küçük yeğenleri, hem de üvey kızları olan Zeyneb ve Dürre ile oğulları Seleme ve 'Umer doğmuşlardır. -el-Muğîre(=1.Reyta=2.Şahr binti'l-Hâriş b. 'Abdillâh b.'Abdi's-Şems) b.'Abdillaah b.'Umer b.Maḥzûm'un oğulları: 'Abdullaah, Hırâş, Muḥaşşim Ebû-Huḫayfe (oğulları Huḫayfe, Ümeyye, Ebû-Habîb ve bunun oğlu Habîb; Ebû-Huḫayfe kızı Ümmü Hâkîm), Hâşim (kızı Hanteme=Hz.-i Ömer), Ebû-Rebî'a 'Amr(oğlu Ebû-Hafş=Fâtme, oğlu Hafş), (Ebû-Rebî'a 'Amr'ın diğer oğulları: 'Ayyâş ve 'Abd., sonuncunun oğulları 'Umer ve el-Hâriş'i'l-Kubâ), el-Fâkih, Hafş (oğlu Ebû-'Amr, bunun oğulları 'Amr ve 'Abd.), el-Welîd, Ebû-Rebî'a Hişâm (kızı Üzeyhir=Ebû-Süfyân b.Harb) (oğlu el-Hâriş, bunun oğlu 'Abdû'r-Rahmân, bunun 3 oğlundan Ebû-Bekr (ölm. 713) Râhibü Kureyş diye ünlü fakıyh'dir), 'Uşmân, 'Abdû's-Şems ('Abdû Şems'in oğlu el-Welîd, oğlu 'Abdurrahmân, oğlu 'Abd. i'l-Ezrak, Ebû-Zühey Temîm, Newfel (Hendek'te müşrikler saffında maktûl: 627), Ebû-Ümeyye Huḫayfe (oğulları el-Muhâcir ve 'Abd.). Bu Ebû-Ümeyye(=Â'tike b. 'Abdi'l-Muttalib, Peygamber'in halası) oğulları: 'Abdullaah, Rebî'a(oğlu 'Abdullaah, kızı aş-Sâ'be); Ebû-Ümeyye kızı Ümmü Seleme veyâ Hind 679'da ölmüş, önce Ebû-Seleme b.'Abdi'l-Esed, sonra Peygamber'le evlenmiştir. Diğer kızı Kuteybe, Hz.- Ömer'den boşanıp 630'dan önce Mu'âviye b.Ebî-Süfyân ile evlendi. Ebû-Rebî'a (=Esmâ) b.el-Muğîre kızı 'Ayyâş ve oğlu 'Abdullaah (oğulları el-Hâriş, 'Abdû'r-Rahmân=Ümmü Külsûm ve 'Umer; 'Umer'in kızları Cüwân ve Emet, oğlu el-Wâhid).- Hişâm b.el-Muğîre(=Zubâ'a, =Esmâ b.Muḥarribe, ölm.636) oğulları: Ebû-Cehl 'Amr, el-Hâriş, Seleme, Hâlid, el-'Aşyy ve Hişâm kızı Ümmü Harmele. el-Hâriş'in kızı Ümmü Hâkîm ve oğlu 'Abdû'r-Rahmân, bunun oğulları: el-Muğîre, Ebû-Bekr ve 'Ikrim (oğlu 'Abdullaah oğlu Hişâm). el-'Aşyy b.Hişâm'ın oğulları: Seleme, Hâlid ve Hişâm. Bu Hişâm'ın oğulları: Seleme (oğlu Hâlid), Hâlid (kızı Ümmü Hâkîm) ve Yahyâ=Ümmü Hâkîm. Bu Yahyâ'nın oğlu Hişâm=Ümmü Hâkîm(oğulları Hâkîm, Yahyâ, 'Abdû'r-Rahmân). Hâlid b.el-'Aşyy b.Hişâm b.el-Muğîre'nin oğulları: el-Hâriş(oğlu 'Abdû'l-Melik kızı Â'tike) ve 'Ikrim (=Â'tike, =Gulâle) (kızı Ümmü 'Abdi'l-'Azîz ve oğlu 'Abdullaah).- Ebû-Cehl: Hişâm b.el-Muğîre'nin bir oğluna Müslümanlar'ın verdiği lakab olup târîhe bu isimle geçmiştir. Asıl ismi 'Amr olup künyesi 'Ebû'l-Hakem' ve neseb adı "İbnü'l-Hanzaliyye"dir. Ebû-Cehl(556-624=68), Peygamber'den 14 yaş büyük ve onun pek amansız düşmanıdır. Bedr'de maktûl düşmüş, Mu'âz b.'Amr adlı sahâbe tarafından katledilmiştir. Annesi Esmâ

b. Muḥarribe, Hanzale b. Mâlik... b. Zeydi Menât b. Temîm b. Ma'add'dır. Ebû-Cehl'in kızı Cüweyriye, 'Attâb b.Esâd b.Ebî'l-Â'ss b.Ümeyye ile evlenmiştir(Emewîler'e bk.). Diğer kızı el-'Awrâ'dır. Ebû-Cehl'in oğulları: el-Hâriş, Ḥakem, Hişâm(oğlu Hâriş 630'da Müslüman oldu, =Fâtıme b.Welîd b.el-Muğîre; el-Hâriş'in kızı Ümmü Ḥakîm, babasının amcası olan 'Ikrima b.Ebî-Cehl ile evli idi), 'Ikrima (630'da Müslüman ve 634'te şehîd oldu, oğlu Ḥakîm'dir; eşi olan küçük yeğeni de 630'da ihtidâ etti).- el-Welîd(=Lübâbe) b.el-Muğîre, Maḥzûmlar'ın reîsi ve Peygamber'in muhâlifî olarak 622'de Mekke'de 92 yaşlarında ve Kureyş'in en yaşlısı ol. zehirlenerek Hicret'ten 3 ay sonra öldü, Ebû-Cehl'in amcasıdır. Eşi Lübâbe (ki Hâlid'in annesidir), Peygamber'in zevcelerinden Meymûne'nin ablasıdır. el-Welîd'in 7 oğlu ve Fâḥite adlı kızı oldu. Oğullarından Hâlid'i ayrıca inceliyeceğiz. Diğer oğulları: şâir 'Umâre, Ebû-Kays, 'Abdü's-Şems, Velîd (bu son 2'si ve Hâlid ihtidâ ettiler), Hişâm (oğlu İsmâîl oğlu Hişâm oğlu Muhammed ve İbr.) ve el-Welîd (oğlu 'Abdullaah oğlu el-Hâriş oğlu 'Abdullaah oğlu Yahyâ oğlu 'Abdullaah oğlu Ḥalîs oğlu Yahyâ oğlu Muhammed oğlu gene Muhammed oğlu 'Ubeyd'ULLaah oğlu Muhammed ki bu sonuncusu 1000 yıllarında yaşamıştır).- 'Abd.'in (İbni'l-Welîd İbni'l-Muğîre) diğer oğlu Seleme, bunun oğlu Eyyûb oğlu İsm.- İslâm târihinin en büyük fâtiḥ kumandanlarından olan Hâlid b.el-Welîd ile 'Amr İbni'l-Â'ss'ın şecerelerini burada not hâlinde biraz geniş vermek istiyorum. Peygamber'in muhâlifî olarak kariyerlerine başlayan bu geç sahâbelerden Hâlid'e Peygamber "Seyf'ULLaah=Allaah'ın Kılıcı" lakabını bizzât vermiştir. Hâlid bin Welîd Maḥzûmî sert bir asker olmakla berâber, 'Amr'dan dürüsttür. 'Amr Sehmî ise (şeceresi yukarıda kaydedildi) son derecede entrikacı ve menfaatperesttir.- Mekke'de doğan Hâlid, 642'de Medîne'de öldü. Uḥud'da Müşrikler'in sağ kanat kumandanı idi. 629'da 'Amr ile Mekke'den Medîne'ye gelip ihtidâ etti. 634 yazında Ecnâdeyn'de Bizans ordusunu yenip Şâm'ı (3.9.635) fethetti. Fakat az sonra Hazret-i Ömer tarafından Bizans'a karşı Suriye başkumandanlığından azledildi. Yerine, onun kadar büyük bir asker olmıyan, fakat çok dürüst olan Ebû-'Ubeyde tâyin edildi. Hâlid'in izdivaçları: =Bint Cûdî (633'te öldürüldü) b.Rebî'a(633'te bu hanımı Dûmetü'l-Cendel'de esîr edip evlendi); =Leylâ (633 sonunda esîr edip evlendi; 633'te öldürülen Bitâh şeyhi Mâlik b. Nüweyre Temîmî'nin dul eşi); =Esmâ b.Enes b.Müdrîki'l-Ḥaş'emî (Câhiliyye'de evlendiği oğullarının annesi olan hanım).Hâlid'in oğulları: 'Abdü'r-Raḥmân (bir çok Anadolu akınına kumanda etti, 666'da Ḥums'ta sancak beyi iken zehirlendi) ve el-Muḥâcir(oğlu 'Abdü'r-Raḥmân oğlu Dâğır oğlu Naşr oğlu Hâlid oğlu Muhammed oğlu Dâğır oğlu Naşr oğlu Dâğır oğlu Sagıyr oğlu Naşr oğlu Muhammed ki 11. asırda yaşamıştır).- 'Amr İbni'l-Â'ss(Mekke, 573?-Füstât/Kaahire, 6.1.664=90?): Şâirdir. Hâlid ile 629 hazîrânında Medîne'ye Peygamber'in yanına gelip ihtidâ ettiği zaman 56 yaşlarında idi. 'Ummân seferine kumanda edip bu ülkeyi ihtidâ ettirdi. 633'te Filistîn'i fethetti. Ecnâdeyn, Yermûk muhârebelerinde ve Şâm'ın fethinde bulundu. 640-642'de Mısır'ı Bizans'tan fethetti. 642'de Mısır'ın merkezi İskenderiyye'yi alarak fethini tamamladı. Füstât(Eski Kaahire) şehrini kurdu. Şffin'de Mu'âwiye saffında Hazret-i 'Alî'ye karşı savaştı. Kaahire'de muazzam 'Amr Câmiî'ni yaptırdı. 13 yıl Mısır vâlisi oldu; 640-647=7+658a-6.1.664=6. Bu makamda öldü. Reyta

b.Münebbih-i Schmî ile evliydi. Oğulları: Kûfe vâlisi Sa'îd, 'Abdurrahmân, el-Muhâcir(oğlu Hâlid), Muhammed ve 'Abdullaah(585?-685a=100?). Bu sonuncusu babası 12 yaşında iken doğmuştu. Hadîs bilgini olarak parladı. 647 İfrîkiye seferine katıldı. 629'da babasından bir kaç ay önce Müslüman olmuştu. Babasının yerine Mısır vâlisi olup 665'te azledildi. 657 başında 'Amr'ın oğulları 'Abdullaah ile Muhammed, babaları 'Amr ile Şâm'a gelip Mu'âviye'nin hizmetine girdiler ve Hazret-i 'Âlî'nin hilâfetini tanımadılar. 'Amr'ın bir teyzesi, Nâfî b.Abdî'l-Kays Kureyşî ile evlendi ve bu izdivaçtan Kuzey Afrika fâtihi 'Ukbe doğdu. 'Ukbe b.Nâfî'(630?-683=53?): 662'de İfrîkiye vâlisi oldu. 682-3'te ikinci def'a bu makamda bulundu. 670'de İfrîkiye'nin başkenti olarak Kayrewân'ı kurdu. Biskre'nin 300 kaç km. güney-doğusunda Tûbne'de şehîd oldu ve buraya gömüldü ki bu mevkie "Sîdî 'Ukbe" denmektedir.

Kilâb b.Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Gaalib b.Fihr Kureyş; Kilâb'ın (365-/405) asıl adları Hakem ve 'Urwe'dir. =Fâtıme b.Sâ'd b.Seyâl(Hayl) b.'Awf b.Ganm b.Â'miri'l-Gadîr b.'Amr b.Ceşeme b.Yeşkür b.Ezd Şemû'e (bu hanım Kilâb'dan dul kalınca Rebî'a b. Harâm b.Zamme b.'Abd b.Kebîr b.'Uzre b.Sâ'd b.Zeyd ile evlendi; bu Rebî'a'nın da ilk eşinden 3 oğlu vardı: Hun, Maḥmûd ve Celheme). Kilâb genç öldü. Yalnız Kuşayy ve Zühre(=Cümel) adlı iki oğul bıraktı. Önce Benû-Zühre'yi göreceğiz. Zühre'nin kızı es-Sewdâ ve oğulları: 'Abdü Menâf(=Â'tike, =Kayle) ve el-Hâriş. Bu el-Hâriş'in oğulları: Şihâb, Wehb Zî'l-Füreyye 'Abd ve 'Abdullaah (oğlu Şihâb oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğulları 'Abdullaah ve Müslim oğlu Muhammed; 'Abdullaah b.'Ubeyd'Ullaah'ın kızı Sâ'de; Şihâb'ın diğer oğlu 'Abdülcânn). 'Abd b.el-Hâriş'in oğlu: 'Abdü 'Awf(=Mümenna'a) oğlu 'Awf(=eş-Şefâ, bu hanım Hazret-i Âmine Peygamber'i doğururken yardım etti) oğulları: 'Abd. (oğlu Talḥa), el-Eswed (oğulları 'Abd., Muh., 'Ayyâş), Hamnen ve 'Abdü'r-Rahmân. 'Awf kızı Â'tike. 'Abdü'r-Rahmân b.'Awf, aşere-i mübeşşire'den olmakla gerekli neseb bilgisi yerinde verilecektir.- 'Abdü 'Awf'ın diğer oğlu Ezher, bunun oğulları Tuleyb ve el-Muṭṭalib'dir. 'Abdü Menâf b.Zühre'nin oğulları: Kays, 'Abdü Kays, Hişâm (kızı Şafiyye), Üheyb ve Wehb. Bu Wehb, yeğeni Şafiyye'den başka Berre b.'Abdî'l-'Uzze b.'Uḡmân b.'Abdî'd-Dâr b.Kuşayy ile evlenmiş ve bu ikinci izdivaçtan Hazret-i Âmine doğmuştur ki, Peygamber'in annesidir. Binâcnaleyh Wehb b.'Abdî Menâf, Peygamber'in anne tarafından büyük-babasıdır. Wehb'in oğulları: 'Ubeyd, Yeğûs, 'Abdü Yeğûs(oğlu el-Eswed, oğlu 'Abdurrahmân; el-Eswed'in kardeşi el-Erkan, oğlu 'Abd.) ki bu 3 kardeş, Peygamber'in dayılarıdır ve son ikisinin Hristiyan olduğu adlarından istihrac edilebi' (Yeğûs = Hazret-i İsâ). "Wüheyb" de denen Üheyb b.'Abdî Menâf(ki Hazret-i Âmine'nin amcasıdır) kızı Hâle ve oğulları Newfel ve Ebû-Wakkaş Mâlik(=Hamme)'dir. Peygamber'in büyük-babası Wehb, 569'dan yâni Peygamber'in doğumundan önce ölmüştür. Hazret-i Âmine'nin amca kızı olan Hâle ise, 569'da 'Abdülmuṭṭalib b.Hişâm yâni Peygamber'in babasının babası (büyük-babası) ile evlenmiştir. Ebû-Wakkaş'ın kızı Â'tike, amcası Newfel'in oğlu Maḥreme ile evlenmiş ve bu izdivaçtan el-Miswer doğmuştur(kızı Ümmü Bekr ve oğlu 'Abdü'r-Rahmân ve bunun oğlu Ebû-Bekr). Ebû-Wakkaş'ın oğulları: 'Umeyr, Â'mir, 'Utbe(Uhud'da Peygamber'in dudağını yaralayıp bir dişini kıran) (oğulları Hâşimü'l-Mirqâl ve Nâfî') ve Sâ'd'dır

(=Zebed). Bu Sâ'd b.Ebî-Wakkaaşın, Peygamber'in annesi Hazret-i Âmine'nin amca-oğlunun oğlu olduğu yukarıdaki şecereden anlaşılır.

Kuşayy b.Kilâb b.Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Gaalib b.Fihir Kureys: Kuşayy(/400 -/480 =/80)ın asıl adı Zeyd'dir. el-Hacrûn'da gömülüdür. Peygamber'in 5. kuşak dedesidir. Kayın-pederinin yerine Kâbe mütevellîsi ve muhâfızı, Kureys kabîlesi reîsi ve Mekke si-tesî devlet başkanı olmuştur. =Hubbâ b.Hüleyl b.Hubşiyye b.Selûl b.Kâb Huzâ'a. Kuşayy, Huzâ'alar'ı Mekke'den çıkardı. Mekke idâresi Kureys'e geçti ve Kuşayy cumhur reîsi oldu. Kâbe çevresi zâten Kureys'e mahsustu. Diğer kabîleler Mekke'nin dış mahal-lelerinde oturlardı. Kuşayy'ın Berre adlı kızından başka 4 oğlu oldu: Aslî dal olan 'Abdü Menâf şübesini en sona bırakacağız. Önce 'Abdü'd-Dâr, 'Abdü Kuşayy(=Selmâ) ve 'Abdü'l-'Uzzâ(=Reyâ'l-Huzayye) adlı oğullarının nesillerini göreceğiz. Bunlardan 'Abdü'r-Dâr, babasında önce öldü. Ancak Kuşayy, Kâbe anahtarlarını, ihtiyarlığında bu oğluna vermişti. Hicâbet görevi, 'Abdü'd-Dâr öldükten sonra, onun oğullarına ve nesline inti-kaal etti.

'Abdü'd-Dâr b.Kuşayy oğulları: Kelede, 'Abd., 'Ubeyd, 'Ubeyde, Wehb, 'Usmân (=Hezîbe), 'Abdü Menâf, 'Umeyle (oğlu Mâlik) ve es-Sebbâk. Bu sonuncunun oğulları: 'Awf, el-Hâriş, Â'mir (oğlu el-Eswed), 'Umeyle(oğlu Mâlik oğlu Haracle oğlu Sâ'd oğlu Süweybî). el-Hâriş b.es-Sebbâk oğulları: Â'mirül-Aşrem (oğlu el-Eswed) ve Bâ'kek (oğulları Ebû-Sünbüle ve Ebû's-Senâbil). 'Awf b.es-Sebbâk oğulları: Desiyy ve Ebû-Meysere (oğlu 'Abd.). 'Abdü Menâf b.'Abdi'd-Dâr oğulları: 'Usmân, Kalede ve Hâşim. Bu Hâşim'in oğulları: 'Ikrim (644'te hayatta) ve 'Umeyr. Bu 'Umeyr'in kızı Ümmü Cemîl ve oğulları: Ebû-Rizâm, Ebû-'Azîz Zûrâre (oğlu 'Umeyr oğlu Muşab) ve Muşabü'l-Hayr(=Hanne b.Ceş Esedî) (bu Muşab, ilk Habeş göçüne katıldı, 621'de Medîne'ye gidip burada İslâm'ı yaydı ve Peygamber'e göç edebilecek bir muhit sağladı, 625 marında şehîd oldu).- Kalede b.'Abdi Menâf oğlu 'Alkame'nin oğulları: 'Abdü'l-Münzir ve el-Hâriş. Bu sonuncunun oğulları en-Nazr ve en-Nüzayr, bunun oğlu el-Mürtefî' oğlu Muhammed oğlu Câ'ferü'l-Meymûn 'Usmân b.'Abdi'd-Dâr oğulları: Şüreyh (oğlu Kâsî), Hâriş ve 'Abdü'l-'Uzzâ (=Ümmü Habîb b.Esed b.'Abdi'l-'Uzze b.Kuşayy). Bu sonuncunun kızı: Berre = Wehb b.'Abdi Menâf b.Zühre ki bu evlenmeden Hazret-i Âmine doğmuştur; yâni bu Berre b'Abdi'l-'Uzze, Peygamber'in anneannesidir. 'Abdi'l-'Uzze b.'Usmân'ın oğulları Habîb ile Ebû-Talha'dır. Ebû-Talha'nın oğulları: Şeybe (oğlu 'Abd.ü'l-'Ankazî), Ebû-Sâ'd, 'Usmân (oğlu Şeybe oğlu 'Ubeydullâhi'l-Â'câm) ve Talha's-Sülâfe. Uhud'da Hazret-i Hamza tarafından katledilen bu sonuncu Talha'nın şu bütün oğulları da Uhud'da maktûl düşmüşlerdir: 'Usmân(2 oğul bıraktı ki biri 'Abd., bunun oğlu 'Usmân oğlu 'Ubeydullâh oğlu İbnü'l-Hacebî), Nâfi'a, Kilâb, Cülûs, Ebû'l-Hulâs, Mûsâfî (oğulları Yezîd ve 'Abd.), el-Hâriş. Bu sonuncunun oğlu Talha'nın oğlu 'Abdü'-Rahmân(=Şafiyye)'ın oğlu Mansûr'un oğlu el-Kerîm ve bu Mansûr'un kızları da Şafiyye ile Emec'tir.- 'Abdü'd-Dâr-Oğulları, 'Usmân b.Ebî-Talha b.'Abdi'l-'Uzze'den günümüze kadar gelmiştir. 'Usmân b.Ebî-Talha, Kâbe hâcibi olarak 'Abdü'd-Dâr-Oğulları'nın görevini devâm ettirdi. 627'de Hendek'te Müşrikler'in sancakdârı olarak Müslümanlar'la savaşı. 629'da Medîne'ye gelip ihtidâ etti. 630'ta Mekke fethinde

Peygamber tarafından resmen Kâbe muhâfazası kendisine ve nesline tevdi edildi. 662'de Mekke'de öldü. Oğulları: Wehb(oğulları: Nebîh ve 'Abdullaah, bunun kızı Sâ'de) ve Şeybe. Bu Şeybe, 630'da Mekke'nin fethinde ihtidâ etti. 662-676 arasında Kâbe muhâfızlığı yaptı, bu târihte Mekke'de öldü. Kızları Şafîyye ve Ümmü Huceyr, oğulları Talha, Cübeyr ve 'Abdullaah'tır. 'Abdullaah b.Şeybe'nin kızı Ümmü 'Umeyr, oğlu Müsâfî'dir (bunun oğulları: 'Abdü'r-Rahmân, 'Abdullaah ve Muşab). Müsâfî'in oğulları Sâ'de b.'Abdillaah b.Wehb'den doğmuştur. Cübeyr b. Şeybe oğulları: 'Abdü'l-Hamîd ve Şeybe(=Ümmü 'Umeyr) (bunun oğulları: 'Umeyr ve Muşab). Talha b.Şeybe'nin oğlu 'Usmân, 677'de Mekke'de öldü. X. asra kadar Kâbe anahtarlarını muhâfaza eden 'Abdü'd-Dâr-Oğulları, bu 'Usmân b.Talha'nın torunlarıdır.

'Abdü Kuşayy b.Kuşayy'in Selmâ ile izdivâcından Tahmür adlı kızı ve 4 oğlu oldu: Büceyr (oğlu Nukayd oğlu el-Huweyris), Wehb, Ebû-Kebîrî'l-Münhib (oğlu Kebîr, kızı Hind=Newfel b.Esed) ve Münhib. Wehb'in oğlu 'Umeyr, Erwe b. 'Abdü'l-Muttalib, yâni Peygamber'in bir halası ile evlenmiş, bundan Peygamber'in hala-oğlu Ebû-'Adiyy Tuleyb doğmuş, Ecnâdeyn meydan muhârebesinde şehid düşmüştür; oğlu 'Adiyy'dir.

'Abdü'l-'Uzze b.Kuşayy'in Reyta ile izdivâcından Esed doğmuş, Berre b.'Awf b.'Ubeyd b.Kâb b.Lü'ayy ile evlenmiştir. Kızı Ümmü Habîb, 'Abdü'l-'Uzze b.'Usmân ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Berre doğmuştur ki, Peygamber'in büyük büyük-annesidir; Ümmü Habîb b.Esed, Peygamber'in annesi Hazret-i Âmine'nin anne annesi olmaktadır. Esed oğlu el-Hâriş oğulları: 1) Zühayr, oğlu Humejd, oğulları 'Abd. ve Mâ'bed, oğlu 'Abd. 2) 'Umeyye, oğlu 'Amr. 3) Hâşim, oğlu el-Â'sıyy Ebî'l-Bahterî, oğlu el-Eswed, oğulları Sâ'id ve 'Abd., oğlu 'Abdurrahmân, oğlu Talha. Esed'in diğer oğulları: 'Usmân Hâşim, Tuleyb, Habîb (oğlu Tüweyt oğlu 'Abd.), Hâlid, Talib, 'Amr, Ebû-Şayfî, Newfel, el-Muttalib, Huweylid, Huweyris. Huweyris oğlu 'Usmân, 609'da İslâm dîninin zuhûrundan önceki 4 hanîften yâni Tek Tanrı'ya inanandan biridir. Bu durumda iken 605'te Hıristiyan oldu, Bizans hizmetine girdi, İstanbul'a gitti, orada öldü, kardeşi Muttalib'dir. Oğlu ise el-Hâriş'dir.- Hind b.Ebî-Kebîr b.'Abdi Kuşayy b. Kuşayy ile evlenen Newfel'in oğulları 'Adiyy (oğlu Ubeydullâh), Şafwân (kızı Büsre) ve Waraka'dır. Kızı Kuteyle'dir. Waraka b.Newfel, şâir olup (*Eğânî*, III, 13-5) 619'da 84 yaşlarında öldü. 609'dan önceki 4 hanîf'den biri de budur. Peygamber'e 609'da nübüvvet gelince ilk vahyini Hazret-i Hadîce'den sonra Waraka'ya bildirdi; Waraka, Peygamber'e, kendisinin beklenen peygamber olduğunu söyledi, fakat İslâm dînini kabûl etmedi.- el-Muttalib b.Esed: Oğulları Ebû-Hubeys (kızı Fâtme, oğlu es-Sâib oğlu 'Abd.) ve el-Eswed'dir. Bu sonuncunun oğulları 'Aqîl, Hebbâr ve Zem'a, Zem'a'nın oğulları Wehb (oğlu 'Abd.), el-Hâriş Yezîd ve 'Abdullaah, 'Abdullaah'ın oğulları Ebû-'Ubeyde (oğlu 'Ubeyd, kızı Hind) ve Keşîr'dir(bunun oğlu Wehb oğlu gene Wehb='Ubde oğlu gene Wehb).- Huweylid b.Esed 584'de öldü. Fâtme b.Zâide b.Rewâha b.Hücr b.Ma'ış b.Lü'ayy b.Gaalib b.Kureys ile evlendi. Kızları Hadîce ve Hind, oğulları Hîzâm, Newfel, el-'Awwâm (oğlu 'aşere'den Zübeyr), Talha'dır. Hazret-i Hadîce (556-618), yerinde görülecektir. Peygamber'in ilk zevcesi ve İslâm kadınlarının efdal'idir, yâni İslâm akıydesinde gelmiş geçmiş Müslüman kadınların en büyüğüdür. Peygamber'den sonra da yeryüzündeki ilk

Müslüman'dır. Binâenaleyh Huweylid b.Esed, Peygamber'in kayın-pederi olur. Ancak kızının Peygamber'le evlenmesinden 11 yıl önce ölmüştür. Hadice'nin kızkardeşi ve Peygamber'in baldızı Hind, er-Rebî b.'Abdi Şems ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Ebû'l-Â'ss Lukayt doğmuştur ki, Peygamber'le Hadice'nin büyük kızları olan teyze kızı Zeyneb'le evlenmiştir, yerinde görülecektir. Newfel b.Huweylid, Peygamber'in kayın-birâderi olmasına rağmen Bedr'de Müşrikler saffında savaşmıştır. Aynı durumda bulunan Talha da 627'de Hendek'de Müşrikler saffında idi. Hızâm b.Huweylid'in oğulları: Hâkîm(=Zeyneb) ve Hâlid'dir. Hâkîm, 678'de pek yaşlı olarak ölmüştür, oğulları: Hişâm ve 'Abdullaah(oğlu 'Usmân oğlu 'Abdullaah=Sükeyne oğlu 'Usmân Karîn oğlu İbrâhîm kızı Hadice ve bunların oğulları 'Usmân). Hâlid b.Hızâm b. Huweylid'in kızı Hind ve oğlu 'Abdullaah'tır. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: 'Usmân(oğlu ad-Dahhâk oğlu 'Usmân oğlu ad-Dahhâk) ve el-Muğîre(oğlu el-Münzir oğlu 'Abdullaah oğlu el-Münzir oğlu İbrâhîm). el-'Awwâm b.Huweylid, Şafiyye b.'Abdi'l-Muttalib yâni Peygamber'in halalarından biri ile evlenmekle çocukları, Peygamber'in hala-zâdeleridir. Oğullarından Zübeyr, aşere-i mübeşşire'den olmakla, bu dal hakkındaki bilgiler yerinde ez-Zübeyr bahsinde görülecektir. ez-Zübeyr'den başka el-'Awwâm'ın oğulları Aşem, es-Sâib, Büceyr, Yâ'lâ ve el-'Awwâm kızı Zeyneb'dir.

'Abdü Menâfi'l-Muğîre "el-Kamer" (doğ./433) b.Kuşayy, Peygamber'in dedesinin dedesidir. 480'e doğru babasının yerine Kâbe muhâfızı ve mütevellîsi olmuştur. İlk Çağ'da doğmuş, Oria Çağ'da ölmüştür (babası Kuşayy da öyle). Wâkıde ve Â'tike b.Mürre Süleymânî ile evlenmiştir. Newfel, ilk izdivaçtan, Hâşim, 'Abdü Şems ve el-Muttalib ise ikincisinden doğmuşlardır. Kızları: Hâle, Berre, Kılâbe, Tûmâzır, Reyta, Hanen, oğulları ise Hâşim, Newfel, el-Muttalib, 'Abdü Şems, Ebû-'Ubeyd(oğlu 'Ubeyd)'dir.

'Abdü Şems b.Abdi Menâf = 'Able izdivâcından: Ümeyye, Süfyân, 'Abdü Ümeyye, Newfel (kızı 'Able) (oğlu el-Â'ss, oğlu Hebbâr, oğlu 'Usmân oğlu Yezîd, oğlu Hâlid), Küçük Ümeyye (oğlu el-Hâriş oğlu 'Abdullaah oğlu 'Alî kızı es-Süreyyâ), 'Abdü'l-'Uzze, Hâbîb(=Zebîbe), Rebî'a(=Hind ki Hazret-i Hadice'nin kızkardeşidir) ve kız olarak Rukayye(=Ebû'ss Şalt Şakıyf oğlu Ümeyye b.Ebî'ss Şalt, ünlü şâir, ölümü: 631).- Ümmeyye b.'Abdi Şems'in nesli için bk. EMEWÎLER.- 'Abdü'l-'Uzze b.'Abdi Şems'in oğulları: Rebî'a oğlu Hâriş oğlu Muhliz oğlu 'Abdurrahmân oğlu el-'Alâ. Rebî'a b.'Abdi'l-'Uzze'nin diğer oğlu 'Adiyy, bunun oğulları: Kinâne, 'Alî ve Yezîd. 'Alî oğlu 'Abd. oğlu 'Umer oğlu 'Abd.i'l-'Abî. Yezîd'in oğlu ise el-Welîd, bunun oğlu 'Abd. İbnî'd-Dâniyye. er-Rebî b.'Abdi'l-'Uzze oğlu: Ebû'l-Â'ss Lukayt, Hazret-i Zeyneb'le evlenmekle Peygamber dâmâdıdır. 'Alî ve Â'ss adlı oğulları ve Ümâme adlı kızı vardır (Zeyneb bahsine bk.).- Hâbîb b.'Abdi Şems'in oğulları: 'Amr, Semüre(=Erwe) (oğlu 'Abdurrahman oğlu 'Ubeydullâh oğlu kezâ 'Ubeydullâh) ve ve Rebî'a. Bu Rebî'a'nın oğlu: Kureyz(=el-Beyzâ), bunun oğlu Â'mir(=Deccâce) ve bunun da oğlu 'Abdullaah (646'da Basra vâlisî, 651 başında Sicistân ve Kâbil fâtihi). Kureyz'in kızı Erwe ise önce 'Ukbe b.Ebî-Mu'ayt, sonra 'Affân b.Ebî'l-Â'ss b.Ümeyye b.'Abdi Şems ile evlenmiş ve bu ikinci izdivâcında Hazret-i Osmân'ı doğurmuştur.- Kureyz'in diğer oğlu 'Ubeys, bu-

nun oğlu Müslim. 'Abd. b. 'Âmir'in oğulları: 'Abdülmelik, 'Abdülhamîd, 'Abdurrahmân, 'Abdü'l-'Alâ(oğlu 'Abdurrahmân oğlu 'Amr) ve 'Abdülkerîm (oğlu 'Abdülhamîd oğlu 'Ubeydullâh Newfel).- Rebî'a b.'Abdi Şems, Hazret-i Hadîce'nin kızkardeşi Hind ile evlenmiştir, oğulları: Şeybe ve 'Utbe (Fâhime). Şeybe ile Ebû'l-Welîd 'Utbe (doğ. 559?, şâir) ve 'Utbe'nin oğlu el-Welîd, 624'te Bedr'de Müşrikler saffında maktûl olmuşlardır. 'Utbe'nin oğulları: el-Welîd (kızı Hind ve oğlu Â'sım oğlu İmrân oğlu el-Muğîre) ve Ebû-Hüzeyfe Hüşeym (=Schle). Bu Ebû-Hüzeyfe, kardeşi, babası ve amcası Müşrikler saffında çarpışırken Bedr'de Peygamber saffında vurulmuş, 633 şubatında da Yemâme'de şehîd olmuştur. Oğulları Hüzeyfe ve Muhammed'dir. Bu ikincisi 633'te küçük yaşta yetim kalınca Hazret-i Osmân tarafından evlâd edinilmiş, 656'da bir ara Mısır vâlisi olmuş, 657 başında Mu'âviye tarafından Hâwrân'da öldürülmüştür. 'Utbe b.Rebî'a'nın kızı Hind ise, önce Fâkih b.Muğîre Mahzûmî, sonra Ebû-Süfyân ile evlenmiş, bu ikinci izdivâcından ilk Emevî halifesi Mu'âviye'yi doğurmuş, babası Hazret-i Hadîce'nin yeğeni olduğu halde, korkunç Müslüman düşmanlığı ile tanınmış, 630 Mekke fethinde Müslüman olmuş, 640'a doğru ölmüştür. 'Utbe'nin diğer kızları Ümmü Eben ve Ümmü Külsûm idi. Toplam 11 oğlu ve bir çok kızı vardı.

Newfel b.'Abdi Menâf oğulları: 'Amr(oğlu Zureyb oğlu Nâfî), 'Abdü 'Amr (oğlu Karaza oğlu Müslim ve Karaza kızı Fâhite), 'Adiyy ve Â'mir. Bu sonuncunun kızı Fâhite ve oğlu el-Hâris(=Hadîce). Bu el-Hâris'in oğulları: 'Ukbe ve Ebû-Hüseyin. Bu sonuncunun oğulları Hüseyin ve el-Welîd (kızı Meymûne).- 'Adiyy b.Newfel'in oğulları: el-Hıyâr (oğlu 'Adiyy oğlu 'Ubeydullâh) ve el-Mu'îm. Bunun oğlu Cübeyr'in kızı Ümmü Hâbib ve oğulları: Nâfî, 'Ubeyd'Ullaah, Muhammed (oğlu Ebû-Süleymân oğlu Süle.), Ebû-Süleymân. Bu sonuncunun oğulları: Süleymân ve Ebû-Hüseyin 'Usmân. Bu sonuncunun oğulları: Hüseyin, Sa'îd(oğlu Umer), 'Abdü'r-Rahmân (oğlu 'Abdullaah).

el-Muṭṭalib b.'Abdi Menâf, 489'da ağabeyi Hâşim ölünce Kâbe hizmetlerini devraldı, Yemen'de Redmân'da öldü. Kızı el-'Ayle'dir. Oğulları: Ebû-Rühm Üneys (=Râiṭa) (kızı Selmâ), 'Abbâd (oğlu Üşâse, bunun kızı Hind ve oğlu Mişâh), 'Alkame(oğlu 'Amr), Ebû-Şimrân (oğlu Şimrân), Mişân, Ebû-Rühmi'l-Aşgar, Mahreme(oğulları 650'ye doğru ölen Kays ve aş-Şalt oğlu Cüheym; Kays'in oğulları Muh. ve 'Abd.), Hâşim ve el-Hâriş'tir. Hâşim'in oğlu 'Abdü Yezîd, onun oğulları: Talha, Rükâne (=Süheyme) (oğlu Yezîd oğlu 'Alî oğlu Muhammed ve 'Alî'nin kızı 'Ubde), 'Ubeyd. 'Ubeyd oğlu es-Sâib oğlu Şâfî, bunun oğulları 'Alî (oğlu Muhammed) ve 'Usmân, bunun oğlu el-'Abbâs ve bunun oğulları İdrîs(oğlu Muhammed kızı Zeyneb) ve Muhammed'dir (oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed=Zeyneb oğlu Ahmed b.Bintî ş-Şâfî).- El-Hârişü'l-Erett b.el-Muṭṭalib(=Ümmü Şayfî) oğulları: el-Hüseyin (oğlu 'Abd.), ct-Tüfeyl, 626'dan sonra ölen Eswed, Bedr'de Müşrikler saffında olan Newfel, Bedr'de şehîd olan 'Ubeyde veyâ 'Ubeydullâh (563-3.624=61) ve el-Hâriş'in kızı da Büheyne'dir.

Hâşimîler

Hâşim b.'Abdi Menâf'dan gelen Kureyşliler'e "Hâşimîler" denmektedir (Ar. Hewâşim, Bcnû-Hâşim). Hâşim b.'Abdi Menâf, Peygamber'in dedesinin babasıdır (/464-/498=25). Asıl adı 'Amr'dır. 25 yaşlarında (25 yaşında, bir rivâyete göre sâdece 25 yaşında) Şâm dönüşü Gazze'de ölmüştür. Babasının yerine Kâbe'nin sikaaye ve rifâde denen hizmetleri, Kâbe muhâfızı ve mütevellîsi olarak Hâşim'e geçmişti. Hâşim ölünce kardeşi el-Muṭṭalib bu hizmetleri üzerine aldı. Hâşim, Medîneli Hazrec kabîlesinin Neccâr âilesinden genç bir dul olan Selmâ b.'Amr b.Zeyd ile Medîne'de evlenmişti. Peygamber'in dedesi 'Abdül-Muṭṭalib, bu izdivaçtan doğdu. Bâzı kaynaklarda Hâşim'in şu hanımlarla da evlendiği zikredilir: Wâkıde, Hind, Leyle'l-Cezûr, Ümeyme. Bundan sonraki bütün aşağıdaki şahıslar "Hâşimî" olup Hâşim'in torunlarıdır. Hâşim'in kızları: Rukayye, Hâlide, çş-Şifâ, Hanne, ez-Za'îfe. Hâşim'in oğulları: 'Abdül-Muṭṭalib, Şayfî, Ebû-Şayfî 'Amr(kızı Rakıyka ve oğlu Şayfî), Nazle(oğlu el-Erkamm), Esed (oğlu Huneyn, kızı Fâṭime). Fâṭime b. Esed b.Hâşim, amca oğlu Ebû-Ṭâlib'le evlenmiş ve bu izdivaçtan Hazret-i 'Alî doğmuştur. Hâşim'in nesli oğullarından yalnız 'Abdül-Muṭṭalib tarafından yürümüş, diğer bütün çocukları -kendisi gibi- çok genç ölmüşlerdir.

'Abdül-Muṭṭalib b.Hâşim(Medîne /487-Mekke 577=90): Peygamber'in dedesidir(babasının babası). Peygamber 7 yaşında iken ölmüştür. Amcası el-Muṭṭalib'in yerine Kâbe muhâfızı ve mütevellîsi olmuştur. Zemzem'in ikinci kâşifidir. Zîrâ Zemzem kuyusu takrîben 3 asırdan, Cürhüm'ler tarafından doldurulduğundan beri kaybolmuştu. Asıl adı Şeybe ve künyesi "Ebû'l-Hâriş" olan ve "Şcybetül-Hamd" diye anılan 'Abdül-Muṭṭalib, Medîne'de amcası el-Muṭṭalib tarafından büyütüldü (zîrâ babası Hâşim öldüğü zaman 2 yaşlarında idi). Annesinin izniyle amcası tarafından Medîne'den alınıp Mekke'ye getirildi. 'Abdül-Muṭṭalib'in zevceleri: 1.= Semrâ b.Cündeb ('Abdül-Muṭṭalib'in ilk eşi ve büyük oğlu el-Hâriş'in annesi), 2.= Fâṭime b.'Amr b.A'izz b.'İmrân b.Maḥzûm b.Yekaaza(Â'tike, Berre, Ümeyme adlı Peygamber halalarının, Peygamber'in babası 'Abdullaah'ın, Peygamber'in amcaları Ebû-Ṭâlib, Zübeyr, 'Abdül-Kâbe'nin annesi), 3.= Nuteyle b.Cenâb ('Abbâsîler'in ceddî el-'Abbâs'ın annesi), 4.= Hâle b.Wüheyb b.'Abdi Menâf b.Kâb b.Zühre b.Kilâb (izdivâcî 569) (Şafiyye ve Hamza'nın annesi), 5.= Şübre veyâ Lübne b.Hâcir Huzâ'a (Ebû-Leheb'in annesi), 6.= Şafiyye, 7.= Mümenne'a.

'Abdül-Muṭṭalib'in kızları (yaş sırası hiç bir zaman tesbît edilemiyor) (hepsi Peygamber'in halaları): 1. Â'tike: 624'te hayatta ve müşrike. =Ebû-Ümeyye b. el-Muğîre b.'Abd. b.'Umer b. Maḥzûm b. Yekaza b. Mürre b.Kâb b. Lü'ayy b.Gaalib b. Kureyş. Çocukları: 10.1.630'da Müslüman olan 'Abdullaah, Zübeyr ve Ümmü Selemc. Bu sonuncu kız, önce teyze-oğlu Ebû-Seleme, sonra dayı-oğlu Peygamber'le evlendi.- 2. Berre: Maḥzûmîler'den 'Abdül-Esed b. Hilâl ile evli. Oğlu: Ebû-Seleme (594-3.625=31), Peygamber'in hem hala-oğlu, hem süd kardeşidir, Uhud'da şehid düşmüştür. Hala kızı Ümmü Selemc b.Ebî-Ümeyye ile evlenmiş, 'Abdullaah, 'Amr, Selemc adlı oğulları olmuştur ki Peygamber'in hem ikinci derecede yeğenleri, hem de üvey oğullarıdır. Zîrâ

Ümmü Seleme dul kalınca, Peygamber'le evlenmiştir.- 3. Ümeyme: Ceşş b.Riâb b.Yâ'mer b.Sâbire b. Mürre b.Kebîr b.Ganm b.Dudan b.Esed'le evlenmiştir. Kızı Zeyneb: önce Zeyd b.Hârise b.Şerâhîl evlenmiş, 626'da boşanıp dayı-oğlu Peygamber'le evlenmiştir. Ümeyme'nin diğer kızı Hamne, 622'de hayatta ve Müslüman idi. Ümeyme'nin oğulları 'Abdullaah ve 'Ubeyd'Ullaah'tır. 'Abdullaah, ilk Müslümanlar'dan ve Habeş göçmenlerindendir. 622'de Medîne'ye göçmüş, Uhud'da şehid olmuştur (586-626=40). Zeyneb b.Huẕeyme ile evlenmiştir ki dayısının kızıdır; Zeyneb'in 3. izdivâcı Peygamber ile dir. 'Ubeyd'Ullaah, 609'dan yâni İslâm dîninin zuhûrundan önce 4 hanîften biridir. 616'da Müslüman oldu. 616'da 2. Habeş göçüne katıldı. "Ümmü Habîbe" denen Remle b.Ebî-Süfyân ile evlendi. 616'da Müslüman olan ve 664'te ölen bu hanım, zevciyle Habeş göçüne katıldı, 627'de dul kalınca Peygamber'le evlendi. Oğlu Habîb'dir.- 4. Ümmü Seleme: el-Hâriş b.Keldeti's-Şakafî ile evlendi. Oğlu Nazr, Bedr'de maktûl düştü.- 5. Erwe: Ümeyr b.Weħb b.'Abd b.Kuşayy ile evlendi. Oğlu Ebû-'Adiyy Tuleyb, Ecnâdeyn meydan muhârebesinde şehid düştü. Onun oğlu 'Adiyy'dir.- 6. Şafiyye: 626'da hayatta ve Müslüman idi. 'Awwâm ile evlenip aşere-i mübeşşire'den ez-Zübeyr'i ve diğer kardeşlerini doğurdu; yerine bk.- 7. el-Beyzâ.- 8. Adını tesbît edemediğimiz bir Peygamber halası, Ebû-Rehm ile evli idi. Oğlu Ebû-Berâ, ilk Habeş göçüne katılan Müslümanlar'dandır.- 9. ve 10. İki Peygamber halası daha, muhtemelen genç kız olarak ölmüşlerdir.

'Abdü'l-Muttalib'in oğulları (yaş sırasını tesbît etmek mümkün değildir): 1. 'Abdullaah: Peygamber'in babasıdır, aşağıya bk.- 2. Ebû-Tâlib: Hazret-i 'Alî'nin babasıdır, aşağıya bk.- 3. el-Hâriş: Oğulları: Newfel, Rebî'a (=Ümmü Hakem, oğulları Âdem ve el-'Abbâs= Ümmü Firâs oğlu 'Abdü'r-Rahman (ölm. 704) kızı Ümmü 'Abdullaah; Rebî'a kızı Zeyneb), Ebû-Süfyân (10.1.630'da Müslüman, şâir, ölm. 652; kızı Hamîde; oğulları Süfyân ve 630'da Müslüman olan Câ'fer), Tufeyl(=amca-kızı Zeyneb b. Huẕeyme, boşandıktan sonra Peygamber'le evlendi), el-Muğîre, Ümeyye, 'Abdullaah; el-Hâriş'in kızı: Erwe; Newfel b.el-Hâriş'in oğulları: el-Hâriş (kızı Zureym oğlu 'Abdullaah(684'te hayatta) (=Hâlîde), "Bebbe" diye tanınmıştır; bu 'Abdullaah'ın oğulları: gene 'Abdullaah ve İshâq(=Ümmü 'Abdullaah); İshâk'ın oğulları: 'Abdullaah, Tellâb, Yâ'kuub, 'Abdü'r-Rahmân; İshâk'ın kızları: Hind ve Ümmü 'Umer; 'Abdullaah b.'Abdullaah b.el-Hâriş'in kızı Â'tike ve oğulları Süleymân, Hammâd, İ'sâ; el-Muğîre b.Newfel'in kızı Ümâme ve oğlu Yahyâ; el-Muğîre=Esmâ, =Ümeyme. 'Abdullaah (=Hind) b.Newfel'in oğulları: Muhammed(=Hamîde) (kızı Kuseyme ve oğulları el-Kaasim, Mu'âwiye, Câ'fer) ve aş-Şalt(=Zeyneb, =Ümâme) (kızı Fâtıme ve oğulları Hamîd, Yahyâ).- 4. el-'Abbâs, 'Abbâsîler'in atası, bk. 'ABBÂSÎLER.- 5. Hacı(oğlu Kurre).- 6. el-Mücewwem (kızı Hind).- 7. ez-Zübeyr (bâzı kaynaklarda: Züheyr)'in kızları Ümmü'l-Hakem ve Zubâ'a; oğlu 'Abdullaah (Ecnâdeyn meydan muhârebesinde şehid). Zübeyr'in yeğeni Peygamber'le - Peygamber 17 yaşında iken- Yemen seyâhati: 587, ölümü: 590'dan sonra.- 8. 'Abdü'l-Kâbe.- 9. Kuşemm (çocukken öldü).- 10. Zîrâr.- 11. el-Geydâk.- 12. Huẕeyme: oğlu el-Hâriş(Bedr gaazisi, ölm. 660a); kızı: Zeyneb: önce amca-oğlu Tufeyl b.el-Hâriş'le evlenip boşandı; sonra hala-oğlu 'Abdullaah b.Ümeyme,

üçüncü defa gene dul kalıp dayı-oğlu Peygamber'le evledi.- 13. Hamza (569-625 mart = 56): Peygamber'in bir yaş büyük amcası. Künyeleri: Ebû-Yâ'lâ, Ebû-'Umâre. Uhud'da şehid oldu ve Uhud'a gömüldü. 615 sonunda Müslüman oldu; 39. Müslüman'dır. = Zeyneb veya Selmâ b. 'Umeyy (Selmâ'nın kız kardeşi: Esmâ). Kızları: Ümmü Ebîhe, 'Ammâre. Oğlu: Yâ'lâ.- 14. 'Abdül-'Uzze: künyesi "Ebû-'Utbe" iken Müslümanlar'ca "Ebû-Leheb" denmiş, bu cehennemlik adla târîhe geçmiştir. Büyük Müslüman düşmanı. Bedr'den 7 gün sonra Mekke'de 21 Mart 624'te öldü. = Cümeyl "Ümmü Cemîl" b. Harb b. Ümeyye. Kızları: Dürre (=Zeyd b. Harise, 628'de evlendi, Peygamber'in evlâdlığı) ve Kuteyle (=Hazret-i Ebû-Bekr; bu izdivaçtan Esmâ doğdu ki ez-Zübeyr İbni'l-'Awwâm ile evlenmiştir, aşere-i mübeşşire'dendir). Ebû-Cehl'in oğulları: Cemîl, Mu'attib (kızı Hâlîde), Huweytub(630'da Müslüman, 674'de pek yaşlı öldü), 'Uteybe(Peygamber'in bedduâsından az sonra Şam yolunda Zerkaa'da arslan parçaladı) ve 'Utbe(şâir, 630'da Müslüman, =Bint Ebân b.Sa'îd b.el-Â'ss Emewî, izdivâcî 613; oğlu: el-'Abbâs ve bunun oğlu el-Fazlül-'Abbâsî'l-'Utbe'l-Lehebî, şâir). 'Utbe ve küçüğü olan 'Uteybe, amca kızları olan Peygamber'in 2 kızı ile nişanlı iken, nişan bozulmuştur.

Ebû-Süfyân b.el-Hâris b.Abdilmuttalib 641'de Medîne'de öldü. Aşağıdaki Ebû-Tâlib(535-619=84) şâirdir.

Ebû-Tâlib b.'Abdül-Muttalib (Mekke 639-Mekke 619 = /80): Ölümü, Hazret-i Hadice'nin ölümünden 3 gün öncedir. Müslüman olmadı. Asıl adı: 'Abdü Menâf. Künyesiyle tanınmıştır. Peygamber'in 31 yaş kadar büyük amcasıdır. Peygamber'in babasından da 2 veya 4 yaş büyüktür. Peygamber'in kendisinden 1 ve 2 yaş büyük amcaları Hamza ve 'Abbâs'tan ise takriben 29-30 yaş büyüktür. Hazret-i 'Alî, babası 60, hattâ 60 küsur yaşında iken doğmuştur. Ebû-Tâlib, amcasının kızı(ve Peygamber'in babasının amca kızı, yâni ikinci derecede halası) Fâtıma b.Esed'le, ayrıca 'Aliyye ile evlenmiştir. Ebû-Tâlib, 577'den 619'da ölümüne kadar takriben 42 yıl, Mekke cumhur reîsi idi. Kureys şeyhi, Kureys kabîlesinin başı, Kâbe hizmetlerinin başı olarak bu vasfı hâiz bulunuyordu. Ölüncü yerine Mekke'nin başına babasının amcasının torunu olan Ebû-Süfyân b. Harb b. Ümeyye -ki Mu'âviye'nin babasıdır-geçti. Ebû-Tâlib'in Mekke ve Kureys'in en nüfuzlu adamı olduğu uzun yıllardan ondan sonra en nüfuzlu şahsiyet eşâsen Ebû-Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye, o ölünce de Welid b. Muğire Maḥzûmî, o da ölünce Ebû-Süfyân olmuştu. Babasının ölümünde Ebû-Tâlib, yeğeni Peygamber'i himâyesine aldı ve baba gibi yetiştirdi. Zîrâ Ebû-Tâlib'in babası ve Peygamber'in büyük-babası 'Abdül-Muttalib öldüğü zaman Peygamber, 7 yaşında idi. Ebû-Tâlib'in hayatının son 10 yılında (609-619) Peygamber, dînini neşretmiye başladı ve Mekke'de büyük tepki, düşmanlık gördü, sûikaslarla karşılaştı. Bu 10 yıl içinde Ebû-Tâlib, yeğeninin zarar görmemesini sağladı, fakat onun dînini kabûl etmedi. Hâlbuki Ebû-Tâlib'in oğulları, başta Hazret-i 'Alî olmak üzere, Müslüman olmuşlardı. Hattâ Hazret-i 'Alî, Müslüman olan 3. şahsiyettir (Hazret-i Hadice ve Hazret-i Ebû-Bekr'den sonra). Ebû-Tâlib 80'lik olarak ölünce Peygamber, amcası ve babalığı olan kudretli şahsiyetin şemsiyesinden dışarıya çıktı. Düşman Mekke'de barınması ve dînini yayması imkânları çok kısıtlandı. 3 yıl sonra Medîne'ye hicret etti.- Ebû-Tâlib'in kızları: Reyta, Cümâne, Ukayle, Fâhite, "Ümmü Hânî" künyesiyle tanınan Hind. Bu sonuncu 630'da Müslüman oldu. =Hübeyre b. Wehb(Maḥzûm), 630'dan sonra Necrân'da müşrik olarak öldü. Oğlu

Câ'de, Kûfe'de 661'den sonra öldü. Fâhite de 630'da Müslüman oldu. Hübeyre b. Â'mir'le evliydi. Ebû-Tâlib'in oğulları: Tâlib (en büyük oğlu), 'Akıyl (2. oğlu), Tüleyk, Câ'fer ve en küçük oğlu olan Hazret-i 'Alî. Hazret-i 'Alî ve Evlâdı, yerinde aşağıda görülecektir. Burada 'Akıyl ile Câ'fer'in çocuklarını göreceğiz:

'Akıyl: 681'e doğru 90 yaşlarında öldü.= Fâtime. Bedr'den müşrikler saffında vurmuştu. Hudeybiye muâhededinde (mart 628) Müslüman oldu. Bunun üzerine Mekke'den Medîne'ye geldi. Medfeni Haleb'in doğusunda Büzâ'a'daki türbedir. Kızları: Ümmü Hânî, Fâtime, Zeyneb, Esmâ, Remle. Bu kızların biri şâir olup Medîne'de 680'den sonra öldü. Peygamber'in amca-oğlu olan 'Akıyl b.Ebî-Tâlib'in oğulları: Müslim(=Rukayye; oğulları: 'Abdül-'Azîz, 'Abdullaah, 'Alî, gene Müslim), 'Abdül'r-Rahmân(=Hâdîce; oğulları: Sa'îd, Muhammed(=Zeyneb; oğulları: 'Abdül'r-Rahmân, el-Kaasim, 'Abdullaah'l-Ahwel, bu sonuncunun oğulları Muhammed ve Müslim), 'Uşmân, 'Ubeyd'Ullaah, Câ'fer, 'Alî, Hamze, 'Abdullaah(=Meymûne; kızı Rukayye ve oğlu Muhammed); Ebû-Sa'îd(oğlu: Muhammed). Bunlardan 3 kardeş 'Abdül'r-Rahmân, 'Abdullaah ve Câ'fer ile 'Abdullaah b.Müslim ve Muhammed b.Ebî-Sa'îd, Ewlâd-ı Ebû-Tâlib'den 5 Peygamber yeğeni, 10 Kasım 680'de Kerbelâ'da şehîd edildiler. Müslim b. 'Akıyl ise, 10 eylül 680'de Yezîd'in Basra vâlisi 'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd tarafından Kûfe'de şehîd edilmiş bulunuyordu. 'Abdullaah b.Müslim'in torununun torunu Naşr, 824'te Keysûn'da âsî olarak tevkîf edilip Bağdâd'a getirilmiştir.

Câ'ferî't-Tayyâr b.Ebî-Tâlib (Mekke, 597-Mû'te, 27.VIII.629=32): İlk Müslümanlar'dandır. Çocuk yaşında -daha evvel küçük kardeşi 'Alî'nin kabûl ettiği-yeni dîne girdi. İkinci Habeş göçmen kaafilesine başkanlık etti. Lût Gölü yakınlarında Mû'te'de Bizans ordusu ile vuruşurken 60 yara aldı, önce bir sonra diğer kolu düşman kılıcıyla kesildi, sonra şehîd oldu. Bu sebeple "Tayyâr" ve "Zî'l-Cenâheyn" lakabıyla târîhe geçti. 616'dan 627 aralarına kadar 11 yıllık hayâtı Habeşistan'da (Eritre) geçmiş, buradaki küçük Müslüman kolonisinin başında bulunmuştur. Peygamber'in çok sevip güvendiği amca oğlu idi ve Peygamber'den 27 yaş küçüktü. =Esmâ b.Umeys(Haş'em) (Câ'fer'in şehâdetinden sonra Hazret-i Ebû-Bekr ile, 5 yıl sonra ondan da dul kalınca kayın-birâderi Hazret-i 'Alî ile evlendi, oraya bk.). Oğulları: 'Awn(=Ümmü Külşûm), Muhammed ve 'Abdullah. Muhammed b.Câ'fer'i t-Tayyâr, 657'den sonra, amcası 'Alî'nin halîfeliğinde öldü. Peygamber'in torunu Ümmü Külşûm (doğumu: mayıs 632) ile 645'te evlendi ki, Ümmü Külşûm bir yıl önce Hazret-i Ömer'den dul kalmıştı. Ümmü Külşûm, Hazret-i 'Alî'nin Hazret-i Fâtıma'dan olan kızıdır. Bu evlenmeden "Ümmü Câ'fer" künyesiyle bilinen kızları Cârîye ile el-Kaasim ve Talha (= Ümmü Külşûm) adlı oğulları oldu. 'Abdullah b.Câ'fer'i't-Tayyâr (Habeşistan, 616-Medîne, 703 = 87): "Bahrû'l-Cûd" unvânı ile tanınır. 647'de İfrîkiye seferine katıldı. =Zeyneb: amca-kızıdır. Hazret-i 'Alî ile Hazret-i Fâtıma'nın kızı olmakla Peygamber'in torunudur. Mu'âviye dışındaki çocuklarının annesidir. 625'te doğmuştur. 'Abdullaah'ın diğer zevceleri: =Cümâne, =Leyle, =el-Hawâ. 'Abdullaah b.Câ'fer'i't-Tayyâr'ın kızları: Ümmü Külşûm (=Hâlid b.Yezîd I b. Muâviye I), Ümmü Ebîhe. 'Abdullah b. Câ'fer'in oğulları: 'Alî(oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm oğlu Câ'fer oğlu İsmâ'il kızı Meryem), İshâq(=Ümmü Hâkîm;

oğulları: Hakîm, el-Kaasim, bu sonuncunun oğlu Dâwûd), İsmâ'il(oğulları Zeyd, Câ'fer ve 'Abdullaah), 'Abbâs, 'Awn, Muḥammed(bu son ikisi Kerbelâ'da şehîd edildi) ve Mu'âwiye. Bu Mu'âwiye b.'Abdillaah b.Câ'fer'in kızları: Hammâde ve Übeyye. Oğulları: 'Abdullaah, 'Alî, Şâlih, Yezîd, el-Ḥasen. 'Abdullaah b.Mu'âwiye b.'Abdillaah b.Câ'fer: 744 ekiminde Kûfe'de hilâfete hakk iddia etmiş, 747'de Horasan'da öldürülmüştür. Herât'taki türbesinde gömülüdür. 744 sonunda henüz çocukken Isfahân'da halife ilân edilmiş, Reyy, Hemedân, Fars'ta kendisine bîat edilmişti.

'Abd'Ullaah b.'Abdî'l-Muṭṭalib (Mekke, 541 - Medîne, VI. 570 = 29) (doğum târihi 545 de olabilir): Peygamber'in babasıdır. = Âmine(öl. el-Ebwâ, 576). b.Weḥb b.'Abdi Menâf b.Zühre b.Kilâb. Hazret-i Âmine'nin babası Kureyş'in Benû-Zühre kabîlesinin şeyhi Weḥb, annesi ise Berre b.'Abdî'l-'Uzze b.'Uḡmân b.'Abdî'd-Dâr b.Kuṣayy'dır. Bu sûretle Peygamber, babasının baba ve anne taraflarından olduğu gibi, annesinin baba ve anne taraflarından da Kureyş'ten inmiştir. Peygamber, 'Abdullaah = Âmine izdivâcının tek çocuğudur. Âmine, Peygamber'e 7 aylık hâmile iken, Abdullaah ölmüş ve dul kalmıştır. Hazret-i Âmine, Medîneli idi. Peygamber, Arab âdetince bir müddet çöle gönderildi; 6 yaşına kadar çölde kaldı. 6 yaşına gelince annesi Âmine, câriyesi Ümmü Eymen'le çöle gidip oğlunu aldı. Bir ay Medîne'de kaldılar. Oğlunu Mekke'ye götürmek üzere yola çıkan Âmine, yolda Ebwâ'da öldü. Câriyesi Ümmü Eymen, Peygamber'i Mekke'ye getirdi ve büyük-babasına teslim etti. Ertesi yıl (577), büyük-babası 'Abdî'l-Muṭṭalib ölünce, 7 yaşındaki Peygamber, amcalarından Ebû-Tâlib tarafından evine alındı ve orada büyüldü.

Peygamber

Ebü'l-Kaasim Muşafâ Ahmed-ü Maḥmûd-ü MUḤAMMED'il-Emîn(Mekke, 20. VIII. 570-Medîne, 8.VI.632, saat 12.30 = 61, 7, 19) (*):

Peygamber'in şeceresi: Muhammed b.'Abdi'l-laah b.'Abdi'l-Muṭṭalib b.Hâşim b.'Abdi Menâf b.Kuşayy b.Kilâb b.Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Fihri Kureys b.Mâlik b.Nazr b.Kinâne b.Huzeyme b.Müdrake b. İlyâs b.Muzar b. Nizâr b.Ma'add b.'Adnân b. Üded...

Anne tarafından şeceresi: Âmine b.Weḥb b.'Abdi Menâf b.Zühre b. Kilâb (burada neseb, baba tarafı ile birleşmektedir). Baba-anne tarafından şeceresi: Fâtıme b.'Amr b.'Amr b.'Ayẓ b.'İmrân b.Maḥzûm b.Yekaza b.Mürre (burada şecere yine birleşmektedir). Anne-anne tarafından şeceresi: Berre b.'Abdi'l-'Uzze b.'Uḡmân b.'Abdi'd-Dâr b.Kuşayy (burada neseb gene birleşmektedir). Babanın baba-annesi (Selmâ b.'Amr b.Zeyd Neccârî, Hazrec) ise neseb, 'Adnânî değil, Kaḥṭânî'dir (Kaḥṭânî şecere, III. cildin ARABLAR bahsindedir).

İbnü İshâq, Peygamber'in Fil Yılı'nda 12 rebî'ül-evvel gecesini doğduğunu nakle-der. Fil Yılı 570'tir ki Yemen'in Habeş hükümdarı Ebrehe'nin Mekke'yi filleriyle başarısız istilâ teşebbüsünün geçtiği senedir. Gene İbnü İshâq, işneyn=pazartesi gecesini doğum günü olarak verir. Peygamber, büyük-babası 'Abdü'l-Muṭṭalib'in evinde Mekke'de doğdu. Doğum için aldığımız 20.VIII.570 günü Caussin de Perceval'in hesabına göre- dir. S.de Sacy ve Maḥmûd Felekî Paşa'ya göre doğum târihi 21. IV.571'dir ve 9 rebî'ül-evvel gecesidir. Sir W.Muir ise doğumu "570 sonbahârı" olarak anlamaktadır.

Kur'an'ın ilk âyetinin nâzil olması ile Peygamber'in nebî'liği(nübüwwet) başlamıştır. Bu, 27 ramazân günüdür. 609 Milâdî yılıdır (Muh. Ḥamîdullâh'a göre: Hicret'ten önce 13 = 1.1.610). Ve İslâm dininin başlangıç târihidir. Resûl'lük(risâlet) ise 3 yıl sonra, 612 yılındadır (yılın sonu).

Şakku'l-Kamer mûcizesi, peygamberliğin 8., Zeyd ile berâber Tâif seyâhati 10., Mî'râc ise 12. yılında geçmiştir. Kur'an'da İsrâ(gece seyâhati, yürüyüşü) olarak geçen Mî'râc, 621 yılı başlarındadır. Amca kızı Hind b.Ebî-Tâlib'in evinde iken vukuu' bulmuştur. Kible'nin Kûdûs'ten Mekke'ye tevcihi ve ramazân orucu ise 623 yılı aralık ayında, yâni Hicret'ten sonradır.

Peygamber, 582'de 12 yaşında iken amcası ve babalığı Ebû-Tâlib'le Suriye'ye seyâhat etti. 5 yıl sonra 587'de yaş bakımından kendisinden pek büyük olmıyan ve yakın arkadaşlık kurduğu amcası Zübeyr ile Yemen seyâhati vardır. Bu iki amcası da, babası 'Abdullaah ile aynı anneden doğmuş amcalarıdır. Peygamber, aynı yıl içinde evlendiği Ḥadîce'nin sâhib olduğu kervanla, 595 yılında bir def'a daha Şâm'a gitti.

Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra bu şehirde 15 gün kalıp Medîne'ye döndü. Muhtemelen Medîne sırtmasından Âişe'nin kucagında vefât etti.

(*): Muh. Ḥamîdillâh, *Le Prophète*, II, 711: doğumu Hicret'ten Önce 12 rebîülevvel 53 = 17.6.569. Vefâtı: 12 rebîülevvel 11=4.6.632.

Peygamber'i ilk bir kaç gün Süweybe emzirdi. Amcası Ebû-Leheb'in câriyesi idi ve diğer amcası Hamza'yı da emzirmişti. Binâenaleyh Peygamber'den bir yaş büyük amcası Hamza, aynı zamanda süd kardeşidir (Peygamber'in babasının annesinden başka bir anneden doğmadır). Süweybe, 628'de öldü. Oğlu Mesrûh, Peygamber'in süd kardeşi olur. Ancak Peygamber'in asıl süd annesi Halîme'dir. Peygamber'i 2 yıl emzirdikten sonra, 5 yaşına kadar, çölde büyütülen Peygamber'e baktı. 630'dan önce ölen Halîme b.Ebî-Zueyb 'Abdi'llaah b.el-Hâriş, Benû-Sâ'd b.Bekr'den idi. Halîme, aynı kabileden ve sonra Müslüman olan el-Hâriş b.'Abdi'l-'Uzze ile evlendi. Halîme'nin kızı Şeymâ, Peygamber'in süd hemşiresi ve bebekken dadısıdır. 630'dan sonra öldü. Halîme'nin oğulları ise 'Abdullaah, Ümeys ve Hüzeyfe'dir.

İlk Müslümanlar

Aşhâb'ın efdaliyyet sırası şudur: 1.) Ebû-Bekr ile 'Ömer = Şeyhayn, 2.) 'Osmân ile 'Alî: Hateymeyn, 3.) bu dördünden sonra gelen Aşere-i Mübeşşire'den 6 zât, 4.) Bedr gaazîleri (14 mart 624 Bedr meydan muhârebesinde Peygamber saffında vuruşan ashâb), 5.) Uhud gaazîleri(mart 625'te Uhud'da Peygamber safinda bulunan ashâb), 6.) İslâm dînini kabûl ediş sırasıyla diğer ashâb, 7.) 630-32 arasında Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan ashâb. Bu sıraya göre İslâm dîninin -Peygamber dışında- en büyüğü Ebû-Bekr, sonra Ömer, sonra Osmân, sonra Alî, sonra diğer 6 aşere-i mübeşşire'dir. Ancak ashâb, geçmiş peygamberlerin üzerinde değildir. İslâm'a göre Peygamber'den sonra en büyük peygamber İsâ, sonra Mûsâ, sonra İbrâhîm, sonra Dâvûd, sonra Âdem, sonra Nûh...'tur. Ashâb'ın efdaliyyeti, peygamberlerden sonra gelmek tabîidir. Müslüman kadınların efdali ise Hadîce'dir.

İlk 40 Müslüman'ın İslâm dînine giriş sırasını gösteren en sıhhatli cedvel şudur (bunlar 610-612 arasında Müslüman olmuşlardır):

- 1- Hadîce
- 2- Ebû-Bekr
- 3- 'Alî
- 4- Zeyd(bu 4'ü 610 yılı başında bir kaç gün ara ile Müslüman oldular)
- 5- 'Osmân
- 6- 'Abdû'r-Rahmân b.'Awf
- 7- Sâ'd b.Ebî-Wakkaas
- 8- Zübeyr
- 9- Talha
- 10- Ebû-'Ubeyde
- 11- Habbâb b.el-Erett (1)

(1) 594-657a=63. Oğlu 'Abdullaah 658b'de Hâricîler tarafından şehîd edildi.

- 12- Sa'îd b.Zeyd b.Hattâb
- 13- Bunun eşi Fâtıme
- 14- Ebû-Seleme b.'Abdî'l-Esed(2)
- 15- Erkaam b.Ebî'l-Erkaamî'l-Mahzûmî(3)
- 16- 'Osmân b.Maz'ûn b.Habîb(Ebü's-Sâib) (4)
- 17- Kudâme b.Maz'ûn(5)
- 18- 'Abdu'llaah b.Maz'ûn(6)
- 19- Ebû-'Ubeyde b.el-Hâriş b.el-Muṭṭalib b.'Abdi Menâf
- 20- 'Abdu'llaah b.Mes'ûd(7)
- 21- Bilâl-i Habeşî(8)
- 22- Suheyb-i Rûmî (9)
- 23- 'Ammâr b.Yâsir (10)
- 24- Şümeyye (11)
- 25— 38: Çeşitli aşhâb (12)
- 39- Hazret-i Hamza (13)
- 40- Hazret-i 'Ömer
- 41- 'Abdu'llaah b.Hazret-i 'Ömer

- (2) 594-III.625=31. Uhud'da şehîd. Babasının asıl adı: 'Abdû Menâf. Künyesi: Ebû-Abd'llaah. Oğulları: 'Abd'Ullaah ve 'Amr.
- (3) 23.VIII.634'te Ebû-Bekr ile aynı günde öldü. Oğlu Zeyd, Kûfe'de 680'den sonra öldü.
- (4) =Huweyle b.Hakîm(Süleymiyye). 'Osmân'ın kızkardeşi Zeyneb, Hazret-i 'Ömer'in eşi ve Hazret-i Hafsa'nın annesidir.
- (5) Ölümü 626. 16' ve 18'in kardeşi.
- (6) Ölümü 651. 16 ve 17'nin kardeşi.
- (7) 582'ye doğru doğdu. Kardeşi: 'Ukbe oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ubeyd' Ullaah. Bu sonuncusu fakîh ve şâir olup Medîne'de 717'de öldü.- 'Abdullaah b. Mes'ûd'un şeceresi şöyledir: 'Abdullaah b.Mes'ûd b.Gaafil b.Habîb b. Şemh b.Fa'r b. Mahzûm b. Sâhile b.Kâhil b.el-Hâriş b.Temîm b.Sâ'd b.Hüzeyl. 652'de 70 yaşlarında öldü. Kardeşi 'Ukbe, kendisinden az sonra Müslüman oldu. Bedr'de Ebû-Cehl'in başını kesip öldüren bu 'Ukbe'dir. 'Abdullaah b.Mes'ûd, Medîne'de Bakî'u'l-Garkad'a gömüldü. Annesi Ümmü 'Abd'llaah b.'Abdî Wüdd b.Semâ'dır. Oğlu Ebû-'Ubeyde'dir. İbnü Mes'ûd, *Kur'ân* kaarî'i ol. ünlüdür.
- (8) Bilâl b.Rabâb = Hamâme. Mekke'de Umeyye b.Halef'in kölesi olarak doğdu. Müslüman olunca Ebû-Bekr satın alıp âzâd etti. 622'de Peygamber tarafından İslâm'ın resmî müezzini tâyin edildi. 642'de Suriye'de öldü.
- (9) 589?-659a=70?. Hazret-i 'Ömer sülkasde uğrayıp imamlık yapamayınca, imâmet görevini buna verdi.
- (10) b.Â'mir b.Mâlik. Ebû'l-Yakzân. Habeş göçmeni. Babası Yâsir, oğlundan sonra ihtidâ etti; fakat müşrik Kureyşliler'ce işkenceyle şehîd edildi.- 'Ammâr, 642'de Kûfe vâlisi oldu. 657'de Sıffin'de şehîd oldu ve oraya gömüldü. Oğlu Muh, bunun oğlu Ebû-'l-Yakzân 'Osmân'dır ve 750'den sonra ölmüştür. Muh b. 'Ammâr'ın diğer oğlu Ebû-'Ubeyde ve bunun da oğlu 'Abd'dır. Endelüslü ünlü şâir, edib ve bilgin Ebû'l-Fâs. 'Alî b.Mûsâ b.Muh b.'Abdî'l-Melik b.Sa'îdî'l-Magribî (Gırnâta 1213 -Tûnus 1286), 'Ammâr b.Yâsir neslindedir. 'Ammâr'ın kızı Ümmü'l-Hakem'dir.- 563'te doğan 'Ammâr öldüğü zaman 94 yaşında idi.
- (11) 'Ammâr b.Yâsir'in annesi. 616'da Ebû-Cehl tarafından kargı atılarak şehîd edildi. İlk Müslüman şehiddir.
- (12) Bunlar 613 ve 614 yıllarında ihtidâ edenlerdir. İçlerinden biri 'Abbâs b.Rebî'a, Mahzûmî'dir ki Ebû-Cehl'in ana bir kardeşidir. 31.'si Câferü't-Tayyâr'dır.
- (13) Hamza ile 'Ömer, 615 sonunda Müslüman oldular. 616 yılında artık kişi hâlinde değil, kitle hâlinde ihtidâ başladı. 616 yılında 100'ün üzerinde kişi Müslüman oldu.

620-621: Medîne'de ilk Müslümanlar. Bunlar Hicret'ten önce ihtidâ eden Medîneli enşâr'dır. Hepsî bir hac sırasında (6.621) Müslüman oldular. Buna "Birinci 'Akabe Bîati" denir. 12 kişi olup 9'u Hazrec, 3'ü Ews kabîlesindendir. Bunların içinde şunlar zikredilmelidir: Ebû-Ümâme b.Zerâre, Râfî' b.Mâlik, 'Awf b.el-Hâriş, Kutbe b.Â'mir, kardeşi 'Ukbe b.Â'mir, el-Hâriş b.'Abd'İllaah Riyâbî, sonra Bedr'de şehîd olan el-Hâriş b.Sürâka. 621'de Muşab b.'Umeyr Hâşimî'nin Mekke'den Medîne'ye gitmesiyle Medîne'de Müslümanlar'ın sayısı 40 oldu. Sonra Ezdler'den Medîneliler de ihtidâ ettiler. Hicret'ten önce bütün Medîne, Müsevî dininde kalan küçük bir azınlık dışında, Müslüman olmuştu. Enşâr'ın efdali Sâ'd b.Mu'âz'dır(*). Bu sırada Medîne'ye hâkim ve Ewsler'den çoğunluk c'an Hazrec'lerin başı Sâ'd b.'Ubâde (**) idi.

İlk 40 Müslüman, "Aşhâb'ın Birinci Tabakası" sayılır. "Aşhâb'ın İkinci Tabakası" ise, Hazret-i Ömer'den sonra Müslüman olanlardır. Bu tabaka, 41. Müslüman olan Hazret-i Ömer'in oğlu 'Abdullaah ile başlar. Ancak 616 başında Müslüman olanlarla başlayan bu tabaka başladığı zaman bâzıları 616'dan önce 'inüş veyâ şehîd olmuştu.

"Aşhâb'ın Üçüncü Tabakası": 'Akabe'den önce bîat eden enşâr'dır (620-621). "Aşhâb'ın Dördüncü Tabakası": 2. 'Akabe'de bîat eden 75 enşâr'dır (6.622). "Aşhâb'ın Beşinci Tabakası": Hicret sırasında Peygamber, Kubâ'da iken bîat eden muhâcirîn (622). "Aşhâb'ın Altıncı Tabakası": Bedr'de bîat eden enşâr ve muhâcirîn (624). "Aşhâb'ın Yedinci tabakası": Bedr-Hüdeybiye arasında muhâcir olanlar (624-628). "Aşhâb'ın Sekizinci Tabakası": Hüdeybiye'de bîat edenler (628). "Aşhâb'ın Dokuzuncu Tabakası": Hüdeybiye ile Mekke fethi arasında muhâcir olanlar ('Amr İbni'l-Â's gibi) (628-630). "Aşhâb'ın Onuncu Tabakası": Mekke fetinde ihtidâ edenler (630). "Aşhâb'ın Onbirinci Tabakası": Mekke fethi ile Peygamber'in ölümü arasında ihtidâ edenler (630-632). "Onikinci Tabaka": Peygamber'in ölümünden sonra Ebû-Bekr zamânında ihtidâ eden Tâbi'in (632-634).

Ashâb'ın sonuncusunun ölümü (Peygamber'in vefâtından 86 y.' sonra): Ebû-Tufeyl Â'mir b.Wâil(625-Mekke, 719a=94). Hicret'in 100. yılında ölen bu zât, Peygamber'in ölümünde 7 yaşında olan çocuk aşhâb'dan idi. Yetmişmiş ashâb'dan son ölen Enes b.

(*) Sâ'd b.Mu'âz b.en-Nû'mân b.İmri'l-Kays b.Zeyd b.'Abdi'l-Eşhel. el-Ensârî ve kabîlesi bakımından el-Ewsî diye anılır: Medîne, 591-Medîne, 627a = 36. Hendek muhârebesinde şehîd oldu. 621'de Müslüman oldu. Annesi Kebşe b. Râfî'dir. Bedr'de sancakdâr olan Sâ'd, Medîne'de el-Bakî'de gömüldü. Hicret'de, Peygamber'in emriyle Sâ'd b.Ebî-Wakkas ve Ebû-'Ubeyde b.Çerrâh yâni aşere-i mübeşşere'den ikisi ile kardeş oldu ve onları evinde misâfir etti. Hassân b.Sâbit'in ölümü için yazdığı meisiye tînlüdür. Oğulları 'Amr ve 'Abdullaah'tır.

(**) Sâ'd b.'Ubâde b.Düleym b.Hârişe b.Ebî-Hazîne b.Sâlebe b.Tarîf, el-Ensârî, el-Hazrecî. 632 temmuzunda Hawrân'a yerleşti ve 637 şubatında burada öldü. Bu da 621'de 'Akabe bîatinde ihtidâ etti. Annesi 'Amre b. Mes'ûd'dur. Oğulları: Ka'ıs, Sâbit, Sa'îd, Muhammed, 'Abdül-Rahmân ve İmâme.

Mâlik'in vefâtı ise 712'dedir. Peygamber'i görmeyip onun aşâb'ından en az biri ile görüşene "tâbi'in" veya "tâbi'ün", hiç bir aşâb ile görüşemeyip asgarî tâbi'in'den bir kişiyi görene "teba-i tâbi'in" (etbâ'u't-tâbi'in) denmektedir. Son ölen tâbi'in Hüseyim b.Beşîr'i's-Sülemî 799'da vefât etmiştir. Son ölen (855) tebe-i tâbi'in ise İmâm İbnü Hanbel'dir.

Aşâb'dan bâzıları, Peygamber'in izin ve emriyle, 2 def'a Habeşistan'a göçmüşlerdir. Bunlar, Mekke'de müşriklerin eziyetlerine katlanamayanlardır. 615'teki ilk Habeş göçüne katılan 12 erkek + 5 kadın Müslüman'dır ve 3 ay Habeşistan'da kaldıktan sonra Mekke'ye dönmüşlerdir. Hazret-i 'Osmân ve zevcesi Peygamber'in kızı Rukayye, 'Abdu'r-Rahmân b.'Awf, 'Abdullaah b.Mes'ûd, Zübeyr b.'Awwâm, 'Osmân b.Maz'ûn, Ebû-Huzeyfe b.'Utbe ve zevcesi Sehele, Muşab b.'Umeyr, Ebû-Seleme MaHzûmî ve zevcesi Ümmü Seleme, Â'mir b.Reb'â ve eşi Leylâ, Ebû-Berâ b. Ebî-Rehm(Peygamber'in kuzeni), Hâşb b.'Amr, Süheyl b.Beyzâ. Bu kaafilenin başında Hazret-i Osmân bulunmuştur. Bu kaafilenin Habeşistan'a kabûl edilmemesi için Kureys, 'Amr İbnü'l-Â'ss ile 'Abd'Ullaah b.Ebî Reb'â'yı Negüs'e (Habeşistan kralı) elçi göndermiş, buna rağmen Negüs Müslümanlar'ı kabûl etmiştir.

İkinci Habeş göçü ertesi yıl 616'da olmuş, ilki gibi 3 ay değil, 627 aralığına kadar 11 yıl sürmüştür. Fakat bâzıları 11 yıldan daha önce Habeş'ten Hicâz'a dönmüşlerdir. İkinci Habeş göçmenleri 84 erkek + 21 kadın = 105 Müslüman'dır (İbnü Hişâm 77 erkek + 13 kadın sayıyor). Bunlar Peygamber'in isteği üzerine Necâşî'nin hazırlatdığı iki gemi ile Hicâz'a dönüp Medîne'ye geldiler. İkinci göçmenlerin başında Peygamber'in amca-oğlu Câ'fer b.Ebî-Tâlib bulundu ve oğlu 'Abdullaah, Habeşistan'da doğdu. İkinci göçmenlerden biri Peygamber'in hala oğlu 'Ubeyd'Ullaah b.Caşş idi, eşi de kendisine refâkat etti. Bu zât, 4 hanîft'en biri iken, 616'da Müslüman oldu. Fakat Habeşistan'a göçünce orada Hristiyan dinini kabûl etti. Dönmeyip Hristiyan ülkesinde öldü. Eşi Ümmü Habîbe b.Ebî-Süfyan(ki Halîfe Mu'âviye'nin ablasıdır), İslâm dîninde direndi ve Habeşistan'dan dönünce Peygamber'le evlendi.

Wahy: İlk vahy Hîre dağında mağarada Kadir Gecesi vukuu buldu (Âlâk, 1-5). İkinci vahy, Mekke'de Peygamber'in evinde geldi (Müdessir, 1-7). Bu vahy üzerine Hadîce, Müslüman oldu ve olayı amca-oğlu Waraka b.Newfel'e anlattı. Waraka, kuzinine, zevcinin, beklenen Peygamber olduğunu bildirdi. Bu sûretle Waraka, Peygamber'in sırrının açıklandığı ikinci kişi oldu. Üçüncü vahy, Dühâ sûresidir. Peygamber'in yakın dostu Ebû-Bek'r'e açılması ve onun derhal Müslüman olması, bu vahyin üzerinedir. Amca-oğlu Peygamber'in evinde yaşayan çocuk 'Alî, amcaoğlu ile zevcesi Hadîce'nin namaz kıldığını görüp o da Müslüman oldu. Peygamber'in kölesi ve evlâdlığı Zeyd, 4. Müslüman olarak 'Alî'yi tâkıyb etti. Risâlet'e kadar 3 yıl yeni din açıklanmadı. 3 yıl sonra Peygamber, risâlet gereği, misyonunu açıkladı (612). İslâm dînine resmen dâvet

safhası başladı. Risâlet veren vahy, *Hicr* sûresindedir: "De ki (ey Muhammed): haberiniz olsun ben apaçık anlatan peygamberim". Peygamber'e, putları reddetmekten vaz geçmek karşılığında Mekke hükümdarlığı teklif edilince şöyle dedi: "Sol avucuma ayı, sağ avucuma güneşi koysanız, İslâm yolundan dönmem!". Müslüman oldukları için büyük işkenceye uğrayanlar çoğaldı. Bunlardan Lübeyne, Zuneire, Nehdiye, Ümmü 'Abs adlı câriyeleri Ebû-Bekr, efendilerinden satın alıp âzâd etti. Hiç bir Müslüman, çok ağır işkence görenler dâhil, irtidâd etmedi.

Hicret: 8 rebî'ül-evvel 1 = 20 eylül 622¹. Bu târih, Peygamber'in Ebû-Bekr ile berâber Mekke'den ayrılıp 8 günde Kubâ'ya gelmesi günüdür². 70 Müslümân'ın 15 eylülde Mekke'den hareketle 24 eylülde Medîne'ye ulaşmasıyla Hicret tamâmlanır. Sonradan İslâmî takvîm, Hicret yılı 1 senesi sayılarak düzenlenmiştir. Medîne'den 2 konak olan Kubâ'ya gelince, Peygamber, Ebû-Bekr ile berâber burada 4 gün kaldı. Kubâ'da 2 hafta yürüyerek buraya gelen 'Alî ile birleşti. Cuma günü Medîne'ye girdiler (Muḥ. Ḥamîdullâh'a göre: 12 rebîülevvel 1 = 31.5.622). Peygamber, evini ve onun yanında mes-cidi inşâ edilmeye kadar, Ebû-Eyyûb Ḥâlid Enşârî b.Zeyd b.Küleybi'n-Neccârî'nin evine misâfir oldu (bu zât, 'Alî devrinde Medîne vâlisi oldu; İstanbul sûrları dibinde 50 veya 51 yâhut 55 Hicret yılında şehîd oldu: 670, 671, 675). Hazret-i Eyyûb, Peygamber'in sancakdarlığını da yaptı. İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed'in inşâ ettirdiği câmî ve türbesi, İslâm âleminin en mukaddes yerlerinden biri ve harem'dir. Müslüman olmayan ayak basamaz. 1481'den 1918'e kadar 27 pâdişah-halife burada kılıç kuşanmışlardır ki, Hristiyan hükümdarların tâc giyme töreni ile eşittir. Hicret, peygamberliğin 14. yılında oldu. Bu yılın safer ayının son günü Mekke'den hareket eden Peygamber, rebîülevvelde Medîne'ye vardı. Bu yılın 1 muharrem günü, sonradan Hicrî târihin ilk günü sayıldı. Hicret'te bütün Mekke Müslümanları, birer ikişer Medîne'ye geldi. Şehrin adı "Yegrib" iken "Medînetü'n Nebî" ve kısaca "Medîne", tâzim maksadıyla "Medînetü'l-Münevvere = Medîne-i Münevvere" (krş. Mekke-i Mülkerreme) oldu. İlk muhâcir, Habeş'ten dönen Ebû-Seleme b.'Abdi'l-Esed'dir. Son gidenler Hazret-i Ömer, kardeşi Zeyd, 'Abbâs b.Rebî'a ve 20 kişi, en son giden de Hazret-i Osmân'dır. Osmân'dan sonra Mekke'de 3 Müslüman kaldı: Peygamber, Ebû-Bekr ve Alî. Onlar da hemen göçtüler. Mekke'de ancak bir kaç Müslüman kaldı. Bu sûretle, 609-622 arasında Müslüman olup Medîne'ye göçenlerin tamâmına "Muhâcirîn", onları Medîne'de karşılayan Medîneli 620-622 arasında Müslüman olanların hepsine de "Enşâr" denir. Peygamber, Hicret'in 11. yılında vefât etti. Bu 11 yıllık olayların özetini vermeden önce, Peygamber'in zevcelerini gözden geçireceğiz.

1) İbnü İshâq: 12 rebîül-evvel=24.9.622.

2) Ancak Hicrî 1.Yıl, 1 Muharrem'e isâbet eden 16.6.622'den başlar ki Hicret vak'asından 3 ay öncedir.

Peygamber'in Zevceleri ve Çocukları

627'de nâzil olan *Ahzâb* sûresinin 51. âyeti ile, Peygamber zevcelerinin, Peygamber'in vefâtından sonra evlenemeyecekleri buyurulmuştur. Öyle olmuştur. İzdivaç sırasıyla Peygamber zevceleri (zewcât-ı tâhirât) şunlardır:

1.) Hâdîce(tü'l-Kübrâ) (Mekke, 556 - Mekke, 619 = 63): Şeceresi şöyledir: Hâdîce b.Huweylid b.Esed b.'Abdi'l-'Uzze b.Kuşayy(neseb burada Peygamber'in nesebi ile birleşir). Anne tarafından nesebi: Fâtıme b. Zâide b.Rewâh b.Hücr b.Ma'ıss b.Lü'ayy(burada neseb, Peygamber'inki ile birleşir). Binâenaleyh Hâdîce'nin Peygamber'in dedesinin dedesinin yeğeninin torunu olduğu anlaşılır. Hâdîce, Peygamber'den önce 2 defa evlendi: İlk zevci: 'Uteyyik b. Â'izz b. 'Abdillaah b. 'Umer b. Mahzûm b. Yekaza b. Mürre (burada neseb, Peygamber'inki ile birleşir). Bu izdivaçtan "Hind" adındaki kız doğdu. İlk zevci ölünce şu zât ile evlendi: Ebû-Hâle b. Zürâre b. Wecdân b. Habîb b. Selâme b. Cüweyy b. Cürwe b. Üseyyid b. 'Amr b. Temîm b. Mürr b. Üdd b. Tâbiha b. İlyâs (burada neseb, birincisi ile birleşir ve Hâdîce'nin ikinci zevcinin Kureys'ten olmadığı anlaşılır). Bu izdivaçtan "Hâle" adlı bir oğul doğmuştur. Bir rivâyete göre gene bu izdivaçtan "Hind" adlı bir oğul doğmuş ve bu Hind'in gene aynı adı taşıyan (Hind) bir oğlu olmuştur. Bu zevci de ölünce Hâdîce, 595 yılında 39 yaşında iken Peygamber'le evlenmiştir. Bu izdivaç 23 yıl sürmüştür. Hâdîce, Peygamber'den 14 yaş büyüktür. Peygamber, 25 yaşına kadar evlenmemiştir. 23 yıl boyunca Hâdîce, Peygamber'in tek zevcesi olarak kalmıştır. Onun hayâtında Peygamber, asla başka zevce veyâ câriye(odalık) almamıştır. Hâdîce aynı zamanda-İbrâhîm dışında- Peygamber'in bütün çocuklarının annesidir. Peygamber'den 4 erkek + 4 kız = 8 çocuk dünyâya getirmiştir. Hâdîce, Hicret'ten 3 yıl önce öldü. Mekke'ye gömüldü. Peygamber'in ölümünde Hâdîce'den başka Zeyneb b. Huzeyme adlı zevcesi de ölmüştü. Aşağıda gösterilecek bütün diğer zevceleri hayatta idiler. Hâdîce'nin hemşiresi Rûkayka ve onun kızı Ümeyme'dir. Hâdîce'nin yeğeni Hakîm b. Hizâm b. Huweylid'dir.

Müslüman kadınların efdallik sırası şöyledir: 1.) Hâdîce: en büyük Müslüman kadındır. Peygamber'le ilk namâzı bütün İslâm târihinde ilk önce o kılmıştır. 2.) Peygamber'le Hâdîce'nin 4 kızından Hazret-i 'Alî zevcesi Fâtıme, 3.) Â'îşe: Hazret-i Ebû-Bekr'in kızıdır. Peygamber'le -câriyeler hâriç- bâkire evlenen tek zevcesidir. Peygamber'le bâkire evlenen başka zevcesi yoktur. Fakat çocukları olmamıştır. Â'îşe'den sonra efdallik sırası: Peygamber'in diğer 3 kızı, Peygamber zevceleri, ilk Müslüman kadınlar.

Peygamber'le Hazret-i Hâdîce'nin 4 oğlu: asıl adı "'Abdü Menâf" olan el-Kaasim(596'da doğan ilk çocuklarıdır), eî-Tâhir, eî-Tayyib, 'Abd'Ullaah(dedesinin adı). Bunların dördü de 609'dan önce ve Câhiliyye devrinde öldüler. Babalarının peygamberliğini görmediler. Hepsi sabî vefât etti. Bunlar dışında Peygamber'in peygamberliğinde doğan ve sâdece 5 ay(VIII.631-27.I.632) yaşayan ve Peygamber'in son aylarında ölen oğlu İbrâhîm için aşağıya bk.- Peygamber'le Hazret-i Hâdîce'nin 4 kızı-doğum sırasıyla-şunlardır:

1- Zeyneb(Mekke, 603 -Medîne, 27.6.623 = 26): 4 kızın büyüğü ve en çok

yaşıyanıdır (el-Kaasin'den sonra, Peygamber'in 2. çocuğu ol. doğdu). 4 kız da -evli olarak- 20-26 yaşları arasında vefât etmişlerdir. Zevci: Ebû'l-Â'ss Lukayt b.er-Rebî b.'Abdî'l-'Uzze b. 'Abdi Şems b.'Abdi Menâf (burada nesebi, kayın-pederi Peygamber'ininki ile birleşir) ki Hazret-i Hâdîce'nin kızkardeşi Hâle'nin oğludur. Lukayt'ın annesi Hind, Hazret-i Hâdîce'nin kızkardeşi olmakla Hâdîce, Lukayt'ın teyzesi idi. Zeyneb, bu teyze-oğlu ile 609'da nikâhlandı ve bir müddet sonra zifâf oldu. Bu izdivaçtan doğan çocuklar: el-Â'ss (çocukken öldü), 'Alî (631'de 12 yaşlarında öldü) ve Ümâme. Ümâme, teyzesi Hazret-i Fâtîme öldükten sonra, Hazret-i 'Alî ile evlendi ve -Peygamber torunu- çocukları oldu; 'Alî'den dul kalınca el-Muğîre b.Newfel b. Hâriş b. Muṭṭalib'le evlenip Yahyâ adlı oğlu oldu. Fakat Peygamber'in Fâṭıma dışındaki 3 kızından nesebi devâm etmedi, az müddetle kesildi. Zeyneb, 624 nîsânından 627 sonuna kadar Medîne'de zevcinden ayrı yaşadı. Lukayt, Müslüman olmamakla direndi. Bedr'de müşrikler saffında vururken esir düştü, fakat kayın-pederi Peygamber tarafından serbest bırakıldı; Mekke'ye döndü. Lukayt'ın iki kardeşi ('Ukbe ve Şeybe) ile yeğeni Welîd, Bedr'de maktûl düşmüşlerdir. Nihâyet Lukayt, 627 sonunda Müslümân olup Medîne'ye geldi. Fakat ertesi yıl Zeyneb öldü. Zevci Lukayt da 2.633'de öldü.

2- Rukayye(Mekke, 604-Medîne, 15.III.624 = 20): Peygamber'in 4 kızının 2.'si, fakat ilk ve en genç ölenidir. Bedr'in ertesi günü vefât etti. Amca-oğlu 'Utbe b.Ebû-Leheb (=Ümmü Cemîl)'le nişânı (yâhût sûrî nikâh) bozulduktan sonra 614'te Hazret-i Osmân ile evlendi ve ertesi yıl berâber Habeşistan'a gittiler, 3 ay sonra döndüler. Ablası Zeyneb 19 yıl nikâhlı kalmasına rağmen, Rukayye'nin evlilik müddeti 10 yıldan ibârettir. Oğulları 'Abdullaah (615-621) 6 yaşında öldü.

3- Ümmü Külsûm Âmine (Mekke, 607-Medîne, XI. 630 = 23): Baba-annesinin adını taşır. Amca oğlu 'Uteybe b.Ebû-Leheb'le nişânı bozulmuştu. 624'te, 3 yaş büyük ablası Rukayye ölünce, Hazret-i Osmân ile evlendirildi. İzdivaç müddeti 6 yıldır ve çocuk olmadı. Hazret-i Osmân, Peygamber'in 2 kızı ile ayrı ayrı cem'an 16 yıl evli kaldığı için "Zü'n-Nüeyn" (İki Nûrlu) diye anılır.

4- Fâtıme(Mekke, 610-Medîne, 22.XI.632 = 22): Babasından sonra hayatta kalan tek peygamber çocuğu. Peygamber'in nesli yalnız Hazret-i Fâṭıme'den yürümüştür. Annesi Hâdîcetü'l-Kübrâ'dan sonra gelmiş geçmiş bütün Müslüman kadınların efdali sayılır. Şiir söylemiştir. Medîne'de 28.VIII.623'te babasının amca-oğlu Hazret-i 'Alî ile evlendi. 9 yıl, 2 ay, 25 gün süren evlilik müddetince Hazret-i 'Alî, başka hiç bir kadın almadı. Bu izdivaçtan 6 çocuk doğdu: Hasen, Hüseyn, Muhassin(çocukken öldü); Ümmü Külsûm, Zeyneb, Rukayye. Hazret-i Fâṭıme, 3 kızına, 3 ablasının adını vermiştir. 3 kızından nesli kısa zamanda kesilmiştir. Kendisinin, Hazret-i 'Alî'nin, dolayısıyla Peygamber'in nesli, yalnız Hasen ve Hüseyn'den yürümüştür.- 623'te Peygamber, evlâdlığı Zeyd b.Hâriş'e'yi Mekke'ye göndererek, Fâṭıme'yi ablası Ümmü Külsûm ile berâber Medîne'ye getirtti.- Fâṭıme'nin künyesi: Ümmü Ebîhâ. Lakabları: ez-Zehrâ (Fâṭımetü'z-Zehrâ, bilhassa şöyle anılır), el-Kübrâ, el-Betûl, er-Râzîye, el-Marâze, el-Meymûne, ez-Zekiyye. Ünvanları: Eşrefü'n-Nisâ, Ümmü'l-A'immetü'l-Aşfiyâ, Seyyidetü'n-Nisâ, el-Biz'atü't-Tâhire.

2.) Sewde(*) b.Zem'a b.Kays b.'Abdi Şams b.'Abdi Wüdd b.Naşr b. Mâlik b.Hısl b.Â'mir b. Lü'ayy(burada nesebi Peygamber'inkiyle birleşir) (Mekke, 584? - Medîne, 674 = 90?) (**): Sewde, 616'da zevci Sekrân b.'Amr(=Hübeyy) b.Kays(ki amca-oğludur), annesi Sewde's-Şümûs, oğlu 'Abdü'r-Raḥmân(sonradan Celûlâ meydan muhârebesinde şehîd olan Peygamber'in üvey oğlu), zevcinin ilk eşinden olan oğlu ünlü hafîb Sühely ile berâber Müslüman oldu. Zevci ile berâber aynı yıl Habeşistan'a gitti ve orada kısa müddet Hristiyan oldular veyâ öyle göründüler. 618'de zevcinin ölümüyle dul kadı. Ertesi yıl Peygamber'le evlendi(619). Peygamber'in Hadîce'den sonraki ikinci zevcesidir. Evlenmeleri, Hadîce'nin ölümünden 1,5 ay sonra ve ramazân ayındadır. Peygamber'le 13 yıl evli kaldı. Peygamber, ilk Müslümanlar'dan olan Sewde'yi şereflelendirmek için onunla evlendi. 3 yıl sonra Peygamber'le Medîne'ye hicret etti. Medîne'de el-Bakî mezarlığında gömülüdür.

3.) Â'îşe(Mekke, 613 - Medîne, 13.VII.678 = 65): Hazret-i Ebû-Bekr ile Ümmü Rûmân'ın kızıdır. Peygamber'le bâkire olarak evlenen tek zevcesidir(Peygamber'in câriyesi Mâriye hâriç). "Ümmü'l-Mü'minîn" diye anılmış, Hadîce ve -kendisinden 3 yaş büyük olan üvey kızı- Fâḩma'dan sonra en büyük İslâm kadını olduğunda birleşmiştir. Medîne'de el-Bakî'de gömülüdür. 619'da Hadîce'nin ölümünden ve Peygamber'in Sewde ile evlenmesinden az sonra Peygamber'le bir rivâyete göre nişanlanmış, başka rivâyete göre nikâhlanmıştır. Bu sırada 6 yaşında idi. 623'te bir rivâyete göre nikâh, bir rivâyete göre zıfâf yapılmıştır. Zıfâf târihinin 629 ve 630 olduğu rivâyetleri de vardır. 623 nîsânından itibaren Peygamber'le fiilen 9 yıl, 2 ay nikâhlı kaldığı anlaşılır. Kûnyesi-yeğeni 'Abdullaah İbnî'z-Zübeyr'e nisbetle- "Ümmü 'Abdullaah"tır. Çocuğu olmamıştır. Esâsen Peygamber'in Hadîce'dan başka yalnız Mâriye'den bir oğlu olmuştur. Peygamber'in vefâtında 19 yaşında dul kaldı.

Cemel Vak'ası: Hazret-i Â'îşe, Cemel Vak'ası ile siyâsî târîhe geçmiştir. 4 aralık 656'da 'Alî'nin hilâfetine başında 43 yaşındaki Â'îşe ile Aşere-i Mübeşşire'den iki zât, Zübeyr ve Talḩa, Basra yakınlarına gelerek 30.000 askerle Hazret-i 'Alî'nin 20.000 kişilik ordusuna çıktılar, fakat mağlûb oldular. 'Alî, bizzât seçtiği Basralı 40 kadını refâkatine vererek, 24 aralıkta Â'îşe'yi Basra'dan yola çıkardı. Hazret-i 'Alî, Â'îşe'yi bir millik, oğulları ḩasen, ḩüseyn ve Muḩammed İbnî'l-ḩanefiyye ise bir günlük yola kadar uğurladılar. Hacca giden Â'îşe, Medîne'ye döndü. 21 yıl boyunca 'Alî'ye baş kaldırdığı için pişmanlığını ifâde etti. Medîne'de münzevî ve sofîyâne yaşadı.

4.) ḩafṣa(Mekke, 607-Medîne, 11.665 = 58): Hazret-i 'Ömer'in kızıdır. 625'in martında Uhûd Günü'nden sonra Peygamber'le evlendiği zaman, 18 yaşında bir duldu. İzdıvaç müddeti 6 yıldır. Peygamber, Ebû-Bekr'in kızı Â'îşe'den sonra 'Ömer'in kızını da alarak, bu ikinci çok yakın arkadaşını da taltîf etmiş oldu. ḩafṣa, Peygamber'den 25 yaşında dul kaldı. İlk zevcinden çocuğu yoktur. İlk zevci Bedr gazilerinden olup 625 ocağında ölen ḩumeys b.ḩuzâfe b.Kays b.'Adiyy b.Sâ'd b.Sehm b.'Amr b.ḩuşays b.Kâb

(*) Arab talaffuzu böyledir. Yazılışı "Sewdâ" şeklindedir.

(**) 584'ten önce de doğmuş olabilir, 584'ten sonra doğmuş olamaz. Ölümü bir kaynakta 643 olarak gösterilir. Peygamber'le evlendiği zaman yaşlıca idi.

b.Lü'ayy'dır (burada şecere, Peygamber'in nesebi ile birleşir).Hafsa, Peygamber'in hem okuma, hem yazma bilen tek zevcesidir. Diğer Peygamber zevceleri ya ümmî idiler, veyâ sadece okuyabiliyorlardı.

5.) Zeyneb (ölm.Medîne, 631): Huzeyme b.'Abdi'l-Muttalib'in kızı olmakla, Peygamber'in amca-kızıdır. 626 şubatında Peygamber'le evlendi ve 5 yıldan fazla evli kaldı. Hadice'den başka Peygamber'in hayâtında ölen ikinci ve sonuncu Peygamber zevcesidir. Peygamber'in vefâtından bir yıl önce öldü. el-Bakî'a gömüldü. Peygamber'den önce Tufeyl b.el-Hâriş'le (ki amca-oğludur) evlenip boşanmış, sonra hala-oğlu 'Abdullaah b.Ümeyme ile evlenip dul kalmıştı. "Ümmü'l-Mesâkîn" diye anılır.

6.) Zeyneb(Mekke, 593-Medîne, 641 = 48): Asıl adı "Berre", künyesi Ümmü'l-Hakem'dir. Peygamber'le 4.627'de evlenip 5 yıl evli kaldı. Peygamber'den de dul kaldığı zaman 39 yaşında idi. Peygamber'in halası Ümeyme'nin kızıdır. Babası Celş b.Riâb b.Yâ'mer b.Şahre b.Mürre b.Kebîr b.Ganm b. Dûdin b.Esed b.Huzeyme (burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir). Zeyneb, Zeyd ile boşanıp Peygamber'le evlenmiştir (*). İslâm dînini 609 yılında 3. kişi olarak kabûl etmek bakımından İslâm târîhinde ehemmiyeti olan Zeyd hakkında aşağıdaki bilgiyi sunuyoruz:

Ebû-Üsâme Zeyd b.Hârişe b.Şerâhîl (Şürahbil b.Kâb b.'Abdi'l-Uzzâ b. Imri'l-Kays) (580-25.IX.629=49), Güney Arabları'nın Kelb boyundandır. Annesi Tayy kabîlesinden Sâ'dî b.Şâ'lebe b.'Abd Â'mir'dir. Çocuksuz olarak Zeyneb'i boşadıktan sonra, Ümmü Külşûm b.'Ukbe b.Ebî-Mu'ayt ile evlendi. Sonra Berre b.Ebî-Leheb'le (ki Peygamber'in amca-kızıdır) evlenip boşadı (4. 627'de bu hanımla Peygamber evlendi). Sonra Hind b.el-'Awwâm ile evlendi ki aşere-i mübeşşire'den Zübeyr'in kızkardeşidir. Evvelce Ümmü Eymen adlı bir Habeş'le de evlenmişti. Ümmü Külşûm'dan olan kızı Rukayye ve ölümünden sonra doğan oğlu Zeyd'dir. Asıl adı "Bürke" olan ve 'Ubeyd b.'Amr b.Hilâli'l-Hazrecî'den dul kalan Ümmü Eymen'den oğlu Üsâme doğdu.- Zeyd, Hazret-i Hadice'nin yeğeninden satın alıp Peygamber'e hediye ettiği bir köle idi. Peygamber onu âzâd ederek evlâd edindi. Mü'te meydan muhârebesinde başkumandan iken Peygamber'in vefâtından bir yıl önce şehid oldu. Peygamber'den 10 yaş küçüktür. Zeyd'in oğlu Üsâme de mühim şahsiyettir (Mekke, 613-el-Cürf, 674 = 61). Medîne'de gömülüdür. Fâtıme b.Kaysi'l-Fihriyye ile evlendi. Muhammed adında bir oğlu oldu. Zeyd b.Hârişe, Peygamber'in mânevî oğlu olduğu için Zeyd b. Muhammed diye de anılır, Peygamber bunu hoş karşıladı. Oğlu Üsâme b. Zeyd de Peygamber'in büyük itimâdını kazanmıştı. Peygamber tarafından Bizans üzerine gidecek orduya başkumandan tayin edildiği zaman 20 yaşlarında idi. Bu orduda Ebû-Bekr ile Ömer'in de bulunması emredilmişti. Ordu, Peygamber hastalanınca hareket etmedi. Peygamber vefât edince, Ebû-Bekr'in emriyle Üsâme, ordusunun başında hareket etti. Elinde Peygamber'in sancağını tutuyor ve 3 yıl önce babasının üzerinde Bizans'a karşı şehid olduğu ata biniyordu. Mü'te'ye kadar gelip Bizans kuvvetlerini dağıttı.

(*) Zeyneb'in Zeyd'den önce bir evlilik daha yapmış olması muhtemeldir.

7.) Cüweyriye(veyâ: Cüweyre) (ölm. Medîne, 676): 627'a'de Peygamber'le evlendi. 5 yıl evli kaldı. Çocuksuz duldu. Babası Benî-Müstâlik şeyhi el-Hâriş b.Ebî-Zirâr b.Habîb b. Mâlik b. Cezîme Muştâlik b. Sâ'd b.'Amr'dır (Huzâ'a). İlk zevci ise Mâlik b.Safwân zi's-Şefer b.Ebî-Serh b.Mâlik b.Câzime Müstâlik'tir (el-Wâkîdî, 404-13).

8.) Ümmü Seleme (Mekke, 584-Medîne, 679 = 95): Asıl adı Hind'dir. Peygamber'in son ve en yaşlı ölen zevcesidir. 627 aralığında evlenip 4,5 evli kaldı. Peygamber'in vefâtında 48 yaşında bulunuyordu. Peygamber'in hala-oğlu ve süd kardeşi Ebû-Seleme'den dul kalmıştı. Ömer, Seleme, Zeyneb, Dürre adlı 2 oğlu ve 2 kızı Peygamber'in hem üvey çocukları, aynı zamanda ikinci derecede yeğenleridir. Bedr gazilerinden olup Uhud'da şehid düşen Ebû-Seleme, Peygamber'in halası Berre ile 'Abdül-Esed b.Hilâl b.'Adillaah b.'Umer b.Mahzûm'un oğludur.

9.) Ümmü Habîbe (ölm. Medîne, 664): Asıl adı Remle'dir. Ebû-Süfyan'ın kızı ve Halife Mu'âviye'nin ablası olmakla, Emevîler'dendir. Kardeşi Mu'âviye'nin halîfeliğini görüp öldü. 616'da Müslüman olup zevci ile geldi, 627 aralığında (bu târihi mayıs 628'e kadar almak da mümkündür) Peygamber'le evlendi. Evlilikleri 4,5 yıl sürdü. Ümmü Habîbe Remle'nin ilk izdivâcından Habîbe adlı kızı oldu. İlk zevci 'Ubeyd' Ullaah, 6 sayıda verdiğimiz Zeyneb b. Celş'in ağabeyidir. Peygamber'in hala-oğlu olan bu 'Ubeyd'Ullaah b.Celş b.Riâb b.Yâmer b.Sabre b.Mürre b.Kebîr b.Ganm b.Dûdin b.Esed b.Huzeyme, 4 hanıftan biridir. 616'da Müslüman olduğu, hanîf olduğu (tek Tanrı'ya ve İbrâhîm dînine inandığı), Peygamber'in yakını bulunduğu, her iki Habeş göçüne katılıp meşakkatlerini çektiği halde, Habeşistan'da Hristiyan olmuş ve bu dinde ölmüştür.

10.) Şafiyye (ölm. Medîne, 656): Babası 628 mayısında müşrik ölen Hıyyay b. Ahtab b.Sâ'ye b.'Ubeyd b.Kâb b.Ebî-Habîb b.Nazr'dır. Şafiyye, Müsevî iken 628 mayısında ihtidâ edip Peygamber'le evlendi. İzdivâcı 4 yıl sürdü. Amca kızı da aynı tarihte Dihye'l-Kelbî (Dihye b. Halife, ölm. Şâm 670) ile evlendi. Şafiyye önce Sellâm b.Mişken b.Hakem b.Hâriş b.Hazrec b.Kâb b.Hazrec'le evlenip dul kaldı. Sonra Kinâne b.Rebî'a b.Ebî'l-Hukayk(ki Müsevî idi) ile evlenip 628 mayısında dul kaldı.

11.) Meymûne (Mekke, 604-Medîne, 658 = 54): Ölüm târihleri olarak 671 ve 681 rivâyetleri de görölür. Mekke yakınlarında Serifte öldü. Babası Benî-Sâ'sa'a'dan el-Hâriş b.Huzun b.Büceyr b.Hüzm b.Rüweybe b.'Abd b.Hilâl'dir. Meymûne'nin bir ablası, Peygamber'in amcası el-'Abbâs ile evlenen Ümmü'l-Fazl, diğer bir ablası da Hâlid b.Welîd'in annesidir. Bu sûretle Meymûne'nin, Hâlid b. Welîd'in teyzesi olduğu anlaşılır. Meymûne önce 'Umeyr b.'Amr...b. 'Akade b.Giyeve b.'Awf b.Kuşayy... b.Şakıyf ile evlenmiş, çocuğu olmamış, ayrılmışlardır. Sonra Kureys'ten Ebû-Rükm b.'Abd'l-Uzzâ ile evlenip dul kalmıştır. Peygamber, 3. zevcidir. Peygamber'in diğer evlilikleri gibi siyâsîdir. Peygamber tarafından, şeref vermek için zevce alınmıştır. Âişe dışındaki ekseri Peygamber zevceleri gibi zevcât-ı tâhirât arasına girdiği zaman yaşlıca idi. Serifte 629 martunda ihtidâ edip Peygamber'le evlendi; 3 yıl, 3 ay evli kaldı.

12.) Reyhâne: Müsevî Kurayza kabîlesinden Zeyd'in kızıdır. 628'de Peygamber'le evlenip 4 yıl izdivâcı devâm etti.

13.) Mâriyye(tü'l-Kıbtıyye) (ölm. Medîne, II.637): 630'da Peygamber'le evlenip 2 yıl evli kaldı. Peygamber'in odalıdır. Peygamber'e sunulduğu zaman bâkire idi. Mısırlı Kıbtî(Mısır'ın Hâmî asıllı yerli halkı) Şem'un'un kızıdır. Mısır'ın Bizans vâfisi Mukawkis tarafından diğer 3 câriye, "Düldül" adlı beyaz katur, "Yâ'fûr" adlı merkeble berâber, Peygamber'e sunulmak üzere, Peygamber'in elçisi Hâṭib'e verilerek Mısır'da İskenderiyye'den Medîne'ye gönderilen hediyeler arasında idi. Mâriye, 631 ağustosunda Peygamber'den "İbrâhîm" adındaki çocuğu doğurdu. Fakat İbrâhîm, Peygamber'in ölümünden 4 ay, 11 gün önce, 27 ocak 632'de öldü ki, aynı gün Güneş tutulduğu astro-nomik hesaplarla isbât edilmiştir ve Arab kroniklerinde de yazılıdır. Bu İbrâhîm b.Muhammed b.'Abdillaah, Peygamber'in anneleri Hâḍice olmıyan tek çocuğudur. Ebesi Ebû-Râfi'nin eşi Selmâ, süd annesi Ümmü Seyf'tir. el-Bakî'a gömüldü(Buhârî, *Şahîḥ*).

Mâriye ile berâber Mısır'dan gönderilen diğer 3 câriyeden biri olan Sîrîn, Peygam-ber tarafından aynı 630 yılında büyük şâir Hassân b. Şâbit'le evlendirildi. Hassân b.Şâbit b.el-Münzîr b.en-Neccâr, el-Enşârî, el-Hazrecî (Medîne 563-Medîne 678 = 115), târihin en çok yaşayan şahsiyetlerinden biridir (biz daha çok yaşayan târihî bir şahsiyet tesbît edemedik). Peygamber'den 7 yaş büyüktür. Peygamber'in şâiri idi. Annesi el-Fürey'a b.Hâlid b.Kays Hazrecî'dir. 622'de Müslüman olan Hassân, 10 yıl Medîne'de Peygam-ber'in yanında yaşadı. 'Amre binti's-Şâmit'le evlenip boşandı. Mâriye'nin kızkardeşi olan Sîrîn'den ise 631'de 'Abdü'r-Rahmân adlı oğlu oldu ki bu sırada büyük şâir 68 yaşında, zevcesi ise herhalde 20'nin hayli altında idi.- Mâriye,"Maria" demektir, daha Arabca'sı Meryem'dir. Hazret-i İsâ'nın annesinin adıdır. Meryem, İslâm akıydesinde, bütün kadınların en büyüklerinden biri sayılır.

Peygamber'in yukarıda sayılanlar dışında, çok kısa evli kaldığı, bâzılarıyla zifâfa girmeden bir müddet nikâhlı yaşadığı ve hayatında boşadığı zevceleri de vardır, şunlardır:

14.) Neşât(veyâ: Senâ) b.Rifa'a...Benî Kilâb b.Rebî'a: Peygamber bu hanımla 628'de Meymûne'den sonra evlendi. Neşât, zifâf olmadan öldü.

15.) Şenbe b.'Amr (Cifâr): 628'de Neşât'tan az sonra evlendi. Zifâf olmadan boşadı.

16.) Gaziyye b.Câbir...b.Ebî-Bekr b.Kilâb: 628'de Şenbe'den hemen sonra evlendi, zifâf olmadan boşadı. Bir başka rivâyete göre nikâh da olmadan evlilik an-laşmasından vaz geçildi.

17.) Esmâ b.en-Nû'mân b.Eswed b.Serâfil b.Cewn b.Hücr b.Mu'âwiye Kindî: 628'de Gaziyye'den hemen sonra nikâhlanıp boşandı; zifâf olup olmadığı bilinmiyor. Bundan hemen sonra Peygamber, Reyhâne ile evlendi.

18.) 'Aliyye (Benî-Bekr b.Kilâb'dan): boşandı.

19.) Kutayle b.Kays b.Mâ'dikerîb: zifâfa girmeden öldü. Kardeşi Eş'as'tır.

20.) Fâtıme b.Şüreyh: bir zifâftan sonra boşandı.

21.) Hawle B.Hüzeyl b.Hübeyre b.Kabîsa b.el-Hâriş.

22.) Leylâ b.el-Huṭaym b.'Adiyy b.'Amr b.Sewâd b.Zafer b.el-Hâriş b.Hazrec: zifâf olmadan boşandı.

23.) Umre b.Yezîd: Benî-Rûâs b.Kilâb'dandır.

Peygamber'in tâlib olduğu halde evlenmekten vaz geçtiği 5 hanım da vardır.

1.) Ümmü Hânî Hind b.Ebî-Tâlib: Peygamber'in amca-kızı ve dul idi. Hazret-i 'Alî'nin ablasıdır.

2.) Zübâ'a b.Â'mir b.Kurt b.Seleme b.Kuşayr b.Kâb b.Â'mir b.Şa'sa: Hişam b.Muğîre'den dul kalmıştı, Seleme'nin annesi idi.

3.) Safiyye b.Reşâme.

4.) Ümmü Habîb b.el-'Abbâs b.'Abdî'l-Muṭṭalib: Peygamber'in amca-kızıdır.

5.) Cemre b.el-Hâriş b.Ebî-Hâriş.

Peygamber'in seyisi: 'Ukbe b.Â'mir(Cühemm): bilgin, fakîh, şâir ve hatîb idi. Sonradan Mu'âviye'nin Mısır vâlisi oldu.

Peygamber'in son yıllarında kölesi: Rabâh.

Peygamber'in uşağı: Ebû-Zer-i Gıfârî: asıl adı Cündüb b.Cünâde'l-Rabâzî'dir. 653'te Medîne'de Rabaza'da öldü.

Peygamber'in muhâfızı: Kays b.Sâ'd b.'Ubâdeti'l-Enşârî.

Hicret'ten itibaren Peygamber'in vahy kâtibi: Zeyd (611-665=54)b. Şâbitü'z-Zahhâk b.Zeyd b. Lewzân b.'Amr b.'Abdi Menâf 'Awf b.Ganm b.Mâlik b.Neccârî'l-Hazrecî. Annesi Newâr b.Mâlik b.Mu'âviye b.'Adiyy b.'Amr b.Ganm b.'Adiyyi'n-Neccâr'dır. Babası Şâbit, 616'da Ews ve Hazrecler arasındaki Bu'âş çarpışmasında öldü. Peygamber'in dedesi 'Abdî'l-Muṭṭalib'in annesi Selmâ ile aynı kabîledendi. Çocuk yaşında okuma yazma öğredi ve Peygamber'in yanında bulundu. İlk 3 halifeye de kâtiblik yaptı. 'Ömer, Medîne'den ayrıldığı zamân onu yerine vekil bırakırdı. 'Alî, Kûfe'ye gittiği zamân gene Medîne'de dîvân başkanı idi ve bu görevi ölünceye kadar Mu'âviye zamânında da devâm etti. Künyesi Ebû-Sâ'd, Ebû-Şâbit, Ebû-'Abdî'r-Raḥmân olarak yazılmıştır. Zeyd'in oğlu Hârice Ebî-Zeyd (ölm. 719), Medîne müfûsî idi.

Mekke'nin fethinden itibaren Peygamber'in vahy kâtibi: Mu'âviye. Sonradan 5. halife olmuştur. Aynı târihten itibaren Peygamber'in husûsî kâtibleri: Mu'âviye'nin babası Ebû-Süfyân (ki 630'a kadar Mekke cumhur reîsî idi) ve Mu'âviye'nin kardeşi Yezîd.

Peygamber'in uşağı: Enes b. Mâlik (Mekke, 612- Basra, 710 = 98), Ebû-Hımza. 622b'de Medîne'ye gelen Peygamber'e annesi tarafından, uşak olarak verildiği zaman 10 yaşında idi. 2 yıl sonra Bedr muhârebesinde bulundu. Fakat çocuk olduğu için Peygamber, vuruşmasına izin vermedi. 632'ye kadar son 10 yılında Peygamber'in hizmetinde bulundu. Çok hadîş rivâyet etti. 80 oğlundan büyüğü Hımza ve en ünlüsü 694'te ölen 'Abdullah'tır. 2 kızının adı da bilinmektedir. 710'da öldüğü zaman hayatta bulunan çocuk ve torunlarının sayısı 120 idi.

Devlet Başkanı Olarak Peygamber (622 - 632)

Peygamber, Allaah'ın Resûlü olarak 13 yıl Mekke'de yaşadı (610-622, ilk 3 yılda sâdece nebî). Medîne'ye hicret edince, bu sıfatına, devlet başkanı sıfatı da eklendi. Son 10 yılında bu sıfatı da vardır. Medîne'de Peygamber'in son 10 yılında geçen en mühim olaylar, jencaloji ve kronolojiye bütün ağırlık verilerek, aşağıda hulâsa edilmiştir.

Bedr'den 1 ay önce 11.2.624'de kible Kudüs'den Mekke'ye tahvîl buyuruldu.

Bedr (14 Mart 624) (*)

Bedr, Medîne'nin güney-batısında bir kasabadır. Burada Medîneli Müslümanlar ile Mekkeli Müşrikler arasında ilk muhârebe oldu. Müşrik Kureys, İslâm dînini imhâ etmek üzere, Medîne'ye yürümüşti. Medîne, Mekke ticâret sitesinin Suriye'ye giden yolunu keşiyordu.

Müşrikler: 700 develi + 100 atlı + 200 piyâde = 1.000 kadardı. Kumandan, Mekke sitesi devlet başkanı Ebû-Süfyân idi.

Müslümanlar: 64 Muhâcir, gerisi Enşâr(61 Ews, gerisi Hazrec) = 305 veyâ 320 gazi (yalnız 3 süvârî, 70 develi, gerisi piyâde). Kumandan: Allaah'ın Resûlü ve Medîne sitesi devlet başkanı Peygamber.

Peygamber, Bedr muhârebesi için Medîne'den 19 gün müddetle ayrı kaldı. Tam bir kardeş savaşı idi. Bir iki örnek: Hazret-i Ebû-Bekr ile oğlu 'Abdullaah, gaziler saffında, Ebû-Bekr'in diğer oğlu 'Abdû'r-Rahmân müşrikler saffında vuruşuyordu. 'Umeyr'in oğlu Muşab, Müslümanlar'ın bayrakdârı, kardeşi olan 'Umeyr oğlu Ebû-'Azîz ise müşriklerin sancakdârı idi. 'Ubeyde b.el-Hâris 61 yaşında gaziler arasında idi, şehid de düştü; kardeşleri Ebû-Süfyân(Emewî Ebû-Süfyân değil!) ile Newfel ise müşrikler saffında vuruştı. İslâm'ın yok edilmesi veyâ devâm etmesi savaşı idi.

14 gazi, şehit düştü: 6 muhâcir ve 8 enşâr(6'sı Hazrec, 2'si Ews). Müşriklerden Ebû-Cehl dâhil 70'i veyâ 50 küsûru maktûl düştü ki 24'ü Kureysî idi. Ümeyye b.Half, 'Alî b.Ümeyye, bunlar arasındadır. 70 müşrik de Müslümanlar'a esir oldu: Peygamber'in amcası Hazret-i 'Abbâs, Hazret-i 'Alî'nin ağabeyi 'Akıyl b.Ebî-Tâlib(Hazret-i 'Alî, gaziler arasında idi), Peygamber'in diğer bir amcası Newfel b.'Abdî'l-Muṭṭalib, Hazret-i Zeyneb'in zevci (Peygamber dâmâdı) Ebû'l-Â'sş Lukayt (esârette ihtidâ etmeyip Mekke'ye döndüğü için Zeyneb'den ayrıldı), Ebû-'Azîz b.'Umeyr (Bedr akşamı ihidâ etti) ...

Uhud (31 Mart 625) ()**

Müslümanlar: 100'ü zirhlî, 2'si atlı, gerisi yaya olmak üzere 700 gazi. Sancakdar: 'Abdüddâr Oğulları'ndan Muşab b.'Umeyr. 70 veyâ 75 şehid(6 muhâcir, gerisi enşâr).

Müşrikler: 10 günde Mekke'den Medîne'ye geldiler. 3.000 veyâ 3.200 Mekkeli (3.000 deve, 200 atlı, 700 zirhlî). Ayrıca Hind'in riyâsetinde bir kadınlar kaafilesi var (Hind, Mekke cumhur reîsi Ebû-Süfyân'ın zevcesi ve sonra halife olan Mu'âviye'nin annesi idi). Sancakdar: gene 'Abdüddâr Oğulları'ndan Ṭalḥa b.Ṭalḥa ile 5 oğlu 'Usmân, Nâfi'a, el-Hâris, Kilâb, Cülûs ki, 5'i maktûl oldu. Kumandan: Ebû-Süfyân, sağ kol: 200 atlının başında Hâlid b.Welîd, sol kol: 'Ikrim b.Ebî-Cehl, okçular: 'Abdullaah b.Rebî'a, diğer kumandanlar: Safwân b.Ümeyye, 'Amr b.el-Â'sş, Hişâm b.Ümeyye b.Salt (bu da maktûl). Toplam 27 müşrik maktûl.

(*) Muḥ. Ḥam., II,711: 18.11.623. *Cambridge History of Islam*: 15 Mart.

(**) *Cambridge History of Islam*: 23 Mart.

Hendek(24.1.627) (*)

Müslümanlar: 36'sı veya 12 ilâ 24'ü atlı 3.000 asker. Sancakdar: Hazret-i 'Alî. Selmân-ı Fârisî'nin tavsiyesiyle Medîne, Mekkeli müstevflere karşı hendek kazılarak kapatıldı. Muhâsara 14 Nisan'da kaldırılıp müşrikler döndü. Müşrikler: 10.000 kişi (bunlardan Ebû-Süfyân'ın kumandasındaki Kureyş: 4.000 yaya + 300atlı + 1.500 develi = 5.800), sancakdar: 'Usmân b. Talha.

Hudeybiye Sulhü (Mart 628)

Hudeybiye, Mekke'ye 17 km. bir vâdîdir. Peygamber, 1.500 şâhâbe ve zevcelelerinden Ümmü Seleme ile Mekke'ye gitti; fakat şehre girmeyip Hudeybiye'de bekledi. 10 yıl için Medîne-Mekke sulhü yapıldı. Kureyş'in Medîne devletini tanınması, İslâm'ı meşrû dinlerden biri olarak tanınması, Peygamber'in bu dinin başı olduğunu kabul etmesi, Müslümanlar'ın 3 aylarda Kâbe'yi tavâfına izin vermesi bakımlarından bu sulh, çok ehemmiyetlidir. Peygamber, Hudeybiye'den Medîne'ye dönerken yolda *Feth* sûresi nâzil oldu ve Mekke'nin fethinin yakınlaştığı anlaşıldı. Bir ay sonra nisan ayında içki ve kumar yasağı buyuruldu (*Mâide*, 93-4).

628 mayısında ve müteakıb aylarda Peygamber, İslâm'ı tebliğ için elçiler gönderdi. Başlıcaları şunlardır: Kayser'e (Bizans İmparatoru) Dihye Kelbî, Kısra'ya (İran Sâsânî şehensâhı) 'Abdullaah b. Huzâfe Sehmî, Necâşî'ye (Habeşistan kralı) 'Amr b. Ümeyye (Damre), Mukavkis'a (Bizans'ın Mısır umûmî vâlisi) Hânb b. Ebî-Beltea, 'Ummân'a 'Amr b. el-Â'ss, Yemen'e Saliyt b. 'Amr, Bahreyn'e 'Alâ b. Hâdramî, Hîre ve Gassân'a Şucâ' b. Wehb, Yemen Himyerîleri'ne Muhâcîr b. Ümeyye.

Hayber'in Fethi (Mayıs 628)

Hayber, Medîne'nin 150 km. kuzeyinde bir vâha-kasabadır. Burada Müsevî dininde Arablar bir prenslik kurmuşlardı. En ünlü Hayber hükümdarı el-Hâriş b. Cebele Ebî-Şemir'dir (şeyhliği: 528-570 = 42). 1,5 ay savaşılarak kale düşürüldü. Müslümanlar 1.600 askerdî (200 atlı + 1.200 yaya). 15 şehid verildi. Müsevî Arablar'dan 93 kişi maktûl oldu. Asıl kale muhâsarası 10 gün sürdü. Bu müddet içinde 621'de Müslüman olan Tufeyl b. 'Amr, Dews kabîlesinden 400 askerle imdâda geldi. Peygamber, Hudeybiye'den döndükten sonra 20 gün Medîne'de kalıp Hayber'e hareket etti. Hayber'in fethinden sonra Yemen dışında Arabistan'da Müsevî dininde pek az Arab kaldı. İhdidâ ettiler. Etniyenler çekilip gittiler.

Bütün bu olaylar, Hicret'in ilk 7 yılı içinde geçti. Hicret'in 1 yılında kible'nin Kudüs'ten Mekke'ye çevrildiği tebliğ buyuruldu. Hedef daha bu kadar erken tesbît edilmişti. İlk 7 hicrî yılın Milâdî takvimde isâbet ettiği günler şöyledir:

Hicrî 1: 16.7.622 - 4.7.623

Hicrî 2: 5.7.623 - 23.6.624

Hicrî 3: 24.6.624 - 12.6.625

(*) Aynı Eser: 31 Mart.

Hicrî 4: 13.6.625 - 1.6.626

Hicrî 5: 2.6.626 - 22.5.627

Hicrî 6: 23.5.627 - 10.5.628

Hicrî 7: 11.5.628 - 30.4.629

7. yılın son mühim olayı takriben mart ayında (629) Peygamber'in 2.000 Müslüman'la Mekke'ye gidip 'umre yapmasıdır. Bu sıralarda İran'ın Yemen umûmî vâlisî Sâsânî imparatorluk hânedânından Bâzân, Müslüman oldu ve Peygamber tarafından makamında bırakıldı (merkez: Şan'a).

Hicret'in 8. Yılı (1.5.629 - 19.4.630)

629 hazîrânında Hâlid b.Welîd, 'Amr b.el-Â'ss, Kâbe hâcibi 'Abdüddâroğulları'ndan 'Usmân b.Ebî-Talha, Mekke'den Medîne'ye gelip ihtidâ ettiler. Bunlar çok nüfuzlu, zengin ve yetenekli kişilerdi.

Bizans'la ilk muhârebe, Mûte'de oldu (25.9.629). Mûte, Kerek güneyinde Belkaa'ya bağlı bir mevki'dir. 3.000 kişilik Müslüman ordusu, 100.000 kişilik -ekserisi Bizans'a bağlı Bedevîler'den müteşekkil- bir Bizans kuvveti ile karşı karşıya geldi. Kumandan, muhârebede şehîd olan Zeyd b.Hâriçe idi ki, İslim dînini kabûl eden 4. kişidir ve Peygamber'in evlâdlığıdır. Onun şehâdeti üzerine kumandayı Peygamber'in amca-oğlu ve Hazret-i 'Alî'nin kardeşi Câ'fer b.Ebî-Talib aldı. Zeyd, atının üzerinde vurulduğu halde Câ'fer, yaya vuruştı. Önce bir, sonra diğer kolu kesilip sonra şehid düştü (bu yüzden târihe "Tâyâyâr" unvânıyla geçti). Bunun üzerine kumandayı 'Abdullaah b.Rewâha aldı. Bu zât da 10 diğer sahâbe ile şehid düşünce, Müslümanlar bozuldu. Hâlid b.Welîd, bozgun orduyu alıp Medîne'ye getirdi.

Mekke'nin Fethi (20 ramazân 8 cuma = 11 ocak 630)

10 gün önce (1 ocak) Peygamber, 10.000 kişi ile Medîne'den çıktı. Yolda kendisine kabîlelerden 2.000 kişi kaıldı. Ordu, 4 birlik hâlinde idi. Solda Zübeyr, sağda Hâlid, Enşâr'ın başında Sâ'd b.Ubâde ve oğlu Kays, Muhâcirîn'in başında Ebû-'Ubeyde İbni'l-Cerrâh bulunuyordu. Mekke'ye girilince bir sokak vuruşmasında Hâlid kolunda 2 kişi şehîd oldu, Kureys'ten 13 kişi maktûl düştü, 4 kişi de idâm edildi. Bunun dışında kimsenin kanı dökülmedi. Kâbe'deki 360 put kırıldı. Peygamber tarafından Mekke'ye ilk müezzîn olarak Ebû-Mahzûre(doğ. 614) tâyin edildi ki 16 yaşında idi. 679'a kadar 49 yıl bu görevde kaldı. Kâbe'de fetih günü ilk ezân'ı okuyan Bilâl, Peygamber'le berâber Medîne'ye döndü. Mekke seferinden bir kaç gün önce Mekke devlet başkanı Ebû-Süfyân, Medîne'ye gelmiş, fakat seferi durduramamıştı. Yolda 'Abbâs gelip, yeğenine biat ederek Müslüman oldu (62 yaşında idi).

Şahâbe'den 'Alâ, Bahreyn'e gidip Bahreyn emîri Münzîr ve halkını ihtidâ ettirdi (Lahsâ bölgesi, Bahreyn adıyla anılıyordu). 'Amr b.el-Â'ss da 'Ummân'a gidip Cülendî hânedânından Melik Ceyfer'le 'Abdullaah'ı, 'Ummân halkı ile berâber ihtidâ ettirdi. Ma'an (Doğu Ürdün) emîri Bizans'a tâbî Cüzâmlar'ın şeyhi Ferwe b.'Amr ihtidâ ettiği için Bizanslılar'ca tevkiyf ve îdâm edildi.

Hüneyn: Hewâzin, Şakıyf, Naşr, Cüşem kabileleri, Müslümanlar'a karşı birleşti. Başkumandanlığa Mâlik b.'Awf b.Naşr b.Mu'âwiye (Hewâzin) (578? - 640'tan sonra, 630'da Müslüman) seçildi. Yanına mtüşâvir olarak ihtiyar Düreyd b.Şümme b.Cüşem b.Mu'âwiye b.Bekr b.Hewâzin verildi ki, asıl adı Mu'awiye b.el-Hâriş'tir. Şâir ve yiğit sîlvârî olarak nam salan bu zât, Cüşem kabilesi şeyhi idi, 630'da öldürüldü (babası da 590'da öldürülmüştü). Babası el-Hâriş 'Abdullaah, 3 erkek kardeşi ile berâber Câhiliyye (*) devrinde maktûl olmuştu. Peygamber, 2 hafta kaldığı Mekke'den 25 Ocakta Hüneyn'e 12.000 kişi ile hareket etti. Bu sırada bütün Mekke, ihtidâ etmişti. Müşriklik yasak edilmişti. Sâdece Hristiyan ve Müsevîler (Ehlü'l-Kitâb) dinlerini muhâfaza edebileceklerdi. Meydan muhârebesini kazanan Müslümanlar, 22.000 deve, 40.000 koyun, 4.000 kıyye gümüş ve daha pek çok ganîmet aldılar. Mâlik'in Tâife sığınması üzerine Peygamber, bu kaleyi muhâsara etti. Zevcelerinden Ümmü Seleme ve Zeyneb, Mekke'nin fethi gibi Hüneyn seferine de katıldılar. Tâif muhâsarası 20 şubat 630'da kaldırıldı. Peygamber ayrıldı. Fakat kalenin ablukası devâm etti.

Hicret'in 9. Yılı (20.4.630 - 8.4.631)

Tebûk (11-12.630): Peygamber, 90.000 kûsur (veyâ 30.000) yaya + 10.000 atlı askerle Bizans sınırına gitti. Dönüşte Tebûk'te 10 gün kaldı (Doğu Ürdün'ün güneyi). Eyle emîri Yuhannâ (Hristiyan Arab) itâat etti. Hâlid b.Welid, 400 atlı ile Dûmetü'l-Cendel'in Hristiyan emîri Ükaydir b.'Abdi'l-Melik'i ihtidâ ettirdi. Bu yılın emîr-i haccı olarak Hazret-i Ebû-Bekr tâyin edildi. Hilâl b.Ümeyye, Kâb b.Mâlik Mirâre b.Rebî' gibi ünlü şahsiyetler, Peygamber'in huzûrunda ihtidâ ettiler. Arabistan yarımadasının tamâmı Müslüman oldu ve İslâm devletine itâat etti.

Hicret'in 10. Yılı (9.4.631 - 28.3.632)

Peygamber, ilk Hâdramût vâlisi olarak Ziyâd b.Lebîd-i Enşârî'yi, bir Medîneli'yi tâyin etti.

Vedâ haccı: Peygamber'in son haccı ile 100.000 kûsur Müslüman ve bütün zevcât-ı tâhirât ile berâber Medîne'den hareketi: 22.I.632. Hac günü: 8.III.632. Bilâl'in Kâbe'de ezan ve Peygamber'in hutbe okuması. Rebî'a b.Ümeys b.Half'in Peygamber'in hutbesini yüksek sesle tekrârı. Hutbe sonunda Peygamber'in "Yâ Rabbi teblîğ ettim

(*) İslâm dîninin zuhûr ettiği 609 senesinden önceki Arab târihine "Câhiliyyet Devri = el-Câhiliyye" denmektedir.

mi?" demesi üzerine cemâatin "evet" diye cevâbı. Bunun üzerine Peygamber'in "Şâhid ol Yâ Rab" diye misyonunu tamamladığını ilânı. Peygamber'in ikindiye Kâbe'de kılması, sonra Müzdelife'ye gitmesi ve şu son âyetlerin inzâli: "Bugün size dîninizi ikmâl ettim. Size ikrâm ettiğim nîmetleri tamamladım. Ve İslâm'ı dîninizi olarak kabûl ettim". Hazret-i Ebû-Bekr'in, bu âyetlerle risâlet'in tamamlandığını ve Peygamber'in Allah'a kavuşacağı günün yaklaştığını anlayıp ağlaması. Peygamber'in Arafât ve Müzdelife'den Minâ'ya gelip getirdiği 100 devenin 63'ünü, hayâtının her yılı için bir tâne olmak üzere kurbân etmesi. Geriye kalan 37 deveyi 'Alî'ye vermesi, onun da bu 37 deveyi kurbân etmesi. Güneş batarken Kusvâ adlı devesine binip terkisine torunu saydığı Usâme b. Zeyd'i alarak Arafât'dan Müzdelife'ye gelen Peygamber'in ertesi sabah terkisine amcaoğlu el-Fazl b.el-'Abbâs'ı alıp Müzdelife'den Minâ'ya gelmesi. İslâm dîninin bu şekilde tamamlanması ve Peygamber'in bir daha Mekke ve Kâbe'ye gitmemesi. Medîne'ye dönmesi.

Hicret'in 11. Yılı (29.3.632 - 17.3.633): Hazret-i Peygamber'in İrtihâli

Peygamber, vefâtından 3 gün önce, mescide gidemeyecek şekilde ağırlaştı. Emriyle, hayâtından son 17 namâza Ebû-Bekr imâmet etti. 12 rebî'ül-evvel sabâhı az iyileşti. Mescide gidip sabah namâzını Ebû-Bekr'in imâmetinde kıldı (başkasının imâmetinde kıldığı ilk ve son namazdır). Aynı gün öğleden yarım saat kadar sonra vefât etti. Techiz ve tekfîn edenler: Amcası 'Abbâs ile oğulları Fazl ve Kugemm, Üsâme b.Zeyd, Ews b.Hawli, Peygamber'in âzâdlısı Şükrân(dîğer bir rivâyette Peygamber'i asıl Hazret-i 'Alî yıkamış, dîğerleri sâdece su dökmüşlerdir).

HULEFÂY RÂŞİDİN

1- Ebû-Bekri'-Şiddîq

Ebû-Bekr b.Ebî-Kuhâfe b.Â'mir b.'Amr b.Kâb b.Sâ'd b.Teym b.Mürre (burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 573 - Medîne, 23. VIII.634 = 61. "Halîfetü'r-Resûl'İlaah, Emîrül-Mü'minin": 8.VI.632 = 23.VIII.634 = 2, 2, 15.

Peygamber'den 3 yaş küçük olan Ebû-Bekr, Peygamber'in en yakın arkadaşıdır. İslâm'ın Peygamber dışında en büyük şahsiyetidir. "Ebû-Bekr" in ad değil künye olduğu ortadadır. Fakat Arablar'da bâzı şahsiyetler isimleriyle değil, künye veya neseb yahut unvanlarıyla tanınmışlardır(Örnekler: Ebû-Nüvâs künye'dir, İbnü Sînâ neseb'dir, el-Câhiz lekab'dır). Ebû-Bekr'in asıl adı "Âtik veya 'Atîq 'Abdi'l-Lât" idi, fakat İslâmdan önce de künye'siyle anılırdı. 610'da Hadîce'den sonra 2. Müslüman olarak İslâm dînini kabûl ettiği zaman Peygamber adını "'Abdullaah"a çevirdi. Fakat gene künye'siyle anılmaya devam etti. Akşam ve yatsı namazları arasında vefât eden Ebû-Bekr'in cenâze namâzını Ömer kıldırdı. Ravza-i Mutahhara'ya "el-Hücre" denen (Osm.Hücre-i Sa'âdet) Âişe'nin

odasına gömüldü ki, Ömer de buraya gömülmüştür. Yanlarında Hazret-i Peygamber medfundur. Peygamber tarafından halîfesi seçildiği açıkça belli edilmiş ve Peygamber vefât edince arzûsu üzerine Ebû-Bekr lehine seçim yapılmıştır. "Peygamberler hâriç, dünyâya Ebû-Bekr'den daha fazîletli kimse gelmemiştir" (hadîs-i şerîf).

Babası Ebû-Kuḥāfe 'Uṣmân (Mekke, 541 - Mekke, III. 635 = 94), Ebû-Bekr'den 7 ay sonra ölmüştür. Ancak 630'da Müslüman olan bu zât, Medîne'ye de gelmemiş, hayatını Mekke'de geçirmiştir^(*). Bununla berâber, diğer pek çok Kureysli gibi yeni dîne cephe de almamıştır. Ebû-Bekr'in annesi Selme(Selmâ)'dır. Ebû-Bekr'in erkek kardeşleri Mû'tek ve Üteyk, kendisinden önce ölmüşlerdir, İslâm'ı kabûl etmemişlerdir (Câhiliyye devrinde ölmüş olmaları da vâridir). Ebû-Bekr'in kızkardeşleri ise Cemre ile Ümmü Ferwe Kureybe'dir. Cemre genç ölmüştür. Ümmü Ferwe, 634'ten sonra vefât etmiştir. Ağabey Ebû-Bekr'den çok genç olduğu anlaşılan Ümmü Ferwe, 631'de Ebû-Muḥammed b.el-Eş'aş b.Kays b.Mâdikerib b.el-Hâriş b.Mu'âwiye ile evlenmiştir ki, bu zâtın kızkardeşi ile de Peygamber nişanlanmıştır. Ḥaḡramût Kindî emîri olan bu zât, ancak 632'de Müslüman olmuş, sonradan (646-656) Âzerbaycan vâililiğinde bulunmuştur. Bu evlilikten doğan Câ'de ile Hazret-i 'Alî'nin büyük oğlu Hazret-i Hasen, evlenmiştir. Ümmü Ferwe ile Ebû-Muḥammed'in oğulları ise Muḥammed, bunun oğulları İshâq ve 'Abdü'r-Raḡmân'dır. Bu sonuncusu, Kureys'ten olmıyan ilk hılâfet müddeîsidir. 699'da Türkistan ordusu başkumandanı olarak Türkler'le savaşmış, 700-701'de Basra ve Kûfe'de halife îlân edilmiş, 701 eylûlünde Basra'da Ḥaccâc'a bozularak Türkistan'a kaçmış, orada intihâr etmiştir.

Ebû-Bekr'in zevceleri: =1. Kutayle b.'Abdi'l-'Uzze b.'Abd b. Es'ad b.Hisl b.Mâlik b.'Amr b.Lü'ayy (burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir), izdivâc: 595('Abdullaah'ın ve Esmâ'nın annesi). =2. Ümmü Rûmân b.'Umeyr b.Â'mir b.Â'mire b.Zühre b.Dühmân b.el-Hâriş b. Ganm b.Mâlik b.Kinâne (burada neseb Peygamber'inkiyle birleşir ve Ümmü Rûmân'ın Kureys'ten olmadığı anlaşılır): dul olduğu halde 609'dan önce Ebû-Bekr ile evlendi (Â'îşe ve 'Abdü'r-Raḡmân'ın annesi). İlk zevci: el-Hâriş b.Tufely b.'Abd b.Sahbere. Bu zâttan el-Hâriş adlı oğlunu, zevcinin ölümünden sonra doğurmuştur. Ümmü Rûmân, Peygamber'in kayınvâlikesidir. =3. Ḥabîbe b.Ḥâriş b.Zeyd b.Ebî-Züheyr(Benî-Hâriş b. Hezrec) (Ümmü Kûlsûm'un annesi): son yıllarında evlendiği tahmîn edilebilir. =4. Esmâ b.'Umeyys b.Ma'add b.Teym b.Kâb b.Mâlik b.Kuḥāfe b.Â'mit b.Rebî'a b.Â'mir b.Mâlik b.Nazr b.Weḡb'İllaah b.Sefrân b.İfrîs b.Half b.Etfal Ḥaş'em b.Nizâr (Kureys'ten olmadığı anlaşılır) (Esmâ'nın annesi: Hind b. 'Awf b.Zübeyr) (Esmâ'nın kızkardeşleri de Hazret-i 'Abbâs ve Hazret-i Ḥamze ile evli) ilk Müslüman kadınlardandır. Berâber Habeş göçüne katıldığı Câ'fer b.Ebî-Tâlib'den 3 erkek çocukla dul kalınca Ebû-Bekr ile 630'a evlendi ve Muḥammed'i doğurdu. 634'te Ebû-Bekr'den de dul kalınca, ilk zevcinin kardeşi olan 'Alî b.Ebî-Tâlib'le izdivâc etti, 659'da 'Alî'den 2 yıl önce öldü^(**).

(*) Mekke'nin fethinde oğlu Ebû-Bekr onu Peygamber'e getirdi. Peygamber, en yakın arkadaşının babasına sevgi gösterdi ve bizzât şehâdet getirip Müslüman yaptı (11.1.630).

Ebû-Bekr'in kızları: 1. Esmâ Zâtü'n-Nitâkeyn(Mekke, 596 - Mekke, 11.692 = 96), ilk Müslüman kadınlardandır. 622'de Aşere-i Mübeşşire'den Zübeyr ile evlenip 'Urwe, 'Abdullaah, daha 3 oğul ve 3 kız doğurdu (Zübeyr bahsine bk.).- 2. Â'îşe "Ümmü'l-Mü'minîn" (Mekke, 613 - Medîne, 678 = 65): Hazret-i Peygamber'in zevcesi. Çocuğu yoktur.- 3. Ümmü Külşûm(Medîne, 634b - ?): babasının ölümünden sonra doğdu. Aşere-i Mübeşşire'den Talha ile evlendi (oraya bk.). Kızı Â'îşe, Ümmü Külşûm'un ağabeyi 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu 'Abdullaah ile evlenmiştir.

Ebû-Bekr'in oğulları: 1. 'Abdullaah (ölm. 1.633): öldürüldüğü zaman 35 yaşlarında olması muhtemeldir. Babasının halîfeliğinde ünlü şâir Ebû-Mihçen'le yaptığı bir düelloda öldü. = Â'tike b.Zeyd b.'Amr b.'Adiyy b.Kâb, zevci 'Abdullaah gibi 622'den önce ihtidâ etti. Dul kalınca önce Hazret-i Ömer, ondan da dul kalınca (644) Aşere'den Zübeyr ile evlenmiştir.- 2. 'Abdü'r-Rahmân (ölm. 677): asıl adı 'Abdü'l-Kâbe'dir. Hicret'e (622) katılmayan Ebû-Bekr âilesinin tek ferdidir. Nitekim Bedr'de (624) müşrikler saffında savaştı, sonra Müslüman oldu. Ölümünde 80 yaşına yakın olmalıdır. 'Alî'ye karşı Mu'âviye'nin tarafını tutup onun hizmetine girdi. Kızı: Hafsa. Oğulları: Ebû-Bekr (ölm.Medîne, 713, fakîh), Muhammed (=Esmâ, oğlu: Ebû-'Atîq, bunun oğlu 'Abdullaah İbni Ebî-'Atîq (oğlu Muh) =Ümmü İshâq b.Talha b.'Ubeydillâh, Has. ve Hü.s.den dul), 'Abdü'l-'Aziz (oğlu Hâşim oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu 'Alî) ve 'Abdullaah (=Â'îşe b Talha; 645'ten sonra doğan bu Â'îşe, Aşere'den Talha ile Ebû-Bekr'in kızı Ümmü Külşûm'un kızı olmakla, dayısının oğlu ile evlenmiştir). Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Muhammed(oğlu 'Abdullaah oğlu Eflah oğlu Ahmed oğlu 'Abdullaah) ve Talha. Bu Talha'nın oğlu Muhammed, kızı da 'Ubde'dir ve Muhammed b.Talha'nın kızı Â'îşe'dir.- 3. Muhammed(Medîne, 632 - Mısır, 658a= 26): Mısır vâlisi iken, Mu'âviye'nin kumandanı 'Amr b.el-Â'sş üzerine yürüdü, öldürüp Mısır'ı Mu'âviye nâmına zabtetti. Mısır vâliliği 655 sonundan itibaren 3 yıla yakındır. Kızı Kureybe, oğulları Ebû-Bekr (zevcesi Kaahire'de Sitti-Nefise'de medfundur) ve el-Kaasim(fakîh, ölm. Medîne, 726)'dir. Annesi Kisrâ Yezdecird'in 3 kızından biri olan Kaasim'in kızı Ümmü Ferwe, 5. imâm Muhammedü'l-Bâkır'la evlenmiştir(oraya bk.). el-Kaasim'in 2 oğlu 'Abdullaah ve Mu'âz'dan Ebû-Bekr'in soyu asırlarca devâm etmiştir: 'Abdullaah'ın oğlu Muhammed oğlu el-Kaasim oğlu en-Nazr oğlu el-Kaasim oğlu 'Abdullaah oğlu Câ'ferü'l-Cewzî oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu Hammâde oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu 'Alî oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Kızıoğlu oğlu Yûsuf (XII. asır sonları, XIII. başları)(Kızıoğlu'nun kardeşi: Yûsuf). Mu'âz 'Abdü'r-Rahmân(el-Kaasim b.Muh oğlu)'ın ise oğlu 'Abd. en-Nazr onun oğlu 'Alkame oğlu el-Kaasim oğlu el-Hüseyn oğlu Sâ'd oğlu 'Ammûce oğlu Muhammed oğlu 'Abdullaah, oğulları 'Abdü'l-Kaahir ve Muhammed ve bunun oğlu 'Umer'dir(XI. asır sonları,XII başı).

(**) Esmâ'nın Câ'fer'den önce de Rebî'a b.Riyâhi'l-Hilâli ile evlenip 3 oğul(Mâlik, 'Abd. ve Ebû-Hübeyre) doğurmuş olduğu istidlâl edilebilmektedir.

2- 'Ömerü'l-Fârûq

'Umer b.el-Hattâb b.Nüfeyl b.'Abdül-'Uzze b.Riyâh b.'Abdillaah b.Kurt b.Rizâh b.'Adiyy b.Kâb(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 583* - Medîne, 3.XI.644 = 61. Halîfetü'r-Resûl'İllaah ve Emîrül-Mü'minîn: 23.VIII.634 - 3.XI.644 = 10, 2, 11.

Peygamber'den 13 yaş küçük olan Ömer, Ebû-Bekir'den 6 yıl sonra 615 sonunda Müslüman oldu; 32 yaşında idi (Ebû-Bekir, 36 yaşında Müslüman olmuştu). 40. Müslüman'dır. Onun İslâm'ı kabûlü ile yeni dîni gruplar hâlinde kabûl etme safhası başlamış, şahıslar hâlinde kabûl safhası sona ermiştir. Hazret-i Ömer'in babası ve annesi hakkında bilgi yoktur. 2 erkek ve 2 kız kardeşini biliyoruz: Zeyd, Dırar, Fâtıme ve Şafiyye.

Kızkardeşi Fâtıme, 615'ten yâni Ömer'den önce Müslüman olmuştur. 'Aşere-i Mübeşşire'den Sa'îd b.Zeyd ile evlenmiştir ki, Ömer'in amcaoğludur(aşağıya bk.).- Şafiyye ise Bedr gazilerinden Kudâme b.Maz'ûn ile evlenmiştir.- Dırar b.el-Hattâb, 635'te Kaadisiyye meydan muhârebesinde İrân imparatorluk(Sâsânî) kutsal sancağı Dî-refş-i Kâwiyânî'yi ganimet alan kumandan olarak ünlüdür. 638'de Mâsezebân vâlisi oldu. 627'de Hendek vak'asında müşrikler saffında bulunduğuna göre, geç ihtidâ etmiş olmalıdır. Hazret-i Ömer'in diğer kardeşi Zeyd b.el-Hattâb, 633 şubatında Yemâme'de şehîd olmuş ve kardeşinin halîfeliğini görmemiştir. Bu Zeyd'in kızı Esmâ ve oğlu 'Abdül-Rahmân'dır(=Fâhite). 'Abdül-Rahmân'ın oğulları 'Abdullaah ve 'Abdül-'Hamîd'dir. 'Abdül-'Hamîd'in oğulları: Muhammed, 'Abdül-'Azîz, 'Umer, 'Abdül-'Kaadir, 'Abdül-Melik, İbrâhîm(oğlu İshâq), Zeyd. Bu Zeyd'in oğlu 'Abdül-Rahmân oğlu 'Umer oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdül-Rahmân oğlu 'Umer oğlu 'Abdül-'Kebîr oğlu el-Fârûq'dur. Zeyd'in soyundan el-Hattâbî adı bilgin, 998'de ölmüştür.

Ömer, Ebû-Lûlû adlı Hristiyan bir köle tarafından iki başlı hançerle 6 yerinden yaralanarak şehîd edildi. Bu vak'ada köle, Halîfe'nin maiyyetinden bir kaç kişiyi daha öldürdü. Ömer, kısa müddet sonra öldü. Ölüm hâlindeyken halîfeliği 'Abdül-Rahmân b.'Awfa teklif etti. O kabûl etmeyince Aşere'den hayatta kalan 6 kişiyi, aralarından birini halîfe seçmekle görevlendirdi. Oğlu 'Abdullaah, ölüm hâlindeki babasına, gönlünden geçen halefin 'Alî olduğunu bildiğini, açıkça hilâfeti 'Alî'ye bırakmasını söylediye de Ömer, kabûl etmedi, seçimle olmasında direndi. Hazret-i Ömer'in tabutunu oğlu 'Abdül-Rahmân, Hazret-i Osmân, Sâ'd b.Ebî-Wakkaas ve 'Abdül-Rahmân b.'Awf omuzladılar. Hazret-i Ebû-Bekr'in yanına ve Peygamber'in bir tarafına bizzât gömdüler. Hazret-i 'Ömer'in zevceleri şunlardır:

= 1. Zeybeb b.Maz'ûn (kardeşi: 'Usmân b.Maz'ûn): 606'da evlendi (Hıfşa ile Büyük 'Abdullaah ve Büyük 'Abdül-Rahmân'ın annesi).- = 2. Müleyke: 609'da evlendi (küçük ölen diğer bir 'Abdullaah'ın annesi).- = 3. Ümmü Hakîm(küçük ölen Hakîm ile

(*)Ömer'in doğumunu "Fil Yılı'ndan 3 yıl sonra" yâni 573'te gösteren rivâyeti ciddî bulmuyoruz.

Fâtıme'nin annesi).- = 4. Fûkeyhe(câriye)(Zeyneb'in annesi).- = 5. Cemîle b.Ebî'l-Aklah(Â'sım'ın annesi): Â'sım adında bir kardeşi vardı. Hazret-i 'Ömer'den boşanıp Yezîd b.Mu'âviye ile evlendi.- = 6. Kureybe b.Ebî-Ümeyye b.Muğîre: 630'dan önce 'Ömer'den boşanıp Mu'âviye b.Ebî-Süfyan ile evlendi. = 7. Ümmü Külşûm b.'Amr b.Cerwel(Huzâ'a)('Ubeyd'Ullaah'ın annesi): 630'dan önce boşanıp Ebû-Cehm b.Huẕâfe b.Ganm ile evlendi.- = 8. Lûheyeye.- = 9. Â'tike b.Zeyd b.'Amr('İyâd'ın annesi): 'Ömer'in amca-kızıdır. 'Abdullaah b.Ebî-Bekr'den dul kalınca 634 ocağında 'Ömer'le evlendi. 'Ömer'den de dul kalınca Zübeyr b.el-'Awwâm ile izdivâc etti. 622'den önce Müslüman olmuştu. 'Ömer'le 10 yıl, 1 ay evli kaldı.- = 10. Ümmü Külşûm b.'Alî(Rukayye ve Zeyd'in annesi): Hazret-i 'Alî ile Hazret-i Fâtıme'nin kızıdır. 639'da 7 yaşında iken 'Ömer'le evlendi, 5 yıl evli kaldı.- = 11. Hanteme b.Hâşım b.el-Muğîre b.'Abd.b.Umer b.Maḥzûm b.Yekaza b.Mürre (6'nın amca kızı).

Hazret-i 'Ömer'in kızları: 1. Hâfṣa(607-665 = 58): önce Bedr gazilerinden Humeys b.Huẕâfe ile evlendi, 625 ocağında dul kaldı. Aynı yılın mart ayında Peygamber'le evlendi. Her iki evliliğinden çocuğu olmadı.- 2. Rukayye.- 3. Fâtıme.- 4. Zeyneb.

Hazret-i 'Ömer'in oğulları: 1. Hâkım, 2. 'Abdullaah(Aşgar), 3. 'Abdü'r-Râhmân(Aşgar)(*), 4. 'Asr, 5. 'İyâd, 6. Zeyd küçük (sabî) veyâ genç öldükleri için târihe geçmemişlerdir. Diğer oğulları: 7. Â'sım: Ümmü Â'sım adlı kızı ile ünlüdür ki, bu kız, Halife I. Merwân'ın oğullarından 'Abdü'l-'Azîz ile evlenmiş ve Halife II. 'Ömer'i doğurmuştur. Â'sım'ın Hâfṣ'ın kızı Ümmü Â'sım ve oğlu 'Umer'dir (bunun oğlu 'Abdullaah ve oğulları Abdur-rahmân ve el-Kaa'im). 'Umer b.Hâfṣ'ın diğer oğlu Ebû-Bekr ve bunun oğulları 'Amr ve 'Umer'dir.- 8. 'Abdü'r-Rahmân: "el-Mücebber" ve "el-Ekber" denir. Uzun zaman Mekke'de kalmış, Müslüman olmakta gecikmiştir. Oğlu 'Abdü'l-Hamîd, II. 'Ömer zamânında Şâm'da idi.- 9. 'Ubeyd'Ullaah: Esmâ ile evlenmiştir. Şıffin'de Mu'âviye saffında vuruşurken 657b'de öldürüldü. Oğulları el-Hurr(oğlu Mecmûrî'l-Baḥterî), 'Uşmân(kızı Ümmü 'Uşmân) ve Ebû-Bekr(kızı Ümmü Sekeme)'dir.- 10. 'Abdullaah(Mekke, 612-Mekke, 1.693 = 81): 'Ömer'in oğullarının en tanınmışıdır. Babası ile berâber 41. Müslüman olarak 615 sonunda 3 yaşında ihtidâ etti. 647 İfrîkiye seferine, 669 İstanbul muhâsarasına katıldı. 683'te Yezîd'in ölümü üzerine kendisine hılâfet teklif edildi, reddetti. Zeyneb b.Maz'un ve Şafiyye b.Ebî-Müse'l-Eş'arî ile evlendi. Oğulları: Wâkîd(oğlu 'Abdullaah), Bilâl, Â'sım(oğlu Muhammed), 'Abdullaah(723b'de öldü; oğlu 'Abdü'l-'Azîz, bunun oğulları 'Abd. ve 'Umer), 'Ubeyd'Ullaah(723'te Medîne'de öldü, fakîh) (oğlu Ebû-Seleme, oğlu 'Ubeydullâh), Sâlim(fakîh, 700'den sonra Medîne'de öldü).

(*)Arablar, iki, hattâ üç çocuklarına aynı adı verebiliyorlardı. Üçü de hayatta olan aynı adlı üç çocuk yaş sırasına göre "ekber"(en büyük), "ewsat"(ortanca), "asgar"(en küçük) diye birbirinden ayrılıyordu. 3 değil 2 kardeş aynı adı taşıyorsa "ewsat" kullanılmaz, büyükle küçük birbirinden "ekber" ve "asgar" diye ayrılırdı.

3- 'Osmân Zü'n-Nûreyn

'Usmân b.'Affân b.Ebî'l-'Ass b.Ümeyye b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf(burada me-seb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 676 – Medîne, 17.V.656 = 82. Halife: 5.XI.644 – 17.V.656 = 11, 6, 14.

Peygamber'den 6 yaş küçüktür. 610 yılında 5. olarak Müslüman dînini kabûl ettiğî zaman 34 yaşında idi. Çok zengin ve Hâşimîler'e rakıyb olan Emevîler'e mensub bulunduğu için, İslâm dînine büyük destek oldu. Âilesi hakkında tafsîlât için bk. EMEVÎLER. Kinâne b.Bısr(658'de Mısır'da öldürüldü) tarafından şehîd edildi. Medîne'de el-Bakî mezarlığına gömüldü.

Hazret-i Ömer tarafından ölüm döşeginde halife seçmiye me'mûr edilen 6 aşere-i mübeşşire'den 'Abdü'r-Rahmân b.'Awf'ın diğer beşi tarafından seçime tam yetkili kılınmasıyla 'Abdü'r-Rahmân, 'Alî ile 'Osmân arasında 3 gün tereddüd ettikten sonra, 'Alî'nin bir sözünü kendi görtüşünce aleyhine tefsîr edip, 'Osmân'ı halife seçti.

Hazret-i Osmân'ın dayısı Â'mir = Ümmü Hâkîm izdivâcından Hâkîm ve 'Abdullaah doğdu. Bu sonuncusu(627 – 667 = 50), 650'de Basra vâlfisi oldu. Hazret-i Osmân'ın ana bir üvey kardeşi el-Welîd b.'Ukbe ise Kûfe vâfilîği yaptı(646-51). Bu 'Ukbe, 624'te Bedr'de maktûl olan şahıstır. el-Welîd'in kardeşi 629'da kendisiyle berâber Müslüman olan Umâre, kızkardeşi ise 628'den önce Müslüman olan Ümmü Külşûm'dur. el-Welîd'in şeceresi şudur: B.'Ukbe b.Ebî-Mü'ayt b.Ebî-'Amr b.Ümeyye. Hazret-i Osmân'ın sūd kardeşi 'Abdullaah b.Sâ'd b.Ebî-Serh de mühim rol oynamış, 646'da 10.000 askerle Mısır'dan çıkıp İfrîkiye (Tûnus) seferi yapmış, 647'de Mısır vâfilîğine getirilmiştir.

Hazret-i Osmân'ın annesi Erwe b.Küreyz b.Rebî'a b.Hâbîb b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf'tır(burada anne şeceresi de Peygamber'inkiyle birleşir). Babası 'Affân'ı genç yaşında kaybeden Osmân, büyük mîras yemiş ve annesi yeniden evlenmiştir. Hazret-i Osmân'ın zevceleri:

= 1. Rukayye(604-15.III.624 = 20): Hazret-i Peygamber'le Hazret-i Hâdîce'nin 4 kızının 2.'si. 614'te 10 yaşında Osmân ile evlendi, 10 yıl evli kaldı. 6 yaşında ölen 'Abdullaah adlı oğulları oldu. Mekke'de doğan ve evlenen, 622'de Medîne'ye göçüp orada vefât eden Rukayye'den sonra Peygamber, onun 3 yaş küçük kızkardeşi Ümmü Külşûm'u 'Osmân ile evlendirdi ki "Zü'n-Nûreyn = İki Nûrlu" lakabı bu yüzden verilmiştir.– = 2. Ümmü Külşûm(607-XI.630 = 23): 624'te Medîne'de Osmân ile 17 yaşında iken evlendi, 6 yıl evli kaldı. Asıl adı "Âmine"dir. Çocuğu olmadı. Rukayye ve Ümmü Külşûm ile evli iken Osmân, başka zevce almadı. Bu ikinci zevcesini kaybettiğî zaman Osmân, 54 yaşında idi. Aşağıdaki bütün zevceleri ile bunlardan sonra 631'den itibaren evlenmiştir.– = 3. Fâhîte b.Gazwân: 631'de evlendi. 656'dan sonra öldü('Abdullaah Asgar'ın annesi).– = 4. Ümmü 'Amr b.Cendel: 632'de evlendi, 656'dan önce öldü('Amr, Hâlid, Ebân, 'Ömer ve Meryem'in annesi).– = 5. Fâtıme b.Welîd b.Muğîre: 656'dan önce öldü (Welîd, Sa'îd, Ümmü Sa'îd'in annesi).– = 6. Ümmü'l-Benîn Üveyne b.Hisni'l-Fezârî: ölümünden bir kaç gün önce mayıs 656'da Hazret-i Osmân kendisini

boşamıştır('Abdül'l-Melik'in annesi).- = 7. Remle b.Şeybe b.Rebî'a: 656'dan sonra öldü(Â'îşe, Ümmü Ebân, Ümmü 'Amr'in annesi).- = 8. Nâile Binti'l-Ferâfiş(Kelb): 656'dan sonra öldü. Şehâdetinde zevcinin yanında bulunuyordu(Meryem-i Sugrâ'nın annesi).- = 9. Büsre(câriye)(Ümmü'l-Benîn'in annesi).- Hazret-i Osmân'ın kızları:

1. Ümmü Sa'd, 2. Â'îşe, 3. Ümmü Ebân, 4. Ümmü 'Amr, 5. Ümmü'l-Benîn, 6. Meryem-i Kübrâ, 7. Meryem-i Sugrâ.- Hazret-i Osmân'ın oğulları:

1. 'Abdullaah(Mekke, 615 - Mekke, 621 = 6): Peygamber'in ana tarafından torunu.- 2. 'Abdül'r-Rahmân: Kaahire'de Sitti-Nefise Câmii'nde gömüldür.- 3. Welîd: Cemel Vak'ası'nda Alî'ye karşı savaştı.- 4. Sa'd: 676'da Nişâbü'r vâlisi oldu. Bu sırada Türkler'e karşı Semerkand seferine kumanda etti.- 5. 'Abdül'l-Melik: küçük öldü.- 6. 'Abdullaah Aşgar(doğ.632).- 7. Hâlid(/634-/654): çocukları oldu.- 8. 'Ömer: Oğlu Zeyd(ölm.710?) =Sükeyne b.Hazret-i Hüseyin. Oğulları: Â'sm ve 'Abdullaah=Fâtıme b.Hazret-i Hüseyin, bunun oğlu: Muhammed Dîbâc(Kûfe'de IV.763'te Halife Mansûr'ca öldürtüldü). Dîbâc'ın kızı: Rukayye = İbrâhîm b.'Abdullaah b.el-Hasen b.Hazret-i Hasen. 'Ömer b.Hazret-i Osmân'ın kızı: Ümmü Eyyûb.- 9. Ebân(Medîne, 643 - Medîne, 723b = 80): Cemel'de 'Alî'ye karşı savaştı. Halife 'Abdül'l-Melik zamanında Medîne vâlisi oldu. = Ümmü 'Amr b.Cündel b.'Amri'd-Dewriyye. Oğulları: 'Amr ve 'Abdül'r-Rahmân(bunun oğlu el-Kaasim oğlu Welîd oğlu el-Kaasim oğlu 'Abdül'r-Rahmân oğlu Muhammed oğlu el-Hüseyin oğlu 'Alî oğlu 'Abdül'l-'Azîz oğlu Yahyâ oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu XII. asırda yaşayan Muhammed).- 11. 'Amr(doğ.635): = Remle, = Hafsa. Oğulları: 'Usmân, Bükeyr, Hâlid, 'Abdullaahi'l-Mıref=Fâtıma; bu sonuncunun oğulları: Muhammedü'l-Kaasim(=Hâdîce), Ümeyye, 'Umer(oğlu 'Abdullaah), Hâlid(oğlu Sa'd oğlu 'Abdullaah oğlu Ahmed oğlu Muhammed). Muhammedü'l-Kaasim'in oğlu 'Abdullaah'ın(ölm.762'den sonra) bir kızı oldu. Sâ'de b.'Abdullaahi'l-Mıref ise Muhammedü'l-Mehdî en-Nefsi'z-Zekiyye ile evlendi ki Hazret-i Hasen'in torununun oğludur ve Medîne'de 6.XII.762'de ölmüştür.- Hazret-i Osmân'ın yukarıda anılan, fakat hangisi olduğu kaynaklarımızda belirtilmiyen bir kızı el-Hakem Ebi'l-Â'ss b.Ümeyye ile evlenmiş ve bu zât 652'de ölmüştür.

4- 'Aliyyü'l-Murtazâ

'Alî b.Ebî-Tâlib b.'Abdî'l-Muttalib(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir). Peygamber'in amca-oğlu. Annesi Fâtıme b.Esed de Peygamber'in babasının amca-kızı ve Peygamber'in 2. derecede halasıdır: Mekke, 605* - Kûfe, 27.I.661 = 566. Halife: 17.V.656 - 27.I.661 = 4, 8, 11.

Peygamber'den 35 yaş küçüktür. 609 yılında 4. Müslüman olarak 4 yaşında çocukken ihtidâ etti. Peygamber'in "Hâşimîler = Hewâşim" denen âilesindendi. Babasının ölümünde 14 yaşında idi. Fakat çocuk yaşta Peygamber onu evine evlâd gibi

(*)Doğum târihini 597'ye kadar geri alan rivâyetler vardır.

almıştı. Zîrâ Peygamber'i de 7 yaşından itibaren 'Alî'nin babası Ebû-Tâlib evine alıp evlâdı arasında büyütmüştü. Künyesi Ebû'l-Hasen'dir. Hılâfet aslında 'Osmân'ın şehâdetiyle 38 gün boş kalmış, ancak 24 hazîranda 'Alî'ye bîat edilmiştir. Peygamber'in kendisine verdiği lakab Ebû-Türâb'dır. Önce Talha kendisine bîat etmiştir. Bedr'e katılmış en kıdemli aşhâb'ın reyleriyle hılâfete seçilmiştir. 19 yaşında Hicret'ten bir yıl sonra Peygamber'e dâmâd olan 'Alî, 632 ocağında, Peygamber'in son günlerinde Yemen'e gidip gelmiştir. 656 sonunda Medîne'den ayrıldı ve bir daha dönmedi. Bu sûretle Medîne'nin İslâm devletinin başşehri olması 34 yıl ve bir kaç aydır. Başşehir Irak'ta Kûfe'ye götürüldü. Tebükk seferinde Medîne'de Peygamber'e vekîl olarak kaldı. Cenâze namâzını oğlu Hasan kıldırdı. Kûfe'deki türbesine gömüldü ki bugün bu şehir "Necf" denilmektedir. Hulefây Râşidîn'den ilk üçü Peygamber gibi Medîne'ye gömüldükleri halde 'Alî, Necf'te gömülüdür.

"Hulefây Râşidîn" denen İlk 4 Halîfe'nin hılâfet müddetlerinin toplamı. - Peygamber'in vefâtından 'Alî'nin şehâdetine kadar- 28 yıl, 7 ay, 19 gündür. Bu zaman parçası -Peygamber'in hayatta bulunduğu yıllara verilen "Devr-i Sa'âdet" kadar olmamakla berâber- İslâm târihinin olgunluk ve bahtiyarlık devresi sayılır.

Hazret-i 'Alî de, iki selefi 'Ömer ve 'Osmân gibi şehîd edilmiştir. Şîl'er'e göre Peygamber'in ölümünden itibaren 28 yıl, 7 ay, 19 gün (8.VI.632-27.I.661) Birinci İmâm'dır. Bu müddet içinde Sünnîler'e göre sâdece Hâşimî hânedenânının reîsidir.

Hılâfetinin başında "Yewmü'l-Cemel" denilen Cemel Vak'ası'nda, Başra yakınlarında Âişe-Talha-Zübeyr koalisyonunu yenmiştir (4.XII.656)(Muhârebe Hazret-i Âişe'nin devesi(cemel=deve) çevresinde çok kızıştığı için târihe böyle geçmiştir).- Hazret-i 'Alî'nin zevceleri:

= 1. Hazret-i Fâtıme (Mekke, 610 - Medîne, 22.XI.632 = 22): Peygamber'in 4 kızının en küçüğüdür. İslâm kadınları içinde annesi Hâdîce'den sonra en büyüğü sayılır. Medîne'de'de 28.VIII.623'te evlendi. 13 yaşında ve 'Alî'den 5 yaş küçüktü. 9 yıl, 2 ay, 25 gün evli kaldı ve bu müddet içinde 'Alî, başka hiç bir kadınla evlenmedi. Babası Peygamber'den 2 ay, 20 gün sonra vefât ederek Medîne'ye gömüldü. Hasen, Hüseyin, Muhassin; Ümmü Külşüm, Zeyneb, Rukayye adlı 3 erkek ve 3 kızın annesidir. Hazret-i Peygamber'in nesli ancak kızı Fâtıme'nin iki oğlu, Hasen ve Hüseyin yoluyla devâm etmiştir.- = 2. Esmâ b.'Umeyy(Ha'sem): Hazret-i 'Alî'nin ağabeyi Câ'fer'den ve ikinci defa Hazret-i Ebû-Bekr'den dul kaldıktan sonra 635'te 'Alî ile evlendi(Yahyâ, 'Awn ve Muhammed Asgar'ın annesi).- = 3. Ümmü Habîbi's-Şahbâ b.Habîb b.Bükeyr(Rebîa): izdivâcî II.634('Ömer ve Rukayye'nin annesi).- = 4. Hawle b.Câ'fer(Benî-Hanîfe)(Zencî)(Muhammed İbnî'l-Hanefiyye'nin annesi).- = 5. Ümâme b.Lukayt Ebi'l-Â'ss annesi Peygamber'in kızı Zeyneb'dir. Hazret-i Fâtıme teyzesi olur(Muhammed'in annesi).- = 6. Ümmü'l-Benîn b.Hizâm ('Abbâs Ekber, 'Abdullaah, 'Osmân Ekber, Câ'fer Ekber'in annesi).- = 7. Leylâ b.Mes'ûd b.Hâlid(Ebû-Bekr, 'Abdû'r-Rahmân, 'Ubeyd'Ullaah'ın annesi).- = 8. Ümmü Sa'îd b.'Urwe b.Mes'ûd Şakafî(Remle'nin annesi).- = 9. Mahyât b.İmri'l-Kays b.'Adiyy(küçük ölen bir kızın annesi).

Hazret-i 'Alî'nin çocukları ve nesli, daha aşağıda 'Alî-Evlâdı bahsinde verilecektir. Daha da ileride verilecek 'Abbâsîler ile berâber 'Alî-Evlâdı, Hâşimîler'in devâmını teşkil eder.

Hılâfet Hakkında Not

Peygamber, 'Alî'ye şöyle demiştir: "Sen Kâbe gibisin. Herkes sana gelir. Sen kimseye gitmezsin. Ümmet sana gelip işi verirse kabûl et. Sana gelmezlerse kendiliğinden ileri atılıp isteme". 'Alî, bu emre hayâtı boyunca uydu.

Peygamber ölünce, açıkça Ebû-Bekr'in kendisine halef olmasını îmâ ettiği halde amcası 'Abbâs, Zübeyr, Ebû-Süfyan ve başkaları, 'Alî'yi istiyorlardı. Fakat 'Alî kabûl etmedi. Zâten Peygamber'in îması açıktı. İki yıl sonra Ebû-Bekr, yerine 'Ömer'in seçilmesini vasiyyet edince 'Ömer seçildi. Şûrâda 'Alî de açıkça 'Ömer'i destekledi.

'Ömer yerine Ebû-'Ubâde'yi halife namzedi göstermiye kararlı iken, o 640'ta ölünce, 'Alî'yi namzed göstermiye karar verdi. Fakat bu karârını, yanlış bir karar verebilmesi ihtimâlini düşünerek bir türlü açıklayamadı. Bu sûretle 'Ömer'in ölümünde tereddüt doğdu. Çoğunluk 'Alî'nin seçilmesini bekliyordu. 'Aşere-i Mübeşşere'den sağ kalan 6 kişi aralarından 'Abdürrahmân b.'Awfî, gene aralarından birini halife seçmesi için tam salâhiyetli kıldılar. Abdürrahmân, önce 'Alî'yi seçecekti. Son anda 'Alî'nin bir sözü üzerine tereddüde düşünce, 'Osmân'ı seçti. Fakat az sonra seçiminde yanıldığını beyân ederek 'Osmân ile bir daha görüşmedi.

'Osmân'ı son âna kadar savunan 'Alî, onun yerine seçilince, 3 selefi aleyhine bir şey söyletmedi. Şîl'er'e en küçük şekilde yüz vermedi. Kûfe Câmii'ndeki bir hutbesinde şöyle dedi: "Biliniz ki, peygamberlerden sonra ümmetin en hayırlı kişileri Ebû-Bekr ile 'Ömer'dir". Fakat 'Osmân'ın adını anmadı.

'Aşere-i Mübeşşere

el-'Aşeretü'l-Mübeşşere, Peygamber'in, hayatlarında kendilerini doğrudan doğruya Cennet'e gitmekle müjdelediği 10 kişidir. Bunlar, bütün Müslümanlar'ın efdali sayılırlar. İlk dördü, yukarıda görülen Ebû-Bekr, 'Ömer, 'Osmân ve 'Alî'dir. Diğerleri şunlardır:

5.) Talha

Ebû-Muhammed Talha b.'Ubeyd'İllaah b.'Usmân b.'Amr b.Kâb b.Sâ'd b.Teym b.Mürre(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mckke, 594?- Başra XII.656 = 62?:

Peygamber'den yaklaşık 24 yaş gençtir. 9. Müslüman olarak 610'da 16 yaşlarında ihtidâ etti. Uhud'da müşrik muhâriplerden biri Peygamber'e kılıç sallayınca, kılıcı eliyle tuttuğu için iki parmağının sinirleri kesilerek çolak kaldı. Bedr'e katılmamıştı. Ebû-

Bekr'in amcasının torunu olmakla 2. derecede yeğenidir. Cemel Vak'ası'nda müstakbel halife Merwân tarafından aulan bir okla öldü. Talha, ölümünden önce, 'Alî'ye baş kaldırdığına pişmân olup istiğfâr etti ve 'Alî'ye biatını yeniliyerek son nefesini verdi. Zübeyr ile ber. Basra dışında medfûn. Zevceleri: = 1. Ümmü Kûlsûm: Hazret-i Ebû-Bekr'in kızı ve Â'îşe'nin annesidir. = 2. Hawle. = 3. Hamne.

Kızları: Â'îşe(ölm./700): = 1. 'Abdullaah b.'Abdi'r-Rahmân b.Hazret-i Ebû-Bekr, dayı-oğludur; = 2. Muşab İbni'z-Zübeyr İbni'l-'Awwâm; = 3. 'Ömer b.'Ubeyd'İllaah b.Me'merr Teymî, izdivâcî 692 (oğlu: Hafş bunun oğlu: Ebû-Bekr Muh. İbn. Â'îşe, bunun oğlu 'Ubeydullâh, ölm. Basra 843, bunun oğlu 'Abdürrahmân).- Ümmü İshâq (= 1.el-Has., = 2. el-Hüs., = 3.'Abd. b.Muh. b.'Abdürrahmân b.Ebî-Bekr) ve daha 3 kız çocuk.

Oğulları: Muhammed(= Hawle b.Manzûr b.Zebbân Fezârî)(Cemel Vak'ası'nda 4.XII.656'da babası ile berâber öldü), Mûsâ(oğulları Muhammed ve 'İmrân), İ'sâ, 'Ubeyd'Ullaah, 'Osmân, Yahyâ(oğulları İshâq ve Talha), İshâq, Zekerıyyâ, İsm., Şâlih, Yûsuf, Yâ'qûb. Bunlardan Muhammed b.Talha'nın oğulları: İbrâhîm(oğulları Yâ'kuub, Mûsâ(oğlu 'Abd.) ve 'İmrân, bu sonuncusunun oğlu Muhammed oğlu 'Ubeydullâh) ve Muhtâr(ölm.685'ten sonra)(oğlu İbrâhîm oğlu 762'de Medîne kadısı iken ölen 'İmrân). Yâ'qûb b.Talha oğlu Yûsuf, oğlu Muh., oğlu 'Abdürrahmân'il-Harbüş'tür. Yahyâ b.Talha oğlu Bilâl'dir. Mûsâ b. Talha oğulları Muh. ve 'İmrân'dır. Zekerıyyâ b.Talha oğlu Yahyâ, oğlu Muh., oğlu el-Kasim Ebî-Bâ're'dir.

6.) Zübeyr

Ebû-'Abdullaahi'z-Zübeyr İbni'l-'Awwâm b.Huweylid b.'Abdi'l-'Uzze b.Kuşayy(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 686?-Basra, 4.XII.656 = 70?.

'Aşere-i Mübeşşire içinde 'Alî'den sonra Peygamber'in nesebine en yakın düşen bu Zübeyr, sonra Hazret-i Osmân'dır. Zübeyr ayrıca anne tarafından da Peygamber'in hala-oğludur. Gene ayrıca Hazret-i Hadîce, Zübeyr'in halası olmaktadır. 8. Müslüman olarak 610'da ihtidâ ettiği zaman 24 yaşlarında idi. O da Talha gibi Cemel Vak'ası'nda öldü. Gene Talha gibi Hazret-i Ebû-Bekr'in dâmâdı idi. Habeş göçmenlerindendir. Cemel'de 'Amr b.Cürmûz tarafından arkasından kılıçla vurularak şehîd edildi. Şehâdetinden önce, 'Alî'ye baş kaldırdığına pişmân olduğunu ifâde etti. Talha ile Zübeyr'in ölmeden 'Alî'ye tekrar biatleri, İslâm âleminde tefrika yaratmamak içindir. Fakat bu def'a tefrika Emevîler'den, Mu'âviye'den gelmiştir. Bu sûretle 'Aşere-i Mübeşşire'yi teşkil eden 10 kişiden 5'i şehîden ölmüşlerdir.

Zevceleri: = 1. Esmâ(Mekke, 596 - Mekke,I.692 = 96): Hazret-i Ebû-Bekr'in kızıdır. Hazret-i Â'îşe'nin 17 yaş büyük ablasıdır. Zevci Zübeyr'den 10 yaş küçüktür. 622'de 26 yaşında Zübeyr ile evlenip 34 yıl evli kaldı. İlk Müslümanlar'dandır. Peygam-

ber tarafından "Zâtü'n-Nikaateyn" diye unvanlandırılmıştır('Abdullaah, Â'sım, 'Urwe, Münzîr ve Ümmü Hasen'in annesi).— = 2. Â'tike b.Zeyd b.'Amr b.'Adiyy b.Kâb: 622'den önce Müslüman olmuştu. Önce 'Abdullaah b.Hazret-i Ebû-Bekr'den, sonra Hazret-i 'Ömer'den dul kaldıktan sonra 645 ocağında bu sırada 59 yaşlarında olan Zübeyr ile evlendi. İzdivaç müddeti 11 yıl, 11 aydır. Zübeyr'den de dul kalınca Hazret-i Hüseyin ile evlendi(Muşab, Muhammed, 'Amr ve 2 kızın annesi).

Kızları: 1. Remle (=Hâlid b.Yezid b.Muâwiye), 2. 'Ubeyde, 3. Habîbe, 4. Â'îşe, 5. Ümmü Hasen.— Oğulları: 1. Hâlid(oğlu 'Osmân oğlu Hâlid). 2. Hamza 3. Câ'fer. 4. 'Amr(Yezîd'in kumandanı iken ağabeyi tarafından Mekke yakınlarında 681'de öldürtüldü)(oğlu gene 'Amr). 5. Sa'îd(Kûfe'de 712'de Haccâc tarafından öldürtüldü, Mekke'den henüz Kûfe'ye gelmişti). 6. 'Abdü'r-Rahmân(647 İfrikiye seferine katıldı). 7.Muhammed. 8. Â'sım. 9. el-Münzîr (=Bint Menzûr b.Zebbân Fezârî(kızı Fâtûme binti'l-Münzîr = İbnü İshâq(Muh. b. İshâq b.Yesâr b.Hıyâr)(Medîne 704-Bağdâd 767), ünlü siyer müellifi ve oğulları Muhammed ve Â'sım; bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah oğlu Süleymân oğlu Ahmed oğlu ez-Zübeyr). 10. 'Urwe(=Sâre)(Medîne 644 -Medîne 713 = 69, Fakâh ve muhaddis, 689'da ağabeyinin hizmetinde) (oğulları Hişâm, Yahyâ, 'Usmân ve 'Abdullaah; bu sonuncunun oğlu Şâlih oğlu Â'mir; 'Usmân'ın kızı Hadîce ve oğlu Muşab). 11. Muşab. 12. 'Ubeyde ve 13. 'Abdullaah, ehemmiyetlerine binâen aşağıda gösterilmiştir:

Muşab İbni'z-Zübeyr(Medîne, 656-Deyr-i Câselik, 13.X.691 = 35): ağabeyi 'Abdullaah'ın Irak vâlisidir. Deyr-i Câselik meydan muhârebesinde Emevî Muhammed b.Merwân'a yenilerek öldürüldü. = Â'îşe: Hazret-i Talha ile Hazret-i Ebû-Bekr'in kızı Ümmü Külsûm'un kızıdır. 'Abdullaah b.'Abdi'r-Rahmân b.Ebî-Bekr'den dul kalınca Muşab ile evlendi. Ondandır da dul kalınca 'Ömer b.'Ubey'llaah b.Me'merr'e vardı. = Sükeyne: Hazret-i Hüseyin'in kızıdır.— Muşab'ın oğulları: Câ'fer (=Müleyke; oğlu İbrâhîm=Fâhite, kızı Ümmü'l-Cebbâr), Ukaaşe, İ'sâ, Hamza. Bu Hamza'nın oğulları: 'Umâre ve Muhammed(oğlu Hamza oğlu İbrâhîm).

'Abd'Ullaah İbni'z-Zübeyr(Medîne, II.624 - Mekke, 4.X.692 = 68, 8): İslâm târihinin mühim şahsiyetlerinden biridir. Hicret'ten sonra doğan ilk Müslüman'dır, bu dinde doğdu. Zübeyr'in en büyük oğludur. Peygamber'in ikinci derecede, Hadîce'nin birinci derecede küçük yeğeni, Fâtûma'nın ikinci derecede yeğeni, Ebû-Bekr'in ana tarafından torunu olmak gibi sıfatlarla, zamanla Kureyş aristokrasisinin en üstün şahıslarından biri hâline geldi. Mu'âwiye'nin ölümünde kendisini "Emîrü'l-Mü'minîn" sıfatıyla halife ilân etti. Merkezi Mekke idi. Arabistan, Irak, Ürdün ve başka ülkeler onu halife tanıdılar. Bu durum 11 yıl devâm etti(681a-4.X.692). Sonunda Emevîler'in kumandanı Haccâc, Mekke'yi de aldı ve 'Abdullaah'ı öldürdü. Şâir olan 'Abdullaah, Medîne'de Ravza-i Mutâhharâ'da gömülüdür. 647 İfrikiye seferine ve 669 İstanbul muhâsarasına katılmış, Cemel'de teyzesi Â'îşe'nin piyâde kumandanlığını yapmıştı(4.XII.656) = Bint Menzûr b.Zebbân Fezârî (Gaşafân).— Oğulları: Şâbit, Şübeib, Â'mir(oğlu 'Atîk oğlu 'Umer oğlu Hafsa), Mûsâ(oğlu Kudcyk oğlu Yâ'kuub oğlu 'Atîk), 'Urwe, Hubeyb(692'den sonra öldü), Zübeyr(4.X.692'de babası ile berâber

öldürüldü; oğlu Muhammed oğlu 763 ocağında Bağdad'da Halife Mansûr'ca öldürtülen 'Usmân), Hamza(ölm.692'den sonra; oğlu 'Abbâd oğlu ez-Zübeyr oğlu Yahyâ), Muş'ab. Bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah, muhaddis Muhammed(ölm.852a) b.Bekkâr'ın hemşiresi Hadice ile evlendi, çocukları: Bekkâr(oğlu-Ebû-'Abd.i'z-Zübeyr, Medine 788-Mekke 870 = 82, Mekke kadısı, *Nesebü Kureys* müellifi: Mahmûd M.Şâkir nş., Kaah. 1961), 'Alî, Mus'ab (773-851a = 78).

7.) 'Abdürrahmân

'Abdü'r-Rahmân b.'Awf b.'Abdi 'Awf(=Mümenna'a) b.'Abd b.el-Hâriş b. Zühre b. Kilâb (neseb burada, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 579 - Medine, 653 = 74.

Annesi eş-Şefâ, Peygamber doğarken Hazret-i Âmine'ye yardım (ebelik) etmiştir. Uhud'da 21 yerinden yara aldığı için topal kaldı (626). 627 aralığında 700 askerle Dûmetü'l-Cendel seferini yaptı. Evvelce Habeş göçüne katılanlardandır. Asıl adı 'Abdü 'Amr veyâ 'Abdü'l-Kâbe iken Müslüman olunca değiştirdi. 6. Müslüman olarak 610'da 31 yaşında ihtidâ etti. Hazret-i 'Ömer'in ölümünde 6 aşere-i mübeşşire'den müteşekkil halife seçim hey'eti, halife seçmek yetkisini, içlerinden birini seçmek kaydıyla, kayıtsız şartsız 'Abdü'r-Rahmân'a bıraktı. O da uzun tereddüdlere sonra 'Osmân'ı seçti. Fakat sonradan 'Osmân'ı seçtiğine pişmân olarak onunla münâsebâtlerini kesti. 'Osmân'ın eniştesi olmakla yakınlığı vardı. — = 1. Tûmâzir b.el-Aşâğ(Kelb emîri), izdivâc 627. — = 2. Ümmü Kûlsûm b.'Utbe b.Mü'ayt, Hazret-i 'Osmân'ın yalnız ana bir üvey kızkardeşidir. — Oğulları:

Süheyl(oğlu 'Uteyr), Humeyd, Zeyd, Muş'ab (kızı 'Awne), İbrâhîm(oğlu Sâ'd oğlu İbrâhîm oğulları Sâ'd ve Yâ'kuub), Ebû-Selame 'Abd. (oğulları Selame ve 'Umer), 'Umer. Bu sonuncunun oğulları: Hafs(kızı Emetü'r-Rahmân) ve 'Abdü'l-'Azîz(oğulları Muhammed ve 'İmrân; bu sonuncunun oğlu: 'Abdü'l-'Azîz=Emetü'l-Wâhid, =aş-Şâ'be; bunun kızları 'Abide, Fâume, el-Fâşiha ve oğlu İbrâhîm).

8.) Sâ'd

Sâ'd b.Ebî-Wakkaş b.Üheyb b.'Abdi Menâf b.Zühre b.Kilâb(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 593 — 'Akîf/Medine, 678? = 85?:

610 yılında 7. Müslüman olarak 17 yaşında ihtidâ etti. Annesi Hamne, Emevîler'dendir. 'Aşere-i Mübeşşire'den en son ölüdür. Târîhin büyük serdarlarından biridir. 635-641 arasında İrân imparatorluğuna karşı başkumandan idi. 636'da Kaadisiye ve 637'de Celûlâ meydan muhârebelerini kazanarak İran imparatorluğunu yıktı. Taht şehri Medân'i fethetti. 638'de Kûfe şehrini kurdu ve 646'ya kadar bu eyâletin ilk vâlisi oldu. "Fârisü'l-İslâm = İslâm'ın Sûvârisi" diye meşhurdur. Medine'de gömüldü. Namâzını Medine vâlisi -sonradan halife olan- I. Merwân kıldırdı. Kardeşinin oğlu Hâşim b.'Utbe b.Ebî-Wakkaş, 658'de Şıffîn'de 'Alî'nin sancakdârı iken şehîd oldu. Bunun babası ve Sâ'd'in kardeşi 'Utbe b.Ebî-Wakkaş Uhud'da müşrikler saffında düğüşürken Peygamber'e

taş atıp isâbet ettirmişti. Sonradan ihtidâ edip İrân fütûhâundan ağabeyinin kumandanlarından biri oldu. 'Utbe'nin Zâ'me'den olan oğlu 'Abdullâh'dır.

Sâ'd'in zevceleri: = 1. el-Mugennâ b.Hârişe'nin (Sâ'd'den önceki İrân'a karşı İslâm başkumandanı) dul zevcesi, izdivâcî 635.- = 2. Selmâ b.Ebî-Hafsa.- = 3. Zebed.

Sâ'd'in kızları: 1. Ümmü Hâkemi'l-Kübrâ, 2. Ümmü Hâkemi's-Sugrâ, 3. Hafsa, 4. Ümmü'l-Kaasim, 5. Ümmü Kûlsûm, 6. Â'îşe. Bu kızlardan biri Muğîre b.Şûbe ile evlenip Hamza'yı doğurdu. Bu Hamza, Kerbelâ vak'asında dayısı 'Ömer'i, Rey vâilîliği için Hazret-i Hüseyin'e kıyması için ıknâ etmiştir.

Sâ'd'in oğulları: 1. İshâku'l-Ekber(büyük oğludur), 2. İshaku'l Aşgar, 3. Muhammed (ölm. 701'den sonra, oğlu İsmâ'il), 4. Â'mir(oğlu Dâwûd), 5. İsmâ'il, 6. Muşab, 7. İbrâhîm, 8. Hâlid(oğlu 'Abdullaah oğlu Ziyâd oğlu Yahyâ oğlu Müfric oğlu Zekerıyyâ oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm), 9. Mûsâ(oğlu Bicâd oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm oğlu Sâ'd oğlu İbrâhîm oğlu 'Umer), 10. 'Umer: 680 kasımında Rey vâlisi oldu. Rey'e hareketinden önce Kûfe vâlisi 'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd'n emriyle 6.000 atlı ile Kerbelâ mevkiinde Hazret-i Hüseyin'i kuşattı ve şehîd ettirdi. Aşere-i Müneshşire'den imparatorluk fethetmiş bir zâtin oğlunun, bir eyâlet vâilîliğine tamah ederek Peygamber'in sevgili torununu öldürtmesi, ibrete değer hâdiselerdendir ve İslâm târîhinin en büyük tefrikalarından birine sebep olmuş, ızırâbını asırlar boyunca bütün Müslümanlar yaşamıştır. 686 temmuzunda Muhtârî's-Sakafî, bu 'Ömer'in ve oğlu Hafsın(bunun da oğlu Ebû-Bekr'dir) kellelerini kestirdi; şehit Hazret-i Hüseyin'in kardeşi Muhammed İbni'l-Hanefiyye'ye gönderdi.

9.) Sa'id

Sa'id b. Zeyd b.'Amr b.Nüfeyl b.'Abdi'l-'Uzze b.Riyâh (Riyâh'ın diğer oğlu Adât, bunun oğulları 'Abd. ve Emer, bunun oğlu el-Mü'temir, oğlu Sûrâka, oğlu 'Amr'dır. Nüfeyl b.'Abdi'l-'Uzzâ'nın oğulları 'Abdü Nühm, 'Amr ve - Hazret-i 'Ömer'in babası-El-Hattâb'dır). b.'Abdillaah b.Kurt b.Rizâh b.'Adıyy b.Kâb (burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 595?-Medîne, 671 = 76?:

'Aşere-i Müneshşire'nin Hazret-i 'Alî'den sonra en gencidir. Hazret-i 'Ömer'in - ondan 12 yaş kadar küçük- amca-torunu, aynı zamanda eniştesi ve kayın-birâderidir. 12. Müslüman olarak 610'da 15 yaşlarında ihtidâ etti. Amca-kızı, Hazret-i 'Ömer'in kızkardeşi olan zevcesi Fâtıma da onunla berâber ihidâ etti ki, 13. Müslüman sayılır. Ebû'l-Â'wer ve Ebû-Şewr künyelerini taşır. Bedr'e katılamadı. 634'te Ecnâdeyn meydan muhârebesinde İslâm süvârisine kumanda etti. Aynı yıl Fihl meydan muhârebesinde İslâm piyâdesinin kumandanlığını yaptı. Kûfe kurulunca(638), 622'den beri oturduğu Medîne'yi terk ederek ortaya yerleşti. Ancak yıllar sonra Medîne'ye döndü. Çok yakın arkadaş Sa'id b.Ebî-Wakkaaştarafından gasl edildi. Namâzını yeğeni 'Abdullaah b.'Ömer kıldırdı. Â'wer, Şewr ve başka çocukları oldu.

Sa'id'in kızkardeşi Â'tike, şâir olup 622'den önce ihtidâ etti. Sırasıyle 'Abdullaah b.Ebî-Bekr(Ölm.I.633), amca-oğlu Hazret-i 'Ömer(izd.I.634), ez-Zübeyr İbni'l-'Awwâm(izd.645), el-Hüseyin b.'Alî b.Ebî-Tâlib(izd.657) ile evlendi.

Sa'îd'in annesi Safiyye b.el-Hadremî'dir. Â'tike'nin annesi ise Ümmü Kürz b.el-Hadremî'dir. Sa'îd'in babası Zeyd, ayrıca Fâtıme b.Bâ'ce b.Ümeyye ile evlenmişti. Bu Zeyd b.'Amr, 608'de öldürüldü. İslâm dininden bir yıl öncesidir. Peygamber'in gençlik arkadaşı idi. Şâirdi. 4 hanîften biri ve en meşhûrudur. Câhiliyye Arabları'nın taptığı putlardan hiç birine inanmaz, Tek Tanrı olduğunu söyler ve Hazret-i İbrâhîm'in "hanefiyye" denen dinine inandığını beyân ederdi. Bu inancını arkadaşı müstakbel Peygamber'le görüştüğü muhakkaktır. Hazret-i Peygamber de, hiç bir yaşında putlara inanmamıştır.

10.) Ebû-'Ubeyde

Ebû-'Ubeyde Â'mir b.'Abd'İllaah İbni'l-Cerrâh b.Hilâl b.Mâlik b.Wüheyb b.Dabbe b.el-Hâriş b.Fıhr Kureys(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 584 - Şâm, 640 = 56:

'Aşere-i Mübeşşire'den en genç ölümdür(onu Hazret-i 'Alî tâkiyb eder). 'Aşere-i Mübeşşire içinde nesebi Peygamber'e en uzak olanıdır. "Ebû 'Ubeyde İbni'l-Cerrâh" diye tanınır ve "Â'mir" olan adı kullanılmaz(aslında el-Cerrâh babası değil, büyük-babasıdır). Peygamber kendine "el-Emîn" lakabını vermiştir ki, bizzât Peygamber de bu lakabı taşıyordu. Çocuğu olmıyan 'Aşere'den tek zâttır. 636-639 arasında Bizans'a karşı Suriye cebhesi başkumandanlığında bulundu (Şâm, Hıms, Haleb, Antakya vs. kumandanı). Şâm'da Câmi'ül-Cerrâh'a gömüldü. 4 yıl daha yaşasa idi, Hazret-i 'Ömer, onu yerine halef göstermiye kararlı idi. Kardeşi 'Ömer ve bunun oğlu 657'de Hazret-i 'Alî'nin kumandanları arasında bulunan Ebû-Leylâ'dır.

Evlâd-ı 'Alî

Halife 'Alî b.Ebî-Tâlib'in çocuklarını bu bahiste veriyoruz(Ebû'l-Fereci'l-İsfahânî, *Mekaatî't-Tâlibiyyîn*, Ahmed Şıkar vs. neşri, Kaahire, 1949; maktûlen ölen Ewlâd-ı 'Alî'nin diğer bir listesi: Mes'ûdî, *Mürûc*, V, 421).

'Alî'nin Fâtıma'dan 3 erkek ve 3 kız çocuğu oldu. Peygamber torunları olan bu çocuklar şunlardır: el-Hasen, el-Hüseyn, Muhassein; Zeyneb, Rukayye, Ümmü Külsûm. 'Alî Evlâdı, Hâşimîler ve Peygamber'in kız tarafından nesli Hasen ve Hüseyin'den yürümüştür. Bu iki kardeşe birden "Haseneyn = İki Hasan" denir. Muhassein (bâzi kaynaklarda: Muhsin) 627'de doğmuş, küçükken ölmüştür. 'Alî=Fâtıma izdivâcından doğan kızlar ise -doğum sırasıyle- şöyledir:

Zeyneb (Kübrâ) (Medîne, 629 - Medîne, 682 = 53) = 'Abd'Ullaah b.Câ'fer-i Tayyâr (616-703 = 87), amca-oğludur. Zevcinden 13 yaş küçüktür. Bu izdivaçtan 10.X.680'de Kerbelâ'da şehîd olan 'Awn ve Muhammed'den başka el-'Abbâs ve Ümmü Külsûm doğmuştur. Diğer kızkardeşleri gibi, Zeyneb'in de nesli bir müddet sonra kesilmiş, devâm etmemiştir. Bizzât Zeyneb, Kerbelâ'da bulundu ve Şâm'a sevk edildi, sonra Medîne'ye döndü.

Rukayye(Medîne, 631): Küçükken öldü, evlenmedi. Medîne'ye gömüldü.

Ümmü Külşûm(Kübrâ)(Medîne, V.632 - Medîne, 657'den sonra) = Hazret-i 'Ömer. 639'da 7 yaşında nikâhlandı ve bir müddet evlilik sûrî kaldı. İzdîvâcî 5 yıl devâm etti, 12 yaşında dul kaldı. Ertesi yıl 645'te Ümmü Külşûm yeniden evlendi: = Muhammed b.Câ'fer-i Tayyâr ki, amca-oğludur. Hazret-i 'Ömer'den Zeyd ve Rukayye'yi, ikinci zevcinden de Cârîye adlı kızı doğurdu.

Hazret-i 'Alî'nin yukarıda işâret edilenler dışında, aşağıda sayılacak bütün çocukları, 632'de Fâtma'nın vefâtından sonra çeşitli annelerden doğmuşlardır:

Bunların en mühimmi "İbnü'l-Hanefiyye" neseb'iyle meşhur Muhammed'dir (Medîne, 637 - Medîne, 700 = 63). Ağabeyleri Hasen ve Hüseyin derecesinde siyâsî rol oynamış ve -Peygamber torunu olmamasına rağmen-saygı görmüş, tarafdâr toplamıştır. Zevceleri: =Berre, =Cemâl, =Misra'a. 680-691 arasında iki ağabeyinin ölümü üzerine 11 yıl Irak ve İran'da halife kabûl edilen Muhammed İbnî'l-Hanefiyye'nin oğulları: Câfer, İbrâhîm, Hamza, el-Kaasim, 'Awn, 'Alî(oğlu el-Hasen oğlu 'Alî oğlu el-Hasen), el-Hasen (ölm. 714-720 arası, fakıyh), Ebû-Hâşim 'Abdullaah. Bu sonuncusu babasının vefâu üzerine 700 yılında Şî'îler'in lideri oldu ve onlar tarafından 717'de ölümüne kadar halife tanındı. Yaşlıca öldü. Hâricîler de kendisini İslâm'ın başı olarak kabûl ediyorlardı. Şam'da Halife Süleymân'ı ziyâretten Medîne'ye dönerken yolda sütle zehirlendiğini anladı. Müddeîsi olduğu hilâfeti 'Alî b.'Abd'İllaah b.el-'Abbâs'a vasiyyet etti. Bu sûretle Hâşimî âilesinin riyâseti, 'Alî Evlâdı'ndan 'Abbâsîler'e geçti. Lû'î güneyinde Humeyme'de vefât etti. Zevceleri Reyta ve Fâtme, kızları Lübâbe, Reyta(= Zeyd b.'Alî Zeynî'l-Â'bidîn, b.bk.), oğulları Hâşim, 'Ubeyd'Ullaah, 'Alî, Tâlib, 'Awn, Muhammed'dir.

Hazret-i 'Alî'nin diğer bir oğlu 635'te doğan 'Ömer'dir. Zevcesi Esmâ, oğlu Muhammed(=Ümmü Hâşim, =Hadîce), bunun oğulları 'Ubeyd'Ullaah, 'Abdullaah, 'Ömer, Câ'fer'dir. Torunlarından 'Abdü'r-Rahmân, 822'de Yemen'de Âkk'den Bağdâd'a gelmiştir.

Hazret-i 'Alî'nin diğer bir oğlu el-'Abbâs, 10.X.680'de Kerbelâ'da şehîd edilmiş, Kerbelâ'daki müstakîl türbesine gömülmüştür. Zevcesi Lübâbe, oğulları 'Ubeyd'Ullaah ve el-Hasen'dir.

Hazret-i 'Alî'nin Zeyneb(Şugrâ) adlı diğer kızı da evlenmiştir. Bunlar dışında 'Alî'nin aşağıda sayılan- çocuklarının çocukları olmamıştır:

Kızlar: Remle(Kübrâ), Remle(Şugrâ), Ümmü Külşûm(Şugrâ), Ümmü Hânî, Meymûne, Fâtme, Umâme, Hadîce, Ümmü'l-Kirâm, Ümmü Seleme, Ümmü Câ'fer, Cümâne, Nefîse, Rukayye (Şugrâ), Ümmü'l-Hasen.

Oğulları: 'Abdullaah, 'Uşmân(Ekber), Câ'fer (Ekber), Ebû-Bekr, Muhammed (Ewsat)(bu 5'i,Hazret-i 'Alî'nin Kerbelâ'da şehîd edilen 7 oğlundan 5'idir,diğerleri Hazret-i Hüseyin ile el-'Abbâs'tır), 'Abdü'r-Rahmân, 'Ubeyd'Ullaah, Yahyâ, 'Awn, Câ'fer(Aşgar), el-'Abbâs(Aşgar), 'Uşmân(Aşgar), Muhammed (Aşgar), 'Umer (Aşgar).

Hasan I.

el-Haseni'l-Müctebâ, es-Sibt (Medîne, 1.III.625 - Medîne, 18.III. 670 = 45, 0, 18). Halife: 27.I.661 - VII.661 = 0, 6, 2. İmâm ve Hâşimîler'in reîsi: 27.I.661-18.III.670 = 9, 1, 22.

Dedesi Peygamber'in ve annesi Fâtıma'nın ardarda ölümlerinde 7 yaşını henüz geçmişti. Babasının şehâdeti üzerinde Suriye, Mısır, Filistin dışında bütün İslâm ülkelerinde halife tanındı. Başkenti Kûfe idi. 6 ay sonra Mu'âviye lehine hilâfetten ferâgat edip 656-661 arasında oturduğu Kûfe'yi bıraktı, Medîne'ye döndü. 10 yıl geçmeden Medîne'de -Mu'âviye tarafından elde edilen- zevcesi Câ'de eliyle zehirlendi. Sonradan halife olan Merwân, Hücre-i Sa'âdet'e dedesi Peygamber'in yanına defnine izin vermedi. el-Bakî'a gömüldü. Namâzını Medîne vâlisi Emewî'ler'den Sa'id b.'Aşıyy kıldırdı. Gençliğinde 647 İfrîkîye ve 651 Taberistân seferlerine katılmıştı. Dedesi Peygamber'e vechen benziyordu. 100 kadar kadınla evlenip çoğunu boşadı. Vefâtında 15 oğlu ve 8 kızı hayatta idi. Zevceleri: = Câ'de (el-Eş'âş Kindî ile Ebû-Bekr'in kızkardeşi Ümmü Ferwe'nin kızı). = Ümmü İshâq b. Talha b. 'Ubeydillâh (dul kalınca el-Hüs. ile evlendi) = Ümmü Beşîr. = Hawle = Bint Menzûr b. Zebbân Fezârî (Gatafân).

Hüseyn

el-Hüseyni's-Sibt'ş-Şehîd, Ebû-'Abd'Ullaah (Medîne, 10.I.626-Kerbela, 10.X.680 = 10 muharrem 61 cum'a = 54, 9, 1). 3. İmâm ve Hâşimîler'in reîsi: 18.III.670 - 10.X.680 = 10, 6, 23.

Ağabeyi ile yaş farkı 10 ay, 10 gündür (erken doğum olabilir). Ağabeyi ile 647 İfrîkîye ve 651 Taberistân seferlerine katıldı. 661 temmûzunda -5 yıldan beri oturdukları- Kûfe'den çıkıp ağabeyi ile Medîne'ye döndü.

Mu'âviye'nin oğlu Yezîd'i veliahd ilân etmesine îtirâz edenler: Hazret-i Hüseyn, Hazret-i 'Ömer'in oğlu 'Abdullaah, 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr, Hazret-i Ebû-Bekr'in oğlu 'Abdû-r-Rahmân, Hazret-i 'Abbâs'ın oğlu 'Abdullaah. Mu'âviye, meşru 6. halife tanınmıştı. Fakat onun ölümünde Şâm'da oğlu Yezîd'in halife ilânı, umûmî tasvibe mazhar olmadı. Kûfe, halife olarak Hüseyn'i dâvet etti. Bunun üzerine Hüseyn, âilesiyle yola çıktı. Fakat Kûfe'ye giremedi. Kerbelâ'da şehîd edildi ki, Emewîler devrindeki olaylar hulâsa edilirken görülecektir.

Hüseyn'in zevceleri: = Â'tike b. Zeyd b. Amr: 'Abd'Ullaah b. Ebî-Bekr, 'Umer b. el-Hatîb, ez-Zübeyr İbni'l-'Awwâm'dan 3 def'a dul kaldıktan sonra 657'de Hüseyn ile evlendi. = Bîbî Şehr-Bânû b. Yezdicird III (Arabca adı: Selâme): 'Alî Zeyni'l-Â'bidin annesidir. Son Sâsânî şehensâhının kızı. Rey'deki türbesinde gömülmüştür. 681'de kul kalınca Serîd ile evlendi. = Rebe' b. İmri'l-Kays b. Adıyy b. Ews: bu da Â'tike gibi şâiredir Sükeyne ve Fâtıma'nın annesidir. = Ümmü İshâq (ağabeyi el-Hasan'dan dul). = Sülâfe.

'Abbâsîler de 'Alî Ewlâdî gibi Hâşimîler'den olmakla berâber, 'Alî Ewlâdî'nin hânedan rengi yeşil, 'Abbâsîler'inki ise siyah'tır.

Hasen ve Hüseyin'in nesillerine geçmeden önce, İlk 4 Halife devrindeki karakteristik olayları nakledeceğiz.

İlk 4 Halife Devrindeki Karakteristik Olaylar (8.VI.632-27.I.661)

Hicret'in 12. Yılı (18.III.633-6.III.634)

Mayıs-Hazîran 633'te Hâlid, İrân'a tâbî Arab emâreti Hîre'yi fethetti. 634 başında Hâlid b.Sa'îd b.Â'ss, Bizans'a karşı uc beyliğine getirildi. 633 ocağında Hâlid b.Sa'îd, ordusu ile Medîne'den çıktı. Yemâme seferini yaptı (20.000 Benî-Hanîfe maktûl, 2.000 şehid; şehidler: 360 muhâcir, 360 enşâr, gerisi tâbî'in; şehidler arasında: Hazret-i Ömer'in ağabeyi Zeyd, Hazret-i Zübeyr'in kardeşi Sâib ve Ebû-Huzeyfe b.'Utbe. Sonra Muhâcir b.Ümeyye, Yemen'e sefer yaptı. Bütün Arabistan yeniden itâat altına alındı ve Peygamber'in vefâtından sonra zuhûr eden fetret giderildi.

Hicret'in 13. Yılı (7.III.634 - 24.II.635)

Ebû-Bekr'in vefât ettiği, 'Ömer'in 2. halife olduğu yıldır. Ebû-'Ubeyde b.Mes'ûd-i Şakafî, Hâlid'in yerine Sâsânî İrân üzerine başkumandan oldu. Köprü muhârebesi'nde, hortumunu kestiği büyük beyaz filin ayakları altında şehid düştü. Kardeşi Hakem ve bunun oğlu Cübeyr, ve Salt b.Kays da şehid oldu (şehid sayısı 4.000). Bir müddet sonra, Müsennâ'nın kardeşi Mes'ûd b.el-Hâriş de şehid düştü. Ebû-'Ubeyde'nin yerine Sâ'd b.Ebî-Wakkaş başkumandan oldu. Bu sırada Hîre üzerinde serdâr olan Müsennâ da şehid düştü. Yerine kardeşi Mühennâ geçip ağabeyinin dul zevcesi Selâ ile evlendi. Bizans'a karşı Ebû-'Ubeyde İbni'l-Cerrâh başkumandanlığa getirildi.

Hicret'in 14. Yılı (25.II.635 - 13.II.636)

Yılın başlarında Ebû-'Ubeyde; muâvini Hâlid b.Welîd ile Şâm'ı fethetti. Şâm'a Yezîd b.Ebî-Süfyan, Ürdün'e Şürahbil, Filistîn'e 'Amr İbni'l-Â'ss kumandan, vâlî ve muhâfız tâyin edildiler. Yezîd'in kardeşi ve muâvini Mu'âwiye Lübnân'ı (Beyrut, Sayda vs.) fethetti.— İrân cebhesinde ise Kaadisiyye'de Sâsânî ordusu ezildi. Sâ'd b.Ebî-Wakkaş'ın ordusu 44.000(8.500'ü şehid), Sadrâzam Rüstem'in İrân ordusu ise 120.000 kişi idi. Düşmanın tamâma yakını imhâ edildi.— 'Utbe b.Gazwân, Basra şehrini kurdu.

Hicret'in 15. Yılı (14.II.636 - 1.II.637)

Ebû-'Ubeyde'nin Bizans'tan fetihleri devâm etti: Lâzıkıyye, Haleb, Antakya vs. Muâvini Hâlid, Kuzey Suriye Bizans eyâleti merkezi Kınnesrîn'i aldı, sonra Mar'aş'ı fetihetti. 'Amr İbni'l-Â's ise Gazze, Nâblus, Yâfa vs.'yi aldı. Kudüs'ü muhâsaraya başladı. Hazret-i 'Ömer, Kudüs'ü bizzât teslim almak için yerine Medîne'de 'Alî'yi nâib bırakarak Kudüs'e geldi. Şehri teslim aldı. Şahrat'Ullaah'ı kendi eliyle süpürüp yıkadı ve Mescid-i 'Ömer'in inşâsını emretti. — İrân cebhesinde Sâ'd, Bâbil'i aldı.

Hicret'in 16. Yılı (2.II.637 - 22.I.638)

Sâ'd'in İrân cebhesinde fütûhâtı devâm etti. Yılın başında imparatorluk taht şehri Medâin'i, sonra Mûsul ve Ninova'yı aldı. Celûlâ meydan muhârebesinde Sâsânî ordusunu tekrar imhâ etti. — 'Ömer, 'Alî ile müşâvere ederek, muharrem'den başlamak üzere Hicrî takvîmi resmen îlân etti.

Hicret'in 17. Yılı (23.I.638 - 11.I.639)

Kûfe ve Basra şehirleri kuruldu. Kûfe'nin yerini Selmân-ı Fârisî seçti. Ebû-Heyyân b.Mâlik Kûfe'yi, Â'sım b.Delf de Basra'yı iskâna me'mûr edildiler. 'Ömer, Suriye hudûdundan Medîne'ye döndü. Anadolu'da savaş İyâd b.Ganm'in başkumandanlığında devâm etti. 'Abdullaah b.'Utbe Nuşaybin'i, Süheyl ise Rakka'yı aldılar. 'Utbe b.Gazwân, ilk Basra vâlisi oldu. Yılın sonunda ölmesi üzerine yerine Muğîre b.Şû'be, yılın son günlerinde de onun yerine Ebû-Mûse'l-Eş'arî getirildiler. Şüster fethedildi. Bu sûretle Irak'tan sonra Hûzistân'ın fethi başladı.

Hicret'in 18. Yılı (12.I.639 - 1.I.640)

Şâm vâlisi Yezîd b.Ebî-Süfyân'ın ölümü üzerine yerine kardeşi Mu'âviye getirildi. Bizans'a karşı başkumandan olan Ebû-'Ubeyde hastalanıp Medîne'ye döndü. 'Ömer tekrar Suriye'ye gelip 639 kasımında Medîne'ye avdet etti.

Hicret'in 19. Yılı (2.I.640 - 20.XII.640)

'Amr, Mısır seferinde başladı. el-'Arîş'i alarak (1.XII.640) Sinâ yarımadasını ele geçirdi. 4.000 atlı ile Süveyş berzahına geldi (bu sırada merkezi İskenderiyye olan Bizans'ın Mısır eyâletinin nüfusu 6 milyonun üzerinde idi).

Hicret'in 20. Yılı (21.XII.640 - 9.XII.641)

'Amr, Mısır'da Füsât(Eski-Kaahire) şehrini kurdu ve ordu-gâhını burada te'sîs etti. Az sonra ez-Zübeyr İbnî'l-'Awwâm, 12.000 askerle onu takviyeye geldi. Mısır'daki Müslüman ordusunun kuvvesi 26.000'e yükseldi (başkumandan 'Amr, müşâviri Zübeyr). 'Ömer'in oğlu 'Abdullah da Mısır'a geldi. Iskenderiyye fethedildi.— El-Cezîre fâtihi İyâd b.Ganm, vefât etti.

Hicret'in 21. Yılı (10.XII.641 - 29.XI.642)

Nihâwend meydan muhârebesinde İran ordusu 100.000 ölü vererek bozuldu. Basra vâlisi Ebü'l-Müse'l-Eş'arî, İsfahân'ı fethetti.

Hicret'in 22. Yılı (30.XI.642 - 18.XI.643)

'Amr, Bizans'tan Trâblusgarb'i de aldı. Bu sûretle Mısır'dan sonra Libya da İslâm devletine geçti.— İran cebhesinde Hemedân, Kazwîn, Zencân, Rey, Âzerbâyçân, Merw, Belh, Nişâpûr dâhil Horâsân fethedildi. İran'da fethedilmiyen çok az bölge kaldı.

Hicret'in 23. Yılı (19.XI.643 - 6.XI.644)

Ebü'l-Müse'l-Eş'arî Şîrâz'ı (Fârs), Selh b.'Adiyy ise Kirmân, Mekkân, ve Siccistân'ın fethetti. Bu sûretle Hazar denizi güneyi hâric İran'ın tamâmı alınmış oldu.— Hicret'in 23. yılının bitmesine 4 gün kala(3.XI.644) Hazret-i 'Ömer öldü. Yerine 'Osmân, 3. halife oldu.

Hicret'in 24. Yılı'nda(7.XI.644-27.X.645)

Mühim bir olay geçmedi.

Hicret'in 25. Yılı(28.X.645-16.X.646)

'Abd'Ullaah b.Sâ'd b.Ebî-Serh, 10.000 askerle Tûnus'a sefer yaptı.

Hicret'in 26. Yılı(17.X.646-6.X.647)

'Abd'Ullaah b.Sâ'd b.Ebî-Serh, 'Amr'ın yerine Mısır vâlisi oldu. Bu zât, yanına Bingaazî vâlisi 'Ukbe b.Nâfi'i de alarak Tûnus'a ikinci seferini yaptı. Bu sefere 60.000 kişi katıldı. Orduda Hazret-i Hâsen, Hazret-i Hüseyin, 'Abd'Ullaah b.el-'Abbâs, 'Abd'Ullaah b.'Ömer, 'Abd'Ullaah b.'Amr İbnî'l-Â'ss, 'Abd'Ullaah İbnî'z-Zübeyr, 'Abd'Ullaah b. Câ'fer-i Tayyâr gibi çok ünlü şahsiyetler bulunuyordu. Bizans'ın İfrîkiye (Tûnus, Cezâyir, Fâs) umûmî vâlisi Circir'in 100.000 kişilik ordusunu 'Abd. İbnî'z-

Zübeyr'in tümeni bozdu ve umûmî vâli maktûl düştü. İbnü'z-Zübeyr, umûmî vâlinin kızı ile evlendi. İfrîkiye eyâletinin merkezi Subeytule fethedildi. İfkîkiye'ye Nâfî'b. 'Abd'İllaah b.'Abdi'l-Kays vâli tâyin edildi.

Hicret'in 27. Yılı'nda (7.X.647-24.IX.648)

Mühim bir olay geçmedi.

Hicret'in 28. Yılı (25.IX.648-13.IX.649)

Şâm(Suriye) vâlisi Mu'âwiye, 'Abd'Ullaah b.Kays'ı Kıbrıs'a gönderdi. Mısır'dan da vâlinin oğlu 'Abd'Ullaah b.Sâ'd donanma ile geldi. Ada, 7.000 altın yıllık cizyeye bağlandı. Bu Kıbrıs seferinde Ümmü Haram; zevci Ubâde b.Sâmit'le berâber bulundu. Larnaka'da hayvandan düşerek şehîd oldu. Oraya gömüldü. Bu Ümmü Haram (Türkçe: Hala Sultân), Enes b.Mâlik'in halası olup, Peygamber onun evinde misâfir kalmıştı.

Hicret'in 29. Yılı(14.IX.649 - 3.IX.650)

Ebü-Müse'l-Eş'arî Basra'dan alındı. Yerine 'Abd'Ullaah b.Â'mir getirildi.

Hicret'in 30. Yılı(4.IX.650 - 23.VIII.651)

Kûfe vâlisi Emewîler'den Sa'îd, Taberistân'a sefer yaptı.

Hicret'in 31. Yılı'nda (24.VIII.651 - 11.VIII.652)

Mühim bir olay geçmedi.

Hicret'in 32. Yılı(12.VIII.652 - 1.VIII.653)

Ermeniyye vâlisi 'Abd'r-Rahmân b.Rebî'a, Hazar Türkleri'ne Belencer meydan muhârebesinde yenilip şehid düştü. Yerine kardeşi Selmân geçti.- Şâm(Suriye) vâlisi Mu'âwiye, Boğaziçi'ne kadar Anadolu akını yaptı.

Hicret'in 33. Yılı'nda(2.VIII.653 - 21.VII.654)

Mühim bir olay geçmedi.

Hicret'in 34. Yılı(22.VII.654 - 10.VII.655)

Hazret-i 'Osman, İslâm devletinde iç tansiyonun artması üzerine, mensup bulunduğu Emevî hânedânının başlıca ferdlerini Medine'ye çağırarak istişâre etti (çağırtıkları:

Şâm vâlisî Mu'âwiye, Mısır vâlisî 'Abd'Ullaah b.Sâ'd, Basra vâlisî 'Abd'Ullaah b.Â'mir, Kûfe vâlisî Sa'îd b.'Aşyy, ayrıca Emevîler'in sâdık adamı 'Amr İbnî'l-Â'ss). Sonradan Kûfe'ye Ebû-Mûse'l-Eş'arî getirildi. Hac dolayısıyla Hazret-i Osmân, ikinci bir meclisi Mekke'de topladı. Basra vâlisî 'Abd'Ullaah b.Â'mir, Mısır vâlisî 'Abd'Ullaah b.Sâ'd, Şâm vâlisî Mu'âwiye, 'Amr İbnî'l-Â'ss, bu meclise katıldılar. Hac dönüşü Medîne'de 'Alî, Zübeyr ve Talha ile görüştü (hazîran 655). Fakat Emewî âilesinin sultasını kıramadığı için şikâyetlerin önü alınmadı.

Hicret'in 35.Yılı(11.VII.655 - 29.VI.656)

Halife Hazret-i 'Osmân'ın kâtibi(vezîri) Emevîler'den -sonradan halife olan- I. Merwân, halife adına sahte bir mektup yazdı. Mektup bulundu. Bunun üzerine ayaklanma oldu. Âsîler, Merwân'ın kendilerine teslimini istediler. İsteği reddeden Halife'nin sarayı muhâsara edildi. Vuruşmalarda Merwân ile Hazret-i Hasen yaralandılar. Halife Ebû-Bekr'in oğlu Muhammed, 'Osmân'ın odasına, Halife'yi öldürmek niyetiyle girdi. Fakat yüzyüze gelince utanarak odadan kaçtı. Bunun üzerine hepsi Mısırlı olmak üzere Gaafikî, Kuşayl, Sewdân b.Hamrân ve Kinâne b.Bişr, odaya girdiler. Zevcesi Nâile'nin parmaklarını kılıçla kesip onun müdâfaasını bertaraf ettikten sonra Hazret-i 'Osmân'ı şchîd ettiler. Sewdân adlı kaatîl öldürüldü, diğerleri kaçtı. Bu sûretle, halifeliğinin son 6 yılında, Halife'yi kötü te'sirine almış bulunan kuzeni Merwân'ı teslim etmeyişi ve bizzât cezâlandırmayışi yüzünden Hazret-i Osmân hayatını kaybettiği gibi, çok büyük bir tefrika hâsıl oldu.- Hazîran 656'da Selmân-ı Fârisî, Medîne'de çok yaşlı olarak öldü. Önce Mecûsî, sonra Hristiyan, 622'den sonra Medîne'ye gelip Müslüman olan bu İranlı sahâbe, Peygamber'in büyük sevgisini kazanmıştı.

Hicret'in 36. Yılı (30.VI.656 - 18.VI.657)

Halife Hazret-i 'Alî, 'Osmân b.Hanîfî Basra vâliliğine tâyin etti. Kendisi de Medîne'yi bırakıp Kûfe'ye gitti ve İslâm devletinin başşehri yaptı. 4.II.656'da Basra dışında CEMEL muhârebesi geçti. 'Alî'nin ordusu 20.000, muhâlif ordu 30.000 kişi idi. 'Aşere'den Talha ile Zübeyr bu muhârebeye öldüler. Müttefikleri olan Â'îşe, 'Alî'ye esir düştü; saygıyla Medîne'ye gönderildi. Â'îşe'nin zırhlı mahfilli devesi çevresinde yalnız Kureys'ten 40 kişi öldü.- 656 ağustosunda Kays b.Sâ'd b.'Ubâde, Mısır vâliliğine getirildi ise de az sonra yerine Muhammed b.Ebî-Bekr tâyin edildi.- Rakka ile Bâlis arasında ŞİFFÎN'de, Halife 'Alî ile onun hilâfetini tanımayan Şâm vâlisî Mu'âwiye arasında muhârebeler geçti. Bu yıl içinde iki ordu, Fırat kıyısında karşı karşıya gelip aylar boyunca kesik kesik muhârebe ettiler (bu kadar kuvvet Bizans'a sevk edilseydi, İstanbul alınabilirdi).

Hicret'in 37. Yılı (19.VI.657 - 8.VI.658)

Şıffîn muhârebeleri devâm etti. 'Alî ile Mu'âwiye arasındaki mes'ele, hakem'lere havâle edildi. Mu'âwiye'nin hakemi 'Amr İbnî'l-Â'ss, 'Alî'nin istemiyerek seçtiği hakemi ise Ebû-Mûse'l-Eş'arî idi. 31.VII.657'de iki hakem bir tahkîm-nâme kaleme aldılar.

Şıffin muhârebelerinde 'Alî tarafının kaybı 25.000 şehid, Mu'âwiye tarafının kaybı ise 45.000 ölü idi. Şehidlerin 26'sı Bedr gaazîsi idi(bu arada tâbî'n'den Weyse'l-Karânî). Bizans ve İran'a karşı yapılan savaşlarda asla bu kadar zâyîât olmamıştı. 658 şubatında iki hakem, hilâfet mes'elesi için tekrar bir araya geldiler. 400'er kişilik birliklerle Dûmetü'l-Cendel yakınlarında Ezruh'ta buluştular. 'Alî hey'etinin içinde amca-oğlu 'Abd'Ullaah b.el-Abbâs da vardı. Ebû-Mûsâ, oyuna gelip 'Alî'yi müşkil durumda bıraktı. Mu'âwiye kendisi rakıyb-halife ilân etti. Bu sûretle ortaya ilk defa iki halife çıkmış oldu.

Bu sırada HÂRİCİLER ortaya çıktı. Şıffin'de Mu'âwiye'ye tâviz verildiğini ileri süren 12.000 kişi, 'Alî'yi tanımaktan vaz geçti. Hilâfetin lüzûmu olmadığını iddia ettiler ve cumhûriyetle idâreye karar verdiler. Bu eski 'Alî taraftarları, Kûfe yakınlarında Harûre'de toplandı. Şît b.Rebî'i kumandan ve 'Abd'Ullaah b.Kewwâ'ı din işlerinin başı seçtiler. Hazret-i 'Alî, Mu'âwiye taraftarlarından başka, Hâricîler (Hawâric)'le uğraşmaya mecbur kaldı. 'Abd'Ullaah b.Weheb, Nehrewân'da 4.000 Hâricî'yi kılıçtan geçirdi; sâdece 7 kişi şehid oldu.

Hicret'in 38. Yılı (9.VI.658 - 28.V.659)

'Amr 6.000 askerle Mısır'a geldi. Eyâleti Mu'âwiye nâmına işgal etti. Hazret-i 'Alî'nin vâlisi olan Hazret-i Ebû-Bekr'in genç oğlu Muhammed'i öldürdü.

Hicret'in 39. Yılı (29.V.659 - 16.V.660)

Mu'âwiye'nin orduları, Irak akınları ile, bu ülkeyi tâcîze başladılar.- el-Hâris b.Mürretî'l-'Abdî, 2 yıl sürecek Sind seferine başladı.- Hassân b.Şâbit, Medîne'de fevkalâde yaşlı ve en büyük şâir olarak öldü.

Hicret'in 40. Yılı (17.V.660 - 6.V.661)

Mu'âwiye'nin kumandanı Bîsr b.Ertât, 3.000 kişi ile Medîne'yi işgal etti. 'Alî'nin Medîne muhâfızı Ebû-Eyyûbi'l-Enşârî (Eyüb-Sultân), şehri terk ederek Kûfe'ye geldi. Bundan sonra Bîsr, Yemen'e gitti. Yemen vâlisi ve Hazret-i 'Abbâs'ın oğlu 'Ubeyd'Ullaah'ı da kaçırdı. Yemen eyâleti de Hicâz gibi Mu'âwiye'nin eline geçti. 'Alî'nin kumandanı Cârîye b.Kudâme az sonra 2.000 askerle Yemen ve Hicâz'ı geri aldı. 'Alî ve Mu'âwiye arasında Suriye-Filistin-Mısır-İfrîkiye Mu'âwiye'de, Arabistan, Irak, İran 'Alî'de kalmak üzere mütâreke yapıldı.

Hâricîler ise, 'Alî, Mu'âwiye ve 'Amr'ın katline karar verdiler. Aynı gün içinde Kûfe, Şâm, Kaahire'de (Eski-Kaahire) bu sûikasdleri yapacak fedâîler seçildi. Kaahire'deki fedâî, 'Amr zannederek bir başkasını öldürdü. Fedâî idâm edildi. Şâm'daki sûikasdçi ise gene zehirli kılıçla Mu'âwiye'yi oyluğundan yaraladı. Fedâî idâm edildi. Mu'âwiye, çok mâhir bir hekim tarafından kurtarıldı. Kûfe'de 'Alî'ye sûikasde memur Mısırlı İbnü Mülcem ise, sabah namâzı için câmie giden Halife'yi zehirli kılıcıyla başından ağır şekilde yaraladı. Bu sûretle Hazret-i 'Alî, Mu'âwiye üzerine Suriye'ye sefer hazırlarken

şehîd edildi. Aynı gün Kûfe'de 40.000 kişi, büyük oğlu Hasan'e biat etti. İlk biati enşâr'dan Kays b.Sâ'd yapu. Sonra bütün Irak, İrân, Hicâz, Yemen, Hasan'e 5. halife olarak biat etti. Suriye, Filistin, Mısır ve İfrîkiye ise, Mu'âviye'yi halife tanımakta devâm etti.

Hicret'in 41. Yılı (7.V.661 - 25.IV.662)

Halife Hazret-i Hasan, 40.000 kişi ile Kûfe'den Mu'âviye üzerine sefere çıktı. Fakat ordusunda ihtilâf olduğunu gördü. Mu'âviye ile şartları üzerine anlaştı. Kardeşi Hüseyin ve amca-oğlu 'Abd'Ullaah b.Câ'fer'in iurazlarına rağmen, Mu'âviye lehine hilâfetten ferâgat ettiğini ilân etti. Kûfe'den bütün Ewlâd-ı 'Alî ile Medîne'ye çekildi. Mu'âviye, bizzât Kûfe'ye gelip biat aldı. 'Aşere'den Sâ'd b.Ebî-Wakkaas'ın da Mu'âviye'ye biatı ile hilâfet birliği yeniden kuruldu. Hazret-i Hasan, Kûfe'den, halkın gözyaşları ile uğurlanmışu. Niçin ferâgat ettiğini soranlara "dünyâdan tiksindim ve Kûfeliler'le hiç bir şey yapılamayacağını anladım" dedi.- 'Ukbe b.Nâfi', Tûnus'u fethetti.- Büyük şâir Lebîd, çok yaşlı olarak Kûfe'de öldü.- Hulefây Râşidîn devri sona ererek Emewî saltanatı (661-750) başladı.

Hâşimîler'in Hâsenî'l-Müctebâ b.'Alî b.Ebî-Tâlib Şûbesi

Hazret-i Hasan(Hasan I) neslinden gelen erkeklere "şerîf" (çoğul: şürefâ), kadınlara "şerîfe" (çoğul: şerîfât) denir. Hâsenî Şerîfler, Hüseyinî Seyyidler ve Abbâsîler'le berâber Hâşimî hânedânını teşkil ederler. Hâşimîler'in diğer dalları devâm etmemiş; az çok devâm edenler evvelki bahislerimizde görülmüştür. Hâşim b.'Abdi Menâf b.Kuşayy'dan inen bütün Kureyşliler, Hâşimî'dir. Hâşim, Peygamber'in dedesinin babasıdır. Onun bütün soyu, Hâşimî hânedânını teşkil etmiş ve bu hânedandan Peygamber çıktığı için, diğer Kureyşliler'e efdal tutulmuştur.

Hazret-i Hasan'ın kızları: Hadîce (Kâzimeyn'de medfun), Ümmü'l-Hasen, Ümmü 'Abd'İllaah. Hazret-i Hasan'ın oğulları: el-Hâsenî'l-Müsenâ (Hasan II), Zeyd, İshâq, Beşîr, el-Hüseyinî'l-Eşrem, 'Umer, Talha, 'Alî(oğlu el-Hüseyin 11.VI.786'da Fahh/ Mekke'de öldürüldü), Ebû-Bekr, el-Kaasim(bu ikisi 10.10.680'de Kerbelâ'da şehîd edildi. Hazret-i Hasan'ın nesli bu oğullarından Hasan ve Zeyd dallarıyla devâm etmiştir. Önce Zeyd, sonra Hasan II dallarının göreceğiz.

Hazret-i Hasan'ın kızları: Hadîce, Fâtıma, Ümmü Hayr, Ümmü Abdîrahmân. Ümmü Seleme, Ümmü'l-Hasen, Ümmü Abdillâh(='Alî Zeynî'l-Â'bidîn b.Hüs.b.'Alî, amca-zâde). Hazret-i Hasan'ın Zeyd ve Hasan II adlı oğulları dışında oğullarından Muhammedü'l-Ekber, Muhammedü'l-Asgar, Câ'fer, Hamza, İsm., Yâ'qûb'un da nesli vardır.

Zeyd, Kaahire'de Sitti-Nefise'de medfundur. Lübâbe ile evlenmiştir. Nefise adlı kızı ile Muhammed, Yahyâ (bu da aynı yerde medfun), Hasan adlı oğulları olmuştur. Zeyd dalı, bu Hasan (IV)'dan yürümüştür. el-Hasan b.Zeyd, 767-772'de Medîne vâfisi olmuş, 772-777'de Bağdad'da habs edilmiş, 783b'de Medîne'de ölmüş, el-Hâcîre'ye gömülmüştür. Yahyâ'nın kızı Sitti Zeyneb de Sitti-Nefise'de medfundur. 783'de ölen Hazret-i Hasan (I)'ın torunu olan bu Hasan(IV)'ın çocukları:

Şerîfe Seyyide, Halife el-Manşûr ile evlenmiştir. es-Seyyide Nefise, İshâku'l-Mütemin b.Câ'fer-i Şâdık'la (Hüseyinî seyyidlerinden) evlenmiş, 824 ocağında Kaahire'de ölmüş, İmâm Şâfi'deki Sitti Nefise Câmî'ne gömülmüştür. Hasan (IV) nesli oğulları Muhammed, el-Kaasim, 'Alî ve İsmâ'il'den 4 dal hâlinde devâm etmiştir:

'Alî b.el-Hasan (IV)'in oğlu 'Abdullaah oğlu Ahmed oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu İ'sâ oğlu Muhammed oğlu el-Hüseyn oğlu Ebû'l-Feth en-Nâsırî'd-Deylemî (ölm. 1048).

Muhammed b.el-Hasan(IV)'in oğlu el-Kaasim oğlu Muhammed oğlu İ'sâ el-Kaasim oğlu Yûsuf oğlu Ahmed oğlu Ebû-'Abdullaah Muhammed oğlu 'Abdullaah, ve İ'sâ, bu sonuncunun oğlu Muhammed oğulları 'Ömer ve Ebû-Muhammed İse'l-Hakkârî Zıyâeddîn(ölm. 1189) oğlu Muhammed.

İsmâ'il b.el-Hasan(IV)'in oğlu Muhammed oğlu Zeyd'in oğulları TABERİSTÂN 'ALEWÎLERİ hânedânını kurmuştur, o bahse bk.(merkez: Sâriye). Bu dal Şii/Zeydî'dir. Taberistân 'Alewîleri'nin ikinci dalını, el-Kaasim, b.el-Hasan(IV)'in iki oğlundan şûbeler teşkil eder; bu şecere de ileride İRÂN bahsinin TABERİSTÂN 'ALEWÎLERİ kısmında verilecektir.

'Abd. el-Hasan (II)'i'l-Müsennâ b.el-Hasan (I)'i'l-Müctebâ b.'Alî b.Ebî-Tâlib: =Remle, =Hâbîbe, =Fâtıme b.Hazret-i Hüseyn (amca-kızı) ('Abdullaah'ın annesi), çocukları:

Ümmü Kûlşûm, Zeyneb (=Alî b.el-Has.III), Müleyke, Kuseyme, Fâtıme; Zeyd, Dâwûd, Câ'fer, Muhammed, el-Hasan, İbrâhîmü'l-Gamr, 'Abdullahi'l-Kâmil, el-Hüs., Yahyâ. Bu oğullardan olan nesli şöyledir:

Câ'fer oğlu el-Hasan oğlu Câ'fer oğlu Ebû-Ahmed Muhammed(ölm. Sâmerâ 866) oğlu Ahmed.

Dâwûd oğlu Süleymân oğlu Muhammed(ölm. Medâin 816): SÜLEYMÂNÎLER' in ceddidir (Hicâz ve Yemen'de, oraya bk.)

Muhammedî'l-'Ulâ (M.ü'n-Nefsi'z-Zekiyye) oğulları: Ebû'z-Zifî'l-Has.(Mekke'de katli: 7.786), Kaasim (oğlu Ebû-Muhammed Yahyâ(Sitti-Nefise'de medfun) oğlu Muhammed) ve el-'Abbâs oğlu Yesîr oğlu Rabâh oğlu 'Atâ oğlu Yahyâ oğlu Câbir oğlu Şufyân oğlu 'Adnân oğlu Temmâm oğlu Hâlid oğlu Hûd oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammedü'l-Mehdî(XIV. asır).

el-Hasan (III)'i'l-Mügellesât = Fâtıme oğulları: Muhammed(kızı Ümmü Seleme) ve 'Alî'l-'Abîd (Â'bid, el-Hayr, el-Agar) (ölm. 763a, =Zeyneb b.Haseni'l-Müsennâ). Bu sonuncunun oğulları: el-Hüseyn Şâhidî'l-Fahh veya Şâhibü'l-Fahh ve el-Mürtezâ sanıyla (hılâfet müddeisi, ölm. Fahh/Mekke'den 6 mil, 11.VI.786), Sül.(Mekke'de katli: 7.786) ve el-Haseni'l-Mekfûf (=Sükeyne) oğlu 'Abdullaah (=Meryem) oğulları Muhammed, 'Alî ve el-Hasan.

Fahh'da el-Hüs. Şâhibi Fahh, 300 tarafdâriyle hurûc etdi, 100'ü kılıçtan geçirildi. Kardeşi Sül. ile el-Has. b.Muh.'i'n-Nefsi'z-Zekiyye, az sonra Mekke'de yakalanıp öldürüldü. el-Hüs'in başı, önce Halife el-Hâdî'ye götürüldü, o, Bağdâd'dan Horâsân'a gönderdi. Fahh katliâmından kurtulan İdrîs ve Yahyâ kardeşler, Mağrib'e kaçıp İdrîsî devletini kurdular. el-Hüs., Mekke'yi almak için Fahh'a gelmişdi. Bu sırada Mekke'de el-'Abbâs b.Muh ve oğlu 'Ubeydullâh, Sül. b.el-Manşûr ve oğulları Muh.ve Mûsâ, Mûsâ

b. İ'sâ ve oğlu İsm. gibi 'Abbâsî prensleri bulunduğu için gerçekte el-Hüs.'in hurûcu ümîdsiz idi.

İbrâhîmü'l-Gamr b.el-Hasen II, (=Rebîha) ölm. Bağdâd, 762, şehid, oğulları: 'Alî, el-Hasen (oğlu 'Alî oğlu Ahmed) ve Muhammed. Bu sonuncunun oğlu İsmâ'îlü'd-Dîbâc(763'te Kûfe'de Halife Mansûr tarafından öldürüldü) = Emetü'l-Kerî. İsmâ'îl'in oğulları el-Hasenü't-Tâc ile İbrâhîm Tabâtabâ(=Hind)'dır. Tabâtabâ'nın 6 oğlu şunlardır: 1.) İsmâ'îl oğlu Muhammed oğlu Ebû'l-Kaasim Ahmed(902-1.XII.956) oğlu el-Kaasim.- 2.) Ebû-'Abd'Ullaah Muhammed İbni Tabâtabâ Seyyidi's-Sâdât (müddeî, 15.II.815'te Kûfe'de öldürüldü ve imâmeti Muh. b.Zeyd'e buraku) (şâir) oğlu 'Abd'Ullaah (çocuklarının nesli bir iki nesil sonra Kirmân ve Habeşistân'da söndü).- 3.) el-Hasen oğlu 'Alî oğlu Ahmed oğlu Ebû-Muhammed Ahmed(899-Kaahire, 10.IX.959) oğlu Muhammed.- 4.) Ebû-Muhammed 'Abd'Ullaah(Kaahire'de Sitti-Nefise'de medfun) oğlu Muhammed oğlu Ahmed Buğra (867'de Kaahire'de).- 5.) Ahmed oğlu Muhammed oğulları Ahmed (oğulları el-Hasen, 'Alî, 934'te İsfahân'da ölen Muhammed) ve 'Alî'l-Kaaim. Bu sonuncunun oğulları gene Muhammed ve el-Kaaimü'l-Mecdûr. Bu sonuncunun oğulları Nizâr, Hibet'Ullaah ve Ebû-Tâlib Muhammed. Bu sonuncunun oğulları Tâlib, el-Hüseyn, Ebû'l-Me'mer Yahyâ, bunun oğlu Me'mer.- 6.) el-Kaasimî'r-Ressî Ebû-Muhammed Tercemâni'd-Dîn(ölm. 860). Oğulları: Yahyâ, Mûsâ, Süleymân, İsmâ'îl, el-Hasen, el-Hüseyn (Yemen'e dönüşü 860, RESSÎLER hânedânının atası, YEMEN bahsinde Ressîler'e bk.) (W.Madelung, *Der Imâm al-Qâsim ibn İbrâhîm und die Glaubenslehre der Zaiditen*, Berlin 1965) ve Ebû-'Abd'Ullaah Muhammed. Bu sonuncunun oğulları: İbrâhîm (kızı Rukayye), Ebû-Muhammedi'l-Kaasimî'r-Reîs ve 'Abd'Ullaah. Bu sonuncunun oğlu 'Alî'l-İlyânî oğlu Kaasimü'l-Manşûr(Yemen'de saltanatı: 998-1003), bunun oğulları el-Hüseynî'l-Mehdî(Kâ'a/Yemen'de saltanatı: 1003-1013b, katl) ve Câ'fer(Şan'a'da saltanatı: 1022-1031) oğlu Muhammedü'l-Hedcâf.- Ebû-Muhammedi'l-Kaasimî'r-Reîs'in oğulları: Muhammed, Ahmed (oğlu İsmâ'îl Ebi'l-Berekât oğulları Berekât ve Ahmed, sonuncunun oğlu el-Kaasim oğlu 'Abdullaah kızı Mâlike = Halife Mütewekkil) ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğulları: Mûsâ (oğlu Müfric oğlu 'Abdullaah oğlu 'Alî oğlu Ramazân oğlu Muhammed oğlu Tâcî'd-Dîn Ebi'l-Hasen 'Alî (1281'de Bağdad'da öldürüldü) oğulları el-Hasan ve Muhammed Ebû-Câ'fer Safiyyi'd-Dîn İbni't-Tîqqa, (1263-1340, *el-Fahrî* müellifi, oğlu Câ'fer) ve Yahyâ. Bu Yahyâ'nın oğlu el-Hüseyn oğlu Ebû'l-Berekât oğulları Berekât ve el-Hüseyn, bunun oğlu el-Hasen oğlu 'Alî oğlu Füleite oğlu el-Hüseyn oğlu Câ'fer oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu 'Alî oğlu Şalâh oğlu el-Mehdî oğlu 'Alî oğlu İbrâhîm oğlu 'Alî'l-Alîm. Bunun oğulları: Muhammed Bedrüddîn (ölm. 1623) (oğlu Şalâh oğlu Ahmed) ve İbrâhîm Şarîmüddîn (ölm. 1603). Bu sonuncunun oğulları: Şerefüddîn (ölm. 1664a), Şemsüddîn (ölm. 1644), Muhammed, Şalâh, Ahmedü'l-'Abd ve el-Hüseyn (oğlu Ahmed).

'Abd'Ullahî'l-Kâmil (Medîne, 689 - Bağdâd, 762 = 73) (*), Medîne'de hilâfet müddeîsi: 757-762. Öldürülmüştür. Ewlâd-ı 'Alî'nin reîsi idi. =Â'tike, =Hind b.Ebî-

(*) Oğlu Mûsâ, diğer 3 oğlu, yeğenleri, bu arada İsmâ'îl b.İbrâhîm ve 'Alî 'Abid b.el-Hasen, cem'an 11 Hasenî şerîfinin Medîne'de 'Abbâsîler'ce tevkîfî: Aralık 761.

'Ubeyde (İbr. ve Nefsü'z-Zekiyye'nin annesi) (şâire, 'Abd. b.'Abdî'l-Melik Emewî'den boşanmış), =Karîne, =el-Mehz. Oğulları: 1.) Câ'fer: Tûnus'ta SÛS ŞERİFLERİ'nin atasıdır (o bahse bk.).- 2.) Yahyâ: 11.VI.786'da Mekke'den Deylem'e kaçtı. Orada hilâfet müddeisi oldu (792). 793'te Horasan vâlisi iken tevkîf edilip ölünceye kadar hapişte kaldı.- 3.) İ'sâ.- 4.) İbrâhîmü'l-Mehd (716-Kûfe, 14.2.763): Bu da öldürüldü. 23.XII.762'de ağabeyi Nefsü'z - Zekiyye adına Basra'yı zapt etti. =Ümâme, =Rukayye b.Muhammed b.'Umer b.Hazret-i 'Osmân. Oğulları: Yûsuf (oğlu İsmâîl, 865'te Mekke'de) ve el-Hasen (777'de Mekke'de) =Müleyke, bunun oğlu 'Abdullaah (II).- 5.) İdrîs I: 11.VI.786'da Mekke yakınlarında Fahh'ta Halife el-Mehdî, Hasenîler'in çoğunu öldürttü. Yalnız İdrîs kurtulup Fâs'a kaçabildi, kardeşi Süleymân'ı da yanına aldı. Diğer kardeşi Yahyâ da Deylem'e firâr etti. Fâs'ta IDRÎSÎLER ve HAMMÛDÎLER hânedanlarının atası oldu (bu bahislere bk.).- 6.) Süleymân: ağabeyi İdrîs ile berâber 786 (11 hazîran) Mekke'den Fâs'a kaçtı. 42 yıl ağabeyinin Tlemsen vâlisi oldu (786-828), bk. İdrîsîler.- 7.) Mûse'l-Cewn.- 8.) Muhammedü'l-Mehdî en-Nefsî'z-Zekiyye (ölm. Medîne, 6.XII. 762): Hicâz'da(Mekke ve Medîne) 762 ekiminde kendini halife ilân etti. Halife el-Manşûr tarafından öldürtüldü. Şöyle: Muhammedü'l-Mehdî, kardeşi İbrâhîm ile berâber el-Manşûr tahta çıkınca (754), Yemen-'Aden-Sind-Irak-Medîne-Yenbû' seyhâti ile uzun yıllar Hindistan'a kadar gidip Halife'den saklandılar. Sonra Medîne'ye gelip hilâfete hakk iddia ettiler.- 'Abd'Ullaahî'l-Kâmil'in nesli, Mûse'l-Cewn ve Muhammedü'l-Mehdî'den yürümüştür:

Muhammedü'l-Mehdî'nin oğulları: 'Alî(hilâfet müddeisi, el-Manşûr tarafından öldürüldü), el-Hasen Ebi'z- Zift (11.VI.786'da Mekke'de 'Abbâsîler'le vuruşurken öldü), el-Hüseyn, Tâhir, Ahmed, İbrâhîm, el-Kaasim (oğlu İsmâ'il oğlu Ahmed oğlu el-Hasen oğlu 'Alî oğlu Ebû-Bekr oğlu el-Hasen oğlu Ebû-'Arefe Muhammed) ve 'Abdullaahü'l-Eşter(Sind'e gitti). Bu sonuncunun oğlu Muhammed, onun oğlu el-Hasenî'l-Â'wer'in oğulları: Ahmed, 'Abdullaah ve Muhammedü'n-Nakıyb(oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğulları el-Hasen, 'Alî, Muhammed ve 'Abdullaah). 'Abdullah b. el-Hasenî'l-Â'wer'in oğulları: el-Kaasim, Ahmed ve 'Alî (oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu en-Nâsır).

Mûse'l-Cewn'nin oğulları: 'Alî (oğlu el-Hüseyn 786'da el-Fahh'ta şehîd edildi), İbrâhîm (Mekke'de saltanat süren BENÛ-UHAYDIR'in atası, o bahse bk.) ve 'Abd'Ullaahî's-Şâlih. Bu sonuncuna âit şecerenin fictif (düzme) olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat derc ediyoruz. Muhtemelen fictif şecere: 'Abd'Ullaahî's-Şâlih'in oğulları: Süleymân (oğlu Dâwûd), aş-Şâlih(oğulları İdrîs ve Emîn) ve Mûsa (II) (859'da Halife tarafından habsedildi).- Emîn İbni's-Şâlih'in oğlu Dâwûd oğlu Muhammed oğlu Yahyâ oğlu Muhammed oğlu 'Abdullaah oğlu Yahyâ oğlu Muhammedü'l-Wârid oğlu 'Anbe oğlu Ma'add oğlu 'Alî oğlu 'Anbe oğlu Mühenne oğlu 'Alî oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu Ahmed (XV.asır).- Mûsâ(II)'nın oğulları: Dâwûd(956'da Mekke'yi ele geçirdi), Ebû-Câ'fer, Muhammed (Mekke'de MÛSEWÎ ŞERİFLERİ'nin atası, o bahse bk.) ve Muhammedü's-Seyr. Bunun oğulları 'Abdullaah ve el-Hüseyn. Bu sonuncunun oğlu Ebû-Câ'fer Muhammed, 1201'de sünen HÂŞİMÎ ŞERİFLERİ (HEWÂŞİM)'nin atasıdır (o bahse bk.).

Hâşimîler'in el-Hüseyn b.'Alî b.Ebî-Tâlib Şûbesi

Hazret-i Hüseyin neslinden gelen erkeklere "seyyid" (çoğul: sâdât) ve kadınlara 'seyyide" (çoğul: seyyidât) denir. Şerîfler gibi Seyyidler'in sahîh şecereleri de 1000 yıllarına doğru söner. 11. asırdan übüâren yalnız bir kaç âile ve ismin 'Alewî='Alî Evlâdî'ndan olduğu sâbittir. Her hânedan, her âile, her kişi, ülkelerde büyük cemâatler, şerîf ve seyyid olduklarını iddia ederler. Bu iddia, zamânımıza kadar devâm eder. Hüseyin'den gelen Hâşimîler, ağabeyi Hasan'dan gelenlerden fazladır.

Hazret-i Hüseyin'in kızları: 1. Sükeyne(asıl adı: Âmine)(ölm. Medîne, 5.IV.735), Medîne'de medfun (Kaahire'deki makam'dır) = 1. Muşab İbni'z-Zübeyr(ölm.13.10.691), =2. 'Abdullaah b.'Usmân b.'Abdillaah b.'Hakîm b. Hizâm (1'in yeğeni, bundan oğlu: 'Usmân Kareyn), =3. el-Aşbag b.'Abdi'l-'Azîz b.'Merwân I.(ölm. 705, zifâf olmadı), = 4. Zeyd b. 'Umer b.'Usmân b.'Affân (ölm. 710 ?). Sükeyne, Kerbelâ Vak'ası'nda (680) bulunmuştur.- 2. Fâtıme. (med. Kâzımeyn) = 1. el-Hasen b.'Hazret-i Hasan(amca-oğlu, b.bk.), = 2. 'Abdullaah b.'Umer b.'Usmân b.'Affân. Fâtıme, Kerbelâ'da bulundu, Şâm'a sevk ve Medîne'yi iade edildi, 720'den sonra öldü.- 3. Hediyye.

Hazret-i Hüseyin'in oğulları: 1.) Ebû-Muhammed 'Alî Zeyni'l-Â'bidîni's-Seccâd "'Aliyyü'l-Ewâl" (Ortanca 'Alî) (Kûfe, 658 (veyâ 655) - Medîne, 713 = 55): Dedesi 'Alî, amcası Hasan ve babası Hüseyin'den sonra -Şîler'e göre- IV. İmâm: 10.10.680 - 713 = 33. Kerbelâ'da bulundu, fakat hasta ve genç olduğu için katliâmıdan kurtuldu. Medîne'de gömülüdür (Kaahire'deki Sitti-Nefise Câmii'ndeki makam türbesidir). = Heydân, =Ümmü 'Abdullaah. Hüseyin hânedânı bu zâtıtan yürümüştür. Anne tarafından dedesi, son Sâsânî şehensâhı III. Yezdicird'dir. Hazret-i Hüseyin'in büyük oğlu değildir (yaş sıralaması yapmak mümkün değildir).- 2.) 'Aliyyü'l-Ekber(Büyük 'Alî) (ölm.Kerbelâ, 10.10.680): Kerbelâ'da şehid edilmiş, oraya babasının yanına gömülmüştür.- 3.) 'Aliyyü'l-Aşgar (Küçük 'Alî) (ölm. 10.10.680): Kerbelâ'da küçük çocukken okla şehid edilmiş, babasının yanına gömülmüştür.- 4.) 'Abd'Ullaah(ölm. Kerbelâ, 10.10.680): Kezâ Kerbelâ şehidi.- 5.) Yahyâ: Kaahire'de Sitti-Nefise'de gömülü.- 6.) 'Umer: Kerbelâ'da bulunmuş, fakat küçük çocuk olduğu için hayâtına dokunulmamıştır.- 7.) Tâhir(oğlu Hüseyin oğlu Câ'fer oğlu Muhammed oğlu 'Alî'l-Habîci'z-Zencî, bu sonuncusunun ölm. 884a).- 8.) el-Hasen(Kûfe, 16.I.659 - Medîne, 694 = 35): Kerbelâ'da bulundu, 22 yaşında idi, hayâtına dokunulmadı. Oğulları: İsmâ'ilü'd-Dîbâc(Kaahire'de Sitti-Nefise'de gömülü), İbrâhîm(oğlu İsmâ'il oğlu Muhammed oğlu İ'sâ oğlu Muhammed kızı Fâtıme, bu sonuncusu da Sitti-Nefise Câmii'nde) ve 'Abd'ullaah(oğulları Sitti-Nefise'de gömülü İbrâhîm ve Mûsâ, bu sonuncunun oğlu 'Abd'ullaah oğlu Mûsâ oğlu 864'te Rey'de ölen İdrîs).

Hazret-i Hüseyin hânedânı, Muhammedü'l-Bâkır'ın annesinden yürüdü ki 'Abd.b.Hüs.b.'Alî kızı yânî amca-zâdedir.

'Alî Zeyni'l-Â'bidîn'in kızları: Ümmü Mûsâ, Hasene, Ümmü Hasan, Müleyke. Oğulları: 1.) Muhammedü'l-Bâkır, Ebû-Câ'fer (Medîne, 16.12.676 - Medîne, VI.731 = 54, 6) (ölümünü 736'ya kadar götüren rivâyetler vardır): V. İmâm: 713 - VI.731 = 18.

En büyük oğul. Muhaddis'tir. =Ümmü Hâkîm, = Ümmü Ferwe b. el-Kaasim b. Muhammed b.Ebî-Bekr b.Ebî-Kuhâfe. Çocukları daha aşağıda verilecektir.- 2.) 'Alî'l-Eftas: oğlu el-Hasen oğlu el-Hüseyni'l-Eftas (815a: Mekke vâlisi ve emîrî'l-hacc; katli: Mekke, 821); bunun oğulları: 'Alî ve Muhammed ki, ikisi de babalarıyla berâber öldürüldü.- 3.) 'Umerü'l-Eşref: =Ümmü İshâq, =Ümmü Mûsâ. Çocukları aşağıda verilecek.- 4.) Zeydüş-Şehîd (Medîne, 692 - Kûfe, 6.I.740 = 48): 739-40'ta Kûfe'de müddeî. Emewîler'le savaşırken okla öldü. Çocukları aşağıda verilecek. Bu Zeyd, Zeydî mezhebine adını vermiştir. Şîfîler'in en mütedili olan Zeydîler'e göre imâm, budur. Hâlen bu mezhebin reisleri, Yemen imamlarıdır. Şî'a-i Zeydiyye:

Ebû-Bekr ile 'Ömer'in hilâfetini kabûl edip 'Osmân'ı gaasıb sayarlar. Sünnî halîfelere itâati vâcib görürler. Sünnî'liğe en yakın Şîî mezhebidir.- 5.) 'Abd'Ullaah: kızları el-Aliyye ile Üleyye ve oğulları Muhammed ile İshâq'tır.- 6.) el-Hüseyni'l-Ekber.- 7.) el-Hüseyni'l-Aşgar: Oğlu 'Abd'Ullaah'il-'Aqîqî oğlu Câ'fer oğlu Muhammed oğlu 880e'den sonra ölen el-Hasan.- 8.) el-Hüseyni'l-Ekber.- 9.) el-Hüseyni'l-Aşgar: =Ümmü Hâlid. Çocukları aşağıda gösterilecektir.- 10.) Tâhir: Kâzımeyn'de medfun.- Şimdi 'Alî Zeyni'l-Â'bidîn'in oğullarının çocuklarını göreceğiz:

Zeydüş-Şehîd b.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn(692-740): =Reyta(Yahyâ'nın annesi), =Fülâne(Benî-Ferkad), =Fülâne b.Muhammed İbni'l-Hanefiyye Ezdî.- Oğulları: Muhammed(oğlu Muhammed, ölm. Kûfe, 816a), el-Hasen (ölm. 784), İdrîs, Muhammed, İbrâhîm, Yahyâ (716-VI.743=27, 740'ta Kûfe'den Horasan'a firâr etti, hilâfet müddeîsi, Horasan vâlisi ile vuruşurken okla şehîd oldu, kesik başı Cûzcân'da Arguva'dan Şam'a getirilip teşhîr edildi, vücûdu Cûzcân'da Enbâr'a gömüldü; oğlu el-Hüseyn'in oğlu Muhammed oğlu 'Alî, 783'de ölen İ'sâ (oğulları Hüseyn, Zeyd ve Ahmed(*); Hüseyn'in oğlu Muhammed oğlu 'Alî; Ahmed'in ise oğlu Muhammed oğlu 'Alî, bu sonuncusu 869-878'de Basra'da Zenc'lerin lideri) ve el-Hüseyn. Bu el-Hüseyn'in kızı Meymûne ve oğulları: Zeyd (oğlu 'Alî), 'Alî(oğlu Zeyd oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu 'Abdullaah oğlu 1049'da ölen Ebû'l-Kaasim 'Alî İbni's-Şebîh oğlu el-Kaasim) ve 830'dan sonra ölen Yahyâ. Bu Yahyâ'nın oğulları Hamze ile Muhammed'dir. Bu sonuncusunun oğlu 'Alî oğlu Muhammed oğlu el-Hasen oğlu Muhammed oğlu 884'a'te ölen Ebû-Muhammed Yahye'l-Aksâsî oğlu Muhammed. Hamza b.Yahyâ b.el-Hüseyn'in oğlu 'Alî oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu gene Muhammed oğlu İbrâhîm oğlu Ebû'l-Berekât ki 12. asırda yaşamıştır. - el-Hüseyn(i'l-Aşgar) b.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn'in kızı Hüseyme ve oğulları: 'Abdullaah, el-Hasen, İbrâhîm, Hâlid, 'Umer(oğlu Yahyâ), 'Ubey'Ullaah (I) ve 'Alî'l-Cezerî'dir. Bu sonuncunun oğlu Ahmedü'l-Hekaaînî oğlu 'Alî oğlu el-Hasen oğlu 'Alî oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu 'Abdullaah oğlu el-Hasen oğlu Câ'fer oğlu 1048b'de ölen 'Alî'l-Hâdî'l-Hekaaînî.- 'Ubeyd'Ullaah (I) b.el-Hüseyni'l-Aşgar'ın oğulları: Yahyâ, Hamza, Câ'fer, Muhammed ve 'Alî. Bu sonun-

(*) Ah b.İ'sâ : Kûfe, 22.11.773-Basra, 1.12.861 = 89, 0, 9, müddeî.- İ'sâ'nın zevcesi: Bintü'l-Has. b.Şâlih b.Hayyî'l-Kûfî Ebî-'Abd. (kardeşleri 'Alî ve Şâlih) (bu el-Has. 718 doğumludur).

cunun oğulları: 'Ubeyd'Ullaah (II) (oğlu Muḥammed oğlu gene Muḥammed oğlu Aḥmed oğlu el-Me'merr oğlu Muḥammed oğlu el-Me'mer oğlu 'Alî oğlu 1174'a'te ölen Aḥmed) ve İbrâhîm. Bu sonuncunun oğulları: el-Ḥasen, el-Ḥüseyn ve 'Alî. Bu sonuncunun oğlu el-Ḥasen ve bunun oğulları Muḥammed ve 'Alî'l-Ḥarrâz. Bu sonuncunun oğulları el-Ḥasen (oğlu Muḥammed) ve Ebû-Câ'fer Muḥammed. Bu sonuncunun oğulları da Câ'fer ve Ebû'l-Ḥasen Muḥammed (oğlu 12. asır başlarında ölen el-Ḥasen).

'Umerü'l-Eşref b.'Alî Zeynî'l-Â'bidîn'in kızları Ḥabbe ve Maḥabbe, oğulları: Mûsâ, İshâq, Câ'fer ve el-Ḥasen. Bu sonuncunun oğlu 'Alî'nin oğulları: 'Umer(oğlu el-Ḥasen oğlu Muḥammed oğlu 956'da ölen Câ'fer), el-Kaasim (kızı Seyyide = Nâşrî'l-Uṭrûş, amcasının torunu; oğulları el-Ḥasen, Muḥammed ve 834'te Horasan'da Tâlekaan şehrinde ısyân eden 'Alî) ve el-Ḥasenî'l-Uṭrûş. Bu sonuncunun oğulları: Muḥammed (oğlu Aḥmedü'l-Â'râbî oğlu Muḥammed oğlu el-Ḥasen oğlu Muḥammed oğlu 'Alî oğlu Ebû-Hâşim Muḥammed oğulları Hâşim ve el-Ḥüseyn, sonuncusunun oğlu 1034'te ölen Aḥmedü'l-Müstazhir) ve 'Alî(=Fülâne, Horasanlı). Bu sonuncusunun oğlu: Ebû-Muhammedî'l-Ḥasenî'n-Nâşrî'l-Uṭrûş(Medîne, 844 - Âmül, 1.917 = 74): şâir ve müellif, =Seyyide (babasının amca-kızı); Yemen'de Zeydî imâmı ve Taberistân hükümdârı (merkez Âmül: 12. 913-1.917=3,1) olarak: en-Nâşrî'l-Kebîr. Oğulları: el-Kaasim, Muḥammed(oğlu Ebû'l-Fazl Câ'ferî's-Şâir-f'İllaah 932'den sonra ölmüş, bir müddet Âmül'de hükümdâr olmuştur, oğlu: el-Fazl), Ebû'l-Kaasim Câ'fer(ölm. 924) (oğulları el-Kaasim ve 931'de öldürülen İsmâîl, bunun oğlu Ebû-'Alî Nâşr oğlu 'Alî), Ebû'l-Ḥüseyn Aḥmed(ölm. 924) (oğulları Ebû-'Alî l-Ḥüseyn (ve bunun oğlu 'Alî), Ebû-Muhammedî'l-Ḥasen (ve bunun oğlu Muḥammed), Ebû-Câ'fer Muḥammed (ve bunun oğulları Câ'fer ve 'Alî ki 924'ten sonra Taberistan'da ölmüştür) ve Ebû'l-Ḥasen 'Alî'l-Edîb(ölm. 916b) (bunun nesli bir alt paragraftadır). Nâşrî'l-Uṭrûş'un kızı Seyyide ise, gene Ḥasenî şeriflerinden el-Ḥasenî'd-Dâî ile evlenmiştir ki bu zât Taberistan'da saltanat (1.917-10.11.928 = 11, 10) sürmüştür.

Ebû'l-Ḥasen 'Alî'l-Edîb'in (ölm.916b) oğulları: Ebû-'Alî Muḥammed (874'ten sonra Bağdâd'da öldü) (oğlu 'Alî) ve el-Ḥasen. Bu sonuncunun oğlu el-Ḥüseyn oğlu Ebû-Aḥmed Câ'fer, bunun oğulları Aḥmed ve Ebû-'Abd'İllaahil-Ḥüseynî'n-Nâşr(ölm. 1079b), bu sonuncunun oğul 'Abd'Ullaahî'l-Ḥüseynî, bunun oğlu Zeyd, bunun da oğulları Aḥmed(oğlu Muḥammed oğlu 'Alî oğlu Muḥammed İsmâîl) ve Muḥammed. Bu sonuncunun oğlu el-Mürtezâ oğlu 'Abdû'l-Muṭṭalib oğlu el-Mürtezâ oğlu Muḥammed oğlu Muḥammed Nâşrüdîn(1287'den sonra Mûşul'da öldü).

V.) Muhammedü'l-Bâkır (V.İmâm)'ın kızları: Zeyneb ve Ümmü Seleme. Oğulları: İbrâhîm, 'Abdullaah, Ḥakîm, 'Alî, Muḥammed(oğlu İbrâhîm oğlu Muḥammed, bu sonuncusu Kaahire'de Sitti-Nefise Câmîi'nde) ve VI.) Ebû-'Abd'Ullaah Câ'ferî's-Şâdik(veyâ: Şâdiq) (Medîne, 23.V.699 - Medîne, 6.I.766 = 66, 7, 14) (VI. İmâm: VI.731

- 6.1.766 = 32, 4) (med. el-Bağî, Medîne) = 'Ubde (Hâmide) b.Nâzım ki daha çok "Ümmü Mûsâ" diye anılır (VII. İmâm'ın annesi) (*).

VI.) Câ'ferîs-Şâdık'ın (VI. İmâm) kızları: Ümmü Külşûm ve Fâtıme (bu sonuncusu Kaahire'de Sittî-Nefise Câmîi'nde). Aynı İmâm'ın oğulları: İsmâ'il (=Fâtıma, Hasenîler'den), 'Alî'l-'Azîz (nesli aşağıda verilecek), 'Abdullaah (ölm. 1.766), Muhammed(Cürcân'da medfun), İshâku'l-Mütemin(ölm.1.824, =Sitte Nefise b.el-Hasen IV), Ebû-Câ'fer Muhammedi'd-Dîbâci'l-Erkat(816'da Mekke'de müddeî; Halife el-Me'mûn'un maiyyetinde iken V.819'da Cürcân'da öldü; nesli aşağıda verilecek) ve VII.) Ebû-İbrâhîm Mûse'l-Kâzım(Ebwâ, 17.11.744-Bağdâd, 1.9.799 = 54, 9, 14) (VII. İmâm: 6.1.766 - 1.9.799 = 33, 7, 26) (**). Bağdâd'da Kâzımiyye'de torunu IX. İmâm ile berâber türbesinde gömülüdür. = Ümmü Scyyide (VIII. İmâm'ın annesi).

Muhammedü'd-Dîbâc (ölm.819) b.Câ'ferî's-Şâdık'ın oğulları: Câ'fer, el-Kaasim, İsmâ'il ve Ebû'l-Hüseyn 'Alî(ölm. Mekke, 816'dan sonra). Bunlardan el-Kaasim'in kızı Ümmü Külşûm (Kaahire'de Sittî-Nefise'de) ve oğulları da Ebû-Hâşim Dâwûd(oğlu Hâşim), 'Abdullaah (ölm. Kaahire 875, oğlu Meysere) ve Yahye's-Şebîb (ölm. 14.4.877)'dir.- İsmâ'il b. Muhammedi'd-Dîbâc'ın oğlu Muhammed oğlu İsmâ'il oğlu Muhammedü'l-Ârif oğlu Ahmed oğlu el-Hasen oğlu Ahmed oğlu el-Hasen oğlu el-Hasen oğlu el-Hüseyn oğlu Halef oğlu el-Hasen oğlu Muhammed oğlu Ebû-Muhammedî'l-Hasen oğlu Kadı Ebû'l-Mehâsin Muhammed'dir ki 14.12.1197'de ölmüştür.- Ebû'l-Hüseyn 'Alî b. Dîbâc'ın oğlu Ebû-'Abd'İlaahî'l-Hüseyn, onun oğulları 'Abdullaah ve Ebû'l-Hüseyn 'Alî, onun oğulları el-Hüseyn ve Ebû-Câ'fer Muhammed, bunun oğulları Câ'fer ve Ebû'l-Fazlî'l-Hüseyn, bunun oğulları el-Fazl ve Ebû-Câ'fer 'Azîz, bunun oğulları Câ'fer ve Ebû'l-Hüseyn Muhammed, bunun oğulları el-Hüseyn ve

(*) Nâdir Şâh Avşar'dan itibâren CÂ'FERİYYE mezhebi, bu İmâm'ın adını taşır. İmâmiyye ile İsmâ'iliyye yâni 12 ve 7 İmâmcılık Şîî mezheplerini birleştirmeyi güder. Fakat İsmâ'iliyye (Şî'a-i Seb'iyye = 7 İmâmcılık) mezhebinin kucaklıyamamış, bu müfrit Şîî mezhep gene dışarıda kalmıştır. Câ'feriyye, ancak Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye (12 İmâmcılık) yâni Safewîler'in mezhebinin yerine geçmiş, fakat ondan daha mütedil olmuştur. Bununla berâber İstanbul, yeni Câ'feriyye Şîîliği'ni de tanımamıştır.

(**) Mûse'l-Kâzım, Şî'a-I İSNÂ-'AŞERİYYE (=İMÂMİYYE)'ye göre 7. İmâm'dır.- Şî'a-I SEB'İYYE(=İSMÂİLİYYE)=BÂTİNİYYE'ye göre İmâm, Mûse'l-Kâzım'ın kardeşi İsmâ'il'dir ve bu müfrit Şîî mezhebi adını bu İsmâ'il'den alır. İsmâ'iliyye'de imâmlar, mektûm=gizli'dir, açıkça ilân edilmez.- Şîî Müslümanlar'ı üçe ayırmak mümkündür: mütedil Zeydiler ki yalnız Hazret-i 'Osmân'ı tanımaz, ilk iki halife'yi meşrû sayarlar ve Sünnî halife'ye itaati meşrû görürler. Mezhebin başı Yemen imâmıdır. Müfrit İsmâ'ilîler'in başı Ağa Han'dır. Bunlar ilk 3 halifeyi gaasib sayarlar. Gerek Zeydiler (Yemen nüfusunun yarısı), gerek İsmâ'ilîler (İslâm dünyasında dağınık) azınlıktır. Şîîler'in en büyük çoğunluğu Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye'dir. Şâh İsmâ'il'in tedvîn ettiği bu mezhepte ilk 3 halife gaasibtur ve onlara küfr etmek sevaptır. Nâdir Şâh Avşar, Sünnîler'le yakınlaşmak için "Câ'feriyye" denen mezhebi, İsnâ-'Aşeriyye'nin yerine geçirmiştir. Câ'feriyye'de de ilk üç halife Hazret-i 'Alî'nin hukukunu ihlâl ettikleri için meşrû değildir, fakat kendilerine küfr etmek câiz değildir, zirâ Peygamber'in aşâb'ıdır. Bu Şîî mezhebinin başı, İrân şâhidir.

Ebû-'Alî Ahmed, bunun oğulları 'Alî ve Ebû-Ahmedi'l-Hüseyn, bunun oğulları Ahmed ve Ebû-Hüseyni'l-Muhammed, bunun oğlu Ebû-Muhammedi'l-Hüseyn, bunun oğulları Muhammed ve 1217'de ölen Ebû-Tâlib İsmâ'il 'Azîzü'd-Dîn, bunun oğlu da Tâlib'dir.

İsmâ'il b.Câferi ş.Şâdık, babasının hayâtında (766'dan önce) ölen büyük oğuldur. Oğulları 'Alî ve Muhammedü't-Tâm'dır. 'Alî'nin oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu el-Hüseyn, bunun oğulları Muhammed ve el-Hasen, bu sonuncunun oğlu 'Alî ve bunun da oğlu 10. asır sonlarında ölen el-Hüseyn'dir. Muhammedü't-Tâmî'l-Mektûm'un oğlu Câ'ferü'l-Muâddık oğlu Muhammedü'l-Habîb oğlu Mehdi oğlu 'Abdullaah oğlu 925'te zuhûr eden (sâhib-zuhûr) II. İsmâ'il'dir. Bu sonuncu, Fâtimîler'in atası sayılır. Bk. FÂTİMÎLER. Ancak bu şecere kesin şekilde fictif (düzme)'dir. Fâtimîler'in Hüseyn hânedânından olmadıkları kesindir, alelâde sâhib-zuhûr bir âiledir. II. İsmâ'il'in kardeşi 'Ubeyd'Ullaah diye bir adam da çıkmıştır, bunun şeceresi de kesin şekilde düzmedir. Binâenaleyh bu 'Ubeyd'Ullaah'a bağlı KARMAȚÎLER(KarmaȚ İmâmları) ve Fâtimîler (Gaaib İmâmlar), Şî'a-i Seb'iyye (İsmâ'îlî) hânedanları olmakla berâber, Hâşimîler'e nisbetleri, sâdece kendi iddialandır.

VII.) Müse'l-Kâzım'ın kızları: Fâuma(837'de öldüğü Kum'da medfun) ve Emîne(Kaahire'de Sittî-Nefise'de). Müse'l-Kâzım'ın bu 2 kızı ve aşağıda gösterilen 14 oğlu dışında daha 21 çocuğu olmuştur, çocuklarının sayısı cem'an 37'dir. İmâm Mûsâ'nın oğulları (*): el-Hasen, Hârûn, 'Awn (nesli aşağıda gösterilecek), Ahmed (815'te Şîrâz'da öldürüldü, Şîrâz'daki türbesinde), Zeydû'n-Nâr(816'dan sonra Başra'da öldü), Câ'fer(oğlu el-Hasen, bunun oğulları Medîne'de 884b'de ikisi birden ölen Muhammed ve 'Alî), İshâq (oğulları el-Hüseyn, el-'Abbâs ve 'Alî), Ebû-'Abd'İllaah Muhammed(oğulları 'Abdullaah ve İbrâhîm, bu sonuncunun oğulları Muhammed ve 'Alî), 'Ubeyd'Ullaah(oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm oğlu Muhammed oğlu Câ'fer oğlu Mûsâ İbni'l-Â'râbî ki 10. asrın ikinci yarısında yaşamıştır), el-'Abbâs (ölm.Basra, 816'dan sonra; oğlu el-Kaasim oğlu 834'ten sonra Horasan'da ölen Muhammed), İsmâ'il (med. Kâzımeyn) (oğulları Ahmed, Câ'fer, Mûsâ; bu sonuncunun oğulları İshâq, 'Alî, el-Hüseyn; Ahmed b.İsmâ'il'in oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu Muhammed), İbrâhîmü'l-Cezzâri'l-Mürtezâ(Yemen'de Şan'a'da müddeî: 815-6, nesli için aşağıya bk.) (med. Kâzımeyn), Ebû'l-Kaasim Hamza (türbesi Karyetü'l-Bâşîyye =Baş köyünde; oğlu Ebû-Muhammedi'l-Kaasim, bunun oğulları Muhammed ve Ahmedü'l-Â'râbî oğlu Muhammed oğlu İsmâ'il oğlu Câ'fer oğlu İbrâhîm oğlu Muhammed oğlu el-Hasen oğlu Muhammed oğlu Şeref-Şâh oğlu Muhammed oğlu Firûz-Şâh oğlu İwâz oğlu Muhammedü'l-Hâfız oğlu Reşîd Salâhü'd-Dîn ki 14. asır başlarında ölmüştür) ve VIII.) Ebû'l-Hasen 'Aliyyü'r-Rizâ(Medîne, 15.III.770 - Tûs, 16.VIII.818 = 48, 5, 2) (VIII. İmâm: 1.9.799 - 16.VIII.818 = 18, 11, 15): annesi Şehd (Sükeyne), Nübyeli câriyedir; = Ümmü Habîb, Halife el-Me'mûn'un kızı, izdivacı Serahs, 818. VIII. İmâm, Meşhed yakınlarında Tûs'ta Hârûnü'r-Reşîd'in türbesinde gömülüdür. Tûs'ta iken 1 yıl, 4 ay, 23 gün müddetle

(*) Müse'l-Kâzım'ın oğullarından 3'ü Meşhed'de medfündür.

vefâtuna kadar (24.III.817-16.VIII.818) Halife Me'mûn tarafından 'Abbâsî imparatorluğu veliahdî îlân edilmiştir.

VIII. İmâm 'Aliyyü'r-Rizâ'nın oğulları: İbr. (med. Kuçan = Hâbüşen/Horâsân), Hâbü, el-Hasen ve IX.) Ebû-Câ'fer Muhammedî't-Takıyyî'l-Cewâd (Medîne, 1.VI.811 - Bağdâd, 12. 830 = 19, 6) (IX. İmâm: 16.VIII. 818 - 12.830 = 12, 4): Bağdâd'da Kâzımeyn'de(*) dedesinin yanında gömülü. = Ümmü'l-Fazl, Halife el-Me'mûn'un kızı, izdivâcî: Bağdâd, 830, izdivaç bir kaç ay devâm etti.

IX. İmâm Muhammedü't-Takıyyî'l-Cewâd'ın oğulları: Mûsâ (oğlu Ahmed), Câ'fer, el-Fazl, el-Hüseyn (nesli aşağıdadır) ve X.) Ebü'l-Hasen 'Ali'l-Hâdiyyî'n-Nakıyyî'l-'Askerî (Medîne, 16. 9.829 - Sâmerâ, 20.VI.868 = 38, 9, 4) (X. İmâm: 12. 830 - 20.VI.868 = 37, 6): medfeni 'Asker Sâmerâ'da. = Hudeys (XI'in annesi.)

el-Hüseyn b. Muhammedî't Takıyyî'l-Cewâd'ın oğlu İdrîs oğlu Âdem oğlu 'Alî oğlu el-Hüseyn oğlu 'Abdullâh oğlu Sâlim oğlu Yahyâ oğlu el-Hasen oğlu Yûsuf oğlu el-Hasen oğlu Muhammedü'n-Necîb oğlu Ahmed oğlu 'Ali'l-Eybâ oğlu Ebû-Bekr Şî'a oğlu Ebü'l-Kaasimî'l-Bahr oğulları el-Kaasim ve Ebü'l-Gays, bunun oğulları Gays, Ahmed (bunun kızı Â'îşe) ve Ebü'l-Kaasim, bu sonuncunun oğulları el-Kaasim ve at-Tâhir, bunun oğlu Muhammed ki 15. asır sonlarında ölmüştür.

X. İmâm 'Ali'l-Hâdiyyî'n-Nakıyyî'l-'Askerî'nin oğulları: Ebû-Câ'fer Muhammed (ölm.868'den önce), Câ'fer (oğlu 'Alî, oğulları 'Abdullaah ve Câ'fer, bunun oğulları Tâhir, Yahyâ ve 'Abdü'l-'Azîz, bunun oğlu 'Alî, oğlu Muhammed; Yahyâ b.Câfer'in oğlu el-Muhasin oğlu Muhammed ki 11. asır sonlarında ölmüştür) ve XI.) Ebû-Muhammedî'l-Hasenî'l-'Askeriyyî'z-Zekî (Medîne, 10.11.845 - Sâmerâ, 1.1. 874 = 28,1,21) (XI. İmâm: 20.VI.868 - 1.1. 874 = 5,6,11): Babası ile 848'de geldiği 'Asker Sâmerâ'da medfûn. = el-Hamî. Oğlu: XII.) Ebü'l-Kaasim Muhammedî'l-Mehdî, el-Müntezar, el-Hücce, Şâhibü's-Sirdâb (Sâmerâ, 29.VII.869 - Sâmerâ, 880a = 11): 880 yılında Sâmerâ'da tegayyüb etti (XII. İmâm: 1.1.874-880 = 6).

İbrâhîmü'l-Cezzâri'l-Mürtezâ b.Mûse'l-Kâzım'ın oğulları: Câ'fer ve Mûsâ. Bu Mûsâ'nın oğlu Muhammed oğlu Mûsâ'nın oğulları: Ebû-Muhammed (oğlu Muhammed), Ebû-'Abdullaah (oğlu 'Abdullaah) ve Ebû-Ahmed'il-Hüseyn "Tâhir Zü'l-Menâkıb". Bu sonuncunun oğulları: Ahmed, Ebü'l-Hasen Muhammedî'r-Rizâ (ölm. Bağdâd, 1015b) (oğulları el-Hasen ve Ebû-Ahmed 'Adnân (ölm. 1057) ve bunun oğlu Ahmed), Ebü'l-Kaasim 'Aliyyî'l-Mürtezâ's-Şerîf (966-Bağdâd, 1045a = 89, ünlü yazar ve bilgin; oğulları el-Kaasim ve 1051'de ölen Ebû-'Abdullaahi'l-Hüseyn, bunun oğlu 'Abdullaah) ve Ebû-Ahmed Tâhir Zü'l-Menâkıb (919-I.1010 = 81) (oğulları Ahmed ve Muhammedü'r-Rizâ ki bu sonuncusu 999'da Bağdâd nakıybü'n-nûkabâsı olmuş, 46 yaşında Bağdâd'a ölmüştür: 969-26.VI.1015).

'Awn b.Mûse'l-Kâzım: oğlu Muhammed oğlu 'Alewî oğlu İ'sâ oğlu 'Ubeyd oğlu Süleymân oğlu Muhammed'in oğulları: Zeynü'l-Â'bidîn (oğlu Ahmed oğlu 'Umer oğlu

(*) VII+IX. İmamlar olan dede+torunun ikisine birden "Kâzımeyn" denir ki Bağdâd'da aynı türbede gömüldüler ve semte adlarını vermişlerdir.

Muhammed kızı Hadice = Seyyid 'Umer b. Ahmed b. 'Umer) ve 'Umer. Bu 'Umer'in oğlu Ebü'l-Hasen 'Alî'l-Ehdel. Bu sonuncunun oğulları: 'Umer ve Ebû-Bekr ile el-Hasen.— 'Umer. b. 'Alî'l-Ehdel'in oğulları: Seyyid ve Ahmed. Bu Ahmed'in oğlu 'Umer(= Hadice b. Muhammed b. 'Umer) oğlu Ahmed. Bu sonuncunun oğulları Muh. oğlu 'Umer oğlu el-Hasen oğlu Ahmed oğlu 'Abdül Kaadir oğlu 'Umer oğlu 1662'a'de ölen Muhammed oğlu aynı yıl ölen 'Abdül-Bâkî. Ebû-Bekr b. Ahmed b. 'Umer'in oğlu Muhammed oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Mûsâ. Bu sonuncunun oğlu Ahmed oğlu 1604'te ölen Hâtim.— Seyyid b. 'Umer b. 'Alî'l-Ehdel'in oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Ebû-Bekr oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Ebû-Bekr oğlu Süleymân oğlu Muhammed oğlu Ebû-Bekr oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu 1613'te ölen Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim, Süleymân ve 1626'da ölen Ebû-Bekr.— Ebû-Bekr b. 'Alî'l-Ehdel'in oğulları: 'Alî(oğlu 'Umer oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm oğlu Yahyâ oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Ahmed oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Muhammed oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve 1631'de ölen 'Abdullaah) ve 'Abdû'r-Rahmân. Bunun oğulları: Ahmed(oğlu Muhammed oğlu Ebû-Bekr oğlu Muhammed oğlu 'Abdül-'Alîm oğlu 1637'de ölen Muhammed) ve Ebû-Bekr oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu Ahmed oğlu Ebül-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Ebû-Cehrebe oğlu el-Hâdî oğlu 'Afif oğlu Muhammed oğlu Ebû-Bekr oğlu 1614'te ölen Muhammed.

'Alî'l-'Arîz b. Câ'feri's-Şâdık: Oğlu Muhammed oğlu İ'sâ oğlu Ahmed oğulları Muhammed ve 'Ubeyd'Ullaah. Bunun oğulları: Başrî, Cedîd(oğlu Muhammed oğlu 'Alî) ve 'Alewî. Bunun oğulları: 'Alî (oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu el-Üstâdü'l-Â'zam Muhammedi'l-Fakıyh ki nesli devâm etmiştir) ve Muhammed. Bu Muhammed'in oğlu 'Alewî oğulları Şâlih ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğlu Muhammed oğlu 'Abdû'r-Rahmânî's-Sekkâf. Bu es-Sekkâf'ın oğulları: el-Hasen, Ahmed, 'Umer, Şeyh, Ebû-Bekr, İbrâhîm, 'Abdullaah ve Muhammed. Bu Muhammed'in oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu 'Alî oğlu Muhammed oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu Muhammed oğlu 1638'de ölen 'Abdû'r-Rahmân.— 'Abdullaah İbni's-Sekkâf'ın oğulları Şeyh (oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu 1607'de ölen Şeyh oğlu 1635'te ölen 'Abdullaah) ve 'Abdû'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu Sâlim oğlu Ebû-Bekr oğulları: el-Hüseyn(ölm.1634, oğlu Ahmed, ölm. 1651), Ahmed Nasîrû'din oğulları: el-Hüseyn(ölm.1634, oğlu Ahmed, ölm. 1651), Ahmed Nasîrû'd-Dîn(ölm.1611), Hamîd, 'Umer ve el-Hasen (ölm.1648).—İbrâhîm İbni's-Sekkâf oğulları: Ebû-Bekrî'l-Beytî ve 'Abdû'r-Rahmân. Bu 'Abdû'r-Rahmân'ın oğlu Muhammed oğulları Berekât (oğlu Muhammed) ve Ahmed(oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdû'r-Rahmân).Ebû-Bekrî'l-Beytî'nin oğulları İsmâîl (oğlu Şeyh oğlu 'Umer oğlu Muhammed) ve Ahmed (oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu 'Umer oğlu Ahmed, ölm. 1640).

Ebû-Bekr İbni's-Sekkâf (b. Muhammed b. 'Alî b. 'Alewî b. Muhammed b. 'Alî b. 'Alewî b. Muhammed b. 'Alewî b. 'Ubeyd'Ullaah b. Ahmed b. İ'sâ b. Muhammed b. 'Alî'l-'Arîz b. Câ'feri's-Şâdık) oğulları: Ahmed, 'Abdullaahi'l-'Ayderûs(ölm.1461) ve Şeyh 'Alî (ölm.1470). Şeyh 'Alî'nin oğulları: el-Hasen (oğlu 'Alî oğlu 'Abdullaah), Ahmed(oğlu 'Akıyl oğulları 'Alî ve 'Abdû'r-Rahmân oğlu Muhammed oğlu 'Akıyl oğlu 'Abdû'r-Rahmân; 'Alî b. 'Akıyl b. Ahmed b. Şeyh 'Alî'nin oğlu Muhammed oğlu 'Abdû'r-

Rahmân, ölm. 1602 oğlu 'Akıyl) ve 'Abdû'r-Rahmân(ölm. 1517). Bu 'Abdû'r-Rahmân'ın oğulları: Ebû-Bekr (oğlu Ahmed oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ayderûs, ölm. 1597a), Ahmed Şihâbü'd-Dîn (oğlu 1605'te ölen 'Abdû'r-Rahmân oğulları Ahmed, Ebû-Bekr, 1631a'de ölen Muhammedü'l-Hâdî oğlu Ahmed) ve Muhammed Fakıyh. Bunun oğlu 'Alî'nin oğulları 'Umer(oğlu 'Alî, ölm.1629a) ve el-Hüseyn(oğlu 'Umer, ölm.1648).- 'Abdullaahi'l-'Ayderûs'un(ölm.1461) oğulları: Ebû-Bekr(ölm.1508), 'Alewî(oğlu 'Abdullaah oğulları Ebû-Bekr ve 'Umer oğulları 'Alî ve Ahmed, ölm.1618), el-Hüseyn ve Şeyh (ölm.1582). el-Hüseyn b.'Abdillaahi'l-'Ayderûs'un oğul Ahmed'in oğulları: 'Abdullaah (ölm.1616; oğulları 'Alewî, ölm.1645 ve 'Alî, ölm.1667b) ve Muhammed(ölm.1597; oğulları Ahmed ve el-Hüseyn oğulları 'Alewî, ölm. 1645 ve Ebû-Bekr, ölm. 1658). Şeyh'in (ölm.1582) oğlu 'Abdullaah'ın oğulları: Muhammed (ölm.1597a), el-Hüseyn(ölm.1600a; oğlu 1638'de ölen Ahmed'in oğulları el-Hüseyn, 1638'de ölen 'Abdullaah ve 1648'de ölen Ebû-Bekr) ve Şeyh. Bu Şeyh'in oğulları: Ahmed(1542-1615=73), 'Abdû'l-Kadir (ölm. 1629a)ve'Abdullaah(ölm.1610). Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Muhammed (oğulları 'Abdullaah ve 1643'te ölen 'Abdû'r-Rahmân) ve 1632a'de ölen 'Alî Zeynü'l-Â'bidîn (oğlu 1654'te ölen Câferü's-Sâdık).

el-Üstâdü'l-Â'zam Muhammedi'l-Fakıyh b.'Alî b.Muhammed b.'Alî b.'Alewî'nin oğulları: 'Alewiyyü'l-Aşgar(nesli aşağıda), 'Abdû'l-Kerîm, Ahmed Bâ-Fakıyh (nesli aşağıda) ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğlu el-Hasen oğlu Muhammed Esed'Ullaah'ın oğulları: Ebû-Bekr Bâ-Şeybân (oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu 1538a'de ölen 'Umer oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu 1656'da ölen 'Umer) ve Ahmedü'l-Fakıyh. Bu sonuncunun oğlu 'Alî oğlu Ebû-Bekri'l-Habeşî oğlu 'Alewî oğlu Muhammed'in oğulları: 'Umer (oğlu Muhammed, ölm.1642) ve Ahmed(oğlu 1645'te ölen Ebû-Tâlib oğlu Tâlib).- Ahmed Bâ-Fakıyh İbni'l-Üstâdi'l-Â'zam Muhammedi'l-Fakıyh'in oğulları: 'Alî(oğlu'Umer oğlu Muhammed oğlu Sâlim oğlu 'Umer oğlu 'Alî oğlu 'Abdullaah oğulları 'Umer, 'İmrân(bunun oğlu 1652'de ölen 'Akıyl) ve 'Alî oğlu 'Umer oğlu 1685'te ölen 'Alî) ve Muhammed. Bu Muhammed b.Ahmed Bâ-Fakıyh'in oğlu 'Alî'nin oğulları: el-Hüseyn(oğlu 'Abdû'r-Râhman oğlu Ahmedü'l-Beyz oğlu 'Abdû'r-Rahmânî'l-Wecîh), Muhammed(nesli aşağıda) ve Ahmed. Bu Ahmed'in oğlu 'Abdullaah'ın oğulları: 'Abdû'r-Rahmân (oğlu 1599a'da ölen Muhammed) ve Muhammed Bâ-Fakıyh(oğlu 1612'de ölen 'Alî Bâ-Fakıyh oğulları 1640'ta ölen 'Abdullaah ve 1656'da ölen Muhammed). Muhammed b.'Alî b.Muhammed b. Ahmed Bâ-Fakıyh'in oğulları: Câ'fer(oğlu Ebû-Bekr oğlu 'Alewî oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu 1653'te ölen Şeyh'ul-Cüfrî) ve Ebû-Bekri'l-Cüfrî. Bunun oğlu 'Alewî oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdû'r-Rahmânî'l-Cüfrî oğlu Ebû-Bekr oğulları Muhammed(oğlu 1651'de ölen 'Alewî) ve Sa'îd(oğlu 1682'de ölen Ebû-Bekr).- 'Alewiyyü'l-Aşgar İbni'l-Üstâdi'l-Â'zam Muhammedi'l-Fakıyh'in oğulları: 'Abdullaah Bâ-'Alewî(nesli aşağıda) ve 'Abdû'r-Rahmân. Bu 'Abdû'r-Rahmân'ın oğlu Ahmedü'l-Fakıyh'in oğulları: 'Alewî(oğlu Ahmed oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu 'Alî's-Sanhâcî oğlu 'Abdullahi's-Semîr oğlu Muhammed oğlu 1628a'de ölen Ahmed) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğlu Muhammed oğlu el-Haseni't-Tawîl oğlu Muhammed oğlu 'Abdullaahi'l-Hüdaylî oğlu Muhammed oğlu 'Abdullaah'ın oğulları: 'Alî(oğlu 1628a'de ölen 'Abdû'r-Rahmân oğlu 'Umer oğlu 1678'de

ölen Zeyn) ve 'Abdû'r-Rahmân(oğlu 'Abdullaah oğlu Ahmedü'l-Weteriyye oğlu Muhammed oğlu 1662a'de ölen Zeyn).- 'Abdullaah Bâ-'Alewî b.'Alewiyyi'l-Aşgar'ın oğulları: 'Alî (nesli aşağıda) ve Muhammed. Bu Muhammed'in oğulları: 'Abdullaah, 'Abdû'r-Rahmân. Bu 'Abdû'r-Râhmân'ın oğlu Muhammed Hamîdân oğlu 'Alewî Harîd oğlu 'Alî'nin oğulları: Ahmed Şerîf, Zeyn (oğlu 'Alî oğlu Muhammed oğlu Zeyn) ve Muhammed(oğlu 'Alî Harîd oğlu 1599a'da ölen Ebû-Bekr). 'Abdullaah b.Muhammed b. 'Abdillaah Bâ-Alewî'nin oğlu Muhammed Menfîz'in oğulları: 'Abdû'r-Rahmân(oğlu Ebû-Bekr oğlu Ahmed oğlu 1611'de ölen 'Umer) ve 'Abdullaah Waṭb. Bunun oğulları: 'Umer (oğlu İbrâhîm oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu İbrâhîm oğlu 1647'de ölen 'Abdû'r-Rahmân) ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğlu Şeyh oğlu 'Akıyl oğulları Muhammed ve 'Abdullaah'ın oğulları: 'Alî, Muhammed, Ahmed(oğlu 'Abdû'r-Rahmân) ve 1682'de ölen 'Akıyl(oğlu 'Abdullaah).- 'Alî b.'Abdillaah bâ-'Alewî b.'Alewiyyi'l-Aşgar'ın oğulları: Muhammed Mewle'd-Düweyle (nesli aşağıda) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğlu 'Alewiyyü's-Şeybe'nin oğulları: 'Umer(oğlu Ahmed oğlu 'Umer oğlu Muhammed oğlu 1651'de ölen 'Alî), Ahmed Kısım (oğlu Muhammed oğlu 'Abdullâh Muhammed oğlu 'Abdullaah), Muhammed (oğlu el-Hasen Bürüm oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu 1630a'da ölen 'Abdullaah) ve Ebû-Bekr (oğlu 'Abdullaah oğlu Ebû-Bekr oğlu 1596'da ölen Ahmed oğlu 1643'te ölen Ebû-Bekr Bâ-Alewî oğulları 1647'de ölen Ahmed ve 1682'de ölen Muhammedü's-Şillî oğlu 'Alewî).- Muhammed Mewle'd-Düweyle'nin oğulları: 'Alewî (oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdû'r-Rahmân'i's-Şeybe oğlu Schl oğlu Muhammed oğlu Sâlim oğlu 'Abdullaah oğlu Sâlim) ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğulları: Şeyh(oğlu 'Alî oğlu Şeyh oğlu el-Hasen oğlu Şeyh oğlu el-Hasen oğlu 1608'de ölen 'Abdû'r-Rahmân) ve 'Abdullaah 'Abûd. Bunun oğlu 'Abdû'r-Rahmân oğlu Ebû-Bekr oğlu 'Alî oğlu Şeyhân'ın oğulları: el-Hasen(ölm.1634a) ve Ahmed Bâ-Alewî. Bunun oğlu Salim'in oğulları: 'Umer ve Ebû-Bekr Bâ-'Alewî(ölm.1674). Bunun oğulları Sâlim (ölm.1673) ve Ahmed Bâ-'Alewî(ölm.1680).

Gerek Hüseyinî seyyidler, gerek Hasenî şeriflerin çoğunluğunun Şîi değil, Haneî, Şâfi'î, Mâlikî, bâzan Hanbelî mezheplerinden Sünnî olduğunu burada ehemmiyetle kaydetmek lâzımdır.- Şî'a-i İsnâ-'Aşerîyye ve bugünkü adıyla Câ'feriyye'nin kanâatine göre 12 İmâm'ın listesi ve imâmet müddetlerini aşağıda sinoptik olarak gösteriyoruz.

Oniki İmâm

- 1- 'Alî b.Ebî-Tâlib: 8.VI.632-27.I.661 = 28,7,19
- 2- el-Hasen b.'Alî: 27.I.661 - 18.III.670 = 9,1,22
- 3- el-Hüseyn b.'Alî: 18.III.670 - 10.10.680 = 10,6,23
- 4- 'Alî Zeynü'l-Âbidîn b.el-Hüseyn: 10.10.680 - 713 = 33
- 5- Muhammedü'l-Bâkır b.'Alî Zeynî'l-Âbidîn: 713 + VI.731 = 18
- 6- Câ'ferü's-Sâdık b.Muhammedî'l-Bâkır: VI.731 - 6.I.766 = 32, 4
- 7- Müse'l-Kâzım b.Câ'ferî's-Sâdık: 6.I.766 - 1.9.799 = 3, 7, 26
- 8- 'Aliyyü'r-Rizâ b.Müse'l-Kâzım: 1.9.799 - 16.VIII.818 = 18, 11, 15
- 9- Muhammedü't-Takıyyî'l-Cewâd b.'Aliyyî'r-Rizâ: 16.VIII.818 - XII.830 = 12, 4
- 10- 'Aliyyî'n-Nakıyyî'l-'Askerî b.Muhammedî't-Takıyy: XII.830 - 20.VI. 868 = 37, 6
- 11- el-Hasenü'l-'Askeriyyî'z-Zekî b.'Aliyyî'n-Nakıyy: 20.VI.868 - 1.1.874 = 5,6,11
- 12- Muhammedü'l-Mehdî b.el-Hasenî'z-Zekî: 1.1.874 - 880a = 6

II

EMEVÎLER

Emevî Hânedânı'nın Yapısı

İlk Müslüman hânedânı Emevîler'dir. Emevîler'den önceki İlk 4 Halife, bir hânedan teşkil etmezler. Gerçi dördü de 'Adnânî Arablar'ın Kureys kabîlesindendir. Fakat Kureys'i bir hânedan kabûl etmek mümkün değildir. Yalnız 4. halife olan 'Alî, Kureys'in Hâşimî hânedânındandır. Hâşim b.'Abdi Menâf soyundan gelenlere "Hâşimî" denmektedir. Hâşim'in kardeşi 'Abdü Şems b.'Abdi Menâf'ın oğullarından Ümeyye'nin soyundan gelenlere de "Emewî" tâbir edilir. 'Abdü Şems'in Ümeyye'den gayri oğullarından inenler, Emevî sayılmazlar. Emevîler'in gerçek bir saltanat hânedânı olması, bu Ümeyye'nin torununun oğlu Mu'âviye b.Ebî-Süfyân b.Harb b.Ümeyye ile başlar. Mu'âviye'den önce Emewîler, Mekke ve Kureys'in sâdece en zengin ve çok nüfuzlu âilesi idiler. Gerçi Hâşimîler'in büyük îtibârı vardı. Fakat Mekke sitesi cumhur başkanı mevkiinde olan Ebû-Talib'in 619'da ölümü üzerine Hâşimî nüfuzu söndü. Üstelik Hâşimîler'in çoğunun Müslüman ve müşrik Kureys'e can düşmanı olması, Peygamber'in Hâşimîler'den çıkması, Mekke'de Emevî hâkimiyetini iyice tahkîm etti. Nitekim amcası Ebû-Talib'in ölümünden sonra Peygamber, Mekke'de ancak 3 yıl tutunabildi, Medîne'ye göçtü ve

orada Mekke'ye rakip, can düşmanı bir devlet kurdu. Ebû-Tâlib'in yerine Mekke'nin başına, Emewî hânedânının başı olan Ebû-Süfyân(ki Mu'âviye'nin babasıdır) geçti. Ancak Mekke'de Emevî hâkimiyeti 630'a kadar devâm edebildi. Emevîler'den ilk yıllarda yalnız Hazret-i 'Osmân, Müslüman oldu. 630'da bütün Arablar gibi Emevîler'den de ihtidâ etmiyen kalmadı. Mu'âviye, Peygamber'in vahy kâtibi olarak iki buçuk yıl görev yaptı. Babası Ebû-Süfyân Mekke'nin fethinden sonra daha 22 yıl yaşamasına rağmen, nüfûzunu kaybetti, esâsen çok yaşlanmıştı. Âilenin başına Mu'âviye geçti. Ebû-Bekr'in kısa hilâfetinden sonra 'Ömer'in 10 yıl süren münâkaşasız otoritesi devrinde Emevîler, kendilerine verilen görevlerle iktisâ ettiler. Ancak 644'te 'Osmân halife seçilince, mensûb olduğu Emevî âilesinin nüfûzu pek çok arttı. Yumuşak tabiatlı olan 'Osmân'ın müsâmahasını Emevîler, iyice kemirdiler. Hele Ebû-Süfyân'ın amca-torunu Merwân, 'Osmân'ın kâtibi yâni vezîri olunca, çok karmaşık entrikalara girişti. Sonradan halife olan, merhametsiz, fakat çok zekî Merwân, Hazret-i 'Osmân'ın şehâdetine yol açan hâdiselerin müsebbiblerinden biri, belki birincisi oldu. Bütün eyâletler hemen hemen Emevî vâlilere verildi. 'Alî halife seçilince, Mu'âviye ve Emevîler'in çoğu ona biât etmedi. Uzun yıllardır Suriye eyâletini elinde tutan Mu'âviye, Şam'da, yıkılması zor bir otorite kurmuştu. Medîne'den Kûfe'ye nakletmekle büsbütün müşkiller içinde kalan 'Alî, Mu'âviye'nin entrikalarını karşılayamadı. Mu'âviye, Şam'da rakip halife hâline geldi. 'Alî'nin yerine oğlu el-Hasen halife seçildiyse de 6 ay sonra ferâgat etti. Mu'âviye, 6. halife olarak, rakipsiz kaldı. Peygamber'in arkadaşları ona biât ettiler. Ölümünden sonra istediklerini seçebileceklerini sanıyorlardı. Ancak Mu'âviye'nin oğlu Yezîd'i veliahd ilân etmesi ve hânedan kurmak niyetini izhâr etmesi, en nüfuzlu sahâbe'lerin Şâm'a karşı cebhe almasıyla neticelendi. Mu'âviye'nin ölümünden sonra Yezîd'in hilâfetine karşı çıkanlarla çok büyük ölçüde iç savaşlar devresi başladı. Ancak 'Abdül-Melik zamânında Haccâc, Emevîler'in bütün İslâm âleminde hâkimiyetini te'mîn edebildi. Ancak Hâşimîler'in çoğu, Emevî halîfelerini -II. Ömer hâric- açıkça veyâ iç âlemlerinde meşrû saymıyorlardı. Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüsey'nin neslinden bir çok hilâfet müddeîsi ortaya çıktı ve çoğu hayatlarını kaybettiler. Gelişmeleri dinî açıdan değerlendiren 'Alî Ewlâdı, politika adamları olan Emevîler'in karşısında dâimâ kaybetti. Ancak sonunda 'Alî Ewlâdı ile 'Abbâsîler'in, Hâşimîler'in bu başlıca iki dalının birleşmesi, Emevîler'i yıkabildi. Emevîler gibi politika adamları olan 'Abbâsîler ise, bir def'a hilâfeti kendi hânedanlarına te'mîn ettikten sonra, 'Alî Ewlâdı'nı bertaraf ettiler. Bilhassa 'Abbâsîler'in ikincisi olan el-Mansûr, hilâfet müddeîsi olan veyâ öyle olabileceklerinden şüphelendiği 'Alî Ewlâdı hakkında şiddetli ve merhametsiz davrandı.

İlk Müslüman hânedan ve ilk Müslüman imparatorluk hânedânı olan Emevîler(Benî-Ümeyye, Hulefâ Emewiyye), Sünnî idi. Dilleri Arabca idi. Taht şehirleri Şâm idi. Hazret-i Hasan'ın ferâgati üzerine temmuz 661'de Mu'âviye, tek halife olarak kaldı ve gerçek Emevî saltanatı ve hânedânı başladı. Yerlerini 'Abbâsîler'e bırakmaları 25 ocak 750'ye kadar saltanatları 88 yıl, 6 ay sürdü. Bu müddet içinde bütün İslâm dünyasının imparatoru ve bütün Müslümanlar'ın halifesi idiler. Gerçek bir Arab imparatorluğu olan Emevîler devrinde, Gayrı Arab kavimlere, ikinci sınıf vatandaş

muâmelesi yapıldı ki, İslâm'ın rûhuna aykırı idi. 'Abbâsîler, ancak Müslüman İranlılar'ı ve Türkler'i saflarına alarak Emevîler'in hakkından gelebildiler. Emevî saltanatının sonu olarak aldığımız târih(25.I.750) Zâb meydan muhârebesidir. Ancak Şâm'ın düşmesi 26.IV.750'dedir. Emevî halifeleri ve saltanat müddetleri:

1. Mu'âviye I. b.Ebî-Süfyan: VII.661 - IV.680 = 18,9
2. Yezîd I. b.Mu'âviye I.: IV.680 - 11.XI.683 = 3, 7
3. Mu'âviye II. b.Yezîd I.: 11.XI.683 - 22.VI.684 = 0, 7, 11
4. Merwân I. b.el-Hakem: 22.VI.684 - 7.V.685 = 0, 10, 15
5. 'Abdül-Melik b.Merwân I.: 7.V.685 - 9.X.705 = 20, 5, 3
6. el-Welîd I. b.'Abdül-Melik: 9.X.705 - 23.II.715 = 9, 4, 15
7. Süleymân b.'Abdül-Melik: 23.II.715 - 22.IX.717 = 2, 6, 27
8. 'Ömer (II) b.'Abdül-'Azîz b.Merwân I.: 22.IX.717 - 9.II.720 = 2, 4, 17
9. Yezîd II. b.'Abdül-Melik: 9.II.720 - 26.I.724 = 3, 11, 15
10. Hişâm b.'Abdül-Melik: 26.I.724 - 6.II.743 = 19, 0, 11
11. el-Welîd II. b.Yezîd II.: 6.II.743 - 17.IV.744 = 1, 2, 9
12. Yezîd II.b.el-Welîd I.: 17.IV.744 - 25.IX.744 = 0, 5, 8
13. İbrâhîm b.el-Welîd I.: 25.IX.744 - 7.XII.744 = 0, 2, 12
14. Merwân II. b.Muhammed b.Merwân I.: 7.XII.744 - 25.I.750 = 5, 1, 19

Emevî Hânedânının Nesebi

Ümeyye b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir) (doğ./500, ölm. çok yaşlı): Zevceleri: Âmine, Tüme. Kızları: Erwe, Tewbe, Şafiyye. Ümeyye, 20 yıl Şam'da yaşamıştır. Ümeyye'nin oğulları:

1.) Ebû'l-'İss(nesli aşağıda), 2.) el-'İss, 3.) el-'Uweys, 4.) el-'Aşş(nesli aşağıda), 5.) Ebû'l-'Aşş(zevcesi Rukayye) (nesli aşağıda).- 6.) Harb(nesli aşağıda), 7.) Ebû'l-Harb, 8.) Süfyan(kızı Hamne, Sâ'd b.Ebî-Wakkaaşın annesidir) (oğlu Talîq oğlu Hakîm oğlu el-Muhâcir) 9.) 'Amr, 10.) Ebû-'Amr Zekwân(ölm.667; eşi Âmine; bunun mânevî oğul olduğu hakkında: Taberî, I, 967; *Agaanî*, I, 7-8; nesli aşağıda), 11.) Ebû-Süfyan (asıl adı 'Anbese, oğlu Ümeyye, oğlu Süfyan).- İlk 5 oğlu Emevîler'in "el-Â'yâş" ('Aşşlar) denilen şübesini, sonraki 6 oğul da "Süfyanîyyûn" (Süfyanîler) denen şübesini teşkil eder. İkinci şübe aslında Harb'in oğlu Ebû-Süfyan'ın çocuklarından ibârettir. İlk şübe ise Ümeyye'nin 3 ayrı oğlundan yürür. Emevî halifelerinden yalnız ilk 3'ü ikinci şübedendir. Ondan sonrakilerin hepsi Ebû'l-'Aşş b.Ümeyye neslidir. Yalnız ikinci şübeden Ebû-'Amr'ın neslini kaydetmemiz lâzımdır:

Ebû-'Amr b.Ümeyye'nin kızı Erwe ve oğulları: Müsâfir (oğlu el-Hâris), Küheym ve Ebân Ebû-Mü'ayt. Bunun oğulları: Mü'ayt ve Ukbe(624'te Bedr'de maktûl; eşi: Erwe b.Küreyz b.Rebî'a b.Habîb b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf ki, 'Affân b.Ebî'l-'Aşş'dan dul kalmış ve Hazret-i Osmân'ı doğurduktan sonra bu ikinci izdivâcını yapmıştır). Ukbe'nin oğulları: Hişâm(oğlu Muâviye oğlu Hişâm), Hâlid, 'Umâre(oğlu Müdrik), el-Welid(646-51'de Kûfe vâlisi, Hazret-i Osmân'ın ana bir kardeşi). el-Welid'in oğlu Ebû-

Ka'îfe 'Amr ve bunun da oğlu Muhammed'dir. 'Ükbe b.Ebî-Mü'ayy'ın kızı ise Ümmü Külşûm'dur. el-Welîd'in diğer oğulları Ebân, Yâ'lâ, 'Usmân, Hâlid ve bunun oğlu gene Halid'dir.

Ebü'l-'İss b.Ümeyye'nin oğlu 'Asîd(eşi Erwe)'in oğulları: 'Attâb(ölm.640?, Mekke'nin feihinde Müslüman 630, Peygamber'in ilk Mekke vâlisi 630-; eşi: Cüweyriye b.Ebî-Cehl)(oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Sa'id oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Hâlid oğlu Ümeyye oğlu 'Abdü'l-'Azîz oğlu Mu'âwiye oğlu 'Abdü'l-'Azîz ki 10. asır başlarında ölmüştür) ve Hâlid(eşi Reyta). Bu Hâlid'in oğlu 'Abdullaah(Basra vâlisi 693, Mekke vâlisi 695)(eşleri Ümmü Hüseyin ve Ümmü Sa'id)'in oğulları: 'Abdullaah, 'Abdü'r-Rahmân, Sa'id, Hüseyr, Hâlid(Mekke vâlisi: V.712-5), 'Abdü'l-'Azîz(Mekke vâlisi 715), Ümeyye (Horasan vâlisi: 692-7)(oğlu 'Abdü'l-'Azîz), 'Usmân(oğlu 'Abdullaah oğlu 858'de ölen Muhammed).

el-'Aşş b.Ümeyye'nin kızı Za'îfe ve oğlu Ebû-Uheyime Sa'id(yâhut Ebû-Üheyha)(Müslümanlar'la vuruşurken maktûl)'in oğulları: 'Ubeyde(kızı Ümmü Nahşel), 'Amr(Ecnâdeyn meydan muhârebesinde şehid), Sa'id, Ebân(Ecnâdeyn'de şehid, 613'te dâmâdı 'Utbe b.Ebî-Leheb'den Hâşimîler devâm etti), Ebû-Sa'id Hâlid (629'da Müslüman, 634'te Bizans'a karşı uc beyi, 25.2.635'te Merc-i Suffer'de şehid) (oğulları Sa'id ve 'Abd., bu sonuncunun oğlu Hâlid'in oğlu Sa'id), 'Anbese ve el-'Aşyy. 'Anbese'nin oğulları: Ziyâd(oğlu İbrâhîm) ve 'Abdü'r-Rahmân(oğlu 'Anbese oğlu 'Abdü'r-Rahm oğlu 'Abdullaah oğlu Hassân oğlu Hârûn oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu Hassân Ebi'l-Welîd oğlu el-Welîd ki 10. asırda yaşamıştır). el-'Aşyy b.Ebî-Üheyime Sa'id'in oğlu Sa'id(623-679 = 76, Hazret-i Osmân tarafından yetiştirildi, Kûfe vâlisi(651a-5a) iken Taberistân seferi, Medîne vâlisi 669-76). Bu Sa'id'in oğulları: Muh., 'Abd., 'Usmân, 'Anbese(bunun oğulları 'Abdurrahmân ve 'Abd.), Yahyâ (oğlu Sa'id), Ebân (oğlu Sa'id oğulları 'Anbese, 'Ubeyd, Yahyâ, 'Abdü'l-Melik ve 'Amrû'l-Eşdaq(oğlu Sa'id oğlu İshâq). Bu Ebû-Ümeyye el-Eşdaq, 684 ve 688'de hilâfet müddeisi olmuş, 680-VIII.681'de Mekke ve Medîne vâfiliği yapmış, 689a'da Halife 'Abdü'l-Melik tarafından öldürülmüştür. Diğer oğulları Mûrâ ve Ümeyye, sonuncunun oğulları İsm. ve 'Amr.- Ebû-Sa'id Hâlid b.Ebî-Üheyime Sa'id, Ümmü Hakîm b.el-Hâris b.Hişâm Mahzûmî ile evlendi, fakat bir gün sonra Hâlid şehid düştü; Ümmü Hakîm, İkrime b.Ebî-Cehl'den dul kalmıştı.

Ebü'l-'Aşş b.Ümeyye(eşi Rukayye)'nin kızı Şufeyye ve oğulları: 'Affân(eşi: Erwe b.Küreyz b.Rebî'a b.Habîb b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf) (çocukları: Erneb ve Âmine adlı kızlar ile Hazret-i Osmân; Hazret-i Osmân nesli, 3. halîfeye âit kısımda verilmişti), Â'mir(oğlu 'Abdullaah (Mekke, 626-Mekke, 679=53) 650-664'te Basra vâlisi), el-Muğîre, el-Enâbis, el-Hakem.- el-Muğîre'nin oğulları: Mu'âwiye, (kızı Â'îşe, Halife 'Abdülmelik'in annesidir)(Hazret-i Hamza'yı bu Mu'âwiye şehid etmiştir), Merwân(oğlu 'Abdü'l-Melik oğlu Süleymân), Welîdû'l-Mahzûmî. Bu sonuncunun oğlu İsmâ'il oğlu Hişâm(701-5'te Medîne vâlisi, 715'te Mekke vâlisi, 702'de emîrû'l-hacc)'in oğulları: İbrâhîm(724'te Mekke ve Medîne vâlisi ve emîrû'l-hacc) ve Muhammed(735-43'te Medîne vâlisi, 732'de Mekke vâlisi, 734'te emîrû'l-hacc).- el-Hakem b.Ebî'l-'Aşş

b.Ümeyye: Halife 'Osmân'ın dâmâdıdır. Ancak oğlu I. Merwân, bu eşinden değil, Kelb kabilesinden olan diğer bir eşinden doğmuştur. el-Hakem, 652'de kayınpederi 'Osmân'ın hilâfetinde ölmüştür. Oğulları: Halife I. Merwân(aşağıda görülecektir), Yahyâ(kızı Ümmü Hâlim, Halife Hişâm'ın annesi ve III. Yezîd'in annesidir, oğlu Yûsuf oğlu el-Hürri ki 723-6'da Mısır ve 726-8'de Mûsul vâlisi olmuştur), 'Umer, Yûsuf (oğlu el-Hürri) 'Ubeydullâh (oğlu el-Hürri) Yezîd(oğlu 'Amr, *Kitâbü'l-Agaanî* müellifi Ebû'l-Fereci'l-İsfahânî bu zâtın ineri), 'Abdurrahmân (şâir) ve el-Hâris. Bu sonuncunun oğulları: 'Abdül-'Azîz (oğlu 'Abdül-Melik oğlu Süleymân ki Halife Süleymân'ın kâtibi iken Ürdün'de Mâdebe'de ölmüştür) (bu 'Abdül-'Azîz'in diğer oğlu Sa'îd Hâzîne, 721a'de Nişâbü'r vâlî muâvini), 'Abdülwâhid ve 'Abd. ve bunun oğlu 'Abdül-Melik(oğlu Hâlid 732-5'te Medîne vâlisi).

Harb b.Ümeyye'nin kızları: Şahbâ(eşi: Bişr b.'Abdül-Meliki'l-Kinde'nin Sekûn kabilesinden, el-Hîre'de öğrendiği yazı'yı Mekke'de öğretti; zevcesinin birâder-zâdesi olan Halife Mu'âviye'ye okuyup yazmayı onun öğretmiş olması muhtemeldir; oğulları: 'Ukeydir, Dûmetül-Cendel emîri), Ümmü Cemîl Cümeyl(eşi: Peygamber'in amcası Ebû-Leheb).– Harb'in oğulları: 'Umer, El-Hâris(eşi Şafiyye) ve Ebû-Süfyân.

Ebû-Süfyân'ın annesi, Medîne'de ölen Safiyye b.Hazni'l-Hilâliyye, Peygamber eşi Meymûne'nin halasıdır.

Ebû-Süfyân (Mekke, 567 - Mekke, 652a = 85): asıl adı Şahr olup künyesiyle tanınmıştır, diğer bir künyesi de Ebû-Hanzale'dir. Kureys şeyhi ve Mekke sitesi cumhur reîsi: 619-10.1.630 = 11. Ancak Mekke'nin fethinde (10.1.630) Müslüman oldu ve 632'de Necrân vâililiğine gönderildi. Oğlu Yezîd ile berâber son iki buçuk yılında Peygamber'in husûsî kâtibliğini, diğer oğlu Mu'âviye de vahy kâtibliğini yaptı. Emewîler'in ondan inen şubesine "Süfyânîler" denir.– Eşleri Hind, Süreyyâ, Şufeyye olup en ünlüleri Bedr'de Hz.-i Hamza tar. öldürülen 'Utbe'nin kızı Hind'dir ve Mu'âviye'nin annesi olmaktan başka, İslâm dinine ve Peygamber'e 630'a kadar olan vahşî düşmanlığı ile tanınmıştır. Fâkih b. Muğire Mahzûmî'den ve bir kocadan daha dul olarak 610'dan önce Ebû-Süfyân ile evlenen ve ondan da boşanan Hind b.'Utbe b.Rebî'a b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf, 640'a doğru ölmüştür.– Ebû-Süfyân'ın kızları: Fâri'a, Âmine, Cüweyriye, Ümmül-Habeş, Ümmü Hakem(680'den sonra öldü)(oğlu 'Abdül-Rahmân: Kûfe 678-9 ve Mısır 679-vâilileri) ve Ümmü Habîbe Remle. Bu sonuncusu 664'te öldü. Erken Müslüman olup ilk eşi ile Habeş göçüne katıldı. Önce Peygamber'in hala-oğlu 'Ubeyd'Ullaah b.Ceş ile, sonra dul kalınca Hazret-i Peygamber'le evlendi. Bu sûretle Ebû-Süfyân, Peygamber'in kayın-pederleri arasına, Mu'âviye de kayın-birâderleri arasına girdi.– Ebû-Süfyân'ın oğulları şunlardır:

1. Hanzale: 624'te Bedr'de maktûl.– 2. 'Usmân: 680-684'te Basra vâlî muâvini.– 3. Muhammed: Oğlu 'Usmân 682-4'te Medîne vâlisi.– 4. Huweyub.– 5. 'Amr: 624'te Bedr'de peygamber'e esir.– 6. Yezîd: 640'ta ölünceye kadar Şâm = Suriye vâlisi ki yerine kardeşi Mu'âviye geçti.– 7. Mu'âviye (aşağıya bk.).– 8. Ziyâd(aşağıya bk.).– 9. 'Utbe: 661-2'de Mekke vâlisi, 663'te hacc emîri, Mısır vâlisi(aşağıya bk.).– 10. 'Anbese: "el-'Anâbis" denen dalın atası (aşağıya bk.).

'Utbe b.Ebî-Süfyân'ın kızı Hind ve oğulları: Mu'âviye, el-Welîd(Medîne vâlisi: 677-80 ve VIII.681-2), 'Umer(oğlu Mu'âviye oğlu 'Umer oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu

Muhammed) ve 'Amr. Bu 'Amr'ın oğlu Mu'âwiye'nin oğulları: 'Abdû'r-Rahmân(oğlu Muhammed oğlu 843'te ölen 'Usmânü'l-'Utbî) ve 'Amr. Bu 'Amr'ın oğlu 'Ubeyd'Ullaah'ın oğlu Muhammed'in oğlu 722'de hacc emîri olan 'Abdû'l-Wâhid. Medîne v.el-Welid'in nesli Yemen'de devâm etmiş ve Benü'l-Enf denen İsmâ'îlî imâmları olan neslin sonuncusu 1539'da Zeydî İmâmî tar. Harâz Dağı'nda ortada kaldırılmıştır.

el-'Anâbis: 'Anbese b.Ebî-Süfyân'ın oğlu 'Usmân oğlu el-Eşref oğlu 'Utbe oğlu 'Anbese oğlu Ebü'l-'Abbâs Mu'âwiye'l-Ağgar. Bu sonuncunun oğulları el-'Abbâs ve Ebû-Merfû' Manşûr. Bunun oğulları Merfû' ve Ebû-Fityânî'l-Hasen. Bunun oğulları Fityân ve Ebü'l-Fityân İshâq. Bunun oğulları el-Fityân ve Ebü'l-'Abbâs Muh. Bunun oğulları el-'Abbâs, İshâq ve Ebü'l-'Abbâs Ahmed. Bunun oğulları el-'Abbâs ve Ebü'l-Muzaffer Muhammedi'l-Ebîwerdî ki 1113'te ölen ünlü şâirdir, oğlu el-Muzaffer'dir.

Ziyâd b.Ebî-Süfyân(Mekke, 622 - Kûfe, 23.VIII.673=51): Ebû-Süfyân'ın en küçük oğlu (en büyük oğul: Hanzale). Gayrı meşrû oğul olduğu için "Ziyâd İbni Ebihi = Babasının Oğlu Ziyâd" neseb'iyle tanınmış, ancak kardeşi Mu'âwiye sonradan onun kendi kardeşi ve Ebû-Süfyân'ın oğlu olduğunu resmen tescil ettirmiştir. Askerî ve idârî dehâsı ile hızla yükselmiştir. Annesinin adı Sümeyye'dir. Daha Hazret-i 'Alî'nin güvenini kazanıp 659'a'da Fârs-Kirmân vâlisî oldu. 665'te Mu'âwiye tarafından Başra vâililiğine getirildi. Horasan, Sicistan, Bahreyn, 'Ummân gibi ülkeler de bu eyâlete bağlı idi. 670'te Başra vâililiğini muhâfaza etmek kaydıyla ilâveten Kûfe vâililiği de Ziyâd'a verildi. Bu sûretle Suriye'nin doğusunda kalan bütün ülkeler, Türkistan'a kadar, Ziyâd'ın elinde birleşti. Muâvinî Sümre b.Cendeb idi. Ziyâd, 6 ay Başra'da, 6 ay Kûfe'de otururken Cendeb, onun bulunmadığı diğer eyâlet merkezinde otururdu. 673'te Hicâz(Mekke ve Medîne) eyâleti de Ziyâd'a bağlandı. Fakat bir kaç ay sora öldü.— Oğullarından 'Ubeyd'Ullaah, babası Ziyâd'ın Emewî saltanatındaki misyonunu üzerine aldı. 'Ubeyd'Ullaah'ın(648-686 = 38) annesi Mercâne'dir. Başra (675-684) ve Kûfe(670-673 ve 680-684) eyâletlerini yönetti. 674-675'te Horasan eyâleti de ona verildi ve Türkler'e karşı Buğârâ seferini yaptı. O da babası gibi Emevî saltanatına düşman herkese düşmandı ve büyük iç savaşlar içindeydi. Mûsul yakınlarında Burşia'da öldürülüp kellesi Kûfe'de teşhîr edildi. Bu sûretle Ehl-i Bey'ti seven bütün Müslümanlar sevindiler ve Hazret-i Hüsey'nin intikaamı alınmış oldu. Zîrâ Hüsey'nin Kerbelâ'da katlini emreden bu 'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd'dır. Halife Yezîd, Hüsey'nin katli için açık emir vermemişti; sâdece Hüsey'nin durdurulmasını, Kûfe'ye sokulmamasını 'Ubeyd'Ullaah'a emretmişti.— Ziyâd'ın 'Ubeyd'Ullaah'tan başka oğulları şunlardır: 'Abdû'r-Rahmân(678-81'de Horasan vâlisî), 'Abbâd, Ebû-'Ubeyde, 'Usmân, Selem(681-3'te Horasan ve Sicistân vâlisî) (Ebû-'Ubeyde'nin oğlu 'Ubeyde) ve İbrâhîm. Bu İbrâhîm'in nesli 819'a'dan başlayarak Yemen'de ZİYÂDÎLER(b.bk) hânedânının atasıdır: İbrâhîm oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm'in oğulları: Ziyâd(oğlu Muhammed) ve Ebü'l-Ceyş İshâq (kızı Hind ve oğulları el-Ceyş ve Ziyâd).

Mu'âwiye I.(Mekke, 610 – Şâm, IV.680 = 70?)(6. Halife: VII.661-IV.680 = 18, 9): Şâm'da Bâbü's-Şağîr'de gömüldür. 630'un ilk günlerinde Mekke'nin fethinde Müslüman ve Peygamber'e vahy kâtibi olduğu zaman 20 yaşlarında idi. Peygamber'den

40 yıl kadar küçüktür. 640'ta ölen ağabeyi Yezîd'in yerine Hazreti 'Ömer tarafından Şâm(Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün) vâililiğine getirilmiş, 646-56 arasında Mûsûl vâililiği de buna eklenmiştir. 661'de halife oluncaya kadar Şâm eyâletini elinde tutmuştur. Hazret-i 'Alî devrinde rakıyb-halife olmuş, Hazret-i Hasan'ın 6 aylık hilâfetinde de bu durumunu muhâfaza etmiş, sonunda 661 temmuzunda Hasan'ın ferâgati ve Kûfe'den Medîne'ye çekilmesi ile tek başına halife kalmıştır. Ancak bir taraftan Hâriciler, diğer taraftan Hâşimîler'le devamlı, kanlı iç savaşlar hâlinde uğraşmış, oğlu Yezîd'i vefiahd ilân edip ilk defa olmak hânedan kurucu olarak isteyince, muhâlefet pek çok artmıştır. =Meysûm b.Bahdel b.Üneyf b.Welce b. Kunâfe Kelbî(Yezîd'in annesi): (630'dan önce Hazret-i 'Ömer'den boşanıp Mu'âwiye ile evlendi), şâire, kardeşi: Mâlik. Mâlik'in oğlu: Hassân(ölm.689?). Mu'âwiye'nin kızları: Şafiyye, Remle, Hind ve Â'îşe = Kureybe b.Ebî-Ümeyr b.Muğîre. Mu'âwiye'nin diğer bir kızı Basra vâlisi 'Abd'Ullaah b.Â'mir'le evlenmiş ve bu izdivaçtan doğan kız, Halife I. Yezîd yâni dayı-oğlu ile evlenmiştir ki adı Hind'dir. Mu'âwiye'nin diğer bir kızı Sa'îdü'l-Eşdaq ile evlenmiş ve bundan 680-90'da Mekke vâlisi olan 'Amr doğmuştur.

Mu'âwiye'nin oğulları: 1.) I. Yezîd(aşağıya bk.).- 2.) 'Abd'Ullaah (kızı Â'tike).- 3.) 'Abdü'r-Rahmân: küçük öldü.- 4.) Nazr: oğulları 'Awf(oğlu Sâ'b oğlu Ümeyr oğlu 'Abd'Ullaah oğlu 'Abdü'l-Wâhid) ve 'Abdü'r-Rahmân.

Yezîd I. b.Mu'âwiye I. (Şâm, 642?-Hıwwârîn, 11.11.683 = 41?)(2. Emevî halifesi: IV.680 - 11.11.683 = 3, 7): Şâm -Tadmûr yolunda Hıwwârîn'de gömülü. 669 İstanbul muhâsarasına kauldı. Hilâfetinde de bir Anadolu seferi yaptı. Bu sefer müddetince Şâm'da saltanat nâibleri: Zâhhâk b.Kays ve Müslim b.'Ukbe. Şâirdir. Eşleri: 1.) Cemîle b.Ebî'l-Aklâh('Abdü'r-Rahmân'ın annesi): daha önce Hazret-i 'Ömer'le evlenip boşanmıştı. 2.) Hind b.'Abd'Ullaah b.Â'mir b.Küzeyr (eşi I. Yezîd dayı-oğlu olur). 3.) Bint 'Ukayl b.'Ulfe. 4) Bint Hurays (II. Mu'âwiye'nin annesi). 5.) Fâhîte b.Ebî-Hâşim b.'Utbe b.Rebî'a (Hâlid'in annesi).- Yezîd'in resmen vefiahd ilân edilip bu sıfatla babası Mu'âwiye'nin oğluna biat istemesi 676'dadır.- Yezîd'in kızı: Â'tike: 686'da Halife 'Abdü'l-Melik'le evlenmiştir ki hala-oğludur.- Yezîd'in oğulları:

1.) 'Amr(oğlu 'Abdullaah).- 2.) 'Abdü'r-Rahmân.- 3.) Hâşim.- 4.) 'Abdullaah: oğulları Muhammed (oğlu 'Abbâs ki 750'de Mekke'de babası ile berâber 'Abbâsîler'ce katledildi) ve Ebû-Muhammed Ziyâd(bu da oğlu Muhammed'le berâber 750'de öldürüldü, Taberî, III, 54).- 5.) Ebû-Hâşim Hâlid(Şâm, 668 - Hıms, 704 = 36): II. Mu'âwiye ile I. Merwân'ın vefiahdleri idi. Şâir ve kimyâ bilginidir. 686'da halife 'Abdü'l-Melik'in kızı Â'îşe ile evlendi. Diğer eşleri: Ümmü Külsûm b.'Abd. b.Câ'fer b.Ebî-Tâlib ve Âmine b.Sa'îd İbnî'l-Â'ss b.Ümeyye ve Remle Bintü'z-Zübeyr İbnî'l-'Awwâm. Hıms vâlisi idi. Oğulları: Hâşim, Yezîd(750'de müddeî) ve 'Abdullaah. Bu sonuncusu Nefise b.'Ubeyd'İllah b.Hazret-i 'Abbâs ile evlendi. Oğlu Ebû-Ümeyyârî's-Süfyânî 'Alî'dir ve müddeî olduğu için 9.811'de Şâm'da öldürülmüştür. Bunun da oğlu Ümeyyâr'dır.- 6.) Mu'âwiye II.(Şâm, 663-Şâm, 684 = 21) (3. Emevî halifesi: 11.11.683-22.VI.684 = 0,7, 11): oğlu 'Abdü'l-Melik'tir.- Bu şekilde Emevîler'in Süfyânîler şûbesi sona erdi. Merwânîler şûbesi şöyledir:

4.) Merwân I.(Mekke, 614? - Şâm, 7.V.685=717?)(4. halife: 22.VI.684-7.V.685 = 0,10, 15): Mekke'nin fethi ile 16 yaşlarında ihtidâ etti. Emevîler'den olan Hazret-i Osmân'ın hilâfetine gittikçe artan bir nüfuz kazandı. "Kâtib" unvânıyla 656'da Osmân'ın şehâdetine kadar onun vezirliğini yaptı. Cemel'de 'Alî saffında çarpıştı ve Hazret-i Talha'yı bizzât öldürdü, kendi de yaralandı. 676-77'de Medîne vâlisî oldu. Daha önce de Medîne (661-668) ve Mekke(668-673) vâlîliklerinde bulunmuştu. Delikanlı II. Mu'âviye'nin ölümü üzerine, Süfyânîler'den hilâfeti elde edecek kimse kalmadığı için halife oldu. Merwân'ın annesi bir Kürd câriye olup ondan mâvi gözünü almışdı (Taberî, I, 51). Bir rivâyet, eşi Ümmü Hâşim tarafından yastukla boğularak öldürüldü. Eşleri: = 1. Â'îşe b.Mu'âviye b.el-Muğîre b. Ebi'l-'Âss b.Ümeyye, (Halife 'Abdül'l-Melik'in annesi), =2. Ümmü Hâşim.- Kızı: Fâume, Şâm'da 720'den sonra öldü.- Oğulları: Hâşim, 'Abdullaah, 'Amr, 'Ugmân, Dâwûd, Ebân, Mu'âviye(26.IV.750'de Şâm'da öldürülen ve II. Merwân'ın dâmâdı olan oğlu: el-Welîd), Muhammed, 'Abdül'l-Melik, Bişr, 'Abdül'l-'Azîz. Nesilleri devâm eden oğullarının yaş sırası şöyledir: 'Abdül'l-Melik, 'Abdül'l-'Azîz, Bişr, Muhammed ve Mu'âviye.

Ebû-Merwân Bişr b.Merwân I.(Medîne, 650 - Şâm, 694a = 44): Kûfe, 691'den itibâren ilâveten ölümüne kadar Başra vâlisî. Oğulları: Merwân, 'Abdül'azîz ve 'Abdül'l-Melik (714-21 Mûsûl ve 721-2 Başra vâlisî) (oğlu Bişr).

'Abdül'l-'Azîz b. Merwân I.(Medîne, 648 - Eski-Kaahire, 704 = 56): I. Merwân'ın(684-685) 2. veliahdî, sonra 7.V.685-V.704 arasında ölünceye kadar 19 yıl veliahd, 1 yıl, 5 ay daha yaşasaydı idi, ağabeyi 'Abdül'l-Melik'in yerine tahta geçecekti. 20 yıla yakın (684 sonu-V.705) Mısır vâlisî. = Ümmü Â'sam b.Â'sam b.Hazret-i 'Ömer(II. 'Ömer'le Â'sam'ın annesi).- Oğulları: Guzayy, Ebû-Bekr, Sehl, Zebbân, Süheyl(oğlu 'Amr), Â'sam(oğlu Süfyân oğlu el-Aşbag); el-Aşbag(ölm. 705) = Sükeyne b.Hazret-i Hüseyin(Aşbag, Sükeyne'nin 4. zevcidir) (bunun oğlu Muşab oğlu Dihye); 8.) 'Ömer II.(Medîne, 682b - Hunâsire/Şâm, 9.II.720 = 37 küsur) (8. Halife: 22.9.717 - 9.II.720 = 2, 4, 17): -anne tarafından- Hazret-i 'Ömer'in torununun oğlu. Kısa saltanatında imparatorluğu Hulefây Râşidîn dönemindeki gibi yönetmiştir. Nitekim 30 yıl sonra 'Abbâsîler ıktidâra gelince, bütün Emevî mezarlarını tahrib ettikleri halde onunkini istisnâ etmişlerdir. Medfeni: Deyr-Sim'ân/Haleb. Veliahd: 716-22.I.717. Künyesi: Ebû-Hafş'l-Eşecc. = Lemîs. = Fâume b.Halife 'Abdül'l-Melik(amca-kızı), izd.Şâm, 705. Kızı: Âmine. Oğulları: Hafş Âdem(şâir), 'Abdül'l-Melik (702-719 = 17; oğlu Ümeyye), 'Abdül'l-'Azîz(Mekke ve Medîne vâlisî 744; 750 katliâmından kurtuldu) (bunun oğlu 750 katliâmından kurtulan Âdem; bu Âdem'in 15. kuşak torunu: Kaadî Kuṭbî'd-Dîn Hâlid: 1210-Kaahire, 5.V.1277 = 67), 'Abdullaah (750a'de katl, Irak vâlisî VII. 744-745, veliahd VII.744-25.9.744).- 'Ömer II. b.'Abdül'l-'Azîz, bestekâr idi. Hânedânı tarafından zehirlendi. 705-V.712 arasında Mekke ve Medîne vâlîliği yapmıştı.

Muhammed b.Merwân I.(Medîne, 652? - Şâm, 720 = 68?): el-Cezîre ve Ermeniyeye vâlisî: 691-710 = 19. Deyrî'l-Câselik meydan muhârebesini kazanıp Muşab İbnî'z-Zübeyr'i öldürüp 'Irâk'ı geri alan kumandan budur. Bu müddet Irak vâlîliği de yapmıştır. Oğlu II. Merwân'ın annesi olan zevcesi, Kürd asıllıdır. Oğlu: Yezîd, diğer

oğlu: 14.) Merwân II.(Şâm, 690? - Bûşîr/Mısır, 7.VIII.750 = 60?) (14. ve sonuncu Halife: 7.12.744 - 25.I.750 = 5, 1, 19): halife iken Şâm'dan taht şehrini Harrân'a nakletti, orada oturdu. Ermeniyye ve Âzerbâyçân vâlisi: 733-7.12.744 = 11. Yakalanıp öldürüldüğü Mısır'da Bûşîr'e gömüldü.- Kızı, el-Welîd b.Mu'âwiye b.Merwân I. ile evli idi ki, bu dâmâdi da 26.IV.750'de öldürülmüştür.- Oğulları: 'Ubeyd'Ullaah.- 'Abdü'l-'Azîz: oğlu Muşab oğlu Dhîa ki 783a'de Mısır'da müddeî oldu.- 'Abdü'l-Melik: veliahd: 7.II.744-25.I.750 = 5, 1, 19. Mûşul vâlisi: 744-25.I.750. Halife Hişâm'ın kızı ile 745'te evlendi.- 'Abdullaah. 2. veliahd: 7.II.744-25.I. 750. Bu da 745'te Halife Hişâm'ın diğer bir kızı ile evlendi. Oğlu Merwân oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu el-Heysem oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu el-Hüseyn oğlu Ebû'l-Ferec 'Alî el-Kâtibü'l-İşahânî (897-20.I.967 = 70, *Kitâbü'l-Agaanî* müellifi)(maamâfih *Agaanî*'nin pek ünlü müellifinin Emevîler'in başka bir dalından indiği rivâyeti de, yukarıda nakledildi).

5.) 'Abdü'l-Melik b.Merwân I.(Medîne, 646 - Şâm, 9.10.705 = 59) (5. Halife: 7.V.685 - 9.10.705 = 20, 5, 3): kendisinden sonra gelen bütün Emevî halifelerinin babası yahut dedesidir, bu da öldürülmüştür. Anne tarafından I. Mu'âwiye'nin torunudur. Şâm'daki Emevî Câmii, bunun eseridir. Şâirdir. Babasının veliahdı: 22.VI.684-7.V.685 = 0, 10, 15.- = Wellâde b.el-'Abbâs b.Cez'('Absî) (Halife I.Welîd ve Halife Süleymân'ın annesi). = Â'tike b.Yezîd I., izd. 686 (II. Yezîd'in annesi). = Â'îşe Ceydâ b.Hişâm b.İsmâ'il(Mahzûm) (Halife Hişâm'ın annesi) (Ceydâ'nın kardeşi Muhammed: Mekke vâlisi).- Kızları: Fâtme = 'Ömer II. (amca-oğlu), izd. Şâm, 705; Â'îşe = Hâlid b. Yezîd I., izd. 686.

80 Emevî prensinin 'Abbâsî 'Abd'Ullaah b.'Alî tarafından Yâfa yakınlarında Ebû-Fuṭrus(Antipotris)'ta 'Abbâsî ordusundan kaçarken yolda yakalanıp katli: 25.VI.750.

Halife 'Abdü'l-Melik'in oğulları: oğullarından 4'ü halife olmuştur. Önce halife olmıyan oğullarını görelim (yaş sırası bahis mevzuu değildir): 1.) Sa'îd: Mûşul vâlisi. En az 45 yaşında iken 750 başında öldürüldü.- 2.) Bişr.- 3.) Muhammed: 750 başında öldürüldü. Mısır vâlisi 723, Mekke 748-9. Oğlu: Kaasim.- 4.) Kaasim: oğlu Muhammed: şâir.- 5.) 'Abdü'l-'Azîz = Ümmü Hâkîm (dul kalınca kayın-birâderi Halife Hişâm ile evlendi); oğlu: Hâkîm.- 6.) Bekkâr.- 7.) 'Abdullaah (680-750a = 70): bu da 'Abbâsî katliâmında öldürüldü. Hind b.Ebî-'Ubeyde ile evlenip ayrıldı (şâire) (sonra 'Abd.i'l-Kâmil'le evlendi). Mısır vâlisi 704-709. Oğlu: Merwân.- 8.) el-Haccâc: 'Abdü'l-Melik'in en küçük oğludur. Oğlu 'Abdü'l-'Azîz: 1.744'te öldürüldü. 2. veliahd: 1-10.744, veliahd: -I.744).- 9.) Mesleme (ölm. 740?): bu da İslâm târihinin büyük serdârlarından. Mûşul vâlisi 710, Âzerbâyçân ve Ermeniyye vâlisi 710-720 + 725 - 732, Irak ve Horasan 720, Basra ve Kûfe 720-721; 716-7: Mesleme'nin 120.000 askerle Gelibolu'ya çıkıp İstanbul'a gelmesi ve Arablar devrindeki en büyük ve şiddetli İstanbul muhâsarasını yapması. Mesleme'nin oğlu Sâ'd oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu Yâ'kuub oğlu 811'den sonra ölen Mesleme.-10) Ebû-Bekr, 11.) el-Haccâc, 12.) 'Anbesc, 13.) Merwân.- 'Abdü'l-Melik'in halife olan 4 oğlu, hılâfet sırasıyla şunlardır:

6.) el-Welîd I. b.'Abdü'l-Melik (673 - 23.II.715 = 42)(6. halife: 9.10.705 - 23.II.715 = 9, 4, 15): 'Abdü'l-Melik'in en büyük oğlu. İspanya bunun hılâfetinde

fethedildi. Kezâ Muhammed İbnî'l-Kaasim, Hindistan fetihlerini bunun hilâfetine yaptı. 5-10.704'te velîahd oldu. Babasının 20 yıllık saltanatında en büyük oğul olmasına rağmen velîahd o değil amcası, 'Abdül-'Azîz idi. = Su'âr(Deyrâ) (İbr.'in ann.). = Ümmü'l-Benîn ('Abdül-'Azîz'in annesi). = Bâbüne b.Muḥdâc b.Yezdicerd II. b.Şehryâr b.Husrew II. = Şâh-Efrîd b.Firûz b.Yezdicerd III. (= Türk hâkaanının kızı) (III. Yezîd'in annesi) (Sogd prensesi, bu da Sâsânî hânedânından).- I. Welîd'in oğulları: 12.) Yezîd III. b.el Welîd I.(12. halîfe: 17.IV.744 - 25.9.744 = 0, 5, 8): en küçük oğuldur.- 13.) İbrâhîm b.el-Welîd I.(13. halîfe: 25.9.744 - 7. 12.744 = 0, 2, 12): hilâfetten ferâgat edip çekildi. III. Yezîd'in vel.i.: oğlu: İshâq. İbr., 25.1.750'de öldürüldü. I. Welîd'in halife olmıyan oğulları: 3.) Bişr(katli: 25.VI.750): 714'te hacı oldu. Bilgindir. Trakya'ya asker çıkararak Edirne'ye kadar ilerledi. = Sâ'dâ, amca-oğlu II. Welîd'in boşadığı eşidir.- 4.) 'Abbâs(katli: Harrân, 25.VI.750): I.Welîd'in III. Yezîd'den sonra en küçük oğlu. 707'de Bizans'a karşı serdâr. Bu 'Abbâs'ın 30 oğlu, kendisiyle aynı günde, 'Abbâsîler'ce öldürüldü.- 5.) Mesrûr: el-Haccâc b. Yûsuf'un dâmâdıdır.- 6.) 'Umer: 90 oğul ve kızı oldu.- 7.) Kuşayr.- 8.) Ebû-'Ubeyde (katli 750a).- 9.) 'Abdül-'Azîz: en büyük kardeşir. 10.717'de saltanata müddeî oldu.- 10.) Uşmân: 712'de hacc emîri.- 11.) Ebû-Kaḥf 'Amr: şâir (Agaanî, 1, 7-18).- 12.) Merwân. I.Welîd'in torununun oğlu Ḥabîb için bk. Endülüs Emewîleri, oğlu I. 'Abdül-Rahmân(731-788 = 57) ilk İspanya meliki (15.V.756-788 = 32) ve İspanya Emevîleri'nin ilkidir. Emevîler'in bu çok mühim şubesi için bk. ENDÜLÜS EMEVÎLERİ.- Süleymân b.Hişâm ise 745'te tahta hakk iddia etmiş, Bizans'a karşı başkumandan olmuş, 750'ye kadar Sind vâliliğinde (Hindistan) bulunmuş ve nesli devâm etmiştir. Torunlarından biri Ebû-Tâhir, bunun bir kaç batın sonra torunu Halef(Yemen Emevîleri olan Ziyâdîler'den Zebîd'de Muhammed b.'Ubeyd'İllaah'ın vezîri), bunun bir kaç katın sonra torunu Ebû-Tâhir, bunun bir kaç batın sonra torunu Ebû-Sa'îd Halef'tir ki, Necâhîler'den Ceyyâş'ın vezîridir ve oğlu Sa'îd'dir.

13. halîfe İbrâhîm'in oğlu Mûsâ'nın oğlu Ebû-Sa'îd Esed muhaddisdir(Kaahire 750-Kaahire 4.827=77).(*)

Emevîler Devrinin Karakteristik Olayları (661-750)

Hicret'in 42. Yılı(26.IV.662-14.IV.663): Mu'âviye'nin yeni vâlîleri: 'Abdullaah b.Â'mir Başa'ya (Horasan ve Sicistân ile) (2 yıl sonra: el-Hâriş b.'Abd'İllaah Ezdî), Merwân b.el-Hakem Medîne'ye, Hâlid b. el-'Aşş b.Hişâm Mekke'ye, Utbe b.Ebû-Süfyân hacc emîri.

663(43 H.): Büsr b.Ertat'ın İstanbul'a kadar Anadolu akını.

664(44 H.): Afganistan ve Pencâb fetih ve akınları:

670: Eylûlde vâlî Muğîre b.Şû'be'nin (doğ. 602) Kûfe'de ölümü. Mekke'de Ebû'l-Mûse'l-Eş'arî'nin ölümü(oğlu Ebû-Bürde 695'ten sonra Kûfe'de öldü). Mu'âviye b.Hadic'in Mısır'dan azli ve yerine Mesleme b.Muḥalled'in Mısır ve İfrîkiye vâlîsi olması.

(*)Bu bahsi tamamlayan 4 paragraf için 168. sayfaya bakınız.

673: Rodos'un fethi.

676: Yezîd'in resmen velîahd îlânı üzerinde onun velîahdliğini tanımadıklarını îlân edenler: Hazret-i Â'îşe, Hüseyin b.'Alî, 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr, 'Abdullaah b.Hazret-i 'Ömer, 'Abdû'r-Rahmân b.Hazret-i Ebî-Bekr. Mu'âviye'nin bu durum üzerine Medîne'ye gelmesi, fakat Medîne'de bulunan bu zâtlardan hiç birinden oğlu için biât alamaması, hepsi berâber hacc edip Mu'âviye'nin Şâm'a dönmesi.

680: KERBELÂ FÂCİASI: Mu'âviye'nin ölümü üzerine el-Hüseyin b.'Alî b.Ebî-Tâlib, kardeşleri, çocukları, yeğenleri, bütün âilesi ve maiyetiyle Medîne'den ayrıldı. Mekke'ye gitti. Yezîd'in halifeliğini tanımadığını îlân etti. 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr de aynı maksatla Medîne'den Mekke'ye geldi. Kûfe'de 30.000 kişi, Hüseyin'e biât etti. Fakat Kûfe üzerine yürüyen Hüseyin'in kuzeni Müslim b.'Akıyl b.Ebî-Tâlib, 'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd'a bozulup şehîd oldu. Hüseyin'e biât eden Kûfeliler, Hüseyin'in kuzenini ve adamını Yezîd'in Kûfe vâlisine karşı savunmadılar. Bu duruma ve 'Abdullaah İbni'l-'Abbâs'ın vaz geçirmek istemesine rağmen Hüseyin, Kûfeliler'e güvenip babasının başkenti olan bu şehre halife sıfatıyla girmek istedi. Kendisi de halife olmak isteyen, fakat Peygamber'in torunu Hüseyin varken bu iddiada bulunamayacağını anlıyan 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr, Hüseyin'in Kûfe'ye hareketini sevinçle karşıladı. Kûfe'de muvaffak olamayacağını biliyordu. Nitekim az sonra kendini Mekke'de halife îlân etti. Hüseyin yolda, kuzeninin bozgununu işitince, ordusundan istiyenlerin dönmesine izin verdi. Pek çok kişi Hüseyin'i terkedip savuştu.

'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd b.Ebî-Süfyân, Peygamber'in torununun üzerine bizzât yürümeyi arzû etmedi. Bu iş için, çok şerefli nesebi olan bir şahsı bulmak istedi. Rey vâililiği karşılığında 'Ömer b.Sâ'd'ı bu işe me'mûr etti. 'Ömer, Aşerê-i Mübeşşire'den, yâni Peygamberin en yakın 10 arkadaşından biri olan büyük fâtih serdâr Sâ'd ibn'Ebî-Wakkaş'ın oğlu idi. 'Ömer b.Sâ'd, kısa bir tereddütten sonra, Peygamber'in torununun üzerine yürümek görevini kabûl etti. 'Ubeyd'Ullaah, 'Ömer'e 6.000 atlı verdi. Hazret-i Hüseyin'in 40 yaya + 32 atlısı vardı ki, mühim kısmı, Hâşimî hânedânının kremasını teşkil eden prenslerdi. Hüseyin, teslim olup Kûfe'ye mahfûzan sevk edilme teklîfini reddetti. Belki buna cebren cesâret edemeyeceklerini sanıyordu. Fakat İslâm'ın yarım asır önceki, Devr-i Saâdet'teki, Hazret-i 'Ömer zamanındaki sâfiyyet ve disiplini kalmamıştı. Hüseyin, istihkâm muhârebesi ile savunmaya başladı. Önce oğlu 'Alî Ekber şehîd oldu. Aynı gün şu zâtlar şehid düştüler: Hüseyin'in diğer oğulları 'Abdullaah ve 'Alî Ağgar; Hazret-i Hasan'ın oğulları Ebû-Bekr ve Kaasim, Hüseyin'in amcaları olan Hazret-i 'Alî'nin oğulları 'Abbâs, Câ'fer, 'Abdullaah, 'Osmân, Muhammed, Ebû-Bekr; Câ'fer-i Tayyâr'ın torunları olan Hazret-i 'Alî küçük yeğenleri 'Awn b.'Abd'İllaah ve Muhammed b.'Abd'İllaah kardeşler ki bu ikisi ana tarafından da Hazret-i 'Alî'nin torunları idiler; Câ'fer b.'Akıyl b.Ebî-Tâlib ve kardeşleri 'Abdû'r-Rahmân ve 'Abdullaah; 'Abdullaah b.Müslim b.'Akıyl, Muhammed b.Ebî-Sâ'îd b.'Akıyl.

Hüseyin, hemen hemen tek muhârib olarak kaldı. Mâhir savaşçı idi. Fakat ona darbe indirmeye kimse cesâret edemiyordu. Kumandanlardan Şimr'in emri üzerine, en gözü dönmüş bir kaç kaatil, Hüseyin'e hamle etti. Şöyle: Zürâ b.Şerîk-i Temîmî,

Hüsey'nin sol eline kılıçla vurdu. Hüsey'n, yere düştü. Tekrar kalkarken, atlı olan Sinân b. Enes-i Nehâî mızrak saplıyarak gene düşürdü. Bu Sinân, Hawlî b. Aşbag-ı Yezîd'e, düşen Hüsey'nin başını kesmesini söyledi. Hawlî bu emri yerine getirmek isterken elleri titredi, yapamadı, Bunun üzerine Sinân, atundan indi, kılıcıyla, toprakta yatan Hüsey'nin başını kesti. Baş Hawlî'ye verdi. Sinân, Baħr b. Kâb, Kays b. Eş'aş ve Eswed Ezdî, Hüsey'nin silâhlarını ve elbiselerini paylaştılar. Diğerleri, çadırlara girdiler. Peygamber'in torunları ve gelinleri olan kadınların üzerlerindeki ziynetleri söktüp aldılar, paylaştılar. Hüsey'nin nâşında 33 mızrak yarası, 34 darb eseri, ayrıca bir çok ok yarası sayıldı.

Hüsey'n'den sonra, onun adamlarından, ağır yaralı olduğu için artık vuruşamıyan Süweyd b. Mutâ' şehîd edildi. Son Kerbelâ şehîdi odur. Hüsey'nin oğullarından 'Alî Zeynül-'Âbidîn Ewsat, Ömer ve Hasan'ın hayatlarına dokunulmadı. Son ikisi çocuktu. Zeynül-'Âbidîn'in hayâtını kurtaran ise günlerden beri hasta olarak yataкта yatması ve yanına yaklaşan askerlere karşı Hüsey'n âilesi kadınlarının delikanlının üzerine kapanmaları idi. Bu sûretle bütün imamların atası ve kendisi bizzât 4. imâm ve Hâşimî hânedânı reisi olan Zeynül-'Âbidîn kurtuldu ve daha çok yaşadı. Kadınların hayatlarına dokunulmadı ve değerli eşyâlarını almak dışında saygısızlık yapılmadı.

Kerbelâ'da Hazret-i Hüsey'n tarafından 17'si Ebû-Tâlib soyundan 72 kişi şehîd oldu. Hüsey'n, son nefesini vermeden teslim olmadı. Böylece gerçek bir siyâset, hattâ harb adamı olmadığını, sâdece emsalsiz bir muhârib ve idealist olduğunu isbât etti. Karşı taraftan 88 kişi öldü ve yüzlercesi yaralandı. 'Ömer b. Sâd'in niçin bir kaç gün sabredip Hüsey'n'i teslim zorlamadığı, bütün Ehl-i Beyt'in hayâtına kasdettiği husûsu münâkaşalıdır. Fakat 'Ubeyd'Ullaah'tan bu yolda emir aldığı, en manukî mütâlaadır. Emevîler'den olan ve hâlen tahtta bulunan Yezîd'in amca-oğlu bulunan 'Ubeyd'Ullaah, hilâfete haklarının Emevîler'den çok fazla olduğunu hissettiği 'Alî Âilesi'ne, unutulmaz ve caydırıcı bir ders vermek istemiştir. Zâten bu umûmî Emevî metodudur ki, Haccâc da kullanmış, sonra Abbâsîler'den Mansûr da aynı şeyi yapmıştır.

Hüsey'nin başı, 'Ömer b. Sâd'in emriyle, Hawlî ve Hamîd b. Müslim Ezdî ile Kûfe'ye, 'Ubeyd'Ullaah'a gönderildi. Katliâmın ertesi sabâhı da 'Ubeyd'Ullaah'a getirilip gösterildi. Ubeyd'Ullaah asâsiyle Hüsey'nin dişlerine vurunca, divânda bulunan ve İslâm dînini kabûl eden 15. kişi olan Erkaam'ın oğlu şâhâbe'den ihtiyar Zeyd, yüksek sesle lânet okudu.

İki gün sonra 'Ömer b. Sâd, Kerbelâ'dan Kûfe'ye geldi. Hüsey'nin kızkardeşi 51 yaşındaki Zeyneb'i (ki Fâtıma'dan doğduğu için Peygamber'in torunu idi), Hüsey'nin 3 oğlu ile 2 kızını ve diğerlerini, Şâm'a sevk etti. Şâm'da Yezîd, Peygamber âilesi ferdlerini kabûl edip özür diledi, ağırladı. Medîne'ye, evlerine gönderdi.

Peygamber'in ölümü üzerinden 48 yıl geçmeden vuku' bulan bu olay Hindistan'la Fransa arasında tek devlet hâlinde uzanan İslâm imparatorluğunu alt üst etti. Yıllarca ve asırlarca milyonlarca Müslüman'ın kanının dökülmesine sebep oldu. Yeni mezhebler teşekkül ettirdi. Kerbelâ'da Hazret-i Hüsey'nin hemen her safhada ve fâciadan önceki zaman parçasında gösterdiği ihtiyatsızlık zikredilmelidir. Bu şüphesiz kaatillerin

cinâyyetlerini ne mâzur gösterir, ne hafifletir. Ancak Emevî hânedânının, İslâm'ın gelişmesinde bir rolleri olmaması ve Mekke'nin Fethi'nden evvel Ebû-Süfyân âilesinin en amansız İslâm düşmanı olmalarını da hatırlamak icâb eder. Bunun cezası verilmemiş, Peygamber, Mekke'ye girdiği zaman, herkesi afvetmiştir. Kimse mâzîdeki hiç bir fiil için cezâ görmemiştir. Mekke'nin fethi günü Müslüman olanlar, âdetâ 20 yıldır meşakkat çeken şâhâbe'ye üstün duruma gelmişlerdir. Asıl sorumluluk, mensûb olduğu Emevî âilesine imparatorluğu âdetâ paylaşturan Hazret-i 'Osmân'dadır. Nihâyet Emevîler, çok katı, fakat dâhî devlet ve siyâset adamları yetiştirmişler, her şeyin Peygamber ve ilk halifeler zamânındaki rûh ile cereyân edeceğini sananları yerden yere vurmışlardır. Peygamber, amca ve amca-oğullarını şehîd edenleri afvederken, onlar, yarım asır geçmeden, Peygamber'in saatlerce kucağında sevdiği torununu şehîd etmiye kadar işi ileri götürmüşlerdir.

683: Yezîd'in kumandanı Müslim, Hâşimîler'in kalesi ve merkezi olan Medîne'ye girdi. 3 gün askeri, evleri yağmâ ve halkı katliâm etti. Bu olay, Ravza-i Mutahhara'nın yanı başında yapıldı. Uhud şehidlerinden Hanzale'nin oğlu 'Abdullaah, 8 oğlu ve kardeşleri ile berâber şehîd edildi (28 ağustos). Müslim, sonra Mekke'ye yürüdü. Fakat 'Abdullaah İbnü'z-Zübeyr'e halîfe olarak biât eden Hicâz'ı gene de Emevîler'in hükmü altına alamadı. Bu sırada Yezîd ansızın öldü (11 kasım). Yerine genç ve dindâr oğlu II. Mu'âviye geçti. Medîne'nin yağması ve Mekke'nin muhâsarasını öğrenen Şâm halkı ayaklandı. II. Mu'âviye, Hâşimîler'den biri lehine hilâfetten ferâgate hazırdı. Ancak İbnü'z-Zübeyr, Şâm üzerine yürümeye cesâret edemedi ve en büyük târîhî fırsatı kaçırdı. II. Mu'âviye devlet işlerinden el çekti. İbâdetle vakit geçirmeye başladı ve az sonra öldü (22.VI.684). Veliâhdi, 16 yaşındaki kardeşi Hâlid idi. Fakat Hazret-i 'Osmân'ın uğursuz vezîri 70'lik Merwân, hilâfeti kapı.

684: Hicâz ve Yemen'den sonra Irak, İrân ve Mısır da halîfe olarak İbnü'z-Zübeyr'i tanıdı. Merwân'ın elinde sâdece Sûriye ve Filistin kaldı. 'Ubeyd'Ullaah, Irak'ta tutunamayıp Şâm'a kaçtı. Humşta da İbnü'z-Zübeyr halîfe tanınınca, Halîfe Merwân, ferâgat edip hilâfeti 'Abdullaah İbnü'z-Zübeyr'e bırakmaya karar verdi. Fakat 'Ubeyd'Ullaah, onun fikrinden vaz geçirdi. Zirâ 4 yıl önce Hüseyin'i şehîd eden 'Ubeyd'Ullaah'a, İbnü'z-Zübeyr'in hilâfesinde hayat hakkı verilmezdi. Emevîler, İbnü'z-Zübeyr'e direnmeye karar verdiler. Merwân, hânedânından 'Amr b.Sa'îd ile Mısır'a gitti ve bu eyâlette İbnü'z-Zübeyr idâresine son verdi. Emevîler, yüksek devlet adamlarını ve kumandanları ellerinde tutuyorlardı, bizzât kendileri bu vasıfta idiler. İbnü'z-Zübeyr ve onu destekliyen Hâşimîler ise, bu vasıfta adamlardan mahrûm idiler. Oğlu 'Abdü'l-'Azîz gibi müstesnâ bir şahsiyeti Mısır eyâletinde bırakan Merwân, İbnü'z-Zübeyr'in kardeşi Muşâb'ın Şâm'ı almak üzere olduğu öğrendi. Fakat Muşâb, 'Amr b.Sa'îd'e bozuldu. İbnü'z-Zübeyr, Kûfe'den 'Abdullaah b. Yezîd'i alarak yerine 'Abdullaah b. Mu'î'i getirdi.

685: İbnü'z-Zübeyr, Emevîler'den başka Şîîler'le de uğraşmaya başladı. Bu yıl Şîîler, İbnü'z-Zübeyr'i tanımadıklarını ilân ederek Irak'ta Hazret-i 'Alî'nin oğlu Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'yi halîfe yaptılar. Medîne'deki bu halîfe nâmına ayaklanan

Şîîler'in başı Süleymân Şurad, bozuldu ve öldürüldü. Fakat yerini, çok kudretli bir şahsiyet, Muhtâr Şakafî aldı. Kûfe'yi ve ona bağlı İrân eyâletlerini ele geçiren Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'yi halife ilân etti*.

686: Muhtâr, Kerbelâ'da Hüsey'n'e karşı silâh çeken 248 askeri Kûfe'de tevkîyf ettirdi. Hepsî idâm edildi. Bu arada kaatillerin elebaşısı Şimr öldürülerek leşi köpeklerle yedirildi(27.VII.686). Sonra Kerbelâ Vak'ası ile uzaktan yakından ilgili herkes tevkîyf edilip işkencelerle öldürüldü(elleri ve ayakları kesilip ölüme terk ediliyorlardı). Kerbelâ kumandanı 'Ömer b.Sâ'd b.Ebî-Wakkaş da oğlu Hafş ile berâber başları kesilip idâm edildi. Başlar, Hazret-i Hüsey'n'in kardeşi halife ilân edilen Muhammed İbnî'l-Hanefiyye'ye gönderildi. Hazret-i Hüsey'n'in başını taşıyan Hawlî de öldürölüp cesedi yakıldı. Ağustosta Muhtâr'ın kumandanı İbrâhîm b.Üştür, Hüsey'n'in şehîd edilmesi emrini veren Emevî hânedânından eski Kûfe vâlisi 'Ubeyd'Üllaah'ı Müsul yakınlarında Barsia'da yakaladı. Kanlı bir muhârebeden sonra yenip öldürdü. 'Ubeyd'Üllaah'ın kellesi Kûfe'ye getirilip, Hüsey'n'in tevkîyfini emrettiği dîvânda teşhîr edildi. Peygamber torunlarının kaatillerinin âkibetinin ne idüğü gösterilmiş oldu. Barbar çöl adamlarını cihan gaalibi ve dünyânın efendisi hâline getiren Peygamber'e böylesine cinâyetlerle ihânet etmenin mutlakaa cezâ göreceği anlaşıldı. Fakat bir intikam savaşı diğerini doğurmakta devâm etti. İslâm dünyâsı kana boyandı. İbrâhîm b.Üştür'ün kardeşi 'Abdullaah'ın oğlu 'Abdü'r-Rahmân, Nusaybin, Sincâr, Harrân ve Urfa'yı Emevîler'den alarak Suriye'yi kuzeyden çevirmiş oldu. Bu sûretle devlet fiilen üçe ayrılmış oldu: Suriye-Filistin-Mısır-Afrika Halife 'Abdü'l-Melik'te; Hicâz-Yemen-Başra-Güney İrân 'Abdullaah İbnî'z-Zübeyr'de; Güneydoğu Anadolu-Orta ve Kuzey Irak-İrân-Horasan Hazret-i 'Alî'nin oğlu Muhammed İbnî'l-Hanefiyye nâmına Muhtâr'da (Muhammed İbnî'l-Hanefiyye bu sırada, 'Abdullaah b.el-'Abbâs ile berâber Mekke'dedir; İbnü'z-Zübeyr de Mekke'de olmasına rağmen bu Hâşimî liderlere göz yummaktadır).

687: Muhtâr, İbnü'z-Zübeyr'in ordusuna yenildi (3.IV.). 7.000 askeri öldürüldü. Kûfe, İbnü'z-Zübeyr'in eline geçti. Muhtâr'ı yenen 'Abdullah İbnî'z-Zübeyr'in kardeşi Muşab, İbrâhîm Üştür'ün yerine Âzerbâycân, Ermeniyeye, Elcezîre eyâletlerini Mühelleb'e verdi. İbrâhîm Üştür de İbnü'z-Zübeyr'in hizmetine girdi. Bu sûretle Muhammed İbnî'l-Hanefiyye'nin pek az tarafdârı kaldı, Şîîler sindi. Esâsen Şîîler'in akıl almaz sayıda adamı Hazret-i Hüsey'n'in kaatilidir diye boğazlamaları, büyük memnûniyetsizlik yaratmıştı. Üstelik Şîîler'in halife tanıdıkları Muhammed İbnî'l-Hanefiyye de bütün Hazret-i 'Alî âilesi gibi Sünnî idi ve Sünnîlik-Şîîlik henüz ayrılmamıştı. Hilâfetin 'Alî Evlâdî'nın hakkı olduğunu savunanlara "Şîî" deniyordu.

689: Emewî prensi 'Amr b. Sa'îd, Şâm'ı ele geçirip kendini halife ilân etdiyse de,

*el-Muhtâr b.Ebî-'Ubeyd b.Mes'ûd b.'Amr b.'Umeyr b.'Awfi's-Şakafî(Tâif, 622-Kûfe, 3.IV.687 = 65)'nin amcası Sâ'd, Hazret-i 'Alî'nin Medâin vâlisi, babası da 634'te İrânlılar'la savaşta şehîd idi. Kûfe vâlisi (Beşîrû'l-Ensârî'nin oğlu) en-Nümân'ın kızı ile evlenmişti ki bu hanım, 3.IV.687'de Muhtâr ile berâber öldürülmüştür.

'Abdülmelik tarafından hileyle öldürüldü. Binâenaleyh Emevîler'in kendi iç iktidarları da sağlam değildi.

690: Irak'ta Düceyl kıyısında Deyrû'l-Câselik meydan muhârebesi (13.10.): 'Abdü'l-Melik'in kardeşi Muhammed, Mus'ab İbnî'z-Zübeyr'i yenip İbrâhim Üştür'le berâber öldürttü. Irak ve İrân, 'Abdullaah İbnî'z-Zübeyr'ce kaybedilip Emevîler'in eline geçti. 'Abdü'l-Melik, bizzât Kûfe'ye geldi.

692: Emevî kumandanı Haccâc, İbnü'z-Zübeyr'in merkezi olan Mekke'yi 40.000 kişi ile muhâsara etti. Uzun muhârebelerden sonra İbnü'z-Zübeyr şehid oldu(4.10.). Başı, Şâm'a gönderildi. Bunun üzerine Hazret-i 'Alî'nin oğlu Muhammed İbnî'l-Hanefiyye, 'Abdü'l-Melik'e biât etti. 12 yıldan, Yezîd'in tahta çıkıp Kerbelâ fâciasının olduğu zamandan beri ilk defa olarak Hâşimîler ve 'Alewîler('Alî Ewlâdı), Emevîler'i tanıdılar. İslâm dünyasında birlik sağlandı. 12 yıllık fetret sona erdi.

693: Son şâhabe'lerden, ensâr'dan ve Uhud gaazilerinden(burada yaralanmıştı) Refî' b.Hadic (doğ.613) 80 yaşında öldü. Kardeşi Mu'âviye b.Hadic, eski Mısır vâlisi idi. O da aynı yıl öldü ve son şâhabe'lerden idi. Bu 73. Hicret yılının haccına (22. IV.) Halîfe 'Abdü'l-Melik de katıldı ve İslâm devletinin ve ümmetinin yeniden birleşmesine şükrân olarak secde-i Rahmân'a kapandı.

694: Yılın başlarında 'Abdü'l-Melik'in kardeşi Bişr öldü. Kûfe ve Başra eyâletleri vâlisi olarak Irâk ile İrân'ı elinde tutuyordu. Onun yerine, Hicâz vâlisi Haccâc getirildi.

695: Bu yıl da Halîfe 'Abdü'l-Melik hacca katıldı (1.IV.).

697: Horasan ve Sicistân eyâletleri de Haccâc'ın idâresine verildi. Horasan eyâletine Haccâc'ın vekili olarak Mühelleb, Sicistân'a ise 'Ubeyd'Ullaah b.Ebî-Bekr gönderildi.

698: 639'dan, 57 yıldan beri Kûfe kadısı olan şâhabe'lerden Şüreyh, Buhârâ yakınlarında 'Ubeyd'Ullaah b.Ebî-Bekr'in ordusunda Türkler'le savaşırken şehid oldu. Arab ordusu bozuldu. Bunun üzerine Haccâc, Türkistan'a 40.000 asker daha yolladı. Bu yıl Bizanslılar, Antakya'yı muhâsara ettilerse de alamadılar.

702: Haccâc, Başra ile Kûfe arasında Wâsıt şehrini kurdu.

705: 'Abdü'l-Melik'in çok büyük bir kudret içinde ölmesi (9.10.) üzerine, kardeşi olan veliahd ve Mısır vâlisi 'Abdü'l-'Aziz'in 1 yıl, 5 ay önce ölmesinden itibâren veliahd ilân edilen oğlu el-Welid tahta çıktı. 715'e kadar (23.II.) saltanat sürdü.

705-715: I. el-Welid. Boğaziçi'ne kadar yapılan akınla Bizans'a göz dağı verildi (711). Buhârâ, Semerkand, Fergana dâhil Mâverâünnehr(Batı Türkistan)'den başka Doğu Türkistan'a da girilip Kâşgar fethedildi. Sind ve başka Hind ülkeleri alındı. Muhammed b.Kaasim, Multân ve Himalaya eteklerine kadar ilerledi (712-717). İfrîkiye vâlisi (Libya-Tûnus-Cezâyir-Fâs) Mûsâ b.Nuğayr, Tanca sancak beyi Berberî asıllı Târik b.Ziyâd'ı İspanya'ya geçirtti. Sonra kendisi de artık "Cebelü'l-Târik Boğazı" denen suyu geçip Afrika'dan Avrupa'ya atladı. İspanya ve Portekiz'in fethini sağlayan meydan muhârebesini kazandı(19.VII.711). Son İspanya Vizigot(Vandal) kraliçesi Egilone, Mûsâ

b.Nuşayr'ın oğlu 'Abdül-'Azîz ile evlendi(VIII.711). Bu sûretle I.Welîd deevrinde muazzam fetihler yapıldı. Tek din ve mezhepten tek devlet hâlinde İslâm imparatorluğu, Çin ile Fransa, Hindistan ile Kafkas Dağları arasında kesiksiz bir siyâsî varlık oldu. Akdeniz Arab İslâm gölü hâline geldi. Kızıldeniz ve Basra Körfezi iç denizlerdi. I.Welîd, hacc etti(9.X.710). Kardeşi Mesleme b.'Abdî'l-Melik, büyük bir ordu ile Gelibolu yarımadasına çıktı. Karadan ve donanma ile denizden, Türkler'e kadar olan en şiddetli İstanbul muhâsarasını yaptı (716-7). Halife Süleymân'ın oğlu Dâwûd, bu muhâsarada şehid düştü. Mesleme'nin 120.000 kara askeri vardı. Ayrıca Mısır'da üslenen donanmaya da Mısır vâlisi 'Ömer b.Abdül-'Azîz(II. 'Ömer), Fransa sâhillerinden, Marmara'ya gitmesi emrini verdi. Donanma, İstanbul limanına girdi. Donanma 1.800 gemi idi. Gemiler küçüktü ve amiral gemisinin mürettebâtı bile 120 kişi idi. Bu donanma, Rûm ateşi ile yandı. Kar ve kış (716-7) içinde ordu, inşâ ettiği barakaların içine sığındı; fakat Bizans sûrlarını önünden ayrılmadı. Soğuktan ve koleradan çok şehid verildi. Baharda (717) İskenderiyye'den 400, İfrîkiye'den 360 gemi gelip erzak getirdi. Fakat bu donanma da Bizanslılar'ın Rûm ateşi ile yakıldı(sırrını Bizanslılar'dan başka aslaa hiç bir kavmin bilmediği, üzerine su atılınca daha çok alev alan bir yakıtı "Rûm ateşi = Fr.feu grégeois" denmektedir, 7 asır sonra Fâtih bile bu ateşten çok kayıplar vermiştir). İslâm ordusunda açlık başladı. Balkanlar'dan gelen Bizans ordusu da Müslümanlar'ı tazyika başladı. 13 aylık bir muhâsaradan sonra yeni halife II. 'Ömer'in gönderdiği emir üzerine Mesleme, muhâsarayı kaldırdı. Ordu, Gelibolu'ya geldi. Orada bekliyen Müslüman donanmasına bindi. Denizden Şâm'a geldi. Arablar, İstanbul'un fethinden vaz geçtiler. Bu olay ve 14 yıl sonraki Fransa'da Poitiers'de geçen Arab-Fransız meydan muhârebesinde Müslüman ordusunun Orta Fransa'da çakılması, dünya târihinin en mühim hâdiselerindendir. Her iki teşebbüste de Müslümanlar muvaffak olsalar, Bizans ve Frank sedlerini aşabilse idiler, VIII. asrın ilk yarısında Avrupa, Müslüman olacak ve târihin olanca seyri değişecekti. Bundan sonra asırlar süren bir statu quo devri başladı: İspanya ve Portekiz ile hemen bütün Akdeniz adaları Arablar'da, fakat kıta' Avrupası Hristiyanlar'da kaldı.

Hicret'in 100. Yılı (3. VIII.718-23.VII.719): 23 temmuz 719'da 101 yılı ile Hicret'in II. Asrı başlar. Bu yıllarda II. 'Ömer'in kısa, fakat örnek hılâfeti vardır (717-720). Sonra Hişâm'ın uzunca hılâfeti gelir (724-743). Hişâm, bizzât hacc eder(28.IV.725). Bu hacc ile hılâfetini açar. Fransa'da büyük Arab-Frank savaşları devresidir. Poitiers'de Müslüman ordusu Charles Martel tarafından durdurulur. Bundan sonra da Fransa'da Arab teşebbüsleri devâm eder, fakat büyük hamle kırıılır. 732'de bir kaç ay için Bordeaux'yu alan Arablar, 737'de Avignon'u kaybederler.

745: Son Emevî halîfesi II. Merwân'ın hılâfet yılları (744-750) başlar. İyi ve azimli bir hükümdâr olmasına rağmen bu zât, Emevî düşmanlığını önleyemez. Olaylar şöyle gelişir: Horasan'dan Emevî aleyhdârı bir grup, hac bahânesiyle gizlice Mekke'ye geldi. Hâşimîler'in Abbâsî dalının lideri olan İbrâhîm ile görüşüp ona gizlice biât etti. Hazırlanan ihtilâlî adamlarından Ebû-Müslim-i Horâsânî(*), Horasan'la Mekke arasında bir kaç defa gidip gelerek irtibâtı sağladı. İbrâhîm, Ebû-Müslim'i Horasan'da 'Abbâsîler

*'Abdül'r-Rah mân Ebî-Müslim (İsfahân, 719-Rûmiyye/İrak, 13.II.755 = 36): İrân asıllıdır. el-Mansûr tarafından katledildi. 'Abbâsî nakıyb'lerinden Ebû'n-Necm 'Unwân b.Ismâ'il'in dâmâdı idi.

lehine bayrak açmakla görevlendirdi. Horasan vâfisi Naş b.Seyyâr'ı alt edebildiği takdirde, eyâletin başına vâli olarak geçmesini emretti. Diğer eyâletlere de Hâşimîler adına nakıyb'ler gönderildi. Ancak kudretli bir asker olan Naş b.Seyyâr, diretiyordu.

747(mart) Ebû-Müslim, Horasan'dan çıktı. Merw'in banliyösü Sefîdec'e geldi(15.VI.). Burada Abbâsî âilesinin reisi İbrâhîm nâmına hutbe okuttu. Siyah bayrak açtırdı(siyah Abbâsîler'in, yeşil Alewîler'in âile rengidir). Ramazân bayramı büyük cemâatle bu şekilde kutlandı. Herât alınarak burada da İbrâhîm adına hutbe okundu. Bunu duyan Emevîler, Mekke'deki İbrâhîm'i tevkîyf ettiler. İbrâhîm az sonra hapiste öldü veya öldürüldü(747 sonları). Onun emriyle kardeşi Seffâh, Abbâsîler'in başına geçti. Ebû-Müslim, 7.000 askerle Horasan'dan çıktı. Onun Merw'den hareketini duyan Naş b.Seyyâr, eyâletini bırakarak firâr etti. Az sonra Rey civârında öldü(669-9.11.748 = 79). Ebû-Müslim ile kumandanı Kahtaba ve bunun oğlu Hasan, bütün İrân'ı zabt ettiler. Mûsul ve Zor'u da olarak Kuzey Irâk'a da hâkim oldular. Kahtaba'nın* öldürülmesine rağmen oğlu Hasan, kardeşi Hamîd ile berâber Kûfe'yi aldı(ekim 749).

Bunun üzerine Mekke'de toplanan Hâşimîler, Hazret-i Hüseyin torunlarından İmâm Câ'fer-i Şâdık'ın ibâdetle meşgul olması, dünyevî işlerle uğraşmak istememesi bakımından, içlerinden Hazret-i Hasan torunlarından Muhammed Nefsî'z-Zekiyye'ye biât ettiler. Biât edenler arasında Hâşimîler'in Abbâsî dalının başı Seffâh ile kardeşi ve halife olarak halefi Mansûr da bulunuyorlardı. Mansûr yeminini yıllarca unutmadı ve çok sonra bir gün Nefsî'z-Zekiyye'yi öldürttü. Halife Merwân, tehlikenin Hâşimîler'in 'Alewî('Alî âilesi) dalından değil, 'Abbâsî ('Abbâs âilesi) dalından geldiğini biliyordu. Seffâh'ın tevkîyfini emretti. Fakat artık çok teşkilâtlanmış ve tarafdar toplanmış olan Seffâh, Hamîse'den Kûfe'ye kaçtı. Ağabeyi Mansûr da Mekke'den Kûfe'ye geldi ki, saltanatu elde etmek azmi bakımından, âilenin şefi olan küçük kardeşi Seffâh'tan daha ateşli idi.

750: Zâb meydan muhârebesi(25.I.): Merwân'ın 100.000 kişilik ordusu bozuldu. Halife, Mûsul yakınlarından -uzun zamandan beri oturmayı tercîh ettiği- Harrân'a kaçtı. 'Abbâsî ordusu başkumandanı olan Seffâh'ın amcası 'Abdullaah, Merwân'ı tâkıyb etti. Harrân'da yakalayamayınca peşine düştü. Merwân, Şâm yoluyla Filistin'e geldi. Şâm, 'Abbâsîler'in eline düştü (26.IV.). Merwân, Filistin'den Mısır'a geldi. 'Abdullaah, son Emewî halifesini Mısır'da Buşr kilisesinde ele geçirip öldürttü. Ebû-Müslim ise, Emewî tarafdarı 600.000 kişiyi öldürttü. 'Abbâsî prensleri 'Abdullaah b.'Alî Şâm'ı aldığı gibi, kardeşi Süleymân da Bağ'a'yı ele geçirdi. Emewî prensleri öldürüldü. Çok azı hayatta kaldı. Bunlardan 'Abdül-Rahmân, Endülü's'e kaçtı. İspanya ve Portekiz'de -Abbâsî halifesi adına hutbe okutmak şartıyla- Emevî devletini kurdu(15.V.756). Arablar'ı kılıçtan geçiren Ebû-Müslim ordusunda ekseriyeti İranlılar'la Türkler teşkil ediyordu.

*Ziyâd Kahtaba b. Şebîb(Tâi): 'Abbâsî nakıybî olarak Kûfe'den Horasan'a gönderilmekle 718'de siyâsî hayâtı başladı. 27.VIII.749'da Enbâr civarında Fırat kıyısında muhârebe geçesi kayboldu, muhtemelen nehirde boğuldu.

III

ABBÂSÎLER

Abbâsî Hânedânı'nın Yapısı

Emevî hânedanının yerine, dünyâdaki tek İslâm devletinin imparatoru ve bütün Müslümanlar'ın halifesi, Resûl'Ullaah'ın halefi olarak geçen Abbâsîler, devlet merkezini Suriye'de Şâm'dan Irak'ta Bağdâd'a taşıdılar. Burası, İrân'a yakın, artık büyük kitleler hâlinde ihtidâya başlayan İranlılar'a ve Türkler'e uzak olmıyan bir çevre idi. Bir Arab devleti hâlinde olan Emevîler'e karşı Abbâsîler, iktidârı İranlılar ve Türkler'le paylaştılar. Çin'le Fransa arasındaki bir devletin tek kavimle elde tutulamayacağını anlamışlardı. Üstelik Emevîler'den iktidârı almalarında İranlılar'ın, ikinci derecede Türkler'in hizmetleri büyük olmuştu. Ebû-Müslim şahsen İranlı idi ve ihtilâlin vurucu kuvvetini teşkil etmişti. Bir asır sonra Türkler, İranlılar'ı ikinci plana atarak imparatorlukta ağır basmaya başladılar ve ağırlıklarını devamlı arttırdılar.

Emevî hânedanının 88 yıl, 6 ay devâm etmesine karşılık 'Abbâsîler, Bağdâd'da 508 yıl, 26 gün saltanat sürdüler. Bu müddetlere, Emevîler'in İspanya'daki uzun saltanatları ile 'Abbâsîler'in Mısır'daki uzun hılâfetleri dâhil değildir.

'Abbâsîler'in ihtilâl merkezleri sırasıyla Kûfe, Hîre, Hâşimiyye idi. 757'de taht

şehri Hâşimiyye'den Enbâr'a götürüldü (43° 40' ve 33° 23'). Bunların hepsi Irak'ta idi. 762'de taht şehri, ilk adı "Medînetü'l-Manşûr=Manşûr Şehri" olan Bağdâd'a taşındı. Bu târihte Manşûr, Bağdâd'a nakletti ve şehrin inşâsına başlattı. Az zamanda şehrin nüfûsu 1,5 milyona erişti. Ancak 10.835 - 892 = 57 arasında taht şehri Sâmerâ idi. Sonra halîfeler, esâsen yakın olan Bağdâd'a döndüler.

Hânedan renkleri siyah olan 'Abbâsîler, bu sûretle -Zâb meydan muhârebesi başlangıç sayılmak üzere -25 ocak 750'den 20 şubat 1258'e kadar 508 yıl, 26 gün halîfelik yaptılar. 1261-29.VIII.1516 = 255 yıllık Kaahire'deki hılâfetleri de bu müddete eklenince 766 yıl, 7 ay, 5 günlük bir saltanat ortaya çıkar. Bu kadar uzun müddet için imparatorluk tâci (hılâfet tâci aynı değerdendir) taşıyan hânedanlar, fevkalâde nâdirdir. Kaahire'deki 'Abbâsî hılâfeti, 1412'deki bir kaç aylık sultanlık dışında dünyevî saltanat taşımazsa da, gene Müslümanlar'ın en büyük lideri mevkiinde idiler.

Sünnî-Hanefî olan Hulefây 'Abbâsiyye ('Abbâsiyyûn), imparatorluk hılâfet hânedânı, 'Abbâsîler'in daha önce kendilerini halîfe îlân etmelerine rağmen 25.I.750 Zâb meydan muhârebesi ile başlar, 26.IV.750'de Emevî taht şehri Şâm'ın düşmesi ile kesinleşir. Şâm'ın sukuutundan 2 ay, 13 gün sonra son Emevî halîfesi Merwân'ın Mısır'da bulunup öldürülmesinin ehemmiyeti yoktur.

'Abbâsîler, Hâşimîler'in nesilleri devâm eden iki büyük kolundan biridir. Peygamber'in amcası 'Abbâs'ın soyudur. 'Abbâs'ın ağabeyi Ebû-Tâlib'in soyu ile paralel gitmiştir. Ebû-Tâlib'in oğlu 'Alî'nin soyu, oğulları -ve Peygamber torunları- Hasan'la Hüseyin'den devâm etmiştir. Hasenîler olsun, bilhassa Hüseyinîler olsun, Hâşimîler'in riyâsetinin 'Abbâsîler'de olduğunu ya hiç kabûl etmemiş, ya zorlukla kabûl etmişler, bu hakkın kendilerinde bulunduğunu savunmuşlardır. 'Abbâsîler karşısındaki bu Hâşimîler'e 'Alewîler denmiştir ki 'Alî Ewlâdı = Ewlâd-ı 'Alî ile aynı mânâdadır. Hasenî şerîfler ve Hüseyinî seyyidlerle devâm etmiştir.

Emevî âilesinin reîsi Ebû-Süfyân ile -ondan sâdece bir yaş genç olan- 'Abbâsî âilesinin reîsi el-'Abbâs'ın İslâm dîninde kıdemleri aynıdır. İkisi de çok geç, ancak Mekke'nin fethi günü(1.I.630) Müslüman olmuşlardır. Ancak, ihtidâ etmeden önceki durumları farklıdır: Ebû-Süfyân ve âilesi, İslâm dînine ve peygamberine vahşice denecek bir mukaavemet ve düşmanlık gösterdikleri halde, el-'Abbâs, hiç bir zaman ileri gitmemiş ve yeğeni Peygamber'i mânevî bakımdan yaralıyacak bir şey yapmamıştır. Peygamber'in sâdece 2 yaş büyük amcası olması ona müstesnâ bir saygı sağlamıştır. Zirâ Hazret-i Hamza'nın Uhud'da şehâdetinden(625) sonra Peygamber'in hayatta kalan tek amcası idi. Peygamber'in son yıllarında yeğeninden büyük sevgi gördü. Yeğenini kendi eliyle techîz ve tekfîn etti. Halîfeliğe seçilmesi bile bahis mevzuu oldu. Fakat İslâm dîninde kıdemi o kadar azdı ki, Peygamber'e yakınlığı bu açığı kapatamadı. Peygamber'in ölümünden sonra 21 yıl örnek bir Müslüman olarak yaşadı. Oğullarından 'Abdullaah'ın büyük dindarlığı, 'Abbâsîler'e saygıyı arttırdı. Diğer taraftan Emevîler, dîni bir kenara bırakarak, daha doğrusu dinle pek meşgul olmıyarak sâdece politika ile uğraştılar. Bu müddet içinde 'Abbâsîler, Hicâz'da dindar, örnek bir hayat yaşadılar.

'Abbâsîler'in İlk Asrında Bâzı Karakteristik Olaylar

7.VI.754: Veliahd ve hacc emîri el-Manşûr, Ebû-Müslim'le berâber hacc etti. 3 gün sonra Mekke'de, kardeşi Halife es-Seffâh öldü.

755: Bizans, Malatya'yı aldı. Fakat az sonra istirdâd edildi.

24.IV.758 ve 11.III.763: el-Manşûr'un iki defa daha hacc etmesi.

10.762: Hazret-i Hasan'ın torununun oğlu Muhammedü'l-Mehdî en-Nefsi'z-Zekîyye'nin Hicâz'da halife ilân edilmesi. Kardeşi İbrâhîm, onun nâmına Başra ve Kûfe'yi ele geçirdi. Seffâh tahta geçmeden Medîne'de Hâşimîler, bu arada Manşûr, Muhammedü'l-Mehdî'ye biat etmişlerdi. Fakat sonradan Seffâh ve o ölünce Manşûr, tah-ta geçtiler. el-Mehdî'nin halife ilânı üzerine 'Abbâsî veliahdı İ'sâ b.Mûsâ, önce Hicâz'ı alıp Muhammedü'l-Mehdî'yi, sonra Kûfe yakınlarında onun kardeşi İbrâhîm'in 100.000 kişilik ordusunu bozup İbrâhîm'i(31.I.763) öldürttü. İrân'a kaçmaya hazırlanan Manşûr da tahtını muhâfaza etti.

780: Halife el-Mehdî b.el-Manşûr, 2. oğlu Hârûnü'r-Reşîd ve bir ordu ile Haleb'e geldi. Bağdâd'da nâib olarak büyük oğlu Veliahd el-Hâdî kaldı. Ceyhan kıyısında kalan el-Mehdî, oğlu Hârûn'u Anadolu'ya gönderdi.

781-2: Hârûn, 2. Anadolu seferine çıktı. Boğaziçi'ne kadar geldi. Kayser(Bizans imparatoru), yılda 70.000 altın karşılığında 3 yıllık mütâreke elde etti.

783-4: Veliahd Hâdî'nin Cûreân seferi(Hazer Denizi'nin güneyi).

785: Halife el-Mehdî, 2. oğlu Hârûnü'r-Reşîd ile berâber seferde iken öldü. Yerine oğlu el-Hâdî, fakat ertesi yıl Hârûnü'r-Reşîd geçti.

11.VI.786: Hâsenîler'den el-Hüseyn, Hicâz'da kendini halife ilân etti. Öldürülen Muhammedü'l-Mehdî en-Nefsi'z-Zekîyye'nin oğullarınca da desteklenen isyan, 'Abbâsîler'den Muhammed b. Süleymân tarafından bastırıldı. Fahh muhârebesinde 'Alî Ewlâdî'ndan pek çok kişinin şehîd edildiği bu olay, 'Abbâsî devrinin Kerbelâ'sı sayılır. Olay sırasında halife olan Hâdî de 3 ay sonra öldürüldü.

787: Hârûnü'r-Reşîd, Bizans uc muhâfızlıklarını "el-'Awâşım" adıyla bir sınır eyâletinde birleştirdi.

10.12.802: Hârûnü'r-Reşîd'in haccı.

805: er-Reşîd'in, oğulları Me'mûn ve Kaasim ile berâber Rey'e(Tahrân) gelmesi.

806: Râfî b.Leyş b.Naş b.Seyyâr, Semerkand'da ayaklandı. Halife er-Reşîd, Anadolu'ya yeni bir sefer yaptı.

812: el-Me'mûn, Hicâz'da da halife tanındı. Bağdâd'da kardeşi el-Emîn'in 15 ay sürecek muhâsarasına başlatıldı. Sonunda Tahîr b.Hüseyn, el-Emîn'in başını kestirdi. Emîn'in annesi Zübeyde ile oğlu Mûsâ'yı Bağdâd'dan Zâb'a sürdü. Bağdâd'da da Me'mûn halife tanındı. Fakat el-Me'mûn, daha 5 yıl, 8 ay, 15 gün Bağdâd'a gelmeyip Horasan'da kaldı.

III.830: el-Me'mûn, Bağdâd'dan ordu ile Bizans seferine çıktı. Tekrît-Mûsıl-Menbic-Antakya-Misîs-Tarsus'u geçip Bizans sınırını aştı(temmuz). Fetihler yapıp döndü.

831: el-Me'mûn 2. Bizans seferine çıktı. Şâm'a döndü. Oradan Mısır'a geçti(II.832). Mısır'dan kalkıp tekrar Bizans topraklarına girdi. Fakat bu seferde hastalanıp öldü.

Bâbek İhtilâli: Bâbek(aslında: Pâpek), İranlı Hurremî şefidir. Medâinli bir tâcirin oğludur. Ebû-Müslim'in oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıktı. Câwidân b.Sehl'in müridi olarak(816-7), Âzerbâyçân'ın Bazz kalesinde(Aras'a yakındır) ihtilâli başlattı. Mazdekî-Müslüman karışımı bir mezhebi savunuyordu. İhtilâl Âzerbaycan ve Irâk-ı Acem'de yayıldı. Uzun savaşlar olduğu hâlde Bâbek alt edilemedi. Nihâyet 'Abbâsîler'in Türk başkumandanı Afşın, Bazz kalesini aldı. Bâbek'le kardeşi 'Abdullaah'ı esir etti(15.VIII.837). Bunlar Sâmerâ'ya getirilip idâm edildi(4.I.838). Bâbek ihtilâlini desteklemek isteyen büyük Bizans ordusu, Ankara yakınlarına kadar gelen Afşın tarafından burada imhâ edildi(838). Ankara, Müslümanlar'ın eline düştü. Halife Mû'taşım bizzât Ankara'ya geldi. Afşın, VI.841'de hapiste öldürüldü. Asıl adı Hayder b.Kâwûs idi ve Fergana Türk hükümdarları hânedânından iniyordu. Daha 831'de Mısır vâlisi olmuştu.

'Abbâsî Halifeleri ve Saltanat Müddetleri

- 1- es-Seffâh b.Muhammed: 25.I.750 – 9.VI.754 = 4, 4, 15
- 2- el-Mansûr b.Muhammed: 9.VI.754 – 7.10.775 = 21, 3, 28
- 3- el-Mehdî b.el-Mansûr: 7.10.775 – 4.VIII.785 = 9, 9, 28
- 4- el-Hâdî b.el-Mehdî: 4.VIII.785 – 15.9.786 = 1, 1, 11
- 5- er-Reşîd b.el-Mehdî: 15.9.786 – 24.III.809 = 22, 6, 9
- 6- el-Emîn b.er-Reşîd: 24.III.809 – 30.9.813 = 4, 6, 5
- 7- el-Me'mûn b.er-Reşîd: 30.9.813 – 9.VIII.833 = 19, 10, 9
- 8- el-Mû'taşım b.er-Reşîd: 9.VIII.833 – 5.I.842 = 8, 4, 27
- 9- el-Wâsık b.el-Mû'taşım: 5.I.842 – 9.VIII.847 = 5, 7, 5
- 10- el Mütewekkil b.el-Mû'taşım: 9.VIII.847 – 12.12.861 = 14, 4, 4
- 11- el-Muntaşır b.el-Mütewekkil: 12.12.861 – 6.VI.862 = 0, 5, 24
- 12- el-Mûsta'in b.Muhammed b.el-Mû'taşım: 6.VI.862 – 25.I.866 = 3, 7, 19
- 13- el-Mû'tezz b.el-Mütewekkil: 25.I.866 – 11.VII.869 = 3, 5, 17
- 14- el-Mühtedî b.el-Wâsık: 11.VII.869 – 19.VI.870 = 0, 11, 9
- 15- el-Mû'temid b.el-Mütewekkil: 19.VI.870 – 15.10.892 = 22, 3, 26
- 16- el-Mû'tazîd b.Talha b.el-Mütewekkil: 15.10.892 – 5.IV.902 = 9, 5, 21
- 17- el-Müktefî b.el-Mû'tazîd: 5.IV.902 – 14.VIII.908 = 6, 4, 9
- 18- el-Muktedir b.el-Mû'tazîd: 14.VIII.908 – 31.10.932 = 24, 2, 18

- 19- el-Kaahir b.el-Mû'tazîd: 31.10.932 – 24.IV.934 = 1, 5, 24
- 20- er-Râzî b.el-Muktedir: 24.IV.934 – 18.12.940 = 6, 7, 24
- 21- el-Müttefî b.el-Muktedir: 18.12.940 – 12.10.944 = 3, 9, 25
- 22- el-Müstekfî b.el-Müktefî: 12.10.944 – 29.I.946 = 1, 3, 18
- 23- el-Muî b.el-Muktedir: 29.11.946 – 5.VIII.974 = 28, 6, 7
- 24- at-Tâî b.el-Muî: 5.VIII.974 – 29.11.991 = 17, 3, 25
- 25- el-Kaadir b.İshâq b.el-Muktedir: 29.11.991 – 29.11.1031 = 40, 0, 0
- 26- el-Kaaim b.el-Kaadir: 29.11.1031 – 3.IV.1075 = 43, 4, 4
- 27- el-Muktedî b.el-Kaaim: 3.IV.1075 – 4.II.1094 = 18, 10, 1
- 28- el-Müstazhir b.el-Muktedî: 4.II.1094 – 6.VIII.1118 = 24, 6, 0
- 29- el-Müstersîd b.el-Müstazhir: 6.VIII.1118 – 30.VIII.1135 = 17, 0, 25
- 30- er-Râsîd b.el-Müstersîd: 30.VIII.1135 – 17.9.1136 = 1, 0, 18
- 31- el-Muktefî b.el-Müstazhir: 17.9.1136 – 12.III.1160 = 23, 5, 25
- 32- el-Müntencîd b.el-Muktefî: 12.III.1160 – 20.12.1170 = 10, 9, 9
- 33- el-Müstazî b.el-Müstencîd: 20.12.1170 – 30.III.1180 = 9, 3, 11
- 34- en-Nâsîr b.el-Müstezî 30.III.1180 – 7.10.1225 = 45, 6, 8
- 35- ez-Zâhir b.en-Nâsîr: 7.10.1225 – 11.VII.1226 = 0, 9, 5
- 36- el-Müstansîr b.ez-Zâhir: 11.VII.1226 – 15.10.1242 = 16, 3, 5
- 37- el-Müstâşîm b.el-Müstansîr: 15.10.1242 – 10.II.1258 = 15, 3, 26

Mısır'da 'Abbâsî Halifeleri

- 1- el-Müstansîr II. b.ez-Zâhir: 9.VI.1261 – 24.11.1261 = 0, 5, 15
- 2- el-Hâkim I. b.H.b.'A.b.E.b.el-Müstersîd: 24.11.1261 – 1.1302 = 40, 2
- 3- el-Müstekfî I.b.el-Hâkim I: I.1302 – II.1340 = 38, 1
- 4- el-Wâsîk I. b.Ahmed b.el-Hâkim I: II.1340 – 18.VI.1340 = 0,4
- 5- el-Hâkim II.b.el-Müstekfî I: 18.VI.1340 – VII b.1352 = 12, 1
- 6- el-Mû'tezîd I. b.el-Müstekfî I: VII b.1352 – III.1362 = 9, 8
- 7- el-Mütewekkîl I.b.el-Mûtezîd: III.1362 – VII.1377 = 15, 4 + VIII. 1377 – 26.VIII. 1383 = 6, 0 + 13.V.1389 – 19.I.1406 = 16, 7, 7 = 37, 11, 7
- 8- el-Mû'taşîm b.İbrâhîm b.Ahmed b.el-Hâkim I: VII.1377 – VIII.1377 = 0, 0, 15 + 14.11.1386 – 7.V.1389 = 2, 5, 23 = 2, 6, 7
- 9- el-Wâsîk II.b.İbr. b.Ah.b.el-Hâkim I: 26.VIII.1383 – 14.11.1386 = 3, 2, 19
- 10- el-Müstâîn b.el-Mütewekkîl I: 19.I.1406 – 9.III.1414 = 8, 1, 21*

*IV-XI.1412: "el-Â'dîl" adıyla Memlûk sultânı.

- 11- el-Mû'tazid II.b.el-Mütewekkîl I: 9.III.1414 – 23.VII.1441 = 27, 4, 15
- 12- el-Müstekfî II.b.el-Mütewekkîl I: 23.VII.1441 – II.1451 = 9, 7
- 13- el-Kaaim b.el-Mütewekkîl I: II.1451 – VII. 1455 = 4, 5
- 14- el-Müstencid b.el-Mütewekkîl I: VII.1455 – 19.IV.1479 = 23, 9
- 15- el-Mütewekkîl II.b.el-Mûsta'in: 19.IV.1479 – 10.I.1497 = 18, 6
- 16- el-Müstemsik b.el-Mütewekkîl II: 10.1497 – 1509 = 12
- 17- el-Mütewekkîl III.b.el-Müstemsik: 1509 – 29.VIII.1516 = 7

'Abbâsiler'in Nesebi

Ebü'l-Fazlî'l-'Abbâs b.'Abdî'l-Muṭṭalib(Mekke, 568 – Medîne, 653 = 85): babasının ölümünde 9 yaşında idi. Peygamber'in babası olan 'Abdullaah'ın ölümünde 2 yaşında bulunuyordu('Abdullaah, kardeşi 'Abbâs'tan 27 yaş büyüktü; 'Abdullaah ile ağabeyi Ebû-Tâlib aynı anneden, fakat 'Abbâs, başka anneden doğmuştur). 1.I.630'da Mekke fethi ile Müslüman oldu ve Peygamber tarafından Zemzem vazîfesi ona verildi. = Zûr'a b.Mişreḥ('Abdullaah'ın annesi), = Lûbâbe Ümmî'l-Fazl b.el-Hâriş(Şâ's'a) (el-Fazl'ın annesi) = Fülâne b.'Umeyş. – 'Abbâs, oğulları el-Fazl ve Kuşemm ile Peygamber'in techîz ve tekfînini yaptı. Kızları: Ümmü Hâbîb, Şafîyye ve Âmine.

el-'Abbâs'ın oğulları: 1.) el-Fazl(ölm. 639), en büyük oğuldur; kızı: Ümmü Külşûm.– 2.) 'Abdû's-Şalâh: oğlu el-'Abbâs oğlu el-Fazl(ölm. Medîne, 683, katl).– 3.) 'Awf.– 4.) Şubḥ.– 5.) Şâlih.– 6.) Keşîr.– 7.) 'Abdû'r-Rahmân.– 8.) Müşîr.– 9.) Kuşemm(ölm.676): 656 Medîne v., 657 Mekke v.Semerkand önünde Türkler'le vuruşurken şehîd oldu. Semerkand'daki türbesini 1130'da Sultan Sancar muhteşem şekilde yeniden yaptırdı. Oğlu 'Ubeyd'Ullaah kızı Büreyhe.– 10.) Temmâm = -el-'Aliyye: bir oğlu Kuşemm, diğer oğlu Câ'fer oğlu Yahyâ=Ümeyne.–11.) el-Hâriş: oğlu 'Abdullaah oğlu es-Serî(Mekke vâlisî 760).– 12.) 'Ubeyd'Ullaah (ölm. 678) = Â'îşe b.'Abdillaah b.'Abdî'l-Medân: hacc emîri 657 ve 658, Yemen vâlisî 656-660, Âzerbâycân vâlisî 660; kızları: Nefise(='Abdullaah b.Hâlid b.Yezîd I, bk. Emewîler) ve Ümmü Muhammed(='Abdullaah b.Mâ'bed, amca-oğlu) ile 'Umre ve el-'Aliyye, 'Ubeyd'Ullaah b.el-'Abbâs'ın oğulları: Câ'fer(oğlu Muḥ.), el-'Abbâs(kızları: el-'Aliyye, 'Ubde, Meymûne, Ümmü Câ'fer; oğulları: el-'Abbâs(oğlu Kuşemm oğlu 'Ubeydullâh), Süleymân, Dâwûd, Kuşemm ve bu sonuncunun oğlu 'Ubeyd'Ullaah) ve 'Abdullaah=Esmâ(oğulları: el-Hüseyn, el-Hasen, 796'da Medîne vâlisî olan Muhammed; bu sonuncunun oğlu el-'Abbâs; el-Hasen'in oğlu 819'da Medîne vâlisî olan 'Ubeyd'Ullaah).– 13.) Mâ'bed: Oğlu 'Abdullaah=Ümmü Muhammed(amca-kızı), = Cemre. Bu 'Abdullaah'ın kızı Lûbâbe ve oğulları: Mâ'bed, 'Abdullaah, Muhammed, el-'Abbâs(753'te Mekke ve Medîne vâlisî), İbrâhîm. Bu İbrâhîm'in oğulları: Muhammed ve Dâwûd. Bu Dâwûd'un 5. kuşak torunu: 905'te ölen

Ahmedül-l-Mâ'bedî.- 14.) 'Abdullaahî's-Şî'a Ebi'l-'Abbâs(Mekke, 619 - Tâif, 688b = 69) ('Abbâsî âilesinin şefi: 653 - 688 = 35): Hânedânın atasıdır. Büyük tefsîr ve hâdîs bilgisini. Cenâze namâzını Muhammed İbni'l-Hanefiyye (Hazret-i 'Alî'nin oğlu) kıldırdı. Hacc emîri 656, Başa vâlisi 5.12.656-660b, 656'dan önce Yemen vâlisi oldu. 656'da 'Alî'ye karşı Mu'âviye'yi destekledi. = Zür'a.

'Abdullaah İbni'l-'Abbâs'ın kızları: Lübâbe, Esmâ.- Oğulları: 1.) 'Ubeyd'Ullaah(ölm. 706) oğlu Ziyâd, 2.) Muhammed(oğlu el-'Abbâs), 3.) el-'Abbâs, = Câ'de, Meryem, Hâbîbe, 4.) el-Fazl, 5.) Kanem(katledildi), 6.) 'Abdül-Rahmân(katledildi), 7.) Ebû-Muhammed 'Alî's-Seccâd "Zü's-Sâfinât"(661 - 736 = 75) (Şef: 688b - 736 = 48) = Hennâde, = Sâ'de, = Kebîre, = el-'Aliyye, = Ümmü Ebîhe: 717'de Hazret-i 'Alî'nin oğlu Muhammed İbni'l-Hanefiyye, Emevî halîfesi Süleymân tarafından zehirlendi. Öleceğini anlayınca, hilâfet üzerindeki haklarını ve Hâşimî hânedânın riyâsetini bu 'Alî's-Seccâd'a arzûsu ile devrettiğini bildirdi. İbnü'l-Hanefiyye'nin yeğenleri olan Hazret-i Hüseyin'in çocukları, bu vasiyyeti beğenmediler, fakat amcalarının arzûsuna ses de çıkarmadılar. Bû sûretle 717'den beri Emevî hilâfetine karşı Hâşimî muhâlefetinin liderliği, 'Abbâsîler'e intikaal etmiş oldu.

'Alî b.'Abdillaah İbni'l-'Abbâs'ın kızları: Fâume, Büreyhe, Lübâbe, 'Umeyne.- Oğulları: 1.) Bişr.- 2.) Ahmed.- 3.) İshâq.- 4.) Îsâ(ölm. 777): Fârs 750-2. Oğlu: İshâq: Başa ve Medîne 783b-5b.- 5.) Mübeşşir.- 6.) Yahyâ: oğlu İbrâhîm, bunun kızı Büreyhe = Îsâ b. el-Manşûr.- 7.) Dâwûd = Ümmü Mûsâ b.Zeynî'l-Â'bidîn 'Alî. Mekke, Medîne ve Kûfe VI.750. Oğulları: Mûsâ, 'Abdullaah(katli: 786), Şâlih(Başa 780-1).- 8.) İsmâ'il: Mûsûl 750-1. Oğlu Ahmed: Mûsûl 782-3, Mısır ve Mekke 803.- 9) 'Abdül-Şamed(722-801=79): Mûsûl 782-5, Başa ve Mekke 763, Mısır 772 Medîne 772-6. Oğlu 'Abdullaah oğlu Ahmed oğlu Muhammed 791?-866 = 75?, katledildi (Ebül-İbri Ebi'l-'Abbâs, şâir: aş-Sûlî, s. 323-33).- 10.) Şâlih (711-764 = 55): Mısır 750 - 753-4, Suriye 754-64, Irak = el-Manşûr'un kızı el-'Uleyye (küçük yeğeni), izd. 780?. Oğulları: İsmâ'il(Mısır 797), 'Abdullaah(ölm. 801, Mûsûl 780-2), el-Fazl(Mısır 785-6), İbrâhîm(ölm. 792, Mısır 782-4 + 792, Suriye 791; oğulları: Şâlih ve İshâq: babasının Suriye vâli muâvini 791) (el-'Abbâse binti'l-Mehdî'nin 2. zevci: 789-792), 'Abdül-Melik(ölm.812, Suriye 793-4 + 809-12, Mısır 794, Haleb 767, Mûsûl 785a-7a, Medîne 796, hapis 803-9, oğlu 'Abdül-Rahmân).- 11.) 'Abdullaah (712-764 = 52)(şâir: aş-Sûlî, 297-308): el-Manşûr tarafından öldürüldü. Zâb meydan muhârebesinde başkumandan. Emewî hânedânını kılıçtan geçirmesi: VI.750. Müddeî 6-11.754, Suriye 26. IV.750-I.754. Oğlu Îsâ oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu Îsâ oğulları Ahmed ve Muhammed ki 10. asrın ilk yarısında ölmüşlerdir.- 12.) Süleymân(ölm. Başa, 759) = Â'îş, = Ümmü'l-Hasen: Başa, Bahreyn ve 'Ummân 750b-756. Kızları: Reyta ve Zeyneb(bu prensesin nesline "ez-Zeynebîler" denir; bir kaç batın sonraki torunu Ebül-Kaasim 'Alî b.Tirâd b.Muhammed Bağdâd'da, IV.1144'te ölmüş, VII.1122'de 'Abbâsî vezîri(b.bk.) olmuş, babası Tirâd ise Bağdâd'da I.1098'de ölmüştür). Süleymân'ın oğulları: el-Hasen, 'Abdül-Rahîm, 'Alî(Mısır 785b-7b), İshâq(Medîne 786, Sind 790-3,

Mısır 793-4), 'Abdullaah(oğlu Süleymân: Mekke 829, bunun oğlu İ'sâ oğlu Muhammed), Muhammed(ölm. 789; Baṣra 763-4 + 777 - 81 + 783a-6a, Bahreyn ve 'Ummân 777 - 82 + 786, Kûfe 764, Fârs 777 + 786-7 (oğulları Hârûn ve el-Kaasim, bunun oğlu Muh.) (el-'Abbâse binti'l-Mehdî'nin 1. zevci) ve Câ'fer (Baṣra ve Mekke 763, Medîne 763 + 778 - 83). Bu Câ'fer'in 43 oğlu ve 35 kızı olmuştur, oğullarından: İ'sâ, Süleymân (Mekke 802-7, hacc emîri 818), İsmâ'il. Bu İsmâ'il'in oğlu İbrâhîm oğlu Muhammed oğlu el-'Abbâs İbni'l-Berîyye(Mekke 873-6).- 13.) Ebû-'Abdullaah Muhammed (682 - 26.VIII.743 = 61) (Şef: 736 - 26.VIII.743 = 7) = Reyṭa'l-Hârişiyye b.'Ubeyd'İllaah b.'Abdillaah b.'Abdî'l-Medânî'l-Hârişi(es-Seffâh'ın annesi), = Selâme(el-Manşûr'un annesi, Berberî câriyesi), = Ümmü İbrâhîm(Berberî, İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın annesi). Muhammed b.'Alî, 'Abbâsî âilesinin başında bulunduğu 7 yıl müddetle hilâfet müddeîsi de olmuştur.

Muhammed b.Ali's-Seccâd'ın oğulları: 1.) Yahyâ: Mûsul 750b-1b, Hûzistân 751-2, Fârs 752-3 vâililiklerinde bulundu; oğlu İbrâhîm(ölm. 784a): Medîne 783-4, hacc emîri 775.- 2.) el-'Abbâs(ölm.802) = Şekle b.Hurşîd II(Ṭaberistân): Elcezîre 756-72. Malatya fâtihi 756. Oğulları: İshâq, 'Alî(ölm. 802), el-Fazl(Mekke 806), Şâlih(Medîne 824-5, Mekke 825-9 + 833-6; oğlu Muhammed 844-8), İsmâ'il(oğulları el-Hüseyn ve el-Hasen, ikincinin oğulları 'Alî(Medîne 861) ve İshâq, bu sonuncunun oğlu el-Fazl), 'Ubeyd'Ullaah, 'Ubeyd'Ullaah'ın oğlu 'Abdullaah(Yemen 832-9). 'Abdullaah'ın oğulları: 'Abdû'l-Wâhid(oğlu 'Abdû'l-Melik oğulları Muhammed, 903'ten sonra ölen el-Fazl ve İshâq, hacc emîri 921, 922, 923, 924) ve 'Abdû'l-Azîz. 'Abdû'l-Azîz'in oğulları: el-Hasen(hacc emîri 925), Eyyûb(oğlu 926'da hacc emîri olan Ebû-Tâlib 'Abdî's-Semî' ve bunun oğlu Tâlib) ve 'Abdû'l-Wehhâb. 'Abdû'l-Wehhâb'ın oğlu Muḥassin oğlu Ebû-Câ'fer Mes'ûd(eş-Şerîfî'l-Bayâdî, şâir, ölm. 21.VI.1076, oğlu Câ'fer).- 3.) İbrâhîmü'l-İmâm(701-Harrân-8.749 = 48) (Mekke'de âile şefi ve hilâfet müddeîsi: 26.VIII. 743-8.749 = 6, 0) (resmen müddeî 30.5.747): kardeşlerin en büyüğüdür. Emevîler tarafından hapiste öldürüldü. Ölürken şefliği ve müddeîliği kardeşlerinden Seffâh'a bıraktı; daha büyük olmasına rağmen diğer kardeşi Manşûr'a bırakmadı. Az daha yaşasa idi bu İbrâhîm ilk 'Abbâsî halîfesi olacaktı (Claude Cahen, *La Révolution Abbaside, Revue Historique*, no. 468, 1963, 295-338). Oğulları: İshâq, Abdû'l-Wehhâb(Manşûr'un Suriye vâlisi; oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm) ve Muhammed(ölm. 801, Mekke 766 + 794, Medîne 801). Bu Muhammed'in oğulları: İbrâhîm(Medîne 799), 'Abdullaah (Mekke 806), el-'Abbâs(Mekke 796), 'Ubeyd'Ullaah İbni Zeyneb(Mekke 796, Mısır 805; kızı Zeyneb), Mûsâ(oğlu 'Abdû's-Şamed: Mekke 856-9, hacc emîri 857) ve Süleymân (oğlu İ'sâ = Fât. b.'Umer b.Hafş, ölm. 770) oğlu Muhammed oğlu el-'Abbâs oğlu 919'da hacc emîri olan Ahmedü'l-İmâm ve bu sonuncunun kızkardeşi "Kahramânü'l-Muktedir" denilen Ümmü Mûse'l-Hâşimiyye.- 4.) Mûsâ: oğulları el-'Abbâs ve Ebû-Mûsâ İ'sâ (şâir: aş-Şûlî, s.309-23). Bu İ'sâ 14 yıl Kûfe vâlisi (750-764), 2. velîahd(764 - 775 + 777 - 783a), velîahd(754 - 764 + 775 - 777) olmuş, 783b'de 83 yaşında ölmüştür. İ'sâ'nın oğulları: el-'Abbâs(er-Reşîd'in Kûfe vâlisi), İsmâ'il(Mısır v. 798), 'Alî(Medîne v.799), 'Ubeyd'Ullaah, Dâwûd(Mekke ve Medîne 809), Mûsâ(ölm. 799, Mekke ve Medîne 796,

Mısır 787 + 791 + 795, Ermeniyye 794, Kûfe'de bir çok def'a; = el-'Aliyye b.el-Mehdî). Bu Mûsâ'nın oğulları: Yahyâ(Mısır vâli muâvini 795), el-'Abbâs(Mekke 806,Mısır 813-4), 'Alî(Mekke 806), el-Fazl (Kûfe 812-5), İshâq (Yemen 815-6). Bu İshâk'ın oğlu Muhammed'in oğulları İshâq ve Hârûn(Mekke 881-4), bu sonuncunun oğlu Ebû-Bekr Muh.İbni Terince. Dâwûd b.Îsâ b.Mûsâ b. Muh'in oğulları: Süleymân (Medîne v.muâvini 809) ve Muh. (Mekke 836-48). Bu Muhammed'in oğlu 'Abdullaah(Mekke 853-6) oğlu Muhammed oğlu Îsâ oğlu Muhammed oğlu Hamza oğlu Şâlih oğlu Muh. oğlu Ebû-Yâ'lâ Muhammed Nizâmî'd-Dîn İbni'l-Hebbâriyye(1023-1115 Kirmân, Nizâmülmülk'ün hizmetinde şâir).— 5.) es-Seffâh.— 6.) el-Manşûr.

1.) Ebû'l-'Abbâs 'Abd'İllaahî's* —SEFFÂH (Mekke, 724 - Enbâr 9.VI.754 = 30) (1. 'Abbâsî halifesi: 25.I.750 — 3.VI.754 = 4, 4, 15): Horasan'da 'Abbâsiler adına bayrak açılması: VI.747, Kûfe'de es-Seffâh'ın halife îlanı: 29.10.749 cuma. Enbâr'da medfundur. el-Hasen(ölm.783) b.Zeyd b.el-Hasen b.'Alî b.'Ebî-Tâlib'in kızı Ümmü Seleme ile 751 civârında evlenmiştir. es-Seffâh'ın kızı, Halife el-Mehdî(amca-oğlu) ile evlenen Reyta, oğulları ise el-'Abbâs ile 767'de ölen Muhammed'dir (şâir: aş-Şûlî, 9-10). Hânedan, ağabeyi ve halefi el-Manşûr'dan yürümüştür. 8 yaş büyük ağabeyi olan el-Manşûr ona halef olmuştur.

2.) Ebû-Câ'fer 'Abd'İllaahî'l-MANŞÛR(Mekke, VIII.716 - Bi'r Meymûne/Mekke, 7.10.775 = 58, 10) (2. 'Abbâsî halifesi: 3.VI.754 — 7.10.775 = 21, 3, 28): kardeşinin veliahdî (25.I.750 — 3.VI.754). Şâir. = Ümmü Mûsâ(el-Mehdî'nin annesi, Kayrevânî Berberî câriye)=Fülâne b.İspehbez Hûrşîd(Taberistân: 740-61). = Fâime(Kürd asıllı) (Câ'fer'in annesi). (Taberî, III, 442). Kızı: el-'Uleyye (şâire: aş-Şûlî, s.58-83) = Şâlih b.'Alî(b.bk., büyük amcası, çocukları oldu). el-Manşûr'un oğulları şunlardır:

1.) Îsâ=Büreyhe b.İbrâhîm b.Yahyâ b.'Alî's-Seccâd. Oğulları: 'Alî, Ahmed (oğlu Muhammed, Mekke 867-8),İbrâhîm(oğlu Îsâ oğlu Hârûn oğlu Muhammedü'l-Büreyhî).— 2.) el-'Abbâs(oğulları Muhammed, Medîne 793 ve İbrâhîm, Mûşul).— 3.) el-Kaasim.— 4.) Yâ'kuub.— 5.) Şâlih (Başra 819-21; oğlu 'Abdül-Melik = el-'Aliyye b.Hârûnî'r-Reşîd, bunun oğlu İbrâhîm).— 6.) 'Abdül-Azîz.— 7.) Süleymân (Başra, Şâm 811) (şâir: aş-Şûlî, s.10-7), oğulları Muh. ve Mûsâ. — 8.) Yezîd(Başra 769-71): oğlu el-Manşûr(Yemen 781-3).— 9.) Ebû-Îsâ Muhammed (Kûfe 819-20): oğlu Îsâ.— 10.) Ebû'l-Feth Câ'fer (ölm.806): hacc emîri 766, Başra, Mûşul 762 = Selsebil. Kızı: Lübâbe = el-Hâdî(amca-oğlu, Hârûnî'r-Reşîd'in ağabeyi ve selefi). Diğer kızı: Zübeyde =Hârûnî'r-Reşîd (amca-oğlu, b.bk.). Oğulları: 'Abdullaah(oğlu el-'Abbâs), İbrâhîm(hacc emîri 779), Îsâ(Mûşul 793) = el-'Abbâse binti'l-Mehdî, 3. izd.792. Bunun oğulları: 'Ubeyd'Ullaah ve 'Alî(Mekke 851-3).— 11.) el-Mehdî.

* Burada "Ebû'l-'Abbâs" ilk oğlu doğduktan sonra alınmış künye'dir. Asıl doğuşta verilen adı "'Abd'Ullaah"tır. "es-Seffâh" isehlâfet tahtına geçer geçmez aldığı lekab'dır. Bütün 'Abbâsî halifeleri, asıl adlarıyla değil, tahta geçince aldıkları bu lekab'la anılırlar. Emewî halifeleri ise doğrudan doğruya verilen isimleriyle anılırlar, saltanat adı almamışlardır: Mu'âviye, Hişâm, Yezîd vs., bu halifelere doğuşlarında verilen addır.

3.) Ebû-Abd'Ullaah Muhammedi'I MEHDÎ (İzrec/Hûzistân 743?-Mâsezebân, 4.VIII.785 = 42?) (3.Halife: 7.10.775 – 4.VIII.785 = 9, 9, 28): avda atından düşerek öldü. 764'e kadar 2. veliahd, Horasan (Reyy) vâlisi 758, veliahd: 764 – 7.10.775 = Reyta b.es-Seffâh(amca-kızı) izd. 762, = 'Uleyye(ölm. 825).– = el-Bahteriyye(el-Buhtûriyye: İbnü Kuteybe, s.193) b.Hûşîd II (Taberistan işpehbed'i: 740-761) (Manşûr'un annesi).– = Meknûne('Aliyye'nin annesi).– Hayzürân bint 'Atâ el-Cûreşiyye (Yemenli câriye) (bk. aşağıda no.5) (N.Abbott, *Two Queens of Baghdad*, New York 1946)(ölm. 789b)(el-Hâdî ve er-Reşîd'in anneleri).– =Şekle(el-Bahteriyye'nin hemşiresi) (İbrâhîm'in annesi).– Kızları: 'Uleyye, Süleyme, el-Bânûke, Mû'nise, Me'mûne, el-'Aliyye('Uleyye ile aynı olabilir, bestekâr, 777-825 = 48), (= Mûsâ(ölm. 799) b.İ'sâ b.Mûsâ b.Muhammed 'Abbâsî), el-'Abbâse (4. zevci: Câ'fer Bermekî, izd. 793, idâmı: 27.I.803, vezîr, Bermekîler'e bk.) (777-825 = 48)*. el-Mehdî'nin oğulları:

1.)'Ubeyd'Ullaah.– 2.)Yâ'kuub.– 3.)'Abdullaah.– 4.)'Alî.– 5.)İshâq.– 6.) 'Abdü'r-Râhmân.– 7.) el-Mansûr(ölm.851b):Basra v.809, Bağdâd'da saltanat nâibi: VI.816- – 8.) İbrâhîmî'l-Mübârek(Bağdâd, 20.VII.779 – Sâmerâ, VII.839 = 60, 0): Müddeî: 14.VII.817 – 15.VI.819 = 1, 11, 2("el-Mübârek" adıyla). Şâir ve bestekâr. Veliahdî: 'Alî Rızâ(aş. bk.). Oğulları: Alî ve İshâq: 833'te Bağdâd'da Me'mûn seferde iken nâib olan bu İbr.'in kızı: Hibetullâh, şâire (aş.Şûlî, 50-4; Barbier de Meynard, *Ibrahim fils de Mehdi*, Paris 1869). 9) el-Hâdî.– 10.) er-Reşîd (3. oğul).

4.) Ebû-Muhammed Mûse'l-HÂDÎ(Bağdâd, 760-Bağdâd, 15.I.786 = 26) (4. halife: 4. VIII.785 – 15.9.786 = 1, 1, 11) (tam adı: Hâdî ile'l-Haqq): öldürüldü. 2. veliahd: 775-777, veliahd: 777-4.VIII.785. = Lübbâbe b.Câ'fer b.el-Manşûr(amca-kızı). Oğulları: İshâq, Câ'fer (doğ. 775), Muhammed, 'Abdullaah (bestekâr, üd virtüözu, şâir: aş.Şûlî, s. 84-7), el-'Abbâs(Ermeniyye 788-9, Mısır 795-6, bir ara Kûfe v.).

5.) Ebû-Câ'fer Hârûnî'r-REŞÎD(Reyy, 21.II.766 – Tûs, 24.III.809=43, 1, 2) (5. halife: 15.9.786 – 24.III.809 = 22, 6, 9): 783a'de "er-Reşîd" adıyla 2. veliahd, veliahd: 4.8.785-15.9.786. 803'te hacc etti. 779-80 ve 781-2 Bizans seferlerinde serdâr ve İstanbul muhâsarası. Vel. olunca İfrîkiye, Mısır, Suriye, Ermeniyye ve Âzerbâyçân v. oldu, niyâbeten Yahyâ Bermekî idâre etti. = Zübeyde (asıl adı: Emetü'l-Azîz) Ünmi Câ'fer(Bağdâd, 763-Bağdâd, VII. 831 = 68), izd. 782a(amca-kızı) (Zübeyde b.Câ'fer b.el-Manşûr) (el-Emîn'in ve Câ'fer'in annesi). = Merâcil b.Ustâdsîs(İrânî) (el-Me'mûn'un annesi).– =Mârîde(Sogdlu Türk) (el-Mû'tasım'ın annesi) = 'Azîze b.el-Gıtırîf b.'Atâ el-Cüre-

* İlk 3 zevci, 'Abbâsî, prensleridir: 1. Muh. b.Sül.b.'Alî, kısa bir izdivaçtan sn. 789'da bu ölünce, ilkinin amcazâdesi olan 2. İbr. b.Sâlih. b.'Alî, 3 yıl sn. 792'de bu da ölünce, 'Abbâse'nin amca-zâdesi olan İ'sâ b.Câ'fer'le 3. izdivaç ki bu zât da bir yıl sonra 793'te ölmüştür. 4. kocası da katledildi. Ebû-Nûvâs'ın hicviyyesi (Hârûnî'r-Reşîd'e hitâben): "birini ortadan kaldırmak istersen, cellâda verme, kızkardeşinle evlendir!".

şî, er-Reşîd'in dayı kızıdır. el-Gıtırîf, er-Reşîd'in Yemenli çok mütevâzî' âileden dayısıdır. Yemen 786, Horâsân 791-2 v. oldu.- er-Reşîd'in oğulları: 1.) el-Emîn.- 2.) el-Me'mûn.- 3.) el-Mû'tasım.- 4.) Câ'fer.- 5.) Şâlih.- 6.) el-Kaasimî'l-Mû'temin: Haleb 809, 3. velîahd ve el-Cezîre-el-'Awâşım vâlisî 799-809, 2. velîahd: 24.III.809-30.9.813.-7.) 'Alî: hacc emîri 806.- 8.) Ebû-İ'sâ Muhammed: bestekâr ve şâir (aş-Şûlî, 88-94), oğlu: İ'sâ.- 9.) Ebû-Yâ'kuub Muhammed(oğlu Yâ'kuub).- 10.) Ebû'l-'Abbâs Muhammed(oğlu el-'Abbâs).- 11.) Ebû-Muhammed(oğlu Muhammed).- 12.) Ebû-Süleymân Muhammed (oğlu Süleymân).- 13.) Ebû-'Alî Muhammed(oğlu 'Alî).- 14.) Ebû-Ahmed Muhammed(oğlu Ahmed).- 15.) Ebû-Eyyûb Muh., şâir (aş-Şûlî, s.94-7) (oğlu Eyyûb). er-Reşîd'in kızları: Hamdûne ve 'Aliyye = İbrâhîm b.'Abdî'l-Melik b.Şâlih 'Abbâsî.

6.)) Ebû-Mûsâ Muhammedî'l-EMÎN(Bağdâd, IV.787 – Bağdâd, 30.9.813 = 26, 5) (6. halife: 24.III.809 – 30.9.813 = 4, 6, 5): ana ve baba tarafından Hâşimî olan 3 halifeden (diğerleri: Hazret-i 'Alî ve oğlu Hazret-i Hâsen), biri. Hârûnû'r-Reşîd'in -küçük ölen- Câ'fer'den sonraki 3. oğlu. Suriye vâlisî. Velîahd îlânı: 791. Annesi de Hâşimî olduğu için, 7 ay büyük ağabeyi el-Memûn'a tercih ve takdîm edilerek veliyyü'l-'ahd, Me'mûn ise 2. vel. îlân edildi. Halife olunca Me'mûn onu tanımadı ve kendi halîfeliğini îlân etti. Ordu Me'mûn'u tuttu. Nihâyet Me'mûn'un ordusu, uzun bir muhâsaradan sonra Bağdâd'ı düşürdü ve el-Emîn'in başı kesildi. Me'mûn bu muhâsaraya katılmadı ve olayları Horasan'dan tâkıyb etti, daha uzun müddet de Bağdâd'a gelmedi.- Oğulları: 'Abdullaah: el-Kaaim bi'l-Haqq adıyla velîahd îlân edildi; babası el-Emîn tahta çıktığı zaman ilk zamanlarda amcası Me'mûn'dan sonra sâdece 2. velîahd idi. Şâirdir (aş-Şûlî, s.97-101). Nesli devâm etti. Annesi 30.000 parça repertuarı olan ünlü mugahiye Bezlû'l-Kübrâ'dır(ölm. 839) (Ağânî, VII, 75 v.dd.). Mûsâ: el-Emîn'in bu çocuk oğlu da Mûse'n-Nâûk bi'l-Haqq adıyla 2. velîahd îlân edildi; Me'mûn velîahdlikten düşürülmeden önce 3. velîahd idi (809-811).

el-Emîn'in 3. oğlu 'Abdullâh'dır.

7.)) Ebû-Câ'fer 'Abd'ullaahî'l-ME'MÛN "el-Kebîr = Büyük" (Bağdâd, 14.9.786 – Bedencûn çayı kıyısı/Tarsus, 9.VIII.833 = 46, 10, 25) (7. halife: 30.9.813 – 9.VIII.833 = 19, 10, 9): 2. velîahd 791-24.III.809, velîahd 24.III.809-10.810, müddeî 10.810-30.9.813. Taht şehirleri önce Merw, sonra Tûs, 15.6.819'da Bağdâd'a gelerek burası tekrar taht şehri oldu. Babasının ölümünde Rey'ye (Tahrân) idi. Âzerbâyçân ve Horasan vâlisî idi. 827'de Sünnîliği bırakarak Mû'tezilî oldu; hayâtının son 6 yılını bu mezhebe geçirdi. 798'de resmen 2. velîahd îlân edilerek Horasan verilmişti. 832'de Mısır'a gitti ki bütün Râşidûn-Emewî-Abbâsî târîhinde halife sıfatıyla Mısır'a giden tek halifedir. Bizans seferinde iken öldü ve Tarsus'ta gömüldü.- = Hadîce Bûrân Binti'l-Hâsen b.Sehl b.'Abd'İllaah's-Serahsî(İrânî) (ölm. Serahs, 16.VI.850, VI.816'dan önce Bağdâd'da saltanat nâibi) (807-I.884 = 77), izd. 23.12.825, izdivaç müddeti: 7, 7, 17.- el-Me'mûn'un oğulları: Câ'fer ve el-'Abbâs. el-'Abbâs(ölm. Menbic, 838): hapiste öldürüldü. Haleb 828, Şâm 829, el-Cezîre ve 'Awâşım 828, müddeî 8.833 ve 838. Oğlu Muh., bunun oğlu Ebû'l-Ganâim 'Abdî's-Samed (Bağdâd'da 1073'de öldü, muhaddis).- el-Me'mûn'un kızları: Ümmü Hâbîb ve Ümmü'l-Fazl: bu iki kızkardeşten birincisi ile baba 8. İmâm ve

ikincisi ile de oğul 9. İmâm evlendiler. 8. İmâm(1.9.799-16.VIII. 818 = 18, 11, 15) 'Aliyyü'r-Rizâ(764-16.VIII. 818 = 54), "er-Rizâ min-Âli Muḥammed" unvânıyla 'Abbâsî hılâfet velîahdi ilân edildi. 818'de Serâḥs'ta Ümmü Ḥabîb ile evlendi. Zehirlenerek öldü. Oğlu 9. İmâm (18. 8.818-12.830 = 12, 4) Muḥammedü't-Takıyyî'l-Cewâd, üvey annesi-nin kızkardeşi ile Bağdâd'da 830'da evlendi. Fakat bir kaç ay sonra öldü (1.VI.811-12.830 = 19, 6).

8.) Ebû-İshâq Muḥammedi'l-MÜ'TAŞİM (Bağdâd, 796 - Sâmer râ, 5.I. 842 = 46) (9.VIII.833 - 5.I.842 = 8, 4, 27): Hârûnû'r-Reşîd'in 8. oğludur. -İmâm 'Alî Rızâ'nın kısa velîahdlığı hâric- ağabeyi el-Me'mûn'un velîahdi ve bu arada Mısır vâlisi oldu. 828'de Mısır'la berâber Suriye-Filistin de kendisine verildi. 10.VII.816 haccında hacc emri idi. 10.835'te taht şehrini Bağdâd'dan yakınlardaki Sâmer râ'ya götürdü, orada medfundur. Tarsus'ta ordugâhta cülûs edip 10.833'te Bağdâd'a geldi. - = Karâûs b.Bâbek(izd. 838), = Şücâ'(Türk) (ölm. 6.861) (el-Mütewekkil'in annesi). - el-Mû'taşım, annesi Türk olan ilk halîfedir. - Çocukları; 8 kız, İshâq, 'Alî, Ahmed, Muḥammed(= Sicilyalı Muḥâriq, el-Müstâ'in'in annesi) (2. oğul) (oğlu: el-Müstâ'in) Hârûn (şâir, aş-Sûlî, s.101-4), el-Wâsık(Wâsiq) ve el-Mütewekkil. - el-Mû'taşım, 827'de velîahd iken Mûtezile mezhebine geçti ve hılâfeti boyunca bu mezhebi muhâfaza etti.

9.) Ebû-Câ'fer Hârûnî'l-WÂŞİK-b'İllaah (811b-847 = 36) (9. halife: 5.I.842 - 9.VIII.847 = 5, 7, 5): el-Mû'taşım'ın büyük oğlu. Velîahd: 9.VIII.833-5.I.842. Bağdâd vâlisi (babası Sâmer râ'dadır): 10.835-5.I.842. Sâmer râ'da medfun. Bestekâr. Taht şehri Sâmer râ ve mezhebi Mûtezile idi. = Karâtis (Rûm, el-Mühtedî'nin annesi), = Karb. - Oğulları: Câ'fer, Ebû'l-Kaasim 'Alî 'Abdillaah (oğlu el-Kaasim) ve el-Mühtedî. - 'Abbâsîler, nasıl Hârûnû'r-Reşîd'in oğullarından en küçüğü Mû'taşım'dan devâm etmişse, Mû'taşım'ın oğullarından da büyükleri Wâsık'tan değil, küçükleri Mütewekkil'den yürümüşür.

10.) Ebû'l-Fazl Câ'ferî'l-MÜTEWEKKİL (Femû's-Silîh/Bağdâd, III.822 - Sâmer râ, 12.12.861 = 39, 9) (10. halife: 9.VIII.847 - 12.12.861 = 14, 4, 4): el-Mû'taşım'ın 3. oğlu. Annesi Türk olan -babasından sonra- 2. halife(baba-annesi de Türk oluyor). Taht şehrini Sâmer râ'da devâm ettirdi. Nedîmi Türk el-Fetḥ b. Ḥâqân ile beraber öldürülmüştür (öldüren Türk generallerinden Bağîr'dir). Türk birlikleri, oğlu Muntaşr'ı tutuyorlardı. 848b'ye kadar Mûtezile mezhebinde kaldı, fakat hılâfetinin 2. yılına Sünnî-Hanefî mezhebine dönerek başladı. Mûtezile mezhebi kesin şekilde bırakıldı (bugün yeryüzünde hiç bir Mûtezilî yoktur) (Mûtezile ilk 4 Halîfe'yi meşrû tanır. Kelâm mes'elelerinde Sünnî, Şîî ve Hâricîler'den ayrılır). Sâmer râ'da medfun. - = es-Sceyyide Kabîha (869'da Mekke'ye sürüldü, ölm. 878, Rum asıllı) (el-Mû'tezz'in annesi). = Fi-tyân (el-Mû'temid'in annesi). = Mâlike b.'Abd'lillaah b.el-Kaasim(Hazret-i Ḥasan soyu). = el-Muntaşr'ın annesi (Habeş) = el-Mû'tazd'ın annesi Katûl (Berberî) . - Oğulları: el-Muntaşr (aş.bk.), el-Mû'tezz(aş.bk.), el-Mû'temid(aş.bk.), Ebû'l-İ'sâ Muḥ. (beskekâr ve şâir, aş-Sûlî, s.104-6, oğlu İ'sâ), İshâq (oğlu Muḥammed oğlu Ahmed), el-Fazl, Ebû'l-Hüseyn(müddei II.908, oğlu el-Hüseyn), İbrâhîmî'l-Mücyeyd-b'İllâh(866'da öldürüldü,

Şâm v.849a, 3. veliahd 849b, veliahd: 25.1.866), Ebû-Ahmed Talha'l-Muwaffak "en-Nâsir li-Dîni'llaah Zu'l-Wizâreteyn"(ölm.891; 875 veliahd îlanı, Mekke 870-3, Haleb 872, Başa 871-5, Fârs 871; 883a'den itübâren ikûdar hemen hemen ona geçti, ağabeyi Halife, Sâmerrâ ve sonra Wâşî'ta otururken o Bağdâd'da gerçek saltanat sürdü) = Zîrâr (Rûm) (el-Mû'tazîd'in annesi); oğulları: el-Mû'tazîd(aş. bk.), Hârûn(ölm.884a), 'Abdül-Wâhid(5.IV.902'de tevkiyf edildi); 'Abbâsîler, Mütewekkil'in halife olan 3 oğlundan değil, tahta çıkamıyan bu oğlu Talha'l-Muvaffak'tan yürüdü.

Ebû-İsâ Muh.('Abd.), 300 şarkı bestelemiştir.

11.) Ebû-Câ'fer (Ebû-'Abd'Ullaah) Muhammedi'l-MÜNTAŞİR-b'İllaah(Bağdâd, IV.833 – Sâmerrâ, 6.VI.862 = 28, 10) (11. halife: 12.12.861 – 6.VI.862 = 0, 5, 24): 849b'da veliahd îlan edildi. Mekke 848a-51b, Mısır 849b-856, Medîne 862, Haleb, Mûşul ve Reyy 849b-50a. Bestekâr. Sâmerrâ'da medfun. Kısa saltanatında taht şehri Sâmerrâ. Oğulları: Câ'fer ve 'Abdullaah.

12.) Ebû'l-'Abbâs Ahmedi'l-MÜSTA'İN-b'İllâh (Bağdâd, 831- Sâmerrâ, 10.866=35) (12.halife: 6.6.862-25.1.866=3, 7, 19): Vel. 12.12.861-6.6.862. Hilâfetten ferâgat ettiği hâlde, 9 ay sonra öldürüldü. Sâmerrâ'da saltanat sürdü ve oraya gömüldü. Oğlu: el-'Abbâs.

13.) Ebû-'Abd. Muhammedi'z-Zübeyri'l-MÜ'TEZZ-b'İllâh(Sâmerrâ, 845 – Sâmerrâ, 16.VII.869 = 24) (13. halife: 25.1.866 – 11.VII.869 = 3, 5, 17): Hal'inden 5 gün sonra öldürüldü. Kubbetu's-Şuleybiye'de medfun. 2. veliahd îlanı 849b. Fârs 849a.– Oğlu: Ebû'l-'Abbâs 'Abd'İllaahi'bnî'l-Mû'tezz(Sâmerrâ, 1.11.861 – Bağdâd, 29.12.908 = 47): "er-Razî-B'İllâh" unvânıyla 16.12.908'de bir gün halife oldu. 13 gün sonra öldürüldü. Bestekâr, şâir ve müellif (aş-Şûlî, s.107-296). Arab şâirlerinin en büyüklerinden biri. Oğlu: el-'Abbâs.

14.) Ebû-İshâq (Ebû-'Abd'Ullaah) Muhammedi'l-MÜHTEdî-b'İllâh(Bağdâd, 833 – Sâmerrâ, 19.VI.870 = 37) (14. halife: 11.VII.869 – 19.VI.870 = 0, 11, 9): Sâmerrâ'da saltanat sürdü. Orada Kubbetu's-Şuleybiye'ye gömüldü. 847'de müddeî (9.VIII.). Babası el-Wâşık'ın veliahdi (5.I. 842-9.VIII.847), veliahdi olduğu halde tahta geçirilmedi, 14 yaşında olduğu söylendi, amcası el-Mütewekkil halife oldu. Bu da öldürüldü.– Oğulları: İshâq, 'Abdullaah, 'Abdül-Wüdûd(oğlu 1059'dan sonra Bağdâd'da ölen vâz Ebû-'Alî'l-Hasen oğlu 'Alî) ve 'Abdül-Şâmed. Bunun oğlu Ahmed 'Alî'nin oğlu: Ebû-Hüseyn Muhammedi'l-Hâşib İbnî'l-Gark, "Râhibü Beni'l-'Abbâs"(994-1072 = 78, muhaddis) (oğlu Hüseyin).

15.) Ebû'l-'Abbâs Ahmedi'l-MU'TEMİD'il' Allaah (Sâmerrâ, 843 – Sâmerrâ, 15.10.892 = 49) (15. halife: 19.VI.870 – 15.X.892 = 22, 3, 26): Sâmerrâ'da medfun. Bestekâr. Sâmerrâ'da saltanat süren son halife. Ondandır taht şehri olarak Bağdâd'a dönüldü. Oğulları: el-'Abbâs, İshâq, Câ'ferü'l-Müfevvizi'la'llaah (babasının veliahdi: 19.VI.870) ve Ebû-'Abdillaah Muhammed (müddeî 908, aynı yıl öldürüldü, oğlu 'Abdullaah).

16.)) Ebû'l-'Abbâs Ahmedî'l-MU'TAZİD-b'İllâh(Sâmerrâ, IV.857-Bağdâd, 5.IV.902 = 45, 0) (16. halife: 15.X.892 – 5.IV.902 = 9, 5, 21): bestekâr. Veliâhd 891-2, Zencîler üzerine serdâr 880a, Suriye'yi Tolunoğulları'ndan istirdâdı 885a.– = Çiçek (Ar.Çiçek) (Türk) (el-Müktefi'nin annesi). = Seyyide Şagab(Türk) (ölm. 933) (el-Muktedir'in annesi).– = Karâfîs (Berberî (el-Kaahir'in annesi.).– = Katrû'n-Nedâ(879?-900 = 21?, izd.893) b.Ĥumâreweyh b.AĤmed b.Ĥolun (Türk).– Oğulları: el-'Abbâs, Garîb(oğlu Hârûn VI. 934'te müddeî ve katl), Hârûn(oğlu 31.X.932'de müddeî olan Ebû-AĤmed İ'sâ, bunun oğulları AĤmed ve el-Müstecîr, Âzerbâyecân v.863), 17.) el-Müktefi. 18.) el-Muktedir, 19.) el-Kaahir.

Seyyide Şagab(878-933=55): amcası Bedr(oğulları Hilâl ve Ahmed); Şagab'ın kardeşi Garîb(oğulları Hârûn ve Kaarin), Garîb'in dâmâdları olan Bedr b.'Abdillâh'ın 3 oğlu, Abbâsî kumandanlarıdır(Z.Kitapçı, *Şagab Hâtûn, Türk Dünyası Araştırmaları*, LXX, 2.1991, s.1-63).

17.)) Ebû-MuĤammed 'Aliyyi'l-MÜKTEFÎ-b'İllâh(Sâmerrâ, 878-Bağdâd, 14.VIII.908 = 30)(17. halife: 5.IV.902 – 14.VIII.908 = 6, 4, 9: annesi Türk olan 3. halife. Veliâhd: 15.X.892-5.IV.902. Rey 894-899, el-Cezîre = Rakka 899 – 5.IV.902.– Oğulları: Ebû-AĤmed(oğlu AĤmed), İ'sâ (Müstecîr-b'İllâh adıyla müddeî 960), MuĤammed ve 22.) el-Müstekfî. Kızı = el-Kaasim Weliyyi'd-Dewle (17'nin vezîri: 902-4) b.'Ubeydillâh b.WeĤb.

18.)) Ebû'l-Fazl Câ'feri'l-MUKTEDİR-b'İllâh(Bağdâd, 14.X.895-Bağdâd, 31.X.922 = 37, 0, 18) (18.halife: 14.VIII.908 – 31.X.932 = 24, 2, 18): annesi Türk olan 4. halife. 'Abbâsîler, el-Mû'tazîd'in oğullarından bu el-Muktedir'den yürümüş, ağabeyi el Müktefi ile kardeşi el-Kaahir'in nesilleri kesilmiştir. Bu da katledilmiştir. = Hâlûb(el-Müttekî'nin annesi), = Zâlûm(er-Râzî'nin annesi), = Fülâne b.Ebî'n-Necm Bedri'l-Mû'tezîdî(katli Bağd. 14.8.902, Mû'tezîd'in başkumandanı) (izd. 902'den önce). Oğulları: 20.) er-Râzî, 21.) el-Müttekî, 23.) el-MuĤ, Ebû-AĤmed 'Abdî'l-WâĤîd(oğlu AĤmed), el-'Abbâs, MuĤammed, Hârûn(Fârs 31.X.932'ye kadar), 'Alî (Reyy 31.X.932'ye kadar), İ'sâ(oğlu el-Ĥasen oğlu 1048b'de ölen Ebû'l-Ĥasen Muh. oğlu Ĥasen), Ebû-MuĤammed İshâq. Bu sonuncunun oğulları: 25.) el-Kaadir ve MuĤammed, el-Muktedir'in oğulları içinde 'Abbâsîler, yalnız bu İshâk'ın oğlu el-Kaadir'den yürümüş, diğer oğulların nesli bir kaç kuşak sonra kesilmiştir.

19.)) Ebû-Mansûr MuĤammedi'l-KAAHİR-b'İllâh(ölm.Bağdâd, X.950) (19. halife: 31.X.932 – 24.IV.934 = 1, 5, 24): Müddeî 28-30.II.929. Hal'inden sonra kör edildi, 12 yıl mahbûs olarak daha 16,5 yıl yaşadı. Oğulları Mansûr ve Ebû'l-Kaasim 'Abdî's-Şamed(oğlu el-Kaasim).

20.)) Ebû'l-'Abbâs AĤmed (MuĤammed)i'r-RÂZÎ-b'İllâh(Bağdâd, XII. 909-Bağdâd, 18.XII.940 = 31, 0) (20. halife: 24.IV.934 – 18.XII.940 = 6, 7, 24): dîvân sâhibi şâir olan son 'Abbâsî halîfesi. 914: Mûnis Ĥâdim'in lalâlığında Mısır vâlisî.– Oğulları: el-'Abbâs, Ebû-Câ'fer(oğlu Câ'fer), Ebû'l-Fazl 'Abdillaah(oğlu el-Fazl).

21.)) Ebû-İshâq İbrâhîmî'l-MÜTTEKÎ'l-İllâh(ölm. Bağdâd, VII. 968) (21. halife: 18.XII.940 – 12.X.944 = 3, 9, 25): hal'inden sonra 24 yıla yakın daha yaşadı. Oğlu: Ebû-Mansûr İshâq = Seyyide b.Nâşrûddewle (Ĥamdânî) (bunun oğlu Mansûr).– el-Müttekî, selefî'nin ölümünden 5 gün sonra cülûs etti. Son zamanlarında Mûşul'da, sonra Rakka'da oturdu. Bağdâd'a dönerken Sindiyye'de Bağdâd'dan gelen emîrül-ümerâ Tüzûn tarafından gözlerine mil çekilip hal' edildi.

22.)) Ebü'l-Kaasim 'Abd'İllaahî'l-MÜSTEKFI-b'İllâh "İmâmü'l-Hakk"(Bağdâd, 900? - Bağdâd, X.949 = 49?) (22. halife: 12.X.944 – 29.I.946 = 1, 3, 18): hal' edilip gözlerine mil çekildi, 4 yıl sonra öldü. Oğulları: el-Kaasim ve Ebü'l-Hasen Muhammed(bunun oğulları el-Hasen ve Ebü'l-Fazl Câ'fer, bu sonuncunun oğlu el-Fazl).– el-Müstekfî, babası el-Müktefî'nin saltanatında veliahd idi(5.IV.902-14.VIII.908).

23.)) Ebü'l-Kaasimî'l-Fazlî'l-MUTİYYÎ'llâh(Bağdâd, ? - Deyr-i 'Aqûl, X.974) (23. halife: 29.I.946 – 5.VIII.974 = 28, 6, 7): ferâgat ettikten 2 ay sonra öldü. Bağdâd'da medfundur. Oğulları: el-Kaasim, 24.) at-Tâî.

24.)) Ebû-Bekr 'Abd'l-Kerîmî't-TÂ'Î'llâh(ölm. Bağdâd, 1003) (24. halife: 5.VIII.974 – 29.XI.991 = 17, 3, 25): Veliahd: 29.I.946-5.VIII.974. Hal'inden 12 yıl sonra öldü; namâzını Halife el-Kaadir kıldırdı.– = Şâhnâz b.'İzzüddewle(Büweyhî), izd. 975a.– = Fülâne b.Ağudüddewle(Büweyhî), izd. 981a.– 977: Bağdâd'da ilk def'a olarak Halife ile berâber başka bir şahsın(Ağudüddewle) adının hutbe'de zikri.– Oğlu: Bekr.– Kızları: 1.) 'Uleyye Şâh-Zemân = 'İzzüddewle Bahtiyâr(Büweyhî). 2.) Fülâne = 'Ağudüddewle(Büweyhî) (İsfahân, 24.IX.936 – Bağdâd, 26.III.983 = 46, 6, 2) (Şîrâz: 949-983, emîrû'l-ümerâ 978-983, sulân = imparator: 977), bk. Büweyhîler.

25.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmedi'l-KAADİR-b'İllâh(Bağdâd, VII.947 – Bağdâd, 29.XI.1031 = 84, 4) (25. halife: 29.XI.991 – 29.XI.1031 = 40, 0, 0): günü gününe 40 yıl tahtta kalarak Bağdâd 'Abbâsîler'i arasından oğlu el-Kaaim ve en-Nâsır'dan sonra 3., fakat en yaşlı ölmek bakımından 1. gelir (bu bakımdan el-Kaaim 2.'dir). Kelâm bilgini ve müellif.= Bedrû'd-Dücâ(Ermenî) (ölm. 1060) (el-Kaaim'in annesi).– = Kaşrû'n-Nedâ(Rûm) (ölm.VIII.1060).– = Sekîne b.Bahâüddewle (Büweyhî) (ölm.1031).– Oğulları: 26.) el-Kaaim, el-'Abbâs, el-Gaalib(bunun kızı 1089'da öldü).

26.)) Ebû-Câ'fer 'Abd'İllaahî'l-KAAİM-biEmr'İllâh (Bağdâd, 8.XI. 1001 – Bağdâd, 3.IV.1075 = 73, 4, 25) (26. halife: 29.XI.1031 – 3.IV. 1075 = 43, 4, 4): bütün 'Abbâsî halifelerinin en-Nâsır'dan sonra en fazla tahtta kalanı. Bütün halifeler içinde hilâfet müddeti en-Nâsır'la el-Kaaim'i geçen tek şahıs, Kaanûmî Sultan Süleyman'dır.– Bunun zamânında Vezîr Besâsîrî, Halife'yi Hadîse'ye sürüp Bağdâd'da Şîh Fâtumî imâmı adına 11 ay, 20 gün hutbe okuttu: 25.XII.1058-14.XII.1059. Bunun üzerine Selçuklu sultânı Tuğrul Bey, Bağdâd'a gelip müdâhale etti. Halifelerin saltanat sıfatlarını alarak yalnız rûhânî sıfatları ile bıraktı. Bundan böyle Bağdâd'da da halifeden sonra Selçuklu sultânının adına hutbe okunmaya başlandı. 1070'de Hicâz'da Fâtumî hutbesi yerine Abbâsî-Selçuklu hutbesi geçti.– Kızı Seyyide Hâtûn = Sulân Muhammed Tuğrul Bey(1040-1063), izd. 17.II.1063, izd. müddeti 0, 6, 15.– Oğulları: el-Câ'fer ve Muhammed Zâhîretî'd-Dîn (ölm.I.1056), veliahd: 29.XI.1031-I.1056 = 24,2 = Ürcüwân "Kurretü'l-Ayn" (Ermenî) (ölm. 1118'den sonra) (el-Muktedî'nin annesi). Zâhîretî'd-Dîn'in oğlu: 27.) el-Muktedî.

27.)) Ebü'l-Kaasim(Ebü'l-'Abbâs) 'Abd'İllaah 'Ubeddeti'd-Dîni'l-MUKTEDÎ-bi-Emr'İllaah(Bağdâd, 24.VII.1056 – Bağdâd, 4.II.1094 = 37, 6, 11) (27. halife: 3.IV.1075

– 4.II.1094 = 18, 10, 1): posthume (babasının ölümünden sonra doğma). Doğar doğmaz velîahd. Bunun zamânında 1087'de Endülü's'te ve Fâs'ta hutbe, yeniden 'Abbâsî halîfesi adına okunmaya başlandı.– = 1. Fülâne b.Sultân Alp-Arslan(ölm.1086'dan önce), izd. XII.1071.– = 2. Mâh-Melek b.Alp-Arslan b.Melik-Şâh(1'in birâder-zâdesi), halâsının ölümünden sonra izd. 13.III.1087(ölm. İsfahân, I.1090, izd.müddeti 2, 10) (Câ'fer'in annesi).– Oğulları: Ebü'l-Fazl Câ'fer (Bağdâd, 1.II.1088 – İsfahân, VI.1093 = 5, 4): hayâtı boyunca velîahd. Sultân Melik-Şâh'ın torunu olan bu şehzâde, Selçuklular tarafından ileride babasının yerine halîfe yapılmak üzere İsfahân Türk imparatorluk sarayına alınmış Türk usûlû terbiye ediliyordu, öldü; Ebû-Câ'fer Mûsâ(doğ. 1079b) (oğlu Câ'fer); Ebû-Muhammed Hârûn (12.V.1078-1140? = 62?) (oğlu Muhammed), Müstezhir'den 7 gün küçük olduğu için tahta çıkamadı; 28.) el-Müstazhir; el-'Abbâs; el-Kaasim.

28.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmedî'l-MÜSTAZHİR-b'İllâh(Bağdâd, 5.V.1078 - Bağdâd 6.VIII.1118 = 40, 3, 2) (28. halîfe: 4.II.1094 – 6.VIII.1118 = 24, 6, 0): Velîahd VI.1093-4.II.1094 = 0,8.– = Seyyide 'İsmet Hâtûn b.Sultân Melik-Şâh, izd.1110, izd.müddet 8.– = Fülâne(Habeş) (el-Muktefî'nin annesi).– Oğulları: 29.) el-Müsterşid, 31.) el-Muktefî, Ebü'l-Hasen(ölm.1131, oğlu el-Hasen), Ebû-Tâlibî'l-'Abbâs(oğlu Tâlib).

29.)) Ebû-Manşûrî'l-Fazlî'l-MÜSTERŞİD-b'İllâh(Bağdâd, 1093 – Merâğa, 30.VIII.1135 = 42) (29. halîfe: 6.VIII.1118 – 30.VIII.1135 = 17, 0, 25): Merâğa'da Selçuklu sultânı Mes'ûd'un misâfiri iken Bâtınîler tarafından öldürüldü, oraya gömüldü.– = Fülâne b.Sultân Sancar Selçukî, izd.1124, izdivaç müddeti 11.– Oğulları: 30.) er-Râşid ve Ebû-Bekr. Ebû-Bekr'in oğlu 'Alî oğlu el-Hasenî'l-Kayy(veyâ: Kahiyy) oğlu el-Hâkim I(bk.Mısır Abbâsîleri).

30.)) Ebû-Câ'fer Manşûrî'r-RÂŞİD-b'İllâh(Bağdâd, 1107 - İsfahân, 6.VI.1138 = 31) (30. halîfe: 30.VIII.1135 - 17.IX.1136 = 1, 0, 18): bu da babası gibi Bâtınîler tarafından öldürüldü. Selçuklu sultânı Mes'ûd tarafından, Müşul'a 'İmâdüddîn Zengî'nin yanına gittiği için hal' edilmişti. 1 yıl, 8 ay, 19 gün sonra öldürüldü.– Oğulları: Câ'fer ve el-Hüs. el-Hüseyn'in oğlu Ebû-Bekr oğlu 'Alî (bu son şecerenin şu rivâyeti de var: el-Hasen b.Ebî-Bekr b.'Alî b.el-Hasen b.er-Râşid, Wüstenfeld ve ondan naklen Zambaur'de böyle).

31.)) Ebû-'Abd'İllaah Muhammedî'l-MUKTEFÎ-li-Emr'İllâh (Bağdâd, 9.IV.1096 - Bağdâd, 12.III.1160 = 63, 11, 3) (31. halîfe: 17.IX.1136 - 12.III.1160 = 23, 5, 25): = Fülâne b.Sultân Muhammed Tapar Selçukî.– = Nercis (Tâûs) (Gürcî) (el-Müstencid'in annesi).– Kızları: Seyyide Fülâne = Alp-Arslan b.Mahmûd b.Muhammed Selçukî ve Seyyide Fülâne = Muhammed b.Mahmûd Selçukî (nişan hâlinde kaldı).– Oğulları: 'Abdullaah, Ebû-'Alî(ölm.1160, katl, oğlu 'Alî), Ebû-Câ'fer (ölm.1160'tan sonra, büyük oğlu) ve 32.) el-Müstencid.

32.)) Ebü'l-Muzaffer Yûsufî'l-MÜSTENCİD-b'İllâh(Bağdâd, 13.VIII.1116 – Bağdâd, 20.XII.1170 = 54, 4, 8) (32. halîfe: 12.III.1160 – 20. XII.1170 = 10, 9, 9): katledildi. Velîahd: 17.IX.1136-12.III.1160. = Gazze(Ermenî) (el-Müstezî'nin annesi).–

Kızı: Firûzâciyye.- Oğulları: el-Muzaffer, Ebû-'Alî(oğlu 'Alî) ve 33.) el-Müstezî.

33.)) Ebû-Muhammedî'l-Hasenî'l-MÜSTEZÎ-bi-Emr'İllâh (Bağdâd, 23. II.1142 - Bağdâd, 30.III.1180=38, 1, 6) (33. halife: 20.XII.1170 - 30.III.1180 = 9, 3, 11): = Zümürüd Hâtûn (Türk) (en-Nâsır'ın annesi).- 4.IX.1171: Fâtımîler'in düşmesi üzerine Mısır'da tekrâr Abbâsîler adına hutbe okunmaya başlanması.- Veliâhd: 12.III.1160-20.XII.1170.- Oğulları: Muhammed ve 34.) en-Nâsır.

Zümürüd Hâtûn(1142?-1202=60?), izd.1157.

34.)) Ebû'l-'Abbâs Ahmedî'n-NÂŞİR-li-dîn'İllâh(Bağdâd, 1158-Bağdâd, 7.X.1225 = 67) (34. halife: 30.III.1180 - 7.X.1225 = 45, 6, 8): = Melike Hâtûn b.Kılıç-Arslan II Selçukî(Türkiye).- Annesi Türk olan 5. halife. Bütün halifeler içinde Kaanûnî Sultan Süleyman'dan sonra en çok tahtta kalanı.- Oğulları: el-'Abbâs, Ebû'l-Hasen 'Alî(veliâhd iken ölm. 1215; oğlu el-Hasen) ve 35.) ez-Zâhir.- Veliâhd: 20.XII.1170-30.III.1180.

35.)) Ebû-Nâsır Muhammedî'z-ZÂHİR-li-Emr'İllâh(35. halife: 7.X.1225 - 11.VII.1226 = 0, 9, 5): Veliâhd 1215-7.X.1225.- Oğulları: Nâsır, Huffacî(ölm.1242'den sn.), 36.) el-Müstansır ve el-Müstansır II (ilk Mısır Abbâsî halifesi, aş.bk.)

ez-Zâhir(1188-1226=38) ve ağabeyi Ebû'l-Hasen 'Alî(1186-1215=29), Melike Selçuqî Hâtûn'dan doğmakla, İkinci Kılıç-Arslan'ın torunları ve ez-Zâhir, annesi Türk olan 6. Abbâsî halifesidir. Melike Hâtûn(1159-1189=30), Halife en-Nâsır'la 1185'te -ilk eşinden boşanarak- evlendi.

36.)) Ebû-Câ'ferî'l-Manşûrî'l-laahî'l-MÜSTANŞİR-b'İllâh(36.halife: 11.VII.1226 - 15.X.1242 = 16, 3, 5): Veliâhd: 7.X.1225-11.VII.1226.- Oğulları: Câ'fer (bunun torunu 'Abdülkaadir, bunun oğlu da Emîr Gıyâsüddîn Muh.'dir ki 1330 yıllarında - çokdan beri-Semerkind'da yaşıyordu: İbnü Battûta, III,52-4, Gibb trc., III,568-9) ve 37.) el-Müstâ'sım.

37.)) Ebû-Ahmed 'Abd'lilaahî'l-MÜSTÂ'ŞİM-b'İllâh(Bağdâd, 1212-Bağdâd, 20.II.1258 = 46) (37.halife: 15.X.1242 - 10.II.1258 = 15,3, 26): Veliâhd: 11.VII.1226-15.X.1242.- Oğulları: Ebû-Bekr ile Ahmed, 20.II.1258'de babaları ile berâber öldürüldüler. Mübârek adlı oğlu Merâğa'ya giderek bir Moğol kızı ile evlendi. el-Müstâ'sım'ın 2 de kızı vardır.- Vezîri İbnü 'Alkame, Şîi idi. Hulâgû'nun himâyesinde halife-imâm olabileceği hayâliyle Halife'ye hiyânet etti. Hulâgû'ya teslim olan Halife, 10 gün sonra öldürüldü. Bağdâd, müşrik Moğollar'ın eline düştü.

Mısır Abbâsileri

3 yıl, 4 ay, hilâfet makâmı -ilk def'a olarak- açık kaldı. Müşrik Moğollar'a karşı İslâm'ın en kudretli gücünü teşkil eden Mısır-Suriye Türk Memlûk sultânı Baybars, bir Abbâsî prensini Kaahire'de halife ilân etmeyi kararlaştırdı. Bu sûretle Kaahire Abbâsî halifeleri devri başladı. Bunlar, Bağdâd Abbâsîleri gibi aynı zamanda hükümdar değillerdi. Sâdece dünyâ Müslümanları'nın en büyük lideri ve bütün Sünnî Müslümanlar'ın mânevî başı idiler. Bu durum, Yavuz Sultan Selîm'in Merc-i Dâbık meydan muhârebesinde Memlûk sultânını öldürmesi ve son halifeyi esîr etmesine kadar devâm etti. Meydan muhârebesinin cuma günü Haleb Ulu Câmii'nde Yavuz Sultan Selim, kendi adına "Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn" diyerek hutbe okuttu. Bu sûretle

hlâfet, Arablar'dan Türkler'e, Osmanoğulları'na geçti. 4 mart 1924'te ilga edilinceye kadar Osmanoğulları'nda kaldı. 1924'ten bu yana halife ortadan kaldı. Bu makaama hiç kimse seçilmedi.- Mısır Abbâsîleri'ni, yeniden 1'den itübâren numara vererek neseb bakımından sunuyorum:

1.) Ebü'l-Kaasim Ahmedi'l-Müstansır-b'İllâh(II) (halife: 9.VI.1261 24.XI.1261 = 0, 5, 15): 35. Bağdâd Abbâsî halifesi ez-Zâhir'in (1225-1226) oğlu ve 36. halife el-Müstansır'ın(1226-1242) kardeşi, 37. ve son Bağdâd halifesi el-Müstâ'sım'ın (1242-1258) amcasıdır. Yeğeni son halife tahtını kaybedince, Abbâsî hânedânının şefi ve müddeî durumuna geldi(10.II.1258-9.VI.1261 = 3, 3, 29). Kaahire'ye gidip Sultan Baybars tarafından halife ilân edildi. Fakat bir kaç ay sonra Bağdâd'ı geri almak üzere Irâk'a Moğollar üzerinc yürüdü. 'Ane yakınlarında Moğollar'la savaşırken şehîd oldu. Oğlu: el-Kaasim. Moğollar'ın İlhanlılar dencn dalından Irâk'ın geri alınamıyacağı anlaşıldı.

2.) Ebü'l-'Abbâs Ahmed el-Hâkim I bi-Emr'İllâh(halife: 24.XI.1261 - I.1302 = 40, 2): II. Müstansır'ın nesli olmadığı için, bir müddet sonra Sultan Baybars, Abbâsî prenslerinden bu zâtı bularak Kaahire'de halife ilân etti. Bu da selefi gibi Bağdâd'da doğmuş, Kaahire'de öldürülmüş, bütün Mısır Abbâsîleri'nin atası olmuştur. 29. halife el-Müsterşid'in (1118-1135) torununun torunudur (el-Hâkim b.el-Hasen b.'Alî b.Ebî-Bekr b.el-Müsterşid). Ancak çeşitli kaynaklarda iki başka şecere de görülmüştür (biri şöyle: el-Hâkim I b.el-Hasen b.Ebî-Bekr b.'Alî b.el-Hasen b.er-Râşid b.el-Müsterşid). Bir kızkardeşi olan el-Hâkim'in Muhammed, Zekerıyyâ, Ebû-Bekr adlı oğullarının annesi, aynı hâtundur.- Oğulları: Muhammed Müste'cir-b'İllâh, Zekerıyyâ Müstencid-b'İllâh, Ebû-Bekr, el-Müstekfi I(aş. bk.) ve Ahmed Müstemsik-b'İllâh. 1261'de veliahd olan bu sonuncusu, 1302'den önce ölmüştür. Bunun oğullarından biri (I.Wâsık) halife olmuş, diğer oğlu İbrâhîmü'l-Müstâ'sım'ın ise iki oğlu tahta çıkmıştır(el-Mû'taşım ve II. Wâsık), üçüncüsü Muhammed 'Aî'Ullaah, Kuuş Ulu Câmii'nde gömülmüştür.

3.) Ebü'r-Rebî Süleymânî'l-Müstekfi-b'İllâh I(halife: I.1302-II.1340 = 38, 1): Kaahire'de doğan ilk Mısır Abbâsî halifesidir; iki selefi Kaahire'de halife olmakla berâber Bağdâd doğumludurlar. Kuuş'ta ölmüştür. Orada Müstekfi Ulu Câmii'nde medfundur. I. Hâkim'in oğludur. Oğulları er-Rebî, II. Hâkim ve I. Mû'tezid'dır.

4.) Ebû-İshâq İbrâhîmî'l-Wâsık I b'İllâh(halife: II.1340 - 18.VI.1340 = 0, 4): resmen cülûsu 4.V.1340'tır. Hal' edilip Kuuş'a sürüldü, orada Ulu Câmî'de medfundur. I. Hâkim'in oğlu Ahmed Müstemsik-b'İllâh'ın küçük oğludur. Oğlu İshâk'tır. I. Wâsık, babası ve ağabeyi öldükten sonra dedesi I. Hâkim'e veliahd olmuştur.

5.) Ebü'l-'Abbâs Ahmed il-Hâkim II b-Emr'Ullaah (halife: 18.VI.1340 - VIIb.1352 = 12, 1): I. Müstekfi'nin büyük oğlu. Kaahire'de Sittî-Nefise Câmii'nde medfun. Oğlu: el-'Abbâs.

6.) Ebü'l-Feth Ebî-Bekrî'l-Mû'tezid I b'İllâh(halife: VIIb.1352-III.1362 = 9, 8): kardeşi II. Hâkim'in veliahdi idi, onun yerine geçti. Sittî Nefise'de medfundur. I. Mütewekkil'in babasıdır.

7.) Ebû-'Abd'İllaah Muhammedi'l-Mütewekkil I il'Allaah (halife: III.1362 - VII.1377 = 15, 4 + VIII.1377 - 26.VIII. 1383 = 6, 0 + 13.V. 1389 - 19.I.1406 = 16, 7, 7 = 37, 11, 7): 44 yıl içinde 3 defada 38 yıl hılâfette bulundu. I. Mû'tezîd'in vefiahdi (1352-1362) ve oğlu. Sitti-Nefise'de medfun. Yıldırım Sultân Bâyezîd'in "sultân-ı iklim-i Rûm = Roma imparatoru" titrini tasdik eden halife budur(3. hılâfetine). Bir zevcesi Bay Hâtûn, Türk ve el-Mûsta'in'in annesidir. II. Mû'tazîd'in annesi olan zevcesi de Türk'tür. 5 oğlu cem'an 73 yıl, 3 yıl, 1 gün hılâfet tahtında kalmışlardır (sırasıyla): el-Mûsta'in, II. Mû'tazîd, II. Müstekfî, el-Kaa'im, el-Müstencid. Büyük oğlu 'Abdullaah, genç ölmüştür. Abbâsîler bu I. Mütewekkil'den yürümüşlerdir.

8.) Ebû-Yahyâ Zekeriyye'l-Mû'taşım-b'İllâh(halife: VII.1377-VIII.1377 = 0, 0, 15 + 14.XI.1386 - 7.V.1389 = 2, 5, 23 = 2, 6, 7): I. Wâsık'ın yeğeni ve İbrâhîmü'l-Müstâ'sım'ın oğlu. Her iki hılâfeünde de hal' edildi. Oğlu Yahyâ'dır..

9.) Ebû-Hafş Umeri'l-Wâsık II b'İllâh(halife: 26.VIII.1383-14.XI.1386 = 3, 2, 19): 8. halife el-Mû'taşım'ın kardeşidir. Kaahire'de Sitti-Nefise'de medfun. Oğlu Hafş.

10.) Ebû'l-Fazlî'l-'Abbâsî'l-Mûsta'in-b'İllâh(halife: 19.I.1406-9.III.1414 = 8, 1, 21): 1V-XI.1412'de "el-Â'dil" adıyla Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğu tahuna çıkmış hılâfet ve saltanat tâcları tekrar birleşmişse de bu durum 6 ay sürmüş, tekrar yalnız hılâfete dönmüş, hal' edildikten 16 yıl sonra İskenderiyye'de 1430'ta ölmüştür. I. Mütewekkil'in büyük oğludur. Annesi Türk olan 6. halifedir. Abbâsîler ondan devâm etmiştir. İskenderiyye'de medfundur. Babası I. Mütewekkil'in vefiahdi idi. Oğulları el-Fazl ve II. Mütewekkil'dir.

11.) Ebû'l-Feth Dâwûdî'l-Mû'tazîd II b'İllâh(halife: 9.III.1414-23.VII.1441 = 27, 4, 15): I. Mütewekkil'in halife olan 5 oğlu içinde en çok tahtta kalanıdır. Annesi Türk olan 7. halifedir. Sitti-Nefise'de medfundur. Halefi II. Müstekfî ile ikiz'dir.

12.) Ebû'r-Reb' Süleymânî'l-Müstekfî II b'İllâh(halife: 23.VII.1441-II.1451 = 9, 7): selefi ve kardeşi II. Mû'tazîd ile ikiz'dir. Oğlu er-Reb'dir. Sitti-Nefise'de medfundur.

13.) Ebû'l-Bekaa Hamze'l-Kaa'im bi-Emr'Ullaah(halife: II.1451-VII.1455 = 4, 5): Hal'inden 13 yıl sonra İskenderiyye'de öldü ve ortaya gömüldü. İstanbul'un Fethi'nde (29.V.1453) halife olan bu zât idi.

14.) Ebû'l-Mehâsin Yûsufî'l-Müstencid-b'İllâh(Kaahire, 1406-Kaahire, 19.IV.1479 = 73) (halife: VII.1455 - 19.IV.1479 = 23, 9): Sitti-Nefise'de medfun.

15.) Ebû'l-'Azz 'Abdî'l-'Azîzî'l-Mütewekkil II il'Allaah (halife: 19.IV.1479-X.1497 = 18, 6): el-Mûsta'in'in oğlu. Sitti-Nefise'de medfun. Oğulları: halefi el-Müstemsik ve el-'Azz Halîl (bunun oğulları Ebû-Bekr ile Ahmed, 1518'de İstanbul'a getirilmişlerdir).

16.) Ebû's-Şabr Yâ'kuubî'l-Müstemsik-b'İllâh(halife: X.1497-1509 = 12 + oğluna vekâleten 1516'da): 1521'de öldü. Sitti-Nefise'de gömülü. Oğlu III. Mütewekkil'dir.

Mütewekkil I(no.7)=Güzel Hâtûn(Mû'tazîd II annesi). Müstekfî II(no.12): 1390?-1451=61?. Müstencid(no.14)=Kaadi'l-kudât 'Alemüddîni'l-Bülkûnî kızı. Mütewekkil II(no.15)=Müstekfî II(no.12) kızı(Müstemsik, no.16 annesi). Müstemsik (no.16): ölm.29.3.1521.

17.)) Muhammedü'l-Mütewekkil III il'Allaah(halife: 1509-29.VIII.1516 = 7): amcası Halîl'in 2 oğlu Ebû-Bekr ve Ah. ile ber. İst.'a sevkedildi, 1518-21'de İstanbul'da yaşadı, sonra Kaahire'ye dönüp 1543'te orada öldü, Sitti-Nefise'ye gömüldü. Hılâfet bu zâtın Osmanogulları'na, Yavuz Sultân Selim Hân'a geçti. III. Mütewekkil'in çocukları vardı. Neslinden bâzı Abbâsî prensesleri, Özdemir Paşa, Kıbrıs Fâtihi Lala Mustafa Paşa gibi tanınmış Osmanlı kumandanları ile evlenmişlerdir. Hattâ Sadrâzam Özdemiroğlu Osmân Paşa'nın annesi, bir Abbâsî prensesidir. Bunları, II. cildde göreceğiz.

Mütevekkil III(no.17): 1466a-11.1543=77. Üçüncü Mütevekkil'in oğulları 'Ömer, 'Osmân ve Yahyâ'dır.

Hılâfet-i İslâmiyye(Halifelerin Tam Listesi)

- Muhammed Resûl'Allaah(İslâm dîninin peygamberi: 1.1.610- 8.VI.632 = 22, 5, 8)
- 1- Ebû-Bekr(8.VI.632-23.VIII.634 = 2, 2, 15)
- 2- 'Ömer(23.VIII.634-3.XI.644 = 10, 2, 11)
- 3- 'Osmân(3.XI.644-17.V.656 = 11, 6, 14)
- 4- 'Alî(17.V.656-27.I.661 = 4, 8, 11)
- 5- Hasan b.'Alî(27.I.661-VII.661 = 0, 6)

EMEVİLER:

- 6- Mu'âwiye I(VII.661-IV.680 = 18, 9)
- 7- Yezîd I(IV.680-11.XI.683 = 3, 7)
- (7-A-'Abdullâh İbni'z-Zübeyr, karşı-halife: IV.680-4.X.692=12, 8)
- 8- Mu'âwiye II(11.XI.683 - 22.VI.684 = 0, 7, 11)
- 9- Merwân I(22.VI.684-7.V.685 = 0, 10, 15)
- 10- 'Abdü'l-Melik(7.V.685-9.X.705 = 20, 5, 3)
- 11- Welîd I(9.X.705-23.II.715 = 9, 4, 15)
- 12- Süleymân(23.II.715-22.IX.717 = 2, 6, 27)
- 13- 'Ömer II(22.IX.717-9.II.720 = 2, 4, 17)
- 14- Yezîd II(9.II.720-26.I.724 = 3, 11, 15)
- 15- Hişâm(26.I.724-6.II.743 = 19, 0, 11)
- 16- Welîd II(6.II.743-17.IV.744 = 1, 2, 9)

- 17- Yezîd III(17.IV.744-25.IX.744 = 0, 5, 8)
- 18- İbrâhîm(25.IX.744-7.XII.744 = 0, 2, 12)
- 19- Merwân II (7.XII.744-25.I.750 = 5, 1, 19)

'ABBÂSÎLER:

- 20- es-Seffâh(25.I.750-9.VI.754 = 4, 4, 15)
- 21- el-Manşûr(9.VI.754-7.X.775 = 21, 3, 28)
- 22- el-Mehdî(7.X.775-4.VIII.785 = 9, 9, 28)
- 23- el-Hâdî(4.VIII.785-15.IX.786 = 1, 1, 11)
- 24- er-Reşîd(15.IX.786-24.III.809 = 22, 6, 9)
- 25- el-Emîn(24.III.809-30.IX.813 = 4, 6, 5)
- 26- el-Me'mûn(30.IX.813-9.VIII.833 = 19, 10, 9)
- 27- el-Mû'tasım(9.VIII.833-5.I.842 = 8, 4, 27)
- 28- el-Wâşık(5.I.842-9.VIII.847 = 5, 7, 5)
- 29- el-Mütevekkil(9.VIII.847-12.XII.861 = 14, 4, 4)
- 30- el-Muntaşır(12.XII.861-6.VI.862 = 0, 5, 24)
- 31- el-Müsta'in(6.VI.862-25.I.866 = 3, 7, 19)
- 32- el-Mû'tezz(25.I.866-11.VII.869 = 3, 5, 17)
- 33- el-Mühtedî(11.VII.869-19.VI.870 = 0, 11, 9)
- 34- er-Mû'temid(19.VI.870-15.X.892 = 22, 3, 26)
- 35- el-Mû'tazîd(15.X.892-5.IV.902 = 9, 5, 21)
- 36- el-Müktefî(5.IV.902-14.VIII.908 = 6, 4, 9)
- 37- el-Muktedir(14.VIII.908-31.X.932 = 24, 2, 18)
- 38- el-Kaahir(31.X.932-24.IV.934 = 1, 5, 24)
- 39- er-Râzî(24.IV.934-18.XII.940 = 6, 7, 24)
- 40- el-Mütttekî(18.XII.940-12.X.944 = 3, 9, 25)
- 41- el-Müstekfî(12.X.944-29.I.946 = 1, 3, 18)
- 42- el-Mu'î(29.I.946-5.VIII.974 = 28, 6, 7)
- 43- et-Te'î(5.VIII.974-29.XI.991 = 17, 3, 25)
- 44- el-Kaadir(29.XI.991-29.XI.1031 = 40, 0, 0)
- 45- el-Kaaim(29.XI.1031-3.IV.1075 = 43, 4, 4)

- 46- el-Muktedî(3.IV.1075-4.II.1094 = 18, 10, 1)
- 47- el-Müstaẓhir(4.II.1094-6.VIII.1118 = 24, 6, 0)
- 48- el-Müsterşid(6.VIII.1118-30.VIII.1135 = 17, 0, 25)
- 49- er-Râşid(30.VIII.1135-17.IX.1136 = 1, 0, 18)
- 50- el-Muktefi(17.IX.1136-12.III.1160 = 23, 5, 25)
- 51- el-Müstencid(12.III.1160-20.XII.1170 = 10, 9, 9)
- 52- el-Müsteẓî(20.XII.1170-30.III.1180 = 9, 3, 11)
- 53- en-Nâşır(30.III.1180-7.X.1225 = 45, 6, 8)
- 54- ez-Zâhir(7.X.1225-11.VII.1226 = 0, 9, 5)
- 55- el-Müstaşır(11.VII.1226-15.X.1242 = 16, 3, 5)
- 56- el-Müstâ'sım(15.X.1242-10.II.1258 = 15, 3, 26)
- 57- el-Müstaşır II(9.VI.1261-24.XI.1261 = 0, 5, 15)
- 58- el-Hâkim I(24.II.1261-19.I.1302=40, 1, 25)
- 59- el-Müstekfi I(19.I.1302-12.2.1340=38, 0, 24)
- 60- el-Wâsık I(II.1340-18.VI.1340 = 0, 4)
- 61- el-Hâkim II(18.VI.1340-VIIb.1352 = 12, 1)
- 62- el-Mû'tezîd I(VIIb.1352-III.1362 = 9, 8)
- 63- el-Mütewekkil I(III. 1362-VII.1377 = 15, 4 + VIII.1377 – 26.VIII. 1383 = 6, 0 + 13.V.1389 – 19.I.1406 = 16, 7, 7 = 37, 11, 7)
- 64- el-Mû'tâsım(12.7.1377-27.7.1377=0, 0, 15+14.II.1386-7.5.1389=2, 5, 23=2, 6, 7)
- 65- el-Wâsık II(26.VIII.1383-14.XI.1386 = 3, 2, 19)
- 66- el-Müsta'în(19.I.1406-9.III.1414 = 8, I, 21)
- 67- el-Mû'tazîd(9.III.1414-23.VII.1441 = 27, 4, 15)
- 68- el-Müstekfi II(23.7.1441-4.2.1451=9, 6, 12)
- 70- el-Müstencid(19.6.1455-19.4.1479=23, 10, 0)
- 71- el-Mütewekkil II(19.4.1479-28.9.1497=18, 5, 9)
- 72- el-Müstemsik(28.9.1497-1509=12)
- 73- el-Mütewekkil III(1509-29.VIII.1516 = 7)

OSMÂNOĞULLARI:

- 74- Selîm I(Yavuz) (29.VIII.1516-22.IX.1520 = 4, 0, 24)
- 75- Süleymân II(Kaanûnî) (22.IX.1520-7.IX.1566 = 45, 11, 15)
- 76- Selîm II(7.IX.1566-15.XII.1574 = 8, 2, 22)
- 77- Murâd III(15.XII.1574-16.I.1595 = 20, 1, 2)
- 78- Mehmed III(16.I.1595-21.XII.1603 = 8, 11, 5)
- 79- Ahmed I(21.XII.1603-22.XI.1617 = 13, 8, 3)
- 80- Mustafa I(22.XI.1617 - 26.II.1618 + 19.V.1622-10.IX.1623 = 1, 6, 26)
- 81- 'Osmân II(26.II.1618-19.V.1622 = 4, 2, 23)
- 82- Murâd IV(10.IX.1623-8.II.1640 = 16, 4, 28)
- 83- İbrâhîm(8.II.1640-8.VIII.1648 = 8, 5, 29)
- 84- Mehmed IV(8.VIII.1648-8.XI.1687 = 39, 3, 1)
- 85- Süleymân III(8.XI.1687-22.VI.1691 = 3, 7, 14)
- 86- Ahmed II(22.VI.1691-6.II.1695 = 3, 7, 14)
- 87- Mustafa II(6.II.1695-22.VIII.1703 = 8, 6, 12)
- 88- Ahmed III(22.VIII.1703-1.X.1730 = 27, 1, 10)
- 89- Mahmûd I(1.X.1730-13.XII.1754 = 24, 2, 12)
- 90- 'Osmân III(13.XII.1754-30.I.1757 = 2, 1, 18)
- 91- Mustafa III(30.I.1757-21.I.1774 = 16, 11, 21)
- 92- 'Abdülhamîd I(21.1774-7.IV.1789 = 15, 2, 17)
- 93- Selîm III(7.IV.1789-29.V.1807 = 18, 1, 22)
- 94- Mustafa IV(29.V.1807-28.VII.1808 = 1, 2, 0)
- 95- Mahmûd II(28.VII.1808-1.VII.1839 = 30, 11, 4)
- 96- 'Abdûlmecîd I(1.VII.1839-25.VI.1861 = 21, 11, 25)
- 97- 'Abdül'Azîz(25.VI.1861-30.V.1876 = 14, 11, 5)
- 98- Murâd V(30.V.1876-31.VIII.1876 = 0, 3, 2)
- 99- 'Abdülhamîd II(31.VIII.1876 - 27.IV.1909 = 32, 7, 27)
- 100- Mehmed V Reşâd (27.IV.1909-4.VII.1918 = 9, 2, 7)
- 101- Mehmed VI Vahîdeddîn(4.VII.1918-18.XI.1922 = 4, 4, 15)
- 102- 'Abdûlmecîd II(18.XI.1922-3.III.1924 = 1, 3, 15)

IV

EMŞÂR

(İslâm İmparatorluğu'nun Eyâletleri)

Emîrû'l-Ümerâlar

Emîrû'l-ümerâlar, Halife'nin diktatör-başkumandanlarıdır. Ekserisi Türk, bazıları İranlı'dır. Mezhepleri Sünnî-Hanefî'dir. Emîrû'l-ümerâlar şunlardır:

- 1- Münisü'l-Hâdim (2.III.929-27.VII.933=4,4,26)
- 2- Terîfû's-Sebkerî (27.VII.933-23.X.933=0,2,27) (*)
- 3- Ebû-Bekr Muhammed İbnî'r-Râiq (XII.935-IX.938=2,9 + 31. VII. 941-21.IV.942=0,8,21 = 3,5,21) (**)
- 4- Ebû'l-Beckem Râiqî (IX.938-1.VII.941=2,10) (***)
- 5- Kürtegin Deylemî (1.VII.941-31.VII.941=0,1,0)
- 6- Nâşrî'd-Dewle Hasen b. Hamdân (21.IV.942-V.943=1,1) (bk. Hamdâniler)
- 7- el-Muzaffer Ebi'l-Wefâ Tüzün (V.943-2.VIII.945=2,3)
- 8- Ebû-Câ'fer Muhammed b. Yahyâ b. Şîr-zâd (2.VIII.945-19.XII.945=0,4,18)

(*) 23.X.933-XII.935 = 2,2: boş.

(**) Hazar Türkü. Öldürüldü. Kardeşi: İbrâhîm İbnî'Râiq, Bağdâd şurtası 929-30, hilâfet hâcibi 929. Oğlu Mûzâhim: Mısır, 940'tan sonra öldü.- = Fülâne b.Ebi'l-Fethî'l-Fazl İbnî'l-Fitrât, hilâfet vezîri.

(***) İbnü'r-Râiq'ın mânevî oğlu.

2.III.929-23.X.933=4,7,22 + XII.935-19.XII.945=10,0 = 14,7,22 müddetle halîfelere tahakküm eden bu 8 emîrî'l-ümerâ'dan sonra, Büweyhî (b.bk.) hânedânından emîrî'l-ümerâların 110 yıl, 18 gün devâm eden devresi başladı (19.XII.945-6.1.1056). Bu târihte bunların yerini Selçuklu (Bağdâd) Şahneleri aldı (Defréremery, *Mémoire sur les Emirs al-Oméra*, Paris 1852).

Hılâfet (Abbâsî) Vezirleri

Emevîler devrinde "wezîr" adı da, böyle bir makam da mevcut değildi. Halîfe'nin "kâtib" denen görevlisi, vezâret görevlerinin bir kısmını ifâ ederdi. Vezâret müessesesi, Abbâsîler'le başlar ve İrân'dan (Sâsânîler) alınmıştır. Vezîr, başbakan makam ve görevindedir (D. Sourdel, *Le Vizirat Abbaside*, 2 c., Şâm, 1959-60).

- 1.) Ebû-Seleme Hafş b.Süleymânî'l-Hallâlî'l-Hamdânî "Wezîrün Âli Muhammed" (katli en-Enbâr; 27.11.750): Xb. 749-27.11.750=0, 4
- 2.) Ebû-Cehm b.'Apyye: 27.II.750-751a=1
- 3.) Hâlid b.Bermek: 751a-XI.755=4 küsur
- 4.) Ebû-Eyyûb Süleymân b.Ebî-Süleymân Mahledi'l-Mûriyânî'l-Hûzî(ölm. 771): XI. 755-771=16.
- 5.) Ebû'l-Fazlî'r-Rebî' b. Yûnus b. Muhammed b.'Abdillaah b.Ebî-Ferwe'l-Haffâr: 771-775=4
- 6.) Ebû-'Ubeyd'Ullaah('Abd.) Mu'âwiye b.'Ubeyd'İllaah b.Yesâri'l-Eş'arî(ölm. 786a): 775-780=5
- 7.) Ebû-'Abd. Yâ'kuub b. Dâwûd b.'Umer b. Tahmân (ölm. Mekke 803): 780-783a=3
- 8.) Fazlî'r-Rebî': 783a-VII.785=2 küsur
- 9.) el-Feyz b.Ebî-Sâlih(VII.785-886a=1)
- 10.) Fazlî'r-Rebî': 786a-VII.786
- 11.) İbrâhîm b.Dekwânî'l-Harrânî: VII.786-IX.786=0,2
- 12.) Yahyâ b.Hâlid (no.3): IX.786-787=1
- 13.) el-Fazl b.Yahyâ (no.12): 787-793=6
- 14.) Câ'fer b.Yahyâ (no.12): 793-I.803=10
- 15.) Ebû'l-'Abbâsî'l-Fazl İbnî'r-Rebî' (no.5) (756-III.824): I. 803-IV.812=9,3
- 16.) el-Fazl b.Sehl (ölm. 826) b.'Abd.'i's-Serahsî Zî'r-Riyâseteyn: IV.812-13.II.818=5,10(13.II.818'de Serahs'ta katledildi, 812'den ancak bir kaç yıl önce Zerdüşî iken Müslüman olmuş bir İrânî idi)
- 17.) el-Has.b.Sehl(16'nın kardeşi) (el-Me'mûn'un kayın-pederi) (ölm. 5.VI.851): 13.II.818-820=2
- 18.) Ah.b.Ebî-Hâlidî'l-Ahwel: 820-825=5
- 19.) Ah.b.Yûs.İbnî'l-Kaasim: 825-
- 20.) Ebû-'Abbâd Şâbit b.Yahyâ b.Yesâri'r-Râzî

- 21.) Ebû-'Abd.Muḥ.b.Yezdâd b.Süweyd: -X.833(son 3 vezir=9)
- 22.) Ebû'l-'Abbâsi'l-Fazl b.Merwân b.Mâserḥas (777?- V.864) (Hristiyan iken mühtedî): X.833-VII. 836=2,9
- 23.) Aḥb.'Ammâr b.Şâdî: VII.836-840=4
- 24.) Ebû-Câ'fer Muḥ.b.'Abdî'l-Melik b.Ebî-Ḥamze 'Abbâs İbni'z-Zeyyât: 840-2.XI.847=7(bu târihte katl)
- 25.) Ebû-l-Wezîr: 2.XI.847-848=1
- 26.) Ebû-Câ'fer Muḥ. İbni'l-Fazlî'l-Cercerâî: 848-854=6
- 27.) el-Ḥâkaanî I(Ebû'l-Ḥis. 'Ubeyd'İlI.b.Yahyâ b.Ḥâkani'l-Ḥurâsânî): 854-XII.861=7
- 28.) Aḥ.İbni'l-Ḥaşb: XII.861-VI.863=1,6
- 29.) Atamış: V-VI.863=0,1(öldürüldü)
- 30.) Ebû-Şâlih 'Abd. b. Muḥ.(no.21): VI.863-863b
- 31.) Ebû-Câ'fer Muḥ. Cercerâî(2. def'a): 863b-25-I.866=2 küsur
- 32.) Ebû'l-Faḍl Câ'fer b.Maḥmûdî'l-İskâfi: 25.I.866-867=1
- 33.) Ebû-Mûsâ İ'sâ b.Ferrûḥân-Şâh: 867
- 34.) Ebû-Câ'fer Aḥ.İsrâ'îlî'l-Enbârî: 867-868=1
- 35.) Ebû'l-Faḍl Câ'fer İskâfi(2. def'a): 868-869- = 1
- 36.) Ebû-Eyyûb Sül. b.Weḥb b.Sa'îd b.'Amr İbni'l-Ḥis.b.Kıtâl b.Mett: 869-19.VI.870=1(1.VIII.885'te hapiste öldü)
- 37.) 'Ubeyd'Ul.b.Yahye'l-Ḥâkaanî (2. def'a): 1.VI.870-877a=7
- 38.) el-Ḥas.b.Maḥled İbni'l-Cerrâḥ: 877a-VIIIa.877 (bu târihte katl)
- 39.) Ebû-Eyyûb Sül. (2. def'a): VIIIa.877-VIII.879=2,0 (bu târihten 885'e kadar hapiste kalıp orada öldü)
- 40.) Ebu'ş-Şakr İsm.b.Bülbul (844-892, katl): VIII.879-VI.890=10,10
- 41.) Aḥ b.Şâlih b.Şîrzâdî'l-Kutrübüllî: VI.890-890b
- 42.) 'Ubdeyd'Ullaah b.Sül. (no.36): 890-901=11 (bu târihte öldürüldü)
- 43.) Ebû'l-Ḥüs.i'l-Kaasim b.'Ubeyd'İlI.(no. 42) Weliyyüddewle: 901-904=3 (bu târihte öldürüldü)
- 44.) Ebû-Aḥ'i'l-'Abbâs İbni'l-Ḥas.İbni'l-Kaasim b.'Abd. b.Eyyûbî'l-Cercerâî (no. 26 ile aynı âileden): 904-18.XII.908=4
- 45.) Ebû'l-Ḥas.'Alî b.Muḥ. İbni'l-Fürât I: 18.XII.908-22.VII.912=3,7,5
- 46.) Ebû-'Alî Muḥ.b.'Ubeyd'İlI.(no. 27) el-Ḥâkaanî II: 22.VII.912-VIII. 913=1,1
- 47.) 'Alî b.İ'sâ b.Dâwûd İbni'l-Cerrâḥ (no. 38 ile aynı âileden): VIII. 913-3.VI.917=3,10
- 48.) 2 (. def'a) İbnü'l-Fürât I: 3.VI.917-31.X.918=1,4,28
- 49.) Ebû-Muḥ. Ḥamid İbni'l-'Abbâs: 31.X.918-1.VII.923=4,8,1 (bu târihte Wâsi'ta zehirlendi) (doğ. 837)
- 50.) 3- İbnü'l-Fürât I: 1.VII.923-19.VII.924=1,0,19 (bu târihte katl)

- 51.) Ebü'l-Kaasim 'Abd. b.Muḥ (no. 46) el-Hâkaanî III: 19.VII.924-30.XI. 925=1,4,11
- 52.) Ebü'l-Kaasim 'Aḥb.'Ubeyd'İl.b.Aḥ(no. 28) İbni'l-Ḥaṣbî: 30.XI.925-18.I.927=1,1,18
- 53.) 2- İbnü'l-Cerrâh: 18.I.927-8.V.928=1,3,21 (ölm. VII.946)
- 54.) Ebü-'Alî Muḥb.'Alî İbni'l-Ḥas. İbnü Mukle I: 8.V.928-30.VI.930=2,1,23
- 55.) Ebü'l-Kaasim Sü. İbni'l-Ḥas.(no. 38) İbnü Mahled:30.VI.930-14.VIII.931=1,1,14
- 56.) Ebü'l-Kaasim 'Ubeyd'İl.b.Muḥ i'l-Kelwedânî: 14.VIII.931-15.X. 931=0,2,2
- 57.) el-Hüs. İbni'l-Kaasim (no. 43) 'Amîdüddewle: 15.X.931-8.V.932=0,6,24
- 58.) Ebü'l-Fetḥi'l-Fadl b.Câ'fer b.Muḥ.İbnü'l-Fürât II (45'in yeğeni): 8.V.932-2.XI.932=0,5,25
- 59.) 2- İbnü Mukle I: 2.XI.932-27.VII.933=0,8,25
- 60.) Muḥ.İbni'l-Kaasim b.'Ubeyd'İl.b.Sül.(no. 36): 27.VII.933-4.XI.933=0,3,8(ölm. 24.XI.933)
- 61.) 2- İbnü'l-Ḥaṣbî: 4.XI.933-14.V.934=0,6,10 (ölm. 8.940)
- 62.) 3- İbnü Mukle I: 14.V.934-10.IV.936=1,10,27
- 63.) 'Abdü'r-Raḥmân b.İ'sâ İbni'l-Cerrâh(47'nin kardeşi): 10.IV.936-26.IV.936=0,0,16
- 64.) Ebü-Câ'fer Muḥ.İbni'l-Kaasimi'l-Kerhî: 26.IV.936-8.VI.936=0,1,14
- 65.) 2- İbnü Mahled: 8.VI.936-XI.936=0,5
- 66.) 2- İbnü'l-Fürât II: XI.936-II.938=1,3
- 67.) 4- İbnü Mukle I: II. 938-15.VIII.938=0,6
- 68.) 3- İbnü'l-Fürât II: 15.VIII.938-29.IV.939=0,8,15
- 69.) Ebü-'Abd.Aḥb.Muḥi'l-Berîdî I: 29.IV.939-27. VIII.940=1,3,28
- 70.) 3- İbnü Mahled: 27.VIII.840-3.V.941=0,8,7 (*)
- 71.) Ebü'l-Ḥayr Aḥb.Muḥb.Meymûn: 3.V.941-5.VI.941=0,1,3
- 72.) 2- el-Berîdî I: 5.VI.941-10.VII.941=0,1,5
- 73.) Ebü'l-İshâq Muḥ. b.Aḥi'l-İskâfî'l-Karârîf: 10.VII.941-21.VIII.941=0,1,12
- 74.) 2-el-Kerhî: 21.VIII.941-24.IX.941=0,1,4
- 75.) Ebü-'Abd.i'l-Kûfî: 24.IX.941-17.I.942=0,3,23
- 76.) 3-el-Berîdî I: 17.I.942-29.I.942=0,0,12
- 77.) 2-el-Karârîf: 29.I.942-11.III.942=0,1,13
- 78.) 4- el-Berîdî I: 11.III.942-3.VII.942=0,3,23
- 79.) 3- el Karârîf: 3.VII.942-22.III.943=0,8,20
- 80.) Ebü'l'Abbâs Aḥb.'Ubeyd'İl.i'l-İsbehânî: 22.III.943-13.V.943=0,1,22
- 81.) 4- el-Karârîf: 13.V.943-2.VI.943=0,0,20
- 82.) Ebü'l-Hüs.'Alî b.Muḥ. (no.54) İbnü Mukle II: 2. VI. 943-21.X.944=1, 4, 19
- 83.) Ebü'l-Ferec Muḥ. b.'Alî's-Semerî: 21.X.944-2.XII.944=0,1,12 (**)

• • •

(*) Bundan sonraki vezirler, emîrû'l-ümerâlar lehine iktidarlarını kaybetmişlerdir. Vezâret ilğâ edilmiştir.

(**) Halefi: Ebü-'Abd.b.Ebî-Sül.(kâtib). Vezirliğin ilgaası ve yerine "kâtib" unvânıyla Halife'nin şahsî işlerini tedvîre me'mur görevliler devri: 2.XII.944-29.XI.1031 =86,11,28.

- 84.) Ebû-Tâhir Muḥ.b.Eyyûb: 29.XI.1031-1045b=14
- 85.) Ebû'l-Kaasim 'Alî b.Ḥas.b.Aḥ.b.Muḥ.İbni'l-Mesleme Kâisi'r-Rüesâ: 1045 b-1058=13
- 86.) Ebû-Naṣr Muḥ.b.Muḥ.Fahriddewle İbnü Cüheyr I: 1058-9.V.1061=3(*)
- 87.) Ebû'l-Feth Muḥ.İbni'l-Manṣûr b.Aḥ .b.Dârüst: 9.V.1061-7.X.1062=1,4,29
- 88.) 2- Fahrüddewle: 7.X.1062-1068=6
- 89.) Ebû-Yâle'l-Ḥüs.b.Muḥ.b.'Abd.b.İbr.i'l-Hemedânî: 1068-XII.1068
- 90.) 3- Fahrüddewle: XII.1068-26.VII.1075=6,7
- 91.) Muḥ.b.Muḥ (no.86) 'Amîdü'd-Dewle İbnü Cüheyr II: 26.VII.1075-1078b=3
- 92.) Ebû-Şüca' Zâhiri'd-Dîn Muḥ.İbni'l-Ḥüs.(no.89) b.Muḥ.b.'Abd.b.İbr.i'l-Hemedânî'r-Rûdwârî(târihçi, edîb): 1078b-1079a=bir kaç gün
- 93.) 2- 'Amîdüddewle: 1079a-1083=4
- 94.) Ebû'l-Fethi'l-Muz.b.'Alî (no.85) İbnü'r-Reîsi'r-Rüesâ: 1083
- 95.) 2- el-Hemedânî I: 1083-I.1092=9
- 96.) 3- 'Amîdüddewle I: I.1092-VII.1100= 8,6
- 97.) Ebû'l-Kaasim 'Alî b.Muḥ.(no.91) İbnü Cüheyr III. Kîwâmü'd-Dîn Za'îmî'r-Rüesâ: VII.1100-IX.1107=7,2
- 98.) Ebû'l-Me'âlî Hibetî'llaah b.Muḥ.İbni'l-Muṭṭalib Mecdî'd-Dîn: IX.1107-II.1109=1,5
- 99.) 2- Kîwâmüddewle: II.1109-6.VIII.1118=9,6
- 100.) Ebû-'Alî'l-Ḥas.b.'Alî b.Şadaka 'Amîdüddewle Celâlüddîn I: 6.VIII.1118-7.1122=3,11
- 101.) eş-Şerîf Ebi'l-Kaasim 'Alî b.Tirâdi (b.Muḥ.)'z-Zeynebi'l-'Abbâsî: VII.1122-X.1122=0,3
- 102.) Ebû-Naṣr Aḥ.b.Nizâmî'l-Mülk: X.1122-1123=1(Selçuklu vezîri Nizâmülmülk'ün oğlu)
- 103.) 2- Celâlüddîn I: 1123-15.VII.1128=5 (bu târihte öldü)
- 104.) Enûşîrwân b.Ḥâlid b.Muḥ.i'l-Kâşânî Şerefüddîn: 15.VII.1128-30.VIII.1135=7,1,16(ölm.V.1138)
- 105.) Ebû'r-Rizâ Muḥ.b.Şadaka Celâlüddîn II(100'ün yeğeni, Selçuklu vezîri de oldu): 30.VIII.1135-17.IX.1136=1,0,18
- 106.) 2- eş-Şerîf Ebi'l-Kaasim 'Alî: 17.IX.1136-IX.1136=bir kaç gün (ölm.4.1144)
- 107.) Sedîdü'l-Dewle'l-Enbârî: IX.1136-1141a=5'e yakın
- 108.) Ebû-Naṣrî'l-Muz.b.'Alî (no.97) İbnü Cüheyr IV Nizâmüddîn: 1141a-VI.1141
- 109.) Ebû'l-Kaasim 'Alî b.Şadaka (105'in kardeşi) Kîwâmüddîn Mûteminü'd-Dewle: VI.1141-10.VIII.1149=8,2
- 110.) Ebû'l-Muz Yahyâ b.Muḥ b.Saîd İbni'l-Ḥas.b.Aḥ.İbni'l-Ḥasenî: 10.VIII.1149-1150=1
- 111.) Ebû-Cehm Yahyâ b.'Amri's-Şeybânî 'Awnü'd-Dîn İbnü Hübeyre I "Sultânü'l-Trâq" (13.III.1160) (doğ.1104=61): 1150-28.III.1165=15(bu târihte öldü)

(*) XI.1058-XII.1059=1,1: Besâsîrî isyânı dolayısıyla Halife Kaasim ile berâber Bağdâd'ı terki.

- 112.) Muḥ.b.Yahyâ (no.111) İbnü Hübeyre II İzzüddîn: 28.III.1165-1168=3
 113.) Ebû-Câ'fer Aḥ.b.Muḥ.b.Sa'îd Şerefüddîn İbnî'l-Beledî: 1168-20. XII.1170=2 (bu târihte öldürüldü)
 114.) Ebü'l-Ferec Muḥ.b.Ebî-Fütûḥ 'Abd.(no. 85 ile akrabâ) İbnü Reîsî'r-Rüesâ Üstâddâr 'Adudüddîn: 20.XII.1170-1171a=bir kaç ay (katli V.1178)
 115.) Ebü'l-Faḍl Yahyâ b.'Ubeyd'İl.b.Muḥ.İbnî'l-Mu'ammer b.Câ'fer Za'imüddîn (2.VII.1117 doğm. =57,2,14): 1171a-19.X.1174=3 küsur (bu târihte öldürüldü)
 116.) Ebû-Bekr Mansûr b.Ebî'l-Kaasim Naṣr Zâhîrüddîn İbnü'l-'Aṭṭâr: 19.X.1174-31.III.1180=5,5,13
 117.) Ebü'l-Feth İbnî's-Sâhib Mecdüddîn: 31.III.1180-1187=7
 118.) Ebü'l-Muz.'Ubeyd'İl.b.Yûn.Celâlüddîn: 1187-6.IV.1188=1
 119.) Sa'îd b.'Alî b.Ḥ adîde Mu'izzüddînî'l-Enṣârî Ebü'l Me'âlî İbnü'l-Ḥ adîd (ölm.X.1213): 6.IV.1188-1194=6
 120.) Ebü'l-Muz.Muḥ.b.Aḥ.Müeyyedüddîn İbnü'l-Kaşşâb: 1194-3.VII.1196=2
 121.) Muḥ.b.Muḥ.b.'Abdî'l-Kerîm Müeyyedüddîn Berzî'l-Kummî: 3.VII.1196-12.VII.1226=30,0,10
 122.) Ebû-Tâlib Muḥ.b.Aḥ.Müeyyedüddîn İbnü'l-'Alkamî (*): 12.VII.1226-10.II.1258=31,6,29 (katli 6.6.1258, oğlu: Şerefü'd-D. Ebî'l-Kaasim 'Alî)

Emîr-ü'l-Ümerâ Vezirleri

- 1.) 'Alî b.Halef b.Tayyâb: IX. 938-939=1
- 2.) Ebû-Câ'fer Muḥ.b.Yahyâ b.Şîr-zâd (sonra bizzât emîr-ü'l-ümerâ oldu): 939-940=1 + V.943-1.IX.945=1,11=2,11
- 3.) Ebû-'Abdî'l-laahî'l-Kûfî ("kâtib" unvânıyla): 940-1.VII.941=1 + 1.VIII.941-V.943=1,9 = 2,9

Bermekiler

Yukarıda listesi sunulan vezirlerden bâzıları, ünlü vezir âileleri teşkil etmişlerdir. Bunlardan bir kaç âileye âit şecere bilgisini aşağıda veriyoruz. En ünlü 'Abbâsî vezîr âilesi, Bermekiler'dir (Ar. Berâmike). İrân asıllı, Arab'laşmış bir âiledir. el-Berâmike veya Âl Bermek, aynı addaki atalarının adını taşır (L.Bouvat, *Les Barmécides d'Après les Historiens Arabes et Persans*, Paris, 1912; D.Sourdel, *Le Vizirat 'Abbâsîde*).

Bermek, 725'te ihtidâ etmiştir. Belḥ yakınlarında 1.500 km2 arâzî üzerindeki Newbahâr Budist mâbedinin başrâhibi idi ve başrâhiplik asırlardan beri aynı âilenin elindeydi. Bermek'in oğulları el-Hasen, Süleymân (Bizans'a karşı serdâr 780) ve Ḥalîd'dir. Âilenin gerçek kurucusu bu sonuncusudur.

(*) İbnü'l-'Alkamî'nin vezâret müddeti, bütün 'Abbâsî târihinde rekor teşkil eder. İkinci rekor, selefi Berzî'l-Kummî'dedir. İbnü'l-'Alkamî, Şîî'dir. 10.II.-IV.1258 arasında 2 ay kadar Hulâgû'nun vezirliğini de yaptıktan sonra bu târihte idâm edildi. Oğlu Ebû-Kaasim 'Alî Şerefüddîn İbnî'l-'Alkamî de Şîî olup Hulâgû'nun Bağdâd vezîri (IV.1254-1263=5) olarak babasını istihlâf etti. 1261'de İlhan, Bağdâd (Irak) umûmî vâlisi olarak 'Atâ-Melik 'Alâüddîn Cüweynî'yi tâyin etti.

Hâlid(705-782a=77, vezir: 751a-XI.755=4 kûsur), ilk vezîr'dir. Âile cem'an 21 yıl vezâretî makaamını elinde tutmuştur. Taberistân (765-771=6), Fârs (XI.755-757=2+779-782a=3=5), Mûsul (775-779=4) vâilîliklerinde de bulunmuştur. Kızını, ilk Abbâsî halîfesi es-Seffâh ile evlendirmiştir. Oğulları el-'Abbâs, Muḥammed ve Yahyâ'dır. Muḥammed, hâcib (788-795) olmuş ve 803 katliâmından kurtulmuştur. Hânedânı devâm ettiren Yahyâ'dır.

Yahyâ Ebi'l-Fazl (737-Rakka, 29.XI.805=68), sâdece bir yıl kadar (IX.786-787) vezârette bulunmakla berâber, çok büyük nüfuz kazanmıştır. Kızı Â'se, Münzîr b.Muğîre ile evlenmiştir. Oğulları şunlardır (*):

"Dînârî'l-Bermek" denen İbrâhîm, ağabeylerinin îdâmı sırasında istisnâ edilip sonradan el-Me'mûn'un hizmetine giren ve oğlu Alḥmed de aynı halîfenin maiyyetinde bulunan Muḥammed, Mûsâ, Câ'fer, ve el-Fazl.

836'da ölen Mûsâ, Suriye (792-3) ve Sind (829-31) vâlisi oldu. Oğulları 'İmrân (Medâin, 831'de Sind v.) ve Câ'fer'in oğlu Ebü'l-Ḥasen Aḥmed'il-Cehza (839-6.936) 97 yaşında Wâsıt'ta öldü, edîb ve bestekârdı, oğlu el-Ḥasen'dir.

Yahyâ'nın büyük oğlu olan Ebü'l-'Abbâsî'l-Fazl (15.II.766-Rakka, XI.808=42,9), Hârûnû'r-Reşîd'in sîd kardeşi ve el-Emîn'in lalasıdır. 6 yıl vezîr oldu (787-793). Ayrıca Ermeniyye (791-2), Rey (792-800), Horâsân (793-5) vâilîliklerinde bulundu. İdâm edildi. Oğlu el-'Abbâs, el-Me'mûn'un hizmetinde bulundu.

Bununla berâber hânedânın en ünlü sîması, *Binbir Gece Masalları*'nda pek çok geçmekle, 'Ubâde b.Muḥ'den doğma Ebü'l-Fazl Câ'fer'dir(767-29.I.803=36). İdâmına kadar 10 yıl (793-I.803) vezirlik makaamında kaldı. Bu sıfatla ağabeyi el-Fazl'a halef olmuştu. Hârûnû'r-Reşîd'in kızkardeşi el-'Abbâse ile evlenen (4. izd.793)(777-825=48) Câ'fer'in oğulları el-Fazl ve Garîbû'l-Muganniye'dir ki bu sonuncusu 890'da 90 yaşlarında ölmüştür. Câ'fer ayrıca Mısır(792-3), vezâretine ilâveten Şâm(796-803) vâilîliklerinde ve şehzâde el-Me'mûn'un lalâlığında bulunmuştur.

Hâkaaniler

Bu âileden 3 şahıs, toplam 16 yıl, 5 ay, 11 gün vezîr oldu. Âilenin atası el-Hâkaani'l-Ḥurâsânî'nin oğulları: el-Feth (el-Mütewekkil'in nedîmi), Câ'fer(oğlu 909'da ölen 'Abd.) ve Yahyâ. Yahyâ'nın oğlu, âileden 1.vezîr olan Ebü'l-Has.'Ubeyd'Ull. (ölm.VIII.877; vezîr: 854-XII.861=7+1.VI.870-877a=7=14), bunun oğulları el-Has. ve 2. vezîr Ebû-'Alî Muḥ(ölm. 924; vezîr: 22.VII.912-VIII.913=1,1), bunun oğulları 'Alî, 'Abdül-Wâhid ve 3. vezîr Ebü'l-Kaasim 'Abd. (ölm. 926; vezîr: 19.VII.924-30.XI.925=1,4,11), bunun oğulları el-Kaasim ve 'Abdül-Wehâb.

(*) Yahyâ, 778'de Ebân b.Sadaka'nın yerine şehzâde Hârûnû'r-Reşîd'in lalası oldu. Eşi vak-tiyle Hârûnû'r-Reşîd'in sîd annesi idi. 775'ten beri Âzerbâycân vâlisi idi. 3 yıla yakın oğulları ile Rakka'ya sürüldü, orada öldü.

Fürâtîler

Bâzıları Şîî olan âileden 2 şahıs toplam 8 yıl, 6 ay, 3 gün vezîr oldu. Ayrıca 2 şahıs da Fâtımî vezirliğinde bulunmuşlardır. Âilenin atası el-Fürât'ın oğulları Muḥ(bunun oğlu 759'da Mısır v.Newfel) ve el-Ḥas., bu sonuncunun oğlu Mûsâ oğlu Muḥ'in oğulları: el-'Abbâs, Câ'fer, 'Alî, Ahmed.

Ebû'l-'Abbâs Aḥb.Muḥ b. Mûsâ b.el-Ḥas. İbni'l-Fürât (ölm. 31.VII.904), hattât ve bilgindir. Oğulları: Ebû'l-Ḥattâbi'l-'Abbâs (oğlu el-Ḥattâb), Ebû-Muḥi'l-Faḍl(oğlu Muḥ), Ebû-Câ'fer Muḥ (oğlu Câ'fer).

Ebû'l-Ḥas.'Alî b. Muḥ. (10.IX.855-19.VII.924=68,10,9), âilenin 1. veziridir (18.XII.908-22.VII.912=3, 7, 5 + 6.9.917-31.10.918=1,4,28 + 1.VII.923-19.VII.924 = 1, 0, 20 = 6, 0, 23). Oğulları: Abû-'Aliyyi'l-Ḥas.(oğlu 'Alî), 'Abd., Ebû-Naṣr(oğlu Naṣr), Ebû-Aḥ.i'l-Müḥassin(892-924=32; amcası Câ'fer'in kızı ile evli; oğlu Aḥ.).

Ebû-'Abd. Câ'fer b.Muḥ(ölm.VI.910) "Ebû-Ḥattâb" künyesini de taşır. =Hinzâbe. Kızı, amca oğlu el-Müḥassin'le evlenmiştir. Oğulları: 'Abd., el-Ḥattâb ve âilenin 2. vezîri olan Ebû'l-Fetḥi'l-Faḍl (17.XI.892-3. III.939=46,4,16) (vezîr: 8.V.932-2.XI.932=0,5,25+XI.936-II.938=1,3+15.VIII.938-29.IV.939=0,8,15 = 2,5,10). Ḥadîce adlı kızı Muḥ.b.Tugci'l-İḥşîd (bk. İḥşîdiler) ile, diğerc bir kızı da emîrî'l-ümerâ Muḥ.b.Râiq ile evlenmiştir. Oğulları: el-Fetḥ ve Ebû'l-Faḍl Câ'fer (16.III.921-13.I.1001=79,9,28). Bu sonuncusu Fâtımî vezîri (993-4) olduğu gibi, el-Faḍl Ebi'l-'Abbâs da aynı görevde (1014-5) bulunmuştur.

Benû-Mukle

Bu âileden 2 vezir, vezâret makaamını 6 yıl, 8 ay, 10 gün işgal etti. Âilenin atası Mukle, onun oğlu el-Ḥas. oğlu 'Alî oğlu Ebû-'Alî Muḥ İbni Mukle'dir ki "İbnü Mukle I" diyoruz, 1. vezirdir (8.V.928-30. VI.930=2,1,23 + 2.XI.932-27.VII.933=0,8,25 + 14.V.934-10.IV.936=1,10,27 + II.938-15.VIII.938=0,5 = 5,3,21). Oğlu "İbnü Mukle II" (2. vezir: 2. VI.943-21.X.944=1,4,19) tam adıyla Ebû'l-Ḥüs.'Alî, 942'de Bağdâd şahne'si olmuştur. Babası İbnü Mukle I'in 19.VII.940'ta öldürülmesinden sonra âilenin başına geçmiştir. Oğlu el-Ḥüs.'dir.

Âlü'r-Reḡîl

el-Müslime oğlu Muḥ oğlu 'Umer oğlu Aḥ.İbni'l-Müslime, 13 yıl vezâreti elinde tutan bu âilenin atasıdır. Oğulları el-Ḥas. ile Mîkâil'dir. Mîkâil'in oğlu 'Alî, onun oğlu Ebû-'Abd.i'l-Ḥüs. Reîsü'r-Rüesâ II'dir ki Tuğrul Bey zamânında Büyük Selçuklu vezîri oldu. Oğulları el-Ḥüs.ve Ebû-Naṣr Cemâlüddewle(Halîfe'nin üstâddâr'ı, ölm. XI.1100), onun oğlu Naṣr'dır.- el-Ḥüs. İbni'l-Müslime'nin oğlu Ebû'l-Kaasim 'Alî Reîsü'r-Rüesâ I, âilenin 1. veziridir (1045b-1058=13). Vezîr iken öldürüldü. Oğulları el-Kaasim ve âilenin 2. vezîri (1083=bir kaç ay) Ebû'l-Fetḥi'l-Muzaffer, bunun oğulları el-Fetḥ ve Hibât'Üllaah, oğlu 1132'de ölen şâir Ebû'l-Fütûḥ 'Abd., bunun oğlu 3. vezir (20. XII.1170-1171a=bir kaç ay) Ebû'l-Ferec Muḥ.Üstâd-dâr 'Aḡudü'd-Dîn Muḥ., bunun da oğlu el-Ferec'tir.

Berîdiler

1 yıl, 9 ay, 11 gün vezîr olan, tek vezîr ile temsil edilmekle berâber bu âile, ünlü yöneticiler yetiştirdi. Âilenin atası Ebû-'Abd. Muhi'l-Berîdî'nin oğulları: Ebû'l-Hüs. 'Abd. (ölm. 945a; Başra, Wâsıt, Hûzistân oğlu el-His.), Ebû'l-Has. 'Alî(oğlu el-Has.), Ebû-Yûsuf Yâ'kuub (ölm. 945a; oğlu Yûsuf) ve Ebû-'Abd. Ah(ölm. 945a). Bu son zât, âilenin tek vezîridir: 29.IV.939-27.VIII.940=1,3,28 + 3.VI.941-10.VII.941=0, 1, 8+ 17.I.942-29.I.941=0, 0, 12 + 11.III.942-3.VII.942=0, 3, 23= 1,9,11. Diğer iki kardeşi ile berâber öldürülmüştür. Oğulları: Ebû-Câ'feri'l-Feyyâd (oğlu Câ'fer), Ebû'l-Has. Muhi (oğlu el-His.), Ebû'l-Kaasim 'Abd.(ölm.960, Başra v.944-8; oğlu el-Kaasim). Bu âile 935-949=14 arasında Başra, Wâsıt, Hûzistân'ı elinde tuttu. 949-984=35 arasında Benî-Şâhin, aynı bölgelerde, Büweyhîler'in vâlisi oldular.

Benû-Cüheyr (Cehîr)

Ibnü Halliçân'da (III, 287) "Cehîr" diye harekelenen bu âileden 4 vezir, toplam 46 yıl, 9 ay vezârette bulundular. Âilenin atası Cüheyr'in oğlu Muhi, onun oğlu 1. vezîr (1058-9.V.1061=3 + 7.X.1062-1068=6 + XII.1068-26.VII.1075=6,7 = 15,7) Ebû-Nasr Muhi (Mûsul, 1008-Mûsul, IX.1090=82) Fâhrüddewle, Mirdâsîler'in vezîri, Merwânîler'in vezîri olduktan sonra, 'Abbâsîler'in hilâfet vezîri olmuştur. İlk vezâreti Tuğrul Bey, ikincisi Alp-Arslan, sonuncusu Alp-Arslan ve Melik-Şâh ile çağdaştır ve bu Büyük Selçuklu Sultanları'nın tâbi'i olarak hizmet etmiştir. Oğulları: Nasr, Ebû'l-Berekât Cüheyr, 'Amîdüddewle ve Za'imü'r-Reisâ. Bunlardan Cüheyr, Mû'temidüddewle Kâfi'l-Kûfât diye de anılır, Âmid vâlisi (1091-2), Suriye Selçuklu sultânı Tutuş'un vezîri (1093-4) olmuştur.

Ebû-Manşûr Muhi 'Amîdü'd-Dewle (1044a-1100=56), Âmid vâlisi (1089-91), sonra âileden 2. vezîr olmuştur (26.VII.1075-1078b=3 + 1079b-1083=4 + 1093-VII.1100=7,6= 14,6). 1070'de Nizâmülmülk'ün kızı ve bunun ölümü üzerine de ilk zevcesinin yeğeni ile evlenmiştir. İlk vezirliği metbûları Büyük Selçuklu sultanları Melik-Şâh, ikincisi gene Melik-Şâh, üçüncüsü ise Berkyaruk devirlerine rastlar. Oğlu Manşûr'dur. Kızını Mezvedîler'den Nûrüddewle II. Dübeyş b. Şadaka'ya vermiştir.

Ebû'l-Kaasim 'Alî Kıvâdüddîn Za'imü'r-Rüesâ, âilenin 3. vezîridir (VII.1100-IX.1107=7,2 + II.1109-6.VIII.1118=9,6 = 16,8). İlk vezirliği Sultan Berkyaruk, ikincisi Sultan Muhammed Tapar zamanlarına tesâdüf etmiş, Sultan Sancar'ın cülûsundan az sonra makaamından ayrılmıştır. Oğulları el-Kaasim ve 4. vezir (1141a-VI.1141) Ebû-Nasrî'l-Muz.Nizâmî'd-Dîni'l-Bağdâdî'dir. Oğlu Nasr'dır. Bir kaç aylık vezâreti, 'Abbâsîler'in metbuu olan Selçuklular'dan Sultân Sancar devrindedir.

Mühellebîler

'Abbâsîler devrinin vezîr âileleri dışında, ünlü vâlî âileleri de vardır. Bunlar, büyük ülkeleri çok geniş yetkilerle ellerinde tutmuş eyâlet vâfîleridir ki, bir kısmı hükümrân hânedanlar da kurmuşlardır. Hükümrân hânedanlar ileride görülecektir. Burada tanıtacağımız bir kaç ünlü vâlîler âilesi, hükümdarlığa yükselen şahıslar çıkaramamışlardır. Bunların da mezhepleri Sünnî/Hanefî, dilleri Arabca'dır. İstisnâ teşkil edenler ayrıca işaretlenmiştir. İşaretlenmeyenlerin hepsinin mezheb ve dil durumları budur (Sünnî/Hanefî ve Arabca). İlk olarak sunduğumuz Mühellebîler, bilhassa III. 768-VI.795=27,3 müddetle İfrîkiye eyâletini ellerinde tutmakla ünlüdür. Bu devrenin İfrîkiye vâfîleri şöyledir:

1- Ebû-Câ'fer Hezârmend 'Umer b.Hafş(III.768-771=3), 2- Ebû-Hâlid Yezîd b.Hâtim (771-786=15), 3- Dâwûd b.Yezîd (786-787=1), 4- Ebû-Hâtim Rûh b.Hatim (2'nin kardeşi) (ölm. 2.II.791) (787-790=3), 5- Naş b.Habîb (ölm. 794) (790-V.793=3), 6- Mühelleb b.Yezîd (V.793-793), 7- el-Dağl b.Rûh(4'ün oğlu) (793-VI.795=2).

Mühellebîler, İfrîkiye (Kuzey Afrika: Tûnus, Libya, Cezâyir, Fâs) eyâleti vâfîliği dışında da mühim görevleri ellerinde tutmuşlardır: Horâsân (697-705=8+716-718=2=10), Mısır (759-769=10+790), Sind (714-718=4+759-768=9+777-778=1+800-820=20=34), Mûsul(686-7=1+717-8=1+806=2), Hûzistân (809-812=3), Ermeniyeye (785-6=1), Başra (715-8=3+720-1=1+750-1=1+756-762=6+782-784=2+825-833=8=21), Büveyhî vezîri (950-963=13).

Listede âilenin 689-963 gibi 3 asra yakın bir zamanda, Emevîler devrinden başlayarak, Abbâsîler'in Büveyhî sultasına düştükleri döneme kadar, Fas'la Hindistan arasında, Atlantik'le İndüs arasında ülkeler idâre ettikleri anlaşılır. Hânedânın atası Ebû-Şüfre Dâlim Beşâre (Besferûc) Hezârmendî'l-Ezdî'nin oğulları: Şüfre, İbnü'l-Â'lâ (oğlu 'Abdürrahmân oğlu 'Ubeyd'Ull. oğlu el-Hîs.oğlu el-Hîs.) ve Ebû-Sa'îdî'l-Mühelleb. Âilenin gerçek kurucusu bu Mühelleb'dir.

Ebû-Sufre Zâlim b.Serrâk b.Subh, sahâbe'den olup 645'lerde Basra'da öldü.

Mühelleb (630-I.702=72), Zaguul/Merw'de ölmüştür. 664'te Pencâb seferi kumandanı olarak Hindistan'da ün kazanarak, daha Halife I.Mu'âviye'nin ilk yıllarında târih sahnesine çıkmıştır. İbnü'z-Zübeyr'e biat etmiş, 686-7'de onun Mûsul ve 686-91'de Horâsân vâlisi olmuştur. Oğulları:

Sa'îd, el-Mufaddal (Horâsân 704-5; oğlu 'Usmân), Ebû'l-Fewâris Muğîre (Sind 759-68; kızı Meysûn=Mu'âviye, bundan doğan Süfyân, Başra, v.; Muğîre'nin oğlu Bişr), Muḥ, 'Abdül-Melik, Merwân, Ebû-'Uyeyne(oğlu Süfyân, Başra 750-1) (diğer oğlu Rey. v. Muḥ'in oğulları: 1. Ebû-Câ'fer 'Abd. İbni Ebî-'Uyeyne, Balreyn ve Yemâme v., şâir, ölm. 834'den sn.; 2. Ebû'l-Minhâl İbni Ebî-'Uyeyne, şâir, ölm. 834'den sn.; 3. Dâwûd (şâir, ölm. genç yaşında 785'den önce), Müdrîk, Ziyâd, Hâtım (oğlu Zeyd oğlu İbr. oğlu 'Alî oğlu Aḥ), Yezîd, Habîb, Kabîse. Âile, bu son üçünden yürümüştür. Mühelleb'in kızı Sind, Haccâc b. Yûsuf'la evlenip 705'te boşanmıştır.

Yezîd b.Mühelleb(672-24.VIII.720=48): el-'Aqr/Wâsıt'ta öldürüldü. Horâsân I.702-4+716-X.717(Irak dâhil), Mûsıl 710, Başra 715-8+720-1, Wâsıt 715-6. Mesleme b.'Abdî'l-Melik'in 120.000 kişilik ordusuna yenilip öldürüldü. Oğulları: Mahled, 'Abdû'r-Rahmân, Mu'âwiye (oğlu Süfyân, Başra 756-62).

Habîb b.Mühelleb (Sind 714-8). Oğulları: 'Ubbâd (oğlu 795'te ölen gene 'Ubbâd, bunun oğlu Muḥ., Başra 825-833, bu târihte öldü), Muḡîre(oğlu Sül.oğlu'Urfe oğlu Muḥ.oğlu 935'te ölen Ebû-'Abd. İbr.Nefteweyh oğlu 'Abd.), Habîb. Bu Habîb b.Habîb b. Mühelleb'in oğlu Naşr 766'da Mısır'da idi. Mühellebîler'den 5. İfrîkiye vâlisidir (30.I.791-5.VII.793=2,4).

Kabîse b.Mühelleb'in oğulları Hâtîm ve 'Usmân'dır. Bu sonuncunun oğlu Hafş oğlu Ebû-Câ'fer 'Umer (1. İfrîkiye v.III.768-771=3) oğlu Câ'fer'dir. Hâtîm b.Kabîse'nin oğulları: Yezîd ve Rûḥ. Bu Ebû-Hâtîm Rûḥ (4. İfrîkiye v.788a-30.I.791=3, Başra 782-4, Sind 777-8, Ermeniyye 785-6)'un oğulları Hâtîm, Kabîse ve el-Faḍl(6.İfrîkiye v.V. 793-VI.795=2,1)'dır. Ebû-Hâlid Yezîd b.Hâtîm b.Kabîse b.Mühelleb ise ölünceye kadar 16 yıl İfrîkiye vâliliği yapan âilenin 2. İfrîkiye vâlisidir (771-13.III.787=16); 759-69'da da 10 yıl Mısır vâlisi olmuştu. Yezîd'in oğulları: Hâlid (Mûsıl 806), Mühelleb (İfrîkiye 793, vekâleten), Dâwûd (3. İfrîkiye v.13. III.787-788a=1, Sind 800-820=20; oğlu Beşîr, Sind 820), 'Abdullaah (Tûnus şehri vâlisi) ve Muḡammed (Hûzistân 809-12, bu târihte öldü)'dir. Bu Muḥ.'in oğlu Yezîd (şâir, ölm.857'den sonra) oğlu 'Alî oğlu Ebû-'Aliyyi'l-Hüs.i'l-Kebâbîsî (ölm. 859, fakıyh ve muḡaddis) oğlu 'Alî'dir. Tûnus şehri vâlisi 'Abd.'in oğlu İbr. oğlu Hârûn oğlu Muḡoğlu Ebû-Muḡi'l-Ḥas. oğlu Muḥ'dir. Ebû-Muḡi'l-Ḥas.(19.XII.903-19.VIII.963=59,8,1), Büweyhî vezîri (950-19.VIII.963=13) oldu.

Newşehrîler

Şeyḡu'n-Newşehrî oğlu es-Selîlî-Şeybânî oğlu Muḥ.'in oğulları: Ebû-Mûsâ î'sâ (Fârs 900-1, Mısır 905-9.V.910, bu târihte öldü; oğlu Mûsâ) ve Ebû-Manşûr î'sâ (Şâm 861-70, ölm. Kaahire 883a). Bunun oğulları Manşûr ve Aḡ (Âmid ve Mârdîn 892-3, Merâğa 893). Bu Aḡ.'in oğlu Muḥ. (895'te hapis) oğlu Ebû'l-Fetḡ(933'te Mısır'da) oğlu el-Fetḡtir.

Benû-Câ'fer

Tiflîs emîrleridir. Türk emîri Buḡa, 830'da Gürcüler'den fethederek el-Me'mûn adına İshâq b.İsm.b.Şu'aybi'l-Kureysî'yi (Mes'ûdî, II, 65) vâli yaptı (830-843). İshâq, Kuzey Dağıstân'da Avar Türkleri'nden Serîr hâkimine dâmâd oldu. Oğlu 'Alî, bunun oğlu Câ'fer (912'de emîr olarak görünüyor), bunun oğlu Manşûr (953'te emîr görünüyor), bunun oğlu Câ'fer (975'de emîr görünüyor), bunun oğlu Alî, bunun oğlu Câ'fer, Abbâsîler'in irsî Tiflîs emîrleri oldular. Sonuncu Câ'fer, 1030'dan sonra öldü ve

Tiflis, Hristiyan Gürci krallığına geçti. 1200'e doğru Benû-Câ'fer denen bu âileden Gezen b. Ebi'l-Hasen, Tiflis'e müddeî oldu.

Heresîler

Eswed oğlu 'Amr oğlu Sa'îd (Horâsân 720-721) oğlu Fülân oğlu Sa'îd ('Abbâsî serdârı 778-80) oğulları: Yahyâ (Yemâme 785-6, Wâsıt 814-5) ve Ebû-Şâlih Yahyâ (Reyy 800; oğlu Şâlihî's-Sindî, Wâsıt 812).

Benû-Fesâncüs

Fesâncüs oğlu Ebü'l-Faqlî'l-'Abbâs (ölm.953) oğulları: el-Faql, Ebû-Muḥ.'Alî Şerefüddewle (Büweyhî vezîri 983-4) (oğlu Muḥ.) ve Ebü'l-Ferec Muḥ.(ölm.981a). Bu Muḥ.'in oğulları: el-Ferec ve Câ'fer. Câ'fer'in oğulları: el-Ḥas.(oğlu 1037'de Büweyhî Celâlüddewle'nin vezîri olan Ebü'l-Faqlî'l-'Abbâs, bunun da oğlu el-Faql) ve Ebü'l-Ferec Muḥ. Zî's-Sa'âdâtî'l-Mehlebân (ölm. 1048, Büweyhî Ebû-Kâlicâr'ın vezîri). Bu sonuncunun oğulları: el-Ferec, Ebû-Sâ'd (ölm.1054'ten sonra, oğlu Sâ'd), Ebü'l-Kaasim Câ'fer (ölm.1028; 1017'de Büweyhî Sultânüddewle'nin vezîri; oğlu el-Kaasim) ve Ebü'l-Ganâim ve 'Alâ'i'd-Dîni'bnî'l-Mehlebân(ölm.1057; Büweyhî Ebû-Kâlicâr'ın hizmetinde).

'Amîdîler

'Ubeyd'Ull. oğlu Muḥ.oğlu el-Ḥis.i'l-'Amîd (Merdâwic'in vezîri 933) oğlu Ebü'l-Faql Muḥ.i'l-Kâtib İbnü'l-'Amîd I (Rüknüddewle Büweyhî'nin vezîri 940-970, ölm. 970) oğulları: el-Faql ve Ebü'l- Feth Zü'l-Kifâyeteyn İbnü'l-'Amîd II (doğ.948b; Rüknüddewle Büweyhî'nin vezîri 970-7; oğlu el-Feth).

Benû'l-Magribî

Ebü'l-Ḥis. 'Alî'l-Magribî oğlu Ebü'l-Kaasimî'l-Ḥis. (Seyfüddewle'nin kâtib'i) oğulları: el-Kasim, Ebû-'Abd. (katli 1010a, oğlu 'Abd.), Ebü'l-Ḥis.'Alî İbnî'l-Magribî (katli 1010a)=Bint Muḥ.b.İbr.b.Câ'feri'n-Nû'mânî. Sırasıyla Seyfüddewle Ḥamdânî, Sâdüddewle Ḥamdânî, el-Ḥâkim Fâḡmî'ye vezirlik yapan bu İbnü'l-Magribî'nin oğulları: el-Ḥas., 'Aliyyü'l-Muḥassin (katli 1010a), Muḥ. (katli 1010a) ve Ebü'l-Kaasimî'l-Ḥiseyniyyî'l-Wezîri'l-Kâmil(942-Meyyâfârikıyn, 1027=85, 'Ukaylî, sn.Merwânî vezîri; oğlu el-Kaasim, katli 1010a). Muḥ.İbnî'l-Magribî'nin oğlu Câ'fer'in oğlu Ebü'l-Ferec Muḥ.İbnî'l-Magribî (ölm.1085), Fâtımî vezîri (21.VI.1058-7.1060=2,3,16) oldu; oğulları el-Ferec ve Ebü'l-Fütûḥ'l-Mübârek'tir ki bu sonuncusu 1208b'de Halîfe'nin hazînedârı oldu.

Benû-Mâkûlâ

Câ'fer'in oğulları: 'Alî ve Fülân. Fülân oğlu Ebû-Sâ'd (Sa'îd) 'Abdî'l-Wafîd: Büweyhî Celâlüddewle'nin vezîri (1012b-1019+1021-1025) olup 1026'da hapiste öldü, oğlu Sâ'd'dır. 'Alî b.Câ'fer'in oğlu:Ebû-Aliyyî'l-Has. (Büweyhî Celâlüddewle'nin vezîri: 1025-1028+1029-1030, bu târihte öldü). Bunun oğulları: 'Alî, Ebû-'Abdî'l-Hüs(979a-1055=76, Bağdâd kaadi'l-kuzâtı: 1029-55=26, oğlu 'Abd.) ve Ebû'l-Kaasim Hibet'Ullaah(976-1039=63). Hîr'te hapiste ölen bu son şahıs Büweyhî Celâlüddewle'nin vezîri (1032-5) oldu. Oğulları: el-Kaasim ve Ebû-Nasr 'Alî Sâ'dî'l-Mülk ('Ukberâ, 8.VIII.1030-Bağdâd, 1082=52, Bağdâd kaadi'l-kuzâtı: 1055-82=27; oğlur Nas

Şehrzûriyye

el-Kaasimi's-Şeybâniyyi's-Şehrzûrî oğlu 'Alî oğlu el-Muz.oğlu Ebû-Ahî'l-Kaasim (ölm.Mûsul 1096) oğulları: Ah, Ebû-Manşûrî'l-Muz.(doğ.V.1065, oğlu Manşûr), Ebû-Bekr Muh.Kaadi'l-Hâfikayn (İrbil, 1061-Bağdâd, 1144a=83), Ebû-Muh'Abdî'l-Mürtezâ(1073-1117=38) ve Ebû'l-Has. 'Alî Bahâüddîn (ölm. 1138). Bu sonuncunun oğlu Ebû-'Aliyyî'l-Has.Necmiddîn, bunun oğulları 'Alî ve 'Abdül-Kaahir, bu sonuncunun oğlu Ebû-Manşûrî'l-Muz. Hüccetiddîn (ölm.1226, Mûsul kadısı), bunun da oğlu el-Muz.- 'Abdî'l-Mürtezâ'nın oğulları: Ebû-Tâhir Yahyâ Tâcüddîn (bunun oğulları Tâhir ve 1176-7'de Şâm kadısı olan Ebû'l-Fezâilî'l-Kaasim Zıyâüddîn) ve Ebû-Faql Muh.Kemâlüddîn (1099-15.VII.1176=77; Mûsul 1146-7, Şâm 1155-15.VII.1176). Bu sonuncunun oğulları: Faql, Ah, 'Îmâdüddîn (1116-19.VI.1190=74) ve Ebû-Hâmid Muh.Muhyiddîn (Mûsul 1176b-90). Bu sonuncunun oğlu Hâmid.

Yemen Sâsânî Vâlîleri

Sâsânî hânedânının bir dalı, Yemen umûmî vâlisi veyâ imparatorluk nâibi iken, Peygamber'e itâat ve ihtidâ etmiş, Yemen eyâleti vâfiliği kendilerinde bırakılmıştır. İranlı olan hânedan, bir müddet sonra Arab'laşmıştır (Justi, *Iranisches Namenbuch*, 429). Bk. C.III.'de Sâsânîler. Şehen-şâh Kubâd'ın kardeşi Firûz'un oğlu Cemesp, İran imparatorluğunun ilk Yemen vâlisisidir. Yemen Sâsânî vâlîlerinin de atasıdır. Oğlu Sâsânî'l-Cerûr'dur. Bunun kızı Hürmüz b.Firûz ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Dâdûye doğmuştur. el-Cerûr'un oğulları Peygamber'e ilk defa itâat eden Bâdân ile ed-Deylemî'dir. Bâdân'ın oğlu Mâhân-Şehr 632'de ölmüştür. Oğlu Merzebân, onun oğlu da Behrâm'dır ki, vezîr el-Magribî âilesinin atasıdır (Bentü'l-Magribî âilesi az yukarıda verildi). ed-Deylemî'nin oğulları: Ceşnâs, Ezâd, Yuḥannâ(oğlu Webr), Firûzü'd-Deylemî(Yemen v.661-673=12). Bu sonuncunun oğulları: 'Abd. ve ed-Dahhâk.

Mekke Vâilileri

'Anâb b.Esîd (ölm.634) (Peygamber'in tayîn ettiği ilk Mekke vâlisi: 10.I.630-634), el-Mühriz b.Hâriş 634, Kunfüd b.'Umeyr b.Cüdâni't-Teymî 634, Tânk b.Mürtefî 634, Nâfi' b.'Abdi'l-Hâriş'i'l-Huzâi 644, 'Alî b.'Adiyy b.Rebî'a'l-Ebşemî 645, Hâlid b.el-'Ass b.Hişâmî'l-Mahzûmî 646, el-Hâriş b.Newfel 646, 'Abd.b.Hâlid b.'Asîd Emewî 647, 'Abd.b.Â'mir b. Küreyzi'l-Hağramî 655a, Ebû-Kutâde'l-Hâriş b.Ribî'l-Enşârî 656, Kûşâm b.el-'Abbâs b.'Abdi'l-Muṭṭalib 657.

'Utbe('Anbese) b.Ebî-Süfyan Emewî 661, Hâlid b.el-'Ass(2. def'a) 662, 'Abd.b.Hâlid(2) 664, Hâlid b.el-'Ass(3) 665, Merwân İbni'l-Hakem b.Ebî'l-'Ass 668, 'Amr b.Sa'îd İbni'l-'Ass'l-Eşdak 673.

'Abd. İbni'z-Zübeyr 681, el-Hâriş b.Hâbi'l-Cümeḥî 686.

el-Haccâc b.Yûs. 692, el-Hâriş b.Hâlid b.el-'Ass b.Hişâmî'l-Mahzûmî 699, Ebû-Yezid Hâlid b.'Abd.b.Yezid b.Esed b.Kürzi'l-Kaşrî(ölm. Başra I.743) 700, 'Umer b.'Abdi'l-'Aziz (II.Ömer) 705, Hâlidü'l-Kaşrî (2) 712, 'Abdü'l-'Aziz b.'Abd.b.Hâlid b.Esîd 715, Nâfi'b.'Alkame'l-Kinânî 715, Yahyâ İbni'l-Hakem b.Ebî-'Ass 715, Hişâm b.İsm.i'l-Mahzûmî 715, Ebân b.'Uşmân b.'Affân 715, Talḥa b.Dâwûdü'l-Hağramî 716, 'Abdü'l-'Aziz b.'Abd.b.Hâlid(2) 716 (muâvinleri: Muḥ.b.Talḥa b.'Abd. b.'Abdirrahmân b.Ebî-Bekr, Urwe b.İyâd b.'Adiyyi'n-Newfeli, 'Abd.b.Kays b.Mahreme İbni'l-Muṭṭalib, 'Uşm.b.'Abd.b.Sürâka), 'Abdü'r-Rahmân İbni'd-Daḥḥâk b.Kaysi'l-Fihri 721, 'Abdü'l-Wâhid b.'Abd.i'n-Nağrî 722, İbr.b.Hişâm b.İsm.i'l-Mahzûmî Emewî 724, Muḥ.b.Hişâm Emewî (bir öncekinin kardeşi) 732 (muâvini Nâfi' b.'Alkame, 2. def'a), Yûs.b.Muḥ.Yûs.i's-Şakafî 743, 'Abdü'l-'Aziz b.'Umer b.'Abdi'l-'Aziz Emewî 744, 'Abdü'l-Wâhid b.Süley. b.'Abdi'l-Melik Emewî 745, Muḥ.b.'Abdi'l-Melik Emewî 748, el-Welîd b.'Urwe b.Muḥ.b.'Aṭṭayye's-Sâdî 749.

Dâwûd b.'Alî 'Abbâsî(ölm.751) 750, Ziyâd b.'Ubeyd'Ull.b.'Abdi'l-Medâni'l-Hâriş 751, el-'Abbâs b.'Abd.b.Mâ'bed İbni'l-'Abbâs 753 (muâvini: 'Umer b. 'Abdi'l-Hamîd b. 'Abdi'r-Rahmân b. Zeyd İbni'l-Haṭṭâb), Ziyâd b.'Ubeyd'Ull.(2, Medîne ile berâber) 754, el-Heysem b.Mu'âwiye'l-'Atûqî 758, es-Serî b.'Abd.İbni'l-Hâriş İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 760, 'Abdü's-Şamed b.'Alî 'Abbâsî 763, Muḥ.b.İbr.'Abbâsî 766, İbr.b.Yahyâ 'Abbâsî 775, Câ'fer b.Sül.'Abbâsî 778, 'Ubeyd'Ull.b.Kuşâm 'Abbâsî 780-786, Muḥ.b.İbr.'Abbâsî (2) 794, 'Ubeyd'Ull. b. Muḥ. 'Abbâsî (öncekinin oğlu), el-'Abbâs b. Muḥ.'Abbâsî(öncekinin kardeşi), Hammâdü'l-Berberî 800, Muḥ.b.'Abd.b.Sa'îd İbni'l-Muğîre b.'Amr b.'Uşm. b.'Affân 801, Sül.b.Câ'fer 'Abbâsî 802, el-Faḍl İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 807, Ah.b.İsm.'Abbâsî, Mûsâ b.İ'sâ Abbâsî, el-'Abbâs b.Mûsâ(öncekinin oğlu), 'Alî b.Mûsâ 'Abbâsî (öncekinin kardeşi), 'Abd.b.Muḥ.b.'İmrâni't-Temîmî, 'Abd.b.Muḥ.'Abbâsî, 'Ubeyd'Ull.b.Kuşâm 'Abbâsî (2), Dâwûd b.İ'sâ 'Abbâsî 809, el-Ḥas. b. Sehl 815, Muḥ. b. Câ'fer b. 'Alî İbni'l-Hüs. b. 'Alî b. Ebî-Tâlib 816, Hamdûn b. 'Alî 817 (muâvin: Yezîd b. Muḥ. b. Hanzale'l-Mahzûmî), 'Ubeyd'Ull. İbni'l-Has. b.'Ubeyd'Ull.b. 'Abbâs b.'Aliyyi'l-'Alewî 819, Şâlih İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 825, Sül.b.'Abd.'Abbâsî 829 (muâvini: oğlu Muḥ.), Şâlih İbni'l-'Abbâs(2) 833.

Muḥ.b.Dâwûd 'Abbâsî 836, Muḥ.ü'l-Muntaşır İbni'l-Mütewekkil 848, 'Alî b.İ'sâ 'Abbâsî 851, Ebû'l-'Abbâs 'Abd.b.Muḥ.Dâwûd b.İ'sâ b.Mûsâ b.Muḥ.'Abbâsî 853, 'Abdü's-Şamed b.Mûsâ 'Abbâsî 856, Muḥ.b.Sül.b.'Abd.'Abbâsî 859, Muḥ.b.'Abd.b.Tâhir (İrak'la berâber) 862(muâvini: 'Abdü's-Şamed b.Mûsâ 'Abbâsî), Câ'fer İbni'l-Faḍl b.İ'sâ b.Mûse'l-Beşâşât 864, İ'sâ b.Muḥ.i'l-Maḥzûmiyyi'l-Kürdî 865(muâvini Yûsufü'l-'Alewî), Muḥ.b.Aḥ.b.İ'sâ 'Abbâsî 867, İ'sâ b.Muḥ.'Abbâsî(2) 868, 'Alî İbni'l-Has.i'l-Hâşimî 870, Ebû-Aḥ. Ṭalḥa'l-Muwaffak 'Abbâsî 870, İbr.b.Muḥ.b.İbr.b.İsm.b.Câ'fer, b.Sül.b.'Alî b.'Abd.i'l-Beriyye 873, Ebû-İ'sâ Muḥ.b.Yahyâ 876, Muḥ.b.Ebî's-Sâc 877, Hârûn b.Muḥ.b.İshâq, 'Abbâsî 881b, Yûsuf b.Ebî's-Sâc 884, 'Acc b.Hâccî'l-Muz.894, Mûnisü'l-Muz.913, Muḥ.b.Mûsâ('Alî Ewlâdı) 918, Karmat istilâsından sn.İbni Muḥârib 929, Muḥ.(İhşîdî) 943, Ebû-Câ'fer Muḥ.İbni'l-Has.b.'Abdî'l-'Azîz 950, Aḥ.İbni'l-Faḍl b.'Abdî'l-Melik 951, 955: Mekke'de 'Abbâsî, Büweyhî, İhşîdî sırasıyla 3 isme hutbe, 956: Benû-Mûsâ Şerîfleri, 967: Hâşimî ve Süleymânî (Füleyta) Şerîfleri (1094-5: Selçuklu beyi Emîr İşfabaz b.Savtegini't-Türkmanî), 1201: Katâde Şerîfleri. Bu şerîflerin sırasıyla metbûları: Fâḫmîler, Selçuklular, Eyyûbîler, Memlûkler (1250-1517), Osmanlılar (1517-1916).

Medîne Vâlileri

622-657 arasında Medîne, İslâm hılâfetine merkezi olduğu için, ayrıca vâlisi yoktur. Peygamber ve 4 halifesi burada oturmuşlar, ancak Hazret-i 'Alî, başkenti Kûfe'ye nakledince Sehl'i Medîne'ye vâlî tâyin etmiştir. Sehl b.Hüneyf (657-660) ile Ebû-Eyyûb (660-661) 'Alî'nin vâlileridir. Aşağıdaki paragraflarda sırasıyla Emewîler'in, 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr'in, gene Emewîler'in ve 'Abbâsîler'in vâlileri verilmiştir:

Ebû-Hüreyre 661, Merwân İbni'l-Hakem Emewî 662, Sa'îd İbni'l-Â'sş b.Sa'îd İbni'l-Â'sş 4.669, Merwân Emewî (2) 676, el-Welîd b.'Utbe Emewî 9.677, 'Amr b.Sa'îd İbni'l-Â'sş'i-Eşdak 680, el-Welîd b.'Utbe Emewî (2) 681, 'Ugm.b.Muḥ.b.Ebî-Süfyan Emewî 682.

'Ubeyd'Ull.İbni'z-Zübeyr 684a, Câbir İbni'l-Eswed b.'Awf 685a, el-'Abbâs b.Sehl 685a, Muş'ab İbni'z-Zübeyr 685a, Câbir İbni'l-Eswed (2) 688a, Ṭalḥa b.'Ubeyd'Ull. b.'Awf 691.

Ṭânk b.'Amr 691, el-Haccâc b.Yûs. 693, Ebân b.'Ugmân b.'Affân 694, Hişâm b.İsm.i'l-Maḥzûmî 701, 'Umer b.'Abdî'l-'Azîz (II. Ömer) 705, 'Ugm. b.Heyyân 712, Ebû-Berk b.Muḥ.b.'Amr b.Hazm 715, 'Abdü'r-Rahmân İbni'd-Daḥḥâk b.Kaysî'l-Fihri 720a, 'Abdü'l-Wâhid b.'Abd.i'n-Naḍrî(Mekke ile) 722, İbr.b.Hişâm b.İsm.i'l-Maḥzûmî (Mekke ile) 724, Hâlid b.'Abdî'l-Melik İbni'l-Hâris İbni'l-Hakem 732, Muḥ.b.Hişâm b.İsm.i'l-Maḥzûmî (Mekke ile) 735, Yûs.b.Muḥ.b.Yûs.i's-Şakafî 743, 'Abdü'l-'Azîz b.'Umer b.'Abdî'l-'Azîz Emewî 744, 'Abdü'l-Wâhid b.Sül.b.'Abdî'l-Melik Emewî 745, Muḥ.b.'Abdî'l-Melik Emewî 748, el-Welîd b.'Urwe b.Muḥ.b.'Anyye's-Sâ'dî 749, Yûsuf b.'Urwe 749b.

Dâwûd b.'Alî 'Abbâsî 750a, Ziyâd b.'Ubeyd.b.'Abdî'l-Medânî'l-Hârişî 751, el-'Abbâs b.'Abd.'Abbâsî 753b, Ziyâd b.'Ubeyd'Ull.(2) (yukarıdakiler aynı zamanda Mekke

vâlisî iken bundan itibâren yalnız Medîne) 754b, Muḥ.b.Ḥâlid b.'Abd.i'l-Kaṣrî 758, Riyâḥ. b.'Uḡm. b.'Heyyânî'l-Merrî 761, 'Abd.b.Rebiyyî'l-Ḥârisî 762, Câ'fer b.Sül.'Abbâsî 763, el-Ḥas.b.Zeyd b.İbni'l-Ḥas.b.'Alî b. Ebî-Tâlib 767, 'Abdû's-Şamed b.'Alî 'Abbâsî 772, Muḥ.b.'Abd.i'l-Kuṣayrî 770, Muḥ.b.'Ubeyd'Ull.b.Muḥ.b.'Abdî'r-Raḥmân b. Şafwânî'l-Cemâli 770, Muḥ.'il-Kuṣayrî(2) 777, Züfir b.Â'smî'l-Hilâlî 777, Câ'fer b.Sül.'Abbâsî (2) 778, İbr.b.Yahyâ 'Abbâsî 783, İshâq b.İ'sâ 'Abbâsî 784, 'Umer b.'Abdî'l-Azîz b.'Abd.b.'Umer İbni'l-Ḥaṭṭâb 785, İshâq b.Sül.'Abbâsî 786, 'Abdû'l-Melik b.Şâlih 'Abbâsî, Muḥ.b.'Abd.'Abbâsî, Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî, İbr.b.Muḥ.'Abbâsî 799, 'Alî b.İ'sâ 'Abbâsî, Muḥ.b.İbr.'Abbâsî, 'Abd'Ull.b.Muş'ab, Bekkâr b.'Abd.b.Muş'ab, Muḥ.b.'Alî, Ebû'l-Buḥturî Wehb b.Münebbih, Dâwûd b. İ'sâ 'Abbâsî 809 (muâvin: oğlu.Sül.), el-Ḥas.b.Sehl 814a, Hârûn b.Müseyyib 816a, Hamdûn b.'Alî 817a, 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Ḥas.b.'Abd.b.'Ubeyd'İll.İbni'l-'Abbâs b.'Aliyyî'l-'Alewî 819, Şâlih İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 824, Sül.b.'Abd.b.Sül.'Abbâsî 829, Muḥ.b.Şâlih İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî, 844, Muḥ.ü'l-Muḥtaşır İbni'l-Mütewekkîl 848, Şâlih b.'Alî 860, 'Alî İbni'l-Ḥas.b.İsm.İbni'l-'Abbâs b.Muḥ. 861, Muḥ.b.'Abd.b.Ṭâhir 862. Bundan sonra 'Alî Ewlâdı, sonra Mekke ile aynı durum (Osmanlılar 1517-1919).

Mısır Vâlileri

'Amr İbni'l-Â'ss 10.12.641, 'Abd.b.Sâ'd b.Ebî-Serh İbni'l-Ḥârişî'l-Â'mirî 646, Kays b.Sâ'd b.'Ubâde b.Düleym b.Ḥârişî'l-Enşârî 655a, 'Abd. b.Sâ'd (2) (ölm. Medîne 699) 656a, Muḥ.b.Hazret-i Ebû-Bekr 656a, el-Eşter Mâlik İbni'l-Ḥâriş 657.

'Amr İbni'l-Â'ss(2) 8.658, 'Utbe b.Ebî-Süfyân Emewî 2.664, Ebû-Mes'ûd 'Ukbe b.Â'mir b.'Abs b.Ganm b.'Adiyy b.'Amr 664, Mu'âwiye b.Hüdeycî'l-Kindî 668, Mesleme b.Muḥled b. Şâmit b.Niyâr 20.5.667, Muḥ.b.Mesleme13.3.682, Sa'îd b.Yezîd b.'Alkame b.Yezîd b.'Awfî'l-Ezdî 14.5.682 ('Abd.İbni'z-Zübeyr'in vâlisî), 'Abdû'r-Raḥmân b.'Utbe b. Ceḥdem 4.684, 'Abdû'l-'Azîz b.Merwân Emewî 11.2.685, 'Abd. b.'Abdî'l-Melik Emewî 1.7.703, Kurre b.Şerîk b.Mersed b.Ḥâzimi'l-'Absî'l-Gatafânî 30.1.709, 'Abdû'l-Melik b.Rifâ'a b.Ḥâlid b.Şâbitî'l-Fehmî 14.11.714, Eyyûb b.Şürehbîl b.Üksûm b.Ebrehe'l-Aşbuḥî 10.717, Bişr b.Şafwân b.Ṭawîl b.Bişr b.Ḥanzale b.'Alkame b.Şürehbîl b.'Azîz b.Ḥâlidî'l-Kelbî 1.4.720, Üsâme b.Zeyd 720b, Ḥanzale b.Şafwân (Bişr'in kardeşi) 4.721, Muḥ.b.'Abdî'l-Melik Emewî 12.3.724, el-Ḥürr. b.Yûs.b.Yahyâ İbni'l-Ḥakem 3.5.724, Ḥaṣṣ İbni'l-Welîd b.Yûs. b.'Abd. İbni'l-Ḥâriş 27.4.727, 'Abdû'l-Melik b. Rifâ'a(2) 15.5.727, el-Welîd b.Rifâ'a (evvelkinin kardeşi) 30.5.727, 'Abdû'r-Raḥmân b.Ḥâlid b.Müsâfir b. Ḥâlid b. Şâbitî'l-Fehmî 28.6.735, Ḥanzale b. Şafwân (2) 12.1.737, Ḥaṣṣ İbni'l-Welîd (2) 22.6.742, Ḥassân b. 'Atâhiye b.'Abdî'r-Raḥmânî't-Tecîbî 21.3.745, Ḥaṣṣ İbni'l-Welîd (3) 6.4.745, el-Hewşere b.Süheyli'l-Bâhilî 4.10.745, el-Muğîre b.'Ubeyd'Ull.i'l-Fezârî 18.3.749, 'Abdû'l-Melik b.Merwân b.Mûsâ b.Nuṣayrî'l-Laḥmî 1.750.

Şâlih b.'Alî 'Abbâsî 9.8.750, Ebû-'Awn 'Abdî'l-Melik b.Yezîdî'l-Ḥurâsânî 4.3.751, Şâlih b.'Alî 'Abbâsî (2) 27.10.753, Ebû-'Awn (2) 21.2.755, Mûsâ b.Kâb b.'Uyeyne b. Â'îşe b.'Amrî't-Temîmî 26.8.758, Muḥ. İbni'l-Eş'as b.'Ukbe'l-Ḥuzâî

28.4.759, Newfel b.Muḥ. İbni'l-Fürât 759, Hümejd b. Kaḥtebe b.Şebîb b.Hâlid b.Mâ'dânî't-Tâî 18.12.760, Ebû-Hâlid Yezîd b. Hâtîm b.Kabîse'l-Mühellebî 15.2762(muâvin: 'Abdû'r-Rahmân b.Yezîd 764), Muḥ.b.Sa'îd 1.5.769 (muâvin: 'Abd.b.'Abdî'r-Rahmân b.Mu'âwiye b.Hüdeyc), Muḥ.b.'Abdî'r-Rahmân b.Mu'âwiye b.Hüdeyc 1.772, 'Abdû's-Şamed b.'Alî Abbâsî 21.7.772, Mûsâ b. 'Uleyy b.Rebâhî'l-Lahmî 9.772, Meter 776, Ebû-Damre Muḥ.b.Sül.776, İ'sâ b.Lukmân b.Muḥ.i'l-Cümeḥî 14.9.778, Ebû-Damre (2) 779, Seleme b.Ricâ 779, Wâḡḡ(ölm.786a) 17.3.779, Maṣṣûr b.Yezîd b.Mansûrî'r-Ru'aynî 1.6.779, Ebû-Sâlih Yahyâ b.Dâwûd b.Memdu'dî'l-Hereşî 9.779, Sâlim b.Sewâde't-Temîmî 15.9.780 , İbr.b.Şâlih 'Abbâsî 5.9.781, Mûsâ b.Muṣ'ab İbni'r-Rebiyyî'l-Ḥaḡ'emî 1.7.784, 'Assâme b.'Amr b. 'Alkame'l-Ma'âfirî 19.7.785, el-Faql b.Şâlih 'Abbâsî 11.8.785, 'Alî b. Sül. 'Abbâsî 4.786, Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî 14.9.787, Mesleme b.Yahyâ b.Kurre'l-Becellî 15.2.789, Muḥ.b.Züheyr İbni'l-Müseyyibî'd-Dabbiyyî'l-Ezdî 28.12.789, Dâwûd b.Yezîd b.Hâtîmî 'l-Mühellebî 2.6.790, Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî (2) 15.6.791, İbr.b.Şâlih 'Abbâsî (2) 6.792, Câ'fer Bermekî 792 (muâvini: 'Umer b.Mihrân), 'Abd.İbni'l-Müseyyib b.Züheyrî'd-Dabbî 7.1.793, İshâq b.Sül.'Abbâsî 12.10.793, Hergeme b.Â'yân 1.11.794, 'Abdû'l-Melik b. Şâlih 'Abbâsî 8.1.795(muâvini: 'Abd.İbni'l-Müseyyib), 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Mehdî 'Abbâsî 7.4.795, Mûşâ b.İ'sâ 'Abbâsî (3) 20.11.795 (muâvini: Yahyâ b.Mûsâ, oğlu), 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Mehdî 'Abbâsî (2) 17.8.796, İsm.b.Şâlih 'Abbâsî 2.11.797, İsm.b.İ'sâ 'Abbâsî 14.8.798, el-Leyṣ İbni'l-Faqlî'l-Ebîwerdî 9.12.798, Aḡ.b.İsm.'Abbâsî 20.6.803, 'Ubeyd'Ull.b.Muḥ.'Abbâsî 15.9.805, el-Hüs. b.Cemîl 30.7.806, Mâlik b.Delhem b.İ'se'l-Kelbî 24.2.808, el-Has.İbni't-Taḥtâh İbni't-Taḥtekân 25.12.808, Hâtîm b.Hergeme b.Â'yân 3.1.810, Câbir İbni'l-Eş'aḡ b.Yahye't-Tâî 25.3.811, Rebî'a b.Kays 811b, 'Abbâd b.Muḥ.b. Heyyânî'l-Belhî 25.3.812, el-Muṭṭalib b.'Abd. b.Mâlikî'l-Ḥuzâî 15.12.813, el-'Abbâs b.Mûsâ 'Abbâsî 20.6.814, el-Muṭṭalib b.'Abd.(2) 3.815, es-Serî İbni'l-Hakem b.Yûs.i'z-Züttî 3.4.816, Ebû-Naṣr Muḥ.İbni's-Serî (evvelkinin oğlu) 10.12.820, 'Ubeyd'Ull.İbni's-Serî (evvelkinin kardeşi) 7.1.822, 'Abd.b.Tâhir İbni'l-Hüs. 17.4.826, el-Mû'taşım (halife) 21.1.829, İ'sâ b.Yezîdî'l-Celûdî 27.1.829, 'Umer İbni'l-Welîdî't-Temîmiyyî'l-Bedgıysî 28.4.829, İ'sâ b.Yezîd (2) 23.6.829, el-Mû'taşım (sonraki halife, 2) 24.10.829, 'Abdüweyh b.Cebele 28.2.830, İ'sâ b.Maṣṣûr b.Mûse'r-Râfîî 18.2.831, 'Abdû'l-Melik b.Naṣr b.'Abd.i's-Şafedî "Keydür" 3.832, el-Muz. (evvelkinin oğlu) 5.834, Ebû-Câ'fer Eş'nâs (834-845 yıllarında eyâlette askerî diktatör), Mûsâ İbn'Ebi'l-'Abbâs Şâbitî'l-Ḥaneffî 9.9.834, Mâlik b.Keydürü's-Şafedî 11.2.839, Ebû'l-Has.'Alî b.Yahye'l-Ermenî 5.2.841, İ'sâ Râfîî (2) 7.10.843.

Mısır'da Türk Hâkimiyetinin Başlangıcı

9. asır ortalarında nasıl Bağdâd'da Türk emîrî'l-ümerâlar, serdârlar, Türk birlikleri, Halife üzerinde gittikçe artan nüfuzlar elde etmişlerse, Mısır eyâletinde de aynı şey oldu. Mısır'da Türk asıllı ve Türk birliklerinin başındaki serdârlar, vâlilere tahakküm etmiye ve diktatörce salâhiyetlerle eyâleti âdetâ müstakillen idâre etmiye başladılar. Bazıları

doğrudan doğruya vâli sıfat ve görevini aldı, halifeye tasdik ettirdi. Bâzıları ise bu sıfatı almaksızın, vâli sıfatını taşıyan şahıslara her istediklerini yaptırdılar:

- 1- İtah (Aytah) Türkî: 847-848=1(*)
 - 2- Artuk oğlu Hâkaan oğlu el-Fethî't-Türkî: 856-861 = 5
 - 3- Dînâr oğlu 'Abd.oğlu Yezîdî't-Türkî: 22.11.856-13.3.867 = 10,3,21 (vâli) (muâvini: Gülbek, 864-8, bu da Türk)
 - 4- Müzâhimü't-Türkî (2'nin kardeşi): 13.3.867-7.4.868 = 1,0,25 (vâli)
 - 5- Ahmedü't-Türkî (4'ün oğlu, babasının ölümüyle yerine geçti): 7.4.868-6.868 = 0,2 (vâli)
 - 6- Uluğ-Tarhan oğlu Uzcur Türkî: 6.868-15.9.868= 0,3 (vâli) (ölm.Kaahire 872) (muâvini: Bayak Bey, bu da Türk)
- Yukarıya çıkardığımız tablodan, Mısır-Sûdân eyâletine 847-848 + 856-15.9.868 arasında 13 yıl müddetle Türk vâli ve kumandanlarının hâkim olduğu anlaşılır. 15.9.868'de de başka bir Türk vâli, Tulun oğlu Ahmed gelmiş ve Mısır'da ilk Türk hânedânını kurmuştur (868-905). Sonra 29 yıllık Abbâsî vâlileri devresi gelirse de, bu devrenin bâzı vâlileri de Türk'tür:
- 7- Ebû-Mansûr Tegin b.'Abd.i'l-Hazar: 23.6.910-22.8.915=5,1,29 + 8.8.919-22.7.921=1,11,15+25.7.921-14.8.921=0,0,20+12.2.924-16.3.933=9,1,2=16,3,6 (bu târihte öldü)
 - 8- Kaygalı oğlu Ebû'l-'Abbâs Ahmed: 17.8.923-12.2.924=0,3,26 + 30.9.933-26.8.935=1,10,27 = 2,2,23
 - 9- Muhammed (7'nin oğlu): 16.3.933-31.8.933=0,5,16

Yukarıdaki tablodan 29 yıllık bu Abbâsî devresinin 18, 11, 15 müddetinin Türk vâlileri devri olduğu anlaşılır. Bu tablo, 845'ten itibaren Türk hâkimiyetinin Mısır'da yerleştiğini gösterir ki 1914 sonuna kadar 1.069 yıl sürmüş, Lozan muâdehesi ile Türkiye, Mısır'ı bırakmıştır (1923).

Türk birlikleri Kuzey Afrika gibi Endelüs'te de -nâdir de olsa- görülmektedir. Meselâ 17.7.1212 meşhur el-'İqâb (İsp.Las Navas de Tolosa) meydan muhârebesinde, Muwahhid halifesi en-Nâsır'ın ordusunda 7-8 bin kadar Ağzâz (Guzz'lar = Oğuzlar = Türkmenler) vardı, Kuzey Afrika'dan gelerek Endelüs'e geçmişlerdi (*El²*, III, 1.081b-2a, H.Monès).

29 yıllık ikinci Abbâsî devresini 35 yıllık İhsidoğulları devri (934-969) tâkryb etmiştir ki, aynı hânedandan Türk asıllı hükümdarlar devresidir. Ancak Mısır, 969-4.9.1171 arasında Fâtûmî hâkimiyetinde yaşamıştır. Bu devrede Mısır'daki Türk kumandan ve birlikleri mevcûd olmuşsa da, siyâsî hâkimiyeti ele geçirememişlerdir. 1171-1250 arasında Bir Türk-Arab devleti olan Eyyûbîler, Mısır'a hâkim oldular. 1250-1517 arasında Memlûk Türkleri'nin, 1517-1914 arasında da Osmanlı Türkleri'nin hâkimiyeti

(*) Hazar Türkü'dür. Sâmerrâ askerî vâlisi ve Halife'nin muhâfızı iken Mısır vâlisi tayin edildi. Gitmeyip vekili Hergeme b. Naşr vâsıtasıyla idâre etti. Hacca gitti. 849'da bir milyon dînâr (altın) serveti Halife tarafından müsâdere ve katledildi.

vardır. Bir Osmanlı (protokolde 1.) eyâleti olan Mısır-Sûdân, İngiliz işgalinden sonra 1936'da müstakil krallık oldu. Bu krallık hânedânı (Kavalalılar) da Türk'tü. Sonra cumhûriyet devri başladı.

Mısır'ın Son Abbâsî Vâîlileri

Hergeme İbnî'n-Nazrî'l-Cebelî 15.2.848, Hâtim (evvelkinin oğlu) 3.4.849, 'Aliyyü'l-Ermenî (2) 3.5.849, Muh.b.Câferî'l-Muntaşır 849b, İshâq b.Yahyâ b.Mu'âdî'l-Huttalânî 27.5.850, Hût 'Abdî'l-Wâhid b.Yahyâ İbnî'l-Mansûr 27.5.851, 'Anbese b.İshâq b.Şâmirî'd-Dabbî 24.9.852, Yezîdü't-Türkî 22.11.856, Müzâhimü't-Türkî 13.3.867, Ahmedü't-Türkî 7.4.868, Uzcür Türkî 8.868, Tolunoğulları'ndan Mısır Türk hükümdarları.

Ebû-Mûsâ İ'sâ b.Muh.i'n-Newşerî 24.3.905, Ebû'l-Abbâs b.Bistâm 9.5.910, Tegin Hazar 23.6.910, Ebû'l-Has.Dûka'l-Â'werî'r-Rûmî 22.8.915, Tegin Hazar (2) 8.8.919, Ebû-Kaabûs Mahmûd b.Hamek 22.7.921, Tegin Hazar (3) 25.7.921, Ebû'l-Has.Hilâl b.Bedr 14.8.921, Ahmed b.Kaygalıg 17.8.923, Tegin Hazar (4) 12.2.924, Muh.b.Tegin Hazar 16.3.933, İhşîdiler'den Mısır Türk hükümdarları: 31.8.933-969(bu arada son 'Abbâsî vâîsi olarak Kaygalıg oğlu Ahmed 2. defa vâî oldu: 30.9.933-26.8.935).

Şâm (Suriye) Vâîlileri

Hazret-i Osmân zamânında bu eyâlet Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Güney-doğu Anadolu'yu içinde alıyordu. Sonra Haleb eyâleti kurulunca, Güney-doğu Anadolu ile Kuzey Suriye, eyâletten ayrıldı. Hulefây Râşidîn devrinde Yezîd, sonra kardeşi Mu'âwiye, uzun yıllar eyâleti ellerinde tuttular. Emewî saltanatı kurulunca Şâm, 661-750 arasında hılâfetin taht şehri oldu. 750'de 'Abbâsîler, taht şehrini İrâk'a taşıyınca, Şâm, eyâlet merkezi oldu. Onun için aşağıda, 'Abbâsî vâîlilerini veriyoruz:

'Abd. b.'Alî 'Abbâsî 26.4.750, aş-Şâlih (evvelkinin kardeşi) 753b, 'Abdül-Wehhâb b.İbr.'Abbâsî 754a..., ...İbr. İbnî's-Şâlih 'Abbâsî 791 (muâvini: oğlu İshâq), Mûsâ b.Yahyâ Bermekî 792 (muâvini: es-Sindî b. Şâhik, 803'e kadar muâvin), 'Abdül-Melik İbnî's-Şâlih 'Abbâsî 793, Câ'fer Bermekî 796, Şü'ays b.Hâzim 803, Yahyâ b.Mu'âd 807, 'Abdül-Melik 'Abbâsî (2) 809, Sü'l.İbnî'l-Mansûr 811, Tâhir İbnî'l-Hüs.Zü'l-Yemîneyn 814, 'Abd.b.Tâhir 820, el-Mû'tasım (sonradan halife) 828, 'Abbâs İbnî'l-Me'mûn 'Abbâsî 829 ..., ...'Alî b.İshâq b.Yahyâ b.Mu'âd "Şâhibü'l-Ma'ûne" 840, Ricâ b.Eyyûbî'l-Hazarî 841, Mâlik b.Tawk b.Attâbi't-Taglibî 847 (er-Rahbe şehrini kurdu), İbrâhîmü'l-Müeyyed 'Abbâsî 849b..., ...İ'sâ b. Muh.İbnî's-Selîlî'n-Newşehrî "İbnü's-Şeyh" 861, Amacur (Türk) (Ar. Emâcûr) (İbnü'l-Eşîr, VII, 165) 6.870, 'Alî b.Emâcûr 878. 878: Şâm eyâletinin Mısır Türk hükümdarları Tolunoğulları'na geçmesi ve 'Abbâsî hâkimiyetinin sonu. Tolunoğulları'nı İhşidoğulları, onları Fâhîmîler tâkıyb etti.

Haleb Vâlîleri

Ebü'l-Werde Mecze Kewşer 750, Şâlih b.'Alî 'Abbâsî 763, 'Abdül-Melik b.Şâlih 'Abbâsî (evvelkinin oğlu) 767, Mûsâ(Halîfe'nin mewlâ'sı) 774, Yezîd İbni'l-Bedr İbni'l-Battâl 784b, 786: eyâletin Cezîre ile birleştirilerek 'Awâsım eyâletine katulması, Şâbit b.Naşr b.Mâlikî 'l-Huzâî 808, el-Kaasimî'l-Mûtemin 'Abbâsî 809, el-'Abbâs İbni'l-Me'mûn 'Abbâsî 828, Aḥ.b.Sa'îd b.Müslim b.Kuteybe'l-Bâhilî 846, Naşr b.Hamze'l-Huzâî 846, el-Müntaşır İbni'l-Mütewekkil 'Abbâsî 849b, Ebû's-Sâc Dîwdâd b.Dîwdest (bk.Sâcîler) 3.868, el-Muwaffak İbni'l-Mütewekkil 'Abbâsî 872, Tolunoğlu Aḥ.(bk.Tolunoğulları) 872, Ercûz 878, Sîme't-Tawîl 878, Lûlû (Aḥ.Tolun'un kölesi) 879, Bâzmârû'l-Hâdim 883a, İbnü Dâbâş (Tolunlu vâlîsi) 883b, Tugç b.Cüff 888, Ebû-Şâbit 899, el-Ḥas.İbni'l-'Aliyyi'l-Hurâsânî 899, Ebû'l-Aşâir 901, Karmat istflâsı 903, Muḥ.b.Sül.905, Rüstem b.Berdewâ 905, Mûnişu'l-Hâdim 913, Ebû'l-Fethî'l-Faḍl b.Câ'fer b.Muḥ İbni'l-Fürât II 934, İḥşîdî vâlîsi Aḥ.b.Sa'îdî'l-Kilâbî 936, Muḥ.b.Râiq 939('Abbâsî vâlîsi), ikinci İḥşîdî hâkimiyeti 941, Muḥ.b.Râiq (2) 942, Ebû-'Abd.i'l-Hüs.b.Sa'îd b.Hamdân 3.944.

Eyâletin merkezi Kınnesrîn olup ancak 944'te Haleb'in merkez olması kesinlik kazandı. Kuzey Suriye'den başka Güney-doğu Anadolu'dan parçaları da içine alan eyâlet, 944'te Hamdânîler'e (b.bk.) geçti. Sonra Fâumîler, Mirdâsîler, 'Ukaylîler hâkim oldu. Sonuncular Selçuklular'a tâbî oldular. Fakat Haleb'de kesin Türk hâkimiyeti -Mısır ve Suriye'den çok geç olarak- ancak Sultân Melik-Şâh'ın 1085'te şehri alması ile başladı. Selçuklular'ı, Artukoğulları, Zengîler, Eyyûbîler, İlhanlılar, Memlûkler, Osmanlılar (1516-1918) tâkıyb etti.

Mûşul Vâlîleri

Rebî'İbni'l-Efkel 637, 'Iyâd b.Ganm 639, Sa'îd b.Â'mir b.Hizâm 641, 'Umeyr b.Sâ'dî'l-Enşârî 641, Muḥ.b.Merwân 643, Mu'âwiye (halîfe) 646, el-Eşter Mâlik İbni'l-Hâriş 656.

ad-Daḥḥâk b.Kays 656, Züfr İbni'l-Hârişî'l-Kilâbî, İkrime b.Rib'î Mühelleb b.Ebî-Süfre (İbnü'z-Zübeyr'in vâlîsi) 686b, İbr.b.Mâlikî'l-Eşter (kezâ) 688a, Muḥ.b.Merwân Emewî 692, Mesleme b.'Abdî'l-Melik Emewî 710, Yezîd b.Mühelleb, Mesleme (2), Sa'îd b.'Amr b.Eswedî'l-Hereşî, 'Abdül-Raḥmân b.Selmân, 'Abdül-Melik b.Bişr Emewî, 'Umer b.Hübeyre'l-Fezâri 719a, el-Hür b.Yûs. b.Yaḥ. İbni'l-Hakem Emewî 726, el-Welîd b.Telîdî'l-'Absî 732, Merwân II (sonradan halîfe) 732, el-Welîd b.Bükeyr 739, Ebû-Kühâfe (Welîd b.Telîd'in yeğeni) 740, 'Ubde İbni'r-Riyâhî'l-Gassânî 743, 'Abdül-Melik b.Merwân II Emewî 744, ad-Daḥḥâk 745 (aşağıdaki 'Abbâsî vâlîleri, yalnız Mûşul vâlîsi olup, bu paragraftaki Emewî vâlîleri gibi aynı zamanda el-Cezîre'nin=Güneydoğu Anadolu vâlîsi değillerdir).

Muh.b.Sûl 750, Yah.b.Muh.'Abbâsî 751, el-Manşûr (sonradan halife) 751 (muâvini: İsm.b.'Alî 'Abbâsî), Humejd b.Kahtabe 754(aynı prens muâvini), el-'Abbâs b.Muh.'Abbâsî 759, Mâlik b.Haysemi'l-Huzâ'î 759, Câ'fer İbni'l-Manşûr 'Abbâsî 762, Harb b.'Abd.763, as-Şakr b.Necdî 764, Hâlid Bermekî 765 (muâvinleri: İsm.b.Hâlid b.'Abd.b.Hâlidî'l-Kasrî 768, Mûsâ b. Kâb b.Süfyânî'l-Hugemî 772), Hassânî's-Şerewî 778, Zufr b.Â'sımî'l-Hilâlî 779, 'Abd.b.Şâlih 'Abbâsî 780, Ah.b.İsm.'Abbâsî 782, Hâşim b.Sa'îd b.Hâlid 785a, 'Abdu'l-Melik b.Şâlih 'Abbâsî 786a, İshâq b.Muh.'Abbâsî 787, Ebû-'Amr Sa'îd (ölm.832) b.Selm b. Kuteybe b.Müslim (Ermeniyye, Cezîre, Sîstân, Sind ve Taberistân v. de oldu) 788, el-Hâkim b.Sûl.792, Muh.İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 793, Ebû-Sâlih Yah.b.Sa'îdî'l-Hereşî 796, Hergeme b.Â'yân 798, Esed b.Yezîd b.Mezyed b.Zâide's-Şeybânî 800, Hâlid b.Yezîd b.Hâtım b.Kabîse'l-Mühellebî 806, Muh.İbni'l-Fağl 'Abbâsî 807, İbr.İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 809, el-Muttalib b.'Abd.b.Mâlik 812. Tâhir b.el-Hüs.(Cezîre ile) 816a(muâvini: 'Alî b.el-Hüs.i'l-Hamdânî 816-8), Muh.İbni'l-Has.b.Şâlihî'l-Hamdânî 818, es-Seyyid b.Enesi'l-Ezdî 819b, Muh.b.Humejdî't-Tûsî (Âzerbâycân ile) 826 (muâvini: Muh.İbni's-Seyyidî'l-Ezdî 827), 'Abd.b.Tâhir 829 (Horâsân ile), 'Abd.İbni's-Seyyid b.Enesi'l-Ezdî 839, Gaanim b. Ebî-Müslim Humejd b.Ah.i't-Tûsî "Â'milü'l-Harb" 846, el-Müntaşır (sonradan halife) 849 b, 'Ukbe b.Muh. b.Câ'fer b.Muh. İbni'l-Eş'as b.Ehbânî'l-Huzâ'î 866, Mûsâwir b.'Abd.i'l-Hâricî 869 (1 hafta), 'Abd.b.Sûl.869, Asategin Türkî 873 (muâvini: oğlu Etgütegin), Yah.b.Sûl.874, el-Hızır b.Ah.b.'Umer İbni'l-Hağfâbî't-Taglibiyyî'l-Mavsîlî 875, 2. Hâricî işgali 879a, İshâq b.Kandacık(bu da Türk) 879b, Tulunoğulları hâkimiyeti 886b-891 (Tulunlu vâîleri: Muh.b.Ebî's-Sâc, İshâq b.Kandacık 889), İshâq b.Kandacık (gene 'Abbâsîler nâmına) 891, Nasrû'l-Kuşûrî 895, Tuğtemir b.Taştemir 895, el-Has.b.'Aliyyî'l-Hurâsânî 895, Muh.b.Yahye'l-Mecrûh, 'Alî b. Dâwûdî'l-Kürdî; 906: Hamdânîler devri. Hamdânîleri Bülweyhîler, 'Ukayfîler tâkıyb etti. 1059'da Tuğrul Bey'in fethi ile Selçuklular ve Türk devri başladı. Onları Zengîler ve Beyteginliler gibi Selçuklu atabey hânedanları tâkıyb etti. Mûşul (Kuzey Irak) eyâletine sonra İlhanlılar, Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar (1515-1918) hâkim oldular.

Bagdâd Eyâleti

1258'de 'Abbâsîler'in taht şehri Bagdâd, Hulâgû İlhan tarafından alındı. Bu sûretle halifelerin hükümdarlık devirleri târihe karıştı. Önce 'Alî Bahâdır'ı, sonra büyük târihçi 'Alâüddîn Ata-Melik Cüweynî'yi Irâk'a -başkent Bagdâd olmak üzere- imparatorluk nâibi derecesinde umûmî vâî tâyîn eden İlhanlar, yarım asır geçmeden Türk'leştiler ve Müslüman oldular. Hulâgû, Bagdâd'da 6.2.-20.2.1258 arasında sâdece 18 gün kaldı. Cüweynî'nin ölünceye kadar süren uzun vâîliği verimli oldu (1263-5.3.1283=20 yıl kırsur). 1284'te -sonra İlhan olan- Baydu, Bagdâd vâîsi oldu. Bagdâd'da İlhanlılar'ı -onlar gibi Türk'leşmiş Moğol olan- Celâyirliler, sonra hepsi Türk hânedanları olan Timurlu-

lar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar tâkiyb etti. Osmanlı hâkimiyeti 28.11.1534-12.1.1624 + 24.12.1638-11.2.1917 arasındadır. Sonra İngiliz işgali, sonra Irak kralığı ve cumhûriyetleri dönemleri gelir.

Halifeler, 1258'de kadar Bağdâd'ı ellerinde tutmakla berâber, önce Türk emîrülümerâlar, sonra Şîi ve İranlı Bütveyhîler, sonra Selçuklular'ın himâyesinde yaşadılar. Ancak Selçuklular'dan sonraki devirde istiklâllerine gene kavuşup Moğol istilâsına kadar (1258) istiklâllerini muhâfaza ettiler. Selçuklular, şehre "şâhne" denen askerî vâfler tâyin edip halifeyi kontrol altında tuttular. Selçuklular'ın Bağdâd şâhneleri listesi için bk.Selçuklular.

Başra Vâlileri

Başra şehri-Kûfe'den 3 yıl önce -635'te, henüz halife olan Hazret-i Ömer'in emriyle kuruldu. Eyâlet, Güney Irak, Güney İran ve Horâsân gibi Orta Asya'ya kadar uzanan ülkeleri içine alıyordu. Sonradan daralarak sâdece Güney Irak ve Basra Körfezi'nin batı sâhilleri (Laşşâ)'nden ibâret kaldı. Aşağıdaki paragraflarda sırasıyla Hulefây Râşidîn'in, Emewîler'in, İbnü'z-Zübeyr'in, gene Emewîler'in ve 'Abbâsîler'in Başra vâfleri verilmiştir.

'Utbe b.Gazwân 636, el-Muğîre b.Şû'be 637, Ebû-Mûsâ 'Abd.b.Kaysî'l-Eş'arî 638, 'Abd.b.Â'mir b.Küreyz 650, 'Ugm.b.Uneyf 656, 'Abd.İbni'l-'Abbâs b.'Abdi'l-Muttalib 657.

Bişr b.Ürta 661, 'Abd.b.Â'mir (2) (ölm.679, Hazret-i Osmân'ın kuzeni) (Fârs, Siciştân ve Horâsân ile) 662a, el-Hâriş b.'Abd.b. Ebî-Rebî'a'l-Ezdî 664, Ziyâd b.Ebî-Süfyan Emewî (670'ten itibaren Kûfe ile) 665 (muâvinleri: Semre b.Cündüb 673=6 ay, 'Abd.b.'Amr b.Geylân 674), 'Ubeyd'Ull.b.Ziyâd Emewî 675 (muâvini: 'Ugm.b.Ebî-Süfyan Emewî 680).

'Umer b.'Ubeyd'İll.b.Me'merr 684a, 'Abd.İbni'l-Hâriş 684b, Nâfî b. Ezrak (hâricî) 685a, el-Hâriş b.'Abd.(2) 685a, Muş'ab İbni'z-Zübeyr 686b (muâvinleri: 'Ubeyd b.'Ubeyd'İll.b.Me'merr, el-Hâriş b.'Abd.688a).

Hâlid b.'Abd.i'l-Kaşrî 690b, Ebû-Merwân Bişr b.Merwân Emewî 692, 'Abd.b.Hâlid b.Esîd 693, el-Haccâc b.Yûs. (bütün Doğu eyâletleri ile) 694 (muâvinleri: Ayâs İbni'l-Hakem 702, el-Cerrâh b.'Abd.i'l-Hakemî 706), Sül.b.Yezîd b.Ebî-Müslim (Kûfe ile) 714, Yezîd İbni'l-Mühelleb b.Ebî-Şufre 715(muâvini Süfyan b.'Abd.i'l-Kindî), Üdeyy b.Ürta'l-Fezerî (yalnız Başra, Kûfe gene ayrıyor) 718a, Yezîd İbni'l-Mühelleb(2) 719b, Mesleme b.'Abdi'l-Melik Emewî (Kûfe ile) 720b(muâvinleri 'Abdû'r-Rahmân b.Sül.i'l-Kelbî ve 'Abdû'l-Melik b.Bişr Emewî 721a). 'Umer b.Hübeyre (Kûfe, Horâsân ve Sind ile) 721b, Hâlid b. 'Abd.i'l-Kaşriyyî'l-Becellî (2) 723b(muâvinleri 'Ukbe

b.'Abdî'l-'Ulâ 724, Ebân b.Şabâre'l-Yeşribî 727, Bilâl b. Ebî-Bekre 728), Yûsuf b.'Umer b.Muḥ.İbni'l-Hakem b.Ebî-'Akıyl b.Mes'ûdî's-Şakafî 737 (Kûfe ve Horâsân ile) (muâvini Kesîr b.'Abd.i's-Selemî), Mansûr b.Cümhür (Kûfe ile) 744a, 'Abd.b.'Umer b.'Abdî'l-'Azîz Emewî (Kûfe ile) 744 yazı (muâvinleri el-Müşawwir b.'Umer b.'Abbâd, en-Nazr İbni'l-Hereşî 745), Hâricî (ad-Dahhâk b.Kaysî's-Şeybânî) işgali 746a, Ebû-Hâlid Yezîd b.'Umer b.Hümeire b.Müeyye b.Sükeyn b.Hadîc b.Begıyd b.Mâlik b. Sâ'd (Kûfe ile) 747a(muâvini Ebû-'Abd.Müslim b.Kuteybe b.Müslim b.'Amr İbni'l-Haşîm, ölm. 766).

Süfyân b.Ebî-'Uyeyne'l-Mühellebî 26.6.750, Sül.b.'Alî 'Abbâsî (Bahreyn ve 'Ummân ile) 751a, 'Abd.b.'Alî 'Abbâsî (öncekinin kardeşi) 754b, Süfyân b.Mu'âwiye b.Yezîdî'l-Mühelleb 756, Selem b.Kuteybe'l-Bâhilî 762, Muḥ.b.Sül.'Abbâsî 763, Nuhbet b.Sâlim 764, 'Ukbe b.Selem 767 (muâvini Nâfî' b.'Ukbe 768), Câbir b.Tewbe'l-Kilâbî 768, Yezîd İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 769, 'Abdül-Melik b.Eyyûb b.Zübyânî'n-Nümeyrî 771, el-Heysem b. Mu'âwiye 'l-'Atîkî 772, Sa'îd b.Dâ'lic 773 (muâvini 'Umâre b.Hamze'l-Harâc 775), 'Ubeyd'Ull.b.el-Has.776, 'Abdül-Melik b. Eyyûb (2) 776b, Muḥ.b.Sül.'Abbâsî (2) 777, Şâlih b.Dâwûd 'Abbâsî 781, Ebû-Hâtım Rûh b.Hâtım b.Kabîse İbni'l-Mühelleb 782, Muḥ.b.Sül.(3) 783b, Sül.İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 788b, İ'sâ b.Câ'fer 'Abbâsî 789a, Huzeyme b. Hâzimi't-Temîmî, İ'sâ b.Câ'fer 'Abbâsî (2), Cerîr b.Yezîd, Câ'fer b.Sül. 'Abbâsî, Câ'fer İbni'l-Mansûr 'Abbâsî, 'Abdüş-Şamed b.'Alî 'Abbâsî, Mâlik b.'Aliyyi'l-Huzâî, İshâq b.Sül.'Abbâsî, Sül. İbni'l-Mansûr 'Abbâsî (2), İ'sâ b.Câ'fer 'Abbâsî (3), el-Has.b.Cemîl (er-Reşîd'in mewlâ'sı), İ'sâ b.Câ'fer 'Abbâsî (4), Cerîr b.Yezîd (2), 'Abdüş-Şamed b.'Alî 'Abbâsî (2), İshâq b.İ'sâ 'Abbâsî, el-Mansûr İbni'l-Mehdî 'Abbâsî 809, Zeyd b. Mûsâ b.Câ'fer b.Muḥ.b.'Alî b.el-Hûs.b.'Alî b.Ebî-Tâlib "Zeydü'n-Nâr" 816a, Şâlih İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 819b. Dâwûd b.Benîcûr (Yemâme ve Bahreyn ile, bk.Benîcûrîler) 821, Muḥ.b.'Ubbâd b.Habîbî'l-Mühellebî 822a-833, ... İshâq İbni'l-'Abbâsî 859, Muḥ.b.Ebî-'Awn 866 (muâvini Sa'îd b.Şâlih 866-71), Muḥ.b.Rice'l-Hazâri 869, Zenc istilâ ve işgali 871 (Başra güneyinde Zenc hâkimiyeti: 870-883b), el-Muwaffak 'Abbâsî 871 (muâvini Yarkuç b.Uluğ-Tarḥan Türkî 871-2), Mûsâ b.Buga Türkî 875, Mesrûrî'l-Belhî 875, Ah.b.Muḥ.b.Yahye'l-Wâsiqî 898, el-Has. İbni'l-Halîl b.Remâl 917b. Ebû-Dülef Hâşim b.Muḥ.i'l-Huzâî (bk. Dülefler) 918a, Şebekül-Müfliḥî 918b, Muḥ.b.'Abd.i'l-Fâriqî 923, Ebû-Yûs.Yâ'kuub b.Muḥ.i'l-Berîdî II (bk.yukarıda Berîdîler) 932, Muḥ.b.Râiq 935(muâvini Muḥ.b.Yezdâdî's-Şehrîrî 937a, bk.yukarıda Şehrîriyye), Ebû-'Abd.Ah.i'l-Berîdî I 937, Ebû'l-Kaasim 'Abd.b.Ah.i'l-Berîdî IV 944a-946b, Büweyhîler(İranlı), Selçuklular (1057-), tekrar 'Abbâsîler (1166-1258), İlhanlılar, Celâyirîler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, Osmanlılar (1534-21.11.1914).

Kûfe Vâîlileri

Kûfe, bugünkü Necéf şehri yakınlarındadır (ki Hazret-i 'Alî burada gömülüdür). Basra gibi Hazret-i Ömer'in emriyle 638'de Sâ'd İbn'Ebî-Wakkaş tarafından kurulmuştur. Bağdâd'ın güneyinde olan şehir, Orta İrâk'ı ihtivâ etmekle berâber, zaman zaman Kuzey Irak, Kuzey İran, Doğu Anadolu, Kafkasya gibi ülkeler de bu eyâlete bağlanmış, sonradan daralmıştır. Aşağıdaki paragraflarda sırasıyla Hulefâ-yı Râşidîn, Emevî, İbnü'z-Zübeyr, gene Emevî ve 'Abbâsî vâîlileri verilmiştir:

Sâ'd b.Ebî-Wakkaş 638 (muâvinleri Muh.b.Mesleme 638, Ziyâd b.Hanzale 639, 'Abd.b.Gatafân 640, 'Ammâr b.Yâsir 642), 'Ammâr b.Yâsir 643, Ebû-Mûse'l-Eşârî 643, Muğîre b.Şû'be 643, Sâ'd b.Ebî-Wakkaş (2) 645, Welîb b.'Ukbe b.Ebî-Mü'ayt 651, Ebû-Mûse'l-Eşârî (2) 655a, Ebû-Mes'ûd 'Ukbe b.Â'mir 657b.

'Abd.b.'Amr İbnî'l-Â'ss 661, Muğîre b.Şû'be (ölm.670) (2) 662a, Ziyâd b.Ebî-Süfyân Emewî (Basra ile) 670, 'Ubeyd'Ull.b.Ziyâd Emewî 673 (muâvinleri ad-Dahhâk b.Kays ve 'Abdü'r-Rahmân b. 'Abd. b. 'Usmânî's-Sakafî 678), Nû'mân b.Beşîrî'l-Ensârî 679, 'Ubeyd'Ull.b.Ziyâd (2) 680.

Â'mir b.Mes'ûd b.Ümeyye'l-Cümeihî 683b, 'Abd.b.Yezîdî'l-Hatmî 685a, 'Abd.b.Muîf (ölm.692) 685a, el-Muhtâr b.Ebî-'Ubeyd(hâricî) 686a, el-Hâris b.Ebî-Rebî'a 686b.

Bişr b.Merwân Emewî (692'de ilâveten Basra) 690b (muâvinini 'Amr İbnî'l-Hâris 692), 'Abd.b.Hâlid b.Esîd 693, el-Haccâc b.Yûs. 694 (Basra ve bütün Doğu eyâletleri ile) (muâvinleri: 'Abdü'r-Rahmân b.'Abdi'r-Rahmânî'l-Hağramî 694, 'Urwe b.el-Muğîre b.Şû'be 694, el-Muğîre b.'Abd.b.Ebî-'Ukayl 697, Hawşeb b.Yezîd 703), Sül.b.Yezîd b.Ebî-Müslim 714a, Yezîd İbnî'l-Mühelleb 715a (muâvinini 'Abdü'l-Hamîd b.'Abdi'r-Rahmân b.Zeyd İbnî'l-Hağgâbî'l-Kureşî 718a), Mesleme b.'Abdi'l-Melik Emewî 720b, (muâvinini Muh.b.'Amr İbnî'l-Welîd), 'Umer b.Hübeyre 721, Hâlid b.'Abd.i'l-Kaşriyyî'l-Becelî 723, Yûs.b.'Umer b.Şebreme 738, Mansûr b.Cümhûr 744, 'Abd.b.'Umer b.'Abdi'l-'Azîz Emewî 744, Hâricî (ad-Dahhâk b.Kaysî's-Şeybânî) işgali 746, Yezîd b.'Umer b.Hübeyre 747.

Hâlid b.'Abd.i'l-Kaşrî (2) 750a, Dâwûd b.'Alî 'Abbâsî 750a, İ'sâ b.Mûsâ 'Abbâsî 750b, Muh.b.Sül.'Abbâsî 764, 'Amr b.Züheyri'd-Dabbî 772, İsm.b.İsm.i's-Sakafî 775, İshâq İbnî's-Sabbâhî'l-Kindî 776 (muâvinleri Şâbit b.Mûsâ ve Yezîd b.Mansûr 778), Hâşim b.Sa'îd 783, Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî 785b, Muh.b.İbr.'Abbâsî 786b, 'Ubeyd'Ull.b.Muh.'Abbâsî (evvelkinin oğlu), Yâ'kuub b.Ebî-Câferî'l-Mansûr 'Abbâsî, Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî (2), el-'Abbâs b.İ'sâ 'Abbâsî (evvelkinin kardeşi), İshâq İbnî's-Sabbâh (2), Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî (3), el-'Abbâs b.İ'sâ 'Abbâsî (2), Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî (4), Câ'fer İbnî'l-Mansûr 'Abbâsî, el-'Abbâs İbnî'l-Hâdî 'Abbâsî 809, el-Fadl b.Mûsâ 'Abbâsî 812, Ebî-Serâyâ 815a, İbnü Tâbâtâbâ ('Alî Evlâdı) 816a, Muh.İbnî'l-Mansûr 'Abbâsî 819b, el-Müntaşır 'Abbâsî 848a, Aḥ.b.Nuşayr b.Hamze b.Mâlikî 'l-Huzâ'î 865, Ebû's-Sâc Dîwdâd b.Dîwdest (bk.Sâciler) 866, el-Muwaffak 'Abbâsî 871, Keycûr 872,

'Alî b.Yezîd 873, Heygemû'l-'İclî 881a, Muh.b.Ah.883a, Câ'fer b.Werka's-Şeybânî 923 (bu arada Karmaşlar'ın şehri geçici işgalleri: 902, 924, 927, 935, 937 ve 985), Muh.b.Yezdâd 937-946a.

776'da vâli olan İshâq İbni's-Sabbâh b.İmrân b. İsm.b.Muh.b.Eş'as b.Kaysi'l-Kindî, Feylesûfî'l-'Arab el-Kindî'nin(801-866=65) babasıdır.

Bundan sonra Büweyhîler (İranlı), Ukaylîler (Arab) gelir ve Halife nâmına hükmederler. 1060'ta Türk Selçuklu hâkimiyeti başlar. Bundan sonra Kûfe, Bağdâd'ın mukadderâtını (yk.bk.) aynen paylaşır. 1534-1917 arası Osmanlı hâkimiyetidir.

Reyy Vâlîleri

Reyy, bugünkü Tahrân'dır. Reyy harâbeleri, Tahrân dışında bugün de görülür. Şehre hılâfet devrinde "el-Muhammediyye" de denmiştir. Fars, Horasan, Âzerbaycan, Taberistan, Kirmân dışında kalan Orta İran'dır. Bu eyâlet, Kûfe eyâletinden ayrılarak teşkil edilmiştir.

'Abd.b.Mu'âviye b.'Abd.b.Câ'fer b.Ebî-Tâlib 745, Ebû-Müslim Hurâsânî (Horasan'la) 749a, Cümhûr İbni'l-Mirârî'l-'Aclî 754b, Muh.İbni'l-Eş'aş 755b, 'Abdü'l-Hamîd b.Câ'fer b.'Abd.i'l-Enşârî 756, Es'ad b.'Abdîr-Rahmân 760, 'Imrân b.Şalh 760, Hamze b.Yahyâ 777, Kulşüm b.Hafş 780, Halef b.'Abd.781, İ'sâ(Câ'fer'in mewlâ'sı) 782, Sâ'd (el-Mehdî'nin mewlâ'sı) 783, el-Faql Barmekî 792, Ebû-Şâlih Yahyâ b.Sa'îdî'l-Hereşî 800, 'Abd.b.Mâlik (Taberistân ile) 805, el-Has.b.Sehl 814, Tâhir İbni'l-Hüş.(bk. Tâhirîler) 820b,'Abd.b.Tâhir 822, 'Alî b.Hişâm 826, 'Abd.b.Tâhir(Taberistân, Kirmân, Horasan ile) 828 (muâvinleri: İshâq b.lbr.b.Mus'ab 833 ve Afşın Türkî 835), Tâhir b.'Abd.845 el-Müntaşır (sonradan halife) (Kûfe ile) 849b, es-Serî b.Mu'âzu's-Şeybânî 859, Muh.b.'Alî b.Tâhir 860, 'Abdü'l-'Azîz b.Ebî-Dülef (bk. Dülefîler) 866, Mûsâ b.Buga'l-Kebîr Türkî 867, aş-Şalânî 874, Kaygalıg Türkî 876, Râfi b.Herşeme 888, el-Müktefi (sonradan halife) 894, İltutmuş Türkî (Kaygalıg'ın kardeşi) 902a, Muh.b.Hârûn 902b, Hâkaanû'l-Müflihiyyî't-Türkî 902b. 902b: Sâmânîler.

İranlı Sâmânîler devrinde Reyy taraflarına zaman zaman Sâcîler, Ziyâfîler, 'Alî Ewlâdı gibi bir kısmı Türk olan tâbî hânedanlar da hâkim oldular. 948'de eyâlet, Sâmânîler'den gene İranlı Büweyhîler'e geçti. 4.1029'da Gazneliler'e, 1042'de Selçuklular'a geçerek kesin Türk hâkimiyeti başladı. Gazneliler nâmına Gazneli Sultân Mahmûd, Selçuklular nâmına da Selçukoğlu İbr.Yinal, Reyy eyâletini ve şehrini fethettiler. Büyük Selçuklular'dan Irak Selçukluları'na, İldenizliler'e, Harzem-Şâhlar'a, İlhanlılar'a, bir müddet sonra Timuroğulları'na, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, Safevîler'e ve sonraki İran Türk hânedanlarına geçen Reyy, kesiksiz şekilde Türk devletlerinin hâkimiyetinde yaşadı.

Fârs Vâlîleri

684'te kurulan Şîrâz şehrini merkez alan Fârs eyâleti, zaman zaman Başra'ya bağlandı, zaman zaman ayrı eyâlet hâlinde yönetildi. 'Abbâsîler'den sonra Tâhirîler, Saffârîler, Büweyhîler (hepsi İranlı) eyâlete hâkim oldular. Büweyhîler'den Selçuklular'a geçerek Türk hâkimiyeti başladı. Selçuklular'dan sonra Salgurlu Atabeyleri ve İran'a

hâkim olan diğer Türk hânedanları, bölgeyi ellerinde tuttular. Arablar çağında Hûzistân ve Kirmân'ın da zaman zaman Fârs'a katılarak İran'ın bütün güney yarısının tek eyâlet hâlinde birleştirildiği oldu.

'Ubeyd'Ull.b.Me'merr 643b, 'Abd.b.Â'mir 651a, Ziyâd b.Ebî-Süfyân Emewî 658b-662, 'Umer b.'Ubeyd'İll.b.Me'merr (İbnü'z-Zübeyr'in vâlisi) 686a..., ...'Abd.b.Mu'âwiye b.'Abd.b.Câ'fer 747a, Müslim İbni'l-Müseyyib 747a, Muh.İbni'l-Eş'as 750a, İ'sâ b.'Alî 'Abbâsî 750a, Yah.b.Muh.'Abbâsî 753a,'Amr b.Şeddâd 773, 'Umâre b.Hamze (Hûzistân ile) 773 (muâvini Naşr b.Harb b.'Abd.775), Muh.b.Sül.'Abbâsî 777, en-Nû'mân (el-Mehdî'nin mewlâ'sı) 782a, el-Mâ'lâ 783a, Muh.b.Sül.'Abbâsî (2) 786b..., ...el-Has. b.Sehl 814a, İbr.İbni'l-Hüs.b.Muş'ab Tâhîrî 847a, el-Mû'tezz (sonradan halife) 849b, Muh.b.İshâq Tâhîrî 851a, 'Alî İbni'l-Hüs.b.Şibl 869, Yâ'kuubü's-Seffâr 869, el-Hâriş b.Simâ 870, el-Muwaffak 'Abbâsî 871, Muh.İbni'l-Has.b.Ebi'l-Feyyâd (Saffârîler nâmına) 872, Mûsâ b.Buga Türkî 875 (muâvini 'Abdül-Rahmân b.Müflih), Yâ'kuubü's-Seffâr (2) 875, Muh.b.Leyş (Saffârîler nâmına) 882a, Ebû-Mûsâ İ'sâ b.Muh.i'n-Newşerî (halife'nin vâlisi) 900, Tâhîr b.Muh.b.'Amr Saffârî 901, Sübkerî (Saffârîler nâmına) 909, Leyş b.'Alî b.Leyş Saffârî 910, Kanbac Türkî (halife nâmına) 911, 'Abd.b.İbr.i'l-Mesmaî (Kirmân ile) 911, Bedr b.'Abd.'i'l-Mû'tazîdî 913a, Muh.b.Bedr (evvelkinin oğlu, hep halifenin vâîleri) 923 (ölm. 976a), İbr.b.'Abd.i'l-Mesmaî 925, Yâqûtü'l-Hâcib 927, 933: Büweyhîler.

Horasan Vâîleri

Merkezi Nîşâpûr (Fars., Ar.Neysâbûr) olmak üzere Horâsân eyâleti, bugünkü Kuze-y-doğu İran'dan başka Afganistan Horasanı'nı (Herât), Türkmenistan'ı (Merw), zaman zaman Mâverâünnehr'i (Özbekistan), Sîstân gibi bölgeleri de içine almıştır.

Ehnâf (Ahnef) b.Kays 644a, 'Umeyr b.'Ug., 'Abd.b.Kays, İbnü Â'mir 653a (muâvinleri Kays İbni'l-Heysem ve 'Abd.b.Hâzim 654a), Huleyd b.Kâs 656b.

Kays İbni'l-Heysem 661b, 'Abd.b.Hâzim 662a, el-Hakem b.'Amri'l-Gıfârî (ölm.670) 664 (muâvinleri: 'Umeyr b.Ahmeri'l-Yeşkürî 665, Enes b.Ebî-Enes b.Rebî'b.Ziyâdî'l-Hârişî 667, Gaalib b.Fadâle'l-Leyşî 668), Huleyd b.'Abd.i'l-Hanefî 670, Enes (2) b.Ebî-Enes 671, 'Ubeyd'Ull.b.Ziyâd Emewî 673, Sa'îd b.'Ugm.b.'Affân 676 (muâvini Eslâm b.Zür'a), 'Abdül-Rahmân b.Ziyâd b.Ebî-Süfyân Emewî 678, Selem b.Ziyâd 681, 'Abd.b.Hâzim (2) (İbnü'z-Zübeyr'in vâlisi) 684a (muâvini Mühelleb b.Ebî-Süfre), Ews b.Şâ'lebe b.Zufr b.Wedîa b.Mâlik b.Teym'İll.b.Şâ'lebe b.'Ukâbe (İbnü'z-Zübeyr) 688b, 'Abd.b.Hâzim (3) (İbnü'z-Zübeyr) 690b, Bükeyr b.Wessâc (tekrar Emewîler) 691a, Ümeyye b.'Abd.b.Hâlid Emewî 693a, el-Mühelleb b.Ebî-Süfre (bk. Mühellebîler) 697, Yezîd İbni'l-Mühelleb 701, el-Mufaddal İbni'l-Mühelleb 704, Ebû-Hafş Kuteybe b.Müslim Ebî-Sâlih b.'Amr İbni'l-Hüs.b.Rebî'a b.Hâlid b.Esîd b.Kudâî b.Hilâlî'l-Bâhilî (Başra 669-8.715=46) 705, Yezîd İbni'l-Mühelleb (2) 716, el-Cerrâh b.'Abd.i'l-Hakemî 718a, 'Abdül-Rahmân b.Nu'aymi'l-Kuşeyrî 718b, Sa'îd b.'Amr b.Eswedî'l-Hereşî 719a, Mesleme b.'Abdî'l-Melik Emewî (Irak'la berâber) 720b (muâvini Sa'îd b.'Abdî'l-Azîz İbni'l-Hâriş Emewî), 'Umer b.Hübeyre (Irak'la berâber)

721a(muâvini Sa'îd b.'Amrî'l-Hereşî), Müslim b.Sa'îd b.Eslem b.Zür'a'l-Kilâbî 722b, Hâlid b.'Abd.'î'l-Kaşrî (Irak'la berâber) 723b(muâvinleri: Esed b.'Abd.'î'l-Kaşrî (kardeşi), el-Hakem b.'Awâne'l-Kelbî 727, Eşres b.'Abd.'i's-Sülemî 727, Cüneyd b.'Abdî'r-Rahmân b.'Amr İbni'l-Hâriş b.Hârice 729, Â'sım b.'Abd.b.Yezîdî'l-Hilâlî 734, Esed b.'Abd. (2) 735, Câ'fer b.Hanzale'l-Behrânî 738, Yûs.b.'Um.b.Şebreme (bütün Doğu eyâletleri ile) 738 (muâvin: Naşr b.Seyyârî'l-Kinânî 738-749a, 743'ten itibâren müstakil Horâsân vâlisî).

Ebû-Müslim 'Abdî'r-Rahmân 748b, Ebû-Dâw.Hâlid b.İbr.'i'd-Dihlî 12.2.755, 'Abdül'l-Cebbâr b.'Abdî'r-Rahmânî'l-Ezdî 757, el-Mehdî (sonradan halife) 758(muâvinleri: es-Serî b.'Abd.ve Hâzim b. Huzeyme 767), Humeyd b. Kahtebe b.Şebîb b.Hâlid b.Mâ'dânî't-Tâî 768, Ebû-Awn 'Abdî'l-Melik b.Yezîdî'l-Hurâsânî 776, Mu'âz b.Müslim 777, el-Müseyyib b.Züheyr b.'Um.b.Müslimî'd-Dabbî 780, Ebû'l-'Abbâsî'l-Faql b.Sül.'i't-Tûsî 783, Câ'fer b.Muḥ.İbni'l-Eş'aş 787b, el-'Abbâs b.Câ'fer (evvelkinin oğlu) 787b, Hârûn'r Reşîd'in dayısı olan Gıtrîf 787 (muâvini Sül.b.Râşid), Hamze b.Mâlik 792, el-Faql Bermekî 793, Mansûr b.Yezîd b.Mansûrî'l-Himyerî 795, 'Alî b.İ'sâ b.Mâhân 796 (798'de Horâsân, şehzâde el-Me'mûn'a verilince, eyâleti onun adına idâreye başlamıştır) (bu arada 796'da Câ'fer Bermekî'nin 20 günlük vâlliliği vardır), Hergeme b.Â'yân 807, el-'Abbâs b.Câ'fer (2) 809, el-Has.b.Seḥl 814a(muâvinler: 'Alî İbni'l-Has.b.Kahtabe 813b, Hergeme b.Â'yân 814a, Gassân b.'Abbâd 817b) (817b'de el-Memûn, Bağdâd'a gitmek üzere Horâsân'ı terk eder).- Tâhirîler'den vâlîler devri: Tâhir İbni'l-Hüs.820b, Talḥa b.Tâhir 11.822, 'Alî b.Tâhir 10.828, 'Abd.b.Tâhir 829 (muâvini Muḥ.b.Humeydî't-Tâhirî), Tâhir II b.'Abd.845, el-Mû'tezz(sonradan halife) 849b(bunun nâmına da Tâhir II idâreye devâm etti), Muḥ.b.Tâhir b.'Abd.862(muâvini Muḥ.b.Ewsî'l-Enbârî 867), Tâhir III b. Muḥ.873, Aḥ.b.'Abd.'i'l-Hucistânî 875.- Saffârî vâlîler devri (b.bk.): Yâ'kuub b.Leyş 875 (muâvinleri: el-Hucistânî, 'Abdül-'Azîz İbni's-Serî 876), Hüs.b.Tâhir (Tâhirîler'den) 876, 'Amr İbni'l-Leyş 877(muâvinleri: Râfî b.Hergeme 881b, Ebû-Talḥa Mansûr b.Şerkeb 882b).- Sâmânîler: 899.

Sâmânîler'i Sîmcûrîler, Mühtâcîler tâkıyb etmiştir. 994 ve kesin olarak 998'de Gaznelîler'le Horâsân'da Türk hâkimiyeti başlar. 40 yıl sonra Selçuklular onları tâkıyb eder. Selçuklular'dan sonra Harzem-Şâhlar, Moğollar, İlhanlılar, bâzı küçük hânedanlardan sonra Timuroğulları gelir. Karakoyunlular ve Akkoyunlular da ülkenin bir çok yerlerinde hâkim olurlar. Şeybânîler de öyle. Nihâyet Safevî hâkimiyeti başlar.

Endülüs Vâlîleri

Endülüs (İspanya-Portekiz)'te 711-756 arasında Emewî ve 'Abbâsî vâlîlerinin listesi için bk. Endülüs Emewîleri. 756'da Endülüs'te Emewî devleti kurulmuş, İslâm imparatorluğundan ilk parça koparak 'Abbâsîler'den ayrılmıştır.

İfrîkiye Vâlîleri

Kuzey Afrika'ya (Tûnus, Cezâyir, Fâs) "İfrîkiye = Afrika" eyâleti denmiştir. Libya da bu eyâlete dâhildir. Eyâlet, Tûnus'tan idâre edilmektedir.

'Ukbe b.Nâfi'l-Fihri (662), 669, Ebû'l-Mühâcir Dînâr 675, 'Ukbe b.Nâfi' (2) 682a, Zühêyr b.Kaysi'l-Belewî 687a, Hassân İbni'n-Nû'mân b.'Adiyy b. Bekr b.Muğîs b.'Amr Müzeykiye b.Â'miri'l-Gassânî 688b(Kartaca Fâtihî=Tûnus şehri) (ölm.699), Ebû-'Abdi'r-Rahmân Mûsâ b.Nusayr b.'Abdi'r-Rahmân b.Zeyd (640-717a=77) 697 (İspanya'da iken vekâleten oğlu 'Abd.711b-714b), Muḥ.b.Yezîd 715b, İsm.b.'Abd. b.Ebi'l-Muhâcir Dînâr 718a, Yezîd b.Ebî-Müslimi's-Şakafi (el-Haccâc'ın mawlâ'sı) 720a (öldürüldü 721a), Muḥ.b.Evsi'l-Enşârî 721a, Bişr b.Şafwân b.Ṭawîl b.Bişr b.Hanzale b.'Alkame b.Şurahbîl b.'Azîz b.Hâlidî'l-Kelbî 721a, 'Ubeyde b.'Abdi'r-Rahmân b.Ebi'l-Aşgarî's-Sülemî 6.728, 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Hebhâbî'l-Mavşîlî (ölm.741a) 5.734, Külşüm b.İyâdi'l-Küşeyrî 7.741, Hanzale b.Şafwânî'l-Kelbî 2.742, 'Abdû'r-Rahmân b.Habîb b.Ebî-'Ubeyde b.'Ukbe b.Nâfi' 745(755'de kardeşleri İlyâs ve 'Abdû'l-Wâriş tarafından öldürülünceye kadar vâlî).

Habîb b.'Abdi'r-Rahmân b.Habîb (evvelkinin oğlu) 755b(katli 6.757), Â'sım Werfedcûme b.Cemîl 6.757, 'Abdû'l-Melik b.Ebî-Câdiyyî'l-İfrenî 757b, Ebû'l-Hatîb 'Abd.i's-Semâhî'l-Mu'âfirî 758, Muḥ.İbni'l-Eş'asi'l-Huzâ'î 760, İ'sâ b.Yûs.i'l-Hurâsânî 5.765, 'Alî (evvelkinin kardeşi) 7.765 (bu son 4 vâlî Hâricî/İbâdî'dir), el-Agleb b.Sâlim (bk.Aglebîler) 8.765, el-Has.b.Harbi'l-Kindî 766, el-Agleb(2) 767; Ebû-Câ'fer 'Umer b.Hafsa'l-Mühellebî(bk.Mühellebîler) 3.768, Ebû-Hâlid Yezîd b.Hâtîmî'l-Mühellebî 771, Dâwûd b. Yezîdî'l-Mühellebî 13.3.787, Ebû-Hâtîm Rûḥ b. Hâtîmî'l-Mühellebî 787, Naşr b.Habîbî'l-Mühellebî 2.2.791, Mühelleb b.Yezîdî'l-Mühellebî 5.793, el-Faḍl b.Rûḥî'l-Mühellebî 5.793; Herşeme b.Â'yân 6.795, Muḥ.b.Muqâtil b.Hakîmî'l-'Akki 796, Temmâm b.Temîmî't-Temîmî 799, Muḥ.b.Muqâtil (2) 800. Aglebîler: 800. Bu sûretle-Mısır-Sûdân dışında- Kuzey Afrika'da da müstakil İslâm devletleri daha 9.asır girmeden kurulmaya başlandı.

Sicilya Arab vâîlileri için bk. Aglebîler. İkrîş (Girit) Arab vâîlileri listesi için bk.Hafşîler.

Yemen Vâîlileri

Mu'âz b.Cebeli'l-Hazrecî 630, Eswedû'l-Ansî 632a, el-Mühâcir b.Ebî-Ümeyye 633, Yâ'lâ b.Münîe 634, 'Ubeyd'Ull.İbni'l-'Abbâs b.'Abdi'l-Muttalib 655a, 'Abd.(evvelkinin kardeşi) 656, Cârîye b.Kudâme 660.

Firûzü'd-Deylemî 661..., ...el-Haccâc b.Yûs.692, Muḥ.(evvelkinin kardeşi) 699, Yûs.b.'Um.b.Muḥ.İbni'l-Hakem b.Ebî-'Akıyl b.Mes'ûdî's-Şakafi 15.2.725, es-Salt (evvelkinin oğlu) 738, el-Kaas.b.'Um.i's-Şakafi 746a, 'Abdû'l-Wâhid b.Sül.Emewî 748.

Dâwûd b.'Alî 'Abbâsî 750a, Muḥ.b.Ziyâd b.'Ubeyd'İll.b.'Abdi'l-Medâni'l-Hârişî 751a, 'Alî İbni'r-Rebî b.'Ubeyd'Ull.i'l-Hârişî 752a, Mân b.Zâide b.'Abd.b.Zâide b.Matar b.Şerîk b.'Amri's-Şeybânî 757, Yezîd İbni'l-Manşûr 'Abbâsî 770 (muâvini Ricâ b.Rûḥ 776), 'Alî b.Sül.'Abbâsî 778, 'Abd.b.Sül.i'r-Rebî' 779, el-Manşûr b.Yezîd 'Abbâsî 781, 'Abd.b.Sül.(2) 783, Sül.b.Yezîdî'l-Hârişî 784, İbr.b.Selem b.Kuteybe 785a, Hammâdû'l-Berberî (Mekke ile berâber) 800, Yezîd b.Cerîr b.Yezîd b.Hâlid b.'Abd.i'l-Kaşriyyî'l-Becelî 812, el-Has. b.Sehl 814, İshâq b. Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî 815b. İbr.b.Mûsâ b.Câ'fer

('Alî Evlâdı) 816a-819b. Ziyâdüler (Emewî hânedânından): 819b. Bu ve diğer Yemen hânedanları için Yemen bahsine bk. Bununla berâber, ülkenin bir kısmına olsun 'Abbâsî vâfileri daha bir müddet gönderilmeye devâm etti:

'Abdû'r-Rahmân b.Ah.b.'Abd.b.'Um.b.'Alî b.Ebî-Tâlib 822, Ah.b.Muh. i'l-'Umerî "el-Ahmerî'l-'Ayn" 826, Ebû-Râzî Muh.b.'Abdî'l-Hamîd 827, 'Abd.b.'Ubeyd'lîl.lbnî'l-'Abbâs 'Abbâsî 829, Câ'fer b.Dînâr 839, İtaḥ Türkî 840 (muâvini Şîr-Bâsbân 844), Câ'fer b.Dînâr (2) 846, Hımyer İbni'l-Hâriş 847, el-Muntaşır (sonradan halîfe) 848, el-Muwaffak 'Abbâsî 871, 'Alî b.Hüs.Yüftem 5.892, el-Muz.b.Hâcc 906, Mühâhiz 911, Câ'fer 924.

11. asır sonlarında Selçuklular'la Yemen'de Türk hâkimiyeti başladı. Eyyûbiler devrinde Türk nüfuzu arttı. Fakat asıl Memlûkler (1250-1517) ve Osmanlılar (1517-1919) devrinde Türk hâkimiyeti yerleşti.

Âzerbâycân Vâlileri

Hüzayfe İbni'l-Yemân 643, Semmak İbni'l-Hâriş 644, 'Utbe b.Ferkad 645, el-Welîd b.'Ukbe b.Ebî-Müayt 646, Sa'îd b.Sâriye'l-Huzâî (+Ermeniyye eyâleti ile berâber) 656b, Kays b.Sâ'd b.'Ubâde b.Düleym b.Hâriş'e'l-Enşârî, 'Ubeyd'Ul.lbnî'l-'Abbâs b.'Abdî'l-Muḡalib 660...

...Muh.b.Merwân Emewî (+Ermeniyye) 692, Mesleme b.'Abdî'l-Melik Emewî (+Ermeniyye) 710, Şâbitü'n-Nehrewânî 720b, el-Cerrâh b.'Abdî'l-Hakemî (+Erm.) 722, Sa'îd b.'Amr b.Eswedi'l-Hereşî 724, Mesleme b.'Abdî'l-Melik Emewî (2) (+Erm.) 725, Merwân II Emewî (+Erm.) 732...

el-Manşûr 'Abbâsî (sonradan halîfe) 750b (muâvini Muh.b.Sûl 751) - 754, Yahyâ Bermekî 775, Bistâm b.'Amrî't-Taglibî 778, Yezîd b.Mezyed b.Zâide's-Şeybânî Şîrwân-Şâh 787, Yezîd b. Mezyed (2) 799, Hâtım b.Hergeme b.Â'yân 817a, İ'sâ b.Muh.b.Ebî-Hâlid (+Erm.) 818b, 'Alî b.Sadaka'r-Rüzayq (+Erm.) 824, İbr.b.el-Leys İbni'l-Faḡlî 824, Muh.b.Humeydi't-Tûsî (+Cezîre) 826, 'Alî b.Hişâm 829, 'Uceyf b.'Anbese 832, Menk-cur Türkî 839, Muh.b.Hâtım b.Hergeme 840, Hâmdweyh b.'Alî İbni'l-Faḡlî's-Sâ'dî 841, el-Mû'tezz (sonradan halîfe) (+Ermeniyye) 849b (muâvinleri: Ebû-Sa'îd Muh.b.Yûs. i'l-Merwezî ve oğlu Yûs.b.Muh.851b), Ebû'l-Has.'Alî Yahye'l-Ermenî (+ Erm.) 862, el-'Alâ b.Ahî'l-Ezdi 863, Muh.b.'Um.b.'Alî b.Mere't-Tâiyyî'l-Mavşîlî 875, Sâcîler (b.bk.) 889.

Ermeniyye (Debîl) Vâlileri

Hüzayfe İbni'l-Yemân 652b, el-Muḡîre b.Şû'be, el-Kaas.b. Rebî'a's-Şakafî, Sa'îd b.Sâriye'l-Huzâî 656b.

'Abd.b.Hâtım İbni'n-Nû'mânî'l-Bâhilî 661, 'Abdû'l-Azîz (evvelkinin kardeşi) 662a, İkrime b.Ribî, Muh.b.Merwân Emewî 692, Mesleme b. 'Abdî'l-Melik Emewî 710, el-Cerrâh b.'Abdî'l-Hakemî 722b, Mesleme b. 'Abdî'l-Melik (2) 725(muâvini el-

Hâriş b.'Amri't-Tâî, el-Cerrâh (2) 729, Sa'îd b.'Amr b.Eswedi'l-Hereşî 730, Mesleme (3) 730, Merwân II Emewî 732, Â'sım b.Yezîd 744.

Muh.b.Sûl 750a, el-Manşûr (sonradan halife) 751a, Şâlih b.Şubayhî'-Kindî 751b, Yezîd b.Üseydî's-Sülemî 752a, el-Has.b.Kahtabe 753 Yezîd b.Üseyd (2), Bekkâr b. Müslimi'l-'Ukaylî 769, el-Has.b.Kahtabe (2) 771, Wâzıhî'l-'Abbâsî (el-Mehdî'nin mewlâ'sı) 775, Yezîd b.Üseyd (3) 776, 'Ugm. b.'Umâre b.Hureym 782, Rûh b.Hâtîmî'l-Mühellebî 785b, Huzeyme b.Hâzîmî't-Temîmî 786a, Yûs.b.Râşîdî's-Sülemî 786, Şîrwân-Şâh Yezîd b.Mezyed b.Zâide's-Şeybânî 787, 'Ubeyd'Ul-İbni'l-Mehdî 'Abbâsî 788 (muâvini 'Abdül-Kebîr b.'Abdî'l-Hamîdî'l-'Adewî), el-Fağl Bermekî 791, 'Um.b. Eyyûbî'l-Kinânî 793 (muâvinleri: Sa'îd b.Muh.i'l-Harrânî, Ebû-Şabbâh, Hâlid b.Yezîd b.Üseydî's-Sülemî), el-'Abb.b.Cerîr b.Yezîdî'l-Becelî 794, Mûsâ b.İ'sâ 'Abbâsî 794, Yahy.b.Sa'îdî'l-Hereşî 795, Ah.b.Yezîd b. Üseydî's-Sülemî 795, Sa'îd b.Selem b.Kuteybe'l-Bâhilî 797, 'Alî b.İ'sâ b.Mâhân 799, Yezîd b.Mezyed Şîrwân-Şâh 799, Esed b. Yezîd b. Mezyed 801, Muh. b. Yezîd b. Mezyed 802, Huzeyme b. Hâzîm (2) 803, Sûl. b.Yezîd İbni'l-Aşammî'l-Â'mîrî 808, el-'Abb.b.Zuferî'l-Hilâlî 809, Muh.b.Züheyr İbni'l-Müseyyibi'd-Dabbîyyî'l-Ezdî 809, Hâtîm b.Hergeme b.Â'yân 815, İ'sâ b.Muh.b.Ebî-Hâlid 820, 'Alî b.Şadaka'r-Rüzeyq 824, Şîrwân-Şâh Hâlid b.Yezîd 824, Afşın Türkî 830, Şîrwân-Şâh Hâlid (2) 842, el-Mû'tezz (sonradan halife) 849a (muâvini Yûs.b.Muh.b.Yûs.i'l-Merwezî), 'Alî b.Yahye'l-Ermenî 862, el-Â'lâ b.Ahî'l-Ezdî (Buga Türkî nâmına vekâleten) 863, İ'sâ İbni's-Şeyh İbni's-Selîlî's-Şeybânî 870, Sâcîler: 882b.

Taberistân Vâlîleri

Hazar Denizi'nin güney kıyıları ve koyu Fars (İranlı) muhîti olan bu küçük eyâlet geç ihtidâ etmiş, önceleri ancak tâbîyet yoluyla İslâm imparatorluğuna bağlanmış, sonra Arab vâlîler gönderilmiştir. Ancak az sonra ülkede mahallî hânedanlar ortaya çıkmış ve çok defa Abbâsîler'den tamâmen müstakil olarak saltanat sürmüşlerdir ki bunların içinde 'Alî Ewlâdı da vardır.

'Um.İbni'l-Â'lâ 758, Hâlid Bermekî 765, 'Um.İbni'l-Â'lâ (2) 771, Sa'îd b.Dâ'lic 775, 'Um.İbni'l-Â'lâ (3) 779, Ebû-Şâlih Yah.b.Dâw.b.Memdüdî'l-Hereşî 783a, 'Um.İbni'l-Â'lâ (4) 783b, Kudeyd, Sûl.İbni'l-Manşûr 'Abbâsî 786, Hânî b.Hânî 787.

Sind Vâlîleri

Esas eyâlet, bugünkü Pâkistân'ın Sind ve Belûcistân eyâletleridir. Zaman zaman Pencâb'ın bir çok parçası, Afganistan'dan parçalar da eyâlete dâhil olmuştur. Asıl 711'de Muh. İbni'l-Kasim büyük fetihlerde bulunmuştur. Ondandır eyâletin sınırları çok daha dardır. Eyâlet merkezi, şimdi ortadan kalkmış olan Deybül limanıdır.

'Abdül-Rahmân b.Semûre 662, 'Abd.b.Sewwârî'l-'Abdî 663, Sinân b.Seleme İbni'l-Muhabbîkî'l-Hüzalî 668, Râşîd b.'Amri'l-Cüdeydiyyî'l-Ezdî 669, el-Münzir İbni'l-Cârûdî'l-'Abdî Ebî'l-Eş'âş 700, Muh.İbni'l-Kasim 708, Habîb İbni'l-Mühelleb b.Ebî-Sufre 714 (muâvini 'Amr b.'Abd.), 'Amr b.Müslimi'l-Bâhilî (Kuteybe'nin kardeşi) 718a,

Cüneyd b.'Abdî'r-Rahmân 725, Temîm b.Zeydi'l-'Utbi, el-Hâkim b.'Awâne'l-Kilâbî, 'Amr b.Muh.İbni'l-Kaasim, Sül.b.Hişâm Emewî, el-Mansûr b.Cümhür 749b.

'Abdû'r-Rahmân b.Müslimi'l-'Abdî 751a, el-Müseyyib b.Züheyr 751b, Mûsâ b.Kâb b.Süfyânî'l-Huşemî 751b (muâvini 'Uyeyne b.Mûsâ b.Kâb), 'Uyeyne b.Mûsâ (evvelkinin oğlu) 758, Ebû-Câ'fer 'Um.b. Hafş b.'Ugm. b.Kabîse'l-Mühellebî 759, Hişâm b.'Amri't-Taglibî 768, Mâ'bed İbni'l-Halîl 774, Bistâm b. 'Amr 776, Rûh b. Hâtimi'l-Mühellebî (bk. Mühellebîler) 777, Naşr b.Muh.İbni'l-Eş'as 778 (muâvini 'Abdû'l-Melik b.Şihâb 778-9), İshâq b. Sül.'Abbâsî 790, Dâwûd b.Yezîd b.Hâtimi'l-Mühellebî 800, Beşîr (evvelkinin oğlu) 820b (muâvini Hâcib b.Şâlih 826-7), Gassân b.'Abbâd 828 (muâvini Mûsâ b.Yah.Bermekî), 'İmrân b.Mûsâ Bermekî 832, Hayder Afşın Türkî 838, 'Anbese b. İshâk'd-Dabbî 846, Yâ'kuub b.Leyşî's-Seffâr (bk.Saffârîler) 871-2.

İslâm (Arab) İmparatorluğunun Coğrafyası

Yukarıda İslâm (Arab) imparatorluğunun eyâletlerini gördük. Bunlardan yalnız Mekke ve Medîne (ikisi birden: Hicâz) eyâletleri müşrik Arab kabîleleri ihtidâ ettirilerek elde edilmiştir. Peygamber'in vefâtından önce Yemen, Ummân, Yemâme, Bahreyn gibi 'Arab emâretleri de ihtidâ etmiş ve İslâm devletine katılmış, böylece Arabistan yarımadasının fethi tamamlanmıştır. Bu Arab emâretleri tam müstakil değil, çoğu İrân (Sâsânî) imparatorluğunun muhtâr eyâletleri idi. Bilhassa Yemen böyleydi. Bu durumu, III. ciltte eski müşrik Arap devletlerinin incelendiği ARABLAR kısmında daha yakından göreceğiz.

Hulefâ-yı Râşidîn (632-661) ve Emewîler (661-750) devirlerinde yapılan fetihler, ya İrân (Sâsânî) imparatorluğundan, ya Bizans (Doğu Roma) imparatorluğundandır. 'Abbâsî devrinin fetihleri ehemmiyetsizdir. İrân imparatorluğunun tamâmı İslâm imparatorluğuna katılmıştır. Bizans İmparatorluğunun ise bütün Afrika eyâletleri ile Asya'da Toros ve Fırat'ın doğusunda ve güneyinde kalan ülkeleri fethedilmiştir.

İrân imparatorluğundan şu eyâletler fethedildi: Mûşul, Bağdâd, Başra, Kûfe, Rey, Fârs, Hurâsân, Yemen, Âzerbâycân, Ermeniyye, Taberistân. Sind eyâletini de bu gruba katabiliriz. Sâsânî imparatorluk taht şehri Ktesifon(Ar.el-Medâin), Orta Irak'ta idi. Bu sûretle bugünkü İrân, Irak, Güney Kafkasya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan parçalar, Horasan ve Kirmân dışında kalan ülkeleri kaplıyan Sâsânî imparatorluğu, Yemen ve diğer Arab ülkelerindeki sömürgeleri ile berâber, İslâm Arab devletine katıldı.

Buna karşılık Arablar, en güçlü Hristiyan devleti olan Bizans imparatorluğunu bu şekilde yıkamadılar, sâdece budadılar. Bizans'tan fethedilen Müslüman eyâletleri şunlardır: Şâm, Haleb, İfrîkiye, Mısır, Sicilya, Girit, Kıbrıs. Bu sûretle Bizans'a âit bütün Kuzey Afrika (Mısır, Libya, Tûnus, Cezâyir, Fas; Sûdân dâhil) fethedildi. Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye gibi Bizans ülkeleri, Akdeniz adaları, Fırat ve Toroslar'ın ötesindeki Bizans illeri alındı. Buna karşılık bir çok def'a İstanbul muhâsara edilmesine rağmen Doğu Roma İmparatorluğunun taht şehri alınamadı. Anadolu ve Balkanlar ile İtalya, Bizans'ta kaldı.

İspanya ve Portekiz, İberya yarımadasındaki Vandal (Vizigot) krallığı yıkılarak fethedildi (Kuzey Afrika'nın bir kısmı da öyle). Fransa'dan büyük parçalar da Frank krallığından koparıldıysa da, uzun müddet muhâfaza edilemedi.

Kafkasya'da Hazar Türkleri ve Batı Türkistan (Mâverâünnehr)'da Göktürkler'le sert savaşlar yapan Arablar, Türkler'i hayli gerilere atıp ellerinden büyük ülkeler aldılar, İslâm imparatorluğuna kattılar. Arab fâtipler Doğu Türkistân'a, Çin topraklarına girdi. Hindistan'da Ganj vâdisine ve Himalayalar'a kadar akın yapıldıysa da, Sind, Belûcistan ve Pathanistan dışındaki Hind eyâletleri elde tutulmadı. Afganistan'ın büyük kısmı ise İslâm devletine dâhil oldu.

Abbâsîler, bir asırlarını henüz tamamlamışlardı ki, Türk kumandanlarının ta-hakkümüne düştüler. Orta Asya'dan gelen, ihtidâ eden ve Türk birliklerinin başında bulunan Türk emîrleri, halifelere hükmettiler, onları tahttan indirip tahta çıkardılar. Çok erken zamanlarda Mısır eyâletini ele geçirdiler. Çeşitli Arab hânedanları, Bağdâd ile irtibatlarını keserek, yâhut sâdece halife'nin adını hutbede zikretmekle iktifâ ederek, İslâm imparatorluğundan ayrılmaya başladılar. Bunları Türk ve İran asıllı hânedanlar tâkıyb etti. Bu sûretle Mısır dışında bütün Kuzey Afrika ve Endülûs (İberya), Akdeniz Adaları (Sicilya, Kıbrıs, Girit vs.), imparatorluktan ayrıldı. Mâverâünnehr, Horasan gibi Doğu ülkelerinde, İran ve Kafkasya'da, hattâ doğrudan doğruya Arab ülkelerinde de mahallî hânedanlar, tek devlet hâlinde ortaya çıkan Müslüman imparatorluğundan büyük parçalar kopardılar. Ortaya bir sürü İslâm devleti çıktı ki, bundan sonraki bahislerimizin mevzuudur.

Ancak 945'te Büveyhîler, Bağdâd'a gelinceye kadar Halife, gene büyük bir devletin cismânî imparatoru idi. Tabîi üstelik yeryüzündeki bütün Müslümanlar'ın halifesi, en büyük rûhânî lideri idi. Yetkilerini doğrudan doğruya Hazret-i Peygamber'den alıyordu. Ancak Büveyhîler, hem İranlı, hem Şîî idiler. Buna rağmen halifeleri, Selçuklular gelinceye kadar (1055) 110 yıl sultaları altında tuttular. Diğer taraftan Büveyhîler'in Bağdâd'a yerleşmesinden 28 yıl sonra (973), Tûnus'tan gelen ve bütün Kuzey Afrika'yı ellerinde tutan Fâtumîler, Mısır'a hâkim oldular. Bunlar da Şîî idi ve üstelik -adlarından da anlaşılacağı üzere- Hazret-i Peygamber'den indikleri -mesnedsiz- iddiasından idiler. Bu sûretle İslâm âleminin büyük kısmı Şîî sultasına düştü. Büyük çoğunluk teşkil eden Sünnîler, Şîî hâkimiyetinde yaşamaya başladılar.

Selçuklular bu durumda İslâm dünyasına müdâhale edip el koydular. Büveyhîler'i ortadan kaldırdıkları gibi Fâtumîler'i de Mısır'a tükadılar ve bundan bir asır sonra da bir Türk serdârı, Salâhaddin Eyyûbî, Fâtumîler'i tamâmen Mısır'da ortadan kaldırdı. Bu sûretle İspanya'dan Hindistan'a kadar bütün İslâm dünyası tekrar Sünnî hâkimiyetine geçti ve bu durum zamânımıza kadar devâm etti. Şâh İsmâîl'in 1500'de Şîî bir İran ortaya çıkarması, sâdece Sünnî dünyasını zamânımıza kadar ikiye bölebildi.

Abbâsî halifelerinin 1516'ya kadar İslâm birliğinin senbolü olarak kalması, gerçekten Hâşimî hânedânına mensûb olmaları, Kureys'ten ve Adnânî Arablar'dan düzgün seçerelerle inmeleri, onları, târihin en büyük hânedanlarından biri ve en büyük Arab

hânedânı olarak târihe geçirmiştir. Yavuz Sultan Selim'in kendisinden hılâfeti devraldığı III. Mütewekkil, 73. İslâm halîfesi ve Abbâsîler'den gelen halîfelerin 54.'sü, Mısır'da hılâfet eden Abbâsîler'in de 17.'sidir. III. Mütewekkil'in şeceresini görmek istersek şu tablo ortaya çıkar:

Abbâsî Halîfelerinin Şeceresi

el-Mütewekkil III b.el-Müstemsik b.el-Mütewekkil II b.el-Mûsta'in b.el-Mütewekkil I b.el-Mû'tazîd I b.el-Müstekfî I b.el-Hâkim I b.el-Haş. b.'Alî b.Ebî-Bekr b.el-Müstersîd b.el-Müstazhir b.el-Muktedî b.el-Kaaim b.el-Kaadir b.İshâq b.el-Muktedir b.el-Mû'tazîd b.el-Muwaffak b.el-Mütewekkil b.el-Mû'tasım b.er-Reşîd b.el-Mehdî b.el-Manşûr b.Muh.b.'Alî b.'Abd.İbnî'l-'Abb.b.'Abdî'l-Muttalib b.Hâşim b.'Abdî Menâf b.Kuşayy b.Kilâb b.Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Gaalib b.Kureys b.Mâlik b.Nazr b.Kinâne b.Huzejme b.Müdrîke b.İlyâs b.Muzarr b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân b.Üded.

'Adnân, Mîlâdî II. asırda yaşamıştır. el-Mütewekkil III ile Üded arasında -bu sonuncusu hâriç- 50 bağ (kuşak, nesil) vardır. 'Adnân'ın M.Ö.135'te doğduğunu ve III. Mütewekkil'in 1543'te öldüğünü nazar-ı itibâre alırsak bu 49 jenerasyonun ömür müddeti 1.678 yıldır. 1.678: 49=34, 24 çıkar. Bu kuşak için 34 yıl elde edilmiş olur.

Gene III. Mütewekkil'in bu şecere tablosundan onun, Hârûnû'r-Reşîd'in 22. kuşaktan, Peygamber'in amcası Hazret-i 'Abbâs'ın 28., Hâşim'in 30., Kureys kabîlesinin atası Fihri Kureys'in 38. kuşaktan torunu olduğu görülür. Bunu her halîfe için yapabiliriz. Meselâ Abbâsî halîfelerinin (54 halîfe) 25 kuşak oldukları görülür. Bunlardan 8 kuşak Kaahire'de, ondan önceki 17 kuşak ise Bağdâd'da hükümran olmuştur. Abbâsîler'in hılâfet tahtında bulundukları 750'den 1516'ya kadar geçen 766 yılı 25 kuşağa bölersek netîce şudur: 766: 25=30,64. Bir kuşak için 31 yıl eder. Aynı hesapları Emevî halîfeleri için de yapmak mümkündür.

766 yılda hükümran olan 54 halîfenin ortalama hılâfet müddetleri için ise netîce şudur: 766 : 54 =14, 18. Ortalama hılâfet müddetinin 14 yıl, 2 ay kadar olduğu anlaşılır (Osmanoğulları'nın ortalama saltanat müddetleri 17,325 yânî 17 yıl, 4 ay olmakla, daha fazladır).

Arab İsimleri Hakkında

Arablar'da insan isimleri, 5 çeşittir:

1- *İsm*: 'Alî, Muhammed, el-Hasen.... gibi

2- *Neseb*: İbnü Muhammed, İbnü'l-Hasen, İbnü 'Alî...gibi

- 3- *Nisbe*: el-İşfahânî, et-Türkî, el-Hicâzî, el-Kureyşî... gibi
- 4- *Künye*: Ümmü Sa'îd, Ebû-'Alî, Ümmü'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn...gibi
- 5- *Lekab*: el-Câhiz, el-Ah'dar, Topal, Yıldırım, Ebû-Zehab... gibi

Soylu bir Arab'ın bu 5 çeşitten birer ismi vardır, yalnız biriyle iştihâr edip târîhe geçer. Meselâ: Hazret-i Peygamber'in adı (ism) "Muhammed"dir. Neseb'i "İbnü 'Abd'İllaah" yâni " 'Abdullaah Oğlu"dur. Nisbe'si "Hâşimî"dir. Künye'si "Ebû'l-Kaasim" yâni "'el-Kaasim'in Babası"dır. Lekab'ı "el-Emîn"dir (çok geniş tafsîlât: Kalkaşendî, *Şubhû'l-Â'sâ*, 14 c.ve Hasenü'l-Bâşâ, *el-Elkaabi'l-İslâmiyye*, Kaah.1957).

Diğer bir misâl: Meşhûr Abbâsî halifesi Hârûnû'r-Reşîd'in asıl adı (ism) "Hârûn"dur. Neseb'i "İbni'l-Mehdî" yâni "el-Mehdî'nin Oğlu"dur. Nisbe'si "'Abbâsî"dir. Künye'si "Ebû-Câ'fer" yâni "Câ'fer Babası"dır. Lekab'ı "er-Reşîd"dir. Arabca'da tâm adı şu şekilde olur: Ebû-Câ'fer Hârûnî'r-Reşîd İbni'l-Mehdiyyî'l-'Abbâsî.

Emevî halifeleri asıl ism'leriyle anıldıkları halde, Abbâsî halifeleri, Halife olduklarında (bâzıları şehzâdeliklerinde) aldıkları lekab'larla anılırlar. İlk Abbâsî halifeleri olan es-Seffâh'ın asıl adı 'Abdullaah, el-Manşûr'un asıl adı gene 'Abdullaah, el-Mehdî'nin asıl adı Muhammed, el-Hâdî'nin asıl adı Mûsâ, er-Reşîd'in asıl adı Hârûn, el-Emîn'in asıl adı Muhammed, el Wâsık'ın asıl adı Hârûn, el-Mütewekkil'in asıl adı Câ'fer'dir.

Bu şekilde lekab'ların asıl ismin yerine geçtiği Türkler'de de görülür. "Yavuz, Kaanûnî, Yıldırım" gibi kelimeler, sırasıyla I.Selîm'in, II. Süleymân'ın, I.Bâyezîd'in isimleri kadar şöhretli lekab'larıdır.

Ancak neseb ve künye, ilk Müslüman Türkler'den sonra, asır asır gittikçe terk edilir olmuş, Osmanlılar'da künye tamâmen bırakılmış, neseb ise belli protokoller cümlelere münhasır kalmıştır. Neseb, baba adını gösteren kelimedir. Meselâ Arab usûlünde Kaanûnî Sultân Süleymân'a "Süleymân İbni Selîm"deriz, "Selîm oğlu Süleymân" demektir. Neseb gösteren hâs isimler, gittikçe daha üstteki atalara doğru, her kuşak bir evvelkinin babası olmak üzere devâm edebilir. Meselâ Kaanûnî Sultân Süleymân'ın neseb'ini şu şekilde yürütebiliriz: Süleymân b.Selîm b.Bâyezîd b.Mehmed b.Murâd b.Mehmed b.Bâyezîd b.Murâd b.Orhân b.Osmân b.Ertuğrul... Neseb kullanan kadın ise, "bin" yerine "bint" (kızı) gelir. Hazret-i Â'îşe'nin neseb'i şu şekilde söylenir: Â'îşe bint Ebî-Bekr b.Ebî-Kuhâfe ki "Ebû-Kuhâfe oğlu Ebû-Bekr kızı Â'îşe" demektir.

Künye ise, ancak ilk çocuğu doğan anne veyâ babalarca alınır (fantezi olarak çocuklara künye verilmesi nâdirdir).-Nâdir istisnâlar dışında- ilk erkek çocuğun künye'si alınır, kız çocuktan künye alınmaz. Misâl: "Ebû-Câ'fer", "Câ'fer'in babası" demektir. Böyle bir künyeyi, ilk erkek çocuğunun adı Câ'fer olan bir baba alır. Câ'fer'in annesi ise "Ümmü Câ'fer" yâni "Câ'fer'in anası" diye anılır. Künye Osmanlılar'da -bâzı fanteziler dışında-kullanılmaz. Ancak bâzı isimlere dikkatli olmak lâzımdır. Bunlar künye değil, asıl ad(ism)'dir. "Ebû-Bekr, Ebû-Tâlib, Ebû-Kuhâfe" gibi künye şeklindeki adlar ism'dir, künye ile ilgileri yoktur. Bunları tefrîk edebilmek için Arabca'yı ve o şahısların biyografilerini bilmekten başka çâre yoktur.

Nisbe, en karışık olanıdır. Zîrâ nisbe'nin çeşitleri vardır. Âileyi gösterebilir, âile adı olabilir: 'Abbâsî, Hâşimî, Emewî, 'Osmânî, Selçukî, Timurî... gibi. Kabîle adını gösterebilir: Kureyşî, Avşarî...Şahsın milliyetini gösterebilir: 'Arabî, Türkî, Kürdî, Ermenî, Berberî, Fransevî, Bulgarî... gibi. Şahsın doğum yeri olan şehri gösterebilir: Ankaravî, Şehrî(yânî İstanbul), Konevî, Brusavî, Edirnevî, Mekki(Mekkeli), Medenî(Medîneli), Şîrâzî, Dehlewî... gibi. Şahsın doğduğu ülkeyi veya devleti gösterebilir: Rûmî, Hicâzî, Mısrî, Cezâîrî, Kirmânî, Bengâlî... gibi. Arabca'da nisbe, dâimî harf-i târif ile kullanılır ki "el-" şeklindedir ve îrâb kaaidelerine göre -dâimâ "al" şeklinde yazılmakla berâber- bir kaç değişik şekilde okunur. Bir şahıs, birden fazla nisbe kullanarak, hem milliyetini, hem şehrini, hem ülkesini, hem kabilesini gösterebilir: Muhammedül - Mekkiyyî'l - Hâşimiyyî'l - Kureyşiyî'l - 'Adnâniyyî'l - 'Arabî, Peygamber'imizdir.

7.) Süleymân b. 'Abdî'l-Melik (679-22.IX.717=38)(7. halife: 23.II.715-22.IX.717=2,6,27): Velîahd 705-15. Haleb yakınlarında Mercü Dâbîk'ta ölüp oraya gömüldü. Oğulları: Yezîd, Dâwud(717 İstanbul muhâsarasında şehid), 'Abdül-Wâhîd(745-8'de Mekke vâlisi, 750a'de katl), Eyyûb(ölm.716)(velîahd: 23.II.715-716).

9.) Yezîd II. b.'Abdîl-Melik(684?-26.I.724=40?)(9. halife: 9.II.720-26.I.724=3,11,15): şâir ve bestekâr. Ürdün'de İrbid'de medfun. 2. velîahd: 716-22.IX.717, velîahd: 22.IX.717-9.II.720=2,5,17. =Hâbâbe(asıl adı: el-Â'liye)(ünlü muganniye, 19.I.724'te İrbid'de öldü).=Selâme(ünlü muganniye).=Ümmü Haccâc(II. Welîd'in ve Haccâc'ın anneleri)(Haccâc'ın(*) yeğeni).=Sâ'de. II. Yezîd, hilâfeti müddetince Rakka yakınlarında Ruşâfe'de oturdu. Oğulları Haccâc(II. Welîd'den büyüktür), Gamr, Muhammed(şâir) ve II.) el-Welîd II. b. Yezîd II.(709?-13.IV.744=35?)(11. halife: 6.II.743-17.IV.744=1,2,9): Hişâm'ın(724-743) ilk yıllarında velîahdi idi, sonra velîahdlikten çıkarıldı. II. Yezîd'in(720-724) ise 2. velîahdi idi. Şâir ve bestekârdır.=Sâ'dâ(bunu boşamıştır, bunun kardeşi: Selmâ). Oğulları: el-'Aşş, el-Mü'min, el-Hakem(babasının velîahdi: 6.II.743-17.IV.744; 745'te kardeşi 'Ugmân ile berâber II. Merwân tarafından öldürtüldü, ikisi de çocuktu) ve 'Ugmân(babasının 2. velîahdi).

10.) Hişâm b.'Abdîl-Melik(Şâm 691-ar-Ruşâfe, 6.II.743=52)(10. halife: 26.I.724-6.II.743=19,0,11): Velîahd: 9.II.720-26.I.724=3,11,15=Ümmü Hâkîm b. Yahyâ b. el-Hakem('Abdül-Melik'in amca-kızı)(ilk zevci: Hişâm'ın ağabeyi 'Abdül'l-Azîz b.'Abdîl-Melik).-Hişâm'ın bir kızı 'Abdül'l-Melik b. Merwân II, diğeri 'Abdullaah b. Merwân II ile 745'te evlenmişlerdir.- Halife Hişâm'ın oğulları: Yezîd, Sa'îd(2 oğlu var), el-Welîd, en kç. oğul Mesleme, 737'de öldürülen en büyük oğlu Mu'âviye ve 750'de öldürülen 2. oğul Süleymân. Mu'âviye b. Hişâm'ın oğlu 'Abdurrahmân(631-688=57), ilk Endelüs(İspanya) Emewî hükümdârıdır(15.5.756-788=32), bk.ENDELÜS, Süleymân b. Hişâm, 745'te müddeî oldu. Bizans'a karşı serdârlık yapıp 750'de Sind vâlisi iken katledildi. Muhammed b. Hişâm da Bizans'a karşı serdâr idi. Süleymân b. Hişâm'ın torunlarından Ebû-Şâhir'in torunlarından Halef, Yemen'de Zebîd'de -gene Emewî asıllı- Ziyâdîler'den Muhammed b. 'Ubeydillâh'ın vezîri oldu, bunun torunlarından diğeri Ebû-Şâhir ve bunun da torunlarında Ebû-Sa'îd Halef vardır ki, Yemen'de Necâşîler'den Ceyyâş'ın vezîri idi, bk. YEMEN.

(*) Ebû-Muḥ Haccâc b.Yûsuf b.el-Hakem b.Ebî 'Aqîl (şahâbe'den) b.Mes'ûd b.Mu'attib b.Â'mir b.Ebî-Âmir b.Mes'ûd b.Mu'attib b.Mâlik b.Kâb b.Amr b.Awf b.Sâ'd b.Awf b.Şaqîf b.Münebbih(Sakafî)(Tâif, 661-Wâsıt, VI.714=53): annesi gene Şakîfler'den olan el-Fâri'a, Muğîre b.Şûbe'den boşanmıştır. Binâenaleyh el-Medân vâlisi el-Muḥarrif b.el-Muğîre ve 'Urwe b.Muğîre ve Haccâc'ın üvey kardeşi idi ve Basra-Kûfe eyâletlerinde onu muâvinî oldu. Haccâc, Bişr b.'Abdîl-Melik ölünce yerine Irak(Kûfe ve Basra bir arada) vâlisi oldu. Haccâc'ın ilk 3 oğlu el-Welîd, Ebân, 'Abdül-Melik, kç. oğlu Muhammed('Abdül-Rahmân b.Muḥ İbnî'l-Eş'ag'ın hemşiresi ile evli), onun oğlu 743'te Şâm vâlisi olan 'Abdül-Melik'tir. Yûsuf b.'Umer b.Muḥ.'l-Hakem b.Ebî-Aqîl b.Mes'ûdî's-Şakafî, Haccâc'ın akrabâsından, Yemen v.15.2.725, oradan Irak v.5.738, katli 10.10.744, yaklaşık 58 yaşında. Bu Yûsuf'un kızkardeşi Ümmü Haccâc, Halife II. Yezîd ile evlenip II. Welîd'i ve onun ağabeyi olan Haccâc'ı doğurmuştur. Haccâc, Menzûr b.Zebbânî'l-Fezârî (Gaşafân)'nin dâmâdı idi; zevcesinin adı Ümmü Külşûm'dür. Kızı, Mesrûr b.el-Welîd ile evlenmiştir. Diğeri kızı, Sind fâtihi Muḥ. b.el-Kasim'in(katli 717) zevcesidir.

B i b l i y o g r a f y a

Bu bahsin, ana kaynakları, İslâm kronikleridir. Bunların başında ilim âleminde kısaca "Taberî" diye andığımız at-Taberî'nin eseri gelir: Ebû-Câfer Muh.b.Cerîrî't-Taberî (Âmül-Taberistân 839 - Bağdâd 923 = 84), *Târîhu'r-Rûsûl ve'l-Mülûk*, M.de Goeje nş., 15 c., Leiden, 1879-1901 (2: 1964-5) (Kaahire tab'ı 12 c., son Kaah. baskısı 1919), insanlığın mebdinden 915'e kadar gelir. Asıl metin kaybolmuştur. Bugünkü metin, asıl metnin küçük bir hulâsası olmakla berâber, gene de en mufasssal Arab târihi durumundadır ve kendisinden sonra gelen Arab târihlerinin hepsinin -915'e kadar- birinci mehzâdır. Çeşitli rivâyetleri, râwî'lerinin zencirini zikrederek nakleden Taberî, bununla berâber her İslâm ülkesi hakkında aynı geniş bilgiyi vermez. Olayları yıl yıl veren bir knoniktir. Kendisinden sonra yazılan müteber umûmî târihlerde, 10. asırdan önceki zamanlar için, Taberî'de olmyan az bilgi vardır. Ancak biyografik eserlerde, Taberî'de bulunmyan biyografileri bulmak mümkündür. 754-809 yıllarının İng. trc. J.Â.Williams, 2 c., 1988.

İlim âleminde "Mes'ûdî" veya "Mürûc" diye atuf yaptığımız kaynak, 'Alî İbnî'l-Hüs.î'l-Mes'ûdiyyî'l-Bağdâdî'nin (ölm. Kaahire 956) *Mürûcû'z-Zeheb*'idir. 30 ciltlik diğer bir muazzam metnin kısaltılmışı olarak elimizde bulunan metin, târih'i, Taberî gibi âdetâ usûl-i hadîş'e göre tenkıyî ve kuru metotla nakletmez. Târîh'i, edebî çeşitlerden biri telakki eder. Bol olaylar, rivâyetler, hattâ dedikodular nakleder. İlim âleminde kullandığımız Arabca metin şudur (Fransızca tercümesi ile): Berbier de Meynard ve Pavet de Courteille, *Les Prairies d'Or*, 9 c., Paris, 1861-77 (yani Kaahire baskısı: Muh.Muhyiddin 'Abdî'l-Hamîd nş., 4.tab'ı: 4 c., 1964-7). Bütün bu kaynakların çeşitli baskıları, kısaltmışları, tercümeleri, yazmaları için Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur*'u (5 c., Weimar, 1898-1902 ve Leiden 1937-42) (Ar.trc. 'Abdî'l-Halîmî'n-Neccâr, Kaah. 1968) ve *İslâm Ansiklopedisi*'nde müelliflere âit maddeler her türlü tafsîlâtı verir. Fuâd Sezgin'in cilt cilt çıkmakta olan eseri, şimdi bunların yerini tutmaktadır.

Çok ciddî ve 10. asırdan itibaren Taberî ve Mes'ûdî'de bulunmyan olaylara giren kronik, İbnü'l-Eşîr'in eseridir. Çok müteber ve tafsîlâtı rivâyetleri bize nakleder. 13. asrın başlarına kadar (1231) gelir. İlim âleminde kısaltarak "İbnü'l-Eşîr" veya "El-Kâmil" diye andığımız eser şudur: 'İzzü'd-Dîn 'Alî b.Muh. İbnî'l-Eşîr (Cizre 1160-Mûsul 1234 = 74), *Kitâbü'l-Kâmil fi't-Târîh*, C.J. Tomberg nş., 14 c., Leiden, 1851-76 (Kaahire baskıları da kullanılır, son Kaah.baskısı: 1938-9, bundan sn. Beyrût'da bir baskı yapıldı). Aynı müellifin *Üsdü'l-Gaabe fi Mâ'rifeti's-Sahâbe*'si (Kaah.1863) Peygamber'in 7.500 şahâbe'sinin alfabe sırasıyla biyografisini veren Arab târihçiliğinin dev eserlerinden biridir.

Çok tanınmış diğer bir biyografiler kitabı, "İbnü Hallikân" veya *Wefeyât yâhût Wefeyâtü'l-Â'yân* diye andığımız Ah.b.Muh.İbnî Hallikân'ın (Erbil 1211-Kaahire 1282 = 71) *Wefeyâtü'l-Â'yân we Enbâ'i Ebni'z-Zemân*'ıdır. Dikkat ve zevkle yazılmış bu biyografi ansiklopedisinin pek çok tab'ı ve tercümeleri vardır. Wüstenfeld nş.,

Göttingen, 1835-50 (pek çok Kaahire baskısı, ilki: Bulak 1275, sonuncusu: M.Muhyiddîn 'Abdî'l-Hamîd nş., 1948-9, 6 c. ve İhsân 'Abbâs nş., 7 c., Beyrût 1972; Baron M.G.de Slane'ın Fr. (Paris, 1838-42) ve İngilizce tercümeleri de dikkatle yapıldığı için, Ar. metin derecesinde kullanılmaktadır).

Emewîler'den inen Ebû'l-Ferec 'Alî İbnî'l-Hüs.î'l-İsfahânî'nin (ölm.967) *Agaanî* diye andığımız *Kitâbü'l-Agaanî*'si (21 c., Bulak/Kaah.1868, 1928, 1969: 30 c., Beyrût: İbr.ü'l-Ebyârî nş.), şiir antolojisi olmakla berâber, biyografiler husûsunda çok bol malzeme verir (krş. I. Guidi, *Tables Alphabétiques*, Leyden, 1895-1900).

Ebû'l-Fereci'l-İsfahânî(897-967), *Mekaatilu't-Tâlibiyyîn* (629-932 arasında şehîd edilen Peygamber sülâlesi prensleri), Tahrân 1307, Bombay 1311, Necef 1353, Sey.Ah.Sakr nş., Kaahire 1949 ve Beyrût, t.siz.

"Belâzürî" diye andığımız Ah.b.Yahye'l-Belâzurî (ölm.892)'nin *Fütûhü'l-Büldân*'ının da elimizdeki metni, aslının hulâsasıdır. Peygamber'in fetihleriyle başlayıp İslâm devletinin nasıl genişlediğini yıl yıl, eyâlet eyâlet, muhârebe muhârebe anlatır (de Goeje nş., Leiden, 1863-6 ve başka baskılar, Ş. Müneccid nş., 2 c., Kaahire, 1956-8). Aynı müellifin kısaca *Ensâb* dediğimiz *Ensâbü'l-Egrâf* adlı biyografi ansiklopedisi de en az aynı derecede ehemmiyetlidir. Tam bir yazması: İst., Âşir Ef.Basılan metinler, V.cild ile IV.cildin bir kısmından ibârettir (S.D.F. Goitein nş., Kudûs, 1936; M.Schlössinger nş., 1938-40) (yeni nş. Muh. Hamîdullâh, Kaah. 1959).

İbnü Miskeweyh (ölm.Reyy 1030), *Tecâribü'l-Ümem*, 1003 yılına kadar gelen faydalı bir İslâm târihi toplamasıdır: metin ve İng.trc., 7 c., 1920-21, H.F.Amedroz ve D.S.Margoliouth, *GMS* (daha önceki faksimile baskı: L.Caetani, *GMS*, VII); *Arabskiy Anonim XI Veka*, P.A. Gryazneviç nş., Moskova, 1960; Şûlî, *Ahbârü'r-Râdî*, Fr.trc.M.Canard, 2 c., Cezâyir, 1946-50; A.M., *Eş'ârü Ewlâdi'l-Hulefâ we Ahbârühüm*, J.Heyworth-Dunne nş., Londra, 1936.

Peygamber devri ve sahâbe'lerin biyografisi için: İbnü İshâq (ölm.Bağdâd 767), *Kitâbü'l-Megaazî* (siyer ve Peygamber'in nesebi için ana kaynak) (İng.trc.A.Guillaume, Londra, 1955) (Muh. Hamîdullâh nş., Rabât 1976, S.Zekkâr nş., Beyrût 1978) ve bunun genişletilmiş şekli: İbnü Hişâm (ölm.Kaah.834), *Sîre*, Ferdinand Wüstenfeld nş., 2 c., Göttingen, 1859-60 ve Kaahire, 1955 (Alm.trc.G.Weil,Stuttgart, 1864). Bunun çok genişletilmiş ve tasnîf edilmişti: İbnü Sâ'd (785-845), *Tabakaat*, 16 c., Ed.Sachau nş., Leiden, 1904-40, Şâdir nş., Beyrût, 1957.

Wâkıdî (Medîne 747 - Bağdâd 823), *Kitâbü'l-Megâzî*, 'Abbâsî's-Şirbânî nş., Kaahire 1948, J.M.Jones nş., 3 c., Londra 1966, İng. kısmî trc. A.von Kremer, *History of Mohammed's Campaigns*, *Bibliotheca Indica*, Kalkûta 1956; İbnü Kudâmi'l-Makdisî, *el-İstîbâr fî Nesebi's-Şahâbe mini'l-Ensâr*, Kaahire, 1392=1972; J.M.B.Jones, *The Chronology of the Muhammed*, BSOAS, I, 1957, 245-80; J.Wellhausen trc. Berlin 1882.

İbnü'l-Füweî (ölm.1323), *Mecmâ'ül-Âdâb fî Mû'cemi'l-Elkaab*, Muşt. Cewâd nş., Şâm 1962; aş-Şûlî (ölm.946), *Edebü'l-Küttâb*, Kaahire, 1341=1923 (devlet proto-kolü).

Diğer kaynaklar için Brockelmann, Sezgin, *İslâm Ansiklopedisi* gibi müracaat eserlerinde, Jean Sauvaget'de (*Int.à l'Hist. de l'Orient Musulman*, *Eléments de Bibli-*

ographie), 1: Paris, 1943, 2: 1961, İng.trc. *Introduction to the History of the Muslim East*, Berkeley Ün., 1965, Tr.trc. de var) ve ileriki bahislerin bibliyografyasında tafsîlât vardır.

Bu kaynaklardan alınarak yazılmış modern eserlerin belli başlıları şunlardır:

Wüstenfeld, *Genealogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien*, Göttingen, 1852-53 (jenealojiye âit büyük bir cild ile bunun küçük eb'adda basılmış fihrist cildi), yalnız isim verir, hiç bir târih yoktur (2. baskı 1966). E.de Zambauer'in eseri (*Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Hist. de l'Islam*, 2 c., Hanover, 1927; yeni bir fotoğraf baskısı ve Ar.trc.'si vardır: *Mû'cemi'l-Ensâb fi'l-Târîhi'l-İslâmî*, Zekî M.Hasen Bey trc., 2 c., Kaah.1951-2), bu bahsimizin muhtevî bulunduğu şecereleri, Wüstenfeld'den almıştır. Ancak vezirler ve vâîlere âit cedveller, kendi çalışmasıdır. Halîl Edhem'in *Düwel-i İslâmiyye*'sinde (İst.1927) ve ona esâs olan Stanley Lane-Poole'ün *The Muhammedan Dynasties*'inde (Londra, 1894; Paris, 1925; 1985; Rusca ve 'Ar.trc.ler), halifeler bahsi için hiç bir şey yoktur. Sâdece halifelerin basit listesini verirler.

Jenealojik mâhiyette diğer zikre değer eserler: İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, W. Caskel nş., 2 c. Leiden 1966; İbnü Hâzm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, E.Lévi-Provençal nş., Kaah.1948. Muhü'l-Emîni's-Süweydî, *Mâ'rifetü Kabâili'l-'Arab*, Bağdâd, 1863; Cemâlüddîn b. 'Inebe (doğ. 1347), *'Umdetü't-Tâlib fi Ensâbi Âli Ebî-Tâlib*, Necef, 1918; Ah.b.'Aliyyi'd-Dâw.i'l-Hasenî, *'Umdetü't-Tâlib fi Ensâbi Âli Ebî-Tâlib*, Bombay, 1900; İbnü Tulun, *el-Eimme'l-İsnâ-'Aşer*, Şalâhuddîn Müneccid nş., Beyrut, 1958; Kal-kaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Mâ'rifeti'l-Ensâbi'l-'Arab*, Bağdâd, 1332 H.; T.Fahd, *LePanthéon de L'Arabie Centrale*, Paris 1968. Ebû-'Abd.i'l-Muş'abi'z-Zübeyrî (ölm. Mekke 870), *Kitâbü Nesebi Kureys*, Kaah.1953 ve Lévi-Provençal nş., ve Mahmûd M.Şâkir nş., Kaah. 1961.- Halifelerin sikkeleri: Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, I: The Coins of the Eastren Khaleefehs*, Londra, 1875(yeni bir faksimile tab'ı vardır; diğer cildlerde diğer Müslüman devletlerin sikkeleri verilmiştir, hepsi 10 cild olup 1891'de tamamlanmıştır); H.Lavaix, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale: Khalifes Orientaux*, Paris, 1887 (bunun da yeni bir fotoğraf baskısı var); M.Broome, *A Handbook of Islamic Coins*, 1984.- Kronoloji için (geniş ölçüde biyografik ve jenealojik bilgi de var): Kont Leone Caetani, *Annali dell'Islam*, 10 c., Milano, 1905-26 (2:1972): 1-40 Hicret senelerini kronolojik olarak ele alır, dâimâ geçmiş yıllara atıflar yapar, büyük tafsîlât verir ve kritik yapar. Şu eserle tamamlanır: Caetani, *Chronografia Islamica*, 5 c., Paris, 1912(1-132 Hicret yılları). Hüseyin Câhid (Yalçın)'in Arab harfleriyle Tr.trc.'si vardır.

Geoffrey Roger, *World Survey of Islamic Manuscripts*, 3 c., 1992-3.

W.C.Brice vs., *An Historical Atlas of Islam*, folio, Leiden, 1981.

A.Azîz, *Abu-Bakr the Caliph*, 1978; S.K.Malik, *Khalid bin Walîd, The General of Islam*, târihsiz; yeni biyografilerdir. 'Abdü'l-'Azîz Seyyidi'l-Ehl, *Câ'fer (ü's-Sâdık)*, Beyr. 1954; Dwight M.Donaldson, *The Shi'ite Religion*, Londra, 1933; J.Périer, *Vie d'al-Hâdjâdjâdj ibn Yousof*, Paris, 1904. Bilhassa Arab âleminde çok çeşitli değerlerde böyle kitaplar her yıl çıkmaktadır.

A.Mez, 10.asır Abbâsî âlemini âdetâ içinde yaşayarak tasvîr etmiştir: *Die Renaissance des Islams*, Heidelberg, 1922(İng. 1938 ve 1975, İsp.1936, Tr., Fr. vs.trc.leri vardır).

Câhiliyye devrine âit eserler, 3.cildimizde verilmiştir (bk. H.Lammens, *L'Arabie Occidentale Avant l'Hégire*, Beyrut, 1928). Mısır Abbâsîleri'ne âit bibliyografya, bu cildin Memlûkler bahsindedir (bk.Richard Hartmann, *Zur Vorgeschichte des 'Abbasidischen Schein-Chalifates von Cairo*, *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Phil.-Hist.Kl.*, 1947, no. 3, Berlin, 1950). Emevî ve Abbâsîler'in siyâsî târîhi üzerinde (çoğu Batı dillerinde yazılmış) başlıca eserler için bk.Sauvaget, 118-35.

H.Kennedy, *The Early Abbasid Caliphate (750-833) A Political History*, Londra 1981; J.Lassner, *The Shapping of 'Abbasid Rule*, Princeton 1980; 'Abdü's-Selâmi'l-'İsrî, *Hadice*, Kaah. 1960; H.Lammens, *Fâtima*, Roma, 1912 (İslâm düşmanı); 'Umer Ebî'n-Naşr, *Fâtume*, Kaah.1947; Ebü'l-Has. Merendî, *Fâtümetü'l-z-Zehrâ*, Tahrân 1910.- Ernst Herzfeld, *Geschichte der Stadt Samarra*, Hamburg, 1958; E.Marin, *The Reign of al-Mu'tasim (833-842)*, New Haven, 1951 (Tâberî'den trc.); N.Abboot, *Two Queens of Baghdad*, New York, 1946; S.Moscato, *Le Califat d'al-Hâdî*, *Studia Orientalia*, XIII-4, Helsinki, 1946, 1-28; H.Bowen, *The Life and Times of 'Ali Ibn 'Îsâ*, Cambridge, 1928; F.Gabrieli, *Il Califato di Hishâm*, Iskenderiyye, 1935; 'Abdü'r-Rezzâkî'l-Mûsewiyyî'l-Mukrem, *eş-Şehîd Müslim b.'Aqîl*, Necef, 1369=1950; W.Madelung, *Der Imam al-Qâsim b.Ibrâhîm und die Glaubenslehre der Zaiditen*, Berlin 1965; Angelika Hartmann, *An-Nasir li-Din Allah (1180-1225)*, 1975, 410 s.; H.Lammens, *Etudes sur le Siècle des Omayyades*, Beyrut, 1930.- Aḥ.Teymûr Paşa, *Nare Târîḫiyye fî Hudûsi'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, Kaah. 1344=1926.

İbnü Sâ'd Ebî-'Abd.Muh.'in tâm adı *Kitâbü't-Tabakaatî'l-Kebîr* olan eserinde 600 kadarı kadın 4.250 sahâbenin biyografisi vardır; ayrıca: el-Makrîzî, *et-Tenâzü' we't-Tehâşum fî-mâ beyne Benî-Ümeyye we Benî-Hâşim*, Vos nş., Leiden 1888; Lâ, *Kitâbü Ahbâri'd-Dewle'l-'Abbâsiyye we fîhi Ahbâri'l-'Abbâs we Wüldihi*, A.A.Duri nş., Beyrût 1971; Hilâlî's-Sâbî (Bağd.969-Bağd.1056), *Kitâbü'l-Wüzerâ*, Amedroz nş., 1904 ve Kaah. 1958; A.M., *Rûsümü Dâri'l-Hılâfe*, M.'Awwâd nş., Bağd.1964; İbnü 'Abd Rabbîhi, *el-'Ikdi'l-Ferîd*, çeşitli baskılar: Kaahire 1293, 1303, 1305, 1317, 1321, 1346, A.Emîn vs.nş., 7 c., 1940-53.- Ebü'l-Ferec Muh.İbnî'n-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist* (988), Gustav Flügel nş., 2 c., Leipzig, 1871-2, Kaah.1348, Beyrût 1964, Fârs.trc.R.Tajadod, Tahrân 1965; diğer eserler: F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1952, 2:1968, Ar.trc.S.'Alî.

İbnü'l-Füvefî (ölm.1323), *Mecmâ'ü'l-Âdâb fî Mû'cemi'l-Elqâb*, Muṣṣ.Cewâd nş., Şâm 1962; J.H.Kramers, *Les Noms Musulmans composés avec Din*, *Acta Orientalia*, V, 1927, 53-67; A.Dietrich, *Die mit ad-Din Personennamen*, ZDGM, CX, 1961, 43-54; İbnü Resûl, *Turfetü'l-Aşhâb fî Mâ'rifeti'l-Ensâb*, Şâm 1949; Kahhâle, *Mû'cemü Kabâilî'l-'Arab*, 3 c., Şâm 1949; İbnü Düreyd, *İstiḳâq*, Kaah.1958; E.Tyan, *Institutions du Droit Public Musulman, I: Le Califat, II: Califat et Sultanat*, 2 c., Paris, 1954-6;

A.Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed*, 3 c., 1861-5, 2: 1986; D.S.Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, 1905, 2: 1985; W.Muir, *The Caliphate, Its Rise, Decline, and Fall from the Original Sources*, 1891, 2: 1984.

Muh.Hüs.Heykel Pş., İng.trc. *The Life of Muhammad*, 3: 1983, Ar.çeşitli baskıları ve 'Ö.R.Doğrul'un Tr.trc.de var; Georgette Cornu, *Atlas du Monde Arabo-Islamique à l'Epoque Classique (9e-10e Siècles)*, Paris 1983, 2 c.; Gurgis Awad ve 'Abdü'l-Hamîdî'l-'Alawşî, *A Bibliography of Baghdad*, Bağdâd 1962, 740 s.; Helmut Töllenr, *Die Türkischen Garden am Kalifenhof von Samarra*, Walldorf/Hessen, 1971; J.Lassner, Ar.trc. S.A.al-'Alî, *Huâtü Bağdâd fî'l-'Uhûdî'l-'Abbâsiyyî'l-Ûlâ*, Bağdâd 1984; A.Clout, *Harun al-Raschid*, Münih 1988.

L.Caetani ve G.Gabrieli, *Onostamasticon Arabicum*, Roma 1915 faydalıdır. Clifford Edmund Bosworth, *The Islamic Dynasties*, Edinburgh Un., 1967, 1980, Rusca trc. P.A.Gryaznevich, *Musulmanskie Dynastii*, Moskova 1971, yalnız hükümdar listeleri verir ve Zambauer gibi gün ve ay târihleri de vermez.

M.Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, Paris 1956, 1969; M.Lings, *Muhammad, His Life based on the Earliest Sources*, 1983; Muh.Hamîdillâh, *Le Prophète de l'Islam*, 2 c., Paris 1959, 2: Paris ve Beyrût, 1975-79; Muh.Hamîdillâh, *The Battlefields of the Prophet*, Woking 1953; M.Haddûrî, *aş-Şilâtü'd-Dîblûmatîyyiye Beyni'r-Reşid ve Şârlemân*, Bağdâd, 1939, Buckler, *Hârûn al-Rashid and Charles the Great*, 1931; E.H.Palmer, *Haroun al-Rashid*, Londra, 1881; J.B.Philby, *Haroun al-Rashid*, Edinburg, 1933; A.Jourmard, *Haroun al-Rashid*, 2 c., 1956; Lucien Bouvat, *Les Barmécides*, Paris, 1912; F.Buhl, *'Alî som Praetendent og Kalif*, Kopenhag, 1921; E.L. Petersen, *'Alî and Mu'awiya*, Kopenhag, 1964; Tâhâ Hüs.Pş., *el-Fitne'l-kübrâ, 'Alî ve Benûhû*, 2 c., Kaah. 1953; L.Veccia Vaglieri, *II Conflitto 'Alî Mu'awiya*, *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, IV, 1952, 1-94, V, 1953, 1-98; G.van Vloten, *De Opkomst der Abbasiden*, Leiden, 1890; Claude Cahen, *Révolution 'Abbaside*, *Revue Historique*, 1963, 295-338; Hasenü'l-Emin, *Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Islâmiyyi's-Şî'iyye*, 8 c., Beyrût, 2: 1973; Naşr b.Müzâhim, *Wak'atü Şıffîn*, Kaah. 1365; 'Aqqâd, *el-Hüs.b.'Alî*, Kaah.1952; İbnü Şehrâşûb, *Âlû Ebî-Tâlib*, 3 c., Necef, 1956; Fehmî 'Uweys, *el-İmâm Hüs.b.'Alî b.Ebî-Tâlib*, Kaah. 1948; Muh.Mehdî b.'Abdî'l-Hâdiyyî'l-Mâzenderâniyyî'l-Hâirî, *Ahûâlül-Has.ve'l-Hüs.*, 2 c., Necef, 1960; Wellhausen, *Das Arabische Reich (Emevî Devleti)*, İng.trc. Kalküta 1927(Tr.trc.de var); Weil, *Geschichte der Chalifen*, 5 c., Mannheim, 1846-82; A.Miquel, *La Géographie Humaine du Monde Musulman jusqu'au Milieu du 11e Siècle*, Paris 1967; 'Abdü'l-'Azîzî'd-Dûrî, *el-'Aşrî'l-'Abbâsiyyî'l-Ewwel*, Bağdâd 1945; Gulâm Hüs.Yûsufî, *Ebû-Müslim*, Tahr.1966; B.Lewis, *Islam from the Prophet to the Capture of Constantinople, I: Politics and War, II: Religion and Society*, 1974, 2: 1979; F.Gabrieli, *Maometto e le Grandi Conquiste Arabe*, Verona 1967; 'A.'A.Dûrî, *Târihu'l-'Irâkî'l-Iktisâdî fî'l-Karnî'r-Râbî*, Bağdâd 1945; J.Lassner, *The Topography of Baghdad in the Early Middle Ages*, Detroit 1970; Dominique Sourdel, *Le Vizirat Abbasside*, 2 c., Şâm, 1959-60; F.'Umer, *The Abbasid Caliphate*, Bağdâd 1969;

M.A.Şâ'bân, *The 'Abbasid Revolution*, Cambridge 1970; A.M., *Islamic History (750-1055)*, Cambridge 1958, A.M., *Islamic History (600-750)*, Cambridge 1971; K.S.Salibi, *Syria under Islam (634-1097)*, New York 1977; I.Yu. Kırçkovskiy, *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*, Leningrad 1957, Ar.trc.Ş.D.'Ugm. Hâşim, Kaah.1963; C.E.Bosworth, *Medieval Arabic Culture and Administration*, 1982; M.G.Rasul, *The Origin and Development of Muslim Historiography*, 1968, 2: 1976; G.Rotter, *The Umayyaden (680-692)*, AKM, 1982; 'Abdü'l-Emîr 'Abd Dixon, *The Umayyad Caliphate (684-705)*, Londra 1971; C.E. Bosworth, *Sistan under the Arabs (651-864)*, Roma 1968; Ghazarian, *Armenien unter der Arabischen Herrschaft*, *Zeitschrift für Armenischen Philologie*, II, Marburg 1903, 149-225.

Şihâbü'd-D.Ebî-'Abd.Yâqûti'r-Rûmî (1179-20.8.1229, Haleb), *Mû'cemü'l-Buldân*'ında Hılâfet ülkelerinin coğrafi tasvîrini verir (Ferdinand Wüstenfeld nş., *Jacut's Geographisches Wörterbuch*, 6 c., Leipzig, 1866-73 ve 1924(2. baskı), Kaahire, 1907, 10 c.); A.M., *Kitâbü İrşâdi'l-Erîb ilâ Mâ'rifeti'l-Edîb* veyâ *Mû'cemü'l-Üdebâ*, D.S.Margoliouth nş., *GMS*, 6 c., Leyden, 1907-31, Ferîd Rifâi n., Kaahire 1936, 20 c. (Hılâfet âlim ve san'atkarlarının biyografileri).

E.Ashtor, *Histoire des Prix et des Salaires dans l'Orient Médiéval*, Paris, 1969; A.Spitaler, *Kunya, Nemengebung, Festschrift Werner Caskel*, Leiden 1968, 336-50.

es-Süyûtî, *Risâle fî'l-Esmâ we'l-Elkaab*, Şalâhüddîni'l-Müneccid nş., *MFOB*, LVIII, 1974; Hasen Bâşâ (Paşa), *el-Elkaabi'l-İslâmiyye fî't-Târih we'l-Wesâuk we'l-Âşâr*, Kaahire 1958; el-Meliki'l-Eşref 'Umer, *Turfetü'l-Aşhâb fî Mârifeti'l-Ensâb*, K.V. Zetterstéen nş., Şâm 1949; İbnü's-Sâî, *Nisâü'l-Hulefâ*, M. Cewâd nş., Kaahire, t.siz.

Yâqût, *Mûcemü'l-Buldân*, yeni baskı: 5 c., Beyrût, 1980'ler; Muhammedü'l-Hadarî, *ed-Dewle'l-Emewiyye we'l-'Abbâsiyye*, 2 c., Beyrût 1986; Habîbü'r-Rahmân, *A Chronology of Islamic History(570-1000)*, Boston 1989

İkinci Kitap
İ S P A N Y A

I

ENDÜLÜS EMEVÎLERİ

Endülüs Vâlîleri

Arablar, İberya yarımadasına (İspanya ve Portekiz) "el-Endelüs" demektedirler (Andalusia bugün Güney İspanya mânâsındadır). İfrîkıye(Afrika yâni Libya, Tûnus, Cezâyir, Fâs) vâlisi Mûsâ b.Nuşayr, Berberî asıllı kumandanı Târik b.Ziyâd b.'Abdillaah'ı, Afrika'yı Avrupa'dan ayıran ve o andan itibaren artık "Cebel Tânk" denen boğazdan geçirterek, İspanya'ya çıkardı. 28 nisan 711 Rio Barbate(Ar.Wâdî Bekke) meydan muhârebesinde İspanya'nın Vizigot (Vandal) kralı Roderic'in ordusunu imhâ etti. Mûsâ, yarımada 712 mayısı sonunda ayak bastı. 712 içinde bütün İspanya ve Portekiz fethedildi. Güney Fransa'nın fethi başladı.

Mûsâ b.Nuşayr'ın mewlâ'sı olan ve Arab ırkından olmıyan Târik'in şeceresi şöyle verilmektedir: T.b.Z.b.'Abd.b.Ulğû b.Urfacûn b.Neberğâsen b.Ulhâs b.Itûmet b. Nefzâû. Maamâfih hangi Berberî zümresine mensûb olduğunda kaynaklarda ittifak yoktur. İspanya'ya geçen ve meydan muhârebesinde Got ordusunu yok eden Târik olduğu halde, İspanya'nın gerçek fâtihi Mûsâ'dır. 13 ay kadar Târik, Mûsâ b.Nuşayr'e vekâleten İspanya'da kaldı. İspanya'da Got krallığının taht şehri Toledo idi. Arablar da "Tuleytıla" dedikleri bu şehri merkez yaptılar. Mûsâ burada oturduysa da yerine geçen oğlu 'Abdül-'Azîz merkezi İşbiliye'ye (Sevilla) aldı. Abdülazîz, 4 yıllık bir Endülüs vâliliğinden sonra 717'de Robina'da öldürüldü. Ondan sonra Endülüs vâlîlerinin merkezi

Kurtûba(İsp.Cordoba) oldu ve hep böyle devâm etti. İberyâ yarımadası ve Balear adaları fethedildiği için savaşlar, Fransa'da cereyân ediyordu. Vizigot(Vandal) krallığı târihe karışmıştı. Şimdi Hristiyan dünyasını Frank krallığı savunuyordu. 11 mayıs 721'de Arablar, Toulouse'u muhâsara ettiler. 727'de Lyon'a kadar ilerliyen Arablar, Endülüs vâlisi 'Anbese'nin buradada şehîd düşmesiyle geri çekildiler. Fakat az sonra 'Abdü'r-Rahmânî'l- Gaafiqî'nin ikinci vâliliğinde Bordeaux ve Tours'a kadar ilerlediler. Ancak Poitiers'de 'Abdurrahmân'ın Charles Martel'e mağlûb olması üzerine Fransa'nın fethinden vaz geçildi ve Batı Avrupa'da Müslüman hamlesi kesildi. Bu muhârebeye 'Abdurrahmân şehîd olduğu gibi, 'Abdü'l-Melik b.Keğan da Calatrava'da halefince öldürüldü. Emevîler'in Endülüs vâlileri şunlardır:

Târik b.Ziyâd(Mûsâ b.Nuşayr'e niyâbeten) 28.4.711, Mûsâ b.Nuşayr 5.712, 'Abdü'l-'Azîz b.Mûsâ(evvelkinin oğlu) 5.4.713(oğlu 'Abdurrahmân), Eyyûb b.Habîbî'l-Lahmî 717, el-Hürr b.'Abdi'r-Rahmânî's-Şakafî (Mûsâ b. Nuşayr'ın yeğeni) 717, es-Semh b.Mâlikî'l-Hawlânî 4.719, 'Abdü'r-Rahmân b.'Abd.i'l-Gaafiqî 720a, 'Anbese b.Süheymî'l-Kelbî 723b(Nîmes ve Carcassonne'u aldı), 'Udre b.'Abd.i'l-Fihri 725, Yah.b.Seleme'l-Kelbî 2.726, Hüzeyfe İbni'l-Ehwaşî'l-Eşcâî 5.728, 'Ugm.b.Ebî-Nis'a'l-Huş'amî 11.728, el-Heysem b.'Ubeydi'l-Kinânî 729, Muh.b.'Abdi'l-Melikî'l-Eşcâî 730(2 ay), 'Abdü'r-Rahmânî'l-Gaafiqî(2) 730, 'Abdü'l Fihri 11.732, 'Ukbe İbni'l-Haccâcî's-Selûliyyî'l-Kaysî 734, 'Abdü'l-Melik b.Keğan b.Nüfeyl b.'Abd.i'l-Melik b.Keğan(2) 740, Bele b.Bişri'l-Kuşeyrî 741, Şa'lebe b. Selâme'l-Â'milî 742, Ebü'l-Hattârî'l-Hüsâm b.Zırârî'l-Kelbî 7.743, Şewâbe b.Selâme'l-Â'milî 4.745, Yûs.b.'Abdi'r-Rahmân b.Habîb b.Ebî-'Ubeyde b.'Ukbe b.Nâfi'l-Fihri 748a-, 'Abdü'r-Rahmân Emewî 15.5.756

Endelüs vâlileri için tafsîlât: Lafuente y Alcantara, *Chronologia de los Gobernadores de España*, *Ahbâr Mecmû'a*, s.220-42; S.Vila, *Los Walies de al-Andalus*, *al-Andalus*, IV, 1936, 215-20.

Mûsâ b.Nuşayr'ın oğlu 'Abdülazîz, Kral Roderic'ten dul kalan son İspanya Got kraliçesi Egilone(Ayila) ile evlenmiştir.

İspanya-Portekiz-Güney Fransa'yı içine alan Endülüs eyâleti, yukarıda görüldüğü üzere, 45 yıl, 17 gün devâm etti. Bu müddetin son 6 yılı Abbâsîler devrindedir. Abbâsîler iktidâra geldikleri zaman, 2 yıldır Endülüs vâlisi bulunan Kuzey Afrika Fâtihî 'Ukbe b.Nâfi'in torununun torunu Yûsuf'u yerine bırakmışlardır. Ancak Şâm'dan kaçıp kurtulabilen nâdir Emevî prenslerinden biri, 'Abdurrahmân b.Mu'âwiye Emewî, Endülüs Emewî devletini kurmakta gecikmedi(756) ki, Büyük İslâm imparatorluğundan ayrılan ilk devlet ve ondan sonra koronoloji bakımından 2. Müslüman devletidir.

Endülüs Emevî Devleti

Devletin dili Arabca, mezhebi 800 yıllarına kadar Sünnî-Ewzâî(bugün bu mezheb yoktur), bu târihten sonra Sünnî-Mâlikî'dir. Bir imparatorluk olan devlet, bugünkü İspanya ve Portekiz'den başka ülkeleri de zaman zaman sınırları içine almıştır. 974'te Fâs'a, Tlemsen'e(en batı Cezâyir) hâkim olmuştur. Kuzey Afrika'nın birçok bölgesinde

Fâtımîler'le mücadeleye girişmiştir. 931'de Sebte'yi, 949'da Melilla'yı (Rîf limanları), 974'te -939'dan kaybettiği- Fâs şehrini Fâtımîler'den istirdâd etmiştir. 956'da Tûnus ve Sûs deniz seferi yapılmış, 972'de Tanca geri alınmıştır. Yalnız Orta Çağ'ın değil, bütün târihin en parlak medeniyetlerinden biri Endülüs'te meydana gelmiştir. Endülüs donanması, zaman zaman Akdeniz'in en büyük gücü hâlini almıştır. Ancak kuzeyde sınırlar gittikçe güneye çekilmiştir. Önce Fransa'daki topraklar bırakılmıştır. Hristiyanlar Bask ve Katalonya'da gittikçe ilerliyerek sonunda Kastilya topraklarına da intikal etmişlerdir. 801'de Barselona(Ar.Berselûne) kaybedilmiş, 985 ve 987'de iki def'a daha fethedilmekle beraber, sonunda Hristiyanlar'da(Aragon krallığı) kalmıştır. İmparatorluğun taht şehri Kurtûba'dır (İsp.Cordoba) (bu şehir Emewîler'den çok sonra -525 yıllık Müslüman hâkimiyetini müteâkib- 1236'da Hristiyanlar'a, Kastilya krallığına) geçmiştir.

Emevî hânedânı bu topraklarda 264 yıl saltanat sürmüştür. 756-1031 arasında 275 yıl devâm eden Emevî saltanatından 9 yılı ($1016-1018 = 2 + 1018 - 1023 = 5 + 1025 - 1027 = 2 = 9$) düşmek lâzımdır. Abbâsî halifelerine saygılarından "emîr" unvânıyla tahta oturan Endülüs Emevîleri, 93 yıl (929'dan beri) halife sanını takınmışlardır. Bunu bir imparatorluk unvânı olarak almışlardır. Zaman zaman kuzeydeki Hristiyan devletlerin metbuu olmuşlardır. 824'te bir Endülüs donanması ânî baskınla Mısır'da İskenderiyye'yi bile işgal etmiştir. İlk Endülüs Emewî emîrinin şeceresi şöyledir.

'Abdû'r-Rahmân b.Mu'âwiye b.Hişâm b.'Abdî'l-Melik b.Merwân b. el-Hakem b.Ebi'l-Â'sş b.Ümeyye b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf(burada şecere, Peygamber'inkiyle birleşir). Bu şekilde Emîr 'Abdû'r-Rahmân'ın, 10. Emewî halifesi Hişâm'ın (724-743) torunu olduğu anlaşılır. Bir Berberî anneden (Nefze) doğması, yoğun Berberî mihîti olan Kuzey Afrika-İspanya'da tutunmasına yardımcı olmuştur. 750'deki 'Abbâsî katliâmından kurtularak 6 yıl sonra Endülüs'te tahta çıkmış, ancak 'Abbâsîler'le münâsebetleri uysal olmuştur. Cezâyir'de Teheş'in az batısında Mersâ Mağile'de gemiye binip, İspanya'da el-Münekkeb'e (İsp. Almuñecar) çıkdı.

16 Emevî hükümdârı Endülüs'te 264 yıl devâm etmekle, Şâm'daki saltanatlarından (89 yıl) çok daha uzun müddet devâm etmiştir. 264: 16 = 16,5 yâni 16 yıl, 6 ay olmakla, bir hükümdârın ortalama saltanat müddeti budur. Devletin haşmetini zirveye çıkararı ve Batı Arab âleminin (el-Magrib) hakkıyla Hârûnû'r-Reşîd'i olan III. 'Abdû'r-Rahmân, tam 49 yıl saltanatla rekor kırmış, Kaanûnî'nin saltanat müddetini bile geçmiştir. Hiç bir Emevî ve Abbâsî bu kadar uzun tahtta kalmamıştır. Endülüs Emevîleri'nin 16 hükümdârı 11 batı (nesil, kuşak) teşkil ederler. 275: 11 = 25 yıldır. Her kuşağın ortalama bu müddet tahtta kaldığı anlaşılır. İlk hükümdârın doğumu 731, son hükümdârın ölümü ise 1036'dır. Buna göre aradaki 305 yıl 11 kuşağa bölünürse: $305:11 = 27,72$ elde edilir ki bu kuşağın yaş ortalamasının 27 yıl, 9 aya yakın olduğu ortaya çıkar. I. 'Abdû'r-Rahmân, Şâm'dan kaçtığı zaman 19 ve Kurtûba'da tahta çıktığı zaman 25 yaşında idi. Emevî prensi olması ve İspanya'da tek Arab imparatorluk prensi bulunması, ona bu ikbâli sağlamıştır. Endülüs Emewî hükümdarları ve saltanat müddetleri şöyledir.

Endülüs Emewîleri

- 1- 'Abdû'r-Rahmân I b.Mu'âwiye: 15.V.756 - 15.XI.788 = 32, 6, 1
- 2- Hişâm I b.'Abdi'r-Rahmân I: 15.XI.788 - 17.IV.796 = 7, 5, 2
- 3- el-Hakem I b.Hişâm I: 17.IV.796 - 23.IV.822 = 26, 0, 6
- 4- 'Abdû'r-Rahmân II b.el-Hakem I: 23.IV.822-21.IX.852 = 30, 4, 28
- 5- Muhammed I b.'Abdi'r-Rahmân II: 21.IX.852-4.VIII.886 = 33, 10, 13
- 6- el-Münzir b.Muhammed I: 4.VIII.886-29.VI.888 = 1, 10, 26
- 7- 'Abd'Ullaah b.Muhammed I: 29.VI.888-16.X.912 = 24, 3, 17
- 8- 'Abdû'r-Rahmân III b.Muḥ.b.'Abd.: 16.X.912-15.X.961 = 49, 0, 0
- 9- el-Hakem II b.'Abdi'r-Rahmân III: 15.X.961-1.X.976 = 14, 11, 16
- 10- Hişâm II b.el-Hakem II: 1.X.976-15.II.1009 = 32, 4, 15 + X.1010 - 10.5.1013 = 2, 7 = 34, 11, 15
- 11- Muhammed el-Mehdî II b.Hişâm b.'Abdi'l-Cebbâr b.'Abdi'r-Rahmân III: 15.II.1009-7.XI.1009 = 0,8,20 + VI.1010 - 23.7.101 = 0, 1 = 0, 9, 20
- 12- Süleymân b.el-Hakem b.Sül.b.'Abdi'r-Rahmân III: 7.XI.1009 - VI.1010 = 0, 7 + 10. V.1013 - VI.1016 = 3, 1 = 3, 8
- 13- 'Abdû'r-Rahmân IV b.Muḥ.b.'Abd.b.'Abdi'r-Rahmân III: 29.4.1018 - 1018 = bir kaç ay.
- 14- 'Abdû'r-Rahmân V b.Hişâm b.'Abdi'l-Cebbâr b.'Abdi'r-Rahmân III: 2.XII.1023 - 17. I.1024 = 0, 2, 16.
- 15- Muhammed III b.'Abdi'r-Rahmân b.'Ubeyd'İl.b.'Abdi'r-Rahmân III: IIa. 1024 - V.1025 = 1,3
- 16- Hişâm III b.'Abdi'r-Rahmân IV: IV.1027 - 11.1031 = 4, 6.

Endülüs Emewîleri'nin Şeceresi

- 1- Ebu'l-Mü'tarrîf 'Abdi'r-Rahmân I ed-Dahîl(veyâ: Dâhil) (Ulya/Tedmur, 731 - Kurtûba, 15.XI.788 = 57) (1. Endülüs emîri: 15.V.756 - 15.XI.788 = 32, 6, 1): 2 kızkardeşi ve 2 erkek kardeşi vardır: el-Kaasim(oğlu Muḥ.) ve el-Welid(katli 750)(oğlu 784'de öldürülen el-Muḡîre). I. 'Abdû'r-Rahmân Şâm'dan Endülüs'e, çocuk yaşlarındaki kardeşi el-Kaasim ve yeğeni el-Muḡîre ile berâber kaçımtır*. Oğulları: Hişâm I,

*Emevî halifesi I. Welid'in torununun oğlu olan Habîb b.'Abdi'l-Melik(ölm.778'den sn.) kuzeni I. 'Abdûrrahmân'dan önce İspanya'ya geçti, Toledo vâlisi oldu. Endülüs'te Habîbî veyâ Benû-Dahhûn âilesinin atasıdır. Bu âilenin bazı ünlüleri: II. 'Abdûrrahmân devri şâirlerinden Habîb Dahhûn ve oğlu şâir Bîşr Dahhûn, aynı devirden Kurtûba kadısı İbr.ü'l-Kureşî, XI. asır başlarında fakıyh ve İbnü Hâzm'ın (994-1064) üstâdı 'Abd.b.Yahya b.Dahhûn, XII. asırda Sa'îd b.Hişâm b.Dahhûn.

5.805'de oğlu Muh. ile idâm edilen el-Kaasim, Süleymân (katli: Merida 797) ve 'Abd.i'l-Belânîsî(Belânîsî=Valencia'lı) (797'de 2 oğlu ile Aachen'a gidip Charlemagne'a misâfir oldu. 797'den sn. Zaragoza'da öldü, oğulları: 'Ubeyd'Ull. ve 'Abdülmelik.).

2- Ebü'l-Welîd Hişâm I, er-Râzî, el-Âdil(759-796 = 37) (2.Endülüs emîri: 15.XI.788 – 17.IV.796 = 7, 5, 2) (Velîahd: 759 – 15.XI.788 = 29): Oğulları: el-Hakem I, Mu'âwiye (oğlu Hişâm oğlu Muh. oğlu Mu'awiye oğlu Ah. İbni'l-Kitt, katli 10.9.901) ve 'Amîdü'l-Melik, el-Welîd.

3- Ebü'l-Âsî el-Hakem I, el-Müntesir, er-Rebazî (781-23.IV.822 = 41) (3. Endülüs emîri: 17.IV.796 – 23.IV.822 = 26, 0, 6) (Velîahd: 15.XI.788 – 17.IV.796 = 7, 5, 2): Oğulları: el-Âsî ve 'Abdü'r-Rahmân II.

4- Ebü'l-Mutarrîf 'Abdîr-Rahmân II(Tuleytule, 792-21.IX.852 = 60) (4. Endülüs emîri: 23.IV.822 – 21.IX.852 = 30, 4, 28): 151 oğlu ve 50 kızı oldu. Oğulları: Muhammed I, Hişâm, 'Abd.(annesi: Tarûb).

5- Ebû-'Abd.Muhammed I(katli: 4.VIII.886) (5. Endülüs emîri: 21.IX.852 – 4.VIII.886 = 33, 10, 13): 33 oğlundan: el-Münzir, 'Abdullaah, el-Kaasim (886'da öldürüldü), Hişâm(886'da öldürüldü).

6- Ebû-Hakem el-Münzir(6. Endülüs emîri: 4.VIII.886 – 29.VI.888 = 1, 10, 26): Bobastro'da öldürüldü. Oğlu: Hakem.

7- Ebû-Muh.'Abd'Ullaah(844 – 912 = 66) (7. Endülüs emîri: 29.VI.888 – 16.X.912 = 24, 3, 17) (Velîahd: 4.VIII.886 – 29.VI.888 = 1, 10, 26): = İnîga (Pampeluna Bask prensi Garcia(Ar.Garsiye Wunku) İnîguez'in torunu). Oğulları: Mutarrîf(886'da öldürüldü), 'Abdü'r-Rahmânî'l-Muz. ve Muhammed(katli: 889) (Velîahd) = şâhibü'l-'arz (932) Sa'îd b.Kaas.'im kızkardeşi(III. 'Abdü'r-Rahmân'ın annesi). Velîahd Muh.b.'Abd.'ın oğlu: III. 'Abdü'r-Rahmân.

8- Ebü'l-Mutarrîf 'Abdîr-Rahmânî'n-Nâsır-li-Dîni'llaah(889 – 961 = 72) (8. Endülüs emîri ve 929'dan itibaren Halife en-Nâsır: 16.X.912 – 15.X.961 = 49, 0, 0) (Velîahd: 889 – 16.X.912 = 23): = Zehrâ. Tûnus seferi: 955-6, Leon kralı'nın tâbî olması: 957, Fâs İdrîsîleri'nin kendisini metbû ve halife tanımaları: 929.– Oğulları: II. el-Hakem, el-Mutarrîf(genç ölen büyük oğlu), Muğîre(949 – X.976 = 27, katl), 'Abdü'l-Cebbâr, Süleymân (oğlu Hişâmî'r-Reşîd, müdd. 1009 ve katl), 'Abdullaah(949'da öldürüldü), 'Ubeyd'Ullaah, daha 4 prens.– 'Abdü'l-Cebbâr'ın oğlu Hişâm'ın oğulları: II. Muhammed ve V. 'Abdü'r-Rahmân.– Süleymân'ın oğlu el-Hakem'in oğlu: Süleymân(12. emîr).– 'Ubeyd'Ullaah'ın oğlu 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu: III. Muhammed.– 'Abdü'l-Melik ('Abdullaah)'ın oğlu Muhammed'in oğulları: III. Hişâm ve IV. 'Abdü'r-Rahmân.

9- Ebü'l-Mutarrîf el-Hakem II el-Müstansır-b'llaah(911 – 976 = 65) (9. emîr ve 2. halife: 15.X.961 – 1.X.976 = 14, 11, 16) (Velîahd: 16.X.912 – 15.X.961 = 49, 0, 0): = Şubh (veyâ Sabîha; II. Hişâm'ın annesi ve onun ilk yıllarında nâibesî; Bask: Aurora).– Oğulları: küçük ölen 'Abdürrahmân, el-Mutarrîf ve II. Hişâm.

10- Ebü'l-Welîd Hişâm II el-Müeyyed b'lîlaah, el-Muzaffer-b'lîlaah(1007) (966 – 1013 = 47) (10. emîr ve 3. halife: 1.X.976 – II.1009 = 32, 4 + X.1010 – 10.V.1013 = 2, 7 = 34, 11) (Veliâhd: 966 – 1.X.976 = 10): katledildi. İlk nâibi: dayısı el-Muğîre (katl), diktatör-vezîri: Hâcib el-Mansûri'l-Â'mirî. Oğlu: el-Welid (Ebû-Rekwe Welid: 1005'te Endelûs'ten çıkarıldı. Mısır'a geldi ve Fâtımîler'den Mısır'ı almak için 2 yıl süren çok büyük bir ısyân çıkardı. 3. 1007'de Kaahire'de idâm edildi).

11- Muhammed II el-Mehdî-b'lîlaah(11. emîr ve 4. halife: 15.II.1009 – 7.XI.1009 = 0,8,20 + VI.1010 – 23.7.1010 = 0, 1 = 0, 10): katledildi. Veliâhdî: Hâcib 'Abdûr-Rahmânî'n-Nâsır b.Muḥ.i'l-Mansûri'l-Â'mirî, ölm. 4. III.1009.

12- Süleymânî'l-Müsta'in-b'lîlaah(12. emîr ve 5. halife: XI. 1009 – VI.1010 = 0, 7 + 10 V.1013 – VI.1016 = 3, 1 = 3, 8): katledildi.

13- 'Abdûr-Rahmân IV el-Mürtazâ(13. emîr ve 6. halife: II.1018 – 1018 = bir kaç ay): öldürüldü.

14- 'Abdûr-Rahmân V el-Müstazhir-b'lîlaah (1008?-1024 = 16?) (14. emîr ve 7. halife: 2. XII.1023 – 17.1.1024 = 0, 2, 16) Büyük filozof İbnü Hâzm(994 – 1064) bu halîfenin vezîri idi. Oğlu Ümeyye: 1029-1031'de müddeî olduğu için 17. emîr de sayılmaktadır.

15- Muhammed III el-Müstekfi-b'lîlaah(15. emîr ve 8. halife: IIâ. 1024 – V. 1025 = 1, 3): kızı şâire Wellâde(ölm. 1091).

16- Hişâm III el-Mû'tedd-b'lîlaah (Lâride, 974 – 12.1036 = 62) (16. emîr ve 9. halife: IV. 1027 – 11.1031 = 4, 6): III. Hişâm'ın 16. kuşaktan torunu Muhammed'in bir oğlu 1569'da İspanyollar'a karşı yardım istemek için İstanbul'a geldi, diğer oğlu 'Abd'Ullaah ise, 1568-1570'te Endülûs'te Alpujarras'ta kurduğu İslâm devletinin emîri oldu.

1031'de Emewîler kesin şekilde düşmeden önce Hammûdîler(b.bk.)'den bâzı hükümdarlar kendilerini Emewîler gibi halife ilân edip saltanat sürdürdüler: 'Aliyyü'n-Nâsır-li-dîn'lîlaah b.Hammûd(VI.1016 – II.1018 = 1, 8); el-Kaasimî'l-Me'mûn b.Hammûd (1018-1021 = 3 + 1022 – XII.1023 = 1 = 4); Yahye'l-Mû'telî-b'lîlaah b.'Alî b.Hammûd (1021 – 1022 = 1 + V. 1025 – IV.1027 = 1, 11 = 2, 11).

II

İSPANYA'da MÜSLÜMAN DEVLETLERİ

(BİRİNCİ DÖNEM: 1031-1086)

Emewiler'den Sonra İspanya

Emewî imparatorluğunu paylaşan İspanya-Portekiz'deki Müslüman devletlerine "Mülûkü't-Tawâif=Osm.Tawâif-i Mülûk" denmektedir (İsp. Reyes de Taifas). Bu krallık ve prenslikler, bâzen yekdiğerini metbû tanımakla berâber, İberya'daki Müslüman hâkimiyetini aralarında bölüşmüşler, müstakil devletler sıfatıyla Hıristiyanlar'dan fazla birbirleriyle savaşmışlardır. Bu sûretle tek devlet hâlinde Endülüs -Murâbitlar'a kadar- ortadan kalkmıştır.

1- Hammûdiler

Hammûdiler(Benî-Hammûd), 'Alî Ewlâd'ından oldukları iddiasıyla ortaya çıktılar. Bu iddialarının gerçek olması ihtimâli kuvvetlidir. Ancak Arab'laşmış bir Berberî âilesi olmaları, şecerelerinin -pek çok emsâli gibi- fictif(düzme) olması ihtimâli de mevcuttur. Şecereleri şöyledir: Ah.Hammûd b.Meymûn b.Ah.b.'Alî b.'Ubeyd'İl.b.'Um.b.İdrîs b.'Abd. b.el-Has.b.el-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Bu sûretle ilk hükümdarları en-Nâsır'ın Hazret-i 'Alî ile Fâtıma'nın 10. kuşaktan torunu olduğu veya böyle iddia edildiği anlaşılır. Bu şecerede Hammûd'un 5. dedesi olarak görünen 'Umer b.İdrîs, târîhî bir şahsiyet olduğu gibi, Hazret-i Hasen'in torununun torunu olduğu da kesindir. Bu husus, Hammûdî şeceresinden daha fazla şüphelenmemizi engellemektedir.

Hammûdîliler, imparatorluk, krallık ve prenslik(sırasıyle: hılâfet, meliklik ve emâret) tâclarıyla 3 çeşit tîr ile hükümrân olmuşlardır. İçlerinden üçü, en-Nâsır, el-Me'mûn ve el-Mûte'li lekab'larıyla hılâfet iddia etmişler ve bu sıfatlarıyla Endülüs Emevîleri'nin yerine ve onların makamını işgal ederek saltanat sürmüşlerdir. Bu tîri sâdece 8 yıl, 7 ay taşıyabilmişlerdir (VI.1016-II.1018 = 1,8 + 1018-XII.1023 = 5 +

V.1025 – IV.1027 = 1, 1). Bu müddet içinde Kurtûba'da –Emewîler– gibi "emîrül-mü'mînîn" sıfatıyla saltanat sürmüşler, Emewîler'le münâvebe ile bir onlar, bir bunlar tahta çıkmış, sonunda Emewîler'le hılâfet iddiası sona ermiştir.– Asıl Hammûdîler 41 yıl(1016-1057) Mâlaka(İsp.Malaga) taht şehri olmak üzere 10 kral hâlinde saltanat sürmüşlerdir. Gırnâta'da (Granada) hükûmrân olan Zîrîler'in de metbûu olmuşlardır.– Âilenin bir yan kolundan 2 prens de 19 yıl (1039-1058) el-Cezîre (İsp.Algesiras) şehrinde emîr olarak saltanat sürmüşlerdir. Bu dalı 'Abbâdîler, asıl kraliyet şubelerini Muwahhidler ortadan kaldırıp ilhâk etmişlerdir.– Hammâdîler, İspanya ve Kuzey Afrika'daki Müslüman hânedanların hemen hepsi gibi –Hanefî olan Aglebîler hâric- Sünnî-Mâlikî'dir (Doğu=el-Maşrık'da yaygın olmıyan Mâlikî mezhebi, Hanefî mezhebine, Şâfiî mezhebinden daha yakındır).

Hammûdîler'den Endülüs halifeleri ve saltanatları: 1- en-Nâsır(VI.1016-II.1018 = 1, 8), 2- el-Me'mûn(1018 – 5.8.1021 = 3 + 1022 – XII.1023 = 1 = 4), 3- el-Mû'telî(5.8.1021 – 1022 = 1,6 + V.1025 – IV.1027 = 1, 11 = 3,5).– Malaga melikleri: 1- en-Nâsır 'Alî(VI.1016 – II.1018 = 1,8), 2- el-Me'mûn el-Kaasim I(1018 – 1021 = 3 + 1022 – V.1025 – V.1025 = 3 = 6), 3- el-Mû'telî Yahyâ(1021 – 1022 = 1 + V.1025 – 1035 = 10 = 11), 4- İdrîs I(1035 – 1039 = 4), 5- el-Hasen (1039 – 1042 = 3), 6- İdrîs II(1042 – 1046 = 4 + 1053), 7- Muhammed I(1046 – 1052 = 4), 8- İdrîs III(1052 – 1053 = 1), 9- el-Kaasim II(1053 – 1054 = 2), 10- Muhammed II(1054 – 1057 = 3).– el-Cezîre emîrleri: 1- Muḥ.ü'l-Mehdî(1039 – 1048 = 9), 2- el-Kaasim I(9. melik'le aynı şahıs) (1048 – 1058 = 10).

Hammûd'un büyük oğlu el-Me'mûn, küçüğü en-Nâsır'dır. el-Kaasim(I)'i'l-Me'mûn, el-Cezîre, Tâncâ ve Arzila vâlisi iken Kurtûba halifesi (1018-1021=3+1022-12.1023=1=4) ve Mâlaka meliki (1018-1021=3+1022-1025=3=6) oldu. Oğlu Muḥ.ü'l-Mehdî, ilk el-Cezîre emîri'dir (1039-1048=9). Bunun torunu el-Kaasim (II)'i'l-Wâsik, 2. el-Cezîre emîri (1048-1058=10) ve "el-Müstâ'li-b'İllâh" lakab'ıyla 9. Mâlaka melikidir (1053-1054=1) Melikliğini gene Hammûdîler'den II. Muḥ.'e, el-Cezîre'yi ise 'Abbâdî hânedânına kaptırdı.– Hammûd'ın küçük oğlu 'Aliyyi'n-Nâsır-li-Dîn-İllâh, Tanca ve Sebte vâlisi iken Kuzey Afrika'da Rif'te bulunuyorken, Kurtûba halifesi (VI.1017 – II.1018 = 1, 8) ve ilk Mâlaka meliki (6.1016-2.1018=1,8) oldu. 8 oğlundan ikisi, 3. ve 4. Mâlaka melikleridir: 4. melik (1035 – 1039 = 4) I. İdrîs'i'l-Müteeyyed-b'İllaah'ın oğulları: Yah.(oğlu İdrîs), el-Has. ve I.Muḥ.'il-Mehdî-b'İllaah(7. melik: 1046 – 1052 = 4).– 3. melik(1021 – 1022 = 1 + 1025 – 1035 = 10 = 11) Yahye'l-Mû'telî-b'İllaah, aynı zamanda 3. Kurtûba halifesidir(1021 – 1022 = 1 + V.1025 – IV.1027 = 1, 11 = 2, 11). Yahye'l-Mû'telî'nin oğulları:

el-Has.i'l-Müstansır-b'İllaah(5.melik: 1039 – 1042 = 3), III. İdrîs'i'l-Muwaffak-b'İllaah(8. melik: 1052 – 1053 = 1) ve II. İdrîsü'l-'Alî-b'İllaah(6. melik: 1042 – 1046 = 4 + 1053).– II. İdrîs'in oğlu: II. Muḥ.ü'l-Müstâ'li(10. melik: 1054 – 1057 = 3) ki kızı Zeyde, Kastilya kralı VI. Alfonso ile evlenmiş, tanassur ederek "Elisabeth" adını almış ve 1095'te Kastilya kraliçesi olarak ölmüştür.– II. İdrîs'in diğer bir oğlu 'Abd.'in oğlu Muḥ.'in oğlu Ebû-'Abd.Muḥ.'eş-Şerfi'l-İdrîsî, kısaca "İdrîsî" dediğimiz büyük coğrafya bilgini ve yazardır (1100-1166 = 66), oğlu 'Abd.'dir.

2- Zîriler

Zîriler'e (Benû-Zîrî) adını veren Zîrî b.Menâd b.Menqûsü's-Şanhâcî, Fâşmîler'in Magrib ve İfrîkiye (Fâs-Cezâyir-Tûnus) vâlisi iken öldürülmüş Şanhâce grubundan 'Arab'laşmış bir Berberi'dir. 3 ayrı hânedânın (Endülüs Zîrileri, Afrika Zîrileri ve Hammâdîler) atası olan bu Zîrî'nin oğulları şunlardır.

Helel, 'Azın, Ebû'l-Behâr, Kaadir, Harrân, Kebâb(oğlu Halîfe oğlu Dâw.ül-Hayr), el-Mansûr(ölm. 988), Mâksen(müddeî 1001), Zâwî(müddeî 1001), Yûs.Bülükkîn. Bu sonuncusu(Yûs.Bülükkîn) hem Afrika Zîrileri'nin, hem Hammâdîler'in atasıdır. Endülüs(İspanya) Zîrileri ise Zâwî ile başlamış ve Mâksen'in nesli ile devâm etmiştir.

Gırnâta'da (Granada) 75 yıl (1015 – 1090) saltanat süren Zîrî melikleri, 1057'de Malaga'ya da hâkim olmuşlar, burasını Hammûdî Şerifleri'nden almışlardır (Zîrîler'in Afrika'daki saltanatları ise 176 yıl sürmüştür: 4.X.972 – 1148). Hânedan, Sünnî-Mâlikî'dir. 5 kralla temsil edilir. Emewîler'den Gırnâta koparılarak teşekkül etmiştir. Zîrîler'i Murâbîtlar yıkmışlar ve yerlerini almışlardır. Zîrî hükümdarları şunlardır:

1- Zâwî (1015 – 1019 = 5), 2- Habbûs(1019 – 1038 = 19), 3- Bâdis(1038 – 1073 = 35), 4- 'Abdullaah (1073 – 1090 = 17), 5- Temîm(1090).

Bunlardan Habbûs'un vezîri Mûsevî Samuel b.Nagzâle ölünce yerine oğlu Joseph vezîr oldu. Bu Mûsevî vezirler, İslâm târihinde istisnâ teşkil eder. Joseph, Bâdis'in saltanatında da makaamını muhafaza etti. Ancak Bâdis'in vefiahdini (Bülükkîn) zehirliyerek, onun ölümüyle yerine hükümdâr olmak istedi. 30.12.1066'da 3.000 Yahûdî ile berâber öldürüldü.

Zâwî b.Zîrî, 4 yıl (1015 – 1019) unvansız olarak Gırnâta'da saltanat sürdü. Tahunı yeğeni Habbûs b.Mâksen b.Zîrî'ye bırakarak Afrika'ya gitti; 1025'ten sonra Tûnus'ta Kayrewân'da öldü. Seyfüddewle Habbûsî'l-Muz.(1019 – 1038 = 19), "hâcib" unvânıyla saltanat sürdü. Yerine oğlu Bâdisü'n-Nâsır(1038 – 1073 = 35) geçti. Bunun oğlu ve vefiahdi Bülükkîn, 1066'da zehirlenerek öldü. Bülükkîn'in oğlu Seyfüddewle 'Abd.Bülükkîn vefiahd ve 7 yıl sonra dedesinin ölümüyle Gırnâta meliki(1073 – 1090 = 17) oldu. Murâbîtlar, Gırnâta'yı alınca Fâs'ta Agmât'a çekildi ve orada öldü. Kardeşi Temîm ise, Hammûdîler'den Nâsır'a 1077'de dâmâd olmuştu. 1073 – 1090 arasında Mâlaka'da (Malaga) meliklik yaptı. Murâbîtlar burayı da alınca Fâs'a gitti, 1095'te Merrâkûş şehrinde öldü.

3 - Abbâdiler

Emewîler'den İşbiliye (Sevilla) krallığını elde eden ve burada 68 yıl (1023-1091) saltanat süren 'Abbadîler (Benû-'Abbâd), Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Bir ara Hammûdîler'den el-Cezîre'yi(1058) ve Kurtûba'yı da almışlardır. 1085'te Mürsiye'ye de hâkim olup Akdeniz'e çıkmışlardır. Abbâdî saltanatı, Endülüs medeniyetinin büyük ve üstün safhalarından biri sayılır. Abbâdî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- Muh.1(1023-1042 = 19), 2- 'Abbâd(1042 - 1069 = 27), 3- Muh .II(1069 - 1091 = 22). Yerlerini Murâbîtlar almıştır.

İsm. b.Kureyş b.'Abbâd b.'Amr b.Ëslem b.'Amr b.Îtâf b.Nu'aymi'l-Lahmî'nin oğlu olan ve kadılık'la (İşbîliye) kariyerine başlayan ilk hükümdar(1023 - 1042 = 19) Ebû'l-Kaas.Muh. I'nin oğulları cı-Kaas. ve Ebû-'Amr 'Abbâdî'l-Mû'tazıd-b'İllaah'tır (1016-1069=53). Bu sonuncusu 2. hükümdâr olarak (1042-1069 = 27) yerini oğlu II. Muh.'e bırakmıştır. Diğer oğulları 'Amr ve İsm. (21 yıldır velîahd iken 1063'te öldürüldü)'dir.

Aşağıdaki el-Mû'temid(ölm.1095) ve oğlu 'Abd.('Ubeydullâh) er-Reşîd bes-tekâdırlar.

Ebû'l-Kaas.Muh.(II)i'l-Mû'temid'ala'llaah (1040 - 1095 = 55), 3. ve sonuncu hükümdardır (1069 - 1091 = 22). Ağabeyinin ölümüyle velîahd (1063 - 1069) oldu. 1052 - 1069 arasında 17 yıl Faro vâllîği yaptı (Portekiz'de). 1095'te Fâs'ta Agmât'ta öldü. 4 yıl önce saltanatını Murâbîtlar'a bırakarak oraya çekilmişti. Şâir olarak meşhurdur. Eşi "er-Rümeysiye" denen Rümânî de şâiredir. Fâs'ta Agmât'ta ölen 2 kızından (İbnü'l-Esîr, VI, 10) başka oğulları: el-Kaas., Ebû'l-Hüs.'Abd.Reşîd(oğlu el-Hüs.), öldürülen Fethî'l-Me'mûn ve velîahd ve Kurtûbe vâllîsi(1069 - 1075 = 6) olup öldürülen 'Abbâd'dır.

İşbîliye, 713'te fethedilmiş ve 25.11.1248'de Hıristiyanlar'a geçmiştir.

4- Cehweriler

1031-1070 arasında 39 yıl süren bu krallığın merkezi Kurtuba (Cordova)'dır. Benû-Cehwer, Arab ve Sünn- Hanefî'dir. Son Emewî halifesinden elde ettikleri Kurtuba'da 3 hükümdarla temsil edilirler: 1- Cehwer (1031-1042 = 11), 2- Muh. (1042 - 1058 = 16), 3- 'Abdül-Melik (1058 - 1070 = 12). 1070'te krallık, 'Abbâdiler'e geçmiştir. Son melik ve hayatta olan babası ihtiyar Muh., Huelva karşısında Saltis adasına sürülmüşlerdir.

Ebû'l-Hazm Cehwer b.Muh. Cehwer, Emewî vezîri iken, Emewî hılâfetine yıkılması üzerine, onların taht şehrinde hükümdâr oldu (1031-1042). Oğulları el-Hazm ve 2. hükümdar (1042-1058) Ebû'l-Welîd Muh.i'r-Reşîd'dir. Bunun oğulları da el-Welîd ve sonuncu hükümdar (1058-1070) 'Abdül-Melik'tir.

5- Şumâdihler

1044-1091 arasında 47 yıl süren bu krallığın merkezi el-Meriyye(İsp.Almeria)'dir. Benû-Şumâdih, Kinde boyundan Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Tüçîbî hânedânının bir dalıdır. 3. hükümdarla temsil edilirler: 1- Ma'an (1044-1051 = 7), 2- Muh. (1051 - 1091=40), 3- Ah (1091). Bu târihte krallık, Murâbîtlar'a geçti.

el-Meriyye 1038'den evvel Mürsiye emîri 'Amîdüddewle Zühayr Ebil-Kaasim'e, ondan evvel de Mürsiye emîri Ceyrân'a âitti. 1038-1044'te Â'mirîler'e (aş. bk.) geçti. Sonra Benû-Şumâdih hâkim oldu. Ş. umâdih hânedânı, Tüçîbî hânedânının bir dalıdır (aş.bk.).

Ebü'l-Ahwaş (veyâ: Aşbag) Ma'an b. Muḥ. b. Ah. b. Şumâdiḥ b. Tüçib, Weska (İsp. Huesca) vâlisi iken 1038'de el-Meriyye vâlisi oldu ve 1044'e kadar sâdece vâli kaldı. Bu târihte hükümdâr olup 1051'de öldü. Kardeşi Şumâdiḥ, bir ara nâib (1051-4) olmuştur. Kızkardeşi ise 'Abdü'l-'Azîzî'l-Manşûr Ebi'l-Has. Â'mirî (Valencia 1021-1061, Almeria 1038-1044) ile evli idi (bk. aşağıda Â'mirîler). Ma'an işte bu eniştesinin Almeria vâlisi iken tahta çıktı.

Ma'an'ın oğulları el-Ahwaş ve 2. hükümdar (1051-1091) Ebû-Yah. Muḥ.î'l-Mû'tasım'dır (1037-1091=54) ki, 14 yaşında amcasının niyâbetinde tahta çıkıp tam 40 yıl saltanat sürdürdü, şâirdir. Oğulları Yahyâ ve 3. hükümdar (1091) Mu'izzü'd-Dîn Ah.'dir. Bu sonuncusu bir kaç ay sonra tahtını Murâbîlâr'a bıraktı. Cezâyir'de Becâye şehrine göçüp oğulları ile orada yaşadı.

6- Tüçibiler

1019-9.1039 arasında 20 yıl süren bu krallığın merkezi Sarkušta (İsp. Saragossa) idi. Ancak Benû-Tüçib, daha önce 121 yıl (898-1019) Emewîler'in Sarkušta eyâletinin vâlliliğini ellerinde tutmuşlardı. Hânedân Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. 3 hükümdarla temsil edilir: 1- Münzir (1019-1023=4), 2- Yahyâ (1023-1029=6), 3- Münzir II (1029-9.1039=10). Emewîler'den koparılan krallık, 1039'da Hûdlar'a geçti (aşağıdaki bilgiler R.Dozy, *L'Hist. des Todjibides de Saragosse*, Leiden, 3: 1881'e göredir):

Léredi, Calayúd, Tudella gibi merkezleri de elinde tutan krallık, Sarkušta vâlliliğinde kaynaklandı. 108 yıl kadar (790?-898) Benû-Kasî hânedânı bu eyâleti elinde tuttu: Hânedânın atası Fortunio, bir Vizigot'tur. Bunun oğlu ihtidâ ederek Mûsâ adını almış, Sarkušta vâlisi olmuştur (790?). Pampeluna kralından dul kalan kraliçe (ki İñigo Arista'nın kızıdır) ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan doğan Benû-Kasî'den 2. Sarkušta vâlisi, 850 yıllarına kadar makaamına kalmıştır. Bunun oğlu diğer Mûsâ, 862'de öldürülünceye kadar 12 yıl kadar eyâleti yönetmiştir. Bunun kızı olan prensesle Muḥ. b. Lope adlı mühtedî evlenmiştir ki, Guadalajara vâlisi iken 862-898 arasında 36 yıl eyâlet vâlisi olmuş, öldürülmüştür. Muḥ. b.Lope b.Kasî'yi öldüren el-Ankar, yerine Sarkušta vâlisi olmuş, 924'te ölümüne kadar eyâleti 26 yıl elinde tutmuştur. Yerine geçen oğlu Hâşim, 6 yıl Sarkušta vâlisi olmuştur (924-930). Oğlu Muḥ. de 45 yıl Sarkušta vâlliliği yapmıştır (930-975). Bu el-Ankar b. 'Abdi'r-Rahmân b. 'Abdi'l-'Azîz Tüçibî'den ayrılan dal, el-Meriyye'de saltanat süren Şumâdiḥ'lerdir (yk. bk.).Tüçibiler, fetih sırasında (712) Aragon'a yerleşmiş Kinde boyundan bir Arab âilcsidir. Şumâdiḥler (yukarıda no.5), Tüçibî hânedânının bir dalıdır. Tüçibiler'den 4. Sarkušta vâlisi (975-1019=44) Yahye't-Tüçibî'nin oğlu Münzirü'l-Manşûr (1019-1023=4), Sarkušta'yı Emewîler'den koparıp ilk kral olmuştur. Oğlu Yahye'l-Muz. (1023-1029=6) 2. hükümdür, bunun oğlu II. Münzir (1029-1039=10) de 3. hükümdardır. Bunun yerine Hûdlar geçmiştir.

7- Hûdlar

Benû-Hûd, Sarkušta'da (Saragossa), Tüçibîler'in yerine geçmiştir. 9.1039-1141 arasında 102 yıl süren krallık, 1087'den itibaren Dâniye Melikliğine (aş.bk.) de ilhâk etmiştir. 1110'da Murâbîlâr'a tâbî olmuşlardır. Krallık Lérída (Lâride), Calatayúd, Tudela, Târtûşe(1061-), Barbastro (Berbeşturu) (1064-) gibi yerleri de ihtivâ ediyordu. Hânedan Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. 6. hükümdarları şöyledir: 1- Sül.(1039-1046 = 7), 2- Ah.I(1046 - 1081 = 35), 3- Yûs.(1081-1085 = 4), 4- Ah.II(1085-1109 = 24)(+1087'den beri Dâniye meliki), 5- 'Abdü'l-Melik(1109-1119 = 10), 6- Ah.III(1119-1141 = 22) (+1145-46: Kurtûba meliki).

Hânedanın atası Hûd, 750'ye doğru ölmüştür. İlk melik olan (9.1039-1046 = 7) Ebû-Eyyûb Sül.i'l-Müsta'in-b'İllaah I, bu Hûd'un 8. kuşaktan torunu Muh.'in oğludur. Bir atası Rewh b. Zinbe'l-Cüşâmî'dir. Önce 1018'den beri Lâride v. idi. Sül.'in oğulları: Eyyûb, Yûsufü'l-Muz. (Lerida emîri 1046-1080), Muh. Adudüddewle (Kal'at-Eyyûb = Calatayúd emîri, Ebû-Â'mir). Ebû-Câ'fer Seyfi'd-Dewle Ah. I el-Muktedir b'İllâh (1046-1081=35) (vel. 1039-46) ve bunun oğulları Câ'fer, 'Imâdü'd-Dewle Münzir (Dâniye meliki 1075-1081=6) ve Yûs.i'l-Mû'temin (1081-1085 = 4)'dir (bir kaç matematik kitabı müellifidir). Bunun yerine 4. melik(1085-24.1.1110 = 25 + 1087'den itibaren Dâniye meliki) olan oğlu şehîd Ebû-Câ'fer II. Ah.i'l-Müsta'in-b'İllaah II. geçmiştir. Onu oğlu Ebû-Merwân 'Abdi'l-Melik 'Imâdiddewle (24.1.1110-18.12.1118 = 8, 10, 25, ölm. Rueda, 8. 1130), onu da onun oğlu Ebû-Câ'fer III. Ah.Seyfiddewle'l-Müstânsır-B'İllaah(1119-1141 = 22 + Kurtûba (ve Garnâta, Mürsiye, Belensiyye, Jaén) meliki: 1145-II.1146 = 1) tâkıyb etmiş, 1146 şubatında şehîden Cencâle(Chinchilla)'de ölmüştür. Hûd krallığını daha 18.12.1118'de Sarkušta'yı alan Hristiyanlar yıkmış, ülke İspanya'ya geçmiştir.- Bk. Dâniye Melikleri.

1228'de Mürsiye melikleri olarak ortaya çıkan Hûdlar, aynı hânedanın (aş.bk.) bir dalıdır. Muhtemelen son Sarkušta meliki III. Ah.'in oğlu Hûd'un oğlu Yûs.'un oğlu I. Muh., ilk Mürsiye meliki olmuştur.

8- Dâniye Melikleri

Dâniye (İsp.Denia) (11. asırda nüfusu 50.000), Emewîler'den ayrılarak 1010a-1087 arasında 77 yıl küçük bir krallık olmuştur. Devlet, Balear adalarını da ihivâ ediyordu. Her iki hânedâna mensub Dâniye melikleri, Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir: 1- Mucâhid(1014-1045 = 34), 2- 'Alî(1045-1076 = 31); 3- Münzir (1076-1081 = 5), 4- Sül.(1081-1091 = 10). Son 2 melik, Hûd(yk.bk.) hânedânındandır. 1087'de ülke, Hûdlar'ın Sarkušta melikliğine katılmıştır. İlk hânedanın atası Yûs.ü'l-Â'mirî, Â'mirîler'in (aş.bk.) mewlâ'sıdır. Oğlu Ebû'l-Ceyş Mucâhidi'l-Muwaffak-b'İllaah (İsp. Mugeto), ilk Dâniye meliki (1010a-1044 = 34)'dir, daha önce Emewîler'in Dâniye vâfisi idi. Ayrıca Tûrtûşa meliki olmuş (1014b-1039? = 25?), 1015'te Sardunya adasına bir sefer yapmış, ölümünden 5 yıl kadar önce Tûrtûşa'yı bırakmış, oğlu 'Alî İkbâlidewle'ye

(1045-1076 = 31) yalnız Dâniye'yi bırakmıştır. Bu ikinci Dâniye meliki hal' edilmiş, 1082'de Sarkusta'da kayın-birâderi el-Muktedir'in yanında ölmüştür. Yerine 3. melik olarak geçen 'İmâdüddewle Münzir (1076-1081 = 5), Hûd hânedânındandır (yk.bk.). Onun yerine oğlu Sül. Seyyididdewle, 4. melik (1081-1091 = 10) olmuştur. Dâniye, 1091'de Murâbıtlar'a ve 1209'da Muwahhidler'e, 1244'te Aragon'a geçmiştir.

9- Turtûşa Melikleri

Turtûşa(İsp. Tortosa) krallığı 1014b-1090 arasında 76 yıl devâm etmiştir. İlk melik Mücâhidü'l-Muwaffak-b'İllaah Ebi'l-Ceyş(1014b-1039? = 25?), Hûdlar'dan Dâniye meliki(1010-1044 = 34) olan zâttır. Turtûşa'yı da Emewîler'den kopararak almıştır. Ancak Mekaatıl Seyfilmille, Turtûşa'yı Mücâhid'den alarak, 2. melik(1039?-1056 = 17?) olmuştur. Yerine 3. melik Yâ'lâ(1056-1058 = 2), onun yerine de 4. melik Lebîb(1058-1090 = 32) geçmişlerdir. Son üç melikin birbiriyle akrabalık derecesi bilinmiyor. Turtûşa melikliği, 1090'da Hûdlar'ın Sarkusta melikliğine ilhâk edilmiştir.

10- Benû-Ẓi'n-nûn

Ṭuleytula(İsp.Toledo), 1009b-1095 arasında 76 yıl ayrı bir krallığa taht şehri olmuştur. Burası, eski İspanya krallığının merkezi idi. Sonradan da İspanya krallığının Madrid'den önceki- taht şehri olacaktı. Arab' laşmış Berberî (Hewwâre) ve Sünnî-Mâlikî olan Ṭuleytula melikleri, 10 yıl da Belensiye(İsp. Valencia) melikliğini ellerinde tutmuşlardır (1065-1075 = 10 + 1085). Ṭuleytula melikleri: 1- Yâ'îş(1009b-1029 = 20); 2- İsm.ü'z-Zâfir(1029-1043 = 14), 3- Yahyâ I(1043-1075 = 32) (+ Belensiye meliki: 1065-1074 = 9), 4- II. Yahyâ(1075-1085 = 10) (+ Belensiye meliki: 1074-1075 = 1 + 1085). Kuzeyde Talavera, güneyde Murcia'ya kadar Guadalajara (Ar.Wâdi'l-Hicâre) boyunca uzanıyordu.

Bunlardan ilki olan Yâ'îş b.Muḥ.b.Yâ'îş (1009-1029 = 20) Emewîler'den Ṭuleytula vâlisi idi. 1031'de Emewî hilâfeti ortadan kalkınca müstakil oldu.

Diğer 3. melik, Benû-Ẓi'n-Nûn'u teşkil ederler. İlki olan İsm.ü'z-Zâfir (kardeşi Erkan, şâir) b.Nâsiri'd-Dewle'Abdi'r-Rahmâni'l-Midrâs(hilâfet vezîri: 1009-16) b.Â'mir b.Süleymân Muṭarraf IX.asrın 3. çeyreğinde Şenteberiyye = Santaver v.) b.Ẓi'n-Nûn (bu Ẓi'n-Nûn, Endülüs fethinde bulunan es-Semh'in torununun torunu) (1029-1043 = 14)'u oğlu Ebü'lHas.1. Yahye'l-Me'mûn tâkıyb etmiş, hem Ṭuleytula'da (1038-1075 = 37), hem Belensiye'de (1065-1074 = 9) saltanat sürmüştür. Kızı, Â'mirîler'den Belensiye meliki(1061-1065) İsm. ile evlendi. I. Yahyâ'nın yerine torunu ve bu İsm.'in oğlu II.Yahye'l-Kaadir-b'İllaah geçmiş, Ṭuleytula'dan(1075-1085 = 10) başka 2 def'a Belensiye'de de (1074-1075 = 1 + 1085) saltanat sürmüştür (katli 1092); bir ara Kurtûba'ya da hâkim olmuştur. Ṭuleytula krallığı, Hırısiyan Leon krallığına ilhâk edilmiştir.

11- Â'mirîler

1021-1085 arasında 65 yılda Belensiyye (İsp.Valencia) krallığında Arab ve Sünnî-Mâlikî olan Â'mirîler (Ar.Benû-Â'mir) bulundu. 1038-1044 arasında 6 yıl el-Meriyye (Almeria), 1021-1063 arasında 42 yıl da Mürsiye (Murcia) melikliğine de hâkim oldular. Ancak Belensiye'yi 10 yıl, Zü'n-Nûn hânedânına (yk.bk.) kaptırdılar (1065-1075 + 1085).

Â'mirîler, "hâcib" unvânıyla İspanya Emewî imparatorluğunun saltanat nâibleri olarak târih sahnesine çıktılar. 1021'de Belensiye'yi Emewîler'den kopararak melik oldular. Bu sûretle hepsi 3 hâcib ve 4 meliktir. Belensiye 1085'te birkaç ay için Zü'n-Nûnlar'a, fakat hemen o yıl Hristiyan İspanya'ya geçti. Fakat sonra Murâbîtlar, Belensiye'yi (Valencia), İspanyollar'da geri aldılar.

Hâcib (saltanat nâibi) olanlar baba ve iki oğuldan ibâret 3 kişidir ve bu sıfatla 31 yıl Emewî İspanya'ya hükmetmişlerdir: 1- el-Manşûr (978-10.8.1002=24), 2- el-Muz. (10.8.1002-20.10.1008=6,2,11), 3- en-Nâşır (20.10.1008-4.3.1009=0,4,15).

Belensiye melikleri: 1- 'Abdül-'Azîz (1021-1061=40), 2- 'Abdül-'Melik (1061-1065=4), 3- Ebû-Bekr (1075-1085=10), 4- 'Uşmân (1085).

Hânedânın cediti 'Abdül-'Melikî'l-Ma'âfirî, 711'de Tânk'la berâber İspanya'ya çıktı. Elgesiras'ta Torrox'a yerleşti. Onun 4. kuşaktan torunu Â'mir, onun oğlu Ebû-Â'mir, onunki Muh, onunki Hacı Ebû-Hafş 'Abd.'tır ki hacdan dönüşte 960'a doğru Trâblusgarb'de öldü. Oğlu Ebû-Â'mir Muh.i'l-Manşûr'dur (İsp. Almanzor). 976'da Emewî imparatorluğu vezîri ve 978'de hâcib (imparatorluk nâibi) oldu. Orta Çağ İspanyası'nın en meşhur şahsiyetlerinden biridir. Galisya'da Santiago de Compostella'yı fethi (10.8.997) meşhurdur. 978'de Esmâ b.Gaalib'le*, sonra Navarra kralı II. Sancho'nun kızı ez-Zalfâ ile evlendi. 10.8.1002'de Medinaceli'de 50 yaşını geçkin olarak şehîd oldu. Oğulları: Â'mir, 'Abd. (967-990=23, öldürüldü) ve yerine ard arda nâib olarak geçen el-Muz. ve 'Abdu'r-Rahmân en-Nâşır'dır.- Ebû Merwân 'Abdî'l-Melikî'l-Muz. Seyfiddewle, hâcib ve Belensiye vâlisi (10.8.1002-20.10.1008=6,2,11) oldu. Öldürüldü. Babasının hayatında "el-Melikî'l-Kerîm" sanını almıştı. 40 yaşından genç öldü.- Muh.'Abdî'r-Rahmânî'n-Nâşır (986-4.3.1009=23) da öldürüldü. 4 ay, 15 gün hâcib oldu (20.10.1008-4.3.1009). Dâniye Melikleri (yk.bk.) bunun bir mewlâ'sından (köle iken evlâd edinilmiş) iner. Asıl oğlu 'Abdül-'Azîz, ilk Belensiye melikidir.

Ebül-'Has. 'Abdî'l-'Azîzî'l-Manşûr (II), ilk Belensiye melikidir (1021-1061=40). Şumâdîh hânedânından bir prensesle evlendi. Oğulları: el-'Has., 2. melik (1061-1065=4) 'Abdül-'Melikî'l-Muz. ve 3. melik (1075-1085=10) Ebû-Bekr'dir. 'Abdül-'Melik, Tuleytula hânedânından el-Mc'mûn'un kızı ile evlendi. Belensiye'yi geri aldı, 10 yıl saltanatın sonra oğlu 4. melik (1085) el-Kaağî 'Uşm.'a bıraktı ise de, bunun saltanatı birkaç aydan ibâret kaldı.

* Gaalib: 903-10.7.981=78: dâmâdı el-Manşûr ile muhârebede yenilip öldü. Emewî başkumandanı idi.

Î'sâ b. Sa'îdî'l-Yahşubî ki İbnü'l-Kattâ diye ünlüdür, oğlu Î'sâ, el-Manşûr'un küçük dâmâdıdır(izd. 1005). İbnü'l-Kattâ gerek Manşûr'un, gerek oğlu el-Muzaffer'in vezîrî idi. Arab asıllıdır. Bu görevde iken idâm edildi (4.12.1006)

12- Eftâsiler

Batalyûs (İsp.Badajoz) kralları olarak 72 yıl (1022-1094) saltanat süren 4 hükümdar, Miknâse Berberîleri'nden Arab'laşmış bir Sünnî-Mâlikî hânedandandır (Benû'l-Eftâs). Bugünkü Portekiz'in en büyük kısmına (Lişbûne = Lizbon dâhil) hâkim oldular. 1085'te Toledo'yu almışlardır. 4 melik şunlardır: 1- 'Abd.(1022-30.12.1045=23), 2- Muh. (30.12.1045-1068=23), 3- Yahyâ (1068-1071=3), 4- 'Umer (1071-1094=23).

İlk melik (1022-30.12.1045=23) Ebû-Muh. 'Abd.i'l-Manşûr b.Muh. Mesleme't-Tücîbî b.el-Eftâs'ı, oğlu 2. melik (30.12.1045-30.12.1068=23,0,1) Ebû-Bekr Muh.i'l-Muz. tâkıyb etti, bilgindi. Bunun oğulları: 3. melik (1068-1071=3, ölm. 1081, müddeî 1071-81) Yahye'l-Manşûr (II) ve 4. melik(1071-1094=23, müddeî 1069-1071) Ebû-Hafş 'Um.i'l-Mütewekkil'dir. Mülkünü Murâbıtlar'a bıraktı. Oğulları Hafş ile her ikisi de 1094'te öldürülen el-Fazl ve el-'Abbâs'tır.

13- Mayorka Melikleri

Balear Adaları'nın büyüğü olan Mayorka'da kurulmuş krallık.Adanın merkezine de Arablar Mayorka demektedirler (İsp.Palma). 1045'ten önce burası, Belensiye (Valencia) Âmirîleri'nin vâflilerince idâre edilirdi. 1045a-1115 arasına 70 yılda 4 melik, burada saltanat sürdü. Arab ve Sünnî-Mâlikî olan Mülûk-i Mayorka şunlardır: 1- Sül.I(1045a-1076=31), 2- 'Abd.(1076-1093=17), 3- Mübâşir (1093-1114=22), 4- Sül. II(1114-1115=1).

İlk melik (1045a-1076=31) Sül.b.Müşikaan'ın yerine geçen 'Abd.i'l-Mürtezâ'nın (1076-1093=17) kim olduğu bilinmiyor, belki I. Sül.'ın kardeşidir. 3. melik(1093-1114=22), 1. Sül.'ın oğlu Mübâşir Nâşiriddewle'dir. 4. ve sonuncu melik (1114-5=1) Ebû-Rebî II.Sül., Mübâşir'in oğludur.

1115'te Mayorka'ya Murâbıtlar hâkim oldu ve Wânûr b.Ebî-Bekr'i vâli yaptılar. Bu vâlîlik 1126'ya kadar 11 yıl devâm etti. Bu târihte Balear Adaları'nda Benû-Gaaniye nüfuz kazandı. Balear adalarında saltanat süren 5 Benû-Gaaniye meliki için bk. Murâbıtlar. Benû-Gaaniye, Murâbîfîn hânedânının bir dalıdır.

14- Birzâlîler

Emewîler'in Endülü's imparatorluğunun dağılmasından meydana gelen krallıklar yukarıda yazıldı. Bunların toprakları dar olmakla berâber nüfusları fazla idi ve bu topraklar o çağların en zengin ve medenî ülkeleri idi. Bundan sonra sunulan devletlerin hepsi emâret (prenslik)'tir:

Birzâfîler (Benû-Birzâl), İşbiliye'nin (Sevilla) 40 km. doğusunda Karmûne (İsp.Carmona) merkez olmak üzere 3 emîr ile 38 yıl (1029-1067) hüküm sürdüler. 'Abbâdîler tarafından ilhâk edildiler. İshâq ve oğlu 'Abd., Emewîler'in Karmûne vâîleri (sancak vâîsi) idiler. 'Abd.'ın oğlu Muh., onun oğlu İshâq ve onun oğlu el-'Azîz, Karmûne emîrleri oldular: 1- Muh. (1029-1042=13), 2- İshâq (1042-1054=12), 3- el-'Azîzi'l-Muktedir (1054-1067=13). Sünnî-Mâlikî Arab.

15- Ronda Emîrleri (İfrânîler)

1014-1065=51. 1052'de 'Abbâdîler'e tâbî, 1039'a kadar sancak vâîsi, sonra emîr. Sünnî Mâlikî Arab'lanmış Benî-İfren Berberî şeyhleri : 1- Ebû-Nûr Hilâl b. Ebî-Kurre b.Dûnâs (1014-1058=44) ve oğlu 2- Ebû-Naşr Fetûh (1058-1065=7, öldürüldü). 'Abbâdîler ilhâk etti. 959'da Cezâyir emîri Yâ'lâ b.Muh. öldü. Yâ'lâ'nın amca-oğlu İbnü Kurre, Cezâyir'den Kurtûba'ya gelip yerleşti. Yâ'lâ'nın oğlu Yeddû öldürülünce onun amca-oğlu Ebû-Yeddâs b.Dûnâs da Cezâyir'den Endelûs'e geldi, 3 kardeşi de yanında idi ve Benû-İfren Berberî kabîlesinin bir kısmını da berâberinde getirmişti. Bu olay 993'te geçti. Ebû-Yeddâs 1010'da öldürüldü. Kardeşlerinden el-'Aţâf'ın oğlu 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu Yahyâ, Hammûdîler'in Kurtûba vâîsi oldu. Ebû-Yeddâs'ın diğer kardeşi Ebû-Kurre'nin oğlu Ebû-Nûr'dur.

16- Dammarîler

Benû-Dammar, Arab'laşmış Berberî ve Hâricî/lbâdî'dir. 1013b-1066=53 arasında Mewzûr (İsp.Moron) sancağını ellerinde tutmuşlarsa da bunların ilki Emevî vâîsi olarak başlamış, sonuncusu Menâd ise, 'Abbâdîler'in vâîsi durumuna gelmiş, ondan sonra emâret tamamen 'Abbâdîler'e katılmıştır: 1- Nûh b.Ebî-Terîd (1013b-1042=29), 2-Ebû-Menâd Muh. (1042-1053=11), 3- 'İmâdüddewle Menâd (1053-1066=13). Sonuncusu, 'Abbâdîler'ce azledildi.

17- Arkus Emâreti

Arkuus (İsp.Arcos) emîri İbnü CeZRûn (1031?-1053) takrîben 22 yıl hükümdarlık etti. Toprakları 'Abbâdîler'e geçti. Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir.

18- Bekrîler

Benû-Bekr, 40 yıl (1011-1051) Huelva ve Saltes'te -ilki merkez olmak üzere- emârette bulundu. Arab ve Sünnî-Mâlikî. Ülke, 'Abbâdîler'e geçti. Eyyûbü'l-Bekrî b.'Amr, Emewîler zamânında Niebla kadısı idi. Oğlu Ebû-Zeyd Muh., bunun oğulları Zeyd ve hânedânın tek emîri Ebû'l-Muşab 'Abdî'l-'Azîz (1011-1051=40)'dir. 'Abdü'l-

'Azîz'in büyük oğlu Muş'ab, küçük oğlu ise büyük coğrafya âlimi ve müellifi Ebû-'Ubeyd Abd. 'îl-Bekrî'dir ki kısaca "Bekrî" diye ünlüdür (ölm.Kurtûba, 12.1094). 'İzzü'd-Dewle 'Abdî'l-'Azîzî'l-Bekrî'nin temsil ettiği bu Welbe (İsp.Huelva) ve Selîûş (İsp.Saltes) emâreti, Emewî sancak vâilîliği sıfatıyla başlamıştır.

19- Benû-Yahyâ (Yahşûbîler)

Niebla (Ar.Labla) emîrleri olarak (Huelva ve Gibraleon dâhil) 1024-1053=29 arasında 'Abbâdîler'e tâbî olarak hüküm süren Sünnî-Mâlikî Arab Yahşûbîler'den tahta geçenler: 1- Ebû'l-'Abb.Ah.b.Yahye'l-Yahşûbî (1024-1041=17), 2- 'İzzüddewle Muh. (kardeşi) (1041-1051=10), 3- Ebû-Naşr Feth b.Halef b.Yahye'l-Yahşûbî (1051-1053=2, ferâgat etti). 'Abbâdîler'ce ilhâk edildi.

20- Müzeynîler ve Hârûnîler

Benû-Müzeyn (Zambauer: Müzeyyin), Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Ebû-Bekr Muh.b.Sa'id b.Cemîl b.Sa'id (fıkh müell.) b.İbr.b.Ebî-Naşr Muh.b.İbr.b.Ebî'l-Cûd Müzeyn, 1028-1049=21 arasında Şilb (Port.Silves de Algarve/Güney Portekiz) kadısı olarak bu kazâya hâkim olmuştur. Diğer emîrler: 2- Ebû'l-Aşbag 'Îse'l-Muz. I(1049-4.1053=4), 3- Ebû-'Abd.Muh.i'n-Nâsır (4.1053-6.1058=5), 4- 'Îse'l-Muz. II(6.1058-10.1063=5,4). Bu sûretle emâret 1028-10.1063=35 yıl sürdü. 'Abbâdîler'e intikal etti. Silves, 1089'da Hristiyanlar'a (I.Sancho) geçti. I.Muz.'in bir kardeşi ve oğulları (el-Aşbag ve en-Nâsır) vardır, Ebû-Bekr Muh.'in oğludur. en-Nâsır'ın oğulları da 'Abd. ve II.Muz.'dir.

Hârûnîler, Müzeynîler'in bir dalıdır. 1016-1052=36 arasında Şentemerîyyetü'l-Garb (Port.Santa Maria de Algarve, bugünkü Faro/Güney Portekiz) kazâsına hâkim olmuşlardır. Hârûn'un, Müzeynîler'in ilk emîri Kadı Ebû-Bekr Muh.'in amcası olması muhtemeldir. Bu Hârûn'un oğlu Sa'id ile bunun oğlu Muh., Hârûnîler'in 2 emîridir. Sa'id'in diğer oğlu 'Ogm.'dır. Bu emâret de 'Abbâdîler'ce ilhâk edilmiştir. 1- Ebû-'Ugm.Sa'id b.Hârûn (1016-1042=26), 2- Muh.ü'l-Mû'taşım b.Sa'id (1042-1052=10). Sonuncusu 'Abbâdîler'ce tahtından indirildi.

21- Tayfûrîler

İbnü Tayfûr, 1044b'e kadar, Mârtula (Port. Mértola/Güney Portekiz) kazâsında emâret yapmış, 'Abbâdîler'ce bu târihte ilhâk edilmiştir. Emâretin başlangıç târihi 1031'den evveldir.

22- Rezînîler

Rezînîler (Benû-Rezîn), Sehlet Benî-Rezîn (İsp.La Sahla=Albarracin)'de bir emâret kurmuşlardır. Burası Aragon'un (Katalonya) Teruel vilâyetidir (Belensiyye

=Valencia ile Sarakuşa=Zaragoza arası). Sünnî-Hanefî olan hânedan, İspanyol mühtedîsidir. İlk emîrin şeceresi şudur: Hıdayl I b.Halef b.Lûpe (İsp. Lope) b.Rezîn (İsp.Racin). 1011b-1110a=99 yıl devâm etmiş, Murâbıtlar'ca ilhâk edilmiştir. 1031'e kadar Emewîler'e tâbî olduğu gibi, bu târihten sonra da Sarkuşa meliklerinin nüfûzunda yaşadığı muhakkaktır. Benû-Rezîn emîrleri: 1- Ebû-Muh. Hıdayl I b.Halef (1011b-), 2- Ebû-Merwân 'Abdî'l-Melik I b Halef, 3- Ebû-Muh. Hıdayl II 'İzzi'd-Dewle, 4- Ebû-Merwân 'Abdî'l-Melik II Hüsâmî'd-Dewle (-1104), 5- Yahyâ (1104-1110a=6). Son 4'ü, baba-oğuldur: Yahyâ b.'Abdî'l-Melik I b.Hıdayl II b.'Abdî'l-Melik I b.Halef.

23- Kaasimîler

Benû-Kaasim, Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Bu emâret, el-Bûnt (İsp.Alpunte) kazâsında kurulmuştur ki, Belensiyye'nin (Valencia) kuzey-batısındadır. 67 yıl devâm etmiştir (1025-1092). Murâbıtlar'ca, son emîrin ölümünde ilhâk edilmiş, 1236'da da Hıristiyanlar'ın (Aragon kralı I. Jaîme) eline geçmiştir. Hânedânın kurucusu I. 'Abd., Â'mirîler'in mewlâ'sı Kaasimî'l-Fihri'nin oğludur. I. 'Abd.'ı oğlu Muh., onu da oğulları Ah. ve ve II. 'Abd. tâkıyb etmişlerdir: 1- 'Abd. I Nizâmî'd-Dewle (1025-1030=5), 2- Muh. Yümni'd-Dewle (1030-1042=12), 3- Ah. 'Ağudî'd-Dewle (1042-1048=6), 4- 'Abd. II Cenâhî'd-Dewle (1048-1092=44).

III

İSPANYA'DA MÜSLÜMAN DEVLETLERİ (İKİNCİ DÖNEM: 1086-1492)

Murâbıtlar ve Muvaḥḥidler

Endelüs (İspanya-Portekiz) Müslüman târîhinin hulâsası şudur: 711'de İberya yarımadası fethedildi. 756'ya kadar 45 yıl Emewî ve 'Abbâsî vâfleri ile (bu vâfler Şâm'dan gönderilerek) idâre edildi. 756'da, 6-yıl önce 'Abbâsîler'in Şâm'da yaptıkları Emewî katliâmından kurtulan bir imparatorluk prensi, 'Abdü'r-Rahmân b.Mu'âwiye, Endelüs'te ilk müstakil İslâm devletini -Hılâfet'ten ayırarak- kurdu. Maamâfih hutbe, 'Abbâsî halifeleri adına okunmıya -929'a kadar- devâm etti. 929'da Endülüs Emewî imparatorları, o zamâna kadar Halife'ye hürmeten "emîr" mütevâzı' unvânını bırakarak bizzât "halife" ünvanını aldılar. 1031'e kadar bu durum devâm etti. Ancak daha XI. asır girmeden Emewî hılâfeti sarsıldı, hânedânın otoritesi kırıldı. XI. asırla berâber bir çok eyâlet, vilâyet ve kazâ, kendi kendini idâre eder oldu, merkezî otorite çok zayıfladı, 1031'de tamâmen kalktı. 'Alî Ewlâdı'ndan -veyâ öyle olduklarını iddia eden- Hammûdîler, hılâfet titrini devâm ettirmek istedilerse de, Endelüs'te tek devlet hâlinde otorite kurmaktan uzak kaldılar. Pek zengin, nüfuslu ve çok yüksek medeniyet ve kültüre sâhip Endülüs (Müslüman İberya), bir çok Müslüman krallık ve prensliğe bölündü. Bunlardan bâzıları da, bir çok Müslüman krallık ve prensliğe bölündü. Bunlardan bâzıları daha büyüklerini metbû tanıdılsa da aslında, -bundan evvelki bahiste teker teker görülen- devlet ve devletcikler, müstakildi. Bundan, İspanya'nın kuzeyindeki iki

Hristiyan krallık, Kastilya ve Aragon (Navarra) faydalandı. Biribirinden ayrı Müslüman devletleri tazyika başladılar. Endülüs'teki en kudretli Müslüman devleti olan 'Abbâdî hânedânından İşbiliye (Sevilla) meliki, Kuzey Afrika İmparatorluğu elinde tutan Murâbîtlar'dan yardım istedi. Yardım mektubunu 13 Endülüs Müslüman hükümdârı teker teker imzâladı. Bunun üzerine Murâbîtlar -375 yıl önce Târik'ın yaptığı gibi- İspanya'ya çıktılar. Orta Çağ'ın en mühim hâdiselerinden olan Zellâka meydan muhârebesinde (23.10.1086), müttefik Hristiyan ordusunu imhâ ettiler. Bu sûretle İspanya'da Müslüman hâkimiyeti daha 4 asır uzadı. Bundan evvelki bahiste görülen bir çok Müslüman Endülüs devletinin hükümdârı -başta İşbiliye 'Abbâdîleri olmak üzere- tahlılarından ferâgat ettiler. Hânedan mensuplarını ve servetlerini alıp her biri Kuzey Afrika'nın bir şehrine gidip yerleşti. Endülüs, Murâbîtlar'ın Kuzey Afrika İmparatorluğunun bir eyâleti oldu. Murâbît velîahdleri, Endelüs umûmî vâlîsi sıfatıyla İşbiliye, Kurşuba veya Garnâta'da oturup, Müslüman İspanya'yı yönettiler. Bu târihte İberya yarımadasının (İspanya-Portekiz) artık tamâmı değil, ancak takriben yarısı Müslümanlar'ın elindeydi. Kuzey yarısı, iki Hristiyan krallığı (İspanyol ve Katalan menşe'li) arasında parçalanmıştı; üçüncü bir Hristiyan krallığı, Portekiz de doğmak üzere idi. Bk. MURÂBİTLAR (bundan sonraki III. Kitap'ta: Kuzey Afrika).

1147'de Murâbîtlar'ın yerini Kuzey Afrika imparatorları olarak Muvaḥḥidler aldılar. Bk. MUWAḤḤİDLER. Bu bahsimizde, Murâbîtlar'la Muvaḥḥidler arasında Endülüs'te ortaya çıkan İslâm devletlerini göreceğiz. Muvaḥḥidler 1269'da düştüler. Onların da velîahdleri, Endülüs umûmî vâlîsi olarak İşbiliye'de otururdu. Muvaḥḥid imparatorluğunun mîrâsını paylaşan Kuzey Afrikalı üç devletten en batıdaki (Fas), Merînî imparatorluk hânedânı, Endülüs üzerindeki nüfûzunu bir müddet muhâfaza ettiyse de, devâm ettiremedi. Esâsen bu târihte Endülüs'te tek İslâm devleti, Garnâta Naşrîleri kalmıştı. Biz de bu bahsimizi Garnâta Naşrîleri ile bitireceğiz.

Mürsiye Melikleri

Mürsiye (veyâ: Mürsiyye, İsp. Murcia), İspanya'nın doğusunda, Akdeniz'e yakın mühim bir şehirdir. Burayı taht şehri edinen melikler, Belensiyye (Valencia) ve Balear adalarına (Ar.el-Cezâiri's-Şarkıyye) da hükmetmişlerdir. Sünnî-Mâlikî mezhebinden Arab olan meliklerden ilki 'Abd.b. 'İyâd (1145-1146=1+1146-1147=1=2) 2 yıl tahtta kalmış, iki kısa saltanatının arasında 'Abd.b.Ferec, 1146'da bir kaç ay saltanat sürmüştür. Yerlerine geçen Ebû-'Abd.Muḥ.(1147-1172=25) çeyrek asırlık saltanatı ile İspanyollar arasında "Rey Lope" adıyla tanınmış; devleti, Muvaḥḥidler'ce ilhâk edilmiştir. Oğlu 'Abd. ve kardeşi Belensiyye meliki (1238-1240=2) Ebû-Şümely Zeyyân'dır. Şeceresi şudur: Ebû-'Abd.Muḥ.b.Aḥ.b.Sâ'd b.Muḥ.b.Aḥ.b.Merdenîşi'l-Cüdâmî ki, Belensiyye melikleri yâni ünlü Âmirîler hânedânındandır.

Mürsiye Hûdları

Mürsiyye eyâleti 1172-1228=56 yıl Muvaḥḥidler'ce yönetildikten sonra, Hûd hânedânının (Sarkuşta melikleri, bk.Hûdlar) bir dalı, burada ve Garnâta'da yeni bir devlet

kurmuşlardır. Krallar şunlardır: 1-Muḥ.I(1228-1237=9), 2- Muḥ. II (1237-1238=1+1264-1265?=1? + 1268-1269=1= 3?), 3- el-'Azîz (1238), 4- Zeyyân (1238-1240=2), 5- Muḥ.III(1240-1262=22), 6- Muḥ.IV(1262-1264=2), 7- 'Abd.(1265?-1268?=3?).

İlk melik I. Muḥ.ü'l-Mütewekkili'lallaah b.Yûs.b.Hûd'un yerine 2. melik Ebû-Bekr Muḥ.II el-Wâsık-b'İllaah geçti. 3. Melik el-'Azîz Zıyâ'i'd-Dewle, Hûdlar'dan değildir; Ḥattâb oğlu Merwân oğlu 'Abd. oğlu el-Kaadî Merwân (ki 1144b'de 3 ay Belensiyye emîri oldu) oğlu 'Abdül-Melik'in oğludur ve saltanatı bir kaç aydan ibârettir. 4. melik Ebû-Şümeyl Zeyyân b.Merdenîş de Hûdlar'dan olmayıp, bir yukarıdaki Mürsiye Melikleri hânedânından yâni Â'mirîler'dendir. 5. melik Muḥ.(III) Bahâü'd-Dewle, 1. Muḥ.b.Yûs.'un kardeşidir. 6. melik Ebû-Câ'fer Muḥ (IV), 5. melik III.Muḥ.'in oğludur; oğlu Câ'fer'dir. 7. melik 'Abd.ise, Hûdlar'dan 'Alî adlı bir prensin oğlu olup, Â'mirîler'den değildir.- Mürsiye şehri, 1266 şubatında Hristiyanlar'ın (Kastilya krallığı) eline geçti.

Minorka Emâreti

Minorka (Ar.Minûrika), Balear Adaları'nın (Ar.el-Cezâirü's-Şarkıyye) en kuzey-doğudaki ve Mayorka'dan (Ar. Meyûrika) sonra ikincisidir (en güney-batıdaki üçüncü ada Ar.Yâbise'dir). Burada bir emîr, 53 yıl (1233-1286), Aragon krallığına tâbî olarak saltanat sürmüştür. Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir: Ebû-'Uṣm. Sa'id (İsp.Almojarife) İbni'l-Hakemî'l-Kuraşî(1233-1286=53). Ada, 1286'da Aragon krallığına geçti.

Niebla Emâreti

Mûsâ b.Maḥfûz b.Muḥ.b.Nuṣayr b.Maḥfûz, 1252 yıllarında, İşbiliye yakınlarında Niebla kazasında emîr olmuştur.

Batılyaws Emâreti

Bu geniş emâret, Batılyaws (İsp.Badajoz) ve Beja, Mértola çevrelerini içine alıyordu (Güney Portekiz ve İspanya'nın Güney Portekiz'le sınır bölgesi). Kurtuba melikliğine tâbî idi. 7 yıl devâm etti (1144-1151). Aḥ.b.Kasî ile Sedezâî b.Weẓîr, emâretin iki emîridir. Sonuncusu, Muwahhidler'ce tahtından indirildi.

Garnâta Naşri Melikliği (1232-1492)

Garnâta (veyâ Gırnâta, İsp.Granada) taht şehri olmak üzere 260 yıl devâm eden (1232-2.I.1492) bu krallığın "Naşrîler (Benî-Naşr)" veya "Benî'l-Aḥmer" denilen hânedânı Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Krallık Endelüs (veyâ: Endülüs, İsp.Andalusia) denen Güney İspanya'yı kaplıyordu. XIV. asır sonlarında karşı yakada Afrika'da Sebte (İsp.Ccuta) de devlete kaıldı. Bir ara Mürsiye (İsp.Murcia) de devlete dâhildi.

Çok kısa müddet için (1238a) Garnâta'yı bırakan krallık, 1232-1270=38 yıllarında Kastilya krallığına, 1273-1302=29 yıllarında da Fâs imparatorluk hânedânı Merînîler'e tâbî oldu. Son 10 yılında (1482-1492) yeniden Kastilya krallığına tâbî oldu. Son yıllarda Kastilya'ya bir çok şehir ve bölgeyi bırakarak küçüldü: Loja 12.1431, Ceyyân (İsp.Jaén) 1238a, Cebelü Târik (Gibraltar) 20.8.1462, Runda (Ronda) 20.5.1485, Lewşe (Loja)

1486, Guadix 1489, el-Meriyte (Almeria), Velez Malaga, Málaka (Malaga) 1487. Bu sûretle 1487'de devletin Akdeniz'le bağlantısı kesilmiş oluyordu. Kristof Kolomb'un Amerika'ya ayak basmasından bir kaç ay önce, 1492 yılının ilk günü Avrupa'nın en büyük şehri (500.000 nüfus) olan Garnâta'nın düşmesiyle, İspanya-Portekiz'deki 780 yıl, 8 ay, 4 gün süren Müslüman hâkimiyeti sona erdi. İberya'nın Hristiyanlar'ca 8 asırlık bir mücadeleden sonra safha-safha Müslümanlar'dan alınmasına İsp.reconquista denir. (yeniden fetih). Bu sûretle birleşmiş bulunan ve "İspanya" (İsp. España) adını alan en güçlü Hristiyan devlet hâline gelen Kastilya ve Aragon krallıkları (evlenme yoluyla birleşmiştir), milyonlarca Müslüman tebeaya mâlik oldu. Bunların milyonlarcası öldürüldü. Milyonlarcası Katolik yapıldı. Milyonlarcası da Türkler tarafından Kuzey Afrika'ya donanmalarla taşındı. XVII. asırda (1609) İspanya ve Portekiz'de Katolik olmıyan tek kişi kalmadı. Aynı muâmele, Müsevîler'e de tatbik edildi.

Nasrî veya Benü'l-Ahmer hânedânının atası Ahmed, XII. asrın 3. çeyreğinde Arjo-va beyi idi. Bu 'mevki', Ceyyân'ın (İsp.Jaén) 30 km. kuzeyinde, Kurtuba doğusundadır. Ahmed'in oğlu Nasr hânedâna adını vermiştir. Onun oğlu Yûsuf'un 2 oğlu olan I. Muḥ. ve İsm.'den, hânedânın iki dalı yürümüştür. Garnâta melikleri şunlardır:

- 1- Muḥammed I (1231-1273 = 41)
- 2- Muḥammed II (1273-1302 = 29)
- 3- Muḥammed III (1302-1309 = 7)
- 4- Nasr (1309-1314 = 5)
- 5- İsmâ'il I (1314-1325 = 11)
- 6- Muḥammed IV (1325-1333 = 8)
- 7- Yûsuf I (1333-1354 = 21)
- 8- Muḥammed V (1354-1359 = 5+ 1362-1391=29=34)
- 9- İsmâ'il II (1359-1360 = 1)
- 10- Muḥammed VI (1360-1362 = 2)
- 11- Yûsuf II (1391-1392=1)
- 12- Muḥammed VII (1392-1408=16)
- 13- Yûsuf III (1408-1417=9)
- 14- Muḥammed VIII (1417-1427 = 10+12.1429-12.1431=3,0+4.1432-1445=13=26)
- 15- Muḥammed IX (1427-12.1429 = 2)
- 16- Yûsuf IV (12.1431-4.1432 = 0,4)
- 17- Muḥammed X (1445-1455=10)
- 18- Sâ'd (1455-1465=10)
- 19- 'Alî (1465-1482=17)
- 20- Muḥammed XI (1482-1483=1+1487-2.1.1492=5=6)
- 21- Muḥammed XII (1483-1487=4)

10 baş'dan 21 melikin ortalama baş müddeti 26 yıl, ortalama saltanat müddeti ise, 12,38 yıldır. En fazla ilk melik olan I.Muḥ.tahtta kalmıştır (41 yıl) ki Ertuğrul Gaazî ile çağdaştır. Son hükümdar I.Muḥ. ise II. Sultân Bâyezîd ile çağdaştır.

1- Ebû-'Abd.Muḥ.(I)'i's-Şeyḫ-İl-Gaalib b.'İllaah b.Yûs. (1232-1273=41), el-Ḥamrâ Sarayı'nın bânisi olarak târîhe geçti.- Oğlu 2- Ebû-'Abd. Muḥ.(II)'i'l-Fakiyh (1273-1302=29): bir kardeşinin ve büyük oğlunun adı da 'Abd.'dir. Diğer iki oğlu 2. ve 3. melikler olan III. Muḥ. ile Naşr'dır.- 3- Ebû-'Abd.Muḥ. (III)'i'l-Maḥlû(1302-1309=7): hal' edildi, oğlu 'Abd.'dir.- 4- Ebû'l-Cüyûş Naşr (1309-1314=5), evvelkinin kardeşidir, o da hal' edildi. Hal'inden sonra 8 yıl Kaadis (İsp.Cadix) vâlisi oldu (1314-1322).- 5- İsm. (I) Ebi'l-Welîd b.Ferec b.İsm.b.Yûs.b.Naşr, hânedânın diğer dalından gelir ve artık yalnız bu dal tahta çıkmıştır. Bu hükümdar (1313-1325=11), 1319'da Alicum zaferi ile ünlüdür ki, Prens Don Juan ve Prens Don Pedro maktûl düşmüşlerdir. Oğulları el-Welîd, IV.Muḥ. ve I. Yûs.'tur.- 6- Ebû-'Abd.Muḥ. (IV) (1325-1333=8), çocuktu, Muḥ.İbni'l-Maḥrûk'un nâibliğinde saltanat sürdü ve öldürüldü. Yerine kardeşi I. Yûs. tahta çıktı.- 7- Ebû'l-Haccâc Yûs. (I)'in-Niyârî'l-Müeyyed-b.'İllaah (1333-19.10.1354=21), kardeşi gibi katledildi. Oğulları el-Haccâc, V.Muḥ. ve II. İsm.'dir.- 8- Ebû-'Abd.Muḥ. (V)'i'l-Ganî-b.'İllaah (29.10.1354-1359=5+1362-1391=29=34), oğulları 'Abd., Yûs.II ve Naşr.- 9- İsm.(II) Ebi'l-Welîd (1359-1360=1), öldürüldü, oğlu el-Welîd. Öncekinin kardeşi.- 10- Ebû-'Abd.(Ebû-Sâ'id) Muḥ.(VI) (1360-1362=2): şeceresi şöyle: Muḥ.IV b.İsm.b.Muḥ.b.Ferec b.İsm.b.Yûs.b.Naşr. Oğulları 'Abd. ve Sâ'id, kızı İbni'l-Mewl ile evlenmiştir ki bu izdivaçtan IV. Yûs. doğdu.- 11- Ebû'l-Haccâc Yûsuf (II)'i'l-Müstağnî-b.'İllâh (1391-1392=1): oğulları Yûsuf III, Muḥ. VII, 'Alî ve el-Haccâc; bunlardan Yûsuf III daha büyük olduğu halde kardeşi VII. Muḥ.'den sn. tahta geçmiştir.- 12- Ebû-'Abd.Muḥ.(VII)'i'l-Müsta'in-b.'İllaah (1292-1408 = 16): oğlu 'Abd.- 13- Ebû'l-Haccâc Yûs. (III)'i'n-Naşr-li-dîn'İllaah (1408-1417=9): oğulları VIII. Muḥ., 'Usm. ve el-Haccâc.- 14- Ebû-'Abd.Muḥ. (VIII) i'l-Eyserî'l-Müstemsik-b.'İllaah (İsp. El Pequeño) (1417-1427=10 + 1429-1432=3+1432-1445=13=26): oğlu 'Abd.- 15- Muḥ.(XI)'i's-Şağîr b.Naşr b.Muḥ. V (İsp. El Zurdo) (1432=bir kaç ay), Fâtıme b.Muḥ. IX=Mûlây Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Ebi's-Sûrîrî'l-Müferric (katli 7. 1462) İbni's-Serrâc.- 16- Ebû'l-Haccâc Yûs. (IV) (1432= bir kaç ay): yalnız anne tarafından Naşr olduğu halde tahta çıktı. VI.Muḥ.'in kızı ile İbni'l-Mewl'in oğludur. Oğlu el-Haccâc'dır.- 17- Ebû-'Abd.Muḥ. (X)'i'l-Ahnef b.'Usm.b.Yûs.III (İsp. Elcojo) (1445-1455=10): oğlu 'Abd.- 18- Ebû'n-Naşr Sâ'di'l-Müsta'in-b.'İllaah b.'Alî b.Yûs.II(1455-1465=10): oğulları 19. ve 21. melikler olan 'Alî ile II. Muḥ. ve en-Naşr.- 19- Ebû'l-Ḥas.'Alî b.Sâ'di'l-Müsta'in (1465-1482=17): oğulları I. Muḥ., Yahyâ, el-Ḥas. ve Yûs. en-Niyâr (1482'de katl). =Fâtıme Â'îşe Süreyyâ (XI.Muḥ.'in annesi), =Isabella (mühtedî) (Yûs.'un annesi).- 20- Ebû-'Abd.Muḥ.IX b.Ebi'l-Ḥas.'Alî (1482-1483=1+1487-2.I.1492=5+6): annesi aynı hânedândan Süreyyâ b.Muḥ.IX olup, bu melîke, Martoz senyörünün mühtedî kızından olan üvey oğulları Yahyâ ile Niyâr'ı öldürttü. Mağrib lehçesinde "Bû-'Abdel", İspanyollar'ın "Boabdil" dedikleri Endülüs'ün ünlü ve bedbaht son hükümdarı. Ertesi yıl Fâs şehrinde 1493'te öldü. Oğlu 'Abd.'dir.- 21- Ebû-'Abd.Muḥ.(II)'i'z-Zegall b.Sâ'di'l-Müsta'in (1483-1487=4): oğlu 'Abd. hem selefi, hem halefi olan I. Muḥ.'in amcasıdır.

Son Endülüs vefiahdi 'Abd.ile, 1510'da Fâs'a gelen Kemâl Reîs görüştü. Dokuzuncu Muhammed'in(no.20) annesi Â'îşe, üvey annesi Süreyyâ olup, 1458'de doğdu, 15.4.1493'te Endülüs'ten Mağrib'e gelip 1534'te Fâs şehrinde 76 yaşında öldü. Birinci Muhammed(no.1)(1195-21.1.1273=78) Ercûne'de(İsp.Arjona) doğdu. Beşinci Muhammed(no.8)(5.1.1339-17.1.1391=52, 0, 13).

B i b l i y o g r a f y a

İspanya'da 8 asırlık Müslüman devletleri için başlıca eserler:

H.Lavoix, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque National: Espagne et Afrique*, Paris, 1891, 2: 1978; Cadera y Zaidin, *Tratado de Numismática Árabe-Española*, Madrid, 1879; A.Vives y Escudero, *Monedas de las Dinastías Árabe-Españolas*, Madrid, 1893; G.C. Miles, *Coins of the Spanish Mulūk al-Tawāif*, N.Y.1954; A.M., *The Coinage of the Umayyads of Spain*, N.Y. 1950; Alvaro Campanér y Fuertes, *Numismática Baleár*, Palma, 1879; E.Lafuente y Alcántara, *Ajbar Machmua*, Madrid, 1867; F.J.Simonet, *Descripcion del Reino de Granada sacada de los Autores Árabigos*, 1872, 2: 1979; 'Abdül-'Azîzî'd-Dewâtî, *Mescid Kurûba we Kaşî'l-Hamrâ*, Tûnus, 1977; J.Alemaný Bolufer, *La Geografia de la Peninsula Iberica en los Escritores Arabes*, Granada, 1921; Zambauer, *Manuel; El², al-Andalus*, 1, 501a-19a; E.Lévi-Provençal, *La Péninsule Ibérique au Moyen âge d'Après le Kitâb al-Rawdal-Mi'târ*, Leiden, 1938; A.Y., *Inscriptions Arabes d'Espagne*, Paris, 1931; A.Y., *L'Espagne Musulman au Xe Siècle*, Paris, 1932; A.Y., *La Civilisation Arabe en Espagne*, Paris, 1948; A.Y., *Etudes d'Histoire Hispano-Musulmane*, Paris, 1938; A.Y., *Tibyân (1064), Les Mémoires de 'Abd Allâh, Dernier Roi Ziride de Grenade*, Ar.metin ve trc., Madrid, 1936, İng.trc. Amin T.Tibi, 1986; A.Y., *Histoire de l'Espagne Musulmane*, 3 c., 2: Leiden, 1950-53; P.de Gayangos; *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, 2 c., Londra 1840; René Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne (711-1110)*, 4 c., 2: Leiden, 1939(ilk tab'r: 1861), Alm. trc. Leipzig 1874, İng.trc. F.G. Stokes, *Spanish Islâm*, 1913, 2: 1972; A.Y., *Recherches sur l'Histoire et la Littérature de l'Espagne pendant le Moyen âge*, 2 c., 3: Leiden, 1881; J.Simonet, *Historia de los Mozárabes de España*, Madrid, 1903; F.Codera, *Estudios Criticos de Historia Arabe-Espanola*, 3 c., Zaragoza, 1903-17; A.González Palencia, *Historia de la España Musulmana*, Barselona, 1925, 1929, 3: 1932; M.M.Antuña, *Sevilla y Sus Monumentos, Arabes*, Escorial, 1930; Roque Chabas, *Historia de la Ciudad de Denia*, 2 c., Denia, 1874-6; D.M.Dunlop, *The Dhunnunids of Toledo*, JRAS, 1942, 77-96; A.Huici Miran-da, *Historia de Valencia Musulmana*, Valencia, 1969; A.M., *Las Grandes Battallas de la Reconquista*, Madrid 1956; H.Monès, *Târîhu'l-Cuğrâfiye fi'l-Endelüs*, Madrid, 1967; S.M. Imamuddin, *Muslim Spain (711-1492)*, 2: 1981; Muh.'Abd.'Inân, *Düwelü't-Tawâif*, Kaah. 1960; M.Gaspar y Remiro, *Historia de Murcia Musulmana*, Saragoza 1905; R. Pita Mercé, *Lérida Arabe*, Lérida 1974; A.G.Palencia, *Historia de la Literatura Árabe-Española*, Barselona, 1938; H.Pérès, *La Poésie Andalouse*, Paris, 1937; H.Terrasse, *L'Art Hispano-Moresque*, Paris, 1932; F.de la Cagigas, *Los Mozárabes*, 2 c., Madrid, 1947-9; A.Prieto y Vives, *Les Reyes de Taifas en el Siglo V de la Hégira (XI de J.C.)* Madrid, 1926; F.Codera, *Decadencia y Desaparición de los Almoravides en España*, Zaragoza, 1899; Arab kaynakları bu eserlerde ve *İslâm Ans.*'nin ilgili maddelerinde gösterilmiştir.

Başlıca: İbnü 'İzâfî (ölm.Fâs, 1313'den sn.), *el-Beyânü'l-Mugrib*, 3 c., G.S. Colin ve Lévi-Provençal nş., Paris, 1930-51; İbnü 'Abd Rabbihi, *el-'İkdü'l-Ferîd*, yeni nş. A.Emîn vs., 7c., Kaah. 1940-53; İbnü Hâzm, *Cemheretü'l-Ensâb*, Kaahire 1962; Dabbî, *Bugyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, F.Codera ve J.Ribera nş., BAH, III, Madrid, 1885; Makkarî, *Nefhü't-Tîb fî Guşni'l-Endelüsi'r-Ra'îb*, Bûlâq, 1279=1862 ve Leyden, 1855-61 ve Kaah.1949, 8 c.; İbnü Beşkuwâl (Kurûba 1101-Kurûba 1183), *aş-Şile fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs* (1139), 2 c., F.Codera nş.; BAH, I-II, Madris 1883 ve bunun zeyli olan Endelüs biografi ansiklopedisi: İbnü'l-'Abbâr (Belensiyye 1199-Tûnus 1260), *Kitâbü't-Tekmile li-Kitâbi's-Şile*, 2 c., F.Codera nş., BAH, V-VI, Madrid, 1888-9, fihristi: Alarcon ve Gonzales Palancia, Madrid 1915, kısmî nş. A.Bel ve Muh.Ben Cheneb, Cez. 1920; İbnü'z-Zübeyr (1230-1308), *Şiletü's-Şile*, Lèvi-Provençal nş., Rabat 1937; Merrâküşî, *Mû'cib*, Dozy nş., ayrıca Kaah. 1949, Fr.trc.E.Fagran, *Hist.des Almohades*; İbnü 'Abdi'l-Mün'imî'l-Hîmyerî, *Kitâbü'r-Rawzu'l-Mî'târ fî Haberi'l-Aktâr* (Cidde 1461'de yazılmış coğrafya ansiklopedisi), E.Lévi-Provençal nş., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age*, Leiden 1938; İbnü'l-Ha'îb (1313-1375), *el-İhâte fî Târîhi Garnâta*, Kaahire, 1319=1902, 2 c., 'Abd.'İnân nş., Kaahire, 1955; A.M., *Dewletü'n-Nasriyye*, Kaahire, 1347=1929; Ebû-Bekr İbni'l-Kûyye (ölm.977), *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, Gayangos Saavedra nş., 1868, nş. ve İsp.trc.Codera, Madrid 1926, Enîsü't-Tabbâ nş., Beyrût 1957, Fr.trc.de var; Ebû-Merwân İbni Hayyân (Kurûba 987-10.1076=89) en by. Endülüslü târihçi olmakla berâber *Mukebis* ve *Me'in* adlı muazzam Endülüs târihlerinden günümüze ancak kç. parçalar kalmıştır: M.M.Antuñá, *Chronique du Règne du Calife Umayyade 'Abd Allah à Cordou* Paris 1937, İsp.trc. Kh.Ghorayyib, *Cuadernos de Historia de España*, Buenos Aires 1952; E.Lévi-Provençal ve E.Garcia Gomez, *Textos Iréditos del Muqtabis, al-Andalus*, I, 1954; Ebû-'Abd.Muh.İbni'l-Ha'îb (ölm.6.1375, Garnâta Nasrî vezîri), *Kitâbü Â'mâli'l-Â'lâm*, E.Lévi-Provençal nş., Rabat 1934, 2: Beyrût 1956,3: Dârülbeydâ 1964; A.M., *el-İhâta fî Târîh (Ahbâr) Garnâta*, Kaahire, 1902, 2 c., 2: 1955; *el-Lemha'l-Bedriyye fî'd Dewleti'n-Nasriyye*, Kaahire 1929 (1230-1363 Garnâta târihi).S.M. İmâmî'd-D., *A Political History of Muslim Spain*, 2: 1969; F.Codera, *Los Tohibies en España*, Zaragoza 1903; H.Lapeyer, *Géographie de l'Espagne Morisque*, Paris 1959; J.Cavanash Murphy, *The Arabian Antiquities of Spain*, 1812, 2: 1982; C.Rodriguez Joulia Saint-Cyr, *Bibliografía Menor Hispanomusulmana*, Madrid 1980; Charles E.Dufarcq, *L'Espagne Catalane et le Maghrib au IIIe et IVe Siècles*, Paris 1966; R.Arié, *L'Espagne Musulmane au Temps des Nasrides*, Paris 1973; H.Lautensach, *Maurische Züge im Geographischen Bild der Iberischen Halbinsel*, Bonn 1960; M.Asín Palacios, *Contribuciones a la Toponimia Árabe de España*, Madrid, 2: 1944; J.Bosch, *Los Almoravides*, Tetvân 1956; M.Terron Albarran, *Los Aftasidas*, Badajoz 1971; A.F. Calvert, *Moorish Remains in Spain*, Londra 1906 (çok lüks baskı); A.M. ve Walter M.Gallichan, *Cordova a City of*

Moors, Londra 1907 (kezâ); W.Montgomery Watt ve P.Cachia, *A History of Islamic Spain*, Edinburg 1965; H.Mûnis, *el-Cugrâfiye we'l-Cugrâfiyyûn fi'l-Endelûs*, Madrid 1967; H.Terrasse, *Islam d'Espagne*, Paris 1958; Henri Terrasse, *L'Art Hispano-Mauresque des Origines au XIIIe Siècle*, Paris 1932; H.R.Idris, *Les Birzalides de Carmo-na, al-Andalus*, 1965, 49-62; J.Gonzales, *Repartimiento de Sevilla*, 2 c., Madrid 1951; A.M., *Las Conquistas de Fernando III en Andalucia*, Madrid 1946; Afif Turk, *El Reiro de Zaragoza en el Sieclo XI*, Madrid 1956; W. Hoenerbach, *Spanisch-Islamische Urkunden aus der Zeit der Nasriden*, Berkeley Ün., 1965.

S.K.Jayyusi vs, *The Legacy of Muslim Spain*, 2 c., Leiden, 1992-94(1.160 s.); S.M.Imamuddin, *Muslim Spain(711-1492)*, *A Sociological Study*, 2:1981; Larry J.Simon vs, *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages*, 1995; Clay Stalls, *Aragon's Expansion into Islam's Ebro Frontier(1104-1134)*, 1995.

Üçüncü Kitap

K U Z E Y A F R İ K A

(Magrib)

I

HÂRİCÎ HÂNEDANLAR

Kuzey Afrika'nın Arab İmparatorluğu'ndan Kopması

"Kuzey Afrika" dediğimiz zaman Mısır-Sûdân'ı ayrı tutuyoruz. Burası Arablar'ın - "Meşrik=Doğu Arab Âlemi" karşılığında - "Mağrib=Batı Arab Âlemi" dedikleri ülkelerdir: Libya, Tûnus, Cezâyir ve Fâs. Arablar hepsine birden -Bizans'tan alarak- İfrîkiye (Afrika) eyâleti demişlerdir (maamâfih asıl İfrîkiye, Tûnus'tur). Fâs'a "Mağribü'l-Akşâ=Uzak Mağrib", Cezâyir'e "Mağribü'l-Ewsat = Orta Mağrib" de denir. Türkler'in -Fâs şehrinin adından alarak- "Fâs" dedikleri Atlantik'le Akdeniz arasındaki ve Kuzey-batı Afrika'nın Arabca'da adı "Merrâkeş"tir ki, bu da aynı ülkenin diğer bir şehrinin adından alınmıştır. Batı dillerinde aynı ülke için kullanılan kelime de Merrâkeş'ten alınmıştır (Fr.Maroc, İng. Marocco, Alm.Marokko vs.).

Kuzey Afrika'nın asıl fâtihi 'Ukbe b. Nâfi'dir. Hılâfet (Arab) imparatorluğunun İfrîkiye (Kuzey Afrika) vâîlerini, *I. Kitap*'ta verdik. Bu vâîlerden bâzıları -Mühellebîler gibi- âdetâ hânedan da kurmuşlarsa da, Şâm ve 750'den sonra Bağdâd'a bağlı kalmışlardır. Ancak 756'da Endelüs'ün (İspanya ve Portekiz) Hılâfet'ten ayrılarak ikinci müstakil Arab Müslüman devleti olmasından az sonra, Kuzey Afrika'da da istiklâl hareketleri başladı.

Kuzey Afrika'nın otokton ahâlîsi Berberî'dir. Berberîler, Hâmî ırk grubundandır ve Arablar gibi Sâmi değillerdir. Berberîler'in tamamı Müslüman olduğu gibi, ana dillerini unutarak Arabca konuşmaya başladılar (bugün henüz Arabca'yı ana dili olarak kul-

lanmıyan ve Berberîce'yi unutmamış Berberîler'in sayısı 9 milyon kadardır; hemen hemen yarı yarıya bu nüfus Güney Fâs ile Güney Cezâyir'dedir). Bir çok Arab kabîlesi de Arabistan'dan gelerek bu ülkelere yerleştirilirse de bunlar ancak yüksek tabakayı teşkil ettiler. Gerek Kuzey Afrika, gerek Endelüs'te Sünnî'liğin Mâlikî mezhebi yayıldı. Berberîler, Arablar'ın hizmetinde, Kuzey Afrika ve İspanya'nın fethide mühim rol oynadılar. Pek çoğu Kuzey Afrika'dan İberya yarımadasına göçtü ve yerli İspanyollar'la karıştılar.

Arablar, Kuzey Afrika'yı Bizans (Doğu Roma) imparatorluğundan fethetmekle berâber, fethin yapıldığı VII. asrın ortalarında ve sonlarında Kuzey Afrika kıyılarındaki iskelelere gerçekte Vizigotlar (Batı Gotları, Vandallar) hâkimdi. Fakat bunlar bir nüfus meydana getirmiyorlardı, sâdece yönetici ve tâcirdiler. Binâenaleyh Hristiyanlık, Kuzey Afrika'da yayılmıya başlamış, fakat İspanya'da olduğu gibi bütün ülke Hristiyan olmamıştı. Arab fethinden sonra Müslüman olmıyan kalmadı. Hristiyan olsun, payen olsun yerli halk, Müslüman oldu. Ancak Sünnî'liğe aykırı mezhebler de ortaya çıktı. Bilhassa Hâricîlik, bu mezhebin çeşitleri yayıldı. Şîilik de vardı. Zamanla Kuzey Afrika'nın tamâmı Sünnî'leşti. Şîilik tamâmen ortadan kalktı. Bugün bilhassa Tûnus'un güneyinde 140.000 kadar Hâricî vardır.

İspanya'dan sonra yarım asır geçmeden Kuzey Afrika'da da Müslüman devletleri teşekkül etti. Büyük Hılâfet imparatorluğu, bu ülkeleri erken târihte kaybetmiş oldu. Önce Hâricî hânedanlar ortaya çıktı ki Rüstemî'lerle Midrânî'lerdir.

1- Rüstemîler (776-908)

Rüstemîler (Benû-Rüstem), Hâricî/İbâdî mezhebinin imamları olarak ortaya çıktı. Hânedan, Kayrewân'a yerleşerek Arab'laşmış İranlı'dır. Batı Cezâyir'in bir kısmında (Cebel Nefûse) küçük bir krallık kurdular. Taht şehri Tâhert'i 761'de 'Abdû'r-Rahmân b. Rüstem kurdu ki bugünkü Tagdemt'tir (Cezâyir ve Wahrân şehirleri arasında, güneyde). Ancak zaman zaman Güney Tûnus ve şehir hâric bütün Târâbulus ülkesini de ellerinde tuttular. Rüstemî imamları şunlardır:

1- 'Abdû'r-Rahmân (776-784=8), 2- 'Abdû'l-Wehhâb (784-823=39), 3- Ebû-Sa'îd i'l-Eflah (823-871=48), 4- Ebû-Bekr (871-?), 5- Muhammed (? - 894), 6- Yûsuf (894 - ?), 7- Yâ'kuub (? - ? + 906 - 908).

İlk Hâricî-İbâdî imâmı (yânî bu mezhebin lideri) Ebû'l-Hattâb 'Abdî'l-Alâ İbnî's-Semhî'l-Ma'âfiriyyî'l-Himyeriyyî'l-Yemenî'dir (Târâbulus'ta). Kısa müddette bütün Târâbulus, Tûnus ve Doğu Cezâyir'e hâkim olmuştur. İbâdîler ve Şuîrîler, Sünnîler'e oldukça yakın Hâricî mezheblerdir. Hâricîler'in müfrit mezhebi Ezraqîler' dir (T.Lewicki, *La Répertition Géographique des Ibâdîtes dans l'Afrique du Nord au Moyen-Âge*, *Rocznik Orientalistyczny*, XXI, Krakovi 1957, 301-43). İmâmet müddeti 2 yıl, 11 aydır

(6.758-5.761). Bu târihte 'Abbâsiler'ce (Mısır v. Muh. İbni'l-Eş'as) öldürüldü. Oğlu es-Semaḥ, Rüstemîler'in Nefûse vâfligini (776-812=36) yapı; bunun da oğlu Halef'tür ki, 835'te Trablus'ta imâm seçilip Rüstemîler'den ayrıldı (merkezi Tîmiye) ve oğlu Ebû-Mansûr 896'da Rüstemîler'e verilip Cebel Nefûse'ye sürülünceye kadar, Trablus'da hâkim oldular. Ebû'l-Hatîb öldürülünce yerine 'Umer (5.761-771=10), o da öldürülünce Ebû-Hâtim (771-776=5), o Cenbî'de ölünce 'Abdû'r-Rahmân b. Rüstem, Hâricî imâmı oldular. Bu 4 imâm, ayrı ailelelerdendir. İşte bu 'Abdû'r-Rahmân, rûhânî liderliğini, hükümdarlıkla birleştirip Rüstemîler'in ilk meliki oldu; imâmet görevleri devâm ediyordu.

Hacı Rüstem'in şeceresi uydurma olarak b.Behrâm b. Şâbûr b.Bâbek Zî'l-Ektâs şeklindedir. Bunun oğlu Hacı 'Abdû'r-Rahmân, 761'de İbâdî imâmı seçildi. 761'e kadar Târabulus'ta oturan İmâm Ebû'l-Hatîb'in Kayrewân (Tûnus) vâlisi idi, 776'da istiklâlini ilân ederek Batı Cezâyir'in çöle yakın dağlık kısmını ele geçirdi. Yerine oğlu 'Abdû'l-Wehhâb geçti. Kızı 'Urwe ise, Sicilmâse Midrârî melik Midrârû'l-Müntaşır l'le evlendi. 'Abdû'l-Wehhâb'in uzun saltanatını oğulları Ebû-Bekr'in, o tahttan indirilince de Eflâh b.'Abdî'l-Wehhâb'in oğlu Ebû'l-Yakzân Muh.'in saltanatları tâkıyb etti, o da tahttan indirildi. Muh.'in oğlu Ebû-Hâtim Yûs. tahta geçti ve hal' edildi. Yerine Ebû-Sa'îd'in diğer bir oğlu Yâ'kuub tahta geçti. Yâ'kuub tahttan indirilince Yûs. ikinci def'a, gene hal' edilince Yâ'kuub ikinci def'a tahta çıktılar. Yûs.'un ikinci hal'inden sonra ülke, Şîi Fâtımîler'in eline geçti. Yâ'kuub'un oğlu son velîahd Ebû-Sûl., Wargla vâhasında (Tuggurt güneyi/Güney Cezâyir) 908'den sonra emîr oldu. Bunun oğlu Sûl., Ebû-Sa'îd'in oğlu Sa'îd, Muh.'in bir oğlu da el-Yakzân'dır.

2- Midrârîler (772 - 977)

Benû-Midrâr (bâzı kaynaklarda: Benû-Müddâr), Arab'laşmış Berberî ve 933'e kadar Hâricî/Şufri, 933'ten sonra Sünnî-Mâlikî'dir. Fâs'ın güneyindeki Tâfilâlet ülkesinde küçük bir krallık kurmuşlardır. Taht şehirleri Sicilmâse'dir. Midrârî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- Samğûn (772-784a=12), 2- İlyâs (784a-790=6), 3- İlyasâ I (790-823=33), 4- Midrâr (823-867=44), 5- Meymûn (867), 6- Meymûnû'l-Emîr (867-877=10), 7- Muh.I (877-883=6), 8- İlyasâ II (7.883-909=26), 9- el-Feth (9.11.910-913=3), 10- Ah. (913-921=8), 11- Muh.II (921-933=12), 12- Muh. III (933), 13- Muh. IV (933-958=25), 14-el-Muntaşır (958-963=5), 15- el-Mû'tezz (963-977=14).

Hânedânın kurucusu Samğûn'un şeceresi şöyle verilmektedir: Ebû'l-Kaasim Samğûn b. Wâşûl b. Maşlan b. Mecdûl Ebî'l-'İzzi'l-İmâret b. Tafrîs b. Unif Farâdis b. Miknâs b. Warstif b. Yahyâ (diğer oğulları Gana ve Samğû) b. Derî b. Zahhik b. Madğisi'l-Ebter.

Samğûn'un oğulları el-Kaas. ve yerine geçen Ebû'l-Wezîr İlyâs (no.2) ile Ebû'l-Mansûr I. İlyasâ (no.3)'dır. Sonra I. İlyasâ'nın oğlu Midrârû'l-Muntaşır I(no.4) geçmiş, Rüstemî prensesi 'Urwe ile evlenmiş, hal'inden bir kaç ay sonra ölmüştür. Midrâr ile 'Urwe izdivâcından doğan 3 prens, tahta çıkmıştır (no.5, 6, 8). "İbnü 'Urwe" denen 'Abdû'r-Rah.Meymûn (no.5)'un bir kaç aylık saltanatından sonra tahta kardeşi "İbnü Bâqûye" denen Meymûnû'l-Emîr (no.6), sonra bunun oğlu I.Muh. (no.7), sonra Midrârû'l-Muntaşır'ın oğullarından II.İlyasâ (veya II. el-Muntaşır) (no.8) çıkmışlardır. II. İlyasâ öldürülmüş ve ülkede bir yıl kadar süren (909-9.11.910) 1. Fâtımî işgali olmuştur. Sonra Meymûnû'l-Emîr'in oğullarından el-Feth Wâsûl (no.9), sonra bunun kardeşi Ah. (no.10) tahta çıkmışlar, 11 yıl sonra 2. Fâtımî işgali (921) başlamış, bir kaç ay sürmüştür. Sonra Midrârû'l-Muntaşır'ın oğlu Bessader (Sâwer)'in oğlu II. Muh. tahta çıkmış, bunun oğlu I. el-Mû'tezz, babası ile şerîk olarak saltanat sürmüştür (no.11: II. Muh., 11a: I.Mû'tezz). Sonra tahta bir kaç ay için I.Mû'tezz'in oğlu Ebû'l-Muntaşır III. Muh. (no.12) çıkmış, bu da oğlu II. el-Muntaşır'ı (no. 12a) saltanata teşrîk etmiştir. el-Feth Wâsûl'un oğlu IV. Muh.ü's-Şâkir-li'llaah (no.13), çeyrek asırlık bir saltanattan sonra Fâtımîler'e esir düşmüştür. Hâricî'liği reddedip Sünnî olan bu hükümdardır. 3. Fâtımî işgali de bir kaç ay sürmüştür (958). Tahta IV. Muh.ü's-Şâkir'in oğlu III. el-Muntaşır (no.14), sonra bunun kardeşi Ebû-Muh.i'l-Mû'tezz-b'lllaah II geçmişlerdir. II. Mû'tezz'in amcası Cewher ve oğlu Muh.'dir. 977'de Margrâve Berberi şeyhi Hazrûn b. Telfûl (Feilfel), Endelûs Emewîleri nâmına ülkeyi zabtetmiş ve Midrârîler son bulmuştur. Midrârîler'in saltanat müddetleri 205 yıl olup bundan cem'an 2 yıl kadar süren 3 ayrı Fâtımî işgalini düşmek icâb eder.

Bugün Hâricî-İbâdîler çok azalmıştır. Cezâyir'de Mzâb'da, Tûnus'ta Cerbe adasında (nüfusun üçte ikisine yakın), Batı Târâbulus'ta Zuara sâhilinde ve Cebelü Nefûse'de (nüfusun yarısı) yaşarlar.

Rüstemîler yıkılınca da aynı bölgedeki İbâdîler, imâmlarını seçtiler. Bunların ek-serisi rûhânî lider olarak kaldı. Cebel Nefûse'de hâkimiyet kuranlar da oldu ki biri Ebû-Yahyâ Zekerîyye'l-İrcânî'dir (Ebû-Hâtim Yûsuf b.Ebi'l-Yakẓân Muh. b.Eflah b. 'Abdi'l-Wehhâb b. Abdi'r-Rahmân b.Rüstem'in yerine imâm seçildi, ihtimal o da Rüstemîler'dendir).

908-923'te imâm titrini açığa vurarak Cebel Nefûse'ye hâkim oldu. İbâdîler'in Wehbî alt-mezhebinden idi. Öldürüldü. Halefleri (önce oğlu Ebû-Zekerîyyâ) imâm titrini taşımaya cesâret edemediler. Fakat "hâkim" sanıyla Cebel Nefûse'de hüküm sürdüler. Fâtımîler'den sonra (1040'tan sn.) Zîrîler'i metbû tanıdılar ve bu târihte hâkim unvânını da bırakarak şeyh unvânıyla yetindiler. XIV. asırda Cebel Nefûse'nin İbâdî şeyhlerinden hâlâ bahsedilmektedir (T. Lewicki, *Les Hâkims du Gabal Nafûsa, Rocznik Orientalistyczny*, XXVI, Krakovi 1962, 97-123).

II

İLK KUZEY AFRIKA İSLÂM DEVLETLERİ

1- İdrîsîler (789 - 974)

Ewlâd-ı 'Alî'den ve Peygamber'den indikleri kesin olan nâdir hânedanlardan biri İdrîsîler'dir (Ar. Edârise). Benû-İdrîs, hânedânın ilk hükümdârının adını taşımaktadır: İdrîs b.'Abd.i'l-Kâmil İbni'l-Has. İbni'l-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib (bk. Hâşimîler). Bu sûretle I. İdrîs'in Hazret-i Hasan'ın (5. halîfe) torununun oğlu olduğu anlaşılır. Bu krallık, Fas'ta kurulmuştur. 185 yıl devâm etmiştir (5.11.789-974). Taht şehri Cebel Zerhûn'un güney-batı yamacında Walîle (Ulîlî) iken (789-808), 3.II.808'de Fâs şehrine götürülmüştür. Fâs şehrini II. İdrîs kurmuştur. Az zamanda 500.000 nüfûsu ve 600 câmii ile şehir, dünyânın sayılı beldeleri arasına girmiştir.

İdrîsîler'in Fâs devleti, büyük bir krallıktır. Yukarıda anılan Hâricî devletleri gibi küçük krallıklar değildir. Buna rağmen, ismen de olsa kendinden büyük İslâm hilâfet imparatorluklarına tâbî olmuş, tam istiklâl iddia etmemiştir. Önce 'Abbâsîler'e tâbî iken, son zamanlarında Endelûs Emewîleri'ne tâbî olmuş, fakat arada 23 yıl (917-925=8 + 958-973=15) Şîî Fâtımîler'e tâbî olmakta mahzur görmemişlerdir. Esâsen o asırlarda Sünnîlik'le Şîîlik arasındaki fark, sonraları iktisâb ettiği derinliği kazanmamıştı. 949'da Tanca'yı Endelûs Emewîleri'ne bırakmışlardır. 925'ten sonra bir kaç yıl İdrîsîler saltanatı düşmüş, Minâse meliki Mûsâ b.Ebî'l-Â'fiye Fâtımî vâlisi ol. tahta çıkmıştır. İdrîsî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

- 1- İdrîs I(5.2.789-16.7.793 = 5, 5, 9)
- 2- İdrîs II(16.7.(13.9.) 793-18.6.828 = 34, 19, 5)
- 3- Muh.ü'l-Muntaşır (18.6.828-4.836=7,10)
- 4- 'Alî I(4.836-2.849 = 12, 10)
- 5- Yahyâ I(2.849-863 = 14)
- 6- Yahyâ II(863-866 = 3)
- 7- 'Alî II(866 - ?)
- 8- Yahyâ III(? - 904)
- 9- Yahyâ IV(904-922 = 18)
- 10- el-Hasen I(922-1.925 = 3)
- 11- el-Kaasim (937-948=11)
- 12- Ahmed (948-954 = 6)
- 13- el-Hasen II(954-974 =20 ve 985)

İdrîsîler düşünce Fâs, Endelûs Emewîleri'nin eline geçmiştir.

I. İdrîsü'l-Ekber (5.2.789-16.7.793=5,5,9), 786a yılında 'Abbâsîler'in 'Alî Ewlâd'ını kılıçtan geçirdikleri Mekke yakınlarındaki Fahl katliâmından (11.6.786) kardeşi Sül. ile berâber kurtulup kaçmış, Mısır-Tlemsen-Tanca-Welîle'ye uğrıyarak 787'de Fâs'a gelmiştir. Peygamber'in torununun torununun oğlu olduğu için imâm ünvanıyla Fâs'ta tahta geçmeyi başarmış, fakat ülkeyi 'Abbâsî imparatorluğundan ayırdığını açıkça iddia etmemiştir. Gerek o, gerek halefleri hutbe'yi, kendi isimlerinden evvel, 'Abbâsî halifeleri adına okutmuşlardır. - I. İdrîs, Berberî asıllı Kenze (775?-835? = 60?) ile evlenmiştir ki, II. İdrîs'in annesidir ve 829'da ölmüştür. II. İdrîs, babasının ölümünden 1 ay, 28 gün sonra Welîle'de doğmuş, doğar doğmaz imâm ve emîr ilân edilmiştir. - I. İdrîs, Welîle'de zehirlenerek öldürülmüştür. Welîle'deki türbesinde gömülüdür.

I. İdrîs ile berâber Fâs'a gelen kardeşi Sül.b.'Abd.'î'l-Kâmil ise, 42 yıl Tlemsen vâlîsi (786-828) olarak Batı Cezâyir'in bu bölgesinde emîr olmuştur. Yerine oğlu Muh., Tlemsen emîri olmuştur. Muh.'in oğulları: Î'sâ (Arsğûl vâlîsi) (oğlu İbr.'den torunları olmuştur), İdrîs (oğlu Ebû'l-'Ays oğlu el-Has., 904'te Cerâwe v.), İbr. (oğlu Îsâ, 891-900'de Sûq-İbr.v.; bunun oğlu Ah., 900'den İtibâren Sûq-İbr.v.).

II. İdrîs ü'l-Aşgar ve el-Ezher 35 yaşını tamamlamadan Welîle'de kazâen ölmüştür. 1.803'te 11 yaşında reşid ilân edilinceye kadar sırasıyle Râşid (802'de öldürüldü), ve kısa müddetler için Behlûl ve Ebû-Hâlid Yezîd b. İlyâs'ın niyâbetinde saltanat sürmüş, kendisinden sonra ölen annesi Kenze de büyük nüfuz kazanmıştır. II. İdrîs erkek olarak doğmasaydı, tahta amcası Sül. geçecekti ki, kendisiyle aynı yılda ölmüştür (oğlu Muh., Ağâdir v.815). II. İdrîs'in 13 oğlundan hânedan dallanmış ve İdrîsî Şerîfleri'nin çeşitli şubeleri çıkmıştır. Welîle'ye gömülmüş, 1438'de Fas'ta yapılan muhteşem türbesine nakledilmiştir. II. İdrîs'in 13 oğlu şunlardır:

1) Dâwûd: 18.6.828'de babasının ölümüyle Tâzâ vâlîsi. - 2) Hacer: aynı târihte Tetwân (Rif/Kuzey Fâs) v. - 3) Yahyâ: aynı târihte el-Arâîş (gene Rif'te) v. Oğlu gene

Yah.oğlu el-Mühelleb oğlu 'Abd.oğlu 'Alî ki 1000 yılından önce öldü.- 4) 'Abd.: aynı târihte Agmât v. Şürefây (Fâs Arabcası: Şorfâ) Emgaariyyûn'un atasıdır.- 5) Îsâ: aynı târihte Selâ ve Âzemmûr v. ve müddeî. Şürefây (Şorfâ) Debbâgiyyûn'un atasıdır.- 6) Ah.: aynı târihte Miknâse v.- 7) Muḥ.ü'l-Muntaşır: 3. hükümdâr olarak babasının yerine geçmiştir, aş.bk.- 8) Hamze (veyâ Hamdûn): aynı târihte Walîlî v.- 9) 'Alî.- 10) Câ'fer.- 11) İdrîs.- 12) 'Ubeydullâh.- 13) 'Umer: Rîf'de Şahhâce-Gumârer v.) 14) el-Kaas.: aynı târihte Sebte ve Tanca v.(Rîf'in en kuzeyi, İspanya karşısı) ve müddeî. Bunun oğulları: III. Yahyâ(8. melik, aş.bk.), Muḥ. ve 'Awwân(oğlu Yah.oğlu Muḥ.oğlu Yah.Hütfî ki 1000 yılından önce ölmüştür).- 15) 'Umer: aynı târihte Terga, sonra ilâveten Tanca, Sebte, Selâ, Âzemmûr v. 10.835'te öldü, 25 yaşlarında idi. Fâs'ta medfûndur. Oğulları: Îsâ, 'Ubeyd'Ull.(Ḥammûdî hânedânının atası, oraya bk.), İdrîs (oğlu IV. Yahyâ) ve 'Alî II. Bu sonuncusu 7. İdrîsî olarak tahta çıkmıştır, daha önce Şanhâce v. idi, hal' edilmiştir, kızı Â'tike ile II. Yahyâ evlenmiştir.

II. İdrîs'in büyük oğlu olan ve Fâs'ta gömülen Muḥ.ü'l-Muntaşır (808?-4.836=28?) (3. melik: 8.6.828-4.836=7,10)'ın oğulları: I. 'Alî (827-2.849=22) (4. melik: 4.836-2.849=12,10) ve I. Yah. (825?-860?=35?) (5. melik: 2.849-860?=11?) (859'da Fâs'ta ünlü Karawîyyîn medrese-üniversitesini kurmuştur).- I. 'Alî'nin oğlu Mizwâr oğlu Selem oğlu 'Aisse oğlu Hürme oğlu 'Alî oğlu Ebû-Bekr oğulları Messîş ve Yûn. Messîş'in oğulları Mûsâ, İmlâh, 'Abdû's-Selâm (Mûsâ, Şürefây Şefşâweniyyûn=Şefşâwenî Şerîfleri'nin; İmlâh ise, Şürefây Lehâniyyûn veyâ Wezzâniyyûn = Lehânî veyâ Wezzânî Şerîfleri'nin atasıdır). Yûn.b.Ebî-Bekr'in oğullarından 'Abd., Şürefây Rüssiniyyûn = Rüssinî Şerîfleri'nin ve 'Abdû'r-Rah. ise Şürefây Rahmâniyyûn = Rahmânî Şerîfleri'nin atalarıdır. Messîş ve Yûnus'un oğulları XII. asır başlarında ölmüşlerdir.- I. Yahyâ'nın oğlu ise II. Yah. (doğ.840?) (6. melik: 863-866)'dır, öldürüldü, II. 'Alî'nin kızı olan kuzini Â'tike ile evlenmiştir ve Şürefây (Şorfâ) Kettâniyyûn = Kettânî Şerîfleri'nin atasıdır.

9. melik (904-922=18) IV. Yah., İdrîs b.'Um.b.İdrîs II'in oğludur.- 8. melik "el-Mikdâm" denen III. Yah. ise 904'te hal' edilmiştir. 905'te öldürüldü. el-Kaas.b.İdrîs II'in oğludur. III. Yah.'nın oğlu Muḥ. oğlu Yah. oğlu İbr. oğlu Yah. oğlu gene Yah. oğlu Ḥammûd oğlu 'Alî oğlu Muḥ.'dir. Bu Muḥ.'in 3 oğlu 'Abdû'l-Wâhid, 'Abd. ve Muḥ.'dir. Muḥ.b.Muḥ., Şürefây Tâlibiyyûn = Tâlibî Şerîfleri ve Ş. Gaalibiyyûn = Gaalibî Şerîfleri'nin atasıdır. 'Abd.b.Muḥ.b.'Alî ise Ş.Cimrâniyyûn = Cimrânî Şerîfleri'nin atasıdır. 'Abdû'l-Wâhid b. Muḥ.'in oğullarından 'Alî, Ş. Şâbihiyyûn = Şâbihî Şerîfleri'nin atası, diğer oğlu 'Abdû'r-Rah. ise Ş. Tâhiriyyûn = Tâhirî Şerîfleri ve Ş.Cûḥiyyûn = Cûḥî Şerîfleri'nin atasıdır. Bu son isimler ('Abdû'l-Wâhid'in oğulları 'Alî ve 'Abdû'r-Rah.) XIII. asır ortalarında ölmüşlerdir. Bütün bu şerîf hânedanları, Sünnî-Mâlikî'dir. İdrîsîler'in Şî'liği, torunlarına intikal etmemiştir.

Hânedânın son ferdleri, Muḥ.b.el-Kaas.b.İdrîs (II)'in oğullarıdır. Muḥ.İbni'l-Kaasim'in oğulları: I. el-Ḥaseni'l-Ḥaccâm (10. melik: 922-925=3, öldürüldü), İbr. (aş.bk.) ve Ah. Bu Ah.'in oğulları: Îsâ(oğlu Ah. oğlu Ebû-Tâlib) ve Hüs.(961'de Kurtuba'da öldü, oğulları: Muḥ. ve Hüs).- İbr.b.Muḥ.İbni'l-Kaasim'in oğlu: el-Kaasimî'l-

Kennûn(11. melik: 937-948). Bunun oğulları: Yah.(oğlu el-Has.), Ebû'l-'lyş Ah.(12. melik: 948-954=6) ve el-Has.II(13. ve sonuncu melik: 954-974=20). Bunun oğlu Muh., son vefiahd(954-974) ve müddeî(983-4)'dir, kızı Lebûne'dir. II. Hasen'in de bir kızı kayıtlıdır. Muh.Ibni'l-Has.(II)'in iddiasına rağmen Endelüs Emewîleri, 974'te Fâs'a el koymuşlardır. II. Hasan, Mısır'a kaçıp dönmüş, 985'te müdd. ol. çıkmış, fakat Kurtûba'da öldürülmüştür.

Büyük coğrafyacı Ebû-'Abd. Muh.b.Muh.b.'Abd.b.İdrîs -ki Şerîfî'l-İdrîsî diye ünlüdür- bu hânedândan inmiştir, 1100'de Sebte'de doğmuş, Kurtûba'da okumuş, Sicilya'ya gidip orada 1165'de ölmüş, *Kitâbü Nüzhetü'l-Müstâk fi'hi'râkı'l Âfâk*ı 1154'de bitirmiştir.

İdrîsîler'den inen şürefâ bugün de Fâs'da yaşamaktadır ve çok sayıdadır.

2- Aglebiler(800-909)

İlk hükümdar I. İbr.'in seçeresi şöyledir: İbr.Ibni'l-Agleb b.Sâlim b.'İqâl b.Hafâce b.'Abd.b.'Abbâd b.Muharres b.Sâ'd b.Harâm b.Sâ'd b.Mâlik b.Sâdi'l-Fizir b.'Abdi Menât b.Temîm b.Mürr b.Üdd b.Tâbiha İbni'l-Yâs(burada şecere Peygamber'inkiyle birleşir) b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân.

Benû-Agleb, Tûnus, Târabulus(Batı Libya) ve Sicilya'da saltanat sürmüştür. 108 yıl, 8 ay, 13 gün süren(9.7.800-21.3.909) saltanatları boyunca hiç bir zaman istiklâl iddia etmemiş, 'Abbâsîler'e tâbî olmuş, 'Abbâsî halifeleri adına hutbe okutmuşlardır. Emîr titrini taşımışlardır. Şecereden anlaşılacağı gibi Arab olan hânedan, Sünnî-Hanefî'dir. Taht şehirleri hepsi Tûnus'ta 'Abbâsiyye(800-876=76, Kayrewân'ın banliyösü), Tûnus(892-894=2) ve Rakkaade(876-892 + 894-909=31)'dir. Fâtımîler, Aglebîler'e son vererek devletlerini ilhâk etmişlerdir.

Bu mühim krallık, 11 hükümdarla temsil edilir:

- 1- İbr.I(9.7.800-5.7.812 = 11, 11, 27)
- 2- 'Abd'Ullaah I(5.7.812 - 25.6.817 = 4, 11, 21)
- 3- Ziyâdet'Ullaah I(25.6.817-11.6.838 = 20, 11, 16)
- 4- el-Agleb(11.6.838-18.2.841 = 2, 7, 7)
- 5- Muh.I(18.2.841-11.5.856 = 15, 2, 21)
- 6- Ah.(11.5.856-28.12.863 = 7, 7, 18)
- 7- Ziyâdet'Ull.II(28.12.863-23.12.864 = 0, 11, 26)
- 8- Muh.II(23.12.864-16.2.875 = 10, 1, 24)
- 9- İbr.II(16.2.875-29.10.902 = 27, 8, 11)
- 10- 'Abd.II(29.10.902-27.7.903 = 0, 9, 29)
- 11- Ziyâdet'Ull.III(27.7.903-21.3.909 = 5, 7, 25)

1- İbr.I(757-812=55) (1. Melik: 800-812): Hârûnû'r-Reşîd'in sarayında yetişti. Şâir ve fakıyh idi. 795'te Zâb v. oldu. Babası el-Agleb b.Sâlim, Merw doğumlu, 754'ten

önce Ebû-Müslim Hürâsânî'nin kumandanlarındandı. 8.765-766=1 + 767-3.768=1 = 2 yıl İfrîkiye v. olarak Kuzey Afrika'yı 'Abbâsîler nâmına yönetti ve öldürüldü.- Tahta biribiri ardından I. İbr.'in 3 oğlu geçti: 2- Ebü'l-'Abb.'Abd.I(812-817), 3- Ebû-Muh.Ziyâdet'İll.I((788-838=50) (817-838) (oğlu Muh.) ve 4- Ebû-'İqâli'l-Aglebi's-Sâdi(838-841).- I. 'Abd.'in oğulları hânedânın Sicilya dalını meydana getirir (aş.bk.). Asıl hânedan, el-Agleb'den devâm eder. Onun oğulları: Iqâl, Ah.(müddei 846-7) ve 5- Ebü'l-'Abb.Muh.I(821-856=35)(841-856).- 1.Muh.'in oğulları: el-'Abb., el-Agleb(Palermo v.878a).- 6- Ebû-İbr. Ah. (856-863) ve 7- Ebû-Muh. Ziyâdet'İllâh II el-Aşgar (863-864).- II. Ziyâdet'Ull.'in oğlu: Ebü'l-'Abb.Muh.(896'da katl). Bu Muh.'in oğulları: el-'Abb. ve Ah.(oğlu el-Hüs.oğlu 'Abd.oğlu 'Alî oğlu Câ'fer oğlu Ebü'l-Kaas.'Aliyyi'l-Kattâ's-Sekâî, ölm.1121, bunun da oğlu el-Kaas).- Ebû-İbr.Ah.'in(no.6) oğulları: İbr., Ebû-'Abd.(oğlu 'Abd.), Ebü'l-'İkaadi'l-Agleb(öldürüldü, oğlu el-'İqâl), daha 7 prens(hepsi öldürüldü), 8- Ebü'l-Garâniq Muh.(II)'i'l-Meyyit(864-875) ve 9- Ebû-İshâq İbr. II(875-902) (27.6.850-29.10.902 = 52, 4, 2) (Sicilya'da Cosenza'da öldü).- II. Muh.'in oğulları: 'Abd. ve Ebû-'İqâl(veliahd 864-75)(oğulları 'İqâl ve Ah., bu sonuncunun oğlu İbr., Laribus v.907-9).- II. İbr.'in oğulları: Ah., Ebû-'Abd.(oğlu 'Abd.), Ebü'l-Agleb(öldürüldü, oğlu el-Agleb), İshâq, Muh. ve 10- Ebü'l-'Abb.'Abd.II(902-903) (Sicilya vâfisi: 1.8.900-29.10.902) (öldürüldü). II. 'Abd.'in oğulları: el-'Abb., Ebû-Ma'add(oğlu Ma'add), Ebû-'Abd.i'l-Hawel(yâhut Ahwel)(903'te katl, oğlu 'Abd.) ve 11- Ziyâdet'Ull.III Ebî-Muzar (903-909) (ölm. Remle/Filistin, 912) (oğulları Muzar ve Muh.).

I. 'Abd.'in oğulları (no. 2): el-'Abb., 'Umer(oğlu: 3. Sicilya v.887-91 = 4 Ah.ü'l-Habeşî), Ebü'l-Agleb İbr.(7. Sicilya serdârı ve 2. Sicilya v.9.835-17.1.851 = 15, 4, oğlu el-Agleb) ve Ebû-Fihr Muh.(ilk Sicilya v.832-9.835 = 3, oğlu Fihr).

Sicilya Eyâleti ve Vâlîleri

Aglebîler, Sicilya'nın Müslüman fâtihleri olarak büyük şân kazanmışlardır. Sicilya, Akdeniz'in hem en büyük, hem de -diğerleriyle nisbetsiz şekilde- en kalabalık adasıdır ve krallık tâcidir.

Sicilya'ya denizden ilk Arab akını 652 yılında Hazret-i 'Osmân zamânında yapıldı. 700 yılında Pantelleria adası fethedildi. Bu arada birçok defalar Sicilya, Sardunya ve Korsika adalarına asker çıkarıldı. Fakat Sicilya'nın fethine, Aglebîler başladı. 17.6.827'de Aglebîler, Mazzara ve Batu Sicilya'yı, 9.831'de Palermo'yu (şehrin muhâsarası 8.830'da başlamıştı), 843'te Messina'yı, 859'da Castrogiovanno'yu, 20.5.878'de Syracuse'yı(bu arada 848-9'da Ragusa'yı) aldılar. 8.902'de Taormina kalesini de alarak bütün adanın Bizans imparatorluğundan fethini tamamladılar. Demek fetih, 75 yıl sürdü. Bu arada Aglebîler, İtalya sâhillerini alt üst ettiler ve Bizans'ın İtalya'daki mühim limanlarını fethettiler, bunlar da Sicilya eyâletine bağlandı: 840'ta Brindisi ve Taranto'ya Aglebî dayanması asker çıkardı. 845'te Pulya, Kalabriya, Kampanya kıyıları yakıldı, Ponza ve Ischia adaları fethedilerek Napoli limanı kapatıldı. 8.846'da Porto, Ostia ve -Sen Piyer

Katedrali dâhil- Roma yağma edildi. Benevento 29 yıl Aglebî idâresinde yaşadı(842-871). Bari de 841-871 arasında Arablar'da kaldı. Taranto'da Aglebî hâkimiyeti ise 41 yıldır(839-880). 872'de Salerno, 876'da Ravenna'nın kuzeyinde Comacchio yağma edildi. 870'te Malta ve Gozo adaları fethedilerek asırlarca Arab hâkimiyetinde yaşadı. 901 mayısında tekrar Kalabriya kıyıları tarandı.

Sicilya'ya tâyin edilen 1. Aglebî serdârı Kaağî Ebû-'Abd.Esed İbni'l-Fürât b.Sinâb, 14.6.'da Tûnus'tan hareket ederek 17.6.827'de Sicilya'ya 10.000 piyâde, 700 atlıyı 100 gemi ile çıkarttı. Mazara'ya çıkmıştı. Burasını ve Batı Sicilya'nın mühim kısmını fethederek ertesi yıl 828'de Sicilya'da öldü.- 2. serdâr(828-9) Muḥ.b.Ebî'l-Cewârî(ölm.829), 3. serdâr(829-30) Züheyr b.Gawṣ, fetihlere devâm ettiler ve 830'da Endelüs'ten de 30.000 asker gelerek Aglebîler'i destekledi. 4. serdâr (830-1) Aşbag b.Wekîl, Endelüs'ten gönderilmişti ve adanın idâresine Endülüs Emewî devleti nâmına el koydu. Ancak ertesi yıl Aglebî idâresine dönüldü. Zîrâ 5. serdâr (831-5=4) ve ilk Sicilya vâlisi(832-9.835=3), ölünceye kadar bu makamda kalan Ebû-Fihr Muḥ., Aglebî hükümdârı I.'Abd.'ın oğlu idi. Yerine 7. Sicilya serdârı ve 2. Sicilya vâlisi olarak kardeşi Ebü'l-Agleb İbr. geçti(9.835-17.1.851 = 15, 4). İbr.'in ölünceye kadar süren uzun vâililiğinden evvel, el-Fazl b.Yâ'kuub'un bir kaç ay (835) süren 6. Sicilya serdârlığı vardır. Sicilya serdâr-vâîlerinin listesi şudur:

1- Esed İbni'l-Fürât(Kayrewân kadısı) 17.6.827, 2- Muḥ.b.Ebî'l-Cewârî 828, 3- Züheyr b.Gawṣ 4.829, 4- Aşbag b.Wekîl(Endelüs devleti nâmına) 830, 5- Muḥ.Aglebî 831(832'den itibâren ve bundan sonrakiler yalnız serdâr sıfatıyla değil, eyâlet vâlisi de olarak), 6- el-Fazl b.Yâ'kuub 9.835, 7- İbr.Aglebî 10.835, 8- el-'Abb.İbni'l-Fazl(6'nın oğlu) 17.1.851, 9- Aḥ.b.Yâ'kuub(6'nın amcası) 14.8.861, 10- 'Abd.İbni'l-'Abbâs(8'in oğlu) 2.862, 11- Hafâce b.Süfyan Aglebî 7.862(katıl), 12- Muḥ.b.Hafâce Aglebî(11'in oğlu) 15.4.869 (katıl), 13- Aḥ.b.Yâ'kuub İbni'l-Muzâ b.Seleme 27.5.871, 14- Câ'fer b.Muḥ.b. Hafâce Aglebî(12'nin oğlu) (katıl) 872, 15- el-Hüs.b.Rebâh 879, 16- el-Ḥas.İbni'l-'Abb. 880, 17- Muḥ.İbni'l-Fazl (2) 881b, 18- el-Ḥas. b.Aḥ.883, 19- Sewâde b.Muḥ.b.Hafâce(12'nin oğlu) Aglebî 884, 20- Aḥ.b.'Umer b.'Abd. 887, 21- Muḥ.İbni'l-Fazl(3) 890, 22- 'Abd.b.İbr.II Aglebî 1.8.900, 23- Ziyâdet'Ull.III Aglebî 29.10.902, 24- Muḥ.ü's-Sireqûsî(=Siracusa'lı) 27.7.903.- Fâtümîler'in Sicilya vâîleri: 25- el-Ḥas.b.'Alî b.Ebî-Hinzîr 8.910(kardeşi 'Alî, Girgenti v.), 26- 'Alî b.'Um.i'l-Bekrî 16.7.912, 27- Aḥ.b.Ziyâdet'İll.b.Kurhûb, el-Muktedir 913a('Abbâsî vâlisi, oğlu Muḥ.), 28- Ebû-Sa'îd Mûsâ b.Aḥ.i'z-Zeyf 7.916(Sicilya 'Abbâsîler'den, bu vâî ile tekrar Fâtümîler'e geçiyor), 29- İshâq b.Ebî-Minhâl 924, 30- Sâlim b.Râşid 925, 31- Ebü'l-'Abb. Halîl b.İshâq(29'un oğlu) 925, 32- 'Atâf 941-948a.

Bu sûretle Sicilya'da Aglebîler'in 76, 1, 10 müddetle, 'Abbâsîler'in 3 yıldan fazla, Fâtümîler'in 34 yıl hâkimiyetleri olduğu görülür. Hepsi 121 yıldır. Bundan sonra Sicilya, Kelbî = Hüseyinî hânedânına geçti. Maaâfih, Şîi olan Kelbîler'in adadaki 104 yıllık hâkimiyetleri de, Fâtümîler'e tâbî olarak geçmiştir. Kelbîler'den önceki vâîler Sünnî-Hanefî'dir.

3- Sicilya'da Kelbîler(Hüseynîler) (948-1052)

a) Sâlim b.Ebî Reşîd(917-936 = 19) (1'in annesinin babası);

1- el-Has.(948a-19.3.953 = 5), 2- oğlu Ebü'l-Hüs.Ah.(19.3.953-970 = 17), 3- Ya'îş(970), 4-2'nin kardeşi Ebü'l-Kaas.'Alî (970-13.7.982 = 12), 5- oğlu Câbir(13.7.982-983b = 1), 6- Câ'fer(I) b.Muḥ.b.Ebî'l-Kaas.'Alî (983b-985 = 2), 7- Emînü'd-Dewle 'Abd. b.Muḥ.b.Ebî'l-Hüs.Ah.(985-989 = 4), 8- Şikâtü'd-Dewle Ebî'l-Fütûḥ Yûs.(989-998 = 9), 9- oğlu Câ'fer II(998-1014b = 16), 10- kardeşi Ah.ü'l-Ekḫal(1014b-1036 = 22), Zîrî yönetimi (1036-1040 = 4), 11- kardeşi Has.ü's.Samşâm(1040-1053 = 13).

el-Has.b.'Alî İbn'Ebî'l-Hüs.i'l-Kelbî, Sicilya'nın 33. vâlisidir (babası 'Alî 938 Agrigente muhâsarasında öldü, kayın-pederi Sâlim b.Ebî-Reşîd 917-36 arasında Fâtımîler'in Sicilya v.idi). 7.5.952'de Kalabriya'da büyük Bizans ordusunu imhâ etmiş, Reggio'da câmi yapmış, 953'te yeniden Fâtımî hizmetine Afrika'ya dönmüş, bir daha Sicilya'ya uğramamıştır. Ancak kendisinden sonra gelenlerin atası olduğu için Kelbî veyâ Hüseynî hânedânının ilki sayılır (kardeşi 'Ammâr ve bunun oğlu el-Has. Sicilya mücâhidlerindedir.) Yerine geçen oğlu Ah. de 17 yıl vâlîlikten sonra Afrika'ya dönmüş, fakat yerini kardeşi 'Alî'ye bırakmıştır. Ah., 962'de Taormina'yı(Ar.Mu'izziye) Bizans'tan geri almış, 11.964'te Rametta meydan muharebesinde Bizans ordusunu imhâ etmiş, denizde de emîrül-mâ(amiral) Ah., Bizans donanmasını yakmıştır. Kardeşleri Muh., Ebü'l-Kaas.'Alî'dir. 977'de Taranto'yu fethi ile ünlüdür (İtalya'da). Cosenza'yı muhâsara etmiş (988), Matera'yı almış (994), Benevent'e taarruz etmiş (1002), Capua'ya muhâsara etmiştir. Stilo meydan muhârebesinde İmparator II. Otto'yu yenmiş, fakat şehid düşmüştür. Yerine oğlu Câbir geçmiştir. Diğer oğulları el-Kaas. ve Muh.'dir. Câbir'in yerine geçen yeğeni I. Câ'fer, bu Muḥ.b.Ebî'l-Kaas.'Alî'nin oğludur. Sonra tahta, Ebü'l-Hüs.Ah.'in oğullarından Muḥ.'in(diğer oğlu el-Hüs.) oğlu 'Abd. geçmiş, onun tahttan ferâgati ile yerine oğlu Yûs. tahta geçmiştir. Yûs., 1019a'da büyük oğlu ile Sicilya'dan ayrılarak Afrika'ya gitmiş, yerine sırasıyla 3 oğlu III. Câ'fer, Ah.(II) Ekḫal ve Has.(II) Samşâm geçmişlerdir. Diğer oğlu 'Alî, müddeî iken 31.1.1015'te öldürülmüştür. Tahttan ferâgat eden babası Yûs.'un yerine geçen büyük oğlu II. Câ'fer de ferâgat etmiş ve 5 yıl sonra 1019a'da babası ile Sicilya'yı terk ederek Afrika'ya gitmiştir.— Bu hânedânın 3.'sü olan Ya'îş, ilk Kelbî vâlisi el-Has.(I)'ın evlâdlığıdır.

Görüldüğü gibi Kelbîler, bir krallığa hâkim olmakla berâber, gerçekte aynı âileden gelmek şartıyla, Fâtımî vâlisidirler. 104 yıl(948a-1052) Sicilya vâlliliği yapmışlardır. Arab ve Şii'dirler. Benû-Kelb'e, Benû-Hüs. ve Benû-Ebî-Hüs. de denmektedir.

Sicilya (Ar.Şikalliyye), 17.6.827'den 1091'e kadar 264 yıl Müslüman ve Arablar'ın hâkimiyetinde yaşadı. Kelbîler'den sonra 1036-1052 arasında 16 yıl da Zîrîler'in (aş.bk.) hâkimiyetinde kaldı. Ancak 45. ve sonuncu Müslüman Sicilya vâlisi olan İbnü Şümne (Muḥ.b.İbr.), 1052'de Zîrî hâkimiyetini reddetti. Adanın bir kısmını Normanlar'a bıraktı, bir kısmında da kendi hâkim oldu. Bu sûretle İbnü Şümne'nin

vâlifliği 9 yıl sürdü (1052-1062). 1091'de Sicilya'daki son Arab kalesi Kaşrû Yânnâ (İt. Castrogiovanni, bu kalenin son nâib'i: 'Alî b. Nî'me İbnî'l-Hawwâs, kaleyi kaybettikten 2-3 yıl sn. Sicilya'da bir vuruşmada öldü. Kızkardeşi Meymûne, Catania nâib'i İbnü'l-Meklâû ile evliydi) düştü ve Normanlar, adanın tamâmına hâkim oldular. Adadaki Müslüman Arab ahâlî, Hıristiyan idâresinde yaşamaya başladı. 1198-1200'de Sicilya Müslümanları, umûmî bir ihtilâl çıkardılar. 1221-5'te bu ihtilâlin tekrarlanması üzerine, Müslümanlar'ın çoğunluğunu teşkil eden 60.000 kişi Güney İtalya'da önce Lucera'ya, sonra Nocera'ya iskân edildi. Bunlardan, Almanya imparatorunun ünlü sarra-sin (Müslüman) alayları kuruldu. XIII. asırdan sonra Sicilya ve İtalya'da Müslüman kalmadı. Hepsî tanassura veyâ Afrika'ya hicrete zorlanmışlardı. Kelbîler'in Sicilya'daki taht şehirleri Mâzere idi (M. Amari, *Biblioteca Araba-Sicula*, Leipzig 1857, ek cildi Leipzig 1875, İt. trc. 3c., Torino, 1880, 1881, 1889; A.M., *Storia dei Musulmani di Sicilia*, 2: C.A. Nallino nş., Catania, 1933-9; U. Rizzitano, *Gli Arabi in Italia, L'Occidente el'İslam nell'Alto Medioevo*, Spolete 1965, I, 93-114).

Bari Emîrleri

Arablar'ın Bâre ve Bârû dedikleri Bari'de de bir Arab emîrliği kuruldu. Bari emîrleri: 1- Halfûn (Berberî Rebî'a kabîlesinden) (847-852 = 5), 2- el-Müferrec b. Sellâm (852-857 = 5), 3- Sewdân (Berberî) (857-2.871 = 14). Bu sûretle 24 yıl sürdü. Bu Adriyatik devleti, Abbâsîler'e tâbî idi. Gene Apuglia (Osm. Pulya) eyâletinin Taranto limanı da bir Arab emîrliğine merkez oldu. Taranto, Bari gibi Adriya Denizi üzerinde değil, Yunan (İyonya) Denizi'nin Taranto Körfezi üzerinde, Bari'nin 75 km. güneyindedir. Bu emîrlik 34 yıl devâm etti (846-880). Bu târihten sonra da Apuglia ve Kalabriya limanları bir çok def'alar Arablar'ca alındı ki 928 seferi en ünlüleridir. 935'te Yâ'qûb b. İshâq adındaki Fâfûmî kumandanı Cenova'yı da (Osm. Ceneviz) fethetti. Nihâyet 1015'te Mücâhid b. Abd., Sardunya'yı fethetti. Roma ile Napoli arasındaki Gaeta limanı ve vâdîsi ile çevresi de uzunca müddet Arab hâkimiyetinde kaldı (883-915) (G. Musca, *L'Emirato di Bari* (847-871), Bari, 2: 1967).

Fâfûmîler'in Tarâbulus (Garb) kumandanı Yâ'qûb b. İshâq İbnî'l-Werd, Mehdiyye'den 23.6.934'te donanması ile ayrıldı. Genova'yı işgal edip yağmâladi, 29.8.935'te Mehdiyye'ye döndü. Kardeşi Halîl b. İshâq, 941'e kd. Sicilya vâfisi olup şâirdir.

Bari daha önce, Sicilya'dan gelen Arablar'ca 841'de de zabtedilmiş, Arablar 8.846'ta Tiber ırmağı ağzına gelmiş, Roma sûrları önünde görünmüş, fakat Roma'yı almaya teşebbüs etmemişlerdi. 8.846'da Arablar, Roma'ya girip Saint-Pierre katedralini bile yağma ettiler. Fakat 849'da Ostia önünde Arab donanması bozuldu.

Arablar'ın Kawşara dedikleri Pantelleria, Tûnus şehrine 76 ve Sicilya'ya 100 km, 83 km2, 10.000 küşür nüfusludur. 863-1149 = 286 yılı müddetle Sicilya Arabları'nda kaldı, Sicilya krallığına geçdi (sonra Osmanlı yönetimi altında da kalmışdır, XVI. asır). Arablar zamanında ada halkının tamâmı Müslüman'dı. XVI. asırda ise Hıristiyan-Müslüman nüfus yarı yarıya idi. Bugün tamâmen Hıristiyan olan halk, Malta Arabcası

konuşur(H.Breca, *Pantelleria entre l'Islam et la Chrétienté, Les Cahiers de Tunisie*, LXXV, 1971, 105-28; Charles E.Dufourcq, *L'Espagne Catalane et le Maghreb aux XIIIe et XIVe Siècles*, Paris 1966).

4- Girit'te Hâfşiler (828-961)

- 1- Ebû-Hâfş 'Umer I b.Hâfş b.Şu'ayb b.İ'se'l-Belûnyî'l-Betrûciyyî'l-Kurtûbiyyî'l-Rabađiyyî'l-Ikrîşî(828-855 = 27)
- 2- Şu'ayb I b.'Umer I(Yun.Saipis/Saet) (855-880 = 25)
- 3- Ebû-'Abd.'Umer II b.Şu'ayb I(Yun.Babdel) (880-895 = 15)
- 4- Muh.b.Şu'ayb I(Yun.Zerkounis) (895-910 = 15)"ez-Zerqûn"
- 5- Yûs.b.'Umer II(910-915 = 5)
- 6- 'Alî b.Yûs.(915-925 = 10)
- 7- Ah.b.'Umer II(925-940 = 15)
- 8- Şu'ayb II b.Ah.(940-943 = 3)
- 9- 'Alî b.Ah.(943-949 = 6)
- 10- 'Abdü'l-'Azîz b.Şu'ayb II(Yun. Kouroupas) (949-6.3.961 = 12)
- 11- en-Nû'mân b.'Abdü'l-'Azîz(Yun. Anemas) (961-972 = 11) (şef)

Tarihlerin çoğu yaklaşıktır. Yukarıdaki liste Marius Canard'a göredir (*El²*, III, 1.112a). Bu küçük krallık, Girit adasında 133 yıl devâm etti. Bizans'tan fethedilen ada, gene Bizans'a iade edildi. 962'den sonra ancak 1644'te Müslümanlar (Osmanlı Türkleri) tarafından yeniden fethedildi. Adanın Ar.adı İkrîş olup merkezi 828'de Arablar'ın kurduğu Handak(Yun.Chandax), bugünkü Hanya'dır. Hânedân Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Endelûs Emevî devletine bağlı, Kurtûbalı (Cordoba) korsanların şefi olan Ebû-Hâfş 'Umer, 816'da 10-15.000 Endülûslü ile İspanya'dan İskenderiyye'ye gelerek bu şehri zapt etmiş, 828 yılına kadar 12 yıl idâresinde bulunduktan sonra, el-Me'mûn'un Mısır vâlisi İbnü Tâhir tarafından cebren kovulunca, Girit'e gitmiş, adayı Bizans'tan fethetmiştir. Abbâsî halifeleri nâmına hutbe okutmuşlardır. 828'de Egin, 829'ta Taşoz, bu yıllarda Pathmos, Naksos ve diğer Kiklad adalarını ve muhtemelen Atina'yı zapt etmişlerse de, bir kaç yıl sonra Bizans tarafından istirdâd edilmiştir. Adayı, aylarca süren savaşlardan sonra General (sonra İmparator) Nikefor Fokas(Phocas) almış, 6.3.961'de başkent düşmüş, son hükümdâr 'Abdülazîz ve oğlu en-Nûmân ve maiyyetleri İstanbul'a esir olarak sevk edilmiş, adadaki bütün câmîler yıkılmış, bütün Kur'an'lar yakılmış, bütün Müslümanlar tanassura zorlanmıştır. en-Nû'mân tanassur ederek Bizans hizmetinde general olmuş, Ruslar'la bir muhârebede 972'de ölmüştür.— İskenderiyye'den gelen Hâfşiler'in Girit'e 825 nişânında çıktıklarına dâir başka bir rivâyet doğru ise, devletin ömrünün 136 yıldan 1 ay eksik olması gerekir. No.5'in neslinden 'Umer b.İ'sâ b.Muh. b.Yûsuf, Bizans'a esir ol. gönderilenlerdendir ki orada Kur'an'a bir tefsir yazmıştır. Krş.V.Christides, *Moslems of the Crete (800-961), Byzantion*, LI-1, 1981, 76 v.dd.

5- Zîrîler(972-1148)

Arablaşmış Berberî olan Zîrî hânedânına adını veren Zîrî, Fâṭmîler'in Magrib ve İfrîkiye(yâni bütün Kuzey Afrika) vâfisi idi. Oğullarından bâzıları Endelüs'e geçtiler. Orada 75 yıl(1015-1090) Garnâta(Granada) merkez olmak üzere Benû-Zîrî melikliğini kurdular. Burada inceliyeceğimiz Afrika Zîrîleri'nin(İspanya Zîrîleri, Endelüs bahsinde görülmüştü) kurucusu Bülükkîn, Zîrî'nin muhtemelen büyük oğludur. Kardeşleri Güney Endelüs'e hâkim olurken, o da Kuzey Afrika'da bir devlet kurmuştur. Afrika Zîrî krallığı, mühim bir devlettir. İlk zamanlarda bütün Kuzey Afrika'ya(Tûnus, Sicilya, Cezâyir, Fâs, Libya) hâkimken sonraları ellerinde sâdece Tûnus kalmıştır. 176 yıl sürmüştür(4.10.972-1148). 1044'e kadar Şîî olan Zîrîler, bu târihten itibaren Sünnî-Mâlikî olmuşlardır. 1044'te Fâṭmîler'e tâbî olarak saltanat süren ve zâten aslında Fâṭmî vâfîleri olan Zîrîler, 1044 ve kesin şekilde 1051'de Fâṭmîler'le bütün ilgilerini keserek istiklâl kazanmışlarsa da, daha sonra bir kaç yıl daha Fâṭmî nüfûzuna düşmüşlerdir. Taht şehirleri 1057'ye kadar Kayrewân, bu târihten sonra Mehdiyye'dir(ikisi de Tûnus'ta) (Mehdiyye, 1087'de geçici Frank işgaline uğramıştır). 1052'de Fâṭmîler, Şîîlik'ten çıkan ve Sünnî'liğe dönen Zîrîler'den intikam almak için Arab Benû-Hilâl kabîlelerini Kuzey Afrika'ya salmışlardır ki, Kuzey Afrika târihinin en mühim hâdiselerinden biridir. Bu Bedevîler, korkunç bir barbarlıkla yüzlerce şehri mahvetmişler, Kuzey Afrika İslâm medeniyetine büyük darbe vurmuşlardır. Ancak, bu istilâ Kuzey Afrika'yı Berberî karakterinden tamâmen Arab karakterine çeviren bir dönüm noktası olarak da kabul edilmektedir. Zîrî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

- 1- Ebû'l-Fütûḥ Yûs.Bülükkîn* b.Zîrî(4.10.972-25.5.984 = 11, 7, 22)
- 2- 'Uddetü'l-'Azîz-b'İllaahî'l-Manşûr b.Bülükkîn(25.5.984-26.3.996 = 11,9,2)
- 3- Ebû-Mennâd Nâşîrî'd-Dewle Bâdis İbni'l-Manşûr(26.3.996-9.5.1016 = 20,1,14)
- 4- Şerefü'd-Dewle'l-Mu'izz b.Bâdis(9.5.1016-19.10.1061 = 45, 4, 11)
- 5- Ebû-Tâhir Temîm İbni'l-Mu'izz(19.10.1061-29.2.1107 = 45, 4, 11)
- 6- Ebû-Tâhir Yah.b.Temîm(29.2.1107-25.4.1116 = 9, 1, 25)
- 7- 'Alî b.Yah.(25.4.1116-10.7.1121 = 5, 2, 15).
- 8- Ebû-Yahye'l-Has.b.'Alî(10.7.1121-22.6.1148 = 26, 11, 13)

Yûs.Bülükkîn(no.1) b.Zîrî (940'da Titterî dağlarında Aşîr'i kurdu) b.Menâd önce Fâṭmî vâfisi, sonra Fâṭmîler'e tâbî Kuzey Afrika hükümdârı oldu. Oğullarından Hammâd, bundan sonra göreceğimiz Hammâdiler hânedânının (1014-1152) atasıdır. Diğer bir oğlu Tâhert vâfisi İtûweft ve bunun oğlu 1025'te ölen Eyyûb'dur.

* Veyâ Bülügîn (Berberîce olan bu adın Arabca'sı: Bülüqqîn).

Bâdis(no.3) 14.8.984'te doğmakla 31,7,26 yıl, oğlu el-Mu'izz(no. 4) ise 19.1.1008'de doğmakla 53, 8, 1 yıl yaşamışlardır. Bâdis'in kızı Ümmü'l-'Ulû ve bir oğlu Mennâd'dır. Mu'izz'in bir eşi, Hilâlî Arabları emîri Â'bid b.Ebi'l-Gays'ın hemşiresidir. Mu'izz'in oğulları: Temîm(no.5), 'Um., Kennâd(doğ.1024), Nizâr (doğ.1026).

Temîm(no.5) şâirdir. Tûnus'ta Manasır'da Kaşrî's-Seyyide Türbesi'nde medfunur. 6.7.1031'de doğmakla 75,7,24 yaşında ölmüş, hem yaş, hem saltanat müddeti bakımından hânedânında rekor kırmıştır. el-Manşûriyye'de doğan Temîm, 1053'te Mehdiyye vâililiğine getirilmiştir. 150 oğlu, 50 kızı olmuş, ölümünde bunların 100'ü hayatta bulunmuştur (*Nefhû't-Tib*, I, 164). Bunlardan: Yah.(no.6), Eyyûb(Sicilya v.), Şeddâd (bu Şeddâd'ın oğlu: Ebû-Muh.'Abdî'l-'Azîz İbni Şeddâd(Ebü'l-Garîb 'İzzî'd-D.'i's-Şanhâcî de denir) (ölm.1186'dan sn.), tanınmış bir târihçidir), el-Kaas. ve Tâh. Bu Tâhîr'in oğlu Ebü'l-Fütûh(ölm.1108) ile el-Kaas.'i kızı Bellâre evlenmişlerdir. Bellâre, amca-oğlu olan ilk kocası ölüncə, 'Alî b.Sellâr ile evlenmiş ve 1114'te bu ikinci kocası ve ondan olan bir kaç aylık oğlu el-Afzal'la Tûnus'tan Mısır'a gelmiştir. 'Alî b.Sellâr, Mısır'da Fâtûmîler'in İskenderiyye kumandanı, 1149'da Fâtûmî vezîri olmuş, 3.4.1153'te öldürülmüştür. Bellâre'den olan oğlu Ebü'l-Fazl Rûknî'd-Dîni'l-'Abb.i'l-Afzal(1114-7.6.1154 = 40) da Fâtûmî vezirliğine kadar yükselmiş, Müweylîh'de Haçlılar'la vuruşurken şehid düşmüştür. Oğlu takriben 1130'da doğan Naşr da Fâtûmî kumandanlarından.

1065'te Mehdiyye'de doğan ve 51 yaşında ölen Yahyâ(no.6)'nın, yerine geçen 'Alî'den(no.7) başka Tâhîr ve daha 28 oğlu olmuştur. Kızı Bedrî'd-Decâ, 8. Hammâdî meliki el-'Azîz b.Manşûr ile evlenmiştir. 'Alî (no.7), 1.6.1086'da doğmakla 35, 1, 9 yıl yaşamıştır. Babası Yahyâ gibi öldürülmüştür. Oğulları: el-Has.(no.8), Bâdis, el-'Azîz, Elâh. Son hükümdar (no.8) el-Has.'nın oğlu Yâh.'dır. 2.1109'da Sûs'ta doğan el-Has., tahtını kaybettikten sonra daha 20 yıl yaşayıp 1168'te Fâs'ta 59 yaşında ölmüştür. Tahtını bıraktıktan sonra 13 yıl(1150-1163), Muvaḥḥidler'in Mehdiyye vâlisi olarak genc atalarının taht şehrinde kalmış ve Tûnus'u idâre etmiştir. Bu 13 yılla berâber Mehdiyye'deki saltanatı 40 seneyi bulmaktadır. Mehdiyye, 22.6.1148-1150 arasında Norman istîlâsında kalmıştır. Muvaḥḥidler'ce geri alınmış, melik değil, fakat kendi vâfilileri olarak, Normanlar'a taht şehrini bırakan bu el-Has.b.'Alî'ye verilmiştir. 1163'te vâlilikten ayrılan el-Has., Becâye ve Cezâyir'de bir müddet oturduktan sonra Fâs'a gitmiş ve orada ölmüştür. Zirîler'in yerine Muvaḥḥidler geçmiştir.

6- Hammâdîler(1014-1152)

Zîrî devletinin kurucusu Yûs.Bülökkîn (Bülüggîn/Bülüqqîn) b.Zîrî b.Menâd'ın (ölm.984) oğullarından Hammâd tarafından kurulmuştur. Hammâd, 1014'te yeğeni Bâdis'in Zirî devletinden Cezâyir'i ayırarak bu devleti kurmuştur. Şanhâca Berberî'lerinden Arab'laşmış olan hânedan, Sünnî-Mâlikî'dir. 'Abbâsîler'e(1014-1028), sonra Fâtûmîler'e(1028-1045), tâbî olduğunu ilân etmiş, 1045'te tam istiklâlini bildirmiştir.

Gerek Hammâdîler'in Fâşmî tâbiyetini reddedişi, gerek aynı hânedânın Tûnus dalı olan Zîrîler'in aynı şeyi yapmaları ve Şîîliği bırakıp Sünnî olmaları, Fâşmîler'in Necdli Benû-Hilâl kabîlelerini Kuzey Afrika'ya sevkının sebebi olmuş, bu istilâ neticesinde Kuzey Afrika harâb olmuş, Zîrî-Hammâdî saltanatları sarsılmakla beraber yıkılmamış, fakat gene bu istilâ ile Kuzey Afrika hemen tamâmen Arablaşmıştır. 1062'den sonra Tûnus Zîrîleri, Hammâdîler'i metbû tanıdıkları gibi, Hristiyan Kastilya(İspanya) krallığı da Hammâdîler'e tâbi olmayı kabûl etmiştir. Hammâdîler büyük güç kazanmışlardır. Bu devlet de sonunda Muvaḥḥid imparatorluğuna ilhâk edilmiştir. Taht şehirleri kısaca "el-Kal'a" denilen ve 1007'de Hammâd'ın kurduğu Kal'atü Benî-Hammâd(1014-1091), sonra 1069'da en-Nâsır (no.5) tarafından kurulan Becâye'dir(1091-1152). Devlet 138 yıl devâm etmiştir(1014-1152). Hammûdî melikleri ve saltanat müddetleri:

- 1- Hammûd b.Bülûkkîn(1014-1028 = 14)
- 2- el-Kaaid Şerefiddewle b.Hammâd(1028-1054 = 26)
- 3- el-Muḥassin İbni'l-Kaaid(1054-1055 = 9 ay)
- 4- Bülûkkîn b.Muḥ.b.Hammâd(1055-1062 = 7)
- 5- en-Nâsır b.'Alenâs b.Hammâd(1062-1088 = 26)
- 6- el-Manşûr İbni'n-Nâsır(1088-1104 = 16)
- 7- Bâdis İbni'l-Manşûr(1104-1106 = 2)
- 8- el-'Azîz İbni'l-Manşûr(1106-1121 = 15)
- 9- Yahyâ İbni'l-'Azîz(1121-1152 = 31)

Hammâd'ın(no.1) oğulları el-Kaaid(no.2) (katl), Muḥ.(no.4 Bülûkkîn'in babası), Yûs. ve 'Alenâs(no.5 en-Nâsır'ın babası)'dır. en-Nâsır'ın daha 2 kardeşi ve öldürülen bir kızkardeşi vardır ki, Tenmîrt adını taşır ve el-Muqâtil b.Muḥ.b.Hammâd yanî amca-oğlu ile evlenmiştir. Bülûkkîn(no.4) öldürülmüştür. Delikanlı iken tahta geçen el-Manşûr'un bir kardeşi ve Zîrîler'den Temîm ile 1077'de evlenen bir kızkardeşi vardır. Annesi, Kasantîne v.Belbâr'ın hemşiresidir. Zevcesi, Şeyh Mâḥûḥ'un kızkardeşidir. Mâḥûḥ'un kızı ile de no.8 evlenmiştir (Zenâte Berberî boyu). el-'Azîz(no.8), 6. Zîrî meliki Yahyâ'nın kızı Bedrî'd-Decâ ile evlenmiştir. Oğulları son hükümdar Yah. (no.9), Cezâyir şehri vâlisî el-Kaaid ve Sebe'dir. Yahyâ, tahttan indirildikten sonra Merrâkûş'te Muvaḥḥidler'den iyi muâmele görmüş, daha 11 yıl yaşayıp 1163'te Sâle'de ölmüştür.

7- Magrâwiler

Benû-Magrâwa, Berberîler'in Zanâta kolundan büyük bir kabîleler konfederasyonudur. Arapça'yı ikinci dil olarak kullanmış, Berberîlik'lerini muhâfaza etmişlerdir. Sünnî-Mâlikî, bâzı dönemlerde Hârîcî-İbâdî, belki aşağıdaki isimlerden bir kaç Şîî-İsmâîlî olmuşlardır. Kuzey-batı Cezâyir'de hükümdar devletlere tâbidirler. İbnü Haldûn'un *Kitâbü-'İber*'inde bilgiler şöyledir (de Slane nş., II, 33 v. dd., vs):

1) Magrâw (ölm.585?) ... b. Magrâw, 2) oğlu Wanzâmar (Wazmâr), 3) oğlu Şûlât (647'de Arablar'a esir düşüp Hristiyan iken Medîne'ye gidip ihtidâ etdi, döndü), 4) oğlu Hafş, 5) oğlu Hazar I (ölm. 752'ye doğru), 6) oğlu Muḥ.I.(Tlemsen'i aldı 788), 7) oğlu Hazar II. 5'in diğer oğlu İshâq, bunun oğlu Muḥ.olup 800'e doğru Nefzâwe vâlisi idi ve nesli 1050'lere kd. Nefzâwe emîrleri oldular. 7'nin oğulları: Mukaatil I (es-Sûs 971-8), Mâ'bed (952'de Fâḫmîler katletti), Zîrî I (oğlu Hazar III, bunun oğlu Zîrî III, 975'de Endelûs Emevî generali), 'Abd.(aş.bk.), Fülful I (aş.bk.), 8) Ebû-'Abd.Muḥ. II (861?-961=100?), Kayrevân emîri 911-961=50.

8'in oğulları: 'Abd., Hamze (975'de Emevî generali) ve 9) el-Hayr I el-Muntaşır (Lagwât emîri 961-972), bunun oğulları: Fetûh I ve 10) Muḥ. III, Emevîler'in Fâs şehri v.955-15.2.971, muhârebede intihâr etdi. 10'un oğulları: Hazrûn I (975'de Emevî generali), Yâ'lâ (986'ya kd. Tlemsen v., oğlu Baḥtî 1060'lara kadar Tlemsen emîri, bunun oğlu el-'Abbâs 1081'de Tlemsen emîri iken Murâbîtlar'ca öldürüldü) ve 11) el-Hayr II (971'den itibaren Fâs şehri v.iken burada Fâḫmîler'ce öldürüldü), bunun oğlu 12) Muḥ. IV, Emevîler'in Fâs şehri v.iken 986'dan sn. öldü.

Fülful I (b.Hazar II b.Muḥ.I) oğulları: Sa'îd (992'ye kd. Zâb v., bunun oğlu Fülful II, Zâb v.992-1001), Hazrûn II 976'dan itibaren Emevîler'in Sicilmâse v. Hazrûn II oğulları: Sa'îd ve Wânûdîn (Sicilmâse v.), sonuncunun oğulları: Fülân (Mûlûye v. iken 1071'de Murâbîtlar'ca katl) ve Mes'ûd (1054'e kd. Sicilmâse v.iken Murâbîtlar'ca katl). Mes'ûd'un torununun oğlu: 'Abdü's-Şamed (1152'den it. Şelif v.), oğlu Ebû-Nâs (Şelif), oğlu 'Abdü'r-Rahmân (Şelife ilâveten Milyâne, Tenes, Şerşel, Mitice), oğlu Mendîl 'Alî (1225'e kd. Şelif), oğlu Şâbit (Şelif: 1225-1274'den sn.), oğlu Münîf, 1305'de Şelif'i 'Abdü'l-Wâdîler'e bırakıp Endelûs'e sığındı. Mendîl 'Alî'nin (ölm.1225) diğer oğlu Muḥ., bunun oğlu Râşid, oğlu 'Alî (1348-1370: Şelif, Milyâne, Tenes, Şerşel, Medea, Mezûnâ, Tîmzûrat), oğlu Hamze (1370-73), 'Abdü'l-Wâdîler'e geçdi.

Sa'îd'in (b.Hazrûn II b. Fülful I) oğulları: Hammâd, Hazrûn III (Nefzâwe 1010-14), 1) Fülful III (Tarâbulusgarb 1000-1010), 2) Warrû (Nefzâwe 1009-10, Tarâbulus 1010-15). Sonuncunun oğlu 3) Halîfe (Tarâbulus 1015-1030) ve bunun oğlu 5) Hazrûn IV (Tarâbulus 1037-12.1038). Hazrûn III (b.Sa'îd b.Hazrûn II) oğulları: 4) Sa'îd (Tarâbulus 1030?-1037, katl) ve 6) el-Muntaşır (Tarâbulus 12.1038-1080?). 6'nın nesli, 1146'ya kd. Tarâbulusgarb'de hükümran oldu ve bu nesil, IV. asırda İbâdî ol. Cebel Nefûse'de yaşıyordu.

'Abd. (b.Hazar II b.Muḥ. I) oğlu: 'Ayye. Bunun oğulları: Mukaatil II (975'de Emevî generali, ölm. 989), el-Mu'izz I (aş.bk.) ve 13) Zîrî II (975'de Emevî generali, Emevîler'in Fâs şehri v.987-1001, 994'de Wacda şehrini kurdu). Zîrî II oğlu 14) el-Mu'izz II (Fâs şehrinin Emevî v. 999-1026). el-Mu'izz II oğlu 'Alî, bunun oğlu Yûsuf, bunun oğlu Lakuut (1059'da Agmât emîri iken Murâbîtlar'ca katledi) = Zeyneb b.İshâq (Nafza kabilesinden). Zeyneb, 1059'da dul kalıp Murâbît lideri Ebû-Bekr b.'Umer'le, 1061'de ondan boşanıp Yûsuf b.Tâşfin ile evlendi, bk. Murâbîtlar.

el-Mu'izz I (b.'Ayye b.'Abd.b.Hazar) oğulları: Mu'anşar I (oğlu Hammâd, aş.bk.) ve 15) Hamâme (Fâs v.1026-1033, Wacda ve Tenes 1033-8, ölm. 1041). Sonuncunun oğlu 16) Dûnâs (Fâs şehri 1041-1062). Bunun oğulları: 'Acîse (katli 1062) ve 17) el-Fetûh II (1062'de bir kaç ay Fâs şehri v. olup şehri Hammûdîler'e terketdi). Hammâd'ın (b.Mu'anşar I b.el-Mu'izz I) oğlu 18) Mu'anşar II (Fâs şehri 1062-1068, bu yıl katledildi), oğlu 19) Temîm (Fâs şehri 1068-1070), Murâbîlâr'ca katledildi ve Fâs şehri, 955-1070 arasında Endelûs Emevîleri'ne tâbî Magrâwa'ların elinde iken, Murâbîlâr'a geçti (1031'de Emevîler düşünce, Endelûs'e bağlılıkları çok zayıfladı).

8- İfrânîler

Endelûs'te Ronda'da emâret kuran (1014-1055) İfrânîler (Benû-İfren) ile aynı hânedandır. Zenâte'de 950?-993=43 arasında bir emâret kurmuşlardır. Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. Emirler: Yâ'lâ (950?-958=8?), oğlu Yaddû (958-993=35).

Benû-İfren, Berberîler'in Zenâte boyunun en büyük dalıdır: İfren b. İsliten b. Misrâ b. Zâkiyâ b. Wardîran (veyâ Werşîk) b. Adîdat. Bu dalın beyi Ebû-Yeddâs b. Dûnâs, amca-zâdesi Yeddû b. Yâ'lâ'yı öldürüp yerine geçti. Kendisi de öldürüldü. Kardeşi el-'Aıfâf'ın oğlu 'Abdurrahmân'ın oğlu Yahyâ'yı Hammûdîler'in Kurtûba v.ol.görüyoruz. Ebû-Yeddâs'ın diğer kardeşi Ebû-Kurre'nin oğlu Ebû-Nûr ise 1015'de Emevîler'in Ronda v.oldu ve Ronda'da bir emâret kurdu. Tacoronna (Ar.Tâkürünne) şehrine de hâkim oldu. 1051'de 'Abbâdîler'e tâbî oldu. 1059'da yerine oğlu Ebû-Naşr geçti ve 1065'de öldürülünceye kd. emâretini muhâfaza etdi.

9- 'İsâmîler

Septe'de Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî 'İsâmîler (Benû-'İsâm) bir emâret kurup Endelûs'e tâbî olarak bu sancak vâilîliğini bir kaç nesil ellerinde tutmuşlarsa da, İbnü Haldûn (*İber*, VI, 215) kronoloji vermemektedir. Jencaloji şöyledir: Mansûrî'l-Hamîdî oğlu Şâlih oğlu İdrîs'in oğulları: el-Mû'taşım (oğlu Kurre oğlu Muh. oğlu el-Mû'taşım oğlu el-Mû'min), Şâlih (oğlu İdrîs oğlu Rûmî oğlu 'Abdû's-Semî' oğlu Rûmî oğulları Mûsâ ve Hârûn) ve Sa'id. Sa'id'in oğulları: 'Abdû'r-Rah. (oğlu 'Abdû'l-Melik oğlu Ebû-Eyy. İsm. oğlu Eyy.), Ziyâdet'Ull. (oğlu Ah. den Benû-Cersem âilesi) ve Şâlihü'r-Rizâ. Bu sonuncunun oğlu Sa'id'in oğulları 'Ubeyd'Ull. ve Şâlih (oğlu 'Abdû'r-Refî' oğlu 'Abdû'l-Haqq).

10- Horâsânîler

Benû-Hurâsân, 80 yıl müddetle (1059-1128=69 + 1148-1159=11), Tûnus şehri merkez olmak üzere Kuzey Tûnus'ta bir emâret kurmuşlardır. Arab'laşmış Berberî (Şanhâcî) ve Sünnî-Mâlikî'dir. Muwahhidler'e tâbî olarak yaşamış, hattâ onların sancak vâlisi durumunda bulunmuşlardır. Gene Muvahhidler tarafından ilhâk edilmişlerdir. Emirler: 1- Şeyh Ebû-Muh. 'Abdî'l-Haqq b. 'Abdî'l-'Azîz b. Hurâsân (1059-1095=36), 2- Şeyh Ebû-Muh. 'Abdî'l-'Azîz b. 'Abdî'l-Haqq (1095-1179.1105=10), 3- kardeşi Emir Ebû-Tâhir İsm. (1179.1105-8.3.1107=1,5,21) (öldürüldü ve oğlu Ebû-Bekr, Bizerte'ye kaçtı),

4- Ah.b.'Abdi'l-'Azîz (8.3.1107-1128=23, Muwahhidler'ce azledildi ve Tûnus, Hammâdî Yahyâ b. el-'Azîz'e verildi.), 5- 'Abd.b.'Abdi'l-'Azîz (1148-8.1157=9, öldürüldü), 6- 'Alî b.Ah.b.'Abdi'l-'Azîz (8.1157-7.1159=1,11). Muwahhidler'ce ilhâk edildi.

11- Lemtûniler

Lamtûna boyu, Berberîler'in Şanhâce dalındadır. Batı Sahrâ'da Müleşsemûn (yüzü peçeliler) adıyla tanındılar. 1) Talâkâkîn, ilk melikleridir. 2) Taywalûtân b.Tîklân, torunu ve halefi olup 837'de 78 yaşında öldü. 3) Aşîr b.Bâun, 2'nin yeğenidir ve Yalattân da denir, 852'de 65 yaşında öldü. 4) Temîm (Remîm) İbni'l-Eşîr (ölm.913), katledildi. 1029'a kd. fetret devri oldu. "Anbiya" da denen Lamtûna devleti, Fâs'ın en güneyinde bulunuyordu ve Fâs'a tâbî idi. Moritanya'ya da uzanıyordu. Merkez Awdagast (veyâ Gaşî) idi. 5) Tîn Yarûtân b.Wasînu b.Nizâr (=Tînazwâ b.Wânşîq b.Bîzâr = Barûyân b. Wanşîq b.İzâr, çeşitli kaynaklarda bu 3 ayrı şekilde geçer) (951-961). 6) Tanbarûtân b.İsfîşar. 1000 yılına doğru Lamtûna'ların Gana krallığına katıldığı anlaşıyor. 7) Ebû-'Ubeyd 'Abd.b.Tîfâwt, hacca gitti ve 3 yıl saltanat sürdü. 8) Muh. Târeşna (1034-1038), Zencîler'le savaşta öldü, belki 7 ile aynı kişidir. İbnü-Haldûn, Lamtûna boyunun ancak IX. asırda ihtidâ ettiğini söyler. 9) İbrâhîmü'l-Cüdâlî, kezâ hacca gitti (1038-1042). 10) Yahyâ b.İbr.(1042-1043), 11) Emîr Yahyâ b.'Umer b.Talâkâkîn (1043-1056), 12) Ebû-Bekr b.'Umer (1056-), 13) Yahyâ b.Ebî-Bekr (-1103'den sn.). Mâlî krallarına tâbî olan Lamtûna hükümdarları, "emîr" yerine "şeyh" unvânını XIV. asırda kullanıyorlardı. Lamtûna boyu, en geniş sınırlarıyla bugünkü bütün Moritanya, Rio de Oro'yu içine alıyor, Fâs'ın en güneyine taşıyor, güneyde Senegal nehrine ulaşıyor, Atlantik kıyılarından hoşlanmıyordu.

Ebû-Bekri'l-Lemtûnî b.'Umer b.Tâglâgîni's-Şanhâcî, Merrâkeş şehrinin kurucusudur. Yukarıda 11 no ile gösterilen emîrin kardeşidir. Murâbî'ların generalidir. Kardeşiyle berâber, Moritanya kıyısında Nâ ada veyâ yarımadasında Mâlîkî reformatörü 'Abd.b.Yâsîn'in rıbâtında yetiştirildi. Kardeşi 1056'da Zencîler'le vuruşurken şehid düşünce, cihâd bayrağını o ele aldı. 1058'de Agmât şehrini aldı. Son Lagmât emirinden dul kalan Zeyneb b.İşhâk'ın-Nefzâwiyye ile evlendi. Murâbî hareketini ve imparatorluğunu başlatan (hemen bundan sonraki bahse bk.) Ebû-Bekr, kumandanlığı yeğeni Yûsuf b.Tâşfîn'e verdi. 7.5.1070 günü Merrâkeş şehrini kurarak Murâbî imparatorluğunun taht şehri yaptı. Sâdece "emîr" unvânını taşıdı. Senegal nehrinin az kuzeyinde Tagant'da Zencîler'le savaşta şehid düştü (1076). 1061'de hükümdarlığı ve zevcesini Yûsuf b.Tâşfîn'e terketmişdi. Oğlu İbrâhîm'dir.

III

MURÂBİT VE MUWAHHİD İMPARATORLUKLARI

1- Murâbîtlar (1056-1147)

Kuzey Afrika ve İspanya'da Müslüman devletler anarşisi ve tawâif-i mülûk'üne, Murâbîtlar (Ar.Murâbiûn, Murâbiûn) son vermişler, bütün bu ülkeleri, Kuzey Afrika ve Endülüs'ü, Orta Afrika'dan Fransa'ya kadar uzanan bir imparatorluk hâlinde toplamışlardır. Hânedan, çok koyu Sünnî ve Peygamber zamânındaki fazîleti getirmek isteyen bir tarîkate dayanmaktadır. Hânedân adı, bu tarîkatten ve rabât kelimesinden gelmektedir ki murâbî, bu tekkede oturan dervîş-gaazîdir.

Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî olan Murâbîtlar (Fr. Almoravides, İsp.(İos) Almoravides), 2. hükümdarları büyük cihangir Yûsuf b. Tâşfin'in kurduğu Güney Fâs'ta Merrâkeş şehrinde oturmuşlardır. Hükümdarlarına "seyyid" ve "emîrû'-mü'minîn", Tâşfin b.'Alî (no.4)'den itibaren "emîrû'l-müslimîn" denmiştir. İmparatorluk 91 yıl sürdü (1056-3.1147). Fâs, Cezâyir, Moritanya, Mali, Senegal, Tûnus, İspanya ve Portekiz'i içine alan 6 milyon km² üzerine yayılıyordu. Batı Afrika'yı geniş ölçüde İslâm'laştıran Murâbîtlardır. Murâbî velîahdleri "nâib" unvânıyla Müslüman İspanya-Portekiz'in umûmî vâlileri olmuş, Kurtuba, İşbîliye veyâ Garnâ'a'da oturmuşlardır. Murâbîtlar, - 1087'den itibaren kesin şekilde- Bağdâd 'Abbâsî halifeleri adına hutbe okutmuşlardır, Murâbî imparatorları ve saltanat müddetleri:

- 1- Ebû-Bekr b.'Um.il-Lamtûnî (1056-1061=5)
- 2- Nâsirü'd-Dîn Yûsuf b.Tâşfîn (1061-4.9.1106=45)
- 3- Ebû'l-Has.'Alî b.Yûs.(4.9.1106-26.1.1143=36, 4, 22)
- 4- Ebû-Yûs.Tâşfîn b.'Alî (26.1.1143-23.3.1145=2,1,28)
- 5- Ebû-İshâq İbrâhîm b.Tâşfîn (23.3.1145-1146=1)
- 6- İshâq b.'Alî (1146-3.1147=1)

Wertentek oğlu Tarkut (Werket)'un oğulları: İbr. ve 'Umerü'l-Lamtûnî. Bu sonuncunun oğulları: Ebû-Zekerıyyâ Yah. (ölm.1056) (oğlu Zekerıyyâ) ve Ebû-Bekr (no.1). Ebû-Bekr, hal'inden sn. 26 yıl yaşayıp 1087'de öldü. =Zeyneb b.İshâq (Nafza kabîlesi): son Agmât emîri Nefzâwe Agmât hânedânından Lâkıyt (Lâkuut) b. Yûs.'tan (bk.Magrâwiler) dul olarak 1058'de Ebû-Bekr ile evlendi; 1061'de boşanıp Yûs.b.Tâşfîn (no.3) ile evlenmiştir. Ebû-Bekr'in Zeyneb'den doğan oğlu İbr., Sicilmâse vâlisi (1070-72) oldu.- Hânedân, Ebû-Bekr'in tahtı bırakmasından sonra, İbr. dalından devâm etmiştir: İbr. b.Werket (Tarqût) oğlu Tâşfîn'in oğlu Yûsuf tahta çıkmıştır. 1009'da doğan bu zât, 97 yaşında ölmüştür. Zellâka meydan muhârebesi (23.10.1086) ile ordusuyla çıktığı İspanya'da Hristiyan ordusunu imhâ etmiş, İspanya'da Müslüman hâkimiyetini bir kaç asır uzatmıştır. Bütün İspanya Müslüman devletleri hükümdarları kendi arzûlarıyla tahtlarından vaz geçmişler, İspanya-Portekiz'in Müslüman kesimi, Murâbıt eyâleti olmuştur. Murâbıtlar'ın İspanya'daki idâreleri 1086-1147 arasında 61 yıl sürmüş, bu târihte halefleri Muwahhîdler'e geçmiştir. İmparatorluğun kurucusu olan Yûsuf, 1061'de Ebû-Bekr'den boşanan Zeyneb (ölm.1071)'le evlenmiştir. Diğer eşi Kamre, halefi 'Alî'nin annesidir. Yûsuf'un kardeşleri Ebû-Bekr (oğlu Ebû-'Umer İnâlû, Fâs, sn.Garnâta v.1125-5.1128), Yahyâ (1107'ye kd. Fâs v.) (oğlu Ebû-Bekr, Kıruba v.), Sülenkân (oğlu Mezdelfî 3.1115'te İspanya'da şehîd, bunun oğlu 'Abd., Garnâta v.3.1115-25, babasının yerine), kızkardeşi ise Gaaniye'dir (aş.bk). Büyük oğlu Ebû-Bekr (oğlu Yahyâ), 2. oğlu Ebû-Tâhir Temîm (kardeşi 'Alî'nin başkumandanı) (oğlu Tâhir), 3. oğlu Ebû-İshâq İbr. (Mürsiyye v.) (oğlu İshâq), 4. oğlu İbnü Â'îşe, en küçük oğlu da yerine geçen 'Alî'dir. Kızları Sâre ve Fannû'dur (=Ebû-Bekr, oğulları 'Alî, Garnâta v.1143).

1103 eylülünde resmen veliahd ilân edilen 'Alî, İspanya'da kazandığı İkîş meydan muhârebesi (9.5.1108) ile meşhurdur. Esâsen bütün Murâbıt târihi Yûsuf ile oğlu 'Alî'nin uzun saltanatlarından ibârettir de denebilir. 'Alî 59 yaşında ölmüştür (1084-1143). Babası 75 yaşında iken doğan Yûsuf'un en küçük oğludur. 'Alî'nin oğulları: Ebû-Hafş 'Umer (Garnâta 5-9.1128, oğlu Ebû-Muh.i'z-Zübeyr 1143'te İspanya'da şehîd), el-Has., Seyr, Tâşfîn (no.4) ve İshâq (no.6). Kısa müddet tahta çıkan her iki oğlu da öldürülmüştür. Tâşfîn, veliahdliğinde, Endelüs umûmî vâliliği (Garnâta 9.1128-34, sn. İşbiliye) yapmıştır. Oğlu İbr. (no.5) ondan sonra tahta geçmiştir, oğlu İshâq'tır. Muwahhîdler, Murâbıtlar'ın yerini almışlardır.

Murâbîtlar'dan Benû-Gaaniye Melikleri

1086'da Mayorka (Mâyurika) melikleri de Murâbîtlar vâlisini durumunu almışlardır. 1115'te son Mayorka meliki Sül.'in yerine Murâbîtlar, el-Cezâiri's-Şarkıyye dedikleri Balear adalarına Wânûr b.Ebî-Bekr'i vâli tâyin etmişler, bu zât adaları 1126'ya kadar 11 yıl yönetmiştir. Bundan sonra Benû-Gaaniye melikleri devresi başlamıştır (Alfred Bel, *Les Benou Ghânya*, Paris, 1903).

Gaaniye, en kuvvetli tahmîne göre, Yûsuf b.Tâşfin'in kardeşi Ebû-Bekr'in kızıdır. 1115-26 arasında adalarda vâlîlik yapan Wânûr'un da bu prensesin kardeşi olması muhtemeldir. Prenses Gaaniye, Şanhâce Berberî emîri 'Alî b.Yûsufî'l-Menîfî ile evlenmiş, bu izdivaçtan 2 oğul doğmuştur: Yahyâ (Kurûba ?-Garnâta 24.12.1148, İspanya umûmî vâlisini 1126-1148=22) ve Muh.Bu Muh.'in oğulları: 'Abd.(oğlu Gaazî oğlu 'Alî, 1204'ten îtibâren Mehdiyye=İfrîkiye v.) ve 'Alî. İşte Balearlar'da Benû-Gaaniye hânedânının kurucusu bu 'Alî'dir. Benû-Gaaniye melikleri şunlardır:

1- 'Alî (1126-1131=5), 2- Muh. (1131-1151=20), 3- İshâq (1151-1183=32), 4- Muh. (II) (1183-1184=1), 5- 'Alî (II) (1184), 6- Talha (1184-1204=20), 7-Yahyâ (1204-1205a=1).

Bu sûretle Benû-Gaaniye, Balearlar'da 79 yıl (1126-1205a) saltanat sürmüştür. 1147'de kadar Murâbîtlara tâbî olmuş, 1147-1185 arasında istiklâl kazanmış, 1185-1205 arasında Muvaḥḥidler'e tâbî olmuştur. 1205a-1230=25 Muvaḥḥid vâlileri devridir. 1230'da Mayorka, Aragon krallığına geçmiş ve Balearlar'da 518 yıllık Müslüman hâkimiyeti sona ermiştir. Ancak adalarda daha asırlarca Arablar yaşamış, hattâ ilk asırlarda ekseriyet teşkil etmişlerdir. Sonra tanassur etmiş, Kuzey Afrika'ya göçmüş veya öldürülmüşlerdir. Mayorka ve Minorka (Minûrika) bu şekilde Katalan'laşmış, en küçükleri olan Ibiza ise İspanyol'laşmıştır.

Benû-Gaaniye'nin sonuncusu Yahyâ, 1189'dan îtibâren kendi hânedânına, 1205-1230 arasında Muvaḥḥidler'e, 1230-1236 arasında da Aragon'a karşı adalarda hakk iddia etmiş, fakat hiç biri kendisine Balear vâlîliğini vermemiştir.

'Alî'nin (no.1) yerine geçen Muh.(no.2) onun oğlu, İshâq (no.3) ise Muh.'in oğludur. II. Muh.ve II. 'Alî, İshâk'ın oğulları, Talha ise İshâk'ın kardeşidir. İshâk'ın diğer oğulları İbr., son Benû-Gaaniye olan Yahyâ ve daha 10 prenştir. Bunlardan II. 'Alî, Balearlar'da bir kaç aydan fazla melik olamamış, fakat Becâye vâlisini (12.11.1184-5.1185), İfrîkiye (Tûnus) vâlisini (5.1185-1189=4) olmuş, 1189'da öldürülmüştür. 1146'da Murâbîtlar imparatorluk hânedânı düşünce, yalnız ana tarafından bu hânedâna mensûb olmakla beraber Gaaniyeler, 1236'ya kadar, Murâbîtlar hânedânını temsil ettikleri iddiası ile Muvaḥḥidler'e zorluk çıkarmışlardır. Muvaḥḥidler, onlara karşı da yumuşak davranmışlardır.

Gaaniye melikleri, Balear adalarından taşarak, Murâbîtlar imparatorluğunu Muvaḥḥidler aleyhine diriltmek için Akdeniz'de büyük bir mücadeleye girişmişler, Kuzey Afrika'nın harâb olmasına ve Muvaḥḥidler'in kudretlerini kaybetmesine, dolayısıyla İspanya Hristiyanları'nın güçlenmesine geniş ölçüde zemin hazırlamışlardır. Fâs'ta Merrâkûş

şehrini bile almışlardır (12.11.1184). Yahyâ, Cezâyir'de Becâye'yi işgal etmiştir. Abbâsîler adına hutbe okutan ve Kuzey Afrika'daki Müslüman Türkmen (Ar.Guzz) birliğini emrine alarak bu sâyede fütûhâtını genişleten Gaaniyeler, Tûnus'ta bir çok yeri fethetmişlerdir (Gafsa, Tozör, Mehdiyye). Fakat 'Alî (no.5), Muvahhidler'e yenilip 1188'de ölmüştür. Yahyâ (no.7), çok az Balear'da kalmasına rağmen, Muvahhidler'le yarım asra yakın mücadele etmiştir. Tûnus'ta Kaabiz'i ve Tarabuluş'l-Garb'i, sonra Tûnus'ta Kayrewân'ı, Cezâyir'de Unnâbe'yi, Biskre'yi almış, bir ân için Cezâyir, Tûnus ve Libya'nın hâkimi bile görünmüştür. Cezâyir şehrini de almış, Miliana yakınlarında 1237'de ölmüş, 3 kızı, Tûnus'ta Hafsî sultânı Ebû-Zekerıyyâ'nın sarayında ve himâyesinde yaşamışlardır.

2- Muwahhidler (1121-1269)

Muwahhidler, selefleri Murâbıtlar'dan daha darca bir sâhada imparatorluk kurmuşlardır (Fâs, Cezâyir, Tûnus, Güney İspanya, Balear adl.). 148 yıl süren (1121-1.9.1269) hânedan, 3.1147'de Murâbıtlar düşünce, imparatorluk hânedânı derecesine yükselmiştir. Muwahhidler'e Avrupa'da Almohades (Fr., İsp.) denmektedir (el-Muwahhid'den bozma). el-Muwahhidûn (Muwahhidîn) da, Murâbıtlar gibi İslâm'a yeni bir ruh getirmek iddiasıyla ortaya çıkmış bir tarikatın şeyhlik postunu saltanat tahtına çevirmesiyle iktidâra gelmiştir. Hânedan Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. Evvelce Fâs'ta Tîn Mallal olan taht şehirleri, Murâbıtlar düşünce, onların taht şehri olan Merrâkeş'e nakledilmiştir (mart 1147). Murâbıtlar, Şanhâce Berberîler'inden iken Muwahhidler, Zenâte Berberîleri'ndendir (Maşmûde boyu). Muwahhidler, tedricen bütün Kuzey Afrika'ya hâkim olmuşlardır (Wahrân ve Tlemsen 1144b, Merrâkeş 3.1147, Fâs 1145b, Tanca 1146b, Becâye 1151, Tûnus 1160 vs.). 1123'te "emîrû'l-müslimîn", 1147'de "emîrû'l-mü'minîn" unvânını almışlardır ki bu sonuncusu impatorluk titridir. Muwahhid imparatorluğu, Merînîler (Fâs), Zeyyânîler (Batı Cezâyir), Hafsîler (Cezâyir, Tûnus), Nasrîler (Endülüs) arasında paylaşılmıştır. Merrâkeş'i alan ve Fâs'a hâkim olan Merînîler, Muwahhidler'in yerine imparatorluğun asıl vârisi olmuşlardır. Muwahhidler'in son zamanlarında (-1269), Osmanogulları'nın başında -uc beyi olarak- Ertuğrul Gaazî (1231-1281) bulunuyordu. Muwahhidî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

- 1- Ebû-'Abd. Muh. i'l-Mehdiyyi'l-Muwahhidîn İbni Tûmert (1121-8.1130 = 9)
- 2- 'Abdü'l-Mü'min b.'Alî (8.1130-5.1163=32,9)
- 3- Ebû-Sa'îd Muh.b.'Abdi'l-Mü'min (5-6.1163=45 gün)
- 4- Ebû-Yâ'kuub Yûsuf I b.'Abdi'l-Mü'min (6.1163-21.7.1184=21,1)
- 5- Ebû-Yûs.'Abd.Yâ'kuubi'l-Mansûr-bi-Fazl'İl.b.Yûs.I(21.7.11.1184
22.1.1199=14,6,2)
- 6- Ebû-'Abd. Seyyid Muh'in-Nâsir-li-dîn'İl.b.Yâ'kuub (22.1.1199-25.12.1213,
14,11,1)
- 7- Ebû-Yâ'kuub Yûs.II el-Müstanşır-b'İllaah (el-Mansûr-b'İllaah) (25.12.1213-
6.1.1224=10,0,18)

- 8- Ebû-Muḥ.(Ebû-Mâlik)'Abdî'l-'Azîz 'Abdî'l-Wâhîdî'l-Maḥlû'(6.1.1224-8.9.1224-
=0, 8, 3)
- 9- Ebû-Muḥ.'Abdî'l-'Âdil(8.9.1224-4.10.1227=3,0,26)
- 10- Ebû'l-'Alâ (Ebû-'Alî) İdrîs (I) i'l-Me'mûn (4.10.1227- 17.10.1232=5,0,14)
- 11- Ebû-Muḥ.'Abdî'l-Wâhîdî'r-Reşîd (17.10.1232-4.12.1242 = 10, 1, 18)
- 12- Ebû'l-Ḥas.'Aliyyî'l-Mû'tazîd, es-Sa'îdî'l-Muktedir-b'İllaah (4.12.1242-23.6.1248
=5,6,20)
- 13- Ebû-Ḥafş 'Umî'l-Murtazâ (23.6.1248-1266=18)
- 14- Ebû-Delbûsî'l-Wâşık-b'İllaah we'l-Mû'temîd'al'Allaah Ebi'l-'Ala İdrîs II(1266-
1.9.1269 = 3)

"İbnü Tûmert" diye ünlü Muḥ.ü'l-Mehdî (no.1), Berberî (Maşmûde boyu) adı Amḡâr olan bir hacıdır (1080?-8.1130=50?). Sûs yakınlarında İcli-Warḡân'da (İğîllîz köyü) doğmuş, Tîn Mallal'e gömülmüştür. 1121'de Mehdî ilân edildi. 1106'da Fâs dağlarından Kurtûbe'ye geldi. Hacca gitti, Bağdâd'a giderek Selçuklu hâkimiyetindeki 'Abbâsî hilâfetini gördü. 1117'de Fâs'a döndü. Dönüşde Cezâyir'de Becâye yakınlarında Mellâle'de 'Abdûlmû'min'le karşılaşp onu evlâd edindi. 'Abdû'l-mû'min bu sırada 23 yaşında bir sûfî idi. Oğlu 'Abd.'dır. Yerine seçkin mürîdî ve İslâm târihinin cihangirlerinden 'Abdû'l-Mû'min (no.2) (1094-1163=69) geçmiştir (İbnü Tûmert'in ölümü ve 'Abdû'l-Mû'min'in yerine geçtiği ancak 1132'de açıklandı) ki, el-Mehdî'nin mânevî oğlu sayılabilir. Bu da Tîn Mallal'da gömülüdür. Oğulları: Muḥ. (no.3), Yûs.(no.4), Ebû-Ḥafş 'Um., Ebû'l-'Ulâ (Septe v.) ve Ebû-İbr. Bu sonuncunun oğulları İbr. ve Ebû-Ḥafş Muḥ., bu Muḥ.'in oğulları Ḥafş ve II. İdrîs (no.14), İdrîs'in oğulları Delbûs, el-'Alâ, 'Uşmân (son veliahd 1266-9), 'Uşm.'ın oğlu Ah.'dir.- Ebû-Ḥafş 'Um.b.'Abdî'l-Mû'min'in oğulları: Ḥafş, Ebû-Sa'îd (oğlu Sa'îd), Ebû-Yah. (19.7.1195'te katl, oğlu Yah.).- Ebû-Sa'îd Muḥ. (no.3), 33 yıl veliahd olmasına rağmen (1130-1163) 45 gün tahtta kalabilmiştir, oğlu Sa'îd'dir. Yerine kardeşi I. Yûsuf (no.4) geçti. 7 yıl İşbîliye'de Endelûs umûmî vâfîsî olan Yûs. (1156-6.1163), öldürülmüştür.

Ebû-Yûsuf(no.5), doğ.26.3.1159=40.

Yûs.b.'Abdî'l-Mû'min'in oğulları: Yâkuub (no.5), 'Abdû'l-Wâhîd (no.8) (hal' ve az sonra 21.9.1221'de katl edildi, oğulları Muḥ. ve Mâlik), Ebû Zeydî'l-Ḥardânî ve Ebû-İbr. İshâq (İşbîliye=Endelûs v.). Bu sonuncunun oğulları: İbr. ve 'Umer (no. 13) (öldürüldü, oğlu Ḥafş).- Yâ'kuub b.Yûs.'un oğulları: Yûs. ve Muḥ. (no.6). Bu sonuncusu (1182-25.12.1212=30)'nun oğulları: 'Abd., II. Yûsuf (1196-6.1.1224=28) (no.7), el-'Âdil (no.9) (evvelce Mürsiyye v., oğlu Muḥ.), Ebû-Mûsâ (Septe v., oğlu Mûsâ), Ebû-Zekerîyyâ Yahye'l-Mû'taşîm (Merrâkeş'de müddeî: 11.10.1227-1236=9, katl; oğlu Yahyâ), İdrîsü'l-Me'mûn (no.10) (evvelce İşbîliye=Endelûs v.) (II. Yûs.'un oğlu Yâ'kuub).- İdrîsü'l-Me'mûn=Ḥabâb (er-Reşîd'in ann.) oğulları: 'Alî, er-Reşîd (no.11) ve el-Mû'tazîd (no.12). er-Reşîd (1218-4.12.1242=24) öldürüldü (oğlu Muḥ.). el-Mû'tazîd da öldürüldü (oğlu el-Ḥas.).

Muhammedü'n-Nâşır (no.6), 17.7.1212 el-'İkaab meydan muhârebesini kaybetmekle ünlüdür. Hristiyanlar'ın Las Navas de Tolosa dedikleri bu muhârebe, Ciudad Real ilinde bu adı taşıyan şehrin 9 km açığında geçdi. Bu suretle Hristiyanlar, 17 yıl önce, 19.7.1195'de Yâ'kuubü'l-Manşûr'un kazandığı el-Erek (Alarcos) zaferinin karşılığını verdiler. Hristiyan Haçlı ordusunun başkumandanı Kastilya kralı VIII. Alfonso olup, Navar kralı VIII. Sancho ile Aragon kralı II. Pierre de katıldılar. Yalnız Leon kralı XI. Alfonso katılmadı. Haçlı ordusu, Papa III. Innocentius'un direktifleriyle hazırlandı. Amcalarının tahakkümünden kurtulamayan ve 1207'den beri İfrıkıye'deki vâlisi 'Abdü'l-Wâhid b.Ebî-Hafş'ın muhâlefetiyle karşılaşan en-Nâşır'ın ordusunda Berberiler dışında gönüllü Hilâlî Arablar ve Mısır'dan gelen Türkler (Ar. Ağzâz= Guz'lar yâni Oğuzlar) vardı. Her iki tarafın orduları için 200.000'er asker rakamı veriliyor. Endülüslü süvârî birliklerinin sebatırlık göstermesiyle bozgun başladı ve 60.000 Müslümân askeri kılıçtan geçirildi. en-Nâşır firâr etdi, Merrâkeş'e dönüp az sonra öldü. Bu bozgun, Endülü's'de İslâm taarruz gücünün sonu ve Hristiyan taarruz gücünün başlamasıdır. Bundan sonra Müslümânlar, Endülü's'de 280 yıl müddetle sâdece müdâfaada kaldılar.

IV

L İ B Y A

İslâm Devrinde Libya

Libya, "Kuzey Afrika = İfrîkiye" bölgesinin en doğusundaki ülkedir. Kuzey Afrika'yı teşkil eden 4 ülkenin (Libya, Tûnus, Cezâyir, Fâs) târih ve nüfus nisbeti bakımından en ehemmiyetsizidir. Zîrâ ülke çölden ibâret gibidir. Ancak Akdeniz kıyılarında yerleşme merkezleri kurulmuş, bunlar da büyük şehir derecesine çıkamamıştır. Çöldeki vâhalarda pek az nüfus yaşar; en ehemmiyetli vâha güney-batıda Fizân denen ülkedir. Kıyı kısmı, Sirt Körfezi ile ikiye bölünür. Batı kısmına Bingaazî, doğu kısmına Tarabulus (Trablus, Fr.Tripoli) denir. Bu şehirler, bölgeye adlarını vermişlerdir. Bu Trablus'u, Suriye (Lûbnan) (Doğu) Trablusu'ndan ayırmak için "Trablusü'l-Garb, Trablus-i Garb, Trablus-Garb, Batı Trablus" denir.

Libya, İslâm literatüründe kullanılan bir ad değildir. Antikite'de ülkeye verilen ad olmakla berâber modern ve Avrupâî'dir. Ülkeye ya "Trablus" veya "Trablus ve Bingaazî" denmiştir. Zâten Libya da bugün bütün ülke için kullanılmasına rağmen aslında Trablus bölgesinin yâni ülkenin batı kısmının adıdır; doğu kısmının, Bingaazî'nin Antikite'den gelen adı Sirenaika'dır.

Ülkede her devirde nüfus fevkalâde kıt olduğu için, burada XX. asra kadar asla bir devlet kurulmamıştır. Kuzey Afrika'ya hâkim devletler, Libya'yı iki ayrı sancak (il), Trablus ve Bingaazî olarak idâre etmişlerdir. Ülkenin eyâlet derecesinde en yüksek idâri statüye getirilmesi bile XVI. asır ortalarında ve Osmanlılar'la başlar. Daha evvel eyâlet statüsü yoktu.

Libya, Mısır dâhil bütün Kuzey Afrika gibi Arablar tarafından Bizans'tan ve Hazret-i Osmân zamânında fethedildi. İfrîkiye (Afrika) eyâletine sancak olarak bağlandı ki, Bizans imparatorluğundaki statüsü de bu idi. Her halde bir iki yüz binden fazla olmıyan ahâlî Berberî olup, hiç bir Arab yoktu. Arablar, VII. asır ortalarından itibaren Arabistan'dan buraya da gelerek yerleştiler. Ancak Arablar da çok kalabalık bir kavim değiller, bir kaç milyon nüfustan ibârettiler. Kuzey Afrika'nın Berberî ve Mısır'ın Kopt olan ahâlisini dil bakımından Arab'laştırmaya başladılar ki, bu oluşum, günümüze kadar devâm etti, hattâ etmektedir (bugün Libya'da Berberîce konuşan ancak 3.000 kadar kişi kalmıştır). Gerek Kuzey Afrika halkı olan Berberîler, gerek Mısır'ın yerli halkı olan Koptlar, Hâmî ırk grubundandır (Arablar ise İbrânîler gibi Sâmi'dir). Ancak Koptlar (Kıbfîler), çok kalabalıktır. Arab fethi sırasında Mısır'ın nüfusu en az tahminle 5-6 milyondur. Belki o anda (VII. asırda ortaları) yeryüzündeki bütün Arablar'ın nüfüsünden fazla idi.

Trablusgarp, Tûnus'un bir sancağı durumunda kalmakla beraber, Bingaazî'nin durumu oynaktır. Zîrâ zaman zaman Tûnus'a ve Mısır'a bağlı kalmıştır. Çünkü Tûnus'tan fazla Mısır'a yakındır. Daha doğrusu Tûnus ve Mısır'daki devletlerden hangisi güçlü ise Bingaazî, ona tâbî olmuştur. Trablus ise, büyük ekseriyetle Tûnus'a bağlı kalmıştır.

800'e kadar Hılâfet'e dâhil olan Libya, bu târihten sonra çeşitli devletlerin idâre ve nüfûzuna girmiştir. Abbâsîler'e tâbî olarak Tûnus'a yerleşen Aglebîler, Trablusgarp'i de idârelerine almışlar, fakat Bingaazî bölgesi, Mısır eyâletinde kalmıştır. Daha sonra Fâtimîler, Zîrîler, Murâbîtlar, Muvaḥḥidler, Ḥaḫşîler Trablusgarp'e hâkim olmuşlar, Bingaazî, Fâtimîler'de kalmıştır. Ḥaḫşîler zamânında ülkenin kuzey-batı kısmında iki prenslik teşekkül etmiş ve Ḥaḫşîler'e tâbî olarak bir müddet yaşamıştır. XVI. asra bu durumda girilmiştir. Bu asrın başında Trablus, Tûnus'taki Ḥaḫşîler'e, Bingaazî ise Mısır'daki Türk Memlûk imparatorluğuna âitti (Memlûkler'den evvel Bingaazî Eyyûbîler'de, ondan önce Fâtimîler'de idi). XVI. asır başında Bingaazî, Mısır'la beraber Osmanlı'ya geçmiş, fakat Trablus, Ḥaḫşîler'in elinden Hıristiyanlar'a, Malta Şövalyeleri'ne geçmiştir. Bütün Libya, Osmanlı'ya dâhil olduğu halde Trablus limanı ve çevresi Şövalyeler'de kalmış, nihâyet asrın ortalarında Turgut Reis (Paşa), Şövalyeler'i çıkartarak Trablus şehrini de fethetmiştir. Bu sûretle o zamâna kadar Osmanlılar'ın sancak olarak yönettikleri ülke, eyâlet statüsüne yükselmiş, Trablus, eyâlet merkezi ve Bingaazî ile Fizân, bu eyâletin sancakları yapılmıştır. 1,8 milyon km² büyüklüğünde, fakat bir kaç yüz bin nüfusla meskûn ülke bu şekilde idâre edilerek XX. asra gelinmiştir. Osmanlı devrindeki Trablus vâilileri ve eyâletin statü, taksîmât ve durumu, II. cildimizde verilecektir.

Trablus'ta Küçük Emâretler

Bu emâretlerden biri 'Ammârîler (Benî-'Ammâr) tarafından kurulmuş, Hafşîler'e tâbî olarak 76 yıl (1324-1400a) devâm etmiştir. Merkezleri Trablusgarb idi. Fizân ve Bingaazî sancakları dışında Trablusgarb'in büyük kısmını idâre eden 'Ammârîler, Hafşîler'in sancak vâlisi durumunda idiler. Hânedan Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. 76 yıl hüküm süren emîrler 1- Şâbit b.'Ammâr 1324, 2- Ebû-Bekr Muh.b.Şâbit 1327, 3- Şâbit II b. Ebî-Bekr 1348, 4- Ebû-Bekr b.Ebî-Bekr 1371, 5- 'Alî 'Ammâr b.Ebî-Bekr I 1392, 6- Yah. b.Ebî-Bekr II 1397-1400, 7- 'Abdü'l-Wâhid b.Ebî-Bekr II 1397-1400. Hafşîler, emârete son vermişlerdir.

Ehemmiyetsiz bir emâret de, Trâblusgarb'in bausında, Tûnus'a yakın bir liman olan Zewâre kasabası merkez alınarak kurulmuştur. Hafşîler'in kazâ yöneticisi durumunda olan bu âile Kaađîler (Benû-Kaağî) olup, Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. Hafşîler'e tâbî olmuş, gene onlar tarafından nihâyete erdirilmişlerdir. Kronoloji tesbît edilememiştir. Sâdece ilk emîr, 3 yıl hüküm sürmüştür: 1- Ah.I b.el-Kaağî 2- Muh.I İbnî'l-Kaağî, 3- Mûsâ b.Muh.I, 4- Ah. II b.Mûsâ, 5- Muh. II b.Ah.II. Âilenin atası olan el-Kaağî'nin, Zewâre kazâsı kadısı olduğu, çocuklarının bu sıfatla kazâyâ hâkim oldukları anlaşılmaktadır ki, kadılıktan emîrliğe geçen daha epey Arab âilesi vardır.

Libya'da İtalyan İdâresi (1911-1943)

4 ekim 1911'de -Türkiye imparatorluğuna harb ilân etmiş olan- İtalya krallığı, donanması ile, bombardımandan sonra, vilâyet merkezi olan Trablusgarb limanına asker çıkardı ve işgal etti. 19 ekimde, diğer bir İtalyan filosu, Bingaazî sancak merkezi olan limanı aldı. Ekim sonunda kıyılara hâkim olan İtalyanlar, sâhilden içeriye ilerleyemediler. Çok şiddetli mukaavemet gördüler. Balkan harbinin çıkması üzerine Türkiye, 15 ekim 1912'de Ouchy (Uşi/Lozan banliyösü) muâhedesini ile, vezirlerden bir saltanat nâibi tâyn etme hakkına sâhib olmak şartıyla, ülkeyi İtalya'ya bıraktı. Ancak 1915'te İtalya, Müttefikler'in yanında harbe girince Türkiye, Libya'ya birinci-ferik Şehzâde Osmân Fuâd Efendi (Paşa)'nin (V. Murâd'ın torunu) kumandasında asker çıkardı. Senûsîler'in de desteğiyle, 1919 başına kadar Libya'nın en büyük kısmı Türk hâkimiyetinde kaldı. İtalyanlar'ca sökülemeyen Fuâd Efendi, Mondros mütârekesini imzalamış bulunan Bâb-ı Âlî'nin emriyle ülkeyi bıraktı. Senûsî tarikatının nüfuzlu şeyhleri, İtalyanlar'a karşı millî mukaavemetin liderliğini yaptılar. Mussolini, pek çok gayretler sonunda ülkeyi İtalya'ya bağlayabildi. İkinci Cihan Harbi'nde Rommel'in Afrika Kolordusu, Libya'da büyük muhârebeler yaptı. 1943'te Alman-İtalyanlar, Libya'dan sürüldü ve ülke İngiltere'nin eline geçti. Trablus ve Bingaazî sancakları İngiltere, Fizân sancağı Fransa tarafından yönetilmiye başlandı. 24 aralık 1951'de Libya, müstakil krallık ve târihte ilk defa olarak müstakil devlet oldu. Senûsî şeyhi, krallığa yükseldi.

Trablusgarb limanının Sicilya'nın güney kıyılarına kuşuçuşu mesâfesi 430 km, Trablus-İstanbul kuşuçuşu 1.620 km, Trablusgarb-Bingaazî arası 700 km, ülkenin Tûnus sınırı ile Mısır sınırı arasındaki uzunluğu 1.320 km, Akdeniz'le Orta Afrika

arasındaki uzunluğu ise 860 ilâ 1.500 km'dir. Libya ve Sicilya arasında, Sicilya'ya çok daha yakın olmak üzere, Malta adası vardır. Trablus şehrinin 1.000 km güneyinde Fizân vâhası bulunur. Turgut Paşa'nın fethi olan Trablusgarb 360 yıl, 1 ay, 11 gün Osmanlı Türk hâkimiyetinde kaldı. Libya'nın diğer kesimleri daha önce Osmanlılar'ca fethedildiği için, bu müddet daha fazladır.

Senûsîler, Millî Mücadele'yi desteklemek üzere Ankara'ya da gelmişlerdir. Senûsî hânedânının şeceresi, Osmanlılar bahsinde, II. cildimizdedir. Kral İdrîs Senûsî'nin saltanatı, 1 eylül 1969'da cumhûriyet idâresine kadar 17 yıl, 8 ay, 8 gündür. Bu târihten itibaren Muammer Kaddâfî (Siirt 1942) yönetiminde cumhûriyet başladı.

Bu sûretle Libya, 32 yıl İtalya Krallığı sömürgesi (1911-1943), 8 yıl da İngiltere (Fizân için Fransa) himâye ülkesi (1943-1951) olarak yaşadı. Müstakil krallık 18 yıl sürdü (1951-1969). O târihten bu yana cumhûriyettir.

İtalyanlar'ın yaptıkları sayımlar, Libya'da Türk devrine nisbetle nüfusun azaldığını ve bir çok İtalyan'ın ülkeye yerleştiğini gösterdi. 1921 sayımında Trablus'ta 550.000 (21.000 Avrupalı), Bingaazî'de 190.000 (10.000 Avrupalı) kişi yaşadığı ileri sürüldü. 1938 sayımı: 898.000(89.000 İtalyan, 6.000 Avrupalı, 30.000 Yahûdî, gerisi Arab; şehirler Trablus 108.000, Bingaazî 65.000).

İtalya'nın Libya'ya askerî vâililer tâyin ettiği görülür. İlk vâililer Trablus için Kor-general V. Garioni, Bingaazî için Korgeneral Ameglis'tir. Birinci Cihan Harbi içinde bütün Libya için Orgeneral Ameglio vâli oldu. Harbden sonra Trablus'a Orgeneral Mariani, Bingaazî'ye Senatör De Martino getirildi. 1926'da Trablus'ta Org.E.de Bono, Bingaazî'de Org.F.Mombelli (Mudanya mütârekesini İtalya nâmına imzâlıyan) vardı. 1927'de Bingaazî'ye Terazzi getirildi. 1928'de General (Mareşal) Badoglio, umûmî askerî vâli oldu ve 1933'e kadar kaldı. Bingaazî'de General Graziani, ona tâbî idi. 1942'de İtalyan idâresinin son yılında umûmî askerî vâli olarak Org. E. Bantoco'yu görüyoruz. İkinci Dünyâ Harbi'nin ünlü çöl savaşı İngilizler'le Almanlar arasında Libya'da geçti.

Bugünkü İslâm Devletleri: 1- LİBYA

Libya, 1.759.540 km² büyüklüğünde 2.260.000 nüfuslu (1973) bir Müslüman devletidir. 1981 tahmîni 3.600.000, km²'ye 2 kişi. Şehirler (1981 t.): Trâblusgarb 857.000, Bingaazî 424.000, Misirata 150.000. Per capita gelir: 2.543(1974), 4.784(1975), 5.970(1976), 1981 tahmîni: 11.277 dolar (millî hâsıla bu takdirde 40.6 milyar dolar eder ve Güney Afrika ile Nijerya'dan sonra Afrika devletleri arasında 3. olur). Per capita gelir bakımından Afrika'da birincidir ve dünya devletleri arasında da en üst sıralardan birini almaktadır. Bu gelir, devamlı artan petrol fiyatları ile sağlanmıştır. 1970'te 159,2 milyon tona çıkan petrol istihsâli sonradan düşürülmüştür (1975'te 72, 4, 1976'da 92,1 milyon ton, 1979'da 101 milyon). Libya'nın başka bir ciddi geliri yoktur. Silâhlı kuvvetleri 1978'de 53.000 kişi idi (savunma bütçesi 448 milyon dolar).

Bir Arab devleti olan Libya'da halkın % 99'u Müslüman'dır. Çoğunluk Sünnî-Mâlikî olup, az Hanefî ve Şâfiî vardır. Ülkede 30.000 kadar Türk yaşamakta veya çalışmaktadır. Şimdi 10 il hâlinde yönetilmektedir. Klasik olarak 3'e ayrılan Libya'nın bu üç bölgesinin büyüklüğü şöyledir: Trâblusgarb 353.040 km², Bingaazî 855.400 km², Fizân 551.100 km².

V

TÛNUS

Hafşiler(1228-1574)

Tûnus, Kuzey Afrika'da Libya ile Cezâyir arasına girmiş, Akdeniz üzerinde bir ülkedir. Kuzey Afrika Müslüman Arab ülkelerinin toprak bakımından en küçüğüdür. Ancak burada çok ehemmiyetli devletlerin merkezi bulunduğu için, târih bakımından ehemmiyeti küçük değildir. İlk Çağ'da -Sâmî asıllı- ünlü Kartaca devleti burada kurulmuş ve Roma'ya kafa tutmuştur. Kartaca şehri, bugünkü Tûnus şehrinin yerindeydi. Kuzey Afrika'nın aşağı yukarı ortasında bulunması ve Avrupa'ya çok yakın olması (Tûnus-Sicilya mesafesi kuşuçuşu 140 km'dir), Kuzey Afrika'ya veya ülkenin büyük kısmına mâlik olan ekseri devletlerin, Tûnus'ta bir şehri merkez yapmasını icâb ettirmiştir. Bizanslılar gibi fâtihi Arablar da "İfrîkiye = Afrika" eyâletini Tûnus'tan idâre etmişlerdir. Esâsen "İfrîkiye"nin dar mânâsı, Tûnus ülkesi demektir. Hılâfet'in İfrîkiye eyâleti parçalanıp ortaya Abbâsîler'i sâdece ismen tanıyan Arab İslâm devletleri ortaya çıkınca, kudretli Aglebî devleti, merkez olarak Tûnus topraklarını seçmiştir. MISIR bahsinde göreceğimiz Fâtimî imparatorluğunun da Kaahire'yi fethinden önceki merkezi Tûnus'ta idi. Fâtimîler'e tâbî geçinerek ortaya çıkan Zirîler de böyle yapmışlardı. Ancak bu devletlerin Mehdiyye, Kayrewân gibi merkezleri, Orta Tûnus'ta olup, ülke ile aynı adı taşıyan Tûnus şehri değildir. Ülkenin kuzeyinde Tûnus Körfezi üzerinde bulunan ve Halku'l-Wâd limanı ile Akdeniz'e açılan Tûnus şehrinin ehemmiyet kazanması, daha sonraki

asırlardadır. Bu devirlerde Trablusgarb, Tûnus eyâletinin bir sancağı (ili) şeklinde idâre edilmiştir. Arablar geldiği zaman, bütün Kuzey Afrika gibi Tûnus'un yerli ahâlîsi de Berberî idi. Zamanla bu Berberî nüfus, ana dilini unuttu ve Arabca konuşmaya başladı. Bugün Tûnus'ta Berberice konuşan yerli çok azdır, ülke tamâmen Arablaşmış durumdadır. Kezâ ülke, daha VII. asırda tamâmen Müslümanlaştı. Tûnus güneyinde bâzı bölgelerde Hâricî vardır, Şîî hiç yoktur. Tûnus, nüfus bakımından târihin her devrinde Libya'dan epey kalabalık olmuştur.— Muvaḥḥid imparatorluğu parçalanınca, toprakları üzerinde başlıca Merînî, 'Abdülwâdî ve Hâfşî devletleri ortaya çıktı. Fas'ta bulunması bakımından Merînîler, imparatorluk tâcına sâhib oldularsa da, ilk zamanlarda Hâfşîler'in daha güçlü bulunduğu görülür.

Benî-Hâfş, 1228-1574 = 346 yıl devâm etmişse de, bu müddetten 8 yıl düşmek icâb eder. Zirâ 3 saltanat fâsılası olmuştur: 1346-1349 = 3(Merînîler), 1534-1535 = 1 (Osmanlı Türkleri), 1569-1473 = 4(Osmanlı Türkleri) = 8. Böylece gerçek saltanatları 338 yıldır. Hânedan Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. Taht şehirleri Tûnus şehridir. Vefiâhdler, Doğu Cezâyir'de Becâye'de oturur, burada vâllik ederlerdi (Becâye'de İspanyol işgali: 1510-1555 = 45, Osmanlı Türkleri'nce geri alındı, Fr. Bougie). Hâfşîler, 6 yıl(1311-1317), Mısır'daki Türk Memlûk imparatorluğuna tâbî olmuşlardır. XVI. asırda çok zayıflamışlar, Tûnus ülkesinin tamâmını bile ellerinde tutamamışlardır. Osmanlı Türkleri ile İspanyollar, burada kanlı bir rekabete girişmişler, Osmanlılar bütün Orta ve Güney Tûnus'u almışlar, Hâfşîler'in elinde Kuzey Tûnus kalmıştır. Kuzey Tûnus'taki saltanatları bile ya Osmanlılar'ı, ya İspanyollar'ı metbû tanıyarak geçmiş, sonunda Osmanlılar ülkeden hem İspanyollar'ı sökmüş, hem Hâfşîler'e son vermişlerdir. Bu sûretle Hâfşî ülkeleri, Osmanlı'ya geçmiştir. Çok şanlı başlıyan bu hânedân, fevkâlâde dejenere sultanlarla sona ermiştir ki bunlardan bazıları Hıristiyan İspanyollar'la Türkler'e karşı işbirliği yapmışlardır. Devlet kudretli zamânında, Tûnus ve Cezâyir'in hemen hemen tamâmına, Trablusgarb'e hâkimdi (Kusantîne ve Becâye 1230, Tarâbuluş'l-Garb 1234, Cezâyir şehri 1234, Tlemsen 7.1242). Hattâ ilk Hâfşî hükümdârı zamânında Fâs Merînîleri ile 1239'da Sicilya melikleri, İspanya'da Gırnâta Naşîleri, Belensiyye(Valencia), İşbiliye(Sevilla), Mürsiyye(Murcia) melikleri, Hâfşîler'i metbû tanıdılar. Ancak ne Hâfşîler, ne Merînîler, Muvaḥḥidler'in mîrâsını toparlıyamadılar. Bu sûretle Kuzey Afrika'da Fâs, Cezâyir ve Tûnus ülkeleri birbirinden ayrılmıya yüz tuttu. Ayrı ülkeler manzarasına büründü. XVI. asrın ilk yıllarında Osmanlı Türkleri, Kuzey Afrika'ya ayak bastığı zaman bu üç ülke, ayrı karakterler iktisâb etmiş, Kuzey Afrika Müslüman Arab birliği daha asırlar önce mahvolmuştu. Osmanlılar da bu ülkelerde 3 ayrı eyâlet kurarak (Cezâyir, Tûnus, Trablus) el koydular ve Fâs'ı, himâye bölgesi şeklinde kabûl ettiler.

Hânedân adını Şeyh Ebû-Hâfş 'Umer b.Yahye'l-Hintâtî'den almaktadır. Şeyh 'Umer, İbnü Tûmert'in mürîdi ve 'Abdül-Mü'min'in serdârı olmakla bir Muvaḥḥid emîri ve Berberîler'in Hintâte aşireti şeyhi idi. 1176a'da öldü. Kızını, Muvaḥḥid imparatoru 'Abdül-Mü'min'le evlendiren Şeyh Ebû-Hâfş ölümüne kadar 14 yıl Muvaḥḥidler'in İfrikiye vâlliliğini yaptı. Bu sûrele âilenin nüfûzu Tûnus'ta, hattâ Cezâyir'de, iyice

yerleşti. Ebû-Hafş'ın oğulları: Muḥ., Ebû-Zeyd(Muwahḥidler'in İfrîkiye v.1221-1228 = 7; oğlu Zeyd), Ebû-Muḥ.'Abd.î'l-Lihyânî(Muwahḥidler'in İfrîkiye v.1228) ve 1. Yahyâ. el-Lihyânî'nin oğulları Muḥ. ve Ah.ü'l-Lihyânî, onun oğlu da 9. Hafşî sultânı Zeke-riyyâ'dır. Hânedânın kurucusu 1. Yahyâ'dır. 1228'de Muwahḥidler'in Gabes(Kaabız/Güney Tûnus) vâli'si iken istiklâl kazanmış ve hızla Muwahḥid ülkelerini ele geçirmiştir. 11.1229'da ve kesin şekilde 1236'da, Fâs ile irtibâtını kesip müstakil olmuştur. 1228-1258 arasında emîr sanıyla saltanat süren Hafşîler, bu târihte "emîrü'l-Mü'minîn" sıfatını alarak Muwahḥidler'in meşrû halefi olduklarını göstermiye başlamışlardır. Bilindiği gibi 1258-61 yılları İslâm hılâfetine fetret devresi olup, Bağdâd hılâfeti 1258'de sona ermiş, fakat henüz Kaahire 'Abbâsî hılâfeti kurulmamıştı. Sonradan Hafşî hükümdarlarına sultân denmiş ve son hükümdarlar isimlerinin başına -Fâs sultânları gibi- "Mewlây" sıfatını getirmeye başlamışlardır. Hafşîyyûn (Benû-Hafş) hükümdarlarının ikinci devrinde devlet imparatorluk hâline gelmişse de, devâm ettirememiştir. Bu krallığın hükümdarları ve saltanat müddetleri:

- 1- Ebû-Zekerriyâ Yahyâ I(1228-1249 = 21)
- 2- Ebû-'Abd.Muḥammed I el-Müstansır-b'İllaah(1249-1277 = 28)*
- 3- Ebû-Zekerriyâ Yahyâ II el-Wâsik-b'İllaah(1277-8.1279 = 2)
- 4- Ebû-İshâq İbrâhîm I(8.1279-XII.1282 = 3)
- 5- Ebû-Hafş 'Umer I(XII.1282-1295 = 13)
- 6- Ebû-'Abd.(Ebû-'Aşde) Muḥammed II el-Müstansır-b'İllaah(1295-1309 = 14)
- 7- Ebû-Yahyâ Ebî-Bekr(I)'i's-Şehîd(1309)
- 8- Ebû'l-Bekaa Hâlid I en-Nâsri'd-Dîni'İllaah (1309-1311 = 2)
- 9- Ebû-Yah. Zekerriyâ I el-Lihyânî (1311-1317 = 6)
- 10- Ebû-Dabbe Muḥammed III el-Müstansır-b'İllaah(1317-1318 = 9 ay)
- 11- Ebû-Yah.Ebî-Bekr II el-Mütewekkîl'İllaah (1318-1346=28)
- 12- Ebû-Hafş'Umer II(1346)
- 13- Ebû'l-'Abb.Aḥmed(I)'i'l-Fazlî'l-Mütewekkîl(1349-1350 = 1)
- 14- Ebû-İsh.İbrâhîm II el-Müstansır-b'İllaah(1350-1368 = 18)
- 15- Ebû'l-Bekaa Hâlid II(1368-1370 = 2)
- 16- Ebû'l-'Abb.Aḥmed II el-Müstansır-b'İllaah(1370-1394 = 24)
- 17- Ebû-Fâris 'Abdî'l-'Azîzî'l-Mütewekkîl'İllaah(1394-VII.1434 = 40)
- 18- Muḥammed IV el-Muntaşır-b'İllaah(VII.1434-IX.1435 = 1, 2)
- 19- Ebû-'Um. Uḡmânî'l-Mütewekkîl'İllaah (IX.1435-1488 = 53)
- 20- Ebû-Zek.Yahyâ III(1488-1489 = 1)
- 21- 'Abdül'l-Mü'min(1489-1490 = 1)
- 22- Ebû-Yâhyâ Zekerriyâ II(1490-1494=4)
- 23- Ebû-'Abd.Muḥammed V el-Mütewekkîl'İllaah (1494-1526 = 32)
- 24- Ebû-'Abd.Muḥ.Mewlâyî'l-Ḥasen (1526-22.8.1534 = 8 + 21.7.1535 - 1542 = 7 = 15)

*Bunun zamanında Fransa kralı Saint Louis, 25.8.1270'te Tûnus'un banliyösü Kartaca'da öldü.

25- Ahmed III(1542 - 1569 = 27)

26- Mewlây Muhammed VI(1573-13.IX.1574 = 1)

I. Yahyâ(no.1)'nın oğulları: I. Muh. (no. 2), I. İbr.(no. 4) (1253'ten beri müdd.), I. 'Umer(no. 5), I. Ebû-Bekr(no. 7), Zekerıyyâ.- I. Muh.'in oğlu: II. Yah.(no. 3), hal'inden 4 yıl sn. 1283'te öldürüldü. Bunun oğulları: II. Muh.(no. 6) (oğlu 'Abd.), Zekerıyyâ, el-Faql, at-Tayyib. Babasının ölümünden sn. 1283'te doğan II. Muh.'e "Ebû-'Aşîde" de denmektedir.- I. 'Um.'in oğlu Hafş, I. Ebû-Bekr'in oğlu 'Abdü'r-Rah., bunun da oğlu Ebû-Bekr'dir.- I.İbr.'in oğulları: İsh., Hâlid, Becâye v. Ebû-Fâris 'Abdî'l-'Azîz (oğlu Fâris) ve Ebû-Zek.Yahye'l-Müntehab-li İhyâ-dîni'llaah (Becâye/Doğu Cez.v.1284-99 = 15). Bu veliahd Yahyâ'nın oğulları: Zek., Ebû'l-Beqâ I. Hâlid(Becâye v.1299-1309 = 10, katl) (no. 8) ve II. Ebû-Bekr(no. 11) = Fât.- I. İbr.'in kızı 1280'de Tlemsen vâfisi ile evlendi.- Bu arada tahta çıkan diğer daldan Zek.(no. 9)'nın (dâmâdi: İbnü Ebî-'İmrân) oğulları: Yah. ve III. Muh.(no. 10).- II. Ebû-Bekr'in Merînî sultânı Sa'îd'in oğlu Ebû'l-Hâsen ile evlenen kızından başka oğulları: Ebû-Zeyd 'Abdî'r-Rah. (Konsantîne v.1348, oğlu Zeyd), Ebû-Zek.Yah.(büyük oğul, oğulları Zek. ve Muh. ve bunun oğlu 1381'de Becâye v.'Abd.i'l-Müstansır), II.'Um.(no.12) (oğlu Hafş), I. Ah.(no. 13) (2. oğul) ve Ebû-'Abd.Muh.i'l-Mansûr. Bu sonuncusu Becâye v.(1348-9) olup hânedan bundan devâm etmiştir. 1340-1364: diktatör-vezir Hâcib Muwahhid şeyhi İbnü Tafrâgîn.- I. Ah., 1346-49 Merînî işgalinde müddei olmuştur, oğulları: el-'Abb. ve delikanlı iken cülûs eden II. İbr.(no. 14). II. İbr., hal'inden 22 yıl sn. 16.12.1390'da ölmüştür. II. İbr.'in oğulları: İsh. ve delikanlı iken cülûs edip hal'edilen II. Hâlid(no. 15).- Muh.ü'l-Mansûr b.Ebû-Bekr (II)'in oğulları: 'Abd., 'Um., II. Ah.(no. 16). II. Ah.'in oğulları: el-'Abb. ve 'Abdü'l-'Azîz(no. 17). 40 yıl tahta kalan ve 70 yaşında ölen 'Abdü'l-'Azîz'in (Tarâbulus 1396, Gafsa, Biskra 1402, Awras 1398, Fizân 1408, Cezâyir 1410, Tlemsen'de metbû 1424) oğulları: el-Fâris, Ebû'l-Has.'Ali (Becâye 1435-39, Kosantîne 1439-52) ve Ebû-'Abd.Muh.i'l-Mansûr. Veliahd olan el-Mansûr'un oğulları: 'Abd. ve IV. Muh.(no. 18). Tabîleri: Tlemsen 1462, Fâs 1472. Bu IV. Muh., dedesinin yerine tahta geçmişse de 14 ay sn. öldüğü için yerine kardeşi 'Uşm. (no. 19) tahta çıktı. Bu Mewlây 'Uşmân, 53 yıllı, târihin uzun saltanatlarından birini sürdü. Tabîleri: Tlemsen 1462, Fâs 1472. Osmanogulları'ndan II. Murâd, Fâtih ve II. Bâyezîd ile çağdaştır. Bunun oğulları: İbr. (oğlu 'Abdü'l-Mü'min no. 21), 'Um. ve el-Mes'ûd. Veliahd Mes'ûd'un oğulları: el-Has. ve dedesinin yerine tahta geçen III. Yah.(no. 20, katl) (oğlu: Zekerıyyâ, no.22, genç öldü). el-Has.İbni'l Mes'ûd'un oğlu: V.Muh.(no.23).- V. Muh.'in 44 oğlu, ağabeyleri olan el-Has. (no. 24) tarafından öldürtüldü. Oruç Reis'in Kuzey Afrika'ya ilk hükümran Türk olarak ayak basıp işbirliği yaptığı V. Muh.'dir. Diğer oğulları: el-Has.(no. 24), 'Abd. ve Reşîd. Bu Reşîd, 27.12.1533'te İstanbul'a gelip yerleşmiştir.

el-Hâsen(no. 24), oğlu tarafından tahttan indirilip gözlerine mil çekildikten 8 yıl sn. Kayrewân'da 1550'de öldü. Oğulları: Sultân Mewlây II. Ah.(no. 25), Sultân Mewlây VI. Muh.(no. 26), Hâmîd ve Hammûde (oğlu Ah.).- III. Ah., babası el-Has.'in 2. saltanatında olduğu gibi İspanya'ya tâbî olarak saltanat sürdü. Şöyle: Bu devirde Tûnus'un

üçte ikisinden fazlası Osmanlı'nın elinde olup, Hâfşiler ancak Kuzey Tûnus'u, Tûnus şehri ile çevresini ellerinde bulunduruyorlardı. 1510'da Becâye ve Trablusgarb, İspanyollar'ca işgal edildi. Babasının hal'edip tahta çıkan velîahd III. Ahmed'in elinde Tûnus şehri kalmıştı. 1554'te Turgut Paşa, Mehdiyye'yi İspanyollar'dan geri aldı, 12.1556'da Gafsa'yı ve 12.1557'de Kayrewân'ı kesin şekilde fethetti. Barbaros Hayreddin Paşa, 22.8.1534'te Tûnus şehrini de alıp Hâfşî saltanatına son verdi. Ancak Tûnus şehrinde ilk Osmanlı idâresi 11 ay devâm edebildi. Bizzât Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint gelip Tûnus şehrini Türkler'den aldı ve kendi himâyesinde olmak üzere Mewlây Hasen'i ikinci defa tahta çıkardı. 21.7.1535-13.9.1574 arasında 39, 1, 23 müddetle İspanya, Kuzey Tûnus'taki Hâfşîler'in metbûu oldu ve Tûnus şehrinde İspanyol garnizonu bulundu. Hattâ 1569-1573 = 4 arası doğrudan doğruya İspanyol işgalidir ve bu müddet içinde Hâfşîler'den kimse tahtta yoktur. Mewlây Ah.'in ölümünden sonra 4 yıl Kuzey Tûnus'u doğrudan doğruya idâre eden İspanyollar tahta sonra Ah.'in kardeşi VI. Muh.'i çıkardılar. Ancak bunun İspanya himâyesinde saltanatı bir yıl kadar sürdü. Kılıç-Ali Paşa, 13.9.1574'te Tûnus şehrini fethetti. İspanyollar'ı imhâ etti. VI. Muh.'i İstanbul'a götürdü. Son Hâfşî sultânı İstanbul'da, İspanyollar'la Müslümanlar aleyhine işbirliği yaptığı için idâm edildi. Tûnus'ta Osmanlı beylerbeyliği kuruldu ki, Cezâyir ve Trablus'tan sonra Kuzey Afrika'daki 3. Osmanlı eyâletidir (Mısır'ı Kuzey Afrika tâbîrinin dışında tutuyoruz).

Osmanlı Eyâleti Olarak Tûnus(1574-1881)

Osmanlı devrinde Tûnus eyâletinin yönetimi ve vâlifleri, II. cildimizde verilecektir. Tûnus vâililiğinde irsî olarak kalan ve Fransız yönetiminde de devâm eden Hüseynî hânedânının (Türk asıllı) şeceresi de aynı cildde görülecektir.

Fransa, asker sevk ederek Tûnus'u işgal etti. 12 mayıs 1881 Bardo muâhdesi ile Tûnus'ta Fransız rejimi başladı. Türkiye bu işgali kabûl etmedi ve ancak 42 yıl sonra Lozan muâhdesi ile Tûnus'un Fransa'ya âit olduğunu tasdik etti. Fransızlar, Hüseynî hânedânından "Tûnus beyi" denen ve pâdişâhın verdiği vezîr rütbesini taşıdıkları için "paşa" diye anılan ırsî Tûnus vâlîlerinin ülkenin hükûmrân prensleri olduğunu kabûl etti. Fakat ülkeyi gerçekte Fransızlar yönetti. Fransız işgali sırasında Tûnus beyi olan Mehmed Şâdık Paşa'yı (1859-1882), kardeşi III. 'Alî Müddet Paşa (1882-1902), bunun oğlu Mehmed Hâdî Bey (1902-1906), Şâdık Paşa'nın yeğeni (II. Mehmed Paşa'nın oğlu) Mehmed Nâsır Bey (1906-1922), bunun amcası Mehmed Me'mûn Bey'in (II. Hüseyn Paşa'nın oğlu) oğlu Mehmed Me'mûn Hâbib Bey (1922-1929), Hâdî Bey'in kardeşi II. Ahmed Bey (1929-1942), Nâsır Bey'in oğlu Mehmed Munşif Bey (1942-1943), Hâbib Bey'in oğlu Mehmed Emîn Bey (1943-1957) tâkıyb etti. Ülke istiklâl kavuşunca cumhûriyet ilân edildi ve 76 yaşındaki Mehmed Emîn Bey tahtından indirdi. Tûnus'ta Fransız ve cumhûriyet rejimlerini görmeden önce, Cerbe adası hakkında bir kaç söz söylemek icâb eder.

Cerbe'de Benû-Zekerıyyâ

Cerbe adası, Tûnus'un güneyinde, Tûnus'la Libya arasında, Gabes Körfezi'nde, Tûnus kıyısına çok yakın, 540 km² büyüklüğünde, çok yoğun nüfuslu (bugün yüz binin üzerinde) bir adadır. Akdeniz hâkimiyetinde stratejik ehemmiyeti büyük olmuştur. Tûnus toprağı ile irtibâu vardır. Adanın merkezi Hûmt-Sûq'tur. Adada uzun zaman dillerini muhâfaza eden Berberîler, Arablar, Müsevîler, Türkler'in bugün Arab'laşmış torunları yaşar. Halkın üçte ikisi Hâricî/İbâdî mezhebindedir. Sünnî-Hanefî olan herkesin Türk asıllı âilelerden indiğı anlaşılr. Oruç Reîs, önce buraya gelerek Kuzey Afrika fethinin başlangıç üssünü kurmuştur. Kuzey Afrika'nın Osmanlılar'ca fethinden sonra Turgut Reis(Paşa), çok uzun müddet burasını üss olarak kullanarak Akdeniz'deki Hristiyan gemilerini vurmuştur. 1560'ta Kapdân-ı Deryâ (Vezir Dâmâd) Piyâle Paşa, müttefik Hristiyan donanmasını burada imhâ emiştir ki, Türkler'in târihleri boyunca Preveze'den sonra kazandıkları en büyük açık deniz muhârebesidir.

XVI. asrın ilk yıllarında Türkler adayı ele geçirdikleri zaman, adada mahallî idâreye ibâdî mezhebinden Arab şeyhlerinin hâkim olduklarını, Hafşîler'in bu şeyhler vâsıtasıyla bu sancağı yönettiklerini gördüler. Benû-Zekerıyyâ âilesinden gelen bu prensleri, Türk amiraller de mahallî halkın yönetimi için işbaşında bırakırlar. Hafşî tâbiyyetinden Osmanlı tâbiyyetine geçen Ebû-Yahyâ Zekerıyyâ'yı oğlu Yahyâ ve onun oğulları Sa'îd, Ahmed, Şâlih tâkıyb etti. 1560'ta Şâlih b.Yahyâ b.Zekerıyyâ'yı Piyâle Paşa, İspanyollar'la işbirliği yaptığı için görevinden aldı ve en az 60 yıl süren âilenin adadaki hâkimiyeti sona erdi. Maamâfih Türkler'in yalnız Benû-Zekerıyyâ'dan değil, Semuneni ve Celûdiyyîn âilelerinden de şeyh tâyin ettikleri görülür. Meselâ Turgut Reîs, Mûsâ b.Celûd'u şeyh yapmıştı. Celûdîler, Tûnus vâîlileri adına Cerbe halkını XVIII. asrın başlarına kadar idâre ettiler.

Cerbe adasının karşısında, batıda, Tûnus'un Kaabis(Fr.Gabès) limanı vardır. Kaabis'de 1282-1394 arasında 112 yıl Mekkîler hâkim oldu (Benû Mekkî). 'Abdü'l-Melik b.Mekkî ve kardeşi Ah, Luwâta Berberîleri'nden olup, Cerbe'yi de ele geçirdiler, hattâ hükümleri Trablus'a uzandı. Hafşîler'e tâbî idiler. Mekkîler'in sonuncuları Ebû-Bekr(1318-1346) ve Ebû'l-'Abbâs(1371-1394)'dır. 'Abdü'l-Wehhâb b.Fülân b.'Abdi'l-Melik b.Mekkî'nin 2.1380'den katledildiğı 1390'a kadar, mülkûn bir kısmına hâkim oldu ve amcası Yahyâ b.'Abdi'l-Melik b.Mekkî'ce öldürüldü. Kaabis, Hafşîler'ce ilhâk edildi.

Fransa İdâresinde Tûnus(1881-1956)

Tûnus'ta Fransız "himâye = protectorat", gerçekte sömürge idâresi, 12 mayıs 1881'den 20 mart 1956'ya kadar 74 yıl, 10 ay, 9 gün devâm etti. Bu müddet, Fransa'nın Cezâyir'deki hâkimiyetinden kısa, Fâs'taki hâkimiyetinden uzundur. "Yüksek komiser" denen Fransız umûmî vâîlilerinin listesi, FRANSA kısmındadır. Fransız işgalinde (1881), Tûnus nüfûsu 2.100.000 olup bunun 45.000'i Yahûdî, 26.000'i Avrupalı, Tûnus şehrinin nüfûsu 125.000 idi. 1926 sayımına göre nüfus 2.160.000 olup bunun

54.000'i Müsevî, 173.000'i Avrupalı Hristiyan (71.000 Fransız, 81.000 İtalyan, 8.000 Maltız) idi. Tûnus şehrinin nüfûsu 186.000, ikinci şehir durumundaki Safaskus'un ki ancak 28.000 idi. 45 yıllık Fransız idâresi neticesinde ortaya çıkan bu tablo, menfi idi.

Fransız idâresinin sonunda Tûnus'un nüfûsu 1956'da 3.780.000 tahmîn ediliyordu (180.000 Fransız, 67.000 İtalyan, 7.000 Maltız, 6.000 başka Hristiyan, 58.000 Yahûdî, gerisi Arab). Tûnus şehrinin nüfûsu 680.000'e çıkmıştı; üçte bir gayri müslimdi. Yüz binin üzerinde başka büyük şehir yoktu.

20 mart 1956'da Fransa'dan ayrılarak tamâmen müstakil devlet olan Tûnus'ta 25 haziran 1957'de de monarşi kaldırılarak cumhûriyet ilân edildi. O târihten bu yana Hâbîb Burgiba (el-Hâbîb Ebî-Rukaybe) (Manastır 1903) cumhur başkanıdır. 7.11.1987'de, son başbakanı emekli general Zeynü'l-Â'bidîn Ben 'Alî (doğ. 1936) tar. makamından alındı. Ben 'Alî, cumhûr başkanı oldu.

Bugünkü İslâm Devletleri:

2- TÛNUS

Tûnus, 164.150 km² büyüklüğünde, 6.670.000 nüfuslu (1981 tahmîni) bir Müslüman devletidir (1966 sayımı: 4.458.000, 1975 tahmîni: 5.770.000). Km²'ye 41 kişi düşer. 13 il hâlinde yönetilir. Büyük şehirler (1981 t.): Tûnus 1.130.000, Safaskus 570.000, Sûs 305.000, Kaabız 102.000. Silâhlı kuvvetleri 31.100 kişidir (1979). (savunma bütçesi 114 milyon dolar). Per capita millî gelir 1981 tahmîni 1.300 dolar civârındadır (1974'te 626, 1975'te 811, 1976'da 800 dolar). Buna göre 1981 millî hâsılası 8.671 milyon dolar eder.

Nüfûsun % 99'dan fazlası Müslüman'dır. 20.000 kadar Katolik Avrupalı vardır. Protestan ve Müsevî çok azalmıştır. Müslümanlar'ın 30.000 kadarı (Cerbe adasında) Hâricî/İbâdî, gerisi Sünnî'dir. Sünnîler Mâlikî olmakla berâber Hânefililer de mühim yekûn tutar. Arab âleminde Hânefî mezhebi, onda dokuz nisbetinde, şahsın âilesinin aslen Türk olduğunu gösterir. Libya'daki on binlerce Hânefî gibi Tunus'taki çok daha büyük sayıdaki Hânefî de, kuloğulları'nın çocuklarıdır. Türk babadan, yerli Arab veyâ Berberî anneden doğan çocuklara kuloğlu denmektedir ki bugün bunların hepsi Türkçe'yi unutmuslardır. Tûnus'ta bir kaç bin Türk vardır. 45.000 kadar nüfûsun hâlâ Berberîce konuştuğu sanılmaktadır. Tûnus'da yolda 5,4 milyon ton kadar petrol çıkarılmaktadır (1979).

VI CEZÂYİR

Türkler'e Kadar Cezâyir

Cezâyir, eskiden "Magribü'l-Ewsat = Orta Magrib" denen ülkedir. Kuzey Afrika'da Fâs ile Tûnus arasındadır. Akdeniz üzerinde uzun bir sâhili vardır. Asıl Cezâyir'e Büyük Sahrâ'nın çok büyük bir parçası güneyden eklenir ve bu sûretle sınırlar Orta Afrika'ya dayanır. Ancak asıl Cezâyir, Sahrâ Atlasları'nın kuzeyinde, bu sıradağlar ile Akdeniz arasında kalan ülkedir. Batı Cezâyir, Orta Cezâyir, Doğu Cezâyir diye üç ayrılır. Batı Cezâyir'in büyük merkezleri Tlemsen ve Wahrân, Orta Cezâyir'in Cezâyir şehri, Doğu Cezâyir'in kiler de Becâye ve Kosantîne'dir. Batı Cezâyir, Fâs ile, Doğu Cezâyir ise Tûnus'la komşudur.

VII. asırda Cezâyir de bütün Kuzey Afrika gibi Müslüman Arablar'ca fethedildi ve Berberî ahâlî hem İslâm'laştı, hem Arab'laştı. Hemen IX. asırda berâber Kuzey Afrika'da Hılâfet'ten müstakil veya Bağdâd Hılâfeti'ni ismen metbû tanıyan devletler teşekkül edince, Cezâyir'de, Fâs, ve Tûnus'ta görülen mühim devletler ortaya çıkamadı. Cezâyir, ya Fâs, ya Tûnus'a hâkim, yâhut bütün Kuzey Afrika'ya hâkim Arab devletinin hükümünde kaldı. Yâhut bir kısmı Fâs'taki, diğer kısmı Tûnus'taki devletin hükmüne girdi. Endelüs Emewileri bile Cezâyir'in bâzı parçalarına hâkim oldular. Bunun sebebi, Kuzey Afrika'nın menşede Tûnus'tan yönetilmesi, fakat Fâs'ın, hem uzaklığı, hem İspanya ile münâsebetleri, hem Akdeniz'den fazla Atlantik'e dayanmasıdır. Cezâyir'in orada olmaktan başka husûsiyeti yoktu. Denebilir ki Cezâyir büyük ehemmiyetini, XVI. asır başlarında Türk Osmanlı idâresi ile kazandı.

Ne İdrîsîler (Fâs), ne Aglebîler (Tûnus), Cezâyir'in tamâmına hâkim olamadılar. Fâtımîler, Cezâyir'e hâkim oldularsa da, yerlerini Zîrîler'e bıraktılar. Sonra Zîrîler'in bir dalı olan Hammâdîler, Cezâyir'de ayrı devlet kurdular. Murâbîtlar ve onların yerine geçen Muwahhîdler, yeniden bütün Kuzey Afrika'yı, bu arada Cezâyir'i hâkimiyetlerinde birleştirdiler. Muwahhîd imparatorluğu parçalanınca Cezâyir'in büyük kısmı -hemen aşağıda göreceğimiz- 'Abdü'l-Wâdîler'in eline geçti. Ancak Tûnus'taki Hafşîler, ilk zamanlarında Cezâyir'in büyük kısmını ele geçirdikleri gibi, Doğu Cezâyir'i daha uzun müddet ellerinde tuttular. Diğer taraftan Fâs'taki Merînîler ve onların halefleri olan Wattâsîler ve Sâ'dî Şerîfleri, Batı Cezâyir'den mühim parçaları zaman zaman ellerinde tuttular.

'Abdü'l-Wâdîler(1236-1555)

'Abdü'l-Wâdîler veya Zeyânîler(Benû-'Abdi'l-Wâd, Benû-Zeyân) (bâzan Zeyyân ve Ziyân şekilleri de görülür, yanlışdır), Arab'laşmış Berberî, Sünnî-Mâlikî bir krallık hânedânıdır. Taht şehirleri, Batı Cezâyir'de Fas sınırına yakın büyük bir târîhî şehir olan Tlemsen'dir. İlk zamanlarda Batı ve Orta Cezâyir'in tamâma yakın bir kısmını hâkimiyetlerine almışlardı, Doğu Cezâyir ise Tûnus Hafşîleri'nde idi. 1236-1555 arasında devâm eden hânedânın saltanatında 18 yıllık fâsılayı ($2.5.1337-1348 = 11 + 1352-1359 = 7$) çıkarmak lâzımdır. Bu yıllarda Fâs'taki Merînîler, ülkeyi idâre etmişlerdir. Hânedan son 33 yılını(12.1517-1550) Türkiye'ye, 5 yılını da (1550-1555) İspanya'ya tâbî olarak geçirmiştir. Bu da Hafşîler gibi şan ve şerefle başlayan, dejenere olmakla sona eren bir hânedandır.

Hânedâna adını veren Zeyân b.Fülân b.Wezân, Merînîler'in atası Merîn b.Vurtâcin de bu zâtın torunudur (İbnü Haldûn, II, 240). Muwahhîdler'in Tlemsen (Batı Cezâyir) vâlisi olan Arab'laşmış bir Berberî'dir. Hânedânın ve devletin kurucusu bunun oğlu Yagmurâsan'dır. Bunun oğullarından hânedânın 'Abdü'l-Wâdî denen başlangıçta kudretli dalı ile Zeyân denen daha sonra devâm eden dalları türemiştir. Bu hânedan hükümdarları ve saltanat müddetleri şöyledir:

- 1- Ebû-Yah. Yagmurâsan(1236-3.1283 = 47)
- 2- Ebû-Sa'îd 'Uşmân I(3.1283-6.6.1304 = 21, 3)
- 3- Ebû-Zeyân Muh. I(6.6.1304-15.4.1308 = 4, 10, 9)
- 4- Ebû-Hammû Mûsâ I(15.4.1308 - 22.7.1318 = 10, 3, 8)
- 5- Ebû-Tâşfîn 'Abdi'r-Rahmân I(22.7.1318-2.5.1337 = 16, 9, 11)
- 6- Ebû-Sa'îd 'Uşmân II(1348-1352 = 4)
- 7- Ebû-Şâbit(I)'i'z-Za'im(1348-1352 = 4, no. 6 ile müştereken)

- 8- Ebû-Hammû Mûsâ II(9.2.1359-21.11.1389 = 30, 9, 10)
- 9- Ebû-Tâşfin 'Abdî'r-Rahmân II(21.9.1389-29.5.1393 = 3, 6, 8)
- 10- Ebû-Şâbit II Yûsuf(29.5.1393-1393)
- 11- Ebû'l-Haccâc Yûsuf(II) (1393-1394 = 1)
- 12- Ebû-Zeyân Muh.II(1394-1398 = 4)
- 13- Ebû-Muh.'Abdillaah I(1398-1401 = 3)
- 14- Ebû-'Abd.I Muh. i'l-Wâsik(1401-1411 = 10)
- 15- 'Abdü'r-Rahmân III(1411 = 0, 3)
- 16- Sa'îd(1411-11.1412 = 1)
- 17- Ebû-Mâlik 'Abdî'l-Wâhid(11.1412-1423 = 11 + 1427-1429 = 2 = 13)
- 18- Ebû-'Abd.II Muh. (1423-1427 = 4 + 1429-1430 = 1 = 5)
- 19- Ebû'l-'Abb.Ahmedi'l-Mû'tasım(1430-1461 = 31)
- 20- Ebû-'Abd.III Muh.i'l-Mütewekkili'llaah(1461-1468 = 7)
- 21- Ebû-Tâşfin III(1468)
- 22- Ebû-'Abd.IV Muh.i's-Şâbiû(1468-1504 = 36)
- 23- Ebû-'Abd.V Muh.i's-Şâbiû(1504-12.1517 = 13)
- 24- Ebû-Hammû Mûsâ III(12.1517-1527 = 10)
- 25- Ebû-Muh.'Abdillaah II(1527-4.1540 = 13)
- 26- Ebû-'Abd.VI Muh.(4-6.1560 = 0, 2)
- 27- Ebû-Zeyân III Ahmed(II) (6.1540-1550 = 10)
- 28- Hasen(1550-1555 = 5)

Yagmurâsan'ın(no.1) oğulları: Yah., Talha (oğlu Ebû-Hammû oğulları Hammû ve Um., bunun kızının ölm. 10.1412), 'Uşm.I(no. 2) (hal'inden sn. ölm.14.4.1308), Ebû-Zekeriyyâ Yah.(1281'den it. Mostaganem v.), Fâris (katl. oğlu Eynân oğlu Yûs. oğlu Ebû-'Abd. Muh. oğulları 'Abd. ve 'Abdü'r-Rah., ölm. 7.6.1438).- Yagmurâsan'ın oğullarından I. 'Uşm. (no. 2), hânedânın "Benû-'Abdî'l-Wâd = 'Abdü'l-Wâdîler", kardeşi Yahyâ ise "Benû-Zeyân = Zeyânîler" denen dallarının atasıdır. Önce 'Abdü'l-Wâdîler'i görelim:

I. 'Uşm.'ın oğulları: Sâ'id, I. Ebû-Zeyân (no. 3) (oğlu Zeyân) ve I. Ebû-Hammû. Bu sonuncunun oğulları: Hammû ve I. 'Abdü'r-Rahmân (no. 5) (1293-2.5.1337 = 44, katl). Bu sûrele 'Abdü'l-Wâdî dalı 1236-1337 = 101 yıl devâm etmiştir. Bundan sonrası Zeyânî dahdır.

Yahyâ b.Yagmurâsan'ın oğlu: Ebû-Zeyd 'Abdî'r-Rah. Bunun oğulları: Zeyd, Zekeriyâ, Ebû-Yâ'kuub Yûs., Tâşfîn, 3 prens(2.5.1337'de öldürüldüler), II. 'Uşm.(no. 6) ve I.Ebû-Şâbit(no. 7). Bu sonuncusu ağabeyi II. 'Uşm. ile müşterek saltanat sürdü, hal'edildiler, 7 yıl sonra ağabeyi 1359 ocağında, Ebû-Şâbit ise 9.2.1359'da öldürüldüler. Ebû-Şâbit'in oğlu Şâbit, II. 'Uşm.(müddei 1352-1.1359 = 7)'ın oğulları: Sa'îd ve Ebû-Zeyân Muḥ.(Merînîler'in Tlemsen v.20.5.1360 - 1361), bunun oğlu Zeyân.

Ebû-Yâ'kuub Yûs.b.'Abdî'r-Rah. b. Yahyâ'nın oğulları: Yâ'kuub, Ebû-Ḥammû II (1323-1389=66) ve Muḥ.- II. Ebû-Ḥammû'nun oğulları: II. 'Abdû'r-Rahmân (no. 9) (4.1351-29.5.1393 =42, 1) (1. oğul), 3 prens(21.11.1389'da öldürüldüler, 2-4. oğullar), II. Ebû-Zeyân (no. 12) (5. oğul) (daha evvel Cezâyir şehri v., Merînîler'e tâbî olarak saltanat sürdü, öldürüldü, oğlu Zeyân), Sa'îd (no. 16), 'Abdû'l-Wâhid(no. 17) (ölm.26.7.1430), (Sa'îd 6., bu 7. oğullar), Ahmed(no. 19) (8. oğul) (oğlu el-'Abb.), 'Um. (kızı 'Aliyye, ölm. 9.1411), Tahedrî(ölm. 9.1410), Ebû-Zeyân (oğlu Zeyân), II. Ebû-Şâbit(no. 10) (oğlu Şâbit), Yûs. (no. 11) (oğlu el-Haccâc), I. 'Abd. (no. 13) (oğlu Muḥ.), I. Muḥ.(no. 14) (bunun oğulları 'Abd. ve III. 'Abdû'r-Rah., no. 15).- II. 'Abdû'r-Rah.'ın (no. 9) oğulları: Tâşfîn, Muḥ.(ölm.1.1473), II. Muḥ.(no. 18, oğlu 'Abd.), Yûs. Bu Yûs.'un oğlu Muḥ.(ölm. 1. 1473), II. Muḥ. (no. 18, oğlu 'Abd.), Yûs. Bu Yûs.'un oğlu Muḥ.'in oğlu: III. Muḥ.(no. 20) = Melûke b.'Uşm.b.Meş'al (aş.bk.).- 'Abdû'l-Wâhid'in (no. 17) oğulları: Mâlik, 'Ametû'l-Ḥaqq(kızı Rukayye, ölm. 30.6.1420), Ebû-'Aliyyi'l-Muntaşır, ölm. 22.7.1425 (oğlu 'Alî).- II. Ebû-Ḥammû'nun kızı Fülâne, ölm. 6.4.1418.

III.Muḥ.'in(no. 20) oğulları: 'Abd., III. Ebû-Tâşfîn(no. 21) (oğlu Tâşfîn), Ebû-Ḥafş 'Um.(katl, oğlu Ḥafş), Sâlim(katl), III. Ebû-Ḥammû(oğlu Ḥammû), II. 'Abd.(no. 25, aş.bk.), IV. Muḥ. (no.22) (hal'inden 4 yıl sonra 13.3.1508'de katl).- IV. Muḥ.'in (no. 22) oğulları: V. Muḥ.(no. 23) (Oruç Reîs tarafından öldürtüldü) (oğulları: 'Abd., 1520'de ölen ez-Zühre ve 'Um., bunun kızı 1543'te öldü), 'Abd., el-Mes'ûd(1494'te öldü), Ebû-Zeyd 'Abdî'r-Rah.(1520'de öldü, oğlu Zeyd); IV.Muḥ.'in kızları: Â'îşe (öldürüldü), 'Aliyye(12.1481'de öldü).

II. 'Abd.ın(no. 25) kızı: Â'îşe(9.2.1544'te öldü); bu hükümdârın oğulları: VI. Muḥ. (no. 26) (1543'te katl, oğulları: 'Abd. ve 2 prens), III. Ebû-Zeyân (no. 27) (Osmanlılar'a tâbî, oğlu Zeyân) ve Ḥasen (no. 28).- Bu sonuncu hükümdar Ḥasen, İspanya'ya tâbî olarak saltanat sürdü. 1555'te Cezâyir beylerbeyisi Şâlih Paşa, Tlemsen'i nihâî olarak alarak Türkiye'ye kattı. Ḥasan, Wahrân'da İspanyollar'a sığınıp ertesi yıl 1556'da orda öldü. Oğlu Mewlây Carlos, 1556'da tanassur etti.

Müzniler(1275-1541)

Benî-Müznî(Zambauer: Benû-Müzânî), 1275?-1541 = 266? müddetle Cezâyir'in Mzâb mıntasında, Biskre merkez olmak üzere prenslik kurmuş bir âiledir. Burası, Sahrâ

Atlasları'nın güney eteklerinde bir bölgedir ve güneyde Büyük Sahrâ başlar. Arab'laşmış Berberî olan hânedan, burada Hâfşîler'e tâbî olarak emâret kurdu. Şeyhler veyâ emîrler şunlardır: el-Fazl b.Müzni (1275?-1284 = 9?, kad), oğlu Mansûr (1284-1325 = 41), bunun oğulları 'Abdül-Wâhid(1325-) ve Yûsuf, sonra Ah.bYûs. ve bunun nesli. 1541'e kadar Biskre kasaba ve vâhasını elinde tutan âilenin hâkimiyetine, metbûları olan Cezâyir beylerbeyisi Barboros-zâde Büyük Hasan Paşa tarafından son verildi. Âilenin Sünnî-Mâlikî olması muhtemeldir. Fakat Mzâb bölgesinde o devirde yaygın olan Hâricî-İbâdî mezhebi de olabilir.

Cezâyir'de Osmanlı Hâkimiyeti(1517-1830)

Oruç Reis(Bey) ile kardeşi Hızır Reîs'in (Barbaros Hayreddin Paşa) Cezâyir'i fethi, târihin mühim hâdiselerinden biridir. Türkler, târih boyunca adım atmadıkları nâdir Eski Dünyâ ülkelerinden biri olan Kuzey Afrika'da ilk def'a hâkimiyet kuruyorlardı. Osmanlı cihan devletinin sınırları Hind Okyanusu'ndan sonra Atlas Okyanusu'na da erişiyordu. Akdeniz'in dörtte üç sâhilleri Osmanlı'nın oluyordu. Daha da mühim olarak Kuzey Afrika, Müslüman İspanya-Portekiz ve Latin Amerika gibi bir Katolik İspanyol ülkesi olmaktan kurtuluyordu. Zîrâ İspanya'da Müslümanlar'ın hâkimiyetine tamâmen son verdikten (1492) sonra İspanyollar, Kuzey Afrika'ya seferler açmışlar, Becâye, Wahrân gibi bir çok üs ele geçirmişlerdi. Kuzey Afrika'da ise Tûnus'ta Hâfşîler'in, Batı Cezâyir'de Zeyânîler'in eski kudretlerini tamâmen kaybetmiş, bir kaç yüz kişilik Türk birliklerine mağlûb olan ordulara sâhib devletleri, İspanyollar'a, XVI. asrın en kudretli Hristiyan devletine karşı koyamıyorlardı. Cezâyir'in büyük kısmında bir devlet bile yoktu. Her belde, her aşîret, bir şeyh tarafından yönetiliyordu. Fâs'ta kudretli bir hânedan var idiye de, o da eski gücünü muhâfaza etmiyordu ve İspanyol-Portekiz istûlâsına başarıyla karşı koyması bahis mevzuu değildi.

Bu şekilde 1517'de Osmanlı Cezâyir eyâleti kuruldu. 1830'a kadar devâm etti. Beylerbeyi listesi ve Türk devrine âit başka bilgiler, II. cildededir. 1830'da Cezâyir limanına asker çıkartarak şiddetli muhârebelerden sonra işgal eden Fransızlar, bütün ülkeyi fethetmek için uzun yıllar harcadılar. Eyâletin Kosantûne sancağı, daha yıllarca kendini savundu. Fakat Kosantûne de düşünce Türkler, mukaavemeti bırakıp Anadolu'ya geldikleri yerlere çekildiler. Yerli anneden doğmuş yüz binlerce kuloğlu ise, Arab'laşmayı göze alarak ülkede kaldı. 5 temmuz 1830'da Cezâyir şehrinin düşmesiyle başlayan Fransızlar'ın Cezâyir'i işgaline karşı bundan böyle Cezâyirli Arablar savaştılar. En büyük mukaavemet, Emîr 'Abdül-Kaadir'den geldi ve 10 yıldan fazla Fransızlar'ı çok kanlı muhârebeler vermiye zorladı. Ancak 'Abdülkaadir'in teslim olmasından sonra da yerli mukaavemet uzun yıllar sürdü. Büyük Sahrâ kısmını da içine alan Cezâyir'e Fransızlar ancak XIX. asrın son yıllarında hâkim olabildiler.

Emîr 'Abdû'l-Kaadir(1832-1843)

'Abdû'l-Kaadir b.Muhyi'd-Dîn b.Must.b.Muḥ.b.el-Muḥtâr, şerîf olduğunu iddia eden bir âiledendir (Ma'asker, 6.9.1808-Şâm, 26.5.1883 = 75). Şâir ve müelliftir. XIX. asrın büyük İslâm kahraman ve mücâhidlerinden biri sayılmaktadır. Fransızlar tarafından fevkalâde saygı görmüştür. Bu zât, Muḥ.Sa'îd, Must., Hü. ve el-Mürtezâ adlı kardeşleriyle berâber Cezâyir'deki aşiretleri toplayarak ülkenin mühim bir kısmında geçici bir devlet kurmuş, devamlı savaşmış, fakat Fransız Krallığı'nın korkunç malzeme gücüyle başa çıkamamıştır. Kurduğu devletin merkezi Ma'asker (Maskara)'dır ki, Cezâyir'in batısında, Wahrân yakınlarındadır. Sünnî Mâlikî olan 'Abdû'l-Kaadir 10 yıldan fazla hükümran olmuştur (21.10.1832-16.5.1843 = 10, 6, 26). 21 ekim 1832'de "sulṭân" unvânını almışsa da, bu unvan, Cezâyir'in kendisine bağlı kesimi dışında tanınmamıştır. Fransızlar'a esir düştükten sonra (23.12.1847), Fransa'da misâfir edilmiş, 16.10.1852'de serbest bırakılmış, 1853'te Bursa'ya, 1855'te Şâm'a giderek hayatının son 30 yılını Türkiye'de geçirmiştir. 10 oğlu, 6 kızı oldu. Oğullarından ilki, Mehmed Paşa, 2. si Osmanlı ferîkı(korgen.) Muḥiddîn Paşa (1840-1917 = 77, senatör: 1909), 'Alî Paşa ve 'Ömer Paşa'dır (7. oğul, Şâm 1865-1917 = 52, Â'liyye'de idâm). Muḥyiddîn Paşa'nın oğlu, 1930'larda Şâm'da ölen ve 1916-18'de İttihadçılar tarafından Bursa'da sürgün tutulan Sa'îd Bey'dir. Muḥyiddîn Paşa'nın dâmâdı Hüseyin Bey'dir (İstanbul'da bir Şâzelî Şeyhinin oğlu). 6. oğul mîrmîrân 'Alî Paşa ise Osmanlı meclis-i meb'ûsânında birinci reîs vekîli idi (Emîr Alî Paşa, Şâm, 1860-Bursa, 1917 = 57, Şâm milletvekili). 'Alî Paşa'nın oğlu 'Abdülkaadir Bey, Şâm 1888 doğumlu ve Mülkiye 1910 me'zûnudur. Bu Emîr 'Abdülkaadir (b.'Alî Paşa b.Emîr 'Abdülkaadir) 6.11.1919'da Şâm'da İngilizler'in ve Fayşal b.Hüseyin'in emriyle katledildi, zirâ Suriye'de İngiltere'nin değil Fransa'nın hâkimiyetini istiyordu ve 1916'da yüzbaşı rütbesiyle Fransız hizmetine girmişti. Büyük mücâhid Emîr 'Abdülkaadir'in diğer bir oğlu 'Abdülmelik, 1900'lerde Rif'te Fransızlar'a karşı savaşın lideri idi: 8. oğul (Şâm 1870-Fâs 1924=54), Türk yarbayı ve II. 'Abdülhamîd'in yâveri, 1915'de Osmanlı hükûmeti tarafından Fâs'a sokuldu, 1924'e kadar orada kalıp Fransızlar'la savaşp şehîd oldu. Emîr 'Abdülkaadir'in bir torunu da Emîr Hâlid'dir.

Fransız İdâresi (1830-1962)

Fransız idâresi -Cezâyir şehrinin işgali gününden başlamak üzere-131 yıl, 10 ay, 29 gün sürdü. Fransız umûmî vâilileri ve bu devirde Cezâyir üzerinde statistik bilgi için ilgili cildde FRANSA'ya bk. Fransa, çok kanlı ve başarılı bir millî savaş veren

MAGRİB: CEZÂYİR

Cezâyirliler'e karşı ülkeyi, zorlukla terketti. Ülkeye yerleşmiş bir milyonun üzerinde Fransız, Cezâyir'i terketti. Fransız idâresinin sonunda Cezâyir'in nüfusu 11 milyonu.

Bugünkü İslâm Devletleri:

3- CEZÂYİR

Cezâyir, 2.381.745 km² büyüklüğünde, 20.500.000 nüfuslu (1981 tahmîni) bir Müslüman devletidir (1966 sayımı: 12.102.000), km²'ye 9 kişi düşer. Asıl Cezâyir 209.636 km² ve 18,5 milyon nüfuslu olmakla km²'ye 88 kişidir. Gerisi, güneydeki büyük çöl ve üzerindeki vâhalardır. Asıl Cezâyir üçe ayrılır: Orta Cezâyir (Cezâyir) 54.701 km², Batı Cezâyir(Wahrân) 67.353 km², Doğu Cezâyir (Konsantîne) 87.581 km². Şehirler(1981 tahmîni): Cezâyir 1.880.000, Wahrân 650.000, Kosantîne 510.000, Unnâbe 337.000, Sîdî-b'el-'Abbâs 210.000, Setîf 197.000, Büleyde 186.000, Skik-da(eski Philippeville) 176.000, Tlemsen 166.000, Mostaganem 138.000, Becâye 126.000, Maskara 118.000. 1980'de silâhlı kuvvetler toplamı 111.000 kişi idi (savunma bütçesi 705 milyon dolar). Per capita geliri: 345(1970), 520(1974), 704(1975), 1.620(1981 tahmîni). Buna göre 1981 tahmîni gayri sâfi hâsıla 33,2 milyar dolar olur. Cezâyir bu geliri petrolle elde eder: 1950'de 0,1 milyon ton olan petrol 1960'ta, 8,6, 1970'te 47,3, 1975'te 88, 1976'da 101,4 milyon tona yükselmiştir (1979: 60,5 milyon ton). Cezâyir, 15 il hâlinde idâre edilir.

Halkın terkîbi hakkında statistik bilgi yoktur. 200.000 Yahûdî ve 200.000 Katolik olduğu tahmîn edilir. Herhalde nüfusun % 98'i Müslüman'dır. Mzâb bölgesinde 90.000 kadar Müslüman Hâricî-İbâdî'dir. Geri kalan bütün Müslümanlar Sünnî ve bunların çoğunluğu Mâlikî, daha azı Hânefî'dir. Hânefiler, Türk neslinden gelenlerdir. Türk neslinden gelenlerin sayısı bir kaç milyondan az değildir. Halkın 5 milyon kadarının hâlâ Berberîce'yi unutmadığı tahmîn ediliyor. Geri kalanı Arabca konuşmakta olan Arablar, veyâ Arab'laşmış Berberî ve Türkler'dir. Tlemsen'de mühim bir nüfus, hâlâ Türkçe'yi unutmamıştır.

Cezâyir Cumhûriyeti, 3 hazîran 1962'de müstakil devletler arasına girdi. Cumhurbaşkanları: 1- Ferhâd 'Abbâs: 3.6.1962-15.9.1963(doğ. Tâhir, 1899), 2- Ah. Bin Bella (doğ. Marniye/Wahrân, 1916): 15. 9.1963-19.6.1965, 3-Huari Bumedyen (Hewwârî Ebî-Medyen) (doğ.Gelma, 1925): 19.6.1965-, 4- Bencedîd Şâdî b.'Abdî'l-'Azîz: 9.2.1979.

VII

F Â S

Merînîler'e Kadar Fâs

"Magribü'l-Akşâ" (Uzak Magrib) denen Fâs, Afrika kıt'asının en kuzey-batısındaki ülkedir. Batısında uzanan Atlas Okyanusu sâhilleri, kuzeyinde uzanan Akdeniz sâhillerinden çok daha uzundur. En kuzey kısmına "Rîl" denir. Cebelitârik Boğazı ile Avrupa'dan (İspanya) ayrılır. Bu boğaz, Akdeniz'le Atlantik'i birleştirir. Ülkeye yakın asırlarda Arablar ve Batılılar "Merrâkeş (Maroc)" dedikleri hâlde, Osmanlı-Türk literatüründe "Fâs" denmiştir. Her ikisi de ülkenin iki mühim târîhî şehrinin adından gelir (nitekim Cezâyir ve Tûnus da aynı adlı şehirlerin adını taşırlar). Gerek Afrika kıt'asındaki uç durumundan, gerek iki denize sırt vermesinden, gerekse İspanya ile 20 kilometrelik bir su yolu ile ayrılmasından yâni Avrupa'ya komşu olmasından dolayı ülke, mahfuz durumdadır ve bu durumu dolayısıyla husûsiyet kazanmıştır. Böylesine bir durum, Mısır'ın istisnâî vaziyetü hâriç, hiç bir Afrika ülkesinde yoktur denebilir. Onun için Fâs'ta köklü, büyük devletler kurulmuştur. Fâs'ta kurulan devletlerin ehemmiyeti, Mısır hâriç, Afrika kıt'asının hiç bir ülkesinde görülmez. Bu pozisyonu dolayısıyla

1086'dan itibaren iki asır kadar İspanya-Portekiz'in Müslüman kısmına da hükmetmiştir. İspanya ile Portekiz XVI. asırda çok güçlenince bu def'a karşı taarruza geçmiş, Fâs'ı elde etmek istemiş, fakat Osmanlı kudreti karşısında kırılmışlar, Kuzey Afrika'yı Endelüs ve Latin Amerika hâline getirememişlerdir.

Fâs, Hılâfet'in bir parçası olarak durumunu bir buçuk asır bile devâm ettirememiştir. Daha 800 yılında İdrîsî Şerifleri ülkede, zâhiren 'Abbâsîler'e tâbî olarak, kudretli bir devlet kurmuşlardır. İdrîsî saltanatı dağılınca Endelüs Emewîleri ülkeye müdâhale etmişlerdir. 959'da Tûnus'tan gelen Şîî Fâtmîler, Fâs'ı almışlarsa da, geçici olmuştur. Fâs, Emewîler'le Fâtmîler'in çekiştiği bir ülke hâline gelmiştir. Ancak Fâtmîler'in Mısır'a çekilmeleri, ardından Endelüs Emewî devletinin parçalanması ile ülkede otorite boşluğu olmuştur. Ancak Murâbî imparatorluğu, Fâs'ı anavatan ittihâz ederek tekrar birliği kurmuş, onu Muwahhîdler tâkıyb etmişlerdir. Muwahhîdler zayıflayınca ülkeyi Merînîler'le çekişmeye başlamışlardır. Denebilir ki Fâs'ta millî devletin kurucusu Merînîler'dir. Zîrâ Muwahhîdler olsun, Murâbîlar olsun, Fâs'tan hareket etmekle berâber, çok geniş imparatorlukları temsil ediyorlardı. Merînîler de önce Cezâyir ve Endelüs gibi ülkelerde aynı politikayı tâkıyb etmek istemişler, fakat güçleri yetmemiş, Fâs ile yetinmek zorunda kalmışlardır.

M e r î n î l e r (1197 - 1550)

Merînîler (Benû-Merîn), Berberîler'in Zenâte boyundan Arab'laşmış, Sünnî-Mâlikî bir imparatorluk hânedânıdır. Taht şehirleri -İdrîsîler gibi- Fâs şehridir. Fâs ve Cezâyir'i içine alan, Endelüs'te de üsleri olan devlet, 29 yıl da Endelüs (Garnata) Naşîrîleri'nin (1273-1302) metbûu olmuştur. "Wattâşî" denen dahıyla berâber 1197-1550 arasında 353 yıl iktidarda kalmış, fakat son zamanlarında Sâ'dî Şerifleri hânedânı ile iktidar mücâdelesinde yaşamıştır. Merînî sultanları ve saltanat müddetleri:

- 1- Ebû-Muḥ. 'Abdî'l-Ḥaqq (1197-1217=20)
- 2- Ebû-Sa'îd 'Uḡmân I (1217-1240=23)
- 3- Ebû-Mâ'rûf Muḥammed I (1240-10.11.1244=4)
- 4- Ebû-Yah. Ebî-Bekr (10.11.1244-30.7.1258=12, 8, 20)
- 5- Ebû-Yûs. Yâ'kuubî'l-Mansûr-b'İllaah (30.7.1258-19.3.1286=27, 7, 20)
- 6- Ebî-Yâ'kuub 'Abd. Yûsuf Nâsir-li-dîn'İllaah (19.3.1286-10.5.1307=21, 1, 22)
- 7- Ebû-Şâbit Â'mir ('Umer) (10.5.1307-23.7.1308=1, 2, 14)
- 8- Ebû'r-Rebî Süleymân (23.7.1308-1310=2)
- 9- 'Abdû'l-Ḥaqq II (1310)
- 10- Ebû-Sa'îd 'Uḡmân II (1310-10.1331=21)
- 11- Ebû'l-Ḥas. 'Alî (10.1331-9.1348=16, 11)
- 12- Ebû-'İnân Fârisî'l-Mütewekkil (9.1348-31.11.1358 = 10, 2) (*)
- 13- Muḥ.ü's-Sa'îd (31.11.1358-8.1359=0, 9)

- 14- Ebû-Sâlim İbrâhîm (8.1359-30.9.1361 = 2, 1)
- 15- Ebû-'Um. Tûfîn (30.9.1361-11.1361 = 0, 2)
- 16- 'Abdül-Halîm (11.1361-20.12.1361 = 0, 1)
- 17- Ebû-Zeyân Muhammed II el-Mütewekkili'llaah (20.12.1361-30.8.1366 = 4, 8, 11)
- 18- Ebû-Fâris 'Abdî'l-'Azîz (30.8.1366 - 21.10.1372= 6,1,22)
- 19- Ebû-Zeyân Muhammed (III)'i's-Saîd (21.10.1372-17.6.1374=1, 7, 27)
- 20- Ebû'l-'Abb. Ahmedi'l-Müstansır-b'İllaah (17.6.1374-14.5.1384=9, 10, 27 + 19.9.1387-11.1393=6, 2 = 16, 0, 27)
- 21- 'Abdül-Rahmân (17.6.1374-11.9.1382 = 8, 2, 24, Merrâkeş'de)
- 22- Mûsâ (14.5.1384-28.9.1386 = 2, 4, 15)
- 23- Ebû-Zeyân Muhammed (IV)'i'l-Muntaşır-b'İllaah (28.9.1386-9.11.1386 = 0, 1, 11)
- 24- Ebû-Zeyân Muhammed (V)'i'l-Wâsik-b'İllaah (9.11.1386-19.9.1387=0,10,10)
- 25- Ebû-Fâris'i'l-Mütewekkili'llaah (11.1393-1408=15)
- 26- Ebû-Saîd 'Usmân III (1408-1416 = 8)
- 27- Saîd (1416-1420=4)
- 28- Yâ'kuub (1416-1424 = 8) (**)
- 29- Ebû-Muh. 'Abdî'l-Haqq III (1428-1465a = 37)
- 30- eş-Şerîf (1470b)

Wattâsiler (***)

- 31- Muhammed (VI)'i'-Burtugalî (1470b-1525 = 55)
- 32- Ahmed (II) (1525-1550 = 25)
- 33- Muhammed (VII) (1550)

İlk sultân olan 'Abdül-Haqq (no.1), 1197'de ölen Ebû-Hâlid Mahyî'l-Merînî'nin oğludur, bunun babasının veya bir ceddinin adı Merîn'dir. 'Abdül-Hakk'ın kardeşi Hâlid'dir. Oğulları şunlardır (diğer kaynaklarda bulunmıyan epigrafik bilgi: H.Basset ve E.Lévi-Provençal, *Chella, Une Nécropole Mérinide, Hespéris*, I, Paris, 1923):

Muh.'den sn. büyük oğlu İdrîs (1197-1217=20'de velâhd iken 1217'de öldürüldü), I. 'Uşm.(no.2) (oğlu Saîd) (katl), I. Muh. (no.3) (katl) (oğulları Mâ'rûf ve 'Uşm. ve bu sonuncunun oğlu II. 'Abdül-Haqq, no.9), Ebû-Bekr (no.4) (oğlu Yah.), Yâ'kuub (no.5).

(*) 12a-Ebû-Zeyân Muh.: 27.11.1358=1 gün saltanat.

(**) İlk 4 yılında selefi Saîd, son 4 yılında Zeyâniler'den 'Abdül-Wâhid ile müşterek.-Fâsılalar: 1- Zeyâniler'den Ebû-Mâlik 'Abdî'l-Wâhid b.Mûsâ'nın Fâs sultânı olması: 1420-1428=8; 2- İmâm Ebû-'Abd.Muh. b. Cûfî Fâs sultânı: 1465a-1470b=5.

(***) Wattâsiler'den Merînîler'e saltanat nâibi olanlar: 1- Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ b.Zeyyân (1428-1448=20), 2- 'Alî b.Yûs. b. Zeyyân (1448-1458), 3- Yahyâ b. Yahyâ b. Zeyyân (1458=2 ay), 4- Muhammedü's-Saîd (1458-1470=12). İlki 1437'de müstevlî Portekiz ordusu, kralın oğlu Ferdinand'ı da esir alıp imhâ etti.

Yâ'kuub (no.5), el-Cezîretü'l-Hazrâ'da öldü, Şella'ya gömüldü. "el-Mansûr" adıyla halîfelik iddia etti, zirâ o yıl Bağdâd'da 'Abbâsî hılâfeti son bulmuştu.- Seyyide Ümmü'l-'İzz('Alewî) (no.6'nın annesi, medfeni Şella/Rabât). Sultân Yâ'kuub oğulları: Ebû-Zeyân (oğlu Zeyân), II. 'Usm.(no.10) ve Sultân Yûsuf (no.6).

Sultân Yûsuf (no.6) (1242-10.5.1307=65), Tlemsen'de öldürüldü, Şella'ya gömüldü. 23.7.1279'da vefâhd iken el-Cezîre (Algésiras) deniz muhârebesini kazanması üzerine Kral Alfonso, Merînîler'e tâbî olmayı kabûl etti.- Sultân Yûsuf'un oğulları: Ebû-'Abdî'r-Rahmân ve Yâ'kuub ve Ebû-Â'mir. Bu sonuncusunun oğulları: Â'mir ('Umer) (no.7) (katl, Şella'da medfun, oğlu Şâbit) ve Süleymân (no.8, oğlu er-Rebî').- Ebû-Â'mir b.Sultân Yûsuf'un oğulları:

'Abdû'r-Rahmân, Sa'îd, Ebû-Mâlik (1340'ta katl, oğlu Mâlik), Ebû-'Alî 'Umer (1331'de vefâhd ve Sicilmâse emîri iken öldürüldü) ve Sultân 'Alî (no.11).- Vefâhd Ebû-'Alî 'Umer'in oğulları: 'Alî (oğulları: 'Abdû'l-Mü'min ve 'Abdû'r-Rah.), Ebû-Mâlik 'Abdî'l-Mü'min (oğlu Mâlik), Ebû-Yaflûsen (oğulları Yaflûsen ve Sultân 'Abdû'r-Rah., no.21, katl, Merrâkeş'te Güney Fâs'ta saltanat sürdü), Sultân 'Abdû'l-Halîm (no. 16, katl, babasının yerine Sicilmâse emîri olmuştu). Vefâhd 'Umer'in kızı: Zeyneb (ölm. 13.7.1336).

Sultân 'Alî (no.11): Şella'da medfun. =Şemsü'd-Dühâ (ölm.1349, Şella'da, Hafşî prensesi). 1.5.1337'de Tlemsen alındı. 1347'de Becâye, Kosantûne ve Tûnus fethedildi. 1342'de denizde Hristiyan donanması imhâ edildi ve 26.3.1344'te İspanya'da Algésiras fethedildi. Sultân 'Alî'nin oğulları:

el-Has., Yâ'kuub, İbr. (no.14, katl), Tâşfin (no.15, oğlu 'Um.), Ebû-Mâlik (ölm.1340, Şella'da), Ebû-'Abdî'r-Rah. (oğulları 'Abdû'r-Rah. ve II. Muh., no.17, katl, oğlu Zeyân), 'Abdû'l-'Azîz (no.18, 1370'te Tlemsen'i aldı), Ebû'l-Fazl (oğulları el-Fazl, Mûsâ no.22, Muh.V. no. 24, katl, oğlu Zeyân), 'Abdû'l-Melik (1339'da İspanya'da şehid), Fâris (no.12, 31.12.1358'de katl). Bu sonuncunun (no.12) oğulları: 'Înân, Muh. (no.12a, bir günlük sultân, oğlu Zeyân), Muh.ü's-Sa'îd (no.13, 1353-8.1359=6, çocuk sultân).- Sultân 'Abdû'l-'Azîz'in (no.18) kızı Â'îşe (ölm.2.1390) ve oğulları: Fâris ve Muh. IV. (no.19). Bu sonuncusu (no.19) 1367'de doğdu, 5 yaşında İbnü Gaazî'nin niyâbetinde sultân oldu, 2 yıl geçmeden hal' edildi: oğlu Zeyân.- 1358-1366=8: diktaôr-vezîr el-Has.b.'Um.

Sultân İbr.'in (no.14) oğulları: Sâlim ve Sultân Ah. (no.20). Sultân Ah.'in (no.20) oğulları: el-'Abb., 'Abd., IV.Muh. (no.23, doğ. 1381, 5 yaşında sultân ve hal'), Fârisü'l-Mütewekkil (no.25) (bunun zamânında yeniden Tlemsen ve Cezâyir alındı), 'Abdû'l-'Azîz, II. 'Usm.(no.26, katl), Sa'îd (no.27), Yâ'kuub (no.28).- Sultân II. 'Usm.'ın (no.26) oğulları: Sa'îd ve III. 'Abdû'l-Haqq (no.29, katl). Bu sonuncunun (no. 29) oğulları: Muh. ve eş-Şerîf (no.30).

Wattâsiler

Aslen Rîf emîrleri olan Wattâsiler (Benû-Wattâs)'in atası Şeyh Zeyyânü'l-Wattâsî, Merînî hânedânının tesbît edilemeyen bir dalından bir Merînî imparatorluk prensidir. 1428-1470=42 yıl zarfında 4 Wattâsî prensi, Merînî sultanlarına nâib olarak Fâs'a tahakküm etmişler, 1470'de bizzât tahta geçerek hânedânı 1550'ye kadar daha 80 yıl devâm ettirmişlerdir. Bu arada VI. Muḥ., 55 yıllık (1470b-1525), târihin en uzun saltanatlarından birini sürmüştür. Wattâsî nâib (4 kişi) ve sultanların (3 kişi) hükmettikleri yıllar (1428-1550=122), Fâs'ın parlak bir dönemi değildir. Esâsen 1509'dan itibaren Fâs'ı Sâ'dî Şerifleri (aş.bk) ile paylaşmaya mecbur kalmışlardır. 1509-1550 arasında 41 yıl Fâs'ta iki hânedan çeşitli bölgelerde ve birbirleriyle mücâdele içinde hükümran olmuş, Fâs kendi kabuḡuna çekilen, anarşi içinde bir büyük devlet, 1517'den sonra Afrika'da gerçekten müstakil tek devlet hâlinde kalmıştır. Bu yıllarda İspanya ve hattâ Portekiz, pek çok güçlendikleri ve 1492'de İspanya'da artık Müslüman devlet de kalmadığı için Fâs'ın bu zaafı, Hristiyanlar'ın çok işine yaramıştır. 1517'de Kuzey Afrika'ya Türkler (Oruç Reis) müdâhale edinceye kadar Kuzey Afrika Müslümanları, Hristiyanlar'ın zebûnu olmuşlardır. Aynı yıllarda Tlemsen'de (Batı Cezâyir) Fâs'a komşu olarak Zeyâniler ve Tûnus'ta Hafşiler, fevkalâde dejenere, Hristiyanlar'a hizmet eden sultanlarla manzarayı büsbütün vahim hâle koymuşlardır.

Şeyh Zeyyânü'l-Wattâsî'nin oğulları: Muḥ.ü's-Şeyh, Fâris (katl), Muḥ.ü'l-Halû, Mansûr (Bâdis emîri) ve Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ. Bunlardan Mansûr'un oğlu Ebû'l-Haccâc Yûs. ve bunun da oğulları el-Haccâc ile 'Alî'dir. Bu 'Alî, Wattâsiler'den saltanat nâibidir, oğlu Muḥ. ile berâber öldürülmüştür. Wattâsiler, Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ'dan yürümüştür. İlk Merînî saltanat nâibi (1428-1448=20) ve âilenin kudretinin müessisi bu zâttır. 24.5.1465'te öldürülmüştür.

Ebû-Zek.Yahyâ'nın (1. saltanat nâibi) oğulları: Ebû-Şâme, Ebû-Bekr (bu ikisi öldürüldü), Zühre, Nâsır, Zekeriyyâ, Yahyâ (1459'a kd. Merînî vezîri) ve Muḥ.ü's-Sa'îd (3. saltanat nâibi: 1459-1470=11).

Muḥ.ü's-Sa'îd'i's-Şeyh'in oğulları: Nâsır (ölm.1548), Ebû'l-Has.'Alî ("Bû-Hasûn" veyâ Ba-Hassun, Almanya'ya gidip Charles-Quint'den yardım istedi; Bâdis emîri, oğlu el-Has.) ve Sultân VI.Muḥ.i'l-Burtugalî (no.31). VI. Muḥ.'in oğlu: Sultân II.Ah.(no. 32). II. Ah., 1511'den 1541'e kadar Şefşâwen emîri olan Şerif 'Alî'nin kızı el-Hurre ile evlendi (*). -II. Ah.'in (no.32) oğulları: el-'Abbâs, Ebû-Bekr, Nâsrü'l-Kaşr ve VII. Sultân Muḥ. (no.33). Bir kaç ay tahtta kalan bu sultândan sonra (1550), Sâ'dî Şerifleri, Fâs'ın bütününe hâkim oldular (mufassal şecere: H.de Castries, *Les Sources Inédites de l'Hist. du Maroc*, seri 1, c. 1, Paris 1921, s. 162-3, Levha IV).

(*) Şerif 'Alî b.Mûsâ b.Râşid b.Fûlân b.'Abdi's-Selâm b.Meşîş, gûyâ Hasenî şeriflerden. Bunlardan Şerif 'Abdü's-Selâm'ın diğer oğlu Muḥ. ve bunun da oğlu 'Alemyyî'l-Hasenî'dir. Şerif 'Alî'nin oğlu lbr., babasının yerine Şefşâwen emîri (1511-1530) oldu ve onu kardeşi Muḥ. aynı emârette (1530-1561) tâkiyb etti. Şerif Muḥ., 1561'de Şefşâwen (Fâs)'den Medîne'ye kaçıp orada öldü. Şefşâwen emâreti sona erdi. Çocukları ve torunları Şefşâwen'den Merrâkeş'e sürüldü.

Sâ'dî Şerifleri (1509 - 1658)

Şürefâî (Fâs Arabcası: Şorfâ) Sâ'diyye veyâ Şürefâî Haseniyye, 1509-1658 arasında 149 yıl Fâs'a hâkim olduysa da, 1550'ye kadar Merînî-Wattâsiler'le Fâs'ı bölüştüler. Tek başlarına ülkeye hâkim olmaları 1550-1640 arasındaki 90 yıldır. Zîrâ 1640-1658'de de Fâs'ı, Filâlî Şerifleri ile bölüştüler (devletin sâhası için aşağıda Filâlî Şerifleri bahsine bk.). Aslında Sâ'dî (Hasenî) Şerifleri ile Filâlî Şerifleri -az aşağıda görüleceği üzere- aynı hânedânın iki kolundan ibârettir. Bugün Fâs'ta kral olan da bu hânedandır. Taht şehirleri Merrâkeş'tir. Merînîler'in kuzeyde Fâs şehri olan taht şehirlerini Güney Fâs'ta Merrâkeş'e almışlardır. Hânedan Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Bütün hânedan prenslerinin (hükümdarlar dâhil) isimlerinin başına "Mewlây" (prenslerde "Mewlâye") ve hükümdarların isimleri başına ayrıca "Sulân" gelir. Bir imparatorluk hânedânıdır. Fâs, bu hânedan devrinde de dünyânın büyük devletleri arasındadır.

Şerâfet (Hazret-i Hasen'in sulbünden inmek) durumunda olan en meşhur hânedan, Fâs Şerifleri hânedânıdır. Hânedânın atası, XIV. asrın sonlarında Arabistan'dan geçerek Fâs'ın Sicilmâse bölgesinde Der'a'ya yerleşmiştir: 1363 yılında el-Hasenî'd-Dâhil, amca-oğlu Zeydân ile berâber, Hicâz'da Yenbû'dan (Medîne'nin limanı) Fâs'a hicret etmişlerdir. el-Has.İbni'l-Kaas. ile Zeydân b.Ah.'in müşterek dedeleri Muḥ.'dir. Şerif Muhammed'in nesebi şöyledir: Muḥ.Ebi'l-Kaas.b.Muḥ.İbni'l-Has.b.'Abd.b.Ebû-'Arefe Muḥ. İbni'l-Has.b.Ebi-Bekr b.'Alî İbni'l-Has. b.Ah.b.İsm.İbni'l-Kaas.b.Muḥ.'l-Mehdiyyî'n-Nefsi'z-Zekîyye b.'Abdi'llaahî'l-Kâmil İbni'l-Has.b.'Alî b.Ebi-Tâlib. Yânî Muḥ., Hazret-i 'Alî ile Hazret-i Fâtıma'nın 18. kuşaktan torunudur. Bu Muḥ.'in iki oğlu el-Kaas. ile Ah.'dir. el-Kaas.'in oğlu el-Has. ile Ah.'in oğlu Zeydân, iki amca-oğlu, Fâs'a gelmiş ve ilki Filâlî Şerifleri'nin, ikincisi de Hasenî=Sâ'dî Şerifleri'nin atası olmuştur.

el-Has.i'd-Dâhil İbni'l-Kaas.b.Muḥ.'in oğlu Ebû-'Abd.Muḥ. ve bunun oğulları 'Abd. ile el-Has.'dir. Bu el-Has.b.Muḥ.'in oğulları: 'Aliyyü's-Şerîf ve Ebû'l-Berekât 'Abdi'r-Rah. Bu sonuncunun oğullarından Zerwâl "Şürefâî Benû-Zerwâl"ın ve 'Abdül-Hamîd de "Şürefâî 'Abdi'l-Hamîd (veyâ Şürefâî Hamîdiyye)"ın (Wâd-Raṭab'da) atasıdır. 'Aliyyü's-Şerîf ise Şürefâî 'Alewiyyûn'un atasıdır, oğulları: Yûsuf ve Muḥ. Bu Muḥ.'in oğulları: el-Has., 'Abd., 'Alî, el-Kaas.Yûsuf'un oğulları: Ah., 'Abd., Tayyib, 'Abdül-Wâhid, Ebû'l-Gayṣ (Tâfilâl'ta Şürefâî Ebi'l-Gayṣ'ın atası), Muḥ., el-Has., el-Hüs., 'Abdürrah.(bu 4'ü Tâfilâl'ta Şürefâî Ahnûs'un atası) ve 'Aliyyi'l-Merrâküşi. Bu 'Aliyyi'l-Merrâküşi'nin oğulları: Hâfız, Haccâc, Mahraz, Hârûn, Fuzayl, Zekerriyyâ, Mübarek, Sa'îd ve Muḥ.ü's-Şerîf. İşte bu Muhammed's-Şerîf'in oğlu 'Aliyyü'l-Merrâküşi (ölm.1597) oğlu Muḥ.ü's-Şerîf (müdd. 1636) Filâlî Şerifleri'nin atasıdır (nesli için bundan sonraki bahse bk.).

Diğer kol ise Wâdî Dra'da şöyle yürümüştür: Zeydân b.Ah.b.Muḥ.'in oğlu Mahlûf, onun oğlu 'Alî, onun oğlu 'Abdül-Rah., onun oğlu Muḥ., onun oğlu ilk Sâ'dî sultânı 1. Muḥ. Bu zât, Merînî sultanlarına rakıyb sultân olarak Fâs'ın bir kısmında 15 yıl hükümran olmuşsa da asıl Fâs imparatorları 1550'ye kadar Merînî-Wattâsiler

sayılmış, Sâ'dîler, güneyde, koyu Berberî muhîtime hükmetmişlerdir. Sâ'dî sultanları ve saltanat müddetleri:

- 1- Ebû-'Abd. Muḥammed (I) i'l-Kaa'im-bi-Emr'İllaah (1509-1524=15)
- 2- Ebü'l-'Abb. Aḥmed (I) i'l-Â'râc (1524-1539=15)
- 3- Ebû-'Abd. Muḥammed (II) i'l-Mehdiyyi's-Şeyḥ (1539-23.10.1557=18)
- 4- Ebû-Muḥ.'Abd'İllaah (I) i'l-Gaalib-b'İllaah (23.10.1557-21.1.1574=16,2,28)
- 5- Ebû-'Abd. Muḥammed (III) i'l-Mütewekkil'İllaah (21.1.1574-9.3.1576=2,1,19)
- 6- Ebû-Merwân 'Abd'i'l-Melik I (9.3.1576-4.8.1578=2,4,26)
- 7- Ebü'l-'Abb. Aḥmed (II) i'l-Manşûrî'z-Zehebî (4.8.1578-5.9.1603=25, 1, 2)
- 8- Ebû-'Abd. Muḥammed (IV) i's-Şeyḥ'i'l-Me'mûn (5.9.1603-21.8.1609=5,11,16)
- 9- Ebü'l-Me'âlî Zeydânî'n-Nâsır (5.9.1603-1627=24, 8 ve 10 ile müşterek)
- 10- Ebü'l-Fâris 'Abd'İllaah (II) i'z-Zübde'l-Wâsık-b'İllaah (5.9.1603-21.8.1609=5, 11, 16) (8 ile müşterek)
- 11- 'Abd'Ullaah III (21.8.1609-1623=14)
- 12- Ebû-Merwân 'Abd'i'l-Melik II (1623-1627=4)
- 13- Muḥammed (V) i's-Şeyḥ'ül-Aşgar (1627-1654=27)
- 14- Ebü'l-'Abb. Aḥmed (III) (1654-1658=4, müddeî)

I. Muḥ.'in (no.1) oğulları: Aḥ., Ebû-Sa'd 'Uşm.(oğlu Sa'd ve diğer 2 oğlu ve kardeşi Aḥ. ile berâber 11.1557'de I.'Abd.tarafından katl), I. Aḥ.(no.2) ve II. Muḥ.(no.3).- I.Aḥ.(no.2) (1486-1539=53): 1524'te Merinî sultanlarına karşı saltanat iddia etti, 1529'da Merrâkeş'te sultân ilân edildi, 7.1536'de Merinîler'in elinden Fâs şehri ve çevresi hâriç bütün imparatorluğu aldı. Oğulları: el-'Abb.(ölm.1557) (6 oğlu da 1557'de öldü, torunu Muḥ., 1608'de müddeî) ve Zeydân (ölm.1554).

II. Muḥ. (no.3) (1488-23.10.1557=69): daha 1524'te ağabeyi I. Aḥ.'le müştereken sultân oldu. 1550'de Merinî-Wattâsî sultanının Fâs şehrindeki hâkimiyetine son verdi. 1553'te Cezâyir beylerbeyisi Şâlih Paşa, taht şehri Fâs'a girerek Fâs imparatorluğunu Kaanûnî Sultân Süleymân'ın ülkeleri arasına kattığını ilân etti. II. Muḥ.'in direnmesi üzerine hal' ve katl edildi, başı İstanbul'a gönderildi. 1536'da dul Doña Mencia de Monroi ile evlendi ki bu kadın öldürülmüştür. II. Muḥ.'in (no.3) oğulları:

I.'Abd.(no.4), I.'Abdü'l-Melik (no.6), II. Aḥ.(no.7), Hawrân, 'Uşm. (1558'de katl), 'Abd. (1550'de babası tar. katl), 'Abdü'l-Mü'min (oğulları Muḥ. ve 1581'de ölen Dâw.) (*), 'Um., 'Abdü'r-Rah., 'Abdü'l-Kaadir (1550'de Barbaros-zâde Ḥasan Paşa tar. öldürtüldü).

I. 'Abd.(no.4) (6.1527-21.1.1574=46,7): astım krizinden öldü. Oğulları: en-Nâsır (İspanya'da yaşadı, Fâs'a dönünce Tağât'ta 1596'da öldürüldü, oğlu Şeyḥ, İspanya'da

(*) 'Abdü'l-Mü'min (1551-1574=23): 1574 başlarında yeğeni III. Muḥ. tar. öldürtüldü. 10.1557-1574=17 yıl, Cezâyir beylerbeyiliğinin Tlemsen sancağında, Türkiye'ye sığınmış ol. yaşadı.

yaşadı) ve III. Muḥ. (no.5). III. Muḥ.: 1576-78'de amcası Sultân 'Abdül-Melik'in saltanat rakıybi oldu. Cezâyir beylerbeyisi Ramazân Paşa tarafından tahtından atılınca Merrâkeş'e çekildi, sonra Wâdi's-Seyl meydan muhârebesinde Portekiz-İspanyollar'ın saffında iken Ramazân Paşa tar. Haçlı ordusunun imhâsı sırasında nehirde boğuldu. Oğlu: 'Abd.

I. 'Abdül-Melik (no.6): el-Gaazî. Yeğeni III. Muḥ.'in Portekiz ve İspanya'ya dayanıp onları Fâs'a çağırması karşısında 1577'de III. Murâd'ı metbû tanıyarak Fâs imparatorluğunu Türkiye'nin bir parçası îlân etti. Daha 1557'de kardeşleri Aḥ. ve 'Abdül-Mü'min ile Sicilmâse'den kaçarak siyâsî mültecî oldu. Türkiye'nin Tlemsen sancak beyine sığınmıştı. Samîmî Türk dostu idi ve Cezâyir beylerbeyliğinde Türk terbiyesiyle yetişti. 1574'te İstanbul'a geldi, III. Murâd'ın huzûruna kabûl edildi ve İstanbul'da Fâslı tâcir el-Hacc Morâto'nun kızı ile evlendi (bu hanım 1580'de 2. defa ol. Hassân adında bir Fâslı ile evlenmiştir). 1578'de Türkiye'nin Tûnus beylerbeyisi ve Cezâyir beylerbeyi vekili (oramiral) Ramazân Paşa, Kuzey Fâs'ta, Tanca yakınlarında Wâdi's-Seyl'de, İspanyol birlikleri ve donanması ile destekli 80.000 kişilik Portekiz ordusunu, kralları ile birlikte imhâ etti ki, XVI. asrın en mühim hâdiselerinden biridir (bu olay üzerine Portekiz krallığı çökerek İspanya'ya ilhâk edildi ve Portekiz okyanuslar imparatorluğu sona erdi). Wâdi's-Seyl günü I. Sultân 'Abdül-Melik, hasta olduğu halde muhârebeye katıldı. Atalarının ülkesinin Hıristiyan boyunduruğuna düşeceği endişesi içindeydi ve Ramazân Paşa'nın küçük Türk ordusunun muazzam Haçlı ordu ve donanmasını yeneceğine ümidi azdı. Türkler'in Portekiz kralını bile muhârebe meydânında öldürüp Portekiz ordusundan eser bırakmadığını görünce, sevincin verdiği heyecandan muhârebe meydanında öldü. 48 yaşlarında olması muhtemeldir. Oğulları Merwân ve İsm. olup bu sonuncusu İstanbul'da doğmuş, fakat yaşamamıştır. Bunun üzerine Ramazân Paşa, muhârebe meydanında Sultân 'Abdül-Melik'in kardeşini "II. Sultân Aḥmed" sanıyla, III. Sultân Murâd adını Fâs imparatoru îlân etti (aş.bk.).

II.Aḥ. (no.7) (Fâs, 1549-59.1603=54): annesi Sehâbe'r-Rahmâniyye'dir. Ağabeyi Sultân 'Abdül-Melik'le berâber Cezâyir'e sığındığı zaman 8 yaşında idi. 17 yıl Türk topraklarında yaşyarak Türk usûlü yetiştirildi. İstanbul'da da bulundu. Wâdi's-Seyl günü ağabeyi ölünce, muhârebe meydanında Ramazân Paşa tar. Fâs sultânı îlân edildi. 1575-78 arasında velîahd idi. Çeyrek asırlık saltanattan sn. vebâdan öldü. Merrâkeş'te Sultân-Manşûr Türbesi'nde medfundur.Zevcesi, oğullarından IV. Muḥ.'le II. 'Abd.'in annesidir. Fâs'ın büyük hükümdarlarından olan ve bu yüzden "ez-Zehbî" denen II. Aḥ., imparatorluğu Türk askerî ve idârî teşkilâtını örnek alıp binlerce Türk personelini Fâs'a dâvet ederek teşkilâtlandırdı. Fâs, çok güçlendi. Gerçek bir büyük devlet hâline avdet etti. Türkiye'ye tâbi olmaktan ayrılmadı ve yıllık vergisini ödedi. Ağabeyi gibi Türkçe'yi ana dili Arabca derecesine konuşur ve bilirdi.- II. Aḥmed'in 2 kızkardeşi, Cezâyir beylerbeyisi Şâlih Paşa'ya esir düşmüş, serbest bırakılmışlardır (1555'e doğru).- II. Aḥ.'in zevcele- ri: el-Hayzurân (8 ve 10'un annesi) ve Lalla Â'îşe's-Şebbâniyye (9'un annesi). II. Aḥmed'in oğulları şunlardır:

el-'Abb., Ebü'l-Has.'Alî (1594'te katl, oğlu el-Has.), Sultân Zeydân (no.9), IV. Muh. (no.8) ve II. 'Abd.(no.10).- IV.Muh.: İspanya'ya geçerek kral III. Felipe'yi resmen ziyâret etti. Hal'inden 4 yıl sonra 21.8.1613'te öldürüldü. Oğulları: III. 'Abd.(no.11), II. 'Abdü'l-Melik (no.12) (oğlu Merwân) ve Muh.ü'z-Zeqûde.- II. 'Abd.(no.10): babasının Merrâkeş v. idi. Ağabeyi IV. Muh. zamânında ise onun yüksek hâkimiyeti altında Merrâkeş'te sultân olarak saltanat sürdürdü. Yeğeni III. 'Abd. tar. haremde boğduruldu. Oğulları: el-Fâris ve 'Abdü'l-Melik.

Sultân Zeydân (no.9): ağabeyi ve kardeşi ile berâber saltanat sürdürülse de, Fâs'ın büyük kısmına ve taht şehrine hâkim olan büyük-sultân idi. Kardeşleri 1603'te Türkiye'ye tâbî olmayı reddettikleri ve İspanya'ya yanaştıkları halde o, Türkiye'ye tâbî olmaya devâm etti. Oğulları: el-Welîd (1627'de müddeî, 21.2.1636'da katl), Ebû-Merwân 'Abdü'l-Melik (1627-10.3.1631 arasında Merrâkeş'te müddeî ve vâlî, 5.1631'de katl, oğlu Merwân) ve V.Muh. (no.13).- V. Muh. (no.13): 1638'de Türkiye'ye tâbî olduğunu ilân ederek 1654'e kd. saltanat sürdürdü. Oğlu: II. Aḥ.(no.14): 1654-58 arasında Türkiye'ye tâbî ol. Filâlî Şerifleri'ne karşı savaştı ve müddeî oldu. 1658'de Filâlîler, Sâ'dîler'e son vererek bütün imparatorluğa hâkim oldular. Oğlu 'Abbâs'tır.

Filâlî Şerifleri

- 1- Muhammed I (1640-2.8.1664=24)
- 2- Reşîd (2.8.1664-8.4.1672=7,8,7)
- 3- Ebû'n-Nasr İsmâ'îl's-Semâniyyi'l-Kebîr (8.4.1672-20.3.1727=54,11,12)
- 4- Aḥmedü'z-Zehebî (20.3.1727-5.3.1729=1,11,16)
- 5- 'Abd'Ullaah (5.3.1729-10.11.1757=28,8,6)
- 6- Muhammed II (10.11.1757-2.1792=34,3)
- 7- Ebû'r-Rebî Süleymân (2.1792-28.11.1822=30,9)
- 8- 'Abdü'r-Rahmân (28.11.1822-6.9.1859=36,9,14)
- 9- Muhammed III (6.9.1859-12.9.1873=14,0,6)
- 10- Ebû-'Alî el-Hasen I (12.9.1873-9.6.1894=20,8,27)
- 11- 'Abdü'l-'Azîz (9.6.1894-5.1.1908=13,7,2)
- 12- 'Abdü'l-Hafîz (5.1.1908-7.8.1912=4,7,13)
- 13- Ebû'l-Mehâsin Yûsuf (7.8.1912-27.10.1926=14,2,11)
- 14- Muhammed IV (27.10.1926-26.2.1961=34,4,0) (*)
- 15- Hasen II (26.2.1961-)

(*) 14a-Muh.V 'Arefe: 20.8.1953-17.11.1955=2,2,28.

"Filâlî", "Tâfilelt'li" demektir(Tâfilelt=Fâs'ta bir bölge, Sicilmâse'nin merkez olduğu bir vâha). Zirâ hânedânın atası el-Has., 1363'te Güney (orta-güney) Fâs'ta Tâfilelt'e ve Sicilmâse'ye , amca-oğlu ve Sâ'dî Şerîfleri'nin atası Ah. ise Der'a'ya yerleşmişler, orada çoğalmışlardı. Sünnî-Mâlîkî olan bu Arab hânedânının prenslerinin adının başına "Mevlây" (prensesler için "Mevlâye") getirilir. Hükümdarlara ayrıca "sultân" denir. Filâlî sultânları, 1640'tan zamânımıza kadar 350 yıldır Fâs'ta kesiksiz hükümandır. Aslında Sâ'dî (Hasenî) ailesiyle aynı hânedan teşkil ettikleri için, Şerîfler hânedânının 1509'dan beri tahtta olduklarını da söylemek mümkündür ki, 5 asra yaklaşmakla, târihin devamlı hânedanlarından biridir. Tamâmen millî bir hânedandır, Fashî'dır. Fâs, 1727'ye kadar dünyânın büyük devletlerinden biri hâlini muhâfaza etmiştir. Filâlîler'in taht şehri Kuzey Fâs'ta Fâs'tır. Fakat en büyük hükümdarları olan ve "el-Kebîr=Büyük" denen Sultân İsmâ'il'in 55 yıllık târihin sayılı uzun saltanatlarından birini teşkil eden yıllarda taht şehri, gene Kuzey Fâs'ta Miknâse olmuştur(8.4.1682-20.3.1727). Bundan sonra taht şehrinde istikrarsızlık olmuş, sultanlar çeşitli şehirlerde oturmuşlardır. Merrâkeş, Miknâse ve Fâs şehirlerinden başka, Atlantik üzerine Rabât'ta da oturan sultânlar, asrımızda Rabât'ta taht şehri seçmişlerdir. Filâlîler, 1660'ta Sâ'dîler'i tamâmen bertaraf ederek bütün Fâs'ı toparlamışlardır.

1471-1661=190 arasında Portekiz, Tanca limanını işgal etmiştir. 1661-6.2.1684=23 arasında da bu liman İngilizler'de kalmış, bu sûretle 213 yıl Avrupalılar'ca idâre edildikten sonra Fâs'ca geri alınmıştır.

Fâs imparatorluğu en geniş şekliyle doğrudan doğruya veyâ himâye yoluyla Kuzey-batı Afrika'da 6,5 milyon km² büyüklüğünde ülkelere hükmetmiştir. Fakat bu büyüklük, hattâ bunun yarısı ve üçte biri, uzun zaman muhâfaza edilememiştir. Batı Afrika'nın Müslüman çoğunlukla meskûn ülkelerine ve Büyük Sahrâ'ya hükmeden Fâs, XVIII. asır sonlarında Mali'den (Bau Sûdân) bile çekilmiş, XIX. asırda Moritanya'yı ve başka toprakları bırakarak kabuğuna çekilmiştir.

Hânedânın atası olan Muhammedü's-Şerîf'in (nesebi için bk. Sâ'dî Şerîfleri) oğulları:

Yûs., Ah., Kebîr, Hûmede, 'Abb., Sa'id, Mehdî, Hâşim, 'Alî, Mahrez (oğlu Ah.8.4.1672-77'de Merrâkeş'te v. ve müddeî), Harrânî (doğ. 1648?, 1664-8.4.1672'de Miknâse v., 8.4.1672-73'te Tâfilalt'ta müstakil v.), 1. Muḥ. (no.1), Sultân Reşîd (no.2), Sultân İsm. (no.3).- Sultân Reşîd (Tâfilalt, 1630b-Merrâkeş, 8.4.1672=42): öldürüldü, Fâs şehrine gömüldü(Sîdî-Hrâzem Türbesi).- 1. Muḥ. (no.1): 1640'ta Sâ'dîler'e karşı saltanat müddeîsi olarak Fâs'ı parça parça koparmaya başladı, 1660'ta Sâ'dîler'i tamâmen bertaraf ederek bütün Fâs'ın sultânı oldu. Fâs şehrini 10.7.1649'da Sâ'dîler'den aldı. Öldürüldü. Oğulları: Muḥ., 'Abd., 'Alî, el-Kaas.- Sultân İsmâ'ilî'l-Kebîri's-Semîn (no.3) (Merrâkeş 1646-Miknâse, 20.3.1727=81), 2 ağabeyinden sn. tahta çıktı. Annesi Sûdânlı (Mali) câriyedir. 14.4.1672'de Fâs şehrinde tahta çıktı. Çok kudretli bir Fâs bıraktı. Şehzâdeliğinde ağabeyi Reşîd'in Miknâse vâlisi idi; tahta çıkınca o şehri başkent yaptı. Miknâse'de e-Meczûb türbesine gömüldü.Ölümünden sonra Fâs, kudretini muhâfaza ede-

medi. Merkeziyyetin sağlanamaması ve şehzâdelerin ayrı bölgelerde hükümran olmaları, Fâs'ın inhitat sebeplerindendir. Sultân İsmâ'il'in zevcesi ve Sultân 'Abd.'in (no.5) annesi Hunâse b.Bekkâr b.'Alî b.'Abdillâhî'l-Mağâfirî, 1731'de hacca gitti ve 6.1746'da Fâs şehrinde öldü, Fâsî'l-Cedîd'de Şorfâ kabristânına gömüldü, edîbe ve âlime idi. Sultân İsmâ'il'in oğulları:

en-Naşr, Sultân Ah.ü'z-Zehebî (no.4) (ann. Zeydâne, doğ. 1678), Sultân 'Abd.(no.5), 'Abdü'l-Melik (1694'te elçi ol.Cezâyir'de, 1727-8'de müddeî), 'Alî Zeyni'l-Â'bidîni'l-Â'rec (1734-36'da ve 9 yıl sonra tekrar 1745'te müddeî), İdrîs (oğlu 'Abdü'l-Melik=Sultân II. Muḥ.'in kızı), Muḥ. ("el-Â'lim", 2.1703'te Merrâkeş'te müddeî), Zeydân [Bu Zeydân'ın (1672-katli 10.1707=35, ann. Zeydâne, vel.) oğlu 'Abdü'l-Melik'in oğlu 'Alî'nin oğlu 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu Muḥ.'in oğlu Ebû-Zeyd 'Abdi'r-Rahmân İbni Zeydân (Miknâse, 6.1873-Miknâse, 16.11.1946 = 73,5) çok ünlü bir târihçidir (bu bahsin sonundaki bibl.'ya bk.), Naşr (Merrâkeş halîfesi 1727-45=18), el-Müstezî (1738-40'ta müddeî), Mehrez (en by. oğul, 1678'de Fâs v.), Şerîf (Muḥ.'in annesi Gürcî câriyeden ki Zeydâne tar. boğduruldu), 'Abdü'l-Melik (1677?-katli 1696=19?), el-Me'mûn (Tâfilâlt v., Gineli bir câriyeden), Naşr (Tâfilâlt v., katli 1712), Zeydân (doğ. 1713, ann. Halîme), Şafî (1736'da hayatta), Don Pedro de Jesus (tanassur edip 1708'de XIV. Louis'ye sığındı). Büyük İsmâ'il'in 600 çocuğu olmuştur. 1703'de 525 oğlu ve 342 kızı olduğu kaydediliyor. 1721'de 700 kd. oğlu olduğu kaydı da var. Son çocuğu, ölümünden sn. doğdu. Sultân Abd.'in (no.5) kızı, 1768'de Mekke Şerîfi ile evlendi. Bu hükümdârın oğlu ve halefi II. Muḥ. (no.6) ise öldürüldü. II. Muḥ.'in kızı, kuzeni 'Abdü'l-Melik b.İdrîs ile evlendi. Diğer kızı 1779'da Mekke emîri Sürûr (1754-20.9.1788=34) ile evlendi. II. Muḥ.'in oğulları:

Sultân Sül. (no.7) (Merrâkeş'te öldü, oğlu er-Rebî'), Hüs. (1794-5'te müddeî, 7.1799'da öldü), at-Tayyib, Mesleme, 'Abdürrahmân (ölm. 1792'den sonra), Hişâm (Mogador v., 1792-3'te müddeî ve 1799'da katl, oğlu Sultân 'Abdü'r-Rah., no.8) ve Yezîd(1769, 1771, 1775, 1790-92'de müdd.).- Bu Yezîd, 1784'te hacı, 3.5.1790-2.1792'de müddeî oldu ve bu târihte öldürüldü. Oğulları: Sa'îd (1823'ten İtibâren Rîf v.), İbr. (1822-23'te müddeî, 1823'te Tetwân'da öldü), Sül. (1780?-28.11.1822=42?) (Tâfilâlt v., 22.11.1822'de 6 gün için Tâfilâlt'da sultân ilân edildi).

Sultân 'Abdü'r-Rahmân b.Hişâm (no.8) (1778-Miknâse, 6.9.1859=81): Merrâkeş, bâzan Miknâse'yi taht şehri yaptı. Oğulları: Sultân III. Seyyidî Muḥ. (no.9), 'Abb., Reşîd, 'Abdü'l-Kebîr (Miknâse'de 25.9.1873'te müddeî) Suḡûr (1887'de murâbit 'Alî İbni'l-Mekkî tar. muhârebede öldürüldü).- III. Muḥ.'in (no.9) (1803-1873=70) oğulları: I. Hasan (no.10), 'Alî, İbr., 'Abdü'l-Azîz, Muḥ., Ebû-Bekr, 'Arefe (bunun oğlu 1953-55'de sultân ilân edilen Muḥ.ül-'Arefe, Fâs, 1889-Nice, 17.7.1976=87), Câ'fer, İsm. Bu İsm.'in oğlu Mehdi (ölm. 1923): 17.8.1912'den ölümüne kadar 11 yıl Tetwân'da amca-oğlu Sul. Yûsuf'un halîfe'si olarak İspanyol nüfuz mintakası olan Rîf'te temsilcisi. Mehdi'nin oğlu Hasan (doğ. 1912), babasının ölümünden 2 yıl sn., 13 yaşında olduğu halde 9.11.1925'ten İtibâren Rîf eyâleti için Tetwân'da İspanyol mintakasında oturarak Fâs Sultânı'nın halîfe'si oldu. Çocukları: 1 oğul ve 2 kız, dâmâdları: Ah.b.Sultân

Muḥ.i'l-'Arefe ve 'Abdü'l-Ḥamîd b.Sultân Muḥ.'il-'Arefe. Hasan b.Mehdî'nin 2. eşi: Lâlla Fâtmetü'z-Zehrâ (1927), izd.1949, Sultân 'Abdü'l-'Azîz'in kızı, bu izdivacdan: Lâlla Ümmü Külsûm (Tetwân, 4.1950).

I. Hasan (no.10) (1837-1894=57): Veliâhd 6.9.1859-25.9.1873=14,0,19. =Lâlla Rukayye, izd. 1877 (no.11'in annesi, İstanbullu Türk).= Lâlla el-'Aliyye's-Şâwiye (no.12'nin annesi). I. Hasan'ın Emîne adlı kızından başka şu oğulları: 'Alî, Zeynü'l-Â'bidîn (Tiznît halîfesi, ölm. 1935?), 'Abdü'r-Rah.i'l-Kebîr (ölm.11.1931), Sultân 'Abdü'l-'Azîz (no.11), Sultân 'Abdü'l-Ḥafîz (no.12), Sultân Yûsuf (no.13), Muḥ., Ebû-Bekr, Me'mûn (Fâs şehri halîfesi 1912), Muḥ.ü'l-Mazî (Fâs halîfesi ol. 9.1936'da öldü), 'Uṣm. (ölm. 1954), Câ'fer, el-Emîn, Muḥ. (1875?-1910?=35?, müdd. 1894), 'Abd., Ṭayyib, at- Ṭâhir (bunun kızı, amca-oğlu IV.Muḥ.'le 27.10.1926'da evlendi).

Sultân 'Abdü'l-'Azîz (no.11) (Merrâkeş, 24.2.1878-Ṭanca, 9.6.1943=65,3,14): doğumunda kendisine Osmanlı pâdişâhı Sultân 'Abdülazîz'in adı verildi ve doğduğu an veliâhd oldu. 16 yaşında cülûs etti. Ulemâ tarafından hal' edildi. Sultân iken 31.3.1905'te Almanya imparatoru II. Wilhelm, Fâs'ın istiklâlîni Fransa'ya karşı savunabilmek için Fâs'ı ziyâret etti. Hal'inden sonra Ṭanca'da 7 yıl (5.1.1908-1915), Fransa'da Pau'da bir kaç yıl yaşadı, sonra gene Ṭanca'ya dönüp hayâtını tamamladı. Kızı: Fâtmetü'z-Zehrâ (=Mewlây Ḥas.İbni'l-Mehdî,yk.bk.). Oğlu: Hasan (Merrâkeş, 7.1894-1919=25). Doğan doğmaz 13 yıl, 6 ay veliâhd oldu (7.1894-5.1.1908).

Sultân 'Abdü'l-Ḥafîz (no.12) (1880-Enghien-les-Bains/Paris, 4.4.1937=57): şehzâdeliğinde ağabeyi Mewlây Muḥ.'in yerine Merrâkeş halîfesi oldu. Şâir. Fransız müdâhelelerinin artması üzerine saltanattan ferâgat etti.= Lâlla Rabî'a b.Medeniyyü'l-Glâwî, vezîr, izd. 1910. Fransa'ya gitti. Ṭanca'da oturdu. 1914-18'de İspanya'da yaşadı. Med.Fâs. Kızı (doğm. 1912?), amca-oğlu Mewlây Ḥasen b.Sultân Yûsuf'la Merrâkeş'te 27.10.1926'da evlendi. Diğer kızı=Medeniyyü'l-Glâwî (1866-1918=52), izd. 1910, vezîr (bu sûretle Sultân'ın hem dâmâdı, hem kayın-pederi oluyor). Oğulları: Muḥ. (1917-Merrâkeş, 15.1.1938=21), 'Abd. (doğ. 1910, 10.1955'te saltanat nâibi) ve İdrîs (doğ. 1905) (veliâhd: 5.1.1908-7.8.1912= 4, 7, 13).

Sultân Muḥ. (V)ü'l-'Arefe (1889-Nice,17.7.1976=87): Merrâkeş halîfesi idi. 15.8.1953'te Fransa tarafından Fâs sultânı îlân edildiyse de Fâs halkı onu sâdece dînî lider olarak tanıdı, Fransızlar tarafından sürülen yeğeni IV. Muḥ.'i sultân tanımakta devâm etti. 17.11.1955'te IV.Muḥ., Fâs'a dönünce Ṭanca'ya çekilip orada oturdu. 3 evli ve çocuklu kızı dışında 2 oğlu: Aḥ.(=Lâlla b.el-Ḥasan İbni'l-Mehdî) ve 'Abdü'l-Ḥamîd (=Lâlla b.el-Ḥasan İbni'l-Mehdî).

Sultân Yûsuf (no.13) (annesi Türk) (Miknâse, 1882-27.10.1926 = 44) =Lâlla Yâqût (ölm. Fâs. 1.9.1953). Oğulları: IV. Muḥ. (no.14), 'Abdü's-Selâm (doğ. 1914), Ḥasen (1911, Tiznît halîfesi), İdrîs (1908-1962=54, Merrâkeş halîfesi) (=Lâlla b.Mewlây Muṣṭ., Merrâkeş kadısı, izd. 27.10.1926). Mewlây Ḥasen (1909-Fâs, 4.1.1969=60): 27.10.1926'da Sultân 'Abdü'l-Ḥafîz'in kızı olan amca-kızı ile Merrâkeş'te, 2 ağabeyi ile aynı günde ve ağabeylerinden IV. Muḥ.'in cülûs günü evlendi. Ağabeyi İdrîs de aynı gün

Merrâkeş kadısı Mewlây Muştî'nın kızı ile evlendi. Kızı Lâlla Zübeyde (1928) evli ve çocukludur.

IV. Muhammed (yâhut Muh.V) (Fâs, 10.8.1910-Rabât, 26.2.1961 = 50,6,17): Ann. Lâlla Yâqût. Veliâhd 17.8.1912-27.10.1926=14,2,11. Cülûs günü iki kardeşi ile berâber 27.10.1926'da Merrâkeş'te amcası Mewlây Tâhir'in kızı ile evlendi. Fransızlar, Merrâkeş paşası ve başka vatan hâinleri tarafından 2 yıl, 2 ay, 28 gün müddetle tahundan uzaklaştırıldı: 20.8.1953'te 2 oğlu, kızı ve zevceleri ile berâber tayyâreyle Korsika'da Ajaccio'ya, oradan Madagaskar'a gönderildi. 17.11.1955'te Fâs'a dönerek tahtına çıktı. Bu müddet içinde amcası Muh., sultân îlân edildiyse de, Fâs halkı tarafından sultân tanınmakta bu müddet içinde de devâm edildi. 2.3.1956'da Fâs yeniden müstakil devlet oldu. V.Muh., "sultân" unvânını (imparator) terk ederek 18.9.1957'de "melik" (kral) sanını aldı. Babasının Madagaskar sürgününe veliâhd (Melik II. Hasen) de katıldı(Rom Landau, *Mohammed V, King of Morocco*, Rabât 1957).- Kızları: Lâlî Â'îşe (1928) Londra 1965-9 ve Roma 1969-73 büyükelçisi=1.Sâlih Reşâd izd. 16.8.1961, tal., =2.Mewlây Hasan, izd. 8.1972 (3 erkek, 3 kız çocuk ki büyükleri Lâlla Zübeyde'dir). Lâlî Â'îşe=Mewlây 'Alî (izd. 8.1961); Lâlî Fâtmatü'z-Zehrâ (2. eşinden) (1930?) = Yâ'kuubî, izd. 16.8.1961; Lâlî Emîne (doğ. Madagaskar, 6.1954)= Mewlây İdrîsî'l-Wazzânî, izd. 30.3.1973. Lâlî Lâmi'a. Lâlî Nüzhe (1940)= 'Ah'Osman (Wacda, 3.1.1930) (otomobil kazasında ölm. Tetwân, 2.9.1977=47, 8, 0), izd. 29.10.1964, izd. müd. 12,10, 4, yş. 24-37, zevcinden 10 yş. kç. 1972'de Fâs başbakanı. Lâlî Melike (1932)=Muh. b.'Abd.Şerkaawî, izd. 16.8.1961, Paris büyükelçisi 1961.- V. Muh.'in oğulları: II. Hasan (no.15), 'Abd. (Rabât, 1935-Rabât 20.12.1983=48, veliâhd 26.2.1961-21.8.1963=2,5,23) =Lübân başbakanı Riyâdü's-Şulh'un kızı, 2 oğlunun büyüğü Hişâm.

Melik II. Hasan (no.15) (doğ. Rabât, 11.7.1929): doğumundan itibaren 31, 5 yaşında tahta çıktığı âna kd. veliâhd. 10.1955'te başkumandan. Bordeaux Ün. me'zûnu = Melike Latîfe b. Hasan (doğm. 1943), izd. 1961. Çocukları: Lâlî Meryem (Roma, 27.8.1962) (=16.9.1984, enformasyon vezîri'nin oğlu) ve Veliâhd Sîdî Muhammed (doğ. 21.8.1963, doğumundan itibaren veliâhd), Râşid (7.1971),Leylâ (12.1965) (=1987: Hâlid Ben Şentûf), Hasnâ (19.11.1967). -28.2.1976'da İspanya, Rio de Oro'yu (İspanyol Sahrâsı), Fâs ile Moritanya arasında bölüştürdü. Dış destekli bir kısım gerillaların Sahrâ'da mukaavemeti üzerine Moritanya, güney kesimini de Fâs'a terk etti. Bu ilhâkı Cezâyir tanımadı ve gerillaları destekledi.

Sûdân Paşaları (1590-1780)

Fâs imparatorluğunun Sûdân (Mali, merkez Timbuktu) vâîleri (hepsi Osmanlı'dan alınan "Paşa" unvânını taşımaktadır):

Cûder (Paşa) 1590, Mah.b.'Alî b.Zerğûn 1591, el-Manşûr b.'Abdi'r-Rah.1595,

Maḥ. Tâbe 1598a, 'Ammârî'l-Fetâ 1598b, Sü'l.1599b, Maḥ. Longo 1603b, 'Alî b.'Abd. 1611, Aḥ.b.Yûs.i'l-'İlcî 1617, Ḥaddû b.Yûs.i'l-Ecnâsî 1618, Muḥ. b.Aḥ.i'l-Mâssî 1619, Yûs.b.'Um.i'l-Kaşrî 1622, İbr. b.'Abdî'l-Kerîmî'l-Cerrârî 1627, 'Alî b.'Abdî'l-Kadir 1628, 'Alî b.Mübâreki'l-Mâssî 1631b, Sa'ûd b.Aḥ. Oruç'üs-Şarqî 1632a, 'Abdû'r-Raḥ. b.Kaa'id-Ḥammâdî b.Sâ'dûn 1633a, Sa'îd b.'Aliyyî'l-Maḥmûdî 1634b, Mes'ûd b.Manşûrî'z-Za'arî 1636, Muḥ. b. Muḥ. b.'Uḡm.1642, Aḥ.b.'Aliyyî't-Tilimsânî 1646, Ḥamid b. 'Abdî'r-Raḥ.i'l-Heyyûnî 1647, Yaḥ. b.Muḥ.i'l-Garnâtî 1648, Ḥammâdî b.Ḥaddû'l-Ecnâsî 1651, Muḥ. b.Mûsâ 1654, Muḥ. b. Aḥ. Sâ'dûnî's-Şiâzami 1655, Muḥ.İbni'l-Ḥacci's-Şetûkî "Kaa'id Bûye" 1657, 'Allel b.Sa'îdî'l-Ḥarûsî 8.1660 (1 gün), el-Ḥacci'l-Muḥtâr b.Biyûḥafî's-Şarqî 8.1660, Ḥammû b.'Abd.i'l-'İlcî 1661a, 'Alî b.'Abdî'l-'Azîzî'l-Ferecî 1661a, 'Alî b.Beşûḡ Muḥ.i't-Tezerkînî 1662a, 'Ammâr b.Aḥ.-Oruç'i's-Şarqî 1663a, Muḥ.Kaa'id-Bûye (2) 1665b, Nâsır b.'Abd.i'l-Â'meşiyî'd-Derî 1666b, 'Abdû'r-Raḥ.b. Sa'îdî'l-Endelûsî 1666b, Nâsır b.'Aliyyî't-Tilimsânî 1667b, Muḥ. b.Aḥ.i'l-Küyhîlî's-Şarqî 1670, Muḥ. b.'Aliyyî'l-Mübâreki'd-Derî 1671, 'Alî b. İbr.i'd-Derî 1672, Sa'îd b.'Um.i'l-Fâsî 1675, 'Abd.b.Muḥ.İbni'l-Kaa'id-Ḥassûnî'd-Derî 1678, Zû'n-Nûn İbni'l-Ḥacci'l-Muḥtârî's-Şarqî 1679, Muḥ.b.Bâ-Riḡwânî'l-'İlcî 1680, Yaḥ.b.'Aliyyî'l-Mübâreki'd-Derî 1680, Zû'n-Nûn (2) 1681, Muḥ.b.'Aliyyî'l-Mübârek (2) 1682, Bâ-Ḥaddû Sâlimî'l-Ḥasenî 1683, el-Fâ' Benkano's-Şarqî b.Muḥ.i'l-Müdâsenî 1683 (3 gün), Zenka 'Abdî'r-Raḥ.b.Bû-Zenâdî'l-Fâsî 1683, Muḥ.b.Bâ-Riḡwân (2) 1684, 'Alî b. Ḥumeydî'l-'Amrî 1684, el-Mübârek b. Manşûrî'z-Zâ'arî 1685, Sa'ûd Bokarna b.Muḥ.b.Uḡm. 1686, el-Has.b.Manşûrî'l-Münebbih 1686, 'Abd.b.Muḥ.b. el-Kaa'id Ḥas.i'd-Derî 1687, el-'Abb.b.Sa'îdî'l-'Amrî 1688, el-Manşûr b.Mes'ûdî'z-Zâ'arî "Senîber" 1688, Aḥ.b.'Aliyyî't-Tezerkînî 1689, Sa'ûd Borkarnâ (2) 1690, Senîber b.Muḥ.Bûye 1691, İbr.b.Ḥassûnî'd-Derî 1691, Baba Seyyid b.Tâlib Ḥammadiyyî's-Şarqî 1693, el-Mübârek b.Manşûr (2) 1693, İbr.b.Ḥassûn (2) 1694, Zû'n-Nûn (3) 1694, Aḥ.ü'l-Halîfe't-Tilimsânî 1694, Senîber b.Bûye (2) 1695, 'Abd.b.Nâsırî'l-Â'meşiyî'd-Derî 1696a, Ḥammâdî b.'Aliyyî't-Tezerkînî 1696a, el-Mübârek b.Ḥammâdiyyî'd-Derî 1696b, Muḥ.b.Muḥ.i's-Seyyidiyyî's-Şarkıyyî's-Senâûnî 1696b (1 gün), 'Alî b.Muḥ.b.Şeyḥ 'Aliyyî'd-Derî 1697a, Yaḥ.b.Muḥ.Zenkene'l-Fiştânî 1697b, 'Abd.b.Nâsırî't-Tilimsânî 1697b, Manşûr Senîber b.Mes'ûd (2) 1698a, Ḥammâdî b.'Aliyyî't-Tezerkînî (2) 1699b, 'Abd.b.Nâsırî't-Tilimsânî (2) 1700a, Yûs.b.'Abd.i'd-Derî 1700a, Muḥ.b.Sa'îd b.'Um.i'l-Fâsî 1701b, Aḥ.b. Manşûrî's-Şarqî 1702, 'Alî b.Mübârek b.'Aliyyî'd-Derî 1702, Sentâ'a b.Fârisî'l-Fâsî 1702, Mâmî b.'Aliyyî't-Tezerkînî 1703, Muḥ.b.Sa'îd b. 'Um.1703, Muḥ.b.Muḥ.i's-Seyyidî 1703, Yaḥ.b.Muḥ.Zenkâne (2) 1704, 'Abd.b. Nâsırî't-Tilimsânî (3) 1704, Sa'îd b.Bûzyânî'l-Ḥabbâzî 1704, Mâmî b.'Aliyyî't-Tezerkînî (2) 1704, el-Mübârek b.Muḥ.i'l-Garnâtî 1706, Nâsır b.'Abd.i'l-Â'meşiyî'd-Derî 1706, 'Abd.b.Nâsırî't-Tilimsânî 1707, 'Alî b.Raḥmûnî'l-Münebbih 1707, Muḥ. b.Ḥammâdiyyî't-Tezerkenî 1708, Ḥammadî Zenko 1708, Yaḥ. b.Muḥ.Zenkâne (3) 1709, Yaḥ.b.Muḥ.b.Şeyḥ 'Aliyyî'd-Derî 1709, Bâ-Bekr b.Muḥ. Seyyidî 1710, Yûs.b.'Abd.i'd-Derî (2) 1711, 'Abdû'l-Kaadir b.'Aliyyî't-Tezerkînî 1711, 'Abd.b.Nâsırî't-Tilimsânî (2) 1712, 'Alî b.Mübâreki'd-Derî 1712, Manşûr Senîber (3) 1712, Mâmî b.'Alî (3) 1713,

'Alî b.Rahmûn (2) 1713, 'Abd.İbni'l-Hâcc 1713, 'Ammâr b.Sa'ûd Bokarnâ 1714, Bâ-Haddû b.Yah.Mübbâreki'd-Der'i 1714, 'Abd.İbni'l-Hâcc b. Sa'îdi'l-İmrânî (2) 1714, Bâ-Haddû (2) 1715, Muh.b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1715, 'Alî b.Muh.i'd-Der'i 1716, 'Abd.İbni'l-Hâcc (3) 1716, Mansûr Senîber (4) 1716, Bâ-Haddû (3) 1719, 'Abdül-Gaffâr b.'Aliyyi't-Tezerkenî 1721, 'Abd.İbni'l-Hâcc (4) 1722, Mah.İbni'l-Kaa'id Muh.Bûye 1726, 'Abdül-Rahmân b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1726, 'Abd.İbni'l-Hâcc (5) 1727, Bâ-Haddû (4) 1727, Yûs.b.'Abd.i'd-Der'i (3) 1729a, 'Abd.İbni'l-Hâcc (6) 1729a, Muh.Bahhû b.Senîberi'z-Zâ'arî 1731b, el-Hasenî b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1732a, Muh. (öncekinin kardeşi) 1733, Sa'îd b.'Alî (evvelkinin amcası) 1734, Hammadî b.Senîber b.Mansûri'z-Zâ'arî 1735, Sa'îd b.'Alî (2) 1736, Hammadî b.Senîber (2) 1737, Muh.b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî (2) 1737, el-Fâ' İbr.b.Mansûri'd-Der'i 1737, Hammadî (evvelkinin kardeşi) 1738, el-Fâ' İbr. b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1738, Sa'îd b.Senîberi'z-Zâ'arî 1738, Yah. b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1739, Baba Seyyid b.Hammadî Zenko 1740, el-Has.b.Muh.i'l-'Amrî 1741, Sa'îd b.Senîber (2) 1741, Sa'îd b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1742, Sa'îd b.Senîber (3) 1743, Baba Seyyid (2) 1745, el-Fâ' Mah.b.Senîber b.Muh.-Bûye-ş-Şetûkî 1746, 'Abdül-Gaffâr b.Üsâme't-Tezerkenî 1748, Bâ-Bekr İbni'l-Fâ' Mansûri'd-Der'i 1748, Sa'îd b.Hammâdî (2), 'Alî b.'Abdî'r-Ra'ûfî'd-Der'i, 'Alî b.'Ammâr b. Sa'ûd Bokarna, Bâ-Haddû b.Bâ-Bekr İbni'l-Fâ' Mansûri'd-Der'i, Baba 'Alî b.Mansûri't-Tezerkenî Paşa.

Bu sonuncu paşa, 1780'e kadar Timbuktu'da Fâs umûmî vâilîliği yaptı. Bundan sonra Fâs, Timbuktu'ya paşa gönderemedi. Tuareg Berberîleri, 1780'den sonra, Fâs'ın ismî tâbîleri olarak Mali'de hâkim oldular. Mali'nin ve çevre ülkelerin Fâslı paşalardan önceki ve sonraki durumları için bk. Siyâh Afrika.

Fâs'ta Fransız Rejimi (1912-1956)

Fâs'ta Fransız hâkimiyeti 30.3.1912 ve 27.11.1912 muâhedeleri ile başlar. İstiklâl'e kadar (2.3.1956) 43 yıl, 11 ay, 3 gün sürer (Tûnus'ta Fransız hâkimiyeti: 74, 10, 9, Cezâyir'de: 131, 10, 29). 1912 muâhedeleri ile Fâs, üç nüfuz mıntakasına bölünür: asıl Fâs, Fransa idâresine, kuzeydeki Rif bölgesi İspanya idâresine, Tanca limanı ise milletlerarası idâreye verilir. Her üç bölgede de Fâs sultânı, ülkenin hükümdârı sayılır ve İspanyol idâresindeki Rif'te (Tetwân) hânedandan bir halîfe ile temsil edilir. Fâs sultânı İmparator (Sa Majesté Impériale = İmparatorluk Majesteleri, Empereur de Maroc = Fâs İmparatoru) olarak resmen anılmakta devâm eder. Gerçekte ülkeyi yüksek-komiser denen umûmî vâilîler idâre eder (bunlar için bk. Fransa). Tûnus'ta ise "bey" denen hükümdâra Fransızlar sâdece "Tûnus prensi" derler ve prenslere mahsus "Son Altesse" lakabıyla anarlar. Fâs, Tûnus kadar sâkin değildir. 44 yıllık ecnebî hâkimiyeti karşısında Fransızlar'a ve İspanyollar'a karşı büyük ihtilâller olur ki en meşhurları Rifli Emîr 'Abdül-Kerîm'in ihtilâlidir (1920-3.1926) (Emîr Şeyh Kaadî Muh.b.'Abdî'l-Kerîm (Acdir, 1882, Kaahire, 1963 = 81).

Fâs İmparatorluğu'nun Eski Sınırları ve Nüfûsu

1592'de -Osmanlı Türkiyesi'ne tâbî- Fâs imparatorluğu takrîben 3.052.000 km² topraklara hükmediyordu ve nüfûsu 9.000.000 tahmîn edilebilir. O zamânın ölçülerine göre çok büyük şehirleri vardı (Fâs 275.000, Merrâkeş 90.000, Miknâse 80.000).

1700'de Fâs, Türkiye ile bağlarını koparmıştı, fakat gene pâdişâhı en büyük ve üstün hükümdar tanıyordu. Yüzölçümü aşağı yukarı aynı olan imparatorlukta bu târihte 8.000.000 n. tahmîn edilebilir. Bugünkü Fâs, Rio de Oro, Moritanya, Mali ve Senegal'i içine alıyordu. Büyük şehirleri ve takrîbî nüfusları: Fâs 250.000, Miknâse 100.000, Merrâkeş 100.000.

1750'de Fâs imparatorluğu, çeyrek asra yakın bir zamandan beri büyük devletler arasından çıkmış sayılıyordu. Gene de Afrika'nın tek gerçek ve medenî dünyâya açık müstakil devleti idi. Büyüklüğü 3.051.669 km² kadardı. Nüfûsu ve târihte de 8.000.000 tahmîn edilebilir. Büyük şehirleri: Fâs 210.000, Miknâse 92.000, Merrâkeş 90.000.

1800'de gene 3 milyon km² topraklar üzerinde hâkimiyet ve nüfûzu vardı. Fakat Siyâh Afrika ülkelerindeki nüfûzu çok azalmıştı. Nüfûsu 8 milyon kadardı.

1825'te 2.841.729 km², 7.400.000 nüfus(Fâs, Rio de Oro, Moritanya, Mali). Fâs 200.000, Miknâse 90.000, Merrâkeş 80.000.

1850: 3.642.307 km², 6.500.000 nüfus. Fâs 180.000, Miknâse 83.000, Merrâkeş 75.000.

1875: 2.713.579 km², 7.000.000 nüfus. Fâs 179.000, Merrâkeş 70.000, Miknâse 60.000.

1900: 418.866 km², 5.500.000 nüfus. Fâs 150.000.

1915: Fransız idâresindeki kısım 398.627 km², 4.500.000 (Merrâkeş 111.000, Fâs 101.000) + İspanyol idâresindeki Fâs ve Tanca 20.209 km², 560.000.

1925: Fransız idâresindeki kısım 398.627 km², 4.229.000(Merrâkeş 149.000, Dârü'l-Beydâ=Casablanca 107.000) + İspanyol Fâsı(Rîf) ve Tanca 20.209 km², 814.000.

1940: Dârü'l-Beydâ 377.000, Merrâkeş 210.000.

1950: Fransız Fâsı 398.627 km², 8.540.000 (Dârü'l-Beydâ 650.000, Merrâkeş 254.000, Rabât 220.000, Fâs 200.000) + Rîf ve Tanca 20.209 km², 1.261.000.

1955: Fransız Fâsı 9.500.000 nüfus(Dârü'l-Beydâ 750.000, Merrâkeş 270.000, Rabât-Sâle 244.000, Fâs 200.000, Miknâse 154.000, Wacde 100.000, Şafî 63.000, Kenitra 62.000, Huribga 60.000, Âzemmûr 50.000, el-Cedîde = Mazagan 39.000, Agaadir 35.000, Tâze 30.000, Mûlây İdrîs 29.000, Sefrû 28.000, Mogador 24.000).- Rîf ve Tanca: 1.438.000 + İfni ve Güney Fâs 63.000(Tetwân 113.000, el-'Arâiş 45.000, el-Kasri'l-Kebîr 43.000, Villa Nador 29.000, Arzila 20.000; Tanca 80.000).

1955'te Fransız Fâsı'nda 327.000 Fransız, 200.000 Yahûdî, 30.000 İspanyol, 20.000 İtalyan, 5.000 Portekizli, 15.000 sair Avrupalı (bu sonuncular Protestan) vardı. % 94 nüfus Müslüman'dı. Müslümanlar'ın % 24'ü Berberice konuşuyor, gerisi Arapça konuşuyordu. 80.000 Zencî'yi de bunlara dâhil etmek lâzımdır. Bütün Fâs imparatorluğu (Fransız Fâsı, Rif, İfni, Güney Fâs ve Tanca) 446.579 km² ve 10.853.000 nüfuslu idi. Bugünkü Fâs Krallığı 19 il (5'i Rif'te, biri Tanca) hâlinde yönetildiği halde, Fransız yönetimi sonuna kadar Fâs, "paşalık" denen 8 eyâlete ayrılmıştı: Merrâkeş (111.374 km², 3.320.000 nüfus, yoğunluk 30), Dârü'l-Beydâ(27.392 km², 2.200.000, yoğ. 81), Fâs(41.372 km², 1.510.000, yoğ.36), Miknâse(75.148 km², 1.080.000, yoğ. 14), Rabât(18.626 km², 930.000, yoğ.49), Wacde(46.415 km², 340.000, yoğ. 7), Agaadir (78.300 km², 120.000, yoğ.2); Rif(19.656 km², 1.303.000, yoğ.65). Tanca ise 583 km², 135.000 nüfus, yoğ.233 idi.

Rif'te(hep 1955'te) 86.000 İspanyol, 14.000 Yahûdî olup % 93 Müslüman'dı ve az Berberî vardı. Tanca esas bakımdan İspanya'nın kontrolünde olmakla berâber, idâresine Fransa, İngiltere, İtalya, A.B.D., Portekiz, Belçika, Hollanda ve İsveç de katılıyordu, milletlerarası bir şehirdi. Bu şehirde 15.000 İspanyol, 7.000 Yahûdî, 1.000'erden 5.000 Fransız, İngiliz, Portekizli, İtalyan ve Amerikalı vardı; % 80 nüfus Müslüman Arab idi.

İfni(2.500 km², 40.000 nüfus) % 100 Arab-Berberî Müslüman'dı. Burayı İspanya 1860'ta Fâs'tan koparmış ve ancak 26.5.1969'da Fâs'a iade etmiştir. Merkezi Sîdî İfni'de 2.000 kişi yaşıyordu. Yoğunluk 16 idi.- Güney Fâs da Fâs'tan koparılıp sonradan iade edilmiştir. 1955'te 25.000 km² ve 23.000 nüfuslu idi. Yoğunluk 1 idi. Halkın tamamı Müslüman'dı(Arab ve Berberî). Merkez 2.000 nüfuslu Cabo Juby idi.

Batı Şahrâ(İspanyol Sahrâsı, Rio de Oro), Fâs'tan koparılmış bir İspanyol sömürgesi idi. 257.500 km² ve 1955'te 50.000 nüfuslu idi. Merkezi Villa Cisneros'ta 2.000 kişi yaşıyordu. Yoğunluk 0,2 idi. Halkın büyük çoğunluğu Müslüman Arab ve Berberî olup az sayıda İspanyol vardı.

Bir de "Presidios" denen Rif'in kuzeyindeki Akdeniz iskele ve adaları vardı. Erken zamanda buraya el koyan İspanya, burasını hâlâ muhâfaza etmektedir. 1955'te 213 km², 155.000 nüfuslu idi. Yoğunluk 728 idi. 100.000 (% 59) kadar Müslüman Arab, gerisi İspanyol idi. Şehirler: Melilla 85.000, Ceuta (Sebte) 64.000, Alhucemas 5.000. Presidios şu iskele ve adalardan ibârettir: Sebte, Melilla, Alhucemas adl., Chaforinas adl., Peñon de Velez de la Gomera. Bk. İspanya.

Bugünkü İslâm Devletleri 4: FÂS

Fâs Krallığı (resmî adı: el-Memleke'l-Magribiyye), 724.730 km² büyüklüğünde, 20.600.000 nüfuslu (yoğunluk 28) bir devlettir. Bunun 458.730 km² ve 21.020.000

nüfûsu asıl Fâs'a, 266.000 km² ve 80.000 nüfûsu Batı Şahrâ'ya (eski İspanyol Sehrâsı = Rio de Oro) âittir (asıl Fâs'ta yoğunluk km²'ye 48, Sahrâ'da 0,2'tür). Fâs nüfûsu: 1961 sayımı: 11.598.000, 1971 sayımı: 16.309.000, 1981 tahmîni: 21.020.000. Sahrâ: 1970: 17.000'i İspanyol 76.000 kişi(merkez el-'Uyân, 24.000), 1981 tahmîni: 80.000. 1961'de 400.000 Avrupalı varken bu sayı 1969'da 170.000'e düşmüştür. Yahûdî nüfûsu da 1955-1961 arasında 200.000'den 180.000'e inmiştir. Bugün 300.000 Katolik ve Yahûdî olduğu tahmîn ediliyor. % 98,5 nüfus Müslüman'dır. Sünnî-Mâlikîlik büyük ekseriyettedir, az Hanefî de vardır. Küçük bir Zencî Müslüman grup Arabca konuşur. Berberî nüfusunun % 20'ye indiği tahmîn ediliyor. Geri kalan halk, Arabca konuşmaktadır. Kuloğullarından, Türk asıllı nüfus, Tûnus, bilhassa Cezâyir'de olduğu gibi büyük değil, azdır. 1981 tahmîni şehir nüfusları: Dârü'l-Beydâ(Casablanca) 2.354.000, Merrâkeş 529.000, Rabât 523.000, Fâs 500.000, Miknâse 410.000, Tanca 392.000, Wacde 299.000, Kenitra 199.000, Şafi 200.000, Tetwân 234.000.

Silâhlı kuvvetler 106.500 kişiden oluşur (1979) (savunma bütçesi 676 milyon dolar). Per capita gelir: 1972'de 275 dolar, 1974'te 346, 1975'te 443, 1976'da 520, 1981'de tahmînen 900 dolar. Bu sûretle 1981 tahmîni gayrı sâfi millî hâsıla 18.540.000.000 eder.

Bugünkü İslâm Devletleri 5: MORİTANYA

"Moritanya İslâm Cumhûriyeti", 1903-28.11.1960 arasında 57 yıl Fransa'nın sömürgesi olduktan sonra istiklâl kazandı. 1.030.700 km² ve 1.700.000 nüfusludur (1981 tahmîni, yoğunluk 2). 1969 nüfûsu: 1,1 milyon, 1976 tahmîni: 1,5 milyon. Yalnız 2 şehir vardır (1976): başkent Nuakhot 150.000 ve Nuazibu 130.000. Silâhlı kuvvetler 5.000 kişiden ibârettir. Per capita gelir: 1976'da 250 ve 1981'de tahmînen 320 dolar. Gayrı sâfi hâsıla: 554 milyon dolar. Halkın % 100'e yakını Sünnî-Mâlikî Müslüman'dır ve Arabca konuşur. Berberîce konuşan azdır (15.000 kadar). Cumhurbaşkanları: Muhtârî'd-Dede 28.11.1960, Yb.Muh. Huna Uld Haydalla 10.6.1978, Mûya Sid Ah. Taya 10.12.1984(4.1981-3.1984'de başkan, sonra genel kurmay başkanı idi).

B i b l i y o g r a f y a

Ibnü Haldûn (Ebû-Zeyd Veliiyyi'd-Dîn 'Abdi'r-Rahmân b.Muh.) (Tûnus, 27.5.1332-Kaahire, 16.3.1406 = 73, 9, 20), *Kitâbü'l-'İber*, 7 c., Kaahire (Bulak), 1867 ve sonraki baskılar (son baskı: Beynût 1971) ve Bau dillerine tercümeleri. Ünlü *Mukad-dime*'si dışında eser, Kuzey Afrika Arab târihine, İslâm fethinden kendi zamânına kadar ağırlık verir. Bir çok mevzû ve bâzı küçük hânedanlar için hattâ elimizde kalmış tek kaynak. Zîrâ 1492 yılının 2. günü Garnâta düşünce, Kardinal Ximenes yarım milyon Arabca yazmayı yaktırdığı için, o devir kaynaklarının çoğu günümüze gelememiştir.—İbnü Ebî-Dînar(i'r-Ru'ayniyyi'l-Keyrewânî), *Kitâbü'l-Mû'nis fî Ahbâr Ifrîkiye we Tûnis*, Tûnus, 1286(1869), 1350 (1931), Fr.trc.E.Pélissier ve Rémusat, *Histoire de l'Afrique*, Cezâyir, 1845.—'Alî b.Mûsâ İbni Sa'îd, *Fragmenta aus dem Magrib*, K.Vollers nş., Berlin, 1894; İbnü İzzârî, *el-Beyânî'l-Mugrib*, E.Fagnan trc., 2 c., Cezâyir, 1901-4; 'Abdü'l-Wâhidî'l-Merrâkeşî, *Mû'cib*, R.Dozy nş., *The History of the Almohades*, 1847, 2: 1881; Muh.ü'l-Fâsî nş., Sâle, 1938, Fr.trc.Fagnan, *Hist.des Almohades*, İsp.trc. Huici; Zeyyânî, *et-Tercemânî'l-Mû'rib*, nş. ve trc. O.Houdas, *Le Maroc de 1631 à 1812*, Paris 1886; İbnü 'Abdi'l-Hakem, *Fûtûhü Ifrîkiye*, A.Gateau nş. ve trc., Cezâyir, 1948; Ticânî, *Rihle*, H.H. 'Abdilvehhâb nş., Tûnus, 1960; İdrîsî, *Nüzhe*, H.Pérès nş., Cezâyir, 1957; G.Deverdun, *Inscriptions Arabes de Merrakech*, Rabat 1956. Ebû-Zekerriyyâ Yahyâ İbni Haldûn (ünlü târihçinin kardeşi), *Bugyetü'r-Rüwwâd fî Zikri'l-Mülûk min Benî-'Abdi'l-Wâd*, nş. ve Fr.trc.A. Bel, *Histoire des Beni 'Abd al-Wâd, Rois de Tlemcen*, 2 c., Cezâyir, 1904-13; İbnü'l-Ahmer, *Rawzatü'n-Nisrîn fî Dewleti Benî-Merîn*, nş.ve Fr.trc. Gh.Bouali ve G.Marçais, Paris 1917, Ar.nş. Rabât 1962; E. Lévi-Provençal, *Documents Inédits d'Histoire Almohade*, Paris 1928; Ebû-Zeyd 'Abdi'r-Rahmân İbni Zeydân (Filâli şerifi) (1873-1946), *İthâfû Â'lâmî'n-Nâs bi-Cimâli Ahbâri Hâzireti Miknâs*, 5 c., Rabât, 1929-33; A.M., *ed-Düreri'l-Fâhure bi-Me'âsiri'l-Mülûki'l-Alewiyyîn bi-Fâsi'z-Zâhire*, Rabât 1937; Reinaud, *Invasions des Sarrazins en France*, 1955, İng.trc.H.K.Sherwânî, *Muslim Colonies in Frace, Northern Italy and Switzerland*, 1964; J.J.L. Bargès, *Complément de l'Histoire des Beni Zeiyan*, Paris 1887; P.Shinar, *Bibliographie sur l'Islam Maghrébin (1830-1978)*, Paris 1983.

Diego de Torrès, *Relacion del Origen y Succeso de los Xerifes*, Sevilla 1535; Marmol Caravajal, *Descripcion General de Africa*, Malaga 1573.

A.Tardieu, *La Conférence d'Algésiras*, Paris 1907. Şeyh Muh. 'Abdi'l-Celîlî't-Tenesî, J.Bargès trc., *L'Historide des Beni-Zeiyan, Rois de Tlemcen*, Cezâyir, 1887; Muh.İbni Tûmert, *Le Livre*, I. Godziher nş., 1903; Hasen Hüsnî 'Abdi'l-Wehhâb, *La Domination Musulmane en Sicile*, 1905; A.M., *Târihu Tûnis*, Tûnus, 1918, 3:1953; Ebü'l-'Abb.Ahî'l-Hafîb, *Hist.de la Dynastie des Beni-Hafs*, A.Charbonneau nş., 1868; Zerkeşî, *Târihu'd-Devleteyni'l-Muwahhidiyye we'l-Hafsiyye*, Kaahire 1289, *Chronique*

des Almohades et des Hafşides, E.Fagnan trc., Cezâyir, 1895; el-Üfrânî, *Nüzhetü'l-Hâdî*, O.Houdas nş. ve trc. *Hist.de la Dynastie Saadienne au Maroc*, 2 c., Paris, 1889-9; Lisânü'd-D.Muḥ.İbni'l-Haḫḫ, *Kitâbü'l-Hüleli'l-Muwaşşıyye*, Tûnus, 1329(1911); es-Selâwî (Nâsırî), *Kitâbü'l-İstîşâ*, 4 c., Kahire 1314 = 1896, Dârülbeydâ, 1954-6, E.Fumey trc., *Chronique de la Dynastie Alaouie Chérifienne au Maroc (1631-1894)*, 3 c., 1906, 1907, 1936, AM nş.; İbnü Ebî-Zer (ölm.Fâs 1320), *Rawzu'l-Kırât*, nş.ve Lat.trc.C.Tornberg, 2 c., Uppsala, 1843-6, bir çok Fâs baskısı (1885 vs.), ayrıca Rabât 1936, 2 c., Muḥ. Hâşimiyyi'l-Filâfî nş., Alm. trc. Dombay, 2 c., Agram, 1794-7, Port. tr. Moura, Lizbon 1824, İsp. trc. A.Huici, Valencia 1948, Fr.trc.A.Beaumier, *Hist.des Souverains du Maghreb et Annales de la Ville de Fès*, Paris, 1860; İbnü'l-Esîr; E.Masqueray, *Chronique d'Abou Zakaria*, Cezâyir, 1878; Ebü-'Abd.Muḥ.İ'l-Kaadîrî (Fâs 1712-Fâs 1773), *Neşrü'l-Meşânî* (XI-XII. H. asırlar biyografi ansiklopedisi) 2 c., Fâs, 1310 = 1892, litografya ve Fr.trc. A.Graulle, Maillard ve E.Michaux-Bellaire, 2 c., Rabât, 1913, 1917, *Archive Marocaine*, XXI ve XXIV; A.M., *İltikaatu'd-Dürer* (aynı konuda), yazma; M.Lakhdar, *La Vie Littéraire au Maroc sous la Dynastie 'Alawide*, Rabât 1971; 'Abdü's-Selâm b.Sûdâ, *Delîlü Müwerriḫi'l-Magribi'l-Aksâ*, Tetvân 1950; Ah. İbni'l-Kaadî (Fâs 1553-Fâs, 19.8.1616), *Dürretü'l-Hicâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I.S.Allouche nş., 2 c., Rabât, 1934-6; A.M., *Cezwetü'l-İktübâs fî menḥalle min'il 'Alâmî Medîneti Fâs*, Fâs 1892(her ikisi de Fâs şehrinden yetişen ünlüler için biyografi lugati). Maḫmûd Kâtî, *Târîḫü'l-Fettâş*, Houdas ve Delafosse nş. ve trc., 2 c., Paris, 1913; 'Abdü'r-Rahî's-Sâ'dî, *Târîḫü's-Sûdân*, Houdas trc., 2 c., Paris 1900; *Tezkiretü'n-Nisyan fî Ahbâr Mülûki's-Sûdân*, Houdas nş., 2 c., Paris, 1901.

F.Codera, *Decadencia y Desparicion de los Almoravides en España*, 1899; R.Basset, *Nédromah et les Traras*, 1901; E.Fagnan, *Nouveaux Textes Historiques relatifs à l'Afrique du Nord et à la Sicile*, Palermo, 1910; M.Amari, *Bibliotheca Arabo-Sicula, Testi Arabici*, 2 c., 1955-7, İt.trc. 2 c., 1880-1; Aynı Yazar, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, 3 c., 1872; M.Talbi, *L'Emirat Aghlabide*, Paris, 1966; H.de Castries, *Une Description du Maroc (1596) en Portugais*, Fr.trc. ile, Paris, 1909; E.Doutté, *Merrâkech*, Cezâyir, 1905; E.Mercier, *Hist.de l'Afrique Septentrionale (Berbérie)*, 3 c., Paris, 1888; General Faure-Biguet, *Hist.de l'Afrique Septentrionale (740-1830)*, Paris, 1905; H.Gaillard, *Fès*, 1905; D.Mackenzie, *A General Description of Morocco*, Londra, 1911; E.Aubin, *Le Maroc d'Aujourd'hui*, Paris, 1911; J.Muñoz, *La Agonia del Mogreb*, 1912; Budgett Meakin, *The Moorish Empire*, Londra, 1899; T.Weir, *The Shaiks of Morocco in the XVth Century*, Edinburgh 1904; De Chénier, *Hist.de 12 Empire du Maroc*, 3 c., Paris 1787; A.Cour, *L'Etablissement des Dynasties des Chérifs au Maroc (1509-1830)*, Cezâyir 1904; A.Bel, *Les Benou Ghanya*, Cezâyir, 1903; L.Golvin, *La Qal'a des Banû Hammâd*, Paris, 1965; Stanley Lane-Poole, *The Barbary Corsairs*, 1890; Abbé Godart, *Hist.de Maroc*, 2 c., Paris, 1860; Le Chatelier, *L'Islam dans l'Afrique Occidentale*, Paris, 1899; A.Bel, *Les Almoravides et les Almohades*, Oran, 1910; R.Millet, *Les Almohades*, Paris, 1923; E.Lévi-Provençal, *Les Historiens des Chorfa*, Paris, 1922; Mouëtte, *Hist.des Conquêtes de Moulay Ismaël*, Paris, 1683; A.Cour, *La Dynastie*

Marocaine des Beni Wattas (1420-1554), Constantine, 1920; G.Marçais, *Les Arabes en Berbérie du XIe au XIVe Siècle*, Paris, 1913; Rousseau, *Annales Tunisiennes*, Cezâyir, 1863; G.Yver ve G.Marçais, *Hist.de l'Algérie*, Paris, 1927; Charles A.Julien, *Hist.de l'Afrique du Nord*, Paris, 1931; H.Fournel, *Les Berbers*, Paris, 2 c., 1875-88; J.L.Abu-Lughod, *Rabat*, Princeton, 1980; Salah-Eddine Tlatli, *Djerba*, Paris, 1967; R.Brunschvig, *La Berbérie Orientale sous les Hafsides des Origines à la Fin du XVe Siècle*, 2 c., Paris, 1940, 1947; J.F.P.Hopkins, *Early Muslim Government in Barbary*, Londra, 1958; T.Lewicki, *İbâdîtes Nord-Africaines*, Varşova, 1955; G.Höst, *Den Marokanske Kajsers Mohammed ben Abdullah*, Kopenhag, 1791; E.Aubin, *Le Maroc d'Aujourd'hui*, Paris, 1905; Massignon, *Le Maroc dans les Premières Années du XVIe Siècle*, Cezâyir, 1906; Zeyyânî, *et-Tercümânî'l-Mû'rib*, nş. ve trc. Houdas, *Le Maroc de 1631 à 1812*, Paris, 1886; Ebû Râs, *Târîhu Cezîreti Cerbe*, Exiga nş.ve Fr.trc., Tûnus, 1884; Burke, *Royal Families of the World, II: Africa and Middle East*, 1980; *New African Yearbook*, 1980, E.Flegg ve R.Synge nş.; *Cambridge History of Africa, I: From the Earliest Times to 500 B.C.*, J.D.Clark nş., 1981; H.Monés, *Fethû'l-'Arab li'l-Mağrib*, Kaah. 1947; R.Le Torneau, *Les Débuts de la Dynastie Sa'dienne*, Cezâyir, 1954 ve A.M., *La Décadence Sa'dienne au XVIIe Siècle*, *Annales de la Faculté des Lettres d'Aix*, XXXII, 1958, 187-225; H.R.İdrîs, *La Berbérie Orientale sous les Zîrîdes*, 2 c., Paris, 1962; J.F.P.Hopkins, *Medieval Muslim Government in Barbary*, Londra, 1958; A.Huici, *Historia Politica del Imperio Almohade*, 2 c., Tetwân, 1956-7; E.Lévi-Provençal, *Trente Sept Lettres Almohades*, Rabat, 1941, bunların Fr.trc.*Hespêris*, 1941; J.Bosch Vila, *Los Almoravides*, Tetwân, 1956 J.A.Allan, *Libya, The Experience of Oil*, 1981; R.Mauny, *Tableau Géographique de l'Ouest Africain au Moyen Age*, Dakar, 1961; J.L.Miège, *Le Maroc et l'Europe*, 4 c., Paris, 1960-63; H.Terrasse, *Histoire du Maroc*, 2 c., Dârûlbeydâ, 1949-50; G.Deverdun, *Inscriptions Arabes de Merrakech*, Rabât, 1956; J.D.Brêthes, *Contribution à l'Histoire du Maroc par les Recherches Numismatiques*, Dârûlbeydâ, 1939; E.F.Gautier, *Le Passé de l'Afrique du Nord*, Paris, 1952; Charles Diehl, *L'Afrique Byzantine*, Paris, 1896; İhsân 'Abbâs, *el-'Arab fî Sıkilliyye*, Kaah. 1959; J.L.Miège, *Le Maroc et l'Europe (1830-1894)*, Paris 1961; M.Vonderheyden, *La Dynastie des Benoû'l-Aglab*, Paris 1927; M.Talbi, *L'Emirat Aghlabide*, Paris 1966, M.'Abd.'Înân, *el-Mûrâbiûn we'l-Müwahhidûn fi'l-Mağrib we'l-Endelûs*, 2 c., Kaah. 1965-5; H.Terrasse, *L'Art Hispano-Mauresque des Origines au XIIIe Siècle*, Paris 1932; Georges Marçais, *Manuel d'Art Musulman, L'Architecture, Tunisie, Algérie, Maroc, Espagne, Sicile*, 2 c., Paris, 1926. Windus, *A Journey to Mequinez*, Londra 1725; Busnot, *Histoire du Règne de Mouley Ismaël*, Rouen 1714; Sâ'd Zaglûl 'Abdi'l-Hamîd, *Târîhu'l-Mağribi' l-'Arabî*, Kaah.1965; Maya Shatzmiller, *L'Historiographie Mérinide*, 1982; G.Grandguillaume, *Arabisation et Politique Linguistique au Maghreb*, Paris 1983; Muḥ.Annane, *Libya of Idris el Senoussi*, Beyrût 1968; Nicola A.Ziadeh, *Sanûsiyah*, Leiden 1958, Brill; es-Seyyid Muḥ.b.'Aliyyi's-Senûsî, *ed-Düreri's-Seniyye fî Ahbâri's-Sûlâtî'l-İdrîsiyye*, Beyrût 1968, 190 s.; E.E.Evans-Protchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, Oxford 1949. R. von Thoden, *Abû'l-Hasan 'Alî:*

Meriniden-Politik zwischen Nordafrika und Spanien (1310-1351), Freiburg 1973; J.Wright, *Libya*, Londra 1969; A.M., *Libya, A Modern History*, Londra 1981.

Michale Amari, *Le Epigrafi Arabiche di Sicilia*, Palermo 1875-85, 5 c., F.Gabrieli nş., Palermo 1971; S.M.Zbiss, *Inscriptions Arabes de Tunis*, Tûnus 1955; F.Valderama Martinez, *Inscripciones Arabes de Tetuan*, Madrid 1975; M.Ocana Jimenez, *Repertorio de Incripciones Arabes de Almeria*, Madrid 1964; G.Rossello-Bordoy, *Corpus Balear de Epigrafia Arabe*, Palma 1975.

G.Deverdun, *Marrakech des Origines à 1912*, Rabat 1959; Robert Le Tourneau, *Fès avant Protectorat, Dârûlbeydâ* 1949; J.Caillé, *La Ville de Rabat jusqu'au Protectorat, Histoire et Archéologie*, 3 c., Paris 1949; Dj.J.Meunié, *Greniers-Citadelles au Maroc*, 2 c., Paris 1981; H.L.Beck, *Idrîs II, Ses Descendants de Fâs (1258-1465)*, 1989.

Dördüncü Kitap

SİYAH AFRIKA

I

BATI VE ORTA AFRIKA'DA MÜSLÜMAN ZENCİ HÂNEBANLARI

Gao Krallığı

Afrika Zencî devletleri arasında en eski bilgimiz Gao krallığına âittir ki, putperest olarak başlamış, Müslüman olarak devâm etmiştir. Krallık en geniş şekliyle bugünkü Mali ve Nijer devletlerini içine alıyordu. Fakat asıl sâha, bugünkü Mali (Batı Sûdân, eski Fransız Sûdânı) devletinin doğu yarısı ile Nijer devletinin batısıdır. Taht şehri olan Gao, Mali'nin güney-doğusundadır. Timbuktu, Gao'nun batısında kalır.

Bu topraklarda çeşitli Zencî ırkları oturmaktadır. Fakat Zencî olmıyan Hâmî gruptan Berberîler de vardır ve daha yüksek bir kültürü temsil ettikleri için, Songay kralları hânedânı Berberî asıllıdır. Fakat geniş ölçüde Zencî kanı ala ala Kuzey Afrika Berberî tipi ile hiç bir alâkalı kalmamış, zencî görünüşü almışlardır. Aşağıdaki bilgiler için ana kaynak şudur: 'Abdü'r-Rah. b.'Abd.b.'İmrân b.Â'miri's-Sâ'dî, *Târîhu's-Sûdân*, Ar.metin ve Fr.trc.O.Houdas, 2 c., 1900; şu eserdeki bilgiler geniş ölçüde tamamlayıcıdır: *Tezkiretü'n-Nisyan fî Ahbâr Mülûki's-Sûdân*, Ar. metin ve Fr. trc.O.Houdas, 2 c., Paris, 1901, ayrıca: C.Ralfs, *Beiträge zur Geschichte und Geographie des Sudan*, ZDMG, IV, Leipzig, 1855.

Bu bölgede 650'ye doğru bir devlet kurulduğu anlaşıyor. 750'den itibaren kral-
ların adlarını biliyoruz. 750-1493=743 arasındaki krallar al-Yaman hânedânından, sonra-
kiler Songhoy hânedânından gelmiştir. /650-/1000 arasında merkez Bentia adasında Ku-
kiya (Gurgiya)'dır. 1000 yılından sonra taht şehri Gao'ya götürülmüştür. 1335'te kd. kra-
liyet unvânı "ca,zo, dia, zâ" dır ki, çeşitli lehçelerde kral mânâsına gelmektedir. 1335'ten
sonra "sonni, sun, san, şî" kraliyet unvânı olmuştur ki bu da aynı kelimenin çeşitli
lehçelerdeki şeklidir. 1009'a kadar müşrik olan krallar, bu târihte Müslüman olmuşlar ve
bu dîni devâm ettirmişlerdir. XI. asrın 2. yarısında Murâbî imparatorlarına tâbî ol-
muşlardır. 750'den itibaren saltanat süren Songay kralları şunlardır:

1- Zâ Alayaman (Almayan) (750-), 2- Zâ Zakoy, 3- Zâ Takoy, 4- Zâ Akoy, 5- Zâ
Ku, 6- Zâ 'Alî Fay (istisnâî ol. Müsl. olabilir), 7- Zâ Biyoy-Komay, 8- Zâ Biyoy, 9- Zâ
Karay, 10- Zâ Yama-Karauay, 11- Zâ Yama, 12- Zâ Yama-Danka-Kiba'o, 13- Zâ Kuko-
ray, 14- Zâ Kenken, 15- Zâ Kossoi (Kosoy) (Kosay) (1009'da Müsl. olarak "Moslem-
dam" unvânını aldı), 16- Zâ Kosoy-Dâriya, 17- Zâ Hen-kon-Vanko-dam, 18- Zâ Biyay-
Koy-Kîmi, 19- Zâ Nintâsanay, 20- Zâ Biyay-Kayna-Kimba, 21- Zâ Keyna-Şinyunbo,
22- Zâ Tib, 23- Zâ Yama-Da'o, 24- Zâ Fadazu, 25- Zâ 'Alî-Koro, 26- Zâ Bir-Foloko,
27- Zâ Yasiboy, 28- Zâ Duro, 29- Zâ Zenko-Bâro, 30- Zâ Bisi-Bâro, 31- Zâ Bad, (-
1464).- 1464'te iktidâra yükselen hânedan, yukarıdaki hânedânın bir şûbesinden ibârettir:
Sonni kralları denen bu yeni hânedânın ilk hükümdarı Sünnî 'Alî Kolon (Kolen), 27.
Songay kralı Yasiboy'un (Dia Assibçi) torunlarından. Bu Yasiboy (Asibay)'un 1325'te
öldüğü ileri sürülmektedir. Doğruysa, 'Alî Kolon onun muhtemelen 5. kuşaktan torunu
olur. 1325-35 arasında Mali (Mandingo) kralı II. Mûsâ Kango, 10 yıl için iktidârı Son-
gay hânedânından alıp ilâveten Gao kralı olmuştur. Songhoy hânedânının Sonni (Sünnî)
krallar dönemi şöyledir:

İlk "Sünnî" kral 'Alî Kolon Ber (=Büyük), Sonni Muḥ.Dâw.'un oğlu ve Selmân
Nârfî'nin kardeşidir. 'Alî Kolon, "Sünnî" unvânıyla kral olmasına rağmen Sünnî değil,
Hâricî mezhebindedir. Halefleri Sünnî-Mâlikî'dir. 1500'e doğru devlet Mali ve Nijer'in
tamâma yakınına içine aldı. 29.1.1468'de Timbaktu'yu, 1473'te Cenne'yi (Dyenne)
fetheden 'Alî Kolon'un yerine geçen krallar, gerçekte Askiya hânedânından ve Sarakolle
ırkındandırlar. 'Alî Kolon'un halefi Askia Muḥam., onun mânevî oğludur. 1497-8'de
haccetti. 1464-1493'te Hâricî olan hânedan, bu târihten itibaren Mâlikî olarak devâm et-
miştir. Askiya hânedânı kralları:

- 1- Sünnî 'Alim Kolon Ber (1464-6.11.1492=28)
- 2- Askiya Muḥammedu Tûre'l-Hâdî (6.11.1492-26.8.1528=35,9,18)
- 3- Askiya Mûsâ (26.8.1528-12.4.1531=2,7,17)
- 4- Askiya Muḥ. Benkan (12.4.1531-22.4.1537=6,0,10)
- 5- Askiye İsmâ'il (22.4.1537-1538=1)
- 6- Askiya İshâq I (1538-25.3.1549=11)
- 7- Askiya Dâwûd (25.3.1549-1583=34)

- 8- Askiya el-Hâcc (1583-15.12.1586=3)
- 9- Askiya Muh. Bâno (15.12.1586-9.4.1588=1,3,25)
- 10- Askiya İshâq II(9.4.1588-12.3.1591=2,11,3)
- 11- Sultân Askiya Muh.Kâgo (12.3.1591-1591)
- 12- Askiya Nûh (müdd. 1591-3)
- 13- Askiya Sül.(1593-)

'Alî Kolon (no.1)'un oğlu Ebû-Bakara (Bari/Baru) Dâwûd, gerçekte 1 yıl kadar (6.11.1492-1493) saltanat sürdü. Fakat asıl ikûdar sâhibi olan Muh. Ture'ye (no.2) tahtı kaptırdı. Bu zât 1496'da tahtta olduğu halde hacca gitmiştir. Hal' edildi ve 10 yıl sonra 2.3.1538'de öldü. Oğlu Mûsâ (no.3) öldürüldü. Diğer oğlu Askiya Dâwûd'dur. Askiya Muh. Benkan (no.4), Muh. Ture'nin yeğenidir ve hal' edilmiştir. Askiya İsm. (no.5), Muh.Ture'nin oğludur. I. İshâq ile Dâwûd (no.6 ve 7) da Ture'nin diğer oğullarıdır. Dâwûd'un dâmâdı, kadı ve târihçi Maḥmûd Kâfî (b.el-Hâccî'l-Mütewekkil) (ölm. Arkiya/Tombuktu yakınları, 27.9.1593)'dir(oğulları Kadi İsm. Yûsuf, Muh. ve dâmâdı Maḥmûdü'l-Muhtâr Gombele). el-Hâcc (no.8), Askiya Dâw.'un oğludur. Ondan sonra gelenler (no.9-13) hep Dâwûd'un oğullarıdır. II. İshâq 14.10.1591'de Bornû'da Banba'da öldürülmüştür. Askiya Sül. (no.13), Fâs devletinin me'mûru (vâfisi) olarak atalarının topraklarının bir kısmını yönetmiştir. Bundan sonra da Gao'da bir prenslik hâlinde askiya'lar devâm etti ve Fâs'a tâbî oldular. Zâten bu devlet ekseriyâ ismen veya gerçekte Fâs'a bağlı olarak devâm etmiştir. Mali (Bau Sûdân) doğrudan doğruya Fâs'a bir eyâlet şeklinde bağlanınca ülkenin merkezi Timbuktu'ya nakledildi. Timbuktu'da oturan Fâs'ın Sûdân paşalarının listesi, Fâs bahsinde verilmiştir.

Mali'nin bir parçasında da 'Alî Kolon ve kardeşi Sül. (veyâ Selmân) Nâri'den sonra Sonni (Sünnî) krallar, küçük bir devlet hâlinde asırlarca devâm etti. Bu krallar şunlardır (Dendi'de Nûh (no.12) 1591, Hârûn 1599, el-Emîn 1612 (hepsi no.7'nin oğulları), Dâwûd 1618-1640 hüküm sürdüler):

Sonni İbr. Kabay, S.'Osm. Kanafa, S.Bar-Kayna-Ankabî, S.Mûsâ, S.Bokar-Zonko, S.Bokar-Dalla-Boyombo, Sonni Mâr-Kiray, S.Muh.-Dâ'a, S.Muh. Kukiya, S.Muh.-Fâr, S.Karbîfo, S.Mâr-Fay-Kolle-Cimo, S.Mâr-Arkona, S.Mâr-Arandan, S.Selimân-Dam, S.'Alî, S.Bâr Bokar-Dâ'o.

Keita Krallığı

Keita hânedânı, Manding boyundan Zencî'dir. 1200-1670=470 arasında bir krallık kurmuştur. Daha önceleri bir prenslikdi ve 1050'de Baramendana Keita ihtidâ etti. Merkez Niani'dir (Nijer'in başkenti Niamey). Nijer ve Mali'nin en büyük kısmını elinde tuttuğu zamanlar olmuş, fakat bu ülkeleri çok defa bundan önce görülen Gao krallığı ile paylaşmış, XVI. asır sonlarından itibaren Fâs'a tâbî olarak Nijer'in büyük kısmında devâm etmiştir. 1325-35 arasında II. Mûsâ Kankan (1324'te hacı) Gao krallığını da 10 yıl için Keita'ya katmıştır. Sundiata'nın (no.3) 5 kardeşi vardır. No. 3 ve 11

öldürülmüşlerdir. No.2, 1'in; 3 ise 2'nin; 7, 3'ün; 8, 7'nin; 11, 8'in; 12 ve 14, 11'in; 13, 12'nin; 15, 14'ün; 16 ise 15'in; 17, 16'nın ve 18 de 17'nin oğludur. 4,5, 6 ise 3'ün oğullarıdır. 9, 4'ün oğludur. 10 ise 9'un oğludur. 19, 10'un oğludur. XIII-XIV. asırlar dışında krallık çok küçülmüştür. Hükümdarlar şunlardır:

- 1- Mûsâ I Allakoy (1200-1218=18)
- 2- Nare Famagen (1218-1230=12)
- 3- Sundiata Keita (Mari Jata I) (1230-1255=25)
- 4- Uli (1255-1270=15)
- 5- Wati (1270-1274=4)
- 6- Halife (1274-1275=1)
- 7- Ebû-Bekr I (1275-1285=10)
- 8- Sakura (1285-1300=15)
- 9- Gau (Ku) (1300-1305=5)
- 10- Mamadu (Muhammed) (1305-1310=5)
- 11- Ebû-Bekr II (1310-1312=2)
- 12- Mûsâ II (Mensa) Kankan (1312-1337=25)
- 13- Magan I (1337-1341=4)
- 14- Mansa Süleymânü (1341-1360=19)
- 15- Mari Jata II (1360-1374=14)
- 16- Mûsâ III (1374-1387=13)
- 17- 'Abd'Ullaah Magan II (1387-1388=1)
- 18- Ebû-Bekr III Sandaki (1388-1390=2)
- 19- Mahmûd (1390-?)
- (6 batın)
- Mama-Magan (-1670)

Timbuktu Krallığı

Mali'nin (Batu Sûdân) bir kısım topraklarında (Orta Mali), taht şehri Timbuktu olmak üzere 132 yıl, 2 hânedan hâlinde devâm etmiştir: 1. Hânedan: 1336-1433=97 ve 2. Hânedan: 1433-1468=35. İkinci hânedan, Magraşen hânedânıdır ki Berberî/Tuareg'dir. Yukarıdaki krallık gibi Sünnî-Mâlikî'dir.

Begirmi Krallığı (1512-1935)

Begirmi (aslında: Bakîrmî), bugünkü Çad devletinin güney-batı bölgesidir. Çad gölünün güney-doğusundaki ülkedir. Batısına Bornû, kuzeybatısına Kanem, kuzey-

doğusuna Waday denir. Merkezi Massenya, bugün Çad devletinin merkezi olan Fort Lamy'nin güney-doğusundadır.

Kenge hânedânından Bagirmi kralları, Hâmî'dir. Dilleri Arabca'dır. Esâsen Müslüman Zencî Afrika devletlerinde Arabca, yüksek kültür dilidir. Sünnî-Mâlikî olan Bagirmi krallarına "sulân" denmektedir.

1) Birni Besse 1522, 2) oğlu Lubatko Dokkenge 1536, 3) oğlu Malo 1548, 4) İslâm'ı kabûl eden kardeşi 'Abd. 1568, 5) oğlu 'Umer 1608, 6) kardeşi Dalay 1625, 7) Burkomanda I b.'Umer 1635, 8) oğlu 'Abdu'r-Rahmân I 1665, 9) oğlu Dalo Birni 1674, 10) oğlu 'Abdü'l-Kadir I 1680, 11) oğlu Bar 1707, 12) Wanja b.Dalo Birni 1722, 13) oğlu Burkomanda II Tad Lele 1736, 14) oğlu Loel 1741, 15) Hâccî Muḥ.ü'l-Emîn b.'Abdi'l-Kadir I 1751, 16) oğlu 'Abdu'r-Rahmân II Gawranga 1785, 17) oğlu Ngarba Bira 1806, 18) kardeşi-Waday'a tâbî olan- 'Usmân Burkomanda III 1807, 19) oğlu 'Abdü'l-Kadir II 1846, 20) oğlu Ebû-Sekkîn Muḥ. 1858-1871+1882-1894, 21) 'Abdu'r-Rahmân III b.Burkomanda III 1871-1882+1894-1918, 22) oğlu 'Abdü'l-Kadir III 1918-1935. 1897'de Fransa himâyesi başladı.

Vaday Emîrliği (1635-1912=277)

Vaday (Waday, Ar.Wedâî, Weddâî), bugünkü Çad devletinin doğusunun orta bölgesidir. Doğuda Sûdân'ın Dârfûr eyâleti, kuzeyde Ennedi Dağları vardır. Burada put-pere Tuncûr kabîlesi hükümdarları, Dârfûr emîrlere tâbî olarak hüküm sürerlerdi. Son hükümdar Dâwûdü'l-Merenn, adına rağmen, Müslüman ve Arab değil, Zencî idi. Mâba menşe'li bir zencî olan Şâlih Câmî, ülkeye İslâm'ı (Sünnî-Mâlikî) soktu ve yaymaya başladı. Bir kısım Arablar da gelerek onun hizmetine girdiler. Oğlu 1) 'Abdü'l-Kerîm Muḥ.i.ş-Şâlih (1635-1655=20), "kolak" sanıyla ve Dârfûr'a tâbî olarak ilk Müslüman emîr oldu. Oğlu 2) Hârûtü'l-Kebîr (1655-1678=23), sn. bunun oğlu 3) Harîf (1678-1681=3), kardeşi 4) Yâ'qûb 'Arûs (1681-1707=16), oğlu 5) Hârûtü's-Şaḡîr (1707-1745=38), oğlu 6) Coda Harîfüt-Timan (1745-1795=50), oğlu 7) Şâlih Derret (1795-1803=8), oğlu 8) 'Abdü'l-Kerîm Şâbûn (1803-1813=10), katli üzerine oğlu 9) Yûsuf Harîfeyn (1813-1829=16), onun da öldürülmesi üzerine oğlu annesinin niyâbetinde 10) Râkib (1829-1830=1), ölümü üzerine Coda'nın torununun oğlu 11) 'Abdü'l-'Azîz (1830-1835=5), 7'nin oğlu 12) Muḥ.Şerîf (1835-1858=23), bunun başkenti Vara'dan Abeşe'ye taşınmasından sonra oğlu 13) 'Alî (1858-1874=16), 14) Yûsuf (1874-1898=24), bunun Bagirmi üzerinde metbûluğunu kaybetmesinden sonra 15) İbrâhîm (1898-1901=3), öldürülmesi üzerine 16) Ebû-Gazâlî (1901-1902=1), Yûsuf'un oğlu olan 17) Düdmürre (1902-1911=9), onun ferâgatı üzerine 18) Â'sil (10.1911-5.6.1912=0,8) hep "kolak" sanıyla emîr oldular. Umûmiyetle Osmanlı'ya tâbî Afrika hükümdarlarına tâbî oldular. Fransa ülkeyi ilhâk etti ve Çad kolonisinin bir ili hâline getirildi.

Bambara Krallığı

Bu devletin tek hükümdarı olarak Mamari (Biton) Kulibari bilinmektedir. 50 yıl (1660-1710) saltanat sürdü. Başkent Segou, Mali'nin güneyindedir. Devlet, Güney Mali'de, Volta ile Senegal arasında kurulmuştur (güneyde Gine ve Fildişi Sâhili). Burası Fâs nüfûzunun âzamî güneyidir ve daha güneyde Müslüman nüfus azalmaktadır. Bu devletin Müslüman olduğu da kesin değildir. Fakat Müslüman tebeası bulunduğu muhakkaktır.

Tukulör Krallığı

"Tukulör" kelimesi (Fr. Toucouleur), Senegalce "Tokorôr"den gelir ve Arabca'da "Tekrûr"dur. Bu adı alan Pöl kavmi, Hâmî-Zencî karışımıdır. Senegal'den doğuya doğru yayılan bu kavim XIX. asırdan itibaren Sünnî-Mâlikî olmuştur. XVIII. asırda çoğunluk putperest idi, az Müslüman vardı. Putperest Gober krallığı, Hausa ırkına dayanıyordu; Pöller azınlıktı. Senegal'in güneyinde, Gine'nin kuzeyindeki Fûta (Futa Calon) ülkesinden çıkan Tukulörler, çevreye yayıldılar. Toro'lu Muḥ. Tekrûr'un oğlu 'Uşmânu Fâco (yâhut: dan Fodio = Bilge)'nin (1754-1815) kurduğu devlete, Fulbe krallığı da, Tukulör imparatorluğu da denmektedir. Maamâfih bir ikincisi daha çok 'Umer Saydû Tal'in kurduğu devlet için kullanılmaktadır. 'Uşmânu Fâco, 1801'den itibaren Liptako, Kebbi, Yauri, Nupe, Kororofa, Adamawa, Bautşî eyâletleri ile Tessava kralı Yanfa'nın ve diğer Hausa krallarının topraklarını fethetti. Her bölgeye kendi âilesinden birer vâli ("amîru") tâyin etti. Büyük Sahrâ güneyinden başlayan devlet, geniş ülkelere yayıldı. Merkez Gine kuzeyinde Fûta, sonra Sokoto yakınlarında Vurno idi. İki şehir arasında çok büyük mesâfe olması, devletin genişliğini gösterir. Zîrâ, Sokoto, Nijerya'nın kuzey bölgesidir. Bu yüzden devlete "Sokoto krallığı" da denmektedir. Daha doğuya doğru da gidildi. Nijerya'nın kuzey-doğu bölgesindeki târîhî Bornû devleti 1810 seferi ile istilâ ve muvakkaten işgal edildi. Bu sûretle Çad Gölü'ne erişilmiş oldu. Güney-doğuda Adamâwa'ya erişilerek Kamerun topraklarına varıldı. Adawâya da alındı ve Nijerya'nın büyük kısmı ele geçirildi. Hausa ülkesi tamamen devlete dâhildi. 1815'te Hâmdallâhi şehrini merkez yaptı. 'Uşmânu; Şeyḥu Hâmadu (1810-1844) ve oğlu Hâmadu Şeyḥu'nun (1844-1852) Pöl-Bambara krallığını da tâbiyyette aldı.

'Uşmânu Fôco'nun ölümünden sonra devlet biribiriyle federasyon şeklinde bağlantılı olmak üzere 3'e ayrıldı: Gando krallığının başına 'Uşmânu'nun kardeşi 'Abd. geçti (batıda Kebbi, Yauri, Nupe, Liptake); Yola krallığı, doğuda Kororofa, Adamâwa'yı ihtivâ ediyordu, başına Modibbo Adama geçti ki onun adından alınarak ülkeye Adamâwa dendi; Sokota krallığı ise 'Uşmânu'nun oğlu Muḥ. Bello'ya düştü, Sokota, Hausa, Bautşî ülkelerini içine alıyordu ve federasyonun başı durumunda idi (x).

(x) Pek çok dinî eserin müellifi olan Bello, İngiltere kralı ile bile mektuplaştı. Başkanı olduğu emîrlikler şunlardır: Katsena, Kano, Zaria, Hadeida, Adamawa, Gombe, Katagum, Nupe, Ilorin, Daura, Bauçi. 1854'de Kaarta'nın son Massassi kralı Kandia Kulibali'yi yenip öldürdü, ülkesini ilhâk etti. Başkumandanı Alfa 'Umer b.Tyerno Baila idi. 10.5.1861'de Segu'yu aldı. Segu kralı 'Alî Diara ve Masina kralı Ahmedu'yu Tio meydan muhârebesinde bir arada yendi (1.1861). 1862'de Hemdellâhi'yi alıp kralını öldürttü. Masina ve Faleme ve Tinkisso ile Sâhel arasında geniş bir krallık kurdu

1800'de hacı olan ve 1801'e kadar sâdece "şeyh" unvânını kullanan ve Bornû'ya (Kano) bile metbûluğunu tanıtan 'Usmânu'nun (Şeyhu 'Usumânu dan Fodio) yerine Sokota kralı olan Muh., bilgin ve Arabca'da müellifi (bk. Bibl.). 'Usmânu'nun kardeşi 'Abd. ise (aş.bk.), batı ülkeleri üzerinde Gando (Gwandu) kralı oldu (1817'den itibaren). "Sultân" denen Sokoto kralları şunlardır:

- 1- 'Usmânu Fâco (1801-1817=16)
- 2- Muhammedu Bello (1817-1837=20) (1'in oğlu)
- 3- Ebû-Bekr Â'tiku I (1837-1843=6) (2'nin kardeşi)
- 4- 'Aliyu ('Alî) Babba (1843-1855=12) (2'nin oğlu)
- 5- Ahmadu I Â'tiku (1855-1866=11) (3'ün oğlu)
- 6- 'Aliyyun Keremi (1866-1867=1) (2'nin oğlu)
- 7- Ahmadu II Rafâye (Rifâ'i) (1867-1872=5) (1'in oğlu)
- 8- Ebû-Bekeri Â'tiku II (1872-1877=5) (2'nin oğlu)
- 9- Moyâsu (Mu'azu) (1877-1881=4) (2'nin oğlu)
- 10- 'Umar (1881-1891=10) (4'ün oğlu)
- 11- 'Abdu'r-Rahmân (1891-1902=11) (3'ün oğlu)
- 12- at-Tâhiru Ahmed (1902-1903=1) (5'in oğlu)
- 13- Muhammedu't-Tâhiru (1903-1915=12) (4'ün oğlu)
- 14- Muhammed Maiturare (1915-1924=9) (5'in oğlu)
- 15- Muhammed Tambari (1924-1931=7) (14'ün oğlu)
- 16- Hasan (1931-1938=7) (9'un oğlu)
- 17- Ebû-Bekr Sıddîq (1938-1980'ler) (16'nın yeğeni)

1963'te bu hânedân prensi el-Hâcc Sir Ahmedu Bello, Sir Muhammedu Senûsî yerine Kuzey Nijerya başbakanı oldu.

Muh. Bello'nun kızı, 'Umer Saydû Tal (aş. bk) ile evlendi. 1904'te Sokota'da İngiliz hâkimiyeti başladı (Sir Frederick Cugard).

1838'de Şeyhu'l-Mürtezâ 'Umer Saydû Tal b.Sa'îd b.'Usmân, Sokoto'dan Fûta Callon'a, sn. Dingiray'a yerleşti. 1820'de hacı olmuş ve Ticânî tarikatine girmişti. Sokoto sultânı Muh. Bello'ya dâmad da olmuştu (zevcesi: Meryem) (daha önce Bornû Kânem sultânının kızı Maryatû ile evlenmişti). Aslında Senegal Fûtası'nda Aloar'da (Halwar=Aloar) doğmuştu (1797-12.2.1864=67). Öldürülünceye kadar bütün Batı Sûdân'da 15 yıl hâkimiyet kurdu.

'Umer'in yeğeni Ticânî, Sêgu'da (Batı Mali) saltanat sürerken 16.8.1887'de Fransa'ya tâbî oldu. 'Umer'in yerine geçen oğlu Ahmedû'l-Kebîrî'l-Medenî, Batı Sûdân'ın çeşitli şehirlerinde saltanat sürdü. 1893'te ülkelerini Fransa işgal etti. Sokoto'ya çekildi, Sokoto sultânının himâyesinde 1898'de öldü. Hânedânın gerçek kralları: 1- Sultân el-Hâcc 'Umer Saydû Tal (1849-9.1864=15) ile 2- Sultân Ahmedû Tal (9.1864-

26.4.1893=28,7)'den ibârettir (1849-26.4.1893=44). Ahmedû'nun oğlu Medenî, Mopti vâfisi idi. Ahmedû'nun kardeşleri: Montaga, Nioro emiri idi (Batı Mali). Maniru, Macina'dan 1893 Fransız istilâsına kadar emârette bulundu. 'Agîbu, 30.3.1888'de Fransa'ya tâbî oldu, 29.4.1893'e kadar Bengiagare emîrliğinde kaldı.

Taht şehri Sêgu (Sikoro) idi. Burası 6.4.1884'te Fransa'ya geçti. Nyoro da aynı târihte Fransızlar'ın eline düştü. 1.1.1891-26.4.1893 arasında hânedânın taht şehri olan Bandyagara da Fransız istilâsına uğradı. 'Umer Tal'in taht şehri, Fûta Callon sınırında Dingiray idi. Fransızlar'ın Batı Sûdân'daki ilk kaleleri Bamako'dur, 1.2.1883'te kurdular. Batı Sûdân'ın büyük toprakları, 1899'da Fransa tarafından Senegal, Gine, Dahomey ve Fildişi eyâletlerine verildi (bu toprakların tavsîfi: Lavissee-Ramnaud, XII, 729, n.1). Fildişi Sâhili'nin kuzeyinde Mali'nin en güneyinde Sikasso'daki son kral Tieba oğlu Babembe, 1.5.1898'de öldürüldü ve burası da Fransa'ya geçti.

Uşumânu dan Fodio ölünce (1817), yerine oğlu Muhammedu Bello geçmekle berâber, Uşumânu'nun kardeşi 'Abdullâhi dan Fodio da, Gwandu emîrleri hânedânını ayırdı:

1. 'Abdullâhi dan Fodio (1817-1828=11)
2. Moḥamman b.'Abdullâhi (1828-1833=5)
3. Mallam Halîlu b.'Abdullâhi (1833-1858=25)
4. Haliru b.'Abdullâhi (1858-1860=2)
5. 'Aliu b.'Abdullâhi (1860-1864=4)
6. 'Abdulkaadiri b.'Abdullahi (1864-1866=2)
7. Almuştafa b.Moḥamman (1866-1875=7)
8. Hanafi b.Mallam (1875-1876=1)
9. Maliki b.Moḥamman (1876-1888=12)
10. 'Umaru Bakatara b.Mallam (1888-1897=9)
11. 'Abdullâhi II b.Moḥamman (1897-1898=1)
12. Bayero b.'Aliu (1898-1901=3)
13. Muhammedu b.'Aliu (1901-1906=5, hal')
14. Haliru II b.'Abdulkaadiri dan Galadima b.Hassân b.'Abdullâhi dan Fodio (1906-1915=9)
15. Muhammedu II Başeru b.Haliru II (1915-1918=3)
16. 'Uşumânu b.Haliru II (1918-1938=20)
17. Yahaya b.Haliru II (1938-1954=16)
18. el-Hâcc Haruna (Hârûn) b.Muḥ. Başeru (Beşîr) (1954-)

Görüldüğü gibi prensler yaş sırasıyla tahta geçmektedir. Gwandu'nun merkezi XIX. asır başlarında Birnin Kebbi idi. 1806-8 arasında Uşumânu hastalanıp niyâbeti geçici olarak oğlu Muhammedu'ya bırakınca, bu sonuncusu, burayı merkez yaptı. 1808'de Uşumânu, Gwandu'yu kardeşi 'Abdullâhi'ye (no.1) vilâyet olarak verdi ve kendi Sifawa'ya çekildi. 'Abdullâhi; Nupe, Ilorin, Yauri, Gurma, Arewa ve Zabarma'yı alarak, Kuzey Nijerya'dan başka Orta Nijerya'ya da hâkim oldu. Muhammedu Bello ise, 1809'da Sokoto'yu taht şehri yaptı ve babası 'Uşumânu 1817'de Sokoto'da öldü. Böylece devlet ikiye ayrıldı. Batı kısmı 'Abdullâhi'ye geçti. Gwanda hükümdarları "emîr" ve Sokoto'dakiler "sultân" sanını taşıdılar. 'Abdullâhi (1766-1828=62), ağabeyi 'Uşumânu (1758-1817=59) gibi kaabiliyet gösterdi. Mâlikî mezhebinin yaydı ve pek çok fetişisti ihtidâ ettirdi. O da ağabeyi ve yeğeni Muhammedu gibi Arabca'da müellifi. 1860'da merkez Gwandu'dan Ambursa'ya alındı. Sonra gene Birnin Kebbi'ye getirildi, şimdi de öyledir. İngilizler gelince Sokoto ve Gwandu devletlerinin sınırları daraldı. Fakat günümüze kadar büyük Nijerya federasyonu içinde dâhilî hükümlerliklerini muhâfaza ettiler (Gwandu 15.500 km² ve 1.100.000 n., Yori 3.250 km² ve 180.000 n.).

Futâ (Fûta) Callon Emâreti

Bu ülke, Gine'nin kuzey-batısındadır. Merkezi Fukumba, sonra Timbo (1750'lerde) olmak üzere Pöller, Sünnî-Mâlikî mezhebinde bir devlet kurdular. Hükümdarlar "almamy = el-imâm" sanını taşıyorlardı. Arabca kültür dili idi. Ülkede Gine dilleri ve Pölce konuşuluyordu. 1692'de Muhammedu Sa'îdî (Sîdî) emîr seçildi. Onu Kikala (1700), onu oğlu Sambiga, 1720'de de Sambiga'nın iki oğlu (Nûhu ve Malik Sî) tâkıyb ettiler. Sonra İbrâhîma Mussu Karamoko Alfa tahta geçti (1726-1751). Bunun oğlu 'Abd. Ba Demba, müddeî olarak kaldı. Tahta İbrâhîma Sori Maudu (=Büyük) (1751-1784) geçti. 1784'de devlet ve hânedân, Alfaya ve Soria dallarına ayrıldı. Sonra İbrâhîma Sori II (1784-1791), İbrâhîma Sori III (1791-1801+1802-1814) geçtiler ki, Maudu'nun oğullarıdır. III. Sori'nin oğlu Sadu (1814-1832), 'Abdü'l-Kadir (1832-1837), 'Umer (1837-1872), İbrâhîmu Sori IV (1872-1887), Ebû-Bekr Sori "Bokar" (1887-11.1896), bunun katli üzerine aynı hânedandan Fransa himâyesini 1896 kasımında kabûl eden bir emîr, tahta geçtiler. Bokar'ın kardeşi 'Abd., 1895'te öldürüldü. Alfaya dalından Amadu Dara (1873-96) hüküm sürdü.

Senegal'de Trarza kralı Muḥ. Habîb (1858) ile oğlu Sîdî'nin hükûmetleri ise geçici oldu.

Kuzey Gana'da XVIII. asır başlarında Dagomba emîri Muḥ. Zancina ihtidâ etti. Aynı bölgede Mamprusi emîri Atabia (ölm.1742) da öyle yaptı. Aynı bölgede Gonja emîri de aynı çağda Müslüman oldu. Bu sûretle Kuzey Gana ve Volta, Volta nehrinin kuzeyinde kalan bölge, çoğunlukla İslâm'laştı. Sonra İslâm, Volta nehrinin güneyindeki bölgeye, Güney Gana'ya da sıçradı. Bugün Gana'da Kumasi şehrinin nüfusunun üçte biri, Akra (Accra) şehrinin nüfusunun beşte birinden fazlası Müslüman'dır.

Fûta'da daha önce de bir Müslüman emâreti vardı. XVI. asırda Pöller'den bir boyun başında Bambi Diade, Fûta'ya gelip devlet kurdu. Bunun torununun oğlu Koli Tenguela (Koli Puli), devleti gerçek bir krallık hâline getirdi.

Almamy (el-İmâm) sanını taşıyan meşhur şahsiyet, Samori'dir. 1880'lerde ansızın dağınık emâret ve kabîleleri hükmü altına alarak geniş bir devlet kurdu. Fransızlar'la çok savaştı ve çok toprak kaybetti. Öyle olduğu halde 1891'de elinde hâlâ 300.000 km² toprak kalmıştı. 9.4.1891'de başkenti Uasulu ve Nijer'in sağ sâhilindeki Bisandugu, Fransızlar'ın eline geçti. Samori ile oğlu Karamoko, cihâda devâm ettiler. Fakat Samori, 29.9.1898'de Fransızlar'a esir düştü ve Gabon'a sürüldü, 1900'de öldü.

Adamâwâ (Yola) Krallığı

Yukarıda görüldüğü gibi Uşmânu'nun geniş devleti üç krallığa ayrıldı. Birine taht şehrine izâfetle Yola krallığı denmektedir ki Adamâwa ülkesini içine alıyordu. Ülke de adını, ilk Yola kralından almıştır. Hânedan Sünnî-Mâlikî'dir. Adamâwa, bugün Nijerya ve Kamerun devletleri arasında bölüşülmüş bir ülkedir. Yola şehri, Doğu Nijerya'da kalmaktadır. Ülke 1901'de İngiltere'ye âit Nijerya ile Kamerun arasında bölündü. Ancak Adamâwa emîri denen eski Yola kralları hânedânından prensler, sömürge idâresi altında 1901'den sonra da tahtlarında kaldılar. Aşağıdaki 5 Zencî hükümdar, Adama ile 4 oğlundan ibârettir: 1- Adâma Modibo (Modibbo) b. Hâssân (1809-1848=39), 2- Lowal (1848-1872=24), 3- Soanda (1872-1890=18), 4- Zubeyru (1890-1901=11, katl), 5- Bobo Ahmedu (1901-1909=8). Bu Yola kralları Banyo, Garua, Ngaundere, Rei, Tibati emîrlerinin metbuu idiler. Sonraki krallar: 6- İya b.S(o)anda (1909-1910=1), 7 Muhammedu Abba b. Ahmedu (1910-1924=14), 8- Muhammedu Bello b. Ahmedu b. Hamîdu b. Modibbo Adama (1924-1928=4), 9- Mustafa b. Muh. Abba (1928-1946=18), 10- Ahmedu b. Muh. Bello (1946-1953=7), 11- 'Aliyu Muh. b. Mustafa (1953-).

Kaarta Emîrleri (1670? - 1891)

Kaarta, Mali'nin batısıdır (54.000 km²). Senegal ve Nijer nehirleri arasındır. Bu bölgeye önce Gaane, sonra Mali krallıkları hâkimdi. 1670'e doğru Bambara şeflerinden Niangolo, Murdia yakınında Sunsana'yı merkez yaparak Kaarta Bambara devletinin kurucusu oldu:

1- Niangolo (1670?-), 2- oğlu Sunsa, 3- bunun oğlu Massa, 4- Benefal (1710-1745), 5- kardeşi Fulekoro (1745-1754), 6- Sey Bamana (1754-), 7- Denib-Bo (-1761), 8- Sira-Bo (1761-1780) (merkezi Gemu'ya götürdü), 9- Fülân (1780-1788), 10- Des'e Kulubali (1788-1799), 11- kardeşi Mûsâ Kurabo (1799-1808), 12- N'tin Koro (1808-1811), 13- Saḥaba (1811-1815), 14- Bodian Moriba (1815-1832), 15- Garan (1832-1843), 16- Mamadi Kandian (1843-1854) (merkezi Yeliman'dan Kadie ve sonra Nioro'ya

götürdü, 1847), 17- Diringa Mori (1854-1870), 18- Bussei (1870-1891). Fransızlar istilâ etti.

Batı ve Orta Afrika'nın belli başlı Müslüman (Sünnî-Mâlikî) Zencî veya Hâmî-Zencî devletleri yukarıda görüldü. Bunlar asırlar boyunca daha çok Fâs'tan gelen te'sirler taşıyan ve zaman zaman Fâs'a -çok defa ismen de olsa- tâbî olan devletlerdir. Doğu Afrika'nın Zencî devletleri ise Mısır ve XVI. asırdan itibaren Osmanlı tâbiyeti altında teşekkül etmişlerdir. Onun için bunları Türkiye'ye âit II. cildimizde göreceğiz. Ancak bu bahsi Bornû devleti ile kapatacağız. Bu devletin husûsiyetleri şunlardır: En devamlı ve mühim Zencî Müslüman devletidir. Batı ve Doğu Afrika Zencî Müslüman âlemi ortasında, Orta Afrika'da bir geçit durumundadır. Daha çok Osmanlı te'siri altına düşmekle beraber, bir Doğu Afrika devleti durumunda değildir ve Mısır'ın te'siri azdır. Nitekim Türkler bu devletle münâsebetlerini Trâblus (Libya) eyâletinin Fizân sancak beyleri vâsıtasıyla düzenlemişlerdir. Zîrâ Osmanlı İmparatorluğunun Mısır-Sûdân eyâleti, Bornû'dan daha uzak düşmüştür.

Bornû Krallığı

666'da İfrikiye vâlisi ve Kuzey Afrika fâtihi 'Ukbe b.Nâfi', Tibesti dağlarını aşarak Çad Gölü kuzeylerine kadar itâat altına almıştı. Bu sûretle İslâm dîni, Çad ve Nijer'e girdi ve Nijerya ile Kamerun'un kuzeyine sıçradı. Bornû, Kuzey-doğu Nijerya'nın adıdır ki Çad Gölü'nün güney-batısıdır. Devlet bu adı taşımış, fakat Bornû ülkesinin çok dışına taşmıştır. Nijerya ve Kamerun'un İslâm'laşmasında mühim hizmet etmiştir. XIII. asırda bugünkü Çad'ı ve Kuzey-doğu Nijerya ile Kuzey Kamerun'u, Doğu Nijer ve Orta Afrika'yı kaplıyan devlet, aşağı yukarı sınırlarını veya nüfuz sâhasını bu şekilde muhâfaza etmiştir. 1550'de Osmanlı devletine tâbî olmuştur. Sonra bu bağ kopmuştur. Ancak XVIII-XIX. asırlarda gene sık sık Osmanlı devletine tâbî bulunmuştur. 1097'ye kadar krallar putperest, bu târihten sonra Sünnî-Mâlikî'dir. Mezhebin Mâlikî olması da devletin Doğu Afrika'dan fazla Batı Afrika grubuna girdiğini gösterir. Hükümdarlar "sulţân" unvânını taşır. Yüksek resmî dil Arabca olmakla beraber tabîatiyle mahallî diller konuşulur (bilhassa Hausa dili).

Taht şehri önce Ncîmî (Ngigmi) idi (1000?-1394=394). Burası Kânem ülkesinin en batısıdır ve bugün Nijer devletinin en güney-doğusudur. Sonraki taht şehri Kagaa (1394-1808=414), Uce-Gucba arasındadır. Kurnawa (1808-1810=2) bu görevi az yaptı. Taht şehri, Çad'ın kuzey-batısında Berbemâ'ya taşındı (1810-1846=36). Şeyhler, merkezi Ngornû'ya aldılar (1810-1814=4). Burası Nguru'dur, Kuzey Nijerya'dır ve Sokoto ile Bornû ülkeleri arasındadır. 1814'te taht şehri olarak Kûke (Kukawa) seçildi ki, Çad Gölü'nün güney-batı yakınlarıdır.

Kûkewe veya Kûke, 1814'te doğru Şeyh (Şehu) el-Hâcc Muh.i'l-Emîn b.Muh.i'l-Kânîmî tarafından kuruldu (13° enlemi). Zîrâ 1809'da 'Uşmân dan Fodio, Bornû'nun taht şehri Birni Gazargamu'yu tahrib etmişti. Çad Gölü'nden 15 km olan Kûkewe, Kenûrî di-

linde baobab demektir, kûke ise bu kelimenin tekilidir. 1893 başında Rabah (Râbih), Kûkewe'yi tahrib etdi; Bornû'ya tâbî Logon'u da işğâl etdi. Ancak Kûkewe'yi bırakarak Dikwa'yı taht şehri seçti. 1906'da Maiduguri, Şehu'nun taht şehri oldu.

I. Hânedan (Seyfîler) (1000? - 1194=194?), 6 Hâmî kralla temsîl edilir. Bunların hepsi -muhtemelen- baba-oğuldur ve bunların 4.'sü, hânedâna kesin şekilde İslâm'ı kabûl ettirmiştir; hacı olan ve 1098'de Mısır'da ölen Muh.'dir. II. Hânedan, Bulâla hânedânıdır ve Zencî'dir (1194-1846=652). Bu hânedan zamânında devlet, önce 1550'de Osmanlı'nın Trâblus beylerbeyisi Turgut Paşa'ya (Turgut Reis) tâbî oldu, sonra 1571'e doğru tâbiyyet statüsü ağırlaştırıldı. 1577'de İstanbul'a gelen Bornû elçisi, resmen hükümdârının pâdişâha tâbî olduğunu bildirdi (*Mühimme*, XXX, 213-5, 188). Bu, Alo gölünde Maidugan'da medfun bulunan Hacı III. İdrîs'in Bornû melikliği devrindedir.- III. Hânedan, önce "şehu-şeyh" unvânıyla saltanat atabeyi şeklinde hüküm sürdü (1810-1846=36), 1846'da eski hânedânı bertaraf ederek melik oldu ve 1900'den beri "sulţân" unvânını da aldı. Bu hânedan Fizânlı Hâmî yâni Berberî'dir. 1907'de başkent, Ku-kawa'dan Yerwa'ya alındı. Bir dal da bâzan Dikwa'da emârette bulundu. Bornû hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1) Seyf Zî-Yezen 1000?, 2) muhtemelen oğlu Selma'a (Selme), 3) muhtemelen bunun oğlu 'Abdü'l-Celîl -1086, 4) bunun oğlu Ümme (Hâmî/Humê) 1086, 5) oğlu Muh. 1097, 6) kardeşi Dûnama I 1098 (3 def'a hacı), 7) oğlu Bîri I 1151, 8) torunu 'Abd. I 1177, 9) kardeşi 'Abdü'l-Kadîm 1259, 12) kardeşi Bîri II İbrâhîm 1288, 13) oğlu İbrâhîm I 1307, 14) 11'in oğlu 'Abd. II 1326, 15) oğlu Selma 1346, 16) kardeşi Kure Gana's-Şâgîr 1350, 17) kardeşi Kure Kura'l-Kebîr 1351, 18) kardeşi Muh. I 1352, 19) 9'un oğlu İdrîs I Nigalemi 1353, 20) kardeşi Dâwûd Nigalemi 1377, 21) oğlu 'Uşmân I 1387, 22) 19'un oğlu 'Uşmân II 1391, 23) 20'nin oğlu Ebû-Bekr Liyatı 1392, 24) 19'un oğlu 'Umer I 1393, 25) 23'ün oğlu Sa'îd 1398, 26) 19'un oğlu Kade Afunu 1399, 27) kardeşi Bîri III 1400, 28) 20'nin oğlu 'Uşmân III Kaliwama 1432, 29) 24'ün oğlu Dûnama III 1433, 30) kardeşi 'Abd. III Dakumuni 1435, 31) 21'in oğlu İbr. II 1442, 32) 28'in oğlu Kadai 1450, 33) 27'nin oğlu Ah. Dûnama IV 1451, 34) muhtemelen kardeşi Muh. II 1455, 35) 22'nin torunu 'Amr 1456, 36) 32'nin oğlu Muh. III 1456, 37) 35'in oğlu Gaji 1456, 38) 32'nin oğlu 'Uşmân IV 1461, 39) 30'un oğlu 'Umer II 1466, 40) 36'nın oğlu Muh. IV 1467, 41) 33'ün oğlu 'Alî Gajideni 1472, 42) oğlu İdrîs II Katakatmâbi 1505, 43) oğlu Muh. V Amînami 1526, 44) kardeşi 'Alî II Zeynâmi 1545, 45) 43'ün oğlu Dûnama V Ngumaramma 1546, 46) oğlu 'Abd. IV. 1564, 47) 44'ün oğlu İdrîs III Alaoma 1571, 48) oğlu Muh. VI Bukalmarâmi 1603, 49) kardeşi İbr. III 1618, 50) kardeşi 'Umer III el-Hâcc 1625, 51) oğlu Mai 'Alî III 1645, 52) oğlu İdrîs IV 1685, 53) kardeşi Dûnama VI 1704, 54) oğlu Hamdân 1723, 55) oğlu Muh. VII Ergamma 1737, 56) oğlu Dûnama VII Gana 1752, 57) 55'in oğlu 'Alî IV 1755, 58) oğlu Mai Ah. 1793, 59) oğlu Dûnama VIII Lafiami 1808-1811 + 1814-1817, 60) muhtemelen kardeşi Muh. VIII 1811-1814, 61) 58'in oğlu Mai İbr. IV 1817, 62) oğlu Mai 'Alî V Dalatumi 1846, aynı yıl katledi. Târîhin en uzun hânedânlarından biri sona erdi. Yerine Şehu Şeyhleri denen hânedân geçti:

- 1- Muḥ. ü'l- Emîni'l-Kânemi (Şeyh Lâminu) (Kukawa'da şeyh 1808-1837=29) (x)
- 2- 'Umer (şeyh 1837-1853=16+1854-1881=27=43) (2'nin oğlu)
- 3- 'Abdu'r-Rahmân (1853-1854=1) (1'in oğlu)
- 4- Ebû-Bekr (Şehu Bukar) (1881-1884=3) (2'nin oğlu)
- 5- İbr. (1884-1885=1) (2'nin oğlu)
- 6- Hâşim (1885-12.1893=9) (katl) (2'nin oğlu)
- 7- Ebû-Kiari (Şehu Muḥ.ü'l-Emîn) (12.1893-4=1, müdd.) (katl) (4'ün oğlu)
- 8- 'Umer Sanda (Sewde) Kura (1894-22.4.1900=6 müdd.; 22.4.1900-23.8.1901=1.4.1+1922-1937=15=16) (4'ün oğlu)
- 9- Cerbay (Şehu Bukar) (23.8.1901-1922=21) (5'in oğlu)
- 10- Şehu 'Umer (1937-1969=32) (7'nin oğlu)
- 11- Sanda Kiyarîmi 'Umer Baba ya Mayrâmi 1969-(9'un oğlu)

Sonuncusu (no.10) 1917-37 arasında, Bornû tahuna geçmeden önce, 20 yıl Dikwa şeyhi oldu. Ondan önceki Dikwa şeyhi veya emîri (1902-1917) Şehu 'Umer ise, no.4'ün oğludur (Muḥ. Bello, *Infâku'l-Meysûr* (1817), Londra 1951, Kaahire 1960; L.Brenner, *The Shehus of Kukawa*, tez, Colombia Ün., 1968; Y.Urvoy, *Histoire de l'Empire du Bornou*, Paris 1949).

Kano Krallığı (998-1807)

Kuzey Nijerya'da Hausa devletinin taht şehri Kano olmak üzere "Habe" kralları: 1) Bagauda 998, 2) oğlu Warisi 1063, 3) oğlu Gijimasu 1095, 4) oğlu Nawata 1133-35, 5) kardeşi Gawata 1133-35, 6) kardeşi Yusa 1135, 7) oğlu Naguji 1193, 8) 3'ün oğlu Gugua 1247, 9) 6'nın oğlu Şekarau 1290, 10) oğlu Tsamia 1306, 11) kardeşi 'Uşumânu Zamnagawa 1342, 12) 10'un oğlu Yaci I 1349, 13) kardeşi Bugaya 1385, 14) 12'nin oğlu Kanajeji 1389, 15) oğlu 'Umaru 1409, 16) kardeşi Dâwûda 1421, 17) kardeşi 'Abdullâhi Burja 1437, 18) oğlu Dakauta 1452, 19) oğlu Atuma 1452, 20) 17'nin oğlu Yâ'qûbu 1452, 21) oğlu Muḥammen Rumfa 1463, 22) oğlu 'Abdullâhi 1499, 23) oğlu Muḥamme Kisoki 1508, 24) oğlu Yakufu 1564, 25) oğlu Dâwûda Abasama I 1565, 26) 21'in oğlu Ebû-Bekr Kado 1565, 27) 24'ün oğlu Muḥamme Şaşere 1572, 28) 23'ün oğlu Muḥamme Zekî 1582, 29) oğlu Muḥamme Nazaki 1617, 30) oğlu Kutumbi 1622, 31) oğlu el-Hâcc 1648, 32) oğlu Şekkarau 1649, 33) kardeşi Muḥamme Kukuna 1650-51+1651-59, 34) 32'nin oğlu Soyaki 1651, 35) 33'ün oğlu Bawa 1659, 36) oğlu Dadi 1670, 37) oğlu Muḥamme Şerefâ 1702, 38) oğlu Kambari 1731, 39) oğlu el-Hâcc Kâbe 1743, 40) 36'nın oğlu Yaçi II 1752, 41) oğlu Babba Zekî 1768, 42) kardeşi Dâwûda Abasuma II 1776, 43) kardeşi Muḥammedü'l-Wefî 1781-1807. Pöî emîrleri yerlerine geçti. Kano, XVI. ve XVIII. asırlarda Bornû'ya, bir ara Gobir kralı Babari'ye (1742-70) tâbî oldu.

(x) Kânem sultânı Ngala'nın dâmâdıdır. Müef. ve şâir. Bir oğlu 1817'de öldürüldü. Diğerleri 'Abdu'r-Rah., 1854'te Kukawa'da öldürüldü. Doğ. 1775. Aynı hânedândan Muḥ.i'n oğlu.

Katsina Krallığı (1554-1806)

Kuzey Nijerya'da Kano'nun kuzey-batısında ve Nijer sınırına yakın Katsina'da gene Habe hânedânından gelen krallar, Kano meliklerinden inmişlerdir. 1) 'Alî Marâbus 1554, 2) Muh. Toya Rero I 1568, 3) 'Alî Karya Giwa I 1572, 4) 'Uşmân Tsagarana 1585, 5) 'Alî Cân Hazo I 1589, 6) Muh. Mai-sa-maza-gudu 1595, 7) 'Alî Cân Hazo II 1612, 8) Maje İbr. 1614, 9) 'Abdü'l-Kerîm 1631, 10) Aşafa 1634, 11) İbr. Gamdu 1634, 12) Muh. Wari I 1644, 13) Sül. 1655, 14) 'Uşmân Na-yi-Nawa 1667, 15) Muh. Toya Rero II 1684, 16) Muh. Wari II 1701, 17) Muh. dan Wari 1704, 18) Karya Giwa II 1706, 19) Cân Hazo III 1715, 20) Tsagarana Has. 1728, 21) Muh. Kabiya 1740, 22) Tsagarana Yahyâ 1750, 23) Karya Giwa III 1751, 24) Muh. Wari III 1758, 25) Karya Giwa IV 1767, 26) Agwaragi 1784, 27) Tsagarana Gwozo 1801, 28) Bawa dan Gima 1801, 29) Mare Mawa Maḥmûd 1804, 30) Magajin Hâlid 1805-1806.

Nupe Krallığı (1531-1835)

Aynı bölgede Nupe kralları: 1) Tsoede 1531, 2) Şaba 1591, 3) Zavunla 1600, 4) Jigba 1625, 5) Mamma Wari 1670, 6) 'Abdu Waliyyi 1679, 7) 'Aliyu 1700, 8) Ganamase 1710, 9) İbr. 1713, 10) İdrîsu I 1717, 11) Tsado 1721, 12) Ebû-Bekr Kolo 1742, 13) Cibrîlu 1746, 14) Ma'azu 1759-1767+1778-1795, 15) Majiya I 1767, 16) İlyâsu 1767-78, 17) 'Alî Kolo Tankari 1795, 18) Mamma 1795, 19) Jimada Doğu bölgesinde 1796-1805, 20) Majiya II Batı bölgesinde 1796-1810, 21) İdrîsu II 1810 ve tekrar Majiya II 1830-1835.

Argundu'da Kebbi Kralları (1515'den Günümüze)

Argundu, Nijerya'nın kuzey-batısında Sokoto bölgesinde, Sokoto şehrinin güney-batısında, Rima ırmağı üzerinde bir şehirdir ki, bilhassa batısında uzanan ve şimdi Nijer'de kalan ve Dahomey'in kuzey-doğusunda Nijer nehrinin doğusunda uzanan bölge de Kebbi'dir. Burada XV. asırda kurulan Kebbi krallığı sonra Argundu emîrleri hâlinde devâm etmiştir, ilk kralların adı bilinmiyor. XIX. asırdan önce verilen târihler de yaklaşıktır: 1) Muhammedu Kantu 1515, 2) oğlu Ah. I 1561, 3) oğlu Dâwûd 1596, 4) 1'in oğlu İbr. I. 1619, 5) 3'ün oğlu Sül. I 1621, 6) 1'in oğlu Muh. 1636, 7) 4'ün oğlu Mâliki 1649, 8) 2'nin oğlu 'Umer Giwa 1662, 9) 5'in oğlu Muh. Kaye 1674, 10) oğlu İbr. II 1676, 11) 8'in oğlu Muh. Na Sifawa 1684, 12) 1'in torunu Ah. II 1686, 13) 4'ün oğlu Tomo 1696, 14) 8'in oğlu Muh. Dan Giwa, 1700, 15) 11'in oğlu Sümeyl Ta-Gandu 1717, 16) oğlu Muh. Dan Ta-Gandu 1750, 17) kardeşi 'Abd. Togo I 1754, 18) oğlu Sül. II 1775, 19) oğlu Ebû-Bekr 1803, 20) kardeşi Muh. Hodi 1803, 21) kardeşi Sümeyl II 1826-1831 (1. Argungu emîri), 18 yıllık fâsıladan sn. 22) oğlu Yâ'qûbu Nabame 1849, 23) kardeşi Yûsufu Mainassara 1854, 24) 22 oğlu Muh. Ba Arc 1859, 25) 21 oğlu 'Abd. Toga II 1860, 26) 22 oğlu Sümeyl I 1883, 27) kardeşi Sül. III 1915, 28) 26 oğlu

Muḥ.Sama 1920, 29) oğlu Muḥ. Şânî 1934, 30) 14'ün neslinden Sümeyl II 1942, 31) 28 oğlu Muḥ. Şefe 1953, 32) 29 oğlu Muḥ. Mera 1959.

Zaria Kralları ve Abuja Emirleri (1505'den Günümüze)

1782'den önceki târihler, yaklaşıktır. 1825'de Zaria melikleri, Abuja emîri mütevâzır unvânını aldılar. Zaria, Kuzey Nijerya'nın orta-güney bölgesinde, Abuja ise bunun hayli güneyinde Orta Nijerya'da ve ülkenin ortasında 9° enleme yakındır. 1) Mo-nan Ebû 1505, 2) Gidan dan Masukanan 1530, 3) Nohir 1532, 4) Kawanissa 1535, 5) Bakwa Tunkuru 1536 (krâlice), 6) İbr. I 1539, 7) Karama 1566, 8) Kafo 1576, 9) Bako I 1578, 10) 'Aliyu I 1581, 11) İsm. 1587, 12) Mûsâ 1598, 13) Gadi 1598, 14) Ḥamza 1601, 15) 'Abd. 1601, 16) Burema I 1610, 17) 'Aliyu II 1613, 18) Muḥama Rabo 1640, 19) İbr. II Basuki 1641, 20) Bako II 1654, 21) Sukana 1657, 22) 'Aliyu III 1658, 23) İbr. III 1665, 24) Muḥamman Ebû 1668, 25) Sayo 'Alî 1686, 26) Bako III dan Mûsâ 1696, 27) İshâq 1701, 28) Burema II Aşakuka 1703, 29) Bako IV dan Sunkuru 1704, 30) Muḥ. dan Gunguma 1715, 31) Uban Bawa 1726, 32) Muḥ. Ganî 1733, 33) Ebû-Muḥ.Ganî 1734, 34) Dan Aşakuka 1734, 35) Ebû 1737, 36) Bawo 1757, 37) Yûnusa 1759, 38) Yâ'qûb 1764, 39) 'Aliyu IV 1767, 40) Şikkoku 1773, 41) Muḥama Maigamo 1779, 42) İshâq II Jatau 1782, 43) Zuba şehrinde Muḥamman Makau (42 oğlu) 1802-1825; 44) kardeşi Ebû Ca 1825, 45) 39 oğlu Ebû-Kakwa 1851, 46) 44 oğlu İbr. IV İyalay 1877, 47) Muḥamman Ganî (45 oğlu) 1902, 48) 46 oğlu Mûsâ Angulu 1917, 49) 47 oğlu Sül.Barau 1944.

Kano Emirleri (1807'den Günümüze)

Kuzey Nijerya'nın ortasında Kano (1850: 30.000) taht şehrinde hükümrân olan Fülânî (Pöl) hânedânı emîrleri: 1) Sül. 1807, 2) İbr. Dabo 1819, 3) oğlu 'Uşmân I 1846, 4) kardeşi 'Abd. 1855, 5) kardeşi Muḥ. Bello 1883, 6) oğlu Tukur 1893, 7) 4 oğlu 'Aliyu Babba 1894, 8) kardeşi Muḥ.'Abbâs 1903, 9) kardeşi 'Uşmân II 1919, 10) 8 oğlu 'Abd. Bayero 1926, 11) oğlu Muḥ. Senûsî 1953, 12) 8 oğlu Muḥ. İnuwa 'Abbâs 1963, 13) oğlu Ado Bayero II 1963. Şubat 1903'den it. İngiltere'ye tâbî.

Zaria Emirleri (1804'den Günümüze)

Yukarıda görülen Zaria kralları, güneyde Abuja'da çekilince, yerlerine Kano emîrlerinin de mensûb bulunduğu Fülânî hânedânından emîrler yerleşti: 1) Malam Mûsâ 1804, 2) Yamusa 1821, 3) 'Abdül-Kerîm 1834, 4) 2 oğlu Ḥamada 1846, 5) kardeşi

Mamman Şânî 1846, 6) 1 oğlu Sîdî 'Abdül-Kaadir 1853, 7) 'Abdüs-Selâm 1854, 8) 4 oğlu 'Abd. 1857-1871+1874-1879, 9) 1 oğlu Ebû-Bekr 1871-4, 10) 3 oğlu Sambo 1879, 11) 8 oğlu Yero 1888, 12) oğlu Kwassau 1897, 13) 6 oğlu 'Aliyu dan Sîdî (Hawsa dilinde şâir) 1903, 14) 11 oğlu Dallatu 1920, 15) 12 oğlu İbr. 1924, 16) 8 torunu Câ'fer 1937, 17) 10 yeğeni Muh. Emîn 1959.

Bauçi Emîrleri (1805'den Günümüze)

Aynı Fülânî hânedânının bir şubesi. Kauçi, Nijerya'da, kuzey-doğuya doğru bir şehir ve eyâlettir, 10° enlemin kuzey ve güneyi ile 10° boylamın doğu ve batısında uzanır: 1) Yâ'qûb I 1805, 2) oğlu İbr. 1845, 3) oğlu 'Usmân 1877, 4) 1'in torunu 'Umer 1883, 5) 2 oğlu Muh. 1902, 6) 1 torunu Hâs. 1903, 7) 3 oğlu Yâ'qûb II 1907, 8) 4 oğlu Yâ'qûb III 1941, 9) oğlu Adamu Jumba 1954.

Katsina Emîrleri (1806'dan Günümüze)

Kuzey Nijerya'nın kuzey ortasında Katsina emîrleri Dallazâwa hânedânından olup 1906'da Sulibawa hânedânı geçti ki ikisi de Fülânî sülâlesindendir: 1) 'Umer Dallaji 1806, 2) oğlu Şiddîq 1835, 3) kardeşi Muh. Bello 1844, 4) kardeşi Ah.Rifâî 1869, 5) 3 oğlu İbr. 1870, 6) 1 oğlu Mûsâ 1882, 7) 5 oğlu Ebû-Bekr 1887, 8) 6 oğlu Yero 1904-1906; 9) Muh. Dikko 1906, 10) oğlu 'Usmân Nagogo 1944.

Nupe Emîrleri (1832'den Günümüze)

Fülânîler'dendir. 1) 'Usmân Zekî 1832-1841+1856-1859, 2) oğlu Masaba 1841-1847+1859-1873, 3) 'Umer Bahauşe 1847-1856, 4) 1'in yeğeni 'Umer Majigi 1873, 5) 1 oğlu Mâlik 1884, 6) 2 oğlu Ebû-Bekr 1895, 7) 4 oğlu Muh. 1901, 8) 5 oğlu Bello 1916, 9) 6 yeğeni Sa'îd 1926, 10) 7 oğlu Muh. Ndayako 1935, 11) 9 oğlu 'Usmân Sarki 1962.

Ilorin Emîrleri (1830'lardan Günümüze)

Ilorin, Nijerya'nın güney-batısında, Ogbomoşo şehrinin az kuzey-doğusunda şehirdir. Burada hükûmrân olan Fülânî prensleri: 1) 'Abdüs-Selâm 1830'a doğru, 2) oğlu Şîta 1842, 3) kardeşi Zübeyr 1860, 4) 2 oğlu Şîta 'Aliyu 1868, 5) 3 oğlu Moma 1891, 6) 4 oğlu Sül. 1896, 7) 3 oğlu Şu'ayb 1915, 8) oğlu 'Abdül-Kaadir 1919, 9) 8 yeğeni Sulu Cambari 1959.

Dagomba Kralları (1500'den Günümüze)

Dagomba, Gana'nın kuzey-doğusu, Beyaz Volta ile Togo kuzeyi arasındaki ülkedir, 10° enlem üzerinde ve daha güneye doğrudur. 1500'e doğru burada kurulan krallık sonra ihtidâ etti, krallar: 1) Nyagse 1500, 2) Zulande (oğlu), 3) Nagalogu (oğlu), 4) Datorli (kardeşi), 5) Buruguyomda (kardeşi), 6) Zoligu (4'ün oğlu), 7) Zonman (oğlu), 8) Ninmitoni (kardeşi), 9) Dimani (kardeşi), 10) Yanzo (kardeşi), 11) Dariziegu (oğlu), 12) Luro 1660? (6'nın oğlu), 13) Tutugri (oğlu), 14) Zagale (kardeşi), 15) Zokuli (kardeşi), 16) Gungobili (kardeşi), 17) Zangina 1700? (13'ün oğlu), 18) Andani Sigili (14'ün oğlu), 19) Ziblim Bunbiogo (17'nin oğlu), 20) Gariba 1740? (kardeşi), 21) Ziblim Na Saa (18'in oğlu), 22) Ziblim Bandamda (20'nin oğlu), 23) Andani I (20'nin oğlu), 24) Mahama I (22'nin oğlu), 25) Ziblim Kulunku 1820? (23'ün oğlu), 26) Sumani Zoli (24 oğlu), 27) Yâ'qûbu I 1850? (23 oğlu), 28) 'Abdullâhi I (oğlu), 29) Andani II (kardeşi), 30) Darimani 1899 (kardeşi), 31) el-Hasan 1900 (28'in oğlu), 32) 'Abdullâhi II 1920 (oğlu), 33) Mahama II 1938 (29'un oğlu), 34) Mahama III 1948 (31'in oğlu), 35) 'Abdullâhi III 1953 (oğlu), 36) Andani III 1968 (33'ün oğlu), 37) Muhammed 'Abdullâhi IV 1969 (35'in oğlu), 38) Yâ'qûbu II 1974 (36'nın oğlu).

Kuande (Bariba) Prensligi

Kuande (Kouandé), Benin (Dahomey), devletinin kuzey-batısında şehirdir ve batıda Togo'nun kuzeyi uzanır. 10° enleminin az kuzeyidir. Bariba kabîlesi burada bir prenslik kurdu. Baribalar, resmen İslâm'ı kabûl etmişlerdi. Ancak natüralist te'sirler, bugün bile canlıdır. 1762'ye doğru Nikki prensi Şabi Gada, Tosso kabîlesi şefi Birni Maro'nun kızı Gnon Birsî ile evlendi ve kayın-pederinin yerine Kuanda prensi oldu, 1789'a doğru öldü. Tahta önce Nikki'de doğan oğlu Uoro Uari geçti. Fakat sonra Gnon Birsî'den doğan kızı Uoro Knassi, tahta oturdu. Kuande şehrini, bu bölgedeki Baribalar'ın başına geçerek, hemşiresi tarafından kovulan Uoro Uari, 66 süvârî ile bu kesime gelerek kurdu, Bangana unvânını aldı. 10.000 km²'lik bir sâhaya hâkim oldu. Ölümünde kardeşi Sime Yerima, Uru Suru unvânıyla tahta geçti. Sonra bunun oğlu Uoru Uari, Soru unvânıyla babasının yerine geçti. 1830'da kızkardeşi Ganigi, 3 ay için Bangana Bio Diko'yu tahta geçirdi. Sonra "Baba Tantame" denen Uru Suru'nun büyük oğlu Sero, Buko Ya Dari adıyla 1833'de tahta oturdu. Müddeî kardeşi Mora N'Gobi'yi bertaraf etti. Halefî Bangama Seke (1852-1883), sonra Uoru Uari II (1883-1897) olup sonuncusu Fransızlar'ca hal'edildi, zehirle intihâr etti.

Kuzey Nijerya Müslümân Emâretleri

1 ABUJA=SULEJA: Kuzey Nijerya Müslümân emîrlikleri arasında protokol sırasında 38.'dir. Zaria emâretinden ayrılarak 1825'de kuruldu. 59. Zaria zazzau'su (emîri) (1782-1802=20) İshâku Jatau ölünce yerine by. oğlu Muḥamman Makau 60. zaria oldu (1802-4=2), onun nesli Zaria emâretini devâm ettirdi. İshâku'nun ortanca oğlu 1) Abû Ja, Abuja emâretini kurarak 1. emîr oldu (1825-1851=26), 1829'da Abuja şehrini kurdu, katledildi, 2) Abû Kwaka (1851-1877=26) kardeşidir, unvânı Dogon Sarki'dir. Dâmâdı Zuba şefi Koro'dur. 3) İbrâhîm (1877-1902=25), 1'in oğludur, unvânları İyalai ve Dodon Gwari'dir, İngilizler'le muhâbede şehîd oldu. 4) Muḥamman Ganî (1902-1917=15), 2'nin oğludur. 5) Mûsâ Angulu (1917-1944=27), selefinin hal'i üzerine emîr oldu, 3'ün oğludur. 6) Süleymânü Barau, 4'ün oğludur, 1944'de emîr oldu, 1980'de ber-hayât idi, hukukan aynı zamanda 66. sarkin zazzau'dur.

II ADAMAWA: Protokol sırası 6'dır. Emîrlerine "İamido" da denir. 1) Modibbo Adama (1806-1848=42) (1771-1848=77), Ba'Ajo soylusu Ando Ḥassana oğludur (katli 1803) (Ando, Jobo Rum adı verilen bir Osmanlı'nın oğludur, Türkiye'den geldiğini iddia etmiştir). Modibbo'nun eşleri Mamare, Yasebo, Astajam, Jara'dır. 2.'sinden olan 2 oğlu, verâset hakkından mahrûm edildi. 3. oğul Ḥamman, Astajam'dan doğdu, babasına halef oldu. Diğer oğullar: Ḥamîdu (1873'e doğru öldürüldü, oğlu Aḥmadu Boboa, bunun oğlu da 8. İamido olan Muḥammadu Bello'dur), Sanda (Astajan'da doğdu, no.3), Mansûr (Astajan'dan), Zubeiru (Zübeyr) (Jara'dan, no.4), Bobbo Aḥmadu (Jara'dan, no.5), 'Umeru, 'Aliyu (1890'larda öldürüldü). 2) Ḥamman Lawal (1848-1872=24) (1797?-1872=75?), oğlu Sûdî'dir. 3) Sanda (1872-1890=18), oğlu İya'dır (no.6). 4) Zubeiru (1890-1901=11), 1901'de (eylûl) hal'edilip 1903'de Putperestler'e karşı şehîd oldu. 5) Babbo Aḥmadu (1901-1909=8), hal'edilip 1916'da öldü, oğlu Abba'dır (no.7). 6) İya (1909-1910=1), ferâgat etdi. 7) Abba (1910-1924=14), oğlu Muḥ. Muşt.'dır (no.9). 8) Muḥammadu Bello (1924-1928=4), unvânı Muigari, oğlu Aḥmadu (no.10). 9) Muḥammadu Muştâfâ (1928-1946=18), oğlu 'Aliyu Muşt. (no.11). 10) Aḥmadu (1946-1953=7), ferâgat etdi. 11) 'Aliyu Muştâfâ, 1953'te emîr oldu, 1980'de ber-hayât. - Merkezi Yola, Nijerya'nın orta-doğusunda, Kamerun sınırındadır, Nijer'in kolu Benue'nin güney kıyısındadır.

III AGAİE: 23. sıra. 1) Malam Baba (1822-1832=10), Katsina'lı malam (Melâmî şeyhi) Atıahiru oğlu ve 1. emîrdir, 1822'de Agaie'yi alıp emîrlik kurdu, 1832'de ferâgat etdi, fakat 1848'de ölümüne kd. oğlu nâmına nâib ol. yönetti. 2) 'Abdullâhi I (1832-1857=25). 3) Muḥammadu Mamman Dikko (1857-1877=20), 2'nin oğlu, Buhari Kpotun, bunun oğlu 7. emîr 'Abd. II'dir. 4) Nûḥu (1877-1900=23), 1'in kardeşi Süleymânü'nun oğlu, 6. emîrin babası. 5) Abubakar (Ebû-Bekr) I(1900-1919=19), 2'nin oğlu, 6) Abubakar II (1919-1926=7). 7) 'Abdullâhi II (1926-1935=9). 8) 'Aliyu (1935-1953=18) b.Abubakar II. 9) Muḥammadu Bello b.Muḥammadu b.Abubakar I, 1953'de cülûs etdi, 1980'de ber-hayât.

IV BAUCHI: 5. sıra. Bauçi, Nijerya'nın kuzeye doğru ortasında bir şehir ve yöre olup Kaduna'nın doğusundadır. 1) Yâ'qûbu I (1805-1845=40) (1765?-1845=80?), Gilli-ri'li Yangiri oğlu 'Abdullâhi oğlu Dadi oğlu =Yaya b.Bazam Pare (Ahmadu'nun hemşiresi), 25 oğlu içinde: 'Abdullâhi, Halîlu (katli 1880). 2) İbrâhîm b.Yâ'qûbu I (1845-1877=32), ferâgat etdi. 3) 'Uşmân (1877-1883=6) b.İbr., hal'edildi, =Laddo b.Sa'îd b.Muh. Bello, by. oğlu Muḥammadu Abaşı, kç. oğlu Ahmadu 'Abdullâhi. 4) Umaru (1883-1902=19) b.Salmânu b.Yâ'qûbu I. 5) Muḥammadu (1902) b.İbr. 6) Hasan (1902-1907=5) b.Maḥmûdu b.Yâ'qûbu I. 7) Yâ'qûbu II (1907-1941=34) b.'Uşmân. 8) Yâ'qûbu III (1941-1954=13) b.'Umaru. 9) Adamu Jumba (1954-) b.Yâ'qûbu III.

V BEDDE: 32. sıra. Bornû'dadır. 1) Dugum Bugia, 1. emîr = mai Bedde. 2) Dugum Akuya b.Bugia (kaul). 3) Lawan Babuje b.Akuya (-1842). 4) Alhaji (el-Hâcc) b.Babuje (1842-1893=51). 5) Duna b.Alhaji (1893-1897=4). 6) Şâlih b.Alhaji (1897-1919=22). 7) Sule b.Şâlih (1919-1941=22), ha'l. 8) 'Umara b.Alhaji (1941-1945=4). 9) 'Umar Süleymân b.Sule (1945) (doğ. 1919), 22 çocuğu var.

VI BİU: 31. sıra. Bornû'da. 1535'e doğru 'Abdullâhi Yamta-ra-Wala (ölm. 1580? =45?) tar.kuruldu. Onun neslinden 20. emîr: Mari Watirwa (1793-1838=45) b.Di Rawa (18. emîr), 19. emîr olan amcası Garga Kopçı'yi tâkıyb etdi, Kogu'yu merkez yaptı. 21) Ari Paskur (1838-1873=35) b.Mari, Gura'yı merkez yaptı. 22) Mari biya (Marbia) (1873-1891=18) b.Paskur, 1878'de merkezi Biu'ya taşıdı. 23) Ganga Kwomting (1891-1908=17) b.Biya. 24) Ari I (Dogo) (1908-1935=27) (1876-1935=61) b.Garga. 25) Ari II Gurgur (1935-1951=16) b.Garga. 26) Muḥ.'Aliyu Maidalla Madu (1951-1959=8) (1907-1980'de ber-hayât) b.Ari I, ferâgat etdi. 27) Maidalla Muşt. 'Aliyu (1959,) b.Muḥ. 'Aliyu.

VII BORNÛ: Eski büyük Bornû krallığı ile ilgisi yoktur. Bu önemli devletin son hükümdârı Ah.b.'Alî (1791-1808=17), Fulânî istilâsı altında kaldı. Oğlu ve halefi Duna-ma Lefiami, Şeyḥ Muḥ.ü'l-Emîni'l-Kânemî'den istimdâd etdi ki, bugünkü Bornû hânedânının kurucusudur. Sonra haklarını ona devretti. Eski hânedân, mai Mağûmî unvânı ile 1846'da 'Alî Dalatumi'nin ölümüne kd. kukla hükümdârlar ol. muhâfaza edildi. Protokolde 2. sırada olan Bornû emîrlerine şeyḥ (shehu=şehu) denmektedir. 1) Şeyḥ Muḥ.ü'l-Emîni'l-Kânemî (Şehu Lamînu) (1808-1835=27) (1778?-1835=57?), Kânemli Şeyḥ Ninga'nın oğludur ki Fezzân'da Ninga'da şeyḥ idi. Kukawa'da öldü. Kânem, Çad Gölü'nün doğu kıyılarıdır. Bornû'nun merkezi Kukawa ise gölün batı kıyısına yakındır ve Nijerya devletinin en kuzey-doğusu olup kuzeyde Nijer ve batıda Çad sınırı başlar. 2) 'Umer b.Muḥ.ü'l-Emîn (1835-1853=18+ 1854-1880=26=44), 1846'da eski hânedânın son mai'si ölünce *de facto* emîr olmaktan çıkıp aynı zamanda *de jure* emîr oldu. 5. ve 6. oğulları Masta Gumsumi Muştâfâ ve Senûsî'dir. 3) 'Abdü'r-Raḥmân (1853-1854=1) b.Muḥ.ü'l-Emîn. 4) Bukar Kura (1880-1884=4) b.'Umer. 2 by. oğlu 7. ve 8. şeyhler'dir. 3. ve 4. oğulları, Dikwa (aş. bk.) şeyhleri ol. Bornû'dan ayrıldılar (b.Dikwa). 5. ve 6. oğulları, Rabah tar. katledildi. 5) Şeyḥ İbr. (1884-1885=1) b.'Umer. 6) Şeyḥ Hâşimî (1885-1893=8) b.'Umer, katledildi. 7) Şeyḥ Muḥ.ü'l-Emîn Kiârî (1893) bk. Bukar Kura,

Rabah tar. katledildi, kç. oğlu Mai Masta, Dikwa (b.bk.) emîri oldu. 8) Şeyh Sanda Li-mamnambe Wuduroma (1893) b.Bukar Kura. 1893-1900 arasında Bornû, Rabah tar.işğâl edildi. Rabah 22.4.1900'de Kusseri'de Fransızlar'a yenilip öldürüldü. 1900-1902'de Fransız işğâlinde kalan Bornû, bu târîhde İngilizler'ce işğâl edilip hânedân İngiltere'ye tâbî ol. tahta çıkarıldı. 9) Şeyh Bukar Garbai (1902-1922=20) b.İbr. (no.5), 1901-2'de Dikwa şeyhi oldu, 1907'de merkezi Yerwa'ya götürdü. 10) 'Umer Sanda Kura (1922-1937=15) b.İbr., no.9'un ağabeyidir (1842?-1937=95?). 11) Şeyh 'Umer Sanda Kiarimi (1937-1.1968=31) b.Kiari (no.7), 1872'de doğup 1937'de cülûs etdi, Dikwa şeyhi 1917-37=10, oğlu Mai Bukar, 1950'de Dikwa mai'si olup 1952'de öldü. 12) Abû-bakar Garbai (1.1968=1969=1) b.Bukar Garbasi. 13) Muşt. 'Umar Sanda b.'Umar Sanda.

VIII BUSSA=BORGU: 27. sıra. Bussa emîri, 1954'de Borgu emîri adını aldı. Nijer nehrinin batı kıyısına yakın, Dahomey (Benin) sınırı yakınlarında 10° paralelin az kuzeyindedir. Bussa'nın kurucusu Kisra, Mekke'den geldiğini iddia etmiştir. 1) Kiseru Brodi (ölm.1730). 2) Yerima Bussa (1730?-1750?=20?) b.Kiseru. 3) Kigera (1750?-1766=16?) b.Kiseru, kç. oğlu Kikwaşe 1862'de katledildi. 4) Cibrîn (1766-1791=25) b.Yerima. 5) Yerima İbr. (1791-1792=1) b.Cibrîn. 6) Kitoro I (1792-1835=43) b.Cibrîn. 7) Kisarû Kissan Dogo I (1835-1843=8) b.Cibrîn. 8) Beraki (1843-1844=1) b.Cibrîn. 9) Gajere (1844-1862=18) b.Kigera. 10) Dan Toro (Taluro) (1862-1895=33) b. Kitoro I. 11) Kisarû Kissan Dogo II (1895-1902=7) b.Kitoro I. 12) Kitoro Ganî (1902-1914=12) b.Dan Toro, hal', 1902'de İngiltere'ye tâbî oldu. 13) Turaki (1914-1917=3), eski köle olup hânedândan değil. 14) Kijibrim (1917-1924=7) b.Dan Toro, hal', 15) Kitoro Ganî (1924-1935=11) b.Dan Toro (14'ün ağabeyi), hal'. 16) Muhammedu Şânî Babaki (1935-) b.Dan Toro (doğ. 1897'den önce).

IX DAURA: 20. sıra. Katsina'dadır. 1805-1906 arasında merkezi Zango olup, bu târîhte eskisi gibi Daura'ya avdet edildi. Eski bir prenslikdir. Emîrleri "sarkin Daura" unvânını taşır. Üst üste 17 prenses hükümrân oldukdan sonra, âilenin 47.'si olan: 47) Jiro, 48) Gwari 'Abdu b.Jiro (ölm. 1809?)= Bint İbil (Murya şefi). 49) Lukudi (1809?-1828=19?) b.Jiro. 50) Nûhu (1828-1843=15) b.Lukudi, katl. 51) Muhamman Şâ (1843-1856=13) b.Gwari 'Abdu, hal'. 52) Hârûna (1856-1862=6) b.Lukudi 53) Dan Aro (1862-1868=6) b.Gwari, 'Abdu, hal'. 54) Tafida (1868-1888=20) b. Nûhu, hal', 55) Süleymânu (1888-1890=2) b. Dan Aro, hal', 56) Yûsufu (1890-1895=5) b.Lukudi, hal', 54a) tekrâr Tafida (1895-1904=9=29), 1903'de Damagaram tâbiyyetinden kurtulup İngiltere'ye tâbî. 55) Malam Mûsâ (1904-1911=7) b.Nûhu. 56) 'Abdû'r-Rahmân (1911-) (doğ. 1880) b.Mûsâ,... 59) Alhaji Muh. Bashar (1968-), 58'in torunu.

X DİKWA: 12. sıra. Bornû Şeyhleri hânedânının dalıdır. Dikwa, Çad Gölü'nün güney sınırına yakın olup doğusu Çad'ın Bagirmi bölgesidir, Kukawa'nın güney-doğusundadır. Bornû'dan ayrılmıştır. 1900-1916 arasında Fransa'ya ,sn. İngiltere'ye tâbî oldu. 1) 'Umer Sanda Kura (1900-1901=1) b.İbr.(5. Bornû şeyhi), Bornû şeyhi 1922-37, 1901-1922 arasında Almanya'ya tâbî ol.Dikwa şeyhi unvânını taşıdı. 2) Bukar Garbai b.İbr. (1901-1902=1), 1'in kardeşi, bu da 1 yıl Almanya'ya tâbî ol. şeyhlik yapıp

hal'edildi, amcası Abba Masta Gumsumi Muştafâ şeyh seçildi ise de, Almanya bu seçimi tanımadı. 3) Sanda Mandarama 'Umer b.Bukar Kura (1902-5=3), Almanya'ya tâbî olup hal'eldildi. 4) İbr.b.Bukar Kura (1905-1906=1), hal'. 5) Sanda Mandarama (1906-1917=11) tekrâr şeyh olup öldü. 6) 'Umer Sanda Kiarimi b.Kiari (1917-1937=20). 7) Abba Masta b.Kiari (1937-1950=13), merkezi Dikwa'dan Bama'ya aldı. 8) Bukar b.'Umer Sanda Kiarimi (1950-1952=2). 9) Abba Masta Muşt. III (1952-1954=2) b.Sanda Mandarama, hal'. 10) 'Umer Abba Yarema b.İbr.(no.4) (1954-).

XI FİKA: 30. sıra. Bornû'da. Bolewa'lar, 15. asırda Yemen'den Çad Gölü'ne gelmiş Arap melezleri olup 1805'e doğru Fika'ya gelip emirlik kurdular. Disa (İdrissa) (1902-1922=20), Emîr Sule'nin yerine cülûs etdi. Oğlu Alhaji Muḥammadu (1891?-1876=85?) (1922-1976=54), yerine oğlu Alhaji Maria Alsali geçdi.

XII GOMBE: 14. sıra. Bauçi'de olup 1804'de kuruldu. Tihati'li bir zengin dâmâdı olan hâfız (malam) 'Aliyu Ukuba'nın oğlu Malam 'Uşmân Şellen'li şef Gongon'un kızı Cenâbe ile evlenip 1762'de öldü. Kç. oğlu 1. Muri (b.bk.) emîridir. By. oğlu: 1) Buba Yero 'Abûbakar (1804-1841=37) (1762?-1841=79?), önce 'Uşmân dan Fodio'nun hizmetinde idi, =1. Hawwâ (Daura hânedânından), =2. Zulai (Katsina hânedânından), kızı 'Âişe='Umaru b.Ḥammân Ruwa (1. Muri emîri). 2) Süleymân (Sule) b.Buba Yero (1841-1844=3). 3) Muḥammadu Kwairanga (1844-1882=38) b.Buba Yero, 5. oğlu Jalo, müddeîdir. 4) Zailani 'Abdulkaadiri (1882-1888=6) b.Kwairanga. 5) Ḥasan (1888-1895=7) b. Kwairanga. 6) Tukur (1895-1989=3) b.Kwairanga. 7) 'Umaru (1898-1922=24) b.Kwairanga, 1903'de İngiltere'ye tâbî, 1913'de merkezi Eski Gombe'den Nafada'ya götürdü. 1919'da oradan eski adı Doma olan Gombe'ye getirdi. 8) Ḥârûna (1922-1935=13) b.'Umaru. 9) Abûbakar (1935-) b.'Umaru (doğ. 1902).

XIII GUMEL: 22. sıra. Kano'da. Mûsâ oğlu Kano'lu Digadiga Karro'nun kardeşi 1) Dan Juma (Cum'a) I (1749-1754=5), hal'. 2) Adamu Karro (1754-1760=6) b.Digadiga, katl. 3) Dan Juma II (1760-1777=17) b.Digabiga. 4) Maikota (1777-1804=27) b.Adamu Karro. 5) Kalgo (1804-1811=7) b.Maikota. 6) Dan Auwa (1811-1828=17) b.Maikota. 7) Muḥ. Dan Tanoma (1828-1851=23) b.Maikota, 8) Cheri (Çeri) (1851-1853=2) b.Muḥ., hal'. 9) Muḥ. Atu (1853-1855=2) b.Dan Auwa. 10) Cheri (Çeri) (1855-1861=6=8), tekrâr emîr oldu. 11) 'Abdullâhi (1861-1872=11) b.Muḥ., katl. 12) Abûbakar (1872-1896=24) b.Muḥ. 13) Aḥmadu (1896-1915=19) b.Abûbakar, 1903'de İngiltere'ye tâbî, hal'. 14) Mamman na Kota (1915-1944=29) b.Aḥmadu. 15) Maina Mamnan Muḥammadu (1944-) b.Na Kota (doğ. 1912).

XIV GWANDU: 3. sıra. 1808'e kd. Sokoto krallığına tâbî, bu târihte Şehu 'Uşmân dan Fodio'nun (bk. Sokoto) kardeşi 1) 'Abdullâhi dan Fodio (1808-1828=20) b.Muḥ. Fodio (=Hawwâ b.Muḥ.b.Ah.) (1756-1828=72), =1. Inne Hawwâ b. el-Ḥâcc 'Uşmân Gaya, =2. Âye b.'Abd. b.Muḥ., =3. Cenne b.'Abd. b.Muḥ. Bello, 4=. Fâtıme b.Muḥ.Sâ'd b.'Abd. 3. oğlu 'Abdulkaadiri Sarki, bunun oğlu Aḥmadu, bunun oğlu 'Umaru. 4-7. oğulları Ḥalîru, 'Aliyu, 'Abdulkaadiri ve Ḥasan, kızı Meryem, Tudû sar-kin'i 'Alami ile evlendi. 2) Muḥammad (1828-1833=5) b.'Abd.dan Fodio= Rukayye

b.Muḥ. Firabrî. 3) Ḥalîlu (1833-1858=25) b.'Abd.dan Fodio, 1853'de Barth tar. görülüp bize tasvîr edilmiştir, =Ümmü Seleme (yukarıdaki Rukayye'nin hemsîresi). 4) Ḥalîru (1858-1860=2) b.'Abd. dan Fodio, katl. 5) 'Aliyu (1860-1864=4) b.'Abd.dan Fodio, merkezi Gwandu'dan Ambursa'ya götürdü. 6) 'Abdulkaadiri (1864-1868=4) b.'Abd.dan Fodio. 7) Almuṣtafâ (1868-1875=7) b. Muḥamman b.'Abd.dan Fodio. 8) Ḥanûfi (1875-1876=1) b.Ḥalîlu (no.3). 9) Mâliki (1876-1888=12) b.Muḥamman b.'Abd.dan Fodio, merkezi gene Gwandu'ya aldı. 10) 'Umaru Bakatara (1888-1897=9) b.Ḥalîlu (no.3). 11) 'Abdullâhi Bayero (1897-1898=1) b.Muḥamman b.'Abd.dan Fodio. 12) Bayero 'Aliyu (1898-1903=5) b.'Aliyu (no.5), 1902'de İngiltere'ye tâbî oldu. 13) Muḥammadu (1903-1906=3) b.'Aliyu (no.5), hal'. 14) Ḥalîru II (1906-1915=9) b.Has.b. 'Abdullâhi dan Fodio, merkezi Birnin Kebbi'ye götürdü. 4. ve 5. oğulları Ḥalîm ve Maiyaki. 15) Muḥammadu Beşîru (1915-1918=3) b.Ḥalîru II. 16) 'Uşmân (1918-1938=20) b. Ḥalîru II. 17) Yahaya (Yahyâ) (1938-1954=16) b.Ḥalîru II. 18) Ḥârûne (1954-) (doğ. 1913) b. Beşîru (no.15).

XV HADEJIA: 19. sıra. Kano'da. 1) 'Umaru (1805-1808=3) b.Ḥardo 'Abdure dan Jamdoyi, ölümünde krallığı 7 emârete bölündü, Hadejia emîri: 2) Mamman Kankiya (1808) b.'Umaru. 3) Sambo (1808-1845=37) b.Ḥardi 'Abdure (ölm. 1848). 4) Garko Gambo (1845-1847=2) b.Sambo. 5) 'Abdulkaadiri (1847-1848=1) b.Sambo. 6) Buḥârî (1848-1850=2) b.Sambo. 7) Aḥmadu (1850-1851=1) b.Sambo. 8) Buḥârî (1851-1863=12) b.Sambo, selefinin katlinden sn. tekrâr cülûs etdi, katledildi. 8) 'Umaru II (1863-1865=2) b.Buḥârî, hal'. 9) Ḥâru (1865-1885=20) b.Sambo. 11) Muḥammadu (1885-1906=21) b.Ḥâru, İngilizler'e karşı şehîd. 11) Ḥârûna I (1906-1909=3) b.Muḥammadu. 12) 'Abdulkaadiri II (1909-1925=16) b.Ḥârûna I, 1915'e kd. aynı zamanda Gomel emîri. 13) 'Uşmân (1925-1950=25) b.Ḥârûna I. 15) Ḥârûna II (1950-) b.'Abdulkaadiri II.

XVI: İGALA: 16. sıra. Kabba'da. Emîrine "atta" deniyor.

XVII: İGRİİRA: 33. sıra. Kabba'da. Emîrine "ohinoyi" deniyor.

XVIII İLORİN: 10. sıra. Nijerya'nın güneye doğru ortasında, batıda, Nijer nehri ile Dahomey (Benin) arasındadır. Sâhası, İbadan'ın az kuzeyindeki Oyo'ya kd. yayılmıştır. Burada Yoruba'lar oturur. Hânedânın atası Zube muhâsarasında paganlara karşı şehîd olmuştur. Bunun 2 oğlu, ilk 2 emîrdir. 3. oğlu Abûbakar, Dâudu Saloja Beribepo, Maleta şeflerinin atasıdır. 4. oğul Dâniyâlu, Ejidongari şeflerinin atasıdır. 1) 'Abdussalâmi (1831-1842=11) b. Malam 'Alîmi, Oyo'lu Afonja'nın yerine emîr oldu. 2) Şitta (1842-1860=18) b.Malam 'Alîmi. 3) Zubeiru (1860-1868=8) b.'Abdussalâmi, kç. oğlu Alege 1913'de öldü. 4) Şitta 'Aliyu (1868-1891=23) b. Şitta. 5) Moma (1891-1895=4) b. Zubeiru, intihâr etti. 6) Suleymân (1896-1915=19) b.'Aliyu, 1897'de İngiltere'ye tâbî oldu. 7) Şu'aybu (1915-1919=4) b.Zubeiru. 8) 'Abdulkaadiri (1919-1959=40) b.Şu'aybu. 9) Sulu Gambari (1959-) b.Muḥammadu Laofe b. Şu'aybu.

XIX JAMA'ARE: 28. sıra. Bauçi'de. 1) Muḥammadu Wabî I (1811-1824=13) b.Ardo Sale, 'Uşmân dan Fodio tar. emîr yapıldı. 2) Sombolei (1824-1854=30) b.Ardo

Sale 3) Muḥammadu Maude (1854-1862=8) b.Sambolei. 4) Muḥammadu Sambo (1862-1886=24) b.Wabî I. 5) Muḥammadu Wabî II (1886-1918=32) b.Sambo, dâmâdı Sarkin Gwaram. 6) Muḥammadu Goje (1918-1928=10) b.Wabî II. 7) Muḥammadu Wabî III (1928-1975=47) (1900- 1975=75) b.Goje. 8) Muḥ. Wabî IV (1975-) b.Wabî III.

XX JEMA'A: 37. sıra. Zaria'da Kebbi'li bir malam olan no.1 tar. kuruldu. Zaria'dan ayrılan bir emâretidir. 1) 'Uṣmân (1810-1833=23) =Tâibe b.Sarkin Kajuru. 2) 'Abdullâhi (1833-1837=4) b.'Uṣmân. 3) Mûsâ (1837-1846=9) b.'Uṣmân + 1849-1850=1=10, 2 def'a hal' edildi. 1846-9'da nâib: 'Abdurrahmân Atona. 4) Adamu (1850-1869=19) b.'Uṣmân 5) Muḥammadu Adda (1869-1881=12) b.'Uṣmân. 4a) Adamu (1881-1885=4=23). 5a) Adda (1885-1888=3=15), tekrâr hal'. 6) 'Abdullâhi Maçu b.'Abdurrahmân Atona (1888-1911=23), başka bir hânedânın kurucusu oldu. 7) Muḥammadu (1911-1915=4) b.Maçu. 8) 'Abdullâhi II (1915-1926=11) b.Maçu. 9) Muḥammadu II (1926-1960=34) b. Muḥammadu (no.7) (1872-1960=88). 10) Îsâ Muḥammadu (1961-) b.Muḥammadu II.

XXI JOS: 43. sıra.

XXII KAGORO: 45. sıra. Zaria'da.

XXIII KANO: 4. sıra. Nijerya'nın kuzeyinin tam ortasında, Nijer sınırının güneyindedir. Burada Hausa kavmi oturur. Vaktiyle büyük Bornû devletinin parçası idi. 42. Kano kralı olup Bornû'ya tâbî olan Muḥamman Alwali (el-Weli) (1781-1805=24), 1807'de öldürüldü. Şehu, 1) Süleymân (1807-1819=12)'yu Kano emîri yaptı. Ölünce, Muḥammadu Bello 2) İbr. Dabo'yu (1819-1846=27) 2. Kano emîri yaptı ki, ilki ile karâbeti yokdur, Sokoto hânedânından Şehu'nun kızı Meryem'le evliydi, 2. oğlu Dan Lawal, dâmâdı ise Sokoto sultânı Abûbakar (ölm. 1877)'dir. 3) 'Uṣmân (1846-1855=9) b.İbr., Barth tar. ziyâret edildi. Dâmâdı: Sokoto vezîri (1842-59) 'Abdulkaadiri. 4) 'Abdullâhi (1855-1883=28) b. İbr. 'Abdu Sarkin Yanka sanını aldı. By. oğlu Yûsufu (ölm. 1894), 1883'de müddeî oldu, başaramadı. Sokoto sultânı 'Aliyu Babba'nın ('Aliyu'nun annesi, no.7) dâmâdıdır. 25 oğlu oldu. Kızı Umma=1. İbr. Halîlu (1826?-1874?=48?), Sokoto vezîri, 1859-1874?= 15?, vezir 'Abdülkaadiri =Meryem b.'Aliyu Jedo oğlu, = 2. 'Abd. Bayer, Sokoto vezîri 1874-3.1886 (1. zevcinin amcası), Gidado=Esmâu oğlu. 5) Muḥamman Bello (1883-10.1893=10) b.İbr., (4 ile aynı anneden), ortanca ve kç. oğulları İbr. (Şano sarkin'i), Zakari ve Abûbakar'dır. 6) Muḥamman Tukur (10.1893-9.1894=1) (katli 3.1895) b.Bello. 7) Abû 'Aliyu (1894-1903=9) b.'Abdullâhi, 1903'de ingilizler, Kano'yu işgâl etdiler, 'Aliyu yenilip kaçdı ve 1926'da öldü. 8) Muḥammadu 'Abbâs (1903-1919=16) b.'Abdullâhi. 9) 'Uṣmân II (1919-1926=7) b.'Abdullâhi. 10) 'Abdullâhi Bayero (1926-1953=29) b.'Abbâs (1883-12.1953=70), Ciroma sanını aldı, İngiltere'yi ziyâret etdi, 2 def'a hacı oldu. 11) Sir Muḥammadu Senûsî (1953-1963=10) b.Bayero, ferâgat etdi, 1956'da II. Elizabeth tar. Kano'da ziyâret edildi. 12) Muḥammadu İnuwa 'Abbâs (1963) b.'Abbâs. 13) el-Hâcc Ado Bayero (1963-) (doğ. 25.6.1930) b.Bayero, 1962-3'de Nijerya'nın Dakar büyükelçisi= Halîmatu Sâ'diya.

XXIV KATAGUM: 17.sıra. Bauçi'de. 1) Malam İbr. Zekiyyü'l-Kelbî b. Lawan

(1807-1814=7), babası Arab asıllı Bagirmi'li, annesi Yayı şefinin kızı, Sokota'ya tâbî, Katagum'u kurdu, Sarkin Bornu sanını aldı. 2) Sül.Liman Adandaya b. Lawan (1814-1816=2), hal'. 3) Dan Kauwa (1816-1846=30) b.Malam Bunnî b.Lawan, Clapperton'la görüşdü ve bize tasvîrini bıraktı. 4) 'Abdurrahmân (1846-1851=5) b.İbr. Zekî, Sarkin Şira sanını aldı. 5) 'Abdülkaadiri I (1851-1868=17) b.Dan Kauwa. 6) Mamman Haji (1868-1896=28) b.Dan Kauwa. 7) 'Abdülkaadiri II (1896-1905=9) b.Mamman Haji. 8) Muhammâdu (1905-1909=4) b.'Abdülkaadiri II (Muh.'in kardeşi Muşt. 1909'da emâreti reddetti). 9) 'Abdülkaadiri III (1909-1947=38) b.Muh. 10) 'Umaru Fârûku (1947-). b.'Abdülkaadiri III, Sarkin Bornu sanını taşıyor.

XXV KATSİNA: 7.sıra. Nijerya'nın en kuzeyinin tam ortasında, hemen Nijer sınırı üzerindedir. Batısında Sokoto, doğusunda Kano vardır. 1100 civârından beri Habe kralları Katsina'ya hâkim oldular. 1492'ye doğru Habe'lerden ilk Müslümân kral Muhammâdu Korau tahta çıktı. XIX. asır sonlarında son kral Magajin Hâlidu'dur. Sonra 'Uşmân dan Fodio'nun eline geçti. O da aşağıdaki emîre verdi: 1) Malam 'Umaru Dallaji (1806-1835=29). 2) Sıdiku (1835-1844=9), 1'in 2. oğludur, hal'. 3) Muhamman Bello (1844-1869=25), 1'in by. oğludur. 4) Ahmâdu Rifâî (1869), 1'in 3. oğludur. 5) İbr. (1869-1882=13) b.Bello. 6) Mûsâ (1882-1887=2), 1'in 4. oğludur. 7) Abûbakar (1887-1904=17) b.İbr., hal' edilip İlorin'e sürüldü, 1904'de İngiltere tâbiyyeti başladı. 8) Yero (1904-1906=2) b.Mûsâ, hal'. 9) Muhammâdu Dikko (1906-1944=38) b.Gidado Durbi b.Dahîru, 2.1.1906'da yeni hânedânı kurdu (1865-1944=79), Avrupa'ya gitdi ve hacı oldu. 10) 'Uşmân (1944-) Nagogo b.Dikko, 1956'da Nijerya devlet bakanı, oğulları Has. ve Hamze.

XXVI KAZAURE: 21. sıra. 1824'e kd. Kano'ya tâbî. Kano-Katsina-Daura arasında. 1) İbr. Dan Tuntu (1818?-1824=6?) Satkin Arewa, bir Fulânî'dir. 2) Dambo (1824-1857=33) b.İbr. 3) Muhamman Zangî (1857-1886=29) b.Dambo. 4) Muhamman Mayakî (1886-1914=28) b.Dambo. 5) Muhammâdu Tura (1914-1922=8) b.Mayakî 5) 'Umaru Na'uka (1922-1941=19) b.Tura. 7) Adamu (1941-1974=33) b.'Abdûlmü'mini Magajin Gari b.Tura. 8) Muhammâdu (1974-) b.Adamu .

XXVII KEBBİ= ARGUNGU: 13. sıra. Birnin Kebbi şehrinde 1516'da Muhammâdu Kanta bir devlet kurdu. 1805'de Muhammâdu Hodi'nin eline geçinceye kd. Kanta hânedânı devâm etdi. Hodi 1826'da öldürüldü ve oğlu Cibrîn, Sarkin Kebbi sanıyla emîr oldu. Hodi'nin kardeşi Samaila (no.1) ise 21. Sarkin Kebbi ve 1. Argungu emîri oldu. Birnin Kebbi, Nijerya'nın kuzey-batısında, Nijer'in kolu Sokoto ırmağının doğu kıyısı üzerinde, Nijer ve güneyde Dahomey sınırı yakınındadır. 18. Kebbi sarkin'i 1775-1803'de hüküm sürdü. 1) Samaila Karârî (1826-1831=5) b.Sümeymâna, katl. 2) Yâ'qûbu Nabame (1849-1854=5) b.Samaila (1831-1849=18: fâsıla), 22. sarkin kebbi ve 2. Argungu emîri îlan edildi. 3) Yûsufu Mainassara (1854-1859=5) b.Samaila, katl. 4) Muhammâdu Ba Are (1859-1860=1) b.Nabame, katl. 5) 'Abdullâhi Toga (1860-1883=23) b.Samaila. 6) Samaila (Sama) (1883-1915=32) b.Nabame. 7) Süleymâna (1915-1920=5) b.Nabame. 8) Muhammâdu Sama(1920-1934=14) b. Sama. 9) Muham-

madu Şânî (1934-1942=8) b. Muḥammadu Sama. 10) Samaila (1942-1953=11), yeni hânedânın kurucusu olup, 14. sarkin Kebbi'nin (saltanatı 1700-1717=17) neslindendir. 11) Muḥammadu Şefe (1953-1959=6) b. Muḥammadu Sama, ferâgat etdi. 12) Muḥammadu Mera (1959-) (doğ. 1931) b. Muḥ. Şânî, 12. Argungu emîri ve 32. sarkin Kebbi'dir.

XXVIII KEFFİ: 34. sıra. Benu'dadır. 1) 'Abdu Zanga ('Abdullâh) b. Muḥammadu Ganî (Zanga'lı Fulânî) (1802-1820=18), Zaria'ya tâbî ol. ve Keffi köyünü kasaba hâline getirerek ilk emir oldu. 2) Maizabo (1820-1835=15) b. Muḥ. Ganî. 3) Cibrîlu (1835-1859=24), Zanga'nın 3. oğlu. 6) Sîdî 'Umaru (1877-1894=17), Zanga'nın 4. oğlu. 7) İbr. (1894-1902=8), Zanga'nın 1. oğlu, 1. Nassarawa emîri Makaama Dogo kızı Halîmatu ile evlendi. 4) Muḥamman (1859-1862=3), Zanga'nın 2. oğlu. 5) Aḥmadu (1862-1877=15), Zanga'nın 3. oğlu. 6) Sîdî 'Umaru (1877-1894=17), Zanga'nın 4. oğlu. 7) İbr. (1894-1902=8), Zanga'nın 5. oğlu, hal'. 8) 'Abdullâhi I (1902-1921=19) b. Cibrîlu. 9) Abûbakar I (1921-1923=2) b. Zanga. 10) 'Abdullâhi II (1923-1928=5) b. İsiyaku b. Zanga (ölm. 1929). 11) Muḥammadu Mayaki Îsâ (1928-1933=5) b. İbr. 12) Abûbakar II (1933-1949=13) b. Mukemmadu b. Aḥmadu (no. 5) 14) Aḥmadu II Maikwato (1949-) = Bint Abûbakar II. 15) Alhaji Muḥammadu Chindo Yamuşa III.

XXIX KONTAGORA: 11. sıra. 2. Sokoto sultânı (aş. bk.)'nın 10. oğlu olan Nagwamatse tar. Sokota'ya tâbî ol. kuruldu, emîrler aynı zamânda sarkin Sûdân sanını taşırlar: 1) 'Umaru Nagwamatse (1859-1876=17) (1806-1876=70). 2) Abûbakar Modibbo (1876-1880=4) b. Nagwamatse. 3) İbr. Nagwamatse II (1880-1901=21 + 1903-1929=26=47) b. Nagwamatse I (1857-1929=72), 1902'de İngiltere'ye tâbî olup 2 yıl için sürüldü. 4) 'Umaru II Maidubu (1929-1961=32) b. İbr. 5) Mu'azzu (1961-) (doğ. 1900) b. İbr.

XXX KOTON KARUFİ: 40. sıra. Kabba'da (güney-batı, Nijer nehri batusı).

XXXI LAFİA: 36. sıra. Benue eyâletinde. Nijerya'nın ortasında. Sarkin Lafia (Lafia şefi) unvânı 1903'de Lafia Emîri ol. değiştirildi. 1) Dunama (1804-1809=5), Bornû'dan gelmiştir. 2) Mûsâ dan Jaji (1809-1814=5). 3) 'Umar (1814-1819=5). 4) Lamînu (1819-1844=25). 5) Mûsâ Gana (1844-1849=5). 6) 'Abdullâhi Dalla (1849-1866=17) b. Dunama. 7) Ari (1866-1868=2) b. Lamînu. 8) 'Umar (1868-1873=5) b. Dalla, hal'. 9) 'Abdullâhi Dalla Bahâgu (1873-1881=8) b. Ari B. Dunama. 10) Muḥamman Agwe I (1881-1903=22) b. Ari b. Dunama, hal'. 11) Mûsâ (1903-1918=15) b. Dalla (no. 6). 12) 'Abdullâhi (1918-1926=8) b. Agwe I. 13) Muḥammadu Angulu (1926-1933=7) b. Dalla (no. 6). 14) Muḥamman Agwe II (1933-1949=16) b. Bahâgu (no. 9). 1949-52 fâsılasından sn. 15) Yûsufu Mûsâ (1952-1978=26) b. Mûsâ (no. 11).

XXXII LAPAİ: 24. sıra. Nijer eyâletinde. Zaria'dan ayrılarak kuruldu. 1) Dâûdu Maza (1825-1832=7) b. Jaura (Fulânî sarkin'i = şefi). 2) Yamûsâ (1832-1835=3) b. Jaura. 3) Baji (1835-1838=3) b. Jaura, hal'. 4) Jantabu (1838-1874=36) b. Jaura (3'ün ağabeyi). 5) 'Aûku (1874-1875=1) b. Jantabu. 6) Bawa (1875-1893=18) b. Jantabu. 7) 'Abdülkaadiri (1893-1907=14) b. Jantabu (ölm. 1910). 8) İbr. (1907-1923=16) b. Jantabu. 9) 'Aliyu Ga-

na (1923-1937=14) b.'Abdulkaadiri b.Dâûdu Maza. 1936'da merkezi Badeggi-Lapai'ye götürdü. 10) 'Umaru (1937-1954=17) b.İbr. (no.8) (1882-11.1954=72). 11) Muḥammadu Kobo (1954-) b.'Aleju Gana.

XXXIII MİSAU: 18. sıra. Bauçi eyâletinde (kuzeyde). 1) Mamman Manga I (1808-1833=15) b.Gwani Muḥtâr (b.Abûbakar b.Akibu (Ukuba), Fulânî asıllı Bornû generali, Wuro Bokki imâmı Gwani Lawal'in dâmâdı, katli 1808), sarkin Bornû ta Gabas (Batı Bornû şefi) ve Misau emîri, sırasıyla Gujuba, Damaturu, Guber, sonunda Misau merkezlerinde hükmetti. 2) Aḥmadu I (1833-1850=17) b.Muḥtâr. 3) 'Uşmân (1850-1861=11) b.Manga I, hal'. 4) Sale (1861-1886=25) b.Manga I (1814-1886=72). 5) Mamman Manga II (1886-1900=14) b.Sale. 6) Aḥmadu II (1900-1903=3) b.Sale, hal'. 7) Alhaji Tafida (1903-1926=23) b.Sale, Sokota'ya tâbî iken 1904-7'de Katagum'a tâbî oldu, 1915'de Dambam ve Jellum'u ilhâk etdi. 8) Aḥmadu III (1926-) (doğ. 1900) b.Tafida.

XXXIV MUBİ: 46. sıra. Sardauna eyâletinde.

XXXV MURİ: 29. sıra. Adamawa eyâletinde (orta-doğu, Kamerun'a yakın). 1. Gombe emîri (yk. bk.) Baba Yero'nun kardeşi Hamman tar. kuruldu. 1) Hamman Ruwa (1817-1833=16), ağabeyi Yero tar. katledildi. By. oğlu Bose, birlikte öldürüldü. 5. oğlu 'Umaru, amcası Yero'nun kızı Âişe ile evlendi ki oğulları Hârûna, 1. Gombe magajin gari'sidir. Ruwa'nın kızı Maryamu Gogojam'dır. 2) İbr. (1833-1848=15) b.Ruwa (3. oğul), hal'. 3) Hammân II (1848-1861=13) b.Ruwa. 4) Hammâdu (1861-1869=8) b.Bose b.Ruwa, oğlu 'Umaru Sâ'du. 5) Burba (1869-1873=4) b.Hammân II, ölm. 1892, hal'inden sn. Bakundi emîri oldu. 6) Abûbakar (1873-1874=1) b.Ruwa. 7) Muḥammadu Nya (1874-1897=23) b.Abûbakar. 8) Ḥasan (1897-1903=6) b.Nya. 9) Muḥammadu Ma-findi (1903-1953=50) (1868-1953=85), 1903'de İngiltere'ye tâbî. Nya'nın oğlu. 10) Muḥammadu Tukur (1953-) (doğ. 1883) b.Nya.

XXXVI NASSARAWA: Benue eyâletinde. 35. sıra. Keffi'nin az güney-batısında ve Nijerya'nın ortasında. 1) 'Umaru Makama Dogo (1835?-1858=23?), 'Uşmân Rabawawa=Amîna oğlu, Fulânîler'in kölesi iken kaçıp 1. Keffi emîrinin hizmetine girdi ve ona tâbî ol. 1. Nassarawa emîri ve sarkin Kwotto oldu. Kızı Hâlimatu, 3. Keffi emîri Cibrîlu ile evlendi. 2) Aḥmadu I (1858-1878=20) b.'Umaru. 3) Muḥamman Şânî (1878) b.'Umaru. 4) Muḥammadu I (1878-1922=44) b.'Umaru, annesi Wajî, bir İgbirra câriyesi, 1900'de İngiltere'ye tâbî. 5) Aḥmadu II (1922) b.Aḥmadu I. 6) Muḥammadu II (1922-1926=4) b.Aḥmadu I. 7) 'Uşmân (1926-1941=15) b.Aḥmadu I. 8) 'Umaru II (1941-1960=19) b.Muḥ. I. 9) Cibrîn (1960-) b.Muḥ. I.

XXXVII NİNGİ: 47. sıra. Bauçi eyâletinde.

XXXVIII NUPE=BİDA: 9. sıra. Bida, Orta Nijerya'da, batıya daha yakındır. Nupe'de Tsoede bir krallık kurarak 1531?-1591? arasında 60 yıl kd. çok uzun saltanat sürdü. Nupe krallarına "etsu" deniyor. 15. etsu olan Cibrîlu (1746-1759=13), muhtemelen ilk Müslümân etsu'dur. XIX. asır başlarında etsu Majiya II. Fulânî baskısıyla başkenti Raba'dan Zugumi'ye taşıdı. 1835'de öldü ve yerine Tsado, etsu oldu. Fulânî

metbûu idiler. 1836'da Tasado öldü, oğlu Jia etsu oldu. 1843'te Yeni'ye kaçarak orada 1846'da öldü. Nupe'de Fulâniler'in başı olan Malam Dendo Manko (ölm. 1832), Banga-na meşe'idir. Son etsu'ları tahtında bırakmakla berâber Nupe'ye hâkim oldu. Gwand'lı Fullânî olan Âdama ve Dabba'lı Fâtıme ile evlendi. Kızları Gogo Sabaci ve Gogo Wodiko, oğulları ise Mammân Majigi, 'Abdu Gboya Alkali, 'Usmân Zekî, Muşt., İbr., Mammađu Gwogi Şaba ve Masaba'dır. İlki Âdama, sonuncu oğlu ise Fâtıme'den doğdu. 1) 'Usmân Zekî b.Malam Dendo (1832-1841=9+1856-1859=3=12) (1790?-1859=69?) (Âdama'dan), önce emîr, 1835'de etsu sanlarını aldı, halefleri de her iki sanı taşıdılar. Merkezi Bida'dır. 2) Masaba Mama Saba b.Malam Dendo (1841-1847=6+1859-1873=14=20) 1847-1856=9 arasında 'Umar Bahause gayri meşrû emîr olduğu için fâsıla vardır. Dâmâdı 'Umaru Nagwamatse, 1. Kontgora emîridir. 3) 'Umaru Majigi (1873-1884=11) b.Mammân Majigi b.Malam Dendo, bir kızı gene 'Umaru Nagwamatse ile evlendi, diğer kızı Gogo Hannatu'dur. 4) Mâlikî (1884-1895=11) b.Zekî. 5) Abûbakar (1895-1901=6) b.Masaba, ölm. 1919. 6) Muhammâdu (1901-1916=15) b.'Umaru Majigi. 7) Bello (1916-1926=10) b.Mâlikî, oğlu Bagudu. 8) Sa'îdu (1926-1935=9) b.Mamudu b. Masaba. 9) Muhammâdu Ndyayako (1935-1962=27) b.Muhammâdu (1884-29.10.1962=78), Nagenum unvânını aldı, 1952'de İngiltere'yi ziyaret etti. 10) Alhaji Usmân Sarki (1962-) b.Sa'îdu, Sardaunan Bida sanını aldı. hal'. 11) Alhaji 'Umaru Ndayako.

XXXIX OCH 'IDOMA: 41. sıra. Benue eyâletinde.

XL PATEGİ: 23. sıra. Nupe hânedânından iner. 20. Nupe etsu'su olan ve 1796-1805'de Jima'da hükümrân bulunan Jimada, kuzeni Majiya II tar. öldürüldü. Oğlu İdrîsu (ölm. 1849), bunun oğlu Ma'azzu İ'sâ (ölm. 1872), bunun oğlu İdrîsi Gana'dır. 1898'de İngiltere tâbii ol. ilk Pategi emîri oldu. Pategi, İlorin eyâletinde, yânî Nijerya'nın güney-batısındadır. 1) İdrîsu Gana (1898-1900=2), 23. Nupe etsu'su ve 1. Pategi emîri. 2) Ma'uzzu İ'sâ (1900-1923=23) b.Gana. 3) 'Usmânu Tsado (1923-1931=8) (1'in kardeşi), ferâgat etti. 4) 'Umaru (1931-) b.Ma'uzzu İ'sâ.

SOKOTO: Bahsin sonuna bk.

XLI TOR TIV: 15. sıra. Benue eyâletinde.

XLII WASE: 42. sıra. Bauçi eyâletinde. Bauçi emâretinden ayrılarak kuruldu. 1) Hasan (1820-1828=8) b.Giwa (ölm. 1816?, Bauçi'de Wuro Mayo'lu), Wase'yi kurarak Bauçi'den ayrıldı ve Bauçi'ye tâbî oldu. 2) 'Abdullâhi (1828-1848=20) b.Giwa. 3) Hammân I (1848-1866=18) b.'Abd. 4) Hammân II (1866-1869=3) b.'Umaru b.Giwa. 5) Süleymânu (1869-1874=5) b.Has. 6) Muhammâdu I (1874-1877=3) b.'Abd. 7) Muhammâdu II Kobri (1877-1898=21) b.'Abd., 1898'de İngiltere'ye tâbî ve katl. 8) Muhammâdu III Yaki (1898-1909=11) b.Mûsâ b.'Abd., 1902'de Bauçi tâbiyyetinden ayrıldı. 9) 'Abdullâhi II (1909-1919=10) b.Muh. b.Mûsâ b.'Abd. 10) Muhammâdu IV (1919-1928=9) b.'Abd. II, hal'. 11) Abûbakar (1928-1947=19) b.Muh. b.'Aliyu b.'Abd. I. 12) 'Abdullâhi Maikano III (1947-) b.'Abd. II.

XLIII WUKARU: 39. sıra. Benue eyâletinde. Emîrlerine "aku" deniyor. Adamawa sınırında, Benue ırmağının güneyindedir.

XLIV YAURI: 26. sıra. Sokoto eyâletinde. İlk prens Tafariu, 5.'si Yauri, 11.'si Jerebana II (ölm. 1616?) olup bu sonuncusu ihtidâ etdi. 30.'su Albishir (el-Bişr) Dan Ayi, Gwandu emîrine tâbî oldu. 37) 'Abdullâhi Abarşı (1888-1904=16), el-Bişr'in torunudur. Babasının amcası 'Abdullâhi Gallo'ya halef oldu. 38) Cibrîlu (1904-1915=11) b.'Abd., hal'. 39) 'Aliyu (1915-1923=8), hânedândan olmıyan bir dîn adamıdır, hal'. 40) 'Abdullâhi (1923-1955=32) b.Cibrîlu. 41) Muḥ. Tukur (1955-) b.'Abd. (doğ. 1921), gençliğinde Londra Üniversitesi'nde Hausa dili okutdu.

XLV ZARİA: 8. sıra. Kuzeyde, ortada, Kano'nun güney-batısında, Kaduna'nın kuzey-doğusundadır. Eski adı Zazzau'dur. Habe hânedânından 60 hükümdâr burada hükümân oldu (bâzıları kraliçe). 1804'de Muhamman Makau, Fulânî tâbiyyetine girdi. Mallawa, Bornawa, Katsinawa, Sulibawa hânedânlarından Fulânî prensleri, Zaria emîri oldular. 15) İbr. (1924-1936=12) b.Kwassu (12. emîr 1897-1902=5) Bornawa hânedânından olup amcası 14. emîr (1920-1924=4) Dallatu'ya halef oldu. 16) Câ'feru (1936-1959=23) b.İşiyaku (bu sonuncusu 11. emîr 1888-1897=9 Yero'nun kardeşi, Yero ise Kwassu ve Dallatu adlı emîrlerin babasıdır). 17) Muhammadu Amînu (8.1959-1975=16) b.'Uşmân b.Abdülkerîm (5. emîr 1834-1846=12) (17'nin amcası Sambo 10. emîr'dir: 1879-1888=9). 18) Şehu İdrîs (1975-) b.'Uşmân b.'Abdülkerîm.

XLVI ZURU: 44. sıra. Nijer eyâletinde. Emîr değil sarkin dabai diye adlandırılan şeflerdir. Zaria şehri ile Nijer nehri arasında çizilecek düz bir çizginin yaklaşık ortasıdır.

Sokoto Sultânları

Sokoto şehri, aynı adlı eyâletin merkezi, Nijerya'nın en kuzey-batısı olup kuzeyi ve batısı Nijer devletidir. Şehir, Wurno ile Argungu arasında, Rima ırmağının Sokoto ırmağı ile birleştiği dirseğin güneyinde, eyâletin kuzey-batısındadır. Burası merkez olmak üzere 'Uşmân dan Fodio, cihâd'a ve yerli kabîleleri ihtidâ ettirmeye dayanan Fulânî devletini kurdu. Nijerya devlet reîsi prensler içinde yalnız Sokoto emîri "sultân" sanını taşır ve Nijerya emîrleri içinde protokolde 1. sırayı alır. Sultân unvânını önce 1817'de Muḥ. Bello almış olup 'Uşmân dan Fodio, şehu (şeyh) ve sarkin Musulmi (Müslümânlar'ın şefi) unvânlarını taşımıştır. Dan Fodio'nun babası Muḥ. Fodio, 'Uşmân b.Şâlih=Meryem b.Cibrîl b.Ḥamma oğludur, fodio, müderris demektir. Ḥawwâ ile evlendi ki Muḥ b.'Uşmân b.Rukayye kızıdır (Rukayye b. Muḥ. b. Sâ'd). Bu Muḥ. Fodio'nun 3 oğlu ve 2 kızı oldu. Kç. oğlu 'Abd., 1. Gwandu (b.bk.) emîridir. Ortanca oğlu ünlü fâtiḥ 'Uşmân dan Fodio'dur (aş.bk.). Kç. kızı Sewdâ, emîrî'l-küttâb Muşt. ile, by. kızı Meymûne bir başkası ile evlendi. By. oğul 'Alî İnna Alfa ile evlendi ki, Rukayye'nin (yk. bk.) hemşiresi Fâtûme'nin oğlu Jalo'nun kızıdır. 1808'de ölen 'Alî dan Fodio'nun oğulları Muḥ. ve Abûbakar'dır. Muḥ.'in 3 oğlu: Câ'fer, Muḥ. Amânî (oğulları

Muḥ. ve Muḥ. Hammâde) ve Muḥammadu'dur. Sarkin Bodinga olan sonuncusunun oğulları Şehu, Abûbakar ve 'Alî'dir.

1) 'Uşmân dan Fodio (1804-1817=13) (Maratta /Gobir, 15.12.1754-Sokoto, 20.4.1817=62, 4, 6), Sokoto merkez olmak üzere Fulânî imparatorluğunu cihâd üzerine kurdu, =1. Hawwâ b.Malam Âdamu=Hasana, =2.Â'îşe b.Muḥ.Sâ'd b.'Abd. (Rukayye'nin kardeşi), =3. Meymûne, amca-zâde, b.Muḥ.ü'l-Hâcc b.lbr.=İnno Kabo (Muḥ. Fodio'nun hemşiresi), =4.Mâriyye, câriye. 8 oğlu ve 7 kızı: Muḥammadu Sâ'd; Muḥammadu Bello (Hawwâ'dan), no.2; Abûbakar 'Atîku (Hawwâ'dan), no.3; Muḥammadu Sambo (annesi Zami Garka); Muḥammadu Buḥârî (Zami'den), şâir, çocukları: 'Umaru (Tambawel sarkin'i, oğulları Hârûna ve Sâ'd) ('Umaru'nun dâmâdı: dangaladima Ambo b. Aḥ. dan Gidado), Barau (Yamma sarkin'i, oğulları Muḥammadu ve lbr.) (Barau'nun dâmâdı: Muḥ. Buḥârî, vezîr 1886-1903=17)), 'Alî (Kudu ve Sifawa sarkin'i), Modibbo (Tambawel sarkin'i 1847-8), Â'îşe (=Ahmadu, vezîr Gidafo oğlu, oğulları Sokoto vezîri Muḥammadu Buḥârî); Hasan (Meymûne'den) (1794?-1817?=23?), oğulları Halîlu Sardauna ve Muḥammadu Hâccî; Ahmadu Rifâî, no.7; Îsâ (Mâriyye'den), oğulları Yamma sarkin'i Halîlu, 'Abdullâhi ve 'Uşmân; Nana Asmâu, şâire (1794?-1863=69?, Pr. Hasan'la ikiz) = Muḥammadu Gidado dan Lema (1776?-2.1851=75?), Sokoto waziri'si; Fâtîme (Hawwâ kızı)= 'Alî Jedo (ölm. 1849), emîrül'-ceyş, bir kızları; Hadîce (Zami kızı) =Muşt., bir oğulları; Hafsa (Meymûne kızı) =1. Dimbo Hamel, bir oğulları, =2. 'Uşmân Mudegel, 'Umaru Mai Alkamma oğlu; Hawwâ (Hawwâ kızı) = Muḥammadi Namoda, Kiawa sarkin'i; Maryam (Mâriya kızı) =1. lbr. Maituta, =2. lbr. Dabo (2. Kano emîri), =3. Muḥammadu Ade, Gidado waziri'si; Şafiyye= Muḥammadu, 'Umaru Mai Alkamma oğlu.

2) Muḥammadu Bello (Mai Wurno) (1817-1837=20) (10.1781-26.10.1837=56, O), şâir, =1. Gabda b.Maunuma (Şehu kızı), 1. derecede kuzin, =2. Â'îşe b. 'Umaru Mai Alkamma, =3. Katembale b.Yâ'qûbu, Gobir sultânı (3.10.1808'de katledilen Gobir sultânı Yunfa dan Nafata'dan dul). 9 oğlu ve 3 kızı: 'Aliyu Baba, no. 4 (Ladi adlı câriyeden); 'Aliyu Karamî, no.6; Abûbakar 'Atîku Na Rabah, no.8; Mu'azzu Ahmadu (Â'îşe oğlu), no.9; Sa'îd (Â'îşe oğlu) (ölm. 1881), oğlu Hayâtu=Hawwâ b.Rabeh, katli 1900, oğulları Malam Sa'îd, Hayâtu'nun hemşiresi Laddo='Uşmân, 3. Bauçi emîri; lbr. (ölm. 1836'dan sn.), Gandi v., oğlu Abûbakar, dangaladima; Fodio (Katembale oğlu); Muallayidi (Katembale oğlu) (ölm. 1874?), oğulları Muḥammadu Hâccî ve at-Tâhiru; Yûsufu, kızı Zübeyde =Muḥammadu Buḥârî (ölm.6.10.1910), Sokoto waziri'si 1886-1903=17, Ahmadu dan Gidado =Â'îşe b. Muḥammadu Buḥârî b.Şehu oğlu; Meryem = el-Hâcc 'Umaru (ölm. 2.1838); Fülâne =Süleymânü, 1. Kano emîri; Hadîce = Ahmadu, Sokoto vezîri Gidado oğlu (diğer zevcesi: =Â'îşe b.Muḥammadu Buḥârî).

3) Abûbakar 'Atîku (Mai Katuru) (1837-1842=5) (1782-11.1842=60). 6 oğlu ve 3 kızı: Ahmadu 'Atîku, no.5; 'Abdurrahmân, no.11; 'Umaru Nagwamatse, 1. Kontagora emîri; Muḥammadu Sambo, Bakura v.1842?-1850?; Hasan, Zamfara sarkin'i ('Abdurrahmân ile ayni anneden); Îsâ; Fülâne =Muḥammadu dan lbr., maituta; Fülâne =Dan Halîma, Sabon Birni emîri; Fülâne = Muḥammadu İnna, Sullebawa ardon'u.

4) 'Aliyu Babba (Mai Cinaka) (1842-1859=17) (1808?- 21.10.1859=51?), Barth' 1853 ve 1854'de kabûl etdi = Bint Abûbakar dan Jada. 4 oğlu ve 1 kızı: 'Umaru, no.10; Hızır; Mahe; Muḥammadu at-Tâhiru, no.13; Fülâne = 'Abdullâhi, 4. Kano emîri, çocukları için bk. Kano.

5) Aḥmadu 'Atîku (Mi Cimola) Zaruku (1859-1866=7) (1807?-2.10.1866=59?), 'Alibawa Fulânî oğlu = Dan Hâlıma (Gobir)'nın hemşîresi. 5 oğlu: Muḥammadu at-Tâhiru, no.12; Muḥammadu Mai Turare, no.14; İbr.; Abûbakar; 'Abdullâhi.

6) 'Aliyu Karamî (2.12.1866-10.1867=0,10) (1808?-1867=59?), başkenti Wur-no'ya götürdü, 3 oğlu: 'Abdurrahmân (Gobir sarkin'i), 'Ugmân, 'Umaru.

7) Aḥmadu Rifâî (10.1867-3.1873=5,5) (1814?-1873=59?), başkenti gene Sokoto'ya götürdü, oğulları Kebbi sarkin'i Abûbakar ve 'Umaru.

8) Abûbakar 'Atîku na Rabah (3.1873-3.1877=4,0) (1812?-1877=65?), = Bint İbr. Dabo, Kana sultânı (İbr.'in ann.), 5 oğlu ve 2 kızı: 'Ugmân, 'Abdullâhi, Muḥammadu, 'Aliyu, İbr. (Rabah sarkin'i, oğlu Alhaji Sir Aḥmadu Bello, Kuzey Nijerya başbakanı 1954-66, doğ. 1909-ölm.15.1.1966=57); Fülâne (=Hârûna, Tambawel emîri), Matarsaki (=Muḥammadu Buḥârî, ölm. 6.10.1910, Sokoto vezîri 1886-1903=17, diğer zevcesi Zübeyde için bk.).

9) Mu'azzu azu Aḥmadu (3.1877-9.1881=4,6) (1816?-1881=65?), 3 oğlu: 'Aliyu, Baura sarkin'i; Hasan, no.16; Şehu, bunun oğlu Abûbakar, no.17; Mu'azzu'nun kızı: Nefise = 'Abdullâhi Bayero (ölm. 3.1886), Sokoto vezîri 1874?-1886=12? b.Gidado (Sokoto vezîri) = Esmâu b.Şehu.

10) 'Umaru (9.1881-25.3.1891=9,6) (1824?-1891=67?), Sûdân sarkin'i 1842, oğlu Bakkai, Sûdân sarkin'i.

11) 'Abdurrahmân Danyen Kasko (25.3.1891-10.10.1902=11,6,16) (1828?-1902=74?), 7 oğlu: Muḥammadu Maigari; Mahe, Mafara sarkin'i = Bint Wazîrî Buḥârî; Muḥammadu Sambo (Vezîr Buḥârî'nin dâmâdı); Abûbakar (bu da Buḥârî'nin dâmâdı); Yerima; Bunu 'Aliyu; Muḥammadu Bello, Sûdân sarkin'i ve bu da Buḥârî'nin dâmâdı. Bu 7 oğlu için Sultân 'Abdurrahmân sırasıyla Jabo, Dendi, Wababi, Tsamia, Durbawa, Tureta, kasabalarını kurdu (sonuncu oğlu için yok).

12) Muḥammadu at-Tâhiru I (10.10.1902-6.1903=0,8), İngilizler'e karşı şehîd oldu ve Sokoto, 15.3.1903'de İngiltere tâbiyyetine girdi.

13) Muḥammadu at-Tâhiru II (6.1903-1915=12).

14) Muḥammadu Mai Turare (1915-1924=9), annesi bir Gobir prensesi, Tamba-ri'nin kızı ile evlendi (bk. no. 15).

15) Muḥammadu Tambari (1924-1930=6) (ölm. 1935), no.14'ün kayın-pederi.

16) Hasan (1930-1938=8), İngiltere'yi ziyâret edip V. George tar. kabûl edildi.

17) Abûbakar (1938-) (doğ. 1901), amcasının İngiltere ziyâretinde bulundu.

Diğer Afrika Hânedânları

ANGOLA: Angola kralları, 16. asrın başlarında Portekiz istîlâsı ile Katolik oldular. İlk Katolik olan Affonso I'dir (1506-1542?=36?). Portekiz'e tâbî oldular. Manikongo Pedro VII (1923-1955=32) ölünce, oğlu Antonio III (1955-1958=3) kral titrini aldı ise de Manikongo Manuel Kiditu'nun (1912-1915=3) yeğeni Dom Manuel Kidita, müddeî oldu. Pedro VIII Mansala (1958-1962=4)'ya Antonio III'un dul eşi ve annesi Isabel niyâbet etdi. 1962'de Dom José dos Santos Kasakanga (Pedro VII'nin torunu) kral titri aldı. Angola krallarının listesi: J.Cuvelier, *Congo*, 1931.

KAMERUN: Burada Wandala (Mandara) hânedânı 15. asrın başlarında kuruldu. 3 asır boyunca Bornû ile savaşp zamân zamân tâbî oldu. Adamawa'nın baskısıyla başkentini Dulo'dan Mora'ya taşıdı. 1895'de Rabah, kral Mai Bukar-a-Narbana'yı öldürdü. Hânedân ihûdâ etdi. Sulân (Wandala tikse'si) Mai Hamîdu 'Umar'ı (1942-1970=28) Sulân Mai Bişayr 'Umar istihlâf etdi. Kralların listesi: *Bulletin de l'Institut Français de l'Afrique Noire*, 1956.

ORTA AFRİKA: Bu sâhada çeşitli prenslikler vardı (Dampierre, *Anciens Royaumes Bandia*, 1967). Bangasu sultânlığı 1917'ye, Zemio sultânlığı 1923'e kd. devâm etdi ki ilkinin bugünkü hânedân reisi Mbali Ndoba'dır. Rafai prensliğini de bunlara eklemek gerekir. Bangasu, Rafai ve Zemio (Semio), ülkenin güney-doğusunda Kongo'nun Mbomu ırmağı (ki Orta Afrika ile Zair'i ayırır) kuzeyinde batıdan doğuya sıralanırlar. Bondu prensliği ise ırmağın güneyinde, bugünkü Zair'de kalır, Uele ırmağının kuzey kıyısındadır.

ÇAD: 17. asırda burada 'Abdü'l-Kerîm bir sultânlık kurdu, merkezi Waday'da Abeşe'dir ki ülkenin orta-doğusunda, Sûdân sınırına yakındır. Waday sultânı titrini bugün bu hânedândan 'Alî Silek taşıyor.

KOMOR: Madagaskar'ın kuzey-batısında, Mozambik'le Madagaskar arasındaki bu adalara İslâm 14. asırda girdi ve adalarda çeşitli emîrlıklar kuruldu. Mayotte'takini Fransızlar 1843'de ortadan kaldırdılar. Anjouan'daki Mroni ve Büyük Komor'a da hükmeden Sultân Sa'îd 'Alî 1916'da öldü. Küçük oğlu 'Abdeham Sa'îd İbr. 12.1975'de öldü. Bu âileden Sa'îd Muh. Câ'fer 8.1975-2.1.1976'da Komor başkanı oldu. Komor emîrleri listesi: Sa'îd Bukarbin Sulân Ahmed, *Swahili Cronicle of Ngazija*, 1966; E.Vienne, *Les Comores*, Paris 1901; A.Gevrey, *Essai sur les Comores*, Pondichéry 1870; L.Aujas, *Notes sur les Comores*, *Bulletin de l'Académie Malgache*, Tananariv 1911.

KONGO: 19. asırda Brazzaville (Fransa) Kongosu'nda prensler (bugünkü temsilcileri Iloo 1964'de bu unvânı aldı) vardı.

DAHOMÉY (BENİN): Burada 15. asırda Yoruba'da Ketu krallığı kuruldu. Ketu alaketu'su Oba Alamu Adewori'yi (1937-1963=26) Oba Adeoti Adetutu istihlâf etdi. 18.

asırda Barika krallığından ayrılarak Paruka prensliği kuruldu ki bugün âilenin başı Chabi Mama'dır. B. Parrinder, *Story of Ketu*, Ibadan 1956 ve R.Cornevin, *Histoire du Dahomey*, Paris 1962.

HABEŞİSTAN (ETYOPYA): 18. asırda Kedafu, Aussa Danâkil sultânlığını kurdu. Eritre'nin güneyidir. Anfari (ölm.1862), Muḥ.Anfari, Aidais Muḥ., 'Alî Mîrah, Anfari, Yayo, Muḥ. son sultânlar olup 1975'de dejazmatch pâyesiyle Aussa sultânı unvânını 'Alî Mîrah aldı, aynı yıl Cidde'ye sığındı. Galla'da Jimma prensliği ise 1800'e doğru kuruldu. Addis Ababa'nın güney-batısında Sûdân sınırına doğrudur. Menelek tar. ilğâ edildi. Abba Jifar II (1878-1932=54)'yı oğlu Abba Dula'nın oğlu Abba Jobir istihlâf etdi. Bu iki prenslik hânedânı listesi: M.Abir, *Ethiopia, The Era of the Princes*, 196 ve H.S.Lewis, *A Galla Monarchy*, 1965.

GANA: Burada Dagomba devleti, 16. asırda Mossi'ler tar. kuruldu. Bugünkü Dagomba ya-na'sı Yâ'qûbu II'dir. Gonja prensliği ise 16. asır sonlarında Müslümân olan Mande tar. kuruldu. Bugünkü Gonjo yagbum-wura'sı Ewuntoma Mahama'dır. Mamprusi prensliği, gene Mossi'lerin güneyde kurdukları bir devlettir. Bu da 16. asırda kuruldu. Bugünkü Mamprusi na-yiri'si Ada Badimsuguru'dur, bâzıları "melik" unvânını taşıdılar. Nanumba prensliği, 16. asırda Mossi'lerin güneyde kurdukları bir diğer devlettir. Bugünkü Nanumba bimbilla-na'sı Dasana 'Abdullahi'dir. Listeler: E.F.Tamakloe, *Brief History of the Dagbamba People*, Akra 1931; M.Crowder ve O.Ikime *West African Chiefs*, 1970.

NIJER: Maradi prensliği, ülkenin orta-güneyinde, Nijerya'nın hemen kuzeyinde, Katsina'nın az kuzey-batısındadır. Bu Hausa prensliği 1807'de Katsina'dan ayrıldı. Maradi emîri (1854-1875=21) Dan Baskere'nin oğlu Barmu (1899-1926=27), Tessawa emîri oldu. Yerine Alḥâji Muḥammadu Buzu, Maradi sultânı unvânıyla geçdi. Liste: D.Forde ve P.M.Kaberry, *West African Kingdoms in the Nineteenth Century*, 1967.

NIJERYA: *Abekuta* prensliği, İbdan'la Lagos arasında, güney-batıda, Dahomey (Benin) sınırına yakındır. 19. asır başlarında az kuzeyindeki Oyo krallığından ayrılarak Yoruba kavmi tar. kuruldu. Abekokuta alake'si Oba Sir Lapoda Ademola II'yi (1920-1962=42) Oba Gradebo II istihlâf etdi. *Benin*, güneyde, Lagos'un doğusunda, Nijer nehri'nin batısında Siyah Afrika medeniyetinin eski merkezlerinden bir şehirdir. 15. asır sonlarında burada bir krallık kuruldu. 1897'de son kral Oba Ovanramwen, İngilizler'ce hal'eldildi. Ancak 1914'de oğlu Oba Aiguobasim Eweka II'nin Benin oba'sı titrini, İngiltere kabûl etdi. 1933'de bunu oğlu İba Akenzua II tâkıyb etdi ki 1955-62'de Nijerya devlet bakanı oldu. Bk.J.Egharevba, *Short History of Benin*, Ibadan 1960. *Ife*, Ibadan'ın az kuzey-doğusundadır. Burada Yoruba'lar, Oyo krallığından ayrılarak bir devlet kurdular. Oni Ademiluyi Ajangun'u (1910-1930=20) İfe'ni'si ol. Oba Sir Titus Martius Adesoji Aderemi Tadeniawo (doğ. 1889) istihlâf etdi. *Lagos*, Nijerya'nın başkentidir. Ülkenin güney-batısında limandır. 16. asırda burada Benin'e tâbî bir devlet kuruldu. Bugünkü Lagos oba'sı Adeyinka Oyekan, 1965'de Oba Sir Adenigi Adele'yi istihlâf etdi. *Oyo*,

1960. *Luba*, 17. asırda gene Bakuba'larca kuruldu. 18. asır sonlarında Ndaye Mwine Kombe ve oğlu Kadilo genişletti. Ilunga Kabale (1850?-1870?=20?), oğlu Kasongo Nyemba (1870?-1917=47?, ölm.1931), Mulopwe Umpafu (1917-1936=19, ölm. 1948?), kardeşi Kisuku (1936-1957=21), amcası Mulopwe Ndaye Emanuel (1957-1964=7, hal') son Kasongo Nyemba Luba mulopwe'leridir. Ilunga Kabale'nin (ölm.1870?) diğer oğlu Kabongo (1870?-1948=78?) Kabonge Luba dalını kurmuş, oğlu Kabongo Boniface Kallowa (1948-katli 1961=13), kardeşi Kabongo Jacques (1961-) tarafından istihlâf edilmiştir. Her iki dal da Katolik'dir. Bk. Thomas Q. Reefe, *History of the Luba Empire to 1885*, Berkeley 1975, tez. *Lunda*, 17. asırda kuruldu. Luseeng, Naweej, Mukanza, Naweej II (ölm.1852), Mwant Yav Muteb (1887-1920=33) (Belçika hâkimiyetine girdi), Kaumbw Diur (1920-1951=31), Mbakw Naweej III (1951-1963=12) başa geçdiler ki sonuncusu Mwant Yav Mbumb'un (1874-1883=9) kızının oğludur. Mwant Yav Muteb Mushid II David Yav Tshombe (1963- 1973=10) ve kardeşi Lunda mwant yav'ı Mbumb Muteb II Dipang Tshombe (1973-) son prenslerdir. Bk.J.Vansina, *Kingdoms of the Savanna*, 1966. Muteb II, tâcir Joseph Kapend Tshombe (Çombe)'nin oğlu olup, Mushid II'nin hemşiresi, annesi idi. Muteb II'nin kardeşi Moise Tshombe, Katanga'yı ayırıp ayrı bir komünist devlet yapmak isterken öldürüldü. Âile Katolik'dir.

ZAMBIA: *Bemba*, 17. asır sonlarında kuruldu. Prenslik, anneden geçmektedir (matrimonial). Kalonga Niofu Kanyanta (1923-1940=17), Mubanga Chisupa (1940-1945=5), Musungu (1945-1965=20), Musenga (1965-1969=4), Chitimukulu Bwembya (1969-) son Bemba çitimukulu'sudurlar. A.D.Roberts, *History of the Bemba*, 1973; A.M., *Journal of African History*, XI, 1970; M.Fortes, E.E.Evans-Pritchard, A.I.Richards, *African Political Systems*, 1940'da prenslerin listesi vardır. *Kazembe*, 18. asırda Lunda krallığından ayrıldı. Bk.I.G.Cunnison, *Reigns of the Kazembes, Northern Rhodesia Journal*, III, 1956. Chinkonkole (1936-1941=5), Chinyata Nankula (1941-1950=9), Brown Nyombe (1950-1957=7), Kanyembo Kapeme (1957-1961=4), Kanyembo Lutaba (1961-) son Nwata Kazembe=Mwant Kazemb'dirler. *Lozi* (Brotseland), 17. asırda kuruldu. 1840'da Kilolo tar. ilhâk edilip 1865'de Sepopa, prensliği yeniden kurdu. Bk.E.Colson ve M.Gluckman, *Seven Tribes of British Central Africa*, 1951. Sir Lubosi Lewanika Mwanawina III (1948-1968=20) ve Litunga Godwin Lewanika (1968-), son Lozi (veyâ Barotseland) litunga'sıdır. Bunlar da Hristiyan'dır.

II

BUGÜNKİ BATI AFRIKA MÜSLÜMAN ZENCİ DEVLETLERİ

6- NİJERYA

Nijerya, 19 devletten müteşekkil bir birleşik cumhûriyettir. İngiliz Milletler Topluluğu (The Commonwealth) üyesidir. 923.773 km² ve 95.000.000 nüfuslu (1981 t.) olmakla Afrika kıt'asının mutlak şekilde en nüfuslu devletidir. Yoğunluk 103'tür. % 51 nüfus Müslüman'dır (48.450.000 kişi). 1 ekim 1960'ta istiklâl kazanmıştır. İslâm Konferansı'na üye olmıyan 2 Müslüman devletten biridir (diğeri Arnavudluk). Silâhlı kuvvetleri 240.000 kişidir (savunma bütçesi: 1,7 milyar dolar, 1980). Resmî dil İngilizce'dir. Başkent Lagos'tur. Petrol: 1960'ta 0,9, 1970'te 53,4, 1975'te 88, 1976'da 101,4 milyon ton. Kişi başına gelir: takriben 610 dolar, gayrı sâfi millî hâsıla (1981) 57.950.000.000 dolar. Federe devletler ve yüzölçümleri:

Anambra 21.189 km², Bauchi 17.926, Bendel 39.737, Benue 19.200, Bornu 116.589, Cross Rivers 35.149, Gongola 13.664, Imo 8.720, Kaduna 68.989, Kano 42.593, Kwara 73.400, Lagos 14.712, Niger 17.344, Ogun 13.600, Ondo 14.400, Oyo 17.600, Plateau 31.350, Rivers 17.941, Sokoto 149.066 km². Eyâlet nüfusları 2 ilâ 10 milyon arasında oynamaktadır. En nüfuslular Kano, sonra Oyo ve Imo'dur. En az nüfuslusu Lagos, Plateau ve Ogun'dur.

Şehirler (1981 t.): Lagos 1.330.000, İbadan 1.255.000, Ogbomoşo 640.000, Kano 590.000, Oşogbo 420.000, Abekuta 375.000, Port Harcour 360.000, Enugu 280.000, Aba 260.000, İfe 260.000, Benin 200.000, Sokoto 180.000, Kalabar 153.000.

İngiltere bu büyük ülkeye, 1861 ağustosunda Kral Dosemo'dan aldığı Lagos iskelesini ele geçirmekle ayak bastı. 1886'da Lagos iskelesinin hinterlandı ile "Lagos sömürge ve himâyesi" bölgesi kuruldu. 1900'e kadar bütün Nijerya, İngiltere sömürgesi oldu. Bk. İngiltere.

Sir Ebû-Bekr Tafawa Balewa, 1.10.1960-15.1.1966=5,3,15 arasında, darbe-i hükûmet sırasında subaylarca öldürülünceye kadar devleti idâre etti. İngiltere hükümdârı Nijerya'nın da hükümdârı sayıldığı için, ayrıca devlet başkanı yoktu. Bu târihte Tümgeneral Johnson Aguiyi-Ironsi, genel kurmay başkanı iken, ihtilâli bastırdı ve devlet başkanı oldu. 29.7.1966'ya kadar 6 ay, 15 gün bu sıfatla kaldı. Askerî darbeyle yıkıldı. Yerine Korgeneral Yâ'kuub (Yakubu) Gawon, devlet başkanı oldu. 29.6.1975'e kadar 8,11,1 müddetle devlet başkanlığında kaldı. Askerî ayaklanmalardan sonra Tuğgeneral (sn.Orgeneral) Murtala Ramat Muhammed, devlet başkanı oldu. 13.2.1976'da öldürülünceye kadar 7 ay, 14 gün makamını muhâfaza edebildi. Bu târihte Korgeneral Olusegun Obasanjo, devlet başkanı oldu. 11.8.1979'da el-Hâcc Şehu Şagari başkan seçildi. 31.12.1983'de devrildi. Tümğ. Muh. Bohari başkan oldu. 27.8.1985'de Bohari devrilerek Tümğ. İbr. Babandiga başkan oldu.

İbr.Babandiga yerine 1993'te Moshood Abiola geçti.

30.5.1967'de güney-batıda Hristiyanlar'ın çoğunluk olduğu Biafra federasyondan ayrılıp müstakil devlet hâline geldiğini ilân etti. Yarbay (sn.Albay) Ojukwu'nun kendini devlet başkanı ilân ettiği Biafra, kanlı bir savaştan sonra federasyona geri döndü (ocak 1970).

Nijerya nüfusunun % 51 Sünnî-Mâlikî Müslüman olması, geri kalan nüfusun üçte ikisinin Hristiyan ve üçte birinin henüz putperest bulunması, federasyonun büyük mes'elelerinden biridir. Kuzey tamâmen Müslüman'dır ve güneye doğru Müslüman nüfusun yoğunluğu düşer. Hristiyanlar'ın beşde dördü Protestan'dır (gerisi Katolik).

Nüfusun fevkalâde çoğalması, federasyonun başka bir problemidir: 31.171.000 (1953) ve 56.670.000'den (1963 s.) 79.800.000'e (1973 s.) yükselmiş, 100 milyona doğru yol almaktadır. Pek çok ırk ve dil, İngilizce ile birbiriyle anlaşmaktadır.

7- SIERRA LEONE

Sierra Leone, 27.4.1961'de İngiltere'den ayrılarak müstakil devlet oldu. Ancak İngiltere hükümdârını kendi hükümdârı kabûl eden bir monarşi iken 19.4.1971'de gene Commonwealth üyesi, fakat cumhûriyet oldu. 73.326 km², 3.900.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 53 (1974 s.3.002.000). % 39 müslüman. Gerisi Putperest ve Hristiyan. Silâhlı kuvvetler 3.300 kişi (savunma bütçesi 11 milyon dolar, 1979). Başkent Free-town (300.000). 4 il. Resmî dil İngilizce. Kişi başına gelir 250 dolar. Millî hâsıla

(1981) 975 milyon dolar kadar. Sierra Leone, Gine ile Liberya arasında bir ülkedir. Free-town iskelesi 1787'den beri İngilizler'ce kullanılmış, ülkenin tamamını ancak XIX. asır sonlarında ele geçirilerek 21.8.1896'da sömürge olmuş, sömürge durumu 64,8,7 müddetle devâm etmiştir. İstiklâlde Kraliçe adına umûmî vâli Sir Henry-Lightfoot Boston, başbakan ise Sir Milton Margai idi. 17.3.1967'de aynı umûmî vâli, başbakanlığına Siaka Stevens'ı getirdi. 1978'de Sorie İbr. Koroma, başkan oldu.

8- GAMBIYA

Gambiya (Gambia), Senegal'in içine girmiştir, aynı adı taşıyan nehrin iki kıyısı boyunca ince uzun uzanır. 18.2.1965'te İngiltere'den ayrılıp müstakil oldu. İngiliz Milletler Topluluğu üyesi cumhûriyettir. 10.602 km², 630.000 nüfus (1981), yoğunluk 59 (1973 s.493.000). Başkent Banjui (eski Bathurst) 50.000; Kombo 40.000. Silâhlı kuvveti yok. Kişi başına gelir 210 dolar (1981 t.). Gayri sâfi hâsıla 132 milyon dolar (1981 t.). % 95 Müslüman (Sünnî-Mâlikî).

1807'de Gambia nehri ağzına gelen İngilizler, 1843'te ülkeyi sömürge yapular. 122 yıl bu durum devâm etti. 4.1970'te İngiltere hükümdârını devlet başkanı tanımaktan vaz geçerek cumhûriyet oldu, fakat İngiliz Milletler Topluluğu'ndan çıkmadı. İstiklâlden sonra ülkede İngiltere hükümdârını temsil eden umûmî vâli Sir John Warburton Paul idi. İstiklâlden bu yana başbakan ise Sir Dawda Kairaba Jawara'dır ki, cumhûriyet ilân edilince, başkan-başbakan oldu. 30.7.1981'de marksist Samba Sayang tar. devrildi. İstiklâl sırasında ülkenin nüfusu 260.000 tahmîn ediliyordu. Resmî dil İngilizce'dir.

Gambiya'da Jawara tekrâr iktidâra gelip 23.7.1994'te 800 kişilik Türkiye Cumhûriyeti subaylarınca eğitilen ordusu tarafından devrildi.

9- GINE-BISSAU

Gine-Bissau, Kuzey Gine, eski Portekiz Ginesi, Gine ile Senegal arasındadır. 10 eylül 1974'te Portekiz'den ayrılarak istiklâl kazandı. 36.125 km², 820.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 29, kişi başına gelir (1981 t.) 150 dolar, millî hâsıla takrîben 123 milyon dolar. Silâhlı kuvvetleri 8.200 kişidir. Halkın % 90'ı Müslüman'dır (Sünnî-Malîkî) (% 4 Hrist., % 6 Putp.). Başkent Bissau (125.000).Portekizliler buraya 1446'da ayak bastılar ve ülkenin tamamını 1879'da ele geçirdiler. İstiklâl sırasında nüfusu 650.000 kadardı (1970 s.487.000). Devlet Başkanı Luis Cabral'dir. Resmî dil Portekizce'dir. Bütün bu tip devletlerde olduğu gibi çeşitli kabîlelerden birinin dilini resmî lisan kabûl etmek mümkün olamamaktadır.

10- SENEGAL

Senegal, Afrika'nın en batı ucunda, Moritanya ile Gine arasında bir ülkedir. Doğusu Mali'dir. 27.6.1960'ta Fransa'dan ayrılıp istiklâl kazanmış bir cumhûriyettir. 197.722 km², 6.020.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 30, kişi başına gelir 375 dolar

(1981 t.), millî hâsıla takrîben 1,6 milyar dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 11.800 asker vardır. Başkent Dakar, Afrika'nın en batı noktası olan Yeşilburun üzerindedir (900.000, 1981 t.). Diğer şehirler: Kaolak 116.000, Thiès 99.000, Saint-Louis 97.000, Rufisque 59.000, Ziguinşor 54.000, Diurbel 48.000 (1981 t.). 1977 nüfus tahmîni, 4,5 milyon idi. % 82 Müslüman (Sünnî-Mâlikî) vardır. İstiklâl sırasında nüfusu 3,1 milyondur (1960 t.). Dakar, bütün Fransız Batı Afrikası'nın (Senegal, Mali, Gine, Volta, Dahomey, Fildişi) merkezi idi. Bk. Fransa. 1659'da St. Louis iskelesini kuran Fransa bütün ülkeyi 1865'te ele geçirdi. İlk devlet başkanı 1960'ta Léopold Sédar Senghor oldu (doğ. Joal/Dakar, 1906). 1.1.1981'de yerine 'Abdü Diuf başkan oldu. Resmî dil Fransızca'dır.

11- MALİ

Mali, eski Batı Sûdân veya Fransız Sûdânı'dır. Mali çevresindeki ülkelere de eskiden "Batı Sûdân" denirdi. Mali, Batı Sûdân'ın en dar sınırlarıdır. Moritanya, Cezâyir, Nijer, Volta, Fildişi Sâhili, Gine ve Senegal devletleri ile çevrilmiş bir kara devletidir. 21.6.1960'ta Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazandı. Mali Cumhuriyeti, Senegal'le bir federasyon hâlinde yaşamak istediye de devâm edemedi. 1.204.021 km², 6.770.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 6, kişi başına gelir 130 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 880 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 6.100 asker vardır. % 68 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî). Başkent Bamako, ülkenin güney-batısında geçen asırda Fransızlar'ın kurduğu bir şehirdir. 510.000 nüfusludur (1981 t.). Diğer şehirler (1981 t.): Segu 43.000, Kayes 41.000, Mopti 40.000, Sikosso 33.000, Gao 21.000, San 18.000, Timbuktu 12.000. Ülkenin büyük İslâm kültür merkezi olan Timbuktu, orta bölgededir. Resmî dil Fransızca'dır. Fakat Arabca ve Berberice de *lingua franca*'dır. Nüfus 1960'ta 4,1 milyondan 1976'da 5,6 milyona çıkmıştır. Devlet, 8 il, 19 ilçeye bölünmüştür. Mali'yi Fransızlar, yerli Müslüman devletleri birer ikiye yıkarak 1883-1904 arasında ele geçirdiler. İlk devlet başkanı Modibo Keita'dır (Bamako 1915), Kasım 1968'de askerî darbe ile devrildi. Yerine Yoro Diakite, 1971'de de Alb. Mûsâ Traoré geçti.

12- GİNE

Gine (Guinée, İng. Guinea), Mali'nin güney-batısında uzanır. Kuzey-batısındaki küçük ülke, eski Portekiz Ginesi'dir, bugün müstakil devlettir (yk.bk.). 3.10.1958'de Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazandı. 245.857 km², 5.238.000 nüfus, yoğunluk 21 (1981 t.), kişi başına 220 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 1.152 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 19.400 asker vardır. % 75 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî) (%23 Putperest, % 2 Hristiyan). Başkent Konakri, Atlantik üzerinde limandır (790.000 nüfus, 1981 t.). Diğer şehirler: Kankan 53.000, Kindia 45.000, Siguiro 23.000, Labé 22.000, N'Zérékoré 16.000 (1981 t.). Resmî dil Fransızca'dır (yerli diller: Pöl, Malinke, Susu, Kisi vs.). Nüfus çok artmıştır: 1960 t.2.727.000, 1972 t.5.143.000. Cumhuriyetin

başına Ah. Sékou Touré geçmiştir (doğ. Faranah, 1922). Müslüman ve 1958'den 21.3.1984'de ölümüne kd. devletin başındadır. Fransa Gine'yi 1863-1893 arasında fethetmiştir.

13- NİJER

Nijer Cumhûriyeti, Cezâyir, Libya, Çad, Nijerya, Dahomey, Volta ve Mali ile çevrili bir kara devletidir. Mali ile Çad arasındaki büyük ülkedir. Eskiden "Kuzey Nijerya", "Fransız Nijeryası" denmiştir. 3.8.1960'ta Fransa'da ayrılarak istiklâl kazandı. 1.186.408 km², 5.495.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 5, kişi başına 140 dolar (1981 t.), millî hâsıla takriben 1.319 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 4.400 asker vardır (23 milyon dolar, 1979). % 87 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî) (20.000 Hrist. , gerisi Putp.). 7 il hâlinde yönetilir. Başkent Niamey (Niamey), güney-batıda, Volta'ya yakındır (175.000, 1981 t.). Diğer şehirler: Zinder 55.000, Maradi 52.000, Tahua 44.000(1981 t.). Resmî dil Fransızca'dır. Nüfus 1960'ta 2.800.000, 1974'te 4. 339.000 tahmîn ediliyordu. Nüfus diğer Batı Afrika devletleri gibi Zencî olmakla berâber, yer yer Hâmîler'le çok karışmıştır. Berberî Tuaregler kuzeyde yaşarlar (160.000 kadar). Fransa, Nijer'in fethini 1904'te tamamlanmıştır. Nijer'in en kuzeyi, 1912'ye kadar Osmanlı imparatorluğuna âitti. İstiklâlden sonra Hamani Diori (Sundure, 1916) cumhur başkanı oldu. 15.4.1974'te askerî darbe ile düştü. Yarbay Seyni Kountche (Kunçe), yerine geçti. Ölümü üzerine yerine Alb. 'Alî Sâibu geçdi (14.11.1987).

14- ÇAD

Çad Cumhûriyeti, Libya, Sûdân, Orta Afrika, Kamerun, Nijerya ve Nijer'le çevrilmiş bir kara devletidir. Nijer'le Sûdân arasındaki geniş ülkedir. En güney-batıdaki Çad Gölü'nden adını alır. 11.8.1960'ta Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazandı. Kuzey kısmı 1912'ye kadar Osmanlı imparatorluğuna âitti. 1.284.000 km², 4.675.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 4, kişi başına gelir 150 dolar (1981 t.), millî hâsıla takriben 701 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 9.200 asker vardır (savunma bütçesi 22 milyon dolar, 1980). Resmî dil Fransızca'dır. % 98 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî) Başkent Fort Lamy, güney-batıda, Bagirmi ülkesinde, Çad Gölü'ne ve Nijerya sınırına (Bornû) yakındır. Yeni adı N'djamena olan bu şehrin 1981 t. nüfusu 309.000'dir. Nüfus 1956'da 2.581.000 ve 1973'te 3.869.000 tahmîn ediliyordu. İstiklâlden sonra Nagarta Tombalbaye, devlet başkanı oldu. 13.4.1975'te askerî darbede öldürüldü. General Félix Maloum, iktidâra geldi (Tombalbaye: doğ. Bedaya, 1918). Fransa Çad'ı 1903'te, kuzeydeki Borku bölgesini 1913'te ele geçirmişti.

15- ORTA AFRIKA

Orta Afrika Cumhûriyeti, Çad, Sûdân, Zair, Kongo ve Kamerun arasında kalan bir kara devletidir. Kamerun'la Sûdân arasında kalan, Çad'la Kongo'yu (Zair) ayıran bir

ülkedir. 13.8.1960'ta Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazanmıştır. 624.977 km², 1.860.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 3, kişi başına 270 dolar (1981 t.), millî hâsıla takriben 502 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 3.400 asker vardır (savunma bütçesi, 14 milyon dolar, 1980). Resmî dil Fransızca'dır. Yaklaşık % 80 nüfus Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî). Başkent Bangi, Zair sınırı üzerinde, Ubangi nehri kıyısındadır. Orta Afrika'yı Zair'den (eski Belçika Kongosu) Ubangi nehri (Kongo nehrinin bir kolu) ayırdığı için, ülkenin eski adı Ubangi Şari'dir. Bangi, 520.000 nüfusludur (1981 t.). Başka şehir yok gibidir. Nüfus 1960'ta 1.200.000, 1968'de 2.256.000 idi. Fransa ülkeyi bütünüyle ancak 1910 başında ele geçirmiştir. İlk devlet başkanı David Dacko oldu (doğ. Buşia/Kongo, 1932). 31.12.1965'te amcası Jean Bedel Bokassa tarafından devrildi. Bokassa, 4.12.1976'da kendini "imparator" ilân etti ve Müslüman oldu (doğ. 1921). Monarşi fazla devâm etmedi. 24.9.1979'da devrildi, David Dacko yeniden başkan oldu. 1.9.1981'de General Klingba tar. devrildi.

16- KAMERUN

Kamerun Cumhuriyeti, Nijerya, Çad, Orta Afrika, Kongo, Gabon ve Ekvator Ginesi ile çevrilidir. Gine Körfezi'ne sâhili vardır. 1.1.1960'ta Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazandı. 465.054 km², 8.980.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 19, kişi başına 500 dolar (1981 t.), millî hâsıla takriben 4,5 milyar dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 11.400 asker vardır (1980 savunma bütçesi 73 milyon dolar). Resmî dil Fransızca'dır. % 38 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî). Müslümanlar azınlık gibi görünüyorsa da en büyük dindir. Zîrâ ne putperestlerin, ne Hristiyanlar'ın sayısı, Müslümanlar'inkine -ayrı ayrı- erişememektedir. Başkent Yaunda (Yaoundé) 370.000 nüfusludur (1981 t.). Diğer şehirler: Duala 510.000, Nkongsamba 90.000, Bafussam 70.000, Fumban 45.000, Victoria 40.000, Garua 35.000, Marua 30.000, Ngaundere 25.000, Buca 18.000 (1981 t.). Nüfus istiklâl sırasında 4 milyonken 1976 sayımında, 7,8 milyona yükselmiştir.

Kamerun, Almanya İmparatorluğu tarafından 1884-1902 arasında fethedildi. Maamâfih bu durum çok devâm etmedi. 8.1.1916'da Fransa ve İngiltere, ülkeyi işgal ettiler ve sonradan Kamerun, bu iki devletin vesâyetine verildi. Büyük kısmı, Fransız Kamerunu idi. İstiklâlde İngiliz Kamerunu'nun kuzey kısmı (88.266 km², merkez Dikwa), eskisi gibi Nijerya ile birlikte yönetilmek istedi, bugün Nijerya'ya dâhildir. Güney İngiliz Kamerunu (43.000 km², merkez Kumba) ise, yeni kurulan Kamerun Cumhuriyeti'ne katıldı. Önce federal cumhûriyet olan ülke, 20.5.1972'de tek cumhûriyet hâlini aldı. 1960 istiklâlinde Ahmadu Ahidjo başkan oldu ve 1982'deki istifâsına kd. devamlı şekilde başkanlığını sürdürdü (doğ. Garua 1922). Yerine Paul Biya geçti. 6.4.1984'te Müslüman subaylar aleyhine darbe yaptılar.

17- GABON

Gabon Cumhuriyeti, Kamerun'la Zair arasındadır. Şimdiye kadar gördüğümüz devletlerin en güneyindedir. Ekvator çizgisi ülkenin ortasından geçer. Gine Körfezi'nin

güneyinde uzun sâhili vardır. 17.8.1960'ta Fransa'dan ayrılarak müstakil devlet oldu. 267.667 km², 1.450.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 5, kişi başına gelir takriben 4.296 dolar (1981 t.), millî hâsıla takriben 6,143 milyar dolardır (1981 t.). Kişi başına gelir bakımından kıt'ada Libya'dan sonra gelmesinin sebebi petroldür. 1960'ta 0,1,1970'te 5,5 milyon ton olan petrol, 10 milyon tona (1979) çıkmıştır. Resmî dil Fransızca'dır. Silâhlı kuvvetlerinde 4.400 asker vardır. Yaklaşık % 50 nüfus Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî). Başkent Libreville en kuzey-batıda ve Gine Körfezi üzerindedir (350.000 nüfus, 1981 t.). Port Gentil'in nüfusu 110.000'dir. Nüfus 1961'de 450.000, 1974'te 950.000 idi. 1839-1888 arasında Fransa tarafından fethedildi. Léon M'Ba devlet başkanı oldu ve 11.1967'de ölünceye kadar makamını muhâfaza etti (Libreville 1902-Paris 1967). Yerine Ömer Bongo geçti (Lewai 1935).

Müslümanlar'ın Azınlık Oldukları Batı Afrika Zencî Devletleri

Yukarıda gösterilen ve aşağıda adı geçen devletlerden Senegal, Mali (Batı Sûdân), Gine, Yüksek-Volta, Fildişi Sâhili, Dahomey (Benin), Nijer (Fransız Nijeryası) ve Moritanya, "Fransız Batı Afrikası"nı teşkil ediyor, Dakar'dan yönetiliyordu. Çad, Orta Afrika, (Orta) Kongo ve Gabon ise "Fransız Ekvator Afrikası"nı teşkil ediyor ve Brazza-ville'den yönetiliyordu. Kamerun ile Togo, ayrı Fransız sömürgeleri idi. Kuzeyde Cezâyir, Fâs ve Tûnus da ayrı Fransız sömürgeleri hâlinde bulunuyordu.

Batı Afrika Zencî devletlerinden bâzılarında Müslüman (Sünnî-Mâlikî) nüfus, azınlıktır: Volta %30 (2.070.000 Müslüman) (cumhurbaşkanı: Gen.Ebû-Bekr Sangule Lamizana), Gana % 24(2.924.000), Fildişi Sâhili % 26 (2.283.000), Liberya % 16 (302.000), Benin (Dahomey) % 15 (551.000), Togo % 13 (338.000), Rwanda % 10 (530.000), Ekvator Ginesi (İspanyol Ginesi) % 10(36.000), Burundi % 9(424.000), Malawi % 20 (1.170.000), Kongo (Fransız Kongosu) % 6 (94.000), Rodezya (Zimbabve) %3(236.000), Zambiya % 3 (182.000), Zair (Belçika Kongosu) % 2 (576.000). Bu devletlerin bir kısmı Güney Afrika'dadır. Doğu Afrika Zencî devletlerinin durumları, bundan sonraki MISİR'a âit kitapta görülecektir.

B i b l i y o g r a f y a

O.Blau, *Chronik der Sultane von Bornu*, ZDMG, VI, 1852; G.Nachtigal, *Sahara und Sudan*, Berlin, 1873, Graz 1967, İng.trc. Christopher Hurst, Londra 1970; C.Monteil, *Tripoli par le Tchad*, Paris, 1894; J.Marquart, *Benin*, Leyden, 1913; C.H.Becker, *Zur Geschichte des Östlichen Sûdân, Der Islam*, I, 153-77; K.H.Buchanan ve J.C. Pugh, *Land and People in Nigeria*, Un. of London, 1955; Sir Alan Burns, *History of Nigeria*, Londra, 8: 1972; M.Crowder, *The History of Nigeria*, Londra, 3: 1973; Séré de Rivières, *Hist. du Niger*, Paris, 1965; Mungo Park, *Travels in the Interior of Africa*, Londra, 1799; Mahmûd Kâû, *Târîhu'l-Fettâh*, Houdas ve Delafosse nş. ve trc., 2 c., Paris, 1913-4, 2:1964; H.Barth, *Reisen und Entdeckungen in Nord und Central Afrika*, 4 c., Gotha, 1855-7, İng. trc. *Travels and Discoveries in Northern and Central Africa (1849-1855)*, 5 c., Londra, 1856-8 ve 1965, 3 c., Fr. trc., P. Ithier, 4 c., Paris, 1860-4, 2: 1980; M.Delafosse, *Haut Sénégal-Niger*, Paris, 1913, 3 c.; Aynı Yazar ve H.Gaden, *Chronique du Fouta Sénégalais*, Paris, 1913; Binger, *Du Niger au Golfe de Guinée*, 2 c., Paris 1892; H.Labouret, *Hist.des Noirs d'Afrique*, Paris, 1937; J.Béraud-Villars, *L'Empire de Gao*, Paris, 1942; Y.Urvey, *Hist.de l'Empire de Bornou*, Paris, 1949; R.Pc.Tastevin, *Petite Clef des Langues Africaines*, Paris, 1947; D.-P.de Prédals, *Manuel Scientifique de l'Afrique Noire*, Paris, 1949; G.Hardy, *Vue Générale de l' Hist. d'Afrique*, Paris, 1937; A.Villard, *Hist. du Sénégal*, Paris, 1943; J.M.Gray, *A History of Gambia*, 1940; G.Buchanan, *British East Africa*, 1922; J.S.Keltie, *The Partition of Africa*, 1895; Charles Lucas, *The Partition and Colonization of Africa*, 1922; C.K.Meck, *The Northern Tribes of Nigeria*, Londra, 1925; A.Schultzs, *Das Sultanat Bornû*, Essen, 1910, İng.trc.P.A.Benton, *The Sultanate of Bornu*, Londra, 1913, 1968; G.B.Martin, *Mai Idris of Bornu and the Ottoman Turks, 1576-78, Documents form Islamic Chanceries*, II, Oxford, 1969, aynı makale: *Int. Journal of Middle Eastern Studies*, 11/4, 470-90, Cambridge /Mass.,10.1972; İmâm Ah.î'l-Barnawî, *Tarihu May Idrîs we Gazawâtihî*, H.R.Palmer nş., Kana, 1930 ve İng. trc. Palmer, *The Kanem Wars*, 2 c., Londra, 2: 1967; Palmer, *The History of the First Twelve Years of the Reign of Mai Idris Alooma of Bornu (1571-1583)*, Lagos, 1926.- Trimmingham, *Islam in West Africa*, Oxford, 1958; Goilly, *L'Islam dans l'AOF*, Paris, 1952; Cardaire, *L'Islam et le Territoire Africain*, Koulouba (Sûdan) 1954; Marty, *L'Islam en Côte d'Ivoire*, Paris, 1922.- J.F.P. Hopkins trc., *Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, 1980; C.Jannequin, *Voyage de Lybie au Royaume de Sénégal le Long du Niger*, Paris, 1643, 2: 1980; J.-B.Labat, *Relation de l'Afrique Occidentale*, Paris, 1728, 2: 1980, 5 c.; A.-E.Mage, *Voyage dans le Soudan Occidental, Sénégal-Niger (1863-6)*, Paris, 1868, 2: 1980; A.Marche, *Voyages dans l'Afrique Occidentale*, Paris, 1879, 2: 1980; D.Livingstone, *Explorations dans l'Intérieur de l'Afrique Australe et Voyages à Travers le Continent, de 1840 à 1856*, Paris, 1859, 2: 1980; G.Schweinfurth, *Au Coeur de l'Afrique (1868-71)*, Paris, 1875, 2: 1980, 2 c.; A.-A.S.Pinto, *Comment j'ai Traversé*

l'Afrique depuis l'Atlantique jusqu'à l'Océan Indien, 2 c., Paris, 1881, 2: 1980; P.S.de Brazza, *Trois Explorations dans l'Ouest Africain de 1875 a 1886*, Paris, 1875, 2: 1980; Charles Monteil, *Djénne*, Tulle, 1903; A.H.Ba ve J.Daget, *L'Empire du Maciana (1818-1853)*, Bamako, 1955; R.Caillé, *Voyage à Tombouctou et à Dienné*, 2 c., Paris, 1830.-Jean-Léon l'Africain, *Description de l'Afrique* (XVI. asrın ilk yılları), Latince'den Fr.trc.Epaulard, 2 c., Paris, 1856; A. Bertholet, *L'Afrique Saharienne et Soudanaise ce qu'en ont Connue les Anciens*, Paris, 1927; E.W.Bovill, *The Golden Trade of the Moors*, Londra, 1958; Charles de La Ronciere, *La Découverte de l'Afrique au Moyen-Age*, Paris, 1925; R.Mauny, *Tableau Géographique de l'Ouest Africain au Moyen Age*, Dakar, 1961; S.Passarge, *Adamawa*, Berlin, 1895; F.W.Taylor, *Fulani-English Dictionary*, Oxf. 1932; R.Singe, *New African Year-Book*, 1979.

René Basset, *L'Histoire et la Langue de Tombouctou et des Royaumes de Songhay et de Melli*, Louvain, 1889; J.Spencer Tremingham, *A History of Islam in West Africa*, Glasgow Un., 1962; Boulnois ve Boubou Hama, *L'Empire de Gao*, Paris, 1954.-Adamu 'Abdullahi al-Iluri, *Al-Islâm fî Niciryâ we 'Uşmân b.Fûdî*, Kaah. 1370=1951; Muhammedu Bello, *el-Infâkî'l-Meysûr*, C.E.J. Whitting nş., Londra, 1951; İng.trc.E.J.Arnett, Kano, 1922; E.J.Arnett, *Gazetteer of Sokoto Province*, Londra, 1920; O.Temple, *The Tribes, Provinces, Emirates and States of the Northern Province of Nigeria*, Capetown, 1919; S.J. Hogben, *The Muhammadan Emirates of Nigeria*, Londra, 1930; Sir B.E.Sharwood Smith, *Sokoto Survey*, Zaria, 1948; Ahmadou Hampaté Bâ, *Histoire du Macina*, Paris, 1962; L.Tauxier, *Histoire des Peuls*, Paris, 1937; J.C. Froelich, *Les Musulmans d'Afrique Noire*, Paris, 1962; J.Murray, *Cultural Atlas of Africa*, 1981; B.Mitchell, *International Historical Statistics: Africa and Asia*, 1981; Mischlich ve Lippert, *Baiträge zur Geschichte der Hausastaaten*, Berlin, 1903; G.P.Gillier, *La Pénétration en Mauritanie*, Paris, 1926; P.Marty, *Etudes sur l'Islam et les Tribus du Soudan*, 3 c., Paris, 1921; 'Abd.b.Muḥ., *Tezyînü'l-Wereqât*, M.Hiskett nş., Ibadan, 1963; F.J.Arnett, *The Rise of the Sokoto Fulani*, Kano, 1922; H.F.Backwell, *The Occupation of Hausaland*, Lagos, 1927; C.K.Meek, *The Northern Tribes of Nigeria*, Londra, 1925; A.M., *Tribal Studies in Northern Nigeria*, Londra, 1931; C.H.Robinson, *Hausaland*, Londra, 1896; R.van Chi-bonnardel, *The Atlas of Africa*, folio, 1973; Cairo Demografic Center, *Urbanization and Migration in Some Arab and African Countries*, Kaahire 1973; 'Abdü'r-Rahmâni's-Sâ'dî, *Târîḥu's-Sûdân*, nş. ve Fr. trc. O. Houdas ve E.Benoist, 2 c., Paris, 1898, 1900, 2: 1964; *Tezkiretü'n-Nisyan fî Ahbâri Mülûki's-Sûdân*, nş. ve Fr.trc.O.Houdas ve E.Benoist, 2 c., Paris, 1913-4, 2: 1966; *Handbook of African Languages*, Londra 1952; Reinhold Schober, *Kamerun*, Berlin 1937; E.Isichei, *A History of Nigeria*, 1982; M.A.Smirmova, *The Hausa Language*, 1982; M.Hiskett, *The Development of Islam in West Africa*, 1982 (20 har.ile); A.Temu ve B.Swai, *Historians and Africanist Histroy, Post-Colonial Historiografy*, 1981; Vincent Monteil, *L'Islam Noir*, Paris 1964; J.F.A.Ajayi ve M.Crowder, *Historical Atlas of Africa*, 1985; R.Wente-Lukas, *Handbook of Ethnic Units in Nigeria*, 1985; R.A.Adeleye, *Diplomacy in Northern Nigeria (1804-1906)*, Londra 1971; A.H.M.Kirk-

Greene, *The Emirates of Northern Nigeria*, Londra 1966; H.A.S.Johnston, *The Fulani Empire of Sokoto*, Londra 1967; Sir Charles Orr, *The Making of Northern Nigeria*, Londra 1911.

J.M. Cuocq, *Les Musulmans en Afrique*, Paris 1975; L.Brenner, *The Shehus of Kukawa*, Oxford 1973; M.Rodison, *Généalogie Royale de Lagone, Birni, Etudes Camerounaises*, XXX, 1950, 75-82; A.M., *Généalogies Royales des Villes Kotoko*, *Ayni Dergi*, XXIV, 1948, 31-46; C.C.Stewart, *Islam and Social Order in Mauritania*, Oxford 1973; P.Marts, *L'Islam et les Tribus du Soudan*, Paris 1920; G.Rohlfs, *Quer durch Africa*, Leipzig 1924; J.M.Cuocq, *Recueil des Sources Arabes concernant L'Afrique Occidentale du VIIIe au XVIe Siècle*, Paris 1975; R.Mauny, *Tableau Géographique de l'Ouest Africain au Moyen Age*, Dakar 1961; M.-J. Tubiana, *Sur les Sultans du Waddây*, *Cahiers d'Etudes Africaines*, II, 1960, 49-112; J.C.Zeltner, *Histoire des Arabes sur les Rives du Lac Tchad*, *Annales de l'Université d'Abidjan*, II, 1970, 109-237; J.Le Cornec, *Histoire du Tchad (1900-1962)*, Paris 1963; D.Lange, *Le Dîwân des Sultans du Bornû, Chronologie et Histoire d'Un Royaume Africain*, Wiesbaden 1977; J.R.Willis vs., *Slaves and Slavery in Muslim Africa*, 2 c., tsiz; Muh. 'Abdî'l-Kaadir Ah., *el-Müslimân fî Gînfîyâ* (Gine), Kaahire, 1406=1986; *Africa, South of the Sahara*, 17: 1988, 1.150 s., D.Robinson, *al Hajj Umar*, Paris 1988, 420 s.

Beşinci Kitap

M I S I R

I

MISIR'DA İLK TÜRK HÂNEDANLARI

Toluniler (868 - 905)

Tolunlular'dan önce Mısır'a gelen Türk askerî birlikleri, Mısır'dan batıya doğru da bir çok seferlere katıldılar ve Endelüs'e (İspanya) kadar çıktılar. 879'da Tolunoğlu Ahmed'in oğlu Abbâs'ın kumandasında bir Türk ordusu, Akdeniz sâhili boyunca Tarâbulus'a kadar Libya'yı gezdi. 1062'de bir Oğuz birliği, tâ Yûsuf b. Tâşfîn'in hizmetine girdi. 1095'te Mısır'dan gelen Şâh-Melik'in idâresindeki Türk birliği kendi hesâbına Tarâblus şehrini aldı ise de şehri bırakmaya ve Temîm İbni'l-Mu'izz'in hizmetine girmeye mecbur kaldı. 1173'te Salâhaddîn Eyyûbî'nin Türk beylerinden Karakuş ü'l-Guzzî (=Oğuz), İskenderiyye'den çıkıp Bingaazî'yi fethetti. Mısır'a dönüp 1.8.1175'te tekrar batıya sefere çıktı. Evcile'ye gitti. 1178 ve 1179 yıllarında Mağrib seferlerini tekrarladı. İkinci seferinde sâdece 400 Türk atlısının başında idi. 1187'de bir "Guzz" birliğini Merrâkeş şehrine Fâs Sultânının hizmetine gönderdi. Karakuş Bey, 1186 başında Tûnus'a gelip Salâhaddîn Eyyûbî hesâbına 1190'da Kaabis şehrini fethetti. 1190'da gene aynı ülkelere sefer yaptı. 1211'de Fizân'da Veddân vâhasını burayı Eyyûbîler hesâbına itâate almak isterken öldürüldü. Bu sûretle Karakuş Bey, 38 yıl boyunca Kuzey Afrika'da Türk birlikleri ile askerî harekâta bulunmuştur. Fethettiği yerlerde Eyyûbîler'e tâbî ola-

rak hükümdar tanınmış, nitekim "Karakuşü'n-Nâsırî Weliyyi Emîri'l-Mü'minîn Weşiktü b'İlîhî waḥdehü" unvanını kullanmıştır ki, en-Nâsırî, Salâhaddîn Eyyûbî'ye mensub bulunduğunu gösterir. Bir oğlu, bir Türk birliğinin başında Fâs'ta Muvahhidler'in hizmetinde bulunmuş, Fizân'da Veddân'a gelerek burada hükümdarlığını ilân etmiş, fakat 1258'de öldürülmüştür. Muvahhidher'den Ebü-Yûs.Yâ'qûbî'l-Manşûr, Oğuz Türkleri'nden bütün bir okçu birliği meydana getirmiş ve bu birliğe çok güvenmiştir. Muvahhidler'in hizmetinde 1178'den önce Türk birlikleri bulunuyordu. 1190'da Karakuş Bey bile Fâs'ta Muvahhid hizmetinde bulunmuştur. Türkler, Kuzey Afrika'nın birçok yerine yerleşip Arab'laşmışlardır. Nitekim Libya'da Yefrin'de el-Gazâz kabîlesinin Türk olduğu adından anlaşılmaktadır (Gazâz = Oğuzlar).

IX. asrın 2. yarısı başlarken 'Abbâsîler'in Mısır eyâleti, Türkler'in eline geçmiş bulunuyordu. Eyâletin vâîleri, kumandanları, vâî muâvinleri ve birlikleri Türk'tü. Aynı âileden vâîler de geldiği halde henüz bir hânedan kuracak duruma erişememişlerdi. Bunları, Hılâfet'in Mısır vâîlerini verirken görmüştük (Kindî, *Kitâbü'l-Wulât*, R.Guest nş., 202-11). Tolunîler (Benî-Tolun), böyle bir iklimde ilk Müslüman Türk devletini kurdular. Ordu ve saray Türk olmakla berâber resmî yazışma dili Arabca idi ve Arab kültürü hâkimdi. Mezheb, -'Abbâsîler'in mezhebi olan-Sünnî-Hanefî'dir. Taht şehri, Fuşât (Eski-Kaahire)'dir.

Tolunlu kralları, halîfeye saygılarından yalnız "emîr" unvânıyla yetindiler. Sultân, hattâ melik unvânını almadılar, ismen 'Abbâsîler'e tâbî olmakta devâm ettiler. Bu sıralarda, 'Abbâsîler, Türk hassa birliklerinin ve Türk generallerinin tahakkümünde yaşamakla berâber, henüz geniş bir imparatorluğun hükümdarları ve İslâm dîninin başı idiler. 15.9.868-10.1.905 = 36, 4, 25 devâm eden ve Mısır'da çok büyük âbideler ve çok zengin kültür müesseseleri bırakan Tolunlular, Mısır'dan başka Filistin, Suriye Lübnan, Hatay ve Libya'ya da sâhib oldular. Buna Nübye'yi de ilâve edersek, devletin genişliği ortaya çıkar. Suriye 903'te 'Abbâsîler'ce geri ve alındı ve bundan 2 yıl sonra da 'Abbâsîler, Mısır'da Tolunlu hâkimiyetine son verdiler. Trablusgarb daha 869'da Tolunlular'ın eline geçmişti. Hânedâna adını veren, Arablar'ın "Tulunü't-Türkî" dedikleri zât, 816a'da o sırada Mâverâünnehr'de bulunan Halîfe el-Me'mûn'a köle olarak takdîm edilen soylu bir Türk (Dokuz Oğuzlar'dan) idi. Halife'nin hassa subayları arasına alınarak parladı. Oğlu Ahmed, hânedânın kurucusudur. Ah.'in annesi, dul kalınca, 865'e doğru, Hılâfet generali Pek (Bayak) Bey adlı Türk'le evlendi. Tolunoğlu Ah.'in annesi de Türk olup, Halife'nin generallerinden Yârcuh'un kızı idi. Tolunoğulları ve saltanat müddetleri:

- 1- Ahmed (15.9.868-20.5.884 = 15, 7, 5)
- 2- Humâreweyh (20.5.884-18.2.896 = 11, 8, 29)
- 3- Ceyş (18.2.896-25.7.896 = 0, 5, 6)
- 4- Hârûn (25.7.896-30.12.904 = 8, 5, 6)
- 5- Şeybân (30.12.904-10.1.905 = 0, 0, 12)

Ebü'l-'Abbâs Ah.b.Tolun (Bağdâd, 20.9.835 - Kaahire, 20.5.884 = 48, 8, 0) (no.1): kardeşi Mûsâ, onun oğlu Muh.'dir ki 891'de Tarsûs v. oldu. Emîr Ah.'in annesi,

babası Tolun ölünce, Mısır vâfisi Bayak Bey'le yâni diğer bir Türk generali ile evlenmişti. Emîr Ah., Mısır'da bu şekilde üvey babasını istihlâf etmiş oldu. Yıllarca vâlî unvânını kullandıktan sn. ancak 880a'de hükümdarlığını resmen îlân etmiye cesâret etti. Şimdiye kadar Halife'ye karşı hükümdarlığını resmen îlâna cesâret edebilen çok az Müslüman çıkmıştı. Bestekâr, Arabca ve Türkçe'de şâir olan Ahmed, târih çapındaki ilk Müslüman Türk'tür. el-Mukattam yamacında kale kapısına gömüldü. Barkuk Türkî adlı diğer bir Türk generalinin kızı ile evli idi. 'Abbâse adlı kızı, diğer 15 kızı oldu. 17 oğlundan 8'inin adlarını biliyoruz:

Ebü'l-Fazlî'l-'Abb.: büyük oğlu ve 882'de öldürülünceye kd. velîahddir. 878'de Mısır nâibi oldu. Oğlu el-Fazlî'dir. Ebü'l-Menâkıb Şeybân (no.5): hânedânın son hükümdârıdır.- 'Adî: 905'ten sn. öldü.- Ebû-Nâhid İyâd: oğlu Nâhid.- Ebû-Ma'add 'Adnân: oğlu Ma'add 937'de öldü.- Ebü'l-Eşâir Muḍar.- Ebü'l-Kerîm Rebî': 8.896'da İskenderiyye'de müddeî oldu ve öldürüldü, oğlu el-Kerîm.- Ebü'l-Ceyş Humâreweyh (no.2) (Sâmerâ, 864-Şâm, 18.2.896 = 31): 2. oğuldur. Kaahire'de babasının yanında medfundur. Son 2 yılda, ağabeyi el-'Abbâs'ın öldürülmesi üzerine velîahd idi. Öldürülen Humâreweyh'in çocukları:

"Kaṛû'n-Nidâ" diye meşhur Esmâ (Kaahire, 879? - Bağdâd, 10.7.900 = 21) = el-Mû'tazîd (halife 892-902), izd. 893. Târihin en meşhur düğünlerinden biriyle Halife ile evlendi.- Ebü'l-'Abb. Ceyş (no.3) (Kaahire, 881b-Kaahire, 896 = 15): Vel.884-895: Öldürüldü. Oğlu el-'Abb.-Ebû-Mûsâ Hârûn (no.4) (Kaahire 882a-Kaahire, 1.905 = 23): atabeyi Ebû-Câ'fer b.Ebî-Ebiyye, oğlu Mûsâ. Bu da öldürüldü.

'Abbâsî serdârı Muḥ. b.Sül., Mısır'a gelerek Tolunlular'dan 20 kadar prens ve prensesi Bağdâd'a sevk etti ve ülkeyi tekrâr eyâlet olarak Bağdâd'a bağladı. Mısır esâsında imparatorluk tâcı olmakla berâber, gerek Tolunlular, gerek aşağıdaki İhşîdîler, halîfeye bağlı irsî vâlîler durumunda bulundukları için, imparator değîllerdir.

İhşîdîler (934 - 969)

'Abbâsîler, Tolunlular'dan sonra ancak 29, 7, 17 müddetle Mısır'ı vâlîlerle idâre edebildiler. 30 yıl sonra yeni bir Türk vâlî, ülkede ikinci bir Türk hânedânı kurdu:

- 1- Muḥ. ü'l-İhşîd (26.8.934 - 24.6.946 = 11, 9, 29)
- 2- Enûcûr (24.6.946 - 29.12.960 = 14, 6, 5)
- 3- 'Alî (29.12.960 - 7.1.966 = 5, 0, 9)
- 4- Kâfûr (7.1.966-22.4.968=2,3,16)
- 5- Ahmed (22.4.968 - 6.7.969 = 1, 2, 24)
- 6- el-Hüs. (6.7.969 - 970 = 1, yalnız Suriye)

Resmî dil olarak Arabca'yı kullanan bu Sünnî-Hanefî hânedan, 26.8.934 - 6.7.969 = 34, 10, 10 müddetle Mısır, Filistin, Suriye, Antakya, Kilikya, Lübnan, Ürdün, Hicâz'a hâkim oldu. Taht şehri Fustât (Eski Kaahire) idi. 'Abbâsîler'e tâbî idiler. 941'de Şâm'ı, 29.10.944'te Haleb'i, Humş'u, Antakya'yı ve bütün Suriye ülkesini

aldılar. Hicâz ise 942'de tâbî oldu. Bu arada Hamedânîler, 2 def'a geçici olarak Şâm'ı işgal ettiler (5a.945-10.945 ve 9.946-21.12.946).

Hâqân oğlu Fûrî oğlu Fûrân oğlu Yel-Tegin oğlu Cuff veya Ceff, Halife'nin maiyyet subaylarından. Bunun oğlu Ebû-Muḥ.'Abdî'r-Raḥ.Ṭugac, 896'da Tarsus, sn.Şâm vâfisi oldu. Hânedânın kurucusu olan Muḥ. ü'l-Iḥşîd'den başka oğulları:

Ebû-Naṣrî'l-Hüs. (940'ta katl, oğlu Naṣr), 'Alî, Ebû'l-Muḥ.'i'l-Has. (Şâm v. 948a-953, oğlu el-Muḥ.) ve 'Ubeyd'Ulî. (Şâm v., ölm. 945a). Bu 'Ubeyd'Ulî.'ın oğulları: Bedr ("Büdeyr", Şâm v. 939-40) ve Ebû-Muḥ.'i'l-Hüs (924-Şâm, 970=46, katl) (no.6). Bu el-Hüs., Fâtımîler'in Mısır'ı almaları üzerine kendisini Şâm'da hükümdar ilân etti ve bir yıl kadar Suriye, Lübnan, Filistin'de saltanat sürdü. Aḥ. (no.5) Mısır tahtında iken, onun da nâibi idi (968-9). Amcasının torunu Fâtme ile evliydi. Oğlu Muḥ.'dir.

Ebû-Bekr Muḥ.'i'l-Iḥşîd b.Ṭugac (Bağdâd, 8.2.882-Şâm, 24.6.946 = 64, 4, 15) (no.1): 7.939'da "Iḥşîd" unvânını takınmıştır ki, Orta Asya'da Türkler'in kullandığı küçük hükümdâr unvanlarından biridir. Hânedâna da bu unvan alem oldu (Benî-Iḥşîd). Remle (928), Şâm (930), Mısır (933) vâfisi oldu. Ertesi yıl Mısır'da hükümdarlığını ilân etti. 'Abbâsî vezîri İbnü'l-Fürât'ın kızı Hâdîce ile evliydi. Kudüs'de medfûndur. Oğulları:

Küçük oğlu Ebû'l-Kaas.Enûcûr (Avnucur olabilir) (no.2) (Şâm, 12b. 931-Kaahire, 29.12.960 = 29): oğlu el-Kaas.- Ebû'l-Has.'Alî (no.3) (Kaahire, 21.1.938-Kaahire, 7.1.966 = 27, 11, 17); kızı Fâtme, el-Hüs. (no.6) ile evlenmiştir; oğlu: Ebû'l-Fewâris Aḥ.(no.5) (doğ. Kaahire 957) (bunun bir kızı var).

Muḥ.ü'l-Iḥşîd'in Fâtik ve Kâfûr adlı mânevî oğulları vardır: İkincisi, bir Hâbeş (veyâ Nübyeli) siyâhî ve tavâşîdir. Ebû'l-Misk Kâfûr (910?-Kaahire, 22.4.968 = 58?), "el-Leyşî", "es-Sûrî", "el-Lâbî" diye anılır. Lalası olduğu Ebû'l-Fewâris Aḥ.'in (no.5) nâmına olmak üzere iki yıldan fazla saltanat sürmüştür; hânedânın 4. hükümdârı sayılır.- Afrika'dan gelen Fâtımîler, Iḥşîdîler'e son vererek Mısır'a hâkim olmuşlardır.

II

FÂTİMÎLER

Fâtımîler'in (910(969)-1171) Husûsiyetleri

Fâtımîler, İslâm târihinin büyük hânedanlarından biridir. Bu imparatorluk hânedânı 15.1.910-4.9.1171 = 261, 7, 20 sürmüştür. Bunun 1.7.969'a kadar olan ilk 59, 5, 17'lik kısmı Kuzey Afrika devresidir. Mısır'da saltanatları 1.7.969'da (Cewher'in Fuşât'a girişi; el-Ezher'in temelini atarak Kaahire'yi kurması 4.4.970, Halîfe'nin Kuzey Afrika'yı Bülûkkîn'e bırakarak hareketi 5.8.972, Kahire'ye yerleşmesi: 11.6.973) başlar ve 202, 2, 4 müddetle devâm eder.

Fâtımîler (Fâtımiyyûn), isimlerinin şâsaalı iddiasına rağmen Fâtıme = 'Alî izdivâcından inmiş, Peygamber neslinden değillerdir. Siyâdet (seyyidlik) iddia eden en eski, meşhur ve büyük hânedan budur. Nesebleri kesin şekilde uydurmaz ve Ewlâd-ı 'Alî'den değillerdir. Daha onların zamanlarında Ewlâd-ı 'Alî, onların neseblerini reddetmişler ve meşrûluklarını kabûl etmemişlerdir. İlk Fâtımî halifesi olan el-Mehdî'nin sahte nesebi şöyledir: el-Mehdî b.'Abd.b.el-Hüs.i't-Taqî b.Ah.i'l-Wefî b.'Ab.i'r-Rızâ b.Muh.i'l-Mektûm b.İsm.b.İmâm Câ'feri's-Şâdık. Câ'feri's-Şâdık'ın oğlu İsm.'den aşağısı uydurmaz. Şî'a-i Seb'iyye veyâ İsmâ'îliyye adını bu İsm.b.Câ'fer'den alır. Bu müfrit Şîî mezhebin bugünkü başı Ağa-Hanlar'dır. Târihî gerçeklere göre el-Mehdî'nin babasının adı herhangi bir 'Abd.'dan ibârettir.

İbnü Haldûn, muğlâk ve esrarlı bir ifâdeyle, Fâtımî resmî şeceresinin doğru olduğunu savunur görünür, aslında tamâmen reybi, şübheci, inanmazdır, bu karakterini, entrika dolu Arab politik çevresinin mizâcına verdiği karamsarlığı saklar. Fâtımî şeceresine îtirâz edenler olduğunu, fakat o kadar halkın(yânî o çağ Mısır halkının ve İsmâîlîler'in) inandığı bir şecerenin ancak doğru olabileceğini, Fâtımîler'den çok sonra, 14. asır sonlarında yazar. Benim anladığım, şunu demek ister: Fâtımî şeceresi elbette düzmedir, ancak çağında herkesi inandırmıştır. Herkesi inandıran bir şecere, sahîh bir şecere kadar doğru sayılmak gerekir, târih felsefesinde anlayışımız budur, zâten şecerenin bir önemi de yoktur, ister Peygamber'den, ister sahtekârdan insan, kişi, târihteki rolüyle önemlidir. Tabîi bu görüş, monarşist ilâhî hukuk iddiasının aslâ kabûl edemeyeceği bir anlayışı yansıtır. Hayâtı boyunca yaşadığı ülkelerde doğru dürüst bir hânedâna tesâdüf etmeyen büyük târihçi, bu karamsar ve aşağılayıcı görüşü benimsemiştir.

İmâm Câ'ferü's-Şâdık'ın ölümünde (765), onun imâmetine tanıyan Şîîler'den bir grup, oğullarından İsm.'i "mehdî" ilân etdiler. Câ'fer'in yerine, oğlu Muḥ. imâm oldu. Zîrâ İsm., babası Câ'fer'in hayâtında öldü. Ama İsmâ'îlî denen grup, onun gerçekte ölmediğini, gaybûbet ettiğini ileri sürdüler. İsmâ'îlî mezhebinin menşei budur. 877'den İt.Kûfe'de Ḥamdân Karmat, kayınbirâderi 'Abdân ile berâber, eylemci bir İsmâ'îlî propa-gandasına girişti (Karmaḫîler'e bk.). 881'de İsmâ'îlî dâî'si "Maṣṣûrî'l-Yemen" denen İbnü Ḥawşeb, halifelerinden Ebû-'Abd.i's-Şî'yi, Yemen'den Mağrib'e gönderdi. Bu adam, Ber-berî Kûtâme boyunu mezhebine kazanarak, Fâtımî saltanatının temellerini atdı. Fâtımî saltanatı kurulunca, İslâm âleminin bir çok yerinde İsmâ'îlî dâîleri, Fâtımî hâlifesi için bîat ve hutbe te'mînine girişdiler. el-Mu'izz zamânında 958'e doğru Multân emîri, Sind'de bir emîr, İsmâ'îlî oldu. Gazneli Sulṭân Maḥmûd, 1010'da Multân emîrini habset-di ve İsmâ'îlîler'den Sünnîliğe dönmiyenleri kılıçdan geçirdi (S.M.Stern, *İsmâ'îlî Propa-ganda and Fâtimid Rule in Sind, Islamic Culture*, XXIII, 1949, 298-307).

6.1.910'da Aḡlebîler'den Tûnus'ta Rakkaade şehrini alarak burada kendilerini "emîrül-mü'minîn" yâni bütün Müslümanlar'ın meşrû halifesi ilân eden Fâtımîler, müfrit Şîî (İsmâ'îlî) oldukları halde, Kuzey Afrika'da Sünnî-Mâliki ve Mısır'da Sünnî-Şâfiî halk üzerinde hükûmrân olmuşlardır. Bu ülkelerin Sünnî mezheplerini asla Şîî'leştirememiş, ancak çok def'a mezheplerini saklamalarına sebep olmuşlardır. 20.2.921'de Fâtımîler, Mehdiyye(el-Mehdî'ye izâfeten) şehrini kurarak taht merkezi yapmışlardır (A.Lézine, *Mahdia*, Paris 1965). Fakat aslında Mehdiyye, Rakkaade'nin sâhil banliyösünden ibârettir. Sonraki halifeler, Muhammediyye ve Kayrewân yakınlarında 9.948'de Maṣṣûriyye banliyölerini kurarak burada oturmuşlardır. 973 ha-zirânında halife, Tûnus'tan Mısır'a gelerek artık iki asır burada oturmuştur. Mısır, 4 yıl önce Fâtımî kumandanı Cevher tar. fethedilmişti. Fâtımîler, Kaahire (el-Miṣrû'l-Kaahire) şehrinin de kurucusu sayılırlar ve şehre bu adı vermişlerdir. Ancak Kaahire de, 'Amr'ın Mısır'ın fethinde ordugâh-şehir olarak kurduğu Fustât'ın bir banliyösünden ibârettir; bugün bitişik olan Fustât'a "Eski-Kaahire" de denmektedir*.

Tûnus'ta Aḡlebîler'in yerine geçerek başlıyan Fâtımî hılâfeti, iki buçuk asırdan fazla, İslâm dünyasını ikiye bölmüştür. İslâm âleminin ortasına girerek, iki taraftaki ge-niş Sünnî ülkelerle rekabete girişmiş, 'Abbâsî halifelerini meşrû tanıyan bu ülkeleri bölmüştür. Sonunda Şalâhaddîn Eyyûbî, Mısır'ı Sünnîlik nâmına geri aldığı zaman Mısır'da hânedandan başka Şîî de bulamamıştır. Bu da hânedânın, halkın Sünnî'liğine te'sir edemediğini gösterir. Nefice itibâriyle Fâtımîler, Şâh İsmâ'îl'in İslâm dünyasının arasına girerek onu ikiye bölmek misyonunu başarısızlıkla kapatmışlardır. Şâh İsmâ'îl, gene bir siyâdet iddiasıyla 1500'de ortaya çıkarak 5 asır için İslâm dünyasının ortasına girmeye muvaffak olmuştur. Bununla berâber iki buçuk asır, bir çok ülkede ve bir çok tâbî hükümdarca 'Abbâsî hutbesi değil, Fâtımî hutbesi okunmuştur. Sünnî bir çok

(*) Fustât-Kaahire'nin gittikçe gelişmesi, Mısır'ın Arablar'dan önceki merkezi İskenderiyye şehrini geriletti. Arab fethinde 600.000 olan şehrin nüfusu XIII-XIV. asırlarda 65.000 civârına kadar düşmüştü.

hükümdar bile, Fâtımî nüfuz dâiresine dâhil oldukça onların adına hutbe okutmuş, Fâtımîler'i zayıf gördükleri zamanlarda 'Abbâsî hutbesinde dönmüşlerdir.

Fâtımî imparatorluğu bir zamanlar bir Akdeniz imparatorluğu hâline gelmiş, çok geniş ve uzak ülkeleri hâkimiyetinde birleştirmiştir: Tûnus, Cezâyir, Fâs, Libya, Sicilya, Sardunya, Korsika, Malta, Mısır, Nübye, Suriye, Lübnan, Filistin, Hicâz, Ürdün, Yemen. Böylece Atlantik'le 'Ummân Denizi arasında uzanan imparatorluk İspanya ve İtalya topraklarına da çıkmıştır. Hindistan'da Pencâb'da Multân'da bile Fâtımî tâbii bir devlet vardı. Ancak Kuzey Afrika'yı erken zamanda kaybetmiş, Mısır'a nakledilince Kuzey Afrika önce Fâtımîler'i bir müddet metbû tanımakta devâm etmiş, sonra Sünnîliğe dönerek tamâmen ilgisini kesmiştir. Bu sûrele Fâtımî imparatorluğu, Mısır-Suriye ile çevre ülkelerden ibâret kalmıştır. Mısır'da fevkalâde zengin bir medeniyet vücûde getirmişlerdir.

935'te Genova'yı geçici olarak fethetmiş, 1004 ve 1011'de iki defa Pisa'yı geçici ol. ele geçirmişlerdir. Endülüs Emevîleri, Fâs'ı yavaş yavaş Fâtımîler'den koparmışlar: 931'de Sebte'yi, 932'de Melilla'yı, 972'de Tanca'yı, Fâtımîler'den almışlardır. Buna karşılık 955'te Fâtımîler, Almeria(el-Meriyye)'ya deniz akını yapmışlardır. Fâtımî donanması, ancak Endülüs Emevî donanmasının rekabeti altında, Bizans donanmasını sindirerek, Akdeniz'de üstünlük sağlamıştır. 959'de Fâs'ı almış, 1046a'da Tûnus'u kaybetmişlerdir. Sardunya ve Korsika adaları, 1050 yılına kadar ellerinde kalmıştır. 1051'de Zirîler, Fâtımîler'i metbû tanımaktan vaz geçmişler, bu sûrele Fâtımîler, Kuzey Afrika'yı kesin şekilde kaybetmişlerdir. Haleb'e(Kuzey Suriye) 1015-31.7.1070 arasında, Hicâz'a 1070-1080b arasında hâkim olmuşlardır. Maamâfih bu ülkeler, bir çok defa el değiştirmiştir. Yemen 1038-1139 arasında Şuleyhîler'in elindeki kısmıyla, Fâtımîler'e tâbî olmuştur. Fâtımîler, Kudüs'ü Selçuklular'dan 8.1098'de aldılar. Fakat 15.7.1099'da Haçlılar'a kapturdılar. Fâtımî-Selçuklu ve Şîî-Sünnî mücâdelesini yüzünden Doğu Akdeniz'de Haçlı devletleri ortaya çıktı. 1101'de Haçlılar Hayfa, Ersûf, Kayşariyye, 1104'te 'Akkâ'yı alarak Flisitin'de genişledikleri gibi Lübnân'a da yayıldılar: 12.1109'da Tarabulus'u, 1110'da Beyrût ve Şaydâ'yı, 1124'te Şûr'u alarak Lübnân'ın sâhil kısmına hâkim oldular. 12.1118'de Haçlılar, Feremâ'yı ele geçirerek en ileri noktalarına vardılar. Kudüs kralı I. Amaury, 1161'de Mısır'a asker bile çıkardı.

Mısır'ı ele geçirmek teşebbüsleri, daha ilk halife el-Mehdî zamanında başladı: 914-5'te Fâtımî başkumandanı veliahd Ebû'l-Kaasim(934'te el-Kaa'im unvânıyla tahta geçti), İskenderiyye'yi ele geçirdi, ancak Fustât(Eski Kaahire) önünde Türk asıllı 'Abbâsî kumandanı Mûnis'e yenilip çekildi. Ebû'l-Kaasim teşebbüsünü 919-21'de tekrarladı. Ordusuyla Mısır'a daldı. İskenderiyye ve Feyyûm'u aldı. Ancak Fustât önünde gene Mûnis'e yenildiği gibi Fâtımî donanması da Reşîd limanında bozuldu. el-Kaa'im tahta çıkınca, 935'te üçüncü teşebbüste bulundu. 1.4.936'da İskenderiyye işğâl edildiyse de İhşîdîler geri aldı. Bundan da netice çıkmadı. 918'de Fâtımî donanması, İtalya'da Reggio limanını aldı. 930'da Taranto, Salerno, Napoli, Termoli limanları basıldı. Pulya ve Kalabriya eyâletleri, Sicilya'daki Fâtımî vâililerine vergi vermiye mecbur kaldılar.

Fâtımî emîri Yâqûb b.İshâq İbnî'l-Werd, 23.6.934'de Mehdiyye'den donanma ile ayrıldı. Genova'yı işgâl etti, tamâmen yağmâ edip 29.8.935'de Mehdiyye'ye döndü. Bu Yâ'qûb'un kardeşi Halîl b.İshâq şâir olup, 937-41'de Sicilya(merkez Palermo) vâilîliği yaptı.

Ebû-'Abd.i'ş-Şîî, kardeşi Ebû'l-'Abbâs ile berâber Tûnus'a gelmiş, 895'te Berberî Kitâme kabîlesini, Şîîlik iddiasıyla Aglebîler'e karşı kışkırtmaya başlamıştır. 901'de Tûnus ülkesinin bir kısmını Aglebîler'den kopararak bir Şîî devlet kurmuştur. Bunun üzerine Suriye'de İsmâ'îlî hücceti yânî bu mezhebin başı olan Meymûnû'l-Kaddâh adlı İranlı bir göz hekiminin oğlu 'Ubeyd'Ull.'ı (doğ.'Asker Mükrem/İrâk, 873) dâvet etmiştir. 'Abd.'ın, onun adına çalışan bir dâî olduğu anlaşılmaktadır. 'Ubeyd'Ull., Suriye'den 902'de Mısır'a, sonra 8.902'de Tûnus'a gelmiştir. İşte 6.1.910'da Aglebî taht şehri Rakkâde ele geçirilerek bu devletin yıkılması üzerine Tûnus çekirdek olmak üzere Fâtımî devleti kurulunca, 'Ubeyd'Ull., "el-Mehdî" unvânıyla meşrû halife ilân edilmiş, bu sûrele İslâm âleminin birliği bozulmuş ve Bağdâd'daki 'Abbâsî halifesinin otoritesi parçalanmıştır. 9 yıl Tûnus'un bir kısmında saltanat süren 'Abd.'ı, ve kardeşini, tahta geçtikten 2 yıl sonra 912'de el-Mehdî öldürtmüştür. Fâtımî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

- 1- el-Mehdî(16.1.910 - 4.3.934 = 24, 1, 29)
- 2- el-Kaa'im(4.3.934-18.5.946 = 12, 2, 15)
- 3- el-Mansûr(18.5.946-19.3.953 = 6, 10, 29)
- 4- el-Mu'izz(19.3.953-19.12.975 = 22, 9, 1)
- 5- el-'Azîz(19.12.975-15.10.996 = 20, 9, 27)
- 6- el-Hâkim(15.10.996-13.2.1021 = 35, 6, 01)
- 7- ez-Zâhir(13.2.1021-13.6.1036 = 15, 3, 28)
- 8- el-Müstansır(13.6.1036-10.1.1094 = 57, 5, 27)
- 9- el-Müstâ'î(10.1.1094-12.12.1101 = 7, 11, 3)
- 10- el-Âmir(12.12.1101-8.10.1130 = 28, 9, 27)
- 11- el-Hâfız(8.10.1130-10.10.1149 = 19, 0, 3)
- 12- ez-Zâfir(10.10.1149-16.4.1154 = 4, 6, 7)
- 13- el-Fâiz(16.4.1154-23.7.1160 = 6, 3, 7)
- 14- el-Â'zîd(23.7.1160-4.9.1171 = 11, 1, 12)

Hânedân Üyelerinin Nesebi

1- Ebû-Muh.Sa'îd Ubeyd'İll.i'l-MEHDÎ(no.1) (873-4.3.934 = 61) (krş. Hüs.ü'l-Hemedânî, *Fî Nesebü'l-Hulefâ'l-Fâtımîyyîn ve Esme'l-Eimmeti'l-Mestûrîn*, Kaahire, 1958). Bu ilk halifenin oğulları: el-Kaa'im(no.2).- Ebû-Tâlib Mûsâ(oğlu Tâlib).- Ebû'l-Hüs.'İ'sâ(ölm.992, oğlu el-Hüs.).- Ebû-'Abd.i'l-Hüs.(ölm.948?, oğlu 'Abd.).- Ebû-Sül.Dâw.(ölm.952, oğlu Sül.).- Ebû-'Alî Ah. (ölm. 992), oğulları: 'Alî ve el-Yâs. el-Yâs'ın oğlu: Ebû'l-Kaas.'Abdi'r-Rahîm (velîahd 1013-4, Suriye v.2.1015-4.1017 ve 9.1019-9.1021) ve bunun oğlu el-Kaasim.

2- Ebû'l-Kaas.'Abdi'r-Rah. Muḥ.i'l-KAAİM-b'İllaah(Bi-Emr'Ullaah) (no. 2) (Suriye, 893-Sûs/Tûnus, 18.5.946 = 53), 912'de resmen vel., oğulları: el-Manşûr(no. 3).- el-Kaas.- Ebû-Kinâne.- Yûs.(ölm.973).- 'Adnân.- Hamze.- Ebû'l-Fürât 'Abdi'l-Cebbâr(ölm. 949a).- Ebû-'Abd.Câ'fer(ölm. 961?, oğlu 'Abd.).

3- Ebû-Tâhir İsm.i'l-MANŞÛR-b'İllaah(no. 3) (Mehdiyye, 914b-Mehdiyye, 93.953 = 39), oğulları: el-Mu'izz(no. 4), Tâhir, Ḥaydere, Hâşim, Ebû-Câ'fer Tâhir (oğlu Câ'fer), Ebû-'Abd.i'l-Hüs.(oğlu 'Abd.).

4- Ebû-Temîm Ma'addi'l-MU'İZZ-li-dîn'İllaah(Mehdiyye, 28.9.931- Berka yakınları, 19.12.975 = 44, 2, 21) = Derzâde.- 7.7.969'da Kaahire'nin temeli atıldı. Şehir inşâ edilince el-Mu'izz, 6.973'te Mehdiyye'den hareket etti, Kaahire'ye yerleşti. Bu arada 10.970'te Şâm fethedildi. 975'te Şâm, Ba'albekk, Taberiyye, Nâsıra, Kayşariyye, birkaç hafta için Bizans'a geçti, fakat derhâl geri alındı. Fâtimîler, 969 fethinden önce de Mısır'a ayak basmışlar, 914, 919-20, 935'te İskenderiyye'yi üç defa geçici bir kaç haftalık işgal etmişler, 919-20 seferinde Cîze'yi de almışlardı.- el-Mu'izz'in kızları: Reşîde, 'Ubde.- Oğulları: el-'Azîz(no. 5), 'Ukeyl(ölm. 984), 'Abd.(975a'e kd. vel.), İlyâs(oğlu 'Abdürrahîm vel. iken 1024'te öldürüldü), Temîm(948b-4.985 = 36, matbû divân sahibi şâir) (en by. oğul, fakat vel. olmadı).

Yukarıdaki Temîm(ölm.985) ve aşağıdaki 7. halife(ez-Zâhir) müzisyen idiler.

5- Ebû-Manşûr Nizâri'l-'AZÎZ-b'İllaah (Mehdiyye, 11.5.955 - Bilbîs, 15.10.996 = 41, 5, 5) (vel. 975 = bir kaç ay). Kızı: Sittü'l-Mülk (Mehdiyye, 973a - Kaahire, 1024 = 51); Seyyidetü'l-Mülk, Sittü'l-Mülûk, Sittü'n-Naşr diye de anılan bu prenses yeğeni ez-Zâhir'in nâibesi (23.2.1021-1024 = 3) oldu ve öldürüldü.- el-'Azîz'in oğulları: el-Hâkim (no. 6) ve Muḥ. (ölm. 993) ile İlyâs (oğlu 'Abdürrahmân 1021'de hapsedildi).

6- Ebû-'Aliyyi'l-Manşûri'l-HÂKİM-b'İllaah(bi-Emr'Ullaah) (Kaahire, 13.8.985 - Kaahire, 13.2.1021 = 35, 6, 1): tawâşî Bercewân'ın nâibliği altında tahta geçti. Kayboldu veyâ kızkardeşi Sittü'l-Mülk tar. öldürtüldü. Oğulları: ez-Zâhir (no. 7) ve Ebû-Eşbeli'l-Hâriş(ölm. 10.12.1009).

7- Ebû'l-Has.'Aliyyi'z-ZÂHİR-li-'İzâz-dîni'İllaah (20.6.1005-13.6.1036 = 30, 11, 23): halası Sittü'l-Mülk ilk 3 yılında ona nâibe oldu. Oğlu el-Müstansır'ın (no. 8) annesi, Zencî idi ki ilk yıllarında oğlunun nâibesi olmuştur. Diğer oğlu el-Has.'dir.

8- Ebû-Temîm Ma'addi'l-MÜSTANŞİR(2.7.1029 - 10.1.1094 = 64, 6, 9): 57,5 yıl saltanat sürerek târihin rekorlarından birine sâhib oldu. 1.1.1059 cum'a günü Bağdâd'da bile adına hutbe okundu. Fakat bu zirve, hızla ve derhâl inişin başlangıcı oldu. Bağdâd'da Şîi halifenin adına hutbe okunması üzerine Selçuklu hâkaanı Tuğrul Bey, Bağdâd'a girerek 'Abbâsî halifesini tahtına oturttu ve Selçuklular'ın Fâtimî nüfûzunu İslâm âleminde ortadan kaldırmak politikasına başladı. Oğulları: el-Müstâ'î (no. 9), Temîm, İsm., 'Abd., Ebû-'Alî Dâw.(oğlu 'Alî), Ebû'l-Has.Câ'fer(oğlu el-Has.), Ebû'l-Kaas.Muḥ.(oğulları el-Kaas., el-Hâfız no.11; kızı Tâcü'l-Mülûk Kaymaz Hâtûn, katli 1154) ve Ebû-Manşûr Muşt-li-dîni'İllaah Nizâr Emri(26.9.1045-1095 = 50). Bu Nizâr, vefâhd (26.9.1045-1094 = 39) ve müddeî(1094-1095 = 1) oldu ve öldürüldü; oğulları Manşûr ve Ebû-'Abd.i'l-Has.i'l-Müntaşır'dır(ölm. 8.1162, oğlu 'Abd.); Nizâriyye mezhe-

bi, bu zâtı meşrû imâm ve daha sonraki Fâtimîler'i gaasib sayar; bu mezhebin başı da Ağâ-Han'dır.

9- Ebû'l-Kaas.Ahî'l-MÜSTÂ'LÎ-b'İllaah(16.9.1074-12.12.1101 = 27, 2, 26): en kç. oğuldur. = Sittü'l-Mülk b.Bedri'l-Cemâlî. = Sitt Bintü'l-Afzal(izd. 1095). Oğulları: el-Kaas., 'Abdü's-Şamed, Câ'fer(müdd. 1125) ve el-Âmir(no. 10).

10- Ebû-'Aliyyi'l-Manşûri'l-ÂMİR-bihkâmî'llaah(31.12.1096 - 8. 10.1130 = 33, 9, 8): vezîr Afzal b.Bedri'l-Cemâlî'nin (katli 12.12.1119) niyâbetinde tahta çıktı. O da öldürüldü. Oğulları: 'Alî, Tayyib. Bir kızı 11.1130'ta doğdu (babasının ölümünden sn.). el-Âmir'e kadar 10 halife şaşmaksızın baba-oğul olduğu halde, onun ölümünden sonra tahta amca-oğlu el-Hâfız geçti(no. 11: el-Hâfız b.Muh.b.el-Müstansır).

11- Ebû'l-Meymûn 'Abdî'l-Mecîdî'l-HÂFİZ-li-dîni'llaah('Askelân, 9.1074-Kaahire, 10.10.1149 = 75, 1): asıl 7.12.1131'de cülûs etti. Selefî olan amca-oğlundan 22 yaş büyüktü. Artık Fâtimîler ondan devâm etti. Kızı Heydere ve diğer bir prenesten başka oğulları: ez-Zâfir (no. 12), Meymûn, Yûs.(katli 17.4.1154), diğer Yûs., Cebrîl(katli 17.4.1154), Ebû-Rebî' Sül.(vel., katli 17.4.1154, oğlu Rebî'ül-Â'zîd), Ebû-Türâb Haydere (vel.), Ebû-'Aliyyi'l-Has.(katli 8.3.1135, oğulları Şâlih ve 'Alî, bunun katli 17.4.1154). Bunlardan Yûsuf (ölm. 1154) el-Â'zîd'in (no. 14) babasıdır.

12- Ebû'l-Manşûr İsmî'ez-ZÂFİR bi-Emr'lllaah(23.2.1133-16.4.1154=21,1,21): öldürüldü. Süikasdi vezîr 'Abb.'in oğlu Naşr ile Usâme b.Münkiz düzenlediler. Oğulları el-Manşûr ve el-Fâiz(no. 13)'dir. Kızları 1160'dan sn. öldüler.

13- Ebû'l-Kaas.İ'se'l-FÂİZ-bi-Naşr'lllaah(31.5.1149-23.7.1160 = 11, 1, 23): bu çocuk halifenin nâibi: Talâî b.Rüzzîk.

14- Ebû-Muh.'Abdî'l-Â'ZİD-li-dîn'lllaah(10.5.1151 - 13.9.1171 = 20, 4, 4): vezîr Talâî'nin kızı ile 1160'ta evlendi. Son yıllarını Şalâhuddîn Eyyûbî'nin niyâbeti altında geçirdi. Hal'inde hasta idi, 11 gün sn. öldü. Eyyûbîler, Fâtimîler'in yerine geçti. Mısır'da Şîî hâkimiyeti sona erdi. Oğulları: Muh., Dâw. el-Hâmid-li'llâh(son vel.) (1261'de 90 yaşında iken Kaahire'den sürüldü, oğlu Sül. Yukarı Mısır'da müddeî oldu, 1248'de öldü, oğlu olduğu iddia edilen Dâwûd 1298'de ayaklandı), 'Abd.(oğlu Muh.ü'l-Mehdî 1301'de Fâs'ta öldü) (P.Casanova, *Les Derniers Fâtimides*, MIFAO, VI, 1897, 415-45).

Fâtımî Vezîrleri

Vezâret(başbakanlık) müessesesi, Fâtimîler Mısır'a geldikten sn. başladı:

1- "El-Vezîri'l-Ecell" (4.979) Ebû'l-Ferec Yâ'qûb b.Yûs.b.İbr.b.Hârûn b.Dâw.b.Killîs (doğ. Bağdâd 930, Müsevî iken ihtidâsı 29.7.967) 8.977, 2- Cebr İbnî'l-Kaas. 3.984, 3- İbnü Killîs (2) (ölümüne kd.) 6.984, 4- Ebû'l-Has.'Alî b.'Umî'l-'Addâs 23.2.991, 5- Ebû'l-Fazl Câ'fer İbnî'l-Fürât III (bk.'Abbâsî vezîrleri) 3.933, 6- Ebû-'Abdî'l-Hûs.İbnî'l-Has.b.Bâzyârî'l-Mawşâlî 994, 7- Ebû-Muh.b.'Ammâr 995, 8- el-Fazl İbnî's-Şâlih 995 (bir kaç gün), 9- Îsâ b. Nestorius (Nestûrus) (Hristiyan) 12.995, 10-

el-Üstâd Ebi'l-Fütûh Bercewânî's-Şaklebî 10.996(zencî hâdim, katl), 11- Ebü'l-'Ale'l-Fehd b.İbr.(katl) (Hırist.) 5.4.1000, 12- Ebü'l-Has.'Alî(2) (katl) 14.4.1003, 13- Ebü'l-Has.'Alî İbni'l-Hüs.İbni'l-Magribî II(bk.'Abbâsî vezîrleri) (katl) 5.1003, 14- el-Hüs.b. Tâhiri'l-Werzân Emînü'l-Ümenâ(katl) 18.7.1010, 15- 'Abdü'r-Rah.b.Ebi's-Seyyid(katl) 12.1014, 16- el-Fazl b.Câ'fer İbni'l-Fürât IV(katl) (5 gün) 2.1015, 17- Ebü'l-Has.'Alî b.Câ'fer İbni'l-Fellâhi'l-Kitâmî Kutbiddîn Şafiiddewle Zül'r-Riyâseteyn 2.1015, 18- Ebü'l-Has.b. 'Ammâr b. Muḥ. 4.1021, 19- Bedrüd-Dewle Ebi'l-Fütûh Mûsâ İbni'l-Hüs. (katl) 6.1021, 20- Şemsü'l-Mülki'l-Mekîn Ebi'l-Feth Mes'ûd b.Tâhiri'l-Werzân 16. 1.1023, 21- Ebû-Muḥ.i'l-Has.b.Şâlihî'r-Rûqbârî, 22-Necîbü'd-Dewle Ebi'l-Kaas.Aḥ.b.'Aliyyi'l-Cerçerâî (ölm. 28.3.1045; 10.1013'te el-Hâkim iki kolunu kestirmişti, bu durumda vezîr oldu) 1027, 23- İbnü'l-Enbârî(katl) 28.3.1045, 24- Ebû-Manşûr Naşr Sadaka b.Yûs.i'l-Fellâhî(mühtedî Mûsevî) (katl), 1048b, 25- Ebû-Berekâtî'l-Hüs.b.İmâdî'd-Dewle Muḥ.(Cerçerâî'nin yeğeni) 1049a, 26- Ebü'l-Fazl Sa'îd b.Mes'ûd 3.1050, 27- Ebû Muḥ.i'l-Has.b.'Alî b.'Abdi'r-Rah.i'l-Yâzûrî (katl) 6.1050, 28- Ebü'l-Ferec 'Abd.b.Muḥ.i'l-Bâbilî 3.1058, 29- Ebü'l-Ferec Muḥ.b.Câ'fer b.Muḥ.b.'Alî b.el-Has.i'l-Magribî IV. 21.6.1058, 30- el-Bâbilî(2) 7.10.1060, ...31- Ebü'n-Necm Bedri'l-Cemâlî Emîri'l-Cüyûş 29.1.1074, 32- Ebü'l-Kaas.Şâhenşâhi'l-Afzal b. Bedri'l-Cemâlî Emîri'l-Cüyûş 4.1094, 33- Şerefü'l-Me'âlî İbni'l-Afzal (katl) 12.1101, 34- Ebû-'Abd.Muḥ.i'l-Me'mûn b.Fâtik b.Muḥṭârî'l-Betâihî(katl) 4.12.1121 (doğ. 1085); 4.10.1125-12.1130: vezâret makamı boş; 35- Ebû-'Alî Aḥ.İbni'l-Afzal "Ketîfât/Küteyfât" (İsnâ-'Aşerî/ (katl) 12.1130, 36- Yânis (Ermenî mühtedîsi köle) 7.12.1131 (katl), 37- Ebû-'Aliyyi'l-Has.İbni'l-Hâfız Fâtumî(veliahd ve vezîr) 7.11.1132, 38- Ebû-Rebî'Sül.İbni'l-Hâfız Fâtumî 1134(2 ay sn. öldü), 39-Ebü'l-Muz. Behrâm Tâci'l-Mülûk Seyfi'l-İslâm (Ermenî Hıristiyan) 29.3.1135, 40- Melik Rıdwan b.Welaḥşî 5.2.1137; 14.6.1139(katl) (Sünnî)-11.1149: vezâret makamı boş; 41- Ebü'l-Feth Necmi'd-D.Sül.b.Muḥ. İbni Masalî'l-Lükkî 11.1149, 42- Ebü'l-Has.'Alî b.Sellârî'l-Meliki'l-Âdil Seyfi'd-D."İbni's-Sellâr"(= Bellâre, Zîrî) (halefi olan üvey oğlu tar.katl) (Sünnî/Mâlikî) 3.1150, 43- el-'Abb.b.Ebi'l-Fütûh b.Temîm, el-Afzal Rükni'd-D.Zîrî (bk. Zîrîler) 3.4.1153, 44- Ebü'l-Gaarâfî'l-Meliki's-Şâlih Talât b.Rüzzîk(Ermenî asıllı, dîvân sâhibi şâir, oğlu Rüzzîk, katl, 1101-11.9.1161 = 60, el-Â'zîd'in kayın-pederi) 3.6.1154, 45- Ebû-Şucâ'l-Âdil Muḥyi'd-D.Rüzzîk (44'ün oğlu) 11.9.1161, 46- Ebû-Şucâ Mücîri'd-D.Şâwer b.Nizârî's-Sâ'dî Emîri'l-Cüyûş 31.12.1162, 47- Ebü'l-Eşbâl Dırgam b.Âmir b.Sewwârî'l-Laḥmî 8.1163 (selefinin katil günü) (makkamında öldü), 48- Şâwer (2) 14.5.1165, 49- Şîrkûh Eyyûbî (bk. Eyyûbîler) 18.1.1169 (selefini öldürterek), 50- Şalâhu'd-D.Eyyûbî(b.bk.) 3.1169-4.9.1171.

Fâtımîler'in Şâm Vâlîleri

Fâtımîler'in Şâm(Suriye-Lübnan-Filistin) vâlîleri: Ebû-Câ'fer b.Fellâhi'l-Katâmî(katl) 969; 31.8.971(Şâm şehri 9.969) Karmaṭ istîflâsı; Zâlim b.Mewhûbî'l-'Ukaylî 4.6.974, Ceys b.Muḥ.b.Şamşâme, Reyyânü'l-Mu'izzî(hâdim), Alptegin(i'l-

Mu'izzî) 975a, Kassâmü't-Türâb 9.977, Yelteginü't-Türkî 981b, Bekcur(Türkî) 982b, Münîrî'l-Hâdim 991, Mancutegin Türkî 991, Sül.b.Fellâh 996, Bişâre'l-İhşîdî 998, Ceyş b.Muḥ.Ibni's-Şamşame(kat) 998, Temîm b.İsm.i'l-Magribiyyi'l-Fahl(kat) 998, Sül.b.Fellâh(2) 1000, Hoytegin Türkî, ed-Dâî, ez-Zayf, 1002, Tizmalt b.Bekkârî'l-Berberî(zencî) 1002, Ebû-Şâlih Müflihi'l-Lihyânî 1004, Hâmid b. Mülhem 24.3.1009 (bir kaç az kalan vâliden sn.) Wecîhü'd-Dewle Ebi'l-Müâ' b.Ḥamdân b.Nâsri'd-Dewle 1011a, Bedrî'l-'Attâr 1011a, Ebû-'Abd.b. Nezzâl 9.1012, Ebû'l-Ḥas.'Alî b.Câ'fer b.Fellâh Kutbi'd-D.Şafi'ü'd-Dewle Zî'r-Riyâseteyn 1013a, 'Abdü'r-Rahîm İbni'l-Yâs (Fâtûmî veliahdî) 2.1015, Şemsü'd-Dewle Şâhtegin Türkî (evvelkinin nâibi) 7.1016, Yûs.b. Yaruh(Türkî) 4.1017, Ebû-Mansûr Sedîdî'd-Dewle 4.1018, Bedrî'l-'Attâr (2) 9.1018, 'Abdü'r-Rahîm İbni'l-Yâs Fâtûmî(2) 9.1019, Wecîhü'd-Dewle(2) 9.1021, Şihâbü'd-Dewle Şâh-Tegin(Türkî) (2) 9.1024, Wecîhü'd-Dewle(3) 5.1024, Anuştegin (Türkî, ed-Dizberî, el-Cilî, Emîrî'l-Cüyûş, Münteḥabü'd-Dewle) (Ḥaleb'i alması 1038) 1028-10.1.1041 (bu târihte öldü), Nâsri'd-Dewle'l-Ḥamdânî 10.1.1041, Bahâü'd-Dewle Târiku's-Şaklabiyyi'l-Mustansîrî 10.12.1048, 'Uddetü'd-Dewle Rifku'l-Müstansîrî 16.6.1049, Mu'înü'd-Dewle(Mu'izzî'd-Dewle, Mû'tezzî'd-Dewle) Zî'r-Riyâseteyn Ḥaydere b.'Aḡudî'd-Dewle İbni'l-Hüs.b.Müfliḥ 29.11.1049, Ebû-'Aliyyi'l-Ḥas. Mekîni'd-Dewle b.'Alî İbni Mülhem 25.12.1057, Nâsri'd-Dewle'l-Ḥamdânî (2) 7.9.1058, Sebükteginü'l-Müstansîrî(Türkî) 1060, Muwaffaku'd-Dewle Cewheri'l-Müstansîrî (ölümüne kd.) 28.12.1060, Hüsâmü'd-Dewle İbni'l-Batşînâkî 17.4.1061, 'Uddetü'd-Dewle b.Nâsri'd-Dewle 6.10.1061, Mu'înü'd-Dewle Ḥaydere(2) 4.12.1061, Emîrî'l-Cüyûş Bedri'l-Cemâlî 25.4.1063, Kutbü'd-Dewle Bâriztogan (Türkî) 6.1068, Hişnû'd-Dewle Mu'allâ b.Ḥaydere b.Mewzi'l-Kitâmî 31.7.1069, Zeynü'd-Dewle İntişâr b.Yâhye'l-Maşmûdî 16.8.1075; 31.7.1076: Atsız Bey'in Şâm'a girmesi ve Fâtûmîler'in Suriye hâkimiyetinin sonu (Suriye, Büyük Selçuklu sultânı Melik-Şâh'a geçiyor).

III

EYYÛBÎLER

(1171-1250)

Eyyûbî Hânedânının Yapısı

Mısır'da Fâtımîler'in yerini imparatorluk hânedânı olarak Eyyûbîler aldı. Aslında mevzua daha iyi girmek bakımından Eyyûbîler'i Selçuklular'dan sonraya almak, icâb ediyordu. Ancak bu şekilde de coğrafi bütünlüğe halel geliyordu. Zîrâ Eyyûbîler, Selçuklu Atabeyleri hânedanlarından biridir.

Hânedânın hangi ırktan geldiği üzerinde durulmuştur. Menşe'de ırkan Kürd oldukları muhakkak gibidir. Kürd'leşmiş Arab oldukları rivâyeti daha zayıftır. Ancak Eyyûbîler, Zengîler'in yâni Mûsul atabeyleri'nin subayları ve serdârları olarak târih sahnesine çıkmışlardır. İlk Eyyûbîler (bu arada Şalâhuddîn) ve hânedânın bâzı dalları, Türk'leşmiştir. Esâsen bir Türkmen devletin (Zengîler'in) hizmetinde parlamışlardır. Ancak Mısır'ı ele geçirip imparatorluk hânedânı hâlini alınca, ele geçirdikleri ülkelerde Türk Selçuklu sistemini tatbîk etmekle berâber, hızla Arab'laşmışlardır. Sonradan hiç Türkçe bilmiyen Eyyûbî prensleri bile yetişmiştir. Arab dili ve kültürü hâkim olmuştur. Sâdece devlet, ordu ve saray teşkilâtında Türk sistemi tatbîk edilmiştir. Eyyûbîler, daha küçük ölçüde ve şiddetli Arab kültür te'siri altında Selçuklu imparatorluğunu devâm ettirmiş sayılabilirler. Fakat Selçuklular gibi bir Türk devleti ve hânedânı olduklarını iddia etmek fazla olabilir. Devletleri daha çok Arab devleti karakterindedir. Selefleri olan Fâtımîler'in bu hususta çok daha ileri çizgide bulunması normaldir. Eyyûbîler'in (bu arada Büyük Şalâhuddîn'in) mezhebinin de Şâfiî olması, âile menşecinin

Türk olmadığını, Türk devletlerinin subayları olarak sonradan Türk'leştiklerini ortaya koyan bir delildir. Zîrâ Türkler, Şîî değil Sünnî iseler, Sünnî mezheplerden ancak Haneî olurlar. Ben jenealojide, Haneîlik'ten başka bir Sünnî mezhep kabûl eden Türk hânedânı bilmiyorum. Şîî mezheplerin hepsinden ünlü Türk âileleri görülmekle berâber, Sünnî mezheplerden yalnız Haneî hânedanlar vardır. Ancak Eyyûbîler'in bâzı dalları ve prensleri Şâfiî değil Haneî'dir. Fakat bu husus, Türk te'sirinden başka bir hususla tefsîr edilemez.

Şalâhüddîn'i kendine mâl etmek isteyen milletler târih ilminin gerçeklerinden bile uzaklaşmışlardır. Şu husus kesindir: Şalâhüddîn, katıksız bir Türk hükümdârından, kendisi gibi Haçlılar'a karşı zaferleriyle çok meşhur bir mücâhidden, Sultân Nûrüddîn Zengî'den emir alarak, bir Zengî generali olarak Mısır'a ayak basmış bir Türk subayıdır. Mısır'da iki asırlık Şîî hâkimiyetine son vermesi, Fâtımî hılâfetini ortadan kaldırarak Sünnî hılâfetin birliğini tekrar sağlaması, bu hususta ömrü vefâ etmediği için bir asır önce Sultân Melik-Şâh'ın yapamadığını yapması, Şalâhüddîn'e İslâm âleminin minnetini kazandırmıştır. Sonra Türk birliklerinin Arablar'dan çok fazla olduğu bir ordu ile Hattîn'de Haçlı ordusunu imha ve Kudüs kralını esîr alması, bir asır önce Hristiyanlar'ın eline düşmüş bulunan Kutsal Kudüs'ü alması, onu çok büyük kahramanlardan biri hâline getirmiştir. Üstün bir medeniyeti temsil etmesi, kültürü, ilmi ve san'atı cömertçe himâyesi, aydın ve insan kafalı olması, nezâketi ve dirâyeti, ona Batı'nın da hayranlığını kazandırmıştır. Böyle müstesnâ bir adam, hangi millete mensuptur? Orta Çağ, bugünkü bâzı ölçülerin kullanılamıyacağı bir zaman parçasıdır. Şalâhüddîn, sâdece bir İslâm kahramânıdır. Onu bu çerçeve içinde görmek icâb eder, sâdece bu görüş ilmîdir. Fârâbî nasıl bir İslâm filozofu ise öyledir. Fârâbî'nin saf kan Türk olması, onu Türk kültür çerçevesi içine alamamaktadır. Zîrâ Türk filozofu değil, İslâm filozofudur.

İbnü Haldûn'un *Mukaddime*'de Eyyûbîler için verdiği şecere, fictif, kesin şekilde düzmecidir. Bu şecere şudur: Şalâhü'd-D.b.Necmî'd-D. b.Şâzî b.Merwân b.'Alî b.'Aşme İbni'l-Has.b.'Alî b.Ah.b.'Alî b.'Abdî'l-'Azîz b.Hedbe b.Hâşin İbni'l-Hâriş b.Sinân b.'Um.b.Mürre b.'Awf b.Hîmyer. Bu şecerenin Merwân'dan yukarısı uydurmadır. Merwân'ın babasının adı, târih ilmine göre meçhuldür.

Eyyûbî hânedânı, ülkelerini, üyelerine bölüştürmek bakımından Selçuklular'ı taklîd etmiştir. Aynen Selçuklu hânedânı gibi prenslerine "melik=kral", hükümdarlarına "sultân", Kaahire'de oturan hânedânın başı sayılan en büyük hükümdâra da "sultânü'l-âzam = en büyük imparator" demiştir. İmparatorluk taht şehri Kaahire'dir. Fakat hânedân, pek çok krallık hâlinde dallanmıştır. Gerçekte veyâ ismen Mısır sultânını metbû tanıyan Eyyûbî devletlerinin sinoptik tablosu şöyledir:

- 1- MISIR: 4.9.1171-31.7.1250 = 78, 10, 27 (ismen 1254'e kd.) (10 imparator).
- 2- ŞÂM: 4.3.1193-24.1.1260 = 66, 9, 21(10 kral). 1240-1249'da Anadolu Selçuklular'ına, 1250-1260 arasında Memlûkler'e tâbî.
- 3- HALEB: 4.3.1193-24.1.1260 = 66, 9, 21 (3 kral). 1.7.1216-1249 arasında Anadolu Selçuklular'ına, 1250-1260'ta Memlûkler'e tâbî. Haleb, 24.1.1260'ta İlhanlılar tar.muvakkaten zabtedildi.

4- BA'ALBEKK: 1179a-1245 = 72 (5 kral).

5- KEREK: 1188-1263 = 75 (4 kral). 1250-1263'te Memlûkler'e tâbî.

6- MEYYÂFÂRİQİN veya SINCÂR: $1200-1231 = 31 + 1244-4.1259 = 15 = 46(4 \text{ kral})$. 1231-1244 arasında Moğollar'a geçmiş, 1250-1259 arasında Memlûkler'e tâbî olmuş, 1259'da Moğollar(İlhanlılar) tarafından yıkılıp ilhâk edilmiştir. Bu devlet, bugünkü Türkiye'nin sınırları içinde kalmaktadır. Mısır, Şâm, Haleb, Ba'albekk, Kerek(no.1-5) devletleri Memlûkler'e geçtiği halde bu, İlhanlılar'a geçmiştir. Meyyâfâriqyn(bugünkü Silvan), 29.8.1185'te Eyyûbîler'in olmuştu.

7- HİSN KEYFÂ ve ÂMİD: 1232-1524 = 292 (16 kral). En son ortadan kalkan Eyyûbî melikliğidir. Sîird ve çevresinde yerleşmiştir. Bu devlet de bugünkü Türkiye'nin sınırları içinde kalmaktadır. Hışn Keyfâ bugünkü Hasankeyf, Âmid ise Diyarbakır şehridir. Âmid'i 1232-1465 arasında ellerinde tutmuşlardır. 1236'da Rühâ(Urfa) ve Harrân'ı, 1238'de de Sincâr ve Naşbîn'i(Nusaybin) ilhâk etmişlerdir. 1260'ta İlhanlılar'ın, 1461'de Akkoyunlular'ın geçici işgallerine uğramasına rağmen devlet devâm etmiştir. Ancak 1232-1249 arasında Anadolu Selçukluları'na, 1250-1465 arasında Memlûkler'e, 1465-1500 arasında Akkoyunlular'a, 1515-1524 arasında da Osmanlılar'a tâbî olmuştur. Yavuz ve Kaanûnî, Büyük Şalâhuddîn'in adını devâm ettiren bu devlete son melikleri ölünceye kadar dokunmamışlardır. Ancak son zamanlarda ellerinde sâdece Hışn Keyfâ ve çevresi kalmıştı. Osmanlılar'ca ilhâk edilmiştir (1524, Kaanûnî'nin ilk yılları).

8- YEMEN: 1173-1229 = 56 (6 kral). Resûlî hânedânı tarafından ortadan kaldırılmıştır. Taht şehri, 13.5.1174'te fethedilen Zebîd'dir. 8. 1174'te de Şan'a fethedilmiştir. Yemen Eyyûbî melikleri, ülkeye büyük Türk birlikleri getirmişlerdir. Bu melikler, en uzak ülkede hükmetmelerine rağmen, Eyyûbîler'in Türk'lüklerini belki en iyi muhâfaza eden dalıdır.

9- BUŞRE: 1218-1246 = 28 (2 kral). Tarihler takrîbidir. 'Abbâsiler'ce ilhâk edilmiştir.

10- HAMÂ: 1178b-21.8.1299 = $121 + 13.10.1310 - 12.1341 = 31,2 = 152,2$ (8 kral). 1250'den itibaren Memlûkler'e tâbî olarak yaşadı. 1190-1236 = 46 arasında Rühâ(Urfa) ve Harrân'a da hâkim oldu, bu târihte Hışn Keyfâ Eyyûbîleri'ne devretti. Memlûkler'ce ilhâk edildi.

11- HUMŞ: 1178b-13.12.1263 = 85 (4 kral). 1250'den itibaren Memlûkler'e tâbî olarak yaşadı ve onlarca ilhâk edildi. 1248-50 arasında Tell Başir'e de hâkim oldu.

12- BÂNYÂS ve SÜBEYBE: 1212-1260 = 48 (3 veya 5 kral). 1250'de Memlûkler'e tâbî oldu ve 10 yıl sn. onlarca ilhâk edildi.

Eyyûbî hânedânının hâkim olduğu ülkeler, bugünkü coğrafya sınırları ile şunlardır: Mısır, Libya, Güney Tûnus, Nûbye, Yemen, 'Asîr, Hicâz, Ürdün, Filistin Lübnan, Suriye, Güney-doğu Anadolu'dan bir parça (Diyarbakır, Siirt, Urfa, Mardin, Gaziantep, Hatay vs.).

Bunlardan bâzılarında Eyyûbî hâkimiyeti kısa, bâzılarında daha devamlı olmuştur. 1173'te Trâblusgarb ve Güney Tûnus alınmışsa da geçici olmuştur. Haleb ve Diyâr-ı

Bekr 1183'te alınmıştır. Kudüs, 4.10.1187'de Haçlılar'dan alındı (Stanley Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, 1898, 2: 1979; M.C.Lyons ve D.Jackson, *Seladin, The Politics of the Holy War*, Cambridge Un., 1980).

4.9.1171'de başlayan hânedan, 11.1174'e kadar Zengîler'e tâbî olmuş, Mısır ve Yemen'de hutbe, önce 'Abbâsî halîfesi, sonra Sultân Nûrüddîn Zengî ve oğlu, sonra Şalâhüddîn adlarına okunmuştur. Hânedânın son meliki 1524'e kadar Anadolu'nun bir köşesinde saltanat sürebilmiştir. Bu sûretle 1171-1524 = 353 eder. Fakat Hısn Keyfâ şûbesi dışındaki bütün şûbeler 1341'de artık ortadan kalkmış bulunuyordu (1171-1341 = 170).

Şâzî b.Merwân, Âzerbâyçân'ın Dwin şehrinden ve Rewwâdiyye aşiretinin reîsi idi, sonra Tekrit kalesi muhâfızı oldu. Bunun 2 oğlu, hânedânı târih sahnesine çıkardılar: Eyyûb ve Şîrkûh. Bunlardan ilki, hânedâna adını verdi ki Şalâhüddîn'in babasıdır. Her ikisi de Zengîler'in (Atabeyler) subayları olarak parladı ve oğullarını aynı kariyerde yetiştirdiler. Eyyûb daha çok Ba'albekk ve Şâm'da, kardeşi Şîrkûh ise Hums'ta nüfuz kazandılar ve kendilerini tanıttılar.

1- Mısır Sultânları

- 1- Melikü'n-Nâsır Ebi'l-Muz.Şalâhi'd-D.Yûs.(4.9.1171-4.3.1193 = 21, 6, 0)
- 2- Melikü'l-'Azîz Ebi'l-Feth'İmâdi'd-D.'Usm.(4.3.1193-29.10.1198 = 5, 7, 26)
- 3- Melikü'l-Mansûr Nâsri'd-D.Muh.(29.10.1198-6.7.1200 = 1, 8, 8)
- 4- Melikü'l-Â'dil I Seyfi'd-D.Ebi-Bekr Ah(6.7.1200-31.8.1218 = 18, 1, 26)
- 5- Melikü'l-Kâmil Nâsri'd-D.Ebi'l-Me'âli Muh.(II) (31.8.1218-6.3.1238 = 19, 6, 8)
- 6- Melikü'l-Â'dil II Seyfi'd-D.Ebi-Bekr(6.3.1238-31.5.1240 = 2, 2, 26)
- 7- Melikü's-Şâlih Necmi'd-D.Eyyûb(31.5.1240-23.11.1249 = 9, 5, 23)
- 8- Melikü'l-Mu'azzam Gıyâsi'd-D.Tûrân-Şâh(23.11.1249-1.2.1250 = 0, 2, 8)
- 9- Şecerü'd-Dürr(împaratoriçe) (1.2.1250-31.7.1250 = 0,5, 29)
- 10- Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D.Mûsâ(ismen) (31.7.1250-1254 = 4)

2- Şâm Melikleri

- 1- Melikü'l-Afzal Ebi'l-Has.Nûri'd-D.'Alî(4.3.1193-1196 = 3)
- 2- Melikü'l-Â'dil I Seyfi'd-D.Ebi-Bekr Ah(1196-31.8.1218 = 22)
- 3- Melikü'l-Mu'azzam Şerefi'd-D.Î'sâ(31.8.1218-12.11.1227 = 9, 2, 12)
- 4- Melikü'n-Nâsır Şalâhi'd-D.Dâw.(12.11.1227-7.1229 = 1, 8)
- 5- Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D.Ebi'l-Feth Mûsâ(7.1229-27.8.1237 = 8, 1)
- 6- Melikü's-Şâlih 'İmâdi'd-D.İsm.(27.8.1237-1.1238 = 0, 5 + 31.5.1240-1.10.1245 = 5, 4, 1 = 5, 9, 1)
- 7- Melikü'l-Kâmil Nâsri'd-D.Ebi'l-Me'âli Muh.(1-3.1238 = 0, 2)
- 8- Melikü'l-Â'dil II Seyfi'd-D.Ebi-Bekr (3.1238-31.5.1240 = 2, 2)
- 9- Melikü's-Şâlih Necmi'd-D.Eyyûb(31.5.1240 + 1.10.1245-23.11.1249 = 4)
- 10- Melikü'l-Mu'azzam Gıyâsi'd-D.Tûrân-Şâh(23.11.1249-1.2.1250 = 0, 2, 8)

3- Haleb Melikleri

- 1- Melikü'l-z-Zâhir Gıyâsi'd-Ebî-Mansûr Ebi'l-Feth Gaazî (4.3.1193-10.10.1216=23,7,7)
- 2- Melikü'l-'Azîz Gıyâsi'd-D.Ebi'l-Muz. Muh.(10.10.1216-5.11.1236 = 20, 0, 26)
- 3- Melikü'n-Nâsır Ebi'l-Muz. Şalâhi'd-D.Yûs.(5.11.1236-24.1.1260 = 23, 2, 19)

4- Ba'albek Melikleri

- 1- Ebû's-Şükr Necmi'd-D.Eyyûb(12.1139-1149 = 10)
- 2- Melikü'l-Mu'azzam Şemsi'd-Dewle Fahri'd-D.Tûrân-Şâh(1173a-10.1179 = 6)
- 3- 'İzzü'd-D.Ferruh-Şâh Dâw.(10.1179-1182 = 3)
- 4- Melikü'l-Mücâhid Mecdi'd-D.İl-Emced Behrâm-Şâh(1182-1230 = 48)
- 5- Melikü'l-Eşref Ebi'l-Feth Muzafferî'd-D.Mûsâ(1230-27.8.1237 = 7)
- 6- Melikü's-Şâlih 'Imâdi'd-D.İsm.(27.8.1237-1245 = 7)

5- Kerek Melikleri

- 1- Melikü'l-Âdil I Seyfi'd-D.Ebî-Bekr Ah.(1188-1196 = 8)
- 2- Melikü'l-Mu'azzam Şerefi'd-D.İ'sâ(1196-31.8.1218 = 22)
- 3- Melikü'n-Nâsır Şalâhi'd-D.Dâw.(31.8.1218-7.9.1239 = 21, 0, 7)
- 4- Melikü'l-Muğîs Fahri'd-'Um.(7.9.1239-1263 = 24)

6- Meyyâfârikıyn Melikleri

- 1- Melikü'l-Ewhad Necmi'd-D.Eyyûb(1200-1210 = 10)
- 2- Melikü'l-Eşref Ebi'l-Feth Muzafferî'd-D.Mûsâ(1210-1220 = 10)
- 3- Melikü'l-Muz.Şihâbi'd-D.Gaazî(1220-1231 = 11)
- 4- Melikü'l-Kâmil Nâsırî'd-D.Ebi'l-Me'âli(1244-4.1259 = 15)

7- Hısn-Keyfâ Melikleri

- 1- Melikü's-Şâlih Necmi'd-D.Eyyûb(1232-1239 = 7)
- 2- Melikü'l-Mu'azzam Gıyâsi'd-D.Tûrân-Şâh(1239-23.11.1249 = 10)
- 3- Melikü'l-Muwahhid Takıyyî'd-D.'Abd.(23.11.1249-1283 = 34)
- 4- Melikü'l-Kâmil Ebî-Bekr I Muh.(1283-)
- 5- Melikü'l-Â'dil Mücîri'd-D.Muh.
- 6- Melikü'l-Â'dil Şihâbi'd-D.Gaazî
- 7- Melikü's-Şâlih Ebî-Bekr II(-1378)
- 8- Melikü'l-Â'dil Fahri'd-D.(İzzi'd-D.) Sûl.I(1378-)
- 9- Melikü'l-Eşref Şerefi'd-D.Ah.I(-1433a)
- 10- Melikü's-Şâlih(sn. el-Kâmil) Şalâhi'd-D.Halîl I(1433a-1452 = 19)
- 11- Melikü'n-Nâsır(1452)
- 12- Melikü'l-Kâmil Ah.II(1452-)
- 13- Melikü'l-Â'dil Halef(-1.1462)

- 14- Melik Halil II
- 15- Melik Sül. II (-1524)
- 16- Melik Hüsn. (1524)

8- Yemen Melikleri

- 1- Melikü'l-Mu'azzam Şemsî'd-Dewle Fahri'd-D. Tûrân-Şâh (13.5.1174-4.1180 = 5, 11)
- 2- Melikü'l-'Azîz Şeyfî'l-İslâm Zâhiri'd-D. Ebi'l-Fewâris Ah. (4.1180-4.9.1197 = 17, 5)
- 3- Melikü'l-Mu'izz Mu'izzi'd-D. İsm. (4.9.1197-1202 = 14)
- 4- Melikü'n-Nâsir Eyyûb (1202-1214 = 12)
- 5- Melikü'l-Muz. Sül. Sûfî (1214-1215 = 1)
- 6- Melikü'l-Mes'ûd Şalâhi'd-D. Yûs. Atsız (1215-1229 = 14)
- 6a- Melikü's-Şalâh Şalâhi'd-D. Yûs. (1229-1232 = 3, ismen)

9- Buşre Melikleri

- 1- Melikü'l-Müşenner Muzafferî'd-D. i'l-Hızır (1218-1230 = 12)
- 2- Melikü's-Şâlih 'İmâdî'd-D. İsm. (1230-1246 = 16)

10- Hamâ(t) Melikleri

- 1- Melikü'l-Muz. I Takıyyî'd-D. Ebi-Sa'îd 'Um. Şâhân-Şâh (1178b-10.10.1191 = 13)
- 2- Melikü'l-Mansûr I Nâsiri'd-D. Ebi'l-Me'âlî Muḥ. (10.10.1191-18.1.1221 = 29, 3, 9)
- 3- Melikü'l-Nâsir Şalâhi'd-D. Kılıç-Arslan (18.1.1221-1229 = 8)
- 4- Melikü'l-Muz. II Takıyyî'd-D. Maḥmûd (1229-1244b = 15)
- 5- Melikü'l-Mansûr II Nâsiri'd-D. (Seyfî'd-D.) Muḥ. (1244b-1284 = 40)
- 6- Melikü'l-Muz. III Takıyyî'd-D. Maḥmûd (1284-21.8.1299 = 15)
- 7- Melikü'l-Müeyyed 'İmâdî'd-D. i's-Şâlih Ebi'l-Fidâ İsm. (13.10.1310-26.10.1331 = 21, 0, 14)
- 8- Melikü'l-Afzal Nâsiri'd-D. Muḥ. (26.10.1331-12.1341 = 10, 2)

11- Humş Melikleri

- 1- Melikü'l-Kaahir Nâsiri'd-D. Muḥ. (1178b-3.3.1186 = 8)
- 2- Melikü'l-Mücâhid Şalâhi'd-D. Şîr-kûh II (3.3.1186 = 14.2.1240 = 53, 11, 12)
- 3- Melikü'l-Mansûr Nâsiri'd-D. İbr. (13.2.1240-27.6.1246 = 6, 4, 11)
- 4- Melikü'l-Eşref Muzafferî'd-D. Ebi'l-Feth Mûsâ (27.6.1246-13.12.1263 = 17,5,16)

12- Bânyâs Melikleri

- 1- Melikü'l-'Azîz 'İmâdî'd-D. 'Uḡm. (1212-1233 = 21)
- 2- Melikü'z-Zâhir Gaazî (1233)
- 3- Melikü's-Sa'îd Fahri'd-D. i'l-Has. (1233-1260 = 27)

Bunlardan başka Birecik(Anadolu'da), Cā'ber, Rūhīn Eyyūbī meliklerinin adları biliniyorsa da, bunlar devām edememiştir ve kronoloji de meşkûttür.

Hânedân Üyeleri

Şâdî b.Merwân'ın 2 oğlundan: el-Melikü'l-Manşûr(18.1.1169) Ebi'l-Hâriş Esedî'd-D.Şîr-kûh(ölm.23.3.1169): 'Abbâsiler'in Tekrît vâlisi olarak babasını istihlâf etti. Sonra Zengîler'in (Mûsul-Suriye Atabeyleri) hizmetine girdi. Onların Hümş v.(1154-1169 = 15) oldu. Atabey Sultân Nûreddîn Maḥmûd Zengî, Fâtûmî devletini ve Şîi'liğini ortadan kaldırıma kararlı idi. Fâtûmîler de çok zayıflamışlardı. Şîrkûh'u Mısır'a gönderdi ve Fâtûmî halifesini tazyik ederek onun Mısır'a vezîr(18.1.1169-23.3.1169) yaptırdı. Yeğeni Şalâhuddîn kendisine refâkat ediyordu. Şîrkûh az sn. ölünce Şalâhuddîn, Fâtûmî vezîri ve gerçekte Atabey Nûreddîn'in Mısır vâlisi veyâ nâibi oldu. Atabey'in Mısır'a amca-yeğen serdârlığında bir Türk ordusu sevk ederek Fâtûmîler'i tahakküme alması, Yakın Doğu'nun kaderini değiştirdi. Naaşı 1185'te Medîne'ye götürülüp gömüldü. Şîrkûh'un kızı: Baba Hâtûn. Şîrkûh'un oğulları: el-Hâriş ve Melikü'l-Kaahir Nâşri'd-D.Muḥ.(Hümş v.1169-78, sn.1. Hümş meliki) = Sittü's-Şâm Zümürüd Hât.b.Necmî'd-D.Eyyûb(amca-kızı). el-Kaahir Muḥ.'in oğlu: Melikü'l-Mücâhid Şalâhi'd-D.Şîrkûh II(1174a-14.2.1240 = 66) (2. Hümş meliki). Bunun oğulları Şâlih ve Melikü'l-Manşûr Nâşri'd-D.İbr. (3. Hümş meliki) (ölm. 27.5.1246). Bunun oğlu: Melikü'l-Eşref Muzafferî'd-D.Mûsâ(7.1230-13.12.1263 = 33) (4. Hümş meliki ve melikliğin Memlûkler'ce ilhâkı) ('Ayn-Câlût zaferlerinde Kutuz'un kumandanlarından). Bunun oğlu Şâlih, 1261'de öldürüldü, son Hümş veliahdidir.

Ebü's-Şükr Necmî'd-D.Eyyûb(ölm.31.7.1173), hânedâna adını veren zâttır (oğlu Şalâhuddîn'in dayısı: Şihâbü'd-Dîni'l-Harîmî, 1175'de Hamâ v.). Zengîler'in Ba'albekk (12.1139-49 = 10), 1154'te de Şâm vâlisi oldu. Kızları: Rabî'a (ölm. 1244b) = Sâ'dü'd-D.Mes'ûd b.Mu'îni'd-D.(ölm. 1185), sn.= Kökböri(Erbil atabeyi) (izd. 1185b) (bk. Böriler). Zümürüd "Sittetü's-Şâm" = 1.Muḥ.b.Lâçin(oğlu Hüşâmü'd-D.'Um.. ölm.10.10.1191), = 2.el-Kaahir Muḥ.b.Şîrkûh Eyyûbî(amca-oğlu, yk.bk.).- Necmüddîn Eyyûb'un oğulları:

1.) Melikü'n-Nâşır Ebi'l-Muz. Şalâhi'd-D.Yûs.(Avrupa dillerinde: Saladin) kısaca "Şalâhaddîn Eyyûbî" diye meşhurdur (Tekrît, 1139-4.3.1193 = 54): Şâm'daki türbesinde medfun(türbe Yavuz Sultân Selîm tar. yeniden yaptırılmıştır). 1. Mısır sultânı (4.9.1171-4.3.1193 = 21, 6, 0). Son Fâtûmî vezîri(23.3.1169-4.9.1171 = 2, 5, 12). Vezîr olunca "el-Melikü'n-Nâşır" unvânını aldı. 13.4.1175'e kd. Zengîler'in tâbiî olarak kaldı. 11.5.1182'de Mısır'dan, bir daha dönmek üzere ayrıldı. 4.7.1186'da Haṭṭîn/Taberîyye'de Kudûs kralı Guy de Lusignan'ı yenerek 2.10.1187'de Kudûs'u, sn. Sûr dışında bütün Filistîn'i Haçlılar'dan geri aldı. Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa, Fransa kralı Philippe-Auguste ve İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard kumandalarındaki 3. Haçlı seferi, belli bir başarı elde edemiyerek Filistin'i terketti. = Bint Mücîri'd-D.Abak b.Muḥ.b.Böri.

2.) Melikü'l-Âdil I Seyfi'd-D.Ebî-Bekr(Avrupa dillerinde: Saphadin) (7.1145-31.8.1218 = 73, 1): 4. Mısır sultanı(1200-31.8.1218 = 18). Şâm'da medfun. Haleb v.1183-9.1186 = 3. 1. Kerek meliki. 2. Şâm meliki. Ağabeyinin Mısır vâlisi 1174-1186 = 12. Meyyâfârikayn v.1195-1200. 2. Bânyâs meliki.

3.) Nûrî'd-D.Şâhânşâh (ölm.27.7.1148): Eyyûb'un muhtemelen en büyük oğludur, babasının hayâtında ve âilesinin hânedan kurduğunu göremeden öldü. Çocukları için aş. bk.

4.) Melikü'l-Mu'azzam Şemsî'd-Dewle Fahri'd-D.Tûrân-Şâh (1137-27.6.1180 = 43): Şâm v.7.1176, 1. Ba'albekk meliki, 1. Yemen meliki. İskenderiyye v.4.1180-27.6.1180(bu târihte İskenderiyye'de öldü). 1173 Nübye seferine serdârlık etti. Şâm'da ana bir kızkardeşi Zümürri'd-ün türbesinde medfun. Şalâhuddîn Eyyûbî'nin 2 yaş by. ağabeyidir. Çocuğu olduğuna dâir bir kayda tesâdüf edilemedi.

5.) Tâcî'l-Mülk(Seyfî'l-Mülk) Mecdi'd-D.Böri Ebî-Sa'îd(12.1161-Haleb, 28.6.1182 = 20, 6): en kç. kardeşi. Haleb muhâsarasında Zengîler'le muhârebede öldü, oğlu Sa'îd.

6.) Melikü'l-'Azîz Seyfî'l-İslâm Ah. Zahîrî'd-D. Ebi'l-Fewâris Tuğ-Tegin (ölm. Zebîd, 4.9.1197): 2. Yemen meliki. 1182'de Yemen'e geldi, 1183'te Ta'izz şehrini kurdu. Oğulları: Melikü'l-Mu'izz Mu'izzî'd-D. İsm.(3. Yemen meliki, katli 1202) ve Melikü'n-Nâsır Eyyûb(4. Yemen meliki) (katli 1214). Bu sonuncusu atabeki Emîr Seyfuddîn Sungur (ölm. 1211) ve sn. diğer atabeki Emîr Gaazî b.Cibrîl (katli 1212)'in niyâbetlerinde saltanat süren bir çocuktu ki, annesi, 1211'de Gaazî b.Cibrîl ile evlenmişti.

Nûrî'd-D.Şâhân-Şâh b.Eyyûb'un (ölm. 27.7.1148) kızı: 'İsmetü'd-D.Uzre (ölm.Şâm, 3.12.1196). Oğulları: Ferruh-Şâh ve Melikü'l-Muz.I'İzzü'd-D.Ferruh-Şâh Dâw.(2. Ba'albekk meliki)'un oğulları: Fülân ve Melikü'l-Mücâhid(Melikü'l-Emced) Mecdi'd-D.Behrâm-Şâh(ölm. Zebedânî/Lübânân, 13.8.1231), 3. Ba'albekk meliki, şâir, Zebedânî v.1230-13.8.1231. Bunun oğlu Melikü'l-Muz.Takıyyî'd-D.'Um., Şâm'da yaşadı.— Melikü'l-Muz.I Takıyyî'd-D.Ebî-Sa'îd 'Um.Şâhân-Şâh b.Nûrî'd-D.Şâhân-Şâh (1140a-Malazgirt, 10.10.1191=51): 1. Hamâ meliki, Feyyûm v.1171-1178, Mısır nâib müşâviri 1184-1187, medfeni Hamâ'da; 1190'da Rühâ(Urfa) ve Harrân da kendisine verildi. Bunun oğulları: Sa'îd, Ah., 1. Mansûr ve Takıyyü'd-Dîn(Sa'dü'd-D.) Şâhân-Şâh(bunun oğlu Melikü'l-Muz.Sül.Sûfî, 5. Yemen meliki oldu ve hal' edildi, Yemen'den Kaahire'ye yerleşti, burada 1215-1251 arasında yaşayıp bu târihte öldü, 1214'te Hamâ meliki Kılıç-Arslan'ın dul annesi ile evlendi).— Melikü'l-Mansûr I Nâsırî'd-D.Ebî'l-Me'âli Muh.b.el-Muz.I(ölm. 18.1.1221): 2. Hamâ meliki, târihçi ve âlim = Bintü'l-Âdil (ölm.1220, 11. Muz.'in annesi), = Fülâne (Kılıç-Arslan'ın annesi ki dul kalınca I. Mansûr'un yeğeni Sül.Sûfî(5. Yemen meliki) ile evlendi. I. Melikü'l-Mansûr'un oğulları: küçük oğul Melikü'n-Nâsır Şalâhî'd-D.Kılıç-Arslan (3. Hamâ meliki; hal'inden sn. Bârîn emîri 1229-33) (ölm. 1233) daha evvel tahta geçti. Ağabeyi Me-

likü'l-Muz. II Takıyyi'd-D. Mahmûd(4. Hamâ meliki, ölm. 1244b), ana tar. büyük-sultân 1. el-Â'dil'in torunu idi. = Gaaziye (ölm. 1258) b.el-Kâmil(hala-oğlu olan II. Muz.'le izd. 1229), 1234b'de Hamâ nâibesi oldu. Melikü'l-Muz. Mahmûd = Gaaziye (ölm. 11.1258) b.el-Kâmil izdivâcından 3 kız (biri Melike Dünyâ) ve 3 oğul(Melikü'l-Mansûr, Melikü'l-Muz. 'Alî ve küçük ölen 'Ömer) doğdu. II. Muz.'in kızı: Münise Hât. (1235-1303a = 68) = Fâris Aktay (Melûk emîri, katli 1251). II. Muz.'in oğulları: Melikü'l-Mansûr II. Nâsri'd-D.(Seyfi'd-D.) Muh.(1234-1284 = 50) (5. Hamâ meliki) ve Melikü'l-Afzal. II. Mansûr, kardeşi el-Afzal'le berâber 'Ayn-Câlût zaferinde Moğollar'a karşı Memlûk saflarında savaştı. Oğlu: Melikü'l-Muz.III Takıyyi'd-D.Mahmûd (ölm. 21.8.1299) (6. Hamâ meliki). Bunun ölümüyle Hamâ'ya Memlûkler, vâli ol. Emîr Sungur'u tâyin ettiler(21.8.1299-13.10.1310 = 11, 0, 23). II. Mansûr'un kç. kardeşi: Melikü'l-Afzal Nûri'd-D.i'l-Muz.'Alî(ölm.11.1293) ve bunun oğulları: Esedü'd-D.'Um., Bedrü'd-D.i'l-Has. ve Melikü's-Şâlih 'İmâdi'd-D.i'l-Müeyyed Ebi'l-Fidâ İsm. ki "Ebü'l-Fidâ" diye tanınan büyük târihçi ve coğrafyacısıdır(Şâm, 11.1273-Hamâ, 26.10.1331 = 57, 10). 7. Hamâ melikidir. Bunun oğlu: 8. Hamâ meliki Melikü'l-Afzal Nâsri'd-D.Muh.(Hamâ, 1312-Şâm, 12. 1341 = 29). Bunun ölümüyle Memlûkler Ebü'l-Fidâ'nın memlûkü Seyfüddîn'i vâli yaparak melikliğe son verdiler.

Şalâhüddîn Eyyübî'nin kızları: Mû'nise = el-Kâmil(Mısır büyük-sultânı); Fülâne = Hüşâmü'd-D.Lâçin 'Um.(emîr); Fülâne = Mu'izzü'd-D.Kayser-Şâh b.Kılıç-Arslan II(Türkiye Selçukluları, Malatya meliki; 1185-), izd, 1191.- Şalâhüddîn Eyyübî'nin -yaş sırasıyla- oğulları:

1.) Melikü'l-Afzal Nûri'd-D.Ebi'l-Has.'Alî(Kaahire, 1170 - Sümeysât, 2.1225 = 55): Büyük Şalâhüddîn'in, efendisi sultân Nûrüddîn Zengî'nin adını verdiği by.oğlu. 1. Şâm meliki, 1. Bânyâs meliki. Şâm v.1187-4.3.1193(bu târihte aynı ülkenin meliki oldu). Mısır imparatorluk atabek'i = nâibi 1184-1187 = 3. Sümeysât meliki ol.1203-1225 arasında Anadolu Selçukluları'na tâbi ol.saltanat sürdürdü ve öldü. Serhad v.1196. Oğulları: el-Has. ve Melikü's-Şâlih İsm.

2.) Melikü'l-'Azîz 'İmâdi'd-D.Ebi'l-Feth 'Uşm.(Kaahire, 6.2.1172- Kaahire, 29.10.1198 = 26, 8, 22): babasının yerine Eyyübî büyük-sultânı ol.Kaahire'de tahta oturdu. Babası ona, efendisi Sultân Nûrüddîn'in babası 'İmâdüddîn Zengî'nin adını vermişti. Babası son yıllarını Şâm'da geçirirken o, Mısır'da vâli ol. 7 yıl bu ülkeyi idâre etti (1186-4.3.1193) ve babası ölünce tahta çıktı. =Bint İlgaazî II Artuqî. Oğlu: Melikü'l-Mansûr Nâsri'd-D.Muh. (Kaahire, 1189-Kaahire, 1200=11): babasının yerine 3. büyük-sultân oldu. Çocuk olduğu için atabeyi Bahâüddîn Karakuş(ölm. 1201) nâiblik yaptı. Çocuk yaşında öldü ve büyük-sultanlık tahtı için Şâm'dan babasının amcası -Büyük Şalâhüddîn'in kardeşi- el-Â'dil çağırıldı.

3.) Melikü'z-Zahir Ebi'l-'Abb.Ah.Muzafferi'd-D.(Kaahire, 22.3.1173-Harrân, 4.1230 = 57, 1): Bîrecik ve 'Ayntab meliki ol. bugünkü Türkiye topraklarında saltanat sürdürdü. Oğlu: el-'Abb.

4.) Melikü'z-Zâhir Ebî-Mansûr Ebî'l-Feth Gıyâsi'd-D.Gaazi(Kaahire, 30.4.1173-Haleb, 10.10.1216 = 43, 5, 10): Haleb v.iken (9.1186-4.3.1193 = 6, 6) babasının ölümü üzerine Haleb meliki (1.) oldu. Şî'i idi. = Gaaziye Hât.(aşağıdaki Zâife'nin ablası) ve = Zâife (veyâ Şâfiye) (Zayfe/Safiyye) (Haleb 1186-6.11.1242 = 56) (nâibe 1237-1242) (ablası Gaaziye'nin ölümünden sn. Melikü'z-Zâhir'le evlendi) Hât. (amcası by.-sult. el-Â'dil kızı ve el-'Azîz'in annesi) (1193-11.1242 = 49) (Haleb nâibesi 5.11.1236-). 1.7.1216'da Haleb meliki olarak Türkiye Selçukluları'na tâbî oldu. Selçuklu II. Süleymân-Şâh, 1. saltanaundan ayrılınca Haleb'e gelip ez-Zâhir'e sığındı, fakat ondan saygı görmeyince Bizans'a gelip İmparator'un misâfiri oldu. Kızı: Zayfet Hât. Oğulları: Mansûr, Melikü's-Sâlih Salâhi'd-D.Ah.(1203-10.1252 = 49, el-'Azîz'in ağabeyi ve veliahdı) ve Melikü'l-'Azîz Ebî'l-Muz. Gıyâsi'd-D.Muh. (annesi Melike Zâife) (17.4.1214-5.11.1236 = 22, 6, 18) (2. Haleb meliki, önce Hâdim Şihâbü'd-D.Emîr Tuğrul'un niyâbetinde). = Şafiyye Hât., = Fât.Hât.b.Sultân el-Kâmil(en-Nâsır'ın annesi ve nâibesi). el-'Azîz'in kızı: Â'îşe Hât. = el-Mansûr(Hamâ meliki). el-'Azîz'in diğer kızı: Gaaziyye Hât. = Sultân Gıyâsi'd-D.Key-Husrew II(Türkiye Selçuklu hâkanı, izd. 1238, Gaaziyye Hât. bu sırada kç. yaşta).- el-'Azîz'in (Haleb meliki 2) oğulları: Melikü'z-Zâhir Gaazî (katli 1261), el-Muz., Tâhir (katli 24.1.1260) ve Melikü'n-Nâsır Ebî'l-Muz.Salâhi'd-D.Yûs.(1.8.1230-24.1.1260 = 29, 5, 24): 3. Haleb meliki, aynı zamanda 11. Şâm meliki ve Ba'albekk meliki. Şehîd oldu ve Moğollar (İlhanlılar) istilâ etti, fakat az sn. Memlûkler, Suriye'yi onlardan alarak ilhâk ettiler. Şâit olup 1250'de Mısır by.-sultanlığı için müddeî oldu. Kardeşi Melikü'z-Zâhir'le berâber Hulâgû İlhan tar.şehîd edildi. Sînâ'da el-'Arîşe kd.Filistin, Lübnân, Suriye onun, gerisi (Mısır) Memlûkler'in olmak üzere anlaşılmıştı, fakat Memlûkler'e tâbî idi. = Melike Hât. (doğ. 1228) (Türkiye sultânı Büyük 'Alâüddin Keykubâd'ın kızı, izd. Kayseri 3.4.1298, Melike Hât.'un annesi Eyyûbî prensesi idi). Melikü'n-Nâsır'ın (Haleb 3, Şâm 11) oğulları: Nuşretü'd-D., Züheyr (oğlu Esedü'd-D., ölm. Haleb 1260), Melikü'l-Mu'azzam Tûrân-Şâh(ölm. 1260) ve Melikü'l-'Azîz Muh.(24.1.1260'da Hulâgû İlhan'a esir düştü, veliahdı).

5.) Melikü'l-'Azîz Ebî-Yâ'kuub İshâq Fethi'd-D.(Şâm, 30.9.1174-): oğlu Yâ'kuub.

6.) Melikü'l-Müeyyed Ebî'l-Feth Mes'ûd Necmi'd-D.(Şâm, 1175b-1209b = 34)

7.) Melikü'l-A'azz Ebî-Yûs.Yâ'kuub Şerefi'd-D.(Kaahire, 1176a): oğulları Yûs. ve Şemsü'l-Mülûk Ah.(Diyâr-ı Bekr v.1232 = 12 gün). Bu sonuncunun oğlu: Şihâbü'd-D.Gaazî(Diyâr-ı Bekr v. 1232).

8.) Melikü'z-Zâhir Ebî.Sül.Dâw.Muhyi'd-D.(Kaahire, 11.6.1178-3.11.1234 = 56, 4, 22): Birecik meliki(4.1230-1231). Oğlu Sül.

9.) Melikü'l-Fazl Ebî'l-Muz.Mûsâ Kutbi'd-D.(Kaahire, 15.6.1178): oğlu el-Muz.

10.) Melikü'l-Eşref Ebî-'Abd.Muh.'Azîzi'd-D.(Şâm, 1179b-): oğlu 'Abd.

- 11.) Melikü'l-Muhsin Ebi'l-'Abb.Ah.Zahîrî'd-D.(Kaahire, 1181-): oğlu el-'Abb.
- 12.) Melikü'l-Mu'azzam Ebi-Manşûr Fahri'd-D.Tûrân-Şâh(Kaahire, 7.1181-Rûhîn, 1260 = 79) (Rûhîn meliki): oğlu Melikü'l-Manşûr.
- 13.) Melikü'l-Cewwâd Ebi-Sa'îd Eyyûb Rûkni'd-D.(doğ.1182): Oğlu Sa'îd.
- 14.) Melikü'l-Gaalib Ebi'l-Feth Melik-Şâh Nâsûrî'd-D.(doğ. 11.1182).
- 15.) Melikü'l-Manşûr Ebi-Bekr 'İzzi'd-D.(doğ.Harrân, 4.1193, posthume).
- 16.) Şâdî 'Îmâdü'd-D.(câriyeden doğma).
- 17.) Merwân Nuşretî'd-D.(câriyeden doğma).
- 18.) Melikü'l-Müşenner Muzafferî'd-D.î'l-Hızzr(1172b-1230 = 58): Buşre meliki (1218-1230).

el-Â'dil I'in kızları: Zühre Hât.- Zâife (Şâfiyet, Zâfiyet) (Haleb nâibesi 5.11.1236-) = Melikü'z-Zâhir Gaazî (Haleb Eyyûbî meliki: 1193-1216 = 23, b.bk.).- Â'dile Hât.(izd.1227, ölm.Uluborlu, 1238) = Büyük 'Alâüddîn Keykubâd(Türkiye Selçuklu hâkaanı). Bu izdivaçtan doğan Selçuklu prensesi Melike Hât. = Melikü'n-Nâsır Şalâhi'd-D.Yûs., izd. Kayseri, 3.4.1238, 10 yaşında.- Eyyûbîler, Büyük Şalâhüddîn'den değil, kardeşi I. Â'dil'den yürümüşdür. Yaş sırasıyla Sultân Melikü'l-Â'dil'in oğulları şunlardır:

1.) Melikü'l-Kâmil Nâsûrî'd-D.Ebi'l-Me'âli Muḥ.(Cizre, 19.8.1180-Şâm, 6.3.1238 = 57, 6, 18): 5. Mısır Eyyûbî by.- sultânı, 1199'da Cizre'den ayrıldı. 7. Şâm meliki. 19.2.1219: Haçlılar'ın Dümyât'ı alması ve Sultân Kâmil'in Manşûre'yi kurması(Dümyât'ın istirdâdı 9.1221). Şâm kalesinde medfûn. = Münise b.Şalâhüddîn Eyyûbî(amca-kızı), = Werdü'l-Müne(Sûdânlı, 7. by.-sultân Melikü's-Şâlih'in annesi). Sultân Kâmil'den, hânedânın en uzun müddet devâm eden dalı çıkmıştır, aşağıya bk.

2.) Melikü'l-Mu'azzam Şerefi'd-D.Î'sâ(1181-1227 = 46): babasının Şâm v.1200-31.8.1218 = 18 ve bu târihte babasının ölümüyle hem 3. Şâm meliki, hem 2. Kerek meliki. Haneî mezhebindedir. Kızı: İsmetü'd-D.Hât.(Şâm'da).- Oğlu ve halefi: Melikü'n-Nâsır Şalâhi'd-D.Dâw.(Şâm, 12.1206-Şâm, 16.6.1258 = 51, 6): 4. Şâm meliki ve 3. Kerek meliki ol.babasına halef oldu. Haneî mezhebinden ve şâir. Şâm'da Büweyyâ'da öldü. Şâm'da atabeki olan (12.11.1227-7.1229) Aybek, sonradan ilk Memlûk sultânı olan zâtur. 7.9.1239-6.6.1258 = 18, 9, 9 müddetle de Kudûs'e hâkim oldu. Bu sûretle Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün'ün hükümdârı idi. Oğulları: Melikü'z-Zâhir Şâzî, Melikü'l-Mu'azzam Î'sâ, Melikü'l-Mukaddem 'Alî ve Melikü'l-Emced Mecdî'd-D.Ebi'l-Ḥas.'Alî(Şâm, 30.4.1232-Şâm, 20.12.1271 = 39, 7, 20) (Şâm'da medfun, oğlu el-Ḥas.).

3.) Melikü'l-Eşref Ebi'l-Feth Muzafferî'd-D.Mûsâ(1182-27.8.1237 = 56): 1210'da önce Urfa v., bu târihte 2. Meyyâfârikiyn meliki, sn. 5. Şâm meliki. Bu sıfatla Şâm'da öldü. = Tamtam Hât.(Gürcistan prensesi, 14.5.1230'da Celâlüddîn Harzem-Şâh'a esir düştü), = Türkân Hât.(Zengî prensesi, ölm. 9.1242). Bu sonuncusundan doğan kızı, amca-oğlu Melikü'l-Cewwâd b.Mewdûd ile evlendi.

4.) Melikü'l-Evhad Necmi'd-D.Eyyûb (1183-1210 = 27): 1. Meyyâfârikıyn meliki. Burada (Silvan) öldü. Gürcistan kralının dâmâdı idi.

5.) Melikü'l-Fâiz İbr.: oğlu Melikü'l-Fâiz Sâbiku'd-D. Bunun oğlu: Melikü'l-Muğîs Ebi'l-Feth Fethî'd-D.'Um.(Kaahire, 1209b- Kaahire, 1272b = 63): 4. Kerek meliki, oğlu Melikü'l-'Azîz.

6.) Melikü'l-Muîz. Şihâbi'd-D.Gaazî(ölm. Silvan, 1231): 3. Meyyâfârikıyn(Silvan/Diyarbakır) meliki. Oğulları: Melikü'l-Kâmil Nâsrî'd-D.Muh.(4. Meyyâfârikıyn meliki, oğlu Mücîrû'd-d.), Ebû-Bekr, Fahrû'd-d.Sül.(oğlu Aḥ.oğlu Ḥalîl oğlu Halef, ölm. XIV. asrın sonl.). Meyyâfârikıyn, ilk def'a 1231-1244 arasında İlhanlılar'a geçti. Sonra Melikü'l-Kâmil geri aldı. 1259 nîsânında 2. defa İlhanlılar'a geçti. Melikü'l-Kâmil ve kardeşi Melikü'l-Eşref, Hulâgû'ya esir düşüp şehid edildiler.

7.) Melikü'l-'Azîz 'İmâdi'd-D.'Ugm. (ölm. Bânyâs, 1233): 3. Bânyâs meliki (1212-33). Oğulları: Melikü'z-Zâhir Gaazî (4. Bânyâs meliki, ölm. Bânyâs, 1233) ve Melikü's-Sa'îd Fahrî'd-D.i'l-Has. (5. Bânyâs meliki: 1233-1260, sürgünde fakat bu unvânını muhâfazası 1246-1259; 'Ayn-Câlûr'ta Moğollar saffında Müslümanlar'a karşı döğüştü, Sultân Kutuz'a esir düştü ve 3.9.1260'ta idâm edildi).

8.) Melikü'l-Emced Has.'Abd.

9.) Melikü'l-Muğîs Maḥmûd.

10.) Melikü'l-Ḥafîz Arslan-Şâh(ölm. Câ'ber, 1233): Câ'ber meliki.

11.) Melikü'l-Ş.Şâlih 'İmâdi'd-D.İsm. (Kaahire, 1202 - Kaahire, 1250 = 48): 6. Şâm ve 2. Buşre meliki, 5. Ba'albekk meliki. Kızı 16.8.1323'e kadar yaşadı. Oğulları: Melikü'l-Mansûr Şihâbi'd-D.İbr.(ölm. 6.9.1289) ve Melikü's-Sa'îd Fethî'd-D.'Abdi'l-Melik(ölm. 13.11.1284). Bunun oğlu: Melikü'l-Kâmil Nâsrî'd-D.Muh.Ebi'l-Me'âli (ölm. 13.4.1327, oğlu Şalâhüddîn).

12.) Melikü'l-Kaahir İshâq.

13.) Melikü'l-Yâ'kuub Mücîri'd-D.

14.) Melikü'l-Mufaddal(Efdal) Kuḫbi'd-D.Aḥ.: kızı el-Kuḫbiyye.

15.) Melikü'l-Mewdûd Şemsî'd-D.Ḥalîl: oğlu Melikü'l-Cewwâd Muzafferî'd-D.Yûnus (Şâm v.27.8.1237-1239a) = Bint Meliki'l-Eşref (amca-kızı).

16.) Melikü'l-Emced Takıyyî'd-D.i'l-'Abb.

Melikü'l-Kâmil'in (5.by.-sultân, ölm. 1238) kızları: Gaaziye Hâtûn = Muz.II (Ḥamâ meliki, hala-oğlu), izd. 1232, oğlunun cülûsunda Ḥamâ nâibesi (1244).- Faḫme Hâtûn (ölm. 1258) = Melikü'l-'Azîz Muh.(Ḥaleb meliki, b.bk.).- Fülâne Hâtûn = Muh.Berke Ḥân b.Dewlet-Şâh(Ḥarrân emîri).- Melikü'l-Kâmil'in (5. by.-sultân) oğulları (yaş sırasına konmadı):

1.) Melikü'l-Mübârek.

2.) Melikü'l-Hañnâb: Zebîd v.

3.) Melikü'l-Mes'ûd Şalâhi'd-D.Yûs. Atsız (1202-Mekke, 1229 = 27): 6. Yemen meliki. Bu sıfatla 1223-27 yıllarında Kaahire'de oturdu (melikliği 1215-29). 1222'de Mekke'yi de aldı. Mısır'da iken Yemen'de nâibi Nûrî'd-D.'Um.Manşûr Resûlî idi ki sonunda Yemen'i Eyyûbîler'den koparıp hânedan kurdu. Oğlu: Melikü's-Şalâhi'd-D.Yûs.(ismen Yemen meliki 1229-32, gerçekte Yemen'de Resûlî hânedanı iktidâra yükseldi). Bunun oğlu: Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D.Mûsâ(doğ. 1244): 10. ve sonuncu by.-sultân. Gerçete atabeyi Aybek'in niyâbetinde. 1250-54 arasındaki sultanlığı ismindir ve gerçekte Memlûkler devri başlamıştır. Hal' edildi ve Memlûkler ismen de saltanata yükseldi. Melikü'l-Eşref de 1255'te 11 yaşında olduğu halde İstanbul'a Bizans imparatoruna misâfir gitti. 4 yıl Mısır'da hutbe, 'Abbâsî halifesinden sn., Melikü'l-Mu'izz Aybek ve Melikü'l-Eşref Mûsâ Eyyûbî adlarına müstereken okundu (1250-54). Aybek bu iktidârını, İmparatoriçe Şecerü'd-Dürr ile 31.7.1250'de yapığı izdivâcına dayandırıyor (aş.bk.).

4.) Melikü'l-Â'dil II Seyfi'd-D.Ebî-Bekr(2.1221-9.2.1248 = 27, 0): el-Kâmil'in kç. oğlu. 6. by-sultân (1238-40), 8. Şâm meliki(1238-40). Oğlu: Melikü'l-Muğîş Fahri'd-D.'Um.(doğ.1245; 3.9.1250'de Mısır imparatorluk tahtına müddei; 1263'e kd. Kerek meliki). Bunun oğlu: Melikü'l-'Azîz(1260?-1271a, çocukken öldü, son Kerek velîahdi).

5.) Melikü's-Şâlih Necmi'd-D.Eyyûb (26.1.1207-el-Mansûre, 23.11.1249 = 42, 9, 28): el-Kâmil'in ortanca oğlu. 7. by.- sultân(1240-49), 1. Hısn-Keyfâ meliki (1232-39), 6. Ba'albekk meliki (1245-49), Anadolu Selçukluları'na tâbi ol. 9. Şâm meliki (1240 + 1245-49). 1232'den it.Âmid'e de hâkim oldu (Diyâr-ı Bekr). Annesi Sûdânlı olan Sultân Eyyûb, zencî doğmuştu.- Zevcesi: Şecerü'd-Dürr, Ümmü Halîl, Bint'Abd'İllaah, el-Müstâşımıyyeti's-Şâlihîyye, Halîfetü Emîri'l-Mü'minin, 'İsmeti'd-Dünyâ we'd-d., Meliketü'l-Müslimîn (1118?-17.4.1258, katl = 40?). Türk câriye iken imparatorçeliğe yükseldi. Zevcinin ölümünden sn. oğlu Tûrân-Şâh, by.-sultân oldu, fakat 2 ay sn. öldürüldü. Bunun üzerine Şecerü'd-Dürr, yukarıda anılan imparatorçelik tîrleri ile Eyyûbîler'in 9. by.-sultânı oldu. (1.2.-31.7.1250). 6 ay saltanat sürdü. Aybek'le (ilk Memlûk sultânı) evlenmesi, hayâtını kurtaramadı. Bütün ordu, Aybek'in elindeydi. Kaahire'de Seyyide-Nefise'de Şecerü'd-Dürr Câmii'ndeki türbesine gömüldü. Öldürülmesiyle kayın-birâderinin torunu çocuk Melikü'l-Eşref Sultân Mûsâ gerçi imparator ilân edildi, fakat iktidar Aybek'in eline geçti. Şecerü'd-Dürr'ün imparatorçeliği zamanında 8.5.1250'de Fransa kralı Saint-Louis, Dümyât'ın iâdesi karşılığında esir olduğu Memlûkler'ce serbest bırakılıp gemiyle 'Akkâ'ya hareket etti, orada Fransa'ya döndü. Şecerü'd-Dürr veyâ Şeceretü'd-Dürr'ün oğlu Halîl, çocukken ölmüştü. Sonraki oğlu Tûrân-Şâh da kısa bir saltanattan sn. delikanlı iken öldürüldü.- Melikü's-Şâlih Necmi'd-D.Eyyûb'un oğulları:

Melikü'l-Mansûr Halîl(1234-1240 = 6), Melikü'l-Mu'izz Fethî'd-d.(ölm. Şâm, 1244), Melikü'l-Muğîş Muğîşi'd-D.'Um.(ölm. Kerek, 1244b, Şâm v.1238-9, Kerek v.1239a-44b) ve Melikü'l-Mu'azzam Gıyâsi'd-D.Tûrân-Şâh(Kaahire, 1235-Kaahire,

1.2.1250 = 15): 8. by.- sultân (1249-50), 2. Hışn-Keyfâ meliki(1239-49), 10. Şâm ve Ba'albekk meliki (1249-50).

Tûrân-Şâh'ın oğlu: Melikü'l-Muwahhid Takıyyi'd-D.'Abd.(Kaahire, 1249-Hışn-Keyfâ, 1283 = 34), 3. Hışn-Keyfâ meliki(doğar doğmaz). Bu şubenin atasıdır. Oğlu I. Ebû-Bekr (Hışn-Keyfâ meliki no. 4), onun oğlu Muḥ.(no. 5), onun oğlu Gaazî (no. 6), onun oğulları II. Ebû-Bekr (7) ve I. Sül.(8)'dir. Gaazî'nin (no. 6) kızı Artuklular'la evlenmiş ve Mârdîn Artuklu meliki ez-Zâhir İ'sâ'yı doğurmuştur. I. Sül. 'ın (no. 8) oğlu I. Aḥ.(9)'dir. I. Aḥ.'in oğulları: 'Uḡm., Yah., Muḥ., I. Halîl(10) ve Sül. I. Halîl(10), Türkçe dîvân sâhibi şâirdir, oğulları en-Nâsır (11) ve II. Aḥ.(12)'dir. Muḥ.b.Aḥ.I(no. 9)'in oğulları: Zeynü'l-Â'bidîn(katli 1.1462) ve Hâlef (no. 13, Akkoyunlu Uzun-Hasan'ın oğlu Halîl Mîrzâ tar. öldürüldü). Sül.b.Aḥ.I(9)'in kızı Şâh İsm.Şafewî ile evlendi, oğlu ise II. Halîl(no. 14)'dir. II. Halîl, iki defa tahta çıkmış, II. Sül.'dan sn. tekrâr cülûs etmiş, II. Sül.(15) ise Hüs.'den(16) sn. tekrar tahta çıkarak 1524'te Hışn-Keyfâ'yı Osmanlı'ya bırakıp Osmanlı Urfa sancak beyi ol. az sn. ölmüş, ve Hışn-Keyfâ Eyyûbî melikliği târihe karışmıştır. II. Halîl, Şâh İsmâ'îl'in ablası ile evlenmiştir, oğulları: II. Sül. (no. 15), (ferâgat edip Urfa'da öldü), Hüs.(no. 16) (katledildi), 'Alî ve Muḥ. (bunlardan biri ve 3 prs., Safevî prensesinden doğdu, Melik Halîl 3 yıl Tebrîz'de yaşadı). Bu Muḥ.'in (Osmanlı Urfa, sn. Arabgir sancak beyi, sonra Bitlis sancak beyi, Cizre'de öldü) oğulları: Hâlef (oğlu Hamza), Hüs. (1597'de hayatta), Eşref, 'Alî, Sül., Halîl, Tâhir, Â'dil, Maḥmûd, Has., Aḥ. Bu sûretle son Eyyûbî prensleri XVI. asırda, Osmanlılar'ın Mardin sancağında mütevâzı' tebea arasında yaşadılar. Emîr Hamza b.Hâlef b.Muḥ.b.Halîl II, hânedâna adını veren Necmüddîn Eyyûb'un 13. kuşaktan torunudur.

IV

MEMLÜKLER

(1250-1517)

Memlûkler'in Yapısı

"Memlûk" Arabca'da "köle" demektir. Daha çok beyaz köleler için kullanılır (köle için asıl kelime olan 'abd, daha çok siyâhî köleler için geçer). Kelimenin Arabca'da çoğulu "memâlik"tir. Memlûk, Selçuklu devletinde, hükümdârın sarayında ve çevresinde kullandığı hassa askeridir, bir çeşit devşirme'dir. Bunlar gerçekte beyaz kölelerdir ve daha çok Türk ırkındandır. Zîrâ muhâriblik ve silâh kullanabilme yeteneğinde hiç bir ırk Türkler'den üstünlük gösterememektedir. İşte Selçuklu teşkilâtının vârisi olan Eyyûbîler'de ve Selçuklu devletinin parçalarından çıkan Türk devletlerinde de bu askerî teşkilât devâm etmiştir.

Memlûkler arasından generalliğe yükselenler, hükümdârın zdına izâfe edilir ve onun mânevî oğlu sayılırdı. Mısır imparatorluğunda Eyyûbîler'in yerini alan ilk sultanlar, Melikü's-Sâlih Necmi'd-Dîn Sultân Eyyûb'un (1240-1249) mânevî oğulları olan, onun tarafından satın alınmış, terbiye edilmiş, yetiştirilmiş, kumandanlıklara yükselmiş, nâmlı serdârları olmuş Türk memlûklerdir. Aybey(no. 1), Kutuz(no. 3), Baybars(no. 4), Kalavun(no. 7), bu Eyyûbî sultânının mânevî oğullarıdır ve bunu göstermek için isimlerinin sonunda "aş-Sâlihî"(Melikü'-ş-Sâlih'e âit) nisbe'sini taşırlar.

Devamlılık, teşkilât ve bayındırlık bakımından Memlûkler, Eyyûbîler'i gölgede bırakmış, çok daha merkezi bir devlet kurabilmiş, fakat Eyyûbîler gibi tek bir hânedan teşkil etmiye muvaffak olamamışlardır. Sultân Aybey, Sultân Kutuz, Sultân Baybars, hattâ Sultân Kalavun ve Sultân Muhammed(I), Türk târihinin dâhileri arasında, çok büyük şahsiyetlerdir. İkinci devrelerinde Memlûkler, bu çapta hükümdarlar ye-

tiştirememişlerdir. Baybars, Haçlı devletlerinin Doğu Akdeniz kıyılarında edindikleri hemen bütün yerleri geri almış ve Yakın Doğu'da Hristiyan hâkimiyetine son vermiştir. Selefî Kutuz ise, Moğol tehlikesini bertaraf ederek, Moğollar, Mısır'ı da aldıkları takdirde İslâm târîhinin en menfi gelişmeler içine girmesi ihtimâlini önlemiştir.

Devlet 266 yıl, 6 ay devâm etmiştir (31.7.1250-30.1.1517). Taht şehri Kaa-hire'dir. Resmî yazışma dili Arabca ise de, ordu ve saray dili Türkçe'dir. Sultanların mezhebi Sünnî-Hanefî'dir. İmparatorluğun sâhası: Mısır, Suriye, Lübnân, Ürdün, Filistin, Hicâz, Sûdân, Fırat'a kadar Anadolu. 1388'de Habeşistan'da da nüfuz sâhası edinilmiştir. 1336'da Celâyirliler ve 1311-1317'de Hâfsîler, çok uzun müddet Kıbrıs krallığı, bir ara Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları, her zaman için Ramazanoğulları, çok def'a Yemen, Memlûkler'e tâbî olmuştur. Böylece Memlûk nüfuz mıntikasının Cezâyir'den İran'a ve Orta Anadolu'dan Habeşistan'a uzandığı olmuştur. 2.5.1277'de bizzât Sultân Baybars, Kayseri'ye gelmiştir. Suriye (Şâm, Haleb, el-'Arîş'e kadar Filistin) 24.1.1260'ta Eyyübîler'den Memlûkler'e geçmiştir.

Memlûkler'e yeni Türkçe kitaplarda "Kölemenler" denmiştir. Devletin resmî adı "ed-Dewleti't-Türkiye = Türk Devleti"dir. "Dewleti't-Türk" de denmiştir. Memlûk târihi ikiye ayrılır: Türk Memlûkleri ve Çerkes Memlûkleri. "Memâlîkü'l-Bahriyye = Bahrî Memlûkler" de denen Türk sultanları sayısı 24'tür (31.7.1250-26.11.1382). Bu 24 sultanın ilk 2'si Oğuz Türkü, geri kalan 22'si Kıpçak Türkü'dür. "Memâlîkü'l-Bürçiyye = Burcî Memlûkler" de denen Çerkes sultânlar devrinde 23 sultân gelmişse de bunlardan biri 'Abbâsî halifesi yâni Arab ırkındandır. Ancak Çerkes Memlûkler (26.11.1382-30.1.1517) devrinde de devletin Türk karakteri değişmemiştir. Çerkes sultanlar içinde Türkçe bilmiyen bir tek hükümdar vardır. Diğerlerinin hepsi Türkçe'yi anadili olarak kullanmışlardır. Esâsen bu devirde de ordu tamâmen Türk kalmış ve Türkçe kullanılmıştır. Sultanlar içinde iyi Arabca bilmiyenler çoktur. Böylece bir Türk aristokrasisi, 850 yılından beri Mısır'da kurulmuş, 1250'den itibaren devleti tamâmen ele geçirmiş Arablar yönetiminden, ordudan ve politikadan uzaklaştırılmıştır. Türk devri 133, Çerkes devri 134 yıl kadar sürmüştür. Memlûkler, XIX. asrın başlarında Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından âile reisleri imhâ edilinceye kadar, Osmanlı devrinde de nüfuzlarını, topraklarını muhâfaza etmişlerdir. Osmanlı devrinde Mısır'da sancak beyleri (il vâîleri) çok def'a bu Memlûkler'den seçilmiş, fakat Mısır vâlîliği bir Memlûk'e verilmemiş, İstanbul'dan gönderilmiştir. XVI. asrın en büyük fâti-h-serdârlarından Vezîr-i âzam -Özdemiroğlu Osman Paşa ile babası Özdemir Paşa, Mısır memlûklerindenidir. Bunlar Habeşistan, Yemen, Kafkasya, Batı İran gibi ülkeleri Osmanlı imparatorluğuna kazandırmış çok büyük askerlerdir.

Memlûk târîhinin yükseliş devri, Türk sultanlar devridir. İkinci devrede aynı çapta sultanlar yetişmez ve devlet inhitâta başlar. Nihâyet Yavuz Sultân Selîm, bir tek seferde imparatorluğu bütünüyle ortadan kaldırıp Osmanlı devletine katar. O anda bile Memlûk devleti, Türkiye ve İran'dan sonra dünyânın 3. büyük ve güçlü imparatorluğu durumunda idi. Memlûk sultanları ve saltanat müddetleri:

I- BAHRÎ MEMLÜKLER:

- 1- Melikü'l-Mu'izz 'İzzi'd-D.Ebi'l-Mansûrî'l-Mu'azzamiyyi't-Türkmâniyyi'l-Çâşnigîr Sulţân AYBEG (31.7.1250-11.6.1257 = 6, 10, 11)
- 2- Melikü'l-Mansûr (I) Nûri'd-D.Sult.'ALÎ I (11.6.1257-22.11.1259 = 2, 5, 11)
- 3- Melikü'l-Muz. (I) Seyfi'd-D.i'l-Mu'izzî Mahmûd b.Mewdûd Sul.KUTUZ (22.11.1259-22.10.1260 = 0, 11, 0)
- 4- Melikü'l-Kaahir (sn. Zahir I) el-Hâcc Rûkni'd-D.(sn. Seyfi'd-D.) Kasîmi'd-Dewle S.BAYBARS I Bundukdâriyyi's-Şâlihî (22.10.1260-30.6.1277 = 16, 8, 9)
- 5- Melikü's-Sa'îd Nâsri'd-D.Muh.S.BERKE-HÂN(30.6.1277-17.8.1279 = 2, 1, 17)
- 6- Melikü'l-Â'dil (I) Bedri'd-D. S.SÜLEMLİŞ (17.8.1279-16.11.1279 = 0, 3, 0)
- 7- Melikü'l-Mansûr (II) Seyfi'd-D.Muh.Ebi'l-Me'âliyyi'l-Elifiyyi's-Şâlihîyyi'n-Necmiyyi'l-'Alâî S.KALAVUN (61.11.1279 - 11.11.1290 = 10, 11, 25)
- 8- Melikü'l-Eşref(I) Şalâhi'd-D.S.HALÎL(11.11.1290-14.12.1293 = 3, 1, 3)
- 9- Melikü'n-Nâsır (I) Nâsri'd-D.MUHAMMED I(14.12.1293-12.1294 = 1, 0 + 17.1.1299-5.4.1309 = 10, 2, 19 + 1.3.1310 - 7.6.1341 = 31, 3, 7 = 42, 5, 26)
- 10- Melikü'l-Â'dil (II) Zeyni'd-D.S.KETBUĞA (12.1294-11.1296 = 1, 11)
- 11- Melikü'l-Mansûr (III) Hüsâmî'd-D.S.LAÇIN (11.1296 - 16.1.1299 = 2, 2)
- 12- Melikü'l-Muz. (II) Rûkni'd-D. S. BAYBARS II Çâşnigîr (5.4.1309-1.3.1310=0,10,25) (Çerkes)
- 13- Melikü'l-Mansûr (IV) Seyfi'd-D.S.EBÛ-BEKR(7.6.1341-17.7.1341 = 0, 1, 10)
- 14- Melikü'l-Eşref (II) 'Alâ'ü'd-D.S.KIÇIK(17.7.1341-16.12.1341 = 0, 5, 0)
- 15- Melikü'n-Nâsır (II) Şihâbü'd-D.S.AHMED I (16.12.1341-10.5.1342 = 0, 4, 25)
- 16- Melikü'n-Nâsır (III) 'İmâdî'd-D.S.İSMÂ'ÎL (10.5.1342-4.8.1345 = 3, 2, 25)
- 17- Melikü'l-Muz. (III) Seyfi'd-D.S. ŞÂ'BÂN I(4.8.1345-20.11.1346 = 1, 3, 17)
- 18- Melikü'l-Muz.(III) Seyfi'd-D.(Zeyni'd-D.) S.HACI (Hâccî) I(20.11.1346-18.12.1347 = 1, 0, 28)
- 19- Melikü'n-Nâsır (IV) Nâsri'd-D.(Seyfi'd-D.) Ebi'l-Me'âlî S.HASAN(18.12.1347-30.8.1351 = 3, 8, 13 + 20.10.1354 - 9.3.1361 = 6, 4, 20 = 10, 1, 3)
- 20- Melikü's-Şâlih Şalâhi'd-D.S.ŞÂLİH(30.8.1351 - 20.10.1354 = 3, 1, 21)
- 21- Melikü'l-Mansûr (V) Şalâhi'd-D.(Nâsri'd-D.) Ebi'l-Me'âlî S.MUHAMMED II (9.3.1361-1363 = 2)
- 22- Melikü'l-Eşref (III) Nâsri'd-D.S.ŞÂ'BÂN II(1363 - 16.3.1377 = 14)
- 23- Melikü'l-Mansûr (VI) 'Alâ'î'd-D.S.'ALÎ II (16.3.1377-19.5.1381 = 4, 2, 4)
- 24- Melikü's-Şâlih (II) Şalâhi'd-D.(2. saltanatında: M.ü'l-Muz.IV) S. HACI (Hâccî) II(19.5.1381-26.11.1382 = 1, 6, 8 + 1389 - 22.1.1390 = 1 = 2, 6, 8)

II- BURCÎ MEMLÜKLER:

- 25- Melikü'z-Zâhir(II) Ebî-Sa'îd Seyfi'd-D.ve'd-Dünyâ S.BARKUKI'l-'Usmâniyyi'l-Yelbugavî Enes b.'Abd.i'l-'Usmânî el-Hâcc(26.11.1382-1389 = 7 + 22.1.1390-20.6.1399 = 9, 4, 29 = 16, 4, 29)
- 26- Melikü'n-Nâsır (V) Nâsri'd-D.(Zeynü'd-D.Ebi's-Sa'âdât) S.FEREC (20.6.1399-20.9.1405 = 6, 3, 0 + 27.11.1405 - 7.5.1412 = 6, 4, 10 = 12, 7, 10)
- 27- Melikü'l-Mansûr(VII) 'İzzi'd-D.S.'ABDİ'L-'AZİZ(20.9.1405-27.11.1406 = 0, 2, 7)
- 28- Melikü'l-Âdil(III) S.Ebi'l-Fazl'i'l-'Abb.i'l-MÜSTAİN-b'İlaahi'l-'Abbâsiyyi'l-Hâşimî(7.5.1412-11.1412 = 0, 6) (aynı zamanda halife)
- 29- Melikü'l-Müeyyed (I) Seyfi'd-D.S.ŞEYHİ'l-Mahmûdiyyi'z-Zâhiriyyi'l-Berkukıyyi'l-Hâşakî (11.1412-13.1.1421 = 8, 2)
- 30- Melikü'l-Muz.(IV) Ebi's-Sa'âdât Şihâbi'd-D.S.AHMED II(13.1.1421-29.8.1421 = 0, 7, 17)
- 31- Melikü'z-Zâhir(III) Ebi'l-Feth Seyfi'd-D.S.TATAR (29.8.1421-30.11.1421 = 0, 3, 2)
- 32- Melikü's-Şâlih(III) Nâsri'd-D.S.MUHAMMED III (30.11.1421-1.4.1422 = 0, 4, 1)
- 33- Melikü'l-Eşref (IV) Ebi'n-Nâsır Seyfi'd-D.S.BARSBAY(1.4.1422-7.6.1438 = 16, 2, 6)
- 34- Melikü'l-'Azîz Ebi'l-Mehâsin Cemâli'd-D.S.YÛSUF (7.6.1438-9.9.1438 = 0, 3, 2)
- 35- Melikü'z-Zâhir(IV) Seyfi'd-D.S.ÇAKMAK (9.9.1438-13.2.1453 = 14, 5, 4)
- 36- Melikü'l-Mansûr (VIII) Ebi's-Sa'âdât Fahri'd-D.S.'OŞMÂN(13.2.1453-29.4.1453 = 0, 1, 14)
- 37- Melikü'l-Eşref (V) Ebi'n-Nâsır Seyfi'd-D.i'l-Alâ'iyyi'z-Zâhiriyyi'l-Ecrûd S. İNAL* (29.4.1453-26.2.1461 = 7, 9, 27)
- 38- Melikü'l-Müeyyed (II) Ebi'l-Feth Şihâbi'd-D.S.AHMED III(26.2.1461-28.6.1461 = 0, 4, 0)
- 39- Melikü'z-Zâhir (V) Ebî Sa'îd Seyfi'd-D.Hoş-Kademi'n-Nâşirî S.BİLBAY el-Müeyyedî (28.6.1461-10.10.1467 = 6, 3, 12)
- 40- Melikü'z-Zâhir (VI) Ebi'n-Nâsır S.YELBAY el-Müeyyedî (10.10.1467-5.12.1467 = 0, 1, 26)
- 41- Melikü'z-Zâhir(VII) Ebî-Sa'îd S.TEMİR-BUĞA (5.12.1467-31.1.1468 = 0, 1, 26)
- 42- Melikü'l-Eşref(VI) Ebi'n-Nâsır Seyfi'd-D.i'l-Mahmûdiyyi'z-Zâhirî S. KAYITBAY (31.1.1468-8.8.1496 = 28, 6, 8)

*İstanbul'un Fethi'ni, bütün Memlûk imparatorluğunda bir hafta resmî şenlik îlân ederek kutladı.

- 43- Melikü'n-Nâşır(VI) Nâşırı'd-D.Ebi's-Sa'âdât MUHAMMED IV(8.8.1496-31.10.1498 = 2, 2, 23)
- 44- Melikü'z-Zâhir (VIII) S.KANŞU I(31.10.1498-27.6.1500 = 1, 7, 27)
- 45- Melikü'l-Eşref(VII) Ebi'n-Naşri'n-Nâşırı S.CÂNBULÂT (Canpulat) (27.6.1500-9.1.1501 = 0, 6, 12)
- 46- Melikü'l-Â'dil (IV) Seyfi'd-D.S.TUMANBAY I(9.1.1501-20.4.1501 = 0, 3, 12)
- 47- Melikü'l-Eşref(VIII) Seyfi'd-D.S.KANŞU II Gawrî-min-Baybardî(20.4.1501-24.8.1516 = 15, 4, 4)
- 48- Melikü'l-Eşref (IX) Ebi'n-Naşr S.TUMANBAY II(24.8.1516-30.1.1517 = 0, 5, 7)

Bahri Memlûk Sultânlarının Şeceresi

Sultânlar, Türk generalleri arasından seçimle gelmektedir. Bununla beraber bir kaç hânedan kurmiya muvaffak olmuştur. Zayıf sultanlar devrinde bir Türk oligarşisi, ancak kudretli sultanlar devrinde tek merkezden idâre edilen bir devlet olan Mısır-Suriye Türk-Memlûk imparatorluğu, Türk târihinde, kendine has, çok zengin müesseseleri ve kültürlü olan, Mısır'ı dev âbidevî eserlerle donatan bir devlettir (David Ayalon, *The Memlûk Military Society*, 1979(1951-77 arasında yazılmış İng. ve Fr. 11 etüd).

Sultân Aybey(no. 1), zevcesi Şecerü'd-Dürr tarafından öldürtülmüştür (bk. Eyyübîler). 1254'e kadar Eyyübîler'den çocuk sultân Mûsâ'nın nâmına saltanat sürdü. Eyyübîler'in Şâm atabeyi (12.11.1227-7. 1229 = 1, 8) ol.parlamıştı. Önce 'İzzü'd-D., sn. Mu'izzü'd-D. isimlerini almıştır. Yerine oğlu Sultân 'Alî (no. 2) (doğ. 1242) geçmişse de, çocuk olduğu için tutunamamış, hal' edilmiş, nâibi ve atabeyi olan Kutuz (no. 3) tahta geçmiştir. Kutuz da Aybey gibi Sultân Necmüddîn Eyyüb'un memlûkü ve mânevî oğludur. Ana ve baba tar. Harzem-Şâh Türk imparatorluk hânedânından olduğunu iddia etmiştir. Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın Mewdûd veya Memdûd adlı kardeşi veya amca-zâdesinin oğlu iken, Moğollar'a esir düşmüş, Şâmlı bir tâcire satılmış, o da Kaahire'ye götürüp Aybek'e satmıştır. Daha delikanlı iken, birgün Moğollar'ı yenerek amcası Harzem-Şâh'ın öcünü alacağını söylediği bilinmektedir. 1252'de Aybek onu Mısır nâibü's-saltana'sı yaptı. 1253'de Kutuz, efendisi Aybek'e baş kaldıran büyük memlûklerden Ak-tay'ı öldürdü. 3.9.1260'ta 'Ayn-Câlût'ta (Filistin) Moğolları târihî bozguna uğratarak Mısır'ı ve netice îtibâriyle İslâm âleminin geleceğini kurtarmış, fakat 11 aylık bir saltanattan sonra öldürülmüştür. Yerine geçen Baybars (no. 4), Sultân Eyyüb'un memlûklerinden, Haçlılar'a karşı zaferleriyle, 'Ayn-Câlût'taki askerî kabiliyetiyle parlamış bir Türk generalidir. En büyük Memlûk sultânı sayılmaktadır. 54 yaşında ölmüştür (1223-30.6.1277). Şâm'da ölmüş ve orada yaptırdığı şimdi millî kütübhâne olan Zâhiriyye medresesine gömülmüştür. Eşlerinden biri Hüsâmüddîn Berke Hân Hârezmi'nin kızı, diğeri Seyfüddîn Nogay Tatarı'nın kızı, diğeri Seyfüddîn Giray'ın kızı, diğeri Seyfüddîn Daman Tatarı'nın kızıdır. Baybars'ın 6 kızı, Hüsâmüddîn Berke Hân ile

evlenen diğer bir kızı, 1276'da ölen 2 oğlu, 1308b'de ölen Necmüddîn Hızır-Hân adlı oğlu (Kerek v.1281-7) dışında 2 oğlu, Memlûk tahtına yükseldi:

Sultân Berke-Hân(2a.1260-1281 = 21) (no. 5) (Kerek v.1279-81), 1265'te veliahd ilân edildi, çocuktu, hal' edildi. Sultân Kalavun'un kızı Gaaziyye Hâtûn ile 28.5.1276'da evlendi. Kardeşi Sülemiş (no. 6) (1272-İstanbul, 1287'den sn.), atabeyi Kalavun'un nâibliğinde 3 ay tahtta kalabildi, hal' edildi ve İstanbul'a Bizans imparatoruna misâfir gitti, orada öldü. Atabeyi Kalavun tahta çıktı.

Sultân Kalavun (no. 7), Sultân Necmüddîn Eyyüb'un tahta yükselen 3. ve sonuncu memlûkü ve mânevî oğludur. Kıpçak ülkesinde doğdu. Emîr 'Alâüddîn Aksunkur el-Â'diliyyi's-Sâqî'ye (ölm. 1249) satıldı ve onun ölümüyle Eyyübî sultânı Şâlih'in memlûkü oldu. 'Ayn Câlût zaferine katıldı. Hayâtının sonuna kadar Arabca'yı zorlukla konuşabildi. = Aşlun Hâtûn b.Sebüktey Noyan, = Ümmü's-Şâlih(Veliahd 'Alî'nin annesi), = Fülâne Hâtûn b.Sultân Baybars(Aşlun, I.Muh.'in annesidir). Gerçek bir hânedân kurabilen tek sultân, Kalavun'dur. 2 oğlu ve 3 mânevî oğlu üstüste tahta çıktı (no. 8, 9, 10, 11, 12). Türk sultanlar devri sonuna kadar da artık onun torunları tahtta kaldı. Büyük oğlu Melikü's-Şâlih 'Alâ'i'd-D.'Alî, 1279-1289'da veliahd iken, babasının ölümünden bir yıl önce öldüğü için tahta geçemedi. 'Alî'nin yerine veliahd olan kardeşi Halîl(no. 8) bir yıl sonra tahta yükseldi. Atabeyi Melikü'l-Kaahir Baydara, Halîl'den sn. 1 gün (14-15.12.1293) sultân oldu ise de öldürüldü. Halîl'in 2 kızı oldu. 1291'de 'Akkâ, Hayfa, Sûr ve Saydâ'nın Haçlılar'dan fethi, bu hükümdârın zamanındadır. Yerine geçen kardeşi I. Muh., 3 def'a tahta çıktı ve 42,5 yıl tahtta kalarak Memlûk sultanları arasında rekor kırdı. 1320'de bir Altın-Ordu prensesi ile evlendi (no. 9, 3.1285-7.6.1341 = 56, 3). 8, 5 yaşında tahta oturmasına rağmen I. Muh., Memlûkler'in son dehâ sâhibi hükümdâridir. İlk saltanatında (1293-94) nâib olan atabeyi ve Sultân Kalavun'un memlûkü ve mânevî oğlu Ketbuğa (no. 10) tahta çıktı ise de hal' edildi, istisnâî ol. Moğol asıllı idi. Kalavun'un diğer bir memlûkü ve Ketbuğa'nın nâibü's-sa'îna'sı olan Laçın (no. 11)* tahta çıktı. 11.1279'da Suriye nâibi olan bu zât 9.1297'de Kara Sungur Mansûrî'yi öldürüp saltanat sahibliğine getirildiği memlûkü Mengü Temür'le berâber öldürüldü. Laçın'dan sn. 1 gün saltanat sürüp öldürülen Sultân Seyfüddîn Tuğcu'yu da (16-17.1.1299) sultânlar listesine almadık. Kalavun'un diğer bir memlûkü olan II. Baybars (no. 12) tahta çıktı, o da öldürüldü. II. Baybars, istisnâî olarak Türk değil, Çerkes memlûkü idi. Kalavun'un kızı Gaaziyye Hâtûn, 28.5.1276'da 1281'de ölen 5. Memlûk sultânı Sultân Berke ile evlenmişti. Hânedan, Sultân I. Muhammed(no. 9)'den devâm etti. Kızı Tatar Hicâziyye Hâtûn, 1360'ta öldü. I. Muhammed'in oğulları:

- 1.) Sultân Ebû-Bekr(no. 13): hal' edildi.– 2.) Sultân Kîçik (Küçük) (1335-9.1345 = 10): bu da çocuk sultân. Hal' edildi ve 4 yıl sn. öldürüldü.– 3.) Sultân I. Ah.(no. 15): babasının by. oğlu ve veliahdı olduğu halde ancak Kîçik'ten sn. tahta geçebildi. Hal'inden 3 yıl sn. Kerek'te 8.1344'te öldürüldü.– 4.) Sultân İsm.(no. 16).– 5.) Sultân I. Şâbân: öldürüldü (no. 17). Selefî olan kardeşi Sultân İsm.'in dul eşi ile

*Laçın: Tr. bir şâhin türü.

9.1345'te evlenmişti.— 6.) Sult. I. Hacı (no. 18): kezâ öldürüldü.— 7.) Sult. Has.(no. 19): 1335-1361 = 26. Nâibsiz: 12.1350. Bu da öldürüldü. Böylece tahta biribiri ardından Sul.I.Muḥ.'in (no. 9) 8 oğlu çıktı ise de bunların çoğu çocuk veya delikanlı idi, çoğu hal' ve katledildiği gibi 7'sinin saltanat toplamı 20 yıldan ibârettir.— 8.) Sul.Şâlih(no. 20): I. Muḥ.'in tahta çıkan 8. ve sonuncu oğlu. Doğm. 1332. Atabeki Emîr Seyḥu idi. Hal'edildi.— 9.) Anuk: I.1341'de ölen ve I. Muḥ.'in tahta çıkamıyan oğlu- 10.) Ramazân.— 11.) Hüs.: II. Şâ'bân (no. 22) ile Zühre Hâtûn'un(ölm. 18.12.1369) babasıdır.

II. Muḥ.(no. 21) (doğ. 1347), I. Hacı'nın (no. 18) oğludur. II. Şâ'bân (no. 22), Hüs.b.Muḥ.'in oğludur (1353-1377 = 24), öldürüldü; atabeyi önce Yelbuğa 'Ömerî (1366'da katl), sn. Câî Yûsuff'dir ki, II. Şâ'bân'ın annesi ile evlenmiştir. Sonra II. Şâ'bân'ın 2 oğlu tahta çıktı: Sult. 'Alî (no. 23) ve II. Hacı (no. 24). Sult. 'Alî (1365-19.5.1381 = 16)'nin atabeyi Taşdemir'dir. II. Hacı'nın atabeyi ise Barkuk'tur, onun niyâbetinde saltanat sürmüş, ondan sonra Barkuk tahta çıkarak Çerkes sultânlar devrini başlatmıştır. II. Hacı (1375-1411 = 36), iki defa tahta çıkmış, iki defa hal' edilmiştir. 2. saltanatında atabeyi -eski sultân Barkuk değil- el-Muz'idi. 2. saltanatından sonra tekrar Barkuk sultân oldu. Çocuk sultanlar, Türk Memlûkler'in yıkımı oldu. Bunların biribiri ardı sıra Türk generaller oligarşisi tarafından tahttan indirilip çıkartılması, inhitâtı hızlandırdı. Türk'leşmiş Çerkes sultanlar devresi başladı.

Burcî Sultânlarının Şeceresi

Çerkes kölelerden Burcî Memlûkleri ocağını, Sultân Kalavun kurdu. Sultân Barkuk(no. 25) (1340b-20.6.1399 = 59): II. Hacı'nın ilk saltanatında onun atabeyi ve nâibi idi. 1362'de Mısır'a gelmiş, ertesi yıl Yelbuğa'ya intisâb etmişti. Ancak babası Enes, daha 1380'de Mısır'a gelmişti. Yelbuğa, 1366'da öldürüldü. Barkuk, 1376'da hacca gitti. Kaahire'de Meydânül-Kabak'ta Barkuk Türbesi'nde gömülüdür. = Tandu(Döndü) Hât.(ilk izd. 1394, Celâyir prensesi ve 1411-16'da Başra, Wâsıt ve Şüster'in bilfiil hükümdârı). = Şirîn (Ferec'in ann.). Barkuk'un Sa'îd ve İbr. adlı oğullarından başka 2 oğlu kendisinden sn. tahta geçti: Sult. Ferec (no. 26) ve Sult.'Abdü'l-'Azîz(no. 27).

Sutân Ferec (no. 26) (1386-4.1412 = 26): iki defa tahta geçti. İki saltanatı arası kardeşi 'Abdü'l-'Azîz'in (no. 27) 2 aylık saltanatı ile kesilir. İlk bir kaç ayda (11.1400'e kd.) atabeyleri Emîr Tanrıverdi Başbugavî (târihçi İbnü Tanrıbirdi'nin babası) ve Emîr İtmîş(Ayıtmış), nâib oldu. = Fülâne Hâtûn b.Ramazânoğlu Ahmed Bey (izd. Haleb, 8.1410). =Fülâne Hâtûn b. Atabey Tanrıbirdi (Tanrıverdi), ünlü târihçinin hemşiresidir. Ferec, tahttan indirilip 28.5.1412'de Şâm'da öldürüldü. Yerine 'Abbâsî halifesi el-Müstâ'in, "Melikü'l-Â'dil" saniyle 7 ay için tahta çıkarıldı (no. 28) ise de vaz geçilip gene yalnız halifelik yapmasına karar verildi. 19.1.1406-9.3.1414 arasında halifelik yapan bu zât, hal' edildi ve 1430'da İskenderiyye'de öldü. Bu arada Haleb nâibi (vâlisi) Ebül-Feth Seyfi'd-D.Çekim, "el-Melikü'l-Â'dil" saniyle 3 ay saltanat müddeisi oldu ise de (1.-25.4.1407) Âmid'de (Diyarbakır) öldürüldü; imparatorluğun Asya topraklarında bu müddet içinde sultân tanındı. Kardeşi Emîr Akbuğa'dır. Ferec, 1401 martunda Şâm şehrinde yanında İbnü Haldûn olduğu hâlde Timur'la görüşmüştür.

Halîfe'den sonra tahta Memlûk beylerinden Şeyh(no. 29) çıktı. Büyük oğlu Şârimü'd-D.İbr., ata-bekü'l-'asâkir idi. Diğer oğlu Sult. II. Ah.'dir (no. 30) (doğ. 8.1419). Bir buçuk yaşında tahta çıktı ve 8 ay sn. hal' edildi. Atabeyi ve nâibi Sult. Tatar (no. 31), sn. onun oğlu III. Muh. (no. 32), tahta çıktılar.1411 doğumlu bir çocuk olan III. Muh., Barsbay'ın (no. 33) niyâbetinde 4 ay tahtta kaldıktan sn. hal' edildi.

Sultân Barsbay (no. 33)'ın oğulları: en-Naşr, Newrüzü'l-Atâbekiyyi'l-Meleki'l-Eşrefi (şâir, Mısır harbiye ve evkaf nâzırı ferîq Mahmûd Bârûdî Pş. (6.10.1839-Kaahire, 1904 = 65) bunun 11. batundan torunudur) ve Sult. Yûs. (no. 34). Yûsuf, nâibi olan Çakmak tar. 3 aydan sn. hal' edildi ve İskenderiyye'ye çekilip orada yaşadı. Sult. Çakmak (no. 35), Sult. Barkuk'un memlûkü idi (1373-13.2.1453 = 80). Yerine oğlu Sult. 'Osmân (no. 36) tahta çıktı. 1435 doğumlu bir delikanlı idi. Hal' edildi.

Nefise Hâtûn (ölm.4.1449) b.Dulkadıroğlu Nâsirüddîn Mehmed Bey=1. Memlûk emîri Cânî Bey Sûfî (katli Akdağmâdeni 27.10.1437), izd.Maraş, 12.9.1435(bir kızları oldu), =2. Sultân Çakmak (no.35), izd.31.3.1440, Sultân Çakmak, Nefise Hâtûn ölünce, Hâtûn'un birâder-zâdesi (Dulkadıroğlu Sül.Bey'in 5 kızından biri, ölm.4.1460) ile evlenip, Fâtih'le bacanak oldu (1449), bu prs.1453'te Çakmak'dan dul kalınca, Sul.İnal'ın (no.37) oğlu Muh.'le evlendi.

Sul.Şeyh'in (no.29) diğer çocukları: Seyyidî Ömer (1402-27.5.1413=9, Ferec T.), Suteyte (=Altınbuğa Kırmış), Sârimüddîn İbr.(=Hond Zeyneb Hâtûn b.Sul.Ferec. izd.1.10.1413), zehirlenmesi 27.6.1420, Mûsâ (16.6.1418-30.10.1418) (annesi Dolubay), Muh.(ölm.28.12.1419, oğulları Sul.Şeyh T., annesi Hond Hadîce Hât.), Fülâne (=Devâdâr Doğan, izd.10.1412), daha 2 prs. Sul.Ferec kızı Zeyneb'i boşayınca o, Atabek Kaçak'la evlendi.

Sult.İnal (no. 37) (1382-1461 = 79), Kaahire'de İnal Türbesi'nde medfundur. 1397'te tâcir 'Alâüddîn tar. satın alınıp Kaahire'ye getirildi, Barkuk'a satıldı. Urfa (Rûhâ) nâib'i 1436, 1442 ve 1444 Rodos seferlerine katıldı, 1427'den beri Mısır'a tâbî Kıbrıs'ın kralı II. Jean (1432-58), İnal'ın cülûs töreni için Kaahire'ye geldi. 1458'de Kıbrıs'ı almak istedi, ağır kayıp verdi. = Hând Zeyneb Hâtûn b.'Alâ'i'd-D.'Alî Bey b.Hâşş B.(bütün çocuklarının annesi). İnal'ın çocukları: Hând Fâtıma Hâtûn (=Yûsufü'l-Bewwâb, dewâdârü'l-kebîr), Hând Bedriyye Hâtûn (=Atabek Berdî Bey), en-Nâşrî Muh. ve Sult.III. Ah. (no. 38)

Sultân Hoşkadem Bilbey (1413?-1467 = 54?) (Çerkes değil, "Rûmî"dir) (no. 39) (III. Ah.'in atabeyi), Sultân Yelbey (no. 40, oğlu en-Naşr), Sultân Temir-Buğa (no. 41) tahta çıktılar. Sonuncusunun Dümyât'ta ölümü üzerine Kayıtbay(no. 42) sultân oldu. Hoşkadem oğlu el-'Aynî ve bunun oğlu 1466'da hayatta olan Ah.'dir.

Kayıtbay (1401?-8.8.1496 = 86?), Burcî memlûklerinin en uzun tahtta kalanı ve bütün Memlûkler içinde Sultân Muhammed'den sonra ikincisidir. Sultân Çakmak'ın memlûküdür. Türkçe şiirleri vardır. Cem, Kaahire'ye geldiğinde bu zâta misâfir olmuştur. = Fâtıma Hâtûn (sn. I. Tumanbay'la evlendi). = Âsil-bey Hâtûn (IV. Muh.'in annesi; sn. 1500a'de Sult. Cânbulat'la evlendi). Sultân I. Kansu, bu Âsil-Bey Hâtûn'un kardeşidir. Hâtûn, 1496a'da Sultân Kayıtbay'dan bir de kız doğurmuştur. Kayıtbay'ın yerine geçen IV. Muh.(no.43) (1482-31.10.1498 = 16) çocuktu, öldürüldü ve Sultân Kayıtbay Türbesi'ne gömüldü. Bunun da Türkçe şiirleri vardır. Bu çocuktan dul kalan

eşi, sonradan Osmanlı Mısır beylerbeyi olan Hayrbay'la evlendi ve bunların kızları da, 1518'de Osmanlı sancak beyi olan Kayıtbay'la evlendi.

Sultân Kayıtbay'ın memlûkü ve kayın-birâderi, IV. Muḥ.'in dayısı olan I. Kansu (Kanşûh), Türkçe bilmiyen tek Memlûk sultânıdır. Yerine geçen Canbulat, 1501'de öldürüldü. Sultân olmadan önce sefir olarak İstanbul'a gelmiş, II. Bâyezîd'in huzûruna çıkmıştı (1490). Hacı idi. Kayıtbay'ın diğer memlûkü I. Tumanbay tahta çıktı (no. 46) ve bu da 8.6.1501'de öldürüldü

II. Kansu (no. 47) (1440-24.8.1516 = 76): Kayıtbay'ın memlûkü. Arabca, Farsca ve Türkçe'de şâir ve Arabca'da müellif, tefsîr âlimi(Türkçe şiirleri: 'Alî Emîri, no. 4.639), Yavuz'un ağabeyi Sultân Korkut, bu zâtın misâfirî olmuştu. Merc-i Dâbık'ta Yavuz'a yenildi ve muhârebe meydanında öldü. Oğlu ve 1514'de Şâm nâibi Sibay, 1504'de Haleb nâibi iken müddeî oldu. 13.3.1506'dan Merc-i Dâbık'da maktûl düşünceye kadar da Şâm nâibliği yaptı, dâmâdı olan Mehmed Bey (Ar.Seyyidî Muḥ.) 27.1.1517'de Kaahire'de Yavuz'a teslim olup 1518'de İstanbul'a geldi, kendisine 2 saray, ve günde 1.000 akça tahsis edildi ve 1530'dan sn. bu şehirde tâûndan öldü, Eyûb'a gömüldü. Bu Mehmed Bey'in kızı ile, Kıbrıs Fâtîhi Vezîr-i âzam Lala Kara Mustafa Paşa evlenmiştir ki Haleb beylerbeyi Mehmed Paşa'yı doğurmuştur. II. Kansu'nun yerine yeğeni II. Tumanbay (no. 48) son Memlûk sultânı oldu. Cenâzesine Sultân Selim katıldı ve Sultân Gawrî Medresesi'nde gömülüdür. Ridâniye'de Yavuz'a yenildi ve bir müddet sn. öldürüldü. Bu sûretle üstüste iki Memlûk sultânı, muhârebe meydanlarında Yavuz'a yenilmiş ve öldürülmüş oldu. Memlûk târihi boyunca hiç bir sultân meydân muhârebesi kaybetmemiş ve muhârebeye düşman tarafından öldürülmemiştir. İmparatorluğun Çukurova ile Hind Okyanusu arasına uzanan bütün muazzam ülkeleri istisnâsız Osmanlı cihan devletine katıldı. Son âna kadar bile Memlûk sultanlığı, dünyânın ehemmiyet bakımından -Türkiye ve İran'dan sn.-3. devleti idi. 11.10.1507'de devlet sekreterliğine ve amcası tar. zimmen velfahdliğe getirilen Sultân II. Tumanbay'ın zevcesi: Fülâne Hâtûn b.Emîr Akberdi Dewâdâr (izd. 1506) ki, dul kalınca 1518'de Şeyḥ Ahmed Ḥayâlî b.lbr. Gülşenî (ölm. 1569) ile evlendi. II. Tumanbay'ın oğlu en-Naşîr'dır.

Memlûkler'in Şâm Vâlileri

Memlûkler, Şâm'da ve Haleb'de "nâibü's-saltâna = imparatorluk nâibi" dedikleri geniş salâhiyetli iki umûmî vâlî bulundurlardı. Bunlar Memlûk beyleri idiler ki bazıları sultanlığa da yükselmiştir. Şâm nâibi Güney Suriye ve Anadolu'da Memlûkler'e âit toprakları idâre ederdi. Şâm, 4.5.1260'da İlhanlılar'ın eline düşmüş, fakat 30.8.1260'ta Eyyûbiler'ce geri alınmıştı. Ancak bu sırada Mısır'da Memlûkler iktidâra gelmişlerdi. 'İzzü'd-D.Aybey yâni ilk memlûk sultânı, Şâm nâibi oldu. Sonraki Şâm nâibleri: 'Alâ'ü'd-D.Ṭaybarsü'l-Wezîrî 1262, Cemâlü'd-D.Akkuş en-Necîbiyyî's-Şâlihî (1223-1278) 11.1262(muâvini Şücâ'ü'd-D.İsm.'Um.i'z-Zîrî 1265), 'İzzü'd-D.Aydemirî'z-Zâhirî(ölm. 1301) 9.9.1271, Sungurü'l-Aşkar 1277, Hüsâmü'd-D.Ṭuruntay (ölm. 1290) 1279, 'İzzü'd-D.Aybeki'l-Ḥamewî 1290, Seyfû'd-D.Ağırî 1296, Kıpçak Bey 1300a(aynı yıl İlhanlılar'ın Şâm'ı yağması), Aşlem Bey 1307b, Akkuşü'l-Efrem 1311b, Seyfû'd-D.Ebî-Sâ'id Ḥalîl Tengizü'l-Eşrefî 25.8.1312, Kutlubuğa'l-Fahrî 1340b, Argun Şâh 1341b(makamında iken katl), Arıktay 12.6.1349, Kutluca'l-Ḥamewî 1349b, İtmîşü'n-

Nâsirî 1350, Agunû'l-Kâmiliyyi'd-Dewâdâr 1351, 'Alâ'ü'd. D.'Aliyyi'l-Mâridânî (ölm. 1371a) 1358, Seyfû'd-D.Mencekü'l-Eşrefî (makamında öldü) 1368a, Seyfû'd-D.Â'sık-Timuri'l-Mâridânî 10.7.1374, Seyfû'd-D.Kaçmazî'l-İshâqî 1374b, Seyfû'd-D.Gümüşbuğa'l-Manşûriyyi'z-Zahirî 1378, Â'sık-Timur (2) 1380, Kaçmaz (2) (ölm. Şâm, 13.9.1390) 12.383, Â'sık-Timur (3) 1386, Timurbuğa'l-Mencekî 1392, Yeşbekü'l-Hasenî 1395, Tenem Bey 1399a, Akbuğa'l-Cemâliyyi'l-Urûş 1399a, Sûdûn Bey 1400a, Timur'un Şâm'ı fethi 1.1401, Seyfû'd-D.Şeyh (sn. sultân oldu) 1403b, Tanrıberdi Bey 1405a, Newrûzü'l-Hâfîzî 1406b, Kanıbekü'l-Muhammedî (makaamında öldürüldü) 8.1414, Alunbuğa'l-Uşmânî 1415, Akbay 1417, Çakmak (sonradan sultân) 1421, Ayas b.Şarîmî'd-D.lbr.1422, Sarıktay 1433a, İnalû'l-Cekemî 1438b, Celbânî's-Seyfiyyi'l-Müeyyedî 1440b, Kanbayû'l-Hamzewî 1459, Kaçmazî'l-İshâqî 1481, Kanşûhü'l-Yahyewî 1488, Cânbulâtü'n-Nâsirî (sn. sultân) 1497b, Kaşrehwî 1499b, Sâdûnû'l-'Acemî 9.1504, 11.1504 ?, Gazzâlî 2.1516, Şâm'ın Yavuz tarafından fethi 27.9.1516. Son nâibü's-saltana Cânbirdi (Canverdi) Gazzâlî Bey, 1520'de "el-Melikü'l-Eşref" sanıyla kendini sultân ilân etmek istedi, 1.1521'de öldürüldü.

Memlûkler'in Haleb Vâîleri

12.1.1260 Hülâgû'nun Haleb'i alması, el-Melikü's-Sa'îd 'Alâ'id-D.b.Bedri'd-D.Lûlû 1260, Hüsâmü'd-D.Laçın 1260, 7.1260 Haleb'i Moğollar'ın 2. def'a alması, 14.12.1260 şehrin Memlûkler'ce istirdâdı, 1272a İlhanlılar'ın şehri 3. def'a alması, Kara-Sungurü'l-Eşrefî 1282, Balabanî't-Tabbâhî(ölm.1301) 1292, İlhanlılar'ın şehri 4. def'a almaları 1299, şehrin istirdâdı 1300, Şemsü'd-D.i'd-Dewkendâr 1303b, Seyfû'd-D.Sûdî 1312, 'Alâ'ü'd-D.Alunbuğa'n-Nâsirî 1314, Ayas 1339b, Seyfû'd-D. Taştımur 1341b, 'Alâ'ü'd-D.Alunbuğa'l-Mâridânî(makamında öldü) 1342b, Yelbuğa 1343b, Arıktay 1349, Kutuluca'l-Hamewî 1349, Argunû'd-Dewâdârî'l-Kâmîlî(ölm. 1357) 1349b, 'Alâ'ü'd-D.'Aliyyi'l-Mâridânî 1352 (ölm. 1371a), Seyfû'd-D. Â'sık-Timuri'l-Mâridânî 1364, Menlibuğa's-Şemşî 1366, 'Alâ'ü'd-d-D.Taybuğa't-Tawîl b.'Abd.i'n-Nâsirî (makamında öldü) 1367a, Â'sık-Timur (2) (ölm. Haleb, 1389) 7.1368, 'İzzü'd-D.Aytmuri'l-Unûkiyyi'l-Eşrefiyyi'd-Dewâdâr(makamında öldü) 1371b, Â'sık-Timur (3) 1372a, Menlibuğa (2) 1376b, Muh.b.Yüs.b.Sâlâr 1384, Altunbuğa'l-Halebî 1389, Seyfû'd-D.Gümüşbuğa'z-Zahirî 1389, Akbuğa'l-Utrûşî'l-Hedbâniyyi'l-Cemâlî 1399a, Timurtaşû'l-Muhammedî 1399a, Seyfû'd-D.Tokmak (katli 1405b) 8.1401, Timurtaş (2) 1405b, İnalû's-Seslânî (katli 1415) 1414, Tengrivermişî'l-Hüs.1414, Melikü'l-Â'dîl Çekem (müddeî) 1414, Akbayû'l-Müceyyedî 1415, Kaçkarî'l-Kirdâmî 1417, Yeşbekü'l-Yûsufiyyi'l-Müeyyedî 1420, Seyfû'd-D.Celbânî'l-Müeyyedî 1421, Seyfû'd-D.Kaşrehwî't-Timrâzî 1427, Ayûmurû'l-Eşrefî 1427, İnalû'l-Hâcc 1427, Barsbayû'n-Nâsirî (makamında öldü) 1447, Hayrbek 1461, Sûdûn ?, Seydû'd-D.İnalî'l-Eşkari'l-Yahyewiyyi'z-Zahirî 1468b, Azûmur 1479, Vardbaş (makamında öldü) 1479, Azûmur (2) (makamında öldü) 10.1484, Seyfû'd-D.İnalî'l-Eşrefiyyi's-Silâhdâr (ölm. 1496) 11.1492, Kanşûhü'l-Guurî (sn. sultân) 1496, Kanı-Baykara'r-Remmâh 1497, Cânbulâtü'n-Nâsirî(sn. sultân) 1497b, Ebrekü'l-Eşrefî 1501a, Seyfû'd-D.Hayrbekî'l-Eşrefî 1504b, Ebrek (2) 1505a, Hayrbek (2) 1510, Yavuz Sultân Selîm'in Haleb'i fethi 28.8.1516.

V

DOĞU AFRIKA MÜSLÜMAN ZENCÎ DEVLETLERİ

Func Melikleri ve Dârfûr

Sûdân (Doğu Sûdân, Mısır Sûdânı), Afrika'nın en geniş ülkesidir. Mısır'ın mukadderâtına katılmakla berâber çeşitli bölgelerde çeşitli husûsiyetler gösterir. Nübye denen kuzey bölgesine daha VII. asrın ortalarında İslâm dîni girmişse de, ülkenin tamâmının Müslüman'laşması zamânımızda bile devâm etmekte, güneye doğru gidildikçe putperestlere hâlâ tesâdüf edilmektedir. Bol Arab kanı alarak Arabca konuşmaya başlayan Zenciler, tadrîcen yerli dillerini terk etmişlerdir. Fakat bu oluşum bugün bile tamamlanmış değildir. Kabîle şefleri, Mısır'da hükümrân olan devletleri metbû tanımışlar, ancak Nübye bölgesi, Mısır tarafından doğrudan doğruya idâre edilebilmiştir. Bu kabîle şeflerinden bir bölgeyi hâkimiyetleri altında toplayıp hânedan ve devlet teşkil edenlere de tesâdüf edilir.

Bunlardan Func melikleri, Sinnâr (Sennar Gedaref) başkent olmak üzere Sûdân'ın kuzeyine doğru, doğu kısmında bir Zencî krallık kurmuş, sonradan Müslüman olmuşlardır.

Sinnâr 1504'de kurulmuştur. Krallık, daha çok Mâvi Nîl'in batısında uzanmıştır. Melikler ve saltanat târihleri şöyledir:

- 1- 'Amâre I Dûnkas b.'Aclân (1504-1534 = 30)
- 2- Nâyil b.'Amâre (1534-1551 = 17)
- 3- 'Abdü'l-Kaadir I b.'Amâre (1551 - 1558 = 7)
- 4- 'Amâre II Ebî-Sikeykîn b.Nâyil(1558-1569 = 11, hal')
- 5- Dekîn b.Nâyil(1569-1586 = 17)
- 6- Dâre I b.Dekîn (1586-1588 = 2, hal')
- 7- Tayyib b.'Abdi'l-Kaadir (1588-1592 = 4)
- 8- Ünse I b. Tayyib (1592-1604 = 12, hal')
- 9- 'Abdü'l-Kaadir II b.Ünse (1604-11.1606 = 2, hal')
- 10- 'Adlân I b.Ünse (11.1606-1612 = 6, hal')
- 11- Bâdi I. Sidi'l-Kawm b.'Abdi'l-Kaadir (1612-1617 = 5)
- 12- Rübât b.Bâdi (1617-1645 = 28)
- 13- Bâdi II Ebî-Dikan b.Rübât(1645-28.12.1680 = 35)
- 14- Ünse II b.Nâsır b.Rübât(28.12.1680-6.6.1692 = 11, 5, 9)
- 15- Bâdi III el-Ahmer b.Ünse(6.6.1692-13.4.1716 = 23, 10, 7)
- 16- Ünse III b.Bâdi(13.4.1716-8.6.1720 = 4, 1, 25) (hal')
- 17- Nûl b.Bâdi(13.4.1716-8.6.1720=4, 1, 25, hal').
- 18- Bâdi IV Ebî-Şulûh b.Nûl (8.7.1724-27.3.1762, hal' = 37, 8, 20)
- 19- Nâsır b.Bâdi (27.3.1762-1769 = 7)
- 20- İsmâ'il b.Bâdi (1769-1777 = 8)
- 21- 'Adlân II b.Bâdi(1777-1789 = 12)
- 22- Dâre II(1789)
- 23- Bâdi V(1789)
- 24- Hasan Rabbihi (1789-1790 = 1)
- 25- Nüwwâr(1790)
- 26- Bâdi VI b.Dâre (Tabl) II(1790-1796 = 6 + 1803-1821 = 18 = 24)
- 27- Ranfi(1796-1803 = 7)

'Abdellâbi hânedânı da aynı asırlarda Func krallığının kuzeyinde hükümrân olmuştur. Taht şehirleri Karri iken XVIII. asırda Halfâyetü'l-Mülûk'e nakletmişlerdir. Erbeci (Arbacî) şehri ise 1784'te tahrîb edilmiştir. Func ve 'Abdellâbi melikleri, şeyh mütevâzi' unvânı altında 1821'de bu ülkelerin Osmanlı ordusunca işgaali sırasında da mevcûd idiler. 'Abdellâbi şeyhi Nâsır ve Func meliki VI. Bâdi, Türk ordusuna hiç bir mukaavemette bulunmadılar. Zâten Osmanlı tâbîleri olarak asırlardan beri hüküm sürmüşlerdi.

Dârfür devleti, daha devamlıdır. Burası Sûdân'ın ortasına doğru batı, Çad'la komşu bölgesidir. Merkez el-Faşer(Fâşir)'dir. Nîl'den uzaktır. Bu ülke 360.000 km² büyüklüğündedir. Arab-Zencî (Cebel Merre, 3.024 m. menşe'li Fûr zencileri) melezi

olan Keyre hânedânının dili Arabca, mezhebi Sünnî-Mâlikî'dir. 1640-1916 = 276 yıl devmâm etmiştir. Keyre hânedânı Dârfür melikliğini Tuncur hânedânından almıştır. Keyre, Tuncurlar'ın dâmâdı idi. Keyre'nin oğlu Dâî, Sül. Solong'un dedesidir. Solong'un annesi Arab'dır. İlk ihtidâ eden bu Sül.Solong'dur, ondan önceki Tuncur hânedânı, putperest idi. 'Umer ve Ebû'l-Kaas. (no. 5 ve 6), Waydây sultânı Cewde(t) ile vuruşurken öldüler. Sonra Kordofân sultânı Müsebbe'âwî hânedânından Hâşim'le savaşıyan Keyreler, onu Sinnâr'ın Func sultânına sığınmaya mecbûr ettiler. 1800'den az önce III. Sultân Selim'in yâverleri İstanbul'dan gelip Dârfür meliki er-Reşîd'den Osmanlı devletinin harâcını aldılar. Waddây sultânı Cewdet'in yerine geçen oğlu Muh.'Abdi'l-Kerîm Şâbûn da XIX. asrın ilk yıllarında Dârfür ile savaştı. er-Reşîd'in oğlu Muh.Ebî-Medyen, Melik Muh.ü'l-Hüs.'e (1839-72) baş kaldırdı. Divân-ı Hümâyûn'un (İstanbul) 13.2.1841 târihli kararı ile Muh.ü'l-Hüseyn üzerine bir Türk ordusu gönderildi ise de sonunda İstanbul onun melikliğini kabûl etti ve Ebû-Medyen'i desteklemekten vaz geçti. Bu Melik Hüs.'in kızkardeşi Zemzen, devlet idâresinde büyük nüfûz edindi. Melik İbr.(no. 11), Türkiye'nin Bahrû'l-Gazâl vâlisî(Sûdân'ın en güneyi, Uganda kuzeyini de içine alıyor) Zübeyr Paşa tarafından yenilip öldürüldü. Bunun üzerine Dârfür melikliği, bu 24.10.1874 muhârebesi ile ilga edildi ve ülke, doğrudan doğruya Mısır Sûdânı'na katıldı. Bundan sonra Dârfür melikleri, gizli olarak konaklarında melik seçilip hânedan reîsi durumuna düştüler. Bunlardan Melik Bûş'un meliklik taslağını öğrenen Bâhrû'l-Gazâl vâlisî Zübeyr Paşa-zâde Süleymân Bey, onu öldürdü. Ondandır evvelki müddeî Hasebullâh da tevkîyf edilip Kaahire'ye sürülmüştü. Bûş'un yerine gizlice melik seçilen Hârûn da 1880'de Türk subayı iken Mehdi'nin hizmetine giren Mehmed Nûr Bey tar. öldürüldü. Sonra gizlice melik seçildiği duyulan Yûsuf (no. 16)da 1888'de aynı âkıbete uğradı. Onun yerine melik seçilen kardeşi (no. 17), Fâşir'de tevkîyf edilmek üzere iken Cebel Merre'ye kaçtı. 1898'de Muh. Fazl'ın torunu 'Alî Dînâr, Fâşir'i aldı ve resmen sultan tanındı. Hânedânını ortadan kaldırmak için uğraşan Osmanlılar'a karşı büyük sadâkat gösterdi ki bu, II. Abdülhamîd'in İslâm siyâsetinin meyvesidir. Nitekim Birinci Cihân Harbi'nde İstanbul'un emrine uyup İngilizler'e karşı ayaklanınca Fâşir yakınlarında İngilizler'e yenilip öldürüldü (22.5.1916). 1912'de bu Sultân 'Alî Dînâr, Dâru'l-Mesâlit bölgesinin üçte birini Fransa'ya terk edip İngilizler'e karşı Fransız desteğini kazanmak istemişti; bu toprak, o târihten beri Fransız Hatt-ı İstivâ Afrikası'na dâhil oldu. Dârfür melikliğinde Arabca'nın yanında eski Fûr dili de son zamanlara kadar kullanılmıştır. Dâimâ Osmanlı devletine tâbî olmuştur. Krallık hâlinde başlamış, eski zenginliğini kaybederek yoksullaşmış ve küçülmüş, bir prenslik hâline gelmiştir. Dârfür hükümdarları şunlardır:

- 1- Sül. Solong "Arab"(1640-1660 = 20), 2- Mûsâ(1660-1682 = 22) (1'in oğlu), 3- Aḥ-Bekr, Bokkor "Büyük" (1682-1722 = 40) (2'nin oğlu), 4- Muh. I. Davra(1722-1743 = 21) (3'ün oğlu), 5- 'Umer Lele (1743-1749 = 6) (4'ün oğlu), 6- Ebû'l-Kaasim (1749-1756 = 7) (3'ün oğlu), 7- Muh. II Teyrâb (1756-1787 = 31) (3'ün oğlu), 8- 'Abdûr-Rahîr-Reşîd (1787-1800 = 13) (3'ün 1723 doğumlu oğlu er-Reşîd'in oğlu), 9- Muh. III ü'l-Fazl(1800-1839 = 39) (8'in oğlu), 10- Muh. (IV)ü'l-Hüs.(1839-1872 = 33)

(9'un oğlu), 11- İbr. (1872-1874 = 2) (harbde maktul) (10'un oğlu) 12- Hasebu'llâh (24.10.1874-1875) (9'un oğlu), 13- Boş (Bûş) (1875) (9'un oğlu) (İngilizler tar. öldürüldü), 14- Hârûnû'r-Reşîd (1875-1880 = 5) (9'un oğlu Seyfüddîn'in oğlu), 15- 'Abd.Dûd-Benga (Bence) (1880-1885 = 5) (9'un oğlu Bekr'in oğlu) (bir müddet Hartûm'a gidip Mehdî'nin hizmetinde bulundu); 16- Yûsuf (1885-1888=3) (11'in oğlu), 17- Ebû'l-Hayrât (1888-1898=10) (11'in oğlu), 18- 'Alî Dînâr (1898-22.5.1916 = 18). 1874-1898'deki sultânlar, hânedân şefi ve gizli müddeiler olup bu müddet için Dârfûr, Hıdîv'in ve Mehdî'nin Sûdân vâlilerince yönetildi.

Bu sonuncusu, 1914 sonunda metbuu olan Osmanlı devleti yanında İngiltere'ye harb îlân etti, fakat mağlûb edildi ve hânedânına son verildi. III. Muḥ.'in oğlu Zeke-riyyâ'nın oğludur(P.M.Holt ve M.W.Daly, *The History of the Sudan, from the Coming of Islam to the Present Day*, 3: 1980).

Mehdî

Muḥammed Aḥmedi'l-Mehdî, 'Abd. adında Dongolalı bir dülgerle Âmine adındaki kadının oğludur (1843-22.6.1885 = 42). 1855'te hâfız oldu. 1881 temmuzda "el-Mehdî" unvânıyla kendini Sûdân'ın dînî hükümdârı îlân etti. Osmanlılar'a ve İngilizler'e isyân ederek Sûdân'ın tamamına yakın kısmına hâkim oldu. Sünnî-Şâfiî ve dili Arabca idi. 7.1881-3.11.1898 = 17,4 süren devletin merkezi önce el-'Ubeyd(17.1.1883-30.1.1885), sn. Hartûm'dur. Mehdî'nin 2 kardeşi 17.1.1883'te öldü, bir de kızkardeşi vardı. 3 yıl, 11 aylık mehdîlikten sn. öldü. Yerine halifesi 'Abd. geçti(22.6.1885-3.11.1898 = 13, 4, 11). Bu Hacı 'Abd.b.Hacı Muḥ.i't-Ta'âişiyî'l-Fakıyh(1844-3.11.1898 = 54), "Ebû-Bekrî's-Sıddîq" sanıyla Mehdî'nin veliahdi îlân edilmiştir (7.1881-22.6.1885 = 3, 11). İngiliz-Mısır ordusu tarafından fevkalâde çetin bir seferden sn. öldürüldü. Ülkede Osmanlı hâkimiyeti ve İngiliz işğâl devri yeniden kuruldu. Sir Reginald Wingate 24.11.1899-1916 arasında Sûdân genel vâlisi oldu (G. Warburg, *The Sudan under Wingate*, Londra 1971 ve P.M.Holt, *The Mahdist State in the Sudan, 1881-1898*, Oxford, 1958, 1970, 3: 1979). Mehdî'nin ölümünden sonra doğan oğlu 'Abdurrahmân (1885-1959), 1914'ten itibaren politikaya girdi. Bunun oğlu Şâdiku'l-Mehdî başbakan iken 30.6.1989 askerî darbesi ile devrildi.

Rabah

Rabah (Rebeh), Mehdî'ye benziyen başka bir mâcerâ-peresttir. Yalnız kurduğu devlete dînî karakter vermemiştir. Mısır'ın 1875'e kd. Bahrû'l-Gazâl(Sûdân'ın en güneyindeki eyâlet) vâlisi olan Zübeyr Paşa'nın "Raḥme Mansûr" (sn. oğlu Sül.Bey 1875-78'de aynı eyâlette vâlî olup öldürüldü) zencî sūd kardeşidir. 1878'de Mısır Sûdânı'nın bir kısmını ele geçirdi. 1880'de Dârfûr'un kuzey-batı bölgesini zaptetti. Sonra Bahrû'l-Gazâl, Çad, Bagirmi, Bornû, Nijer, Adamawa, Ubangi-Şârî(Orta Afrika)'yi fethetti. Böylece Nil ve Nijer nehirleri arasında bir imparatorluk kurdu (1890). 22.4.1900'de öldürüldü. Yerine oğlu Fazl'Ullaah geçti ve o da 23.8.1901'de 1, 4, 1 devâm eden bir saltanattan sn. öldürüldü. Devlet 1878-1901 arasında 23 yıl devâm etme-

Je berâber, Rabah kendini 12.1893'te sultân ilân etti. Merkezi Kûsuri idi. İngilizler'le Fransızlar çok zorlukla bu devleti ortadan kaldırdılar ve Rabah'ın ülkelerini aralarında bölüştüler.

Harâr

Harâr, Habeşistân'ın orta-doğusunda bir şehir ve Habeş Müslümanları'nın kültür merkezidir. 1370b'te Arablar'ca fethedildi. Müslümanlık gittikçe yayıldı. Kuzey Somali, Habeşistan'ın Harar bölgesi ve Eritre'nin bir kısmı üzerinde bir Müslüman emîrliği kuruldu. Bunlardan 1-III. Muḥ., "sultân" unvânını aldı ve Aden Körfezi üzerindeki Zeylâ şehrini başkent yaptı. Oğlu 2-Sultân Ebû-Bekr, 1506'ya kd. tahtta kaldı ve başşehri Harâr'a götürdü. Zîrâ sâhil, Portekiz taarruzuna açıldı. Portekizliler'le Orta Habeşistan'daki Hristiyan krallığı işbirliği yapıyorlardı. Müslüman Habeş devleti bu durumda, Osmanlı'ya tâbî olmıya mecbur kaldı. 3- İmâm Ahmed b.İbr.Gran (= Solak) (1506-21.2.1543 = 37), 1517'den itibaren Osmanlı desteğini ve himâyesini elde etti. "el-Mücâhid, el-Gaazî" unvanlarını aldı. 1527'de Habeşistan krallığına cihâd açtı. Zeylâ-Musavva arasını fethetti. Sonra 1530'ta Fatagar, 1531'de Davaro, Şoa, Amkama, Lasta, 1535'te Tigre'yi alarak Habeşistan'ın göbeğine kadar fetihlerde bulundu. Voina Daga'da şehid düştü. Bâti del Wanbârâ'dan doğan oğlu 4- 'Alî Cewâd (1543-1552 = 9) yerine geçti. Onu 5- Emîr Nûr (1552-1568 = 16) tâkıyb etti ki Ah.Gran'ın kızkardeşi ile vezîri Mücâhid'in oğludur. 1559'da Osmanlı birliklerinin desteği ile Habeşistan kralı Galavdevos'u meydan muhârebesinde yenip öldürdü. Bu devirde Osmanlılar'ın Habeş eyâleti merkezi Musavvâ olmak üzere kuruldu. Harâr devleti, bu eyâlet beylerbeyilerinin emrine girdi ve Kızıldeniz-Aden Körfezi üzerindeki topraklarını doğrudan doğruya Osmanlı yönetimine bırakarak, Habeşistan içine çekildi. 6- 'Uşmânü'l-Habeşî 1568-9, 7- Talḥa İbnî'l-Abbâs 1569-71, 8- Nâsır b.'Uşmân 1571-3, 9- Muḥ.b. Nâsır 1573-6, 10- İV. Muḥ. (1573-1576 = 3) kezâ şehid oldu, Nûr'un oğludur. 11- Emîr İsm.b.Ah.(1576) tahta geçti. Kızı, Yemen'de Beylûl şeyhi Kâmilî'd-Denkâlî ile evlendi ve bu izdivaçtan Şeyh Süheyym doğdu. 12- Mansûr b.Muḥ. 1576, 13- Muḥ.b.İbr. 1576-83, 14- Dâwûd (1583-1647 = 63) ve 15- bunun oğlu 'Alî(1647-1653 = 16)'dir. Bundan sonraki bir asır hakkında bilgiler azdır. 16- Hâşim 1650-71, 17- 'Abd. 1671-1700, 18- Talḥa 1700-21, 19- Ebû-Bekr 1721-32, 20- Halef 1732-3, 21- Hâmid 1722-47, 22- Yûsuf 1747-1756. İkinci devre emîrleri şunlardır ve dâimâ Osmanlı'ya tâbî olmuş Sünnî-Şâfiî hükümdarlardır: 1- Ah. b. Ebû-Bekr (1756-1783=27), 2- Muḥ. (1783), 3- 'Abdü's-Şâkir b. Yûsuf (1783-1795a=12), 4- Ah. II b. Muḥ. (1795a-1820=25) (2'nin oğlu), 5- kardeşi 'Abdurrahmân (1820-1825), 6- kardeşi 'Abdülkerîm (1825-1834=9), 7- Ebû-Bekr b. 'Abdi'l-Mennân (1834-1852=18), 8- Ah. III (1852-1856=4) (7 oğlu), 9- Muḥ. II (6'nın dâmâdı b.'Abdi's-Şekûr 'Alî(1856-1875 = 19). Bu zât öldürüldü. 1875-1886: Raûf Paşa'nın Harâr'ı fethi ve ülkede 11 yıl doğrudan-doğruya Osmanlı-Mısır idâresi. 10- 'Abd. b.Muḥ. (1886-2.1887 = 1). Bu târihte Habeşistân, ülkeyi ilhâk etti. Fakat Harâr'da çok büyük Osmanlı nüfûzu, Habeşistan'ın başka bölgelerine de sirâyet etmek şartıyla, 1918'e kadar devâm etti.

Somali Emîrleri(1270-1526)

Walasmâ' Hânedânı, 1270'lerden 1526'ya kadar 256 yıl kadar, Somali kuzeyinde hüküm sürdü. 1403'e kadar Awfat bölgesine hükümrân oldu ki, Cibûti batısı, Güney Eritre güneyi, Habeşistân kuzey-doğusunda çöldür. 1409'da emâret, Eritre güneyinde Awfat bölgesine kaydı: 1) 'Umer b.Dunyahuz 1270'e doğru, 2) Caziwî, 3) Hakku'd-Dîn I 1321'e doğru, 4) Hüseyin, 5) Nâsır, 6) el-Manşûr I, 7) Cemâlû'd-Dîn I, 8) 'Abûd, 9) Zübeyr, 10) Emîre Ma'at Leylâ, 11) Şabrû'd-Dîn, 12) Kat 'Alî, 13) Harbî Ar'ed, 14) Hakku'd-Dîn II, 15) Sâ'düddîn Ahmed 1373-1403, 16) Şabrû'd-Dîn (15 oğlu) 1409, 17) el-Manşûr II(kardeşi) 1418, 18) Cemâlû'd-Dîn II (kardeşi) 1425, 19) Badlay (kardeşi) 1433, 20) Muh.I(oğlu) 1445, 21) İbr.I(oğlu) 1471, 22) Şemsü'd-Dîn(kardeşi) 1472, 23) İbr.II 1487, 24) Muh.II(15'in torununun oğlu) 1488, 25) 'Alî(19'un torununun oğlu) 1518, 26) Fahrû'd-Dîn 1519, 27) Ebû-Bekr 1520-1526.

Şîrâziler (Kilwe)

Doğu Afrika'nın Müslüman hâkimiyetinin eriştiği en güney kıyılarında ve Ekvator'un güneyinde kurulan Sünnî-Şâfiî ve Arabca'yı resmî dil ol.kullanan bir devlet Kilwe ve bunun başındaki hânedan Şîrâziler'dir. Bu hânedandan 49 hükümdar vardır. Kilwe, Tanzanya'nın güney sâhilinde bir limandır. Fakat başkent daha fazla Manbasa(Mombasa) olmuştur ki çok daha kuzeyde, Kenya'nın en güney sâhilinde (Tanzanya sınırına yakın) bir limandır. Hind Okyanusu ticâretine dayanan bir kıyı devletidir ki, bugünkü Kenya ve Tanzanya'nın bütün kıyılarını, Sofala'ya (Beira'nın güneyi, 20° güney arzı) kd. Mozambik kıyılarını, Zengîbâr, Pemba, Mafia adalarını (XVI. asırda Komor adaları dâhil) içine alıyor. 0°-20° güney arzları arasında Afrika kıyıları boyunca uzanıyordu. Hânedânın Arab'laşmış İrânî olması muhtemeldir. Devletin kurucusu 'Alî b.Hüs.i'ş-Şîrâzî, 957 yılına doğru hükümrânlığına başlamıştır. Kilwe şehrini kurdu, ihtiyarlığında Mafia'ya çekilerek tahtı oğluna bıraktı. Dâwûd I. aynı şeyi yaptı. I. Sül., oğlu Has., bunun oğulları II. Sül. ve 'Alî, 1505'e kadar tahtta kalan İbr., Hişâm ve oğlu 1600'e(?) kd. tahtta kalan Şalo Mşaham, tanıdığımız hükümdarlardandır. 1517'de Osmanlı'ya tâbî olan Şîrâziler, 1590'da Portekiz'e tâbî olmak mecbûriyetinde kalmışlardır. Zâten Portekizliler 1505'de Kilwe ile Mafia adalarını alınca içeriye çekildiler. 1609'da ölen Malindi şeyhi Ah., Mombasa'ya geçmiş onu oğlu Has.(1609-1615 = 6), onu da öldürülmesi üzerine oğlu Yüs.tâkıyb etmişlerdir. Yûsuf(1608-1631 = 23, melik 1615-1631, vel.1609-1615), çocuk tahta çıkmış ve genç ölmüştür. Ondan sn. bu kıyıları Portekizliler'le 'Ummân imâmları aralarında paylaşmışlardır. 1698'de Mombasa, Portekiz'den 'Ummân'a geçti.

XVI. asırda Osmanlılar'ın Mozambik, Tanzanya ve Kenya kıyılarına deniz seferleri bilinmektedir. Bu kıyıların ve içerilerinin 'Ummân imâmları tarafından fethi ve burada hânedan kurulması için, ARABİSTAN kitabının 'Ummân bahsine bk.(Zengîbâr sultanları). İlk sultân, Başra Körfezi'nden gelerek 957'de Tanzanya'da Kilwe limanı karşısındaki adaların sâhibi olan Zencî putperest şeften satın aldı ve ona dâmâd oldu. Buradan, karşı sâhilleri fethetmeye başladı.

Kilwe sultânları için verilen aşağıdaki listede târihlerin 1300'e kadar doğru olduğu iddia edilemez: 1) 'Alî I b.el-Hüş.b.'Aliyyi's-Şîrâzî 957, 1a) Muz.b.'Alî I 996, 2) 'Alî II b.Başat b.'Alî I 996, 3) Dâwûd I b.'Alî I 999, 4) Hâlid I b.Bekr 1003, 5) Has.I b.Sül.b.'Alî I 1005, 6) 'Alî III b.Dâwûd I 1042, 7) 'Alî IV b.Dâwûd I 1100, 8) Has.II b.Dâwûd I 1106, 9) Sül.I 1129, 10) Dâwûd II b.Sül.I 1131, 11) Sül.II Hasan b.Dâwûd II 1170, 12) Dâwûd III b.Sül.II 1188, 13) Tâlût I.b.Sül.II 1190, 14) Hasan III b.Sül.II 1191, 15) Hâlid II b.Sül.II 1215, 16) Fülân b.Sül.II 1225, 17) 'Alî V b.Dâwûd III 1263, 18) Hasan IV b.Tâlût b.'Alî V 1277, 19) Sül.III (Has.IV dâmâdı ve gene Arab-asıllı) 1294, 20) Dâwûd IV b.Sül.III 1308-10 + 1333-56, 21) eI-Hasan V b.Sül.III 1310-33, 22) Sül.IV b.Dâwûd IV 1356, 23) Hüs.I b.Sül.III 1356, 24) Tâlût II b.Hüs.I 1362, 25) Sül.V b.Hüs.I 1364, 26) Sül.VI b.Has.V 1366, 27) Hüs.II b.Sül.VI 1389, 28) Muh.I b.Sül.VI 1412, 29) Sül.VII b.Muh.I 1421, 30) İsm. b.Hüs.I 1442, 31) Muh.II Yabik 1454, 32) Ah.b.Sül.VII 1455, 33) Hasan VI b.İsm. 1456, 34) Sa'îd I b.Has.VI 1466, 35) Sül.VIII b.Muh.II 1476, 36) 'Abd.b.Has.VI 1477, 37) 'Alî VI b.Has.VI 1478, 38) Has.VII b.Sül.VIII 1479-85 + 1486-90, 39) Sabhat b.Muh.I 1485-86, 40) İbr.I b.Muh.I 1490, 41) Fudayl b.Sül.VII 1495, 42) Muh.I 1485-86, 40) İbr.I b.Muh.I 1490, 41) Fudayl b.Sül.VII 1495, 42) İbr.II b.Sül.VIII 1499-1505 + 1507-?, 43) Muh.III 1505, 44) 'Alî Has. 1506, 45) Muh.IV Mikatu 1507-1507, 46) Sa'îd II b.Sül.VIII ?, 47) Muh.V b.Hüs.b.Sül.VII 1513, 48) Ahmed II, 49) Has.VIII b.Ah.II 1609, 50) Yûsuf b.Has.VIII 1615-1631.- Mazrûî hânedânından Mombâsa Şeyhleri(1698-1836 = 138): 51) 'Abdullâh 1631, 52) Nâsır b.'Abd.1698, 53) Muh.b.'Ugmân b.'Abd.1730, 54) 'Alî b.'Ugmân b.'Abd. 1744, 55) Mes'ûd b.Nâsır b.'Abd. 1754, 56) 'Abd.b.Muh.b.'Ugmân 1779, 57) Ah.b.Muh.b.'Ugm. 1782, 58) 'Abd. b. Ah. 1814, 59) Sül b. 'Alî b. 'Ug. 1823, 60) Sâlim b. Ah.b.Muh. 1825, 61) Râşid b.Sâlim 1835-1843. 1843'de Mombâsa, Zengibâr sultânı'na geçti ki 'Ummân hânedânıdır. 1886'da Almanya, Tanganika'yı ilhâk ettiği zaman, Kilwe Hânedânı prensleri, arşivlerini, Hristiyanların eline geçmemesi için okyana attılar. Krş. Komor Adaları.

Kota Kota (1845-1895)

Kota Kota, Nyassa(Malawi) gölünün güney-batı kıyısında şehir ve Malawi'nin (Nyassaland) ortasındadır. Burada XIX. asrın 2. yarısında Zengibâr sultânına tâbî ve onun vâlisi durumunda bir Müslüman prensliği vardı. Prensler "vâli" ve yerli dilinde "jumbe" unvânı taşıdılar ve Swâhilî olup dilleri Swâhilî ve Arapca'dır: 1) Selîm b.'Abd.(1845?-1861?), 2) Mwinyi Mguzo (1861?-1875?), 3) Mwinyi Kisitu(1875?-1894), 4) oğlu Mwinyi Hayrî(7.9.1894-5.1895). 1891'de ülkeyi ele geçiren İngilizler, sonuncusunu hal'etdiler. Kota Kota, bugün de Malawi'de İslâm merkezidir.

Komor Adaları

Komor adaları (Fr.Comores, Ar.Kumr, Osm.Kamer), Sünnî-Şâfiî'dir. XV. asrın sonlarında, Kilwe'den bir Şîrâzî prensi, Arablar ve Swâhilîler'le bu adalara gelip hâkim oldu ki Muh.b.Î'sâ'dır. Madagaskar'ın kuzeyi ile Mozambik'in kuzeyi arasındaki adalar, Kilwe limanının güney-doğusundadır. Sonraki asırlarda adalarda ayrı prenslikler görüyoruz. Büyük Komor 1.148, Anjouan 424, Mayotte(Mayuta) 374, Mohéli(Mwali) 290 km² adalardır. Şeyh Ngome de Pate, Tanganyika sâhilinden Büyük Komor'a gelip adanın "sultâne" denen hükümrân prensesinin hemşiresi ile evlendi. Sultâne'nin Şîrâzî hânedânından indiği tahmîn edilebilir. Bu evlenmeden doğan Mwinye Mku(1793-1875), "Sultân Ahmed" adıyla, teyzesi Sultâne'ye halef oldu. Diğer adalardaki prenslere de metbûluğunu kabûl ettirdi. Torunu Seyyid'Ali, 1875'de onu istihlâf etti ve Fransa'ya ya-naşdı. 1883'de hapisde ölen Mûsâ Fumu adlı müddeîyi ise Zengîbâr sultânı ve İngiltere tuttu. Anjouan adasında Sultân Sâlim (1842-1855) ve oğlu 'Abdullâh III(1855-1890) hüküm sürdüler ve 1886'da Fransa'ya tâbî oldular. Sâlim'in babası II. 'Abd.'dır. Mohéli adası, Anjouan'a tâbî idi. 1841'de burada hüküm süren Ramanetaka(ki Malgaş idi) ihudâ edip "sultân" sanını takındı. Totnu, 1886'da Fransa'ya tâbî oldu.

Mayotte adasında, Şîrâzî hânedânından inme prensler vardı. XV. asırdan beri hüküm süren Şîrâzîler'in son sultânı, 1832'de adasını Mohéli adasında hükümrân olan putperest ve Hova'lardan yukarıda anılan Ramanetaka'ya bıraktı. Ancak 1836'da Mayotte, Adrian Tsouli adıyla Katolik olan ve bu Müslüman adalardan yalnız Mayotte'u Hristiyan yapıp ayıran Dia-Ntsoli'nin eline geçti ki Sakalava kabilesindendir. Önce Anjouan sultânına tâbî iken, Mayotte'u 1841'de Fransa'ya bağışladı. Komor adaları, cumhûriyet olarak istiklâl kazanıp tek devlet olunca yalnız bu Hristiyanlar'ın ekseriyette olduğu Mayotte adası, Fransa'ya bağlı kalmakda direndi, bugün de öyledir.

VI

BUGÜNKİ DOĞU AFRIKA MÜSLÜMAN DEVLETLERİ

18- MISIR

Mısır, 1914 sonuna kadar Osmanlı imparatorluğunun bir parçası olarak kaldı. 1517'den itibaren Mısır beylerbeyilerinin listesi II. cildimizdedir. Kavalalı hânedânından gelen vâî, hıdîv, sultân ve meliklerin listesi ile şecereleri de aynı cildddedir. 15.9.1882'den itibaren İngiltere, Mısır'ı işğâl ettiyse de, 1914 sonuna kd. ülke, Osmanlı imparatorluğunun bir parçası olarak kaldı. 15.3.1922'de istiklâl kazandı. Krallık oldu. Melik I.Fuâd(1922-1936), oğlu Melik Fârûq(28.4.1936-26.7.1952), hal'inden sn.bebek oğlu II. Fuâd(26.7.1952-18.6.1953) kral oldular. Sn.cumhûriyet îlân edildi.

Cumhur başkanları: 1- Tümg.Muh.Necîb (Harîûm, 1910) (18.6.1953-25.2.1954), 2- Cemâl 'Abdi'n-Nâsır (b.'Abdi'n-Nâsır Hüs.) (Benî-Mürr/Asyût, 15.1.1918-Kaahire, 28.9.1970 = 52, 8, 14) (25.2.1954-28. 9. 1970 = 16, 7, 3), 3- Muh.Enweri's-Sâdât(Mît Ebi'l-Kumm/Aş. Mısır, 24. 12. 1918-Kaahire, 6.10.1981=61,9,13, katl) (28.9.1970-6.10.1981 = 11, 0, 8), 4- Hüsnî Mübârek (d. 1928).

Mısır'ın nüfusu: 14.169.000(1927), 15.933.000(1937), 19.022.000 (1947), 23.330.000(1955 t.), 26.065.000(1960 s.), 30.076.000(1966 s.), 39.640.000(1978 t.), 48.790.000(1981 t.).

Nijerya'dan sn. Afrika'nın 2. nüfuslu devleti olan Mısır'ın yüzölçümü 994.300 km2(yoğunluk 43) ise de 35.500 km2'si meskûn ve ekilebilir arâzî olup gerisi çöldür (çöl dışındaki bu arâzide yoğunluk 1.205). Sinâ: 66.714 km², 167.000 nüfus.

Mısır klasik olarak ikiye ayrılır: Nil deltasının iç kısmına Aşağı (Kuzey) Mısır, Delta'nın güneyinde Nübye'ye kadar Nil'in iki kıyısına Yukarı (Güney) Mısır denilir. Ülke bugün 3 çöl bölgesi ve Sinâ yarımadasını teşkil eden 4 müstakil ilçe + husûsî idârceleri olan 5 şehre âit 6 il(bunlardan Kaahire ve İskenderiyye eyâlet hâlinededir) + 15 eyâlet (müdîriyye) hâlinde yönetilir. Eyâletlerin 8'i Yukarı Mısır'da (as-Sa'îd = Asyût), 7'si Aşağı Mısır'da (Wâka'l-Bahrî)dir. En geniş topraklı eyâlet bile 2.702 km²'den ibârettir (Şarkıyye, merkezi Zegâzîg).

Mısır ile Suriye 1.2.1958-28.9.1961 arasında "Birleşik Arab Cumhûriyeti" hâlinde konfederasyon teşkil etmişler, buna 8.3.1958-26.12.1961 arasında 3. üye ol. Yemen de katılmıştır. 1973'te Mısır-Libya konfederasyonu teşebbüsü de akıym kalmıştır.

Mısır, Afrika'nın en büyük silâhlı kuvvetlerine sâhiptir (436.000 asker). Kişi başına gelir 430 dolar (1981 t.), millî hâsıla takriben 18,4 milyar dolardır (1981 t.). Petrol: 1950'de 2,4, 1960'ta 3, 6, 1970'te 16,4, 1975'te 11,7, 1976'da 16,1 milyon ton, 1979: 27,5.

Şehirlerin 1981 nüfus tahminleri: başkent Kaahire 9.960.000, İskenderiyye 2.717.000, Süveyş 472.000, Port-Sa'îd 461.000, Mahalletü'l Kübrâ 400.000, Tanîâ 386.000, Mansûre 320.000, Aswân 340.000, Asyût 270.000, Zegâzîg 270.000, İsmâ'iliyye 260.000, Demenhûr 240.000, Feyyûm 230.000, Minye 180.000.

Mısır halkı, Eski Mısırlılar'ın torunlarıdır, yâni Hâmî'dir. Fakat Arab'laşmışlardır ve Arabca konuşurlar. Bugün Kopt dili konuşan kimse kalmamıştır. Şehirlerde gerçek Arab nüfus görülür. Mezheb Sünnî-Şâfiî ise de milyonlarca Sünnî-Hanefî de vardır. Bu sonuncuların hemen hepsi Arab'laşmış Türkler'dir. Türk'leşmiş Çerkes, Abaza, Arnavut, hattâ Boşnaklar'ı da buna eklemek lâzımdır. Bugün Türkçe bilen nüfus 50.000'i bile bulmamaktadır. Halbuki daha yarım asır önce bir kaç yüz bin Mısırlı, Türkçe konuşabiliyordu.

Müslüman nüfus % 91 olup gerisi Hristiyan'dır. 2.700.000 Ortodoks, 190.000 Protestan, 160.000 Katolik Kıbtî'nin ana dili Arabca'dır. Ayrıca 210.000 Ortodoks Rûm, 120.000 Mârûnî(Arab), İtalyan, Fransız Katolik, 40.000 Protestan, bir kaç bin Müsevî vardır. Hristiyan nüfusun toplamı 3.410.000'dir (1981 t.); fakat bunlardan sâdece 300.000 küsûrunun anadili Arabca değildir.

Şâfiî mezhebinin merkezi Mısır'dır, oradan bütün Doğu Afrika'ya yayılmıştır. İmâm Şâfiî, türbesinin çevresindeki mahallelerle, Kaahire'nin tanınmış bir semtidir.

19- SÜDÂN

Sûdân 1914 sonunda Osmanlı imparatorluğundan ayrılmış, Türkiye bu ayrılışı ancak 1923 Lozan muâhdesi ile tanımıştır. İngiltere-Mısır'ın müşterek idâresinde (condominium) olan ülke, gerçekte İngiliz sömürgesi idi. 6.1.1958'de müstakil cumhûriyet oldu.

Devlet başkanları: 'Abd. Halîl (6.1.-17.11.1958), Gen. İbr. 'Abbûd (17.11.1958-15.11.1964), Serel- Haimî'l- Halife (15.11.1964-8.6.1965), İsmâ'ilü'l- Ezherî (8.6.1965-25.5.1969), Gen. Muh. Câ'ferî'n- Nimeyrî (Ümmü Dermân/ Hartûm, 1930) (25.5.1969-6.4.1985), Gen. 'Abdurrahmân Muh. Has. Swaramdheheb, Ahmedü'l- Mirgânî ve 30.6.1989 darbesi ile Tuğg. Umer Has. Ahî'l- Beşîr.

Nüfus: 9.155.000 (1957 t.), 14.439.000 (1968 t.), 18.795.000 (1981 t.). Yoğunluk 7,5. Yüzölçümü 2.205.535 km², bâzı yeni kitaplarda 2.500.000 km²'dir.

Ülke Kızıldeniz, Mısır, Libya, Çad, Orta Afrika, Zair, Uganda, Kenya ve Habeşistan'la çevrilidir. Nîl, ülkenin ortasından baştan başa akıp geçer. Nîl'in ünlü 6 şelâlesinin 5'i Kuzey Sûdân'dadır (Nübye).

Halk Arab'laşmış Hâmî'dir. Güneyde Zencî nüfus vardır. Sâf Arab çok azdır. % 84 nüfus Sünnî-Şâfiî, daha az Mâlikî, daha az Haneî'dir. Haneîler'in bir kısmı Türk asıllıdır. 300.000 Arabça konuşan Hristiyan Arab dışında geri kalan nüfus putperesttir. Güney'deki 3 eyâlette çok putperest vardır. Ekvator eyâletinde (en güneyde) putperestlerin sayısı Müslümanlar'dan az değildir. Hristiyan Kibû (Kopt) Arablar'ın çoğu Ortodoks olmakla berâber, Protestanlar'ın sayısı da çoktur, Katolik de vardır. Protestan'lığı İngiliz misyonerleri Ortodokslar'a veyâ putperestlere kabûl ettirmişlerdir.

Silâhlı kuvvetlerde 71.500 asker vardır (1980) (78 bütçesi 49 milyon dolar). Kişi başına geliri 335 dolar civârındadır (1981 t.) Millî hâsıla yaklaşık 6,3 milyar dolar (1981 t.).

Şehirler (1981 t.) başkent Hartûm (Ümmü Dermân ile) 1.200.000, Port-Sûdân 190.000, Kassala 140.000, Wâd Medenî 160.000, Atbara-ed-Dammer 140.000, el Ubeyd (el-Übeyyîd) 130.000, el-Faşer (Fâşir) 85.000, Kosti 90.000, Juba 60.000, Wo 54.000, Malakal 40.000.

Ülke 9 eyâlete ayrılır (yeni teşkilât: 15 eyâlet) 6'sı Kuzey, 3'ü Güney eyâletleridir. Güney eyâletlerinin toplam büyüklüğü 741.778 km²'dir. En nüfuslu eyâlette 3,5 milyona yakın nüfus yaşar (Mâvi Nîl). En az nüfuslu eyâlette bir milyondan az fazla insan vardır (Hartûm). Klasik eyâletler, başkentleri ve yüzölçümleri: Bahrü'l- Gazâl (Wo) 213.727 km², Mâvi Nîl (Wâd Medenî) 141.850 km², Dârfûr (el-Faşer) 357.767 km², Ekvatoria (Hatt-ı İstivâ) (Juba) 189.099 km², Kassala (Kassala) 348.185 km², Hartûm (Hartûm) 14.764 km², Kordofan (el-'Ubeyd) 380.505 km², Kuzey Sûdân (Nübye) (ed-Dammer) 611.637 km², Yukarı Nîl (Malakal) 238.952 km². Hatt-ı İstivâ, Yukarı Nîl ve Bahr ü'l- Gazâl eyâletlerine "Güney Eyâletleri" denir.

20- UGANDA

Uganda Cumhûriyeti, İngiliz Milletler Topluluğu üyesidir. Victora Gölü'nün kuzeyindedir. Sûdân, Kenya, Tanzanya, Rwanda ve Zair'le çevrilmiştir. Ekvator çizgisi, ülkenin güneyinden geçer. Burası XIX. asır sonlarında Osmanlı imparatorluğundan İngiltere'ye geçmiş, 8.10.1962'de istiklâl kazanmıştır. Burası, Sûdân eyâletinin güney himâye topraklarını teşkil ediyordu ve Sultân Abdülaziz zamânında Türk-Mısır nüfûzuna alınmıştı.

Ülke 236.860 km² olup bunun 35.264 km²'sini göller teşkil eder. Nüfus: 5.868.000(1959 t.), 11.172.000(1974 t.), 13.272.000(1981 t.). Yoğunluk 56'dır (1981). Silâhlı kuvvetlerinde 7.200 asker vardır (1980). Kişi başına gelir 300 dolar (1981 t.), yaklaşık millî hâsıla 4 milyar dolardır (1981 t.). Başkent Kampala'dır (660.000 n., 1981 t.; 1969 t. 331.000). Entebbe şehri, bunun az güney-batısında, Victoria Gölü üzerindedir. Victoria, kıt'anın en büyük gölüdür (deniz seviyesinden 79 m., en derin yer 1.134 m). Kıyıları Uganda, Kenya, Tanzanya arasında paylaşılmıştır. Albert ve Edward Gölleri, Uganda ile Zair arasındadır. % 32 kadar nüfus Müslüman olup geri kalan Hristiyan ve putperesttir. 10 eyâlettir.

Kral II. Mutesa(doğ. 1924), 1939'da babasının yerine kabaka = kral oldu. 2.1966'da hal' edilerek cumhûriyet ilân edildi. Saltanatı 27 yıldır. Edward Frederick Mutesa, Hristiyan'lığı kabûl etmişti. Ondan sn. ülkede iktidar daha çok Müslümanlar'a geçti ki bunların şampiyonu İdi Âmin'dir. Resmî dil İngilizce'dir.

Dr.Apollo Milton Obote(Ankokoro, 1925), başbakan ve 15.4.1966'da başkan oldu. 25.1.1971'de yerine sonradan kendini mareşal yapan İdi Âmin geçti (Koboko/Arua, 1925). Dr. Yûsuf Lule, 11.4.1979'da selefini devirerek başkan oldu.

21- SOMALI

XIX. asır sonlarında Türkiye topraklarından sayılan Somali'ye İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar sokulmuştur. En büyük parçayı İtalya 1887-1927 arasında fethetmiştir. Kuzey kısmını İngiltere almıştır. Burada bir emâret de vardı; son hükümdar Mewlâ Muh.b.'Abd.i'l-Hassân'dır(doğ. 1860?-1901-29.12.1920 = 19). İtalyan(Güney) Somalisi 506.573 km² (1957 t.1.300.000 nüfus), İngiliz (Kuzey) Somalisi 176.113 km²(1957 t. 780.000 nüfus) birleşerek 2.12.1959'da müstakil cumhûriyet oldu. 682.686 km², yoğunluk 5(1981)'tir. Nüfûsu 3.775.000'dir (1981 t.) (1976 t.3.221.000). % 100 Müslüman'dır (Sünnî-Şâfiî). Somalice, Arabca, İtalyanca, İngilizce resmî dillerdir (Türk asıllı olanlar da bugün Somalice konuşuyor: *El²*, II, 728b). 11 ile ayrılmıştır. Silâhlı kuvvetleri 91.100 askerdir (1980) (79 bütçesi 95 milyon dolar). Kişi başına gelir 135 dolar (1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 510 milyon dolardır (1981 t.). Başkent Mukdişu, güneydedir (420.000 n., 1981 t.). Diğer şehirler: Hargeisa 68.000, Berberâ 58.000, Kisimayu 68.000, Brava 45.000, Burao 40.000, Merka 64.000.

Ekvator çizgisi, ülkenin güneyinden geçer. Kuzeyde Aden Körfezi ve doğuda Hind Okyanusu üzerinde uzanır. Kenya, Habeşistan ve Cibuti ile sınırlanır. Kenya, Habeşistan ve Cibuti'de de Somalililer yaşar. Bu bakımdan devletin dış problemleri vardır.

Başkanlar: 'Aden 'Abd.'Ugm.Da'ar(doğ. Baledwin, 1908) (2.12.1959-1967), 'Abdü'r-Reşid 'Alî Şermarke(doğ.Layerteyra, 1919-1969 = 50, katl) (1967-5.10.1969), Tümg.Muh.Siyad Berre (5.10.1969-).

22- CİBUTİ AFAR CUMHURİYETİ

Kızıldeniz'le 'Aden Körfezi'ni, dolayısıyla Hind Okyanusu'nu bağlayan Bâbü'l-Mendeb'in Afrika kıyısı üzerinde küçük bir ülkedir. Fransa sömürgesi iken 1977'de müstakil oldu. XIX. asır sonlarında Türkiye'den Fransa'ya geçmiştir (1862'de Obok iskelesini alan Fransızlar 1896'da bütün arâziye el koydular). 23.000 km², 318.000 nüfus (1981 t., 1974 t. 125.000), yoğunluk 6(1981), kişi başına gelir yaklaşık 150 dolar(1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 48 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvveti 1.000 asker. Başkan 'Alî Ârif Bürhân, 2.10.1978'de Hasan Guled Aptidon'dur. % 92 Müslüman'dır. Halk sırasıyla Somalili, Afar = Danâkil ve Arab'dır. Fransızca ve Arabca resmî dildir. Başkent Cibûti limanı (180.000 n., 1981 t.), demiryolu ile Addis Ababa'ya bağlıdır.

23- KOMOR ADALARI

Komor adaları, Madagaskar'ın kuzeyi ile Mozambik arasında, "Mozambik Kanalı" denilen denizin kuzeyinde, yâni Hind Okyanusu'ndadır. 1.862 km², 310.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 166'dır. % 99 Müslüman'dır. Kiswahili, Arabca, Fransızca konuşulur. Fransa'dan ayrılarak 1.1.1976'da cumhuriyet ve Prens Sa'îd Muh.Câ'fer (3.8.1973'ten beri başkan) başkan oldu. 8.12.1978'de Ah.'Abd.başkan oldu. Merkez Moroni'dir. Silâhlı kuvveti yoktur (100 hava askeri ve 8 harb uçağı). Kişi başına gelir yaklaşık 145 dolar (1981 t.) ve millî hâsıla yaklaşık 60 milyon dolardır (1981 t.). Fransa bu adalardan önce Mayotte'u 1841'de aldı. 1886'da bütün adaları aldı ve 25.6.1912'de adalardaki Müslüman emârete son verdi. 1936 sayımında nüfus 129.000 idi.

Doğu Afrika devletlerinden bâzılarında Müslümanlar azınlıktır (1981 t.): Habeşistan % 41(12.915.000), Kenya % 41(6.478.000), Tanzanya % 33 (6.082.000), (cumhur başkanı muâvini ve Zengibâr devleti başkanı: 'Abûd Jumbe), Madagasker % 27(2.390.000), Mozambik % 17(2.193.000), Mauritius % 20 (190.000), Angola % 2(150.000), Seyşel adl. % 20(13.000), Yeşilburun adl. % 4 (17.000), São Thomé ve Principe adl. % 2(2.000), Swaziland % 1 (3.000), Botswana % 0,5(4.000), Lesetho % 2(28.000), Transkei % 0,5 (10.000), Güney Afrika.

Arab Birliği

Arab Birliği(el-Câmi'al-'Arebiyye, İng. The League of Arab States, Fr.La Ligue Arabe), 22.3.1945 Kaahire anlaşması ile kuruldu. Kurucu üyeler Mısır, Suûdî Arabistân, Irâk, Lübnân, Sûriye, Ürdün, Yemen olup sonra birliğe Libya(1953), Sûdân(1956), Tûnus ve Fâs(1958), Küweyt(1961), Cezâyir(1962), Güney Yemen (1967), Birleşik Emirlikler, Katar, Bahreyn, 'Ummân(1971), Moritanya ve Somali (1974), Cibûti(1977), Filistin Örgütü (1976) girdi, Komor'un üyelik isteği kabul edilmedi. Genel sekreterler: 'Abdürrahmân 'Azzâm Paşa (3.1945-10.1952), 'Abdülhâliq Hâssûne (10.1952-5.1972), Mahmûd Riyâd (1.6.1972) ve sn. Tûnuslu Şedî Klîbî. Ve genel sekreterlik, Kaahire'den Tûnus'a götürüldü.

B i b l i y o g r a f y a

Tulunlular: Zekî Muh. Has., *Les Tulunides*, Paris, 1933; Corbet, *The Life and Works of Ahmed ibn Tûlûn*, JRAS, Londra 1891; Ebû-Muh.i'l-Belewî, *Sîretü Ah.Ibni Tûlûn*, Şâm, 1931; C.H.Becker, *Beiträge zur Geschichte Aegyptens unter dem Islam*, Strasburg, 1902-3, II, 149-98; K.A.C.Creswell, *Early Muslim Architecture*, II, *Tulunids* bahsi, 1940, 2: 1978, folio; F.Wüstenfeld, *Die Statthalter von Ägypten*, Göttingen, 1875, bahis III; Arab kaynakları: Hılâfet bahsindeki eserler. A.Fattâl, *Ibn Tulun's Mosque in Cairo*, Kaah. 1960; Muḥmûd Akkuş, *Târîḥ we Waṣf'îl-Câmi't-Tûlûnî*, Kaah. 1927; O.Grabar, *The Coinage of the Tûlûnids*, N.Y. 1957. A.J.Butler, *Arab Conquest of Egypt*, Oxford 1902; İsm.Kâşif ve H.Ah.Mahmûd, *Mısr fî 'Asri't-Tûlûniyyîn wi'l-Iḥşâdiyyîn*, Kaah.1960.

İḥşîdiler: Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, I: *Ikshîds and Fâtîmids*, II: *Ayyûbids and Early Bahrite Mamlûks*, 1952, 1959, 2: 1976, folio; İbnü Sa'îd, *el-Mugrib*, Tallquist'in Alm.önsözü, Leiden, 1899; Wüstenfeld, *aynı eser*, bahis IV.

Fâtûmîler: Ferdinand Wüstenfeld, *Geschichte der Fatimiden-Chalifen*, Göttingen, 1881'in (2: 1976) önsözünde göst. Ar. kaynaklar; el-Hemḍânî, B.Dodge trc. *Genealogy of Fatimid Caliphs*, Kaah. 1958; G.C.Miles, *Fâtimid Coins*, N.Y. 1951; Becker, *Beiträge*, I, 1 v.dd.; de Sacy, *Exposé des Druzes*, I, Paris, 1838'de el-Hakem'in biyografisine âit önsöz; Quatremère, *Vie du Khalife Fatimide Moëz ve Sur la Dynastie des Khalifes Fatimides*, her iki etüd de JA, 1836-37'de; John Nicholson, *Establishment of the Fatimide Dynasty in Afrika*, Tübingen, 1840.Has.İbr.Has ve Tâhâ Ah.Şeref, *'Ubeydu'llaahi'l-Mehdî*, Kaah. 1947; İbnü Hammâd, *Aḥbârü Mülûki Benî 'Ubeyd*, M.Vonderheyden nş., Cezâyir, 1927; İbnü Ebî-Zer', *Kırâtâs*, Tornberg nş., Uppsala, 1843, Beaumier trc., Paris, 1843; Maṣṣûr'îl-Kâtib, *Sîretü'l-Üstâd Cewzer*, M.K.Hüs.ve 'Abdü'l-Hâdî Şa'ire nş., Kaah. 1954, M.Canard trc. *Vide de l'Ustâdh Jaudhar*, Cezâyir, 1958; Has.İbr.Has., *Târîḥu'd-Dewleti'l-Fâtûmiyye*, 1932, 2: Kaah. 1958; A.M. ve Tâhâ Ah.Şeref, *el-Mu'izz-li-Dîni'llaah*, Kaah.1948; 'Alî İbr.Has., *Târîḥu Cewheri's-Şıkillî*, Kaah. 1933; 'Abdü'l-Mün'im Mâcid, *Institutions et Cérémonial des Fâtîmides*, 2 c., Kaah. 1953-5; Reşîd Muḥ.ü'l-Berrâwî, *Mısrü'l-Iktisâdiyye fî 'Ahdi'l-Fâtûmiyyîn*, Kaah.1948; Inostrantsev, *Fatimids-Khalifov*, Petersburg, 1905; De Lacy O'Leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Londra, 1923; S.M.Stern, *The Fatimid Imam al-Âmir, Oriens*, IV, Leiden, 1951, 193-255; P.J.Vatikiotis, *The Fatimide Theory of State*, Lâhûr, 1957; 'Abdü'l-Mün'im Mâcid, *el-Hâkim bi-Emrillâh*, Kaah. 1959; Muḥ.'Abd.'İnân, *el-Hâkim bi-Emr'ull.*, Kaah.1937; W.Madelung, *Fatimiden und Bahraingarmaten*, *Der Islam*, XXXIV, 1959, 84-88; İbnü'd-Dewâdârî, *Chronik*, Kaah.1961; Cemâlû'd-Dînî's-Şeyyâl, *Mecmû'atü'l-Weḡâiki'l-Fâtûmiyye*, Kaah. 1958, 2: İskenderiyye 1965; Muḥ. Kâmil Hüs., *Fî Edebi Mısrî'l-Fâtûmiyye*, Kaah. 1950; Cemâlû'd-D.i's-Şeyyâl, *Târîḥu Medîneti'l-İskenderiyye fî'l-'Asri'l-İslâmî*, İskenderiyye

1967; Et.Combe, *Alexandrie Musulmane*, 2 c., Kaahire 1933; A.M., *Alexandrie au Moyen Age*, İskenderiyye 1928; J.van Ess, *Der Kalif al-Hâkim*, *Abhandlungen der Heidelberg Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist.Klasse*, 1977/2; P.Casanova, *Les Derniers Fâtîmides*, MIFAO, VI, 1897, 415-45; Kaadî en-Nû'mân (Fâtîmî dâi'si), *Ifitâhü'd-Dâ'we*, F.Daschaoui nş., Tûnus, 1975; Câ'ferü'l-Hâcib, *Sîre*, Fr.trc.M.Canard, *L'Autobiographie d'Un Chambellan du Mahdî 'Obeidallâh le Fâûmide*, *Hespêris*, 1952, 279-324 ve 2: *Miscellanea Orientalia*, Londra 1973; İdrîs (dâi), *'Uyûnû'l-Ahbâr*, Dachraoui nş., Tûnus 1981; F.Dachraoui, *Le Califat Fatimide au Magreb*, *Histoire Politique et Institutions*, Tûnus 1981.

Eyyûbîler: İbnü'l-Eğîr, *Kâmilü't-Tewârîh*, XI, XII; A.M., Fr. trc. *Hist. des Atabeks de Mossoul, Recueil des Historiens des Croisades*, II; Ebû'l-Fidâ (Eyyûbî meliki), *el-Muhtaşar fî Târihi'l-Beşer*, 2 c., İst., 1286=1870 ve Kaah., 1325=1908 (1329'da kalır); *el-Berku's-Şâmî*, R.Şeşen nş., İst. 1979; P.M.Holt nş. ve trc., *The Memoirs of a Syrian Prince: Abu'l-Fidâ, Sultan of Hamâh(1273-1331)*, Freiburg 1982; Z.Watzinger, *Damaskus, die Islamische Staat*, Berlin 1924; Ebû-Şâme, *Kitâbü'r-Rawzateyn*, M.Ahmed Hilmî nş., 2 c., Kaahire, 1947-56; ilk nş. Kaah. 1287-8; Fr.trc. *Recueil*, IV ve V, 1898 ve 1906; İbnü Haldûn, *'İber*, IV ve V; İbnü Hallikân, *Wefeyâr*; İbnü Şeddâd, *Â'lâq*, Şâm, 1953, 1956, metin ve Lat.trc.A.Schultens, *Vita et Res Gestae Sultani Saladini*, 1755; 'Imâdü'-D.Kâtîbî'l-İsfahânî, *el-Fethî'l-Kussî*, C.de Landberg nş., 1888, Kaah. 1322, Fr.trc.H.Massé, Alm.trc.J.Kraemer, Wiesbaden 1952; Adolphe-H.Helbing, *Al-Qâdî al-Fâdîl, der Wezîr Saladin's*, Berlin, 1909; Institut Franç.de Damas(J. Sauvaget vs.), *Monuments Ayyoubides de Damas*, Paris, 4 c., 1938-50; H.A.R.Gibb, *The Arabic Sources for the life of Saladdin*, *Speculum*, XXV, 1950; J.Sauvaget, *Monuments Historiques de Damas*, Beyr.1932; A.M., *Hist.de la Ville de Damas*, REI, 1934, 422-80; Hans L.Gottschalk, *Al-Malik al-Kâmil von Aegypten und Seine Zeit*, Wiesbaden, 1958; R.S.Humphreys, *The Eyyubids of Damascus (1193-1260)*, 1977; İbnü's-Sâî, *el-Câmî'il-Muhtesar*, Bağdâd 1934; Stanley Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, Londra 1898, 2: 1979; İbnü Memmâtî (ölm. 1209), *Kitâbü Kawânîni'd-Dewâwîn*, A.S.Atiye nş., Kaah.1943 (ilk Eyyûbîler devrinde Mısır'ın idâri coğrafyası); Muh.Kâmil Hüs., *eş-Şî'r fî 'Asri'l-Eyyûbîyyîn*, Kaah. 1957; J.Rikâbî, *La Poésie Profane sous les Ayyûbides*, Paris 1949; Ebû-'Abd.Cemâlî'd-D.Muh.İbni Wâsîl (1208-1298), *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Eyyûb(-1263)*, Cemâlî'd-Dîni's-Şeyyâl nş., 3 c., Kaahire, 1954, 1957, 1961; Horst-Adolf Hein, *Beiträge zur Ayyubidischen Diplomatie*, Freiburg 1968; Ehrenkreutz, *Saladin*, Albany 1972; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler (1174-92)*, İst. 1983; Max van Berchem (1863-1921), *Opera Minora*, 2 c., Cenevre 1978 (büyük müsteşirkin monografileri), 1.200 s.

Memlûkler: Kalkaşendî(1355-1418), *Şubhu'l-Â'sâ fî Kitâbeti'l-İnşâ*, 14 c., Kaah., 1913-19; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Mâ'rifeti Düveli'l-Mülûk*(1364-1442'de yaşayan müellifin bu eseri 1436'da kalır), Muh. Muşt.Ziyâde ve Sa'îd 'Abdî'l-Fettâh Â'sûr nş., 4 c., Kaah., 1934-42, 2: 1957-72, Fr.trc.Quatremère, *Hist.des Sultans Mamlouks*, 2 c.,

Paris, 1837-44; Makrîzî, *Hıtaî*, 2 c., Kaah. 1853; İbnü 'Abdi'z-Zâhir (ölm. 1292), *Biografi över Sultanen el-Melik el-Aşraf Halîl*, A.Moberg nş. ve İsveççe trc., Lund 1902 (asl: *Sîretü'l-Meliki'l-Manşûr*, Murâd Kâmil nş., Kaahire 1961); 'Imâdü'd-D. İsm.İbni Keşîr, *el-Bidâye we'n-Nihâye*, 14 c., Kaahire, 1351-8= 1932-9(1300-1373'te yaşıyan müel., umûmî İslâm târihi yazmıştır); Tâcü'd-D.Muh. İbni Müyesser (1231-1278), nş. H.Massé, *Annales d'Egypte*, Kaah.1919; İbnü Aybeki'd-Dewâdârî, *ed-Dürre'z-Zekiyye fî Ahbârî'd-Dewleti'l-Türkiyye*, U.Hagrmann nş., Kaahire 1971; Ebü'l-Mehâsin Cemâli'd-D.Yüs.İbni Tagrîbirdî(= Tanrıverdi, 1410-1470, aslen Anadolu Türk), *Kitâbü'n-Nücûmî'z-Zâhire fî Mülûki Mısır we'l-Kaahire* (Mısır târihi: 641-1467), Juynboll ve Matthes nş., Leiden, 1855-61, 2 c. (641-976 yılları), W.Popper nş., Berkeley(San Francisco), 1909-29, 4 c. (977-1171 ve 1345-1467 yılları), İng.trc.William Popper, *History of Egypt (1382-1469)*, Un. of Cal., Los Angeles, 10 c., 1954-63, 2: 1976, Kaah.tab'ı, 10 c., 1348 = 1949 (641-1397 yılları, Tr.tc.Şeyhulislâm Kemâl-Paşa-zâde tar.Yavuz adına yapılmıştır); Aynı Yazar, *Hawâdisü'd-Dühûr fî Mede'l-Eyyâmî we's-Şühûr*, W.Popper nş., Berkeley, 1930-42 (*Nücûm*'da geçen kısımlar bu neşre alınmamıştır) (Makrîzî'nin 1441-16.7.1469 için zeyli olan Mısır vekaayînâmesi); A.M., *el-Menhalî's-Sâfi we'l-Müstewfi bâ'di'l-Wâfi*, Viyana 1.174, Paris 2.068-73, Muh. Emîr nş., 2 c., 1984-5; Şehâwî (ölm. 1497), *et-Tibri'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sülûk* (Makrîzî'nin 1436'dan başlayan zeyli), Ah.Zekî Bey(sn. Pş.) ve E.Gaillardot nş., Bulak-Kaah., 1896-7, 3 c.; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâzare fî Ahbâr Mısır we'l-Kaahire*, Kaah. Kaah. 1860(litografi), 1299, 1321, 1327, Tr.trc.Meh.b.'Abd.i'l-Bağdâdî, Süleymâniye, Es'ad Ef., 2.215, diğer Tr.trc.Ah.b.Sül., Süleymâniye, Dâmâd İbr.Pş., 910; Muhb.Ah.İbni İyâs(Ayas) (1448-1528), *Bedâ'i'ü'z-Zuhûr fî Wekaayî'd-Dühûr* (1522'yc kd. Mısır târihi), 2 c., Kaah.1311-2 = 1893-4, kısmî İng.trc.W.H.Salmon, *An Account of the Ottoman Conquest of Egypt(1516)*, Londra, 1921; (1467-1522) Fr.trc.Gaston Wiet, *Hist. des Mamlouks Circassiens*, I: Kaah.1945(1467-1500), II: Paris 1956(1500-1516), III: Paris 1960(1516-1522); M.Sobornheim, Paul Kahle, Muh.Must. ve Annemarie Schimmel nş., 4 c., Ist. 1931-45, *Bibliotheca Islamica*: V, son kısımlarının İng.trc.W.H.Salmon, Londra, 1939; İbnü Şeddâd, *en-Newâdiri's-Sultâniyye*, Kaah. 1376, Tr.trc. Ş.Yaltkaya T.T.K., Ist. 1941: *Baybars Târihi*; İbnü 'Abdi'z-Zâhir, *er-Rawzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, A.A. el-Huweytir nş., Riyâd 1976 ve İng. trc. *Baibars the First*, Londra 1978, Seyyide Fâuma Şâdık nş. ve trc. *Baybars*, Oxford, 1956, Kaah. 1961, Murâd Kâmil nş., *Sîretü'l-Meliki'l-Manşûr*; Şihâbü'd-D.Ebi'l-Abb.Ah.İbni Fazl'İllaahi'l-'Umerî(1301-1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, A.F.Seyyid nş., 1985, krş.Franz Taeschner, *Al-'Umari's Bericht über Anatolien*, Leipzig, 1929; İbnü'l-Fürât (1334-1405), *Târihu'd-Düwel we'l-Mülûk*, c.IX, Beyrut, 1938; Ah.b.Muh.İbni Şaşrâ (1257-1323), *ed-Dürre'l-Mudî'e fî'd-Dewleti'z-Zâhiriyye*, Bodleian'daki tek nüshadan Ar.metin ve İng.trc.William M.Brinner, *A Chronicle of Damascus (1389-1397)*, 2 c., Un. of Cal., Berkeley, 1963; Takıyyü'd-D.İbni Kaadî Şühbe(1377-1448), *Zeylû Düwelî'l-İslâm*(1436'dan it.Makrîzî'yi bir kaç yıl devâm ettirir), Paris, Bibl.Nat.1.598-9; İbnü Haceri'l-Askalânî(1372-1449), *İnbâ'ü'l-Gumr bi Ebne'l-'Umr*, Ayasofya, 2.972;

'Aynî(1360-1451) (aslen Türk ve Ayntablı), *'İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zemân*, 24 c.(umûmî İslâm târîhi), Topkapı Sarayı ve başka yazmalar, kısmî Fr. trc., Lâle Devri'nde bir hey'etin Tr.trc.i; İbnü Bâlî, *Hikmet-nâme*(Sultân Guurî'nin II. Bâyezîd nezdinde elçisi), İst.Ün.Küt. 3.290; Gazzî, *Nehrü'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, 2 c., Haleb, 1342 = 1924; İbnü Tolun ve İbnü Yun'a, Fr.trc.Henri Laoust, *Les Gouverneurs de Damas sous les Mamlouks et les Premiers Ottomans (658-1156/1260-1744)*, Traduction des Annales d'Ibn Tulun et d'Ibn Yun'a, Şâm 1952, Ar.metin: *Îlâmü'l-Werâ bi-men Wüliyye Nâiben mine'l-Etrâk bi-Dimaşkı's-Şâmî'l-Kübrâ*, Ah.Muh. Duhman nş., Şâm, 1964, Richard Hartmann nş., Berlin, 1926; Makrîzî, *Hıtat*, Kaah. 1270, 1324.-M.Gaudefroy-Demombynes, *La Syrie à l'Epoque des Mamelouks d'Après les Auteurs Arabes*, Paris, 1923; W.Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt(1260-1517)*, Londra, 1896; K.V.Zetterstéen, *Beiträge zur Geschichte der Mamlukensultane*, Leiden, 1919; L.Hautecoeur ve Gaston Wiet, *Les Mosquées du Caire*, 2 c., Paris, 1932; A.N. Poliak, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and Lebanon (1250-1900)*, Londra, 1939; Mahmûd b.Selîm, *'Asrû Selâtyini'l-Memâlik*, Kaah. 1947; Survey of Egypt, *Index to the Mohammedan Monuments in Cairo*, Kaah 1951; Muh.Kürd-'Alî, *Hıtatü's-Şâm*, 5 c., Şâm, 1924-7; Şalâhü'd-D. Müneccid, *Wülâti Dimaşq fî'l-'Ahdî'l-'Usmânî* Şâm 1949; Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, Londra, 2: 1914, 1936; A.M., *Cairo*, 1898, 2: 1973; Donald P.Little, *Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970; U.Haarman, *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*, Frieburg 1969; Franz Paşa, *Die Grossmoschee des Sultans Kaitbai bei Kairo*, Berlin 1897; M.Herz Bey, *La Mosquée du Sultan Hassan au Caire*, Kaah.1899; K.A.C.Creswell, *A Brief Chronology of the Muhammadan Monuments of Egypt to 1517*, BIFAO, XVI, 1919, 39-164; Has.'Abdî'l-Wehhâb, *Câmî'ü's-Sultân Hasan*, Kaah. 1962; R.L.Devonshire, *Relation d'Un voyage du Sultan Qaitbay en Palestine et en Syrie*, BIFAO, XX, 1922, 1-42; J.Sauvaget, *Nomes et Surnoms de Mamelouk*, JA, CCXXVIII, 1950, 31-58; R.Irwin, *The Early Mamluk Sultanate (1250-1382)*, 1982; Shah Morad Elham, *Kitbugâ und Lâghîn*, Frieburg 1977; P.M.Holt, *The Sultanate of Lâghîn*, BSOAS, XXXVI, Londra 1973, 511-32; S.Â'sûr, *el-'Asrî'l-Memâlikî fî Mısr we's-Şâm*, Kaahire 1965; M.Burgoyne, *Mamluk Jerusalem, An Architectural Study*, 1988 (büyük bir eser). 'Alî İbr.Has., *Târîhu'l-Memâlikî'l-Bahriyye*, Kaah; 1944; Stanley Lane-Poole, *Catalog of the Collection of Arabic Coins in the Khedival Library at Cairo*, Londra 1897; Paul Balog, *The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria*, New York, 1964; Muh.Cemâli'd-D.Sürûr, *Dewletü Benî-Kalavun fî Mısr*, Kaah.1960; 'Abdül-Kerîm Garâbiyc, *el-'Arab we'l-Etrâk*, Şâm, 1961; G.Weil, *Geschichte der Chalifen*, 5 c., Stuttgart, 1846-62, V: *Geschichte des Abbasiden Chalifats in Agypten: 1390-1517*; David Ayalon, *L'Esclavage du Mamelouk*, Kudüs, 1951; Aynı Yazar, *Studies on the Mamluks of Egypt (1250-1517)*, Londra, 1977; A.Darrag, *L'Egypte Sous le Règne Eursbay*, Şâm 1961; Ernst, *Die Mamlukischen Sultanurkunden des Sinai-Klosters*, Wiesbaden 1960.

Doğu Afrika zencî hânedânları: R.C.von Slatin-Pacha, *Feuer und Schwert im Sudan, 1879-1895*, 12: Leipzig, 1911, İng.trc.Londra, 1896; F.R.Wingate, *Mahdism and the Egyptian Sudan*, 1891; Snouck-Hurgronje, *Der Mahdi, Revue Coloniale Internationale*, II-1, 1.1886, 25-69; Yacoub Artin-Pacha, *Monnaies du Mehdy du Soudan*, Kaah.1888; W.Blunt, *Gordon at Khartum*, 1911. Douglas Jardine, *The Mad Mullah of Somaliland*, Londra, 1923; R.Basset, *Chronologie des Rois de Harar*, JA, 1914; A.Y., *Etudes sur l'Hist.de l'Ethiopie*, Paris, 1882; A.Y., *Hist.de la Conquête de l'Abyssinie*, Paris, 1897; E.van Donel, *Foreign Relations of Ethiopia (1642-1700)*, *The Journey of Khodja Murâd*, Ist. 1979, Holanda Arkeoloji Enstitüsü; J.Spencer Trimingham, *A History of Islam in West Africa*, Londra, 2: 1962; A.Y., *Islam in Ethiopia*, Londra, 1953; D.Mathew, *Ethiopia, 1540-1935, A Study of Policy*, Londra 1947; James ve Monroe, *Hist.de l'Abyssinie*, Paris, 1918; Gabriel Ferrand, *Les Çomalis*, Paris, 1903; J.Walker, *The Coinage of Kilwa, Numismatic Chronicle*, 1936; Guillaïn, *Documents sur l'Hist.de l'Afrique Orientale*, 2 c., Paris, 1856; O.Kersten, *Tabellerische Übersicht der Geschichte Ostafrikas*, Leipzig, 1879; Muh.b.'Um.i't-Tünisî, Fr.trc.Perron, *Voyage au Darfour*, Paris, 1845 ve Perron trc., *Voyage au Ouadây*, Paris, 1851(metin: *Teshîzü'l-Ezhân bi-Sîreti Bilâdi'l-'Arab we's-Sûdân*, Paris, 1850); Gustav Nachtigal, *Sahârâ und Sûdân*, 3 c., Leipzig, 1879-89; H.Barth, *Reisen im Nord-und Central-Afrika*, 5 c., Gotha, 1857; H.Carbou, *La Région du Tchad et du Oudaï*, Paris, 1912; Richmond Palmer, *The Bornu, Sahara and Sudan*, Londra, 1936; W.G.Browne, *Travels in Africa, Egypt and Syria*, Londra, 1799; Na'ûm Şukayr, *Târîhu's-Sûdân*, 3 c., Kaah. 1903; H.A.MacMichael, *A History of the Arabs in the Sudan*, 2 c., Cambridge, 1922; A.Y., *The Anglo-Egyptian Sudan*, Londra, 1934; R.L.Hill, *A Biographical Dictionary of the Anglo Egyptian Sudan*, Oxford, 1951, 2: Londra 1967; P.M.Hold, *The Mahdist State in Sudan*, Oxf. 1956; *Târîhu Mülûki's-Sûdân*, Mekki Şibeyke nş. Hartûm, 1947; O.G.S.Crawford, *Islam in the Sudan*, Londra, 1949; A.M., *Islam in East Africa*, Oxford, 1964; R.L.Hill, *Bibliography of the Anglo-Egyptian Sudan to 1937*, Londra 1939; Abdel Rahman el Nasri, *Bibliography of the Sudan 1938-1958*, Londra, 1962; 'Abdü'l-Celîl, *Târîhu Sûdân*, Kaah.1955.- J.E.Joergensen, *Uganda, A Modern History*, 1981; A.Pollera, *Le Popolazioni Indigene dell'Eritrea*, Bologna, 1935; E.Ullendorf, *The Ethiopians*, Londra, 2: 1965; J.Bruce, *Travels to Discover the Source of the Nile*, 1: 5 c., Edinburgh, 1790, 2: 8 c., 1813; Sir E.A.Wallis Budge, *A History of Ethiopia*, 2 c., Londra, 1928; Enrico Cerulli, *Studi Etiopici*, I: *La Lingua e la Storia di Harar*, Roma, 1936, 2 c., 2: 1976-8; A.M., *Il Sultanato dello Scioa nel Secolo XIII*, RSO, I, Napoli, 1941; Castanhoso, *The Portuguese Expedition to Abyssinia*, nş.ve trc.R.S.Whiteway, Hakluyt Society nş., Londra, 1902; R.Pankhurst, *History of Ethiopian Towns from the Middle Ages to the Early 19th Century*, 1981; Ferdiando Ferne ve Romagnoli Umberto, *All'Harar nel 1885*, Bologna 1938; Curelli, *La Fine dell'Emirato Harar*, *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, N.S., XV, 1964, 75-82.

Mısır, Cihâzü Tanzîmî'l-Üsre wi's-Sükkân, *el-Atlesi's-Sükkânî li-Cümhûriyyeti Mısırî'l-'Arebiyye*, Kaahire 1977; Janet L.Abu-Lughod, *Cairo*, Princeton, 1971.

C.'Abdî'n-Nâsir, *Felsefetü's-Şewre*, Kaah. 1956, İng.tr.Washington, 1956; Enwerü's-Sâdât, *Revolt in the Nile*, New York, 1957; Muḥ.Necîb, *Egypt's Destiny*, Londra, 1955; Muḥ.Haseneyn Heykel Paşa, *'Abdû'n-Nâsir we'l-Â'lem*, Beyrut 1972; P.J.Vatikiotis vs., *Egypte Since the Revolution*, Londra, 1968; R.Stephens, *Nasser*, Londra, 1971; R.H.Dekmejian, *Egypt under Nasir*, Albany/N.Y., 1972; M.H.Heikel, *The Cario Documents*, Londra, 1973; J.Lacouture, *Nasser*, Paris, 1971, İng.tre.Londra, 1973; A.Nuttin, *Nasser*, Londra, 1972; *Egypt and Nasser*, 3 c., New York, 1973; yıllıklar: *Le Monde Egyptien (Who's Who)*, Kaahire ve *The Egyptian Almanac*, Kaahire; A.İ.Dawisha, *Egypte in the Arab World*, Londra, 1976; *Sudan Almanac*, Hartûm, yıllık; H.A.MacMichael, *The Tribes of Kordofân*, Cambridge, 1912; A.Coolson, *Tanzania (1800-1980)*, 1982; P.J.Vatikiotis, *The Modern History of Egypt*, Londra 1969; R.Hill, *A Biographical Dictionary of the Sudan*, 1951(yeni bir ofset baskısı da var); *Sudan, Notes and Records*, 46 c., 1918-1965; F.Halliday ve M.Molyneux, *The Ethiopian Revolution*, 1982; G.I.Smith, *The Rise and Fall of Idi Amin*, 1980; N.Chittick, *Kilwa*, 2 c., 1975; Carl Christian Gegler Pastha, *Sudan Memoirs*, R.Hill nş., 1984; E.Cerulli, *Somalia*, Roma 1957; G.Douin, *Histoire du Soudan Egyptien*, Kaahire 1944; R.S.O'Fahey ve J.L.Spaulding, *Kingdoms of the Sudan*, Londra 1974; Yûsuf Fazl Hasan, *The Arabs and the Sudan*, Edinburg 1967; I.M.Lewis, G. Shepperson, *Islam in Tropical Africa*, 1966; M.W.Daly, *Northern Sudan (1917-1924)*, Leiden 1988.

A.Gevey, *Les Comores*, Pondichéry 1870; J.Repique, *Le Sultanat d'Anjouan*, Paris 1901; Gabriel Ferrand, *Les Musulmans à Madagascar et aux Illes Comores*, 3 c., Paris, 1891-1902; C.Robineau vs, *Arabes et Islamisés à Madagascar et dans l'Océan Indien*, Tananariv 1967; D.B.Dubins, *A Political History of the Comoro Islands (1795-1886)*, Boston 1972 (gayri matbû tez); G.Rotter, *Eine Arabische Komorenchronik des 19. Jahrhunderts*, Beyrût 1975.

J.W.T.Allen, *The Swahili and Arabic Manuscripts and Tapes in the Library of the University of Dar es Salaam*, Leiden 1970; Justus Strandes, *The Portuguese Period in East Africa*, Londra 1899, 1961, Nairobi 1968; A.Oded, *Islam in Uganda*, 1974.

Şihâbüddîn Ahmedi'l-Eskelânî, *Kitâbü Tehzîbi't-Tehzîb*, 14 c., Beyrût 1984; el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zemân*, 2 c., Hayderâbâd, 1954-5; İbnü Wâsıl, *Müferrici'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, 5 c., Kaahire, 1953-77; Y.Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, Leiden 1991; Amalia Levanoni, *The Third Reign of an-Nâsir Muhammad Ibn Qalâwûn(1310-1341)*, 1995; Şai Har-El, *The Ottoman-Mamluk War (1485-91)*, 1995; P.M.Holt, *Early Mamluk Diplomacy(1260-1290)*, *Treaties of Baybars and Qalâwûn with Christian Rulers*, Londra 1995; Michael Meinecke, *Die Mamlukische Architektur in Aegypten und Syrien(1250-1517)*, 2 c., Glückstadt 1992; Götz Schregle, *Die Sultanin von Aegypten: Şağarat ad-Durr*, Wiesbaden 1961.

Altıncı Kitap

ARABİSTAN

I

YEMEN

1- Ziyâdiler(820-1022)

Hılâfet vâîîlerini tâkıyben Yemen'de hânedân kuran ilk vâîîler, Ziyâdiler'dir (Benû-Ziyâd). Zebîd taht şehirleridir; 1016-1021 arasında Nefîs şehrine nakletmişlerdir. Hânedân 2.820-2.1022 = 202, 0 sürmüştür. Önce 'Abbâsî vâîîleri olarak başlamış, sonra devlet hüviyetine bürünmüş, fakat dâimâ 'Abbâsîler'e tâbî olmuşlardır. Şan'â, Zebîd, Şâ'de dâhil Yemen'den başka Tihâme, Halî, Deyhân, Negrân devlete dâhil olmuş, ilk hükümdarları zamânında (820-859) Hadramût ve Şîhr'i de ellerinde tutmuşlardır.

Ziyâdiler aslında Emewî imparatorluk-hılâfet hânedânının bir dalından ibârettir. Hânedân Halife I. Mu'âviye'nin kardeşi meşhur Ziyâd'dan inmektedir. İlk hükümdarlarının şeceresi şöyledir: Muh.b.Ziyâd b.lbr.b.Muh.b.lbr.b.'Ubeyd'lil.b.Ziyâd b.Ebî-Süfyân b.Harb b.Ümeyye b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir). Sünnî-Hanefî Arab olan hânedânın melikleri ve saltanat müddetleri: 1- Muh.(2.820-859 = 39), el-Me'mûn'un vâîîsi ol.Yemen'de işe başladı, sn.oğlu 2- lbr.(859-902 = 43), oğlu 3- Ziyâd(902-904 = 2), oğlu 4- İshâq Ebî'l-Ceyş(904-981 = 77), oğlu 'Abd.(Ziyâd/lbr.): 5- 981-1012a = 31 ve oğlu 6- lbr.(1012a-1018 = 6). Bunun öldürülmesiyle Yemen, Necâhîler'e geçti. İshâk'ın (no. 4) diğer oğlu Ceyş ve kızı Hind'dir. Bu İshâq, 77 yıllık saltanatla rekor kırmış görünüyor.

Ziyâdîler'in diktatör-vezîrler yetiştiren bir müessesesi de vardır. Bunların ilki Rüşdü'l-Habeşî(vezîr 981-983 = 2), İshâq'ın(no. 4) Habeş kölesi ve mânevî oğludur. Bunun mânevî oğlu Selâme'n-Nûbî, bunun da öz oğlu 2. diktatör-vezîr(983-1012a = 29) el-Hüs.'dir. Bunun mânevî oğlu Mercân(3: 1012a-1016 = 4) ve bunun da mânevî oğlu Nefîs(4: 1016-2.1022 = 6)'dir. 3. Diktatör-vezîr Mercân'ın mânevî oğlu ve kölesi Necâh, Necâhî hânedânının (aş.bk.) kurucusudur.

2- Yâ'fûrîler(861-997)

Yâ'fûrîler(Benû-Yâ'fûr), 861-937 = 136(-14 = 122) arasında Şan'â, bâzan Cenned taht şehri olmak üzere Yemen'in bir kısmında hüküm sürmüş bir hânedândır. Bunlara Hâwwelîler (diğer okunuşu: Hîwâlî) de denir. Hânedân Arab, Sünnî-Hanefî ve 'Abbâsîler'e tâbîdir. 841'de başkaldıran Yâ'fûr, 861'de hükümdâr oldu. Yalnız Melik 'Abd.(963-997, no.7) Fâtûmîler'e tâbî olmuştur. Yâ'fûrî saltanatına 2 fâsıla girmiştir: Benî-Ressî imâmı el-Hâdî 11 yıl (901-912a) ve Karmağlar'dan 'Alî İbnî'l-Fazl 3 yıl (912a-915), cem'an 14 yıl ülkelerini Yâ'fûrîler'den almışlardır. Bir müddet 'Aden'i, 987'de Zebîd'i alan Yâ'fûrî melikleri ve saltanat müddetleri: 1- Yâ'fûr b.'Abdî'r-Rah.Küreybi'l-Hawwelî (861-873 = 12), oğlu 2- Muh.I(873-4.892 = 29, katl)(870'de Şan'â v.), 3- 'Abdû'l-Kaadîr b.Ah.b.Yâ'fûr(4.892-893 = 1), 4- İbr.b.Muh.I(893-898? = 5?), 5- Esed I b.İbr.(898?-901 = 3? + 915-944a = 29 = 32?), 6- Muh.II(944a-963 = 19), 7- 'Abd.b.Kahîân b.Muh.II(963-997 = 34), 8- Esed II b.'Abd. (997, Kehlân emîri). 'Abd. (no. 7), 'Alî İbnî'l-Fazlî'l-Karmağî'nin kızıdan doğmuştur. İbr.'in(no. 4) oğullarından Ah.Nâsır, 922-933'te 'Aden'de müddeî olmuştur. Yâ'fûrîler, Ziyâdîler'den Yemen'in bir kısmını kopararak devlet kurmuşlar, devletleri Ressîler'ce ortadan kaldırılmıştır.

3- Ressîler (897 - 1300)

Ressîler'e "Benû-Tabâtabâ" ve "Eimme-i Benî-Ressî = Ressî İmamları" da denmektedir. Peygamber soyu ve şerif'tirler. Hânedân adını 860'ta ölen el-Kaas.i'r-Ressî Ter-cemânî'd-D.b.İbr.Tabâtabâ b. İsm.b.İbr.b. el-Has.b. b.el-Has. b.'Alî b.Ebî-Tâlib'den almaktadır. Bunun iki oğlu el-Hüs. ve Muh., hânedânın iki dalının atası olmakla berâber, devâm eden birincisidir. İlk hükümdar el-Hâdî, el-Hüs.'in oğludur. Annesi Ümmü'l-Has. Faṭıma b.el-Has.b.Muh.b.Sül b.Dâwûd b.al-Has.b.al-Has.'dır. 884'e doğru Taberistân'da Âmul'e, Bağdâd'dan 893'de Yemen'e gitti. "Emînü'l-Mü'minin" sanıyla hilâfete hakk id-dia etti. Başkenti Şâ'de'de görüldü. Müelliftir. Hânedân mütedil Şîî'dir (Zeydî). "İmâm" adıyla saltanat sürmüşlerdir. 'Abbâsîler'e, Fâtûmîler'e, Selçuklular'a, Zengîler'e, Eyyûbîler'e (1173-1229) (Yemen Eyyûbîleri, bunların da metbuu Mısır Eyyûbîleri, sn. Memlûkler) tâbî olmuşlardır. Yemen'in bir kısmında hükümrân olan meliklerdir ki, ülkenin tamâmını elde edememişler, fakat hâkim oldukları bölgeyi Sünnîlik'ten Zeydîliğe çevirmişlerdir. Taht şehirleri Şan'â, bâzan Şâde'dir. 16.3.897-1300=403 yıl devâm etmişlerdir. Ancak gene Hazret-i Hasen torunlarından en-Nâsır Ebî'l-Fethî'd-Deylemî, 23 yıl için hükûmeti -öldürülünceye kd.- Ressîler'den almıştır (1039-1062). 1062-1138 arasında ise Şuleyhî hânedânından vâlîler Şan'â'yı, Ressîler nâmına idâre etmişlerdir. Ressî imamları ve meliklik müddetleri:

1- Ebü'l-Hüs. Yahye'l-Hâdî-ile'l-Haqq (16.3.897-18.8.911=14, 5, 3), 2- Ebü'l-Kaas.Muḥ.i'l-Murtazâ b.Yahyâ (18.8.911-913=2, 1) (ölm.922), 3- Aḥ.ü'n-Nâsır b.Yahyâ (9.913-934b=21), 4- el-Hüs.i'l-Müntehab (934b-935=1), 5- Ebü-Muḥ.i'l-Kaas.i'l-Muḥtâr (935-956b=31), 6- Yûs.ü'd-Dâ'i'l-Mansûr (956b-998=42), 7- el-Kaas.i'l-Mansûr (998-1003=5), 8- el-Hüs.i'l-Mehdî (1003-1013=10), 9- Câ'fer (1013-1035=22), 10- Ebü'l-Hâşimî'l-Has.(1035-1039=4), 11-Aḥ.ü'l-Mütewekkil (1138-1171=33), 12- 'Abd.i'l-Mansûr (b. Hamze b. 'Abd., bu no.1'in kardeşi) (1197-4.1217=20), 13- 'İzzü'd-D.Muḥ.i'n-Nâsır (4.1217-1226=9), 14- Necmü'd-D.Yahye'l-Hâdî (4.1217-1226=9), 15- Aḥ.ü'l-Mehdî (1226-1258=32), 16- Şemsü'd-D.Aḥ.i'l-Mütewekkil (1258-1281?=23?), 17- Dâwûdü'l-Müntaşır (1281-1300=19).

Muḥ.İbni'l-Kaas.i'r-Ressî'nin oğulları: İbrâhîm (kızı Rukayye), Kaasim (oğlu Aḥ.oğlu İsm.oğlu Aḥ.oğlu Kaas. oğlu 'Abd.kızı Mâlike=el-Mütewekkil, bu brans hakkında tafsîlât için bk. Hâşimîler/'Alî-Ewlâdî), 'Abd. Muḥ.İbni'l-Kaas.'in kızı Fâtıme, el-Hâdî (no.1) ile evlendi. 'Abd. İbni'l-Kaas.'in oğlu 'Aliyyü'l-İlyânî, onun oğlu el-Mansûr (no.7), onun oğulları Câ'fer (no.9, Şan'a'da, oğlu Muḥ.ü'l-Hedcâf) ve el-Mehdî (no.8, Kâ'a'da, kall)'dir.

el-Hüs. İbni'l-Kaas.'in oğulları: el-Hâdî (no.1) (fakıyh, şâir, = Fât., amca-kızı), 'Alî, 'Abd.

'Abd. İbni'l-Hüs.'in oğlu Yah., onun oğlu 'Abdü'r-Rah., onun oğlu Ebü'l-Hâşim (no.10), onun oğulları el-Hâşim ve Hamze (ölm.1067). Bundan sonraki şecere fictif'tir, şöyle: Hamze'nin oğlu 'Alî oğlu Hamze oğlu Sü. oğlu Hamze oğulları 'İmâdü'd-D.Yah. ve el-Mansûr (1166-4.1217=51, no.12, 1198'de ilâveten Şan'a'ya hâkim oldu). Bunun (no.12) oğulları: en-Nâsır (no.13, Sâ'de'de) ve el-Mütewekkil (no.16). Tahmînen bu sonuncunun oğlu da el-Müntaşır (no.17).

1569'da ölen el-Müeyyed 'Alî'l-Emleḥî b.Muḥ.b.'Alî İbni'r-Reşîd b.Aḥ.b.el-Hüs.b.'Alî b.Yah.b.Yûs.'un Ressîler'e bağlamak istediği neseb fictif'tir.

el-Hâdî (no.1)'nin oğulları: Hasenü'l-Cilî, el-Mürtazâ (no.2, ferâgat edip 922'de öldü; oğulları el-Kas. ve Ebü'l-Hüs.Yahye'l-Hâdî, bunun da oğlu el-Hüs.) ve en-Nâsır (no.3, hal' ve 936'da öldü, Sâ'de'de), en-Nâsır'ın (no.3) oğulları: Câ'fertü'r-Reşîd, İsm., el-Has. (müdd.934), el-Hüs.i'l-Müntehab (no.4), 'Alî (oğlu Mutahher oğlu Muḥ.oğlu Sü.oğlu el-Mütewekkil, no.11, Sâ'de'de, Şan'a yok), el-Muḥtâr (no.5, kall) ve Yahye'l-Mansûr (büyük oğlu). Bu sonuncunun oğlu el-Mansûr (no.6) oğlu el-Kaas.oğlu Yûs.ü'l-Eşşell oğlu Yah.oğlu 'Alî oğlu el-Hüs.oğlu Aḥ.

el-Muḥtâr'ın (no.5) oğlu Muḥ.ü'l-Müntaşır oğlu 'Abd.ü'l-Mû'tazîd oğulları en-Nâsır ve el-Has. en-Nâsır İbni'l-Mû'tazîd'in oğlu Yah.oğlu gene Yah.oğulları Aḥ. (oğulları Şemsü'd-D.Yah., Bedrü'd-D.Muḥ.) ve Muḥ. Muḥsin (oğlu el-Hâdî, no. 14).

el-Has. İbni'l-Mû'tazîd'in oğlu Nâsır oğulları Yah.ve el-Has. Bu sonuncunun oğlu Muḥsin.

el-Mehdî Aḥ. (no.14) b.el-Hüs.b.Aḥ. İbni'l-Kaasim'in oğlu 'Abd.'in (b.el-Kaasim b.Aḥ.b.İsm.b.Ebi'l-Berekât b.Aḥ.b.el-Kaasim b.Muḥ. b.el-Kaasim Tercümâni'd-D.b.İbr.Ṭabâtabâ b.İsm.b.İbr.b.el-Has.b.al-Has.b.'Alî b.Ebi-Ṭâlib(el-Meliki'l-Eşref

'Umer b.Yûsuf, *Turfetü'l-Aşhâb*, 101-2) nesli olduğu iddia edilenler (fictif): bu Yahyâ'nın oğlu Ah. oğlu el-Müeyyed oğlu Cibrîl oğlu el-Müeyyed oğlu 'Alî oğlu el-Has.oğlu 'İzzü'd-D.oğulları Nâsır (oğlu el-Has. oğlu Dâw. oğlu el-Has.oğlu Ah.oğlu Muh., ölm.1652) ve el-Has.(oğlu 'İzzü'd-D.oğlu el-Hüs. oğlu 'İzzü'd-D.oğlu Ah.oğlu Şalâh: 1606-1660). el-Mehdî li-Dîni'llâh (no.15), 1248'de Şulâ'da imâm olarak zuhûr etdi.

Ressîler'in Ah.'ül-Mütewekkil (no.11)'den başlıyan dalına "Süleymânîler = Benû-Süleymân" da denmektedir. Zîrâ bu zâtın babasının adı Sül.'dir. Zafer bölgesi de Ressîler'de idi. Bu sıralarda pek çok şerâfet müddeisi (Hazret-i Hasan'ın torunları olduklarını iddia edenler) Yemen'i kaplamıştı. Şurada burada ayaklandıkları, bâzı yerleri ele geçirdikleri görülüyordu. Gaanim b.Yahyâ bunlardandır ki 1058'de Mekke'den Yemen'e gelmiştir. Ondan sn. oğulları Wehhâs (ölm.1165) ve el-Kaas.(ölm.1174) iddialarını devâm ettirdiler. Gaanim'in şeceresi şöyledir:Gaanim b.Yah.b.Hamze b.Îsâ b.'Uleyy. Gaanim bu şecere yerine, şu uydurma nesebi ileri sürmüştür: Gaanim b.Yah.b.Hamze b.Wehhâs b.Ebî-Tayyib Dâw.b.'Abdî'r-Rah.b.Ebî-Fâtik 'Abd.b.Dâw.b.Sül.b.'Abd.i's-Şâlih b.Mûse'l-Cewn b.'Abd.i'l-Kâmil b.Has.i'l-Müsenâ b.el-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib.

Yemen'in bir kısmında şerâfet iddiasında bulunanlardan biri de Îsâ ve neslidir. Îsâ'nın sahte nesebi şöyledir: Îsâ b.Muh.b.Sül.b.Muh.b.Sâlim b.Yah.b.Muh.b.Sürûr b.Nâ'me b.Feletiyye İbni'l-Hüs.b.Yûs.b. Nâ'me b.'Alî b.Dâw.b.Sül.b.'Abd.b.Mûsâ İbni'l-Has.İbni'l-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Bu Îsâ'nın oğulları: Ah. (oğlu 'Alî oğlu Yah. oğlu 'Abdî'r-Rah.oğlu Hıfzî'llâh III.oğlu 'Alî oğulları el-Has.ve Muh.,bu ikinci kardeşin ölm.1668) ve Muh.(oğlu 'Abdî'r-Rah. oğlu el-Has. oğlu Muh. oğlu el-Has. oğlu 'Alî (1576-1657), bu 'Alî'nin oğulları: Ah.(ölm.1666), el-Has. (ölm.1652), Muh. (ölm.1676), 'İzzü'd-D.(1623-1671).

4- Neccâhîler (1022 - 1159)

Benû-Neccâh, Arab'laşmış Habeş'tir. Sırasıyla 'Abbâsîler'e, Selçuklular'a ve Fâtımîler'e tâbî olarak Yemen'in bir kısmında (Zebîd, el-Kedrâ, el-Mehcem, el-Wedyânî) devlet kurmuşlardır. Taht şehirleri Zebîd'dir. Saltanatları: 2.1022-2.8.1159=137,6. Ancak bu müddetten 23 yıl düşmek icâb eder. Bu 23 yıl zarfında 'Aliyyi'd-Dâ'iyyi's-Şuleyhî (b.bk.) (1060-1080a=20+1080b-1082a=2+1086-1087=1) ülkeyi ele geçirmiştir.

Neccâhî melikleri ve saltanat müddetleri: 1- Nâsırü'd-D. Neccâhî'l-Müeyyed (2.1022-1060=38, katl), 2- Sa'idü'l-Ahwel (1080a-b+1082a-1086+1087-1088+1088=5, katl) (1'in oğlu), 3- Ebü'l-Tâmî Ceyyâs (1088-8.1105=17) (1'in oğlu, müellif), 4- el-Fâtik I (8.1105-1110a=5) (3'ün oğlu), 5- el-Mansûr (1110a-1123=13) (4'ün en kç. oğlu çocuk), 6- el-Fâtik II (1123-5.1137=14) (5'in oğlu, çocuk, katl), 7- el-Fâtik III (5.1137-8.1159=22,3) (Muh.b.el-Fâtik I'in oğlu).

el-Müeyyed (no.1), Ziyâdî vezîri Mercân'ın kölesi, sn.mânevî oğludur. Büyük oğlu Mu'arik (vel.2.1022-1063), babasının ölümünde Şuleyhîler ülkeyi zabtettiği için tahta çıkamamış, Dehlek adasına kaçmış, orada 1063'te öldürülmüştür. Tahta geçen 2 kardeşinden başka kardeşleri Mansûr ve ad-Dahîre'dir. el-Ahwel'in (no.2) eşi Ümmü'l-Me'arik'tir. Ahwel'in I. Fâtik'ten gayri oğulları: İbr. (müdd.), 'Abdül-Wâhid (müdd.),

Mu'arik. Bu sonuncunun kızı, Mennellâhî'l-Fâtikî ile evlenmiştir (vezir: 1124-26.4.1130=6). Ceyyâş'ın (no.3) vezîri ise Emevî hânedânından bir prenştir: Kesîmü'l-Mülk Ebî-Sa'id Halef b.Ebî-Tâhir... b.Sül.b.Hişâm. I.Fâtik'in el-Manşûr ve Muh.'den başka bir oğlu daha vardır. el-Manşûr'un eşi ve II. Fâtik annesi 'Alem, 1150'de ölmüştür. -Neccâhîler'in yerine Mehdîler geçmiştir.

5- Şuleyhîler (1038 - 1099)

Benû-Şuleyh, Yemen'in büyük kısmında, Fâtumîler'e tâbî olarak saltanat sürmüş bir Şîî hânedandır. Aşağıdaki Hemdânîler gibi Güney Arablarının Hemdân boyun-dandırılar. 1038-1099 arasında 61 yıl devâm etmiştir. Taht şehirleri: Mesâr (Şan'â batısı) (1038-1060), Zebîd (1060-1080+1082-1086+1088=24), Dû-Cible (Cüble) (1087-1088+1088-1099), son yıllarda Cened, ve bâzan -1062-1099'da Şuleyhîler'in elinde bulunan- Şan'â. Hânedan, Hemdân boyunun Hâşid kabîlesinin Yâm dalındandır. 1174'e kadar Şuleyhîler'in çeşitli Yemen kabîleleri üzerinde hâkimiyeti devâm etmiştir. 1063'te geçici olarak Mekke'yi de zabt etmişler, zaman zaman 'Asîr'e de hâkim olmuşlardır. Hânedânın atası 'Aliyyü's-Şuleyhî de, oğulları da Sünnî'dir. Sonradan Fâtumî desteğini elde etmek için Şîî olmuşlardır. 'Alî'nin oğulları Muh.ü'l-Kaadî ve Mûsâ'dır. Mûsâ'nın oğulları el-Ferî ve Câ'fer'dir. el-Ferî'nin kızı er-Redâh ile Câ'fer oğlu Ah. evlenmişler, Seyyide Hurre (bk.no.2) bu evlenmeden doğmuştur. Hânedân asıl Muh.ü'l-Kaadî'den yürümüşdür. Bunun oğulları 'Alî (no.1) ve 'Abd.ür. İlk def'a Şîî olan bu 'Alî'dir. 'Abd. ise 1066'da Cible şehrini kurmuş, 24.4.1081'de öldürülmüştür, oğulları Es'ad ve 'Alî'dir. Bu 'Alî'nin kızı Erwâ, 1168-74 yıllarında Cible hâkimesi olmuş, 1174'te bu şehirde öldürülmüştür. el-Manşûr İbni'l-Mufaddal b.Ebî'l-Berekât İbni'l-Welîdî'l-Himyerî ile evlenmiş, 1151'de ayrılmış, zevci 1154'te ölmüştür. Oğlu Ah., 1154-1163'te Ta'izz'de, 1163-1168'de Cened'de emîrlik yapmıştır.

Ebü'l-Kâmil 'Aliyyü'd-Dâî (no.1: 1038-24.4.1081=43, katl) = Esmâ b.Şihâb (ölm.San'â 1086, no.2'nin annesi). "Küçük Belqîs" denen bu Esmâ amcası Ah., kardeşi ise Zebîd, sn. Tihâme vâlisî Es'ad'dır. 'Alî'nin (no.1) oğulları: el-Kâmil, el-Muz. ve Ah. Bu Ah.'in ölümünden sn. doğan oğlu Ah.ü'l-Mükerrem (no.2: 24.4.1081-1091=10), aynı hânedândan Seyyide Hurre ile evlenmiştir. Hurre, 1099-1138'de 39 yıl Dû-Cible ve Cened emîresi olarak Şuleyhî saltanatını âdetâ 1138'de kadar uzatmıştır. 1052'de doğmuş, 1069'da evlenmiş, 1138'de 86 yaşında ölmüş, Cüble'ye gömülmüştür. el-Mükerrem'in 4 çocuğunun da annesidir. Vârisi olduğu 'Aden'i 1083'te Zürey'ler'e bırakmıştır. el-Mükerrem'in (no.2) çocukları: Muh., 'Alî, Ümmü Hemdân (ölm.1122, = 'Abd.ü'l-Müstâ'î) ve Fâtme (ölm.1140a, = Şemsü'l-Mc'âlî 'Alî, son Şuleyhî veliahdı).

'Aliyyü'd-Dâî'nin (no.1) oğullarından el-Muzaffer'in oğlu Ah.'in (ölm.1062?) oğlu: Ebû-Himyerî'l-Manşûrî's-Sebâ (no.3: 1091-1099=8):şâir ve fakıyhtır. Bunun oğlu son veliahd (1091-98) Şemsü'l-Mc'âlî 'Alî, 1102'de öldürülmüştür. Aynı hânedandan Fâtme ile evlenmiştir.- Şuleyhîler'in yerini Hemdânîler almıştır.

6- Zürey'iler (1083 - 1200)

Benû-Zürey' veya Benû-Zerî' yâhut Benû'l-Kerem (Zürey'iler, Zerî'iler, Keremîler), Şîi-İsmâ'îlî'dir. Taht şehirleri 'Aden'dir. Güney Yemen'de 1083-1099 arasında Şuleyhîler'e, 1099-1171 arasında Şuleyhîler'in de metbuu olan Fâtûmîler'e, 1171-1200 arasında Eyyûbîler'e tâbî olarak saltanat sürmüşlerdir. Hemedânî boyunun Yâm kabîlesinin Cüşem dalına mensup Güney Arabları'ndandır. 1083-8.1200=117 arasında hüküm sürmüşlerdir. Hânedan, el-Keremî'l-Yâmî'nin 2 oğlundan türemiştir. Bunlardan Mes'ûd dalına "Benû-Mes'ûd = Mes'ûdîler" denir, 1083-1139'da 'Aden ve 1139-1150'de Lahç merkez olmak üzere Güney Yemen'de saltanat sürmüş, hânedânın 'Abbâs dalı tar. ortadan kaldırılmışlardır. Mes'ûd'un kardeşi 'Abbâs'tan yürüten, asıl daldır. Bunların merkezleri önce Ma'âfir idi. 1150'de her iki dal birleşmiş, 1200'e kadar devâm etmiş, bu târihte Yemen Eyyûbîleri, Yemen'in tamâmına el koymuşlardır.

Benû-Mes'ûd hükümdarları ve saltanat müddetleri: 1- Mes'ûd İbni'l-Kerem (1083-1111a=28), 2- Ebû'l-Garât I (1111a-?) (1'in oğlu) (1'in diğer oğlu: Menî'), 3- Muḥ. (2'nin oğlu), 4- 'Alî (?-1139, hal') (2'nin oğlu, ölm. 1150), 5- Ebû'l-Garât II (Lahç: 1139-1150=11) (katli 1150).

Asıl Zürey'î hükümdarları ve saltanat müddetleri: 1- el-'Abbâs İbni'l-Kerem (1083-1087?=4?), 2- Zürey' (Zerî') (1087?-1111a=24?) (1'in oğlu), 3- Ebû's-Su'ûd (1111a-1131=20) (2'nin oğlu), 4- Sebâ (1131-1139=8) (3'ün oğlu), 5- 'Aliyyü'l-Mürtaza'l-A'azz (1139-1140a=1) (4'ün oğlu), 6- Muḥ. (1) ü'l-Mu'azzam (1140a-1153=13) (4'ün oğlu), 7- 'İmrânü'l-Mükerrim (1153-1165=12) (6'nın oğlu), 8- Muḥ. II (1165-1174b=11) (nâib: Vezîr Yâsir b.Bilâl b.Cerîr, katli 1173) (7'nin oğlu), 9- Ebû's-Su'ûd II (1174b-?) (7'nin oğlu), 10- Maṣṣûr (?-1200) (7'nin oğlu).

II. Muḥ.'den sn. 1174'te Eyyûbîler, ülkenin bir kısmına el koymuşlar, no.9 ve 10, ülkenin ancak küçük bir kısmında emîrlik yapmışlardır. 'Aliyyü'l-Mürtaza'nın oğulları Câbir, el-'Abbâs, Maṣṣûr, Hâtîm'dir. Kızı ise Bilâl b.Cerîrî'l-Muḥannedî Ebî'n-Nedâ ile evlenmiştir. 1152'de ölen bu zât "Şeyḥu's-Sa'îd, el-Muḥaffakî's-Sedîd" unvanlarıyla vezîr olmuş, 2 oğlu da vezîr olup, bunlardan Yâsir, 1165-73 arasında nâiblik de yapmıştır, ana tarafından hânedandır.

7- Hemedâniler (1099 - 1174)

1099-1174a=75 arasında Şan'a'da saltanat süren Benû-Hemdân, Fâtûmîler'e, Selçuklular'a, Eyyûbîler'e tâbî olmuş, Eyyûbîler'ce ortadan kaldırılmıştır. Hânedânın atası el-Gaşîm (Guşeym) i'l-Mügallesiyî'l-Hemdânî, bunun oğlu I. Hâtîm (1: 1099-1103=4), bunun oğulları 'Abd. (2. oğul, zehirlendi) (2: 1103a-1111a=8) ve Ma'an (3: 1111a-1116=5) (hal'), el-Kubeyt b.Rüşâh'ın oğulları Hişâm (4: 1116-?=?) ve el-Humâs (5: ?-1132=?), bunun da oğlu II. Hâtîm (6: 1132-1138=6)'dir hal' edilmiştir. el-Fadl'ın oğlu 'İmrân, Şuleyhîler'in Şan'a vâlîsi (1062-1091=29) ol. hânedânın temellerini atmıştır. Bunun oğlu Kadî Ah., bunu da oğlu Hamîdü'd-Dewle III. Hâtîm (7: 1138-1161=23)'dir. Bunun oğlu 'Abdül-Wahîd 'Alî (1161-1174a=13), hânedânın 8. ve sonuncu hükümdârıdır. Hânedânın ekserisi Zeydî veya İsmâ'îlî Şîi'dir.

8- Mehdîler (1159 - 1174)

8.1159-1174a=15 arasında devâm eden, Zebîd'de hüküm süren Benû-Mehdî, Hâricî'dir. Hükümdarlar: 1- Ebû'l-Has. 'Alî İbni'l-Mehdî (8.1159-1159), oğlu 2- el-Mehdî (1159-1.10.1163=4), bunun kardeşi 3- 'Abdü'n-Nebî (1.10.1163-1174a=11). Bu sonuncusu hal' edilmiş, Eyyûbîler, Zebîd'i almışlardır. Son hükümdarların bir kardeşi Ah., diğeri el-Has.'dır. No.3 ve Ah., Eyyûbîler'ce öldürüldü. Fâtimîler'e ve Eyyûbîler'e tâbî olmuşlardır. Şecereleri şudur: Ebû'l-Has.'Alî İbni'l-Mehdî b.Muh. b.'Alî b.Dâw.b.Muh.b.'Abd.b.Muh.Ah. b.'Abdi'l-Kaahir b.'Abd. İbni'l-Agleb b.Ebi'l-Fewâris b.Meymûni'l-Himyeyiyyi'r-Ru'aynî.

9- Resûlîler (1229 - 1454)

Benû-Resûl, Arab'laşmış Türk'tür. 1229-1454=225 müddetle taht şehirleri Zebîd olmak üzere bütün Yemen'de bir krallık kurmuşlardır. 1250'ye kd. Eyyûbîler'e, bundan sn. Memlûkler'e tâbî olmuşlardır. 1237'de Mekke'yi, 21.12.1278'de Hadramût'u, 1279'da Zafer'i de almışlardır. Resmî dil ol. Arabca'yı kullanmışlardır. Sünnî-Hanefî'dirler.

Hârûn oğlu Muh.Resûl, Türkistân'dan Bağdâd'a, sn.Şâm'a, sn. Kaahire'ye, 1174'te Tûrân-Şâh Eyyûbî'nin maiyyetinde 4 kardeşi ile berâber Yemen'e giden bir Türk subayıdır. 1180'e doğru Yemen'de öldürülmüştür. Oğlu Şemsü'd-D.'Alî, 1174'te babası ve 4 amcası ile berâber Yemen'e gelmiştir. Bütün Yemen, Eyyûbîler nâmına Türk ordusu tar. fethedilmiştir. 'Alî, 1222'de Yemen Eyyûbîleri'nin Mekke vâlisi olmuş, 1232'de ölmüştür. Oğullarından 3'ü 1227'de Mısır'a giderek oradaki Türk ordusunda hizmete başlamışlar, yalnız kç. oğlu 'Ömer (no.1), Yemen'de kalmıştır. Mısır'a giden by. oğlu Bedrî'd-D.Has.'ın oğulları Esedü'd-D.Muh.(müdd. 1247, ölm.1265?) ve Fahrü'd-D.Ebî-Bekr "el-Meliki'l-Mu'azzam" (müdd.1250), Yemen'e dönmüşlerdir. Yemen'de Eyyûbîleri'nin yerine geçen ve onların Türk teşkilâtını devâm ettiren Resûlîler, küçük bir Türk ordusu ile ülkeyi ellerinde tutmuşlardır.

1. 'Ömer (no.1), 1223-1227'de Yemen Eyyûbî meliklerinin atabeyi, nâibi olmuş, ülkedeki Türk ordusunun başına geçmiştir. 1229'da Eyyûbîler'in yerine Yemen tahtına geçmiş, fakat hükümdarlığını ancak 1232'de ilân etmiştir. Dârî's-Şemsî ile evlenmiştir. 3 oğlundan I. Yûs. (no.2) yerine geçmiş ve yarım asra yakın tahta kalmıştır. I. 'Ömer öldürülmüştür. I.Yûs., âlimdi. II. 'Ömer (no.3) ve Dâw. (no.4), I. Yûs.'un oğullarıdır. II. 'Ömer de âlim ve müelliftir (x). 2 oğlundan Zâhir, 1314-24'te tahta hak iddia etmiştir. Dâw., 1295'te müddeî olmuş, ertesi yıl tahta geçmiştir. Ta'izz'de kurduğu medrese, 100.000 cildlik kütübhanesi ile ünlü idi. I. Yûs.'un diğer oğulları el-Melikü'l-Mansûr Eyyûb (müdd. 1322) ve el-Meliki'l-Mes'ûd (müdd.1297)'dur. 'Alî (no.5) Dâw.'un oğludur. 1341 ve 1350'de hacca gitmiş, 1350-51'de Kaahire'yi ziyâret etmiş, uzun bir saltanattan sn. 'Aden'de ölmüştür. Önce Melikü'l-Mücâhid unvânıyla tahta geçmiş, 8.6.1323'te bunu Melikü'l-Zâhir ol. değiştirmiştir.

'Alî'nin (no.5) 3 oğlundan 'Abb. (no.6) yerine geçmiştir, müelliftir. 'Alî'nin diğer oğlu Melikü'l-Mücâhid 'Alî, bunun oğlu 'Abd. oğlu Yûs.oğlu ez.-Zâhir, bunun da oğlu

(x) *Turfetü'l-Aşâb fî Mâ'rifeti'l-Ensâb*, K.V.Zetterstéen nş., 1949.

1442'de müddeî olan Melikü'n-Nâsır Ah.'dir. 'Abbâs'ın (no.6) oğulları I. İsm. (no.7) ile 'Osmân'dır (bunun oğlu İsm.oğlu 1442'de müddeî olan Melikü'l-Mufaddal Muh.). I.İsm. (no.7), Ta'izz'de Eşrefiyye Câmii'nde 7 zevcesi ile berâber gömülmüş, bu şehirde ölmüştür. Dâmâdı, büyük lugat âlimi Firûzâbâdî (1329-1414=85)'dir ki 17.9.1395'te Yemen baş-kadısı ve I. İsm.'e dâmâd olmuştur. I. İsm.'in (no.7) oğulları: Ah.(no.8), Yah. (no.11), Has., 'Alî (Ta'izz'de Eşrefiyye Câmii'nde), Melikü'l-Mansûr 'Ömer'dir. I.İsm.'in kızı ise 1395'te büyük lugat âlimi Firûzâbâdî (Kâzerûn/Fârs, 2.1329-Zebîd/Yemen, 2.1.1415 = 85,11) ile Zebîd'de kaadî'l-kudât olduğu zamân evlenmiştir. 'Ömer b. İsm. oğlu II. Yûs. (no.13)'tur. Yah.'nın (no.11) oğulları III. İsm (no.12) ve Melikü'l-Müeyyed Hüs.'dir. (müdd.1451-54). Ah.'in (no.8) oğulları 'Abd. (no.9) ve II. İsm.(no.10), bu sonuncunun oğlu da 1430 doğumlu Melikü'l-Mes'ûd (no.14)'dur. Mes'ûd, Resûlîler'in sonuncusudur. 24 yaşında hal'edilmiş, Mekke'ye gidip hayâtını orada tamamlamıştır.- Resûlîler'in yerine Tâhirîler geçmiştir. Ancak Resûlîler'den sn. Yemen, inhitâta başlamış, parlak medeniyeti sönmüştür. Bunda deniz yolları ve ticâretin değişmesinin de mühim rolü vardır. Fakat Resûlîler'in îmarcılığı, kültür hayâtına verdikleri büyük ehemmiyet artık görülmemiştir. Diğer taraftan dağlık ülkede kabîlelerin bitip tükenmez savaşları, ülkeyi harâb etmiştir. Bilhassa nüfûsun yarısına hâkim olan Zeydî Şîî'lerin, başlarında kendisini imâm ilân eden bir şerîf olduğu halde, nüfûsun diğer yarısını ve hânedânı temsil eden Sünnîler'le dâimî denecek şekilde iç harb hâlinde bulunmaları, hele XVII. asırdan itibaren Yemen'i iflâh etmemiştir. Dünyânın zengin ülkeleri arasında bulunan Yemen, XVII. asırdan itibaren dünyânın sayılı yoksul ve geri ülkelerinden biri olmuştur. Resûlî melikleri ve saltanat müddetleri:

- 1- Melikü'l-Mansûr (I) Nûrî'd-D.'Ömer I (1229-15.2.1250 = 21)
- 2- Melikü'l-Muz.(I) Şemsî'd-D. Yûsuf I (15.2.1250 - 20.7.1295=45, 5, 3)
- 3- Melikü'l-Eşref (I) Mümeħhidî'd-D.'Öm.II (20.7.1295 - 21.11.1296 = 1, 4, 2)
- 4- Melikü'l-Müeyyed Hizebrî'd-D.Dâw. (12.11.1296 - 22.12.1321 = 25, 1,1)
- 5- Melikü'z-Zâhir Seyfî'd-D.'Alî (22.12.1321 - 12.3.1363 = 41, 2, 21)
- 6- Melikü'l-Afzal Zırğaamî'd-D.İl-'Abbâs (12.3.1363-2.1.1377 = 13, 7, 21)
- 7- Melikü'l-Eşref (II) Mümeħhidî'd-D.İsm.I (2.1.1377-6.11.1400 = 23, 10, 5)
- 8- Melikü'n-Nâsır Salâhî'd-D.Ah.(6.11.1400 - 4.1424 = 23, 5)
- 9- Melikü'l-Mansûr (II) 'Abd. (4.1424 - 3.1427 = 2, 11)
- 10- Melikü'l-Eşref (III) İsm.II (3.1427 - 4.1428 = 1, 1)
- 11- Melikü'z-Zâhir (II) Yahyâ (4.1428 - 2.1439 = 10, 10)
- 12- Melikü'l-Eşref (IV) İsm. III (2.1439 - 2.1442 = 4, 0)
- 13- Melikü'l-Muz.(II) Yûsuf II (2.1442-1442)
- 14- Melikü'l-Mes'ûd (1442 - 1454 = 12)

10- Tâhirîler (1446 - 1538)

Benû-Tâhir, Yemen'in büyük kısmında hükümran olmuş bir Arab hânedânıdır. 1446-27.7.1538=92 yıl devâm etmiştir. Taht şehirleri Zebîd, 1516-17'de Ta'izz'dir. 1456'da kısa müddet için Şan'âyı da ele geçirmişlerdir. 1446'da başlayan Tâhirî

hâkimiyeti, 1454'te Resûlîler'in târih sahnesinden çekilmesiyle Yemen'in büyük kısmına yayılmıştır. 1516'da Yemen'deki meliklikleri sona erer. Bu târihten 1538'e kd. 'Aden emâretini ellerinde tutarlar.

1516'ya kd. Memlûkler'e tâbî olmuşlardır. 21.7.1516'da Selmân Reîs, Zebîd'i fethetmiş, 1517 hazîrânında ilk Osmanlı vâlisi Hayr Bey, Zebîd'e yerleşerek Tâhirîleri 'Aden'e sürmüştür. III. Â'mir, yalnız 'Aden'de Güney Yemen'in bir kısmında emîrlik yapmıştır. Hindistân'a gitmekte olan Mısır beylerbeyisi Süleymân Paşa (sonradan vezîr-i âzam), büyük Osmanlı donanması ile 27.7.1538'de 'Aden'i zabtetmiş, III. Â'mir'i, Portekizliler'le işbirliği yaptığı için amiral gemisinin seren direğine astırmış, 'Aden de Yemen eyâletine bir sancak olarak bağlanmış, Tâhirîler sona ermiş, bütün Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur.

Hânedâna adını veren Tâhir b.Mu'awwede, Resûlîler'in Şan'a vâlisi idi. Oğulları Â'mir, 'Alî ve Dâw.'dur. Bunlardan 1- Melikü'z-Zâfir Salâhi'd-D.Â'mir I (1446-1466a=20), ilk meliktir, öldürülmüştür. Yerine kardeşi 2- Melikü'l-Mücâhid Şemsî'd-D.'Alî (1466a-1478=12) geçti ki, melik olmadan önce 'Aden emîri (1449-1466a=17) idi. Yerine kardeşi Dâw.'un oğlu 3- Melikü'l-Manşûr Tâci'd-D.'Abdül-Wehhâb 'Alî (II) geçti (1478-1489=11). Bunun yerine oğlu 4- Melikü'z-Zâfir (II) Salâhi'd-D.Â'mir II (1489-15.5.1517=28) son melik oldu. 1516'da taht şehri Zebîd'i Osmanlılar'a kaptırdı ve ertesi yıl Osmanlılar tar. öldürüldü. Kardeşi Şeyh 'Abdül-Melik de aynı gün kendisiyle berâber öldürüldü. Dâwûd b.Tâhir'in oğlu III. Â'mir, yalnız 'Aden'de emîrlik yaptı (15.5.1517-27.7.1538=21, 2, 13); herhalde daha II. Â'mir zamânında 'Aden emîri idi.

Osmanlı Devri (1516 - 1919)

Yemen'in Osmanlı devrindeki durumu II. cildde verilecektir. Bütün Osmanlı devrinde Zeydî İmamları, gâh Osmanlılar'a itâat gâh isyân ederek devâm ettiler ve Yemen'in bir kısmını, hiç olmazsa bir iki kaleyi yâhut dağı ellerinde tuttular. Zeydî imamlarının şeceresi de II. cildedir ki bunlar 1919 başında Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle "imâm" sanıyla Yemen kralı olmuşlardır. 1919'dan önce ve sn. İtalya'nın Yemen'i elde etmek teşebbüsleri kâğıt üzerinde kaldı, Yemen'e ayak atamadılar. 'Aden limanını ise İngilizler 1839'da ele geçirdiler. Hâdramût, 1915'e kadar Osmanlı idâre veyâ tâbiyetinde kaldı. Sonra buradaki emîr ve şeyhler, İngiltere'ye tâbî oldular ve bu hâl, Güney Yemen devleti kuruluncaya kd. devâm etti. Bunların en ünlüsü Lahc emîrleri hânedândır (1728-1969). Bunların şeceresi de II. cildedir.

24- YEMEN

Bugünkü Yemen, 30.10.1918'de Türkiye'den ayrıldı (Yemen Vilâyeti), Türkiye bunu Lozan muâhdesi ile kabûl etti. İmâm Yahyâ kendini 24.2.1924'te müstakil kral ilân etti. 24.7.1924'te devletler, Yemen'i müstakil devlet olarak kabûl ettiler. Yemen ile Suûdî Arabistân, hiç bir zaman sömürge olmayan 2 Arab devletidir. Diğer bütün bugünkü Arab devletlerinin hayâtında kısa veyâ uzunca sömürge devresi vardır (İngiltere, Fransa, İtalya sömürgesi).

İmâm Muh. Hamîdî'd-D.Yahye'l-Mütewekkil (1876b-14.2.1948 = 72)

öldürülünce yerine oğlu Ah. tahta çıktı (Yahyâ'ya Hamîdî'd-D. adı, II. 'Abdâhamîd'in tahta geçtiği aylarda doğduğu için verilmiştir). Zeydî mezhebinin imâmı ve Yemen meliki olarak Ahmed (doğ. 1891), 18.9.1962'de kesin şekilde ferâgat edince oğlu Seyfî'l-İslâm Muh. Bedr Mansûr-b'illaah (doğ. 1907) tahta çıktı, fakat 27.9.1962'de devrildi. 1967'de imâm'ın kesin ferâgati ve kesin şekilde cumhûriyet îlânına kadar iç savaş başladı. Bu sırada Mısır-Suriye ile bir müddet Yemen de birleşti (Birleşik Arab Cumhûriyeti). Nâsır, Yemen'e 50.000 kişilik bir Mısır ordusu sevk ederek cumhûriyetçileri, Suûdî Arabistân kralı Fayşal da bir müddet kralcıları destekledi. Ülke ikiye ayrıldı. Cumhur başkanları: Gen.(sn.Mar.) 'Abd.i's-Sellâl (doğ. Irak, 1917) (27.9.1962-5.11.1967), Kadı 'Abdû'r-Rahîl-'İryânî (doğ. 'İryân, 1911) (5.11.1967-6.1974), Alb. İbr. Hamdî (6.1974), Yb. 'Abd. Şâlih (6.2.1978).

Yemen, 195.000 km²'dir. Hiç bir zaman sayım yapılmamıştır, nüfus tahminleri: 3.000.000 (1925), 4.000.000 (1950), 4.500.000 (1953), 6.500.000 (1975), 7.560.000 (1981). Yoğunluk 39 (1981). % 100 Müslüman. % 55'i Şii Zeydî, gerisi Sünnî. 7.000 kd.Şii-İsmâîlî de vardır. Sünnîler'in ekserisi Şâfiî'dir. Fakat bilhassa mühim miktarda Hanevî vardır ve bunların çoğu Türk aslından, Yemenli kadınlarla evlenmiş Türkler'in çocuklarıdır. Türkçe'yi unutmamış 3.000 kadar kişi vardır.

Silâhlı kuvvetleri 59.000 askerdir (1976). Per capita gelir 205 dolar (1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 1.550.000.000 dolardır (1981 t.).

Başkent Şan'â'dır (600.000). Hudeyde 200.000, Ta'izz 430.000.

Yemen'in Kızıldeniz kıyısında Kamarân adaları (en büyüğü 57 km²) bir kaç bin Sünnî nüfus ihtivâ eder. XIX. asırda Türkiye burada bir karantina stasyonu kurdu. 6.1915'de İngilizler'ce işgâl edildi. Lozan Anlaşması'nın 16. maddesine göre Türkiye, bütün Kızıldeniz adaları gibi Kamarân'dan da resmen vaz geçdi (1923). Ancak karantina stasyonu 1952'ye kadar İngilizler'de kaldı. 30.11.1967'de Kamarân adalarının Yemen'e, Perim'in Güney Yemen'e, Hârût-Mârût adalarının Ummân'a geçtiği kabûl edildi.

25- GÜNEY YEMEN

30.10.1918'de Türkiye'den ayrıldı ve Türkiye bunu Lozan muâhedesi ile tanıdı. İngiltere'ye geçti. 3.11.1967'de istiklâl kazandı. Komünist bir cumhûriyet oldu. 'Aden li-manı 1839'dan beri İngiltere'nin idi. Perim adacığı da daha da evvelden beri Fransa'ya, sn. İngiltere'ye geçmişti. 160.300 km² olan ve eskiden Hadramût denen ülke, % 100 Müslüman'dır. Nüfus tahminleri: 1.500.000 (1968), 1.663.000 (1975), 1.953.000 (1981). Yoğunluk 12 (1981 t.). Silâhlı kuvvetleri 23.800 asker (1976). Per capita gelir yaklaşık 395 dolar (1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 771 milyon dolar (1981 t.). Başkent 'Aden (320.000, 1981 t.); Şeyh 'Osman 40.000, Mukalla 30.000. 36.000 kd. Hindli Müslüman, 18.000 Somalili Müslüman, 4.000 kd. Zencî Müslüman, gerisi Arab'dır. Çok büyük ekseriyet Sünnî-Şâfiî'dir. Afrika kıt'asında sayılan Sokotra adası da Güney Yemen'e âittir (3.579 km², 1953'te 14.000 nüfus). Devlet başkanları: Kahtân Muh.i's-Şa'abî (22.7.1969'a kd.), Sâlim Rübey'a 'Alî, 'Alî Nâsır Muh. (31.10.1978).

II

'UMMÂN

Cülendiler (Ezdiler)

'Ummân, Arabistân yarımadasının güney-doğusudur. Nasıl güney-batı'daki Yemen'e Şii-Zeydî mezhebi yerleşmişse, bu ülkeye de Hâricî-İbâdî mezhebi yerleşmiştir. Zeydî imâmları nasıl Yemen'de ise, Hâricî imâmları da buradadır. Daha 'Abbâsî hânedânı tahta yükselince (750) ülkede imâm adıyla hükümdarlar çıkmış ve bunların hepsi 'Abbâsîler'e tâbî olarak ülkeyi yönetmişlerdir. Bu devirde başkent içerde Nezwe (Nezwâ) dir.

Peygamber zamânında Ummân emîri Cülendâ'nın torunları, Haccâc zamânında ayaklanıp ülkenin istiklâlini savunmuşlardı. Bunlar Sül. ve Sa'îd adında iki kardeşti. Hâricîler (İbâdîler)ise, gerek Hazret-i Ali, gerek Emevîler tarafından ezilince, çok uzak köşclere sığınmışlardı. Bunların başlıcası Ummân oldu, ülkede bu mezheb yayıldı. İlk Ummân Hâricî imâmı Cülenda (1: 752b-754=2)'dir. Mes'ûdü'l-Ezdî (b.Câ'fer b.Cülendâ)'nin oğlu, belki bu Mes'ûd da Haccâc zamânında isyân eden Sül. ve Sa'îd kardeşlerden birinin oğludur. Ezd kabîlesine mensûb oldukları için bu hânedâna Ezdîler de, Cülendîler de denir. "Benû-'Ummâre" de denmektedir. Bu sûretle 752b'de Ummân'da, Abbâsîler'e tâbî bir hükûmet teşkil edildi. Cülendâ (no.1), öldürüldü. Hâgramût ve

kısmen Yemen'e de hâkim olmuştu. 8 yıl kadar ülkede 'Abbâsî hâkimiyeti görülüyor. 8 yıl sonra Muh.I.b.'Affânî'l-Ezdî (no.2: 762-795=39) imâm olarak ortaya çıktı (bütün Ummân'da tanınması: 793). Onu el-Wâris b.Kâbi'l-Yahmüdi (Harûşî) (no.3: 795-808=13), Gassân b.'Abd. (808-823=15), 'Abdü'l-Melik b.Hâmidî'l-Ezdî (5: 823-841=18), Mühennâ b.Câ'ferî'l-Yahmüdi (6: 841-851=10) (bunun zamânında Hadramût gene alındı), es-Salt I b.Mâlikî'l-Ezdî (7: 851-886=35), Râşid I b.Nazr (8: 886-890=4), 'Azzân I b.Temîm (9: 890-897=7, katl), Muh. II İbni'l-Has.i'l-Harûşî (10: 897-898=1+900, hal'), 'Azzân II b.Hızzr Temîmî (11: 898-899=1, hal'), 'Abd.b.Muh.i'l-Heddânî (899-900=1, hal'), es-Salt II İbni'l-Kaas.(13: 900, hal'), el-Has.b.Sa'îd (14: 900-905=5, hal'), el-Hawârî (15: 905-913=8, hal'), 'Um.b.Muh.b.Ma'rif (16: 913, hal') (15'in yeğeni) tâkıyb etü. 894'te tekrâr Abbâsî hâkimiyeti başladı. Yukarıdaki imâmların biribiriyle karâbetini de tâyin edemiyoruz. Sonraki imâmlar şunlardır:

Muh. III b.Yezîdî'l-Kindî (928?-), Mulla'l-Beherî (Bahrî) (18), Sa'îd b.'Abd.b.Muh.i'l-Heddânî (19: -940, katl), Râşid II İbni'l-Welîd (20: 940-951=11), Ebû-Muh. (Ebû-Muṭṭalib) Ridwân (21:951-973=22), Şâdân (22:973-1010=37), Halîl b.Şâdân (23: 1010-), Râşid III b.Sa'îd b.'Abd.i'l-Heddânî (24: -1053), Hafs b.Râşid III (25: -1154), Mâlik b.'Aliyyî'l-Hamâwî (29:1406-1430=24).

913-928? arasında imâmların yerini Benû-Sâme melikleri almıştır. Bunlar 1-Ah.İbni'l-Halîl (913?-928?=15?) ve 2-'Abdü'l-Hâtim b.İbr. (928?)'dir.

Dünyevî iktidar 928-951=23 arasında Wecîhîler'e geçmiştir. Bunlar 1-Yûs.b.Wecîh (928-944=16), 2- Nâfî' (944-945=1, 1'in mânevî oğlu), 3-Muh.b.Yûs.b.Wecîh (945-951=6)'dir.

Sonra imâmların tekrar rûhânî ve dünyevî iktidârı topladıkları anlaşılıyor. Ancak 1154'te iktidar, Nebhânîler'e geçmiştir. 1154-1406=252 yıl devâm eden Nebhânî melikleri, Mekniât ve Behlâ şehirlerini başkent yapmışlardır. İmâmların rûhânî nüfûzu bu devirde sönmüş, fakat onlar, devâm etmiştir, isimlerini bilmiyoruz. Nebhânî melikleri: 1-el-Fellâh I İbni'l-Muḥşini'l-Nebhânî (1154-), 2- 'Arâr, 3- Sül., 4- el-Muz., 5- el-Fellâh II, 6- Maḥzûm (-1406). Bunların hepsi baba-oğuldur.

Nebhânî meliklerinden sonra Cülândî, 'Ummâre, Ezdî hânedânına mensub imâmlar tekrar dünyevî iktidar kazanmış, Nezwe ve Behlâ başkentlerinde hem Hâricî-İbâdî imâmı, hem 'Ummân meliki olarak saltanat sürmüşlerdir. Bu devre 131 yıl kd. sürmüştür (1430-1561). Cülândîler'den bu devrin imâmları şunlardır:

29- Ebü'l-Has.'Abd.b.Hâmis b.'Amri'l-Ezdî (1430-23.3.1443=13), 30-'Um.İbni'l-Hauṭâb b.Muh.b.Ah.b.Şâdân b.Saltü'l-Yahmüdi (23.3.1443-1491=48), 31- 'Um.II i's-Şerîf (1491-1492=1), 32- Ah.b.Muh.(1492?-1500?=8?), 33- Ebü'l-Has.b.'Abdi's-Selâm (1500?-1501?=1?), 34- Muh.b.İsm.i'l-Hinâî(1501-1530=29), 35- Berekât (1530-21.4.1560=30+1561) (34'ün oğlu), 36- 'Abd.(21.4.1560-1561=1) (34'ün oğlu).

Ummân ülkesi bu sûretle Abbâsîler'in, sn. Büweyhîler'in, sn.Selçuklular'ın, sn.(1211), Harzem-Şâhlar'ın, sn. (1231) Moğollar'ın (İlhanlılar), Celâyirîler'in, Timur-lular'ın, Şafewîler'in tâbiyyet veyâ nüfûzuna girmekle berâber, iç istiklâlini muhâfaza etmiştir. 1517'de Osmanlı nüfûzu başlamış, Piri Reis'in ve diğer amirallerin seferleriyle

başlıca limanlar fethedilmiştir. XVI. asır Osmanlı tâbiyyet ve nüfûzu ile geçmiş, XVII. asra da bu sûretle intikal edilmiştir. Bu devrin tafsîlâtı, II. cildededir. Fakat ülke, hiç bir zaman Osmanlı eyâleti olmamıştır. İmâm, şeyh, bâzan melik unvanlarıyla mahallî Arab hükümdarcıkları, Osmanlılar'la münâsebetlerini düzenliyerek mahallî hâkimiyetlerini devâm ettirmişlerdir. Bu devirde Yâ'rûbîler, nüfuz kazanmışlardır.

Yâ'rûbîler (1624 - 1741)

Yâ'rûbî melikleri, Haricî-İbâdî imâmı olarak ülkeye 1624-1741=117 arasında hükmetmişlerdir. Osmanlı yüksek hâkimiyeti devâm etmiştir. İsimlerinin başına "imâm" gelmektedir. Daha önce imâmlık, seçimle idi, fakat gene belirli âilelerden geliyordu. Ummân'dan başka Kenya ve Tanzanya sâhilleri de, imâmların yönetimi altında idi. Benû-Yâ'rûb'dan Mâlik, daha XIII. asır sonlarında ülkede nüfuzlu bir kabîle şeyhi idi. Asırlar sonra hânedânın atası olan diğer Mâlik'in şeceresi şöyledir: Mâlik b. Ebi'l-'Arab b. Sultân b. Mâlik b. Ebi'l-'Arab b. Muḥ. b. Yâ'rûb b. Sultân b. Himyer b. Müzâhim b. Yâ'rûb b. Muḥ. b. Yâ'rûb b. Mâlik. Bu Mâlik b. Ebi'l-'Arab'ın 2 oğlu Sultân ile Seyf, hânedânın atalarıdır. Sultân'ın oğlu Mürşid (İrânlılar katletti), onun oğlu Nâsır (no.1), onun oğlu Gaafir, onun oğlu Nâsır, onun oğlu Muḥ.(no.9)'dir. Bu Muḥ. Bel-'Arab öldürülmeden önce, no.6 ile müştereken saltanat sürmüştür. Seyf b. Mâlik'in oğlu ise I. Sultân'dır (no.2). Bu hükümdar güç kazanmış, Portekiz'in Hindistan'daki iskelelerini ve Portekiz'in Hind Okyanusu'ndaki gemilerini basmış, Doğu Afrika sâhillerine donanma göndererek idâresi altına almıştır. Oğulları Ebü'l-'Arab (no.3) ve I. Seyf (no.4)'tir. Başkent Nezwe iken Ebü'l-'Arab, Yabrîn'i, I. Seyf ise Restâq'ı taht şehri yapmışlardır. I. Seyf, 1503'ten beri Portekizliler'in elinde olan Doğu Afrika'daki Pemba adası ile Mombâsa ve Kilwe limanlarını 1698'de fethetmiş, 1694'te Bombay yakınlarındaki Salset adasını basmış, 1695'te Barsalûr ve Mangalûr limanları Ummân donanmasınca yakılmıştır.

1. Seyf'in oğlu II. Sultân (no.5), el-Hazm'ı taht şehri yapmıştır. Kardeşi Himyer ve bunun oğlu 1742'de Sohâr'da müddeî iken öldürülen Bel-'Arab'dır. II. Sultân'ın oğulları II. Seyf (no.6) ve Mühennâ (no.7)'dir. İkincisi büyük olduğu halde daha sonra tahta geçmiş ve Restâq'da oturmuştur. Çocuk olan ve ağabeyinin katlinden sonra da tahta geçen II. Seyf, önce Nezwe, sn. Restâq'da oturmuştur. Sonra tahta geçen Yâ'rûb (no.8), Ebü'l-'Arab'ın (no.3) oğludur, Nezwe'de oturmuştur. Oğlu Mürşid, onun da oğlu III. Sultân (no.10)'dur. Avşarlar'ca öldürülmüştür. 1737-1741 arasında Ummân'da Nâdir Şâh Avşar'ın hâkimiyeti vardır. 1741'de ise bugünkü Ummân imâmları hânedânı başlamaktadır. Yâ'rûbî imâmları ve saltanat müddetleri:

- 1- Nâsır (1624 - 1649 = 25)
- 2- Sultân I (1649 - 1668 = 19)
- 3- Ebü'l-'Arab (1668 - 1688 = 20)
- 4- Seyf I (1688 - 4.10.1711 = 23)
- 5- Sultân II (4.10.1711 - 1719 = 8)
- 6- Seyf II (1719 + 1723 - 1725 = 2 + 1728 - 1738 = 10= 12)
- 7- Mühennâ (1719 - 1723 = 4)

- 8- Yâ'rub (1725 - 1728 = 3)
- 9- Muhammed (1728 - 1731 = 3)
- 10- Sultân III (1738 - 1741 = 3)

Ummân İmâmları ve Sultânları (Sa'idiler)

Yeni hânedânın ilk hükümdarı Aḥ.b.Sa'id b.Muḥ.b.Sa'id (no.1), 1741'de Yâ'rûbîler'in Şohâr vâlis'i iken tahta geçti. Yâ'rûbîler'in sonuncusu Seyf b.Sultân'ın dâmâdıdır. 1756'da III. Sultân Osmân, Ahmed'in Ummân hâkimi ve emîri olduğunu tasdik etti. 1750'de "İmâm" unvânını aldı. 1779'dan itibaren isimlerinin başına "seyyid" ve bâzan "sultân" unvanlarını getirdiler. Mezheb Hâricî-İbâdî'dir. Mezhebin başı, Ummân hükümdarı olan zâttır.Osmanlı yüksek hâkimiyetini XIX. asrın son yıllarına kadar reddetmemişlerdir. 1784'te Zengîbâr adasını fethetmişler ve Doğu Afrika'daki topraklarının merkezi yapmışlardır. Taht şehirleri: Rüstâq (1741-1783), Maskat (1783'ten bugüne). Aslında 1779-83 arasında da Maskat taht şehri olmuş fakat resmen ilân edilmemişti. 1779'da Ummân seyyidleri, kendi hânedanlarından bir mezheb imâmı seçmişler, fakat 1820'den sn. bundan vaz geçmişlerdir. 1820'de eski melik I. Sa'id (no.2), son imâm olarak ölmüştür. 1885'te Zengîbâr adasından Tanganyika'yı idâre eden hânedânın hükümdarı, Almanlar'la karşı karşıya gelmiş, Alman işgali başlamış, 28.4.1888'de muâhede imzalanmış, fakat ihtilâl çıkmış, Almanlar ancak 1.1.1891'de Tanganyika'ya hâkim olabilmişlerdir. İngilizler zamanla Zengîbâr adasında hâkimiyet kurmuş ve Ummân'ı da nüfuzlarına almışlardır. Hânedânın Zengîbâr ve Ummân şubeleri birbirinden gitikçe ayrılmıştır. Zengîbâr sultânı, ilk zamanlarda Ummân sultânına tâbî idi. 1875-1906 arasında Somali'nin bir kısmı da Ummân'ın himâyesine girmiştir.

İmâm Aḥ.(no.1), daha çok Nezwe'de oturmuştur. Kardeşi Hâmid (no.3), 1784'te Zengîbâr ve Pemba adaları ile Tanganyika'yı fethetmiştir. Daha çok yeğeni Sultân'ın ve I. Sa'id'in bir çeşit nâibi olarak saltanat sürmüştür. Oğlu Hilâl'dir. İmâm Aḥ.'in oğulları: Hilâl (by.oğul ve vel., ölm. Gücerât, 1774, oğlu 'Alî), Kays (Şohâr v., 2. oğul), I. Sa'id (no.2, 3. oğul, Restâq'ta oturdu, hal' edildikten sn. 41 yıl imâm ol.sâdece mezheb reîsi kaldı: 1779-1820; oğulları Aḥ. ve Naşr), Seyf (öldürüldü), Muḥ. (oğlu Hilâl), Sultân (no.4, katl).

Kays b.Aḥ.'in oğlu'Azzân, onun oğulları Hammûd (1849'da Şuhâr'da katl, oğlu Seyf) ve Şuhâr ve Kays'tır. Bu Kays'ın oğulları İbr. (Şuhâr v. 1870-2) ve önce Rüstâq v. olup sn. tahta geçen ve öldürülen 'Azzân (no.9)'dır.- Seyf b.Aḥ.'nin oğulları 'Alî (oğlu Sa'ûd oğlu 'Alî) ve Bedr'dir.- Bedr'in oğulları Seyf ve Hammûd, bu sonuncunun oğlu III. Sa'id (no.10)'dır.- Sultân'ın (no.4) oğulları: Hammûd (ölm.1816), II. Sa'id (no.6) ve I. Sâlim (no.5). Bu sonuncusu babasının zamanında Bahreyn, Hürmûz ve Kışm adaları vâlis'i idi; oğulları Muḥ., Hâmid ve Sirhân'dır.

II. Sa'id (no.6), yarım asrı geçen hükümdarlığı ile ünlüdür. 1829-44'te Zengîbâr'a gidip Doğu Afrika seferleri ile buradaki topraklarını Orta Afrika'ya doğru genişletti. 1830'larda Ummân'da Vehhâbî mezhebinin baskısı duyulmaya başlandı. II. Sa'id, gene

Zengîbâr'a giderken, Seyşel adaları yakınlarında iken gemisinde öldü. 1750'de Ummân'ın Afrika toprakları Zengîbâr, Pemba adaları, Mafia adası, Lamu, Kilwe iskelelerinden ibrâretti ve buralarda da hâkimiyet sağlam değildi. 1792'de Hürmüz, Kişm, Çâhbâr (1872'de İran'a bırakıldı), Bahreyn adaları alındı. İran'da Bender-'Abbâs limanı alındı ve 1868'e kadar Ummân'da kaldı. Belûcistân'da Gwâder limanı ise, önceden de Ummân'a âitti. 4.1856'da Hürmüz ve Kişm adaları İran'a iade edildi. 1760-1854 arasında Kirmân'da da bir kaç iskele elde edildi ve güyâ Şâh'a tâbî olarak Ummân sultânlarınca idâre edildi. 1850'de Güney Somali'de Mukdişu limanından Portekiz'e âit Mozambik'in kuzey sınırına (Delgado burnu, Lucende ırmağı ağzı) bütün Kenya ve Tanzania, Ummân'da âit bulunuyordu. İç bölgeler, Ummân'a tâbî idi. Buralara asla Beyaz ayağı basmamıştı. Ummânlılar, Osmanlı sancağı açarak Orta Afrika'ya doğru ilerlerliyorlardı. Yerliler, yalnız Türk sancağına karşı koymuyorlardı. 1854'te Ummân güneyindeki Kuria Muria (Ar. Hûryân-Mûryân) adaları İngiltere'ye bırakıldı (76 km², 2.000 nüfus, 5 ada). Yemen açıklarındaki Perim adası da İngiltere'ye âitti (13 km², bugün 2.000 nüfus). 1839'da 'Aden limanını da alan İngiltere bu sûretle Arabistân yarımadasına sokulmaya başladı. Fakat yarımadaya ayak basamıyorlardı. Ummân'ın Afrika'daki geniş sömürge imparatorluğu, daha kolay telakki edildi. Buraları Osmanlı himâyesinden de çok uzaktı. 1856'da Zengîbâr, gene Ummân'a tâbî devlet olmakla berâber, Ummân'dan ayrıldı ve aynı hânedandan ayrı hükümdarları oldu. II. Sâ'id, her iki ülkenin son müşterek hükümdârı olmuştu. Onun oğulları, devletin Afrika ve Arabistân topraklarını parçalamış oldular. İngiltere, Fransa ve Almanya, Zengîbâr adasında oturan sultânın Afrika kıt'asındaki topraklarını her yıl parça parça koparmaya başladılar. 1890'da Zengîbâr'ın Doğu Afrika karasındaki toprakları çok daralmıştı; sâdece şu topraklar kalmıştı: Zengîbâr, Pemba adaları, Lamu, Tungi, Kipini, Kismayu, Barawa, Merka, Warseyh, Mukdişu (şimdi Somali'nin başşehri) arasında 16 km. derinliğinde toprak şeridi. 1897'de köle ticâretinin men'i Zengîbâr'a büyük darbe vurdu. 1892'de İngiltere'ye tâbî oldu. 1913'te sömürge hâline getirildi, fakat Zengîbâr sultânının iki adada tahtını muhâfaza etmesine izin verildi. Kenya'yı İngiltere, Tanganyika'yı ise Almanya, sömürge yaptı. Güney Somali, İtalya'ya verildi.

II. Sa'id'in 2 kızından Selmâ, bir Alman'la (Heinrich Ruete) evlendi. Protestan oldu, "Emily Rûte" adını aldı. Hâtıralarını yazdı (*Memoiren einer Arabischen Prinzessin*, Berlin, 2: 1886, İng. trc. *Memoirs of an Arabian Princess*, Londra 1888). II. Sa'id'in oğulları: Hilâl (oğulları Sa'id ve Fayşal), Hâlid (2. oğul, Zengîbâr v. olduktan az sn. 11.1854'de öldü), 'Abdû'r-Rabb, Nâsır, Bedrân, Menîn, 'Abbâs, Süweyd, 'Abdû'l-'Azîz, Gaalib, 'Abdû'l-Wehhâb, Muḥ. (doğ. 1826), Süweynî (no.7) (en by. oğul), Türkî (no.11), Mâcid (no.I), Bergaş (no.II), I. Halife (no.III), I. 'Alî (no.IV).

Türkî (no.11): 3. oğuldur. Tahta geçmeden (1874) önce bir kaç yıl Bombay'da sürgünde yaşadı. Babasının ve ağabeyi Süweynî'nin Şuhâr v. idi.- Mâcid (no.I) (1835-6.10.1870=35): 4. oğuldur (gerçekte 27 oğul arasında 6., annesi Habeş). İlk Zengîbâr sultânı. Kızı Hamfüre, amca-oğlu Hammûd (no.VIII) ile evlendi. Başka çocuğu yoktur. Eşinin adı 'Aîşe'dir. Bergaş (no.II): 2. Zengîbâr sultânı. Bunun zamânında Zengîbâr, 1873'te İngiltere'ye vergi, daha doğrusu ticâret hissesi vermiye başladı. 1859-61'de ağabeyi Süweynî'ye isyân etti ve Bombay'a sürgüne gitti. 1875'te Londra, Paris ve Liz-

bon'u resmen ziyâret etti. 5.6.1873'te köle ticâreti resmen ilga edildi, fakat el altından devâm etti. 5.6.1873'de anavatanı Ummân'ı ziyâret etti. Oğlu Hâlid (no.VI): 6. Zengîbâr sultânı (1857-25.8.1896=39). Bir kaç aylık saltanattan sn. öldü. = Seyyide Türkiyye b.Türkî (amca-kızı). Bu prenses, Hâlid ile 2. izdivâcını yaptı, fakat boşandı.- I. Halife (no.III): 3. Zengîbâr sultânı.- I. 'Alî (no.IV): 4. Zengîbâr sultânı, oğlu Sa'id.- Muh. (doğ. 1826) b.Sa'id (II)'nin oğlu: Hammûd (no.VIII): 8. Zengîbâr sultânı (1853-18.7.1902=49). 1896'da tahta çıktı. =Seyyide Türkiyye b.Türkî (amca-kızı, boşanıp diğer amca-oğlu Hâlid'le evlendi). = Seyyide Harfûre b.Mâcid (amca-kızı). =Seyyide b.Fayşal (2. derecede amca-kızı). Hammûd'un kızı Matûka (doğ. Zengîbâr, 1886?) 1900'de II. Halife (no.X) (2. derecede amca-oğlu) ile evlendi.- Hammûd'un (no.VIII) oğulları: II. Sa'id (no.VII) ve II. 'Alî (no.IX). II. Sa'id (1870?-1912a=42?): 7. Zengîbâr sultânı. II. 'Alî (7.6.1884-Paris, 20.12.1918=34, 6, 13): 9. Zengîbâr sultânı. Ağabeyi gibi hal' edildi.

Süweynî (Ummân lehcesinde talafuzu: Tûnî) (1821-11.2.1866=45) (no.7): babası II. Sa'id'in ihtiyarlığında mutlak vekîli oldu. Öldürüldü. Doğar doğmaz veliahd (1821-19.10.1856) oldu. =Râliyye. Oğulları: II. Sâlim (no.8), I. Sa'id (no.V), Nâsır ve Harûb.

II. Sâlim (no.8): hal'inden sn.Hayder-Âbâd'da öldü (7.12.1876). Veliahd: 19.10.1856-12.2.1866=9, 2, 24. Oğlu 'Alî, bunun oğlu Muh. ve bunun oğlu Hammûd. 'Alî b.Sâlim'in kızı=Seyyid Timur (no.13, 2. derecede amca-oğlu). Muh. b.'Alî 4.5.1891 doğumludur.

Harûb b.Süweynî = Seyyide Türkiyye b.Türkî (no.11) (3. izdivâcî). Harûb'un oğlu II. Halife (no.X) (Maskat, 26.8.1879-Zengîbâr, 9.10.1960=81,1,14): 10. Zengîbâr sultânı. II. 'Alî'nin İngilizler tar. hal'i üzerine tahta çıktı (II. 'Alî, 7.6.1905'te kd. vesâyât altında idi). 49 yıl tahtta kaldı. 23 gün sn. cülûs töreni yapıldı. =Seyyide Mâtûka b.Hammûd (doğ. Zengîbâr, 1886?, izd. 1900, 2. derecede amca-kızı). II. Halife'nin oğlu: 'Abd. (no.XI) (12.2.1910-2.7.1963=53, 4, 18): 11. Zengîbâr sultânı Vel. 15.11.1911-9.10.1960=48,9,24.= Seyyide Tuhfe b.'Alî II (2.derecede amca-kızı) (doğ. 1910, iz.1924).- 'Abd.'ın (no.XI) çocukları: Sugayre (1925), Sindiyye (1927), Cemşîd (1929, no.XII), Şerîfe (1931), Muh. (1933), Harûb (1936).

II. 'Alî (no.IX)=Seyyide b.Fayşal b.Türkî oğulları: Sa'id (18.9.1907), Ferîd (13.9.1908), Gaalib (müddeî 1957), Talâl. II. 'Alî'nin kızı: Tuhfe (1910) =Seyyid 'Abd. (no.XI) (2. derecede amca-oğlu, izd. 1924).

Türkî (no.11)'nin kızı: Türkiyye (ölm.1940?) =1.Hammûd (no.VIII, amca-zâdesi), =2.Hâlid (no.VI) (amca-zâde, *İalâk*), =3. Harûb (amca-oğlu, I'nin kardeşi).- Türkî'nin (no.11) oğlu: Fayşal (no.12) (1865-5.10.1913=48): Vel.1874-4.6.1888. Bunun devrinde Ummân üzerinde ismî Osmanlı tâbiyyetinin yerini İngiltere nüfûzu almış, fakat ülke hiç bir zaman doğrudan doğruya sömürge hâlini almamış, İngiliz yöneticileri olmamış, sâdece devletin dış münâsebetlerini İngiltere düzenlemiştir. Seyyid Fayşal'a II. Abdülhamîd, mülkî paşalık tevcih etmiştir.

Fayşal'ın (no.12) kızları: Seyyide Fülâne (doğ. Maskat, 1884?) = Talâl b.'Abd.(Benû-Râşid'den). Seyyide Fülâne = 'Alî II (no.IX) (2. derecede amca-zâde).- Fayşal'ın (no.12) oğulları Muh. (1889-1930?=41?), Nâdir (1888-?) Teymûr (no.13).

Teymûr (no.13) (1886-10.2.1932=48): Vel.4.6.1888-5.10.1913=25,4,1=Seyyide b.'Alî b.Sâlim II (2. derecede amca-zâde) (doğ.4.5.1891). Teymûr (no.13)'un oğlu: Sa'îd IV (no.14) (13.8.1910): Vel.5.10.1913-10.2.1932=18,4,6. Hal' edildi. IV. Sa'îd'in oğlu: Kaabûs (12.1940) (no.15, bugünkü kral), doğumundan itibaren veliahd.

Hânedan prenslerinden Târik, Türkiyeli Türk olan Kâmile Hanım'la evlenmiş ve bundan 1921'de Prens Sa'îd doğmuştur ki, 1921-1938 arasında 17 yıl İstanbul'da yaşayıp tahsil gören bu zât, 1970'de Ummân başbakanı olmuştur. Biri Alman olan 4 eşinden 7 çocuğu vardır.

Hânedânın Zengîbâr dalı, 12.1.1964'te cumhûriyet ilân edilmekle, saltanattan düştü. Ancak Zengîbâr-Pemba cumhûriyeti 26.4.1964'te Tanganyika'ya katıldı ve Tanzanya Birleşik Cumhûriyeti teşekkül etti. Zengîbâr, bu cumhûriyete başkan yardımcısı vermektedir. Devlet başkanı Tanganyika'dan, muâvini Zengîbâr cumhûriyetinden, başbakan Tanganyika'dan seçilmektedir. Şimdi bu makamda 'Abûd Cümbe vardır.

Zengîbâr için İngiltere sömürgeleri bahsine bk. Bugün Zengîbâr Cumhûriyeti 1.658 km² ve 437.000 nüfusludur (1981 t.; 1967 s. 354.000, 1977 t. 410.000). Yoğunluk 264'tür. Bundan Pemba adası 426 km² ve 205.000 nüfustur (yoğunluk 481). Başkent Zengîbâr 100.000 nüfusludur (1981 t., 1977 t. 81.000). % 100 Müslüman'dır. 18.000 Hâricî-İbâdî, 18.000 Şîî-İsmâîlî, gerisi Sünnî-Şâfî'dir. Diller Arabca ve Swâhilî'dir. 35.000 Müslüman Hindli, 90.000 Arab olup, gerisi Swâhilî ve Swâhilî mezhebidir. Zengîbâr sultanları da, Ummân'dakiler gibi, Hâricî-İbâdî idi.

Sultânların yanında aynı hânedândan imâmlar da olmuştur. Meselâ 'Azzân'ın yerine oğlu Sa'ûd b.'Azzân b.Kays'ın sn. yerine oğlu İ'sâ imâm oldu. 1913'de Sâlim b.Râşid b. Sa'îd b.Halfânî'l-Halîliyyi'l-Harûşî, 1920'de katli üzerine Muh. b.'Abd. b.Sa'îd b.Halfân imâm olup 1954'de ölümüne kadar bu görevi yürüttü. İmâm'a bir kadı bağlıdır.

1958'de Pâkistân'a bırakılan ve 174 yıl Ummân'da kalan Mekrân'daki Gwâder limanı 1784'de Kelât beylerbeyisi Mîr Naşîr Hân, metbuu Dürrânî (Afganistan) şâhına danışmaksızın, Kelât'a sığınan Ummân hânedânından Seyyid Sultân b.Ahmed'e vermiş ve bu sûrele Ummân'a katılmışdı.

Hürmüz Boğazı kuzeyinde İran kıyısındaki 1.000 km² kadar olan Kişm adası (Ar. el-Cezîre't-Tawîle=Uzun Ada), 110 km uzunluk ve âzamî 32 km genişliktedir. 1719-37'de Ummân tarafından İran'dan alındı. 1793'de adanın kuzey-doğu ucu karşısındaki Bender 'Abbâs limanı ile beraber İran tarafından gene Ummân'a verildi. Ada 1804'de Emîrlikler'den Benû Ma'in-Kawâsim ittifakına geçdi. 1806'da Ummân geri aldı. 4.1856'da Bender-'Abbâs, Kişm ve yanındaki küçük Hürmüz adası, İran toprağı kabul edildi. Fakat Ummân, buraları kirâlama sûretiyle 10.1868'e kadar elinde tuttu. Bu târihte İran yönetimine geçdi.

Zengibâr Sultânları

- I- Seyyid Mâcid (19.10.1856 - 6.10.1870 = 13, 11, 18)
- II- Seyyid Bergaş (6.10.1870 - 26.3.1888= 17, 5, 21)
- III- Seyyid Halife I (26.3.1888-13.2.1890 = 1, 10, 18)
- IV- Seyyid 'Alî I (13.2.1890 - 15.3.1893 = 3, 1, 1)
- V- Seyyid Sa'îd I (15.3.1893 - 1896b = 3 küsur)
- VI- Seyyid Hâlid (1896b - 25.8.1896= bir iki ay)
- VII- Seyyid Sa'îd II (25.8.1896-1897 = 1)
- VIII- Seyyid Hammûd (1897-18.7.1902= 5)
- IX- Seyyid 'Alî II (18.7.1902-15.11.1911= 9, 3, 28)
- X- Seyyid Halife II (15.11.1911- 9.10.1960 = 48, 10, 24)
- XI- Seyyid 'Abd'Ullaah (9.10.1960 - 2.7.1963= 2, 8, 24)
- XII- Seyyid Cemsîd (2.7.1963-12.1.1964= 0, 6, 11)

'Ummân Sultânları (Âl Bû-Sa'îd)

- 1- İmâm Ahmed (1741 - 1.1775 = 34)
- 2- İmâm Sa'îd I (1.1775 - 1779 = 4)
- 3- Seyyid Hâmid (1779 - 19.3.1792 = 13)
- 4- Seyyid Sultân (19.3.1792 - 20.11.1804 = 12, 8,2)
- 5- Seyyid Sâlim I (20.11.1804 - 1.1804 = 0, 1)
- 6- Seyyid Sa'îd II (12.1804 - 19.10.1856 = 51, 10)
- 7- Seyyid Şüweynî (19.10.1856 - 11.2.1866 = 9, 3, 23)
- 8- Seyyid Sâlim II (12.2.1866 - 1868 = 2)
- 9- Seyyid 'Azzân (1868 - 1870 = 2)
- 10- Seyyid Sa'îd III (1870 - 1872 = 2)
- 11- Seyyid Türkî (1872 - 4.6.1888 = 16)
- 12- Seyyid Fayşal (4.6.1888 - 5.10.1913 = 25, 4, 1)
- 13- Seyyid Teymûr (5.10.1913 - 10.2.1932 = 18, 4, 6)
- 14- Seyyid Sa'îd IV (10.2.1932 - 23.7.1970 = 38, 5, 14)
- 15- Seyyid Kaabûs (23.7.1970-)

'Ummân'ın Bû-Sa'îd Hânedânı, XVII. asırdan gelen Yâ'rûbîler'in yerine geçti. 1429'da İbâdî imâmlığı Rüstak'da yeniden kuruldu. Nâsır b.Mürşid b.Sultânî'l-Yâ'rûbî imâmlığa seçilerek hânedânı başlattı. Amza-zâdesi Sultân b.Seyf (22.4.1649-1679=30), bunun oğlu Bî'l-'Areb (1679-1692=13), bunun kardeşi Seyf (1692-10.1711=19), bunun oğlu Sultân (1711-1718=7), bunun oğlu Seyf, Yâ'rûbîler'i devâm ettirdiler. Yâ'rûbîler, Portekizliler'den, 1649'da Maska'ı, 1696-8'de Afrika'da Monbasa'yı istirdâd ve feth et-diler. 1737'de Nâdir Şâh, Ummân'ı aldı. Son imâm Seyf (1718-1744=26) ölünce imâmlığa Benû-Hinâ'dan Ah.b.Sa'îd seçilerek bugünkü hânedânı başlattı. Hinâ kabilesi, Yemen menş'lidir. Hânedân prens ve prenseslerine seyyid ve seyyide denir.

1) Ahmed b.Sa'îd b.Muḥ.b.Halef b.Mübârek Âli Bû-Sa'îd (1744-15.12.1783=39) (1719?-1783=73?), tahta çıkmadan Sohâr v. ve İranlılar'ı 'Ummân'dan atdı, med. Rüstâq Câmii, =1. Bint b.Muḥ.b.Nâsiri'l-Cebrî, =2. Bint b.Seyf b.Sultân II (son Yâ'rûbî

imâmı). Kızı: Mûze=Seyid Seyf b.'Alî (kızları: 'Azze=Sa'îd b.Sultân, aş.bk.). Ah.b.Sa'îd'in 7 oğlu: 1- Hilâl, vel.ol.öldü (Dewâl/Sind), oğlu 'Alî.- 2- Sa'îd b.Ah., no.2.- 3- Kays, Sohâr v., Hurfekken'de korsanlarla vuruşurken öldü. Oğlu 'Azzân (ölm.1814) Sohâr v., bunun 2 oğlu : Hamûd (ölm.1849, 1846'da imâmeti reddetti, Sohâr v., 4 oğlu: Seyf, Sohâr v., Büreymî'yi aldı 1848, ölm. Maskat 1851; Şenûn, Hilâl ve Feysal (oğulları Muh.ve İbr.) ve Kays (katli 1861), Sohâr Rüstâq v. Çocukları: 'Azzân (imâm 1868-71, aş. bk.); İbr. (ölm.Rüst.1898, 1871'de imâmeti reddetti), bunun oğlu Sa'îd (ölm. 1910), Rüstâq v. 1903, bunun oğlu Feysal (1910-1980'den önce), bunun oğlu Hamûd (1952). Sa'îd'in (ölm.1910) diğer oğlu İbr. (1980'de hayâtda), bunun kızı Mahfûze (=Seyyid Sultân b.Hamad b.Feyşal). İbr.'in (ölm. 1898) diğer oğlu Ah. (1896-1980'den sn.)=Leann (Belûçî). İbr.'in (ölm.1898) kç. oğlu: İbr. (1898-?). Kays'ın (ölm.1861) kızı: Seyyide=Sâlim b.Şüweynî, ölm.1876, imâm 1866-1868, aş.bk.- 4- Seyf (ölm.Lamu 1785), 1784'de Mombasa'yı kuşatdı. 2 oğlu ve 1 kızı: Bedr (1804-6'da imâm, aş.bk.); 'Alî (ölm.1818, Kilwe v.1785, oğlu Su'ûd, katli 1834, Birke 1830 ve Rüstâq v.1832, bunun oğlu 'Alî); 'Azze (ölm.1858)=Sa'îd b.Sultân, imâm 1806-1856, aş.bk.- 5-Sultân: imâm 1792-1804, aş.bk.- 6- Tâlib, Rüstâq v.- 7- Muh. (1803-1861=58). Oğulları: 'Alî ve Hamad, Hamad'ın kızı 'Asîle ve 4 oğlu: Muh., Su'ûd, Bedr, Hamûd. Bunlardan Su'ûd'un 4 oğlu: Ah. (oğlu 1980'de hayâtda Muh. ve bunun çocukları Hilâl, Nûh, Zekî ve Hilâl'in oğlu Muhyiddîn), Bedr (1980'de hayâtda olan oğulları Bâşir ve Tâhir ve ilkinin oğlu Hâris), İbr. (1980'de hayâtda bulunan oğulları Sa'îd, Su'ûd, Muh.ve Sa'îd'in oğlu Sultân), Hilâl (1980'de hayâtda oğulları Hamad, Refî, Sultân, Mâcid, Seyf). Hamad'ın 4 oğlunun küçüğü olan Hamûd'un 2 oğlu: Nâsır ve Hamad, sonuncunun 1980'de hayatta bulunan 3 oğlu Sâmi, Bedr, Hâlid. Nâsır b. Hamûd b. Hamad'ın 1980'de hayâtda bulunan 5 oğlu: Hamûd (oğulları el-Mû'tasım, Mahmûd ve Feysal), Ah., Es'ad, Yahyâ, Hilâl.

2) Sa'îd b.Ahmed (no.1) (15.12.1783-1786=3) (ölm.Rüstâq 1811-21 arası), 1775'den ît. babasının saltanatına katıldı, oğlu (no.3) tar. hal' edildi. 4 oğlu: Hamad (no.3), Ah. (Zengîbâr'ı fethetti 1784, Maskat v.1792) (oğulları Sa'îd, Sultân, 'Ubeyd, Muh. (bunun oğlu Ah.) ve Hamad), Seyf ve Nâsır (oğulları Hamad ve Seyf).

3) Hamad b.Sa'îd (no.2) (1786-1792=6), başkenti Rüstâq'dan Maskat'a aldı.

4) Sultân b.Ahmed (no.1) (1792-1804=12), İran'da Lince'de korsanlarla vuruşurken öldü. =Ganî (ölm.1857) b.Seyf b. Muh. b.Sa'îd b.Muh.b.'Abd.Âli Bû-Sa'îd. 3 oğlu: Sâlim (no.6), Sa'îd (no.7) ve Muh.(katli Bahreyn 1810).

5) Bedr b.Seyf b.Ahmed (no.1) (1804-31.7.1806=2), katledildi, daha çok nâib ol. saltanat sürdü. 2 oğlu: Hamûd ve Seyf. Seyf'in oğlu: Muh. Muh.'in oğulları: Hamûd ve Su'ûd. Hamûd=1. Asmû b.Seyyid Hamad b.Muh.b.Sâlim, =2.Na'ama b.Seyyid Şâbit b.'Abd.b.Muh., 1'den: Seyf (1908, 1980'de hayâtda), 2'den: 'Alî (1919) ve Bedr (1922).

6) Sâlim b.Sultân (no.4) (31.7.1806-1821=15) (1785?-1821=36?). 3 oğlu ve 1 kızı: Muh., Hamad, Serhân; Gaaliye=Şüveynî b.Sa'îd (no.8). By.oğlu Muh.'in (1801-1855=54, Maskat, ve Sohâr v.) 4 oğlu ve 2 kızı: 'Abd., Hamad, Derwîş (ölm.1893),

Sa'îd; Şeneyyu, Züzû. 2. oğul Hamad'ın 3 oğlu ve 2 kızı: Sâlim, Humejd, Muh.; Aşmû (=Seyyid Hamûd b.Muh.b.Seyf, b.bk.) ve Şerife (=Seyyid Şâbit b.'Abd.b.Muh., b.bk.).- Muh.b.Sâlim'in (no.6) by.oğlu 'Abd.'in oğlu: Şâbit (1883-?) =Şerife b.Hamad, amca-zâde (yk.bk.). Bu izdivâcdan 2 oğul ve kız: Garîb (1916?-1949=33?), Ah.(1919 = 'Aliyye b.Seyyid Ferîd b.'Alî (Zengîbâr) (doğ.13.9.1933), izd.1947, yş. 14, zevcinden 14 yş.kç., çocukları 'Adlî 1949, Şâbit ve Şîrîn=Seyyid 'Umer b.'Abbâs b.Feyşal, b.bk.); Ni'me (=Seyyid Hamûd b.Muh.b.Seyf, b.bk.), 'Aşile (1917, =Seyyid Muh.b.Sa'îd b.'Alî (Zengîbâr) (doğ.1907), zevcinden 10 yş.kç.).- Seyyid Sâlim'in (no.6) 2. oğlu Hamad (1818-1855=37)'ın 5 oğlu ve 1 kızı: Seyf, Tâlib, Kinde (ölm.1907), Hilâl, Muh. ve Mû'ze=Bergâş b. Sa'îd, Zengîbâr sultânı (1837-1888=51), b.bk. Kinde'nin (ölm.1907) 2 oğlu: Sâlim ve Sa'îd. Sonuncusunun 1 oğlu ve 1 kızı: Kinde (8.8.1920-1955=35, oğlu Sa'îd 17.3.1942) ve Nûnû=Seyyid Kays b.Hâlid b.Bergâş (Zengîbâr), b.bk. Seyyid Kinde'nin (ölm.1907) by.oğlu Sâlim = 1.?, =2. Sa'îde. Çocukları: Nûzhe (1'den) (15.12.1938) (=Seyyid Sa'îd b.Hâlid b.Bergâş, bk. Zengîbâr); Enîse (2'den) (9.2.1938) (=Cemşîd b.'Abd., Zengîbâr sultânı, doğ. 16.9.1929, izd. 1955, tal. 1968=13, yş. 17-30, zevcinden 8, 4, 23 kç.) (Seyyide Enîse = 2. Michael Perkins, pilot, doğ. Liverpool, 19.4.1939, Harry Ginns ile Phyllis Phyllenian Kinght oğlu, izd. Portsmouth, 4.4.1972, yş. 34, zevcinden 1, 2, 9 by.); Mû'ze (2'den) (14.4.1941).

7) Sa'îd b.Sulân (no.4) (1821-19.10.1856=35) (Sümeyl 1788? - Seyşel adaları 1856 = 68?), 14.9.1806'da ağabeyi Sâlim (no.6) ile berâber sultân ilân edildi, 1821'de onun ölümüyle yalnız kaldı, hacı 1825, Zengîbâr'la ikaamet 1818, 12.1829-6.1830, 12.1831-9.1832, 12.1833-1835, 12.1837-9.1839, 12.1840-4.1851, 12.1852-4.1854. =1. 'Azze (1810?-1858?=48?), izd. 1826?, izd. müd.30? b.Seyyid Seyf b.Ah. (yalnız çocukken ölen 1 çocuk doğurdu). =2. Şâh-zâde Beğim b.Hüs. 'Alî Mîrzâ Fermân-fermâ Kaçar b.Feth.'Alî Şâh, izd. 7. 1827, tal.1833=6. =3. Şâh-zâde Beğim b.Îrec Mîrzâ Kaçar b.Muh.Şâh, izd. 7. 1849, tal. Sa'îd b.Sulân'ın ölümünde 75 kadar eşi hayâtta idi. 7 diğer kızı dışında şu 4 kızı zikredilmektedir: Hadîce, Kula, Mece ve Selîme (Çerkes câriyeden doğma, Zengîbâr, 30.9.1844-Jena (Almanya) 29.2.1924=79,4, 29. Hâurâtının İng.'si 1888, Almanca'sı 1886, Fr.'sı 1904'de basıldı. =Heinrich Reute (ölm.1871), izd. 'Aden, 30.5.1867=4, yş. 22, 8, 0-27, Alman tâciri, oğulları Rudolph Sa'îde-Reute, annesinin babası hakk. Sa'îd b.Sulân kitabının müellifidir. Sa'îd b.Sulân'ın 25 oğlu anılmaktadır: Hilâl (1815?-'Aden, 6.1851=36?, Habeş anneden, Birke v.1837-41, Zengîbâr 1841, Londra 1845-6, Lamu 1850, annesi kendisini doğururken öldü, oğulları: Lamu v.Su'ûd, Muh.ve Feyşal); Hâlid (1819?-Zengîbâr, 11.1854=35?, Şûrûşt adlı Malabarlı bir anneden, bir Habeş zevceden 2 kızı Şembua ve Farşu doğdu); Süweynî (no.8); Muh. (doğ. 1826, Habeş bir anneden, bk.Zengîbâr); Türkî (no.11, 1832-1888); Mâcid (Zengîbâr sultânı, b.bk.); 'Alî (ölm.1852); Bergâş (Zengîbâr sultânı, b.bk.); 'Abdül-Wehhâb (1840-3.8.1866=26); Cemşîd (1842-1858=16); Hamdân (1844-1858=14); Gaa-lib; 'Abdül-'Azîz (1850?-Bombay 1908=58?, Zengîbâr 1865-71, sn. Bombay'da yaşadı, kızı Mâye); Halîfe, Zengîbâr sultânı, b.bk.; Hamad; Süweyd; 'Abbâs; Manîn; 'Alî (Zengîbâr sultânı, b.bk.); Bedrân (oğlu Mâcid 1901'de öldü); Nâşır; 'Abdül-Rabb; Ah.; Tâlib; 'Abd.

8) Süweynî b.Sa'îd (no.7) (19.10.1856-11.2.1866 = 9, 3, 23) (1821?-1866=45?) (Gürcî bir anneden), Maskaţ v.1837, Sohâr'da oğlu tar. öldürüldü. =Gaalîye b.Seyyid Sâlim b.Sulţân, amca-zâde. 7 oğlu ve 4 kızı: Sâlim (no.9); Nâsır; Harûb (bk.Zengîbâr); Hamdân; 'Abdül-'Aziz; Muḥ.; Hamad (1893'de Zengîbâr sultânı, bk.bk.); 'Aliyye (ölm.Maskat 1946, =Feysal b.Türkî, no.12, 1864-1913=49, b.bk.); Süreyyâ; 'Aşîle; Zewwân.

9) Sâlim b.Süweynî (no.8) (11.2.1866-10.1868=2, 8) (1840?-7.12.1876=36?), halefî tar.hal' edilip Hindistân'a sürüldü, Karaçi'de öldü. =Seyyide b.'Azzân b.Kays, no.10. Oğlu: 'Alî, 1898'de Zengîbâr'dan Maskaţ'a geldi = 'Aliyye b.Berġâş b.Sa'îd, Zengîbâr sultânı, 4 oğul ve 4 kızları oldu: 1- Sâlim, oğulları Kays, Câ'fer, Muḥ., Nümeyr, Nâsır.- 2- Su'ûd.- 3- Sa'îd.- 4- Muḥ.(1894?-1923=29?) =Zeana b.'Alî II, Zengîbâr sultânı, 1 oğul ve 2 kızları: Hamûd (1910?-?); Râye (Zengîbâr 1917-Zengîbâr 1946=29)=Seyyid Seyf b.Hamûd b.Feyşal (doğ. 27.11.1916), izd. Zengîbâr 1935, izd. müd. 11, yş. 18-29, zevcinden 1 yş. kç.; Merâ (Zengîbâr 1922)= Seyyid Mâcid b. Sa'îd b. 'Alî (1920), izd. 1943, yş. 21, zevcinden 2 yş. kç., bu 2 izdivâcdan doğanlar için bk. Zengîbâr.- 5- Fâṭme (Zengîbâr 1891-Bombay 4.1967=76)=Teymûr b.Feyşal, no. 13, 1886-1965=79, izd. 1902, izd. müd. 63, yş. 11-74, zevcinden 5 yş. kç., b.bk.- 6- Seyyide William.- 7- Kula.- 8- Maḥfûza. Bu son 3 prensesden biri = Seyyid Hamûd b.Feyşal b.Türkî (ölm.8.3.1949).

10) 'Azzân b.Kays (10.1868-1.1871=2, 3), katledildi, şeceresi için bk. no.1(no.1'in torununun torunu). 3 oğlu: Hamûd, Kays (ölm.1926), Su'ûd (ağabeyi Hamûd tar. katli 1899).

11) Türkî b.Sa'îd (no.7) (1.1871-4.6.1888=17,5) (Maskat 1832 - Maskat 1888=56) (bir Habeş anneden), Sohâr v.1854. 3 oğlu ve 2 kızı oldu: By. kızı Tükkiyye =1. Hamad b.Süweynî (1857-25.8.1896=39), Zengîbâr sultânı, tal., =2. Harûb b.Süweynî (1'in kardeşi), çocukları için bk. Zengîbâr. Türkî'nin (no.11) 2. oğlu Feyşal (no.12) kendisine halef oldu. 3. oğlu Fehd 6.1894'de Maskaţ'da intihâr etdi, = Şerîfe b.Berġâş b.Sa'îd (Zengîbâr sultânı), oğlu Ziyâb (1893?-1938?=45?)'in oğulları Nâdir ve Teymûr 1980'de hayâtda idiler. Türkî'nin (no.11) by.oğlu: Muḥ., Sohâr v.1878-84, 11 oğlu ve 1 kızı oldu. Kızı Nûre (1980'de hayâtda) = 'Abbâs (13.11.1913, 1980'de hayâtda) b.Feyşal b.Türkî, b.bk.Muḥ.b.Türkî (no.11)'nin 11 oğlu: 'Abd.; 'Abbâs (oğlu 1980'de hayâtda 'Abd. ve bunun 3 oğlu Üsâme, Nebîl ve Â'dîl); Maḥmûd, bunun 3 oğlu ve 1 kızı: Kâmil (1980'den önce öldü), Türkî (1980'de ber-hayât), Şâkir (kezâ), Fehd (kezâ, enformasyon ve kültür bakanı), Hafîza (doğ.1947); Muḥ.(1980'de ber-hayât); Aḥ.; Su'ûd (çocukları: hepsi 1980'de ber-hayât Aḥ.(bunun oğlu Hâlid), Muḥ., Seyyide Wil-liam=Muḥ.b.'Abbâs b.Feyşal, amca-zâde); Hâlid (oğlu 1980'de ber-hayât Gaalib); 'Alî; Sa'îd (1980'de ber-hayât). Sonuncunun (Seyyid Sa'îd) 7 oğlu ve 1 kızı (hepsi 1980'de ber-hayât): Berġâş, Tâlût, 'Alî, Sulţân, Mâcid, Hâlid, Süweynî ve Şürük='Abdûr-Raûf b.'Abbâs b.Feyşal, çocukları için b.bk.

12) Feyşal b.Türkî (4.6.1888 - 15.10.1913 = 25, 4, 11) (Bombay 1864 - Maskat 1913 = 49) (Habeş bir anneden), Nezwe v., 1903'de Hindistân'ı resmen ziyâret etdi =

'Aliyye (ölm.Maskat 1946) b.Şüweynî b.Sa'îd (no.8). 11 oğlu ve 9 kızı: Teymûr (no.13); Nâdir (1888-1971=83, başbakan 1921, kızı Müzne, doğ. 17.10.1903, 1980'de ber-hayât); Muḥ. (oğlu Hilâl, 1980'den önce öldü); Ḥamad (4 oğlu: Sultân, dâhiliye ve adliye bakanı =Maḥfûza b.lbr.b.Sa'îd, 1980'de ber-hayât; Ziyâb (1977'de evlendi); Türkî ve Şüweynî çocukken öldüler); Ḥamûd (ölm.Zengîbâr, 8.3.1949, =Maḥfûza b.Seyyid 'Alî b.Sâlim b.Şüweynî), çocukları için aş.bk.; Sâlim; 'Alî (ölm.Hindistân 1970, Ḥamûd ile aynı anneden, oğlu Feysal, ekonomi bakanı, 1980'de hayâtta); Mâlik (ölm.Maskat 1971, kızı Newwâr, ölm.Şîrâz 1974); Şihâb (Seyyide 'Aliyye'den doğma, yukarıdaki oğulların hiç biri 'Aliyye'den değil, ölm. Maskat 1975, Maskat v., oğlu Şüweynî, 1980'de Maskat v. =Zeyne, oğulları Ḥamad ve Ḥarûb ve kızı Zod. doğ. 1950); Bedrân (çocukken öldü); 'Abbâs (doğ.Maskat 13.11.1913, 1915'de ölen Sabâh'dan doğma, Delhi büyükelçisi 1972-3, 1=Nûre b.Seyyid Muḥ.b.Türkî, =2.Rukayye (izdivâcından 3 ay sn. öldü), çocukları için aş.bk.; Seyyide= 'Alî 11 (1884-1918=34), Zengîbâr sultânı, b.bk., izd. 1902, izd.müd.16; Rûme (1980'de ber-hayât); Raḥme (1980'de ber-hayât); Teymûre (ölm.1976); William; Şatu; Şîrîn; Şürûk (hepsi 1980'den önce ölmüş).- Ḥamûd (ölm.1949) b.Feysal (no.12)'in 1 kızı ve 1 oğlu: Hâkime (1920 = Seyyid Sa'îd b.'Alî b.Sa'îd, izd. Zengîbâr 1941, yş. 21, çocukları için bk. Zengîbâr) ve Seyf (Maskat, 27.11.1916-4.1971 = 54, 5), =1. Râye (Zengîbâr 1917-Zengîbâr 1946=29) b.Seyyid Muḥ.b.'Alî, izd.Zengîbâr 1935, izd. müd.11, yş. 18-29, zevcinden 1 yş. kç., =2. Şerîfe (doğ. Zengîbâr 1931) b.'Abd.b.Halife, Zengîbâr sultânı, izd. Zengîbâr 1948, izd.müd.23, yş.17-40, zevcinden 15 yş. kç. Seyf'in (ölm.1946) çocukları (son 3'ü 2., diğerleri 1.eşinden): 'Alî (Zengîbâr, 18.11.1937, 2 oğlu var); Câ'fer (Zengîbâr, 15.12.1942, =Carol (Winchester, 28.6.1952), Râşide adıyla ihtidâ etdi, Thomas James Waters=Joyce Hilda Paine kızı, izd. Portsmouth, 2.4.1971, yş.18, 9, 4, zevcinden 14, 7, 10 kç.); Seyyid Calanda (Zengîbâr, 30.10.1944); Seyyide Şürûk (Zengîbâr, 16.5.1939=Ḥarûb (doğ. Zengîbâr, 5.5.1936) b.'Abd.b.Halife, Zengîbâr sultânı, izd. Zengîbâr 1954, yş. 15, zevcinden 3, 0, 12 kç., çocukları için bk.Zengîbâr; Şüweynî (Zengîbâr, 11.2.1949); Mâ'zûm; Muzîn.- Seyyid 'Abbâs'ın (doğ. 1913) (b.Feysal, no.12) 4 oğlu: 'Abdül-Wâhib (1980'den önce öldü); Muḥ.(=William b.Seyyid Su'ûd b.Muḥ., 3 oğul ve 3 kız: Maḥmûd, Nâdir, Müstaḥşen 1977; Şabâh, Reyne, Hüzâm); 'Abdû'r-Raûf (1980'de ber-hayât, =Şürûk b.Seyyid Sa'îd b.Muḥ., 3 oğul ve 1 kız: Feysal, Mâlik, Hâlid; Şîrîn); 'Umer (1980'de ber-hayât, =Şîrîn b.Seyyid Ah.b.Şâbit). Seyyid 'Abbâs'ın (doğ. 1913) Şabâh adlı kızı ise kuyuya düşerek 3 yaşında öldü.

13) Teymûr b.Feysal (no.12) (15.10.1913 - 11.2.1932 = 19, 3, 27) (Maskat 1886 - Bombay 1965 = 81), med.Bombay, oğlu lehine ferâgat etdi, 1.1903'de Delhi'de VII. Edward'ın imparator ol.tâc giyme darbâr'ında bulundu. = 1. Fâḩme (Zengîbâr, 4.5.1891 - Maskat, 4.1967 = 75, 11) b.Seyyid 'Alî b. Sâlim b.Şüweynî, izd.1902, izd. müd.63, yş.11-74, zevcinden 5 yş. kç. =2.Yemenli bir hanım. =3. Kâmile Igray (Çerkes), izd. 1920, tal. 1921=1. =4.Dofâr'lı bir hanım. =5. Japon bir hanım, izd. Japonya, 1936? Çocukları: Sa'îd (1'den), bk.no.14; Mâcid (2'den) (Maskat 1919), Birke v., 3 oğlu Calanda (otomobil kazâsında öldü), Ḥarûb (öldü), Manşâr (1980'de hayâtta);

Fehâr (4'den) (Maskat 1924), gençlik bakanı, 3 oğlu Fâtîq (1956), Gaaliye (1958), Zewân (1962); Seyyide Bülgeyne (doğ. Japonya 1937) (5'den); Şebîb (6'dan) (Bombay 1940), Fâs büyükelçisi (=Gerda, İsviçreli), çocukları Târik ve Nataşa; Târik (3'den) (Bombay, 30.6.1921), başbakan 1970-1 =1. Şewâne Ümmi Kays, =2.Şewâne Ümmi Talâl, =3. Helen (Alman), çocukları: Talâl (2'den) (27.6.1947) (=Tâhire, bir Türk hanımı), Kays (1'den) (20.1.1952), Es'ad (2'den) (20.6.1954) (=Seyyide b.Bedr b.Sa'id), Heysem (1'den) (13.10.1954), Şihâb (1'den) (5.3.1956), Edhem (1'den) (5.3.1959), Fâris (1'den) (5.3.1961); Emel (1'den) (18.11.1950), Newwâl Kâmile (2'den) (20.11.1951)=Kaabûs b.Sa'id (no.15) (doğ.18.11.1940), izd. 22.3.1976, yş. 24,4,2, zevcinden 11,0,2 kç.- Sultân Teymûr'un 6. eşi: Seyyide b.Şâdık Hasen (Su'ûdî), izd. Bombay 1939, tal. 1940=1 (=2. Jimmy Fancy, Pâkistânlı).

14) Sa'id b.Teymûr (no.13) (11.2.1932-23.6.1970=38, 4, 11) (Maskat, 13.8.1910 - Londra 19.10.1972=62,2,7), 8.9.1958'de Gwâdar limânını Pâkistân'a satdı, tek oğlu tar. devrildi. =1. el-Mâşânî, Dofâr'lı, izd. 1933, tal. =2.Mâ'zûnû'l-Mâşânî (1'in amca-zâdesi). Çocukları: Kaabûs (2'den), no.15; Hadîce (câriyeden) (ölm.1968); Seyyide (1'den) (ölm.Dofâr); Ümeyme (1'den) (1980'de ber-hayât).

15) Kaabûs b.Sa'id (no.14) (cülûsu 23.6.1970) (doğ. Selâle, 18.11.1940), vel.1940-1970=29, 7, 5, 1971'e kd. altes ol. anılan Ummân sultânları için bu târifde majeste unvânı kullanılmaya başlandı. =Kâmile (asıl adı Newwâl) (doğ.Maskat, 20.11.1951), b.Seyyid Târik b.Teymûr (no.13), izd. Maskat, 22.6.1976, yş. 24, 4, 2, zevcinden 11, 0, 2 kç.

Zengîbâr Hânedânı

975'te Kilwe devletine dâhil olan Zengîbâr adalarını 1502'de Portekiz ele geçirdi. 1698'de Ummân İmâmı, Zengîbâr ve Pemba adaları ile Mombasa ve Kilwe limanlarını ele geçirerek bütün Kenya ve Tanzanya sâhillerine hâkim oldu ve sonra ülkenin içerilerine doğru ilerliyerek zamânla batıda Kongo'ya, güneyde Malawi'ye erişti. 1828'de ilk Ummân imâmı ol.Sa'id b.Sultân, Afrika'ya ayak bastı. Hem Maskat'da, hem Zengîbâr'da oturmaya başladı (cülûsu 1806). 1856'da ölünce, oğlu Şüweynî Ummân'da ve diğer oğlu Mâcid Zengîbâr'da tahta geçtiler. Bu sûretle iki devlet ayrılmakla berâber, Ummân sultânı aynı zamânda İbâdî mezhebinin başı olduğu için, sonuna kadar Zengîbâr, Ummân'ı metbû tanıdı. 1890'da Kenya'yı İngiltere ve Tanganyika'yı Almanya, Zengîbâr'dan aldı ve Zengîbâr adalarına münhasır kalan Zengîbâr Sultânı, İngiltere'ye tâbî oldu. 1897'de en büyük geçim kaynağı olan köle ticâretini yasakladı, zâten kıt'a Afrikası'ndaki topraklarını kaybettiği için bu ticâretin kaynağı kesilmişdi. Prens ve prenseslerin adları başına Seyyid ve Seyyide gelmektedir.

1) Seyyid Sa'id b.Sultân (1806-19.10.1856 = 50) (Sumayl 1788?, Maskat'dan Zengîbâr'a dönerken Seyşeller açıklarında gemide ölmesi 19.10.1856=68), 1821'e kd. kardeşi Sâlim'le ortaklaşa saltanat sürdü, 1825'de haccetti, 1802'de çocukken geldiği Zengîbâr'ı sultân ol. 1828'de ziyâret edip ikinci başkent yaptı, 12.1829-6.1830, 12.1831-9.1832, 12.1833-1835, 12.1837-9.1839, 12.1840-4.1851, 12.1852-4.1854'de Zengîbâr'da, geri kalan zamânlarda Maskat'da oturdu, =1.'Azze (ölm.1857) b.Seyyid Seyf b.Ah.=Muzâ b.Seyyid Ah.b.Sa'id (bu izdivâcan doğan tek çocuk bebekken öldü). =2.

Şâhzâde b.Hüs. 'Alî Mîrzâ Kaçar Fermân-fermâ b.Feth-'Alî Şâh, izd.1827, tal. 1833=6. =3. Şâh-zâde b.İreç Mîrzâ Kaçar b.Muh.Şâh, izd.1849, tal. 8 oğlu: 1- Hâlid (1819?-Zengîbâr, 11.1854=35?), vel.1819?-1854, Zengîbâr v., annesi Malabar'lı câriye Şurşit, Habeş câriyeden olan 2 kızı Şembu'a ve Ferşû. 1- Şüweynî (1821?-katli 11.2.1866=45?), vel. 11.1854-19.10.1856=1, 11, annesi Habeş, Ummân sultânı 19.10.1856-11.2.1866=9,3,23, yerine oğlu Sâlim, Ummân sultânı oldu (1866-1868). Şüweynî=Gaaliye b.Seyyid Sâlim b.Sultân. Kç. oğlu Hamad, 6. Zengîbâr sultânıdır (aş.bk.). Ortanca oğlu Harûb=Türkiye b.Seyyid Türkî b.Sa'îd (kardeşi Hamad'dan dul), oğlu Halife II, 10. Zengîbâr sultânıdır (aş. bk.). 3- Muh. (1826?-, annesi Habeş), Sımayl v., kızları Fâume ve 'Aliyye ve oğulları Hamûd (8. Zengîbâr sultânı, aş.bk.), Hâlid (11.1911'de Zengîbâr tahtını reddetti) ve Hilâl (oğlu Muh., ölm.1953). 4- Türkî, 1871-88'de Ummân sultânı oldu. 5- Mâcid, 2. Zengîbâr sultânı, aş.bk. 6- Bargaş, 3. Zengîbâr sultânı. 7- Halife I, 4. Zengîbâr sultânı, 8- 'Alî I, 5. Zengîbâr sultânı.

2) Mâcid b.Sa'îd (19.10.1856-7.10.1870=13, 11, 19) (Zengîbâr 1834-1870=36), annesi Habeş, gerçekde Ummân'dan ayrı saltanat süren ilk Zengîbâr sultânı oldu, ='Azze. Kızı Hanfura (ölm.Zeng.18.7.1902)=Seyyid Hamûd b.Muh.(no.8).

3) Bargaş b.Sa'îd (7.10.1870-26.3.1888=17, 5, 20) (Zeng.1837-1888=51), annesi Habeş, 1875'de Londra'yı ziyâret etti = Muzâ (ölm. 1918) b.Seyyid Hamad b.Sâlim. Oğulları Hâlid (no.7) ve Seyf. 3 kızı: Nûnû=Hamad b.Şüweynî (no.6); 'Aliyye=Seyyid 'Alî b.Sâlim b.Şüweynî; Şerife=Seyyid Fehd b.Türkî b.Sa'îd (ölm.6.1894), izd. 1892, izd. müd.2.

4) Halife I. b.Sa'îd (26.3.1888-13.2.1890=1, 10, 18) (Zeng. 1852-1890=38), oğlu Muh. (ölm.1906).

5) 'Alî I b.Sa'îd (12.2.1890-5.3.1893=3, 0, 21) (1854-1893=39), 7.11.1890'da İngiltere'ye tâbi oldu. 4 kızı: 'Aliyye; Nûnû=Seyyid Muh.b.Hamad b.Muh.b.Sâlim; Gaaliye; Şerife=Seyyid Sâbit b.'Abd.b.Muh.- 'Alî I'in tek oğlu: Sa'îd (doğ. 1.1893-ölm.1940?)=Başan b.Hamûd b.Muh. (no.8). izd.1906. Bu izdivâcdan 1 prenses (Hafsa, 11.11.1918) ve 8 prens doğdu: 1- Muh.(1907)=1. 'Aşile (1917) b.Seyyid Sâbit b.'Abd., =2. Hakîme (1920) b.Seyyid Hamûd b.Feyşal, izd. 1941, çocukları 3 prens ve 3 prenses: Feyşal (1941), Fehd (1942), Fâris; Fâize, Fehme (9.2.1948), Fâume. 2- 'Alî Manîn (bu da 1970'lerde ber-hayât). 3- Bedr (1911)=Sindiyye (1927) b.'Abd.b.Halife (no.11), izd. 1940, yş. 13, kızları Gaaliye (1949-Portsmouth'da kazâen ölm. 2.5.1971=22). 4- Halife (19.6.1916)=Sugye b.'Abd.b.Halife (no.11) (1925), izd. 1940, yş. 15, çocukları Sâmih (9.6.1938, ilk eşinden), Teymûr (13.4.1941) ve Prs.Kûlşûm. 5- Mâcid (1920)=1. Merâ (1922) b.Seyyid Muh.b.'Alî ('Ummân), izd. 1943, yş. 21, zevcinden 2' yş. kç., =2. Râye (1921) b.Seyyid Sa'îd b.Hâlid, izd. 1953, yş. 32, zevcinden 1 yş. kç. İlk eşinden 3 prens ve 3 prenses: Bedr (13.12.1947), Münzir, Muh.; Meyân (8.10.1944), Mesmûha (1949), Massara. 6- Ah. (21.1.1926). 7- 'Abdül-'Azîz (4.10.1930). 8- Bargaş (19.7.1933).

6) Hamad b.Şüweynî (5.3.1893-25.8.1896=3, 5, 21) (Maskat 1857-1896=39), =1. Türkiye b.Seyyid Türkî b.Sa'îd ('Ummân), tal. =2. Nûnû b.Bargaş (no.3).

7) Hâlid b.Bargaş (25.8-27.8.1896=2 gün) (1874-Monbasa 1927=53), İngilizler'ce 2 gün sn. hal'edildi, 1917-21'de St. Helena'da, 1921-5'de Seyşeller'de, 1925-7'de Ken-

ya'da sürgün kaldı. Kızı Kula dışında 7 oğlu: 1- Bargaş (ölm.1955). 2- Sa'îd, =2.Nüzhe (15.12.1916) b.Seyyid Sâlim b.Kinde ('Ummân), 1955'e doğru ölen Pr. Sa'îd'in ilk izdivâcından kızları: Mâye (1920)=Seyyid Sâlim b.Kinde b.Hamad ('Ummân) ve Râye (1921). 3- Mâcid. 4- Nâsır. 5- 'Alî (1911), son 3'ü 1970'lerde ber-hayât. 6- Gaalib (15.9.1916-kazâen ölm. 2.1.1951=34, 3, 17), oğulları Bargaş (13.12.1947) ve William ve kızı Şerife (1949). 7- Kays (1917)=Nûnû b.Seyyid Sa'îd b.Kinde ('Ummân), oğulları Hâlid (1936), 'Azzân (1938) ve Sâlim.

8) Hamûd b.Muh.(27.8.1896-18.7.1902=5, 10, 22) (1853-1902=49) =Hanfura b.Mâcid (no.2). 6 oğlu ve 4 kızı: 'Alî II (no.9), Mâcid (ölm. 1899), Suûd, Teymûr, Feysal, Muh.; Matûka (ölm. 2.7.1940)=Halîfe II (no.10), izd. 1900, izd. müd. 40, b.bk.; Bashan=Seyyid Sa'îd b.'Alî I (doğ.1893), b.bk.; Borân; Hâkîme.

9)'Alî II b.Hamûd (18.7.1902-Paris, 9.12.1911=9, 4, 22) (7.6.1884-Paris, 20.12.1918=34, 6, 13), med. Paris, 7.6.1905'e kd. başbakan A.S.Rogers'in niyâbetinde, sıhhati bozulduğu için ferâgat etti=Seyyide b.Feyşal b.Türkî ('Ummân), izd. 1902, izd. müd. 16. 2 oğlu ve 2 kızı: 1- Suûd (18.8.1907), oğulları 'Alî ve Hamûd (18.10.1947). 2- Ferîd (13.9.1908), çocukları 'Alî (14.11.1934) ve 'Aliyye (13.9.1933) = Seyyid Ah.(1919) b.Şâbit b.'Abd., bk. 'Ummân, izd. 1947, yş. 14. 3- Tuhfe='Abd. (no.11), izd. 1924, izd. müd. 39, b.bk. 4- Zeyne = Seyyid Muh. (1894-1923=29) b.'Alî b.Sâlim b.Şüweynî, bk.'Ummân.

10) Halîfe II b.Harûb (9.12.1911-9.10.1960=48, 10, 1) (Maskat, 26.8.1879-9.10.1960=81, 1, 14), 1893'de 'Ummân'dan Zengîbâr'a geldi, V. George, VI. George ve II. Elizabeth'in tâc giyme törenlerinde bulundu. =1. Matuka (ölm.2.7.1940), izd. 1900, izd. müd.40, Hamûd b.Muh.(no.8) kızı (3 oğlunun annesi). =2.Nunu b.Seyyid Ah.(Seyyide Kula b. Bedr b.Hamîd torunu, bk. 'Ummân). Oğulları: Şüweynî (ölm.1906), 'Abd.(no.11), 'Abdül-Wehhâb (ölm.1912). Son izdivâcından: Prs. Emel (1945) = Mewlidül-Hâcc, izd. 1963, yş. 18, eğitim bakanı, oğulları Halîfe (12.1963) ve Emân (Londra, 16.9.1978).

11) 'Abd.b.Halîfe II (9.10.1960-1.1963=2, 8, 23) (12.2.1910-1.7.1963=53, 4, 17), vel. 1911 (resmen 1919) =Tuhfe b.'Alî II, izd. 1924, izd. müd. 39, 3 oğlu ve 3 kızı: Cemşîd (no.12); Muh. (2.3.1933)=Şalha (4 prens); Harûb (5.5.1936) =Şuruk (16.5.1939) b.Seyyid Seyf b.Hamûd b.Feyşal (bk.'Ummân), izd. 1954, yş. 15, zevcinden 3 yş. kç. (6 prens); Sugye (1925) = Seyyid Halîfe b.Sa'îd b.'Alî b.Sa'îd (doğ.19.6.1916), izd. 1940, yş. 15, zevcinden 9 yş. kç., b.bk.; Sindiyye (1927) = Seyyid Bedr b.Sa'îd b.'Alî b. Sa'îd (1911), izd. 1940, yş.13, zevcinden 16 yş. kç., b.bk.; Şerife (1931) = Seyyid Seyf b.Hamûd b.Feyşal b.Türkî (7.11.1916-1970=54), izd. 1948, izd. müd. 22, yş. 17-39, zevcinden 15 yş. kç., bk.'Ummân.

12) Cemşîd b.'Abd.(1.7.1963-17.1.1964=0, 6, 17) (doğ. 16.9.1929), vel. 1960-63. =1. Enîse (9.2.1938) b.Seyyid Sâlim b.Kinde (bk.'Ummân), izd. 1955, tal. 1969=14, yş. 17-31, zevcinden 8, 4, 23 kç. =2. Züleyke b.'Abd. Muh., izd. 1970. İlk izdivâcından sırasıyla: Prs. Maatka, Pr.'Alî (vel. 1963-4), Pr. Halîfe, Prs. Seyyide, Prs. Seyyide.

26 - 'UMMÂN

'Ummân Krallığı, 20.12.1951'de İngiltere ile munâsebetlerini keserek tamâmen müstakil oldu. 30.11.1967'de Kurya-Murya adalarını da İngiltere'den aldı. Gwâder limanını (775 km²) Pâkistân'a verdi (8.9.1958). 212.775 km²'dir. 1.050.000 n. (1981 t.), yoğunluk 5(1960 t. 950.000). Hiç sayım yapılmamıştır. Başkent Maskat (1981 t.130.000). Diğer şehirler: Sûr, Suḥâr, Matrah, Nezwe, Barka, İbre, İbrî, Munâ, Ḥabûre. % 100 Müslümân (% 70 Hâricî-İbâdî, % 30 Sünnî). % 100'e yakın Arab (çok az Zencî, Belûç, İrânî.). Petrol: 1970'te 17,2, 1975'te 16,8, 1976'da 18,1 milyon ton. Kişi başına gelir yaklaşık 4.400.dolar (1981 t.), GSMH yaklaşık 4.620.000.000 dolar (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerde 16.900 asker (1976) (J.E.Peterson, *Oman in the Twentieth Century*, 1978).

III

HİCÂZ

Uhayzırlar (865 - 961)

Abbâsîler, Mekke'ye ayrı, Medîne'ye ayrı vâli-tâyîn ederek Emevîler'in mülki idâresini devâm ettirdiler. Pek çok Emevî, Abbâsî ve Alevî prensi, bu iki şehirde vâlîlik yaptı. 865'te ilk sahte şerifler ortaya çıktı. Bunlardan Uhayzırlar (Benû-Uhayzır), 865-961=96 arasında Hicâz ve Yemâme'ye Abbâsîler'e tâbî olarak hükmettiler. Merkez Mekke idi. Sünnî Haneî olan hânedâna Karmaîler son verdi. Hânedânın atası Yûsufî'l-Uhayzır'ın neseb iddiası şudur: Yûs.b.İbr.b. Mûsâ Cewn b.'Abd. b.el-Has. b.el-Has. b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Yûsuf'un oğlu 1- İsm.ü's-Seffâk (865-869?=4?), oğlu 2- Ebû-'Abd.Muh. I (869?-928=59?), ilk hükümdarlardır. I. Muh.'in oğulları: 'Abd., İbr. (oğlu Şâlih oğlu İbr. oğulları Ah. ve Muh.), Yûs. Bu Yûs.'un oğulları: İsm. (oğulları Hamîdân ve Şâlih) ve 3- Muh. II (938-). Sn. II. Muh.'in kardeşi 4- el-Has., bunun oğlu 5- Ebû-Câ'fer Ah. (- 961), bunun oğlu 6- Ebû-'Abd.Muh.III (961) ve bunun yeğeni 7- Muh. IV (961) tahta geçtiler.

Müsevî Şerifleri (956 - 967)

Bunların da gerçek şerif oldukları kesin değildir. Neseblerinin sahte olması daha muhtemeldir: Müse'l-Cewn b.'Abd.i's-Şâlih b.Müse'l-Cewn b.'Abd. İbni'l-Has. İbni'l-Has. b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Bu Müse'l-Cewn'in 859'da halife tarafından habsi sırasında 3 oğlu Hicâz'da merkez Mekke olarak üzere Abbâsîler'e tâbî Sünnî-Hanefî bir devlet kurmuştur: 956-967=11. Benû-Mûsâ şerifleri olan 3 kardeş: 1- Dâw. (956-), 2- Ebû-Câ'fer Muḥ., 4- Muḥ.ü's-Şâir (oğulları 'Abd.ve el-Hüs.), 2'nin oğlu 3- el-Has. ve bunun kardeşi 5- Ebû-Hâşim Muḥ. (-967). Dâwûd'un (no.1) oğlu Muḥ. oğlu Yah. oğlu 'Abd.oğlu Mûsâ oğlu Ebû-Muḥ. 'Abdi'l-Kadir oğlu Muḥ.'dir. Yerlerini Hlâşimî Şerifler aldılar.

Hâşimî Şerifleri (967 - 1202)

Aslında yukarıdaki paragrafta verilen Benû-Mûsâ'nın devâmı olan Hewâşim (Benû-Hâşim, Hâşimîler, Hâşimî Şerifler), 967-22.4.1202=235 arasında devâm etti. Merkez Mekke'dir. Hicâz'ı idâre ettiler. Tâbî oldukları devletler: Abbâsîler (967-976), Fâtimîler (976-1070), Selçuklular (1070-1073), gene Fâtimîler (1073-1082a), gene Selçuklular (1082a-1157), Zengîler (1157-1171), Eyyûbîler (1171-1202). Sünnî-Hanefî mezhebinden olan hânedânın kurucusu 1- Ebû-Muḥ. Câ'fer b.Ebî-Câ'fer Muḥ. İbni'l-Hüs. b.Muḥ. i's-Şâir'dir ki, bu son zât, Müsevî şeriflerinin 4.'südür (yk. bk.). e's-Şâir'in diğer oğlu 'Abd.'dir. 1- Câ'fer (967-980b=13)'in oğulları, 2- Î'sâ I (980b-994=14) ve 3- Ebû'l-Fütûḥi'l-Has. (994-1011=17+1012a-1039=27 = 44), sn. bu sonuncunun oğlu 4- Muḥ. Şükr (1039-1061=23) tâkıyb etti. Câ'fer'in (no.1) diğer oğlu Ebû-Hâşim Muḥ., bunun oğulları Hâşim ve 'Abd., bu sonuncunun oğlu Ebû'l-Has.Muḥ., bunun oğulları el-Has. ve Câ'fer, bunun da oğlu 7- Ebû-Hâşim Muḥ. Tâci'l-Me'âlî (1069-1094=25)'dir. Bunun oğulları Hâşim ve 8- Ebû-Füleyte Kaas. (1094-1123=29), bunun oğlu 9- Füleyte (1123-1133=10), bunun oğulları 10- Hâşim (1133-1154=21), 11- Î'sâ II (1161-1157a=14), Mâlik, Hâşim'in (10) oğlu 11- Kaas. II (1154-1161=7, katl), II. Î'sâ'nın oğulları 12- Dâw. II (1175a-1176a=1 + 1177a-1188=11=12) ve 13- Mükessir (1176a-1177a=1 + 1188-1197=9=10), II. Dâw.'un oğlu 14-Mansûr (1197-1201=4), Mükessir'in oğlu 15- Muḥ. II (1201-22.4.1202=1, katl)'dir. Yerlerine Katâde Şerifleri geçti (c.II'de).

Süleymânî Şerifleri, Hâşimî Şerifleri'ne paralel olmuştur. Yemen Süleymânîleri (b.bk.) ile akrabadır. Bunlardan ikisi, Hâşimî Şerifleri arasına girerek Hicâz'a hâkim olmuşlardır: 4- Ebu't-Tayyib Dâw. I b. 'Abdi'r-Raḥ.b.'Abd.b.Dâw. (1011-1012a=1) ve bunun torunu 6- Hamze b.Weḥhâs (1061-1069=8).

Benû-Mehnâ (1187? - 1481?)

1187?-1481?=294? müddetle Medîne'yi Benû-Mehnâ idâre etmiştir. Bunlar da seyyid (Hazrât-i Hüseyin soyu) geçmişlerdir. Hâşimî ve Katâde Şerifleri'nin nüfuzları

altında bulunmuşlar, onların tâbî oldukları büyük devletleri (Eyyûbîler, 1250'den sn. Memlûkler) metbû tanımışlardır. Hânedânın ilki, Salâhüddîn Eyyûbî ile berâber Kudûs'te bulunmuştur. Benû-Mehnâ emîrleri: 1- 'İzzü'd-D.Ebî-Füleyte'l-Kaas. İbnî'l-Mehnâ (1187?-1204?=17?), oğlu 2- Sâlim (1204?-1238?=34?), yeğeni 3- Cemmâz (1238?-1304b=66?), oğlu 4-el-Mansûr (1304b), oğulları 5- 'Aṭıyye (1304b-1359=55) ve 6- Nügayr (1359-), bunun oğulları 7- Hibet'Ullaah ve 8- Muḥ. (-1386) ile 9- Cemâlü'd-D.(1386-), Muḥ.'in (8) oğulları 10- Şâbit ve 11- 'Aclân I ile 12- 'Uzeyr. Karâbetleri tesbît edilemeyen: 13- 'Aclân II, 14- el-Ḥas., 15- Ümyân I, 16- Mânî', 17- Weṣebân, 18- Sül., 19- Ümyân II, oğlu 20- Züheyr (- 1470a), bunun oğulları 21- Zaygam (1470a-1481=11) ve 22- Kuseytil (1481).

Osmanlı Devri

Bunlardan sonra Benû-Katâde Şerîfleri, Memlûkler nâmına Hicâz'ı idâre ettiler. 1517'de Osmanlı idâresi başladı ve Mekke'de 1916'ya, Medîne'de 1919 başına kadar devâm etti. Osmanlı devri boşunca "Hâşimîler" denen ve Birinci Cihan Harbî'nden sn.Ürdün ve Irak hânedanlarını da çıkaran Benû-Katâde'nin şeceresi, II. cildimizdedir.

Hicâz ile Yemen arasındaki ülkeye 'Asîr denir. Burada 1841-1934 arasında, 1918'e kd. Osmanlı idâresinde 'Asîr emîrleri türemiştir. Bunların şeceresi de II. cildededir.

Hicâz ile Necd arasındaki ülkeye Şemmar denir. Burada da Osmanlı idâresinde Reşîdîler 1835-1921 arasında emîrlik kurmuşlardır. Şecereleri II. cildededir.

IV

KÖRFEZ

Karmaşiler (899 - 1030)

Karmaşiler (Karâmita), Şîî-İsmâîlî, yâni en müfrit Şîî'dir. Fâtımîler'e tâbî olarak 899-1030 arasında 131 yıl devâm etmişlerdir. Sâha Ahşâ ve Bahreyn, yâni Basra Körfezi'nin Irâk'ın güneyinde kalan, Irak'la Ummân arasındaki bütün batı kıyıları ve iç bölgelerdir. Bunlar, Sünnîler'e dehşetli bir savaş açmış ve onları çok uğraştırmışlardır. Abbâsîler ve Şîî olmakla berâber Büveyhîler, Karmaşiler'le devamlı savaşmışlardır.

İsmâîliyye mezhebinin ve eyleminin kurucuları şunlardır: Meymûn oğlu 'Abd., Ahwâzlı İrânî bir Şîî-İsmâîlî lideri iken Hamâ yakınlarında Selemiyye'ye gelip yerleşti. Bunun oğlu Ah., Irak ve İrân'da İsmâîlî ajanı ol. dolaştı. 'Abd. b.Meymûn'un müridlerinden Hüs.ü'l-Ahwâzî, 864'te Kûfe'ye yollandı. Bu Hüs.'in müridi ise Hamdân Karmaşî İbni'l-Eş'aş'tır ki, harekete adını vermiştir. Karmaşî'nin gizli propaganda merkezi Bağdâd yakınlarında Kalwâza idi. Kayın birâderi 'Abdân ile 899'da ortadan kayboldu. Ah.b.'Abd.b.Meymûn'un müridi Zikreweyh, sonunda Karmaşî'nin fikrî propagandasını eyleme dönüştürdü. Kaadisiyye'de yakalanıp 10.1.907'de idâm edildi. Onu yakalayıp astıran Halîfe'nin Türk başkumandanı meşhur Wasîf b.Suvartergin'dir. Zikreweyh'in 3 oğlu: Yahyâ (903'te öldürüldü; Ar."şeyh", Fars. "pîr" unvânı ile lider), 'Alî (904'te bir kaç gün Şan'â'yı işgal etti) ve Hüs. Ah. "Şâhibü's-Şâme" (29.11.903'te Hamâ'da yakalandı, Bağdâd'a götürülüp asıldı). Tafsîlât için bk. Fâtımîler (Mısır) ve Ağa-Hânlar (Hindistân).

Bu hulâsadan, eylemin İranlı menşei olduğu açığa çıkar. Nitekim Irak'ın güney bölgelerinde, Irak ile Ummân arasında devlet kuran hânedânın atası Behrâmü'l-Cennâbî de İranlı'dır (Fârs eyâleti). I. Has. bunun oğludur. Fakat hânedan, dil bakımından Arab'laşmıştır. 5 melik vardır: 1- Ebû-Sa'dî'l-Has. I (899-914a=15, katl) (büyük oğlu Sa'd, I. Has. öldüğü zaman hayatta idi), 2- Ebû-Tâhir Sül.i'l-Hacerî (914a-944a=30, katl) (I. Has.'ın el-'İkdâniyye denen niyâbet meclisini oluşturan 7 oğlunun en küçüğü) (doğ. 6.907) (7.923'e kd. niyâbet altında), 3- Sâbûr Ah. (944a-969=25, katl) (2'nin by. oğlu), 4- el-Has. II b.Sâbûr (969), 5- Sa'd b.Fülân b. Ebî-Sa'd (969-972=3), 6- Ebû-Yâ'kuub Yûs. b.Ebî-Sa'd Has.I. (972-977a=5). 977a-1030=57 arasında hükümdarlık ilga edilmiş ve devlet 5 kişilik hey'etlerce cumhûriyet şeklinde yönetilmiştir. Cumhûr reislerinden biri: el-Haseni'l-Â'samm b.Ah.b.Ebî Sa'dî'l-Haseni'l-Cennâbî (el-Ahsâ, 891 - Remle/Filistin, 977 = 86). Kardeşi Ebû-Tâhir Sül.i'l-Cennâbî, 970'te zehirlendi. el-Â'samm, 970'te Şâm'ı, sn. Remle'yi aldı, Kaahire'yi bile muhâsara etti. Şâm, bir müddet Karmatlar'da kaldı. 974'te yeniden Mısır üzerine yürüdü. Karmatlar'ın Fâtımîler'i imâm tanımaktan vaz geçmesi, onunla başlar. Yerine kardeşi Câ'fer geçti. - Ebû-Sa'dî'l-Cennâbî (no.1)'nin vezîri, sonradan kayın-pederi de olan Kaûf'li Hasan b.Sanbar (Şanbar)'dır. 7 vezîr vardı. Hasan b.Sanbar'ın ölümünde oğlu Sanbar baş-vezîr oldu ve onun ölümünde kardeşleri vezîr oldular ve oğulları ise yönetime girmediler. 977'de son hükümdâr ölünce, Ebû-Sa'd (no.1) neslinden gelen 6 prens, devleti konsey hâlinde yönetmeye başladılar. 1051 yılında devleti hâlâ hânedân mensûbu 6 Prens + Senâbire'den (yânî İbnü Sanbar neslinden) 6 vezîr, müştereken yönetiyorlardı. XIII. asırda Ebû-Sa'd neslinden prensler, iktidarlarını kaybetmiş olarak, al-Ahsâ'da hâlâ yaşıyorlardı. Karmatîler güçlerini kaybetmiş ve 'Abbâsî devletine katılmıştır.

Karmatîler, 12-18.1.930 arasında 6 gün için Mekke'yi zapt ettiler. Hacer-i Esved'i, ülkelerine, Laşâ'a götürdüler. Hacer-i Esved orada 21 yıl kaldı ve ancak 951'de Mekke'ye iade edildi. Bunu yapan 2. Karmatî hükümdârının "el-Hacerî" unvânı buradan gelir. Başkentleri Hüfûftur. Kûfe (3 def'a), Basra, Nusaybin, Sincâr, Re'sü'l-Ayn gibi şehirlere kadar giderek yağmâlamışlardır.

27- ARAB EMİRLİKLERİ

Eskiden 'Ummânü'l-Müteşâlih denen ülke, 'Ummân ile Katar yarımadası arasındaki memlekettir. Basra Körfezi'nin güney kıyıları ve içeriye doğru çöl bölgesidir (Rub'ü'l-Hâlî çölünün kuzeyi). 92.100 km², 840.000 nüfus, 9 yoğunluk (1981 t.). Nüfus, petrol yüzünden, dışarıdan gelen Arablar'la hızla artmıştır (1954 t.100.000, 1975 s.656.000). % 100 Müslümandır. Çoğunluk Sünnî-Şâfiî'dir. Bir kaç bin Türk vardır. Başkent Ebû-Dabî bir adacık üzerindedir. 2.12.1972'de İngiltere'den ayrılarak istiklâl kazanan Birleşik Arab Emîrlikleri, gerçekte 1892'de İngiltere himâyesine girmekle beraber 1914'e kadar Türkiye himâyesinde idi. 21.400 askeri vardır (1976). Kişi başına gelirde dünyâda 1.'dir (1981 t. 14.400 dolar). Millî hâsıla 12,1 milyar dolardır (1981 t.). Petrol: Ebû-Dabî'de 33,3 milyon (1970), 67,3 milyon (1975), 76,7 milyon (76); Dübay'da 4,3 milyon (1970), 12,7 milyon (1975), 15,8 milyon (1976); Şerca'da 1,9 milyon (1975), 1,8 milyon (1976) ton. 1976 toplamı 94,3 milyon ton. 1959'da Ebû-

Dabî ve 1966'da Dubayy petrol ihrâcına başladılar. 1971'de İran, Ebû-Mûsâ, By. ve Kç. Tunb adalarını Emîrliklerden alarak işğâl etti.

Devlet, 7 prenslikten kurulu bir federasyondur. Prenslere "şeyh" denmektedir. Ebû-Dabî prensi federasyonun başkanı, Dübayy şeyhi de başkan yardımcısıdır. Şeyhliklerin 1981 t. nüfusları şöyledir: 1- Ebû-Dabî 308.000, 2- Dübayy 266.000, 3- Şerce 113.000 (kç. Kelbe-Şârîka şeyhliği, bu şeyhlik içindedir), 4- Re'sû'l-Hayme 72.000, 5- Fûceyre 33.000, 6- 'Acmeyn 27.000, 7- Ümmü'l-Kuweyn 21.000.

1- Ebû-Dabî: Yaklaşık 1761'den beri şeyhleri aslen Benû-Yâs kabilesi şeyhleridir. Hânedân adı en-Neheyân'dır. Bugünkü Şeyh Zâid b.Sultânî'n-Neheyân (=Şayka Fâtıma), federasyon başkanı emîrdir. Oğlu ve veliahdî Halife (doğ. 1950) federasyonun başbakan yardımcısı, sonraki oğulları Sultân ve hava kuvvetleri komutanı Albay Muh., hânedandan 3 prens kardeş, Prens Muh.'in oğulları Mübârek, Seyf ve Hâmdân da sırasıyla iç işleri, sağlık ve bayındırlık bakanlarıdır (236.000 n.: 1978 t.).

2- Dübeyy: şeyh Sa'îd b.Mektûm ...b.Mektûm b.Ra'î b.Süheyl b.Felâse (1912-1958=44), oğlu Şeyh Râşid (1958-) bu makamda bulundular. Şeyh Râşid'i oğlu Mektûm istihlâf etti ki federasyonun başkan vekilidir. Kardeşleri Hâmdân ve Muh., federasyonun mâliye-sanâyî ve savunma bakanlarıdır. Hânedân, er-Rewâşid'lerden Âli Bî-Felâse veyâ Mektûm, Mâlikî'dir. 1833'ten beri şeyhtirler ve 1892'de İngiltere himâyesini kabûl etmişlerdir (207.000 n.).

3- eş-Şârîka =Şerce: Muh. Sultân b. Şakr b.Sultân b.Şakr, (1924-1951), Şakr (1951-1965) ve Hâlid (1965-), sonra Sultân b.Muh.i'l-Kasîmî (doğ.1939) şeyh oldular (=Cewâhirü'l-Kasîmî). Şeyh Sultân'ın kardeşi Şakr veliahd iken, 6.1987'de Şeyh Sultân'ın ağabeyi 'Abdül-'Azîz b.Muh.(1937) veliahd oldu. Yaklaşık 1727'den beri hükümrân olan aynı hânedandan (el-Kawâsim) Şeyh 'Abd. b.Hümejd de su-elektrik bakanıdır. Kç. Kelbe şeyhliği, Şerce'ye bağlıdır. Bugünkü Kelbe şeyhi Hâmd b.Sa'îd, 1937'de çocukken Hâlid b.Ah.'in niyâbetinde şeyh olmuştur. Gerek Şârce, gerek Re'sû'l-Hayme şeyhleri, el-Kaasîmî hânedânının iki dalıdır (88.000 n.). 'Ac mân, Şârce'ye tâbî idi.

4- Re'sû'l-Hayme: Sult.b.Sâlim (1919-1948=29) ve Şakr b.Muh. (1948) şeyh oldular. Şeyhin mensub bulunduğu 1869'da beri hükümrân Kaasîmî (Kawâsim) (Şârce hânedânının bir dalı) hânedânından iki kardeş, Sult. b.Sâlim'in oğulları Ah. (şimdi şeyh) ve Muh. bugün federasyonun adâlet ve çalışma bakanlarıdır (57.000 n.). Kawâsim Arabları, 1760'da Şeyh Sâlih başkanlığında Re'sû'l-Hayme'ye geldiler. Kışm adası ile Linge limânını Îrân'dan aldılar. Îrân, 1765'de geri aldı.

5- Fûceyre: Şarqî hânedânından Muh.b.Hamedî's-Şarqî, 1952'den beri şeyhtir. Oğlu Hâmad tarım bakanı ve 1974'de şeyh, kardeşi Ah. de kültür-enformasyon bakanıdır (27.000 n.).

6- 'Acmeyn (Âcmân): Yaklaşık 1820'den beri hükümrân olan Nu'aymî (Na'imî veyâ en-Nu'aymî, Âl Bû Zeneyn'den Hureybân'ın dalı) hânedânından Reşid b.Hümejd 1928'den beri şeyhtir. Oğlu 'Abdül-'Azîz şimdi sosyal işler bakanıdır. En küçük nüfuslu şeyhliktir (250 km², 22.000 n.).

7- Ümmü'l-Kayweyn: Yaklaşık 1775'den beri hükümrân olan Âl Mu'allâ veya Âl 'Alî hânedânından Ah.b.Râşid (1929-1981). Oğlu Sultân, ekonomi-ticâret bakanıdır (17.000 n.).

Bu federal prenslikte (el-İmârâtî'l-'Arabiyye'l-Müttehide) her prenslik hânedânının erkek üyelerinin adının başına "şeyh" unvânı getirilmektedir (A. M.Khalifa, *The United Arab Emirates*, 1979).

1- Ebû-Dabî Şeyhleri:

- 1) Ziyâb I b.Î'sâ 1761 - 1793 = 32
- 2) Şahbût I b.Ziyâb I 1793 - 1816 = 23
- 3) Muh.b.Şahbût 1816 - 1818 = 2
- 4) Tahnûn I b.Şahbût I 1818 - 1833 = 15
- 5) Halife b.Şahbût I 1833 - 1845 = 12
- 6) Î'sâ b.Hâlid 1845
- 7) Ziyâb II b.Î'sâ 1845
- 8) Sa'îd b.Tahnûn I 1845 - 1855 = 10
- 9) Zâid I b.Halife b.Şahbût I 1855 - 1909 = 54
- 10) Tahnûn II b.Zâid I 1909 - 1912 = 3
- 11) Hamdân b.Zâid I 1912 - 1922 = 10
- 12) Sultân b.Zâid I 1922 - 1926 = 4
- 13) Şakr b.Zâid I 1926 - 1928 = 2
- 14) Şahbût II b.Sultân b.Zâid I 1928 - 1966 = 38
- 15) Zâid II b.Sultân b.Zâid'in-Niheyân I 1966-

2- Dübeyy Şeyhleri:

- 1) Mektûm I b.Baî 1833 - 1852 = 19
- 2) Sa'îd I b. Baî 1852 - 1859 = 7
- 3) Haşer b.Mektûm I 1859 - 1886 = 37
- 4) Râşid I b.Mektûm I 1886 - 1894 = 8
- 5) Mektûm II b.Haşer 1894 - 1906 = 12
- 6) Baî b.Süheyl b.Mektûm I 1906 - 1912 = 6
- 7) Sa'îd II b.Mektûm II 1912 - 1958=46
- 8) Râşid II b.Sa'îd'il-Mektûm II 1958 - 198x = 1x
- 9) Mektûm III b.Râşid II 198x-6.10.1990

3- Şarce (eş-Şarika)

- 1) Râşid b.Maţar b.Kaasim 1727 - 1777 = 50(*)
- 2) Şakr I b.Râşid 1777 - 1803 = 26

(*) Önce Re'stül-Hayme şeyhi olup Hanbelî'dir, fakat 'Ummân'a tâbî idi. No. 2 ve 3 ise Vehhâbîler'e tâbî oldular. No.2, emir unvânını aldı. No.3, bir ara Vehhâbîler'ce hal'edildi.

- 3) Sultân I b.Şakr 1803 - 1866 = 63
- 4) Hâlid I b.Sultân 1866 - 1868 = 2
- 5) Sâlim b.Sultân 1868 - 1883 = 15
- 6) Şakr II b.Hâlid I 1883 - 1914 = 31
- 7) Hâlid II b. Ah. b.Sultân I 1914 - 1924 = 10
- 8) Muh. Sultân II b.Şakr II 1924 - 1951 = 27
- 9) Şakr III b.Sultân II 1951 - 1965 = 14 (hal')
- 10) Hâlid III b.Muh. b.Şakr II 1965 - 30.1.1972 = 7 (*)
- 11) Sultân III b.Muh.b.Şakr'il-Kaasimî II 30.1.1972-

4- Re'sü'l-Hayme(**) Şeyhleri:

- 1) Humejd b.'Abd.b.Sultân I (Şârce no.3) 1869 - 1900 = 31
- 2) Hâlid b.Şakr II (no.6 Şârce) 1900 - 1909 = 9
- 3) Sâlim b.Sultân I (no.3 Şârce) 1909 - 1919 = 10
- 4) Sultân b.Sâlim 1919 - 1948 = 29
- 5) Şakr b.Muh. b.Sâlim 1948-

5- Fuceyre Şeyhleri:

- 1) Muh.b.Hamed 1952 - 1974 = 22
- 2) Hamed b.Muh. 1974-

6- 'Acman Şeyhleri:

- 1) Reşid I b.Humejd 1820 - 1838 = 18
- 2) Humejd I b.Reşid I 1838 - 1841 = 3 + 1848 - 1873 = 25 = 28
- 3) 'Abdü'l-'Aziz I b.Reşid I 1841 - 1848 = 7
- 4) Reşid II b.Humejd I 1873 - 1891 = 18
- 5) Humejd II b.Reşid II 1891 - 1900 = 9
- 6) 'Abdü'l-'Aziz II b.Humejd I 1900 - 1908 = 8
- 7) Humejd III b. 'Abdi'l-'Aziz II 1908 - 1928 = 20
- 8) Reşid III b. Humejd III 1928-

(*) Ebû-Mûsâ adasını İrân'a terkettiği için mahlû kuzeni Şakr III tr. katledildi.

(**) Eski adı Culfâr olup 1737'de İrân tar. işğâl edildi.

7- Ümmü'l-Kayweyn Şeyhleri:

- 1) Mâcid 1775?-?
- 2) Râşid I b.Mâcid ? - 1816
- 3) 'Abd.I b. Râşid I 1816 - 1853 = 37
- 4) 'Alî b.'Abd.I 1853 - 1873 = 20
- 5) Ah.I b.'Abd.I 1873 - 1904 = 31
- 6) Râşid II b.Ah.I 1904 - 1922 = 18
- 7) 'Abd.II b.Râşid II 1922 - 1923 = 1
- 8) Hamed b.İbr.b.Ah.I 1923 - 1929 = 6
- 9) Ah.II b.Râşid II 1929 - 1981 = 52
- 10) Râşid III b.Ah.II 1981-

8- Kelbe Şeyhleri:

- 1) Sa'îd b.Hamed b.Fülân b.Sultân I (no.3 Şârce) 1936 - 1937 = 1
- 2) Hamed b.Sa'îd 1937 - 1951 = 14

28- KATAR

Katar, Basra Körfezi üzerinde bir yarımada'dır. 'Ummânü'l-Müteşâlih ile Lahsâ arasındadır. 1913'e kadar burası, Osmanlı İmparatorluğunda Basra vilâyetinin (eyâletinin) Lahsâ sancağının (il) bir kazâsı (ilçe) idi (Dewhâ'ya hâlâ Kal'atü't-Türk denen garnizona bir Osmanlı birliği yerleşmesi: 1852 ve kesin şekilde 1871). 1916-1971 arasında İngiltere himâyesine girdi (dış işleri bakanlığına bağlı protected state) ve 1.9.1971'de müstakil oldu. Prenslik 11.000 km², 252.000 nüfuslu (1981 t.), yoğunluk 23'tür. Petrol bulunmasıyla dışarıdan gelen Arablar'la nüfus çok arttı (1954 t. 40.000, 1971 t. 180.000). % 100 Müslüman'dır. Hemen bütün nüfus Arab'tır, epey Arab'laşmış Zencî vardır. Petrol: 1,6 milyon (1950), 8,2 milyon (1960), 17,3 milyon (1970), 20, 8 milyon (1975), 22, 9 milyon ton (1976). Per capita gelir 13.200 dolardır (1981 t., dünyâda 3.). Millî hâsıla yaklaşık 3.326.000.000 dolardır (1981 t.). 2.200 askeri vardır (1976). Başkent Dühâ (doğrusu: ed-Dewhâ) 175.000 nüfusludur (1981 t.) (1912: 12.000).

Katar prenslerine "şeyh" denir. Şânî hânedânıdır. 29.7.1913'te Bâb-ı Âlî, Katar üzerindeki hukukundan vaz geçmiştir. (x).

(x) Câsimü's-Sânî Efendî, kapıcıbaşı (binbaşı'ya eşit sivil rütbe), Basra vilâyetinin Necd sancağının 1. sınıf (Meşrûtiyet'ten sn. 3. sınıf) kazâsı Katar kaymakamı (Sâl-Nâme, 1312=1894, 532; 1326=1908, 714; 1327 R.=1911, 580).

1- Ebû-Dabî (Âl Bû-Felâh.)

1) Şeyh Ziyâb b.Îsâ b.Neheyân Âli Bî-Felâh Benî-Yâs (1761? - katli 1793 = 32?).

2) Şeyh Şahbût I. Ziyâb (1793-1816=23). Oğulları: Yerine geçenler (aş.bk.) dışında Sa'îd, Câ'fer, Hârib, Sultân ve Hilâl. Sonuncunun oğulları: Ziyâb (oğlu Hilâl) ve Sultân. Sonuncunun oğulları: Sa'îd (oğlu Hilâl), Hamdân ve Sâ'dûn.

3) Şeyh Muh. b.Şahbût (1816-1818=2), hal'edildi.

4) Şeyh Tahnûn I b. Şahbût (1818-1833=15), halefince katledildi. Oğulları: Hamdân, Sa'îd (no.6) ve Şakr.

5) Şeyh Halîfe b. Şahbût (1833-1845=12), katledildi. Oğulları: Zâid (no.7) ve Ziyâb, sonuncunun oğulları Sultân, Muh. ve Ah. No.5 ile 6 arasında bir kaç aynı âileden Şeyh Îsâ b.Hâlid ve Şeyh Ziyâb b.Îsâ hâkim oldularsa da, no. 6 tar. katledildiler.

6) Şeyh Sa'îd b.Tahnûn (1845-1855=10), hal'edildi.

7) Şeyh Zâid I b.Halîfe (1855-1909=54). =Şeyha b.Na'îmi'l-Büreymî. 8 oğlu: Halîfe (babasının yerine geçmeyi istemedi, aş.bk.), Tahnûn (no.8), Sa'îd, Hamdân (no.9), Sultân (no.10), Hazzâ, Sakr, Muh. By. oğul Halîfe'nin oğlu Muh. (1909-Londra, 10.1979=70)'in 7 oğlu: Hamdân (1930, başbakan yardımcısı 1977, oğulları Halîfe, Hamad, Râsid, Sa'îd, Sultân); Mübârek (1935- =Uşâ b.Şahbût b.Sultân, 1 kızı ve 3 oğlu: Ah., Neheyân, Hamdân); Tahnûn (1937, oğulları Zâid, Halîfe, Sa'îd, Ziyâb); Seyf (1943, oğulları Ah., Halîfe, Sa'îd, Ziyâb); Halîfe (1945); Sürûr (1947); Sa'îd.

8) Şeyh Tahnûn II b.Zâid (1909-1912=3).

9) Şeyh Hamdân b.Zâid (1912-1922=10), halefince katledildi. Oğlu: Hamdân (1922).

10) Şeyh Sultân b.Zâid (1922-1927=5). =Seleme b.Bhuttî (1885-10.1970=85). Oğulları: Şahbût (no.12), Hazzâ (1905-1958=53), Hâlid (1906, 1980'de ber-hayât, oğlu Muh. 1942), Zâid (no.13). Şeyh Sultân, halefince katledildi.

11) Şeyh Sakr b.Zâid (1927-1928=1), kezâ katledildi. 1980'de ber-hayât 5 oğlu: Ziyâb, Râsid, Zâid, Tahnûn, Hilâl.

12) Şeyh Şahbût II b.Sultân (1928-6.8.1966=38) (1903-1980'den sn.), hal'edildi. 2 oğlu ve 2 kızı: Sa'îd (1930-?, =Şeyha b.Şeyh Zâid, oğlu Tahnûn), Sultân (1936-?, oğlu Halîfe); Uşâ (=Şeyh Mübârek b.Muh., b.bk.), Şeyha (ağabeyi Sa'îd tar. vurularak öldürüldü).

13) Şeyh Zâid (II) b.Sultân (cülûsu 6.8.1966) (doğ. 1908, 1913, 1918 târihleri veriliyor). 12 eşinden 5.'si: Fâume b.Mübârek. Dâmâdı: Şeyh Sa'îd b.Şahbût. 9 oğlu: Halîfe (1947, vel., başbakan ve savunma ve mâliye bakanı, oğlu Sultân), Sultân (1953), Muh. (Fâume'den olan ilk oğul), Hamdân, Hazzâ, Sa'îd, Îsâ, Neheyân, Seyf.

2- Dübayy (Âl Bû-Felese)

1) Şeyh Mahtûm I b. Şeyh Bhutî b.Şeyh Süheyl Âli Bî-Felese Benî-Yâs (1833-1852=19), 1833'e kd. Ebû-Dabî'ye tâbî iken, bu târîhde ayrıldılar. Kardeşi Bhutî'dir. Kç. oğlu Süheyl'in oğlu Bhutî, 1906'da şeyh oldu.

2) Şeyh Sa'id b.Bhutî b.Süheyl (1852-1859=7), oğlu 'Ubeyd, onun oğlu Râşid'dir.

3) Şeyh Haşar b.Mahtûm (no.1) (1859-1886=27), küçük oğlu Mâcid'dir.

4) Şeyh Râşid b.Mahtûm (no.1) (1886-1894=8), 6 oğlu: Menâ (oğulları Râşid 1920, Süheyl 1924, Hamad 1934, Haşar 1942), Süheyl (oğlu Râşid hayâtda), Sa'id (oğlu Cewân hayâtda), Haşar, Mahtûm, Bhutî.

5) Şeyh Mahtûm II b.Haşar (no.3) (1894-1906=12). Kç. oğlu: Haşar (1899-?), oğlu Muh. (1922), bunun oğlu Sa'id (1950). Ortanca oğlu: Cumâ (1891-?), bunun 6 oğlu: 'Ubeyd (1918, oğulları Mâcid 1942 ve Sa'id 1953), Mahtûm (1920, oğulları Haşar 1946, Ah. 1947, Mürr 1949, Bhutî 1950), Hamad (1922, oğlu Haşar 1951), Şânî (1924), Ah. (1936), Dalmak (1937).

6) Şeyh Bhutî b.Süheyl b.Mahtûm I (no.1) (1906-1912=6), 4 oğlu: Sa'id (1899?-), Râşid (1902?-), Muh. (1903?-), Süheyl (1904-?) (hepsi 1980'den sn. öldüler.). Sonuncunun oğulları: 'Ubeyd (1934), Bhutî (1939), Muh. (1944).

7) Şeyh Sa'id b.Mahtûm II (no.5) (1912-1958=46) (1878-1958=80), kç. oğlu Halife (1922)=Hasene, oğulları Muh. (1942) ve Menâ (1949).

8) Şeyh Râşid b.Sa'id (no.8) (1958-) (doğ. 1912), 1971'de BAE başkan yardımcısı. Çocukları: Mahtûm (1941, vel. 1958, BAE başbakanı), Hamdân (1944, BAE başbakan yardımcısı ve mâliye-sanâyî bakanı), Muh. (1948, BAE savunma bakanı), Şeyh Fülân; Şeyha (=Şeyh 'Abdü'l-'Azîz b.Ah.b.'Aliyyi's-Şânî, Katar prensi, b.bk.).

Şeyh Râşid(no.8) 1980'lerde ve Şeyh Mahtûm(no.9) 6.10.1990'da öldüler, bugün 10. Şeyh tahtıdır.

3- Şercâ (Kasîmî Hânedânı)

1) Şeyh Râşid b.Mahtûr b.Rahmân b.Kaasim (1727?-1777?=50?).

2) Şeyh Şakr I b.Râşid (no.1) (1777-1803?=26?).

3) Şeyh Sultân I b. Şakr (2) (1803-1866=63), 11 oğlu: 1- Şakr (katli 1846), oğlu Muh. 2- Ah.(ölm.1871'den sn.), 4 oğlu: 'Abd.(oğlu Humejd, bunun oğulları Râşid 1939 ve Sa'id 1944) ('Abd.'in diğer oğlu Şakr 1980'de hayâtda), Hâlid (1914'de şeyh oldu), Râşid (oğulları Humejd, Kazîb, Muh., Ah.(oğlu Râşid 1939) ve Şakr (1928) (ilk 4'ü 1980'den önce öldüler), Sultân. 3- Mâcid (ölm.1871'den sn.), oğlu Hamad (ölm.1900'den sn.), bunun oğlu Sa'id (Kelbe şeyhi 1936-7, ölm.1937), bunun 3 oğlu ve 2 kızı: Hamad 1, Hamad 2 (Kelbe şeyhi 1937-1951, ölm.1951), Mâcid, Şeyha Fülâne (=Şeyh Hamad b.'Abd., Fuceyre), Şeyha Fülâne (=Şeyh Hâlid b.Ah., Şercâ şeyhi). 4- Râşid. 5- Muh. 6- İbr., Re'sü'l-Hayme şeyhi 1866-7, oğulları Muh., Mişârî ve Râşid. 7- 'Abd. (ölm.1855), oğlu Humejd (1869'da Re'sü'l-Hayme şeyhi oldu, b.bk.), 'Abd.'in

kızı=Şeyh 'Alî b.'Abd.(Ümmü'l-Kawanîn, b.bk.). 8- Hâlid (1866'da şeyh oldu) (aş.bk.). 9- Sâlim (1868'de şeyh oldu) (aş.bk.). 10- Câsim. 11- Nesîm, 3 oğlu: Mâcid (oğlu Şakr), Muh. (oğlu Sultân) ve İbr. (oğulları Hamad, 'Abd.ve Nesîm).

4) Şeyh Hâlid I b.Sultân (3) (1866-1868=2), katledildi.

5) Şeyh Sâlim b.Sultân (4) (1868-1883=15), Re'sü'l-Hayme şeyhi 1868-1869=1, Re'sü'l-Hayme v. 1908-1919=11, hal'edildi (ölm.1919).

6) Şeyh Şakr II b.Hâlid (4) (1883-1914=31), 9 oğlu: 1- Sultân (no.8). 2- Hâlid, Re'sü'l-Hayme v. 1900-1908=8, oğulları Muh.(1940), Feysal (1944) ve Su'ûd (1946). 3- 'Abdü'l-'Azîz. 4- Râşid (1909, 1980'de ber-hayât), oğlu Şakr (1932). 5- Muh. (1910, 1980'de ber-hayât), 7 oğlu: Hâlid (no.10), Şakr (1930), 'Abd. (1934), Râşid (1935), 'Abdü'l-'Azîz (1936), Sultân (no.11), Humeyd (1946). 6- Mâcid (1910, 1980'de ber-hayât), oğulları Hâmid (1934), Şakr (1939), Sa'îd (1944). 7- Muh. 8- Humeyd (7 ve 8, 1980'den önce öldüler), oğulları Şakr (1930) ve 'Azîz (1932). 9- Râşid (ölm. 1980'den önce).

7) Şeyh Hâlid (II) b.Ah.b.Sultân (3) (1914-1924=10) (ölm. 1943), Kelbe nâibi 1937-1943=6= Şeyha b.Sa'îd b.Humeyd (Kelbe şeyhi). Oğulları: Şakr (1936), Ah. (1942) ve Muh. (1944).

8) Şeyh Sultân II b.Şakr II (6) (1924-1951=27), 7 oğlu: 1- Şakr III. 2- Hâlid (1931), oğlu Sultân (1952). 3- Muh. (1933) (2 ile aynı anneden), BAE bayındırlık 1972-3 ve çalışma 1973-7 bakanı, oğulları Ah. (1954, =Â'îşe b. Şeyh Hâlid, no.10) ve Selîm (1959). 4- 'Abd. (1935). 5- Selîm (1936). 6- Su'ûd (1938). 7- Ah. (1948), BAE devlet bakanı 1977.

9) Şeyh Şakr III b.Sultân II (8) (1951-1965=14) (doğ.1924), hal'edildi, 1980'de ber-hayât. Oğlu Sultân (1947).

10) Şeyh Hâlid III b.Muh.b.Şakr II(6) (1965-1972=7) (1927-1972=45), katledildi. Oğlu Feysal (1954). Kızı Â'îşe = Şeyh Ah.b.Muh.b.Sultân II, yk.bk.

11) Şeyh Sultân III .Muh.b.Şakr II (6) (cülûsu 24.1.1972) (doğ. 1942) = Müsâ, kızı Şeyha (1975).

4- Re'sü'l-Hayme (Kasîmî Hânedânı)

1) Şeyh Humeyd b.'Abd.i'l-Kasîmî (1869-1900=31), Şercâ şeyhi (1803-1866) Sultân'ın torunudur (yk.bk.). O zamâna kd. Şercâ'a âid bulunan Re'sü'l-Hayme'de ayrı bir şeyhlik kurdu. Ölümünde Re'sü'l-Hayme, 1900-1921 arasında gene Şercâ'a katılarak 1921'de kesin şekilde ayrıldı. Şercâ şeyhi (1868-1883) Sâlim, 1883'de hal'inden sn. 1908-1919 arasında Re'sü'l-Hayme'de Şercâ şeyhi adına şeyh oldu ve 1919'da öldü ki kç. oğlu Sultân, 1921'de Re'sü'l-Hayme'nin kesin kurucusu olmuştur. Şeyh Sâlim'in by. oğlu ise Muh.(ölm.1921'den sn.) ve onun 7 oğlu (hepsi 1980'de ber-hayât) şunlardır: 1- Humeyd (1918), bunun 6 oğlu: Hâlid 1930, 'Abdü'l-'Azîz 1934 (BAE bakanı 1977), 'Abd. 1936 (1 kızı var), Ah.1940, Mâcid 1944, Sa'îd 1946. 2- Şakr (1948'de Re'sü'l-

Hayme şeyhi oldu). 3- Kaaid (1921), 3 oğlu: 'Abdü'l-Melik, Su'üd ve Feysal. 4- Sâlim (1922), oğulları Muh. 1942, Feysal 1944 ve Sultân 1948. 5- 'Abd. (1925). 6- Ah. (1926). 7- Hâlid (1933).

2) Şeyh Sultân b.Sâlim (1921-1948=27) (1891-1950'den sn.), hal'edildi. 7 oğlu: Sâlim (1919, oğlu 'Abd. 1942), Şakr (1924, oğulları Hâlid 1944 ve Sultân 1953), Hâlid (1927), 'Umer (1941), 'Awâd (1942), Feysal (1947) ve Fehâm(1948), hepsi 1980'de ber-hayât.

3) Şeyh Şakr b.Muh.b. Humejd (no.1) (cülûsu 2.1948) (doğ. 1920) = Dübayy'lı el-Gurayr âilesinden bir hanım. 3 oğlu: Hâlid (1940?, 2 oğlu var), Sultân (1941?, Re'sü'l-Hayme kumandanı 1974) ve Muh.

5- Fuceyre (eş-Şarqî Hânedânı)

1952'ye kadar Şercâ'a tâbî idi, bu târîfde Şercâ'dan ayrıldı. Bu şeyhlik 1866 yıllarında başlamaktadır. Hânedânın atası Fuceyre şeyhi (1866?-?) 1) Seyfî's-Şarqî'dir. 2) 'Abd.b.Seyf I, 3) Hamad b.'Abd. (1903-1938=35), 4) Seyf II b. Hamad (1938-1942=4), fâsıla 1942-1952=10, 5) Muh.b.Hamad (1952-1975=23) (1908-1975=67), 6) Hamad II b.Muh.(cülûsu 1975) (doğ. 1948), BAE tarım ve balıkçılık nâzırı.

Hamad I (şeyh 1903-1938) = Şeyha b.Şeyh Sa'îd b.Hamad, Kelbe şeyhi (bk.Şercâ), 4 oğulları: Seyf II (no.4), Muh. (no.5), 'Abd.(1934), Şâlih (1935). Seyf I (no.1)'in kç. oğlu: Muh., bunun oğulları Seyf ve Şakr. Seyf I'in ortanca oğlu: Sürûr. Bunun 2 oğlu: Seyf (oğulları Muh., Sürûr, Ah., Hamad ve Şakr) ve Hamdân. Sonuncunun 2 oğlu: 'Abd. (1889-?) ve diğer bir anneden Şüheyl (1922) ve bunun oğlu Hamdân (1954).

6- Ümmü'l-Kawanîn (Âl 'Alî)

1) Şeyh Mâcidü'l-'Alî (1775?-1795?=20?), 2) Şeyh Râşid b.Mâcid (1795?-1821?=26?), 3) Şeyh 'Abd. b.Râşid (1821?-1854?=33?), 4) Şeyh 'Alî b.'Abd. (1854?-1872?=18?) = Şeyha b.Şeyh 'Abd.b.Sultân (bk.Şercâ).

5) Şeyh Ah.b.'Abd.(1872?-1904=32?) = Acman şeyhi Humejd b.Râşid'in kızı. 6 oğlu: 1- Râşid II, aş.bk. 2- Su'üd, oğlu 'Abd.=Şeyha b.Şeyh Râşid b.Ah., b.bk. 4- İbr., oğulları Hamad (no.8) ve 'Abd. 4- Nâsır, 5 oğlu: 'Abd., Muh., 'Abdü'l-'Azîz, Râşid ve 'Alî. 5- Muh., oğlu 'Abd. 6- Sultân, oğlu 'Abd., bunun oğlu Mâcid (1980'de ber-hayât) ve bunun oğlu 'Abdu'r-Rahmân.

6) Şeyh Râşid II b.Ah.(6.1904-1922=18) (ölm.1929), 4 oğlu ve 1 kızı: 'Abd. (no.8), Ah. (no.9), 'Alî, Muh. ve Şeyha=Şeyh 'Abd.b.Sa'îd, amca-zâde.

7) Şeyh 'Abd. II b.Râşid (1922-1923=1), 8) Şeyh Hamad b.Râşid (1923-1929=6), 9) Şeyh Ah.II i'l-Mu'allâ b.Râşid (1929-198x=5x), 10) Şeyh Râşid III (cülûsu 198x) (doğ.1930), oğlu vel.Su'üd (1952). Ah. II'nin diğer oğulları: Sultân (1935, BAE sağlık bakanı), Sa'îd (1937) ve 'Abd. (1938).

7- 'Acmân (Âl Bû-Hureybân = en-Nu'aymî Hânedânı)

1) Şeyh Humejd I en-Nu'aymî (ölm.1819?), 2) Şeyh Râşid I (1819?-1838=19?), kç. oğlu 'Alî'nin 5 oğlu: Muh., Sâlim, Râşid (oğlu Nâsır), Mâcid (oğlu Sa'îd) ve Sultân. Sonuncunun 4 oğlu (hepsi 1980'de ber-hayât): Râşid, Muh., 'Abd. ve Hamdân (oğlu Sa'îd), en büyükleri Râşid'in oğulları: Muh. ve Sultân (oğulları Râşid ve 'Abd.).

3) Şeyh Humejd II b.Râşid I (1838-1841=3), 4) Şeyh 'Abdü'l-'Azîz I b.Râşid I (1841-1848=7), kaledildi, 5) Şeyh Humejd III b.Râşid I (1848-1872?=24?), 4 oğlu ve 1 kızı: Nâsır, Râşid II, Muh., 'Abdü'l-'Azîz II ve Şeyha=Şeyh Ah.b.'Abd. (Ümmü'l-Kawanîn, çocukları için b.bk.).

6) Şeyh Râşid II b.Humejd III (1872?-1891=19?), oğulları: Şakr, Nâsır ve Humejd IV.

7) Şeyh Humejd IV b.Râşid III (1891-1900=9), 8) Şeyh 'Abdü'l-'Azîz II b.Humejd III (1900-1908=8), 9) Şeyh Humejd V b.'Abdü'l-'Azîz II (1908-1928=20), kç. oğlu 'Abdü'l-'Azîz (1980'de ber-hayât).

10) Şeyh Râşid III b.Humejd IV (1928-198x=5x) (1904-198x=8x), 10 oğlu (hepsi 1980'de ber-hayât): 'Alî (1919?, ikiz, 6 oğlu ve 1 kızı: Muh., Sultân, Ah., 'Abdü'r-Rahmân, Has., Mâcid ve Şeyha=Şeyh Câsim b.'Aliyyi's-Şânî, bk. Katar), Humejd VI, Nâsır (oğulları Muh. ve Cemâl), 'Abd. (oğlu Su'ûd), 'Abdü'l-'Azîz (1937?, BAE ulaştırma 1971-3 ve sosyal işler 1973-7 bakanı), Sa'îd (oğlu Mâcid), Hamdân, Şakr, Ah., Muh.

11) Şeyh Humejd VI b.Râşid III (cülûsu 198x) (doğ.1930?) =el-Gureyr âilesinden Dübayy'lı bir hanım. Oğulları: 'Abdü'l-'Azîz ve Şalâh.

Katar (Şânî Hânedânı)

1- Şeyh Şânî, 2- Şeyh Muh. b. Şânî (1868-1876=8), 3- Şeyh 'Alî I b.Câsim (1876-1888=12, kad), 4- Şeyh Ah. I b. Câsim (1888-1905=17), 5- Şeyh Câsim b.Şânî (1905-1913=8), 6- Şeyh 'Abd. b.Câsim (17.7.1913-20.8.1949 = 36), 7- Şeyh 'Alî II b.'Abd. (20.8.1949 - 24.10.1960 = 11, 2, 5), 8- Şeyh Ah. II. b.'Alî (24.10.1960 - 22.2.1972 = 11, 3, 29), 9- Şeyh Halife b.Hamad b.'Abd.b. Câsim (22.2.1972-). Vel.: oğlu Şeyh Hamad. Dış İşleri: Şeyh Süheym b.Hamad.

II. 'Alî, 3.1951'de Bağdâd'ı ziyaret etmiş, tahttan ferâgat etmiştir. İlk 7 şeyh, hepsi baba-oğuldur. Şeyh Ah.'in oğlu 'Abdü'l-'Azîz'dir. 8. şeyh Hamad'ın oğludur. Kardeşleri dış işleri bakanı Süheym ve Muh.'dir.

1766'da Utub kabîlesinin el-Halife dalı, Küweyt'den gelip, boş olan Katar yarımadasına yerleşdiler. Zübâre iskelesini kurup inci avcılığına başladılar. 1783'den 1867'ye kadar Katar şeyhleri, Bahreyn şeyhlerini metbû tanıdılar, zîrâ onlar da Âl Halife idiler. 1871'de bir Türk birliği Katar'a yerleşdi ve 8.1915'e kadar Katar'da Türk askeri bulundu. 3.11.1916'da İngiltere'ye tâbî oldu. 1939'da petrol bulundu. İstiklâlden sonra Katar prensi "emîr" unvânını aldı. Hânedân üyelerine şeyh ve şeyha denmektedir.

2) Muh. b.Şânî (1868-1878=10), çok yaşlı öldü. Ortanca oğlu Ah., 1906'da katledildi. Kç. oğlu Şemer'in oğlu İ'sâ'nın kızı Fâtıme, Has. b.'Ab.i's-Şânî ile evlendi ki çocukları için aş.bk.

5) Câsim b.Muh.(no.2) (1905-17.7.1913=8) (1805?-1913=108?).

6) 'Abd.b.Câsim (no.5) (17.7.1913-20.8.1949=36,1,4). Ortanca oğlu Haniad (ölm.1947) ve kç. oğlu Has.'dır. Hamad'ın -son 3'ü 1980'de hayâtda -4 oğlu: Câsim (ölm.1976) (oğlu Hamad, doğ. 1949, tuğg., 1 oğlu ve 1 kızı var); Hâlid (doğ. 1924, iç işleri 1972); Halife (1972'de tahta geçti); Süheym (doğ.1940, dış işleri 1972). Has.b.'Abd. (no.6) =1. Fâtıme b.İ'sâ b. Şemer'i's-Şânî ve diğer 3 eşi. 9 oğlu (8'i 1980'de ber-hayât): Sultân, Muh., Ah. (oğulları Câsim, Talâl, Muh., 'Abd., 'Alî), 'Abdu'r-Rahmân (bu 4 şeyh'in annesi no.1), Hâlid (2'den), Halife (2'den), Câbir (1938-1970=32) (3'den), 'Abdül-'Azîz (3'den), Nâsır (4'den).

7) 'Alî b.'Abd. (no.6) (20.8.1949-24.10.1960 = 11,2,5), tahtdan ferâgat etdi. Kç. oğlu Câsim, eğitim bakanı = Şeyha b.'Alî b.Râşid b.Humeyd ('Ac mân).

8) Ah.b.'Alî (no.7) (24.10.1960 - 22.2.1972 = 11, 3, 29) (1917 - Londra, 25.11.1977 = 60), 3.9.1971'de "emîr" unvânını aldı, halefi tar. hal' edildi. Oğlu 'Abdül-'Azîz (1945?), sağlık bakanı.

9) Halife b.Hamad b.'Abd.(no.6) (cülûsu 22.2.1972) (doğ. 1930), 1977'den beri ilâveten başbakan ve savunma bakanı; mâliye bakanı 1960, başbakan 1964. =1. Rüdâ, =2. Müze (doğ. 1959), izd. 1976, yş. 17, zevcinden 29 yş. kç. Çocukları: Hamad (1950) (vel.1972, savunma bakanı, 2 oğlu ve 1 kızı var); 'Abdül-'Azîz (mâliye ve petrol bakanı); Şeyh Fülân (2'den) (1977); Şeyha Fülâne (2'den) (1979).

Şeyh Halife(no.9) 23.6.1995'te oğlu vel.Şeyh Hamad tar.hal' edildi ve Hamad 10. şeyh oldu.

Hânedân'ın diğer üyeleri arasında şunlar zikrediliyor: Şeyh Ah. b. Seyfi's-Şânî (1946), Londra büyükelçisi 1972-7, sn. dış işleri bakanı; Şeyh Nâsır b.Hâlid'i's-Şânî (1915?), ekonomi bakanı; Şeyh Câsim b.Muhammed'i's-Şânî (1917?), enerji bakanı; Şeyh Muh.b.Câbiri's-Şânî (1916?), belediyeler bakanı, oğlu Şeyh Câbir; Şeyh Feysal b.Şânî's-Şânî (1900?), sanayi bakanı; Şeyh Selmân b.Câsimi's-Şânî (1908?), oğlu Şeyh Feysal (1957?).

29- BAĖREYN

BaĖreyn, Basra Körfezi'nde, Katar yarımadasının batısında bir adadır. 552 km², 305.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 553 (1971 s. 217.000, 1975 t. 248.000). Petrol: 1,6 milyon (1950), 2,3 milyon (1960), 3,8 milyon (1970), 3,0 milyon (1976), 2,8 milyon ton (1976). 1.600 asker (1976). Per capita gelir yaklaşık 1.485 dolar (1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 453 milyon dolar (1981 t.). Başkent Manâma 107.000, onun banliyösü Muharraq 50.000 (1981 t.). % 100 Müslüman (yarısı Şîû/Câ'ferî). Bir mikdar Zencî, Hindli Müslüman, melez, gerisi Arab.

Bir çok def'a ve son ol.1871'de metbû olan Türkiye 29.7.1913'de BaĖreyn üzerindeki haklarından ferâgat ederek adaya istiklâl verdi. Fakat ada, İngiltere ile İrân arasında çekişildi. 14.8.1971'de İngiltere himâyesinden çıkarak müstakil devlet oldu. Adada 1783'ten önce Âl Mezkûr denen şeyh âilesi nâfizdi. Bu târihte Âl Halife denen

bugünkü şeyhlik âilesi hâkim oldu. Âl Halife, 'Aneze boyundan Necd menşe'lidir. Önce 1716'da Küweyt'e, 1766'da Katar'a, oradan 1783'de Bahreyn'de gelen 'Atrâbî (Benû-U'be, el-U'ûb) kabilesindendir. 1826-1843 arasında ed-Demmâm limanı, Bahreyn'ce işgal edildi (1871'de doğrudan doğruya bir Türk birliği tar. işgal edildi ve 1913'de Suûdîler'e bırakıldı). Bahreyn şeyhleri:

- 1) Aḥ.b.Ḥalife b.Muḥ. 1783 - 1796 = 13
- 2) Selmân I b.Aḥ. 1796 - 1825 = 29
- 3) 'Abd.b.Aḥ. 1796 - 1843 = 47 ⁽¹⁾
- 4) Ḥalife b.Selmân I 1825 - 5.1834 = 9
- 5) Muḥ. b.Ḥalife 1843 - 1868 = 25 ⁽²⁾
- 6) 'Alî b.Ḥalife 9.1868-9.1869= 1,0
- 7) Muḥ.b.'Abd.b.Aḥ. 9-11.1869=0, 2
- 8) Î'sâ I b.'Alî 11.1869 - 8.1924 = 55 (1848 - 12.1932=84)
- 9) Ḥamed b.Î'sâ I 8.1924-3.2.1942 = 17, 6 ⁽³⁾ (1866-3.2.1942=76)
- 10) Selmân II b.Ḥamad 3.2.1942-1.11.1961 = 19, 8, 27 ⁽⁴⁾ (1900-1.11.1961=61)
- 11) Î'sâ II b.Selmân II 1.11.1961 - ⁽⁵⁾

No.4 ve 5, no.2'nin oğullarıdır. Diğerleri baba-oğuldur. I. Î'sâ, yerini oğluna bıraktı. Oğlu Şeyh Ḥamed (1872-3.2.1942=70), doğar doğmaz velîahd oldu. Oğlu Selmân (1895-1.11.1961=66) (vel. 8.1924-3.2.1942=17, 6), 3.1951'de Irak kral nâibi ve velîahd 'Abdü'l-Îlâh, 14.2.1955'te Türkiye cumhurbaşkanı Bayar tarafından (ikincisi gayri resmî) ziyâret edildi. Oğlu II. Î'sâ, bunun kardeşi başbakan olan şeyh Ḥalife, bunun da oğlu iç işleri bakanı olan şeyh Muḥ. 'dir. Şeyh Ḥâlid b. 'Abd. âile, oğlu şeyh 'Abd. b. Ḥâlid adâlet, Şeyh Muḥ. b. Mübârek dış işleri, şeyh Î'sâ b. Muḥ. b. 'Abd. çalışma, şeyh 'Abdü'l-'Azîz b. Muḥ. eğitim bakanı oldular.

Bahreyn

Hânedânın atası Ḥalife, Küweyt'de el-U'ûb kabîlesi şeyhi idi. Kç. oğlu 'Abd., 1810'dan sn. öldü ki oğlu Râşid, 2.1811'de katledildi. Ḥalife'nin by. oğlu:

- 1) Şeyh Aḥmed b.Ḥalife (1783-1796=13), Küweyt doğumludur. Kç. oğlu Şeyh 'Abd.'dir.
- 2) Şeyh Süleymân I b.Aḥmed (1796-1800=4+1810-1825=15=19), 1800-1810 arasında Bahreyn, Ummân'ca yönetildi. Kç. oğlu Şeyh 'Abd.'dir (ölm.1843).
- 3) Şeyh Ḥalife II b.Sül. (1825-1834=9), 4) Şeyh Muḥ.I b.Ḥalife II (1834-

1) Müşterek emâret etdi, Maskafa sürüldü, orada 2.1849'da öldü.

2) İngilizler'ce hal'edildi, Kaûfe sığındı, Muḥ.b.'Abd. b.Aḥ.b.Ḥalife b. Muḥ.'le berâber, Bahreyn'e gelip geçen yıl tahta çıkan 'Alî b. Ḥalife'yi (no.6) öldürdü. 2 ay sn. İngilizler, ikisini de Hindistân'a sürdüler, Muḥ. b.Ḥalife, 1877'de 'Aden'e, sn. Mekke'ye yerleşip 1890'da burada öldü. Muḥ. b.'Abd. ise 1877'de Hindistân'da öldü. Katar'da Zübâre, 1766'dan son yıllara kd., Bahreyn'e âididi.

3) Vel. 1893.

4) Vel. 2.1940.

5) Vel. 1955.

1867=33), 5) Şeyh 'Alî b. Halîfe II (1867-1869=2), katledildi, 6) Şeyh Muh. II b. 'Abd. b. Sül. I (1869) (1813-1890=77), Hindistân, 'Aden'de yaşadı, Hicâz'da öldü, 26 oğlu oldu.

7) Şeyh İ'sâ I b. 'Alî b. Halîfe II (1869-1932=63) (doğ. 1848-1932=84).

8) Şeyh Hamad b. İ'sâ I (1932-1942=10), 1925'den it. babasına nâib, ölm. 20.2.1942. Oğulları: 1-) Şeyh Sül. II, aş.bk. 2-) Mübârek (1980'de hayâtda) = Bint 'Abd. b. Cebri'd-Düserî (Yüs. Rahme'd-Düserî'nin hemşiresi), oğlu Muh. (doğ. 1935), 1971'de dış işleri bakanı, 2 çocuk. 3-) 'Abd. 4-) 'Alî, oğulları İ'sâ ve Selmân. 5-) İbr. 6-) Halîfe, oğlu Muh. (1937), 1973'de iç işleri bakanı, çocukları Fewâz (1960), Tâlâl, Lâmi'a Amânî. 7-) Ceyd. 8-) Ah.

9) Şeyh Süleymân (Selmân) II b. Hamad (1942-1961=21), ölm. 2.11.1961 = Seyha Lafîfe. Ortanca oğlu: Halîfe (1935), 1973'de başbakan, çocukları var. Kç. oğlu: Muh. (1940), çocukları var.

10) Şeyh İ'sâ II b. Sül. II (doğ. 3.6.1933, cülûsu 2.11.1961), 15.8.1971'de emîr sanını aldı = Hasa (1933), amca-zâdesi, izd. 1949, yş. 16, zevci ile aynı yaşda, 9 çocukları oldu. Kç. oğlu Râşid'dir. By. oğlu: Hamad (28.1.1950), vel. 2.11.1961, 1971'de savunma bakanı = Sâbika, oğulları Selmân ve 'Abd.

30- KÜWEYT

Küveyt, Basra Körfezi'nin kuzey-batısında, Irak'la Lahsâ arasındaki bölgedir. Çölden ibârettir. Kuzey sınırı Basra şehrine çok yakındır. Bugün Irak ve Suûdî Arabistan devletleriyle çevrilmiştir. 1914'te Türkiye'den ayrılmış, İngiltere himâyesine geçmiş, 19.6.1961'de müstakil devlet olmuş, petrol sebebiyle her taraftan gelen Arab nüfusla nüfusu çok artmıştır (1957 t. 240.000, 1975 s.400.000'i Küveyt dışı doğumlu Arab olmak üzere 990.000). 24.280 km², 1.155.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 48. XVIII. asır başlarında kurulan başkent Küveyt 750.000 (1981 t.). % 99 Müslüman. Çoğunluk Sünnî-Şâfiî. İranlı, Ermenî, Çerkes, Türk aslından bir kaç biner kişi vardır. 10.700 asker (1976). 3 ilçe. Kişi başına gelir yaklaşık 14.000 dolar (dünyâ 2.'si), millî hâsıla yaklaşık 16,2 milyar dolar (1981 t.). Petrol: 17,3 milyon (1950), 81,9 milyon (1960), 137,4 milyon (1970), 104,8 milyon (1975), 108,0 milyon (1976) ton.

XVIII. asrın son yıllarında 'Aneze'lerden 'Utûb kabîlesinin üç klanı, Âl Şabâh, Âl Halîfe ve Âl Celâhime, oturdukları Ümmü Kaşr civârından, Osmanlı otoritelerince, eşkıyâlık ettikleri için, çöle uzaklaştırıldı. 1756'ya doğru Âl Şabâh, bugünkü Küveyt'e yerleşti. Âl Halîfe, 1766'da Katar yarımadasında Zübâre'ye giderek Âl Şabâh'dan ayrıldı. Âl Celâhime de az sonra Küveyt'den ayrılıp Katar'a gitti. XVIII. asır sonlarında Küveyt şehrinde kışın 10.000, yazın ise 3.000 kadar halk yaşıyordu. 1831'de kasabanın nüfusu 4.000 tahmîn edilmiştir.

Katar ve Bahreyn hânedanları Mâlikî, Küveyt hânedânı Şâfiî'dir. Osmanlı sistemi alınarak, âilenin en yaşlı prensi tahta çıkmaktadır. Küveyt emîrine ve hânedân üyelerine "şeyh" denmektedir. Şûba (Şabâh) hânedânı, 1756'dan itibaren burada nüfuz kazanmıştır. Fakat Âl Halîfe gibi bunlar da 'Aneze boyundan olup Dewâsir boyunun

baskısıyla 1689'da Necd'den şimdiki topraklarına gelmişlerdir. Bugün de prenslikte hükümran hânedândır. Küweyt şeyhleri:

- 1- Şeyh Şûbe (Şabâh) I (1756 - 1762 = 6)
- 2- Şeyh 'Abd'Ullaah I (1762 - 1812 = 50)
- 3- Şeyh Câbir I (1812 - 1859 = 47)
- 4- Şeyh Şûbe II (1859 - 1866 = 7)
- 5- Şeyh 'Abd'Ullaah II (1866 - 1892 = 26)
- 6- Şeyh Muḥammed (1892-5.1896 = 4)
- 7- Şeyh Mübârek Paşa (5.1896 - 3.1.1916 = 19,8)
- 8- Şeyh Câbir II (3.1.1916 - 4.2.1917 = 1, 1, 2)
- 9- Şeyh Sâlimü't-Hâfife (4.2.1917 - 23.2.1921 = 4, 0, 17)
- 10- Şeyh Ahmed b.Câbir (23.2.1921 - 29.1.1950 = 28, 11, 4)
- 11- Şeyh 'Abdu'Ullaah III b.Sâlim (29.1.1950 - 24.11.1965 = 15, 9, 26)
- 12- Şeyh Şûbe (Şabâh) (III) (24.11.1965 - 31.12.1977 = 12, 1, 7)
- 13- Şeyh Câbir (III) b.Ah. (no.10) (31.12.1977-)

İlk 5 şeyh, baba-oğuldur (I. Câbir, diğer oğlu: Celâhime Rahme katli 1826, ve bunun oğlu Bişr) No.5, 6, 7 kardeş ve Şûbe II oğullarıdır. 'Abd. II (no.5), 1872'de Bağdâd vâlisi (sadrâzam) Midhat Paşa tar. resmen "Küweyt kaymakamı" yapıldı, kardeşi tar. öldürüldü. İki kardeşi de aynı şekilde Basra vilâyetinin Laḥsâ sancağı Küweyt kaymakamı oldular. No. 6 da öldürüldü. Bunlardan Şeyh Mübârek'e (no.7) II. Abdülhamîd en küçük rütbeden mülkiye paşalığı verdi (askerî rütbelere yarbay'a eşit). Türkiye'nin son Küweyt kaymakamı bu Mübârek Paşa'dır. Yerine 2 oğlu (no.8 ve 9) geçti. Diğer oğulları Hamed (doğ.1894, oğlu Mübârek) ve Nâsır'dır.

2.1918'e kd. Küweyt, Osmanlı'ya tâbî oldu ve Osmanlı ikmâl üssü iken bu târîhde denizden İngilizler'ce işğâl edildi.

Şeyh II. Câbir: vel. 1897-3.1.1916=19. Oğlu: Şeyh Ah. (no.10) (1885-29.1.1950=65), vel.4.2.1917-23.2.1921, bu sıfatla Londra'da V. George tar. kabûlü 31.10.1919. İlk petrol milyarderi şeyh budur. İlk eşinden ilk 2 çocuğu, amca-kızı olan 2. eşinden son 3 çocuğu olmuştur. Yerine önce 2 amca oğlu, sn. kendi oğlu geçmiştir ki, şimdiki hükümdürdür (no.13). Çocukları: 'Abd.Mübârek (1905), Muḥ. (1909), Münîre (1911), Şûbe (1928, dış işleri bakanı, oğlu Sa'ûd, Londra büyük-elçisi) ve Câbir (III) (no.13). Bu sonuncusu veliahd ve 3.11.1965'te başbakan, oğlu Şûbe dış işleri bakanı olmuştur.

Şeyh Sâlim (no.9): vel. 3.1.1916-4.2.1917=1, 1, 2. Kızı, amca-oğlu Şeyh Ahmed'le (no.10) evlenmiştir, bugünkü hükümdârın (no.13) annesidir. Şeyh Sâlim'in oğulları: 'Alî (oğlu Câbir başbakan yardımcısı), III. 'Abd. (no.11) ve III. Şûbe (no.12). III. 'Abd.(1895-24.11.1965=70): vel.23.2.1921-29.1.1950=28, 11, 5. 3.1951'de Bağdâd'ı ziyaret etti. III. Şûbe (no.12): 29.1.1950'de veliahd, başbakan, başkumandan ve savunma bakanı oldu, 24.11.1965'te cülûsuna kd. bu görevlerini devâm ettirdi. Bugün Küweyt tahuna çıkabilmek için Şeyh Mübârek'in (no.7) neslinden gelmek şartı vardır.

Küweyt Hânedânı

"Küweyt", "kût" (kale) kelimesinin tasğır (diminütif) şeklidir ("kalecik, küçük kale"). Âl Şabâh, 'Aneze boyundandır. Prenslere önce şeyh, sn. emîr dendi. Bahreyn hânedânında olduğu gibi bütün prens ve prenseslere şeyh ve şeyha denmektedir.

1) Şabâh I b.Câbir (1750?-1762?=12?). 5 oğlu oldu: yerine geçen 'Abd. I; Mâlik; Mübârek (oğulları Sâlim ve Aşbî, bunun oğlu Mübârek, oğlu 'Alî, oğulları 'Abd. ve Aşbî); Muḥ. (oğlu Su'ûd, bunun oğulları Muḥ. (oğlu Su'ûd), Şabâh (oğlu Şabâh 1876?-1920?=44?) ve 'Abd., bunun oğlu Su'ûd (1869?-1920?=51?), bunun oğlu 'Abd. (doğ. 1905?) ve Selmân. Selmân b.Şabâh I'in oğlu Muḥ., bunun oğulları Selmân ve Ḥamûd, bunun oğlu Mâlik, bunun oğlu 'Alî, bunun oğlu 'Abd., bunun oğlu Aḥ. (1980'de hayâtta), bunun oğulları Bedr (oğlu 'Abd.), Nâif, Yûs., Â'dil, Düeyc, 'Adnân. Aḥ.'in (1980'de hayâtta) kardeşi Selmân (1980'de hayâtta), oğulları Dâwûd (oğlu Hâlid), Fewâz, Halîfe. Aḥ.ve Selmân'ın diğer kardeşleri: Mübârek (1980'de hayâtta), Hâlid (kezâ) (oğulları 'Alî ve Welîd), Mâlik (kezâ) (oğulları 'Alî ve 'Abd.), Şabâh (kezâ), Su'ûd (kezâ). Bu kardeşlerin amcaları: Sâlim b.'Abd.b.'Alî b.Mâlik.- 'Alî b.Mâlik'in diğer oğlu 'Abdü'l-'Azîz (1980'de hayâtta), bunun oğulları Ḥamad ve 'Alî. 'Abdü'l-'Azîz'in kardeşleri Hâlid ve Bedr (1980'de hayâtdalar), Sâlim b.'Abd.b.'Alî'nin diğer kardeşleri: Muḥ.(oğlu Yâsim, 1980'de hayâtta, bunun oğulları Halîfe ve Mübârek; Yâsim'in kardeşi, Fehd, 1980'de hayâtta, bunun oğlu Miş'al); Halîfe (b.'Abd.b.'Alî) (oğulları Fayşal, 'Alî ve Düeyc, hepsi 1980'de hayâtta, sonuncunun oğulları Halîfe ve Câbir); Ḥamûd (b.'Abd.b.'Alî) (oğulları hepsi 1980'de hayâtta olmak üzere Miş'al, Aşbî, 'Abdü'l-Laṭîf, 'Abd., Fazl ve Nâsır, sonuncunun oğulları Bedr, Sâlim, Wâil; Fazl'ın oğulları 'Alî ve Halîfe).- Mâlik b.Ḥamûd b.Muḥ.b.Selmân b.Sabâh I'in 'Alî'den sonraki 2. oğlu: Mübârek, oğulları Muḥ. (oğlu Şabâh, 1980'de hayâtta), Şabâh (oğulları Mübârek ve Fayşal, 1980'de hayâtdalar), Mübârek (oğlu Fayşal, 1980'de hayâtta), Hâlid ve Su'ûd.- Mâlik b.Ḥamûd'un 3. oğlu: Su'ûd, oğulları 'Abd.(oğulları hepsi 1980'de hayâtta Şemir, Talâl, Su'ûd) ve Bedr (oğulları hepsi 1980'de hayâtta Su'ûd, 'Abd., 'Alî).- Mâlik b.Ḥamûd'un 4 oğlu: Fayşal, Muḥ., bunun oğulları hepsi 1980'de hayâtta Bedr (oğulları Nâsır, Fayşal, Miş'al, 'Abd., Mâlik, Newâf), Aḥ.(oğulları Fayşal, Hâlid, Sâlim, Fehd), Selmân (oğlu 'Assâm) ve Fayşal. Fayşal b.Mâlik b.Ḥamûd'un diğer oğlu Ḥamûd'un oğulları hepsi 1980'de hayâtta Fayşal, 'Alî, Mâlik, 'Abd.- Mâlik b.Ḥamûd'un 5. oğlu: Ḥamîd, oğulları Hâlid, 'Assâm, Fazl ve Ḥamûd, sonuncunun oğulları hepsi 1980'de hayâtta Ḥamîd, Muḥ., Basil.- Mâlik b.Ḥamûd'un 6. oğlu: 'Abdü'l-'Azîz, oğulları Mâlik (oğulları 1980'de hayâtta Miş'al ve Newâf), Muḥ. (oğulları 1980'de hayâtta Mâlik, Fayşal, Ḥamîd, Şabâh), Bedr, Fayşal, Miş'al (oğlu 1980'de hayâtta Sulṭân), 'Abd., Selmân (oğlu 1980'de hayâtta Aşbî) ve 'Adnân.- Mâlik b.Ḥamûd'un 7. oğlu: Fehd, oğulları: Mâlik, Câbir (oğulları 1980'de hayâtta Şabâh ve Mâlik), 'Abd., Ḥamîd Mübârek, Nimr.- Mâlik b.Ḥamûd'un 8. oğlu: Felâh, oğulları Nâsır, Mâlik ve 'Abd.- Mâlik b.Ḥamûd'un 9. oğlu: 'Akab.- Mâlik b.Ḥamûd'un kardeşi Selmân'ın oğulları: Bedr, Muḥ. (oğlu 'Abd., bunun 1980'de hayâtta olan oğulları Şabâh, Bedr, Fayşal,

Mübârek, Yûs., 'Alî, Su'ûd; diğer oğlu Nâsır ve bunun 1980'de hayâtta oğulları Bedr ve Fayşal; diğer oğlu Sâlim ve bunun 1980'de hayâtta oğlu Dâwûd, Yûs. (oğulları Câbir, Ah., Yâ'qûb, Maḥmûd), Hâlid (oğlu Bedr, bunun 1980'de hayâtta oğulları Mübârek, Fayşal, Ḥamad, Şabâh, Yûs., 'Alî; diğer oğlu Selmân ve bunun 1980'de hayâtta oğlu Âsaf; diğer oğlu Fazl ve bunun 1980'de hayâtta oğlu Yâsim; Hâlid'in diğer oğulları 'Abd., 'Alî, Feḥd, Sâlim), Dâwûd (oğulları Selmân, Ḥamûd, Fayşal, Muḥ., 'Alî, Ah., Feḥd, Rewrîn, Nâsır ve en büyükleri Düeyc ve bunun 1980'de hayâtta 2 oğlunun küçüğü Şabâh).- Ḥamûd b.Muḥ.b.Selmân b.Şabâh i'n Mâlik ve Selmân'dan sonraki oğulları: Düeyc (oğlu Sâlim), Muḥ., Ah., Şabâh. Sonuncunun oğulları: Muḥ. (oğulları Hâlid, Düeyc, Şabâh Sonuncunun oğulları: Muḥ. (oğulları Hâlid, Düeyc, Şabâh, sonuncunun 1980'de hayatta oğlu Selmân), Ah., Ḥamûd (oğulları Şabâh, Selmân, 'Alî, Muḥ.).- Selmân ve Ḥamûd b.Muḥ.kardeşlerin kardeşi: Ah.- Selmân b.Şabâh i'n Muḥ.'den sonraki kç. oğlu:

2) 'Abd.I b.Şabâh I (1762?-1814=52?) (doğ. 1740?-ölm.2.1814=74?).

3) Câbir I b.'Abd. I (2.1814-1859=45) (1770?-1859=89?), 12 oğlu: Şabâh II (no.4), Hâlife, Selmân, Miqrîn, Muḥ., Ḥamûd, Cerrâh, Şemlân, 'Abd.(yaş sırası, bu arada 4. oğul Düeyc, 6. oğul Mübârek, 7. oğul 'Alî).- Mübârek (6.oğul) oğlu Aşbî oğlu Mübârek (1845?-1920?=75?) =1. Bint Şabâh II, =2. Bint 'Alî b.Câbiri's-Şabâh (Şeyh Cerrâh b.Şabâh'dan dul), 1. izdivâcdan: 'Alî (doğ. 1873?) ve Mûsâ'idd (doğ. 1880?).- 'Alî (7. oğul) =Bint 'Alî b.Muḥ.b.İbr. ('Irâqlı), 3 kızları oldu: 1. şeyḥa=Muḥ.b.Şabâh (ölm.1896, Küweyt şeyhi), çocukları için aş.bk. 2. şeyḥa=1. Şeyh Cerrâh (ölm.1896), Şabâh II'nin 4. oğlu, aş.bk., =2. Şeyh Mübârek (doğ. 1845?), izd. 1897?, Şeyh Aşbî b.Mübâreki's-Şabâh oğlu, yk.bk. 3. şeyḥa=Şeyh Câbir (doğ. 1858?) b. Fazl b.Düeyci's-Şabâh, yk.bk.- Düeyc (4. oğul): Oğlu Fazl=Ḥabbâbe b.Şabâh II, amca-zâde, Şeyh Hâlife b.Yûs.i's-Şabâh'dan dul. Bu izdivâcdan: Şeyḥa Rukayye ve Câbir (1858?-1920?=62?)=Şeyḥa b.Şeyh 'Alî b.Câbiri's-Şabâh, bu izdivâcdan 4 oğul: İbr., Hâlid, Nâsır ve Su'ûd (son ikisi 1980'de hayâtta), sonuncunun oğulları Muḥ. (1.1.1953), Şabâh (1.1.1956), Câbir (30.9.1956), kızları Münîre (15.1.1951) ve 'Awaḥf (7.4.1955). Şeyh Hâlid b.Câbir'in 1980'de hepsi hayâtta olan çocukları: Câbir (=Ḥayyât b. Şeyh Cerrâhi's-Şabâh, oğulları Newâf, Fazl, İhtisâm, Zıyâ, 'Aliyye, Enwâr, Nâdiye, Ceyhân. Şeyh İbr. b.Câbir'in (doğ.1894?), by. oğlu Fazl (doğ.1912?) ve kç. kızı Ḥuşşa 1980'de ölmüşdü, diğer çocukları 1980'de hayâtta idiler: Düeyc (doğ. 1914?), Ḥabbâbe, Bîbî. Düeyc b.İbr.'in çocukları: İbr., Fazl, Câbir, Mübârek, Fâzıla, Mûze, Kaale. Câbir b.Düeyc b.İbr. =Şeyḥa b.Şeyh Newâf b.Ah.i's-Şabâh, çocukları: 'Abd. (1974), Ah.(1976), Newf (4.1978). Düeyc (4. oğul)'in 5 kızı: Mûze (=Ḥamûd b.Şabâh II), Münîre (=Aşbî b.Muḥ.b.Şabâh), Muzî, Şerîfe (=Câbir b.Şabâh II, doğ. 1853?), Şeyḥa (=Mübârek b.Şabâh II).

4) Şabâh II b.Câbir I (1859-11.1866=7) (1810?-11.1866=56?), 8 oğlu ve 2 kızı oldu: 'Abd. II, Muḥ.I, Mübârek I, Cerrâh, Ah. (oğlu Ah., ölm. 1920?), Aşbî, Ḥamûd, Câbir; Ḥabbâbe ve Şeyḥa.- Ḥabbâbe (ölm.1907) (Mübârek I ile aynı anneden) 1.= Şeyh

Halife b.Yûs.'i's-Şabâh, =2.Şeyh Fazl b.Düeyc'i's-Şabâh.- Şeyha (Hamûd ile aynı anneden)=Şeyh Mübârek (doğ.1845) b.Aşbî's-Şabâh, çocukları için bk.- Câbir (8. oğul) (doğ. 1853)=Şerife b.Düeyc b.Câbiri's-Şabâh. Çocukları: Muḥ. (doğ.1917, oğulları Câbir, 'Abd. ve Ah.), Şabâh (doğ.1918), Cerrâh (doğ.1919); Şeyha=Şabâh (kallı 1901) b.Hamûd b.Şabâh, Şeyha=Sâlim (1886-1945=61) b.Hamûd b.Şabâh.- Cerrâh (4.oğul) (Muḥ. I ile aynı anneden) (katli 17.5.1896)=Şeyha b.'Alî b.Câbiri's-Şabâh, kızları: Şeyha=1.Şabâh (doğ.1875?) b.Muḥ.I.Cerrâh'ın (4. oğul) oğlu: Hamûd (1883?-1922?=39?). Bunun 2 oğlu: İbr. ve 'Abdül-'Azîz (1980'de ikisi de hayâtda). İbr. b.Hamûd'un çocukları: Cerrâh, Â'dil, Nâsır, (oğlu Cerrâh); Necât (=Alî b.Şabâh, b.Nâsır), Münîre, 'Inayye (=Alî b.'Abd. b.Sâlim), Rabâh (=Ah.b.Hamûd b.Câbir). 'Abdül-'Azîz b.Hamûd'un oğulları: Şemlân (oğulları Hamûd, Miş'al ve Şabâh), Muḥ., Nâîf (kızı Rakaan), Newâf ve Su'ûd.- Hamûd'un (7. oğul) (katli 1901) =Mûze b.Düeyc b.Câbiri's-Şabâh, 3 oğlu ve 2 kızı oldu: Lûlûe (=Abd.b.Şabâh b.Muḥ.); Hâce (=Aşbî b.Muḥ.b.Şabâh); Şabâh (by. oğul, babası ile berâber muhârebede katli 1901) =Şeyha b.Câbir b.Şabâhi's-Şabâh; Selmân (ortanca oğul, 1881-1933=52) =Şeyha b.Mübârek I; Sâlim (kç.oğul, 1886-1945=59)=Şeyha b.Hamûd b.Şabâh.- Şeyh Selmân'ın (1881-1933) çocukları: 1-Hamûd, 1980'de hayâtda çocukları: Bedr, Selmân (ölm.1970'ler=Şu'a b.Sâlim b.Hamûdi's-Şabâh, oğulları Muḥ. ve 'Abd.), 'Alî (oğulları Hâlid, Câbir, Bedr), Sâlim, Şabâh, Şeyha (=Câbir (ölm.1964) b.Şabâh b.Sâlim). 2- Düeyc, 1980'de hayâtda çocukları: Fazl, Fayşal (oğulları Hâlid, Selmân, Muḥ.), Fehd, Fewâz, Fâzıla (=Câbir b.Aşbî b.Muḥ.). 3- 'Alî (ölm.1943). 4- Hamad, çocukları: Muḥ. (oğlu Talâl), Âişe (=Muḥ.b.Câbir), Fütüwwe (=Şabâh b.Ah. b.Câbir), Hamad ve çocukları 1980'de hayâtda.- Şeyh Sâlim'in (doğ. 1886) çocukları: 1- Şabâh (doğ.1928-9.1979=51=Huşsa, kuzeni, =2.Hawce), ilk izdivâcından Sâlim ve ikincisinden Hamûd ve 'Anûd. Şabâh (1928)=3. el-Kâkî (Lübânîli), bu izdivâcdan: Mübârek, Selmân, Câbir, Muḥ., 'Abd.; Bâre, Hayce. 2- Câbir (1930-1964=34, otomobil kazâsı), oğulları Hiyâm ve Sâlim. 3- Hamûd (1936), annesi: Hasâ b.Mübârek I (ağabeyi Selmân'dan dul), çocukları: Sâlim, Selmân, Câbir. 4- Suâd=Sâlih b.Muḥ.b.Cerrâhi's-Şabâh. 5- Şu'a=Selmân b.Hamûd b.Selmânî's-Şabâh. 6- Siḥâm=Hâlid b.Ah.i's-Şabâh.

5) 'Abdullâh II b.Şabâh II (11.1866-1892=25,6), 1871'de îtibâren Başra vilâyetinin el-Hasâ sancağının Küweyt kazâsı kaymakamı. Kızı Şeyha 10.1939'da öldü. 2 oğlu: Halife (katli 1901) (=Şeyha b.Düeyc b.Câbiri's-Şabâh ve Câbir (1863-1920=57). Halife'nin (ölm.1901) 2 oğlu: 'Alî (1883-24.4.1942=59) (oğlu Halife çocukken öldü) ve 'Abd.(doğ.1900, 1980'de hayâtda)=Bedriye b.Ah.b.Câbir, çocukları: Halife (1943, şâir = Lûlûe b.Câbir III, oğlu Düeyc), Hamad (oğlu Fayşal), 'Alî, Şeyha, Huşsa (=Hâlid b.Yûs.b.Su'ûd b.Muḥ.i's-Şabâh), Eliâf (=Muḥ.b.Yûs.b.Su'ûd b.Muḥ.i's-Şabâh).- Câbir b.'Abd.II'nin oğlu 'Abd.(1903, 1980'de hayâtda)=Münîre b.Ah.b.Câbir, çeşitli izdivâclardan çocukları: 1- Câbir (Münîre'den) (1930)=1.Şeyha b.Mübârek b.'Abd.i's-Şabâh, =2.Bint Necîb, sonuncudan oğlu Ah. 2- Şabâh, oğlu Nâsır. 3- Mübârek (1934) (Münîre'den), tümğ., başkumandan=Enîse b.'Abd.b.Ah.b.Câbiri's-Şabâh, çocukları:

Sâlim (1959), Şabâh, Manşûr, Newâf, 3 kız. 4- 'Alî, çocukları Talâl ve Hamad. 5- Hâlid. 6- Halife, oğlu Selmân. 7- Ah. 8- Sâlim. 9- Muḥ. 10- Şemlân. 11- Miş'al. 12- Mâlik. 13- Laḫfe=Manşûr b.Ah.i's-Şabâh. 14- Fewziye. 15- Şâbika=Nâsır b.Su'ûd b.Muḥ.i's-Şabâh. 16- Gaanime='Abdül-'Azîz b.Su'ûd b.Muḥ.i's-Şabâh.

6) Muhammed b.Şabâh II (5.1892-18.5.1896=4, 0), halefi olan kardeşince öldürüldü. =Şeyḫa b.'Alî b.Câbiri's-Şabâh. Hepsî bu izdivâcdan olan 5 oğlu: 'Alî(1860-1922?-1922? = 62?), Şabâh(1875-1922? = 47?, = Şeyḫa b.Cerrâh b.Şabâhi's-Şabâh), Su'ûd(1877-1933 = 66, = 1. Şerife(ölm.1920) b.Mübârek I, = 2. Meryem b. Mübârek I), Hâlid(1883-1922? = 39?) ve Aşbî. 'Alî'nin (1. oğlu, 1860-1922) oğulları: Ah.(1913), Hamad(1915-1957 = 42), Nâsır (1918), sonuncunun çocukları 'Alî, Hâlid, Şalâh, Hamad, Fewâz, 'Abd., Halife; 'Aliyye, Â'bir.- Şabâh'ın (2. oğlu, 1875-1922) çocukları: 'Abd. (1893-1980'den önce = Lûlûe b.Hamûd b.Şabâhi's-Şabâh, oğlu Halife, bunun oğlu 'Alî), Sâlim (oğlu Fayşal 1980'de hayâtda), Cerrâh(oğulları hepsi 1980'de hayâtda 'Alî, Hâlid (oğlu Muḥ.), Miş'al, Muḥ., Mâ'zin), Fazl(oğlu Su'ûd 1980'de hayâtda), Muḥ.(oğlu Şabâh 1980'de hayâtda), Şeyḫa = Hamad b.Mübârek I(1984-1938).- Su'ûd'un(3. oğlu, 1877-1933) 3 oğlu ve 1 kızı: 1- 'Abdül-'Azîz(1918) = Gaanime b.'Abd.b.Câbir b.'Abd.i's-Şabâh, çocukları: Sâlim(oğulları Fehd ve Hâlid), Süheyl(= Wefâ b.Câbir b.'Aliyyi's-Şabâh, oğulları Şabâh), Selmân (1959), Sâ'd(18.12.1960). 2- Nâsır = Şâbika b.'Abd.b.Câbir b.'Abd.i's-Şabâh, çocukları: Su'ûd(3.10.1944, Londra büyükelçisi 1975 = 'Awâuf b.Şabâh III, çocukları Fewâz, Newâf; Reheb, Neyre), Şabâh(kızı Zeyn); Fâtûme(= Muḥ.b.Hamûd b.Câbiri's-Şabâh). 3- Yûs., çocukları: Muḥ.(= Elîâf b.'Abd.b.Halife's-Şabâh, çocukları Su'ûd, Hamad; Negam), Hâlid, 'Alî(= Awrad); 'Awâuf, Bîbî; Fehd, Miş'al, Ah., 4- Fayşal(= Fâtûme b.'Abd.b.Ah.b.Câbir, izd. 1947, çocukları Mübârek 1951, Câbir 29.8.1959, 'Abd. 1965). 5- Bedriye (1926) = Fehd b.Sâlimi's-Şabâh(1906-16.6.1959), Sâlim b.Mübârek I oğlu, çocukları için aş.bk.- Hâlid'in(4. oğlu, 1883-1922) oğlu Muḥ.(1904), oğlu Şâlih, bunun oğulları Hâlid, Sâlim, Muḥ., Muḥ'in (1904) kç.oğlu Fehd.- 'Aşbî(Muḥ.b.Şabâh II'nin 5. oğlu) (1885-1922 = 37) = 1. Münîre b.Düeyc b.Câbir, = 2. Hâcece b.Hamûd b.Şabâhi's-Şabâh. 'Aşbî'nin 4 oğlu: 1- Halife(1910), oğulları: Muḥ.(= Enwâr b.Yûs.b.Aşbiyyi's-Şabâh) ve 'Alî(1947, petrol bakanı 1976), bunun oğlu Halife ve kızı 'Awâuf. 2- Yûs., bunun 8 kızı: Emel, Fâzıla(= Fehd b.Ah.b.Câbiri's-Şabâh) Sâre(= 'Abd.b.Şabâh b.Nâsır b.Mübâreki's-Şabâh), Mana'al(= Fehd Nâifi'd-Debbûs, ölm. 1979, izd. 1978), Enwâr(= Muḥ.b. Halife's-Şabâh), 'Awâuf(ölm. 1972), Feryâl, Nidâ. 3- Nâsır, bunun 3 oğlu ve 1 kızı: Aşbî, Halife, Talâl ve Nûre. 4- Câbir (1935), 3 kızı dışında 3 oğlu: Sâ'd, 'Abd. ve Aşbî.

7) Mübârek b.Şabâh II (18.5.1896-3.1.1915=18, 7, 16) (1837-1915=78), 11.1914'de Türkiye ile bütün irtibatını keserek İngiltere himâyesinde müstakil prens oldu, şeyḫ unvânını muhâfaza etdi. =1. Wesmiye b.Felâh b.Rekânî'l-Hiḡlânî'l-'Acmanî, =2. Hussa, 1'in hemşiresi. 7 oğlu ve 5 kızı: Câbir II (no.8), Sâlim I (no.9), Şabâh (ölm.1906), Nâsır (1'den) (1883-1917=34) (âmâ, aş, bk.), Fehd (1'den, ölm.1906),

Hamad (2'den) (1894-31.5.1938=44, =Şeyha b. Şabâh b. Muḥ.i'ş-Şabâh, aş. bk.), 'Abd. (1915, posthume, başkumandan 1959-61, çocukları: Mübârek 1961-1975=14 (tayyâre kazâsı), Muḥ. 1977, Mübârek 1979, Newâl, Şeyha ('Abd.=Su'âd b. Muḥ.i'ş-Şabâh); Âişe (=Nâsır b. Muḥ.i'ş-Şabâh), Şerife (=Su'ûd b. Muḥ.i'ş-Şabâh, 1877-1933=56, çocukları için aş. bk.), Meryem (=Su'ûd b. Muḥ.i'ş-Şabâh, Şerife ölünce bununla evlendi), Muẓî (2'den), Ḥussa (=Abd.b.Aḥ.i'ş-Şabâh, çocukları var).- Şeyḥ Hamad'ın (1894-1938) çocukları: Mübârek (1980'de hayâtda, =Cezî b.Aḥ.b.Câbiri'ş-Şabâh), Hâlid (=Muzâ b.Aḥ.b.Câbiri'ş-Şabâh, 1980'de hayâtda, çocukları: Aḥ., Şabâh, Hamad, Muḥ., Fewâz, 3 kız), Fehd (1980'de hayâtda, =Şeyha b.Aḥ.b.Câbiri'ş-Şabâh, oğulları Hamad ve Aḥ.), Şerife (=Câbir III, b.bk.). Mübârek b.Hamad b.Mübârek I'in çocukları (hepsi 1980'de hayâtdalar): Hamad, Câbir (=Şeyha b.Şabâh b.Nâsır'ı'ş-Şabâh, çocukları Şabâh, Hamad, Aḥ., Hâlid, Fehd, Mübârek ve Şeyha Mürâhib), Nâsır (oğlu Hâlid), Sâlim (oğulları 'Abd. ve Rekaan), Hamad, Aḥ., 'Abd.; Fewziye, Münfide, Muẓî. Nâsır (1883-1917) b.Mübârek I'in 2 oğlu ve 3 kızı: Şabâh (1903-1957=54, =1. Âişe b.Sâlimi'ş-Şabâh, =2. Sâre b.Benî Hâlid 'Abd. (1905-kaûlî 1930=25); Lûlûe (=1. 'Alî b.Sâlim b.Mübâreke'ş-Şabâh, çocukları var ve =2. Fehd b.Sâlimi'ş-Şabâh), Bezze (=Abd. b.Sâlim b.Mübâreki'ş-Şabâh, b.bk.), Bîbî (=bir Lübnanlı). Şabâh b.Nâsır'ın (1903-57) kızları (1980'de hayâtda): Münire (1'den, = Hâlid b.'Abd.b.Sâlimi'ş-Şabâh) ve Şeyha (1'den, =Câbir b.Mübârek b.Hamad b.Mübâreki'ş-Şabâh). Şeyḥ Şabâh'ın (1903-57) 6 oğlu (en büyükleri dışında hepsi 1980'de hayâtda): 1- Nâsır (1'den) (1930-13.4.1979=49), Küweyt şehri v.12.2.1962-79= Şerife Tüweycerî. Çocukları: Muḥ., Hamad (=Ḥuşsa b.Hâlid b.'Abd.b.Sâlim b.Mübâreki'ş-Şabâh, kızları Şeyha), Câbir, Şabâh, Talâl; Meryem (=Alî b.Şabâh b.Sâlimi'ş-Şabâh), Cezâ, Elât (=Aḥ.b.Şabâh b.Sâlimi'ş-Şabâh), Nûriye, İmân. 2- Sâlim (1'den) =Bedriye b.Şabâh b.Sâlimi'ş-Şabâh, oğlu Fehd. 3- 'Alî (1'den) =Necât b.İbr.b.Hamûd b.Cerrâhi'ş-Şabâh, oğulları Aḥ. ve Şabâh 4- Mübârek (1'den) =Münire b.İbr.b.Hamûd b.Cerrâhi'ş-Şabâh, oğulları Câbir, Şabâh, Fehd ve Â'zam. 5- 'Abd. (2'den) =Sâre b.Yûs. b.Aşbiyyi'ş-Şabâh, oğulları Şabâh, Hâlid ve Yûs. 6- Fehd (2'den) =Fewziye b.Mübârek b.Hamadi'ş-Şabâh, oğulları Şabâh, Hamad, Fewâz ve Lawrence.

8) Câbir II b.Mübârek I (3.1.1915-6.1917=2,5) (1860-1917=57). Kızı Meryem='Abd. III (1895-1965, aş.bk.). By oğlu Aḥ. (bk.no.10). Câbir II'nin kç. oğlu: Hamûd (1912)=Ricey'a eş-Şabâh. 3 kızları: Nesîme (=Hâlid b.Aḥ.b.Câbiri'ş-Şabâh), Şehrâzâd (=Nâsır b.Muḥ. b.Aḥ.i'ş-Şabâh (zevclerine bk.) ve Reşâ (felsefe doktoru). Şeyḥ Hamûd'un (doğ. 1912) 9 oğlu (kızları gibi hepsi 1980'de hayâtdalar): 1- Nâsır, oğulları Bedr, Hâlid ve Aḥ. 2- Sâlim=1. Şemme, =2. Miş'al b.Aḥ.b.Câbiri'ş-Şabâh, çocukları: Şabâh, Fehd, 'Abd. (hepsi 1'den), Hamad (2'den); Muẓî (3.eşinden), Hind (1'den), Hüseme (3'den), Enîse (1'den), Mâ(1'den). 3- Câbir = Emşâl b. Aḥ. b.Câbiri'ş-Şabâh, çocukları: Mâcid ve Mâcide, 'Aliyye, Miş'al. 4- Râşid = Ferîha b.Aḥ. b.Câbiri'ş-Şabâh, oğulları Hamûd. 5- Aḥ. = Rabâh b.İbr. b.Hamûdi'ş-Şabâh, çocukları: Hamûd, 'Abd. ve Şeyha. 6- Muḥ. =Fâime b. Nâsır b.Su'ûdi'ş-Şabâh, çocukları Anûd. 7- Mübârek = Siḥâm b.'Abdi'l-'Azîz b.Su'ûdi'ş-Şabâh, oğulları Hamûd. 8- 'Alî. 9- Fayşal.

9) Sâlim b.Mübârek (6.1917-23.2.1921=3, 8) (1864-1921=57). By. oğlu 'Abd. III ve kç. oğlu Şabâh III, ortanca oğulları 'Alî (1898-katli 1928=30) ile Fehd (1906-16.6.1959=53) olup 3 kızı şunlardır: Huşsa (= 'Abd. b.Ah.I, b.bk.), Âişe (=Şabâh b.Nâsır 1903-57=54, b.bk.) ve Bîbî ('Abd. III ile aynı anneden, =Ah. I, b.bk.).- Fehd (1906-59) (bir Habeş anneden), mâliye nâzırı =1. Fatıme Gargaj (Türk), =2. Lûlûe, =3. Bedriyye (1926), izd. 1943, izd. müd. 16, yş. 17-33, zevcinden 20 yş. kç. Çocukları: 'Alî (3'den) (27.10.1947) (=Fâzıla b.Düeyc b.İbrî's-Şabâh, kızları Rîme), Sâlim (3'den) (7.4.1953), Mübârek (3'den) (8.9.1957), Şeyha (2'den), Lafife (1'den) (=Sâ'd b.'Abd.III), Lûlûe (3'den) (15.6.1946), Fâtıme (1'den) (7.1.1949), Emîne (3'den) (2.10.1950), İmân (14.11.1955), Hüdâ (3.3.1959).- 'Alî (1898-1928) =1. Lûlûe (1928'de dul kalınca kayın-birâderi Fehd ile evlendi, yk. bk.).- =2. Wezâ, Ecmân boyundan (dul kalınca Küweyt şeyhi Ah. I ile evlendi). Kızı Şeyha ile oğulları Sâlim ve Câbir 1980'de hayâtta idiler: Sâlim (1926) =1. Anûd b.Ah.I, =2. Bedriyye b.Yûsufî'r-Rûriye. Çocukları: 'Alî, Ağbî, Fehd, Ah., 'Abd., Mübârek; Elîâf (=Düeyc b.Câbir b.'Aliyyî's-Şabâh), Nâdiye (=Nâif b.Câbir b. Ah. i's-Şabâh), 'Aliyye, Âide, 'Awâtîf, İntişâr, Ebîr, Newf.- 'Alî (1898-1928) b.Sâlim I'in kç. oğlu: Câbir (2'den) (1928), başbakan yardımcısı 1975 =1. Nûriyye b.Şabâh b.Sâlimi's-Şabâh, =2. er-Rûmî âilesinden, =4. Suâd b.Hamas Şâlihî'l-Hümezyî, =3.Şâbika b.Düeyci's-Şabâh. Çocukları: 'Alî (3'den) (1957) (=Enwâr b.Câbir III, çocukları Sâlim ve Şeyha), Düeyc (3'den) (=Elîâf b.Sâlim b.'Aliyyî's-Şabâh, oğulları Nâsır ve 'Abd.), Şabâh (3'den), Mübârek (3'den), Fehd (3'den), Hamad (4'den), Hâlid (4'den); Fâtıme (3'den) (=Alî b.Şabâh b.Sâlimi's-Şabâh), 'Azze (3'den), Vefâ (=Süheyl b.'Abdî'l-'Azîz b.Su'ûdi's-Şabâh), Ewzâ (3'den).

10) Ahmed b.Câbir II (23.2.1921-29.1.1950=28, 11, 4) (1885-1950=65), 1919 ve 1935'te İngiltere'yi ziyaret etti, 1.4.1937'de İngiltere tar. highness unvânı verildi. =1. Huşsa b.İbr.b.Muh.b.Câbiri'l-Ganim. =2. Bîbî b. Sâlim I. =3. Meryemül-Müreyti'l-'Acmânî. =4. Wezâ'il-'Acmânî ('Alî b.Sâlimi's-Şabâh'dan dul). =5. el-'Ayâr. =6. Hadîce Şükriyye Sultân b.Yûsuf 'İzzeddin Ef. (1906-1972), izd. Kaahire, 4.9.1935, tal., yş. 29, 6, 9, zevcinden 21 yş. kç. (diğer izdivâcları için bk. Türkiye, çocuksuz). Ah.I'in 9 oğlu ve 16 kızı oldu (hepsi 1980'de hayâtdalar): 1- 'Abd.(1905) (1'den) =1. Huşsa b.Sâlim b.Mübârek I, =2. Şâbika b.İbr.i'l-Midkef, =3. Muzî b.'Abdî'r-Rahmânî'r-Rûmî, çocukları: 'Alî (ölm.1930), Mübârek (1932) (=Zekiyye b.'Abd.b. Câbir b.'Abd.i's-Şabâh, çocukları Câbir, Tâlâl, Miş'al, 'Abd., Fehd, Hâlid, Haşâ, Nirân, Newf), Sâlim, 'Alî, Ah., Hamad; Nesîme (=Nâsır b.Hamûd b.Câbir b.Mübârek I), Fâtıme (=Faysal b.Su'ûd b.Muh.i's-Şabâh), Rigay'a, Necme, Enîse (=Mübârek b.'Abd.b.Câbiri's-Şabâh), Şeyha (=Bedr b.Muh.b.Ah.i's-Şabâh), Sâbika (=Şabâh b.'Abd.b.Câbiri's-Şabâh), Necîbe (=Câbir b.'Abd.b.Câbiri's-Şabâh), Suâd, Hind (=Alî b.Halîfe b.Aşbiyyî's-Şabâh).- 2- Muh. (1909) (1'den), çocukları: Bedr (1933, dış işleri bakanı=Şeyha b.'Abd.b.Ah.I, çocukları Hâlid, Hînâ, Hâle, Hind, Hanûf), Nâsır (1944, Tahran büyükelçisi= Şehrâzâd b.Hamûd b.Câbiri's-Şabâh, oğulları Şabâh ve Ah.).- 3- Câbir III (2'den), aş.bk.- 4- Şabâh (1929), dış işleri bakanı 1963-5, petrol ve mâliye bakanı 1965-78, başbakan ve

dış işleri ve iç işleri bakanı 1978 = Fütüwwe b.Selmân b.Ĥamûdi's-Şabâh, çocukları: Nâsır (1948, =Ĥasâ b.Şabâh III, izd. 1968, çocukları 'Abd. ve Dâne 1970), Ĥamad, Ah. (1970'de otomobil kazâsında öldü), Selwâ=Fehd b.Düeyc b.Selmâni's-Şabâh.- 5- Ĥâlid (1932), saray nâzırı, =Sihâm b.Sâlim b.Ĥamûdi's-Şabâh, çocukları: Ah., Talâl, Fewâz, Türki ve İ'timâd.- 6- Newâf (1937) (5 ile aynı anneden), =Şerîfe b.Sül.i'l-Yâsim, çocukları: Ah., Feysal (1.1957), 'Abd., Sâlim (1960) ve Şeyha=Câbir b.Düeyc b.İbr.i's-Şabâh.- 7- Miş'al (1938) (3'den), millî emniyet başkanı = Nûriyye b.Şabâh b.Sâlimi's-Şabâh (Câbir b.'Aliyyi's-Şabâh'dan dul), oğlu Ah.- 8- Fehd (1940) = Fâzıla b.Yûs.b.Aşbiyyi's-Şabâh, oğulları: Ah., Talâl, Ĥâlid, Aşbî, Zarî.- 9- Mansûr (1942?) =Laîfe b.'Abd.b.Câbiri's-Şabâh, oğulları Ah. ve Feysal.- 10- Münire (1'den) ='Abd. b.Câbir b.'Abd.i's-Şabâh, çocukları için buraya bk.- 11- Nûriyye (4'den) = Şabâh III (1913-1977=64), izd. 24.1.1943, izd. müd. 34, çocukları için yerine bk.- 12- Anûd (5'den) =Sâlim b.'Alî b.Sâlim b.Mübâreki's-Şabâh.- 13- Neşmiye (5 ve 6 ile aynı anneden). 14- Ferîha = Râşid b.Ĥamad b.Câbir b.Mübâreki's-Şabâh.- 15- Sâmiha.- 16- Emşâl = Câbir b.Ĥamûd b.Câbiri's-Şabâh, b.bk.- 16- Bedriyye (2'den) ='Abd.b.Ĥâlîfe b.'Abd.i's-Şabâh, b.bk.- 17- Miş'al.- 18- Esmâ.- 19- Cezî.- 20- Mûze.- 21- Şahîre.- 22- Şehîre.- 23- Naîme.- 24- Nezîle.

Yukarıdaki Fehd(1940) 2.8.1990'da 50 yaşında Irak istilâsında katledildi.

11) 'Abdullâh III b.Sâlim I (29.1.1950-24.11.1965=15, 9, 26) (1895-1965=70) = Meryem b.Câbir II. Diğer zevcelerinden doğmuş 3 oğlu: 1- Sa'ad (1930), vel. 1978-, iç işleri 1961-5, iç işleri ve savunma 1965-75, devlet 1975-8, başbakan 1978- = Laîfe b.Fehd b.Sâlimi's-Şabâh, oğulları Fehd (1960) ve 5 kızları Meryem, Ĥuşsa, Cemâl, Şeyha, Fâdia.- 2- Ĥâlid (1931-4.1.1966=35), ulaştırma bakanı = Münire b.Şabâh b.Nâsiri's-Şabâh, oğulları Cerrâh (=Fedger b.Sâlim b.Şabâh b.Nâsır b.Mübâreki's-Şabâh) ve 4 kızları: Ĥayye (başka bir anneden), Ĥuşş (=Ĥamad b. Nâsır b.Şabâh b.Nâsır b.Mübâreki's-Şabâh), Muzî ve Ĥâlîde (1966, posthume).- 3- 'Alî = İnâiyye b.İbr.b.Ĥamûdi's-Şabâh, oğulları 'Abd. ve Ahud.

12) Şabâh III b.Sâlim I (24.11.1965-31.12.1977=12, 1, 7)(1913-1977=64) (bir Gürcî anneden doğma), 1971'de şeyh unvânını bırakarak ve bu unvânı Ĥânedân prenslerine tahsis ederek, "emîr" unvânını aldı, bu unvân ile anılan ilk Küveyt hükümdârı, dış işleri ve başbakan yardımcısı 1961-3, vel. 29.11.1962, başbakan 27.1.1963. =1. Münire'l-'Adwânî, =2. Nûriyye b.Ah.b.Câbiri's-Şabâh, izd. 24.1.1943, izd. müd. 34 yıl (1980'de 1 ölmüş, 2 hayâtta idi). 5 oğlu ve 7 kızı: 1- Sâlim (18.6.1937), Londra büyükelçisi 1965-70, Washington 1971-5, çalışma bakanı 1975-8, savunma bakanı 1978 = Bedriyye b. 'Abd.b.Câbir b.'Abd.i's-Şabâh, 2 oğul ve 2 kızları: Basil (1959), 'Abd. ve Ber'a, Semâh.- 2- 'Alî = Meryem b.Nâsır b.Şabâh b.Nâsiri's-Şabâh, oğulları Semer ve kızları Rîm ve Helâ.- 3- Ah. = Elîaf b.Nâsır b.Şabâh b.Nâsiri's-Şabâh, çocukları Setem ve Nûriyye.- 4- Muh. = Feryâl b.Düeyc b.Selmâni's-Şabâh, kızları Meryem.- 5- Bedr = Fedger b.Düeyc b.Selmâni's-Şabâh.- 6- Ĥasâ = Nâsır (doğ. 1948) b. Şabâh, izd. 1969, çocukları için b.bk.- 7- 'Awâuf = Su'ûd b.Nâsiri's-Şabâh (3.10.1944), Londra büyükelçisi.- 8- Bedriyye = Sâlim b.Şabâh b.Nâsır b.Şabâh b.Mübâreki's-

Şabâh.- 9- Nûriyye = Miş'al Ah.b.Câbiri's-Şabâh.- 10- Şeyha = Şabâh b.Nâsır b. Su'ûdi's-Şabâh.- 11- Besîme = Feysal b.Düeyc b.Selmâni's-Şabâh.- 12- Emel = Fewâz b.Düeyc b.Selmâni's-Şabâh.

13) Câbir III b.Ah. I (31.12.1977-) (29.6.1926), Ahmedî v. 1949-59, mâliye bakanı 1963, mâliye ve petrol ve başbakan 11.1965, vel. 31.5.1966. =1. Laîfe'l-Berkek, tal., =2. Şerife b.Ĥamad b.Mübâreki's-Şabâh, =3. Wesmiye b.Mezyedi'r-Rec'ân, izd. 1965. 13 oğlu ve 15 kızı oldu: Mübârek (1945) (2'den) (=Paula Aila, Birleşik Amerikalı), Sâlim (2'den), Ĥamûd, Nâif (=Nâdiye b.Sâlim b.'Aliyyi's-Şabâh, 3 oğul ve 1 kız: Rekaan, Râşe, Aşbî ve by, oğulla ikiz kız Rîm), 'Alî, Bender, Ah. (1950), Fehd (1959), 'Abd., Muţayb, Feysal, Semer, Muh.; Lûlûe (2'den) (=Ĥalife b.'Abd.b.Ĥalife's-Şabâh, çocukları var), 'Aliyye (=Ah.b.'Abd.b.Ĥalife's-Şabâh), Enwâr (=Alî b.Câbir b.'Aliyyi's-Şabâh, çocukları var), EfraĤ (=Ĥamad b.Ĥâlidî'l-Ĥamad, çocukları var), Ewrâd, 'Amâr, Rîm, 'Izze, Şeyha, Rebâ, Merhabâ, Fezâ, Ĥanûf, Gayrewân, Wâkeş (1977).

Küveyt 27.2.1991 günü A.B.D. ve müttefik kuvvetlerce 1 aylık savaştan sonra(Körfez Savaşı) Irâk işgalinden kurtarıldı. 2.8.1990'da başlayan Irâk işgali 6 ay, 26 gün sürdü. Bu müddet içinde Emîr ve Ĥânedân, Suûdî Arabistân'a çökildi.

V

SU'ÛDÎ ARABİSTÂN

Wehhâbî Mezhebinin Zuhûru

Wehhâbî mezhebi, Hanbelî mezhebinin daha sıkı bir şeklidir. Esâsen 4 Sünnî mezhebin en muhâfazakârı olan ve en az mensûbu bulunan Hanbelîlik, biraz daha sağa kaydırılmıştır. Aslında Wehhâbîler, Hanbelî'dir. Dünyâda Wehhâbîler dışında da az Hanbelî bulunmaktadır (Hindistan ve Pâkistân'da 100.000 küsur, 'Ummân, Suriye ve Ürdün'de 20.000'lik cemâatler).

Wehhâbîlik, kurucusu Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb'ın('Üzeyne, 1703-Der'iyye, 1792 = 89) adını taşır (babası 'Uzeyne (Riyâd'a 70 km) kadısı 'Abdü'l-Wehhâb(ölm. Hureymilâ 1770) b. Sül. b. Muh.i't-Teymî, 'Abdü'l-Wehhâb'ın babası Necd müfûsî) (torunu Sül.b.'Abd. b.Muh.b.'Abdi'l-W., ölm. 1920?, müell.). Bu zât, sonradan Vehhâbî'liği reddeden kardeşi Sül. ile 1730/31'de bir ara Der'iyye kasabasına geldi. Buradaki Şeyh Muh.tar.dâvet edilmişti. Zîrâ henüz, yeni mezhebin esaslarını ortaya atmıştı. Kızını, Şeyh Muh.'e verdi ve onun kayın-pederi, dostu ve mürşidi oldu. 'Abdü'l-Wehhâb, Muhammed'den vurucu güc, Muhammed de 'Abdü'l-Wehhâb'dan vurmak için vesîle şeklinde faydalandılar. Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb'ın amcası da Der'iyye'ye geldi. Muh.b.'Abdi'l-W.'ın kızı ile Şeyh Muh.'in evlenmesi, Sa'ûdîler'in yeni mezhebi kabûlü

epey sn. 1744'te olmuştur. İşte Wehhâbî mezhebini ilk def'a kabûl ederek kılıç çeken Seyh Muh., bugünkü Su'ûdî hânedânının atasıdır(doğrusu Su'ûd'dur, Sa'ûd şekli galattır).

Hanbelî olan İbnü 'Abdî'l-Wehhâb'ın oğullarından 'Abd., müellifdir. Diğer oğlu 'Abdül'l-Wehhâb'ın oğlu Sül., Der'iyye kadısı, dehşetli Türk düşmanı olup, Osmanlı ile her türlü münâsebetin küfr olduğunu ilân etdi, 1818'de Der'iyye'ye giren Kavalalı İbrâhîm Paşa tarafından başı kesildi, kardeşi 'Alî ise el-Harc'da ele geçirilip öldürüldü. Bu Süleymân da müellifdir. İbnü 'Abdî'l-Wehhâb'ın torunlarından 'Abd.b.Muh.b.'Abdî'l-Laûf, şeyh unvânıyla 1914'de 'Abdül'l-Azîz İbni's-Su'ûd'un yanında idi.

Muh.b.Su'ûd(ölm. 1727?) b.Muh.b.Mükrin, 'Adnânî Arablar'ın 'Aneze boyunun Wuld (Ewlâd)-'Alî kabîlesinin Meşâlih aşireti şeyhidir. 1446'da ilk def'a ed-Der'iyye'ye yerleşen Mânî'b.Rebîa'l-Müreydî neslindendirler (Mânî'in oğlu Rebî'a, onun oğlu Mûsâ). Sû'ûd'un oğulları:

I. Muh.(no.1), Ferhân(torunları var), Müşârî(oğlu Has.oğlu Müşârî oğlu 'Abdül'r-Rah.oğlu II. Müşârî; bu sonuncusu(no. 7) 1834'te 40 gün emîrlik yaptı, Hüfûfta halefi tar.öldürüldü) ve Süneyyân(ölm. 1747). Bu Süneyyân'ın oğlu 'Abd., onun oğulları Süneyyân, bunun 4 oğlu (büyüklükleri Ah., İstanbul 1889 doğumlu) vardır.

Muh.I(no. 1): 1727?-3.1765 = 39? arasında şeyh oldu. Oğulları: I. 'Abdül'l-'Azîz(no. 2) ve 'Abd., hânedânın iki büyük şübesinin atalarıdır.

I. 'Abdül'l-'Azîz(no. 2) (1723-4.11.1803 = 80): Der'iyye Câmii'nde 'Amâdiyeli bir Şîi tar.öldürüldü. 1800 ve 1801'de 2 def'a hacca gitti. 1790, 1795, 1798'de 3 def'a Mekke şerîfi Gaalib, Necd seferi yaptı, fakat 'Abdül'l-'Azîz'i yakalayamadı. 'Abdül'l-'Azîz, 21.4.1802'de Kerbelâ'ya akın yaptı ve 13.5. 1802'de Şîiler'i 10 muharrem âyinde bastı. 1795'te Lahşâ'yı nüfûzuna aldı. Tâifi(18.2.1803), 30.4.1803-11.7.1803 = 0, 2, 11 zarfında Mekke'yi ele geçirdi. Oğulları: I. Su'ûd(no. 3), 'Abd.(oğlu Su'ûd, 1818'de katıl), 'Abdül'r-Rah. (1818'de Kaahire'ye sürgün), 'Umer(2 oğlu ile 1818'de Türk hükûmetince Kaahire'ye sürgün).

I. Su'ûd(no. 3) (1748-27.4.1814 = 66): 1787'den beri babasının şerîki ve Wehhâbîler'in gerçek başı. 3.1765-4.11.1803 = 38, 8'de vel. 1803 ve 1811'de 'Ummân'ı 2 geçici işgali. 4. 1805'te Medîne'yi aldı. 1811'de II. Mahmûd'un emriyle Kavalalı Tosun Paşa'nın Wehhâbîler'e karşı seferine başlaması. Tosun Paşa'nın Wehhâbîler'in merkezi Der'iyye'ye girmesi 26.9.1818. I. Su'ûd'un Medîne'yi işgali 6.1805-2.12.1812 = 7, 5; Mekke'yi işgali 1.1806-29.1.1813 = 7, 0. Şam yakınlarına akın 1808, Haleb, Humş, Hamâ yakınlarına akın 1809, Cidde yakınlarına akın 1810.

I. Su'ûd'un(no. 3) oğulları: I. 'Abd.(no. 4), İbr., Fehd, 'Abdül'r-Rah., 'Um., Müşârî(veyâ Meşârî) (müdd. 1820), Türkî, Has., Faysal(1818'de katıl, oğlu 'Abdül'r-Rah.oğlu Türkî, Güney Irak ve Güney Suriye'ye akınlar yaptı), Hezlûl (oğlu Hasan 1818'de Kaahire'ye sürgün), Sâ'd (1818'de Kaahire'ye sürgün, oğlu I. Müşârî, no. 5, 9.9.1819-1820 = 1'de emîr), Nâsır (ölm. 1811 'Ummân seferinde, oğulları 'Um.(oğlu Fehd 1818'de Kaahire'ye sürgün), Müşârî ve Faysal, bunun oğlu Nâsır), Hâlid I(no. 9).

Bu sonuncusu(emîr 10.12.1838-1841 = 3), 1818'de Kaahire'ye sürüldü, 1861'de Cidde'de öldü. 1840'ta bunun zamânında Necd'deki Kavalah Türk birlikleri geri alındı.

I. 'Abd.(no. 4): Vel.4.11.1803-27.4.1814 = 4, 4, 12. Esîr edilerek önce Medîne'ye, Kaahire'ye, sn. 4 oğlu ile İstanbul'a götürüldü, burada 17.12.1818'de idâm edildi. 23.11.1811'de Kavalalı Tosun Paşa'yı Cedeyle Boğazı'nda bozdu. Bunun zamânında 1816'da II. Mahmûd, Kavalalı İbrâhîm Paşa'yı Wehhâbî seferine serdâr tâyin etti. Oğulları: Sâ'd(vel. 27.4.1814-9.9.1818 = 4, 4, 12), Nâsr, Muḥ., Hâlid, Su'ûd, Nâsr. Bunların ilk 4'ü 9.9.1818'de esîr edilip Kaahire yoluyla İstanbul'a götürüldü, orada babaları ile berâber 7.12.1818'de idâm edildiler. Bu sûretle âilenin I. 'Abdü'-Azîz(no. 2) dalı sona erdi.

1. Muḥ.'in (no. 1) oğlu 'Abd.'in oğulları: Muḥ., Zeyd, İbr., Su'ûd(ölm. 1818, oğlu Müşârî), Türkî. Bu Türkî(no. 6), halefi tar. öldürüldü. 1830'da Lahsâ'yı tekrar nüfûz aluna aldı, 1834'te Bahreyn'de nüfûzuna aldı. 1822'de Riyâd, Vehhâbîler'in merkezi oldu.

Türkî'nin (no. 6) (ölm. 1834) oğulları: 'Abd., Celewî(ölm. 1880?) ve Fayşal I(no. 8). Bu sonuncusu (vel. 1820-1834 = 14), koleradan öldü. 4,5 yıl arayla iki def'a emîr oldu. 1838'de esîr edilip Kaahire'ye götürüldü, 1841'de salıverildi. 1862/63 ve 1865'te ünlü seyâhat-nâme müellifleri Palgrave ve Pelly, kendisini ziyâret ettiler. 6.1843'te başlayan 2. emîrliğinde Osmanlı hükûmetine itâat edeceğini, akın(gazwe) yapmayacağını bildirdi; bunun üzerine Bâb-ı Â'lî kendisine "Necd kazâsı kaymakamı" unvan ve görevini verdi. 9.9.1818'e kd. Der'iyye'yi merkez ol.kullanan Wehhâbî emîrleri, bu târihte kasabanın Tosun Paşa tar.tahrîbi üzerine er-Riyâd kasabası merkez yapılmış ve Osmanlı imparatorluğunun kazâ merkezi olmuştu.— Türkî'nin(no. 6) oğlu Celewî'nin oğulları: Fehd, Muḥ., Su'ûd, Mesâ'idd, 'Abdü'l-Muḥsin, 'Abd.(Lahsâ emîri, ölm. 31.8.1935, oğulları Nâsr, Su'ûd, 'Abdü'l-Muḥsin, Sâ'd).

Türkî'nin (no. 6, ölm. 1834) oğlu 'Abd.'in oğlu Türkî'nin oğulları II. 'Abd. (no. 11), II. Su'ûd(no. 12), 'Abdü'r-Rahmân(no. 14), III. Muḥ.ü'l-Mütawwe(no. 15), Sâ'dü'l-'Arefe, 'Abdü'l-'Azîz.

II. 'Abd.(no. 11) (ölm. 1888): 2 def'a emîr oldu ve iki def'a hal'edildi. Bu da Osmanlı imparatorluğunun Riyâd kaymakamı idi. 1871'de bunun zamânında Bağdâd(Irak) vâlisi Midhat Paşa, Lahsâ ve Katıyfî Wehhâbî nüfûzundan kurtarıp Basra sancağına (sn.vilâyet) bağladı. Oğulları: 'Abd., Sâ'd(oğlu Su'ûd), Türkî, 'Abdü'l-'Azîz, 'Abdü'r-Rah., Muḥ.(1884-1940? = 56, 2 oğlu, biri Su'ûd).

II. Su'ûd(no. 12) (ölm. 1885): ağabeyi II. 'Abd. ile vuruşurken Cûdî'de öldü. Türkiye'nin Riyâd kaymakamı. Oğulları: II. Muḥ.Gazalân(no. 13) (Riyâd kaymakamı, oğlu Su'ûd), Sâ'dü'l-'Arefe (ölm. 1884, oğulları Selmânül-'Arefe, Hüseynü'l-'Arefe, Su'ûdü'l-'Arefe), 'Abdü'l-'Azîz(oğulları Türkî, Sâ'd, Su'ûd), 'Abd., 'Abdü'r-Rah.

III. Muḥ.(no. 15) (1853?-1902? = 49?): Şemmer Reşîdîleri'ne tâbî. Riyâd kaymakamı.

'Abdül'r-Rahmân(no. 14) (1850-1928 = 78): Riyâd kaymakamı. 1891'de Küweyt Şeyhi'ne sığındı. Bir müddet İstanbul, Bağdâd ve Basra'da yaşadı. 2 def'a emîr oldu ve 2 def'a hal' edildi. Oğulları: 'Abdül'l-'Azîz III(no. 16; 'Abdül'l-'Azîz I, 1. melik), Sâ'd (1882?-1915 = 33?, muhârebede maktûl), Muḥ.(oğlu Hâlid), Su'ûd, Mûsâ, Mesâidd, 'Abd. (doğ. Küweyt 1897, oğlu Fayşal, doğ. 1923).- 'Abdül'r-Rahmân'ın(no. 14) kızı = Fewwâz Şâlân(Suriye'de Rualla bedevîleri şeyhi).- Sâ'd b.'Abdi'r-Rah.'ın oğulları: Fayşal(1909), Fehd (1911, oğlu Sâ'd, Hayel v.), Su'ûd(1913).

Melik 'Abdül'l-'Azîz İbni's-Su'ûd(Riyâd, 1880 - Taif, 9.11.1953, saat 4.30 = 73): Annesi Şeyh Ah.b.Muḥ.i's-Südeyrî kızı Sâre'dir (Şeyh Ah.'ın torununun kızından melik Abdülazîz'in 7 oğlu, bu arada Fehd ve Sultân doğmuştur). 3.1902'de amcasının yerine Riyâd kaymakamı oldu. Wehhâbî olan Cebel Şemmar emîrinin amansız düşmanlığından Küweyt şeyhi onu korumaya çalışıyordu. 1913'te Lahsâ'da nüfûzu çoğaldı. 5.1914'te Osmanlı devleti kendisine sivil paşalık verdi. 1917'de en yüksek sivil(mülkî) pâyeye olan vezîr rütbesi tevcih edilen 'Abdül'l-'Azîz Paşa, 1918 sonunda Osmanlı imparatorluğu dağılınca boşlukta kaldı ve bu boşluğu en iyi şekilde değerlendirdi. 2.11.1921'de Hâil'i basarak Cebel Şemmar'ı istilâ etti ve hânedânının can düşmanı olan -kendisi gibi Hanbelî-Wehhâbî-Reşîdîler'i(Benû-Reşîd) ortadan kaldırdı. Bütün Necd, Lahsâ ve Şemmar'a hâkim oldu. 10.1924'de Mekke ve 5.12.1924'te Medîne'ye girdi (Cidde 12.1925). Hicâz Şerifleri'ne nihâyet verdi. 26.1.1926'de Cidde câmiinde kendini Hicâz hükümdârı ilân etti ki, bu târihe kd.Hicâz elinde olmasına rağmen, Kutsal Topraklar'ın hükümdarlığının İslâm âleminin seçimiyle yapılacağını savunmuştu. 26.6.1926'da Mekke'de milletlerarası İslâm Hılâfet Kongresi topladı. Fakat netîce vermedi. İngiltere'den sonra Birleşik Amerika'nın desteğini de mahâretle elde etti. Petrol bulununca büsbütün parladı. 18.9.1932'de kendini "Su'ûdiyye Krallığı Meliki" ilân etti. Bu sûretle 5.12.1924'te bugünkü Su'ûdi Arabistân kurulmuş oldu. 1919 başında Türkler, Medîne'den de çekilince, artık Arabistân ile hiç bir irûbalları kalmamıştı. Arabistân, hiç sömürge hayâtı geçirmeksizin, bir kaç yıl içinde Su'ûdîler'in idâresinde birleşti. Önce metbû olarak, sn.doğrudan doğruya 'Abdül'l-'Azîz, Yemen'le Hicâz arasındaki 'Asîr'e de hâkim oldu. Göğüs anjiniinden öldü. 250 kadar kadınla evlendi. 40 kd. oğlu ile 40 kd. kızı oldu; ayrıca 70 çocuğu genç yaşta öldü. Kendisinden önce ölen Türkî ve Manşûr dışında ölümünde 41 (veyâ 35) oğlu hayatta idi. 1979'da 28 oğlu hayatta idi. Kendisinden sn. tahta geçen oğulları Su'ûd'un annesi Hazamîler'den Fâume, Fayşal'ın annesi Tûrfe (Âlû's-Şeyh), Fehd'in annesi Südeyrîler'den Hussa, başkumandan 'Abdullaah'ın annesi Sereymîler'den ve Emîr Muḥammed'in annesi Cewhere b.Mûsâ'ad'dır. Bugünkü kraliyet hânedânında prens ve prenses sayısı 1.000 kadardır.

Melik 'Abdül'l-'Azîz'den Sonra Su'ûdi Hânedânı

Melik 'Abdül'l-'Azîz'den sn. 4 oğlu arka arkaya melik oldu: Su'ûd, Fayşal, Hâlid ve Fahd. Su'ûd(Küweyt, 15.1.1902 - Atina, 23.2.1969 = 71, 1, 9): 1902'de veliahd, 18.9.1932'de resmen kraliyet veliahdı(1933'te resmen ilân edildi), Necd kral nâibi,

5.9.1953'te başkumandan, 9.10.1953'te başbakan, az sn. kral oldu. Hal' edildi. Muḥ., Mansûr(1952), Mu'îne(193x) ve daha 51 çocuğu oldu.

Melik Fayşal (1905-Riyâd, 25.3.1975 = 70): 18.9.1932'de Hicâz kral nâibi, 1940'tan itibâren hâriciyye vezîri oldu. Dış münâsebetlerde parladı (3 yabancı dil konuşuyordu) (Hicâz eyâlet vâlisî iken 8.6.1932'de İst. ve 12.6.1932'de Ankara'ya resmî ziyâret yapıp Atatürk'le görüşdü). 1944'te A.B.D.'ni ziyâret etti. Uzun müddet Birleşmiş Milletler'de bulundu. Vel. 9.11.1953-2.11.1964 = 10, 11, 23. 8-9.1966'da Türkiye'yi resmen ziyâret etti. 9.10.1953'te maârif vezîri, 17.8.1954'te ilâveten başvekil oldu. 8 oğlu ve 9 kızı oldu. Bu 17 çocuğunun 9'u 1930'da evlendiği 'İffet Hanım'dandır. 'İffet Hanım, Türk subayı Ahmed Bey'le (Âl Süneyyân) Osmanlı Sarayı'ndan çırağ edilen Âsiye Hanım'ın kızıdır (Âsiye Hanım, ilk eşinden dul kalınca polis Karaağaçlı İbr.Ef. ile evlendi), Zeki Bey adında kardeşi vardır. "Sultâne 'İffet" 1989'da hayattadır.

Melik Hâlid(1913): Vel.ve başbakan 1. yardımcısı 2.11.1964, 'Asû v.(resmen vel.îlânî 29.3.1975). Oğlu Fehd, bunun oğulları Bender (doğ. 1927, 3'ü hâlen general 17 evlâd) ve Hâlid(maârif müsteşârı).

Melik 'Abdül-'Azîz'in kral olan 4 oğlundan gayri oğulları: Muḥ. (1908) (iş adamı), Türkî(ölm.1953'ten önce), Mansûr(1912-Paris, 2.5.1951 = 39, harbiye nâzırı), diğer Türkî (iş adamı), Nâif(dâhiliyye nâzırı), Sâ'd(bunun oğlu Fayşal, 1951-1975 = 24, Melik Fayşal'ın kaatili, îdâm), Miş'al(1913, 2.5.1951'de ağabeyinin yerine harbiye nâzırı, 10.1951'de Paris'i resmî ziyâret), 'Abd.(18.6.1954'e kd.sıhhiye nâzırı, başbakan 2. yardımcısı, başkumandan, vel. 13.6.1982), Riyâd, Newâf, 'Abdül'r-Rah.(iş adamı), Tâmer (1938-Miami, 27.7.1959 = 21, intihar), 'Abdül-'Azîz, Saddâm(Riyâd v.vekîli), Fewwâz(Mekke v.), Mu'îdd(1926), 'Abdül-'Muḥsin (Medîne v.), Bender, Bedr, Seylân, Selmân(Riyâd v.), Ah.(dâhiliyye müsteşârı, daha önce Mekke v.vekîli), Talâl(19.5.1955'e kd.münâkalât nâzırı, 7.6.1955'te Paris sefiri, 7.9.1953'te mâliye nâzırı) (2 oğul, bir kız), Sultân (24.12.1953 zirâat n., 9.11.1955 münâkalât n., şimdi harbiye nâzırı = Leylâ; kızları Şehrâzâd 1958 ve Rînâ 1959).

Fehd b.'Abdül-'Azîz(1922): vel.ve başbakan yard.(25.3.1975-). Başbakan 2. yard. 1967, dâhiliyye n.1962, harbiye n., maârif n.24.12.1953. = Necwe b.Nihâd b.Es'ad(1940, izd. 1960).

Bugünkü kralın şeceresi: Fehd b.'Abdül-'Azîz b.'Abdül'r-Rah.b. Türkî b.'Abd.b.Türkî b.'Abd.b.Muḥ.Ibni's-Su'ûd(ölm. 1727?) b.Muḥ.b.Muqrin.

Prenslerine emîr, prenseslere emîre, krallara 18.9.1932'den beri melik denir. Hânedân üyelerinin isimlerinin sonuna "İbni's-Su'ûd" gelir. Su'ûdî emîrleri ve emâret müddetleri:

A - Su'ûd I (1719?-12.6.1725 = 6)

1- Muḥ.I İbni's-Su'ûd (12.6.1725-3.1765 = 40)

2- 'Abdül-'Azîz I(3.1765-4.11.1803 = 38, 8)

- 3- Su'ûd II (4.11.1803-27.4.1814 = 10, 5, 23)
- 4- 'Abd'Ullâah I (27.4.1814-9.9.1818 = 4, 4, 12)
- 5- Müşârî I (9.9.1818-1820 = 2)
- 6- Tûrkî (1820-1834 = 14)
- 7- Müşârî II (1834 = 40 gün)
- 8- Fayşal I (1834-10.12.1838 = 4 + 6.1843 - 2.12.1865 = 22, 6 = 26, 6)
- 9- Hâlid I (10.12.1838-1841 = 3)
- 10- 'Abd'Ullâah II (1841-6.1843 = 2)
- 11- 'Abd'Ullâah III (2.12.1865 - 1871 = 6 + 1874 - 1884 = 10 + 1887 - 1888 = 1 = 17)
- 12- Su'ûd III (1871-1874 = 3)
- 13- Muhammed II (1884 - 1886 = 20)
- 14- 'Abd'ü'r-Rahmân (1886 - 1887 = 1 + 1888 - 1891 = 3 = 4)
- 15- Muhammed III (1891-3.1902 = 11)
- 16- 'Abdül-'Azîz II (3.1902-5.12.1924 = 22, 9 + 9.11.1953'e kd.melik)

Su'ûdî Arabistân Melikleri

- 1- 'Abdül-'Azîz (5.12.1924-9.11.1953 = 28, 11, 5)
- 2- Su'ûd (9.11.1953-2.11.1964 = 10, 11, 23)
- 3- Fayşal (2.11.1964 - 25.3.1975 = 10, 4, 23)
- 4- Hâlid (25.3.1975-13.6.1982 = 7, 2, 19)
- 5- Fehd (13.6.1982-)

31- SU'ÛDÎ ARABİSTÂN

el-Memleketü'l-'Arabîyye's-Su'ûdiyye, Basra Körfezi ile Kızıldeniz arasında uzanmaktadır. Arabistân yarımadasının (Cezîretü'l-'Arab) en büyük kısmını kaplamaktadır. Güneyde Yemen, Güney Yemen, 'Ummân, doğuda 'Arab Emîrlikleri, Kaşar, Bahreyn, Küveyt, kuzeyde Irak, Ürdün'le komşudur. Mısır ve İsrâil'le de komşu sayılabilir, Akabe Körfezi bu devletleri birbirinden ancak ayırmaktadır. Suriye ile sınırı yoktur. En büyük kısmı çöldür. Yeni kitaplarda yüzölçümü 2.400.000 km² tahmîn edilmektedir. Öteden beri yapılan tahmîn ise 1.890.000 km² idi (Necd ve Cebel-Şammar takriben 1.290.000 km², Ahsâ 100.000 km², Hicâz 420.000 km², 'Asîr 80.000 km²).

Halkın ekseriyetinin bedevî olması yüzünden sayım da yapılamamıştır. 1925 t.4.470.000, 1974 t.7.013.000, 1976 t.9.157.000, 1981 t.10.500.000. Yoğunluk 4'tür. Son yıllarda çok yabancı gelmiştir. % 100 Müslüman'dır (Hanbelî-Wehhâbî, azınlık Hanefî ve Şâfiî). Türkistanlı ve Türkiyeli Türkler'in sayısı 80.000'in üzerindedir.

Petrolle berâber şehirleşme de son yıllarda çok büyümüştür. 1955 tahminleri şöyle idi: Mekke 200.000 (1925 t.100.000), Riyâd 150.000, Medîne 120.000, Cidde 110.000. 1981 tahminleri: Riyâd 1.000.000, Cidde 840.000, Mekke 550.000, Medîne 300.000, Tâif 310.000, Büreyde 105.000. Taht şehri Riyâd, dînî merkez Mekke'dir. Fakat corps diplomatique son yıllara kadar Cidde'de kaldı. Mekke ve Medîne'ye gayri Müslimler ayak basamamaktadır. Kölelik 11.1962'de ilga edilmiştir.

1981 yaklaşık tahminleri per capita gelir için 6.700 dolar ve millî hâsıla için 70,4 milyar dolardır. Bu sûretle İrân'ı geride bırakarak bugün bütün İslâm devletleri içinde millî hâsılada ilk sırayı almıştır. 78.000 askerden müteşekkil silâhlı kuvvetleri vardır (1976). Dîne dayalı monarşidir.

Petrol: 1950'de 26,6 milyon, 1960'ta 61,1 milyon, 1970'te 176,9 milyon, 1975'te 352,1 milyon, 1976'da 428,7 milyon ton. Bilinen en büyük rezervler, Suûdî Arabistân'dadır. Dünyânın birinci petrol ihrâcatçısıdır. İstihsalde Rusya ve A.B.D. ile yarışmaktadır.

Suûdî Hânedânı

Hânedânın ataları, 1446'ta, Şeyh Manî'yyi'l-Murâdî b.Rebî'a başkanlığında, Durû' kabîlesinin başında, Kaîf'den Necd'e geldiler. Der'iyye (veyâ Dir'iyye) kasabasını merkez yaptılar. Manî'nin torununun torunu olan Şeyh Rabî'a, kardeşi Miqrîn ile berâber 1630'da hac yaptı. Suûd I, bu Miqrîn'in torunudur.

1) Suûd I (1719?-12.6.1725 = 6?) b.Muḥ.b.Miqrîn (1665?-1725 = 60?), tâm şeceresi Suûd b.Muḥ.b.Miqrîn b.Marḥan b.İbr.b.Mûsâ b.Rabî'a b.Mani'yyi'l-Murâdî b.Rebî'a. Suûd I, Mûsâ b.Rabî'a b.Watban yerine şeyh oldu. By.oğlu Muḥ.'dir (no. 2). Diğer 3 oğlu: 2- Mişârî, bunun 3 oğlu: 1:Ferḥân; 2- 'Abdu'r-Raḥmân, bunun oğlu Mişârî (katli 18.6.1834), bunun oğulları Ḥas.(oğlu Muḥ.) ve büyüğü olan 'Abdu'r-Raḥmân, bunun oğlu Miqrîn, bunun oğlu Muḥ. (1952'de ber-hayât), bunun oğulları (hepsi 1980'de ber-hayât) Miqrîn (oğlu Mişârî), Suûd (oğulları Fehd ve Sâ'd), 'Abdü'l-Azîz (oğlu 'Abd.), 'Abdu'r-Raḥmân, Hasan; 3: Hasan, oğlu 'Abdü'l-Muḥsin, oğlu İbr., oğlu 'Abdü'l-Muḥsin, oğulları İbr. (oğulları hepsi 1980'de ber-hayât Fehd, Suûd, Mişârî), Mişârî, 'Abdü'l-'Azîz(oğlu 1980'de ber-hayât Fehd, Suûd, Mişârî), Mişârî, 'Abdü'l-'Azîz(oğlu 1980'de ber-hayât Suûd), 'Abd., Muḥ.- 3- Ferḥân, bunun 3 oğlu: 'Abd., Suûd ve Miqrîn. Sonuncunun oğlu İbr., bunun oğlu Suûd, bunun 3 oğlu: İbr. (kç.); Türkî, oğlu Fayşal, bunun 2 oğlu 1980'de ber-hayât 'Abd.(oğulları 'Abdü'l-'Azîz ve Ferḥân) ve Fehd (oğulları Ferḥân, Türkî, 'Abd., Fayşal); Nâsır (Suûd b.İbr.b.Miqrîn'in by.oğlu) (1845?-1939 = 94?), = Tārfa (1854?-1953? = 99?) b.Fayşal b.Türkî, 4 oğulları: 'Abdu'r-Raḥmân (ölm. 1951), 'Abd. (ölm. 1951?), Muḥ. (1952'de ber-hayât), Suûd (1952'de ber-hayât), sonuncunun hepsi 1980'de ber-hayât 7 oğlu: Sâ'd, 'Abdü'l-'Azîz (oğlu Ferḥân), 'Abd. (oğulları Fehd, Fayşal, Ḥâlid), Muḥ., Mişârî, 'Abdu'r-Raḥmân, Nâsır.- 4- Şüneyyân, 3 oğlu: 1: Yûsuf (oğlu Muḥ., oğlu Yûs., oğlu 'Abdü'l-

'Azîz, 2: 'Abd.(oğlu Nâsır, oğlu Fayşal, oğlu Nâsır, oğulları Fehd ve Fayşal), Hizlûl (oğulları Fehd ölm. 1950?, 1980'de hayatta Fayşal ve kezâ Suûd, sonuncunun oğulları Muh. ve Fayşal), 3: İbr., oğlu Süneyyân, bunun oğlu 'Abd.(1841-3, aş.bk.).

2) Muhammed (12.6.1725-8.1765 = 40, 2) (1690?-1765?=75?), 1745'e doğru Muh.b.'Abdül-Wehhâb'ın mezhebini kabûl ederek kılıçla yaymaya karâr verdi. By. oğlu 'Abdül-'Azîz kendisine halef oldu. Diğer 4 oğlu: 2- Fayşal (katli 1747). 3- Suûd(katli 1747), 4 oğlu Nâsır, Hasan, Hüs. ve 'Abdül-r-Rahmân. 4- 'Alî (katli 1770). 5- 'Abd. (1726?-1812? = 86?), bunun 5 oğlu: Suûd (1818'de Mısırlılar'ca öldürüldü), Zâid, Muh., İbr. ve Türkî (no. 7). İbr.'in oğlu 'Abd. Süneytân, bunun oğulları Fehd ve Suûd, sonuncunun oğlu 'Abd.

3) 'Abdül-'Azîz I (8.1765-2.10.1803 = 38, 2) (1721-1803 = 82), 1803'de Mekke'yi işğâl etdi, = Fülâne b.Muh.'Abdül-Wehhâb, = Fülâne b.'Uşmân b.Ĥamad b.Mu'ammer('Uyeyne emîri), Kerbelâ'da Turayf Câmii'nde bir Şîi tar. öldürüldü. By.oğlu Suûd (no. 4) kendisine halef oldu. Diğer oğulları: 2- 'Abd. (Suûd ile ayni anneden), oğulları Fehd ve Suûd. 3- 'Abdül-r-Rahmân (Suûd ile ayni anneden). 4- 'Ömer. 5- Hasan.

4) Suûd II (2.10.1803-1.5.1814 = 10, 7, 0) (1748-1814 = 66), by. oğlu 'Abd. (no. 5) halef oldu. Diğer 12 oğlu: Fayşal (katli 4.1818), Nâsır(ölm. 1811) (oğlu Fayşal, bunun oğlu Nâsır), Türkî (oğlu Mişârî), İbr. (1818'de Mısırlılar'ca öldürüldü), Sâ'd, Fehd, Mişârî (no. 6), 'Abdül-r-Rahmân, 'Ömer, Hâlid (no. 9), 'Abdül-'Azîz, Hizlûl.

5) 'Abdullâh I (1.5.1814-17.12.1818 = 4, 7, 17) (1770?-1818 = 48?), İst.'da idâm edildi, oğulları Sâ'd, Suûd ve Muh. Necd, 1818-20'de Mısır eyâleti ordusunca işğâl edildi.

6) Mişârî (17.12.1818-1.1821 = 2, 1), gerçekde 1819'da iktidâra geldi, 3.1820'de Der'iyye'yi kısa zamân için geri alıp kaybetdi, 'Aneyzeler'in yanında öldü.

7) Türkî(1.1821-9.5.1834 = 13, 4) (1755?-1834 = 89?), Riyâd'ı merkez yaptı, katledildi. By.oğlu Fayşal (no. 8) halef oldu. Diğer oğulları 'Abd.(ölm. 1.1873) ve 'Aneyze v.Cilâvî'dir. 'Abd.'ın 4 oğlu: Nâsır, Türkî, Muh. ve 'Abdül-'Azîz. Sonuncunun 4 oğlu: Muh.(oğlu 'Abdül-'Azîz), Sâ'd(oğulları 'Abdül-'Azîz ve Fehd), Türkî (oğulları Hâlid (oğlu Bender), Za'ar, Fayşal, 'Abdül-'Azîz, 'Abd., Muh., bunun oğlu Fehd) ve 'Abd. (oğulları Hâlid, 'Abdül-'Azîz, Sâ'd ve Suûd).- Cilâwî b.Türkî'nin 10 oğlu: 1- Muh. 2- Suûd (oğlu Mişârî, bunun oğulları Cilâwî ve Fehd). 3- Fehd. 4- Mişârî. 5- 'Abdül-'Azîz (oğlu Suûd). 6- Mûsâidd = Nûre b.Ah.i'l-Kebîri's-Şudeyrî. 3 oğlu ve 1 kızı: 'Abdül-'Azîz (doğ. 1888, Nâil v., Nûre'den), 'Abd. (doğ. 1890), Ah. (doğ. 1892) ve Cewhere (Nûre'den) = 'Abdül-'Azîz İbnî's-Suûd, izd. 1908?, aş.bk. (Kral Hâlid'in annesi). 'Abdül-'Azîz (doğ. 1888) b.Mûsâidd'in 5 oğlu: 'Abd., Fehd, Mûsâidd, Cilâwî ve 'Abd. (1947'de el-Kaşîm v., 1980'de ber-hayât), sonuncunun oğulları (hepsi 1980'de ber-hayât Muh., Hâlid, Mansûr, Mûsâid). 7- Sâ'd. 8- Mansûr. 9- 'Abdül-Muhsin (ölm. 1892), oğulları Cilâwî (ölm. 1903, oğlu Suûd), 'Abd. (doğ. 1875), Fehd (çocukken

öldü). 10- 'Abd. (ölm. 31.10.1935, el-Kaşım, sn.el-Hasâ v.), 13 oğlu: Fehd (1899?-katli 1929 = 30?) (1980'de ber-hayât oğulları Muh., Mişârî, Hâlid, Fayşal); Suûd (1935'de el-Hasâ v.= Münîre b.Şeyh Menâ b.Cumâ' İbni'z-Zeyn, oğlu 1980'de ber-hayât 'Abdül-'Azîz ve bunun oğlu 'Abd.); Nâsır; 'Abdül-'Azîz; 'Abdül-Muhsin; Muh. (doğ. 1895, oğulları 'Abd. ve 'Abdül-'Azîz); Müsâidd (doğ. 1902); Cilâwî; Sâ'd; Mişârî; Muh. (2) (oğlu 'Abdül-'Azîz); Mansûr; Türkî (oğlu Fehd), bu 13 kardeşin -büyükleri Fehd dışında- 1980'e doğru ber-hayât olduğu bildiriliyor.

8) Fayşal (9.5.1834-1838=4), 1838'de Mısır'a sürüldü.

9) Hâlid (1838-1841=3), 1818-1837'de Mısır'da kaldı, 1841'de Hicâz'a sürüldü.

10) 'Abdullâh II (1841-13.6.1843=2), halefi tar. hal'edilip muhtemelen hapisânede öldürüldü. 1843'te katledilen by. oğlu Muh. ve kç. oğlu İbr.'dir. İbr.'in 2 oğlu: Şüneyyân ve 'Abd. Şüneyyân'ın 2 oğlu: İbr. ve Muh. Muh.'in 2 oğlu: Şüneyyân ve 'Abd. (oğulları 1980'de ber-hayât Suûd ve Fehd). Sonuncu Şüneyyân'ın 1980'de ber-hayât 3 oğlu: Bender, Muh., 'Abdül-'Azîz (1939, Riyâd belediye başkanı=Latîfe b. Fayşal, S.A.kralı). İbr. b. 'Abd. II'nin kç. oğlu 'Abd.'in 5 oğlu: Fayşal (oğlu 'Abdül-'Azîz 1980'de ber-hayât), Ah. (İst. 1889?-1921=32?, bir Türk'le evli, kızları 'İffet (İst. doğumlu) =Fayşal, S.A.kralı, çocukları için aş. bk.), Suûd (oğlu 1980'de ber-hayât 'Abd. Zekî ve bunun oğlu Mansûr), 'Abdül-Kadir (doğ. İst.), 'Abdül-Rahmân (doğ. İst.).

11) Fayşal (13.6.1843-2.12.1865 = 22, 5, 19) (1788?-1865 = 77?). Kızları: Fülâne (1851?-1931 = 80?) ve Tarfa (1854?-1953? = 99?) = Nâsır b.Suûd(b.bk.). 4 oğlu: 1- 'Abd.(no. 12). 2- Suûd(no. 13). 3- Muh.(ölm. 1894). 4- 'Abdül-Rahmân (1850-1928 = 78), 1.1891-1901'de Küveyt'de yaşadı = Sâre b.Ah.i'l-Kebîr b.Muh.i's-Şudeyrî, el-Hasâ v. 'Abdül-Rahmân İbni's-Suûd'un 3 kızı: Nûre (1878-10.6.1950 = 72, Sâre kızı = Suûdü'l-'Arefe b.'Abdül-'Azîz), Bazza ve Hayye (bunların annesi de Sâre). 'Abdül-Rahmân İbni's-Suûd'un 11 oğlu: Fayşal (1870-1890? = 20?, Sâre'den değil); Fehd (1875?-?, Sâre'den değil); 'Abdül-'Azîz (Sâre'den), S.A.kralı, aş.bk. ve Muh. (24.11.1880-28.6.1943 = 52, 7, 4) (Sâre'den değil) = Hayye (dul kalınca kayın-birâderi Kral 'Abdül-'Azîz ile evlendi) b.Sâ'di's-Şudeyrî = Fülâne b.'Abd.b.'Abdül-Laûf (Riyâd kadısı ve Muh.b.'Abdül-Wehhâb'in neslinden). Pr.Muh.'in 9 oğlu ve 1 kızı: Hâlid (1904-1938 = 34, otomobil kazâsında öldü, 1934'de Kral 'Abdül-'Azîz'in, Melik Fayşal'la aynı anneden olan kızı ile evlendi), 1 kızı ve 4 oğlu 1980'de ber-hayât: Fehd (=Anûd, doğ. 1923, Melik Fayşal'ın kızı), Sâ'd, Suûd, 'Abd. (bu genç öldü); Sâ'd (genç öldü); Fehd (1904, 1980'de ber-hayât = Şeyha, doğ. 1922, Melik 'Abdül-'Azîz kızı), oğlu Muh. genç öldü, 3 kızının büyüğü de genç öldü; Suûd (1910-1936 = 26); 'Abd. (1912, Hayye'den doğan tek evlâd), oğulları Hâlid, Muh., Fehd, Fayşal, Türkî ve genç ölen 'Abdül-Rahmân; 'Abdül-'Azîz (genç öldü); 'Abdül-Rahmân (1930-1950 = 20); Bender (1931), oğlu Suûd ve 2 kızı; Bedr (1935); Hayye (Bint Abd.'in kızı) = Fayşal, Melik, tal. 1940.

'Azîz, 2: 'Abd.(oğlu Nâsır, oğlu Fayşal, oğlu Nâsır, oğulları Fehd ve Fayşal), Hizlûl (oğulları Fehd ölm. 1950?, 1980'de hayatta Fayşal ve kezâ Suûd, sonuncunun oğulları Muh. ve Fayşal), 3: İbr., oğlu Süneyyân, bunun oğlu 'Abd.(1841-3, aş.bk.).

2) Muhammed (12.6.1725-8.1765 = 40, 2) (1690?-1765?=75?), 1745'e doğru Muh.b.'Abdül-Wehhâb'ın mezhebini kabûl ederek kılıçla yaymaya karâr verdi. By. oğlu 'Abdül-'Azîz kendisine halef oldu. Diğer 4 oğlu: 2- Fayşal (katli 1747). 3- Suûd(katli 1747), 4 oğlu Nâsır, Hasan, Hüs. ve 'Abdül-r-Rahmân. 4- 'Alî (katli 1770). 5- 'Abd. (1726?-1812? = 86?), bunun 5 oğlu: Suûd (1818'de Mısırlılar'ca öldürüldü), Zâid, Muh., İbr. ve Türkî (no. 7). İbr.'in oğlu 'Abd. Süneytân, bunun oğulları Fehd ve Suûd, sonuncunun oğlu 'Abd.

3) 'Abdül-'Azîz I (8.1765-2.10.1803 = 38, 2) (1721-1803 = 82), 1803'de Mekke'yi işğâl etti, = Fülâne b.Muh.'Abdül-Wehhâb, = Fülâne b.'Usmân b.Hamad b.Mu'ammer('Uyeyne emîri), Kerbelâ'da Turayf Câmii'nde bir Şîi tar. öldürüldü. By.oğlu Suûd (no. 4) kendisine halef oldu. Diğer oğulları: 2- 'Abd. (Suûd ile ayni anneden), oğulları Fehd ve Suûd. 3- 'Abdül-r-Rahmân (Suûd ile ayni anneden). 4- 'Ömer. 5- Hasan.

4) Suûd II (2.10.1803-1.5.1814 = 10, 7, 0) (1748-1814 = 66), by. oğlu 'Abd. (no. 5) halef oldu. Diğer 12 oğlu: Fayşal (katli 4.1818), Nâsır(ölm. 1811) (oğlu Fayşal, bunun oğlu Nâsır), Türkî (oğlu Mişârî), İbr. (1818'de Mısırlılar'ca öldürüldü), Sâ'd, Fehd, Mişârî (no. 6), 'Abdül-r-Rahmân, 'Ömer, Hâlid (no. 9), 'Abdül-'Azîz, Hizlûl.

5) 'Abdullâh I (1.5.1814-17.12.1818 = 4, 7, 17) (1770?-1818 = 48?), İst.'da idâm edildi, oğulları Sâ'd, Suûd ve Muh. Necd, 1818-20'de Mısır eyâleti ordusunca işğâl edildi.

6) Mişârî (17.12.1818-1.1821 = 2, 1), gerçekde 1819'da iktidâra geldi, 3.1820'de Der'iyye'yi kısa zamân için geri alıp kaybetdi, 'Aneyzeler'in yanında öldü.

7) Türkî(1.1821-9.5.1834 = 13, 4) (1755?-1834 = 89?), Riyâd'ı merkez yaptı, katledildi. By.oğlu Fayşal (no. 8) halef oldu. Diğer oğulları 'Abd.(ölm. 1.1873) ve 'Aneyze v.Cilâvî'dir. 'Abd.'in 4 oğlu: Nâsır, Türkî, Muh. ve 'Abdül-'Azîz. Sonuncunun 4 oğlu: Muh.(oğlu 'Abdül-'Azîz), Sâ'd(oğulları 'Abdül-'Azîz ve Fehd), Türkî (oğulları Hâlid (oğlu Bender), Za'ar, Fayşal, 'Abdül-'Azîz, 'Abd., Muh., bunun oğlu Fehd) ve 'Abd. (oğulları Hâlid, 'Abdül-'Azîz, Sâ'd ve Suûd).- Cilâvî b.Türkî'nin 10 oğlu: 1- Muh. 2- Suûd (oğlu Mişârî, bunun oğulları Cilâvî ve Fehd). 3- Fehd. 4- Mişârî. 5- 'Abdül-'Azîz (oğlu Suûd). 6- Mûsâidd = Nûre b.Ah.i'l-Kebîrî's-Şudeyrî. 3 oğlu ve 1 kızı: 'Abdül-'Azîz (doğ. 1888, Nâil v., Nûre'den), 'Abd. (doğ. 1890), Ah. (doğ. 1892) ve Cewhere (Nûre'den) = 'Abdül-'Azîz İbni's-Suûd, izd. 1908?, aş.bk. (Kral Hâlid'in annesi). 'Abdül-'Azîz (doğ. 1888) b.Mûsâidd'in 5 oğlu: 'Abd., Fehd, Mûsâidd, Cilâvî ve 'Abd. (1947'de el-Kaşım v., 1980'de ber-hayât), sonuncunun oğulları (hepsi 1980'de ber-hayât Muh., Hâlid, Manşûr, Musâid). 7- Sâ'd. 8- Manşûr. 9- 'Abdül-Muhsin (ölm. 1892), oğulları Cilâvî (ölm. 1903, oğlu Suûd), 'Abd. (doğ. 1875), Fehd (çocukken

öldü). 10- 'Abd. (ölm. 31.10.1935, el-Kaşım, sn.el-Hasâ v.), 13 oğlu: Fehd (1899?-katli 1929 = 30?) (1980'de ber-hayât oğulları Muh., Mişârî, Hâlid, Fayşal); Suûd (1935'de el-Hasâ v.= Münîre b.Şeyh Menâ b.Cumâ' İbni'z-Zeyn, oğlu 1980'de ber-hayât 'Abdül-'Azîz ve bunun oğlu 'Abd.); Nâsır; 'Abdül-'Azîz; 'Abdül-Muhsin; Muh. (doğ. 1895, oğulları 'Abd. ve 'Abdül-'Azîz); Müsâidd (doğ. 1902); Cilâwî; Sâ'd; Mişârî; Muh. (2) (oğlu 'Abdül-'Azîz); Mansûr; Türkî (oğlu Fehd), bu 13 kardeşin -büyükleri Fehd dışında 1980'e doğru ber-hayât olduğu bildiriliyor.

8) Fayşal (9.5.1834-1838=4), 1838'de Mısır'a sürüldü.

9) Hâlid (1838-1841=3), 1818-1837'de Mısır'da kaldı, 1841'de Hicâz'a sürüldü.

10) 'Abdullâh II (1841-13.6.1843=2), halefi tar. hal'edilip muhtemelen hapisânede öldürüldü. 1843'te katledilen by. oğlu Muh. ve kç. oğlu İbr.'dir. İbr.'in 2 oğlu: Süneyyân ve 'Abd. Süneyyân'ın 2 oğlu: İbr. ve Muh. Muh.'in 2 oğlu: Süneyyân ve 'Abd. (oğulları 1980'de ber-hayât Suûd ve Fehd). Sonuncu Süneyyân'ın 1980'de ber-hayât 3 oğlu: Bender, Muh., 'Abdül-'Azîz (1939, Riyâd belediye başkanı=Latîfe b. Fayşal, S.A.kralı). İbr. b. 'Abd. II'nin kç. oğlu 'Abd.'in 5 oğlu: Fayşal (oğlu 'Abdül-'Azîz 1980'de ber-hayât), Ah. (İst. 1889?-1921=32?, bir Türk'le evli, kızları 'İffet (İst. doğumlu) =Fayşal, S.A.kralı, çocukları için aş. bk.), Suûd (oğlu 1980'de ber-hayât 'Abd. Zekî ve bunun oğlu Mansûr), 'Abdül-Kaadir (doğ. İst.), 'Abdül-Rahmân (doğ. İst.).

11) Fayşal (13.6.1843-2.12.1865 = 22, 5, 19) (1788?-1865 = 77?). Kızları: Fülâne (1851?-1931 = 80?) ve Tarfa (1854?-1953? = 99?) = Nâsır b.Suûd(b.bk.). 4 oğlu: 1- 'Abd.(no. 12). 2- Suûd(no. 13). 3- Muh.(ölm. 1894). 4- 'Abdül-Rahmân (1850-1928 = 78), 1.1891-1901'de Küveyt'de yaşad = Sâre b.Ah.i'l-Kebîr b.Muh.i's-Şudeyrî, el-Hasâ v. 'Abdül-Rahmân İbni's-Suûd'un 3 kızı: Nûre (1878-10.6.1950 = 72, Sâre kızı = Suûdül-'Arefe b.'Abdi'l-'Azîz), Bazza ve Hayye (bunların annesi de Sâre). 'Abdül-Rahmân İbni's-Suûd'un 11 oğlu: Fayşal (1870-1890? = 20?, Sâre'den değil); Fehd (1875?-?, Sâre'den değil); 'Abdül-'Azîz (Sâre'den), S.A.kralı, aş.bk. ve Muh. (24.11.1880-28.6.1943 = 52, 7, 4) (Sâre'den değil) = Hayye (dul kalınca kayın-birâderi Kral 'Abdül-'Azîz ile evlendi) b.Sâ'di's-Şudeyrî = Fülâne b.'Abd.b.'Abdi'l-Laîf (Riyâd kadısı ve Muh.b.'Abdi'l-Wehhab'in neslinden). Pr.Muh.'in 9 oğlu ve 1 kızı: Hâlid (1904-1938 = 34, otomobil kazâsında öldü, 1934'de Kral 'Abdül-'Azîz'in, Melik Fayşal'la aynı anneden olan kızı ile evlendi), 1 kızı ve 4 oğlu 1980'de ber-hayât: Fehd (=Anûd, doğ. 1923, Melik Fayşal'ın kızı), Sâ'd, Suûd, 'Abd. (bu genç öldü); Sâ'd(çenç öldü); Fehd (1904, 1980'de ber-hayât = Şeyha, doğ. 1922, Melik 'Abdül-'Azîz kızı), oğlu Muh. genç öldü, 3 kızının büyüğü de genç öldü; Suûd (1910-1936 = 26); 'Abd. (1912, Hayye'den doğan tek evlâd), oğulları Hâlid, Muh., Fehd, Fayşal, Türkî ve genç ölen 'Abdül-Rahmân; 'Abdül-'Azîz (genç öldü); 'Abdül-Rahmân (1930-1950 = 20); Bender (1931), oğlu Suûd ve 2 kızı; Bedr (1935); Hayye (Bint Abd.'in kızı) = Fayşal, Melik, tal. 1940.

'Abdü'r-Rahmân (1850-1928) İbni's-Suûd'un 5. oğlu: Sâ'd(katli 1916, Sâre'den) = Cewhere b.Sâ'di's-Sudeyrî (dul kalınca Melik 'Abdü'l-'Azîz ile evlendi). Pr.Sâ'd'in 3 oğlu: 1- Fayşal (1910, 1980'de ber-hayât) = Kumaşa (1927) b.Melik 'Abdü'l-'Azîz, = Nûre b.Melik 'Abdü'l-'Azîz, genç ölen 2 kızı dışında çocukları: Hâlid (1945), Sâ'd (1945), Fülâne (1946). 2- Fehd (1912, 1980'de ber-hayât) = 2. 'Anûd (1917) b.Melik 'Abdü'l-'Azîz, kardeşi Suûd'dan dul, çocukları (son 4'ü 2. eşinden): 'Abd. (1935-1940 = 5), Sâ'd (1940), Hâlid (1945), Fayşal (1947), Prs. Cûheyir (1941), Prs. Sâre (1944). 3- Suûd (1914, 1980'de ber-hayât, Cewhere'den doğan tek çocuk) = 'Anûd (1917) b.Melik 'Abdü'l-'Azîz (dul kalınca kayın-birâderi Fehd ile evlendi), oğlu Sâ'd (1944) (2. eşinden).

'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 6. oğlu: Suûd (1890?-1953? = 63?), 10 kızı dışında 1980'de ber-hayât 3 oğlu: Muḥ. (oğlu 'Abd., bunun oğlu Hamad 1945, Muḥ.'in diğer oğulları Sâ'd 1930 ve Bender), 'Abd. (oğlu Muḥ.) ve Fayşal.

'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 7. oğlu: 'Abd. (Küweyt 1900, ölm. 1975'den önce) = el-Ceziyy, Şeyḥ Hazza b.Bedr (Muṭayr)'den dul. 11 oğlu: Fayşal (1928, bir kızı var), Yezîd (1933), 'Abdu'r-Rahmân, Muḥ., Hâlid, Fehd, Sâ'd, Maş'ab, Suûd, Bender ve Türkî (1946).

'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 8. oğlu: Ah. (1917, 1980'de ber-hayât), oğulları Muḥ. (1934) ve 'Abdü'r-Rahmân (1943). Pr.'Abdü'r-Rahmân'ın 9, 10, 11. oğulları: genç ölen 'Abdü'l-Muhsin, Mûsâ ve Sâ'd(1925). Mûsâ(1922), 1962'de mâliye vezîri oldu, 2 oğlu ('Abd. 1939 ve 'Abdü'r-Rahmân 1944) vardır.

12) 'Abdullâh III (2, 12, 1865-9.4.1871 = 5, 4, 8 + 15.8.1871 - 15.1.1873 = 1, 5, 1 = 6, 9, 9), her ikisinde de kardeşi Suûd III tar.hal'edildi. 3. def'a: 25.1.1875-1886 = 11=17, 9, 9 (1820?-24.11.1889 = 69?). 3. def'a Reşîdiler'ce hal' edilip Riyâğ'da öldü. III. Suûd'un ölümünden III. 'Abd.'in gerçek cülûsu olan 31.3.1876'ya kd. bir fetret yılı vardır. Oğlu Türkî genç öldü. Kızı Sâre, Melik 'Abdü'l-'Azîz ile evlendi. 1886-1901 = 15 yıl müddetle Suûdî hükûmrânlığında fetret oldu.

13) Suûd III (9.4.1871-15.8.1871 = 0, 4, 6 + 15.1.1873 - 26.1.1875 = 2, 0, 12 = 2, 4, 18). 6 oğlu oldu. 3, 4, 5, 6. oğulları: Sâ'd (katli 1886), kızlarından başka 1916'da 'Acmân operasyonunda ölen Fayşal, Fehd, Suûd adlı oğulları oldu; 'Abd. (katli 1886), oğlu Türkî, bunun 3 oğlu hepsi 1980'e doğru ber-hayât 'Abd., Fayşal (= Lûlûe b.Melik 'Abdü'l-'Azîz, izd. 1951) ve Suûd (oğulları 1980'e doğru ber-hayât Muḥ. ve 'Abd.); Fehd; 'Abdü'r-Rahmân. Suûd III'ün by. oğlu Muḥ., 1886'da Reşîdiler'ce öldürüldü, oğulları Suûd III'ün by. oğlu Muḥ., 1886'da Reşîdiler'ce öldürüldü, oğulları Suûd, Selmân ve Türkî'dir. Selmân = Wezbe b. Muḥ.i'l-Hizlân ('Acmân şeyhi) (bu hanım Selmân'dan önce Sulṭân b. Felahî'l-Hizlân, Selmân'dan dul kalınca da önce Hâlid b. Seḥmân, sn.'Uteybe şeyhi İbnü Rabayn ile evlendi. Selmân'ın oğulları 'Abdü'l-'Azîz, Muḥ., Fayşal ve Suûd'dur.

III. Suûd'un 2. oğlu 'Abdü'l-'Azîz = Wezbe b. Hazzâm b. Mena'l-Hişlân, 5 oğlu: 'Abd.; Suûdü'l-'Arefe (aş.bk.); Fayşal(ölm. 1938), oğlu 'Abdü'l-'Azîz (1921 = Münîre b. Türkî b. 'Abdü'l-'Azîz (Melik), oğulları Fayşal (1944); Muḥ. (1952'de ber-hayât), oğulları Suûd (bunun oğulları Hâlid ve Fehd) ve Abd. (oğlu Fayşal).— Suûdü'l-'Arefe ölm. 1952, 1912'de müddeî = Nûre (1878-10.6.1950 = 72) (Melik 'Abdü'l-'Azîz'in aynı ana babadan hemşiresi), Suûdü'l-'Arefe, Prs.Nûre'den önce onun 2 ablası ile evlenmiş, biribiri ardınca ölmüşlerdi. Suûdü'l-'Arefe'nin 5 oğlu ve 1 kızı: Sulṭân, Muḥ.ü'l-Şaqrân, 'Abdü'l-'Azîz, Türkî, Fayşal, Cewhere (Nûre'den) = Muḥ.ü'ş-'Arefe'nin bir oğlu olan amca-zâdesi, izd. 1950?. Gene Nûre'den doğan Muḥ.ü'l-Şaqrân = Nica'a b. Zaydân b. Hâlidü'l-Hişlân (Melik Suûd'dan dul), 4 oğlu: 'Abd.(oğulları Fehd ve Hâlid), Fayşal, Sulṭân, Fehd.

1) 'Abdü'l-'Azîz (b. Abdi'r-Rahmân b. Fayşali's-Suûd) (Riyâd, 24.11.1880-Tâif, 9.11.1953 = 72, 11, 15), med.Riyâd. 15.1.1902'de Küveyt'ten gelip Riyâd'ı istirdâd ederek, 16 yıla yakın devâm eden Suûdî fetretine son verdi: 15.1.1902-9.11.1953 = 51, 9, 24. 26.12.1915'de İngiltere ile anlaşma imzâlıyarak kesin şekilde Osmânîlî câmiyasından çıkıdı. 8.1920'de Asîr'i, 2.11.1921'de Reşîdîler'i yıkıp Hâil'e girerek Şammar'ı, 13.10.1924'de Mekke'yi, 5.12.1925'de Medîne ve 23.12.1925'de Cidde'yi alarak Hâşimîler'i Hicâz'dan çıkardı. Kral (Hicâz meliki ve Necd sultânı) 8.1.1926-9.11.1953 = 27, 10, 2 (unvânı 2.1927'de "Hicâz ve Necd Meliki", 22.9.1932'de nihâî ol. "Suûdî Arabistân meliki" ol.değiştî).

= 1. Binü'l-Fiqrî, 1896'ya doğru 6 aylık bir evlilikden sn. ölen ilk eşi. = 2. Sâre b.'Abd. III (bk. no. 12). = 3. Wazba b. Hazzâm (1952'de ber-hayât). = 4. Târfa (1900'lerde öldü) b.'Abd.b.'Abdi'l-Laṭîf (Muḥ.b.'Abdi'l-Weḥḥâb'ın neslinden). = 5. Cewhere b. Müsâidd (ölm. 1919). = 6. Haşsa b. Ahi'ş-Şudeyrî (1952'de hayâtta). = 7. Şâhide (ölm. 1938). = 8. Hayye b. Sâ'di'ş-Şudeyrî (kardeşi Muḥ.'den boşanmış). = 9. el-Fehede b. Aşıyyi'ş-Şüreym (ölm. 1934), Muḥ. Suûd b.'Abdü'l-'Azîzi'r-Reşîd'den (Şammar emîri) dul. = 10. Bazza (ölm. 1904). = 11. Cewhere b. Sâ'di'ş-Şudeyrî, kardeşi Suûd'dan dul. = 12. Müneyyir (Ümmü Tâlâl). = 13. Buşre. = 14. Muzî. = 15. Bintü'ş-Şâlân (Ruwâle). = 16. Sâidetü'l-Yemeniyye. = 17. Bereke'l-Yemeniyye. = 18. Hacriye'l-Yemeniyye. = 19. Âişe. 20. = Fuṭayme'l-Yemeniyye. = 21. Huşsa b. Saḥan b. Zâidi'l-Mutluq. = 22. Huşsa b. Minâhi's-Sûr, boşanıp Şeyh Bender b. Fayşali'd-Düwiş. 45 oğlu ve 19 kızı tesbît edilebildi:

1- Türkî (Küveyt 1900 -Riyâd 1919 = 19) (3'den), posthume oğlu Fayşal (1920, 1980'de berhayât), 5 oğlu ve 3 kızı: Türkî (1943, oğlu Gaalib), 'Abd. (1946), 'Abdü'l-Azîz, Hâlid, Muḥ.; Sâre (çocukları var), Seyfe (kezâ), Meşâil (kezâ). Türkî b.Melik 'Abdü'l-Azîz'in kızı: Münûre = 'Abdü'l-Azîz (1921) b. Fayşal. Türkî b.Melik 'Abdü'l-Azîz'in çocukken ölen kızları: Haşsa ve Câhid.

2- Melik Suûd (3'den), aş.bk.

3- Hâlid (1903, çocukken öldü).

4- Melik Fayşal (4'den), aş.bk.

5- Fehd (1905-1919 = 14).

6- Muḥammed (1910) (5'den), Medîne emîri ve vel. oldu. = Sâre. 6 oğlu ve 7 kızı: Fehd (oğulları Fayşal, Sâ'd, 'Abd. ve kızları Cewâhir, Benderî, Cidde'de idâm edilen (11.1977) Meşâil, Nûre, Lûlûe); Bender (oğulları Hâlid, 'Abdü'l-Azîz ve kızları Cewâhir (izd. 1977), Newf, 'Anûd (= Melik Suûd'un bir oğlu), Nûre); Bedr; Sâ'd; 'Abd.; 'Abdü'l-Azîz; prensesler Newâf, Nûre, Cewhere, Muzî (= 'Abdülmecîd b.Suûd, b.bk.), 'Anûd, Münûre, Haşsa (bütün bu prensesler evli ve çocuk sâhibesi).

7- Melik Hâlid, aş.bk.

8- Sâ'd(1914-1919 = 5).

9- Nâsır (1920) (10'dan), Riyâd v.1945-7 = Muzî b.Aḥ.b.Muḥ.i's-Sudeyrî, = Bint 'Abd.b.Mit'ab b.Beşîd (Şammar emîri). 15 oğlu ve 9 kızı: Suûd (çocukları Hâlid, 'Abdü'l-Azîz; Suḥayne, Raḥda, Münâ, Sâre); Hâlid (Muzî'den oğulları Fayşal ve Fehd); 'Abd. (1941, Muzî'den, oğulları Fayşal ve Hâlid ve kızı Seher); Fehd (Muzî'den, oğulları Hâlid ve Newf); Muḥ.; 'Abdü'r-Raḥmân (Şammar prensesinden, oğlu Fayşal ve kızı Cewâhir); Türkî (Muzî'den); Aḥ.(Muzî'den); Mansûr(ölm. 1980'den önce); Fayşal; Mansûr (2); Sultân; 'Abdü'l-Azîz; Semir; Newâf; prensesler (hepsi evli ve çocuk sâhibesi) Hayfe, Nûre, Muzî, Şeyha, Tarfe, Cewâhir, Newâf, Benderî, 'Anûd.

10- Sâ'd (1920) (11'den), 6 oğlu ve 3 kızı: Fehd, Suûd, Muḥ. (kızı Newâf), Fayşal, Fehd (2, oğlu 'Abdü'l-Azîz), Hâlid; Fehde, Nûre, Cewhere.

11- Melik Fehd, bugünli S.A.kralı (6'dan), aş.bk.

12- Mansûr (7'den) (1922-Paris, 2.5.1951 = 29), harbiye vezîri 1940-51, oğlu Talâl Mansûr (1951, posthume) ve kç. ölen bir kızından sonraki kızı Muzî.

13- 'Abdullâh (1923) (9'dan), 1976'da 2. vel., 2. başbakan yardımcısı, 5 oğlu ve 7 kızı: Mutâib (öldü), Mutâib (2), Hâlid, 'Abdü'l-Azîz, Fayşal; Fehde, Newâf, 'Aliyye, Â'dile, Seyfe, Âbir, Sâre.

14- Bender (1923) (10'dan), 8 oğlu ve 7 kızı: Fayşal (1943), Muḥ., Türkî, Fayşal (2), 'Abdü'l-Azîz, 'Abd., Mansûr, Hâlid; Medewî, Newâf, Fehde, 'Anûd, Sâre, Bazza, Nûre.

15- Müsâid (1923) (11'den), 1965'de mâliye vezîri, 6 oğlu ve 3 kızı: Fayşal (1948-Riyâd, 18.6.1975 = 27, amcası Melik Fayşal'ı tabancayla vurarak öldürdü ve idâm edildi), Yûsuf, Meşhûr, Suûd (oğlu Fayşal), Bender, Hâlid(1966'da tabancayla öldürüldü, oğulları 'Abdü'r-Raḥmân ve 'Abdü'l-Azîz ve kızları Cewhere ve Sâre); Cewhere, Laḥfe ve Medewî.

16- Sulţân (1924) (6'dan), Riyâd v. 1947, harbiye vezîri, 7 oğlu ve 11 kızı: Hâlid (1949), Fayşal (1950), Bender, Muḥ., Türkî, Fehd, Muḥ. (2); Nûre, Münîre, 'İffet, Rîme, Sâre, Newâf, Benderî, Cewâhir, Ḥayfe, Laṭife, Lûlûe.

17- 'Abdü'l-Muḥsin (1925) (11'den), dâhiliye vezîri 1960-2, Medîne v., 4 oğlu ve 4 kızı: Bender, Bedr (kızı Nûre), Fewwâz (çocukları Welid ve Âbir), Suûd (kızı Nûha); Cewhere (öldü), Cewhere (2), Meşâil, Kumâşe.

18- Miş'al (1926) (7'den), 8 oğlu ve 4 kızı: Fayşal (1947), Mişârî (1948), Muḥ. (1949), Manşûr, Türkî, 'Abdü'l-Azîz, Hâlid, Bender; Hâşşa (1945), 'Anûd (1946), Meşâil, Medewî.

19- 'Abdü'r-Raḥmân (1927) (6'dan), işadımı, 3 oğlu ve 5 kızı: Hâlid, Fehd, Türkî; Sâre, Laṭife, Lûlûe, Âbir, Cewâhir.

20- Mi'ab (1928) (7'den), nâfia vezîri, oğlu Manşûr ve kızları Şâhide (1950'ler), Cewâhir, Seyfe, Sâre, Newâf, Medewî, Mâha, Cewhere, 'Anûd.

21- Tâlâl (1930) (12'den) (ölm. Tâif 1931 = 1).

22- Bedr (1931-1932 = 1) (8'den).

23- Tâlâl (1931) (12'den), münâkalât vezîri 1953-4, Paris büyükelçisi 1955-6, mâliye vezîri 1960-1, işadımı = Münâ (1936) b.Riyâd Şulḥ (Lübnân başkanı), izd. Beyrût, 22.10.1954, 4 oğul ve 2 kızları: Fayşal (1949, daha önceki izdivâcdan), Türkî, Welid, Hâlid; Sâre ve Rîme.

24- Mişârî (1932) (13'den), 4 oğul ve 5 kızı: Muḥ., Manşûr, Fayşal, Tâlâl; Hâle, Maha, Medewî, Muẓî, Newâf.

25- Bedr (1933) (8'den), münâkalât vezîri 1960, 4 oğlu ve 4 kızı: Hâlid, Fehd (öldü), Tâlâl, Fehd (2); Newâf, Medewî, Cewâhir, Lâmi'a.

26- Nâif (1933) (6'dan), dâhiliye vezîri 1975, 2 oğlu ve 2 kızı: Suûd, Muḥ.; Cewhere, Nûre.

27- Newwâf (1934) (12'den), mâliye vezîri (Melik Fayşal), oğlu Muḥ. (1952) ve kızı Newâf.

28- Türkî (1934) (6'dan), harbiye müsteşârı, 4 oğlu ve 2 kızı: Fayşal, Sulţân, Fehd, Hâlid; Cewhere ve Âbir.

29- Fewwâz (1934), Mekke v.(10'dan) = Fewziye (Mısırlı).

30- Mâcid (1944) (14'den) (ölm. 1940 = 6).

31- 'Abdü'l-İlâh (1935) (8'den), oğlu 'Abdü'l-Azîz.

32- Selmân (1936) (6'dan), oğulları Fehs, Sulţân, Aḥ., 'Abdü'l-Azîz.

33- Mâcid (2) (1937) (41 ile aynı anneden), belediyeler vezîri, oğulları 'Abdü'l-Azîz ve Nâif.

34- Semir (1937) (15'den) (ölm. Miami, 27.6.1959 = 22), oğlu Fayşal.

35- Aḥmed (1937) (6'nın 7. ve sonuncu oğlu), dâhiliye müsteşârı.

36- 'Abdü'l-Mecîd (1940) (8'den), belediyeler vezîri 1975, oğlu Fayşal.

37- Memdûḥ (1940) (15'den), 3 oğlu ve 1 kızı: Muḥ., Newwâf, Miqrîn; Maha.

38- 'Abdü's-Selâm (1941, öldü).

39- Hizlûl (1941) (16'dan), kızları Lâmi'a ve Rîme.

- 40- Meşhûr (1942) (15'den).
- 41- Sattam (1943) (33 ile aynı anneden).
- 42- Miqrîn (1943) (17'den), 3 oğlu ve 3 kızı: Fehd, 'Abdü'l-Azîz, Fayşal; 'Abte, Medewî, Meşâil.
- 43- Fülân (1942-1944 = 2) (18'den)
- 44- Hamûd (1947) (20'den).
- 45- Fülân (6.1952), doğduğu zamân basın, Melik'in 64. çocuğu olduğunu yazdı.
- 1- Nûre (kazâen ölm. 1930) = Fayşal b.Sâ'di's-Suûd (1910), b.bk., kızları = 'Abd.b.Fayşali's-Suûd.
- 2- Fülâne (4'den) (1980'de ber-hayât) = Hâlid b.Muḥ.i's-Suûd (1904-1938 = 34), b.bk.
- 3- 'Anûd (1917) (5'den) = 1. Suûd b.Sâ'di's-Suûd (1914), tal. 1935, = 2. Fehd b.Sâ'di's-Suûd (1'in kardeşi, 1912), izd. 1940, b.bk.
- 4- Şeyḥa (1922) = Fehd b.Muḥ.b.'Abdi'r-Raḥmâni's-Suûd (1904), b.bk.
- 5- Cewhere = Su'ûdü'l-'Arefe b.'Abdi'l-Azîz b.Suûdi's-Suûd, tal. 1950, b.bk.
- 6- Lûlûe (6'dan) = Fayşal b.Türkî b.'Abd.i's-Suûd, izd. 1951, b.bk.
- 7- Hâssa(8'den) = Suûdü'l-'Arefe b.'Abdi'l-Azîzi's-Suûd, izd. 1951, ablası Cewhere ile halası Nûre'nin eski zevci, b.bk.
- 8- Kumâşa (1927) (7'den) = Fayşal b.Sâ'd b.'Abdi'r-Raḥmâni's-Suûd (1910), ablası Nûre'nin eski zevci, b.bk.
- 9- Fülâne (1930) (8'den).
- 10- Sultâne (ölm. 1934, çocuk)
- 11- Fülâne (ölm. 1934, çocuk).
- 12- Sultâne (2) (14'den).
- 13- Ḥayye (14'den).
- 14- Meḡlawî (1939) (12'den).
- 15- 'Abta (1944) (16'dan).
- 16- Tārfa (1946) (19'dan).
- 17- Fülâne (1947-1947).
- 18- Fülâne (1947-1947).
- 19- Newf.
- 2) Suûd (9.11.1953-2.11.1964 = 10, 11, 23) (Küweyt, 12.1.1902 - Atina, 23.2.1969 = 67, 0, 12), vel. 1933, hal'edildi. = 1. Ümmü Hâlid b.Es'ad İbr.Mirhî (Suriyeli). = 2. Nicâ'a (dul kalınca Muḥ.ü'ş-Şaqrîn ile evlendi) b.Zaydân b.Hâlidî'l-Hislan. 55 oğlu ve 61 kızı:
- 1- Sultân, çocukken öldü.
- 2- Fehd (1923), harbiye vezîri = Neeve b.Es'ad (Ḥaleb'li), 2 kızının büyüğü Emel (1966).
- 3- Musâid, 7 oğlu ve 7 kızı: Hâlid, Newwâf, Fehd, Welîd, Türkî, 'Abdü'l-'Azîz, Fayşal; Cewâhir, Muzî, Newf, Medewî, 'Anûd, Manâil, Nûre.

- 4- Muhammed, harbiye vezîri 1961 = Sâre b.Melik Fayşal, amca-zâde, 4 prens ve 1 prenses: Hâlid, Sultân, Fayşal, Miş'al; Nûre.
- 5- 'Abdullâh, Mekke v., 8 prens ve 5 prenses: Mir'ab (1948), Newwâf, 'Abdü'l-Azîz, Hâlid, Muh., Nehâr, Nâif, Fayşal; Cûheyr (1949), Nâife, Newf, 'Abîr, Gadîr.
- 6- Fayşal, çocukları 4 prens ve 7 prenses: Mansûr, Newwâf, Nâif, 'Abdü'r-Rahmân; Â'mil, Abin, Cewhere, Newf (öldü), Newf (2), Nûre, Sultâne.
- 7- Hâlid (1935) (1'den),
- 8- 'Abdü'l-Muhsin.
- 9- 'Abdü'r-Rahmân (1946), 4 prens ve 2 prenses: Hâlid, Fayşal, 'Abdü'l-Azîz, Memdûr, Cewhere, Manal.
- 10- Mansûr (1947).
- 11- 'Abdü'l-Îlâh (1949).
- 12- Sâ'd (ölm. 1968), 4 prens ve 4 prenses: Fehd, Hâlid, Newwâf, Mansûr; Nûre, Münîre, Newf, Nuha.
- 13- Bedr, çocukları 10 prens: Selmân, Miş'al, 'Abdü'l-Azîz, Türkî, Mansûr, Hâlid, 'Abdü'l-Mecîd, Talâl, Hasen, Welîd.
- 14- Bender, çocukları 1 prens ve 2 prenses: Fayşal; Cewza'a, Nûre.
- 15- Mâcid, çocukları 2 prens ve 2 prenses: Mansûr, Nâif; Basma, Âbir.
- 16- Şemir (ölm. 1968), oğulları 5 prens: 'Abdü'l-Muhsin, Fayşal, Hâlid, Türkî, Bender.
- 17- Sultân.
- 18- 'Abdü'l-Mecîd = Muzî b.Muh.b.'Abdü'l-Azîz İbni's-Suûd, oğulları Suûd (1.1976).
- 19- Talâl.
- 20- Nâif.
- 21- Miqrîn.
- 22- Ahmed.
- 23- Türkî (1952) = Halşûm (1952), izd. 1971. Çocukları Suûd (1973) ve Sâre (1972).
- 24- Maşû'ur (1953).
- 25- Miş'arî.
- 26- Seyfû'd-Dewle.
- 27- Hasenû'd-Dewle.
- 28- Miş'al, çocukları 4 prens ve 1 prenses: Fayşal, Hâlid, 'Abdü'l-Azîz, Newwâf; Lemyâ'.
- 29- Fewwâz, çocukları 1 prens ve 2 prenses: Selmân; Fehde, Dalâl.
- 30- Seyfû'l-İslâm, 31- Hasen, 32- Muhsab, 33- Seyfû'n-Naşr, 34- Celwî, 35- Nâşır, 36- Gaalib, 37- Yûsuf, 38- Hamûd, 39- 'Abdü'l-Kerîm, 40- Yezîd, 41- Sattâm, 42- Muhtaşım, 43- Seyfû'd-Dîn, 44- Muntâşır, 45- Newwâf, 46- 'İzzî'd-Dîn, 47- Hızlûl, 48- Mû'tezz, 49- Şuqrîn 50- Nehâr, 51- Welîd, 52- Hişâm, 53- 'Abdü'l-Melik, 54- Memdûr, 55- 'Abdü'l-Azîz.

1- Hâşşa, 2- Başma, 3- Meşâil, 4- Kumâşa, 5- 'Amûd, 6- Fewziye, 7- İmâm, 8- Fâize, 9- 'Abta, 10- Tarfa, 11- Cewze (1935-6.1960 = 25, otomobil kazâsı), 12- Hâcer, 13- Nûre, 14- Muzî, 15- Beðre (çocukken öldü), 16- Bünâyir, 17- Dînâ, 18- Zeyn, 19- 'Aliyye, 20- Newâl, 21- Watfa, 22- Âbir, 23- Türkiye, 24- Â'mire, 25- Cezzi, 26- Şâhe, 27- Neclâ, 28- Muhâra, 29- Hind, 30- Düleyyil, 31- Munâ, 32- Lâmi'a, 33- Rîma, 34- Lûlûe, 35- Bendere, 36- Mâha, 37- Newâf, 38- Sâre, 39- Hâiye, 40- Münîre, 41- Hâife, 42- Sultâne, 43- Zahâwa, 44- Filwa, 45- Watfa(2), 46- Nûre, 47- Cuhâra, 48- Bazza, 49- Sâide, 50- Laûfe, 51- Cüheyir, 52- Dalâl, 53- Münîre (öldü), 54- Hâiye (öldü), 55- Fehde, 56- Medewî, 57- Şeyha, 58- Cewâhir, 59- Menâl, 60- Cewhere, 61- Münîre (2).

3) Faysal (2.11.1964-25.3.1975 = 10, 4, 23) (Riyâd 1904 - Riyâd 1975 = 71), babası ile İngiltere'yi ziyâreti 1919, Asîr 1920 ve Yemen 1934 kumandanı, vel., Hicâz kral nâibi ve hâriciye vezîri 1953, yeğeni Faysal b.Müsâid tar. tabancayla vurularak Saray'daki bir resm-i kabûlde öldürüldü. = 1. Sultâne (ölm. 1980'den önce) b.Ah.b.Muh.i's-Şudeyri. = 2. Hayye b.Muh. b.'Abdi'r-Rahmân (tal. 1940). = 3. Melike 'İffet (doğ. İst. 1915'e doğru) b. Ah.b.'Abd.i's-Suûd (annesi Türk). Melik Faysal'ın 8 oğlu ve 9 kızı prens ve prensesler:

1- 'Abdullâh (Riyâd 1921) (1'den), sıhhat vezîri, dâhiliye vezîri, hâriciye vezîri, Hicâz kral nâibi, bestekâr ve şâir. Çocukları: Hâlid (oğlu Muh.), Muh. (ölm. 1984, oğlu Türkî), 'Abdû'r-Rahmân, Suûd, Talâl (1948-25.9.1960 = 12, kazâ), Bender, Türkî, Sultân ve Fülâne (Cidde 1975) (bu prensesin annesi: Pr. 'Abd.'ın 1974'de Cidde'de evlendiği 2. eşi Şafwe; oğulları talâk vuku'bulan ilk eşindendir).

2- Muhammed (Riyâd 1937) (3'den), zirâat vezîri, sn. Faysal Finans Kurumu kurucusu ve yönetim kurumu başkanı, Princeton me'zûnu = Munâ b.'Abdi'r-Rahmân 'Azzâm Paşa (Mısırlı, Arab Birliği genel sekreteri), çocukları: Pr. 'Amr; Prs.Mâha, Prs.Ri'im.

3- Hâlid (2'den), Princeton ve Oxford me'zûnu, bir Suûdî prensesi ile evli, oğulları Pr.Sultân ve Pr.Bender.

4- Suûd (3'den), Princeton me'zûnu = Fülâne b.Suûd b.Melik Suûd (= Fülâne b.'Abd. b.'Abdi'r-Rahmânî's-Suûdî's-Suûd), çocukları: Pr.Muh., Pr.Hâlid; Prs. Hayfe, Prs.Benderî (1972).

5- 'Abdû'r-Rahmân, Princeton me'zûnu, subay (3'den) = Fülâne b.Melik Hâlid, amca-zâdesi, çocukları Pr. Suûd ve Prs. Sâre.

6- Sâ'd(2'den), Princeton ve Cambridge me'zûnu = Fülâne b.Sultân b.'Abdi'l-'Azîzi's-Suûd.

7- Bender (3'den), hava subayı, Princeton me'zûnu = Fülâne b.Miş'al b.'Abdi'l-'Azîzi's-Suûd (tal.).

8- Türkî (3'den), Princeton me'zûnu.

1- 'Anûd (1923) (1'den)= Fehd b.Hâlid b.Muh.i's-Suûd, b.bk.

2- Sâre (3'den) = Muh.b.Melik Suûd, amca-zâde, b.bk.

3- Laûfe (3'den) = 'Abdû'l-'Azîz b.Şüneyyân b.Muh.i's-Suûd, binbaşı, b.bk.

- 4- Lûlûe (3'den).
- 5- Münîre (öldü).
- 6- Hâşsa.
- 7- Nûre.
- 8- Filwe (öldü).
- 9- Münîre (2) (öldü).

4) Hâlid (25.3.1975-13.6.1982 = 7,2,19) (Riyâd 1912-1982 = 70), vel. 1965, başbakan ve başkumandan 1962-75 = Sitte (Suûdî prensesi), izd. 1939. 4 prens ve 7 prs.:

1- Bender, çocukları: Pr.Fayşal; Prs.Newf, Prs.Hâife, Prs. Weffe, Prs. Cuhâre, Prs. Mâha.

2- 'Abdullâh, çocukları: Pr.Fehd; Prs.Cuhâre, Prs.Sâre, Prs.Âric, Prs.Mâha, Prs.Hayfe.

3- Fayşal.

4- Fehd.

1- Cuhâral(öldü), 2- Cuhâre, 3- Newf, 4- Muzî, 5- Hâşsa, 6- Meşâil, 7- Benderî.

5) Fehd (13.6.1982-) (doğ. Riyâd 1921), annesi Hâşsa b.Ah.i'ş-Şudeyrî, başbakan yardımcısı 1975, vel. 1975-1982. Çocukları (sıraları karışık):

1- Pr.Fayşal.

2- Pr.Hâlid.

3- Pr.Suûd.

4- Pr.Sâ'd.

5- Pr.Sultân.

6- Pr.Muh.

7- Pr.Türkî.

1- Prs.'Anûd.

2- Prs.Lûlûe.

3- Prs.Nûre.

4- Prs.Laîfe.

B i b l i y o g r a f y a

Yemen: Eylem Fuâd Seyyid, *Sources de l'Histoire du Yemen à l'Epoque Musulmane*, Kaah, 1974; İbnü'l-Esîr, İbnü Hallikân; Yâ'kuut, *Mû'cem*; C.T.Johannsen, *Historia Yemenae*, Bonn, 1828; Ferdinand Wüstenfeld, *Yemen im XI. Jahrhundert*, Göttingen, 1884; H.C.Kay, *Omarah's History of Yaman*, 1892; A.S.Tritton, *Rise of the Imams of Sanaa*, 1925; C.van Arendonck, *De Opkomst van het Zaiditische Imamaat in Yemen*, Leiden, 1919; Fr.ttc. J.Ryckmans, Leiden 1960; H.F.Jacob, *King of Arabia*, 1923; G.E.Heyworth-Dunne, *Al-Yemen*, Kaahire, 1952; E.Macro, *Yemen and the Western World (1571-1964)*, Londra, 1967; H.Ingrams, *The Yemen*, Londra, 1963; Sir Tom Hickinbotham, *Aden*, 1959; Ah.Reşid, *Târîh-i Yemen ve San'â*; 2 c., İst., 1921; Manozî, *el-Yemen*, Roma, 1884; Â'rif Pş., *Yemen Târîhi*, İst., 1326 = 1908; el-Ezraqî, *Ahbârü Mekke*, 2 c., Mekke, 1352 = 1933; Yahye'l-Yemenî, *Ahbârü'l-Yemen*, Berlin, 1936; Sâlih b.Hâmidî'l-Alewî, *Târîhu Hadramawt*, Cidde 1968; R.B.Serjeant, *The Saiyids of Hadramawt*, Londra 1957; A.M., *South Arabian Hunt*, Londra 1976; G.R.Smith, *The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen*, GMS, 2 c., Londra, 1974-8; R.B.Serjeant ve R.Lewock, *San'â, An Arabian City*, 1981; R.Strothmann, *Cürâfî, el-Muktetâf min Târîhi'l-Yemen*, Kaahire 1951; *Staatsrecht der Zaiditen*, Strasburg, 1912; J. Ryckmans, J.Peterson, *Yemen, A Modern State*, 1982; Muḥ.b.Hâsim, *Târîhu'd-Dewleti'l-Keşîriyye*, 2 c., Kaahire, 1367 = 1948; D.van der Meulen ve H.von Wissmann, *Hadramaut*, Leiden, 1932; W.H.Ingrams, *Arabia and the Isles*, Londra, 2: 1952; A.M., *Hadramaut*, Londra, 1937; Salâhü'l-Bekrî, *Fî Cenûbi'l-Cezîreti'l-Arebiyye*, Kaahire, 1368 = 1949; Ah.Fazlî'l-l-'Abdelî, *Hediyyetü'z-Zemân fî Ahbâr Mülûk Lahc we-'Aden*, Kaahire, 1351 = 1932; British Admiralty, *Western Arabia and the Red Sea*, Londra, 1946; J.ve M.Bent, *Southern Arabia*, Londra, 1900; Türkî b.Muḥ.Âli Mâzî, *Târîhu Âli Mâzî*, Kaahire, 1376 = 1957; F.Stark, *The Sourhern Gates of Arabia*, Londra, 1945; A.Deflers, *Voyage au Yémen*, Paris, 1889; W.Harris, *A Journey through the Yemen*, Edinburg, 1893; C.Rathjens ve H.von Wissmann, *Südarabien Reise*, 3 c., Hamburg, 1934; H.Nützel, *Münzen der Rasuliden*, *Zeitschrift für Numismatik*, XVIII, Berlin 1892, 129-38; İbnü'd-Deybâ', *Kurretü'l-'Uyûn fî Ahbârî'l-Yemeni'l-Meymûn*, 2 c., Muḥ.b.'Aliyyî'l-Ekwâ'nş., Kaahire 1977; Yahyâ İbni'l-Hüs., *Gaayetü'l-Emânî*, S.A.F.Aşûr nş., 2 c., Kaahire 1968. L.O.Schuman, *Political History of the Yemen at the Beginning of the 16th Century*, Amsterdam 1960; Manfred W.Wenner, *Modern Yemen (1918-1966)*, Baltimore 1967; D.van der Meulen, *Hadramaut das Wunderland*, Zürich 1948; Adolf Leidlmair, *Hadramaut*, Bonn 1961; L.W.C.van Berg, *Le Hadramout*, Cakarta 1886; Hüs.Feyzullâhi'l-Hemdânî ve Ḥas.Sül.Muḥmûdi'l-Cühenî, *aş-Suleyhiyyûn fî'l-Yemen*, Kaahire 1955; Resûlî devrinin başlıca kaynağı: el-Hazrecî, *el-Uqûdi'l-Lûlûiyye fî Ahbârî'd-Dewleti'r-Resûliyye*, Şeyḥ Muḥ'Asel nş.ve İng.ttc.Sir J.W.Redhouse, *A History of the Resûliyy Dynasty of Yemen*, GMS, III, 5 c., Londra, 1906-18; 'Alî b.Muḥ.b.'Ubeydillâh, *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Haqq Yahyâ*, S.Zekkâr nş., Beyrût 1972; W.Madelung, *Der Imam al-Qâsim ibn İbrâhîm*, Berlin 1965; J. Peterson, *Yemen, A Modern State*, 1982.

'Ummân: Selîl b.Rezîk, İng.trc.G.P.Badger nş., *Imâms and Sayyids of 'Oman*; el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Areb*, D.H.Müller nş., Leyden, 1884-91; Yâ'kuut, *Mû'cemü'l-Büldân*; el-Bekrî, *Mû'cem*, Wüstenfeld nş., 2 c., Göttingen, 1876; R.Said-Ruete, *Said bin Sultan (1791-1856)*, Londra, 1929; C.J.Eccles, *The Sultanate of Muscat and Oman, Journal of the Central Asian Society*, 1.1927, 14-42; L.Skeet, *Muscat and Oman*, Londra, 1974; W.Philips, *Oman, A History*, Londra, 1968; A.Clayton, *The Zanzibar Revolution*, 1981; A. Grohmann, *Südarabien als Wirtschaftsgebiet*, 2 c., Viyana, 1922-3; J.R.L. Carter, *Tribes in Oman*, 1982; N.R.Bennett, *Arab Princes of Zanzibar*, New York 1977; es-Sâlimî, *Tuhfetü'l-Â'yân bi-Sîreti Ehli 'Ummân*, 2 c., Kaah.1347-50, 2:1380; 'Alî Yahyâ Mu'ammer, *el-İbâdiyye fî Mewkibi't-Târîh*, 3 c., Kaah.1964; Şeyh Sirhân b.Sa'îd b.Sirhân, *Kesfû'l-Gumme*, İng.trc.E.C.Ross, *Annals of 'Oman from Early Times to the Year 1728*, JASB, XLIII, Kalküta 1874, 111-96, kısmî nş.H.Klein, Hamburg 1938; Sachau, *Über eine Arabische Chronik aus Zanzibar*, MSOS, I, 1-19; L.Veccia Vaglieri, *L'Imâmato Ibâdîta dell' 'Omân*, AIUON, III, Napoli 1949, 245-82; James Morris, *Sultan in Oman*, Londra 1957; J.G.Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, 'Omân and Central Arabia*, 2 c., Kalküta 1908-15, 2: 1980; Sâlim b.Humûdî's-Siyâbî, *Is'âfû'l-Â'yân fî Ensâb Ehl 'Umân*, Beyrût 1965; T.Lewicki, *Les Subdivisions de L'Ibâdiyya*, *Studia Islamica*, IX, 1958, 71-82; J.C.Wilkinson, *The Imamate Tradition of Oman*, 1987, 440 s.; C.H.Allen, *Oman, the Modernization of the Sultanate*, 1987; R.W.Bailey nş., *Records of Oman (1867-1947)*, 8 c.; J.C.Wilkinson, *The Ibâdî Imâma*, BSOAS, XXXIX, Londra 1976; J.B.Kelly, *Britain and the Persian Gulf (1975-1880)*, Oxford Un., 1968; R.G.Landen, *Oman since 1856*, Princeton Un., 1967; H.von Wissmann, *Map of Soutlern Arabia*, RGS nş., Londra 1958; H.Moyse-Bartlett, *The Pirates of Trucial Oman*, Londra 1966; S.M.Kabeel, *Bibliography on Kuwait and the Arabian Gulf*, Küweyt 1969; A.Ebî-Hakîme, *Târîhu'l-Küweyt*, Küweyt 1967; A.M., *History of Eastern Arabia (1750-1800)*, Beyrut 1965; M.Izzard, *The Gulf*, Londra 1979; J.B.Kelly, *Eastern Arabian Frontiers*, Londra 1964; B.C.Busch, *Britain and the Persian Gulf(1894-1914)*, Berkeley 1967; A.Ebî-Hakîme, *History of Eastern Arabia (1750-1800)*, Beyrût 1965; Muh.Şerîfi's-Şeybânî, *Imâretü Kaţari'l-'Arebîyye Beyni'l-Mâzî we'l-Hâzîr*, Beyrût 1962; A.Y.Yodfat, *The Soviet Union and the Arabian Peninsula, Soviet Policy towards the Persian Gulf and Arabia*, 1982; Emily Ruete, *Mémoires d'Une Princesse Arabe*, Paris 1905; W.H.Ingrams, *Chronology and Geneologies of Zanzibar*, Zengîbâr 1926; *Weşâiku'l-Halîc we'l-Cezîreti'l-'Arebîyye*, Küweyt Ün.nş., 2 c., 1979, 1981; R.Bidwell, *The Affairs of Kuwait (1896-1905)*, 2 c., t.siz.

Hicâz: F.Wüstenfeld, *Die Chroniken der Stadt Mekka*, 2 c.; C.Snouk Hurgronje, *Mekka*, Lahey, 1888-9; Taberî; Mes'ûdî; İbnü'l-Esîr; Aḥ.Dehlân, *Hulâsatü'l-Kelâm fî Beyâni Umerâ'l-Beledî'l-Harâm*, Kaahire, 1305 = 1888; Musil, *Zur Zeitgeschichte von Arabien*, 1918.- J.Berque, *De l'Euphrate à l'Atlas, Une Anthropologie de l'Islam Arabe*, 2 c., 1978; A.Al-Wohaibi, *The Northern Hijaz in the Writings of the Arab Geographers (800-1150)*, Beyrût 1973.

Körfez: Louis Massignon, *Bibliographie Carmathe, A Volume presented to Browne*, Cambridge, 1922; B.Lewis, *The Origins of İsmâ'îlism*, Cambridge, 1940; de Goeje, *Mémoire sur les Carmathes du Bahrain*, Leiden 1862, 2: 1886; A.M., *La Fin de L'Empire des Carmathes*, JA, 1895, 5-30; W.Madelung, *Fatimiden und Bahrain-Quarmaten*, *Der Islam*, XXXIV, 1959, 34-58; S.M.Stern, *İsmâ'îlîs and Qarmatians*, *L'Elaboration de L'Islam*, Paris 1961, 99-108; H.M.Albaharna, *The Arabian Gulf States*, Manchester, 1969; Sir A.T.Wilson, *The Persian Gulf*, 1928; Sir Rupert Hay, *The Persian Gulf States*, Washington, 1959; John Daniel, *Abu Dhabi*, Londra, 1974; K.G.Fenelon, *The United Arab Emirates*, Londra, 1973; D.Hopwood, *The Arabian Peninsula*, Londra, 1972; B.C.Busch, *Britain and the Persian Gulf (1894-1914)*, 1967; S.B.Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf*, Londra, 3: 1966; C.Mann, *Abu Dhabi*, Beyrut, 1964; D.F.Hawley, *The Trucial States*, 1965, 2: 1971; H.V.F.Winstone ve Z.Freeth, *Kuwait*, Londra, 1972; H.R.P. Dickson, *Kuwait*, Londra, 1956; Information Ministry, *Qatar*, Dühâ, 1973; J.H.D.Belgrave, *To Bahrain*, Manâma, 9: 1975; A.V.Cottrell, *The Persian Gulf States*, 1980; F.Heard-Bey, *From Trucal States to United Arab Emirates*, 1981; Muşt. Murâdi'l-Debbâğ, *Qatar, Mâzîhâ ve-Hâzîrühâ*, Beyrût 1961. Kâzîmü'l-Dehbehânî vs., *Development in Kuwait*, 1981; R.S.Zahlan, *The Crlation of Qatar*, 1981; R.el-Mallakh, *The United Arab Emirates*, 1981.

Suûdî Arabistân için Bibliyografya:

D.van der Meulen, *The Wells of Ibn Sa'ud*, Londra, 1957; H.St.J.B.Philby, *Arabian Jubilee*, Londra, 1952; A.Y., *Sa'udi Arabia*, Londra, 1955; W.H.Ingrams, *Arabia and the Isles*, Londra, 2: 1952; B.Lewi, *Handbook of Diplomatic and Political Arabic*, Londra, 1947; C.Ritter, *Arabien*, II, 471-520; Eyyûb Şabrî Paşa (amiral), *Târîh-ı Wehhâbiyyân*, İst.1296 = 1879; Büyük Türkiye Târîhi: Cevdet Paşa; Â'sım; Şânî-zâde; 'Uşm.b.'Abd.b.Bişr, *Târîhu Necd*, (-1851), Bağd. 1328 = 1910 ve Mekke 1930, 2 c. , Harford Jones Brydges, *A Brief History of the Wahaby*, Londra, 1834; William Gifford Palgrave, *Central and Eastern Arabia*, Londra, 1865; Lady A.Blunt, *A Pilgrimage to Nejd*, Londra, 1881; Carlo Guarmani, *Il Neged Settentrionale*, Kudüs, 1866; A.Zehme, *Arabien und die Araber seit Hundert Jahren*, Halle, 1875; C.von Vincenti, *Die Tempelstürmer Hocharabiens*, Berlin, 1873; W.J.Bankes, *The Campaigns against the Wahabees*, Londra, 1830; Corancez, *Hist.des Wahabis*, Paris, 1810; John Lewis Burckhardt, *The Bedouins and Wahabys*, Londra, 1831; Charles Huber, *Journal d'Un Voyage en Arabie (1883-4)*, Paris, 1891; D.G.Hogarth, *The Penetration of Arabia*, Londra, 1905; A.Y., *Arabia*, Londra, 1922; H.Philby, *The Heart of Arabia*, Londra, 1922; Kenneth Williams, *Ibn Sa'ud the Puritan King of Arabia*, Londra, 1933; Emînü'r-Reyhânî, *Ibn Sa'oud of Arabia*, Londra, 1928; A.Y., *Târîhu Necdî'l-Hadîs*, Beyrut, 1928; J.Euting, *Tagebuch einer Reise in Inner-Arabien*, 2 c., Leiden, 1896, 1914; B.Raunkiaer, *Gennem Wahabiternes Land*, Kopenhag, 1913; almanaklar; Carlo Alfonso Nallino, *L'arabia Sa'udiana*, Roma, 1939; Z.M.er-Reşîd, *Su'ûdî Relations with Eastern Arabia and 'Umân (1800-1871)*, 1981; H.C.Armstrong, *Lord of Arabia, Ibn Saud*, Londra, 1934, Fr.irc. *Le Maître de l'Arabie*, Paris, 1935; G.Troeller, *The Birth of Saudi Arabia*, Londra, 1976; Su'ûd b.Hezîûl, *Târîhu Mülûki Âl Su'ûd*, Riyâd, 1961; Şalâhü'd-D.Muhâr, *Târîhu'l-*

Memleke'l-'Arebiyye's-Su'ûdiyye, Beyrut, 1957; Fuâd Hamze, *el-Bilâdi'l-'Arebiyye's-Su'ûdiyye*, Mekke, 1936; D.Howarth, *The Desert King: A Life of Ibn Saud*, Londra, 1964; P.Hobday, *Saudi Arabia Today*, Londra, 1978; R.B.Winder, *Saudi Arabia in the Nineteenth Century*, New York, 1965; Şeyh Hüs.Ibni Gannâm (ölm. 1810), *Rawzatü'l-Efkâr*, Bombay 1919(1746-97 Wehhâbî kroniği); Maḥmûd Şükri Alûsî, *Târîhu Necdi'l-Hanbâlî*, Mekke 1349 = 1931; Muh.Ḥamidi'l-Fiqî, *Âşârü'd-Dâ'we'l-Wehhâbiyye*, Kaah. 1354 = 1937; I.H.Anderson, *Aramco, The U.S.and Saudi Arabia (1933-1950)*, 1981, R.el-Mallakh, *OPEC*, 1982; N.Anderson, *The Kingdom of Saudi Arabia*, 6: 1982; C.M.Doughty, *Travels in Arabia Deserta*, 2 c., Londra 1888, son baskı 1936; K.S.Twichell ve E.J.Jurji, *Saudi Arabia*, Princeton, 2: 1953; *The Statesman's Year-Book*; *Almanach de Gotha*; J.G.Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, 'Omân and Central Arabia*, 2 c., Kalküta 1908-15; *Weşâiku'l-Ḥalîc we'l-Cezîreti'l-'Arebiyye*, Küweyt Ün.ş., 2 c., 1979, 1981; D.Holden, R. Johns ve J.Buchan, *The House of Saud*, 1981; S.A.Scoville, *Gazetter of Arabia, A Geographical and Tribal History of Arabian Peninsula*, 4 c., 1979.

Emîn Sa'îd, *eş-Şeyh Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb*, Beyrut 1384(1964); Mes'ûd Âlem Nedwî, *Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb*, Ḥayderâbâd 1947; Corances, *Histoire des Wahabis*, Paris 1810; *The Middle East and North Africa*, Londra, 1953'ten beri yıllık, bin s.'ye yakın; 'Abdurrahmân 'Abdirrahîm, *ed-Dewletü's-Su'ûdiyyeti'l-'Ulâ(1745-1818)*, Kaahire, 2: 1976; *Who's Who in Saudi Arabia*, 1978; *International Who's Who of the Arab World*, 1979 (3.000 Arab); Richard Hartmann, *Die Wahnâbiten*, ZDMG, LXXVIII, 1924, 176-213.

G.Blake, J.Dewney ve J.Mitchell, *Cambridge Atlas of the Middle East and North Africa*, 1986; M.A.Kettani, *Muslim Minorities in the World Today*, 1986; R.Delval, *Muslims in the World*, Paris 1984(İng., Fr., Ar.).

Melik Faysal hakkında: Emîn Sa'îd, *Faysalü'l-'Azîm*, Beyrut 1385=1965; G.de Gaury, *Faisal, King of Saudi Arabia*, Londra 1966; Sa'îd Mes'ûd Cühânî, *el-Meliki'l-Betâi*, Kaahire 1974; H.Ṭantâwî, *el-Faysal*, Kaahire 1975; Aramco, *The Royal Family*, Ḍahrân 1952; Lem'û's-Şihâb fî Sîreti Muh. Ibni 'Abdi'l-Wehhâb, A.M.Ebî-Hakîme nş., Beyrût 1967; A.R.A.Rahmân, *The First Sa'udi State*, II(1807-1819), 1403 = 1983, 770 s., Arabca; T.Mostyn ve A.Hourani, *Cambridge Encyclopedia of the Middle East and North Africa* (60 harita ve büyük metin), 1988; Israel Map and Publishing Company, *Atlas of the Midle East*, 1988(100 harita ve geniş açıklamalar); Y.Shimoni, *Political Dictionary of the Arab World*, 1988; A.Levran ve Z.Eylan, *The Middle East Military Balance*, 1987; L.Pedersen, *Linguistic Atlas of the Gulf States*, 1986; *Die Welt des Islam*, 1987'ye kd. 27 c.(aktüel İslâm âleminde bahseden en ilmî dergi); Burke.

Seyyide Salme(Emily Reute), İng.trc.1992(640 s.); B.J.Shot, *The Origins of Kuwait*, Leiden 1991.

Yedinci Kitap

IRAK VE SURİYE

(Selçuklular'dan Önce)

I

IRAK

el-Baṭāih (949 - 1215)

"Baṭāih", "baṭīha" kelimesinin çoğuludur. Nitekim tekil halde el-Baṭīha da kullanılmıştır. Mânası bataklık arâzi, bataklık, bataklık ülkedir. Güney Irak'ta, Fırat'la Dicle arasında, bilhassa Dicle'nin iki tarafında, Bağdâd yâhut Wâsıt güneylerinde, Başra kuzeylerine kadar uzanan, bataklıklar dolayısıyla hulûlü müşkil ülkenin adıdır. Burası erken zamanlarda Abbâsî Halifeleri'nin otoritesinden uzaklaşmıştır.

949-1215=266 arasında bu bölgede Abbâsiler'e tâbî olarak sergerdeler tûlremiş ve hükmetmiştir. 991-1006=15 arasında Bûweyhî vâfileri vardır, idâreyi mahallî sergerdelerin ellerinden almışlardır. Bâzan Wâsıtı ele geçiren Baṭīhalılar, daha önce bu bölgelerdeki Zenc'lerin, âsî zencî köle gruplarının kurdukları eşkıyâ cumhûriyetlerinin kalıntılarına da dayanmışlardır. Bölgeyi ele geçiren 1- 'Imrân b.Şâhîn (949b-9.977=28), Arab'laşmış İrânlı'dır (doğ. el-Câmide, Wâsıt-Başra arası). Onu 2 oğlu tâkıyb etti: 2- el-Hûs. (el-Has.) (9.977-982b=5, katl) ve 3- Ebû'l-Ferec Muḥ. I (982b-983=1, katl). Bunların kardeşi Ebû-Heycâ Muḥ. II, 1021'de müddeî oldu, oğlu el-Heycâ, I. Muḥ.'in oğlu el-Ferec'tir. Bundan sn. tahta el-Hûs.'in (no.2) oğlu 4- Ebû'l-Me'âli (983) (doğ. 970?) geçti ve hal' edildi. Sonraki emîr diktatör hâcib 5- Muz.b.'Alî'dir (983-986=3). Muz.'in kızkardeşinin kocası Naşr'ın oğlu bunu tâkıyb etti: 6- el-'Amri'l-Muḥṭâr Mûhezzibi'd-Dewle I Ebi'l-Has. 'Alî (986-991=5+1006-10.1017=11=16). Oğlu el-Has.'dır. Bunun kızkardeşinin oğlu Bünayy'ın oğlu: 7- Ebû-'Abd. Muḥ. (10.1017-2.1018=0, 4), bunun oğlu 8- Ebû'l-Has.Ah. (2.1018=2 gün, katl). Muḥ.'in oğlu 'Abd. ve Ah.'in oğlu el-Has.'dır.

9- Ebû-Muḥ.'Abd.î'l-Hüs. (2.1018-1019=1+1027), Bekrî's-Şerâbî'nin oğludur, yukarıdaki hânedanla kerâbeti bilinmiyor. Oğlu Muḥ.'dir. Sn. gelen 11- Sabûr (5.1021-1021) b.Merzbân b.Merdân, sn. bunun amcası el-Ḥas.'in oğlu 12- Ebû-Naşr Şîr-zâd (1021-1027=6), hep İrân asıllıdır. 13- İbnü Mu'abberâni (1027-1030=3), 14- Ebû-Naşr İbni'l-Haysümi's-Seleyq (1030-1047=17) (oğlu Naşr) karâbetleri belli olmıyan emîrlerdir. Sn. Ebû'l-Cebr âilesi ortaya çıktı. Bunun oğulları el-'Abb. (ölm.1099), İsm.ü'l-Muştanî ve 15- Ebû-'Alî Muḥ.î'l-Muḥtaşş (1047-1086=41), bunun oğlu 16- Mühezzabü'd-Dewle II Ebi'l-'Abb.Aḥ.i's-Sa'îd (1086-3a.1108=21), bunun oğlu 17- en-Nefîs (3a.1108-), bunun oğlu 18- Naşr, 19- Ebû-Sa'îdî'l-Muz. (-1215) gelir. Son 2 emîrin 1108-1215=107 yıl emârette bulunması şüpheli ise de kesin kronoloji yoktur. Bu son emîr İsm. ü'l-Muştanî'nin oğludur, bir kardeşi, 2 oğlu vardır. Oğullarından Hammâd (diğeri Sa'îd), en-Nefîs'in(no.17) kızkardeşi ile evlenmiştir, son vel. olabilir. en-Nefîs'in kardeşi el-'Abb.'tır. 10- Ebû-Şücâ Sadaka'nın (1019-5.1021=2), karâbeti belli değildir. Fârisü'l-Mezyârî'nin oğludur. Sadaka'nın oğlu Şücâ, diğeri oğlu Bedrân'dır ki bu sonuncusu, el-Muḥtaşş'ın (no.15) kızı ile evlenmiştir. Bataklık ülke 1215'te Abbâsîler'e dönmüştür.

'Ukaylîler (996 - 1096)

Benû-'Ukayl'e Âlî'l-Müseyyib de denir. Müseyyib, hânedânın atasıdır, nesebi şudur: el-Müseyyib Câ'fer b.'Amr İbni'l-Mühennâ b.Büzeyd b.'Abd.b.Büzeyd b.Kays b.Hûse b.Tehfe b.Hazm b.'Ubâde b.'Ukayl b.Kâb b. Rebî'a b.Â'mir b.Şâ'sa'a b.Mu'âwiye b.Bekr b.Hewâzin b.Manşûr b.'Ikreme b.Ḥasafe b.Kays b.'Aylân b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân.

'Ukaylî melikleri, 'Abbâsîler'e ve Büweyhîler'e, 3.1055'ten ît. Selçuklular'a tâbî olarak, başkentleri Mûsul'da (Mawşl) saltanat sürmüşlerdir. 1079'dan sn. bir kaç yıl Haleb'e de hâkim olmuşlardır. 1169'a kd. Câ'ber de onlarda idi. Tekrît, Kûfe, diğeri şehirleri arasındadır. Asıl sâhaları Kuzey Irak (Mûsul eyâleti)'tır. 996-1096=100 arasında devâm etmişse de Câ'fer emâreti şubesi daha 73 yıl devâm etmiş, 1169'da sönmüştür.

el-Müseyyib'in oğulları: el-Mukalled (katli 1001) ve Safwân (oğlu Muḥ., Karkısiyye v. 888). el-Mukalled'in oğulları: Ebû'l-Menî' Mû'temidi'd-Dewle Kırwâş (ölm. Cerrâhiyye/Mûsul, 27.10.1052) (oğlu el-Menî'); Bedrân (ölm.Nuşaybin, 1034) (oğulları el-Mukalled ve 'Alemü'd-D.Ebi'l-Me'âlî Kureyş, Nuşaybin 1034- ,Mûsul 1011-1061=50); Ma'an (Makan); Râfî' (oğlu el-Müseyyib); Ebû'l-Kâmil Bereke (ölm.1052); Mâlik (oğlu Dabî'a oğlu Rifâ'a oğlu Râfî' oğlu Muḥ., el-Ḥadişe emîri: 1103-1134=31); Şu'ayb.

Şu'ayb İbni'l-Mukalled: oğlu Kiân oğlu 'Ukayb oğlu el-Mücellâ oğlu a- el-Mühâriş (el-Ḥadişe ve 'Ane emîri 1058-10.1105=47) (Ebû'l-Hâriş Muḥyi'd-D.), oğulları el-Hâriş ve b- Sül.(Hît emîri 10.1105-1122=17), oğlu c- 'Ukayl (1122-1142a=20, hal'), oğlu d- Emîr Fülân (son Hît emîri -1142a), Hît, 'Ane ve el-Ḥadişe emâreti şubesi, Zengîler'e geçti.

Ma'an İbni'l-Mukalled'in oğullarından Tekrît emîrleri (996-1057=61) ve 'Ukberâ emîrleri (996-1057=61?) şûbeleri çıkmıştır. Tekrît emîrleri: 1- Ebû'l-Müseyyib Râfî İbni'l-Hüs.b.Ma'an (996-1036=40), 2- Ebû-Man'a Hâmis b.Taglib İbni'l-Hüs.b.Ma'an (1036-1044a=8), 3- Ebû-Gaşşâm b.Ebî-Man'a (1044a-1052=8, katli 1057, oğlu Gaşşâm), 4- İ'sâ b.Ebî-Man'a (1052-1056b=4=Fülâne b.Garîb 'Ukaylî), 5- Naşr b.İ'sâ (1056b-1057=1). Tekrît, Selçuklular'a geçti.- 'Alî b.Ma'an'ın oğulları: ez-Züreyr ve Matar.

'Ukberâ (kef ile) emîrleri: Ma'an'ın oğlu 1- Ebû-'Abd.Muh.(996-1011a=15), oğulları Şihâbü'd-Dewle Ebî-Der' Râfî (ölm.1015b) ve 2- Kemâlû'd-Dewle Seyfî'd-D.Ebî-Sinân Garîb (1011a-1034=23), oğlu 3- Ebû'r-Reyyân (1034-1057=23?). Sonuncunun oğlu er-Reyyân'dır. Ebû'r-Reyyân'ın kızkardeşi Tekrît emîri İ'sâ 'Ukaylî ile evlendi. Ebû'r-Reyyân'ın kardeşleri ise Sinân ve Bilâl (1049'dan it. Ewânâ emîri)'dir. Bu şûbe de Selçuklular'a ilthâk etti.

Asıl hânedan, el-Müseyyib b.Râfî İbni'l-Mukalled'den iner. Mûsul ve Küfe dalıdır. Hânedan ve aşîret reisleri, melik hüviyetiyle bu şehirlerde hükümran olmuşlardır. el-Müseyyib'in kızı Remîle'dir. oğulları:

1- Ebû'z-Zewwâd Muh. (3.oğul) (Mûsul v.990-991, hânedan şefi 990-996); oğulları: 'Alî, ez-Zewwâd, Necdetî'd-Dewle Ebî-Manşûr Kâmil (Naşîbîn emîri, oğlu Manşûr); kızı, Büweyhî Bahâüddewle ile evlendi.- 2- Cennâhü'd-Dewle Ebî'l-Has. 'Alî (by.oğul) (hânedan şefi 996-1000), oğlu el-Has.- 3- Sinânü'd-Dewle Ebî-Â'miri'l-Has. (4. oğul) (hânedan şefi 1000-1003, oğlu Â'mir).- 4- Nûrû'd-Dewle Bî-Merah Muş'ab (5. oğul) (hânedan şefi 1003-).- Ebû-Hassân Hüsâmi'd-Dewle'l-Mukalled (2. oğul) (1. Mûsul, Naşîbîn, Sincâr ve Beled emîri: 996-1.1001=5, katl).

Ebû-Hassâni'l-Mukalled'in (no.1) oğulları: 2- Mû'temidü'd-Dewle Ebî'l-Münî' Kırwâş (Mûsul: 1.1001-1050b=49, ölm.11.1052) (oğlu el-Münî', kızı=Ebû-Naşr Merwân), 3- Za'imü'd-Dewle Ebî-Kâmil Bereke (Mûsul: 1050b-4.1052=2, oğlu Kâmil), Hassân, Ebû'l-Fazl Bedrân (ölm.1034, Naşîbîn emîri).

Fâumî hutbesi: 1011a-1044a=33+1056-1057=1= 34. Selçuklu hutbesi: 1044a-1056=12+1057'den sn. devamlı ol. Bedrân'ın oğulları:

Ebû'l-Hassâni'l-Mukalled (ölm.1054, oğlu el-Hassân), Mukbil, Mâlik (1030'dan it. Daqûka emîri), 4- 'Alemü'd-D. Ebî'l-Me'âlî Kureys (Mûsul: 4.1052-1057=5, Nusaybin: 1034-1061=27).- 1057-2.1061=4+1089-2.1093=4=8: Selçuklu vâîlileri ile Mûsul doğrudan doğruya idâre edilir.

Câ'ber emîrleri şûbesi: Mâlik (Daqûka emîri) oğlu a) Şemsü'd-Dewle Sâlim (Câ'ber ve Rakka: 1086-1125=43, Haleb: 1082-1086=4); bunun oğlu 'Alî'nin (ölm.1119a, Câ'ber'de babasının nâibi) oğlu b) Şihâbü'd-D.Mâlik (Câ'ber: 1125-1169a=44, hal'). Selçuklular ilhâk etti.

Kureyş'in (Mûsul, no.4) 2 oğlu: 5- Şerefü'd-Dewle Ebî'l-Mekârim Müslim (29.3.1041-20.6.1085=44, 2, 13, katl) (Mûsul: 2.1061-20.6.1085=24,4, ilâveten Haleb, Urfa, Harrân 29.5.1080-1082=2) ve 6- İbr. (Mûsul: 20.6.1085-1089=4+2-4. 1093=0,2) (Sultân Tutuş tar. katl, oğlu Muh.). Kureyş'in (no.4) diğer oğlu: Müeyyedü'd-Dewle 'Alî (Haleb Selçuklu v. 1081, Mûsul Selçuklu v. 1096).

Şerefü'd-Dewle Müslim (no.5), Selçuklu Çağrı Bey'in kızı Şafiye Hâtûn ile evlendi. Bu hâtûn dul kalınca bu defa Müslim'in kardeşi ve halefi İbrâhîm ile 1086'da evlendi. Bu hâtûn, Sultân Alp-Arslan'ın kızkardeşidir. Müslim'in (no.5) oğulları:

Kırwâş (ölm.1107'den sn.), el-Müeyyed (ölm.1102), 7- 'Alî (Mûsul: 4.1093-1096=3, Sultân Tutuş tar. hal') ve Ebû-'Abd.Muh. (Rakka ve Harrân emîri: 1086-1096=10, ilâveten Nasîbîn 1093-6). Bu zât, 1085'te Sultân Alp-Arslan'ın kızı Zelihâ Hâtûn ile evlendi. Oğlu 'Abd.'dir. 1096'da Mûsul, Rakka, Harrân ve Nusaybin, doğrudan doğruya Selçuklu İmparatorluğuna ilhâk edildi. Ancak Câ'ber kalesi, daha 73 yıl 'Ukayliler'e bırakıldı.

Mezyediler (1012 - 1150)

Benû-Mezyed, hânedânın atası Mezyedü'l-Esediyyî'n-Nâsırî'nin adını taşır. Bu zâtın oğulları: I. 'Alî (no.1), Hammâd (oğulları Şebîb, Serâye, Wehb), Ebû'l-Ganâim Muh. (ölm.1010) (oğlu Ebû-'Abd.'i'l-Has.oğlu 'Abd.).

Hükümdarları "Melikü'l-'Arab" sanını taşırlarsa da gerçekte bir emârettir. 1012b-1150=138 arasında Hille merkez olmak üzere devâm ettiler. Hille, 1101'de Seyfüddewle tar. kuruldu; daha önce Mezyediler, Hille'nin bulunduğu yerde çadırda yaşarlardı. Bedevî Arablar'dır. Şîi-İsnâ'Âşerî'dirler. 'Abbâsîler'e, 1054b'den itübâren Selçuklular'a tâbî olmuşlardır (von Karabacak, *Beiträge zur Geschichte der Mazjaditen*, Leipzig, 1874). Mezyedî emîrleri:

1- Ebû'l-Has.Senedî'd-Dewle 'Alî I (1012b-1017=5), 2- Ebû'l-A'azz Nûri'd-Dewle Dübey I (1017-3.1081=63), 3- Ebû-Kâmil Bahâi'd-Dewle Mansûr (3.1081-6.1086=5, 3), 4- Ebû'l-Has. Seyfî'd-Dewle Sadaka I (6.1086-3.1108=21, 9), 5- Ebû'l-A'azz Nûri'd-Dewle Dübey II (3a.1108-26.9.1135=27, 6), 6- Seyfî'd-Dewle Sadaka II (26.9.1135- I 1138a=3), 7- Muh. (1138a-1145b=7), 8- 'Alî II (1145b-1150=5).

I. 'Alî'nin (no.1) oğulları: I. Dübey (no.2), el-Has., Ebû-Kawwâm Şâbit, Ebû'l-Has.Mukalled (oğlu el-Has.).- I. Dübey (no.2): 63 yıllık emâreti ile mâruftur. Selçuklu tâbiyyetine geçmiş, Şîi'liğini saklamış, Sünnî-Hanefî görünmiye çalışmıştır. Hulwân Ennâzî emîri (1010-1046) Ebû'ş-Sewq Hüsamî'd-Dewle Fâris b.Muh.'in kızı, sn. Artukoğlu İlgazî'nin kızı Gewher Hâtûn ile evlenmiştir. Oğulları:

el-A'azz, Bedrân, Sultân, Hammâd, Mühâriş, Ebû'l-Has. 'Alî (oğlu el-Has.), Kâmil (oğlu Şâbit, Hît v.1103), Bahâ'u'-Dewle Mansûr (no.3). Bu sonuncunun oğulları: Kâmil ve I. Sadaka (no.4). I. Sadaka'nın oğulları:

el-Has., Ebû-'Alî Mâ'kal (oğlu 'Alî), Ebû-Kâmil Mansûr (ölm.1108'den sn., oğlu Kâmil), 'İzzü'd-Dewle Ebi'l-Mehâsin Muh. (ölm. 7.1100), Tâcû'l-Mülûk Ebi'n-Necm Bedrân (ölm.1108=Fülâne b.Muh.i'l-Muhtass b.Ebi'l-Cebr, Bañha emîri) ve II. Dübeyş (no.5).- II. Dübeyş, Selçuklu sultânı Mes'ûd tar. öldürüldü. Fülâne Hâtûn b.'Amîdi'd-Dewle Muh. b.Muh. İbni Cüheyr ('Abbâsî vezîri) (bu Hâtûn'un annesi Nizâmülmülk'ün kızıdır); =Humâr (Güher) Hâtûn b.İlgaazî (Mardin Artuklu meliki, izd. 1120). II. Dübeyş'in kızı: Süfriyye Hâtûn = Sultân Mes'ûd b.Muh. (Selçuklu sultânı). Diğer kızı = İlgaazî (Mardin Artuklu meliki, izd. 1121). II. Dübeyş'in oğulları:

II. Sadaka (no.6), el-A'azz, Muh. (no.7), II. 'Alî (no.8). Bu sonuncusu hal' edildi. Selçuklular'ca emâret ilhâk edildi.

Selçuklular'dan Beri Irak

Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları'nı Irak hâkimiyetinde Harzem-Şâhlar, onları Moğollar ve İlhanlılar tâkıyb etti. Moğollar 1258'de Abbâsî hilâfetine de Bağdâd'da son verdiler; Abbâsî hilâfeti Kaahire'de devâm etti. İlhanlılar'dan sn. Celâyirliler, Timur-lular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar, Irâk'a hâkim oldu. Bu arada bölgede bâzı emâretler ve âileler nüfuz kazandı ve bu devletlerin hâkimiyetinde Irâk'ın küçük parçalarını idâre ettiler. Bu âileleri, II. cildde, Osmanlılar bahsinde göreceğiz. 'İmâdiyye Kürd beyleri (1348?-1600?), Rûwele şeyhleri, Şebîbîler (Müntefiq/en-Nâşriyye şeyhleri), Şehrîzor'da Bâbânîler (1694-1850) bunlardandır.

II

SURİYE

Hamdâniler (929 - 1003)

Benû-Hamdân, hem Kuzey Suriye, hem Kuzey Irak'ta hüküm süren bir kraliyet hânedânıdır. 929-1003=74 devâm etti. Abbâsiler'e tâbî oldu. Mûsul şûbesi 957-991=34 arasında Büveyhîler'e tâbî idi. Mûsul: 929-991=62 (+vâli ol. 905-929=24=86). Haleb: 944-1003=59. Şâm: 5a-10.945=0, 5. Hânedan Sünnî-Hanefî'dir, bâzıları Şîî'dir (meselâ Seyfûddeve). Hânedâna adını veren Hamdân (ölm.900?), 893-4'te Mârdîn (sancak) vâlisi idi. Hamdân'ın nesebi şudur:

Hamdân b.Hamdûn İbni'l-Hâriş b.Loqmân b.Râşid İbni'l-Müçennâ b.Râfî' İbni'l-Hâriş b.Gutayf b.Mecriye b.Câriye b.Mâlik b.'Ubeyd b.'Adiyy b.Üsâme b.Mâlik b.Bekr b.Hudeyb b.'Amr b.Ganm b.Taglib b.Wâil b.Câsiş b. Hinb b. Efsa b.Dûmî b.Cedîle b.Esed, b.Rebî'a b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân.

Hamdân'ın oğulları: Sül. el-Hûs. (katli 11.918): önce Hâricî idi, Sünnî oldu, 895'de babasının yerine Erdümüş kalesi kumandanı, Kumr ve Kâşân v., sn. Diyâr Rebî'a v.910-2.6.906, 905'de Mısır'ın 'Abbâsiler'ce Tulunlular'dan alınmasına katıldı, 2 yıl Bağdâd'da hapsedilip öldürüldü. el-Hallâc'ın bir eseri bunun adına yazılmıştır. Oğulları: 'Abdül-Wehhâb ve 'Alî (oğlu Ebû'l-'Aşâir).- Ebû'l-Welîd İbr. (ölm.920): Diyâr Rebî'a v.919-920. Oğlu el-Welîd.- Ebû's-Serâyâ Naşr (katli 934): Mûsul v. 929-934=5. Hamdân'ın en kç. oğludur. Oğlu 'Ammâr.- Dâw. (ölm.932): Diyâr Rebî'a v.920. Oğlu

Ebü-Wâil Taglib, bunun oğlu Wâil.- Ebü'l-Heycâ 'Abd. (katli 2.3.929): Mûsul v.905-929=24. 914-917'de hapiste kaldı.- Ebü'l-'Alâ Sa'îd (katli 6.935): Nihâwend v. 924, Mûsul v.935a-6.935. Oğulları: el-'Alâ, Ebü-'Abd.i'l-Hüs. (ölm. 11.12.949, Naşbîn v.935, Âzerbâyçân v.943-4, Haleb v.3.944-8.944=0, 5) (oğlu 'Abd.), Ebü-Firâsi'l-Hâris (Menbic, 932 - 12.3.968 = 36, katl) (büyük şâir, Menbic v., 959 ve 962-966 arasında 2 def'a İstanbul'da (Bizans) esir, oğlu Firâs).- Ebü'l-'Alâ Sa'îd'in kızı = Seyfü'd-Dewle (amcazâde).- Ebü'l-Heycâ 'Abd.'ın kızı Cemîle, aynı zâtın oğulları Ebü'l-'Atîf Cübeyr'den başka Nâsırî'd-Dewle ile Seyfü'd-Dewle'dir ki, hânedânın Mûsul (Mawsıl) ve Haleb şübelerinin kurucuları ve ilk melikleri ve Orta Çağ İslâm târihinin mâruf şahsiyetleridir.

Mûsul Şûbesi: 1- Ebü-Muḥ.i'l-Has.Nâsri'd-Dewle (929 - 967 = 38) (Erdümüş'te katli 23.2.969): Daha önce Mûsul vâlisi 920-929 ve ilâveten 12.935'te Diyâr Bekr, Diyâr Rebî'a ve Diyâr Muzar v., bu müddet de katılırsa Mûsul'daki hâkimiyeti 47 yıl eder. 21.4.942-5.943 arasında ilâveten Bağdâd'da emîrî'l-ümerâ (başkumandan-diktatör). Sonradan Diyâr Bekr ile Diyâr Muzar'ı kç. kardeşi Seyfüddewle'ye bıraktı. Bir ara (935) Ermeniyye'de hâkim oldu. Eşi Fât. b.Aḥ. (Kürd), no. 2'nin annesidir. Kızları: Cemîle ve Fât.=Ebü-Mansûr İshâq b. Halife Mütteqî. Oğulları: Muḥ.Ebü-Tâhir İbr. (oğlu Tâhir) (ölm. 990'dan sn.), Ebü-'Abd.Hüs. (oğlu 'Abd.) (ölm. 990'dan sn.), bunun torunu: Ebü-Muḥ. Hüs.b.'Abd. b.Hüs.Nâsri'd-Dewle, kardeşi Fahrî'l-'Areb ile 1072'de öldürüldü, Ebü'l-Müreccâ Câbir, Mu'izz, Ebü'l-Kaas. Hibet'İlî.(Ḥarrân v.963, oğlu el-Kaas.), Ebü'l-Berekât Luṭf'İlî. Ḥaref (ölm.969, Naşbîn v.), Ebü'l-Fewâris Muḥ (969'da hayatta), Ebü'l-Muz.Ḥamdân (ölm.978a, Mârdîn v.970, oğulları el-Muz. ve Ebü'l-Muṭâ' Wecîhi'd-Dewle Zî'l-Karneyn, şâir, ölm. 1.1034) (Fâṭmîler'in Şâm v. 1010); 2- Ebü-Taglib Fazl'İllaahî'l-Gazanfer A'azî'd-Dewle (974: 'Uddetü'd-Dewle) (18.8.940-30.8.979=39, katl) (967-979=12) (vel.18.8.940-967=27) =Fülâne b.Seyfi'd-D.(amca kızı), =Fülâne b.'İzzî'd-Dewle Büweyhî; 3- Ebü-'Abd.i'l-Hüs. (979-991=12); 4- Ebü-Tâhir İbr. (979-991=12) (oğlu Tâhir).- 'Abbâsiler'e tâbî Büweyhîler'e tâbî 'Ukaylîler, Mûsul melikliğinde Ḥamdânîler'e halef oldu.- Ebü-'Abd.i'l-Hüs.'in (no.3) oğlu 'Abd., bunun oğlu Ebü-'Aliyyî'l-Has., bunun oğulları: 'Alî, Tâcû'l-Me'âlî, Fahrî'l-'Areb (ölm.1073) ve Ebü-Muḥ.i'l-Hüs. Nâsri'd-Dewle (Fâṭmîler'in Şâm v. 1042a-1048a + 1058-1069=8), bunun oulları Muḥ. ve 'Uddetü'd-Dewle (Fâṭmîler'in Şâm v. 6.10.-4.12.1061=0, 1, 29).

Haleb Şûbesi: 1- Ebü'l-Hüs.'Alî Seyfi'd-Dewle (22.6.916 - 8.2.967 = 50, 7, 16) (Haleb: 29.10.944 - 8.2.967 = 22, 3, 10): Haleb'de öldü, Meyyâfârikıyn'e (Silvan) gömüldü. 11.4.942'de Halife'den "Seyfi'd-Dewle = Devletin Kılıcı" unvânını aldı ve bu isimle târihe geçti. Amcası Ebü'l-'Alâ Sa'îd'in kızı ile evlendi. Fârâbî ve Mütenebbî'nin hâmîsi ve memdûhu ol. meşhurdur. Bizans'a karşı yaptığı gazâlar ve Haleb sarayının haşmeti, bütün Orta Çağlar'da unutulmamıştır. 938: Bizans'a karşı Hışn-Ziyâd=Harput zaferi. 940: Koloneia=Şebinkarahisar zaferi. 963 yazı: Iconium (Konya) akını. 5a-10.945: Şâm şehrinde hâkimiyet. 9.946-21.12.946: Şâm'da 2. hâkimiyet. Hums, Mar'aş, Antakya'nın alınması (Antakya'nın Bizans'a dönmesi 28.10.969) (Haleb'in

29.10-23.12.944 arasında Bizans ordusunca işgali). 'Awâşım, Diyâr Bekr ve Diyâr Muzar da Haleb'e âididi. Büyük şâir Ebû Firâs (asıl adı: el-Hâris) (Irak 932 - Hums, 4.4.968 = 36), Ebû'l-'Alâ Sa'îd Hamdân'ın oğludur. Seyfüddewle'nin de bu şekilde amca-zâdesi olduğu için, onun yanında yükseldi. Kızkardeşi Seyfüddewle ile evli idi. Annesi Yunan asıllı câriye idi. 947'de Menbic, sn. Harrân, sn. Hums vâlisi oldu. Seyfüddewle'nin mânevî oğlu Karguuye (Karagaweyh) tar. öldürüldü. 962-66 arasında Bizanslılar'a esir düşerek İstanbul'da yaşadı, İmparator'un Seyfüddewle'ye esir düşen bir generali ile değiştirilerek kurtarıldı. Esâretinde yazdığı *Rûmiyyât* adlı şiirleri ile büyük ün yaptı. Şii idi. Dîvân'ı bir çok defa basılmıştır ki en iyisi Sâmî'd-Dehân'ın 3 cildlik Beyrut 1944 baskısıdır.

Bizanslılar, 10.969'da Antakya'yı Hamdânîler'den aldıkları gibi, 12.969-1.970'te de Haleb şehrini işgal ettiler.

Seyfû'd-Dewle'nin kızı = Fazlu'll.b.Nâsri'd-Dewle (amca-zâde). Seyfû'd-Dewle'nin mânevî oğlu: Karguuye. Seyfû'd-Dewle'nin oğulları: Ebû'l-Muz. Hamdân (Naşîbîn 968-9, oğlu el-Muz.), Ebû'l-Has. (oğlu el-Has.), Ebû'l-Heycâ'l-Hüs. ve 2- Ebû'l-Me'âlî Şerîf I Sâ'di'd-Dewle (8.2.967-12.991= 24, 10) (önce Taqî'nin niyâbetinde). Sâ'di'd-Dewle'nin kızı Sittü'n-Nâs=Has.b.Merwân. Sâ'di'd-Dewle'nin oğulları: Ebû'l-Heycâ (Bizans hizmetine girdi ve İstanbul'da öldü, 1010'dan sn.) ve 3- Ebû'l-Fezâil Sa'îd Sa'îdi'd-Dewle (12.991-1.1001 = 10, 1). Öldürülen bu zât, Lûlû'nun kızı (katli 1002) ile evlendi. Oğulları: 4- Ebû'l-Has.'Alî (1.1002-1003=1) (oğlu el-Has.) ve 5- Ebû'l-Me'âlî Şerîf II (1.1002-1003=1, ağabeyi ile müştereken; her ikisi de Kaahire'ye sürüldü). Sn. 6- Mürtezâ'u'd-Dewle Ebî-Nasr Mansûr, 1003-1015=12 arasında Fâtımîler'in vâlisi ol. Haleb eyâletini idâre etti. Mervânî Mümehhidüddewle'nin hemşiresi ile evli idi. Bizans hizmetine girip 1030'dan sn. öldü. Gerçekte 1003'te Hamdânîler sona erdi ve Haleb şubesi, Fâtımî imparatorluğuna katıldı. No.6 (oğlu Nasr), 1008'de ölen diktatör-vezîr Lûlû'nun oğlu ve no.3'ün kayın-birâderidir. Haleb, nazarı ol. Mûsul şubesinin tâbii idi. 12.986'da Fâtımîler'e tâbi oldu.

Cerrâhîler (969 - 1116?)

Benî'l-Cerrâh, Yemen asıllı Tayy kabîlesi şeyhleridir. 969-1116?=147? arasında Fâtımîler'e tâbi ol. Bâdiyetü's-Şâm'da bir emâret kurmuşlardır. Suriye Çölü = Bâdiyetü's-Şâm, Güney-doğu Suriye-Orta-batı Irak-Kuzey-doğu Ürdün arasındaki çöldür ki, Şâm şehrinin doğusunda başlar. Şeyhler: 1.) Dağfel İbnî'l-Cerrâh (969-974=5), 2.) Hassân I İbnî'l-Cerrâh (974-978=4), 3.) Müferric b.Dağfel (978-8.1013=35) (+Remle 980a'dan 11. 2 yıl, 5 ay), 4.) Hassân b.Müferric (8.1013-1042a?=29?) (+Askalân 1023, +Amea 1031), 5.) 'Alî b.Müferric (1042a-1070?=28?), 6.) Mahmûd b.Müferric (1070?-?) (oğlu Humeyd 1067'de Kaahire'de mahbus), 7.) Rebî'a b.Hâzım (1067'de Kaahire'de mahbus) b.'Alî b.Müferric, 8.) Ebû'l-İmrânî'l-Faql b. Rebî'a (ölm. 1116?) (1108'de Bağdâd'da Selçuklu hizmetinde) (oğlu İmrân). Fâtımîler'ce ilhâk edildi. Fâtımîler'ce öldürülen II. Hassân'ın oğlu 'Allâf, 1031'de Antakya'da idi (kaynaklar: M.Canard, *Et*², II, 495a-7a'da gösterilmiştir).

Benû-Hafâce (984 - 1063)

Benû-Hafâce, 'Ukayl'lerin Hewâzin kolundan bir kabîledir (Hafâce b.'Amr b.'Ukayl). Bu kabîle şeyhleri 984-1063=79 arasında, Abbâsîler'e tâbî ol. Kûfe merkez olmak üzere çöl tarafında bir emâret kurdular. Selçuklular ilhâk etti. Âilenin atası Sümâlû'l-Hafâcî'nin oğulları: Receb, Muḥ., Ḥassân, 1- Ebû-Tarîf 'Ulwân (984-1021=37), 2- Sultân (1021-1026=5), 4- 'Alî (1029?-1035=6?, katl). 3- Ebû'l-Firyân Manî' b.Ḥassân b.Şümâl (1026-1029?=3?), 5- el-Ḥas.b.Ebî'l-Berekât b.Ebî-Tarîf 'Ulwân (1035-1037=2), 6- el-Mürşid (1037-1055=18), 7- Serâyâ b.Mânî (1055-1059=4), 8- Maḥmûd İbni'l-Aḥrem (1059-1063=4). Aslında bu emâreti Irak'ta mütâlaa etmek de kaabildir. Fakat daha fazla çöle taşuğu için buraya alındı.

Mirdâsiler (1025 - 1080)

Benû-Mirdâs'ın atası Mirdâsû'l-Kilâbî'nin nesebi: Mirdâs b. İdrîs b.Nüsayr b.Ḥumeyd b.Müdrîk b.Şeddâd b.'Ubeyd b.Kays b.Rebî'a b.Kâb b. 'Abd. b.Ebî-Bekr 'Ubeyd b.Kilâb b.Rebî'a b.Â'mir b.Şâ'ga'a b.Mu'âwiye b. Bekr b.Hewâzin b.Mansûr b.Tkrime b.Ḥaşafe b.Kays b.'Aylân b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân (Kemâlû'd-D., J.J.Müller trc., *Historia Merdasidarum*, Bonn, 1829).

17.1.1025-29.5.1080 = 55, 4, 13 müddetle Haleb melikleri olan Mirdâsiler'in saltanatından 3 Fâtımî işgali fâsilasını düşmek lâzımdır: 6.1038-12.1041=3, 6, + 1057-8.1060=3 + 1062-1065=3= 9, 6. Bu sûretle Mirdâsiler'in Haleb'deki gerçek hâkimiyeti 45, 10, 13 kadardır. Ḥums, Ba'albekk, Sayda gibi yerlere de hâkim olmuşlardır. Tam sâhaları Kuzey Suriye ve Lübnan'dır. 8.1060'a kadar Abbâsî, 8.1060-31.7.1070 arasında Fâtımî hutbesi okunmuştur. 31.7.1070'te Mirdâsiler, Selçuklular'a tâbî olmuş ve bundan 10 yıl sonra Haleb, Selçuklu İmparatorluğuna doğrudan doğruya ilhâk edilmiştir. 3. Fâtımî işgalinde Fâtımîler'in Haleb vâlisi Türk Anuştegin'dir.

1- Esedû'd-Dewle Ebî-'Alî Şâlih b.Mirdâs (17.1.1025-6.1029=4, 5): 1007'de Benî-Kilâb'ın başında el-Cezîre'den Haleb'e geldi. Bir ara Haleb'den başka Ḥums, Sayda, Ba'albekk, 'Ane'ye kadar hâkim oldu, katledildi. 1008'de İbnü Mahkem'in (katli 1008) kızı ile, 1014'te Murtaza'd-Dewle Mansûr b.Lûlû'nın kızı ile evlendi. Oğulları:

'Alî, Fülân (katli 6.1029), 2- Şiblû'd-Dewle Ebî-Kâmil Naşr (6.1029-6.1038= 7, 0) (=Fülâne binti'l-Meliki'l-'Azîz b.Câlî'd-Dewle Büweyhî, = Fülâne b.Nümeyrî), 3- Mu'izzû'd-Dewle Ebî-'Ulwân Şümâl (12.1041-1057=16 + 1061-14.1.1062=1= 16) (oğlu 'Ulwân), 5- Ebû-Zewwâbe 'Ayye (1062) (oğlu Şibû'd-Dewle Mukaatil, şâir, 1092'de hayatta).

Şiblû'd-Dewle'nin (no.2) oğulları: Kâmil, Mübârek, 4- Reşidû'd-Dewle Maḥmûd Tâci'l-Mülk (1060-1061=1 + 1065-1074=9= 10) (ölm.Haleb, 1076a).- Reşidû'd-Dewle'nin oğulları: Şebîb, Waṣṣâb (müdd.1076b, kızı Fülâne), 6- Celâlî'd-Dewle (Şamsâmû'd-Dewle) Ebî'l-Muz.Naşr b.Maḥmûd (1074-78.5.1076=2, katl; oğlu el-Muz.), 7- Ebû'l-Fezâil Sâbık b.Maḥmûd (8.5.1076-10.10.1080=4, 5, 3) (kardeşi: Şebîb). Haleb, Şerefüddewle Müslim'e geçti.

'Ammâriler (1050? - 1108)

1050? - 1108 = 58? müddetle Trâblusü's-Şâm'da önce Fâtımîler'e, sn. (1070) Selçuklular'a tâbî olan Benû-'Ammâr, Şîî bir emâret kurdular. Haçlılar'ca ortadan kaldırıldılar. 1- Ebû-Tâlib Emîni'd-Dewle'l-Has.b.'Ammâr (1050?-1072=22?) (daha önce Trâblus'ta Fâimî kadısı) (oğlu Zü'l-Menâkıb, 1107'de no.3'ün vezîri), 2- Celâlû'l-Mülk Ebi'l-Has. 'Alî b.Muh. b.'Ammâr (1072-1101=29), 3- Ebû-'Alî Fahri'l-Mülk 'Ammâr b.Muh.b.'Ammâr (1101-1108=7) (1108-1118: Mûsul'da vezîr). Bu sonuncuların diğer kardeşleri: Cemâlû'd-Dewle (katli 1094, İskenderiyye kadısı).

Benû-Münkız (1081 - 1157)

Benû-Münkız, 19.12.1081'de Bizans'tan fethedilen Şeyzer'de, 1157'ye kd. 76 yıl müddetle emâret kuran bir Arab âilesidir. Selçuklular'a tâbî ol. yaşadı. Şeyzer, Kuzey Suriye'de, Humş yakınlarındadır. Naş b.Münkız'l-Kinâniyyi'l-Kelbî'nin oğulları: Ebû'l-Muğîs Münkız (ölm.1047, oğlu el-Muğîs) ve Ebû'l-Mütewweci'l-Mukalled Muhlîş'd-Dewle (Mirdâsiler'in Keferîâb v. 1025-2.1059-2.1059=34). Bu sonuncunun oğlu: 1- Ebû'l-Has.'Alî 'İzzî'd-Dewle Sedîdî'l-Mülk (Keferîâb 2.1059-, Şeyzer: 19.12.1081-12.1082=1, 0). Bu zâtın oğulları:

2- 'İzzü'd-Dewle Naş Ebi'l-Mürhef (Şeyzer: 12.1082-11.1097=14, 11) bir ara Lâzıkıyye'ye hâkim oldu, 3- Mecdü'd-D.Ebî-Selâme Mürşid (Şeyzer: 11.1097-1129=32, ferâgat, ölm.1137, hattât), 4- 'İzzü'd-D.Ebî'l-Asâkir Sultân (Şeyzer: 1129-1154=25) (oğulları Ebû'l-Mürhefi'l-Muwaffak Naş ve 5- Tâci'd-Dewle Nâşrî'd-D.Muh., Şeyzer: 1154-1157=3, katli), Ebû'l-Mütewwec Mukalled Tâci'l-Ümerâ (Kaahire'de). Bu sonuncusunun oğlu Nâşrî'd-Dewle'l-Kâmil ve bunun oğulları: Haţţân (1181'de Yemen'de Eyyûbî hizmetinde) ve Ebû'l-Meymûni'l-Mübârek Seyfi'd-Dewle Mecdi'd-D. (Şeyzer, 1132-Kaahire, 8.9.1193=71). Bu sonuncunun 1181'e kd. Yemen'de Eyyûbî nâibi oldu, oğlu el-Meymûn'dur. 1157'de Şeyzer, Zengîler'ce ilhâk edildi.

Mecdü'd-D.Mürşid'in (no.3) oğulları: Selâme, Fülân, Necmü'd-Dewle Ebî-'Abd.Muh.(oğlu 'Abd.), Ebû'l-Hüs.'Alî (1111'de hayatta, oğlu el-Has.) ve Ebû'l-Muz.Mecdi'd-D.Üsâme Müeyyedi'd-Dewle (Şeyzer 2.7.1095-Şâm, 15.11.1188=93, 4, 14): Pek çok eserin, târihin, by. bir divânın ve *Kitâbü'l-İtibâr* adlı ünlü hâturâtın müellifidir (P.K.Hitti nş. Princeton, 1930 ve İng. trc. New York, 1930) (Derenbourg nş. ve Fr.trc. Paris 1886, 1895) (ayrıca Alm. 1905, Rusca 1922, İng.G.R.Potter,Londra 1929 trc. var.). Oğulları: el-Muz., Mürhef, 'İzzü'd-Dewle Ebi'l-Has.'Alî (oğlu el-Has.), Bahâ'ü'd-Dewle Ebi'l-Muğîs Münkız (oğlu el-Muğîs), Necmü'd-Dewle Ebî-'Abd.Muh. Bu sonuncunun oğulları: 'Abd. ve Şemsü'd-Dewle Ebi'l-Hâris 'Abdi'r-Rah. (1128-1203=75), Şalâhüddîn Eyyûbî'nin Fâs sefiridir.

Suriye Bâtinileri (1126 - 1273)

1126-1273a=147 müddetle merkez Bânyâs olmak üzere, Kadmûs ve Maşyâf da dâhil olarak bir Şîh-İsmâ'îlî emâreti kuruldu. Fâtımîler'e (1126-1171), Eyyûbîler'e (1171-1250), Memlûkler'e (1250-1273) tâbî oldu. Memlûkler'ce ortadan kaldırıldı. Buraları Suriye'nin Akdeniz sâhilinde, Lâzıkıyye (kuzeyde) ile Tartûs (güneyde) arasında kalır. 1- Behrâmû'd-Dâ'î b.Muḥ.(1162-1128=2), 2- İsm. (1128-1162=34), 3- Râşidû'd-D.Ebî'l-Ḥas.Sinân b.Sül. (1162-1233=61), 4- Kemâlû'd-D.i'l-Ḥas.b.Mes'ûd (1223-1227=4), 5- Mecdû'd-D.(1227-1288=1), 6- Sirâcû'd-D.i'l-Muz.İbni'l-Ḥüs.(1288-1240a=12), 7- Tâci'd-D.Ebî'l-Fütûḥ. b.Muḥ. (1240a-1258=18), 8- Rızâ'û'd-D.Ebî'l-Me'âli (1258-1262=4), 9- Necmû'd-D.İsm.(1262-1270=8), 10- Şemsû'd-D.b.Necmî'd-D.İsm.(1270), 11- Şârimû'd-D.Mübârek b.Rızâ'î'd-D.Ebî'l-Me'âli (1270-1273a=3).

Selçuklular'dan Beri Suriye

1070'den itibaren Suriye-Lübnan-Filistin'in büyük kısmında Selçuklu Türk hâkimiyeti başladı. Suriye Selçuklularını Böriler ve Zengîler gibi Selçuklu Atabeyleri hânedanları tâkiy b etti. XII. asır sonlarında Fâtımî hâkimiyeti de tamâmen nihâyete erdi ve ülke Eyyûbîler'e geçti. Ancak 1100'den itibaren Kudûs'te ve Akdeniz kıyılarında Haçlı devletleri teşekkül etti. Bunlar Eyyûbîler ve 1250'de onların yerine geçen Memlûkler tarafından tamâmen ortadan kaldırıldı. Eyyûbî sultanlığının bu topraklarda Şâm, Haleb, Ḥamâ, Ba'albekk, Kerek meliklikleri vardı. Memlûkler, Suriye-Filistin-Lübnan'ı Şâm ve Haleb eyâletlerine ayırarak idâre ettiler. 1516'da bu ülkelerin tamâmı Memlûkler'den Osmanlılar'a geçti, Şâm ve Haleb eyâletlerine ayrılarak İstanbul'a bağlandı. Osmanlı idâresi 1918 sonuna kd. devâm etti. Osmanlı devrinde bilhassa Lübnan dağları'nda (Cebelü Lübnân) bazı âileler irsî olarak nüfuz kazandı: 'Aṭraşlar (Süweyde'de, Dürzî), Mâ'nlar (Şûfta, Dürzî), Şihâbîler (Dayrû'l-Kamer'de, Dürzî, sn. Mâ'rûnî) vs. Bu âileleri, II. cildde göreceğiz.

1918 sonunda Suriye ve Lübnan Fransa'ya ve Ürdün ise İngiltere'ye geçti. Çeyrek asırlık sömürge idâresinden sonra bu topraklarda Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrâil devletleri teşekkül etti.

III

BUGÜNKİ KUZEY ARABİSTAN İSLÂM DEVLETLERİ

32- ÜRDÜN

Ürdün, 17.6.1946'da müstakil krallık oluncaya kadar İngiltere himâyesinde bir emâret olarak Mekke Şerifleri âilesinden, son şerif Hüseyin Paşa'nın oğlu 'Abdullaah'a verildi. 'Abdullaah, 1.4.1921-20.7.1951 = 30, 3, 19 arasında, 25.5.1946'ya kd. emîr ve bundan sn. melik unvanlarıyla, Mâwerâ-y-i Ürdün'nün başında bulundu. Melik olarak yerine oğlu Talâl(20. 7.1951-11.8.1952 = 1, 0, 22) ve bunun hal'inden beri günümüze kadar Hüseyin(doğ. 'Ammân, 14.11.1935) geçti. Hüseyin, Talâl'in oğludur. Hânedânın şeceresi, II cildimizdedir.

Ürdün krallığı, 96.000 km², 3.120.000 nüfusludur (1981 t.). Yoğunluk 33'tür. 1961 s.1.706.000, 1976 t.2.752.000. 17.6.1946'da İngiltere'den ayrılarak müstakil oldu. 2 eyâlet, 5 ildir ('Ammân, İrbid, Beka'a, Kerek, Ma'an). % 100 Sünnî Müslüman'dır (Şâfiî, mühim miktarda Hanefî). 50.000 Türk, 2.000 Çerkes vardır. Silâhlı kuvvetlerinde 87.900 asker bulunur (1976). 1981 tahminleri per capita gelir için 2.050 dolar ve millî hâsıla için 3,276 milyar dolardır. Başkent 'Ammân 880.000 nüfus(1955'te 201.000, 1974'te 615.000). Zerka 270.000, İrbid 130.000. Ürdün, şimdi İsrâil işgalinde bulunan asıl Ürdün veya Batı Ürdün denilen Şeria ırmağının doğusunda kalan Filistin kesimini, Üçüncü İsrâil-Arab harbinde kaybetmiştir. Gene de topraklarında Filistin asıllı göçmen büyük sayıda nüfus bulunmaktadır.

İsrâil'de nüfusun % 29'u Müslüman'dır (1981 t.1.176.000). Bunlar ekseriyeti Sünnî-Şâfiî olan Arablar'dır.

33- IRAK

Irak, 1918 sonunda Türkiye'den ayrıldı. Türkiye'nin ülkede Basra, Bağdâd ve Mûsul eyâletleri vardı. Sırasıyla bu eyâletler İngilizler'ce işgal edildi. Misâk-ı millî içinde bulunan Mûsul eyâleti, İngilizler tarafından politik oyunlarla Türkiye Cumhuriyeti'ne verilmedi (petrol bu bölgededir). 11 mart 1920'de İngilizler, Şerif Faysal'ı Şâm'da kral ilân ettiler. Suriye, Filistin, Lübnan ve Irak kralı olacaktı. Fakat Lübnan'la Suriye, Fransa'ya bırakılınca, 25 ağustos 1920'de Faysal'ı Şâm'dan çıkarttılar. 23.8.1921-8.9.1933 = 12, 0, 16 müddetle Faysal, Bağdâd'da Irak kralı oldu. İngiltere himâye ve idâresinde idi. 14.12.1927'de İngiltere, Irâk'ın istiklâlini tanıdı, fakat İngiliz nüfuzu daha uzun yıllar devâm etti. Faysal, Şerif Hüseyin Paşa'nın 3. oğlu ve Ürdün meliki 'Abdullaah'ın bir yaş küçük kardeşidir. Yerine oğlu I. Gaazî (8.9.1933-4.4.1939 = 5,6, 26) geçti. Onun kazâ süsü verilen bir İngiliz sükasdi neticesinde ölümüyle de oğlu 4 yaşındaki II. Faysal tahta çıktı (4.4.1939-15.7.1958 = 19, 3, 11). 2.5.1953'e kadar dayısı ve aynı hânedândan 'Abdül-İlâh(b.'Alî I b.Şerif Hüseyin Paşa), kral nâibi oldu. 15.7.1958 ihtilâlinde kadın ve erkek hânedân üyeleri, genç kralla berâber öldürüldü, cumhûriyet ilân edildi. Devlet başkanları: Gen.'Abdül-Kerîm Kaasim(Bağdâd 1914-9.2.1963 = 49, katl) 15.7.1958, Alb. (sn. Mar.) 'Abdül-Selâm Muh.Ârif (Bağdâd 1921-Basra yakınları 14.5.1966 = 45, helikopter kazâsı) 9.2.1963, kardeşi 'Abdül-Rah. Muh. Ârif (Bağdâd 1916) 14.5.1966, Tümg. Ahmed Has.i'l-Bekr (Tekrit 1914) 17.7.1968, Saddam Hüseyin (i't-Tekriti).

Irak Cumhûriyeti, 438.446 km², 1981 yoğunluğu 30'dur. Nüfus: 1950'de 4.900.000, 1955 t.5.400.000, 1965 t.8.097.000, 1976 t.11.505.000, 1981 t.13.124.000.

Petrol: 1950'de 6,7 milyon, 1960'ta 47,5 milyon, 1970'te 76,6 milyon, 1975'te 110,1 milyon, 1976'da 104,4 milyon ton.

1981 için yaklaşık per capita gelir 1.620 dolar, millî hâsıla 21,3 milyar dolar. Silâhlı kuvvetler (1976) 162.800 asker: 140.000 kara, 3.000 deniz, 15.000 hava, 4.800 jandarma.

Nüfusun % 97'si Müslüman'dır (% 56 Şîi-Câ'ferî, % 41 Sünnî-Şâfiî ve Hanefî). 300.000 Hristiyan (190.000 Ortodoks, 90.000 Katolik, 20.000 Protestan), 90.000 Yezîdî, 20.000 Sâbiî, 3.000 Müsevî vardır. 1.000.000'un üzerinde Türk(hepsi Sünnî-Hanefî), 2.000.000 kadar Kürd(hepsi Sünnî-Şâfiî), 500.000 kadar İranlı(Şîi-Câ'ferî), gerisi Arab'tır. Fakat Arab nüfus içinde büyük nisbette Arablaşmış Türk mevcuttur.

Başkent Bağdâd'ın nüfusu: 1940'ta 285.000, 1950'de 600.000, 1962'de 1.100.000, 1981'de 3.840.000. Mûsul ve Basra, 385 ve 340 bindir. Kerbelâ (Meşhed-i 'Alî) ve Necef(eski Kûfe, Meşhed-i Hüseyin), Bağdâd'ın banliyösü Kâzamiyye (Meşhed-i İmâmeyn-i Kâzimeyn), en kutsal Şîi makamları olarak Irak'tadır. Osmanlı devri boyunca devâm etmiş bir Şîi yüksek medresesi Kerbelâ'dadır. Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Â'zam'ın Kaanûnî ve IV. Murâd'ca yeniden yaptırılan türbesi de Bağdâd'ın Â'zamiyye banliyösündedir.

18 ile ayrılmıştır. Son 2 il(Şalâhüddîn ve Necef) 1976'da kurulmuştur. İllerin büyüklüğü 6.889-137.969 km² arasındadır. Bağdâd hâric tutulursa, Basra ve Nineve illerinin (liwâ = sancak) nüfusları birer milyonu geçmiştir. 2 ilin nüfusu 200.000 civarındadır.

34-SURİYE

Fransa, 1.1.1944'te Suriye'ye istiklâl tanıdı. Fransız idâresi altında Suriye'ye âit bilgiler, Fransa bölümündedir. Cumhur başkanları: Şükrî el-Kuvvetli (Şâm 1891-Beyrut 1967 = 76, Türk asıllı, Mülkiye me'zûnu): 1943-30.3.1949 + 1955-1.2.1958; Alb.(sn.Mar.) Hüsnî Za'im (Türk asıllı) 30.3.1949 (katl), Alb. Sâmi Hinnâwî 14.8.1949, Alb. Edîb Çiçekli (Hamâ 1901-Goias/Brezilya 1964 = 63) 19.12.1949, Hâşim Bey el-Attâsî (= Atağası, Türk asıllı, Mülkiye me'zûnu) 2.1954, tekrar Kuvvetli 1955, Birleşik Arab Cumhûriyeti başkanı olarak Nâsır (b.bk) 1.2.1958, birliğin dağılması üzerine Nâzmül-Kudsî(Haleb 1906) 28.9.1961, Gen.Emînül-Hâfız (doğ. 1911) 7.1963, Nûrî'd-Dîl-Attâsî (Hums 1919, Türk asıllı) 23.2.1966, Korg.Hafîzu'l-Esed (Şîi) 13.11.1970. 1980 kasımında Libya-Suriye birleşik devlet için teşebbüste bulundular.

185.680 km²'dir. Yoğunluk 42'dir. Nüfus: 1950 t.3.825.000, 1957 t. 4.100.000, 1960 s.4.521.000, 1970 s.6.303.000, 1977 t.7.200.000, 1981 t. 9.000.000.

Petrol: 1970'te 4,4 milyon, 1975'te 9, 6 milyon, 1976'da 9,8 milyon ton. Silâhlı kuvvetler 254.500 asker (1976): 200.000 kara, 25.000 hava, 20.000 deniz, 9.500 jandarma. Per capita gelir yaklaşık 1.050 dolar, millî hâsıla yaklaşık 9.450 milyar dolar (1981 t.).

Başkent Şâm 1.175.000 (1981 t.; 1940'ta 286.000, 1950'de 380.000, 1965'te 562.000), Haleb 860.000 (1940'ta 320.000, 1950'de 390.000, 1965'te 572.000), Hums 290.000, Hamâ 185.000, Lâzıkıyye 170.000, Deyrû'z-Zor 90.000 (1981 tahminleri).

Nüfusun % 89'u Müslüman'dır. Müslümanlar'ın 710.000'i Şîi (Lâzıkıyye, çok az Haleb), 70.000'i İsmâ'îlî (Hamâ ve Hums'ta), 280.000'i Dürzî(Cebel Drûz)'dir. 10.000 Mûsevî ve 866.000 Hristiyan (1981 t.: 276.000 Ortodoks Rum, 100.000 Katolik Rûm, 200.000 Gregoryen Ermenî, 3.000 Katolik Ermenî, 100.000 Süryânî Ortodoks, 23.000 Protestan, 33.000 Mâ'rûnî (Katolik Arab), 33.000 Süryânî Katolik, 10.000 Keldânî Katolik, 25.000 Ortodoks Nestûrî, 28.000 Katolik Âsûrî). 5.000 Yezîdî.

Evvelce 9 olan il sayısı (muhafaza) şimdi 14'tür: Dimaşq(Şâm), Hamâ, Hums, Der'a, Haleb, Lâzıkıyye, Deyrû'z-Zûr (Fûrât), Süweyde (Cebelü Drûz), Hassake (el-Cezîre), Rakka, İdlîb, Kuneytre, Tartûs, Şâm şehri.

35- LÜBNÂN

1.1.1944'te Fransa'dan ayrılıp müstakil cumhûriyet oldu. Cumhur başkanlarının Mâ'rûnî (Katolik Arab), başbakanlarının Sünnî Müslüman, meclis başkanlarının Şîi Müslüman olması, bakanların mezheb nisbetlerinde bulunması anayasa icâbıdır. Müslüman nüfusun gittikçe artarak ve eskiden Hristiyanlar lehine olan nisbeti bozarak % 50'ye yükselmesi, son Lübnan iç savaşının sebeplerindendir. Cumhur başkanları:

Bişâre'l-Hûrî (Riştme 1890-Beyrut 1964 = 74) 1943, Kemâl Şem'un (Deyrû'l-Kamer 1899) 1952, Gen. Fuâd Şihâb 7.1958, Charles Hilû 9.1964, Süf.Ferenciyye (Zghorta/Trâblus 1910) 17.8.1969, İlyâs Serkis 8.5.1976.

10.400 km², yoğunluk 311 (1981 t.). Nüfus: 1950 t.1.254.000, 1955 t.1.450.000, 1960 t.1.634.000, 1974 t.2.780.000, 1981 t.3.000.000. Arabca'nın yanında Fransızca da resmî dildir. Silâhlı kuvvetler: 23.250 asker (1976). Per capita gelir yaklaşık 1.050 dolar, millî hâsıla yaklaşık 3 milyar dolar (1981 tahminleri).

Başkent Beyrût 840.000 (1940'ta 234.000, 1950'da 400.000, 1955'te 450.000), Tarâbulusu's-Şâm 205.000, Zahle 55.000, Şayda 30.000, Sûr 17.000 (1981 tahminleri).

Nüfusun % 50'si Müslüman'dır (Sünnî, Şîî ve çok müfrit Şîî olan Dürzî). 1958'de devletin nüfusu 1.394.000 iken aşağıdaki nüfus tesbât edilmiştir: 286.000 Sünnî, 250.000 Şîî, 88.000 Dürzî 7.000 Müsevî; 424.000 Mâ'rûnî (Katolik Arab); 150.000 Ortodoks ve 91.000 Katolik Rûm; 69.000 Gregoryen Ortodoks ve 15.000 Katolik Ermenî; 14.000 Protestan (Ermenî, Rûm vs.). Şimdi Müslüman nisbeti çok yükselmiştir.

B i b l i y o g r a f y a

Baḥāih, 'Ukayfîler, Mezvedîler: Mes'ûdî; Yâqût; İdrîsî; Belâzûrî; İbnü'l-Eḡîr; İbnü Haldûn; Weil, *Geschichte der Chalifen*; İbnü Hallikân; Joseph von Karaback, *Geschichte der Mazyaditen*, Leipzig 1974; Tiesenhausen, *Geschichte der Oqailiden Dynastie*; Şeyh Yûs. Karakuş, *Târîhu'l-Hille*, 2 c., Necef 1965.

Hamdânîler, Mirdâsîler ve diğerleri: Taberî, III, 2.141 v.dd.; Kemâlû'd-D., Fr.trc.E.Bloch, *Hist.d'Alep*, Paris, 1900; İbnü'l-'Adîm, nş.ve trc.G.W.Freytag, *Selecta ex Historia Halebi*, 1819; Freytag, *Geschichte der Hamdaniden*, ZDMG, X ve XI; İbnü'l-Eḡîr, VIII-X; Weil, *Geschichte der Chalifen*, II, 490 v.dd., III; İbnü Şihne, *Hist.d'Alep*, Beyrut, 1909; İbnü'l-Kalânîsî, Amedroz nş., Leiden, 1908; İbnü Hallikân; İbnü Haldûn, IV-V; Hilâlî's-Sâbî', Amedroz nş., Leyden, 1904; Horowitz, *Die Hamdaniten, Der Islam*, II, 1911; Marius Canard, *Sayf al-Daula*, Cezâyir, 1934; M.Sadrudin, *Saifuddaulah and His Times*, Lâhûr, 1930.

Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün: Y.T.Toni ve S.Mousa, *Jordan*, Ammân, 1973; James Morris, *The Hashemite Kings*, Londra, 1959; Münübü'l-Mâzî ve Sül.Mûsâ, *Târîhu'l-Ürdünn*, 'Ammân, 1959; P.K.Hitti, *Short History of Lebanon*, Londra, 1965; G.Murray, *Lebanon*, Londra, 1974; A.H.Haurani, *Syria and Lebanon*, Londra, 2: 1954; T.Petran, *Syria*, Londra, 1971; Longrigg, *Iraq 1900 to 1950*, Londra, 1953; M.Khadduri, *Independent Iraq*, Oxford Un., 1950, 2: 1960; Emîr Reyhânî, *Fayşalû'l-Ewwel*, Beyrut, 1934; Ebû-Nâsr 'Um., *el-'Irâkî'l-Cedîd*, Beyrut, 1937; E.Nolde, *L'Irak*, Paris, 1934; G.E.Kirk, *Short History of the Middle East*, Londra, 1948; almanaklar; T.Hâşimî, *Mufasssal Cugrâfiyyâtü'l-'Irâq*, Bagd. 1930; A.Kirkbride, *Amman Memoirs (1947-51)*, 1976; G.Ben-Dor, *The Druzes in Israel*, 1979; H.B.Sharabi, *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*, Princeton, 1962; P.Harari, *Government and Politics of the Middle East*, Englewodd/N.J., 1962; J.E.Godchot, *Les Constitutions du Proche et du Moyen Orient*, Paris, 1957; M.Khalil, *The Arab States and the Arab League*, Beyrut, 1962; J.C.Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, Princeton, 1956; A.Giannini, *Le Costituzione degli Stati del Vicino Oriente*, Roma, 1931; H.M.Davis, *Constitutions of the States in the Near and Middle East*, 2: Durham, 1953; Les-Semerrâî, *et-Tewziyyi'l-Lugawiyyi'l-Cugrâfi fi'l-'Irâq*, Kaah. 1968; E.Kedourie, *England and The Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire*, Londra, 1956; Zeins N.Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, Beyrut, 1960; P.W.Ireland, *Iraq: A Study in Political Development*, Londra, 1937; J.B.Glubb(Paşa), *A Soldier with the Arabs*, Londra, 1957; (Melik) 'Abdullâh, *Müzekkerâtî*, Kudüs, 1945, İng. trc.G.Khuri, *Memoirs of King Abdullaah*, New York, 1950; Hafiz Wehbe, *Cezîretü'l-'Areb fi'l-Karnî'l-'İsrîn*, Kaahire, 2: 1946; B.Shwadran, *Jordan*, New York,

1959; Emîn Reyhânî, *Mülûkû'l-'Areb*, Beyrut, 1929, İng.trc. *Around the Coasts of Arabia*, Londra, 1930; 'Abdü'r-Rezzâkî'l-Hasenî, *Târihu'l-Wizâreti'l-'Irâkıyye*, 10 c., Sayda, 1934-58, 2: 1953-61; A.M., *Târihu'l-'Irâkı's-Siyâsiyyi'l-Hadîs*, 3 c., Bağdâd 1949; C.E.Dawn, *al-Husayn ibn 'Ali, Proceedings of the American Philosophical Society*, CIV, 1960, 11-34; W.R.Polk, *The Opening of South Lebanon (1788-1840)*, Cambridge/Mass., 1963; C.J.Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, L.1957; J.B.Kelly, *Britain and the Persian Gulf (1795-1880)*, Oxf.1968; M.Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, Princeton 1984; T.Mostyn nş., *Jordan*, 1983; P.S.Khoury, *Syria and the French Mandate (1920-1945)*, 1987, 660 s.; P.Mattar, *The Mufti of Jerusalem, Muhammad Amin al-Husayni, A Founder of Palestinian Nationalism*, 1988; I.Rabinovitz, *The War for Lebanon (1970-83)*, 1984.

Sekizinci Kitap

SELÇUKLULAR

I

SELÇUKOĞULLARI

Türk Selçuklu İmparatorluğunun Umûmî Karakteri

İslâm târihinde Selçukoğulları, Emewîler ve 'Abbâsîler'den sonra 2. büyük imparatorluk hânedânı sayılır. Aynı zamanda İslâm târihinin ikinci dönemini açmıştır. Bundan başka İslâm târihinde Arab üstünlüğü devresinin sonunu ve Türk hâkimiyeti devresinin başladığını işaret eder. Haçlılar'ı durdurmaları ve onların İslâm ülkelerini derinlemesine işgallerini önlemeleri bakımından târihin seyrini değiştirmişlerdir. Dumûra uğramış Müslüman taarruz gücünü canlandırmışlardır. Anadolu'yu İslâm âlemine kazandırarak târihin seyrini değiştirmişler ve Osmanlı Cihan Devleti'nin uzak temellerini atmışlardır. Abbâsî hülâfetini İslâm birliğinin senbolü olarak muhâfaza etmişler, fakat dünyevî iktidârı tamâmen ellerine almışlardır. İslâm dünyasında Şîi sultasını kırmışlar ve Sünnî'liğini canlandırarak bugünkü İslâm mezhebler coğrafyasının anahatlarını çizmişlerdir. Hanefî mezhebini, en yaygın Sünnî mezhebi hâline getirmişlerdir. Kurdukları devlet sistemi, Eyyûbîler, Memlûkler, bir yerde Osmanlılar gibi en kudretli muakkıbları tarafından örnek ve temel alınmış, geliştirilmiştir.

Selçukoğulları, VIII. asrın sonlarında Oğuz devletinin sūbaşılık (başkumandanlık) görevini ele geçirerek parlamışlardır. Oğuzlar'ın Kınık boyuna mensup beylerdir. 990'a doğru Oğuz yabluğunu elde ederek yabgu (melik/kral) olmuşlardır. 23.5.1040'ta Büyük Türk Hâkanlığı ve imparatorluk tahtuna yükselmişlerdir. 1308'de Kayseri'de son sultanın

ölümüne kadar imparatorluk (sultânü'l-â'zam) titrini taşımışlardır. Şu halde imparatorluk devirleri 1040-1308=268 yıldır. Buna yabguluk devri olan 50 yıl eklenince 318 yıl ortaya çıkar.

İmparatorluk prenslerine "melik" (kral), ülke hükümdarlarına "sultân" (büyük kral, imparator), Selçuklu sultânlarının hukukan tâbî oldukları hânedânın başına "sultânü'l-â'zam" (en büyük imparator) denmektedir. Sultân ve sultânü'l-â'zam arasında "sultânü'l-mu'azzam" (büyük imparator) tîri vardır.

Selçukoğulları 915 (belki 924) yılına doğru Gök Tanrı dininden İslâm dinine geçmişlerdir. Mezhepleri Sünnî-Hanefî'dir. Dilleri Türkçe'dir. Resmî yazışmalarda Arabca'yı, edebî dil olarak çok def'a Farsça'yı kullanmışlardır. Hânedân üyelerinin çoğu Farsça, bâzıları Arabca da bilmekte, fakat ancak Türkçe konuşmaktadırlar.

İlk imparatorluk taht şehirleri Nîşâpûr'dur: 1037-1043a=6. Sonra Rey'e (Tahrân) nakledilmiştir: 1043a-1074=31. Alp Arslan'ın ölümünden sonra oğlu Melik-Şâh ve onun oğulları Barkyaruk ve Muhammed Tapar, İsfahân'ı taht şehri yapmışlardır: 1074-1118=44. İsfahân, 1051a'deki fethinden itibaren esâsen 2. taht şehri olarak kullanılmaktaydı. Melik-Şâh'ın küçük oğlu Sultân Sancar'ın taht şehri ise Merw'dir: 18.4.1118-29.4.1157=49. O devirde 700.000 nüfustan 1.300.000 nüfusa geçen Merw ile imparatorluğun sıklet merkezi, tekrar Horâsân'a, Türkistan sınırına kaymıştır. Anadolu (Rûm/Türkiye/Konya) Selçuklu imparatorluğunda ise taht şehri 1074b'te İznik olmuş, fakat burası Bizanslılar'ca geri alınca (6.1097), Türkiye imparatorluğunun 23 yıllık taht şehri Konya'ya götürülmüş ve 1308'e kadar orada kalmıştır.

Kirmân Selçukluları'nın taht şehirleri 1041b'den itibaren Berdesîr'dir. Suriye (Şâm) Selçukluları'nın Şâm'dır. Irak Selçukluları'nın ise ilk yıllarında İsfahân olmuş, fakat sonra Hemedân takarrür etmiştir.

Selçuklu devleti Ege Denizi ile Çin, Kafkasya ile Hind Okyanusu, Orta Hindistan ile Kızıldeniz arasında uzanıyordu. Müslüman dünyasının Asya kıt'asındaki hemen bütün ülkelerini yüksek hâkimiyeti altına alabildi. Yalnız Afrika kıt'asına geçemedi. Fâtımî Şîi seddi bunu engelledi. Avrupa kıt'asında ise XI. asırda daha İslâm hâkimiyeti başlamamıştı. Sadece İspanya'da ve İtalyan adalarında Müslüman hâkimiyeti vardı; fakat buraları Türk imparatorluğu sâhasından çok uzaktı.

Selçuklular, ne ilk Müslüman Türk devleti, ne de ilk Müslüman Türk imparatorluğudur. Karahanlı ve Gazneli Türk imparatorlukları, Müslüman devletler olarak, Selçuklular'a takaddüm eder. Selçuklular, bu iki rakıyb Müslüman Türk imparatorluğunu alt ederek Müslüman Asya'nın hâkimi olabilmişlerdir.

Bâzi yerlerin Selçuklular'ca fethi ve ilhak târihleri: Suriye, Lübnan, Kudüs ve Filistin (Şâm şehri hâric) (bunlar Atsız Bey'in fetihleri) 1071'de, Şâm 10.6.1076 (Atsız Bey'in fethi) (bütün bu ülkelerde, Fâtımî hutbesinin yerini Abbâsî hutbesi aldı), Akkâ 10.1074, el-'Arş (Sînâ) 1076, Atsız Bey'in neticesiz Kaahire muhâsarası 1076b; Ahşâ, Kaşf, Bahreyn, Kûweyt 1.1077 (Artuk Bey'in fetihleri); Antakya 12.1.1085, Sinop 1084, Urfa 28.2.1087, İzmir 1081 (bunların çoğu I. Süleymân-Şâh'ın fetihleri); Sakız, Midilli, Rodos, Limni 1082 (Çaka Bey'in fetihleri); Şayda 6.1087.

Çeşitli İslâm devletlerinin Selçuklular'ı metbû tanınmaları târihleri: Harzem 1042,

Kâkûweyhîler (İsfahân) 1042, Ziyârîler (Cürcân) 1042, Müsâfirîler (Cibâl) 1042b, Kâkûweyhîler (Hemedân) 1044b, Kâlicârîler (Şîrâz) 1051b, Rewâdîler (Tebrîz) 1054, Şeddâdîler (Gence) 1054, Merwânîler (Âmid/Diyâr-ı Bekr) 1054, Mezyedîler (Hille) 1054a, 'Ukaylîler (Mûsul) 1054a, Hezâresbîler (Hûzistân) 1056, Büweyhîler (ilhak) ve 'Abbâsî Hılâfeti (Bağdâd) 15.12.1055, Hicâz 1070-11.1072+1080b-, Yemen, 'Aden, Lahc 1092; Batı Karahanlı imparatorluğu (Semerkand) 1074a, Doğu Karahanlı İmparatorluğu (Kâşgar) 1089, Gazneli imparatorluğu 8.3.1118, Gurlular 8.3.1118.

Selçuklular, bir kaç milyon Türk nüfusu Türkistan'dan İran ve Anadolu'ya, hattâ Güney Kafkasya, Irak, Suriye gibi ülkelere iskân edip Türk dünyasının coğrafyasını yeniden düzenlemek bakımından da Türk târihinin dönüm noktalarından birini teşkil ederler. Türkler'i açık denizlere çıkartmak bakımından misyonları, aynı derecede ehemmiyetlidir. Anadolu'yu Türkler'in ikinci anayurdu hâline getirmeleri, bundan da mühimdir ve dünya târihini değiştirmiştir.

Selçuklular'dan önce Türkler, Mısır, Irak gibi ülkelerde yönetimi ellerine almışlar, orduları kendilerinden teşekkül ettirmiş, bâzı hânedanlar bile kurmuşlardı. Fakat Abbâsî, hattâ Fâtımî halifeleri adına -onlara tahakküm etseler bile- hüküm yürütüyorlardı. Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler gibi İslâm dünyasının itâat ettiği imparatorluk hânedanları kuramamışlardı. 1040'tan itibaren artık İslâm dünyasında Türk devresi başlamış ve XX. asra kadar bu üstünlüğü Türkler artık hiç bir İslâm milletine kapınamamışlardı.

Selçukoğulları'nın Başlangıcı

Selçuk Bey'in seçeresi Reşidüddin'in verdiği *Oğuz-nâme*'ye göre şöyledir: Selçuk b.Dukak b.Ertuğrul (Etrek) Bey b.Lokmân Bey b.Toksurmuş İlçi Bey b.Kereküçi-Hoca Bey (Z.V.Togan, *Oğuz Destanı, Reşidüddin'in Oğuz-nâmesi*, İst.1972). Kereküçi-Hoca, VIII. asrın sonlarına doğru Oğuz devletinin sü-başısı (başkumandanı) olmuş. Fakat Dukak Bey'den yukarısı, şüphelidir. *Oğuz-nâme*'ye göre Oğuz sü-başıları olan Selçukoğulları'nın ataları:

1. Kereküçi-Hoca Bey (VIII. asrın sonları?)
2. Toksurmuş-İlçi Bey
3. Lokman Bey
4. Ertuğrul (Etrek) Bey
5. Dukak Bey (- 903)
6. Selçuk Bey (910?-990?=80?)

"Temür-Yalığ" (=Demiryaylı) denen Dukak Bey (Arab kaynaklarında: Tûqâqu't-Türkî), belki Müslüman olmuş, 903'te öldürülmüştür.

Melikü'l-Gaazi Selçuk Bey (885? - 994 = 99?): Taht şehri Yenikent olan Oğuz devletinde sü-başı (başkumandan) olması 910'a doğru olabilir. 915'e doğru 100 atlı, 1.500 deve, 50.000 koyunla Müslümanlar'la meskûn güneyde Cend'e inmiş, bir rivâyete göre bu sırada ihtidâ etmiştir. Bir rivâyete göre de babası Dukak Bey, İslâm dînini evvelce kabûl etmiştir. Toguz (Dokuz) Tegin'in kızıyle evlenmiştir. 994'te, bir rivâyet 1000 civârında ölmüştür. 115 (Milâdî) yaşında öldüğü rivâyeti de vardır. Herhalde 100

yaşına çok yakın yaşamış ve kendi hayatında, olgun yaşa gelen 4 oğlu, târîh sahnesine çıkmışlardır. Müslüman olan Oğuz yabguluğu sâhibi Selçuk Bey, Anonim *Melik-nâme*'ye göre askeri ve Kınık boyu ile Sır Deryâ'nın Aral Gölü'ne döküldüğü yerdeki Cend şehrine geldi (bugün Kazakistân). Yenikent'ten ayrılışının sebebi ihtidâ etmesi, hükümdârı Yabgu'nun ise Kök Tengri dîninde direnmesi idi. Yenikent'e sonra Otrar ve Arablar Fârâb demişlerdir ki, Fârâbî'nin doğum yeridir, o da Sır Deryâ'nın sol kıyısı üzerindedir. Gerdîzi'ye göre Yabgu, 1003 yılında ihtidâ edip 'Alî adını aldı ve Sâ mânî emîri İsm. b. Munteşir'a dâmâd oldu (*Zeynû'l-Ahbâr*, Muh. Nâzım nş., 64). 'Alî Yabgu'nun yerine oğlu Ebû'l-Fewâris Hüsâmî'd-Dewle ve Nâzîmî'l-Mille Şâh Melik b. 'Aliyyî'l-Baran geçti ki, 'Alî Yabgu'nun Türk adının Baran olduğu anlaşılabilir. Şâh Melik, Kök Tengri dîninde Kıpçaklar'a Yenikent'i kaptırınca Cend'e geldi ve Selçuklular, Cend'den ayrılıp, Sır Deryâ'yı güneye doğru atlayıp Kızıl Kum çölüne ve dolayısıyla Mâverâünnehr'e ayak bastılar. İki Oğuz boyu arasında büyük rekaabet ve husûmet oldu. Şâh Melik Yabgu, Selçuklular'a yutulmamak için Gazneliler'e tâbî oldu. 1038'de Gazneli Sultân Mes'ûd, Şâh Melik'i Harzem vâililiğine getirdi (Aral'ın güneyindeki Amu Deryâ deltası ve Kızıl Kum çölünün batısı). Şâh Melik, ancak 4.1041'de Kıpçaklar'ı Harzem'den kovarak buraya hâkim olabildi. Arkasından Selçukoğlu Çağrı Bey gelip 1043'te Harzem'i elinden aldığı gibi, kaçtığı Cend'de de Şâh Melik'i esir etti ve yabguluk titri de, Selçukoğulları'na geçmiş oldu. Sonra Kıpçaklar Cend ve Savran'a hâkim oldular. Çağrı Bey'in oğlu Sultân Alp Arslan 1065'de bizzât Cend'e gelmeye mecbur kaldı, maamâfih oradaki Kıpçak beyini Cend vâlisi yapıp çekildi. Cend'den Mangışlak'a, batıda Hazar Denizi'ne kadar olan Deşt-i Kıpçak denen bozkırların güney-doğusunu oluşturan bölge İslâm olmıyan Kıpçaklar'ın elinde idi ki, bunlar Selçuklular'a tâbî geçiniyorlardı. Selçukoğulları'nın, Mete'den inmekle berâber Kınık boyundan olmaları, hâkanlık hakkının ise Kayı boyuna âid bulunduğuna inanılması, Selçuklular'ı bu bölgedeki Türkler arasında fazla müteber kılmamış olabilir. Nitekim Alp Arslan'ın torunu Sultân Sancar, 1133'te kumandanı Atsız Bey'i (ki Harzem-Şâhlar'ın atasıdır) Cend, Harzem ve Deşt-i Kıpçak'a Kıpçaklar üzerine gönderdiği gibi, 1147'de kendisi bizzât bu bölgeye geldi. Sonra Sultân Sancar'ın kızından olan torunları bu bölgeyi elde tuttular. Sonra Harzem-Şâhlar, zorlukla Deşt-i Kıpçak'ın bu ucuna hâkim oldular. Bu bölgedeki Kıpçaklar'ın ihtidâ etmemeleri, 1220 Moğol istilâsını kolaylaştırdı.- Selçuk Bey, Üst Yurd'da (Hazar'la Aral Gölü arası) geniş bozkırlara hâkim oldu. Selçuk Bey'in oğullarından Mikâil Bey, muhtemelen sü-başı olarak babasını istihlâf etmiştir. Diğer oğulları İsrâil Arslan Bey'le Mûsâ Bey ve bunların arasında Ertaş Bey ve Yûsuf İnanç Bey, yabguluk tahtına yükselmişlerdir. Selçukoğulları'ndan yabgu olanlar ve muhtemel yabguluk (Oğuz krallığı) târihleri şöyledir:

1- İsrâil Arslan Yabgu (990?-1025?=35?)

2- Yûsuf İnanç Yabgu (1025-1028=3)

3- Mûsâ İnanç Yabgu (1028-1032?=4?)

4- Ertaş Yabgu (1032-1040=8)

Selçuk Bey'in oğulları:

1- Sübaşı Mikâil Bey (ölm.998): Kardeşi Yûsuf Yınal'dan dul kalan hâtun'la evlenmiş ve 995'ten evvel olan bu evlenmeden Sultân Tuğrul Bey doğmuştur. Mikâil Bey'in büyük oğlu Çağrı Bey'in, başka anneden olması muhtemeldir.

2- Emir İsrâil Arslan Yabgu (ölm.1032): 990?-1025?=35? arasında Oğuzlar'ın yabgusu olarak Gazneli Sultân Mahmûd'u çok rahatsız etmiş, onun tarafından hileyle esir edilerek Hindistan'da Kâlıncâr'a sürülmüş, 7 yıl kadar sonra orada ölmüştür. Bu olay ve Arslan Yabgu'yu kurtarma teşebbüsleri Gazneliler'le Selçuklular'ın arasını açmış ve devamlı muhârebelere sebep olmuştur. Kişmir yolunda esir alınan Arslan Yabgu, Sâmânîler'den Ebû-lbr.İsm.Muntasır'ın kızı ile 1003'te evlenmiştir. Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış Bey vâsıtasıyla Türkiye (Anadolu) Selçukluları dalının atasıdır.

3- Yûsuf Yınal Bey (ölm. 995'ten önce): bunun dul kalan hâtûnu ile kardeşi Mikâil Bey evlenmiştir. Bu hâtûn, Yûsuf Bey'den İbrâhîm Yınal'ı ve Mikâil Bey'den Sultân Tuğrul Bey'i doğurmuştur.

4- Fahrû'l-Mülk Mûsâ İnanç Yabgu (ölm.1066): 1028-1032?=4 arasında yabguluk yapmış, sonra bu makamı yeğeni Ertaş'a bırakmıştır. Çok yaşlı (belki 100 yaşlarında) ölmüştür. Selçuk Bey'in en son ölen, en küçük oğludur. Küçük yeğeni Alp Arslan'ın saltanatında ölmüştür. 1040-9.1065 arasında 25 yıl Herât ve Sîstân eyâletleri vâlisi, 9.1065-1066 arasında ölünceye kadar da Mâzenderân vâlisi olmuştur.

Mûsâ İnanç Yabgu'nun oğulları: 1- Yûsuf İnanç Yabgu (katli 1028): babasından 38 yıl önce öldü. 1025-1028=3 arasında amcası Arslan Bey, Hindistan'da iken yabguluk tahtında bulundu.- 2- Ebû'l-Feth Kara-Arslan Börü Bey (ölm.1068?): 1066'da Merw vâlisi oldu. Babasından az sonra öldü.- 3- Ebû-'Alî Hasan Bey (ölm.1048): babasının hayâtında Doğu Anadolu akınında Büyük Zâb kıyısında şehid oldu. Oğlu: 'Alî Bey.

Yûsuf Yınal Bey'in (ölm.995'ten önce) oğulları: 1- Fahrû'l-Mülk Emir Ertaş Yabgu: 1032-1040=8 arasında son yabgu. Bu târihte Sultân Tuğrul Bey, yabguluk müessesesini ilga etti. Herât yakınlarında Tabes'te 1048b'de öldürüldü. Oğulları: Ahmed Bey (katli: Rey, 23.6.1059), Mehmed Bey (katli: Rey, 23.6.1059) (oğlu: Dewlet-Şâh Bey), Mewdûd Bey (9.1065'ten itibaren İsfizâr sancağı vâlisi), Mes'ûd Yınal Bey (9.1065'ten itibaren Bağşûr sancağı vâlisi) (oğlu: Ferruh-zâd Bey).- 2- Seyfû'd-Dewle Melik İbrâhîm Yınal Bey (990? - Rey, 23.6.1059 = 69?): Sultân Tuğrul Bey'in ana bir üvey ağabeyi, aynı zamanda amca-oğlu. Saltanat müddeîsi oldu, Rey'de yenildi, öldürüldü ve oraya gömüldü. Horâsân v.1040-1049, Âzerbâyçân v.1049-1059. Anadolu akınlarıyla ünlüdür. Anadolu'nun fethinin öncülerindendir. Oğlu: Tuğrul Bey.- 3- Ersığın Bey (ölm. İstanbul 1080): 1070'te Sivas'ta Bizans impatorluk prensi Manuel Komnenos'u yenip esir etti. Sonra Bizans'a gidip orada öldü. Amcası Mikâil Bey'in kızı Cewher Hâtûn ile evlendi. Oğlu: Toğan-Arslan Bey, onun oğlu Selçuk Bey, onun oğlu Mehmed Bey, onun oğulları Şehenshâh Bey ve Selçuk-Şâh Bey ki bunlar XIII. asır başlarında öldüler.- 4- Erbasgan Kurtçu Bey: 1070'te İstanbul'a gidip Bizans imparatorunu ziyaret etti. Çağrı Bey'in kızı ve Sultân Alp-Arslan'ın kızkardeşi olan eşi Gewher Hâtûn, 1071'de öldürüldü. Daha önceki eşinden olan kızı ile Sultân Alp-Arslan evlendi.

İsrâil Arslan Yabgu'nun kızı, Karahanlılar'dan 'Alî Tegin'le evlendi. Arslan Yabgu'nun oğulları: Resûl-Tegin Bey (ölm.1065?) (oğlu: Fülân Bey) ve Kutalmış Bey. Kutalmış Bey ve hânedânı, II. cildimizde, Türkiye Selçukluları bahsinde verilecektir.

Mikâil Sübaşı'nın (ölm.998) kızı: Cewher Hâtûn = 1.Ersuğın Bey b.Yûsuf Yınal (amca oğlu), =2. Atsız (Harzem-Şâhlar'ın atası). Mikâil Sübaşı'nın oğulları: Çağrı-Bey ve Tuğrul-Bey.

Büyük Selçuklular (1040 - 1157)

Veliyyü Emîri'l-Mü'minîn Ebû-Sül.Meliki'l-Mülûk Gaazî Dâwûd Çağrı Bey (990- Serahs, 8.1059 = 69): Merw'de medfun. Horâsân meliki (1040-1059). Merw'de melikü'l-mülûk unvânıyla Horâsân vâlisî ilânı: 3.1037. Harzem-Şâhlar'dan bir hâtûn ile evlenmiştir ki (Melik Sül.'ın annesi), bu hâtûn 1059 sonunda Çağrı-Bey'in kardeşi Tuğrul-Bey'le evlendi.

Şâhân-şâhü'l-Mu'azzam, Gıyâsü'l-Müslimîn, Sultânü Bilâd'İllaah, Muğıysü İbâd'İllaah, Muhyi'l-İslâm, Halîfetü'l-İmâm, Yemînü Halîfet'İllaah, Sultânü'l-Â'lem (x), Şâhân-Şâhü'l-Â'zam (xx), Bûrhânü Emîri'l-Mü'minîn, Melikü'l-İslâm ve 'l-Müslimîn. Şâhensâh (xxx), Melikü'l-Meşrik ve'l-Magrib (xxxx), Yemînü Emîri'l-Mü'minîn, Sultânü'l-Mu'azzam, Sultânü'l-Â'zam, el-Melikü'l-Celîl (xxxxx), Sultân (xxx xxx), Rûknü'd-Dünyâ ve 'd-Dîn Ebî-Tâlib Muhammed TUĞRUL-BEY (995 - 4.9.1063 = 68) (1- 23.5.1040 - 4.9.1063 = 23, 3, 12):

=Fülâne Hâtûn (Çağrı-Bey'den dul), izd. 1060 (Harzem- Şâh).- =Fülâne.Hâtûn (Bûweyhî Ebû-Kâlicâr'ın kızı), izd. 10.1047.- =Altun-hân (Altuncân) Hâtûn (Harzemli) (ölm. 1056, med. Reyy).- =Seyyide Hâtûn b.Halife Kaaim, izd. 17.2.1063, sûri kaldı, 0, 6, 15 devâm etti.

15.12.1055: Halife'nin Tuğrul-Bey'e tâbi olması, dünyevî saltanatı ona terk ederek Bağdâd'ın idâresini bile Selçuklu vâfîlerine bırakması, Müslümanlar'ın rûhânî lideri olmakla yetinmesi. Halife ile Tuğrul-Bey'in 1.mülâkatı 23.1.1058, 2. mülâkat 1.2.-7.4.1060, 3. mülâkat 11.1.-13.4.1063 (bu müddetler içinde Tuğrul-Bey, Bağdâd'da kaldı).

Tuğrul-Bey'in hiç çocuğu olmamıştır. Ağabeyi Çağrı-Bey'in kızları: Gewher Hâtûn (katli 1071)=Erbasgan b.Yûs.b.Selçuk (b.bk.).- Şâfiye Hâtûn (ölm.1100?) =1.Şerefü'd-Dewle Ebi'l-Mekârim Müslim (29.3.1041-6.1085=44, 2, katli) (Haleb 'Ukaylî meliki: 1080-82 + Mûsul meliki 2.1061-20.6.1085=24, 4), izd.1070b(çocukları için bk.'Ukaylîler); =2.İbrâhîm (ilk zevcinin kardeşi ve Mûsul meliki olarak halefi: 20.6.1085-1089 + 2-4.1093), izd. 1086.- Fülâne Hâtûn = Tâcü'l-Mülk Hezâresp b.Benkir b.Ayaz (ölm.İsfahân, 6.1070).- Fülâne Hâtûn: Karahanlılar'dan bir Türk imparatorluk prensi ile evli.- Fülâne Hâtûn = Ebû-Mansûr Fûlad-Sûtûn b.Ebî-Kâlicâr Bûweyhî (Kirmân meliki: 1048-1056, katli).- Fülâne Hâtûn.- Hadîce Arslan Hâtûn (1040?-1090?=50?), med. Yezd: =1.el-Kaaim (Halife: 1031-1075=44), izd. 11.4.1056, izd.

(x) Bunlar son unvanlarıdır. Bunları alınca daha sonra sıraladıklarımızın bir kısmını terk etmiştir. (xx) Eski Türk hâkanlarında: Ajun Beği, Osmanogulları'nda: Pâdşâh-ı Cihân, Pâdşâh-ı Â'lem-penâh, Cihân Pâdîşâhı unvanlarının Arabca'sı. (xxx) 1046. (xxxx) 23.1.1058. (xxxxx) 1046'dan önce kullanmıştır. (xxx xxx)=İmparator. 1038: Sultânü'l-mu'azzam: 1046.

müddeti 19 yıl;= 2. 'Alî b.Ebî-Manşûr Ferâmûrz (Kâkûyî), izd. 1076, bu izdivâcdan: Melik Alâüddewle=Melike Salkım Hâtûn b.Melik-Şâh b.Alp-Arslan. Gene bu izdivâcdan 'Atâ Hâtûn=Melik Mahmûd (bu izdivâcdan: Emîr 'Alâüddewle). Çağrı Bey'in 8 oğlu:

1. Melik Süleymân (1025? - 1073? = 48?): Çağrı-Bey'in büyük oğlu. Verâset sistemi - Emewî ve 'Abbâsîler'deki gibi- sultânın oğulları içinde birini veliahd göstermesi sûretiyleydi. İmparatorluğu Çağrı ve Tuğrul Kardeşler müştereken kurdukları, Çağrı 5 yaş büyük ağabey olduğu halde, ordu da Çağrı'nın elinde bulunmasına rağmen, Çağrı Bey, kardeşinin imparatorluk tahtına çıkmasını istedi. Zîrâ kendisi asker, Tuğrul-Bey ise devlet adamı idi. Çağrı-Bey, pek geniş Horâsân ülkesinde "melikü'l-mülûk=krallar kralı, büyük kral" unvânıyla hükümrân oldu. Kardeşi Tuğrul'dan 4 yıl önce öldü. Kardeşinden sonraya kalsa idi, tahta çıkacağı muhakkaktı. Zîrâ Tuğrul-Bey'in çocuğu yoktu. Tuğrul-Bey, ağabeyinin ölümü üzerine, ağabeyinin birinci ve ikinci oğulları olan Süleymân ile Kavurt'u atlıyarak, 3. oğlu Alp-Arslan'ı Horâsân meliki yaparak ordunun büyük kısmını onun eline vermiş oldu. Süleymân'ı veliahd ilân etmekle berâber, ordu desteğinden mahrum bıraktı. Tuğrul Bey'in ölümü üzerine Alp-Arslan tahta geçince, iki ağabeyi Süleymân ile Kavurt, saltanata hakk iddia ettiler, ayaklandılar, fakat Alp-Arslan'a yenildiler. İki ağabeyinin de hayâtına dokunmayan Alp-Arslan, birini Belh'a, diğerini Kirmân'a melik (umûmî vâli) olarak gönderdi.- Veliahd-i saltanat (imparatorluk veliahdî): 8.1059-4.9.1063=4, 1. Belh v. 9.1065-1073=8. Müddei-i saltanat: 9.1063.- Kızı: Fülâne Hâtûn. Oğulları: Melik Muhammed (müdd.1096) ve Melik Toğan-Tuğrul.

2.Melik Kavurt (1027? - 4.4.1073 = 46?): Kirmân Selçukluları dalının atası. Aş. bk.

3. Sultân Alp-Arslan (20.1.1029 - 25.10.1072 = 43, 9, 6): Aş. bk.

4. Melik Yâkufî: Kızı: Zübeyde Hâtûn = Sultân Melik-Şâh (amca oğlu, b.bk.). Oğlu: Melik Kutbü'l-Dîn we'd-Dewle İsmâ'il (katli 1094): Âzerbaycan (Gence) ve 1084'te ilâveten Arrân v. Bunun kızı: Gewher Hâtûn =1. Sultân Muhammed Tapar (b.bk.), =2.Sultân Sancar (1'in kardeşi) (b.bk.).- Melik İsmâ'il'in oğlu: Melik Mewdûd (ölm.1.1102): Arrân (Erdebil) v.ölümüne kd. Kızı: Fülâne Hâtûn.

5. Melik Emîrû'l-Ümerâ Rükni'd-D.'Osmân "Melikü'l-Müeyyed": 1073'te Bedağşân, Toğharistân, Kunduz v. Aynı yıl geçici ol. Gazneliler'e esir düştü.

6. Melik İlyâs: 9.1065'te Toğharistân v.

7. Melik Arslan-Argun: Hârizm, sn. Horâsân v.

8. Melik Behrâm-Şâh. Oğlu: Melik Fülân.

Sultân Alp-Arslan Âilesi

Şâhân-şâhü'l-Â'zam Meliki'l-'Arab we'l-'Acem, Seyyidü Mülûki'l-Müslimîn, Melikü'l-İslâm, Kehfü'l-Enâm, 'Ağudî'd-Dewle, Tâci'l-Mille, Ebû-Şicâ' (10.4.1064'teki unvanlar), Melikü'l-Â'dil, Zıyâ'ü'd-D., Yansur' Allaah, Bürhânü Emîri'l-Mü'minîn, Ebû'l-Fütûh, Nâ'mû'l-Kaadir b'İllaah (x), Sultânü'l-Â'zam Muhammed ALP-ARSLAN (20.1.1029 - 25.10.1072 = 43, 9, 6) (2- 4.9.1063 - 25.10.1072 = 9, 1, 21):

=Seferiyye Hâtûn (dul kalınca, Alp-Arslan'ın ağabeyi Kavurt ile evlendi).- =Fülâne Hâtûn b.Kurtçu b.Yûnus b.Selçuk.- =Fülâne Hâtûn b.Kadır Hân Karahanlı (Sultân Mes'ûd b.Sultân Mahmûd Gaznewî'den dul).

Horâsân meliki (babası Çağrı-Bey'in yerine): 8.1059-4.9.1063=4, 1. Bir kale kumandanı tarafından hançerle bir gaflet ânında şehîd edilen Alp-Arslan, Merw'de gömüldür. Atabeyi: Kutbü'd-D.Kul-Sang. Malazgirt zaferi: 26.8.1071. Başlıca seferleri: Gürcistan (1064), Orta Asya (1065), Bizans (Anadolu) (1068-1071), Türkistan (1072).

Alp-Arslan'ın kızları: Seferiyye Hâtûn (1057?-1085?=28?)=el-Muktedî (halife: 1075-1094=19) (1056-1094=38), izd. 12.1071.- Zeliha Hâtûn = Muh. (Rakka ve Harrân 'Ukaylî emîri: 1086-1096=10), izd. 1085.- Â'îşe Hâtûn (katli 1072) = Şemsü'l-Mülk Nasr b.İbr.Tafgaç Hân Karaahanlı.- Sâre Hâtûn (ölm.1074?) =Sultân Mes'ûd III Gaznewî (1099-1115=16), izd. (1072), bu izdivâcdan: Sulâtûd-dewle Arslan-Şâh Gaznewî.- Fülâne Hâtûn = Emîr Erisgen Bey.- Diğer Â'îşe Hâtûn = Şerefüddîn Mürtezâ.- Alp-Arslan'ın oğulları:

1. Melik Şâh I (6.8.1055 - 20.11.1092 = 37, 3, 15): 3. Büyük Selçuklu sultânı, aş. bk. (muhtemelen 3. oğul).

2. Sultân Tutuş (1062-26.2.1095 = 33): Suriye Selçukluları'nın atası, aş. bk. (sondan 3. oğul).

3. Melik Şücâ'(en by. oğul, çocukken öldü).

4. Melik Ayaz (ölm.1.1074): 2. oğul. Vel. 4.9.1063-1066=3. Belh v. 1073-1.1074.

5. Melik Börü-Bars (1073a-katli Tirmiz, 1095=22): en küçük oğul. 1073'te ismen Gürcistân, bu târihten sn. Herât v. Babasının ölümünden sn. doğdu.

6. Melik Toğan-Şâh: Herât v.9.1065, Hemedân v.1073, sn. bir müddet İsfahân'da mahbus, şâir.

7. Melik Alp-Melik.

8. Melik Arslan-Şâh: Merw v.9.1065. =Fülâne Hâtûn b.Sult. İbr. Gaznewî, izd. 9.1065, sûfî.

9. Melik Tuğrul.

10. Melik Arslan-Argun (1071-3.2.1096=25): Merw'de öldürüldü. Müddeî idi. Horâsân v.1095-3.2.1096. Hârizm v., sn. Irâk-ı 'Acem (Hemedân), sn. Horâsân v. Oğulları: Melik Alp-Argun (gözlerine mil çekildi, nesli Merw'de yaşadı) ve Melik Key-Argun. Bu sonuncunun oğlu: Melik Fülân (ölm. Merw, 1150?).

11. Melik Şihâbü'd-Dewle ve'd-D.Tekiş (1072-3.1094=22): sondan 2. oğul. Tohâristân (Belh) v. 1073-1085=12. 1080'de müddeî. 1085'te gözlerine mil çekilip habsedildi. Zîrâ 2.1081 ve 1085'te 2. ve 3. def'a müddeî olup ayaklanmıştı. Sonunda öldürüldü. Oğulları: Melik Ahmed (1085'te bebekken Belh v. ol. babasına halef oldu, 1105'te İsfahân'da mahbus) ve Melik Börü-Tegin: 1105'te kardeşi ile İsfahân'da habsedildi, 1113'te siyâsî mültecî ol. Kaahire'ye gidip Fâhumîler'e sığındı. =Fülâne Hâtûn b.Artukoğlu Necmüddîn İlgaazî I.

(x) Ebû-Şücâ', Ebû'l-Fürûh gibi künye'ler, şeref künyeleridir (maamâfih ilkinin genç ölen büyük oğlunun adı olması ihtimâli vardır). Halife ile irtibatlı Bûrhânü Emîri'l-Mu'minin, Nâ'mû'l-Kaadir gibi terkipler "tewqî" veya "tuğra"dır. Osmanogulları bizzât halife oldukları için ayrıca tewqî adı taşımamışlardır.

Sultân Melik-Şâh Âilesi

Celâlü'd-Dewle we Cemâli'l-Mille, İ'tisamtü-b'İlaahi Wahdehü, Rüknu'l-İslâm. Mu'izzü'd-Dünyâ we'd-Dîn, Kasîmü (Emînü, Yeminü) Emîri'l-Mü'minin, Ebû'l-Feth, Sultânü'l-âzam Celâlüddîn MELİK-ŞÂH I (6.8.1055-20.11.1092 = 37, 3, 15) (3-25.10.1072 - 20.11.1092 = 20, 0, 26):

=Zübeyde Hâtûn (amca kızı) (Sultân Barkyaruk'un annesi) (1058-10.1099=41): Rey'ye öldürüldü.- =Celâliyye Terken Hâtûn b.İbr. Tamgaç Hân Karahanlı (ölm. İsfahân 10a.1094) (Sultân Mahmûd'un, Dâwûd'un, Tuğrul'un Mâh-i Mülk'ün annesi): sûrî izd. 9.1065, nâibe-i saltanat: 4 gün için.- =Seferiyye Hâtûn (ölm.Merw, 1121a) (Sultân Tapar'ın, Sukân Sancar'ın, Humâr'ın annesi).- =Fülâne Hâtûn (Abhaz kralının kızı).

Atabeyi: Vezîr Nizâmü'l-Mülk. Veliahd-i saltanat: 9.1065-25.10.1072=7. İsfahân'da medfun. İsfahân ve Fârs v.9.1065. Bağdâd'a 2. gelişi: 10-11.1091, 3. gelişi: 28.10.1092. Farsca'da şâir.- Çağrı ve Tuğrul Beyler, Selçuklu târihinin Fâtih'i iseler, Alp-Arslan Yavuz'u ve Melik-Şâh ise muhakkak Kaanûnî'sidir. Sancar da IV. Murâd'ı. Türkiye târihinde Selçuklu devrinin Kaanûnî'si ise Alâeddîn Keykubâd'dır. Bundan başka Sultân Melik-Şâh, Türkiye devletinin kuruluş fermânını imzâlıyan hükümdâr olmakla, Türkiye târihinde emsalsiz bir şeref taşımaktadır. Kuzeni olan Anadolu Fâtihî Kutalmışoğlu Sultân Süleymân-Şâh'a, Anadolu'yu müstakil devlet olarak ve irsî şekilde bahşetmiştir. Eğer Türkiye'yi, muazzam - Çin'le Ege Denizi arasındaki- Selçuklu İmparatorluğundan ayırmasa, eyâletlerinden biri olarak vâfîlerle idâre etmiye kalkışsaydı, Anadolu'da Türk'lüğün istikbâli, Selçuklu devletinin diğer eyâletlerinin istikbâlinde daha parlak olamazdı.

Sultân Melik-Şâh'ın bir saray entrikası neticesi zehirlenerek 37 yaşında öldürülmesi, Türk ve İslâm târihinin en uğursuz olaylarından biridir. Zîrâ 10 yıl daha hayatta kalsa idi, Haçlılar'ın Doğu Akdeniz kıyılarına asırlar boyu yerleşmeleri mümkün değildi. Üç asır Türk devletleri, bu kıyılardan Haçlılar'ı temizlemekle değil, başka mes'elelerle uğraşacaklardı. Ancak Sultân Melik-Şâh'ın hepsi çocuk olan oğulları arasındaki uzun savaşlar ve mücâdeleler, Selçuklu prenslerinin atabeylerinin her birinin bir eyâleti ele geçirip hânedan kurması, devleti bütünü feodal, merkezî idâresi gittikçe zayıflıyan hâle getirmiştir. Bütün yük Türkiye Selçukluları'nın üzerinde kalmıştır. Türkiye Selçukluları, elleri altındaki bir kaç milyon Anadolu'ya Türkistan'dan henüz göçmüş Türk'le, Anadolu Türk devletini ayakta tutabilmek için, çok büyük gayretlerin içine girmeye mecbur kalmışlardır.

Sultân Melik-Şâh'ın kızları: Meh-i 'Irâq Gewher Hâtûn = Süleymân Hân (Karahanlı hâkanı: 1097). Bu izdivaçtan doğan: Arslan Muhammed Hân (Karahanlı büyük-kağanı: 1102-1130=28)=Melike Hâtûn b.Sultân Sancar (dayısının kızı). Bu izdivaçtan doğan ve ana tarafından Sultân Sancar'ın torunu olan II. Mahmûd Hân Karahanlı (Ebû'l-Kaas. Rükni'd-D., Celâli'd-D.), 1157-1162=5 arasında Selçuklu büyük-sultânlık tahtına hakk iddia etmiştir, zîrâ Sultân Sancar'ın oğlu yoktu ve Mahmûd Hân, evvelce (12.1154-9.1156) dedesi Sancar'a saltanat nâibi de olmuştu.- Mâh-Melek (Mâh-i Mülk) Hâtûn (ölm. İsf., 1.1090) = el-Muktedî (halife : 1075-1094=19) (1056-1094=38), izd.

Bağd., 13.3.1087, bu izdivaçtan doğan: Ebü'l-Fazl Câ'fer (Bağd. 1.2.1088-İsf.6.1093=5, 4): hayâtı boyunca hılâfet velîahdi. Sultân Melik-Şâh, halife'den doğan bu torununu, ileride halife yapmak ve hılâfeti de Türk'leştirmek için, Bağdâd'da bırakmayıp İsfahân'da Türk ve Selçuklu prenslerine verilen terbiye ile yetiştirmeye başlamıştı. Fakat Melik-Şâh'ın ânî ölümünün ertesi yılı çocuk da öldü. Halife'den boşanıp oğlu ile İsfahân büyük-sultânlık sarayına gelmiş bulunan Mâh-Melek Hâtûn ise, 20 yaşlarında öldü.- Seyyide Hâtûn =el-Müstazhir (halife: 1094-1118=24), izd. 1110. Melik-Şâh'ın muhtemelen, belki de ölümünden sn. doğan en küçük kızıdır.- Tâcü'd-Dewle we'd-Dîn Nûr Bilge Hâtûn.- Fülâne Hâtûn = Sultân-Şâh b.Kavurd.- Fülâne Hâtûn = Mes'ûd II (Gazneli sultânı: 1099-1115=16), izd. 1075 (önce sûrî), çocukları için bk. Gazneliler.- Salkım Hâtûn = Sipeh-bûd 'Alâ'ü'd-Dewle Ebî-'Alî Gerşâsp Kâkûyî (Şîi Mâzenderân meliki), Arslan Hâtûn b.Çağrı Bey'in (yk.bk.) oğlu; bu izdivâcdan: 2 prenses.- Sultân Melik-Şâh'ın oğulları:

1. Melikü'l-Mülûk Ebî-Şücâ 'Adudi'd-Dewle Tâci'l-Mille 'Umdeti'l-Mü'minîn Ahmed (İsf. 1077 - Merw, 1088 = 11): Velîahd-i saltanat: 1087-1088 = 1. Babasının hayâtında öldüğü için tahta geçemedi. En büyük oğul.

2. Melik Dâwûd (ölm. 23.5.1082): Küçük çocukken babasının hayâtında öldü.

3. Melik Tuğrul: çocukken öldü. Rey'de gömülü.

4. Melik Humâr: çocukken öldü. Rey'de gömülü.

5. Melik Câ'fer.

6. Sultânü'l-â'zam MAHMÛD (İsf. 5.1087 - İsf. 14.10.1094 = 7, 5) (4. Büyük Selçuklu hâkaanı: 20.11.1092 - 1.1093 = 0, 2): annesinin niyâbetinde saltanat sürdü. Çiçekten öldü. İsf.'a gömüldü. 3 ağabeyinin en büyüğü Berkıyaruk, onun sultânlığını kabûl etmedi. Tahttan indirdi. Fakat 1.1093-14.10.1094=1, 9 arasında İsfahân ve Fârs meliki olarak bu ülkeleri elinde tuttu. 1091'de daha uzun yıllar hayatta kalacağını sanan babası Melik-Şâh onu velîahd îlân etmişti. Ana tarafından Karahanlı olduğu için, Sultân Melik-Şâh'ın, bu oğlu tahta geçince, Karahanlılar'ın Selçuklu tâbîi saltanatına da son verileceğini düşünmüş olması ortadadır. Zîrâ ana tarafından da Selçuklu olan büyük oğlu Berkıyaruk'u ancak böyle bir motifle saltanat hakkından uzaklaştırabilirdi.

7. Yemînü Emîri'l-Mü'minîn İ'timâdî-alla'llahi Ebî'l-Muz. Rûkni'd-Dünyâ we'd-D.Sultânî'l-â'zam BERKYARUK (İsf. 6.1081 - Bürûcird, 23.12.1104 = 23, 6) (5. Büyük Selçuklu hâkaanı: 1.1093-23.12.1104 = 11, 11):1088'de ağabeyi Ah.'in ölümüyle velîahd oldu. Fakat 1091'de babası Melik-Şâh, onu bu sıfattan ıskaat ederek 6 yaş küçük kardeşi Mahmûd'u (no.4) velîahd îlân etti. Ertesi yıl Melik-Şâh ölüp bir sürü çocuk yaşında oğul bırakmasaydı, imparatorluk karışmıyacaktı. Buna rağmen Mahmûd, çok küçük olduğu için, 2 aydan fazla Büyük Selçuklu tahtında kalmadı. 10-11.1094'te Berkıyaruk, çiçeğe yakalandı ve imparatorluk daha geniş ölçüde karıştı, fakat kurtuldu. Buna rağmen genç yaşında veremden öldü. İsfahân'a gömüldü. Kızı: Zübeyde Hâtûn=1.Sultân Tuğrul (amca-oğlu), =2. Sultân Mes'ûd (amca-oğlu) (doğan çocuklar için bk. Irak Selçukluları).- Sultân Berkıyaruk'un oğulları: Melik Arslan ve: Sultânü'l-â'zam MELİK-ŞÂH II (1093?-1105=12?) (6. Büyük Selçuklu hâkaanı: 23.12.1104-1105

= bir kaç ay). Kendisinin ve kardeşinin atabeyi: Emîr Ayaz Bey, katli 1105. Ölünce yerini amcası Sultân Tapar aldı. Oğlu: Melik Berkyaruk.

8. İste'anelü-b'İllâh Ebû-Şücâ' Kasîmi (Nâzîmî) Emîri'l-Mü'minîn Gıyâsî'd-Dünyâ we'd-D. Sultânî'l-â'zam MUHAMMED (I) TAPAR (İsf. 20.1.1082 - İsf. 18.4.1118 = 36, 2, 29) (7. Büyük Selçuklu hâkaanı: 1105 - 18.4.1118 = 13): Atabeyi Kutluk Tegin (katli 1096). İsf.'da medfun. Âzerbaycan (Gence) v.4.2.1094-1105=11. =Nîs-ender-Cihân Hâtûn (I. Tuğrul'un annesi). =Gewher Hâtûn b.İsm.b.Yâkuûî (Selçuklu). =Fülâne Hâtûn b.Aksungur Bey (Sultân Mes'ûd'un annesi) (dul kalınca 1119'da Aksungur Bey'le evlendi).- Sultân Muhammed Tapar'ın çocukları için bk. aşağıda: Irak Selçukluları.

9. Tewekkeltü-al'Allaah-wahdehü Bürhâni Emîri'l-Mü'minîn Mu'izzi'd-Dünyâ we'd-D. (melik iken: Nâsrî'd-D.) Ebi'l-Hâris Sultânî'l-â'zam Ahmed SANCAR (Sincâr/ Mûsul batısı, 1086 - Merw, 29.4.1157 = 72, 5, 24) (8. Büyük Selçuklu hâkaanı: 18.4.1118 - 29.4.1157 = 39, 0, 11): Horâsân (merkez Merw) meliki 1.1093 (kesin ol.9.2.1096) - 18.4.1118=25,3. Meliklik müddeti ile berâber saltanatı 64, 3, 11 eder. Melik-Şâh'ın muhtemelen Sultân Mahmûd'dan sn. en kç. oğlu. Sultân Muḥ. Tapar ile aynı anneden. Horâsân'da melik iken çocukluğunda atabeyi: Kamaç Bey. Merw'de Sancar Türbesi'nde medfun. Farsca'da şâir. Sancağı beyaz-siyah, bayrağı kırmızı-yeşil-sarı. Kat(a)wân bozgunu 9.9.1141. Oğuzlar'a esâreti 4.1153-4.1156=3, 0. =Fülâne Hâtûn b.Muḥ.b.Sül.Karahanlı. = Gewher Hâtûn b. İsm. Selçuqî (ağabeyi Muḥ. Tapar'dan dul). =Terken Hât. b.Arslan-Hân Karahanlı (9.9.1141-1142'de Karahıtaylar'a esir) (ölm. 1?1156).- Çocuk yaşta ölen oğulları: Melik Hâris, Melik Melik-Şâh, Melik Tuğrul-Şâh.- Kızları: Gewher-Neseb Hât. (ölm.1129)=Sultân Mahmûd (amca oğlu), izd. 1124?.- Emîre Hât. =el-Müsterşid (halife: 1118-1135=17), izd. 1124.- Mâh-Melek (Mâh-i Mülk) Hât. (1107-1124=17)= Sult. Mahmûd (amca-oğlu): Mâh-Melek ölünce, zevci ve amca oğlu Sult. Mahmûd, kızkardeşi Gewher Hât. ile evlendi. Ancak 5 yıl sn. o da 20 yaşlarında öldü.- Melike Hât.=Arslan Muḥ. Hân (Karahanlı büyük-kağanı: 1102-1130=28). Bu Arslan-Muḥ. Hân, ana tarafından Sult. Melik-Şâh'ın torunudur, zevcesi Melik Hâtûn da dayısı Sultân Sencer'in kızıdır. Bu izdivaçtan doğan II. Mahmûd Hân'ın, hem annesi, hem baba-annesi Selçuklu prensesleridir. Onun için oğlu olmıyan dedesi Sancar, onu veliahd yapmak istiyordu, fakat baba tarafından Selçuklu değil, başka bir Türk imparatorluk hânedânından, Selçuklular'ın Türk büyük hâkanlık tahtını 1040'ta aldıkları Karahanlılar'dan geldiği için tereddüd ediyordu. Sancar, Oğuzlar'a esir düşünce, torunu Mahmûd Han, saltanat nâibi oldu (12.1154-4.1156=1, 4). Sancar ölünce II. Mahmûd, "sultânü'l-â'zam" sanıyla Büyük Selçuklu hâkaanı ilân edildiyse de, Sul. Muḥ. Tapar'ın yâni Sancar'ın ağabeyinin neslinden gelen Irak Selçukluları bunu tanımadılar ve Irak Selçuklu sultânı Muhammed b.Mahmûd b.Tapar, kendisinin büyük hâkaan olduğunu ilân etti. Gerçekte ise en kudretli Selçuklu hükümdârı, bu sırada yeni Türkiye tahtına çıkmış olan II. Sultân Kılıç-Arslan idi. Bu sûretle imparatorlukta otorite buhrânı oldu ve bir daha te'sîs edilemedi. Sultân II. Mahmûd, 29.4.1157-1162a=5 müddetle büyük hâkanlık iddia etti. Oğlu Celâlü'd-D. (Kemâlüddîn) Muḥ. Hân'ı da veliahd ilân

etti. Ancak Sancar'ın kumandanlarından Müeyyed Aybe, Merw'e girdi. Selçuklular'ın tahtını gasb ettiği iddiasıyla II. Mahmûd'u ve oğlunu hal' etti, ikisinin de -bir daha tahta hakk iddia edememeleri için- gözlerine mil çekti. Az sonra ikisi de öldü. Müeyyed Bey, Horâsân'ı ele geçirdi. Bu sûretle Horâsân, Harzem-Şâhlar'ın gelmesine kadar, Kamac (Kumac) atabey hânedânının elinde kaldı. Büyük Selçuklular, Sancar'la sona erdi. Melik-Şâh'ın 4 oğlunun saltanat müddetlerinin toplamı 64, 5, 9'dur.

Büyük Selçuklu Hâkanları

- 1- Muh. Tuğrul-Bey (23.5.1040 - 4.9.1063 = 23, 3, 12) (doğ. 995)
- 2- Muh. Alp-Arslan (4.9.1063 - 25.10.1072 = 9, 1, 21) (doğ. 20.1.1029)
- 3- Celâlü'd-D. Melik-Şâh I (25.10.1072 - 20.11.1092 = 20, 0, 26) (doğ. 6.8.1055)
- 4- Mahmûd (20.11.1092 - 1.1093 = 0, 2) (doğ. 5. 1087, ölm. 14.10.1094)
- 5- Rüknü'd-D. Berkyaruk (1.1093 - 23.12.1104 = 11, 11) (doğ. 6. 1081)
- 6- Melik-Şâh II (23.12.1104 - 1105 = bir kaç ay) (doğ. 1093?)
- 7- Muh. Tapar (1105 - 18.4.1118 = 13) (doğ. 20.1.1082)
- 8- Ah. Sancar (18.4.1118 - 29.4.1157 = 39, 0, 11) (doğ. 5.11.1086)

23.5.1040 - 29.4.1157 = 116, 11, 7. Bu 117 yıllık müddet, Dandânanakan zaferi ile Sultân Sancar'ın ölümü arasındaki zamandır. Alp-Arslan, Çağrı-Bey'in oğlu Tuğrul-Bey'in yeğenidir. I. Melik-Şâh, Alp-Arslan'ın oğludur. Mahmûd, Berkyaruk, Tapar ve Sancar, I. Melik-Şâh'ın oğullarıdır. II. Melik-Şâh ise Berkyaruk'un oğludur. Sancar'ın nesebi şöyledir: Sancar b. Melik-Şâh b. Alp-Arslan b. Çağrı b. Mikâil b. Selçuk (b. Dukak b. Ertuğrul b. Lokman b. Toksurmuş b. Kereküçi).

Irak Selçukluları (1118 - 1194)

Sultân Muh. Tapar ölünce (18.4.1118), oğulları büyük hâkanlık tahtına hakk iddia ettiler de, amcaları Sultân Sancar'ı metbû tanımaya mecbûr oldular. Sancar da, ağabeyi Tapar'ın meliklik devrinden, 1094'ten beri hüküm sürdüğü Âzerbaycân'ı, sınırlarını genişletip 'Acem ve 'Arab Irâkı'nı da katarak, yeğenlerine verdi. Böylece Sult. Tapar'ın oğulları ve torunları başlangıçta babalarının taht şehri İsfahân'da, fakat sn. Hemedân'da, Kafkas Dağları ve Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasındaki sâhada "sultân" (imparator, büyük kral) sanıyla saltanat sürdüler. 1157'ye kd. amcaları Sancar'ı metbû tanıyorlardı. O ölünce tamâmen müstakil oldular ve 1194'e kadar 37 yıl da bu sûretle saltanat sürdüler. Bu şekilde Irak Selçukluları denen meliklik, 18.4.1118'de Tapar'ın ölümünden 25.3.1194'e kadar 75, 11, 7 müddetle, hemen hemen 76 yıl devâm etti. Irak Selçuklu sultanları, Anadolu Selçuklu sultanlarına bile üstünlük iddia ettiler de, Haçlılar ve Bizans ile yaptıkları dünyâ çapında gazâlarla şöhretleri ayyûka çıkan Türkiye Selçuklu sultanları (I. Mes'ûd ve oğlu II. Kılıç-Arslan), buna kulak asmadılar. Yalnız Türkiye Selçukluları da ismen olsun 1157'ye kadar Sultân Sancar'a tâbî idi. Irak Selçuklu Sultanları şunlardır:

- 1- Mahmûd (II) (18.4.1118 - 11.9.1131 = 13, 4, 23) (x)
- 2- Dâvûd (11.9.1131 - 26.5.1132 = 0, 8, 15) (ölm. 1142a) (1'in oğlu)

- 3- Tuğrul-Bey (I veyâ II) (26.5.1132 - 24.10.1134 = 2, 4, 29) (1'in kardeşi)
- 4- Mes'ûd (24.10.1134 - 14.10.1151 = 16, 11, 21) (1'in kardeşi)
- 5- Melik-Şâh (III) (14.10.1151 - 1.1153 = 1, 3) (ölm. 1160) (1'in oğlu)
- 6- Muhammed (II) (1.1153 - 12.1159 = 6, 11) (1'in oğlu)
- 7- Süleymân-Şâh (12.1159 - 10.4.1161 = 1, 4) (1'in kardeşi)
- 8- Arslan-Şâh (10.4.1161 - 7.1177 = 16) (3'ün oğlu)
- 9- Tuğrul (II veyâ III) (7.1177 - 25.3.1194 = 16, 8) (8'in oğlu)

Sultân Muh. Tapar'ın kızları: Fülâne Hât. = Sultân Arslan-Şâh Selçuqî (Kirmân: 1101-1142), izd. 1117.- Fülâne Hât. = Merdâwic (Bâwendî).- Fülâne Hât. = el-Muktefî (halife: 1136-1160=24).- Sultân Muh. Tapar'ın oğulları:

1- İ'timâdiyyî'l-Allâh Yemîni Emîrî'l-Mü'minîn Ebi'l-Kaas. Mugıysî'd-Dünyâ we'd-D.Celâli'd-Dewle Sultânî'l-Mu'azzam Mahmûd (Gence, 1103 - Hemedân, 11.9.1131 = 28) (1. Irak Selçuklu sultânı: 18.4.1118 - 11.9.1131 = 13, 4, 23): sultân olduğu müddetle, amcası Sancar tar. büyük-hâkanlık tahtının velîahdi olduğu da kabûl edilmiştir. Med. İsfahân. Sancağı: kırmızı. Birisi ölünce diğerini almak sûretiyle amcası Sancar'ın 2 kızı ile evlendi: Mâh-Melek Hât. (1107-1124=17) ve Gewher-Neseb Hât. (ölm.1129), izd. 1124? Oğulları için aşağıya bk.

3- İ'timâdiyyî'l-Allâh Yemîni Emîrî'l-Mü'minîn Rükni'd-Dünyâ we'd-D. Ebî-Tâlib Sultânî'l-Mu'azzam Tuğrul-bey (I veyâ II) (İsfahân, 8.1109 - Hemedân, 24.10.1134 = 25, 2) (3. Irak Selçuklu sultânı: 26.5.1132 - 24.10.1134 = 2, 4, 29): ağabeyi Sult. Mahmûd ölünce, Sult. Sancar tarafından büyük-hâkanlık velîahdi tanındı: 11.9.1131-24.10.1134=3, 1, 13. Hemedân'da Medrese-Tuğruliyye'de medfun. Kazwîn-Zencân v.18.4.1118-26.5.1132=14, 1, 8. Atabeyi: Gündoğdu Bey. =Zübeyde Hât.b.Sult. Berkyaruk (amca kızı) (1134'te dul kalınca, kayın-birâderi Sult. Mes'ûd ile evlendi). =Mü'mine Hât. (Sult. Arslan-Şâh'ın ann.) (ölm. 1175, izd. 1135; dul kalınca 1135'te Âzerbaycan atabeyi (1146-72) Şemsüddîn İldeniz'le evlendi). Oğulları için aşağıya bk.

4- İ'timâdiyyî'l-Allâh Kasîmi Emîrî'l-Mü'minîn Gıyâsî'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Feth 'Aqûdî'd-Dewle Sultânî'l-Mu'azzam Mes'ûd (İsfahân, 4.6.1109 - Hemedân, 14.10.1151 = 42, 4, 10) (4. Irak Selçuklu sultânı: 24.10.1134 - 14.10.1151 = 16, 11, 21): büyük-hâkanlık velîahdi 24.10.1134-14.10.1151=16,11,21. Medfeni Hemedân, CÂndâr İqbâl Medresesi. Atabeyleri: Aksungur Porsuqî (daha önce aynı zamanda ağabeyi Mahmûd'un da atabeyi, aş.bk.) ve 1105'ten it. Çavuş Bey. Mes'ûd, Tuğrul'dan 2 ay büyük olduğu halde, ondan sn. tahta çıktı. =Sultân Hât. (Melik-Şâh'ın ann.). =Fülâne Hât. (Gürcistân kralının kızı). =Zübeyde Hât. b.Sult.Berkyaruk (amca kızı, kardeşi Sult. Tuğrul'dan dul, izd. 1135).- Sult. Mes'ûd'un oğlu: Melik Nâsrü'd-D.Melik-Şâh (Sancar'ın Cend uluğ-yabgusu) (atabeyi: Cavlı Bey).- Sult.Mes'ûd'un kızı: Gewher Hât. (Hemedân 1124?-Hem.1152=28?) =1. Sult. Dâwûd (amca oğlu), =2. Sult. Meh. (amca oğlu, izd. 1148).

(x) Aynı müddet zarfında Sultân Sancar'ın velîahdi. Tapar'ın oğlu ve Sancar'ın yeğenidir.

7- İstî'antü-b'İllâhi Bürhâni (Kasîmi) Emîri'l-Mü'minîn Mu'izzî'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Hâriş Sultânî'l-Mu'azzam Süleymân-Şâh (İsfahân, 11.1117-10.4.1161 = 43, 5) (7. Irak Selçuklu sultânı: 12.1159 - 10.4.1161 = 1, 4): Sult. Tapar'ın en kç. oğlu. Amcası Sancar'ın saltanat nâibi: 4.9.1153 - 12.1154 = 1, 3. Geçici ol. Harzem-Şâh: 15.12.1138-1139. Müddei 1153-4 ve 1159. Öldürüldü. Hemedân'da Cândâr İqbâl Medresesi'nde medfun. Saltanat veliahdî: 1152-1157=5. Bağdâd'ı ziyâreti 1155. 'Alâ'ü'd-Dewle kalesinde öldü. =Fülâne Hât. (Gürcistân kralının kızı, Sult. Mes'ûd'dan dul, izd. 1152). =Fülâne Hât.b.Muh.Harzem-Şâh. Oğlu Melik Sancar (1135?-1195?=60?), müdd. 1177 sonları ve 1191.

Melik Selçuk-Şâh (İsf. 5.1116-Kal'atü'l-Beydâ 1140=24): Fârs ve Hûzistân meliki. Müdd. 1132. Onun adına Fârs'ı yöneten atabeyi: Karaca Kara Sâqî Bey (katli 26.5.1132) (kardeşi Selçuk Bey, Karaca'nın by. oğlu İlermiş Bey). Sult. Sancar'ın öldürttüğü Karaca'dan sonraki atabeyi: Alp-Kuş Bey. Karaca'nın Fârs atabeyliği: 9.1119-26.5.1132=12, 8. Oğlu: Melik Melik-Şâh, Mûsul'da medfun.

Melik Çağrı (İsf. 1106-5.1116=10): Fârs meliki (10.1108-5.1116=6, 7). Fârs'ı (Şîrâz) onun nâmına yöneten atabeyi: Celâlüddîn Çavlı Bey (Fârs 10. 1108-9.1116, Mûsul v.10.1106-10.1108, ölm. 9.1116). Sonraki Fârs atabeyi: Emîr Kaysar Bey (9.1116-9.1119=3, 0).

Sult. Tapar'ın diğer oğulları: Melik Ahmed, Melik Dâwûd, Melik Melik-Şâh, Melik Kızıl-Arslan (hepsi çocuk ölmüşlerdir).

Sult. Mahmûd'un (1. Irak sultânı) atabeyleri: 1. Şîr-gîr Bey (katli 1127, oğulları Hayder ve Emîr Şerefüddewle 'Ömer Bey, katli 1127), 2. Emîr Kara-Sungur Bey (1127-), 3. Emîr-i Sîpen-sâlâr Mewdûd Bey (Mûsul v.), 4. Emîr Bâz-dâr Bey, 5. Emîr Yarınkuş Bey, 6. Emîr Aksungur Porsuqî Bey (1126'da Mûsul vâfisi ve 70'lik iken Bâtûniler'ce şehîd edildi, bk. aşağıda Bağdâd şahneleri; oğlu 'İzzüddîn Mes'ûd B., Mûsul v.ol.ölm.17.1.1127).- Sult. Mahmûd'un (1. Irak sultânı) oğulları:

2- Gıyâşü'd-D.Ebi'l-Feth Sultânî'l-Mu'azzam Dâwûd (İsf. 1118?-Tebrîz 1142a=24?) (2. Irak sultânı: 11.9.1131-26.5.1132=0, 8, 15): Müdd. 1135-8. Amcası Sult. Mes'ûd'un veliahdî: 24.10.1134-1142a=8. Kısa saltanatı, amcası Sancar tar. tasdik edilmediği için hal' edildi. Merw'de medfun. =Gewher Hât.b.Sult. Mes'ûd (amca kızı, 1142'de dul kalınca kayın-birâderi Sult. Muh. ile evlendi). Oğlu: Melik Mes'ûd.- Atabeyleri: Ayaz Bey, sn. Aksungur b.Ahmedîl Bey (katli 1133, babasının katli 1116, oğlu Nasrettü'd-D.Arslan-Aba Hâşş-Bey).

5- İstî'antü-b'İllâh Yemîni Emîri'l-Mü'minîn Mugıysî'd-Dünyâ we'd-D.Sultânî'l-Mu'azzam Melik-Şâh (III) (Hemedân, 1120? - İsf. 1160=40?) (5. Irak Selçuk sultânı: 14.10.1151 - 1.1153 = 1, 3): zehirle öldürüldü (hal'inden 7 yıl sn.). Fârs v. 1140-1148=8. 16 gün İsfahân'da saltanatı: 1160. Atabeyi: Boz-Aba Bey (katli 1147b, Sult. Muh.'in de atabeyidir, Fârs atabeyi 12.1137-1147b=10, med. Şîrâz =Zâhide Hât., bk. Salgurlular= Fârs Atabeyleri).- Oğlu: Melik Mahmûd: 1161'de İsfahân'da müddei, aynı yıl İstahr'a gidip yerleşti.

6- Kasîmü Emîri'l-Mü'minîn Gıyâşî'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'-Şücâ' Sultânî'l-Mu'azzam Muhammed (Hemedân, 1128 - Hemedân, 12. 1159 = 31) (6. Irak Selçuklu

sultânı: 1.1153 - 12.1159 = 6, 11): Hûzistân meliki: 1135-1.1153 = 18. Medfeni Hemedân'da. Atabeyi: Boz-Aba Bey (ağabeyi Sult. Melik-Şâh'ın da atabeyi, yk.bk.). =Gewher Hât.b.Sult.Mes'ûd (amca kızı, izd.1148, ağabeyi Sult. Dâwûd'dan dul), =Seyyide Hât.b.el-Muktefi (31. 'Abbâsî halifesi), =Hâtûn-i Kirmâniyye (Kirmân Selçuklu melikesi, sûri izd.8.1159). - Oğlu: Melik Dâwûd.

Ebû-Tâlib Melik Muḥ. Alp-Arslan (Hemedân, 1130? - 1a.1160 = 30?): Atabeyi: 'Îmâdüddîn Zengî. Bu çok ünlü atabeyi, Mûsul'u gûyâ bu Melik Alp-Arslan nâmına yönetiyordu, bk. Zengîler. Kardeşi Melik Ferruḥ-zâd'ın da atabeyidir. =Seyyide Hât.b.el-Muktefi (31. 'Abbâsî halifesi), Alp-Arslan'ın ağabeyi Sult.Muḥ.'den henüz dul kalan bu halife kızı, Alp-Arslan'la nişanlı: iken o günlerde Alp-Arslan öldü. -26.5.1132'de ismen Fârs ve Hûzistân meliki olduğu zaman atabeyi Mengü-Bars Bey (=Zâhide Hât.) onun nâmına bu ülkeleri yönetti; 12.1137'de öldürülünce, Zâhide Hât. ile evlenen Bozaba Bey, Fârs atabeyi oldu.

Sult.Maḥmûd'un diğer oğulları: Melik Çağrı-Şâh, Melik Ferruḥ-zâd (Ferruḥ-Şâh) (atabeyi 'Îmâdüddîn Zengî).

Sultân Tuğrul'un (3. Irak Selçuklu sultânı) oğulları: Melik Muḥammed Alp-Arslan (ölm.Sercihân, 1177), müdd.1177, vel.7.1177-1185? =8?, Fârs ve Hûzistân meliki: 1148 (ismen), atabeyleri: Sunkur Bey, sn.Emîr Şerefüddîn Bey b.Şumla Bey,- Ve:

8- 'Îtadattü ('Îtişamtü)-b'İllâh Kasîmi Emîri'l-Mü'minîn Rükni'd-Dünyâ we'd-D.Ebî'l-Muz.Sultâni'l-Mu'azzam Arslan-Şâh (Hemedân, 1133-Hemedân, 7.1177 = 44) (8. Irak Selçuklu sultânı: 10.4.1161-7.1177 = 16, 3): Vel.1159-10.4.1161 = 2. Med. Hemedân, Medrese-i Tuğruliyye. =Hâtûn-i Kirmâniyye (Kirmân Selçuklu prensesi) (Sult. Muḥ.'den dul, izd.1161), =Sitti Fât.Hât. (Seyyid Fahrüddîn Hemedânî'nin hemşiresi, izd. 1177), = Fülâne Hât. (Âzerbaycan v.'İzzüddîn Ḥas.Kıpçak'ın hemşiresi) (II. Tuğrul'un ann.). Sultân Arslan-Şâh'ın oğlu:

9- 'Îtikadet-b'İllâh-Waḥdehü Kehfi'l-İslâm we'l-Mü'minîn Rükni'd-Dünyâ we'd-D.Ebî-Tâlib Sultâni'l-Mu'azzam Tuğrul (II veya III) (Hemedân, 1170-Reyy yakınları, 25.3.1194 = 24) (9. ve sonuncu Irak Selçuklu sultânı: 7.1177-25.3.1194 = 16, 8): Harzem-Şâh Tekeş'le meydan muhârebesinde maktûl oldu ve Büyük Selçuklular'ın olduğu gibi Irak Selçuklularının ülkeleri de Harzem-Şâh Türk büyük-hâkanlık hânedânına geçti. Vel.ve Nahcivan v.1170-7.1177. Sultân Tuğrul'un saltanatı, atabeyi ve üvey babası İldeniz'in tahakkümü altına geçti. Bk.İldenizliler = Âzerbaycan Atabeyleri. = Emîr 'İzzeddînḤas.'ın (Şehrîzor beyi Emîr Kıpçak'ın torunu) hemşiresi.

Sult.Tuğrul'un kızları: Fülâne Hât. (1184?-?) = Yûnus Hân b. Harzem-Şâh 'Alâ'ü'd-D.Tekeş (ölm.1196) (izd.1192).- Melike Hât. = 1. Muzafferü'd-D.Özbek İldeniz (Âzerbaycân atabeyi 1210-25, talâk), =2.Celâlü'd-Dîn Harzem-Şâh, izd.1225a(ilk zevcinden çocukları için bk. İldenizliler).- Sult.Tuğrul'un oğulları: Melik Berkıyruk, Melik Mes'ûd, Melik Alp-Arslan, Melik Alp-Melik ve Melik Melik-Şâh (Hemedân, 1185?-Gürgenc, 1220b = 35, katl, Harzem-Şâhlar'ın hizmetinde) (son vel. 1185?-26.6.1194).

Suriye Selçukluları (1078 - 1122)

Tâcü'd-Dewle Ebî-Sa'îd Sultân Tutuş (Dâşîlû, 1062 - Taşlı köyü/Reyy, 26.2.1095=33) (1. Suriye Selçuklu sultânı: 1078 - 26.2.1095 = 17): Sultân Alp-Arslan'ın oğlu ve Sultân Melik-Şâh'ın 7 yaş kç. kardeşi, Sultân Berkyaruk'un ve kardeşlerinin amcası. Suriye Fâtihî. Yeğeni Berkyaruk'a karşı büyük-hâkanlık tahtı için müddeî oldu, Reyy'e kd. yürüdü, orada yeğeniyle yaptığı meydan muhârebesinde mağlûben maktûl oldu. Bağdâd'da adına hutbe okunması 12.1094. 1078'e kd. Arrân, bu târihte Suriye meliki. Atabeyi: Tuğtegin. =Şâfwetü'l-Mülk Hât. (ölm.1119) (Dukak'ın ann.) =2.Tuğtegin Börü. izd. 1096, med Şâm, Meydânü'l-Ah'dar'da oğlunun yanında, ölm. 6.8.1119. =Fülâne Hât. b.Artuk Bey (=2.Yınal Bey). =Fülâne Hât. (Rıdvân'ın ann.) (=2. Cünâhüddewle Hüs., Rıdvân'ın atabeyi, izd. 1095).- Tutuş'un oğulları:

Melik Sa'îd, Melik Ebû-Tâlib (ölm.1095), Melik Behrâm-Şâh (ölm.1095 bu ikisi babaları ile berâber maktûl), Melik Bektaş (doğ. 1094, müdd. 4.1104).- Sultân Ebû-Nasr Şemsî'l-Mülûk Dukak: kardeşi Rıdvân'a tâbî ol. Şâm meliki (1098-6.1104=6), katledildi. Atabeyi: üvey babası Tuğtegin. Şemsü'l-Mülûk Dukak'ın oğulları: Melik Ertaş (doğ. 1092) (Şâm meliki 1104 sonl.) (bu târihte Şâm, Atabey Tuğtegin'e geçti, bk.Böriler), Melik Tutuş (doğ.1103) (Şâm meliki 6.1104'ten ît. bir kaç ay, nâib: Atabey Tuğtegin, sn. yerine kısa müddet için ağabeyi geçti).- Dukak'ın 1080'den önce doğmuş olması icâb eder, 12.1092'de Büyük-Sultân Melik Şâh'ın bir kızı ile nişanlandı, Rıdvân'da küçüktür, 25 yaşlarında öldürüldü. Sultân Tutuş'un diğer oğlu:

Fahrü'l-Mülûk Ebi'l-Muz.Sultân Ridvân (1082b - Haleb, 10.12.1113 = 31) (2. Suriye sultânı, taht şehri Haleb: 26.2.1095 - 11.11.1113 = 18.8.13): 1098-1104 arasında ayrı anneden kç. kardeşi Dukak, ona tâbî ol. Şâm meliki oldu. Atabeyi: babasının da atabeyi olan Tuğtegin (Böriler'in kurucusu, b.bk.). =Çiçek Hât.b.Yağısıyan Bey (Antakya v.) (Alp-Arslan'ın ann.) (izd.1097). =Fülâne Hât.b.Cenâhü'd-Dewle (Hums v.ve bir ara Rıdvân'ın atabeyi ve Rıdvân'ın üvey babası). Sultân Rıdvân, 28.8.-27.9.1097 arasında 1 ay Fâtımîler'e tâbî oldu ve hutbeyi Fâtımî halifesi adına okuttu.- Rıdvân'ın 2 kızından: Ferhunde Hât. =Artukoğlu I. İlgaazî Bey (Mârdîn meliki 1104-22) (izd.1122, sûri), =2.Artukoğlu Belek Bey (izd.12.2.1124) (ilk zevci İlgaazî'nin amcası).- Sultân Rıdvân'ın oğulları:

Melik Melik-Şâh, Melik Mübârek-Şâh(bu ikisi çocukken ağabeyleri Alp-Arslan tar. öldürüldü), Tâcü'd-Dewle Sultân Alp-Arslan "el-Ahres" (1098-9.1114=16, atabeyi hâdim Lülü tar. katl) (Suriye sultânı: 11.11.1113-8.1114=0, 9), Sultân Sultân-Şâh. Bu sonuncusu (doğ.1108), 8.1114-5.1117=2, 9 arasında Suriye sultânı oldu. Haleb'de saltanat sürdü. Şâm daha 12.1104'te Sultân Rıdvân'ın idâresinden çıkmıştı. Sultân-Şâh, 1122'ye kd. daha 5 yıl Haleb'de sultân ütri ile bulunduydu da bu yıllarda idâre aslında Artukoğlu Melik I. İlgaazî'de idi. Bk. Böriler, Artukoğulları. Ridvân'ın en küçük oğlu Melik İbrâhîm 7.11.1127'de Haleb'de sultân îlân edildiyse de sonu gelmedi. Suriye sultanları:

- 1- Tutuş (1078 - 26.2.1095 = 17)
- 2- Ridvân b.Tutuş (26.2.1095 - 10.12.1113 = 18, 9, 12)
- 2a- Dukak b.Tutuş (Şâm'da, 2'ye tâbî: 26.2.1095 - 8.6.1104 = 9, 3, 10)
- 2b- Tutuş b.Dukak (Şâm: 6.1104-11.1104)
- 2c- Ertaş b.Dukak (Şâm: 11.1104-12.1104)
- 3- Alp-Arslan b.Ridvân (10.12.1113-9.1114 = 0, 9)
- 4- Sulţân-Şâh b.Ridvân (9.1114 - 1122 =8)
- 4a- İbrâhîm b.Ridvân (7.11.1127)

Kirmân Selçukluları (1041 - 1187)

'İmâdü'd-Dewle Kara-Arslan Sulţân Kavurt (1027? - 4.4.1073 = 46?) (1. Kirmân meliki: 1041b - 4.4.1073 = 32): Çağrı-Bey'in oğlu, Alp-Arslan'ın ağabeyi ve Melik-Şâh'ın amcası. Kirmân (1041b), Fârs (1068), 'Ummân (1052) Fâtihî. Bu ülkelerde önce melik, sn. sultân unvânıyla, Büyük Selçuklu sultânına tâbî bir devlet kurdu. Bu bölgenin, bilhassa Kirmân'ın dış müdâhalelerden uzak bulunması, Kavurt hânedânının nisbeten sükûnetle devâmını te'mîn etti. =Seferiyye Hât. (kardeşi Alp-Arslan'dan dul, izd. 1.1073), =Fülâne Hât. b. Behrâm b.Leşker-sitân (izd.1051). Kavurt'un oğulları:

Sultân Kirmân-Şâh (2. Kirmân meliki: 4.4.1073-1074=1); Sultân Rüknu'd-D. İshâq Sultân-Şâh (3. Kirmân m.1074-1084=10) =Fülâne Hât. b.Sult. Melik-Şâh; Sultân 'İmâdü'd-Dewle Rükni'd-D.Tûrân-Şâh I (4. Kirmân m.1084-10.1097=13) (oğlu: Sultân Bahâ'u'd-D.Îrân-Şâh, 5. Kirmân m. 10.1097-10.1101=5, Sâmu'rân'da öldürüldü, oğlu Melik Mübârek-Şâh); Melik Hüseyin (1060?-?) (müdd. 1074-5) (Kavurt'un bu 4 oğlu yaş sırası ile); Melik Ahmed, Melik 'Ömer, Melik Şehenşâh (oğlu Melik Nûşirewân), Melik Merdân-Şâh, Melik Emîr-Şâh, Melik Nûh, küçük yaşta ölen daha 40 oğul.-1086'da Fârs, yeniden bir müddet için Kirmân'a bağlandı.

Sultân Kirmân-Şâh'ın (no.2) oğulları: Melik Kavurt ve Muhyü'l-İslâm ve'l-Müslimîn Sultân Arslan-Şâh I (6. Kirmân m.10.1101-1142b, hal' = 41) =1. Zeytûn Hât. (Şebânkâre atabeyleri prensesi) (Kirmân-Şâh'ın ann.). =2. Melike Fülâne b.Sulţân Muḥ. Tapar, izd. 1117.

I. Arslan-Şâh'ın (no.6) oğulları: Melik Türkân-Şâh (kızı Rükni Hât.), Melik Selçuk-Şâh, Melik Tuğrul, Melik Kirmân-Şâh ve Mugıysü'd-D. Muḥ. Sultân Melik-Şâh (7. Kirmân m.1142b-1156=14).

Sultân Melik-Şâh'ın (no.7) oğulları: Melik Maḥmûd-Şâh, Melik Melik-Şâh (oğlu Melik Ebü'l-Feth Mes'ûd) ve Sultân Muhyü'd-D.Tuğrul-Şâh (8. Kirmân m. 1156-

1170=14): Cîrüft'te öldürüldü. Atabeyi: 'Alâ'ü'd-D.Bozkuş Bey. Bunun zamânında Büyük Selçuklu tâbiyyeti sona erdi (1157). =Rüknî (veyâ Rüknâ) Hât. (ölm. 1182) (no.9 ve 11'in ann.).- Tuğrul-Şâh'ın (no.8) kızı: Hâtûn-i Kirmâniyye =1. Sult. Muḥ. b.Maḥmûd (Irak Selçuklu sultânı), =2. Sult. Arslan-Şâh b.Tuğrul (Irak Selçuklu sultânı). - Sultân Tuğrul-Şâh'ın (no.8) oğulları:

Melik Türkân-Şâh (katli 1171); Sultân Behrâm-Şâh (9. Kirmân m.1170-1175a=5) (atabeyi: Müeyyidü'd-D.Reyhân Bey); Sultân Arslan-Şâh II (10.Kirmân m.1175a-1177a=2) (9'dan büyüktür) (atabeyi: Kuḫbû'd-D.Muḥ.B.b.Atabey 'Alâ'id-D.Bozkuş), oğlu Melik Yülük-Arslan; Sultân Tûrân-Şâh II (11. Kirmân m.1177a-1183=6, katl) (Tuğrul-Şâh'ın 2. oğlu) (atabeyleri: Ay Bey Dirâz, bunun 1178b'de ölümü üzerine Müeyyidü'd-D.Reyhân B., ölm. 1181).

Sultân Behrâm-Şâh'ın (no.9) oğlu: Sultân Muhammed-Şâh (doğ. 1168) (12. ve sonuncu Kirmân m.1183-1187=4) (Berdsîr v. 1175-1183=8). Bu zât ile Irak Selçukluları'ndan 7 yıl önce Kirmân'da Selçuklu saltanatı sona erdi. Oğuz reisi Dînâr Bey, "Melik Dînâr" sanıyla 11.9.1187'de Berdsîr'i alıp Kirmân meliki oldu. 1195'te ve yerine geçen oğlu Ferruḫşâh 1196'da öldüler, diğer oğlu 'Acem-Şâh 1209'da hayatta idi. Fakat Harzem-Şâhlar, bu ülkeyi de ele geçirdiler. Kirmân Selçuklu hükümdarları ve saltanat müddetleri:

- 1- Kara-Arslan Kavurt b.Çağrı Bey (1041b - 4.4.1073 = 32)
- 2- Kirmân-Şâh b.Kavurt (4.4.1073 - 1074 = 1)
- 3- Sultân-Şâh b.Kavurt (1074 - 1084 = 10)
- 4- Tûrân-Şâh I b.Kavurt (1084 - 10.1097 = 13)
- 5- Îrân-Şâh b.Tûrân-Şâh (10.1097 - 10.1101 = 4, 0)
- 6- Arslan-Şâh I b.Kirmân-Şâh (10.1101 - 1142b = 41)
- 7- Melik-Şâh b.Arslan-Şâh (1142b - 1156 = 14)
- 8- Tuğrul-Şâh b.Melik-Şâh (1156 - 1170 = 14)
- 9- Behrâm-Şâh b.Tuğrul-Şâh (1170 - 1175a = 5)
- 10- Arslan-Şâh II b.Tuğrul-Şâh (1175a - 1177a = 2)
- 11- Tûrân-Şâh II b.Tuğrul-Şâh (1177a - 1183 = 6)
- 12- Muhammed-Şâh b.Behrâm-Şâh (1183 - 11.9.1187 = 4)

II

SELÇUKLU VEZİRLERİ

Büyük Selçuklular'ın Büyük-Vezirleri

1. Ebü'l-Kaas:'Alî b.'Abd.i'l-Cüweyniyyi'l-Büzgânî: 1044a-.
2. Ebü'l-Feth Râzî.
3. Ebû-'Abd.i'l-Hüs.Mikâil b.'Alî Reîsü'r-Rüesâ(Benû-Raql): -1055.
4. Ebû-Ah.Dihistânî: 1055.
5. Ebû-Nasr Muh.b.Manşûr b.Muh.'Amîdî'l-Mülk Kündürî Tûsî (katli 1066?)
(şâir): 1055-6.12.1063 = 8.
6. Nizâmü'l-Mülk (aş.bk.): 6.12.1063-15.10.1092 = 28, 10, 10.
7. Tâcû'l-Mülk Ebî'l-Ganâim Merzûbân b.Huzrû-Fîrûz İbni Dârûst: 15.10.
1092-12.2.1093 (katl) = 0, 3, 28.
8. Müeyyidü'l-Mülk Ubeyd'İl.b.Nizâmi'l-Mülk: 12.2.1093-11.1093 = 0, 9.
9. 'İzzü'l-Mülk Ebî'Abd.i'l-Hüs.b.Nizâmi'l-Mülk: 11.1093-1094 (öldü) = 1.
10. Müeyyidü'l-Mülk Ebî-Dewle Ebî-Bekr: 1094-1096 (katl) = 2.
11. Ebü'l-Fazl Es'ad Mecdi'l-Mülk Kummî: 1096-9.1099(katl) = 3.

12. Fahrü'l-Mülk Ebî'l-Fethî'l-Muz.'Alî b.Nizâmî'l-Mülk: 9.1099-1.1100 (öldü) = 0, 4.

13. 'Amîdü'l-A'azz Celâli'd-Dewle Ebî'l-Mehâsin 'Abdî'l-Celîl b.'Alî b.Muh.'îd-Dihistânî: 1.1100-6.12.1101(öldü) = 1, 11.

14. Haîrî'l-Mülk Ebî-Mansûr Muh.'İbni'l-Hüs.i'l-Beybedî: 6.12.1101-11.1104 = 2, 11 + 1110b-25.2.1118 = 8 = 10, 11.

15. Sâ'dü'l-Mülk Nasrî'd-D.Ebî'l-Muhtâş Ebî'l-Mehâsin: 11.1104-6.1107 (öldü) = 2, 7.

16. Nizâmü'l-Mülk II Ebî-Nasr Aḥ.b.Nizâmî'l-Mülk: 6.1107-1110b = 3.

17. Zıyâ'ü'l-Mülk b.Nizâmî'l-Mülk: 1110b.

18. Ebû-Câ'fer Muh.b.'Alî b.Nizâmî'l-Mülk: 18.4.1118-1119 = 1.

19. Şihâbü'l-İslâm Ebî'l-Mehâsin 'Abdî'r-Rezzâq Nizâmî'l-Mülk III b.'Abd.b.Muh.'İbni'l-Faḡih(Nizâmülmülk'ün yeğeni): 1119-1121 (öldü) = 4.

20. Ebü'l-Fethî'l-Muz.Şerefi'd-D.Ebî-Tâhir Sâ'd b.'Alî b.İ'sâ Kummî: 1121.

21. Nizâmü'd-D.Muh.b.Sül.Kâşgarî Togan Bey: 1121-1123 = 2.

22. 'Oşmânü'l-Kummî: 1123.

23. Mu'înu'l-Mülk Ebî-Nasr Aḥ.'İbni'l-Fazlî'l-Wezîrî'l-Muhtâş: 1123-1127(katl) = 4.

24. Nasrî'd-D.Ebî'l-Kaas.Muh.Bî-Tewbe Merwezî: 1127-1132 = 5 (katl).

25. Kîwâmü'l-Mülk Ebî'l-Kaa'im Enisâbâdî-i Dergûzinî: 1132-1135 (katl) = 3.

26. Nâsırü'd-D.Tâhir b.Fahrî'l-Mülk b.Nizâmî'l-Mülk: 1135-1157 = 22.

27. Nizâmü'l-Mülk IV 'Alî Kîwâmî'd-D.i'l-Has.(Sult. Sancar'ın halefi Sult. Süleymân-Şâh'ın vezîri).

17a. Ebû-Mansûr Muh. 'İmâdî'd-D.Rebîbî'd-Dewle (25.2.1118) Hemedânî: 25.2.1118- 8.8.1119 = 1, 3, 20. Irak Selçukluları vezîri: 18.4.1118-8.8.1119=1,3,20. Hılâfet vezîri: 1113-25.2.1118 = 5. Babasına vekâleten hılâfet vezîri 1088. Ölm. 8.8.1119. Babası (hılâfet vezîri ve târihçi): el-Hâcc(1088) Zahîrî'd-D.Ebî-Şücâ' Muh. Kırâtü İbni'l-Hüs. b.'Abd.'îl Hemedânî = Fülâne Hât. b.Fahrî'l-Mülk b.Nizâmî'l-Mülk. Rebîbü'd-Dewle'nin oğlu Ebû-Şücâ' Muh. de hılâfet vezîri oldu.

Yukarıdaki vezirlerin 21 numaralısı Türk, gerisi İrânî, bir kaçı İrânî'laşmış Arab'dır. Bu çağ İslâm devletlerinde belirli âileler vezâreti -doktorluk, müzisyenlik gibi meslek hâline getirmişlerdi. Bürokrasi çarkının bütün inceliklerini öğrenmişlerdi. Vezirler, Osmanlılar'da olduğu gibi asker ve ordunun âmiri değillerdi. Ordu ile ilgilenmezlerdi. Generallik ve subaylık Türkler'e münhasırdı. Vezirler, sâdece bürokrasinin başı idiler. Eyâletlere de karışmazlardı. Zîrâ eyâletler, Türk asıllı meliklerin ve beylerin elinde idi ki bunlar da askerî umûmî vâlî idiler. Vezâret ve yüksek bürokrasinin Türkler'in inhisârına girmesi, Osmanlılar'la başlar. Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Timuroğulları, Memlûkler gibi mühim Türk devletleri vezîr olarak daha çok İrânîlilar'ı kullanmışlardır

(Gazneliler ve diğer Hindistan Türk imparatorlukları dâhil). 'Abbâsiler'de Bermekî vezîr âilesi neyse, Selçuklular'da da Nizâmü'l-Mülk vezîr âilesi odur.

Nizâmü'l-Mülk Âilesi

Âile İranlı ve ana dilleri Farsca olup mezhepleri Sünnî-Şâfiî'dir. 'Abbâsü't-Tüsî'nin oğlu İshâq Tüsî'nin oğlu 'Alî, Tüs yakınlarında Nûqân dihkânı idi. Bu 'Alî'nin oğulları: Ebû-Naşr 'Alî(oğlu Naşr), Ebü'l-Has.'Alî, Muh., Ah. (oğlu Ebû-'Alî, bunun oğlu 'Alî). Ebü'l-Has.'Alî'nin oğulları:

Ebû-Naşr İsm. (oğlu Naşr).- Ebü'l-Kaas.İbni'l-Faqîh 'Abd.: oğulları el-Kaas. ve 7) Şihâbü'l-İslâm Ebî'l-Mehâsin 'Abdî'r-Rezzâq İbni'l-Faqîh (ölm. 1123, vezîr 1119-21) (oğlu Zahîrî'd-D.'Abdî'l-Melik Ebî'l-Mekârim).- Nizâmü'l-Mülk.

Seyyidü'l-Wüzerâ Hâce-i Büzürg Kîwâmî'd-Dewle we'd-D.Razıyyi Emîrî'l-Mü'minîn (1064) Şadri'l-İslâm Ebî-'Aliyyi'l-Has.Hâfız Ata-beg İlig Ata-hoca NİZÂMÜ'L-MÜLK(Nûqân/Tüs, 10.4.1018-Suhne/Bîsütün, 15.10.1092=74,6,5): 1- Vezîr: 6.12.1063-15.10.1092 = 28, 10, 10 (Alp Arslan'ın ilk günlerinden oğlu Melik Şâh'ın son günlerine kd.). Sultân Melik-Şâh'ın (fahri) atabeyi. Hâfız 1029, ünlü *Siyâset-nâme*'nin (Farsca) müellifi. Medfeni İsfahân'da. = Fülâne b.Giorgi b.Davit (Gürcistan kralı, izd. 1064b).

Nizâmülmülk'ün 5 kızı oldu: Safiyye Hâtûn (ölm. 5a.1078, doğum sırasında) = 'Amîdü'l-Mülk ('Amîdü'd-Dewle) b.Fahri'd-Dewle we'd-D.Muh.İbni Cüheyr, izd.Reyy, 1070*.- Zübeyde Hât. = 'Amîdü'l-Mülk: bu zât, ilk eşini kaybedince 1079'da onun kızkardeşi Zübeyde ile evlendi.- Fülâne Hât. = Ebû-Manşûr Muh. (1044a-24.8.1100 = 56, hılâfet vezîri) (bu zât, ilk zevcesi olan Nizâmülmülk'ün bu kızının ölümünden sn. Nizâmülmülk'ün bir kız torunu ile evlendi).- Fülâne Hât. = Seyyidü'r-Rüesâ Tuğrâi.- Nizâmülmülk'ün 5. kızının evlenip evlenmediği tesbît edilemedi.- Nizâmülmülk'ün oğulları:

Fahri'l-Mülk Ebî'l-Feth Muz.'Alî (1040-Nişâpûr, 11.9.1106 = 66): babası gibi Bâtınîler tar.şehîd edildi. 2. oğul. 4- Vezîr 1095-1b.1100. Melik Sancar'ın vezîri 1.1105-7, Sultân Tutuş'un vezîri 1094-5. Çocukları için aşağıya bk.- Müeyyidü'l-Mülk 'Ubeyd'İl.Ebî-Bekr(katli 1101): 2- Vezîr: 2.-11.1093 + 1094-5. Oğulları: Nâşrî'd-D.Mahmûd (ölm. 1130), Mes'ûd (oğlu Ebû-'Aliyyi'l-Has.oğlu 'Alî) ve Naşrî'l-Mülk Muh: 5- Vezîr: 1096-8. Melik Tapar'ın vezîri 1099-10.10.1101.- 'İzzü'l-Mülk Ebî-'Abdî'l-Hüs.: 3- Vezîr: 11.1093-4. Oğlu 'Abd.- Şemsü'l-Mülk 'Osmân (katli

*'Amîdü'l-Mülk: hılâfet vezîri 8.1079-7.1083 + 12.1091, Diyâr-ı Bekr v.1090, Mûsul v.1084 (çocukları için bk. Benû-Cüheyr). Kardeşleri: Za'imü'd-Dewle Ebî'l-Kaas. (Âmid v.) ve Kâfiyyü'd-Dewle Ebî'l-Berekât (ağabeyinin Âmid nâibi 12.1091). Babası da hılâfet vezîri idi: 1062-1078(ölm. 1090) (Diyâr-ı Bekr v.7.1083-5) (şecere: 'Abbâs İqbâl, *Wizâret der-Ahd-i Selâûn-i Büzürg-i Selçuqî*, Tahrân, 1338 Ş.).

28.7.1123): 9- Irak sultânı Mahmûd'un vezîri: 11.4.1122-28.8.1123. Merw v.1088. Oğlu Zahirü'd-D.Ebi'l-Has.'Alî(bunun oğlu el-Has.).- Ziyâ'ü'l-Mülk (Nizâmü'l-Mülk II) Kıwâmî'd-D.Ebî-Naşr Ah.: 6- Vezîr: 6.1107-1111a. Hılâfet vezîri 10.1122-23. İmparatorluk tuğrâ'i'si (nişancı) 2.1084. Şâir. Oğulları: Naşr, Şihâbü'd-D.Ebî-Naşr Muh.(oğlu Naşr), Ebi'l-Fazl Naşr (oğlu el-Fazl), Ebü'l-Has.'Alî (oğulları el-Has., Muh., Ebû Naşr ve bunun oğlu Naşr).- Cemâlü'l-Mülk Ebî-Câ'fer Muh.: 8- Vezîr: 1119. Oğulları: Câ'fer, Zahirü'd-D.Ebî-Sâ'd Ah.(oğlu Sâ'd), İbr. Bu İbr.'in oğulları: Mes'ûd ve 'Alâ'ü'd-D.Muh. Bu sonuncunun oğulları Tâcü'd-D.Mahmûd ve Şadrü'd-D.Mes'ûd.- 'İzzü'l-Mülk Mansûr (1103'te hayatta): Abhaz kralının kızımdan doğma.- Bahâ'ü'l-Mülk Ebi'l-Kaas.: Melik Böri-Bars'ın ve Horâsân'da Melik Arslan-Argun'un vezîri: 1092-7. Oğlu: el-Kaas.- Cemâlü'l-Mülk Emîr Ebî-Mansûr 'Ubeyd'İl. (ölm. 12.1082): Belh v. Oğlu: Mansûr. Cemâlü'l-Mülk, Nizâmü'l-Mülk'ün en büyük oğludur.

Fahrü'l-Mülk b.Nizâmî'l-Mülk'ün kızı: Fülâne = Rebîbü'd-Dewle (Büyük Selçuklu ve hılâfet vezîri). Fahrü'l-Mülk'ün oğulları: Emîr İshâq (oğlu Emîr Şemsü'd-D.Yâ'kuub).- Ebü'l-Has.'Alî (oğlu el-Has.).- Cemâlü'l-Mülk Yûs.- Ebû-Câ'fer Muh.(10- Vezîr: 1119), oğlu Câ'fer.- Kıwâmü'l-Mülk Ebi'l-Has.Muh.(11. Vezîr), oğlu el-Has.- Ebü'l-Feth Nâşri'd-D.Tâhir (12. Vezîr). Bunun oğulları: Şihâbü'd-D.Ah., Şadrü'd-D. ve Nizâmü'l-Mülk (III) Kıwâmî'd-D.İl-Has.(12. Vezîr).

Bağdâd Şahneleri (1059-1142)

1059'dan itibaren 1142'ye kadar 83 yıl Büyük Selçuklular, Bağdâd şehrinde "şahne" denen Türk asıllı bir general bulundurdular. Bu zât, Bağdâd askerî vâlisi ve zabıtye nâzırı idi. Çok mühim görevi, şehirdeki Halife'yi, şerefini koruyarak gözlemektir. Bağdâd şahneleri ve görev süreleri:

1. Emîr Porsuk Bey (Ar. Bursuk) (1059-1064 = 5), 2. Emîr Aytegin Süleymânî Bey (1064-1072 = 8), 3. Emîr Sâ'dü'd-Dewle Gewher-Âyîn Bey (1072-1093 = 21), 4. Emîr Yelbered Bey (1093-10.1093), 5. Emîr Aytegin Cab Bey (10.1093-2.1095 = 1, 4), 6. Emîr Yûs.b.Abuk Bey (2.1095-11.1101 = 6, 9), 7. Emîr Artukoğlu Necmü'd-D.İlgaazî Bey (11.1101-26.12.1102 = 1, 1 + 1.1104-4.1105 = 1, 3 = 2, 4), 8. Emîr Gümüştegin Cîndâr Kayşarî b.Bilge Bey (26.12.1102-1.1104 = 1, 1), 9. Emîr Mücâhidü'd-D.Bekrûz Bey (4.1105-5.1105 = 0, 1 + 5.1127-6.1127 = 0, 1 + 14.7.1135-1142a = 7), 10. Emîr Aksungur Porsuqî Bey Ebî-Sa'îd Seyfi'd-D.Kasîmî'd-Dewle (5.1105-25.11.1126, katl = 21, 6), 11. Emîr 'İmâdü'd-D. Zengî Bey (Mûsul Atabeyle-ri'nin kurucusu) (25.11.1126-5.1127=0, 6), 12. Emîr Mahmûd b.Muh.b.Aksungur Bey (10'un torunu) (6.1127-), 13.Emîr Mes'ûd b.Muh.Bey (12'nin kardeşi), 14. Emîr Bekâ (Bilge?) Bey Mahmûdî(12'nin mânevî oğlu) (-14.7.1135).

III

SELÇUKLU ATABEYLİKLERİ

Atabeylik Müessesesi Hakkında

"Melik" unvânı doğuşları ânından isimlerinin başına getirilen Selçukoğulları'ndan Türk imparatorluk prensi şehzâdeler, bebek denecek kadar küçük çocuk yaşında, askerî eğitime başlatılırdı. Bu eğitimden "atabey" denen çok itimâd edilen bir general sorumlu idi. Atabeyler, hânedandan olamazlardı. Yâni bir şehzâde, başka bir çocuk şehzâdenin atabeyi olamazdı. Atabeyler, Oğuz kabîle şefleri arasında devlete hizmetleriyle ve savaş meydanlarında temâyüz etmiş genç veya yaşlı mutlaka Türk aslından generallerdi. Bunlara "emîr"(düka) denir ve isimlerinin sonuna, o çağda çok yüksek bir unvân olan "Bey" sanı gelirdi: Emîr Ayaz Bey, Emîr Artuk Bey... Atabey, atabeyi tâyin edildiği şehzâdeyi, en geniş salâhiyetlerle eğitirdi. Salâhiyet derecesi, görevine verilen addan (ata-bey) anlaşılır. Askerî terbiye esastı. Kültür dersleri, şehzâdenin istîdâdına göre düzenlenirdi ve ikinci derecede idi. Hocaları, atabey seçerdi. Şehzâde Farsca konuşmasını, Arabca okumasını umûmiyetle öğrenirdi. Daha fazlası, şehzâdenin istîdâdına bağlı idi. Ancak atabey, bebek şehzâdeye bile tâzimle muâmele ederdi, çünkü bir gün tahta çıkabilir, hâkaan olabilirdi. Türk telâkkisine göre hânedan kutsal olduğu, kut'u doğrudan doğruya Gök Tanrı'dan (İslâmî devirde Allah'tan) aldığı, bu kut'u kanında taşımayan âileler, milleti yönetmek kaabiliyetini de taşımadıkları için tahta yükseltemeyeceklerinden, büyük-

hâkanlık (Türk imparatorluk) hânedânı üyesi öldürülebilir, saygısızlık göremezdi. Ancak Selçuklu imparatorluğu bir çok müddeî şehzâdenin (Selçuklu meliklerinin) birbiriyle mücâdelesiyle merkezî otoritesi sarsıldıktan sonra, atabeyler siyâsî nüfuz kazandılar. Bir şehzâde, atabeyine teslim edilip, annesi dul ise o da şehzâdeye refâkat edip, bir eyâletin askerî umûmî vâililiğine "melik" unvânıyla gönderilirdi. Şehzâde çocuk olduğu için gerçekte eyâleti atabey yönetirdi ve ordu da onun elinde idi. Askerî kudreti hâiz ve esâsen askerlik mesleğinin zirvesindeki serdârlar arasından seçilen atabeyler, merkezî otorite boşluğu doğunca siyâsî nüfuz da kazandılar ve otorite boşluğunu kendi hesaplarına doldurdular. O derecede kuvvetlendiler ki, bir çok atabeyi, bulundukları eyâlette irsî atabeyler hâline geldiler, hânedan teşkil ettiler. Ancak bizzât Tanrı'dan "kut" almadıkları için, ülkeyi gûyâ kut'lu ve kutsal Selçuklu şehzâdeleri nâmına yönetebiliyorlardı. İşte aşağıda göreceğimiz atabey hânedanlarının menşei budur. Kut'u Selçukoğulları'ndan devraldıklarını, daha doğrusu Tanrı'nın devrettiğini ileri süren, bu inançta olan Osmanoğulları, Selçuklular'ın düştükleri kapital hatâlarından hepsini düzelterek iktidâr oldukları için, onlardan defalarca devamlı bir cihan devleti kurabildiler. Bu kapital düzeltmelerden biri, atabeylik müessesesini tekrarlamamaktır. Osmanlı şehzâdesinin bir "lala"sı vardır ve bu lala ihtiyar, tecrübeli, nâmuslu bir generaldir ama, Osmanlı lala'sının yetkileriyle Selçuklu atabeyi'nin yetkileri arasında dağlar kadar fark vardır. Tâbir câizse, Osmanlılar'da lala, bir atabey müsveddesidir. Gene emrinde mühim bir askerî birlik vardır ama, bu birlik, imparatorluk ordusunun hey'et-i umûmiyyesi içinde ehemmiyeti hâiz değildir. Bundan başka Osmanlı şehzâdesi, asla eyâlet vâlisi olamamakta, sancak vâlisi olmaktadır. Selçuklular'daki ve diğer bütün Türk devletlerindeki geniş ülkelerin bir şehzâdenin yönetimine verildiği hiç vâkı' değildir. Binâenaleyh Osmanlı şehzâdesi ve onun lalası, Selçuklu şehzâdesi ve onun atabeyinin yanında, başında bulunduğu toprağın büyüklüğü, elindeki askerinin sayısı ve para geliri îtibârıyla, fevkalâde mütevâzî' kalmaktadır. Cihan Pâdişâhı Yavuz Sultân Selîm'in tek, biricik oğlu Şehzâde Süleymân (Kaanûnî), Manisa ilinin yöneticisidir, tahsîsâtı ona göredir, emrinde de bir kaç bin asker vardır. Selçuklu şehzâdeleri ise ülkelere ve büyük bûdcelere, büyük ordulara hükmetmektedirler. Amâ yaşça küçük olmaları ve merkezî otoritenin Osmanlılar'dakine nisbetle çok zayıf olması yüzünden iktidar, atabeylerdedir. Üstelik Osmanlı, lalalık müessesine güç vermemek için bununla yetinmemiştir. Osmanlı şehzâdesinin kültürel eğitimi, askerî eğitiminden mühimdir. Kültürel eğitime ise hâce-i sultânî denen bir baş hoca karışmakta ve şehzâdenin çeşitli dallardaki hocalarını o tâyîn etmektedir. Hâce-i sultânî, ilmiye sınıfından, ulemây-i rûsûm'dan bir müderris (profesör) olduğu için askerî bir şahsiyet değildir, emrinde askerî birlik yoktur. Lala, şehzâdenin kültürel eğitimine hiç karışmamaktadır.

Şam Atabeyleri: Böriler (1104-1154)

"Böri" Türkçe'de "kurt" demektir (gök-böri = bozkurt). Hânedânın 2. atabeyi bu adı taşıdığı için Şam Atabeyleri'ne böyle denmiştir ("kurt" kelimesi de Türkçe'dir). Bunlar 8.6.1104-26.4.1154 = 49, 10, 18 müddetle Selçuklular adına, Büyük Selçuklu

sultânına tâbî olarak Suriye'yi yönetmişlerdir. Başkentleri Şâm'dır. Sünnî-Hanefî'dirler. Suriye ve Lübnân'ın büyük kısmını ellerinde tutmuşlardır (Bânyâs'ta hâkimiyetleri 1133-1140). 2. Haçlı seferlerinde (7.1148) Haçlılar, Şâm şehrine bile neticesiz bir taarruzda bulunmuşlardır. Böriler'in yerine Zengîler (Mûsul Atabeyleri) geçmiş ve bu defa bunlar Selçuklular nâmına Suriye'yi yönetmeye başlamışlardır. Böriler'den Şâm atabeyleri ve müddetleri:

- 1- Tuğ-Tegin (8.6.1104-12.2.1128 = 23, 8, 4)
- 2- Börî (12.2.1128-7.6.1132 = 4, 3, 24)
- 3- İsmâ'il (7.6.1132-1.2.1135 = 2, 7, 24)
- 4- Mahmûd (1.2.1135-24.6.1139 = 4, 4, 21)
- 5- Muhammed (24.6.1139-29.3.1140 = 0, 9, 5)
- 6- Abak (29.3.1140-26.4.1154 = 14, 0, 28)

Mû'temidü'd-Dewle Ebî-Sa'îd (Ebî-Manşûr) Seyfî'l-İslâm Zâhîrî'd-D. Tuğ-Tegin b.'Abd.(no. 1) (1060?-Şâm, 12.2.1128 = 68): Suriye-Lübnân-Filistin ülkelerini Selçuklu Türkleri nâmına Fâumîler'den önce Atsız Bey, sonra Sultân Tutuş b.Alp-Arslan fethetmişlerdi. Tuğ-Tegin, önce Tutuş'un, sonra oğullarının atabeyi oldu. Önce 1093'te Meyyâfâriky'n vâfisi ve Diyâr-ı Bekr vâfisi Melik Dukak b.Tutuş'un atabeyi idi. Şehzâdesi -babası Tutuş'un ölümüyle- Şâm meliki olduğu zaman, gene onun atabeyi olarak Şâm'a gitti ve çocuk şehzâde nâmına ülkeyi yönetti. Tuğ-Tegin, Melik Dukak'ın küçük kardeşi, fakat metbûu olan Melik Rıdvân'ın da atabeyi idi; Rıdvân, Haleb'de sultân idi. 1096'da Sultân Tutuş'un dul eşi Şafwetü'l-Mülk Hâtûn (ki Sultân Dukak'ın annesi idi) ile evlenince, nüfûzu büsbütün arttı. Dukak'ın oğullarının da atabeyi oldu. Bu sûretle Suriye Selçukluları (b.bk.) iktidârı kaybedince, ülkeye el koydu. Börî'nin annesi olan eşi 1120'de ölmüş, Şâm'da Dağdâh'a gömülmüştür. Kızı: İl(Yel) Hât. = Necmü'd-D.İlgazî I(1065?-1.11.1122 = 57?) (Mârdîn Artuklu meliki). Tuğ-Tegin'in oğulları:

Sa'îd, Manşûr, Tâcü'l-Mülûk Börî(no. 2, vel.1104-28, İsmâ'ilîler tar.şehîd edildi, Ba'albekk v.1110-, oğlu: 1130'da Hamâ beyi olan Sevinç), Ebü'l-Fazl Şemsi'l-Mülûk İsm. (no. 3, 30.10.1112-1.2.1135 = 21, 3, 2, katl, oğlu: el-Fazl), Şihâbü'd-D.Mahmûd (no. 4, katl 24.6.1139, 'İmâdü'd-D.Zengî'nin dâmâdı), Cemâlü'd-D.Muh.(no. 5, 1136'da Zengîler'e geçinceye kd. Ba'albekk v.). No. 4'ün annesi Zümürü'd Hâtûn, dul kalınca İmâdeddîn Zengî ile evlendi.

Melik Muh.'in (no. 5) oğlu: 'Abdü'd-Dewle Ebî-Sa'îd Mücîrî'd-D.Abak (no. 6, ölm. Bağdâd, 1169): önce atabeyi ve vezîri Mu'inü'd-D.Onur Bey'in (ölm. 30.8.1149) niyâbünde saltanat sürdü. Oğlu: Sa'îd. Kızı: Fülâne = 1. Nûrî'd-D.Mahmûd Zengî, = 2. Şalâhü'd-D.Eyyübî.- Melik Abak, 26.4.1154'te Şâm, Zengîler'e geçince, önce Hum's'a, sn. Bâlis'e çekildi, fakat oralarda da tutunamadı, Bağdâd'a gidip yerleşti, Şâm'ı kaybından 15 yıl sn. orada öldü.

Belâtanus Atabeyleri: Humarteginliler (1188-1287)

Belâtanus (Lat. Palatanus), Lâzıkıyye yakınlarında, Suriye'de Akdeniz kıyısında bir kaledir. 1031-1188 arasında Hristiyanlar'ın ve Haçlılar'ın (Antakya prensliği) elinde

kalmış, bu târihte Salâhüddîn Eyyûbî tar.fethedilip Bedrû'd-D.(Nâşihü'd-D.) Humar-tegin Bey'in oğlu Nâşirü'd-Dîn I. Mengübars (Ar.Menkürüs) Bey'e verilmiştir (1: 1188-1227 = 39). Onu oğlu Rüknu'd-D. II. Mengübars (2: 1227-1262 = 35) tâkıyb etti. Sonra I. Mengübars'ın oğlu Muzafferü'd-D.'Osman'ın oğlu 'İzzü'd-D.Ah. (3: 1262-1273a = 11) emîr oldu. Bunun kardeşleri Seyfû'd-D.Muh., Celâlü'd-D.Mes'ûd, Mücâhidü'd-D.İbr.'dir. 'İzz.Ah.'i oğlu Rüknu'd-D. III. Mengübars (4: 1273a-1287 = 14) tâkıyb etti. Kardeşleri Sâbiku'd-D.Sül. ve Fahrü'd-D.'dir. III. Mengübars, 'Aclûn'da oturdu. Sonra emâret Memlûkler'e geçti (1287). 1188-1287 = 99 süren emâret, Eyyûbîler'e, 1250'de Memlûkler'e tâbî oldu. Sünnî-Hanefî'dir.

Erbil Atabeyleri: Beyteginliler (1144-1233)

Erbil, Mûsul'un doğusunda, bugün de bir Türk şehridir. Burasını taht şehri yapan atabeylere "Begteginliler" denmektedir. 1144b-18.7.1233 = 89 yıl sürmüş, son hükümdârın zamanında pek parlak bir medeniyet ve kültür oluşturmıştır. Hânedan Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Selçuklular'a ve sonra Eyyûbîler'e tâbî olmuşlardır. Bu krallık Erbil, Mûsul, Şehrizor (Kerkük), Hakkâri, Sincâr, Tekrit, Harrân'ı (burası 1190'da Eyyûbîler'e geçti) ihtivâ ediyor, Kuzey Irak dışında geniş ölçüde Güney-Doğu Anadolu'ya taşıyordu. 18.8.1168-29.10.1190 = 22, 2, 12 müddetle Harrân gerçek taht şehri oldu, Erbil'de hânedânın diğer bir meliki (Yûsuf) hüküm sürdü. Erbil atabeyleri:

- 1- 'Alî Küçük (24.12.1144-18.8.1168 = 23, 7, 25)
- 2- Yûsuf (18.8.1168-29.10.1190 = 22, 2, 12; 3 ile müsterek)
- 3- Kök-Böri (18.8.1168-18.7.1233 = 64, 11, 1)

Ebü'l-Has.Zeyni'd-D.'Alî Küçük (Kûçek) b.Beg-Tegin b.Muh.(1075?-18.8.1168 = 93?) (no. 1): 1144'te Zengîler'in Mûsul vâlisi idi, 1149'da buna Sincâr, sn. Harrân, Erbil, Tekrit vs. eklendi. İlk başkent Mûsul'du ve Zengî tâbiyyeti altında idi. Oğulları el-Has., Nûrtü'd-D.(Zeynü'd-D.). Yûsuf(no. 2) (1160?-Nâsıra, 29.10.1190 = 30?) ve Melikü'l-Mu'azzam Muzafferî'd-D.Ebî-Sa'îd Kök-Böri (Mûsul, 13.4.1154-Erbil, 18.7.1233 = 79, 3, 5)'dir. Yûsuf, ölünceye kd. Erbil'de kalmış, ağabeyi Kök-Böri, ancak o ölünce 1168 sonunda ayrıldığı Erbil'e dönmüştür.

Kök-Böri (Gökbörü), Türkçe'de "bozkurt" kelimesinin diğer bir adıdır. Ortaçağ'ın bu ünlü hükümdârının İbnü Hallikân tarafından kaleme alınan hayâtı, biyografi san'atının şâhceserlerinden biridir. Atabeyi Mücâhidü'd-D.Kaymaz Bey'in tahakkümü üzerine, henüz babasının ölüp kendisine bıraktığı Erbil'i terk edip gitti. Kaymaz Bey, küçük kardeşi çocuk Yûsuf'u Erbil meliki ilân etti; fakat ağabeyine tâbî idi. Kökböri ise 15 yaşında idi. Mûsul Atabeyleri'ne tâbî olarak Harrân'da oturdu. Salâhüddîn Eyyûbî onun meziyetlerini beğenip yanına çağırınca gitti, onun emirlerinden biri olup 1187 Haftîn zaferinde ve diğer gazâlarında kumandanlarından biri oldu. Salâhüddîn, 1183'te Urfa'yı da ona verdi. Ancak kardeşi ölünce Erbil'e döndü. Böylece 65 yıl meliklik yaptı. Mekke'de 'Arafât'a gömülmesini vasiyyet etti. Fakat cenâzesi ortaya kadar götürülmedi, yolda Kûfe'de Hazret-i 'Alî'nin yakınına gömüldü. Zevcesi Rabî'a Hâtûn (1166?-Şâm, 1.4.1246 = 70?), Eyyûbî prensesi idi. Hanbelî mezhebindendi ve hayır eserleriyle ünlü idi. Melik Kökböri'nin bir kızı, Mûsul atabeyi ile evli idi. Oğullarından biri Sa'îd'dir. Ancak ölümünde oğullarından kimse hayatta kalmamıştı. Kökböri, Erbil melikliğini, 'Abbâsî halifesine vasiyyet etti. Ölünce vasiyyeti yerine getirildi. Ülke, halifeye teslim edildi.

Mûsul Atabeyleri: Zengîler (1122-1262)

Atabey hânedanlarından en ünlüsüdür. Haçlılar'la emsalsiz gazâları, İmâdüddîn Zengî ve Nûrüddîn Zengî gibi iki dâhî yetiştirmesi, Salâhüddîn Eyyûbî'yi yetiştirip fethetmek ve Şîî Fâtımî hılâfetine yıkmak üzere Zengî ordusu ile Mısır'a göndermeleri, bayındırlık eserleri, bu şöhratlerinin başlıca sebepleridir.

Hânedân Oğuzlar'ın Avşar boyundan ve Sünnî-Hanefî'dir. 1122-1262 = 135 yıl sürmüştür. 1157'ye kd. Büyük Selçuklu sultânı Sancar'a, sn. bir müddet Irak Selçukluları'na tâbî olmuşlar, fakat az zamanda tamâmen müstakil hâle gelmişler, hutbe'de Selçuklular'ın adını terk edip sâdece Abbâsî halîfeleri ile kendi adlarına hutbe okutmuşlardır. Hânedân ilk ikisi krallık, son ikisi prenslik derecesinde 4 şübedir:

1- Mûsul: 1122 (kesin şekilde 6.1128)-1262 = 135 yıl. 1185'te Eyyûbîler'e tâbî oldu. 18.6.1128'den 1146'ya kd. Haleb dâhil. Urfa, Harrân, Habûr, Naşîbîn, Sürûc, Hama, Hums, Ba'albekk(1140a), Rakka (1167a), Bu sûretle İran ile Akdeniz arasında uzanıyor, Güneydoğu Anadolu'dan da mühim parçalar ihtivâ ediyordu.

Mûsul melikleri:

- 1- Kasîmü'd-Dewle Ebî-Sa'îd 'İmâdî'd-D.Zengiyyî'l-Â'rec(= Aksak) (1122 (6.1128) - 15.9.1146 = 24)
- 2- Seyfû'd-D.Gaazî I(15.9.1146 - 3.11.1149 = 3, 2, 18)
- 3- Kuşû'd-D.Mewdûd (3.11.1149-9.1170 = 21, 2)
- 4- Seyfû'd-D.Gaazî II(9.1170-11.8.1176 = 5, 11)
- 5- 'İzzü'd-D.Mes'ûd I (11.8.1176 - 28.8.1193 = 17, 0, 18)
- 6- el-Meliki'l-Â'dil Ebi'l-Hâriş Nûrî'd-D.Arslan-Şâh I (28.8.1193 - 17.1.1211 = 17, 4, 20)
- 7- el-Meliki'l-Kaahir 'İzzi'd-D.Mes'ûd II(17.1.1211-22.7.1218 = 7, 6, 6)
- 8- Nûrî'd-D.Arslan-Şâh II(22.7.1218-1219 = 1)
- 9- el-Meliki'l-Kaahir Nâşrî'd-D.Sult.Mahmûd (1219-1234a = 15)
- 10- Bedrî'd-D.Lûlû(1234a-20.7.1259 = 25)
- 11- el-Meliki's-Şâlih Rükni'd-D.İsm.(20.7.1259-5.1261 = 1, 10)
- 12- el-Meliki'l-Mücâhid İshâq (5.1261-2.1262 = 0, 7)
- 13- el-Meliki'l-Muz. 'Alâ'î'd-D.'Alî (1262)

2- Şâm, sn.Haleb: 15.9.1146-1183 = 37. Mûsul şübesinden ayrılmış, 13.4.1175'te Eyyûbîler'e tâbî olmuştur. Şultanlar:

- 1- el-Meliki'l-Â'dil Ebi'l-Kaas. Nûrî'd-Dîn Mahmûd (15.9.1146-15.5.1174 = 27, 8, 0)
- 2- el-Meliki's-Şâlih Kuşû'd-D.İsm.(15.5.1174-1181 = 7)
- 3- Ebû'l-Feth 'İmâdî'd-D.Zengî II(1181-1183 = 2)

3- Sincâr: 1170-1220 = 50. Emîrler:

1- Ebü'l-Fetîh 'Îmâdî'd-D.Zengî II(1170-11.1197 = 27)

2- Kuṭbî'd-D.Muḥ. (11.1197-1219 = 22)

3- 'Îmâdî'd-D.Şâh-Nişân (1219)

4- Celâlî'd-D.Maḥmûd 'Ömer (1219-1220 = 1)

4- Cezîretü'bni 'Umer (Cezîre-i İbn-i 'Ömer, bugün Mardin'in Cizre'si): 1180-1250 = 70. 1208b'de Eyyûbîler'e tâbî oldu. Emîrler:

1- Mu'izzü'd-D.Sancar-Şâh (1180-1208b = 28)

2- Mu'izzü'd-D.Maḥmûd (1208b-1241b = 33)

3- Mes'ûd(1241b-1250 = 9)

'Abd.Alturgan Bey'in oğlu Ebû-Sa'îd Kasîmî'd-Dewle'l-Hâcib Aksungur Bey (Sultân Tutuş tar. katli 6.1094), Sultân Melik-Şâh'ın yakın emîrlerindendi. Onun hâcib'i (başmâbeynci, saray nâzırı) oldu ve Sultân Melik-Şâh onu süd annesi (ölm. 8.1088) ile evlendirdi. Sonra Haleb vâlisî oldu (3.12.1086-25.5.1094 = 7, 5, 23). Sultân Tutuş tar. Haleb doğusunda Şeb'in Çayı kıyısında öldürüldü. Oğulları Sa'îd ve 'Îmâdî'd-Zengî'dir. 'Îmâdüddîn, babasının ölümünde 10 yaşında idi (İsfahân, 1084 (veyâ 1087) - Câ'ber, 15.9.1146 = 62, 'Ukayîliler'den Câ'ber emîrinin teşvîkiyle köleleri tar. katl). Sultân Melik-Şâh'ın sarayında doğup büyümüşü. 10.1122'de Wâsıt v.ve Başra şahne'si (kumandanı), 25.4.1127'de Bağdâd şahne'si oldu. Irak Selçuklu sultânı Maḥmûd'un oğulları Melik Alp-Arslan ve Melik Ferruḥ-şâd(-şâh) adlı çocuk şehzâdelerin atabeyliği ile görevlendirildi. Bu şehzâdelerden Alp-Arslan ismen Mûsul eyâleti meliki idi. Çocuk olduğu için Mûsul'u gerçekte atabeyi 'Îmâdüddîn yönetmiye başladı. Daha doğrusu Mûsul'un Selçuklu vâlisî Aksungur Porsukî'nin 26.11.1126'da Mûsul Ulu Câmîi'nde Haşşâşîler tar. katli ve az. sn. (1127) oğlu 'İzzüddîn Mes'ûd'un ölümü ile onların yerine Mûsul'a hâkim oldu. Böylece Zengî hânedânı başlamış oldu. 17.1.1127'de kendisine Mûsul'u muhâfaza etmek kaydıyla ilâveten Haleb eyâleti de verildi (fiilen Haleb'e hâkim olması 18.6.1128). Esâsen babası Aksungur Bey'in Haleb'de hâturaları henüz canlı idi. Irak sultânı Maḥmûd 5.1129'da Şâm, Haleb, Cezîretceyn, Şatt eyâletleri fermânını verdi ve 9.1130'da Mûsul eyâleti fermânını buna ekledi. 'Îmâdüddîn Zengî, bu sûretle İrân'dan Akdeniz'e kadar uzanan Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Güney-Doğu Anadolu ve Lübnan'dan parçalar üzerine hâkim oldu. Buraları güyâ atabeyi olduğu Melik Alp-Arslan b.Sultân Maḥmûd b.Sultân Muḥ. Tapar b.Sultân Melik-Şâh nâmına yönetiyordu. Bu ülkelerin meliki çocuk şehzâde olduğu için o sâdece emîr lakabını taşıyor, bey diye anılıyordu. Bu yıllarda Haçlı faaliyetlerinin kesâfet kazanması, 'Îmâdüddîn'in bütün dünyâda parlamasına vesile oldu. İslâm dünyâsının kahramânı hâline geldiği gibi, Avrupa'da Hristiyan'lığın büyük düşmanı şöhretini yaptı. Bu ara Aksungur Bey, Mûsul vâlisî oldu ve 'Îmâdüddîn, Bağdâd şahneliğine getirildi (25.11.1126-5.1127). Ancak 17.1.1127'de Aksungur Bey'in Bâunîler (İsmâîlîler)'ce şehîd edilmesi üzerine Irak Selçuklu Sultânı, Mûsul'u artık kesin

olona verdi. Hakkârî'yi aldı. 24.12.1144'de Haçlılar'dan Urfa'yı fethetti. 1137'de Trâblus kontu Raimond II'yi esir alıp serbest bıraktı. Ölümünde Mûsul'a oğulları I. Gaazî ve Mewdûd arka arkaya vâli oldular. Atabey sıfatını taşımakla berâber artık emîr değil, melik diye anılıyorlardı. Büyük Selçuklu sultânına tâbî, gûyâ onun vâlisi idiler. İmâdüddîn'in ortanca oğlu Nûrüddîn ise, babasının ölümünde Haleb vâlisi olmuştu. Sonra Şâm'ı da aldı. İmâdüddîn'in dâmâdı Şihâbüddîn Mahmûd Böri (katli 1134) Şâm atabeyi idi (yk.bk) ve İmâdüddîn, Mahmûd'un dul annesi Zümürnûd Hâtûn ile evli idi (bint Melik Ridwân Selçuqî, izd. 29.7.1130), cihâz olarak Hâtûn'dan Hums'u aldı ve aynı yıl Hâtûn'un oğluna kızını verdi. Urfa'yı Haçlılar'dan fethi (24.12.1144) üzerine Halife el-Müktefî, İmâdüddîn'e Zeynü'l-İslâm, el-Meliki'l-Manşûr ve Naşîrû Emîri'l-Mü'minîn unvanlarını tercîh etti. Böriler'in mîrâsı bu sûretle Zengîler'e geçti. Hizmetkârlarınca katledildi. İmâdüddîn Zengî'nin oğulları:

Emîr-i Emîrân.— Muh.(oğlu Melik-Şâh, ölm. 1181).— Nûrû'd-D. (Nuşetü'd-D., Naşîrû'd-D.) Mîrân (Rakka ve Hırrân emîri).— Seyfüddîn Gaazî I(1107a-1149 = 42): veliahd iken Şehrizor (Kerkük) emîri (1122-46) (no. 2). Mûsul'da el-'Atûka medresesinde medfun. Oğlu: Fülân.— Kutbüddîn Mewdûd (no. 3) (1120?-9.1170 = 50?): Timurtaş b.İlgaazî b.Artuk'un kızı ile evli.— Sultân Nûrüddîn Mahmûd Zengî (10.2.1118-Şâm, 15.5.1174 = 56, 3, 4): Türkiye Selçuklu sultânı I. Mes'ûd'un dâmâdı, II. Kılıç-Arslan'ın eniştesi. Haleb'de Sûku'l-Hawwâşîn'de medfun. Babasının şöhretini gölgede bıraktı, gerçek bir imparatorluk kurdu ve "sultân" unvânını almıya cesâret etti (zîrâ Hemedân ve Konya'da Selçuklu sultanları devâm ediyordu). 1149'da Antakya prensi Raymond'u ordusu ile berâber imhâ etti. 1151'de Urfa kontu II. Joscelin'i yenip esir aldı ve ölünceye kd. Haleb'de tuttu. 30.6.1157 Bânyâs meydan muhârebesinde Kudûs kralı III. Baudoin'i kesin şekilde bozdu. Seçkin generali Salâhüddîn Eyyûbî'yi, kendi ordusu ile Mısır'a gönderdi. Salâhüddîn'i önce Fâumîler'e zoraki vezîr yaptırdı, sonra Fâumî hilâfetine de son verilip İslâm dünyasının Abbâsî halifesinin liderliğinde mânevî birliğini tekrar sağladı ki bu durum, ölmese idi, sultân Melik-Şâh'ın projesi idi. Salâhüddîn, Mısır'da Sultân Nûrüddîn'in vâlisi olarak kaldı ve ancak onun ölümünden sonra Mısır sultânı oldu. Nûrüddîn'in ölümüne (1174) kadar Mısır, Yemen ve diğer ülkelerde hutbe, Abbâsî halifesinden sonra Nûrüddîn'in ismi anılarak okundu. Hattâ bu ülkelerden bazıları onun oğlu İsm.'in adını da bir müddet hutbede devâm ettirdiler. Kızlarından biri, prensesin amca oğlu olan II. 'İmâdüddîn Zengî ile, diğeri Mu'înüddîn Anar Bey'le evlendi. Oğulları: el-Kaas. ve İsmâ'il(sultân: 1174-81) (1163-1181 = 18). Babasının yerine Şâm ve Haleb tahtına oturan, Mûsul'un da metbuu bulunan İsmâ'il'in çocuk (11 yaşında) olması, Salâhüddîn Eyyûbî'nin istiklâlini ilânı neticesi verdi, Nûrüddîn'in imparatorluğu dağıldı, daha doğrusu geniş ölçüde Eyyûbîler'e geçti. Doğumundan beri veliahd olan Sultân İsm., 6 ay sonra 11.1174'te Şâm'ı Salâhüddîn'e bırakarak Haleb'e çekildi. Fakat mayıs 1175'e kadar Salâhüddîn Eyyûbî, Sultân İsm.'i metbû tanıyıp Mısır'da onun adına hutbe okuttu. 7 yıl sn.18 yaşında ölünce Haleb, Mûsul dalı Zengî meliklerine geçti. Sultân İsm., 1178?'de Erzurum Saltuklu melikinin kızı ile (bu prensesin 3. izdivâcî) evlenmişti. Zengî hânedânı, Nûrüddîn'in kardeşi Mewdûd'un (no. 3) çocuklarından

yürüdü. Mewdûd'un oğulları: II. İmâdüddîn Zengî, II. Seyfüddîn Gaazî ve I. İzzüddîn Mes'ûd.

II. İmâdüddîn Zengî, önce amca oğlu Sultân İsmâîl'in yerine Haleb sultânı oldu. Fakat 2 yıl sonra burasını Eyyûbîler'e (Salâhüddîn) terketti. II. Zengî, 1170'ten beri Sincâr emîri idi, gene oraya çekildi. Amcası Nûrüddîn Zengî'nin kızı ile evli idi. Oğulları: Mahmûd Ferruh-Şâh ve Sincâr emîrliğinde halefi olan Kuşbüddîn Muḥ. Bu sonuncunun 2 oğlu, Sincâr emîrliğinde kısa müddet babalarına halef oldular: İmâdüddîn Şâh-Nişân ve bir kaç ay sn. bunun katli üzerine Celâlüddîn Mahmûd Ömer. Bu zât da bir yıl sonra tahtını bıraktı ve ertesi yıl (1221) öldü. Sincâr, Eyyûbîler'in Meyyâfârikıyn (Silvan) dalına geçti.

Mewdûd b. İmâdiddîn Zengî'nin diğer oğlu II. Gaazî, babasının yerine Mûsul meliki oldu. Oğlu Sancar-Şâh, Cizre emîri oldu. Katli üzerine Cizre emâreti oğlu Mahmûd'a ve sonra onun oğlu Mes'ûd'a geçti. 1250'de Cizre de Eyyûbîler'e geçti. Sancar-Şâh'ın diğer oğulları: Gaazî (katli 1208b), Kuşbüddîn Mewdûd (II) (katli 1208b, müddeî).

II. Seyfüddîn Gaazî'nin yerine oğlu Sancar-Şâh Cizre emîri olurken, kardeşi I. İzzüddîn Mes'ûd b. Mewdûd b. İmâdiddîn Zengî de, Mûsul meliki oldu. Mûsul'da I. Mes'ûd'a oğlu I. Arslan-Şâh halef oldu. İlk yılları atabeyi ve vezîri Kaymaz Bey'in diktatörlüğü altında geçti. I. Arslan-Şâh'ın kızkardeşi Türkân (Terken) Hât. (ölm. 9.1242), Meyyâfârikıyn, sn. Şâm ve Ba'albekk Eyyûbî meliki Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D. D. Mûsâ (1182-27.8.1237 = 56) ile evli idi. Arslan-Şâh'ın kızı ile de Mısır Eyyûbî sultânı Âdil'in bir oğlu evlendi. I. Arslan-Şâh'ın oğulları: el-Hâris, İmâdüddîn Zengî (ölm. 1233, 'Aqr, sn. Şehrizor = Kerkük emîri; Kuzey Irak'ta İmâdiyye kasabası bu Türk prensinin adını taşır) (Erbil atabeyi Kökböri'nin 1187 doğumlu kızı ile evlendi ki bu prensesin annesi Salâhüddîn Eyyûbî'nin kızı idi) ve II. Mes'ûd.

1. Arslan-Şâh'ın oğlu ve halefi II. Mes'ûd (no. 7) (1194-1218 = 24)'un oğulları: Melik-Şâh, II. Arslan-Şâh (1208-1219 = 11) (no. 8), Mahmûd (1216-1234a = 18) (no. 9). Bu sûretle çocuk meliklerle, Mûsul atabeylerinin nesli kesildi. Mûsul, Zengîler'in adına Lûlû hânedânına geçti (aş.bk.).

Sultân Nûrüddîn Zengî'nin süd kardeşi: Mecdî'd-D. Ebî-Bekr İbni'd-Dâye (Şeyzer emîri: 1157-1170 = 13) ve bunun kardeşi Şemsü'd-D. 'Alî (Şeyzer emîri: 1170-1174 = 4).

Mücâhidü'd-D. Kaymaz Bey, Selçuklu generallerinden biridir. 1168'de Erbil atabeylerine atabey, yâni atabeylerin atabeyi oldu. Yukarıda Erbil atabeyleri bahsinde anlatıldığı gibi çocuk Erbil atabeylerine yıllarca tahakküm ettikten sonra kapağı Erbil'den Mûsul'a attı, zâten mesâfe azdır. Mûsul'un çocuk atabeylerinin atabeyi oldu. 8.1193-1.1199 = 5,5 arasında Mûsul'da diktatör-vezîr oldu. Oğlu Bedrüddîn Ebî'l-Fezâil el-Melikî-Rahîm Lûlû Bey, son Mûsul atabeyi Mahmûd Zengî'nin 3 yaşında tahta çıkmasından faydalandı. Esâsen 1210'dan beri vezîr (başbakan) idi. 1234a'e kadar 24 yıl vezîr oldu. Bu sene son Mûsul atabeyi 18 yaşında vârisiziz ölünce 10. atabey olarak

Mûsul tahtına "melik" unvânıyla oturdu. 1244b'de İlhanlılar'a tâbî oldu. Melik Lûlû, 80 küsur yaşında öldü. Bir kızını 1250'de Mısır Memlûk sultânı Aybey'le nişanlamıştı. 1258'de Hulâgû, Bağdâd'a girince, ihtiyar Lûlû, oraya kadar giderek Moğol ilhanına itâatını te'yîd etti, tahtında bırakıldı, ertesi yıl da öldü. Lûlû'nün oğulları:

'Alâ'ü'd-Dîni's-Sa'îd (Haleb v.1260), Seyfüddîn (Cezîre = Cizre v.1259-5.1261), Rûknüddîn İsm. (no.11, katl, oğlu 'Alâ'ü'l-Mülk, katli 2.1262), İshâq (no. 12, Mûsul'da değil Cizre'de 7 ay saltanat sürdü), 'Alâ'ü'd-D.'Alî (no. 13, bu da bir kaç ay Sincâr'da saltanat sürdü). Mûsul 1261 mayısında, Cizre ve Sincâr ise 1262'de İlhanlılar'ın eline geçti. İbnü'l-Eşîr'in tebcil edip ölümsüzleştirdiği Mûsul Atabeyleri, târîhe karıştı.

Melikü's-Sâlih İsmâîl(no.11)=Terken Hâtûn(doğ.1218) b.Celâlüddîn Harzem-Şâh(Hulâgû, bu prensesi evlâd edinmişti).

Atalarına izâfeten Salgurlular (Salgurîler)'a ilk hükümdarlarına izâfeten bâzı kitaplarda Muzafferîler de denmekle berâber, bu ikincisi başka bir hânedânın da adı olmakla kullanılmaması münâsiptir. İsimlerinden önce dâimâ "Melik Muzafferî'd-Dîn", isimleri sonunda Atabey gelir: Melik Muzafferî'd-Dîn Zengî Atabey... 12.1137-29.12.1286 = 149 yıl sürdü. Oğuzlar'ın Salur boyundan olan hânedan Sünnî-Hanefî'dir. Taht şehri Şîrâz'dır. İlk defa Sâ'd(no.4), Selçuklular târîhe karıştığı için "sultân" unvânını almış, fakat o ve halefleri gene isimlerinin sonunda "atabey" unvânını bırakmamışlardır. 1157'ye kadar Büyük Selçuklular'ın tâbîlerinin tâbîleri, bu târihten 1194'e kd.Irak Selçuklular'ının tâbîi, 1194-1218 arasında müstakil, 1218-1231 arasında Harzem-Şâhlar'a tâbî, 1231-1286 arasında İlhanlılar'a tâbî ol.saltanat sürmüşlerdir. Esas sâhaları Fârs eyâletidir. Zaman zaman hâkimiyetlerini Kirmân, 'Ummân, Hürmüz, Bahreyn'e genişletmişlerdir. Bahreyn'de hâkimiyetleri 8.8.1236'dan başlar. Kirmân'ı ise 4.6.1204-31.6.1213 arasında ellerinde tutmuşlardır. Kuzey-batılarındaki (Hûzistân, Lûristân, Ardelân, Kirmân-Şâh) eyâletlerde bulunan Kürd atabeylerinin zaman zaman metbûu olmuşlardır (E.Merçil, *Salgurlular*, T.T.K., 1975).

Salgurlu melikleri ve saltanat müddetleri:

- 1- Boz-Aba b.Salgur (12.1137-1147b = 10)
- 2- Muzafferî'd-D.Sungur (1147b-5.1161 = 14)
- 3- Muz.Zengî (5.1161-1178b = 17)
- 4- Muz.Tekle (1178b-1198 = 20)
- 5- Ebû-Şücâ' Muz.Tehemten Nâşîri Emîri'l-Mü'minin Sâ'd I(1198-5.11.1226 = 28)
- 6- Muz.Ebî-Bekr Kutluğ-Hân (5.11.1226-18.5.1260 = 33, 6, 13)
- 7- Muz.Sâ'd II(18.5.1260-30.5.1260 = 0, 0, 12)
- 8- Muz.'Ağudî'd-Dewle we'd-D.Muh.I(30.5.1260-20.11.1262 = 2, 5, 21)

- 9- Muz.Muḥ.-Şâh II(20.11.1262 - 18.7.1263 = 0, 7, 28)
 10- Muz.Selçuk-Şâh (18.7.1263-4.12.1264 = 1, 4, 17)
 11- Muzafferü'd-D.Abiş Hâtûn (4.12.1264-29.12.1286 = 22, 0, 26)

Aksungur oğlu Salgur oğlu Boz-Aba, ünlü Selçuklu atabeylerindendir (bk.Selçuklular). 5. Irak Selçuklu sultânı Melik-Şâh ile kardeşi 6. Irak Selçuklu sultânı Muḥ.'in meliklik (şehzâdelik) devirlerinde atabeyi idi. Sul.Muḥ., Hûzistân meliki, Sul.Melik-Şâh ise Fârs meliki (1140-47) idi. Gerçekte bu eyâletleri atabeyleri Bozaba Bey yönetiyordu. Hemedân'da öldürüldü. Şîrâz'da zevcesi Zâhîde Hâtûn'un medresesine gömüldü. Kardeşi Mewdûd Salgurî, 1144'te aşireti Salgurlular'la Fârs'a gidip yerleşmişti. 1147 sonunda o da Gendûmân'da öldü. Bunun oğlu ve Bozaba Bey'in yeğeni Sungur Bey, Fârs meliki Melik-Şâh'ın, amcasının yerine atabeyi oldu. Aynı şehzâde nâmına ülkeye el koydu. Sungur (1112-Mergzâr-ı Beyzâ, 5.1161 = 49), 1148'de şehzâdesi Fârs'ı terk edip Hemedân'a Selçuklu taht şehrine gidince, Şîrâz'da büsbütün müstakil kaldı. Amcasının atabeyi olduğu diğer şehzâdeyi, sonradan Irak Selçuklu tahtına sultân olan Muḥ.b.Tuğrul b.Muḥ. Tapar'ı Fârs meliki ilân etti. Oğlu Muzafferü'd-D.Tuğrul (1150?-1203 = 53?), 1178b-81b ve 1194-1203'te müddeî oldu ve ülkenin bir kısmını ele geçirdi. Fakat Sungur'un (no. 2) yerine kardeşi Zengî(no. 3) geçti. Diğer kardeşi Tekle (katli 1148)'dir. Bozaba'nın (no. 1) oğulları ise Alp-Arslan Bey ve Sâbık Hâş-tegin Salgur Nâşî Bey (katli 1162)'dir ki, amca kızı olan Sungur'un (no. 2) kızkardeşi ile evlenmiştir.

Zengî'nin (no. 3) oğulları: Tekle (no. 4): oğlu 'İmâdü'd-D.Dâmâdı ise Lûristân hânedânından Hezâresp'tir.— Erkam: şâir.— Melik-Şâh.— Zeydân Salgur-Şâh Karındaş Hân(öldürüldü): = Türkân Hât.(dul kalınca kayın-birâderi I. Sâ'd ile evlendi). Bu izdivaçtan 'İmâdü'd-D.Muḥ.Bey doğdu (Kirmân = Berdsîr v.4.6.1204-31.6.1213, bu târihte Kirmân, Harzem-Şâhlar'a geçti). 'İmâdü'd-D.Muḥ.'in oğlu Melik Hân, bunun oğlu Celâlü'd-D.Arkan'dır ki 1286 başlarında Tebrîz'de İlhan tar.îdâm ettirilmiştir; 1281'de Abîş Hâtûn'un nâibi olmuştur.— I. Sâ'd(no. 5): Bihâzâd'da öldü, Abîş Hât.ile evlendi. 1218'de Harzem-Şâh vâlide-sultânı Türkân Hât.'un akrabâsı hâtûn ile evlendi.

1179b'da Şîrâz, metbû Irak Selçuklularının atabeyi Muḥ.Cihân Pehlewân'ca yağmâlandı. I. Sâ'd zamânında 1204'te Atabey Özbek b.Pehlewân, Şîrâz'ı tekrar yağmâ etti. Zîrâ Âzerbaycan Atabeyleri (İldenizliler) Irak Selçuklu sultanları târihe karıştığı hâlde, onların atabeyleri oldukları iddiasıyla gene Fârs atabeylerinin metbû olduklarını iddia ediyorlardı. Ancak bu iddiaları kabûl edilmedi, çünkü onlar da Salgurlular gibi atabey idiler, Selçuklular'a niyâbeten, onların adlarına saltanat sürüyorlardı. 1204'te I. Sâ'd, İsfahân'ı geçici ol.zabt edip İldenizliler'i korkuttu. 9.1.1209'da Atabey I. Sâ'd, bizzât Berdsîr'e giderek 5 ay Kirmân'da kaldı. 1206a'da Gıyâsü'd-D.Pîr-Şâh b.Harzem-Şâh 'Alâ'i'd-D.Muḥ., Şîrâz'ı yağmâ etti. Zîrâ Selçuklular'ın meşrû halefi olduklarını iddia ediyorlardı. Ancak Salgurlular, Harzem-Şâh tâbiyyetini ancak 1218'de kabûl ettiler. 1217'de Atabey Sâ'd Salgurî, İsfahân, Rey, Kazvîn ve Semnân'ı geçici ol.bizzât zabt

etti. Fakat bu geniş akın, Harzem-Şâh gücünü etkileyemedi. I. Sâ'd'dan sn. 1235'te Hindistan'da Kenbâyet racasının ihtidâ ederek Salgurlular'a tâbî olması da kayda değer.

I. Sâ'd'in kızları: Cihân Hât. = Rüknu'd-D.b.Barak (Kirmân), izd. 1244. – Terken Hât. = Celâlî'd-D.Harzem-Şâh (ölm.8.1231), izd. 1228 (8.1231'de Şîrâz'a dul ol.döndü). – Melike Hât. = Celâlî'd-D.Harzem-Şâh, izd. 1224; bu prenses 1227'de ölünce Celâlî'd-D., ertesi yıl yukarıda işâret edilen kızkardeşi ile evlendi. – Abış Hât. = Siyurgatmış (Kirmân atabeyi: 6.1282-21.8.1294, katl).

I. Sâ'd'in (no. 5) oğulları: Tehemten. – Salgur-Şâh(katli 1250?) = Fülâne Hât. (Selçuklu) (no. 10'un annesi), Salgur-Şâh şâir ve hattattır. Küçük oğlu: II. Muh. – Şâh(no. 9) (katli 1264, Hulâgû tar., Bağdâd'ın zabtında Hulâgû'nun emrinde idi) = Salgom Hât. (amcasının torunu, izd. 10.1262, aş.bk.). – Salgur-Şâh'ın büyük oğlu: Selçuk-Şâh(no. 10): hal' edildi, önce İstahr'da sürgün edilmesine karar veren İlhanlılar sn. onu Kal'a-i-Sefîd'de öldürdüler. 1263'de II. Sâ'd'den dul kalan Türkân Hâtûn ile evlendi. Dâmâdi Şebânkâre atabeyi Nusretü'd-D.İbr.'dir. – Ebû-Bekr (no. 6).

I. Sâ'd'in (no. 5) oğullarından Ebû-Bekr (no. 6) (1185-18.5.1260 = 75): Ögedey Kaan tar.kendisine "Kutluğ-Hân" unvânı verildi. Şîrâz'da Abış Hât.rıbâtında gömüldü. Sâ'dî, *Bûstân*'nı bu zâta ithâf etti (1257); *Gülistân*'ını ise ertesi yıl (1258) Veliâhd II. Sâ'd'e ithâf etti. Sâ'dî'nin mahlası, I. Sâ'd'e intisâbından kinâyedir. Muh.b.Kays, 1233'te *el-Mû'cem fî Me'âri Eş'âr'il-'Acem*'ini Ebû-Bekr'e ithâf etti. Bu sûretle zamânında Fars şiir ve edebiyatı fevkalâde gelişmeler gösterdi, büyük dâhiler yetiştirdi, büyük şâheserler verdi. Ebû-Bekr'in (no. 6) oğlu: II. Sâ'd(no. 7): Tefrîş/Kumm'da öldü, Şîrâz'da 'Aqudiyye medresesine gömüldü (1224-30.5.1260 = 36). Şâir. = Bîbî Türkân Hât.(Yezd) (1232?-1264 = 32?, katl) (Abış Hât.'un, Salgom Hât.'un ve I. Muh.'in ann.) (1263b'te 2. defa Selçuk-Şâh (no. 10) ile evlendi, onun tarafından öldürüldü).

II. Sâ'd'in (n. 7) kızı: Salgom Hât. = I.II.Muh. (no. 9), 10.1262'de evlenip bir kaç ay sn. annesinin II. Muh.'le evlenebilmesi için boşandı, = 2. Yûsuf-Şâh (Yezd atabeyi 1263-91), izd. 1294. – II. Sâ'd'in (n. 7) oğlu: I. Muh.(no. 8) (1248-20.11.1262 = 14): kazâen öldü. Şîrâz'da 'Aqudiyye medresesine gömüldü. – II. Sâ'd'in (no. 7) diğer kızı:

Abış Hâtûn (no. 11) (Şîrâz, 1.1260-Çerendâb/Tebrîz, 29.12.1286 = 26, 11): 2 oğlu için bk.İlhanlılar. 2 kızı: Algançı Hât. ve Gerduçin Şâh-i Â'lem Hât.– Şîrâz'da Abış Hât.rıbâtında medfun bulunan bu sonuncu kadın hükümdardan sn. Fârs, doğrudan doğruya İlhanlılar'a geçti. = Mengü Timur (İlhan Hulâgû ile Olcay Hât.'un oğlu) (23.10.1256-26.4.1282 = 25, 6, 4), nişan 2.1260, izd. 1272. 12-13 yaşında iken kendisinden 6 yaş by.İlhanlı şehzâdesi ile evlendi; 10 yıl sn. dul kaldı. Tebrîz'de İlhanlılar'ca öldürölüp cenâzesi Şîrâz'a yollandı. Uzun zaman İlhanlı taht şehri Tebrîz'de oturdu. Fârs, nâiblerce yönetildi. Abış, 1.1284'te Şîrâz'a döndü. 1285 sonunda gene Tebrîz'e çağırıldı ve bir yıl sonra orada öldürüldü. Abış Hât.'un nâibleri: Gülce Bey (1264-1268, katl), Angiyano Noyan (1268-1272), Soğuncak Noyan (1272-1277), Melik Şemsü'd-D.Muh.(1277-1279), tekrar Soğuncak Noyan (1279-1284), Bulugan Noyan (1284-5), Taşmengü(1285), Celâlî'd-D.Arkan (Salgurlu prensi) (1285-6) (2.12.1284'te

bir ara vezîr olan Seyyid 'İmâdü'd-D.Ebî-Yâ'lâ nâib oldu, fakat Abîş Hât. onu öldürttü: 31.12.1284).

Âzerbaycân Atabeyleri: İldenizliler (1146-1225)

İl-Deñizliler denen Âzerbaycân Atabeyleri 1146-1225 = 79 müddetle devâm etti (Z.M.Buniyatov, *Atabekov Azerbaydjana*, Bakû, 1978). Bunlar Oğuz grubundan değil, Kıpçak grubundan Türk'tür. Başkentleri Gence'dir. Asıl sâhaları Kuzey ve Güney Âzerbaycân'dır. 1146-1194'te Irak Selçukluları adına hükmetmişler, 1194-1217 arasında müstakil olmuşlar, 1217'de Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuş, az sn. 1225'te de Harzem-Şâhlar tar. ortadan kaldırılmışlardır. Mezhepleri Sünnî-Hanefî olan meliklerdir. Hânedâna adını veren İldeniz Bey, Irak Selçuklu sultânı Mahmûd'un vezîri (8.1119-11.4.1122 = 2,8) Ebû-Tâlibi'l-Kemâli's-Seyremî'nin mânevî oğludur. Binâenaleyh diğer atabeyler gibi Oğuz soylularından değil, muhtemelen alelâde bir Kıpçak Türkü'dür. Son Irak Selçuklu sultanlarının şehzâdeliklerinde ve çocukluklarında atabeyleri olarak parlanmış, bütün Âzerbaycân'ı onlar adına yönetmiş, orduya da hâkim olunca, Irak Selçuklu devletinin gerçek hâkimi olmuş, Hazar Denizi'nden Basra Körfezi'ne kd. yayılmışlardır. 1217'de İsfahân'ı, daha önce Kazwîn ve Hamedân'ı kaybetdiler.

- 1- Şemsü'd-D.Muḥ.İldeniz (1146-1175a = 29)
- 2- Şemsü'l-İslâm we'l-Müslimîn Nuşretü'd-Dünyâ we'd-D.Ata-beg-i Â'zam Ebî-Câ'fer Muḥ.Pehlewân-ı Cihân (1175a-2.1186 = 11)
- 3- Muzaffertü'd-Dünyâ we'd-D.Melik Kızıl-Arslan 'Ogmân (2.1186-9.1191 = 5, 7)
- 4- Nuşretü'd-D.Ebî-Bekr (9.1191-1210 = 19)
- 5- Melik Muzaffertü'd-D.Özbek Pehlewân (1210-1225 = 15)

İldeniz Bey (no. 1) I. Tuğrul'un (Irak Selçuklu sultânı) dul zevcesi Mü'mine Hât. ile evlendi (izd. 1135) ve I. Tuğrul'un çocuklarının atabeyi olduktan başka üvey babaları da oldu. Oğulları (no. 2 ve 3), Mü'mine Hât.'dan doğdu. 1161'de "ata-bek-i â'zam" sanını aldı. Nahcivân'da Atabekiyye medresesinde medfundur. Yaşlı ol.öldü. Irak Selçukluları'nın atabeyliği görevini ardından iki oğlu yüklendi.

Muḥ.Pehlewân (no. 2) (1136?-2.1186 = 50?), babasının hayâtında Irak Selçuklu emîr-i hâcibi(saray nâzırı veya başmâbeynci) idi. Babası İldeniz'in ölümüyle atabey oldu. = Zâhîde Hât.(no. 4'ün ann.); =Mü'mine İnanç Hât.b.Baysungur İnanç Sungur Bey (Reyy emîri) (katli 1193) (bu Hât., 1186'da kayın-birâderi Kızıl-Arslan'la evlendi, 9.1192'de 3. izdivâcını da II. Sultân Tuğrul'la yaptı).

"Melik" unvânını almıya cesâret eden Kızıl-Arslan, Hemedân'da katledildi. Ağabeyinin atabeyliğinde o da Irak Selçuklu sipeh-sâları (başkumandan) ve Âzerbaycân vâfisi idi. = Mü'mine İnanç Hât., izd.1186 (ağabeyinin dulu ki, Kızıl-Arslan'dan sn.da II. Sultân Tuğrul'la evlendi). Kızıl-Arslan'ın bir oğlu, Gence vâfisi idi.

Muḥ.Pehlewân'ın (no. 2) kızları: Fülâne = 1.Nahcivân beyi, = 2.Gıyâsü'd-D.(Hârizm-Şâhlar), izd.1223.- Fülâne = Merâğa beyi.- Fülâne.

Muḥ.Pehlewân'ın (no. 2) oğulları: Câ'fer, Emîr-Mîrân 'Ömer (Irâk-ı 'Acem v., Gence'de öldü), Kutlug-İnanç Mahmûd (katli 5.1196, Rey v.1191-2, İsfahân v.1194-5) = Fülâne (Şîrwân-Şâhlar), Ebû-Bekr(no.4, Âzerbaycân v.1191-4 + 1194-1200 = 9) = Fülâne (Gürcistân kralının kızı) (oğlu: Pîşkîn) Özbek (no. 5).

Özbek (no. 5): Hemedân v.19.7.1196-. Atabeyleri: 'İzzü'd-D.Satmaz Bey, sn. Melikü'l-Ümerâ Cemâli'd-D.Ay-Aba Bey (bunun 2 evli kızı var). Özbek Pehlewân, II. Sultân Tuğrul'un kızı Melike Hât.ile evlendi ki bu prenses 1225'de dul kalınca Celâlü'd-D.Harzem-Şâh ile izdivâc etmiştir. Özbek'in oğlu: Kızıl-Arslan Hâmûş Tuğrul (doğ.11.1197): son vefâhd. Sağır-dilsiz olup bir Aḥmedîlî emîresi ile evlendi, Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın hizmetine girdi. Nizâmî-i Gencevî, *Hamse'sinden Mahzenü'l-Esrâr'ı* İldeniz'e, *Husrew-ü Şîrîn'i* Sultân Tuğrul b.Arslan'a, *İskender-Nâme* ile *Heft-Peyker'i* Ebû-Bekr'e ithâf etmiş, Kızıl-Arslan'ın sarayına gelip büyük ihsânlar almıştır. Zâhîrüddîn Fâryâbî, Kîwâmî, Muḥarrizî, Esîrüddîn Aḥsikefî, Mücîrüddîn Beylekaanî gibi tanınmış Fârs şâirleri de İldenizliler'e kasîde yazdılar.

İldenizliler'le yakın münasebet kuran, akrabâ olan, onlara tâbî bulunan Merâğa beyleri de, küçük atabeylerdendir. Merâğa Atabeyleri: Nuşretüddîn Arslan Apa Aksungur Aḥmedîlî, Irak Selçukluları'ndan Sultân Muhammed b.Sultân Mahmûd'un bir oğlunun atabeyi idi, Tebrîz vâlîsi ve Merâğa atabeyi oldu (1147-1175a), Hâşş Bey denmiştir. Oğlu Feleküddîn Aḥ., Merâğa atabeyi ol.babasına halef oldu. Bunun oğlu son Merâğa atabeyi 'İzzüddîn Ebî'l-Hâriş Arslan Apa, Tebrîz yakınlarında bir muhârebede öldü (1209a). Bu sûretle 62 yıl 3 atabey hâlinde devâm ettikleri anlaşılır.

Karabağ Beyleri (1155-1189)

Bunlar küçük Türk atabeyleridir. 1155-1189 = 35 müddetle Irak Selçukluları'nın atabeyi ve tâbî olan İldenizliler'e (yk.bk.) tâbî ol.Karabağ emîrliği yaptılar: 1- Seyfû'd-D.Muz.b.Muḥ.(1155-1160 = 5), 2- Baybars b.Seyfî'd-D.(1160-1189 = 29), 3- 'Abdül-Melik b.Baybars (1189). İldenizliler'ce emâretlerine son verildi

Eher Beyleri (1191?-1226?)

İldenizliler'e tâbî diğer bir küçük atabeylik, Eher şehrinde 1191?-1226? = 35? arasında 2 emîr ile temsil edilirler: 1- Pîş-Tegin b.Muḥ. (1191?-1210? = 19?), 2- Nuşretü'd-D.Mahmûd b.Pîş-Tegin (1210?-1226? = 16?).

Horâsân Atabeyleri: Kumaclar (1157-1187)

Sünnî-Hanefî, 5 kuşak devâm etmiş bir atabey hânedânıdır. 'İmâdûd-d.Ebî-Bekr Kumac (veyâ Kamac), önce Sultân Melik-Şâh'ın hâcib'i (saray nâzırı) idi. Sonra Melik-Şâh'ın kç.oğlu Melik Sancar'ın atabeyi oldu. Sancar, Büyük Selçuklu büyük-hâkaanı

olunca yıldızı parladı. 9.9.1141-2'de Karahıtaylar'ın elinde esir kaldı. Sancar'ın son yıllarında 1152'de öldürüldü. Oğlu 'Alâ'üd-D.Ebî-Bekr de onunla berâber öldürüldü. 90'lık Kumac'ın yerini, torunu, Ebû-Bekr'in oğlu 'İmâdü'd-D.Ah.Müeyyed Ay-Aba Bey aldı. Belh şahnesi, Nüşâpûr vâfisi oldu. Sancar ölünce (1157), Horâsân'ın mühim kısmına hâkim oldu. Öldürüldü.

1- Ayaba (29.4.1157-11.7.1174 = 17, 2, 12)

2- Ebû-Bekr Toğan-Şâh b.Ayaba (11.7.1174-16.4.1185 = 10, 9, 6)

3- Sancar-Şâh b.Toğan-Şâh (16.4.1185-18.5.1187 = 2, 1, 4)

Bu sûretle 3 Horâsân atabeyinin müddeti 30, 0, 19'dur. Toğan-Şâh da Nüşâpûr'da saltanat sürdü. Zevcesi ve Sancar-Şâh'ın annesi, ondan dul kalınca 18.5.1187'de Harzem-Şâh 'Alâ'ü'd-D.Tekes'le evlendi. Sancar-Şâh da aynı Harzem-Şâh'ın bir kızı ile evlendirildi. Atabeyi Mengli Bey (katli 18.5.1187) idi. Sancar-Şâh'ın Nüşâpûr'daki saltanatına Harzem-Şâhlar son verdi. Fakat onların dâmâdı olduğu için 1198'e kd. hayatta kaldı. Horâsân melikliği, Harzem-Şâhlar'a geçti.

Sancar-Şâh, önce Harzem-Şâh Tekiş'in hemsîresi, o ölünce Tekiş'in kızı ile evlendi.

IV

KÜRD ATABEYLERİ

Şebânkâre Atabeyleri (1056 - 1355)

Bir evvelki bahiste görülen Türk atabeylerini takliden ortaya Kürd asıllı atabey hânedanları da çıktı. Bunlar sâdece Türk usûlü teşkilâtı ve Türk kültürünü kabûl etmeleri bakımından "atabey" diye anıldılar. Yoksa hiç biri bir Selçuklu şehzâdesinin atabeyliğinden gelmemiştir. Selçuklu şehzâdeleri, Türk beyleri dışında atabeylere emniyet edilmemiştir.

İran'ın Luristân eyâletinde, Kürd olmıyan, bir İran kavmi olan ve Fârsca'nın uzak bir lehcesini konuşan Lurlar yaşar. Burada Bedr ve Mansûr adlı iki kardeş, ilki Büyük Luristân'da, ikincisi Halife'ye tâbî olarak Küçük Luristân'da birer emâret kurdular. Küçük Luristân sonra Sürhâ b.'Ayyâr b.Ebi's-Şevq'a geçti ki, 'Annâzî hânedânındandır ve 1184'ye doğru ondan Luristân-ı Küçük atabeylerine intikaal etdi. Bedr'in yerine ise Luristân-ı Büzürg'de oğlu Halîl'in oğlu Naşrüddîn Muh. geçti ve 1155'de onun yerini Fazlôye (Ar. Fazlewiyye) hânedânı aldı. Hânedâna adını veren Fazlôye Lur ırkından değil, Kürd'dür. Kuzey-doğu Suriye'de bir Kürd aşîretinin reisi idi. 1006 yılına doğru Luristân'a gelip yerleşti.

Türk kültür ve teşkilâtına sâhib oldukları için "Şebânkâre Atabeyleri" denen hânedan, Kürd ve Sünnî-Şâfiî'dir. Bunlara ataları ve ilk atabeyleri dolayısıyla "Hasen-veyhler" ve "Benû-Fazlôye" de denmiştir. Şebânkâre, Fârs eyâletinde bir bölgedir. Merkezi Dârâceberd'dir. Burada Râmânî aşîret reisleri olan Hasen-veyhler 1056-1355=299 devâm eden bir prenslik kurmuşlardır. 1157'ye kd. Selçuklular'a ve Irak Selçukluları'na, sn. Fârs Atabeyleri'ne, Harzem-Şâhlar'a, Moğollar'e, İlhanlılar'a, Celâyirîliler'e tâbî olmuşlardır. Şebânkâre Atabeyleri:

- 1- Ebû'l-Has.Fazlôye (Ar. Fazlûn) b.'Alî b.Hasenweyh b.Eyyûb (1056-1071=15)
- 2- Nizâmü'd-D.Maḥmûd Mâhôye b.Yah. b.Hasenweyh (1071-?)
- 3- Mübârizü'd-D.Hezâresp b.Mâhâye (?-1112a)
- 4- Hasenweyhü'l-Has.Husrew b.Hezâresp (1112a-?)
- 5- Mübârizü'd-D.b.Husrew (?-1225?)
- 6- Muzafferü'd-D.Muḥ.b.Husrew (1225?-1b.1260=35?)
- 7- Kuṭbû'd-D.b.Muzafferî'd-D. (1b.1260-5.11.1261=1, 10)
- 8- Nizâmü'd-D.11 Hasenweyh b.Gıyâşi'd-D.Muḥ.b.Muzafferî'd-D. (5.11.1261 - 2.1264=1, 3)
- 9- Nuṣettü'd-D.İbr.b.Gıyâşi'd-D. (2.1264-2a.1266=2, 0)
- 10- Celâlü'd-D.Ṭayyib-Şâh b.Fülân b.Muzafferî'd-D. (2a.1266-16.8.1282=16, 6)
- 11- Bahâ'ü'd-D.İsm. b.Fülân b.Muzafferî'd-D. (16.8.1282-1289=7)
- 12- Gıyâsü'd-D.b.Ṭayyib-Şâh (1289-3a.1314=25)
- 13- Nizâmü'd-D.111 b.Ṭayyib-Şâh (1289-3a.1314=25) (12 ile müşterek)
- 14- Melik Erdşîr b.Fülân b.Fülân b.Muzafferî'd-D. (1289-1355=66; 1314'e kd. 12 ve 13'le müşterek).

No.1 Selçuklular'ca idâm edildi.

No.4'ten sn. kronolojide müşkilât vardır. Bu bakımdan nesebin bu şekilde olmaması muhtemeldir. Fakat çok yaşamış şahıslar araya girmiş olabilir ki, Kürdler'de böyle çok yaşayanlar fazladır. Fazlôye'nin (no.1) oğlu 'Alî oğlu Muḥ. oğlu Ebû-Ṭâhir'den Hezârespîler (Lûristân-ı Büzürg Atabeyleri) doğmuştur (aş.bk.). Mâhôye (no.2), 1116'ya kd. İg beyi idi. Husrew (no.4) Hoşnâbâd/Furg/Fârs'ta gömülüdür. Muzafferü'd-D. (no.6) Hulâgû tar. öldürülmüştür. Bu arada bu âileden Muḥ. b.Mamâ'nın oğulları İbr. ve Ebû-Sâ'd (katli 1110)'in ve bunun oğlu Fazlôye'nin adı geçer. İbr., Dârâceberd veyâ Dârâbcird beyidir ve Kirmân Selçuklu meliki Arslan-Şâh ile evlenme yoluyla akrabâdır. İbr. (no.9) ise, Salgurlar'dan Selçuk-Şâh'ın kızı ile evlenmiştir, No.10 İlhanlılar'ca öldürüldü. Emâret, Muzafferîler'ce ilhâk edildi.

**Lûristân-ı Büzürg Atabeyleri: Hezârespîler (Fazlûye¹ Hânedânı)
(1155 - 1424)**

Lûristân-ı Büzürg = Büyük Lûristân, Batı İran'daki bu Kürd bölgesinin doğu ve güney taraflarıdır. Başkenti İc=İzac=Mâlemîr'dir. Burada Sünnî-Şâfiî Hezârespîler veya Fazlûye (Benû-Fazleweyh) Hânedânı, 1155-1424=269 devâm eden bir prenslik kurmuşlardır. Bunlara "Lûristân-ı Büzürg Atabeyleri" denmektedir. Tamâmen bir Türk Selçuklu beyliği şeklinde teşkilâtlanmıştır. Büyük Selçuklular'a ve Irak Selçukluları'na, sn. Harzem-Şâhlar'ın tâbii olan Salgurlular'a (Fârs Atabeyleri), sn. İlhanlılar'a, Muzafferîler'e, 1394'de Timurular'a tâbi olmuşlardır. İlhanlılar çağında ilâveten Hûzistân, Hemedân gibi eyâletler de yönetimlerine verildi. Yukarıda görülen Şebânkâre atabeyleri ile aynı hânedandır. Hâsenweyh'in oğullarından Yahyâ'dan Şebânkâre atabeyleri, diğer oğlu Ebû'l-Has. Fazlûye'den de Hezârespîler doğmuştur. Fazlûye ilk Şebânkâre beyi idi. Onun neslinden 'Alî'nin oğlu Muh.'in oğlu 'Alî'nin oğlu Ebû-Tâhir (ki Fazlûye'nin 9. kuşak torunudur), 1155'e kd. Salgurlular'ın Kûh-Gilûye sancak vâlisi iken (1148-55) bu târihte İzac'ı elde ederek emâreti kurmuştur. Kardeşi 'Ömer Lâlbây ve onun oğlu Cemâlû'd-D. (katli 1226)'dir. Ebû-Tâhir'in oğullarından Hezâresp (no.2) uzun saltanatı ile hânedâna adını vermiş ve Salgurlu bir prensesle (no.3'ün ann.) evlenmiştir. Kardeşleri Behmen, 'İmâdü'd-D.Pehlewân (ölm.1249), Kızıl, Tâhir, Nuşretü'd-D.Eylû Kelha Ekûş (ölm.1251)'tur. Hezâresp'in (no.2) oğulları Tekle (no.3) ve Alp-Argun (no.4) tâkiyb etti. Bunların kardeşleri 'İmâdü'd-D.(ölm. 1248) ve Nuşretü'd-D.Kelha (ölm.1251)'dır. Bir kızkardeşleri, Gıyâşü'd-D.b.Muh.Harzem-Şâh ile evlenmiştir. Alp-Argun'un oğulları: Yûsuf-Şâh I (no.5) (katl, Şemsü'd-D.Muh.Cüweynî'nin kızı ile evli), 'İmâdü'd-D.Pehlewân (oğulları: Kızıl Salgur-Şâh, Nuşret, Kuşbü'd-D., katli 1300?). Yûsuf-Şâh'ın (no.5) oğulları: I. Efrâsyâb (no.6, katl), I. Aḡ. (no.7). Bu sonuncunun oğlu II. Yûsuf-Şâh (no.8, 1297-1339=42=Dewlet Hât., Lûristân-ı Kûçek emîresi: 1316-7, izd. 1317). II. Yûsuf-Şâh'ın oğulları: II. Efrâsyâb (no.9) (oğlu Newrû'l-Werd, no.10) ve Peşeng (no.11). Peşeng'in oğulları: II. Aḡ. (no.12) ve Melik Hûşeng (müdd., 1380'e doğru katl, oğlu Kâwûs oğlu Gıyâşü'd-D., no.15). II. Aḡ.in (no.12) oğlu Ebû-Saîd (no.13) ve bunun oğlu Şâh-Hüs. (no.14)'dir. Timur 1396'da II. Aḡ.'le 2 kardeşini (Efrâsyâb ve Mansûr-Şâh) Semerkand'a sürmüştür. XIII. asır sonlarında bir ara bütün Hûzistân, 1291'de İsfahân, Hemedân ve Fârs vâlisi olmuşlardır. Timuroğulları, emâreti ilhâk etmişlerdir. Yerlerine Lur kavminden Bahtiyârî boyunun beyleri geçti. Lûristân-ı Büzürg atabeyleri ve emâret müddetleri:

- 1- Atabey Ebû-Tâhir (1155 - 1204 = 49)
- 2- Atabey Melik Nuşretü'd-D.Hezâresp (1204 - 1252 = 48)
- 3- Tekle (1252 1259 =7, katl, med. Zerde-Kûh)
- 4- Şemsü'd-D.Alp-Argun (1259 - 1274 = 15)
- 5- Yûsuf-Şâh I (1274 - 1289 = 15)
- 6- Efrâsyâb I (1289 - 27.10.1296=7) (katl)

1) Ar. Fazlewî, Kürd. Fazlûe.

- 7- Nuşretü'd-D. Ah. I (27.10.1296-1332=36)
- 8- Rüknu'd-D. Yûsuf-Şâh II (1332-1339=7)
- 9- Muzafferü'd-D. Ah. Efrâsyâb II (1339-1355=16)
- 10- Newrû'l-Werd (1355)
- 11- Şemsü'd-D. Peşeng (1355-1378=23)
- 12- Pîr-Ah. II (1378-1408=30)
- 13- Ebû-Sa'îd (1408-1417?=9?)
- 14- Şâh-Hüs. (1417?-1424=7?)
- 15- Gıyâşü'd-D. (1424)

**Lûristân-ı Küçek (Küçük Lûristân) Atabeyleri: Hürşîdiler
(1152 - 1597)**

Başkent Hurrem-Âbâd'dır. Hânedan Kürd ve Sünnî-Şâfi'i iken XVI. asırda Şii-İznâ-'Aşerî olmuştur. Bu emîrler, Irak Selçukluları'na, Salgurlular'a, İlhanlılar'a, Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, Safewîler'e, Osmanlılar'a, Timurlular'dan önce Celâyirîliler'e, hattâ arada Harzem-Şâhlar'a ve Muzafferler'e tâbî olarak hayatlarını 1152-1597=445 yıl devâm ettirmişler, hattâ Lûristân vâlisi ol. XVIII. asırda da hükmetmişlerdir. Küçük Lûristân atabeyleri ve emâret müddetleri:

- 1- Şücâ'ü'd-D. Hürşîd (1152-1224=72)
- 2- Seyfû'd-D. Rüstem I (1224-1225?=1?)
- 3- Şerefü'd-D. Ebî-Bekr (1225?-1227?=2?)
- 4- 'İzzü'd-D. Gerşâsb (1227?-1229?=2?)
- 5- Hüsâmü'd-D. Halîl (1229?-1242=13?)
- 6- Bedrû'd-D. Mes'ûd (1242-1259=17)
- 7- Tâcü'd-D. Şâh (1259-1278=19)
- 8- Felekü'd-D. Has. (1278-1293=15)
- 9- 'İzzü'd-D. Hüs. I (1278-1293=15, 8 ile müşt.)
- 10- Cemâlü'd-D. Hızr (1293-1294=1)
- 11- Hüsâmü'd-D. 'Ömer (1294-1295=1)
- 12- Şamsâmü'd-D. Maḥmûd I (1295-1296=1)
- 13- 'İzzü'd-D. Ah. (1296-1316=20)
- 14- Dewlet Hâtûn (1316-1317=1)
- 15- 'İzzü'd-D. Hüs. II (1317-1330=13)
- 16- Şücâ'ü'd-D. Maḥmûd II (1330-1349=19)
- 17- 'İzzü'd-D. Hüs. III (1349-1404a=55)
- 18- Seyyid-Ah. (1404a-1412=8)
- 19- 'İzzü'd-D. Şâh-Hüs. IV (1412-1467a=55?)
- 20- Şâh-Rüstem II (1467a-1502=35)
- 21- Argu (Oğor/Oğuz)-Şâh (1502-1534?=32?)
- 22- Cihân-gîr (1534?-1542=8?)
- 23- Şâh-Rüstem III (1542-1576=34)

24- Muhammedî Bey (1576-1585?=9?)

25- Şâh-Verdi (1585?-1597=12?)

(26- Hüs.Hân: 1597?-)

Hürşîd (no.1) (1127-1224=97) b.Ebî-Bekr b. Muḥ. b. Hürşîd, 1152'de Irak Selçukluları'nın Lûristân vâfisi oldu. 1175'a'de kendi başına harekete başladı. 1184'te Irak Selçukluları ile büsbütün ilgisini kesti. Oğlu Bedr, vel. iken, 1224'de öldürüldü. Kardeşi Nûrî'd-D.Muḥ.'in 3 oğlu biribiri ardınca kısa müddet onu tâkiyb etti: I. Rüstem (no.2, katl), Ebû-Bekr (no.3=Melike Hât., Hılâfet başkumandanı Sül.- Şâh Ayva Bey'in hemşiresi), Gerşâsb (no.4, ağabeyinden dul kalan Melike Hât. ile evlendi, öldürüldü). Gerşâsb'ın oğlu Nûrî'd-D.Maḥmûd ve bunun oğlu I. Maḥmûd (no.12)'dür (katl). Hürşîd'in (no.1) oğulları Hayder ve Zıyâ'ü'd-Dîn Bedr'dir. Bu sonuncunun oğulları: Halîl (no.5, katl; oğlu Tâcî'd-D. no.7, katl; bunun da oğlu Hızır, no.10, katl), Mes'ûd (no.6), Emîr 'Alî, Şerefî'd-D. Tehemten (oğlu Şemsü'd-D. Werengî (Dernekî), bunun oğulları 'Ömer (no.11, ferâgat) ve II. Hüs., no.15 ile kızı Devlet Hât., no. 14).

Mes'ûd (no.6)'un oğulları: Celâlî'd-D.Bedr (müdd.1259), Nâsrî'd-D.'Ömer (müdd. 1259), Has. (no.8, 9 ile müşterek, hal', merkezi Delâr; oğlu Bedrî'd-D. Mes'ûd, 13'ün nâibi, merkezi Delâr), I. Hüs. (no.9; 8 ile müştereken, hal', merkezi Âncûy). I. Hüs.'in oğlu Emîr Muḥ. ve bunun oğlu: Aḥ. (no.13). İlk yıllarda Bedr, Mes'ûd'un niyâbetinde, merkez Âncûy.

Dewlet Hât. (no.14), kuzeni Aḥ. (no.13) ile evlenmiş, onun ölümünde bir yıl kadın emîr ol. fiilen saltanat sürdükten sn. ferâgat etmiş, yerine kardeşi II. Hüs. (no.15) geçmiştir. Dul kalıp tahttan çekilince 1317'de Rûknü'd-D.II. Yûsuf-Şâh ile evlendi (Lûristân-ı Büzürg atabeyi: 1332-1339).- II. Hüs.'in oğlu: II. Maḥmûd (no.16). Bunun katliyle yerine geçen oğlu: III. Hüs. (no.17) (1337-1404a=67, katl). 1388-91'de Timur tar. emâretinden mahrûm edilip Türkistân'a sürüldü. II. Hüs.'in (no.17) kızları: Fülâne=Üweys (Celâyir, izd. 1384?); Fülâne=Şâh Şücâ' (Muzafferî, izd. 1383). III. Hüs.'in (no.17) oğulları:

Sultâniye'de Timurlular'ca idâm edilen Seyyid-Aḥ. (no.18) ve IV.Hüs. (no.19). Bu sonuncunun öldürülmesiyle yerine oğlu II. Rüstem (no.20) (Bayat beyi Uğurlu Bey'in kızkardeşi Şâhperwer'le evlendi) geçti. Bunun oğulları: Argu-Şâh (no.21) ve Cihân-gîr (no.22). Şâh Tahmasb'ın öldürdüğü Cihân-gîr'in oğulları: III. Rüstem (no.23) ve Osmanlı'ya tâbî olan Muhammedî (no.24). Bunun oğlu Şâh-Verdi (no.25), Safewîler'den bir beğim'le (Behrâm Mîrzâ'nın torunu) evlenmiştir. Şâh-Verdi'nin öldürülmesiyle emâreti ilhâk edilmiştir. Şâh-Verdi'nin kızkardeşi, Büyük Şâh 'Abbâs ile evlenmiştir.

III. Rüstem'in (no.23) oğlu Hüseyin Hân, amca-oğlu Şâh-Verdi'nin (no.25) öldürülmesinden sn. emâret ilga edildiği için, Safewîler tar. Lûristân umûmî vâililiğine getirilmiştir. XVII. asırda Hüs.Hân'ın nesli, Lûristân irsî vâililiğini ellerinde tutarak, hâncdânı devâm ettirmişlerdir. Bunlardan 'Alî Merdân Hân Feylî, 1725'e kd. Safewî başkumandanı ol. Afganlar ve Osmânîlular'la savaştı. Torunu 'Alî Merdân Hân (II), 1732'de Ist.'a elçi gitti.

V

HARZEM-ŞÂHLAR

(1097 - 1231)

Hânedânın Yapısı

Hwârizm-Şâhlar (Osmanlı talaffuzu: Harzem-Şâhlar), bir Türk imparatorluk hânedânıdır. Moğol istilâsı sebebiyle devâm edememiştir. Harzem, sonradan Hıywe denen ülkedir. Aral Gölü'nün deltası ve çevresi, bugünkü Karakalpakistan'dır. Batı Türkistan'ın bu bölümünün mahallî hükümdarlarına eskiden beri "harzem-şâh" denmektedir. İran, hattâ Arab ve Türk asıllı eski harzem-şâhlar, Türkistan bahsinde görülecektir. Bunlar mahallî küçük krallık hânedanlarıdır. Târihte "Harzem-Şâhlar" denince, bu adla anılan sonuncu hânedan, bu bahsimizde ele aldığımız Türk imparatorluk hânedânı anlaşılır. Bunların hükümlerlikleri Harzem ülkesinin sınırlarını pek çok aşmış halde sonuna kadar isimlerinin sonuna "harzem-şâh" sanını getirmişlerdir.

Hânedan, Oğuzlar'ın Beğdili boyundandır. Taht şehri Harzem'de Gürgânc iken 1212-3.1220 arasında Semerkand olmuştur (Semerkand'ın bu sırasında nüfusu 600.000, belki 1.000.000'a yükselmiştir, Cüweynî, I, 91). 1097-1231=134 yıl sürmüştür. Bir krallık ve bir imparatorluk devresi vardır. 1157'ye kadar ilk 60 yıllarında, Büyük Selçuklular'a tâbî nice Türk devletlerinden biri idiler. 1157'de Büyük Selçuklular sona erince 1167'ye kadar Irak Selçukluları'nı metbû tanıdılarsa da bu lafzda kaldı. Gerçekte istiklâl kazandılar. 1167'de Irak Selçuklu sultanlarının metbûları olmadığını ilân ettiler. 25 mart 1194'te Irak Selçukluları'na Harzem-Şâhlar son verdiler. Bu târih, Harzem-

Şâhlar'ın imparatorluk devresinin başlangıcıdır. Doğu Türkleri'nin, Türkistan'ın büyük-hâkanı mevkiine yükselen Harzem-Şâhlar, az zamanda çok geniş ülkeleri ellerine geçirmişlerdir. Tekiş Harzem-Şâh, hânedânın fâtihi hükümdâridir. Moğol istilâsı gelişmeyi durdurmuştur. Celâlüddin Harzem-Şâh büyük bir asker, çok seçkin bir şahsiyet de, gerek politik nosyonunun zayıflığı, gerekse Moğol askerî gücünün kudreti yüzünden, devleti kurtarmaktan âciz kalmıştır. Harzem-Şâh Doğu Türk Hâkanlığı, Moğollar'e geçmiş, ülkeleri bir müddet sonra Cengiz hânedânının Çağatay (Türkistan) ve İlhanlı (İran) şubeleri arasında paylaşılmıştır. Harzem-Şâhlar ve saltanat müddetleri:

- 1- Kutbü'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Feth Mu'ini Emîri'l-Mü'minin Arslan-Tegin Muhammed Hwârizm-Şâh (1097 - 1128 = 31)
- 2- Bahâ'ü'd-D.Ebi'l-Muz.Hüsâmi Emri'l-Mü'minin Kızıl-Arslan 'Alâ'i'd-D.Atsiz Hwârizm-Şâh (1128 - 30.7.1156 = 28)
- 3- Tâcü'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Feth İl-Arslan Hwârizm-Şâh (30.7.1156 - 19.3.1172 = 15, 7, 20)
- 4- Ebül'l-Muz.Bürhâni Emîri'l-Müminîn 'Alâ'i'd-Dünyâ we'd-D.Muḥ.Tekiş (x) Hwârizm-Şâh (19.3.1172 - 4.7.1200 = 28, 3, 16)
- 5- Zallu'llâhi-fi'l-'Arz Kuḫbi'd-D. (sultân olunca: 'Alâ'i'd-D.) Alp-Uluḡ Sulṭân-Sancar (9.1210) Muhammed (II) Hwârizm-Şâh (4.7.1200 - 12.1220 = 20, 5)

1211'de İskender-i Şânî sanını takındı.

- 6- İtimâdiyyi'l-Allâhi Celâli'd-Dîn Hwârizm-Şâh (12.1220 - 17.8.1231=10, 8)

Harzem-Şâh fütûhâtının nirengi tarihleri: Buḥârâ (14.10.1182, kesin şekilde 8.1207), Cürcân 1183, Mâzenderân (himâye) 1183, Mâzenderân ve Taberistân (Bâwendiler) (fiilen ilhak) 1210, Rey (Tahrân) 1192, Mâverâünnehr 9.1210 (Karahanlılar'ın sonu 1212, Semerkand'da himâye 9.1207), Horâsân (kısmen) 1167, Horâsân (tamâmen) 18.5.1187 (Nişâpûr), Kirmân 1195 (kesin 1211), Herât 15.4.1204; Belḥ, Cüzcân, Toḥaristân, Sîstân, Sicistân, Guur (himâye) 1206 (5.10.1210: Fîrûzkûh'ün işgaaliyle Guur devletine son verilmesi; 1211: Sicistân, Mekkân, Belûcistân'ın fiilen ilhâkı), 'Ummân (himâye) 1211, Şâs, Fergaane, Özkend (Taşkent) 1212; Fârs (himâye), Kazwîn, Âzerbaycân, Arrân, İştahr 1213.

Bu sûretle devletin bugünkü Batı Türkistan (Kazakistan kısmen hâriç), İran, en büyük kısmıyla Afganistan, Belûcistan, Ummân, Âzerbaycân'ı içine aldığı, Doğu Türkistân'a ve Anadolu'ya sınır verdiği, Irak'ta Abbâsî halifesini nüfuzu altına aldığı görülür. Harzem-Şâhlar, Sünnî-Hanefî'dir. Bir Selçuklu atabey hânedânı ol. teşekkül etmiş, sonunda Selçuklular'ın yerine meşrû Türk büyük-hâkanlık hânedânı şeklinde gelişmiştir. Zirvede iken Cengiz istilâsı ise dağılmıştır. Cengiz'in başlıca Harzem-Şâh şehirlerini işgal tarihleri:

Hemedân 9.1220, Erdebîl 10.1220, Rey (Tahrân) 8.1220, Âmil, 6.1220, Semnân 7.1220, Zâwe 5.1220, Habûşân 5.1220, Gurgânc 5.1221, Buḥârâ 11.2.1220, Semerkand 17.3.1220, Hocend 1220b, Benâket 1220, Cend 4.1220, Otrar 1220b, Herât 14.6.1222.

(x) Doğru talaffuz "Tekiş"tir, fakat "Tekeş" galat-ı meşhûrdur.

Hânedânın atası Garcalı Anuş-Tegin (ölm.1097), Sultân Melik-Şâh'ın taşt-dârı ve 1092'de Harzem vâlisi oldu. 5 yıl Harzem'i yönetti. Ölümü üzerine Sultân Berkıyaruk, Anuş-Tegin'in oğlu Muh.'i "harzem-şâh" unvânıyla Harzem vâilîğine getirdi. Bu unvanla Muh., 31 yıl, Sultân Tapar ve Sultân Sancar devirlerinde de ülkeyi yönetti (yalnız 1097 yılı içinde bir kaç ay ülkeyi Ekinçi Bey b.Kaçkar yönetti, öldürüldü). Ölümü üzerine oğlu Atsız (1097-30.7.1156=59), babasının görevini devraldı. Felcden öldü (Habûşân/Horâsân'da). Şâirdi. Muhtâriyet kazandı ve muhtâriyetini savunmak üzere bir kaç def'a Sancar'la karşı karşıya kaldı.

Atsız'ın (no.2) bir hemşiresi, Irak Selçuklu sultânı (1159-61) Süleymân-Şâh ile 5.1154'te evlendi. Atsız'ın kardeşleri: Yûs. (katli 1156?), Yinal Tegin (katli 22.8.1156), Ebû-'Alî Hüs. (oğlu 'Alî), Ebû'l-Feth 'Alî, 'Imâdü'd-D.İlhân. Atsız'ın oğulları: Atlığ (ölm.16.11.1138, Sultân Sancar'ın Harzem seferinde onunla vuruşurken öldürüldü), Hıtay-Hân (Arslan-Hân) (ölm. 22.8.1156), Sül.- Şâh (ölm.22.8.1156, atabeyi Oğul Bey, katli 22.8.1156) ve İl-Arslan (no.3).

İl-Arslan (no.3), Gürgânc'de öldü. Veliâhd iken Cend v. (1152-6) oldu. 6.1167'de Nîşâbü'r'da "melik" unvânını aldı (bu unvan o târihte Selçuklu imparatorluk prenslerine mahsustu). =Terken Hât. (ölm.Dihistân, 7.1174, katli, Sultân-Şâh'ın ann.). İl-Arslan'ın (no.3) oğulları: Sultân Şâh Maḥmûd (müdd. 19.3.1172-29.9.1193=21,6,11, katli) ve Tekiş (no.4).

Tekiş Harzem-Şâh (no.4), veliâhd iken Cend vâilîliği (1156-72=16) yaptı. Şehrîstân'da öldü ve Gürgânc'e gömüldü. "Yek-çeşm", tek gözlü idi. =İnanç Hât. (izd.9.1193, katli). =Fülâne Hâtûn (izd.18.5.1187). Bu hâtûn, Nîşâbü'r'da Horâsân atabeyi (11.7.1174-16.4.1185=10, 9, 6) Ebû-Bekr Toğan-Şâh'ın dul zevcesi ve Horâsân atabeyi (16.4.1185-18.5.1187=2, 1, 2) Sancar-Şâh'ın (ölm. 1198, Tekeş'in dâmâdı ve üvey oğlu) annesi idi.

Hânedânın ilk zamanlarında Koçkur oğlu İkinci, 1097'ye kd. Harzem'in bir kısmına hâkimdi. Bunun oğlu Tuğrul-Tegin Muh. müddeî oldu ise de ülkeyi Muh. Harzem-Şâh'tan (no.1) alamadı.

Tekiş Harzem-Şâh'ın diğer bir zevcesi, çok nüfuz kazandı: Meliketü Nisâ'l-Â'lemîn Uluğ-Türkân 'İşmeti'd-Dünyâ we'd-D.Terken Hâtûn b. Sarı Cenķi Bey Bayatî (Oğuz). Muh. Harzem-Şâh'ın (no.5) annesi ve vâlide sultân olan Terken Hâtûn, 1220b'de Cengiz'e esir düştü ve 1233'te Moğolistân'da 13 yıllık bir esâretten sn. Karakurum'da (Cengiz'in taht şehri) öldü. Terken Hâtûn'un kardeşleri: Fülân (oğlu İnalçık Kayır Hân, 1220'ye kd. Otrar v., katli 1220b), Hâcib Emîr Emînu'd-D.Melik Hân (Herât v.15.7.1208-1220=12), Toğan Hân, Humâr Tegin (1221'e kd. Gürgânc v., müdd. 1220b-5.1221), Emîr Ebû-Muh. (1221'e kd. Belh v., oğlu Muh.).

Tekiş-Harzem-Şâh'ın (no.4) kızları: Şâh Hât. (1168?-1235?=67?)= Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr (Mâzenderân ispehbedi 1171-1205=34, izd. 1183).- Fülâne Hât.=Sancar-Şâh (ölm.1198, son Horâsân atabeyi, yk.bk., atabeyi Mengli Bey, katli 18.5.1187).- Tekiş Harzem-Şâh'ın oğulları: Muh. Harzem-Şâh (no.5).- Nâşrû'd-D.Melik-Şâh: Vel. 19.3.1172-2.3.1197=24, 11, 14. Cend v.1173-1187=14. Horâsân (merkez Nîşâbü'r) v. 18.5.1187-12.1193=6, 7 + 7.1194-2.3.1197 = 2, 4 = 8, 11. Merw v.12.1193-7.1194=0,

7. Ölm. 2.3.1197. Oğulları: Arslan-Şâh ve Hindû Hân (müdd. 1200) (bunun 2 oğlu).- Yûnus Hân (ölm.1196): 'Irâk-ı 'Acem (Reyy=Tahrân) v.26.6.1194-1196=2. Atabeyi: Mayacık Bey (bunun kardeşi Emîr Akça). =Fülâne Hât.b.Tuğrul II (Irak Selçuklu sultânı) (1184?-?), izd. 1192.- Toğan-Doğdu (ölm.1195?). Oğlu Erboz Hân: Isf. v.1195. Atabeyi Emîr Yabgu Sipeh-sâlâr Sâmânî.- Tâcü'd-D.'Alî-Şâh (katli 1215?): Dihistân v.1173-1183=10, Cürcân v. 1183-1208=15, 'Irâk-ı 'Acem (Isf.) v.1199-1200=1, Horâsân (Nîşâpûr) v. 1200-1208=8. Müdd. 1207-1215=8.-

Horâsân atabeyi Sancar-Şâh b.Togan-Şâh, Tekiş Harzem-Şâh'ın kızkardeşi ve o ölünce Harzem-Şâh'ın kızı ile evlendi.

Muh. Harzem-Şâh (no.5): ağabeyi Melik-Şâh ölünce velîahd oldu (2.3.1197-4.7.1200=3, 4, 3). Horârân (Nîşâpûr) v.12.1193-7.1194=0, 7 + 2.3.1197-4.7.1200=3, 4, 3, = 3, 11, 3. Hazar Denizi'nin güney-doğusunda Âbeskûn adasında öldü. =Ay-Çiçek Hât. (Celâlû'd-D.Harzem-Şâh'ın ann.). =Fülâne Hât. (Uzlag-Şâh'ın ann., kardeşi Nûh Pehlewân).- Kızları: Hân Sultân Hât. =1. Sultân 'Osmân (Karahanlı) (1186-1212=26) (izd.1211); =2.Cuci Hân b.Cengiz Hân (izd. 1220). Terken Sultân Hât.=Hâcib Dânişmend (Cengiz'in emîri, izd. 1220). Fülâne Hât.=Yağan Tayşı (çocukları oldu). Fülâne Hât.=Sul.- Şâh (Irak Selçuklu sultânı : 1159-61). Fülâne Hât.=Çağatay Hân b.Cengiz (izd.1220). Fülâne Hât.=Kuşbüddîn Hâbeş 'Amîd (izd. 1220) (Otrarlı bir Tâcık, Kara Hulâgû'nun vezîri oldu, 1252'de sn. öldü; oğulları: Nâsrüddîn Bey ve Süleymân Bey).- Muh. Harzem-Şâh'ın (no.5) oğulları:

Ebü'l-Muz.Kuţbi'd-D.Sancar Uzlag-Şâh: Vel.4.7.1200-12.1220=20, 5, katl. Oğlu Muzaffer.- Rûknü'd-D.Gür-Sançtı (1205a-1222=17): 'Irâk-ı Acem v.1213-1220=7. Gerçekte eyâleti yöneten atabeyi: Yağan Tayşı Bey (ki şehzâdesinin kızkardeşiyle evli idi). Diğer atabeyi: 'Îmâdü'l-Mülk Sâwî.- Celâlû'd-D.Harzem-Şâh (no.6): büyük oğul olduğu halde velîahd yapılmadı. Fakat askerî dehâsı sâyesinde babası Münzevî şekilde ölünce harzem-şâh oldu, aş.bk.- Gıyâşû'd-D.Pîr-Şâh (katli Kirmân, 1228b): Kirmân, Mekkân, Sicistân, Belücistân v.1211-1220=3. =Fülâne Hât. (İldenizli, 2.izd.1223). =Fülâne Hât.b.Hezâresp (Lûr-i Büzürg atabeyi).- Ak-Sultân veyâ Ak-Şâh (katli 12.1220).- Hân-Melik=Fülâne b. 'Osm. b.'Alî Hızır Hân (Karahanlı).- Oğul-Melik.- Yahyâ Hür-Şâh (katli 1220b, çocuk).- Kümâhî-Şâh (1215?-?).

Celâlû'd-Dîn Harzem-Şâh (no.6): Moğollar'a karşı büyük İslâm mücâhidi. Eşkıya tarafından öldürüldüğü zaman 35 yaşından fazla olmamalıdır. Afganistân (merkez Gazne) v.1215-1220=5. Atabeyi: Melik Kerber. Mezarı Meyyâfarıkıyn'de (Silvan), Türkiye'de olan Celâlüddîn, 10.3.1226'da Tiflis'i Hristiyan Gürcüler'den fethetti. 1229'da her iki Artuklu melikliği onu meibû tanımakla Doğu Anadolu'da da topraklara sâhib oldu. 10.8.1230 Yassıçemen (Erzincan) meydan muhârebesinde Türkiye Selçuklu sultânı Alâüddîn Keykubâd'a yenilerek Anadolu'yu bıraktı. Türkiye ve Mısır (Eyyûbîler) gibi çok kudretli iki Müslüman imparatorluğu ile ittifâk edemediği için uzun mücâdelesine rağmen Moğollar'la başa çıkamadı. Bir kızı vardır. Oğlu (1213-24.11.1221=7), İndüs nehrinde boğuldu.- Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın zevceleri: =Melike Hât.b.Tuğrul II (Irak Selçuklu sultânı, 2. izd. 1225a). =Melike Hât.b.Sâ'd b.Zengî (Salgurlu) (ölm.1227, izd. 1224). =Terken Hât. (bir önceki Melike Hât.'un kızkardeşi, izd. 1228). =Fülâne Hât. b. Barak Hâcib Kutluğ Hân (Kirmân, izd. 1222).

Celâlüddîn Harzem-Şâh=Tamtam Hâtûn b.İvan(Gürcî), Şâm Eyyûbî meliki Eşref'ten boşanmış, izd.Ahlât, 14.5.1230. Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın kızı Terken Hâtûn(doğ.1218)=Melikü's-Sâlih İsmâîl Zengî, izd.1259, 11. Mûsul atabeyi 1259-

1263. Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın kardeşi Rüknuddîn'in annesi ile 1222'de Barak Hâcib Kutluğ Hân(Kirmân) evlenip az sonra bu eşini öldürttü. Rüknuddîn, Demâvend'de Fîrûzkûh'da Moğollar'a karşı şehîd oldu. Celâlüddîn Harzem-Şâh=Emîn Melik'in hemşiresi, izd.Gazne 1221. Celâlüddîn Harzem-Şâh=Melike b.Tuğrul II(İrâk Selçuklu sultânı), izd.Alıncak kalesi, Atabey Özbek'den boşanmış. Celâlüddîn Harzem-Şâh=Şihâbüddîn Süleymân-Şâh Türkmen'in hemşiresi, izd.Bahâr/Hemedân, 1224(bu Süleymân-Şâh, 1258'de Hulâgû'ya karşı Bağdâd'ı savundu, Osmân Gaazî'nin dedesi "Süleymân-Şâh" denen Gündüz Alp ile tamâmen çağdaş olması dikkati çekiyor).

B i b l i y o g r a f y a

İbnü'l-Esîr, *Kitâbü'l-Kâmil fi'l-Târîh*, C.J.Tornberg nş., Leiden, 1851-76, VIII-XII; A.Y., Fr.trc.*Hist.des Atabecs de Mossoul, Recueil des Hist.des Cr., Hist. Orientaux*, II; İbnü'l-Cewzî (1116-1200), *Muntazam*, Krenkow nş., 6 c., Hayderâbâd, 1938-40; Sıbt İbnü'l-Cewzî (1185-1256), *Mir'âtü'z-Zemân*, J.R.Jewett nş., Chicago, 1907; er-Râwendî, *Râhatü's-Sudûr*, M.Iqbâl nş., *GMNS*, II, 1921; Cüweynî, *Târîh-ı Cihân-güşây*, 3 c., M.M.Kazwînî nş., *GMS* XVI, 1911-37; Hamd'Ull. Müstewfî-i Kazwînî, *Târîh-ı Güzide*, *GMS*, XIV, 1910; A.Y., *Nüzhetü'l-Kulûb*, nş. ve İng.trc.G. Le Strange, *GMS*, XXIII, 1915; Houtsma, *Recueil de Textes Relatifs à l'Hist. des Seldjoukides*, 4 c., Leiden, 1886-1902 (I: Muh.b.İbr., *Hist. des Seldjoukides du Kirmân (Târîh-ı Selçûkiyyân-ı Kirmân*, M.Bestânî-Pârizî nş., Tahrân, 1964) F.; II: el-Bünderî, *Hist. des Seldjoukides de l'Iraq*, Ar.; III-IV: İbnü Bîbî; İbnü Bîbî, *el-Ewâmîrî'l-'Alâ'iyye*, A.Erzi nş., T.T.K., 1956 (Alm. trc. H.W. Duda, 1959); Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, *Recueil des Historiens des Croisades*, Paris, 16 c., 1841 v.dd.(A.*Historiens Occidentaux*, 5 c., 1844-1895; D.*Historiens Grecs*, 2 c., 1875; E.*Documents Arméniens*, 2 c., 1958, 1906; C.*Historiens Orientaux*, 5 c., 1872-1906, 1: Ebü'l-Fidâ ve İbnü'l-Esîr (1097-1189), II: İbnü'l-Esîr (1189-1231) ve 'Aynî (1227-1275), III: İbnü Şeddâd, İbnü'l-Cewzî, İbnü'l-'Adîm; IV-V: Ebû-Şâme); İbnü'l-Kalânîsî, *Żeylû Târîhi Dimaşq*, H.F.Amedroz nş., Beyrût 1908, Fr. trc. Robert Le Tourneau, *Damas de 1075 à 1154*, Şâm 1952, İng.trc. H.A.R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Londra, 1932; Cl.Cahen, *La Chronique Abrégée d'al-'Azîmî*, JA, 1938, 353-448; Bar-Hebraeus (ölm. 1286, Süryânîce), *Chronographie*, nş. ve trc. E.W. Budge, 2 c., Oxford, 1932; Michel le Syrien (ölm. 1199, Süryânîce), nş. ve trc. J.- B.Chabot, 4 c., Paris, 1899-1924; E.Dulaurier, *Chronique de Matthieu d'Edesse* (962-1132, Ermenîce), Paris, 1858; İbnü'l-Füvefî, *el-Hawâdisi'l-Câmi'a*, M.Cewâd nş., Bağdâd, 1933; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme* (F.), nş. ve trc. Charles Schefer, 2 c., Paris, 1891-3, Tahrân 1962, 1978, Ankara 1978, Alm trc. K.E.Schabinger ve Baron von Schowingen, 1987, 560 s., (pek çok dile, Tr.'ye tercümeleri); İbnü'l-Tîktaqâ, *Kitâbü'l-Fahrî* (1302), W. Ahlwardt nş., Gotha 1860, H.Derenbourg nş., Paris 1895, İng. trc. E.J.Whitting, Londra 1947, Fr.trc.E.Amar, *AM*, XVI, Paris, 1910; İbnü'l-'Adîm (ölm. Kaah. 1262), *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Sâmiyyî'd-Dehân nş., 2 c., Şâm, 1951-4; Ayn.Müel., *Bug-yetü'l-Taleb fi Târîhi Haleb*, 10 c., yz., (seçmeler: A.Sevim, TTK, 1982); Cüzcânî, *Tabakaat-i Nâsirî* (F.), 'Abdü'l-Hayy Habîbî nş., Kâbil, 1949; Afdalü'd-D.-Kirmânî,

Târîhu Kirmân, Mehdî Beyânî nş., Tahrân, 1326 Ş.; A.Y., *el-'İkdî'l-'Ulâ*, A.M.Â'mirî nş., Tahrân, 1311 Ş.; Müstecibü'd-D. Bedî', *'Atebetü'l-Ketebe*, 'Abbâs Iqbâl nş., Tahrân, 1329 Ş.; Bahâ'ü'd-D. Muh., *et-Tewessül ile't-Teressül*, A.Behmenyâr nş., Tahrân, 1315 Ş.; Nâşirü'd-i Kirmânî, *Simtu'l-'Ulâ*, 'Abb. Iqbâl nş., Tahrân, 1328 Ş.; İbnü's-Sâî, *Câmi'l-Muhasar*, M.Cewâd nş., Bağdâd, 1934; Muh. b.Nizâmî'l-Hüseynî *el-'Urâza fî Hikâyâtî's-Selçûkiyye*, Karl Süsseheim nş., Kaahire, 1908; Beyhakî, *Târîh*, Ganî Feyyâz nş., Tahrân, 1324 Ş.; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, M.M.Kazwînî nş., Tahrân, 1315 Ş.; Ne-sewî, *Sîretü's-Sultân Celâli'd-D.*, nş. ve trc. O. Houdas, 2 c., Paris, 1891-5 (Tr.trc. de var); Şadrü'd-D.î'l-Hüseynî, *Ahbârü'd-Dewleti's-Selçûkiyye*, N.Lugal trc., TTK, 1943; metin ve Rusca trc. Z.M.Buniyatov, Moskova 1980, 520 s.; 'İmâdü'd-D.İsfahânî, *Zübdetü'n-Nuşre*, Beyrût, 3: 1978, Tr.trc., TTK, 1943; İbnü Hallikân, 4 c.; *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Comble, Sauvaget ve Wiet nş., VII-IX, Kaahire, 1936-7; Ah.Tewhîd, *Meskûkât-ı İslâmîyye Katalogu*, İst. 1903, IV; Ah. Zıyâ, *Meskûkât-ı İslâmîyye Takvîmî*, İst. 1910; D.Sourdel, *Inventaire des Monnaies Musulmanes du Musée de Caboul*, Şâm, 1953; Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum III: Seldjoukides, Ortokides, Zenguides*, IX: Additions, Londra, 1875-90 (yeni baskısı da var).

W.Barthold, İng.trc.H.A.R.Gibb, *Turkestan down do the Mongol Invasion*, GMNS, V, Londra, 1928; Defrémery, *Sultan Barkiarok*, JA, I, 1853, 217-323 ve 425-58; Houtsma, *Seldjügen von Kerman*, ZDMG, XXXIX, 1885, 362-402; R.Grousset, *Hist. des Croisades*, 3 c., Paris, 1934-6; Claude Cahen, *La Syrie du Nord à l'Époque des Croisades*, Paris, 1940; A.O.Poppe, *Survey of Persian Art*, 6 c., Oxford, 1938 (yeni baskısı da var); M.A.Köymen, *Alp Arslan ve Zâmânı*, 1972; A.Y., *Büyük Selçuklu İmp. Târîhi (1117-1157)*, T.T.K., 1954; A.Y., *Oğuz İsyânı*, DTCFD, V-2, 1947; A.Y., *Tuğrul Bey ve Zâmânı*, 1976; A.Y., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Kuruluş Devri*; İ.Kafesoğlu, *Sultân Melik-Şâh*, 1953; A.Y., *Harzem-Şâhlar*, T.T.K., 1956; A.Y., *Selçuklu Târîhi*, 1972; Sanaullah, *The Decline of the Seldjukid Empire*, Kalküta, 1938; G.Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 2: 1930 (3. tab'ı da var); H.Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselguen und Horazmsahs (1038-1231)*, Wiesbaden, 1964; Köprülü, *Harzem-Şâhlar*, IA, V-I, 1950, 265-96; IA ve EI'daki ilgili maddeler; O.Turan, *Selçuklular Târîhi*, 1965.- H.E.Mayer, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hanover, 1960; K.M.Seddon, *History of the Crusades*, 2 c., Philadelphia, 1955; Fr.Gabrieli, *Storici Arabi delle Crociate*, 1957. 'A.C.aṭ-Ṭāhīr, *es-Şīrī'l-'Arabī fi'l-'Asrī's-Selcūqī*, Bağdâd 1961; M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu Devrine âid Münşe'ât Mecmûaları*, DTCFD, VIII, 1951, 537-648; E.Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ank. 1980; T.Hocaniyâzov, *Monet Gosudarstva Velikih Sel'djukov*, 2 c., Aşkabâd, 1977-9 (Büyük Selçuklular'a âid bilinen 2.898 sikkenin katalogu); İsm.b.Ḥas. Cürçânî, *Zahîre-i Ḥwârezm-Şâhî*, Muh. Taqî Dâniş-pezuḥ ve İrec Afşar nş., Tahrân 1965; D.Brandenburg ve K.Brüsehoff, *Die Seldschuken Baukunst*, 1980; G.Rabbani Aziz, *Khwarazmshahs* (İng.), Karaçi 1978; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, T.T.K. 1983; Kosuke Shimizu, *Bibliography on Saljuq Studies*, Tokyo 1979; Coşkun Alptekin, *The Reign of*

Zangi (1127-46), Erzurum Ün. 1978; A.M., *Dimaşk Atabeyliği*, Marmara Ün., İst. 1985; C.L.Klausner, *The Seljuk Vezirate, A Study of Civil Adminisrativ (1055-1194)*, Harward Ün., 1973; L.Richter-Bernburg, *Zur Titulature der Hwârezm-Şâhe*, *Archaleogische Mitteilungen aus Iran*, IX, 1976, 179-205; N.Elisséef, *Nûr al-Dîn*, 3 c., Şâm 1967 (Fr.).

Abdülkerîm Özeydın, *Sultân Muhammed Tapar(1105-18)*, TTK, 1990.

Dokuzuncu Kitap
MOĞOLLAR

I

MOĞOLİSTAN VE ÇİN

Cengiz'in Ataları

Cengiz'in şeceresi, *Mangholun Niçua Tobçağan = Moğollar'ın Gizli Târîhi* (te'lifi: 1240)'ne göre şöyledir:

"Bozkurd" - Bataçihan - Tamaça - Horiçar - mergan - Ağucan - Boroğul - Salihaçağu - Yeke-nidun - Semsöçi - Harçu - Borcigiday - mergan = Mongholcin-hoğa - Toroholcin- bayyan = Barohçin - hoğa - Dobun - mergan = Alan-hoğa.

Boroçin-hoğa'nın Duva-sohor adlı diğer oğlunun da 4 oğlu var. Dobun-mergan'ın eşi Alan-hoğa'nın babası Barhuday-mergan, annesi ise Barhucin-hoğa.- Dobun-mergan=Alan hoğa evlenmesinden doğan oğulları: Bugunotay, Belgunotay, Buhatagi, Buhatu-salci, Bodonçar-munghah.

Bodonçar-munghah'ın oğulları: Barin-şiyilatu-Habiçi Bağatur ki "Menen-tudun" diye tanınmıştır; Eşi Nomolun öldürülmüştür.- Cao-ğureday.- Bodonçar-munghah'ın kızı Bağariday 2 def'a evlenmiş. İlk evlenmeden Cadaraday (oğlu Tuguğuday oğlu Biribukçiru oğlu Harahadağan oğulları 1197'de öldürülen Tayçar ve 1201'de gur-han olup 1205'a'te öldürülen Camuğa), ikinci evlenmeden Bağariday (oğlu Çiduhul-boko oğlu Menen bağarin) doğmuş.- Habiçi Bağatur=Nomolun evlenmesinden doğan oğulları:

Hıçı-külük (=Nomolun-eke), Haçin (oğlu Noyagiday), Haçiğu (oğlu Barutatoy), Hoçula (oğlu Barula oğulları Erdemtu ve Todoyen), Haçiğün (oğlu Adarkiday), Haranday (oğlu Budağa), Naçin-bağatur (ilk eşinden oğulları Şiciğuday ve Oohoday, ikinci eşinden Uruguday ve Manghatay).- Haçikülük=Nomolun-eke evlenmesinden: Haydu (Reşidüddîn: Kaydu Hân). Bunun oğulları:

Bayşinghor-dohşin, Çaocin-ortegay (oğulları Oronar, Honghotan, Arula, Sünit, Habturhas, Geniges), Çarahay-linghu (Tayiciut kabîlesinin atası, eşinin erkek kardeşinin torunu: Besutay). Bu Çerehay'ın oğlu Sengun-bilge, bunun oğlu: Ambahay-hahan (Ambakay Hân, Bütün Moğollar'ın 2. hanı) (=Orbay, =Sokotay). Ambakay Hân'ın oğlu Adal oğlu Kada'an oğlu Targutay Kıriltuk.

Bayşinghor-dohşin'in oğlu Tumbinay-seçen ve bunun oğulları: Semseçule (oğlu Belteçu-bağatur) ve Habul-Hahan (Reşidüddîn: Kabul Hân) ("Bütün Moghol=Moğol'ların 1. hanı, *M.G.T.*, 52) (bunun neslinin teşkil ettiği kabîle: Kıyat, "kıyat'ın mânâsı "sel"). Kabul Hân'ın oğulları:

Okin-barhah (Yurki = Curki kabîlesinin atası; oğulları Sorhatu-curki ve Hutuhtu-yürki, bu sonuncunun oğulları 1198?'de ölen Tayçu ve 1198'de öldürülen Seçebeki=Elegay), Bartan-bağatur, Hutuhtu-munggur (oğlu 1200'de öldürülen Buri-boko), Hulan-bağatur (oğlu Yeke-çeren), Todoyon-oçigin, Hadağan (1, 2, 3. hanların veliahdı), Hutula-hahan (Reşid. Kutula Hân) (Moğollar'ın 3. hanı). Kutula Hân'ın oğulları: Coçi, Girmağu, Altan Otçıgin Nekün-Taiçi (ölm. 1202'de sn., Cengiz'in kumandanı, kızı Kuçar Beki).

Bartan-bağatur'un oğulları: Menggetu-kiyan, Nekun-tayze (kızı Kuçar Beki), Dariatay (Dağarıtay)-otçıgin (ölm. 1207'den sn.) ve Yesugay-bağatur (katli 1176) (kabîlesi Moğolistân'ın kuzey-doğusunda) = Hoğelun-ucin (Ölhunoğut kabîlesinden) (ölm. 1210?) (son ikisi hariç, Yesugay'ın bütün çocuklarının annesi, Yesugay'dan dul kalınca Munglik'le evlendi). Cengiz'in annesi olan bu Hoğelun-ucin, 1195'e doğru 5 yaşında Kuçu adlı bir Uduyt-Merkit çocuğunu evlâd edindi. Diğer bir mânevî oğlu da 1196'ya doğru evlâd edindiği Şikian-Kuduku (Şiki-Kutugu)'dur ki sonradan Cengiz'in kumandanı oldu. Diğer bir mânevî oğlu, 1197'ye doğru evlâd edindiği Boro'ul'dur (Curkin kabîlesinden). Hoğelun-ucin'in 2. eşi ve Cengiz'in üvey babası Munglik'in oğlu ve Cengiz'in üvey kardeşi "Kökçü" denen büyük-şaman Teb-Tengri, 1206'da Cengiz tar. öldürüldü. Hoğelun-ucin'in mânevî oğulları ve Cengiz'in mânevî kardeşlerinin hepsi 1190-1195? arasında doğmuşlardır, isimleri ve kabîleleri: Guçu (Merkit), Kokuçu (Besut), Sigikan-hutuhu (Tatar, 1206'da yüksek mahkeme reîsi), Boroğul (Curkin; = Altani). Bunlardan Kokuçu (Türkçe: Kökçü), Munglik'in 7 oğlunun 4.'sü olan büyük-şaman Teb-Tengri'dir.

Bu durumda Cengiz'in *M.G.T.*'ne göre şeceresi şudur: Temucin Çinggis-han b. Yesugay-bağatur b. Bartan-bağatur b. Kabul Han b. Tumbinay-seçen b. Bayşinghor-dohşin b. Kaydu Han b. Haçi-külük b. Barin-şiyilatu b. Bodonçar -munghah b. Dobun-mergan b. Toroholcin-bayyan b. Borcigiday-mergan b. Harçu b. Semsoçi b. Yeke-nidun b. Salihaçağu b. Ağucan-boroğul b. Horiçar-mergan b. Tamaça b. Botaçihan b. "Bozkurt". Bu şecerenin üst kısmının mitolojik olduğu, hele Kaydu Han'dan yukarısının fictif bulunduğuşüphesizdir.

Cengiz'in (Osmanlı talaffuzu budur, Moğ. Çinggis) kızkardeşi Temulun 1175'te doğmuştur. Cengiz'in başka anneden doğmuş kardeşleri: Bekter (1176'da öldürüldü) ve Bilgutay. Cengiz'in aynı anneden doğmuş erkek kardeşleri: 1- Coçi-Hasar (1169-123x): oğulları sırasıyla Yegu, Tuğu (Tur) ve Yesungge. Yegu'nun oğlu Ebügen onun oğlu Harkasun. Tuğu'nun nesli için bk. Toğa-Timurlular (İlhanlılar bahsinde). Son Çin imparatoru Togan Timur'un hizmetinde Kasar neslinden Tumulku Bağatur ve oğlu Kaçi Külüg bulunuyordu. Bunun nesli XVI. asırda hâlâ Moğolistan hânlarının beyleri arasında idi (Noyan Bolod Ong, 1470'de Dayan'ın tahta çıkmasında rol oynadı).- 2- Haçiğün-elçi (1171-123x): oğlu Alçidai bunun oğlu Kadağan.- 3- Temuge-Otçigin (1173-1248'den sn): Moğolistan um. vâlisi 1219-25. Bu müddet içinde Cengiz, Moğolistan'dan uzakta olduğu için aynı zamanda imparatorluk nâibi. Oğlu Tagaçar (Kubılay Han'ın kumandanı) ve bunun oğlu Nayan (1288'de Hristiyan ol. öldürüldü).- 4- Ütkin-Hitay: genç öldü.

Cengiz Han Âilesi

Temucin (1167-18.8.1227=60) (imparator: 4.1206-18.8.1227=21, 4), 1196'ya doğru "Çinggis-han" kraliyet ve 4.1206'da "Çinggis-ka'an" imparatorluk titrlerini aldı (Moğ.çinggis=deniz). Moğolistan'da Onan nehri kıyısında Deliğün-boldah'ta doğdu. Moğolistan'da Burhan-haldun dağlarındaki gizli mezarına gömüldü (28.8.1227). Doğumu 1162'de olabilir. Reşidüddîn 1.1155 târihini vermektedir. Pelliot, son fikri ol. Reşidüddîn'in verdiği târihi kabûl etmiştir (JA, 1.1939, 133-4). Bu takdirde 72, 7 yaşında ölmüş olur. Gene Reşidüddîn, Cengiz'in babasının ölüm târihini 1180 ol. 4 yıl geç vermektedir. Cengiz'in zevceleri şunlardır:

=1. Borte-Ucin (Fücin) b.Dey-seçen (=Çotan) (Çekçer ve Çihurgu dağları arasında Moğolistan'ın en doğusunda yaşıyan Unggirat/Kongrat kabilesinden Darıtay Han kızı, bk. Çağatay'ın eşi Yesülün) (1166-1227'den sn.), izd. 1176, zıfak 1178. Cengiz'in 4 oğlunun da annesidir.- =2. Yesugan (Tatar kabilesi) b.Yekeçeren, izd. 1202 yazı.- =3. Yesuy (Yisui, Cengiz'in 1227'de son seferinde berâber) (Yesugan'ın bir yıllık evli iken dul kalan ablası; Cengiz, Müslüman olmadığı için iki kızkardeşle birden evlenebilmiştir), izd. 1202 yazı (1219-25 Harzem seferinde Cengiz'in refâkatinde).- =4. İbaha-beki b.Caha-gambu b.Hucahus-buyiruh-han: izd. 1204, talâk 1206 (2. def'a Curçeday'la evlendi): İbaha'nın babasının amcası Kereyit hanı Toğorıl Ong-han, hemşiresi ise Sorhahtani-beki'dir ki Cengiz'in oğlu Toluy ile 1204'te sûrî ol. evlendi.- =5. Hulan b.Dayir-usun (Hoğas-Merkit), izd. 1204 sonları: Kulan'ın annesidir. 1219-25 Harzem seferinde zevci Cengiz'in refâkatinde.- =6. Çaha b.İlihu-burhan (Haşin-Hsia=Tangğut prensi), izd. 1211.- =7. Gungcu b.Ahutay (Altan) Han (Kin imparatoru), izd. 1211.- =8. Kin imparatoru Süan-tsung'un kızı (ölm.1260), izd. 1214.- =9. Kutluğ -Elşi (Türk). =10. Calagai b.Yangcun. =11. Kulan b.Buga Çagan Solongud. =12. Mönggölün Gooa (Barthold'e

göre Harzem-Şâhlar'a sığınıp 1220 Buḥârâ savunmasında ölen Camuka'nın eski eşi, câriye). =13. Kõrbelcin Gooa Hatun (Sidurku'nun eski eşi olup 1226'da Cengiz zorla evlenince nehre atlayıp intihâr etti). =14. Möge (Bekrin'li), dul kalınca üvey oğlu Ögeday'la evlendi.

Moğol'laşmış bir Türk âilesinden ve Mete Hânedânı'ndan Göktürkler'in Şato hânedânından inen bir bey âilesinin çocuğu olan (*Câmi'ü't-Tewârîh*) Cengiz'in fütûhâtının nîrengî noktaları: Uygurlar 1209, Merw 25.2.1221, Nişâpûr 10.4.1221, Şîrwân 1221, Kiev 31.5.1222.- 3.1221: Âzerbaycân akını, 31.5.1222: Kalka meydan muhârebesi (Mariupol yakınları) ve Rus ordusunun imhâsı. 2.1221: Tiflis yakınlarında Gürcî ordusunun imhâsı. Bu son seferde kumandanlar: Cebe Noyan (ölm. 1224) ve Subutay Noyan (1186-1246=60). Tula kıyısındaki yurd'unda ölen Subutay'ın oğlu: Uriy-angkadai (Kubılay'ın kumandanı olup 1257'de Hanoy'u (Tonkin) fethetti). Bunun oğlu gene Kubılay'ın kumandanlarından Açu'dur.

Cengiz'in Moğolistan'dan 6 yıl için uzaklaşması: 1219-25.1223 bahârı: Sır-Deryâ kuzeyinde Kulanbaşı bozkırında (İskender Dağı kuzeyi). 1223 yazı: Talas ve Çu bozkırlarında. 1224: İrtiş kıyısında. 1225 bahârı: Moğolistân'a dönüş. 1226: Tangutlar üzerine son seferi. 1226 bahârı: Çin'e hareket. 1226 yazı: Huen-Çuei dağları (Kansu'nun güney-doğusu). 1226 sonbahârı: Yuançe kıyısı, Si-leang (Leagn-çeu). 2.1227: Sarı Irmak geçilip Kansu'da Lançeu şehri önlerine gelmesi, 1227 nisan başları: Sining şehrinin fethi (Lançeu ile Kuku-nor arası). Ölüm yeri: Ping-leang batısında Tsing-çuey ve Long-tõ arası. 1223 fütûhâtı: Şantong, Honan, Hopei, Şensi eyâletleri (Çin'deki başkumandanı Mukali'nin ölm. 4.1223). Gizli mezarı: Onon ve Kerülen kaynakları civârında Burḥan-Haldun dağları.

Kerait Kralları

Sâha: güneyde Gobi Çölü, kuzeyde Orḥon ve Tula ırmakları, doğuda Urga şehri civârı, batıda Tuin ırmağı (Orḥon'un bir kolu). 1- Kurcakuz (Gurḥan'ın kardeşi). Kurcakuz'un oğulları: Tai-Temür Taişi, Buka-Temür, Erke-Kara (bu üçü babalarının ölümünde Naymanlar'a sığındı), Cakagambu (Caḡa-gambu) (1203 sonbahârında kızlarından İbaka Beki, Cengiz'le ve Sorgaktani ise Cengiz'in oğlu Tuluy'la evlendi), 2- Togril (Tr. Tuğrul) (katli 1203 sonbahârı): 1203'te resmen Cengiz'in mânevî babası ve metbûu ve Cengiz ve onun vârisi ve veliahdi ilân edildi, "Ong-ḡan" (wang=Çince kral). Togril'in kızı Ça'ur Beki, 1203 yazında Cengiz'in büyük oğlu Coçi ile evlendi. Togril'in oğlu ve Kerait veliahdi İlha Senggum, 1205'e doğru Kuça'da öldürüldü, oğlu Tusaka'dır. Togril'in büyük kızı Huca'ur = Tokto'a Beki (katli 1208 sonu): Yukarı İrtiş kıyısında öldürülen bu Udiyut-Merkit kralı Tokto'a, 1205 bahârında Bukdurma meyden muhârebesinde (Altaisk şehri yakınları) krallığını Cengiz lehine kaybetti. Veliâhdi Tõkus Beki daha 2.1198'de öldürülmüştü. Diğer oğulları: Tusa, Hudu (Kodu) (1206'da katli), Çilaun, Ciuk (bunlar da 1206'da katli), Tokto'a'nın kızları: Kutuktay, Çila'un. Tokto'a'nın oğlu Hudu'nun eşi Tõrcgene, 1204 sonlarında Cengiz'e esir düşüp Cengiz'in

oğlu Ögedey'le (b.bk.) evlendirilmiştir. Keraitler arasında Nestûrîlik yaygındı. 1203 sonbahârı: Kerait krallığının, 1205 bahârı: MERKİT krallığının Cengiz'e geçmesiyle bütün Moğolistân'ın Cengiz'in hâkimiyetinde birleşmesi. Merkitler'in sâhası: baştanbaşa Baykal gölünün doğu kıyıları.

ÖNGÜT krallığı, Nestûrî Hristiyan'lığı kabûl etmiş Öngüt Türkler'inin devletidir. Çin Seddi'nin kuzeyinde, Pekin'in batısında idi.

NAYMAN krallığı da Nestûrî Hristiyan Türk Naymanlar'ındı. Sâha: batıda Ulungur gölü, doğuda Baydarık ırmağı, güneyde Altaylar, kuzeyde Hangay dağları. Bu krallığa âit tafsîlât, III. ciltte Türkler bahsindedir. 1- İnanc Bilge, oğulları 2- Tayang (ölm. 1204 yazı) (=Gurbesu, 1204 sonbahârında Cengiz'e esir) ve 3- Buyruk (ölm. 1204 sonbahârı), Tayang'ın oğlu 4- Küçlüg ("güçlü") (katli 1218, Sarık Kol kıyısı), Gurhan'ın dâmâdı olunca Hristiyan'lığı bırakıp Budist oldu.

OYRATLAR: Bunlar Merkitler ve Keraitler gibi Moğol'dur. Sâha: Baykal gölünün batı kıyılarından güney yarısı, güneyde Sayan dağları. Son Oyrat prensi Kutuka Beki, 1207'de Cengiz'e itâat etti. Oğlu İnalcı, 1207'de Cengiz'in kızı Çekeyigen'le evlendi. Kutuka'nın diğer oğlu Törelçi de Coçi b.Cengiz'in kızı Koluikan'la 1207'de evlendirildi.

KIRGIZLAR: Bunlar Türk'tür. Sâha: doğuda Kossogol gölü, batıda Abakan ırmağı doğusu, güneyde Tannu-Ola dağları, kuzeyde Sayan dağları. Yukarı Yenisey'deki bu Türk boyu 1207'de Cengiz devletine kauldı. Bu sıralarda Kırgız kabîle şefleri: Yedi İnâl, Aldeğer, Örebek Tegin.

KARLUKLAR: Ünlü Türk boyu. Balkaş güneyi. Türk kralı Arslan Han Arslan, 4.1211'de Cengiz'e tâbi olarak ülkesinin muhâfaza etti.

UYGURLAR: Türk boyu. 1209'da "İdikut" denen Türk Uygur kralı, Karahıtay tâbiyyetinden Cengiz tâbiyyetine geçti. Turfan, Karaşar, Kuça şehirlerine hâkim olan Uygurlar, güneyde Tibet, kuzeyde Nayman Türkleri ülkesi, doğuda Tangut krallığı (Kansu), batıda Karluklar ve Karahıtaylar'la çevrili idiler (Almalığ, Hutun, Kayalığ şehirleri ve daha batısı-Karluklar'ı da içine alan- Karahıtay devletinde kalıyordu).

Cengiz'in Çocukları

Cengiz'in taht şehri Karakurum (Tr. Karabalgasun=Ordu Balığ) (Moğ. Hara-Horum, bugünkü Erdeni-çao), Göktürkler'den sonraki Dokuz-Oğuz hâkanlarının taht şehri ile aynıdır. İmparatorluğun merkezi 1267-1368=101 müddetle Pekin'e (Tr.Hanbalığ) götürülmüş, 1368'de tekrar Karakurum'a dönülmüştür.

Cengiz'in kızları: 1. ...Beki = Darkai Güregen (Kubılay'ın kumandanı), oğulları: Mûsâ Küregen (Müsl.).- 2. Çeçeyigen Beki = İnalcı b. Huduha-beki (Oyrat, Cengiz'in

tümen kumandanı), izd. 1207. İnalçı Güregen'in annesi Botohuy-tarhun'dur (Hori-tumat prensi Daydu-halsohor'un dul zevcesi ve halefi). İnalçı'nın kızkardeşi Torelçi, Coçi b.Cengiz'in oğlu Holuyhan'la evlenmiştir.- 3.Al-altun Beki (katli: 1247?) = İdikut (Müsl. Uygur Türk kralı) Barçuk (ölm.1235?), izd. 1207. Uygut idikutları, bu izdivaçtan yürümüşdür.- 4. Kocin Beki (1203'te evlenecek yaşta) = Toguçar (Cengiz'in kumandanı, 1221'de Nişâpûr önünde maktûl).- 5. Alagay (Alahai) Beki = Po-yao-ho b.Alakuş Tegin (doğ. 1208, Öngüt Türk pr. 1225, sonra katl, kardeşi Buyan Şiban da öldürüldü). Po-yao-ho'nun, Cengiz'in kızıdan olmıyan, fakat hepsi tek anneden doğan oğulları: Kün-Buka (=Yelmiş b.Giyük Kağan), Çolug-Buka, Ay-Buka (=Yürek b.Kubılay Kağan). Bu sonuncusunun oğlu: Görgüz (katli 1298) (Nestûri, sn. Kalotik) (=1. Kutadmış b. Çingkin b.Kubılay Kağan, =2. Ayamış b.Olcayto-Timur b. Çingkin). Alakuş Tegin, Göktürk/Şato hânedânından inme bir prens ve Cengiz'in ilk beylerindendir. 1212'de öldürülmüştür. Yeğeni Chen-kuo'nun Nieh-ku-t'ai (bunların Türkçe isimlerini bilmiyoruz, Çin kaynakları böyle yazıyorlar), Tulı b.Cengiz'in dâmâdıdır. Çoluğ-Buka'nın oğlu Huo-ssu-tan, Çoluğ-Buka'nın bir diğer kardeşi Negüdey, bir diğer kardeş Çakur (oğlu Yesün oğlu Temüder), Kün-Buka'nın oğulları Hantun, Chiao-li-cha, Wang-chia-t'ai (bunun oğlu Macar Han ve bunun da oğlu Aruktu), Görgüz'ün oğlu Hristiyan adı Giovanni (Jean) olan Chu-an, Görgüz'ün kardeşleri ise Yesün-Kaymış, Abdadai ve Chu-hu-na'dır.

Cengiz'in oğulları: Kaşi (öldükten sonraki adı: Korıg, büyük oğul, kç. yaşta öldü), Kulan (Kulkan).- Bunların nesli yoktur. Cengiz'in her biri hânedan sâhibi ünlü 4 oğlu şunlardır: 1- Coçi (Tr. Cuci) Han (bk. CUCİ ULUSU), 2. Çağaday (Tr. Çağatay) Han (bk. ÇAĞATAY ULUSU), 3. Ogoday (Tr. Ögedey) Kaan, 4. Toluy (Tr. Tulı) Han. İlk 2 oğlunu ve onların günümüze kadar gelen nesillerini, ileride yerlerinde göreceğiz. Bu bahsimizde Cengiz'in 3. ve 4. oğulları olan Ögedey'le Tulı'yı ve nesillerini inceliyeceğiz. Cengiz gibi 4 oğlu da Şaman olarak ölmüştür. İslâmlaşma, ancak Cengiz'in torunlarından ütibâren başlamıştır. Türkler, Gök-Tanrı dininden İslâm'a geçtikleri halde, onlardan üç asır kadar sonra Moğollar, Şaman'lıktan İslâm'a geçmişlerdir.

Ögedey Hânedanı

Ögedey (Moğ.Ogoday) Kaan (1183-Ködege Arulan, 11.12.1241=58), Cengiz'in 3. oğlu ve halefidir (büyük oğul Cuci, Cengiz'den 6 ay önce ölmüştür; Cengiz'in ölümünde 3 oğul hayatta idi). Kaan (büyük-hâkan, cihân imparatoru) olarak babası Cengiz'e halef oldu: 18.8.1227-11.12.1241=14, 3, 24. Ancak kaan'lığı büyük kurultay'dan sn. resmen ancak 13.9.1229'da ilân edildi. Başkenti İmil'i oğlu Giyük'e bırakıp Karakurum'a gitti. Cengiz'in 4 oğlu aynı annedendir: Borte-ucin (Tr.Börte Hâtûn). Möge Hât. da Ögedey'in zevcesi olmakla berâber, Ögedey'in ünlü eşi şudur: Töregene Hât. (1188?-1246=58?), izd. 1204 sonları. Töregene, önce Merkit kralı Tohtoğa'nın oğlu Hudu ile evlenmiş, Cengiz'e esir düşünce 21 yaşındaki Ögedey'le nikâhlanmıştır. İlk kocası daha sn. 1205

bahârında öldürülmüştür (Hudu'nun Töregene'den önceki zevcesi: Tugay, Hudu'nun kardeşleri: Hat, Çılağun). Töregene 5 yıl, cihân imparatorluğu nâibeliği yapmıştır: 11.12.1241-24.8.1246. Büyük şöreti bu yüzdendir. Hattâ onu Ögedey'den sn. Cengizliler'in 3. hükümdârı sayanlar vardır. Nâibeliği, zevci Ögedey'in ölümüyle başlamış, oğlu Giyük'ün kaan seçilişine, yâhut resmen kaan ilân edilmesine kd. devâm etmiştir. Ögedey'in ilk 5 oğlunun annesi Öregene'dir. Ögedey'in diğer eşi - Şiremün'ün annesi - Kadagaç Hât. 1.7.1254'e doğru Möngge Kaan tar. öldürüldü. Diğer eşi Möge Hât'dur ki daha önce Cengiz'in eşi olup dul kalınca üvey oğlu ile evlendi, çocuğu olmadı, ölm. 1242. Ögedey (Osm. Oktay) Kaan'ın -ilk 5'i Öregene'den olan- 7 oğlu (yaş sırasıyle):

1. Giyük Kaan (1206-4.1248=42) (3. Kaan: 11.12.1241-4.1248 = 6, 4): tahta çıkma töreni ancak 24.8.1246'da yapıldı (Karakurum'daki törene Türkiye pâdişâhı IV. Kılıç-Arslan da katıldı). Beşbalık'ın kuzey-doğusunda Cimse'de öldü. Ölümünden amca-oğlu Möngge'nin kaan ilânına kadar 3 ay (4.1248-1.7.1248) zevcesi (Hoca ve Markit'li Naku'nun ann.) Oğul-Gaymış Hâtûn, imparatorluk nâibesi oldu. 1.7.1251'de Möngge tar. öldürtülen bu hâtun, Merkitler'den ve Nestûrî Hristiyan idi. Giyük, prensliğinde, 1236-42 arasında, Doğu Avrupa fütûhâtında amca oğlu Batu Han b.Cuci'nin kolordu kumandanı idi. Giyük'ün oğulları: Hoca-Oğul (Huça, Kuça), Naku (Naohu), Kugu (Hohu). Giyük'ün kızı: Yelmiş=Kün-Buka (Türk Öngüt prensi).

2. Kütan (Moğ.Godan) (1208-1251=43): Şantong (Tongping) v. Kansu eyâleti de ona bağlı idi. Lançeu'da öldü. 2 oğlu oldu. 12.1231: Kore'nin taht şehri Kai-syeng'in fethi. 1.1234: Kin krallığının taht şehri Kai-fong'un fethi.

3. Koşu (Moğ.Kuçu) (1210-1236=26): Çin'de Kiang-nun'da öldü. İmparatorluk veliahdı: 1227-1236=9. =Katuktaş (katli 1.7.1251) (Konggirat). Koşu'nun oğlu: Şiramun (Moğ.Siremön, Süleymân'ın Moğolca'sı) (katli 1252): imparatorluk veliahdı: 1236-1241=5.

4. Karaşar (doğ. 1212?-?).

5. Kaşı (Nûr) (ölm. 1240). 25 yaşlarında öldü. Oğlu Kaydu (1235?-3.1303=68?): 1250-1267'de merkezi Kayalık olmak üzere İmil-Tarbagatay'da, 1267-1303'de merkezi Talas olmak üzere her iki Türkistan ve Batı Moğolistan'da (1274'de Doğu Türkistan şehirleri Kâşgar, Yarkend, Hotan vs. eklendi), hemen hemen müstakil, gûyâ büyük-kaan'a tâbî ol. saltanat sürdü. Hattâ ilk zamanlarda Kubılay'a karşı büyük-kaanlık tahtına hak iddia etti. Duva ile berâber Fergana'nın merkezi Andicân şehrini-kuran Kaydu'dur. Karakurum yakınlarında Kulanbaş'da muhârebede öldürüldü.

6. Kada'an (Kadan-Oğul): 1236-42'de Doğu Avrupa fütûhâtında amca-oğlu Batu Han'ın kolordu kumandanı. Sonra diğer amca-oğlu Kubılay Kaan'ın kumandanı.

7. Melik (asıl adı: Mengli="benli"): Cengiz'in ilk müslüman olan torunlarından. Torunu: 'Alî-Sultân (Çağatay Ulusu hanı: 1340-1342=2). Bunun oğlu: Dânişmendci.

8. Şiremün. En kç. oğul. 1.7.1251'de ağabeyi Möngge Kaan tar. öldürüldü.

Kaydu Han'ın (ölm.1301) kızları: Ay-yaruk Hânım, Kutluun Hânım, diğer kızlarının adı bilinmiyor. 25 oğlundan 5'inin adı biliniyor: Şâh-Oğul, Sarban (oğlu Berkentay, 1307'den it. İlhanlılar'ın Gürcistân v.), Çapar Han (1301'de Câfer adını alarak Müslüman, ölm.8.1309) (Çapar'ın ölmesiyde Ögedey Ulusu hâkimiyeti bitti ve toprakları Çağatay Ulusu'na geçti), Dânişmendce Han (Çağatay Ulusu hanı: 1246-1348=2). Bunun oğlu: Siyurgatmış Han (Çağatay Ulusu hanı: 1370-1388=18) (ölm. Buḥârâ, 1318). Bunun da oğlu: Maḥmûd Han (Çağatay Ulusu hanı: 1388-1403=15). Bu son 3 Çağatay hanı, Müslüman'dır. Bu şekilde Ögedey'in Kaydu'dan inen torunları, hemen tamâmen Müslüman'laşmışlardır. Büyük Timur, işte bu Siyurgatmış Han'la Maḥmûd Han'ın adına hükümdarlık yaptığını iddia etmiştir (bk. Timurlular). Bu Maḥmûd Han, Ankara meydan muhârebesinde (28.7.1402), Yıldırım Sultân Bâyezîd'i esir etmiştir. Maḥmûd Hân'ın kızkardeşi: Ürun-Sultân Hânım=Mîrânşâh Mürzâ b.Timur (1366-1408=42) (çocukları için bk. Timuroğulları).

Tulı Han Hânedânı

Tulı (Mog.Toluy) Han (1192-9.10.1232=40), Cengiz'in 4. ve en küçük oğlu ve Çin imparatorları dalının atasıdır. Cengiz'in 3 oğlunun hânedanları Müslüman oldukları halde, yalnız Tulı hânedânının Kubılay dalı, Budizm'i kabûl etmiş, bunu da Çin'de saltanat sürmek için yapmıştır. Tulı'nın 2 oğlu arka arkaya büyük-kaan olmuş ve bütün diğer 3 hânedan mensupları, bu daldan gelen büyük-kaan'ları metbû tanımışlardır. Müslümanlar'la muhârebede ölen Tulı'nın imparatorluk nâibliği: 18.8.1227-13.4.1229=2, 0, 26 (babası Cengiz'in ölümünden ağabeyi Ögedey'in resmen kaan ilânına kd.). =Siyurkukteni (Nestûrî Hrist.) (ölm.2.1252) (Kerait) (bâzı kaynaklarda adı: Soyurḥohataytay) (Möngge Kaan ve Kubılay Kaan'ın annesi), izd. 1207. =Sorḥantani-beki b. Çaḥa-gambu (Kereyit'li Ong Han'ın kardeşi) b.Hurçahus-buriruh-Han (Hulâgû'nun ve Arık-Boğa'nın annesi), izd. 1207, Buḥârâ'da Hân medresesi yaptırdığına göre ihtidâ etdi, ölm. 1248'den sn. Tulı'nın sırasıyle Möngge, Kubılay, Büçek, Hülâgû, Arık-Boğa adlı oğullarından başka daha 6 oğlu (bunlardan: Möge, Sögedü, Sübetay) ve Öngüt prensi ile evlenen bir kızı olmuştur. Tulı'nın oğulları:

1. Büçek: 1236-42'de Doğu Avrupa fütûhatında amca oğlu Batu Han'ın kolordu kumandanı.

2. Hülâgû İlhan (1217-8.2.1265=48). Bk. İlhanlılar.

3. Arık-Boğa (Arığ-Buga) (ölm.1276): Tulı'nın en kç. oğlu. Ağabeyi Möngge ölünce diğer ağabeyi Kubılay'ın kağanlığını tanımamış, 17 yıl Moğolistan'ı elinde tutarak büyük-kaanlık tahtına müddei olmuştur: 11.8.1259-1276. Altın-Ordu (Doğu Avrupa) hâkanı Berke Han (Müslüman, Cuci'nin oğlu) Kubılay'ı değil, Arık-Boğa'yı metbû tanımıştır. Arık Boğa'nın Müslüman olması muhtemeldir. Oğulları: Yubukur, Melik-Timur (Müslüman). Melik-Timur'un oğulları: Maḥmûd ve Şâ'ban ve bu sonuncunun oğlu Arpa İlḥân (hepsi Müslüman). Arpa İlḥân için bk. İlhanlılar.

4. Möngge (Moğ.Mungge, Möngke) Kaan (1208-11.8.1259=51): 4. büyük-kaan: 4.1248-11.8.1259=11, 7. Kaanlığının resmen kurultay'ca ilânı 1.7.1251. Tuli'nin büyük oğlu. Amca oğlu Ögedey'in yerine kaan oldu. Çin'de Hoçeu'da (bugünkü Ho-ts'üan) öldü. 12.1227: amcası Ögedey'in mânevî oğlu (babası Tuli henüz hayatta), 1236-42: Doğu Avrupa fütûhâtında amca oğlu Batu Han'ın kolları kumandanı. 10.1257: Çin'e hareket. 5.1258: Kansu'ya varış. 8.1258: Sseu-Çuan'a varış. =Ogul-kaymış Hâtûn (Nestûrî Hristiyan) (Şirina'nın ann.) (Oyrat). Möngge'nin bir kızı ve şu 4 oğlu var: Şirina Batu, Asudai, Yörüngtaş, Şirki (bu son 3'ü 8.1264'e kd. amcaları Arık Boğa'ya, bu târihte diğer amcaları Kubılay'a tâbî kumandanlar).

5. Kubılay Kaan (28.9.1211-18.2.1294=81, 4, 20): ağabeyi Möngge'nin yerine 5. büyük-kaan: 11.8.1259-18.2.1294=34, 6, 8. Kaanlığını 1276'da ölünceye kadar kardeşi Arık-Boğa tanımadı ve Moğolistan'ı elinde tuttu. Asıl adı Sutu-Seçen. Daha önceki 4 Kaan'ın taht şehri Moğolistan'da Karakurum iken Kubılay, taht şehrini Kuzey Çin'de Pekin'e aldı (Tr. Han-balıg). "Seçen" (Bilge) lakabını taşır. Târîhin en büyük ve muhteşem bir kaç hükümdârından biridir. Kaanlığının resmen ilânı 4.4.1260. Zevceleri: Çabuy, Kurukçin, Durbaçin, Hoşçin, Bayarçin, Numbuy Hâtunlar. Bunlardan Çabuy, başhâtundur, İlçi-Giday Noyan Konggirat'ın kızıdır.

Kubılay, sonuncu büyük-kaan'dır. Onun ölümünden sonra (18.2.1294), Cengiz'in torunları olan diğer Moğol imparatorları, artık onun halefini büyük-kaan ol. metbû tanımaktan vaz geçmişler, Cengiz imparatorluğu kesin şekilde alt-imparatorluklara ayrılmış ve bunlar birbirinden tamâmen müstakil olmuşlardır. Bunun sebepleri şudur: Kubılay, dedesi Cengiz'in yetiştirdiği, onun devrini gören sonuncu Cengiz torunudur (Cengiz'in ölümünde 15 yaşında idi). Kubılay, Cengiz'den 67 yıl sn. öldüğü zaman, hemen bütün Cengiz torunları Müslüman'laşmış, üstelik Moğolca'yı bırakıp Türkçe konuşmaya başlamışlardır. İslâm dînini kabûl etmeyen ve Türkçe'yi Moğolca'ya tercîh etmeyen tek Cengiz dahi, Kubılay oğulları idi. Bunun sebebi de Çin'de saltanat sürmeleri, Müslüman ve Türk dünyâsından uzakta kalmaları, Türk kültürü yerine Çin kültürünü benimsemeleri idi. Meselâ bu târihte Kubılay'ın babası Tuli'nin nesli devâm eden 3 oğlundan yalnız Kubılay'ın nesli Müslüman olmamış, Arık Boğa ve Hülâgû'nun (İlhanlılar) nesli ihtidâ etmişti. Möngge'nin nesli ise kesilmişti. Kubılay'ın Çin imparatorluğunun gelişme târihleri şöyledir:

Kore'nin fethi 12.1231, Yunnan'ın fethi 11.1252, Kubılay'ın Honan vâililiği 1252, Tonkin ve Hanoy'un fethi 1257, Annam'ın fethi ile Viet-Nam'ın tamâmının ilhâkı 3.1258, 1. ve 2. Japonya seferleri 1274, 1281, Güney Çin'de Song imparatorluğunun himâye altına alınması 25.2.1276 ve bu imparatorluğun ilhâkı 3.4.1279, Song imparatorluğunun taht şehri Lin-ngan (Hang-çeu)'ın fethi 3.1276, Kanton'un nihâî fethi ve Çin'in tamâmının Kubılay'ca fethinin tamamlanması 1277, Kamboç ve Laos'un fethi 1280, Birmanya'nın fethi 1283, Cava ve Sumatra'nın fethi 1293, Siam'ın fethi 1294, Kubılay'ın son Moğolistan seferi 1293.

Kubılay'ın doğrudan doğruya idâresinde bulunan ülkeler Sibiryadan Okyanusya'ya

kadar uzanıyordu. Japonya hâriç hemen bütün Doğu Asya'yı (Asya'nın doğuda kalan üçte birini) ihtivâ ediyordu. 24.000.000 km² topraklar üzerinde yayılıyor ve rivâyete göre bu topraklarda 300.000.000 insan yaşıyordu. Kubılay'a tâbî Altın-Ordu, İlhanlı, Çağatay kardeş imparatorlukları ile bunlara tâbî devletlerle berâber Büyük Moğol Kağanlığı 64.000.000 km²'yi buluyordu. Bu da, o zaman bilinen dünyânın üçte ikisinden fazlası idi (o târihte Fransa'da 10, İngiltere'de 2 milyon nüfus yaşıyordu). Venedikli Marco Polo -ki yıllarca Kubılay'ın hizmetinde bulunmuştu- "Hazret-i Âdem'den beri yeryüzüne gelmiş en büyük ve en zengin hükümdar" der.

Kubılay'ın öldüğü 1294'te Osmanoğulları'nın başındaki Osman Gazi (I. Osman), uc beyi (marki) idi. Kastamonu'daki büyük uc beyi (duka) Çobanoğlu Nâsruddîn Mahmûd Bey'e tâbî idi. Mahmûd Bey, Konya'da oturan Türkiye hâkan (imparatoru) II. Sultân Mes'ûd'a (Selçuklu) tâbî idi. II. Mes'ûd, Tebrîz'de oturan Keyhatu İlhan'a tâbî idi (Keyhatu, Kubılay'ın kardeşi Hülâgû'nun torunu idi). Keyhatu da, Pekin'de oturan Kubılay'ı metbû tanıyordu. Şu halde Söğüt'teki Ertuğrul Gazi oğlu Osman Gazi, Kubılay'ın tâbii Keyhatu'nun tâbii II. Mes'ûd'un tâbii Mahmûd Bey'in tâbii idi. İnanılmaz gibi görünen bu durum, hukukî bakımdan da, fiilen de gerçektir. 1294'te Kubılay ölünce Osman Gazi, artık hukukan da müstakil olan İlhan'ın tâbiinin tâbiinin tâbii derecesine yükseldi. 1300'de Osman Gazi büyük uc beyi (duka) olunca bu defa Osman Gazi, doğrudan doğruya İlhan'a tâbî büyük uc beyi hâline geldi ama, hâlâ İlhan'ın Anadolu umûmî vâlisince kontrol ediliyordu. Ancak Osmanoğlu Orhan Bey 30.5.1335'te İlhan'a tâbî olmaktan çıkarak tamâmen müstakil oldu (1326 nisanında Osmanlılar melik=kral derecesine yükselmişlerdi; 1363'te sultân=imparator derecesine çıkacaklar, 1396'da sultân-ı mu'azzam=büyük imparator ve 1447'de sultân-ı â'zam=en büyük imparator, 1517'de pâdşâh-ı cihân=cihân imparatoru derecesine erişeceklerdir).

Kubılay'ın Yürek adlı kızı, Öngüt Türk prensi Ay-Buka ile evlendi. Kubılay'ın aşağıda gösterilen 10 oğlu dışında daha 37 oğlu ve pek çok kızı oldu, ekserisi küçük yaşlarda ölmüşlerdir.

Çin'de Kubılay Hânedânı (1259 - 1368)

Çin'de Cengiz oğulları'nın, daha doğrusu Kubılay oğulları'nın hânedanına Çince "Yüan Hânedânı" denmektedir. Kubılay'ın Çin imparatoru olarak hânedân adı da Çince "Şih-tsu"dur. 1307'ye kadar Moğol hüviyetini muhâfaza eden hânedan, bu târihten sonra Çinli'leşmeye başlamıştır. Çince ikinci yâhut birinci dil olmuş, fakat Pekin sarayında Moğolca konuşulmaya 1368'e kadar devâm edilmiştir. Kubılay'ın oğulları (Çingkin, Numugan, Dorçi, Mîngkala, hep baş-hâtun Çabuy Konggrirat'tan doğmuşlardır):

Çingkin (Moğ. Çinggis, Tr.Cengiz) (ölm. 1.1286): Veliâhd: 11.8.1259-1.1286=26, 5. "Çimkim" şekli de görülmüştür. Kubılay'ın 2. oğlu. =Gökçin Başhâtun.- Mîngkala (Mangalay): 3. oğul. Kansu ve Şensi v.1272-80=8.- Nomokan (Moğ. Numugan): 4. oğul. 1275'ten it. merkezi Almalık olmak üzere Çungarya vs. vâlisi.- Ügeçi Togan (Moğ. Hugaçi) (ölm. 1290?): Yunnan v. 1267-74=7. Oğlu: Esen-Timur (1280'den it. Yunnan v.).- Kubılay'ın diğer oğulları: Kutluk-Timur, Dorçi, Kuriday, Uknkçı, Ayaçi, Kökçü.

Veliâhd Çinkin'in (ölm.1.1286) kızı Kutadmış=Görgüz (katli 1298, önce Nestûrî, sn... Katolik Hrist. Türk Öngüt pr. 1262-98=36, babası da Kubılay'ın dâmâdı idi=güregen, Nestûrî'likten Katolik olması 1294, Nestûrî kardeşleri: Asan-gaymış, Abaday, Cuhanan; Kutadmış ölünce Görgüz, Kutadmış'ın birâder-zâdesi Ayamış'la evlendi).- Çinkin'in oğulları:

Olçayto-Timur (Moğ.Ölcei-Temür) (1265-10.2.1307=42): Cengizliler'den 2. Çin imparatoru ve dedesi Kubılay'ın halefi: 18.2.1294-10.2.1307=12,11,20. Babasının ölümü üzerine dedesinin imparatorluk velîahdi: 1.1286-18.2.1294=8,1. =Bulukan Başhâtûn (Bayavut). Olçayto'nun kızı Ayamış, Öngüt Türk prensi Görgüz'ün 2. eşidir (Görgüz = Tr. George). Olçayto, Budist olmuştur. Bu sûretle Kubılay hânedânı, Budist dînini kabûl ederek Çin'in peyki hâline gelmiş ve Müslüman dünyâsından ayrılmıştır. Hânedan Çin'i terk edip ana yurdu Moğolistan'a dönünce orada da budistliğini devâm ettirdiği için, koyu Müslüman hâle gelen öbür Cengizli hânedanlarla arası açılmış, hiç bir yakınlık kurulamamıştır. Olçayto'nun yerine bir oğul değil, yeğenlerinin geçmesi, hânedanla imparatorluk tahûnı babadan oğula kalacak yerde çeşitli hânedân üyelerinin tahta çıkması, Cengizliler'in Çin'deki otoritelerini fenâ halde sarsmıştır. Sonunda "yabancı ve barbar" saydıkları bu hânedânı Çinliler, kuzey bozkırlarına, anayurdları Moğolistan'a atmışlardır. Olçayto'nun ölümünden sonra imparatorların otoritesi sarsılmış, Çinli görevliler söz sâhibi olmya başlamışlardır.

Çinkin'in diğer oğulları (Olçayto-Timur'un kardeşleri): Darmabala, Kamala, Ananda.- Ananda (1270?-katli 1307=37?): 1307'de ağabeyi Olçayto'nun ölümünde tahta hakk iddia etmiş, fakat tahta yeğeni çıkarılmıştır. Kansu ve Şensi vâlisi idi. Müslüman olması, tahta çıkmamasının sebeplerinden biridir. Oğlu Uruk (Örüg)-Timur da Müslüman'dır, 1223'te "Tangut hanı" unvânıyla Kansu ve Şensi vâlisi olmuştur.

Kansu halkının büyük kısmını ihtidâ ettiren Ananda'dır. 1398'de Ming Hânedânı'nın ilk imparatoru, Kansu'da 100.000 kadar Müslüman'ı öldürdü. Geri kalanları da Çinli kızlarla evlendirilerek Tangut, Moğol, Türk asıllı olanları İslâm'dan ayırıp Çince konuşturmaya başladı. Bu devirde Muhammed adı yasak edildiği için Çinli Müslümanlar artık "Ma" adını aldılar ki Muhammed'in Çince'sidir. Buna rağmen Kansu'da ve diğer eyâletlerde İslâm devâm etdi. 1910'da Broomhall, Kansu'da 3 milyon Müslüman olduğunu ve çoğunluk oluşturduklarını yazar. 1953 sayımında ise Kansu'da 1.087.000 nüfus Müslüman olduğunu beyân etdi ki, eyâlet nüfusunun üçte biridir. Çinghai eyâletinde de 258.000 nüfus, İslâm dîninde olduğunu söyledi. Ancak bir çok Çinli'nin Müslüman olduklarını sakladıkları bilinmektedir. Çin Müslümanları, Haneî olup Şafîî'ler azdır. Bu da, İslâm'ın Türkler vâsıtasıyla geldiğini gösterir.

Kamala'nın oğlu: Yesün (Isen)-Timur (1297-15.8.1328=35), Cengizliler'den 6. Çin imparatorudur (4.9.1323-15.8.1328=4, 11, 12). Bunun oğlu Raçi-Puka, babasının halefi ve 7. Çin imparatorudur (15.8.1328-16.11.1328=0, 3, 2), çocukken ölmüştür.

Çinkin'in oğlu ve Olçayto-Timur'un (no.2) kardeşi Darmabala'nın 2 oğlu, amcaları Olçayto'nun yerine biribiri ardınca Çin imparator oldular: Külüg (Mog.Kaişan) (1280-27.1.1311=31, imp.10.2.1307-27.1.1311=3, 11, 15) ve Buyantu (1285-1.3.1320=35) (imp. 27.1.1311-1.3.1320=9, 2, 5). Bunlar 3. ve 4. imparatorlardır.

Buyantu'nun oğlu ve halefi olan 5. imparator: Gegen (1307-4.10.1323=20; imp. 1.3.1320-4.9.1323=3, 6, 4, katl, vel.27.1.1311-1.3.1320=9, 2, 5). Gegen'den sonra Kamala'nın oğlu ve torunu (no.6 ve 7) tahta geçmişler, sn. Külüg'ün (no.3) 2 oğlu ardarda tahta çıkmışlardır (8. ve 9. imparatorlar): Güşala (Moğ.Kusala) (imp.16.11.1328-27.2.1329=0, 3, 11) (Güşala (Çin.Ming-Tsung, Tr.Yisün Temür, doğ.1293), Türk beylerinden Temüder b.İllic Çuvn'un dâmâdır. Temüder'in oğlu Rawda-Şâh, dâmâdı da Çin sadrâzamı Tokta'dır) ve Çıyagatu (Moğ. Cayagatu) Toktimur (1304-2.10.1332=38, imp. 27.2.1329-2.10.1332=3, 7, 3). Sn. Güşala'nın 2 oğlu tahta geçtiler (no.10 ve 11): Rinçenpal (1326-14.12.1332=6) (imp. 2.10.1332-14.12.1332=0, 2, 13), bu çocuğun ölümü üzerine ağabeyi Togan-Timur (Temür) (1320-23.5.1370=50) (imp. 14.12.1332-23.5.1370=37, 5, 10). Bu zât, Kubılay dâhil, en çok tahtta kalan imparator oldu. Fakat 10.9.1368'de Çin'i kaybettiği için Pekin'de saltanatı 35, 8, 27'den ibârettir. Karakurum'a, Moğolistan'a çekildi, orasını artık Mingler'in tahta çıktığı Çin imparatorluğundan kopararak anayurdunda da 1, 7, 13 müddetle kaanlık yaptıktan sn. hüzn içinde öldü. Onun nesli, Moğolistan hanlarıdır, Karakurum'da oturmuşlardır.

Togan-Timur'un eşlerinden Konggirad Hatun, yeni Ming imparatorunun eline düştü ve onunla evlendi ve 6 ay sonra Togan-Timur'un oğlu Yunglo Kağan'ı (1369-1401) doğurdu ki Çin hizmetinde kaldı.

Moğolistan Hanları (1368 - 1945)

Yalnız Moğolistan hanı olarak Togan-Timur'u (Moğ.Ugakatu) (10.9.1368-23.5.1370) 2 oğlu aynı tahtta tâkıyb etti: Biliktü (Ayurşiridhara) (23.5.1370-1378=8) ve Usuhâl (Usgal) Dokuz-Timur (1378-1388=10). Bunların diğer kardeşleri Timur-Buka, 10.9.1368'de öldürüldü. Öldürülen Dokuz-Timur'un yerine 2 oğlu geçti: Enge-Sürıktu (Corıktu) (1388-1392=4) ve Elbeg (1392-1399=7, katl). Elbeg, oğullarından Karkuçug Dügüreng Temür Kung Tayıcı'yı öldürerek eşi Ölcei-tü goa Bigiçi ile evlendi. Elbeg'i katlinden sn. oğulları tâkıyb etti: Gün-Timur (Tagugan Kağan) (1399-1408=9) ve Olcay- Temur (Ulvi Temür Kagan) (1408-1412=4). Olcay-Timur'un yerine oğlu Delbeg (1412-1414=2, katl) geçti. Sonra Dokuz-Timur'un (ölm.1388) oğlu Hargu-Tesuk'un Adsay han oldu (1425-1439=14).

Adsay'ın (Adai) ilk 2 oğlu onu tâkıyb etti: Tayisung (1439-1452=13) ve İkbarcı (Agbar-çin) (1452-1453=1). Tayisung'un by. oğlu Mönggüleı hayâtında öldü. Sn. Tay-sung'un (=Altay Hatun b.Çibder) 2 oğlu: Öggötü (1453, katli 1462) ve Molun (1453-1463=10, katli 1466). Sn. Adsay'ın (ölm.1439) küçük oğlu Mandagol (Mandu-kuli) (1463-1467=4, katl) =1.Mandukai Hatun b.Çorasbai Temur cingsarg. =2. Yeke Kabar-tu Cöngeer b.Bıgırser Tayisi Oırad) tahta çıktı. Bunun eşi Mandogay Hât., 1470-1481'de Dayan'ın çocukluğunda nâibe oldu; 1467'de dul kalan bu hâtun, 14 yıl sn. 1481'de kendisinden hayli küçük yaşta olan Dayan'la evlendi ve Dayan'ın aşağıda anılan çocuklarının hepsini doğurdu.

Mandagol'dan sn. tahta çıkan Bolhocinong (Bolku Cinong) (ablası Buggural Günci ve bu prensesin oğulları Nemekü Çuyang ve Bagabai. Bolku Cinong=Sikir (Siker) Tayıku b.Kutugtu (Sigüsi) Çinong, Dayan'ı evlâd edindi. Dayan'ın annesi olan bu Siker Hâtûn, 1490'dan sn. öldü) (1467-1470=3, katl), İkbarcı'nın (ölm.1453) oğlu

çıktı. Tahta çıkmadan önceki prenslik adı Batu-Mungge'dir. İlk 11 (veyâ 17) yılını Mandogay Hâtûn'un nâibeliği altında geçirdi ve niyâbet son bulunca kendisinde çok yaşlı olan nâibe ile evlendi. Dayan (1463-1543=80), 73 yıl tahtta kaldı (1470-1543=73). Mandogay (Mandukai Sayın Katun) Hâtûn'dan 1 kız ve 7 oğlundan biri Barsu-Bolod (3. oğul, 1543-50'de Ordos prensi), 7. oğul Al Buğra veyâ Geresandza'dır (Halha=Doğu Moğolistan v.). Törü Bolod ile Ulus Bolod ve Arsu Bolod ile Barsu Bolod, Oçar Bolod'la Alçu Bolod, ikiz idiler (son ikisi 1487'de doğdu). Dayan'ın Uriangkan'lı Kutugtu Sigüsi'nin torunu olan diğer eşi Samur Tayiku'dan çocukları Kira Sança ve Kira Bolod, diğer eşi Küsi'den olanlar Garadai ve Çing Tayiçi'dir. Dayan'ın toplam 11 oğlu oldu. Bir oğlu Ulus Bayiku Abakai'dir ve katledildi. Dayan'ın Mandukai'den olan kızı Dogulang Güinci'dir. Bagasun Tabunang ile evlendi. Dayan'ın by. oğlu Törü Bolod çocuksuz öldü. Ulus Bolod da öldü. Barsu Bolod'un oğlu Gegen Altan Kagan oğlu Sengge Temür Döğü-reng Kagan olup bunun Sümer Mergen Tayici'den doğan oğlu Yuyantan Camso'dur.

Dayan'dan sonra hanlık, Batı Moğolistan ve Ordos dallarına ayrıldı. Dayan'ın torunları, bu ülkelerde hanlığa başladılar. Batı Moğolistan dalı metbû idi. Bu dalda Dayan'ın torunu Bodi (Darayisung Küdeng Kagan) Han (1543-1548=5) tâkiybet etti. Sonraki hanlar: Bodi'nin oğlu 38 yaşında ölen Kudang Alag (1548-1557=9), oğlu 1539 doğumlu Tümen-Casaktı (1557-1593=36, 1580'e doğru kesin şekilde Budist oldu), bunun oğlu Bayan Seçen-Han (1593-1604=11), bunun oğlu Lengdan Han (Ligdan, Lindan) (doğ. 1591) (1604-1634=30). Lengdan'ın ağabeyi Manggus Mergen Tayisi, vel. iken öldü. Hanlar "kagan" unvânını taşıdılar.

Dayan'ın oğullarından Barsa-Bolot, 7 yıl Ordos'ta vâililik yapmıştı. 1550'de ölünce oğlu Gun-Biliktu-Mergen, Ordos hanı oldu. Kardeşi Altan (Moğ. altın demek), 1543-1583=40 müddetle Kuku-hoto (Kuei-suei) prensliği yaptı, 1576'da Budist oldu. Gun-Biliktu-Mergen'in'in oğulları: Baysungur, Oyidarma, Nomtarni, Buyang-Gulay, Bancara, Badma Sambhava, Amurdara, Oğlakan ve Noyandara. Büyük oğul olan Noyandara'nın oğlu: Hutuhtay-Seçen Hongtaycı (1586'ya kd. Ordos hanı, 1566'da Budist). Bunun oğlu: Erinçin-Cinong (Ordos hanı: 1586-1649=63, bütün Moğolistan'ın hanı: 1634-1649=15). Bunun torunu: Sanang Seçen (Erke Seçen Hongtaycı) (târihi, ölm. 1670?).

Halha (Doğu Moğolistan) hanı Geresandza'nın (Dayan Han'ın oğullarındandır) torunları Abatay Tuşetu, merkezi Urga olmak üzere Tula hanı, bunun kardeşi Tümenken Sayın-Noyan da Orhon, Selenga, Ongin hanı olmuşlar ve her ikisinin nesli de devâm ederek bu bölgeleri yönetmişlerdir. 1635'te Erinçin-Cinong Han, Çin tâbiyyetine girmiş ve artık Moğolistan'da Çin devri başlamıştır.- Abatay ve Tümenken'in yeğenleri Şuluy Seçen, Kerülen hanı olmuştur.

Dayan'ın oğlu Geresandza'nın torununun diğer bir daldan torununun oğlu Şuluy-Ubaşa-Hongtaycı, "I. Altan Han" unvânıyla Tarbagatay hanı oldu (1609-1623=14). Bunun oğlu II. Altan Han (1623-1658=35) ve bunun da oğlu III. Altan Han (1658-1691=33), Tarbagatay'da hükmettiler.- Şuluy-Ubaşa'nın (I. Altan Han) yeğeni olan Layhor ise "Uliahutay" denen Doğu Tarbagatay hanı oldu. Bunun oğulları Subati Casahtu Han (katli 1662) ve Tzewang-Şab Han (1662-)'dır.

Çin'e tâbî son Moğolistan hanı Hutuhtu Han, 1924'te tahundan indirildi. Moğolistan'da cumhûriyet îflân edildi. Ülke Çin'den ayrıldı ama Rusya'nın peyki oldu. Ülkeye Asıl Moğolistan veyâ Dış Moğolistan denmektedir. İç Moğolistan veyâ Güney

Moğolistan, Çin Seddi'nin kuzeyinde yayılan ülkedir. Burada Moğollar, Çinliler'le karışık yaşarlar ve burası Çin'in bir muhtâr eyâletidir (başkenti Kalgan, şimdi Huhehot). Moğolistan devletinin başkenti ise şimdiki adı Ulan Bator olan Urga'dır. 1940'tan önce Japonlar, Mançurya'da Çin (Mançu) hânedânından bir imparator ilân ettikleri gibi, Moğolistan'da da Cengiz Han soyundan bir prens han (kral) ilân etmişlerdir (Hutuhtu Han'ın oğlu ve veliahdı olması muhtemeldir). Bugünkü Moğolistan'da Kubılay hânedânından inenler mevcuttur.

Bugün Moğolistan devletinde halkın % 19'unun Müslüman (Sünnî Haneî veya Şâfi'î) olduğu tahmîn ediliyor (330.000 nüfus).

Çin'de ise nüfusun % 5'inin Müslüman (Sünnî Haneî ve Şâfi'î) olması muhtemeldir. 47.250.000 nüfus eder. Bunun ancak beşte biri Türk'tür (Uygur, az sayıda Kazak, Sarı Uygur vs.). Türkler, Doğu Türkistan'dadır. Budist olan Sarı Uygurlar, Kansu'nun belirli bölgesinde yaşıyorlar. Türkler'in hepsi Haneî'dir. "Döngen" denen Çinli ve Çince konuşan Müslümanlar, Kansu ve güney-batıda Yunnan eyâletlerinde çoktur. Fakat Çin'in her yerinde ve büyük şehirlerde bir miktar Döngen mevcuttur. Taiwan'da (Milliyetçi Çin/Formoza) büyük kısmı Döngen, bir kısmı Doğu Türkistanlı Uygur ve Kazak Türkü olmak üzere 168.000 kadar Müslüman vardır (% 1). Kore'de Müslüman sayısı 32.000 kadardır (% 0,1). Japonya'da-çoğu Japon- 441.000 kadar Müslüman vardır (% 0,3).- Çinhindi'nde Müslüman azınlıklar mühimdir: Tayland'da (Siam) % 5 (2.415.000), Burma'da (Birmanya) % 6 (2.111.000, Arakan bölgesi tamâmen Müsl.), Viet-Nam'da % 3 (1.495.000), Laos'ta % 3 (88.000), Kamboç'ta % 9 (700.000 kadar).

Büyük Kağanlar (4.1206 - 18.2.1294 = 87, 10)

- 1- Cengiz (4.1206 - 18.8.1227 = 21, 4)
- 2- Ögedey b. Cengiz (18.8.1227 - 11.12.1241 = 14, 3, 24)
- 3- Giyûk b.Ögedey (11.12.1241 - 4.1248 = 6, 4)
- 4- Möngge b. Tulı b.Cengiz (4.1248 - 11.8.1259 = 11, 4)
- 5- Kubılay b. Tulı (11.8.1259 - 18.2.1294 = 34, 6, 8)

Çin İmparatorları (18.2.1294 - 10.9.1368 = 74, 6, 20)

- 1- Kubılay (11.8.1259 - 18.2.1294 = 34, 6, 8)
- 2- Olcayto-Timur (Ölceytü Temür) b.Çingkin b.Kubılay (18.2.1294 - 10.2.1307 = 12, 11, 20)
- 3- Külüg (Hayşan) b.Darmabala b.Çingkin (10.2.1307 - 27.1.1311 = 3, 11, 15)
- 4- Buyantu b.Darmabala (27.1.1311 - 1.3.1320 = 9, 2, 5)
- 5- Gegen b.Buyantu (1.3.1320 - 4.9.1323 = 3, 6, 4)
- 6- Yesün-Timur b.Kamala b.Çingkin (4.9.1323 - 15.8.1328 = 4, 11, 12)
- 7- Raçi-Puka b.Yesün-Timur (15.8.1328 - 16.11.1328 = 0, 3, 2)
- 8- Güşala b.Külüg (16.11.1328 - 27.2.1329 = 0, 3, 11)
- 9- Çıyagatu b.Külüg (27.2.1329 - 2.10.1332 = 3, 7, 3)
- 10- Rinçenpal b.Güşala (2.10.1332 - 14.12.1332 = 0, 2, 13)
- 11- Togan-Timur b.Güşala (14.12.1332 - 10.9.1368 = 35, 8, 27)

Son Çin İmparatorunun nesebi: Togan-Timur b.Güşala b.Külüg b.Darmabala .b. Çingkin b.Kubılay b.Tulı b.Cengiz.

Moğolistan Hanları

- 1- Togan-Timur (son Çin imp.) (10.9.1368-23.5.1370=1,8,13)
- 2- Biliktü (23.5.1370-1378=8)
- 3- Usuhal (1378-1388=10)
- 4- Enge-Coriktu (1388-1392=4)
- 5- Elbeg Nigülesüççi (1392-1399=7)
- 6- Gün-Timur (1399-1408=9)
- 7- Olcay-Timur (1408-1412=4)
- 8- Delbek (1412-1414=2)
- 8a- Oyaradai (1414-1425=11)
- 9- Adsay (1425-1439=14)
- 10- Taysung (1439-1452=13)
- 11- İkbarcı (1452-1453=1)
- 12- Öggütü (1453)
- 13- Molun (1453-1463=10)
- 14- Mandagol (1463-1467=4)
- 15- Bolkucinong (1467-1470=3)
- 16- Dayan (1470-1543=73)
- 17- Bodi (1543-1548=5)
- 18- Kudang (1548-1557=9)
- 19- Tümen-Casaktu (1557-1593=36)
- 20- Seçen (1593-1603=10)
- 21- Lengdan (1603-1634=31)
- 22- Erinçin-Cinong (1634-1649=15)
- 23- Abatay Tuşetu (1649-)...
-Bogdo Çepsun Dampa Hutuhtu Han (12.1911-26.11.1924=13, 1)

Yunnan

Yunnan, Çin'in güney-batısındaki eyâlettir. Güneyde Birmanya (Burma), Laos ve Viet-Nam (Tonkin) ile çevrilidir. Başkentine de Yunnan, bâzan Kunming denir. Bu eyâlette Müslüman Çinliler, mühim bir azınlık teşkil ederler. Kubılay Han ve halefi zamânında burada 26 yıl kadar süren (1274-1300?) bir emâret kurulmuştur. Tabiatıyla Kubılay'a tâbî, hattâ onun vâlifleri durumundadırlar. Baba ve 2 oğuldan müteşekkil bu Yunnan vâlifleri âilesine Seyyid-Ecell hânedânu denmektedir. Sünnî-Hanefî olan âilenin Türk veya Arab olduğu muhakkaktır, fakat hangisi olduğunu bilmiyoruz. Türk'leşmiş Arab olabilir. Âilenin atası Süfeyr'in 5. batından torunu Şemsü'd-D.ile 2 oğlu Nâşrî'd-D. ve Hü., Yunnan vâlifliği yapmışlardır: 1- Şemsü'd-D.Ömer Seyyid-Ecell Buhârî (1210?-1279=69?) (Yunnan imparator nâibi: 1273-1279=6), 2- Nâşrüddîn (ölm. 1292) (1279-1284=5), 3. Hüseyin (ölm. 1310) (1284-1300?=16?). Bu son ikisinin 3 kardeşleri daha vardır. Nâşrî'd-D.'in 14. batından torunu: Ma Chu (1630?-1710?=80?, müellif). Ma Chu'nun 6. batından torunu: Na Va-chi'ing (ölm.1925?).

II

DOĞU AVRUPA CUCİ ULUSU - ALTIN-ORDU

Volga Bulgarları (770? - 1400?)

Cengizliler gelmeden Doğu Avrupa, daha açık bir tâbirle Ukrayna, Volga (Tr.İdil) ve Ural boyları, bugünkü Avrupa Rusyası'nın büyük kısmı, asırlardan beri Türk hâkimiyetinde idi. Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Kumanlar, Oğuzlar ve başka Türk kavimleri bu geniş topraklarda geniş devletler kurmuşlardı. Fakat Müslüman değillerdi. Bu devletler, III. cildimizin Türkler bahsinde görülecektir. Daha Mete zamânında, sonra Göktürkler çağında Büyük Türk Hâkanlığı'nın batı sınırları Karadeniz'e kadar uzanabilmışti. Hunlar'ın Orta Avrupa imparatorluğu da V. asrın ilk yarısında, Doğu Avrupa'nın mühim kısmını içine alıyor, Karadeniz üzerinden Kafkaslar'a ulaşıyordu. Bu topraklarda yaşayan Slav, Fin ve Kafkas kavimleri, yukarıda anılan Türk devletlerinin tebeası idiler. Çok geri bir kültürü temsil ediyorlar ve Türk kültür unsurları ile gelişmiye çalışıyorlardı.

İşte Oğuz grubundan olmıyan Bulgar Türkleri, Volga (İdil) boylarında biriktikten sonra bir kısmı Tuna boylarına göçmüş, III. cildimizde görülen Tuna Türk Bulgar imparatorluğunu kurmuştu. Volga'da kalan Bulgar Türkleri ise, kabîle hayâtından çıkarak, 770'e doğru burada bir Türk devleti kurdular. Mayıs 922'de Almış Han, Sünnî-Hanefî Müslüman oldu. Onun İslâm'ı kabûlü, Karahanlı (Türkistan) büyük-hâkanı Abdülkerîm Satuk Buğra Han'ın İslâm'ı kabûlü ile aynı yıllara rastlamaktadır; aynı yılların çağdaş hükümdarlarıdır. Bulgar devleti, 1400 yıllarına kadar yaklaşık 630 yıl

devâm etti. 965'e kadar Hazar Türk imparatorluğuna tâbî idiler. 965-1237 arasında müstakil yaşadılar. Çok küçülen devlet, 1237-1400 yıllarını da Altın-Ordu'ya tâbî olarak geçirdi. Moskova'nın doğusunda, Volga boyunda uzanan devlet, bilhassa bugünkü Tataristan (Kazan) ve Çuvaşistan (İjevks) bölgelerini içine alıyordu. Almış Han, ihtidâ edince Câ'fer islâmî adını aldı (Satuk Buğra Hân'ın 'Abdül-Kerîm adını alması gibi). Onun oğullarından Ahmed Han, 944'te hacca gitmiştir. Son han II. 'Abdullah, 1400'e doğru Timur tarafından öldürüldü. Bulgar hanları ve saltanat müddetleri için şöyle bir liste taslağı düzenlemek mümkündür:

- 1- Tokı Han (770?-)
- 2- Aydar Han b.Tokı
- 3- Zübeyr Han b.Aydar
- 4- Şelkey (Silkey) Yaltavar Han b.Zübeyr (- 900?)
- 5- Almış (Almas) Câ'fer Yaltavar Han b.Şelkey (900?-925?=25?)
- 6- Mikâil Han b.Almış (925?-930?=5?)
- 7- Ah.Han b.Almış (930?-948?=18?)
- 8- Tâlib Han b.Ah. (948?-958?=10?)
- 9- Mü'min Han b.Ah. (958?-980?=22?)
- 10- Has. (Hayder) Yaltavar Han b.Mü'min (980?-)
- 11- Muh. Han b.Has.
- 12- Sa'îd Han b.Has. (-1020?)
- 13- Ebû-İshâq İbr.Han I b.Muh. (1020?-1050?=30?)
- 14- İshâq Han b.İbr. (1050?-)
- 15- Barak Han b.İshâq
- 16- İbr.Han II b.Barak (-1170?)
- 17- Selîm Han b.Sel. (1170?-)
- 18- İlham Han b.Sel. (-1230?)
- 19- Pulad-Temür Han b.İlham (1230?-)
- 20- 'Abd.Han I b.Pulad-T.
- 21- Has.Han II b.'Abd. (-1380?)
- 22- Mahmûd Han b.Has. (1380?-)
- 23- 'Abd.Han II b.Mahmûd (-1400?)

Cuci Ulusu

Cuci (Moğ.Coçi) Han (1179-2.1227=48), Cengiz'in 4 oğlunun büyüğüdür. Bir av kazasında babasından 6 ay önce Kulan Başı'de öldü. Cengiz ona Doğu Avrupa'yı vermişti (1223-2.1227=4). =Ça'ur Beki b.Togrıl Ong-Han (Kerait kralı), izd. 1203. =Sertak Hât. (Konggirat) (Orda-İçen'in ann.). =Erkin Ögey Kuçin Hât. b.Elçi Noyan Konggirat

(Batu'nun ann.). Hâtunlarından 18, câriyelerinden 22 oğlu oldu. Kızlarından biri, 1253'te ölen Suġnak Tegin b.Özer Tuġrul Han (Kulca beyi) (Almalık şehrinin kurucusu) ile evlendi, Dânişmend Tegin'i doğurdu ve Kulca Türk beyleri Çaġatay Hânlarına tâbî olarak böylece yürüdü. Cuci'nin diġer kızı Holuyhan, 1207'de Torelçi b. Huduha-beki Oyrat'la evlendi ki Cengiz'in tümen kumandanlarındandır. Cuci'nin hâtunlarından doğma 18 oğlu yaş sırasıyla şunlardır:

1- Orda-İcin Han (1206?-1250=44?): 1236-42 arasında, küçük kardeşi olan Batu Han'ın Doġu Avrupa fütûhâtında kolordu kumandanı idi. AK-ORDU: Cuci ölünce, büyük oġluna Ak-Ordu (Moġ.Ak-Orda) ve ikinci oġlu Batu'ya Gök-Ordu (Gök-Orda) denen ülkeler verilerek, babaları Cuci'nin mîrâsı ikiye bölündü. Bu taksîmi, dedeleri Cengiz Han yaptı. Cengiz'in ölümünde Batu 19 yaşında idi. Cengiz'in bütün torunları içinde en büyüġü Orda-İcin, ikincisi de Batu idi. Batu, askerî dehâsıyla temâyüz etmiş, dedesi Cengiz ve amca-oġlu Kubılay gibi büyük bir dehâ göstermiştir. Möngge, Batu'dan bir kaç ay küçük olmakla, Cengiz'in bütün torunları arasında yaş sırası bakımından 3.'dür. Kardeşleri Tokay-Timur, Oday, Şinkur, Sengün, Orda'nın emrine, Ak-Orda'ya, diġer bütün Cuci oġulları ise Batu'nun emrine, Gök-Orda'ya verildi. Ak-Ordu ülkeleri, 60° doğusunda kalan ülkelerdir (Kazakistan). Gök-Ordu, Kafkaslar'ın kuzeyinde, Urallar'ın batısında kalan bugünkü Avrupa Rusyası ve Ukrayna'dır. =Çöke Hât. Konggirat, =Tubakane Hât. Konggirat, =Fülâne Hât. Konggirat. Bu sûretle Orda-İcin, aynı Moġol boyundan 3 prensesle evlenmiştir. Nesli için aşağıya bk.

2- Batu Han "Sayın-Han" (1208-1256=48): 1.7.1251'de büyük-kaanlığı reddetti ve üçte ikisi Türk 150.000 süvârî ile Doġu Avrupa'da kalmayı tercih etti. Onun reddi üzerine-kendisinden bir kaç ay küçük olan- amca oġlu Möngge'nin büyük-kaanlığı kesinleşti. Babası Cuci'nin yerine Doġu Avrupa ülkelerinin başına geçti (2.1227-1256=29). Başkenti Saray, Volga üzerinde, Astırhan'ın 95 km doğusundadır. Babasının mîrâsının Asya kıt'asında kalan kısmı ağabeyine verilmişti ama, ağabeyinin metbuu gibiydi. Fütûhâtı için aşağıya bk. =Borakçın Hât. (Olakçı'nın ann.). Batu'nun yerine 2 oġlu cem'an bir yıl kd. ard arda tahta geçti. Fakat sn. bir yaş kç. kardeşi Berke hâkan oldu. Maamâfih Berke'nin oġlu olmadığı için ondan sn. Batu neslinden hâkanlar Altın-Ordu Doġu Avrupa Türk imparatorluğu tahtına çıktılar. Batu hânedânı için aşağıya bk.

3- Berke (Berkây) Han (1209-1266=57): 1236-42 Doġu Avrupa fethinde ağabeyi Batu'nun kolurdu kumandanı. Altın-Ordu hâkanı (1257-1266=9). Batu zamânında Müslüman oldu. Bu sûretle Müslüman olan ve Türk'leşen ilk Cengizli dahı, Doġu Avrupa'da Cuci Ulusu (Cuci Hânedânı) oldu. İlhanlılar ve Çaġataylılar'ın Müslüman olması ve Türk'leşmesi daha geç târihlerdedir. Bunda, Doġu Avrupa'da çok yoğun bir Türk kitlesinin içine girilmesinin te'sîri de vardır. =Melike Hât. b.'Alâ'i'd-D.Keykubâd. Türkiye hâkanına dâmâd olan Berke'nin bu izdivaçtan doğan kızı Urbay Hanım, II. Sultân İzzüddîn Keykâvûs ile evlendi. Bu izdivaçtan da Selçuklular'dan son Türkiye hâkanı II. Sultân Gıyâşüddîn Mes'ûd doğdu. Bu sûretle II. Mes'ûd, Cengiz'in torununun torunudur. Alâüaddîn Keykubâd da Cuci'nin bacanaġı ve Berke'nin kayın-pederidir. Berke, Mısır Memlûk sultânı Baybars'ın da kayın-pederidir.

4- Berkçe (Barkaçay) Han.

5- Şıban Han (galat: Şayban): 1236-42 Doğu Avrupa fethinde ağabeyi Batu'nun kolordu kumandanı. Şıban'ın yurdu Ural ve Çu nehirleri arasındaki ülke idi. Konggiratlar'dan bir hâatunla evlendi. Nesli için aşağıya bk. 10.4.1241'de Macaristan hanı oldu, fakat 1242'de Moğollar, büyük Kaan'ın ölümü üzerine Macaristan'dan çekildiler.

6- Tangut Han.

7- Boğul (Pelliot: Boal) (Tuval) Han: kendisine Buğ boyları (Ukrayna'nın güneybatısı) yurd verildi. Oğlu Minkadur'un oğlu Tatar Han ve onun oğlu Nogay (Moğ.Nohai) Han'dır (katli 1299). Bu Nogay, 1265 Trakya, 1259 ve 1286 Polonya, 1261 ve 1263 Kafkasya seferleri ile ünlü bir serdardır. Sırbistan'ın metbuudur, 1298'de Budapeşte banliyölerine kadar ilerlemiştir. Müslüman'dır. Ural-Emba ırmakları arası esas yurdu idi ve buradaki göçebe Nogay federasyonu onun adını taşıyan bir Türk toplumu olarak zamânımıza gelmiştir. = Alaka Hât. (Hrist.), =Euphirosyne (Bizans imparatoru VIII. Mihail Paleologos'un kızı, Ort.). Nogay'ın bir kızı, Ryazan prensi Feodor'la evlendi. Oğlu Çaka (katli 1299), Bulgaristan'ın Türk-Kıpçak kralı Georgi Terter'in kızı ile evlendi. Nogay'ın oğlu 1301'de öldürülen Çaka, Bulgaristan hanıdır.

8- Cilavun Han, 9- Şinkur Han, 10- Çimpay Han, 11- Muhammed Han (Müsl.), 12- Oday Han.

13- Toka(y)-Timur Han: kendisine yurd olarak Kırım verildi. Nesli için aşağıya bk.

14- Sengün Han, 15- İsen Han, 16- Börü Han, 17- Kavadar Han, 18- Hükâcı Han.

Altın-Ordu Hâkanlığı (1223 - 1502)

Sâha: 38°-64° arz, 15°-90° tül. Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan, Polonya, Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna (Baltık ülkeleri hâriç), Güney ve Kuzey Kafkasya, Harzem (140 yıl, güneyde Hıyve bölgesi hâriç, burası Çağatay Ulusu'na verildi), Aral-Balkaş arası (90°'ye kd. Kazakistan) (Büyük Kaan ile sınır: Talas ile Çu arasındaki bozkır), en geniş hâli 9.500.000 km². 1260'da İran, Horâsân ve Mâverâünnehr'de hutbe Berke adına okundu. Mâverâünnehr'de hâkimiyet, 1227-1262 yılları arasındadır.

Batu Han'ın Doğu Avrupa'yı fethi (12.1236-3.1242=5, 3): Başkumandan Batu Han, kurmay başkanı Sübütey Ba'atur, yardımcısı Burunda. Kolordu kumandanları: Orda Han, Berke Han, Şıban Han (Batu'nun kardeşleri), Güyük Han, Kada'an b.Oğödei, Möngge Han, Baydar b.Çağatay, Böri b.Möhtügen b. Çağatay, Bücek b.Tolui. Bulgar şehri 1237 güz, Kuman-Kıpçak Türk beyi Buçman'ın Möngge tar. esîr alınması 1236-7 kışı, Vladimir ve Suzdal 8.2.1238, Rostov, Yaroslav 2.1238, Tver 4.3.1238, Kuzey Kafkasya (Alanlar) 12.1239 (Möngge tar.), bizzât Batu tar. Mordvinistan ve Volga boyu, sn. Çernigov, Pereslavl, 9.4.1241: Wahlstadt meydanı muhârebesinde (Liegnitz

yakınları) Leh-Töton (Alman) ordusunun Baydur b.Çağatay Han tar. imhâsı, 11.4.1241: Mohi meydan muhârebesinde (Sayo-Tisza kavşağı) Macar ordusunun Sübötei tar. imhâsı. Kiev 6.12.1240, Breslau (Almanya) 30.3.1241, Erdel (Tansilvanya), Macaristan, Çekoslovakya, Dalmaçya, kısmen Avusturya 1241, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Moldavya 1242. Riazan 21.12.1237, Moskova 1.2.1238, Krakovi 18.3.1241, Moldavya 9.4.1241, Kolomna 1.1238, Budapeşte 11.4.1241, Gran (Győr) 25.12.1241 (bunlar bizzât Batu), Wiener Neustadt 7.1241, Bulgaristan 5.1242, Bythom, Oppeln 1259, Trakya 1259. Gürcistan krallığının tâbiyyeti 1260, Bulgaristan krallığının kesin tâbiyyeti 1310. Kesin sınır: Galiçya, Moravya ve Silezya. Novgorod prensliği hâric bütün Rusya.

1223-1502=279 devâm eden Doğu Avrupa Türk hâkanlığına "Altın-Ordu (Orda) imparatorluğu" denmektedir. Taht şehri Saray'dır. 2 Saray şehri vardır: Saray-Batu (Eski Saray) Volga deltasının kuzey-batı ucundadır.

Saray-Berke (Yeni Saray) Volga'nın doğu kıyısında 49° arzındadır (100.000 nüfus, 1395'te Timur tahrib etti). Şehzâdelere "Oğlan", ancak hükümdarlara ve yurd başındaki büyük hânedân üyelerine "han" (kral) denmektedir. "Oğlan" (İsp.infant) hükümdar kanından prens, erkek çocuk (prince du sang royal) demektir. Altın-Ordu hâkanları ve saltanat müddetleri:

- 1- Cuci Han (1223-2.1227=4)
- 2- Batu Han (2.1227=1256=29)
- 3- Sartak Han (1256-1257=1)
- 4- Olakçı Han (1257)
- 5- Berke Han (1257-1266=9)
- 6- Mengü-Timur Han (1266-1282=16)
- 7- Tuda-Mengü Han (1282-1287=5)
- 8- Tula-Buka Han (1287-1291=4)
- 9- Tokta Han (1291-1313=22)
- 10- Özbek Han (1313-1341=28)
- 11- Tım-Bek Han (1341-1342=1)
- 12- Mahmûd Cânî-Bek Han I (1342-1357=15)
- 13- Muḥ.Berdi-Bek Han (1357-1360=3)
- 14- Kulna Han (1360)
- 15- Newrûz-Bek Han (1360-1361=1)
- 16- Mahmûd Hızz Han (1361=5 hafta)
- 17- Timur-Hoca Han (1361)
- 18- 'Abd.Avdul Han (1361-1362=1)
- 19- Kildi-Bek Han (1362)
- 20- Murut Han (1362-1363=1)

- 21- 'Azîz Han (1363-1367=4)
- 22- Cânî-Bek Han II (1367)
- 23- Pulad-Timur Han (1367)
- 24- Gıyâsüddîn Muh.Bulak Han (1367-1370=3)
- 25- Tulun-Bek Hanım (1370-1372=2)
- 26- İlik Han (1372-1374=2)
- 27- Ala-Hoca Han (1374)
- 28- Urus Han (1374-1376=2)
- 29- Timur-Melik Han (1376-1377=1)
- 30- es-Sultânî'l-Â'dil Gıyâsi'd-Dünyâ we'd-D. (Celâli'd-Dünyâ we'd-D.) Nâsiri'd-D.Toktamış Han (1377b-1395=19)
- 31- Timur-Kutluğ Han (1395-1400b=5)
- 32- Şâdi-Bek Han (1400b-1408=8)
- 33- Polat Han (1408-1410=2)
- 34- Timur Han (1410-1411=1)
- 35- Celâlî'd-D.Han (1411-1412=1)
- 36- Kerîm-Berdi Han (1412-1414=2 + 1416)
- 37- Kepek Han (1414-1415=1)
- 38- Kaadir-Berdi Han (1415-1416=1)
- 39- Cebbâr-Berdi Han (1416-1419=3)
- 40- Uluğ-Muhammed Han (1419-1424=5 + 1428-1435=7=12)
- 41- Barak Han (1424-1428=4)
- 42- Seyyid-Ahmed Han I (1435-1465=30)
- 43- Seyyid-Ahmed Han II (1465-6.1.1481=16)
- 44- Seyyid-Ahmed Han III (6.1.1481-1499=18)
- 45- Murtazâ Han (1499)
- 46- Şeyh-Ahmed Han (1499-1502=3)

Ak-Ordu

Orda-İcin Han'a (ölm.1250) babası Cuci'nin mîrâsından düşen ve aşağı yukarı bugünkü Kazakistân'a tekaabül eden ülkeye ve burada kurulan muhtar devlete ve Orda Han hânedânına "Ak-Ordu" denmektedir. Bizzât Orda, Ak-Ordu'nun ilk hükümdârıdır (2.1227-1250=13). Orda'nın 8 oğlu yaş sırasıyla şunlardır: Sartaktay Han (Hrşt.)= Bukulun Hât. Konggirat, Kuli Han, Kurmuş Han, Konggiran Han (2. Ak-Orda hükümdârı: 1250), Çurmakay Han, Kutukay Han, Hülâgü Han, Kuncı Han. Hülâgü'nün oğlu Timur-Buka ve bunun oğlu Köplek'tir. Ak-Ordu'nun 3. hükümdârı, amcası Konggiran Han'ın yerine geçen, Sartaktay Han'ın oğlu Koçı (Kulçi) Turuk Han'dır, önce Gazne beyi

olmuştur; posthume'dür. Yerine geçen oğlu 4. Ak-Orda hanı Bayan Han da önce Gazne beyi idi. Bunun oğlu Sarı-Buka Han (ölm.1309) 5. handır. Kardeşleri Şâdî, Tekce ve Salciyutay'dır. Sarı-Buka'nın oğulları: İpsan (İrzen) (6. han: 1309-1320=11), Mübârek-Hoca (7. han: 1320-1344=24), Hızır Han (16. Altın-Ordu hâkaanı), Hızır Hân'ın (no.16) oğulları: Timur Hoca Han (no.17, babası gibi öldürüldü, saltanatı 5 hafta), Murut Han (no 20). Timur-Hoca Han'ın oğlu: 'Azîz Han (no.21, katl).- İpsan Han'ın (ölm. 1320) oğlu Çımtay (8. Akorda hanı: 1344-1361=17).

Tokay-Timur Şûbesi

Cuci'nin 13. oğlu Tokay-Timur Han'ın yurdu Kırım idi. Oğulları: Öreng-Timur ve Kiü(Kin)-Timur. Bu sonuncunun oğlu Abay oğlu Numagan (Togan) oğlu Kutluğ-Timur (=Tura Bey Hn., zevci ile Harzem'de Ürgenç'de medfün) oğlu Timur-Bek oğlu Timur-Kutluğ oğlu Küçük-Muh. oğlu Aḥ. Cuvak oğlu Manguduk oğlu Yâr-Muh. oğlu Cân'dan Câniler hânedânı (bk. Türkistân) çıktı. Öreng (Ören/Öz/Oran)-Timur Han ise 1270'e doğru -babası gibi- Kırım vâlisi oldu. Oğlu Abay Han oğlu Sarıca Han oğlu Köncek Han'dır. Köncek Han'ın oğulları:

1- Tulak(Tülek/Tuğlu)-Timur Han (Kırım v. 1362-9): oğlu Çıgay (Cinse/Canay/Habine) Han oğlu İçkili-Hasan Han oğulları: Taş-Timur Han (Kırım Hanları'nın atası, bk.c.II) ve Uluğ-Muh.Han (no.40) (1439: Moskova varoşlarını yakması, 1445: Moskova büyük-dukası Vasiliy Temniy'i esir alması). Uluğ-Muh.'in oğulları: Yâ'kuub (Yûs.), Mahmûd (Kazan Hanları'nın atası, aş.bk.), Kaasim (Kaasim Hanları'nın atası, aş.bk.).

2- Kara Nogay Han (Kırım v. 1359-62).

3- Himtay Han (Ak-Orda hanı: 1361).

4- Badık Han: Badık Han için şu şecere de verilmektedir: Badık b.Temür-Hoca b.Mamiuk (Maktık) Bahtiyâr b.Açık b.Öreng-Temür b.Tokay-Temür b.Coçı. Açık Han, bu şecereye göre Kazak ve Astrıhan hanlarının atası, Açık'ın kardeşi Sarıca da, Kazan ve Kırım hanları ile Toktamış'ın atası olmaktadır.

Badık oğlu Urus Han (no.28) (Ak-Orda hanı, taht şehri Sıgnak: 1361-1380=19): 1377'de Saray'ı aldı. Amca oğlu Toktamış'ın rakıybi ve Timur'un müttefikı. Timur'un Altın-Ordu'ya karşı Doğu Avrupa'ya 1. seferi: 1375-78 (Urus Han'a karşı), 2. seferi: 1390, 3. seferi: 1391 (11 ay) (bu son ikisi aksine Toktamış'a karşı), Terek meydan muhârebesinde Timur'un Toktamış'ı kesin şekilde ezmesi: 15.4.1395, 1395: Timur'un Ryazan, Kefe, Azak, Saray-Berke vs. şehirlerine girip tahrîbi.- Urus Han'ın (ölm.1380) oğulları: Toktakiya Han (Ak-Orda: 1380, ölm. 1380), Tokta Pulak (Buka), Kutluğ-Buğa (Toktamış tar. katli Sıgnak, 7.1375), Koybak Han, Kayrıçak (Kayırçak/Kuyurçuk) Han (ölm. 1392, katl, Timur'un kumandanı, oğlu Barak Han (no.41) Altın-Ordu hâkaanı ve Kazak Hanları'nın atası, bk. Türkistan: Kazak Hanları), Timur-Melik (Kutluğ-Timur) Han (no.29). Bu sonuncusunun oğulları: Kutlu-Bek Han (oğlu Şâdî-Bek Han, no.32, bunun oğlu Gıyâşü'd-D.Han, müdd.), Könce Han (Timur'un kumandanı: 1391), Timur-Kutluğ Han (no.31, daha önce 1391-95'te Timur'un kumandanı). Timur-Kutluğ Han'ın

(no.31,ölm. 1400) oğulları: Polat Han (no.33), Timur Han (no.34). Timur Han'ın (no.34) oğlu: Kîçik (Kûçek)- Muh.Han (Ak-Orda hanı: 1435-1465=30). Kîçik Muh.Han'ın oğulları: Maḥmûd Han (Akorda hanı: 1465-1459) (nesli için bk. aşağıda Astırhan Hanları), Cuvak Han (nesli için bk.Türkistan: Cânîler), Baḥtiyâr Han (oğlu Şeyḥ-Ewliyâr Han, nesli için bk.aşağıda Kazan Hanları, Kasım Hanları), Seyyid-Aḥ.Han II.- Altın-Ordu hâkanı (no.43) olan ve bu makamda iken öldürülen bu II. Seyyid-Aḥ.Han, 1480'de Moskova varoşlarını yakmıştır. =Rabî'a-Sultân (Büdeke) Beḡim b. Mansûr Mîrzâ (1436?-?, Timurlu). II. Seyyid-Aḥ.Han'ın Büdeke Beḡim'den 2 kızı, Bahâdır Sultân, Bâbur Han (=Bige Beḡim b.Hüs.Baykara, hala-zâdes), Murâd Han (=Fulâne Beḡim b.Hüs.Baykara, hala-zâdesi) adlı oğulları oldu. Diğer eşlerinden olan oğulları: Maḥmûd Sultân, III. Seyyid-Aḥ. Han (no.44) (ölm.1505), Murtazâ Han (no.45), Şeyḥ-Aḥ.Han (no.46, sonuncu Altın-Ordu hâkaanı). Bu son 3 Altın-Ordu hâkaanının nesli için bk. aşağıda: Astırhan Hanları.

5- Tokkul-Hoca Han: oğlu Tuy (Tulı)-Hoca Han, Mangışlak v.iken öldürüldü. =Köten-Könçuk (Küy-Kîçik) Hât. Konggirat. Tuy-Hoca'nın oğlu: Toktamış Han (no.30) (ölm.Tümen/Batı Sibirya, 1.1405, katli): ünlü Altın-Ordu hâkanı. Batu, Berke ve Özbek'ten sn. en ünlü ve büyük Altın-Ordu imparatorudur. Kendisini çok himâye etmiş olan Büyük Timur'a müteaddid def'alar baş kaldırması, kendisi Cengiz neslinden olduğu için, aleâde bir Türk soylusu saydığı Timur'un metbûluğunu kabûl etmemesi, felâketine sebep olmuş, Timur'un Doğu Avrupa seferleri Altın-Ordu Türk hâkanlığını temellerine kadar sarsmıştır. Cengizliler'de hiç bir saltanat verâset usûlü olmaması, Cengiz soyundan fırsat yakalayan her prensin hâkaana baş kaldırması, hâkaan olmak istemesi, her birinin kendi "yurd"unda muhtar, hattâ müstakil hükümdar gibi davranması, büyük Doğu Avrupa Türk hâkanlığının dağılmasına, Cengiz oğulları'ndan ayrı ve rakip devletlerin teşekkülüne, fırsatı değerlendiren Moskova büyük-dukallığının serpilip gelişmesine zemin hazırlamıştır. Toktamış'ın Timur'a 1. ve 2. sığınması: 1375, 1376. Moskova'yı işgali, yakması ve yağması: 13-26.8.1382. Tebrîz'e girip Timur'u tehdid etmek istemesi: 1.1386. Timur'un 2. ve 3. ve 4. Altın-Ordu seferleriyle ezilip tahtını bırakması: 1390, 1391, 1395. Litvanya'ya sığınması: 1398. Hal'inden sn. 10 yıl âvâre gezip Sibirya'da katli: 1.1405. Bütün Altın-Ordu'yu toplaması: 1380-90. Toktamış'ın oğulları: Celâlî'd-D.Han (no.35, katli), Kerîm-Berdi Han (no.36), Kepek Han (no.37), Kaadir-Berdi Han (no.38) (Tr.'de şâir), Cebbâr-Berdi Han (no.39) (asıl adı: Yerem-Ferden, oğlu Seyyid-Aḥ.Han, müdd. 1447-55=8), Kîçik Han, Timur-Bek Han, daha 5 prens. Bu sûretle Toktamış'ın 5 oğlu üstüste cem'an ancak 8 yıl tahtta kalabilmiştir. Yukarıda anılanlar dışında Toktamış'ın oğlu I. Seyyid-Aḥ.Han'dır (no.42). Bu zât 30 yıl Altın-Ordu tahtında kalmış ve babasından 60 yıl sn. ölmüştür, en küçük oğul olabilir. Ancak Altın-Ordu'yu toparlayamamış, hayâtı rakip hanlarla savaşla geçmiştir (1435-65=30). 1442'de Podolya, Lwow, 1444'te Litvanya, 1447'de 2. Podolya, 1451 ve 1465'te 1. ve 2. Moskova seferleri ünlüdür. 1451'de Moskova varoşlarını yakmıştır. Polonya kralına, Litvanya ve Moskova büyük-dukalarına karşı askerî başarılarını, aynı hânedandan rakip hanlara karşı gösterememiştir. Onunla Toktamış dalından eser kalmamıştır.

Şıban Şûbesi

Cuci Han'ın oğullarından Şıban Han'ın 12 oğlunun yaş sırası: Başmal, Bahâdır, Kudak (oğlu Tula-Buka oğlu Mangıtay oğlu Hızır Hân Maḥmûd), Balaka, Çerik, Mengen, Kurtoga, Ayaçi, Sayılğan, Bayancar, Macar, Konçi Hanlar. Şıban (galatı: Şayban) Han'ın yurd'u Ural-Çu arası idi. İkinci oğlu Bahâdır Han, bu yurd'da halef oldu. Bahâdır'ın bir Konggirat'lı hâtundan olan oğlu Cuci-Buka Han, 3. Ural-Çu hanıdır (kardeşi Kutluk-Buka). Cuci-Buka'nın oğulları: Badakol (4. han), Bek-Timur, Yangıçar, Yisun-Buka. Badakol'un oğulları: Mengü (Külük-Ming)-Timur (5. han) ve Hızır Han (6. han: 1359-62, oğlu Murdâd Han). Mengü-Timur'un oğulları:

1- Pulad-Timur Han: 7. Ural hanı ve 23. Altın-Ordu hâkaanı (1367). 3. oğuldur. Oğulları: İbrâhîm (Ayba)-Oğlan Han ve 'Arab-Şâh Han (9. Ural hanı: 1381-ve Hıywe Hanları'nın atası, bk. Türkistan: Hıywe Hanları). İbr. Han'ın oğlu Tuğlu Devlet-Şeyh Han onun oğlu Ebü'l-Hayr Han'dır (1413-1468) ki "Şeybânîler/Şıbanlılar" denen Türkistan (Doğu Türk) hâkanlarının atasıdır (bk. Türkistan: Şeybânîler).

2- İlbek (İlik) Han (26. Altın-Ordu hâkaanı 1372-4). Oğulları: Ala-Hoca Han (27. Altın-Ordu hâkaanı 1374, İlbek'in oğlu olduğu kesin değil) ve Hagan (Kambay) (8. Ural hanı). Bu sonuncunun oğlu: Hacı Maḥmûdek (9. Ural hanı, katı)= Cânek Hât. Mangit (dul kalınca Ebü'l-Hayr Han Şeybânî ile evlendi).

3- II. Cânî-Bek Han: 22. Altın-Ordu hâkaanı (1367) (maamâfih Cânî-Bek'in Mengü-Timur'un oğlu olduğu kesin değildir).

4- Gıyâşü'd-D. Muh. Bulak Han: 24. Altın-Ordu hâkaanı (1367-70). Bunun da Mengü-Timur'un oğlu olduğu kesin değildir.

5- Tulum-Bek Hanım: 25. Altın-Ordu hükümdarı olan imparatoriçe (1370-2). Bunun da Mengü-Timur'un kızı olduğu kesin değildir.

6- Tenkâ-Bek (Bek-Kondu, Tenke-Bek) Han: oğlu 'Alî-Oğlan, oğlu Hacı Muh., bunun oğulları: Derwiş, Seyyid-Ah., Aybek (Maḥmûdek). Bu sonuncunun oğlu Kütük Muh. oğlu Aybak oğlu Murtazâ oğlu Koçum (Küçüm) Han ki Sibirya hanlarının atasıdır (aş.bk.).

7- Sevinç-Timur Han.

Batu Hânedânı

Batu Han (2. Altın-Ordu hâkaanı: 2. 1227-1256), "Gök-Orda" ve sn. "Altın-Orda" denen Cuci Ulusu'nun başlangıçta hâkim dahının atasıdır. Oğulları: Sartak Han (Hrist., 3. hâkan: 1256-7, zehirlendi) (oğlu Ulakçı babasından az sn. öldü), Etükan Han, Olakçı Han (4. hâkan: 1257) ve Tutukan (Togan) Han. Bu sonuncunun oğulları:

Bartu Han (oğlu Tula-Buka (Buğa) Han, 8. hâkan: 1287-91, katı), Tuda-Mengü Han (1280'de Müsl., 7. hâkan: 1282-7, hal') ve Mengü-Timur(*) Han (6. hâkan: 1266-82). Bu sonuncunun oğulları:

(*) Mengü Temür: Tr.: ölümsüz demir.

Burlük, Saray-Buğa, Tudan, Alguy, Malagan, Kaan, Kutugan, Tuğrul (Tuğrulca), Tokta.- Öldürülen Tuğrul Han=Bayalun Hât. Konggirat (Harzem) (Müsl., Özbek'in ann., Tuğrul'dan dul kalınca kayın-birâderi Tokta ile, ondan da dul kalınca Bacırtuk-Buğa Atabey'le evlendi; 3. izdivâcî bir kaç ay sürdü). Tuğrul Han'ın kızı: Könçeke (Ortodoks adı: Agathiya) =Yuriy (Moskova büyük-dukası iken öldürüldü), izd. 1318.- Tuğrul Han'ın oğlu Özbek Han için aşağıya bk.- Tuğrul Han'ın kardeşi: Tokta (Tohta/Tohtugu/Toktu/Toktoga) Han: 9. hâkan (1291-1313)= Fülâne Hât. Koggirat. Atabeyi: Bacırtuk-Buğa Uygur (katli 1313). Tokta Han'ın oğulları: İlbasmış (İlbasar/İksar) Han (katli 1312), Yabancış Han, Tükel-Buğa Han, Toktemur Han (oğlu: Basaraba, 1330'da Altınordu'ya tâbî ilk Besarabya hanı ki ülkeye adını vermiştir).

Özbek Han (b.Tuğrul b.Mengü-Timur b.Togan b.Batu) (1300-1341=41) (10. hâkan: 1313-1341=28): 1320'de Müslüman oldu. Ondan sonra da Müslüman olmamış hânedân üyesi kalmadı. Türk târihinin dâhîlerinden biridir. =1. Taydulu Baş-Hâtûn (katli, Tını-Bek ve Canı-Bek'in ann.), =2. Kebeg Hât. b.Nogay, =3. Bayalun Hât (Paleologos), =4. Ordaca Hât. b.İsâ Bey (Küçücek'in ann.).- Özbek Hân'ın kızları: 1. Tulunbay (Tulun Bıke) Hânım (1305?-1325=20?)=Nâsır (Mısır Memlûk sultânı), izd. 5.1320, izd. müd. 5. 2. Küçücek Hânım=Uluğ Bey.- Özbek Han'ın oğulları: Tını-Beki (İnsân-Bek) Han (10.hâkan: 1341-2, katli) =Hân-Melek Hât. (**). Mahmûd Cânî-Bek Han 1 (11. hâkan 1341-1357=16, katli)=Taydula Hât., Hızr-Bek (katli 1341).

I.Cânî-Bek'in Han'ın (no.11) (Tebrîz'e girmiştir) 12 oğlu, 1357'de öldürüldü. Bunların dışında kızı Sulu Hâniş (=1.Kıyat Mamay, katli 1391, =2.Şîrin Örek-Timur) ve oğulları: Muh. Berdi-Bek Han (12. hâkan: 1357-60, katli) (atabeyi: Kanglı Tulubay), Kulna (Kulpa) Han (13. hâkan: 1360, katli), Newrûz-Bek Han (14. hâkan: 1360-61, katli) =Taydula Hât. (katli 1361).

Tını-Bek Han'ın (no.10) oğulları: Kildi-Bek Han (18.hâkan: 1362, katli) (Tını bek'in oğlu olduğu kesin değildir) ve 'Abd. Avdul Han (17. hâkan: 1361-2) (ölm. 1370?). Bunun oğulları: Altun ve 'Alî (her ikisinin katli 1361).

Bu sûretle, Batû hânedânının saltanatu 1227-1362=135 yıl sürdü. 1362'de taht, Batı'nun kardeşlerinin nesline geçti ki, yukarıda görüldü.

Altın-Ordu hâkanlığı dağılınca Cuci Ulusu'na mensup bâzı hanlar, müstakil kaldılar. Cuci Ulusu hanları arasında imparatorluk paylaşıldı. Altın-Ordu yıkıntısından çıkan bâzı devlet aşağıdadır: Kazan Hanlığı, Kasım Hanlığı, Sibir Hanlığı, Astırhan Hanlığı. Bir kısmı, bu cildimizde "Türkistân" bahsindedir. Harzem Hanlığı, Şeybânîler, Kazak Hanlığı. Kırım Hanları ise, II. cildimizdedir. Bu arada Moskova büyük-dukalığı 1481'de Altın-Ordu tâbiyyetinden çıkarak müstakil bir devlet oldu.

(**) Kutb'un *Husrew-ü Şîrin* mesnevisi, Tınıbek ile bu Hâtûn adına te'lif edilmiştir.

Kazan Hanlığı (1437 - 1552 + 1556)

Sâha: doğuda Ural Dağları (60°), güneyde Samara ırmağı (fakat Volga'nın dirseğine kadar nehrin batı kıyısı, 47°), batıda en fazla 42°'ye kd. Rusya, kuzeyde âzamî 60°. Bugünkü Tataristan, Başkurdistan, Volga Fin cumhûriyetleri ve çevre (R.R.Arat, *IA*, 512'den sonraki harita; *DTCFD*, XII, 3-4, 248'den sonraki harita; A.B. Taymas, *Kazan Türkleri*, T.K.A.E., sondaki harita). Bu sâha dışında ayrıca Kazan hanlığı, akınlarda, geçici ol. Moskova büyük-dukalığına (büyük-prenslik) âit pek çok şehri işgal etmiştir: Moskova, Gorky, Ustüg-Velikiy (en kuzeyde), Vologda, Kostroma, Suzdal, Vladimir vs. Hanlığın güneyi Nogaylar'a âitti. Hemen doğu sınırı, Ural Dağları ve Ural (Tr.Yayık) nehriyle ayrılarak Sibir hanlığı ülkesi idi. Volga (Tr.İdil) ırmağı deltası ve nehrin batı yakası, nehir dirseğine kd. Astırhan hanlığına, daha batı Kırım hanlığına âitti. Batı sınırının ortalarında küçük Kasım hanlığı vardı ve Kazan'la Moskova devletini ayırıyordu. Kuzey-batı Moskova'ya âitti.

1437-2.8.1552=115 yıl süren devlet, 1556 yılı içinde bir kaç ay daha canlandı ise de sonunda Moskova'ya (Rusya) katıldı. Kazan hanlığının Moskova'ya katılması, Rusya'nın büyük devlet olmasının başlangıcıdır. Kazan Türkleri de -Astırhan Türkleri ile berâber- Rus idâresine giren ilk Türkler'dir. Bugün bu sâhalarda Tataristan ve Başkurdistan Türk muhtar sovyet cumhûriyetleri vardır (Sovyetler Birliği'ndeki bugünkü Türk nüfus için "Türkistan" bahsine bk.).

Kazan hanlığı tek değil, bir kaç hânedanca yönetilmiştir ki, zaaflarından başlıcasını teşkil etmiştir. Cuci Ulusu'ndan olan bu hânedanlar, Türk'leşmiş Moğol'dür. "Han" denen kralların taht şehri Kazan'dır. İlk yıllar, büyüklük devridir. Altın-Ordu'nun büyük mîrâsı, Kazan ve Kırım Cengizli hanlıklarınca bölüşülmüş gibidir 7.6.1445-1467=22 yıl zarfında Moskova büyük-prensliği, Kazan hanlığına tâbidir. Zâten hanlığın kurucusu ve ilk hükümdârı da eski Altın-Ordu hâkaanı Uluğ-Muhammed Han'dır. 1524'ten itibaren Kırım hanlığı, Moskova'nın metbûu olmuş, Moskova, Osmanlı devletinin tâbiinin tâbii derekesine düşmüştür. 28 yıl Kazan Hanlığı, Osmanlı devletinin tâbii olmuştur (1521-1531=10+1533-1546=13+1546-1551=5=28). Sonra şartlar değişmiş, Moskova, hanlık üzerine nüfuz kazanmış, sonunda ortadan kaldırmıştır. Kazan ve Astırhan hanlıklarını ilhâk eden ve ilk defa büyük-prens (büyük-duka) titrini bırakıp -krallık derecesini alıyarak- "çar" (küçük imparator) titrini (bu tîr 2 asır Avrupa devletlerince tanınmamasına rağmen) alan IV. İvan'dan son çar II. Nikolay'a kd. (1917) Rusya çarları unvanları arasında "Kazan hanı=krallı, Astırhan hanı=krallı" titirlerini de muhâfaza etmişlerdir. Kazan hanları ve saltanat müddetleri:

I. HÂNEBAN: ALTIN-ORDU HANLARI (7 han: 1437-1495=58 + 1496-10.1518=22=80):

1. Uluğ-Muhammed Han (1437-1445=8)
2. Mahmûd Han (1445-1462=17)
3. Halîl Han (1462-1467=5)
4. İbrâhîm Han (1467-1479=12)

5. 'Alî Han (1479-1484=5+1485-1487=2=7)

6. Gaazî Muh.Emîn Han (1484-1485=1+1487-1495=8+1502-10.1518=16=25)

8. 'Abdül-Lâîf Han (1496-1502=6)

II. HÂNEĐAN: SİBİRYA HANLARI (1 han: 1495-1496=1):

7. Mamuk Han (1495-1496=1)

III. HÂNEĐAN: KASIM HANLARI (2 han: 10.1518-1521=3+1531-1533=2+1546=0, 1 + 1551-1552=1=6, 1):

9. Şâh-'Alî Han (10.1518-1521=3+1546=0, 1 + 1551-1552=1=4, 1)

12. Cân-'Alî Han (1531-1533=2)

IV. HÂNEĐAN: KIRIM HANLARI (Osmanlılar'a tâbî) (3 han: 1521-1531=10+1533-1546=13+1546-1551=5=28):

10. Şâhib Giray Han (1521-1524=3) (Kırım hanı: 9.12.1532-1551=19)

11. Şafâ Giray Han (1524-1531=7+1533-1546=13+1546-1549=3=23)

13. Öterniş Giray Han (1549-1551=2)

V.HÂNEĐAN: ASTIRHAN HANLARI (1 han: 1552-2.8.1552):

14. Yâdgâr-Muhammed Han (1552-2.8.1552)

VI. HÂNEĐAN: NOGAY HANLARI (1 han: 1556):

15. 'Alî Ekrem Han (1556)

Uluğ-Muhammed Han (no.1), Altın-Ordu hâkanlığı yapmıştı (1419-1424=5+1427-1436=9=14). Fakat imparatorluğu muhâfaza edememiş, Kazan bölgesine çekilip burada devlet kurmuştur. Nesebi şöyledir: Uluğ-Muh.b.İçkili-Has.b.Cânay b.Tülek-Timur b.Könçek b.Sarıca b.Abay b.Öreng-Timur b.Toka-Timur b.Cuci b.Cengiz. Kazan'da Hanlar türbesinde medfundur. Yerine aynı yerde medfûn oğlu Mahmûd Han (no.2) geçti. Diğer oğulları: Yâ'kuub ve Kaasim Han (1. Kasım hanı: 1445-1468=23, Kasım hanlarının atası, aş.bk.). Mahmûd Han'ın oğulları Halîl ve İbr. Hanlar (no.3 ve 4) tâkıyb etti. Halîl Han=Nûr-Sult.b.Timur (Nogay beyi). İbr.Han=1.Fât., =2.Nûr-Sult. (ağabeyinden dul 1467) (izd. 1468, no.6 ve 8'in ann.) (3. izdivâcını 1480'de Kırım hanı Mengli Giray'la yaptı). İbr. Han'ın oğulları ve kızı (ilk üçü 1., son 3'ü 2. izdivâcından): 'Alî Han (no.5, mahlası İlhâm), Hudây-Kulu (ölm.1530?, tanassur edip "Peter" oldu, III. Vasiliy'in kızı ile evlendi), Melik-Tâhir; Gaazî Muh. Emîn Han (no.6, Tr. ve Fârs.'da şâir) (1469-10.1518=49), Gewher-Şâh Hn. (ölm.1540?), 'Abdül-Lâîf Han (no.8, 1502'de Ruslar'a esir) (1471-1517=46). Altın-Ordu veyâ Uluğ-Muhammedî hânedânı bitti.

Mamuk Han, Batu Sibirya (Tümen) hanı İbak (Aybek, Mahmûdek) Han'ın oğludur: Mamuk b.İbak b.Ĥacı-Muh.b.'Alî-Oğlan b.Bekkondur b.Mengü-Timur b.Badakol b.Cuci-Buka b.Bahâdır b.Şıban b.Cuci b.Cengiz. Kardeşi, 1499'da müddeî oldu ise de Kazan tahtını elde edemedi.

III. Hânedan: Kasım hanları (aş.bk.) hânedânıdır. Seyyid-Ewliyâr Han'ın 2 oğlu, Şâh-'Alî.(no.9) ve Cân-'Alî (no.10) Hanlar, tahta çıktılar (ilkinin bir kızı var). Şâh-'Alî (1505-1567=62), Kazan'da 4, fakat Kasım'da 38 (1516-9=3+1532-67=35=38) yıl hanlık yaptı. Cân-'Alî (1516-1533=17, katl), Kazan'da 2, Kasım'da 13 yıl (1519-32) han oldu.

1532'de Nogay beyi Yûs.'un kızı Süyün-Bike ile evlendi (Süyün-Bike bundan dul kalınca no.11 ile evlendi).

IV. Hânedan: Kırım hanları hânedânıdır (II. cilde bk.). Bu hânedan zamânında Osmanlılar tabîî metbû devlet hâline geçtiler. Kırım hanı Mengli Giray, 3 ve 4 sayılı Kazan hanlarından dul kalan Nûr-Sultân ile evlenmişti. Oğlu Şâhib Giray Han (no.10) (1481-1551=70) (Kırım hanı: 9.12.1532-1551=19), 3 yıl da Kazan'da hanlık yaptı (oğlu: Kalgay Emîn Giray). 1524'te Gorky'yi (Nijniy Novgorod) fethetti. Fakat aynı yıl, Kazan tahtından ferâgat ederek İstanbul'a geldi. Kaanûnî Sultân Süleymân, Kazan'a yeğeni Şafâ Giray'ı (no.11) han tâyin etti. Mengli Giray'ın oğullarından Feth Giray'ın (doğ.1483) oğlu olan Şafâ Giray (1510-1549=39), 14 yaşında olduğu halde, atabeyi 'Alî Bey'le Kazan'a geldi. 1536'da ikinci def'a Gorky'yi fethetti. Kazan'da öldü. İlk izdivâcından Yölük Giray (Kırım kalgayı) ve ikinci izdivâcından Ötemiş Giray Han (no.13) doğdu ve o da babası gibi 14 yaşında Kazan tahtına oturdu. Şafâ Giray'ın eşleri: =1. Fülâne b.Mamay (Nogay beyi), =2. Süyün-Bike b.Yûs. (Nogay beyi) (izd. 1534, no.12'den dul, oğlu Ötemiş Giray için Kazan nâibesi: 1549-11.8.1551=2). Süyün-Bike'nin nesebi için az aşağıya bk.

V.Hânedan: Asturhan hanlarından Yâdgâr-Muh.Han (no.14) ile temsîl edilir ki, ancak bir kaç ay Kazan tahtında oturabilmiş, 2.8.1552'de Çar Müthiş İvan'a esir düşmüştür. Asturhan hanı Kaasim Han'ın oğludur (şecere için aşağıda Asturhan hanlarına bk.).

VI. Hânedan: Bu da bir kaç ay, 1556'da Kazan'ı Ruslar'dan geri alıp hanlık eden 'Alî Ekrem Han (no.15) ile temsîl edilir. Bu zât, 11 ve 12 no.'lı hanlar zevcesi ve 13 no.'lı hanın annesi ve nâibesi, Kazan'ı kahramanca savunmasıyle ünlü Süyün-Bike'nin kardeşidir. Nogay hânedânıdır.

Nogaylar: Nogay (ölm.1300) b.Tatar b.Tuval b.Cuci b.Cengiz nesli olup, Ural ve Emba nehirleri arasındaki ülke bunların yurdudur. Nogay Han'ın oğlu Çaka'nın (ölm.1299) 7. batından torunu olması muhtemel Mûsâ Bey veyâ Mîrzâ, Nogaylar'ın beyi i.İ. Oğulları İsmâ'il Mîrzâ ve 8. oğlu Yûsuf Mîrzâ'dır (Bey ve Han da denmektedir). 'Alî Ekrem Han (no.15) ile Süyün-Bike, bu Yûsuf'un çocuklarıdır. Yûsuf ve çocukları Rus düşmanı, ağabeyi İsm. ise Müthiş İvan'ın dostu ve müttefikî idi. Yûsuf, ağabeyi tar. 1556'da öldürüldü. Oğullarından İl ve İbr. (İlbay) Mîrzâlar da, Moskova'ya gönderildiler. Bunların çocukları ve torunları, "Tatar soyluları" ol. Moskova'da yaşadılar ve XVII. asır başlarında tanassur ederek Ortodoks oldular. İsmâ'il ise (Yûsuf'un ağabeyi) 1563'te öldü. Oğulları: Timbay Mîrzâ, Urus Mîrzâ, Tın-Ah.Mîrzâ, Kuhbay Mîrzâ (oğlu Kutum Mîrzâ oğlu Tuluy Mîrzâ). Yûsuf'un Moskova'ya giden 2 oğlu, Kazan hanı ve kraliçesi olan oğlu ve kızı dışındaki oğulları, Nogay yurdunda kaldılar. Nogay Ordası'nın başına geçtiler. Bu orda sonra ikiye ayrıldı: Küçük Nogaylar (Volga deltasının batısı), Büyük Nogaylar (Volga deltasının doğusu).

Yûsuf'un Moskova'da Ortodoks olan torunları "Yusupof" (Yûsuf oğlu) soyadını aldılar. Yusupoflar'dan Dimitri (ölm. 1719), Çar Büyük Petro'ya büyük hizmetler etti; "knyez=prens" sanını aldı. Ondan sonra âilesinin bütün üyeleri prens ve prenses

unvânını taşıdılar. Dimitri'nin torunu Nikola (1751-1831), Prens Potemkin'in (Çariçe II. Ekaterina'nın morganatik zevci) yeğeni Tatiana (1769-1841) ile evlendi. Bunların oğlu Boris (1794-1849), sonra bunun oğlu Nikola (1827-1891), âilenin şefi oldular. Bu Nikola, 1856'da Ribeaupirre kontesi Tatiana (ölm. 1879) ile evlendi. 2 kızları olduğu, erkek üye kalmadığı için Yusupof hânedânı söndü. XIX. asrın sonlarında bile Yusupoflar'ın Rusya'daki mâlikânelerinin büyüklüğü 26.000 km² idi. Son gerçek Yusupof olan Nikola'nın (ölm.1891) 2 kızı Tatiana (doğ.1866) ile Zénaïde (doğ.1861) idi. Bu sonuncusu 1882'de Filiks (Félix) Elson (1827-1877) ile Sumarokof kontesi Hélène'in (doğ.1829, izd. 1853) oğlu Filiks Filiksoviç Sumarokof-Elson (doğ.1856) ile 1882'de evlendi. Çar, "Yusupof prensi" unvânının, bu izdivaçtan doğacak -ana tar. Yusupof- çocuklara verilmesini kabûl etti. Bu izdivaçtan Prens Filiks Yusupof (doğ.1887) doğdu ve 1914'te Romanof imparatorluk hânedânından Prenses İrena (doğ. 1895) ile evlendi (kızları Prs. İrena, doğ. 1915). İşte Rasputin'i öldüren ve ihtilâlden sn. Amerika'ya kaçıp hâturalarını yayınlıyan ünlü Prens Filiks Yusupof (doğ.1887)'un şeceresi budur ve damarlarında Cengiz'in kanı vardır.

Kasım Hanlığı (1445 - 1681)

Kasım Hanları:

I. HÂNEDAN: KAZAN HANLARI (2 han: 1445-1486=41):

1. Kasım Han (1445-1468=23)

2. Dânyâl Han (1468-1486=18)

II. HÂNEDAN: KIRIM HANLARI (Osmanlılar'a tâbî) (3 han: 1486-1512=26):

3. Nûr-Dewlet Han (1486-1491=5)

4. Satılğan Han (1491-1506=15)

5. Cânbay Han (1506-1512=6)

III. HÂNEDAN: SARAY HANLARI (5 han: 1512-1600=88):

6. Seyyid-Ewliyâr Han (1512-1516=4)

7. Şâh-'Alî Han (1516-1519=3+1532-1567=35=38)

8. Cân-'Alî Han (1519-1532=13)

9. Sayın-Bulat Han (1567-1573=6)

10. Muştafâ 'Alî Han (1573-1600=27)

IV. HÂNEDAN: KAZAK HANLARI (1 han: 1600-1610=10):

11. Uraz-Muḥ. Han (1600-1610=10)

V. HÂNEDAN: SİBİRYA HANLARI (3 han: 1610-1681=71):

12. Alp-Arslan Han (1610-1627=17)

13. Seyyid-Burhân Han (1627-1679=52)

14. Fânuḡma-Sultân Bike (1679-1681=2)

Türk'leşmiş Moğol olan yukarıdaki hânedanlar, 1445-1681=236 müddetle, saltanat sürdüler. Müslüman'lığı Türkler'den aldıkları için bütün Cuci Ulusu ve Cengizogulları gibi Sünnî-Hanefî'dir. 1506'dan beri Moskova'ya tâbî olmuşlar, Rusya'nın sâdik müttelik olmuş, Ruslar da onların muhtâriyyetine karışmamıştır. Kasım şehrine

şu adlar da verilmektedir: Hân-Kirmân, Kirmân, Kirmen, Rusca: Gorodets, Gerodek ("kermen, kirmen" Türkçe'de "tahkîm edilmiş şehir" demektir). Şimdi daha çok Kasimov denen bu şehir, Moskova'nın 230 km. güney-doğusundadır. Hanlık, Yılatom, Şatsk, Temnik, Mişerler, Mordvinler bölgelerini ihtivâ eden bir prenslikti. Kazan hanlığı gibi askerî kudret sâhibi bir krallık değildi. İlk hükümdarlarının adını taşıyan taht şehrinin ismini almıştır.

Kaasim Han (no.1), ilk Kazan hanı (yk.bk). Uluğ-Muh.Han'ın oğludur. Babası ölünce (1445), Kazan hanlığının batısındaki Moskova'ya doğru uzanan toprakları Kazan'dan ayırarak devleti kurmuştur. Danyâl Han (no.2) onun oğludur. Sonra Kırım hanları hânedânı başlar. Nûr-Dewlet (no.3), Kırım hanı I. Gaazî Giray'ın oğludur (nesebi için bk.c.11: Kırım Hanlığı). Nûr-Dewlet'i 2 oğlu Satılğan (no.4) ve Cânay (no.5) tâkıyb etmiştir. Sonra gelen Saray (Altın-Ordu) hânedânının ilk hanı Seyyid (Şeyh)-Ewliyâr (no.6)'ın şeceresi şöyledir: Ewliyâr b.Bahtiyâr Sultân b.Kiçik-Muh. b.Timur Han (34. Altın-Ordu hâkaanı: 1410-1) (şeceresinin üstü için Altın-Ordu bahsine bk.). Ewliyâr Han'ın yerine 2 oğlu geçti: Şâh-'Alî (no.7) ve Cân-'Alî (no.8). Şâh-'Alî (1505-1567=62) (atabeyi: Talış Bey, ölm. 1530), Kazan tahtına da çıkmış, bir ara iki hanlık gene birleşmiştir (Kazan: 10.1518-1521+1546+1551-2). Cân-'Alî (1516-1533=17, katl), kezâ 1531-2'de Kazan hanı olmuştur. 1532'de Süyün-Bike ile evlenmiştir. Sonra gelen hanlar aynı hânedandan sayılmakla berâber şûbe değişmiştir: Son Altın-Ordu (Saray) hâkaanı (1499-1502) Şeyh-Ah.Han'ın oğlu Bik-Bulat Han'ın oğlu Sayın-Bulat Han, 9. Kasım hanı olmuş, 1573'te tanassur ederek tahtı bırakmış, 1575-77'de Moskova'da çar'ın şeriki (ortak-imparator) olmak derecesinde nüfuz kazanmış, 1616'da ölmüştür. Yerine geçen Muşt.'Alî Han (no.10), Ak-Kebek Sultân'ın, o 'Abd.Han'ın, o da Şeyh-Ah.Han'ın oğludur. Yani 'Alî Han, Sayın-Bulat'ın amcası 'Abd.Han'ın torunudur.

Sonra tahta Uraz-Muh.Han (no.11) çıktı. Nesebi şudur: Uraz-Muh.b. Ondan Sult. b.Şıgay Han b.Yadik Han b.Cânî-Bek Han b.Barak Han b.Kuyurçuk Han b.Urus Han (Altın-Ordu hâkaanı). Tam şecere için bk. Türkistan: Kazak Hanları.

Sonra tahta Alp-Arslan çıktı (no.12). 'Alî Han ile Nogay beyi Dîn-Ah.'in kızının oğludur. 'Alî Han'ın babası ünlü Sibiryâ hanı Koçum (Küçüm) Han'dır. Şecere için bk. aşağıda Sibir Hanları. Alp-Arslan'ın yerine oğlu Seyyid-Burhân (no.13) geçti (1624-1679=55). 3 yaşında idi. 1654'te tanassur edip "Vasiliy" adını aldı, 25 yıl Ortodoks ol. hanlık yaptı. Ölünce, çocukluğundan uzun yıllar nâibelik yapmış olan annesi Fât.-Sult. Bike (1604?-1681=77?) (no.14) tahta çıktı. 2 yıl sn. öldü. Kasım hanlığını Rusya, ilhâk etti. Fâtıma Bike, Kasım ulemâsından Şâh-Kul âilesinden Seyyid Ak-Muh.'in kızıdır.

Astırhan Hanlığı (1466 - 1557)

Astırhân veya Ejderhan yâhut bozulmuş şekliyle Astrahan, Volga deltasındaki ünlü Türk şehridir (tanınmış kürk adı buradan gelir). Krallığın sâhası: kuzeyde Volga-Don dirsekleri, doğuda Volga, güneyde Terek, batıda Azak Denizi yakınları. 1466-1557=91 yıl devâm eden bu devlet, Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî'dir. Zaman zaman Osmanlı'ya tâbî olmuş, son 3 yılını ise Rusya'ya tâbî geçirmiş (1554-57), Kazan

hanlığından az sn. Rusya çarlığına ilhâk edilmiştir. 12 eylül 1569'da Osmanlı ordusu Astırhan şehrine gelmiş, fakat hanlığı geri almak mümkün olmamış, Rusya'da kalmıştır. Hanların listesi:

- 1- Kaasim Han I (1466-1490=24)
- 2- 'Abdü'l-Kerîm Han (1490-1504=14)
- 3- Cânî-Bek Han (1504-1523=19)
- 4- Hüseyin Han (1523-1525=2)
- 5- Kaasim (Kasay) Han II (1525-1532=7)
- 6- Ak-Kebeke Han (1532-1534=2+1541-1543=2=4)
- 7- 'Abdü'r-Rahîm ('Abdü'r-Rahmân) Han (1534-1538=4)
- 8- Şeyh-Hayder Han (1538-1541=3)
- 9- Yamgırçı (Yağmurcu) Han (1543-1554=11)
- 10- Derwiş Han (1554-1557=3)

İlk 3 han, birbirinin kardeşidir. Bunların babası Maḥmûd Han'dır (Ak-Orda=Kazakistan hanı: 1465-9=4). Bunun babası, Kîçik (Kûçek)-Muḥ. Han'dır (Ak-Orda hanı: 1435-65=30). Onun babası Timur Han, Altın-Ordu hâkaanıdır (1410-1). Altın-Ordu hâkaanı (1465-6.1.1481=16) Seyyid-Aḥmed Han II, ilk 3 Astırhan hanının amcalarıdır. İlk 2 Astırhan hanı, 1502'ye, yıkılıncaya kadar Altın-Ordu (Saray) hanları olan bu amcaları ile onun 3 oğluna tâbî olmuşlardır.

Kaasim Han'ın (no.1) oğlu Yâdgâr-Muḥ. 14. Kazan hanı oldu (1552). Cânî-Bek Han'ın (no.3) oğlu Hü. Han'dır (no.4). 'Abdü'l-Kerîm Han'ın (no.2) oğlu 'Abdü'r-Rahîm Han'dır (no.7), hal' edildi. II. Kaasim Han (no.5, katl), son Altın-Ordu hanlarından III. Seyyid-Aḥ. Han'ın (1481-99, ölm.1505) (II. Seyyid Aḥ. Han'ın oğlu) oğludur. II. Kaasim'in oğulları: Yâdgâr Han ve Bay-Bulat Han (oğlu Saydak Han).

Ak-Kebeke Han (no.6), III. Seyyid-Aḥ. Han'ın kardeşi Murtaẓâ Han'ın (Altın-Ordu hâkaanı 1499) oğludur. Ak-Kebeke'in kardeşi Berdi-Bey Han'ın oğlu Yamgırçı (no.9) Han Gaazî, 1554'te Azak'a giderek Osmanlılar'a sığındı.

Şeyh-Hayder Han (no.8), hal' edilmiştir. Şeyh-Aḥ. Han'ın (Altın-Ordu hâkaanı: 1499-1502) (III. Aḥ. Han'la Murtaẓâ Han'ın kardeşleri ve halefi) oğludur. Derwiş Han (no.10), Şeyh-Aḥ.'in oğludur. 1557'de Azak'a giderek son velîahd olan oğlu ile Osmanlılar'a ilticâ etti ve hanlık sona erdi.- Şeyh-Hayder'in kardeşleri: Bik-Bulat Han (oğlu Sayın-Bulat Han, Kasım hanı, b.bk.) ve 'Abd. Han (oğlu Ak-Kebeke Sult. oğlu Muşt.'Alî Han, Kasım hanı, b.bk.).

Sibirya Hanlığı (1563 - 1656)

İlk Sibir hanları, Kırgız hânedânındandır (Cengiz'le ilgisi yok). Tobol, Tura, İşim, İrtiş boylarında 1200?-1563=363? yıl devâm etmiş bir Türk devletidir. Başkent Tümen, Muḥ. Han'dan (no.6) it. İskir'dir. Kırgız hanlarının listesini yapmak ve kronoloji vermek mümkün değildir. Aşağıdaki liste bir taslaktır: 1- Mamık (Mamak) Han (1200?-1220), 2- oğlu Taybuga Han (1220-), 3- oğlu Hoca Han, 4- oğlu Mar Han, 5- zevcesi olan Opak Bey'in hemşiresi Hâtûn, 6- oğlu Muḥ. Han, 7- kardeşi Angış Muḥ. Han, 8- oğlu Kaasim Han, 9- oğlu Yâdgâr Han (katli 1563).

Kırgızlar'ın Sibir hanlarının gittikçe küçüldüğü ve Cuci Ulusu'nun himâye müsâmahası ile devâm ettiği âşikârdır. Zîrâ Kazakîstân'ın kuzey ülkeleri demek olan Batı Sibirya, Ak-Ordu'ya âitti. Bu ülkelere Cuci'nin oğullarından Orda ve Şıban Hanlar'ın nesilleri hâkimdi. Sibir (kelime Türkçe'dir ve bir Türk boyunun Sabarlar'ın adını taşır) hanlığı Küçüm Han tar. kurulmuş kabûl edilirse de, Batı Sibirya'nın bir kısmında her zaman Küçüm'ün dedeleri hükümrân olmuşlardır. Aybek Han bunlardan biri (Tümen hanı) olmuştur ki Küçüm'ün dedelerindendir.

Sâha: en geniş şekliyle 60° kuzey, 50° güney, doğuda âzamî 80° tul (belki Obi'ye erişilmiştir), batıda Kama nehri. Esas sâha, Başkudistan (bu ülke Avrupa kıt'asındadır) ve Urallar'ın doğusunda Tümen (Rus.Tyumen), Tura (Rus. Tara)'dır. İlk başkent o zaman "Çinki-Tura" denen Tümen'dir, sonra İskir veyâ Sibir şehrine nakledilmiştir (Tobolsk'un 15 km. kuzeyi).

Sibir Hanları, Sibirya Hanları, Tümen Hanları denen hânedâna "Tura Şıbanîleri" de denir. Zîrâ Cuci oğlu Şıban Han'ın Tura çevresinde yurt tutmuş torunlarıdır. Küçüm (Koçum) Han'ın nesebi: Küçüm b.Murtazâ Han (ölm.1570?) b.Aybak (İbak) Han (ölm. 1494) (kardeşi Mamuk Sul.) b.Kütük Muh.b.Aybek (İbak) b.Hacı-Muh. b. 'Alî-Oğlan b.Bek-Kondu b.Mengü-Timur b.Badakol b.Cuci-Buka b.Bahâdır b. Şıban b.Cuei b.Cengiz. Görüldüğü gibi Küçüm, Ural-Çu bölgesi hanlarının yalnız neslinden değil, onların vârisidir. Küçük kardeşi Altun, 20.8.1598'de Ruslar'a esir olmuştur. Diğer kardeşi Muh.Kul Han, 2.1582'de Ruslar'a esir düşmüş, 1600 yıllarına kd. Moskova'da yaşamıştır. Diğer kardeşi Ah. Kirey Sul.'dır. Sibir hanları:

- 1- Küçüm Han (1563-1601=38)
- 2- 'Alî Han (1601-1608=7)
- 3- İşim Han (1608-1636=28)
- 4- Abılay-Giray Han (1636-1656=20)

Küçüm Han'ın oğulları: 'Alî Han (no.2), Nogay beyi Dîn-Ah'in (ölm.1580) kızı ile evlendi. Oğlu Alp-Arslan ve torunu Seyyid-Burhan Hanlar, 1610-1681'de Kasım hanı oldular (yk.bk.).- Kanay: en küçükleri. 20.8.1598'de Ruslar'a esir.- Ebü'l-Hayr: 1591'de Ruslar'a esir.- Çüvek Han (oğlu Dewlet-Giray Han).- İşim Han: büyük nehre adını vermiştir (Rus. İçim). No.3. =Kalmuk-Torgut kralı Hu-Urluk Han'ı kızı, izd. 1620. Oğlu: Abılay Han (no.4) (1621?-1670?=49?), 7 yaşlarında han oldu, hal' edildikten sn. epey yaşadı. Abılay'ın kardeşleri: Tura hanı Dewlet-Gerey, Abuga Sul. ve Tüke Sul.

1598'de devletin mühim kısmı Rusya'ya geçti ve çok küçüldü. Sonra Budist Moğol Kalmuklar'ın tahakkümü başladı. 1656'da Rusya'ya ilhâk edildi. Abılay Han'ın oğlu Küçük Sultan, Sibirya'yı bırakarak Başkurdistan'a geçti. Oğlu Gayıb Sul. ve Murâd Sultân (1708'de Osmanlı desteğiyle Terek kalesini Ruslar'dan almak isterken şehîd oldu. 1711'de Prut Zaferi'nden sonra Terek kalesi Ruslardan alındı) ve onun oğlu Barak Han, Başkurdistan hanı oldular. Küçük'ün diğer oğlu İbr. Sultân "Huzey" diye ünlüdür. 1656-1738?=82 yıl Başkurdistan hanlığı, Türkiye'ye tâbî oldu (Ewliyâ, VII, 835-6):

- 1- Küçük Han (1656-1678=22)
- 2- Murâd Han (1678?-1708=30?)
- 3- Barak Han (1708-1738=30)

Cuci Ulusu'ndan diğer hânedanlar ve Cengiz'in Han'ın oğlu Çağatay Han hânedânı, bu cildde Türkistân bahsindedir. Cuci Ulusu'ndan Kırım Hanları ise II. cildde, Osmanlılar'dadır.

Mangıt-Nogay Beyleri

Ulu (Büyük) Nogay, Volga-Ural arasında, Hazar kuzeyinde, Kazakistân'ın Avrupa kıtasında kalan parçasıdır. Kiçi (Küçük) Nogay ise, Kuzey Kafkasya'nın kuzeyidir (Çerkesistân ve Dağıstân kuzeyi); güneyde Kuma ırmağı, kuzeyde Don (Tr.Ten), batıda Azak Denizi, doğuda Volga Deltası vardır. Buralarda, Cengizogulları'ndan olmıyan Türk aristokrasisinden Mangıt beyleri hükümrân oldu ki, ataları, Altınordu beylerinden Edüğe (Edige)'dir. Edüğe oğlu Manşûr Bey'in oğulları Timur (Temür) ve Ten-Sûfî Beyler'dir, ilki Astırhan hanlığında büyük-bey idi. Edüğe'nin diğer oğlu Nûrûddîn Bey, onun oğlu Waqqâs Bey, onun oğlu Mûsâ Bey'dir. Mûsâ Bey=Kerülen Hâtûn izdivâcından şu çocuklar olmuştur.

1. Saydak Bey: 1540'a kd. Ulu Nogay beyi, oğlu İslâm Bey, onun oğlu Kasay Mîrzâ.- 2. Kusum Mîrzâ: Türkistân'da Abdullâh Han Şeybânî hizmetine girdi, oğlu Bilek-Pulat Mîrzâ.- 3. Şâh-Meĥmed (Kazakca: Şagım) Mîrzâ, kezâ Abdullâh Han hizmetinde, oğlu Abdullâh Mîrzâ.- 4. Alçagır Bey, oğlu Urak Mîrzâ, oğlu Kaçı Mîrzâ.- 5. Şeyĥ-Mamay Bey: 1540-1548'de Ulu Nogay beyi, oğulları Yahşı-Saat Mîrzâ (Kiçi Nogay beyi) ve Kasay Bey (Güney Başkurdistân beyi).- 6. Yûsuf Paşa: merkezi Saraycık olmak üzere Kaanûnî Süleymân'ın Kiçi Nogay eyâleti beylerbeyisi (1548-1557=7), 2 oğlu vardır.- 7. İsmâ'il Bey: 1555-1563'de -1558'de Osmanlı'dan Rusya tâbiyyetine geçerek- Nogay beyi. Yerine 1563,1578'de oğullarından Tin-Aĥmed Bey, sonra (1578-1590=12) diğer oğlu Urus (Osm. Rûs) Bey, Kiçi Nogay beyi oldular. İkincisi 1578'de kendisine sancak beyliği verilerek ülkeyi Osmanlı sancağı olarak yönetti (*Mühimme*, XXXVIII, 98). Tin-Aĥmed Bey'in kızı, Sibir hanı Küçüm Han'ın oğlu 'Alî Han'la evlendi. Tin-Aĥmed'in oğulları:

1. Ormembet Bey: 1590-1601'de Kiçi Nogay beyi. Oğullarından Kara Kelimbet Mîrzâ, Ufa'da beylik yaptı. Diğer oğlu Ak Kelimbet Mîrzâ'nın oğlu Tin-Meĥmed Mîrzâ ve onun da oğlu Yen-Meĥmed Mîrzâ'dır ki, 1635'de Nogaylar'ı Kuzey Kafkasya'ya göçürdü, 1651'e kadar bâzan Türkiye'ye, bâzan Rusya'ya tâbî olarak Kiçi Nogay'ı yönetti.- 2. İştirek Mîrzâ, 1601'de ağabeyinin yerine Kiçi Nogay beyi oldu. Oğulları Saydak Mîrzâ, Kiçek Mîrzâ, Urazlı Mîrzâ, bu sonuncunun oğlu Çoban Mîrzâ'dır.

III

İRAN (İLHANLILAR)

İran Moğolları: İlhanlılar (1256-1344), Devlet Yapısı

İl-Hanlılar (İlhânîler) veyâ İran Moğol imparatorluk hânedânı, bir asrı bulmayan ömrüne rağmen, İslâm târihinin en mühim devletlerinden birini teşkil etmiştir. Devletin ömrü $1.1.1256-1344 = 88$ yıldır. Bu müddetin 37 yılı Budist hükümdarların idâresinde geçti ($1.1.1256-1.4.1282 = 26, 3 + 26.7.1284-4.1295 = 10,6 = 37, 0$). Geri kalan 51 yılda Sünnî-Hanefî ilhanlar tahtta kaldı (kısa müddet Şîi olanlar da var). 1295'ten sn. artık Budist ve Şaman Moğol kalmadı. Hepsi Müslüman oldu. Kezâ İlhanlılar, 16. 6.1295'te Kubılay ölünce Pekin'i metbû tanımaktan vaz geçtiler ve tamâmen müstakil oldular. Budist olan Kubılay'ın bütün şân ve şöhretiyle sahneden çekilmesinde Buda dîninin kesin bırakılmasındaki kolaylık gözden kaçmamalıdır. Bununla berâber Moğollar'da, Çin'de olsun, İran'daki ihüdâ etmemiş devrelerinde olsun, Müslümanlar'a ve diğer din mensuplarına, sırf o dîne mensuplar diye hiç bir baskı görülmez. Bu hususta eski Türk telakkıyı ve geleneklerini devâm ettirmişlerdir. İran Moğolları'nın müşriklikten vaz geçeceklerini, tamâmen Müslüman olacaklarını Mevlânâ (ölm. 1273), mütasavvıfâne bir sezgiyle anlamış, *Mesnewî*'sinde ifâde etmiştir. Bir kaç yüz bin Moğol'un İran ve çevre ülkelere gelmeleri, onların milliyetlerini, daha açık ifâdeyle dillerini muhafazayı zorlaştırmıştır. Târihin hiç bir devrinde Moğol nüfus, Türkler gibi kalabalık kitleler oluşturmamıştır. Bundan başka Moğollar, târihleri boyunca Türk kültürünün devamlı baskısı içinde kalmışlardır. İran'da tutunmak, kuzeyde kardeş Altın-

Ordu, güneyde Memlûkler'in büyük baskısını uzaklaştırmak için, İran'a Türkistan'dan bir kaç milyon Türk'ü berâberinde getirmişlerdir. Anadolu'nun ve Âzerbaycan'ın, Fârs'tan Kafkaslar'a kadar olan bölgenin kesin şekilde Türk'leşmesinde Moğol istilâsının rolü, Selçuklu fehinin rolünden sonra ve hemen ikinci derecededir. Bu husûsu bilmeyen veya gözden kaçıran bâzı târihçiler, Selçuklu Türkiyesi'ne tahakküm, belki zulmettikleri için Moğollar'ı, lüzûmundan fazla kınamışlardır.

Bu sebeplerden dolayıdır ki bir asırlık İlhanlı hâkimiyeti, Yakın Doğu'nun etnik ve kültürel oluşmasında dönüm noktalarından biridir. İran Moğalları'nın tamâmı Türk'leşmiş, dillerini unutarak Türkçe konuşmaya başlamış, kalabalık Türk kitleleri arasında erimişlerdir. Başlangıçta devlet dili Moğolca olduğu halde, XIII. asrın sonlarından itibaren Türkçe olmuş, fakat resmî yazışmalarda daha çok Farsca kullanılmıştır (Selçuklu Türkiyesi'nde de öyle idi).

Taht şehirleri: Merâğa (1.1.1256-8.2.1265 = 9, 1, 8), Tebrîz (8.2.1265-1307) (bu sırada 1 milyon nüfusuyla dünyânın en büyük şehri), Sultâniyye (1307-14.12.1316 = 9) (Olcaytu tar.kuruldu), sn.ekseriyâ gene Tebrîz. Müslüman ilhanlar devresi: 1.4.1282-26.7.1284 + 4.1295-1344 = 51 yıl. "İlhan", Türkçe'de "il imparatoru" demektir. Asıl metbû bir büyük imparator vardır, ilhan onun vasalidir. Büyük-kaan Kubılay, 1256'da kardeşi Hülâgû'ya İran ve civar ülkeleri bu sanla vermiş, ondan sonraki İran Moğol imparatorları da bu unvânı kullanmışlardır. Hülâgû öldüğü zaman ağabeyi Kubılay, hâlâ Pekin tahtında idi. Kubılay'ın ölümünde 6. ilhan olan Baydu İran tahtında idi. Binâenaleyh Kubılay, İran'da kardeşini, kardeşinin oğullarını ve kardeşinin torunlarını görerek uzun ömrünü tamamladı. Zîrâ kendisinden sonrakiler dâhil hiç bir ilhan 50 yaşını geçmediği halde, Kubılay, 80'ini geçmiştir. Amcaları ölünceye kadar Pekin'i metbû tanıyan ilhanlar, Pekin tahtına amcaları Kubılay'ın torunları geçince, artık buna lüzum görmemişlerdir.

Zâten -bir dîni henüz kabul etmiş olanlara mahsus- koyu dindarlıkla Müslüman oldukları için, müşrik Budist bir kaan'a tâbî olmak kendilerine ağır gelmiştir. Çin'deki Cengizoglu'nun da İran'daki kuzenlerini itâatte tutacak bir kudret ve vâsıtası zâten mevcut değildi.

Cengiz'in 4 oğlunun küçüğü Tulı'nın oğulları bu sûretle Cengiz'in gerçek cihân imparatorluğu 4 imparatorluğa ayrılınca, bunlardan 2'sini elde etmişlerdir. Tulı Oğulları, Cuci Oğulları kadar çoğalmamış, onlar gibi, günümüze kadar gelen çeşitli devletler ve hânedanlar kurmamışlarsa da, başlangıçtaki durum budur. Çağatay Oğulları da günümüze kadar gelen hânedanlara sâhib olmuşlar, fakat büyük devletler kuramamışlardır. Ögedey Oğulları, çoğalamamış ve erken sönmüş, Cengiz'in 4 oğlu içinde 3. oğlu Ögedey'in kendisine halef olması, onlara uğurlu gelmemiştir. Tulı Oğulları'nın Kubılay şûbesi dışındaki bütün Cengiz Oğulları, eninde sonunda Türk'leşip Müslüman'laşmışlardır (hepsi Sünnî-Hanefî, zîrâ yeni dinlerini Türkler'den almışlardır). Kubılay Oğulları, Moğolluk'larını muhafaza eden tek şûbe olmuşsa da, din (budizm) başta olmak üzere, şiddetli Çin te'sirinde kalmışlardır.

İlhanlı imparatorluğunun sınırları: bütün İran, bütün Irak, Afganistan'ın ve Belûcistân'ın mühim bir kısmı, Güney Kafkasya, Türkmenistan'ın güneyi, geçici olarak Suriye, tâbiyyet yoluyla Anadolu vs.

Moğol imparatorluğunun Yakın Doğu'ya tâyin ettiği Hülâgû'dan önceki başkumandanlar şunlardır: Çormagan Noyan (1231-1241 = 10), Baycu Noyan Bisiüt (1241-1.1.1256 = 15) (katli 1260?) (Baycu'nun torunu: Kotu Noyan, Anadolu emîr-i leşkeri 1277; kardeşi Sülemiş Noyan, 1299'da Anadolu'da tümen kum. ve aynı yıl Tebrîz'de idam, 27.9.1299).

Hülâgû'ya (doğ. 1217) İran'ı ve Kubılay'a (doğ. 1212) Çin'i veren, ağabeyleri büyük-kaan Möngge (1208-1259)'dir. 1259'da Kubılay, büyük-kaan olarak kardeşi Hülâgû'nun İran'daki durumunu tasdik etmiştir. Hülâgû da ağabeyini metbû tanımıştır. Halbuki Altın-Ordu'da Cuci neslinden gelen hâkanlar, Möngge-Kubılay-Hülâgû'nın küçük kardeşleri olan Arık Buğa'yı büyük-Kaan tanımışlarsa da, Arık Buğa'nın ölümü üzerine Altın-Ordu da Kubılay'ı metbû tanımıştır.

1.1.1256'da ilhan olan Hülâgû, 10.2.1258'de Bağdâd'ı alarak Abbâsî hilâfeti ni yıktı ve İslâm târihinin akışını değiştirdi. İslâm dünyası dehşet içinde kaldı. Türkiye Selçuklu imparatorluğunda zâten Moğol nüfuzu Hülâgû'dan evvel başlamıştı. Abbâsî hilâfeti ni -İslâm birliğini dağıtmamak için- derhal Kaahire'de yeniden kuran Memlûkler, Moğollar'ı durduracak tek Müslüman gücü gibi görünüyordular. Henüz Müslüman olmadıkları ve gerek Doğu Akdeniz sâhillerinde henüz mevcûdiyetlerini devâm ettiren ufak Haçlı devletleri, gerek Avrupalılar'la hiç bir din önyargısı olmaksızın dostça, bâzan güç göstererek münâsebetlere giren Moğollar, İslâm için en büyük tehlike hâline geldiler. Onların Müslüman'laşmalarına kadar zaman kazanmak icâb ediyordu ve bu oluşum için çeyrek asır lâzımdı. 3.9.1260'ta Memlûk sultânı Kutuz'un Filistin'de, Mısır'ı da istilâ edeceğinden emin Moğol ordusunu imhâ etmesi, dönüm hareket noktasını da, gerekli zamânı da İslâm âlemine sağladı. Bundan sonra Memlûkler'le İlhanlılar arasında, İlhanlılar Müslüman olduktan sonra da Suriye için büyük harbler oldu. Haleb'i (24.1.1260), Şâm'ı (1.3.1260) işgal etmelerine ve sonra bu işgalleri tekrarlamalarına rağmen İlhanlılar, Suriye'ye hâkim olamadılar, bu ülkeyi Memlûkler'den alamadılar.

Buna karşılık İlhanlılar, Alâüddîn Keykubâd'ın zamansız ölümünden sonra zaaf gösteren Anadolu Selçuklu imparatorluğunu, gittikçe artan bir baskı altına aldılar (bk.c.II: Selçuklular). Daha Hülâgû, Yakın Doğu'ya gelmeden başlayan bu baskı (Baycu'nun Köse dağ zaferi, 3.7.1243), Selçuklular'ın 1276'da kesin şekilde İlhanlılar'ı metbû tanınması ile gelişti. Konya selçuklu sultanları, Pekin'deki Kubılay Kaan'ın tâbiinin tâbii oldular. Bu da İlhanlılar'ın Anadolu'da "emîr-i leşger = başkumandan" adıyla bir İlhanlı generali, gerçekte askerî umûmî vâlisi bulundurması, Selçuklu sultanlarının bunların oyuncağı hâline gelmesiyle otoritesini kaybetmesi, bu yüzden Anadolu'da Türkmen beyliklerinin teşekkülü ile neticelendi. Selçuklular'ın "ilâhî" olduğundan, Tanrı'dan geldiğinden hiç bir Türk'ün şüphe dahi etmediği otoritesi öylesine bozuldu ki, son sultan II. Mes'ûd, Kayseri'deki sarayında utandırıcı denecek derecede mütevâzî şartlar içinde ölünce (1308), hiç bir Selçuklu şehzâdesi ne sultân ilân edildi, ne kendisi sultanlık iddia etti. Böyle bir şey olsa idi, kaç kişiye söz geçirebileceği de su götürürdü. Ama Anadolu Türklüğü, Osmanogulları'nın sivrilmesine kadar bu durumun ızırâbını çok ağır şartlarla çekti. Zirâ baş kalmamıştı ve birlik, bütünüyle bozulmuştu. İki düzine, gerçekte 40'a yakın "bey" yâni Türkmen soylusu vardı ve her biri kendi başına buyruktu; eline bir kasabacığı geçiren, kendini "bey" ilân ediyordu. Tek

korkuları, İlhanlılar'ın üzerlerine asker sevk etmesi idi. Zîrâ birlik'olamadıkları için, teker teker, hattâ bir kaç bir arada, İlhanlı ordusuna kafa tutmaları hayal bile edilemezdi. İlhanlılar'ın istedikleri vergileri hiç îtirazsız ödediler. İlhanlılar, Anadolu dışında kullanılmak üzere onlardan asker istemiyordu. Anadolu içinde bazan İlhan'ın ekseriyâ Sivas'ta oturan askerî umûmî vâlisi beylerden asker istiyor, onlar da çok def'a bizzat bey'in kumandasında birlik veriyorlardı. Ancak İlhanlı baskısı da şiddetini gittikçe kaybetti ve zayıfladı. Zîrâ İlhanlılar da iç kargaşa devresine girdiler ve İlhan'ın eski mutlak otoritesi kalmadı. Sonra Anadolu halkı ile tamâmen kaynaştılar. Anadolu mutasavvıfları, şeyhleri, din adamları, Moğollar'ın huşûnetini gidermek için büyük ve çok parlak ne'fice veren faaliyetlerine ara vermediler. Anadolu'da artık Türkçe konuşan Moğol askerleri, kendilerini Anadolu gibi görmiye, o şekilde düşünmiye başladılar. Ama Anadolu halkı, Batı Türklüğü, 1308'de II. Mes'ûd'un ölümünden sonra bir hükümdarları olmadığını biliyorlardı. Abbâsî halifesi ve İlhan'dan sonra hutbe'de üçüncü isim olarak yörenin Türkmen beyinin adı anılıyordu. Bir müddet II. Mes'ûd'un adı hutbelerde devâm etti, sonra o da kalktı. Sonradan Osmanlı târihçileri, hemen hemen ittifakla, Osmanoğulları'nın Türkiye tâcını Selçukoğulları'ndan devraldığını yazdılar, arada İlhanlılar olduğunu yazmadılar. Anadolu halkının haurlamadığı şeyi, onlar da haurlamak istemediler. Demek İlhanlılar, Türkiye'de millî bir hânedân olarak kabûl edilmemiş, Anadolu dışından yönetilmek, ağır gelmişti.

Aslında II. Mes'ûd'un ölümüyle 2 İlhan, Türkiye imparatorluk tâcına resmen sâhib oldu: Olcayto İlhan (1308-14.12.1316) ve oğlu Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan (14.12.1316-30.10.1335 = 18, 10, 17). Demek 27 yıl Türkiye hükümdarı, Tebrîz'deki İlhan'dı, 1335-1344 arasında bir seri İlhan gelip geçtiyse de, artık İlhanlılar'ın Anadolu'da da otoriteleri kalmadı. 1335 sonunda Ebû-Sa'îd Bahâdır Hân'ın ölümüyle Anadolu beylikleri, müstakil oldular. Bunların en güçlüsü Osmanoğlu Orhan Bey, Türkiye sultânı mevkiine geçti. Bu pozisyonundan şüphe eden Türkmen beylerini, yola getirdi. Bursa, Türkiye'nin merkezi ve ümit kapısı hâline geldi.

İlhanlar ve saltanat müddetleri:

- 1- Hülâgû İlhan (1.1.1256-8.2.1265 = 9, 1, 8)
- 2- Abaka İlhan (8.2.1265-1.4.1282 = 17, 1, 21)
- 3- Ahmed Teküdâr İlhan (1.4.1282-26.7.1284 = 2, 3, 25)
- 4- Argun İlhan (26.7.1284-25.1.1291 = 6, 6, 0)
- 5- Kayhatu İlhan (25.1.1291-5.3.1295 = 4, 1, 11)
- 6- Baydu İlhan (5.3.1295-9.10.1295 = 0, 7, 5)
- 7- Gazan Mahmûd İlhan (9.10.1295-17.5.1304 = 8, 7, 9)
- 8- Olcayto Hudâ-bende Muhammed İlhan (17.5.1304-14.12.1316 = 12, 6, 28)
- 9- Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan (14.12.1316-30.10.1335 = 18, 10, 17)
- 10- Mu'izzü'd-Dîn Arpa İlhan (30.10.1335-15.5.1336 = 0, 6, 16)
- 11- Mûsâ İlhan (15.5.1336-24.7.1336 = 0, 2, 10)
- 12- Muhammed (II) İlhan (24.7.1336-16.7.1338 = 1, 11, 24)
- 13- Togay-Timur İlhan (16.7.1338-1351 = 13)

- 14- Sultânü'l-Â'dile Sau-bey İl-hâtûn (16.7.1338-6.1339 = 0, 11)
- 15- 'İzzü'd-Dîn Şâh-i Cihân Timur İlhan (6.1339-1341 = 2)
- 16- Süleymân İlhan (6.1339-1344 = 5)
- 17- Enûşîrwân İlhan (1344 = bir kaç ay)

Yukarıdaki listede otoritenin tecezzîsi görülüyor. Bu listeyi şu şekilde düzenlemek de mümkündür: 13- Satu-Bey (16.7.1338-6.1339 = 0, 11), 14- Timur (6.1339-1341 = 2), 15- Sül. (1341-1344 = 3), 16- Enûşîrwân (1344). Bu sûretle Togay-Timur dışında rakib-ilhân olarak kalır (bk. aşağıda Togay-Timurlular).

İlhanlar'ın Şeceresi

1- Hülâgû İlhan (1217-8.2.1265 = 48) (1. ilhan: 1.1.1256-8.12.1265 = 9, 1, 8): "Hülâgû" şekli İslâmî Türk talaffuzudur. Moğ. Üle'ü (Üleğü, Hüleğü), Çince Hüle'dir. Urmiye gölünde Şâhî adasına gömülü. Şaman iken sonra ağabeyi Kubılay'ın te'siriyle Budist olmuştur. = Kutay Hât.Kongrat (Ah.Teküdâr İlhan'ın ann.). = Dokuz (Tokuz) Hât.Kerait (Hrist., ölm. 17.6.1265): Hülâgû'nun teyzesidir. = Olcay Hât. (1265'te dul kalınca üvey oğlu Abaka İlhan'la evlendi). = Tokteni Hât. (1265'de dul kalınca üvey oğlu Abaka İlhan'la evlendi). = Yisünçin Hât. (ölm. 1.1272, Abaka İlhan'ın ann.).- Bunlar dışında resmen 7 hâtûn'u daha vardı. Hülâgû'nun oğulları: Abaka İlhan (by. oğul, doğ. 3.1234), aş.bk.- Ah.Teküdâr İlhan: aş.bk.- Hülecu.- Coşkâb.- Kinşu.- Boişin.- Tebşin-Oğul: 1265'te (8.2). Horâsân ve Mâzenderân v.- Yaşmut (doğ. 1236?): 2. oğul. 1263'te Şîrwân ve Dağıstân v. Oğlu Sükey oğlu Yûsuf-Şâh oğlu Sül. İlhan (no. 16) = Satu-Bey İl-Hâtûn (no. 14, izd. 6.1339).- Kongurtay: Anadolu emîr-i leşgeri: 1277-82 = 5 = III. Sultân Gıyâsüddîn Key-Husrew'in hemşiresi. 2 oğul var.- Acay: Anadolu emîr-i leşgeri: 1273-5 = 2.- Çomugar: Moğolistan'a gitti, amcası Arık Buğa Kaan'ın kumandanı oldu.- Mengü-Timur (Temür Olcay Hâtûn'dan) (ölm. 26.4.1282): 4. oğul. = Cücin Hât., = Olcay Hât.b.Buka-Timur, = Abış Hât.(Salgurlu Fârs melikesi: 1264-87 = 23, ölm. Tebr. 1287, idâm, izd. 1264, bk. Fars Atabeyleri = Salgurlular, aşağıdaki 4 çocuğun ann.). Kızları: Algançı Hn.; Hudâwend-zâde Küdûçin Hn. = 1. Celâlû'd-D.Siyurgatmış (Kirmân Kutluğ-Hân meliki: 1282-93 = 11, katl), = 2. Emîr Satılmış b.Buralkı (izd. 1294), = 3. Togay b.Abaka (amca-oğlu), = 4. Emîr Çoban (bk. Çobanlılar). Mengü-Timur'un oğulları: Taycu ve Anbarcı. İkincinin oğlu İl-Timur oğlu Yol-Kutluğ oğlu Muh. İlhan (no. 12, katl).- Turagay: oğulları: Fülân (oğlu Fülân), Fülân (oğlu Fülân) ve Baydu İlhan (no. 6, aş.bk.).

2- Abaka İlhan (3.1234 - 1.4.1282 = 48, 1) (2. ilhan: 8.2.1265- 1.4.1282 = 17, 1, 21): babası Hülâgû gibi Moğalistan'da doğdu. Onun gibi Urmiye gölünde Şâhî adasına gömüldü. 1256 başında babası ile İran'a geldiği zaman 22, babası Hülâgû 39 yaşlarında idiler. Babası gibi Budist oldu. = 1. Paşa (Pâdsâh) Hât.b.Kuîbî'd-D.(Kirmân meliki) (Kirmân melikesi: 1293-5 = 2, katl; Müsl. ve Mewlewî olan bu Hât., 1282'de dul kalınca kayınbirâderi Ah.İlhan'la evlendi, şâire idi). = 2. Büyük Bolugan Hât.(ölm. 20. 4.1286) (1282'de dul kalıp üvey oğlu Argun İlhan'la evlendi) (Melike Hn.'ın ann.). = 3. Kutuy Hât. = 4. Despina (Maria = Meryem) Hât. (Mikhail VIII Paleologos kızı izd. 1265, Hrist.). 5. Kaymış İkâci Hât. (Argun İlhan'ın ann.). = 6. Olcay Hât.

(babası Hülâgû'dan dul). = 7. Tokteni Hât. Kirait (babası Hülâgû'dan dul). = 8. Koday Hât. (Hrist.). = 9. Küçük Bolugan Hât. 10. İltüzmiş Hât. - Abaka'nın kızları (5 prenses: İlkutluğ, Yol-kutluğ, Togay, Ötektay, Toğancuk): Fülâne Hn.=Şemsü'd-D.Kara-Sungur (Memlûk emîri); Fülâne Hn.(=1.II. Vahtang, Gürcistan kralı 1289-92, izd. 1289; =2.VI. David, Gürcistan kralı 1292-1310, izd. 1292); Fülâne Hn. = Emîr Newrûz (aş.bk.); Melike Hn.=Togay Buka b.Bokay Yargum (Anadolu emîr-i leşgeri: 1289-91 = 2).- Abaka'nın oğulları: Argun İlhan (aş.bk.), Keyhatsu İlhan (aş.bk.), Oğuz (Anadolu emîr-i leşgeri: 1276).

3- Ahmed Teküdâr İlhan (katli: 16.8.1284) (3. ilhan: 1.4.1282-26.7.1284 = 2, 3, 25): ağabeyi Abaka'ya halef oldu. Hristiyan iken tahta geçmeden az önce 1282 başlarında Müslüman olup "Ahmed" adını aldı. = 1. Ermenî Hât. I(Kaplançı'nın ann.). = 2. Ermenî Hât. II (Arslancı'nın ann.). Oğulları: Kaplançı, Arslancı. Kızı: Fülâne Hn. = Alıncak Noyan Kerait (Müsl.). Bu izdivaçtan doğan Kurmuş Noyan (ölm. 1327) bir İlhanlı prensesi ile evlendi. Gene bu izdivaçtan doğan Fülâne Hât., Türkiye diktatör-veziri Mu'înü'd-D.Sül.Perwâne ile evlendi.

4- Argun İlhan (1252?-25.1.1291 = 39?) (4. ilhan: 26.7.1284-25.1.1291 = 6, 6, 0): Abaka'nın Moğolistan'da doğan oğlu. Sultâniyye'de Sücâs'ta öldü, buraya gömüldü. Budist oldu. = 1. Büyük Bolugan Hât. (babası Abaka'dan dul, ölm. 20.4.1286, Dilancı'nın ann.). = 2. Küçük Bolugan Hât. (Kubılay dalından prs., dul kalınca 1291'de kayın-birâderi Keyhatsu ile evlendi) (babası: Otma b.Ortay). = 3. Uruk (Orga) Hât. (Hrist., Olcayto İlhan'ın ann.) (Erencen Noyan'ın hemşiresi; Kereit ve Hrist. olan Erencen, 1305-19 = 14 yıl müddetle Anadolu emîr-i leşgeri idi). = 4. Kuldak Hât. (Gazan İlhan'ın ann.). = 5. İkâci Hât. (babası Abaka'dan dul, izd. 1282), = 6. Fülâne Hât.- Argun'un kızları: Dilancı (doğ. 1283), Fülâne (=Emîr Hüs. Gürkân Celâyir, bk.Celâyirîliler), Fülâne (= Seyfû'd-D.Kıpçak-Oğul), Olcay.- Argun'un oğulları: Gazan İlhan (aş.bk.), Olcayto İlhan (aş.bk.), Hüleçü(Hülâgû). Bu sonuncusu, III. Sultan 'Alâ'üd-d.Kaykubâd'ın dâmâdudur, Müslüman'dır.

5- Keyhatsu İlhan (5. ilhan: 25.1.1291-5.3.1295 = 4, 1, 11, katl 4.3.1295): ağabeyi Argun'un halefi. Şehzâdelik adı: İrinçin Turcı. Anadolu emîr-i leşgeri: 1285-25.1.1291 = 6. Moğolistan'da mı, 1256'da dedesi Hülâgû İran'a gelince burada mı doğduğu ve doğum târihi meçhuldür. Bu da Budist'tir. = 1. Â'işe Hât.b.Togu Noyan b.İlkay (İlkân) Noyan Celâyir. = 2. İl-tüzmiş Hât. (bu da ilki gibi Müsl.). = 3. Paşa Hât. b. Kutbüddîn (Kirmân meliki) (babası Abaka'dan 1282'de dul) (Müsl., Mevlevî, şâire, izd. 1283, kadî 1295; izd. müd. 12, "Pâdşâh Hâtûn".=4. Döndü Hât. = 5. Üruk Hât. = 6. Bulugan Hât. (ölm. Bağd. 5.1.1310).- Keyhatsu'nun oğulları: Kutluğ, İl-Kutluğ, Az-Kutlğ (hepsi Â'işe Hât.'dan) ve Alafrang (kadî 30.5.1304). Alafrang'ın bir kızından başka oğulları: 'İzzü'd-D.Şâh-i Cihân Timur (15. ilhan: 6.1339-1341 = 2, katl) ve Mengü. Mengü'nün kızı: Kutı = Ah.b.Reşîdî'd-D.Şâbîb (Erdebil v.).

6- Baydu İlhan (6. ilhan: 5.3. - 9.10.1295 = 0, 7, 5): öldürüldü. Hülâgû'nun oğlu Turagay'ın oğludur. Amca oğlu Keyhatsu'ya halef oldu. Tahta çıktıktan bir ay sn. (4.1295) Müslüman oldu. 2. Müslüman ilhandır. Daha önce Budist idi. = Â'lem Hât. (Kutluğ-Hanlar). Oğlu: 'Alî. Bunun oğlu: Mûsâ İlhan (11. ilhan: 1336a-b = bir kaç ay) (ölm. 10.7.1337).

7- Gazan Mahmûd İlhan (4.11.1271-17.5.1304 = 32, 6, 13) (7. ilhan: 9.10.1295-17.5.1304 = 8, 7, 9): Budist iken 16.6.1295'te, tahta geçmeden 4 ay önce, Fîrûz-kûh'ta Müslüman oldu. Artık Müslüman olmıyan bir ilhan da tahta oturmadı. Tebrîz'in banliyôsü Şenb-i Gazan'da medfun. Atabeyi olan eniştesi Emîr Newrûz için aşağıya bk. Velâhd iken (25.1.1291-5.3.1295) Horâsân, Mâzenderân ve Rey vâlisi idi. Amcası Keyhâtû'nun yerine geçecekken, amca oğullarından Baydu tahta çıkarıldı. Onun katli üzerine ilhan oldu. Türk târihinin büyük şahsiyetlerindendir. Tamâmen Türk'leşen ilk ilhan da budur. 33 yaşında ölümü imparatorluğu sarstı ve gelişmekten alakoydu. Yerine kararsız şahsiyetler olan kardeşi ve yeğeni geçti. 8 hâtûn ile evlendi. Bunlardan: 2'si, amcası Keyhâtû'dan 1295'te dul kalmış hâtûnlardır. Bunlardan: = 1. Kökeçin Hât. Bayağut (izd. 1295). = 2. İlürmüş Hât. (Mevlevî). = 3. Bolugan Hât. (med. Şenb-i Gazan). Gazan'ın 2 kızından biri Olcay-Sultân Hânım'dır. – Gazan'ın Memlûkler tarafından hemen (2.1300) geri alınan fetihleri: Haleb 12.12.1299, Humş 22.12.1299, Şâm 6.1.1300.

8- Olcayto Hudâ-bende Muhammed İlhan (24.3.1282-14.12.1316 = 34, 8, 21) (8. ilhan: 17.5.1304-14.12.1316 = 12, 6, 28): 11 yaş by. ağabeyi Gazan'a halef oldu. Vel. 9.10.1295-17.5.1304 = 8, 7, 9. Sultânîye'de Olcayto türbesinde medfun. Taht şehrini Tebrîz'den, kendi kurduğu bu şehre nakletti. Gıyâşü'd-Dünyâ ve'd-Dîn Sultân Olcayto'nun şehzâdeliğinde adı Buğa-Temür idi. Budist olarak yetiştirildi. Sn. 1289'da 7 yaşında iken Hristiyan olan annesi tarafından "Nikola" adıyla Nestûrî mezhebinde vaftiz edildi. 7 yıl Budist, 6 yıl da Hristiyan kaldıktan sn., 1295 başında ağabeyi gibi Müslüman, Sünnî-Hanefî oldu. 12 yıl Hanefî kaldı. 1307'de tahta çıktığının 3. yılında Sünnî-Şâfiî mezhebine geçti. Bu mezhebe 2 yıl sebât edebildi. 1309'da Şîi oldu. Hayâtının son 7 yılını Şîi olarak geçirip bu mezhebe öldü. 35 yaşını tamamlayamadığı için başka bir mezhebe geçemedi. = 1. Ultarmış Hât. (Satu-Bey İl-Hâtûn, Bistâm, Tingur, Bâyezîd'in ann.). = 2. Bolugan Hât. (Dolandı'nın ann.). = 3. Hâccî Hât. (Bahâdır İlhan'ın ann.) (24.7.1336'da ölen 'Alî-Pâdşâh'ın hemşiresi, Olcatay Hât.'un ablası). = 4. Künc-i Şikâf Hât. = 5. Â'dil-Şâh Hât.b.Emîr Sartak (Sül.-Şâh'ın ann.). = 6. Olcatay Hât. (Ebû'l-Hayr'ın ann.) (yukarıda 3 no.lı Hâccî Hâtûn'un küçük hemşiresi). = 7. Bolugan Hât. Horâsânî. = 8. Kutluğ-Şâh Hât.b.Emîr İrinci (Erencen) Noyan Kerait (Anadolu emîr-i leşgeri: 1305-5.1319 = 14, katl) (bir prensesin ann.). = 9. Surgutmış Hât.b.Emîr Hüs. = 10. Kuhumtay Hât.b.Timur Kurkan. = 11. Dini (Dünyâ) Hât. (Mârdîn Artuklu prs.i). = 12. Yıldız (İdüs) Hât. = 13. Despina Meryem Hât. (Bizans prs. i, izd. 1306, Ortodoks).- Olcayto'nun kızları: Kutluğ Hât. (hacc 1322); Fülâne (kç. öldü); Dolandı (Dulundu) Hât. = Emîr Çoban Noyan (b.bk.); Satu-Bey İl-Hâtûn (14: 16.7.1338-6.1339 = 0, 11) (3. zevci Sül.İlhan yerine imparatoriçelikten ferâgat etti) = 2. Mu'izzü'd-D.Arpa İlhan (izd. 1.1335) = 3. Süleymân İlhan (izd. 6.1339), = 1. Emîr Çoban (izd. 6.9.1319). Satu Bey Hât.'un 1. izdivâcından oğlu: Soyurgan (Şiburgan) (1320-1339 = 19, katl, Irak'ta yaşadı). Olcayto'nun oğulları: Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan (no. 9, aş. bk.); Süleymân-Şâh, Bistâm, Ebû'l-Hayr, Bâyezîd, Tingur (bunların hepsi kaç. öldü); İlçi (Sind'de Argunlar'ın atası, bk. Hindistan: Argunlar).

9- 'Alâ'ü'd-Dîn Ebî-Sa'îd Bahâdır İlhan (2.6.1305-30.10.1335 = 30, 4, 28) (9. ilhan: 14.12.1316-30.10.1335 = 18, 10, 17): en çok tahtta kalan ilhandır. Fakat devri

feodal karışıklıklar içinde geçti. Oğlu ve kardeşi olmadığı için 30 yaşında öldürülünce tahta tesâdüfen bulunan her İlhanlı şehzâdesi geçirilmiye, sn. bunlar tahttan indirilmiye başlandı. Bu durum 9 yıl ancak devâm edebildi. Hânedan çöktü. İlhanlılar'ın yerine Celâyirliler geçti. Anadolu tek başına kaldı. Bahâdır İlhan'ın, güzellikleriyle târîhin akışını değiştiren bir kaç kadından ikisi olan iki zevcesi, birincisi hala, ikincisi bunun yeğeni olan Bağdâd ve Dilşâd Hâtûnlar'a meclûbiyetiyle ve bunların entrikalarıyla başı belâlara girdi. Atabeyi Emîr Sevinç'tir. 5.1319'da "Bahâdır" sanını aldı. 1313-14.12.1316'da Horâsân(ve kısmen Mâverâünnehr) vâliliği yaptı. Gerçekte bu ülkeleri atabeyleri yönetti. 11 yaşında tahta geçti. Müzisyendi. Vel.2.6.1305-14.12.1316 = 11, 6, 12. Doğan doğmaz vefâhd oldu. İlk 11 yılında "melikü'l-ümerâ" sanını takınan Emîr Çoban (1316-27), büyük nüfuz kazandı. Dilşâd Hât., onun ölümünden sn. (1336) bir prenses doğurdu. Başka çocuğu bilinmiyotr. = 1. Bağdâd Hât. b.Emîr Çoban (Şeyh-Has.Celâyir'den boşanmış). = 2. Dilşâd Hât.b.Emîr-Dimaşq-Hoca b.Emîr Çoban (Bağdâd Hât.'un yeğeni, 1336'da dul kalınca, eski eniştesi Şeyh-Has. Celâyir'le evlendi; bk. Çobanlılar ve Celâyirliler). = 3. Kotoktay Hât.

10- 10. ilhan Arpa Han (Moğ.Arpağ'un), Ebû-Sa'îd İlhan'dan sn. tahta geçirilip bir kaç ay sn. öldürüldü. 9 ay önce (1.1335) Ebû-Sa'îd'in kız kardeşi Satı-Bey'le evlenmişti (Satı-Bey, Emîr Çoban'dan kul kalmıştı). Arpa Han, Şâ'ban'ın, o Melik-Timur'un (Müsl.), o da Arık Buğa Han'ın oğludur. Binâenaleyh Arpa Han, Tulı Oğulları'ndan olmakla berâber, İlhanlılar'dan yâni Hülâgû Oğulları'ndan değildir (Arık Buğa, Hülâgû'nun küçük kardeşidir).

11- Mûsâ İlhan yukarıda görüldüğü gibi Baydu İlhan'ın (no. 6) torunudur. 12- Muh.İlhan, yukarıda görüldüğü gibi Hülâgû'nun torununun torununun oğludur. 13- Togay-Timur İlhan, Horâsân'da saltanat sürmüş, Âzerbaycân'a hâkim olamamıştır; Cengiz'in kardeşi Cuci-Kasar'ın torununun torununun torunudur, aşağıda Tokay-Timurlular'a bk. 14- Satı-Bey İl-Hâtûn, Olcayto'nun kızı ve Ebû-Sa'îd İlhan'ın kızkardeşidir; Emîr Çoban'dan dul kalmış, kendi adına da, evlendiği ve ilhan yaptığı 2 İlhanlı şehzâdesi nâmına da saltanat sürmüştür. 15- Timur İlhan, yukarıda görüldüğü gibi Keyhatu İlhan'ın torunudur. 16- Sul.İlhan, yukarıda görüldüğü gibi Hülâgû'nun torununun torunudur; Satı-Bey İl-Hâtûn'un 3. zevcidir. 17- Enûşirvân İlhan'ın kimin oğlu ve torunu olduğu tesbît edilememiştir. Fakat İlhanlı şehzâdesi olduğu muhakkaktır.

Cüveynî Âilesi

Cüveynî ailesi, Fars'laşmış, Horâsân'a yerleşmiş Arap asıllıdır. Şîî'dir (tafsîlat için bk.F.Köprülü, /A, II, 249b-59b). Bahâüddîn Muhammed b.Alî Cüveynî (ölm. İsfahân 1253), İlhanlılar'ın Irak valisi tayin edilmiş, görevine giderken yolda ölmüştü. Küçük oğlu Alâüddîn Atâ Melik Cüveynî (1226-5.3.1283 = 57) Horâsân'da Nîşâpûr (Meşhed) yakınlarında Cüveyn kasabasının Âzâdvâr köyünde doğdu, Bağdâd'da öldü. Hülâgû tarafından Irâk-ı Arab (Bağdâd) eyalet valiliğine melik (kral) pâyesiyle tayin edildi (1258) ve idamına kadar tam 24 yıl bu çok mühim görevi yürüttü. Dünya tarihçiliğinin en mühim âbidelerinden olan Farsça kaleme aldığı *Târîh-ı Cihân-güşây*'ın yazarıdır. Bağdâd'da saltanat süren ve Hülâgû tarafından şehîd edilen son Abbâsî halîfesi el-Müstâ'sım'ın oğlu Ebû'l-Abbâs Ahmed'in dul zevcesi ile evlendi (1279'da Bağdâd'da

ölen bu prensesin kızı ile, Şerefüddîn Hârûn Cüveynî evlendi, aş.bk). Oğulları Mansûr (idamı Bağdâd 1291) ve Muzafferrüddîn Alî olan Melik Alâüddîn Cüveynî'nin 1272'de dâmâdı olan şeyh Şadrüddîn Hammûye, 1295'te Gazan İlhan'ı ihidâ ettirdiği için, büyük şöhret kazandı.- Melik 'Alâüddîn Cüveynî'nin ağabeyi Şemsüddîn Muhammed Cüveynî (1224?-16.10.1284), Cüveyn'de doğup Güney Âzerbaycan'da Eher'de 60 yaşlarında idam edildi. Arapça ve Farsça'da münşî ve şairdir. 1263'te Hülâgû tarafından sâhib-i dîvân yani vezîr (sadrâzam, başbakan) atandı ve bu görevin idamına kadar 21 yıl muhafaza etti. 1268'de Anadolu'yu teftişe memur oldu, teftişini yaptı ve Anadolu'da nâib olarak küçük oğlunu bırakıp döndü. 1289'da idam edilen Lûr atabeyi Yûsuf-Şâh, damadı idi. Oğullarından Yahyâ, Ferecullâh, Mes'ûd, Atabey, küçük yaşta oldukları halde babalarından sonra Tebrîz'de idam edildiler (1290). Diğer oğulları Zekerîyyâ ve Nevruz olup sonuncusu Anadolu'da saltanat nâibi iken 1291'de idam edildi. Sâhib-i dîvân Cüveynî'nin büyük oğlu Bahâüddîn Muhammed Cüveynî (1250-12.1279), 29 yaşında, babasının hayatında öldü, İsfahân eyalet valisi idi; oğulları 1289'da Kâşân'da idam edilen Alî Cüveynî ve 1294'te Kâşân'da ölen Mahmûd'dur.- Sâhib-i Dîvân Şemsüddîn Cüveynî'nin 2. oğlu Şerefüddîn Hârûn Cüveynî (1252?-7.1286), 34 yaşlarında, 1283'te amcasının yerine atandığı Irâk (Bağdâd) eyalet valilisi iken idam edildi. Safiyyüddîn'ün ünlü Şerefiyye'si bu zâtın adına yazılmıştır ve onun adını taşır. 1268'de babasına niyâbeten Anadolu müfettişliği de yaptı (yani İlhanlı devleti adına Selçuklu Türkiye'si'ni teftiş etti). Halife el-Müstâ'sım'ın oğlunun kızı (aynı zamanda amcasının karısının yani yengesinin kızıdır) Râbî'a Hâtûn ile 1271'de evlendi; bu prenses 1286'da (kocasının öldüğü yıl) Bağdâd'da öldü ve İsmetîyye Medresesi'ndeki türbede annesinin yanına gömüldü. Şerefüddîn Hârûn Cüveynî'nin kızı Zübeyde ve oğulları Abdullâhî'l-Me'mûn ve Ahmedü'l-Ermin'dir. Bu suretle Cüveynî ailesinin XIII. asrın son yarısında İlhanlı devletinde çok mühim rol oynadığı, 1258-1286 arasında, hattâ 1291'e kadar hükümdarca yetkiler taşıdığı, Irak'a hükmettiği, İran'da da yaşadığı, Anadolu'da görev yaptığı, anlaşılır.

Târihçi Cüveynî'nin babasının dedesi olan Bahâüddîn Muh.b.Alî'nin(Tekiş Harzem-Şâh'ın nedîmi) dayısı: Sultân. Sancar Selçuqî'nin kâtibi Müntecibüddîn Bedî'ül-Kâtib.

Reşîdüddîn Âilesi

Fazlu'llaah Reşîdî'd-Dîn Tabîb-i Hemedânî (Hemedân, 1248-Tebrîz, 18.7.1318 = 70, katl) (med. Tebrîz) b.'İmâdî'd-Dewle Ebi'l-Hayr b.Muwaffakî'd-Dewle Â'lî, İlhanlılar'ın ünlü vezîri ve bugüne kadar dünyâ milletlerinin yetiştirdiği en büyük bir kaç târihçiden biridir. Babası ve dedesi İranlı, fakat Müsevî dininden hekimlerdi. Kendisi de hekim olarak yetişmiş, büyük kültür edinmiş ve çok çeşitli diller öğrenmiştir. 19 yıl vezîrlük (başbakanlık) yaparak (1298-20.10.1317) imparatorluğun bürokrasisini olduğu kadar kültür hayatını da elinde tuttu. Gazan Han tarafından bu makaama getirildi, Gazan'ın kardeşi Olcayto tarafından bütün saltanatı müddetince yerinde bırakıldı, Olcayto'nun oğlu Ebû-Sa'îd'in ilk saltanat yılında idâm edildi. Çeşitli dinlerden bilgilerin katıldığı bir hey'etin başında Farsca yazdığı cihan târihi, Türk târihinin hemen birinci derecede kaynaklarından biridir. Reşîdüddîn'in kızları: Fermân, Ay, Şâhî, Hediyye-i Melik. Reşîdüddîn'in oğulları:

1. Gıyâsü'd-D.Muḥ.(katli 3.5.1336): by. oğul, Horâsân v., 1320'lerde vezîr. Ünlü *Târîḥ-ı Güzîde* (bibliyografya'ya bk.) bunun adına yazılmıştır. = Fât.Hât. - 2. Sâ'dü'd-D.: 'Awâsım (bugünkü Hatay) v.- 3. Celâlü'd-D.: Anadolu umûmî v.- 4. Mecdü'd-D.İshâq: Belûcistân, sn. Denizli (Anadolu'da) v. Oğlu: Artuk.- 5. 'Abdü'l-Laṭîf: Isf.v. = Terken Hât.b.'Alâ'i'd-D.(Şîrâz atabeyi).- 6. 'İzzü'd-D.İbr. (babası ile ber.katli: Tebrîz, 18.7.1318): Fars v. Bir Ḥalac prensesi ile evli.- 7. Aḥ.: Erdebil v. = Katı Hât.b.Mengü b.Keyḥatı İlhan.- 8. Muwaffaku'd-D.- 9.'Alî: Bağdâd (Irak) v. Şîrwân-Şâh'ın dâmâdı.- 10. Şeyḥ: Satı-Bey İl-Hâtûn'un vezîri (1338-9).- 11. Maḥmûd: Kirmân v., sn.Muzafferîler'in vezîri.- 12. Hümâm: Taberistân prensesi ile evli.- 13. Şihâbü'd-D.: Bağdâd (Irak) v. = Fülâne b.Dimaşq-Hoca b.Emîr Çoban Yıldız (ünlü Dilşâd Hât.'un kızkardeşi).- 14. 'Alî-Şâh: Mekke şerîfinin dâmâdı.- 15. Rüknü'd-D.- 16. 'Abdü'l-Mü'min: Semnân-Dâmgân v.- Bütün âile Sünnî-Şâfiî'dir.

Togay-Timurlular (1337-1409)

Cengiz'in kardeşi Coçı-Kasar'ın oğlu Tur'un olu Emeken'in (bunun kardeşi Şiktür 1287'de hayatta) oğlu Ebüken'in oğlu Baba-Bahâdur, 1305'de 10.000 âile ile Horâsân'a gelip İlhanlı hizmetine girdi. Bunun oğlu Suday (Suri, Surikuri)'ın oğlu es-Sultânî'l-Â'lem Togay (Toga, aslı Tuga)-Timur(Temür), bu hânedânın kurucusudur. Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî olan hânedan, Ester-Âbâd şehrinde, Horâsân, Cürcân, Mâzen-derâr, Ester-Âbâd eyâletlerinde, İlhanlılar'ın dağılma devrinden faydalanarak, Ebû-Sa'îd İlhan'ın ölümünden 2 yıl sn., devlet kurmuştur. Hattâ Toga-Timur Han, kendini İlhan îlân etmişse de, yukarıda anılan ve fiilen elinde tuttuğu eyâletler dışında İlhan tanınmamıştır. 1345'te İlhanlılar'ın sonuna kadar İlhan geçinen Toga-Timur, ve âilesi, 1384'e kd. müstakil kalmış, 1384-1409'da Timurlular'a tâbî olmuştur. Krallık 1337-1409 = 72 yıl sürmüştür. Toga-Timur'un Cürcân'da Sultân-Düwin'de Serdebârliler'le vuruşurken ölmesi üzerine yerini kardeşi Aligavun (Şeyḥ-'Alî)'un (katl) oğlu olduğunu tahmîn ettiğim Welî Han geçmiştir. Maamâfih Welî Han'ın, Toga-Timur'un hânedan dışı bir kumandanı olması ihtimâlî de vardır. 1372'de Rey (Tahrân)'i almıştır. Hal' edilmiş, 2 yıl sonra 1386'da öldürülmüştür. Onunla Toga-Timur arasında Toga-Timur'un oğlu Lokmân'ın kısa saltanatı vardır. Lokmân Hân, Paşa, Pâdşâh denen bu zâtı, Welî Han hal'etmiş, o da çok sonraları 1384'te Büyük Timur'un hizmetine girmiştir. Toga-Timur Han'ın kızı Sultân Hn., Herât hükümdâr Mu'izzüddîn Kert'le evlenmiştir. Sonra tahta geçen Pîrek Pâdşâh(Paşa), Lokmân'ın oğludur. Hal'inden bir yıl sn. 1409'da Rüstemdâr'da ölmüştür. Bu tahta çıktığı zaman babası Lokmân Han hayatta idi, fakat Büyük Timur'un hizmetinden ayrılmak istememiştir. Sultân 'Alî, Pîrek'in oğludur ve daha bir kaç kardeşi vardır. Pîrek, vefâhd (1384-1408 = 24), sonra müddeî (1408-9) olmuş, 1409'da Ester-Âbâd'da öldürülmüştür. Bunun nesli XV. asırda Nonni yöresinde Horçin kabîlesi reisleri idiler. Devleti Timuroğulları, doğrudan doğruya ilhâk etmişlerdir. Zâten eski büyüklüğünden eser kalmamış, küçük bir devlet hâline gelmişti. 1- Tuga-Temür (1337-13.12.1353 = 16), 2- Lokmân (13.12.1353-1354 = bir kaç ay), 3- Welî (1354-1384 = 30), 4- Pîrek (1384-1408 = 24), 5- Sultân-'Alî (1408-1409 = 1).

İSLÂM DEVLETLERİ

Emîr Newrûz Hânedânî

Emîr Newrûz, Argun Aka (Râdekaan/Tûs, 21.6.1275'de öldü, 1243-1256 = 13 müddetle Moğollar'ın İran ve batısı ile güney-doğusundaki bütün ülkelerin askeri vâlisî, târihçi Cüveynî'nin hâmisî) adlı bir beyin oğludur. Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî'dir. Gazan İlhan'ın atabeyi oldu ve onu Müslüman terbiyesiyle yetiştirmek, Moğollar arasında budizm ve şamanizmin, hristiyanlığın kökünü kazımak için büyük gayret gösterdi. Daha 1243-55'de Doğu İran umûmî vâlisî olarak Büyük-Kaan'ın hizmetinde idi. Çok yaşlı ol.öldü (Herât, 13.8.1297). Abaka İlhan'ın dâmâdı idi (prensesin ölm. Tûs, 1278). Bu izdivaçtan doğan ve ana tar.Abaka'nın torunu olan Argun-Şâh, İlhanlılar'ın kargaşalık devresinde 2 yıl için (1335-1337) Batı Horâsân'ı ele geçirdi (Kuçan, Ebîwerd, Nesâ, Merw vs.). Oğulları: Muh.Bey, 'Alî Bey ve Hacı Bey. 'Alî Bey, 1382'ye kadar (1337-1382 = 45) Tûs merkez olmak üzere Batı Horâsân'ın bir kısmını elinde tuttu. 1382'de Andicân'a sevk edildi ve Timur'un emriyle öldürüldü. Kardeşi Hacı Bey de 7.1389'da aynı âkıbete uğradı. Bunun oğulları Akbuka ve Karabuka Beyler, 1404'te Taşkent'te öldürüldüler.

Çobanlılar (1317-1355)

Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî olan bu âile, merkez Tebrîz olmak üzere 1317-1355 = 38 müddetle Âzerbaycân'ı elinde tuttu ise de, İlhanlılar'ın yerine onlar değil, Celâyirîliler geçebildi (1345). Moğolistan beylerinden Sorkam-şira'nın oğlu Çıla'un'un Hada'an adlı kızı ve Çimbai ve Sorkan-şira adlı oğulları oldu. Bu sonuncusu Sodon Noyan adıyla Cengiz Han'ın tümen kumandanlığına yükseldi. Bunun oğulları Suncak ve Tudaun Noyan Suldus'tur. Suldus boyundan olan âilenin bu son ferdi, 1277'de Elbistan'da (Anadolu) öldürüldü. Oğlu Melik Tüzün, onun oğlu da Emîr Çoban Noyan Suldus'tur.

Çoban (1267?-1327= 60?): 5.1317-10.1327 = 10,5 müddetle, önce emîrül-ümerâ, sn.melikül'l-ümerâ unvanlarıyla İlhanlı başkumandanı ve Âzerbaycan umûmî vâlisî oldu. Herât'ta öldürüldü. Vasıyyeti üzerine, medrese ve türbesini yaptırdığı Medîne'de Bakıyy mezarlığına gömüldü. Çoban'ın 6. 1314 Anadolu seferi meşhurdur. = 1. Satu-Bey II-Hâtun (izd.6.9.1319, Soyurgan'ın ann.). = 2. Dolandı Hn. (ölm. 1319) (Satu-Bey'in hemşiresi, Çılav'ın ann.). = 3. Kürduçin Hn. (bu da İlhanlı prensesi, prensesin 4. izdivâci). Bu 3 ilhanlı prensesi dışında evvelce evlendiği eşi ona Hasan, Timurtaş, Şeyh-Mahmûd, Dımaşk-Hoca adlı oğulları ile Bağdâd Hâtûn'u doğurmuştur. Çoban'ın 6 kızından yalnız Bağdâd Hâtûn meşhurdur: 1335'te öldürülmüştür. Önce Şeyh-Has.Celâyir'le evlenmiş olan bu dünyâ güzeli, Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan tar. zorla zevcinden boşattırılarak kendisine nikâhlandı ve İlhan tar. "hunkâr hâtûn" yâni imparatoriçe titri verildi. Yaş sırası ile Çoban'ın oğulları şunlardır:

1- Hasen Şebber: Horâsân ve Mâzenderân v. Altın-Ordu ile savaşta öldü. Oğulları: Talış (İsf., Fârs, Kirmân v.), Hacı Bey, Koç Hü. (bu üçü de babaları ile Altın-Ordu ile muhârebede öldüler).

2- Timurtaş (Demirtaş) (1295?-Kaahire, 21.8.1328 = 33?, katl): 1317'den önce Olcayto ve Ebû-Sa'îd İlhanlar'ın vezîri, 1317-1327 = 10 arasında Anadolu umûmî vâlisî

(emîr-i leşger). Yaş sırasıyla oğulları: 1. Melik Şeyh-Hasan Küçük (Celâyirli Şeyh-Has.'dan ayırmak için ona Kç., Celâyirli'ye de By. denmiştir). Çoban ölünce hayattaki büyük oğlu Timurtaş (ki zâten Anadolu vâlisi idi) 10 ay müddetle ismen Âzerbaycan vâlisi de oldu ise de, öldürülmesi üzerine, onun büyük oğlu Küçük Hasan, Âzerbaycan ve Irâk-ı Acem umûmî vâlisi olarak Tebrîz'e yerleşti (1328-1343 = 25) (Irâk-ı Acem'i ancak 1343'te elde etmiştir). 15.12.1343'te karısı tar. Bağdâd'da öldürüldü. 50-55 yaşlarında olmalıdır. = 'İzzet-Melik Hât. (katlı 12b.1343) (âşık: Yâqûb-Şâh). Oğlu Hacı Bey'dir.- 2. Melik Eşref: 3. (Timurtaş da sayılırsa 4.) Âzerbaycan vâlisi(15.12.1343-1355 = 12). Bu da 1357'de Tebrîz'de öldürüldü. = Mardin Artuklu beyinin kızı, izd. 1350. Oğulları: Lokmân (ölm. 1388, Irâk-ı Acem v.), Timurtaş, kızı Sultân-Baht Hât.- 3. Melik Eşter (katlı 1347).- 4. Melik Mısr-Hoca.- Yağibasdı, Cemdoğan, Dîv-Hasan, Şebdân, Tudun.

3- Emîr Dimaşq-Hoca(1.1300-1330 = 30, katl): tümen kum. 3 kızından ikisi meşhurdur: Sultân-Baht Hât. = Mes'ûd b.Mahmûd (İncû, aş.bk.) ve Dilşâd Aka Hâtûn. Bu sonuncusu, halası Bağdâd Hâtûn gibi dünyâ güzeli idi. Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan, halasından sn. buna delice âşık olup evlendi. 3 kızın büyüğüdür. 30.10.1335'te 20 yaşlarında dul daldı. 1336'da Büyük Şeyh-Has.Celâyir'le evlendi. Sultân Üveys'i doğurdu (İlhan'dan da bir kızı olmuştur).

4- Şeyh-Mahmûd (1301-Tebrîz, 1330 = 29, katl): Ermeniyye v. 4 oğlu da öldürüldü, büyükleri Pîr-Hüs.'dir.

5- Çılav Han (1302-Herât 1327 = 25, katl).

6- Soyurgan Han (1320-1339 = 19, katl): Satı-Bey'den doğmuştur. Annesi aslında bunu İlhan îlân etti (7.1338-6.1339). Fakat kendisi imparatoriçelik yaptı.

7- Süyük Han, 8- Yağibasdı (ölm. 1345'den sn.), 9- Newrûz; diğer Çoban oğulları: Bayram-Hoca, Sargan (ölm. 1345'de sn.), Selçuk-Şâh.

İncûlar (1303-1357)

"İncü" Tr.'dir ve Moğollar'da han hası demektir. *Târîh-ı Güzide*'ye göre 'Abd.Ensârî neslinden 1- Şerefü'd-D.Mahmûd-Şâh İncü (1303b-28.2.1336 = 33), Olcayto İlhan'ın Şîrâz incü'sünün (has) idârecisi sıfatıyla İlhanlılar'ın Fârs vâlisi oldu. "Tamâtâh" denen bu zât, 1325'e doğru emîr gibi harekete başladı. İlhan tar. öldürtüldü. Oğulları: 2- Celâlî'd-D. Mes'ûd-Şâh (28.2.1336-1342 = 7, katl) (= Sultân-Baht b.Dimaşq-Hoca b.Çoban), 3- Ebû-İshâq Cemâlüddîn (1342-12.5.1357=15, katl), Şemsüddîn Muh. (katlı 1340), Gıyâşü'd-D.Key-Husrew(müdd. 1339a, katl). Bu sûretle Şîrâz merkez olmak üzere emâret 1303b-12.5.1357=54 yıl sürdü. Bir ara İsfahan da dâhil oldu. Fakat 1353'te Muzafferîler, Şîrâz'ı aldılar ve 4 yıl sn. İncûlar'ı bütün Fârs'tan çıkardılar. İlhanlı vâlisi olarak işe başlamış, 1345'e kadar İlhanlılar'a, sonra Celâyirîler'e tâbî olmuşlardır. Cemâlüddîn (no. 3), Hâfiz-ı Şîrâzî'nin memdûhu ve hâmisî olmakla şeref kazanmıştır.

Kutlug-Hanlar (1222-1358)

Kirmân Hara-Hıtayları yâhut Kutlug-Hanlar, 1222-25.8.1358 = 136 müddetle Kirmân meliki oldular. Az müddet Harzem-Şâhlar'a, sn.Moğollar'a, 1256-1345 arasında İlhanlılar'a, 1345-58 arasında Celâyirîliler'e tâbî oldular ve İncûlar'dan bir yıl sn. bunlar da Muzafferîler tar.ortadan kaldırıldılar. Kara-Hıtay Moğolü iken Türk'leşen ve 1222'de Sünnî-Hanefî ol.ihtidâ eden hânedânın atası Kulduz'dur. Hükümdarlar:

- 1- Naşrî'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Fewâris Barak Hâcib Kutlug-Sultân (Kutluğ-Han) (1222-5.9.1235 = 13)
- 2- Rüknü'd-D.Hüccetü'l-Haqq Mübârek-Hoca (5.9.1235-11.1253 = 18, 2)
- 3- Ebü'l-Feth Kuşbü'd-D.I Muḥ. (11.1253-1257 = 4)
- 4- 'İşmetü'd-Dünyâ we'd-D.Kutluğ-Terken Hâtûn (Hân-Terken) (1257-6.1282 = 25)
- 5- Ebû-Muz.Celâli'd-D.Siyurgatmış (6.1282-21.8.1294 = 12, 2)
- 6- Şafwetü'd-D.Hüsn-Şâh Pâdşâh (Paşa)-Hâtûn (21.8.1294-6b.1295 = 0, 10)
- 7- Muzafferü'd-D.Ebi'l-Hâriş Muḥ.-Sult. (6b.1295-7.1.1302 = 6, 7)
- 8- Hasen-Şâh (7.1.1302-2.1302 = 0, 1)
- 9- Kuşbü'd-D.II Şâh-i Cihân (2.1302-1305 = 3)
- 10- Wâlidetü's-Selâfîn Maḥdûm-Şâh Kutluğ-Hân-Hâtûn (1305-1.3.1314 = 9)
- 11- Mübârizü'd-D.Muḥ.(III) (1.3.1314-25.8.1358 = 46, 5, 25)

Barak Hâcib, önce Sultân Gıyâsüddîn tarafından İsfahân vâililiğine getirildi. Ondan Kutluğ-Hân ve ihtidâ edip Halife'den Kutluğ-Sultân unvanlarını aldı. Oğlu Rüknüddîn, halefi olan amca oğlunca öldürüldü. Barak'ın kardeşi Cintimur, Moğollar'ın Horâsân ve Mâzenderân vâlisi oldu, 1236'da öldü ki târihçi Cüveynî'nin babası onun vezîri idi. Cintimur'un yerine Moğollar, 2. ve 3. Horâsân vâlisi olarak Nosal(Moğol) ve Körgüz'ü(Uygur), onun katli üzerine Oyrat kabîlesinden Taycı adlı binbaşının oğlu Emîr Argun'u, Horâsân eyâlet vâililiğine getirdiler ve sonuncusu 1243'te göreve başladı, Argun, sonra Hulâgû'nun emrine girdi. Cintimur'un bir oğlu Edgü Timur'dur.

Her hükümdârın adının sonuna "Kutluğ-Hân" geldiği için hânedâna bu ad verilmiştir. Karahıtaylar'da kadın hükümdarlar çok yaygın olduğu için de, müşriklik deverindeki gelenekler hatırlanarak sık sık hâtunlar tahta çıkmıştır. Hânedânın atası olan Kulduz'un oğulları:

Barak Hâcib (no. 1) ve Hamîtûn (Cintimur) Tayangu "Tînkû". Barak, Harzem-Şâh hâcibi olarak Kirmân'a yerleşmiştir. Kızları: Sevinç Terken = Çağatay b.Cengiz. Yâkut Terken = Kuşbü'd-D.Maḥmûd-Şâh (Yezd ata-beyi). Fülâne Hât. = Celâli'd-D.Harzem-Şâh. Meryem Terken = Muḥyi'd-D.Sâm (Yezd ata-beyi). Hân Terken = Kuşbü'd-D.Kutluğ-Hân (no. 3). Barak'ın oğulları: Hocacık ve Mübârek-Hoca (no. 2, katli) = Cihân Hât. (Salgurlu).

Barak'ın eşleri: = Öge Hât. (no. 2'nin ann.), = Kutluğ Hât. (bk. no. 4), = Melike Hât. (2. izd. 1228, katli, Harzem-Şâhlar'dan Gıyâsü'd-D.Pîr-Şâh'ın ann.).

Barak'ın kardeşi Tînkû'nun oğlu: I. Kuṭbû'd-D.(no. 3) = 1. Hân Terken (amcası Barak'ın kızı). = Kutluğ Hât. (amcası Barak'tan 1235'te dul). Bu Kutluğ Hât., 2. zevcinden sonra kendi tahta geçip çeyrek asır kaldı. İlk zevci Barak'tan dul kaldıktan 18 yıl sonra 1.1254'te Kuṭbû'd-D. ile evlenmiştir. Tebrîz'de öldü, Kirmân şehrinde Kubbe-i Sebz'de gömüldü. Pâdşâh Hât. ve Bîbî Terken'in annesi. Kuṭbû'd-D.'in çocukları:

Bîbî Terken = 'Aḍudü'd-D.Hâccî (oğulları: Nuṣretü'd-D.Yülük-Şâh ve 1303'de Tebrîz'de öldürülen Süyük-Şâh).- Ordu-Kutluğ Hât.- Yol Kutluğ Hât.Hüsn-Şâh Hât. (no. 6) (12.1258-6b.1295 = 36, 6, katl): Mevlevî, şâire, hattât, müzehhib, mahlası Lâle. =1. Abaka İlhan (ölm. 1282), = 2. Keyḥatu İlhan (1'in oğlu, ölm. 1295).- Hâccâc Sultân (ölm. 1291): vefâhd ve müddeî. 10 yıl Delhi'de yaşadı. Oğulları: Celâlüddîn Maḥmûd-Şâh (müdd. 6b.1295) ve Muḥ.Sult.(no. 7) (1273-7.1.1302 = 29). Bu sonuncunun oğlu: Ḥasan-Şâh (no. 8).- Siyurgatmış (no. 5) (1256-21.8.1294, katl = 38). Kirmân'da Derb-i New medresesinde gömülü. = 1. Kürdüçin Hât. (Şâh-i Â'lem Hât.'un ann.). = 2. Hudâwend-zâde Hât. (b.Mengü-Temür b.Hülegü). = 3. Abış Hât.b.Sâ'd b.Zengî Salgurfî. Siyurgatmış'ın (no. 5) kızı: Şâh-i Â'lem Hât. = Baydu Han (ilhan: 1295). Siyurgatmış'ın (no. 5) oğlu: II. Kuṭbû'd-D. (no. 9) (1287-Şîrâz, ?): 19 yaşında hal' edildi ve 1306'da İlhanlılar, Kirmân'ı doğrudan doğruya ilhâk ettiler. Oğlu Celâlüddîn'in oğlu Kutbüddîn (III) 1340'da müddeî oldu. Ancak 1306-1358 arasında 52 yıl Kutluğ-Hanlar'dan bir hâtûn ve bir han, Kirmân üzerinde müddeî oldular ve ülkenin bir kısmını ellerinde tuttular:

Bunlardan Kutluğ-Hân Hâtûn, hal' edilen II. Kuṭbû'd-Dîn'in kızıdır. Çocuk olduğu halde 9 yıl müddetle, babasının hal'inden sn. onun adına taht iddia edildi. Bu hâtûn, 1322'de Mübârizü'd-D.Muḥ.'le evlendi ki bu zât, 1.3.1314'ten beri Kutluğ Hâtûn yerine müddeî olmuştu. Yezd hükümdârı idi. Yarım asra yakın müddeî olduktan, 1340b'ta Kirmân şehrini de ele geçirdikten sn., yakalanıp Muzafferîler tar. gözlerine mil çekildi ve 5,5 yıl sonra 1.1364'te öldü.

Şîbâhüddîn Guurî ahfâdından Nâşîrüddîn b.Muḥ.b.Bürhân, 1305 yılında bir ara Kirmân'a hâkim oldu. Sonra İncû Hânedânı, 1393'de Timur, Kirmân'ı aldı ve Edgü Bahâdır Barlas'ı vâlî yaptı (1393-1407). Yerine oğlu Sa'îd-Sultân vâlî oldu ise de aynı yıl kardeşi Sultân-Üweys tar. öldürüldü, bu da 1416'ya kd. Kirmân'ı Timurlular adına yönetti. 1416'da Kirmân, Şâhruh'un ve 1447'de Cihân-Şâh Karakoyunlu'nun eline geçti. Kutluğ-Hanlar târihi: Nâşîrüdd-D.b.Hwâce Müntecebi'd-D.-i Yezdî, *Simu'l-'Ulâ li'l-Hazreti'l-'Ulyâ* (1317), Paris, BN, Persan 1.377.

B i b l i y o g r a f y a

Moğollar'ın Gizli Târîhi (Mog. *Mongholun Niuça Tobçağan*, Çinc. *Yüan-çao bi-si*) (te'lifi 1240), E.Haenisch nş.ve Alm.trc., 3 c., 1937, 1939, 1941, 2.baskı: 1948, S.A.Kozin, Rusc.trc., Leningrad, 1940, A.Temir, Tr.trc., T.T.K., 1948, Fr.trc.Paul Pelliot, Paris, 1949, İng.tr.F.W.Cleaves, Cambridge Mass., 1960, 2: 1980, 3: 1982; Kuo-yi Pao, *Studies on the Secret History of the Mongols*, Bloomington Ün./ Ind. 1965; L.Ligeti nş., Peşte 1971; Çang-Çun, İng.trc.Arthur Walez, *The Journey of the Taoist Ch'ang-Ch'un at the Summons of Chingiz Khan*, Londra, 1931; W.Barthold, *Turkestan v Epohu Mongol'skago Naşestviya*, 2 c., İng.trc. H.A.R.Gibb, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, GMNS, V, 1928; Paul Pelliot, *Notes sur le Turkestan de M.W.Barthold*, *T'oung Pao*, XXVII, 1930, 12-56; Cüweynî, *Târîh-i Cihân-güşâ*, 3 c., 1912, 1916, 1931, M.M.Kazwîni nş., GMS, XVI, İng.trc.John Andrew Boyle, *The History of the World-Conqueror*, 2 c., Manchester, 1958 ve *The Successors of Genghis-Khan*, Columbia Ün., New York 1971; *Târîh-i Ulcaıyü*, M.Hambly nş., Tahrân 1969; S.Lane-Poole, *Catalogue of the Oriental Coins in the British Museum*, VI: *The Coins of the Mongols*, Londra, 1881; Cüzcanî, *Tabakaat-i Nâarı*, W.Nassau Lees nş., Kalküta, 1864, *BI*, İng.trc.Raverty, Londra, 1881; Reşîdü'd-D., *Câmi'ü't-Tewârîh*, E.Quatremère trc., Paris, 1836, E.Bloch et nş., GMS, XVIII, 2 c., Brezin nş., St.Petersburg, 1858, A.'Alî-zâde nş., Moskova 1965, Rusca trc. A.A.Khetagurov ve O.I.Smirnova, 2 c., Moskova, 1952, Behmen Kerîmî nş., 2 c., Tahrân, 1338 Ş.; Hamd'Ull.Müstewfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, G.Le Strange nş.ve trc., GMS, XXIII, Leiden, 1915-9; Marco Polo, nş. ve trc.A.C.Moule ve P.Pelliot, *The Description of the World*, 4 c., Londra, 1938; Hâfız-ı Ebrû, Fr.trc. *Chronique des Rois Mongols en Iran*, K.Beyânî, Paris, 1936; W.Simon ve H.G.H. Nelson, *Manchu Books in London*, Londra, 1977; J.D.Langlois Jr., *China under Mongol Rule*, 1981.

B.Y.Vladimirtsov, Leingrad, 1934, Tr.trc.A.İnan, *Moğollar'ın İctimâî Teşkilâtı*, T.T.K., 1944; A.Y., *Çingiz-han*, Leningrad, 1922, İng. trc., Londra, 1930; E.Chara-Davan, *Cingiz Han* (Rusca), Belgrad, 1929; Fernard Grenard, *Gengis-Khan*, Paris, 1935; René Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris, 1939 (sonradan da basıldı), Alm.trc. *Die Steppen Völker*, Münih, 1970; A.Y., *L'Empire Mongol*, Paris, 1941; A.Y., *Le Conquérant du Monde*, Paris, 1944; M.de Fernands, *Tschingis Khan*, Hamburg, 1958; H.Howorth, *History of the Mongols*, 5 c., Londra, 1876-88; C.d'Ohsson, *Hist.des Mongols*, 4 c., Amsterdam, 1824, 2: 1834-5, 3: 1852; E.Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, 2 c., Londra, 1888; E.G.Browne, *A Literary History of Persia*, III: *Persian Literature under Tartar Dominion*, Cambridge, 1920 (yeni baskısı ve Fars.tr.de var); F.E.A.Krause, *Cingis-Han*, Heidelberg, 1922; E.H.Parker, *Mongolia after the Tengehizides and Before the Manchus*, *Journal of the North China Branch of the RAS*, XLIV, Pekin, 1913; J.von Hammer, *Geschichte der Goldenen Horde*, Budapeşte, 1840; A.Y., *Geschichte der Ilchane*, Darmstadt, 1854; A.Y., *Geschichte Wassafs*, 2 c.; B.Spuler, *Die Goldenen Horde, Die Mongolen in Russland (1223-1502)*, Leipzig, 1943,1968; A.Y., *Die Mongolen in Iran*, Leipzig, 1939, 4:1985, Tr.trc., T.T.K., 1957; A.M., *Die Mongolenzeit*, 1953; A.M., *Les Mongols dans l'Histoire*, Paris 1961; A.Yu Yabukovskiy ve Grekov, *Zolotaya Orda*, Leningrad, 1937, Fr. trc.François Thuret, *La Horde d'Or*, Paris, 1939 (Rusca ilâveli 3. tab'ı 1950);

Nûreddin Ağat, *Altınordu Paraları Kataloğu (1250-1502)*, İst. 1976, Edebiyat Fakültesi; Curt Alinge, *Mongilische Gesetze*, Leipzig, 1934; Skrine ve E.D.Ross, *The Heart of Asia*, Londra, 1939; Dorothea Krawalsky, *Reich der Ilhane*, Wiesbaden, 1978; İ.H.Uzunçarşılı, *Emîr Çoban, Belleten*, XXXI-124, 600-46; Kerîm Kişâwerz, *Türkistân-Nâme der-'Ahd-i Hücum-i Mugul* (Barthold'un trc.i), 2 c., Tahrân, 1352 Ş.; A.Z.Velidi, *Türk ve Tatar Târîhi*, Kazan, 1912; Şihâbü'd-D.Mercânî, *Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahwâli Kazân we Bulgâr*, Kazan, 1885; M.M.Remzî, *Telfîku'l-Ahbâr fî Wekaa'î Kazân we Bulgâr we Mülûki't-Tatâr*, 2 c., Orenburg, 1908; A.Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, İst. 1925, 2: 1966; M.Hudyakov, *Oçerki po Istorii Kazansk.Hanstva*, Kazan, 1923; Hâdî Atlası, *Kazan Hanlığı*, Kazan, 1913, 2: 1920; Velyaminov-Zernov, *Kasimovskih Tsaryah*, 4 c., 1863-7; N.İ.Şişkin, *Istoriya Goroda Kasimova*, Ryzan, 1837, 2: 1891; R.R.Arat, *İA, Kasım*, Kazan vs. maddeler; T.K.A.E., *Türk Dünyası El Kitabı*, 1976; U.Onon, *Mongolia Proclaims Its Independence (1911)*, 1982; C.M.Frähn, *De Il-Chanorum, Mém.de l'Acad.Imp.des Sciences de Saint-Pétersbourg*, Seri VI, II, 1833, 469-562; P.Pelliot, *Les Mongols et la Papauté*, *Revue de l'Orient Chrétien*, Seri III, XXIII, 1923, 1-30, XXIV, 1924, 225-35, XXVIII, 1932, 3-84; I.P.Petrusewskiy, *Zemledeliye v Irane XIII-XIV Vekov*, Moskova 1960, Fârs. trc.Kerîm Kişâwerz, *Kişâwerzî wü Münâsebât-i Arzî der-İrân-i 'Ahd-i Mugûl; Câ'ferü'l-Hâssbek, Ahwâlü'l-İrâk'l-Iktisâdiyye fî'l-'Ahd-i-İlhâniyyîn*, *Mecelletü Külliyyâtü'l-Âdâb*, Bağdâd 1961, 1-56; A.Y., *el-İrâq fî 'Ahd-i-İlhâniyyîn*, Bağdâd 1968; B.Spuler, *Idel-Ural, Volker und Staaten zwischen Volga und Ural*, Berlin 1942; A.M., *Die Wolgatataren und Baschkiren unter Russischer Herrschaft*, *Der Islâm*, XXIX/2, Hamburg 1949, 142-216; Hermann Conster, *Reiche der Chalcha*, 2 c., Berlin, 1919-20; Julius Overhoff, *Die Welt mit Dschingiz-Chan*, Nürnberg 1959; Paul Pelliot, *Recherches sur les Chrétiens d'Asie Centrale et d'Extrême-Orient*, Paris 1973 (1: Plan Carpin, 2: Rubrouck, 3: Les Princes Öngüt Chrétiens) (ilk tab'ı: T'oung Pao, XVI, 1914, 622-44); Valentin A.Riasonovsky, *Principles of Mongol Law*, Bloomington Ün./Ind., 1965; John R.Krueger, *Mongolian Epigraphical Dictionary*, Bloomington 1967; John G. Hangin, *English-Mongolian Dictionary*, Bloomington 1970; Otto Gmelin, *Dschinghis Khan*, Jena 1943; L.Hambis, *Les Généalogies Impériales Mongoles dans l'Histoire Chinoise Officielle, de la Dynastie Mongole*, Leiden 1945; M.Rossabi, *Khubilai Khan*, 1988; F.W.Cleaves, *The Mongol Names and Terms*, HJAS, XII, 1949, 400-43; C.M. Frähn, *Münzen der Chane vom Ulus Dschutschi's oder der Goldenen Horde*, Petersburg 1832; A.Y., *De Numorum Bulgaricorum*, Kazan 1816.

Altan Topçi, Moğolca ve C.R.Bawden'in İng.trc.nden (*The Mongol Chronicle*, Wiesbaden 1955) Tr.trc. Tuncer Gülersoy, *Bell.*, XXXVIII-152, 10.1974, s.597-634 ve L-196, 4.1986, 9-71; Rusca trc. Lama Galsan Gombaev, Sankt Petersburg 1858; J.E.Kowalewski, *Dictionnaire Mongol-Russe-Français*, 3 c., Kazan, 1944-9.

Marco Polo, *Seyâhat-nâme*(1298'de kaleme alınan aslı Fr.), ilk baskı: Venedik 1496, en iyi baskı: İng.trc.Colonel Sir Henry Yule, *The Book of Sir Marco Polo*, Londra, 2 c., 1903, 2: 1921, 3: 1929; Shirobu Iwamura, *Manuscripts and Printed Editions of Marco Polo's Travels*, Tokyo 1949; Hiroshi Watanabe, *Marco Polo Bibliography*(1477-1983), Tokyo 1986; C.Sanz, *El Libro de Marco Polo*, Notas His-

toricas y Bibliograficas, Madrid 1958; Ruggero M.Ruggeri nş.ve İt.trc.Floransa 1986; Luigi Foscolo Benedetto nş., Milano 1928; İt.trc.(aynı nâşir), Milano 1932; Giorgio R.Cardona nş., Milano 1982; Leonardo Olschki, *L'Asia di Marco Polo*, Venedik 1957, 2: 1978, bunun İng.trc. *Marco Polo's Asia*, Berkeley/Cal.1960; L.Olschki, *Marco Polo's Precursors*, Baltimore 1963 ve A.M., *Storia Geografiche*, Floransa 1937; Giovanni Battista Ramusio, *Delle Navigazioni et Viaggi* külliyyâtında Polo'nun neşri(ilk baskı 3 c., 1554, son baskı Torino 1978)(İt.metin); Fransızca metin: *Voyages de Marco Polo*, Paris 1824; kezâ: J.P.G.Pauthier, *Le Livre de Marco Polo*, Paris 1865; İtalyanca'ya 1305'te yapılan trc.G.B.Baldelli Boni nş., *Il Miloone di Marco Polo*, Floransa 1827(Floransa lehçesi); Venedik lehçesi ile eski bir metin(14. asır başları): Roma 1906; Latince trc.Fra F.Pipino(1307-14), Venedik metninden yapılmıştır; W.Marsden, *The Tavel of Marco Polo*, Londra 1818; H.Cordier, *Marco Polo, Notes to Sir Henri Yule's Edition*, Londra 1920; A.J.H.Charignon, *Le Livre de Marco Polo*, Pekin 1924; İng.trc.A.Ricci, Londra 1931; A.C.Moule ve Paul Pelliot, *Marco Polo, The Description of the World*, Londra 1938, 2 c.(diğer bir Lat.trc.metni ve İng.trc.); Lehce trc.A.L.Czerny, *Marco Polo, Opisanie Swiata*, Varşova 1954; 1932-1966 arasında Türkçe'ye yapılan pek çok tercümenin hiç biri ilmî değildir. -Edward L.Farmer, *Ming Studies*, dergi, 10 c., 1975-85; A.M., *Early Ming Government*, 1976; A.M., *Ming History, Guide to Research*, 1994; A.M., *Early Ming Legislation, The Reordering of Chinese Society following the Era of Mongol Rule*, Leiden 1995; V.L.Yegerov, *İstoričeskaya Geografiya Zolotoy Ordu v. XIII-XIV Vv.*, Moskova İlimler Ak., 1985; Hammer, *Ges.der Goldenen Horde*, yeni baskısı: Amsterdam 1979, 740 s.; Mîr Kasim 'Abd. 'Usmânov, *Jalovannie Akti Cucieve Ulusa XIV-XVI Vv.*, Kazan Ün.1979; Urgunge Onon ve Derrick Pritchatt, *Mongolia Proclaims Its Independence*, Cambridge 1989; *Gizli Târîh*: İng.trc. Urgunge Onon, Cambridge 1990.

Onuncu Kitap

TİMURLULAR

I

TİMURLU İMPARATORLUĞU

(1370-1512)

Devletin Karakteri

Timur, Osmanlı talaffuzu ve galat-ı meşhurdur. Aslında Türkçe "Temür" kelimesidir ki, Batı Türkçesi'nde bugün "demir" olmuştur. Belli mâdenin adıdır. Arab talaffuzu ise "Tîmûr" (hattâ Teymûr)'dur. Batı'da kullanılan "Tamerlan", "Timurleng"den bozmadır. Türk ve cihan târihinin en mühim şahsiyetlerinden birinin adının etimolojisi böyledir*.

Timur, Osmanlıoğulları, Selçukoğulları ve İslâm öncesi devirde Hunlar ve Göktürkler ile mukayese edilebilecek bir hânedânın kurucusudur. Ehemmiyet bakımından hemen bunlardan sonra gelir. Bu 5 hânedanla, bütün Türk târihinde mukayese edilebilecek hiç bir hânedan yoktur. Bu 5 hânedan, yalnız Türk târihinin çizgilerini ve bütün mukadderâtını çizmekle kalmamış, cihan târihinin akışını şu veya bu şekilde, fakat kesin şekilde değiştirmiştir, hattâ bugünkü devlet, nüfus ve kültür coğrafyasını teşekkül ettiren büyük unsurlar olmuşlardır.

Timuroğulları imparatorluk hânedânı Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Selçukoğulları gibi san'at dili olarak Farsca'yı daima kullanmışlardır. Bununla berâber Doğu Türkleri'nin en büyük şâiri Nevâî bir Timurlu başbakanı, ondan sonra gelen ikinci en büyük şâir Bâbur ise, bizzât bir Timuroğlu hâkanıdır.

Tuna-Moskova-Sibirya-Çin-Tibet-Orta Hindistan-Hind Okyanusu-Kızıldeniz arasında yayılan Timur imparatorluğu, onun ölümünden sonra dış ülkelerden başlamak üzere küçülmüştür. Hindistan, Memlûk, Osmanlı, Altın-Ordu Türk imparatorlukları,

*Atatürk, Timur'a hayrandı. Atatürk'e göre Türkler'in târih boyunca yetiştirdikleri en büyük şahsiyet Timur idi. Timur'un askerî hareketini teferrüatla inceleyip bizzât da incelemiştir.

birer ikişer tâbiyyetten ayrılmışlardır. Ancak Türkistan, İran, Afganistan ve çevre ülkelerde imparatorluk devâm etmiştir. Hindistan'da ise 1858'e kadar imparatorluk tahtını işgal etmişlerdir. Bu bakımdan Kaçarlar ve Osmanogulları'ndan önce târih sahnesinden en geç çekilen Türk imparatorluk hânedânıdır. 1402'de Osmanlı devleti Timur'a tâbî olmayı kabûl etmiş, hattâ 1447'ye kadar (Şâhruh'un ölümü) Osmanlı imparatorluğu, Timurlular'a tâbî olmadığını iddia etmeye lüzum görmemiştir. 1390'dan önce dünyânın en güçlü devleti hâline gelen imparatorluk, 1447'de bu vasfını kaybetmiştir. Bu müddet içinde dünyânın ikinci büyük devleti olan Osmanlı, birinci sırayı almıştır. Hindistan Timurlu imparatorluğu ise XVI. asırda Türkiye (Osmanlı) ve İran (Safevî) Türk imparatorluklarından sonra dünyânın 3. ve XVII. asırda İran'ı da geride bırakarak 2. devleti hâlinde bulunmuş, XVIII. asrın ilk yıllarında da bu durumu muhâfaza etmiştir.

Bu hânedandan Timur, Şâhruh, Uluğ-Bey, Baysungur, Ebû-Sa'îd, Hüseyin Baykara, Bâbur, Şâh-ı Cihân, Âlemgîr, Türk târihinin dâhîleri arasındadır.

Timur'un seçeresi şöyledir: Timur b.Turagay b.Berkel b.İlengir b.İcil b.Karaçar b.Suguçiçin b.fülân b.fülân b.fülân b.fülân b.Erdemtu b.Irzamçı b.Kaçulay b.Tumanay b.Buzancar.

Buzancar Canılmantak (Bodonçar-munghah) oğlu Tumanay (Tumene/Menentudan/Barin-şiyalatü/Haki Bağatur), Cengiz Han'ın 8. ve Timur'un 14. batından atasıdır. Bunun oğlu Kaçulay (Kaçuli/Hoçula) Bağatur, bunun oğlu Irzamçı Barula (İrdamçı Barlas/Irdemci Borula), bunun oğlu Erdemtu'dur. Sonra arada 4 kuşak (bañ) vardır. Erdemtu'nun 5. kuşaktan torunu Suguçiçin (Sugucin/Suguççin), Cengiz Han'la çağdaştır ve 1230'a doğru ölmüştür. Onun oğlu Karaçar, Timur'un 5. atasıdır. Çağatay Han'ın (Cengiz'in 2. oğlu) önce binbaşısı, sonra Altaylar-Ceyhun-Seyhun arası vâlisidir. Tümen kumandanlarına mahsus "noyan" ve "emîr-i kebîr" unvanlarını taşımaktadır. İlk Müslüman olan budur. Barulas (Barlas) kabîlesinin beyi idi. O ve kabîlesi, Türk'leşen ilk kuşaktır. Karaçar'ın oğlu İcil Noyan, onun oğlu İlengir (Aylangir/Aylangız), onun oğlu Berkel (Borgul/Buralgı) Barlas, hep Barlas kabîlesi beyleri ve Mâverâünnehr Türk aristokrasisinin ileri gelenleridir. Berkel'in oğlu Emîr Turagay (Turgay) Barulas (Barlas) (1310?-Keş, 1360, med.Keş, Timur Medr.), Timur'un babasıdır. Timur'un amcası 1361'de öldürülen Emîr Hacı Barlas, Timur'un annesi Tekine Ağa, üvey annesi ise 1389'da ölen Kadak Ağa'dır.

Timur'un kardeşleri: Emîr Hacı Barlas, Şiddîq Barlas, İdigü Barlas, Emîr 'Alî Barlas, Emîr 'Ömer-Şeyh Barlas.

Timur'un kızkardeşleri: Şîrin-Bek Ağa = Emîr Müeyyed Arlat. - Çuçok-Bike Ağa (ölm. 1375, med.Semer kand, Timur Türb.). - Dilşâd Ağa (1340?-1383 = 43?) = 1. Emîr Hüis. (Semerkand emîri: 1360-69, katl), = 2. Emîr Mübârek-Şâh Mekrit (izd. 1376). - Kutluğ-Terken Ağa (1332?-1383 = 49?) = 1. Emîr Sultân Duğlat, = 2. Emîr Dâwûd Duğlat (Timur'un Semerkand v., bk.Duğlatlar), = 3. Emîr Cihân-Şâh (1340?-26.3.1405 = 65?) (Timur'un başkumandanı, Timur'un ölümünde ısyân emâreleri gösterdi ve Tebriz'de 'Ömer-Şeyh Mîrzâ tar.öldürüldü); Kutluğ-Terken'in oğlu: Butudo (ölm. 3.1404, Timur'un baş-mâbeyncisi, Sult.-Halil Mîrzâ tar.öldürüldü).

Timur'un kızları: Mehd-i 'Ulyâ Ağa-Begim (1360?-1381 = 21?) = 1. Emîr Muh.Bey b.Emîr Mûsâ Tancut, izd. 1375?; Mehd-i 'Ulyâ'nın oğlu: Sultân-Hüs.(1376?-

1405b = 29?, katl) = Fîrûze Beğim b.Mansûr Mîrzâ (b.bk.).- Sultân-Baht Beğim (1366?-1429/30 = 63?) (ölm. Nişâpûr) = 1. Emîr Muh.Mîrke (izd. 1385?, ölm. 1388, katl), =2. Emîr Sül.-Şâh Bahâdur (Reyy ve Lâristân v., Ankara muhârebesinde bulundu), izd. 1390?.

Timur'un zevceleri: 1. Burmuş (Turmuş) Ağa, izd. 1355 (Cihângîr M.'nin ve muhtemelen Mëhd-i 'Ulyâ B.'in ann.).- 2. Tulun Ağa, izd. 1355 (Belh'te Kagalğan = Katagan kabîlesinden) ('Ömer-Şeyh M.'nin ann.).- 3. Olcay-Terken Ağa Hânım b.Emîr 'Abd.Hân b.Kazgan Hân, izd. 1358? (ölm. 1366) (Sultân-Baht B.'in ve muhtemelen Mîrânşâh M.'nin ann.).- 4. Saray-Mülk Mihrbân Hânım b.Kazgan Halîl Han, "Büyük Hânım" (1341-1408? = 67?), izd. 1370, med. Semerkand, Saray-Mülk Hn.Câmii. Asâletinden dolayı "baş-kadın". No. 3'ün halası. Timur, bu Cengizli prensesi ile evlenince, Cengiz hânedânından kız olan dâmâdlara verilen "küregen" (Fars.talaffuzu: Gürkân) unvânını aldı.- 5. Tuman Ağa b.Emîr Must.(Anderâb v.) (1360-1420? = 60?), izd. 1372, yş. 12 (Uluğ-Beğ tar. öldürüldü), Kusuye (Kuhsân)'de yaptırdığı külliyesindeki türbesinde.- 6. Tugay-Terken Ağa (Karahtay boyundan), izd. 1375 (Sultân Şâhruh'un ann.).- 7. Dil-şâd Ağa b.Kameri'd-D.Duğlat (ölm. 1383), izd. 1375.- 8. Çolpan-Mülk Ağa b.Hacı Bey (ölm. 1410?).- 9. Türkel Hânım b.Hızır-Hoca Hân (1380?-1408? = 28?), "Kıçık-Hânım". Asâletinden (Cengizli prensesi) dolayı "ikinci kadın". İzd. 12.1396.- 10. Sultân-Baht Ağa.

Timur'un seferleri:

- 1- 1. Harzem seferi: 1372.
- 2- 2. Harzem seferi: 1373.
- 3- 1. Doğu Türkistan seferi: 1376a.
- 4- 3. Harzem seferi: 1376b.
- 5- 2. Doğu Türkistan seferi: 1377.
- 6- 1. Alun-Ordu (Doğu Avrupa) seferi: 1378.
- 7- 4. Harzem seferi: 1379.
- 8- Herât seferi: 1380-1.
- 9- Sîstân-Kandehâr seferi: 1383.
- 10- Sultâniyye (1. Âzerbaycan) seferi: 1384.
- 11- Tebrîz (2. Âzerbaycan) seferi: 1386-7(Tebrîz-Naheçıvan-Kars-Gürcistan-Karabağ-Erzurum-Erzincan-Van-Hemedân-İsfahân-Şîrâz).
- 12- 5. Harzem seferi: 1389.
- 13- 2. Alun-Ordu seferi: 1390.
- 14- 3. Alun-Ordu seferi: 1391(18.6.: Toktamış'a karşı Kunduzca zaferi).
- 15- 1. Ön Asya seferi: 1392-1396: 24.5.1392'de başladı. Şîrâz'dan Bağdâd'a hareket 21.8.1393. Mûsul-Mardin-Urfa-Tebrîz-Derbend-Hemedân. Bağdâd'ın fethi 29.8.1393. Mâzenderân-İrâk-ı Acem-Fârs-İrak-Kafkasya-Dağıstan.
- 16- Hindistan seferi: 1398-9: Delhi'nin fethi 17.12.1398. Kışmîr'in tâbiyyeti 1.1399. Semerkand'a dönüş 29.4.1399.

17- 2. Ön-Asya seferi: 1399-1404: Timur'un en uzun seferi ve Semerkand'dan en uzun müddet uzaklaştı. Irâk-ı Acem, Âzerbaycan, Gürcistan, Sivas, Malatya, Ayntab, Haleb, Hamâ, Hums, Şâm, Mardin, Mûsul, Bağdâd (10.7.1401), Tebrîz, Gürcistan, Karabağ (29.11.1401, kış), Anadolu (Ankara 28.7.1402), Bursa, İzmir, Akşehir, Kars, Gürcistan, Karabağ (1403-4 kış) (1.1403: Bizans imparatorluğunun ve Sakız adasının tâbiyyeti; Mısır Memlûkleri'nin lafzen tâbiyyeti).

18- Çin seferi: 1405.

1370'de "Küregen" (Gürkân), 10.4.1370'de "Kuţbü'd-Dîn" ve "Şâhib-Kırân-ı Âzam" unvanlarını alan, "Bey" diye anılmakta, hayâtının sonuna kadar devâm eden Timur, ölümünden sonra "Cennet-Mekân" unvânıyla tescil edildi. Keş (Fars.Şehr-i Sebz = Yeşilşehir) yakınlarında Hoca-İlgar köyünde doğdu. Otrar'da Çin seferine giderken ordugâhta öldü: 9.4.1336-18.2.1405 = 68, 10, 9. Belh'te hâkaan(imparator) ilân edildi: 10.4.1370-18.2.1405 = 34, 10, 8 (yaşı 34, 0, 1). Herât'ı 1381'de aldı ve burası Semerkand'dan sonra ikinci taht şehri oldu (1381-18.2.1405 = 24). 40 gün Taşkent'te sızmadan yatması: 12.1390-1.1391. 1363 vuruşmasında ayağının sakatlanması üzerine kendisine -bilhassa muhâsımları tar.- "leng = aksak" dendi: Timur-leng, Aksak Timur. Timur'un saltanatı sırasında Osmanlı tahtında sırasıyle I. Murad, oğlu Yıldırım Bâyezid ve onun oğlu-Timur'un tâbii- I. Süleymân vardır. Timur, I. Murad'dan 10 yaş küçük, Yıldırım'dan 14 yaş büyüktür. Târih boyunca yetişen en büyük bir kaç askerden biri olan Timur, sırasıyle Doğu Avrupa (Altın-Ordu), Hindistan, Türkiye (Osmanlı), Memlûk (Mısır) Türk imparatorlarını yenmiş, onlara baş eğdirmiştir (krallık derecesindeki Celâyirli, Karakoyunlu vs. Türk devletlerini saymıyoruz). Hele Ankara muhârebesi yüzünden muâheze edilmiştir. Bir kaç yıl yaşayıp Çin'i alsaydı (Çin'in Timur tarafından fethini engelliyebilecek hiç bir güç yoktu), Çin, Müslüman olacağı için, târihin akışı değişecekti (zîrâ daha önce Çin'i alan Türk fâtiherler, Müslüman olmadıkları için, Çin'de eriyip gitmişlerdi).

Timur'un 4 oğlu:

- 1- Cihângîr (1356-1376a = 20).
- 2- 'Ömer-Şeyh(1356-1.1394 = 38).
- 3- Mirân-Şâh(1366-21.4.1408 = 42).
- 4- Şâhruh (21.8.1377-12.3.1447 = 69, 6, 22).

Timuroğulları işte bu 4 oğuldan yürümüştür. Cihângîrîler, 1467'ye kadar devâm eden en kısa daldır. 'Ömer-Şeyhîler'den Hüs.Baykara çıkmış ve bu dal 1573'e kadar sürmüştür. Şâhruhîler 1493'e kadar devâm etmiştir. Bu târihler bu dallarda son imparatorluk prens ve prenseslerinin ölüm târihleridir. Kadın nesebi bakımından bu dallar daha devâm etmişlerse de, bunlar imparatorluk hânedânı üyesi sayılmazlar.

Mirânşâhîler ise, Hindistan'da 1858'e kadar tahtta kaldıkları için, zamânımıza kadar gelmişlerdir.

Timur neslinden gelen imparatorluk prenslerinin isimlerinin sonuna "Mirza/ Mîrzâ" (mîr-zâ = Fars. bey'den doğmuş, Bey oğlu); imparatorluk prenseslerinin isimlerinin sonuna da "Beğim" (begüm, beyim; Tr.bey kelimesinin müennesi) gelir. Bu hânedânda "Beğim" in değeri, Osmanoğulları imparatorluk prenseslerinin adlarının sonuna gelen "sultân" ile eşittir: Bâbur Şâh'ın ablası Hanzâde Beğim, Birinci Sultân Ahmed'in kızı Hanzâde Sultân...

Timuroğulları İmparatorluğu 10.4.1370-4.12.1858 = 488, 7, 24 müddetle 5 asra yakın imparatorluk tahtı sâhibi olarak devâm etmiştir. Fakat Mâverâünnehr (Türkistan, taht şehri Semerkand), Horâsân (taht şehri Herât) ve Hindistan olmak üzere 3 imparatorluk vardır. Timur bunların üçünü de pâdişâhı idi.

Semerkand (Mâverâünnehr) imparatorları, Timur dâhil 12 pâdişâhtır. Aslında bu imparatorluk 8.1501'de Şiban (Şaybak) Han'ın istilâsıyla sona ermiştir. Fakat Bâbur Şâh, 10 yıl, 2 ay sonra 7 ay için (10.1511-5.1512) bir daha Semerkand'a gelip tahta oturmuştur. Fakat 7 ay sonra Cengizliler'in Cuci Ulusu'ndan Şeybânîler kesin şekilde Doğu Türk Hâkanlığı'na (Türkistan) sâhib olmuşlardır. Bu dalda 17 mîrzâ, velîahdlik makaamında bulunmuş, fakat ancak 5'i hâkanlık tahuna çıkabilmiştir.

Herât (Horâsân) imparatorları, Timur dâhil 11 pâdişâhtır (sultan, hâkan). Semerkand imparatorluğunda Timuroğulları'nın saltanatı 131 yıl, 9 ay, Herât'ta ise 127 yıl sürmüştür. Bu dalda 12 imparatorluk velîahdi şehzâde mîrzâ vardır ve bunların ancak 3'ü pâdişâh olabilmıştır. Herât, Şeybânîler'e (24.5.1507-2.12.1510 = 3,6,9 + 1524-1528 = 4 + 1589-9.1590 = 1 = 7), Safevîler'e (2.12.1510-1524 = 14 + 1528-1589 = 61 + 9.1590-1749 = 159 = 234) (Afgan ve Avşar hâkimiyetleri dâhil) geçmiştir.

Timuroğulları'nın Hindistan'daki durumu içinse, bu cildde Hindistan bahsine bk.

Timuroğulları'ndan Semerkand (Mâverâünnehr) İmparatorları (10.4.1370-5.1512 = 141, 11-10, 2 = 131, 9):

1. Büyük Timur Gürkân ("Büyük Türk Hâkaanı"): 10.4.1370-18.2.1405 = 34, 10, 8 (yaşı: 34, 0, 1-68, 10, 9)
2. Sultân Halîl ("Büyük Türk Hâkaanı"): 18.2.1405-13.5.1409 = 4, 2, 25 (yş.21-25) (1'in torunu, hal)* M**
3. Sultân Şâhruh ("Büyük Türk Hâkaanı"): 13.5.1409-12.3.1447 = 37, 10, 0 (1'in oğlu) (yş. 31, 8, 23,-69, 6, 22) Ş
4. Sultân Ulugh-Beg: 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13 (yş.52, 11, 20-55, 8, 3)(3'ün oğlu, katl) Ş
5. Sultân 'Abdül-Laûf: 25.11.1449-8.5.1450 = 0, 4, 13 (yş.24?-25?) (4'ün oğlu, katl) Ş

* Amca-zâdesinin oğlu Cihângîr Mîrzâ-Hân b.Muh.M.b.Cihângîr M.b.Timur (yş.9-13) nâmuna hâkaan olduğunu iddia etmiştir.

** C = Cihângîrî, Ö = 'Ömer-Şeyhî, M = Mîrânşâhî, Ş = Şâhruhî (Timur'un oğulları Cihângîr, 'Ömer-Şeyh, Mîrânşâh, Şâhruh neslinden).

6. Sultân 'Abd'Ullaah: 8.5.1450-21.6.1451 = 1, 1, 13 (yş.17,1,19-18, 3, 2) (5'in amca-zâdesi, katl) Ş
7. Sultân Ebû-Sâ'id: 21.6.1451-7.2.1469 = 17, 7, 16 (yş. 24-42) (2'nin yeğeni, katl) M
8. Sultân Ahmed: 7.2.1469-20.7.1494 = 25, 5, 11 (yş.18-43) (7'nin oğlu) M
9. Sultân Maḥmûd: 20.7.1494-1.1495 = 0,6 (yş.41-42) (8'in kardeşi) M
10. Sultân Baysungur: 1.1495-21.11.1497 = 2, 10 (yş.18-20) (9'un oğlu, hal') M
- 11a. Sultân Bâbur (-Şâh): 21.11.1497-2.3.1498 = 0, 3, 11 (yş. 14, 9, 5-15, 0, 15) (10'un amca-zâdesi, hal') M
12. Sultân 'Alî: 2.3.1498-7.1500 = 2, 5 (yş. 18?-20?) (10'un kardeşi, hal') M
- 11b. Sultân Bâbur (-Şâh) (2. def'a): 7.1500-8.1501 = 1, 1 (yş. 17, 5-18, 6) (hal') M
- 8.1501-10.1511 = 10, 2: Şeybânîler.
- 11c. Sultân Bâbur (-Şâh) (3. def'a): 10.1511-5.1512 = 0, 7 (yş. 28, 8-29, 5) (hal') (toplam : 1, 11, 11) M (tekrar Şeybânîler)

Timuroğulları'ndan Herât (Horâsân) İmparatorları

(5.1380-24.5.1507 = 127, 0):

1. Büyük Timur Gûrkân ("Büyük Türk Hâkaan"): 5.1380-18.2.1405 = 24, 9 (yş.44, 1-68, 10, 9) I
2. Sultân Şâhruh ("Büyük Türk Hâkaan"): 18.2.1405-12.3.1447 = 42, 0, 22 (yş. 27, 5, 28-69, 6, 22) (1'in oğlu) Ş-III
3. Sultân Uluğ-Beg: 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13 (yş. 52, 11, 20-55, 8, 3) (2'nin oğlu, katl) Ş-IV
4. Sultân 'Abdü'l-Laḥf: 25.11.1449-1.2.1450 = 0, 2, 6 (yş.24?-25?) (3'ün oğlu, katl) Ş-V
5. Sultân Bâbur: 1.2.1450-22.3.1457 = 7,1, 19 (yş.28-35) (2'nin torunu) Ş
6. Sultân Şâh-Maḥmûd: 22.3.1457-19.7.1457 = 0, 3, 28 (yş. 12) (5'in oğlu) Ş
- 7a. Sultân Ebû-Sâ'id: 19.7.1457-23.4.1458 = 0, 9, 5 (yş.30-31) (1'in torununun oğlu, hal') M-VII
8. Sultân İbrâhîm: 23.4.1458-29.6.1458 = 0, 2, 3 (yş. 18) (6'nın amca-zâdesi, hal')* Ş
- 7b. Sultân Ebû-Sâ'id: 29.6.1458-7.2.1469 = 10, 7, 8 (yş. 31-42) (toplam: 11, 4, 13) (katl) M-VII
- 9a. Sultân Yâdgâr-ı Muḥammed: 7.2.1469-9.1469 = 0, 7 (yş. 17) (7'nin amca-zâdesi, hal') M

*Babası 'Alâ'üd-Dewle Mîrzâ nâmına saltanat sürdü.

- 10a. Sultân Hüseyn Baykara: $9.1469-5.7.1470 = 0,10$ (yş. 31, 3-32, 1) (1'in torununun torunu, hal') Ö
- 9b. Sultân Yâdgâr-ı Muhammed: $5.7.1470-22.8.1470 = 0, 1, 18$ (yş. 18) (katl) (toplam: 0, 8, 18) M
- 10b. Sultân Hüseyn Baykara: $22.8.1470 - 4.5.1506 = 35, 8, 13$ (toplam: 36, 6, 13) (yş. 32, 2-67, 11) Ö
11. Sultân Bedî'ü'z-Zâmân: $4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21$ (yş. 38-39) (hal', Şeybânîler'e geçti) Ö

Timuroğulları İmparatorluk Veliahdleri

1. Cihângîr Mirzâ b.Timur: $10.4.1370-1376a = 6$ (babasının veliahdî) (yş. 14-20) C
2. Muḥ.M.b.Cihângîr M.: $1376a-1.4.1403=27$ (dedesi Timur'un) (yş. 27-29?) C
3. Pîr-Muḥ.M.b.Cihângîr M.: $1.4.1403-18.2.1405 = 1, 10, 17$ (dedesi Timur'un) (yş. 27-29) C
4. Mîrân-Şâh M.b.Timur: $18.2.1405-21.4.1408 = 3, 2, 1$ (oğlu Sult.Halîl'in)(yş.39-42) M
5. Aycıl M.b. Mîrân-Şâh M.: $21.4.1408-13.5.1409=1,0,22$ (ağabeyi Halîl'in) (yş.20?-21?) M
6. Uluğ-Beğ M.(no. 4): $13.5.1409-12.3.1447 = 37, 10, 0$ (babası Şâhruḥ'un) (yş. 15, 1, 22-52, 11, 20) Ş
7. 'Abdü'l-Laîf M.(no. 5): $12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13$ (babası Uluğ-Beğ'in) (yş. 22?-24?) Ş
8. Aḥ.M.: $25.11.1449-8.5.1450=0, 4, 13$ (babası 'Abdü'l-Laîf'in) (yş. 8?-9?) Ş
9. 'Alâ'ü'd-Dewle M.b.Baysungur M.b.Şâhruḥ: $8.5.1450-21.6.1451 = 1, 1, 13$ (yeğenin) (yş. 32, 10, 21-34, 0, 4) Ş
10. Aḥ.M.(no. 8): $21.6.1451-7.2.1469 = 17, 7, 16$ (babası Ebû-Sa'îd'in (yş.0-18) M
11. Kîçik M.: $7.2.1469-1484? = 15?$ (babası Sult.- Aḥ.'in) (yş. 3?-18?) M
12. Maḥmûd M.(no. 9): $1484?-20.7.1494= 10?$ (ağabeyi Aḥ.'in) (yş. 31?-41) M
13. Mes'ûd M.: $20.7.1494-1.1495 = 0, 6 + 1.1495 - 21.11.1497 = 2, 10 = 3, 4,$ 2 (babası Maḥmûd'un, sonra kardeşinin) (yş. 21?-24?) M
- 14a. Cihângîr M.: $21.11.1497-2.3.1498 = 0, 3, 11$ (ağabeyi Bâbur-Şâh'ın) (yş. 12-13) M
15. Baysungur M. (no. 10): $2.3.1498-17.8.1499 = 1, 5, 16$ (kardeşinin) (yş. 21-22) M
16. Weys M.b.Sult.-Maḥ.: $17.8.1499-7.1500 = 0, 11$ (ağabeyinin) (yş. 13?-14?) M

- 14b. Cihângîr M.: 7.1500-8.1501 = 1, 1 (ağabeyi Bâbü'r-Şâh'ın) (yş. 15-16) M
 17. Hümâyûn M.: 10.1511-5.1512=0, 7 (babası Bâbü'r-Şâh'ın) (yş. 3, 7-4, 2) M

Herât İmparatorluk Veliahdları

1. Muh.M.b.Cihângîr M.b.Timur: 5.1380-1.4.1403 = 22, 11 (yş.6?-29?) C
2. Pîr-Muh.M.b.Cihângîr M.: 1.4.1403-18.2.1405 = 1, 10, 17 (bu da dedesi Timur'un) (yş.27-29) C
3. Uluğ-Beg M.(no. 3): 18.2.1405-12.3.1447 = 42, 0, 22 (babası Şâhruh'un) (yş. 10, 10, 27-52, 11, 20) Ş
4. 'Abdü'l-Laîf M.: 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13 (babası Uluğ-Beg'in) (yş. 22?-24?) Ş
5. Ah.M.: 25.11.1449-1.2.1450 = 0, 2, 6 (babası 'Abdü'l-Laîf'in) (yş. 8?-9?) Ş
6. Şâh-Mahmûd M.(no. 6): 1.2.1450-1457 ortaları = 7 (babası Bâbur'un) (yş. 12?-19?) Ş
7. Celâlû'd-D.M.: 1457 ort. - 19.7.1457 = bir iki ay (babası Şâh-Mahmûd'un) (yş. 2?) Ş
- 8a. Ah.M.: 19.7.1457-23.4.1458 = 0, 9, 5 (babası Ebû-Sa'îd'in) (yş. 6-7) M
9. 'Alâ'ü'd-Dewle M.b.Baysungur M.b.Şâhruh: 23.4.1458-29.6.1458 = 0, 2, 3 (oğlunun) (yş. 40, 10, 6-41, 0, 12) Ş
- 8b. Ah.M.: 29.6.1458-7.2.1469 = 10, 7, 8 (babası Ebû-Sa'îd'in) (yş. 7-18) (toplam: 11, 4, 13) M
- 10a. Muh.Bâkır M.:7.2.1469-9.1469=0, 7 (babası Yâdgâr-ı Muh.'in) (yş. 1?) M
- 11a. Bedî'ü'z-Zamân M.: 9.1469-5.7.1470 = 0, 10 (babası Hüis.Baykara'nın) (yş. 0-1) Ö
- 10b. Muh.Bâkır M.: 5.7.1470-22.8.1470 = 0, 1, 18 (babasının) (toplam: 0, 8, 18) (yş. 2?) M
- 11b. Bedî'ü'z-Zamân M.: 22.8.1470-4.5.1506 = 35, 8, 13 (babasının) (toplam: 36, 6, 13) (yş. 1-37) Ö
12. Zamân M.: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21 (babası Bedî'ü'z-Zamân'ın) (yş. 16?-17?) Ö

II

CİHÂNGİRÎLER

Cihângîr Mîrzâ (1356-1376)

Gıyâşü'd-Dîn Cihân-gîr Mîrzâ (1356-1376a = 20): Timur'un büyük oğlu. Velî'ahd-i saltanat: 10.4.1370-1376a = 6 (yş.14-20). Med.Keş, Timur Medr.

= 1. Rukayye Hânike b.Keyhusrew (Huttalân emîri) (annesi: Çağatay Cengizli prensesi Tuman-Kutluğ Hanım) (1356?-?), izd. 1370?, izd. müddeti: 6.

= 2. Süyün-Beg Hanım "Hân-zâde" b.Yûs.Sûfî (Harzem meliki) (annesi Altın-Ordu hâkaanı Özbek Hân'ın torunu) (doğ. 1360?): izd. Semerkand, 1374, izd. müd. 2 (Sult.-Muh.M.'nın ve muhtemelen Pîr-Muh.M.'nın ann.). = 2. Mîrân-Şâh M.(kayın-birâderi, b.bk.).

Cihângîr Mîrzâ'nın Oğulları

1. Sultân-Muhammed Mîrzâ (Semerkand, 1374?-Sivrihisar/Anadolu, 1.4.1403 = 29?): Timur'un bütün torunlarının en büyüğü (amcası Şâhruh'tan da daha büyüktür). Babası ölünce onun yerine "emîr-zâde-i â'zam" sanıyla imparatorluk velî'ahdi: 1376a-1.4.1403 = 27. Bu sûretle 2 yaşında velî'ahd oldu. 1391 Altınordu saferinde ve dedesinin ekseri seferlerinde bulundu. 1402 Ankara meydan muhârebesinde Yıldırım Bâyezîd'i esîr eden birliğin kumandanı idi. Anadolu'da hastalanıp öldü. 1397'den îtibâren Doğu

Türkistan'da bulundu. 1395 Çerkesistan seferinde 2. kumandan, Ankara muhârebesinde sağ cenah kumandan muâvini, Timur'un yokluğunda Mâverâünnehr saltanat nâibi idi. Semerkand'dan 12.1401'de Karabağ'a gelerek son Anadolu seferine katıldı. = Fülâne (Öge B.ile Cihângîr M.'nin ann.). Çocukları:

1.) Öge Beğim (1395?-1419 = 24?): babası gibi Semerkand'da Gûr-i Emîr'e (Timur Türbesi) gömüldü. = Uluğ-Beğ (hâkan, no. 4), izd. 10.4.1404 (sûrî), 1410?(zifaf), izd.müd.15 (gerçekte 9?) (babasının amca-zâdesi).

2.) Muhammed Cihângîr Mîrzâ (1396-25.6.1433 = 37): Hişâr (Bedahşân) v.1409-141x. Timur'un büyük oğlunun büyük oğlunun büyük oğlu olması dolayısıyla meşrû veliahd sayılarak gûyâ onun adına hâkanlık eden Halîl-Sultân tar. kukla "hân" ilânı: 18.2.1405-13.5.1409 = 4, 2, 25 (yş. 9-13). = Pâyende-Sultân-Bike Beğim b.Şâhruh b.Timur (1399?-?) (amcasının torunu), izd. 11.9.1413, izd. müd. 20?(Halîl-Sult.'ın ann.).- Muh.Cihângîr Mîrzâ'nın -ana tar.Şâhruh'un torunu olan- oğlu: Halîl-Sultân Mîrzâ(1414-1450'den sn.): Sultân Ebü'l-Kaas.Bâbur'un maiyyetinde. Bunun oğlu: Muhammed Ömer Mîrzâ.

3.) Yahyâ Mîrzâ (1398?-?).

4.) Şâd-Melek Beğim (1400?-1467 = 67?).

Hattât(elyazısı *Kur'ân*: İst., Türk ve İslâm Eserleri Müzesi).

2. Pîr-Muhammed Mîrzâ (Semerkand, 1376-Belh, 18.5.1409 = 33): öldürüldü. Ağabeyi Sult.-Muh.M.'nin ölümü üzerine imparatorluk veliahdı: 1.4.1403-18.2.1405 = 1, 10, 17. Timur'un ölümünde onun ordugâhında bulunmadığı için dedesinin veliahdı olduğu halde tahta geçemedi, ordugâhta bulunan amca oğlu Sult.-Halîl, tahta çıktı. Babası Cihângîr'in ölümünden 40 gün sonra ve 1376'nın ilk yarısında doğdu. Gazne v.1401-. Belh, Kâbil, Kandeğâr meliki 18.2.1405-1409. Timur'un Hindistan ve Afganistan vâfisi. 11.10.1404'te Semerkand'a gelip, 7 yıldır (1397) görmediği, kendisini pek çok seven dedesi Timur'a kavuşması (22 gün sn. 2. 11.1404'te Hindistan'a gitmek üzere Semerkand'dan ayrıldı ve bu ayrılış ona imparatorluk tahtına mâl oldu). = Fülâne b.Şâh-Şüca'(Muzafferî), izd. 1384(sûrî), 1390 (zifaf). Çocukları:

1.) Kaydu Mîrzâ (1392?-1417 = 25?) Belh: 1406-9 = 3, Kandeğâr ve Kâbil: 1409-17 = 8. Timur'un torun oğullarının yaşça en büyüğü.

2.) Hâlid Mîrzâ.

3.) Buzancar Mîrzâ.

4.) Sâ'd-Wakkaş Mîrzâ (ölm. 1418): Kumm v.1414-5. = Beğim b.Mîrânşâh b.Timur (babasının amca kızı).

5.) Kayşar Mîrzâ.

6.) Sancar Mîrzâ (ölm. 1450'den sn.): Sultân Ebü'l-Kaasim Bâbur'un maiyyetinde.

7.) Cihângîr Mîrzâ. Bunun oğlu: Bahâr M. Onun oğlu: Cihângîr Mîrzâ M. Bunun oğlu: Pîr-Muh. M. (6.1507'de Bâbur Şâh'ın hizmetine girdi).

III

'ÖMER ŞEYHÎLER

'Ömer-Şeyh Mîrzâ (1356-1394)

'Ömer-Şeyh Bahâdur Mîrzâ (1356-Bağdâd civârı, 1.1394 = 38): Timur'un 2. oğlu. Cihângîr'den bir kaç ay küçüktür. Muhârebede öldürüldü. 18.6.1391 Kunduzca zaferinde bulundu. = Fülâne (1360?-?), izd. 1375?(= 2. kayın-birâderi Şâhruh, b.bk). (Pîr-Muh., Rüstem ve İskender Mîrzâlar'ın ve muhtemelen Sult.-Ah.ve Baykara Mîrzâ ile Beğim'in ann.).

Kızı: Fülâne Beğim (1394?-143x = 4x) = 1. Seyyid-'Alî b.Emîr Seyyid-Ah.b.Emîr Hudâ-dâd(izd. 1414, izd. müd. 2) (ölm. 1416, Uluğ-Beg tar. idâm). = 2. Uluğ-Beg (hâkan, no. 4) (izd. 1416, amca-zâdesi).

'Ömer-Şeyh Mîrzâ'nın Oğulları

1. Pîr-Muhammed Mîrzâ (Semerkand, 1376-İsfahân, 1409 = 33): öldürüldü. Cihângîr'in 2. oğlundan bir kaç ay kç. Fârs v.1.1394-2.1405 = 11, 1 (babasının yerine), Fârs meliki 2.1405-7, İsfahân meliki 1407-9. = Fülâne b.Gıyâsi'd-D.Tarhân (imparatoriçe Gewher-Şâd'ın hemşiresi). 1391 Altın-Ordu seferinde, Ankara muhârebesinde ve başka seferlerde bulundu. Oğulları:

- 1.) 'Ömer-Şeyh Mîrzâ: babası nâmına Isf.v.1407-9.

2.) Şâlih Mîrzâ.

2. Rüstem Mîrzâ (Semerkand, 1380?-İsfahân, 1415 = 35?): Ankara muhârebesinde bulundu. İsf.v.1405-7 (ağabeyi elinden aldı) + 4.1414-5. Oğulları:

1.) 'Osmân Mîrzâ.

2.) 'Alî Mîrzâ.

3. Sultân-Ahmed Mîrzâ (Semerkand, 1384 - Mekke, 1426? = 42?): Ankara muhârebesinde Timur'un muhâfız alayı kumandanı. Fergana (Özkend) v.1409-14, Uluğ-Beg'e geçti. 1416'da 32 yaşında Mekke'ye yerleşti. = Fülâne (izd. Sem.10.10.1404, diğer 5 Mîrzâ'nın düğünü ile berâber). Oğlu:

Mu'izzü'd-D.Sancar Mîrzâ (1405?-1459 = 54?): Merw meliki. Sultân Ebû-Sa'îd tar. öldürüldü. Kızı:

Bike-Sultân Beğim (ölm. 1490'dan önce) = Sultân Hüseyin Baykara (Herât hâkaanı) (2. derecede amca-zâdesi). Herât hâkaanı Bed'ü'z-Zamân'ın ann. (b.bk.). Boşandı.

4. Ebü'l-Muz.Celâli'd-Dünyâ we'd-D.'Alî İskender-Sultân Mîrzâ (Semerkand, 1385-1415 = 30): Doğu Türkistân seferi serdârı 1399. Fergana ve Kâşgar 1405-9 (ağabeyine geçti). Fârs, Lûristân, Hemedân 1409-4.1414 (ağabeyinden geçti). Luţfî'nin *Gül-ü New-rûz* mesnevîsi 1411'de bunun adına yazılmıştır. Türkçe ve Farsca'da şâir. Katledildi. Şîi idi. = Fülâne b.Gıyâşî'd-D.Tarhân (imparatoriçe Gewher-Şâd'ın hemşiresi).

5. Baykara Mîrzâ (Semerkand, 1393-1416 = 23): Semerkand veyâ Herât'ta Uluğ-Beg veyâ babası Şâhruh tar.idâm ettirildi. Ağabeyinden müntakıl Hemedân ve Lûristân 4.1414-5, ilâveten Fârs 1415, Kandeher'a nakil 1416a. = Kutluğ-Sultân Hânım (Manşûr M.'nin ann.) (izd. Sem., 10.10.1404, diğer 5 Mîrzâ ile berâber Timur'un huzûrunda, sûrî, zîfâf 1407?) (1393?-?) b.Emîr İskender Hân İlçigiday (= Bîbî Fât.b.Emîr Key-Husrew b.Hıntâl b.Sudun b.Balgıykay b.Tumna Hân; Bîbî Fât.'nın annesi: Kutluğ Hân b.İsen-Timur Hân b.Kebek Hân Çağatay; Kutluğ Hn.'ın annesi: Nesîme Bîbî Tuhtı b.Şeyh Şemsi'd-D.Muh.Miskîn b.Şeyh 'Abdi'l-Wâhid b.Hoca 'Abdi'l-Hâdî b.Hoca 'Abd'İl.Enşârî Hazretleri). Baykara Mîrzâ'nın oğulları:

1.) Pîr-Muhammed Mîrzâ. Oğlu: Üveys Mîrzâ: 1455'te Sultân Ebû-Sa'îd'i mağlûb etti.

2.) Rüstem Mîrzâ.

3.) İskender Mîrzâ.

4.) Gıyâşü'd-D.Manşûr Mîrzâ (1410?-1445 = 35?) = Firûze Bîbî b.Emîr Sult.-Hüs.(= Kutluğ-Sult.Begim b.Mîrân-Şâh M., b.bk.) (1420?-25.7.1469 = 49?)(med.Herât, Hıyâbân) (Manşûr M.'nin 4 çocuğunun da ann.). Manşûr M.'nin çocukları:

1- Baykara Mîrzâ (1432?-1482? = 50?): Belh meliki, sonradan kardeşi Hüs.Baykara'ya tâbî. Aş.bk.

2- Eke Beğim (1434?-14xx) = Sult.-Ah.M.b.Seyyid-Ah.M.(şâir) (b.bk.).

3- Rabî'a-Sultân "Büdeke" Beğim (1436?-14xx) = Ah.Hân Hacı-Tarhân b.Küçük-Muh.Hân (Altın-Ordu hâkaanı). Bu izdivaçtan doğan çocuklar: Bahâdır Sultân, Hân-zâde Hânım, diğer bir Hânım (bu 3'ü 1485'te Herât'ı ziyaret ettiler), Bâbur Hân (= Bige Beğim b.Sult.Hüs.Baykara, hala-zâdesi), Murâd Hân (ölm. 1505) (= Fülâne Beğim b.Sult.Hüs. Baykara, hala-zâdesi).

4- Sultân Hüseyin Baykara Mîrzâ (6.1438-4.5.1506 = 67, 11): aş.bk.

Baykara Mîrzâ Âilesi

Baykara Mîrzâ (1432?-1482?) b.Mansûr Mîrzâ (1410-1445) b.Baykara Mîrzâ (1393-1421) b.'Ömer-Şeyh Mîrzâ (1356-1394) b.Timur (1336-1405), Sultân Hüseyin Baykara'nın ağabeyidir. Çocukları:

1. Sultân-Muhammed Mîrzâ.

2. Sultân-İskender Mîrzâ = Sult.- Nijâd Beğim (amca-zâdesi).

3. Kîçik Beğim = Seyyid Hoca Mewlânâ (ulemâ'dan). Çocukları: Seyyid-'Abd.(ulemâ'dan) = Bayrâm-Sult.Beğim b.Sult.Hüs. Baykara (amca-zâdesi).

4. Sultân-Weys Mîrzâ = Sultânım Beğim b.Sult.Hüs.Baykara (amca-zâdesi) (ölm. Nîlâb, 1527) (Muh.M.'nin ve muhtemelen diğer 2 çocuğun ann.). Weys Mîrzâ'nın çocukları:

1.) Fülâne Beğim = İsen-Kulı Hân Şeybânî. Çocuğu: Fülân Sultân (1515?-?). Bu Beğim, 19.4.1519'da kızı ile Kâbil'e Bâbur Şâh'ın yanına geldi.

2.) Welî-Hûb Mîrzâ: 1533'te Hümâyûn Şâh b.Bâbur Şâh tar.gözlerine mil çektilirdi. Oğulları: 1- Fülân Mîrzâ, 2- Fülân Mîrzâ, 3- Fülân Mîrzâ, 3- Fülân Mîrzâ, 4- Fülân Mîrzâ, 5- Fülân Mîrzâ.

3.) Muhammed-Sultân Mîrzâ: 1527'de Bâbur Şâh'ın Kanawc v. Hindistan'a, oradan 1534'de Gücerât'a geçti. Oğulları:

1- Uluğ-Beg Mîrzâ: 1534'de Gücerât'tan Türkiye'ye geldi. Osmanlılar'ın Hemedân sancak beyi oldu (*Belleten*, no. 83, 456). Babası gibi Bâbur Şâh'ın ye 1530'da Bâbur'un oğlu Hümâyûn Şâh'ın hizmetinde iken, Hümâyûn ile bozuşmuş, Gücerât sultânına sığınmış, Gücerât'ın Hümâyûn tar.fethi üzerine orada da tutunamamıştı. Oğulları:

1) İskender "Uluğ" Mîrzâ: Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

2) Muhammed-Sultân "Şâh" Mîrzâ: bu da öyle.

2- Şâh Mîrzâ: Bu da, ağabeyi Uluğ-Beg Mîrzâ gibi Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

3- Muhammed Hüseyin Mîrzâ: Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

4- Mes'ûd Hüseyin Mîrzâ: Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

5- Â'kıl Mîrzâ: Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

6- İbrâhîm Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1573): Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde. = Gül-ruh B.b.Kâmân M.(ölm. 1620?) (her 2 çoğun annesi). İbr. Hüs.M.'nin Bâbur Şâh'ın yeğeni Gül-ruh B.'den olan çocukları:

1) Nûrû'n-Nisâ Beğim = Cihângîr Şâh (b.Ekber b.Hümâyûn b.Bâbur) (b.bk.).

2) Muzaffer Hüseyn Mîrzâ (ölm. XVI. asır sonları) = Hânım-Sult.B.b.Ekber Şâh (babasının amcasının kızının oğlu).

Sultân Hüseyn Baykara

Ebü'l-Gaazî Sultân Hüseyn Baykara Mîrzâ (Herât, 6.1438-Herât, 4.5.1506 = 67, 11): Herât imparatoru: 9.1469*-5.7.1470 = 0,10 + 22.8.1470-4.5.1506 = 35, 8, 13 = 36, 6, 13.

Hüseyn Baykara b.Mansûr b.Baykara b.'Ömer-Şeyh b.Timur, anne-anne tarafından da Mîrân-Şâh b.Timur'un kızının kızının oğludur. Herât'ın kuzey-batısında Serpül-i Tûlebî'de Dewlet-Hâne Sarayı'nda doğdu. Herât yakınlarında Baba-İlâhî'deki sarayında öldü. Herât'a gömüldü. Mahlası: Hüseynî (Türkçe *Diwân*, Bâkû, 1926; diğer eseri: *Mecâlisü'l-'Uşşâq*, Hânûr, 1314 = 1896). Harzem'de hâkimiyeti: 1461-1463 = 2 + 9.1469-4.5.1506 = 36, 8 = 38,8. Cürcân ve Mâzenderân'de hâkimiyeti: 1459-1460 = 1 + 9.1469-4.5.1506-36,8 = 37,8. 350 adamı ile bir gece baskınında Herât'ı ele geçirdi ve 9. Herât pâdişâhı Sultân Yâdgâr-ı Muhammed Mîrzâ'yı yatağında öldürttü (Osmanlı'ya bir metubu: *Arşiv Kıl.*, 130a). 9.1469: Meşhed'in az kuzey-doğusunda Çenerân meydan muhârebesinde Yâdgâr-ı Muh.M.'ya galib gelmesi. 1470 bahârı: Sebzewâr civârında Penc-deh meydan muhârebesinde Yâdgâr-ı Muh.'i tekrar yenmesi. 11.6.1470: seferde iken mâliye nâzırı Hoca Nizâmü'd-D. Bahtiyâr Semnânî'nin ısyânının Mir 'Alî Şîr Newâî (Mir 'Alî Nevâî, Hüs.Baykara'nın çocukluk ve sınıf arkadaşı, mahremi, musâhibi, vezîri, Türk dilinin yetiştirdiği en seçkin şâirlerindendir (9.2.1441-3.1.1501 = 59, 10, 22). Evlenmemiştir. Öz küçük kardeşi Dervîş 'Alî Bey, Sul. Hüs. Baykara'nın Belh vâlisi olup, 1510'da Bâbur Şâh'ın hizmetine girdi. *Bâbur-nâme*'ye göre, ağabeyinin dehâsından tamâmen mahrûm bir budala idi, fakat ağabeyinin şöhreti öyle idi ki, onun adına hürmeten Bâbur Şâh bile kendisine riâyet gösterdi tar.bastırılması üzerine Herât'a dönmesi. 5.7.1470: Sult.-Muh.M.'ya karşı Harzem ve Mâverâünnehr seferinde iken Herât'ta Yâdgâr-ı Muh.'in hâkaan ilân edilmesi.

= 1. Bike-Sult.B.b.Sancar M.(ölm.1490'dan önce) (2. derecede amca-zâdesi) (Sultân Bedî'ü-Zamân'ın ann.).

= 2. Çöli Azak (1452?-1500? = 48?): Sultânım B.'in ann.

= 3. Zübeyde (Zeyneb) Ağaç b.Hüs.Seyh Timur Özbek b.Has.Şeyh Timur Celâyir (zevcinden önce öldü).

*L.Bouvat: 24.3.1469 târihi, kronoloji ile uyuşmuyor.

= 4. Hâdîce Ağa (Sultân Ebû-Sa'îd M.'dan dul), izd. 1469 (Muz.Hüs.M., Şâh-Garîb M.ve Ak B.'in ann.). = 3. Emîr Şâh Mansûr Bahşî, izd.Herât, 6.1507, yş.55?.

= 5. Şehr-Bânû B.b.Sult.Ebû-Sa'îd M.: izd.1471?, talâk.

= 6. Papa Ağaçe (Sult.-Nijâd, Sultân, Münewwer-Sult.Begimler'in, Mâ'sûm, Kaasim, İbnü Hüs.Mîrzâlar'ın ve daha 3 çocuğun ann.).

= 7. Mingli Bi Ağaçe Özbek (Ebû-Türâb M., Muh.Hüs.M., Ferr.Hüs.M., İbr.Hüs.M., Bayrâm-Sult.B., Fât.-Sult.B.ve bir rivâyette İbnü Hüs.M.'nin ann.).

= 8. Laîf-Sultân Ağaçe (Ebû'l-Muhsin ve Kipek Mîrzâlar'ın ann.).

= 9. Âfâq(Apak)-Ağa B.b.Sult.Ebû-Sa'îd M.(ölm.Kâbil, 1.1528) (bu da no.5 gibi Bâbur Şâh'ın halası) (çocuksuz) (11.1525'te yeğeni Bâbur'un yanına Kâbil'e geldi) (Papa Ağaçe'nin süd-hemşiresi ve onun 9 çocuğunun süd-annesi).

= 10. Begi-Sultân Ağaçe (çocuksuz).

= 11. Pâyende-Sult.B.b.Sult.Ebû-Sa'îd M.(ölm.Irak, 1510?) (bu da Bâbur Şâh'ın halası) (Ak, Kîçik, Ağa Bige ve Ağa (bu sıra ile) Begimler'in ve Hayder M.'nin ann.).

Sultân Hüs.Baykara Mîrzâ'nın kızları (sırasız):

1. Sultânım Begim (1470?-Nîlâb, 1527 = 57?): Hüs.Baykara'nın en by.kızı. = 1. Sultân-Weys M.(amca-zâdesi) (çocukları için buraya bk.). = 2. 'Abdû'l-Bâqî M.b.İlenger M.(bu izdivâcından olan çocukları için de 'Abdû'l-Bâqî M.'ya bk.).-Sultânım Begim, kızı ile berâber 19.4.1519'da Kâbil'e Bâbur Şâh'ın yanına gledi.

2. Hâccîyye Sultân Begim: bu da Afganistan ve Hindistan'da Bâbur Şâh'ın sarayında ömrünü tamamladı. 1528'de hacc etti. = Sultân Mes'ûd Mîrzâ (1473?-1499? = 26?) (Timuroğulları imparatorluk veliahdi 1494-7, b.bk.), izd.Herât, 1498 yazı. Çocukları için bk.Mes'ûd M.

3. Sultân-Nijâd Begim = Sultân-İskender M.b.Baykara M.(amca-zâdesi).

4. Münewwer-Sultân Begim = Seyyid M.b.Uluğ-Beg M.

5. Bige Begim (ölm. 1505) = Bâbur Bey Arlat (hala-zâdesi) b.Muh.Kaasim Bey Arlat (= Ak B.b.Hüs.Baykara) b.Ebû'l-Kaasim Arlat b.Arlat Bey (= Bige B.b.Baysungur M.b.Sul.Uluğ-Beg b.Şâhruh b.Timur).

6. Ağa Begim (ölm. 1505'ten önce) = Sultân-Murâd Arlat (ölm. 1505) (hala-zâdesi) b.Muh.Kaasim Arlat (= Ak B.b.Sul. Hüs. Baykara).

7. Sâliha-Sultân "Ak" Begim (1470?-?): Hüs.Baykara'nın 2., bir rivâyette en by.kızı. = Muh.Kaas.Arlat (Bike B.b.Baysungur M.'nin torunu). Kızı: Karagöz Bîbî = Nâsır M.b.'Ömer-Şeyh M.(Bâbûr Şâh'ın kardeşi).

8. Âişe-Sultân Begim: Hüs.Baykara'nın en kç.kızı. 27.6.1539'da Çawnsa bozgununda Aqîka Begim'le berâber kayboldu, 40 yaşlarında idi. = 1. Kaasim-Sultân(Şeybânî), =2. Bora-Sultân (Şeybânî) (izd. 1512?). Oğulları (ilki 1., ikincisi 2. izdivâcından): Kaasim Hüs.-Sultân (Bâbur Şâh'ın Bedâun v.) ve 'Abd.-Sultân (Bâbur'un generali).

9. Bayrâm-Sultân Beğim = Seyyid-'Abd. (ulemâ'dan) Andhûyî (amca-zâdesi). Hüs.Baykara'nın bu 3. kızının oğlu: Seyyid-Bereke: Bâbur Şâh'ın hizmetinde iken 1515'te Ester-Âbâd'da Safevîler tar.şehîd edildi.

10. Fâtma-Sultân Beğim (ölm. 1504?): Hüs.Baykara'nın 4. kızı. = Yâdgâr M.b.Sultân Yâdgâr-ı Muh.M.

11. Ak Beğim: Şâliha-Sultân Beğim'den başkadır.

12. Kîçik Beğim = Mollaa-Hoca(ulemâ'dan). Sultân-Mes'ûd Mîrzâ, bu Beğim'e âşıktı. Mes'ûd Mîrzâ'nın baldızı olduğu için evlenemedi.

Sultân Hüs.Baykara'nın oğulları (mümkün mertebe yaş sırası):

1. Sultân Bedî'ü'z-Zamân Mîrzâ (Herât, 1469-Istanbul, 12.8.1515 = 46): babasının yerine 11. ve sonuncu Herât imparatoru: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21. İmparatorluk velîahdi: 9.1469-5.7.1470 = 0, 10 + 22.8.1470-4.5.1506 = 35, 8, 13 = 36, 6, 13. Ester-Âbâd v.1490, Belh v.1496. Bey-atakesi (Timurlular'da ata-bey'e verilen ad): Emîr Cihângîr Barlas. Türkçe'de şâir. Devleti Şeybânî Han (Cengizogulları'ndan, Cuci Ulusu) tar. yıkılıp elinden alınınca İrân şâhi İsmâ'îl Şafewî'ye sığındı. 6 yıl onun sarayında Tebrîz'de yaşadı (1508-14). Sonra İstanbul'a geldi. Yavuz Sultân Selîm, tahtının yanında bir taht kurarak onu eşiti gibi kabûl etti ve ağır tahsîsat bağladı. Bir yıl sonra tâûn'dan ölünce, imparatorlara mahsus cenâze merâsimi yapılmasını emretti. Eyüb-Sultân Câmîi avlusuna gömüldü. = 1. Fülâne b.Żû'n-Nûn Argun (1482?-?), izd. 1482? (muhtemelen Mü'min M.'nin ann.). = 2. Fülâne b.Tehemten Bey Türkmen, kardeşi Es'ad Bey'le berâber Hüs. Baykara'nın beyi (Zamân M.'nin ann.). Sultân Bedî'ü'z-Zamân'ın oğulları:

1.) Muḥammed Mü'min Mîrzâ (1484?-3.5.1497 = 13?): Herât'ta idâm edildi.

2.) Muḥammed Zamân Mîrzâ (1490?-1539 = 49?): babasının imparatorluk (Herât) velîahdi: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21. 1507 sonlarında Ester-Âbâd'a ve az sonra Tebrîz'e giderek babası ile Safevîler'e sığındı. Sonra muhtemelen İstanbul'a gelip bir kaç yıl kaldı. 1526'da (bu târihe kadar 12 yıl İstanbul'da kalmış olabilir) Hindistan'a gelip Bâbur Şâh'ın maiyyetine girdi. 14.5.1529'da Bâbur'un Cünepur vâfisi, 1533-39'da Hümâyûn Şâh'ın Gücerât umûmî vâfisi oldu. Hattâ 1537'de Gücerât sultânı (imparatoru) ilân edildi. Fakat tutunamadı. Sind'de suda boğuldu.

2. Muzaffer Hüseyin Mîrzâ (1470?-Ester-Âbâd, 7.1507 = 37): ağabeyi Bedî'ü'z-Zamân'ın saltanat şerîki: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21. Ester-Âbâd v.1496. Bey-atakesi: Emîr Muḥ.Burunduk Barlas. = 1. Mihr-Engîz (öm. Agra, 1542?) (=2. 'Ubey'Ull.Hân. Şeybânî, Özbek hâkaanı; bundan olan oğlu: Pulat Sultân). = 2. Hân-zâde Hânım (= 2. Şaybak Hân, Özbek hâkaanı, izd. 7.1507). Hüseyin Mîrzâ'nın oğulları:

1.) Kette-Mâh Mîrzâ (1488?-15xx).

2.) Kîçik-Mâh Mîrzâ (1490?-15xx).

3. Ebû'l-Muḥsin Mîrzâ (ölm. 4.1508): Merw v.Özbekler tar.Meşhed yakınlarında öldürüldü. Büyük ok şampiyonu idi.

4. Muhammed Muhsin "Kipek" Mîrzâ (ölm. 4.1508): ağabeyi ile ber.Meşhed yakınlarında Özbekler'le vuruşurken öldü. Meşhed v. 1495'te Hüseyn Wâ'izz Kâşifi *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini bunun adına yazmıştır.

5. Ebû-Türâb Mîrzâ: 1505 başlarında dervîş olup Irâk'a gitti. Oğlu:

Sohrâb Mîrzâ (ölm. 1515): Bâbur Şâh'ın hizmetinde bulundu. Ester-Âbâd'ta Safevîler tar.şehîd edildi. 20 yaşlarında idi.

6. Şâh-Garîb Mîrzâ (ölm. 1497): Mahlası: Garîbî. Türkçe ve Farsca'da dîwân sâhibi şâir. Babasının Herât merkez vâlisi.

7. Muhammed Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1506): şâir. Ester-Âbâd'da öldü. Tebrîz'e gidip Şâh İsmâ'il'in arkadaşı ve Şîi oldu.

8. Ferîdûn Hüseyn Mîrzâ (ölm.1507a): Ester-Âbâd, sn. Dâmgâan vâlisi iken babasının son günlerinde Özbekler'le vuruşurken Kelât'ta öldü.

9. Muhammed Hayder Mîrzâ (ölm. 4.1506): Belh, sn. Meşhed v.Bey-Atakesi: Mübârizü'd-D.Welî Bey. = Bige B.b.Sultân Mahmûd Mîrzâ (Semerkand hâkaanı) (1482?-?), izd. Herât, 1496 yazı (nişân: Hışâr, 1496 bahârı) (hala-zâdesi), izd.müd.10. Hayder M.'nin kızı:

Şâh Beğim (1497?-?) = Â'dil Sultân, izd. Kâbil (Mehdî Sul. Şeybânî ile Sultânım Beğim b.Sul.Ah. Mîrzâ oğlu).

10. Muhammed Mâ'sûm Mîrzâ (ölm. 1502): Kandehâr v. Bey-atakesi: Şâh Bey Argun. = Bige B.b.Uluğ-Beg M., izd. Herât. 1489.

11. Ferruh Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1509).

12. İbrâhîm Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1505): 1496'ya kd. Belh v.

13. İbnü Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1507): Seistân v.

14. Muhammed Kaasim Mîrzâ.

IV

ŞÂH-RUHÎLER

Sultân Şâhruh Mîrzâ (1377-1447)

Mu'întü'd-D.ve'd-Dünyâ Hâqânî's-Sa'îd Şâh-ruh Bahâdur Mîrzâ (Semerkand, 21.8.1377-Fişâwerd/Reyy (Tahrân), 12.3.1447 = 69, 6, 22): Timur'un 4 oğlunun küçüğü. 2 büyük ağabeyi ile yaş farkı 21 ve 3. ağabeyi (Mîrân-Şâh) ile yaş farkı 11 yıldır. En fazla devâm etmesi bakımından Mîrân-Şâh şûbesini bir sonraya bırakarak bu bahiste Şâh-ruh hânedânını göreceğiz. 3. hâkan (hem Herât, hem Semerkand):13.5.1409-12.3.1447 = 37, 10, 0. Yalnız Herât hâkaanı: 18.2.1405-13.5.1409 (Herât'ta hükümdarlığı: 42, 0, 22).

Şâhruh, 1397'de 20 yaşında babası Timur'un Herât merkez olmak üzere Horâsân umûmî vâlisi oldu. Bu târihte Timur'un 4 oğlundan yalnız o ve ağabeyi Mîrân-Şâh hayatta kalmıştı; Mîrân-Şâh da Âzerbaycân ve 'Irâq umûmî vâlisi idi. Mâverâünnehr (Batı Türkistân, merkez Semerkand) doğrudan doğruya Timur'un idâresinde idi. Ancak Timur'un velfahdi bu hayatta kalan 2 oğlu değil, büyük oğlu Cihângîr'in oğulları Sultân-Muhammed ve onun 1.4.1403'de Anadolu'da Sivrihisâr'da ölümü üzerine kardeşi Pîr-Muhammed Mîrzâlar idi. Timur, Çin yolunda Otrar'da ordugâhında öldüğü zaman 29 yaşındaki torunu ve velfahdi (emîr-zâde-i â'zam) Pîr-Muh., Hindistan ve Afganistan umûmî vâlisi ve Belh şehrinde idi. Otrar'da ordu, babası hayatta (Mîrân-Şâh) olan

Timur'un torunlarından Hâilîl Mîrzâ'yı imparator ilân etti. Sultân Hâilîl, orduyu Çin seferinden döndürerek Semerkand'a geldi, dedesinin hâkanlık tahtına oturdu. Ancak amcası Şâhruh, bu durumu kabûl etmedi. Herât'ta pâdişâh ilân edildi. Bu durum 4 yıl devâm etti. Şâhruh, yeğeni Hâilîl'i ber-taraf ederek imparatorluğu tekrar birleştirdi. Ancak dedesinin taht şehri Semerkand'da oturmadı. Oraya, Mâverâünnehr umûmî vâlisi olarak vefiahd olan büyük oğlu Uluğ-Beg'i gönderdi. Kendisi, 12 yıldan beri oturduğu Herât'ta kaldı. İmparatorluk merkezi Herât'a alınmış oldu. Hüseyin Baykara devrinde Herât, dünyânın en büyük şehri hâline gelecektir. Bu sûretle Şâhruh, saltanat müddetinde dedesi Timur'u geçtiği gibi ondan 8 ay, 13 gün fala yaşadı. Timur'un oğulları sırasıyla 20, 38, 42 yıl yaşadıkları halde o 70 yaşını buldu.

Semerkand'da dedesinin yanında Gûr-i Emîr'de (Timur Türbesi) gömülen Şâhruh şâirdi. Ankara muhârebesinde (28.7.1402) sol cenah kumandanı idi. 1421'e kadar Hindistan pâdişâhı da oldu, bu târihte Hindistân'ı kaybetti ki ancak Bâbur Şâh 1526'da geri alabilecektir. Karakoyunlu devletinin de metbûu olan Şâhruh, ölümüne kd. Osmanlı devletinin metbûu da geçindi. Onun ölümüyle Osmanlı devleti, dünyânın birinci devleti hâline geldi. Zirâ Şâhruh'un kısa arayla tahta oturan halefleri, imparatorluğun birliğini sağlayamadılar. 1414'de İsfahân, Fârs ve çevre eyâletler doğrudan doğruya Şâhruh'a geçti; bu târihte kadar buraları hânedandan -Şâhruh'u metbû tanıyan- çeşitli mîrzâların elinde idi. 1393-6'da dedesi seferde iken Semerkand vâlisi ve saltanat nâibi idi. 1397 başında Horâsân, Sistân ve Mâzenderân kendisine verilmişti. Atabeyi: 'Alîke Kökeltaş* (1350-Semerkand, 14.10.1440 = 90). Şâhruh'un zevceleri:

= 1. Fülâne, izd. 1394b?, yş. 32? (ağabeyi 'Ömer-Şeyh'ten hentüz dul) (1362?-?).

= 2. Gewher-şâd Hâtûn (imparatoriçe) Ağa b. Gıyâsi'd-D. Tarhân (âilenin menşei: Sabran/Sır-Deryâ) (1378-20.7.1457 = 79), izd. 1388, sûri; zıfâf 1393, yş.15, Şâhruh'tan 1 yaş kç. Med.Herât, Gewher-Şâd Türbesi. Herât'ta Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ tar.idâm ettirildi. Kara-Koyunlu Kara Yûsuf Bey'in anne bir üvey hemşiresidir. Oğulları: Sultân Uluğ-Beg ve Baysungur Mîrzâ, Gewher-şâd'ın kardeşi: Emîr Hasan Sûfi Tarhân (ölm. 3.6.1424, med. Gewher-şâd T.) ve bunun oğlu: Emîr Mihrâb Tarhân ve bunun oğlu Muh. Bey (şad. Gewher-şâd T.)

= 3. Mülket Ağa.

Sultân Şâhruh'un çocukları:

1. Sultân Uluğ-Beg Mîrzâ (22.3.1394-25.11.1449 = 55, 8, 3): aş.bk.

2. Ebû'l-Feth Muhammed İbrâhîm-Sultân Bahâdur Mîrzâ (Kars, 26.8.1394-Şîrâz, 4.5.1435 = 40, 8, 9): Timur'un zevcesi ve üvey büyük-annesi imparatoriçe Tuman Ağa tar. büyüüldü. Belh 1409-14, Fârs 4.1414-15, 1421'de ilâveten Hûzistân, tekrar Fârs ve Lûristân 1424-4.5.1435, ölünce oğluna geçti. Yazdî'nin *Zafer-Nâme*'si bunun emriyle yazıldı. = Fülâne (izd. Sem., 10.10.1404, sûri, 1411? zıfâf; düğünü diğer 5 Mîrzâ ile ber.Timur'un huzûrunda yapıldı). Oğulları:

1.) İsmâ'il Mîrzâ (Şîrâz 1432): çok küçük öldü.

2.) Sultân 'Abd'Ullaah Mîrzâ (Şîrâz, 19.3.1433-Bulanger, 21.6.1451 = 18, 3, 2): Hâkan: 8.5.1450 - 21.6.1451 = 1, 1, 13. Fârs ve Lûristân v. 4.5.1435-1447 = 12

*Bau Türkçe'sinde talaffuzu: gönüldaş.

(babasının yerine). Bulangar bozkırı meydan muhârebesinde öldü. = Fülâne B.b.Sultân Uluğ-Beg (amca-zâdesi).

3. Gıyâşü'd-Dîn Baysungur Mîrzâ (Herât, 15.9.1397-Bâğ-ı Sefid Sarayı/Herât, 20.12.1433 = 36, 3, 5): babasının sadrâzamı: 1417-1433 = 16. Herât'ta Gewher-Şâd Medresesi'nde medfun. Hattât, âlim, ressam, Türkçe, Arabca ve Farsca'da şâir. Meşhed (Batı Horâsân) ve Ester-Âbâd v.1414-1420 = 6 + 1431-20.12.1433 = 2 = 8. Âzerbâyçân v.1420-1431 = 11 (buralara bizzât gitmemiş, vekilleri ile idâre etmiştir, kendisi Herât'ta hükûmetin başında ve Baysungur Akademisi'nin yönetiminde kalmıştır). Türk san'at târihinin en büyük hattatlarından biridir. Hâfız Ebrû'nun *Zübdetü't-Tewârîh*'i bunun emriyle yazılmıştır. = Fülâne b.Kara-Yülük 'Osmân Bey Akkoyunlu, izd. Erzincan, 5.10.1435 (İbnü Hâcer, II, 839 vekaayii). Çocukları için aş.bk.

4. Pâyende-Sultân-Bike Beğim (1399?-1447'den sn.) = Muḥ.Cihângîr M.(amcasının torunu), izd. 11.9.1413, izd. müd. 20?, çocukları için bk. Cihângîriler.

5. Meryem-Sultân Beğim (ölm. 11.6.1441), med. Gevherşâd T.

6. Sıyurgatmış Mîrzâ(1400?-Kâbil, 1427 = 27?): Bedaḥşân v.1415-18 = 3, sn. Kâbil, Gazne, Kandehâr (= Afganistan), Multân (Pencâb) ve Hindistan (Delhi) vâlisi: 1418-1427 = 9. Oğulları:

1.) Mes'ûd Mîrzâ (1416?-Kâbil, 1439 = 23?): babasının yerine Afganistan (Kâbil, Gazne ve Kandehâr) v.1427-1439 = 12 (kardeşine geçti).

2.) Karacar Mîrzâ (ölm. Kâbil, 1440'tan sn.): ağabeyinin yerine Afganistan (Kâbil, Gazne, Kandehâr) v.1439-1440'tan sn.

3.) Muhammed Mîrzâ.

Oğlu: 'Alî Aşgar Mîrzâ (1435?-?), 1440'larda Kâbil, Kandehâr, Gazne v.

7. Kuṭbî'd-Dîn Muhammed Cuki (Cûkî) Mîrzâ (27.4.1402-1444 = 42): Med.Herât, Baysungur Medr. Kandehâr, Belḥ: 1418 = 1444 = 26, büyük oğluna geçti. = 1. Mihr-i Nigâr Hânım (Çağatay dalından Cengizli prensesi), izd. 1419. = 2. Fülâne Hânım (Altun-Ordu dalından Cengizli prensesi), izd. 7.1429 (nişan 1410) (1414?-?). = 3. Fülâne Hât. b.Kara-Yülük 'Osmân Bey Akkoyunlu (izd. Erzincan, 5.10.1435). Oğulları:

1.) Ebû-Bekr Mîrzâ (1422-1448 = 26): Semerkand'da amcası Uluğ-Beg tar.îdâm ettirildi. Türkçe ve Farsca'da şâir. Belḥ, Kunduz ve Huttalân v. 1444-48 = 4.

2.) Muhammed Kaasim Mîrzâ (18.11.1427-?). Oğlu:

Bâbur Mîrzâ.

Baysungur Mîrzâ Âilesi

Sultân Şâhruh'un 3. oğlu Baysungur Mîrzâ'nın çocukları:

1. Rûknü'd-Dîn 'Alâ'ü'd-Dewle Mîrzâ (Herât, 17.6.1417-1461 = 44): imparatorluk velîahdi: 23.4.1458-29.6.1458 = 0, 2, 3. Babasından sn. dedesi Şâhruh'un

sadrâzamı: 20.12.1433-12.3.1447 = 13, 2, 23. Med.Herât, Gewher-Şâd Türb. Belh, Bedağşân (Hişâr), Meşhed (Batı Horâsân) v.12.3.1447-5.1448 = 1, 2 (bir müddet Herât'ı da amcası Uluğ-Beg nâmına idâre etti, fakat bütün bu eyâletler amcasına geçti). Çocukluğunda bir müddet Batı Sibirya'da Tura Şıban hanlarının yanında yaşadı (1450-58: kardeşi Bâbur Mîrzâ'ya yenilince Özbekler nezdinde 8 yıl Tobolsk civârında yaşadı). Çocukları:

1.) Sultân İbrâhîm Mîrzâ (9.1.1440-1459 = 19): Herât'ta hâkan: 23.4.1458-29.6.1458 = 0, 2, 3 (babası nâmına saltanat sürdü). Med.Herât, Gewher-Şâd Türb.

2.) Rukıyye-Sultân Beğim = Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ (b.bk).

2. 'Ayşe-Sultân Beğim (ölm. 6.1441, med. Herât, Bağ-ı Emîr Şâh Melik) = Fülân Bey Arlat. Oğlu: Muh.Kaas.Arlat = Ak Beğim b. Sultân Hüis.Baykara. Bu sonuncu izdivaçtan: Karagöz Bîbî = Nâsır Mîrzâ b.'Ömer-Şeyh M.

3. Faîma-Sultân Beğim, Yezd'de külliye yaptırdı = Emîr Çakmak (Memlûkler'den ilticâ etdi, Yezd v., Herât'da külliye yaptırdı).

4. Sultân Ebû'l-Kaasim Bâbur Bahâdur Mîrzâ (Herât, 7.7.1422 - Herât, 22.3.1457 = 34, 8, 16): Herât'da hâkan: 1.2.1450-22.3. 1457 = 7, 1, 19. Daha önce Cürçân ve Ester-Âbâd v.Fârs'ı doğrudan doğruya ilhâkı: 1451-2. Türkçe ve Farsca'da şâir. Oğlu:

Sultân Şâh-Mahmûd Mîrzâ (1445-1459 = 14): Herât'ta babasının yerine hâkan: 1457 ortaları -19.7.1457 = bir kaç hafta. Herât imparatorluk vefîahdi: 1.7.1450-1457 ortaları = 7.6.1457'de Merw civârındaki meydan muhârebesinde amca-zâdesi İbr.M.tar.mağlûb edildi. Oğlu:

Celâlû'd-Dîn Mîrzâ (1457?-?).

5. Sultân-Muhammed Mîrân-Şâh Mîrzâ (1419-8.1.1452 = 33): Baysungur'un 2. oğlu ve Bâbur Mîrzâ'nın ağabeyi. Kardeşi Bâbur tar. öldürüldü. Fârs, Mâzenderân, 'Irâk-ı 'Acem, Rey, Kazwîn: 12.3.1447-1451 = 4: dedesi Şâhruh'tan kendisine geçti, 1443'ten beri dedesinin vâlisi olduğu bu ülkelerde meliklik yapı, kardeşi Bâbur'a kaptırdı. = Fülâne b.Sultân Cihân-Şâh Karakoyunlu (izd. 1447). Oğulları:

1.) Ebû-Sa'îd Mîrzâ (1450?-?). Oğlu:

Şâh-ruh-Sultân Mîrzâ (ölm. 30.7.1493).

2.) Sultân Ebû'l-Muzaffer Yâdgâr-ı Muhammed Mîrzâ (1452-22.8.1470 = 18): Herât'ta hâkan: 7.2.1469-9.1469 = 0, 7 + 5.7.1470-22.8.1470 = 0, 1, 18 = 0, 8, 18. Babasının ölümünden sn.doğdu. Herât imparatorluk sarayında gece baskınında Sultân Hüis.Baykara'nın adamlarınca yatağında öldürüldü. İki defa Hüis.Baykara ile halef-selef oldular. Hüis.Baykara'nın ilk hâkanlığında, Mâverâünnehr-Harzem seferine çıkınca, Herât'ta 2. defa hâkan ilân edildi. Pâyende-Sultân Beğim tar.yetiştirildi. 9.1469'da Çenerân meydan muhârebesinde (Meşhed'in kuzey-doğusu) Hüis.Baykara'ya yenilip çekilmiş, 1470 bahârında tahtı ele geçirmek için Baykara'nın üzerine yürümüş, fakat Sebzewâr civârında Pencdeh meydan muhârebesinde tekrar mağlûb olmuştur. Oğulları:

1) Muhammed Bâkır Mîrzâ: Veliâhd (Herât): 7.2.1469-9.1469=0, 7 + 5.7.1470-22.8.1470 = 0, 1, 18 = 0, 8, 18.- 11.8.1473 Otlukbeli meydan muhârebesinde Akkoyunlu ordusunda bulunurken, 2 kardeşi ile berâber (Zeynel ve Muzaffer Mîrzâlar), Fâtih Sultân Mehmed'e esir düştüler ve İstanbul'a götürüldüler ve Timur'un bu 5. kuşaktan 3 torunu, İstanbul'da yaşayıp öldüler. Otlukbeli'nde küçük birer çocuktular.

2) Zeynel Mîrzâ: ağabeyi Bâkır ve kardeşi Muzaffer Mîrzâlar'la 1473'te İstanbul'a geldi, burada yaşayıp öldüler.

3) Muzaffer Mîrzâ: ağabeylerine bk.

4) Yâdgâr Mîrzâ (1470-?): = Fâtıma-Sultân B.b.Sultân Hüseyin Baykara (ölm. 1504?). Babasının ölümünden sn. doğmuştur. Babasının rakıybi Hüsn.Baykara'ya dâmâd olup onun himâyesine girdi. Şâhruh hânedânı erkek tarafından onunla sona erdi.

Sultân Uluğ-Beg

Sultân 'Alâ'üd-Dewle Muhammed Taragay "Uluğ-Beg" Gürkân Mîrzâ Hâkaan-ı Mu'azzam (Sultânîyye/Âzerbaycân, 22.3.1394-Semerkind, 25.11.1449 = 55, 8, 3): Semerkand ve Herât hâkaanı (babası Şâhruh'un yerine) 12. 3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13. Dedesi Timur'un baş-hâtûnu ve üvey büyükannesi İmparatoriçe Saray-Mülk Hanım tar. büyüldü. Atalık'ı: önce Emîr Şâh-Melik (1409-11 arasında Semerkand'da bu bey'in nezâretinde vâililik yaptı) (sn. Şâh-Melik (Harzem v. oldu, Semerkand'da medrese, Herât'da câmî, park, Kusuye'de rıbât yaptırdı, Meşhed'deki türbesine gömüldü). Veliâhd ve Semerkand merkez olmak üzere Mâverâünnehr meliki: 13.5.1409, 12.3.1447 = 37, 10, 0. Herât tahtı için veliâhdlığı 18.2.1405'den başlar = 42, 0, 22. Semerkand'da -oğlunun tertiblediği- bir sûikasdde kılıçla öldürüldü. Med.Semerkind, Gûr-i Emîr.

Uluğ-Beg, dünyânın en büyük hey'et (astronomi) ve riyâziyyât (matematik) bilgin ve müelliflerinden biridir. Semerkand'da adını taşıyan rasadhâne ilim âleminde çok meşhurdur. G.Marr, *Zidj d'Ouloug Bey (Zic-i Cedîd-i Sultânî)*, trad.de Vakhtang avec glossaire persano-géorgien, Leningrad, 1926. Eserin aslı Farsca'dır, fakat Uluğ-Beg deverinde Arabca ve Türkçe nüshaları da kaleme alınmıştır. Latince tr. ve nş. Thomas Hyde, *Tabulae Ulug Beighi*, Oxford, 1665. Diğer Lat.trc.Sharpe, Oxford, 1767. Farsca metin ve Fr.trc.A.Sédillot, 3 c., Paris, 1847, 1853, 1879, İng.trc.Edward Ball Knobel, *Catalogue of Stars*, Washington, 1917. XVII. asırda Graevius (Greaves) tercümesi de vardır. Uluğ-Beg'in şu eseri de vardır: *Ulus-ı Erba'a-i Çingizi (Târîh-ı Erba'a-i Ulus = Şeceretü'l-Etrâk)* (F.), İng.tr.Miles, Londra 1838.

Uluğ-Beg'in zevceleri:

= 1. Öge B.b.Sul.-Muh.M.(1395?-1419 = 24?), babasının amca-zâdesi. İzd.Sem., 10.10.1404, sûrî (Timur'un huzûrunda diğer 5 Mîrzâ ile berâber), zifaf 1411 (Hanzâde B.'in ann.), izd. müd.8.

= 2. Ak-Sultân Hânike Hânım b.Sul.Maḥmûd Hân Çağatay, izd. 1415?.

= 3. Fülâne B.b.'Ömer-Şeyh M.(1394?-143x = 4x), amca-zâdesi. 2. izd. 1416.

= 4. Hüsn-i Nigâr Hânike-B.b.Sul.Halîl M.(1402?-?), babasının amca zâdesi. İzd. 1417?.

= 5. Rukyye-Sul.Ağa (Abkaş ve Sul.-Baht Beğimler'in ann.).

= 6. Dewlet-Baht Sa'adet Ağa b.Buyan Kökeltaş (Kutluğ-Türkân-Ağa B.'in ann.).

= 7. Fülâne Hânım b.Çiğrek Hân (Altın-Ordu).

= 8. Fülâne Hânım b.Ebi'l-Hayr Hân (Tura Şıban hânı).

Uluğ-Beg'in kızları:

1. Öge-Toğan Beğim.

2. Fülâne Beğim = Şâdî Bey b.Kul-Muh.Bey.

3. Tuğa-Terken Beğim: genç kızken öldü.

4. Habîbe (veyâ: Haşîbe) Beğim (doğ.Herât, 19.8.1412).

5. Kutluğ-Terken-Ağa Beğim.

6. Akbaş Beğim.

7. Hân-zâde Beğim.

8. Sulţân-Baht Beğim.— Bu son 4 Beğim'den biri Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ, diğeri amca-zâdesi Sultân 'Abdullah Mîrzâ ile evlidir. Hangileri olduğu tesbît edilemiyor.

9. Rabî'a-Sultân Beğim (1436?-1485 = 49?): Med.Yesi (Türkistân), Ah.Yesewî Türb. = Ebi'l-Hayr Küçküncü Hân (Özbek hânı) (1412-1468 = 56), izd. 25?5.1451, izd. müd. 17. Çocukları: Kuçkuncı Hân (ölm. 1529) ve Suncuk Hân.

Uluğ-Beg'in oğulları:

1. 'Abd'Ullaah Mîrzâ (7.1420-1435? = 15?).

2. 'Abdül'r-Rahmân Mîrzâ (13.1.1421-15.1.1431 = 11, 0, 3).

3. 'Abdül'l-'Azîz Mîrzâ (1427?-28.11.1449 = 22?): ağabeyi tar. öldürüldü. = Fülâne Hânım b.Weys Hân Çağatay, izd. 1432?, sûrî; zîfâf 1442?.

4. Sultân Rüknu'd-Dîn 'Abdül'l-Laîf Mîrzâ (Semerkand, 1425?-Semerkand, 8.5.1450 = 25?): Semerkand ve Herât hâkaanı ol.babasının halefi: 25.11.1449-8.5.1450 = 0, 4, 13. Öldürüldü. İmparatorluk veliahdi (Semerkand ve Herât imparatorluk tahtları için): 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13. Belh v.1448-9. İmparatoriçe Gewher-Şâd (baba-annesî) tar.terbiyesine nezâret edildi. Oğulları:

1.) Sultân-Ahmed Mîrzâ (Semerkand, 1441?-Belh yakınları, 4.10.1457 = 16?): Semerkand ve Herât imparatorluk tahtları için vel. 25.11.1449-8.5.1450 = 0, 4, 13. Med.Herât, Gewher-Şâd Türb. Öldürüldü. Oğlu:

Nizâmü'd-Dîn Mîrzâ (1455?-3.10.1457 = 2?).

2.) Muhammed Cuki (Cûkî) Mîrzâ (1444?-1464 = 20?): Herât'ta hapiste öldü, Gewher-Şâd medresesine gömüldü. Şâh-ruhıyye = Taşkend, Fergaane, Sayram v.1?1461-9.1463 = 2, 8?.

V

MÎRÂN-ŞÂHÎLER

Mîrân-Şâh Mîrzâ (1366-1408)

Celâlü'd-Dîn Mîrân-Şâh (Keş, 1366-Tebrîz, 21.4.1408 = 42): Büyük Timur'un 4 oğlunun 3.'sü. Nesli en bol olanı ve zamânımıza kadar geleni. Kardeşi Şâhruh'tan önce Horâsân (Herât) v.1380-1397 = 17. Âzerbaycân, Ermeniyye, Dağıstân, Kürdistân, Hâmse, Irak v.(merkez Tebrîz) 1393-21. 4.1408 = 15. 1405-8 arasındaki zaman içinde 760.000 km²'lik bu sonuncu eyâleti melik olarak ve müstakil şekilde yönetti. Bu sırada oğlu Halîl Mîrzâ, Semerkand'da hâkaan idi ve Mîrân-Şâh da oğlunun veliahdi durumunda bulunuyordu: 18.2.1405-21.4.1408 = 3, 2, 1. Ankara muhârebesinde (1402) sağ cenah kumandanı idi (merkez Timur, sol cenah Şâhruh). 1395 Çerkesistân seferinde serdâr idi. 15.4.1395'te Toktamış Han'la yapılan meydan muhârebesinde attan düşüp kolu kırıldı. 11.1393 Wâsıt-Basra seferinde de serdârlık yaptı. Karakoyunlu Kara Yûsuf Bey'le yaptığı Serd-rûd meydan muhârebesinde (Tebriz yakınları) öldürüldü. Önce Sakab'a gömüldü, sonra Keş'e nakledilip orada hânedan türbesine defnedildi. 1391 Alun-Ordu seferinde de bulunmuştu (bir mektubu: *Arşiv Kil.*, 140a). Zevceleri:

= 1. Süyün-Beg "Hân-zâde" Hânım (1360?-?) (ağabeyi Cihângîr'den dul, 6 yıl sn. 1381'de kayın-birâderi Mîrân-Şâh ile evlendi) (Sultân Halîl'in ann.). 1399'da Semerkand'a kayın-pederi Timur'un yanına döndü, bir daha zevci Mîrân-Şâh'ın yanına gitmedi. Bu şekilde gerçek izdivaçları 18 yıl sürdü. Oğlu hâkaan olunca onunla Semerkand'da

yaşadı. Bu sûretle Timur'un halefi olan Sultân Halîl'in, Timur'un vefahdleri olan amca oğulları Sultân-Muh. ve Pir-Muh. Mirzâlar'ın aynı zamanda ana bir üvey kardeşi olduğu anlaşılır. Süyün-Beg'in annesi, Altın-Ordu hâkaanı meşhûr Özbek Hân'ın kızı olduğu için Sultân Halîl de, Özbek Hân'ın torununun oğlu olmaktadır.

= 2. Urun-Sultân Hânım b. Sıyurgatmış Hân b. Dânişmendce Hân b. Kaydu Hân b. Nur Kaşı Hân b. Ögedey Kaan b. Cengiz (Kutluğ-Sultân B.'in ann.).

Mîrân-Şâh'ın kızları:

1. Kutluğ-Sultân Beğim (1382?-?) = Emîr Sultân-Hüs. Bu izdivaçtan doğan Fîrûze Bîbî, Sultân Hüs. Baykara'nın annesidir. Şu halde 'Ömer-Şeyh'iler'den olan Hüs. Baykara, aynı zamanda 'Ömer-Şeyh'in kardeşi Mîrân-Şâh'ın da kızının kızının oğlu olur.

2. Fülâne Beğim = Sâ'd-Wakkaş Mirzâ (b. Pîr-Muh. M. b. Cihângîr M. b. Timur) (ölm. 1418).

Mîrân-Şâh'ın oğulları:

1. Ebû-Bekr Mirzâ (1382?-Tebrîz, 21.4.1408 = 26?): 1402 Ankara muhârebesinde babasının kumanda ettiği sağ cenâhta tümen kumandanı. Babası nâmına Irâk-ı Acem ve Irâk-ı Arab v. 18.2.1405-21.4.1408 = 3, 2, 1. Karakoyunlular'a mağlûben babası ile berâber muhârebe meydanında öldürüldü. Şâir. 4.1405'te kardeşi 'Ömer M. tar. Tebrîz'in 75 km. batısında Wîyân vâdisinde esîr edildi, 14.7.1405'te 3 ay sn. kardeşinin elinden kaçarak babasının yanına döndü. = 1. Fülâne Hât. b. Melik Îsâ (Mardin Artukoğlu) (izd. 12.1402, talâk 4.1405, izd. müd. 2,5; Hâtûn, Mardin'e babasının yanına döndü). = 2. Fülâne Sultân b. Yıldırım Sultân Bâyezîd (annesi: Prs. Olivera Despina) (izd. 1.1403) (Timur-Osmân Çelebî-M.'nin ann.). Ebû-Bekr M.'nin çocukları:

1.) İlenger Mirzâ: Rey v. 1414-5 (amcası Aycıl M.'ya geçti). Oğlu:

'Abdü'l-Bâqî Mirzâ = Sultânım B. b. Sultân Hüs. Baykara (1470?-Sind, 1527 = 57?) (aşağıdaki M. ve B.'in ann.). 'Abdü'l-Bâqî M.'nin çocukları:

1- Muhammed-Sultân Mirzâ: Bâbur Şâh'ın generali.

2- Fülâne Beğim = İsen-Kul Sultân.

2.) Timur-'Osmân Çelebî-Mirzâ: baba tar. Timur'un torununun oğlu, ana tar. Yıldırım Bâyezîd'in torunu. Adı ve unvânı da bu durumunu gösteriyor. Hakkında bilgi yoktur, herhalde çok yaşamamıştır.

3.) Fülâne Beğim = 1. Kara Yûsuf Bey Karakoyunlu (izd. 1408), = 2. Halîl'Ullaah Şîrwân-Şâh (izd. 3.1421).

2. Muhammed 'Ömer Mirzâ (1383-5.1407 = 24): Mîrân-Şâh'ın 2. oğlu. Ağabeyi Ebû-Bekr M. ile aynı anneden. Atabeyi: Emîr Cihân-Şâh b. Caku Barlas. Dedesi Timur zamânında Batı İran, Doğu Anadolu ve Kafkasya eyâletleri ve Mâzenderân v. 18.2.1405-1407. Babası nâmına Tebrîz'de Âzerbaycân v. (Irâkayn ve Fârs dâhil): 18.2.1405-1406 (aslında 1403'ten beri Tebrîz'de bu eyâletlerin başında). Karakoyunlu Kara Yûsuf Bey'e yenilerek meydan muhârebesinde öldü. Ölümü babası ve ağabeyinden 11 ay öncedir.

3. Sultân Muhammed Halîl-Sultân Mîrzâ (Margav, 1384-Reyy (Tahrân), 6.11.1411 = 27): dedesi Timur'un halefi olarak 2. hâkan: 18.2.1405-13.5.1409 = 4, 2, 25 (taht şehri: Semerkand). Dedesinin tahtına geçtiği zaman babası Mîrân-Şâh ve 2 ağabeyi hayatta idi. 1398-9 Hindistan seferine katıldı. 1402 Ankara muhârebesinde sol cenâha kumanda eden amcası Şâhruh'un muâvini idi. Aynı yıl Türkistan hudûdu serdârı oldu (Fergana eyâleti ile). 1403'te Timur ona bütün Güney Kafkasya'yı, batıda Trabzon'a kadar verdi. Dedesi Timur'un baş-hâtûnu İmparatoriçe Saray-Mülk Hanım tar. (üvey babaannesi) büyütülen Halîl, Türkçe ve Farsca'da dîvân sâhibi şairdi. Semerkand'dan amcası Şâhruh tar. çıkarılınca hâkanlık tahtından düştü. Rey'e çekildi. Orada meliklik yaptı (13.5.1409-4.11.1411 = 2, 5, 22). Fakat burası da amcası tar. zabt edilince intihâr etti. Zevcesi ile berâber Rey'e gömüldü. Dul iken evlendiği zevcesi ile olan aşkları meşhurdur; onun intihârından bir kaç gün sonra zevcesi de kederinden ölmüştür. = Şâd-Mülk Ağa (Şâdû'l-Mülk) (Hacı Seyfû'd-Dîn Noyan'dan dul) (ölm.11.1411). Sultân Halîl'in çocukları:

1.) Fülân Mîrzâ (1400-140x): çocukken öldü.

2.) Hüsn-i Niğâr Hânike-Begim (1402?-?) = Sultân Uluğ-Beg M., izd. 1417? (babasının amca-zâdesi, b.bk.). Bu Begim'in Şâd-Mülk'ten doğmuş olması muhtemeldir.

4. Aycıl Mîrzâ (1388?-Reyy, 1416 = 28?): Reyy v.1415-6. = Fülâne (diğer 5 M.ile berâber dedesi Timur'un huzûrunda Sem.'da 10.10.1404'te evlendi).

5. Sıyurgatmış Mîrzâ. Oğlu:

Sultân-Mes'ûd Mîrzâ.

6. Seyyid (Seydî)-Ahmed Mîrzâ: Türkçe ve Farsca'da şair. = 1. Fülâne (diğer 5 M.ile berâber dedesi Timur'un huzûrunda Sem.'da 10.10.1404'te evlendi). = 2. Fülâne b.Kara-Yülük Osmân Bey Akkoyunlu (son 2 M.'nin ann.). Oğulları:

1.) Sultân-Ahmed Mîrzâ: Türkçe ve Farsca'da şair. = Eke B.b.Mansûr M.(1434?-?) (Hüs.Baykara'nın ablası). Bunun oğlu: şair Hacı Kîçik M.

2.) Muh.Bâkır Mîrzâ ve

3.) Zeynel Mîrzâ ile

4.) Muzaffer Mîrzâ: bu 3 kardeş, ana tar. Akkoyunlu idiler. Sultân Uzun-Hasan'ın kumandanları olarak 11.8.1473 Otlukbeli meydan muhârebesine katıldılar. Fâtih'e esir düştüler. Amasya'ya, sonra İstanbul'a getirildiler, burada yaşadılar ve Ist.'da öldüler (Â'sık-Pş.-z., 225/1; Karamânî Meh.Pş., Konyalı trc.358, 5-9).

7. Sultân-Muhammed Mîrzâ: Mîrân-Şâh'ın en kç.oğlu olması muhtemeldir. Hindistan Timuroğulları, Mîrân-Şâh'ın 7 oğlundan bu Mîrzâ'dan çıkmıştır. Oğulları:

1.) Minûcihr Mîrzâ. Oğlu:

Melik-Muhammed Mîrzâ (ölm. Semerkand, 12.1494). = 1. Fülâne b.Emîr 'Abdû'l-Kerîm Eşrit Uyğur. = 2. Fülâne B.b.Sultân Maḥmûd M.(babasının amca-zâdesi, 2. zevci). Melik-Muh.M.'nin kızı:

Maḥdûme-Sultân Begim (1477?-15xx) = 'Ömer-Şeyh M., izd. 1493 (1456-28.6.1494 = 38) (babasının amca-zâdesi). İzd.müd.1. Bk.aşağıda 'Ömer-Şeyh M.b.Sultân Ebû-Sa'îd M.

2.) Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ (1427-7.2.1469 = 42). Aş.bk.

Sultân Ebû-Sa'id Mîrzâ (1427-1469) ve Âilesi

Mu'izzü'd-Dîn Sultân Ebû-Sa'id Mîrzâ (1427-7.2.1469 = 42): Semerkand hâkaanı: 21.6.1451-7.2.1469 = 17, 7, 16 + Herât hâkaanı: 19.7. 1457-23.4.1458 = 0, 9, 5 + 29.6.1458 - 7.2.1469 = 10, 7, 8 = 11, 4, 13. Böylece her iki imparatorluk tahtını birleştirmiş, fakat ölümünde Semerkand tahtı oğluna, Herât tahtı Hüs. Baykara'ya geçmiştir.

Ebû-Sa'id b.Muh.b. Mîrân-Şâh b.Timur, Timur'un torununun oğlu ve Bâbur Şâh'ın dedesidir. Kendisi de Timuroğulları'nın yetiştirdiği en büyük hükümdarlardan biridir. Hindistan Timuroğulları'nın da atasıdır. İmparatorluk sâhası: hemen bütün İran, Afganistan ve Mâverâünnehr. Fâtih'in çağdaşıdır ve onunla aynı yıl (1451) tahta çıkmıştır (Fâtih'ten 5 yaş büyüktür). Herât'taki iki hâkimiyeti arasında (28.6.-16.12.1458), Herât'ı Karakoyunlu hâkaanı Cihân-Şâh, 6 ay için işgal etmiştir.

1448'de Sultân Uluğ-Beg'e yenildi, Özbek hânı Ebû'l-Hayr'a sığındı. 28.1.1469'da Mahmûd-Âbâd meydan muhârebesinde Akkoyunlu sultânı Uzun Hasan Bey'e yenildi. Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Mîrzâ tar.esir edildi. Uzun Hasan onu hasmı Yâdgâr-ı Muh.Mîrzâ'ya teslim edince o da öldürttü. Kafatası Kaahire'ye Memlûk sultânına yollandı. Sultân Ebû-Sa'id'in zevceleri:

= 1. Fülâne b.Orda-Buğa Tarhan Argun (Ah.ve Mahmûd Mîrzâlar'ın an.). Kardeşi: Derwîş Muh.Tarhan Argun, Sultân Mahmûd M.'nin emîri (1450?-1597 sonları = 1477?); Derwîş Muh.'in dâmâdı: 'Abdül-'Alî Tarhan (Bâbur Şâh'ın hizmetinde, Buğârâ v., 1490'da öldürüldü), Bâqî Bey Tarhan (Bâbur Şâh'ın beyi) ile teyze oğlu Sul.Ah.M. ile evlenen Tarhan Beğim'in babası.

= 2. Hadîce Ağa (Ak B.'in ann.). Dul kalınca Sultân Hüs.Baykara ile (b.bk.) evlendi.

= 3. Fülâne b.Şâh-Sultân Muh. (Bedahşân emîri) (Ebû-Bekr M.'nin ann.).

= 4. Fülâne B.b.Sultân Uluğ-Beg M.b.Şâhruh (2. derecede amca-zâdesi).

= 5. Rukıyye-Sultân B.b.'Alâ'id-Dewle M.

= 6. Sultân Bîbî "Şâh-Sultân" (1440?-Andicân, 8.1501 = 61?) ('Ömer-Şeyh M.'nin annesi ve Bâbur Şâh'ın baba-annesi).

Sultân Ebû-Sa'id Mîrzâ'nın kızları (hepsi Bâbur Şâh'ın halaları):

1. Şehr-Bânû Beğim = Sultân Hüs.Baykara, izd.1471?, talâk.

2. Âfâq (Apak) Beğim (ölm. Kâbil, 1.1528) = Sultân Hüs.Baykara.Hüs. Baykara, ablasını boşayıp bunu aldı. Papa Ağaç'e'nin süd-hemşîresi ve onun Sultân Hüs.Baykara'dan 9 çocuğunun süd-annesidir. 11.1525'te Kâbil'e yeğeni Bâbur Şâh'ın yanına geldi.

3. Pâyende-Sultân Beğim (ölm.Irak, 1510?) = Sultân Hüs.Baykara. Bu sûrele Hüs.Baykara, selefi Sultân Ebû-Sa'id'in 3 kızı ile evlenmiş oluyor. Çocuğu için bk.Hüs. Baykara.

4. Zeyneb-Sultân Beğim. Kızı: Uluğ Beğim-zâde Bîbî. Bunun kızı: Yenge Çiçem Bîbî (10.1528'de Agra'ya geldi).

5. Gewher-Şâd Beğim: bu ve bundan sonraki 5 kızkardeşi, 1528 yazında Agra'ya yeğenleri Bâbur Şâh'ın yanına geldiler.

6. Fahr-i Cihân Beğim = Emîr 'Alâ'ü'l-Mülk Tirmizî. Çocukları: Şâh Tirmizî (bunun kızı Dil-şâd Tirmizî) ve Kîçek Tirmizî = Hoca Mu'inü'd-D.-i Ahrârî (izd.Agra) (oğlu Şerefü'd-D.Hüs.).

7. Hadîce-Sultân Beğim.

8. Bedî'ül-Cemâl Beğim = Çağatay hânı. Kızı: Şâh Hânım.

9. Ak Beğim = Çağatay hânı. Kızı: Fülâne Hânım.

10. Sultân-Baht Beğim: kızı Âfâq (Apak) (10.1528'de dayı-zâdesi Bâbur Şâh'ın sarayına Agra'ya geldi).

Sultân-Ebû-Sa'îd Mîrzâ'nın oğulları (yaş sırasıyla) (hepsi Bâbur Şâh'ın amcaları):

1. Sultân Ahmed Mîrzâ (Semerkand?, 1451-Aksu kıyısı/Urâtûbe yakınları, 20.7.1494 = 43): babası Ebû-Sa'îd'in halefi olarak Semerkand hâkaanı: 7.2.1469-20.7.1494 = 25, 5, 11. Semerkad imparatorluk veliahdı: 21.6.1451-7.2.1469 = 17, 7, 16. Herât imparatorluk veliahdı: 19.7.1457-23.4.1458 = 0, 9, 5 + 29.6.1458-7.2.1469 = 10, 7, 8 = 11, 4, 13. Semerkand v.5.1467-7.2.1469 (Fâtih Sultân Mehmed'e 2 mektubu: *Arşiv Kıl.*, 22a). Zevceleri: = 2. Mihr-i Nigâr Hânım (Bâbur'un hem teyzesi, hem yengesi) b.Yûnus Hân Çağatay (1456-1507 = 51, katl) (4 Beğim'in ann.) (1. zevci) (zevcinden 5 yaş kç.). = 3. Ketek "Habîbe-Sultân" Tarhân Beğim b.'Abdî'l-'Alî Tarhân Argun (teyzesinin oğlu olan zevci tar. öldürtüldü) (Mâ'sûme Beğim'in ann.). = 4. Hamza-Sultân (3 Mîrzâ'nın ann.). = 5. Laîfe (yâhut Lâtîf) (Ah.Hacı Bey'in torunu) (sonra Şeybânîler'den Hamza Sul. ile evlendi). Laîfe Beğim b.Dulday Bey b.Hacı Ah.Bey b.Sul.Melik Bey Kâşgarî. Kâşgarî'nin kardeşi Cânî Bey Dulday, Sul.Ah.M.'nin beyi idi. Kâşgarî'nin oğlu Hâfız Muh.Bey Dulday (ölm. 1504), Bâbur'un babası 'Ömer-Şeyh M.'nin beyi idi. Bu âileden İbr.Bey Dulday, Hüs.Baykara'nın beyi idi. = 6. Hân-zâde Tirmizî (izd. 1488) b.Mîr Büzürg. = 1. Kütük (no. 3'ün süd hemşiresi, bu da katl). Çocukları:

1.) Rabî'a-Sultân "Karagöz" Beğim (1475?-?) = 1. Sultân Muhammed Hân Çağatay (dayı-zâdesi, izd. 1490?). = 2. Cânî-Beg Özbek (Şaybak Hân'ın yeğeni, izd. 1508). İlk izdivâcından çocukları için bk. Çağatay Ulusu.

2.) Muhammed-Sultân "Kıçık" Mîrzâ (1466?-1484? = 18?): hacı, şâir. İmparatorluk veliahdı: 7.2.1469-1484? = 15?.

3.) Sultânım Beğim = 1. Sultân 'Alî M.(amca-zâdesi, Semerkand hâkaanı) (1480?-7.1500 = 20?). = 2. Muh. Timur Hân b.Şaybak Hân (bir kaç haftalık bir izdivaçtan sn. talâk 8.1500). = 3. Muh.Hüs.Duğlat (1469-1508b = 39) (izd. 10?1503, izd.müd.5). = 4. Mehdî Sultân (1511'de Bâbur Şâh tar.öldürtüldü) (izd. müd.2?). Çocukları: Kılan Hân (doğ.1501) (2. izdivaçtan), 'Abd.Hân Duğlat (doğ.1504?) (3. izdivaçtan), Kelân-Hân Bîbî (doğ.1510?) (4. izdivaçtan), Â'dîl Sul. (4.den) = Şâh Beğim b.Muh.Hayder M.b.Hüs.Baykara.

4.) Şâliha (Selike)-Sultân "Ak" Beğim = Sul.-Mes'ûd M.b.Sultân Mahmûd M.(1473?-1499? = 26?) (amca-z., izd.Sem., 12.1494, izd.müd.6?) (Semerkand imparatorluk vefiahdi), Zevcinin vefâtından sn. Kâşgar'a gitti.

5.) Âişe-Sultân Beğim (1485?-?) = Bâbur Şâh (b.bk.) (amca-z., nişan: Sem.1488, izd.Hocend, 3.1500, talâk 1507?, izd.müd.7?, izd.müd.7?). Bâbur Şâh'ın bu amca kızından olan çocukları için bk.Hindistan Timuroğulları.

6.) Mâ'sûme-Sultân Beğim (1492?-?) = Bâbur Şâh (b.bk.) (amca-z., izd. Kâbil, 8.1507). Bâbur, Herât'ta Hüs.Baykara'nın sarayında misâfirken bu amca kızı ile sevişti ki, baldızı idi. Bununla evlenebilmek için ablası Ayşe Beğim'i boşadı. Mâ'sûme Beğim, kızını doğururken öldü, bk.Hindistan Timuroğulları.

7.) Fülân Mîrzâ: çocukken öldü.

8.) Fülân Mîrzâ: çocukken öldü.

9.) Fülân Mîrzâ: aşağıdaki 3 kardeşi ile berâber, Semerkand'da 1494 sonlarında çocukken öldü.

10.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1494).

11.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1494).

12.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1494).

2. Sultân-Muhammed Mîrzâ (1452?-1500'den sn. = 5x): bir müddet Akkoyunlu sultânı Uzun Hasan'ın esîri ol.yaşadı. 1493'te Horâsân'a döndü. 1499'da Hüs.Baykara'ya esîr oldu. 1494'te ağabeyi Ah.M.öldüğü zaman Semerkand tahtına geçemedi, kardeşi Mahmûd M.geçti.

3. Gaazî Sultân Mahmûd Mîrzâ (Semerkand, 1453-Semerkand, 1.1495 = 42): ağabeyi Ahmed M.'nin yerine Semerkand hâkanı. Sultân Ebû-Sa'îd'in 3. oğlu. Aş.bk.

4. Ebû-Bekr Mîrzâ (Semerkand, 1455?-Hişâr, 10.1479 = 24?): Bedahşân (merkezi Hişâr) meliki: 7.2.1469-10.1479 = 10,8. Türkçe'de şâir. Hüs. Baykara tar. öldürtüldü.

5. 'Ömer-Şeyh Mîrzâ (Semerkand, 1456-Ahşi, 28.6.1494 = 38): Bâbur-Şâh'ın babası ve Hindistan Timuroğulları'nın atası. Aş.bk.

6. Şâh-ruh Mîrzâ (Semerkand, 1458 - Sârî, 1494 = 36): Med.Herât, Gewher-Şâd Türb. Bir müddet Uzun Hasan'ın esîri oldu. 1493'te Horâsân'a döndü.

7. Uluğ-Beg Mîrzâ (Semerkand, 1460?-Kâbil, 1502a = 42?): Kâbil ve Gazne meliki: 7.2.1469-1502a = 33 (büyük oğluna geçti). Bey-atakesi: Emîr Muh.Burunduk Bey Barlas (Hüs.Baykara'nın emîr-i kebîri), sn.Weys Atake. Çocukları:

1.) Bige Beğim (ölm. 1531'den sn.) = Muh.Mâ'sûm M.b.Hüs.Baykara.

2.) 'Abdü'r-Rezzâq Mîrzâ (Kâbil, 1488?-Kelât, 8.1507 = 19?): babasının yerine Kâbil, Gazne meliki: 1502a-4.1503 = 1. Bâbur (Şâh)'ın Kâbil ve Gazne vâfisi: 4.1503-9.10.1504 = 1,6. Bâbur'un Kelât (Belûcistân) v.9.10.1504-8.1507 = 2,10.

3.) Mîrân-Şâh Mîrzâ: 1504'ten beri amca-oğlu Bâbur'un hizmetinde.

4.) Seyyid Mîrzâ = Mînewwer-Sultân B.b.Hüs.Baykara.

5.) Fülâne Beğim (1489?-?) = Muh.Mukıym Bey b.Zü'n-Nûn Argun (izd. 4.1503).

8. Sultân-Murâd Mîrzâ (Semerkand, 1462?-1476'dan sn.): Kandehâr meliki: 7.2.1469-1470 = 1.

9. Sultân-Halîl Mîrzâ: Herât'ta müddeî 7.2.1469. Öldürüldü. Kızı: Bige-Sultân Beğim = Sultân Baysungur M.(Semerkand hâkaanı) (amca-z., izd. 1498a, izd.müd. 1, 6?).
10. Sultân-Ömer Mîrzâ.
11. Sultân-Weled Mîrzâ: öldürüldü.

Sultân Mahmûd Mîrzâ (1453-1495) ve Âilesi

Gaazî Sultân Mahmûd Mîrzâ (Semerkand, 1453-Semerkand, 1.1495 = 42): ağabeyi Ahmed M.'nin yerine Semerkand hâkaanı: 20.7.1494-1.1495 = 0,6. İmparatorluk veliahdî. 1484?-20.6.1494 = 10?. Babasının Ester-Âbâd v.(1469'dan önce). Mâzenderân meliki: 7.2.1469-1469 sonl.=bir kaç ay. Bedağşân (Hîşâr) ve Belh meliki: 7.2.1469-1.1495 = 25, 11.-7.1470: Hüs. Baykara'nın Mahmûd M.üzerine Mâverâünnehr seferi. Şâir. Zevceleri:

= 1. Hân-zâde Beğim Tirmizî¹ b.Mîr Büzürg Tirmizî, çocuksuz. Bu ölünce Sul. Mahmûd Mîrzâ, Mîr Büzürg'ün oğlu Mîr Tirmizî'nin kızı Hân-zâde Beğim'le evlendi ki, Hân-zâde¹ bunun halasıdır.

= 2. Zühre Beği Ağa Özbek, izd.1468?('Alî M.'nin ve Mağdûme B.'in ann.) (= 2. Şaybak Hân, izd.Sem., 8.1500).

= 3. Paşa b.Şîr (Pîr) 'Alî Şükr Bahârlu Bey Türkmen (Katakoyunlu) (Hân-ı Hânân Bayrâm Hân'ın büyük halası) (Baysungur M.'nin ve Şâliha Beğim'in ve daha 2 Beğim'in ann.) (ilk zevci: Muhammedî M.b.Sul.Cihân-Şâh Karakoyunlu).

= 4. Hân-zâde Tirmizî² (Sultân Ah.M.'nin aynı isimdeki zevcesinin birâder-zâdesi) (Mes'ûd ve Hüs.Mîrzâlar ile Hân-zâde, Bike, Ak, Ay, Zeyneb Beğimler'in ann.).

= 5. Sultân-Nigâr Hânım b.Yûnus Hân Çağatay (1.zevci) (ölm.Kâşgar, 1528) (Weys M.'nin ann.) (Bâbur Şâh'ın hem teyzesi, hem yengesi).

Sultân Mahmûd Mîrzâ'nın çocukları (yaş sırası):

1. Mağdûme-Sultân Beğim (1469?-?) = Şeyh 'Abd.Barlas. Bedağşân'da yaşadı.

2. Şâliha-Sultân Beğim (1471?-?) = 1. Muhammedî Mîrzâ b.Cihân-Şâh (Karakoyunlu sultânı). = 2. Melik-Muh.M.(babasının amca-z.). = 3. Bâbur Şâh(amca-z.). Bâbur'dan olan çocukları için bk.Hindistan Timuroğulları.

3. Sultân-Mes'ûd Mîrzâ (1473?-5.1505 = 32?): Semerkand imparatorluk veliahdî: 20.6.1494-1.1495 = 0,6 + 1.1495-21.6.1497 = 2, 10 = 3, 4, 2. Hîşâr meliki: 1.1495-1496 = 1. Bey-atakesi Emîr Husrew-Şâh (Husrew-Şâh Bey, Türkistân Kıpçakları'ndandır. Sul.Mes'ûd Mîrzâ'nın bey-atake'si idi, yânî Sul.Mahmûd Mîrzâ'nın beylerinden bulunuyordu. Mes'ûd Mîrzâ'yı kör etti ve kardeşi Baysungur Mîrzâ'yı öldürttü. Kendisi de 5.1505'de Kunduz'da Şaybak Hân tar.katledildi. Dâmâdı Yâ'qûb Bey Eyyûb b.Eyyûb Beycik, önce Hüs.Baykara'nın, sn.Bâbur Şâh'ın beyi oldu. Bunun oğulları Yûsuf Bey Eyyûb ve Behlûl Bey Eyyûb'dur. Husrew-Şâh'ın kızkardeşi, Hayder Kaasim Bey Kûhber ile evliydi, çocukları Ebû'l-Kaasim Bey Kûhber (ölm. 1501) ve Ah. Kaasim Bey Kûhber'dir ki bu sonuncusu 5.1505'de Şaybak Hân'ca katledildi. Husrev-Şâh'ın kardeşi Veli Bey, Sul.Mahmûd Mîrzâ'nın beyi olup 1504'de Şaybak öldürttü. Husrev-Şâh'ın diğer kardeşi Bâqî Bey Çağanyânî, Bâbur'un beyi olup 6.1505'de

Afganlar'la vuruşurken öldürüldü. Bunun oğlu Ah.Kaasim Bey, Bâmyân vâlisini idî tar. Hişâr'da gözlerine mil çekildi. 1505'ten önce Herât'ta Hüis.Baykara'nın sarayında yaşadı. Kunduz'da Şaybak Hân tar.idâm ettirildi.=1. Şâliha-Sultân "Ak" Beğim b.Sultân Ah.M.(amca-z., izd.Sem, 1494 sonl.) (zevcinin ölümünden sn.Kâşgar'a gitti). = 2. Kipek Bîbî (Pâyende-Sultân B.'in 2. kızı) (annesinin izni olmadan evlendi, ayrıldı, yeniden evlendi). = 3. Fülâne b.Şeyh 'Abd.Barlas (izd. Buhârâ, 8.1496). = 4. Hâcciyye-Sultân B.b.Hüis.Baykara, izd. 1498 ort. (hac 1528). Hân-zâde 1. ve diğer 2 çocuğu 2. izdivâcındandır. Mes'ûd M.'nin çocukları:

- 1.) Hân-zâde Beğim: 1528'de Agra'ya 2. derecede amcası Bâbur'un sarayına geldi.
- 2.) Fülâne Beğim = Seyyid Apak (Hüis.Baykara'nın kayın-birâderi).
- 3.) Hacı Fülân Mirzâ: 1528'de hac.
4. Fülâne Beğim.
5. Fülâne Beğim.

6. Sultân Baysungur Mirzâ(Hişâr, 1477-Ubaç(Uyaç)/Kunduz, 17.8.1499 = 22): Semerkand hâkaanı (babası Sultân Mahmûd'un halefi): 1.1495-11.1497 = 2, 10. İmparatorluk velîahdi: 2.3.1498-17.8.1499 = 1,5,16. 1495'ten önce babasının 6 ay Buhârâ v. Türkçe'de şâir (mahlası 'Adlî), hattât, nakkaş. Atakesi: Emîr Eyyûb Bey. Emîr Husrew-Şâh tar. kirîşle boğduruldu. 10. Semerkand hâkaanı. = Bige-Sul.B.b.Sul.-Halîl M.(amca-z., izd.1498a, izd.müd.1,6?).

7. Sultân 'Alî Mirzâ (Hişâr, 1480?-Semerkand, 8.1500 = 20?): 12. Semerkand hâkaanı: 2.3.1498-7.1500 = 2, 5. Buhârâ meliki: 1.1495-2.3.1498 = 3, 2. Şaybak Hân tar. öldürüldü. Atakeleri: Şeyh Zû'n-Nûn Argun, sn. Emîr Hâfız Bey Dulday. Binâi Mecmâ'ü'l-Garâib'ini Sultân 'Alî'ye ithâf etmiştir. = Sultânım B.b.Sultân Ah.M.(amca-z., ilk zevci). Kızı:

Fülâne Beğim (1500?-?) = Kâm-rân M.b.Bâbur Şâh (muhtemelen 2. zevci, izd. Kâbil, 9.1528, yş.28?) (2. derecede amca-zâdesi olan zevcinden 12? by.) (1512?-1557 = 45?).

8. Sultân-Hüseyn Mirzâ (1480?-1493? = 13?).

9. Hân-zâde Beğim (1481?-?) = 1. Ebû-Bekr Duğlat (Kâşgar hanı: 1482-1514 = 32), izd. 1496, izd.müd.18 (bu izdivaçtan çocukları için bk.Duğlatlar). = 2. Seyyid-Muh.Duğlat (ilkini amca-z.) (1467-24.7.1533, katl = 66), izd. 1515?.

10. Bike Beğim (1482?-?) = Hayder M.b.Hüis.Baykara (hala-z.) (ölm. 4.1506), izd.Herât, 1496 yazı, izd. müd.10?.

11. Sultân-Weys Mirzâ (Hişâr, 1486?-Kandehâr, 1520 bahârı = 34?): aş.bk.

12. Ak Beğim.

13. Ay Beğim (1489?-?) = Cihângîr M.b.'Ömer-Şeyh M.(Bâbur'un kardeşi) (amca-z.) (1485-1512? = 27?), izd.Kâhmerd/Hişâr, 7.1504, izd.müd.8?, 4? kç., çocukları için bk.Cihângîr M.

14. Zeyneb-Sultân E'ğim (1490?-1508 = 18?) = Bâbur Şâh (amca-z.), izd.Kâbil, 1505, izd.müd.3. 7? kç.Kâbil'de çiçekten öldü.

15. Receb-Sultân Beğim.

16. Muhibb-Sultân Beğim.

Veys Mirzâ (1486-1520) ve Âilesi

Sultân-Weys "Hân" Mirzâ (Hişâr, 1486?-Kandehâr, 1520 bahârı = 34?): Sultân Mahmûd M.'nin 11. çocuğu. İmparatorluk vefâhdi: 17.8.1494-7.1500 = 0, 11. Med.Kandehâr, Sultân-Veys Türb. 1504'ten beri amca-zâdesi Bâbur'un hizmetinde, onun Kandehâr ve Bedâhşân v.1507/8-1520 bahârı = 12. Süd-kardeşi: Tölek Kökeltaş. Çocukları:

Sultân Veys Mirzâ, Bâbur Şâh tarafından çok sevilirdi, Bâbur, onun ölümünde *Sultân Üveys bin Mahmûd* redifli bir gazel-mersiye yazdı (*Dîvân*, 179-80).

1. Fülâne Begim (1510?-?) = Hümâyûn Şâh b.Bâbur Şâh (b.bk), 2. derecede amca-zâdesi. İzd. 1527?, yş.17?, 2? kç.

2. Muhammed-Sultân Mirzâ.

3. Hacı Süleymân Mirzâ (Kandehâr, 1511?-Lâhûr, 1589 = 78?): babasının yerine Bâbur Şâh'ın, oğlu Hümâyûn Şâh'ın ve onun oğlu Ekber Şâh'ın Kandehâr ve Bedâhşân vâlisi: 1520 bahârı-1575 = 55 (merkezi: Kal'a-i Zafer). Kâbil ve Kandehâr'da saltanat müddeîsi: 1556. Mâlwa v.1575-1589 = 14. Türkçe'de şâir. Hacı 1580. Hişâr'ı fethi 1560. Hac dönüşü II. Şâh İsmâ'il'e Kazwîn'de misâfir olması 1580. Hişâr'ı fethi 1560. = 1. Harem b.Sultân-Weys Külâbî Kıpçak Moğol (bütün çocuklarının ann.). = 2. Fülâne (Huttalân vâlisi Cihângîr 'Alî Hân'ın hemşiresi). Çocukları:

1.) Fülâne Beğim = Muz. Hüs.M.(1562-Delhi 1603 = 41) b.Sul.-Hüs.M.(ölm. 1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm. Şafewî, Çocukları için bk. Şafewîler.

2.) Fülâne Beğim(1553?-?)=Muh.'Abdü'l-Hakîm M.b.Hümâyûn Şâh(19.4.1553-1585 = 32), izd. Kâbil, 1564, sûrî; zîfâf 1568?. Çocukları için bk.Hindistan Timuroğulları.

3.) Şâh-Zâde Beğim (1538?-?) = Hümâyûn Şâh (1551'de nişanlandı, fakat evlenmedi).

4.) Ebü'l-Kaasim Muh.İbrâhîm Mirzâ (1534-1560 başl. = 26): babasının ölümünden 29 yıl önce Belh yakınında Özbekler'le vuruşurken öldü. Türkçe'de şâir (mahlası Vefâî). = 1. Muhtereme Hânım b.Şâh-Muh.Sultân (1526?-?) (Kâmrân M.'dan dul) (Şâhruh'un ann.) (izd. 1556?, yş. 30?, 11? by.). = 2. Bahşî-Bânû B.b.Hümâyûn Şâh (9.1540-?) (ilk izd. 1557 sonl., izd. müd. 2,6, zevcinden 6 kç., yş. 17-20). Oğlu:

Şâh-ruh Mirzâ (1557?-1584 = 27?): büyük-babasının yerine Bedâhşân v.1575-1584 = 9 (ülkenin by.kısmı Özbekler elinde olduğu için ancak bir kısmı Timuroğulları'nda idi, tamamını Özbekler'e kaptırdı). Dedesinden 5 yıl kd. önce öldü. = 1. Fülâne B.b.'Abdü'l-Hakîm M.b.Hümâyûn Şâh (1570?-1582 = 12?) (izd. 1582?, yş. 12, bir kaç ay sn. öldü). = 2. Şükrü'n-Nisâ B.b.Ekber Şâh b.Hümâyûn Şâh (1'in amca kızı). Oğulları:

1- Bedî'ü'z-Zamân Mirzâ: Timuroğulları içinde Bâbur Şâh sulbünden gelmeyenlerin en sonuncusu. Kardeşi ile berâber 1606'da öldürüldü.

2- Hüseyin Mirzâ: Cihângîr Şâh tar. oğlu Husrew Mirzâ'nın ısyânında onun tarafdarı olduğu için öldürüldü: 1606.

'Ömer-Şeyh Mîrzâ (1456-1494) ve Âilesi

'Ömer-Şeyh Mîrzâ (Semerkand, 1456-Ahşı, 28.6.1494 = 38): Sultân Ebû-Sa'îd'in 5. oğlu. Babasının Kâbil vâlisî (1469'dan önce, atakesi: Baba Kâbulî). Fergana meliki: 7.2.1469-28.6.1494 = 25, 4, 19 (büyük oğlu Bâbur Şâh'a geçti)*. Bir ara Taşkend ve Sayram'a hâkim oldu. Fergana'nun Ahşı şehrinde medfun. Zevceleri:

= 1. Kutluğ-Nigâr Hânım b.Yûnus Hân Çağatay (Kâşgar, 1462?-Kâbil, 7.6.1505 = 43?). İzd. 1477?, yş. 15?, zevcinden 6? kç., izd.müd. 17?. Med. Kâbil, Bağ-ı New-rûzî (Hân-zâde B. ile Bâbur Şâh'ın annesi).

= 2. Ümmîd Ağaç (Andicânlı bir câriye) (1465?-1493 = 28?), izd. 1480?, yş. 15?, izd. müd. 14? (Nâsır M.ile Mihr-Bânû ve Şehr-Bânû Beğimler'in ann.).

= 3. Ulus Ağa b.Hoca Hüs.B.(Fûlâne Beğim'in ann.).

= 4. Fâuma-Sultân (bir Moğol beyinin kızı) (Cihângîr M.'nin ann.).

= 5. Ağa-Sultân Ağaç (câriye) (1478?-1540?, Hindistan = 62?) (Yâdgâr B.'in ann.). 1529'da Agra'ya üvey oğlu Bâbur'un sarayına geldi.

= 6. Maḥdûme-Sultân B.b.Melik-Muḥ.M.(1477?-15xx) (babasının amca-z.), izd. 1493, yş.16?, izd. müd. 1(Rukıyye B.'in ann.).

'Ömer-Şeyh Mîrzâ'nın -doğum sırasıyle- çocukları:

1. Hân-zâde Beğim "Ake-Cânım" (Ahşı/Fergana, 1478 -Kabulçak/Kâbil-Kandehâr yolu, 1545 = 67): Bâbur Şâh'ın 5 yaş büyük ve aynı anneden doğma pek sevgili ablası. Medfeni: Kâbil, Bâbur-Şâh Türbesi. = 1. Şaybak Hân (Türkistân hâkaanı, Cengizoglu/Cuci Ulusu) (ölm. 2.12.1510, Tâhir-Âbâd meydan muhârebesinde Şâh İsmâ'il karşısında maktûl/Merw yakınları), izd. Semerkand, 8.1501, yş.23 (talâk). = 2. Seyyid Hâdî (Şaybak Hân'ın generali) (ölm. 2.12.1510, aynı meydan muhârebesinde maktul). Bunun üzerine Hân-zâde, 12.1510'da Kunduz'a gelip kardeşi Bâbur'a katıldı, 32 yaşında idi. Sonra bir izdivaç daha yaptı: = 3. Mehdî Hoca b.Câ'fer Hoca Çağatay (Cengizoglu) (Bâbur'un generali) (izd. 1512?, yş. 34?). Şaybak Hân'dan (b.bk.) oğlu: Hurrem-Şâh (1502-1512 = 10). 3. izdivâcından çocukları için bk. Çağatay Ulusu.

2. Mihr-Bânû Beğim (1481-15xx): Bâbur Şâh'ın 2 yaş büyük ablası. Evlenmemiş ve genç yaşında ölmüştür.

3. BÂBUR ŞÂH (Ahşı, 14.2.1483-Çârbây Sarayı/Agra/Hindistan, 25.12.1530 = 47, 10, 9): 3 def'a Semerkand imparatorluk tahtına oturdu: 21.11.1497-2.3.498 = 0, 3, 11 + 7.1500-8.1501 = 1, 1 + 10.1511-5.1512 = 0, 7 = 1, 11, 11. Babasının ölümü üzerine Fergana meliki, sonra Afganistan meliki, sonra Hindistan imparatoru oldu. Hindistan Timuroğulları'nın atası ve ilk pâdişâhı. Şeceresi: Bâbur b.'Ömer-Şeyh b.Ebû-Sa'îd b.Muḥ.b.Mîrân-Şâh b.Timur. Ana tarafından da Cengiz'in 13. kuşaktan torunu. Dünyâ ve Türk târihinin en büyük şahsiyetlerinden biri. Bk. Hindistan Timuroğulları.

*Ömer-Şeyh'in taht şehri Ahşıkent idi; oğlu Bâbur tahta geçince Andican'a nakletti.

4. Fülâne Beğim: çocukken öldü.

5. Cihân-gîr Mîrzâ (Aḥsî, 1485-Gazne, 1514 = 29): Semerkand imparatorluk veliahdî: 21.11.1497-2.3.1498 = 0,3,11 + 7.1500-8.1501 = 1,1 = 1, 4, 11 (ağabeyinin veliahdî). Bâbur'un 2 yaş kç. kardeşi. Fergana meliki: 7.1497-7.1499 = 2,0 (bu sırada asıl Fergana meliki olan Bâbur, kazaklık'ta). Atake'si: diktatör Sultân-Aḥ. Bey Tenbel (ölm. 1504). (Sul.-Aḥ.Bey Tenbel, Sul.-Muh.b.Sul.-Mahmûd Hân b.Yûnus Hân'ın da bey-ateke'si olmuştur. 4 kardeşi vardı: en büyükleri Beg-Tilbe Bey, Hâfîl Bey (ölm. 1501), Sul.-Muh.Bey Kelpük ve Şeyh-Bâyezîd Bey). Ağabeyinin Gazne vâlisi: 9.10.1504. = Ay B.b.Sul.Mahmûd M.(amca-z.) (1489?-?) (izd. Kâhwerd/Hîşâr, 7.1504, izd.müd. 10, zevcinden 4? kç.). Kızı:

Fülâne Beğim (1505-15xx).

6. Nâsır Mîrzâ(Aḥsî, 1487-Gazne, 1515 = 29): Bâbur'un 4 yaş kç. kardeşi. Bedaḥşân meliki: 2.1505-1507 = 2. Belḥ'te Özbekler'i yenmesi: 1506 hazîrân başları. Ağabeyinin Kâbil (1510-14 = 4) ve Gazne (1514-5 = 1) v. 12.1504'ten beri Nengenhâr v. olarak ağabeyi Bâbur'un hizmetinde. Kandeḥâr v.8.1507. = Karagöz Bibî b.Muh.Kaasim Arlat (annesi: Ak B.b.Hüs.Baykara; Ak Beğim'in annesi: Pâyende B.b.Sul.Ebû-Sa'îd). Oğlu:

Yâdgâr-ı Nâsır Mîrzâ (Gazne, 1515-3.1546 = 31): posthume. Amca oğlu Hümâyûn Şâh tar.idâm. Hîşâr v.1528 sonl.- 1529 başl. = bir kaç ay. 1535'de Gülcerât'ta yaralandı. Pathanistân v.8.1535-1536 sonl. = 1. = Gül'îzâr B.b.Bâbur Şâh (amca-z.) (1522?-?) (?? kç.).

7. Şehr-Bânû Beğim (Aḥsî, 1491-Ketta/Belûcistân, 1542 = 51): Bâbur'un 8 yaş kç. kızkardeşi. Hummâdan öldü. = Cüneyd Bey Barlas (Bâbur Şâh'ın halife'si = imparatorluk sadrâzamı Nizâmü'd-D.'Alî Barlas'ın kardeşi) (Hânḫûr v.1527-1536 = 9) (ölm. 1536), sırasıyla Sul.Hüs.Baykara, Sul. Aḥ.M., Bâbur ve Hümâyûn'un beyi. Oğlu: Sancar Bey Barlas.

8. Yâdgâr-Sultân Beğim (Aḥsî, 7.1494 - Agra, 1540? = 46? = 46?): Bâbur'un 11 yaş kç. kızkardeşi. Posthume. İsen-Dewlet Hânım tar.büyütüldü. 1529'da annesi ile ber.Agra'ya ağabeyi Bâbur'un imparatorluk sarayına geldi. = 'Abdû'l-Lâûf Sultân b.Hamza Sultân (Cengizli prensi, Şaybak Hân'ın generali) (izd. 1506, yş. 12, izd. müd.5) (1511'de dul kalarak Kâbil'e Bâbur'un yanına geldi).

9. Rukıyye-Sultân "Karagöz" Beğim (Aḥsî, 8.1494-Semerkand?, 1528 = 34): posthume. Bâbur'un 11,5 yaş kç. kızkardeşi. = Cânî-Bek Sultân (Cengizli prensi, Şaybak Hân'ın generali) (izd. 1506, yş. 12, izd. müd. 22?). 2 oğlu oldu ve çok küçük yaşta öldü: Fülân Sultân ve Fülân Sultân.

BİBLİYOGRAFYA

I

UMUMÎ ESERLER

A- ŞECERE (JENEALOJİ)

(1) Stanley Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties, Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, Westminster, 1893; 2. tab'ı: Paris, 1925; ilâveli Rusça trc. W.W.Barthold, *Musulmanskia Dynastii*, St.Petersburg (Leningrad), 1899; geniş ilâveli Türkçe trc. Halil Edhem (Eldem), *Düvel-i İslâmîye*, İstanbul, 1927.- (2) E. de Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islâm*, Hanover, 1927; fotograf usulüyle 2. tab'ı: 1955.- Bu iki klâsik eserdeki şecerele, Hânedân'ın en mühim erkek üyelerinin isimleriyle cülûs tarihlerinden ibaret basit ve kısa cedvellerdir; Hikmet Bayur'un *Bûbur-Nâme*'nin tercümesine (aş.bk.) eklediği cetvelde daha çok Mirza adı varsa da, hiç tarih yoktur. Bunların dışında kalan şecerele, daha da ibtidâî olup, burda zikredilmeleri bile fuzûlî olur. Lane-Poole'ün ve Zambauer'in eserinin Arabca trc. de vardır.

B- MESKÛKÂT (NÜMİZMATİK)

(3) Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, VI: The Mongols*, Londra, 1881; (4) Aynı Yazar, *British Museum, Catalogue of Indian Coins, Muhammadan States*, Londra, 1885; (5) Aynı Yazar, *Catalogue of Indian Coins in the British Museum, III: Moghul Emperors*, Londra, 1892; (6) H. Nelson Wright, *Catalogue of the Coins on the Indian Museum, III: Mughal Emperors of India*, Kalküta, 1908; (7) Charles S.Rodgers, *Catalogue of the Coins in the Gov. Museum of Lahore*, Lâhûr, 1891; Whitehead, *Catalogue of Coins of Mughal Emperors Lahore Museum*, Kalküta, 1893; (9) A.K.Markov, *Inventarniy Katalog Musulmanskikh Monet Ermitaya*, St.Petersburg (Leningrad), 1896.

C- KİTABİYAT (BİBLİYOGRAFYA)

Başlıca konuyla ilgili yazma katalogları: (10) Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, 4 c., Londra 1879-83, 2: 1966 (3 c.); (11) Baron V. Rosen, *Les manuscrits Persans de l'Institut des Langues Orientales*, St. Petersburg (Leningrad), 1886; (12) Ed. Sachau ve H. Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, 3 c., Oxford, 1899, 1930; (13) Sprenger, *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh*, Kalküta, 1854; (14) Abdu'l-Muktedir, *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore*, 3 c., Kalküta, 1908-13. (15) Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the*

India Office, 2 c., Oxford, 1903, 1937; (16) Ed. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliothèque Nationale*, 4 c., Paris, 1905-34; (17) W.Pertsch, *Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Viyana, 1859; (18) Nicholson, *A Descriptive Catalogue of the Oriental Manuscripts belonging to the Late E.G.Browne*, Cambridge, 1932; (19) Kaasim Hasîr-i Razavî, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Buhar Library*, Kalkûta, 1921; (20) Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, 3 c., Viyana, 1865-85; (21) K.V.Zetterstœen, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*, 3 c., Uppsala, 1930-35; (22) Hadâîq, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i Medrese-i Â'lî-i Sipehsâlâr, Kûtüb-i Hattî Fârisî vü Arabî vü Türkî*, 3 c., Tahran, 1313-21 h.-ş. (1935-42); (24) Nahcuvânî, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i Devlet-i Terbîye-i Tebrîz*, Tebrîz, 1329 h.-ş. (1950); (25) Münzevî, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i İhdâî-i Akay Seyyid Muhammed Miskât be-Kitâb-Hâne-i Dânişgâh-i Tahrân*, 2 c., Tahrân, 1330-32 h.-ş. (1951-53); (26) Hân-Baba Muşâr, *Fihrist-i Kitâbhây-ı Çâpî-i Fârisi*, Tahrân, 1337 h.-ş. (1958); (27) J.Sauvaget, *Introduction à l'Islâm: I*, Paris, 1943 (bir tab'ı daha vardır) (İng.tre.Los Angeles, 1955); (28) G.Gabrieli, *Manuale di Bibliografia Musulmana*, Roma, 1916; (29) Gustav Pfaninüller, *Handbuch der Islâm-Litteratur*, Berlin, 1933.- (30) Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (asıl adı: *Kitâb İcmâlî'l-Fusul ve'l-Ebvâb fî Terîbî'l-Ulûm ve Esmâil-Kitâb*), Bûlâq/Kahire, 1274 hicrî (1858); 2. tab'ı: İstanbul, 1310-11 (1893-94); 3. tab'ı: Mehmed Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Muallim Rifat Bilge nş., Maarif Vekâleti nş., İstanbul, 1941 ve 1943 (çok büyük 2 c., ve bunun zeyl ciltleri): Arabe metnin tenkidî neşri ve Latince tre. Gustav Flügel, 7 c., Leipzig (ilk 2 c., Londra), 1835-58; Fransızca tre. François Périts de la Croix, 3 c., Paris, Bibliothèque Nationale (1698-1705'te yapılmış tre.); XIX yüzyılın başlarında Sylvestre de Sacy'nin Fransızca ve Assemani'nin İngilizce tercüme teşebbüsleri -eserin azametinden dolayı- akim kalmıştır; yeni bir neşri A.B.D.'nde ve İstanbul neşri tekrar basılmıştır.

II

ORTAASYA TİMURLULARI

A- KAYNAKLAR

α- Umumî Tarihler ve Kitâbeler:

(31) A.A.Semenov, *Gûr-i Emîr Türbesi'nde Timur'un ve Ahfâdının Mezar Kitâbeleri*, *Epigrafia Vostoka*, II-III'ten Türkçe tre. Abdülkadir İnân, T.T.K. Belleten, XXIV-93, Ankara, I.1960, 139-69; (32) V.Vyatkin, *Pamyatniki Drevnostey Samarkanda*, Semerkand 1927; (33) M.Masson, *Pamyatka of Ekskursii po Samarkandu*, Semerkand 1919; (34) Aynı Yazar, *Mavzoley Gûr-Emir*, Taşkent, 1926; (35) W.W.Barthold, *O Progrebenii Tımura*, ZVO, XXII, St.Petersburg (Leningrad), 1915'ten ayıri-basım.

(36) Mir-Hând, *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 7 c., Bombay, 1883 (taşbasmalı); diğer tab'ı: Luknov, 1914; Sadrazam Dâmâd Koca Râgıb Paşa'nın kısmî Türkçe trc. Topkapı Sarayı, Emânet Hazînesi, 1.278; kullanışsız bir İngilizce trc.E.Rehatsek, 2 c., Londra, 1891; 2. cildinin Muhammed Şeffi' nş., *Oriental College Magazine*, Lâhûr, 1933 v.dd.; aynı cildin Fransızca trc. E. Quatremère, *Notices et Extraits* XIV, 19-304; son defa tamamı Abbâs Pervîz tarafından neşredilmiştir: 10 c., Tahrân, 1338-40 şemsî (1959-61); diğer taşbasmaları (Bombay 1845, Tahrân 1855, Luknov 1874, kısmî basma ve tercümeleri için: Storey, I, no. 123); Tr. trc. Mehmed Kemâlî, *Tercümânü'd-Düstûr*, İst. 1258. Çağatayca trc. Âgehî.

(37) Gıyâsuddîn Hând-Mîr (1475-1535, Mîr-Hând'ın kızının oğludur), *Ḥabîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer* (1524'te kalır), 3 c., (her cilt 4 fasikül), Tahrân, 1333 şemsî (1954); bir parçasının Fransızca trc. H.Ferté, *Vie de Sultan Hossein Baïkara*, I. kısım (başka çıkmamıştır), Paris, 1898; III. cildi Timuroğulları tarihi için fevkalâde mühim olan bu umumî tarihten istifadeyi çok kolaylaştıran şöyle bir eser vardır: Abdül-Hüseyn Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-ı Ḥabîbu's-Siyer*, Tahrân, 1324 şemsî (1945).- Aynı Yazar, *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyân Ahvâi'l-Ahyâr*, Ayasofya Küt. 3.190 (1471'de kalan ve 1500'de Nevâî'ye sunulmuş cihan tarihi), kısmî neşirleri için bk. Storey, I, 103-4. Bu eser dünya tarihi olup son ciltte Cengizliler, Timurlular ve Safevîler yer alır. Aynı yazar, *Mekârimü'l-Ahlâq*, Taşkent, 1941.

(38) Cenâbî Mustafa Efendi'nin (öl. 1590) Osmanlı camiasında yazdığı Arapça umumî tarihinde de Timuroğulları hakkında bazı bilgiler vardır: *al-Aylamü'z-Zâhîr fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhîr*, 2 c., Türkçe kısaltılmış trc. Ayasofya Küt., 3.933 ve Topkapı Sarayı, 2.958; J.B.Podesta nş., *De Gestis Timurlengi seu Tamerlani Opusculum Turcicum, Arabicum, Persicum* Viyana, 1680.

b- Timur Devri:

(39) Nizâmuddîn Şâmî, *Zafer-Nâme*, Felix Tauer nş., 2 c., Prag, 1937 ve 1956; Farsça'dan Türkçe trc. Necâtî Lugal, T.T.K. nş., Ankara, 1948.- (40) Şerefuddîn Ali Yezdî, *Zafer-Nâme-i Timur Gürkân*, Muhammed İlâhdâd nş., Bibliotheca Indica, 2 c., Kalküta, 1887-88; Muhammed Abbâsî nş., 2 c., Tahrân, 1336 şemsî (1957); B.Urunbaev nş., Taşkent 1972; hulâsası: Sultan Ahmed b.Hânvând-Şâhü'l-Hüseynî (XV. asır sonları), tek nüshası: Fâtih Küt., 4.429; başka bir hulâsa: Abdüssettâr b.Kaasim b.Firîşte (Cihângîr Şâh'a sunulmuş), bk. Storey, I. 287.- XV. asırda yapılmış Çağatay Türkçesi'ne trc. Topkapı Sarayı, Bağdâd Köşkü, 281; Fransızca trc. François Péris de la Croix, *Histoire de Timur Bec*, 4 c., Delft, 1727; buradan yapılmış İngilizce trc. J.Darby, *History of Timur-Bec*, Londra, 1728; 1520'ye doğru yapılmış Türkçe trc. Muhammed Ali Buhârî, Nûr-i Osmâniye Küt., 3.268.- (41) Gıyâseddîn Ali Yezdî, *Rûz-Nâme-i Gazavat-ı Hindûstân (-ı Timur)*, L.A.Zimin nş., Petrograd (Leningrad), 1915; Rusça trc. A.A.Semenov, *Drevnik Pokhoda Timura v Indiyu*, Moskova, 1958.

(42) Şihâbuddîn Ahmed İbni Arab-Şâh (1389-1450) (II. Murad'ın hocasıdır), *Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâibi (Ahbâri) Timûr* (Arapça), Bulâq (Kaahire), 1805, 1285 (1869), 1305 (1888); Kalküta, 1232-3 (1817-8), Kalküta, 1257 (1842); Muhammedü'l-Ensâri'l-Yümnî nş., Kalküta, 1812, bu neşrin 2. tab'ı: 1818; Kebîruddîn Ahmed nş.,

Kalküta, 1882; İstanbul, 1232 (1817) (bütün bu neşirleri içinde ilim âleminde Kalküta 1882 tab'ı kullanılmaktadır).- Türkçe trc. Topkapı Sarayı, Revân Köşkü, 1.419; Nazmî-zâde Murtazâ Efendi'nin Türkçe trc. İstanbul 1142 (1731), İbrahim Müteferrika nş., *Târih-ı Timur Gürkân*, bunun 2. tab'ı: İstanbul, 1277 (1860/61), 3. tab'ı: 1283 (1866); kısaltılmışı: *Târih-ı Timur Gürkân*, Topkapı Sarayı, Revân Köşkü, 1.420.- 2. Latince trc. Jacob Meyer, 2 c., Oxford, 1703-4; 3. Latince trc. Samuel Henry Manger, 2 c., Frankfurt, 1767 ve 1772; bu mütercimin trc. 3 c., Londra, 1767-72 (bu son iki tercüme, Nazmî-zâde'nin tercümesinden yapılmıştır); yeni İngilizce trc. J.H.Sanders, *Tamerlan or Timur the Great Amîr*, Londra, 1936; Fransızca trc. Pierre Vathier, *L'Histoire du Grand Tamarlan*, 2 c., Paris 1658; Fars tr. Muḥ. 'Alî Necâtî, Tahrân, 1339 Ş. (İbnü Arab-Şâh'ın eseri, Timur'un çok aleyhindedir).

(43) Kütübî, *Târiḥ-ı Âl-i Muzaffer*, 'Abdülhüseyn Nevâî nş., Tahrân, 1335 şemsî (1956); (43-A) Lâ, *Mu'izzü'l-Ensâb* (Farsca Timuroğulları şeceresi), Paris, Bibl. Nat., Pers. 467; (44) *Tüzükât-ı Emîr Timur*'un uzun zamanlar Timur'a ait olduğu sanılmışsa da, XVIII. asır başlarında Hindistan Timuroğulları sarayında telif edildiği şimdi kesin şekilde ortaya çıkmıştır; bu eserin bir Çağatay Türkçesi, bir de Farsca metni vardır; Langlès'nin Fransızca tercümesi, Ebû-Tâlib'in Farsca metninden yapılmıştır: *Instituts Politiques et Militaires de Tamerlan écrits par Lui-Même*, Paris, 1776, 2. tab'ı: Farsca metninle beraber İngilizce trc. M.Wwayt, Oxford, 1783; Farsca metin: Tahrân, 1285 şemsî (1906); (*Kaabûs-Nâme* ile bir arada); Farsca'dan 2. İngilizce trc. Binbaşı Mavy, Londra, 1776; Türkçe'den 3. İngilizce trc. Binbaşı Charles Stewart, Londra, 1830; Rusça trc. N. Ostrumov, Kazan. 1894; *Melfûzât-ı Timur*, Moskova, 1929; Fransızca'dan yapılan Türkçe trc., Mustafa Rahmi (Balaban), *Timur ve Tüzükâtı*, İstanbul, 1338 rûmî (1923). İlk Fransızca trc. *Traité des Réglements de Timur*, Londra, 1714; Rusça tr. *Autobiografiya Temurlenga*, Taşkent, 1895.- *Timurlu Şeceresi*, Topkapı Sarayı, Hazîne Küt. 2.152, v.32-43, O.F.Sertkaya nş., *San'at Târihi Yıllığı*, IX, 1980, 241-59.

Timur'la ilgili Osmanlı ve Memlûk kaynaklarını sıralamak çok yer alır ve büyük ciltler içinde ancak belirli sayfalar Timur'la alâkalı olduğu için bir bakıma lüzumsuzdur. Ancak bu kaynakların verdikleri bilgiler, Timur tarihini yazarken ihmal edilemez. Bu eserler için bk. Yılmaz Öztuna, *Ankara Muharebesi*, İstanbul 1946, 58 v.d.; Aynı Yazar, *Türkiye Tarihi*, III, İstanbul, 1964, 247 v.dd. Bu kaynaklar arasında ancak şu umumî tarih, anılmıya değer bulunuyor: (45) Müneccimbaşı Ahmed Dede-Efendî, *Câmi'u-d-Düvel* (Arapça), 3 c.; Nedîm'in başkanlığındaki bir hey'et tarafından biraz kısaltılmış Türkçe trc. *Sahâifü'l-Ahbâr*, 3 c., İstanbul, 1285 (1869); Rusça kısmî trc. W.W. Grigoyev, Petersburg (Leningrad), 1841; Almanca kısmî trc. Eduard Sachau, *Ein Verzeichnis Muhammedischen Dynastie*, SBPAW, Berlin, 1923.- Tafsîlât için: C.A.Storey, *Persian Literature* (2 baskısı var, ilâveli Rus.trc.Yu.E.Bregel, 3 c., Moskova, 1972).

c- Timur'dan Sonra:

(46) Hâfız Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîḥ* (-ı Baysungurî), (1426'da kahr), 4 c., Fâtih Küt., 4.371/I; Topkapı Sarayı, 1.659 (bunlardan başka 2 nushası da Tahrân'dadır); krş. Tauer, *Analyse des Matières de la Première Moitié du Zübdatu't-Tawârîḥ de Hâfız-i Abrû*, *Charisteria Orientalia*, Prag; 1956; A.Y., *Zeyl-i Câmi'ü't-Tewârîḥ*, *Hânâbâ* nş., Tahrân, 1317 Ş., Fr.trc. Paris, 1936 (bu neşir ve tr. için: Tauer, *Archiv Orientalni*, XX-

XXIII, 1952-5'te uzun düzeltmeler); Aynı Yazar (Hâfız Ebrû) *Zeyl-i Zafer-Nâme(-i Timur)*, Felix Tauer nş., *Continuation du Zafarnâme de Nizâmuddin Sâmî par Hâfız-i Abrû*, Archiv Orientalni, VI, Prag, 1934, 429-65; Douglas Dunlop, *Hâfız Abrû's Version of the Timurid Embassy to China in 1420*, Glasgow, 1946 ve K.M.Maitra trc., *A Persian Embassy to China from Hafiz Abru*, N.Y.1970; *Cinq Opuscules de Hafiz-i Abrû concernant l'Histoire de l'Iran au Temps de Tamerlan*, F. Tauer nş., Prag 1959; Dorothea Krawulsky trc., Wiesbaden 1984, II: 817-823 H yılları; (48) Kemâluddîn Abdurrezzâq Semerkandî (1413-1482), *Maulâ'ü's-Sâ'deyn ve Mecmâ'il-Bahreyn* (1426-71 Timuroğulları tarihi için birinci kaynak), Muhammed Şefî' nş., 2 c., Lâhûr, 1941-46; Fâtih Kût., 4.371; Süleymâniye Kût., Es'ad Efendi Yazmaları, 2.125; Dâmâd İbrâhim Paşa Yazmaları, 919 (Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa'nın kısmî Türkçe trc. vardır); bu eserden seçilmiş parçalar: Quatremère, *Mémoires Historiques sur la Vie du du Sultan Schahrokh*, JA, 1836, II, 193-233, 338-64; eserin meşhur Galland tarafından yapılmış ve yazma halde kalmış 4 ciltlik tam Fransızca trc. Bibl.Nat., Fonds Français, 6.084-7; Lâhûr, 1933; Fransızca trc. NE, XIV-1, 1843; İng. seçmeler: Elliot, IV, 89-126.- (49) Fasîhuddîn Ahmed b.Celâluddîn Muhammed (Fasîh-i Khwâfî), *Mücmel(-i Fasîhî)*, Mahmûd Ferruh nş., Meşhed, 1339-40 şemsî (1960-61), 3 c. (50) Mu'înuddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-ı Mu'îni*, Jean Aubin nş., Tahrân, 1336 şemsî (1957); kısmî Fransızca trc. L.Zimin, *Les Exploits d'Emirzâde 'Omar Cheikh fils de Timour à Kachgar, en Ferghana et en Mongolie*, *Revue du Monde Musulman*, XXVIII, Paris, 1914, 244-58.- (51) Molla Miskin Mu'înuddîn Muhammed Zemecî-i İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât fi Evsâfi Medîneti'l-Herât* (1491'de Hüseyin Baykara'ya sunulmuş), Seyyid Muhammed Kâzım İmâm nş., 2 c., Tahrân, 1337-38 şemsî (1959-60); Rusca tr. A.M.Belenitskiy, Moskova, 1946, kısmî Fransızca trc. Barbier de Maynard, *Journal Asiatique*, 5. Seri, XVI, Paris, 1860, 461-520; XVII, 1861, 438-57, 573-522; XX, 1862, 268-319; B. de Maynard'ın Fr. trc.'den Tr. trc. Sıdka Küllürbaşı, *TDE Dergisi*, I, 1946, no. 3-4. (52) Seyf b.Muhammed-i Herevî, *Herât-Nâme*, Muhammed Zübeydi's-Sıddıqî nş., Kalküta, 1944: *The Ta'rih-Nâme-i Herât*.- (53) Tâcî's-Selmânî, *Şemsü'l-Husn* (IX.1404-III.1409 olayları), Hans Roemer nş. ve Almanca tercümesi, Wiesbaden, 1956: *Eine Chronik vom Tod e Timurs*.- (54) Câ'fer b.Muhammedî'l-Hüseyinî, *Târîh-i Enbiyâ vü Mülûk*, metin ve Rusça trc. Barthold, *Nvy Istochnik po Istorii Timuridov*, *Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, V. 1936. 5-42; Almanca trc. Walter Hinz, *ZDMG*, XC, Leipzig, 1936, 373-98.- (55) Muhammed b. Fazlî'llâhî'l-Müsevî, *Asahhu't-Tevârih (Târîh-i Hayrât)*, Hadîce Tarhân Vâlide-Sultân Yazmaları, 224 (2 nüshası daha var).- (56) Hasan b.Şihâb-ı Yezdî, *Câmî'u't-Tevârih-ı Hasenî* (Ebû'l-Kasım Bâbur'a sunulmuş), 2 nüshası var: Fâtih Kût., 4.307 ve Tahrân, Millî Kût.- (57) Seyfüddîn Hâccî b.Nizâmî'l-Ukaylî, *Âsârü'l-Vüzerâ* (1478), Mîr Celâluddîn Hüseyinî-i Urnevî nş., Tahrân, 1337 şemsî (1958).- (58) Hândmîr, *Düstûrü'l-Vüzerâ* (1478), Mîr Celâluddîn Hüseyinî-i Urnevî nş., Tahrân, 1317 şemsî (1938), Sa'îd Nefisî nş., Tahrân, 1976.- (59) Uluğ-Beg, *Târîh-ı Erbâ-ı Ulus (Şeceretü'l-Etrâk)* (Farsca), Miles trc., Londra 1838 ve (60) *Prolegomènes des Tables Astronomique d'Oloug-beg (Ziyc)*, M.L.P.E.A. Sédillot nş., 2c., Paris, 1847-53.- (61) Abdullaah Mervârîd, *Şeref-Nâme* (1516) (münşeât), Farsça taksimilesi ve Almanca trc. *Staatsschreiben der Timuridenzeit*, Hans Robert Roemer nş. Wiesbaden, 1952.- (62) Muhammed Sâlih, *Şeybânî-Nâme* (Çağatay Türkçesi, manzum,

XVI. asrın ilk yılları), metin ve Almanca trc. A.Vamberg, Viyana, 1885; P.M.Melioransky ve Samoyloviç nş., Petersburg (Leningrad), 1908.- (63) Lâ, *Şeybânî-Nâme*, Çağatay Türkçesi, metin: Kazan, 1845, I. Berezin nş. (bu eserin telifi: 1502b) (başka *Şeybânî-Nâme*'ler yani Şaybak (Şiban) Han Özbek'in biyografileri de vardır; fakat bunlar henüz yazma hâlinindedir). (63-A) Mîr Muh. Emîn Buhârî, *'Ubeyd'Ullaah-Nâme* (1512-39), Rusça trc. A.A.Semenov, Taşkent, 1957.- (63-B) Faql'Ull.b.Rûzbihân Huncî, *Mihmân-Nâme-i Buhârâ*, Ursula Ott trc. *Transoxianien und Turkestan zu Beginn des 16. Jahrhunderts*, Freiburg, 1974, diğer bir nş. Moskova, 1976; O.D.Chekhovich, *Samarkandskiye Dokumenti XV-XVI*, Moskova, 1974 (Tr., Fars., Rusca metinler).- (64) Ebu'l-Gaazî Bahâdur Hân, *Şecere-i Türk* (XVII. asrın ikinci yarısı), Çağatay Türkçesi metnin nş. ve Fransızca trc. Baron Desmaisons, *Histoire des Mongols et des Tatares*, 2 c., Petersburg, (Leningrad), 1871-4; Osmanlı Türkçesi'ne trc. Rıza Nûr, İstanbul, 1925; Alm. trc. Tobbert von Strahlenberg, 1780; Fr. trc. Benticke, 1726; İng. trc. Benticke, 1730; Rusça trc. Benticke, 1770; metin: Fraehn nş., Kazan, 1825; İng. trc. Colonel Miles, 1838; krş. Strindberg, *Notice sur le Manuscrit de la Première Traduction de la Chronique d'Abulghâsi-Behadeer*, Stockholm, 1889.- (64-A) Aynı Yazar, *Şecere-i Terâkime*. A.N.Konokov nş., Moskova, 1958, Sovyet İlimler Akademisi; M. Ergin nş., İstanbul, 1974.- (64-B). Muhammed Emîn b.Mîrzâ Zamân-ı Buhârî, *Târih-ı Türkistân* (1607'ler), Paris, Bibl. Nat., Pers. 472; (64-C) Mîr Seyyid Râkım, *Târih-ı Râkımî* (1701), Taşkent, 1242 = 1828 (Farsça).

(65) Mîrzâ Muhammed Hayder Duğlat (1500a-1551, Duğlat prensi ve teyze oğlu Bâbur'a tâbî Kışmîr hükümdârı), *Târih-ı Reyîdî* (Abdürreşid Hân Çağatay nânına yazılan bu eseri müellif, hem Çağatay Türkçesi, hem Farsça olarak 2 nüsha hâlinde telif etmiştir), Farsça metnin nş. N.Elias ve Sir Denison Ross'un İngilizce trc. Londra, 1895, 2: 1973 (Orta Asya Timurîluları'nın son yılları için kapital kaynak).

(66) Bâbur Şâh (1483-1530), *Bâbur-Nâme* (Çağatay Türkçesi; Türk nesrinin belki en büyük şâheseri olan bu eser ihtiva ettiği çağ için kesin şekilde en mühim kaynaktır).- Eserin şimdiye kadar 6 nüshası ortaya çıkmıştır; bunlardan yalnız "Kazan Nüshası" ve "Hayder-Âbâd Nüshası" eskiden beri tanınmakta olup, ikincisi daha iyidir; 3. bir nüsha 1904'te Edinburgh Kütüphanesi'nden alınmış ve bir daha ortaya çıkmamıştır; son iki nüsha, son yıllarda Zeki Velîdî Togan tarafından bulunmuştur ve henüz incelenmemiştir; bunlardan birinin sonu eksik olup *Tüzük-i Bâburî* adıyla Tahrân'da Kütüb-Hâne-i Melik'dedir (no. 2.948). Aynı adla bir nüsha British Museum Add.24.416; diğeri *Vekaayî-i Bâburî* adıyla Tahrân'da Kütüb-Hâne-i Saltanatî'de 671 numarada olup 1525'te yani müellifin hayatında istinsâh edilmiştir; bu nüshada metin tamamen harekeli'dir ve *Dîvân*, *Mîzân* gibi Bâbur'un diğer eserlerini de ihtiva etmektedir.- Eser, Hân-ı Hanân Abdürrahîm tarafından, Bâbur'un torunu Ekber Şâh adına Farsça'ya tercüme edilmiştir.- Hayder-Âbâd nüshasının faksimilesi: Anette Susannah Beveridge nş., *The Bâbar-Nâme, Gibb Memorial Series: I*, Leiden 1905; Kazan nüshası: N. Ilminsky nş., *Bâber-Nameh*, Kazan 1857; gerek Abdürrahîm Hân'ın, gerek gene aynı çağda Hasan Pâyende'nin yapıkları Farsça tercümelemler yayımlanmamıştır; Kazan nüshasının İngilizce trc. J. Leyden ve W.Erskine, *Memoirs of Bâbur, Emperor of Hindustan*; bu tercümenin yeni ve ilâveli tab'ı: Sir Lucas King, *Memoirs of Bâbur, Emperor of Hindustan, written by himself, in the Chaghatâi Tûrki and translated by John Leyden and William Erskine, annotated and*

revised, 2 c., Oxford, 1921; geniş notlar eklenmiş pek mükemmel İngilizce yeni trc. A.S.Beveridge, *The Bâburnâme in English, Memoirs of Bâbur, translated from the original Turki Text*, 2 c., Londra, 1922 (bu trc. önce tefrika edilmişti: *JRAS*, 1912-21), 2: 2 c., 1975; Almanca trc. A.Kaiser, *Denkwürdigkeiten des Baber, Kaisers von Hindustan*, Leipzig, 1828; Kazan nüshasından yapılmış Fransızca trc. A. Pavet de Courteille, *Memoires de Baber*, 2 c., Paris, 1871; yeni Fr. trc. Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Babur-Nama, Le Livre de Babur, Mémoires de Babur de 1494 à 1529, traduit du turc tchagataï*, Paris, 1980, Unesco, 480 s. İngilizce trc. F.G., Talbot, *Memoirs of Baber, Emperor of India*, Londra, 1909 (daha birçok kısmî tercümesi vardır); Reşid Rahmetî Arat tarafından Türkiye Türkçesi'ne yapılan mükemmel tercümesi (Y.H.Bayur'un önsözüyle): *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, 2 c., T.T.K. nş., Ankara, 1943, 1946; 2. tab'i; İstanbul, 1970, 3 c., *Bin Temel Eser*: 39, 40, 41.- Metin ve Fransızca trc. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paris, 1969: *Babur Namé. Mémoires de Zahirü'ddîn Muhammed Babur*.- Rusça kısmî trc. Nikolay Nikolaevič Pantusov, *Fergana Po Zapiskam Sultan Babura*, 1880.- Bâzı kısmî tercümeler: H.Beveridge, *The Babarnama Fragments*, *JASB*, N.S., 1908, VII, 1911; *JRAS*, 1910, 1917; A.S.Beveridge, *Des Babarnama*, *ZDMG*, LVIII, 1904; 'Abdül-Welî, *The Spelling of Bâbur's Name*, *JASE*, N.S., XIV, 1918.- Bâbur Şâh, *Traktat ob Aruze*, I.V.Stevlena nş., Moskova, 1972 (Arûz risâlesi'nin Tr.faksimilesi).- Hamîd Sül., *Miniatyuri k Babur-Nama*, Taşkent, 1970, Özbekistân İlimler Ak.nş.- Tafsîlât için bk. Storey, I, 530-5. Son yıllarda Çağatayca metin Taşkent'de de (*Bâbur-Name*, Özbekistân İlimler Akademisi nş., 1958) basılmıştır.

d- Edebî Kaynaklar:

(67) Safiyyüddîn Ali b.Hüseyin Vâız-ı Kâşifî, *Raşahâtü Aynî'l-Hayât* (1503), Taşkent, 1329 (1911) taşbasması, (Luknow'da da basılmıştır), Türkçe trc. Mehmed Mâ'rûf (1593), İstanbul 1269; (68) Celâluddîn Zekerîyâ b. Muhammedi'l-Kaainî, *Nasâih-i Şâhruhî* (1411'de Şâhruh'a sunulmuş siyâset-nâme), tek nüsha: Viyana, A.F.112 (163) (Flügel, no. 1.858); (69) Mollaa Câmî, *İnşâ* (münşeât), Kalküta, 1226 (1811); Luknov, 1269 (1853); Luknov, 1310 (1892/3); Hânpûr, 1290 (1873).- (70) Abdullah Hâtîfî (Câmî'nin yeğeni), *Tîmûr-nâme (Zafer-nâme-i Tîmûrî)* (mesnevî), Luknov, 1869, 1896, Madras, 1958, A.S.U'sha nş.- (71) Devlet-Şâh-i Semerkandî (1431?-1495?), *Tezkiretu's-Su'arâ*, E.G. Browne nş., *Persian Historical Text: I*, Londra, 1901; Bombay taşbasması, 1305 (1888); Trc. trc. Sül. Fehîm, İst. 1259 H.; Türkçe trc. Necâti Lugal, İstanbul, 1963, Millî Eğitim Bakanlığı nş., *Dünya Edebiyatından Tercümeler* serisi (diğer cildi çıkmadı).- (72) Sultân Hüseyin Baykara veyâ Mîr Kemâluddîn Hüseyin, *Mecâlisü'l-Uşşâq* (1505), İsmâil Hikmet Ertaylan nş., İstanbul, 1954.- (73) Mîr Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, Çağatay Türkçesi ile yazılmış ilk Türkçe şairler tezkiresi olup, daha 1520'de Sultân Muhammed Fahrî-i Herâtî b. Emîrî ve Hakîm-Şâh Muhammed-i Kazvîni tarafından Farsça'ya çevrilmiş ve bu tercüme Alî Asgar Hikmet tarafından Tahrân'da yayınlanmıştır: 1323 şemsî (1944); A.Y., *Münşe'ât*, Bakû, 1926; Aynı Yazar, *Mahbûbü'l-Kulûb*, Çağatayca metni: İst. 1289 ve Konokov nş., Leningrad, 1948; Aynı Yazar, *Wakfiyye*, Bakû, 1926; Aynı Yazar, *Mecâlisü'l-Uşşâq*, Çağataycadan Farsça trc. Fahrî-i Herâtî, *Letâif-Nâme*, Ali Aşgar Hikmet nş., Tahrân, 1325 Ş.; (74) Aynı Yazar,

Dîvân, L. V. Dmitvera nş., Moskova, 1964 (daha önceki basımları hakkında burada tafsilâta girişmek lüzumsuzdur); krş. Gudrun Goeseke, *Die Miniaturen im Diwan von Mir Ali Şir Nawai in der bibliothek der DMG in Halle*, Wiss. Zeitsch. d. Martin - Luther-Univ., Halle, X-1, 1961, 113-21.- (75) Bâbur Şâh, *Dîvân*, Sir Denison Ross nş., *Dîvân-ı Bâbur Pâdishâh*, Journal of the Asiatic Society of Bengal, Kalküta, 1910; A.Samoyloviç nş. *Mecmû'a-i Eş'âr-ı Bâber Pâdşâh*, Petrograd (Leningrad), 1917; M.F.Köprülü nş., *Millî Tettebbû'lar Mecmû'ast*, II, III, IV, İstanbul, 1331 rûmî (1919) (gerek Nevâî'nin, gerek Bâbur'un *Dîvân'ları* Türkçe'dir).- (75-A) Hân-ı Hânân Bayrâm Hân Karakoyunlu, *The Persian and Turkî Dîvâns*, M.E.Denison Ross nş., Kalküta, 1910.; *Dîvân-ı Bayrâm Hân Hân-ı Hânân*, Hüsâmü'd-D.Reşîdî, Muh. Sâbir ve Mahmûdü'l-Has.Şiddîqî nş., Karaçi, 1971; Gedâî, *Dîwân*, János Eckmann nş., Bloomington Ün. /Ind., 1971, 550 s.; J.Eckmann, *Chagatay Manual*, Bloomington 1966, 360 s.- (75-B). Sâmi Mîrzâ b.Şâh-İsmâîl (öl. 1532), *Tuhfe-i Sâmi* (şâirler tezkiresi), Tahrân, 1314 Ş.; (75-C) Nisârî (Hasan Buhârî), *Müzekkir-i Ahbâb* (1566) (bu da Farsça şâirler tezkiresi); (75-D) Zeynüddîn Vâsîf, *Bedâyî'ül-Wekaâyî* (XVI. asr başları), Tahrân, 1314 Ş.; (75-E) Sâdiqî-i Kitâbdâr, *Mecmâ'ül-Hawâss* (1601), Âzerî Türkçesi'nden Farsça trc. Abdürresûl Hayyâmpûr, Tebrîz, 1327 Ş.; (75-F) Abdü'n-Nebî Fahrî'z-Zamân, *Mey-hâne* (1622), A.Gülçin-i Ma'ânî nş., Tahrân, 1340 Ş. (bu da şâirler tezkiresi); (75-G) Fahrî-i Herewî, *Ravzatü's-Selâtıyn* (kezâ), Paris, Bibl. Nat., Pers. I, 142 ve 143.

e- Seyâhat-nâmeler:

(76) Ruy Gonzales de Clavio, *Historia del Gran Tamerlan*, Sevilla, 1582; Madrid, 1682; Molina de Argote nş., Madrid, 1783; Madrid, 1943; İspanyolca metin ve Rusça trc. I. I.Sreznevsky, *Sbornik Otdeleniya Russkago Yazika i Slovesnosti Imp. Akademii Nauk* (Rusya İmparatorluk Dil ve Edebiyat Akademisi Dergisi), XXVIII, Petersburg (Leningrad), 1881; İngilizce trc. C.R. Markham, *Embassy to the Court of Timur*, Hakluty Society nş., XVI, Londra, 1859; yeni İngilizce trc. Guy le Strange, *Embassy to Tamerlan*, Londra, 1928; buradan yapılmış Türkçe trc. Ömer Rızâ (Doğrul), *Timur Devri'nde Kadis'ten Semerkand'a Seyâhat*, 2 fasikül, İstanbul, 1935.- (77) *Tamerlan et Sa Cour par un Dominicain en 1403*, Meranville nş., Paris, 1894.- (78) Abdürrezzâq Semerkandî, *Hindistan Sefâret-Nâmesi*, A. Arinbaev nş., Taşkent, 1960, Özbekistan Fenler Akademisi nş.

f- Yabancı Kaynaklar:

(79) Mignatelli, *A New Latin Source of Tamerlane's Conquest of Damascus (1400/1401)*, W.J.Fischel trc., *Oriens*, IX/2, Leiden, 1956, 201-32.- (80) Thomas de Mezodoph, Ermenice'den Fransızca'ya trc. Felix Nève, *Exposé des Guerres de Tamarlan et de Schah-Rokh dans l'Asie Centrale*, Brüksel, 1860; diğer Fransızca trc. Chahnazarian, Paris, 1961.- (81) Tebrîzli Arakel, *Tarih*, Ermenice metin: Amsterdam, 1669; Rusca trc. Bâkû, 1957.- (82) Çamiçyan, *Ermeni Tarihi* (yeni olmakla beraber, birçok ve birkısmı şimdi kaybolmuş eski Ermeni kaynaklarından nakiller yapar), Ermenice metin: Venedik, 1784-86 (III. cildi 1784'e kadar gelir); İngilizce trc. İ. Ardal, Kalküta, 1827 (Türkler'le ilgili kısımları Hrant D.Andeasyan tarafından Türkçe'ye çevrilmişse de daha basılmamıştır).

B- TETKİKLER

a- Umumî Eserler:

(83) Felix Tauer, *Timurlular Devrinde Tarihçilik*, Ahmed Ateş trc., T.T.K., *Belleten*, XXIX-113, Ankara, I.1965, 49-69; Walter Hinz, M.A.Köymen trc., *Timurliler Târihi Hakkında Menbâ Tedkiki*, Bell., VI, 1942, 84-120 (aslı: ZDMG, XC, 1936, 357-98) (84) Hans Robert Roemer, *Neuere Veröffentlichungen zur Geschichte Timurs und seiner Nachfolger, V. Türk Tarih Kongresi (1956)* (Zabıtlar), T.T.K. nş., Ankara, 1960, 282-98; (CAJ, XI, 1956, 219-32'de de yayınlanmıştır) (84) Lucien Bouvat, *Essai sur la Civilisation Timouride*, *Journal Asiatique*, CCVIII, 1926, 193-299, Paris.

(86) *Encyclopédie de l'İslâm*, 5 c., Leiden 1908-38 (Almanca, Fransızca ve İngilizce 3 ayrı tab'ı vardır) birçok maddeleri konumuzu ilgilendirmektedir; bu eserin yalnız Fransızca ve İngilizce olarak yeni bir tab'ı hâlen Leiden'de yayınlanmaktadır. *İslâm Ansiklopedisi* adıyla Türkçe ilâveli ve tashihli tercümesi de 1940'tan beri çıkmaktadır. Ayrıca çıkmakta olan Arapça, Farsça, Urdüca (Pencâb Ün., Lâhûr, 1959-68, 16 c.) ve Malayca tercümeleri, bir de yalnız dine ait maddeleri içine alan Almanca ve İngilizce birer ciltlik nüshaları vardır.- Diğer ansiklopedi ve ansiklopedik eserleri burada saymaya lüzum görmüyoruz.

(87) René Grousset, *L'Empire des Steppes, Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*, Paris, ilk baskısı: 1941; (88) M. d'Ohsson, *Histoire des Mongols depuis Tchingis-Khan jusqu'à Timour Beg ou Tamerlan*, 3 c., Amsterdam 1834-35; ilâveli 2. tab'ı: 4 c., 1844; 3. tab'ı: 1852 (Türkçe'ye Mustafa Rahmi (Balaban) tarafından *Moğol Tarihi* adıyla özetlenerek tercüme edilmiştir: İstanbul, 1342 (1924).- (89) H.Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, 4 c., Londra, 1876-88 (fihristleri 1927'de çıkmıştır); (90) Léon Cahun, *Introduction à l'Histoire de l'Asie*, Paris, 1896; (91) Skrine ve Sir E. Denison Ross, *The Heart of Asia, A History of Russia Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earliest Times*, Londra, 1899; (92) M.I. Ivanin, *O Voennom Iskusstve i Zavoevaniyakh Mongolo-Tatar i Srednezaitkikh Narodov pri Çingis-Khane i Tamerlane*, Petersburg (Leningrad), 1846; 2. tab'ı: Prens N. S. Golitsin nş., 1875; (93) A. Czaplicka, *The Turks in Central Asia*, Oxford, 1918; (94) P.M.Sykes, *A History of Persia*, 2 c., Londra, 1915; 2. tab'ı 1921; (95) Lucien Bouvat, *L'Empire Mongol*, Paris, 1927, E.Cavaignac, *Histoire du Monde*, VIII-III-B; Çince trc. Şanghai, 1930 (Timuroğulları tarihinin tam ve güzel bir hulâsası); (96) Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, 10 c., ilk tab'ı: 1892-1901 (pekçok defa basılmıştır) gibi daha birçok umûmî tarihleri burada zikretmeyi fuzûlî sayıyoruz.

(97) Zeki Velîdî Togan, *Topkapı Sarayı'nda Dört Cönk, İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1954, I, 73-89 (İngilizce özetli; mühim malzemeye işaret

edilmiştir); (98) Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1963-66'da çıkan ilk 9 cildinin çeşitli yerleri ve Osmanlı tarihinin Timurlular'la ilgili inceleme eserleri (*Türkiye Tarihi'nin bibliyografyalarında gösterilmiştir*).

b- *Timur'a âid Eserler:*

(99) Timur'un Altınordu seferi hakkında: M. Charmoy, *Expédition de Timour-i Lenke ou Tamerlan contre Toqtamische, Khân de l'Oulouïs de Djoûchy, en 793 de l'Hégire ou 1391 de Notre Ere, Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Petersburg, VIe Série: Sciences Politiques, Histoire et Philologie*, III, 1836, 89-505.- (100) W. J. Fischel, *Ibn Khaldûn and Tamerlan*, Berkeley-Los Angeles, 1952; (101) Zeki Velidi Togan, *Timur's Campaign of 1395 i the Ukraine and North Caucasus, The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, VI, 3-4, 1958, 1.358-71; A.Y., *Tahkiyk-ı Neseb-i Emür Timûr, Armağân-ı Muh. Şefî*, Lâhûr, 1953; Hilda Hookham, *Tamburlaine the Conqueror*, Londra, 1962; Ahmed Cân Okay, *Büyük Temir*, İst. 1963; (102) Jean Aubin, *Tamerlan à Bağdad, Arabica*, IX-3, 1962, 300 v.dd.; (103) Aynı Yazar, *Comment Tamerlan Prenait les Villes?*, *Studia Islamica*, XIX, Paris, 1963, 83-122 (her iki yazı da Timur'un çok aleyhindedir)- (103-A) K. Jahn, *Timur and die Frauen. Anzeiger*, CXI, 1974, 515-29. (103-B) E. Muno, *The Timurid Genealogy and Timur's Position, The Toyashi-Kenkyu*, XXXIV-4, 1976, 109-33; M.Heider, *The Sovereign in the Timurid State (14-15th Centuries)*, *Turcica*, VIII, 1976, 61-82.- Timur hakkında çeşitli dillerde pek çok popüler kitap vardır; bunları burada saymıyoruz. Ancak hakkında daha hiçbir ilmî monografi yazılmamıştır. Bir deneme: İbr.Mü'minov, *Amira Timura*, Taşkent, 1968.

c- *Timur'un Haleflerine âid Eserler:*

(104) W.W.Barthold, *Ulug Beg i Yego Vremya*, Leningrad, 1918, *Zapiski Rossiyskov Akademii Nauk po Istoriiko Filologičeskomu Otdeleniyu (Rus İlim Akademisi Muhtıraları, Tarihî Filoloji Kısmı)*, III. seri, XIII-5, 2: Taşkent, 1965 (Ortaasya Timurlu tarihine dair yazılmış en mühim monografi olup son derece zengin malzemeyi muhtevîdir); Türkçe trc. Tâhiroğlu Akdes Nîmet (Kurat), *Uluğ Beğ ve Zamânı*, Türkiyat Enstitüsü nş., İstanbul, 1930 (bu tercümede, Rusça aslının sayfa numaraları da konmuştur); Almanca trc., Walter Hinz, *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, XI-I, Leipzig, 1935; Farsca trc. Hüscyn Ahmedî, Tebrîz, 1958; İngilizce trc. V. ve T. Minorsky, *Ulugh-Beg*, Londra, 1958 (104-A) D.Brandenburg, *Herat, Eine Timuridische Hauptstadt*, 1977; R.M.Savory, *Persia after the Death of Timûr, Der Islam*, 1964, 35-65; Terry Allen, *Ti murid Herat*, Wiesbaden 1983. Nusret'Ull.Mişkâtî, *Ez-Selâcika tâ-Şafewiyye*, Tahrân, 1343 Ş., 264-412; A.N.Boldirev, *The Life of Herat Society in the XV-XVI Centuries* (Rus. ve İng.), Leningrad, 1947; Dietrich Brandenburg, *Samarkand*, Berlin, 1972; A.Y.Yakubovskiy, *Samarkand pri Timure i Timuridakh*, Lening. 1933; Özbekistan İlimler Ak., *Istoriya Samarkanda*, I, Taşkent, 1969. T.Genceî, *Husain Mîrzâ Sultano del Khorâsân, AIUON*, V, Napoli, 1954, 157-83; T.Allen, *A Catalogue of the Toponyms and Monuments of Timurid Herat*, 1981, 300 s.

(105) Barthold, *Mîr Alî-Şîr i...*, Türkçe trc. Ahmed Câferoğlu, *Ülkü*, no. 57 v.dd., Ankara 1937 kısım v.dd.; Alm trc. W.Hinz, Leipzig, 1938; İng. tc. Minorsky, *Mîr 'Alî-Shîr*, Leiden, 1962; N.J.Leonov, *Ulug Bek, Velikiy Astronom XV Veka*, Mosk. 1950; M.E.Masson, *Observatoriya Ulug Beka*, Taşkent, 1941; F.Karı-Niyazov, *Astronomiçeskaya Şkola Ulug Beka*, Moskova, 1950. (105-A) *Alîşer Navoi* (makalceler mecmuası), Moskova, 1946, Sovyet İlimler Akademisi; (105-B) Âgâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî*, 4 c., Ankara, 1965-8, T.D.K.; (106) Martinn Hartmann, *Eien Heiligenstaat im Islam: Das Islamische Orient*, I, 1953-4; (106-A) Z. V. Togan, *Şâhrûh, Türk Dili ve Edebiyatı*, III, 3-4, 1949. (107) Yılmaz Öztuna, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1944 v.dd., bazı maddeler: *Abdullaah Mîrzâ* (249a-50a), *Abdullaah Hân* (311b-3a), *Abdülazîz Mîrzâ* (357b-8b).- A.S. Beveridge'in aşağıda anılacak *Hümâyûn-Nâme*'ye yazdığı *Bâbur-Nâme*, *Hümâyûn-Nâme* ve *Târîh-ı Reşîdî*'de geçen kadınlara ait listede, son derecede faydalı bilgiler vardır.- Ancak bir kısımları yahut birkaç sayfaları konumuzla ilgili inceleme eserleri için (108) Yılmaz Öztuna'nın *Ankara Muhârebesi* (İstanbul, 1946) ve *Türkiye Târîhi*'nin III. ve VII. cillerindcki bibliyografyalara bakılabilir. Timurlular üzerinde Sovyet yayınları bibliyografyası: B.V.Lunin, *Timuridovv Sovetskoy Literatur, Bibliografiçeskiy Ukazetel'*, Özb. İlm. Ak., *Obçesstvennikh Nauki v Uzbekistane*, no. 8-9, 1969, 101-45; Akay Hâccî Muh. 'Azîm ve Akay Ahrârî, *Mezârât-ı Herât*, Herât, târihsiz; Akay Halîlî-i Efğân, *Âşâr-ı Herât*, 2 c., Herât, 1309 Ş. = 1930; O.D.Cehoviç, *Samarkandskiye Documenti XV-XVI Vv.*, Moskova, 1974; L.Golombek ve D.Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, 2 c., 1988 (büyük bir eser).

Lisa Golombek, Maria Subtelny vs, *Timur Art and Culture, Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*, 1992.

Onbirinci Kitap

TÜRKİSTAN

G i r i ŝ

Türkistân'da İlk Müslümân Türk Hükümdârları

1- *Nizak Tarhan* (644?-709), Güney Türkistân'da merkez Bâdğîs olmak üzere, Merv ile Herât arasında, Tohâristân'ın bir kısmında hüküm süren bir Türk hükümdârı olup tabîatiyle Gök Türkler'e tâbî idi ve Gök Türk hânedânından inmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Karluk hükümdârı Yabgu Bey'e tâbî oldu. Son Sâsânî kisrâ'sı Üçüncü Yezdcerd, Müslüman Arablar'ın önünden Horâsân'a kaçınca 651'de Merv yakınlarında onu karşılayıp destekledi. Hayâtının sonlarına, muhtemelen 704'e doğru ihtidâ etti, 'Abdullâh adını aldı. Kardeşi de ihtidâ etti. Kardeşinin oğlu 'Osmân, Nizak'ın oğlu Şâlih, bu isimleri alarak ihtidâ ettiler. Emevî devletine tâbî oldular. Emevîler'in Horâsân vâililerinin emrine girdiler. 'Abd. Nizak Tarhan, Kuteybe b. Müslim'in maiyyetinde Arablar'ın Buhârâ ve Baykent şehirlerini fethinde Türk askeriyle berâber bulundu. 709'da Kuteybe, 700 Türk'le berâber Nizak'ı da başlarını kestirerek öldürttü, oğlu Şâlih'e dokunmadı. Şâlih, 738'de Emevîler'in -Horâsân eyâletine dâhil-Şaş (Taşkent) vâlîsi ol.görülmektedir.

2- *Yabgu Bey*, Göktürkler'e bağlı Karluk boyu hükümdarlarından biridir ve her iki ismin de Karluk boyu unvânları olduğu açıktır, binâenaleyh asıl adını bilmiyoruz ve Tohâristân (Güney Türkistân'da hüküm süren bütün Karluk beylerinin aynı adı taşıdığı âşikârdır. Bunun da Göktürk hânedânından inmiş bulunması muhtemeldir. Batı Göktürk (Türgeş) hâkânı Sulu Han'a tâbî olduğunu biliyoruz. 709'dan önce ihtidâ ederek, Emevî vâlîsi Kuteybe'ye tâbî olup bu târihte Şâm'a gönderildi. 713'e kadar Şâm'da kalıp Halife Velid'e hizmet etti. Tekrâr Tohâristân'a döndü. 730'da Sulu Han'ın yanında Arablar'a karşı savaşan Yabgu Bey'in, bu zâtın oğlu olduğu tahmîn edilebilir. Yabgu Bey hânedânı, 830 yıllarına kadar Tohâristân'ın bir kısmında beyliğini muhâfaza etti, Emevî ve Abbâsîler'in Horâsân vâililerine tâbî oldu.

3- *Tuğ Şad* (707-739), Buhârâ hükümdârıdır. Göktürkler'e tâbî olup bunun da Göktürk büyük-hâkanlık hânedânından bir prens olması akla yakındır. Buhârâ "şad"larına İranlılar "Buhâr-hudât" denmişlerdir. 670'e doğru Buhârâ hükümdârı Beydun öldü ve oğlu Tuğ Şad adına annesi *Hatun*, 15 yıl nâibelik yaptı. Bu *Hatun*'un adı Kabac veya Kınık'tır. Kuteybe, ordusuna mühtedî. Türk birliklerini de alarak 705'te Baykent'i ve 708'de Buhârâ'yı fethetti. Tuğ Şad, itâat ve ihtidâ etti. Buhârâ beyi olarak, Emevîler'in *Horâsân* vâlîlerinin kontrolü ve metbûluğu altında saltanatuna devâm etti. *Horâsân* vâlisî *Naşr b. Seyyâr*'a dâmâd oldu. 739'da Arablar'ın bir sûikasdi neticesi öldürüldü. Sukan, Bunyat, Kuteybe adlı 3 oğlu vardı. Oğlu ve nesli, Buhârâ beyleri olarak saltanatlarına devâm ettiler. Tuğ Şad'ın yerine önce oğlu Kuteybe geçti. 751'de Ebû-Müslim tar. öldürülünce yerine kardeşi Sukan geçti ve 758'e kadar tahtta kaldı. Sonra bunun kardeşi Bunyat, Buhârâ beyi olup 786'ya doğru Halife el-Mehdî'nin emriyle katledildi.

4- *Sul Tekin*, Dehistân ve Gürgân (Ar. Cürcân) hükümdârıdır (*Hazar Denizi*'nin güney-doğu ucundaki ova ve sonra Elbrüz Dağları'nın doğusu). Göktürkler'e tâbî ve muhtemelen Göktürk hâkanlığının yapısı icâbı bir Göktürk prensi idi. 650 yıllarından itibaren adından bahsedilmektedir. Babası Ruzban b. Sul, 639 ve 650 Arab seferlerine mukaavemet etmişti. Sul Tekin, kardeşi Firûz ile, Gök Tanrı dininden Zerdüşti oldu. 717'de Arablar, Cürcân'ı fethettiler. Sul Tekin, Medîne'ye gidip Ravza-i Mutahhara'da Müslüman oldu (Peygamber'in huzûruna çıkmadan ihtidâ etmeyi reddetmişti, Ravza'da gözyaşlarıyla Müslümân oldu). Ancak bu Sul Tekin'in, 650'de adı geçen Sul Tekin'le aynı kişi olduğu iddia edilemez. Oğlu veya torunu olabilir. 719'da Sul Tekin, ülkesine dönmüştü. Amân verilmesine rağmen, Arablar tar. âilesi ve askeriyle katledildi. Nesli 'Abbâsîler'in hizmetinde bulundu ve Şûlî nisbe'sini taşıyan bir çok mârûf kişi yetişti. Sul Tekin'in (718'de ihtidâ eden) oğulları Süleymân, Muhammed, Tayyib, bu sonuncunun oğlu Muh.'dir. Süleymân, Naşr b. Seyyâr'ın sır kâtibi oldu ve onun 738 Fergana seferine katıldı. Küçük kardeşi Muh., Ebû-Müslim'in generallerinden ve 'Abbâsî tarafdârlarından olup oğluna 'Abbâs adını verdi. 'Abbâs'ın oğlu İbrâhîm (792-857), ünlü Arab şâirlerinden biridir. 33 yıl Bağdâd'da dîvânü'r-resâil reisliği yaptı. Kardeşi 'Abd., gene mârûf şâirlerdendir. Onun oğlu Muh., onun oğlu Yahyâ olup el-Müktefî'nin (901-907) nedîmlerindendir. Yahyâ'nın oğlu Ebû-Bekr Muhammedî's-Şûlî, *Kitâbü'l-Ewrâq* ve onun bir parçası olan *Eş'ârü Ewlâdi'l-Hulefâ ve Ahbârühüm* müellifidir (J. Heyworth-Dunne nş., Londra 1936). Bu ünlü aş-Şûlî'nin (ölm. 946) şeceresi Ebû-Bekr Muh. b. Yahyâ b. 'Abd. İbni'l-'Abbâs b. Muh. b. Sul Tekin ol. veriliyor, *Kiâbü'l-Eğânî*'nin başlıca kaynaklarından olup bu eserde adı 250 defadan fazla me'haz ol. anılmışdır. İbr. İbni'l-'Abbâs'ın (ölm. 857) annesi, ünlü şâirlerden el-'Abbâs İbni'l-Ahnef'in (ölm. 806) hemşiresidir.

5- *İhsîd* (709-745?), Sogdiana ülkesi ve merkezi Semerkand'da hüküm süren Göktürkler'e tâbî Türk hükümdârlarının unvânıdır ki Göktürk hânedânının bir branşı olması çok muhtemeldir. Bu *İhsîd*'lerden Gürek 718'e doğru ihtidâ etti.

Gürek'in babası Tarhan, 642'den itibaren Arablar'la karşı karşıya gelmiş, 709'da hal'i üzerine intihâr etmişti. Gürek, babasının yerine geçmekle beraber, Kuteybe, Semerkand'ı kendisine ahd ile teslim ettiği hâlde onu tahtında bırakmadı, Gürek de Semerkand dışındaki mâlikânesinde hayatını tamamladı. Halife 'Umer b. 'Abdî'l-'Azîz, Türk büyüklerine, bu arada Gürek'e nâme göndererek İslâm'a dâveti üzerine ihtidâ etdi. Gürek'in oğlu Muhtâr, 750 yılında Semerkand'da bey bulunuyordu.

6- *Kâvûs* (Arab kaynaklarında Kâvûsü't-Türkî), merkezi Büncikes olan Uşrûsane hükümdârıdır. Bu ülke, Fergana'nın doğusu, Sır Deryâ'nın iki dirseğinin batı bölgesi, Taşkent güneyidir. Burada Göktürkler'e tâbî ve çok muhtemelen aynı hânedândan Kara Buğra Han hükümran idi. 737'de Sogdiana, Taşkent, *Huttal*, Tohâristân hükümdârı Yabgu'nun sağ kanat kumandanı olarak Arab istilâsına karşı savundu. 750'ye doğru ölerək yerine oğlu Kâvûs tahta çıktı. Babasının hayatında ihtidâ etmişti. Oğulları Fazl ve Hayder Afşın, tanınmış 'Abbâsî serdârlarıdır. Kâvûs, *Horâsân* eyâlet vâlisi Cüneyd b. 'Abdullâhî'l-Mürri'nin (729-34) annesi ile evlendiği için, 730'a doğru ihtidâsı bahis mevzuudur. 'Osmân b. Mes'ûdî't-Temimî de muhtemelen Nizak Tarhan'ın akrabâsı bir Türk kızı ile evlenmişti. 822'de ihtiyâr Kâvûs, iki oğlu ile Bağdâd'a gitti. el-Me'mûn, Kâvûs'u kabûl ve iltifât ederek gene Uşrûsane tahtına gönderdi. Ancak az sonra ölünce yerine oğlu Afşın tahta geçti. 893 yılına kadar bu Göktürk bakıyyesi hânedân, Uşrûsane'de 'Abbâsîler adına saltanat sürdü.

7- *Bazam*, Merv'in Türk hükümdârı iken, Nizak Tarhan'la beraber Arab istilâsına karşı koydu. Kuteybe istilâsından sn.ihtidâ etdi (bu bahis için detay ve kaynaklar: *Zekerıyyâ Kitapçı, Belleten*, LI, 1987, 1.139-207).

Yukarıda anılan Afşın Bey'in adı Hayder'den fazla *Hayzar* olmak gerekiyor ve "Afşın" Göktürk prenslik unvânlarından biridir. 831'de 'Abbâsî Hılâfeti'nin Bingaazî il vâlisi oldu ve 835-7'de büyük bir ihtilâl çıkaran Âzerbâyçân'daki *Hurremî* âsisi Bâbek üzerine başkumandan tâyin edildi. İhtilâlî söndürmesi üzerine el-Mû'tâsım'dan tâc, iki murassâ kılıç, Sind, Âzerbâyçân ve Ermeniyeye eyâletleri vâfiliklerini aldı. 838'de Halîfe'ye Bizans'a karşı Amoriom (Emirdağ/Afyon) seferinde refâkat ve İslâm ordusuna gerçekte o kumanda etti. En büyük serdârlarından biri ol. İslâm târîhine geçti. Sâmerâ'da 6.841'de hapishânede aç bırakılmak sûretiyle öldürüldü.

I

KARAHANLILAR

(848-1212)

Karahanlı Büyük Türk Hâkanlığının Târihî Karakteri

Karahanlı Türk imparatorluk hânedânı, Açına-Oğulları Türk büyük-hâkanlık hânedânından, dolayısıyla Gök-Türk hânedânından inmektedir. 848 yılında aslında bir Göktürk imparatorluk prensi (Tr.tegin) olan Kül Bilge, "Kadır-Han" unvânıyla Türk büyük-hâkanlık tahtına oturmuştur. 744'te Göktürkler'den boşalan bu tahta 104 yıl müddetle Dokuz-Oğuz-On-Uygur hânedânı oturmuştu. Fakat Uygur hânedânının Kök Tengri (Gök Tanrı) dînini bırakarak Türk karakterine uymıyan Mani dînine girmesiyle, Manihaist Uygur kağanları, cihan politikası tâkiyb edemez olmuşlardır. Esâsen kültürce çok geri Kırgız Türkleri'nin -Türk imparatorluğunun anayurdu sayılan-bugünkü Moğolistan'dan Uygurlar'ı -bugünkü- Doğu Türkistan'a sürmeleri, Türk büyük-hâkanlığını çok dar çerçeveye itmişti. Bu sürgünle Uygurlar, mahallî bir krallık derekesine düştüler. Büyük-hâkanlık, Karahanlılar'a geçti.

Karahanlılar, artık Ötüken'de oturmuyorlardı. Oraları Kırgız kabilelerine geçmişti (Kırgızlar da bu ülkede tutunamıyacak, doğudan gelen Moğollar tarafından batıya

sürülerek, bugünkü Moğolistan, geniş ölçüde Moğol'leşecek ve Türk'lüğünü kaybedecektir; Cengiz, bu ortamdan çıkmıştır). Karahanlılar, bugün "Türkistan" dediğimiz ülkeye yerleştiler. Burası, daha eski Türk imparatorluk hâkanları için bir yan ülke olduğu halde şimdi ilk defa merkez ülke hâline geliyordu. Bunun mânâsı şudur: kendilerinden önce Büyük Türk Hâkanlığı, bin yıldan beri bir Uzak Doğu devleti idi. Gerçi Orta, hattâ Batı Avrupa'ya kadar uzandığı devirler olmuştu. Fakat merkez güç, Uzak Doğu'da idi. Taht şehri Ötüken, Uzak Doğu'da, Kuzey-doğu Asya'da, bugünkü Moğolistan'da idi. Karahanlılar ise, kuruluşlarından itibaren merkezi, Asya kıt'asının, bütün denizlerden en uzak noktasına getirmişlerdi (Doğu Türkistan). Karahanlılar'ın en geniş sınırları, bugünkü bütün Türkistan'dır (Batı Türkistan = Rus Türkistanı + Doğu Türkistan = Çin Türkistanı + Güney Türkistan = Afgan Türkistanı). Fazladan doğuya doğru, Çin'in Kansu eyâletinin içerilerine kadar uzanan bir uzantısı vardı (Kansu'da mühim bir Türk nüfusu vardı; bugün bile Sarı Uygurlar, Kansu'da yaşar ve Türkçe konuşurlar). Gerçi Karahanlılar, ataları Göktürkler gibi bir cihan devleti kuramadılar. Asya kıt'asının göbeğinde sağlam bir Türk devleti kurmakla kaldılar. Ancak halefleri Selçuklular'ın yeniden bir Türk cihan devleti kurabilmeleri için bütün ortamı hazırladılar. Türk'lüğün ağırlık merkezini Uzak Doğu'dan Orta Asya'ya aldılar. O çağda henüz İranlı (Fars dil ve lehçeleri konuşan) nüfusun mühim olduğu bugünkü Türkistan denen çok büyük ülkenin tamâmen Türk'leşmesi için yaptıkları misyon da gözden kaçamaz. Selçuklular ve Moğollar, Türkistan'ın artık katıksız Türk ülkesi hâline gelmesini bu sûretle sağlayabildiler.

Bu jco-politik durum dışında Karahanlılar'ın Türk, dolayısıyla dünyâ târîhinde kapital ehemmiyette olan diğer bir rolleri, İslâm dînini 924 yılında resmen kabûlleridir. Bunun ne demek olduğunu kısaca hatırlamak lâzımdır:

Hânedânın üçüncü hâkanı olan Satuk Buğra Han, 24 yaşında tahta oturur oturmaz (924), İslâm dînini ve Sünnî-Hanefî mezhebini, Türk imparatorluğunun resmî dîni olarak ilân etti. Bu, Türkler'in İslâm dîni ile yeni tanışmaları değildi. En az 2 asırdan beri milyonlarca Türk Müslüman olmuş, İslâm dünyasında büyük roller oynamış, hilâfet ordusunu ellerinde tutmuş, halifelerini indirip çıkarmış, Mısır'da Tolunoğulları, İhşidîler gibi Türk hânedanlar bile saltanat sürmiye başlamıştı. Fakat bu işler, Arab dünyasında ve Arab kültür dâiresi içinde cereyân ediyordu. Volga Bulgar hanı Almış Han, Satuk Buğra Han ile aynı yıllarda, belki de bir kaç yıl önce devletinde İslâm dînini ve Sünnî-Hanefî mezhebini resmî dîn olarak ilân etmişti. İtil Türk'lüğü için Arab kültürü de bahis mevzuu değildi. Fakat orası da Türk dünyasının bir yan ülkesi idi. Karahanlı Satuk Buğra Han'ın "Abdülkerim" ismî adıyla Müslüman'lığı devlet dîni ilân etmesi, "Büyük Türk Hâkanlığı" dediğimiz Türk imparatorluğunda cereyân ediyordu. Başka Türk devletleri de vardı. Fakat bütün gözler, Açina-Oğulları'ndan ve Gök-Türkler'den inen Karahanlılar'da idi. "Hâkan", yâni Türk imparatoru, Karahanlı idi. O âna kadar "hâkan" titri taşıyan hiç bir Türk hükümdârı ne İslâm dînini devlet dîni ilân etmiş, ne de şahsen ihtidâ etmişti. Şimdi artık Müslüman olmıyan Türkler, gittikçe azalıyordu. Demek ki târîhin gördüğü en muhârib ırk, en büyük devlet teşkilâtçısı millet, İslâm dînine giriyor, Müslüman kültür dâiresine geçiyordu. Bu olaydan 130 yıl sonra büyük-hâkan Tuğrul Bey'in Bağdâd'a gelip İslâm dünyasını resmen himâyesine alması, işte 924 yılında geçen bu olayın tabii neticesidir. (*)

(*)Cildin sonundaki (s. 1041-2) eke bk.

Karahanlı hânedânı 848 - 1212 = 364 yıl devâm etti. 848-1040 = 192 yıl, Büyük Türk Hâkanlığı tahtını işgal etti. 1040'ta bu titri, Selçuklular'a kaptırdı. Fakat Selçuklular'a tâbî olarak hayâtını devâm ettirdi. İlk 2 hâkan zamânında (848-924 = 76) Gök Tanrı dîninden olan devlet, 924'den itibaren Müslüman olarak varlığını muhafaza etti. Ancak bu hânedandan, Göktürkler'de ve Selçuklular'da olduğu gibi çok büyük asker-devlet adamı hükümdarlar yetişmedi. Mevkî'lerini Selçukoğulları'na kapturmalarında bu faktörün rolü çok büyüktür. Hânedânın çok büyük iki ismi, İslâm dînini kabûl etmesi bakımından Satuk Buğra Han ve Türk dili ve kültürünün emsalsiz bir ansiklopedisini kaleme alması bakımından Kâşgarlı Mahmûd'dan ibârettir.

848-1042 = 194 yıl tek hâkan vardır. Karluklar'ın Çigil boyu melikleri olarak hâkanlığa yükselen Karahanlılar'ın hükümdârı (büyük-kağan) "Arslan-Kara-Hakan" unvânını taşırdı. Veliahdlere "Arslan-İlig" denirdi. 1042'de Batı Kağanlığı ayrıldı. Büyük-kağanlar, Doğu Kağanları hâline geldiler. Büyük kağan olmıyan kağanlara "Tangaç Buğra Kara-Hakan" deniyordu. Doğu Kağanlığı, Mâverâünnehr ötesinde, Doğu Türkistan'da idi. Taht şehirleri 1042-1130 arasında "Kara-Ordu" denen Balasagun, 1130-1210 arasında Kâşgar idi. Doğu kağanlarının bâzan ortak-kağanları olur, bunlar Kâşgar'da, büyük-kağan Kâşgar'a yerleşince de (1130) Taraz'da (Ar. imlâsı: Tarâz) oturlardı. Taraz, başkentin Balasagun olduğu devirde de ortak-kağanın taht şehri idi. Doğu Karahanlılar, 1089-1157 = 68 müddetle Selçuklular'a tâbî oldu. 1210'da Nayman Türk imparatorluk hânedânı tarafından ortadan kaldırıldı.

Batı Karahanlılar, 1042-1212 = 170 yıl müddetle yaşadı. Bunlar, Doğu hâkanlarını üstün tanıyorlardı. Taht şehirleri 1042-1053 arasında Özkend (bugünkü Taşkent, Fars. Şâs), 1053'ten sonra Semerkand'dır. Bunların ortak-kağanları Buğârâ'da oturlardı. Batı Kağanlığı, Mâverâünnehr'i ihtivâ ediyordu. 1089-94'te bu kağanlık doğrudan soğruya Selçuklular'a ilhâk edildi. 1094-1157 arasında Selçuklu tâbîi olarak hayâtına devâm etti. Ancak 1141'den itibaren Karahıtay istilâsı başladı. 1157-1207 arasında her iki şûbe kesin şekilde Karahıtaylar'a (Budist Moğol) tâbî oldu. 1207-1212 arasında da Harzem-Şâhlar'a tâbî olan Batı Karahanlılar, bu târihte Harzem-Şâhlar'a ilhâk edildi.

Bir Karahanlı dalı, 1141-1222 = 81 arasında Fergana'da saltanat südü. Bunlara Fergana kağanları denmektedir. Batı kağanlarını üstün tanımaktadırlar. Fergana da Harzem-Şâhlar'a geçti.

İmparatorluk, Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmadan önceki devirde (848-1042), taht şehri Balasagun'du. Ancak hâkan, Taraz ve Kâşgar'da da otururdu.

Karahanlılar'ın Büyük Kağanları

1. Kül Bilge Kadir-Han (848-?)
2. Bazır Arslan-Han (?-924)
3. 'Abdül-Kerîm Satuk Buğra Han (924-955 = 31)
4. Baytaş Mûsâ Han (955-975? = 20?)
5. Ebül-Has.'Alî Arslan Kara Tonga-Han (975?-11.998 = 23?)
6. Ahmed Togan-Han I(11.998-1017a = 19)

7. Ebü'l-Muz.Manşûr Han (1017a-1024 = 7)
8. Ahmed Togan-Han II(1024-1026 = 2)
9. Yûsuf Hârûn Kadır-Han (1026-10.1032 = 6)

Karahanlılar'ın Doğu Kağanları

1. Şerefü'd-Dewle Ebî-Şücâ' Süleymân Han (10.1032-1042a = 10: büyük kağan) (yalnız Doğu kağanı: 1042a-1056 = 14)
2. Kîwâmü'd-Dewle Muhammed Buğra-Han I (1056-1057 = 1)
3. İbrâhîm Han I(1057-1059 = 2)
4. Arslan-Tegin Tuğrul Kara-Hakan Mahmûd Han (1059-1075a = 16)
5. 'Ömer Han (1075a-b = bir kaç ay)
6. Nâsriü'l-Haqq we'd-D.'İzzi'd-D.Ebî-'Alî Tabgaç-Buğra Kara-Hakan Hasan Hârûn Han (1075b-1103 = 28)
7. Nûrlü'd-Dewle Ahmed Hârûn Han (1103-1129? = 26?)
8. Kara Arslan-Hakan İbrâhîm Han II(1129?-1159? = 30?)
9. Muhammed Han II(1159-1160? = 1?)
10. Ebü'l-Muz Yûsuf Han (1160?-3.1205 = 45?)
11. Ebü'l-Feth Muhammed Han III(3.1205-1210b = 5)

Karahanlılar'ın Batı Kağanları

1. 'Aynü'd-Dewle Mahmûd Müeyyedi'l-'Adl 'İzzi'l-Ümme, Kâbi'l-Müslimîn, Muhammed Han I (1042a-1052 = 10)
2. Bôri-Tegin Müeyyedi'l-'Adl Meliki'l-Meşriq İbrâhîm Tamgaç-Han I (1052-1068 = 16)
3. Şemsü'l-Mülk Meliki'l-Meşriq Nâsri'l-Haqq we'd-D.Naşr Han I (1068-1080 = 12)
4. Hızır Han (1080-1081? = 1?)
5. Ahmed Han I (1081-1089 = 8 + 1094-1095 = 1 = 9)
6. Yâ'kuub Han (1089)
7. Rûknü'd-D.Kılıç Mes'ûd Tamgaç-Han I (1095-1097 = 2)
8. Kadır-Tafaç-Hakan Süleymân Han (1097)
9. Ebü'l-Kaas.Mahmûd Tamgaç-Han I (1097-1099 = 2)
10. Hârûn Cibrâil Han (1099-22.5.1102 = 3)
11. Gaazî 'Alâü'd-Dewle Muhammed Tabgaç-Han II(22.5.1102-1130 = 28)
12. Ahmed Kadır-Han II(1130-1132 = 2)
13. Kök-Sagun Kılıç Kara-Hakan Celâlü'd-Dünyâ we'd-D.Hasan Han (1130-1132 = 2)
14. Ebü'l-Muz.Rûknü'd-Dewle Bürhânî'l-İslâm we'l-Mü'minîn İbrâhîm Tabgaç Buğra-Han II(1132)

15. Rükni'd-D.Mahmûd Han II(1132-1141 = 9)
16. İbrâhîm Tamgaç-Buğra Han III (1141-1156 = 15)
17. Kök-Sagun 'Alî Çağrı-Han (1156-1160 = 4)
18. Ebû'l-Muz.Rükni'd-Dünyâ we'd-D.Alp-Kutluğ Tonga-Bilge Mes'ûd Kılıç Tamgaç-Han II (1160-1178 = 18)
19. Nusretü'd-Dünyâ we'd-D.Küç Arslan-Han İbrâhîm Kılıç Tamgaç-Han IV (1178-1204a = 26)
20. 'Oşmân Han (1204a - 1212 = 8)

Karahanlılar'ın Fergana Kağanları

1. Celâlü'd-Dünyâ we'd-D.Tonga-Bilge Türk-Tuğrul Kara-Hakan Hüseyin Alp-Kılıç Han (1156-9.1156 = bir kaç ay)
2. Tuğrul Mahmûd Toğan-Han (9.1156-1165 = 9)
3. İbrâhîm Han IV (Batı kağanı no. 19) (1165-1178 = 13)
4. Naşr Tuğrul-Han (1178-1182? = 4?)
5. Celâlü'd-Dünyâ we'd-D. Tuğrul-Hakan Muhammed Han (1182?-1184? = 2?)
6. Celâlü'd-Dünyâ we'd-D.Kadır-Hakan Uluğ-Sulân Han (1184?-?)
7. Hüşâmü'd-Dünyâ we'd-D.Kutluğ Toğan-Han
8. 'İmâdü'd-Dewle we'd-D.Uluğ-Han
9. Muhammed Arslan-Han I
10. Sevinç-Kutluğ Hakan Muhammed Arslan-Han II(?-1212)

Hânedânın Şeceresi

Kül Bilge Han'ın (n. 1) oğulları: Bazır Han (no. 2) ve Oğulçak Kadir-Han. Bazır Han'ın oğlu: Satuk Buğra Han (no. 3) (901-955 = 54), Kâşgar kuzeyinde Artuç'taki türbesinde gömülüdür. Satuk Buğra Han'ın 2 oğlu, hânedânın iki büyük şûbesinin atasıdır: Mûsâ Han (no. 4) ve Süleymân İlig-Han. Önce Mûsâ Baytaş Han şûbesini ele alalım. Bunun oğlu: 'Alî Han (no. 5), şehîd olmuş ve Kâşgar'a gömülmüştür. 'Alî Han'ın (no. 5) oğulları:

1. Ebû-Naşr Nâsri'l-Haqq Seyfi'd-Dewle Kutbi'd-Dewle we Naşri'l-Mille Şemsi'd-Dewle Müeyyedî'l-'Adl Ahmed Togan-Han I (no. 6).
2. Ebû'l-Has.Müeyyedî'l-'Adl Naşr Arslan İlig-Han (ölm. 1013a): 23.10.999'da Buhârâ'yı feth edip Sâmanîler'e son veren mühim şahsiyettir. Nöldeke, Barthold gibi târihçiler, bu olayı Asya târihinin dönüm noktalarından biri kabûl eder ve Tûrân'ın İrân'a karşı kesin ve nihâî zaferi, Mâverâünnehr ve Batı Türkistân'da Ârî hâkimiyetinin "ebediyyen sonu" (Barthold) şeklinde vasıflandırır. Özkend'de (Taşkent) oturarak kardeşi Mansûr Han'a ortak-kağan olmuştur.
3. Mansûr Han (no. 7): dilsizdi. Ferâgat ederek dervîş oldu. 23.12.999'da Semerkand'da Arslan-Han, sonra Arslan-İlig ilân edildi. Oğlu: Hasan Câ'fer Çağrı-Tegin Han, 23.12.999'da Buhârâ vâlisî oldu. Bunun da oğlu 9. Batı kağanı I. Mahmûd'dur, öldürülmüştür.

4. Ebû-Manşûr Arslan-İlig Senâ'i'd-Dewle Muḥ.Han: 1024'te öldü. Mâverâünnehr ve Fergana v.

I. Aḥ.Han'ın (no. 6, ölm. 1017) çocukları:

1. Fülâne Hâtûn = Gazneli Sultân Maḥmûd, izd. 1001.

2. Fülâne Hâtûn = Gazneli Sultân Mes'ûd b.Maḥmûd.

3. Îsâ Han, kızı: Celâliyye Hâtûn = Sultân Melik-Şâh Selçuqî.

4. Muḥ.I(1. Batı kağanı): Arslan-ilig: 1026-42a = 16. Oğulları: Aḥ.Han (ölm. 1042?), Ebû'l-Fazl Arslan-Tegin 'Abbâs Han (ölm. 1042?).

5. İbr.I(2. Batı kağanı) (1042a-1052'de ağabeyi Muḥ.Han'a ortak-kağan). Çocukları:

1. Terken Hâtûn = Sultân Melik-Şâh Selçuqî.

2. Naşr I (3. Batı kağanı ve 1052-68'de babası İbr.'in ortak-kağanı) = Âişe b.Alp-Arslan Selçuqî.

3. Şüayş Toğan-Han: 1068'de müdd. ve katl. Oğlu: Muḥ.Han (1002-18'de = 18, no. 11'e ortak-kağan).

4. Hızr Han (4. Batı kağanı). Oğlu: I. Aḥ. (5. Batı kağanı) (1065?-1095? = 30?) (1089'da Melik-Şâh'a esir oldu, 5 yıl Batı Karahanlı devleti Selçuklular'a ilhâk edildikten sn. tekrar tahta oturtuldu).

5. Muḥ.Han. Oğlu: I. Mes'ûd (7. Batı kağanı).

6. Hârûn Han: 1065 yıllarında Selçuklu kumandanı ol. Diyârbekr yöresinde Bizans'a karşı akınlarda bulundu.

7. Dâwûd Han. Oğlu: Sül.Han (8. Batı kağanı) (1095-97'de amca-zâdesi I. Mes'ûd'a ortak-kağan) = Mehd-i 'Irâq Gewher Hât.b.Sultân Melik-Şâh Selçuqî (izd. 1095?). Oğulları:

1. II. İbr. (Batı no. 14).

2. II. Muḥ. (Batı no. 11): hal'inden 2 yıl sn. Merw'de 6a.1132'de öldü. Merw'de gömülü. Tahta geçmeden ortak-kağandı. = Melike Hât.b.Sultân Sancar Selçuqî (hala-zâdesi, II. Maḥmûd Han'ın ann.). Çocukları:

1. Terken Hâtûn = Sultân Sancar Selçuqî.

2. Naşr Han II (ölm. 1129?): müdd. II. Muḥ.'e ortak-kağan.

3. II. Aḥ.(Batı no. 12): II. Muḥ.'in ortak-kağanı ve müddeî.

4. III. İbr. (Batı no. 16): Buḥârâ yakınlarında Kallâbâz'da öldürüldü. Tahta geçmeden III. Maḥmûd'a (1132-41) ortak-kağandı.

5. II. Maḥmûd (Batı no. 15) (ölm. 1163): hal'inden 22 yıl sn. öldü. Bu müddet içinde (1141-1163) Horâsân meliki oldu. Zîrâ Sultân Sancar'ın -ana tar.- torunu idi. 1153-6 = 3 sırasında dedesi Sancar için Büyük Selçuklu saltanat nâibi oldu. Sancar, bu torununu velîahd îlân etmek istiyordu, zîrâ oğlu yoktu. Dedesi ölünce Sultân Maḥmûd, 1157-1162 = 5 müddetle Büyük Selçuklu tahtına hakk iddia etti. Fakat iddiası, Irak Selçukluları'nca kabûl edilmedi. Oğulları: Muḥ.Han (Oğuz meliki: 1159-1162 = 3, ölm. 1163) ve Kemâlî'd-D.Han (Cend meliki, katli 1152).

Doğu Kağanları

'Abdül-Kerîm Satuk Buğra Han'ın küçük oğlu Süleymân Han'ın oğlu: Şihâbü'd-Dewle Zâhiri'd-Dâwâ Ebî-Mûsâ Hârûn Hasan Buğra Kılıç Han (ölm. 992): ortak-kağan. 7.5.992'de Buhrârâ v. Çu kaynağı yakınlarında Koçkar'da öldü. Oğulları:

1. Ebû'l-Muz.Celâli'd-Dewle Mu'izzi'd-Dewle II. Ah.Han (8. büyük-kağan): hal'inden 34 yıl kd.sn. 1060?'ta öldü. Özkend (Taşkent) v.1018. "Toga-Tegin" unvânıyla Fergaane (merkez Ahşî-keş) meliki: 1026-1060? = 34?.

2. Nâsîrî'd-Dewle Meliki'l-Meşriq Nâsîrî'l-Mille Nâsîrî'd-D.Nûrî'l-Haqq Yûs.Han (9. büyük-kağan): şerik-kağan: 1001-1026 = 25. Med. Kâşgar. Çocukları için aşağıya bk.

3. Bahâ'ü'd-Dewle Kuşî'd-Dewle Nâsîrî'l-Mille 'Adûdi'd-D.'Alî Tegin (ölm. 1034): Yıgan-Tegin sanıyla Buğârâ meliki 1014-20=6. Arslan-İlig sanıyla Semerkand meliki 1024. Tamgaç Buğra Kara-Hakan sanıyla Mâverâünnehr meliki 1032-34 = 2. Büyük-kağanlık müddeîsi 1032-34 = 2. Çocukları için aşağıya bk.

II. Ahmed Han'ın (büyük-kağan 8) çocukları:

1. Hân-Melik Şâh Hâtûn = 1. Gazneli Sul.Mes'ûd (izd. 1033), = 2. Sul.Alp-Arslan Selçuqî (daha önce Gazneli Sul.Muh.'le 1025'te nişanlandı, sn. bunun kardeşi Mes'ûd ile evlendi).

2. I. Muh.Han (Doğu kağanı 2): öldürüldü. = Fülâne Hât. (Selçuqî), = Zeyneb Hât.b.Gazneli Sul.Maḥmûd (nişan 1025). Oğulları: I. İbr. (Doğu kağanı 3, katl) ve Arslan-İlig Çağrı-Tegin Hüs.Han. Bu sonuncunun oğlu: Maḥmûd Kâşgarî, *Dîvânü Lügaatî't-Türk* müellifi (te'lifi: 25.1.1072-10.2.1074, yeniden gözden geçirilip 1077'de Bağdâd'da Halife el-Muktedî'ye sunuldu; Türkçe'nin en büyük âbidelerinden biridir).

3. Maḥmûd Han (Doğu kağanı 4): Ortak-kağan: 1057-59 = 2. Oğlu: Ömer Han (5. Doğu kağanı) ve Ömer Han'ın oğlu: Cibrâil Han (10. Batı kağanı, öldürüldü, Hasan Han'ın ortak-kağanı).

4. Sül.Han (10. büyük-kağan ve 1. Doğu kağanı): katli 1057. 1056'da I. Muhammed'e (kardeşi) esir düştü. Buğra-Tegin, sn. Arslan-Han sanını aldı. Çocukları:

1. Fülâne Hât. = Sul. Mewdûd b.Gazneli Sul. Mes'ûd (1028-32 = 4'de nişanlı kaldı, nikâh olmadı).

2. Yâ'kuub Han (6. Batı kağanı): 1089'a kd. Atbaş meliki.

3. Has.Hârûn Han (6. Doğu kağanı): Maḥmûd Han'ın ortak-kağanı oldu. Bunun saray nâzırı olan Yûsuf Hass Hâcib *Kutadgu-Bilik*'ini bu hâkaana ithâf etti (te'lifi: 1070; 7.000 beyit, Türkçe'nin en büyük âbidelerinden biri, Yûsuf ilk dâhî Türk şâiridir). Hasan Hâkaan'ın oğulları:

1. Me'mûn Han.

2. Ah. Hârûn Han (7. Doğu kağanı). Bunun oğlu: II. İbr. (8. Doğu kağanı, şehîd oldu). Bunun oğlu: II. Muh.Han (9. Doğu kağanı). Bunun oğlu: Yûs.Han (10. Doğu kağanı). Bunun oğlu: III. Muh.Han (11. ve sonuncu Doğu kağanı).

'Alî Tegin'in (ölm.1034) çocukları:

1. Fülâne Hât.
2. Fülâne Hât. = Sa'îd b.Sul.Mes'ûd Gaznewî (izd. 1036).
3. Arslan Tegin.

4. Arslan-İlig Yûs.Han (ölm.1058?): 1034'te Mâwerâünnehr, sn.Fergana meliki. = Fülâne b.Ebî-Naşr b.Sebûk-Tegin Gaznewî (izd. 1036). Oğlu: Kök-Sagun 'Abdü'l-Mü'min Han (Fergana meliki). Bunun oğlu: Kök-Sagun 'Alî Han (Fergana meliki). Bunun oğlu: Hâs.Han (13. Batı kağanı). Hâsan Han'ın (no. 13) oğulları:

1. 'Alî Han (17. Batı kağanı).
2. II. Mes'ûd Han (18. Batı kağanı). Oğlu: III. Muḥ.Han: babasına ortak-kağan.

1174a'te batı-kağanlığı müddeîsi.

3. Hüs.Han (1. Fergana kağanı) (1141-9.1156 = 15). 15 yaşında ölmesine rağmen şu çocukları bıraktı:

1. Mahmûd Han (2. Fergana kağanı).

2. IV. İbr.Han (19. Batı ve 3. Fergana kağanı): her 2 tahtta toplam 39 yıl kağan oldu. Oğulları: 1.) 'Osm.Han (20. ve sonuncu Batı kağanı, hayatı: 1187-1212 = 25, kaal) = Fülâne b.Gürhân (Nayman) (izd. 1210a), = Hân-Melik Hât.b.Muḥ.b.Tekiş Harzem-Şâh (izd. 1212?).- 2.) Er-Tegin.- 3.) Ot Tegin (Kara-Hıtaylar'a tâbî oldu, 1212'de intihâr etti). Ot Tegin'in oğlu: Tâcû'd-D.Bilge Han (Otrar = Fârâb meliki: 1199-1216 = 17, Harzem-Şâhlar'a tâbî, nesli Otrar melikleri ol.devâm etti).

Batı kağanı Osmân Hân'ı 1212'de kayınpederi Harzem-Şâh öldürttü.

3. Naşr Han (4. Fergana kağanı). Oğulları:

1. Uluğ-Sulân (6. Fergana kağanı)
2. Hüsâmü'd-D.Toḡa Han (7. Fergana kağanı).
3. 'İmâdü'd-D.Uluğ Han (8. Fergana kağanı).

4. Muḥ.Han (5. Fergana kağanı): büyük oğul. Oğlu ve torunu I. ve II. Arslan Hanlar, Fergana'nın ancak bir kısmında Kayalığ (Kayalık) merkez ol. saltanat sürdürdüler.

Buḥârâ Hudât'ları (640-782)

640?-782 = 142? müddetle bir Müslüman Türk hânedânı, taht şehirleri Buḥârâ olmak üzere Mâwerâünnehr ve Merw'de (Türkmenistan güneyi, Horâsân'ın kuzeyi) hüküm sürdüler. Bunlara Hudâh hânedânı ve hükümdarlarına "Buḥâr(â)-Hudât" denmektedir (R.N.Frye, *Notes on the History of Transoxiana*, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XIX, 1956, 106 v.dd.). Hânedânın, Göktürk hânedânının bir dalı olması kuvvetle muhtemeldir. Önce hangi hükümdârın ihtidâ ettiğini bilmiyoruz. Arablar'la savaşmış, fakat sonunda ihtidâ etmiş ve hilâfet'e tâbî olmuşlardır. Şöyle bir taslak mümkün görüntüyör:

1.) Fülân = 2.) Bidun (Bandun) Kabac Hâtûn (674'te tahtta, 15 yıl çocuk oğlu nâmına saltanat sürüyor), 3.) bu ikisinin oğlu Tuḡşada (Naşr b.Seyyâr tar. 9.739'da öldürüldü), 4.) bunun oğlu Kuteybe, 9.739'da tahta çıktı, Türkçe adı bilinmiyor, belki ilk ihtidâ eden budur, 5.) Seken, bunun kardeşidir, 6.) Bunyat, 782'ye kd.tahtta kaldı, Seken'in kardeşi. Bunyat'tan sonra da hânedânın bir kaç hükümdarla daha devâm ettiği

kuvvetle muhtemeldir, fakat genişliğini ve gücünü kaybetmiş, Mâwerâünnehr, Arab Hılâfet imparatorluğuna ilhâk edilmiş, ülkedeki Türk ve İranlı nüfus ihtidâ etmiştir. Bu bahsin başındaki *Giriş* kısmına da bk.

Buhârâ'da Âl-i Bûrhân (1058-1221)

Âl-i Bûrhân = Bûrhân Âilesi, Hânedânı, Buhârâ'daki Sünnî-Hanefîler'in şadrıdır. "Şadr-ı cihân" sanıyla Buhârâ'nın dinî emîrleri olmuşlardır. Karahanlılar'a, dolayısıyla Selçuklular'a, sn. Budist Karahıtaylar'a, sonra Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuşlardır. 1058?-1221 = 163? müddetle, hepsinin adının başına "Bûrhânü'd-Dîn" sanı gelen âile üyelerinin, şehre hâkim oldukları görülüyor (M.M.Kazwîni, *Çehâr Makaale*, 114-20; Omelyan Pritsak *Âl-i Burhân, Der Islam*, XXX, 1952, 81-96). Âile muhtemelen İranlı'dır. Mezhepleri Hanefî'dir. 1208'de Harzem-Şâhlar, âilenin nüfûzuna son vermekle berâber, belediye başkanı yetkileriyle olsun Âl-i Bûrhân, 1221 Moğol (Cengiz) istilâsında son ferdleri öldürülünceye kadar devâm etti. Hânedânın atası 'Ömer Mâze'dir. Bunun oğlu:

1.) Hâcî İmâm Bûrhânü'l-Milleti we'd-Dîn 'Abdü'l-'Azîz I (1058?-1107? = 49?) ve bunun oğulları: 2.) Hüşâmü'd-D.'Ömer (1107?-1142a = 35?, katli) ve 3.) Ah.I (1142a-1163b = 21, katli).

Ah.I'in oğulları: Bûrhânü'd-D.Mahmûd (müell.), Bûrhânü'l-İslâm Tâci'd-D.'Ömer (bunun oğlu Nizâmü'd-D.Muh.'in nesli devâm etmiştir) ve Bûrhânü'd-D.Muh.I(4: 1163b-?, 1206/7'de hâcî). I. Muh.'in oğlu: 5.) Bûrhânü'd-D.Muh.II ve bunun torunu 6.) Seyfû'd-D.Ah.II.- Hüşâmü'd-D.'Ömer'in (no. 2) oğlu 'Abdü'l-'Azîz'in oğlu 'Ömer'in oğlu: 7.) 'Abdü'l-'Azîz II ve bunun oğulları: İftihâr-i Cihân (katli 1221) ve 9.) Seyfû'd-D.Muh.IV (katli 1221). Bu sonuncunun kendisiyle berâber öldürülen oğulları: Melikü'l-İslâm ve 'Azîzü'l-İslâm.

Yalavaçlar (1269-1310)

1269-1310? = 41? müddetle Yalavaçlar, Moğollar'ın Mâwerâünnehr (Semerkand ve Buhârâ), Doğu Türkistân (Kâşgar), Çungarya, Harzem ve Fergaane, hemen hemen bütün Türkistan umûmî vâfileri olmuşlardır. Yalavaçlar'dan önceki Cengizliler'in Batı Türkistân veya Mâwerâünnehr umûmî vâfileri, 1200'den itibaren şunlardır: Hazar-Buka (Türk ve Müsl., Kuşbüddîn Kirmânî'nin kızkardeşi ile evli, merkezi Nahşeb), Çing-Sang-Tayfu (Çinli, merkezi Semerkand), Buka Nuşa (Moğol, merkezi Buhârâ). Yalavaçlar, Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Türkistan'ın paylarına düştüğü Cengizliler'in Çağatay Ulusu'nun islâmlaşma'sında hizmetleri olmuştur. Bu âileden 4 prens, Hocesend'de (Fergana) oturarak eyâletlerini yönetmişler ve Moğollar'ın itimâdını kazanmışlardır. 1302'den itibaren Kâşgar da bunların yönetimine verilmiştir. Âilenin atası Mahmûd Yalavaç Beğ, Cengiz'in hizmetinde bir Müslüman Türk'tü. 1218'de Cengiz'in Harzem-Şâhlar nezdinde elçisi ve 1254'e kadar Pekin (Kuzey Çin) umûmî vâlisi oldu. Bunun oğlu, ilk Mâwerâünnehr vâlisi olup Buhârâ'ya gömülen Mes'ûd'dur ve onu makaamında ardarda 3 oğlu tâkiyb etmiştir: Mes'ûd'un kardeşi 'Alî Bey, önce Argun İlhan'ın, sn. Kubilay'ın beyi, 1271'de Horâsân v. oldu, 1277'den sn. öldü.

1. Mes'ûd Yalavaç Beğ (4.1269-10.1289 = 20, 6)
2. Ebû-Bekr Beğ (10.1289-5.1298 = 8,7)
3. Satılmış Beğ (5.1298-1302 = 4)
4. Sevinç Beğ (1302-1310? = 8?)

Eski Harzem-Şâhlar

Aral Gölü'nün güneyinde, Amu-Deryâ deltası ve çevresinde, bugün Karakalpakistan denen ülkeye Hwârizm denmektedir. Sonradan "Hıywe" denmiştir. Burası Orta Çağ'da Türkistan'la Doğu Avrupa arasında geçit ülke olduğu için zengin ve chemmiyetli idi. Aslı sekene İranlı'dır ve bir İran dili olan Harzemce (bugün ölü dildir) konuşurdu. Fakat daha Mîlâd'dan önceki asırlardan beri buraya Türkler yerleşe yerleşe, 1000 yıllarından sonra tamâmen Türk ülkesi hâline gelmiştir. (Tolstov, *Auf den Spuren der Altchoresmischen Kultur*, Berlin 1953; Ernst Sachau, *Zur Geschichte und Chronologie von Khwârizm*, SBWAW, LXXIII, 1873, 471-506, LXXIV, 1873, 285-330). Burada hüküm süren meliklere eskiden beri "hwârizm-Şâh" (Omanlı talaffuzu: harzem-şâh) denmiştir. Bu unvânı Selçuklular'ın yerine geçen ünlü Türk hânedânı aldığı için, Harzemşâhlar'ın onlardan ibâret olduğu telakki edilmiştir. Fakat o Harzem-Şâhlar, 4. Harzem-şâh hânedânıdır. İlk 3 hânedânı aşağıda göreceğiz:

I. HARZEM-ŞÂH HÂNEDEÂNİ: AFRİĞİLER (300?-995): İranlı'dır. 700 yıl kadar devâm etmiştir. Sâsânîler'in vâlisi ve tâbîi olan Afrîğîler, 717'de Arablar'a (Emevîler) tâbî olarak 995'e kadar hânedanlarını devâm ettirdiler. Daha çok Doğu Harzem'e hâkimdiler. Merkezleri Kâş şehridir. Abbâsîler'den sn. Sâmânîler'e ve Karahanlılar'a tâbî oldular. Nihâyet yerlerini Me'mûnîler denen ikinci harzem-şâh hânedânına bıraktılar. Hânedânın atası Âfrîğ, 300'e doğru ölmüştür. Bunun 13. kuşak torunu İskecmülk, 717'de tahta geçerek Emevîlere tâbî oldu (712'de Gürgenc'i Arablar (Kuteybe b. Müslim) işgal etmişlerdi) ve istiklâlden vaz geçti. Son Âfrîğîler: 'Irâq oğlu Muh.'in oğulları: 'Alî ve Ah. 'Alî'nin oğlu Ebû-Naşr Manşûr (oğlu Naşr) 1020'ye doğru ölmüştür, bilgin, matematikçi ve Bîrûnî'nin hâmîsidir. Ah.b.Muh.b.'Irâk'ın oğlu Ebû-'Abd. Muh. (oğlu 'Abd.) ise son emîrdir, 945-995 = 50 müddetle tahta kalmıştır, katledildi. Arab tâbîyyeti çağında Kâş merkez oldu, Gürgenc'de güney bölgesini yöneten bir Arab vâlî vardı.

II. HARZEM-ŞÂH HÂNEDEÂNİ: ME'MÛNÎLER (995-1017): Türk'tür. Daha çok Batı Harzem'de hüküm sürdüler. 999'a kd. Sâmânîler'e, sn. Karahanlılar'a tâbî oldular. Muh.oğlu Ebû'l-'Abbâs Me'mûn I (no. 1: 995-997), önce Batı Harzem'i eline geçirdi. 995'te bütün Harzem'e hâkim oldu. Başkenti Cürcâniyye (Ar.) (Fars.Gürgânc, Tr.Gürgenç) (bugünkü Ürgenç, bunun yakınındadır ve 1231'de Moğollar'ca kurulmuştur) idi. Bilgin ve şâirdi. Oğulları: el-'Abbâs, 2.) Ebû'l-Has.'Alî (997-1015 = 18) (1014'de Gazneliler'e tâbî oldu) ve 3.) Ebû'l-'Abbâs Me'mûn II (1015-20.3.1017 = 2) (oğlu el-'Abb.). Öldürüldü. No. 2'den kul kalan Gazneli Mahmûd'un kızkardeşi ile evlendi. Ülke,

Gazneli hâkimiyetine geçti (3.7.1017). Gazneliler, Altunbaş hânedânını vâli yapular. 'Alî'nin (no.2) (Gazneli S.Mahmûd'un aynı kızkardeşi Hurre Kalçı Hât. ile evli) oğulları: el-Has. ve 4.) Ebû'l-Hâriş (20.3.1017-10.1017 = 0,7)(oğlu el-Hâriş). Bu sonuncusu ülkenin bâzı yerlerinde Gazneliler'e karşı koymak istedi, başaramadı.

III. HARZEM-ŞÂH HÂNE DÂNI: ALTUN-TAŞLAR (10.1017-1041): Me'mûniler gibi Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. 24 yıl ülkeyi Gazneliler'e tâbî ol., daha doğrusu onların vâlisi sıfatıyla ellerinde tuttular. Sonunda Gazneliler ülkeyi doğrudan doğruya ilhâk etti (1041), fakat az sonra Harzem, Selçuklular'a geçti. 1.) Ebû-Sa'îd Altun-taş el-Hâcib (10.1017-1032 = 15), Gazneliler'in (Gazneli Sultân Mahmûd) saray nâzırı (hâcib-i büzürg), 1017'ye kd. Herât (Doğu Horâsân) vâlisi, sn. Harzem-Şâh (Harzem vâlisi) oldu. Debûsiyye'de öldürüldü. Oğulları: Sa'îd, 2.) Hârûn (1032-1035 = 3, katl) ve 3.) İsm.Handân (1035-1041 = 6, hal'). Hârûn'un 1034'te müstakil olmak istemesi, hânedânın devâmını engelledi.

IV. HARZEM-ŞÂH HÂNE DÂNI: 1041-1097 = 56 müddetle Harzem, Selçuklu vâfîlerince yönetildi. 1097-5.1221 arasında 4. Harzem-Şâh hânedânına geçti. Bu hânedan Selçuklu vâfîleri ol.ışe başlayıp istiklâl kazandılar, Irak Selçukluları bahsinin sonunda görülmüştü. 5.1221'de Cengiz'in orduları Harzem'in merkezi Gürgenç'e girerek ülkede Moğol devrini başlattı. 1221-1260? = 39? müddetle Harzem, Moğol vâfîlerince idâre edildi. Cuci Ulusu'na, Altın-Ordu'ya âit oldu. 1260'a doğru ülke, yeni vâli hânedânının eline geçti. 1041'de Sır Deryâ ağzında Cehd'de oturan Oğuz yabgu'su Şâh Melik, Gazneliler adına ülkeye hâkim olduysa da 1042'de Selçukoğlu Çağrı Bey tar. kovuldu. Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan, 2 def'a Harzem seferi yaptı ve oğlu Melik Arslan Argun'u buraya vâli yaptı. Sultân Şâh, Nizâmülmülk'ün bir oğlunu Harzem vâlisi yaptı.

V. HARZEM-ŞÂH HÂNE DÂNI (1260?-1511): Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî olan bu hânedan, 252 yıl kd. sürdü. Bunlar Altın-Ordu'ya tâbî, Cuci Ulusu'nun Moğol beyleri idiler. Vâli olarak işe başlayıp gittikçe yerleştiler. Timur 1372, 1373, 1376b, 1379, 1389'da 5 def'a Harzem üzerine sefer yaptı. Moğollar'ın Kongrat (Moğ. Konggirat) boyu beyleri oldukları için Kongrat Harzem-Şâhları denen hânedan, Altın-Ordu yerine Timur'a ve haleflerine tâbî oldu. Bu şekilde hayâtını tamamladı. Kongrat harzem-şâhları:

1.) Fülân Noyan Kongrat (1260-?), 2.) oğlu Bey-Timur Toktagu, 3.) oğlu Kutluk-Timur (1321-1336 = 15), 4.) oğlu Nagaday (Nangiday) Noyan Kongrat (1336-1355 = 19), 5.) Ak-Hüs. Şûfî (1355-1371 = 16, katl), 6.) Yûsuf Şûfî (1371-1379 = 8) = Fülâne Hn.b.Özbek Han (Altın-Ordu hâkaanı; Süyün-Beg'in ann.), 7.) 'Alî Ak-Şûfî (1379-?) (bu son 3 harzem-şâh, 4 sayılı Nagaday'ın oğlu). Bey-Timur (no. 2)'un kızkardeşi Bayalun Hâtûn, Altın-Ordu hâkaanı Özbek Han'ın annesidir. Yûsuf Şûfî'nin kızı Süyün-Beg Hân-zâde Hânım, Timur'un by.oğlu Cihângîr M.(1356-1376) ile 1374'te evlenmiştir (çocukları için bk. Timuroğulları). Sonra gelen 8.) Musaka Bey Nüküz ve 9.) Emîr Şâh-Melik Bilgüvüt (1414-1426 = 12), belki ve muhtemelen aynı hânedandan değildirler. 10.) Nâşrî'd-D.fbr. (1426-1430 = 4) ise no.9'un oğludur. 11.) Mîr Sa'îd Bey

b.lbr. (1430-1463 = 33) (Farsca'da şâir), 12.) 'Osmân b.Muḥ. Şûfî (1463-1467 = 4), 13.) Mîr Şâlih Bey b.Mîr Sa'îd Bey (1467-?) (Türkçe'de şâir), oğulları 14.) Çın-Şûfî Bey ve 15.) Ḥayder Râzî Bey (?-1502), son Harzem vâlileridir. Şerîf Şûfî Bey, Çın-Şûfî'nin oğludur ve hânedanın 15.'sidir (1502-1511 = 9). Harzem, bundan sonraki bahiste görecekğimiz Cuci Ulusu'ndan Cengizli Harzem (Hıyve) hanlarının eline geçti (1511-1804). Ancak 1804'te bu hânedânın yerine yeniden Kongratlar Harzem (Hıyve) ülkesini ellerine geçirdiler (1804-1919). Bu sûretle Kongratlar, Harzem'e 1260-1511 + 1804-1919 arasında toplam 366 yıl hâkim oldular.

II

BATI TÜRKİSTAN (CUCİ ULUSU)

Harzem (Hıyve) Hanları (1511 - 1804)

1511'de Cuci Ulusu'ndan Cengizogulları, Timurlular'a tâbî Türk'leşmiş Moğol beyleri olan Kongratlar'ı Harzem'de hizmetlerine alıp, bizzât Harzem tahına yerleştiler. Bugünkü Karakalpakistan ve Türkmenistan'ı içine alıyordu. 1538, 1593 ve 1595-7'de ÷lke Şeybânîler'ce işğâl edildi. 1619'a kd. Ürgenç olan taht şehri bu târihte Hıywe'ye nakledildi. 1511-17.11.1804=293 yıl devâm etti. 1804'te tekrar Kongrat hânedânına geçti. Hükümdarlara "hân" ve prenslere "sultân", prenseslere "hânım" denmektedir ("hanım", Tr.'de "han"ın müennesidir). Türk'leşmiş Moğol olan, Türkçe konuşan ve kul-lanan, Sünnî-Hanefî mezhebindeki bu hânedan, 1558'de İran Safevîleri'ne tâbî oldu ve bu durum XVII. asırda da devâm etti. 11.1740-1747 arasında gene İran'a (Nâdir Şâh Avşar'ın vâlîsi Tagır Bey) tâbî oldular. Bunun dışında istiklâl sâhibi idiler. Cengiz Han'ın by. oğlu Cuci'nin 5. oğlu Şiban'ın 2. oğlu Bahâdır'ın oğlu Cuci-Buka'nın oğlu Badakol'un oğlu Mengü-Timur (Kuluk)'un 6 oğlunun 3.sü Pulad'ın oğullarından İbrâhîm (Ayba) Han, "Şeybânîler" denen Buğârâ Hanları'nın (b.bk.) yânî imparatorluk dalının atası,

'Arab-Şâh Han da, Harzem Hanları'nın atası olmuşlardır. 'Arab-Şâh'ın oğlu Hacı-Tolu (Tuğlu), bunun oğlu -Kalmuklar'ca şehîd edilen- Timur-Şeyh'tir. Timur-Şeyh'in bir oğlu Kalmuklar'ca şehîd edilmiştir, diğeri babasının ölümünden 6 ay sn. doğan (posthume) Yâdgâr Han'dır ki 1468'de Ebü'l-Hayr Han Şibanî yerine han olmuştur. 1515'te Harzem'de Safevî işgali tamâmen sona ermiştir (bu işgal 1502'de başlamıştı). Yâdgâr Han'ın oğulları: Berke (=Malay Hân-zâde b.Kiçik Mîrzâ), Ebû-Lek, Emînek ve Abak'tır. Hanlar ve saltanat müddetleri:

1. İl-bars (Yılbars) Han I (1511 - 1526 = 15)
2. Sultân-Hacı Han (1526)
3. Hasan-Kulı Han (1526 - ?)
4. Sufyân Han (? - 1533)
5. Bucuga Han (1533 - 1540 = 7)
6. Âwenk (Ewâniş) Han (1540)
7. Kal Han (1540 - 1546? = 6?)
8. Akatay Han (1546?)
9. Dost-Muh. Han (1546 - 1558 = 12)
10. Hacı-Muh. Han (Hâcin) I (1558 - 1602 = 44)
11. 'Arab-Muh. Han I (1602 - 1623 = 21)
12. İsfendiyâr Han (1623 - 4.1642 = 19)
13. Ebü'l-Gaazî Bahâdır Han I (4.1642 - 1663 = 21)
14. Ebü'l-Muz. Muh. Bahâdır Enişe Han (1663 - 1678 = 15)
15. Muh. Öreng Han I (1678 - 1694 = 16)
16. İshâq Aka-Şâh Niyâz Han (1694 - 1702 = 8)
17. 'Arab-Muh. Han II (1702 - ?)
18. Hacı-Muh. Han II (? - 1714)
19. Yâdgâr Han (1714)
20. Öreng Han II (1714 - 1715 = 1)
21. Şîr-Gaazî Han (1715 - 1728 = 13)
22. İl-Bars Han II (1728 - 1740 = 12)
23. Ebü'l-Hayr Han (1740 = bir kaç gün)
24. Tekir (Tâhir) Han (1740 - 1742 = 2)
25. Nûr-'Alî Han (1742 = 6 ay)
26. Muh. Ebü'l-Gaazî Bahâdır Han II (1742 - 1745 = 3)
27. Gayıb Han (II) b. Batur Han Kazak
28. Abdullâh Karabey Han b. Batur Han Kazak (4 yıl)
29. Temür-Gaazî Han b. Muh. Rahîm Sul. (7 yıl)
30. Tevke Han b. Cihângîr Han Kazak I (2,5 yıl)
31. Şâh-Gaazî Han b. Gayıp Han II (1767)
32. Ebü'l-Gaazî Han III b. Temür-Gaazî Han (1767-1768 = 1)
33. Nûr-'Alî Han b. Barak Han Kazak (1768 - 1769 = 1)
34. Cihângîr Han (II) b. Gayıp Han II (1769 - 1770 = 1)
35. Bülkey Han b. Nûr-'Alî Han (1770)

36. Ahtım Han b.Â'dil Sul.b.Ebü'l-Hayr Han Kazak (1770 - 1777 = 7)
 37. Ebü'l-Feyz Han b.Gayıb Han II (1772-1776=4, Hıywe'nin bir kısmı) (ölm. 1783)
 38. Yâdgâr Han Karakalpak (1777-)
 39. Pulat-Gaazî Han b.Sefer Sul.b.İlbars Han II (- 1791)
 40. Muḥ.Ebü'l-Gaazî Han Bahâdır IV "Beyzâ" (Tr.şâir) b.'Abd. Karabay Han (1791 - 1802 = 11)
 41. Ebü'l-Gaazî Han V b.Yâdgâr Han Karakalpak (1802 - 17.11.1804 =2) (ölm. 1808)

Berke b.Yâdgâr'ın oğulları: 1- İlbars (no.1), bunun oğulları: Fülân Sul. (=Sultân) ve Sul.Gaazî (müdd.1525, bunun oğlu 'Ömer Gaazî).- Cânî Beg.- Balbars: oğlu Sül.-Hacı Han (no.2).

Ebû-Lek b.Yâdgâr'ın oğlu: Hasan-Kulı Han (no.3), öldürüldü.

Emînek b.Yâdgâr'ın oğulları: 4, 5, 6, 7, ve 8 no'lu hanlardır, bunlardan Sufyân Han (no.4) oğlu Yunus Han (müdd. 1546). Bucuga Han (5) oğulları Dost-Muḥ.Han (9, katl) ve İş Han (Ürgenc v., 1558'de katl), Bucuga'nın kızı Â'îşe Bike=Şâh Tahmâsb Safevî.- Âwenk (6) oğulları: Dîn-Muḥ. (1555'e kd. Safevîler'e tâbî ol. Merv v., bunun oğlu Ebû-Muḥ. (Merv v.) =Bibice (Nûr-Muḥ.'in ann.), bu Ebû-Muḥ.'in oğulları: Nûr Muḥ. (Merv v., Şîrâz'da öldü), Celâl Sul. (Merv v., katl), 2 sul. daha ve Âwenk'in diğer oğlu: 'Alî Sul. (Nesâ, Kât ve Ürgenc v., ölm. 1569). 'Alî Sul.'in oğulları: İskender (Ürgenc v., ölm. babasından 6 ay sn. 1569) ve Sancar (Ürgenc v., deli, 1569-1593=24 müddetle vezîri Kul Muḥ. Bey'in niyâbetinde Ürgenc v.).

Akatay Han (8, katl) b.Emînek b.Yâdgâr'ın oğlu: I. Hacı-Muḥ. (10) (1520-1602=82), tahta geçer geçmez (1558), Safevîler'e tâbî oldu. Oğulları: Fülân Sul., Muḥ.-Kulı Sul. (Rusya hizmetinde) ve I. 'Arab-Muḥ. (11, katl) = Mihr-Bânû Hn. (ölm.1609, aynı hânedandan, 13'ün ann.). I. 'Arab-Muḥ.'in çocukları:

Fülâne Hn. = Nezîr-Muḥ. (Buhârâ hanı: 1642-5, çocukları için bk. Cânîler=Astırhan Hanları).- İsfendiyâr Han (12): oğulları Yuşan Sul. ve Eşref Sul.-Habeş Sul. (1623'te müdd. ve katl).- İl-Bars Sul. (1623'te müdd. ve katl).- Şcrîf-Muḥ. Sul. (ölm.1640).- Afgan Sul.- I. Ebü'l-Gaazî B.Han (13).

Ebü'l-Gaazî Bahâdır Han I (no.13) (Ürgenc, 8.1603 - 1663 = 60), 'Arab-Muḥ.Han'ın 2. oğludur, ağabeyi İsfendiyâr Han'a halef oldu. Hânedânın en büyük ismidir. Hıyve'de Mahmûd Pehlewân Türbesi'ndedir. Kât v. 1629-23, Ürgenc v.1624-7, Buhârâ ve Sem.'da yaşaması 1623-4, Taşkent'te oturması 1626-8, İsf.'ı ziyâreti 2.1630. Bütün Türk lehçeleri ile Moğolca, Kalmukça (bir Moğol lehçesi), Arabca ve Farsca bilmektedir. Türkologdur. Şu 2 ünlü eserin müellifi: *Şecere-i Terâkime* (Türkmenler'in Şeceresi) (1659) ve *Şecere-i Türk* (Türk Şeceresi) (1663). Her iki eser de Türkçe'dir. Pek çok baskısı ve tercümesi vardır. Oğlu Enûşe Han (14) da târihçidir. Enûşe Han'ın oğulları: 15 (şâir), 17, 18 ve 19 sayılı hanlar. Bunlardan II. Hacı-Muḥ.Han'ın (no.18) oğlu: Cuci Sul. Cuci Sul.'ın oğlu: İshâq Han (no.16).

İshâq Han'ın (16) oğlu II. İlbars Han (22) da şâirdir. Listede 20 ve 21 sayı verilen hanların kimin oğulları oldukları tesbît edilemiyor. Bunlardan Şîr-Gaazî Han (21) şâirdir ve onun kardeşi Muḥ. Rahîm Sul.'dır ve bu Sul.'ın oğlu da şâir Temir-Gaazî Han'dır.

Bir kaç gün tahtta kalan Ebû'l-Hayr (23) Kırgız hanı ve gaastıdır. Bunun oğlu Nûr-'Alî (25) de 2 yıl sonra 6 ay tahta oturmuştur. Tekir Han (24) b.Welî-Muḥ.Han ise Nâdir Şâh'ın vâlisî Türkmen'dir, bu hânedan dışıdır.

Kongratlar (Hıyve Hanları) (1804 - 1920)

Bunlar Cengiz nesli değildir. Fakat aynı atadan inmiş Kongrat (Moğ. Kongirat, Konggirat, Konkırat, Onggirat) boyu beyleridir. Bu Moğol boyu, Moğolistân'ın en doğusunda ve Marçurya'nın batısında, Büyük Khinggan Dağları batısında meskûndü. Cengiz'in 4 oğlunun annesi Börte Fucin, bu boydandır. XIII. asır sonlarında Türk'leşmişlerdir (Türkmen lehçesi). Evvelce de Harzem'i ellerinde tutuyorlardı. Kongrat'lardan Şûfî hânedânı Harzem'de 1364'te Hüs. Şûfî'nin Altınordu tâbiyyetinden çıkması ile başladı. Hıywe'den Çağatay hânlarını çıkardı. 1379'da Timur, Harzem'i istilâ etti. Hüs., Toktamış'a tâbî ol. geri aldı. 1388'de Timur gene istilâ etti. Şûfîler, sn. gene vâlî ol. devâm etdiler. 1464'te 'Osmân b.Muḥ.Şûfî, Muşt. Hân'a tâbî ol. ülkeye hâkimdi. 1505'de Şeybânî Hân, Şûfîler'e son verdi. 1804'te Harzem (Hıywe)'deki Şıban-Oğulları'ndan Cengizli hânedânı dağılınca yerine geçmişlerdir. Taht şehirleri 1615'de Ürgenç'in yerini alan Hıywe'dir. Murgaab'dan Sır-deryâ mansabına kd. Harzem'de hükümân olmuş meliklerdir. Türkiye dışında son Türk devletlerinden birinin de temsilcisidirler. Mezhepleri Sünnî-Hanefî, dilleri Türkçe'dir. 17.11.1804-1919 arasında 115 yıl devâm etmiştir. Ancak 6.9.1873'te devletin yarı toprağı (Amu-Deryâ'nın sağ tarafı) Rusya'ya bırakıldığı gibi, bu târihten itibaren devletin diğer yarısında (67.430 km²) hükümân olan Kongrat melikleri, Rusya'ya, çar'a tâbî olmayı kabul etmişler ve artık eski chemmiyet ve mânâsı kalmıyan "han" unvânını taşımakla berâber, Rus protokolünde sâdece emîr (prens) ve protokolde Buḥârâ emîrinden sonra sayılmışlardır. Hânedânın atası Ahmed Bey, 1755'te Harzem hanlarının "inak"ı (saray nâzırı) olmuştur. Ah.Bey, 5. Harzem hânedânı olan Kongratlar'dan 7. Harzem emîri 'Alî Şûfî'nin muhtemelen 11. kuşaktan torunudur. Ah. B.'in oğlu Muḥ.Emîn Han, 1785'te ölünceye kd. Harzem sarayında inak'lık görevine devâm etmiştir. Bunun oğlu 'Aazz İnak da 1795a'deki ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. Karakalpak kabilesi ancak 1811'de Hıyve'ye ilhâk edildi. 1812-22'de Türkmenistân ilhâk edildi, 1822'de alınan Merv'in yanında 1824'de Yeni Merv kuruldu. Bu sûretle 1811'de 300.000 nüfuslu olan hanlık çok genişledi. Hıyve'nin nüfusu ise 1842'de 40.000 kadardı. 2.6.1873'de Rusya'ya teslim olan hanlık, 24.2.1881'de Göktepe'nin düşüp Türkmenistân'ın işğâli ile Rus fütûhâtının tamâmlanmasını sağladı. Kongratlar'dan Hıyve hanları ve saltanat müddetleri:

1. İi-tüzer Han (17.11.1804 - 1806 = 2)
2. Muḥ.Rahîm Han I (1806 - 1825 = 19)
3. Allaah-Kulı Han (1825 - 1842 = 17)
4. Rahîm-Kulı Han (1842 - 1846 = 4)
5. Muḥ.Emîn Han (1846 - 3.1855 = 9)
6. 'Abd'Ullaah Han (3-9.1855 = 0, 6)
7. Kutluğ Murâd Han (9.1855 - 2.1856 = 0, 5)

8. Seyyid-Muḥ.Han (2.1856 - 1864 = 8)

9. Seyyid-Muḥ.Raḥîm II Bahâdır (1864 - 1.9.1910 = 46)

10. Seyyid-İsfendiyâr Bahâdır Han Töre (1.9.1910 - 1.10.1915 = 5, 1, 0)

11. Seyyid-'Abdullaah Han (1.10.1915 - 30.4.1920 = 4, 7, 0)

'Aızz İnak'ın (ölm. 1795a) oğulları: Kutluḡ Murâd İnak ve İltüzer Han (no.1). Kutluḡ Murâd, babasının yerine 1795a'te inak oldu. Oğulları: Seyyid-Maḥmûd Töre (katli 1855) ve 'Ubeyd'Ullaah. Bu sonuncunun oğulları: 'Abd.Han (6) ve Kutluḡ Murâd Han (7). 'Abd.Han, Teke Türkmenleri hanı Koşut'a yenilerek muhârebede ölmüştür.

İltüzer Han'ın (1) oğlu: Muḥ.Râḥîm Han (2), Türkçe'de şâirdir; Hıyve'de Maḥmûd Pehlewân Türbesi'ndedir. Bunun oğulları: Allah-Kulı Han (3) (aynı türbede) ve Sey.-Muḥ.Han (8). Allah-Kulı'nın (no.3) oğulları:

Raḥîm-Kulı (4) ve Muḥ.Emîn (5) Hanlar. Bu sonuncusu, Seraḥs'ta Teke Türkmenleri hanı Koşut'a yenilerek muhârebede öldü (halefi de bir kaç ay sn. aynı âkıbete uğradı). Muḥ.Emîn Han'ın (5) oğulları Ala Cân, Atacân Töre (doğ. 1851), Seyyid-Ah.Töre ve II. Muḥ.Raḥîm Han (9)'dır.

Muḥ.Raḥîm Han II (no.9) (1845-1.9.1910=65): Fîrûz mahlasıyla Türkçe bir dîvân, ayrıca Farsca şiirler yazmıştır. 1873'te Rusya'ya tâbî olmuş, 1896'da oğlu ile Moskova'yı ziyaret etmiştir. =Kutlu Bike. =Siyâde Bike (Muḥ.Yâr, 'Abd. ve 'Ubeyd'in ann.). =Ma Puça Bike (4 sayılı han Raḥîm-Kulı'nın kızı olmakla amca-zâde; Seyy.-'Asker'in ann.). II. Muḥ.Raḥîm Han'ın (no.9) oğulları:

Seyyid-'Asker Maḥmûd Şüreyyâ (doğ. 1866); Seyyid-Muḥ.Yâr (doğ. 1868) (oğulları Seyyid-Nâsır, doğ. 1889 ve 'Abdü'r-Resûl, doğ. 1902); Seyyid-'Abd. (1870 - 1920 = 50) (no.11) (oğulları Sâ'd'Ullaah, doğ. 1889 ve bunun çocukları, Raḥmet'Ullaah, doğ. 1892, Gaazî, doğ. 1904); İsfendiyâr (no.10, aş.bk.); 'Ubeyd'Ullaah (doğ. 1873); Muḥ.Yûs. (doğ. 1877).

İsfendiyâr Han (no.10) (1871-1.10.1915=44), Cüneyd Han oğlu İşim Sultân tar. öldürüldü. Oğulları: Temir-Gaazî (doğ. 1904) (veliahd: 1.9.1910-30.4.1920) ve 'Abdullaah. Sonuncu han (no.11), Ruslar tarafından Moskova'ya götürüldü. Orada 1920'de bir odaya kapatıldı. Hiç yiyecek verilmemek sûretiyle açlıkla idâm edildi. Bu hânedan mensupları, Sâdullaah b.'Abdullaah b.Muḥ.Raḥîm Han'ın çocukları bugün hayattadır.

Rusya 1717 bahârında Prens Çerkaskiy'in kumandasında 3.500 askerini Hıyve'ye soktu ve bu Rus kuvvetinin tamâmı imhâ edildi. Bu olay Ruslar'ın bir asır Türkistan'dan uzak kalmalarını sağladı. 5.12.1839 Beştumak meydan muhârebesinde, Üst Yurt'ta Ruslar, 122 yıl sonra tekrar Hıyve'ye yenildiler. 1854'te Ruslar üçüncü bir Hıyve seferi yapular, gene mağlûb oldular. Türkmenistan, Hıyve hanlığına tâbî idi. 1869'da Ruslar, Türkler'in "Kızılsu" veya "Kadem-i Şâh" dedikleri mevki'de Krasno-vodsk deniz üssünü kurdular ve Hazar'ın "Karaboğaz" denen gölüne hâkim olarak Türkmenistan'a kuzey-batıdan sarktılar. 5.11.1869'da buraya bir Rus alayı yerleştirildi. Hıyve hanlığının Rusya'ya tâbî olmasını sağlayan hareket, 29.5.1873'te 6.965 askerden müteşekkil bir Rus tümeninin Hıyve şehrine girmesidir. 12.8.1873'te Hıyve, Amu-Deryâ'nın doğusunda kalan 76.000 km² (bu sırada 205.000 nüfus) toprağını Rusya'ya

bırakıp küçülerek, Rusya'ya tâbî oldu. Rusya sonra, Türkmenistan'a yürüdü. 17.1.1881'de 2.778 kişilik bir Rus birliği Aşkabad'ı işgal etti ve bu sûretle ilk def'a olarak Rusya, yalnız Hazar batısından (Kafkasya) değil, Hazar doğusundan (Türmenistan) da İran'a komşu oldu ve İran Türk imparatorluğunun bütün kuzey sınırı baştanbaşa Rusya'nın eline geçti. 14.4.1884'te Merv'e giren Ruslar, Türmenistan'ın istilâsını tamamladılar. 30.4.1920'de hanlık ilga edilerek ve Hıyve adı da terkedilerek "Harzem Halk Cumhuriyeti" ilân edildi. Daha 1 şubatta (1920) Abdullaah Han, tevkiyf edilip Moskova'ya götürüldü ve orada bir odaya kapatılıp aç bırakılmak sûretiyle öldürüldü. Harzem Cumhuriyeti riyâsetine Pehlivân Niyâz Hacı Yûsuf getirildi. 1921 mayısında onun tevkiyfiyle Ata Mahdûm, cumhurreîsi oldu. 29.9.1924'te bu Türk devletine Ruslar son verdiler. Bu sûretle cumhûriyet idâresi 4 yıl, 5 ay sürdü. Bu sırada devlette 461.000 nüfus olduğu ileri sürülmektedir (363.000 Özbek, 67.000 Türkmen, 20.000 Kazak, 4.000 Karakalpak, 1.000 Tatar, 1.000 Arab, 1.000 Rus, 1.000 diğerleri). Harzem, Özbekistan'a bağlandı ve Karakalpak Türk kabîlesi ülkenin çok küçük bir azınlığını teşkil ettiği halde "Karakalpakistan Muhtar Cumhuriyeti" hâlinde "Özbekistan Sovyet Sosyalist Federatif Müstakil ve Kurucu Cumhuriyeti"ne bağlandı. Târîhî Hıyve de başkentlikten çıkarılarak, merkez az kuzey-doğudaki eski taht şehri Ürgenç'e, fakat sonradan kuzey-batıdaki Nukus'a taşındı (hepsi Amu-Deryâ üzerinde ve deltanın az güneyinde).

Şeybânîler (1501 - 1598)

Türk imparatorluk hânedânı. İmparatorluk titrleri 8.1501-1598 arasında 97 yıldır. Fakat bu târihlerden önce ve sonra da hânedan mensupları, Türkistan'ın bazı parçaları üzerinde hükümran olmuşlardır. Dilleri Türkçe'dir. Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî'dirler. Hânedânın adı aslında "Şıban-Oğulları"dır. "Şeybânîler" Farsça galattır. Taht şehri Semerkand'dır. Şıban Han (x), 8.1501'de Sultân Bâbur Şâh'tan Semerkand'ı alarak Türkistan (Doğu Türk) hâkanlığında Timurlular'a halef olmuş, sonra 24.5.1507'de Herât'ı da Timurlular'dan (Bedîüzzamân b. Hüs. Baykara) alarak, Timurlular'ı Afganistan'a sığınmaya mecbur bırakmıştır. Bâbur, 7 ay için (10.1511-5.1512) Şâh İsmâîl'in desteğiyle Semerkand'da 3. def'a Türkistan hâkanlık tahuna geçmiş, fakat Şeybânîler Semerkand'ı istirdâd etmişlerdir. Timuroğulları'nın bu şekilde Türkistan'dan Afganistan ve Hindistan'a çekilmeleri, kuzeyden gelen onlara nisbetle çok alt kültür düzeyinde olan bozkır adamları Özbek Türkleri'nin Türkistan'a hâkim olması, Doğu Türk âleminin çöküşünün büyük sebeplerindendir. Denize erişemiyen Doğu Türk Hâkanlığı, Şeybânîler'in düşmesiyle 1598'de ilk def'a olarak büyük devletler arasından çekilmiş ve bu târihten sonra Türkistan'da hiç bir büyük Türk devleti kurulamamıştır. Ekserisi Cengiz Oğulları'ndan (Cuci, bâzan Çağatay Ulusu) hanlar, birbirini yemiş, fakat hiç bir birlik sağlayamamıştır. Anadolu'ya, İran'a, Hindistan'a ve diğer ülkelere çok fazla nüfus taşıyan Türkistan'da Türk nüfusu da azalmış, milyonlarca kilometre karelik ülkelerde bazan bir kaç yüz bin Türk'ten ibaret nüfus görülmüştür. XIX. asırda Rusya, bu şartlardan faydalanmıştır. Şeybânîler'den Türkistan (Doğu Türk) hâkanları:

(x) Şıban Han, Astırhan'dan Buğârâ'ya geldi, 1490'da Yesi (Türkistan) şehrini ele geçirerek saltanatının nüvesini kurdu.

1. Sultânü'l-Â'dil İmâmî'z-Zamân ve Halifeti'r-Rahmân Ebi'l-Feth Muhammed Şeybânî (Şaybak/Şıban) Hân (8.1500 - 2.12.1510 = 10, 4).
2. Köçküncü Han (2.12.1510 - 1530 = 20)
3. Ebû-Sa'îd Han (1530 - 1533 = 3)
4. 'Ubeyd'Ullaah Han (1533 - 1539 = 6)
5. 'Abd'Ullaah Han I (1539 - 1540 = 0, 6)
6. 'Abdü'l-Laûf Han (1540 - 1551 = 11)
7. New-rûz Ahmed Barak Han (1551 - 1556 = 5)
8. Pîr-Muhammed Han I (1556 - 5a.1561 = 5)
9. İskender Han (5a.1561 - 22.6.1583 = 22, 1)
10. 'Abd'Ullaah Han II (22.6.1583 - 1.1598 = 14, 7)
11. 'Abdü'l-Mü'min Han (1.1598 - 1598)
12. Pîr-Muhammed Han II (1598)

Cengiz Han'ın 4 oğlunun büyüğü Cuci Han'ın 5. oğlu Şıban Han'ın 12 oğlundan 2.'si Bahâdır Han'ın oğlu Cuci-Buka Han'ın oğlu Badakol Han'ın oğlu Mengü-Timur (Kuluk/Külüük Ming-Timur) Han'ın 6 oğlunun 3.'sü Pulad Han'ın oğulları: 'Arab-Şâh Han ve İbrâhîm (Ayba) Han. İlki Hıyve (Harzem) hanlarının (1515 - 1804) atası, ikincisi Şıban-Oğulları'nın (Şeybânîler) atasıdır:

İbr. Han oğlu Tuğlu Dewlet-Şeyh Han oğlu Ebü'l-Hayr Han (1412-1468=56), hânedânın gerçek kurucusudur. Yeğeni Hamza Sultân (ölm. 1511), 1495'de dul kalan Semerkand hâkaanı Sul.- Ah. Mîrzâ'nın eşi Latife Beğim (Timuroğulları'na bk.)'le (Hacı Ah.Bey'in kızı) evlendi ve bundan 3 oğlu oldu ki ikisi 'Abdüllatîf Sul. ve Mamak Sul. (ölm. 1511)'dır. Hamza Sul.'ın kardeşi Mehdî Sul. (ölm.1511), sırasıyle Sul.-Mahmûd Mîrzâ'nın, Bâbur Şâh'ın, Şaybak Han'ın beyi oldu, Sul.- Ah. Mîrzâ'nın kızı Sultânım Beğim'le evlendi. Bu izdivâcdan doğan Â'dil Sul., Şâh Beğim b.Muh. Hayder Mîrzâ b.Hüs. Baykara ile evlendi. Ebü'l-Hayr, 1428'de Tura (Batı Sibirya) hanı olmuş, Özbekler'i bir araya toplayıp başlarına geçmiştir. 1446'da taht şehrini Tura'dan Sır-Deryâ üzerinde Sıgnak'a nakletti. Ebü'l-Hayr Han'ın zevceleri:

=1. Râbî'a-Sul. Beğim b.Sul. Uluğ-Beg b.Şâhruh b.Timur (Köçküncü ve Akbu-run'un ann.).

=2. Cânak Hât. Mangıt (dul) (Sancar ve İbr.'in ann.).

=3. Fülâne Hât. Kongrat (Hayder ve Baba'nın ann.).

=4. Ağanak Bike Burgut (Şâh-Budak ve Hoca-Muh.'in ann.).

3 defa Saray şehrini ele geçirdiği halde Altın-Ordu hâkanlık tahına yerleşemiyen Ebü'l-Hayr Han'ın çok geniş coğrafya alanlarındaki faâliyeti, çocuklarına yol göstermiştir (Doğu Avrupa, Batı Sibirya, Kazakistan, Mâverâünnehir) (Nûr Muh. Emîr-i Buḥârî, 'Ubeyd'Ullaah-Nâme, A.A. Semenov trc., Taşkent, 1957, Özbekistan İlimler Ak.nş.; Semenov, *Kulturniy Uroven Pervih Şeybanidov (İlk Şeybânîler'in Kültür Se-viyyesi)*, Sov. Vost. Okovedeniye, 1956, no.3, 51-9). Ebü'l-Hayr'ın oğulları:

1. Şâh-Budak Han (katli: 1468): babası ile aynı yılda Yûnus Han Çağatay tar. öldürüldü. = Akkuzu Hn. (Şıban Han'ın ann.). Oğulları: Şıban (Şaybak/Şeybânî) Han (no.1) ve Mahmûd Han (1454-1505=51) (Kunduz v.). Mahmûd Han'ın oğlu: 'Ubeyd'Ullaah Han (no.4): "Kul-'Ubeydî" mahlasıyla Tr. dîvân sâhibi. Bunun oğlu:

'Abdül-'Azîz Han (Buhârâ meliki 1540-1550=10), 'Azîzî mahlasıyla Tr. ve Fars.'da şâir.- Muh.Şeybânî (Şiban) Han (no.1) (1451-2.12.1510=59): Tâhir-Âbâd (Merw) meydan muhârebesinde Şâh İsmâ'il Safevî karşısında maktûl düştü. Şâh İsmâ'il, Sünnî'liğin şampiyonluğunu iddia eden Şeybânî'nin kafatasını altınla kaplatarak kadeh yaptırdı. 8.1500'de han, 8.1501'de Timurlular'dan Semerkand'ı alarak hâkan, 24.5.1507'de Timurlular'dan Herât'ı da alarak Doğu Türkleri'nin tek ve büyük hâkaanı oldu. 22.8.1505'te Harzem'e de hâkim oldu. Türkçe'de divân sâhibi (ve *Bahrû'l-Hüdâ* adındaki mesnevî) şâir ve müellif (bir fıkıh risâlesi) fıkıh bilgini, Farsca şiirleri de var. Bâbur Şâh'ın büyük rakibi ve -ablası ile evlendiği için- eniştesi. Zevceleri: =1. Mihr-Nigâr Hn. b.Yûn. Han Çağatay (1456-1507, katl=51) (2. izd. 7 başl. 1500, talâq 1501a). =2. Hânzâde Beğim (Bâbur'un ablası) (1478-1545=67) (ilk izd. Sem., 8.1501, talâq, yş. 23, zevcinden 27 kç.; Hân-zâde ile evlenebilmek için teyzesi olan ilk zevcesi Mihr-Nigâr'ı boşamıştır) (Hurrem-Şâh'ın ann.). =3. Âişe-Sul.Hn. b.Maḥmûd Han Çağatay (ilk zevcesini birâder-zâdesi ve 2. zevcesinin dayı zâdesi) (izd. 1503) (Timur'un ann.) (bu Hanım sonra Bâbur Şâh'ın gelini oldu) (izd.müd.7). =4. Zühre Beğim (izd. 1500) (dul; Semerkand hâkaanı Sul.- 'Alî M.'nın ann.).- Şeybânî Han'ın çocukları: Fülâne Hn.=Aḥ.Sul. (Dâmgaan beyi); Hurrem-Şâh (1502-1512=10) (Bâbur Şâh'ın hemşire-zâdesi); Muzafferü'd-D.Maḥmûd Han (büyük oğul ve vel.); Muh. Timur Han (mahlası Raḥîm), bunun oğlu: Muh.İbr.Sul. (1598'de Safevîler'e sığındı, Şâh'ın Belḥ ve Bedaḥşân v. oldu).

2. Köçküncü Han (no.2): yeğeni Şeybânî Han'ın yerine hâkaan oldu. Ana tarafından Uluğ-Beg'in torunu ve Timur'un torununun torunu. Oğulları: Ebû-Sa'îd Han (3), 'Abd.Han I (5), 'Abdül-'Laḥf Han (6). Tr.'de şâir olan bu sonuncusu, 1551'de tahttan indirilince Bağdâd'a, Osmanlı topraklarına geldi; Farsca şiirleri de vardır.

3. Söyünc (Süyüniç) Han (ölm. 1525): oğlu New-rûz Aḥ.Han (7). Bunun oğlu: Dost-Muh.Sul. (Tr.ve Fars.'da şâir.).

4. Ḥayder Han, 5. Seyyid-Baba Han, 6. Sancar Sul., 7. Şeyḥ-İbr.Sul., 8. Akburun Sul.

9. Ḥoca-Muh. Han: bunun oğlu: Cânî-Bek Han = Kutluğ Hn. b.Maḥmûd Han Çağatay (izd. 1503) (Bâbur'un dayı kızı). Cânî-Bek'in oğulları:

1. Pîr-Muh. I (8) (Belḥ meliki: 1561-1566=5, hal'inden sn.). Bunun oğlu: Muh.Han (Belḥ meliki: 1566-1572=2, babasının yerine). Bunun oğulları: Cihângîr Sul. (1600-1607'de Safevî hizmetinde), Yâr-Muh.Sul. ve Şîr-Efgen Sul. (her ikisi de 1600'de Safevî hizmetinde).

2. Rüstern Bahâdır Han: Tr. ve Fars.'da şâir.

3. Sül.Han (Belḥ meliki: 1566). Oğlu Pîr-Muh. II (12): sonuncu Şeybânî hâkaanı: Hal'inden bir yıl sn. 7.1599'da öldürüldü.

4. Kaasim Sul. (Merw v. 1598).

5. Yâr-Muh. Han (Buhârâ meliki: 1550-1554=4). Oğlu Husrew Sul. (Semerkand v. 1560-1567=7).

6. İskender Han (9): bütün hâkimiyeti boyunca iktidar oğlu II. 'Abd. Han'da idi. Şu halde Şeybânîler'in en büyük sîmâsi olan II. 'Abd.'ın gerçek saltanau 22,1 + 14,7 = 36,8'dir. İskender Han'ın çocukları:

1. 'Ubeyd'ül-Han = Bânû-yi Cihân. Bunun oğlu: 'Abdül-Emîn Han (Belh meliki oldu ve aynı yıl öldürüldü: 1599).

2. 'Abd. Han II (no.10) (1530? - 1.1598 = 68?): Tr., Fars. ve Ar.'da şâir, bestekâr, nakkaş, hattât. Buhârâ meliki: 1557-22.6.1583=26. Semerkand meliki: 1578-22.6.1583=5. Oğlu: 'Abdül-Mü'min Han (11): tahta geçmeden önce Belh (Güney Türkistan) meliki 1583-1598=15. Hocend-Semerkand arasında Zemîn'de öldürüldü.

3. Zühre (Zehrâ) Hânım=Cân Han. Oğulları: Bâqî Muḥ. Han: Şeybânîler'in yerine Batı ve Güney Türkistan tahtına oturdu. Cuci Ulusu'ndan. Cânîler'in birincisi. Aş.bk.

Cânîler (1598 - 1785)

Cânîler'in şerecesi şöyledir: Cân b.Yâr-Muḥ.b.Manguşlak b.Cuvak b. Kîçik-Muḥ.b.Timur b.Timur-Kutluḡ b.Timur-Melik b.Ürus b.Künçek b.Sarıca b.Abay b.Öreng-Timur b.Toka-Timur b.Cuci b.Cengiz.

İşte bu Cân Han'a nisbetle Cuci Ulusu'nun bu hânedânına "Cânîler", bâzı eserlerde Asturhan-Saray'da hanlık yapmış atalarından dolayı "Asturhan Hanları" denir. Bunlar Şeybânîler'e halef olmuşlardır. Cân Han, Şeybânî hâkaanı İskender Han'a dâmâd olmuş ve bu izdivaçtan doğan -ana tar. da Şeybânî bulunan- Bâqî-Muḥ.Han, Şeybânî hânedânının yerine tahta çıkmıştır. Şeybânîler taht şehri ol. son zamanlarda Semerkand gibi Buhârâ'yı da kullanmışlardır. Cânîler, Buhârâ'yı taht şehri yaptılar. İran Safevî Şîî Türk imparatorluğu Meşhed'i (30.7.1598) ve Herât'ı (12.8.1598) yâni bütün Horâsân'ı Özbekler'den isürdâd etmiştir. Cânîler'in elinde Mâverâünnehr, 1700'e kd. Fergana, 1752'ye kd. Güney Türkistan (Belh ve Bedahşân) kalmıştır. Türk'leşmiş Moḡol ve Sünnî-Hanefî olan Cânîler'in dili her sâhada Türkçe'dir. İlk zamanlarda (XVII. asır) Şîî İran ile şiddetli bir mücâdeleye girmişler, fakat XVIII. asırda kudretlerini kaybetmişlerdir. Nâdir Şâh Avşar, 22.9.1740-20.6.1747 arasında Buhârâ'yı fiilen işgal etmiştir. Cânîler, taht şehirlerini vermekle berâber düşmemişler, içerilere çekilmişler, 1747 sonunda taht şehirlerini geri almışlar, 1785'e kd. devâm etmişlerdir. Hükûmranlık müddetleri 187 yıldır. Yerlerini Mangıt hânedânına bırakmışlardır. Cânî hanları ve saltanat müddetleri:

1. Bâqî-Muḥ.Han (1598 - 1605 = 7)
2. Welî-Muḥ.Han (1605 - 3.1611 = 6)
3. İmâm-Kulı Han (3.1611 - 1642 = 31)
4. Neẓr-Muḥ.Han (1642 - 1645 = 3)
5. 'Abdül-'Azîz Han (1645 - 1680 = 35)
6. Sübhân-Kulı Han (1680 - 1702 = 22)
7. 'Abd.Han I (1702 - 1711 = 9)
8. Ebül-Feyz Han (1711 - 1747 = 36)
9. 'Abdül-Mü'min Han (1747 - 1751 = 4)
10. 'Abd.Han II (1751-1753 = 2)
11. Muḥ.Rahîm Han Mangıt (1753 - 1758 = 5)
12. Ebül-Gaazî Han (1758 - 1785 = 27)

Cân Han (Cânîbek Sultân) b.Yâr-Muḥ.Han = Zehrâ (Zühre) Hn. b.İskender Han Şeybânî izdivâcından doğan prensler:

1. Bâqî Muh. Han (no.1): 1602 yazında Belh yakınlarında geçen büyük meydan muhârebesinde Büyük Şâh 'Abbâs Şafewî'nin bizzât başında bulunduğu İran Şîi Türk ordusunu, 20.000 askerlerini öldürerek mağlûb etti.

2. Welî-Muh. Han (2): atalık'ı: Hâcım Birdi Bey. Hal'inden 6 ay sn. öldürüldü. Hal'inde zevcesi Ay Hn.da ondan boşandı ve halefi ve yeğeni İmâm-Kulî Han ile (3) evlendi (5.1611). Tahta geçmeden Belh (Güney Türkistan) meliki idi (1601-1605=4). Oğlu: Rüstem Muh.Sul. (veliahd: 1605-3.1611=6), babasının hal'inden Safevîler'e sığındı.

3. Dîn-Muh."Yeûm Sul." (ölm. Murgaab, 8.1598): 1598'de Nişâpûr (Batı Horâsân) vâlisi olmuştu, Safevîler'e karşı Horâsân'ı savunurken şehid düştü. Oğulları: İmâm-Kulî Han (3) ve Nezir-Muh.Han (4). Bu iki kardeş, hânedânın iki dalının atası oldular:

Nezir-Muh.Han (4): hal'inden 6 yıl sn. 1651'de öldü. Gençliğinde Belh meliki olmuştu (1605-9). Harzem hanı (1602-23) I. 'Arab-Muh.Han'ın dâmâdıdır. Oğulları: 'Abdü'l-'Azîz Han (5) (babası Nezir-Muh. ile olan ihulâfı için 1644'te Osmanlı pâdişah-halîfesi Sulţân İbrâhîm hakem seçilmiş ve pâdişâhın verdiği hüküm kabûl edilmiştir (Z.V.Togan, *Bugünkü Türkistân*, 154) ve Sübhân-Kulî Han (6). Bu sonuncusu tahta geçmeden önce ağabeyinin veliahdi (1645-1685) ve Belh meliki (1658-1680=22) idi. Sübhân-Kulî'nin oğulları: 'Abd.Han I (7) ve Ebü'l-Feyz Han (8). I. 'Abd., tahta geçmeden babasının veliahdi (1680-1702) ve Belh meliki (1701-2) idi. Ebü'l-Feyz, tahta geçmeden ağabeyinin veliahdi (1702-11) idi. Yalnız Mâverâünnehr'de saltanat sürmüş, Fergana ve Güney Türkistan'ı kaybetmiştir. 1748'de öldürülen Ebü'l-Feyz Han'ın oğulları: 9 yaşında tahta geçen 'Abdü'l-Mü'min Han (9) ve II. 'Abd. (10). Babasının veliahdi (1711-47) olan 'Abdü'l-Mü'min'in yerine, veliahdi (1747-51) olan kardeşi II. 'Abd. geçti. Bir ara 'Ubeydullâh Han b.Temür-Sulţân Şeybânî'nin de kukla han olduğu anlaşıyor.Bu dal sönünce, İmâm-Kulî dalı saltanata yükseldi ise de dalın değişmesi hânedânı ve devleti büsbütün zayıflattı.

İmâm-Kulî Han (no.3), hacı oldu ve hal'inden 8 yıl sn. 1650'de öldü. Tahta geçmeden Semerkand (1605-7) ve Belh melikliklerinde (1607-3.1611) bulunmuştu. Amcasının hal'iyle tahta geçti ve ondan boşanan Ay Hn.'la evlendi. Oğlu 'Alî Muh. Han (vel. 3.1611-1626=15), 1618'de Safevîler'e esir düştü ve 1626'ya kd. 8 yıl İran'da yaşadı. 1626'da İstanbul'a geldi, 1 yıldan fazla oturdu, IV. Murâd'ın elini öptü, hacca gitti, pâdişâhın nâmesiyle Buhârâ'ya döndü. Bu sûretle İmâm-Kulî'nin oğlu yerine kardeşi ve onun hânedânı tahta geçti. Ancak 'Alî Muh.'in torunu ve İbr. Sul.'ın oğlu Ebü'l-Gaazî (no.12) tahta geçebildi. Ebü'l-Gaazî'den önce hânedan şubesi değişince 5 yıl için tahta Mangıt hânedânından (Cengiz Oğulları'ndan değildir, aş.bk.) Muh.Rahîm Han geçmişti (1753-58). Ebü'l-Gaazî (kardeşi:Receb Sul.) hal' edilince yerine, bu Rahîm Han'ın torunu ve Ebü'l-Gaazî'nin dâmâdı han oldu. Bu sûretle Mangıtlar (aş.bk.), Buhârâ tahtuna yerleşti.

Mangıtlar (1753 - 1758 + 1785 - 1920)

Mangıtlar, Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî'dir. Dilleri Türkçe'dir. Bunlar Cengizoglu değil, bey zümresinden, yâni Türk soyluları sınıfındandır. Bunun için 1800'e kadar gûyâ Cengizogulları'na niyâbeten hanlık yapmışlar, hanlıklarını resmen ancak bu yıl ilân etmişlerdir. Muhammed Rahîm Bey Mangıt, Cânîler'in atalık'ı idi (atabey). 1753-58 krizinde 5 yıl tahta çıkıp hanlık yaptı. Şîr-Gaazî Han Kazak'ın dâmâdı idi. Osmanlı subayları kullandı. Şâirdi. Oğlu Dânyâl Hudâ-yâr Bî (Bey), son Cânî hanının atalık ve vezîri (başbakan) oldu. Bunun oğlu Mâ'sûm Bey, han tahuna çıktı ve hânedânı kesin şekilde te'sis etti. O da 1785'ten önce vezîr idi. Son Cânî hanını hal' etti ve onun adına niyâbeten han oldu. Son Cânî hanı (1758-85) Ebû'l-Gaazî'nin dâmâdı idi. Ancak Mâ'sûm ölüp yerine Hayder çıkınca o resmen han olduğunu ilâna cesâret edebildi. Çünkü ana tar. olsun Cengizoglu ve son Cânî hanının torunu idi (Mîrzâ 'Abdül-'Azîm Sâmi, *Târîh-ı Selâtyîn-i Mangıtyye*, L.M. Epifanovoy nş., Moskova, 1962; Muh. Wefâ Kermînegî, *Tuhfetü'l-Hânî*; O.A. Sukharevo, *K İstorii Gorodov Bukharskogo Khatstva*, Taşkent, 1958).

Taht şehirleri Buhârâ olduğu için Mangıtlar'a daha çok "Buhârâ Hanları" denir. Mâverâünnehir'de saltanat sürdüler. Bu Türk kralları, zaman zaman Merw (Güney Türkmenistan, Kuzey Horâsân), Belh (Güney Türkistan) gibi ülkeleri elde edip Mâverâünnehr dışına da taşdı. 1800'e doğru hanlık 3 milyon n., Buhârâ 70 ve Semerkand 30 bin idi. 1842'de kısa müddet Hókand'ı (Fergana) elde etti. 1868'de Rusya'nın nüfûzuna düştü. Rusya'ya başta Semerkand olmak üzere Dizcek, Kette Kurgan taraflarını bıraktı ve 1919'a kd. ancak 203.430 km² topraklar üzerinde hükûmrân oldu. Bununla berâber muhtâriyeti Hıyve hanlığından fazla idi. Hıyve hanlarının yabancı devletlerle münâsebetleri yasaklandığı halde Buhârâ, yabancı devletlerle münâsebet kurabiliyordu (1873'de Hıyve'den bu hak alınmıştı). Ancak Rus demiryolunun yapılması, 1918'de Buhârâ hanlığında Rus nüfûsunun 10.000'i geçmesi neticesini verdi. 1873'te Ruslar, Hıyve hanlığından aldıkları bir kısım toprakları da tazmînât ol. Buhârâ'ya vermişlerdi. Buhârâ hanları şunlardır (Muh. Rahîm Han 1753-1758'den sn.):

1. Mîr Mâ'sûm Şâh-Murâd Bey (1785 - 1800 = 15)
2. Emîr Sa'îd Hayder Töre Han (1800 - 1826 = 26)
3. Hüseyin Han (1826 - 0, 2, 12)
4. Emîr 'Ömer Bahâdır Han (1826 - 1827=1)
5. Nasr'Ullaah Bahâdır Han (1827 - 1860 = 33)
6. Muzafferî'd-Dîn Han (1860 - 12.11.1885 = 25)
7. Sa'îd 'Abdül-'Ahad Han (12.11.1885 - 4.1.1911 = 25, 1, 22)
8. Mîr 'Alîm Han (4.1.1911 - 2.9.1920 = 9, 7, 29)

Son Türk devletlerinden birini temsil eden hükûmran hânedanlardan biri olan Mangıtlar'ın 3. hanı Hayder Han tahta çıkınca, yeğeni Muh. Yûs. Bey'i 1800'de İstanbul'a İll. Selîm'e elçi gönderdi. Hayder Han'ın (no.2) oğulları: Hüseyin Han (3)

(katl), 'Ömer Han (4), Nasr'Ul-Han (5). Bu sonuncunun oğlu Muzafferü'd-D. (6) (4.9.1826-12.11.1885=59, 2, 8), bunun oğulları:

Abdül-Ahad Han (7) (Buhârâ, 26.3.1859-Kermîne, 4.1.1911=51, 9, 9), Abdülmelik Kette Töre (babasının Rusya tâbiyyeti'ne girmesini protesto ederek 22.12.1868'de Hıyve'ye, Kâşgar'a, 1873'te Peşâver'e gitti, 1909'da Peşâver'de öldü) ve Sa'îd Ekrem (Huzar beyi). Bu Ekrem Bey'in kızı ile 4.1902'de amca oğlu 'Alîm Han (8) b.'Abdî'l-Ahad Han evlendi. 'Alîm (Buhârâ, 3.1.1880-Afganistan, 1945=65), tahsîlini Petersburg'da (Leningrad) yaptı. İhtilâlde hal' edildi, 1921 martına kadar Düşenbe'de tutunmaya çalıştı, sonra Afganistan'a kaçtı ve orada 26 yıl yaşadı. Buhârâ Türk Cumhûriyeti ilân edildi. Fakat komünistler geldiler. Bu topraklarda Özbekistan müstakil cumhûriyetini kurdular ve Hıyve hanlığını da Karakalpakistan muhtar cumhûriyeti ol. Özbekistan'a bağladılar. 'Alîm Han'ın oğlu Mîr Seyyid-Sultân (doğ. Buhârâ, 1903), son vefâhddir (4.1.1911-2.9.1920). Babasıyla Afganistan'a sığındığı zaman 17 yaşında idi. Nesli devâm etmektedir.

Son Buhârâ hânının diğer oğlu İbrâhîm, Afganistan'da Rus işgali üzerine Türkiye'ye geldi, 1996'da hânedânı ile Gaziantep'te yaşıyordu.

1849'da Buhârâ Hanlığı, Güney Türkistân'ı Afganistan'a bırakarak küçüldü. Merkezi Belh olan, Amu-Deryâ'nın güneyindeki bugün "Afgan Türkistanı" da denen ve hâlâ Afganistan'da olan bölge, bir Gayri Türk devletin eline geçmiş oldu. Bu târihte Buhârâ hanlığının büyük düşmanı, kendi gibi Türk olan doğu komşusu Hokand hanlığı idi ve Hokand ile devamlı denecek şekilde harbde idiler. Bundan Rusya çok faydalandı. Buhârâ'ya bağlı beylikler de vardı. Biri Alay beyliği idi. Buranın beyi Âlim Bey ölünce yerine eşi Kurbân-Cân Dathâ (1811-1.2.1907) geçti; oğlu Abdullah Bey, ona yardım etti. 1907'de Kurbân-Cân Hâtûn ölünce Alay vâdîsi, Rusya'ya geçti. Bir diğer beylik, Karategin idi. Bu adı taşıyan ülke, güneyde Murgaab ile kuzeyde Alay Dağları arasındır (Tacikistan'ın kuzey-doğusu). 1877'de beylik ilga edilerek doğrudan doğruya Buhârâ'ya, 1905'te de Rusya'ya geçti. 1866'da Rusya-Buhârâ harbi başladı. 8.5.1866 İrcar meydan muhârebesini Buhârâ ordusu, 5.000 şehid vererek kaybetti. Ruslar, 24.5.1866'da Hocend'i aldı. 2.10.1866'da uğruna 15.000 kişinin şehid düştüğü Oratepe kalesi de düştü. 2.5.1866'da Ruslar, Semerkand'ı aldılar (Semerkand'ı alan Rus ordusu: Von Kaufman'ın emrinde 263'ü subay 11.511 asker, 8.500 yardımcı sınıf askeri, 412 top). 20.8.1895'te Rusya; Şugnân, Rûşân ve Vâhân'ı da ilhâk ederek bugünkü Tacikistan'ın en güneyini Buhârâ'dan kopardı. İngiltere, 1891 aralığında Kişmir'in kuzeyindeki Kaneut (Hunza ve Nagar) emîrliğini işgal ederek, Rusya ile Orta Asya'da komşu oldu. 2.9.1920'de Buhârâ'daki Türk monarşisi lağvedildi ve Buhârâ Halk Cumhûriyeti ilân edildi ve 1924'e kadar yaşadı. Mîrzâ Abdülkaadir Muhyiddîn, cumhur başkanı oldu. 23.9.1921'de Muhyiddîn devrildi, Osman Hoca Polat (1878-27.7.1968) cumhur başkanı oldu. Doğumunda Plevne müdâfii Gaazî Osman Paşa'nın adı verilen bu zât, Millî Mücâdele'ye en büyük dış yardımı (5 milyon altın) yapmıştır (Millî Mücâdele'ye yapılan ikinci büyük dış yardım: eski Mısır hıdîvi Abbas Hilmi Paşa'nın 900.000 altını, üçüncü büyük yardım Hindistan Müslümanları Hıfâfet Komitesi'nin 500.000 altını, bu meblağlar Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa ve T.B.M.M.'nin emrine gönderildi). Osman Hoca'nın Türkistan'a gelen Dâmâd Enver Paşa ile işbirliği yapması, Rusya ile arasını açtı. 20.9.1924'te

Buhârâ Cumhûriyeti, son Türk devletlerinden biri, ilga edildi. Cumhûriyetin toprakları genişletilerek Özbekistan "Müstakil ve Kurucu Sovyet Sosyalist Federatif Cumhûriyeti" kuruldu, merkez Buhârâ'dan Taşkent'e götürüldü. Rus kaynaklarına göre Buhârâ Cumhûriyeti lağv edildiği zaman 2.236.000 nüfusu vardı; bu nüfusun 1.319.000'i (% 57) Özbekistan'a, 608.000'i (% 27) Tacikistan'a, 310.000'i (% 14) Türkmenistan'a verildi. Fakat Rus işgalindeki başka bölgelerin ilhâkıyla geniş bir Özbekistan kuruldu. Osman Hoca ve kardeşi Atâullah Hoca Polat'ın Enver Paşa'yı desteklemeleri, Buhârâ Halk Cumhûriyeti'nin hayâtını kısaltmıştır. Ruslar, 15.2.1922'de Enver Paşa'nın Düşenbe'yi (şimdi Tacikistan'ın merkezi) işgali üzerine telâşlanmışlardı. Feyzullâh Hoca (Buhârâ 1896-Buhârâ 1938=42), 1925'ten 1937'de tevkîfîne kd. Özbekistân başbakanı oldu.

İlga edilen Harzem Halk Cumhûriyeti'nin (eski Hıyve Hanlığı) nüfusunun da 320.000'i (% 50) Özbekistan'a, 192.000'i (% 30) Türmenistan'a, 128.000'i (% 20) - Özbekistan'a bağlı- Karakalpakistan'a verildi (bu sûretle cem'an % 70'i Özbekistan'a bağlandı). Ruslar'ın Türkistan eyâleti halkının ise: 2.324.000'i (% 49,6) Özbekistan'a, 1.469.000'i (% 18,3) Kazakistan'a, 350.000'i (% 10,5) Türkmenistan'a, 736.000'i (% 9,1) Tacikistan'a, 715.000'i (% 8,8) Kırgızistan'a, 91.000'i (% 3,7) -Özbekistan'a bağlı- Karakalpakistan'a verildi (bu sûretle Özbekistan'a cem'an Türkistan eyâleti nüfusunun % 53,3'ü).- Türkistan eyâleti ile Harzem ve Buhârâ Türk Halk Cumhûriyetleri'nin toplamı 1924'te 1.745.000 km² ve 8.131.000 nüfus idi. Bu nüfusun % 57,9'u olan takriben 5 milyon kişi, Özbekistan'a düştü. Karakalpakistan "muhtar sovyet cumhûriyeti", 1926'da Özbekistan "müstakil sovyet cumhûriyeti"ne bağlandı. Tacikistan 5.12.1931'de, Kırgızistan 1.2.1926'da ve Kazakistan 5.12.1936'da muhtar cumhûriyet statütüsünden, Sovyetler Birliği'nin "müstakil ve kurucu" denen cumhûriyetleri statüsüne yükseltilerek 15 cumhûriyetten oluşan Sovyetler Birliği'nin üyeleri ve ortakları oldular. Tabîi bütün bu statüler şekilden ibârettir. Bu Türk cumhûriyetlerinin bayrakları, marşları, alfabeleri, devlet ve hükûmet başkanları, hükûmetleri ve meclisleri ayrı ayrı mevcûd olmakla berâber, bu durum tamâmen aldatıcıdır. Her şey Moskova'nın ve Rus ırkından gelenlerin irâdesine bırakılmıştır.

Çarlık rejiminin yıkılması üzerine Rusya'da Buhârâ ve Harzem Halk Cumhûriyetleri dışında kurulan ve birer ikiye Rusya'ya ilhâk edilen Türk devletleri şunlardır: Türkistan Millî Cumhûriyeti (Hokand) (17.3.1917-22.2.1918) (cumhur başkanı: Mustafa Çokay) (x), Alaş-Orda Kazak Millî Cumhûriyeti (26.7.1917-20.12.1920) (Orenburg) (cumhur başkanı: Ali Han Bükey), Kırım Türk Cumhûriyeti (26.12.1917-27.1.1918) (merkezi Akmesicid), Başkurdistan Cumhûriyeti (Ufa) (28.11.1917-3.2.1918) (cumhur başkanı: Ord. Prof. Dr. Ahmed Zekî Velîdî Togan, ikidardan ayrılması: 7.1920), İdil-Ural Tatar Millî Cumhûriyeti (Kazan) (22.7.1917-12.4.1918), Âzerbaycan Cumhûriyeti (Bakû) (28.5.1919-24.4.1920), Kuzey Kafkasya Cumhûriyeti (20.11.1917-1920).

(x) Kızıldoru, Hokand şehrinde 10.000, Mergilân'da 7.000, Andican'da 6.000, Nemengân'da 2.000, Bazar-Kurgan'da 4.500 Türk'ü öldürerek bu komünist olmiyan Türk cumhûriyetine son verdiler.

Hokand (Fergana) Hanları (1700 - 1876) (Miñ = Bin Hânedânı)

- 1) Şâh-ruḥ (I) Bey -1649
- 2) Rüstem Hacı Bey (1'in oğlu)
- 3) Aşur-Kul Bey b.Rüstem
- 4) Şâh-ruḥ (II) b.Aşur-Kul 1700 (1709) - 1721
- 5) 'Abdürrahîm Bey b.Şâh-ruḥ 1721 - 1739
- 6) 'Abdülkerîm Bey b.Şâh-ruḥ 1739 - 1746
- 7) Erdana Bey b.'Abdürrahîm 1746 - 1770
- 8) Süleymân Hân b.'Abdülkerîm 1770
- 9) Şâh-Ruḥ (III) Hân b.Süleymân 1770 - 1774
- 10) Narbuta Hân b.Süleymân 1774 - 1798 b
- 11) Â'lem Hân b.Narbuta 1798b - 1810 (katli 1817)
- 12) Muḥ. 'Ömer Hân b.Narbuta 1810 - 1822
- 13) Muḥ. 'Alî Hân b.'Ömer 1822 - 4.1842
- 14) Şîr 'Alî Hân b.Şâh-ruḥ b.Sül. 1842 - 1845
- 15) Sulṭân-Murâd Hân b.Â'lem, 1845 = 11 gün
- 16) Muḥ. Hudâ-yâr Hân b.Şîr 'Alî 1845 - 1858 + 4.1863 - 1863 + 14.7.1865 - 8.8.1875 = 23, 1
- 17) Muhammed Mollâ Hân b.Şîr 'Alî 1858 - 1.3.1862 = 4
- 18) Şâh-Murâd Hân b.Mallâ 1.3.1862 - 4.1863 = 1, 1
- 19) Seyyid-Muḥammed-Sulṭân Hân b.Mallâ 1863 - 14.7.1865 = 2
- 20) Seyyid-Muḥ. Nâsırü'd-Dîn Hân b.Hudâ-yâr 8.8.1875 - 28.2.1876 = 0, 6, 21

Bu krallık 1700-28.2.1876=176 yıl müddetle devâm etti. Ancak daha önce de Hokand bölgesi vâlisî idiler. Taht şehri Hokand (Rus istilasından önce 113.000 n., 200 kd. câmî, 15 medrese) idi, ki II. Şâh-ruḥ (no.4) tarafından kurulan bir şehirdir. Hânedan Türk, dil Türkçe, mezheb Sünnî-Hanefî'dir. Cengizogulları'ndan olmadıkları için 1800'e kd. gûyâ Cengizliler'e niyâbeten ve "bey" unvânıyla saltanat sürdüler. 1800'e Buhârâ'da kendileri gibi bey zümresinden olan- Mangıtlar "han" unvânını alınca bunlar da öyle yaptılar. 1758'den ît. bir kaç yıl için Çin'e tâbî oldular. 1785'e kd. Buhârâ Cânî hanlarının üstünlüğünü tanıdılar. 1865'den önceki bir asırda tamâmen müstakil kaldılar. 1865-8'de Hokand'ı işgâl eden Buhârâ'yı metbû tanıdılar. 1868'de Rusya'ya tâbî oldular. Zîrâ Hocend, 5. 1868'de Ruslar'ca işgâl edildi, şehri savunan 2.500 Hokand askeri şehid düştü. Ancak 28.2.1876'da Rusya bu hanlığı ortadan kaldırıp ilhâk etti. Devletin esas sâhası fazla nüfuslu, zengin, fakat toprakça küçük bir Türk ülkesi olan Fergana'nın

tamâmına yakın kısmıdır. Fakat zaman zaman Fergana'dan taştilar. 1822-1840 arasında Kırgızistan'a hâkim oldular. 1800'de Yedisu'ya kadar olan bölgeyi ve bu arada Taşkent'i (Rus istilâsından önce 150.000 n.) elde ettiler. 1826'da Doğu Türkistan (Kâşgar)'a bile hâkim oldular; fakat Kâşgar -Aksu-Oş-Turfan-Hotan-Yengişehir için Çin tâbiyyetini kabûl ettiler. Şâhruh (II) (no.4)'un oğulları:

'Abdü'r-Rahîm (2) (oğlu Erdana, no.4); Şâdi Bey (oğlu Sül., no.5); 'Abdü'l-Kerîm (3). Bu sonuncunun oğlu 'Abdü'r-Rahmân Bey ve bunun oğulları: II. Şâhruh (6), Narbuta (7), Hacı Bey. Hacı Bey'in oğlu Şîr-'Alî(1794-1845=51, katl) (11). II. Şâhruh'un (6) oğulları: Â'lem (8) (katl) ve 'Ömer (9). Bu 'Ömer Han (22.11.1785-1822, katl = 37) Tr. ve Fars.'da şâirdi, mahlası "Emîr" idi. Osmanlı subayları kullandı. Rahmân-Kulı Bey Atalık Endicânî'nin kızı, Tr. ve Fars.'la dîvân sâhibi şâire Nâdire Hn. ile evlendi; diğer eşi Üveyse de şâire idi. Çocukları: Muḥ. 'Alî (10) (1810-1842=30) (katl) ve Murâd (12) (katl). Muḥ. 'Alî (10), Tr.'de şâirdi, öldürüldü (hayâtı: 1810-1842=32); atalık'ı ve Taşkent v.1848'de bu makamda iken öldürülen Muḥ. Şerîf Bey'in kızı ile evlendi.

Şîr-'Alî Han'ın (no.11) oğulları: Sarımsak Bey (oğlu Şâh-Murâd Han, no.15); Mollaa Han (no.14) (katl) (oğlu Sey.- Sul.Han, 1851-1867=17, Cizek'te katl, no.16); Muḥ. Hudâ-yâr Han (no.13) (oğlu son han Nâsîrû'd-D., no.17). Hânedânın son mühim şahsiyyeti olan ve 3 def'a tahta geçen Hudâyâr Han 3 defasında da hal' edilmiştir; yaklaşık 1830 doğumludur ve son hal'inde 45 yaşlarında idi.

Fergana yâhut Hokand hanlığı ile Buhârâ hanlığı, iki Türk devleti arasındaki bitip tükenmek bilmez savaşlar, Rusya'nın Türkistan'ı istilâsını çok kolaylaştırmış, bu iki hanlık Ruslar'a karşı asla ittifak edememiş, devamlı birbirlerini yemişlerdir. Hanlık, Fergana'dan başka Sır-Deryâ'nın doğusunda kalan Kazakistan bölgesini (kuzeyde Aral Gölü yakınlarından başlayarak), Taşkent'i, Kırgızistan'ı (Isık Göl dâhil) ihtivâ ediyor, doğuda Doğu Türkistan (Kâşgar) ile sınırdış bulunuyordu.

Fergana hanlarının menşeci karanlıktır. Şâhruh Bey, 1700 veyâ *Târîh-ı Şâh-ruhiyye*'ye göre 1709'da ülkeyi, Doğu Türkistan'dan gelen hoca'lardan aldı ve daha önce ülke Şeybanlılar'a âitti. Ancak Şâhruh Bey'in birden zuhûr etmediği anlaşılmaktadır. Şâhruh'un babası Aşur-Kul, onun babası Rüstem Hacı Bey (Sultan/Han), onun babası Şâhruh (ölm.1649), mutlaka kısmen olsun Fergana beyleri idiler. Bu Şâhruh'un (ölm. 1649), Bâbur Şâh'ın neslinden, dolayısıyla Timuroğulları'ndan olduğu hakkındaki şecere, fictif'tir. Bu fictif şecereye göre: Şâhruh'un (ölm. 1649) babası 'Ubeydullah Bey, onun babası Abdülkerîm Bey, babası Muhammed Emîn Bey, babası Tanrı-Yâr Bey, babası Altın-Beşik Bey'dir. Bu Altın-Beşik, gûyâ Bâbur Şâh'ın Saîde Apak Hanım'dan (bu da bir Cengizli prensesi imiş) doğan oğlu imiş; Bâbur, Şeybânî Han'ın istilâsı sırasında Fergana'yı terkederken bu oğlunu Afganistan'a götürmeyip Fergana'da bırakmış! Spulcr'in Şâhruh'u Ebû'l-Hayr Hân Şibanî'ye bağlaması (*EI*², II, 46a, 47) bir yanılmadır.

Fergana'nın merkezini Andican'dan Hokand'a taşıyan, I. Şâhruh'un (ölm.1721) oğlu ve halefi Abdürrahîm Bey (1721-1739)'dır. "Raḥîmkal'a" denen kaleyi ve şehri yaptırmış, sonra şehrin adı "Hokand" olmuştur. Abdürrahîm, Buhârâ, Şehr-i Sebz (Keş/

Yeşilşehir), Katta-Kurgan'ı almış, kendilerinden bu fütûhâtı yaptığı Buhârâ hanlarının ajanlarınca Hocend'de öldürülmüştür. 1826'da Muh. Alî Han, Kâşgar'ı bizzât fethetti. Ancak muhâfaza edemedi. 1830 kasımında tekrar Kâşgar'ı aldı, gene muhâfaza edemedi. Fakat 1832-1847 arasında Kâşgar, Hokand hanlarına tâbî oldu ve vergi ödedi. 1858-1864'te Kâşgar, tekrar Hokand hanlarına tâbî oldu. Muhammed Alî Han, öteden beri Buhârâ'ya tâbî olan Karategin, Dervâz, Rûşân, Şugnân, Vâhân, Pamir bölgelerini de, bugünkü Tacikistan'ın büyük kısmını ele geçirdi. Ancak Buhârâ hanı Nasrullah, bunun öcünü aldı. 1842'de Hokand şehrine girdi. Muh. Alî Han'ı, kardeşi Sultan Mahmûd'u, üvey annesi Nâdire Hanım'ı öldürttü. Sonradan 1865'te Buhârâ hanı Muzaffer de Hokand'a girmiştir. Hokand ise 1843'te Taşkent'i Buhârâ hanlığından aldı. Bu arada 1853'te Rusya-Hokand savaşı başladı ve tam 23 yıl devâm etti; sonunda, 1876'da Rusya, Hokand hanlığını ortadan kaldırıp ilhâk etti. Taşkent, Buhârâ ile Hokand hanlıkları arasında çekişirken Rusya, önce bu şehre göz koydu. Hokand önce 1808'de 70.000 nüfuslu, Buhârâ'ya tâbî, bir hoca âilesince yönetilen Taşkent'i aldı, sn. geçici ol. bıraktı. Yesi şehri de, Buhârâ'ya tâbî bir Kazak sultânı tar. yönetilirken 1814 bahârında Hokand'a geçdi. 1865'de Buhârâ ordusu, Hokand'ı geçici ol. işgâl etti. Hokand şehri 80.000 n., 360 câmî, 12 medrese idi. 6.1865'de Ruslar'ın 48 saatlik kanlı sokak muhârebesinden sn. Taşkent'i alması, Hokand'ı sonunu hazırladı.

Taşkent, 1598'de Şeybânîler'in elinden çıktı, Kazak hanlarına geçti. 1723'te Budist Kalmuk Moğolları, Taşkent'e girdi. Fakat Taşkent'i Müslüman Özbek vâlilerle idâre ettiler. 1780'e kadar Taşkent, şehrin eşrafı Türk beylerince muhtar şekilde yönetildi. Ancak Kalmuk, hattâ Çin nüfuzu vardı. 1780'de bu nüfuzlar silindi. Narin ve Aris ırmakları arasındaki ülkede bir muhtar Taşkent devleti teşekkül etti. Güney-doğuda Hokand ve güney-batıda Buhârâ hanlıkları, Taşkent üzerinde hakk iddia ediyorlardı. 1795'te Buhârâ ordusu şehri fiilen işgal etti. 1780-1800 arasında Taşkent'i yöneten -hattâ bazı kaynaklarda "han" diye anılan- Yûnus Hoca, Buhârâ nüfûzuna girdi. Yesi (Türkistan) şehrinden Yedisu'ya kadar olan bölge, Yûnus Hoca'nın idâresinde idi. 1800 yılı sonunda Yûnus Hoca öldü, yerine aynı âileden Muhammed Hoca geçti. Ancak 1801 başında Yûnus'un oğlu Sultân Hoca, Taşkent hükümdarı oldu. Hokandlılar'a esir düşünce aynı âileden Hamîd Hoca, Taşkent'in başına geçti. 1808'de Hokand hanlığının Taşkent üzerindeki nüfûzu, bütün Taşkent bölgesinin Fergana (Hokand) hanlığına geçmesiyle neticelendi. Taşkent, önce "bey", 1835'te "beylerbeyi" denen Hokand vâlilerince yönetilen bir eyâlet merkezi oldu ki, Yedisu'ya kadar uzanan, Isık Göl'ü içine alan bir bölge teşkil ediyordu. 1840-65 arasında Taşkent'i, Buhârâ kuvvetleri 7 defa işgal etti ve 7 defa Hokand orduları tarafından çıkarıldı. Bu durum, Taşkent üzerindeki Rus iştihaletini kabarttı ve sonunda Taşkent, ne Buhârâ'nın, ne Hokand'ın oldu, Rusya tarafından ilhâk edildi.

23 yıl süren Rusya-Fergana savaşında Ruslar, adım adım Hokand hanlığını kuşattılar. 24.10.1862'de Pişpek'i aldılar (bugün Kırgızistan'ın başkenti, Isık Göl'ün batısında). Burası, Fergana (Hokand) hanlığının kuzeyini teşkil ediyordu. Ruslar'ın hede-

fi, Taşkent eyâleti, güneyde Narin, kuzeyde Çu ırmakları arasındaki ülke idi ki, asıl Fergana'nın kuzeyinde kalıyordu. Bu eyâlet, "beylerbeyi" denen Hokand hanları hânedânı prenslerince yönetiliyordu. 15.6.1864'te Ruslar, Yesi (Türkistan), 4 gün sonra Evliyâ-Ata şehirlerini, Taşkent beylerbeyisi Nûr-Muhammed'in, Kazak prenslerinden Sultân Sâdık'ın (Sultan Kenasarı'nın oğlu) ve Hokand başbakanı ve çocuk han Seyyid-Sultân'ın nâibi Â'lem-Kul'un şiddetli savunmalarına rağmen işgal ettiler. 7.5.1865'te Â'lem-Kul, Taşkent yakınlarında şchid düştü ve Hokand ordusu, başkumandanın şehâdeti üzerinde dağıldı. 16.5.1865'te Ruslar, bundan faydalanarak Taşkent'e girdiler ki, Rusya'nın Türkistan'ı istilâsının düğüm noktalarından biridir. Taşkent'e giren Rus ordusunun kumandanı, sonradan 1876-78'de Balkanlar'da Osmanlılar'la vuruşan General Cemayev'dir. Buhârâ Hanı, Hokand ordusuna yardım edeceğine, Hokand ordusunun Ruslar karışısında dağıldığını görünce, bundan faydalanıp 14.7.1865'te Hokand şehrine girdi, çocuk Hokand hanını esir ve iki yıl sonra katletti. Bundan istifâde eden Ruslar, 1.6.1866'da Hocend şehrini alarak ilk defa Fergana'ya ayak basmış oldular. Bilindiği gibi Fergana, bugün olduğu gibi o zaman da bütün Türk dünyasında, Türk nüfusunun km²'ye en yoğun şekilde yerleştiği bir kaç bölgeden biridir. 17.7.1867'de Çar, "Türkistan Umûmî Vâlîliği"nin kurulmasına dâir olan ukaz'ı imzâladı ve bu makama Alman asıllı general Konstantin von Kaufman getirildi ki, Orta Asya Türk devletlerine harb açmak, sulh yapmak, dış münâsebetlerde bulunabilmek salâhiyetleriyle techîz edilmişti ve Türkistan'ı Rusya hesâbına gerçekten fetheden adamdır.

Von Kaufman'ın yolladığı Albay Skobelev, 7.8.1875'te Hokand şehrine girdi (Skobelev bunun üzerine general oldu ve iki yıl sonra Türkiye'ye karşı Tuna cephesinde çok büyük ün kazandı). Son han Hudâyâr, Taşkent'e, oradan Orenburg'a gönderildi. Oradan kaçarak İran'a sığındı. Mekke'ye gidip haccetti. Dönüp Herât'a yerleşti ve orada öldü (A.Z.V.Togan, *Hudâyâr Hân'ın Son Günleri*, 1914). Bâbur Şâh'tan indigi iddiasını taşıyan bir Türk kraliyet hânedânı bu şekilde sona erdi. Hudâyâr'dan sonra han ilân edilen Nâsirüddîn, 7 ay kadar müddeî oldu ve Fergana'nın şurasında burasında Ruslar'la çarpıştı. Eski hanlardan Murad Han (no.15) da öyle yaptı. 22.9.1875'te Ruslar, Nemengân'a girdi. Türkler, Hokand'ı Ruslar'dan kısa müddet için geri aldılar. Fakat bizzat von Kaufman, Fergana'ya geldi. Skobelev, 28.2.1876'da Hokand'ı kesin şekilde aldı ve Hokand'da kendisine mukaavemet eden Türk kumandanı Polat Bey'i idâm ettirdi. 1876-1885'te 50'ye yakın prens ve bey, han olmak için Ruslar'la savaştılar ve bunların yakalanabilenleri Ruslar'ca öldürüldü. 1885'te Fergana, Rusya'ya ilâat etmiş göründü. 30 yıl Fergana'da büyük ölçüde ayaklanma olmadı.

1895'de Rusya'nın Taşköprü ve Pencdeh'i almasıyla bugünkü Sovyet-Afgan sınırı son şeklini almış oldu.

1915'te Fergana'da, Hokand hanlığını yeniden kurmak için Türk ihtilâli başladı ve ertesi yıl bütün Fergana'yı kapladı. 9.12.1917-20.2.1918'de 3 ay bile sürmeyen Fergana (Hokand) Cumhûriyeti'ni Ruslar dağıttılar. Ancak Fergana'da "Basmacı Hareketi" denen Türk ihtilâli 1927'ye kadar devâm ettiği gibi, çok geniş ölçüde Fergana dışına da taşdı,

hattâ bütün Türkistan'a yayıldı. Önce Ertaş Bey, sonra Şîr Muhammed Bey Hacı Koşakoğlu, Basmacı ihtilâlinin başına geçtiler ve "emîrül-müslimîn" unvânını aldılar. Tamâmen askerî şekilde teşkilâtlanan ve gerilla harbi yapan Türkler'in, bu zâtların emrinde general rütbesi taşıyan 125 beyi, ihtilâl bölgelerini aralarında paylamışlardı. Şîr Muhammed Bey, 3.5.1920'de bir hükûmet de kurdu ve bu bakanlar kurulu 12.1922'ye kadar devâm etti. Bu, 24.9.1919'da Muhammed Emin Bey'in kurduğu Fergana hükûmetinin devâmıdır (başkent Ergaştam). Emin Bey, 9.4.1920'de öldürüldü. Bu sırada 4.8.1922'de Kurban Bayramı'nın birinci günü Enver Paşa'nın Belcuvan'da şehîd düşmesi, Türk ihtilâl hareketini sarstı. 1927'ye kadar geniş ölçüde devâm eden Basmacı ihtilâli, bu târihte mahallî gerilla muhârebelerine dönüşerek 1937'ye kadar sürdü. Son Basmacı çetesini Ruslar, 1935'te imhâ ettiler. Bu ihtilâl Ruslar'ı pek çok uğraştırdı ve onlara büyük zâyiat verdirdi. Fakat yüz binlerce Türk'ün imhâsına sebep oldu. Şîr Muhammed Bey, Rusya'dan ayrılmak mecbûriyetinde kaldı. Atatürk kendisini Türkiye'ye çağırdı. 10.3.1970'te Adana'da 81 yaşında öldü.

Kazakistan Hanları (1227 - 1873)

Geniş Kazakistân ülkesinde hükûmrân olan Kazak Hanları'nın menşei, Cuci Ulu-su'dur (bk. Altın-Ordu). Kazakistân'da Ak-Orda hanları olarak hükûmrân olan Cuci Ulu-su'ndan Cengizliler şunlardır:

1. Orda Han b.Cuci b.Cengiz (2.1227-1250=23)
2. Sartaktay Han b.Orda (1250-)
3. Koçı Turuk Han b.Sartaktay
4. Bayan Han b.Koçı
5. Sası-Buka Han b.Bayan (-1309)
6. İrzen Han b.Sası-Buka (1309-1320=11)
7. Mübârek-Hoca Han b.Sası-Buka (1320-1344=24)
8. Çımtay Han b.İrzen (1344-1361=17)
9. Himtay Han b.Çımtay (1361)
10. Urus Han b.Badık b.Çımtay (1361-1380=19)
11. Toktakiya Han b.Urus (1380)
12. Kayırçuk Han b.Urus (1380-1392=12)
13. Barak Han b.Kayırçuk (1392-1435=43)
14. Kiçik-Muh.Han (1435-1465=30)
15. Maḥmûd Han b.Kiçik-Muh. (1465-1469=4)

16. Ebû-Sa'îd Cânî-Bek Han b.Barak (1469-)
17. Kirey (Gerey) Han b.Barak (-1488) (kardeşi: Baba Sul.)
18. Burunduk Han b.Kirey (1488 - 1509 = 21)
19. Kaasim Han b.Cânî-Bek (1509 - 1520 = 11)
20. Mumuş Han b.Kaasim (1520 - 1523 = 3)
21. Tâhir Han b.Kaasim (1523 - 1530 = 7)
22. Tewekkûl Han I b.Kaasim (1530 - 1555 = 25)
23. Ak (Haqq) - Nazar Han b.Kaasim (1555?-1570?=15?)
24. Şıgay Han b.Yadık b.Cânî-Bek b.Barak (1570?-1582=12?)
25. Tewekkûl Han II b.Yadık (1582 - 1599 = 17)
26. İşim Han I b.Yadık (1599 - 1629 = 30)
27. Cihângîr Han I b.İşim (1629 - 1680 = 51)
28. Tevka (Tevke) Han b.Cihângîr (1680 - 1718 = 38)
29. Pulad Han b.Tevka (1718 - 1730 = 12)
30. Ebü'l-Hayr (Abılay) Han b.Ace (1730 - 1731 = 1) (ölm. 1749)
31. Şamaka (Şemeke /Şâh-Muḥ) Han b.Tevke (1731-1738=7)
32. Ebü'l-Muḥ.Han b.Pulad (1738-1748=10) (ölm.1771)
33. Nûr-'Alî Han b.Ebi'l-Hayr (1748-1780=32) (ölm. 1785)
34. İr(Er)-'Alî Han b.Ebi'l-Hayr (1780-27.3.1794=14)
35. İşim Han II b.Nûr-'Alî (1794-1798=4)
36. Ayçuvak Han b.Nûr-'Alî (1798-1805=7)
37. Cântura Han b.Cihângîr II (1805-1811=6) (ölm. 1835)
38. 'Alî Şîr-Gaazî Han b.Ayçuvak (1811-4.1816=5) (ölm. 1853'den sn.)
39. Arın-Gaazî Han b.Ebi'l-Gaazî b.Gayıp (1816-1824=8) (ölm. 1833)
40. Kenisara (Kincsarı) Kaasim Han b.Kaasim b.Abılay (1824-1847=23)
41. Şâdık Han Töre b.Kenisara (1847-10.5.1873=26) (ölm. 1890)

İli, Çu, Sarısu, Turgay havzalarında kümelenen ve sonradan "Kazak" adını alan Türkler, Cuci Oğulları'ndan yukarıdaki listede gösterilen hanların çevresinde toplanmaya başladılar. Ülkenin pek geniş olması, nüfusun azlığı, mühim merkezlerin teşekkülünü önledi. Burası Kuzey Türkistan'dır. Mâverâünnehr gibi sık nüfusla meskûn değildi. Halk Mâverâünnehr'deki gibi asırlardan beri çok büyük ve kültür merkezi şehirlerden mahrumdur. Nüfus göçebedir. Hayvancılığa dayalıdır. Kültür seviyesi, diğer Türk kavimlerine nisbetle hayliiden hayli geridir. Yalnız, kadınlar ve çocuklar dâhil emsalsiz süvârî ve cesur muhâriblerdir. Bu yüzden Ruslar'ı çok uğraştırmışlardır. Tamâmı Sünnî-Hanefî

olan Kazaklar'a Şilik sığıramamıştır. Burası, Türkiye, İran, Türkistan, Hindistan, Doğu Avrupa, Mısır, Güney Hindistan'daki Türk imparatorlukları en parlak medeniyetler içinde yaşarken, uzakta kalan chemmiyetsiz bir Türk kabîleler federasyonu hâlini arz etmiştir. Burunduk Han (no.18), hal' edilmiş ve Semerkand'da ölmüştür. Ak-Nazar Han (23) da öldürülmüştür. Zamanla konfederasyon da dağılmış ve üçe ayrılmıştır. Bunlar başlarında Cuci Ulusu'ndan birer han edinmişlerdir. Üç handan ikisi, birini üstün tanımışsa da aralarındaki mücadele sürüp gümüş, âdetâ Ruslar'a daha kolay lokma olabilmek için üç Kazak hanlığı teşekkül etmiştir: Büyük-Ordu yâhut Ulus Cüs, Orta-Ordu yâhut Orta Cüs ve Küçük-Ordu yâhut Küçük Cüs ("Cüs", Kazak Türkçesi'nde bizim "yüz" kelimesinin ("taraf" mânâsına) telaffuz şeklidir). Büyük Kazaklar 1738'de Rus nüfûzuna girmiş, 1845'te Rus tâbiyyeti kesinleşmiştir. Orta Kazaklar'da Rus tâbiyyeti 1734'ten itibaren başlar. 1595'te Kazaklar, Taşkent'i ele geçirmişlerdir. 1723'te Taşkent'i Kalmuklar zabtetmiştir. Taşkent sonunda 1800 yılında Hokand (Fergana) hanlarına geçmiştir.

29-38 sayılarla gösterilen 1718-1816 arasında geçen hanlar, Kiçi Cüz (Kıçık Orda) hanlarıdır. Nûr-Alî'nin bir kardeşi, Hoca Aḥ, Han, 1738'de Başkurdistan hanı olmuştur (Doğu Avrupa). XVIII. asırda Başkurdistan hanları, Türkiye'ye tâbî olmuşlardır.

Büyük Cüz (Ulu Cüs), Sır-Deryâ-Çu-İli ırmakları güneyinde kalan Kazakistan'dır. Orta Cüz (Orta Cüs), bunun kuzeyidir; Çalkar ve Balkan Gölleri arasındır. Küçük (Kıçık Cüs) Cüz, Üst Yurt'tur; Hazar-Aral arası ve Hazar-Aral kuzeyidir, Avrupa'ya taşar.

Türkistan Türkleri'nden Kırgızlar ve Türkmenler, çok eski boylardır. Fakat Özbek ve Kazak boylarının teşekkülü yenidir ve Yeniçağ'dadır. Ortaçağ sonuna kadar Özbek ve Kazak diye ayrı Türk boyları yoktu. Hepsî Doğu Türkleri'ni teşkil ediyorlar, Türkistan ve Güneybatı Sibirya'da yaşıyorlardı. 1428'de Ebü'l-Hayr Han'ın Altın-Ordu'dan ayırdığı Türk boyuna "Özbek" denmiştir. Bunlar önce Güneybatı Sibirya'ya yerleşmiş, sonra Türkistan'a inmiş, XVI. asrın ilk yıllarında Timuroğulları'nı yıkarak bütün Türkistan'ı, hattâ Horasan'ı ele geçirmişlerdir. "Kazak" ise Türkçe'de "başbozuk, ilden ile dolaşan, çapulla hayatını kazanan, başına buyruk, bir idâre altında olmıyan" gibi mânâlara gelmektedir. Özbekler'den bir boy, 1456'da Ebü'l-Hayr Han, Moğol Kalmuklar'a Sıgnak mecydan muhârebesinde yenilince, Han'larını terketmiş ve bu adı almışlardır. Özbekler, Bau Türkistan'ın güneyine inince, onlardan ayrılan Kazaklar da Batı Türkistan'ın kuzeyindeki büyük bozkıra yerleşmişlerdir ki bugün bu ülkeye "Kazakistan" denmektedir. Ural ırmağının batısında Avrupa topraklarından başlayarak doğuda Moğolistan, Cuncarya ve Doğu Türkistan'a, kuzeyde 55° paraleline kadar Sibirya'ya uzanan geniş ülkedir. Ancak, bugün Türkler'in en büyük boylarından biri olan Kazaklar, yalnız Özbekler'den ayrılmış bir grup Türk'ten ibâret değildir. Altınordu dağılınca bir çok Türk boyu da iltihâk etmiştir. Kazak hanlığını Burunduk Han'dan (no.18) itibaren başlatmak da yetersiz gibi görünüyor. Zîrâ Kazak hanlarının, Ak-Orda hanlarına halef olduğu ve Cengizliler'in aynı dalından indiği âşikârdır ve yukarıda düzenlediğim listede açıkça görülmektedir.

Tevekkül Han (no.22), Şeybânîler'e baş eğmemiş, onlarla çarpışmış, bir ara Semerkand'ı bile işgal etmiş ve Buhârâ'yı bile almak istemiştir. Kaasim Han (no.19) (1445-1520=75) (ölümü çeşitli kaynaklarda 1518 ve 1523 olarak da geçer), Kazaklar'ı derleyip toplamıştır. Hak-Nazar (23) ve Şıgay (24) hanlar ikdidârı çekişmişler, Nazar, 1581'de ölümüne kadar, Şıgay'a mukaavemet etmiştir. Bu devirde Sayram ve Türkistan (Yesi) gibi şehirleri alan Kazaklar, Sır Deryâ'nın doğu sâhillerine yerleşmişler ve Mâverâünnehr sınırına dayanmışlardır. Bu devirde Ruslar da Sibiryâ'ya girmeye ve Kazaklar'ı kuzeyden itmeye başlamışlardır. Nitekim Tevekkül Han'ın yeğeni Uraz-Muhammed Sultân, Ruslar'a esir düştü. Bu II. Tevekkül Han (no.25), Buhârâ civârında Şeybânîler'e karşı bir akın hareketine maktûl olmuştur. XVII. asırda Kazaklar, hem Ruslar'la, hem Budist Kalmuk Moğolları ile büyük savaşlar vermişler, güneydeki yerleşik Türkistan Türk krallıkları ile de iyi münâsebetler kuramamışlardır. Üstelik aralarında 3 cüz'e parçalanmışlardır. Kazaklar'ın 3 cüz'e ayrılmalarının 1600'de veyâ bir kaç yıl önce olduğu tahmîn edilmektedir. Her birinin başına Cuci Ulusu'ndan birer han=kral geçmiştir.

1738'de Ruslar, Ulu Cüz veyâ Büyük Cüz'e hulûl etmiye başlamışlardır. O târihte nüfusları 600.000 küsûr olarak hesâben edilen Ulu Cüz'ü Ruslar, 1845'te tamâmen itâat altına almışlar, bu iş için bir asırdan fazla gayret göstermişlerdir. Orta Cüz, en fazla Kalmuk tehdidine mâruzdur, en kuzeyde idi ve Sibiryâ içerilerine kadar uzanıyordu. Abılay Han'ın yerine Orta Cüz'ün başına geçen oğlu Abdullah Han, bir yıl sonra (1782) Ruslar'a esir düşünce, kardeşi Velî Han, Orta Cüz hanı oldu. 1795'te iktidârını kaybetti ve Orta Cüz'ün mühim kısmı Ruslar'ın eline geçti. Üstelik Orta Cüz, -herhalde Ruslar'a kolay lokma olmak için- üçe ayrıldı: Rus hâkimiyetini kabûl edenler, Velî Han'ı han tanıyanlar, Nûr-Alî Hân'ın oğlu Bökey Sultân'ın han tanıyanlar. Velî Han 1824'te ve Bökey Han 1817'de öldü. Hemen bütün Orta Cüz, Rus hâkimiyetine geçti. Ancak Velî Han'ın yeğeni "Kinesarı" denen Kaasim Han, Ruslar'a karşı çok uzun bir gerilla harbi başlattı. Zamanla her üç Cüz'ün de Ruslar'a itâat etmeyen kısmını ayağa kaldırarak tam bir Kazak ihtilâl lideri oldu.

Küçük Cüz hanı Ebû'l-Hayr (30) bütün Kazaklar'ın en büyük hanı sayıldığı halde, Küçük Cüz'ü 1731'de Rusya himâyesine soktu. Küçük Cüz hanları 1731'den 1820'ye kadar Rusya'ya tâbî olarak saltanatlarını devâm ettürdiler. Rusya, 22.6.1854'te Orta Cüz topraklarını, yâni Aral ve Balkaş gölleri kuzeyindeki Kazakistan'ı, doğrudan doğruya ilhâk ettiğini ilân etti. Bu da çok uzun Rus istilâ siyâsetindeki sabır, azim ve gayretin meyvesini teşkil etti. Zîrâ Ruslar daha 1716'da Omsk'u alarak burada bir kale kurmuşlardı. Bütün Sibiryâ ve Kazakistan fütûhâtını bu kaleye dayanarak başlattılar. Omsk, İrtiş üzerinde ve Kazakistan'ın en kuzeyindedir. Eski bir Kazak toprağıdır. Sibiryâ ve Kazakistan, dolayısıyla Rusya'dan Türkistan ve Uzak Doğu'ya giden yollar, burada düğüm yapıyordu. 1738 temmuzunda Ruslar'ın, Küçük Cüz hanı Ebû'l-Hayr'ın taht şehri olan Orenburg'a yerleşmeleri, burada bir kale yapmaları da, Rus istilâsının mühim gelişmelerinden biridir. Ebülhayr Han ve kardeşi Colbars Sultan burada, gûyâ bir Rus

garnizonunun himâyesinde sözde saltanatlarına devâm ettiler. Orenburg, Kazakistan'ın en kuzey-batısında ve Avrupa kıt'asında, Ural nehrinin kuzey (batı) kayısında, Ural dağlarının batısında, Başkurdistan'ın güneyinde bir Türk Kazak şehridir. Ruslar, Orenburg'da muhâfaza ettikleri Ebülhayr Han'ın ansızın bir isyanından korkarak, oğlu Hoca Ahmed Sultân'ı rehîn alıp Rusya'ya götürdüler. Kazaklar, Ebülhayr Han'ı tanımadılar, önce oğullarından Ebü'l-Muhammed'i, sonra diğer oğlu Nûr-Alî'yi tahta çıkardılar ve Pulad Sultan, Ebü'l-Hayr'ı Rus işbirlikcisi ilân ederek 1748'de öldürdü. Aneak Küçük Cüz'de Rus himâyesini kaldırmak mümkün olmadı ve Ebülhayr Han'ın bütün halefleri, Rusya himâyesinde 1824'e kadar saltanat sürdürdüler. Ebülhayr'ın oğlu Hoca Ahmed, 1732'de rehîne olarak Rusya'da öldü.

1763'te Hazar Denizi'nin kuzey-batı kıyılarındaki bozkırda, güneyde Dağıstan'la kuzeyde Volga deltası (Astrihan) arasındaki ülkede yaşayan Budist Kalmuk Moğollar'la Küçük Cüz Kazakları arasında savaş başladı. Bu savaş, İkinci Ekaterina'nın kışkırtmasıyla çıktı. Tûrânî ırktan ve ayrı dinlerden iki kavin, Slavlık ve Ortodoksluk'un menfaati için 7 yıl savaştı. Sayıca az olan Kalmuklar, vuruşkanlıklarına rağmen yenildi. Kalmuk hanı Ubaşı, 30.000'e yakın Kalmuk âilesi ile Çungarya'ya (Doğu Türkistan'ın kuzeyi) gitmeye karar verdi. Kalmuklar, şiddetli Kazak tâkıybâtı altında büyük zâyiat verdiler. Kalmuklar'ın hepsi de kaçamadı. Haylisi Dağıstan'ın kuzeyindeki bozkırda -bugüne kadar- kaldı.

1803'te Bökey Han, "İç Orda" denilen 6.265 yurd (çadır=âile) Küçük Cüz Kazak'ın hükümdârı oldu ve bu sûretle Küçük Cüz ikiye bölünmüş oldu. Bökey Han'ın yurdu, Hazar Denizi'nin kuzeyindeki, Volga, Volga Deltası, Astrihan ile Ural nehri arasındaki bozkır idi. 1825'te Bökey Han öldü. 14 yaşındaki oğlu Cihângîr, İç Orda hanı oldu. Gerçekte idâre, 1845'e kadar amcası Şıgay Sultân'ın elinde kaldı. Bu târihte Cihângîr Han, 34 yaşında öldü. Yerine Gaaib Galî Sultân, hân olmak istediye de, Ruslar izin vermedi.

Orta Cüz hanı Velî Han, 1819'da öldü (ağustos). Ruslar, yeni han seçilmesine izin vermediler. Her sultân'a (Cuci Ulusu'ndan Orta Cüz prensi) 5-7 km² arâzîyi mâlikâne olarak verip Orta Cüz'ün yayıldığı geniş ülkeyi Rusya'ya ilhâk ettiler. 1868'de sultanlar'ın elindeki mâlikânelerde Kazak prenslerinin yönetim haklarını da ilгаа edip bu arâzîleri alelâde çiftlik hâline getirdiler.

31.1.1824'te Küçük Cüz hanlığı ilгаа edildi. Küçük Cüz'ü bir kaç parçaya ayırıp, her birinin başına, Kazaklar'ı yönetmek üzere birer sultan tâyin ettiler ve 1869'da bu sultanların da yönetim haklarını ellerinden aldılar. Küçük Cüz sultanları ve yönetim müddetleri şöyledir: Küçük Cüz'ün Batı bölgesinde: Karatay b. Nûr-'Alî Sultân (1824-1826), Şin-Galî b.'Osman Sultân (1826-1830), Bay-Muhammed b. Ayçuvak Sultân (1830-1847), Muhammed Kali b. Tiyan kin Sultân (1847-1867) (Ayçuvak Han'ın yeğeni); Orta bölgede Temir Er-'Alî Sultân (1824-1825), Meded Kali Turdu-'Alî Sultân (1825-1828), Mat-Muhammed Kali Sultân (1828-1829), Arslan Cântura Sultân (1829-1855) (Cântura Hân'ın oğlu), Muhammed-Cân Bay-Muhammed Sultân (1855-1869);

Doğu bölgesinde: Cum'a Kudaymendi Sultân (1824-1830), Cântura Cihângir Sultân (1830-1835) (Hıyve hânının yeğeni), Gaaib Şotay Dahti Girey Sultân (1835-1841), Ahmed Cântura Sultân (1841-1851), Muhammed Cântura Sultân (1851-1869); İç Orda'da: Â'dil Bökey Hân (1848-1858). 1858'de İç Orda'da yaşayan 14 sultân'a (Kazak prensi) birer geniş inâlikâne verilip, Hazar'ın kuzey kıyılarındaki bu bölgedeki Kazak muhtâriyeti ilgaâ edildi. 1868'de Kazaklar'ın bulunduğu ülkelerin sorumluluğu hâriciye ve harbiye nezâretinden alınarak, Ruslar'ın yaşadığı eyâletler gibi, dâhiliye nezâretine bağlandı. Ülkesinde yaşayan son Küçük Cüz hanı ihtiyar Şir-'Alî Han (38), Orenburg'a getirilerek bir konağa yerleştirildi. 1853'te Ruslar, Almatı'yı ele geçirip Isık Göl'ün tam kuzeyindeki bu mevki'de ertesi yıl bir kale yapıp "Alma-Ata" dediler ki bugün Kazakistan'ın başkentidir; az güneyinde Kırgızistan başlar. Burası Kazakistan'ın en güney-doğusudur. Bugün Alma-Ata; İstanbul, Ankara, Bakû ve Taşkent'ten sonra dünyânın en büyük Türk şehridir.

1867'de Türkistan eyâleti kuruldu. Umûmî vâfler şunlardır: von Kaufman (1867-5.1882), Çernayev (1882-1884), Rozenbakh (1884-1889), Verevskiy (1889-1898), Duhovskiy (1898-1907), Somsonov (1907-1914), Kuropatkin (1914-1917). Bunların hepsi Türkistan'da devamlı Türk ihtilâlleriyle uğraştılar ve çok Türk kanı döktüler. Zîrâ Rus hâkimiyetinden silkinmek için ihtilâller, çok erken târihlerde başladı. Sultân Karatay b.Nûr-'Alî Hân, 1797-1814 arasında Küçük Cüz'den Ruslar'ı atmak için çok uğraştı. Ruslar'a karşı büyük ihtilâli ise Kinesarı Kaasim Han (no.40) çıkarttı. Kinesarı Sultân, 1824'ten beri Ruslar'dan müstakil bir Kazak boyunun başında idi. Asıl ihtilâli 1837'de başlattı. Bu sırada Abılay Han'ın oğlu olan babası Kaasim Sultan, çok yaşlı olarak Gökçedağ (Kazak Türkçesi: Kökçe Tau)'da yaşıyordu ki Kazakistan'ın en kuzeyidir ve Omsk'un güney-batısında, İsim nehrinin doğusundaki bozkırdadır. Buraya Ruslar hâkim olamamışlardı. Sultân Kenesarı, kardeşleri Sultân Sarıcân ve Sultân Esengeldi ile Ruslar'ın Akdağ (Kazak Türkçesi: Aktau) kalesine taarruz etti. Rus-Kazak savaşı şiddetle ve yıllarca devâm etti. Bir ara Kinesarı, bugünkü bütün Kazakistan'a hâkim gibi göründü. 1842'de Kenasarı Han'ın eşi Külümcân Hanım, Ruslar'a esir düştü, fakat serbest bırakıldı. Bu muhârebelerde Kenasarı'nın babası ve kardeşi öldü. Kenasarı ve kardeşi Sultân Nevruz-Bay da Çu nehrinin yukarı mecrâsında öldürüldü. Yerini oğlu Sâdık Hân Töre aldı ve 1873'e kadar Ruslar'la mücâdelesini devâm ettirdi. Fakat 1847'de Kenasarı'nın öldürülmesi üzerine 20.000'e yakın Kazak âilesi, Çu ırmağı boyundan, Türkistan (Yesi) ve Karatau şehirlerine göçtü. 1864'te Sâdık Hân'ın kardeşi, Ruslar'a itâat etti. Sâdık Hân, 10.5.1873'te Ruslar'a yenilerek Hıyve'ye, oradan Merv'e, 7 ay sonra Herât'a, sonra Kâşgar'a ilticâ etti. Kâşgar'da Yâkub Bey'in kumandanı oldu. Yâkub Bey'in ölümünden sonra Çinliler'e yenildi, Oş'a geldi. Oradan Taşkent'e geldi ve Türkistan umûmî vâflisi General von Kaufman tarafından afvedilerek Çimkent'e oturmasına izin verildi, burada 1890'a doğru öldü. Ondan sonra 1916'ya kadar Kazaklar, Ruslar'a itâat ettiler. Bu yıl, büyük bir ihtilâl başlatıldılar. 1917 başında Ruslar bu ihtilâli akıl almıyacak derecede kanlı şekilde bastırdılar. 673.000 Kazak, Ruslar tarafından öldürüldü (Spuler, *Geschichte Mittelasiens*, 276). Yedişu Kazakları'nın % 30'u imhâ

edildi. 300.000'e yakın Kazak ve Kırgız, Doğu Türkistan'a kaçtı ki bugün Doğu Türkistan'da yaşayan Kazaklar'ın ceddidir. Bu büyük Kazak ihtilâli, Rusya'da çarlık rejiminin yıkılmasını kolaylaştıran başlıca âmillerden biri olarak kabûl edilmektedir.

Cuci Ulusu'ndan Kazak Hanlarının Şeceresi

İşim Han I (no.26: 1599-1629=30) oğulları: Cihângîr Han I (27: 1629-1680=51) ve Sırdak (Sızdık) Sul. Önce bu 2.'sinden inen yan dalı inceliyelim:

Sırdak (Sızdık) Sul. oğlu Tobırcık (Kuyurçık) Kirev Han oğlu Er-Gayıb I Muh. Bahâdır Han (doğ. 1683, Orta Cüs 1698-) oğlu Batır Han (1719'a kd. babasının yerine Orta Cüs) oğulları:

'Abd. Karabay Han (Hıyve hanı) oğlu Ebü'l-Gaazî Han IV (Hıyve hanı 1791-1802=11, Beyzâ mahlasıyla Tr.'de şâir).- Batır Han'ın by. oğlu: Gayıb (Kayıp/Kayb) II Han, Orta Cüs 1719-1730; 1716'da resmen Osmanlı'ya tâbî oldu (Başbakanlık Arşivi, *Nâme-i Hümayûn Defteri*, VII, 351-2; Râşid, III, 327, *El²*, I, 1.108b), 1723'de Taşkent'i aldı. II. Gayıp Han'ın oğulları:

1. Şâh-Gaazî Han (1767'de Hıyve hanı), oğlu 'Ömer S.- 2. Ebü'l-Gaazî S., oğlu Arun Gaazî Han (no.39: 4.1816-1824=8), Orta Cüs 1818-1821, ölm. Kaluga 1833.- 3. Barak Han: 1749'da 2 oğlu ile zehirlendi, Orta Cüs 1730-1749, Kç. Cüs 1749'da bir kaç ay. Oğulları: Han-Hoca S. (oğlu Şıban-Kul Han, 1840'a doğru Çu havzası hanı ve Çin wang'ı=prensi) ve Bükey Han. Bükey oğlu Gaazî S. oğulları: 'Alî Han (doğ. 1859, 1905'de Rusya Duması üyesi=milletvekili) ve Hudâyımda (i) S. (1840'a doğru Çu havzasında) ve bunun oğlu Cum'a S., 1824-30'da Kç. Cüs'ün Doğu kısmı sultânı.- 4. Cihângîr Han II (1768'den sn. Hıyve hanı), oğulları Şın S. ve Cântüre Han (no.37: 1805-1811= 6) (ölm.1835). Cântüre'nin oğulları: Muh. (Kazakca: Membet) S. (ölm. 1869'dan sn.) ve Ah. Cântürin Han (Orta Cüs 1849-51) ve bunun oğulları: Maḥmûd S. ve Seyyid Töre Cântürin Han (müellif, ölm. 1883'den sn.) =Hadîce b.Cihângîr Han III ve bunun oğlu: Selîm Gerey S. (ölm. 1915'den sn.).- 5. Ebü'l-Feyz Han (ölm.1783) (Hıyve hanı 1772-1776). Ebü'l-Feyz Han'ın oğulları:

1. 'Abdü'l-Mü'min Han (1785'den önce Buḥârâ hanı), 2. Kökeday Töre, 3. Semen Töre, 4. Cabağı Töre, 5. Coçı Töre (oğlu Sart Töre), 6. Çaday S. (oğlu Bolan S.), 7. Agatay S. (oğlu Bek S.), 8. Bakı Töre (oğlu Rüstem Töre), 9. Abılay Töre (oğlu Sök Töre, 1854'de yeni kurulan Almatı=Alma Ata kalesi sâhibi), 10. Muh. (Membet) S. (oğlu Çancar S.), 11. Bobı Töre (şâir, ölm. 1848'de 100 yaşına yakın). Bobı Töre oğulları: Camantay S. (Pekin'de Çin imparatoru nezinde Kazak elçisi) (oğlu Â'dil Han) ve Sultabay S. Bu sonuncusunun oğulları: Selî Han (ölm. 1868) ve Batır Barak Han (1815-1863=48) ve bunun oğlu Cân S. ve bunun da oğlu Şıbankul Töre.

Cihângîr Han I (no.27) (ölm. 1680) b.İşim Han I (no.26) (ölm.1629) oğulları: Çingiz S., Tiz S., Welî (Kazakca: Uvalı) S. ve Tevke Han (no.28: 1680-1718=38). Bu dal, merkezi Yese (Türkistân) olan Orta Cüs (Yüz) Kazak hanlarıdır. Tevke Han'ın

(no.28) oğulları: Şâh-Muh. (Şemeke /Şamaka) Han (no.31: 1731-1738=7) (ölm. 1738) ve Pulat (Pulad) Han (no.29: 1718-1730=12). Pulat Han oğlu: Ebû'l-Muh. Han (no.32: 1738-1740=2, Orta Cüs 1730-1771=41, 1760'da Çin'e tâbî), bunun oğlu Pulat Han II, bunun oğlu Toğum Han, bunun oğlu Alun-Sarı S.

Welî (Uvalı) b.Cihângîr Han I (no.27) oğlu: Abılay (Ablay) Han (1771-1781=10, Kökçe Tav'da öldü, Yesi şehrine getirilip Ah. Yesevî Türbesi'ne gömüldü). 30 oğlundan şunlar zikre değer:

1. 'Alî S. (ölm. 1847'den sn.), 2. Bahtı-Giray S. (oğlu Şıgay S., ölm. 1841'den sn.), 3. 'Ubeydullâh S., 4. Sök Töre S. (ölm. 1847'den sn.), 5. 'Abd. Han (1781-82'de Orta Cüs hanı, 1782'de Ruslar'a esir).- 6. Â'dil Töre S. Bunun oğulları: Ahtım Han (Hiyve hanı 1770-1777 ve Nûr-'Alî Töre S. (Pekin'de Çin imparatoru nezdinde Kazak elçisi), bu sonuncusunun oğlu: Tezek S. (Rus albayı, ölm. 1877'den sn.).- 7. Welî Han (1717-8.1819=102): Rusya'ya tâbî Orta Cüs hanı 1782-1795. Bunun oğulları: 'Ubeydullâh Han (1824'den it. Orta Cüs hanı), Çingiz S. (bunun oğlu: Hanîfe S.Çokan Welîhanov, Kökçetav 1835-4.1865=30, Rus subayı, bilgin, yazar, türkolog, dedesi *Abılay Han* maddesini *By. Rus Ansiklopedisi*'ne yazmıştır) ve Pulat S. Bu sonuncunun oğulları: Yâ'kuub S. ve Sul.- Gaazî S.Welîhanov (1830?-Leningrad 1908=78?, katl, Çar'ın hassa generali) (Rus hanımından oğlu: İskender S.).- 8. Kaasim S., 1840'de Yesi'de Ruslar'a karşı şehid düştü. Oğulları: Kiçek S., Seyil Han, Mûsâ S., Nevruz-Bay S. (1847'de ağabeyi ile berâber şehid), Balı S., Esengeldi S., Sancân S., Kinc-Sarı Han (no.40: 1824-1847=23). Kinesarı, 1836-1847'de büyük Kazak ihtilâlinin lideri olup, 1837-40'da bugünkü bütün Kazakistân'a (Türkiye'nin 4 misli) hâkim oldu, asıl adı Sul. Kaasim Han'dır. Ruslar'a karşı şehid oldu. Yazlık başkenti Akmesicid ve kışlağı Ulu Tav idi. 1860'da Ruslar'a karşı şehid düşen Can-Hoca Bey'in (oğlu Sıybankul Töre) kızı Külümçân Hanım'la evlendi ki bu hanım 1842'de Ruslar'a esir düştüyse de bırakıldı. Kinesarı'nın küçük oğlu Ah. Töre S. (1842-1888=46), Çimkent'in Rus vâlisinin muâvini (1867-1887) oldu, babasının ve ağabeyinin biyografilerini Tr. ol. yazdı, Rus. trc. E.Smirnov, *Sultanı Kinesarı i Sadık*, Taşkent 1889. Kinesarı'nın by. oğlu Sâdık Töre Han (no.41: 1847-1873), son Kazak hanıdır ve onunla Cengizogulları'nın saltanatı tamamlanır. 26 yıllık hanlığı, Rusya ile savaşla ve Türkistân'ı savunmakla geçti. 1868'de Semerkand'ı, 1869'da Hiyve'yi Ruslar'a ve 1882'de Kâşgar'ı Çinliler'e karşı savundu. 1882'de cihâdı bırakıp Rusya ile anlaştı.

Şıgay Han'ın (no.24: 1570-1582=12) oğlu Ondan S.'in oğulları: Tursun S., Oruz (Uraz)-Muh. Han (Kasım hanı 1600-1610=10) ve Hudâbende S. Bunun oğlu Kiçek Töre Han'la bunun oğlu Â'dil Töre Han, Doğu Kazakistan hanlarıdır.

Ebû-Sa'îd Cânî-Bek Han (no.16) b.Barak Han'ın oğullarından Bulekey S. oğlu Ayçuvak S. oğlu İriş S. oğlu Ace S.'in, Kiçi (Kiçik=Küçük) Cüs (Yüz) Kazak hanları olan oğulları:

1. Colbars S., 2. Saraygır Han (1727'den it. han), 3. Turdu-'Alî Bahâdur Han (oğlu Meded-Kulı (Membeteli) S., Orta Kiçi Cüs sultânı 1825-28, şehâdeti 1828 ve bu-

nun oğlu Mat-Muḥ.S., Kiçi Cüs 1828-29), 4. Ebü'l-Hayr (Abılay) Han (no.30: 1730-1731=1, 1734'de Rusya'ya lâbî Başkurdistân (merkez Orenburg) hanı 1717-1848=31, şehîd oldu). Abılay Han, Kalmuk hanının kayın-pederi idi. Abılay Han oğulları:

1. Temir S. (Orta Kç. Cüs. 1824-25), 2. Ebü'l-Muḥ. Han (Başkurdistân hanı), 3. Er(İr)-'Alî Han (no.34: 1780-1794=14, Orta Cüs 1791-94), 4. Hoca-Aḥ. Han (Başkurdistân hanı, ölm. 1732), 5. Nûr-'Alî Han (no.33: 1748-1780=32, 1762'de Çin'e ve sn. Rusya'ya lâbî, Orta Cüs 1749-1785, Hıyve hanı 1768, ölm. Ufa 1785). Nûr-'Alî Han'ın oğulları:

1. Yûsuf S. (ölm. 1829'dan sn.), 2. Pîr-'Alî S., 3. Membeteli S. (oğlu Mehdî S., ölm. 1829), 4. Saydalı (Scyyid-'Alî) S. (oğlu Küntüre S. oğlu İlmembet S., ölm. 1868'den sn.), 5. Şıgay Han (III. Cihângîr'in nâibi), 6. Tiyan-kin S. (oğlu Muḥ. 'Alî S., Batı Kç. Cüs 1847-67), 7. İşim Han II (no.35: 1797-1798=1, Orta Cüs 1794-98) (oğlu 'Alî S. oğlu Kayıb 'Alî (Kaybalı) S.), 8. Karatay S. (en kç. oğlu, ölm. 1826) (torunu Baht-Cân S., 1907'de II. Duma'da Rusya milletvekili) (Karatay: Batı Kç. Cüs 1824-26), 9. Temir S. (çocukları var), 10. 'Osmân S. (oğlu Şıg-'Alî=Şin-Galî S., Batı Orta Cüs 1826-30), 11. Ayçuvak Han (no.26: 1798-1805=7), aş.bk., 12. Bükey (Bökey) Han (1770'de Hıyve, sn. Kiçi Cüs=İç Orda hanı 1803-1825=22, ölm. 1825). Bükey Han oğulları:

1. Tevke S. (oğlu Keşbek S., ölm. 1861), 2. Âdil Han (İç Orda 1848-58), 3. Çingiz=Çingiz S. (oğlu Tursun Camantay S., ölm. 1844 ve bunun oğulları Tölek Töre (ölm. 1858) ve Sarcan S.), 4. Cihângîr Han III (doğ. 1811-1845=34, Orta Cüs hanı 1825-11.8.1845=20, amcasının niyâbetinde). = Fâḫma b.Muḥ. Cân (Orenburg müfûsi). III. Cihângîr'in çocukları:

1. Hadîce Hn. = Seyyid Töre Cântürin Han (b.bk.) (müellif, ölm. 1883'den sn.).- 2. Hacı Sul.-Aḥ. (Çar'ın verdiği resmî pâyce ile "Knyaz Çingiz=Cengiz Prensi", ölm. 1913'den sn.).- 3. Hacı 'Ubeydullâh S. (Kazakca: Übeş Han), Rus generali.- 4. Cântura S., Doğu Kç. Cüs 1830-35, oğulları: Aḥ.S. (Doğu Kç. Cüs. 1841-51) ve Muḥ. S. (Doğu Kç. Cüs 1851-69).- 5. Şâhib-Giray Hacı Han, Orta Cüs 1845-1849. Oğlu Gaaib Şatay Daloti S., Doğu Kç. Cüs 1835-41.

Ayçuvak Han (no.36) oğulları: 1. Tevke S. (oğlu Membeteli S., 1867'de Arḡan-gelsk'e sürüldü).- 2. Bay-Muḥ. (Bayımbet) S. (Batı Orta Cüs 1830-47), oğlu Muḥ.-Cân S., Orta Kç. Cüs 1855-69, ölm. 1869'dan sn.- 3. Cântüre Han (1805-1809=4, Orta Cüs), şehîd. Oğlu Arslan Cântürin (Cântura) S., Orta Kç. Cüs 1829-55, şehâdeti 1855, bunun oğlu Han-'Alî S. (Kanalı, Kanay), ölm. 1870'den sn.- 4. 'Alî Şîr-Gaazî Han (no.38: 1811-1816=5), son Kç. Cüs hanı 1809-1818+1821-1853=toplam 41 yıl, Rus generali, 1853'ten it. Orenburg'da yaşadı.

Enver ve Cemâl Paşalar Türkistan'da

Çarlık rejiminin yıkılması sırasında teşekkül eden Türk devletleri hakkında bir

müşâhedeyi kaydetmek lâzımdır: bu devirde Rusya idâresindeki Türk illerinde muhâfazakârlar ve kendilerine -Osmanlı Jön Türkleri'ne özenerek ve onları bir şey sanarak- "Genç Buhârâlılar, Genç Harzemliler..." diye tesmiye eden, önce sosyal-demokrat, sonra sırasıyla sosyalist, komünizan ve komünist olan Rus sömürge sisteminde yetişmiş, ekserisinin yaşı 30'un altında genç bir Türk nesli vardı. Bunlar muhâfazakârları beğenmiyor ve onları, ülkelerini Rus idâresine terk etmekle ithâm ediyorlardı. Gerçekte bu motif, iktidârı ellerine almak için bir bahâne idi. Tabîî samîmî milliyetçiler eksik değildi. Fakat politikaya giren ekseri Doğu Türk gençlerinin durumu bu idi. Genç Buhârâlılar'ın Rus birlikleri ile el ele ve müttessikan Buhârâ Hânı'nın sarayını ve kütübhânesini yakmaları, Türk târihinin sayılı barbarlıklarından biridir, 1970'de İstanbul Kültür Sarayı'nın yakılmasından bile büyük bir medeniyet düşmanlığıdır. Zîrâ Buhârâ Kütübhânesi, Doğu dillerindeki yazmalar bakımından, bütün dünyâda, İstanbul ve Kaa-hire kütübhânelerinden sonra üçüncü olmakla ünlü idi. Emsalsiz ve bâzıları tek nüsha, binlerce Türkçe yazma, Türk kültürünün asırlardan intikaal eden eserleri, kül oldu. Diğer bir örnek: son Hıyve hanını yakalayıp komünist Ruslar'a teslim eden, Genç Harzemliler, yânî Hıyveli Türk gençleridir. Bilindiği gibi bu hükümdârı Ruslar, Moskova'ya götürmüşler, bir odaya kapatmışlar, hiç yiyecek vermiyerek ölüme terketmişlerdir. Sosyal demokrat Türk gençleri, bu jestlerle komünist Ruslar'ın takdîrini kazanacaklarını, eski Türk aristokrasisinin yerine iktidâra getirileceklerini sanıyorlar, komünizmin ne şoven bir Rus milliyetçi hareketi olduğunu kestiremiyorlardı. Sir Olaf Caroe'nun salâhiyetle işâret ettiği gibi (*Soviet Empire*, 121), bu devirde Türkistân'da Bâbur Şâh dehâsında bir şahsiyet olsaydı, bir Doğu Türkiye tam istiklâl içinde kurulabilirdi. Fakat bu devirde artık Batı Türkleri de, Osmanlılar da dâhî devlet adamı çıkaramaz hâlde gelmişlerdi. Nitekim Osmanlı imparatorluğunu baturan kâzib şöretler, eski harbiye nâzırı ve başkumandan vekîli birinci-ferîq (orgeneral) Dâmâd Enver Paşa ve eski nâfia ve bahriye nâzırı birinci-ferîq Büyük Ahmed Cemâl Paşa, bu def'a Türkistan'a el attılar, fakat bir şey yapamadılar. Sir Olaf, "Enver'in Türkistan'da muvaffak olmasına ramak kaldı" diyorsa da, Zeki Velidî, Enver'in Türkistan'ın şartları hakkında hiç bir şey bilmeden ülkeye ayak bastığını, bir ay içinde Türkistan'ı öğrenmiye çalıştığını yazmaktadır. 20.8.1920'de de Cemâl Paşa, Taşkent'e geldi. Gene Sir Olaf, muhâfazakârlarla genç sosyal demokratların birbirleriyle savaşacaklarına birleşselerdi, Türkistan'ın komünizmin kucagını düşmiyeceğini yazmaktadır (s.121-2). Cemâl Paşa'yı komünistler, Afganistan dönüşü, 21.7.1922'de Tiflis'te şehîd ettiler. Kendisini seven Mustafa Kemâl Paşa, nâsını Erzurum'a getirip gömdürdü. Zîrâ Cemâl'i Afganistan'da, Hindistan'a karşı tehdid hâlinde gören İngilizler, onun bu ülkedeki faâliyetlerine hiç müsâmaha göstermemişlerdi.

Enver, Türkistan'da Türk generali üniformasını ve Türkiye'de giydiği kalpağını muhâfaza ediyordu. Bağdaş kurarak oturuyor, Türk ırkının beşiğine geldiği için bahtiyâr olduğunu söyleyip Türkistanlılar'ı heyecanlandırıyordu. Dâmâdı olduğu Türk pâdişâhı-İslâm halîfesinden selâm-ı şâhâneler tebliğ ediyordu; halbuki İstanbul'daki Altıncı Mehmed Vahîdeddin, Enver'i imparatorluğu baturmakla ithâm ediyordu. Enver, Mustafa Ke-

mal Paşa ile de karşılıklı hiç sevişmemişlerdi, sevişmezlerdi (ikisi de 1881 doğumludur). Mustafa Kemal Paşa, haklı olarak, Enver'in yerinde kendisi iktidarda olsaydı, Osmanlı imparatorluğunun batmıyacağını düşünüyor, Enver'i küçümsüyordu. Enver ise Mustafa Kemâl'i, kendi yerini gasbetmiş telakki ediyordu. Enver, vaktiyle Türkiye'de çektiği nutuklarla kitleleri nasıl aldatmışsa, bu def'a daha meşrû, daha millî bir emel için, Türkistanlı mücâhidlere şöyle diyordu: "Muvaffak olursak gaazî, olamazsak şehîd oluruz. Türkistân için vuruşmamız lâzım. Kaderimizden kaçamayız. Köpek hayatı yaşamayı kabûl edersek, ecdâdımızın ve torunlarımızın lânetine hak kazanırız. Hürriyet yolunda ölürsek, bizden sonra geleceklerin yolunu açmış, onlara yol göstermiş oluruz. Ya istiklâl, ya ölüm!". 8 ağustosta Rus makineli tüfek kurşununu kalbinin tam üzerine yediği âna kadar buna benzer şeyler söyledi. Cenâzesine 20.000 Türk katıldı. Binlerce Türk önünden geçip ellerini ve ayaklarını öptüler. Sakallarının tellerini aldılar. Hakkında Doğu Türkçesi'nde destanlar, mersiyeler yazıldı. Türkistan'ı kurtarmak için gelen, Türk pâdişâhı ve İslâm halifesinin dâmâdı 41 yaşındaki generalin menkıbeleri, zamânımıza kadar devâm etti. Ruslar'ın yerini bugün de öğrenemedikleri söylenen mezârını bugün de binlerce Türk'ün ziyâret edip *Fâtiha* okuduğunu, bir çok Türkistanlı'dan dinledik. Enver'in mücâhidlerinden İbrâhim Bey'i Ruslar, ancak 1931'de ele geçirebildiler. 1873'ten beri Ruslar'la çete harbi yapan Hıyveli Cüneyd Hân ise, 1919'a kadar çete harbine devâm etti, bu târihte, çok yaşlı olarak, dağları aşıp Afganistan'a sığındı. 1939'da Cihan Harbi başladığı zaman, Türkistan'da hâlâ çete harbi olduğu Batı basınına sızıyordu. Ruslar, ellerinden geldiği kadar Türk'ü imhâ ettiler. Bütün sürülerini ve mallarını ellerinden aldıktan sonra bozkırlara ve dağlara sürüp hepsinin ölümünü te'mîn ettiklerini, Başkurd kabîlesinden Türkler'in bir kaç yüz bin olduğunu Sir Olaf yazmaktadır (s. 129).

1917 ve sonraki yıllarda Türkistân devleti kurulabileceği ümîdi doğunca, Türkistân tahtına Türkistânlılar, bir Cengizoğlu'nu değil, İstanbul'dan bir Osmanlı şchzâdesi dâvetini düşündüler (Togan, *Bugünkü Türkistân*, 372).

III

DOĞU TÜRKİSTAN (ÇAĞATAY ULUSU)

Çağatay Ulusu'nun Karakterleri

Cengiz Han'ın 4 oğlunun 2.'si olan Çağatay Han'ın sülâlesine, bu sülâleden çıkan hânedanlara "Çağatay Ulusu" denmektedir. "Çağataylılar" bâzan çok ve yanlış şekilde teşmîl edilerek Moğol istîlâsından sonraki Doğu Türkleri'ne de denmiştir. Nihâyet "Çağatay Lehçesi", Türkistan'da Hâkaaniyye (Karahanlı) lehçesinden sonra teşekkül eden Türk edebî dilinin de adıdır ki en parlak devresini XV-XVI. asırlarda yaşamış ve 3 dâhî şâir yetiştirmiştir (Luţfî, Nevâî ve Bâbur Şâh). Çağatay lehçesi, Osmanlı lehçesinden sonra, bütün Türk lehçelerinin en zenginidir, Âzerî lehçesi 3. gelmektedir.

Cengiz, devletini 4 oğlu arasında, oğullarının yaş sırasına göre, batıdan doğuya bölüştürmüş, en büyüklerine en uzak bölgeyi, en küçükleri Tulı'ya ise en doğuyu ve en yakın bölgeyi vermişti.

Doğu Avrupa, Batı Sibiryâ, Kırım, Batı ve Güney Türkistan sâhalarında da Cuci Ulusu'ndan hânedanlar teşekkül etmiş ve hâkimiyet kazanmıştır. Cuci Ulusu'ndan bin-

lerce Cengizli prensi ve prensesi bugün de yaşamakta ve çoğu Türkiye'ye bulunmaktadır(x). Ancak bu hâncedanlarda vcrâset sisteminin belirsizliği, her şehzâdenin kendinde taht için hak görmesi, hanların birbirleriyle bitip tükenmek bilmez mücâdeleleri, Cuci Ulusu'nun kurduğu devletleri, başta Altın-Ordu ve Şeybânî imparatorlukları olmak üzere, darmadağın etmiş ve yıkmıştır. Osmanlılar'ın çeki düzen verdikleri - II. cildde göreceğimiz- Kırım Hanları, nisbî bir düzen içinde daha devamlı olabilmişlerdir.

Çağatay Ulusu'nun sâhası, Cuci Ulusu kadar geniş değildir (xx). Esas bakımdan bu sâha, Doğu Türkistan'dır. Çağatay Ulusu'nun başı olan hanlar (Ş=Şaman, H=Hristiyan, M=Müslüman, B=Budist):

1. Çağatay Han (18.8.1227=1.5.1241=13, 8, 13) (Ş)
2. Kara-Hulâgû Han (11.12.1241 - 1247 = 6 + 1251) (Ş)
3. Yisü Mengü Han (1247 - 1251 = 4) (Ş)
4. Mübârek-Şâh Han (1251 - 1261 = 10 + 3.1266 - 9.1266 = 0, 6 = 10, 6) (M)
5. Alugu Han (1261 - 3.1266 = 5) (Ş)
6. Gıyâşü'd-D.Barak Han (9.1266 - 9.8.1271 = 4, 11) (Ş, 8.1270'te M)
7. Nikpay Han (9.8.1271 - 1272 = 1) (Ş)
8. Toka-Timur Han (1272 - 1282 = 10) (Ş)
9. Düve Han (1282 - 1306b = 24) (Ş)
10. Kuncuk Han (1306b - 1308 = 2) (M)
11. Talıku Han (1308 - 1309 = 1) (M)
12. Kebek Han I (1309 + 1318 - 1321 = 3) (Ş)
13. Esen-Boğa Han I (1309 - 1318 = 9) (M)
14. İlçi-Keday Han (1321) (Ş)
15. Düve-Timur Han (1321 - 1322 = 1) (Ş)
16. 'Alâ'ü'd-D. Tarmaşirin Han (1322 - 1334 = 12) (B, 1326'da M)
17. Sancar Han (1334) (M)
18. Cenkşi Han (1334 - 1335 = 1) (H)
19. Buzan Han (1335 - 1338 = 3) (H)
20. İsen-Timur Han (1338 - 1340 = 2) (M)
21. Timur-Şâh Han (1340) (M)
22. Muhammed Han I (1340 - 1343 = 3) (M)
23. Kazan Halîl Han (1343 - 1346 = 3) (M)
24. Bayan-Kulı Han (1346 - 1347 = 1) (M)
25. Tuğluk-Timur Han (1347 - 1364 = 17) (Ş, 1355'te M)
26. İlyâs-Hoca Han (1364 - 1389 = 25) (M)
27. Hızır-Hoca Han (1389 - 1399 = 10) (M)
28. Şem'-i Cihân Han (1399 - 1408 = 9) (M)

(x) 1960'lı yıllarda Hayat müessesesinde berâber çalıştığımız rahmetli ressam Sezgin Burak'ın şeceresini çıkartmıştım. Damarlarında hem Cengiz Han'ın, hem Şeyh Şâmil'in kanı olduğunu kendisine söylediğim zaman: "aman ağabey" demişti, "bunu yazı işlerinde kimseye söyleme, inanmaz, benimle alay ederler!".

(xx) Ögedey Ordası'nın taht şehri de, Çağatay bölgesine yakın, Tastavay (Çuguçak) idi. Çağatay Han'ın taht şehri buna yakın, İli vâdisinde, Kulca yakınlarında Almalık idi.

29. Muhammed Han II (1408 - 1415 = 7) (M)
30. Nakş-ı Cihân Han (1415 - 1418 = 3) (M)
31. Weys Han (1418 - 1421 = 3 + 1425 - 1429 = 7 = 10) (M)
32. Şîr-Muhammed Han (1421 - 1425 = 4) (M)
33. Esen-Boğa Han II (1429 - 1460 = 31) (M)
34. Yûnus Han (1460 - 1487 = 27) (M)
35. Sulţân-Mahmûd Han (1487 - 1506 = 19) (M)
36. Sulţân-Sa'îd Han (1506 - 9.7.1533 = 27) (M)
37. 'Abdü'r-Reşîd Han (9.7.1533 - 1570 = 37) (M)
38. 'Abdü'l-Kerîm Han (1570 - 1600? = 30?) (M)
39. Muhammed Han III (1600? - 1610? = 10?) (M)
40. İsmâ'il Han I (1610? - 1635? = 25?) (M)
41. 'Abd'Ullaah Han (1635 - 1667 = 32) (M)
42. Yolbars Han (1667 - 1670 = 3) (M)
43. İsmâ'il Han II (1667 - 1670 = 3) (M)
44. Muh. Emîn Han (1670 - 1688 = 18) (M)
45. Apak Hoca Han (1688 - 1693 = 5) (M)
46. Akbaş Han (1693 - 1721 = 28) (M)
47. Dânyâl Hoca Han (1721 - ? = ?) (M)
48. Yûnus Hoca Han (? - 1756 = ?) (M)
49. 'Abd. Han (II) (1756 - 1757 = 1) (M)
50. Bûrhânü'd-Dîn Hoca Han (1757 - 8.1759 = 2) (M)
51. Hoca Cân Han "Küçük Hoca" (46 ile müstereken) (M)
52. Şâlih Hoca Han (8.1759 - 10.1825 = 66, 2) (M)
53. Cihângîr Han (10.1825 - 1828 = 3) (M)
54. Muh. 'Alî (Welî) Han (1828 - 9.1857 = 29) (M)
55. Kîçik Han (9.1857 - 1859 = 2) (M)
56. Büzürg Han (1859 - 1862 = 3) (M)
57. Reşîdüddîn Han (1862 - 10.1863 = 1) (M)
58. Yâ'kuub Han (10.1863 - 29.5.1877 = 13, 7) (M)
59. Bey-Kulî Han (29.5.1877 - 1882 = 5) (M)

Aksu-Turfan Hanları (1462 - 1600? = 138?):

1. Dost-Muh. Han (1462 - 1468 = 2)
2. Kebek-Sulţân Han (1468 - 1472 = 4)
3. Sulţân-Ah. Han (1472 - 1503a = 31)
4. Şâh-Manşûr Han (1503a - 1543 = 40)
5. Şâh Han (1543 - 1570 = 27)
6. Muh. Han (1570 - 1600? = 30?)

Çağatay hanları, 1370'e, Timur'un zuhûruna kadar ehemmiyetlerini muhafaza ettiler. 1231-1335 arasında Doğu Türkleri'nin en büyük hükümdârı, hattâ 1335-1370 arasında Doğu ve Batı Türkleri'nin en büyük hükümdârı mevkiinde idiler (Hindistan,

Doğu Avrupa, Mısır gibi Türk imparatorluk tahtlarını yan Türk devletleri olarak telakki ediyoruz). Bu devre, hânedânın imparatorluk dönemidir. Timur'un zuhûru ile yıldızları söndü ve zamanla Doğu Türkistan, hattâ 2 Türkiye büyüklüğündeki bu geniş ülkenin ancak bir kısmında hükümler krallar derecesine indiler.

Ulus'un başındaki hanlar Şaman (1227-1251=24 + 1261 - 1270 = 9 + 1271 - 1306=35 + 1309 + 1318 - 1326 = 8 + 1347 - 1355 = 8 = 84), Hristiyan (1334 - 1338 = 4), Budist (1322 - 1326 = 4) idiler. Bu üçünün toplamı 92 yıldır. Bunun dışında hanlar Müslüman'dır: 1251 - 1261 = 10 + 1266 + 1270 - 1271 = 1 + 1306 - 1309 = 3 + 1309 - 1318 = 9 + 1326 - 1334 = 8 + 1338 - 1347 = 9 = 40. 1355'den itibaren Müslüman ve Sünnî-Hanefî olmayan han gelmedi. Bütün Moğollar, Türk'leşip ihtidâ ettiler. XIII. asırda Moğolca olan hânedan dili, XIV. asırda kesin şeklide Türkçe oldu. Hânedan, tıpkı Farsca ve Arabca gibi Moğolca'yı da anadil Türkçe'den sonra ikinci, üçüncü dil olarak öğrenmeye devâm etti. XVI. asırda Moğolca'yı ikinci dil olarak bilenler de çok azaldı ve zamanla Moğolca tamâmen silindi.

1759'da Kâşgar'da Çin hâkimiyeti başladı. Hanlar, hânedan şefi ve Doğu Türkistan Türkleri'nin lidri durumuna düştüler. Bu durumlarını bile muhafaza edemediler. Hocalar denen din adamları, hâkim mevkie geldiler. İlk asırlarda Almalık (bugünkü Kulca) olan taht şehri sonra Kâşgar'a alındı (H.G.Schwarz, *The Khwajas of Eastern Turkestan*, *Central Asiatic Journal*, XX, 1976, 266-96; Jean Aubin, *Le Khanat Çagatai et le Khorasan (1334-1380)*, *Turcica*, VIII, 1976, 16-60).

1. Çağatay Han (I) (1) (x) (1181 - 1.5.1241 = 60): Cengiz Han'ın -Cuci'den sn.- 2. oğlu ve babasının ölümünde hayatta kalan 3 oğulun büyüğü. Kışlık başkenti İli kıyısında Maravzik, yazlıklar, Almalık, Kuyas ve kendi kurduğu Kutlug. =Sevinç Terken b.Barak Hâcib Han (Kirmân Kara-Hıtayları'nın kurucusu, öl. 1235) (Müsl.). =Fülâne Hat. b.Muh. Harzem-Şâh (izd. 1220) (Müsl.). =Yesülün Hât. (b.Kata Noyan b.Daritay, Kongrat hanı ki Dayşçen'in kardeşi ve Çağatay'ın annesi Börte'nin babasıdır). =Tögen Hât. (Yesülün'ün kızkardeşi). Çağatay Han'ın oğulları:

1. Mölügen (II) (ölüm. Bâmyân, 1221): Çağatay'ın by.oğlu. Babasının ve dedesi Cengiz'in hayatında Harzem-Şâhlar'la muharebede 25 yaşlarında öldü. =Ebüskün Hât. (oğlu Kara-Hulâgû'nun nâibesi: 1242a-1247=5). Çocukları için aş. bk.

2. Peta (Baydar) (ölüm. Olmütz/Moravya, 1242a): bu da Afganistan'da muharebede Müslümanlar'la vuruşan ağabeyinden 21 yıl sonra Çekoslovakya'da Hristiyanlar (Almanlar)'la vuruşurken öldü. 1236-42'de Doğu Avrupa'nın fethinde amca oğlu Batu b.Cuci'nin kolordu kumandanı. 9.4.1241 Wahlstadt (Liegnitz) meydan muharebesinde Leh-Töton (Alman) ordusunu imhâ etti. Babası Çağatay Han'la aynı aylarda öldü. Oğlu: Algu (Alugu) (5) = Ergenc Hât. (Kara-Hulâgû Han'dan dul, izd. 1261), 2 oğulları oldu. Algu, Afganistan ve Harzem'i işgal etti. Fakat Almalık, Asudai b.Möngge tar. elinden alındı.

(x) Romen rakamları (I, II, III...) hânedânın esas dalının halkası olan prenslerin kaçınıcı kuşak olduğunu gösterir; Çağatay Han'a I. kuşak sayısı verilmiştir. Düz rakamlar (1, 2, 3...) ise, Çağatay Ulusu hanlarının -yukarıdaki listede verilen- hükümdarlık sıra sayıdır; Çağatay Han 1. hükümdar ol. kabul edilmiştir.

3. Kara-İlgü: Çocukken öldü.
4. Bildişini: babasının hayatında 13 yaşında öldü.
5. Yisü Mengü (Moğ. Yesü Möngge): Çağatay'ın 5. oğlu (3). Hanlıktan ayrılınca (1251) az sn. Batu Hân tar. öldürüldü. =Tokaşî Hât.
6. Sarban: 1277'de amca oğlu Kubılay'a karşı büyük-kaanlık müddeîsi. Oğlu: Nikpay (8), hal' edildi.
7. Kadak Seçen: Möngke'nin Çin seferinde öldü.
8. Moşi, oğulları Teküder ve Tekşi.
9. Çağan, Tangutlu olup 15 yaşında iken Çağatay tar. evlâd edinildi, Cengiz'in Çin seferinde tümen kumandanı, sn. Kuzey Çin (Hıtay) v.

Mötügen Han'ın oğulları:

1. Kara-Hulâgû (2)(1221-1247=26) : İlk hanlığında çocuktu, annesinin niyâbetinde saltanat sürdü (11.12.1241-47). Altay yamaçlarında seferde öldü. =Ergene (Organa/Orkina) Hât. (Müsl.) (başkent Almalık) (ölm. 1270'e doğru) (1251-1261'de 10 yıl müddelle oğlu Mübârek-Şâh'ın adına o çocuk olduğu için hâtûn ol. saltanat sürdü; onun için onu hânedânın 4. hükümdârı sayanlar vardır) (1261'de ilk zevci Kara-Hulâgû'nun amca oğlu Algu Han'la evlendi ve 2 oğlu oldu). Oğlu: Mübârek-Şâh (6) (x). 1267-1301-34 müddetle Çağatay Ulusu'nun metbûu: Kaydu Han b.Kaşî b.Ögedey b.Cengiz. Onun da metbûu: Kubılay b.Tulı b. Cengiz.- Ergene'nin vezîrleri -Muh. Harzem-Şâh'ın dâmâdı- Habeş 'Amîd ve oğlu Nâsırüddîn idi. Ergene zamânında Doğu Türkistân ve Yedisu, doğrudan doğruya Büyük Kaan'ın toprakları arasında idi. Mâverâünnehr, ise Batu'nun idi.

2. Böri (III) (katli 1.7.1251): 1236-42 Doğu Avrupa'nın fethinde Batu'nun kordu kumandanlarından biri olması, Mötügen'in by. oğlu olduğunu gösterir. Oğulları: Abişik (Abişka) (1264'te Tangut'ta Arık Buga b.Tulı tar. öldürüldü) ve Kudami (Böri) (IV). Bu sonuncunun oğulları: Talıku (11) ve Toka-Timur (8). Bu sonuncunun oğlu Uruk-Timur (VI) ve bunun oğlu Yasadur (Yasavur) (VII)'un oğlu: Kazan Han (VIII) (23). Bunun kızı: Saray-Mülk Mihrbân (1341-1408?=67?)=By. Timur (izd.1370) (xx).

3. Yisün-Tuva (Duva/Düve) (Yisuntu/Yesü To'a) (III) (katli 1.7.1251). 3 oğlundan: Barak Han (IV) (6). Bunun 5 oğlundan: Düve (Duva) (V) (9). Düve Han'ın oğulları (ölm. 1306):

1. Kuncuk Han (10). Oğlu Pulad'ın oğlu Muh.Han (22) ve bunun oğlu Â'dil-Şâh.

(x) 1250'den önce çocukken Müsl. olmakla, Cengiz prenslerinden ilk Müsl. olan budur, sn. Altın-Ordu'dan Berke gelir.

(xx) Halîl Kazan Han'ın (no.23) rakıybi olan ünlü Türk beyi: Emîr Kazgan (Kazagan) Bey (katli 1357) (med.Sem., Saray-Mülk Hn.C.) olup Kazan Han'ın kızı (1325?-1400?=75?) ile evlendi. Han kızından doğma oğlu: Emîr 'Abd. (1366'da Hindûkûş kuzeyinde Andereb'de öldürüldü) ve bunun oğlu ve kızı: "Emîr" Hü. Han (Semerkand emîri: 1360-69=9; katli 1369; =Olçay-Terken Ağa, By. Timur'un hemşiresi; oğlu: Cihân-Melik Bey) ve Olçay-Terken Hn. (=By. Timur, izd. 1365?, ölm. 1366).

2. Kebek Han I (12): hal'inden 5 yıl sn. 1326'da öldü. Türbesi Karşı şehrinde. Oğulları: Çenksî (Cengşây/Çenkeş) Han (18) (hal'inden 4 yıl sn. 1339'da öldürüldü; büyüğünün adı Körgüz olan 2 Hrist. oğlu var) ve İsen-Timur Han (20). İsen-Timur=Nekâre Hât. Bîbî-Tuğu b.Şeyh Şemsi'd-D.Muḥ.Miskîn b.Şeyh 'Abdî'l-Wâhid b.Hoca 'Abdî'l-Hâdi... b.Hoca 'Abdî'l-Enşârî Hz. (Kutluğ Hn.'ın ann.). İsen-Timur'un oğlu: Timur-Şâh Han (21) (hal'). İsen-Timur'un kızı: Kutluğ Hn.=Emîr Key-Husrew b.Hıttâl b.Sudun b.Balgıylay b.Tumra Han, bu izdivaçtan: Bîbî Fât=Emîr İskender Han İlçigiday, bu izdivaçtan da: Kutluğ-Sul.=Baykara M.b.'Ömer-Şeyh M. (bk. Timurlular).

3. Kutluğ-Timur Hoca: 1326'da oğlu ile Müsl. oldu. Oğlu Dâwûd Hoca ile Pencâb'a gidip yerleştiler. Halbuki 1299-1300'de Dehli yakınlarına kadar akın ve yağmâ etmişti (x).

4. İlçigitay (İlçi-Keday) Han (14). Oğlu: Darcı. Darcı'nın oğlu: Kaabil (Kabûl)-Şâh, 1364'te müdd.

5. Düve -Timur Han (15): oğlu Buzun (Bozan) Han (19).

6. Abukan.

7. Surgu-Oğul: oğlu Bayan-Kulı Han (24), hal'inden 11 yıl sn. 1358'de öldü.

8. Tarmaşirin Han (16): öldürüldü. 1326'da Gazne'yi fethetti. 1329'da Delhi yakınlarına kadar Hindistan seferi yaptı. Oğlu Sancar Han (17).

9. Esen-Boğa Han I İl-Hoca (VI) (13): 1309'da han oluncaya kd. Pekin sarayında yaşadı. =Mingli Hât. (Moğol) (Tuğluk-Timur'un ann.) (zevci ölünce tekrar evlendi). Esen-Boğa Han'ın oğlu: Tuğluk-Timur Han (25).

Tuğluk-Timur Han Âilesi

Tuğluk-Timur Han (VII) (1330-1362=32), 17 yaşında tahta çıktı ve 25 yaşında Müsl. oldu (1355). Görüldüğü gibi Çağatay Ulusu'nda İslâm dîninin yerleşmesi Altın-Ordu ve İlhanlılar'a nisbetle hayli geç oldu. 1361'de Tuğluk-Timur Han, Doğu Türkistan, Batı'ya geçti, Semerkand başta olmak üzere Mâverâünnehr'i fethetti ki bu olay, Büyük Timur'u târih sahnesine sevk eden mühim bir gelişmedir. Taht şehri Cet idi. =Satılmış Hât. (1329?-1362=33?, çocuğu yok). Tuğluk-Timur'un oğulları: İlyâs-Hoca Han (26) (vel. 1347-1364=17) ve Hızr-Hoca Han (VIII) (27) (vel. 1364-1389=25).

Büyük Timur, 1370'te İlyâs-Hoca Han'ı metbû tanımaktan vaz geçti. O da Mâverâünnehr'i Timur'a bırakıp Doğu Türkistan'a çekildi. Timur, Siyurgatmış Han (1370-1388=18) ile Sul.-Mahmûd Han'ı (1388-1403=15) han ilân etti ve onları Cen-giz'in meşrû halefleri sayarak gûyâ onlar adına saltanat sürdü, onun için "Emîr Timur Bey" adını kullandı, "sultân" sanını almadı. Gûyâ baba-oğul bu iki han'ın beyi idi. Böylece toplam 33 yıl müddetle Ögedey Ulusu'ndan baba oğul 2 han, Timur'un kuklaları ol. onun yanında gezdi. Çağatay hanları, bunları gaasib hanlar saydılar. Siyurgatmış Han'ın kızı Urun-Sul.Hn. ile Timur'un 3. oğlu Mîrân-Şâh M. (1366-1408) evlendi (çocukları için bk. Timurlular). Siyurgatmış'ın nesebi: Siyurgatmış Han b.Dânişmendce

(x) Düve Han zamânında Çağatay Ulusu'nun -hepsi başarısızlıkla neticelenen -6 Hindistan seferi oldu: 1297-8 Pencâb, 1299 Sîwistân, 1299-1300 Delhi yakınları, 1303 Delhi yakınları, 1305 Amroha, 1306 Râvî seferleri, Hindistan Türk sultanları tarafından, belirtilen mahallerde, püstürtüldü.

Han b.Kaydu Han b. Kaşı Han b.Ögedey Kaan b.Cengiz. Dânişmend Han, 2 yıl Ögedey Ulusu hanı idi (1346-1348). Ondan önce 'Alî-Sul. Han 2 yıl bu makamda bulunmuştu (1340-1342).

Hızır-Hoca Han'ın (VIII) (27) (ölm. 1399) Çocukları:

1. Tükel Hn. (1380?-1408?=28?) =Büyük Timur (izd. 12.1396, izd. müd. 9) (derece itibâriyle Timur'un 2. hâtûnu).

2. Şem'-i Cihân Han (28). Oğlu Nakş-ı Cihân Han (30).

3. Muḥ. Han (29).

4. Şâh-i Cihân. Oğlu Şîr-Muḥ. Han (32).

5. Şîr-'Alî Oğlan (IX). Çocukları:

1. Uzun-Sul.Hn.=Emîr Sey.- 'Alî Duğlat (Kâşgar hanı: 1423-1458=25) (çocukları için bk. Duğlatlar).

2. Maḥdûme Hn. = Amasancı -Tayş b.İsen-Tavaş (Kalmuk kralı: 1455-1468=13). Çocukları: Kadir Hn., İbr.- Ong, İlyâs-Ong, Kerîm-Birdi Hn. (hepsi Müsl.).

3. Weys Han (X) (31) (katli: Issık-Köl, 1429) = Dewlet-Sul.Sekene b. Emîr Şeyḥ Nûrî'd-D. (Timur'un ünlü kumandanı) (Yûnus Han'ın ann.). Weys Han'ın taht şehri: Bişbalık. Weys Han'ın çocukları:

1. Mihr-i Nigâr Hn.= Muḥ. Cuki M.b. Şâhruḥ b. Timur.

2. Fülâne Hn. (1419?-?) =1. 'Abdü'l-'Azîz M.b.Uluğ-Beğ (Timurlu hâkaanı, b.bk.) (izd. 1432?). =2. Sul.Ebû-Sa'îd M. (Timurlu hâkaanı, izd. 1459) (b.bk.).

3. Mengü-Timur (Turfan beyi: 1428-1441=13). Oğlu 'Alî (Turfan beyi: 1441-1485=44).

4. Esen-Boğa II (33) (1418?-1460=42?): taht şehri Aksu. Çocukları: 1.) Hüsn-i Nigâr Hn. =Ebû-Bekr Duğlat (Kâşgar hanı: -1514) (b.bk.).- 2.) Dewlet-Nigâr Hn. =Mîrzâ Muḥ. Hayder Duğlat II (1500a-1551=51, Kışmîr emîri 1541-51=10, ünlü târiḥçi, bk. Duğlatlar).- 3.) Dost-Muḥ. Han (1447-1468=21) (1. Aksu ve Turfan hanı: 1462-1468=6) = Cemâl Ağa (izd. 1465a, izd. müd. 3); Dost-Muḥ.'in oğlu: Kebek-Sul. II (1462?-1472?=10?) (2. Turfan hanı: 1468-1472=4, annesinin niyâbetinde).

5. Yûnus Han (XI) (34): aş.bk.

Yûnus Han Âilesi

Yûnus Han (XI) (34) (1416a-1487=71): son 3 yılında (1484-7) taht şehri ol. Taşkent'i seçti. Son 2 yılı meflûc geçti. Türkçe'de şâir. Timuroğlu Bâbur Şâh'ın anne tar. dedesi (dedesinin ölümünde Bâbur 4 yaşında idi).

Yûnus Han'ın zevceçleri:

=1. İsen-Dewlet b.Mîr Şîr-'Alî Hacı Bey Kuçin (tümen beyi = tümgeneral) (1440?-5.1505=65?) (izd. 1455, yş. 15, izd. müd. 32) (Mihr-Nigâr, Kutluğ-Nigâr ve. Hûb-Nigâr Hanımlar'ın ann. ve Bâbur Şâh'ın anne tar. büyük-annesi: ölümünde torunu Bâbur 22 yaşında ve hâkaan idi) (İsen -Dewlet Hn.'ın. kardeşleri: Mîr Şîrim Bey Kuçin, Mîr Mezîd Bey Kuçin, Mîr 'Alî-Dost Bey Kuçin; Bâbur, hepsi annesinin dayıları olan bu zâtları, beyleri ol. maiyyetine almıştır).

=2. Şâh Bedaḥşî (ölm. 1507, katl) (izd. 1467?, izd. müd. 20?) (Sul.- Maḥmûd ve Sul.-Ah. Hanlar'la Sul.- Nigâr ve Dewlet-Sul. Hanımlar'ın ann.): 1500'de Doğu Türkistan'da büyük oğlu han'ın yanından Semerkand'a, 6.1503'te Kâbil'e, 1506b'da Kâşgar'a gitti ve orada Ebû-Bekr Duğlat tar. öldürtüldü. Bâbur'un üvey anne-annesi.

Yûnus Han'ın çocukları (hepsi Bâbur Şâh'ın teyzeleri ve dayıları, biri annesi) (aşağı yukarı yaş sırasıyla):

1. Mihr-Nigâr Hn. (1456-1507, katl=51) =1. Sul.Ah.M. (Timurlu hâkaanı) (5 yş. kç.) (4 Beğim'in ann.). =2. Şaybak (Şıban/Şeybânî) Han (Özbek hâkaanı, izd. 1500 temmuz başl., tal. 1501a, hemşire-zâdesi -Bâbur'un ablası- Hân-zâde B.ile evlendiği için Şeybânî boşadı) (bu izdivaçtan çocuğu yok, yş. 44-45). 1501'de Taşkent'e, 1505 ortalarında yeğeni Bâbur'un yanına Kâbil'e gitti. Kal'a-i Zafer'de Ebû-Bekr Duğlat tar. öldürtüldü (bk. Timur-Oğulları).

2. Kutluğ-Nigâr Hn. (1462?-Kâbil, 7.6.1505=43?): Med. Bâğ-ı New-rûzî, Kâbil. =Ömer-Şeyh M.b.Sul. Ebû-Sa'îd (izd. 1477?, yş. 15?-32?, izd. müd. 17?, zevcinden 6? kç.) (Hân-zâde B. ve Bâbur Şâh'ın ann.) (Ömer-Şeyh: 1456-28.6.1494) (bk. Timur-Oğulları).

3. Hûb-Nigâr Hn. (1466?-Taşkent, 8.1501=35?) =Muh. Hüs. Duğlat (1467?-1508b, katl = 41?) (izd. 1494a, yş. 18?, izd. müd. 14, 6?, zevcinden 1? by.) (bk. Duğlatlar).

4. Sul.- Maḥmûd Han: aş.bk.

5. Sul.- Ah. Han: aş. bk.

6. Sultân-Nigâr Hn. (ölm. Kâşgar, 1528): kan kayb etmeden öldü. =1. Sul. Maḥmûd M. (Timurlu hâkaanı, Bâbur'un amcası) (S. -Weys M.'nın ann.). =2. Edik (Erik) -Sul. (Cuci Ulusu, Kazak hanı). =3. Kaasim Han (Kazak hanı, 2'nin kardeşi) (bk. Timur-Oğulları).- 2. izdivâcından: Fülâne Hn. (=Abdü'r-Reşîd Han Çağatay, aş.bk.) ve Fülâne Hn. (=Abd. Kuçın Bey, Bâbur'un annesinin dayı-zâdesi, izdivâcından bir kaç yıl sn. öldü).

7. Dewlet-Sultân Hn. (1488?-Kâşgar, 1525? = 37?): 1513'ten sn. bir kaç yıl hemşire-zâdesi Sul.- Weys M.'nın yanında Bedaḥşân'da kaldı. =Timur Sul. b.Şeybânî Han (izd. Sem. 1503, tal. Sem. 1513 = 10, yş. 15?-25?). Kızı: Fülâne Hn. (1504-?).

Sultân-Maḥmûd Han Âilesi

Sul.- Maḥmûd Han (35) (katli: Hocend, 1506): 19 yıl Taşkent taht şehri olmak üzere Çağatay hanlığı yaptı. Türkçe'de şâir. Şeybânî Han öldürttü. 40 yaşında yoktu. Bâbur'un 2 dayısının büyüğü. Bâbur'un 2 dayısı sırasıyla Sul.- Maḥmûd Han ve Sul.- Ah. Han'dır. Amcalarının 2'si ise sırasıyla İmparator Sul. Ah. Mîrzâ ve İmp. Sul. Maḥmûd Mîrzâ'dır. Bunları karıştırmamalıdır. Maḥmûd Han'ın Şeybânî Han tar. Taşkent'te 1503'te öldürülen 5 oğlundan gayri çocukları:

1. Zeyneb-Sul.Hn. =Sul.- Sa'îd Han Çağatay (amca oğlu) (3 oğul, aş. bk.).
2. Kutluğ Hn. = Cânî-Bek Han Özbek (Şeybânî) (izd. 1503).
3. Âişe-Sul.Hn. (1490?-15xx) =1. Şeybânî Han (izd. 1503, izd. müd. 7, yş. 13?-20?) (bu izdivaçtan oğlu: Muḥ. Raḥîm, bk. Şeybânîler). =2. Kâmrân M.b.Bâbur Şâh (1512?-5.10.1557=45?) (zevcinden 22? by.) (teyze-zâdesi Bâbur Şâh'ın oğlu).
4. Sul.- Muhammed: Hocend'de 1508'de babası ile berâber Şeybânî Han tar. öldürüldü. "Hânike" (=Kç. Hân, Velâhd) ve "Sultânım" diye anılır. Vel. 1487-1506=19. =Rabî'a-Sul. "Karagöz" B.b.Sul.Ah. M.(Timurlu hâkaanı) (1475?-?) (1. izd. 1490?, yş. 15?) (Baba Han'ın ann.). Oğulları: Baba Han (doğ. 1489) (babası ve dedesi ile ber. Hocend'de 1508'de öldürüldü) ve Şâh-Muḥ. Sul. Bu sonuncusu Emîr Muhammedî Barlas tar. öldürüldü. =Hâdîce-Sul.Hn. (ölm. 7.1533) b.Sul.-Ah. Han Çağatay (amca-zâdesinin oğlu) (izd. Kâşgar, 1517, izd. müd. 16) (aşağıdaki 4 çocuğun da annesi): İsm. (1518?-?), İshâq, Yâ'kuub, Muḥterem Hn. (1526?-?) =1. Kâmrân M.b.Bâbur Şâh (izd. 1540, yş. 14?, 14? kç., izd. müd. 17). =2. İbr. M.b.Sul.M.(izd. 1558, yş. 32?) (bu izdivaçtan çocuğu için bk. Timurlular).- Şâh-Muḥ. Sultân'ın bu 3 oğlu ile bir kızı, 7.1533'te yeni han 'Abdû'r-Reşîd tar. Kâşgar'dan kovuldular, Kâbil'e gelip, Hümâyûn Şâh'ın generallelerinden ve eniştesi olan dayıları İsen-Timur Sultân'ın himâyesine girdiler.

Sultân-Ahmed Han Âilesi

Sul.- Ah. (XII) (ölm. Aksu, 1503a): 3. Aksu ve Turfan hanı: 1485-1503a=18. Bâbur Şâh'ın 2 dayısının küçüğü. Ölümünde 30 yaşını az geçiyordu. Ağabeyi Sul.- Mahmûd Han'dan 3 yıl önce öldü. Unvânı "Alaca Ahmed Han" dır. =1. Şâhib-Dewlet Duğlat b.Emîr Cebbâr-Birdi (Mansûr Han, Babacak Sul., Şâh-Muḥ. Sul.ve Mâhum Hn.'in ann.). =2. Ümmü Weled (Lâl-Şâd Hn.'in ann.).- Sul.- Ah.Han'ın kızları:

1. Lâl-Şâd Hn. (1486?-?) =Emîr Muḥ. Hü. Duğlat (1469-1508b, katl = 39) (izd. 1502?, yş. 16?, zevcinden 19? kç., izd. müd. 6?).

2. Mâhum Hn. = Bulaş Han b.Avîk Han (Cuci Ulusu, Özbek-Kazak hânedânı). Mâhum Hn., 1516'da annesi ile Kâşgar'a, ağabeyi Mansûr Hab'ın rehînesi ol. Sa'îd Han'ın yanına gitti.

3. Muḥibb-Sultân Hn. =Mîrzâ-Hayder Muḥ. Duğlat (târihçi, b.bk.) (1500a-1551, katl = 51; Duğlat hânedânı şefi 1533-51=18; Kişmir emîri 1541-51=10).

4. Hâdîce Hn. (ölm. Bedaḥşân, 7.1533): 1514'te ana-baba bir kardeşi Sa'îd Han'ın yanına Kâşgar'a gitti. 7.1533'te yeni Çağatay hanı 'Abdû'r-Reşîd tar. 4. çocuğu ile berâber Kâşgar'dan kovuldu. Hâdîce Hn., yolda Bedaḥşân'da öldü. Çocuklar Kâbil'e gittiler. Orada Hümâyûn Şâh'ın generali ve eniştesi olan dayıları İsen-Timur Sultân'ın himâyesine girdiler. =1. Cihângîr b.Ebî-Bekr Han Duğlat (ölm. 1515) (b.bk.). =2. Şâh-Muḥ. Sul. b.Sul.- Muḥ. (b.bk.) (izd. Kâşgar, 1517). 2. izdivâcından olan 4 oğlu için yukarıda Mahmûd Han âilesine bk.

Sul.-Ah. Han'ın oğulları:

1. Şâh-Manşûr Han (ölm. 1543): İli, Yulduz, Uyguristan, Hami, Karaşar, Aksu, bir ara Kansu hanı (o devir târihlerine göre "Moğolistan") (4. han): 1503a-1543=40. Taht şehri Karaşar, sn. Hami, Komul (Hami) beyi Bâyezîd, 1513'te beyliğini Manşûr Han'a terk etti. Oğulları: Şâh Han (5. Turfan (taht şehri), Karaşar (Câliş) hanı: 1543-1570=27); Muh. Han (6. Turfan ve Karaşar hanı: 1570?-1600?=30?); Sûfî Sul. (Turfan beyi 1571).

2. İskender Sul.

3. Halîl Sul.: Sa'îd Han ile aynı anneden. 1503'te Yedisu Kırgızları hanı. Oğlu Baba Sul.: 1.1.1528'de Agra yakınlarında Bâbur Şâh'ın maiyyetine girdi.

4. Babacak Sul.

5. Şâh (Şeyh)-Muh. Sul.: Hami v.

6. Sul.-Sa'îd Han (XIII) (36) (ölm. 1533): aş.bk.

7. Ayman (Câ'fer ?) Hoca : aş.bk.

8. İsen-Timur Sul. (ölm. 1550?): Maḥmûd ve Aḥmed Hanlar'ın bütün çocukları gibi Bâbur Şâh'ın dayı-zâdesi. Bâbur'un ve oğlu Hümâyûn'un generali. Nârnûl v. 19.5.1529. = Gül-Reng (Gül-Çehre) Beğim b.Bâbur Şâh (b.bk.) (Host. 1513?-?), izd. 1531 başl., yş. 18?

9. Tuḥta-Buğa Sul. (ölm.1533): Bâbur Şâh'ın generali ve Üd v. Şems-Âbâd v.19.5.1529. =Gül-Çehre Beğim b.Bâbur Şâh (b.bk.) (Kâbil, 1516?-Agra, 1566?=50?), izd. 1531 başl., izd. müd. 2, yş. 15?-17? (1533'ten sn. bir daha evlendi).

10. Çın-Timur Sul.: Teyze oğlu Bâbur Şâh'ın generali.

Ayman Hoca'nın (Aḥmed Han'ın 7. oğlu) çocukları:

1. Mes'ûd Sul.

2. Hızr Sul. Hoca: Bâbur'un 2. derecede yeğeni. Bâbur'un Pencâb=Lâhûr v. =Ḥacıye Gül-Beden Beğim b.Bâbur Şâh (b.bk.) (1523-7.5.1603=80) (izd. 1539, yş. 16) (1540-45'te ağabeyi Kâmrân M.'nin yanında 5 yıl Kâbil'de, 1557'de Hindistan'a döndü, 1576-81'de Mekke'de 5 yıl yaşadı, 1581'de Agra Sarayı'na döndü; Bâbur'un en ünlü kızı ve Ekber Şâh'ın halası, Hümâyûn-Nâme müellifi). Çocukları: Sa'âdet-Yâr Sul. ve Ḥacıye Selîme Hn. (1576'da annesi Gül-Beden Beğim'in başkanlığındaki ünlü kafile ile hacca gitti; bu hacca kızı Ḥacıye Ümmü Külsûm da katıldı).

3. Mehdi Sul. Hoca: Bâbur'un 2. derecede yeğeni. Bâbur'un ve oğlu Hümâyûn'un generali. Atâwa v. 9.1526. Hümâyûn ile Hindistan'dan Kâbil'e hareketi 7.4.1527. Agra civârında kayın-birâderi Bâbur'a muvâsalatı 30.1.1529. =Hân-zâde Beğim (b.bk., Bâbur Şâh'ın ablası, 3. izd. 1512?) (zevcinden yaşca by.). Oğlu: Câ'fer Sul.Hoca: babasının yerine Atâwa v. 30? 4.1527 (bu sırada 14 yaşında olmalı, Bâbur Şâh'ın hemşire-zâdesi).

4. Hacı İsen-Dewlet (Yasînü'd-Dewle) "Ak" Sul.: Bâbur'un 2. derecede yeğeni ve Bâbur'un oğlunun gelini. 1552'de Sind'den hacc için Mekke'ye gitti. =Hâbîbe Beğim b.Kâmrân M.b.Bâbur Şâh (b.bk.) (1529?-?) (1. izd. Bekker/Sind, 15711.1545, tal. (zorla) 1552, izd. müd. 7, yş. 16?-23?).

5. Sulân (ım) Hn. (1520?-?): Bâbur Şâh'ın ablası Han-zâde Beğim'in 2. derecede yeğeni ve mânevî kızı, Bâbur Şâh'ın gelini. =Hindal M.b.Bâbur Şâh (b.bk.) (2.1519-20.11.1553=34, 9) (izd. Delhi, 12.1534, yş. 14?, zevcinden 1? kç.). Çocukları için bk. Timur-Oğulları.

Sa'îd Han Âilesi

Sul.- Sa'îd Han (XIII) (36) (1448 - Kâşgar, 9.7.1533=45): Bâbur Şâh'ın Endicân vâlisi idi (4.1507). Babası Ahmed Han 1506'da ölünce Çağatay Ulusu şefi oldu. Fakat ülkenin doğu tarafları ağabeyi Mansûr Han'ın (yk.bk.) elindeydi; batı taraflarını (Taşkent) Şeybânî Han almıştı. Kâşgar'da ise Duğlat beyleri vardı. 1506-1514=8 müddetle Sa'îd Han, kazaklık'ta kaldı. Sonra Kâşgar'ı Ebû-Bekr Duğlat'tan alarak Çağatay hanı ol. buraya yerleşti: 1514-9.7.1533=19. Halîl Sul. ile aynı anneden. Türkçe ve Fars.'da şâir, hattât, bestekâr, Zevceleri:

=1. Maḥdûme Kaluçı ('Abdû'r-Reşîd Han'ın ann.).

=2. Zeyneb-Sul.Hn. b. Sul.- Maḥmûd Han (amca-zâdesi) (diğer 3 oğlunun ann.).

=3. Fülâne Duğlat (1495?-1512?=17?) (2. zevci): aşağıda Hâbîbe Hânîş'in hemşîresi. Kısa bir izdivaç.

=4. Hâbîbe-Sul.Hânîş Duğlat (ölm. 1545?) (b.bk.) (2. izd. 1512?, izd. müd.21?): ilk zevci Özbek hâkaanı 'Ubeydullaah Han'dır. Yukarıdaki 3 sayılı hanımın hemşîresidir; onun ölümünden sn. Sa'îd Han, baldızı olan Hâbîbe ile evlendi.

Sa'îd Han'ın oğulları:

İbr. Sul., Muḥsin Sul., Maḥmûd Yûs.Sul.: bu 3 kardeş, babaları ölünce, tahta çıkan diğer kardeşleri 'Abdû'r-Reşîd (aş.bk.) tar. Kâşgar'dan kovuldu (bunlardan İbr., galibâ 'Abdû'r-Reşîd'den büyüktür). Kâbil'e gelip Kâmrân Mîrzâ'ya, sn. Agra'ya gelip Kâmrân'ın ağabeyi Hümâyûn Şâh'a sığındılar ki, her ikisi de 3 prensin 2. derecede dayıları idiler. Bu sürgüne 3 prensin anneleri Zeynep Hânım da katıldı ki, yeni han 'Abdû'r-Reşîd'in yalnız üvey annesi değil, aynı zamanda 2. derecede halası idi. Sa'îd Han'ın yerine geçen diğer oğlu:

'Abdû'r-Reşîd Han (XIV) (37) (ölm. Kâşgar, 1570): üvey annesi Hâbîbe Duğlat tar. büyütüldü. 1529'da resmen veliahd ilân edildi. Türkçe ve Farsca'da şâir, hattât, bestekâr, *Târih-ı Reşîdî*, bu zâtın adına yazılmıştır. =Fülâne Hânım (Edik Sul ile Sul.- Nigâr Hn.'ın kızı, b.bk.). 'Abdû'r-Reşâd Han'ın oğulları:

1. 'Abdû'l-Laḫf Sul.: babasının hayâtında 1560'a doğru, veliahd iken, Kırgız hanı Neẓr Han'la muhârebede öldü.

2. 'Abdül-Kerîm Han (XV) (38): ağabeyinin öldürülmesi üzerine velâhd ve 10 yıl kd. son. (1570) babasının ölümüyle han oldu. Taht şehrini Kâşgar'dan Yârkend'e aldı. Şehzâdelik adının Maḥdûm Hoca olması muhtemeldir. Bu hanla berâber Çağatay hanlığının parlak devri sona erer. Hindistan Timur-Oğulları ile münâsebetler gevşer. Bu devir aynı zamanda Batı Türkistan'ın da Şeybânîler'in yerine geçen hanlar arasında parçalanma devresidir. Doğu Türkistan, dış âleme büsbütün kapanır. Kaynaklar çok azaldığı için bundan sonraki Çağatay hânedânı hakkındaik bilgilerimiz fevkalâde kıtladır. Çocukları için aş.bk.

3. Muḥ. Han (39): Ağabeyinin Kâşgar v. 1570-1600?=30? Ağabeyi ölünce onun yerine han.

'Abdül-Kerîm Han'ın (no.38) oğulları: Muḥ. İmil Sul. (babasının, sn. ağabeyi İsm. Han'ın Karasay v.) ve I. İsm. Han (XVI) (40). İsm. Han'ın oğlu: 'Abd. Han (XVII) (41) (hal') (atabeyi: Mîrzâ-Şâh Duğlat). 'Abd. Han'ın oğulları: Muḥ.İmil Sul. (öldürüldü), 'Abdül-Mü'mîn Sul., II. İsm. Han (XVIII) (43) ile Yolbars Han (katl) (42) ve evvelce Turfan v. olan Muḥ. Emîn Han (44) (katl) ile Akbaş Han (46) (hal').

Kalmuklar

II. İsm. Han, Doğu Moğolistan hükümdârı Galdan Han tar. esir edildi. Bu devirde Cungarya Kalmuk Moğol hanları (Tr. altan-ḥan'lar) (Budist): Galdan Han (1671-1697=26), oğlu Tsevang Rabdan Han (1697-1727=30), oğlu Galdan Tsereng Han (1727-1745=18), oğlu Debatsi Han (1745-14.5.1755=10), Amursan Han (1755-).

Türkler'in "Kalmuklar" dediği Moğolca Oyratlar, Batı Moğolları'dır. Dilleri Moğolca olup Türkçe lingua franca idi. Asıl yurdları Baykal Gölü batısıdır. Bunlar 1434-1468=34 yıl müddetle çok kudretli bir göçebe krallık kurdular. 1468'de Budist dinini bırakarak Sünnî-Hanefî Müslümân oldular. Balkaş Gölü ile Çin Seddi arasında hükmediyorlardı. Baykal-Balkaş, Baykal-Çin Seddi arası ve Cungarya (Hami vs.) (Kuzey Doğu Türkistân) da ellerindeydi. Togon (ölm. 1439), İç Moğolistan (Güney, Çin Moğolistan) hânı idi. 1449'da oğlu Esen-tayşi, Siuan-hua meydan muhârebesini kazanarak Çin imparatorunu esir aldı ve Asya'ya dehşet saçtı. Kubılay hânedânından Tokta-Buka'nın hemşiresi Cengizli prensesi ile evlendi. Babası gibi katledilerek öldü. Oğlu Amasanci (Türkçe: Öztimur) de Çağatay hânedânından Şîr-'Alî oğlu Maḥdûme Hânım'la evlendi. Kardeşleri Korkut ve Baydu'dur. Oğulları İbr.-Ong, Maḥmûd, Ah., İlyâs Ong, kızları Kerîm-Birdi ve Kaadir Hanımlar'dır. Kalmuk hanları ve saltanat müddetleri (hepsi baba-oğul): Sanang Seçen Batula (1400-1434=34?), Baḥamu Togon-Timur (1434-1439=5), Esen-tayşi (1439-1455=16), Esen Tayici (Tayşi) kızı Altan Bigüçi, önce Karguçug Tayişi, sn. Oboi Kocigir'le evlendi. Tayici, prens, kral demek olup ilk defa Esen "kagan" unvânını aldı. Bu sûretle Moğolistan'daki Cengizli hanlarının otoritesi sarsıldı. Esen, öldürüldü. Amasanci-tayşi (1455-1468=13) ölünce 1468'de göçebe imparatorluk şu şekilde parçalandı: ÇOROS Krallığı: Amasanci-tayşi'nin oğulları ve torunları elinde devâm etti. DÖRBÖT Krallığı: 1620'de tahta geçen Dalay-tayşi Han'la parladı. HOİT

Krallığı: Dörböt'e tâbî idi. 1620'ye doğru Torgut krallığı ile beraber Budist oldu. HOŞOT Krallığı: Cengiz'in kardeşi Cuci-Kasar hânedânında idi. TORGUT Krallığı: Karayit hânedânında idi. 1616'da bu devletin hükümdârı Ho-Örlök Hân (ölm. 1643), Cungarya'dan Emba nehrine yâni Avrupa sınırına göçtü. Hânedânı, artık Hazar kuzeyinde, Asya ve Avrupa topraklarının birleştiği bozkırlarda hüküm sürdü: 1616-15.1.1771=155 yıl müddelle devâm eden Avrupa Kalmukistan krallığı, 1656'da Rusya'ya tâbî oldu ise de bu tâbiyyet dalgalı idi. Üstelik 1643'te Kalmuklar gene ikiye ayrıldılar: Batur Hon Tayşi (1643-1653), Doğu (Hazar'ın kuzey-doğusu), Hoorlok Hon (1643-1645) ise Batı (Hazar'ın kuzey-batısı ve Avrupa, bugünkü Kalmukistan) hanları oldular, sonuncusu Asturhan'da öldürüldü. Hoorluk'un yerine oğlu Dayçin Hon (1645-1667=22), sonra bunun oğlu Punstuk-Monçuk (Bunçuk, Osmanlı Türkçesi: Boncuk) (1667-1672=5), bunun oğlu Ayüke (Ayuka) (1672-1724=52) (doğ. 1646), han oldular. Ayuka Han'ın (Kalmuk Moğolcası: Hon) zevcesi Darımbala'dır. Ayuka, 1693'de Rusya'ya, 1710'da İstanbul'a arz-ı tâbiyyet etti. Ayuka'nın yeğeni Dorji Nazarov'tur. Hoorlok Han'ın kızı, 1620'de, Cuci Ulusu'ndan Sibiryâ hanı İşim Han b. Küçüm Han'la evlenmiştir. Ayuka'nın yerine torunu (Seren oğlu) Dunduk Ombe (1724-1741=17) han ve bâzan Çin'e, bâzan Türkiye'ye tâbî oldu. Yerine oğlu Randol Han (1741-1742), annesi Cân Hanım'ın niyâbetinde geçti ve annesi Rus baskısı altında Türkiye'ye sığındı. Dunduk Ombe'nin kardeşi Dunduk Tayşi (1742-1761=19), han oldu. Bunun oğullarından Çebek Durcu, 1761'de Türkiye'ye tâbî oldu ve 1771'de ağabeyi Ubaşı'nın Doğu Türkistan'a gitmesinden sonra, Rusya himâyesine girerek Kalmukistan hanı oldu. Ubaşı (Ubaşa) (doğ. 1724), 5.1.1771'de, 33.000 çadırı ve Kalmuklar'ın çoğunluğu ile, Kalmukistan'dan hareket etti; 8 ayda ve 70.000 kişi kalarak Cungarya'ya (Doğu Türkistan'ın kuzeyi) ulaştı. Çin tebeası oldu. Hâlbuki 14 yıl önce Çinliler, 1757'de, târihin en büyük katliâmlarından birini yaparak, Cungarya'daki 1 milyonun üzerinde Kalmuk'u, kadın ve çocuklar dâhil, ordularıyla kılıçtan geçirmişlerdi. Bugün Kalmukistan'da bu sûretle az Moğol kaldı. Bugün Kalmukistân, Rusya Cumhûriyeti'ne bağlı bir "muhtar cumhûriyet"tir: 75.900 km², 293.000 n. (1.1979). Başkent Elista (64.000 n.). Nüfusun ancak % 45,8'i Kalmuk Moğolü, % 6,9 Rus, gerisi Kazak ve Nogay Türkü, Çeçen, Dağıstan kavimleri vs.'dir. Kalmukistân Cumhûriyeti, güneyde Dağıstân, batıda Kuzey Kafkasya dağları, kuzeyde Volgograd (Stalingrad), kuzey-doğuda Asurhân, doğuda Hazar Denizi ile çevrili bir bozkırdır.

Kalmuk Moğolları'nın (Çin-Elöti) en az kuşucusu 3.000 km olan Asturhan-Cungarya arasında mekik dokumaları, bir yerde kökleşememeleri, erimelerine sebep olmuş, Budist olmaları bu crimeyi çok kolaylaştırmıştır. Bu yüzden Müslüman Doğu Türkleri ile işbirliği yapacaklarına, onlara karşı çıkmışlardır. Hara-Hula'nın (ölm. 1634) oğlu Batur Tayşi Han'ın (ölm. 1665) 20 oğlundan büyüğü Tsetsen, 2.'si Sengha (ölm. 1.1671), en ünlüsü de Galdan Buşuktu Han'dır (1644-3.5.1697). Moğolca adı Hara-kula Bogatır Kontaişa Batur'dur. Tarbagatay, Cungarya ve Tibet'te hükümdâr olmuş (1.1671-1697), 1678'de Doğu Türkistân'a (Kâşgar, Yârkend, Hami, Turfan vs.) da hâkim olmuş, geniş Müslüman tebea edinmiştir. Jenga'dan dul kalan Anadara (katli 1697) ile

evlenmiştir. Çin imparatoru bizzât Galdan'ın üzerine yürüdü, uzun ve çok çetin tâkıyblardan sonra Galdan'ın Moğol-Tibet-Uygur ordusunu yendi. Galdan'ın 1657'ye doğru doğan oğlu Septen Batur Han, babasının yerini tutamadı. Galdan'ın yerine ağabeyi Sengha'nın oğulları Tsewang Arabtan Han (1697-1727=30, doğ. 1643) ve Galdan Tseren Ponduk Han (1727-1745=18) geçti. 1745'te Bayan Adşan ve Darça kardeşleri ard arda han oldular ki, Tsewang Arabtan'ın oğlu Galdan Tsereng'in oğullarıdır. Bunları Ponduk Han'ın oğlu Donduk Tawatsi (Tsewang Dorji Namjar) tâkıyb etti (ölm. 1750). Tsewang Arabtan'ın (ölm. 1727) oğlu Galdan Tsereng de büyük faâliyet gösterdi. 1750'de ölen ve Cengiz'in 21. kuşaktan torunu olan bu zât, 1706'da Çin imparatoru Hung-li'nin kızı Ho-Ching (Chun-k'o) (1685-1760) ile evlendi. Halka, Uliasutai, Hobdo, Tanu Urianghai hanı idi. Bu ülkeleri oğlu Cenggun Dorji Han'a (1750-1754 + 1765 - 1771) bıraktı ve bunun yerine de bunun oğlu Lavan Dorji geçti (1754-1756 + 1771 - 1816). Bu zât, Çin imparatoru Kao-tsunh'un 7. kızı Ho-ching (1756-1775) ile evlendi. Tsewang Arabtan Han'ın (ölm. 1727) kızı Danjung (ölm. 1717), 1714'te Latzan Han'ın oğlu Boitalak'la evlendi ki, bu izdivaçtan 1757 sonbahârında Sibiry'a'da ölen Amursana Han 1715'te doğmuştur. Amursana'nın oğlu, 1805'te Sibiry'a'da ölmüştür. Latzan Han ise, Tibet'te hükümran olan Cengizli hanları dalındandır. Babası Dalay Han (ölm. 1700), onun babası Dayan Oşır Han (ölm. 1670), onun babası Cuşi Han Turubaihu Nonin (ölm. 1656)'dir. Cuşi Han'ın 10 oğlu olmuştur. Oğullarından biri, Kokonor hanlarının atasıdır (Kansu/Doğu Çin) (Paul Pelliot, *Notes Critiques d'Histoire Kalmouke*, Paris 1960; R.Conquest, *The Soviet Reportation of Nationalities*, Londra 1960).

Budist Kalmuklar, Kalmukistân'da 1939 sayımında 13.400 nüfus iken 1942'de Almanlar ülkeyi aldı. 1943'de Kalmuklar, Orta Asya'ya sürüldü ve 1957'de yurdlarına, Volga'ya döndüler. Bugün Sovyet Kalmukları'nın % 80'i Kalmukistan'da yaşıyor. Yedisu'da bir kaç bin Müslüman Kalmuk vardır.

Hoca-Hanlar

Doğu Türkistân'da da bir kaç bin Kalmuk yaşıyor. II. İsmâ'il Hân'ın Kalmuklar'a esir düşmesinden sonra Doğu Türkistan'daki Çağatay devleti büsbütün zayıfladı ve otoritesini de kaybetti. XVIII. asrın 2. yarısında nüfuz, "Hocalar" denen "Seyyidler"ın eline geçti. Bunlar da Cengizogulları'ndan olduklarını iddia ediyorlardı. Batı Türkistan'da olduğu gibi Doğu Türkistan'da din (Sünnî-Hanefî mezhebi) her şeye hâkim oldu. Ruslar'a ve Çinliler'e karşı dîn ile karşı koymanın kâfi olduğu sanıldı. Milliyet ve hânedan mefhûmları, dolayısıyla devlet mefhûmu, din mefhûmunun münâkaşası üstünlüğü karşısında geriledi, hattâ söndü. Batı tekniğine kapalı kalındı. Medrese eğitimi seviyesi eski asırlara nisbetle inanılmaz derecede düştü. Modern ordular asla kurulamadı. Büyük bir sofuluk hâkim oldu. Hoca-Hanlar devresi başladı.

1688'de Çağatay hanları iktidardan düştü. 1227'den beri 461 yıl geçmişti. 5 asır sonra Çağatay hanının ordusu, 5 asır önceki ordusuna nisbetle bir yığından ibaretti. Ülke de yoksul düşmüş, ticârî aktivite çok azalmış, ticâret yolları, okyanus ticâretinin

dünyâya hâkim olmasıyla değişmişti. İktidâra gelen Hocalar'ın, Çağatay hânedânı ile girift akrâbalık bağları olduğu muhakkaktır. Fakat bu devir kaynaklarının kıt olması, yetersiz olması, bâzı sâhalarda hiç olmaması, ülkede te'lif hayâtının büyük durgunluğa, hattâ sönmeye doğru gitmesi, yalnız üçüncü sınıf dînî eserler ve şüirlerle fikrî ve edebî hayâtın devâm etmesi yüzünden, nesebleri hakkındaki bilgilerimiz kıttır. Bu devirde yazılmış eserler ve Çin kaynakları ise, ilim âlemine kapalıdır.

Hoca Maḥdûm-i Â'zam Buḥârî, Buḥârâ'dan Kâşgar'a gelmiş ulemâ'dan bir zâtır (Buḥârâ, 1471 - Dehbid/Semerikand, 1549 = 78). Bâbur şehzâde iken ona dînî ilimler öğretmiş, Bâbur, Fergana'dan ayrılınca, Fergana'da Kesân'a yerleşerek "Kesânî" diye tanınmış, bir ara Kâşgar'a gelmiş, Şeybânîler idâresinde Semerikand'da bulunmuştur. Dedesinin babası Seyyid Kemâlî'd-Dîn Mecnûnî, Mekke'den Taşkent'e yerleşmiş, Fergana ve Taşkent beyi Cengizliler'den İlık Mazi Sultân, Mecnûnî'nin kızı ile evlenmiş, bu izdivaçtan Maḥdûm-i Â'zam'ın dedesi olan Bürhânüddîn ve Kılıç Sultânlar doğmuş imiş. Bu sûretle Hocalar'ın, Çağatay Ulusu'ndan Cengizogulları olduğu savunulmaktadır. Maḥdûm-i Â'zam'ın nesli Kâşgar'da büyük dînî otorite kazanmıştır. Bu zâtın 2 oğlundan İmâm Kelân'dan Kâşgar'da Ak-Tağlık denen 'İşkıyye dalı, İshâq Welî'den ise Yârkent'te Kara-Tağlık denen İshâkıyye dalı yürümüştür. İmâm Kelân'ın 5. kuşaktan torunu Apak Hoca (1638-1693=55) (no.45) (=Hânım Paşa) (oğulları: Mehdî, Yahyâ, Ahmed). İshâq Welî'nin ise 6. kuşaktan torunu (kuşaklar tahmînidir) Hoca Dânyâl (no.47)'dir (bir Kal-muk prensesi ile evlendi). Buñlar her halde ve mutlaka pek çok evlenmeyle bol Cengiz Han kanı da almışlar, Çağatay hanlarıyla pek çok kız alıp vermişlerdir.

Dânyâl'ın (47) oğulları: Hotan beyi Yûnus Hoca (48) (oğulları: Sâdık Hoca ve Abdullah Han, no. 49), Yârkend beyi Cihân Hoca, (1759'da katl) (oğlu Nazır Hoca 1759'da Hindistan'a sığındı), Aksu beyi Eyyûb Hoca, Kâşgar beyi 'Abd. Hoca'dır. Apak Hoca'nın (45) oğlu İlyâs Hoca'nın oğulları: Bürhânü'd-D. "Büyük Hoca" (1760'ta Çililer, Pekin'e götürüp idâm ettiler) (46) ve Hâce-i Cân "Küçük Hoca" (47) Hanlar'dır. Birincisi Kâşgar'da, ikincisi Yârkend'de müstereken saltanat sürdüler. İkincisinin zevcesi Dil-Şâd Hâtûn'dur. Her ikisi de Bedaḥşân'da Çin ordusu ile savaşta şehîd oldu. Bunun üzerine 1759 ağustosunda Çin İmparatorluğu, Doğu Türkistan'da Sin-Kiang eyâletini kurdu. Bürhânü'd-Dîn'in oğlu Sâlih Hoca denen Sa'âdet 'Alî Sarımsak, Çinliler'le uzun bir mücâdele devresi açtı. İli'de doğdu, Hokand'da 80'ine yakın öldü. Diğer 4 kardeşi iç savaşta öldürüldü, 2 kardeşi ise Çinliler'e esir düştü. Türkler'le Çinliler arasındaki nüfus nisbetsizliği bu mücâdelede çok başarılı neticeler alınmasını engelledi. Ancak Çinliler de ülkenin uzaklığı, dağlık ve çok geniş oluşu, Uygur Türkleri'nin şecâati gibi faktörlerle büyük müşkilât içinde idiler ve hiç bir zaman Doğu Türkistan'ın tamâmına hâkim olamadılar. Hele batı taraflarında Batı Türkistan'a bitişik Kâşgarya'da hâkimiyetleri çok kısır ve münakaşalı kaldı. Bu sıralarda Rus, hattâ İngiliz nüfuz faktörleri de ülkeye girdi.

Sâlih Hoca'nın çocukları:

1. Cihângîr Han (53): 1758'de küçük çocukken Hokand'a sığındı. Kâşgar, Yârkend, Aksu, Hotan, Yangi (Yeni) -Hişâr, Nanlu vs.'yi ele geçirdi. Fakat sonunda

Çinliler'e yenildi. Pekin'e götürülüp orada şehîd edildi. Oğlu Büzürg Han (52), iki amcasından (aş.bk.) sn. ülkeye hâkim olmaya çalıştı. Sonunda Yâ'kuub Hân'ın vezîri olup onun hizmetine girdi.

2. Fülâne Hn=Şâdık (Şiddîq) Han (Kırgız hanı) (izd. Kâşgar, 1864).

3. Muḥ. 'Alî (Weli) Han (54): kardeşi ile berâber 2 yıl kd. Doğu Türkistan'ın batısını elinde tuttu. Çinliler tar. hal' edildiler (1857-59). Ondan önce 1828-57 arasında ağabeyi Cihângîr'den sn. Doğu Türkistan Uygurlar'ını ve Kazaklar'ını toparlamaya çalıştı.

4. Kiçik Han (55): yk. bk.

Büzürg Han (56), 1828'de babası Cihângîr şehîd edilince Hokand hanına sığınmıştı. Mücâdelesini iki amcasından sonra da destekleyip liderliği Yâ'kuub Han'a bıraktı.

Yâkub Han ve Çin İstilâsı

Muḥ. Yâ'kuub Han Atalık Gaazî be-Dewlet (1820-1877=57) Ferganalı'dır (Batı Türkistan) (şu halde Özbek). Hokand yakınlarında Piskent'te doğdu. Pîr-Muḥ. Mîrzâ'nın oğlu ve Türk soylular sınıfına mensubdur. Büzürg Han'ın (52) subayı ol. parladı. Başarıları üzerine Büzürg Han, onun vezîri olmayı kabûl etti. 1866'da iktidârı Büzürg Han'dan aldı. Ölümüne kd. 11 yılı Doğu Türkistan (Kâşgar) hanı (kral) oldu (zehirlenmiştir). Yeni devleti önce Rusya, sn. sırasıyle Türkiye, Buhârâ, İngiltere, sn. bütün devletler tanıdılar (Rusya'nın müstakil devlet olarak tanınması: 10.1868). 10.1863'te Yârkent'i, 2.1864'te Kâşgar'ı, 1.1867'de Hotan'ı, 9.1867'de Aksu ve Kuça'yı, 1.1869'da Sarıkol'u aldı. Böylece bugünkü Türkiye büyüklüğünde bir ülke üzerinde müstakil bir Türk devletini XIX. asrın sonlarında, emperyamızmin en azgın çağında kurmaya muvaffak oldu. Türkiye'yi (Osmanlı İmparatorluğu) metbû tanıdı. Sultân Azîz (1861-1876) ve halefleri V. Murad (1876) ve II. Abdülhamîd (1876-1909) adına hutbe okuttu, sikke kestirdi. İstanbul'dan Türk subayları ve mütehassısları gitti. XIX. asrın sonlarında hiç beklenmedik bir şekilde Türkiye'nin doğu sınırı hukukan Çin'e dayandı. Batı Türkistan Türk devletlerinden (Buhârâ, Hıyve, Hokand, Kazakistan vs.), böyle modern bir şahsiyet yetişemediği için Türkiye ile bu şekilde irtibat kurulamamıştı.

Yâ'kuub Han'ın oğulları: Bey-Kulı Bey, Haqq-Kulı Bey (katli 11.6.1877), Hayder-Kulı Bey, İşan-Kulı Bey (Çinliler'e karşı şehid düştü). Vefâhd (1866-1877) olan Bey-Kulı Bey, 5 yıl hanlık yaptı (1877-82). Kâşgar, Yârkent, Aksu, Hutân'ı elinde tuttu. Fakat dehşetli Çin taarruzu başlamıştı. 1881'de İstanbul'a geldi. 93 harbinde perîşân olmuş Türkiye'den yeterli yardımı alamadığı 1882'de Kâşgar'ı geçici ol. bir def'a daha Çinliler'den aldı ise de Çinliler aynı yıl onu bütün ülkeden mahrûm ettiler. Yâ'kuub Han'ın ölümünden ve Türkiye-Rusya büyük savaşının başlamasından cesâret alan Çinliler, Aksu'yu (19.10.1877), Yârkent'i (21.12.1877), Kâşgar'ı (26.12.1877), Hotan'ı (4.1.1878) düşürmüşlerdi. Bey-Kulı, Taşkent'te öldü.

Bu sûretle 1882'de Çinliler'in Sin-Kiang dedikleri Doğu Türkistan'da Çin imparatorluğu "muhtar Uygur eyâleti"ni kurdu. Türk istiklâl mücadelesi günümüze kadar devâm etti. Zaman zaman Doğu Türkistan'da Türk cumhûriyetlerini kuruldu. Her defasında Çinliler tarafından yıkıldı.

1832-1864 arasında Kâşgar, ya Hokand hanlığına ilhâk edildi veya ona tâbî oldu. 1873'te şehrin nüfusu 112.000 idi (Forsyth, *Report*, 1875, 39-41). 1755-65 Çin istilâsında Çinliler, 500.000 Türk öldürdükleri için nüfus azalmıştı. Çinliler, bir Müslüman Çinli (Döngen) general olan Yâr-Hasan'ın idâresinde 10.000 askerle Kuça'yı alarak (12.1758) Doğu Türkistân'ın istilâsına başladılar. Yârkend'i (1759), Aksu'yu (13.11.1759) aldılar. Yârkend 1873'te 224.000 nüfus ile ülkenin en büyük şehri idi (Forsyth, 62). 1858'de nüfus daha da fazla idi (32.000 hâne, 70 medrese). Aksu 20.000 hâne olmakla 150.000 kadar nüfusu barındırıyordu. 1765'te Turfan ve Ürümqi'yi alan Çinliler, Doğu Türkistân istilâsını tamamladılar. Turfan halkını tamâmına yakın katliâm ettiler; istilâdan sonra şehirde 10.000 kadar nüfus kaldı. Sonra gene kalkınarak 1858'de 90.000 nüfusa erişti. Çinliler, 1755'te Fergana'da Oş şehrini de aldılar. 1765'te Oş ayaklanınca halkının tamâma yakınıni katliâm ettiler. Çinliler ülkeyi Kâşgarya ve Cungarya eyâletlerine böldüler ve ilk eyâleti 6 vilâyete (Kâşgar, Yârkend, Aksu, Turfan, Kuça, Üçturfan) ayırdılar.

Sâlih Hoca, müddeî olarak Çinliler'i uzun müddet uğraştırdı. Oğlu Cihângîr Han, Kâşgar'ı Çinliler'den aldıysa da bir müddet sonra Alay dağlarında Çinliler'in eline düştü. Pekin'e götürüldü. 45 yaşındaki Cihângîr Han (1782-1828), Pekin'de İmparator'la görüşmek isteyince, İmparator'a kendilerini şikâyet etmesinden korkan görevliler dilini kestiler. Huzûruna çıkarılan Cihângîr'in kendine cevap vermediğini gören İmparator, parçalanmasını emretti. Öyle yapıldı. Parçalara ayrılan vücûdu aç köpeklerle -kemiklerine kadar- yedirildi. Ertesi yıl, 1829'da, Cihângîr'in kardeşi Muhammed Alî Han, Buhârâ'dan Hokand'a geldi. Hokand ordusu ile Doğu Türkistan'a gelen Muh. Ali Han, hemen bütün ülkeyi Çinliler'den alarak tahta geçti. Ancak Apak Hoca Han (no.45) neslinden gelen prenslerin (Kıçık Han, Büzürg Han, Tevekkül Han, Akıcân Hoca, Sâbir Hoca, "Kette Töre" denen Muh. Emîn Hoca), Muh. Alî (Velî) Hân'a ayaklanmaları, birbirleriyle salânat çekişmeleri, her birinin bir şehre hâkim olup diğerinin aleyhinde çalışması, Çinliler'in işini çok kolaylaştırdı. Kıçık Han (55) ve Büzürg Han (56), Çinliler'le devamlı vuruşarak ülkenin bâzı bölgelerini ellerine geçirdiler. 1862'de Reşîdüddîn Hoca, Kuça, Karaşehir, Toksun, Turfan'dan Çinliler'i kovdu. Reşîdüddîn ve kardeşi İshak Hoca, sonra Ürümqi, Kâşgar, Hutun ve hemen hemen bütün Doğu Türkistan'dan Çinliler'i çıkardılar. Reşîdüddîn Han Hoca'nın kardeşlerinden Cemâlüddîn Hoca, muâzırlarına mağlûb oldu. Han Hoca'nın katli ile (Kuça, 7.1867), Doğu Türkistan, Yâkub Hân'ın eline geçti. Bu arada Hutun'i elinde tutan Hâbîbullah Hoca (oğlu Abdürrahmân) da, Yâkub Hân'ca ortadan kaldırıldı.

Yâkub Han, 1847'ye kadar Hokand sarayında subay, 1847-53'te Hokand'ın Ak-mescid (bugün Kızıl-Orda, Sır-Deryâ'nın doğu kıyısında) vâfisi, 1863'te Büzürg Han'ın

baturbaşısı (ordu kumandânı) oldu. Pîr-Muh.Mîrzâ âilesindendir. Büzürg Han'ın kızkardeşi Şâh Beğim'le evlendi. Yârkend ve Kâşgar'ı aldıktan sonra Büzürg Han'a tekrar han îlân etti. Büzürg'ün kardeşi Kette Töre de 1866'da 4 ay han unvânını taşıdı. 1867'de Büzürg, hanlıktan Yâkub Bey nâmına ferâgat etti. Büzürg, Yâkub Bey'den 4.000 altın alarak hacca gitmek istedi. Fakat yolda Buhârâ'ya gelinde Buhârâ hanının emriyle 18 ay tevkîyf edildi. 1869'da Hokand'a geldi ve orada öldü. 1870'de Yâkub Bey, Sultân Abdülazîz (1861-1876) adına altın ve gümüş sikkeler kesdirerek Osmanlı tâbîi olduğunu îlân etti. 1877 başında Saîd Töre'yi, Londra sefîri lâîn etti. 29.5.1877'de Yâkub Bey'in 57 yaşında ölümüyle devleti, tekrar Çin istûlâsına açıldı. Çinliler, bir daha Doğu Türkistan'ı kaybetmemek için merhametsiz davrandılar. Yâkub Bey'in 60.000 kişilik ordusu imhâ edildi; sâdece 10 Türk askeri Fergana'ya kaçıp hayâtını kurtarabildi. Bütün meskûn mahallerde Türkler, toplu şekilde îdâm edildiler.

18.11.1884'te Çin imparatorunun bir fermânı ile Doğu Türkistan, "Hsin-çiyang" (Avrupa dillerinde galat talaffuzu: Sinkiang) (=Yeni Topraklar) adıyla imparatorluğun 19. eyâleti olarak îlân edildi. General Liu-Çing-tsang, umûmî vâlî oldu. 1911'de imparatorluk rejiminin düşmesine kadar Doğu Türkistan, en amansız bir müstemleke idâresi altında yaşadı. Türkler'den nâhiye müdürü bile tâîîn edilmedi. 1911'de Çin'de cumhûriyet îlân edilince Doğu Türkistan Türkleri'nin ayrı millet olduğu kabûl edildi ve 5 milleti işâret eden yeni Çin bayrağına Müslümanlar'ın yeşil rengi de bir şerit hâlinde kondu. 1912-7.7.1928 arasında Doğu Türkistan'da umûmî vâlîlik yapan Yang-tsen-hsin, bununla berâber, Türkler'e en küçük hak tanımadı. Sonra Cin-şu-jen (1928-33) ve Rus Komünist Partisi üyesi olan Şeng-şin-tsai (13.4.1933-44) umûmî vâlî oldu.

Doğu Türkistan'ın -merkezi Kulca olan- İli bölgesi, batıda İli vâdisinin devâmı olarak Kazakistan'a açılır. Kuzeydeki dağların ötesi Cungarya'dır ki Doğu Türkistan'ın bu bölgesinde Türkler'den başka Budist ve Müslüman Moğollar da yaşar; ülkenin şimdiki başşehri Ürümqi, Cungarya'nın en güneyinde, Tanrı Dağları'nın kuzey yamacındadır. Bu İli bölgesi, yakınlığı dolayısıyla, Ruslar'ın, Doğu Türkistan'a hulûl siyâsctinde geçit ülke olmuştur. İli'de -merkezi Kulca olarak- Sultân Abiloğlu 'Abdül-'Alâ Hân, 1857-1864'te 7 yıl hükümdâr olmuştur. 1864'te Çinliler, İli'ye girdilerse de ertesi yıl 'Alâ Han, ülkeyi yeniden ele geçirdi ve bölgede çok şiddetli Çin-Türk muhârebeleri oldu. 1865-1871 arasında Alâ Han, 6 yıl daha hükümdâr oldu. Çinliler'i yendi. Fakat bu def'a Ruslar musallat oldular. 22.6.1871'de Rus ordusu, Kulca'ya girerek 70.000 km²'lik bu küçük Türk krallığına son verdi. Sultân 'Alâ Hân, Ruslar'a esir düştü; Kulca'ya yakın olan Alma-Ata'ya sevk edildi, orada öldü. 1876'ya kadar 5 yıl içinde Ruslar, İli'ye 82.000 Rus yerleştirerek, bölgeyi Doğu Türkistan'dan koparmak siyâsetlerini açığa vurdular. Ancak 93 Türk-Rus harbinden 1878'de büyük sarsıntı ile çıkan ve Berlin Kongresi'nde hezîmete uğrayan Rusya, İngiltere'nin baskısı ile, 20.9.1879'da 70.000 km²'lik İli'in 60.000 km²'sini Çin'e geri verdi, 10.000 km²'sini bugüne kadar kendinde alıkoyarak Kazakistan topraklarına kattı.

20.2.1933'te Doğu Türkistan Türkleri, Çin idâresini reddederek tamâmen istiklâl sâhibi olduklarını îlân ile bir hükûmet kurdular. Bunda Japonya'nın Çin'e harb açması

birinci derecede âmil oldu. Japonya, eski Çin imparatorunu Mançurya imparatoru îlân ettiği gibi, İkinci Abdülhamîd'in torunu Şehzâde Abdülkerîm Efendi'yi (1906-3.8.1935), Doğu Türkistan -ve ilk fırsatta ilâveten Batı Türkistan-pâdişâhı îlânını tasarlıyordu. Şehzâde, Rus ajanları tarafından -intihar süsü verilerek- öldürüldü(*). 20.2.1933'te Karakaş kadısı Muhammed Niyâz Â'lem, Doğu Türkistan cumhurreîsî seçildi, Mehmed Emîn Buğra başkumandan oldu. İstiklâl, Yârkent'le Hutun arasındaki Karakaş şehrinde îlân edildi. 22.3.1933'te Hutun ve General Abdullah tarafından 13.6.1933'te Yârkent, General Timur tarafından 20.3.1933'te Kuça, 5 gün sonra Aksu, aynı general tarafından 25.4.1933'te Kâşgar, Döngen (Müslüman Çinli) general Ma Sing-jin tarafından Altay ve Tarbagatay bölgeleri fethedildi. Sonra Hami (Kumul), Karaşar ve 1933 yazında Doğu Türkistan'ın en büyük kısmı, Çinliler'den alındı. Devletin adı "Şarkî Türkistân Cumhûriyeti" oldu. Devletin başkenti Kâşgar idi. Ancak Çinliler'in tamâmen Döngelerler'den (Çinli ve Çince konuşan Müslümanlar) bir ordusu, gene Döngen olan general Ma Dorhi-sa (ismin başındaki Ma, kişinin Müslüman olduğunu gösterir) idâresinde 15.12.1934'te Kâşgar'a girdi ve 7.000 Türk'ü öldürdü. Doğu Türkistan hükûmeti, Yenihisâr şehrine çekildi. Çinliler'in Türkler'le başa çıkamayacağını anlayan Ruslar, Doğu Türkistan'da, Batı Türkistan'da kötü bir örnek teşkil edecek bir Türk devletinin yerleşmemesi için, ülkeye müdâhale ettiler. Türkler, Çin ve Rusya gibi iki büyük devletle harbcîmiye mecbur kaldılar. Yalnız Ruslar, ülkede 200.000'den fazla Türk öldürdüler. Çinliler'in öldürdükleri bundan çok fazladır, fakat kesin sayı bilinmemektedir. Buna rağmen Türkler, silâh bırakmadılar. Japonya'nın yakın bir zaferini de ümîd ediyorlardı. Çok büyük baskı altında kalan cumhur başkanı Hoca Niyâz Â'lem, Çinliler'e, Doğu Türkistan umûmî vâli yardımcısı olmak şartıyla itâat etti (1937'de aldatıldığını anlayıp tekrar baş kaldırınca Çinliler tarafından tevkîyf ve 1942 nîsânında idâm edilecektir). Ancak 1934 ağustosunda Çinliler'e itâat eden devlet başkanı Hoca Niyâz'ı vatan hâini îlân eden Albay (aynı yıl içinde general) 'Abdü Niyâz, Çin hâkimiyetini tanımadığını ve Doğu Türkistan Cumhûriyeti'ne sâdik olduğunu bildirdi. Ordunun en büyük kısmı ona itâat etti. Türkler'le Rus ve Çin orduları arasında bitmek bilmiyen bir harb başladı. General Abdü Niyâz, 17.5.1937'de Kâşgar'ı Çinliler'den aldıysa da Yârkent civârındaki meydan muhârebesinde 15.8.1937'de şehîd oldu. Bu meydan muhârebesine Ruslar, bir motorize tümen ve 12.000 askerden müteşekkîl bir süvârî tümeni göndererek Çinliler'i desteklediler. Türkler'e karşı Rus-Çin müttefik ordusu ayrıca 50 Rus tankı ve 30 Rus tayyâresince destekleniyordu. Yârkent meydan muhârebesinde, Türk başkumandanı ile berâber 80.000'den fazla Türk askeri şehid düştü. 1938 aralığında Rus-Çin ordusu, hemen bütün ülkeye hâkim oldu ve çok büyük katliam yaptı. Kâşgar'a polis müdürü olan Rus Mavlanov, yalnız bir günde ve yalnız Kâşgar'da 6.000 sivil Türk'ü kurşuna dizdirerek gözdağı verdi. Bu sırada Çin'in büyük kısmı Japon işgalinde idi. Ancak Japonlar, İngiltere ve Amerika'yı kıskırtmamak için Rusya ile de savaşı göze alamıyorlardı. Bir yıl geçmeden ikinci Dünyâ Harbi başlayacaktır. Yârkent meydan muhârebesini iki büyük devletin ordularına karşı hiç bir destek olmaksızın yapan General Abdü Niyâz, Türk târihinin büyük kahramanlarından biridir.

(*) Amerikan ve İngiliz ajanları da Rus ajanlarını destekleyip New York'taki şehzâdeyi otelinin odasında öldürdüler. Bu olayda Orta Asya'da Japon nüfûzundan korku kadar Türk korkusu da yatar.

İkinci Cihan Harbi'nin başlaması üzerine Türkler, yeniden ayağa kalktılar. Rusya'nın ve Çin'in Japonya ile başlarının belâda olduğunu hesaplıyarak Doğu Türkistan'ı İlkçağ metodları ile yönetilen bir müstemleke olmaktan kurtarmak ve o âna kadar verdikleri bir kaç milyon şehidin kanını karşılıksız bırakmamak istiyorlardı. Fakat hiç bir dış yardım alamıyorlardı ve modern silâhlardan mahrûm idiler. Rusya ve Çin'den başka Moğolistan da Doğu Türkistan'a karşı harbe sokuldu. Hattâ Cungarya'daki Çin tebeası Moğollar da Türk kuliâmına -şuursuzca- katılıyorlardı. Orgeneral 'Abdû Niyâz'ın şehâdetinden sonra lider Nogay Bey idi. 16.3.1940'ta Nogay Bey'in Altay'daki karargâhını basan Rus-Çin-Moğol kuvvetleri onu şehîd edince yerine İris Han geçti. 20.4.1940'ta düşman 8.000 kişilik bir tümen ve 6 tayyâre ile İris Han'a taarruza geçti, fakat Türkler tarafından büyük bir hezîmete uğratıldı. İkinci Cihan Harbi'nde Doğu Türkistan'da Türkler'le vuruşan Rus olsun, Çin olsun, Moğol olsun, düşman orduları, tamâmen komünistlerdi. Kuo Mintang'a (Çin Milliyetçi Partisi) bağlı Mareşal Şan Kay-şek'i tanıyan Çin, Doğu Türkistan'a karşı tarafsızdı. Mao Çe-tung'a bağlı Çin Komünist Partisi'nin elindeki Çin ise, Rusya ile işbirliği yapıyor, Moğolistan'ı da pencesinde tutarak Doğu Türkistan'daki Türk ihtilâlini basturmaya uğraşüyor, müstevlî Japonlar'la hiç döğüşmüyordu. Japonlar'la savaşıyan Milliyetçi Çinliler idi ki bu durumun Çin'de ne netice verdiği mâlûmdur.

10.5.1941'de Doğu Türkistan ihtilâlinin başında, XX. asırda Türk âleminin yetiştirdiği en büyük kahramanlardan biri, Osman Batur (Bahâdır) geçti. 'Osmân Batur Bey, Altay bölgesini, Cungarya'nın kuzeyini, Doğu Türkistan'ın Orta Sibirya ve Moğolistan Halk Cumhûriyeti'nin batısına sokulan en kuzeyini elinde tutuyor, Altay dağlarından inerek amansız bir gerilla harbi yapıyordu. Düşman büyük kuvvetlerle gelince yeniden Altaylar'ın erişilmez zirvelerine çekiliyordu (Byluha tepesi 4.506 m.). 1944'te harbin Müttefikler'ce kazanılmasının kesinleşmesi üzerine biraz kendine gelen Mareşal Şan Kay-şek, Doğu Türkistan'ın Rus kuklası komünist umûmî vâlisi Şeng'i azlederek yerine U Cung-şin'i getirdi ve Orgeneral Çu Şao-liang'ı, Doğu Türkistan'daki Çin ordusuna tâîn etti. 1944 temmuzunda Moğolistan Halk Cumhûriyeti ile büyükbaş hayvan vermeyi kabûl ederek sulh yapan Osman Batur, Moğolistan'dan, Büyük Okyanus'tan gelecek silâhların transit geçmesi şartını elde etti. 1944 temmuzunda 'Ali Han Töre (Hocalar hânedânından bir prens), Kulca'da Çinliler'e karşı ayaklanarak İli bölgesini ele geçirdi ki Kazakistan sınırı idi. 7.8.1944'te Ali Han Doğu Türkistan cumhur başkanı oldu. Başkent Kulca idi. Osman Batur, Ali Han'ı devlet başkanı olarak kabûl etti. 1945 martında Ali Bey Rahîm de Manas sancağını elde etti. 1946 yazında Ali Han kayboldu ve bir daha izine tesâdüf edilmedi ki komünistlerce öldürüldüğü muhakkaktır. Fakat bu sûikasdin Milliyetçi Çin umûmî vâlisi U Cung-şin tarafından düzenlendiği de iddia edilmiştir. Nitekim U Cing-şin, Ahmed-Cân Kaasimî'yi Doğu Türkistan muhtâr Uygur eyâleti başbakanı tâîn ettiyse de, Osman Batur bu hükûmeti -Çin kuklası olduğu gerekçesiyle- kabûl etmedi. Bunun üzerine 1947 ocağında Mareşal Çan Kai-şek, Dr. Mes'ûd Sabrî'yi (1887-1952) "Doğu Türkistan Muhtar Uygur Eyâleti" umûmî vâlisi ve devlet reîsi, İsâ Yûsuf Alptekin'in genel sekreter (başbakan) tâîn etti. Çinliler ilk defa

olarak bir Türk'ü umûmî vâlî tâyin ediyor ve Doğu Türkistan'ın otonom bir eyâlet olduğunu tanıyorlardı. Ancak Mareşal, 1.1.1949'da Dr. Sabri'yi görevinden alıp Tahrân'a büyükelçi yaptı. Mao'nun komünistlerinin ağır basması üzerine Burhân Şâhidî vâlî oldu. Bu da bir Türk idi ama, Rus Komünist Partisi üyesi ve Moskova ajanı idi. Muhammed Emîn Buğra, umûmî vâlî muâvini oldu ki bu zât, milliyetçi Türk idi. 29.9.1949'da Ürümcî, Mao'nun eline geçti ve Doğu Türkistan, Milliyetçi Çin'den ayrıldı. Osman Batur, Kansu'ya çekildi. Kansu'da 6.2.1951'de komünist Çinliler'e esir düştü. Ürümcî'ye getirildi, 29.4.1951'de idâm edildi. Osman Batur (1889-1951=62)'un şehâdetiyle büyük bir tedhiş devri başladı. Mao idâresi, komünistlerle harb eden 72.705 Türk'ü halk mahkemelerinde ölüme mahkûm ve hükmü infâz etti. 1.9.1950'ye kadar halktan milliyetçi oldukları tesbît edilen 15.000'e yakın sivil habsedildi ve bunların 5.000'den fazlası kurşuna dizildi. 150.000'den fazla Türk, ülkeyi terk ederek Tibet üzerinden Hindistan'a çekilmiye başladı. Arz'ın en çetin dağlarını aşarak çok az bir kısmı Hindistan'a vardı, oradan Türkiye, Suûdî Arabistan ve başka ülkelere gidip yerleştiler. Çoğu komünist askerî tâkıybâtı altında Çin silâhlarıyla vuruldu veyâ yalçın dağlarda açlık, yorgunluk veyâ kazâ sebebiyle şehid düştü. 1960 temmuzunda Mao idâresi, 500'den fazla Türk imâm'ı tevkîf etti ve bu dîn adamlarını el ve ayakları zencîre vurulmuş şekilde Ürümcî caddelerinden geçirtip teşhîr etti.

1953'te Doğu Türkistan'daki Çinliler'in sayısı 300.000'den az iken bu rakam 1967'de 1.791.000 idi ve ayrıca 271.000 Döngen (Çince konuşan Müslüman) vardı. Gene Çin resmî rakamlarına inanmak câiz ise, 1953'te ülkedeki Türkler'in sayısı 4.218.000 idi ve bunların büyük ekseriyeti Uygur boyundan olup Kazaklar mühimce bir azınlıktı ve Kırgızlar, Özbekler, bir mikdar da Tatarlar, ayrıca biraz Farsca konuşan Tacikler vardı. 1967'de Türkçe konuşan nüfusu Çinliler 5.726.000 olarak vermektedirler ve 1981 resmî tahminlerine göre Türkçe konuşan nüfus 8 milyon kadardır (Drew, *Sinkiang, Central Asian Review*, no.3, Londra, 1968, 208).

Duğlatlar

Duğlatlar, Sünnî-Hanefî, Türk'leşmiş bir Moğol bey âilesidir. Üyeleri "emîr = bey" sanını taşırlar. Doğu Türkistan'ın batısında, Kâşgar bölgesinde mühim rol oynadılar. Duğlat prenslik hânedânı, Kamerü'd-Dîn Duğlat Bey'in 1364'te Çağatay hanı İlyâs Hoca'nın atalık'ı (atabey) olması ve 1369'da Çağatay hanlığı gaasıbı ol. ortaya çıkmasıyla XIV. asır sonlarına doğru ismini duyurdu. Çağatay ve Timur hânedanları ile girift münâsebetlere girişti. Fakat hiç bir zaman müstakil devlet sâhibi olmadı. Bunlar Duğlat kabîlesi beyleridir. Adını bilmediğimiz bir Duğlat beyinin oğulları olan 7 kardeş, çeşitli şekillerde kendilerini tanıttılar:

1. Kamerü'd-D.: 1364'te Çağatay hanlığında atalık ve 1369'da gaasıb. Kızı Dilşâd Ağa = Büyük Timur (izd. 1375, ölm. 1383, izd. müd. 8).
2. Tülek: Kâşgar vâlîsi.
3. Şemsü'd-D.: en by. kardeş. 1364'te Çağatay hanlığı vezîri (başbakanı).

4. Şeyh-Dewlet.

5. Kuşbü'd-D.: Büyük Timur'un generali.

6. Dâwûd: Timur'un Semerkand vâîsi ve garnizon kumandanı. =Kutluğ-Terken Ağa (Timur'un kızkardeşi) (1332?-1383=49?).

7. Bulacı (ölm. 1361): Aksu v. 1345-61=16. Oğlu: Hudâ-dâd (1372-1426=72): Aksu beyi 1361-1426=65 (babasının yerinc). Medîne'de hac ziyâretinde öldü. 1425'te Semerkand'a gelip Uluğ Beğ'i ziyâret etti. Mollaa Fenârî bir eserini ona ithâf etti ve oraya giden Kaçı-zâde-i Rûmî ile Emîr Hudâ-dâd'a gönderdi. Oğlu Seyyid-Ah. (ölm. 1420?): 1416'ya kd. Kâşgar v. Babasından önce öldü. Bunun oğlu Seyyid-'Alî: hânedânın asıl kurucusudur. 25 yıl (1423-1458) Kâşgar emîri oldu. =Uzun-Sul. Hn.b.Şîr-'Alî Oğlan Çağatay. Oğulları:

1. Muh. Haydar I: ağabeyi Sansız'n (aş.bk.) yerinc Kâşgar emîri: 1464-1482=18. =Cemâl Ağa (Sansız Duğlat ve Dost-Muh.Han'dan dul, 3. izd. 1469?, izd. müd. 13?) (aşağıdaki 3 çocuğun ann.). Çocukları: 'Ömer, Hânzâde-Sul. ve Ebû-Bekr. Bu sonuncusu Duğlatlar'dan 4. Kâşgar emîri ol. babasının yerine geçti: 1482-1514=32. Bu sûretle 4 Duğlat emîrinin elinde Kâşgar 1423-1514=91 yıl müddetle kaldı. Çağatay hanlarına tâbî idiler. Çağatay hanları da Timurlular'ın tâbîi idi. 1514'te Çağatay hanları Kâşgar'a yerleşti ve Duğlatlar'a Kâşgar'ı vermekten vaz geçti. Emîr Ebû-Bekr'in zevceleri: =1. Hüs-n- Nigâr Hn. b.İsen-Buğa Han Çağatay. =2. Hânzâde Hn. b.Sul.-Maḥmûd Han Çağatay (ilk izd. 1496, izd. müd. 18, yş. 15?-33?). Emîr Ebû-Bekr Duğlat'ın aşağıdaki 3 oğlunun ilk ikisi ilk, sonuncusu 2. zevcesindendir: Tûrân-gîr, Bûstân-gîr, Cihân-gîr (katli: Yengi-Hişâr, 1515) (Duğlatlar'ın şefi: 1514-5=1) (Duğlatlar'dan son Kâşgar velîahdi).

2. Sansız: 2. Kâşgar emîri (1458-1464=6). Yukarıdaki Muh. Hayder Duğlat I'n ağabeyi. =Cemâl Ağa (1464'te dul kalınca önce Dost-Muh.Han, gene dul kalınca kayın-birâderi Muh. Hayder Duğlat'la evlendi) (aşağıdaki 2 prensin ann.). Sansız'ın oğulları:

1. Seyyid-Muh. (1467-24.7.1533=66): Kâşgar'da 'Abdûr-Reşîd Han Çağatay tar. idâm ettirildi. Duğlat şefi: 1515-1533=18. =Hân-zâde Hn. b. Sul.- Maḥmûd Han Çağatay (1481?-15xx) (izd. 1515?, yş. 34?, zevcinden 14? kç., Seyyid-Muh. 'in amca-zâdesi Ebû-Bekr'den dul).

2. Muh. Hüseyin (1469-1508b=39): Sul.-Maḥmûd Hân'ın Uratepe v. (1495-1503). Herât'ta Şeybânî Han tar. idâm ettirildi. Zevceleri:

=1. Hûb-Nigâr Hn. b.Yûn.Han Çağatay (1466?-Taşkent, 8.1501=35?): izd. 1494a, yş. 18?, izd. müd. 14, 6?, zevcinden 1? by. (Mîrzâ-Hayder ve 2 prensesin ann.).

=2. Lâ'l-Şâd Hn.b.Sul.- Ah. Han Çağatay: İlk zevcenin birâder-zâdcsi. İzd. 1502?, izd.müd.6?.

=3. Sultânım Beğim b.Sul.Ah.M. (8. Timurlu hâkaanı; Bâbur Şâh'ın amca kızı): Beğim'in 3. izdivâcidır. İzd. 10?1503, izd.müd.5. Bu sûretle Muh.Hüs.Duğlat, 2 Cengizli (Çağatay) imparatorluk ve bir Timurlu imparatorluk prensesi ile evlenmiştir. Sulânım Beğim'den 'Abd. doğmuştur.

Muh. Hüs. Duğlat'ın bebekken ölen 4 oğlunda sonra sırasıyla çocukları: Fülâne Hâniş, Hâbibe Hâniş, II. Hayder, 'Abd. (1504?-?) ve Kara Bahâdur (Ekber Şâh'ın generali)'dur. Bunlardan 2 prensesle II. Hayder hakkındaki tafsîlât şöyledir:

1. Fülâne Hâniş (1495?-1512?=17?) =1. ? =2. Sul.- Sa'îd Han Çağatay, izd. 150x. Az sonra ölmesi üzerine Sa'îd Han, baldızı olan bunun kızkardeşi Hâbibe ile evlendi.

2. Hâbibe-Sul. Hâniş (1497?-1545?=48?): =1. Ubeydullaah Han (Özbek hâkaanı), izdivaçtan az sonra tal. Buhârâ, 1511. =2. Sul.-Sa'îd Han Çağatay (dayı-zâdesi), izd. 1512?, izd. müd. 21? (9.7.1533'te ölen Sa'îd Han, ablasının ölümü üzerine bu çocuk yaştaki dul baldızı ile evlendi).

3. Mîrzâ-Muh. Hayder II Duğlat (Kâşgar, 1500a-Srinagar, 1551 = 51): hânedânın en ünlü ve büyük ismi. Türkçe'de şâir. Farsca çok değerli *Târîh-ı Reşîdî*'nin müellifi. Ana tar. Cengizli (Çağatay). Bâbur Şâh'ın teyzesinin oğlu. Duğlat hânedânı şefi: 1533-1551=18. 2. derecedeki yeğeni Hümâyûn Şâh'ın Kişmir emiri: 1541-1551=10 (burada öldürüldü). 1508-1512'de Kâbil Sarayı'nda kendisinden 17 yaş büyük olan Bâbur Şâh tar. büyütüldü. Sonra 12 yıl (1512-1533) Kâşgar'da eniştesi Sa'îd Han Çağatay'ın (aynı zamanda dayısının oğludur) yanında yaşadı. Dayısı ölünce 1533'te Agra'ya gelip Hümâyûn Şâh'ın generali oldu. =1. Dewlet-Nigâr Hn. b. İsen-Buğa Han Çağatay (izd. Kâşgar, 1512). =2. Muhibb-Sul. Hn. b. Sul.- Ah. Han Çağatay (dayısının kızı) (ilk zevcesinin amca-zâdesinin kızı).

'Abdü'r-Rahmân Bey Duğlat, çok muhtemelen Mîrzâ Hayder'in oğludur. Bâbur Şâh'ın oğlu Kâmrân M.'nin kızı Hâbibe Beğim (1529?-?) 1553'e doğru 2. izdivâcını bu zât ile yapmıştır. 'Abdü'r-Rah.'ın torununun oğlu: Mîr Şemşîr ve bunun oğlu: Mîr Hayder (10.1720'de Feth-pûr-Sîkrî yakınında Tola-Bim'de öldürüldü) (Hindistan Timuroğulları'nın beylerinden).

Gulca Beyliği

Gulca (Kulca), bugün Doğu Türkistân'da, Cungarya'nın güney-batısında ve Kazakistân sınırındadır. Burası Kazak hanlarına bağlı bir Türk beyliği idi. Son beylerden Hudây-Kul Bey'in oğulları Tarançı Ebü'l-'Alâ ve Şemsüddîn Beyler'den büyüğü Tarançı, son Gulca beyidir. Oğlu Kebîr Bey'dir, Gulca'nın düşmesinden sonra -Gulca'ya çok yakın olan- Almatı'ya gidip orada yaşadı. Beyliği 5.1871'de Rusya işgal etti, fakat 10 yıl sonra (1881) Çin'e verdi, bugün de Kazakistân'a değil, Çin'e âiddir. Rusya, 1895'de de Pamir'i (Güney Tâcikistân) aldı, fakat İngiltere (Hindistân) ile sınır oluşturmamak için, araya tarafsız bir Afganistan sokuldu. Bununla beraber Afganistan, İngiltere nüfûzunun kuvvetli olduğu bir krallık hâlindeydi.

IV

BUGÜNKİ TÜRKİSTAN

Türkistan, Doğu Türkleri'nin yaşadığı ülkeye verilen addır. Asya kıt'asındadır. Orta Asya'nın büyük kısmını içine aldığı gibi, batıda Avrupa kıt'asına dayanır. Açık denize çıkışı yoktur. Eşit olmıyan şekilde 3 devlet arasında bölüşülmüştür: Sovyetler Birliği, Çin ve Afganistan. Sovyetler'de kalan kısmına "Batı Türkistan", Çin'de kalanına "Doğu Türkistan", Afganistan'da kalanına da "Güney Türkistan" denir. Kuzey Türkistan tâbiri bâzan -Sır Deryâ'nın güneyde kalan kısmı hâriç- Kazakistan hakkında kullanılır ki Batı Türkistan'a dâhildir. Ural nehrinin batısında (Hazar denizinin kuzeyinde) kalan ve Kazakistan'a âit geniş bir arâzî de Türkistan'a dâhildir ki burası Asya kıt'asında değil, Avrupa kıt'asındadır (zîrâ bu kesimde iki kıt'ayı Ural ırmağı ve daha kuzeyde Ural Dağları ayırır). Türkistan'ın kuzeyinde kalan batı ve orta Sibirya'nın en güneyinde de dağınık Türk toplulukları vardır; fakat burası Türkistan değil Sibirya'dır.

Batı Türkistan

Batı Türkistan, Sovyetler Birliği'ni teşkil eden 15 cumhûriyetten 5'ini teşkil eden 5 federe devlete ayrılmıştır. Bunlara "müstakil ve kurucu cumhûriyetler" denmekte ve bu cumhûriyetlere bağlı "muhtar cumhûriyet" denen devletlerden ayrılmaktadır. Orta Asya'daki 5 Türkistan cumhûriyetine Ruslar şu adları vermişlerdir: Kazakistan,

Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan. Karakalpakistan muhtar cumhûriyeti Özbekistan "müstakil ve kurucu" cumhûriyetine, Bedaḥşân muhtar bölgesi de Tacikistan müstakil cumhûriyete âit ve bağlıdır.

Kazakistan 2.717.300 km², Türkmenistan 488.100 km², Özbekistan 447.400 km² (165.000 km²'si Karakalpakistan, 281.800 km²'si asıl Özbekistan), Tacikistan 143.100 km² (63.700 km²'si Bedaḥşân, 79.400 km²'si asıl Tacikistan), Kırgızistan 198.500 km²'dir. Bütün Batı Türkistan (Soyvet Orta Asyası) 3.994.400 km² eder ki 5 Türkiye'den büyüktür. 17.1.1979 günü yapılan sayımın resmî netîcelerine göre bu cumhûriyetlerin bu târihteki nüfusları şudur (bütün nüfus statistikleri bu sayımın resmî broşürüne dayanmaktadır: *Neselenie SSSR, Po Danım Vsesiyuznoy Perepisi Naseleniya 1979 Goda*, Moskova, 1980):

Özbekistan 15.389.000, Kazakistan 14.684.000, Kırgızistan 3.523.000, Tacikistan 3.806.000, Türkmenistan 2.765.000 = 40.167.000.

Şu halde 5 Türkiye büyüklüğündeki bütün nüfusunun Türkiye nüfüsünden az olduğu ve umûmî nüfus yoğunluğunun km²'ye 10 kişi (tam olarak: 10,05) bulunduğu anlaşılır. Nüfus yoğunluğu cumhûriyetlere göre şöyledir: Özbekistan 34,40; Kazakistan 5,40; Kırgızistan 17,75; Tacikistan 26,60; Türkmenistan 5,66.

Bedaḥşân'ın nüfusu 126.000, Karakalpakistan'ınki 905.000'dir. Şu halde Bedaḥşân'da yoğunluk 1,98 ve Karakalpakistan'da 5,46'dır. Bu sûretle bu iki ülke dışında asıl Özbekistan'da yoğunluk 51,40 ve asıl Tacikistan'da 46,35 eder.

Karakalpakistan -sonradan Hıyve, Hıyve Hanlığı denen- eski Harzem ülkesidir. Amu Deryâ deltasının doğusu Kızılkum Çölü olduğu için hayat yoktur. Türkmenistan'ın kuzeyi de Karakum çölüdür.

Türkmenistan'ın batısı Hazar Denizi, kuzey-batısı Kazakistan, kuzey-doğusu Karakalpakistan, doğusu Özbekistan, güney-doğusu Afganistan, güneyi İran'dır.

Özbekistan'ın batısı Türkmenistan, kuzeyi Kazakistan, doğusu Kırgızistan, güney-doğusu Tacikistan, güneyi (dar bir sınır) Afganistan'dır.

Kırgızistan'ın kuzeyi Kazakistan, batısı Özbekistan, güneyi Tacikistan, doğusu Çin (Doğu Türkistan)'dir.

Tacikistan'ın kuzey-batısı Özbekistan, kuzey-doğusu Kırgızistan, batısı Türkmenistan, güneyi Afganistan, doğusu Çin (Doğu Türkistan)'dir.

Kazakistan'ın doğusu Çin (Doğu Türkistan), güney-doğusu Kırgızistan, güneyi Özbekistan ve Karakalpakistan, güney-batısı Türkmenistan, güney-batısı Hazar Denizi, batısı Avrupa Rusyası, kuzey-batısı Rusya'ya bağlı Başkurdistan muhtar cumhûriyeti, kuzeyi Asya Rusyası (Batı Sibirya)'dır. Ayrıca en doğuda Moğolistan'la kısa bir sınırı vardır.

Hazar Denizi'nin bütün doğu kıyıları güneyde Türkmenistan ve kuzeyde Kazakistan tarafından paylaşılmıştır. Denizin -Avrupa kıtasında kalan- kuzey kıyılarının en büyük kısmı da Kazakistan'a âittir. Aral Gölü sâhilleri ise kuzeyde Kazakistan, güneyde Karakalpakistan arasında bölüşülmüştür. Hazar Gölü deniz seviyesinden -28 m.'dir, en derin yeri 980 m.'dir. Aral Gölü deniz seviyesinden 53 metre ve en derin yeri 68 m.'dir.

Amu Deryâ nehri -Sır Deryâ gibi- Aral'a dökülür. Türkmenistan'la Özbekistan arasından akar. Güneyde Afganistan-Sovyet sınırını çizer. Amu Deryâ'nın güneyi Afganistan'a âit Güney Türkistan'dır. Sır Deryâ ise Kazakistan'da akmaktadır. "Mâverâünnehr" (Nehr'in -yâni Amu Deryâ'nın- Ötesi) denen târîhî büyük Türk ülkesi, bu iki nehir arasında kalan memleketi ki, şimdi Özbekistan ve Tacikistan'ın tamâmını, Karakalpakistan'ın doğu yarısını, Kırgızistan'ın güneyini ve Kazakistan'ın nehrin güneyinde kalan kısmını içine almaktadır. "Fergana" denen târîhî Türk ülkesi ise şimdi Özbekistan ve Kırgızistan arasında paylaştırılmıştır, hattâ güneyi Tacikistan'da kalmaktadır. Fergana, Mâverâünnehr'in doğusudur. Tanrı Dağları arasında kalan zengin vâdîdir. Balkaş Gölü, Kazakistan'dadır (denizden 340 m). Isık Göl ise Kırgızistan'da kalır (denizden 1.609 m). Batı Türkistan'ın kuzeyi Sibirya'ya açıktır.

Özbekistan nüfusu (1979 başı): Özbek % 68,7 (10.569.000), Karakalpak % 1,9 (298.000), Tatar % 4,2 (649.000), Kazak % 4,0 (620.000), Türkmen % 0,6 (92.000), Kırgız % 0,9 (142.000), toplam Türkler % 80,3 (12.370.000). Geri kalan % 19,7 nüfusun % 10,8'i Rus, % 8,9'u diğer kavimlerdir (bilhassa Tacik).

Kazakistan: Kazak % 36,0 (5.289.000), Özbek % 2,1 (313.000), Tatar % 2,1 (313.000), Uygur % 1,0 (148.000), Âzerî % 0,5 (73.000), toplam Türkler % 41,7 (6.136.000). Geri kalan nüfusun % 40,8'i Rus, % 6,1'i Ukran, % 12,4'ü diğer kavimlerdir. Kuzey kesimlerinde son zamanlarda yerleştirilmiş Ruslar ekseriyet teşkil ederler.

Türkmenistan: Türkmen % 68,4 (1.892.000), Özbek % 8,5 (234.000), Kazak % 2,9 (80.000), Tatar % 1,5 (40.000), Âzerî % 0,9 (24.000), toplam Türkler % 82,2 (2.700.000). Geri kalan nüfusun % 12,6'sı Rus, % 5,2'si diğer kavimlerdir (Ukran ve bilhassa Tacik).

Kırgızistan: Kırgız % 47,9 (1.687.000), Özbek % 12,1 (426.000), Tatar % 2,0 (72.000), Uygur % 0,8 (30.000), Kazak % 0,8 (27.000), toplam Türkler % 63,6 (2.242.000). Geri kalan nüfusun % 36,4'ünün % 25,9'u Rus, % 10,5'i diğer kavimlerdir (bilhassa Tacik).

Tacikistan: Özbek % 22,9 (873.000), Tatar % 2,1 (80.000), Kırgız % 1,3 (48.000), Türkmen % 0,4 (14.000), toplam Türkler % 26,7 (1.015.000). Geri kalan nüfusun % 73,3'ünün % 58,8'i Tacik, % 10,4'ü Rus, % 3,1'i diğer kavimlerdir. Tacikler Türk değil, İranlı'dır, Türkçe değil, Farsca konuşurlar.

5 cumhûriyette Türk kavimlerinin toplamı: Özbek 12.415.000, Kazak 6.016.000, Türkmen 1.998.000, Kırgız 1.877.000, Tatar 1.154.000, Karakalpak 298.000, Uygur 178.000, Âzerî 97.000 = 24.033.000. Bu, bütün Batı Türkistan nüfusunun % 60'ı eder. Geri kalan % 40 nüfusu önce Ruslar, sonra Müslüman Tacikler, sonra Ukranlar, sonra diğer Müslüman ve Hristiyan kavimler paylaşırlar.

Yukarıda anılan Türk kabîlelerinden Âzerîler, Güney Kafkasya ve İran'da; Tatarlar, Volga boyunca (Doğu Avrupa); Uygurlar, Doğu Türkistan'da yaşarlar. Batı Türkistan'a göçmen olarak gelmişlerdir. Özbekler, Kazaklar, Türkmenler, Kırgızlar, Karakalpaklar ise Batı Türkistan'ın yerli ahâlisidir. Sovyetler Birliği'nde Batı Türkistan cumhûriyetleri dışında ayrıca 41.000 Özbek, 540.000 Kazak, 30.000 Türkmen, 29.000 Kırgız, 4.000 Karakalpak, toplam 634.000 Batı Türkistan menşe'li Türk vardır. Buna Doğu Türkistan menşe'li 33.000 Uygur eklenebilir. Doğu (Çin) ve Güney (Afganistan) Türkistanı'nda da Uygur dışında büyük Özbek, Kazak ve Türkmen nüfusu vardır. Buna, İran

Horasan'ndaki mühim Türkmen nüfusu eklemek lâzımdır. Sibirya Türkleri'ni ise 1979 Sovyet statistiki 309.000 olarak vermektedir, bunlar Batı Türkistan'ın hemen kuzeyindeki bölgelerde yaşamaktadırlar (Tuvalar, Hakaslar, Altaylar ve Şorlar; 166.000 Tuva, 71.000 Hakas, 60.000 Altay, 16.000 Şor). Nihâyet çok doğru bir tablo elde etmek için, Batı Türkistan'da olsun, Güney-batı Sibirya'da olsun, Türkistan menşeli olmayan hayli Türk bulunduğunu hatırlamak lâzımdır (Batı Türkistan'da bilhassa Başkurt; Sibirya'da Tatar, Kazak, Başkurt vs.).

Nihâyet mühim bir unsur olarak bu nüfus nisbetinin devamlı Türkler lehine işlediğini unutmamak icâb eder. Zîrâ Türkler'de nüfus artış nisbeti (taux de croissance), Türkistan'daki diğer kavimler (ki başlarında Ruslar ve Ukranlar gelir)'e nisbetle çok büyüktür: 1970-79 yıllarında (10 yıl) Sovyetler Birliği'ndeki Rus nüfusun artma yüzdesi % 6,5, Ukranlar'da % 3,9, Beyaz Ruslar'da % 4,5, Gürcüler'de % 10, Ermeniler'de % 16,6, Romenler'de % 10, Almanlar'da % 4,9; krş. Özbekler'de % 35,5, Kazaklar'da % 23,7, Tatarlar'da % 6,5, Türkmenler'de % 33,0, Azeriler'de % 25,0, Kırgızlar'da % 31,3, Başkurdlar'da % 10,6, bütün Sovyetler Birliği ortalaması % 8,4 (resmî rakamlar). Nitekim meselâ Özbekistan'da 1975'te nüfusun % 12,5'i olan Rus nüfus, 1979 sayımında % 10,8'e, Türkmenistan'da % 14,5'i olan Rus nüfus, 1979 sayımında % 10,8'e, Kırgızistan'da % 29'dan % 25,9'a düşmüştür. Devamlı Rus göçmeni gelmesine rağmen bu mühim düşmeler olmuştur. Hattâ XXI. asırda Türk nüfusun bütün Sovyetler Birliği'nde Rus nüfusu geçeceği üzerinde ciddi yayınlar yapılmıştır.

1981 tahminlerine göre Sovyetler Birliği nüfusunun % 16'sı Müslüman'dır (44.352.000 nüfus). Müslüman olmayan Türk nüfus buna dâhil değildir.

Şimdi Sovyetler Birliği'nin Batı Türkistan'ı teşkil eden 5 Orta Asya Cumhuriyeti dışındaki cumhuriyetlerindeki Türk nüfusu görelim:

Sovyetler Birliği'nde Batı Türkistan Dışında Türkler

Azerbaycan müstakil Türk cumhuriyeti: % 78,1 Azerî (4.709.000), Tatar 0,5 (31.000). Geri kalan % 21,4 nüfusun % 7,9'u Rus, gerisi Ermenî, Gürcî, Ukran vs.'dir (krş. 1970: % 74 Azerî, % 10 Rus, % 9 Ermenî, % 2,7 Gürcî, % 4,3 diğer kavimler).

Azerbaycan 86.600 km² ve 6.027.000 nüfusludur. Nahçevan muhtar cumhuriyeti (5.500 km², 248.000 nüfus) ve Karabağ muhtar bölgesi (4.400 km², 170.000 nüfus) buna dâhildir. Bu sûretle asıl Azerbaycan 76.700 km² ve 5.609.000 nüfusludur (yoğunluk 73,13) (Bütün Azerbaycan'da yoğunluk 69,60, Nahçevan'da 45,09, Karabağ'da 38,64). Sovyetler'de Azerbaycan dışında 765.000 Azerî yaşamaktadır (97.000'i Orta Asya cumhuriyetlerinde). Burası eski Kuzey Azerbaycan'dır (Şîrwân ve Arrân). Asıl Azerbaycan, Güney Azerbaycan'dır ve şimdi İran'da kalmaktadır. Sınır Aras nehridir. Nahçevan, Ermenistan cumhuriyeti içinde kalmakta, güneyde Aras'la İran'dan ayrılmakta, Türkiye'nin Kars ilinin Aralık ilçesi ile çok kısa bir de sınırı bulunmaktadır. Asıl Azerbaycan'ın Türkiye ile sınırı yoktur. Güneyi İran, doğusu Hazar Denizi, batısı Ermenistan, kuzey-batısı Gürcistan ve kuzey-doğusu Dağıstan muhtar cumhuriyetidir.

Rûsya cumhuriyeti: 17.075.000 km², 137.410.000 nüfus (% 82,6 Rus, bu nisbet 1970'te 82,8 idi): % 3,6 Tatar (5.011.000), % 1,2 Çuvaş (1.690.000), % 0,9 Başkurd (1.291.000), % 0,4 Kazak (518.000), % 0,2 Yakut (327.000), % 0,1 Tuva

(165.000), % 0,1 Âzerî (152.000), % 0,1 Karaçay (126.000), % 0,05 Hakas (69.000), 0,04 Balkar (62.000), 0,04 Altay (59.000), toplam Türkler % 6,7 (9.470.000) (Ukranlar % 2,7 ve 3.658.000, diğer kavimler % 8).

Gürcistan cumhûriyeti: 69.700 km², 4.993.000 nüfus (% 68,8 Gürcü): % 5,1 Âzerî (256.000) (diğer kavimler % 26,1: Ermenî, Rus, Müslüman Oset, Müslüman Abhaz vs.). 1970'te Âzerî nisbeti % 4,6 idi.

Ermenistan cumhûriyeti: 29.800 km², 3.637.000 nüfus (% 89,7 Ermenî, % 2,3 Rus): % 5,3 Âzerî (161.000) (diğer kavimler: % 2,7 ki bunun yarısı Müslüman Kürd).

Moldavya cumhûriyeti: 33.700 km², 3.951.000 nüfus (% 63,9 Romen): % 3,5 Gagauz (138.000) (diğer kavimler: % 32,6: sırasıyla Ukran, Rus, Yahûdî vs.).

Sovyetler Birliği'nin diğer cumhûriyetleri şunlardır: Ukrayna (603.700 km², 52.600.000 nüfus, % 75 Ukran, % 19,4 Rus, % 1,6 Yahûdî, % 0,8 Beyaz Rus).- Beyaz Rusya (207.600 km², 9.500.000 nüfus, % 81 Beyaz Rus, % 10,4 Leh, % 2,1 Rus, % 4,3 Ukran, % 1,6 Yahûdî).- Estonya (45.100 km², 1.510.000 nüfus, % 68,2 Eston, % 24,7 Rus, % 1,4 Fin).- Letonya (63.700 km², 2.550.000 nüfus, % 57 Leton, % 30 Rus).- Litvanya (65.200 km², 3.400.000 nüfus, % 80 Litvan, % 8,6 Rus, % 7,7 Leh).- Bu cumhûriyetlerde Türk nüfus ehemmiyetsizdir: Ukrayna'da 15.000, Litvanya'da 3.000 kadar.

Büyük ekseriyeti Müslüman olmıyan Türkler şunlardır: 1.751.000 Çuvaş, 328.000 Yakut. Bunların Rusya Cumhûriyeti içinde 2 muhtar cumhûriyeti vardır. Bunlarda Ortodoks luk yayılmıştır. Müslümanlar azdır, henüz Şaman olanlar da vardır. Ayrıca 173.000 Gagauz'un çoğu Ortodoks'tur. 5.000 Karaim de Müsevî'dir. Hepsinin yekûnu: 2.257.000 (hepsi Türkçe konuşurlar).

1979 ocak sayımlarına göre Sovyetler Birliği'nde Türkçe konuşanların yekûnu 39.768.000'dir (1970 sayımı: 32.354.000). Bu bütün nüfusun (262.085.000) % 12,5'idir. En büyük Türk grupları şunlardır: Özbek 12.456.000, Kazak 6.556.000, Tatar 6.317.000, Âzerî 5.447.000, Türkmen 2.028.000, Kırgız 1.906.000, Çuvaş 1.751.000, Başkurd 1.371.000, Yakut 378.000, Karakalpak 303.000, Uygur 211.000, Kumuk 228.000, Gagauz 173.000, Tuva 166.000, Karaçay 131.000, Osmanlı Türkü 93.000, Hakas 71.000, Balkar 66.000, Altay 60.000, Nogay 60.000, Şor 16.000, Karaim 5.000.

Ancak Sovyetler Birliği'nin Müslüman nüfusu Türkler'den ibâret değildir. Türkçe konuşmıyan Müslümanlar şunlardır: 2.951.000 Tacik (Farsca konuşan İranlı), 116.000 Kürd, 13.000 Belûç, 4.000 Afgan, 52.000 Döngen (Çince konuşan Müslüman); 542.000 Oset, 756.000 Çeçen, 186.000 İnguş, 120.000 Abaza, 477.000 Çerkes, 383.000 Avar, toplam 6.584.000. Bunlardan Avarlar'ı Dağıstan kavimleri ve Kafkasyalılar arasında göstermek yanlışdır. Avarlar, Türk olmak ve bir Türk lehçesi konuşmakla, Türkler arasına katılmaları icâb eder ve bu sûretle ocak 1979 Türk nüfusu 40.251.000'e yükselir. Bunlardan bütün Kafkas ırkları Türk kültür dâiresine dâhildirler. Döngenler, Türk kültürü altındadırlar. Ermenistan'da toplanan Kürdler, daha fazla Türkler'e yakındır. Ayrıca mühim yekûn tutan Müslüman Gürcüler vardır. Sovyet statistikleri bütün Gürcüler'i bir arada verdiği için bunların ne kadarının Müslüman olduğu mâlûm değildir.

Sovyetler'de Müslüman ve Türk olmıyan başlıca Hristiyan kavimler: Ruslar

137.397.000, Ukranlar 42.347.000, Beyaz Ruslar 9.463.000 (bunlar ayrı diller konuşan Slav ırklarıdır). Bunlara 1.151.000 Leh'i eklemek lâzımdır (bunlar da Slav, fakat yukarıdakiler gibi Ortodoks değil, Katolik). Ermeniler 4.151.000 (Ortodoks, İran ırk grubundan), Güreiler 3.571.000 (Ortodoks, mühim Müslüman, az Katolik; Kafkas ırk grubundan), Moldav (Romen) 2.968.000 (Ortodoks, Latin), Alman 1.936.000 (Protestan, az Katolik, Germen), Yahûdî 1.811.000 (Müsevî, Sâmî, fakat Ukranca veyâ Almanca, bâzan Rusca konuşurlar), Litvan 2.851.000 (Katolik, Baltık ırklarından), Leton 1.439.000 (Protestan, Baltık ırklarından), Eston 1.020.000 (Protestan, Fin ırklarından), Mordvin 1.192.000 (Ortodoks, Fin ırklarından). Diğer ırkların (ki çoğu Fin ırklarındır) nüfusları bir milyonun altındadır.

Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlar'ın pek büyük ekseriyyeti Sünnî-Hanefî'dir. Yarım milyon kadar Sünnî-Şâfiî vardır. Şîilik (Câferiyye) yalnız Âzerî Türkleri arasında yaygındır ve Âzerî nüfusun yarısını geçer.

Gürcistan; Abhazistan muhtar cumhûriyeti (8.600 km², 525.000 nüfus), Acaristan muhtar cumhûriyeti (Batum) (3.000 km², 360.000 nüfus) ve Güney Ostetistan muhtar bölgesini (3.900 km², 110.000 nüfus) ihtivâ eder. Bunlar çıkarılınca asıl Gürcistan 54.200 km² ve 3.998.000 nüfus kalır. Bunlar 3 Müslüman muhtar idâresidir. Fakat asıl Gürcistan'da da Gürcü Müslümanlar çoktur. Acaristan (Batum) ayrıca dikkati çeker. Buradaki 360.000 Müslüman nüfusu Rusya resmî yayınında sâdece "Gürcü" diye göstermektedir. Hem Müslüman nüfusa eklemek lâzımdır. Hem de bunlar bugün bir Gürcü lehçesi konuşuyorlarsa da, aslında Kıpçak Türkü olduklarını belirtmek icâb eder. Osmanlı devletinden 1878'de kopunca, Türkçe'yi büsbütün unutmuşlardır.

Rusya Cumhûriyeti'nde 16 muhtar cumhûriyet ve 5 muhtar bölge vardır. Bu federe devletlerden şunlar Türk ve Müslüman'dır:

Başkurdistan cumhûriyeti (143.000 km², 4.000.000 nüfus): % 60 Türk (sırasıyle Başkurd, Tatar ve Çuvaş); % 40 Rus. Başkurdistan, Kazakistan'la Tataristan arasında, Avrupa'nın en doğusunda, Asya sınırındadır.

Tataristan cumhûriyeti (68.000 km², 3.450.000 nüfus): % 50 Tatar, % 4 Çuvaş; % 42 Rus, bir miktar Mordvin ve Udmurt. Bu ülke, Volga-Kama iltisâkı üzerindedir.

Dağıstan cumhûriyeti (50.300 km², 1.680.000 nüfus): % 31 Türk (% 26 Avar, % 5 Âzerî), % 55 Türk olmıyan Kuzey Kafkasyalı Müslüman, % 14 Rus. Âzerbaycan'ın kuzeyinde, Kafkas Dağları'nın kuzeyinde olduğu için Avrupa kıt'asındadır. Doğusu Hazar Denizi'dir.

Çeçen-İnguşistan cumhûriyeti (19.300 km², 1.210.000 nüfus): % 48 Çeçen, % 11 İnguş, % 34 Rus, % 7 diğer kavimler (Çeçenler ve İnguşlar, Müslüman'dır). Kuzey Kafkasya'da.

Çuvaşistan cumhûriyeti (18.300 km², 1.290.000 nüfus): % 71 Çuvaş (Türk, çoğunluğu Ortodoks, azınlık Müslüman, daha az Şaman), % 3 Tatar, % 2 Mordvin, % 24 Rus. Tataristan (Kazan) ile Rusya'nın Gorky eyâleti arasındadır.

Kabardin-Balkaristan cumhûriyeti (12.500 km², 700.000 nüfus): % 9 Balkar (Türk), % 37 Rus, gerisi Müslüman Çerkes. Kuzey Kafkasya'da.

Kuzey Osetistan cumhûriyeti (8.000 km², 620.000 nüfus): % 49 Ose: (Müslüman), % 10 İnguş (Müslüman), % 36 Rus. Kuzey Kafkasya'da.

Tuva cumhûriyeti (170.500 km², 270.000 nüfus): % 60 Tuva (Türk), % 38 Rus. Tannu-Tuva, İkinci Cihan Harbi'nden önce Rusya nüfûzunda müstakil bir Türk devleti idi. Savaşın sonra resmen Rusya'ya katıldı (13.10.1944). Moğolistan'ın kuzey-batı sınırı üzerindedir.

Yakutistan cumhûriyeti (3.103.000 km², 830.000 nüfus): % 53 Yakut, % 47 Rus. Yakutlar, en uzak Türkler'dir. Ortodoks ve Şaman'dırlar, Müslümanlar azdır. Ülke Sibiryâ'nın kuzey-doğusunda ve Kuzey Buz Denizi'nin güneyindedir.

Adıga muhtar bölgesi (7.600 km², 420.000 nüfus): Kuzey Kafkasya'da Müslüman Çerkesler çoğunluktur.

Altay muhtar bölgesi (92.600 km², 190.000 nüfus): Altay Türkleri ile Oyrot Moğolları çoğunluktur. Moğolistan'ın en kuzey-batısında ve Kazakistan'ın en kuzey-doğusundadır. Doğusunda Tannu-Tuva Türk cumhûriyeti vardır.

Karaçay-Çerkes muhtar bölgesi (14.100 km², 375.000 nüfus): Kuzey Kafkasya'da. Müslüman Çerkesler ve Türk Karaçaylar çoğunluktadır.

Hakas muhtar bölgesi (61.900 km², 500.000 nüfus): Hakas ve diğer Sibiryâ Türkleri ile Ruslar vardır. Tannu Tuva'nın kuzeyinde, Orta Sibiryâ'nın güneyindedir.

Kalmukistan cumhûriyeti (75.900 km², 290.000 nüfus) ve Buryatistan cumhûriyeti (351.300 km², 910.000 nüfus) 2 Moğol kavminin adını taşır. Bunlar Budist Moğollar'dır. Fakat Buryatistan'da nüfûsun % 23'ü Buryat Moğolü, % 73'ü Rus'tur. Kalmukistan'da Kalmuk Moğolları % 42, Ruslar % 45'tir; geri kalan nüfus Kazak Türkü, Çeçenler ve başka Dağıstan Müslüman kavimlerdir (hepsi % 13). Buryatistan, Baykal Gölü'nün doğusudur. Güney sınırı Moğolistan'dır. Kamukistan ise Avrupa kıtasındadır. Kuzey Kafkasya'nın kuzeyindeki, Hazar Denizi'nin kuzey-batısındaki, Astrıhan'ın doğusundaki bölgedir.

Astrıhan, bir Rus eyâletidir ve muhtâriyeti yoktur. Bölgede az Türk kalmıştır (Volga deltası).

Sovyetler Birliği'ndeki en büyük Türk şehirleri şunlardır (1981 nüfus tahminleri):

Taşkent (Özbekistan) 1.807.000, Bakû (Âzerbaycan) 1.546.000, Kazan (Tataristan) 1.054.000, Ufa (Başkurdistan) 1.016.000, Alma-Ata (Almatı) (Kazakistan) 936.000, Karaganda (Kaz.) 627.000, Pişpek (Kırgızistan) 548.000, Astrıhân 504.000 (Rusya), Düşenbe (Tacikistan) 497.000, Orenburg (Başk.) 479.000, Grozny-Çeçen-İnguşistan) 419.000, Semerkand (Özb.) 335.000, Andicân (Özb.) 242.000, Aşkabad (Türkmenistan) 330.000, Çeboksarı (Çuvaşistan) 306.000, Çimkent (Kaz.) 326.000, Cambul (Kaz.) 271.000, Gence (Âzerb.) 232.000, Mahaçkal'a (Dağıstan) 254.000, Nemengân (Özb.) 239.000, Petropavlovsk (Kaz.) 216.000, Kurgan (Kaz.) 327.000, Ordjonikidze (Kuz.Osetistan) 304.000, Semipalat (Kaz.) 305.000, Aktyubinsk (Aktepe) (Kaz.) 197.000, Üst-Kamenogorsk (Kaz.) 288.000, Uralske (Kaz.) 173.000, Hokand (Özb.) 167.000, Kustanay (Kaz.) 166.000, Nalçık (Kab.-Balkaristan) 215.000, Maykop (Adıga) 140.000, Yakutsk (Yakutistan) 157.000, Çerkesk (Karaçay-Çerkesistan)

100.000, Abakan (Hakas) 132.000, Çarcûy (Türkm.), 121.000, Merw (Türkm.) 77.000, Buhârâ (Özb.) 100.000, Nûkus (Karakalpakistan) 106.000, Karakol (Lenin-Âbâd) (Tac.) 133.000, Oş (Kırg.) 171.000.

Güney Türkistan

Afganistan'ın kuzeyindeki kalın şerit Güney Türkistan veya Afgan Türkistanı'dır ki, Batı Türkistan'ın güney bölgesi olup bugünkü siyâsî bölünme dolayısıyla böyle adlandırılmıştır. Aslında Doğu ve Batı Türkistan gibi iki ayrı coğrafya bölgesinin bir üçüncüsünü teşkil etmez. Hindûkûş Dağları ile kuzeyde Amu Deryâ arasındaki bölgedir. Amû Deryâ'nın karşı (kuzey) kıyısında şimdi batıdan doğuya Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan cumhûriyetleri yer alır. En batı, Afganistan'ın kuzey-batısındaki büyük bölge ise Batı Horâsân (Afgan Horâsânı)'dır ve burada Afganca değil, Farsca konuşulur ve Türk azınlık da mühimdir. Buranın merkezi Herât'tır. Güney Türkistan'ın mühim şehirleri ise Belh, Mezâr-ı Şerîf, Taşkurgan, Meymenc, Feyz-Âbâd, Kunduz, Ser-i Pül, Kal'a-i New, Sibergan, Andhûy, Hân-Âbâd, Köşk'tür. Târîhî merkez Belh'tir. Bend-i Türkistân dağları, ülkenin batısında Türk ve Fars bölgelerini (Horâsân ile Türkistân'ı) ayırır.

Türkler kaahir ekseriyettir ve bütün Afganistan nüfusunun Türkçe konuşan % 16'sının en büyük kısmı bu bölgededir. Türkler'in 10'da 5,5'u Özbek, 4'ü Türkmen, 0,5'i Kırgız'dır. Türkler'in umûmî sayısı 3.530.000 tahmîn edilebilir (1981, hiç bir zaman sayım yapılmamıştır). Mezhepleri Sünnî-Hanecî'dir. Çok az Şîi-Câ'ferî Türk vardır. 120.000 km² kadar olan Afgan Türkistanı'nda mühim bir Müslüman Moğol azınlık da vardır. Yoğunluk 33 kadardır.

Doğu Türkistan

Bugün Çin Türkistanı (Çinc.Sin-Kiang) da denmektedir ve Çin'in "muhtar Uygur eyâleti"dir. 1.646.800 km² yâni 2 Türkiye büyüklüğündedir (yoğunluk 6). 31.5.1979 Çin resmî bildirisine göre ülkedeki Türkler'in 7.000'i Özbek, 800.000'i Kazak, 90.000'i Kırgız, 2.000 Tatar, gerisi Uygur'dur (aynı bildiriye göre Kansu eyâletinde de Müslüman (bir kısmı Budist) 96.000 Sarı-Uygur, Türkçe konuşmaktadır). Doğu Türkistan'da ayrıca Farsca konuşan 20.000 ve Çince konuşan 190.000 Müslüman olduğu bildirilmektedir. Bu resmî tebliğ bir sayıma dayanmamaktadır. Fakat yukarıdaki rakamlar Batılı tahminlerle uyumaktadır. Sadece ülkenin hâkim Türk kabilesi olan Uygurlar için verilen 5.400.000 rakamını kabûl etmek mümkün değildir. Zîrâ Uygurlar için hemen hemen yarım asırdır bu ve buna yakın rakamlar verilmektedir. Halbuki Uygurlar, pek çok çoğalan bir kavimdir. Ülkeye Çinli göçmenler gittikçe fazla yerleşmektedir. Ülke nüfusunun % 20'sini oluşturdıkları söylenmektedir. Doğu Türkistan Türk nüfüsünü bugün (1981) en ihtiyatlı ve asgarî olarak 7.500.000 hesaplamak lâzımdır. Çok daha ileri tahminler de yayınlanmıştır. Çin'de sayım yapılmadığı ve rakamların siyâsî maksatlarla değiştirildiği bilinmektedir. Rusya'daki sayımlar ise ciddîdir; fakat orada da göçebe ve dağınık olan Türkler'den ehemmiyetli bir nüfusun yazılmadığı tahmîn edilmektedir.

Doğu Türkistan'ın başlıca şehirleri Kâşgar, Yârkend, Kulca, Aksu, Hutén (Hotan), Hami, Sayram, Turfan, Karaşar, Ürümqi (şimdiki merkez), Keriya, Çarklık, Çerçen, Kuça, Kurla, Lukçun, Çugucak, Barköl'dür.

Kuzey-doğuda Moğolistan, doğuda Çin'in Kansu eyâleti, güneyde Tibet, güney-batıda Kişmir ve Afganistan'la çok kısa bir sınır, batıda-güneyden kuzeye- Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan, kuzeyde çok kısa sınır hâlinde Sibirya ile çevrilidir. Tanrı Dağları'nın kuzeyinde kalan kısmına Çungarya denir. Ürümqi, Çungarya'nın güneyindedir. Moğolistan-Kazakistan-Kansu arasında kalan Çungarya'da bir miktar Moğol da yaşar. Tanrı Dağları ile Tibet arasında büyük Taklamakan çölü vardır. Büyük merkezler daha çok Taklamakan'ın batısındaki Tarım havzasında oluşmuştur. Güneyde Karanlık Dağlar, ülkeyi Tibet'ten, güney-doğuda Altın Dağlar, Kansu'dan ayırır. Doğuda Lop gölü ünlüdür (denizden 730 m.).

Bugünkü Türkistan Hakkında Netice

Bugünkü siyâsî şartların 3 devlete sömürge verdiği Türkistan'ın dökümü şöyledir: Batı Türkistan (Rusya) 3.994.400 km² + Doğu Türkistan (Çin) 1.646.800 km² + Güney Türkistan (Afganistan) 120.000 km² = 5.761.000 km².

1981 tahminleri ile Türkçe konuşan nüfus: Batı Türkistan 26.000.000 + Doğu Türkistan 7.500.000 + Güney Türkistan 3.500.000 = yaklaşık 37.000.000.

Türkçe konuşmayan, fakat İslâm dininde olan nüfus: Batı Türkistan 3.200.000 + Doğu Türkistan 300.000 + Güney Türkistan 500.000 = yaklaşık 4.000.000. Toplam Müslüman nüfus (bütün Türkistan için): 41.000.000.

Gayri Müslim nüfus: Batı Türkistan 10.500.000 + Doğu Türkistan 2.000.000 + Güney Türkistan 0 (yok) = 12.500.000.

Nüfus toplamı (1981 t.): Batı Türkistan 39.700.000 + Doğu Türkistan 9.800.000 + Güney Türkistan 4.000.000. Bütün Türkistan: 53.500.000 (yoğunluk 9,3).

Kazakistan'ın bir bölgesi Avrupa kat'asında kaldığı için zâten Türkistan'ın Avrupa'da da toprağı vardır. Ashında İtil-Ural bölgesi, Kuzey Türkistan'ın kuzey-batıya, Volga boyuna, Avrupa'ya doğru uzantısıdır. Şimdi bu bölgedeki ve bu bölgenin güneyde kalan Kuzey ve Güney Kafkasya'daki Türk ve İslâm ülkelerinin durumuna bakalım:

Başkurdistan 143.000 km² + Tataristan 68.000 km² + Çuvaşistan 18.300 km² = 229.300 km² (İdil-Ural). Çeçenistan 19.300 km² + Balkaristan 12.500 km² + Dağıstan 50.300 km² + Osetistan 8.000 km² + Adıga 7.600 km² + Çerkesistan 14.100 km² = 111.800 km² (Mâverây-ı Kafkas = Kafkas Ötesi = Kuzey Kafkasya). Avrupa kıt'ası yekûn (İtil-Ural + Kuzey Kafkasya): 341.100 km².- Asya kıt'asında: Yakutistan 3.103.000 km² + Hakas 61.900 km² + Altay 92.600 km² + Tuva 170.500 km² = 3.428.000 km² (Sibirya'nın bugün az çok Türk kalmış kısımları). Güney Kafkasya: Azerbaycan 86.600 km² + Abhazistan 8.600 km² + Acaristan (Batum) 3.000 km² = 98.200 km². Sibirya ve Güney Kafkasya'nın yekûnu: 3.526.200 km².- Rusya'daki Türkistan dışı Türk ve İslâm cumhûriyetleri toplamı: 3.867.300 km².

Bu 3.867.300 km²'ye Batı Türkistan'ı (3.994.400 km²) eklersek Sovyetler Birliği'ndeki Türk cumhûriyetlerinin büyüklüğü olan 7.861.700 km² rakamını elde

ederiz. Bütün Sovyetler Birliği'nin (22.400.000 km²) 3'te 1'inden fazladır. Bu rakama 2 Moğol cumhûriyeti (cem'an 427.200 km²) ve bir sürü Fin cumhûriyeti dâhil değildir.

Sovyetler'deki 7.861.700 km² Türk-İslâm toprağına Doğu (Çin) ve Güney (Afgan) Türkistan topraklarını eklersek yekûn şudur: 9.628.500 km². Buna Türkiye ile İran, Irak, Bulgaristan, Kıbrıs, Suriye, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan'ın Türk kesimlerini eklersek, bugün bile Türk dünyasının -eskisine nisbetle bir ölçüde- azameti ortaya çıkar. Türkiye'den sonra en mühim kesim İran'dır. Sonra sırasıyla Irak ve Bulgaristan gelir. Diğer ülkelerdeki Türk kesimler bugün çok daralmıştır*.

Şimdi Türkistan dışındaki Sovyet Türk-İslâm ülkelerinin nüfus durumunu görelim (her ülke ve kavim için taux de croissance hesaplanarak nüfuslar 1981 seviyesine çıkarılmıştır):

Yukarıda anılan bütün İdil-Ural (Başkurdistan, Tataristan, Çuvaşistan), Kuzey Kafkasya (Çeçenistan, Balkaristan, Dağıstan, Osetistan, Adıga, Çerkesistan), Sibirya (Yakutistan, Tuva, Hakas, Altay), Güney Kafkasya (Âzerbaycan, Acaristan, Abhazistan) Türk-İslâm cumhûriyetlerinde toplam nüfus: 11.900.000 Türk + 3.500.000 Gayri Türk Müslüman (hepsi Türk kültür dâiresinde) + 6.700.000 Rus vs. Gayri Müslimler = 22.100.000.

Sovyetler Birliği'ndeki Türk nüfusu 1981 için 43.300.000 hesaplamak lâzımdır.

Yukarıda anılan Türk-İslâm cumhûriyetleri dışında, Rusya cumhûriyeti eyâletlerinde, Fin cumhûriyetlerinde, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Moldavya, Litvanya gibi müstakıl cumhûriyetlerde azınlık olarak yaşayan Türk nüfus (2 Moğol cumhûriyetindekiler dâhil) 1981 rakamlarıyla yaklaşık 5.400.000'dir. Bütün Türk müstakıl ve muhtar cumhûriyetlerindeki Gayri Müslim nüfus ise 17.200.000'dir. 17.200.000-5.400.000 = 11.800.000 eder. Bu açık, 1990'a doğru, Türk-İslâm nüfusun çok hızlı artışı ile kapanacak ve jeo-politik bir gelişme, hattâ değişme olacaktır.

Sovyetler Birliği'nin yalnız Türk-İslâm müstakıl ve muhtar cumhûriyetleri için umûmî nüfus dökümü ise şöyledir (1981):

37.900.000 Türk + 6.700.000 Gayri Türk Müslüman + 17.200.000 Gayri Müslim = 61.800.000 nüfus.

* Türk dünyası bu kesimlerin ilâvesiyle aşağı yukarı: Türkiye 779.452 km² + İran'da Âzerbaycan, Hamse ve Hemedân 165.058 km² + Irak'ta Kerkük ve Erbil 35.670 km² + Kıbrıs Türk kesimi 4.000 km² + Batı Trakya 8.578 km² + Bulgaristan'da Dobruca-Karaorman ve Kırcaali 24.000 km² + Romanya'da Dobruca 15.800 km² = 10.661.058 km². Buna İran'da Horasan Türkmen kesimi, Suriye ve Yugoslavya'da Türk kesimleri vs. ilâvesiyle yaklaşık 10,7 milyon km² eder. Arab dünyası ise az daha geniştir: hepsi müstakıl 20 Arab devletinin büyüklüğü 13.378.373 km²'dir. Buna Filistin'de İsrâil işgalindeki kesim vs. ilâvesiyle yaklaşık 13,4 milyon km² eder. Fakat Arab ülkelerinde çöl sahâsı, Türk ülkelerine nisbetle pek çok fazladır. Arab ve Türk dünyalarının aktüel büyüklüğü bu sûretle 13,4 + 10,7 = 24,1 milyon km² eder ki, bütün Sovyetler Birliği (22,4 milyon km²) kadardır.

B i b l i y o g r a f y a

Karahanlılar: *Dîvânü Lugaatî't-Türk*, eski neşirleri dışında: Özbekce trc. S.Mutallibov, 4 c., Taşkent, 1960-67; nş. ve İng. trc. R.Dankoff ve J.Kelly, 2 c., Harvard Un., 1982, 1984; Brockelmann nş. Leipzig 1928. *Kutadgu Bilig*; Barthold, *Turkestan*, Petersburg (Leningrad) 1900, 2: Moskova 1963, İng. trc. H.A.R.Gibb, *GMNS I*, Londra 1928, 2: 1958 (V.Minorsky nş.), 3: 1968 (C.E.Bosworth nş.), 4: 1977, Tr. ve Fârsca trc.de var; Omelyan Pritsak, *Karachanidische Streifragen, Oriens*, III, 1950, 209-28; A.Y., *IA*, VI, 251-73 (Alm.trc. *Die Karachaniden, Der Islam*, XXXI, 1954, 17-68); A.Y., *Von den Karluk zu den Karachaniden*, *ZDMG*, CI, 1951, 270-300; A.M., *Âl-i Burhân, Der Islam*, XXX, 1952, 81-96; A.M., *Karachanidische Studien*, Göttingen, 1948; Grenard, *La Légende de Satouk Boghra Khan et l'Histoire*, *JA*, 1900, 5-79, Tr.trc.O.Turan, *Ülkü*, no. 74, 145-54 v.dd.; Barthold, *Oçerk İstoriî Semiraç'ya*, 1898, 2: Fruze, 1943; A.Y., *Orta Asya Türk Târîhi Hakkında Dersler*, Ist. 1927 (Alm., İng., Fr., Rus.trc.de var); A.M., *İstoriya Kulturno Jizni Turkestana*, Leningrad, 1927; Muh.Nizâmî'd-D., *Introduction to the Jawâmî' ul-Hikâyât*, *GMNS*, 1929; Lâ, *Hudûdü'l-Â'lem*, Minorsky nş., *GMNS*, 1937; Cûzcânî, *el-'Utbî, Târîhu Yemînî*, Menînî nş., 2 c., Kaah.1286; es-Sem'anî, *Kitâbü'l-Ensâb*, *GMS*, 1921; Minorsky, *Marvazî on China, the Turks and India*, Londra, 1942; Aḥ.Tewhîd, *Meskûkât-ı İslâmiyye*, IV, 1903, 1-36; B.Born, *Münzen der Ileke, Mélanges Asiatiques*, 1881, VIII, 703-44, IX, 1883, 55-77; Richard Vasmer, *Münzkunde der Qarâhâniden*, *MSOS*, XXXIII, 1930, 83-104; Markov, *Inventarny Katalog Musulmanskikh Monet Imperatorskago Ermitaja*, Petersburg, 1904; Sir Henry Howorth, *The Northern Frontiers of China*, IX: *The Muhammadan Turks of Turkestan from the Tenth to the Thirteenth Century* *JRAS*, 1898, 467-502; M.Khadr ve Claude Cahen, *Deux Actes de Waqf d'Un Qarakhânide d'Asie Centrale*, *JA*, 1967, 305-34; Reşad Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ist. 1981; G.Rabbani Aziz, *Khwarazm-shahs*, Karaçi 1978 (İng.).

L.V.Dmitriyeva vs., *Opisaniye Tyurskikh Rukopisey Instituta Narodov Azii* (Tr.yzm.kat.), 2 c., Moskova, 1965; *Sobraniye Vostoçnikh Rukopisey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR*, 7 c., Taşkent.- *Câmi'ü't-Tewârîh; Mu'izzü'l-Ensâb; Şû'b-i Penç-gâne; Târîh-ı Ebû'l-İlayr Hânî; Târîh-ı Reşîdî; Bâbur-Nâme*; Howorth; d'Ohsson; *Şecere-i Türk; Şecere-i Terâkime; Ravzatü's-Şafâ; İlabîbü's-Siyer; Şeybânî-Nâme*, Berezin nş., Kazan, 1849; Muh.Şâlih, *Şeybânî-Nâme* (mn.), Alm.trc.ile Vambery, Viyana, 1885, sn.Petersburg, 1908; Cemâlî'ül-Karşî, *Mülhakaatü's-Şurâh*; Muh.Wefâ Kermînegî, *Tuhfetü'l-Hânî*; Emîn Buḥârî, *'Ubeydu'laah-Nâme*, A.A.Semerov tr., Taşkent, 1957; P.Malev, *Oçerki Bukharskago Khantsva*, Taşkent, 1876; Mûsâ Seyrâmî, *Târîh-ı Eme-niyye*, N.N.Pantusov nş., Kazan 1905; E.Sachau, *Zur Geschichte und Chronologie von Khwarizm*, *SBA.Wien*, LXXIII, 1873, 471-555, LXXIV, 285-330; Şîr Muh.Mûnis Mîrâb (ölm. 1829), *Firsdeus-i İkbâl* (1806) (1.281 s. Çağatayca metin, ayrıca İng. açıklamalar), Yuri Bregel nş., 1650-1825 *Hıywe*, Buḥârâ, *Hokand târîhi*, 1988; Muh. Rızâ Âğchî, *Hıywe Târîhi* (Ist. Ün. Küt., T.Y., 82); Barthold, *K İstoriî Oroşeniya Turkestan*, Petersburg 1914; Edward Allworth, *Central Asia, A Century of Russian*

Rule, N.Y. 1967; Meh. Â'îf Bey, *Kâşgar Târîhi*, İst. 1300 = 1882; Muh. Enwer Hân, *England, Russia and Cenral Asia (1857-1878)*, Peşâver, 1963; E.Allworth, *Central Asian Publishing and the Rise of Nationalism*, N.Y.1965; Muhtâr Auzov, *Kazak Târîhi*, Almatı, 1951; W.H.Bellew, *Kashmir and Kashgar*, Kalkûta, 1875, Rus.trc.Petersburg, 1877; Meh.Emîn, *İst.'dan Asyây-ı Wusât'a Seyâhat*, İst. 1295 = 1878; 'Alî Su'âwî, *Hıywe*, Paris, 1873, Fr.trc. *Le Khiva*, Paris, 1873; Geoffrey R.Wheeler, *The Peoples of Soviet Central Asia*, L.1966; A.Y., *The Modern History of Soviet Central Asia*, L.1964; A.Y., *Racial Problems in Soviet Muslim Asia*, L.1960; Çingizoviç Welîhânov Çokan, *Sobrabie Soçieniy (Küllıyyât)*, 2 c., Almatı, 1961-2; N.I. Vesclovskiy, *Khivinskom Khantsve*, Petersburg, 1877; Hermann Vambéry, *Geschichte Bochara*, 2 c., Stuttgart, 1872; A.Y., *Voyages dans l'Asie Centrale*, P.1865; A.Serge Zenkovski, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge/Mass., 1960; R.Richard Pierce, *Soviet Central Asia, A Bibliography*, Berkeley/Cal., 1966; O.Olufsen, *The Emîr of Bokhara and His Country*, L.1911; Özbekistan İlimler Ak., *Özbekistân Târîhi*, 2 c., Taşkent, 1956-8; Olzscha-Cleinow, *Turkestan*, 2: Leipzig, 1942; Vladimir Petroviç Nalivkin, *Kokandskogo Khantsva*, Kazan, 1886, Fr.trc.L.A.Dozon, *Hist.du Khanat de Khokand*, P.1889, 2: Amsterdam, 1970; M.A.Terent'ev, *Rossiya i Angliya v Sredney Azii*, Pet.1875; H.N.Orkun, *Türk Dünyası*, İst.1932; L.Anna Troitskaya, *Katalog Arkhiva Kokandskikh Khanov*, Mosk. 1968; A.Z.V.Togan, *Bugünki Türkistân ve Yakın Mâzisi*, İst., 2: 1947; A.Mary Czaplicka, *The Turks of Central Asia*, Oxf.1918; E.T.Smirnov, *Sultany Kenisary i Sadike*, Taşkent, 1889; A.G. Serebnikov, *Turkentanskiy Kray (1840-1852)*, 22 c., Taşkent, 1912-6; V.A.Mejov ve O.V. Moslov, *Turkestarskiy Sbornik*, 595 sayı, Peters.1878-88, Taşkent, 1888-1912 (bibliyografya); A.N.Kurat, *Rusya Târîhi*, T.T.K., 1948; N.Khanikov, *Bukharskogo Khantsva*, Pct.1843; Seymour Becker, *Bukhara and Khiva (1865-1924)*, Cambridge/Mass. 1968; Gavin Hambly, *Zentralasien*, Frankfurt, 1966; Baymirza Hayit, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt, 1956; A.Y., *Die Wirtschaftisprobleme Turkestans*, T.K.A.E., 1968; A.Y., *Turkestan zwischen Russland und China*, Amsterdam, 1971, Tr.trc.*Türkistan*, İst. 1975; D.G.Kolokoltsev, *Ekspeditsiya v Khiva v 1873*, Peters. 1873; Kazakistan İl. Ak., *Materialy po Istarii Kazakhskikh Chanstv XV-XVIII Vekov*, Almatı, 1969; Evgeney Markov, *Rossiya v Sredney Azii*, Peters. 1901; Lenin, *O Sredney Azii v Kazakhstana*, Taşkent, 1960; Rızâ-Kulî Hân, *Sefâret-Nâme-i Hwârizm*, Charles Schefer nş., Paris, 1876; Januaris Mac Gahan, *The Fall of Khiva*, N.Y.1874, Tr.tc. *Hıywe Seyâhat-Nâmesi ve Târîhi*, İst.1876; Bâb-ı Â'li, *Kafkasya, Asyây-i Wusât ve Türkistân Vilâyetleri, Buhârâ ve Hıywe Hânlıkları*, İst.1334 = 1915; Mary Holdsworth, *Turkestan in the Nineteenth Century*, Oxf.1959; N.I.Grodekov, *Voyna i Turkmenii, Pkhod Skobeleva v 1880-81*, 4 c., Peters. 1883; A.Y., *Khivinskiy Pokhod 1873*, Pcters. 1883; Mîr 'Abdü'l-Kerîm Buhârî, *Orta Asya Târîhi*, Kaahiro/Bulak, 1920 = 1873; Alexandre Bennigsen ve Lemercler-Quelquejay, *Le Mouvement National et La Presse chez les Musulmans de Russie avant 1920*, P.1964; A.Y., *Islam in the Soviet Union*, L.1967; *The Statesman's Year-Book; Almanach de Gotha* (1944'te kesildi); Özbekistan İlimler Ak., *İstoriya Uzbekskoy*, S.P.Tolstov nş., Taşkent, 1956 ve *İstoriya Uzbekskov*, 4 c., Taşkent, 1967-1968 ilc *İstoriya Narodov Uzbekistana*, Taşkent, 1947; Kazakistan İlimler Ak., *İstoriya*

Kazakhskoy, Muhtâr Auzov nş., Almatı, 1967; Türkmenistan İlimler Ak., *Istoriya Turkmenskoy*, M.E.Masson nş., 2 c., Aşkabâd, 1957; Kirgizistan İlimler Ak., *Istoriya Kirgiziya*, M.P.Vyatkin nş., Fruze, 1963; Tacikistan İlimler Ak., *Istoriya Tadjikskogo Naroda*, 3 c., B.Iskenderov nş., Moskova, 1964; Kazakistan İl.Ak., *Kazakhstan v XV-XVII Vekakh*, B.S.Süleymânov nş., Almatı, 1969; D.N.Logofet, *Bukharskoe Khantsvo*, 2 c., Peters, 1911; F.F.Martens, *Rossiya i Angliya v Sredney Azii*, Petersb.1880; Aleksey Levşin, *Kirgiz-Kazaçikh-Kaysaksikh*, Petersb.1832; V.P.Yudin, *Materiali po Istorii Kazakhskikh Khatstv. XV-XVIII Vekov*, Alma Ata 1969, A.Borovkov, *Material po Istorii Turkmen i Turkmenii, Irakskie, Bukharskie i Khivinskie Istoçnike*, 2 c., Mosk.1938; Johannes Benzing, *Turkestan*, Berlin 1943; Sir Olaf Caroe, *Soviet Empire*, Londra, 1953, 2: 1967(Tr.trc. 2 c.); G.Lias, *Kazak Exodus*, Londra, 1956; *Bolshava Sovetskaya Entsiklopedia*, 65 c., Moskova, 1926-47, 2: 51 c., 1949-58 (her yıl bir *Yezhegodnik*, yıllık cilt veriyor).- Mollaa Niyâz Muh.b.Mollaa Âşûr Muh. *Hokandî, Târîh-i Şâh-ruh*, N.N.Pantusov nş., Kazan, 1885.

Martin Hartmann, *Chinesisch-Turkestan*, Halle, 1908; A.Y., *Zur Geschichte des Islams in China*, Leipzig, 1921; A.M., *Das Ende der Çaghataiden und die Herrschaft die Choğas in Kaşgarien, Der Islamische Orient*, VI, 1905, Berlin, 195-288; Yb.Kornilov, *Kaşgariya*, Taşkent, 1903; Muh. Sâdık Kâşgarî, *Tezkire-i Hwâceğân*, Barkley Shaw nş., Kalküta, 1897, ASB nş.; L.F.Kostenko, *Cjungariya*, Petersb.1887; I.G., *Magomet Yakub Kaşgarskiy*, Petersb. 1903; A.N.Kuropatkin, *Kaşgariya*, Petersb. 1879; Owen Lattimore, *Pivot of Asia, Sinkiang and Inner Asian Frontiers of China and Russia*, Boston, 1950; Refiq Hân, *Islam in China*, Delhi, 1963; Muh.Emîn Buğra-Hân, *Şarqî Türkistân Târîhi*, Srinagar, 1940; A.Y., *Doğu Türkistan*, Ist.1952; A.Y., *Doğu Türkistan Hürriyet Dâvâst*, Ist. 1954; Chu-Chia-hua, *Taiwan and Sinkiang*, Taipei, 1954; Ch'en-Ch'ing-lung, *Çin ve Batı Kaynaklarına göre 1828 İsyanları İndan Yâ'kub Beğ'e kadar Doğu Türkistan Târîhi*, doktora tezi, DTCF, 1967; Demitrius Boulger, *England and Russia in Central Asia*, Londra, 1979; A.Y., *The Life of Yakoob Beg*, L.1878; L.Hambis, *Le Chapitre CVII de Yuan che*, Leiden, 1945; Gunner Jaring, *Ater till Kaşghar*, Stockholm, 1979; A.A.Beningsen ve S.E.Wimbash, *Muslim National Comunism in the Soviet Union*, Londra, 1979; E.E.Olivier, *The Chagatai Mughals*, JRAS, XX, 1888, 72-128; D.D.Ivanov, *Oçerki po Istorii Sredney Azii*, Moskova, 1958 (1550-1850 Orta Asya târihi); C.P.Skrine, *Chinese Central Asia*, 1926, 2: 1986. L.Kwanten, *A History of Central Asia (500-1500)*, 1979; R.Israeli, *Muslims in China*, 1980; Paul Pelliot, *Le Khôja et le Sayyid Husain de l'Histoire des Ming*, 1948; Sir Denison Ross, *A Manual on the Turanians and Pan-Turanism*, Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff and Admiralty nş., Oxford 1918.- Yu.E.Bregel, *Dokumenti Archiva Hivinskih Hanov*, Moskova 1967, İlimler Ak., 550 s.; A.M., *Ho-rezmskie Turkmenii ve XIX Veka*, Moskova 1961, 450 s.; M.H.Abuseytova, *Kazak Hanlığı*, Alma-Ata 1985; S.Akmer, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, 1986; E.V.Serotyan, *Etimologičeskiy Slavar' Tyurskikh Yazıkov*, Moskova 1974; A. von Gabain, *Özbekische Grammatik* 1945; K.-H.Golzio, *Kings, Khans and Other Rulers of Early Central Asia*, 1984; A.M., *Regents in Central Asia since the Mongol Empire, Chronological Tables*, 1985 (53 harita).

Filipp Nazarov, *Zapiski o Niekotorikh Naridakh Sredniey Azie*, Petersburg 1821; F.Yefremov, *Bukharii, Khiwie, Persii i Indii*, Petersburg, 2: 1794; E.Schuyler, *Turkistan, Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja*, 2 c., Londra 1876; F.H.Skrine ve Sir E.Denison Ross, *The Heart of Asia, A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates*, Londra 1899; J.-L.Bacqué-Grammont, "Tûrâne", *Une Description de Khanat de Khokand vers 1832 d'Après un Document Ottoman*, *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, XIII-2, Paris 1972, 192-231; T.Saguchi, *The Eastern Trade of the Khokand Khanate, Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, XXIV, Tokyo 1965, 47-114; M.Holdsworth, *Turkestan in the Nineteenth Century, A Brief History of the Khanates of Bukhara, Khokand and Khiva*, Oxford 1959; R.A.Pierce, *Russian Central Asia (1867-1917), A Study in Colonial Rule*, Berkeley 1960; C.P.Skrine, *Chinese Central Asia, Sinkiang and the Inner Asian Frontiers of China and Russia*, Boston 1950; J.A.Dabbs, *History of the Discovery and Exploration of Chinese Turkestan*, Lahey 1963; G.Hambly, A.Lamb vs, *Zenralasien*, Frankfurt 1966, İng.trc.Londra 1969; N.Murav'yev, *Puteşestviye v Turkmeniyu i Khivu*, 2 c., Moskova 1822; R.A Lewis vs, *Nationality and Population Change in the USRR*, New York 1976; A.J.Coale vs, *Human Fertility in Russia since the Nineteenth Century*, Princeton 1979.

Onikinci Kitap
ÎRÂN ve KAFKASYA

I

SELÇUKLULAR'dan ÖNCE İRÂN

1. Cüstânîler (805-919)

Abbâsî hilâfetinin bir çok eyâlde aynı âileden vâlîler tâîn etmek mecbûriyetine girdiği sıralarda ortaya çıkmış bir hânedandır. 805-919 = 114 müddetle merkez Rey (bâzen Rûzbâr) olmak üzere Deylem'de emîrlik yapmışlardır (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 223-6): 1. Merzûbân b.Cüstân (805-), 2. Cüstân b.Merzûbân (-866), 3. Wehsûdân b.Cüstân (866-903), 4. Cüstân II b.Wehsûdân (903-913), 5. 'Alî b.Wehsûdân (913-919). Bu sonuncusu öldürüldü. Oğlu Mehdî'dir. 'Alî'nin kardeşi Husrew Fîrûzân (katledildi), II. Cüstân'ın oğlu Kürtegin ve II. Cüstân'ın dâmâdı (Harâsûye'nin zevci) Sellâr Merzûbân'dır. Sâ'lûqîler, Deylem'de Cüstânîler'in yerini aldılar (Müsâfirîler'in bir dalı, bk. Kafkasya). Alamût dağı üzerindeki ünlü kaleyi 860'dan I. Cüstân inşâya başlatmıştır (Cüweynî, III, 271) (R.Vasmer, *Chronologie d.Gastaniden, Der Islam*, III/2, 1927, 165-86; V.Minorsky, *La Domination Daïlamites*, Paris, 1932; A.Kesrewî, *Pâdşâhân-i Gümân*, I, 1928, 23-37).

2. Dülefilere (825-898)

Benû-Dülef, Şî Arab'dır. 'Abbâsîler'e tâbî olarak 825-1.898 = 73 müddetle, merkezleri Hemedân ile İsfahân arasında Kerec olmak üzere hükümrân olmuş emîrlerdir: 1. Ebû-Dülefî'l-Kaasim b.İsc'l-İclî b.İdrîs (825-842 = 17), şâir ve müellif, Bağdâd'da öldü. Oğulları: Dülef, 865'te hayatta olan Hişâm ve 2. 'Abdü'l-Azîz (842-873 = 31) (Reyy v.866-7). Bunun oğulları: 3. Dülef (873-879a = 6) (oğlu Muh.oğlu Ulkân oğlu

Câ'fer oğulları Fülân ve 'Alî), 4. Ebü'l-'Abb.Ah. (879a-893 = 14) (oğlu el-'Abb.), 5. 'Umerül-Hâriş (893-1.898 = 5) (İsfahân'da öldürüldü, oğlu 'Abdü'l-'Azîz), Bekr (ölm. 898), Ebû-Leyle'l-Hâriş (müdd., ölm. 897) (kızı Leylâ). Abbâsîler, ülkeyi tekrar ilhâk ettiler.

3. Hasen-weyhler (959-1015)

Benû-Hasen-weyh veya Hasenûye (Haseniyyûn), Kürd asıllı, Farsca konuşan Sünnî-Şâfiî meliklerdir. 959-1015b = 57 müddetle, Büveyhîler'e tâbî olarak, başkentleri Dînewer, Bürûcird, Ahwâz, Sermâc, Şehr-i Zor, Hemedân, Nihâwend, Güney-doğu Anadolu'dan bâzı parçalar üzerine hükümran olmuşlardır. Aynı addaki Kürd atabey hânedânı ile karâbeti tesbît edilememiştir. 'Annâzîler, Hasen-weyhler'in yerini aldılar. 1. Ebü'l-Fewâris Hasen-weyh İbnî'l-Hüs.î'l-Berzîkânî (959-980a = 21) (960 ve 961'de ölen 2 amcasına vâris oldu) (Sehlân b.Müsâfir'in 970'de dâmâdı), oğlu 2. Nâsirü'd-D. Wâ-lidî'd-Dewle Ebi'n-Necm Bedr (980a-1014 = 34, katl), bunun babası ile berâber öldürülen oğlu velîahd Hilâl'in oğlu 3. Zâhir (1014b-6.1015 = 1, katl) (oğlu Bedr), Hasen-weyhler'i teşkil ederler. Hilâl'in kardeşi en-Necm'dir. Hasen-weyh'in 980'de Büveyhîler'ce öldürülen diğer oğulları: Ebü'l-'Ulâ (oğlu el-'Ulâ), 'Abdü'r-Rezzâq, Â'sım, Ebû-'Adnân (oğlu 'Adnân), Bahtiyâr, 'Abdü'l-Melik. 1015-1047 arasında âilenin elinde yalnız Sermâc kalesi kaldı ki burası da Selçuklu İbr. İnal tar. alındı.

4. 'Annâzîler (991-1046)

Büveyhîler'e tâbî, Kürdistan (Hulwân, Karmîsin, Daqûka) emîrleridir. 991-10.4.1046 = 55 müddetle hükümran olmuşlardır. 1. Ebü'l-Feth Muh.b.'Annâz (991-1011a = 20), bunun çocukları: 2. Hüsâmü'd-Dewle Ebi's-Şewq Fâris (1011a-10.4.1046 = 35), el-Feth, Sürhâb (ölm. 1047?) (oğlu Ebü'l-'Asker), Fülâne (= Dübeyş 1 b.'Alî Mezyedî), Sû'dâ (ölm. 1015), Ebü'l-Mâcid Mühelhil (Şehrîr emîri). Bu sonuncunun oğulları: el-Mâcid, Mâlik, Ebü'l-Ganâim, Muh., Bedr (oğlu Sürhâb oğlu Ebû-Manşûr oğlu Manşûr). Fâris'in (no. 2) oğulları: Ebü'l-Feth (Dînewer emîri, oğlu el-Feth), Sû'dâ (ölm. 1015) (bunun oğlu 1053'te Tuğrul Bey'in hizmetinde).

5. Tâhirîler (821-875)

İlk muhtar Abbâsî vâlîleri, İran'ın batısında değil, doğusunda, Horâsân'da çıkmıştır. Bunlar Tâhirîler'dir (C.E.Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 90-135). Tâhirîler, Arab'laşmış İranlı'dır. Sünnî-Hanefî'dir. Benû-Tâhir, 5.821-875 = 54 müddetle Horâsân'ı ellerinde tutmuşlardır. O zaman Abbâsî imparatorluğunun bu adı taşıyan eyâleti pek çok genişti. Nitekim Tâhirîler önce Rey'de, sonra Merw'de oturduktan sonra 828'den itibaren ülkeyi Nişâpûr'dan yönetmişlerdir. Gerçek birer kral olan bu hânedan reisleri "emîr" mütevâzî unvânından ötesini takınmaya cesâret edememişlerdir. Bu âilenin fertleri Horâsân dışında da Arab imparatorluğunun bir çok eyâletinde vâllik yapmışlardır. Horâsân vâlîleri:

1. Ebû-Tayyib Tâhir I Zî'l-Yemîncyn (7.5.821-14.11.822 = 1, 6, 8)
2. Tâlha (14.11.822-10.828 = 5, 11)
3. Ebû'l-'Abb.'Abd'İllaah (10.828-26.11.844 = 16, 1)
4. Tâhir II (26.11.844-9.862 = 17, 10)
5. Muḥ. (9.862-3.8.873 = 10, 11)
6. Tâhir III (3.8.873-875 = 2)
7. el-Hüs. (875)

Bağdâd vâîlîleri:

- I. İshâq (829-850a = 21)
- II. Muḥ. (850a-851b = 1)
- III. Muḥ. (II) (851b-852a = I + 862-867 = 5 = 6)
- IV. Muḥ. (III) (no.5 ile aynı kişi) (852a-862=10+884b-889=5=15)
- V. Ebû-Aḥ.'Ubeyd'İllaah (867-869 = 2 + 879a-884b = 5 = 7)
- VI. Sül. (869-879a = 10)

Bu sûretle 829-889 = 60 müddetle de imparatorluğun Irak merkez eyâletini yönetmişlerdir. Hânedânın atası Behrâm (ölm. 590?) oğlu Maî-Husrew oğlu Mâhân (Bâdîn) oğlu Rûzayq Es'adî'l-Huzâî (ölm. 682'den sn.) oğlu Tâlha oğlu el-Hüs.'dir. Önce Mâhân ihtidâ etmiştir. el-Hüs., 815a'de Horâsân'da öldü. Kardeşi Muş'ab, hânedânın bir yan dalının atasıdır. Bunun oğlu İbr., Fârs v.(847a-851a = 4) oldu. İbr.b.Muş'ab'ın oğulları: Muḥ.(Fârs 851a-b, bu makamda öldürüldü), İsm.(oğlu el-Hüs., 864'te hayatta) ve İshâq (no. I). 850a'de ölen bu sonuncusunun oğlu: Muḥ.(II), Irak'la beraber Yemâme ve Bahreyn'i de yönetti. - el-Hüs.'in (ölm.815) kç.oğlu el-Has., Taberistân v.(839-846a = 7, merkez Sârî = Sarûî) oldu. Hânedânın asıl kurucusu, el-Hüs.'in by. oğlu I. Tâhir'dir (776-14.11.822 = 46, katl).

I. Tâhir (no.1), hânedâna adını verdi. 796'da Bûşenc v. oldu. Bağdâd'ı el-Me'mûn adına 15 ay muhâsara edip düşürdü ve 30.9.813'te el-Emîn'i öldürerek, Horâsân gibi Bağdâd'da da ağabeyi el-Me'mûn'un hilâfetini sağladı. Bunun üzerine Suriye, Mûsul, el-Cezîre v.(813b-4a), Bağdâd şahnesi (askerî vâîf, 11.8.819-7.5.821 = 1, 8, 27), oradan Cebel ve Horâsân yânî bütün İrân'ın vâîsi oldu ve eyâlet merkezi olarak Rey'ye (Tahrân) gitti. Oğulları:

Tâlha (2), ağabeyi 'Abd.'ın Horâsân'da vekîli ol. Merw'den eyâletü idâre etti. Sonra bizzât 'Abd.(3) gelerek ve merkez ol. Nişâpûr'u seçerek Horâsân'ın başına geçti. I. Tâhir'in diğer çocukları Tayyib, Mûsâ ve 'Alî'dir. Bu sonuncusu 10.828'de ağabeyinin Horâsân eyâleti vâîf muâvini oldu. Oğlu Muḥ. de 864'te Rey (Cebel) vâîliliğinde bulundu.

'Abd.(3) (Bûşenc, 798-Nişâpûr, 26.11.844 = 46): şâir ve bestekârdır. Rakka v.11.8.819-7.5.821 = 1, 8, 27, Bağdâd şahnesi 7.5.821, Suriye ve Filistin v.821b-825 = 4, Mısır v. 825-826 = 1, bu arada ilâveten Cebel (Reyy) v.822-826 = 4, sonunda

Horâsân, Cebel, Kirmân, Taberistân v.(828-844) oldu. Oğulları:

1. Muḥ.(824-11.867 = 43) (II): Bağdâd'a ilâveten Hicâz v.862-11.867 = 5. Oğlu Tâhir: 867'de Bağdâd v.muâvini.

2. 'Ubeyd.(838-21.5.913 = 75) (V): oğulları Aḥ.ve Muḥ. Bu sonuncusu Bağdâd v.muâvini 882b-3a, 869'da kısa müddet babası ölüp amcası tâyîn edilinceye kd. Bağdâd v.(bu yüzden yukarıdaki Bağdâd vâfileri listesine almadık).

3. Muḥ'ab: Bâdgıys v.872.

4. el-Hüs.: Herât v.862'den ît.

5. Sül.(VI): Taberistân v.862-867 = 5.

6. Tâḥa: 862'de (eylûl) ağabeyi II. Tâhir ölüp yerine yeğeni Muḥ.tâyîn edilinceye kd. Nişâpûr (Horâsân) v.(bu sebeple Horâsân vâfileri listesine alınmadı). Oğulları: Muḥ.(oğlu İbr.881a'de Merw v.) ve Mansûr. Bu sonuncusu müellif ve feylesof. 862'den ît.Merw, Serâḥs ve Hârizm v.

7. Tâhir II(4): Önce babası gibi bütün Doğu'nun yânî İrân'ın ve İrân ötesi ülkelerin (Afganistan ve Türkistan) vâfisi iken 859'da yalnız Horâsân eyâleti kendisine bırakıldı, 3 yıl sn. da öldü, yerine oğlu Muḥ. geçti. Oğulları: el-Hüs.(kç.oğlu, son Horâsân umûmî vâfisi, no.7) ve:

Muḥ.(5) (ölm.909): babasının yerine Horâsân kendisine Reyy (Cebel) eyâleti ilâvesiyle verildi, fakat 866'da 4 yıl sn.bu eyâlet alınarak yalnız Horâsân bırakıldı. Horâsân'a gitmeden Bağdâd v.idi (IV). Horâsân'dan alınınca (873) yerine oğlu III. Tâhir getirildi; Muḥ., 11 yıl açıkta kaldı, sn.amcası 'Ubeyd.'ın yerine tekrar Bağdâd v.oldu. 5 yıl sn. buradan da azî edildi ve daha 20 yıl yaşadı; 80 yaşını hayli aşkın öldü. Oğulları: Aḥ.(881b'den ît.Hârizm v.) ve III. Tâhir (6). Bu zât 2 yıl sn. eyâletini Şaffâriler'e kaptırdı (aş.bk.); yerine tâyîn edilen amcası el-Hüs., Horâsân'ı Şaffâriler'den alamadı.

6. Şaffâriler (867-1500)

Benû-Şaffâr, Büveyhîler'in gerçek bir öncüsüdür. Şu bakımdan ki, yukarıdaki Tâhirîler, Arab'laşmış İrânlı iken, bunlar İrânlı hüviyyetlerini muhâfaza etmişlerdir. Farsca'yı korumuş ve kullanmışlardır. 968-903 = 35 müddetle bütün İrân'ın vâfileri olmuşlar ve Abbâsîler'e tâbî bulunmuşlarsa da, gerçek kraldırlar. Yâ'qûb'un (no.1) taht şehri Huzistân'da Gondêşâpûr (Ar.Cündeysâbûr) idi. 868'den sonra bir emîrlik hâlinde asırlarca Sicistân'da devâm etmişlerdir. Bu sûrele 867-1500? = 633? müddetle devâm etmişlerdir. Sicistân emîrleri olarak 'Abbâsîler'e, Gaznelîler'e, Kirmân Selçukluları'na, Gurlular'a, Harzem-Şâhlar'a, İlhanlılar'a, Timurlular'a, Karakoyunlular'a ve Akkoyunlular'a tâbî olmuşlar, hiç bir zaman müstakil olmamışlardır (C.E.Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 90-135). Sicistân veyâ Seistân, Kirmân'ın kuzey-doğusudur ve geniş ölçüde bugünkü Afganistan'a taşar. Türkler'in nüfûz edemediği koyu Fars bölgelerinden biridir. Başkent Nîmrûz'dur. Şaffârî emîrleri:

1. Ebû-Yûs.Yâ'kuubi's-Şaffâr b.Leyṣ(867-14.6.879 = 12)

2. 'Amr b.Leyṣ (14.6.879-902 = 23)

3. Tāhir b.Muḥ.b.'Amr (902-909a=7)
- 3a. Leys (909a-912a = 3)
- 3b. Mu'addil (912a-913a = 1)
4. 'Amr II b.Yâ'q.b.Muḥ.b.'Amr (913a-932? = 19?)
5. Ebû-Câ'fer Aḥ.b.Ebî-'Abd.Muḥ.b.Halef b.Ebî-Câ'fer b.Tāhir b.Leyş (932?-955? = 23?)
6. Ebû-Aḥ.Halef b.Ebî-Câ'fer Aḥ. (955?-1009a = 54?)
7. Muḥ.b.Tāhir b.Ebî-Aḥ.Halef (1009a-1068 = 59)
8. Bahâ'ü'd-Dewle Tāhir II b.Muḥ.b.Tāhir (1068-1087 = 19)
9. Bahâ'ü'd-Dîn Tāhir b.Naşr b.Ebî-Câ'fer Aḥ. (III) (1087-1088 = 1)
10. Mihrbân b.Tāhir III (1088-1089 = 1)
11. Tâcû'd-D.Ebî'l-Fazl Naşr (1089-1164? = 75?)
12. Şemsü'd-D.'l-Feth Muḥ. II b.Ebî'l-Fazl Naşr (1164-1165 = 1)
13. 'İzzü'l-Mülûk Muḥ.III b.Ebî'l-Fazl Naşr (1165-1167 = 2)
14. Tâcû'd-D.Ḥarb b.Muḥ.III (1167-1215 = 48)
15. Şemsü'd-D.Yemîni'd-Dewle Behrâm-Şâh I b.Nâşri'd-D.'Osm.b.Ḥarb (1215-1221 = 6)
16. Nuşretü'd-D.Behrâm-Şâh II b.Behrâm-Şâh I (1221)
17. Ebû-Manşûr Rükni'd-D.b.Behrâm-Şâh I(1221-1222 = 1)
18. Şihâbü'd-D.Maḥmûd b.Nâşri'd-D.'Osm. (1222-1225 = 3)
19. 'Alî b.Nâşri'd-D.'Osm.(1225-1229 = 4)
20. Şemsü'd-D.'Alî II b.Mes'ûd b.Halef b.Mihrbân (no.10) (1229-1254 = 25)
21. Naşri'd-D.b.Ebî'l-Feth b.Mes'ûd b.Halef b.Mihrbân (1254-1328? = 74?)
22. Şâh-Nuşret b.Nâşri'd-d.(1328-12.1330 = 2)
23. Kuḫbü'd-D.Muḥ.IV b. Rükni'd-D.Maḥmûd b.'Alî II (12.1330-1346 = 16)
24. Tâcû'd-D.b.Kuḫbü'd-D.Muḥ. IV (1346-1350 = 4)
25. Sulṭ.-Maḥmûd I b.Şâh-'Alî b.Nâşri'd-D.(no.21) (1350-1352 = 2)
26. 'İzzü'd-D.b.Rükni'd-D.Maḥmûd (1352-1382 = 30)
27. Kuḫbü'd-D.I b.'İzzü'd-D.(1382-1386 = 4)
28. Şâh-Şâhân Tâcû'd-D.II b.Kuḫb.I (1386-1402a = 16)
29. Kuḫbü'd-D.II b.Şâh-Şâhân (1402a-1419 = 17)
30. Şâh-Şâhân Şemsü'd-D.b.Kuḫb.I (1419-1438 = 19)
31. Nizâmü'd-D.Yahyâ b.Şâh-Şâhân Şems.(1438-1480 = 42)
32. Şemsü'd-D.Maḥmûd b.Yahyâ (1480-1490? = 10?)
33. Sulṭân-Maḥmûd b.Şems.Maḥmûd (1490?-1500? = 10?)

Bu Sünnî hânedâna Şâh İsmâ'il Şafewî nihâyet verdi. Hânedan, Leys adlı halktan bir adamın 6 oğlundan türedi:

1. Yâ'kuub(no.1): 867'de Herât'ı Tâhirîler'den aldı. Ertesi yıl Horâsân'ın merkezi

Nişâpûr'u aynı âileden alarak bütün Horâsân'a el koydu. Tâhirîler'in Horâsân'daki hâkimiyetleri sona erdi. Sonra Sîstân, Fârs, Tohâristân, Kirmân, Hûzistân eyâlelerini ele geçirerek İrân'ın mühim kısmına hâkim oldu; hattâ Hindistan'da Belûcistan ve Sind eyâlelerine de hâkim oldu. Cündîşâpûr'da öldü. Mirâsına kardeşi 'Amr kondu. Zirâ oğlu Yûsuf küçükken ölmüştü.

2. 'Amr: Nişâpûr'da oturarak Abbâsîler nâmına Horâsân, İsfahân, Sîstân, Kirmân, Fârs, Belûcistân, Sind eyâlelerini yönetti. Bağdâd'da öldürüldü. Oğlu Muh. = Bânû Hât. ve bunun oğulları Yâ'kuub ve Tâhir'dir. Tâhir, dedesinin yerine Nişâpûr'da eyâlet tahtına oturdu. Fakat ertesi yıl Sâmânîler tar. kovuldu. Bu sûretle Şaffârîler'in Horâsân hâkimiyetleri sona erdi. Tâhir, 909'a kadar yaşadı ve hânedân reîsi durumunu muhâfaza etti. Kardeşi Yâ'kuub'un oğlu 'Amr (II) (no.4), 3. Sicistân emîridir. Kızı Bânû'dur.

3. Muh.: ağabeyi adına Fârs v.881-2.

4. 'Alî: oğulları: Ebû-Alî Muh. (oğlu 'Alî), Leys (no.3a) ve Mu'addil (no.3b). Bu sonuncusu Sâmânîler'e esir düşünce, 3. Sicistân emîri ol.'Amr b.Yâ'kuub tahta çıktı.

5. Mu'addil.

6. Tâhir: oğlu Ebû-Câ'fer. Bunun oğulları Câ'fer ve Halef. Bu sonuncunun oğlu Ebû-'Abd.Muh. Bunun oğulları 'Abd.ve Ebû-Câ'fer Ah. (5). Ah., 4. Sicistân emîridir. 913-4'te Sâmânîler'in Buḥârâ v. oldu ve Bânû b.'Amr b.Yâ'kuub Şaffârî ile evlendi. Oğulları Câ'fer, Halef ve Naşr'dır. Son ikisinden hânedânın iki dalı türemiştir. Naşr'ın oğlu Bahâüddîn Tâhir (no.9) oğlu Mihrbân (10) oğlu Halef oğlu Mes'ûd'dur. Mes'ûd'un nesli için aş.bk.

Ebû-Ah.Halef b.Ebî-Câ'fer Ah.(938-1009a = 71), Sâmânîler'e tâbî ol. emâretine devâm ederken Gazneliler tarafından emâreti elinden alındı. Oğulları: Ah., 'Amr (ölm.992), Ebû-Hafş(oğlu Hafş) ve Tâhir. Sonuncunun oğulları Hüs. ve Muh.(7) (hânedân şefi). Bunun oğlu Tâhir (8), emâreti yeniden elde etti. Oğlu Naşr (11), çok uzun müddet emâretic kaldı. Oğulları: el-Fazl, Fülân (oğlu 'Umer Nûhî), Şemsü'd-Dîni'l-Feth (12) ve 'İzzü'l-Mülûk (13). Sonuncunun oğlu Harb, Guurîler'e tâbî oldu ve 100 yaşına yakın öldü (1119?-1215 = 96?). Oğlu Nâşrû'd-D.'Ogm.'ın oğulları: Maḥmûd (18), 'Alî (19) ve I. Behrâm-Şâh. Bu sonuncunun oğulları: II. Behrâm-Şâh ve Rûknüddîn (oğlu Mansûr). Bu sûretle birinci dalın münkariz olması üzerine ikinci dalın emâreti başladı:

Mes'ûd b.Halef b.Mihrbân'ın (10) oğulları: II. 'Alî (20) ve Ebû'l-Feth. Bu sonuncunun oğlu Naşrüddîn (21)'in oğulları: Şâh-Nuşret (22), Şâh-'Alî (oğlu I. Sul.-Maḥmûd, 25) ve Rûknü'd-D.Maḥmûd. Bu sonuncunun oğulları: Kuṭb.Muh. IV (23) (oğlu I. Tâcüdd., 24) ve 'İzzü'd-D.(26). Bu sonuncunun oğlu I. Kuṭbüddîn (27) oğulları:

II. Tâcü'd-D.(28) (oğlu II. Kuṭbü'd-D., 29) ve Şâh-Şâhân Şemsü'd-D.(30). Bunun oğlu Yahyâ (31), oğlu Şemsü'd-D.Maḥmûd (32), bunun da oğlu II. Sul.-Maḥmûd (33).

7. Sâmânîler (874-999)

Benû-Sâmân, İranlı ve Sünnî-Hanefî'dir. Dilleri Farsca olmakla beraber, Arabca'yı da aynı derecede kullanmışlardır (Türk asıllı, Farslaşmış Türk oldukları nazariyyesi: Z.V.Togan, *Oğuz Destânı*, 112'deki kayıtlar; krş.R.N.Frye, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 136-61). Gerçek krallar olan bu hânedânın hükümdarları da halife'ye karşı ancak "emîr" unvânını kullanabilmişler ve isimlerinin başına dâimâ "Weliyyü Emîri'l-Mü'minîn" lafzı gelmiştir. 26.6.874-23.10.999 = 125, 3, 27 devâm etmiştir. Taht şehri 9. 892'den itibaren Buhârâ'dır (bu devirde ilk başkent olan Semerkant şehri nüfûsu: 500.000'in üzerinde). Sâha: Mâverâünnehr ve İran (Âzerbaycan ve Fârs hâric). 902'de Rey ve Kazvîn eyâletleri de devlete katılmıştır. Sâmânîler, dâimâ Abbâsîler'e tâbi olmuşlardır. İlk gerçek Müslüman İranlı devleti olan Sâmânîler'in mirâsını, devleti yıkan iki Türk imparatorluğu, Gazneliler ve Karahanlılar paylaşmışlardır. Karahanlılar'ın o sırada yarı yarıya Türk ve İranlı halkla meskûn Mâverâünnehr'i Sâmânîler'den almaları, Batı Türkistân'ın Türk'leşmesi târihinin mühim adımlarından biridir. Sâmânî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1. Naşr I(26.6.874-9.892 = 18, 3)
2. Ebû-lbr.İsmâ'il(9.892-24.11.907 = 15, 2)
3. Ebû-Naşr Ahmed (24.11.907-24.1.914 = 6, 2, 0)
4. el-Meliki's-Sa'îd Naşr II(24.1.914-6.4.943 = 29, 2, 13)
5. el-Meliki'l-Hamîd Ebî-Muḥ.Nûḥ I(6.4.943-28.8.954 = 11, 4, 22)
6. el-Meliki'l-Müeyyed Ebi'l-Fewâris 'Abdi'l-Melik I(28.8.954-961 = 7)
7. el-Meliki's-Sedîd Ebû-Sâlih Mansûr I(961-6.977 = 16)
8. el-Meliki'r-Razî Ebi'l-Kaas. Mansûr Nûḥ II (6.977-22.7.997 = 20, 1)
9. Ebû'l-Hâris Mansûr II(22.7.997-1.2.999 = 1, 6, 10)

Bu sûretle II. Naşr, ilk def'a "melik = kral" unvânını almış cesâret etmiştir. Hânedânın atası Belḥ şehrinden Sâmân-Hudât, ihtidâ etmiştir. Oğlu Esed Sâmân'ın oğulları: Nûḥ(el-Me'mûn'un Semerkand v., oğlu Muḥ.oğlu Ebû'l-'Abd.'Abd., müdd.929-30, oğlu el-'Abbâs), el-Hâris, Yahyâ (el-Me'mûn'un Şâs = Taşkent ve Uşrûsana v.), İlyâs (el-Me'mûn'un Herât v., oğlu Ebû-lshâq Muḥ., babasının yerine el-Me'mûn'un Herât v., oğulları lshâq ve Bekr), Ah. Bu Ah., el-Me'mûn'un Fergana v., sn.el-Mû'taşm'ın 819-864 = 45 Mâverâünnehr v. oldu. Bu sûretle gerçekte Sâmânîler'in Horâsân-Mâverâünnehr'deki nüfuzları ve yöneticilikleri 819'dan başlamaktadır ki hükümdarlığa yükselmelerinden 55 yıl öncedir. Ah.b.Sâmân'ın oğulları:

1. Naşr I (1): Daha önce Mâverâünnehr ve Doğu Horâsân vâlisi olduğu için (864-26.6.874 = 10), bu ülkelerdeki hükûmeti, hükümdarlık müddeti de eklenince 28,3 yıla yükselmektedir. Semerkant'a oturmuştur. Oğulları: Ah., Nûḥ, İlyâs, Yahyâ (Huttâl v.930).
2. lshâq: müdd.12.913-4.914 = 0,4. Oğulları: Ḥas. (oğlu Muḥ.oğlu Muḥ.), Ebû-Sâlih Mansûr (müdd.915a, Horâsân v.913-5, Sicistân emîri; oğlu Sâlih), İlyâs (müdd.913-4) (oğlu Ebû-'Alî Muḥ., ölm. 967, Kirmân 933-966 = 33, oğlu 'Alî).
3. Mansûr (müdd. 913), 4. 'Amr, 5. Yâ'kuub (oğlu Selûq), 6. İbr., 7. Yahyâ, 8. Esed (Hemûye), 9. Humejd.

10. İsmâ'il (2) (Fergana, 5.849-Buhârâ, 24.11.907 = 58,6): velîahd ve Buhârâ v.26.6.874-9.892 = 18,3. Emîrû'l-Âdil ve Emîrû'l-Mâzî denmiştir. Oğulları: İbr., Ebû-Sâlih Nasr (oğlu Şâlih), Ebû-Muḥ.Manşûr (oğlu Muḥ.), Ebu-İshâq İbr.(oğlu İshâq), Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ (oğlu Zekeriyyâ), Ahmed (3) (med. Buhârâ, katl). Ahmed'in (3) oğulları:

Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ (Horâsân'da müdd. 929-30, oğlu Zekeriyyâ), İshâq (müdd.), Esed, Mansûr (Horâsân'da müdd.929-30), Ebû-İshâq İbr. (müdd. 8.946, gözlerine mil 4.947, oğlu İshâq) ve Nasr II (4) (Buhârâ, 905-Buhârâ, 6.4.943=38), bunun oğulları:

Ebû-Câ'fer Muḥ. (müdd., gözlerine mil 4.947, oğlu Câ'fer), Ebû-Muḥ. Aḥ. (gözlerine mil 4.947, oğlu Muḥ.), İsm.(babasının Buhârâ v.) ve I. Nûḥ. (5). I. Nûḥ devrinde diktatör-vezîr: Ebû'l-Fazl Muḥ.b.Aḥ.i's-Süleimî. I. Nûḥ'un oğulları:

Muḥ., I.'Abdû'l-Melik (6) (Buhârâ, 944-Buhârâ, 961 = 17, katl) (Vel.944-8.954 = 10) (oğlu Nasr, 961'e kd.vel., babasının ölümünde 4çocuk ve 1 gün tahtta) ve I. Manşûr (7) = Fülâne b.'Aḥudû'd-Dewle Büweyhî (izd.972). I. Manşûr'un oğulları:

Şâlih, Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ (999'da mahbus, oğlu Zekeriyyâ), Ebû-Sül.(999'da mahbus, oğlu Sül.) ve II. Nûḥ (8) (Buhârâ, 964-Buhârâ, 997 = 33) = Fülâne b.Ebi'l-Has.Muḥ.Sîmcûrî. = Bint Muḥ.b.Aḥ.Ferîğûnî. II. Nûḥ'un oğulları:

el-Kaas, Ebû-Yâ'kuub (999'da mahbus, oğlu Yâ'kuub), Ebû-İbr.İsm.(999'da mahbus, oğlu İbr.), İsm., II. Manşûr ve II. 'Abdû'l-Melik. Bunlardan: Ebû-İbr.İsmâ'îlî'l-Müntaşır (katli: Merw, 12.1005, müdd., 999-1000'de bütün hânedânı ile Öztend'de mahbus), şâir, çocukları: İbr. ve Fülâne = Emîr İsrâil Arslan Yabgu Selçuqî (izd.1003, ölm.1032).- II. Manşûr (9): şâir. Hal' edilip gözlerine mil çekildi. Vel. 6.977-22.7.997 = 20, 1. Oğlu el-Hâriş II. 'Abdû'l-Melik (10), çocuktu. 9 aylık bir saltanattan sn. Karahanlılar, taht şehri Buhârâ'ya girdiler, çocuk hükümdârı esir aldılar (1000'den sn. Sâmanî hânedânının nakledildiği Özkend = Taşkent'te ölmüştür). İlk mühim Müslüman İrân devleti sona erdi. Bir daha da Mâverâünnehr'de ne Arab, ne İrânî hâkimiyeti görülmedi. 999 yılından sonra Batı Türkistan'ın esâsını teşkil eden Mâverâünnehr'de yabancı hâkimiyeti ancak 9 asır sonra Ruslar'la başladı.

8. Bânîcûrîler (848-949)

Bânîcûrîler veyâ Ebû-Dâûdîler, Toḥâristân'da ve kısmen Bedaḥşân'da vâfilik eden, Abbâsîler'e tâbî sırasıyle Tâhîrîler, Şaffârîler, Sâmanîler'e tâbî bir emâret hânedânıdır. Merkez Belh'tir. 845-872 = 24 + 850?-949a = 99? = 123? müddetle Toḥâristân'ı ellerinde tutmuşlardır. 872-874?'te ülkeyi bizzât Şaffârîler el koyarak yönetmişlerdir. Arab'laşmış Türk veyâ İrânî ve Sünnî-Hanefî bir âiledir. Bânîcûr'un (ölm. 790?) oğulları:

1. Hâşim (Waḥş v., ölm.857): oğlu el-'Abb.(Mısır kumandanı 826), bunun oğlu Dâwûd (1) (ölm. 873).

2. Aḥ.: oğlu Ebû-Dâw-Muḥ.(2). Bunun oğulları Muḥ. ve Ebû-Câ'fer Aḥ.(3). Bunun oğlu Câ'fer (4). Bunun oğlu Aḥ.II(5).

3. Dâw.: Basra v.821. Oğlu Hâtım: Cûzcân v.861.

4. el-'Abb.: oğulları Ebû-Dâw.(oğlu Dâw., ölm.890?) ve Bîk(veyâ Beyk, Bek) (Huttâl v.). Bu sonuncunun oğlu Esed (Huttâl v.) ve bunun oğlu el-Hâriş (Huttâl v.). 900'den sonra da 1000 yıllarına kd. bu Hâriş'in torunları Huttâl beyi oldular ve bunların belki sonuncusu, Gazneli Mahmûd'un kızkardeşi Hurre ile evlendi.

Tohâristân emîrleri: 1. Dâwûd b.el-'Abbâs (848-872 = 24), 2. Ebû-Dâw. Muh. b.Ah. (874-899 = 25), 3. Ah.I (899-922? = 23?), 4. Câ'fer (922?-948b? = 26?), 5. Ah. II (948b-949a? = 1?).

9. Âl-i Muhtâc (850-960)

Âl-i Mühtâc, 850?-960? = 110? müddetle Çagaaniyân vâililiğini ellerinde tutmuş emîrlerdir. Arab'laşmış Türk veya İranlı'dır. Çagaaniyân da Tohâristân gibi Türk ülkesi (Güney Türkistan) olduğu için bunların Türk olmaları ihtimâli daha kuvvetlidir. Çagaaniyân, bugünkü Özbekistân'ın, Amu Deryâ üzerinde kalan, Afganistan sınırındaki en güneyidir. Bu âile, 18 yıl da Horâsân (Nişâpûr) eyâlet vâililiği yapmıştır (932-946 + 951-954 + 954-19.11.955). İlk Çagaaniyân sancak vâlisi olan Mühtâc, âileye adını vermiştir ki, Şâgan-Hudât adlı birinin torunlarından. Bunlar Abbâsîler'e tâbî Tâhirî, Şaffârî ve Sâmânîler'in vâilileridir: 1. Mühtâc (850?-), 2. el-Muz.b.Mühtâc, 3. Ebû-Bekr Muh. İbni'l-Muz.(-938), 4. Ebû'Alî Ah.b.Ebî-Bekr (938-19.11.955 = 17), 5. Ebû-Manşûr b.Ebî-'Alî Ah. (19.11.955-960? = 5?). Nişâpûr vâilileri olarak: 1. Ebû-Bekr Muh. (3) (932-938 = 6), 2. Ebû'Alî Ah. (4) (938-946 = 8 + 951-954 = 3 + 954 - 19.11.955 = 1 = 12).

Ebû-Bekr Muh.'in diğer oğlu Ebû'l-'Abbâsî'l-Fazl (Cebel = Rey v.muâvini 945) ve bunun oğlu el-'Abb.'dır. Ebû'Alî'nin (4) diğer oğulları ise 'Alî ve Ebû'l-Muz.'Abd. (ölm. 8.951, oğlu el-Muz.), Ebû-Manşûr'un (5) oğlu Manşûr'dur.

10. Ferîguunîler (892-1018)

Benû-Ferîguun, 892?-1018 = 126? müddetle Cûzcân ve Belh'te hükûmet etmiş emîrlerdir (Belh, 949'dan İt.Bânîcûrîler'den alınmıştır). Abbâsîler'e tâbî Şaffârîler'e, Sâmânîler'e, Gazneliler'e tâbî olmuşlar, sonunda Gazneliler tarafından emâretlerine son verilmiştir. İran asıllı Sünnî bir âiledir: 1. Ah. I b.Ferîgûn (892?-948? = 56?), 2. Ebû-Naşr Muh.I.b.Ferîgûn (948?-979? = 31?), 3. Ebû'l-Hâris Muh. II.b.Ah.b.Ferîgûn (948?-985 = 37?) (Nûh b.Manşûr Sâmânî'nin ve Gazneli Mahmûd'un kayınpederi) (*Hudûdü'l-Â'lem* 982'de bu zâta ithâf edilmiştir), 4. Ebû'l-Hâris Ah.II.b.Muh.b.Ah. (985?-), 5. Ebû-Naşr Ah.III. b.Muh.b.Ah. (-1011) (Sebüktegin'in dâmadı) (Sul.Muh.Gaznevî'nin kayınpederi), 6. Has.b.Ah.III(1011-1018 = 7).

11. Firûzânîler (880-1000)

880?-1000? = 120? müddetle Taberistân'da Şükûr merkez olmak üzere emîrlik yapmış bir İranlı âiledir. Sünnî'dir. Büveyhîler'e tâbî olmuş, onlar tarafından son verilmiştir: 1. Firûzân (880?-?), 2. Kâlî (Kâkî) b.Firûzân, 3. Mâkân b.Firûzân, 4. Mâkân b.Mâkân, 5. Kenâr b.Firûzân b.Has.b.Firûzân (?-1000?). Âileye adını veren Firûzân'ın (1) diğer bir oğlunun oğlu Wahsûdân ve bunun oğlu Sûrhâb'dır. Has. b.Firûzân (1), Rûknü'd-Dewle Büveyhî'ye dâmâd olduğu gibi, kızını da kayın-pederine vermiştir. Has.'ın oğulları Naşr ve Firûzân, bu sonuncunun oğlu son emîr Kenâr'dır. Mâkân(3) b.Kâlî (2), Taberistân 922-928, Cebel (Reyy) 928-929, Horâsân 929-932, 935 vâliflikleri yapmıştır (Sâmânîler'in vâlisi).

12. Sîmcûrîler (910-1001)

Sîmcûrîler, aslında Kûhistân emîrleridir. Kûhistân; Horâsân-Kirmân-Yezd eyâletleri arasında bir sancaktır. Orta İran'dadır ve Horâsân eyâletinin en güney-basıdır. Sîmcûrîler, Sâmânî meliki I. İsmâ'il'in (892-907) memlûktü ve mânevî oğlu Emîr Sîmcûr'un adını taşır. Sîmcûr, Türk'tür. Bu hânedân 910-960 = 50 + 962-982 = 20 + 986-1001 = 15 = 85 yıl müddetle, Sâmânîler'in Horâsân ve Sîstân (Sicistân, Seistân) vâfiligini elinde tutmuştur. Gazneliler tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Sünnî-Hanefî ve Fars kültürü te'sirinde bir Türk hânedânıdır:

1. Emîr Ebû-'Umrân Sîmcûrî'd-Dewâtî (910-945a = 35a)
2. Ebû-'Alî İbr. b. Sîmcûr (945a-958 = 13)
3. Ebû'l-Has Nâsri'd-Dewle Muh.b.İbr.(958-960 = 2 + 962 - 982 = 20 + 986 - 3.989 = 3 = 25)
4. Ebû-'Alî Muh.(II) b.Nâsri'd-Dewle (3.989-9.996 = 7, 6)
5. Ebû'l-Kaas.'Alî b.Nâsri'd-Dewle (9.996-1001 = 5)

Emîr Sîmcûr(1), 910'da Sîstân (Sicistân) ve 930'da Herât vâlisi olmuş, Kûhistân'ı da devamlı elinde tutmuştur. Halefleri, Horâsân vâlisi ve Kûhistân emîri olarak onu istihlâf etmişlerdir. Nâsri'd-Dewle, Sâmânî II. Nûh'un (977-997) kayın-pederidir (çocukları için bk.Sâmânîler). Sîmcûr'un diğer oğlu 'Umrân, İbr.'in (2) diğer oğlu 'Alî, Nâsri'd-Dewle'nin diğer oğlu el-Has, 'Alî'nin (5) oğlu el-Kaas.'dir. Muh.II(4), Herât v.iken babasının yerine bütün Horâsân v.ve Kûhistân emîri oldu (989). 7.998'de öldü. Medfeni Kâşgar'dadır. Oğlu Ebû'l-Has.'Alî, amcası 'Alî'nin (5) yerine 1001'de Kûhistân emîri olduğu için hânedânın 6.sı sayılabilir; oğlu el-Has.'dır.

13. İlyâsîler (929-975)

Benû-İlyâs, 929-975 = 46 müddetle Kirmân'ı Sâmânîler adına yönetmiş emîrlerdir. Büveyhîler tar.ortadan kaldırıldılar. Muhtemelen İranlı, Sünnî bir âiledir: 1. Ebû-'Alî Muh.b.İlyâs b.Alisâ (İlyesâ) (929-966 = 37), 2. İlyesâ b.Muh. (966-969 = 3),

3. Sül.b.Muh.İlyesâ, 968'de Buhârâ'ya kaçmış, ertesi yıl öldürülmüştür. Halefi ve kardeşi Sül. da öldürüldü. Diğer kardeşi İlyâs'tır. Başkentleri bâzen Berdesîr (Gwâdesîr, bugünkü Kirmân), bâzen Sîrecân idi.

14. Andarâba Emîrleri (970-984)

Andarâba (Enderâbe), Merw yakınlarında bir yerdir. Burada 970?-984 = 14? müddetle baba-oğul 2 emîr, Sâ mânîler'e tâbî olarak hükûmet ettiler: 1. Mektûm b.Harb (970?-976? = 6?), 2. Sehlân b.Mektûm (976?-984 = 8?). Aslen hangi kavimden oldukları bilinmiyor. Dilleri Farsca ve mezhepleri Sünnî'dir.

15. Şârîler (980-1155)

Şârîler, 980?-1155? = 175? müddetle, Garcistân emâretinde bulundular. Merkezleri Sûrmîn ve Afşîn'dir. Garcistân, Afgan Türkistân'ının en güneyinde, Kâbil'in kuzeybatısında bir küçük ülkedir. Adları başına "Şar" veya "Şâr" gelen bu emîrlerin Türk veya İran asıllı olduklarını tefrîk etmek kolay değildir. Sünnî'dirler. Gazneliler'e ve Gurlular'a tâbî olmuşlardır. 1. Şâr Reşîd b.Esed (980?-1004? = 24?), 2. Şâr Ebû-Naşr Muh.b.Esed (1004-1014 = 10) (ölm. 1015), 3. Şâr Şâh-Ebû-Muh.b.Ebî-Naşr (1014-1015 = 1), 4. Şâr Erdesîr b.Ebî-Naşr, 5. Şâr İbr.b.Erdesîr, 6. Şâr Şâh b.İbr.(?-1155?). Bu sonuncunun kızı Hûr Melike, Gur meliki 'Alâ'üd-D.Cihân-sûz ile evlenmiştir. Gurlular tar. ortadan kaldırıldılar.

16. Büveyhîler (932-1056)

Benû-Bûye, 932-6.1.1056 = 124 arasında saltanat süren meliklerden müteşekkîl, Deylemlî İranlı, mütedil (Zeydî) Şîî, Farsca konuşan, resmî yazışmalarda Arabca kullanan, nühim bir hânedandır ('Alî Aşgar Fakıyhî, *Âl-i Bûye we Ewzâ-i Zemân-i İşân*, Tahr.1978; H.Busse, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 250-304 hânedân üzerindeki son monografilerdir). Büveyhîler, İran'da Arab hâkimiyetinin sonu ile ülkenin 9 asır için Türk hâkimiyetine geçmesi arasındaki geçiş dönemini teşkil ederler. Emîrül-ümerâ adı altında Türk generallerinden sonra bu İranlı generallerin halife'ye tahakkümleri arasında fark vardır: zirâ Türkler, koyu Sünnî oldukları halde Büveyhîler, Şîî'dir. Ancak Şîa'nın en yumuşak ve Sünnî'lîğe yakın mezhebi olan Zeydiyye'ye mensub bulunmaları, durumunu kolaylaştırmıştır. Bu mezhep mensupları, Sünnî bir halife'nin otoritesini kabûl edebiliyorlardı. Zirâ bu yıllarda Mısır'da, Sünnîler'in ve Abbâsîler'in büyük düşmanı Fâtımî halifeleri vardı. Büveyhîler, Irak'ın ve Bağdâd'ın idâresini Abbâsîler adına ele almışlardı. Orta ve Güney İran ve Ummân da hâkimiyetleri altındaydı. X. asırda daha doğudan koyu Sünnî Türk imparatorluk hânedanları, Gazneliler ve Selçuklular, zuhûr etmemişlerdi. Diğer bir koyu Sünnî Türk imparatorluk hânedânı Karahanlılar da daha Maverâünnehr'i Sâ mânîler'den almamışlardı. Ancak XI. asır girer girmez bu üç Türk imparatorluğu İran'a daldılar. Büveyhîler'in yıldızı söndü. Gazneliler, İran'ın

tamâmını ele geçiremediler. 1040-1055 arasında ise Selçuklular, yalnız İrân'ın tamâmını almakla kalmadılar, Irâk'ı ve daha batıdaki ülkeleri de ele geçirdiler. XII. asırda Fâtımîler'in de yıkılmasıyla Şûlik, Şâh İsmâîl'e kadar uyku devresine girdi.

Büveyhîler, çeşitli dallar hâlinde saltanat sürdürdüler. Emîr, sonra emîrül'ü-ümerâ, hattâ melik gibi unvanlar aldılar. Şîrâz dalının başındaki, halîfe'ye da tahakküm eden en kudretli Büveyhî hükümdârı, 977'de ilk defa olarak sultân = imparator titrini kullanmaya başladı. Fakat mahcub şekilde, nâdiren kullanıyordu. Bu unvânı açıkça ve devamlı ve birinci titri olarak çeyrek asır sonra ancak Gazneli Mahmûd kullanacaktır.

Bağdâd emîrül'ü-ümerâları: 19.12.945-6.1.1056 = 110, 0, 18 müddetle saltanat süren 11 kişidir. 1051b'de Selçuklular'a tâbî oldular. Selçuklular (Tuğrul Bey) ortadan kaldırdı.

Şîrâz melikleri: 934-1055 = 121 arasında saltanat sürerek 10 kişidir. Selçuklular (Tuğrul Bey) ortadan kaldırdı. 1047b'de Selçuklular'a tâbî olmuşlardı.

Kirmân melikleri: 936-6.1.1056 = 120 müddetle saltanat süren 7 kişidir. Selçuklular (Tuğrul Bey) ortadan kaldırdı.

el-Cebel(Reyy, Hemedân, İsfahân; 'Irâk-ı 'Acem) melikleri: 932-1023 = 91 müddetle saltanat süren 5 kişidir. Yerlerine Hemedân'da -Gazneliler'e tâbî-Kâkûyîler geçti ki bunlar da Selçuklular (Tuğrul Bey) tarafından ortadan kaldırıldı. Asıl Reyy-İsfahân dalı ise Gazneliler'e, sonra Selçuklular'a geçti.

'Ummân, 974a-22.12.1012 = 38 müddetle, 3 melik'in (Şîrâz-Bağdâd şûbesi) hâkimiyetinde yaşadı. Yerli hânedanlarca Büveyhî idâresine son verildi.

Bu şûbelerdeki melikler, çok defa birden fazla şûbenin meliki olarak görülürler. Aşağıdaki listelerde daha iyi görülecektir. Büveyhîler, Diyâr-ı Bekr'deki Mervânîler'in de metbuu olarak, nüfuzlarını Anadolu'ya kadar götürmüşlerdir. Aşağıdaki listelerde Bağdâd emîrül'ü-ümerâları 1, 2, 3... şeklinde, Şîrâz (Fârs) melikleri I, II, III... şeklinde, Cebel melikleri (1), (2), (3) ... şeklinde, Kirmân melikleri 1), 2), 3)... şeklinde, 'Ummân'a hâkim olanlar a, b, c... şeklinde işâret edilmişlerdir.

Bağdâd Emîrül'ü-Ümerâları (19.12.945-6.1.1056 = 110, 0, 18):

1. Ebül'Hüs.Ahî'l-Aqtâ b.Büye "Mu'izzü'd-Dewle" (19.12.945-28.3.967 = 21, 3, 10)

2. Ebû-Mansûr Bahtiyâr "'İzzü'd-Dewle" b.Mu'izzi'd-Dewle (28.3.967-29.5.978 = 11, 2, 2)

3. Ebû-Şücâ' Fennâ-Husrew "'Aqdu'd-Dewle" b.Rükni'd-Dewle b.Büye (29.5.978-26.3.983 = 3, 9, 28)

4. Ebû-Kâlicârî'l-Merzübân "Şamşâmü'd-Dewle" b.'Aqudi'd-Dewle (26.3.983 - 1.987 = 3, 10) (Fâtımîler'in mezhebi olan İsmâîlîliği kabûl etti)

5. Ebül'Fewâris Şîr-dil "Şerefü'd-Dewle" b.'Aqudi'd-Dewle (1.987-6.9. 989 = 2, 8)

6. Ebû-Naşr Fîrûz Hâr-şâh "Bahâü'd-Dewle" b.'Ađudi'd-Dewle (6.9.989 - 22.12.1012 = 23, 3, 16)
7. Ebû-Şücâ Şehenşâh "Sultânü'd-Dewle" b.Şamşâmi'd-Dewle (22.12.1012 - 4.1021 = 8, 4)
8. Ebû-'Aliyyi'l-Has."Müşerrefü'd-Dewle" b.Şamşâmi'd-Dewle (4.1021-1025 = 4)
9. Ebû-Tâhir Şehenşâh "Celâlü'd-Dewle" b.Bahâi'd-Dewle (1025-9.3.1044 = 19)
10. 'İmâdü'd-D.Ebî-Kâlicârî'l-Merzebân Muhyi'd-D. "İmâdü'd-Dewle" b.Sultânî'd - Dewle (9.3.1044-15.10.1048 = 4, 7, 7)
11. el-Meliki'r-Rahîm Ebî-Naşr Hurre "Husrew Fîrûz" b 'İmâdi'd-Dewle (15.10.1048 - 6.1.1056 = 7, 2, 22).

Şîrâz Melikleri (934-1055 = 121):

- I. Ebü'l-Has.'Alî "'İmâdü'd-Dewle" b.Bûye (934-11.11.949 = 15)
- II. 'Ađudi'd-Dewle (3) (11.11.949-26.3.983 = 33, 4, 15)
- III. Şerefü'd-Dewle (5) (26.3.983 - 6.9.989 = 6, 5, 11)
- IV. Ebû-'Alî b. Şerefi'd-Dewle (6.9.989-9.990=1,0)
- V. Şamşâmü'd-Dewle (4) (9.990-998 = 8)
- VI. Bahâü'd-dewle (6) (998-22.12.1012 = 14)
- VII. Sultânü'd-Dewle (7) (22.12.1012 - 4.1021 = 8, 4)
- VIII. Müşerrefü'd-Dewle (8) (4.1021-1025 = 4)
- IX. 'İmâdü'd-Dewle II (10) (1025-15.10.1048 = 23)
- X. Husrew Fîrûz (11) (15.10.1048 - 1055 = 7)

Cebel Melikleri (932-1029 = 97):

- (1) 'İmâdü'd-Dewle (I) (932-947a = 15)
- (2) Rükni'd-Dewle b.Bûye (947a-10.976 = 29)
- (3) Ebû-Manşûr Bûye "Müeyyidü'd-Dewle" b.Rükni'd-Dewle (10.976-1.984 = 7, 3)
- (4) Ebü'l-Has.'Alî Ebî-Kâlicâr "Fahri'd-Dewle" b.Rükni'd-Dewle (1.984-9.997 = 13, 7)
- (5) Ebû-Tâlib Rüstem "Mecdü'd-Dewle" b.Fahri'd-Dewle (8.997-1029 = 32)

Kirmân Melikleri (936-6.1.1056 = 120):

- 1). Mu'izzü'd-Dewle (1) (936-11.11.949 = 13)
- 2). 'Aḡudü'd-Dewle (3, II) (11.11.949-26.3.983 = 33, 4, 15)
- 3). Şamşâmü'd-Dewle (4, V) (26.3.983-998 = 15)
- 4). Bahâüddewle (6, VI) (998-22.12.1012 = 14)
- 5). Ebü'l-Fewâris "Kiwâmü'd-Dewle" (22.12.1012 - 1028 = 16)
- 6). 'İmâdü'd-Dewle II(10, IX) (1028-1048 = 20)
- 7). Ebû-Mansûr "Fülâd-Sütûn" b.'İmâdi'd-Dewle II (1048-6.1.1056 = 8)

'Ummân Melikleri (974a-22.12.1012 = 38):

- a. 'Aḡudü'd-Dewle (3, II, 2) (974a-26.3.983 = 9)
- b. Şamşâmü'd-Dewle (4, V, 3) (26.3.983-998 = 15)
- c. Bahâü'd-Dewle (6, VI, 4) (998-22.12.1012 = 14)

Fenâ-Husrew oğlu Ebû-Şücâ' Bûye (Büweyh), Sünnî bir İranlı iken, devleti kuran 3 oğlu da Şîi oldular. Diğer oğulları Şücâ' ve Kâme, bu sonuncusunun oğlu 950'de Rey v.olan 'Alî'dir. Büweyh oğlu 3 kardeş şunlardır: 'İmâdü'd-Dewle (894-11.11.949 = 55), Rûknü'd-Dewle (897-10.976 = 79) ve Mu'izzü'd-Dewle (905-28.3.967 = 62). Hânedan, ortanca kardeşten yürümüştür. Fakat ölümüne kd.hânedânın başı, büyükleri olan 'İmâdü'd-Dewle'dir. İstahr'da gömülmüştür. Oğlu el-Has.'dır. 'İmâdü'd-Dewle, bir Sâmanî generali iken 932'de Rey (Tahrân) şehrini ve Cebel eyâletini alarak Büveyhî saltanatını başlattı. Hemedân ve İsfahân'ı, 934'te Fârs ve Hûzistân'ı aldı. 945'de Bağdâd'a girerek Halife'yi himayesine aldı. 949'da ölünce ortanca kardeş Rûknü'd-Dewle, 976'ya kd. 27 yıl hânedânın başı oldu. 945 sonunda Irâk'a hâkim olan Büveyhîler buraya en küçük kardeşleri Mu'izzü'd-Dewle'yi (ölm. 967) gönderdiler. 'İmâdü'd-Dewle, Şîrâz'da oturduğu için Cebel eyâletini onun sağlığında Rûknü'd-Dewle niyâbeten 15, o ölünce asâleten 29 yıl, cem'an 44 yıl yönetti. Mu'izzü'd-Dewle, Bağdâd'da emîrül-ümerâ ve Kirmân ve Hûzistân meliki idi.

Rûknüddeve = Fülâne b.Has.b.Fîrûzân (Şükûr emîri) (Fahruddeve'nin ann.), Rûknüddeve = Fülâne (941-12.957 = 16) b.İbr.b.Merzûbân Sellârî (Husrew Fîrûz'un ann.).

Mu'izzü'd-Dewle'nin çocukları: Zübeyde (ölm. 1001), el-Hüs., Ebû-Tâhir (ölm. 978a, oğlu Tâhir), Ebû-Harb Habeşî Senedi'd-Dewle (müdd.968, ölm. 980a), Ebû-İshâq 'Umdeti'd-Dewle (953-1010 = 47, oğlu İshâq) ve 'İzzü'd-Dewle (943-Tekrît, 29.5.978 = 35) (vel.19.12.945-28.3.967 = 21, 3, 10) = 'Uleyye Şâh-Zemân b.at-Tâî (halife). 'İzzü'd-Dewle'nin çocukları: Şâh-nâz (= at-Tâî, halife, izd.975a), Fülâne (= Fadl'Ullaahi'l-Hemedânî, izd. 981a), Selâr (= Fülâne b.Bahâü'd-Dewle), Ebü'l-

Kaas.Hüsâmî'd-Dewle (oğlu el-Kaas.), Ebû-Naşr Şâh-fîrûz Nûrî'd-Dewle (ölm.1000, oğlu Naşr), Mansûr, Merzûbân İ'zâzî'd-Dewle=Ezâdrüweyh b.Buhtegin).

Rüknü'd-Dewle'nin kızları: Fülâne = el-Mansûr.- Fülâne = Kaabûs b.Weşmgîr Ziyârî.- Fülâne = Has.b.Kâfî Fîrûzânî.

Rüknü'd-Dewle'nin oğulları: Ebû'l-'Abb.Husrew Fîrûz (doğ. 957, müdd. 983b, oğlu el-'Abb.).- Müeyyidü'd-Dewle (3.942-1.984 = 41, 10) (oğulları: Mansûr ve Ebû-Naşr Risâlâr, ölm. 985, bunun oğlu Naşr).- Fahrüddevl.- 'Aduddewle.

Fahrüddevl (950-8.997 = 47): babası ölünce Rey ve Hemedân meliki oldu (10.976-1.984 = 7, 3). Sonra ağabeyi Müeyyidü'd-Dewle de ölünce onun İsfahân melikliğini de mülküne katarak, ölümüne kd. (997) elinde tuttu. = 1. Fülâne b.Kaabûs b.Weşmgîr (Cürcân meliki) (izd. 989), = 2. Seyyide Şîrîn b.Rüstem II Bâwendî, = 3. Seyyide Ümmü'l-Mülûk b.Kâkûye (ölm. 1028) (Mecd. ve Şems.'nin ann., 997'de nâibe, 1006'ye kd., ölm. 1028). Fahrüddevl'nin oğulları: el-Has., Mecdüddevl ve Şemsüddevl.- Şemsüddevl, babasının ölümünden kendi ölümüne kadar Hemedân melikliği yaptı (8.997-1021 = 24). Oğulları Tâhir ve Semâû'd-dewle'dir. Bu da hal'ine kd. 2 yıl Hemedân meliki oldu (1021-23). Kâkûyîler, Hemedân'ı Büveyhîler'den aldılar. Oğlu el-Has.'dır.- Mecdüddevl (doğ.7.989): 8 yaşında Rey ve Isf.meliki oldu. 1029'da hal' edildi ve Gazneliler bu melikliği ilhâk ettiler. 997-8'de Taberistân ve Cürcân'ı da elinde tuttu. Gazneli Sultân Maḥmûd'a oğlu Ebû-Dülef ile berâber esir düşüp önce Hindistân, sn. Gazne'ye gönderildi ve Gazne'de öldü. = Celâüddevl Büveyhî'nin kızı. Oğulları: Tâlib, Ebû-Dülef (vel., oğlu Dülef), Ebû-Kâfîcâr Fenâ Husrew (oğlu Kâfîcâr) ve daha 27 çocuğu oldu.- Cebel melikliğinin yan melikliği ol.bu sûretle Hemedân melikliği teşekkül etmiştir ki melikler şunlardır:

- 1- Fahrü'd-Dewle (10.976-1.984 = 7, 3)
- 2- Ebû-Tâhir Şemsi'd-Dewle b.Fahrî'd-Dewle (8.997-1021 = 24)
- 3- Ebû'l-Has.Semâû'd-dewle b.Şemsi'd-Dewle (1021-1023 = 2)

Şemsüddevl (no.2), İbnü Sînâ'nın hâmisî olmakla ünlüdür.

'Aduddewle (Isf., 24.9.936-Bağd., 26.3.983 = 46, 6, 2): Rüknüddevl'nin by.oğlu ve bütün Büveyhîler'in en muhteşemidir. Ortaçağ İslâm âleminin adı masallara karışmış, pek zengin hükümdarlarından biridir. Şâirdir. Kûfe'de medfundur. 980b'de Halife at-Tâî'ye dâmâd oldu. Bir kızını kayın-pederi at-Tâî'ye aynı yıl, diğerini de Mansûr b.Nûḥ Sâmanî'ye verdi. Oğulları:

Şerefüddevl Şîrdil (5) (3.962-6.9.989 = 37, 6): 973'te babasının Kirmân nâibi. Oğlu: Ebû-'Alî (IV), bir yıl meliklikten sn. öldürüldü. Taht amcası Merzûbân Şamşâmüddevl'ye geçti. Oğlu: 'Alî.- Şücâ'- Ebû'l-Hüs.Tâci'd-Dewle (ölm. 985), oğlu el-Hüs.- Ebû-Tâhir Fîrûz-Şâh Ziyâî'd-Dewle (ölm. 989, Basra v.), oğlu Tâhir.- Bahâüddevl (6).- Şamşâmüddevl (4).

Ebû-Naşr Fîrûz Hârşâd Bahiüddevl ve Ziyâî'l-Mille Şafıyyi Emîrî'l-Mü'minîn (992: Gıyâsü'l-Ümme) (6) (968-22.12.1012 = 44): Arracân'da öldü. Babası gibi Necfe

gömlüdü. Ebü'z-Zewâd Muh.'Ukaylî'ye dâmâd oldu. Çocukları: Fülâne = Mühezzibüddeve (Baîha emîri); Sekine (ölm.1031) = Halife el-Kaadîr (zifâfdan önce Halife 1031'de öldü); Ebû-Sâ'd (ölm. 14.6.1000, oğlu Sâ'd); Ebû-Manşûr Büyê (1008'de vel. iken öldü) = Fülâne b.Mühezzibüddeve (oğlu Mansûr); Sultânü'd-Dewle Ebî-Şücâ' (d.993); Kıvâmüddeve (Kirmân meliki) (17.3.1000-1028 = 28); Celâlüddeve (9) (993-9.3.1044 = 51) (1038: Melikü'l-mülûk) (Basra v.22.12.1012-1025 = 13).- Celâlüddeve'nin çocukları: Fülâne = Mecdüddeve Büveyhî; Fülâne = Ebû-Manşûr b. Ebî-Kâlicâr; Tâhir; Ebû-Naşr (ölm. 1097, Medâin emîri, oğlu Nasr); Ebû-Manşûrî'l-Meliki'l-'Azîz (ölm. 1049, Basra v.1028) (oğlu Mansûr ve kızı = Fülâd-Sütûn, Kirmân meliki, izd. 1038).

Şamsâmüddeve (6.964-999 = 35): hal'inden bir yıl sn. öldürüldü. 7, V, 3), b. Oğulları: Kâlicâr.- Ebü'l-Hüs. (doğ.19.10.1002, oğlu Hüs.). -Müşerrifüddeve (oğlu 'Alî).- Sultânüddeve (19.10.1002-12.1024 = 22, Ebü'l-Hüs. ile ikiz, Müşerrifüddeve'den by.): hal'inden 3, 8 sn. öldü. Oğulları: Şücâ' ve 'İmâdüddeve II.

'İmâdüddeve II (1009-15.10.1048 = 39): 1047b'de Selçuklular'a tâbî. + Basra 1028, Wâsıt 1029. Ahwâz v.1021.- = Seyyide Hurrâsûye (katli 1056) (Fülâd-Sütûn'un ann.). Kızı Fülâne = Tuğrul Bey (Selçuklu) (izd. 10.1047; izd. müd. 16, ilk izdivacı).

II. 'İmâdüddeve'nin oğulları: Kâlicâr.- 'İzzü'l-Mülk (Basra v. 1040).- Ebû-Tâlib Kâmrân: oğlu Tâlib.- Ebû-Sâ'd Husrew-Şâh: Şîrâz'da müdd. Oğlu Sâ'd.- Ebû-'Alî Husrew: Basra v.-1052, Newbendecân emîri 1048-1094 = 46, oğlu 'Alî.- Ebü'l-Muz.Behrâm: oğlu Muz.- Husrew Firûz: hal'inden 3 yıl sn. Selçuklular'ın esîri ol.1059'da Rey'de öldü. Oğlu Nasr.- Fülâd-Sütûn: öldürüldü. Şîrâz'da müdd. = Fülâne b.Çağrı Bey (Selçuklu) (Alp Arslan'ın kızkardeşi). = Fülâne b.el-'Azîz Büveyhî (izd.1038) (Manşûr adlı bir prens doğurdu).

Büveyhî Vezirleri

Rüdnüddeve'nin vezirleri: Ebû-'Abd.i'l-Kummî 932, 'Abbâd İbni'l-'Abb.b.'Abbâd b.Ah.b.İdrîsî't-Tâlikaanî, Ebü'l-Fazl Muh.b.İbni'l-Hüs.b.Muh. b.'Ubeyd'İllaahî'l-Kâtib İbni'l-'Amîd I 940, Kumm'lu Şî bir tâcirin oğlu olup 30 yıldan fazlâ vezîr ol. rekor kırdı. Müellifdir. Ebü'l-Feth 'Alî b.Muh. Zî'l-Kifâyeteyn İbni'l-'Amîd II (öncekinin oğlu) 8.12.970 (doğ.947, katli 977a) (Halîl Bey Merdem, İbni'l-'Amîd, Haleb 1931).

Mu'izzüddeve'nin vezirleri: Ebû-Câ'fer Muh. b.Ah.i's-Saymerî 944a, Ebû-Muh.i'l-Has.b.Muh.b.Hârûn b.İbr.b.'Abd.b.Yezîdî'l-Mühellebî 11.11.950 (ölm. 19.9.963), Ebü'l-Fazlî'l-'Abb.b.Hüs.i's-Şîrâzî 19.9.963, Ebü'l-Ferec Muh. İbni'l-'Abb.Ebî'l-Fazlî's-Şîrâzî (878-953) İbni Fesencüs I.

'İzzüddeve'nin vezirleri: Ebü'l-Fazlî'l-'Abb.i's-Şîrâzî 967, İbni Fesâncüs I 969 (bir kaç gün), eş-Şîrâzî (tekrar) 969 (katli 8.9.973), Ebû-Tâhir Muh.b.Muh.b.Bâqûye b.'Alî Nâsîrî'd-Dewle 8.9.973 (katli 17.5.978).

'Aḡduddevle'nin vezirleri: Ebü'l-Kaas.i'l-Mutahhar b.'Abd.975 (katli 980a), Naṣr b.Hârûn (Hrist.) 980a, Ebü'r-Reyyân b.Muh., Ebû-Naṣr Hâşâde.

Şamşâmuddevle'nin vezirleri: Ebû-'Abd.i'l-Hüs.b.Ah.b.Sâ'dân 983b, Sâ'd b.Muh.984, Ebü'l-Kaas.i'l-Â'lâ 993.

Şerefüddevele'nin vezirleri: Ebû-Muh.'Alî İbni'l-'Abb.İbni Fesâncüs II 983b, Ebû-Mansûr İbni Şâlihân 984.

Bahâuddevle'nin vezirleri: İbnü Şâlihân 989, Ebû-Naṣr Sâbûr b.Erdeşîr 990 (27.5.948-1025), Ebü'l-Kaas.'Abdi'l-'Azîz b.Yûs.991, Ebû-Naṣr Hâşâde (2) 991 (ölm. 995), Ebû-'Abd.b.Ṭâhîr 991, Ebü'l-Kaas. 'Alî b.Ah.992, İbnü Şâlihân (2) 992, Ebü'l-Kaas.'Alî (2) 993, el-Fâzıl 995, Sâbûr (2) 996 (ölm.1025), el-Fâzıl (2) 996, İbnü Sercîs 997, Ebû-'Alî b.İsm.998 (Wâṣıt vâliiliği ile ber.), el-Fâzıl (3) 1000, Ebû-Gaalibi'l-Has. İbni'l-Mansûr Zî's-Sâ'âdeteyn 1007, Ebü'l-Has.i'l-Ebherî.

Sultânuddevle'nin vezirleri: Ebû-Muh.i'l-Has.İbni Sehlân 'Amîdî Aṣḡâbi'l-Cüyûṣ 1013a, Ebû-Muh.Ewḡad İbni'l-Mükerrim, Ebü'l-Kaas. Câ'fer (966-1029) b.Ebi'l-Ferec İbni Fesencüs IV 1017, Ebû-Gaalibi'l-Has.İbni'l-Mansûr (2) 1018, Ebû-'Adliyyi'l-Hüs.İbni'l-Has.Müeyyedî'l-Mülki'r-Rûkhacî 1019, İbnü Sehlân (2) 1020 (ölm. 1023).

Müşerrefüddevele: Zî's-Sa'âdeteyn (3) 1021 (ölm.1021), er-Rûkhacî (2) 1021, Ebü'l-Kaas.i'l-Hüs.b.'Alî İbni'l-Hüs.İbni'l-Magribî II 1023 (ölm. 1027), İbnü Şâlihân (3) 1024 (ölm. 1025).

Celâuddevle: Ebû-Sâ'd 'Abdi'l-Wâhid b.Fülân b.Câ'fer İbni Mâkûlâ I 1012b, Fülân 1019, İbnü Mâkûlâ I (2) 1021, Ebû-'Aliyyi'l-Has.b.'Alî b.Câ'fer İbni Mâkûlâ II 1025, Ebû-Sâ'd Muh.İbni'l-Hüs.b.'Abdi'r-Rahîm 1028 (ölm. 1047), İbnü Mâkûlâ II (2) 1029, Ebû-Sâ'd Muh. (2) 1030, Ebü'l-Ferec Muh.b.Ebi'l-Kaas.İbni Fesencüs 1030, Ebü'l-Kaas.Hibet'İllaah İbni'l-Has.b.'Alî b.Câ'feri'l-'İclî İbni Mâkûlâ IV 1032 (1035'e kd.Ebû-Sâ'd Muh.ile 3 def'a yer değiştirildiler), İbnü Mâkûlâ IV (4) 1035(2 ay, ölm. Hit, 1039), İbnü Ferencüs (2) (987-1037, katli) 1035.

İmâduddîn: Ebû-Muh.Ewḡad İbni'l-Mükerrim (2) 1024 (ölm. 1024), Fülân 1024, Bâbşâd 1027, Ebû-Mansûri'l-Â'dil İbni Mâfine 1027 (ölm. 1042a), Ebü'l-Ganâim 'Alâ'i'd-D.Sâ'd b.Ebi'l-Ferec İbni Fesencüs VI 1042a-1048b (katli 4.1057).

Husrew-Fîrûz: Ebû-'Abd.'Abdi'r-Rah.İbni'l-Hüs.b.'Abdi'r-Rahîm (katli 1055).

Kivâmuddevle: İbnü Mâfine (2) (ölm.1042a).

Müeyyidüddevele ve Fahrüddevele: Ebü'l-Kaas.İsm.b.'Abbâd (ölm.947) İbni'l-'Abb.b.'Abbâd b.Ah.b.İdrîsi-t-Ṭâleqânî İbni 'Abbâdi's-Şâhib 971 (İstihâr, 14.9.938-Reyy, 30.3.995), Ebü'l-'Abb.Ah.b.İbr.i-d-Dabbiyyi'l-Kâfi 995.

Mecdüddevele: el-Kâfi (yerinde bırakıldı) 997, Ebû-'Alî İbni'l-Kaas.i'l-Haṡr 1003, Ebû-Sâ'di'l-Mansûr ibni'l-Hüs.i'l-Ebî (ölm.1030), Fülân 1030, Ebû-İṣḡâku's-Sehlî 1032, Ebû-Sâ'd 'Abdi'r-Rahîm 'Amîdî'l-Mülk 1032, Ebû-Sâ'd Muh.İbni'l-Hüs.b.'Abdi'r-Rahîm (3) 1032 (bir kaç gün).

II

KAFKASYA

1. Sâciler (889-929)

Benû-Sâc, ilk Müslüman Türk hânedanlarından. Sünnî-Hanefî olan Sâciler, "emîr" unvânı taşıyan krallardır. 889-9.929 = 40 müddetle Abbâsiler'e tâbî ol. Kuzey ve Güney Âzerbaycan ve Ermeniy'e'de saltanat sürmüşler, 910-918 arasında Kazvîn ve Rey eyâletlerine, bu arada Hemedân ve Hamse'ye, bütün 'Irâk-ı 'Acem'e hâkim olmuşlardır. Taht şehirleri no.1 ve 2'de Merâğa, no.3'de Erdebil, no.4'te Gence'dir (*The Cambridge History of Iran*, IV, 1955, 228 v.dd.; *TED*, IX; Defrémery, *Sadjides JA*, IX, 1847, 409-46, X, 396-436). Ebû-Sâc'ın oğlu Yûs.Dîw-dest'in oğlu Ebû's-Sâc I. Dîw-dâd Yâ'kuub, hânedânın kurucusudur.

Bu zât muhtemelen 823'te Bağdâd'da halife'nin hassa alayına subay olarak Batı Türkistan'da Uşruşana'dan geldi. Bu ülkenin "afşın" denen hükümdarlarından bir prensti. Asıl adı Hayder'dir. 15.9.837'de 500 askeriyle amansız ihtilâlcî Bâbek'i esir ederek ün yaptı. 856'da emîrül-Hacc, Kûfe v., 3.868'de Haleb v., 875'te Ahwâz v. oldu. 12.879'da 80 yaşlarında Cündîsâbûr'da öldü. Kızı, Emîr 'Abdü'r-Rah.ile evlendi. Oğulları Muh.Afşın ve Yûs., hânedânın 1. ve 2.'sidir. Afşın'ın oğulları II. Dîwdâd(2) ve Feth(4)'dir. Feth'in oğlu Ebû'l-Ferec, Halife'nin kumandanlarından, oğlu el-Ferec'tir. Feth'in kızkardeşi, Abbâsî kumandanlarından Bedrî'l-Mû'tazîdî ile evlenmiştir. Yûs.'un (3) oğlu el-Kaas'dır. 929'da Âzerbaycan ve Ermeniy'e'yi Abbâsiler gene doğrudan doğruya ilhâk etmişler, bu ülkeler sonra az aşağıdaki hânedanlara geçmiş, sonunda Büveyhî meliklikleri gibi tamâmen Selçuklular'a katılmıştır.

- 1- Ebû-'Ubeyd.Muḥ.Afşın (889-3.901 = 12)
- 2- 'Ubeyd. Dîw-dâd (II) (1.901-9.901 = 0,8)
- 3- Ebû'l-Kaas.Yûs.(9.901-2.928 = 26, 5)
- 4- Ebû'l-Müsâfirî'l-Feth (2.928-9.929 = 1,7)

Afşın (1), Mekke v.877-882a, el-Enbâr v.882-3 oldu. 885'te Müşul ve el-Cezîre'yi Tolunlular'dan alıp kendi adına hutbe okuttu. Fakat bu topraklarda tutunamadı. İrsî vâli olarak 4 yıl sn. Âzerbaycan'a yerleşti. Kardeşi Yûs.(3) (864-3.928 = 64), Ermenî kralı Sempad'ı yenip öldürerek şöhret kazandı. 919-22'de Bağdad'da hapsedildi. II. Dîw-dâd (2), Dwin v., babasının veliahdı (889-3.901) oldu, 887-8'de Kaahire'de bulundu. Kardeşi el-Feth (4), öldürüldü.

2. Müsâfiriler (930-1200)

Müsâfiriler'e, Sellâriler veya Sâlâriler de denir. Sellâr veya Sâlâr, Emîr Müsâfir'in babası ve hânedânın atasıdır. Kezâ Kengeriler de denir. Rewwâdiler ve Şeddâdiler, Müsâfiriler'in (Benû-Müsâfir),birer dalından ibârettir. Kezâ Sâ'lûqîler denen âile de, Müsâfiriler'in bir şubesidir.

Hânedânın Türk, Arab, İrânî ve Kürd olması üzerinde durulabilir (bu hânedânın Eyyûbîler'le de karâbeti olduğunu sanıyorum). Başlangıçta âilenin İrânî olması akla yakındır. Delilleri de eksik değildir. Ama önce Arab'laşmış, sonra Kürd'leşmiş olduğunu söylemek icâb eder. Hâkimiyet sâhalarında gitükçe Kürd kitleleriyle beslendiği sanılıyor. Türk kültür te'sirleri almış bulunması da normaldir. Bu devirde Güney Kafkasya'da henüz az Türk bulunduğunu, en çok İranlı kavimlerin yaşadığını hatırlamak icâb eder. Zîrâ Selçuklular ve Moğollar'la berâber büyük Türk kitleleri henüz gelmemiştir.

Çeşitli dallar hâlinde, Abbâsî, Büveyhî, Gazneli ve Selçuklu tâbîleri, hattâ vâliîleri hâlinde Müsâfiriler'den gelen prensler ve krallar, hükümlerliklerini devâm ettirmişler, ekseriyetle "emîr" unvânını taşımışlardır.

Müsâfiriler, Sünnî'dir. Çeşitli dallar Hanefî ve Şâfiî'dir. Cürcân, Deylem, Cebel, Ermeniyeye, Âzerbâyçân, Arrân, Nahçıvân, Gürcistân, Dağıstân gibi çeşitli ülkelerde faaliyet göstermiş, hâkimiyet kurmuşlardır. Fakat ehemmiyetli iz bırakan büyük, hattâ mühim bir hânedan teşkil edememişlerdir. Bunun bir sebebi, çeşitli dallar hâlinde salkım saçak hüküm sürmeleridir.

Sellâr veya Sâlâr, 927'de Şemirân emîri idi. Oğullarından Mâkân Şîr-dil, 928'de Cürcân v.oldu. Diğer oğlu Eswâr Müsâfir'in oğulları: Mâlik (oğlu Belsüwân), Ah.(919'ta Târim v.), Schlân, Muḥ. ve Wehsûdân. Bu sonuncusunun oğulları Sürhâb (ölm.922), Cüstân (kızı Harâsweyh = Muḥ.b.Müsâfir, amca-zâdesi) ve 'Alî'dir. 'Alî, İsf.913-6, Rey 916 vâliîliklerinde bulundu.

Müsâfir'in oğlu Muḥ., Târim emîri, 941-950? müddetle de Erdebil vâlisi olmuş, amca kızı Harâsweyh ile evlenmiştir. Muḥ.'in 3 oğlundan Merzübân, ana dalın atası, Sâ'lûq kendî adını taşıyan dalın kurucusu, Ebû-Manşûr Wehsûdân ise 941'den itibaren

Târim emîri ve Târim şubesinin atasıdır (H.F.Amedroz, *The Sallari and Rawwadi Rulers of Azerbejdjan*, JRAS, 1909, 174 v.dd.; Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 239-43). Târim emîrleri:

1. Ah.b.Müsâfir (915?)
2. Muḥ.b.Müsâfir (915?-941 = 26?)
3. Ebû-Manşûr Wehsûdân b.Muḥ.b.Müsâfir (941-966 = 25)
4. Nûḥ b.Wehsûdân
5. Cüstân I b.Nûḥ (?-989)
6. İbr.b.Merzübân b.İsm.(ölm.966) b.Wehsûdân (997-1029 = 32)
7. Ebû-Şâlih Cüstân II b.İbr.(1029-1049? = 20?)
8. Müsâfir b.Cüstân II (1049?-1065? = 16?)

989-997 = 8 arasında Büveyhîler, Târim'i doğrudan doğruya idâre etmişler, başka vâfîler göndermişlerdir. Wehsûdân'ın diğer oğulları Manşûr, İsm.(ölm.966, oğlu Merzübân, oğlu İbr., oğlu II. Cüstân, oğulları Şâlih ve Müsâfir), Muḥ. Hayder ve Nûḥ'tur. Nûḥ, Târim'i oğlu I. Cüstân'a bırakarak 989'da Şemirân v. oldu. Cürcân meliki Kaabûs b.Weşmgîr'in kızı ile evli idi ki bu prenses 989'da 2. def'a Fahrüddeve Büveyhî ile evlenmiştir. Târim şubesi, 1065'e doğru, metbûu olan Selçuklular'ca doğrudan doğruya ilhâk edildi. Târim, Kızıl Özen ırmağı üzerinde, Geylân'ın güneyinde, Reşt ile Zencân arasındaki küçük ülkedir.

Sâ'lûq b.Muḥ.b.Müsâfir'in oğulları: İbr.ve 'Alî. Bu daldan er-Reyy vâfîleri çıktı:

1. Ebû'l-'Abb.Muḥ.b.İbr.b.Sâ'lûq (kardeşi 920'de öldü), 2. Muḥ.b.'Alî b.Sâ'lûq (914-915a = 1 + 926-928 = 2 = 3) ve bunun kardeşi 3. Ah. (916 - 3.924 = 8, katı).

Merzübân b.Muḥ.b.Müsâfir, hânedânın Merzübânîler de denen dalının ilkidir. İlk gerçek hükümdar da budur.

1. Merzübân (941-12.957 = 16)
2. İbr.b.Merzübân (12.957-971 = 14)

Büveyhîler'in ilhâkıyla bu Âzerbaycan ve Ermeniyeye melikliği sona erdi. Merzübân'ın bir kızı, Rûknüddeve Büveyhî ile evlendi (çocukları için bk. Büveyhîler). Merzübân'ın diğer oğulları: Cüstân (müdd.12.957), Nâsır (Erdebil v., ölm. 960), Key-Husrew ve Rewwâd (ölm. 956). Bu sonuncusu, "Rewwâdîler" denen şubenin atasıdır. Asıl Revvâdîler, onun Ebû'l-Heycâ Muḥ. adlı oğlundan türer. Diğer oğlu Şeddâd, Şeddâdîler'in atasıdır. Ebû'l-Heycâ, 987'de Dwin vâfîsi idi. Oğlu Memlân ve onun oğlu Ebû-Manşûr Wehsûdân ve Erdebil v. (1000-1025) Ebû-Naşr Hüs., bunun oğulları Manşûr ve Memlân Ah., bu sonuncunun oğlu 1133'te öldürülen Aksungur Ahmedîlî (Irak Selçuklu atabeyi), bunun da oğlu Hâşş Bey'dir. Önce Kürd'leşmiş olan Revvâdîler, 1029-1117 = 88 müddetle Gence merkez olmak üzere (Müsâfirîler'in merkezi Erdebil idi) merkez Merâğa ol. Âzerbaycan'da hüküm sürmüşler, ikinci hükümdarları Selçuklular'a tâbî olmuştur, hattâ onların vâfîsi durumundadır:

1. Wehsüdân b.Memlân (1025-1059 = 34)
2. Memlân Ah.b.Wehsüdân (1059-1071 = 12)
3. Ahmedîl b.lbr.b.Wehsüdân (1071-1116 = 45) (ölm. Merâğa)

4. Aksungur (1116-). Aksunkur (no.4), Bağdâd'da Bâtınîler'ce öldürülen Ahmedîl'in Türk memlûkü ve mânevî oğludur. Aksunkur, oğlu ve torunları, Merâğa Atabeyleri olup bâzan Tebrîz'e de hâkim ol., Selçuklu tâbii ol.saltanat sürdürdüler (veyâ vâfîlik yaptılar)

Revvâdîler'in son temsilcileri tamâmen Türk'leşmişlerdir. Farsca'yı bırakıp Türkçe konuşmuşlardır. Şeddâd'ın oğlu Muh. ile de Şeddâdîler başlamıştır:

1. Muh. b.Şeddâd b.Rewwâd b.Merzübân b.Muh.b.Müsâfir b.Sellâr (951b-955 = 4)

2. Ebü'l-Has.'Alî İbnî'l-Câ'ferî'l-Leşkerî b.Şeddâd (971-979a = 8)
3. Merzübân b.Muh.b.Şeddâd (979a-985 = 6, katl)
4. el-Mansûrî'l-Fazlûn I b.Muh.b.Şeddâd (985-1031 = 46)
5. Ebü'l-Feth Mûsâ b.Fazlûn I (1031-1034 = 3)
6. Ebü'l-Has.i'l-Leşkerî (II) 'Alî b.Mûsâ (1034-1048b = 14)
7. Enûşîrwân b.'Alî b.Mûsâ (1048b-1049a = 0,3)
8. Ebü'l-Eswâr Şâwer b.Fazlûn I(1049a-1067 = 18)
9. Emîrû'l-Fazlûn II Minûcihr b.Şâwer (1067-1068 = 1 + 1069-1073 = 4 = 5)
10. Eswât b.Şâwer (1068-1069 = 1)
11. Ebü'l-Muz.Fazlûn III b.Fazlûn II (1073b-1076a = 3)
12. Fazlûn IV Menûcihr b.Ebi'l-Eswâr Şâwer b.Fazlûn II (1076a-1118 = 42)
13. Ebü'l-Eswâr Şâwer II b.Fazlûn IV (1118-1124 = 6) Gürcî işğali: 1124-1125

= 1

14. Fazlûn V b.Şâwer II (1125-)
15. Mahmûd b.Şâwer II (-1131)
16. Hoşcihr (1131-)
17. Şeddâd (-1155)
18. Fazlûn VI (1155-1161 = 6) 1161-1164 = 3: Gürcî işğali.
19. Şehenşâh (1164-1174 = 10) Gürcî işğali: 1174-?
20. Key-Sultân b.Mahmûd b.Şâwer II b.Fazlûn IV (?-1200)

Arrân (Karabağ), Ermeniyeye, Nahçıvan, bâzen Tiflis ve Demirkapı'ya (Derbend) hâkim olan Şeddâdîler, 951b-1200 = 249 müddetle devâm etti. Abbâsîler'e, Büveyhîler'e, 1054'te Selçuklular'a tâbî oldular. Irak Selçuklularının ve onların tâbii Âzerbaycân Atabeyleri'nin tâbii olarak devâm ettiler. Merkezleri 971'e kd.Dwîn , sn. Gence'dir. Kürd'leşmiş olan hânedan, Selçuklular'dan sonra derin Türk te'sirlerinde kaldı. Zâten bu

devirde bu bölgeye yoğun Türk boyları gelip yerleşti. Muḥ.'in (1) merkezi Debîl (Dwîn iken, sn. Gence'ye götürüldü. 'Alî'nin (6) diğer oğulları el-Ḥas.ve Ebû'l-Feth Câ'fer (1078'e kd. Karabağ emiri)'dir. Şâwer (8), 1022-1067 arasında Dwîn'i de elinde tutmuştur. 1076'da Selçuklular, Gence'yi Şeddâdîler'den aldılar. Hânedâna emâret olarak Kars yakınlarında Ani'yi verdiler. No. 12'den ît. sâdece Ani (Ânî) emirleridir. 1200'de Gürcistan krallığı, Ani'yi aldı.

3. Şîrwân-Şâhlar (799-1551)

Şîrwân(veyâ Şîrwân, Şerwân), "Arrân" denen Kuzey Âzerbaycân'ın Kür (Kura) nehrinin kuzeyinde kalan yarısıdır. Kuzeyde Dağıstan, batıda Gürcistan, doğuda Hazar Denizi vardır. Sâsânîler devrinden beri İrân imparatorluğuna tâbî ol.bu ülkede hüküm süren melik veyâ vâlîlere "Şîrwân-Şâh" denmiştir. İslâmî devirde Mezyedî-Kesrânî hânedânı melikleri "Şîrwân-Şâhlar" diye meşhûr olmuştur.

Mezyedîler, 861'den ît. "şîrwân-şâh" unvânını taşıyan Arab melikleridir. Taht şchirleri Şemâḥa'dır. 799-1097 = 298 müddetle Abbâsîler'e, Büveyhîler'e ve Selçuklular'a tâbî ol.yaşamıştır. Bir ara çok genişliyerek Kuzey ve Güney Âzerbaycan , Ermeniyeye ve Dağıstan'ı içine almıştır. 830-842 = 12 müddetle Ḥayde b.Kâwûs Afşın Türkî, Abbâsîler'in bu ülkede vâlliliğini yapmıştır. Bu müddeti Mezyedî saltanatından düşmek icab eder. Mezhepleri Sünnî-Hanefî, dilleri Arabca'dır. Fars kültürü vardır (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 243-9). Zâid oğlu Mezyedü's-Şeybânî, hânedâna adını vermiştir ki, nisbe'si hangi Arab aşiretinden indiğini de göstermektedir. Onun oğlu I. Yezîd, Yezîd'in küçük oğulları Esed (Ermeniyeye v.801-820 = 19) ve Muḥ. (oğlu Î'sâ, Ermeniyeye v.820-824 = 4)'dir.

1. Yezîd I (799-801 = 2)
2. Esed b.Yezîd (801-820 = 19)
3. Î'sâ b.Muḥ.b.Yezîd (820-824 = 4)
4. Ḥâlid b.Yezîd (824-830 = 6 + 842 - 845? = 3? = 9?)
5. Muḥ.I b.Ḥâlid (845?-861 = 16?)
6. Heysem I b.Ḥâlid (861-?)
7. Muḥ.II b.Heysem
8. Heysem II b.Muḥ.II (?-913?)
9. 'Alî I b.Heysem II (913?-917 = 4?)
10. Ebû-Tâhir (Tâlib) Yezîd II b.Fülân b.Muḥ.II (917-948b = 31)
11. Muḥ.III b.Yezîd II (948b-956 = 8)
12. Ah.b.Muḥ.III Şîrwân-Şâh (956-980b = 24)
13. Muḥ.IV b.Ah.Şîrwân-Şâh (980b-991 = 11)
14. Yezîd III b.Ah.Şîrwân-Şâh (991-1027 = 36)
15. Minûçîhr I b.Yezîd III Şîrwân-Şâh (1027-1034 = 7)

16. Ebû-Manşûr 'Alî II b. Yezîd III Şîrwân-Şâh (1034-1044 = 10)
17. Kubâd b. Yezîd III Şîrwân-Şâh (1044-1049 = 5)
18. Buht-Naşr 'Alî III b. Fûlân b. Yezîd III Şîrwân-Şâh (1049-?)
19. Sâlâr b. Yezîd III Şîrwân-Şâh (?-1063?)
20. Ferîbüzz I b. Sâlâr Şîrwân-Şâh (1063-1097 = 34)
21. Ferîdûn b. Ferîbüzz Şîrwân-Şâh (1097)
22. Şîrwân-Şâh Minûcihr II b. Ferîdûn (1097-?)
23. Ş. Ahsitân I b. Minûcihr II
24. Ş. Ferîbüzz II b. Ahsitân
25. Ş. Ebû'l-Muz. Minûcihr III b. Fûlân (1155-1168 = 13)
26. Ş. el-Muz. Ahsitân II b. Minûcihr III (1168-1171 = 3)
27. Ş. Ferruh-zâd I (Kesrânî) (1171-1179 = 8)
28. Ş. Keştâsb (Gerşâsp) b. Ferruh-zâd (1179-1225 = 46)
29. Ş. 'Alâ'ü-d-D. Ferîbüzz (Ferâmürz) III b. Gerşâsp (1225-1251=26)
30. Ş. Ahsitân III b. Ferîbüzz (1251-1281 = 30)
31. Ş. Ferruh-zâd II b. Ferîbüzz III (1281-1317 = 36)
32. Ş. Key-Kubâd b. Ferruh-zâd (1317-1344 = 27)
33. Ş. Key-Kâwûs b. Sulţ.-Muh. b. Key-Kubâd (1344-1372 = 28)
34. Ş. Hûşeng b. Key-Kâwûs (1372-1382 = 10)
35. Ş. Şeyh-İbr. b. Sul.-Muh. b. Key-Kubâd (1382-1418 = 36)
36. Ş. Sul.-Halîl'Ullaah I b. Şeyh-İbr. (1418-1465 = 47)
37. Ş. Ferruh-Yesâr (-Siyer) b. Halîl I (1465-1500 = 35)
38. Ş. Behrâm (Bayrâm)-Beg b. Ferruh-Yesâr (1500-1501 = 1)
39. Ş. Gaazî-Beg b. Ferruh-Yesâr (1501-1502 = 1)
40. Ş. Sul.-Mahmûd b. Gaazî-Beg (1502)
41. Ş. Şeyh-İbr. II b. Ferruh-Yesâr (1502-1524 = 22)
42. Ş. Sul.-Halîl'Ullaah II b. Şeyh-İbr. (1524-1535 = 11)
43. Ş. Şâh-ruh b. Sul.-Ferruh b. Şeyh-İbr. (1535-1538 = 3)
44. Ş. Bûrhân-ı 'Alî-Sul. b. Halîl II (1548-1.1550 = 2)
45. Mîrzâ Ebû-Bekr Paşa b. Bûrhân-ı 'Alî

1000 yılına doğru hânedân, Arab aslını unutmuş, İranlı'laşmış, Farsca konuşmaya başlamıştır. XI. asır sonlarında yoğun Türk te'sirleri başlamış, XIV. asırda hânedân Türk'leşmiş, XV. ve XVI. asırda kesin şekilde Türkçe konuşan bir Türk hânedânı hâline gelmiştir. Türkçe konuşulmuş ve yazılmıştır. Hânedân, son asırdaki Şîî baskılara

rağmen her zaman Sünnî-Hanefî mezhebini muhafaza etmiştir. Büyük Selçuklular'dan sonra Irak Selçukluları'na, İldenizliler'e, Harzem-Şâhlar'a, Moğollar'a, İlhanlılar'a, Celâyirliler'e, 1386'dan İt.Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, 1500'de Safevîler'e, 1534 ağustosundan İt. Osmanlılar'a tâbî olmuş, Şîrwân melikleri, hiç bir zaman müstakil olamamışlardır.

Bu devrede de "şîrwân-şâh" unvânını taşıyan hükümdarlar, 1382'de taht şehrini Şemâhî'dan Güney Dağıstan'da Derbend'e (Tr.Demirkapı, Ar.Bâbü'l-Ebwâb) götürdüler. XV. asırda bâzen Bakû da taht şehri oldu. XVI. asırda Şemâhî yeniden merkez oldu. Kuzey Âzerbaycan'a komşu güney şeridi de Şîrwân-Şâhlar'da kaldı. Zaman zaman Dağıstan'ın tamâmı ve Ermeniye üzerinde de hâkimiyet kuruldu.

Hânedânın bilhassa XIII. asırdaki şeceresi çok karışıktır. Bilhassa bu asır için kesin tablolar vermek mümkün olamamış, daha kuvvetli rivâyetlere dayanmaktan başka çâre bulunamamıştır. Kaynakların titiz şekilde taranmasıyla durum düzeltilebilir. Bu bahis için bizim buna vaktimiz yetmemiştir.

Şîrwân-Şâh Ferîdûn (Efrîdûn) (ölm. 1097)'un 3 oğlu olduğunu söylemek mümkündür: Keştâsb, Ferîbüzz ve Minûçîhr. Ferîbüzz, III. Minûçîhr ile evlenen Şafwetî'd-Dîn Hâtûn'un babası olmalıdır. Keştâsb, hânedânın "Kesrânîler" denen dalının atasıdır. Keştâsb oğlu Şehryâr oğlu Kâwûs oğlu Kesrân, bu dala adını vermiştir ki Kesrân'ın oğlu 27. şîrwân-şâh I. Ferruh-zâd'dır. 21. şîrwân-şâh Ferîdûn'un diğer oğlu II. Minûçîhr ise, hânedânın "Hâkaanîler" veya oğluna izâfetle "Ahşiyânîler" denen, 1097-1171 arasında hüküm süren, 1171'de saltanatı Kesrânî dalından Ferruh-zâd'a bırakan dalının atasıdır. II. Minûçîhr (22), Gürcistan prensesi Thamara Hâtûn ile evlenmiştir. Oğlu I. Ahşitân (23), onun oğlu II. Ferîbüzz (24), onun da oğlu III. Minûçîhr'dir (25). Hâkaanî, bu hükümdar ve hânedânına nisbetle mahlasını almıştır. Gerek III. Minûçîhr, gerek zevcesi Şafwetî'd-D.Hâtûn, gerek oğulları, Fars dilinin ölümsüz kasîde şâiri Hâkaanî'nin memdûh ve hâmleridir. III. Minûçîhr'in oğulları II. Ahşitân (26) ve Efrîdûn, II. Ahşitân'ın oğlu Ferîbüzz ve kızı Ay-Çiçek Hâtûn'dur.

Kesrânî dalından I. Ferruh-zâd (27)'i oğlu Keştâsb (28), sn. oğlu III. Ferîbüzz (29), sn. bunun oğulları III. Ahşitân (30) ve II. Ferruh-zâd (31) (diğer kardeşleri Güştâsp) tâkıyb etmişlerdir. Sonraki şîrwân-şâhlar: şecereleri listede verilmiştir. Sul.-Muh., Derbend emîridir, şîrwân-şâh olmamış, fakat hânedân, onun neslinden devam etmiştir. Hûşeng'in (34) katli ile saltanat, Sul.-Muh. dalına geçmiştir. I. Şeyh-İbr.'den gayri oğulları Şeyh-Behlûl ve Tahmûrâs'tır. Sul.-Muh.'in I. Şeyh-İbr. ile başlayan dalına "Derbendiyye Şûbesi" denmektedir. Zirâ Şeyh-İbr. devlet merkezini Şemâhî'dan - babasının emîr olduğu ve doğduğu - Derbend'e, kuzeye götürmüştür. Şeyh-İbr., kardeşi ile berâber Karakoyunlular'a esir düşmüş (19.12.1412), 4.1413'e kadar Tebrîz'de esir kaldıktan sonra salıverilmiştir.

I. Şeyh-İbr.'in (35) oğulları: Gazanfer, Esed'Ullaah, Minûçîhr, 'Abdû'r-Rahmân, Naşr'Ullaah, Hâşim, Key-Kubâd, Keyûmers ve I. Halîl'Ullaah (36). Katledilen bu zât, 47 yıl saltanatla rekor kırmıştır. Karakoyunlu Kara Yûsuf'tan dul kalan Timuroğlu Ebû-

Bekr M.'nin kızı Beğim'le evlenmiştir (3.1421). Oğlu ve halefi Ferruh-Yesâr (Kaytak beyi Halil Bey'in kızkardeşi ile evli) da Şâh İsm.tar. öldürüldü; diğer oğlu Şîrwân-Şâh'tur. 35, 36, 37 sayılı baba-oğul-torun, toplam 118 yıl tahtta kaldılar. 1500'de Safevîler'in zuhûru ile Şîrwân-Şâhlar'ın yıldızı söndü. Safevîler, Şîrwân-Şâhlar'ın amansız düşmanı idiler ve onlarla kan dâvâları vardı. Bu sırada henüz Osmanlı devleti de, Doğu Kafkasya'ya erişmemişti. Şâh İsm. ve oğlu Tahmâsb, bu koyu Sünnî Türk hânedânını iyice ezdiler. Fakat tamâmen yok etmeleri mümkün olmadı. Zîrâ bu sırada Osmanlılar artık bu topraklara erişmiş bulunuyorlardı. Kuzey Âzerbaycan'ı da kısmen Şîi yapan Safevîler, Dağıstan'da buna muvaffak olamadılar. Dağıstan, kan ve ateşe rağmen Şîi olmadı, dağlara çekilerek îmânını muhâfaza etti.

Ferruh-Yesâr'ın bir kızı, Yâ'kuub Bey'le evlendi. Gaazî-Beg'in bir oğlunun adı Muh.'dir. II. İbr., bir kızını Şâh İsm.'e vermiye mecbur kaldı. Oğulları II. Halil'den başka, Muzaffer ve Sul.-Ferruh'tur. Bu sonuncunun oğlu Şâh-ruh, 1538'de devleti Safevîler'e bırakmaya mecbur kaldı. Tebrîz'e götürüldü ve orada Şâh Tahmâsb tar. 1539'da öldürüldü. 10 yıl için Şîrwân, Safevî eyâleti oldu. Şâhruh Şîrwân-Şâh'ın 1539'da babası şehîd edildikten sonra doğan oğlu Şâhruh Mîrzâ, 1578'de Kafkasya'da Osmanlı hizmetinde idi. Derwîş Muh.Han b.Has.Bey, kezâ bu hânedândandır ve 1550'lerde Şeki = Nuha beyi idi. Oğlu 'Ömer Mîrzâ, 1578'de Osmanlı hizmetinde bulunuyordu. Gene Şîrwân-Şâhlar'dan Kaasım Mîrzâ, 1548-54'te İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı görevlisi ol.Kafkasya'ya gönderilmişti. Bu prenslerin hangi şîrwân-şâh'tan indikleri tesbît edilemedi.

II. Halil, Şâh Tahmâsb tar.şehîd edildi. Şâh İsm.'in kızı Perîhân Beğim'le evli olması, onu kayın-birâderinin hışmından kurtaramadı. Kızının oğlu Kâwûs Mîrzâ, 19.3.1577'de Şîrwân tahtı için müddeî olmuştur. II. Halil'in oğullarından Mehmed Mîrzâ ise, 5.10.1534'te Kaanûnî Sultân Süleymân tar.Tebrîz beylerbeyisi tâyin edildi. II. Halil'in diğer oğlu son şîrwân-şâh Burhân-ı 'Alî'dir.

Burhân-ı 'Alî, 1538-48 yıllarında ülkesi Safevî eyâleti iken, Şîrwân tahtı müddeisi ol.İstanbul'da yaşadı. Kaanûnî onu Osmanlı askeriyle Şîrwân'a gönderdi. Ancak 2 yıl kadar bile tutunamadı. 1550 ocağında Şîrwân, Safevîler tar.tekrar işgal edildi. Burhân-ı 'Alî'nin oğlu Ebû-Bekr Mîrzâ, son veliahddir (1548-1.1550). 1540'a doğru doğmuştur. I. Devlet Giray Han'ın dâmâdı idi. Uzun müddet İstanbul'da yaşadı. 1579'da paşa unvânı ile Osmanlı devletinin Şîrwân beylerbeyisi oldu. Atalarının ülkesinde bu sûretle basit bir Osmanlı vâlisi olarak hükûmet etti. Onunla da bu uzun ömürlü hânedân sona erdi.

Ebû-Bekr Mîrzâ/Paşa'nın dâmâdı İbrâhîm Bey'dir.

4. Derbend Hâşimîleri (869-1069)

869-1069? = 200? müddetle Hâşimîler, merkez Derbend olmak üzere küçük bir devlet kurdular. Hânedân Arab ve Sünnî-Hanefî'dir (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 243-9). Hânedâna adını veren Hâşim b.Sürâka, Abbâsî vâlisi iken 869'da istiklâl kazandı. Abbâsîler'e, Büveyhîler tâbî oldu. Selçuklular tarafından ortadan

kaldırıldı. I. Muḥ.'in (3) oğlu Heysem, 942'de hayatta idi. No. 7 ve 11 öldürülmüşlerdir. No. 10, 1035'te Şirwân-Şâh III. Yezîd'in bir kızı ile evlenmiştir.

1. Hâşim (869-884b = 15)
2. 'Amr b.Hâşim (884b-885b = 1)
3. Muḥ.I b.Hâşim (885b-915b = 30)
4. 'Abdü'l-Melik b.Hâşim (915b-939 = 24)
5. Aḥ.b.'Abdi'l-Melik (939-977a = 38)
6. Meymûn I b.Aḥ. (977a-997 = 20)
7. Muḥ. II b.Aḥ. (997)
8. Leşkerî b.Meymûn I (997-1001 = 4)
9. Manşûr I b.Meymûn I (1001-1034 = 33)
10. 'Abdü'l-Melik II b.Manşûr I (1034-1043a = 9)
11. Manşûr II b.'Abdi'l-Melik II (1043a-1065 = 22)
12. 'Abdü'l-Melik III b.Leşkerî (1065)
13. Meymûn II b.Manşûr II (1065-1069? = 4?)

III

SELÇUKLULAR'dan SONRA ÎRÂN

1- Kâkûyîler (Yezd Atabeyleri) (1008-1274)

Benû-Kâkûye (Kâkûyî veyâ Kâkweyhî), 1008-1274 = 266 müddetle Yezd, Isfahân, Hemedân, Cibâl (Rey) eyâletlerinde hüküm sürmüştür. 1008-1051 = 43 dönemi, bunların meliklik devresidir. Büveyhîler'e, Gaznelîler'e, 1042'de Selçuklular'a tâbî ol. merkez Isfahân olmak üzere devâm etmişlerdir. 1051'de Selçuklular tar. devletlerine son verilmiştir. Selçuklular, Kâkûyîler'i devamlı şekilde ve yalnız Yezd vâlisi ol.bırakmışlar, Hemedân ile 6.1051'de Rey'in yerine Selçuklu taht şehri yaptıktan Isfahân'ı kesin şekilde ellerinden almışlardır (Reyy ve Isfahân, 1041'de Selçuklular'a geçmiştir). Bu sûretle 1051-1274 arasında devâm eden Kâkûyîler'in Yezd vâilîliği devresi başlamıştır ki bu durum onları Yezd atabeyleri hâline getirmiştir. Büyük Selçuklular'a, Irak Selçukluları'na, İldenizliler'e, Harzem-Şâhlar'a, Moğollar'a, İlhanlılar'a tâbî ol.hayatlarını devâm ettirmişler, sonunda İlhanlılar Yezd atabeylerine nihâyet vermiştir.

İranlı olan ve Farsca konuşan Kâkûyîler, Selçuklu devrinde Türk kültürü olarak diğer Selçuklu atabeyleri gibi -İran asıllı olmalarına rağmen aynı statü içinde- atabey hânedanlarından biri hâline geldiler. 1028'de bir ara Rey'ye (Tahrân) de hâkim oldular. 1051'den sonra Yezd vâilîliği ve emâreti ellerinde kalmakla bir ehemmiyetleri de kalmadı.

1. 'Alâ'ü'd-Dewle ('Alâ'ü'd-D.) Ebî-Câ'fer Muḥ. (1008a-9.1041 = 33)
2. Zahrü'd-D.Şemsi'l-Mülûk Ebî-Manşûr Ferâmûrz b.Muḥ (9.1041-6.1051 = 10)
- 2a. Gerşâsp b.Muḥ. (6.1051-?)
3. Emîr Müeyyidü'd-Dewle ('Alâ'ü'd-Dewle) 'Alî (?-1095 = ?)
4. 'Alâ'ü'd-dewle 'Adudü'd-D. Ebî-Kâfîcâr Gerşâsp Werdân (1095-1210 = 25) (ölm. 1141)
5. Muḥyü'd-D.(Rüknu'd-D.) Sâ'm (1120-1194 = 74)
6. 'İzzü'd-D.Leşker (Lenker) (1194-1207b = 13)
7. Werdân-zûr (1207b-1219 = 12)
8. Ebû-Manşûr Sipeh-sâlâr (1219)
9. Kuḫbû'd-D.Maḥmûd-Şâh (1219-1232 = 13)
10. 'Alâ'ü'd-Dewle Salgur-Şâh (1232-2.1264 = 32)
11. 'Alâ'ü'd-Dewle (2.1264-1271b=7)
12. Togan-Şâh (1271b-5.1275 = 4)
13. Yûsuf-Şâh (1275)

Merzûbânü'd-Deylemî oğlu Şehryâr ispehbeż'i Düşmenziyâr Rüstem'in oğlu Kâkûye'nin kızı Ümmü'l-Mülûk Seyyide, Büveyhî sultânı (9.976-8.997) Fahrüddeve ile evlenmiş ve Mecdüddeve'yi (ölm. 1028) doğurmuştur (bk.Büveyhîler). Kâkûye'nin oğlu ve Büveyhîler'in Cibâl (Reyy) v. Düşmenzâr (Düşmenziyâr)'ın oğlu 'Alâ'ü'd-Dewle I Muḥ.(1), 1008'de Yezd'i, 1023'te Hemedân'ı almış, sn. 1030'da İsfahân v. olmuş, Büveyhîler'in zaafılarından faydalanmış ve hânedânın kurucusu olmuştur. 1029'da Rey, İsfahân ve Hemedân'ı Gazneli Maḥmûd, Kâkûyîler'den almıştır. İbnü Sînâ, bu zâtın saray nâzırı idi. *Dâniş-nâme-i 'Alâ'î*'yi adına yazmış, onun yanında İsfahân'dan Hemedân'a giderken 1037'de ölmüştür. Mu'izzî de Selçuklular'dan önce onun saray şâiri idi. Muḥ.'in (no.1) bir kızı Gazneli Sultân Mes'ûd b.Maḥmûd ile evlenmiştir. Oğulları: Düşmenzâr (oğlu Emîr Muḥ., 1101'de Yezd v.), Ebû'l-Harb, Câ'fer (by.oğul, ölm.1026), Ferâmûrz (no.2) ve 'Alâ'ü'd-Dewle Ebû-Kâfîcâr Gerşâsp (Hemedân ve Nihâwend v., ölm. Ahwâz 1051, oğlu Kâfîcâr) = Fülâne b.Göktaş Bey (Oğuz beyi).

1029'da Selçuklular ondan Hemedân'ı almak istediler, başaramadılar. Ferâmûrz sonradan da Selçuklular'a itâat etmeyince Tuğrul Bey onu Hûzistân'a sürdü. Nesline Selçuklular, dirlikler verdiler.

Ferâmûrz (2) hânedânın 2. ve sonuncu hükümdârı olup, ondan sonrakiler sâdece

Yezd eyâletinde Selçuklu vâîileridir. Ferâmürz, 1040 Dandânakan meydan muhârebesine Selçuklular saffında katıldı; bunun üzerine Tuğrul Bey ona İsfahân ve Rey'i verdi. 5. 1051'de Sultân Tuğrul Bey ondan İsfahân'ı aldı, yerine Yezd'i ve Kuzey Fârs'da Eberkuuh'ü verdi, Rey, Kâkûyîler'de kaldı. Ferâmürz'ün oğulları: Mansûr (by. oğul, ölm.1026) ve 'Alî (3). Emîr 'Alî (3), vefîahd (1041-51) iken, Selçuklu hâkimiyeti üzerine Yezd v.yapıldı. 1076'da Arslan Hât.b.Çağrı Bey yânî Alp Arslan'ın kızkardeşi ile evlendi ve bir Türk beyi hüviyetine girdi. Uzun müddet Yezd'i Selçuklular nâmına idâre ettikten sn.1095'te Rey civârında bir Selçuklu kumandanı olarak muhârebede öldü. Oğlu ve Yezd vâîisi ol.halefi Werdân (4), Sultân Melik-Şâh'ın kızı ve Sultân Sancar'ın kızkardeşi Melîke Sitâre ile evlenmiştir ki, Arslan Hâtûn'un küçük yeğeni olur. 1141'de Tatwân meydan muhârebesinde Sul.Sancar'ın kumandanı ol.şehîd oldu. Werdân'ın 2 dâ-mâdı Yezd vâîiliğinde bulunan Rüknuddîn Sâm (5) ile 'İzzüddîn Leşker'in (6) babasının adı Lenker'dir. Sâm'ın (no.5) Werdân'ın kızından doğma oğlu Atabey 'Alâ'ü'd-Devle Atahân, 1227'de Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın kumandanı ol.Moğollar'la muhârebe şchîd oldu. Sonra Leşker'in 2 oğlu, Werdânzûr (7) ile Sipeh-sâlâr (8), Yezd atabeyi oldular. Bu sonuncusunun oğulları: Muhyü'd-D.Sâm (kç.oğul) = Meryem-Terken Hât. (Kutluğ-Hanlar) ve Mahmûd-Şâh (9) = Yâ'kuut-Terken Hât.b.Barak Han (Kutluğ-Hanlar) (bu hâtûn 1265'te hayatta). Mahmûd'un (9) kızı Terken Hât. için bk.Salgurlular (Fârs Atabeyleri). Mahmûd'un oğlu ve halefi ise Salgur-Şâh(10)'tır. Kâzerûn yakınlarında İlhanlılar'la yaptığı meydan muhârebesinde yenildi ve şehid düştü. Oğlu ve atabey ol.halefi Togan'dır (11). Togan'ın oğulları: 'Alâ'üd-Devle (12) ve Yûsuf (13) ile Hacı-Şâh (ölm.1315/6). Yûsuf-Şâh (13) = Salgom Hât. (2.izd.1264, Salgurlu). Yezd'den Sîstân'a kaçarak hânedânının sonuncusu olan Yûsuf-Şâh'ın kızkardeşi Türkân (Terken) Hât., 1264'te öldürüldü. Salgurlu Fars atabeyi II. Sâ'd (1260) ile evlendi; sn. aynı hânedândan Selçuk-Şâh (1263-4) ile evlendi (1263). 1260-62'de Fârs nâibesi oldu; tafsîlât ve çocukları için bk.Salgurlular.

2. Alamût (İsmâ'îlîler) (1090 - 1256)

Alamût, Kazwîn-Tahrân (Reyy) yolu üzerinde, Kazwîn'den 8 fersah mesâfede, Tahrân'ın kuzey-batısında, Elbürz dağlarının güney eteklerinde, çevresi uçurum, sarp, amansız bir kaledir ki sonraki adı Kaḥkaḥa'dır. İsmâ'îlî (müfrit ve eylemci Şîî) imâmları, yânî bu mezhebin reisleri, 1090-19.11.1256 arasında 166 yıl burada oturmuş ve Yakın Doğu İslâm âlemine buradan dehşet saçmışlardır. En değerli Selçuklu ricâlini sûikadlerle öldürterek kargaşa çıkarmışlar, Türkler'in yıkamadığı bu kale, Hulâgû tarafından, Bağdâd'ın istilâsından 2 yıl önce kolaylıkla yerle bir edilmiş ve İsmâ'îlî imamlığına son verilmiştir. İmamlardan yalnız III. Ḥasan(no.6) Sünnî-Hanefî, diğerleri Şîî-İsmâ'îlî-Nizârî'dir. Son imamlar, ilkleri gibi eylemci değillerdir.

Ḥasen Şabbâh'ın şeceresi şudur: el-Ḥas.İbni's-Şabbâh b.'Alî b.Muh.b.Câ'fer İbni'l-Hüs.b.Muh.Yûs.i's-Şabbâh'i'l-Himyerî. Bu nesebin gösterdiği gibi Ḥasen İbni's-Şabbâh, Güney Arabları'ndandır. Müelliftir. Kumm'da, Kûfeli Şîî-İmâmî bir âileden

doğmuş, Rey'de İsmâîlî olmuş, fakat 1094'te Fâṭumî halifesini imâm tanımaktan vaz geçmiştir. 1081'de Mısır'dan İran'a dönmüştür. 2 oğlunu öldürtmüştür. Farsca kullanan Alamût'un İsmâîlî imâm-melikleri, İranlı'laşmışlardır.

1. Hasan I "Şabbâh" (1090-12.6.1124 = 34)
2. Keyâ Büzürg-Ümmîd Rûd-bârî (12.6.1124-11.3.1138 = 13, 8, 29)
3. Keyâ Muh. I (11.3.1138-20.2.1162 = 23, 11, 10)
4. Hwând Hasan II 'alâ-zikrihi's-selâm (20.2.1162-9.1.1166 = 3, 10, 18)
5. Hwând Nûrî'd-D.Muh. II (9.1.1166-10.12.10 = 44, 9)
6. Hwând Celâlî'd-D.Hasan III (10.12.10-12.12.21 = 11, 2)
7. Hwând 'Alâ'ü'd-D.Muh. III (12.12.21-12.12.55 = 34, 0)
8. Rûknü'd-D.Hur-Şâh.(12.12.55-19.11.1256 = 0, 11)

Büzürgümmîd'in (no.2), Hasan Şabbâh'ın öz veya mânevî oğlu olduğu üzerinde serâhat yoktur. 5.9.1102-1124 arasında Lemsâr vâlisi idi. Şâh Gaazî Rüstem Bâwendî'ye dâmâd oldu. Kızkardeşi de 'İzzü'd-D.Hezâresp b.Nâmwer Pâdûspânî ile evlendi. Bundan sonraki bütün imamlar hep baba-oğuldur. No.5 ve no.6 öldürülmüşlerdir. III. Muh.'in kızkardeşi, Kînkâr Bâwendî ile evlenmiştir (bk.Bâwendîler). III. Muh.'in oğulları Şehenşâh, İran-Şâh ve son imâm Hur-Şâh'tır. Hulâgû İlhan, Hur-Şâh'ı esir edip Mâverâünnehr'e sevk etmiş, orada Mengü Kaan fermânı ile idâm edilmiştir. Hur-Şâh'ın vezîri en büyük İslâm filozof ve bilginlerinden Nâsirüddîn Tûsî'dir ki, Hulâgû'nun hizmetine girmiş ve Alamût'taki emsalsiz kütübhaneyi Merâğa'ya naklettirmiştir.

3. Hürmüz (1050-1600)

Hürmüz, aynı adı taşıyan -ve Basra Körfezi ile Ummân Denizi'ni birleştiren-boğazın kuzeyinde, İran'ın Lâristân eyâleti kıyılarına çok yakın, küçük bir adadır. İşâret edilen mevki dolayısıyla milletlerarası deniz ticâretinin çok işlek bir geçit noktasıdır. Hürmüz (yâhut Hürmûz) devletin merkezi bu adadır. Bundan başka Kays (Kîş), Zulfâr, Keşm, Germ gibi komşu adalar da devlete âittir. Hürmüz, bir ara Bahreyn adalarının -ki Körfez'in mukaabil tarafında ve çok uzaktır- metbuu olmuştur. Ayrıca Lâristân sâhillерinin bir kısmına sâhipti. Nitekim Lâristân'da bir şehir Hürmüz adını taşımaktadır. Lâristân, Fârs ve Kirmân arasındaki eyâlet olup Basra Körfezi ve Ummân Denizi üzerinde uzun bir sâhili vardı. Sonradan Şâh Abbâs, Hürmüz adası karşısında Bender-'Abbâs limanını kurmuştur. 1050?-1600? = 550? müddetle devâm eden Hürmüz adası ticârî devleti sırasıyla Selçuklular'a ve Kirmân Selçuklularına, Salgurlular'a, İlhanlılar'a, Muzafferîler'e, Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, 1500'te Safevîler'e tâbî oldu, Safevîler tar.son verildi (Pedro Teixeira, *Relaciones d'el Origen, Descendencia y Succession de los Reyes de Persia y de Hormuz*, Anvers, 1610; Jean Aubin, *Les Princes d'Ormuz du XIIIe au XVe Siècle*, JA, CCXLI-1, 1973, 77-138; A.Y., *Le Royaume d'Ormuz au Début du XVIe Siècle*, *Mare Luso-Indicum*, II, 1973, 77-179).

1. Tûrân-Şâh I (1050?-?)
-
7. Key-Kubâd
8. Cihân-Şâh b.Key-Kubâd (?-1222, katl)
9. Şihâbü'd-D.I (8'in amcası) (1222-?)
10. Ebû-Naşr 'Alî Seyfû'd-D.I b.Key-Kubâd (?-12.11.1230)
11. Şihâbü'd-D.II Mahmûd b.Î'sâ b.Key-Kubâd (1230-1243 = 13)
12. Rüknu'd-D.I Mahmûd Kalhûfî b.Hâmid b.Î'sâ (1243-1277 = 34, katl)
13. Seyfû'd-D.II Emîr Nuşret Borçay b.Rükni'd-D.I (1277-1290 = 13, katl)
14. Rüknu'd-D.II Mes'ûd b.Rükni'd-D.I (1290-?)
15. Şihâbü'd-d.III Ayaz (13'ün Türk memlûkü) (?-1311)
16. Gıyâşü'd-D.Kürdân-Şâh b.Rükni'd-D.II (1311-1316 = 5)
17. Mübârizü'd-D.Behrâm-Şâh b.Kürdân-Şâh (1316-1318 = 2, katl)
18. Şihâbü'd-D.IV Yûs. (17 dâmâdı, katl) (1318-?)
19. Şâh-Kuḫbü'd-D.b.Kürdân-Şâh (?-1346)
20. Tûrân-Şâh II (1346-1377 = 31)
21. Muḫ.-Şâh I b.Tûrân-Şâh (1377-?)
22. Fîrûz-Şâh (?-1436a)
23. Seyfû'd-D.III (1436a-1437a = 1)
24. Tûrân-Şâh III (1347a-?)
25. Şihâbü'd-D.IV
26. Sâlgur-Şâh
27. Tûrân-Şâh IV (1515'ten önce-1522'den sn.)
28. Muḫ.-Şâh II
29. Ferruḫ-Şâh (1565-1600? = 35?)

I. Seyfüddîn (10), selefinin dâmâdı idi. 8.5.1229'da Kays adasını ilhâk etti. I. Rüknuddîn (12)'in bir müddeî oğlu 1277'de öldürüldü; diğ̈er bir oğlu, Kuḫbü'd-D.Tehemten de 13 yıl tahta hakk iddia etti (1277-90). II. Rüknuddîn (14) Sircân'da öldü. Onun oğlu Fûlân'ın oğlu Gıyâşüddîn Dînâr 5 ay müddeî oldu.

Kürdân-Şâh'ın (16) oğlu Nizâmü'd-D.'in oğulları: Cihân-Beg (Bahreyn adl.v., ölm.1360?) ve Şâdî (Kays adası v., oğlu da aynı görevde, ölm.1370-?). I. Muḫ.-Şâh (21), 1386'da Timur'a itâat arz etti. III. Seyfüddîn (23) hal'inden 11 yıl sn. 1446'da Şâhruh'a sığındı. IV. Tûrân-Şâh'ın vezîri, Osmanlı amirallerinden Hâmîd Reîs idi. Bunun zamânında 1515'te Albuquerque, Hürmüz'e geldi ve adayı harâcâ bağladı. Hürmüz, ticâretini devâm ettirebilmek için 1622'ye kd.Portekiz'e vergi ödedi. 1522'de Portekiz donanması, yeniden Hürmüz'e geldi.

4. Lâr (1198-1566)

Bu da bir ada devleti prensliktir. Lâr adasına bugün Ebû-Şu'ayb veya Şeyh-Şu'ayb adası denmektedir. Lâristân ve Fârs sâhillerine karşı ve kıyıya yakın bir Basra Körfezi adasıdır. Lâristân'da bir şehir de Lâr adını taşır. Koyu Fârs bölgesidir. Hürmüz gibi Lâr emîrleri hânedânı da Farsça konuşmaktadır. 1198?-1566a = 368? müddetle devâm eden hânedan sırasıyla Salgurlular'ı, İlhanlılar'ı, Celâyirliler'i, Muzafferîler'i, Timurlular'ı, Karakoyunlular'ı, Akkoyunlular'ı, 1500'den İt.Safevîler'i metbû tanımış, Safevîler tar.ortadan kaldırılmıştır. Prenslerin birbirleriyle akrabalıkları belli değildir. No.14 öldürülmüş ve no.15 hal' edilmiştir. Mezhepleri Şâfiî'dir.

1. Kuṭbū'd-D.I Mücyyed (1198?-1240? = 42?)
2. Kâlicâr I (1240?-1272? = 32?)
3. Kuṭbū'd-D.II b.Kâlicâr (1272?-1290? = 18?)
4. 'Alâ'ül-Mülk I (1290?-1321 = 31?)
5. Kâlicâr II (1321-1333 = 12)
6. Seyfū'd-D. (1333-1373 = 40)
7. 'Alâ'ül-Mülk II Kerkîn-Şâh (1373-1387 = 14)
8. Mübârizü'd-D.b.Kerkîn-Şâh (1387-1436b = 49)
9. Kuṭbū'd-D.III (1436b-1457b = 21)
10. Cihân-Şâh (1457-1478 = 21)
11. 'Alâ'ül-Mülk III (1478-?)
12. Hârûn (?-1531)
13. Muḥ.(1531-1534a = 3)
14. Nûşîrewân-ı Â'dil b.Ebî-Sa'îd b.'Alâ'ül-Mülk III (1534a-24.6.1541 = 7)
15. İbr.Hân (1541-1566a = 25)

5. Muzafferîler (1314-1393)

1. Mübârizü'd-D.Muḥ. (1.3.1314-25.8.1358 = 46, 5, 25)
2. Celâlü'd-D.Ebî'l-Fewâris Şâh-Şücâ' (25.8.1358-9.10.1384 = 25, 1, 15)
3. Mücâhidü'd-D.'Alî Zeynî'l-Â'bidîn (9.10.1384-1387 = 3)
4. Şâh-Manşûr (1387-25.4.1393 = 6)

Muzafferîler'den Fârs melikleri, yukarıda görülen 4 kişiden ibâretir. Muzafferîler, Arab, bir rivâyete göre Arab'laşmış Karluk Türkü'dür. Dilleri Farsca, mezhepleri Sünnî-Hanefî'dir. En geniş şekliye Fârs, Kirmân, Lâristân, Kürdistân, İsfahân ve Yezd eyâletlerinde hüküm sürmüşlerdir. Taht şehirleri 1.11.1353'te ele geçirdikleri Şîrâz'dır. İsfahân'ı 22.5.1356'da, Yezd'i 12.1318'de, Kirmân'ı 7.1340'ta almışlardır. İlhanlı vâlileri olarak ortaya çıkmış, İlhanlı imparatorluğunun bâzı eyâletlerini ele geçirmiş, 1344'e

kadar İlhanlılar'a, 10.1387'de de Timur'a tâbî olmuşlardır. 1344-1387 arasında müstakil iseler de, Celâyir devletinin nüfûzu altındadırlar (Defréremery, *Les Muzaffériens*, JA, 8.1844 ve 6.1845).

Hânedânın atası Emîr Gıyâşü'd-D. Haccî Horâsânî'dir. Bunun oğulları: Ebû-Bekr (Suriye'de öldürüldü), Muh. ve Şücâ'ü'd-D. Mansûr. Bu sonuncunun oğulları: Zeynü'd-D. 'Alî, Emîr Muzaffer ve Mübârizü'd-Muh. Bu sonuncunun oğlu: Bedrü'd-D. Ebû-Bekr = Fülâne b. Emîr Muz. (amca-zâde, Şâh-Sul.'in ann.). Ebû-Bekr'in oğulları: Şâh-Sulân (veyâ Sultân-Şâh) ve Şâh-Sül.

Şücâ'ü'd-D. Mansûr'un oğlu Emîr Şerefü'd-D. Muz., Olcaytu İlhan'ın hizmetinde idi, 13.1314'te öldü. Kızı, yukarıda görüldüğü gibi amca oğlu Ebû-Bekr ile evlendi. Hânedâna adını veren Emîr Muzaffer'in oğlu ise Muh.'dir (no.1) (25.2.1301-6.1.1364 = 62, 10, 9). 13 yaşında, babasının vâlî olduğu Fars'ta vâlî ve sonra melik oldu. Yarım asra yaklaşan bir saltanattan sn. gözlerine mil çekilerek hal' edildi. 5,5 yıl daha yaşadı. = Wâlidetü's-Selâûn Kutluğ-Hân Mahdûm-Şâh Hâtûn (Kutluğ-Hânlar, izd. 1329). Melik Muh.'in (1) oğulları:

Bâyezîd (Sultânîyye v.).- 'İmâdü'd-D. Şâh-Ah. (ölm. 1387): Kirmân emîri: 9.10.1384-1387 = 3. Şâh-Mahmûd (ölm. 13.3.1375): İsfahân emîri: 25.8.1358-13.3.1375 = 16, 5, 13.- Şâh-Şücâ'(2): aş.bk.- Şerefü'd-D. Muz. (ölm. 1353): babasının saltanatında öldü. Oğulları: Hüs., 'Alî, Naşretü'd-D. Şâh-Yâh. (Yezd emîri: 1387-25.4.1393 = 6, bu târihte Timur, Yezd'i elinden aldı ve öldürüldü), Şâh-Mansûr (no.4) (İsfahân emîri: 1387-25.4.1393 = 6, bu târihte Timur, İsfahân'ı elinden aldı ve öldürüldü).

Şâh-Şücâ'(2) (1333-9.10.1384 = 51): kızı Fülâne = Pîr-Muh. M.b. Cihângîr M.b. Timur (izd. 1384, sûrî, 1390'da zîfâf, çocuklar için bk. Timur-Oğulları). Şâh-Şücâ'ın oğulları: Mu'izzü'd-D. Cihângîr, Minûcihr, Kutbü'd-D. Üweys (katli 1374b), Zeynü'l-Âbidîn (3) ve Sul.- Ah. (Kirmân emîri: 1387-25.4.1393 = 6, bu târihte Timur, Kirmân'ı elir len aldı ve öldürdü).

Zeynü'l-Âbidîn (3): Timur'a esir düştü ve Semerkand'a gönderildi. = Dil-şâd Hât. (Celâyir). Oğlu Mû'taşım, 1387'de Suriye'ye kaçtı ve 1409'da öldürüldü. Muzafferî saltanatı, bütünüyle Timur'a geçti. Zülmü ve saray entrikaları ile tanınmış olan bu hânedân, Hâfız-ı Şîrâzî'yi himâye etmekle şeref kazanır. Hâfız'ı sonra Timur himâye etmiştir.

6. Serbedârîler (1337-1381)

Serbedârîler, 5.1337-1381 = 44 arasında Sebzewâr merkez olmak üzere Horâsân ve Ester-Âbâd'da hüküm sürmüş, Şîî, İranlı emîrlerdir. Başlıca kaynak, geniş târihçeleri veren Devlet-Şâh'ın *Tezkire'sidîr*.

1. Emîr Hoca 'Abdü'r-Rezzâq (5.1337-7.1338 = 1, 2, kaul)

2. Sultân Hoca Wecihü'd-D.Mes'ûd (7.1338-8.1344 = 6,1, katl)
3. Ay-Timur Aka Muḥ. (8.1344-10.1346 = 2, 2, katl)
4. İsfendiyâr Kelû (10.1346-21.9.1347 = 1, 1, katl)
5. Hoca Mîrzâ Luṭf'Ullaah (21.9.1347-4.1348 = 0,7 + 3.1360-5.1361 = 1, 2 = 1, 9, katl)
6. Hoca Şemsü'd-D.Fazl'Ull.Çeşmî (4.1348-1.1355 = 6, 9, katl)
7. Yah.Kerrûbî (1.1355-12.1358 = 3, 11, katl)
8. Zahirü'd-D.Kerrûbî (12.1358-10.6.1359 = 0,6, ferâgat)
9. Pehlewân Hayder Kassâb Çeşmî (10.6.1359-3.1360 = 0,9, katl)
10. Pehlewân Has.ü'd-Dâmgaanî (5.1361-4.1365 = 4, 3, katl)
11. Necmü'd-D.'Aliyyi'l-Müeyyed (4.1365-1381 = 16)

Şihâbü'd-D.(Tâcû'd-D.) Fazl'Ull.Bâstîniyyi'l-Cüweyniyyi'l-'Alewî'nin oğulları: 'Abdürrezzâq (1), Mes'ûd (2) ve Hocâ Şemsüddîn ile Emînüddîn ve Naşrullâh. Bunların ilki, İlhanlı görevlisi idi. İmparatorluğun dağılma yıllarında, 1344'e kd. İlhanlılar, sn. onların yerine geçen devletlere tâbî ol.bir emâret kurdu. Şemsüddîn ise, yeğeni Luṭfullaah'a (5) ilk saltanatında nâib oldu (21.9.1347-4.1348). Luṭfullaah, 2. saltanatını da Hasan Pehlewân'ın (10) niyâbetinde geçirdi. Luṭfullaah, Wecihüddîn'in (2) oğludur. Wecihüddîn'in diğer oğlu Sul.-'Alî, 1404-5'te müddeî olmuş ve öldürülmüştür. No. 3, 4, 7 ve 8 ise, hep Wecihüddîn'in memlûkleri ve mânevî oğullarıdır. Bunlardan İsfendiyâr (4), Şemsüddîn Çeşmî'nin (6) niyâbetinde saltanat sürdü. Yahyâ(7), beylerinden 'Alâ'ü'd-Dewle'nin kızkardeşi ile evlendi. Şemsüddîn Çeşmî (6) (1301-1.1355 = 54)'nin nesebi mâlûm değildir. Hayder (9), onun memlûkü ve mânevî oğludur, Luṭfullaah'ın(5) da ata-beyidir. Hasan'ın(10) nesebi de bilinmiyor. Necmüddîn'in (11) nesebi de tesbît edilemiyor. Bu şahıs, 1374'te Timur'un vâlisi ol.Sebzewâr'da oturmaya devâm etti. 1386'da Semerkand'da 71 yaşında Timur tar.îdâm ettirildi. Horâsân'ın bir kısmını elinde tutan ve Serbedâriler denen bu garip hânedâna Timur son verdi. 11 prensin 10'u katledilmiştir.

7. Celâyirliler (1336-1431)

Celâyirliler veya İlkânîler (Benû-Celâir), Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî'dir. Dilleri Türkçe'dir. İlhanlılar'la Timurlular arasında mühim bir hânedândır. Sâha: Irak, Âzerbaycan (1358), Diyâr-ı Bekr ve Mûsul (1354). 1345'e kd. İlhanlılar'a tâbî olup bu târihten sonra müstakil hâle geldiler. Taht şehirleri Bağdâd'dır (24.6.1336-29.4.1411 = 74, 10, 5). Krallık 1411'de Karakoyunlular'a geçer. Fakat Karakoyunlular, 11.10.1431'e kadar Hille'de bir Celâyirli emâretin devâmına -kendilerine tâbî olmak şartıyla- rızâ göstermişlerdir. Bu şekilde saltanatlarının tam müddeti 95, 3, 17'dir. Bu arada Bağdâd, Timur tar.iki def'a alınmıştır, uzunca müddet Timurlular'da kalmıştır. Gerek Celâyirliler, gerek Karakoyunlular, -Akkoyunlular'ın aksine- Timur'un dehşetli düşmanlarıdır ve

Osmanlı ve Memlûk imparatorluklarının himâyesinde Timur'la mücâdele etmişlerse de, her iki Türk imparatorluğu da, bu iki Türk krallığını Timur'dan koruyamamaktan başka, Osmanlılar ve Memlûkler bile Timur'a tâbiyyelerini arza mecbur kalmışlardır. 1336-1340 arasında Tebrîz, Celâyirli taht şehri olmuştur. Tebrîz, 12.1385'te Altın-Ordu hâkaanı Toktamış, 1386'da Timur, 1387'de Karakoyunlu Kara Mehmed'in işgallerine mâruz kalmıştır. Celâyirli, İlhanlılar'dan sonra -Çobanlılar gibi- Âzerbaycan ve Irak'ın Türk'leşmesine hizmet etmişlerdir ki bu misyonu Karakoyunlular ve Akkoyunlular tamamlamışlardır.

1. Tâcü'd-Dünyâ we'd-D.Şeyh-Hasan Bürzürg (= Kebîr) (24.6.1336-1356 = 20)
2. Şeyh-Üweys I Bahâdır Hân (1356-8.11.1374 = 18) (doğ.1337)
3. Celâli'd-D.Hüs.Hân I (8.11.1374-9.1381 = 6, 10)
4. Gayâşü'd-D.Sultân Ahmed Hân Bahâdır (9.1381-30.8.1410 = 28, 11)
5. Şâh -Weled (30.8.1410-2.1411 = 0,6)
6. Şâh-Mahmûd (2.1411-29.4.1411 = 0,2)
 - a. Tandu (Döndü) Hâtûn (29.4.1411-1416 = 5)
 - b. Melik Üweys (II) Bahâdır (1416-1427 = 11)
 - c. Şâh-Muḥ. (1416-1431)
 - d. Hüs. II (29.4.1411-11.10.1431 = 20, 5, 12)

Celâyir (Moğ.Calayır) Moğol kabîlesinin atası Cuci (Coçi), Kutula Hân'ın (Moğ.Hutula-hahan) 3 oğlundan biri ve Cengiz'in kumandanlarından. Kutula, Cengiz'in babasının amcasıdır. Cuci'nin oğlu İlkân Celâyir (İlken Calayır) Noyan, Moğol tümen kumandanlarından ve kabîleye ve hânedana adını vermiştir. İlkân'ın 2 oğlu, Togu Noyan ve Ak-Buğa, Müslüman olmuşlardır. Togu Noyan'ın kızı Âişe Hât., Keyhatu İlhan'la (1291-5) evlenmiştir (çocukları için bk.İlhanlılar). Ak-Buğa'nın oğlu Emîr Hüs. Gürkân da, Argun İlhan'a dâmâd olarak gürkân (Moğ.küregen) lakabını almıştır (Timur gibi). Celâyirli'lerin ilk hükümdarı Büyük Şeyh-Has. (no.1) (Çobanlı Şeyh-Has.'dan "Büyük" denerek ayrılmıştır), bu Emîr Hüs.'in oğlu ve ana tar. Argun İlhan'ın torunu, 1333-1336'da İlhanlılar'ın Anadolu umûmî vâlisî idi (burada Anadolu, Orta Anadolu'nun doğu ve Doğu Anadolu'nun bâzı kesimlerini içine almaktadır). 1336'da Tebrîz'i alarak melik olmuş, 1345'te İlhanlılar dağılıncaya kadar onlara tâbî, sonra müstakil olmuştur. İlhan Ebû-Sa'îd, zevcesi -dünyâ güzeli- Bağdâd Hâtûn'u zorla boşatarak evlendiği için Emîr Hasan Celâyir, İlhanlılar'a düşman oldu (*Cengiz Yasası*'na göre hâkan, istediği kadını zevcinden alıp istediği kadar yanında alıkoyabilirdi; fakat İlhanlılar çoktan Müslüman olmuşlardı ve İslâm dininde böyle bir şey imkânsızdı). Necef'de medfûn. Şeyh-Has. (1) = 1. Bağdâd Hât.b.Emîr Çoban (talâq), = 2. Dil-şâd Hât.b.Dımaşq-Hoca b.Emîr Çoban (İlhan Ebû-Sa'îd'den dul) (1'in birâder-zâdesi, izd.1336) (1361'de Emîr Sül. ile evlendi) (Üweys'in, Döndü'nün, Kaasim'in, Zâhid'in ann.). Şeyh-Hasan, Ebû-Sa'îd İlhan ölünce, ondan dul kalan Bağdâd'ın Hâtûn'un -gene

dünyâ güzeli- yeğeni Dil-şâd Hât'u alarak ferahlıyabildi. Şeyh-Has.'ın Döndü Hât., Emîr Kaas. (ölm. 1368) İlkân (İlken), Vefâ Hâtûn (katl), Hüs., Şeyh-Zâhid (1351-(kazâen ölm. 1371 = 20) adlı çocuklarından başka, oğlu Üveys (2) (es-Sultânî'l-Â'limî'l-Â'dil Şeyh Üveys Bahâdur el-Wâsiq bi'l-Meliki'l-Beyyân) kendisine halef oldu. Ressâm olan bu zât, Lûr-i Kûçek atabeyi Melik 'İzzü'd-D.in dâmâdı idi. Çocukları:

Dil-şâd Hât. (19.6.1400'de Timur'a esir) = Zeynü'l-Â'bidîn (Fârs meliki: 1384-7, çocukları için bk.Muzafferîler).- Celâlüddîn Hüs.- Gıyâsüddîn Ah.- Has.(katli 8.11.1374): oğlu 'Alî.- Bâyezîd: Kürdistân emîri 1383-4. 1384'te gözlerine mil çekildi. Doğu Bayazıt kasabası, bu zâtın adını taşır.- Şâh-zâde Şeyh 'Alî (müdd. 1374): oğlu Şâh-Weled (5), 6 ay saltanattan sn. öldürüldü. Hüseyin Han'ın kızı Döndü (Tandu) Hât. (a) (b.bk.) ile 1400'de evlendi.- Hüseyin Hân (3): doğ. 1341?, med.Tebrîz, Dimaşkıyye İmâreti. Kızı Tandu (Döndü) Hât. (a): Timurlular'a tâbî Şüster (merkez), Wâsiş ve Basra melikesi (Hûzistân, Güney Irak). = 1. Barkuk (Mısır Memlûk sultânı, izd. 1394, ölm. 20.6.1399, izd.müd.5), = 2. Şâh-Weled (Celâyirli sultânı, amca oğlu, izd.1400, izd.müd. 11, ölm. 2.1411).

I.Üveys, oğlu Şeyh-'Alî, Hüs.Han ve Sul.Ah., büyük mûsikî dâhîsi 'Abdü'l-Kaadir Merâğî'nin hâmisi olmakla şeref kazanırlar (Abdülkaadir sonra Timur, Şâhruh, İsâ Çelebî, II. Murâd taraflarından himâye edildi). Sultân Ahmed Celâyir, 3 dilde dîvân sâhibi şâir, bestekâr ve ressamdı. Tebrîz'de Dimaşkıyye İmâreti'nde ağabeyinin yanında gömülüdür. Tebrîz yakınlarında Esed meydan muhârebesinde Karakoyunlu meliki Kara Yûsuf Bey'e yenildi ve muhârebede öldü. Ağabeyinin veliahdi ve Basra vâfisi idi (8.11.1374-9.1381). Timur istûlâsında 2 def'a Memlûkler'e ilticâ etti (1394, 1402 sonu) Memlûkler onu bir müddet Şâm'da hapsedtiler (1.1404-1.1405). 16.6.1405'te ülkesine döndü ki bu târihte Timur ölmüş bulunuyordu. 3.6.1405'te Bağdâd'ı, 2.7. 1406'da Tebrîz'i Timurlular'dan geri aldı. Ancak 29.7.1410'da Tebrîz'i gene Karakoyunlular'a kaptırdı. Sultân Ahmed'in çocukları:

Fülâne: Karakoyunlu beyi (1380-1389, katl) Kara Mehmed Bey Durmuş'un eşi.- Fülâne: Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Mustafâ Çelebî'ye nişanlı.- 'Alî, Uğur Muhammed, Ebü'l-Kaasim, Ak-Buğa, Nûr-Verdi (1403'te Timur'a esir), el-Meliki't-Tâhir (Hille emîri, 1402'de katl) ve 'Alâ'ü'd-Dewle. Bu sonuncusu Âdilcevâz'da 2.1411'de öldürüldü. 1393-1405 arasında 12 yıl Semerkand'da Timur'a esir olarak yaşamış, Timur'un ölümü üzerine salıverilmişti. 'Alâ'ü'd-Dewle'nin oğulları: Şeyh-Hasan (doğ. 1407b) ve Hüseyin II. Bu sonuncusu 20 yıl Hille'de Karakoyunlular'a tâbî emîrlik yaptı (1411-11.10.1431). Genç öldü (1.1408-11.10.1431 = 23, 9). Büyük Şeyh Hasan'ın bu torununun torunu ile Celâyirliiler sona erdi. Miraslarının tamâmı, Karakoyunlular'ın eline geçti.

IV

HAZAR GÜNEYİ

İran'ın Hazar Güneyi Bölgesi

Hazar güneyi, İran'ın koyu Fars bölgelerinden biridir. Arablar, Türkler, Kürdler, Moğollar, bu dağlık, dar çevreye sokulamamışlardır. Arablar gibi Türkler de burasını daha çok tâbiyyet yoluyla ve mahallî hânedanlarla idâreyi tercîh etmişlerdir. Bahis mevzuu ülke, İran'ın kuzeyinde, Hazar Denizi'nin güney kıyılarını saran şerittir. Bu bölge üç dar eyâlete ayrılır: Geylân (14.180 km²), Mâzenderân (eski adı: Taberistân) (19.476 km²), Ester-Âbâd (yeni adı: Gürgân) (14.863 km²). Ortadaki Mâzenderân'dır ve denizin tam güney dibindedir. Kuzeyinde Hazar Denizi, güneyinde -batıdan doğuya- Kazwîn, Tahrân (Reyy, Cebel), Semnân (Semnân-Dâmğân) eyâletleri, doğusunda Ester-Âbâd, batısında Geylân vardır. İnce uzun bir ülkedir. Ester-Âbâd, Hazar Denizi'nin güney-doğu ucundaki ülkedir. Batısında Mâzenderân, güneyinde Semnân, doğusunda Horâsân vardır. Kuzey-doğusunda Etrek ırmağı ile Türkmenistân'dan ayrılır. Horâsân ve Türkmenistân'a komşu olması bakımından Türkler bu eyâlete, diğer ikisine nazaran az çok hülûl edebilmişlerdir. Gürgân (Ar.Cürcân) yahûd Ester-âbâd (Pehlevî: Vrkâna, Fr.Yunanca'dan Hyrcanie), 651a'de Arablar'a (Sa'îd İbnî'l-Â'ss) tâbî oldu ve 717a'de Sul Türkleri'nden fethedildi (Yezîd İbnî'l-Mühelleb). Batıdaki Geylân, Hazar'ın güney-batı ucundaki ülkedir. Doğusunda Mâzenderân, güney-doğusunda Kazwîn, doğusunda güneyde Hamse ve kuzeyde Âzerbaycân, kuzeyinde deniz vardır. Başlıca şehirler: Mâzenderân'da

Bârfürûş yâhut Bâbü'l, Âmül, Sârî, Geylân'da Reşt, Pehlewî, Serpül, Lâhicân, Ester-Âbâd'da Ester-Âbâd yâhut Bender-i Şâh, Gürgân'dır. Ester-Âbâd'ın en kuzey kısmı (Göklen), Türkmen bölgesidir. Üç eyâletin toplamı 48.519 km²'dir. Elbûrz Dağları bu eyâletleri, İran'dan ayırır. Dağlarla deniz arasındaki bölge, bu eyâletlerdir. Demâwend zirvesi (5.671 metre), Mâzenderân topraklarında, güneydedir. Ülke ancak ordulara kuzey-doğuda Türkmenistan tarafından açıktır. Oradan girmek de, çok uzak ve çöl olduğu için sanıldığı kadar kolaylık arz etmez. İşte bu ülkede, koyu ve eski İran kültürünü koruyan hânedânlar, bir kısmı Şî mezhebini de edinerek, çok uzun müddet devâm edebilmişlerdir. Her zaman İran'a hâkim imparatorluk hangisi ise ona tâbî olmak, hiç bir zaman müstakil bulunmamakla berâber, iç muhtâriyetlerini ve sülâlelerini mahâretle korumuşlardır. Bunları ancak Safevîler ortadan kaldıramışlardır. Ester-Âbâd eyâletine eskiden Cürcân da denmiştir. Taberistân ise, Mâzenderân'a Arablar'ın verdiği addır. Karışıklık olmaması için bu tâbirleri bu şekilde hatırlamak icâb eder.

1- Pâdûspâniler (646-1594)

Osmanoğulları'ndan bile fazla süren bu mahallî hânedân, iki devre içinde mütâlaa edilir: 646-759'daki devreye Debweyhîler (Dâbüyîler) veyâ Geylân-Şâhlar denir. Sonra gelen devre asıl Pâdûspâniler'dir. Fakat aynı hânedândır. Hânedânın ilk hükümdârının iki oğlundan ayrılmış iki koldan ibârettir. Hânedân, Sâsânî imparatorluk hânedânından inmiştir. Sâsânî şehensâhı (497-9) Câmâsp'ın oğlu Narsî'nin oğlu Firûz'un oğlu Ferruhân Geylân-Şâh (Cilân-Şâh), İran imparatorluğunda Geylân eyâleti vâlisi idi. Bu sebeple "Geylân-Şâh" lakabını taşıyordu. Ölüncce yerine oğlu Gîl Gewbâre (Gâwbâre /Cîl Câwbere) aynı görevi aldı ve bu sırada İran imparatorluğunu Müslüman Arablar feth edip Sâsânî hânedânı yıkıldığı için müstakil kaldı. Geylân-Şâhlar'ın kurucusu Gewbâre'nin daha hayâtında oğlu Pâdûspân, ülkenin bir kısmında ayrı hükûmet kurdu. 1594'e kadar devâm eden bu kola Pâdûspâniler dendi. Gewbâre ölüncce yerine geçen diğer oğlu Dâbüye (Debweyh) nesline de Debweyhîler adı verildi ki bu dal 759'da söndü. Aslında bu dalın atası, Debweyh'in kardeşi ve halefi Hurşîd'dir.

Mâzenderân (Taberistân) Geylân, Rûyân'da merkezleri Sârî, bâzan Fûmen olarak hüküm süren sonuna kadar ihtidâ eumeyip Zerdüşti kalan Geylân-Şâhlar, 646-759 arasında 113 yıl devâm etti. Emevîler ve Abbâsîler'le münâsebet kurmakla berâber, onlara itâat etmediler.

1. Gîl Gewbâre b.Ferruhân Geylân-Şâh (646-660=14)
2. Dâbüye (Debweyh) b.Gewbâre (660-676=16)
3. Hurşîd I b.Gewbâre (676-709=33)
4. Ferruhân-ı Büzürg Zü'l-Menâkıb b.Dâbüye (709-722=13)
5. Dâd-bürz-mihr (Dâzmihr) b.Ferruhân (722-734=12)
6. Sârûye b.Ferruhân (734-740 = 6)
7. Hurşîd II b.Dâzmihr (740-761 = 21)

Sonuncu hükümdar intihâr etti. Ülke, Abbâsîler'e geçti. Kardeşi Yâkend'dir. II. Hurşîd'in çocukları: Hürmîzd (son vel.734-759), Şekle ('Abbâs b.Muḥ.b.'Alî 'Abbâsî'nin eşi), Fülâne (el-Mehdî'nin eşi), Fülâne (halife el-Mehdî'nin annesi ve el-Manşûr'un zevcesi, bk.Abbâsîler).- Ferruhân-ı Büzürg'ün diğer çocukları: Fülâne (Yezdân-gerd'in eşi ve Şehrhwâstân'ın ann.), Sârûye (Nemâwer prensi, kardeşi Dâzmihr'in nâibi). Bu sonuncunun oğulları: Tûs ve Cüşnâs. Bu sonuncunun oğulları: Fihrân (Kâhistân emîri), Ferhân (oğlu Sârûye oğlu Cüşnâs), Wenderûd (864'te Âmul v.). Bu sonuncunun oğulları: Hurşîd ve Cüşnâs (bunun oğlu Hurşîd 864'te hayatta). 759'da hânedân iktidârı kaybedince, Müslümân (Sünnî/Şâfiî) oldu. Geylân-Şâhlar denen meliklerin bir dalı bu şekilde sona erdi. Pâdûspânî dalı hükümdarları ise şunlardır:

1. Pâdûspân I b.Gil Gewbâre (650-694=44)
2. Hûr-zâd b.Pâdûspân (694-723=29)
3. Pâdûspân II Wendâd-Scfân b.Hûr-zâd (723-762=39)
4. Şehryâr I b.Pâdûspân II (762-791=29)
5. Wendâd-Ümmîd b.Pâdûspân II (791-822=31)
6. 'Abd'Ullaah b.Wendâd (822-855=33)
7. Ferîdûn b.Kaarin b.Suḥrâb b.Nâmwer b.Pâdûspân II (855-?)
8. Pâdûspân III b. Ferîdûn (?-873)
9. Şehryâr II b.Pâdûspân III (873-887=14)
10. Hezâr-Sendân b.Bündâr b.Şîr-zâd b.Ferîdûn b.Kaarin (887-899=12)
11. Şehryâr III b.Cemşîd b.Dîwbend b.Şîr-zâd b.Ferîdûn (899-939=40)
12. Şemsü'l-Mülûk Muḥ.b.Şehryâr III (939-951=12)
13. Üstündâr Ebû'l-Fazl b.Şemsî'l-Mülûk (951-965=14)
14. Hüsâmü'd-D.Zerîn-Kemer I b.Ferâmürz b.Şehryâr III (965-996=31)
15. Seyfî'd-Dewle bâ-Harb b.Zerîn-Kemer (996-1022=26)
16. Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr I b.bâ-Harb (1022-1046b=24)
17. Fahrû'd-Dewle Nâmwer I b.Naşîri'd-Dewle Şehryâr b.bâ-Harb (1046b-1077b=31)
18. 'İzzü'd-dewle Hezâresb I b.Nâmwer I (1077b-1116=39)
19. Şehr-nûş (Şehriweş) b.Hezâresb I (1116-1129=13)
20. Key-Kâwûs b.Hezâresb I (1129-1165=36)
21. Hezâresb II b.Şehr-nûş (1165-1191=27)
22. Hüsâmü'd-Dewle Zerîn-Kemer II b.Cesetân b.Key-Kâwûs b.Hezâresb I (1209-1213=4)
23. Şerefü'd-Dewle Bî-sütûn b.Zerîn-Kemer II (1213-1223=10)
24. Fahrû'd-Dewle Nâmwer II b.Bî-sütûn (1223=?)
25. Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr II b.Nâmwer II (?-1235)
26. Şehrâkîm Gewbâre b.Nâmwer II (1235-1272b=37)

27. Fahrü'd-Dewle Nâmwer III Şâh-Gaazî b.Gewbâre (1272b-1302a=30)
28. Melik-Şâh Key-Husrew b.Gewbâre (1302a-1311b=9)
29. Şemsü'l-Mülûk Muḥ.Şehryâr I 'İzzi'd-Dewle b.Melik-Şâh (1311b-1317=6)
30. Naşîrü'd-Dewle Şehryâr II b.Melik-Şâh (1317-1325=8)
31. Tâcî'd-Dewle Ziyâr b.Melik-Şâh (1325-1334=9)
32. Celâlî'd-Dewle İskender b.Ziyâr (1334-1360=26)
33. Fahrü'd-Dewle Şâh-Gaazî b.Ziyâr (1360-1378=18)
34. 'Aḡudî'd-Dewle Kubâd b.Şâh-Gaazî (1378-1399=21)
35. Sâ'dî'd-Dewle Tûs b.Ziyâr (1399-1404b=5)
36. Keyûmers I b.Bî-Sûtûn (Tâlikaan emîri) b.Küstehem b.Ziyâr (1404b-1453=49)
37. Melik Key-Kâwûs b.Keyûmers (1453-1476=23)
38. Cihângîr b.Key-Kâwûs (1476-1508=32)
39. Keyûmers II b.Cihângîr (1508-1509=1)
40. Behmen I b.Cihângîr (1509-1510=1, katl)
41. Bî-Sûtûn b.Cihângîr (1510-1511b=1, katl)
42. Behmen II b.Bî-Sûtûn (1511b-1549=38)
43. Keyûmers III b.Behmen II (1549-?)
44. Üweys b.Fülân b.Bî-Sûtûn b.Cihângîr (?-1594)

Küçür (Küdcür) dalı (Nûr'un batısı) (1453-1594-141):

1. Melik İskender b.Keyûmers I.b. Bî-Sûtûn (1453-1475=22)
2. Tâcî'd-Dewle b.İskender (1475-?)
3. Melik Eşref b.Tâcî'd-Dewle (?-1515)
4. Key-Kâwûs b.Eşref (1515-1543=28, katl)
5. Keyûmers b.Key-Kâwûs (1556-1576=13)
6. Cihângîr b.Key-Kâwûs (1556-1576=19)
7. Melik Muḥ.b.Cihângîr (1576-1594=19)

Pâdüşpânîler, merkez Rüstemdâr olmak üzere, Rüyân, Nûr, Küçür bölgelerinde, yânî Batı Mâzenderân'da saltanat sürdüler. 650-1594 arasında 944 yıl süren hükûmetlerinden 1191-1209 arasındaki 18 yıllık saltanat fâsılasını düşmek lâzımdır. İranlı, Farsca konuşan hânedan, Sünnî'dir. 756'da hânedânın Geylân-Şâhlar denen dalını Abbâsîler'in ortadan kaldırması üzerine, Geylân'ın bir kısmını da aldılar, ihtidâ edip Abbâsîler'e itâat ettiler. Bu sûretle Abbâsîler'e ve Abbâsîler adına saltanat süren hânedânlara (Tâhirîler, Saffârîler, Büveyhîler), Gazneliler'e, 1042b'de Selçuklular'a, sonra Irak Selçukluları'na, Harzem-Şâhlar'a Moğollar'a, İlhanlılar'a, Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, 1500'den sonra Safevîler'e tâbî oldular.

I. Pâdûspân'ın (no.1) diğer oğlu Üstündâr Şehryâr'dır. Windâd'ın (5) diğer oğlu Rüstem, bunun da oğulları Muh.Sipch-sâlâr ve Hayyân (864'te hayatta)'dır. 855-873 arasında Ferîdûn(7) ve III. Pâdûspân (8), Taberistân Alevî imâmı Ewlâd-ı 'Alî'den Hasen b.Zeyd'e tâbî olmuşlardır. Hezâr-Sendân'ın(10) kızkardeşi, Merdâwic b.Ziyâr ile evlenmiştir. I. Zerîn (Zerrîn)-Kemer'in (14) diğer oğlu Hüsâmü'd-Dewle'dir. Bâ-Harb'in(15) diğer oğulları ise 'İzzü'd-D.Gerşasp, Seyfüddewle ve Fahrüddewle'dir. I. Nâmwer'in (17) kardeşi Nâsırü'd-Dewle'dir. I. Nâmwer'in bir oğlu da Fahrüddewle'dir. I. Hezâresb (18)'in diğer oğulları Gûderz ve Nâsırü'l-Mülk'tür. Şehr-nûş (19), Şâh Gaazî Rüstem b.'Alî Bâwendî'nin dâmâdıdır. Şehr-nûş'un bir oğlu Emîr Halîl'dir. II. Zerrîn-Kemer'in (22) bir kardeşi Eşref'tir. Bî-Sütûn'un (23) bir kardeşi Hüsâmüddewle ve tahta geçmiyen oğulları Şerefüddewle ve Üstündâr Şâhrâkîm'dir. II. Nâmwer'in (24) tahta geçmiyen oğulları Şehrîweş ve Nâtil emîri İskender'dir. Gewbâre'nin (26) tahta geçmiyen oğulları Hezâresp, Nasrüddewle, Şâhensâh, Zerîn-Kemer, Derbend, Arguş (bunun oğlu Zengî-Şâh)'tur. Timur'un Mâzenderân seferi ile bu devleti itâat altına alması Tûs (35) zamanındadır.

İskender'in (32) oğulları: Şerefüddîn, Muzaffer, Arguş, Eşref Hân, Ferîbürz (oğlu Hüs.oğlu Şâh Râkîm oğlu Üweys) ve İskender. Bu sonuncunun oğulları: Zerîn-kemer, Hezâresp, Behmen, Yezdecird, Ferîdûn, Newder, Hûşeng.- Kubâd'ın (34) oğulları: Tâcüddîn Ziyâr, Fahrüddîn Hüs., Nâsırüddîn Şehryâr, Şemsülmülk Muh., Cemşid.- I. Keyûmers'in (36) kardeşleri: Behmen (Muh. Kîwâmî'nin dâmâdı), Tâcüddewle Key-Kâwûs (oğulları Şâh-Gaazî, Peşeng, Newder), İskender. Bu sonuncunun oğulları: Küstehem, Fahrüddewle, Ferîdûn, Cihângîr, Bîsütûn, Behrâm.

Keyûmers'in (36) oğulları: Muz., Üweys (ölm.1453, oğlu Bîsütûn), Eşref, Key-Husrew, Behmen, İrec, Hüs., Tûs, Key-Kâwûs (37) ve İskender (Kücûr no. 1). Bu sûretle Keyûmers'in 1453'te ölümüyle devlet Nûr ve Kücûr şubelerine ayrıldı.

Key-Kâwûs'un (37) diğer oğlu Şâhruh, 1467'den sn.öldü. Cihângîr'in (38) tahta geçen 3 oğlu (39, 40, 41) dışında oğlu Melik 'Azîz ve bunun oğlu 1594'te ölen Melik Cihângîr'dir. II. Behmen (42), hem Mâzenderân hükümdârı 'Abdü'l-Kerîm b.Muh.'in kızkardeşi, hem Geylân hükümdârı Sul.Ah.'in kızkardeşi ile evlendi. Keyûmers(43) ve halefi yeğeni Üweys (44), 1549-1594'te birincisi Şâh Tahmasb'in sıkı sıkıya tâbîi, diğerleri doğrudan doğruya vâlîsi ol hüküm sürdüler ve hânedân sona erdi. Ancak Keyûmers'in (39) oğlu Muh. oğlu Emîr Hamza oğlu Kâmrân-Şâh oğlu Şeyh Fazl oğlu Melik Bayındır Hân, gaalibâ Sâsânîler'in, Milâd'ın II. asrından gelen bu hânedânın son temsilcisidir. XVII. asır sonlarında, bir Oğuz Türk adı taşıyarak ölmüştür.

Kücûr dalında ise İskender'in(1) diğer oğlu Melik Muh. ve bunun da oğlu 1594'te ölen Melik Cihângîr'dir. Key-Kâwûs (4), Geylân hükümdârı Ah.b.Has.'ın dâmâdıdır. Cihângîr(6), 1556-1576'da Şâh Tahmasb Safewî'ye sıkı sıkıya tâbî saltanat sürmüş, fakat Alamût'a sürülüp orada ölmüştür; Geylân hükümdârı Ah.II b.Has.II'nin kızkardeşi ile evli idi. Oğlu Melik Muh.(9), Tahmasb'a tâbî olarak hükûmet cımiş, fakat 1594'te hânedânın her iki dalı da ilga edilerek ülkenin muhtâriyetine son verilmiştir.

2. Bâwendiler (665-1349)

Bâwendiler de, Pâdûspânîler gibi Sâsânî İran imparatorluk hânedânından iner. "İспенhed, Melikül-Cibâl" diye anılırlar. Taberistân (Mâzenderân)'ın doğu kısmında hüküm süren küçük krallardır. Farsca konuşan ve İranlı olan hânedân 854 yılına kadar Mazdeî (âteş-perest) dininde kalmış, ancak bu târihte ihtidâ etmiştir. Şu halde 665-1503 arasında 838 yıl devâm eden hânedânın ilk 189 yılı Müslüman da, Ehl-i Kitâb da değildir (Ehl-i Kitâb/Hristiyan ve Mûsevî). 1.4.1210-1238 arasındaki 28 yıllık fâsılayı hânedânın hükûmrân olduğu müddetten düşmek lâzımdır, 810 yıl eder. Bu 29 yılda Harzem-Şâhlar ve 1220'den itibaren Moğollar, Bâwendiler'i tahttan indirip ülkeyi doğrudan doğruya ilhâk etmişlerdir. Bâwendiler, Pâdûspânîler'in tâbî olduğu aynı devletlere, başlıca Abbâsîler'e, Selçuklular'a, İlhanlılar'a tâbî olmuşlar, fakat iç muhtâriyetlerini geniş ölçüde muhâfaza etmişlerdir. İlhanlılar'dan sonra Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, gene Timurlular'a tâbî olmuşlar, Osmanlılar'ından fazla devâm ederek 1503'te Şâh İsmâîl tarafından ortadan kaldırılmışlardır.

Sâsânî şehensâhı (kısra'sı) Firûz oğlu Kubâd'ın oğlu Keyûs (Kâbûs)'un oğlu Şâpûr'un oğlu Bâw, ilk hükümdardır ve hânedâna adını vermiştir. Hânedânın 1. tabakasına (Keyûsiyye: 665-1074=409) adını veren Keyûs, Sâsânîler'in imparatorluk prensi ve Taberistân meliki (528-531) idi. Bâw (no.1) da bunun torunudur ve son Sâsânîler zamânında Fârs, Azerbaycan, Irak ve Taberistân ispehbed'liklerinde (umûmî vâilîlik) bulunmuştur. Bâw'ın yerine geçen Welâş b.Dâdmîhr b.Zehmîhr b.Suhrâ'nın nasıl Sâsânîler'e bağlandığı bilinmiyor (Zehmîhr'in kardeşi Kaarin'dir). Sonra tahta geçen I. Sührâb (3), Bâw'ın oğludur ve Bâw'ın torunları arasında saltanat devâm etmiştir.

1. Bâw (665-679=14)
2. Welâş (679-687b=8)
3. Sührâb I b.Bâw (687b-728=41)
4. Mihr-i Merdân b.Sührâb (728-752b=24)
5. Sührâb II b.Mihr-i Merdân (752b-772=20)
6. Şerwîn I b.Sührâb II (772-797=25)
7. Şehryâr I b.Şerwîn (797-825=28)
8. Şâpûr Câ'fer b.Şehryâr (825-837=12)
9. Ebû'l-Mülûk Kaarin I b.Şehryâr (837-867=30) (Müsl.854)
10. Rüstem I b.Sührâb b.Ebi'l-Mülûk Kaarin (867-895=28)
11. Şerwîn II b.Rüstem (895-930=35)
12. Şehryâr II b.Şerwîn II (930-966=36)
13. Dârâ b.Rüstem b.Şerwîn II (966-969=3)
14. Şehryâr III b.Dârâ (969-1006=37)
15. Rüstem II b.Şehryâr III (1006-1028=22)
16. Kaarin II b.Sührâb b.Şehryâr III (1028-1074=46)

17. Ebü'l-Mülûk Hüsâmî 'd-Dewle Şehryâr IV b.Kaarin II (1074-1109a=35)
 18. Necmü'd-Dewle Kaarin III b.Şehryâr IV (1109a-1117=8)
 19. Şemsü'l-Mülûk Rüstem III b.Kaarin III (1117)
 20. 'Alâ'ü'd-Dewle 'Alî I b.Şehryâr IV (1117-1140=23)
 21. Nuşretü'd-D.Şâh-Gaazî Rüstem IV b.'Alî I (1140-1163=23)
 22. 'Alâ'ü'd-Dewle Hasan I b.Rüstem IV (1163-1172=9)
 23. Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr I b.Hasan I (1172-1206=34)
 24. Nâşrû'd-Dewle Şemsî'l-Mülûk Şâh-Gaazî Rüstem V b.Erdşîr I (1206-1.4.1210=4)
 25. Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr II b.Kind-Hwâr b.Şehryâr b.Erdşîr b.Kind-Hwâr b.Şehryâr b.Kind-Hwâr b.Rüstem b.Dârâ b.Şehryâr IV (no.17) (1238-1249=11)
 26. Şemsü'l-Mülûk Muh.b.Erdşîr II (1249-1265=16)
 27. 'Alâ'ü'd-Dewle 'Alî II b.Erdşîr II (1265-1276=11)
 28. Tâcü'd-Dewle Yezdcird b.Şehryâr b.Erdşîr II (1276-1299=23)
 29. Nâşrû'd-Dewle Şehryâr V b.Yezdcird (1299-1314=5)
 30. Rüknu'd-Dewle Key-Husrew b.Yezdcird (1314-1328=14)
 31. Şerefü'l-Mülûk b.Key-Husrew (1328-1334=6)
 32. Fahrü'd-Dewle Hasan II b.Key-Husrew (1334-17.4.1349=15)
 33. Kiyâ Efrâsyâb Cülâbî (32'nin kayın-pederi) (17.4.1349-1359=10)
 34. Kiyâ Fahrî'd-D.Cülâbî (33'ün kardeşi) (1359-?)
 35. Kiyâ Güştâsp (34'ün kardeşi)
 36. İskender Şeyhî b.Efrâsyâb Cülâbî (?-1400?, katl)
 37. Lührâsp b.Efrâsyâb Cülâbî (1400?-?)
 38. Kiyâ Hasan b.Lührâsp (?-1503)
- I. Şerwîn'in (6) diğer oğlu Rüstem, I. Kaarin'in (9) diğer oğulları 'Abd. ve Mâzyâr (Ebü'l-Has.Muh. Mewlây Emîrî'l-Mü'minîn adıyla ihtidâ etti, 840'da Emîr Afşın tar. öldürüldü). II. Şerwîn'in (11) kızı Fülâne'dir. Bu prenses Cürcân meliki (935-967) Weşmgîr Ziyârî ile evlenmiştir (çocukları için bk. Ziyârîler). II. Şeryâr'ın (12) oğlu Muh. ve bunun oğlu 1016'da ölen Şerwîn'dir. II. Şerwîn'in (11) oğlu Rüstem, 32 yıl (946-978) müddeî olmuş ve önce kardeşinin, sonra kendi oğlunun ve torununun saltanatlarını tanımamıştır. Rüstem'in diğer oğlu Merzebân ve bunun oğlu Rüstem'dir ki, 981-998 arasında 17 yıl amca oğlu III. Şehyâr'a (14) karşı müddeî olmuştur. II. Rüstem'in (15) kızı Seyyide Şîrîn, Fahrüddewle Büweyhî ile evlenmiştir (çocukları için bk.Büweyhîler). II. Rüstem'in oğlu Merzbân, *Merzbân-nâme* müellifidir. II. Kaarin'in (16) kardeşi Şerwîn'dir.

1074-1210=136 müddetle süren 2. tabakaya "İspchbendiye" denmektedir (Keyâsiler 409 yıl sürmüş oluyor). Bu tabaka Selçuklular'a, sn.Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuştur. Merkez Sârî'dir. Taberistân dışında Geylân, hattâ bir ara Rey (Tahrân) ve Kumm (Kuumis)'a da hâkim olmuşlardır. Bu tabakanın ilk meliki IV. Şehryâr'ın (17) diğer oğulları Rüstem (oğlu Ferâmürz), Behrâm, Yezdecird, Dârâ (oğulları Rüstem ve

Behmen)'dir. Bu Dârâ, hânedânın üçüncü tabakasının atasıdır. Şöyle ki: onun torununun torununun torununun torunu II. Erdşîr (25) 3. tabakanın ilk hükümdârıdır. III. Kaarin (18), Selçuklu büyük-sultânı Muh.Tapar'ın dâmâdıdır. III. Rüstem'in (19) oğlu Ferâmürz'dür. Sultân Tapar'ın kızından doğup doğmadığı bilinmeyen III. Rüstem, hal'inden sora 4 yıl müddeî olmuştur (1117-21, amcası I. 'Alî'ye karşı). I. 'Alî'nin (20) tahta geçmeyen oğulları: Tâcü'l-Mülûk Merdâvîç (bu da Selçuklu büyük-sultânı Muh.Tapar'ın dâmâdı) (oğulları Gersasp, Rüstem ve Keyûs), Şehryâr, 'Alî. IV. Rüstem'in (21) kızı, Şehriweş b.Hezâresp Bâdûspânî, diğer bir kızı da Alamut hâkimi İmâm Büzürgümmîd ile evlenmiştir. I. Erdşîr (23), Harzem-Şâh Tekeş'in kızı Şâh Hâtûn ile 1183'te evlendi (izd.müd.23). V. Rüstem'den başka bir kızı ve Rüknu'd-Dîn Kaarin adlı oğlu vardır. 1.4.1210'da V. Rüstem (24) öldürüldü ve devlet Harzem-Şâh Doğu Türk (Türkistân) hâkanlığına doğrudan doğruya ilhâk edildi.

Rüstem V'i, hemşiresinin zevci Ebû-Rizâ Hüseyin b.Muhammedi'l-'Alevî öldürünce, hemşiresi de kocası bu Ebû-Rizâ'yı öldürdü.

28 yıllık bir aradan sn.3. tabaka "Kind-Hwâriyye" (Kinahwâriyye) başlar. 1238-17.4.1349 arasında 111 yıl devâm eder. Moğollar'a, sonra İlhanlılar'a tâbidir. 1238-40 arasında Sârî olan taht şehri, 1240'ta Âmul'e alınmıştır. Bu tabakanın ilk hükümdârı II. Erdşîr'in (25) babası Kind-Khwâr hânedânın bu dalına adını vermiştir. Bu zât İsmâîlî imâmı (Alamut) III. Hasan Celâlüddîn'in ve Bâwendîler'den Erdşîr b.Hasan'ın kızları ile evlenmiştir. Yezdecird'in (28) tahta geçemiyen oğlu İskender'dir. II. Hasan'ın (32) oğulları: Key-Kâwûs, Şemsü'l-Mülûk, Şerefü'l-Mülûk, Şâh-Gaazî. II. Hasan, 17.4.1349'da öldürüldü ve asıl hânedân da sona erdi. Yerine geçen kayın pederi, sonra bu kayın-pederin 2 kardeşi ve sonra aynı kayın-pederin 2 oğlu ve bir torununun Sâsânî hânedânı mensupları olması ihtimâli vardır. "Cülâbiyye" denen 4. tabaka 1349-1503 arasında 154 yıl devâm etti. Bu devirde devlet, küçük bir emâret hâlinde varlığını miskince sürdürdü. Şâh İsmâîl tahta geçer geçmez kolayca ilhâk ediverdi.

3- Taberistân 'Alewileri (864-1033)

Bu hânedânın kurucusu el-Hasen b.Zeyd, Ewlâd-ı 'Alî'den, Hazret-i 'Alî'nin 7. kuşak torunudur: el-Has.b.Zeyd b.Muh.b.İsm.İbni'l-Has.b.Zeyd İbni'l-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Gerçekten Peygamber soyundan olan nâdir hânedânlardan biridir (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 206-12). Her zaman hilâfete hakk iddia eden Hasanîler ve onlardan daha da az politikacı olan Hüseyinîler, ancak Yemen ve Taberistân gibi dağlık, uzak bölgelerde, o da uzun sürmiyen saltanatlar kurabilmişlerdir. Taberistân Alewî imamları denen meliklerin saltanatı 864-1033 arasında 169 yıl ise de, bundan 900-12.913 arasındaki 13 yıllık fâsılayı düşmek icâb eder; bu müddet içinde Sâmânîler, ülkeyi doğrudan doğruya ilhâk etmişlerdir. Aslında 12.913'ten sonra da kısa saltanat fâsılları varsa da, bu müddetler içinde Zeydî imamlarının müntesibleri tahta çıkmışlardır. Muntazam, babadan oğula kalan bir hânedân kurulamamıştır. Bunlar en mütedil Şîiler'dir (Zeydîler) ve Sünnî Halife'nin otoritesine karşı değillerdir. Diğer Şîiler gibi Sünnîler'i dinden sapıtımsaymazlar. Taht şehirleri Sârî (Sârûî), bâzan Âmul'dür. Dil Arabca'dır. Çevrede tutunamamalarının bir sebebi de koyu Arab olmalarıdır. Bir müddet Taberistân'ın (Mâzenderân) mühim bir kısmından başka Cürcân (Ester-Âbâd) ve Rey'i (Tahrân, Cebel) de ele geçirmişlerdir. Şîi-Zeydî olan Büweyhîler, bunlara

müsâmaha etmişler, Taberistân şerifleri de Abbâsîler'i gûyâ metbû tanımışlardır. Muḥ. b.Câ'feri's-Şâdık'ın Gûr-i Sûrḥ denen muhteşem türbesi hâlâ Esterâbâd şehrinde dir.

1. el-Hasen b.Zeyd "ed-Dâiyyi'l-Kebîr" (864-884a=20)
2. Muḥ.ü'd-Dâiyyi'l-Kaasimi'l-Kaaim-bi'l-Haqq b.Zeyd "ed-Dâiyyi's.-Şağîr" (884a-10.900=16)
3. Ebû-Muḥ.i'l-Has.(II)i'l-Utrûşî'n-Nâsiri'l-Haqq (12.913-31.1.917=3,I)
4. Ebû-Muḥ.i'l-Has.(III)d-Dâiyyi-li'l-Haqq İbni'l-Kaas.İbni'l-Hasen (31.1.917-10.11.928 = 11,10)
5. Aşfer b.Şirweyh (10.11.928-929?=1?)
6. Ebû'l-Fazl (Ebû'l-Kaasim) Câ'feri's-Şâir-f'İllâh b.Muḥ.İbni'l-Has.III (929?-935?=6?)
7. Ebû-'Abd.Muḥ.i'l-Mehdî İbni'l-Has.III (935?-971=36?)
8. el-Hüs.i's-Şâir-bi Tâi-b'İllâh b.Hârûn (971-?)
9. Ebû'l-Hüs.'Aḡudi'd-D.Aḡ.i'l-Müeyyed İbni'l-Hüs.i's-Şâir (?-8.12.1030)
10. Ebû-Tâlibi's-Şağîr Yahye'n-Nâuq-bi'l-Haqq İbni'l-Hüs.i'l-Buḥânî ibni'l-Müeyyed (8.12.1030-1033=3)

2. imâm Muḥ., 1. 'nin kardeşidir, onun gibi katledildi. II. Has.(3)'in şeceresi şudur: el-Has.II b.'Alî İbni'l-Has.b.'Alî b.'Umeri'l-Eşref b.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn İbni'l-Hüs.b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Yâni bu zât, Hüseyinîler'den bir seyyid'dir; III. Has.'in (4) kayın-pederidir. 844'e doğru Medîne'de Horâsânlı bir câriyeden doğdu. Şâir ve müelliftir. Oğulları: Ebû'l-Has.'Alî ve Ebû'l-Kaas. Câfer (958 ve 925'te 2 defa geçici ol. Âmül'ü ele geçirdi) ve Ebû'l-Hüs.Aḡ. (oğulları: Ebû-'Alî Hüs. ve Ebû-Câ'fer, bunun oğlu Câ'fer'in oğlu İsm. 931'de zehirlendi). 920'de Nişâpûr'u da ele geçiren III. Has. (doğ. 876), öldürülmüştür. Şeceresi şudur: el-Has.III İbni'l-Kaas.İbni'l-Has.b.'Alî b.'Abdi'r-Raḡ.i's-Şecerî İbni'l-Kaas.İbni'l-Has. IV b.Zeyd İbni'l-Has.b. 'Alî b.Ebî-Tâlib. III. Hasen'in katli üzerine bir müddet emîrlerden Aşfer ülkeye hâkim olmuş, bu da Ziyâril'lerden (aş.bk.) Merdâvic tar. öldürülmüştür. Câ'feri's-Şâir (6), II. Has.'in (3) oğlu Muḥ.'in oğludur. Muḥ. (II)i'l-Mehdî(7) ise III. Has.'in (4) oğludur, oğlu 'Abd.'dir.

Hüs.ü's-Şâir (8) b.Hârûn İbni'l-Hüs.b.Muḥ.b.Hârûn b.Muḥ.İbni'l-Kaas. İbni'l-Has.IV b.Zeyd b.İbni'l-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib'in oğulları Ahmedü'l-Müeyyed (9) ve Yahyâ (10)'dır. 950'de doğan Yahyâ, târihçi ve müelliftir. Bir kızı ve Tâlib adlı oğlu bilinmektedir. Ahmedü'l-Müeyyed (9) (961?-8.12.1030=69), daha önce tahta geçmiş olmakla berâber, Yahyâ (10) (951?-1033=82)'dan küçüktür. Ahmedü'l-Müeyyed'in oğlu Ebû'l-Kaasimi'l-Hüs., bunun oğulları el-Hüs. ve Ebû'l-Kaasim Muḥ., bu sonuncunun oğulları el-Kaasim ve Ebû-Tâlib Yahye'l-Aḡiri'l-Müeyyed (ölm.1126) ve bunun da oğlu Tâlib'dir.

Muḥ.ü'd-Dâ'i'nin (2) oğlu Ebû'l-Hüs.(oğlu el-Hüs.) ve Zeyd, bu Zeyd'in oğulları Ebû-'Alî İsm.(oğlu 'Alî), Ebû-Muḥ.i'l-Has. (oğlu el-Has.) ve Ebû-'Abd.Muḥ.i'r-Rizâ'dır (oğlu 'Abd.). Bu er-Rizâ, 900-913'te Taberistân'da Alevî imâmetinin inkıtında, Sâmanîler'e karşı müddet idi; fakat dedesinin imâmetini ele geçirememiş, 12.913'te bu işi II. Hasen (3) yapabilmıştır.

4- Ziyâfiler (927-1090)

Benû-Ziyâr, 927-1090 arasında 163 yıl Cürcân (Ester-Âbâd) ve kısmen Taberistân (Mâzenderân)'da hüküm sürmüş meliklerdir. Taht şehirleri Cürcân'da el-Kaarin'dir (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 212-6). Farsca konuşan koyu İranlı bir hânedândır. Abbâsiler'e ve Sâmanîler'e (927-983), Büveyhîler'e (983-999), Gaznelîler'e (999-1042), Selçuklular'a (1042-1090) tâbî olmuşlardır (başlangıçta aslında Abbâsiler nâmına Sâmanîler'e tâbî). Hânedan, Werdân-Şâhü'l-Cebeliyyî'l-Geylânî'nin oğlu 7.948'de ölen ve Tidâî Pâdûspânî'nin dâmâdı olan Emîr Ziyâr'ın adını taşır. Bu zâtın ilk iki hükümdâr olan 2 oğlu ile Ziyâfiler başlar.

1. Merdâwic b.Ziyâr (927-935=7)
2. Zâhirü'd-Dewle Ebî-Mansûr (Ebî-Ṭâlib) Weşm-gîr (Wüşmegîr) (935-21.11.967=32)
3. Zâhirü'd-D.Ebî-Mansûr Bîsütûn (21.11.967-977a=10)
4. Ebü'l-Has.Şemsi'l-Me'âlî Qâbûs I (977a-1012b=35, kaul)
5. Felekü'l-Me'âlî Minûçîhr (1012b-1029=17)
6. Şerefü'l-Me'âlî Ebî-Kâfîcâr Enûşîrwân (1029-1033 = 4 + 1035-1043a = 8 = 12)
7. Dârâ (1033-1035 = 2)
8. İskender (1043a-1049 = 6)
9. Unşurü'l-Me'âlî Key-Kâwûs Qâbûs II (1049-1070 = 21)
10. Geylân-Şâh (1070-1090-20)

Alamut İsmâîlî İmâmları, bu hânedânı yıkmışlardır. Cürcân, Selçuklular'a, Mâzenderân da Selçuklu tâbî mahallî devletciklere geçmiştir. Merdâwic (1), Şîrzâd Pâdûspânî'nin dâmâdıdır. Katledildi. Oğlu Ferhâd (936-1034=98) ölümünden sn. doğduğu için tahta geçememiş ve 98 yaşında öldürülmüştür. Merdâwic'in kızı ise, amcasının oğlu Bîsütûn (3) ile evlenmiştir. Merdâvic'in yerine geçen kardeşi Weşmgîr (2), Rüstem Bâwendî'nin kızı Şerwîn ile evlenmiştir. Kazâen öldü. Mansûr ve Sâlâr adlı oğullarından başka diğer iki oğlu Bîsütûn (3) ve I. Qâbûs (4), ardarda tahta geçmişlerdir. Bîsütûn'un oğlu Mansûr'dur. Qâbûs (4), 35 yıllık saltanatının 17 yılını aslında Büveyhîler'e karşı müddeî olarak Sâmanîler'in yanında geçirmiştir; zirâ 981-998 arasında Büveyhîler, onu ülkesinden mahrûm etmişlerdir. Rûknüddewle Büveyhî'nin dâmâdı olan I. Qâbûs (946-1012b = 66) Arabca ve Farsca'da şâir ve müellif ve hattatır. Gürgân eyâletinin Günbed-i Qâbûs şehrine adını veren muhteşem türbesinde gömülüdür. 3 oğlu (5, 7, 8) tahta geçti. Büyük oğlu el-Has.genç öldü. Kızı Zerrîn-Keys, Fahrüddewle Büveyhî ile evlendi. Bîrûnî Âsârü'l-Bâkîye'sini 998'de Qâbûs'a ithâf ettiği gibi İbnü Sînâ da bir müddet onun sarayında yaşamıştır.

Minûçihîr (5) b.Qâbûs I, Gazneli Maḥmûd'un Hindistan seferlerine katıldı. Bu hükümdârın dâmâdı idi. Büyük şâir Minûçihîrî, mahlasını bu zâta nisbetle almıştır. 2 def'a tahta geçen Enûşirwân (6), Minûçihîr'in oğludur. Enûşirwân, 2. hal'inden 6 yıl sn. 1049'da öldü; oğlu Kâlficâr'dır.

II. Qâbûs, İskender'in (8) oğludur (1020?-Abḥazistân, 1090?-70?). Hal'inden 20 yıl kadar sn.öldürüldü. Son hükümdar Geylân-Şâh'ın (10) babası olan II. Qâbûs (9), çok ünlü *Qâbûs-Nâme* adlı Farsca eserin müellifidir (Tr.trc. II. Murâd'ın emriyle Mercimek Ahmed; Alm.Trç.von diez, Berlin, 1811; Fr. trc. Querry, Paris, 1886; pek çok trc. ve baskı).

5- Kıwâmîler (Seyyidler) (1359-1596)

1. Kıwâmî'd-D.i'l-Mar'aşî"Mir-Büzürg" b.Seyyid-Şâdık (1359-1379=20)
2. Kemâlî'd-D.I b.Kıwâmî'd-D. (1379-1406=27)
3. 'Alî b.Kemâlî'd-D.(1406-1418=12)
4. Murtazâ b.'Alî (1418-1427=9)
5. Muḥ.b.Murtazâ (1427-1452=25)
6. 'Abdü'l-Kerîm I b.Muḥ.(1452-1460=8)
7. 'Abd.I b.'Abdi'l-Kerîm (1460-1467=7)
8. Zeynü'l-Â'bidîn b.Kemâlî'd-D.b.Muḥ.b.Murtazâ(1467-1480=13)
9. Şemsü'd-D.b.Kemâlî'd-D.b.Muḥ.(1480-1502=22)
10. Kemâlî'd-D.II b.Şemsî'd-D.(1502-1506=4)
 1. 'Abdü'l-Kerîm II b.'Abd.I (1506-1532=26)
12. Mîr-Şâhî b.'Abdi'l-Kerîm II (1532-1561=29)
13. 'Abd.II b.Sul.-Maḥmûd b.'Abdi'l-Kerîm II (1561)
14. Sul.-Murâd b.Mîr-Şâhî (1561-?)
15. Sul.-Maḥmûd b.'Abd.II (?-1596)

Hazret-i Hüseyin'den indiğini iddia eden hânedânlardan biridir. Mâzenderân (Taberistân)'ın bir kısmında küçük bir devlet kurmuşlardır. 1359-1596 arasında 237 yıl devâm etmiştir. Metbûları Timuroğulları ve Safevîler'dir. Safevîler'ce ortadan kaldırıldı. Farsca kullanan, Şîi ve İranlı bir hânedândır. 5. prens Muḥ.'in kızı, Behmen b.Bîsütûn Pâdûspânî ile evlenmiştir.

6- Kârkıyâîler (1359-1590)

Bunlar da Hazret-i Hüseyin nesli oldukları iddiasındadırlar. 1359-1590 arasında Timuroğulları ve Safevîler'e tâbî ol.231 yıl saltanat sürmüşler, Safevîler'ce ortadan kaldırılmışlardır. Geylân mclikleridir. Merkez Lâhicân'dır. Mezhepleri Sünnî-Şâfiî'dir.

Dilleri Farsca olan İranlı bir hânedândır. Hükümdarlık unvanları "kâr-kiyâ" (büyük kiyâ)'dır. İlk kârkiyâ olan Emîr Kiyâ, Seyyid'Alî Kiyâ'nın oğlu Has.Kiyâ'nın oğlu Hüs.Kiyâ'nın oğludur. I. Hüs.'in (8) kızı Behmen b.Key-Kâwûs Pâdûspânî, I. Ah.'in (9) kızı Key-Kâwûs b.Eşref Pâdûspânî, II. Hüs.'in (11) kızı da Behmen b.Key-Kâwûs Pâdûspânî, diğer kızı Melik Cihângîr (oğulları Melik Sul.Muḥ.) ile evlenmişlerdir. II. Ah.'in (12) kızı Fâtûma-Hân (1595?-?), 1610'a doğru İkbâl Hân b. Cemşîd Hân ile evlenmiştir. III. 'Alî'nin (10) oğlu Seyyid Kiyâ, yaşlı ol. 1600'den sn.İstanbul'da ölmüştür (İ.H.Uzunçarşılı, *Bel.*, 109, 73 v.dd.). III. Muḥ., ülke dışında bulunan babası II. Ah.'e niyâben saltanat sürmüş, Safevîler, Sünnîlik'te direnen ve can düşmanları olan bu hânedâna da son vermişlerdir. Geylân'ın coğrafî pozisyonu ve Osmanlı desteği sebepleriyle Safevîler'i uğraştırmışlardır.

II. Hân-Ahmed (12), 1567'de 31 yıllık bir saltanattan sn.Şâh Tahmasp tar.hâl' edilip 1577'ye kd.10 yıl Kaḥkaḥa (eski Alamut), sn. İştâhr kalesinde hapsedildi. Bu yıl kaçıp bu müddet içinde kendisine niyâbet eden oğlu III. Muḥ.'in yerine tekrar tahta oturdu. Ancak 13 yıl sn. Safevîler yeniden göründüler. 1590'da Hân-Ahmed, Şîrvân'a (Kuzey Âzerbaycân, Geylân'ın komşusudur) giderek buradaki Osmanlı beylerbeyisine sığındı. Bir müddet burada kaldı. İstanbul'a gitmek istedi. 12.1.1593'te İstanbul'da III. Sultân Murâd'ın huzûruna çıktı. Aynı yıl Bağdâd'a gitti ve 1595'te İstanbul'a döndü. 6.1600'de yaşlı olarak İstanbul'da öldü ki Geylân tahtına çıkması üzerinde 64 ve Geylân'ın Safevîler'ce ilhâkının üzerinden 10 yıl geçmişti. İstanbul'a gömüldü. Türkçe ve Farsca'da şâir, bestekâr ve üdfî'dir. Bunun zamânında Geylân, Safevîler'den fazla Osmanlılar'a tâbî olarak yaşadı.

1. Kârkiyâ Emîr Kiyâ (1359-1361=2)
2. Kârkiyâ 'Alî I Kiyâ b.Emîr (1361-1397=36)
3. Kârkiyâ Rizâ b.'Alî I (1397-1426=29)
4. Kârkiyâ Mîr Seyyid-Muḥ. Kiyâ b.Mehdî Kiyâ b.Rizâ Kiyâ (1426-1434=8)
5. Kârkiyâ Nâsır Kiyâ b.Muḥ.I (1434-1448=14)
6. Kârkiyâ Sul.-Muḥ II Kiyâ b.Nâsır (1448-1478=30)
7. Kârkiyâ Mîrzâ-'Alî II Kiyâ b.Muḥ. II (1478-1504=26)
8. Kârkiyâ Sul.Hüs.I Kiyâ b.Muḥ.II (1504-1506=2)
9. Kârkiyâ Sul.-Ah.I Kiyâ b.Hüs.I(1506-1534=28)
10. Kârkiyâ Seyyid-'Alî III Kiyâ b. Ah. I (1534)
11. Kârkiyâ Sul.-Hüs.II Kiyâ b.Ah.I (1534-1536=2)
12. Kârkiyâ Hân-Ah.II Kiyâ b.Hüs.II (1536-1567-31 + 1577-1590 = 13 = 44)
13. Karkiyâ Muḥ.III Kiyâ b.Ah.II (1567-1577=10)

7- İshâqiler (1517-1591)

İshâqiler, merkez Reşt olmak üzere Geylân'ın bir kısmında hükûmet etmiş prenslerdir. Fârsca konuşan İranlı bir âiledir. Safeviler tarafından ortadan kaldırıldı. 1517-21.8.1534'te Safeviler'e, 21.8.1534-1535'te Osmanlı'ya, 1543-1550 ve 1558-1591 arasında gene Safeviler'e tâbi olarak toplam 58 yıl emîrlik yaptılar. 1535-1534 ve 1550-1558 arasında Reşt, doğrudan doğruya Safeviler'ce yönetildi. 1517'de Safeviler'den "Muzaffer-Sultân" unvânını alarak Reşt sancak beyi olan Şîi Emîr Dîbâc (1), 2.10.1534'te Âzerbaycân'ın Ucan yaylasındaki otağ-ı hümayûnunda bulunan Kaanûnî Sultân Süleymân tarafından kabûl edilip ona itâatlerini arz etti. Osmanlılar hesabına 1534 eylülünde Sulţâniyye ve Kazwîn'i zabt etmişti. Fakat ertesi yıl Safeviler'ce öldürüldü. 8 yıl sn. Reşt emîri olan Şâhruh (2) aynı âiledendir, fakat Dîbâc'ın nesi olduğunu tesbît edemedim. Şâhruh'un 7 yıllık emâretinden sn. Reşt gene 8 yıl Safeviler'de kaldı. 1558'de Dîbâc'ın oğlu Mahmûd, Safeviler'de beylerbeyilere (eyâlet vâîleri) verilen "hân" unvânıyla Reşt emîri oldu. Cemşîd onun oğlu ve Muh.Emîn de Cemşîd'in oğludur.

1. Emîr Dîbâc (1517-1535=18)
2. Emîr Şâh-ruh (1543-1550=7)
3. Mahmûd Hân (1558-1563=5)
4. Şâh-Cemşîd (1563-1583=20, katl)
5. Muh.Emîn (1583-1591=8)

V

YENİ ÇAĞ'DA KAFKASYA

1- Abhazistân (1775 - 1864)

Abhazistan, Hristiyanlar'ına Abhaz, Müslümanlar'ına (Sünnî-Hanefî) Abaza denen, Kafkasya ırkının vatani olan çok küçük ülkedir. Bugün Abazalar'ın tamamı Müslüman'dır. İslâm dînini Osmanlı'dan almışlardır. Abhazistân, Karadeniz üzerinde, Gürcistân'ın en kuzey-doğusunda, Kafkaslar'ın güney eteklerindedir. Merkezi Sohumkale (Osm. Sohumkal'ası, Gürc. Sohumî) limanıdır. Abhazistân, bugün Gürcistan müstakil sovyet cumhûriyetine bağlı bir muhtar cumhûriyet ve Müslüman'dır. Fakat Abaza nüfusunun en büyük kısmı bugün Türkiye'dedir ve Türk'leşmiş durumdadır (Abazalar, sanıldığı gibi Çerkes veya Çerkesler'in bir kabilesi değil, apayrı bir Kafkas dili konuşan ayrı bir kavimdir).

Servaşidze hânedânı, 1325-11.1864=539 müddetle devâm etti. Şirvân-Şâhlar'dan indiği iddiasında idi ki, gerçek olabilir. 1775'e kadar Hristiyan-Ortodoks, 1775'ten sn. Müslüman-Hanefî idi. 1462'de "eristav" sanını alan prensler, krallık derecesine

yükseldiler. Gürcü kültürü alındaki hânedânı, III. cildde Gürcistan bahsine bırakıyoruz. Gürcistan'ın bir kısım toprakları üzerine hüküm sürmüşler, bazıları eskiden de Müslüman olmuşlardır. II. ciltte Osmanlılar bahsinde de göreceğiz. Burada son Müslüman prensleri görelim: 1. Leon (1775?-1803?=28?), tahta çıkınca ihtidâ etti. Oğlu 2. Keleş Beğ (1803?-1808=5?) öldürüldü. Bunun oğlu 3. Sefer Beğ (1808-1821=13), 1810'da 2 oğlu ile berâber Ortodoks oldu, fakat diğer hânedân üyeleri Müslüman kaldılar. 2 kardeşinden biri Arslan Beğ'dir. Tanassur eden oğulları: 4. Demetrius (1821-1822=1) ve 5. Michael (1822-11.1864=42). Sonuncusu, hal' edildi ve hânedan sona erdi. Esâsen 1810'da Osmanlı tâbiyyetinden Rusya tâbiyyetine geçmişlerdi.

2- Kuba Hanlığı (1650 - 1820)

Kuba, Kuzey Âzerbaycân'ın en kuzey-doğusunda, Dağıstan'ın hemen güneyinde, Hazar'a yakın, Kafkaslar'ın kuzey eteklerinde bir Türk şehridir. Az kuzeyindeki bir çay, Şirvân ile Dağıstan'ı birbirinden ayırır. Burası 1740'a doğru bir Türk hanlığının taht şehri oldu. Aynı hanlığın yaklaşık 1650-1740 arasında taht şehri Hudâd idi. En geniş sınırlarıyla bu küçük krallık, Şirvân'ı (Kuzey Âzerbaycân'ın Kür nehrinin kuzey veya doğu tarafından kalan yarısı), Dağıstan'ın en güneyini (Derbend), Kür nehri güneyinde de Sâlyân'ı içine alıyordu. Fakat bu genişlik her zaman muhâfaza edilemedi ve ülke, diğer Türk hanlıkları ile bölüşüldü. Kuba hanlığı 1650-1806 arasında İran Türk İmparatorluğuna tâbi iken, 1806'da Rusya'ya tâbi oldu. Derbend, 3.7.1806'da Ruslar tar. işgal edildi. 1820'de hanlığın geri kalanı Rusya'ya ilhâk edildi. Kuba Hanları (Hüseyniler, Hüseyn-Oğulları), Kaytak aşiretinin Usmi âilesindendir. 1650?-1820 arasında 170 yıl kadar devâm etti. Mezheb Şîî/Câ'ferî'dir (1650'den önce Sünnî-Şâfiî). İlk han Hüseyn, Zehrâ Hanım Kaçar'la evlenmiştir. Ahmed Han (2) bu izdivaçtan doğdu. Feth-'Alî Han (4) (1741-Bakû, 22.3.1789=44), zevcesinin birâder-zâdesi çocuk II. Mehmed Han (oğlu Gülîstân-ı İrem müellifidir) nâmına 1781'de Bakû hanlığı nâibliğini de üzerine aldı. Feth-'Alî'nin zevcesi Tutu (Tûf) Bike, Bakû hanı Hacı Melik Mehmed'in kızkardeşidir; zevci nâmına Derbend nâibesi oldu, 1781'de Türkiye toprağında Ncefte öldü. 1788'de Erdebil'i işgâl etti. Feth-'Alî'nin kızkardeşi Hâcciyye Bike'dir. Şeyh-'Alî Han (6), 1799'a kd. yalnız Derbend'de kardeşi Hasan Han (7) da 1791-9 arasında Kuba'da han oldular. Bu şekilde ağabeyleri II. Ahmed'in (5) öldüğü 1791'de hanlık Derbend ve Kuba dallarına ayrıldı. 1799'da Hasan Han'ın ölümüyle Şeyh-'Alî Han'ın şahsında yeniden birleşti. Hasan Han (1780-1799) 19 yaşında öldü. Ağabeyi Şeyh-'Alî (1778-1820) 42 yaşına kd. yaşadı. Hemşiresi Perihan Hanım, bir ara Derbend'i yönetti.

1. Hüseyn Han (1650?-?)
2. Ahmed Han I b.Hüseyn (?-1729?, kaıl)
3. Hüseyn 'Alî Han b.Ahmed (1720?-1758=38?)
4. Feth-'Alî Han b.Hüs. 'Alî (1758-22.3.1789=31)
5. Ahmed Han II b.Feth-'Alî (22.3.1789-1791=2)
6. Şeyh-'Alî Han b.Feth-'Alî (1791-1820=29)
7. Hasan Han b. Feth-'Alî (1791-1799=8)

3. Şeki Hanlığı (1741 - 1820)

Şeki Hanlığı'na, Şîrvân Hanlığı, Şemâhı Hanlığı da denir. 1783'e kadar merkez Şemâhı, sonra Nûhâ'dır. Her ikisi de Kafkaslar'ın güney eteklerinde olan bu şehirlerden Şemâhı, Şîrvân'ın merkezidir ve Bakû'ya yakındır. Nûhâ ise kuzey-batıda, Gürcistan sınırına yakındır. 1820'de Rusya'ya ilhâk edildiği zaman hanlık Ruslar'ın yaptığı hesâba göre 9.000 km² ve 98.500 nüfuslu idi (80.000 Âzerî Türkü, 15.000 Ermeni, 1.000 Yahûdî). Daha önce az daha genişti. 1741-1820=79 müddetle devâm etti. Hânedanlar Âzerî Türkü ve Şîî-Câ'ferî'dir. Dil Türkçe'dir. Selîm Han (5), Gelesen (Göresen) kasa-basında oturdu. Mustafâ Han (6), hal'inden 20 ve ülkenin Rusya'ya ilhâkından 6 yıl sn. 1826'da İran'dan gelip ülkesinde başarısız bir millî ihtilâl yaptı. Son 2 han (7 ve 8), ilk hânedandan değil, Dûmbülî aşîreti beylerindendir. İlk hânedan Kurbânîler'dir. Hanlık her zaman İran'a tâbî yaşadı.

1. Hacı Çelebî Han b.Kurbân Bey (1741-1759=18)
2. Ağa-Kişî Han b.Çelebî (1759-?)
3. Hüs.'Abdü'l-Kaadîr Han b.Ağa-Kişî (?-21.12.1783)
4. Mehmed Hasan Han b.'Abdülkaadîr (21.12.1783-1795=12)
5. Selîm Han b.'Abdülkaadîr (1795-1804=9)
6. Mustafâ Han b.Selîm (1804-1806=2)
7. Câ'fer-Kulî Han Dûmbülî (1806-1816=10)
8. İsmâ'il Han b.Câ'fer-Kulî (1816-1820=4)

4. Bâkû Hanlığı (1747 - 1806)

Bu da Nâdir Şâh Avşar'ın ölümüyle İran Türk Avşar İmparatorluğunun düştüğü otoritesizlik neticesinde kurulan Türk hanlıklarından biridir. İran'a tâbî yaşadı, Rusya tar. ilhâk edildi. 1747-10.1806=59 müddetle devâm etti. Mezheb Şîî-Câ'ferî, dil Türkçe'dir. İlk hanın hemşiresi Tutu (Tûfî) Bike, Kuba hanı (1758-22.3.1789) Feth-'Alî Han'la evlendi (çocukları için bk. Kuba Hanlığı). Zevci nâmına Derbend nâibeliğini, yeğeni çocuk II. Mehmed nâmına da Bakû nâibeliği (1781-22.3.1789) yaptı. II. Mehmed, babasının Necef'te ölümünden sn. doğdu ve doğar doğmaz han ilân edildi. Fakat halası Tutu Bike ve onun zevci olan eniştesi Kuba hanı Feth-'Alî Han, niyâbet ettiler. Hüseyin-Kulî Han, babası II. Mehmed 13 yaşında iken doğmuştur. Hal'inde 12 yaşında çocuk olması, Rusya'nın Bakû şehrini ve Apşeron yarımadasını erken bir târihte ilhâkına zemin hazırladı. Hüseyin-Kulî Han, 10.1806-1828 arasında 22 yıl Ruslar'la mücâdele edip müddeî oldu ise de Bakû'yu alamadı. Hüseyin-Kulî'nin kardeşi ve Bakû hanlığının son velîahdî 'Abbâs-Kulî Ağa Bâqî Hân Kudsî (Hacan köyü /Bakû, 1794 - Mekke, 1846 = 52), 3 dilde şâir, pek çok eserin, bu arada *Gülüstân-ı İrem*'in müellifidir.

1. Fülân Han (1747-?)
2. Hacı Melik Mehmed Han I b.Fülân Han (?-1781)
3. Mehmed Han II b.Mehmed I (1781-?)
4. Hüseyin-Kulî Han (?-10.1806)

5. Karabağ Hanlığı (1748 - 1822)

Karabağ Hanlığı 1748-1822=74 müddetle devâm etti. Merkez Şuşa, Kuzey Âzerbaycân'ın en güney-batısında, Ermenistan sınırına yakın, Kür nehri kuzeyindedir ki XVIII. asır sonlarında 70.000 nüfusu vardı (x). 1752'de Penâhâbâd adıyla no.1 tar. kuruldu. 1781-1783 arasında Gence de bu hanlığa dâhil oldu. Avşar boyunun Cüvânşîr aşireti beyleri olan ve 1748'den önce de bölgeye hâkim bulunan hanlar, 5.1805'e kıd. İran'a, bu târihten sn. Rusya'ya tâbî oldular ve Rusya tar. ilhâk edildiler. Penâh-'Alî Han (1), Şîrâz'da öldü, fakat nâşi Şuşa'ya nakledilip gömüldü. Halîl Han'ın (2) Mehmed Bey adındaki yeğeni, 1797'de kendisine karşı müddeî oldu. Halîl Han, Feth-'Alî Şâh Kaçar'ın kayın-pederi idi. Bu Şâh'ın kayın-birâderi olan son han (3), ülkesi Ruslar'ca işgal edilince İran'a çekildi. 1828'e kadar mukaavemet devâm etti ve bu târihte Ruslar, Karabağ'ın işgalini tamamladılar. Son hanın kızı Hürşîd Bânû, Şuşa'da 1897'de öldü, "Nâtüwân" mahlası ile şâire idi. Bu prensesin oğlu "Wefâ" mahlaslı Mehdi-Kulî Han, Tiflis'te 1900'de öldü. Dil Türkçe ve mezheb Şîi-Câferî'dir. Kuzey Âzerbaycan gibi zâten küçük bir ülkenin 5 ayrı Türk hanlığına ayrılması, Rus istilâsı için çok büyük kolaylıklar sağladı. Halîl Han (2), Ruslar'la muhârebeye şehîd olmuştur. Mehdi-Kulî Han'ın kızı Nâtewân Hürşîd Bânû (1837-1897=60), "Hân-kızı" diye ünlü Türkçe'de şâirdir; oğlu Mîr Muhsin'le kızı Hânbike de ünlü Âzerî şâirleridir.

1. Penâh-'Alî Han (1748-1763=15)
2. İbr. Halîl Han b.Penâh-'Alî (1763-10.6.1806=43)
3. Mehdi-Kulî Han b.Halîl (10.6.1806-1822=16)

6. Gence Hanlığı (1747 - 1804)

Gence, târihî, kültür merkezi, büyük bir Türk şehridir. Kuzey Âzerbaycân'ın Kür nehrinin batısında (güneyinde) kalan yarısının kuzeyinde, bu nehre yakındır. 1747-3.1.1804 + 1826-1828=2=59 yıl süren hânedân, Ziyâdoğulları'dır. Dil Türkçe, mezheb Şîi-Câferî'dir. İran'a tâbî olmuşlar, Rusya tar. ilhâk edilmişlerdir. 1781-83 arasında Gence, Karabağ hanlarının eline geçmiş, geri alınmıştır. Hânedan, XIV. asrın son yıllarında Gence çevresine yerleşen Kaçar boyunun Ziyâdoğulları dalıdır. No.2 ve 3, ilk hanın (1) oğullarıdır. Uğurlu Han (4), Cevâd Han'ın oğludur. Cevâd Han, Ruslar'la yaptığı, yenildiği ve devletini kaybettiği muhârebeye şehîd düşmüştür. Oğlu ve vefiahdi (1786-1804) Hüseyin Han da babası ile aynı günde Ruslar'ın top ateşi ile şehîd olmuştur. Hüseyin Han'ın kardeşi Uğurlu Han, bu olaydan 22 yıl sonra 2 yıl için Gence'yi Ruslar'dan geri alıp hanlık etmiş, fakat Ruslar ülkeyi tekrâr istilâ etmişlerdir. Uğurlu Han'ın neslinden Ziyâdoğulları günümüzde de devâm ediyorlar. Uğurlu Han, 22 yıl (1804-1826) Gence tahtına hak iddia etmiştir.

(x) Bu devirde bu nüfusun ne demek olduğu için krş. 1800 yılında bâzı Batı şehirlerinin nüfusu: Brüksel 80, Birmingham 70, Liverpool 60, Edinburg 55, Münih 55, Budapeşte 60, Buenos Ayres 50 bin.

1. Şâh-Verdi Han (1747-1761=14)
2. Mehmed Hasan Han (1761-1786=25)
3. Cewâd Han (1786-3.1.1804=18)
4. Uğurlu Han (1826-1828=2)

Ziyâdoğulları'nın ataları içinde Emîr Güne Hân Kaçar, 1603'te Revân beylerbeyisi olmuş ve onun oğlu Tahmâsb-Kulî Hân Kaçar -ki Emîr-Güneoğlu diye meşhurdur- aynı görevde istihlâf etmiş, Dördüncü Murâd, Revân'ı bu ikincisinden fethederek Yûsuf Paşa adıyla vezîr yaptığı Emîr-Güne-oğlu'nu İstanbul'a getirmiş, Emirgân semtine adını vermiştir.

Dağıstan'da Şeyh Şâmil'in kurduğu devlet, II. cildde ele alınacaktır. Bugünkü Kafkasya ve Kuzey Âzerbaycan'da Türk nüfusu, Türkistan bahsinin sonunda verilmiştir. Bugün Güney Kafkasya; Âzerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan sovyet cumhûriyetlerinin bulunduğu ülkedir. Kafkas Dağları'nın kuzeyinde kalan Kuzey Kafkasya ise Rusya cumhûriyetine bağlı çeşitli muhtar Müslüman cumhûriyetler hâlinedir, Türkistan bahsinin sonunda görülmüştü. Kafkasya'nın güney sınırı Aras nehridir. Bu nehir aynı zamanda Kuzey ve Güney Âzerbaycân'ı ayırmaktadır. İrân'a âit Güney Âzerbaycan, Kafkasya dışında kalmaktadır. Kafkasya, doğuda Hazar Denizi, buda Karadeniz arasındaki ülkedir. Asya kıt'asının ucudur. Kuzey Kafkasya, Kafkas Dağları iki kıt'ayı ayırdığına göre Avrupa kıt'asında, Güney Kafkasya (Âzerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan sovyet cumhûriyetleri), Asya kıt'asında kalmaktadır. Bâzı eski kitaplar, Kars-Artvin çevresini de Kafkasya'ya dâhil ederler. Her iki (Kuzey ve Güney) Kafkasya, Osmanlı ve İran Türk imparatorlukları arasında çekişilmiş, bölüşülmüş, XVI. asır sonlarında Osmanlılar, Safevîler'i Kafkasya'dan tamâmen atmaya da muvaffak olmuşlar, XIX. asırda Rus istilâsı başlamıştır.

VI

TİMURLULAR'DAN SONRA İRAN TÜRK İMPARATORLUĞU

1. KARAKOYUNLULAR (1.4.1437 - 11.11.1467)

Sâsânî hânedânı idâresindeki İran imparatorluğu, Hazret-i Ömer devrinde Müslüman Arab hılâfetine ilhâk edilerek ortadan kaldırıldı. Halifelik, büyük ve o çağda dünyânın sayılı zengin ve nüfuslu ülkelerinden biri olan İran'ı, eyâlet şeklinde idâre etti. Abbâsî halifeliğinin olgunluk ve dağılma çağlarında İran'ın tamâmı veyâ büyük kısmı, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, nihâyet Büveyhîler gibi dört İran asıllı hânedânın eline geçti. Fakat bunlar bir İran İmparatorluğu teşkil edemediler. Zîrâ Abbâsîler'e tâbî idiler ve hepsi derin Arab kültürü altında bulunuyorlardı. XI. asırla berâber kuzey-doğuda Karahanlı, güney-doğuda Gazneli Türk imparatorlukları İran'a müdâhaleye başladılar. Gazneli Mahmud, İran'ın büyük kısmını da ele geçirdi. Böylece 1020 yıllarında, İran'da, 1925'e kadar sürecekt 900 yıllık Türk hâkimiyeti devresini açmış oldu. Ama asıl 1040'tan îtibâren İran'a giren ve 1060'tan evvel hemen hemen ülkenin fethini tamamlayan Selçuklular'la Türk devresi açıldı ve yerleşti. Selçuklular'ın getirdiği milyonlarca Türk de, İran'ın bir çok eyâletinde ekseriyet bile teşkil ederek, İran'ı, Türkistan ve Türkiye (Anadolu) arasında büyük bir geçit Türk ülkesi yaptı. Ama Gaznelîler'in merkezi İran dışında ve ağırlıkları Hindistan'da olduğu gibi, Selçuklular da bir İran devleti teşkil etmiş değillerdi. Çünkü Selçuklu cihân imparatorluğu, bir İran devleti olmaktan çok büyük, hemen bütün Türkler'in büyük hâkanlığı gibiydi. Taht şehri olarak Rey (Tahrân), Isfahân, Hemedân, Merw gibi şehirleri kullanmalarına

rağmen Selçuklu sultanlarının tâcında, İran imparatorluğu, sâdece iri bir pırlantadan ibâretti. Selçuklular'dan sonra Harzem-Şâhlar'ın durumu da aşağı yukarı aynı şekilde idi. 1220'den başlayarak Moğollar, İran'ı istûlâya başladılar ve 40 yıl geçmeden merkez ve ağırlık ülke İran olmak üzere İlhanlı imparatorluğu kuruldu. Bu, gerçek bir İran imparatorluğu idi. Türk'leşti ve Müslüman'laştı. Yeniden bir kaç milyon Türk'ü Türkistan'dan İran'a ve daha batıdaki ülkelere geçirerek buraların Türk'leşmelerine tamamladı. Fakat az zamanda dağıldı. Celâyirliler, İlhanlılar'ın bütün mîrâsını toplayamadılar ve Tebrîz'e, İran'ın o devirdeki başşehrine hâkim olmakla berâber bütün İran'ı da ele geçiremediler. Celâyirliler'den sonra, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki topraklarına dayanarak Karakoyunlular, Batı İran'ı olsun elde etmek istediler. Fakat tam bu sırada zuhûr eden Timur, Karakoyunlu projesini bozdu, pek çok geciktirdi. Bütün İran'ı aldı. Celâyirliler'i ve Karakoyunlular'ı İran'dan attı. Timur'un ölümünden sonra ve oğlu Şâhruh'un uzun saltanatında, Karakoyunlular Batı İran'ı elde etmek için Timurlular'la mücâdeleye giriştiler. Celâyirliler'i ortadan kaldıran Karakoyunlular, Timurlular'ı, İran'ın, mümkün olabildiği derecede doğusuna sürmiye başladılar. Tebrîz bir kaç def'a el değiştirdikten sonra, İran Türk imparatorluğunun taht şehri olarak Karakoyunlular'da kaldı. Timuroğulları'ndan sonra Karakoyunlular, İran Türk imparatorluğuna hâkim oldular. Irak ve Doğu Anadolu gibi yan ülkelerle besleniyor, hattâ bütün güçlerini buradan alıyor idiyseler de, İran imparatorluğu kurulmuş sayılabilirdi. Burada İran kelimesi dâimâ ülke adı olarak coğrafi mânâsiyle kullanılmıştır. İran imparatorluğu, Mısır imparatorluğu gibi bir Türk imparatorluğu idi. İranlı, Farsca konuşan tebea, iktidâra katılmıyan kitle idi. Gazneliler, Selçuklular, Harzem-Şâhlar, İlhanlılar, Timurlular, Celâyirliler'den sonra İran'a hâkim olan ve onu Şâh İsmâîl'den önce bir devlet şeklinde derleyip toplayan 7. Türk hânedânı Karakoyunlular'ın imparatorluk döneminde önce, beylik ve meliklik devrelerini ve hânedân karakteristiğini göreceğiz.

Karakoyunlu Türkmen hânedânı, Sünnî-Hanefî (bir kaç kişi Şîî olmuştur), Türkçe'nin Batı lehçesini konuşan (henüz Osmanlı ve Âzerî lehçeleri birbirinden ayrılmamıştı), aslında Türkmenler'in Yıva boyundan Baranlı oymağı beyleridir. Hânedan kurucu, babalarının adını bilmediğimiz 4 kardeştir ve bunlar, Celâyir devletinin beyleri olarak Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta bulunmaktadır. Bu 4 kardeş yaş sırası ile: Bayrâm-Hoca (1365?-1380=15?), ilk Karakoyunlu beyi; merkez Erciş (Van); Berdi Murâd-Hoca: Celâyirliler'in Mûsul vâlisi (1365-1385=20), ölümü üzerine oğlu Yâr-'Alî Bey Mûsul vâlisi oldu (1385-1389=4); Mısır-Hoca (ölm. 1390?); Türemiş Bey. Hânedan, büyük kardeş olan Bayrâm-Hoca'dan (ölm. 1380) yürüdü.

1365-1469=104 yıl süren hânedan, 1365-1382=17 müddetle Celâyirliler'e, 1382-1447=65 müddetle Timurlular'a tâbi ve 1447-1469=12 müddetle tamâmen müstakil oldu. Ancak 1437'den sonraki son 10 yıllık Timurlular'a tâbiyyet tamâmen lafzda kaldığı gibi, 1437'den önce de Timurlular'a karşı pek çok def'a baş kaldırdılar. Karakoyunlular, Timur ve haleflerinin düşmanı, rakıyb Türkmen beyleri Akkoyunlular ise Timurlular'ın dostu olarak târih sahnesinde göründüler. Karakoyunlular'ı Osmanlılar ve bir dereceye ka-

dar Memlûkler himâye ediyorlardı. Akkoyunlular, Karakoyunlular'ı korudukları için Osmanlı'ya da düşman idiler.

Daha 1380'de Mûsul ile Erzurum arasında uzanırken, 1387'de ilk def'a Tebrîz'e hâkim ve, 1437'de imparatorluk ol. 1469'a kadar en geniş şekliyle 3.000.000 km² yi buldu: 30.8.1410'da Celâyirliler'den Irâk-ı Arab ve Bağdâd, 21.4.1408'de Mardin, Kazvîn ve Sultâniye, 1440'ta Tiflis ve Gürcistan, 1445'de İsfahân, 1447'de Fârs ve Kirmân, 1450'lerde Cürcân ve Mâzenderân (tâbiyyet yoluyla), 28.6.1458'de 5 ay için Herât, 1458'de Nişâpûr ve Batı Horâsân, Karakoyunlu yönetimine geçti. Bu sûretle Orta Anadolu ile Afganistan, Kafkas Dağları ile Basra Körfezi ve Ummân Denizi arasında yayıldı. İki büyük düşmanı Akkoyunlular'la Timurlular'dı. Osmanlı ile mes'elesi ve Anadolu'da emelleri yoktu. Şâhruh 3 def'a üzerlerine sefer yaptı ve taht şehirleri Tebrîz'i üç def'a alıp aman dedirtti (1420-21, 1429-30, 1435-6). Şâhruh'un ölümü (1447) ile "sultân" ve "hâqân" islâmî ve türk imparatorluk türlerini alan Karakoyunlu Cihân-Şâh, rahat nefes alabildi. Fakat darbe, düşmanlarının küçüğü saydığı Akkoyunlu'dan geldi. 1365'ten beri Erciş'le Mûsul arasını (bu şehirler dâhil) ellerinde tutan Karakoyunlular, 1376'da Sincâr, Hoy ve Nahçivân'da ele geçirip hem Güneydoğu Anadolu'da genişlemiş, hem Güney ve Kuzey Âzerbaycân'a ayak basmış oldular. Şîrwân-Şâhlar ve Gürcistan kralları, Karakoyunlu tâbi oldular. İran'da bir çok küçük devlet aynı statüyü kabûl etti. Son ikisi İran imparatoru olan Karakoyunlu melikleri ve saltanat müddetleri:

1. Bayram-Hoca (1365-1380=15)
2. Nâşrî'd-D.Kara Mehmed Bey Durmuş (1380-4.1389=9)
3. Cemâlî'd-D.Kara Yûsuf Bey Bahâdır (4.1389-13.11.1420=31, 5)
4. "Deli" İskender Bey (13.11.1420-1.4.1437=16, 4, 18)
5. Muzafferî'd-D.Sultân Cihân-Şâh (1.4.1437-11.11.1467=30, 7, 10)
6. Sultân Hasan 'Alî (11.11.1467-4.1469=1, 5)

Bagdâd Melikleri (29.4.1411 - 11.11.1469 = 58, 6, 12):

- I. Şâh-Mehmed (29.4.1411 - 9.4.1433=21, 11, 10)
- II. İspend Bey (9.4.1433-9.3.1445=7, 11, 0)
- III. Pulad Bey (9.3.1445 - 9.6.1446=1, 3, 1)
- IV. Pîr-Budak Mîrzâ (9.6.1446 - 17.6.1466 = 20, 0, 8)
- V. Hüseyin 'Alî Bey (17.6.1466-1469=3)
- VI. Şâh-Mahmûd Bey (1469)
- VII. Muhammedî Mîrzâ (1469-11.11.1469)

3 kardeşten sonra, 2. kuşak, Bayram-Hoca'nın (ölm. 1380) çocuklarıdır: Tatar Hât.=Pîr Baba Bey Ağaçeri (Mûsul ve 1376'da Sincâr emîri, izd. 1376); Hüseyin Bey (by. oğul, Mûsul vâfisi: 1350-51, ölm. 1351; oğlu Pîr-Kara-Hasan Bey, ölm.1391, bunun oğlu Hüis. Bey); Kara Mehmed Bey (no.2).

Kara Mehmed Bey (2): Erciş beyi iken tahta çıktı. 12.1387'de ilk def'a Tebrîz'i aldı, fakat Timur'a bıraktı. =1. Fülâne b.Sul.Ah.Celâyir, izd. 1383. =2. Fülâne b.İsâ (Mardin Artuklu meliki, izd. 1384). Muhârebede ölen Kara Meh. Bey'in oğulları (3. kuşak):

Mısr-Hoca Bey (II) (ölm. Semerkand, 1400?): büyük oğul ve vel. 31.7.1394'te Avnik'te Timur'a esir düştü. Hiç bırakılmadı ve Semerkand'da yaşatıldı. Oğulları: Kılıç-Arslan Bey (30.8.1435'te Akkoyunlular'a esir), Sul.- Ah.Bey, Gazan-Han Bey (2.1435'te Rey'ye Şâhruh'un huzûrunda).- Pîr-'Alî Bey: Erbil emîri: Oğlu Mîrzâ 'Alî Bey 1437'de ölünceye kd. Erbil emîri. Bunun kızı Belkıs-Paşa Hât. (ölm. 1437).- Bayrâm Bey (ölm. 1389, katli).- Yâr-'Alî Bey (katli 1.8.1403): Mûsul emîri 3.1396-1.8.1403. Oğlu Zeynel Bey: 1420'de Mûsul, 1437'de ilâveten Erbil emîri. Zeynel Bey'in oğulları: Bayrâm Bey (ölm. 1469), Hüs. 'Alî Bey (V) ve Şâh-Mahmûd Bey (VI).- Bayrâm Bey (ölm. 1389).- Kara-Yûsuf Bey (3).

Kara-Yûsuf Bey (3) (1357-Ucan/Tebrîz, 13.11.1420=63): Ortaçağ'ın büyük Türk kumandanlarından biri. 1400-1405 arasında mülkünü Timur'a bırakıp Osmanlı, sonra Memlûk devletlerine sığınarak müddeî durumunda yaşadı. Onu ve Sul.Ahmed Celâyir'i kendisine sığındıkları halde teslim etmemek için Yıldırım Sultân Bâyezîd, Timur'a karşı Ankara muhârebesini göze aldı. Şâhruh'un kayın-birâderi idi; çünkü anne bir üvey kızkardeşi olan imparatoriçe Gewher-şâd Hâtûn Ağa (1378-1457) b.Gıyâşiddîn Tarhân Şâhruh'un baş hâtûnu, Kara-Yûsuf'un yeğenleri sayılan İmparator Uluğ-Beğ ve Baysungur Mîrzâ gibi ilki fen, ikincisi san'atta dâhî iki Timuroğlu'nun annesi idi. Kara-Yûsuf, 1401-2'de 9 ay Bursa'da yaşadı. 8.1402'de Bursa'dan ayrılıp Hille'ye gitti. 1403'e kd. Bağdâd'da yaşadı. Şâm'a kaçtı. Orada 1.1404-1.1405 arasında bir yıl Memlûkler tar.- Timur korkusuyla- hapsedildi. Timur Çin'e doğru uzaklaşınca Memlûkler tar. salıverildi. 1405 başında Timur ölünce, devletini istirdâda başladı. 21.4.1408'de Timurlu ordusunu yendi ve bu zaferde Timur'un 3. oğlu ve Şâhruh'un ağabeyi Mîrân-Şâh Mîrzâ maktûl düştü; Sultâniyye, Kazvîn, Mardin, 1410'da Erzincan, Kara-Yûsuf'un eline geçti. 11.1412'de Şîrwân-Şâh ile Gürcistân kralının müttefik ordusunu imhâ etti. 30.8.1410'da meydan muhârebesinde Celâyir ordusunu dağıttı ve Sul. Ahmed Celâyir maktûl oldu. Irâk-ı Arab, Karakoyunlular'a geçti. Celâyir devleti yıkıldı. Şâhruh'un onun üzerine yaptığı ve Yakın Doğu'da Şâhruh'u metbû tanıyan tâbî devletlere (Osmanlı dâhil) gözdağı vermek için yaptığı 1. Âzerbaycan seferi sırasında Tebrîz yakınlarında Ucan yaylasında Sa'îd-Âbâd'da öldü. Nâşî âile kabristânının bulunduğu Van Gölü'nün kuzey kıyısında Erciş'e getirilip gömüldü. Türbesinin yeri bugün bilinmiyor. Şâhruh, Karakoyunlu melikin taht şehri Tebrîz'i aldı (13.4.1408). Karakoyunlular, Timurlu tâbî olduklarını te'yîd ettiler. Ancak Kara-Yûsuf, kudretli bir Türkmen krallığının temellerini atmaya muvaffak olmuştu. Nitekim Şâhruh, Karakoyunlular'a tâbî oldukları için Sultâniyye ve Kazvîn'i geri alıp, taht şehirleri Tebrîz'i geri verdi. =1. Fülâne b.Şâlih (Artuklu meliki). =2. Kadem-Paşa Hât. (1.8.1403'te Timur'a esir; İspend ve İskender'in ann.). =3. Fülâne Beğim b.Ebû-Bekr M. (Timurlu) (1. izd. 21.4.1408, izd. müd. 11; 3.1421'de Şîrwân-Şâh Halil ile evlendi). Kara-Yûsuf'un kızları: Fülâne Hât. = Şemsüddîn Şeref-Hân (Bidlis emîri, izd. 1405) ve Fülâne Hât.=Şâlih (Mardin Artuklu meliki ve aynı zamanda Kara-Yûs.'un kayın-pederi, izd. 1408, ölm. 1416) (izd. müd. 8).- Kara-Yûsuf Bey'in oğulları (yaş sırası) (4. kuşak):

1. Şâh-Mehmed Bey (katli: Şeyhân/Hâniqîn, 26.7.1433) (I): Bağdâd meliki (I). Oğulları: Şâh-'Alî Bey (5.1411'de Erbil emîri, atabeyi Has.Aka; 2.1435: Rey'de Şâhruḥ'un huzûrunda), Şâhruḥ Bey, Şâh-Budak Bey, Şâh-Welî Bey, Şâh-Melik Bey, Karaman Bey, Kamerüddîn Bey.

2. İspend Bey (ölm. Bağdâd, 9.3.1445) (II): Bağdâd meliki (II) ol. ağabeyini istihlâf etti. Şîi oldu. Babasının hayâtında ve sn.Â'dil-Cewâz ve sn. Tebrîz emîri, sn. Bağdâd meliki oldu. Oğlu: Pulad Bey (Bağdâd, 1440-Bağdâd, 1461 = 21) (III): babası ölünce Bağdâd meliki oldu; 5 yaşında bulunduğu için ertesi yıl hal' edilip Pîr-Budak Mîrzâ, cülûs etti.

3. İskender Bey (4) (1400?-5.1438 = 38?): babası Kara-Yûsuf Bey'in yerine geçti. 16 yıldan fazla tahtta kaldıktan sn. kardeşi Cihân-Şâh tar. hal' edildi. Hal'inden 2 yıl sn. Alıncak kalesinde öldürüldü. Babasının hayâtında Kerkük emîri idi. 1434'te Şâhruḥ'tan kaçıp yolda Erzurum'da Akkoyunlu Karayölük Osmân Bey'i öldürüp Tokat'ta Osmanlılar'a sığınmış ve bir kış Osmanlı'ya misâfir ol. Tokat'ta kalmıştır (1435-6 kışı). =1. Fülâne Hât. (Şâh-Kubâd'ın ann.) (2. izd. 1439: Sulan Bey Ağaçeri ile). =2. Leylâ Hât. "Hân-Sultân". Kızları: Şâh-Saray Beğim (şâire), Ârâyiş Beğim (şâire), Uruk-Sul. Beğim. İskender Bey'in oğulları: Şâh-Kubâd Bey (vel. 13.11.1420-1.4.1437, katli: Alıncak, 22.5.1437), Yâr-'Alî Bey (katli: Van, 2.1449), Hüs. 'Alî Bey (müdd. 1467-8, katli 1468), Melik-Kaasim Bey, Esed Bey, Rüstem Bey, Tarhân Melik Bey, Melik-Mehmed Bey, Şâh-'Alî Bey, Elwend Bey (ölm.1457). Bunun oğlu Pîr-Kulı Bey'in oğlu Weys-Kulı Bey'den Güney Hindistan Türk hânedânı Kuṭb-Şâhlar (b.bk.) çıkmıştır.- Hindistan Timuroğulları'nın ünlü sadrâzamları Bayrâm Hân-ı Hânân ile oğlu 'Abdü'r-Raḥîm Hân-ı Hânân da Karakoyunlular'dan inmektedirler (bk. Hindistan Timuroğulları).

4. Ebü'n-Naşr Sultân Pîr-Budak Bey Yûsuf Bahâdır (Şâm, 1404 - Mardin, 11.1418 = 14): 1410'da Sul.Ahmed Celâyir tar. Tebrîz emîri yapıldı (bir atabeyi idâresinde). Zîrâ oğlu olmıyan Sul. Ahmed Celâyir, bu Karakoyunlu şehzâdesini Şâm'da sürgünde iken babası Kara-Yûsuf'un rızâsiyle oğul kabûl etmiş, veliahd yapmış ve berâberinde alarak büyüttmüştü. Babası Kara-Yûsuf'un hayâtında çocuk yaşta öldü ve mânevî babası Ah. Celâyir'in öz babası tarafından mahvedildiğini gördü.

5. Sultân Cihân-Şâh: aş. bk.

6. Ebû-Sa'îd Pusat Bey (katli: Tebrîz, 1431): Erzurum ve Erzincan emîri.

Sultân Cihân-Şâh (5) (Mardin, 1405 - Sancak /Kiğı/Bingöl, 11.11.1467 = 62): Karakoyunlular'ın en büyük hükümdârı ve devlete gerçek bir İran imparatorluğu hüviyyetini kazandıran şahsiyyet. Taht şehri Tebrîz'de yaptırdığı Muzaferriyye imâretinde medfundur. Farsca ve Türkçe'de şâir (mahlası: Haqîqî) ve müzisyen. Sultâniye emîri 1415-20, Van emîri 1421, 2.1435'te Rey'de Şâhruḥ'un huzûrunda, 2.5.1436'da Şâhruḥ'tan Karakoyunlu melikliği fermânını aldı (Şâhruḥ, Cihân-Şâh'ın ağabeyi İskender Bey'den meınnun değildi). 1447'de Şâhruḥ ölünce tamâmen müstakil kaldı. Büyük rakıybi Akkoyunlu Uzun Hasan Bey tar. Doğu Anadolu'da küçük bir maiyyetle kışın otağında iken sürpriz şeklinde basılıp öldürüldü. Açıkça Şîi olmadı; fakat bu mezhebi çok himâye etti. =1. Cân Beğim (katli 1468; Pîr-Budak ve Muhammedî'nin ann.). =2.

Şâh-'Alî Bey Bayrâmî'nin hemşiresi (izd. Reyy, 5.1436). =3. Fülâne Hâtûn b.Alexios IV Komnenos (Trabzon imparatoru) (=Theodora Kantakuzina). Bu prensesin hemşiresi, Uzun Hasan'ın üvey annesi idi. Kızı: Fülâne Beğim=Muh.- Sul.M. (Timuroğlu, izd. 1447b). Sultân Cihân-Şâh'ın oğulları (5. kuşak):

Sul. Hasan 'Alî (6): babasının yerine sultân ol. cülûs etti; 1,5 yıl sn. 4.1469'da Hemedân yolunda intihâr etti. Onunla İran imparatoriuk tâcı, Akkoyunlular'a rakıpsız şekilde geçti. Aslında tek imparator ol. Cihân-Şâh'ı saymak doğrudur. Onun yerine İran tahtına Akkoyunlu Uzun Hasan Bey geçmiştir (1467). Oğlu Sul.- 'Alî Mîrzâ'nın oğulları: Cihân-Şâh Mîrzâ ve Mustafâ Mîrzâ.- Pîr-Budak Mîrzâ (katli 17.6.1466) (IV): 20 yıl Bağdâd melikliği yaptı, 1462'de ilâveten Fârs kendisine verildiği için Bağdâd yerine son 4 yılda Şîrâz'da oturdu. Tebrîz'de saltanat nâibi: 1450-51.- Hamza Mîrzâ (ölm. 1468).- Zıyâ'd-D.Ebî-Yûs.Mîrzâ: 1462'ye kd. Kirmân, 1466-69'da Fârs meliki (11.11.1469'da Uzun-Has.gözlerine mil çekti, az sn. Uğurlu Meh. Bey b.Uzun-Has. tar. öldürüldü).- Ferruh-zâd Mîrzâ.- Muhammedî Mîrzâ (ölm.11.11.1469, Uzun-Has. tar. katl) (VII): İsfahân, 1469'un son aylarında Fârs ve Irâk-ı Arab meliki. =Fülâne Beğim b.Cihângîr (Akkoyunlu, izd. 1452). Oğlu: İbr. Mîrzâ.- Ebû'l-Kaasim Mîrzâ (ölm. 1468): en kç. oğul. Kirmân meliki: 1462-8.- Şu zât, Karakoyunlular'dan ve muhtemelen Ebû'l-Kaasim'den inmektedir: 'Abdû'r-Rezzâq Mîrzâ (mahlası: Neş'e) (ölm. Tebrîz 1745): Farsça ve Türkçe'de şâir, riyâziyeci, mâliyeci, hattât.

2. AKKOYUNLULAR (11.11.1467 - 8.1501)

İran İmparatorluk tâcı, Karakoyunlular'dan Akkoyunlular'a geçti. Akkoyunlular da, selefleri gibi bir Türkmen hânedânıdır. Bayındır (Bayındırıyye) hânedânı da denmektedir. Gaffârî'ye göre Oğuz Han'ın oğlu Gök Hân'ın oğlu Bayındır Han'dan inmektedirler. Oğuz Han'ın 42. kuşaktan torunu Hâbîl Bey (ölm. 1150?)'in şeceresi *Kitâb-ı Diyâr-Bekriyye*'ye göre (12-25) şöyledir: Hâbîl b.Karaçalı b.Karaca b.Orhan b.Kaydu Han b.Câde'l-u-Han b.Şektur b.Altan b.Toğançuk b.Togaçar.... Bu fictif nesebin Hâbîl Bey'den aşağısının doğru olması muhtemeldir: Hâbîl Bey oğlu Bâbil Bey oğlu Sungur Bey oğlu İdrîs Bey oğlu Ezdi Bey oğlu Pehlewân Bey (ölm.Âmid, 1300?) (*K.-Diyâr-Bekriyye*, 15). Diyâr-ı Bekr'e (merkez Diyarbakır şehrine o zaman Âmid deniyordu) yerleşen bu Türkmen boyunun (Akkoyunlular) beyi Pehlewân Bey'in oğlu Tır-'Alî Bey (1280?-1360=80?), hânedânın ilk sîmâsıdır.

Dilleri Türkçe, mezhepleri Sünnî-Hanefî olan bu koyu Türkmen hânedânı, Oğuzlar'ın Bayındır boyunun Akkoyunlu aşireti reisleridir. 1300'e doğru Âmid (bugünkü Diyarbakır) şehrini ele geçirmişlerdir (şehir daha önce Türk'leşmiş Moğol beylerinin elindeydi, bk.c.11). Buradan kaynaklanarak genişlemişlerdir. Sırasıyla İlhanlılar'a, Celâyirîliler'e (1335-1411), Eratnalılar'a, Kadı Bürhânüddîn'e, Memlûkler'e (7.1398-12.1399), Timurlular'a (12.1399-1447) (bu arada 1432'de bir ara gene Memlûkler'e) tâbî oldular. Cihân-Şâh zamânında bile Karakoyunlular'a tam mânâsıyla tâbî olmadılar ve Timurlular'a dayanarak Karakoyunlu düşmanlığını devâm ettirdiler. 1467'ye kd. Timurlular, Akkoyunlular üzerinde metbûluk iddiasından vaz geçmediler. Bu târihte Cihân-Şâh'ı

sürpriz baskınla, en kudretli ânında basıp öldüren Akkoyunlu Uzun Hasan Bey, Karakoyunlular yerine İran İmparatorluk tahtına yükseldi. 1300?-1469 (ve 1502-1508) arasında taht şehirleri Âmid (Diyarbakır) idi. Karakoyunlular'ın vatanının Van Gölü kuzeyi (Erciş) olmasına mukaabil, Akkoyunlular'ın yerleşme bölgesi Diyâr-ı Bekr idi. 1469-8.1501 arasında imparatorluk taht şehri olarak Karakoyunlular'dan aldıkları Tebrîz'e yerleştiler. Bu târihte Tebrîz'i Şâh İsmâîl'e kaptırdılar ve İran imparatorluk tâci Safevîler'e geçti. Bağdâd ise Şâh İsmâîl'e ancak 21.9.1508'de geçti (Hasen-i Rûmlu'nun verdiği târih). 1400'de bir kaç yıl için Malatya'yı aldılar, fakat Memlûkler'e iade ettiler. 1405-1435 arasında Urfa, Erzincan, Çemişkezek, Harput, Erzurum, Mardin (1432)'i (Urfa 1408), 1457'de Hışn Keyfâ'yı (Hasankeyf), 1467'de Karakoyunlu imparatorluğunu, 1469'da Timurlular'dan İran'ın diğer eyâletlerini, 1472'de Gürcistan ve Dağıstan'ı ele geçirdiler. Uzun Hasan, 25 kadar Avrupa ve Avrupa dışı devletle ittifak ederek, koalisyonun en kudretli üyesi olarak Osmanlı'ya karşı, Osmanlıları ortadan kaldırmak gayesiyle hareket ettiyse de, Otlukbeli'nde Fâtih Sultan Mehmed'e yenildi (Erzincan yakınları 11.8.1473) (Minorsky, *La Perse au XVe Siècle entre la Turquie et Venise*, Paris, 1935). Erzincan'la Herât, Lahsâ ile Dağıstan arasında uzanan Akkoyunlu devletinin mirâsının tamâmını, Şâh İsmâîl Safevî devraldı. Akkoyunlular, Osmanlı hizmetine girdiler; çok azı Safevî hizmetine geçti. Uzun Hasan'dan başka dehâ sâhibi hükümdar yetiştiremediler. Onun da fazla ihtirâsı, karşısında Osmanlı devleti ve Fâtih gibi bir şahsiyeti bulması, Karakoyunlu ve Timurlu hâkanlarını muhârebe meydanlarında esir edip öldürmek gurûru, devletin göçebe an'anelerini kıramaması, Akkoyunlu hânedânının İran'a yerleşmesini engelledi ve İran, Akkoyunlular'ın Safevîler'ce yıkılması ile, Sünnî'liğini kaybedip Şîî bir Türk devleti hâline geldi. Akkoyunlu bey (emîr/prens), melik (kral) ve sultân (imparator)'ları:

1. Tûr-'Alî Bey (1300?-1360=60?)
2. Fahrû'd-D.Kutlu Bey b.Tûr-'Alî (1360-1388=28)
3. Ahmed Bey b.Kutlu (1388-1397=9)
4. Fahrû'd-D.(Bahâü'd-D.) Kara-Yülük 'Osmân Bey b.Kutlu (1397-30.8.1435=38)
5. Celâlî'd-D. 'Alî Bey b.Kara-Yülük (30.8.1435-1438=3)
6. Nûrî'd-D. Hamza Bey b.Kara-Yülük (1438-15.10.1444=6)
7. Cihângîr Bey b.Celâlî'd-D.'Alî (15.10.1444-1453=9)
8. Nuşretî'd-D.Ebî-Naşr Uzun-Hasan Bey b.Celâlî'd-D.'Alî (1453-6.1.1478=25)
9. Sultân Halîl b.Uzun-Hasan (6.1.1478-15.7.1478=0, 6, 10)
10. Sultân Yâ'qûb b.Uzun-Hasan (15.7.1478-24.12.1490=12, 5, 10)
11. Sultân Baysungur b.Yâ'qûb (24.12.1490-5.1492=4, 5)
12. Sultân Rüstem b.Makşûd M.b.Uzun-Hasan (5.1492-7.1497= 5, 2)
13. Sultân Dâmâd Sultân-zâde Ahmed Göde (Gûdek) b.Dâmâd Uğurlu-Mehmed Mirzâ/Paşa b.Uzun-Hasan (7.1497-12.1498=1, 5)
14. Sultân Mehmed (Muhammedî) b.Yûsuf (ca) M.b.Uzun-Hasan (12.1498-1500=2)
15. Sultân Elwend b.Yûsuf (ca) M.(1500-1504=4)
16. Sultân Murâd b.Yâ'qûb b.Uzun-Has. (1504-21.9.1508=4)

8-15 sayılı sultanlar, İran imparatorudur (1467-1501). Bağdâd'ın da Safevîler'e geçmesiyle Sul.Murâd'ın saltanatı sona ermiş ve Akkoyunlular 1300 yıllarından, yaklaşık 208 yıldan beri göründükleri târih sahnesinden çekilmişlerdir. Tur-'Alî Bey'in oğulları: 'Alâ'ü'd-D.B.(oğlu Fülân B.oğlu Kara Aḥ.B.), Hacı B.(oğlu Şelbî (Şebî) B.oğlu Fülân Bey oğlu Fülân Bey oğlu Yûs. B.oğlu Seyyidî Gaazî 'Alî B.) ve Kutlu Bey (2).

Kutlu Bey (2): Âmid'i kaybedip Bayburt'u ele geçirdi. 14.7.1365'te zevcesi ile 8 gün için Trabzon'u ziyaret etti. Bayburt yakınlarında Sınur köyündeki câmii yanında türbesinde medfun. =Maria Despina Hâtûn (Trabzon imparatoru III. Alexios'un kızkardeşi, Basileios I Komnenos ile Eirene Palaiologina kızı, izd. Trabzon 22.8.1358 (nişân 8.1352), Kara-Yülük'ün ann). Kızı, Câber beyi Sâlim Bey Döğ'er'in eşi. Kutlu Bey'in oğulları:

1. Ahmed Bey (3): by. oğul. Babası gibi Bayburt'da emîrlik yaptı. Yerini kardeşi Kara-Yülük'e bıraktıktan 5 yıl kd. sn. 1405?'te öldü. Eretnaoğlu Mütahharü'd-D.Bey'in kayın-pederidir. Oğulları: Pîr-Hüs. B., Kılıç-Arslan B. (Erzincan beyi) (oğlu Seyyidî Kaasim), Mûsâ B., Câ'fer B., Mihmâd, B., Meh. B.

2. Hüseyin Bey (ölm. 1395?): oğlu Kara Pîr-Has.B.'in oğulları: Şeyh Has. B. ve Pîr-Hüs. B.

3. Pîr-'Alî Bey (ölm. 1405?): 2. oğul. Oğulları: Kılıç-Arslan B., Mûsâ B. (Tercan beyi), Kutlu Bey (Bayburt beyi: 1402), (oğulları Aḥ., ölm. 1451 ve 2 oğul bırakan Cemşid Beyler) Hüseyin B., Nûr-'Alî B. (Urfa beyi) (oğlu kezâ Nûr-'Alî), Yâr-'Alî B., Pîlten (Pelten) B. (ölm. 1475, Kiğı beyi). Bu sonuncunun oğulları: Halîl B. (ölm. 24.9.1482, Muş beyi: 1472-82) (oğlu Siyâvüş Bey), Behlûl Bey (oğlu Şâh-Aşlın Bey), İskender Bey (oğulları Hasan 'Alî ve Nâcî ve Yûsuf Beyler, sonuncunun oğulları Laîf, Seyyid Gaazî, Karlığaç Mehmed Beyler), Ebû-Bekr Bey (oğulları Âşık ve Tur-'Alî Beyler, sonuncunun oğulları Melik-Arslan, İbrâhîm, Zeynel Beyler). Pîr-'Alî Bey, aynı zamanda Uzun Hasan'ın ana tar. dedesidir, zîrâ Pîr-'Alî Bey'in kızı Sâre (Saray) Hâtûn, amca oğlu Celâleddîn 'Alî Bey (no.5) ile evlendi.

4. Kara-Yülük Osmân Bey (1353?-Erzurum, 30.8.1435 = 82?) (4): 1397-1402'de Bayburt emîri olarak hâncedânın başında ağabeyi Ahmed Bey'i istihlâf etti. Karaz (Erzurum) meydan muhârebesinde Karakoyunlu sultânı İskender'e yenilip öldürüldü. Erzurum'a gömüldü. 1386-96'da Kadı Bürhânüddîn'in kumandanı idi. Metbûu Kadı Burhânüddîn'i öldürüp devletin yıkılmasına sebep oldu. Fakat bu devleti Akkoyunlular değil, Osmanlılar (Yıldırım Bâyezîd) ilhâk etti. Bunun üzerine Osmanlı'ya düşman olup Timur'a yanaştı. =Prens Fülâne (Trabzon imparatoru Alexios III Komnenos'la Theodora Kantakuzina kızı ve Osmân Bey'in dayı kızı, hala-zâdesi) (Celâleddîn 'Alî Bey, no. 5 annesi). Kızı: Fülâne Hâtûn=Baysungur M.b.Şâhrûḥ b.Timur (izd. 1433). Kara-Yülük'ün oğulları:

Hâbil B. (ölm. Kaah. 1430) (oğlu Halîl, onun oğlu Hâbil, ölm. 1481, onun oğlu Kâbil 1534'de hayâtda) Beyler).- İskender B.- Şemsü'd-D.B.- İbr.B.(1383-Âmid, 26.4.1407=24, katl): oğlu İskender Bey.- Kaasim B. (ölm. 1450?).- Cihân-Şâh B.-

Maḥmûd B. (oğulları Hüs., Şibî Beyler).- Bâyezîd B.(katli: Erzurum, 30.8.1435, babası ile): oğlu **Hürşîd B.** (ölm. 1460?, Erzincan beyi) ve bunun oğulları **Yûsuf** ve **Manşûr** Beyler ve sonuncunun oğlu **Hüs. Bey** (1536'da hayâtta).- **Yâ'qûb B.** (Şarkî Karahisar, Kemah, Erzincan beyi): oğlu **Câ'fer B.** (ölm. 1452).- **Hamza Bey** (6): 1435'ten beri vâilîlik yaptığı Mardin'e oturarak ölümüne kd. 6 yıl Akkoyunlu hükümdârı oldu (ölm. 15.10.1444). Kızı **Şâh-Sul.Hâtûn.**- **Şeyh-Has.B.**(katli 1451): oğulları **Köse Hacı B.** (ölm. 1479, oğlu **Şeyh-Has.B.**, ölm. 1503) ve **Bâyezîd B.**(katli 1451, babası ile; oğlu **Ebü'l-Fetḥ B.**, ölm. 1503) ve **Maḥmûd Bey** (1502'de Ebergâh hâkimi) ve **Sul.-Hüs.Bey** (oğlu **Meḥ. Bey**).- **Murâd B.**(katli: Âmid, 1433): oğlu **Rüstem B.** oğlu **Bayındır B.**'in oğulları: **Meḥ.B.**(ölm.1486) ve **Şeyh-'Alî B.**ve **Murâd B.**(İrâkayn seferinde Osmanlılar'ın **Keşân/Kâşân** sancak beyi) (oğlu: **Meḥ.Zamân Sul.**, ölm.Yezd 1608b, **Şâh 'Abbâs**'in nedîmi).- **Celâlüddîn 'Alî Bey** (no.5): aş.bk.- **Kör Mehmed Bey** (katli): aş.bk. -**Halîl Bey.**- **Gadrâ Bey.**

Kör Meḥ.B.b.Kara Yülük'ün oğulları: **Dana Halîl B.**,**İbrahim Bey** ve **Hacı Korkmaz B.**(1492'de Hicâz'da öldü). **Korkmaz Bey**'in oğulları: **Hacı Feraḥşâd B.**(ölm.Medîne , 1530?, Tr.'de şâir, **Yavuz**'un **Pulur** sancak beyi) (oğlu 1541'de hayâtta olan **Meḥ.Bey**), **Eslemes B.** (ölm. 1503), **Gaybî B.**, **Tâhir B.**, **Fülân Bey** (katli: **Şîrâz**, 1502), **Meḥ.B.**(**Yavuz**'un **Lübnan** sancak beyi).- **Dana Halîl Bey**'in oğulları: **Eşref B.** (ölm. 1500), **Güzel Ah.B.** (ölm. 1503), **Nûr-'Alî B.** (oğlu **Yâr-'Alî B.**, ölm.1501), **Yâ'qûb Cân B.** (ölm.1503), **İbr.B.**"İbe Sul. "(katli: 6.1499), **Şeyh-'Alî Bey** (ölm.1503). Bu **İbrâhîm Bey**, 9.1493'te **Şâh İsmâîl**'in ağabeyi **Şeyh 'Alî Safevî**'yi, sn. 12.1498'de Akkoyunlu sultânı **Aḥmed Göde**'yi öldürdü.- **Hacı Feraḥşâd Bey**'in (ölm.1530?) çocukları: **Şeker Hât.**, **Kes Hât.**=**Murâd B.b.Hüs.B.**, **Hadîce Hât.**=**Timur-zâde Uluğ B.b.Maḥmûd B.**, **Fâtıma Hât.**=**Lala-Şâh-Kulub Maḥmûd B.**, **Yâ'qûb B.**, **Yûs.B.** (bu ikisi 1528'de hayâtta ve Osmânî hizmetinde), **'Alî B.** (93 yaşında öldürüldü, oğlu **Maḥmûd B.**'den nesli günümüze kd. geliyor, diğer oğlu **Murâd Bey** 1528'de Osmânî hizmetinde), **Meḥ.B.**(oğlu **Oğm. B.**, **Tewârîḥ-ı Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân** müellifi, 1580'de Bayburd sancağında za'im).

Celâlüddîn 'Alî Bey (5): 1437'de Edirne'ye gelip 11. **Murâd**'ı ziyâret etti. Hal'inden 3 yıl sn. **Haleb**'de 1441'de öldü. =**Sâre Hât.b.Pîr-'Alî B.** b.**Fahreddîn Kutlu Bey** (**Cihângîr** ve **Uzun-Has.**'ın ann.). =**Fülâne Hâtûn b.Alexios IV Komnenos** (Trabzon imparatoru) (=Theodora Kontakuzina), annesinin birâder-zâdesi kızı (bu prensesin hemşiresi, **Karakoyunlu Sultân Cihânşâh** zevcesidir). Kızı **Hadîce Beğim**=**Şeyh Cüneyd Safevî** (**Şeyh Hayder Safevî**'nin ann., bk. **Safevîler**) (az aşağıda **Uzun-Has.**'ın kızı **Halîme Beğim**'e de bk.). **'Alî Bey**'in (5) oğulları:

Hüs.B. (oğlu **Yûs.B.**).- **Cihân-Şâh B.** oğulları **Murâd** (ölm. 1504) ve **Yûsuf** Beyler, sonuncunun oğulları **'Abbâs** ve **Kayıtmaz** (ölm. 1481) Beyler.- **İskender B.** (ölm. 1473).- **Şeyh Has.-Mîrzâ B.**- **Üweys B.** (ölm. 1475, **Urfa** beyi, hacı 1471): oğlu **Yûs.B.**- **Uzun Hasan Bey** (aş.bk.).- **Cihângîr Bey** (7) (ölm. Mardin, 1469): tahta geçmeden önce (1438-1444=6) ve hal'inden sn. (1453-1469=16) cem'an 22 yıl **Urfa** beyi.

Kızı Fülâne Hât.=Muhammedî Mîrzâ b.Cihân-Şâh Karakoyunlu (izd. 1452). Cihângîr Bey'in oğulları: 'Alî-Hân B. (oğlu Hasan B. ve Hüs. B., ölm. 1497), Hamza B. (ölm. Mardin, 1444), 'Osmân B. (ölm. 1473), Murâd B. (ölm. 1478), Kaasim B. (katli 1503, Mardin beyi 1469-1503=34, Mardin'de Kaasim Pâdşâh medresesinde medfun), İbr. B. (katli: 29.9.1488) (Mardin'de zevcesi Şâh-Sul. Hâtûn'un medresesinde medfun).

Uzun-Hasan Bey (8) (Âmid, 1423-Tebrîz, 6.1.1478 = 55): medfeni Tebrîz, Nasriyye Medresesi. 5 Gürcistan seferi: 1458, 1463, 1466, 1472, 1477. 4 Suriye seferi (Memlûkler'e karşı): 1462, 1464, 1472, 1475. Çapakçur zaferi (30.10.1467) üzerine Karakoyunlu hâkaanı Cihân-Şâh'ı esir alıp öldürtmesi ve İran Türk hâkaanı olması: 11.11.1467. Mahmûd-Âbâd meydan muhârebesinde -Timuroğlu Sultân Yâdgâr-ı Muḥ. Mîrzâ'nın desteğiyle- Doğu Türk hâkaanı Timuroğlu Sultân Ebû-Sa'îd'i yenmesi (28.1.1469) ve Ebû-Sa'îd'i esir alıp öldürtmesi: 7.2.1469. Otlukbeli meydan muhârebesinde Fâtih Sultan Mehmed'e yenilip Anadolu üzerindeki emellerinden -oğullarına da Osmanlı ile asla çatışmalarını vasiyyet ederek- vaz geçmesi: 11.8.1473 (1402 Ankara Muhârebesi hâriç, XV. asrın en büyük meydan muhârebesidir). =1. Selçuk-Şâh Beğim b.Kör Mehmed Bey b. Kara-Yülük 'Osmân Bey (ölm. 12.11.1490) (Sul. Halil ve Sul. Yâ'qûb'un, Yûsuf ve Mesih'in ann.). =2. Cân Beğim(bir Komnenos prensesi). =3. Yekaterina Theodora Despina Hâtûn b.Kalo İoannis IV Komnenos (Trabzon imparatoru) (annesi Gürcî prensesidir) (izd. Âmid, 1458b, Hırist. ol. öldü, Âmid=Diyarbakır Yâkûbî Mar Circis kilisesine gömüldü; Maksûd M. ile 3 Beğim'in ann.).- Sul.Uzun-Hasan'ın kızları (hepsi Komnenos prensesinden doğma): Fülâne Beğim, Fülâne Beğim (bu ikisi 1512'de Şâm'da hayatta) ve Halîme Beği Aka Â'lem-Şâh Marta Beğim (Tebrîz, 1460 - Tebrîz, 8.1501=41, Sünnîlik'te direndiği için oğlu Şâh İsmâ'îl tar. öldürüldü)=Şeyh Hayder Şafewî b.Şeyh Cüneyd (hala oğlu, izd. Erdebil, 1477, yş. 16, izd. müd. 11, zevcinden 1 yaş kç.) (Şeyh Hayder: 1460-9.7.1488=28) (17.7.1487'de doğan Şâh İsmâ'îl'in annesi, bk. Safevîler).- Uzun-Hasan Bey'in oğulları:

1. Mesih Mîrzâ (1469-1491=22): 1491'de müdd. ve katl.

2. Zeynel Mîrzâ (ölm. 11.8.1473): Otlukbeli'nde maktûl oldu, Hısn-Keyfâ'ya götürülüp türbesine gömüldü. Kirmân meliki: 1469-11.8.1473. Otlukbeli'nde cenah kumandanı idi.

3. 'Alî-Hân Mîrzâ: oğlu Murâd Mîrzâ, 1478'de müddeî.

4. 'Ömer Mîrzâ: Otlukbeli'nde Osmanlılar'a esir (11.8.1469).

5. Sultân Halil (9): by. oğul. Babasının yerine tahta geçti (1444-15.7.1478=34). 6 ay sn. Merend'de öldürüldü. Vel. 1453-6.1.1478=25. Hısn-Keyfâ beyi 1462, İsfahân meliki 1469, sn. Âmid (Diyâr-ı Bekr) ve sn. Fârs meliki. =Zeliḥâ Hât.- Oğulları: 'Alî Mîrzâ (katli: 24.12.1490) ve Elwend Mîrzâ (ölm. 1479).

6. Maksûd Mîrzâ (1459-6.1.1478=19): öldürüldü. Bağdâd meliki: 1469-6.1.1478. Oğlu: Sultân Rüstem (12): hal' ve katledildi. 22 yaşlarında olmalıdır. Tebrîz'de dedesi Uzun-Hasan'ın yanında medfun. Halefi Sul. Ah. Göde tar. öldürtülmüştür.

7. Yûsuf(ca) Mîrzâ (ölm. 23.11.1490): Otlukbeli'nde Osmanlılar'a esir (11.8.1473). Bir müddet İstanbul'da kalıp ağırlığına alun karşılığı salıverildi. Kireli meydan muhârebesinde Akkoyunlu ordusunun başında idi. Fâtih'in oğlu Şehzâde Mustafa tar. yenildi (18.8.1472). Oğulları: Sul. Meh. ve Sul. Elwend.- Sultân Mehmed (Muhammedî) (14): hal' ve İsfahân'da öldürüldü.- Sultân Elwend (15): Fârs meliki iken ağabeyi Sul. Mehmed tahta geçince o da Âmid'de müşterek-sultân ol. tahta oturdu; Âzerbaycan ve Doğu Anadolu'ya hükmediyordu. 2 yıl geçmeden ağabeyi öldürülünce tek sultân o. kaldı. Âmid'de (Diyarbakır) öldü ve orada hânedan türbesine gömüldü. Atabeyi: Şerefüddîn Mahmûd Cân Bey. 8.1501'de Tebrîz'i Şâh İsmâîl'e kaptıran, netice itibâriyle İran imparatorluğunun Akkoyunlular'dan Safevîler'e geçmesini gören bu delikanlı sultandır. Çocukları ve torunları Erzincan'a yerleşip Osmanlı idâresinde yaşadılar. 1580 sıralarında Osmanlılar'ın Bağdâd beylerbeyisi Elwend-zâde 'Alî Paşa, torununun oğludur (1.1599'da 2. Bağdâd beylerbeyiliğinde Bağdâd'da 80'ine yakın ölüp Haleb'e getirilip gömüldü, *Sicill*, III, 504).

8. Dâmâd Uğurlu-Mehmed Mîrzâ/Paşa (katli: Tebrîz, 1477): Tebrîz'de babasının yanında medfun. 1469'da Fârs, sn. İsfahân meliki iken Fâtih Sultân Mehmed'in hizmetine girdi. Osmanlı Sivas beylerbeyisi oldu. Fâtih'in tek kızı Gewher-Hân Sultân ile evlendi. Babası Uzun-Hasan'ın yerine geçebilmek için Tebrîz'e dönünce, babası, en büyük düşmanı Osmanlı pâdişâhına hizmet ettiği için öldürttü, fakat teessüründen Uzun-Hasan da bir kaç ay sonra öldü. Fâtih'in kızı zevcesini (Osmanlı imparatorluk prenseslerinin İstanbul dışına çıkmasına hiç bir devirde izin verilmediği için) İstanbul'da bırakmıştı. Çocukları: Fülâne Beğim=Hasan Beğ 'Alî Hân (oğulları Hüseyin Beğ 'Alî Hân), Hüseyin Mîrzâ, Mahmûd Mîrzâ (1491'de öldürüldü) ve Sultân Ahmed Göde (13).- Sultân Ahmed Göde (Fars. Gûdek):Gewher-Hân Sultân'dan doğdu. Onun için Osmanlı protokolünde Osmanlı prensi olarak "sultan-zâde" unvânını aldı. Dayısı II. Bâyezîd'in (1481-1512) kızlarından 'Ayn-i Şâh Sultân ile evlenince gene Osmanlı protokolünde prensliğe eşit unvân olan "dâmâd" unvânını da alarak, 2 defa Osmanlı prensi oldu. Akkoyunlu (İran) imparatorluk prensliğini de babasından tevâris etti. İstanbul'da Enderûn-i Hümâyûn'da tahsil ve terbiye gördü. Atalar tahtını ele geçirmek istediğini bildirince, dayısı II. Bâyezîd (Fâtih'in oğlu ve halefi), izin verdi. Baba tarafından Uzun-Hasan'ın ve ana tarafından Fâtih'in torunu olan Osmanlı protokolünde "Bey", İran protokolünde "Mîrzâ" denen Ahmed, Tebrîz'e gidip tahta oturdu. Fakat Osmanlılar'da gördüğü merkezi idâreyi kurmak isteyince Türkmen beyleri ayaklanıp 1 yıl, 5 aylık bir imparatorluktan sonra onu öldürdüler. Tebrîz'de dedesinin ve babasının yanında gömüldü. Oğlu sultan-zâde olduğu için, İstanbul'da alikonup Enderûn'da (Saray üniversitesi) yetiştirilmiştir. Bu Sultân-zâde Zeynel Mîrzâ/Bey, 1504'te Akkoyunlu İran tahtına hak iddia ettiyse de muvaffak olamadı. Dayısı olan Yavuz Sultan Selim (1512-1520) onu Anadolu beylerbeyisi yaptı, Zeynel Paşa oldu. Bu sıfatla Merc-i Dâbık'ta Osmanlı sağ kanadına kumanda etti (24.8.1516). Torunları Elbistan'a yerleşti. Sultân Abdülazîz devri sadrâzamlarından meşhur Yûsuf Kâmil Paşa, onun torunlarından. Zeynel Paşa, 2. vezirliğe kadar yüksedi; 1528'de Kefe'de öldü. Zeynî mahlasıyla şiirleri vardır (Lâfîfî, 177-8; *Sicill*, II, 436).

9. Sultân Yâ'qûb (10) (1463-24.12.1490=27): Annesi Despina Hâtûn'dur. Karabağ'da öldü. 3 Gürcistan seferi yaptı: 1485, 1486, 1489. Tebrîz'de babasının yanında medfun. Türkçe ve Farsca'da divân sâhibi şâir. Önce Diyâr-ı Bekr meliki idi (şehzâdeliğinde). "Yâ'qûb-Şâh" da denir. =1. Fülâne b. Şîrwân-Şâh Ferruh-Yesâr (Beğim'in ann.). =2. Fülâne Hât. b. Emîr Sül. Biçen Bey (Sul. Yâ'qûb'un lalası).- Kızı: Tâclî Beğim =1. Şâh İsmâ'îl Safevî (hala-zâdesi), =2. Tâcî-zâde Câ'fer Çelebî (izd. 9.1514) (Osmanlı kazaskeri) (Çaldıran'da Yavuz'a esir düşmüş, Câ'fer Çelebî ile evlendirilmiştir).- Sultân Yâ'qûb'un oğulları: Hasan Mîrzâ (ölm. 1493, katl), Sul. Baysungur (10) ve Sul. Murâd (15), aşağıya bk.

Sultân Baysungur (10) (1481-2.7.1493=12): Sihind / Tebrîz'de öldürüldü. Tebrîz'de dedesi Uzun-Hasan'ın türbesinde medfun. Fârs, hal'inden sn. (5.1492-2.7.1493) Arrân (Gence) meliki. Nâibler: Atabey Sûfî Halîl Bey, sn. Atabey Süleymân Biçen Bey, sn. Atabey Pîr 'Azîz Ağa.

Sultân Murâd (15) (2.4.1489-1515a=26): 12.1498-1504'te Sultân Mehmed (13) ve Sultân Elwend (14) ile müstereken saltanat sürdü; Irâk-ı Arab ve Acem, Fârs, Kirmân, Lûristân, ve Hûzistân'a sâhipti. 1504'te tek başına kaldı ise de, 8.1501'de Tebrîz'i alan Şâh İsmâ'îl, İran'ı ele geçirmişti. 21.9.1508'e kadar Irak'ta tutunan Sul. Murâd, bu târihte Bağdâd'ı da Şâh İsmâ'îl'e kapırdı. Osmanlı hizmetine girdi. 1508-1515'te Osmanlı devletinde yaşadı. Yavuz'un (1512-1520) eniştesi idi (Yavuz'un annesi Dulkadıroğlu 'Alâ'ü'd-Dewle Bey'in kızı Ayşe Hâtûn, Sul. Murâd'ın zevcesi Beğli Hâtûn'un ablası idi; Sul. Murâd, eniştesi Yavuz'dan 19 yaş küçüktü). 21.6.1503'te Hemedân yakınlarında Elmakulağı meydan muhârebesinde yenilen Sul. Murâd'ın bu târihten sn. İran'da istikbâli kalmadı. Her ikisi de Beğli Hâtûn'dan doğmakla Yavuz'un teyze oğulları olan Sul. Murâd'ın oğulları: Hasan Mîrzâ ve Yâ'qûb Mîrzâ. Bu sonuncunun oğlu: Murâd Paşa (Kaanûnî devrinde ilk Irâk-ı Acem beylerbeyisi). Akkoyunlu Murâd Paşa'nın nesli Trabzon'a yerleşti ve orada Murâd-zâdeler adıyla asırlarca devâm etti (bk.c.II).- Sul. Murâd, 1515'te Safevîler tar. ele geçirilip öldürüldü.

Akkoyunlu hânedânı, Osmanlı devletine sığındı. Kaanûnî Sultan Süleymân'ın Irâkeyn seferinde sancak verilen Akkoyunlu prensleri: Zeynel b. Tûr-'Alî Bey (Reyy), Qâbil, b. Hâbil Bey (Şaw=Şahwe), Ferruhzâde b. Süleymân Bey (Kumm). Akkoyunlu prenslerinden Mansûr Bey'in oğulları olan şu 3 kardeş de Kaanûnî devri (1520-1566) başlarında hayatta ve Osmanlı ülkesinde idiler: Sul.- 'Alî Bey, Rüstem Bey, Sul.- Hüseyin Bey.

3. SAFEVÎLER (8.1501 - 22.10.1722 + 19.11.1729 - 27.1.1736)

Şafewîler, en büyük Müslüman hânedanlardan biridir. Emewîler, Abbâsîler, Selçukoğulları, Osmanoğulları, Timuroğulları hâriç, diğer İslâm hânedanlarının en ehemmiyetlileri arasına Safevîler, Eyyübîler, Fâtımîler girer. Çok devamlı olmamasına rağmen, oynadığı rol çok büyüktür. XVI. asır boyunca Osmanlı'dan sn. dünyânın 2. ve XVII. asırda Osmanlı ve Hindistan Timuroğulları'ndan sn. dünyânın 3. kudretli devletini ellerinde tutmuşlardır. Sâsânîler'den sn. ilk defa derli bir İran devleti teşkil etmişlerdir. Sünnî İran'ı Şîî yapmaları, Sünnî Türk imparatorlukları (Türkiye, Türkistan, Hindistan)

arasına Şîî bir Türk imparatorluğu hâlinde, Osmanlılar aleyhine dâimâ Avrupa devletleri ile işbirliği yaparak girmeleri, Türk ve İslâm âlemini parçalamıştır. İran'da çok zengin yüksek kültürlü, kudretli bir Türk devleti kurmaları dışında, umûmî Türk ve Müslüman târîhinde -hattâ Fâtımîler'den fazla- zararlı olmuşlardır. Şîî mezhepleri tutmayan, dâimâ Sünnî-Hanefî olan Türkler'den büyük bir Türkmen kitlesini Şîî yaparak Türk'lüğün mânevî yapısını bölmüşler, üstelik sonsuz ve çok büyük boyutlu Osmanlı-Safevî harpleriyle iki taraftan da sonsuz Türk kanı akmasına sebep olmuşlardır. Anadolu'dan götürdükleri bir kaç yüz bin göçebe Türkmen'i İran'da ebediyyen yerleştirerek, bilhassa Doğu Anadolu'da Türk nüfusunun azalmasına, Doğu Anadolu'nun büyük Türk kültür merkezlerinin sönmesine sebep olmuşlardır. Gittikçe Fars kültürünü benimsiyerek, sonraki asırlarda İran devletinin Türk hüviyyetini kaybetmesine ve çok büyük Türk kitlesinin XX. asırda Fars mahkûmu ve tebeası olmasına zemin hazırlamışlardır.

8.1501-22.10.1722=221,2 + 19.11.1729-27.1.1736=6, 2, 8 = 227, 4, 10 müddetle iktidarda kalmışlardır. 22.10.1722-19.11.1729=7, 0, 28, Afgan Üveysî hânedânının İran imparatorluk tahtını ele geçirdiği müddettir. 1736'da Safevî hânedânı yerine, Avşar hânedânı geçmiştir. Taht şehirleri: 8.1501-22.5.1524=22, 9 Tebrîz, 22.5.1524-7.5.1598=73, 11, 16 Kazvîn (1600: 450.000 n. ("Londra'dan çok az daha küçük" Sir Antony Sherley (1598), E.D.Ross nş., Londra 1933, s. 153), 1627: 200.000, 1674: 100.000, 1744: 11.000 (1726'da 12.000 Osmânî askeri tar. işğâl edildi). 7.5.1598-22.10.1722=124, 5, 16 + 19.11.1729-27.1.1736=6, 2, 8 = 130, 7, 24 İsfahân. İsfahân 1598'de 80.000 nüfuslu, eski ihtişamını tamâmen kaybetmiş bir şehirken, XVII. asırda dünyânın en büyük bir kaç şehrinden biri oldu (Şâh 'Abbâs çağında 600.000, Şâh Şafî çağında 1.000.000, Şâh Hü. çağında 1.100.000). Hânedan, saray ve ordu dili tamâmen Türkçe, kültür dilleri Türkçe ve Farsca iken XVII. asırda kültür dili olarak Farsca üstünlük kazanmış, Türkçe çok gerilemiştir. Hânedânın kurucusu Şâh İsmâîl, Türkçe'nin Âzerî lehçesi ile söylenen dehâ sâhibi 3 Türk şâirinden biridir (diğerleri Nesimî ve Fuzûlî). Mezhep Şîî/İsnâ-'Aşerî'dir. Bu, İsmâîlîlik derecesinde olmasa bile, oldukça müfrit bir Şîîlik'tir ve ilk 3 halife'yi gasıb olarak telakki eder. Mezhebin başı (imâm), şâh olan zâttır. Yâni Osmanlı pâdişâhı nasıl hem Türkiye hâkaanı, hem dünyâdaki bütün Sünnî Müslümanlar'ın halîfesi ise, İran hükümdârı da hem İran şâhı, hem Oniki İmamcî Şîî'liğin başıdır (Zeydî ve İsmâîlî Şîîler, Şâh'ı imam tanımazlar; Zeydîler'in başı Yemen imâmı, İsmâîlîler'in başı da Ağa Han'dır).

En geniş şekliyle imparatorluk 3,3, milyon km²'ye erişmiştir: İran, Doğu Horasan (Herât), Irak, bütün Güney Kafkasya, Dağıstan, Türkmenistan, Lahsâ, Doğu Anadolu (bugünkü şu iller: Hâkkârî, Van, Ağrı, Kars, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Bingöl, Erzurum, Tunceli, 1507-15 arasında Diyarbakır). Ancak bu genişliği muhâfaza edememiştir. Daha 1515'te bütün Doğu Anadolu'yu ve Kuzey Irâk'ı Yavuz alıp Osmanlı devletine katmış, Irak ve Lahsâ Kaanûnî devrinde, Güney Kafkasya, Dağıstan, Batı İran ise III. Murad devrinde Osmanlı devletine katılmıştır. Çevresindeki 3 Sünnî Türk imparatorluğu (Osmanlı, Türkistan, Hindistan) ile devamlı savaşmış, devamlı ülkeler alıp vermiş, bu savaşlarda Anadolu'dan götürdüğü Türkmen boylarını cömertçe harcamıştır (Safevî ordusunda yalnız Türkmenler vardı; Fars, Kürd, Gürcü gibi unsurlar tamâmen

ehemmiyetsizdi ve bu yardımcı birliklere itûmâd edilmezdi). Şîh Türkmenler, şâh'ı, yarı ulûhiyyet derecesine varan bir pereştîşle telakki etmişlerdir. Bununla beraber Şâh, bütün nimetleri Türkmen boy beyleri ile paylaşmıştır ki bunların en ünlülerini aşağıda göreceğiz (Ah. Tâc-bahş, *Îrân der-Zemân-i Safewiyye*, Tebrîz, 1341 Ş.; A.Kesrewî, *Şeyh Safî wü Tebâreş*, Tahrân, 1323 Ş.=1944; Nasr'Ullaah Felsefî, *Zindegânî-i Şâh 'Abbâs-i Ewwel*, 4 c., Tahrân, 1334-41 Ş.=1955-61; Rahîm-zâde Safewî, *Zindegânî-i Şâh İsmâ'il-i Safewî*, Tahrân, 1341 Ş. = 1962; Sa'îd Nefisî, *Şeyh Zâhid Geylânî*, Reşt 1307 Ş. =1927; F.Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*; Iskender Bey Münşî, *The History of Shah 'Abbas the Great*, R.M.Savory tr., 2 c., 1979; *Târîh-ı Â'lem-ârây-i 'Abbâsî'nin* trc. si; Michel M. Mazzaoui, *The Origins of the Safawids*, Wiesbaden 1972).

Son Şâhlar Kumm'da medfûndur. Âilenin menşei ise Erdebil'dir. Şeyhlik postundan şâhlık tahtına yükselen bu ünlü âilenin teşekkülü şöyledir: Şeyh İshâq Safiyyü'd-Dîn, kayın-pederi Şeyh Tâci'd-Dîn İbrâhîm Zâhid Geylânî'nin postuna oturmuştur:

Şeyh Zâhid Geylânî (1219-1301=82) b.Rûşen b.Emîr b.Bülbül b.Şeyh Bîdârî'l-Kürdiyyî's-Sincânî'nin Geylân'a (Şeyhânber köyü, Lâhicân-Lengerûd yolu) yerleşip Fars'laşmış bir Sincânî Kürd âilesinden indiği anlaşıyor. Şeyh Zâhid'in şeyhi: 'Aynü'z-Zamân Cemâlî'd-D.Geylânî'nin 1253'te ölümü ile 34 yaşında onun postuna oturmuştur. 'Aynü'z-Zamân'ın şeyhi: Şihâbü'd-D.Mahmûd Ekarî (H.VII. asır), onun şeyhi: Ebû'l-Ganâim Rükni'd-D.Secâsî (H.VI.asrın sonları, VII. asrın başları), onun şeyhi: Kutbü'd-D.Ebî-Bekr Ebherî, onun şeyhi: Zıyâü'd-D. Ebî'n-Necîb 'Abdî'l-Kaadîr Sührewerdî (ölm. 1167), onun şeyhi: Gaazî Wecîhü'd-D.'Umer b.Muh. Bikriyyî's-Sührewerdî, onun şeyhi: Ebû'l-'Abb.Ah.b. Muh.Eswediyye'd-Dînewerî (ölm. 951), onun şeyhi: Mümşâd-ı Dînewerî (ölm. 919), onun şeyhi: Ebû'l-Kaas. Cüneyd b.Muh. Hazariyye-i Gewârîrî-i Nihâwendîyye'l-Bağdâdî (ölm. 909), onun şeyhi: Fîrûz Kerruhî (ölm. 816), onun şeyhi: Ebû-Muh. Hâbib-i 'Acemî (ölm. 772).

Şimdi bu Şeyh Zâhid'e dâmâd ve mürîd olan Safevîler'in atası ve hânedâna adını veren, Erdebil şeyhlerinin birincisi Şeyh Safiyyüddîn'i görelim: babası Şeyh Cibrâil Emînü'd-Dîn (ölm. 1258), Erdebil'in 6 km kuzeyinde medfundur. Zevcesi ve Şeyh Safiyyüddîn'in annesi Dewletî Hâtûn, 'Ömer Baruqî'nin kızıdır. Şeyh Cibrâil'in yukarısı fictif seçeredir ve Şâh İsmâil'in şerîf olduğunu, Ewlâd-ı 'Alî'den bulunduğunu, imâmet iddiasını buna dayandırıldığını göstermek için uydurulmuştur. Kesin şekilde uydurma olan bu seçere Şâh İsmâil'in, Hazret-i Peygamber'in 32. kuşaktan torunu bulunduğu iddiasındadır, şöyle: Şeyh Emînüddîn Cibrâil b.Şâlih b. Kutbi'd-D.Reşîd Şalâhi'd-D.b.Muh.i'l-Hâfiz b.'İwâd b.Fîrûz-Şâh (V. (XI.) asır başları Âzerbâyçân-Geylân sınırında toprak sâhibi) b.Muh. b. Şeref-Şâh b.Muh.b.Has.b.Muh.b.İbr.b.Câ'fer b.İsm. b.Muh. b.Ah. i'l-'Arebî b.Ebî-Muh.i'l-Kaas.b.Ebî'l-Kaas. Hamze b.Mûse'l-Kâzım (7. imâm) b.Câ'ferî's-Şâdik (6. imâm) b.Muh.i'l-Bâkır (5. imâm) b.Ebî-Muh.'Alî Zeynî'l-Âbidîni's-Seccâd (4. imâm) İbni'l-Has. (2. imâm) b.'Alî (1. imâm, 4. halife) (=Fâıme binti Muh.Resûlî'llaah) b.Ebî-Tâlib.- Bu sercede görülen Fîrûz-Şâh-i Zerrîn-Külâh b.Muh.gûyâ 1174'te Yemen'den Âzerbâyçân'a göçmüş. Bir şahsın XI. asır ortalarında yaşamış Sincânî bir Kürd olduğu da ileri sürülmüştür. Böylece Safevîler'le şeyhliği

aldıkları Şeyh Zâhid arasında bir yakınlık da kurulmak istenmektedir. Hânedânın Türk asıllı olmadığı, çağdaş İranlı târihçilerinin fevkalâde çalışmalarına rağmen isbât edilmiş değildir. Türk asıllı olmasa bile, Türk'leşmiş ve bir Türk şeyh âilesi olarak ortaya çıkukları için durum değişmemektedir. Zâten 16. asırda yazılan kitaplarda Safevî devletinden "Türkmen Devleti" diye bahsedilmektedir.

Şeyh Cibrâil'in 6 oğlu ile bir kızı olmuştur. Şeyh Safiyyüddîn, 5. oğuldur, diğer oğullar şunlardır: Muh. (Şîrâz'da öldü), Şalâhü'd-D.(Lübân'da öldü), İsm., Yâ'qûb (Şeyh-Safiyyüddîn türbesinde medfun), Fahrü'd-D.Yûs. (ayni yerde medfun). Safevî şeyhleri şunlardır (meşihat müddetleri):

1. Şeyh Ebû'l-Feth Hâccî (1334) İshâq Safiyyü'd-Dîn-i Erdebilî b.Şeyh Emîni'd-D.Cibrâil (1301 - 12.9.1334 = 33)
2. Şeyh Mûsâ Sadrü'd-Dîn b.Şafiyyüddîn (12.9.1334 - 26.4.1393 = 58, 7, 14)
3. Şeyh Hoca 'Alâ'ü'd-Dîn 'Alî-Sultân b.Sadriddîn (26.4.1393 - 1.1429 = 35, 9)
4. Şeyh İbrâhîm "Şeyh-Şâh" b.'Alâiddîn (1.1429 - 1447 = 18)
5. Şeyh Cüneyd b.İbr. (1447 - 3.3.1460 = 13)
6. Şeyh Hayder b.Cüneyd (3.3.1460 - 9.7.1488 = 18, 4, 7)
7. Şeyh Sultân-Yâr-'Alî b.Hayder (9.7.1488 - 9.1493 = 5, 2)
8. Şeyh İsmâ'il b.Hayder (9.1493 - 8.1501 = 7, 11) (8.1501: Şâh)

Bu sûretle Erdebil Safevî şeyhlerinin toplam meşihat müddetlerinin 1301-8.1501=200 yıl olduğu anlaşılır, 8.1501'de şâhlık dönemi başlar.

Şeyh Safiyyüddîn (Kalhoran/Erdebil, 1252 - Erdebil, 12.9.1334 = 82): Erdebil'de kendi türbesinde gömülüdür. 1277'de Şeyh Zâhid'in Hazar kıyısındaki dergâhına gidip müridi, halifesi ve dâmâdı oldu. 1301'de kayın-pederinin postuna oturarak Erdebil şeyhlerini başlattı. Bunlar koyu Sünnî-Hanefî şeyhleridir. Şöhretleri bütün Yakın Doğu'da yaygındır. Binlerce müridleri, on binlerce muhibleri vardır. İslâm dünyasının her tarafında dergâhları gelinip ziyaret edilmektedir. Erdebil, Güney Âzerbaycân'ın en kuzey-doğusunda, Hazar Denizi'ne yakın bir şehirdir; az doğusu Geylân eyâletinin kuzey ucudur. Burası İran'ın Türk ve Fars nüfus kesimleri bölgesidir; Erdebil'in az doğusunda Fars kesimi başlar. Şâir olan Safiyyüddîn, 1277'de şeyhi Zâhid'in kızı Bîbî Fâtûma ile evlenmiştir. Bu Fars kızı ile evlendiği zaman Türk mürit Safiyyüddîn, 25 yaşındadır ve 24 yıl sonra kayın-pederinin ölümü ile -en seçkin mürit sıfatıyla- onun postuna oturmuştur. Bîbî Fâtûma, 1324'te 47 yıllık bir evlilikten sora 60 yaşlarında ölmüştür. Safiyyüddîn bir de Ahî Sül. Gilhwârânî'nin kızını almış, bundan da çocukları olmuştur. Safiyyüddîn, bu ikinci eşinden olan kızı, şeyhi Zâhid'in oğlu Şeyh Şemsüddîn'e vermiştir (bunun kardeşi Şeyh Cemâlüddîn). Safiyyüddîn, dergâhını Erdebil'de kurmuş, kayın-pederinin oğulları Geylân'daki tekkede meşihatlerine devâm etmiş, fakat şöhret sağlayamamışlardır. Safiyyüddîn'in 2. eşinden olan oğulları 'Alâ'ü'd-D. ve Şrefü'd-D.'dir. İlk eşinden (Şeyh Zâhid'in kızı Bîbî Fâtûma) olan oğulları Ebû-Sa'îd Muhyü'd-D. (ölm. 1324) ve babasına halef olan Şeyh Sadrüddîn'dir.

Şeyh Sadrüddîn (Erdebil, 26.4.1305 - Erdebil, 1393 = 88): babası 53 yaşında ve annesi Fâtûma herhalde 42 yaşlarında iken doğmuştur. 1354-6'da Geylân'da kalmıştır. 59 yıla yaklaşan çok uzun meşihatinde şöhreti artmıştır. Babasının zamânında Erdebil,

İlhanlılar'a âitti. Sadrüddîn zamânında ise şehirde İlhanlılar'dan sonra Çobanlılar, Celâyirliler hâkim oldu, sonra Timur ortaya çıktı. 1357'de Altınordu hâkaanı Cânî-Bey Han, Erdebil'e gelerek 29 yaşındaki Şeyh Sadrüddîn ile görüştü. Sadrüddîn, babasının türbesine gömüldü. Yerine geçen 'Alâüddîn dışında oğulları Şihâbüddîn ve Cemâlüddîn'dir (bunun kızı Hân-zâde Paşa, amca oğlu Şeyh İbr. (no.4) ile evlendi).

Şeyh Hoca 'Alâ'ü'd-Dîn 'Alî-Sul. (ölm. Kudüs, 1.1429): Kudüs'te Merkad-i İ'sâ'da medfun. 1402'de Timur, 3.1412'de Şâhruh'la mülâkat. İlk def'a bu zât hafifçe Şîa'ya temâyül etti, fakat Sünnîlik'ten çıkmadı. Oğulları: 'Abdü'r-Rah., Şeyh Câ'fer (ölm. 147x) ve Şeyh İbr. (no.4). Câ'fer, yeğeni Cüneyd ve küçük yeğeni Hayder b.Cüneyd çocuk şeyhler iken onlara -ekseriyetle de Erdebil dışında bulunduklarıdan- Erdebil'de niyâbet etti. İki oğlundan biri, Karakoyunlu sultânı Cihân-Şâh'a dâmâd oldu.

"Şeyh-Şâh" denen Şeyh İbrâhîm (4), amca kızı Hân-zâde Paşa ile evlendi. Sünnîliği muhâfaza etti. Erdebil'de Safiyyüddîn türbesinde medfundur. Onun şeyhliğinde Erdebil, Karakoyunlu idâresinde, fakat Timurlu Şâhruh'un nüfûzunda idi. Yerine geçen Cüneyd, 6. oğludur. İlk 5 oğlu: Ebû-Sa'îd, Seyyid-Ah., Bâyezîd, Hoca Cân-Mîrzâ, Hâceğî.

Şeyh Cüneyd (5) (1474-3.3.1460=26), 13 yaşında şeyh oldu. Şâh İsmâîl'in büyük-babasıdır. İlk def'a, bu zât, hayâtının sonlarında Şîî oldu. Ünlü Sünnî Safevî şeyhleri bu sûretle mezheb değiştirdi. Gene ilk def'a Cüneyd, dünyevî hükümdarlık isteklerini de açığa vurdu. Müridi olan on binlerce Türkmen'le onları muhârib hâle getirerek vuruşmaya başladı, eyleme geçti. Ancak Kurnal'de Şîrwân-Şâh Hâfîl ile muhârebeye okla maktûl düştü. 1448'de amcası Câ'fer'i dergâhta bırakıp Erdebil'den "hurûc ettiği" zaman 14 yaşında idi. Şîîliğini önce fazla belli etmedi, gittikçe açığa vurdu. Dervişleriyle Anadolu ve Suriye'de dolaştı. Trabzon Rum imparatorluğunu fethederek bu Hristiyan toprağında kendine devlet kurmak istedi. Trabzon seferinin başarısızlığı üzerine 1456 sonlarında Hısn-Keyfâ'ya geldi. 3 yıl Âmid'de (Diyarbakır) Uzun-Hasan Bey'in misâfiri olarak yaşadı. Uzun-Hasan, henüz Diyâr-ı Bekr meliki idi. Şîîler'i okşayan can düşmanı Karakoyunlu Cihân-Şâh'a karşı denge kurup Şîa muhiblerini elde etmek için, hafif Şîî temâyüller taşıyan bir genç saydığı Cüneyd'e, kendisi koyu Sünnî olduğu halde, kızkardeşini verdi. Böylece Erdebil'de vekâleten meşihat eden Cüneyd'in amcası Câ'fer'in, oğluna Karakoyunlu sultânı Cihân-Şâh'ın kızını vermesini dengelemek istiyordu. Bu sûretle 1458'de 24 yaşındaki Cüneyd Hadice Hâtûn (Beğim) ile evlendi ve Şeyh Hayder bu izdivaçtan doğdu. Sonra Şîrwân'ı feth edip devlet kurmak isteyen Cüneyd bu yolda öldü ve Kuruyal'a gömüldü. Büyük oğlu Hoca-Muh., kızı Paşa Hâtûn (=Muhammedî Bey)'dur.

Şeyh Hayder (6) (Âmid, 4.1460 - 9.7.1488 28, 3): babasının ölümünden az sonra doğdu ve doğar doğmaz şeyh îlân edildi. 12 dilimli kızıl serpûşu resmî başlık ol. kabûl eden Hayder'dir ki Osmânlılar, Safevîler'e bu yüzden ve hareket mânâsına Kızılbaş (Fârs, sürh-ser) demişlerdir, 12 dilim 12 imâm'ın remzi idi. Uzun Hasan'ın yeğenidir. Şâh İsmâîl'in babasıdır. Âmid ve Tebrîz'de dayısı Uzun Hasan'ın sarayında yetişip büyüdü. 1470'te 10 yaşında Erdebil'e gitti. Erdebil'de kendisine babasının amcası Şeyh Câ'fer niyâbet ediyordu ki bu zât 10.1468'de Timurlu hâkanı Sul.Ebû-Sa'îd ile

görüştü. Erdebil dergâhı henüz Sünnî'liğini muhafaza ediyor, fakat dergâhın dışında yaşayan Cüneyd, Hayder ve onun oğulları Şîlik ileri sürüyorlardı. Hayder de kendine bir devlet kurmak istedi, şeyhliği şâhlığa tebdil etmek gayretleri, babasınınkinden müsbet netice vermedi. 2 Çerkesistan seferi yaptı (ikincisi 5.1483). O da babası gibi Şîrân-şâhlar'a musallat olup Şîrân'ı ellerinden almak istedi (Şîrân=Kuzey Âzerbaycan, Erdebil'in hemen kuzeyinden başlar). Elbüz dağları yamaçlarında Dartanat'ta geçen meydan muharebesinde Hayder, babasının âkîbetine gene aynı yörede 28, 4, 7 sn. uğradı: Şîrân-Şâh Ferruh-Yesâr'a yenilip maktûl düştü. Kemikleri 1509'da oradan nakledilerek Erdebil yakınlarında Kiyaw'a gömüldü. 1477'de Erdebil'de dayısı Uzun Hasan'ın kızı Halîme Beğim Â'lem-Şâh ile evlendi. Her ikisi de 17'şer yaşında idiler. Bu izdivaç 11 yıl sürdü. Sırasıyle Yâr-'Alî, Seyyid-İbr. ve Şâh İsmâ'il bu izdivaçtan doğdular (diğer çocukların ondan doğup doğmadığı bilinmiyor). Şîrân'ı aldıktan sn. Akkoyunlu Elvend'i Âzerbâycân'da Şerûr meydan muharebesinde yenen Şâh İsmâ'il, babasının ölümünden 13 yıl sonra 8.1501'de Tebrîz'i alıp (Hemedân 1503, Mâzenderân ve Gürgân 1504, Yezd 1504, Diyâr-ı Bekr 1505-7, Bağdâd, Irâk, Hûzistân 1508, Horâsân 1510 ilhâk edildi) -ana tarafından- büyük-babası Uzun-Hasan'ın imparatorluk tahtına oturduğu zaman, çocukken kendisini yıllarca eylemci Şîi olduğu için arayıp peşine düşen Akkoyunlular'dan saklayıp hayatını kurtaran öz annesi Halîme Beğim'e, Şîi olmasını emretti. Sünnîlik'te direnen annesini derhâl öldürttü. Bununla, bütün Sünnî İran'ı korkutmak istiyordu. Bu sûretle hem baba-annesi, hem annesi Akkoyunlu prensesleri olan Şâh İsmâ'il tahta geçti. Halîme Beğim şehîd edildiği zaman 41 yaşında ve 13 yıldan beri duldu. 3 oğlu ile Fars'ta İştâhr'da 5 yıllık mecbûrî ikaame-i 10.1488-8.1493'tedir.- Şeyh Hayder'in (6) çocukları: Şeyh Yâr-'Alî (7), Şeyh-Şâh İsmâ'il (8), 4 kız ve Seyid-İbr. Seyyid-İbr., Şâh İsmâ'il'den küçüktür, 1488'in sonlarında posthume ol. doğmuştur. 1507'de Safevî kuvvetleriyle Trabzon yakınlarına akın yaparken Erzincan-Bayburt arasında Trabzon sancak beyi Şehzâde Yavuz Sultân Selîm tarafından esir edilip sonra 1508'de İran ile sözde sulhü bozmak istemiyen babası II. Bâyezîd'in emriyle salıverildi. Sultân-Yâr-'Alî (7), babası öldürülünce 10 yaşında olduğu halde şeyh ilân edildi. Yakalanıp öldürüldü ve Erdebil'e gömüldü (hayâtı: 1478-9.1493=17). Ağabeyinin 5 yıllık şeyhliğinden sn., çocuğu olmadığı için yerine kardeşi Şâh İsmâ'il şeyh oldu. 6 yaşını 2 ay geçiyordu. Erdebil (9.1493-4) ve Geylân'da Lâhicân'da (1494-9) saklandı. 8 yıldan 1 ay eksik şeyhlikten sonra Tebrîz'i ele geçirip İran şâhı oldu. 14 yaşını az geçiyordu. İlk defa İsmâ'il sultân, hân, hâqân gibi unvanlar almayıp Sâsânî şehensâhları gibi Şâh imparatorluk unvânı ile İran tahtına oturdu.- Şeyh Hayder'in kızları (Şâh İsm.'in kızkardeşleri): Fülâne Beğim (=II. Halîl, Hısn-Keyfâ Eyyûbî meliki, çocuklar için bk. Eyyûbîler); Fülâne Beğim (=Abdî Bey Şâmlu Türkmen, ölm. 1506, oğlu için bk. aşağıda Şâmlular); Fülâne Beğim (=Muḥ.Hân Ustacalu Türkmen); Fülâne Beğim (=Kara Hân Ustacalu Türkmen, bk. aşağıda Ustacalu hânedânı).- Safevîler'den İran Türk imparatorları ve şâhlık müddetleri:

1. es-Sultânî'l-Â'dilî'l-Kâmilî'l-Hâdiyyî'l-Welî Ebû'l-Muzafferi's-Sultânî'l-Gaazî fi-Sebîlî'llâh Şâh İsmâ'il-i Safewî b.Hayder b.Cüneyd b. İbrâhîm b.'Alâ'i'd-Dîn 'Alî b.Mûsâ Sadri'd-D.b.İshâq Safiyyî'd-Dîn b. Cibrâil Emîni'd-Dîn (8.1501 - 22.5.1524 = 22, 9) (hayâtı: 17.7.1487 - 22.5.1524=36, 10, 6)

2. Şâh Tahmâsb(p) Ebi'l-Muzaffer (Ebi'l-Feth) Bahâdır Hân b.İsmâ'il I (22.5.1524-14.5.1576 = 51, 11, 9) (hayâtı: 22.2.1514-14.5.1576=62, 2, 20)
 3. Şâh İsmâ'il II b. Tahmâsb I (14.5.1576 - 24.11.1577 = 1, 6, 11) (hayâtı: 1534 - 24.11.1577 = 43)
 4. Şâh Muhammed Hudâ-Bende b.Tahmâsb I (24.11.1577 - 30.5.1587 = 9, 6, 6) (hayâtı: 1532 - 1595 = 63)
 5. Şâh 'Abbâs I "Büyük" b.Muh.Hudâ-Bende (30.5.1587 - 19.1.1629 = 41, 7, 20) (hayâtı: 27.1.1571 - 19.1.1629 = 57, 11, 23)
 6. Şâh Şafî I Sâm Mîrzâ b.Muh.Bâkır Şafî Mîrzâ b.'Abbâs I (19.1.1629 - 14.5.1642 = 13, 3, 26) (hayâtı: 1608 - 14. 5.1642=34)
 7. Şâh 'Abbâs II b.Şafî I (14.5.1642 - 22.8.1666 = 24, 3, 9) (hayâtı : 1.12.1632 - 22.8.1666 = 33, 8, 22)
 8. Şâh Şafî II Süleymân I b.'Abbâs II (22.8.1666 - 29.1.1694 = 26, 5, 8) (hayâtı 1647 - 1694 = 47)
 9. Şâh Hüseyin I Sül. II b.Şafî II (29.1.1694 - 22.10.1722 = 28, 8, 24) (hayâtı: 1670-1729a=59)
 10. Şâh Tahmâsb II b.Hüs. I (19.11.1729 - 7.7.1732 = 2, 7, 18) (hayâtı: 1704-2.1740=36)
 11. Şâh 'Abbâs III b.Tahmâsb II (7.7.1732 - 27.1.1736 = 3, 6, 21) (hayâtı: 11.1731- 2.1740 = 8, 3)
- Şâh İsmâ'il (I): Erdebil'de doğdu, Âzerbaycan'da Serâb'da öldü, Erdebil'de Sa-fiyyüddîn türbesine gömüldü. 8.1501'de Tebrîz'i Akkoyunlular'dan alarak İran imparatorluğunda Safevîler devrini başlattı. Resmî cülûs merâsimi taht şehri Tebrîz'de 11.3.1502'de yapıldı. 8.1501'de sultân unvânını almıştı. 1502b'den itibaren şâh unvânını kabûl etti. 4.1489'dan beri 2 kardeşi ile hapsedildiği İstahr'dan 8.1493'te Lâhîcân Geylân'a kaçarak canını kurtardı. Erdebil dervişleri onu Akkoyunlu askerî tâkıybinden koruyorlardı. Hakkında Akkoyunlular'ca bulunduğu yerde öldürülmesi kararlaştırılmıştı. 12. 1493-15.8.1499 arasında Geylân'da saklanıp Deylem'de (Cebel) Târûm'a kaçtı. 1500 bahârında hurûc edip Erdebil'e ve Gökçe Göl'e geldi. Revân-Kağızman-Erzurum-Tercan-Erzincan yolunu tâkıyb etti. Erzincan'dan 7.000 Anadolu Türkmeni ile ayrıldı. Bu kuvvetle Şîrwân'a (Kuzey Âzerbaycan) geçti. Şîrwân-Şâh'ın 20.000 atlı+6.000 yayadan müteşekkil ordusunu ateşli Türkmenler'ile yenerek Şemâhî'ye (Şîrwân devletinin taht şehri) girdi. Nahçıvan yakınlarında Şerûr meydan muhârebesinde Akkoyunlu sultânı El-wend'i de yenip Tebrîz'i aldı. Akkoyunlular'da bir kaç çocuk ve otoritesiz sultânın bulunması İsmâ'il'e, babası ve dedesinin sâdece hayatlarını kaybettikleri devlet edinme ihtirâsını gerçekleştirdi. 1501-1514 arasında bütün İran'ı (Fârs ve Hemedân 1503, Mâzenderân ve Gûrgân ve Yezd 1504, Diyâr-ı Bekr 1507), 1508'de Akkoyunlular'dan Bağdâd ve Irâk'ı ve Hûzistân ile Kürdistân'ı, 1509-10'da Şîrwân'ı ele geçirdi. 2.10.1510'da Tâhir-Âbâd meydan muhârebesinde Türkistan hâkaanı Şeybânî Han'ı yenip öldürdü. Hemen Merw'i ve bir kaç gün sn. Herât'ı aldı. Şeybânî'nin can düşmanı Bâbur Mîrzâ (Şâh) ile geçici bir ittifak yaptı. Anadolu'ya binlerce ajan salıp bir çok çevreyi Şî'ileştirdi ve Anadolu'da eyleme geçip bir çok ihtilâller çıkarttı. XVI. asrın en büyük

meydan muhârebese olan Çaldıran'da Yavuz'dan yediği çok ağır darbe (23.8.1514) üzerine taht şehrini bile muhâfaza edemedi. Yavuz, Tebrîz'i aldı. Son 10 yılını sükûnet ve yeis içinde geçirdi. Şâh İsmâîl'in zevceleri:

=1. Tâclı Beğim (ölm. İst. 1576, 80 yaşlarında) b.Yâ'qûb (Akkoyunlu sultânı) (hala-zâdesi) (=2. Kazasker Tâcî-z.Câ'fer Çel., izd. 9.1514) (Çaldıran'da Yavuz'a esir düştü).

=2. Tâclı Hât. b.Hulefâ B. (Şâh'ın Bağdâd beylerbeyisi, Çaldıran'da maktûl: 23.8.1514) (bu Hât.'un kardeşi: ilk halîfetü'l-hulefâ Tâlib Bey).

=3. Bihrûze Hât.

=4. Melike Hât. b.Sül. b.Ah. I.b.Sül. I Eyyûbî.

=5. Fülâne Hât. b.Şeyh-Şâh (Şîrwân-Şâh), izd. 4.11.1523.

=6. Hânbeyi Hât. (Elqâşş'ın ann.).

=7. Tâclı Hât. b.Î'sâ Bey Mûsullu Türkmen (=Fülâne b.Sul. Yâ'qûb b.Uzun Hasan) (Şâh Tahmâsb ile Behrâm M.'nın ve Mehîn-Bânû ann.).

=8. Fülâne Hât. b.'Abdî Bey Şâmlu Türkmen.

=9. Fülâne Sultân b.Sul. Ah. b.Bâyezîd II, izd. 1513.

Şâh İsmâîl'in kızları:

1. Perîhân Beğim (Perî Hânım) (doğ. 1516?) : 24.11.1577'den ît. 2,5 ay nâibe. =Şîrwân-Şâh II. Halîl'Ullaah (ölm. 1536), izd. Merâğa 1521. Oğulları: Bürhân-ı 'Alî ve Mehmed Mîrzâ. Bu sonuncusu. 5.10.1534'te Osmanlı hizmetine girerek Kaanûnî Sul. Süleymân tar. Tebrîz beylerbeyisi tâyîn edildi.

2. Mehîn-Bânû Beğim "Sultânım" (x) (1512 veyâ daha önce - 1562), ölm. Kazwîn. =Muh. Hân Şeref Tekeli (ölm. 1556).

3. Ferengîs Beğim (ölm. 1564a) =Şâh Nûrûddîn Nî'metullâh-ı Şânî b.Emîr 'Abdül-Bâqî Yezdî (ölm. 21.7.1564, Hemedân), kızları = Şâh İsm. II (aş.bk.), izd. 10.1554.

4. Zeyneb Beğim=Şehzâde Murâd (ölm. İsfahân, 1. 1519) b.Velîahd-Şehzâde Ah b. Bâyezîd II. 1513'te Tebrîz'de Şâh'a sığınan Osmanoğlu, orada öldü, izd. 1513, izd. müd. 6.

5. Fülâne Beğim = 'Abd. Hân Ustacalu (ölm 1566, Beğim'in hala-zâdesi).

6. Hayrû'n-Nisâ Beğim (1506-1564=58) = Muz.Sul. b.Emîr Hüsâmüddîn (Reşî v.) (Geylân, katli: Tebrîz, 23.9.1536), izd. Hemedân 1521, izd. müd. 15, yş. 15-30, oğulları: Mahmûd, bunun oğlu: Cemşîd (ölm. Şîrâz 1557) = Hâdîce B.b. Tahmâsp I.

(x) Sultânım Beğim, Şâh'a sığınan Timuroğlu Hümâyûn Şâh'a şefâat ederek, onun İran'da ikaâmetine izin aldı, Şâh Tahmâsb, Hindistân pâdişahını öldürtmek istiyordu.

Şâh İsmâîl'in oğulları:

1. Şâh Tahmâsb: aş.bk.

2. Ebû'n-Nasr Sâm Mîrzâ (Merâğa, 19.9.1517 - Kahkaha, 1567a =50): Veliâhd (ağabeyinin ilk oğlu doğuncaya kd.): 22.5.1524-1532=8. Horâsân (Herât) v.2.1.1522-18.11.1529 + 20.12.1532-29.1.1537. Lalaları: Durmuş Hân b.'Abdî B.Şâmlu Türkmen (ölm. 1525), sn. Ağzıvar Hân Şâmlu Türkmen (ölm. 1535, Kende-hâr önünde Kâmrân M.b.Bâbur Şâh tar. muhârebede öldürüldü). Şâir ve âlim. *Tezkire*'si ile ünlü (Tahrân, 1314 Ş. = 1936 ve Mewlewî İqbâl Hüs. nş., Patna, 1934). Müdd. 1534-5 ve 1562. İkinci ayaklanması üzerine tevkîyf edilip Kahkaha kalesine gönderildi. 5 yıl sn. orada öldü. =Fülâne Hn.b.Hüs.Şâmlu. Kızı: Fülâne Beğim = Îsâ Hân (ölm. 1580) b.Levan I (Kakheti kralı). Oğlu: Ârif M.(ölm. 1599) = Fülâne b.'Alî Hân Kışmîrî.

3. Ebû'l-Feth Behrâm Mîrzâ (15.9.1517 - 7.10.1550 = 33, 0, 22): Şâh İsm.'in diğer oğlu. Şâh Tahmâsp ile aynı Türkmen anneden doğma. Şâir. Horâsân (Herât) v.18.11.1529-20.12.1532. 1536'da yukarı Geylân v. Lalası: Gaazî Hân Tekelî Türkmen. Oğulları: Sul.- İbr. Mîrzâ (katli: 10.1576, Horâsân v. (Meşhed, 1556), Farsça ve Tr.'de şâir mahlas: Câhî) (=Cewher-Sul. Beğim b.Şâh Tahmasp, izd. 1556, amca-zâde) ve Bedî'ü'z-Zemân Mîrzâ (katli: 10.1576, by. oğul, Sîstân v.). Bu sonuncunun oğlu: Sul.- Muh. Hüseyin Mîrzâ (katli: 10.1576, Kande-hâr v.). Hüseyin Mîrzâ'nın çocukları: Rüstem Mîrzâ (Zemîndâwer v. 1587-10.1589, bu târihte Hindistân'a gidip Ekber Şâh'ın hizmetine girdi; kızı Piyârî-Bânû Beğim = Şücâ M.b.Şâh-i Cihân, Hindistan Timur-lu imp.); Muz.Hüs.Mîrzâ (Kande-hâr v. 1587; kızı Kande-hârî Beğim (1594?-?) =İmparator Şâh-i Cihân, izd. 1608?, Hamza-Bânû B.'in ann.); Fülâne Beğim =1. Veliâhd Hamza Mîrzâ b.Muh. Hudâ-Bende Şâh, =2. Büyük Şâh 'Abbâs (izd. 6.1587).

Behrâm M.'nin oğlu Bedî'ü'z-Zemân M. (ölm. 1577), II. İsm. tar. katledildi, oğlu Behrâm M., babası ile berâber öldürüldü ve Bedî'ü'z-Zemân'ın kızı Beğim (ölm. 1591) Muh. Hân 'Abbâsî oğlu Lûristân v. Şâh-Verdi Hân ile evlendi. Behrâm M.'nin diğer oğlu Sul.- İbr. M. (1543-10.1576=33), amcası Tahmâsb'in kızı Gevher Sulân Beğim (ölm. 1577) ile evlendi, Sul.- İbr.de II. İsm.tar. Kazvîn'de katledilip Meşhed'e gömüldü. Behrâm M.'nin 1577'de katledilen diğer oğlu Sul.- Hüs. M.'nin kızı: Oğlan-Paşa Beğim= Vel.Hamza M. (1566-1586),dul kalınca da 11.1587'de bunun kardeşi Şâh 'Abbâs ile evledi. Sul.- Hüs. M.'nin 5 oğlundan Muh. Hüs. M. (1559-katli Kazvîn, 23.2.1577=18), Ebû-Sa'îd M. (Hindistân'da ölm. 1597), Sencer M. (Hindistân'da ölm. 1597) dışındaki 2. ve 3. oğulları Muz. Hüs. ve Rüstem Mîrzâlar'dan nesli yürüdü: Muz. Hüs. M. (1562-10.1603=41), med. Delhi, =1. Fülâne Hn. b. Melik Mahmûd Sîstânî, =2. Fülâne Beğim b. Sül. M.Bedahşânî, kızı Kande-hârî-Mahall Beğim =Şâh-ı Cihân, izd. 1609 (1 Beğim doğurdu). Muz. Hüs. M.'nin 5 oğlu: Behrâm, Hayder, Elkaşş, Tahmâsb, İsm. Mîrzâlar, Hindistân'da öldüler. Bunlardan Hayder M. (ölm. 1632)'nin oğulları Newzer M. (ölm. Âgrâ 1664) ve Sulân M. olup sonuncusu İslâm Hân Meşhedî kızı ile evlendi ve oğlu Sadrüddîn Muh.M., Şâh-Newâz Hân sanını alıp Lâhûr'da 18.3.1712'de muhârebede öldü.

Behrâm M.'nin (ölm. 1549) oğlu Sul.-Hüs. M.'nin (ölm. 1577) 3. oğlu Rüstem M. (1565-Âgrâ 30.5.1642=77), Hindistân Timuroğulları'nın hizmetinde İltifât Hân sanını aldı. 5 oğlu ve 2 kızı oldu. Kızları Beğimler'den biri Perwîz M. (1590-1626) b.Cihângîr Şâh, diğeri Şücâ' M. (1616-1661) b.Şâh-ı Cihân ile evlendiler. 5 oğlundan Şâhruh ve İbr. Mîrzâ genç öldü. Ortancaları Has.M.'nin (ölm. 1649) oğlu Şaff-şiken M., Şâh-zâre Hn.'la evlendi ki, Mîrmîrân Yezdî Bey'in Şâliha Hanım'dan olma kızıdır (Şâliha Hn., İmparatoriçe Ercümend Bânû Pâdşâh-Beğim'in hemşiresidir). Şaff-şiken M.'nin (ölm. 1663) oğlu Seyfüddîn M.Kâmyâb Hân, Halilullâh Hân'ın kızı ile evlendi.- Sul. Hüs. M.'nin 5 oğlunun büyüğü Murâd M., Hân-ı Hânân 'Abdürrahîm Hân Türkmen'in kızı ile evlendi ki oğlu Murâd M.Mükerrem Hân (ölm.Delhi 12.9.1669) ve bunun oğlu Rüstem M. olup Rüstem'in kızı Seyyidü'n-Nisâ Beğim. 30.8.1684'de İmp. Cihândâr Şâh (1661-1713) ile evlendi. Murâd M.Mükerrem Hân'ın 2 kızından biri, Mîr Zâhîrüdîn oğlu Mîr Nî'metullâh ile, diğeri Beğim, İmp. Cihândâr Şâh (1661- 1713) ile evlendi.- Sul.-Hüs. M.'nin 5 oğlunun küçüğü Bedî'ü'-z-Zemân M.Şâh-Newâz Hân (24.3.1659'da muhârebede öldü), Newres Beğim'le (ölm. Âgrâ, 31.5.1671) evlendi, 2 oğlu ve 5 kızı oldu. By. oğlu Mâ'sûm Hân M.'in kızı Beğim, Muh. Tûğî Sedâd Hân (ölm. 28.2.1719) ile evlendi. Kç. oğlu Mu'azzam Hân Siyâdet M.'nin kç. kızı Beğim, 1705'de II. Şâh 'Abbâs'ın kızının oğlu 'Alî Nakıyy Hân (katli 18.8.1707) ile, büyüğü Âzerm-Bânû Beğim, 14.3.1683'de Ewrengâbâd'da İmp. Â'lemgîr Ewrengzîb'in oğlu Kâm-bahş M. (1667-1709) ile evlenip 23.2.1745'de Delhi'de 77 yaşlarında öldü. Bedî'ü'-z-Zemân M.Şâh-Newâz Hân'ın (ölm. 1659), 5 kızı: 1- Dilres-Bânû B. (ölm. Ewrengâbâd, 18.10.1657) = İmp.Â'lemgîr Ewrengzîb (1618-1707), izd. Âgrâ, 18.5.1637, izd. müd. 20, 5, 1 (2 M. ve 3 Beğim doğdu). 2- Sâkine B. = Murâd-bahş M. (1624-1661) b.Şâh-ı Cihân, izd. Lâhûr, 10.7.1652, izd. müd. 9. 3- Fülâne B. = Mu'izz Mûsewî Hân (ölm. 1690) b.Fahre Hân. 4- Fülâne B. = Muh. Aşâlet Hân (ölm. 1669) b.Bedî' Hân. 5- Fülâne B. = Mîr Şâlih - 5 oğlundan Şâhruh M. Suh râb Hân (1594?-Âgrâ, 31.5.1671=77?) = Fülâne b.Gıyâs Muh. Hân Tâhrânî İ'timâdü'd-Dewle (Hindistân sadrâzamı ve Cihângîr Şâh'ın kayınpederi).- Rüstem M.'nin Hüs. M. adlı 6. oğlundan da bahsedilmektedir, genç ölmüş olacaktır.

4. Elqâşş Mîrzâ(Karabâğ, 15.3.1516-Alamût=Kahkaha kalesinde katli 10.4.1550=34, 0, 26): şâir, Şîrwân v. 1538-1547=9. 1547'de İstanbul'da. 2 def'a Sünnî-Hanefî, 3 def'a Şîi oldu.

Oğlu: Sul.-Ah. Mîrzâ.

5. Sohrâb Mîrzâ: Şâh İsm.'in 1520-24 arasında doğan en kç. ve genç ölen oğlu. 1549'da ağabeyi Elqâşş'ı tevkiyf etti.

6. Rüstem M. (11.9.1517-geçen öldü.).

Şâh Tahmâsb (p) (2): Çaldıran muhârebesinden 6 ay önce Tebrîz'de doğdu. Tahta geçer geçmez Osmanlılar'dan uzak Kazwîn'i taht şehri yapıp orada öldü. Meşhed şehrine götürülüp gömüldü. Irak bunun zamânında Safevîler'den Osmanlılar'a geçti (Kaanûnî'nin Bağdâd'a girmesi: 28.11.1534). Bunun zamânında Kaanûnî, İran'a 3 sefer-i hümâyûn yaptı (1534-6, 1548-9, 1553-5). Şâir ve müellif; hâtîrâtı: *Tezkire-i Şâh*

Tahmâsp, Farsca, 4 baskısı (Hüs. *Hân Şâmlu* nş., Kalküta 1912; Berlin 1343) ve Alm., İng. trc.leri var. 52 yıl saltanat sürerek rekor kırdı (bu yıllarda Osmanlı tahtında: Kaanûnî II. Sül., II. Selim ve III. Murâd). Doğar doğmaz veliahd oldu: 22.2.1514-22.5.1524=10, 2, 28. Bu yaşta babası Şâh İsm.'in genç ölümüyle tahta oturdu. Horâsân (Herât) v.4.1516-2.1.1522. Lalası: Emîr Han Mûsullu Türkmen (x). Zevceleri:

=1. Fülâne b.Şîrwân-Şâh İbr. II (sûrî izd. 1517).

=2. Sultânım Hât. b.Mûsâ Bey Mûsullu Türkmen (ölm. 1594; 80'ine yakın, dayı kızı) (Şâh Muh.*Hudâ*-Bende ile Şâh II.İsm.'in anneleri).

=3. Â'îşe Bike b.Bucuga Han (Harzem hanı: 1533-40).

=4. Fülâne Hât. (Çerkes Şemhal Sultân'ın kızkardeşi) (Perîhân Beğim'le Sül., Ah., Cüneyd Mîrzâlar'ın).

=5. Sultân-zâde b. Otar ((Gürcistan Şahkaşvili âilesinden, aslen Kıpçak Türkü) (Hayder M.'nin ann.) (kardeşleri: Gürcî 'Alî *Hân*, Gürcî Zâl Bey).

=6. Zühre-başı Hât. (S'in hemşiresi) (Muşt. M.'nin ve İmâm-Kulî M.'nin ann.). Şâh Tahmâsp'ın kızları:

1. Meryem Beğim = Ah. *Hân* (Geylân) (bk. Kârkiyâiler), izd. 1576.

Kızları *Hân* Beğim = Sul.- Şafî Muh. Bâkır M.b.'Abbâs I.

2. Perî-*Hân* Beğim (kadî 17.2.1578) = Şîrwân-Şâh II. Halîl'Ullaah (bk. Şîrwân-Şâhlar)

3. Fâtûma-Sul. Beğim = Emîr *Hân* Mûsullu Türkmen, izd. 29.5.1580 (katli: 1584, izd. müd. 4).

4. Zeyneb Beğim = Selmân *Hân* Ustacalu Türkmen, izd. 1579 (sadrâzam, ölm. İsf. 1605) (Selmân Han, Şâh İsm.'in kızının torunudur).

5. Gewher-Sulân Beğim (1543-1577=34) = Sul.- İbr. M.(1543-1576) b.Behrâm M., amca-zâde, izd. 1556, b.bk.

6. Şehr-bânû B.= Gıyâsüddîn Muh. Yezdî'nin torunu.

7. Fülâne B.= Musib Bey *Hân* b.Muh. *Hân* Tekelü, izd. 1576.

8. Hadîce B. = Cemşîd *Hân* (1557-1582=25), izd. 1569, b.Mahmûd *Hân* = *Hânîş* B.b.Şâh İsm.

Şâh Tahmâsp'ın oğulları (yaş sırası):

(x) 1530'daki ölümüne kadar sadrâzamı Emîr Kîwâmüddîn Hüs. Şerenkî (yardımcısı Emîr Cemâlüddîn Şerenkî) ve sn. Emîr Gıyâsüddîn Mansûr (yardımcısı Emîr Nî'metullâh). 3.1557'de Emîr Takıyyüddîn Muh. b.Emîr Mu'izziddîn Muh.i'l-İsfahânî, sd. oldu, 1563 başında azledildi. Emîr Şemsüddîn Muh. b.Emîr Yûsuf-i Eşterâbâdî sd. ve eski sadrâzamlardan Esedullâh Kazvîni-i Mar'aşî oğlu Emîr Zeynüddîn Seyyid 'Alî yardımcı oldu. Sn. Mâ'sûm Bey, 1568 sonunda istifası ile Emîr Seyyid Şerîf-i Şânî sd. oldu, fakat bir kaç ay sn. öldü. Muh. *Hudâ*bende şâh olunca Â'mâ Mîrzâ-Selmân Câbirî-i İsfahânî sd. oldu. 1583'de bu mâkada iken öldürüldü.

Çocukluk devrindeki saltanat nâibleri olan Türkmen Beyleri: 'Abd. *Hân* Ustacalu 1524-7, Gaazî *Hân* Tekelü 1527-1530, Hüs.*Hân* Şâmlu 1530-1534.

1. Şâh Muh. Hudâ-Bende (4) (1532-1595): aş.bk.

2. Şâh İsm. II (3) (1534-1577): babası ölünce, hemen hemen kör olan ağabeyi Hudâ-Bende'nin hayatta olmasına rağmen tahta çıktı. Hudâ-Bende ile aynı anneden. Şâh İsm.'in, Şâh Tahmâsp'in, II. İsm.'in ve Hudâ-Bende'nin anneleri hep Türkmen prensesleridir. II. İsm., Sünnî-Şâfi'i idi. Mezhebini Şîlik yerine ikaame etmek istiyeceğinden ve İran'ın Türkmen düzeninin yıkılacağından korkanlar fazla afyonlu mâcun yedirerek zehirlediler. 1547'de Şîrwân, 6.1556'da Horâsân v. oldu. Atabeyi: 'Alî Sulţân Tekelî. 23.10.1556'da Horâsân (Herât) vâililiğinde yaptığı zulümlerden dolayı buradan alınıp Kahkaha'ya gönderilmişti. Tahta çıktığı zaman 20 yıldan beri Kahkaha kalesinde yaşıyordu. 1547'de şîrwân-şâh olmuştu. Şâir (mahlası: Â'dilî). Erdebil'de medfun. =1. Fülâne b.Şâh Nî'metullâh Welî-i Yezdî (=Fülâne Beğim b.Şâh İsm. I), izd. Şâh'ın huzûrunda Tebrîz'de 10.1554. =2. Fülâne b. Pîr Muh. Hân, izd. 1576. =3. Fülâne b.Şamhal, izd. 1576. =4. Fülâne b.Hüs. Hân, izd. 1576. Ölümünde 9 oğlu ve 8 kızı hayatta idi, bunlardan: Oğlu: Muh. Şâh-Şücâ' Mîrzâ (doğ. 1577, vel. 3. 1577 - 24.11.1577=0, 8 ; atabey: Welî Hân Dulkadurlu Türkmen) (câriyeden). II. İsm.'in 3' kızı Şâh-zâde, Gewher-Sul., Fahr-i Cihân Beğimler'den biri = Şâh Halîlullâh (ölm. Âgrâ, 30.6.1608) b.Gıyâsüddîn Muh. Mîrmîrân-ı Yezdî.

3. Murâd Mîrzâ: 12.1545'de Kahdehâr'da öldü. 2 yaşında lalası Budak Hân Türkmen. Babasının hayâtında (1576'dan önce) ölen 2 kardeşten biri (diğeri Zeynü'l-Âbidîn M.). Bu sûretle Tahmâsp öldüğü zaman 14 oğlunun 12'si hayatta idi. Bunlardan tahta geçen 2'si II. İsm., kör olan ağabeyi Muh. Hudâ-Bende ve onun 2 oğlu hâricinde kardeşlerini ve yeğenlerini öldürttü. 1576'da Sül., Mahmûd, İmâm-Kulî, 'Alî, Ah., Must., İskender gibi kardeşlerini öldürttü ise de Has. gibi çok küçük yaştaki bir kaç kardeşine dokunmadığı anlaşılmaktadır.

4. Sul.- Süleymân Mîrzâ (1555-1576=21): Kazwîn'de 10.1576'da ağabeyi II. İsm. tar. öldürtülen kardeşlerin en büyüğü.

5. 'Alî Hayder Mîrzâ (Kazwîn, 1554 - Kazwîn, 10.1576 = 22): ağabeyi II. İsm. 5 oğlu ile berâber Kazwîn'de öldürttü. Babası Şâh Tahmâsp, oğulları içinde bunu veliahd olarak seçmişti. Fakat Türkmen beyleri, II. İsm.'i tahta çıkardılar. Zîrâ Hayder M.'nin annesi Türkmen değil, Gürcî idi.

6. Behrâm Mîrzâ: babasının hayâtında da ölmüş olması muhtemeldir. Oğlu 'Umdetü'l-Mülk İbr. Mîrzâ, 10.1576'da Kazwîn'de amcası II. İsm. tar. öldürtüldü. Bunun kızı Beğim, Lûristân-ı Küçek meliki Şâhverdi b.Muhammedî ile evlendi.

7. Sul.-Muştafâ Mîrzâ (1557-1576=19):10.1576'da Kazwîn'de II.İsm. tar. öldürtülenlerden. 2 kızından Fülâne Beğim, 6.1587'de amca oğlu Büyük Şâh 'Abbâs ile evlendi.

8. Sul.- Mahmûd Mîrzâ (1559-10.1576=17): Kazwîn'de öldürülenlerden. Atabeyi: Sul. İcekoğlu. Geylân v. Annesi Gürcî bir câriye. Oğlu Muh. Bâkır M. (1575-21.3.1577=2) katledildi.

9. Sul. 'Alî Mîrzâ (1562?-1614=52?), Çerkes bir câriyeden. 1577'de kör edilip Alamût'a gönderildi = Kâbulî Beğim b.Muh. Hakîm M.b. Hümayûn Şâh (Şâhruh M.'dan dul, izd. 1613.

10. İmâm-Kulî Mîrzâ (1562 - katli: Kazwîn, 10.1576=14): atabeyi Pîre Muh. Hân Ustacalu Türkmen (Geylân beylerbeyisi, ölm. 1580, oğlu Pîre Murâd Hân).

11. Sul.- Ahmed Mîrzâ (1563-katli Kazwîn, 10.1576=13). Cârîyeden.

12. Zeynü'l-Â'bidîn Mîrzâ: 1576'dan önce babasının hayâtında öldü.

13. Mûsâ Mîrzâ: muhtemelen bu da Kazwîn'de öldürülenlerden.

14. Sul.- İbrâhîm Mîrzâ.

15. Sul.- İskender Mîrzâ.

16. Sul.- Hasan Mîrzâ (ölm. Tahrân, 1589).

17. Sul.- Cüneyd Mîrzâ: 10.1576'da gözlerine mil çekildi.

18. Tahmâsp Mîrzâ (1576- Kazwîn 1596 =20)

Şâh Muh. Hudâ-Bende (4): Fârs v.; 5 yaşında Horâsân=Herât v. 29.1.1537-1557=20 (lalası: Muh. Hân b.Şerefiddîn Tekelî Türkmen, ölm. 1557) (diğer lalası : Şâh-Kulî Sultân Yakan Ustacalu Türkmen, Herât v.). Tahmâsp'ın en by. oğlu olduğu halde, hemen hemen kör olduğu ve uzakta (Herât'da) bulunduğu için Türkmen beyleri, ölen Şâh'ın 2. oğlu olan II. İsm.'i tahta çıkardılar. Ancak II. İsm.'in zulmü, sertliği ve Sünnîliği büyük dertler açtı. 1566 b: Horâsân v., atabeyi: Yegân Sul. Ustacalu. Bir buçuk yıl sn. Muh. Hudâ-Bende 45 yaşında şâh oldu. Gerçekte devleti Türkmen beyleri ile Hudâ-Bende'nin 2 oğlu, Hamza ve 'Abbâs Mîrzâlar yönetti. 10 yıl sonra 'Abbâs Mîrzâ, babasını tahttan indirip Kakhaha'ya gönderdi. 8 yıl sn. Hudâ-Bende, Kakhaha'da öldü. =1. Fülâne b.Mîr 'Abdü'l-'Azîm Seyfî-i Hüseyînî. =2. Hayrî'n-Nisâ Mehd-i 'Ulyâ Melike Hât. b.Mîr 'Abd. Hân Mar'aşî (Mâzenderân beylerbeyisi) (katli: 1.1580), izd. 1566a (Bâkır ve Hamza Mîrzâlar'la Şâh Abbâs'ın ann.; İran asıllı, bu sûretle Şâh 'Abbâs, annesi Türk aslından olmıyan ilk şâhtur). Şâh Hudâ-Bende'nin oğulları:

1. Sul. Has. M. (1558-1578=20) (1'den): Tahrân'da katledildi.

2. Muh. Bâkır Mîrzâ: 10.1576'da Kazwîn'de amcası II. İsm. tar. öldürültüldüğü zaman en az 12 yaşında idi.

3. Koçkapan Hamza Mîrzâ (1566-Gence, 5.12.1586 = 20) (2'den): Vel. 24.11.1577-5.12.1586 = 9, 0, 11. Babasının kör olması dolayısıyla bir çeşit nâib salâhiyetleriyle, başkumandan ol., Osmanlılar'la savaşarak yetişti. Gence'de Hudâverdi Cûdî tar. öldürüldü. =1. Oğlan-Paşa Beğim b.Hüs. M. Safevî (1587'de dul kalınca kayın-birâderi Şâh Abbâs ile evlendi). =2. Fülâne Hât. b. Simon Hân (Gürcistân), izd. 1582.=3. Fülâne b.sadrâzam Mîrzâ Selmân, izd. 1581. =4. Fülâne Hât. b. Aleksandr Hân (Gürcistân) (izd. 1582) (Aleksandr Han'ın oğulları: Köstendil Mîrzâ (Şîî, katli 1605, Safevîler'in Kâhet kralı) ve Gürgîn Mîrzâ (Kâhet kralı Gürgîn Hân 1605-20.3.1614=9), bu sonuncunun 2 oğlundan: İ'sâ Hân (20.3.1614'te Kâhet kralı); İ'sâ Hân'ın Kâhet kralı ol. halefleri: Simon Hân ve Môrâw Hân, bu sonuncusu 1626'da Simon'un yerine cülûs etti).- Hamza M.'nin oğulları: 1. Hayder Mîrzâ (1580-İst.15. 12. 1595 = 15): 28.1.1590'da sefir ve rehîne ol. İstanbul'a geldi, 6 yıla yakın İst.'da oturup Eyyûb-Sultân'a gömüldü. 2. İsm. Mîrzâ(ölm. Alamût 1592). 3. Ebû-Tâlib Mîrzâ: 1590'da ikaamet yeri Werâmîn'de Tebârek'e, sn. Kakhaha'ya değiştirildi.

4. Şâh 'Abbâs I: aş.bk.

5. Tahmâsp Mîrzâ (1576-1585 sonu=9): Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Özdemiroğlu Osmân Paşa, Tebrîz'e girince (22.9.1585) bu Mîrzâ'yı, Tebrîz'de buldu ve İran şâhı ilân etti. Ancak 30 ekimde Özdemiroğlu, Tebrîz'de hastalıktan öldü. Mîrzâ da ağabeyi Veliâhd 'Abbâs Mîrzâ'nın eline geçip öldürüldü.

6. İsmâ'il Mîrzâ: oğlu Şâh-Şücâ' Mîrzâ.

7. Sul.- Hü. Mîrzâ: 10.1576'da katledildi.

8. Ebû-Tâlib Mîrzâ (doğ.1574) (1'den): 1590'da ağabeyi Şâh gözlerine mil çekirip Kahkaha'ya gönderdi.

9. Şâh Beğim (13.5.1578) (2'den).

Şâh 'Abbâs I "Büyük" (5): ağabeyi Hamza M.'nin katli üzerine vel. 5.12.1586-30.5.1587=0, 5, 26. Altı ay sn. babasını hal' etti, Kahkaha'ya gönderdi ve tahta çıktı. 16, 4, 4, yaşında idi. Herât'da doğdu. Mâzenderân'da Eşref yakınlarında Feraḥ-Âbâd'da öldü. Kâşân'da gömüldü. Taht şehrinin İsfahân'a götürdü ve artık orada kaldı. Şehzâde iken Horâsân (Herât) v. idi, atabeyi: 'Alî-Kulî Hân. İran'daki bir çok küçük yerli hânedâna son verdi. Fakat gene taklid ettiği Osmanlı merkeziyetçiliğini te'mîn edemedi. 21.5.1622'de 1604'ten beri Hindistan Timuroğulları'nda olan Kandeḥâr'ı aldı. Osmanlılar'ın Güney Kafkasya ve Batı İran'dan yaptıkları büyük fûtûhâtın mühimce kısmını da geri aldı. Bu arada 3.7.1606'da Osmanlı beylerbeyisi Meh.Emîn Paşa'dan Gence'yi, 7.1606'da 'Abdüllâf Paşa'dan Tiflis'i aldı. Hattâ son yıllarında Osmanlı'dan Bağdâd'ı aldı ve 15 yıl muhâfaza etti (1623-1638) ki, 15 yıl Bağdâd'ın iâdesine kd. çok büyük Osmanlı-Safevî savaşına sebep oldu. Şâh Abbâs, İsmâ'il'den sn. hânedânın 2. ve sonuncu dâhîsidir. Onun ölümünden sn. İran dünyânın Osmanlı devletinden sn. 2. devleti olmak vasfını, Hindistan Timuroğulları lehine kaybetti, 3. dereceye düştü. Kanlı bir zâlimdi. Türkmen beylerinin çok büyük olan feodal nüfuzlarını epey kırdı. Fakat bu, İran devletini Türk devleti olmaktan Fars-Türk karışımı bir devlet olmaya doğru bir adım teşkil etti. Şâh Abbâs'ın zevceleri:

=1. Fülâne Hât. b.Muhammedî (Lûr-i Kûçek) (izd 1591):

=2. Fülâne Hât. (Kurçibaşı Î'sâ Hân'ın kızkardeşi).

=3. Fülâne B.b.Must. M.Safevî (amca-zâde, izd. 6.1587).

=4. Paşa-Oğlan B.b.Hüs.M.Safevî (izd. 2.6.1587; ağabeyi Hamza M.'dan dul).

=5. Fülâne Hât. (Tiflis kralı (1605-1646) II. Luarsab'ın (x) kızkardeşi), izd. 1606.

=6. Fâḩme-Sul.Hât.b.Giorgi X (dul kalmıca Peyker Hân ile evlendi).

Şâh Abbâs'ın kızları:

1. Fülâne Beğim = Ḥasan Hân Ustacalı Türkmen: doğan 2 oğul öldürüldü.

2. Zübeyde Beğim = Î'sâ Hân (katli 1615) (izd. 4.12.1586, sûrî). Kızı: Cihân Bânû. Bunun kızı: 'İzz-i Şeref = 'Abd. Bunların oğulları: Muḥ. Hüseyinî (1655- 1714 = 59) (nesli devâm etti).

(x) Fars. yazılışıyla Lavârsâb Hân'ın torunları: Bağrât Mîrzâ (Kârtîl/Tiflis hanı 1.3.1616) ve Hüsvî M. (İsf. v. 1628).- Minûcihr Hân (Aḥıska atabeyi 1607'ye kd.), oğlu Atabey Hân (doğ. 1591, Aḥıska atabeyi 1607-).

3. Fülâne B.=Mîr Razî. Oğlu: Mîr Şadrüddîn Muh.
Şâh Abbâs'ın oğulları:

1. Sul.- Hasan Mîrzâ (doğ. Lâr, 1.1589-18.8.1591 = 2, 7): bebekken öldü.
2. Rizâ Muh. Hudâ-Bende Mîrzâ: Babası tar. kör. edildi, kızı Fâtûme Beğim.
3. Amânu'llaah Mîrzâ.
4. İmâm-Kulî Mîrzâ: 1627'de gözlerine mil çekildi. Oğlu: Necef-Kulî M.
5. Sul.- Muhammed Mîrzâ: 30.3.1621'de gözlerine mil çekildi.

6. Muh.Mîrzâ Sul. "Şafî" Mîrzâ (Meşhed, 15.9.1587-Reşt, 4.2.1615 = 27, 4, 19): Şafî veliahdlik adıdır. Veliahd iken babası tar. öldürüldü ve oğlu Sâm Mîrzâ, "Şafî" adıyla veliahd ilân edilip bir müddet sn. dedesi Şâh Abbâs ölünce tahta çıktı. = Hân Beğim b. Sul. Ah. Hân Geylânî = Meryem B.b. Tahmâsb I, izd. 1591 (sûrî). Diğer oğlu: Sul.- Sül. M.

7. Tahmâsp Mîrzâ.

8. Sul.-Hüs. M. (doğ. 26.2.1591).

Şâh Şafî I (6): şehzâdelik adı Sâm Mîrzâ'dır. Şâh Abbâs'ın torunu ve Veliahd Safi M.'nin oğludur. Kâşân'da öldü. II. Abbâs'ın annesi olan eşi: Ana Hâtûn (Gürcî) (bunun kardeşi önce, Osmanlı hizmetinde sn. Safevîler'in Tebrîz beylerbeyisi). Kızları: Meryem B. (1640-1720=80) = Şadr ve Fülâne B. = Seyyid Mâ'sûm Mekki, oğulları Nizâmüddîn Ah. (ölm. 22.5.1674) = Fât. Hn. (ölm. 10.12.1676) b. 'Abd. Kuṭb-Şâh. Oğlu ve halefi: Şâh Abbâs II (7): 9 yaşında şâh oldu. Dâmgan'da öldü, babası gibi Kumm'a gömüldü. Şânî mahlası ile Fârs. ve Tr.'de şâir. =1. Fülâne b.Minûçehr I (Mingrelya), izd. 1634. =2. Tinatin Hât. b.Vah̄tang, izd. 1637 (ihûdâ ettiğinde adı: Şâh-Newâz Hân, Tiflis kralı: 1658-1676=18). II. 'Abbâs'ın oğulları: İsm. ve Hamza M.lar ve kızı Fülâne B.'in oğulları: Fülân Hân (oğlu Muhassin Hân) ve 'Alî Naqî Hân (katli 18.6.1707) = Fülâne b.Mu'azzam Hân, izd. 1705, izd. müd. 2. 'Abbâs II = 3. Anuka Hât. izd. 1660, b. Wah̄tang V (Şâh-Newâz Hân II), Gürcistân kralı (dul kalınca 1668'de Lûristân v. Şâh-Verdi Hân ile evlendi). II. Abbâs'ın oğlu ve nalefi: Şâh II. Şafî (8): tahta geçtikten sn. hükümdarlık adını "I. Süleymân" ol. değiştirdi (20.3.1668). I. Sül.'in kızı:

Şehr-Bânû Beğim =Mîrzâ Dâw. Maḥmûd I b.'Abd. (=İzz-i Şeref Bânû b. Cihân Bânû b.Zübeyde B. (=İ'sâ Hân) b.Şâh By. 'Abbâs): bu zât, "I. Maḥmûd" sanıyla bir kaç gün için şâh oldu. Oğulları: Ebû'l-Kaas. (oğlu Kaas. ve Seyyid-Ah., Kirmân'da 1727'de müdd., İsf.'da 7.1728'de katl) ve Sey.-Muh. (İsf. 1714-7.5.1763=49). Bu Sey.Muh., 1724'te bir kaç gün ve 17.12.1749-26.1.1750'de Meşhed'de 40 gün "II. Süleymân" sanıyla şâh oldu. Oğulları: Sul.- Alî (ölm. 1774), Mîrzâ Kaasim, Fülân, Muh. Hâşim (doğ. Meşhed 1751, *Tezkire* yazarı) ve Dâw. (ölm. 1789). Bu Dâwûd'un oğlu: Muh. Halîl Mar'aşî(1708-1793), *Mecmâ'ü't-Tewârîh* müellifi.

Şâh I. Sül.'in (8) (ölm. 1694) oğulları: Sul.- Ahmed Mîrzâ (vel. 22.8.1666-) (babası tar. öldürtüldü). 'Abbâs M. (1671-katli 7.2.1725 = 54); Murtagâ M. (katli

7.2.1725); Muşt. M. (katli 7.2.1725); Sul.- Hamza M. (katli 7.2.1725); Sul.- İbr. M. (katli 7.2.1725), ve Şâh I. Hüseyin (9) (3. oğlu): hal'inden 7 yıl geçmeden, Eşref Şâh tar. 2 oğlu ile berâber öldürtüldü (1729a). 7.2.1725'te Maḥmûd Şâh Üweysî ise 100'ün üzerinde Safevî şehzâdesini (Sul. Hüs. Şâh'ın 3 amcası, 11 kardeşi, 100 küsûr oğlu) öldürtmüştü. =1. Fülâne b. Waḥtang V (Şâh-Newâz Hân II) (Gürcistân kralı), =2. Fülâne b. Keyḥusrew I (Gürcistân kralı), izd. 1720 (=2. Rewân hânı). Son gerçek Safevî şâhı olan ve Şî'liḡi mutedil bulunan I. Hüseyin'in kızları:

1. Fülâne Beḡim = Eşref Şâh (ölm. 1730) (bk. Üweysîler), izd. 4. 1725.

2. Fülâne Beḡim = Maḥmûd Şâh (ölm. 25.4.1725) (bk. Üweysîler), izd. 4.1725.

3. Meryem Beḡim = Seyyid-Mürtazâ. Oğlu: Ebû-Türâb Seyyid-Muḥ. (1733-1773=40) "III. İsm." sanıyla 1751'de İsfahân'da, 2 ay şâh unvânı taşıyıp oğulları ile öldürüldü. III. İsm.'in dâmâdı: Ebû'l-Feth Muḥ. Mîrzâ (Şafewî), 1786'da Hindîstân'a kaçıp 1794'de burada öldü, kızı Emîne Beḡim (1786-1853 = 69) = Hüs. Paşa (16.3.1784 -20.5.1835), Tûnus beyi.

4. Razıyye-Sul.Beḡim =1. Bir Gürcî hânı. =2. Nâdir Şâh Avşar (b.bk.), izd. 12.1729.

5. Gewher-Şâd Beḡim = Nâdir Şâh Avşar (şâh: 1736-47, izd. 1727).

6. Hân-Ağa Beḡim.

7. Fâḡma-Sul. Beḡim = Rizâ-Kulı Hân/Mîrzâ Avşar (Nâdir Şâh'ın oğlu ve vel. i, izd. 1.1731) (15.4.1719-Kelât 1747=28). Oğulları : Şâh-ruḥ Avşar (b.bk., İran şâhı, 1734-1796=62).

8. Fülâne B. (ölm. 1736)=Muḥlbr. Hân, izd. 1730, Nâdir Şâh'ın kardeşi.

I. Şâh Hüseyin'in oğulları:

1. Sâḡ Mîrzâ ve

2. Muḥ. 'Alî Safî Mîrzâ (ölm. Rodos, 1759): 1725'de müddeî; bu iki kardeş 1722 sonunda İsfahân'dan kaçıp Türkiye'ye ilticâ ettiler. Selânik ve Rodos'ta oturdular. Safî M., 5.1743'de Sakız'dan İst.'a getirilip I. Sul. Maḥmûd tar. İran şâhı ilân edildi. Erzurum'a gönderildi. Sn. Şebinkarahisar, Samsun ve Rodos'ta oturdu ve burada öldü. Sâḡ M. ise 1747'de Sinop'ta, Rodos'ta sn. Trabzon'da oturdu ve burada öldü; kendisine kethudâ tâ'yîn edilen Yirmisekiz çelebî-zâde Meḥmed Sa'îd Efendi, sonradan sadrâzam olmuştur.

3. Muhammed Bâkır Mîrzâ (katli 7.2.1725).

4. Sul.- Şâlim Mîrzâ (katli 7.2.1725).

5. Sul.- İsmâ'il Mîrzâ: Bunun oğlu veya yeğeni İsmâ'il III (doğ. 1743), III. Şâh İsmâ'il adıyla Kerîm Hân Zend (1749-1779) tar. şâh ilân edildi ve Zendler gûyâ onun nâmına 1751-9'da niyâbeten saltanat sürdüler, 1759'da sözde Şâh'ı hal' edip bir saraya gönderdiler.

6.Sul.- Maḥmûd M. (1697 - katli 7.2.1725 = 28).

7. Şaḫ M. (1699-katli 7.2.1725 = 26).

8. Sul.- Mîhr M. (katli 7.2.1725).

9. Sul. -Ḥayder M. (katli 7.2.1725).

10. Sul.- Sül. M. (katli 7.2.1725).

11. Sul.- Ḥalîl M. (katli 7.2.1725).

12. Sul.- Câ'fer M. (katli 7.2.1725).

13. Şâh Tahmâsp II (10): 22.10.1722-19.11.1729=7, 0, 28 müddetle saltanat müdde'si. Bu müddet içinde babası hal' edilmiş ve İran tahtına Üveysî hânedânı geçmişti. Üveysîler'in sonuncusu ölünce II. Tahmâsp, 27.11.1729'da İsfahân'a gelip İran tahana oturdu. Ancak kendisine "Tahmâsp-Kulî Hân" dedirten Nâdir Hân Avşar'ın vesâyetinde idi. Nâdir, Tahmâsp'ı hal' ve Tahmâsp'ın bebek oğlunu gûyâ şâh îlân etti. Hal'inden 7,5 yıl sn. Tahmâsp, zevcesi ve oğlu ile, Sebzewâr'da bir Kürd binbaşı tar. öldürüldü. I. Hüseyin'in 4. oğludur. 13.5.1722'de bir ağabeyinin ölümüyle velîahd olmuştu. 6.1726'da III. Sultân Ahmed'e (Türkiye) tâbî olmayı kabûl etti. Hal'inden sonra Meşhed'de yaşadı. Bu şehre gömüldü. Oğulları:

1. İbrâhîm Mîrzâ (1720-1732=12): öldürüldü. II. Tahmâsp'ın velîahdidir.

2. İsmâ'îl Mîrzâ (katli: 2.1740): babası ile berâber öldürüldü ve Meşhed'e gömüldü.

3. Şâh 'Abbâs III (11): 8 aylık bebekken, Nâdir Hân Avşar tar. babası tahttan indirilip şâh îlân edildi. 3,5 yıl sn. hal' ile Nâdir, kendini şâh îlân etti ki bu sırada II. Tahmâsp ve 2 oğlu hayatta idi. Kazwîn'de şâh adıyla oturtulan bu küçük çocuk, Meşhed'e babasının yanına gönderildi. Sebzewâr'da babası ile öldürüldü. Meşhed'e gömüldü. İran'da Avşarlar hânedânı başladı.

4. II. Sul.-Hüseyin (ölm. 1778): 1751'de Türkiye'ye ilticâ etti. 1753'te İran'da bir kaç hafta "II. Hüs." sanıyla şâh oldu. Oğlu: Ebü'l-Feth Sul.- Muhammed Mîrzâ: 1753'te babası bir kaç hafta için şâh olunca o da velîahd oldu. 1786'da Aka Muh. Hân Kaçar (Şâh) tar. ismen şâh îlân edildi. 1795a'de Tahrân'dan Hindistan'a (Luknow) göçtü. Son Safevî budur. Bu çok ünlü hânedan bu sürele târihe karıştı.

Bilhassa XVI. asırda Şâh iktidârını, Türkinen beylerine dayandırdı, hattâ onlarla paylaştı. İlk Safevî vezîri (sadrâzam), daha önce Akkoyunlu vezîri olan Emîr Zekcriyyâ b.Tebrizli Keçeci-zâde Muhammed'dir. Geniş eyâletlere Türkmen boy beyleri beylerbeyi oldular veya yanlarına lalaları oldukları şehzâdeyi alıp eyâletlerine gittiler. Karakoyunlu Cihân-şâh ve Akkoyunlu Uzun-Hasan, İran imparatoru olunca, Timuroğulları'nı takliden, imparatorluk prenslerine "mîrzâ" ve imparatorluk prenseslerine "beğim" dediler ve önce kendi çocuklarına bu unvanları verdiler. Safevîler de Timuroğulları gibi imparatorluk prens ve prenseslerine mîrzâ ve beğim unvanlarını verdiler. Emirlere ise Batu Türkleri ve Osmanlılar gibi "bey" deniyordu. 1513'te Şâh İsmâ'îl, bey yerine Türkmen

eyâlet vâîlilerine hân ve sancak vâîlilerine sultân unvânının verilmesi kaaidelerini koydu (*Habîbü's-Siyer*, 11-4, 74). Bu, Doğu Türkleri'nden alınmıştı. Ancak Türkmen beyleri Doğu Türkü olmadıkları gibi, hepsi Anadolu'dan gelmiş beylerdi. Şâh İsmâîl bunu, Osmanlılar'a karşı bir hareket ol. yaptı. Zîrâ Osmanlı'da hân ve sultân, münhasıran pâdişâha ve şehzâdelere mahsustu. Doğu Türkleri'nde ise bu unvanları taşımak için Cengizoglu prensi olmak gerekiyordu. Cengizli krallarına hân ve prenslerine sultân deniyordu. Safevî devletinin kurucuları olan bir kaç Türkmen hânedânı aşağıda gösterilmiştir:

USTACALU: Ustaca Bey'in oğlu Mîrzâ Bey'in oğulları: 1. Muḥ. Hân Ustacalu: Şâh İsm.'in kızkardeşi ile evli. 1500'de 200 atlı ile Erzincan'da Şâh İsm.'in maiyyetine girdi. Çaldıran'da (1514) Safevî sol kanat kumandanı idi. 1508'de Diyâr-ı Bekr ve Mardin v. oldu. Oğlu: Kılıç Hân.- 2. Kara Hân Ustacalu: ağabeyi Muḥ. Hân gibi Şâh İsm.'in başka bir kızkardeşi ile evli. Ağabeyinin ölümü üzerine Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi. Koçhisâr meydan muhârebesinde - Osmanlı hizmetindeki Akkoyunlu beylerinden-Bıyıklı Meh. Paşa tar. öldürüldü ve Diyâr-ı Bekr (Âmid), Osmanlı'ya geçti (19.9.1515). Kara Hân'ın Safevî beğim'inden doğan oğlu (Şâh İsm.'in yeğeni): 'Abd. Hân (ölm. 1566): dayı kızı olan Şâh İsm.'in kızı ile evlendi. Hemedân beylerbeyisi, 1524-27'de çocuk Şâh'ın nâib-i saltanatı. Bu evlenmeden doğan ve ana tar. Şâh İsm.'in torunları olan çocukları: Hamza Hân (1579'da Horâsân beylerbeyisi) ve Şâh-'Alî Mîrzâ. Bunun oğlu Selmân Hân, 1579'da dayısının kızı olan Şâh Tahmâsp'ın bir kızı ile evlendi; Şîrwân beylerbeyisi, 1584'te Meşhed beylerbeyisi, Şâh Abbâs'ın sadrâzamı oldu ve 1605'te İsfahân'da öldü.- 3. Sül.Bey: Safevîler'in son Mardin beyi. 1.1517'de Mardin'i Osmanlı'ya karşı savunurken öldü.- 4. Ulaş Bey, 5. 'İvaz Bey, 6-8. 3 Bey daha.

ŞÂMLU Türkmen boy beyleri: Mubârizü'd-D.'Abdî B.Şâmlu Türkmen, 300 atlı ile Erzincan'da Şâh İsm.'e 1500'de katıldı. 1506'da öldürüldü. Şâh İsm.'in bir kızkardeşi ile evlendi. 1530-34'de Şâh'a nâib-i saltanat olup idam edilen Hüs.Hân, bu izdivaçtan doğdu. 1522'de Ester-Âbâd (Cürcân) beylerbeyisi olan Zeynel Hân'ın, 'Abdî Bey'in kardeşi olması kuvvetle muhtemeldir. 'Abdî Bey'in oğulları: 1. Emîrül-Ümerâ Hüs.Hân (1534'te öldürüldü).- 2. Demîrî Hân oğlu Ağzıvar Hân Şâmlu (katli: 1535): muhtemelen 'Abdî Bey'in oğlu. Sâm M.'nin atabeyi ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi.- 3. Durmuş Hân: Çaldıran'a (1515) katıldı. 1522'de Sâm M.'nin lalası ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi oldu. Oğlu: Sultân-Hüs.Hân (1578'de tavacıbaşı). Bunun oğlu: 'Alî-Kulî Hân Şâmlu: 1578'de "hânlar hânı = hân-ı hânân" unvânıyla Abbâs M.'nin (Şâh) lalası ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi.

TEKELÜ Türkmen boyu beyleri: Muğlalı'dır. Muğla'dan gidip Şâh İsm.e katıldılar. Gaazî Hân Tekelü: 1539'da Herât (Horâsân) vâîlisi olan Behrâm Mîrzâ'nın atabeyi, 1527-30'da Şâh'a nâib-i saltanat oldu. Şerefüddîn Bey Tekelü'nün oğulları: Müseyyib Hân (12.1577'de Rey beylerbeyisi) (=Fülâne Hât.b.Î'sâ Bey Mûsullu) ve Muḥ. Hân Tekelü (ölm. 1557): Muḥ. Hudâ-Bende M.'nin (Şâh) lalası ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi: 29.1.1537-1557=20. Bunun oğulları: Taḫar Sultân, 'Alî Sultân (II.İsm.'in lalası) (1556'da Savuçbulak'ta katledildi) ve Üweys Sul. (oğlu Şerefüddîn Bey).

MUSULLU Türkmen boy beyleri: 'Ömer Bey Mûsullu Türkmen'in oğlu Uzun-Hasan'ın beyi Emîr Bey'in oğlu Akkoyunlu sultânı Yâ'qûb'un beyi Gülâbî Bey'in oğulları: 1. İbrâhîm Hân (Bağdâd beylerbeyisi; Fuzûlî'nin hâmîsi).- 2. İsm.Hân: 1587'de Safevî hizmetinde iken Osmanlı'ya sığındı.- 3. Emîr Hân (ölm. 7.7.1522): by. kardeş. 1508'de Şâh İsm., Diyâr-ı Bekr'i (Âmid) Akkoyunlular'dan fethedince, Sünnîlik'ten Şîî olup Şâh'ın hizmetine girdi. 1514-1522'de Tahmâsp M.'nın (Şâh) lalası ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi oldu. Oğulları: Muḥ. Bey (bunun posthume oğlu Yâdgâr-i Muḥ. B.) ve Muḥammedî Bey. Bu sonuncunun oğlu: Emîr Hân: Âzerbaycân beylerbeyisi iken 1584'te öldürüldü. =Fâṭıma B.b.Şâh Tahmâsp (izd. 1579, izd. müd. 5). Emîr Hân Mûsullu'nun oğulları: Gülâbî Hân (1587'de Âzerbaycân beylerbeyisi iken öldürüldü) =Fülâne Hât. (Şeref-Hân) ve Sul.- Murâd Sul.=Fülâne Hât. b.Pîre-Muḥ.Hân Ustacalu.- Şâh İsm., Mûsullu hânedânından bir hâtûn ile evlenmiş ve bu evlenmeden Şâh Tahmâsp ile Behrâm M. doğmuşlardır.- İ'sâ Bey Mûsullu'nun çocukları: Fülâne Hât. (=Şerefüddîn Hân Tekelü; çocukları: Müseyyib Hân Tekelü); Sulṭânım Hât. (=Şâh Tahmâsp; çocukları: Şâh Muḥ. Hudâ-Bende ve Şâh II. İsm.) (ölm. 80'ine yakın ol. 1594); Mûsâ Sul. (1532'de Tebrîz v.).

Safevîler'in Gürcistân vâîlîleri: İ'sâ Hân 1615, 'Alî-Kulî Hân 1616, Peyker Han 1616, Karçıkay Hân 1624, Selîm Hân 1633b, Mürşüz 'Alî Hân 1659, Şâh-Newâz Hân, Bezân Hân 1675, Fülân Hân 1683, 'Abbâs-Kulî Hân 1688, Kelb-i 'Alî Hân 1695-1703.

4. ÜWEYSİLER (22.10.1722 - 19.11.1729)

Bunlar İran'da Afgan şâhlarıdır (Laurence Lockhart, *The Fall of the Safavî Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge Un., 1958). Afgan Abdâlî boyunun Galzay aşiretindendirler. 1708-23.3.1738=30 müddetle Kandehâr meliki olmuş nev-zuhûr bir hânedandır. Safevî gevşemesinden istifâde ederek hızla İran'ı istilâ etmişler, fakat ne Sünnîlik getirebilmişler, ne İran'da yerleşebilmişlerdir. İran'da imparatorlukları 22.10.1722-19.11.1729=7, 0, 27 gibi kısa bir müddetten ibârettir. Ama Safevî hânedânının yıkılmasına ve daha sâf bir Türkmen hânedânı olan Avşarlar'ın iktidâra yükselmelerine zemin hazırlamışlardır. Afgan kavminden, Farsca kullanan bu Sünnî-Hanefî hânedâna Mîr Weys'e izâfetle Üweysîler denmektedir. Kandehâr'ı aldıktan 14 yıl sn. İran'ı istilâ etmiş, 7 yıl tutunabilmiş, gene Kandehâr'a çekilip orada bu def'a ancak 8,5 yıl hükûmeti edebilmişlerdir. İran'da öylesine zulüm yapmış, Safevîler'e hakaaret etmiş, İran'da yerleşebilmek için komşu devletlere İran aleyhine her tâvîzi vermişlerdir ki, halk, onlardan nefret etmiştir. Osmanlılar, Safevî prenslerine en büyük saygı ile muâmele edip ağırlarken, bunlar hakaaretle öldürmüşler ve bunu Sünnîlik icâbı sanmışlardır. Yerlerini Avşarlar'a, Safevîler nâmına hareket eden Nâdir Hân Avşar'a bırakmışlardır. 1720'de Kirmân'ı ele geçirip çekilmişler, 1.1722'de Kirmân'ı ikinci defa ve kesin olarak istilâ ettikten sn. 22.10.1722'de Safevî taht şehri İsfahân'a girmişlerdir. Hânedânın kurucusu 'Abdül-'Azîz ve Weys (Üweys) adlı 2 kardeşdir ('Abdül-'Azîz yaşça büyüktür).

Galzay'ların Hotakî ve Tuhtî aşiretleri beyi olan Sultân Malhâf'nin kızı Nâzu, Malhâf'nin kardeşinin oğlu 'Alî ile evlenmiş, Şâh Â'lem'i doğurmuştur ki Mîr Weys, Mîr 'Abdül-'Azîz ve 'Abdül-Kadir kardeşlerin babasıdır. Weys'in oğulları 1722'de şâh olan Mîr Mahmûd, 1725-38'de Kandehâr meliki olan Hüs. Sultân (oğlu Muh.) ve Weys'in kızı Zeyneb'dir. 1715'de ağabeyi Weys'in yerine Kandehâr meliki olan 'Abdül-'Azîz, 1717'de yeğeni Mîr Mahmûd (Şâh) tar. öldürüldü. 3 oğlunun büyüğü Eşref Şâh olup ortancası ağabeyi Eşref tar. kör edildi ve küçük oğlunun oğlu 'Ummân'a sürüldü. Mahmûd Şâh'ın 1723'e doğru doğan oğlu da kör edildi. Mahmûd Şâh, 1722'de Şâh Hüs. Safewî'nin kızı ile evlendi. Eşref Şâh, Kandehâr'a çekildikten 1 yıl sn. öldürüldü. 4.1725'de Hüs.Şâh Safewî'nin bir kızı ile evlenmişti.

Ancak ilk Kehdehâr emîri (1708-1715=7), küçükleri -hânedâna adını veren- Mîr Weys'tir. Ağabeyi Mîr 'Abdül-'Azîz sonradan Weys'in by. oğlu Mahmûd Şâh tar. öldürülmüştür. Weys'in ölümü üzerine bildiğimiz 3 oğlundan Mîr 'Abd., Kandehâr emîri oldu (1715-1718=3). Kardeşi Mîr Mahmûd tar. öldürüldü. Mahmûd (1698-4.1725=27), 20 yaşında ağabeyinin yerine Kandehâr emîri olup (1718-4.1725=7) Kirmân'ı, sn. 22.10.1722'de İsfahân'ı alarak şâh oldu. Hüseyin Şâh Sefevî'ye dâmâd oldu. Şâh'ı esîr aldı. Delirdi ve halefi Eşref Şâh tar. Sîstân'da öldürüldü. Yerine amca-oğlu Eşref b.'Abdül-'Azîz, şâh oldu. Osmânlı pâdişâhını halife ol. tanıdı. Bu da Şâh Hüs. Safevî'nin

dâmâdı idi. Sonunda Tahmâsb-Kulı Hân Nâdir Avşar, İsfahân'ı aldı. Nâdir, Eşref Şâh'ı üst üste üç meydan muhârebesinde bozdu (Mihmândost, *Hwâr/Sır-Deryâ ve Zergân/Şirâz*). (29.9.1729, 12.11.1729 ve 31.12.1730). İkincinin üzerine Eşref, İsfahân'ı Nâdir'e terk etti. Eşref, Belücistân'a kaçtı ve 2 yıl sn. 1731'de orada öldürüldü. Safevîler nâmına hareket eden Nâdir, İran'ı geri aldı. İran'da târihte ilk ve son def'a ol. Afgan hâkimiyeti sona erdi ve yeniden Türkmen hâkimiyeti kuruldu. İsfahân'ı zabt edince dünyânın en büyük ve güzel şehirlerinden biri olan bu beldeyi tahrib etmeleri, İran halkına ağır gelmişti. Eşref, amca oğlu Emîr Hüseyn Hân b. Mir Weys'i, Kandehâr emîri yapmıştı. Bu şahıs, 23.3.1738'e kd. Kandehâr'ı muhâfaza etti. Bu târihte Nâdir, Kandehâr'ı da zabt edip Hüseyn'i öldürdü. - Bu hânedandan Âzâd Hân (yâhut Şâh)'ın kimin oğlu olduğu bilinmiyor. Belki Hüseyn'in oğludur. Avşarlar'dan sonra İran yeniden karışınca bu zât, yalnız İsfahân'da olmak üzere, 3 yıl saltanat sürdü (1753-1756). Zendler, İsfahân'ı da ondan aldılar. Üweysîler'den İran şâhları:

1. Mahmûd Şâh b. Weys (22.10.1722-23.4.1725 = 2, 6, 2)(1699?-1725=26?)
2. Eşref Şâh b. 'Abdî'l-'Azîz (23.4.1725-19.11.1729=4, 6, 26) (1700?-1730=30?)
- (3. Âzâd Şâh: 1753-1756=3)

5. AVŞARLAR (27.1.1736 - 18.12.1749)

Bu hânedan, Avşar boyunun Eberlî dalının Kırklı oymağı beyleri Türkmenleri'dir (Mehdî Hân, *Târîh-ı Cihân-güşây-i Nâdirî*, Tebrîz, 1284, Fr.trc. Jones, Londra, 1770). Nazr-Kulı Bey'in oğlu İmâm-Kulı Bey'in (kardeşi Bektaş Hân) oğulları Zahîrî'd-Dewle Muh. İbr. Hân (katli: Lezgistân/Kuzey Kafkasya, 1739) ve Nâdir'dir. Asıl adı Nazr-Kulı 'Alî Nâdir olan bu zât, şâh olmadan, Üweysîler'in İsfahân'ı gasbı üzerine "Tahmâsb-Kulı Hân" adını almış, Safewî şehzâdesi II. Tahmâsb'ı şâh îlan ederek onun nâmına ve onun îtimâdüddeve'si (sadrâzam) sıfatıyla hareket etmiş, sn. onu da hal' edip bebek oğlu III. Abbâs adına devleti yönetmiş, onu da hal' edip "Nâdir Şâh" adıyla İran imparatoru olmuştur. Türk târihinin sonuncu cihangîridir. M.Ö. VII. asırda Alp Er Tunga ile başhyan Türk cihangirler zenciri, 2500 yıl sonra Nâdir Şâh ile biter. Başkenti Safevîler ve Üweysîler gibi İsfahân, dil Türkçe'dir. Hânedan 27.1.1736-18.12.1749=13, 10, 22 sürmüşse de, gerçekte Nâdir, Şâh olmadan da İran'ın mukadderâtına hâkim olmuş, son 2 Safevî şâhına vesâyet etmiştir. 1749'dan sonra da ülkenin bir kısmı, Avşar hânedânına kalmıştır.

1. Nâdir Şâh (27.1.1736 - 20.6.1747 = 9, 4, 24)
2. Â'dil Şâh (20.6.1747 - 24.9.1748 = 1, 3, 1)
3. İbrâhîm Şâh (24.9.1748 - 1.12.1749 = 1, 2, 24)
4. Şâhruh Şâh (1-18.12.1749 = 0, 0, 18)

Nâdir, Timur gibidir. Hükümdar menşe'den gelmediği halde Asya'yı alt üst et-

miştir. O da Timur gibi önce Cengizogulları yerine Safeviler nâmına hareket etmiş, sonra vaz geçmiştir. Timur'dan 10 yaş genç ölmesi, oğulları ve torunlar bırakmaması, yerine ancak yeğenlerinin geçmesi, bir Avşar hânedânını İran'da bile devâm ettirememiştir. Bu bakımdan değil Timur, Şâh İsm. gibi bir hânedan bile kurmaktan tâmmamen uzak kalmış, hânedânî âdetâ kendisi ile başlayıp bitmiş, rüzgâr gibi geçmiştir. Hindistan Türk (Timurlu) imparatorluğunu temellerine kadar sarsması, Türk târihi bakımından son derece zararlı olmuş, artık Timuroğulları, Hindistan'ı tutamaz hâle gelmişlerdir.

Nâdir Şâh, Sünnî-Hanefî idi. Fakat İran'da tutunabilmek için Safeviler'in resmî ve tek meşrû mezheb hâline getirdikleri Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye'yi kabûl etti. Bu mezhebi daha mütedil ve Sünnîliğe yakın bir hâle koyup adına "Câ'feriyye" dedi ki, İran'ın bugünkü mezhebi budur ve dünyadaki Şîîler'in en büyük kısmı şimdi bu mezhebdendirler. Osmanlı pâdişâhını halife tanımaya mütemâyildi. Fakat pâdişah (I. Mahmûd), şeyhulislâm'ın fetvâsı ile yeni mezhebi tanımadı. Nâdir de pâdişâhı halife tanımaktan vaz geçti.

Nâdir, daha Afganlılar'ın İsfahân'ı işgal ettikleri 1722 yılında ortaya çıkıp İran'ın bir çok bölgesini ele geçirmeye başladı. 22.10.1725'te Meşhed'i (o zamanki nüfus 600.000), 23.11.1729'da İsfahân'ı aldı. Kafkasya'yı ve Batı İran'ı almış olan Osmanlılar'ı büyük harbler nefîcesinde bu topraklardan çıkardı. 1737'de Semerkand ve Belhî'i, 12.1739'da Buhârâ ve Hıywe'yi, 1740'ta Şîrvân ve Dağıstan'ı aldı. Ünlü Hindistan seferi ve fütûhâtı için bk. Hindistan Timuroğulları.

Nâdir Şâh (Destgird, 22.10.1688, Kûbkân - 20.6.1747=58, 7, 29), med.Necf =1. Fülâne b.Baba 'Alî Bey Köse Ahmedlî, Ebîverd v., izd. 1718 ('Alî Bey'in oğlu: Kelb-i 'Alî Bey), =2. Gewher-Şâd, izd. 1722 (1'in hemşîresi), =3. Razıyye Beğim b.Şâh Hüs. Şafewî (bir Gürcü hân'ından dul), izd. 12.1729, =4. Fülâne b.Ebü'l-Feyz, Buhârâ hânı, izd. Buhârâ 1740.- Nâdir'in yerine geçen yeğenleri (Nâdir Hindistân'da iken Dağıstan'da öldürülen, 1736-9'da Âzerbâyçân v. ve Şâh Hüs. Şafewî'nin dâmâdı kardeşi İbr. Hân'in oğulları): Â'dil Şâh (şehzâdelik adı: 'Alî-Kulî Hân): tahta geçince amcası Nâdir'in 13 oğul ve torununu öldürttü. Hal' edilip gözlerine mil çekildi ve Şâh Muḥ. M. tar. öldürüldü. =1. Heṭhevan Hât. b.Tahmûraş Hân (Tiflis kr.), izd. Meşhed 1737, =2. Fülâne Hânım b. Ebü'l-Feyz Hân, izd. Buhârâ 1740.- Â'dil Şâh'ı kardeşi asıl adı Muḥ. 'Alî Bey olan İbr. Şâh tåkıyb etti. Şehzâdeliğinde Irâk-ı Acem vâlisi idi. Sn. ağabeyine İ'timâduddewle (sadrâzam) oldu. O da hal' edildi ve öldürüldü. İran imparatorluğuna Zendler geçti. Â'dil ve İbr. Şâhlar'ın kardeşleri: Kâzım, Raḥîm, Ḥas., Hüs. (ölm. 1750), Elkass (ölm. 1750), Kaasim (ölm. 1750) Hânlar.

Nâdir'in oğulları: İmâm-Kulî (2'den) (Ebîverd 1725-Meşhed 1747=22), Cengiz (4'den) (1744-Meşhed 1747=3), Muḥ. Cehdullâh (4'den) (1746-Meşhed 1747=1), Â'dil Şâh'ın emriyle zehirlendiler; Naşrullâh Mîrzâ (2'den) (Ebîverd 1724-Meşhed 1747=23) aynı âkıbete uğradı, Horâsân v.1741-7=İffetü'n-Nisâ B.b.Dâwer-Bahş M.b. Â'lemgîr Ewrengzîb Şâh, izd. Delhi, 6.4.1739, izd. müd. 8 (=2. Ah. Şâh Dürrânî), Naşrullâh Mîrzâ'nın 1747'de Meşhed'de Â'dil Şâh'ın emriyle zehirlenen 9 oğlu oldu (Yıldız Hân

1739, Muştâfâ Sultân 1742, Timur Hân 1743, Suhrâb Sultân 1743, Murtaza-Kulî Hân 1745, Oğuzlu Hân 1745, Esedullâh, Fülân ve Fülân). Ve Rızâ-Kulî Hân (1'den) (Ebîverd, 15.4.1719-Kelât, 1747=28): velîahd (27.1.1736-) ve Tahrân meliki. 1731'de babası şâh olmadan sefir ol. İstanbul'a geldi. 1742'de gözlerine mil çekilip Meşhed'e gönderildi, Kelât'da Â'dil Şâh'ın emriyle öldürüldü. =Fâtıma-Sul.B. (ölm. 2.1740, izd. müd.9) b.Hüs. Şâh Safevî (izd. 1.1731 Meşhed). Rızâ-Kulî Hân'ın (diğer oğulları Bisütûn 1744, Muhibb-Kulî 1736, Wâhid-Kulî 1736, Mahmûd 1741 Hânlar hep 1747'de Â'dil Şâh tr. katledildiler) (1735 doğumlu Feth-'Alî çocukken öldü) küçük oğlu:

Şâhruh Şâh (1.10.1748-Meşhed, 1796=48): Avşarlar'dan son şâh ol 18 gün için tahta geçti. 1 yaşında idi. Hal' edilip gözlerine mil çekildi. 3.1750'de ve 30.4.1755'te iki def'a daha İran şâhı ilân edildi. Fakat sâdece Horâsân'ı elinde tutuyor ve Meşhed'de oturuyordu. Hayâtının sonuna kadar da (14.5.1796) ana tar. Safevî de olduğu için (annesi: Fâtıma-Sultân Begim) Horâsân'da şâh unvânıyla saltanat sürdürdü (hayâtı: İsf. 21.3.1734-14.5.1796=62,1,24). İlk yıllarında nâib: Yûs. Hân Câm. Nihâyet Ağa Muh. Hân Kaçar tar. öldürüldü. Çocukları:

'Abbâs Şâh: babasının velîahdi. 1796-1854=58 müddetle Herât'da melik oldu. Bu târihte Afganistan, Herât'ı ilhâk etti ve Türkçe, sonra Farsca konuşan bir şehir olan Herât, bütün Doğu Horâsân ile berâber Afganistan'a verildi ki İngiltere'nin mârifetlerinden biridir. Bu tâviz karşılığında İngiltere, Hindistan'da Kuzey-Batı eyâleti denen ve Afganca konuşan Pathanistân'ı (merkezi Peşâver) ilhâk etti. "Şâh" unvânını taşıyan 'Abbâs, 1798'de Meşhed'i de almış fakat Kaçarlar tar. çıkarılmıştı. Bu sûretle Nâdir Şâh'ın torununun oğlu, 1854 gibi geç bir târihe kadar Herât meliki ol. saltanat sürdürdü. Yaşlı ol. öldü. Kardeşleri: Kahhâr-Kulî M., İmâm-Kulî M. (oğlu İsm. M., bunun oğlu Dâwûd M., oğlu İsm. M., oğlu 1938'de Tahrân'da yaşayan Dâwûd Mîrzâ), Nâdir Mîrzâ (katli Tahrân 1804, bir kaç oğlu da kör edildi, kızı Begim = 'Alî Mîrzâ Kaçar), Naşrullâh Mîrzâ (1763'te Horâsân'da Ahmed Şâh Dürrânî'ye karşı müddeî), Yezdân-Bahş M. ve Gewher-şâd Begim=Timur Şâh Dürrânî (izd. 1772, çocuklar için bk. Dürrânîler) ve Gülruh Begim.

Naşrullâh M. (b.Nâdir Şâh) çocukları: İstinâsız hepsi 1747'de katledilen Naşrullâh, Murtazâ-Kulî, Öktey, Oğuz, Muştâfâ-Sultân, Timur, Suhrâb-Sultân, Yıldız, Esedullâh Hânlar.- Nâdir M. (b. Şâhruh Şâh) oğulları: Rızâ-Kulî, Muştâfâ-Kulî, Tahmâsb, Muhibb-i 'Alî, Hâliq-Verdi, 'Abbâs (ölm. 1804) ve İbr. (ölm. 1804) Mîrzâlar.

6. ZENDLER (18.12.1749 - 11.1794)

İran'da istisnâ ol. 6 yıl Afgan bir hânedan saltanat sürdürükten bir müddet sonra, gene Türk hânedanların istisnâsı ol. Lor asıllı Zendler geldi (1925'te Pehlevîler'e kadar Fars=İranlı asıllı hânedan yoktur) (J.R. Perry, *Karim Khan Zand, A History of Iran, 1747-1779*, 1979; E.Beer, *Tarikh-i Zandije*, Leiden, 1888; H.J. Brydges, *A History of Persia*, Londra, 1833; R.G.Watson, *A History of Persia*, Londra, 1866; Şengeliya Luiza Nestrovna, *Kerim-Hana Zenda*, Tiflis, 1973).

1. Muh. Kerîm Hân Zend "Tûşmâl-Kerîm" (18.12.1749-2.3.1779 = 29, 2, 15)
2. Ebü'l-Feth Hân Zend b.Muh. Kerîm (2.3.1779 - 22.8.1779 = 0, 5, 21)
3. Muh. 'Alî Hân Zend b.Muh. Kerîm (22.3.1779 - 18.6.1779 = 0, 3, 17) (müşt.)
4. Sâdık Hân Zend (1'in kardeşi) (22.8.1779 - 14.3.1781 = 1, 6, 23)
5. 'Alî Murâd Hân Zend b.Allaah-Murâd Hân (1'in kard.) (14.3.1781-10.1.1785=3,9,27)
6. Câ'fer Hân Zend b.Sâdık Hân (10.1.1785-23.1.1789 = 4, 0, 14)
7. Luţf-'Alî Hân Zend b.Câ'fer Hân (23.1.1789 - 11.1794 = 5, 10)

Kuzey-doğu Lûristânlı Lek kabîlesi beyleri olan Zendler, Lor asıllı, Farsca kullanan, Şii-Câ'ferî hânedandır. "Şâh" değil Türk hükümdarları gibi "Hân" unvânını kullandılar (zîrâ Safevîler nâmına saltanat sürdükleri iddiasında idiler, bir Safevî şehzâdesini III. İsmâ'il adıyla gûyâ şâh îlân etmişlerdi). 18.12.1749'da Nâdir'in torunu Şâhruh'un hal'i ile İran imparatorluk tahtına sâhib oldular. Fakat Avşarlar, Horâsân'da saltanat sürmekte devâm etti (Meşhed ve Herât). 3.1750'de İsfahân'ı alıp taht şehri yaptılar. 1759'da İsfahân'ı bıraktılar. Bu sûretle İsfahân, 1587'den beri muhâfaza etmekte olduğu taht şehri vasfını kaybetti (172 yıl). 1759-1762b'de Tahrân'ı (eski Rey) taht şehri seçip 1762b-1794'te 32 yıl da Şîraz'ı merkez yaptılar. 1779'dan beri İran'ı Kaçarlar'la (aş.bk.) paylaştılar. Sonunda 1794'te 15 yıllık ikiye bölünmüşlük sona erdi. Kaçarlar, Herât hâriç (hâlâ Avşarlar'da idi) bütün İran'a hâkim oldular.

3.1750-1754 arasında 4 yıl 'Alî Merdân Hân Bahtiyârî, kendisi "şâh" îlân etti. Bahtiyârî boyunun melik derecesinde kudretli beyi idi. Fakat öldürüldü ve bir müddeî ek-sik kaldı. Bu zât, III. İsm. adıyla şâh îlân edilen prensin sadrâzamı idi.

Luristân'da Lur kabîlelerinden birinin şefi olan Zend-i Balga'nın oğulları: Budak Hân ve İnâk Hân (her iki ismin de Türkçe olması üzerinde nazar-ı dikkati çekiyorum). Budak'ın oğlu Zekî Hân, 8.6.1779'da katledildi. Oğulları Nefes Hân (îdamı Tahrân 1797) ve Muh. Hân (1798'de gözlerine mil çekildi) olup bir dâmâdı, aynı âileden 1784'de katledilen Muh. Zahûr Hân'dır. Budak'ın by. kızı ise önce aynı âileden Allâh-Murâd Hân ile evlenip 1782'de şâh olan 'Alî Murâd'ı doğurdu ve aynı prenses sonra kuzeni Muh. Sâdık Hân ile evlenip 1785'de şâh olan Câ'fer'i doğurdu. Muh. Sâdık Hân, İnâk Hân'ın by. oğludur. 1779-82'de Şîraz'da saltanat nâibi oldu. 1782'de, amca-zâdesi olan karısının ilk izdivâcından doğma üvey oğlu 'Alî Murâd tar. devriliş öldürüldü. 6 oğlundan Câ'fer Şâh ile 'Alî Nakîy Hân bilinmektedir. İnâk Hân'ın kç. oğlu, Muh. Kerîm Hân, 1750-1779'da "vekîl" yâni saltanat nâibi unvânıyla ve şâh unvânını almaktan kaçınarak saltanat sürdü. Taht şehrini Şîraz'a taşıdı. Zevcesi Hadîce Beğim (Feth-'Alî Hân Kaçar kızı), Kerîm Hân'dan dul kalınca, 'Alî Murâd Şâh ile evlendi. Oğulları Muh. Rahîm (1759?-1777=18?), Ebü'l-Feth, Muh. 'Alî ve İbr. Hânlar'dır. 'Alî Murâd, 1782-85'de şâh unvânıyla saltanat sürdü. Hadîce Beğim Kaçar'dan önce Bibî Hânım Şâh-ı Cihân b.Muh. Hâs. Hân Kaçar'la evlendi. By. oğlu Şeyh-Üveys Hân (doğ. 1769?), Câ'fer Şâh tar. kör edildi. Kç. oğlu Hânlar Hân, Hadîce Beğim'den doğmadır. Muh. Sâdık Hân'ın oğlu olan Câ'fer, 1785-89'da şâh unvânını aldı. İsfahân'ı Kaçarlar'a terketmeye mecbûr kaldı ve

Şîrâz'da 23.1.1789'da öldürüldü. Kç. oğlu Husrew Hân, by. oğlu ise 1789-94'de Şîrâz'da şâh unvânıyla saltanat süren Luţf-'Alî Şâh Zend'dir (1766?-1794=28), Kirmân'da Kaçarlar'ca öldürüldü. Meryem Hânım'dan doğma oğlu Fethullâh Hân, Ağa Muh. Hân Kaçar'ın emriyle hâdim edildi. İki kızını ise Ağa Muh., ehemmiyetsiz ricâli ile evlendirdi.

Necef'te medfûn Kerîm Hân (1) (Periyye /Dewlet-Âbâd/Hemedân, 1707-Şîrâz, 2.3.1779 = 72)'ın oğulları: Ebü'l-Feth (2) ve Muh. 'Alî (3) Hanlar. Ebü'l-Feth ilk 0, 3, 17'de kardeşi ile müsterek, 18.6.1779'dan başlayarak tek başına saltanat sürdü. Muh.'Alî'nin bütün saltanatı ağabeyi ile müsterektir.- Allaah-Murâd Hân'ın oğlu 'Alî Murâd Hân (5), 22.8.1779'dan beri İsfahân'da Sâdık Hân'ın (Şîrâz'da) rakıybi ol. saltanat sürdü. 'Alî Murâd Hân, 11.1774'te Osmanlılar'a muhârebede esir düşüp sn. salıverilmiştir. 'Alî Murâd ile Câ'fer Hân (6), anne bir üvey kardeşirler. Zîrâ Murâd Hân'ın babası ölünce, amcası Sâdık Hân, dul annesini nikâhlamış ve Câ'fer Hân doğmuştur.- Sâdık Hân (4), hal' edilip sn. öldürüldü. Oğlu Câ'fer Hân (6), zehirlendi. Bunun oğlu Luţf-'Alî Hân (7) (1769-20.7.1796=27), Âqâ Muh. Hân Kaçar tar. hal'inden 2 yıl sn. Tahrân'da öldürtüldü. Tahrân'da İmâm-zâde Zeyd türbesinde medfundur.- Zekî Hân'ın 2 oğlu vardı.

Zendler, Safevîler gibi neseblerini Peygamber'e dayandırmadıkları, kudretli bir tarikatın mutlak şeyhleri olmadıkları; yahut Avşarlar ve Kaçarlar gibi Oğuz Hân'dan inmedikleri için, saltanatın ilâhî menşesine sâhip değillerdi. Onun için şâh unvânını almadılar. Gerçek Şâh, Meşhed'de oturan Avşar hükümdârı idi. Fakat onda da İran'a inip mütegalibeleri tasfiye ve birliği te'mîn edecek güç yoktu. Bu ortamda Kaçarlar zuhûr etti. Nâdir Şâh'ın ölümünden, 1747'den beri, o sırada dünyânın 2. devleti olan İran, hızla gerilemişti. İlk Kaçarlar devrinde nisbî bir düzene girecek, hiç olmazsa birliği te'mîn edilecek, fakat hiç bir zaman eski gücünü bulamıyacaktır.

7. KAÇARLAR (1794 - 13.12.1925)

H.J. Brydges, *The Dynasty of the Kadjars*, L.1838; Sir J. Malcolm, *The History of Persia*, II, 2: L.1829; E.G.Browne, *A History of Persian Literature in Modern Times*, L.1924; 'Abdü'r-Rezzâq b.Necf-Kulî, *Me'âşir-i Sultâniyye*, Tebrîz, 1826, İng. trc. Sir Harford Jones Brydges (yukarıda ilk anılan kitap); R.G.Watson, *A History of Persia from the Beginning of the Nineteenth Century to the Year 1858*, L.1866; Sir Percy M. Sykes, *History of Persia*, II, 3. baskı, L.1969; Rizâ-Kulî Hân Hidâyet, *Rawzatü's-Şafây-i Nâşirî*, c.IX; Hâccî Mîrzâ Has. Fesâî, *Fârs-Nâme-i Nâşirî*, 2 c., Tahrân, 1894-6.

1. Âqâ Hâdim Muhammed Şâh Kaçar b.Muh. Hasan Hân (2.3.1779-17.6.1797 = 18, 3, 16) (tek başına: 1794) (hayâtı: 14.3.1742-17.6.1797 = 55, 3, 4)
2. Feth-'Alî Şâh "Baba-Hân" b.Hüs.-Kulî Hân b.Muh. Has. Hân (17.6.1797-19.10.1834 = 37, 4, 2) (hayâtı: 1760a-19.10.1834=74)

3. Muhammed Şâh b.'Abbâs Mîrzâ b.Feth- 'Alî Şâh (19.10.1834-4.9.1848 = 13, 10, 15) (hayâtı: 1807-4.9.1848=41)
4. Nâsirü'd-Dîn Şâh b.Muh. Ş. (4.9.1848-1.5.1896 = 47, 7, 27) (hayâtı: 18.7.1831-1.5.1896=64, 9, 15)
5. Muzafferü'd-Dîn Şâh b.Nâsirü'd-D.Ş. (1.5.1896 - 30.12.1907 = 11, 7, 29) (hayâtı: 25.3.1853-30.12.1907=54, 9, 6)
6. Muh. 'Alî Şâh b.Muzafferü'd-D.Ş. (30.12.1907 - 16.7.1909 = 1, 6, 18) (hayâtı: 21.6.1872-30.3.1925=52, 9, 9)
7. Ahmed Şâh Kaçar b. Muh. 'Alî Ş. (16.7.1909 - 31.10.1925 = 16, 3, 16) (hayâtı: 21.1.1898 - 27.2.1930=32,1,7)

İran Türk İmparatorluğunda Nâdir'den sn. bir kaç büyük hükümdar yetişmesine rağmen dâhî hükümdar gelmemesi, İran'ı gittikçe gerileten âmillerden biri oldu. Hattâ İran, 1828'de büyük devletler arasından çıktı. 2 Rusya harbinin büyük kayıpları bu neticeyi verdi.

13.9.1813 Gülistân Muâhede-i ile İran, Rusya'ya Gürcistân, Dağıstân, Kuzey Âzerbâycân'ı, 21.2.1828 Türkmençayı Muâhede-i ile de Nahcevân ve Ermenistân'ı bıraktı. 1856'da İngiltere'nin baskısıyla Herât'ı (Doğu Horâsân) Afganistân'a bıraktı. 1869'da Rusya ile bugünkü Türkmenistan sınırı Etrek suyundan kesildi ve Türkmenistan üzerindeki iddialarından vaz geçti.

Nâsirüddîn Şâh 3 def'a (1873, 1878, 1889), oğlu Muzafferüddîn Şâh da 3 def'a (1900, 1902, 1905) Avrupa'yı ve İstanbul'u ziyâret ettiler.

Daha 1750'de Muh. Has. Hân Kaçar, tahta hakk iddia etti. 20 yıl bu iddiasını devâm ettirdikten sonra 1770'de Kerîm Hân Zend ile bir muhârebeye hayâtını kaybetti. Oğullarından Aka Muh. Hân Kaçar, 2.3.1779'da Kerîm Hân Zend'in ölümü üzerine Ester-Âbâd'da şâh îlân edildi. Bu sûretle Zendler'le Kaçarlar 1794'te kadar imparatorluğun ayrı ülkelerinde, iki apayrı hânedan hâlinde saltanat sürdüler. Bu arada 1786'da Aka Muh. Şâh, taht şehrini Tahrân'a getirdi. 1794'te Lutf-Alî Hân Zend'in ölümü üzerine tek şâh hâlinde kaldı. Kaçarlar'ın saltanatı 21.10.(13.12.) 1925'e kadar devâm etti. Taht şehri olarak 1786'da Tahrân'ı (eski Reyy) seçtiler ve muhâfaza ettiler.

Şîi/Câ'ferî olan Kaçar hânedanı, Ester-Âbâd'da yerleşen Kaçar Türkmen boyunun beyleridir. Hânedânın atası Ziyâd Bey Kaçar, 1500'de Sivas doğusunda ve Akkoyunlu hizmetinde iken, Şîi olup Şâh İsmâ'il'in hizmetine geçti. Ancak onun babası Kara Pîrî Bey Kaçar, daha Şeyh Hayder'in hizmetinde bulunmuş ve İsmâ'il, çocukken şeyh olunca, onu Erdebil'e götürmüştü. Bu sırada Kaçarlar, Kuzey Azerbaycan'da Gence civârında idiler. Kaçar beyleri uzun müddet Karabağ vâililiğini ellerinde tuttular: Ziyâd Bey'den sonra yerine oğlu Şâh-Verdi Sultân geçti. 1568'a'de ölümüne kadar Karabağ sancak beyi idi. Onun yerine oğlu İbrâhîm Sultân, Karabağ sancak beyi, sonra bunun oğlu Hüseyin Hân, 1598b'de Ester-Âbâd (Cürcân) beylerbeyisi oldu, 1607'de öldürüldü.

Ziyâdoğlu Allâh-Kulî Bey, 1591'de Şâh 'Abbâs'a kurçıbaşı oldu. Ziyâd Bey'in kardeşi Şâh-Kulî Kaçar ise, 1567'de Şâh'ın elçisi ol. Osmanlı'ya gönderildi. Hü. Hân'ın diğer oğlu Mihrâb Hân 1608'de Merw v. ve bunun oğlu Murtazâ-Kulî Hân, 1632'de babasının yerine Merw v. oldu. Şâh-Verdi Sultân'ın diğer oğlu Halîl Hân, Karabağ beylerbeyisi oldu. Halîl Hân'ın oğlu Muh. Hân, 1606'da Karabağ beylerbeyisi olup 1615'te öldürüldü. Muh. Hân'ın oğulları: 1615'te babasının yerine Karabağ beylerbeyisi olup 1627'ye kadar bu eyâlette kalan Muh.-Kulî Hân ile 1623'te Rewân beylerbeyisi olan Emîr Güne Hân Kaçar Saru-Arslan'dır. Bunun oğlu ve Rewân beylerbeyisi olarak halefi Tahmâsp-Kulî Hân, "Emîr Güne-Oğlu" diye ünlüdür; İstanbul'da Emîrgân semti bu adamın adını taşır; 6.8.1635'te IV. Murâd'a Rewân'ı teslim eden budur; Şâh'tan korkusundan Osmanlı hizmetine girmiş, Sünnî ve vezîr olarak "Yûsuf Paşa" adını almış, Haleb beylerbeyisi, sonra IV. Murâd'ın nedîmi olmuş, 14.7.1641'de idâm edilip İstanbul'a gömülmüş, gayetle sefih ve ahlâksız bir adamdır.

Muh.- Kulî Hân'ın oğlu Welî Hân, bunun oğlu Mehdî Hân, bunun oğlu Şâh-Kulî Hân, bunun oğlu Feth-'Alî Hân (1686-11.10.1726=40)'tır. Kardeşleri, kendisinden önce öldürülen Fazl-'Alî ve Muh.- 'Alî Beyler'dir. Bunlar hep Safevî beylerbeyileri (eyâlet vâîleri) ve Kaçar boyu beyleridir.

Şâh-Kulî Hân Kaçar Koyunlu'nun oğulları Feth-'Alî Hân ve Fazl-'Alî Hân olup, Feth-'Alî (1686?-11.10.1726=40?), Esterâbâd v. iken Nâdir Şâh tar. idâm edildi. Bir kızı, Muh.- Kulî'nın annesidir. Diğer kızı Hadîce Beğim, önce Muh. Kerîm Hân Zend (ölm.1779), sn. 'Alî-Murâd Hân Zend (ölm.1785) ile evlenip çocukları oldu. Feth-'Alî'nin oğlu Muh. Has. Hân (1715-1759=45), 1747'den Kerîm Hân Zend tar. katline kd. Mâzenderân v. oldu. =1. Esterâbâd beylerbeyisi Muh. Hü. Hân Kaçar Develî'nün hemşiresi, =2. Ceyrân Hn., İskender Hân Kaçar Koyunlu'nun kızı. 2'den doğan by. oğlu Ağa Muh.'dır, aş.bk. Aynı anneden doğan 2. oğlu Hü. Kulî Hân (1750-1777=27), katledildi, =Aka Bacı (ölm. 1802) b. Muh. Hân 'İzzeddînlü (dul kahınca, kayın-birâderi Ağa Muh. ile evlendi), bu izdivâcdan: Feth-'Alî Şâh (aş.bk.), Hü. Kulî Hân (Fârs v. 1797-8, kör 1802, ölm. 1803?) ve Muh. Sâdık Hân (ölm.1833?). Muh. Has. Hân'ın 1'den doğan 3. oğlu Murtazâ-Kulî Hân Cihân-sûz, 1784'de ağabeyi Ağa Muh.'e baş kaldırıp Rusya'ya sığındı ve orada 1786'ya doğru ölüp Kerbelâ'ya yollanıp gömüldü, kızlarından biri Hayrû'n-Nisâ Beğim'dir. Murtazâ ile aynı anneden doğan 4. oğul Must.-Kulî Hân'dır. 5. oğul Rızâ-Kulî Hân'ın (ölm. Meshed 1782) annesi câriye, 6. oğul Câ'fer-Kulî Hân'ın (idâmı Tahrân 1791) annesi bir Kürd câriye olup aynı anneden 7. oğul olan Mehdî-Kulî Hân (ölm. Esterâbâd 1784) ile 'Abbâs-Kulî Hân (1756-1763=7), 9. oğul ol. İsfahânî bir hanımdan 'Alî-Kulî Hân (1797'de kör) doğdular. Muh. Has. Hân'ın kızları Mâ'rese Hn. ve Bîbî Hn. Şâh-ı Cihân olup ikincisi 'Alî Murâd Şâh Zend (ölm.1785) ile evlendi. Ağa Muh. Hân Kaçar (no.1), Kafkasya'da Şuşa'da katledilip Osmânî toprağında Necefe gönderilip gömüldü. 1777'de kardeşinden dul kalan Aka Bacı (ölm.1802) ile evlenip 18 yıl evli kaldı (yk.bk.). Feth-'Alî Şâh (no.2), hem Ağa Muh. Şâh'ın yeğeni, hem de Aka Bacı'dan doğmuş olmakla, üvey oğludur. İsfahân'da ölüp Kumm'da gömüldü. =3.

Gürciyye Hn. =4. Fülâne Hn. b. Muḥ. Hân Kaçar Koyunlu. =5. Tâcü'd-Dewle Isfahâniyye Hn. =6. Dicâ'ü's-Saltana Hn. =7. Fahrü'd-Dewle Hn. =8. Zend kabîlesinden bir hn. Feth-
'Alî Şâh Kaçar'ın çocukları:

1) Muḥ. 'Alî M. Kırwâmü'l-Hulefâ Dewlet-Şâh (3'den) (5.1.1789-22.11.1820 = 31, 10, 18), Fârs 1797, sn. Kirmân-Şâh v. Oğulları: Muḥ. Hüs. M. (Kirmân-Şâh v. 1821-35), Tahmâsp M. Müeyyedü'd-Dewle (Fârs 1853-4 ve 1860-3), İmâm-kulî M. 'İmâdü'd-Dewle (Kirmân-Şâh v.), Esedullâh M. Tahmâsp M.'nin oğulları: 'Abdü'l-Bâqî M. (Lâristân 1856-9, Fârs 1860), Ebü'l-Kaasim Hân M., Luṭf-'Alî M. (1840?-1859=19?, Kûh-i Gilûye v.), Celâlû'd-D.M.

2) Muḥ.- Kulî M. (4'den) (doğ. 24.6.1789).

3) Muḥ. Welî M. (5'den) (doğ. 25.6.1789), Horâsân v. Oğulları: Mehdi-Kulî M. (Lâristân 1860 ve 1865, Bender-'Abbâs 1868) ve Câ'fer-Kulî M.

4) 'Abbâs M. (2'den) (1789-1833) =1. Fülâne b. Mîrzâ Muḥ. Kaçar Develü b. Emîr Hân, izd. 1803, =2. Nûş-âferîn Hn., =3. bir Âzerî hn. 'Abbâs M.'nin dâmâdları: Seyfû'l-Mülûk M. b. 'Alî-Şâh M. Zillû's-Sultân (b.bk.) ve Mahmûd Hân. 'Abbâs M.'nin, Muḥ. Şâh'dan sonraki 14 oğlu: 2- Behmen M. (1808-Rusya 1884=76), Âzerbâyçân v., 50 kd çocuğundan Nûşîrwân M. ve dâmâdı Serdâr 'Alî Hân. 3- Kahramân M. (ölm. Tebrîz 1841), Âzerbâyçân v., oğulları Kalûmers M. (Muḥ. Şâh'ın dâmâdı) ve Ekber M. (Urmîyye v.). 4- Behrâm M. Mu'izzü'd-Dewle, Fârs 1848 ve Âzerbâyçân 1850 v. 5- Husrew M. (3'den) (doğ. 1815), Petersburg'a gitdi, sn. Erdebîl'de kör edilip habsedildi. 6- Sul.- Murâd M. Hüsâmü's-Saltana (1818-1883=65), Horâsân 1851-9, Fârs 1859 ve 1865-9 ve 1874-5, oğlu Hüsâmü's-Saltana M., dâmâtları: Sul.- Weys M. İhtîşâmü'd-Dewle b. Ferhâd M. Mû'temedü'd-Dewle ve Kâmrân M. Nâibü's-Saltana. 7- Ferhâd M. Mû'temedü'd-Dewle (1818-1888=70), Kürdîstân 1843-76, Fârs 1876-81, oğulları: 'Abdü'l-'Alî M. Nâibü'l-Eyâletî (ölm. 1880) ve Sul.- Üweys (Weys) M. İhtîşâmü'd-Dewle (sn. Mû'temedü'd-Dewle), Kûh-i Gilûye 1864-9 ve 1874-81, Hemedân 1869-74, Fârs 1889 = Fülâne B.b.Sul.- Murâd M. Hüsâmü's-Saltana, yk.bk. 8- Hamza M. Haşmetü'd-Dewle (ölm. 1882), Horâsân 1859. 9- Erdşîr M., Âzerbâyçân v. 10- Hânlar M., Hûzîstân ve Lûristân v. 11- 'Abdü's-Samed M., Kazwîn v. 12- Ferîdün M. Fermân-fermâ (ölm. 1861), Fârs 1836-40, oğlu Sül.M., Bûşehr 1860-8, ilâveten Lâristân 1868. 13- Fîrûz M. Nuşretü'd-Dewle (1818-1886=68), Fârs 1835-6 ve 1850-3, Kirmân 1836. 14- Meûçehr M. 15- Cihângîr M. (doğ. 1820).

5) Hüs. 'Alî M. Fermân-fermâ (1.9.1789-Tahrân, 22.7.1835=45, 10, 21), Fârs v., müdd. 5.12.1834, kör 4.1835 =1. Newwâb Hâccîyye b. Muḥ. -Kulî Hân Afşar, =2. Fülâne b. Emîr-güne Hân Zâ'ferânî (Horâsân ilhân'), izd. 15.10.1799. 19 oğlu ve 5 kızı: 1- Rızâ-Kulî M. Nâibü'l-Eyâle (1'den), 1836'da kardeşleri Necef ve Timur'la İngiltere'yi ziyaret etdi, oğlu Nazar M. (ölm. 1884), 1849'da Bağdâd'dan dönerek 1850'ye kd. Fârs v. (sn. 1865-82), oğulları 'Abdü'l-'Alî M., 'Abdü'l-Hüs.M. ve 'Abdü'l-Muḥ. M. 2- İmâm-Kulî M. Gazanferü'd-Dewle (ölm. 1854). 3- Necef-Kulî M. Welî (1'den) =Mîrzâ Mansûr Hân-ı Behbehânî kızı. 4- Naşrullâh M., hattât. 5- Timur M. Hüsâmü'd-Dewle

(1'den) =Fülâne b.Welî Hân b.Hûb-yâr Hân Memesânî. 6- Şâhruh M. (ölm. Şîrâz 1874), Kâşân 1848-9, oğlu Celâlüddîn M. 7- Cihângîr M. 8- Ekber M. 9- Keyhusrew M. Sipâh-sâlâr (2'den) (ölm. Meşhed 1854)=Fülâne B.b.Has.'Alî M.Şücâ'ü's-Saltana oğulları Cemâlüddîn M. (ölm. 1889). 10- İskender M. (1'den) (1822-Kirmân, ?), oğulları Cihân-nûş (ölm. 1889) ve Aşgar Mîrzâlar. 11- Muḥ. M. 12- Nâdir M., oğlu Mahmûd M., bunun oğlu Esedullâh M. 13- Muḥ. Kâzım M. 14- Dârâb M., oğlu Kâwûs M. 15- Kâmârân M. 16- İrec M., oğlu Siyâwûş M. (ölm.1889), 17- Menûçehr M. 18- Tahmâsp M. (ölm.1855), oğlu Muḥ. Hüs. M. 19- Sul.- İbr. M. 20- Fülâne Beğim = Mîrzâ Ebü'l-Has. Hân-ı Fesâî, Fesâ v. 1831-2. 21- Fülâne B. = Şükrullâh Hân Nûrî, izd. 1825. 22- Şâh-zâde B. (1'den) = Seyyid Sa'îd b.Sultân (1791-1856=65), 'Ummân ve Zengîbâr imâmı, b.bk., izd. 7.1827, tal.1833=6. 23- Fülâne B. = Mîrzâ Ebü'l-Has. Hân (ölm. 10.1882), Fârs vezîri, Muḥ. 'Alî Müşîrî'l-Mülk' oğlu. 24- Fülâne B. =Muḥ. 'Alî Hân, Kaşgay ilhânı, izd. 1826.

6) Muḥ. Takıyy M.Hüsâmü's-Saltana (1791-1848=57).

7) Has.'Alî M.Şücâ'üs-Saltana (no.5 gibi Câ'fer Hân'ın kızımdan doğma) (ölm. Tahrân 1853), 1835'de kör, çocukları: Hulâgû, Argun, Abaka, Ögedey Mîrzâlar ve Fülâne B.= Keyhusrew M. b.Fermân-fermâ, amca-zâde.

8) Sul.- Muḥ. M. Seyfû'd-Dewle (annesi: Tâcû'd-Dewle), İsfahân v.

9) 'Alî M. Zillü's-Sultân, oğulları Seyfû'd-Dewle ve Seyfû'l-Mülûk (=Fülâne B.b.'Abbâs M.) M.'lar.

10) 'Alî Nakıyy M.Rüknü'd-Dewle, Kazwîn v., oğlu Fülân M., Kazwîn v. ol.yerine geçdi.

11) Şeyḥ-'Alî M. Şeyḥu'l-Mülûk, 60 oğlu oldu, biri Nâsır 'Alî M.

12) İsm. M., 7 oğlu oldu.

13) Behmen M., Semnân v.

14) Hayder-Kulı M.Şâhib-İhtiyâr, 5 oğul bıraktı.

15) Muḥ.Rızâ M., 16) Fethullâh M., 17) İmâm-Verdi M., 18) Mahmûd M., 19) Sül.M., 20) Melik-Kaasim M., Urmiyye v.1840, 21) 'Alî-Kulı M., 22) Behmen M.

23) Fülâne Beğim = Sül. Hân Nizâmü'd-Dewle, oğulları Muḥ. Kaasim Hân Kaçar Koyunlu, bunun kızı Welyât=Muḥ.Şâh Kaçar, aş. bk.

24) Fülâne B.= Allâh-yâr Hân Kaçar Develü Âsafü'd-Dewle, şadrâzam 1825-8, sn. Horâsân v., oğulları Muḥ.-Kulı Hân.

25) Hemdemü's-Sultân Beğim = Muḥ. Zekî Hân Nûrî, Fârs, sn. Kirmân vezîri, izd. 1824.

26) Fülâne B. = İbr. Hân b.Muḥ. Hüs. Hân-ı İsfahânî=Bint Hacı İbr. Hân İ'timâdü'd-Dewle.

27) Fülâne B. = Hasan 'Alî-Şâh Maḥallâtî Ağa Hân I (1800-12.4.1881=81), izd. 1834, Kirmân v. 1834-41, çocukları için bk. Hindistan.

28) Fahrü'd-Dewle B.=Amânullâh Hân, Ardelân v.

29) Fülâne B. = Râşid Hân.

30) Hadice Beğim = Kerîm Hân Zend.

Mâlikânelerini Karabağ'dan 1605'lerden it. Esterâbâd'a, Cürcân'a, Hazar'ın öte tarafına nakletmişlerdir. Safevî tarafdârı olduğu için müstakbel Nâdir Şâh tar. idam edilen ve II. Tahmâsp Şâh Safewî'yi Esterâbâd'a getirip nâibü's-saltana ve vekîl-i dewle unvânlarını takınan Feth-'Alî Hân'dır.

3. İsm. Hân: Kerîm Hân Zend ile vuruşurken bir meydan muhârebesinde öldü. Kaşkay hanlarının atasıdır. Oğlu Cânî Hân, 1824'te öldü. Bunun oğulları: Muh.'Alî Hân (ölm.1852) ve Muh.- Kuli Hân (ölm.1868) (oğlu Sul.- Muh. Hân). Muh. 'Alî Hân (ölm.1852), mensûb olduğu Kaçar imparatorluk hânedânından bir Beğim'le evlenmiş, oğlu Cihângîr Hân da bir Kaçar Beğim'i imparatorluk prensesi ile izdivaç yapmıştır.

4. Muh. Hüs.Hân Develü (ölm.1763): Esterâbâd v.ve Karagözlü hânlarının atasıdır. Oğlu Rüstem Hân, bunun oğlu Hacı Muh. Hân, bunun oğlu Naşrullaah Hân'dır. Bu sonuncunun oğulları: 'Alî Han (Kaçarlar'dan bir Beğim'le evli), 'Abd. Hân, Feth-'Alî Hân, Maḥmûd Hân (Kaçarlar'dan bir Beğim'le evli). Bu sonuncunun oğulları: Naşrû'l-Mülk Hân (1914'te saltanat nâibi) ve Emîr Tuman Hân (Washington sefiri).- Muh. Hüs. Hân'ın kızı Âşîyye Hât., Feth.- 'Alî Şâh ile evlendi.

5. Muh. Has.Hân (1715-14.2.1759=44) (x): asıl imparatorluk hânedânının atasıdır. 1750-70 arasında Zendler'e karşı şâhlık iddia etmiş, Kerîm Hân Zend ile bir muhârebede maktûl düşmüştür. Oğulları: Câ'fer-Kuli Hân (İsfahân v. 1786), Mehdî-Kuli Hân, 'Abbâs-Kuli Hân, 'Alî-Rızâ-Kuli Hân, Must-Kuli Hân (Kerîm Şâh Zend'in kızından), Mürtezâ-Kuli Hân, Hüs.-Kuli Hân (Aka Muh.'le aynı anneden) ve Aka Muh. Hân. Hânedânı imparatorluk tahtına yükselten büyük oğlu, bu sonuncusudur. Fakat Â'dil Şâh Zend tarafından 1748'de hâdim edildiği için çocuğu yoktur ve hânedan, kardeşlerinden Hüs.- Kuli Hân'ın (ölm.1763) oğlu Feth-'Alî Şâh'tan yürümüştür.

(x) Annesi Kaçarlar'dan Hüs.- Kuli Aka'nın kızıdır. 1747'de Şâhruḥ Şâh Avşar'ın Esterâbâd ve Gürgân, Mâzenderân ve Geylân beylerbeyisi oldu. 1755'te Sebzевâr meydan muhârebesinde, Meşhed'i alan Ahmed Şâh Dürrânî'yi yenip İran'ı istîlâsını önliyerek şöhret yaptı. Yeni bir Sünnî Afgan hâkimiyetini engelleyip, Kaçarlar'ın İran tahtına yükselmesinin temellerini attı. 1756'da Kazwîn ve İsfahân'ı alıp Zendler'i Şîrâz'a sığınmaya mecbûr ederek Kürdler'in ülkeye hâkim olamayacağını gösterdi. 1757'de Kuzey ve Güney Âzerbâyecân'ı aldı. Gence'yi Kaçarlar'dan Ziyâdoğulları'nı bıraktı ve Tebrîz'e büyük oğlu Kaçarlar'dan Süleymân Hân Koyunlu'nun kızından doğma Aka Muh. Hân'ı bıraktı ki 1748'de 14 yaşında iken Â'dil Şâh Zend'in eline düşüp onun emriyle hâdim edilmişdi. Kaçarlar, Zendler'i temizlemekte kararlı idiler. Şâhların hepsinin annesi kezâ Kaçar hânedânındandır ve annesi Kaçar prensesi olmıyan mîrzâlar, yaşlan büyük de olsa tahta geçememişlerdir ki, bu hânedâna âid bir husûsiyettir.

Aka Muḥ. Şâh (no.1): babası Zendler'ce şâhlık iddiasında iken öldürüldüğü zaman (1759) Tebrîz'de vâli ve 25 yaşında idi. Annesi Sül. Hân Koyunlu'nun kızıdır (Sül. Hân'ın oğlu: Muḥ. Hân). 2.3.1779'da Kerîm Hân Zend ölünce, Ester-Âbâd'da şâh ilân edildi. 10.3.1779'da Tahrân'ı aldı. Fakat Zendler Tahrân'ı istirdâd ettiler. 1785'te Tahrân, kesin şekilde Kaçarlar'a geçti ve onların Ester-Âbâd'dan sonraki kesin taht şehirleri oldu. 1794'te Zend şâhları ortadan kalkınca, İran imparatorluğunun tek şâhı ol. kaldı. 1795'te Tiflîs'i bizzât fethetti. 1796 bahârında Tahrân'da resmen tâc giydi. Yeğeni Feth-'Alî Şâh tar., Karabağ'da Şûşa'da idâma mahkûm 3 kişi vâsıtasıyla öldürtüldü. Yerine bu yeğeni geçti. Sadrâzamı 1794'den 1801'deki idâmına kd. Hacı İbr. idi.

Aka Muḥ. Şâh'ın kardeşi Hüs.- Kulî Hân (1751-1777=26), "Cihân-sûz" lakablıdır. 1769'da Dâmgan v., 1771-73'te Zendler'e karşı Mâzenderân'da müddeî olmuştur. Oğulları: Hüs.-Kulî Hân, Rizâ Hân (1805'te Napoléon'a gönderilen Paris fevkalâde büyük-elçisi) ve Feth-'Alî Şâh Kaçar. Aka Muḥ. Şâh'ın diğer kardeşi, 1776'da İsfahân v. olan Câ'fer-Kulî Hân'dır.

Feth-'Alî Şâh Kaçar (2): "Baba-Hân" lakablı Annesi 'İzzüddinlü Kaçar beyinin kızıdır. İsfahân'da öldü. Amcası Aka Muḥ. Şâh'ın velîahdi ve Fârs v. 1794-7. Medfeni Kumm. Dîvân sâhibi şâir (mahlası Hâqânî). 1803'te bütün İran'ı tamâmen birleştirdi. =1. Aka Bacı Hn. b.İbr. Halîl Hân Cevânşîr (Karabağ hanı: 1763-10.6.1806, şehid) b.Penâh-ı 'Alî Hân. =2. Aşyye Hn. b.Feth-'Alî Hân Develü Kaçar ('Abbâs M.'nin ann). =3. Âsiye Hn. b. Muḥ. Hüs. Hân Kaçar (b.bk.). Feth-'Alî Şâh yalnız ölümünde 57 oğul ve 46 kız bıraktı, yukarıda listesi verildi.

Feth-'Alî Şâh'ın oğullarından: Muḥ. 'Alî-Kulî Mîrzâ (1789-22.11.1820=32): Annesi Gürcî'dir. Türkiye'ye karşı harbde koleradan öldü. Kirmân Şâh v., 1806 maârif nâzırı. Oğulları: Muḥ. Hüs. M. Haşmetü'd-Dewle, 10 yıl kd. Kirmân-Şâh v.ve İmâm-Kulî M.'İmâdü'd-Dewle, 21 yıl Kirmân-Şâh v.- Dewlet-Şâh M. (Newâ, 6.1.1789-3.1.1820=40, 11, 3): şâir. Kirmân-Şâh v. Türkiye'ye karşı harbde Süleymâniyye civârında öldü.- 'Abbâs M. (Nevâ, 26.8.1789-Meşhed, 25.10.1833=44, 2, 9): med. Meşhed. Nâibü's-Saltâna. 3. oğul. Velîahd-i saltanat ve Âzerbâycân (Tebrîz) (ve Geylân ve Kazwîn) (1799'dan beri) v. 16.4.1797-25.10.1833=36, 6, 9. Bir yıl daha yaşasa idi babasının yerine tahta geçecekti. Ölümü üzerine oğullarından Muḥ. M. velîahd ve bir yıl sn. şâh oldu. Oğulları için aş.bk.Rusya'ya karşı iki büyük harb yapıp yenildi ve Kafkasya'yı kaybetti. İran ordusunu modernleştirmek için çok çalıştı. 'Abbâs M.'nin vezîri ölümüne kd. İ'sâ M. Büzürg (1753-1822), bu târihten sn. oğlu büyük şâir Ebû'l-Kaasim Kaaim-makaam (1779-26.6.1835) idi, Muḥ. Şâh cülûs edince sadrâzam oldu, fakat idâm edildi. Muḥ. Şâh'ın lalası Hacı Mîrzâ Akası, sd. oldu (Revânî Gürcî) ve Muḥ. Şâh'ın ölümüne kd. iktidarda kalıp Şâh ölünce Rusya'ya kaçdı. Nâsirüddin Şâh, Mîrzâ Takıyy Hân Emîr-i Kebîr Nizâm'ı 1843'den beri yaptığı Âzerbâycân vâli yardımcılığından alıp

sd. yaptı. 1851'de katli üzerine Mîrzâ Aka Hân Nûrî sd. olup 1853'de devrildi. 1870'lerde 3 yıl için, eski İst. büyükelçisi Mîrzâ Hüs. Hân Sipehsâlâr Müşîrüddewle, sadrâzam oldu. -Muh. Hüs. 'Alî M. "Fermân-Fermây" (1789-İsfahân, 23.10.1834=45): Annesi Horâsân'lı Arab'dır. 22.11.1820'de Kirmân-Şâh ve Fârs v. Nâib-i saltanat: 5.12.1834-22.6.1835=0, 6, 18 (yeğeni Muh. Şâh reşîd oluncaya kadar). Oğulları: Hâs. Sâlâr M.: Horâsân v. ve 1847-9'da müdd. Hüs. 'Alî M. Fermân Fermâ'nın diğer 3 oğlu: Rizâ-Kulî Mîrzâ *Sefer-Nâme* adlı bir eserin müelifidir (Tahr. 1904). Oğlu Aşgar M.Fermân-Fermây'dır (J.B.Fraser, *Narrative of the Residence of the Persian Princes in London* (1835-6) 2 c., Londra 1838), Welî M., Timur M. bu 3 Mîrzâ, 1835'te Türkiye'ye sığınıp orada yaşayıp öldüler. -Kaasim M.- 'Alî Şâh M. "Zıl-i Sultân (1789-1854=65)": saltanat nâibi ve "Â'dil Şâh" adıyla müdd. 16.11.1834-12.1.1835=0, 1, 26.- İrec M.- Sul.-Selîm M.- Muh. Emîn M.: Horâsân v.- Ahmed M. "Adû'd-Dewle" (doğ. 1819): Kazwîn v.- 'Adudü'd-Dewle M.'nin oğulları: Muh. M.Seyfû'd-Dewle, Sult. Mecîd M. 'Aynü'd-Dewle (oğlu 'Abdül-Hamîd M.Şemsü'l-Mülk) ve Wecihullâh M.Sipehsâlâr (oğlu 1877 doğumlu Nuşretullâh M. 'Amr Hân Serdâr). -'Abd.M.- Hâs.'Alî M.: Fârs v., isyân edip gözleri kör edilerek Erdebîl'e sürüldü, Kazwîn v. 1789-1807, çocukken bu göreve geldi.- Sul.- Muh.Kulî M. (doğ. 1789), Mâzenderân v.- Muh. Hâdî M.- Amânullaah M.- Cihân-sûz (Cânsız) M.: müşîr ve Ester-Âbâd (Cürcân) v. 1897'ye doğru çok yaşlı öldü.- 'Alî Nakıyy M. (1789-1854=65): Kazwîn v.- Perwîz M. "Neyyirü'd-Dewle: Horâsân v.- Muh.- Welî M. (d.1789), Horâsân v.- Fethullâh M. "Şu'â'ü's-Saltâna" (ölm.1869), kızı: Şükûhü's-Saltâna Beğim = Nâsîrüddîn Şâh.

'Abbâs Mîrzâ'nın (ölm.1833) oğulları: Ferîdûn M. (by. oğul).- Behmen Mîrzâ 1842-1.3.1848'de Âzerb. v. Bu târihten sn. Tiflis'te oturdu ve öldü. Muh. Şâh ile aynı anneden.- Muh. Şâh (3): babası 'Abbâs Mîrzâ'nın ölümü üzerine dedesi Feth-'Alî Şâh'a vel. oldu: 25.10.1833-16.11.1834=1,0,22. Annesi: Âsiye Hn. b.Muh. Hân b. Feth-'Alî Hân Develü Kaçar. Âsiye Hn.'in kardeşi Âşafü'd-Dewle Hân Kaçar, Feth-'Alî Şâh'ın sadrâzamı, ve Muh. Şâh'ın 12 yıl Horâsân v. 1847'de Türkiye'ye ilticâ etti. Oğlu Sâlârüddewle ve kardeşi 1850'de idâm edildiler. Muh. Şâh, Kum'da eşi Mehd-i Ewliyâ'nın yanına gömüldü. Aş.bk.- Behrâm M. "Mu'izzü'd-Dewle": adliye nâzırı.- Sul.- Murâd M. "Hüsâmüs-Saltâna": Kirmân v. 3.10.1880'de İstanbul'da II. Abdülhamîd'i ziyaret etti.- Hamza M. "Haşmetü'd-Dewle" (ölm.1882): Hûzistân (Arabistân) eyâleti (merkez Dizfûl, XIX. asır sonlarından it. Şüster) v.- Erdşîr M.- Hacı Ferhâd M. "Mû'temedü'd-Dewle" (1817-1888=71): Fârs v.- Hânlar M.- Ah. M. "Mu'inü'd-Dewle".- Firûz M. "Nuşretü'd-Dewle": Irâk-ı Acem (Hemedân) v.- Lufulullaah M.- Kahramân M. 1835-1.3.1842'de Âzer. v., Muh. Şâh ile aynı anneden.

Muh. Şâh'ın (3) kızları: 'İzzetü'd-Dewle Hn. =Emîr-i Kebîr Mîrzâ Muh. Taqî Hân Ferahânî b. Kurbân-ı Kerbelâî (1807?-Kâşân, 9.1.1852=45?, idâm) (sadrâzam:

10.9.1848-9.1.1852=3, 3, 29) (izd. 1849, izd. müdd. 3), bu izdivâcdan doğan kız, Muzafferüddîn Şâh ile evlendi, diğer bir kız Sul.- Mes'ûd M. Zallû's-Sultân ile evlendi; 'İzzetü'd-Dewle Begim, dul kalınca Mîrzâ Ağa Hân Nûrî Himmetü'd-Dewle ile, ondan da dul kalınca bir kuzeni ile, ondan da dul kalınca 4. defa Yahyâ Hân Müşîrû'd-Dewle (ölm.1.1892) ile evlendi. Muh. Şâh'ın diğer kızları: 'Azizü'd-Dewle Hn. (=Kaymaz M.) ve 'İffetü'd-Dewle Hn.

Muh. Şâh'ın (3) oğulları: 'Abbâs Hân M. "Mülk-ârâ" (doğ. 1847): 1853'te it. Türkiye'de Bağdâd'da oturdu. Annesi Hadîce Hn., Kürd ve Muh. Şâh'ın gözde zevcesi idi. Nâsirüddîn Şâh'ın ölümünde hayatta idi. Ticâret nâzırı ve Kazwîn v. oldu. 1870'te İstanbul'da Sultân Abdülazîz'ce kabul edildi.- Nâsirüddîn Şâh (4) (annesi: Melike-i Cehân Hn.b.Muh. Hân b. Sül. Hân Koyunlu Kaçar, Aka Muh. Şâh'ın dayısı). Nâsirüddîn'in cülûsu ile Sadrâzam Hâccî Mîrzâ Akasî, Rusya'ya sığındı. 26.6.1835'te öldürülen Sadrâzam Kaaim -Mekaam'ın yerine geçmiş, Muh. Şâh'ın saltanatı boyunca sadârette kalmıştı. Revânî bir Gürcî idi. Muh. Şâh'ın kısa Âzerbâyçân vâililiğinde onun atabeyi oldu.Veliahd 19.10.1834-4.9.1848=13, 10, 15. 2.1848'de Âzerbâyçân v. olup 17 yaşında cülûs etti ve 48 yıla yakın tahtta kaldı. Başına büyük belâlar açan Bahâîler tar. öldürüldü. Fârs 1841-8, Âzerbâyçân 1.1848. =1. Ceyrân Hn. Ferruh'u's-Saltana genç öldü. =2. Tâcû'd-Dewle Hn. b.Ah.'Alî M.Kaçar. =3. 'İffetü'd-Dewl Hn. b.Mûsâ Rızâ Bey. =4. Şükûhü's-Saltana Hn. b.Fethullâh M.b.Feth-'Alî Şâh, başkadını. =5. Enîsü'd-Dewle Hn., ilk Avrupa gezisine katıldı. =6. Münîrî's-Saltana Hn. =7. Emîn-i Akdes Hn., Kürd. Şükûhü's-Saltana Begim b. Fethullâh M. Şu'â'ü's-Saltana b. Feth- 'Alî Şâh, Muzafferüddîn Şâh'ın annesidir. 'İffetü's-Saltana (Kaçar değil) Mes'ûd M.'nin annesidir. (müellif: *Sefer-nâme* (1877), Tahrân, 1964). 18.8.1873'te İstanbul'da Sultân Abdülazîz'i, 1867'de Paris'te İmparator III. Napoléon'u ve Londra'da Kraliçe Victoria'yı, 25.5.1878'de Petersburg'da Çar II. Aleksandr'ı ziyâret etti (1837'de vel. iken de Rewân'da Çar'la buluşmuştu). 1889'da gene Avrupa'ya gitti. Aş.bk.- 'Abdû's-Şamed M. "'İzzü'd-Dewle" (1843-191x): adliye nâzırı 1885, Hemedân v., 1883-5.- Muh. Taqî M. "Rüknü'd-Dewle" (ölm.1901): Horâsân v. Oğlu 'Alî Nakıyy M. Hâşmetî's-Sultân, sn. Rüknü'd-Dewle=İhtirâmü's-Saltana Hn., bu izdivâcdan 3 Mîrzâ ve 2 Begim.- Muh. Şâh'ın kç. oğlu ise Ebû'l-Kaasim M.'dir.

Nâsirüddîn Şâh'ın (4) kızları (doğum yılları ile): Fahrü'l-Mülûk (1847) (=Fülân b.Mîrzâ Takıyy Ferahânî), Zıyâü's-Saltana (1855-1880=25), 'İsmetü'd-Dewle (1856), İftihârü'd-Dewle (1857) (=Ağa Emîr b. Dost 'Alî Hân), Efserü'd-Dewle (1858), Wâliyye (1858), Fahrü'd-Dewle (1861), İrânü'l-Mülûk (1881), Ahterü's-Saltana (1881), Ferahü's-Saltana (1882), Tâcû's-Saltana (1884), Şerefî's-Saltana (1885), 'İzzü's-Saltana (1888) ve daha 2 prenses. 1. ve 13. kızı arasındaki yaş farkı 41 yıldır. Şâh'ın bir dâmâdı: 'Alî Hân Zahîrî'd-Dewle b.Muh. Nâsir Hân.

Nâsirüddîn Şâh'ın (4) oğulları: Mu'inüddîn M. (2'den) (ölm. 6.11.1856), vel. 4.9.1848-6.11.1856 = 8, 2, 2.- Muḥ. Hâzım M. (1846-29.6.1858=12): vel. 6.11.1856-29.6.1858=1, 7, 23.- Sul.- Mes'ûd M. "Zillü's-Sultân" (3'den) (5.1.1850-1917=67). Bu prens, hâtıralarını yayınlamıştır: *Târîh-ı Ser-güzeşt-i Mes'ûdi*, Tahrân, 1907 (krş. Hüs. Sa'âdet Nûrî, *Zillü's-Sultân*, Tahrân, 1968). Güney İrân (Fârs ve İsfahân) saltanat nâibi (1881-7, yalnız İsfahân 1887) çocukları: Sul.- Hüs. M. Celâlî'd-Dewle (1870), Sul.- Mahmûd M. (1881), Ferîdûn M., Behrâm M., İsm. M.; Ekber M. Şârimü'd-Dewle (1885-Paris, 29.11.1975=90), ticâret 1915, hâriciye 1916, mâliye 1919, oğlu Ekber Mes'ûd M.; Hümâyûn M., Erdşîr M., Hürmüz M. (1883), Timur M., Murâd M., daha 2 Mîrzâ ve 7 Beğim.- Muzafferüddîn Şâh (5): vel. ve Âzerb.v. 29.6.1858-1.5.1896=37, 10, 2. 1900, 1902, 1905'de 3 defa Avrupa'ya gitti. 1900 yazında İstanbul'a gelip II. Abdülhamîd'i ziyaret etti. Aş.bk. Annesi Şükûhü's-Saltana Hn.'dir. 30.12.1906'da meşrûtiyyeti kabûl etti ki, Rusya'da meşrûtiyetten bir buçuk yıl sonra ve Türkiye'dekinden bir buçuk yıl öncedir ve birbirinden te'sir almışlardır. =1. Fülâne Hn. b.Mîrzâ Takıyy Feraḥânî (bu hanımın annesi, Muḥ. Şâh Kaçar'ın kızı olmakla, zevci ile anne tar. 1. derecede kuzendirler), =2. Fülâne Hn. b.İsm. M. Kaçar (Muḥ.'Alî Şâh 1'den, Şu'â'üs-Saltana M. 2'den doğdular).- Muḥ. Kâzım M.- Kâmrân M. "Nâibü's-Saltana" (22.7.1856-1927-71): =Fülâne b.Hüşâmü's-Saltana, başkumandan, harbiye nâzırı, Tahrân v. 10 erkek, 9 kız çocuğu var (bunlardan: Sult.-Melik M. ve Melike-i Cihân Hanım (doğ. 1875) = Muḥ. -'Alî Şâh).- Nuşretüddîn M. "Sâlârü's-Saltana" (doğ. 5.1882).- Muḥ.- Rizâ M. "Rüknü's-Saltana" (doğ. 2.1883) (3 oğlu ve Hilâlî's-Saltana adlı kızı).- Hüs. 'Alî M. "Yemîni'd-Dewle" (doğ. 1890).- Sul. Aḥ. M. 'Adudü's-Saltana (doğ. 1.7.1891): babası 60 yaşında iken doğan en kç. oğul. En by. oğul ile yaş farkı 45 yıldır. Ünlü şâir İrec M.(1874-1925), Kaçar prenslerindendir.

Muzafferüddîn Şâh'ın (5) 15 kızıdan Zıyâü's-Saltana, meşhur Dr. Muhammed Muşaddık'ın zevcesidir ve Başbakan Musaddık'ın annesi de bir Kaçar prensesidir. Musaddık'ın çocukları: Matia Defterî ve Ḥamîd (kızı Perî Bayat). Muzafferüddîn Şâh'ın kızları: 1- Fahrü's-Saltana (1870-1952'den sn.) =Emînüddewle, oğulları Dr. 'Alî Emîni (1903), başbakan 7.5.1961-6.1962. 2- İhtirâmü's-Saltana (1871-1902=31) =Şanî'ü'd-Dewle (ölm. 1911), mâliye nâzırı, 'Alî-Kulî Hân Mukbilüddewle oğlu, bayındırlık nâzırı. 3- Eşrefü's-Saltana (1872-1905=33) =Âsafü's-Saltana. 4- 'İzzetü'd-Dewle (1874) = Fermân-fermâ M. Kaçar, Fârs v. 5- Kamerü's-Saltana (1875-1923=48). 6- Nûrî's-Saltana (1878) =İmâm Cum'a. 7- Şükûhü's-Saltana (1880-1924=44). 8- Şükûhü'd-Dewle (1880). 9- Eşrefü'l-Mülk (1883). 10- Akdesü's-Saltana (1884). 11- Nûzhetü'l-Mülk (1892). Muzafferüddîn Şâh'ın (5) oğulları: Muḥ. 'Alî Şâh: aş. bk.- Melik-Manşûr M. "Şücâ'ü'd-Dewle", "Şücâ'ü's-Saltana" (doğ. 30.3.1880): kızı, amca oğlu Velîahd Muḥ. Ḥasan Mîrzâ ile evlendi. Oğlu Şâh Sul. Melik Manşûr M., 1980'de hayatta olup amca oğlu Muḥ. 'Alî Şâh'ın kızı Ḥadîce Hn. (ölm. 1959) ile evlendi, bu evlenmeden: Meh bânû

Hn. (1924)=Hamîd M.Kaçar (doğ. 23.4.1918), tal., aş.bk.- Ebü'l-Feth M. "Sâlârî'd-Dewle, Sâlârî's-Saltana" (doğ. 1.11.1881): 1913'te sürüldü. 1926-27'de Kürdistan'da bu prens nâmına Rizâ Şâh Pehlewî'ye karşı ihtilâl oldu.- Ebü'l-Fazl M. "Adûdû's-Sulân" (doğ. 20.10.1882): saltanat nâibi: 16.7.1909-6.1914=4, 11.- Hüs.- Kulî M. Îtidâd Hân (doğ. 1894).- Nâsrî'd-D.M. Nuşretü's-Saltana (doğ. 4.5.1896), saltanat nâibi 6.1914.

Muh. 'Alî Şâh Kaçar (6): Tebrîz'de doğdu, San Remo'da öldü. Hal'inden 16, 5 yıl sn. öldü. ('Alî-Kulî Hân (Bahtiyârî lideri) ve liberaller tar. ferâgate zorlandı). İtalya'ya gitmeden bir müddet Odesa'da oturdu. Annesi, Kaçar hânedânında şâh olmanın şartı olduğu gibi Kaçar prensesidir, Mîrzâ Takıyy Ferahânî'nin kızıdır. Vel. ve Âzerbaycan v.1.5.1896-30.12.1907=11, 7, 29. Zevcesi ve Ah. Şâh'ın annesi: Melike-i Cihân (amca kızı, doğ. 1875) b.Nâibü's-Saltana b. Naşrûddîn Şâh. Rizâ Hân'ın (Pehlewî) kendisini Şâh ilân edip Kaçarlar'ın saltanatına son verdiğini ve oğlu Ah. Şâh'ı hal' ettiğini öğrenince, San Remo'da sürgün bulunan 53 yaşındaki Muh. 'Alî Şâh'ın yüreğine inip sekte-i kalbden ölmüştür. Binâenaleyh Rizâ Şâh Pehlewî, hem Muh. 'Alî Şâh'ın, hem de oğlu Ah. Şâh'ın kaatili olmakla, iki imparator öldürerek rekor kırmıştır. Muh. 'Alî Şâh'ın 4 kızı vardır. 2 küçüğü, anneleri Melike-i Cihân ile berâber uzun yıllar Büyük Ada'da yaşadı. By. kızı Hâdice (ölm.1959) amca-zâdesi Şâh Sul. Melik Mansûr M. Kaçar'la evlendi, b.bk.- Muh. 'Alî Şâh'ın oğulları: Hüs. 'Alî M. "Îtizâdû's-Saltana" (doğ. 1896); Muh. Mehdî M. (doğ.9.1908, genç öldü) (babası ile 1909'de Odesa'ya gitti); Sul.- Mahmûd M. (doğ. 10.10.1905, 1980'de ber-hayât); Sul.- 'Abdül-Mecîd M. (doğ. 7.1.1907-Paris, 24.5.1975=68, 4, 18). Görüldüğü gibi oğullarına son Osmanlı pâdişahlarının adını vermişse de, birbirini yiyen son Türkiye ve İran Türk imparatorlarının akıllarının başlarına geldiği zaman çok geç olmuştu. Muh. 'Alî Şâh'ın diğer 2 oğlu için aşağıdaki paragraflara bk.

Ah. (Şâh) (7): Muh. 'Alî Şâh'ın 2. oğlu ve halefi. Tebrîz'de doğdu. Babasının hal'i üzerine 11, 5,26 yaşında niyâbet altında şâh oldu. Babası ülkeyi terk edip Odesa'ya yerleşti. Vel. 30.12.1907-16.7.1909=1, 6, 18. Saltanat nâibi: Esedü'l-Mülk (16.7.1909-6.1914=4, 11). 6.1914'te nâibsiz şâh oldu (son nâib: Oxford me'zûnu Naşrû'l-Mülk Karagözlü, bunun kardeşi: Washington elçisi Emîr Tuman Karagözlü). Fakat Cihan Harbi başladı ve İngiltere, Kaçarlar'ı tutmadı, Rizâ Hân'ın Kaçarlar aleyhindeki komplolarına arka çıktı. Ahmed Şâh, Sadrâzam Kîwâmü's-Saltana ile berâber, 12.1923'te -25 yaşında İran'dan seyahat maksadıyla çıktı ve bir daha dönmedi. Tebrîz'de doğan Ahmed Şâh Kaçar, Paris'in banliyösü Neuilly'de 32 yaşında, Rizâ Şâh Pehlewî'nin ajanları tarafından zehirlenerek öldürüldü. Bekâr ve çocuksuzdu. Bir ara İstanbul'da VI. Mehmed Vahîdeddîn'i ziyaret etmiş (9.1919), İstanbul'da Büyükada'da da oturan mahlû Şâh babasını görmüş, küçük kızı Sabiha Sultân'ı istemiş, fakat Şii'ye -bir Türk imparatoru da olsa- kız vermek istemiyen Sünnî Müslümanlar'ın halifesi Sultân Vahîdeddîn, reddet-

mişti. Osmanoğulları ile Kaçarlar'ın, son iki Türk imparatorluk hânedânının düşüşleri aynı yıllara rastlar ki, XX. asrın ilk çeyreğinin sonlarıdır ve 1.1.1926'da başlayan 2. çeyreğe her iki hânedan da sâkıt olarak girmişlerdir. Her iki hânedan da - Habsburglar, Hohenzollernler, Romanoflar gibi- Birinci Cihan Harbi'nin dehşetli krizini aşamamışlardır. Kaçarlar'ın yerini Pehleviler almış, Rızâ Hân, Ahmed Şâh'ı sâkıt ilân ettikten 43 gün sonra kendini şâh ilân etmiştir. Gene de kendini emniyette görmediği için, 4 yıl sonra Ahmed Şâh'ı zehirletmiştir. Rızâ Şâh, Ahmed Şâh'tan yaşça 20 yıl büyüktür. Ah. Şâh, Paris banliyösü Neuilly-sur-Seine'de öldü.

Ahmed Şâh Kaçar (7) tahta çıkınca, kardeşi Muh. Hasan Mîrzâ (Tebrîz, 20.2.1899-İng.7.1.1943=43, 10, 15), velîahd oldu (16.7.1909-31.10.1925=16, 3, 16). Ağabeyinden sâdece 13 ay küçüktür. Amcası Melik-Manşûr Mîrzâ'nın kızı ve sn. Muhterem Sultâna Sadtâi ile evlendi. Oğlu: 'Abdü'l-Hamîd Mîrzâ Kaçar (23.4.1918 (2'den). Paris'te sonra Los Angeles'te oturan ve kendisine II. Abdülhamîd'in adı verilen bu prens, şimdi Kaçar imparatorluk hânedânının şefi ve vârisidir. Mühendislik tahsîl etmiştir. 'Abdü'l-Hamîd Mîrzâ Kaçar (23.4.1918) =1. Mâh-bânû (1924) b.Şâh Sul. Melik Manşûr M., tal., =2. Sûdâbe Hn. Avşar, izd. 1960. Çocukları: Muh. Has. M. (18.7.1949, vâris), Nesrîn-Duht (8.2.1951) (bunlar 1'den). 'Abdü'l-Hamîd M.'nin kardeşleri: Hü. M. (1918), Rüknuddîn M. (1921), Akdes Hn. (1919), Giti Hn. (1922) hepsi 1980'de ber-hayât.- Ah. Şâh Kaçar'ın, Kaçar olmıyan ve kraliçe ilân edilemeyen eşinden olma çocukları: Ferîdûn M. (Tahrân, 22.1.1922 - Cenevre, 24.9.1975 = 53, 8, 3) (3 çocuğu oldu) ve hepsi 1980'de ber-hayât ve 1923-30 arasında doğmuş Meryem, İrân, Hüma adı 3 prenses.

Kaçarlar devrinde de İran Türk imparatorluğunda başbakana, Osmanlı devletinde olduğu gibi *sadr-ı â'zam* denmektedir.

Kaçarlar devrinde Fârs'ta Kaşkay Türk boyu ehemmiyet kazandı. XVII. alır sonlarında ilhân denen beyleri, Hasan Hân, sn. kardeşi İsm. Hân olup ikisi de Zendler tar. işkenceyle öldürüldü. Sonra İsm. Hân oğlu Cânî Hân (ölm. 1824), bunun oğlu Muh. 'Alî Hân (ölm.1852), kardeşi Muh.-Kulî Hân (ölm.1868), bunun oğlu Sultân-Muh. Hân, bey oldular. Muh. 'Alî Hân ve oğullarından Cihângîr Hân, Kaçar prensesleri ile evlendiler. 1930'da Şâh, Kaşkay ilhân'ı Sawletü'd-Dewle'yi Tahrân'da hapsedti ve hapiste öldü. Oğlu Nâsır Hân, 1930'da sürüldüğü Avrupa'dan 1941'de gelip hân oldu. 1943'te hânlıktan alındı ve Türkiye büyükelçisinin tavassutu ile idâmdan kurtuldu. Oğlu hân oldu, o da 1963'te İran dışına çıkarıldı.

8. PEHLEVÎLER (13.12.1925 - 17.1.1979)

1. Rızâ Şâh Pehlevî (13.12.1925-25.8.1941 = 15, 8, 13) (hayâtı: 16.3.1878 - 26.6.1944 = 66, 3, 11)

2. Muhammed Şâh Pehlevî (25.8.1941 - 17.1.1979 = 37, 4, 23) (hayâtı: 26.10.1919 - 27.7.1980 = 60, 9, 0)

Rızâ Şâh'ın dedesinin adı Murâd 'Alî, babasının adı 'Abbâs 'Alî'dir ki Rızâ Şâh bebekken 26.11.1878'de öldü. Babası Mâzenderân'ın Sepîd-kûh bölgesinden bir İranlı, annesi Türk'tür. Mezhepleri Şîî/Câferî'dir. Sepîd-kûh'tün Eleşt kasabasında yoksul ve soylulukla ilgisiz bir âilenin çocuğu olan Rızâ, genç yaşta başıbozuk neferi oldu. Sonra Birinci Cihan Harbi'nin getirdiği şartlar için eşkıyâlık yaptı. Onbaşı ve çavuşken İngilizler'in dikkatini çekti. İngiltere tarafından muntazam şekilde himâye edilerek yükseltildi. 21.2.1921'de başkumandan ve harbiye nâzırı olarak hükûmet darbesi yaptığı zaman, 43 yaşında idi. Bu darbe, İngiltere'nin tasvip ve yardımıyla yapıldı. Sonra sadrâzam (başvekîl) (28.10.1923-13.12.1925=2, 1, 16) oldu. Şâh, Avrupa'da mecbûrî seyâhatte idi ve Rızâ Hân'ın gayri meşrû olarak iktidârı ele geçirmesini tasvîb etmediği için onu ve İngiltere'yi protesto maksadıyla İran'a dönmüyordu. Halbuki İngiltere, son iki Türk imparatorluk hânedânına, Osmanoğulları ile Kaçarlar'a -geçen asırda Hindistan'da Timuroğulları'na yaptığı gibi- son vermiye kararlı idi. Hiç bir hânedâna mensûb olmaması bakımından Rızâ Hân'ın kendisini şâh ilân etmesine de, şâh olsa bile otorite sağlayabileceğine de ihtimal vermiyordu. Ama Rızâ Hân, 43 gün şâhsız diktatörlük ettikten sonra, Ahmed Şâh Kaçar'ın sâkût ilânı üzerinden ancak 43 gün bekleyebilip kendini şâh ilân etti. 25.4.1926'da Pehlevî âile adını alarak kendisini İran târihinin İlk Çağ'ına bağlamak istedi. Annesi ve zevceleri Türk olmasına, kendisi de çok iyi Türkçe konuşmasına rağmen, dehşetli bir İran milliyetçisi kesildi ki bu yolda oğlu, kendisinden de ileri giderek Türkler'e çok zulmedecektir. Gerçekte Rızâ Şâh, belki Sâsânîler'den bu yana İran'ın gördüğü İran (Fars) asıllı ilk imparatorudur. Kaçar imparatorluk prens ve prenseslerine verilen Türk unvanları mîrzâ, hânım'ı bırakarak, oğullarına şâpûr (şâhpûr) kızlarına şâh-duht (yâni şâh-oğlu ve şâh-kızı) dedirtti, şâh-duht çocukları vâlâ-güher unvânı ile pr. ve prs. sayıldı. İkinci Cihan Harbi de Türkiye'ye gelip Atatürk'ü ziyaret eden Rızâ Şâh'ı düşürdü. İngilizler tarafından hal' edilen Şâh, Mauritius adasına sürüldü ve hal'inden 3 yıl sonra Güney Afrika'da Johannesburg'da öldü ki, henüz savaş bitmemişti. İngilizler yerine velîahd olan oğluna tahta çıkarmışlardı. 16.6-6.7.1934'te Atatürk tarafından Ankara'da kabûl edilen Rızâ Şâh 1895'de kuzini; Meryem Hn. (1880?-22.3.1903 = 23) ile evlendi ki Prs.Hemdem'i doğururken öldü ve 2 ayrı Kaçar imparatorluk prensesinden başka, velîahd olan oğlu Muh.Şâh'ın annesi Tâcü'l-Mülûk (17.3.1892-Acapulco, 10.3.1982 = 90) (izd.1915) b.Tadfel-Mülûk (tuğgeneral) ile evli idi. Sonra son çocuklarının annesi Esmâ Dewlet-Şâhî Kaçar ile 4. def'a evlendi (1923) ki dul kalınca Washington sefiri Muhsin Reîs ile evlenmiştir (Rızâ Şâh'ın son 4 oğlu ile Prs. Fâûma'nın ann.). 3. eşi bir Kaçar prensesinin kızı olan Tûrân Emîre

Süleymânî Sultâne (1904) ile 1922'de evlenip 4.1924'de boşandı, Gulâm Rızâ'nın annesidir. Muh.Şâh, 'Alî Rızâ ile Şems ve Eşref, 2. eşi olan Tâci'ül-Mülûk'den doğdular. Kaçarlar'ın dâmâdî vasfını hayli sömürdükten sonra, Kaçar hânedârı ve tarafdarlarına karşı, bâzan zulüm derecesini bulan mücâdeleye girişti. Ancak ülkeden Kaçarlar'ın nüfûzunu -bugüne kadar- silemedi. Halbuki Atatürk, Osmanoğulları'nın nüfûzunu tamâmen silmeye muvaffak olmuştu. Fakat bu durumda, İran'ın feodal bünyesinin te'sirini de unutmamak icâb eder. Çünkü bir çok Türk boyunun başında Kaçar prensleri bulunuyorlardı. Rızâ Şâh'ın çocukları:

1. Şâh-duht Hemdem (ü's-Saltana Atabey) (Tahrân, 22.2.1903). = 1. Org. Hâdî Atabey (öldü), = 2. Behrûn, mühendis. = 3. Emîr Aslânî. 1'den çocukları: Pr.Sîrûs Atabey (1928); Prs.Sîmîn Atabey (1929) (= 1. Kenneth Hagstrom, tal.ve = 2. William Manley, tal., 1'den kızı Mînû Hagstrom 1949, 2'den oğlu John Manley 1966); Emîr Rızâ Atabey (1925) = 1. Gail Mildred (A.B.D.1935), izd.1959, tal. 1960 = 1, yş.24-25, zevcinden 10 yş.kç., William Hohlweg kızı, mühendis. = 2. Betûl Garzoğlu, tal. = 3. Fülâne. 1'den: Prs.Âryâ Atabey (Kaliforniya 1960). 3'den: Rızâ Atabey, Donia Atabey ve Mâ'sûme Atabey.

2. Şâh-duht Şems (Tahrân, 18.10.1917). = 1. 'Alî Muh.Cem, izd.1936, tal.1941 = 5, başbakan org.Ferîdûn Cem oğlu. = 2. Mîhrdâd Mînbâşyân Pehlûd (16.3.1917), kültür bakanı, izd. Kaahire, 21.6.1945 (4 yıl sn.), yş.27, 7, 23, zevcinden 0, 7, 13 kç. Çocukları: Şâhbûz Pehlûd (12.1946, = Beatrice Young, do.9.1946, izd. 11.1.1969, yş. 22, 4, zevcinden 3 ay by., kızları Anâhitâ Pehlûd 7.1973 ve Mandâna Pehlûd), Şehryâr Pehlûd (21.7.1949) ve Şehrâzâd Pehlûd (12.9.1952) (1975'de 23 yaşında bir Amerikalı ile evlendi).

3. Muh.Şâh: aş.bk.

4. Şâh-duht Eşrefü'l-Mülûk (Tahrân, 26.10.1919): Muh.Şâh ile ikiz. Ondak 6 saat sn.doğdu. Uzun yıllar Roma ve İsviçre'de yaşadı. İran'da büyük siyâsî nüfûz edindi. 1934'te 15 yaşında evlenip boşandı. Sonra 1939'da Mısırlı Ah.Şefîq Bey'le evlendi. Bu izdivaçtan 2 kızı (Şehrâm, 1940 ve Âzâde) ve 2 oğlu oldu. Büyük oğlu Muşt.Şefîq (1947-7.12.1979), 32 yaşında Paris'te sokakta Humeynîciler tar. tabancayla öldürüldü. Prs.Eşref, Birleşmiş Milletler'de büyükelçi oldu. = 1. 'Alî Kîwâm, başbakan Kîwâm'ın oğlu, izd. 1936, tal.1941 = 5, yş. 17-22, = 2. Ah.Şefîq Bey (Mısırlı) (1922-1976 = 54), sivil havacılık genel md., izd. 1944, tal.1960 = 14, yş.25-39, zevcinden 6 yş.kç., Çocukları: Şâhrâm Kîwâm (1939,=Nîlûfer, doğ. 1945, izd. 1968, yş. 23, zevcinden 6 yş.kç., oğulları Sîrûs Kîwâm 1970); Şehryâr Muh.Şefîq (1947-7.12.1979 = 32) (= Mer-yem İkbâl, doğ.1947, izd. 1967 ve Dârâ Şefîq 1970); Prs.Âzâde Şefîq (1951), 1972'de 21 yaşında evlendi, oğlu Kâmrân (1.6.1973).

5. Şâpûr 'Alî (Tahrân, 1.3.1922-28.10.1954 = 32, 7, 28): Vel.25.8.1941-28.10.1954 = 13, 2, 4. Tayyâre kazâsında öldü. Ağabeyi tahta çıkınca veliahd oldu. Oğlu: Şâpûr 'Alî Rızâ (1947) (vel. 28.10.1954-31.10.1960 = 6, 0, 3), babasının ölümü üzerine amcasının veliahdı oldu ve Muh.Şâh'ın oğlu doğuncaya kd. veliahdlığı devâm et-

ü. Bir İsviçreli ile evlendi Çocukları: Dâwûd, Muḥ. Yûnus ve Prs. Hûr.- Şâpûr 'Alî'nin eşi: Christiane Cholewska, Leh asıllı Fransız aktristi. İlk zevcinden bir oğlu (Joachim Christian Philippe Pahlavi, Paris, 15.9.1941) olduğu halde Şâpûr 'Alî ile evlendi (1946), 1950'den sn. ayrıldı. Hâlen, evlendiği Paris'te Fransız tab'ası olarak yaşıyor. Bunun kızkardeşi, İranlı Dr.Fehremân ile evlidir.

6. Şâpûr Gulâm (Tahrân, 13.4.1923). = 1. Hümâ Â'lem, izd. 4.4.1947, tal. (= 2. Ebte Hâcc, mîmâr, Humâ 1975'de öldü). = 2. Mâ'niye (11.5.1941), Org.Mansûr Cihân-bânî kızı, izd. 6.3.1962, yş. 20, 9, 26, zevcinden 17,11,24 kç. Çocukları (yalnız ilki 1'den): Behmen (30.1.1950), Behrâm (28.11.1970), Âzerduht (11.12.1964), Meryem (18.3.1966).

7. Şâpûr 'Abdû'r-Rahmân (Tahrân, 9.8.1924). Harvard me'zûnu. = Perî-sîmâ (1930), izd. 10.1950, yş. 20, zevcinden 6 yş. kç., İran Bankası guvernörü İbr.Zend kızı, oğulları Kâmyâr 1952 ve kızları Serwnâz 1955.

8. Şâpûr Ahmed (Tahrân, 21.9.1925). = 1. Sîmîn, izd. 1947, tal. = 2. Rosa Bo-zorgnoa (1935), izd. 1958, yş. 23, zevcinden 10 yş.kç. (son 3 çocuğun ann.). Çocukları: Şâhruh (1947), Prs.Şâhlâh (1948); Şâhîn (1959), Prs.Şehr-nâz, Prs.Perî-nâz.

9. Şâpûr Maḥmûd (Tahrân, 3.11.1926). = 1. Meryem İqbâl (1947), zevcinden 21 yş. kç. (= 2. Pr.Şehryâr Şefîq b.Prs. Eşref, izd. 1967). Pr.Maḥmûd, boşandıktan son. tekrâr evlendi.

10. Şâh-duht Fâuma (Tahrân, 30.10.1928-Londra 6.1987 = 59, 8): Los Angeles'te yaşadı. = 1. Vincent Lee Hillyard, ('Alî adıyla ihtidâ etdi) (A.B.D. 1924), izd. Roma, 10.5.1950, tal. 26.7.1955. = 2. Orgeneral Muḥ. Hâtemî (Reşt 1920-14.9.1975 = 55), izd. müd. 15, 9, 22 (İran hava kuvvetleri kumandanı). İlk izdivâcından 2 oğlu ve 1 kızı, 2'den 2 oğlu oldu: Keywân Hillyer (Los Angeles, 13.5.1952), Dâryûs Hillyer (1956), Râ'nâ Hillyer (1953-1954 = 1); Kambiz Hâtemî (1961, izd. 4.1987), Râmîn Hâtemî (1965).

11. Şâpûr Hâmîd (Tahrân, 4.7.1932); = 1. Mînû Dewlet-şâhî (1933), izd. 1951, yş. 18, zevcinden 1 yş. kç., tal., başbakan Dr.Muḥ.Muşaddık'ın kç.- yeğeni. = 2. Hümâ Hameneî, izd. 1956, tal. 1959 = 3. Doris Thomas, izd. 1974. Çocukları: Nîlûfer (8.1953) (1'den), Bihzâd (1957) (2'den), Prs.Nâziük (1959) (2'den), Câ'fer (1975) (3'den).

Muhammed (Rizâ) Şâh Pehlevî: Tahrân'da doğdu, Kaahire de öldü. Kaahire'de Rifâî kabristânına gömüldü. Vel.13.12.1925-25.8.1941 = 15,8,13 (resmen vel.ilânı: 1.1.1926). Babasının hal'i üzerine 22 yaşında tahta geçti. Başbakan Muşaddık'ın yaptığı darbe üzerine 16.8.1953'te kendi kullandığı bir tayyâre ile Bağdâd'a kaçtı, 2 gün sn. Roma'ya geldi. Dr.Muşaddık devrilince (22.8.1953) İran'a döndü ve Birleşik Amerika'nın desteğiyle tahta oturdu. Muşaddık tevkîf edildi (tahliyesi 5.8.1956). İran imparatorluğunun 2.500. yıldönümünü çok büyük milletlerarası törenlerle kutladıktan (1971), dünyânın sayılı süper silâh stoklarından birini yaptıktan, petrolle fevkalâde zenginleştikten sonra, Rusya'nın desteklediği ve Amerika'nın Şâh'ı savunmadığı çok aşırı din-ci ve Âyetullaah Humeynî'yi lider seçen bir ihtilâl netîcesinde, İran'ı terk etmiye mecbur kaldı. İran'da cumhûriyet ilân edildi.

Muḥ. Şâh'ın imparatoriçeleri:

= 1. Fewziye b.Fuâd (Mısır meliki) (doğ. İskenderiyye, 5.11.1921), izd. Kaahire, 16.3.1939, tal.17.11.1948, izd. müd. 9, 8, 2, zevcinden 2, 0,9 kç., yş. 17.4,11-27, 0, 12, tekrâr evlendi. Nesebi için bk. Kavalalılar (II. cildde).

= 2. Süreyyâ İsfendiyârî (Gehweroh köyü/İsfahân, 22.6.1932), izd. Tahrân, 12.2.1951, tal. 14.3.1958, izd. müd. 7, 1, 0, yş. 18,7,20-25, 8, 22, zevcinden 12, 7, 27 kç. Süreyyâ'nın babası Halil İsfendiyârî, İran'ın Bonn büyük-elçisi ve Lor Baḥûyârî beyleri İsfendiyârîler'den (kızkardeşi Fûrûzân-fer), annesi Eva (Karl) adlı bir Alman'dır. Muḥ.Şâh'ın İmparatoriçe Fewziye'den kızı Şehnâz doğmuş, İmparatoriçe Süreyyâ'nın (kardeşi: Bicân) kısır olduğu anlaşıncı onu da boşamıştır. İlk zevcesi Arab'laşmış Türk, bu ikincisi Lor asıllı olan Şâh, 3. izdivâcını Fars kanından bir kızla yaptı.

= 3. Ferrâh Dîbâ (Reşt, 15.10.1938), nişan Tahrân, 23.11.1959, izd. 21.12.1959, izd. müd. 20, 7, 7, yş.21, 2, 7-41,9,14, zevcinden 18,11, 20 kç. Şehnâz dışında Muḥ.Şâh'ın diğer çocuklarının annesi. Bir subayın (Yzb.Sohrâb Dîbâ = Feride Kulbî) Farnsa'da tahsil görmüş kızı idi. Zevci ve çocukları ile tayyâre ile İran'ı terk ettikten sonra şimdi çocukları ile Kaahire'de oturuyor.

Muḥ.Şâh'ın çocukları:

1. Şâhduht Şeh-nâz (Tahrân, 15.11.1940) = 1. Erdşîr Zâhidî (doğ. 17.10.1928), nişân 1.11.1956, izd. 11.10.1957, yş. 16, 10, 26, zevcinden 12, 0, 29 kç. Erdeşîr, mühendis idi, sonra büyük-elçi oldu. Washington 1950-2, Londra 1962-6, dış işleri bakanı 1967-71, yeniden Washington 1973.- Babası Org. Fazlullâh Zâhidî (başbakan 1953-5) (=Hadice, Kaçar prensesi Mû'temedî'l-Mülûk'ün kızı). Tal. 1964=7. =2. Org. Husrew Cihân-bânî, izd. 1970 (6 yıl sn.). Çocukları: Zehrâ Mâh-nâz (2.12.1958); Key-husrew Cihân-bânî (20.11.1971) ve Fewziye Cihân-bânî (1973).

2. Şâpûr Rizâ (Tahrân, 31.10.1960): Vel.31.10.1960-17.1. 1979 = 18,2,17. Babası öldükten sonra Kaahire'de "II. Rizâ" unvânıyla şâh îlân edildi. Hâlen Pehlevî hânedânının şefi. Kaahire'de, annesi ve kardeşleri ile berâber, Mısır devlet başkanının şahsî himâyesi altında yaşıyor. = Manik Cihân-bân (doğ. Tahrân, 8.3.1962).

3. Şâhduht Mâ'sûme Feraḥ-nâz (12.3.1963).

4. Şâpûr 'Alî Rızâ (30.4.1966).

Şâpûr Rizâ kızı Şâhduht Nûr(1992).

5. Şâhduht Leylâ (27.3.1970).

Îrân İslâm Cumhûriyeti .

İlk cumhur başkanı 1934 doğumlu Ebû'l-Hasen Benî-Şadr 2.1980'de seçilip 25.6.1981'de düşürüldü. 26.7.1981'de başbakan Recâî, cumhur başkanı oldu. Kazwîn 1939 doğumlu Muḥ. 'Alî Recâî, 30.8.1981'de başbakanı ile berâber öldürüldü. Yerin Hüccetü'l-İslâm Seyyid 'Alî Hamemeyî (d. 1940) 3.10.1981'de seçildi.

Hüccetü'l-İslâm Rûhullâh Müsewî Humeynî: Seyyid Aḥ.adlı siyâdet iddiasında bulunan bir genç 1840'larda Kumm yakınlarında Humeyn köyüne (vcyâ kasabasına)

oranın toprak beyi olan Yûsuf Hân tar.dâvet edilip kızı Şafiyye ile evlendi. Oğulları Muştafâ, 1903 mayısında askerlerce, fakat daha derîn bir rivâyete göre bir kasaba alış ve verişinde bıçaklanarak katledildi, mollâ idi. Mollâ Muştafâ Müsewî'nin eşi Şıdika 1918'de öldü. Rûhullâh (Humeyn, 9.11.1902-Kumm, 4.6.1989 = 86, 6, 25), 6 aylık babasından ve 16 yaşında annesinden yetim kaldı. Mollâ Muştafâ'nın çocukları sırasıyla: Mollâ Murtaẓâ Basandide Müsevî, Gewherü's-Sâdât ve Fahrü's-Sâdât adlı 2 kız, bebek ölen 2 oğul, sn. Rûhullâh Humeynî'dir. Rûhullâh, yüksek tahsîl için 1922'de Kumm'a yerleşti ve burada Tâifli Şîi Arab Muhammedî's-Şakafî kızı Hadîce Betûl (doğ. 1913) ile evlendi. Humeynî, 1964-65'de bir buçuk yıl Bursa'da yaşayıp sn. Paris'e yerleşti ve ihtilâlin başarısı üzerine Paris'den İran'a döndü. Çocukları sırasıyla: 'Alî, Latîfe, Kerîme (üçü de genç öldüler), Muştafâ (doğ. 12.1932-1977'de SAVAK'ca öldürüldü), Hüccetü'l-İslâm Ahmed Humeynî, Şıddîka (= Hüccetü'l-İslâm İsrâîqî), Ferîde (= Âyetullâh Âredî), Fâume (= Âyetullâh Bergrûdî). 29.7.1989'da devlet başkanı (cumhur başkanı + başbakan) ol. seçilen: 1981-89'da Meclis başkanı Hüccetü'l-İslâm 'Alî Ekber Hâşim-i Rafsancânî-i Behremânî (Rafsancân/Kirmân, 25.8.1934).

İran'ın Târihi Coğrafyası Hakkında

1578'den itibaren Türkiye, İran'dan Kafkasya ve Batı İran'ı alarak Safevî imparatorluğundan büyük ülkeler kopardı. 1594'te İran 1.621.000 km² ve 15.000.000 yaklaşık nüfûsa düşmekle berâber, hâlâ dünyâda Türkiye'den sn. 2. güçlü devletti. Şâh Abbâs (1587-1628), Osmanlı devletinin fütûhâtının büyük kısmını geri almakla berâber bu topraklar daha bir kaç defa Türkiye ile İran arasında alınıp verildi. 1628'de Hindistan Timuroğulları, kudret bakımından Safevîler'i geçtiler ve İran'ı dünyânın 3. büyük devleti çizgisine ittiler.

1700 yılında İran, Safevîler'in gerileme devresine girmişti. Fakat hâlâ dünyâda Türkiye, Hindistan ve Çin'den sonra 4. mühim devletti. Safevîler'den I. Hüseyin (1694-1722) tahtta idi. 1.956.791 km² olan imparatorlukta yaklaşık 18.000.000 nüfus vardı.

1750'de Türkiye, Fransa, İngiltere, Çin'den sonra dünyânın 5. büyük devleti durumunda idi. Nâdir Şâh (1736-1747), İran'ı bir kaç yıl için dünyânın yeniden 2. devleti hâline getirmişse de bu durum ölümüyle ortadan kalkmıştı. 1750'de 1.751.791 km² toprağı muhâfaza edebilen imparatorlukta yaklaşık 16.500.000 nüfus vardı.

1800'de İran'da Kaçarlar vardı. Dünyânın 8 büyük devleti arasında ancak sonuncu sırada tutunabiliyordu. 1.735.654 km² toprakta 12.500.000 kadar nüfus yaşıyordu. Henüz Güney Kafkasya'nın büyük kısmını (Kuzey Azerbaycan, Ermenistan, Doğu Gürcistan) elinde tutuyordu. Fakat bunları XIX. asrın başlarında Rusya'ya kaptırdı ve çok uzun asırlardan beri muhâfaza ettiği büyük devlet vasfını 1828'de kaybetti. 1825'te 10 büyük devlet arasında 9. sırada olan İran 1.671.458 km² ve 11.500.000 nüfuslu idi. Bu târihte büyük şehirleri: Tebrîz 250.000, İsfahân 200.000, Tahrân 150.000, Meşhed 100.000, Şîrâz, Kâşân, Kazwîn, Kirmân, Reşt, Yazd'de 50.000 civârında nüfus.

1850'de: 1.641.558 km², 11.000.000 nüfus. Tebrîz 183.000, İsfahân 180.000, Tahrân 167.000, Meşhed 90.000, Kâşân 60.000, Şîrâz 50.000, Kazwîn 50.000, Kirmân 50.000, Reşt 50.000, Yezd 50.000.

1875'te: 1.641.558 km², 12.000.000 nüfus. Tebrîz 183.000, Tahrân 169.000, İsfahân 100.000, Meşhed 90.000, Kâşân 60.000, Kazwîn 50.000, Kirmân 50.000, Reşt 50.000, Yezd 50.000.

1900'de: 1.643.558 km², 11.000.000 nüfus. Tahrân 250.000, Tebrîz 200.000, İsfahân 100.000, Meşhed 100.000.

1915'te: 1.643.558 km², 11.500.000 nüfus. Tahrân 308.000, Tebrîz 240.000, Meşhed 156.000, İsfahân 100.000.

1925'te: 1.643.558 km², 12.000.000 nüfus. Tahrân 260.000, Tebrîz 220.000, Meşhed 120.000, İsfahân 110.000, Hemedân 100.000.

1940'ta: Tahrân 700.000, Tebrîz 214.000, İsfahân 205.000, Meşhed 200.000.

1950'de: 1.643.558 km², 19.000.000 nüfus. Tahrân 1.300.000, Âbâdân 297.000, Tebrîz 250.000, İsfahân 200.000, Meşhed 200.000.

1875'te İran'da hiç demiryolu yoktu (Türkiye'de 4.632 km.). 1870'te İran'da hiç bir telgraf hattı yoktu; 1875'te 3.966 km telgraf hattı yapılmıştı (Türkiye'de 1870'te 36.059 ve 1875'te 37.643 km telgraf hattı).

Bugünkü İran

Bugün İran 1.643.558 km²'dir (*Statesman's*'de 1.648.000 km² yaklaşık). Nüfus 1981 tahminlerine göre 39.000.000 kabûl edilebilir (yoğunluk 24). Dünyânın en eski ve -Türkiye gibi- hiç bir zaman sömürge olmamış, istiklâlîni kaybetmemiş devletlerinden biridir ki bu durumda bugün 3. bir Müslüman devlet yoktur. Nüfus 1966'da 25.079.000'e, 1975'te 33.010.000'e yükselmiştir. 1950'de bile Amerika, Venezuela ve Rusya'dan sonra 4. gelen petrol istihsâli (32,3 milyon ton), 1960'ta 52,1, 1970'te 191,7, 1975'te 266,7, 1976'da 293,9 milyon tona yükselmiştir (Rusya, Suûdî Arabistan ve A.B.D.'nden sonra gene 4.).

Petrol sayesinde per capita gelir hızla yükselmiştir: 1974'te 1.073 doları, 1976'da 1.930, 1977'de 2.160 doları bulmuş, 3.000 dolara yaklaşırken ihtilâl olmuş, Şîi cumhûriyet îlân edilmiş, petrol istihsâli düşmüş, Irak harbi büsbütün millî geliri azaltmıştır. Bu yüzden, gayri sâfî hâsılada bugünkü İslâm devletleri arasında İran 1. iken (Suûdî Arabistan 2., Türkiye 3.), bugün İran'ın bu durumunu muhâfaza ettiğini söylemek zordur. Belki güçlûkle per capita geliri 2.000 doların üzerinde tutabilmektedir ki bu durumda gayri sâfî hâsıla en çok 80 milyar dolar eder. İhtilâl olmasaydı 1981'de 100 milyar doların hayli üzerine çıkılabilecekti.

İran'ın bugünkü askerî durumu da meçhuldür. Zîrâ ordu geniş ölçüde dağıldığı gibi Şâh'ın aldığı süper silâhlar da kullanılamamaktadır. 1977'de Şâh, savunma bütçesini 9,5

milyar dolara yükselterek rekor kırmıştır (dünyâ devletleri arasında 7.). Bu târihte İran ordusu 200.000 kara + 18.500 deniz + 81.500 hava + 70.000 jandarmadan müteşekkil 370.000 kişi idi ve bu sayı da onu dünyânın sayılı orduları arasına koyuyordu.

İran'da nüfusun mezheb ve ırk durumu karmaşıktır. Kesin ve resmî rakamlar yok, çeşitli tahminler vardır. Çoğunluk Şîî-Câferî'dir. Bunun dışındaki din ve mezhebler hakkında -1981 yılına göre düzeltilmiş- tahmin rakamları şöyledir: 4.000.000 kadar Sünnî. Bu rakam daha büyük olabilir. Zîrâ eski bir alışkanlıkla Sünnîler, mezheblerini açıklamamakta, Şîî gibi görünmektedirler. Kürdler'in büyük kısmı Sünnî-Şâfiî, Türkmenler'in büyük kısmı ise Sünnî-Hanefî'dir. Âzerîler içinde de Sünnî-Hanefî vardır. Fakat Âzerîler'in büyük kısmı ile bir kısım Kürdler ve Arablar, Belûçlar gibi daha küçük azınlıklar, Şîî-Câferî'dir. Câferîler dışında Şîî-İsmâîlîler'in sayısının 1.000.000 kadar olması muhtemeldir; bunlar bilhassa Kazvîn ve Kirmân-Şâh eyâletlerinde fazladır.

1.400.000 kadar Bahâî ve küçük bir mikdar Bâbî olduğu tahmîn edilebilir. 25.000 kadar Zerdüşti (Pârsî) vardır (eski İran dîni). Hemen hepsi Tahrân'da olmak üzere 60.000 Müsevî tahmîn edilebilir. Hristiyan mezhebler ise şöyledir: 170.000 Ortodoks-Gregoryen Ermenî, 10.000 Katolik Ermenî, 30.000 Nestûrî, 10.000 Protestan.

Bu rakamların dökümünden 39 milyon nüfusun yaklaşık 32.295.000'inin Şîî-Câferî olduğu anlaşılır. Dünyâ Şîî nüfusunun yarısından fazlası İran'da yaşar.

Dil durumuna gelince: 8.000.000 Türk'ün bulunduğu tahmîn edilebilir (Türk nüfusu 15 milyona kadar çıkararak tahminler mübâlağalı olmalıdır). Bu da Türkiye ve Sovyetler Birliği'nden sonra bugün dünyânın 3. büyük Türk toplumunu teşkil eder. Çin ve İran'da yaşayan Türk nüfusun toplamı birbirine yakındır. Türkler, Âzerbaycân, Hamse, Hemedân ve Kazvîn eyâletlerinde mutlak çoğunluktadır. Bunlar Âzerîler'dir. Türkmenler, Horâsân'ın Türkmenistan'a yakın şeridinde ve Gûrgân'ın (Ester-Âbâd) Horâsân'a bakan ucunda yaşarlar. Ayrıca başka eyâletlerde, bilhassa Fârs'ta ve Tahrân'da, büyük sayıda Türk vardır.

Kürdler; Ardelân (Kürdistân), Kirmân-Şâhân ve Lûristân eyâletlerinde çoğunluktur. Sayıları 2.000.000'a yakın olabilir. Hûzistân (İran Arabistânı) eyâletinde Arablar vardır. Sayıları 500.000'e kadar tahmîn edilmektedir. Kirmân'ın güney-doğusundaki Belûçlar'ın sayısı 200.000 olabilir. Buna 180.000 Ermenî'yi, 60.000 Müsevî'yi, 40.000 sair Hristiyan nüfusu eklemek lâzımdır. Bu sûretle Farsça konuşan nüfus yaklaşık 28.020.000 kadardır. Ancak Afganistan'da ve Tacikistan'da Farsça konuşan mühim nüfus vardır. Bugün (1981) dünyâda Farsca konuşan 40.000.000 kadar müfus vardır. Farsca, bilhassa şiirde, dünyânın târîhî büyük dillerinden biridir.

Şehirlerin 1981 tahminleri şu şekilde verilmek mümkündür: Tahrân 4.725.000, Isfahân 636.000, Meşhed 615.000, Tebrîz 605.000, Âbâdân 546.000, Rızâiyye (Urmiyye) 437.000, Ahwâz 310.000, Kumm 268.000, Reşt 193.000, Hemedân 176.000, Şîrâz 175.000, Kirmân-Şâh 160.000, Erdebil, Yezd, Kazvîn, Kâşân, Kirmân, 'Araqân, Zencân, Bâbü'l (Bârfürûş), Sârî, Zâhidân, Sine (Senendec), Bender-'Abbâs.

İran 20 târîhî eyâlete ayrılır: Kirmân (merkez Kirmân) 434.228 km², Horâsân (Batı H.) (Meşhed) 323.703 km², Fârs (Şîrâz) 176.992 km², Âzerbâyçân (Güney Â.) (Tebriz) 106.605 km², Semnân-Dâmgâan (Semnân) 93.963 km², Hûzistân ('Arabistân) (Dizfûl, 1926'da Ahwâz) 88.154 km², Lâristân (Lâr) 54.457 km², İsfahân (İsfahân) 54.328 km², Lûristân (Hurrem-Âbâd) 41.173 km², Tahrân (eski Rey=Cebel) (Tahrân) 35.535 km², Hemedân (Hemedân) 30.410 km², Yezd (Yezd) 28.701 km², Hamse (Zencân) 28.043 km², Kirmân-Şâh(ân) (Kirmân-Şâh) 27.506 km², Kazwîn (Kazwîn) 25.455 km², Ardelân (Kürdistân) (Senendec = Sine) 24.260 km², Kâşân (Kâşân = Keşân) 21.526 km², Mâzenderân (Ar. Taberistân) (Bâbü'l-Bârfürûş) 19.476 km², Ester-Âbâd (Gürgân, Ar. Cürcân) (Ester-Âbâd) 14.863 km² ve Geylân (Reşt) 14.180 km².

1950'den sonra eyâletlerde değişiklikler yapıldı. Önce eyâlet sayısı küçük eyâletler birleştirilince, fakat nedense Âzerbâyçân ikiye ayrılarak 10'a indirildi. 12.1954'te bu 10 eyâletin yüzölçümü ve nüfusu için şu resmî tahminler verildi: Tahrân 168.680 km² ve 3.328.000 nüfus, Kuzey (Tebriz) ve Güney (Rızâiyye) Âzerbâyçân 99.297 km² ve 2.474.000 + 792.000 = 3.266.000 nüfus, Geylân 72.265 km² ve 2.634.000 n., Horâsân 334.923 km² ve 2.460.000 n., Kirmân-Şâh 89.089 km² ve 2.245.000 n., Hûzistân 118.392 km² ve 1.807.000 n., İsfahân 216.065 km² ve 1.780.000 n., Fârs 161.603 km² ve 1.656.000 n., Kirmân 361.542 km² ve 1.301.000 n., toplam İran 20.478.000 nüfus.

Sonra eyâlet sayıları gene çoğaltıldı, fakat eski eyâlet sınırları değiştirildi. Şimdi 23 eyâlet vardır ki bunlara "üstân" denmektedir. Vilâyet (il) sayısı 153 sancaktır. Sancaklara "şehristân" ve sancak vâlîlerine "fermândân" deniyor. Kazâ (ilçe) sayısı 461'dir ve bunlara "bahş", kaymakamlara "bahşdâr" tâbir ediliyor. Nâhiyelere "dehistân", müdürlerine "dehdâr", köy muhtarlarına da "kedhudâ" deniyor.

23 eyâlet şöyledir (1981 nüfus tahminleri ile): 1. Tahrân (Tahrân) 7.526.000; 2. Horâsân (Meşhed) 3.742.000; 3. İsfahân (İsfahân) 2.550.000; 4. Âzerbâyçân-ı Şarqî (Tebriz) 3.900.000; 5. Âzerbâyçân-ı Garbî (Rızâiyye=Urmiyye) 1.500.000; 6. Hûzistân (Ahwâz) 2.400.000; 7. Mâzenderân (Sârî) 2.700.000; 8. Fârs (Şîrâz) 2.250.000; 9. Geylân (Reşt) 2.550.000; 10. Kirmân (Kirmân) 1.161.000; 11. Kirmân-Şâhân (Kirmân-Şâh) 1.165.000; 12. Benâdir-ü Cezâir-i Bahr-i Ummân (Bender-'Abbâs) 908.000; 13. Belûcistân ve Sîstân (Zâhidân) 682.000; 14. Kürdistân (Senendec) 937.000; 15. Hemedân, 16. Lûristân, 17. Semnân, 18. Çâr-Mahall-i Bahtiyârî, 19. Elâm, 20. Kûh-i Lûlûye, 21. Ahmedî, 22. Zencân, 23. Yezd. Son 9 eyâletin nüfus toplamı: 5.033.000. Bütün İran (1981 t.): 39.000.000.

B i b l i y o g r a f y a

Selçuklular'dan Önce İran (Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Büveyhîler vs.) (metinde gösterilen eserler dışında): Abbâsîler hakkında ilgili bahiste gösterilen bütün eserler. Taberî; İbnü'l-Esîr, VII-XII; İbnü Hallikân; *Tabaqât-i Nâşîrî*; 'Utbî, *Târîh-i Yemînî*; Mîrhond, *Rawzatü's-Şafâ*; Houtsma, *Recueil*; Sem'ânî, *el-Ensâb*, D.S. Margoliouth nş., *GMS*, XX, Leiden, 1912; Yâqût, *Mû'cemü'l-Büldân*, Ferdinand Wüstenfeld nş., Leipzig, 1866-73, 2: 1924; F.Bemont, *Atlas de la Civilisation Iranienne*, 1987; Barthold, *Turkestan*; İbnü Miskeweyh; Hamd. Müstewfî, *Târîh-i Güzîde*; A.M., *Nüzhetü'l-Kulûb*, M.Debîrsiyâqî nş., Tahrân, 1336Ş = 1957; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*; Nerşahî, *Târîh-i Buḥârâ*, İng. trc. R.N.Frye, *The History of Bukhara*, Cambridge/Mass. 1954; *The Histories of Nishapur*, R.N.Frye nş., Lahey 1966 (metinler); Frye, *Bukhara, The Medieval Achievement*, Norman/Okla., 1965; Mes'ûdî; Yâ'qûbî; BGA.- Lane-Poole, Markov, Müze-i Hümâyûn ve başka meskûkât katalogları; Weil, *Geschichte der Chalifen*, II; Justi, *Iranisches Namenbuch*; Kuhn, *Grundriss der Iranischen Philologie*; Muir, *The Caliphate*; Barthold, *Zur Geschichte der Saffâriden*, Nöldeke-Festschrift, I, 171 v. dd.; A.Müller, *Der Islam*; B.Spuler, *Iran im früh-islamischer Zeit*, Wiesbaden, 1952; EI; Zambauer; Mafizullah Kebîr, *The Buwaihîd Dynasty of Baghdad (946-1055)*, Kalkûta, 1964; Ç.E. Bosworth, *Sîstân under the Arabs (651-864)* Roma 1968; Joel L.Kraemer, *The Cultural Revival during the Buyid Age*, 1986; J. Chr. Bürgel, *Die Hofkorrespondenz 'Adud ad-Daulas*, Wiesbaden 1965; Hermann Büsse, *Chalif und Grosskönig, Die Bûyiden im Iraq (945-1055)* Beyrut, 1969.

Kafkasya (Sâcîler, Mûsâfirîler, Şîrvân-Şâhlar): Taberî III; İbnü'l-Esîr VII-XII; Ferdinand Justi, *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1985 (s.390-479: İran hânedânları); Defrémery, *La Famille des Sadjides*, JA, IX, 1847, 409-46, X, 396-436; Weil, II; 'Arîb, de Goeje nş.; Markov; İbnü İsfendiyâr, Browne trc., *GMS*, 1905, metin: Tahrân 1933; Zâhîrüdîn, Petersburg 1850; J.M. Unvala, *Numismatique du Tabaristân*, Paris 1938; Müctebâ Minowî, *Mâzyâr*, Tahrân 1933, 1954; G.H. Şâdıqî, *Les Mouvements Religieux Iraniens au IIe et au IIIe Siècle de l'Hégire*, Paris 1938; B.Dorn, *Geschichte Shirwans von 1538-1820*, *Mém.de l'Acad.*, Petersburg, V, 317-433; A.Y., *Beiträge zur Geschichte der Kaukasischen Länder*, *Mém.de l'Ac.*, Petersburg, IV, 523-602; E.A. Pakhomov, *İstorii Azerbaidzana XI-XIV Vv.*, Bakû, 1923; Sachau, *Verzeichnis*; Huart, *Les Mosafirides*, *Jubilée de E.G. Browne*, Cambridge, 1922, 228 v.dd.; Ghazarian, *Armenien unter der Arabischen Herrschaft*, Marburg, 1903; Minorsky, *A History of Sharvân and Darband*, Cambridge 1958; A.M., *Transcaucasica*, *Journal Asiatique*, CCXVII, 1930, 41-111; A.M., *Studies in Caucasian History*, Londra 1953; Seyyid-Ah. Kesrewî, *Şehryârân-ı Gümnâm*, 3 c., Tahrân, 2: 1957 (İran hânedânları); Sa'îd Nefîsî, *Târîh-ı Hânedân-ı Tâhirî*, Tahrân 1956; J.Walker, *The Coinage of Saffarid*, N.Y. 1956.

Kaynaklar için geniş tafsîlât Storey'in eserinde vardır: Rusca trc. Bregel' ve Borşçevski, *Persidskaya Litaratura*, Moskova 1972.

Selçuklular'dan Sonra İran (Kâkûyîler, Alamut, Hürmüz, Lâr, Muzafferîler, Serbedârîler, Celâyirîler): İbnü'l-Eğîr, IX-XII; Houtsma, *Recueil*, 4 c.; Horn, *Grundriss der Iranischen Philologie*; E.G. Browne, *History of Isfahan*, JRAS, 1901; İbnü İsfendiyâr; Justi, *Iranisches Namenbuch*; Markov, Lane-Poole ve diğer meskûkât katalogları; Zambauer, *Contributions*; Poole, *Coins of the Kâkweyhîs*, Num. Chron., 1875; G.C.Miles, *The Coinage of the Kâkwayhid Dynasty, Iraq*, V, 1938, 89-104; A.M., *Kâkwayhid Dirhems*, ANSM Notes, XII, 1966, 165-93; C.E. Bosworth, *The Kâkûyids, Iran, Journal of the British Institute of Persian Studies*, VIII, 1970, 73-95; Mâferuîhî, *Kitâbü Mehâsin-i Isfehân*, Celâlî'd-D. Tîhrânî nş., Tahrân, 1312 Ş. = 1933; Câ'fer b.Muh. Câ'ferî, *Târîh-ı Yezd*, İrec Afşar nş., Tahrân, 1338 Ş. = 1960; J.M. Smith Jr., *The History of the Sarbadâr Dynasty (1336-1381)*, 1971; Ekrem Behrâmî, *Târîh-ı Îrân ez-Zuhûr-i Islâm tâ Süqû't-ı Bağdâd*, Tahrân, 2: 1977. *Rawzatü's-Şafâ; Târîh-i Güzide*; Sachau, *Verzeichnis*; Casanova, *Monnaie des Assassins de Perse*, Revue Numismatique, 1893; Guyard, *Un Grand-Maître des Assassins*, JA, 1877; Defrémery, *L'Hist. des Ismaéliens de la Perse*, JA, VIII, 1856, 353 v.dd.; Dorn, *Die Geschichte Tabaristans*, Peterburg, 1850; Defrémery, *La Dynastie des Mozaffériens*, JA, IV-V; Howort, *History of the Mongols*; 'Azzâwî, *Târîhu'l-İrâq* I-II; Reşîdüddîn, *Câmi'ü't-Tewârîh*; Habîbü's-Siyer; HâfızEbrû, *Zübde'tü't-Tewârîh*; Gaffârî, *Cihân-ârâ*; Müneccimbaşı; İbnü Baştûta; Luciano Cordeiro, *Comme sa Perdeu Ormuz*, Lizbon, 1896; Marco Polo; Le Strange, *The Lands*; R.Stübe, *Zur Geschichte des Hafens von Hormûz*, Xenia Nicolaitana, Leipzig, 1912, 177-96; P.Schwarz, *Iran im Mittelalter*; B.de Meynard, *Dict. de la Perse*, Paris, 1861; Cüweynî, *Cihân-güşâ*, 3 c.; De Sacy, *La Dynastie des Assassins*, Paris, 1809; Hammer, *Geschichte der Assasinen*, Fr. trc. Hellert, Paris, 1833; Defrémery, *Nouvelles Recherches sur les Ismaéliens*, JA, XIII-XV; d'Ohsson, *Hist. des Mongols*; Şîrîn Beyânî, *Târîh-ı Âl-i Celâyir*, Tahrân 1345 HŞ; *Târîhu Şeyh Üweys*, J.B. van Loon nş., Lahey, 1954; M.G.S. Hodgson, *The Order of Assains*, Lahey, 1955; W. Iwanow, *Alamut and Lamassar*, Tahrân, 1960; B.Lewis, *The Assassins*, Londra 1967; Muşt. Gaalib, *Â'lâmü'l-İsmâ'iliyye*, Beyrût 1964; Cewâdü'l-Maskafî, *Hasan bin Sabbah*, Karaçi, 1953, 1958.

Nûrî 'Abdü'l-Hamîdî'l-Ânî, *el-'Irâq fi'l-'Ahdi'l-Celâirî(1337-1411)*, Bağdâd 1986.

Hazar Güneyi (Pâdûspânîler, Geylân-Şâhlâr, Bâwendîler, Taberistân, Mâzenderân, Kârkiyâiler, Cürcân): Justi, *Iranisches Namenbuch*; Marquart, *Erânşahr*; *Grundriss der Iranischen Philologie*; Taberî; İbnü'l-Eğîr; Yâ'qûbî; Belâzûrî; Sachau, *Muhamm. Dynastien*, Berlin, 1923; Müneccimbaşı; Mîr Seyyid Zahîrî'd-D. Mar'aşî, *Târîh-ı Taberistân* (1476), Dorn nş., Petersburg, 1850, M.H. Tesbîhî nş., Tahrân 1345 Ş.; A.Y., *Târîh-ı Gilân we Deylemistân* (1489), Rabino nş., Reşt 1912; W. Madelung, *Arabic Texts concerning the History of the Zaydi Imams of Tabaristan, Daylaman and Gilan*, 1987, 410 s.; Fûmenî, *Târîh-ı Gilân* (1629), Dorn nş., 1858; İbnü İsfendiyâr, *Târîh-ı Taberistân* (1216), E.G. Browne trc., GMS, II, 1905; Markov; Zambauer; Lane-Poole; Howorth; d'Ohsson; Huart, *Les Ziyârides, Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, XLII, 403-15, Paris, 1922; Mafizullah Kabir, *Ziyarids, Journal of the Asiatic Society of Pakistan*, V, 1960, 8 v.dd.; Rabino, *Les Dynasties Alaouides du Mazandaran*, JA, CCX, 1927, 253-77; A.Y., *Mâzandarân and Astrâbâd*, GMNS, 1928; A.M., *A Journey in Mâzandarân*,

JRGS, 1913, 435-54; Ritter, *Erdkunde*, VI/I, Berlin, 1838, 471-523; G.le Strange; Dorn, *Caspia*, 1875; BGA; Yâqût; Nüzhetü'l-Kulûb, GMS, XXIII; Mîr Teymûr Mar'aşî, *Târîh-ı Handân-ı Mar'aşî-i Mâzenderân*, M. Sütûde nş., Tahrân 1977; Vasmer, *Die Eroberung Tabaristâns durch die Araber*, *Islamica*, III, 1927, 86-150; Rehatsck, *The Bâw Sepahbuds*, *Journal of Bombay Branch of RAS*, XII, 1876, 410-45; G.Melgunof, *Das Südl. Ufer des Kaspischen Meeres*, Leipzig, 1868; Fr. Spiegel, *Erânische Altertums-kunde*; Casanova, *Les Ispehbeds de Firim*, 'Acab-nâma, 117-26; H.Louis Rabino di Borgomale, *Rulers of Lâhijân and Fûman Gilân*, JRAS, 1918, 85-100; A.M., *Le Guîlân*, Paris, 1917; A.M., *Les Dynasties Locales du Gilân et du Daylam*, JA, CCXXXVII, 1949, 310-50; 'Abbâs Kedîwâr, *Târîh-ı Gilân*, Tahrân, 1940; W. Madelung, *Der Imam al-Qâsîm ibn Ibrâhîm*, Berlin, 1965; R.Strothmann, *Staatsrecht der Zaiditen*, Strasburg, 1912.

Yeni Çağ'da Kafkasya (Kuba, Şeki, Bakû, Karabağ, Gence hanlıkları): P.G. Butkov, *Materialı dlya Novoy Istorii Kavkasa s 1722 po 1803*, Petersburg, 1863; R.Şâbânoğlu, *Âzerbâyçân'da Hânlik Devri*, Bakû, 1926; E.A. Pakhomov, *Kratkiy Kurs Istorii Azerbaycana*, Bakû, 1923; M.H. Baharlı, *Âzerbaycan*, Bakû, 1921; Yûsuf Vezîrof, *Âzerbâyçân*, İst. 1922; Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya, Moskova, 1926; Brokgauz ve Efron, *Ensiklopediya Slovar*, Petersburg, 1891; Gülistân-ı İrem, Bakû, 1926; Mirza Bala, *İA*, ilgili maddeler; Semenov, *Georaficeskiy i Statisticeskiy Slovar' Rossyskoy Imperii*, 2 c., Petersburg 1865; *Istoriya Azarbaydjana (1920-61)*, *Bibliyografiya*, Bakû 1970.

Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, Üveysîler, Avşarlar, Zendler, Kaçarlar, Pehlevîler: Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-ı Kadîme-i Islâmiyye*, IV, 1321 (1903); Lane-Poole, *Catalogue of Persians Coins, Shahs of Persia*, 1887; Mehmed Şefîk Keçik, *Der Kanzlei Uzun Hasans*, Freiburg 1976; Ebû-Bekr-i Tihriânî, *Kitâb-ı Diyâr-Bekriyye*, N.Lugal ve F.Sümer nş., T.T.K., 2 c., 1962-4; *Rawzatü's-Safâ; Habîbü's-Siyer*; 'Azîz Esterâbâdî, *Bezm-ü Rezm*, İst. 1928; Dewlet-Şâh; *Şeref-Nâme*; İsfizârî, *Rawzâtü'l-Cennât fî Medîneti'l-Herât*, Tahrân, 1314 Ş.; Fazlullah b.Rûzbihân Huncî, *Târîh-ı Â'lem-ârây-i EmînîFâti*, Kût., 4.431, İng.trc. Minorsky, *Persia in 1478-1490*, Londra, 1957; Yahyâ-i Kazwînî, *Lübbü't-Tewârîh*, Tahrân, 1314 Ş.; Muşlihü'd-D.-i Lârî, *Mir'âtü'l-Edwâr*, Nûrosmâniye Kût., 3.156, Tr. trc. Şeyhulislâm Hoca Sâdeddîn Ef., Süleymâniye Kût., Beşîr Ağa Yzm., 470; Hasen Beg Rûmlu, *Ahsenü't-Tewârîh*, Tahrân, 1979, Barûda 1931-4, 2 c., (İng. trc. ile) (1494-1577) (1405-1493'te âid c. basılmamıştır: Nûrosmâniye Kût., 3.317); Nûrullâh Mar'aşî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, Süleymâniye Kût., Es'ad Ef. Yzm., 1.280; 'Abdü'r-Rezzâq Semerkandî, *Matlâ'ü's-Sâ'deyn*, Muh. Şefî' nş., Lâhûr, 2 c., 1946-9 (Hâfız-ı Ebrû ile berâber); Ferîdûn bey, *Münşe'âtü's-Selâtin*; *Tâcü't-Tewârîh*; diğer bütün Osmanlı kronikleri ve husûsî târihleri; C.H.Seddon, Hasen Beg Rûmlu trc.: *A Chronicle of the Early Safawis (1494-1577)*, Baroda, 1934 (Farsca metinle); diğer Fars kaynakları: Storey, I, 301-22; Şeyh Hü. b.Şeyh 'Abdü'z-Zâhidî, *Silsiletü'n-Nesebi's-Safewiyye*, Berlin, 1924; *Târîh-ı Âlem-*

ârây-i 'Abbâsî (1629'da kalır), Tahrân, 1314=1896, R.M.Savory, *History of Shah 'Abbas the Great*, 2 c., 1978 (1.400 s.); *Lâ Â'lem-ârây-ı Safewî* (Şâh İsm. devri), Weddullâh Şükrî nş., Tahrân 1971; Muh. Yûsuf, *Zeyl-i Târih-ı Â'lem-ârây-i 'Abbâsî*, S.Hwânsârî nş., Tahrân 1938; Gaffârî, *Cihân-ârâ* (1595'te kalır), Tahrân, 1343 Ş.; Kadî Ah. Kummî, *Hulâsatü't-Tewârîh*, H.Muller nş., Wiesbaden 1964; *Reşehâtü 'Ayni'l-Hayât*; Müneccimbaşı; Cenâbî; Evliyâ Çelebî; Ah. b.Hüs.i'l-Kâtib, *Târih-ı Cedîd-i Yezd*, İ.Afşâr nş., Tahrân, 1966; İbnü 'Abdî'l-Kerîm, *Târih-ı Zendiyye*, E.Beer nş., Leiden 1888 ve Nâmî, *Târih-ı Gülüşâ*, Sa'îd Nefîsî nş., Tahrân 1317 Ş.; Muh. Hâşim Rüstemü'l-Hükemâ, *Rüstemü't-Tewârîh*, Muh. Müşîrî nş., Tahr. 1969; 'Abdü'r-Rezzâq Beg b.Necf-Kulî Hân, *Me'âşir-i Sultâniyye*, Tebrîz, 1241 Ş., İng. trc. H.J. Brydges, *The Dynasty of the Kajars*, Londra, 1833; Mîrzâ Takîyy Hân Sipîhr, *Târih-ı Kaacârîyye*, Tahrân, 1273 Ş.; Cehângîr Kaaimmeqâmî nş., Tahr. 1961; Mîrzâ Mehdi Hân, *Târih-ı Nâdirî*, Tebrîz, 1260 Ş., Seyyid 'Abd. Enwâr nş., *Cehân-güşây-i Nâdirî*, Tahr. 1964, Fr.trc. Sir William Jones, *Histoire de Nader-Chah*, Paris 1770, İng. kısaltılmış trc. *The History of the Life of Nadir Shah*, Londra 1773; Ađudü'd-Dewle Sult. Ah., *Târih-ı 'Ağudî*, Bombay 1889, lit.; Rizâ-Kulî Hân, *Rawzatü's-Safây-i Nâsîrî*, 9 c., Tahrân, 1271 Ş.; Muh. Has. Hân, *Matla'ü's-Şems*, Tahrân, 1303 Ş. ve *Târih-ı Nâsîrî*, Tahrân, 1300 Ş.; 'Abd. Hân Emîr Tahmâsp, *Târih-ı Rizâ Şâh Pehlewî*, Tahrân, 1305 Ş.; Mîrzâ Mehdi Hân Esterâbâdî, *Dürre-i Nâdire*, Bombay, 1281=1863, Seyyid Câ'fer Şehîdî nş., Tahrân, 1341=1963; Ebü'l-Has.b.Muh. Emîn, *Mücmelü't-Târih bâ'd Nâdiriyye*, O.Mann nş., Leiden, 1891, Rezâwî nş., Tahrân, 1320 Ş.; yukarıda anılan Farsca ve Türkçe kaynaklar dışında Mısır'da Memlûkler'in son devrinde yazılan Arabca kaynaklarda da XVI. asrın ilk yıllarına kadar olan devir için zengin bilgiler vardır (bk.Memlûk bibliyografyası): 'Aynî, İbnü Tagribirdî, Makrîzî, İbnü 'Arab-Şâh, İbnü İyâs vs.

F.Sümer, *Karakoyunlular*, T.T.K., 1967; İA'nde *Akkoyunlular*, *Karakoyunlular*, *Kaçarlar*, *Nâdir*, *Cihân-Şâh* gibi maddeler; Walter Hinz, *Irans Aufstieg zum Nationalstaat*, Leipzig, 1936, Tr. trc. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, T.T.K., 1948; A.M., *Schah Esma'il II*, MSOS, XXXVI, 1938, 9-99; J.Malcolm, *Hist. de Perse*, 4 c., Fr.trc., Paris, 1821; P.M.Sykes, *History of Persia*, 2 c., Londra, 1915; H.R.Römer, *Irans nach dem Tode Isma'îls (1577-81)*, Würzburg, 1939; Minorsky, *La Perse au XVe Siècle entre la Turquie et Venise*, Paris, 1933; G.Berchet, *La Republica di Venezia e la Persia*, Torino, 1865; Bellan, *Chah-'Abbâs Ier*, Paris, 1932; L.Lockhardt, *Nadir-Shah*, Londra, 1938; Sir D.Ross, *Sir A. Sherley and His Persian Adventure*, Londra, 1933; Hikmet Muh. 'Alî, *Relations Politiques Irano-Ottomanes de 1722 à 1747*, Paris, 1937; K.Beyânî, *Les Relations de l'Iran avec l'Europe Occidentale à l'Epoque Safavide*, Paris, 1937; Le Margne, *Vie de Thamas Kouli-Kan*, Madrid, 1741; Chardin; Tavernier; Otter; diğer Avrupalı seyâhat-nâmeleri ve sefâret-nâmeleri; Brosset ve Allen'in Gürcistan târihleri (1849-56 ve 1932); E.G.Browne, *A History of Persian Literatur*'ın III. (1264-1502) ve IV. (1502-) cildleri (Cambridge, 1920, 1924); Barbaro ve Contarini gibi Venedik diplomatlarının sefâret-nâmeleri; Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti dell'Asia 1470-74*, Viyana, 1856; Sir E. Denison Ross, *The Early Years of Shah Isma'il*, JRAS, 1896, 249-340; Friedrich

Sarre, *Ardabil*, Berlin, 1925; B.Nikitine, *Les Afchars d'Urmieh*, JA, CCXIV, 1929, 67-123; F.Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara, 1967(2 baskısı daha var); A.M., *Safevî Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1976; 'Abbâsî'l-'Azzâwî *Târîhu'l-'Irâq*, III: *el-Hükûmâtü't-Türkmâniyye*, Bağdad, 1939 ve IV; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, T.T.K., 1941, 2: 1970; Hammer, *Dânişmend*, Uzunçarşılı, Öztuna ve diğer umûmî Osmanlı târihleri; H.Sohrweede, *Der Sieg der Safaviden in Persien und Seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert*, *Der Islam*, XLI, 1965, 95-223; Togan, *L'Origine des Safavides*, *Mélanges Massignon*, III, Şam, 1957, 345-57; Jean Aubin, *Chah Ismâ'il et les Notables de l'Iraq Persan*, *Journal of Economic and Social History of the Orient*, II, Leiden, 1959, 31-81; Kesrewî, *Şehryârân-i Gumnâm*, Tahrân, 1308 Ş.; Muh. 'Alî Terbiyet, *Dânişmendân-i Âzerbâyçân*, Tahrân, 1314 Ş.; İ.M.Ferruh, *Hânedân-i Mukaddem*, Tahrân, 1340 Ş.; O.A.Efendiev, *Azerbaydzhanskogo Osudartsva Safeviden v Nachle XVI Veka*, Bakû, 1961; E.Glassen, *Die Frühen Safawiden nach Qazi Ahmad Qumi*, Freiburg, 1970; E.Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safawiden in 16. Jahrhundert*, Freiburg, 1970; C.R.Markham, *History of Persia*, Londra, 1874; Kişmişev, *Pokhodı Nadir Şaha*, Tiflis, 1889; J.Hanway, *The Revolutions of Persia*, 2 c., Londra, 1753; *The Cambridge History of Iran*, 8 c., 1968 v. dd.; B.N.Zakhoder, *Sovremenniy Iran*, Moskova, 1957; Bâbâ Saferî, *Erdebîl der-Güzer-gâh-i Târîh*, 2 c., Tahrân, 1971-4; D.N.Wilber, *Iran Past and Present*, Princeton, 1967; R.K. Ramazani, *Iran's Foreign Policy (1941-73)*, Un. of Virginia, 1975; Muh. Şâh Pehlewî, *Mission for My Country*, 1961; A.M., *The White Revolution*, 1967; J. Bhari-er, *Development in Iran (1900-1970)*, 1971; George Lenczowski, *Russia and the West in Iran*, 2 c., Cornell Un., 1948-54; G.Handley-Taylor, *Bibliography of Iran*, Londra, 1964; 2: 1968; H.Busse, *Kanzleiwesen am Hand Türkmenischer und Safawidischer Urkunden*, Kaahire, 1959; H.R.Roemer, *Die Safaviden*, *Saeculum*, IV, 1953; K.Michael Röhrborn, *Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. und 17. Jahrhundert*, Berlin, 1966; 'Abdû'l-Hüs.Nevâî, *Şâh Ismâ'il-i Şafewî*, Tahrân, 1347 Ş.; W.Hinz, *Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15 und 16. Jahrhundert*, ZDMG, C-CI; V.Minorsky, *The Poetry of Shâh Ismâ'il I*, BSOAS, X, 1942, 1.006b-53a; Şâh Ism.'in şiirleri: S.N.Ergun, *Hatâyî Divânı*, İst. 1949; H.Araslı ve 'Azîz Ağa Mehmedov, *Şâh Ismâ'il Hatâyî'nin Eserleri*, Bakû 1966, Âzerbaycân Ak; H.Araslı *Deh-Nâme*, Bakû 1948; Turhân Genceî, *Il Canzoniere di Şâh Ismâ'il Hatâyî*, Napoli 1959; Maria Francesca Tiepoliu, *La Persia e la Repubblica di Venezia*, Venedik, 1973; M.M.Mazzaoui, *The Origins of the Safawids*, Wiesbaden, 1972; M.H.Ne'metova, *Şîrvân'ın XIV-XVI. Asırlar Târîhi*, Bakû, 1959; Ghulam Sarwar, *History of Shâh Ismâ'il*, Aligarh, 1939; R.Savory, *Iran under the Safavids*, Londra, 1980; A.Beningsen ve H.Carère d'Encausse, *Le Daghestan*, REI, 1955, 6-56; Ermenî vesikaları: A.D.Papazyan, *Persidskie Dokumentı Matenadarana*, 2 c., Revân, 1956-60; Gürcü vesikaları: M.Chubua, *Persidskie Firmanı i Ukazı Mureya Gruzii*, Tiflis, 1949 ve V.S. Puturidze, *Gruzino-Persidskie Istoriçeskie Dokumentı*, Tiflis, 1955.- E.G. Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge, 1910; Mehdi Melik-zâde, *Târîh-i Inkılâb-ı Meşrûtiyyet-i İrân*, 7 c., Tahrân, 1949-53; Ah. Kes-

rewî, *Târîh-ı Hicdehsâle-i Âzerbâyçân*, 6 c., Tahrân, 1933-41, 8: 1977; Hamîd Algar, *Religion and State in Iran (1785-1906)*, Los Angeles, 1960, 2: 1969; G.R. Gartwaite, *The Bakhtiârî Khân (1846-1915)*, *IJMES*, III, 1972, 24-44; Rezmârâ ve Newtaş, *Ferheng-i Cugrâfiyây-i Îrân*, Tahrân, 1949-53; L.W. Adamec, *Historical Gazetteer of Iran*, 2 c., 1981; Muh. Halîl Mer'aşî-i Şafewî, *Mecmâ'ü't-Tewârîh der-Inkurâz-ı Şafewiyye*, 'Abbâs İkbâl nş., Tahrân 1949; Krusinski, *Revolution of Persia*, Dublin 1729; 'Abdül-Has. Newâî, *Esnâd wü Mükâtebât-i Târîhî ez-Tîmûr tâ Şâh İsmâ'il*, Tahrân, 1341 Ş.; S.A.M. Şâbitî, *Esnâd wü Nâmehây-i Târîhî-i Dewre-i Şafewiyye*, Tahrân, 1343 Ş.; A. Gabriel, *Religionsgeographie von Persien*, Viyana 1971; M. Bazin ve C. Boromberger, *Gilân et Âzerbâyjân Oriental*, Paris 1982; Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge 1958; Nâdir Mîrzâ, *Târîh we Cugrâfiyây-i Dârü's-Saltane-i Tebrîz*, Tahrân 1905; 'Alî Aşgar Şemîm, *Îrân der-Dewre-i Sultânât-i Kaacar*, Tahr. 1965; J.R. Perry, *Karîm Khan Zand, A History of Iran (1747-1779)*, Chicago 1979; Mehdi Rûsenzamîr, *Die Zand-Dynastie*, Hamburg 1970; A. Newâî, *Kerîm Hân-ı Zend*, Tahrân 1344 Ş.; Minorsky, *Tezkiretü'l-Mülûk, A Manual of Safavid Administration (1725)*, Londra 1943; Muh. Hâşim Âşaf Rüstemü'l-Hükemâ, *Rüstemü't-Tewârîh*, Muh. Müşîrî nş., Tahrân 1969; Luţfullâh Hünerfer, *Gencîne-i Âsâr-ı Târîh-ı İsfahân*, İsfahân 1967; Lâ, *Â'lem-ârây-ı Şafewî*, Wedullâh Şükri nş., Tahrân 1971; G.R. Gartwaite, *Khans and Shahs, A Documentary Analysis of the Bakhtiârî in Iran* 1982; L.P. Elwell-Sutton vs., *Bibliographical Guide to Iran*, 1982; *Atlas of Ancient and Historical Maps of Iran*, Tahrân 1976; 'Abbâs Sahâb, *Atlas of Geographical Maps and Historical Documents of the Persian Gulf*, Tahrân, 2: 1974; Mehdi Bâmbâd, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i Îrân der-Karn-i 12 we 13 we 14-i Hicrî*, 6 c., Tahrân, 2: 1978; A. Kesrewî, *Târîh-i Meşrûta-i Îrân*, Tahrân, 13: 1977.- Paul Horn, *Schah Tahmasp*, Strassburg 1891; H.L. Rabino di Borgomale, *Coins, Medals and Seals of the Shahs of Iran (1500-1941)*, L. 1945. P. Oberling, *The Turkic Peoples of Southern Iran*, Cleveland 1964; A.M., *The Qashqâ'i Nomads of Fars*, Lahey 1974; F. Barth, *Nomads of South Persia*, Oslo 1961; *Iran Yearbook* 1988, 660 s. Sibylla Schuler-Walser, *Das Safawidische Persien im Europäischen Reiseberichte (1502-1722)*, Baden-Baden 1970; Shaul Bakhash, *Iran under the Qajars (1856-1896)*, Londra 1978; J.E. Woods, *The Aqqyunlu*, Chicago Ün., 1976; Z. Sâbitiân, *Dewre-i Şafewiyye*, Tahrân, 1343 Ş.; Y.M. Nawabî, *A Bibliography of Iran, A Catalogue of Books and Articles on Iranian Subjects, mainly in European Languages*, 5 c., 1969 v. dd.; Mehdi Akaasî, *Târîh-ı Hûy*, Tebrîz, 1350 Ş = 1971. D.N. Wilber Riza Shah Pahlavi, Hicksville 1975; P. Avery, *Modern Iran*, Londra 1965.

A. Piemontese, *Bibliografia Italiana dell'Iran (1462-1982)*, 2 c., Napoli 1982.

Onüçüncü Kitap

HİNDİSTAN

(Afganistan ve İndonezya)

I

HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU

1. Gazneliler (1001-1187)

Hindistan'da Müslüman fütûhâtı, daha Emevîler devrinde, Muhammed İbnî'l-Kaasim'in Sind'i fethi ile başladı. Sind, Hılâfet'in (İslâm İmparatorluğu) bir eyâleti oldu. Emevîler'in ve Abbâsîler'in Sind vâîleri (askerî umûmî vâlî) listesi, Abbâsîler bahsinin sonunda verilmişti.

Türkler'in Hindistan'ı fethi ise, İlkçağ'da başlar. Akhunlar için bk.c.III. Müslüman Türkler'in Hindistan topraklarına ayak basması, X. asrın ikinci yarısından itibaren (950 yılları). Bugün "Afganistan" denen ülkenin Afganca (Peştû) konuşan kısmı (ki ülkenin yaklaşık üçte ikisidir), aslında Hindistan kıt'asının bir parçasıdır. Ülkenin kuzey-batısı (merkez Herât), Horâsân'ın bir kısmını (Doğu Horâsân) teşkil etmekle, aslında İran'ın bir parçasıdır ve bu bölgede Farsca ve Türkçe konuşan kavimler (İranlılar ve Türkler) içiçe yaşamışlardır. Ülkenin kuzeyi ise, Güney Türkistan ve Türkistan'ın bir parçasıdır (târîhî merkezi Belh, şimdi Belh'in çok az güney-doğusunda Mezâr-ı Şerîf); burası tamâmen bir Türk memleketidir.

Bu târihten, mukadderâtı Hindistan ile müşterek olan asıl Afgan ülkesini, ülkenin Fars ve Türk kısımlarından kuzeyde Hindûküş dağlarının ve Herîrûd'un ayırdığını

söylemek mümkündür. İşte bu ülkenin merkezi Gazne'dir ki, şimdiki merkez Kâbil, Gazne'nin az kuzey-doğusunda kalır. Asıl Hindistan'a, Kâbil'in az güney-doğusundaki Hayber geçitinden (1.022 m) geçilir. Geçitin Hindistan tarafının ağzında Peşâver şehri (339 m) vardır. Bu da bir Afgan şehridir ve Hindistan'ın eski Kuzey-batı eyâletinin merkezidir. Burası Pathan eyâletidir ve Afganca konuşulur. Şimdi bütün bu topraklar Pâkistan'ındır. İşte Türkler'in Hindistan'a girdikleri topraklar buralardır. Arablar'ın Müslüman Türkler'den iki buçuk üç asır önce Hindistan'a girdikleri yer ise, güneydir. Arablar, Ummân Denizi'nin kuzeyindeki İran ülkesi Kirmân'dan, gene bu denizin kuzeyindeki Hindistan ülkesi Belûcistân'a, orada doğuya doğru ilerliyerek Sind ülkesine girmişlerdir. Belûcistân'da Belûcca, Sind'de Sindce konuşulur ki, bunlar da Afganca ve Farsca gibi Ârî dilleridir. Ancak Arablar, Sind ülkesini daha doğuya doğru atlayamamışlar, kuzey-doğuda Pencâb'a, doğuda Racastan'a, güneyde Gücerât'a intikal edememişler, Pencâb akınları geçici kalmıştır. Müslüman Türkleri temsil eden Gazneliler ise, Pathanistan'dan doğu ve güney-doğuya ilerliyerek Pencâb'ı almışlardır. Bu ülkede, aynı dil grubundan (Ârî = Hind-Avrupâî) Pencâbca konuşulur (bugün Pencâb, ehemmiyetli kısmı ilkinde kalmak üzere Pâkistan ile Hindistan arasında bölüşülmüştür; Belûcistan ile Sind ise tamâmen Pâkistan'da kalmaktadır). Müslümanlar'ın "Hindûstân" dedikleri asıl Hindistan, büyük Ganj ovası, Pencâb'dan sonra başlar, Pencâb'ın güney-doğusundadır ve burada nüfus, büsbütün yoğunlaşır. Delhi, Hindûstân'ın kuzey-batısında ve Pencâb sınırına yakındır. Hindûstân'da Hindce'nin (Hindî) başlıca 6 lehçesi konuşulur, bu da bir Ârî dilidir.

Hindistan Türk imparatorluğunun başlangıcı olarak 28.11.1001 günü kabul edilebilir. Bu, Gazneli Sultân Mahmûd'un, Pencâb hükümdârı Brahman Ceypâl'i meydan muhârebesinde yenip esir aldığı târihtir ki bunun üzerinde Sultân Mahmûd, "Gaazî" unvânını almıştır. Bu, Gazneli Mahmûd'un 2. Hindistan seferidir. Gazneliler'in imparatorluk döneminin başlangıcıdır. 955-1001 arası, Gazneliler'in krallık devresidir.

Hindistan'a İslâm dinini sokan, Gazneliler ve ondan sonraki Türk imparatorluk hânedanlarıdır. Bugünkü Pâkistan, ancak Gazneli Mahmûd'un attığı temel üzerinde kurulabilmiştir. Arablar, İslâm dinini ancak Sind (İndüs) nehrine kadar getirebilmişler, daha ileriye geçememişlerdir. Hindistan'ın dîni Brahman (Hindû) dînidir. Müslüman Türk fütûhâtı başladığı zaman Buda dîni, Hindistan'dan hemen hemen çekilmiş durumda idi.

Sünnî-Hanefî mezhebinde olan Gazneliler, Türk'tür. Bu Türk imparatorluk hânedânı 955'te başlamış, 1001'de Afganistan melikliğinden Hindistan imparatorluğuna yükselmiş, 1187'de sönmüş, bu sûretle 232 yıl sürmüştür. Bu devirde -aslında bir kıt'a olan ve çeşitli diller konuşulan- Hindistan, bir çok Brahman hükümdar arasında bölüşülmüştü. Bunlar Türk müstevflilere karşı bâzan müttefikan hareket etmişlerdir.

Gazneli Mahmûd, Hindistan seferlerinden dâima Gazne'ye dönmüş, Hindistan'da nâib olarak, kumandanlardan Arıyaruk'u bırakmıştır.

Gazneli hânedânında hânedan ve ordu dili Türkçe'dir. Edebiyat ve devlet işlerinde Farsca kullanılmaktadır. Devlet, yoğun Fars kültürünün te'sirindedir. Hânedânın dehâsı, Türk târihinin başlıca cihangirlerinden olan Sultân Mahmûd'dur. Ondan başka bu çapta hükümdar yetiştiremeyen hânedân, Karahanlılar, Selçuklular, Gurlular gibi üç rakıyb

Türk imparatorluk hânedânı ile yeterli derecede mücâdele edememiştir. Selçukoğulları, Büyük Türk Hâkanlığı tahtını Karahanlılar'dan devralmakla berâber, bu mevkie, 1040'ta Dandânanan meydan muhârebesinde Gazneli ordusunu dağıtarak yükselebilmişlerdir. Ancak Mahmûd'a yol açan, Sebük Tegin'in dehâsidir.

Gazneliler'in (Gaznevîler, Ar.Gazneviyyûn) taht şehirleri Gazne iken 1116'da ve kesin şekilde 1157'de Lâhûr'a götürülmüştür. Lâhûr, Pencâb'ın en büyük şehridir. 23.11.999'a kadar ilk 44 yıl Gazneliler, Sâ mânîler'e tâbî olmuşlardır. 23.11.999-8.3.1118'de 118 yıl, 3 ay, 15 gün müstakildirler. 8.3.1118-29.4.1157 = 39, 1, 22 müddetle Selçuklular'a (Sultân Sancar) tâbî olmuşlardır. 1157-1187 arasındaki son 30 yıllarını müstakil geçirmişlerse de bu devrede de Gurlular tarafından devamlı tazyîk edilmiş ve bir çok toprakları ellerinden alınmıştır. 1.1163'te Gazne şehri kaybedilmiştir. 1176'da Multân, 1180'de Peşâwer'i kaybetmiş ve Gurlular'a tâbî olmuşlardır.

Gazneliler'in en geniş şekli 4.680.000 km²'ye erişmektedir (ki 1981'de bu topraklarda 430 milyon nüfus yaşıyordu): Afganistan, Türkmenistan, Harzem, İran'da Kirmân, Horâsân, Semnân-Dâmgan, Lâristân, İsfahân, Rey (Tahrân) (1029), Hemedân, Yezd, Kazvîn, Kâşân, Mâzenderân, Ester-Âbâd, Geylân, Hindistan'da Pathanistân, Sind, Belûcistân, Doğu ve Batı Pencâb (bugünkü Pâkistân'ın tamâmı), Racastân, Mâlwa, Gücerât, Delhi, Agra, Üd, Allâhâbâd (asıl Hindûstân). Tabîi bu genişlik, 1030'a doğru erişilmiş ve çok kısa müddet elde tutulmuş en geniş sınırlardır. Gazneli Mahmûd devrinde dünyânın en kudretli devleti hâline gelen imparatorluk, 23.5.1040'tan itibaren (Dandânanan meydan muhârebesi) bu durumu Selçuklular'a bırakmış, bütün İran ve Türkistan topraklarını Selçuklular'a terketmiştir (krş.C.E.Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 162-97). 1032'de Benâres alınarak Bihâr'a da ayak basılmıştır. 977'den sonra bir kaç yıl taht şehri Belh'e götürülmüş, 1148-1149 ve 1155-1156'da Lâhûr'a alınmış, 1157'de Gazne taht şehri olarak bırakılıp kesin şekilde sultânlar, Lâhûr'da oturmaya başlamışlardır. Halîfe'den müstakil olarak sultân (imparator) titrini taşıyan ilk İslâm hükümdârı Sultân Mahmûd'dur ki, Abbâsî Halîfesi'ni ancak rûhânî lider olarak tanımıştır. Onun ölümünden 30 yıl geçmeden Selçuklu Sultân Tuğrul Bey, Halîfe'nin bu durumunu, bizzât Bağdâd'a girerek tesbît etmiştir. Gazneliler'den önce Büveyhîler, asla Abbâsî Halîfesi'nden müstakil olduklarını iddia edememişler, Halîfe'nin gûyâ vâlîleri şeklinde saltanat sürmüşlerdir.

Gazne'nin ilk Türk vâlîsi, Ebû-'Alî Erûk'tür. Zâbülistân'ın (merkez Gazne) Türk melikleri ve muhtemelen Gök Türk hânedânından inme Hindû-şâhlar'ın sonuncusu Kâbül Şâh'ın kayın-birâderidir. Alp Tegin, bu zâatun 5.962'de Gazne vâlîsi olarak ölümü üzerine makamına geçmek üzere Gazne'ye gelmiştir. Alp Tegin, 955'te Herât (Doğu Horâsân) ve 2.961'de bütün Horâsân vâlîsi olarak, Gazneliler'i başlatmıştır. Sâ mânîler'in vâlîsi iken istiklâl kaymıştır. Ah.b.İsm.Sâ mânî'nin Türk kölesi ve mânevî oğlu idi. Gazneli hükümdarları ve saltanat müddetleri tablosu şudur:

1. Alp Tegin (955-963 = 8)
2. Ebû-İshâq İbrâhîm (963-966 = 3)
3. Bilge Tegin (966-974 = 8)
4. Pîrî Tegin (974-977b = 3)

5. Ebû-Mansûr Nâsırî'd-D.Emîr-i Âdil Kara Beçkem Sebük Tegin (977b-8.997 = 20)
6. İsmâ'il (8.997-3.998 = 0, 7)
7. Seyfû'd-Dewle (Yemînü'd-Dewle) we Emîrî'l-Mille Kehfû'l-İslâm (Kehfû'd-Dewle we'l-İslâm) Nizâmî'd-Dîn we-Nâsırî'l-Haqq (1013) Ebî'l-Kaasim Gaazî es-Sultân Maḥmûd Gaznewî b.Şebük Tegin (3.998-30.4.1030 = 32, 1)
8. Celâlû'd-dewle we Cemâlî'l-Mille Ebî-Aḥmedî'l-Mekḥûl Muhammed (30.4.1030-2.10.1030 = 0, 5, 2 + 24.12.1040-4.1041 = 0, 4 = 0, 9)
9. Nâsırû'd-Dewle Mes'ûd I (2.10.1030-24.12.1040 = 10, 2, 23)
10. Şihâbü'd-D.Ebî-Sa'îd Mewdûd (4.1041-29.12.1048 = 7, 8)
11. Muh.Mes'ûd II (29.12.1048-1.1049 = bir iki hafta)
12. Bâhâû'd-Dewle Ebî'l-Has.'Alî (1.1049-5.1049 = 0, 4)
13. Mecdî'd-Dewle 'Abdî'r-Reşîd (5.1049-4.2.1052 = 1, 9)
14. Seyfû'd-Dewle Ferruh-zâd (4.2.1052-3.1059 = 7, 1)
15. Żahîrû'd-Dewle (Dîn) İbrâhîm (3.1059 - 25.8.1099 = 40, 5)
16. 'Alâ'û'd-Dewle Mes'ûd III (25.8.1099-3.1115 = 15, 7)
17. Kemâlû'd-Dewle Şîr-zâd (3.1115-3.1116 = 1, 0)
18. Sultânû'd-Dewle Arslan-Şâh (3.1116-6.2.1118 = 1, 11)
19. Yemînü'd-Dewle Gaazî Behrâm-Şâh (6.2.1118-3.1157 = 39, 1)
20. Mu'izzû'd-Dewle Husrew-Şâh (3.1157-7.1160 = 3, 4)
21. Dâcû'd-Dewle Husrew-Melik (Melik-Şâh) (7.1160-8.1187 = 27, 1)

Alp Tegin'in (no.1) yerine oğlu İbr.(no.2), sonra Alp Tegin'in mânevî oğlu Bilge Tegin (no.3) (Gerdîz'de öldü), sonra Alp Tegin'in diğer mânevî oğlu Pîrî Tegin (no.4), sonra Alp Tegin'in diğer mânevî oğlu ve dâmâdı Sebük Tegin (no.5) geçti. Binâenaleyh hânedânın gerçek atası Sebük Tegin'dir, nitekim hânedâna "Âl-i Sebük-Tegin = Sebük Tegin Hânedânı" denmiştir; Alp Tegin, Sebük Tegin'in gerçek babası değil, babalıdır. Sebük Tegin'in gerçek babasının adı Serenk ve bunun kardeşi Kökem Yabgu'dur, bunlar Issık Göl çevresinde Barşân (Pars-Han)'da emîrlik eden Oğuzlar'ın Kayı boyu beyleridir (Reşîdüddîn, Jahn, 66). Bu sûretle Gazneliler'in menşeinin de, Osmanogulları gibi Kayı boyu beylerinden indiği ve akrabâ oldukları âşikârdır. Alp Tegin'in dâmâdı da olan (bu izdivaçdan İsm. doğdu) Sebük Tegin'in "Kara-Arslan" lakabını taşıyan Barsgan (veyâ Barshan) Kayı beyi babasının Gök Tanrı dininden olduğu muhakkaktır. Sebük Tegin'in (923?-8.997 = 74?), 960'tan önce ihtidâ ettiği tahmîn edilebilir. Bu ihtidânın da, zâten kendisi Sâmanî meliki Aḥ.b.İsm.'in hizmetine girince ihtidâ eden bir Türk beyi olan Alp Tegin'in hizmetine girince vuku bulduğu söylenebilir. Sebük Tegin'in kardeşi Buğracık (Herât, sn. Buşenc vâlisî iken Tâhir b.Ḥalef b.Aḥ. tar.öldürüldü)'dir.

Sebük Tegin'in çocukları: 1. Hurre Kalçı Hâtûn (ilk izdivâcını Bânîcûriler'den Huttâl beyi ile yapmış olabilir). = 1. Hârizm-Şâh 'Alî (ölm. 1015), = 2. kardeşi Hârizm-Şâh Ebû'l-'Abbâs Me'mûn (izd.1016).- 2. Ḥasan, 3. Hüs., 4. Aḡudû'd-D.Yûs. (oğlu

Yâ'kuub), 5. Ebû'l-Muz.Naşr (999'da ağabeyi Sul.Mahmûd'un Horâsân Sicistân v., ölm. 1021) (oğlu el-Muz.).- 6. İsm. (no.6): Sul.Mahmûd'dan küçük (şu halde doğumu 970'ten sn.) olduğu halde Gazne'de vâli ve Alp Tegin'in (no.1) kızından doğma olduğu için babası Sebük Tegin'in yerine geçip 7 ay sonra ağabeyi Sul.Mahmûd tarafından tahttan indirildi; Cûzcân'a sürülüp orada yaşadı. Arabca ve Farsca'da şâir ve müelliftir (oğlu Sâlar Mes'ûd).- 7. Sul.Mahmûd (no.7).- 8. Fülâne = Ah. III b.Ferîğûn (Cûzcân).

Gazneli Sultân Mahmûd (no.7) (14.11.970-30.4.1030 = 59, 5, 17): Gaazî (28.11.1001), Kehfû'l-İslâm (11.1026), Nizâmü'd-D. (1014). Veliahd: 977-3. 998 = 21. Sebük Tegin'in büyük oğludur. Gazne'de Fîrûze-Bâğ'daki türbesinde medfun. = Bint İlig-Han (Karahanlı), izd. 4. 1001, = Bint Me'mûn Hârizm-Şâh, = Bint Muḥ. II b. Ferîğûn (Cûzcân). Gazneli Sultân Mahmûd'un çocukları:

1. Zeyneb (Mahmûd Buğra III. b.Yûs.Kadır Han Karahanlı'nın nişanlısı); 2. Fülâne = Felekû'l-Me'âlî Minûçîhr b.Kaabûs (Cûrcân-Ziyârî meliki: 1012-29 = 17, çocukları için bk. Ziyârîler); 3. Naşr, 4. İsm., 5. Sül.- 6. Sultân Muhammed (no.8) (997-4.1041 = 44): 1. Mes'ûd ile ikizdir, ikizlerin büyüğüdür. Vel.3.998-30.4.1030 = 32, 1. Babası ölünce yerine geçti, fakat ikiz kardeşi tarafından 5 ay sonra tahttan indirildi, 1. Mes'ûd'un 10 yıllık saltanatından hal'i üzerine tekrar 4 ay tahta çıktı. Veliahdliğinde Cûzcân vâlisi idi. = Bint Ebî-Naşr Muḥ.b.Ebî'l-Hâriş Ah.b.Muḥ. (Cûzcân): Oğulları: Ah., 'Abdü'r-Rahîm, 'Abdü'r-Rahmân, 'Ömer, Nâmî, 'Osmân.- 7. Sultân Mes'ûd I (997-6.1.1042 = 45): şehzâde iken İsfahân ve Rey vâlisi idi. Hal'inden bir yıl sonra öldürüldü. = Bint Gerşâsp 1 Kâkûye, = Sâre Hâtûn b.Yûs.Kadır-Han Karahanlı. Hânedan bu zâtan yürüdü (aş.bk.).- 8. Sultân 'Abdü'r-Reşîd (no.13) (1022-1.1052 = 30): yeğenlerinden sonra tahta çıktı. Bir yıl sonra dâmâdı tar.öldürüldü. Dâmâdı Emîr Tuğrul Nezâr, Gazneli Mahmûd'un mânevî oğlu idi. Kendisini sultân ilân etti ve 3.1052'de öldürülünceye kadar bir kaç ay tahtı gasbetti. Mütegalibe olup "Kâfir-i Nî'met" diye anılır. Fakat onu hükümdar listelerine Sultân 'Abdü'r-Reşîd'den sonra alanlar vardır.

I. Sultân Mes'ûd-i Gaznevî'nin (no.9) çocukları: 8.1041'de katledilen 9 şehzâde (bunlardan 4'ü yetişmiş yaşta idi: Muḥ., 'İzzet-yâr, Merdân-Şâh, Sa'îd); Mecdûd (ölm. 1042, Pencâb = Lâhûr ve Multân v.); Mes'ûd (doğ. 1042, Belh = Güney Türkistan v.); bunlar dışında I. Mes'ûd'un 4 oğlu tahta çıkıp toplam 57 yıl saltanat sürdürdüler:

Sultan Mewdûd-i Gaznevî (no.10): I. Mes'ûd'un büyük oğlu ve veliahdı (2.10.1030-24.12.1040 = 10, 2, 23) (1021-12.1048 = 37), = Bint Çağrı Bey Selçuqî; çocukları: Sâ'd, Fülâne ve II. Mes'ûd (no.11, vel. 1042-12.1048 = 6 yaşında tahta çıktı, bir iki hafta sonra amcası Sul.'Alî tar.hal' edildi).- Sultân Alî (hal'inden sn. ölm. 1051) (no. 12): 1049'da ağabeyinden dul kalan Çağrı Bey'in kızı Selçuklu prensesi ile evlendi; oğlu ve veliahdı: el-Hasan (vel.1.12.1048-1051 = 3).- Sultân Ferruh-zâd (no.14): (1026-1059 = 33): amcası Sul.'Abdü'r-Reşîd'in katli ve Emîr Tuğrul'un tahtı gasbı ve katli üzerine tahta çıktı, 23 yaşında öldü (1036-1059).- Sultân İbrâhîm (no.15) (1033-1099 = 66): I. Mes'ûd'un babasının ölümünde 9 yaşından küçük olan küçük oğlu. 3. ağabeyinden sonra 26 yaşında tahta çıktı ve 40 yıl tahtta kalarak hânedânının rekorunu kırdı. Kendisinden sonra gelen bütün Gazneliler'in de atası oldu. = Bint Melik-Şâh b.Alp-Arslan b.Çağrı Bey. Sultân Melik-Şâh'ın çağdaşı ve dâmâdı.

Sultân İbrâhîm-i Gaznevî'nin (no.15) çocukları: 39 şehzâde (isimleri: *Tabakaat-i Nâsirî*, Raverty nş., I, 105).- Seyfüddewle; Mahmûd (Lâhûr'da Hindistan genel vâlisi, Agra fâtihî, 1088'de müddeî).- Fülâne = Melik Arslan-Argun b.Alp-Arslan b.Çağrı bey.- Fülâne = İmâm 'Abdü'l-Hâliq Cûzcânî (Cûzcânî ulemâ âilesinin atası).- III. Mes'ûd (no.16) (1061-1115 = 54): babası Sul.İbr.'in velî ve halefi. = Bint Alp-Arslan (izd. 1072, ölm. 1074?), = Mehd-i 'Irâq Hât.b.Melik-Şâh b.Alp-Arslan (izd.1075, önce sûri). Bu sûretle 11 yaşında iken Alp-Arslan'a dâmâd oldu ise de zevcesinin ölümü üzerine onun yeğeni ve Alp-Arslan'ın torunu ile evlendi; bu sûretle bu def'a da Sultân Melik-Şâh'a dâmâd oldu. Fakat bu yıllarda şehzâde idi. Mehd-i 'Irâq Hâtûn, Sul.Behrâm-Şâh'ı doğurmakla, bu Gazneli sultânı, ana tarafından Selçuklu ve Melik-Şâh'ın torunudur.

III. Mes'ûd'un çocukları: Bahâüddîn Muh.(oğlu Haфіrî'd-D.Muh.), Ferruh-zâd (oğulları 'Alî, İrân-Melik, Şâh-zâd), Melik-Çihr, Mahmûd, Melik-zâd, Tâhir, 'Alî, Cemşîd-Melik (oğulları Hurşîd ve Tûrân-Melik), Sultân-Melik Arslan (1083-10.1118 = 34) (Hindistan'a kaçtı) (oğulları Arslan-Melik, Has. ve Emîr-Nîk); Sultân Şîr-zâd (1081-1116 dan sn. = 35) (Taberistân'a kaçtı) (no.17, katli); Sultân Arslan-Şâh (no.18) (1084-1119 = 35, katli); Sultân Behrâm-Şâh (no.19).

Sultân Behrâm-Şâh'ın (no.19) çocukları: Seyyidü'd-Dewle Ferruh-Şâh; Fülâne = Kuḫbû'd-D.Muh.b.Hüs.Guurî; Dewlet-Şâh (katli 1150); Husrew-Şâh (no.20); diğer 17 şehzâde (adları: *Tabakaat-i Nâsirî*, I, 105).

Husrew-Şâh'ın oğulları: Mahmûd, Key-Husrew ve Husrew-Melik (no.21) (katli 1.1190). Bu sonuncunun oğulları: Velfahd (1160-1187) (Garcistân'da Gurlular tar. babası ve kardeşleri ile berâber katli 1.1190) Behrâm-Şâh, Mahmûd-Şâh, Cihân-Şâh, Mes'ûd-Şâh, Melik-Şâh, Husrew-Şâh.

Gazneliler'in yerine Gurlular (Guurîler) Geçti.

2. Guurîler (1187-1206)

Aslında bu hânedân, emîr, melik ve sultân olarak çeşitli ülkelerde 700'lerden 1389'a kadar 7 asra yakın devâm etmiştir. Guur, Herât'ın doğusundaki dağlık bölgedir. Hânedân, çok muhtemelen Türk'tür. Şiddetli Fars te'sîrindedir. Türk te'sîrinde Afgan veyâ İranlı olması daha az muhtemeldir. Hânedâna, bilinen en uzak atasının adından alınarak "Şensebânîler" denir. Resmî dil olarak Farsca'yı, orduda Türkçe'yi kullanmışlardır. Mezhepleri Sünnî-Şâfiî olmakla berâber, 1199'dan önce Şîi/Kerrâmî idiler, bu târihte Fahrüddîn Râzî tarafından hânedâna Şâfiî mezhebi kabûl ettirilmiştir. Maamâfih XI. asırda Sünnî-Hanefî idiler. Hindistan imparatoru olarak 1187'de (1186 da olabilir) Gazneliler'in yerine geçmişlerdir (Lâhûr'un Gazneliler'den fethi). Gazneliler'den gene Hindûlar'a geçmiş olan Delhi'yi ise 1192'de almışlardır. 15.3.1206'ya kadar bu sûretle 19 yıl Hindistan Müslüman Türk imparatorluk tâcına sâhib olmuşlar, yerlerini kendi yetiştirdikleri ve mânevî oğul yaptıkları Hindistan Türk Memlûk hânedânına bırakmışlardır. Asıl taht şehirleri 1145 yıllarından itibaren Guur ülkesinde -bugün metrûk olan ve Câm denen- Firûz-Kûh'tur. Daha önce merkez Sanga'da Zâr-i Marg dağı eteğinde Mendeyş kalesi idi. 700 yıllarından beri Guur'un prensleri olan bu hânedân, herhalde başlangıçta Müslüman değildi. 1099'da emîrlikten melikliğe yükselmişlerdir.

Sâmânîler'e, Gazneliler'e, 8.3.1118-1157 arasında Selçuklular'a tâbî olup 1157-1206 atasında müstakil kalmışlar, 13.2.1206-1214 arasında 8 yıl Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuşlardır. Ancak bu tâbiyyet Afganistan dalı içindir. Hindistan dalı 1187'den itibaren müstakildir. İmparatorluk döneminde (1187-1206) hânedân, 3.760.000 km²'ye erişen ülkeleri elinde tutmuştur ki bu topraklarda 1981'de yaklaşık nüfus 610 milyonu bulmaktadır: Batı Horâsân, bugünkü Afganistan ve Pâkistân'ın tamâmı, Hindistan'da Racastân, Gücerât, Delhi, Agra, Üd, Allaah-Âbâd, Bihâr, Bengal, Assâm eyâletleri. Bu sûretle Müslüman'lığı Bengal Körfezi'ne çıkarmak şerefi Guurîler'indir ve bugünkü Bengaldeş devletinin de temelini atmışlardır.

Arablar'ın "emîr" dedikleri küçük Guur bölgesi prenslerinin bilinen ilki Şenseb, sonra Pulad, sonra Nehârân, sonra Bencî'dir, bunlar baba oğuldur. Şenseb'in, 700 yılından az sonra Guur bölgesini ele geçirdiği tahmîn edilebilir. 864'te hayatta olan Guur emîri Sûrî bu Şenseb'in torununun torunu, Bencî'nin oğlu ve halefidir. Sûrî'nin yerine kardeşi Şîş geçmiştir. Şîş'in oğlu 'Abbâs ve onun oğlu Muḥ.(1058'de hayatta) ve onun oğlu Kuḫbû'd-D.Ḥas. ve onun oğlu 'İzzü'd-D.Ḥüs.'dir 864'te hayatta olan Sûrî, "Muḥ." diye anılmakta ve oğullarından birinin adı Ebû-'Alî şeklinde verilmektedir. 1011'de Gazneli Maḥmûd, metbûluğunu kabûl ettirerek Muḥ.'in (no.8) yerine bu Ebû-'Alî'yi emîr yapmıştır. Bu isimler, hânedânın Müslüman olduğunu gösteriyorsa da, ihtidâ târihleri bilinmiyor. Çünkü bu isimler, çok sonra yazılmış kaynaklarda ortaya çıkıyor. Bununla beraber hânedânın 1009 gibi çok geç bir târihte Sultân Maḥmûd Gaznevî tarafından zorla ihtidâ ettirilmesi keyfiyeti şüphelidir. Sultân Maḥmûd, koyu Sünnî olduğu için, hânedânı Şîlik'ten Sünnî'liğe geçmek için zorladığı, bunun da Sünnîler'ce ihtidâ sayıldığı ihtimâli vâridir.

Hânedânın ilk meliki, 1099'da babası Kuḫbû'd-D.Ḥas.'in yerine tahta oturan 'İzzü'd-D.Ḥüs.'dir. Emîr Şenseb'in 9. batından torunu, Emîr Sûrî'nin ise 5. batından torunudur. Şu halde 700-1099 arasında 4 asra yakın bir müddet 9 emîr, Guur bölgesinde prenslik yapmışlardır. Tabîi bu tablo, bir çerçeveden ibârettir. Arada aynı âileden başka emîrler gelmiş olsa bile bilemiyoruz. Zirâ Guur, dışarıya oldukça kapalı, ehemmiyetsiz bir küçük ülke idi. Güney Türkistan'ın çok güney ucu idi ama, dağlarla Türkistan'dan da ayrılıyordu. Böyle bir bölgede Türk asıllı hânedânın, Fars kültürü te'sirlerine gittikçe daha fazla düştüğü tahmîn edilebilir. Melik 'İzzü'd-D.Ḥüs., Büyük Selçuklular'a tâbî olarak saltanat sürmüştür. 1108'de Sultân Sancar'a esir düşmüş, bir kaç yıl sonra salıverilmiştir. Sultân Melik-Şâh ve oğulları Berkjaruk'la Muḥ.Tapar, kendilerine tâbî saydıkları bu ehemmiyetsiz ve dağlarda yaşayan barbar melik'i kendi hâline bırakmışlardır. Fakat Sultân Sancar (Melik-Şâh'in en küçük oğlu), tahta çıkar çıkmaz, Guurlular'ı kendine tâbî kılmış, zâten onun devrinde bu hânedân 'İzzü'd-D.Ḥüs.'in yarım asırlık saltanatı ile ehemmiyet kazanmıştır. Yaşlı ölen (1146) bu hükümdar, târihî rol oynayan 8 oğul bırakmıştır. Bunlar, 1157'de Büyük Selçuklular ortadan kalktığı, Harzem-Şâhlar da daha şevketlerinin zirvesini bulamadıkları için müstakil şekilde, bazan kendi başlarına, bâzen aralarında işbirliği yaparak, bu bölgeden Selçuklular'ın çekilmesi kadar Gazneliler'in de zaafından faydalanarak, mülklerini genişletmişler ve sert muhârib şöhreti yapmışlardır. 'İzzü'd-D.Ḥüs.'in oğulları şunlardır:

1. Fahrü'd-D.Mes'ûd, büyük oğuldur ve babasının 47 yıl Herî-rûd üzerinde Keşî

beyi ol. veliahdliğini yapmıştır. Buna rağmen babasının yerine tahta o değil, kardeşi Sûrî çıkmış, Mes'ûd, Bâmyân emîrlerinin atası olmuştur. Bâmyân, Tohâristân'ın merkezidir. Oğulları Serahs beyi Zengî ile Mes'ûd'un yerine Bâmyân tahtına geçen Şemsü'd-D.Muḥ.'dir. Bu zâtın oğulları Nâsîrî'd-D.Gaazî, 'Alâ'ü'd-D.Mes'ûd, 'Alî ve babasının yerine Bâmyân beyi olan Bahâü'd-D.Sâm'dır. Bu zât, kendisi gibi Bahâü'd-D.Sâm adını taşıyan babasının amcasının kızı ile evlendi. Oğulları 'Abbâs, 'Alâ'ü'd-D.Muḥ. (Gazne beyi 1206a-7a) ve Bâmyân beyi ol. babasına halef olan Celâlî'd-D.'Alî'dir. Bu zât öldürülmüş ve Bâmyân şûbesi sona ermiştir. Tâciü'd-D.Yıldız Bey'in kızı ile evli idi. Tohâristân, 1215'te Guurîler'den Harzem-Şâhlar'a geçti.

2. Kutbü'd-D.Muḥ: 'İzzü'd-D.Hüs.'in 2. oğlu. "Melikü'l-Cibâl = Dağlar Kralı" diye ünlüdür. 1146b'da Gazneliler'ce Gazne'de öldürülünceye kadar Fîrûzkûh'da babasına niyâbet etti, babasından 2 yıl önce öldü. Gazneli sultânı Behrâm'ın dâmâdıdır. Kendişinin dâmâdı da 'Alâ'ü'd-D.Atsiz'dır ki yeğeni olur.

3. Seyfû'd-D.Sûrî: 'İzzü'd-D.Hüs.'in 3. oğlu ve halefi. Bir yıl sonra Gazneliler'ce öldürüldü. Taht şehri: İstiye.

4. Bahâü'd-D.Sâm: 'İzzü'd-D.Hüs.'in 4. oğlu. Keydân emîri Bedrüddîn'in dâmâdı. 1148-1149 arasında Fîrûzkûh, daha önce Mandeys beyi. İmparatorluk dalının atası, aş.bk.

5. Mu'înü'l-İslâm Kasîmü Emîri'l-Mü'mînîn 'Alâ'ü'd-D.Hüs. "Cihân-sûz" (ölm.Herât, 4.1161): Önce Wecîristân beyi idi. Garcistân beyi Şâr-Şâh'ın kızı Hür Melike ile evli. Guur meliki olarak ağabeyinin yerine geçti, 1155-1156'da Gazne'ye de hâkim oldu. 1150'de hânedânında ilk defa "sultân" unvânını aldı. 1151'de Gazne şehrini yakarak unvânını aldı. Bu işten hoşlanmayan metbûu Sultân Sancar, üzerine yürüdü, 24.2.1152'de 'Alâ'ü'd-D.'i esir etti ve 2 yıldan önce salıvermedi. Kızı Gevher-i Mülk, Cihân-sûz'un yeğeni Gıyâşü'd-D.Muḥ. ile evlendi. Cihâz-sûz'un (= Dünyâyı Yakan) oğulları: Seyfû'd-D.Muḥ. (1143b-6.1163 = 20) (çocukken babasının yerine geçti ve 7 yıl sonra öldü) ve Zıyâ'ü'd-D.('Alâ'ü'd-D.) Muḥ.Atsiz. Melik Atsız, amca oğlu Gıyâşü'd-D.Muḥ.'in 40 yıllık saltanatından sonra, babasının ve ağabeyinin Guur tahtına oturabilirdi. Harzem-Şâh'a tâbi olarak saltanat sürdü. Dâmâdı, amca oğlu 'Alâ'ü'd-D.Muḥ.'dir. Atsız'ın oğulları: Fahrü'd-D.Mes'ûd (Garcistân beyi), Nâsîrî'd-D.Muḥ.(Bindâh beyi) ve Cemşîd.

6. Şucâ'ü'd-D.'Alî (Hırmâs beyi): oğlu 'Alâ'ü-D. (Zıyâ'ü'd-D.) Muḥ.'dir. Bu Melik Muḥ., 2 def'a Guur tahtına oturdu. Amca oğlu Melik Atsız'ın kızından başka, Gıyâşü'd-D.Muḥ.'in kızı Mâh-i Mülk ile de evlendi. Fîrûzkûh'da oturdu. Oğulları: Rûknü'd-D.Îrân-Şâh (ilk eşinden) (ölm. 1209b) ve Nâsîrî'd-D.Alp-Gaazî (2. eşinden) (1203'e kd. Herât beyi).

7. Emîr Nâsîrî'd-D.Muḥ.: Mâdîn beyi.

8. Şihâbü'd-D.Muḥ.Harnek: Mâdîn beyi. Oğulları: Nâsîrî'd-D.Hüs.Sûrî (katli 1152) ve Seyfû'd-D.Sûrî. Bu sonuncu, Sultân Mu'izzü'd-D.Muḥ.b. Sâm'ın kayın-pederidir. Seyfuddîn'in oğulları: Şihâbü'd-D.'Alî ve Nâsîrî'd-D.Ebî-Bekr (ölm.Delhi 1223).

Bahâü'd-D.Sâm'ın (ölm.1159) kızları: Melike-i Cihân = Seyfû'd-D.Sûrî b.Nâsırî'd-D.Muh.- Hurre-i Cefâlî = Şemsü'd-D.Muh. (Bâmyân).- Melike-i Horâsân = Melik Kızıl-Arslan b.Muh.b.Melik-Şâh Selçuqî.- Bahâü'd-D.Sâm'ın (ölm.1159) oğulları: Gıyâşü'd-D.(önceleri Şemsü'd-D.) Muh. ve Mu'izzü'd-D.(önceleri Şihâbü'd-D.) Muh.'dir. Gıyâşü'd-D.Muh. (1142a-11.2.1203 = 61): 'Alâü'd-D.Hüs.'in kızı Gevher-i Mülk ile evlendi. 40 yıl Guur meliki ve ilâveten 28 yıl (1175b-11.2.1203) Herât meliki oldu. Kızı Mâh-i Mülk, 'Alâü'd-D.Muh.b.'Alî ile evlendi (yk.bk.).

Gıyâşü'd-D.Muh.'in oğlu: Gıyâşü'd-D.Mahmûd. Timrân beyi Melik Tâcüddîn'in dâmâdıdır. Fîrûzkâh'ta Guur meliki iken öldürüldü. Ayrıca 1202'den katline kadar 8 yıl Büst beyliğini elinde tuttu. 2 kızı dışında oğulları: Bahâüddîn Sâm ve Şemsüddîn Muh.Kert. Bahâüddîn Sâm (doğ. 1196), Fîrûzkûh'ta oturan sonuncu Guur melikidir. 5.11.1210'da henüz 3 aylık melik ol.babasının tahtında otururken kardeşi Kert, 2 hemşiresi ve annesi ile Harzem-Şâhlar'a esir düşüp Harzem'de Ürgenç'e sevk edildi, 14 yaşında idi. Kardeşi Melik Kert ise 7 yaşında bulunuyordu. Bu sûretle Guur, Harzem-Şâhlar'a geçti. Ancak Guur'da Harzem-Şâh hâkimiyeti 14 yıl sürdü. 1224'te ülke, Moğollar'ın eline geçti. Moğol imparatorluk vâhileri olarak Guur'da baba-oğul 2 Karluk Türkü, 36 yıl emîrlikte bulundu: Seyfû'd-D.Karluk (1224-1249, Multân'da öldürüldü) ve oğlu Nâsırü'd-D.Muh. Karluk (1249-1260).

Küçük kardeş Melik Şemsü'd-D.I Muh.Kert (1203-3.1278 = 75) (Câm'da maktûl), 7 yaşında iken 3 aydır ağabeyinin velâhdi iken Harzem-Şâhlar tarafından Fîrûzkûh'tan Ürgenç'e sürülmüştü. Moğollar salıverdiler. İlhan'ın Herât vâhisi olduğu zaman (1245), 42 yaşına gelmişti. "Kertler" denen hânedânın kurucusudur (aş.bk.). Annesi, Rûknü'd-D.Ebî-Bekr Muh. (1223'te maktûl) b.Melik Tâci'd-D.Osm.Merginâniyyî't-Timrânî'nin kızıdır.

Bahâüddîn Sâm'ın (ölm.Fîrûzkûh 1149) küçük oğlu Şihâbü'd-D. (1163'te Mu'izzü'd-D.) Muh.Sâm, bütün Guurlular'ın en büyük şahsiyeti ve tek dâhî hükümdâridir. Ağabeyi Gıyâşü'd-D.Muh.Sâm (ölm.1203) ile işbirliği ederek, Hindistan'da Müslüman Türk fütûhâtına, Gazneli Mahmûd'un bıraktığı yoldan devâm etmiş, Gazneliler ancak Bihâr'a kadar geldikleri halde o, Bengal Körfezi'ne çıkabilmiş, fakat Dekken'e (Güney Hindistan) geçememiştir. En erken 1144 doğumlu olabilir. 13.3.1206'da öldürüldüğü zaman en fazla 62 yaşında idi. Hânedânın tek imparatoru da bu zâttır. "Sultânü'l-Mu'azzam" sanını almış, fakat Selçuklular ve Harzem-Şâhlar gibi "sultânü'l-âzam" sanını almıya cesâret edememiştir. Hindistan Müslüman Türk imparatorluk tâci 1186 veyâ 1187'de Lâhûr'u alarak Gazneliler'e son veren bu zâta son Gazneli sultanından geçmiştir. Selçuklu teşkilâtına dayanarak Hindistan Türk imparatorluğunun, son Gazneliler zamânında yozlaşan durumunu pek çok canlandırmıştır.

Gazneliler, Gazne şehrini 1162'de kaybettiler. 1162-1174 arasında 12 yıl Gazne şehri ve Zâbülistân, Oğuzlar'da kaldı. 1174'te Gurlular'a (Sultân Mu'izzüddîn Muh.Sâm) geçti. Diğer taraftan Bahâüddîn Sâm, 1198'de Belh'i 'Alâüddîn Kamaç'tan aldı. Herât (Doğu Horâsân) ise Tâcüddîn Yıldız'ın, sn. Bahâüddîn Tuğrul'un elinde iken 1176'da Gurlular'a (Mu'izzüddîn Muh.) geçti. 1176'dan az önce de Kirmân Oğuzları (ki Kirmân Selçukluları'na son vermişlerdi) ve Sîstân Saffârî emîri Tâcüddîn Harb, Gurlular'a (Mu'izzüddîn Muh.) tâbî oldu. Ancak Sultân Muizzüddîn Muh.Sâm, 1205'te Herât hâric Horâsân'ı, Harzem-Şâhlar'a bıraktı. Gazne'de medfundur.

Mu'izzüddîn Muh. Sâ'm, Hindistan fethini kutlamak için hâlen Firîzkûh = Câm'da bulunan 60 m yüksekliğinde ve 180 basamakla çıkılan minâreyi yaptırdı. 1174'a'de Gazne'yi alarak saltanatının çekirdeğini elde etti. Ertesi yıl Sind'i aldı. 1175'te Multân'ı, 1187'de Lâhûr'u ve Pencâb'ı fethetti. 1192'de Delhi'yi fethedip taht şehri yaparak "Hindûstân" denen Ganj vâdisini (Delhi, Agra, Allaah-Âbâd ve Üd eyâletleri) elde etti. 1202'de Guur'u da imparatorluğuna kattı. 1162'den beri Herât beyi bulunduğu için devleti İran ve Türkistan'dan Bengal Körfezi'ne kadar uzanıyordu. Nitekim 1197'de Bihâr'ı ve takriben ertesi yıl Bengal'i alarak Bengal Körfezi'ne çıktı. Uccha'da Bhatti râcâsı Rani'ye (Racastân) dâmâd olarak Brahmanlar'a yaklaştı. Zîrâ on milyonlarca Brahman tebası olmuştu. Fakat erkek çocuğu olmadı. Bir kızı dışında, erkek çocuğu olmaması da Hindistan'ın asırlarca Türkler'de kalması için verimli bir zemin hâsıl etti. Türkistan'dan gelen 4 soylu Türk gencini, mânevî evlâd edindi. Ona izâfette "Mu'izzîler" denen bu 4 beyden biri, Melik Kuḫbû'd-D. Aybek; İndüs kıyısında Demyek'te İsmâîlîler tar. öldürülen Mu'izzü'd-D. Muh. Sâ'm'ın yerine Hindistan sultânı olarak "Hindistan Memlûkleri" denen Türk hânedânını kurdu (13.3.1206). Aybek, daha önce mânevî babasının Lâhûr (Pencâb) vâlisi idi ve Melik Yıldız'ın dâmâdı bulunuyordu. 1205'e doğru mânevî babası tar. "Weli-'ahd-i Hindûstân" îlân edilmişti. Melik Tâcüddîn Yıldız, Sultân Muh. Sâ'm'ın diğer bir mânevî oğlu olan Türk memlûküdür. Mânevî babası ölünce 1.1216'ya kadar 10 yıl Gazne (asıl Afganistan) vâlisi oldu. Bedâûn'da medfundur. Melik Yıldız, üç kızını Sultân Aybey'e, Bâmyân Guurî beyi Celâlî'd-D. 'Alî'ye ve Melik Kabaca'ya verdi. 2 de oğlu vardı. Melik Nâşîrî'd-D. Kacaba, Sul. Muh. Sâ'm'ın diğer mânevî oğlu olan Türk memlûküdür. Babalığı ölünce 11.6.1227'deki katline kadar 21 yıl, 3 ay, Sind, Multân ve Lâhûr (Pencâb) ve Üc vâlisi oldu. Aybek'in kızıdan doğma oğlu Melik 'Alâ'ü'd-D. Behrâm-Şâh'tır. Sul. Muh. Sâ'm'ın 4. mânevî oğlu olan Türk memlûkü, Muh. Maḥmûd'un yeğeni Melik Baḫtiyâr Muh. Hîlcî (ölm. 1205) (bk. Bengal) babalığının ölümünde Luknow (Üd) vâlisi oldu ve bu eyâlette meliklik yaptı. İleride Hindistan imparatorluk tahtına çıkacak olan Hîlcî (Halaç/Kalaç) Türk boyundandır. Baḫtiyâr'ın oğlu Melik Gıyâşüddîn 'İwâz, Bihâr vâlisi iken 1227'de öldürüldü. Sul. Muh. Sâ'm'ın bir evlâdlığı da Melik Bahüddîn Tuḡrul'dur (ölm. 1200).

Kertler: Guurîler'in "Kertler" denen dalı, 1245-1389 arasında 144 yıl devâm etti. Bu melikler, 1275'e kadar Sîstân'da, 1275-1389 arasında Herât'ta oturdular. Belḫ (Güney Türkistân'ın bir parçası), Doğu Horâsân (Herât), Nişâpûr (Batı Horâsân'ın bir kısmı), Sîstân, Guur, Gazne dâhil Garcistân'da saltanat sürdüler. Fakat bu, en geniş sınırlarıdır. Farsca kullanan bu Türk hânedânı, 1245-1335'te İlhanlılar'a (bâzan Çağataylılar'a) yâni Cengizliler'e, 5.1380-1389 arasında Timur'a tâbî oldu. 1335-1380 arasında müstakil kaldı. Timur tarafından ortadan kaldırılıp ilhâk edildi.

I. Şemsüddîn'in (yk.bk.) yerine oğlu "Şemsüddîn-i Sagıyr = Küçük Şemsüddîn" denen Rükni'd-D. Muh., 5 yıl sonra hal' edildi. Hal'inden 22 yıl sonra 1305b'te öldü. Yerine önce by.oğlu Fahrî'd-D., sonra kç.oğlu I. Gıyâşü'd-D. (1326'da hacı) geçti. Diğer oğlu 'Alâ'üd-D., müddeî olup 1314'te öldü. I. Gıyâşü'd-D.'in 4 oğlu birbirini ardınca 41 yıl tahtta kaldılar: II. Şemsü'd-D. Muh., Melik Hâfız, Mu'izzü'd-D. Hü. ve Melik Bâkır.

Mu'izzü'd-D. Hüs., Cengizliler'den Tuga-Timur Han'ın kızı Sultân Hânım'la evlendi. Oğulları Serais beyi Muh. ile II. Gıyâsü'd-D. Pîr-'Alî'dir. Bu zât öldürüldü ve Timur, Herât'a ve Kertler'in bütün mülküne hâkim oldu. II. Gıyâsüddîn'in 2 oğlundan biri, Pîr Muh., veliahdıdır (1370-1383), babasından önce öldü; kardeşi, 6 yıl için son veliahd oldu.

Guur emîrleri

1. Emîr Şenseb (700'ler)
2. Emîr Pulad
3. Emîr Nehârân
4. Emîr Bencî
5. Emîr Muh. Sûrî (864'te hayatta)
6. Emîr Şîs (1011'de hal')
7. Emîr Ebû-'Alî (1011-1035?, hal')
8. Emîr 'Abbâs (1035?-1059, hal')
9. Emîr Muh. (1059-)
10. Emîr Kutbü'd-Has. (ölm. 1099)

Guur melikleri

11. Melik 'İzzü'd-D. Hüs. (1099-1146 = 47)
12. Melik Seyfû'd-D. Sûrî (1146-1149 = 3)
13. Melik (Sultân) 'Alâ'ü'd-D. Hüs. "Cihân-sûz" (1149-1156 = 7)
14. Melik Seyfû'd-D. Muh. (1156-6.1163 = 7)
15. Melik Gıyâsü'd-D. Muh. (6.1163-11.2.1203 = 39, 8)
16. Melik 'Alâ'ü'd-D. (Zıyâ'd-D.) Muh. Atsız (11.2.1203-13.3.1206 = 3, 1, 0 + 1213 - 1214 = 1 = 4, 1, 0)
17. Melik Gıyâsü'd-D. Mahmûd (13.3.1206-31.7.1210 = 4, 4, 18)
18. Melik Bahâü'd-D. Sâ'm (31.7.1210-5.11.1210 = 0, 3, 5)

Bâmyân emîrleri

1. Emîr Fahrî'd-D. Mes'ûd (1145b-1155 = 10)
2. Emîr Şemsü'd-D. Muh. (1155-1192 = 37)
3. Emîr Bahâü'd-D. Sâ'm (1192-1205b = 13)
4. Emîr Celâlü'd-D. 'Alî (1205b-1215 = 10)

Hindistan sultânı:

1 (16)*. Gıyâsü'd-Dünyâ ve'd-D. Ebî'l-Feth Sultân Mu'izzü'd-D. Muh. Sâ'm (1187-13.3.1206 = 19)

(*) "16" sıra sayısı, Hindistan Türk imparatorluğundaki sultanların sırasını gösteriyor. Muh. Sâ'm, 15. Gazneli Hindistan Türk sultânından sonra 16.'dır.

3. Hindistan Memlûkleri (1206-1290)

Hânedânın kurucusu, Mu'izzü'd-D.Muh.Sâm Guurî'nin mânevî oğlu ve velîahdi olan Türk memlûkü Aybey (Aybek, Aybeg)'dir. Mânevî babasına, Hindistan'ın 17. Türk sultânı ol.halef olmuştur.

Memlûkler'e "Dehli" (*) Sultanları'nın I. Tabakası" da denmiştir. Memlûkler'in 13.3.1206-13.6.1290 = 84, 3, 1 devâm eden saltanatı, aslında 3 hânedâna bölünür: I.) Sul. Muh.Sâm'a izâfetle "Mu'izzî" veyâ Sul.Aybey'e izâfetle "Kutbiyye Hânedânı" denen âilenin (13.3.1206-12.1210 = 4, 9) tahta çıkanları Aybey'le oğlu Ârâm-Şâh'tır. II.) "Şemsiyye Hânedânı" (12.1210-17.2.1266 = 55, 2) adını kurucusu Şemsüddîn İltutmuş'tan alınır; bunlar 5 imparator ve 1 imparatoriçedir. III.) "Balaban Hânedânı" (17.2.1266-13.6.1290 = 24, 3, 25) adını kurucusu Sul.Balaban'dan alır; 3 imparatorudur; fakat bu hânedânın 1282-1338 = 56 yıl Delhi'ye tâbî olarak saltanat sürmüş bir de Bengal melikleri dalı vardır.

Her 3 Memlûk hânedânı da akrabalıkla birbirleriyle irtibatlıdır. Üçü de Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Bunlara "Türk Sultanları" da denmektedir. Resmî dil ol.Farsca'yı kullanmışlardır. Taht şehirleri Delhi'dir. Bu şehir, 993'te kurulmuş yeni bir şehirdir. Delhi'yi 1189'da (kesin şekilde 1192) Melik Aybey, mânevî babası Sul.Muh.Sâm'ın adına, Râcâ Prithwî'den fethetmiştir. Memlûk imparatorluğu, bugünkü bütün Pâkistân ile Hindistan'ın şu eyâletlerini ihtivâ ediyordu: Güney Pencâb, Racastân, Gücerât, Dehli, Agra, Üd, Allaah-Âbâd, Bihâr, Bengal, Assam, Mâlwa. Bu topraklar 2.840.000 km²'nin üzerindedir ve 1981'de üzerlerinde yaklaşık 595 milyon nüfus yaşıyordu. Hindistan'da Türk hâkimiyetini XIX. asra kadar sökülemez şekilde kuran Memlûkler'dir. Gazneliler ve Gurlular'ın fütûhâtının geçici mi, kalıcı mı olduğu, Brahman Hindûlar'la Müslüman Türkler arasında münâkaşalı idi. Memlûkler, bunu münâkaşa mevzûu olmaktan çıkarmışlardır. Memlûkler'in 90 yıl içinde 3 dehâ sâhibi hükümdar yetiştirmeleri, bu zemîni hazırlamıştır: Aybey (salt.1206-1210), İltutmuş (1210-1236) ve Balaban (1266-1286). Sonra gelen Kalaç hânedânından Sultân Alâüddîn Muhammed (1296-1316) gibi büyük bir dâhî, eseri tamamlamış, Güney Hindistan'a (Dekken) nüfûz edemiyen Memlûkler'in imparatorluğunu Seylan'ın karşı yakasına kadar götürmüş, târihte ilk defa olarak Hindistan kıt'asını tek bir devlet hâlinde birleştirmiştir (Hindistan derken, Pâkistan ve Bengaldeş, hattâ Afganistan'ın asıl Afgan kesimini de berâber anlıyoruz).

1192'de Semâne vâlisi olan Aybey, 1194'te merkez yaptığı Delhi'den sonra babalığı adına 1197'de Bihâr'ı da alarak Orisa ve Bengal'e dayanmış bir cihangirdir. Lâhûr'da 1193-95'te Delhi ulu câmiini yaptırdı. Polo oynarken kazâen öldü. Gazne v. Melik Tâcü'd-D.Yulduz (Yıldız)'un (1214'te Harzem-Şâhlar'ca Gazne'den kovulup Lâhûr'a geldi) (ölm. Bedâûn 1215) dâmâdı idi. Lâhûr'da nedfundur. Yerine oğlu ve velîahdi Ârâm-Şâh geçti ise de bir yıl sonra öldürüldü ve bu sûretle Aybey hânedânı erkek tarafından kesildi. Aybey'in 3 kızı vardı. İkisini, birinin ölümünde diğerini vermek sûretiyle,

(*) "Dehli": Hindce: Dillî, Fars. Dihlî, Dehlî, İng.Delhi. New Delhi (Hind.Na'î Dillî, Yeni Delhi), eski şehrin güneyindedir ve şimdi bitişmiştir.

kendisi gibi Sul.Muḥ.Sâm'ın mânevî oğlu olan Melik Nâşrüddîn Kabaca (Multân v.) (ölm. Uççh 1228) ile evlendirdi. Diğer kızı Şâh-Terken Hâtûn Melike-i Cihân ise, Aybey'in Türk memlûkü ve mânevî oğlu İltutmuş'la evlendi ve I. Fîrûz Şâh'ı doğurdu.

Sultân İltutmuş b.Elam Hân, Beren ve 1200'deki fethinden beri Gwâlyâr ve sn. Bedâûn vâlisî idi. 1229'da Halîfe Müstensîr'dan Nâşîrî Emîri'l-Mü'minîn unvânını aldı. Ârâm Şâh tahta çıkınca, bunun oğlu olmadığı için, eniştesi ve mânevî kardeşi olarak vefîahdliğe yükseldi ve bir ay sonra yerine geçti. Şâh-Terken Hâtûn'dan başka -Razıyye Hâtûn'u ve Kutbuddîn'i doğuran-Terken Hâtûn ve Mahmûd Şâh'ı doğuran Melike-i Cihân ile evlendi (ki bu sonuncusu dul kalınca, 1255'te Üd vâlisî Kutluğ Hân ile evlenmiştir). Delhi'deki türbesinde medfun. Badâûn'daki câmii, Hindistan câmîlerinin en büyüklerinden. 1229'da da Delhi'de Kutb-Minâr'ı yaptırmıştır. Sultân İltutmuş'un çocukları:

Melike Fülâne = 1. Kadı İhtiyârü'd-Dîn b.Kadı Naşri'd-Dîn, = 2. Nâib Melik İhtiyârü'd-Dîn Aytegin (katli 29.6.1240). -Melike Fülâne = Sultân Balaban (aş.bk).- Melik Kuḫbû'd-D.(katli 1238).- Melik Gıyâşü'd-D.Muḥ.(müdd.1238).- Melik Celâlü'ddîn Mes'ûd-şâh (müdd.1256 Kâhûr v. ve Melik Ebû'l-Feth Nâşrî'd-D.Mahmûd (ölm. 1230): Sultân İltutmuş'un büyük oğlu ve vefîahdi (1210-1230 = 20), Bengal meliki (1226-1230 = 4) (Melikpur/Delhi'deki türbesinde).- Rüknü'd-D.Fîrûz Şâh I: Sultân İltutmuş'un yerine tahta çıktı. Annesi Şâh-Terken Hâtûn'dur. Vel.1230-27.4.1236 = 6. Oğlu 'Alâ'ü'd-D.Mes'ûd Şâh, nâib: Nâibü'l-Mülk Melik Kuḫbuddîn Hân b.'Alî Guurî. Amcası Behrâm Şâh'tan sonra tahta çıktı. Vel.27.4.1236-6.1237 = 1, 2 + 22.4.1240-5.1242 = 2, 1 = 3,3. Hal' edildi. diğer amcası I. Mahmûd tahta çıktı.- Razıyye Hâtûn (Sultân): İltutmuş'un by kızı. târihin yegâne Türk hükümran imparatoriçesidir: Melike-i Zemân Sultân Razıyye Sultânî'l-Âzam Celâli'd-Dünyâ we'd-D.Nuşretü Emîri'l-Mü'minîn Razıyyeti'd-Dünyâ we'd-D.Belkîs-i Cihân. 1232'de bir ara babası Sultân İltutmuş tar.velîahd ilân edildi. Hal'inden 5 ay, 22 gün sn. (14.10.1240), zevci Melik İhtiyârü'd-D. Altunay (izd. 1240 nîsân) (nâib: 22.4.- 14.10.1240) ile berâber katledildi. Razıyye Sultân'ın oğlu Seyyid, 1299'da 1 hafta için tahta müddeî oldu.- Sultân Behrâm Şâh: ablası Razıyye'nin yerine tahta çıktı. Vel.6.1237-22.4.1240 = 2, 10.- Mahmûd Şâh I (1230-17.2.1266 = 36): yeğeni Mes'ûd Şâh'ı hal' edip yerine geçti. Sultân İltutmuş'un en küçük çocuğu. Vel.22.4.1240-9.6.1246 = 6, 1, 17. Onunla Şemsüddîn İltutmuş (Şemsiyye) Hânedânı nihâyete erdi. Ölünce yerine eniştesi, Sultân İltutmuş'un mânevî oğlu, dâmâdı, Türk memlûkü Balaban geçti. Mahmûd Şâh'ın nâibi: Uluğ Hân-ı Âzam Nâibü'l-Mülk Balaban (dâmâd olması. 2.8.1249) (nâib: 12.10.1249).

Sultân Balaban (1210-1287 = 77): İlbarı oymağından ve Abar Hân'ın torunu iken Moğollar'a esir düşüp Bağdâd'a getirildi. 1232'de Delhi'ye getirilip İltutmuş tar. satın alındı. İltutmuş'un diğer bir memlûkü, Mahmûd Şâh zamanında harbiye nâzırı (Şâhib-i Dîwân-i Âriz-ı Memâlik) olan Melik 'İmâdü'l-Mülk Hân'dır. Balabanın mânevî oğlu makaamında Türk memlûkü ise Lâhnawî v.Melik Tuğrul Hân olup, Sul. Muhyiddîn sanıyla müddeî oldu, 1297'de başı kesildi, kayınbirâderi I. Mahmûd Şâh'ın saltanatı boyunca onun vefîahdi idi: 9.6.1246-17.2.1266 = 19, 8, 8. Kardeşi Melik Seyfuddîn Aybey Güçlü Han (emîr-i hâcib) (14.7.1255: Mirat v.) (ölm. 7.1259) ve bunun oğlu

babasının yerine hâcib olan Melik 'Alâ'ü'd-D.Muḥ. Çancu Güçlü Han'dır ki 1292'de, Ha-laçlar'ın zamânında "Sultân Mugıysü'd-Dîn" sanıyla müddeî oldu. Balaban'ın amca-zâdesi Şîr Hân-ı Mu'azzam, 15.10.1249'da Pencâb umûmî vâlisi ve Moğollar'a karşı serdâr oldu. 1270'de Balaban tar. zehirletilerek öldürüldü. Sultân Balaban'ın kızı, I. Maḥmûd Şâh ile evli idi. Maḥmûd Şâh bu sûretle Balaban'ın hem kayın-birâderi, hem dâmâdı idi. 19.9.1259'da Maḥmûd Şâh'ın 2.8.1249'da evlendiği Balaban'ın kızıdan bir oğlu doğdu, fakat yaşamadı. Kızı ise Buğra Hân b.Balaban zevcesi ve Keykubâd Şâh'ın annesidir. Balaban'ın Türk memlûkü ve mânevî oğlu Gıyâsü'd-Dîn I. Tuğluk-Şâh'tır (bk. aşağıda Tuğluklar). Delhi'deki türbesinde medfun. Sultân Balaban'ın oğulları:

Melik-Kağan (Kaanü'l-Mülk) Muḥ.Sul.: vel. 17.2.1266-1285 = 19. Sultân (Pencâb) vâlisi iken, babasının ölümünden bir yıl önce, Moğollar'a karşı şehîd oldu (Moğollar, 22.12.1241'de Lâhûr'a girecek derecede şiddetli akınlar yapıyorlardı). 12.1257-3.1258 arasında da Multân'ı işgal ettiler. Moğollar'ın son Pencâb (Hindistan) akını 1297'de oldu, artık akın güçlerini kaybettiler.

Melik Kağan, Sind v. Melik Naşreddîn Muḥ. b. Melik Hasan Karluk'un dâmâdı (1260) idi. Hocası: Şeyh Nizâmü'd-Dîn Ewliyâ. Melik-Kağan'ın yerine oğlu Keyḥusrew Hân, Pencâb v. ve velîahd oldu, fakat dedesi Sultân Balaban ölünce 1288'de katledildi, amca oğlu Keykubâd Şâh tahta oturtuldu.- Sultân Balaban'ın diğer oğlu Sul. Nâşîrü'd-D.Maḥmûd Buğra-Hân, Lahñawî'de Bengal meliki (1282-1291 = 9) idi; Müslüman Türk Bengal meliklerinin 17.'sidir. Annesi Sul. İltutmuş'un kızı olan Buğra Hân'ın oğulları:

Keykubâd Şâh (1269-5.1290 = 21): dedesi Balaban'ın yerine tahta çıktı, 2,5 yıl sn. öldürüldü. Bu müddet içinde gerçek iktidar Nâibü'l-Mülk Melik Nizâmüddîn'de idi ki (katli 5.1290) Melikü'l-Ümerâ 'Alâ'il-Mülk (Delhi v.) Fahrüddîn Kutral'ın (1201-1288'den sn.) hem yeğeni, hem dâmâdı idi. Keykubâd Şâh, Melik 'Alâüddîn'in (müdd. 1292) dâmâdıdır ki, Balaban'ın yeğenidir (yk.bk.).

Keyûmers Şâh'ın nâibi: Nâibü'l-Mülk Melik Celâlüddîn Hân (1 ay sonra: II. Sul. Firûz Şâh). Oğulları Melik Sancar (doğ.1287) (x) ve yerine tahta geçen Sultân Keyûmers Hân'dır (1284-13.6.1290 = 6). 3 yaşında velîahd oldu (12.1287-5.1290). 6 yaşında tahta oturtuldu. 1 ay sn. katledildi. Memlûkler'in 11. sultânı bu çocuktur. Memlûkler "sultânü'l-âzam = en büyük imparator" titrini 1206'da ilk defa almıya cesâret etmişlerdir. Bu unvan, Selçuklu sultanlarına mahsustu. Ancak 1206'da Selçuklular, Türkiye'ye çekilmişlerdi. Muḥ.b.Sâm ancak "sultânü'l-mu'azzam = büyük imparator", onun selefleri olan Gazneliler ise "sultân = imparator" titrini almıya cür'et edebilmişlerdi.- Buğra-Hân'ın diğer oğulları: Melik Keyḥusrew Hân (Lâhûr v.), Melik Gıyâsü'd-D.Bahâdır Hân ve Melik Rükñü'd-D.Key-Kâwûs Hân. Bu sonuncusu Bengal Türk meliklerinin 18.'si ve hânedânının 2. Bengal melikidir. Yerine Buğra-Hân'ın en küçük oğlu Şemsü'd-D.Firûz Şâh, Bengal meliki ol. geçti. Firûz Şâh'ın oğulları:

(x) Alp Hân unvânıyla Gücerât nâzım'ı (umûmî vâli) oldu (1300-1316=16). 1316'da Delhi'ye çağırılıp öldürüldü.

Kutluğ Hân Hâtım Hân (Bihâr v.), Şihâbü'd-D.Buğra Şâh (Batı Bengal meliki: 1318-1319 = 1), Nâsırü'd-D.Hân (Luknow = Ûd meliki: 1323-1325 = 2) (oğlu Kadir Hân, Luknow meliki: 1325-1339 = 14) ve Gıyâsü'd-D.Bahâdır Şâh. Bu son zât, Doğu Bengal'de (1310-1319 = 9 + 1323-1330 = 7 = 16) ve bütün Bengal (1319-1324 = 5)'de meliklik yaptı. Artık Delhi imparatorluk tahtında Halaç hânedânı saltanat sürdürdüğü için, bu Memlûk hânedânı mensupları, şâh unvânını almıya başlamışlardı. Bu zâtın muhtemelen oğlu: Behrâm Şâh, Memlûkler'den 5. Bengal meliki (21. Türk Bengal meliki: 1324-1338 = 14). 1339'da Memlûk hânedânı, Hindistan'ın her tarafında hükümrânlığını sona erdirmiş bulunuyordu.

Memlûkler'den Hindistan (Dehli) Sultanları:

- 1(17). Sultân Kuḫbū'd-D.Şâh Aybekü't-Türkiyyi'l-Mu'izzî (13.3.1206-2.11.1210 = 4, 7, 20)
- 2(18). Sultân Ârâm Şâh (2.11.1210-12.1210 = 0,1)
- 3(19). Sultân Şemsü'd-D.Nâsırî Emîri'l-Mü'minîn Mewlâyi Mülûki't-Türk we'l-'Acem Şâh II-tutmuş (12.1210-27.4.1236 = 25, 4)
- 4(20). Sultân Rüknu'd-D.Firûz Şâh I (27.4.1236-29.11.1236 = 0,5,2)
- 5(21). Sultân Razıyye Hâtûn (29.11.1236-22.4.1240 = 3,4,23)
- 6(22). Sultân Mu'izzü'd-D.Behrâm Şâh (22.4.1240-19.5.1242 = 2, 0, 27)
- 7(23). Sultân 'Alâü'd-D.Mes'ûd Şâh (19.5.1242-9.6.1246 = 4, 0, 21)
- 8(24). Sultân Ebül-Muz.Nâsırî'd-D.Maḫmûd Şâh I (9.6.1246 - 17.2.1266 = 19, 8, 8).
- 9(25). Sultân Gıyâsü'd-D.Yemînü Halîfetu'llâh Nâsırî Emîri'l-Mü'minîn Balaban Şâh (17.2.1266-12.1287 = 21, 10)
- 10(26). Sultân Mu'izzü'd-D. Key-Kubâd Şâh (12.1287-5.1290 = 2,5)
- 11(27). Sultân Şemsü'd-D.II.Keyûmers-Hân Şâh (5.1290-13.6.1290 = 0,1)

Memlûkler'den (Balaban Hânedânı) Bengal melikleri:

- 1(17). Melik Nâsırü'd-D.Maḫmûd Buğra-Hân (1282-1291 = 9)
- 2(18). Melik Rüknu'd-D.Key-Kâwûs-Hân (1291-1302 = 11)
- 3(19). Melik Şemsü'd-D.Firûz-Şâh (1302-1318 = 16)
- 4(20). Melik Şihâbü'd-D.Buğra-Şâh (1318-1319 = 1)
- 5(21). Melik Gıyâsü'd-D.Bahâdır-Şâh (1319-1324 = 5)
- 6(22). Melik Behrâm-Şâh (1324-1338 = 14)

Memlûkler'den (Balaban Hânedânı) Ûd (Luknow) Melikleri:

1. Melik Nâsırü'd-D.Hân (1323-1325 = 2)
2. Melik Kadir-Hân (1325-1339 = 14)

4. Halaçlar (1290-1320)

Halaçlar veya Kalaçlar (Ar.Hılçî), Dehli Sultanları'nın II. Tabaka'sıdır. Halaç Türkleri, Akhunlar'dan inmedir (bk.c.III: Hindistan). Halaç Hânedânı da Akhunlar'ın Herât prensleri soyundan, binâenaleyh Mete neslinden olacaktı. Hânedan Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dilleri Farsca'dır. Memlûkler'i istihlâf etmiş ve yerlerini Tuğluklar'a bırakmışlardır. Bu hânedandan 6 sultân, 13.6.1290-6.9.1320 = 30, 2, 23 müddetle tahtta kalmışlardır. Devlet, bugünkü bütün Hindistan, Pâkistân ve Bengaldeş üzerinde (Kışmır hâric), 3.893.000 km² bir büyüklük üzerinde yayılmıştır ki 1981'de bu topraklarda yaklaşık 870 milyon nüfus yaşıyordu. Hânedânın büyük dâhîsi Alâüddîn Muhammed Şâh'tır ki, Türk târihinin büyük cihangirlerinden biridir; târihte ilk def'a olarak Hindistan kıt'asını tek devlet hâlinde birleştirmiştir (K.S.Lal, *History of the Khaljis*, Allahabad, 1950). Hükümdarlar şunlardır:

- 1(28). Sultân Celâlü'd-D.Fîrûz Şâh II (13.6.1290-19.7.1296 = 6, 1, 6)
- 2(29). Sultân Rüknu'd-D.İbrâhîm Şâh I Kadir-Hân (19.7.1296-11.1296 = 0, 4)
- 3(30). Sultân 'Alâ'ü'd-Dîn Muhammed Şâh I "İskender-i Şânî" (11.1296-2.1.1316 = 19, 2)
- 4(31). Sultân Şihâbü'd-D.'Ömer Şâh (2.1.1316-1.4.1316 = 0, 3, 0)
- 5(32). Sultân Kuşbü'd-D.Mübârek Şâh I el-Wâsiq-bi'llâh (1.4.1316-14.4.1320 = 4, 0, 13)
- 6(33). Sultân Nâsrü'd-D.Has.Husrew Şâh (14.4.1320-6.9.1320 = 0, 4, 22)

Hânedânın atası, Halaç boyu beyi Yuğruş Halacî'dir (Yuğruş unvân olup asıl isim değildir). Bu zâtın kardeşi: Melik Hüs.(Multân v.1290), bunun oğlu: Melik 'İzzüddîn.Yuğruş'un çocukları:

Şihâbü'd-D.Mes'ûd ile evlenip Ah.Halebîb'i doğuran bir prenses.- Yuğruş Hân (oğlu Melik Esedü'd-D.Hân, katli 1318).- Melik Şihâbü'd-D.Yuğruş Hân: oğulları Sultân 'Alâ'ü'd-D.Muh.Şâh(aş.bk.) ve Almas Bey Uluğ-Hân (Sind v.) = Fülâne b.Fîrûz Şâh II (amca oğlu). Bu sonuncunun oğlu: Melik Süleymân.- Fîrûz Şâh II (no.1) (1220?-19.7.1296 = 76?): hânedânın kurucusu ve ilk imparatoru, şâir. = Melike-i Cihân. Celâlüddîn Şâyeste Hân Halac adıyla, Sul. Balaban'ın beyi idi.

II. Fîrûz Şâh'ın (no.1) çocukları: Melike Fülâne = 'Alâ'ü'd-D.Muh. Şâh I (amca oğlu) (çocukları için aş.bk.).- Melike Fülâne = Almas Bey (amca oğlu) (oğulları için yk.bk.).- Melike Fülâne = Algu Han (Cengizogulları'ndan).- Hân-ı Hânân (ölm.1291): vel.13.6.1290-1291 = 1.- Erkli Hân: vel.1291-19.7.1296 = 5. Multân v.- İbrâhîm Şâh I (no.2) = Bint Mu'izzü'd-D. Key-Kubâd (Balaban hânedânından Memlûk sultânı: 1286-90). Oğlu: Melik Sül.(vel. 19.7.-11.1296 = 0,4).

'Alâ'ü'd-D.Muh.Şâh I (no.3) (doğ.1267?): Kara Üd ve Dekken vâlisi iken tahta geçti. Amcası II. Fîrûz Şâh'ın saltanatında Dekken'i fethetmiş (Güney Hindistan'ın kuzeyi). = Melike-i Cihân Mâh-rû bint Fîrûz Şâh II (amca-zâde). Muh.Şâh, 1294'te Dewâgirî seferine yaptı. Buranın racası Râmadewa'nın kızı Çitâi ile evlendi (No.4'ün ann. Sul.Alâüddîn'in ölümü üzerine Melik Kâfûr ile evlendi ise de bu zât 5 hafta sn. katledildi. Marâtha mühtedîsi ve hâdim olan Melik 'İzzü'd-Dewle Tâcî'd-

D.Hezâr-Dînârî Kâfûr, 24.3.1307'de Devgîr (Devagiri)'i aldı ve Râca Râmadewa (Râma-Çandra)'yı Delhi'ye götürdü.

Alâüddîn Muh., 1306-7'de Dewâgîrî ve Dekken'i, 1309-10'da Warangal'i, 1311a'de Mâber'i (Madûra) fethederek, Hindistan kıt'asının fethini tamamladı. 2 kızı dışında, oğulları şunlardır:

Melik Ebû-Bekr Hân (ölm.1317), Melik 'Osmân Hân (ölm.1310?), Melik Ferîd Hân (ölm.1310?), Melik Şâdî Hân (katli 1318).- Melik Hızır Hân (katli 1318): en by.oğul. Vel.11.1296-1318 = 22. Ancak babası ölünce yerine geçemedi; en küçük kardeş 'Ömer Şâh geçti. Hızır Hân, Çittor = Hızrâbâd vâlisi (1303-1311) idi. Kızı (ölm.1317), İlhanlılar'ın Fârs vâlisi İbr.b.Reşîdî'D-Tabîb ile evlendi. Hızır Hân'ın zevcesi: Dewal Rânî b.Dewal Dewî, izd.1306 (Emîr Husrew Dehlewî'nin Hızır Hân wü Dewelrânî adlı mesnevîsinde bu aşk terennüm edilmiştir). (= Ray Kern) (Gücerât'ta râcâ) (1318'de dul kalınca kayın-birâderi 1. Mübârek Şâh ile, 1318'de, bundan da dul kalınca 5.1320'de Husrew Şâh (no.6) ile evlendi; 2. izdivâcî 2 yıl, 3.'sü 4 ay devâm etti, gene dul kaldı).- 'Ömer Şâh (no.4) (1310-1318 = 8): en kç.oğul olduğu halde babasının tahtına oturdu, fakat 3 ay sonra gözlerine mil çekilip hal' edildi, 2 yıl sonra da öldürüldü. 6 yaşında olduğu için 3 ay müddetle Kâfûr, nâiblik yaptı ki, bu da 3 ay nihâyetinde (1.4.1316) katledildi.- 1. Mübârek Şâh (no.5) (doğ.1298): 3. oğuldur. Küçük kardeşi 'Ömer Şâh'ın yerine tahta çıktı. Ağabeyi meşrû velîahd Hızır Hân'ın katli üzerine dul zevcesi râcâ kızı ile evlendi. Mübârek-Şâh, Melik Dînâr'ın kızı ile de evlendi. 1316'da Melik Sancar'ın Gücerât'tan alınmasıyla bu eyâlete Kemâlüddîn Gürg gönderildi, fakat öldürüldü. Sonra 'Aynü'l-Mülk, sonra Zafer Hân unvânıyla bu Melik Dînâr, onun 1319'da îdâmı ile Husrev Şâh'ın (no.6) kardeşi Hüsâmüddîn, Gücerât nâzım'ı oldular.

1. Mübârek Şâh da öldürüldü. Tahta Husrew Şâh (no.6) çıkıp 2 def'a dul raca kızını aldı. Husrew, hânedândan olmayıp, Mübârek Şâh'ın mânevî oğlu bir Hindû muhtedîsidir. 5 aya varmadan öldürüldü ve Halaç hânedânı sona erdi. Büyük cihangir Alâüddîn Muhammed Şâh'ın oğulları bu sûretle türlü felâketlere uğrayıp tahtlarında tutunamadılar ve bu kadar büyük bir hükümdârın sülâlesini devâm edemedi.

5. Tuğluklar (1320 - 1414)

Tuğluklar, Dehli Sultanları'nın III. Tabaka'sıdır. 9 pâdişâh ile temsil edilen bu imparatorluk hânedânı, Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dilleri Farsca'dır. İsimlerinden sn. "Tuğluk" gelir. Taht şehri Dehli'dir (1327'den it.bir kaç yıl için Dekken'de Dewlet-Âbâd adı verilen eski Dewâgîr). 6.9.1320-23.5.1414 = 93, 8, 17 devâm etmiştir. En geniş şekliyle 3.217.000 km² kadardır (1981'de bu topraklarda yaklaşık 630 milyon nüfus yaşıyor): bugünkü bütün Pâkistan ve Hindistan (Bihâr, Assam, Kışmîr, Bengal, (Belgaldeş hâricîtir). Kalaçlar'dan tevârûs edilen bu muazzam imparatorluk gittikçe daralmış, Timur hâkimiyeti devresinde 1.484.000 km²'ye düşmüştür (1981'de bu topraklarda 210 milyona yakın nüfus yaşıyor): Pathanistân, Sind, Pencâb, Racastân, Dehli, Agra. Hânedânın dehâ sâhibi tek hükümdârı III. Firûz Şâh Tuğluk'tur. Selefî II. Muh.Şâh Tuğluk da büyük bir hükümdardır (Agha Mahdi Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, Londra, 1938). Tuğluklar'ın yerine Seyyidler geçmişlerdir. Bu hânedândan Hindistan imparatorları şunlardır:

- 1(34). Sultân Gıyâsü'd-D.Gaazî Tuğluk Şâh I (6.9.1320-2.1325 = 4, 5)
 2(35). Sultân Muhammed Şâh II Tuğluk Cûnâ (2.1325-20.3.1351 = 26, 1)
 3(36). Sultân Mahmûd (II) Şâh Tuğluk (20.3.1351- = bir kaç gün)
 4(37). Sultân Fîrûz Şâh III Tuğluk (3.1351-9.1388 = 37, 6)
 5(38). Sultân Gıyâsü'd-D.Tuğluk Şâh II (9.1388-19.2.1389 = 0,5)
 6(39). Sultân Ebû-Bekr Şâh Tuğluk (19.2.1389-31.8.1390 = 1, 6, 10)
 7(40). Sultân Nâsîrü'd-D.Muhammed Şâh III Tuğluk (31.8.1390-19.1.1394 = 3, 4, 15)
 8(41). Sultân 'Alâ'ü'd-D.Hümâyûn İskender Şâh I Tuğluk (15.1.1394-25.1.1394 = 0, 0, 10)
 9(42). Sultân Nuşret Şâh (1394-17.12.1398 = 3)
 10(43). Sultân Nâsîrü'd-D.Mahmûd Şâh II (III) Tuğluk (25.1.1394-1394 +17.12.1398-23.5.1414 = 15, 5, 7)

Hânedânın kurucusu ve ilk sultânı I. Tuğluk Şâh, Memlûk sultânı Balaban Şâh'ın Türk memlûkü ve mânevî oğludur. Sultân Balaban'ın ölümünden (1286) ancak 34 yıl sonra tahta oturmuştur. Aslında Memlûkler'in hizmetinde bir Türk subayının Pencâblı bir Cat kadından doğmuş oğludur. 1320'ye kadar Halaç pâdişahlarının kumandanı idi ve "Melik Gaazî" unvânını taşıyordu, yâni şehzâdeler (imparatorluk prensi) derecesinde idi. Öldürülmüştür. Zevcesi Maḥdûme-i Cihân'dır. Kardeşi Sipâh-sâlâr (yâni başkumandan) Melik Receb ve bunun zevcesi (III. Fîrûz Şâh'ın annesi) Bîbî Nâile b.Rana Mal Bhattî (Hariyânâ) Râcpût'tur. Tuğluk Şâh, Delhi yakınlarında Tuğlukâbâd'ı kurmuştur ve türbesi oradadır. Tette'de (Sind) ölen oğlu Muḥ.Şâh da Delhi yakınlarında Âdilâbâd ve Cihânpenâh'ın kurucusudur.

Tuğluk Şâh'ın çocukları: Melike Hudâwend-zâde Hâtûn = Melik Husrev (oğulları Dâwer Melik).- Melik Mahmûd, Melik Mübârek, Melik Behrâm, Melik Zafer (oğlu Melik Behrâm).- Melik Fahrü'd-D.Cûnâ (Cawnâ) Uluğ-Hân: vel.6.9.1320-1324 = 4 (Warangal seferi 1323).- II. Muḥ.Şâh (no.2): hattât, bestekâr, şâir. Tette'de (Sind) öldü. Vel.1324-2.1325 = 1; oğlu Mahmûd Şâh (no.3): vel.2.1325-20.3.1351 = 26, 1.

Tuğluk Şâh'ın kardeşi Melik Receb'in oğulları: Melik Gürşâsp (müdd. ve kalî 1326).- III. Fîrûz Şâh (no.4) (1307-9.1388 = 81): *Târîh-ı Fîrûz-Şâhî*'nin memdûhu. Hân-pûr şehrini kurması ve 36 yıl önce ölen amca-zâdesi Velîahd Fahrü'd-D.Uluğ-Hân Cawnâ'nın adını vermesi: 1360 (Cawnpûr = Cawn Şehri, sn.Hân-pûr). 2 Bengal seferi yaptı: 1353-4 ve 1359-60. Tuğluklar'ın en büyüğü olan bu hükümdar, Osmanlılar'dan Orhan Gazi ile I. Murâd'ın çağdaşıdır. Annesi Bîbî Nâile Bhattî'dir.

III. Fîrûz Şâh'ın (no.4) oğulları: Feth Hân (vel.20.3.1351-1373b = 22, ölm.1373b), bunun oğulları: II. Tuğluk Şâh (no.5) (vel.1373b-10.1388 = 15) (hayâtı ve kalî: 6.6.1353-19.2.1389 = 35, 8, 13) ve Nuşret Şâh no.9.- Zafer Hân: III. Fîrûz Şâh'ın bu diğer oğlunun oğulları: Ebû-Bekr Şâh (no.6) (ölm.Mîret, 10.1390) (oğlu: Fîrûz Şâh, vel.19.2.1389-31.8.1390) ve İqbâl Hân (müdd.1400a-1405b).- III. Fîrûz Şâh'ın diğer oğlu da III. Muḥ.Şâh'tır (no.7). III. Muḥ.'in oğulları: I. İskender Şâh (no.8) ve II. (vcyâ

III.) Mahmûd Şâh (no.10). Timur bunun zamânında Hindistan'ı fethetti. Görüldüğü gibi, III. Fîrûz Şâh gibi büyük bir hükümdârın oğulları ve torunları, hânedânı devâm ettirememişlerdir.

Hindistan Pâdişâhı Olarak Timuroğulları (1398-1421)

Timur, Tuğluklar zamânında 1398-99 Hindistan seferini yaptı. Tuğluklar, bu darbenin altından kalkamadılar. Timur, 17.12.1398'de Dehli'ye girdi. 1.1399'da Kişmir'i bile itâate aldı. Timur, 29.4.1399'da Hindistan seferinden Semerkand'a döndü.

Bu, mühim bir olaydır. Zîrâ 17.12.1398-20.5.1421 = 22, 5, 4 müddetle Timuroğulları'na Kuzey Hindistan hâkimiyetini te'mîn etti. Çok daha mühimmi, Timur'un 5. batında torunu Bâbur Şâh'ın, Hindistan'ın atalarından mevrûs ülke olduğu iddiası ile Hindistan'ı fethinin (1526) ve târihin en ehemmiyetli imparatorluklarından birini kurmasının hareket noktası oldu.

1398-1414 arasında Tuğluklar ve 1414-1421 arasında Seyyidler, Hindistan'ın kuzeyde bir parçasını, Timurlular nâmına, onlara açık şekilde tâbî olarak idâre ettiler, vâli derekesine düştüler. Bu, Hindistan Türk imparatorluğu târihinde asla görülmemiş bir olaydı. Zîrâ Hindistan Türk imparatorluğu, Gazneli Mahmûd'dan XVIII. asrın 2. yarısına kadar dâimâ dünyânın büyük devletleri arasında yer almış, zaman zaman ehemmiyet bakımından dünyânın 3., hattâ 2. devleti olabilmiştir.

Timur, torunu Pîr-Muhammed Mîrzâ'yı, Hindistan umûmî vâlisi yaptı. 17.12.1398-1406 arasında -ölmüceye kadar- Pîr-Muhammed, 8 yıla yakın bu görevde kaldı ve 30 yaşında öldü. Hindistan'ı 18.2.1405'e kadar dedesi Timur, 1405-1406 arasında da amcası Sultân Şâhruh Mîrzâ adına idâre ettiği için, Hindistan pâdişahları listesine girememektedir. Tuğluk pâdişahları, bu Pîr-Muhammed Mîrzâ'nın tâbîleri idiler. O ölünce Sultân Şâhruh "Hindistan Pâdişâhı" unvânı da üzerine aldı ve 20.5.1421'e kadar taşıdı. 1414-1 '21 arasında Hindistan'ı, alelâde bir umûmî vâli telakkıyı ettiği Hızır Şâh Seyyid vâsıtasıyla idâre etti. Ancak Hızır Şâh ölüp yerine oğlu II. Mübârek Şâh Seyyid Dehli tahtına çıkınca, Şâhruh'un metbûluğunu reddetti ve müstakil oldu. Bir asır için Hindistan'da Timurlu hâkimiyeti bahis mevûu olmadı, Bâbur Şâh'a kadar...

6. Seyyidler (1414-1451)

Dehli Sultanları'nın IV. Tabakası'dır. Türk ve Sünnî-Hanefî olan hânedân, resmî işlerde Farsca'yı kullanmıştır. Taht şehirleri Dehli'dir. 23.5.1414-19.4.1451 = 36, 10, 27 müddetle saltanat sürmüş 4 pâdişahтан ibârettir. Kuzey Hindistan'ı Tuğluklar'dan almış, Lûdîler'e devretmişlerdir. 23.5.1414-20.5.1421 = 6, 11, 28 müddetle saltanat süren hânedânın kurucusu ve ilk pâdişâhı Hızır Şâh, Timuroğlu Sultân Şâhruh'a tâbî olmuş, esâsen kariyerine Timurlu vâlisi olarak başlamıştır. O ölüp yerine oğlu geçince, Timurlu metbûluğunu reddetti. Devletin sâhası 997.000 km² kadardır (1981'de bu topraklarda 195 milyon nüfus yaşıyor): Pencâb, Dehli, Agra, Racastân ve Pathanistân. Seyyidler'den Hindistan imparatorları:

1(44). Sultân Hızır Şâh Seyyid (23.5.1414-20.5.1421 = 6, 11, 28)

2(45). Sultân M'izzü'd-D. Mübârek Şâh II Seyyid (20.5.1421-19.2.1434 = 12, 9,

0)

3(46). Sultân Muhammed Şâh IV Seyyid (19.2.1434-1.1446 = 11, 11)

4(47). Sultân 'Alâ'ü'd-D. Â'lem Şâh Seyyid (1.1446 - 19.4.1451 = 5,3)

Bu hânedân, Osmanlı târihinde, Çelebî I. Sultân Mehmed (1413-1421) ve II. Sultân Murâd (1421-1451) ile çağdaştır. Hânedânın atası Melik Süleymân, Tuğluklar'ın Multân (Güney Pencâb) vâlisi idi. III. Fîrûz Şâh Tuğluk'un kumandanı ve Multân v. Emîr Merdân Dewlet Han'ın Türk memlûkû ve mânevî oğlu idi. Melik Sultân'ın oğlu Melik Hızır, Merdân'ın oğlu Melik Şeyh'in ölümünde yerine geçen babası Melik Sül.'in 1395'te ölümünde yerine Tuğluklar'ın Multân vâlisi oldu, ancak ertesi yıl Sâreng Hân, Multân'a vâlisi olunca Mêrât'a sığındı. 1398 sonunda Timur, kendisini, şahsına bağladı ve aynı görevde bıraktı. Bu sûretle 19 yıl Multân'ı yönettikten sonra, Tuğluk hânedânının çökmesi üzerine Dehli'ye gelip tahta oturdu ve Timuroğlu Sultân Şâhrûh'u metbû tanımakta devâm etti, hayâtının sonuna kadar da Timurlu tâbîi kaldı. 7 yıllık pâdişahlıktan sonra ölünce yerine geçen oğlu II. Mübârek Şâh, Timurlu tâbiiyetinden ayrıldı. II. Mübârek'in katlinden sonra tahta, kardeşi Ferîd Hân'ın oğlu IV. Muhammed, sonra bunun oğlu Â'lem Şâh çıktı. Bu sonuncusunu Lûdîler hal' ettiler. O da Bedâûn'a çekilme ve ölünceye kadar burada 27 yıl (19.4.1451-1478) emîrlik yaptı. Lûdîler'e tâbî oldu ve Bedâûn'a gömüldü. Kızı Melike-i Cehân Bîbî Humze, Hüs. II Şâh-Şarqî'nin zevcesi olup 1473'te Lûdîler'e esîr düşmüştür.

1406'da Mâlwa ve Gücerât'ın, 1400'de Â'ud'un ayrı devletler teşkil etmesiyle, Hindistan Türk imparatorluğunun sınırları çok daralmıştır.

7. Lûdîler (1451-1526)

Lûdîler, Dehli Sultanları'nın V. Tabakası'nı teşkil eden hânedândır. Afgan'laşmış Türk'tür (T.W.Haig, *IA*, V, 108a). Mezhepleri Sünnî-Hanefî, resmî dilleri Farsca, ordu ve saray dilleri Türkçe ve Afganca'dır. Bu sûretle Lûdîler'le berâber Hindistan Türk imparatorluğunda Afgan te'sîri başlamıştır. 19.4.1451-22.4.1526 = 75, 0, 3 müddetle devâm cümîşlerdir. 3 pâdişahla temsil edilirler. Hindistan Türk imparatorluğunu Seyyidler'den almış, Timuroğulları'na bırakmışlardır. 897.000 km² bir sâha üzerinde (1981'de bu toprakların nüfûsu 230 milyon kadar) saltanat sürmüşlerdir: Pencâb, Dehli, Agra, Â'ud, Allaah-Âbâd. Bununla berâber bir ara 1517 de hâkinîyetleri Bundelhand ve Bengal'e kadar da uzanmıştır. Lûdîler, Osmanlı târihinde Fâtûh II. Sultân Mehmed (1451-1481), II. Sultân Bâyezîd (1481-1512), Yavuz I. Sultân Selîm (1512-1520) ve Kaanûnî II. Sultân Süleymân (1520-1566) ile çağdaşlardır. 1504'e kadar taht şehirleri Dehli iken bu târihte Agra'ya (Âgrâ, Âgre) götürmüşlerdir. Bu sûretle Agra, son 22 yıllarında taht şehirleri olmuştur. Daha önce bir köy olan Agra, 1504'te II. Sikender Şâh tarafından kurulmuştur. Lûdîler'den Hindistan imparatorları şunlardır:

1(48). Sultân Behlûl Şâh Lûdî (19.4.1451-17.7.1488 = 37, 2, 28)

2(49). Sultân Sikender Şâh II Lûdî (17.7.1488-21.11.1517 = 29, 4, 5)

3(50). Sultân İbrâhîm Şâh II Lûdî (21.11.1517-22.4.1526 = 8, 5, 1)

Lûdîler'in atası, Şeyh Hamîd Lûdî (veyâ Ludî), 990'larda Afganistan'dan Multân'a (Güney Pencâb) yerleşti. Gazneliler'in vâfisi oldu. Torunu Ebü'l-Feth Dâvûd'dur. O da Multân v. oldu (1005). Şeyh Hamîd'in, Gazneli Sultân Mahmûd, Multân'ı fetheder etmez buraya ilk yerleşen ve İslâm'ı yayan Müslümanlar'dan olduğu anlaşıyor. 1341'de Melik Şâh Lûdî, 1398'de Melik Hızır Lûdî, 1400'lerin başında Melik Behrâm, Melik Mahmûd, Melik Mewcî kardeşler, sonra Melik Behrâm'ın oğulları Sultân-Şâh, Melik Fîrûz, Melik Muh., Melik Hoca, Melik Kâlâ kardeşler, Multân eyâletinde general ol. hizmet eden Lûdî beyleri oldular. Sultân-Şâh 11.11.1405'de İslâm Hân Lûdî unvânıyla Serhind v. oldu. Kardeşi Kâlâ, amca kızı ile evlendi, Nâsır Hân unvânını aldı. Mahmûd Hân Lûdî'nin oğlu ve Mellû Ikbâl Hân Lûdî'nin amca oğlu Dewlet Hân Lûdî, 1421'de son Tuğluk sultânı ölünce sultân seçildiyse de, tahtı Seyyid hânedânına kaptırdı. Delhi'de tutunamayıp Ketehr ve sn.Siri'ye sığındı. 1414'de Hızır Şâh Seyyid'e esir düşüp Hişâr-ı Fîrûzşâh'a sürülüp bir kaç ay sn. öldü. Dâvûd'un 9. batından torunu Dewlet Hân Lûdî, Tuğluklar yıkılmak üzere iken, imparatorluk tahtına hakk iddia edip 1413-14 arasında Delhi'yi işgal etti. Bunun oğlu Melik Behrâm Hân, Multân vâfisi olarak Seyyidler'e hizmet etti. Melik Behrâm'ın oğulları Muh.Hoca, Fîrûz (oğlu Şâhin), Hân-ı Hânân Sultân-Şâh (sonra: İslâm) Hân (oğlu Kutb Hân, kızı ile amca oğlu Behlûl Şâh evli) (Seyyidler'in Lâhûr v.) ve Kâlâ Hân'dır. Kâlâ'nın oğlu Behlûl Şâh'tır (no.1). Aynı âileden Tatar Hân Yûsuf-hayl Lûdî (ölm. 1503), bunun oğlu Lâhûr v.Dewlet Hân Yûsuf-hayl ve bunun 3 oğlu yaş sırasıyla: babasının Bihre v.'Alî Hân; Gaazî Hân; Dilâwer Hân (doğ. 1494).

Ebû'l-Muzaffer Behlûl Şâh (no.1) b.Kâlâ b.Behrâm b.Dewlet'in oğulları: Bâyezîd Hân (oğlu Â'zam Hümâyûn Hân), Cemâl Hân, Miyân Yâ'kuub Hân, Feth Hân, Mûsâ Hân, 'Alâ'üd-D.Â'lem Hân (müdd., Mânîpûr/Assam v.), 1526'da Bâbur Şâh'ın hizmetine giren bu Sultân 'Alâüddîn Â'lem Hân Lûdî'nin 4 oğlu: Celâl Hân Lohânî (atalığı Şîr Hân (Şâh) Sûr'un himâyesinde 1526'dan 12.1533'deki hal'ine kd.Bâbur ve Hümâyûn'un Bihâr v.); Kemâl Hân (kezâ Bâbur ve Hümâyûn'un hizmetinde); Şîr Hân; Tatar Hân (1534'de Hümâyûn'a isyân edip katledildi). Hânîpûr v. Bârbek Hân (sn.Â'lem Şâh) (Hânîpûr v.) (oğlu Mübârek Lohânî, aş.bk.) ve II. Sikender Şâh. Behlûl'ün dâmâdı: Şeyh 'Abd.Sührewerdî b.Şeyh Yûs.Mütlânî.- Behlûl Şâh, 'Alîgarh yakınlarında öldü, Delhi'de Bâğ-ı Cûd'a gömüldü. II. Sikender Şâh (no.2): müzisyen, vel.19.4.1451-17.7.1488 = 37, 2, 28, şehzâdeliğinde adı: Nizâm Hân, Sambhal'de ikaameti: 1495-9 = Buwa (II. İbr.'in ann.)

Sikender Şâh'ın (no.2) oğulları: İbr.Şâh (no.3; vel.17.7.1488-21.11.1517 = 29, 4, 5); Bâbur Şâh'a yenilip öldürüldü; İbr.Lûdî'nin çocuk oğlu ile İbr.'in annesi esir edilip Kâbil'e götürüldü. İbr., Pânîpat'ta bir türbeye gömüldü. İbr.'in annesi Kâbil yolunda kendini ırmağa atıp intihâr etti. Bâbur'a başarısız bir sûikasd teşebbüsünde bulunmuş, zehirlemek istemişti ('Abdülhalîm, *History of Lodi Sultans of Delhi and Agra*, Dhâka 1961) (Gül-ruh mahlasıyla Farsca'da şâir), oğulları: Celâl(üddîn) Hân (katli 1520) (Hânîpur ve Bihâr v.), İsm.Hân, Has.Hân, Sultân Mahmûd Hân (müdd.22.4.1526-1529) (ölm. 1543), Şeyh-ı Â'zam Hân, Ah.Hümâyûn Hân, Dewlet Hân (ölm.1529, şâir, Lâhûr = Kuzey Pencâb v.). Bu Dewlet Hân'ın oğulları: 'Alî Hân, Gaazî Hân, Dilâwer Hân, Dewlet Hân. Bu sonuncu Dewlet b.Dewlet'in kç. oğlu: Pîr Şalâbet Hân Lûdî Hân-ı Cihân (1587?-1631, katl= 44), 10.1607'de Hân-ı Cihân unvânını aldı, oğlu Hasan Hân ile berâber öldürüldü.

Hânedânın bir dalına "Lûdî-i Nûr-Hâniyye" denmektedir. Bu dal, 1519-1611 arasında Bihâr'da Timuroğulları'na tâbî olarak saltanat sürdü (1526-30 arasında Bâbur'a ve 1530-39 arasında oğlu Hümâyûn'a tâbî). Hânedânın atası 'Alî Mübârek Hân Lohânî b.Bâh^hbek Şâh b.Behlûl Şâh'tır. Mübârek'in 3. oğlu Deryâ Hân (ağabeyi Nâsır Hân), onun oğlu "Sul.- Muh. Şâh" sanını takınan Bahâdır (Behâr) Hân, onun oğlu Celâl Hân, onun oğlu Miyân Kutlu Hân, bu sûretle Bihâr'da hüküm sürdüler. Sonuncunun oğulları son Bihâr velîahdi Naşîb Hân ile Lûdî Hân ve Celâl Hân'dır. Miyân Kutlu Hân'ın ölümünde yerine oğlu değil, başkumandanı Miyân İ'sâ Hân ve sonra onun oğulları Hoca Sül.Hân ile Hoca 'Osmân Hân, Bihâr'da 1611 (?) yılına kd.- tabîatiyle Timuroğulları'nın vâlîsi ol.- hüküm sürdüler. İ'sâ Hân'ın diğer oğulları Hoca Welî Hân ile Hoca İbr.Hân'dır. İ'sâ Hân'ın Lûdîler'le en az bir karâbeti olması lâzımdır; Lûdîler'in doğrudan doğruya bir dalından da inebilir. Bu sûretle Lûdîler'in saltanatları, 1611'e kadar devâm etmiş olur. Bihâr (merkez Patna) melik ve vâlîleri şunlardır:

1. Deryâ Hân (1519-1524 = 5): 1480'de Lûdî sultânının beyi ol. kariyerine başladı.

2. Bahâdır Hân Muh.Şâh (1524-1526 = 2)
3. Celâl Hân (1526-12.1533 = 7)
4. Şîr Hân Sûr (12.1533-27.6.1539 = 5, 6)
5. Miyân Kutlu Hân (1539-1555 = 16)
6. İbrâhîm Şâh Sûr (b.bk.) (1555-1568 = 13)
7. Miyân İ'sâ Hân (1568-1588 = 20)
8. Hoca Sül.Hân (1588-1594? = 6?)
9. Hoca 'Osmân Hân (1594?-1611? = 17?)

8. Sûriler (1540-1555)

Sûriler, Hindistan Türk imparatorluğunu Timuroğulları'ndan 15 yıl, 7 gün (15.6.1540-22.6.1555) almış bir hânedândır. Bu aradan sonra tekrar Timuroğulları, Hindistan tahtına oturdular ki, bundan sonraki bahsimizin mevzuudur. Onun için Timuroğulları Dehli Sultanları'nın VI. Tabakası ve Sûriler ise VII. ve sonuncu Tabakası'dır. Sûriler de Lûdîler gibi Afgan'laşmış Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dilleri Farsca, saray ve ordu dilleri Türkçe ve Afganca'dır. Aşağı yukarı Lûdîler'in sahasında saltanat sürmüşlerdir (4.1538'de Bengal, 5.1540'ta Pencâb'ı da almışlardır). Sûriler, 15 yıl için Bâbur Şâh'ın oğlu ve halefi Hümâyûn Şâh'ın saltanatına ara vermişlerdir. Bu fâsılada Hümâyûn Şâh, Hindistan dışında yaşamıştır. Tekrar dönüp, Hindistan'ı geri almıştır. Devlet adamı ve asker olarak Şîr Şâh'ın dirâyetiyle kurulan Sûrî hânedânı, devâm edememiş ve Timuroğulları'nın gelişen imparatorluğuna sekte verdiği için zararlı da olmuştur. Sûriler'den Hindistan Türk imparatorları:

- 1(53). Sultân Şîr Şâh Sûr Ferîd (15.6.1540-21.5.1545 = 4, 11, 6)
- 2(54). Sultân Celâl Selîm İslâm Şâh Sûr (21.5.1545-11.1553 = 8, 6)
- 3(55). Sultân Mübâriz Muhammed Şâh V Sûr Â'dil (11.1553-30.4.1554 = 0, 5)
- 4(56). Sultân Fîrûz Şâh IV Sûr (30.4.- 3.5.1554 = 0, 0, 3)
- 5(57). Sultân İbrâhîm Şâh III Sûr (3.5.1554-1555 = 1)
- 6(58). Sultân Ah.Sikender Şâh III Sûr (1555-22.6.1555 = 0, ?)

27.6.1539'da "Şâh" unvânını alan Şîr Hân Sûr, Çunar (Çunada) kalesi sâhibi Tâc Hân'ın dul eşini aldı. 1526'da Bâbur'un, sonra Hümâyûn'un Bihâr vâlisî olan Celâl Hân Lûdî'nin atalığı idi. 12.1533'de onu hal'ederek Bihâr vâlisî oldu. "Hazret-i 'Alâ" unvânını aldı. 4.1538-15.7.1538'de ilâveten Hümâyûn'un Bengâl vâlisî oldu. Sonra Hümâyûn'un yerine Hindistan imparatoru oldu. 1544 bahâr ve yazında Cödhpûr'u fethederek Racastân'ı itâaat ettirdi. Kâlinçâr râcâsının kalesi önünde humbara ile şehîd oldu.

Hindistan'ın 51. ve 52. Türk imparatorları Timuroğulları'ndan Bâbur ve Hümâyûn Şâhlar olduğu için, ilk Sûrî sultânına (53) sıra sayısı verildi.

Hükümdar ve şehzâdelerinin adlarının sonuna "Sûr" gelen bu hânedânın atası Muḥ., oğlu Bahâû'd-D., oğlu İbr.Hân Sûr'dur ki bu zât oğulları ile berâber XV. asır sonlarında -Lûdîler zamânında- Afganistan'dan Hindistan'a gelip Lûdî kumandanlarından olmuştur. Nârnawî'daki türbesinde yatan İbr.Sûr'un oğulları: Miyân Has.(İsm.) Sûr, Ah., Gaazî ve Muḥ.(oğlu Hızır Şâh, 1565'lerde "Bahâdur Şâh" sanıyla Ekber Şâh'a karşı ayaklanmıştı). Has.(İsm.) Sûr'un (ölm.1535) oğulları:

Sül.Hân Sûr.- Gaazî Hân Sûr (ölm.1560?), oğlu: III. İbr.Şâh (no.4) (katli: Orisa, 1568a): hal'inden 13 yıl sonra öldürüldü, hal'inde Bihâr(merkez Patna) meliki oldu (1555-1568); Ekber Şâh'a tâbî idi; amcası Nizâm Hân Sûr'un dâmâdı.- III. Sikender (no.6) (asıl adı Ah.Hân): Vel.11.1553-30.4.1554 ve Pencâb v., 1557'de -hal'inden 2 yıl sn.- Bihâr'da öldü (bu da Nizâm Hân'ın dâmâdı). Oğlu Burhân Bey: Hümâyûn Şâh'a karşı Hindistan tahtı müddeîsi oldu ve 1537 başında Türkiye'ye gelip Kaanûnî Sultân Süleymân'a tâbiyyetini arz etti; Kaanûnî ona ancak sancak beyi (tümgeneral) pâyesini verdi ve bu sıfatla Osmanlı protokolüne girdi.- Nizâm Hân Sûr (hânedânın kurucusu Şîr Şâh'ın kardeşi): bir kızı Bîbî Bâî'dir (no.2 zevcesi), diğer kızı amca-oğlu III. İbrâhîm Şâh (2'nin oğlu, Agra'da müddeî, 1555'de Orisa'da katli ile evlendi. Nizâm Hân'ın oğlu Mü'bâriz Hân ve hükümdarlık adıyla V. Muḥ.Şâh (no.3): hal'inden 2 yıl sn.1555'te öldürüldü. Vel.21.5.1545-11.1553 = 8, 6. V. Muḥ.Şâh'ın oğlu Şîr Hân Sûr: bk.Bengal Melikleri. 1553-1653'te 10 yıl müstakil ol.Bengal'de saltanat süren dalın başıdır. Oğlu Şemsü'd-D.Muḥ.Sûr Şâh Gaazî (1553-55), bunun oğlu Gıyâşü'd-D. Bahâdur Şâh Husrew (1555-60), bunun kardeşi Gıyâşü'd-D.Celâl Şâh (1560-63) ve bunun oğlu Hüsenk Şâh (1563), Bengal meliki oldular.- Şîr Şâh (no.1) (doğ.1472?) (med.Sasarâm): büyük oğlu Â'dil Hân müddeîdir. Diğer oğlu 1540'da Mâlwa'da katledildiler. 'Abdürreşîd Kuṭb Hân'dır. Diğer oğlu İslâm Şâh (no.2)'dır (annesi: Dudû) (asıl adı Celâl Hân olup tahta çıkınca Selîm-Şâh ve İslâm Şâh adlarını aldı): vel.15.6.1540-21.5.1545 = 4, 11, 6. İslâm Şâh'ın büyük oğlu Fülân Hân ve diğer oğlu IV. Fîrûz Şâh (no.4)'tır; 3 gün pâdişâh oldu; 13 yaşında öldürüldü (1541-30.4.1554) (vel.21.5.1545-11.1553 = 8, 6).

Sûrîler'den Bengal melikleri:

1. Şemsü'd-D.Muḥ.Sûr Şâh Gaazî (1553-1555 = 2) (katli)
2. Gıyâşü'd-D.Bahâdur Şâh Husrew (1555-1560 = 5)
3. Gıyâşü'd-D.Celâl Şâh (1560-1563 = 3)
4. Hüsenk Şâh (1563)

II

HİNDİSTAN TİMUROĞULLARI (1526-1858)

Timuroğulları'ndan Hindistan Pâdişahları

(22.4.1526-4.12.1858 = 332, 7, 12-15, 0, 7 = 317, 7, 5)

1. Bâbur-Şâh (22.4.1526-25.12.1530 = 4, 8, 3) (yaşı: 43, 2, 6-47, 10, 9)
2. Hümâyûn-Şâh (25.12.1530-1.6.1540 = 9, 5, 11 + 22.6.1555 - 26.1.1556 = 0, 7, 4 = 10, 0, 15) (1'in oğlu) (yş. 22, 9, 24-47, 10, 21)
Saltanat fâsılası: 15.6.1540-22.6.1555 = 15, 0, 7 (Sûrî Hânedânı)
3. Ekber-Şâh I (26.1.1556-26.10.1605 = 49, 9, 1) (2'nin oğlu) (yş. 13, 3, 15-65, 0, 15)
4. Cihângîr-Şâh (26.10.1605-28.10.1627 = 22, 0, 3) (3'ün oğlu) (yş. 31, 1, 27-58, 1, 29)
5. Şâh-i Cihân I (28.10.1627 - 31.7.1658 = 30, 9, 4, hal') (4'ün oğlu) (yş. 33, 9, 24-64, 6, 27 + 7, 5, 23 hal' müddeti = 72, 0, 20)
6. Â'lem-gîr-Şâh I (31.7.1658 - 3.3.1707 = 48, 7, 3) (5'in oğlu) (yş. 39, 8, 28-88, 4, 0)
7. Bahâdur-Şâh I (3.3.1707-27.2.1712 = 4, 11, 25) (6'nın oğlu) (yş. 63, 4, 18-68, 4, 12)
8. Cihân-dâr-Şâh (27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14) (7'nin oğlu, kaul) (yş. 48, 10, 22-49, 10, 6)

9. Ferruh-Siyer-Şâh (12.2.1713-18.2.1719 = 6, 0, 5, hal') (8'in yeğeni) (yş. 25, 6, 24-31, 7, 1 + 0, 2, 28 hal' müddeti = 31, 9, 29)
 10. Refi'ü'd-Derecât-Şâh (18.2.1719-11.6.1719 = 0, 3, 21) (8'in yeğeni) (yş. 20)
 11. Şâh-i Cihân II (11.6.1719-7.9.1719 = 0, 2, 25, hal') (10'un kardeşi) (yş.24?) (24 gün sn.öldü)
 12. Muhammed-Şâh (7.9.1719-25.4.1748 = 28, 7, 8) (8'in yeğeni) (yş.17, 1, 1-45, 8, 19)
 13. Ahmed-Şâh (25.4.1748-2.6.1754 = 6, 1, 7, hal') (12'nin oğlu) (yş.22, 4, 12-28, 5, 19 + 19, 10, 7 hal' müddeti = 48, 4, 26)
 14. Â'lem-gîr-Şâh II (2.6.1754-29.11.1759 = 5, 5, 27, katl) (8'in oğlu) (yş.66-71)
 15. Şâh-i Â'lem (29.11.1759-19.11.1806 = 46, 11, 20) (14'ün oğlu) (yş.31, 5, 14-78,5, 4)
 16. Ekber-Şâh II (19.11.1806-28.9.1837 = 30, 10, 9) (15'in oğlu) (yş.46, 4, 26 - 77, 3, 5)
 17. Bahâdur-Şâh II (28.9.1837-4.12.1858 = 21, 2, 6)(hal') (16'nın oğlu) (yş.61, 11, 4-83, 1, 10 + 3, 11, 4 sürgünde = 87, 0, 13)
- Taht Şehirleri: Agra* (21.5.1526-15.6.1540 = 14, 0, 25+ 22.6.1555-1574 = 19 + 28.10.1627-16.4.1639 = 11, 5, 19 = 44, 6, 14); *Feth-pûr-Sikrî* (1574-1586 = 12); *Lâhûr* (26.10.1605-28.10.1627 = 22, 0, 3); *Allaah-Âbâd* (1765-25.12.1771 = 6); *Dehli* (1586-26.10.1605 = 19 + 16.4.1639-1765 = 126 (1682 - 1707: fiilî taht şehri: Dekkan'da Ew-rengâbâd) + 25.12.1771-4.12.1858 = 86, 11, 10 = 232). İngiltere hâmiyetinde merkez 12.12.1911'e kd. Kalkûta, bu târihten itibaren Dehli. Dû-Cennet-Nişân-i Hindûstân = Dehli ile Âgrâ.

Timuroğulları'nın Hindistan İmparatorluk Veliâhdları

1. Hümâyûn Mîrzâ (pâdişâh no.2) (22.4.1526 - 25.12.1530 = 4, 8, 9) (babası Bâbur-Şâh'in veliâhdi) (yş.18, 2, 15 - 22, 10, 21)
2. Kâmrân Mîrzâ b.Bâbur-Şâh (25.12.1530-15.6.1540 = 9, 5, 11) (ağabeyinin veliâhdi) (1'in kardeşi) (yş. 18? - 28?) (saltanat müddeisi)
3. Ekber Mîrzâ (3) (22.6.1555-26.1.1556 = 0, 7, 4) (babasının veliâhdi) (1'in oğlu) (yş.12, 7, 8-13, 2, 12)
4. 'Abdû'l-Hakîm Mîrzâ b.Hümâyûn-Şâh (müddei) (26.1.1556-31.8.1569 = 13, 7, 6) (ağabeyinin veliâhdi) (3'ün kardeşi) (yş.2, 9, 7-16, 4, 13)
5. Selîm Mîrzâ (4) (31.8.1569-26.10.1605 = 31, 1, 27) (babasının veliâhdi) (4'ün yeğeni) (yş.0, 0, 0 - 31, 1, 27)
6. Husrew Mîrzâ b.Cihângîr-Şâh (26.10.1605-26.1.1622 = 16, 3, 0) (babasının veliâhdi) (5'in oğlu) (yş. 18, 2-34, 5)
7. Perwîz Mîrzâ b.Cihângîr-Şâh (26.1.1622-7.11.1625 = 3, 9, 12) (babasının veliâhdi) (6'nın kardeşi) (yş. 32-35)

8. Hürrem Mîrzâ (5) (7.11.1625-28.10.1627 = 1, 11, 21) (babasının velîahdi) (7'nin kardeşi) (yş. 31, 10, 3-33, 9, 24)

9. Dârâ-Şükûh Mîrzâ b.Şâh-i Cihân (28.10.1627-31.7.1658 = 30, 9, 4) (babasının velîahdi) (8'in oğlu) (yş. 12, 7, 9-43, 4, 13)

10. Muhammed Mîrzâ b.Â'lem-gîr Şâh (31.7.1658-10.1675 = 17, 5, 3) (babasının velîahdi) (9'un yeğeni) (yş. 10-36)

11. Şâh-i Â'lem Mîrzâ (7) (10.1675-3.3.1707 = 31, 5) (babasının velîahdi) (10'un kardeşi) (yş. 34-63, 4, 18)

12. Cihân-dâr Mîrzâ (8) (3.3.1707 - 27.2.1712 = 4, 11, 25) (babasının velîahdi) (11'in oğlu) (yş. 43, 10, 27 - 48, 10, 22)

13. 'Aazzü'd-Dîn Mîrzâ b.Cihân-dâr-Şâh (27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14) (babasının velîahdi) (12'nin oğlu) (yş. 26?- 27?)

14. Murâd Mîrzâ b.Ferruḥ-Siyer-Şâh (12.2.1713-18.2.1719 = 6, 0, 5) (babasının velîahdi) (13'ün 2. derecede amcası) (yş. 9?-15?)

15. Refî'ü'd-Derecât Mîrzâ (11) (18.2.1719-11.6.1719 = 0, 3, 21) (kardeşinin velîahdi) (14'ün 2. derecede yeğeni) (yş. 24?)

16. İbrâhîm Mîrzâ b.Refî'ü's-Şân Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (11.6.1719-7.9.1719 = 0, 2, 25) (ağabeyinin velîahdi) (15'in ağabeyi) (müddeî) (yş. 27?)

17. Bülend-Aḥter Mîrzâ b.Cihân-Şâh Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (7.9.1719-14.12.1725 = 6, 3, 7) (ağabeyinin velîahdi) (16'nın kuzeni) (yş. 14?-20?)

18. Aḥmed Mîrzâ (13) (14.12.1725-25.4.1748 = 22, 4, 12) (babasının velîahdi) (17'nin yeğeni) (yş. 0, 0, 0 - 22, 4, 12)

19. Bidâr-Baḥt Mîrzâ b.Aḥmed-Şâh (25.4.1748 - 2.6.1754 = 6, 1, 7) (müddeî) (babasının velîahdi) (18'in oğlu) (yş. 2?-6?)

20. Şâh-i Â'lem Mîrzâ (15) (2.6.1754 - 29.11.1759 = 5, 5, 27) (babasının velîahdi) (19'un babasının kuzeninin torunu) (yş. 25, 11, 17 - 31, 5, 14)

21. Cüvân-Baḥt Mîrzâ b.Şâh-i Â'lem (29.11.1759 31.5.1788=28, 7, 3) (babasının velîahdi) (20'nin oğlu) (yş. 10-39)

22. Ekber Mîrzâ (16) (31.5.1788-19.11.1806 = 18, 5, 20) (babasının velîahdi) (21'in kardeşi) (yş. 27,11,6-46,4,26)

23. Cihângîr Mîrzâ b. Ekber-Şâh (19.11.1806-1821=15) (babasının velîahdi) (22'nin oğlu) (yş. 32?-47?)

24. Bahâdur Mîrzâ (17) (1821-28.9.1837 = 16) (babasının velîahdi) (23'ün kardeşi) (yş. 46-61,11,4)

25. Dârâ-Baḥt Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (28.9.1837-1849 = 12) (babasının velîahdi) (24'ün oğlu) (yş. 40?-52?)

26. Ferîdü'd-Dîn Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (1849-13.7.1856 = 7) (babasının velîahdi) (25'in kardeşi) (yş. 48? - 55?)

27. Moğol Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (13.7.1856 - 22.9.1857 = 1, 1, 10) (babasının veliahdı) (26'nın kardeşi) (yş. 48?-49?)

28. Fîrûz-Şâh Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (22.9.1857-4.12.1858 = 1, 3, 12) (babasının veliahdı) (27'nin kardeşi) (yş. ?)

Bu 28 imparatorluk veliahdinin ancak 12'si pâdişâh olabilmiş, 5 pâdişâh ise hiç veliahdlik yapmaksızın tahta çıkmışlardır.

Bu bahis, Türkistan Timuroğulları bahsinin devâmıdır. Orada kalınan yerden devâm edilmiştir. Timuroğulları hakkında orada verilen bilgiler burada tekrarlanmıyacaktır. Hânedan Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Dilleri Türkçe'nin Çağatay lehçesidir. Resmî dil olarak Farsca kullanılmaktadır. Hindistan Timuroğulları'nın kurucusu Bâbur Şâh'ın şeceresi şöyledir: Bâbur b.'Ömer-Şeyh b.Ebû-Sa'îd b.Muhammed b.Mîrân-Şâh b.Timur. Bâbur Şâh, bu sûretle 5. batından Timur'un torunu olduğu gibi, annesi de Çağatay Ulusu'ndan Cengizli imparatorluk prensesi olmakla, Cengiz Han'ın da 13. batından torunudur. Bâbur'un annesi ve kardeşleri için, Türkistan Timuroğulları bahsine bk. Bâbur, bütün Türk ve bütün dünyâ târihinin en büyük dâhîlerinden biridir. Devlet adamı, kumandan, şâir ve edîb olarak 4 ayrı sâhada büyük dâhîdir. Nevâî'den sonra Çağatay Türkçesi'nin en büyük şâiri olduğu gibi, bütün Türk lehçelerinin bugüne kadar yetiştirdiği en büyük nesir üstâdı, hiç olmazsa en büyüklerinden biridir. Mûcizeye benzer şekilde Türkistan'ı kaybeden ve Afganistan'da zorlukla tutunan Timuroğulları'na Hindistan imparatorluğunu kazandırmıştır. Bu sûretle dünyâ târihinin en muhteşem imparatorluklarından birini kurmuştur. Hindistan'da Gazneli Sultân Mahmûd'un kurduğu, XVI. asır başlarında çöküş hâlindeki Türk imparatorluğuna büyük bir canlılık vermiştir. Bâbur ve Hümâyûn zamanlarında resmî dil Çağatay Türkçesi, Ekber'den it. Farsca, 1837-57 arasında ise Urdû'dur.

1- Bâbur Şâh (1526-1530)

es-Sulţânü'l-Â'zam ve Hâkaani'l-Mükerrrem Zâhîri'd-Dîn Muhammed Mîrzâ BÂBUR-ŞÂH Pâdşâh Gaazî (ölümünden sonraki resmî unvanları: Hazret-i Firdews-Mekânî ve Gîfî-Sitânî = Cihan Fâtîhi) (doğ.Ahıs/Fergana'nın Nemengân bölgesi/bugünkü Özbekistan/Batı Türkistan, 14.2.1483-ölm. Agra/Hindistan, 25.12.1530 = 47, 10, 9): Timuroğulları'ndan 1. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının - 1001 yılında Gazneli Mahmûd'dan başlayarak- 51.'si (22.4.1526-25.12.1530 = 4, 8, 3):

Hindistan'daki kısa saltanatı, Osmanlı devletinde Kaanûnî II. Sultân Süleymân'ın saltanatının (1520-1566) başlarına tesâdüf eder. Bâbur, Kaanûnî'den 12,2, 11 yaş daha büyük, Yavuz Sultân Birinci Selim Hân'dan (1512-1520) ise 13 yaş küçüktür. Diğer çağdaşı İran şâhi (1500-1524) Şâh İsmâîl Safevî'den 4, 5, 1 büyüktür. Bu yıllar (XVI. asrın takriben 1510-1540 kesimi) bütün Türk târihinde büyük dâhîlerin en çok görüldüğü dönemdir. Bâbur, Fergana meliki ve sonra ilk defa Türkistan hâkanı olduğu zaman (1494, 1497) ise, Türkiye tahtında Kaanûnî de, onun babası Yavuz da değil,

Yavuz'un babası II. Bâyezîd (1481-1512) bulunuyordu ki Bâbur'dan 32, 4 yaş büyüktür. Gene Bâbur, Herât Timurlu hâkaanı Sultân Hüseyin Baykara'nın (ölm. 1506) genç çağdaşıdır ve -Hüs.Baykara da Bâbur gibi Timur'un 5. batın torunu olduğu halde- ondan 44,8 gençtir. Gene Bâbur, Cezâyir'de Türk hâkimiyetini kuran Oruç Reîs ile kardeşi Barbaros Hayreddin Paşa'nın yaklaşık 13 ve 11 yaş daha genç çağdaşıdır. Bâbur, Çağatay Türkçesi'nin kendisinden büyük tek şâiri olan Nevâî'nin de 42, 0, 3 yaş genç çağdaşıdır; Nevâî'nin ölümüne Bâbur 17, 10, 17 yaşında idi. Fuzûlî ise, Bâbur'dan yaklaşık 3 yaş daha yaşlıdır, Bâbur'dan sonra ölmüştür (1556). En büyük minyatür üstâdı olan Bihzâd, Bâbur'dan 28 yaş kd.by. olmakla berâber, ondan sonra ölmüştür (1537?). Mîmâr Sinân, Bâbur'dan 7, 3, 13 genç diğer bir çağdaştır. Kemâl Reîs (1451?-1511), Kemâl-Paşa-zâde (1468-1534), Barbaros-zâde By. Hasan paşa (1491-1549), Pîrî Reîs (1474?-1554), Karahisârî (1488-1556), Sâlih Paşa (1488?-1556), Seydî-Alî Reîs (1498?-1563), Turgut Paşa (1485-1565), Barbaros-zâde II. Hasan Paşa (1500?-1572), Ebüssuûd Efendi (1490-1574), Piyâle Paşa (1508?-1578), Kılıç-Ali Paşa (1507?-1587), hep Bâbur Şâh'in çağdaşlarıdır.

Bâbur'a bu adı, büyük mutasavvıf Hoca 'Ubeyd'Ulîlaah Ahrâr [Hoca 'Ubeydullâh Ahrâr (ölm. Semerkand 1491), Nakşbendî şeyhi ve pîri olup müellifdir. *Vâlidîyye*'sini Bâbur nazma çekmiştir (10.11-20.11.1528). Müridleri arasında Bâbur'un babası 'Ömer-Şeyh ve ağabeyi Sul.Ah.Mîrzâlar da vardı. Küçük oğlu "Hâceke Hoca" denen Hoca 'Abd.Hâcegân'dır (bunun oğlu Hoca 'Abdüşşehîd, ölm. 1574). 'Ubeydullâh Ahrâr'ın büyük oğlu Hoca Yahyâ ise 1500'de 2 oğlu ile berâber Şaybak Hân tar. öldürüldü. Yahyâ'nın 4 oğlu: Mewlânâ Muh.Sadr ('Ömer-Şeyh Mîrzâ'nın beyi); Hoca Muh.Zekeriyyâ (katli 1500); Hoca Bâqî (katli 1500) ve Hoca Yâ'kuub. Muh.Sadr'ın oğlu Hoca Kelân Bey, Bâbur'un beylerinden ve Bâcewr vâlisidir (3.1.1519). Ubeydullâh Ahrâr'ın halife'si Hoca 'Abd.Mewlânâ Kaçı, Bâbur'un şeyhi olup 1498'de Endicân'da Özbekler'ce öldürüldü ki 'Abd.Sul.Ah.Kaçı oğlu olup 1197'de ölen Şeyh Burhânüddîn 'Alî Kılıç neslindendir] tar. konulmuştur. "Babur" (Fars ve ince Türk talaffuzu: Bâbur, hattâ Bâbü), Türkçe'de "pars" demektir ki, eski Türkler'de yırtıcı hayvan adlarının erkek çocuklara verilmesi çok yaygındır (bâbur, arslan, kaplan, şâhin, doğan, sungur, baysungur, tuğrul, ertuğrul, zağanos, pars, kurt, böri, barak...). Bâbur Şâh, nebâtât (botanik) ve hayvânât (zooloji) bilgini, edebiyat nazariyatçısı, büyük şâir ve nâsir, hattât, bahçe mîmârı vs.'dir. "Hatt-ı Bâburî" denen yeni bir hat stili bile icâd etmiştir. Bestekâr ve sâzendedir (bestelerinden bir örneğin notası zamânımıza kadar gelmemiştir). Minyatür, nakış ve tezyîni san'atların, değerli taşların da mütehasısı idi. Seçkin sporcu, yüzücü, atıcı, silâhşor, süvârî idi. "Daha önce bütün nehirleri yüzerek geçtikten sonra" (*Bâbur-nâme*, 363b), Benâres yakınlarında Ganj'ı da yüzerek geçti (28.2.1529). Fevkalâde şekilde Türkçe, Farsca, Arabca ve Moğolca öğrendi. Fakat eserlerinin hepsini Türkçe yazdı. *Dîwân-ı Bâbur Pâdsâh* adıyla toplanan Türkçe şiirlerinin (*JASB*, 1910) arasında Farsca'ları da vardır. En mühim eseri, dünyâ edebiyâtının büyük şâheserlerinden olan *Bâbur-Nâme* denen hâuralardır (bibliyografya'ya bk.)

Hoca Ahrâr(doğ.Taşkent, 3.1404-87) b.Hoca Mahmûd Şâşî(=Taşkentli) b.Şihâbiddîn Şâşî. Hoca 'Abd.Hâcegân'ın(ölm.Endicân) yaş sırasıyla oğulları: Hoca 'Abdülhâdî, Hoca Hâwend(Hând) Mahmûd, 'Abdülhakk, Hoca 'Abdülhalîm, Hoca

HINDISTAN: TIMURLULAR

851

Muh.Yûsuf, Hoca 'Abdüşşehîd, Hoca 'Abdülfeyz(ilk üçünün annesi Takıyüddîn Muh.Kirmânî kızı, son üçünün annesi Hoca Muh.Nizâm'ın kızı). Hoca Yahyâ, oğulları Hoca Zekerıyyâ ve Hoca Muh. Bâqî ile berâber 7.8.1500'de şehîd edildi.

Timuroğulları'ndan 11. ve sonuncu Semerkand (Mâverâünnehr) imparatoru: 21.11.1497 - 2.3.1498 = 0, 3, 11 (amca-zâdesi Sultân Baysungur Mîrzâ'dan devraldığı tahtı amca-zâdesi Sultân 'Alî Mîrzâ'ya bıraktı) + 2, 4 sn. 7. 1500 -8.1501 = 1, 1 (amca-zâdesi Sultân 'Alî Mîrzâ'dan aldığı imparatorluk tahtını Özbek imparatoru Şıban Han'a bıraktı) + 10, 2 sn. 10.1511 - 5.1512 = 0, 7 (Özbekler'den aldığı tahtı nihâî ol.onlara terk etti ve Timuroğulları'nın Türkistan ve Horasan'daki saltanatları kesin şekilde sona erdi), toplam Türkistan imparatorluğu: 1, 11, 11. Bu müddet içinde Buhârâ, Fergana, Kunduz, Hişâr, 11.1511'de Taşkent, 1504'te Gazne'yi almıştır. Bu sûretle Bâbur, bugünkü Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Güney Türkistan (Afganistan'da kalan Türkistan) ve Afganistan'ın Gazne bölgesinde geçici bir imparatorluk kurmuş, âdetâ Hindistan imparatorluğunun provasını yapmıştır.

Pencâb seferleri: 1- 2.1519, 2- 0,7 sn. 9.1519, 3- 0,6? sn. 3.1520, 4- 4 sn.1524 başl. (bu seferde Pencâb fethedilmiştir), 5- 1,8? sn. 17.11.1525.- Kânwâ'da birleşik Hindû ordusunu imhâ ederek "Gaazî" unvânını alması: 15. 2.1527, saat 9.- Daha önce (0,9, 23 önce) Pânîpat meydan muhârebesinde, Lûdî Sultânı'nı yenerek Hindistan'da Timuroğulları saltanatını kurması ve bu zafer sonunda Dehli ile Agra'yı fethi: 22.4.1526 (Kaanûnî'nin Mohaç'ta zafer kazanarak Macaristan'ı fethinden 0, 4, 7 önce) (bu meydan muhârebesini Bâbur, 13.500 kişilik çok seçkin bir ordu ile, fillerle donatılmış 100.000 kişilik bir orduya karşı kazanmış, bir yıl geçmeden (16.3.1527) Kânwâ meydan muhârebesinde aynı güçte bu def'a Müslüman değil, Brahman bir orduyu yenmiştir; en büyük desteği, Osmanlı Türkleri'nden müteşekkil topçu taburudur ki, başlarında Mustafa Bey Rûmlu (yâni Türkiyeli) vardır).

Fergana meliki olarak ölen babasının yerine cülûsu: 10.6.1494-6.1504 = 10, 0 (yş. 11, 3, 24, bu yaşta hükümdarlık ve devlet başkanlığı san'atını öğrenmiye başlamıştır). Fergana melikliğindeki 10 yıllık saltanatının fâsılları: kç. bir fâsıladan sn. 2. fâsıla, 1500 sonlarında kardeşi Cihângîr Mîrzâ'nın çok kısa saltanatı; çok kısa 3. fâsıla ise Fergana'nın, Bâbur'un dayıları Sul.- Mahmûd ve Sul.- Ah.Hanlar tarafından işgali. Sonunda ise ülke, Şıban Han'a geçmiştir. 6.1499'da 2 yıl sn. Endicân'ı istirdâd etti. 9.1501'de Taşkent'e dayısına gitti ve 6-10.1503'de 2 hân dayısı ile 4 ay Endicân'da kaldı.

Bâbur, Fergana'yı kaybindan 4 ay geçmeden Kâbil'i [Mîr Şeyh-'Alî Bey, 1447'de Şâhruh'un Kâbil v. oldu. Bunun 3 oğlu: Baba Kâbilî Bey ('Ömer-Şeyh M.yânî Bâbur'un babasının bey-atেকে'si), Gaazî Apak Hân ve Deryâ Hân. Deryâ Hân, 1458'e kd. Timuroğulları'nın Kâbil ve Gazne, bu târihten sn. yalnız Pathanistân (Peşâver) v. idi, oğulları Yâr-Hüs.Hân Deryâ ve Has.Deryâ Hân'dır. Gaazî Apak Hân'ın oğlu Seyyid-'Alî Hân, Lûdîler'e tâbi Bihre, Hoşâb, Çânâb v., sn. Bâbur'un beyi oldu ve oğlu Minûçeher Hân, 1519'da Bâbur'un hizmetine girdi. Ayni âileden Nazar-'Alî Hân Türk, 1519'da Bâbur'un beyi oldu] fethederek Afganistan'da kendisine yeni bir krallık kurdu: 9.10.1504 (yş.21, 7, 23). 4.1508'de (yş. 25, 2) ise kendini "pâdşâh" (imparator) ve "Büyük Timur'un Tek Vârisi" ilân etti. Zîrâ Horâsân'daki ikinci Timurlu imparatorluğu da Şıban Han tarafından yıkılmıştır.

Bâbur, 2 yıl kadar Kunduz'da, Güney Türkistan'da ikaamet ederek (5.1512-1514) Şiban Han'ın ölümünden sonra Özbek imparatorluğunun düştüğü kargaşadan faydalanıp - Şâh İsmâîl'in desteğiyle- Türkistan'daki ata mîrâsını istirdâd fırsatı gözledi. Fakat bu fırsat zuhûr etmedi. Zîrâ Çaldıran'da Osmanlı'ya yenilen (23.8.1514) ve taht şehri Tebrîz'e Yavuz'un girdiğini gören (6.9.1514) Şâh İsmâîl'de, Bâbur'u Özbekler'e karşı destekliyecek kudret kalmadı.

Bâbur'un Belh'te (Güney Türkistan) hâkimiyeti: 1514-1526 = 12 (burası da Özbekler'e, Şeybânîler'e geçti). Bâbur'un Kandehâr'ı fethi: 1522 (Kandehâr şehri hâric Kandehâr ilinin fethi: 1520) (Kandehâr'ı evvelce Kelât (Belûcistan) ile berâber 8.1507'de de fethetmişse de, bu fetihler geçici olmuştur).

Bâbur gençliğinde 2 def'a Herât'ta kuzeni Sultân Hüseyin Baykara'yı ziyaret edip misâfiri oldu. İkincisinde 20 gün kaldı (4-24.12.1506, yş.23, 10). Hazîrân 1506 başlarında bir Horâsân seferi de yaptı.

Denebilir ki, Asya târihinin en muhteşem imparatorluklarından biri olan Hindistan Timurlu devletinin temelini, Yavuz Sultân Selim'in Çaldıran zaferi attı. Zîrâ Şâh İsmâîl, Çaldıran'da Osmanlı'ya yenilince, Bâbur'un Türkistân'ı kapan Cengizogulları'na karşı desteklenmesi umîdi söndü, kuzeye değil, güneye, teveccüh etmiye mecbur kaldı. Âşık olduğu Türkistân'ı gözyaşları ile bırakıp, hiç sevmediği Hindistân'a ayak bastı.

Bâbur'un ilk Kuzey Hindistan akını 9-12.1508'dedir. İlk def'a ülkeyi bu sûretle tanıdı. 10.1526'da Gwalyûr'u da feth ile Racastân'a (Racistân/Râçpûtistân) yaklaştı. Nâşı 10 yıl Agra'da bekletildi. 1540'da vasiyyeti yerine getirilerek Bîbî Mübâreke tarafından Kâbil'e getirildi. Çok sevdiği Kâbil'deki bugünkü muhteşem türbesine gömüldü. Son sadrâzamı Mîr 'Alî Halîfe (Halîfe Bey)'dir. Mîr Nizâmüddîn 'Alî Barlas Bey Halîfe, Timur'un mensûb olduğu Barlas oymağından ve Türk soylularındandır. 5 oğlu da Bâbur'un beyleridir: Muhibb-'Alî Bey Barlas Halîfe, Hüsâmüddîn 'Alî Halîfe Bey Barlas, Hâlid Bey Barlas, Hamza Barlas ve Has Halîfe Bey Barlas. Nizâmüddîn 'Alî Bey'in zevcesi Sultânım'dır. Büyük kızı Gülberg, Hümâyûn'un zevcesidir (aş.bk.). Küçük kızı, Bâbur'un beylerinden Tahîr Teberî ile evlidir. Ortanca kızı, Hamza Bey ile 1519'da Kâbil'de evlendi: Hamza Bey, Kaasim Bey Koçın'ın (ölm. 1522) oğludur ki, bu Kaasim Bey, sırasıyle 'Ömer-Şeyh'in ve oğlu Bâbur'un beyi ve Hümâyûn Şâh'ın şehzâdeliğinde bey-atekesi olmuştur ve Sul.Mahmûd Hân Çağatay'ın (Bâbur'un dayısı) beyi Hayder Kökeltaş'ın oğludur. Kaasim Bey, Bende-i 'Alî Bey'in dâmâdı idi. Kaasim Bey'in hemşire-zâdesi Gedâyî Behcet, 1519'da Bâbur'un musâhibi bulunuyordu. Nizâmüddîn 'Alî Barlas'ın kardeşi Sul. Cüneyd Bey Barlas, Bâbur'un hemşiresi Şehr-Bânû Begim'le evlidir (Timuroğulları'na bk.). Bu âileden Kutluk-Muḥ.Bey Barlas, 1519'da Kâşgar hânının beyi olup Devlet-Sul.Hânım'ın sūd kardeşi idi. Gene bu âileden biri Muḥ.Burunduk Bey Barlas b.'Alî Barlas b.Burunduk Barlas b.Cihân-Şâh Barlas b.Çaku Barlas'tır ve kardeşleri Cihângîr Bey Barlas ve Muzaffer Bey Barlas'la berâber, Sul.Hüs.Baykara'nın beylerinden idi. Diğer kardeşleri Ah.Tewekkûl Barlas ve İslim Barlas da Hüs.Baykara hizmetinde

idiler. Gene bu âileden Celâlüddîn Şâh-Manşûr Bey Barlas, Bâbur'un beyi idi. 1506'da Bâbur'un Nigenhâr vâlisi olan Sul.- Sencer Bey Barlas b.'Abd.Barlas ise, Bâbur'un annesinin babası Yûnus Hân Çağatay'ın eşi Şâh Bedahşî'nin hemşiresi ile evli idi.- Sadrazam'a (başbakan) "halife" denmektedir, sonra hân-ı hânân (hanlar hanı) denmiştir ki bu sonuncu tâbir Safevîler'den muktebestir.

4.1.1519: Beçûr seferi ve Kâbil'e dönmeden 17.2.-2.3.1519: Sind seferi (Pencâb'a kd. olan ülkelerin fethi). 27.7.-31.7.1519: Gerdîz Afganları'na akın. 11.8.- 22.8.1519: Dâmen-Kûh'e askerî gezinti. 10.9.-25.10.1519: Hayber geçilerek Peşâver yakınlarına kd. akın. 11-14.12.1519: İstergaç seyâhati. 23.12.1519-20?1.1520: Lemgaan seyâhati. Büyük Hind seferine çıkmak üzere Kâbil'den hareketi: 17.11.1525.

18.11.1528: Agra'da muhteşem "toy" verilmesi, altın ve mücevherât saçılması ("saçı"). 21.11.1528-14.1.1529: Dûlpûr ve civârına seyâhat. Orta Hind seferi: 20.1.-25.6.1529 = 0, 5, 5 (Agra'dan hareket ve avdet) (Hân-pûr: 19.3) (Bâbur'un maiyyetindeki büyük prensler: Muh.Zamân ve 'Askerî Mîrzâlar ile İsen-Timur ve Tohta-Buğa Sultanlar).

Pânîpat meydan muhârebesine katılan (22.4.1526) bâzı kumandanlar: Velîahd Hümâyûn Mîrzâ (sağ cenâh, yardımcısı Hoca Mîr Kelân), S.-Ahmed Hân'ın 3 oğlu, Beğim-zâde Muh.Sul. (sol cenâh), Mehdi Hoca Sul. (onun yardımcısı), Merkez sağ: Çın Timur Sultân, Sul.Mîrzâ; merkez sol: sadrazam Nizâmüddîn 'Alî Barlas, öncü: Husrev Kökeltaş, Muh.'Alî Ceng-Ceng Argun; ihtiyât: 'Abdülkaadir Mîrâhûr; topçu: Üstâd 'Alî Kulı Muşt.Rûmî Topçu (Osmanlı subayı). 4 gün sonra Delhi'ye girildi. Agra'nın işgaali günü Kûh-i Nûr denen elmas (186 kırat, bugün 106 kırat), Hümâyûn'un eline geçti ve Bâbur ona bağışladı ki Sul.Muh.'Alâüddîn Halac'dan intikaal etmişti ve o da bir Hindû hükümdardan almıştı. Düşman: Sul.İbr.Lûdî'nin kumandasında 100.000 asker ve 1.000 fil. Muhârebe sabah 5'te başlayıp öğleyin 12'de bitti. Hindistan imparatoru Sul.İbr., emîrleri ve 50.000'e yakın askeri, muhârebe meydanında öldü. Delhi'nin fethi 26.4.1526, Agra'nın fethi 28.4.1526 cum'a (hutbe'nin Bâbur Pâdşâh adına okunması) (Hümâyûn bir kaç gün önce şehre girmişdi). 10.5.1526: Bâbur'un saat 16'da büyük törenle Agra'da imparatorluk sarayına girmesi. Hân-pûr'un fethi 25?12.1526.

Bâbur'un müttetik Hindû başkumandanı Rânâ Sangâ'yı karşılamak üzere Agra'dan çıkması 1.2.1527. Kânwâ (Fethpûr-Sîkrî yakını) meydan muhârebesi 15.2.1527. Düşmanın 200.000 piyâde, 1.000 süvârî, 1.000'e yakın fillik (ateşli silâh yok) ordusunun imhâsı (Biyâne civârı). Zafer-nâme'nin yazarı: Şeyh Zeyn Hwâfî (muhârebeye katıldı ve şu târîh'i düşürdü: *Feth-i Pâdşâh-i İslâm* = 933). Muhârebeye katılanlar arasında: Velîahd Hümâyûn Mîrzâ, Dâmâd Mehdi Hoca ve oğlu Câ'fer Hoca, Beğim-zâde Kaas.Hüs.Sul., sadrazam Nizamü'd-D.'Alî Halife Bey, Çın-Timur Sul., Şeyhulislâm Şeyh Zeyn Hwâfî, Bâbur'un Pencâb vâlisi Dilâver Hân, Sul.Behlûl Lûdî'nin oğlu ve Bâbur'un geçen yıl Pânîpât'ta öldürdüğü son Lûdî Hindistan pâdişâhının amcası Sul.'Alâ'üd-D.Â'lem Hân ve oğulları Celâl ve Kemâl Hânlar, Seyyid-Mehdi Hoca, Beğim-zâde Muh.Sul., topçu kumandanları Osmanlı subaylarından Muşt.Rûmî Bey

Topçu ve Üstâd 'Alî-Kulî. Bâbur'un Agra'ya dönmesi: 25.4.1527. Rânâ Sangâ (annesi: Pedmâwetî), Udeypûr'un kuzey-doğusunda Çitor'u merkez edinip Racputâna'ya hâkim olmuştu. Racputlar'ın Sisodia boyundan, Mewâr ve Çitor rânâ (râcâ)'sı idi. Bu krallık, 1316'da Sangâ'nın atası Rânâ Hamîr Singh'in Sul. 'Alâüddîn Muh. Halac'dan Çitor'u alması ile başladı. Sangâ'nın oğulları Çitor rânâ'sı Retensî ile Retenbûr rânâ'sı Bikermâcit olup ilki 1527'de Bâbur'un hizmetine girdi. Zaferden sonra meşhur târihçi Mîrhond ile bestekâr Mîr İbr. Kaanûnî Herât'tan 9.1528'de Agra'ya gelip Bâbur'un sarayına dâhil oldular.

Bütün imparatorluğa şâmil içki yasağı 26.2.1527. Aynı gün gayr-i şer'î vergilerin kaldırılması için fermân-ı pâdşâhî (yazan Şeyhulislâm Zeyn). 31.5.-29.6.1527: Agra civârındaki şehirlere seyâhat (Feth-pûr-Sîkrî, Dûlpûr, Bûrî vs.). 27.9.-5.10.1527: Agra civârındaki diğer şehirlere seyâhat (Kûl, Senbel vs.). 1.12.1527: Bâbur'un Çendîrî seferi ve Üd'un fethi. Afgan ve Hindû isyanlarının bastırılması (Çendîrî kalesinin zabtı 29.1.1528). 19.9.-15.10.1528: Gwalyûr ve başka şehirlere seyâhat. 6.11.-7.11.1528: Agra'da Bâbur'un sıtma nöbeti geçirmesi. 9-20.11.1528: Nakşbendî olan Bâbur'un ölen şeyhi Hoca 'Ubeyd'Ullaah Ahrâr-ı Türkistânî'nin Hanefî fıkından Farsca *Risâle-i Wâlidîyye*'sini Bâbur'un Türkçe'ye manzûm ol.tercümesini bitirmesi.-21.12.1526: Agra'da akşam yemeğinde, bir kaç ay önce Bâbur'un Pânîpat'ta öldürdüğü Sul.İbr.Lûdî'nin annesi Buva'nın Bâbur'u zehirleme teşebbüsü; Buva'nın bu işi yapan 4 adamının parçalanması, Buva'nın mülklerinin Hazîne'ye alınması ve Kâbil'e sürgüne gönderilirken yolda kendini Sind nehrine atarak intihârı.

Bâbur'un Agra'da Çârbâğ Sarayı'nda ölümü. Cemne'nin sol kıyısında Nûr-Efşân Has Bağçesi'ne (Râmbâğ) muvakkaten lahid içinde gömüldükten sonra vasiyyeti mûcibince sonradan lahdin Kâbil'e nakli. Bugünkü türbe, torununun torunu Şâh-i Cihân tar. 1646'da yaptırılmıştır.

Bâbur'un hayâtındaki diğer şahsî olaylar: ilk meydan muhârebesi (kardeşi Cihângîr M.'ya karşı): Hûbân köyü/Andicân, 1499 ağustos sonları (kazandı). 2. meydan muhârebesi: Hoca-Kârdzen/Semerkand, 5.1501 (Şıban Han'a karşı, yenildi). İlk *gazel*'ini söylemesi: Sâm-Sîrek/Taşkend, 6.1502 (19 yaşında) (bundan evvel Türkçe ve Farsca beyt, rûbâî vs. yazmış, fakat gazel yazmamıştı). Taşkend'de dayısı Mahmûd Han'ın misâfiri olması: 6-9.1502. İlk tıraş olması: İlek yaylası/Hişâr/Bedahşân/Tacikistân, 1504 haziran sonları (21 yaşında, demek daha öne sakal koyuvermiş). Kâbil vilâyetinin yıllık geliri (vergi): 8 lek şâh-ruhî (1 lek = 100.000 altın). Bâburî hattı'nı icâdı: Kâbil, 12.1504. Ocak-mayıs 1505: Hayber'i ilk geçiş ve Sind akını. Temmuz-ekim 1505: Belûcistan akını. Sıtma olması 7.1505 (5 gün). Şiddetli bel ağrısı 7.2.1506'dan 11.40 gün. 5-19.8.1527'de Feth-pûr-Sîkrî'de hastalanması. 31.8.-9.9.1527'de Agra'da hastalığının nüksü. 31.8.1527'de 'Arûz Risâlesi'nin te'lifinin bitmesi (*Traktat ob Aruze*, I.V.Stevlana nş., Moskova, 1972 (Tr.faksimile). 12.10.-7.11.1527'de yüksek ateşli sıtma nöbeti. 22.3.1528'de Luknow'da sağ kulağına su kaçıp hastalanması. 14-15.10.1528 gecesinde sağ kulak rahatsızlığının nüksü. 30.4.-6.5.1519'da sıtma. 1519'da

çoktan *Dîvân* sâhibi idi. 9.9.-9.10.1519'da sağ elinin bir parmağının çıkması. 1525 sonlarında *Mübîn*'i nazma çekmesi. 10.12.-18712.1525'te şiddetli öksürük ve sıcak iklim nezlesi. 1502 sonbahârında Tenbel Bey'in kılıcıyla başından ve ayağından yaralandı.

Bâbur'un süd-kardeşi (Çağatay Türkçesi: gönül-daş): Kasim Bey Kökel (Gönül)-daş = Mâh-Çiçek Argun (izdivâcından 2,5 yıl sn.zvcini Kâbil'de terketti); kızları: Nâhîd (ölm.Agra, 1567/8) = Muhibb 'Alî Bey Barlas; bu ikisinin kızları: Semîha Barlas = Fülân (Bâbur'un musâhibi) b.Hoca Kılan Bey; bu ikisinin oğulları: Mucâhid Hân.

Bâbur'un 2. bey-atake'si (Batı Türkçesi: ata-bey): Hudây-Birdi (Batı Türkçesi: Hudâ-Verdi) Bey Timurtaş (1450?-23.5.1495, Esfera/Fergana'da kale muhâsarasında okla vurularak). İlk bey-ateke'si Şeyh Mezîd Bey (ölm.1494), Ebü'l-Kaasim Bâbur, sonra Bâbur'un babası 'Ömer-Şeyh Mîrzâlar'ın beyi idi. 3. bey-ateke'si Sultân Baba-Kulı Bey (ölm.Uratepe 1500) b.Sul.Baba 'Alî b.Şeyh 'Alî Bahâdur'dur.

Bâbur'un Ölümünde Hindistan Türk İmparatorluğu ve Sonraki Fetihler

Bâbur'un ölümünde (12.1530), Hindistan Türk İmparatorluğu 2.659.305 km² kadar idi (1981'de bu topraklarda 413.120.000 kadar bir nüfus vardı). İmparatorluk eyâletleri ve yaklaşık büyüklükleri şöyle idi:

Âgrâ eyâleti (merkez Âgrâ): 100.000 km² (1981 nüfûsu 34.000.000)

Dehli (Dehli): 100.000 km² (32.000.000)

Ûd (Luknow): 240.000 km² (46.700.000)

Allaah-Âbâd (Allaah-Âbâd): 100.000 km² (32.000.000)

Bihâr (Patna): 182.232 km² (84.402.000)

Mâlwa (Mandu, sn.Ucceyn): 77.557 km² (23.262.000)

Orissa (Kuttak): 155.043 km² (30.290.000)

Güney Pencâb (Multân): 120.531 km² (37.526.000)

Kuzey Pencâb (Lâhûr): 235.985 km² (47.714.000)

Afganistan (Kâbil): 531.642 km² (22.874.000) (Herât hâriç, Pathanistan dâhil)

Kişmir (Srinagar): 313.039 km² (7.600.000)

Sind (Tette): 487.176 km² (12.548.000) (1590'a kd. tâbî devlet, Belûcistân dâhil)

1605'te Bâbur'un torunu Ekber'in ölümünde imparatorluk 4.284.291 km²'yi bulmuştu (1981 nüfûsu: 732.066.000). Şu eyâletler eklenmişti:

Gücerât (Ahmed-Âbâd): 275.794 km² (53.568.000)

Racastân (Ecmir): 338.860 km² (31.894.000) (1679'a kd.tâbî devletler grubu hâlinde)

Bengal (Mürşid-Âbâd): 493.864 km² (144.016.000) (Assam ve Birmanya'da Akyab dâhil)

Berâr (Ellicpûr): 47.000 km² (8.600.000)

Hândeş (Burhân-pûr): 356.593 km² (47.268.000) (1.1601'de ilhak)

Dekken (Ahmednagar, 1689'da şehrin adı Ewreng-Âbâd): 113.180 km² (23.600.000).

Ekber'in torununun oğlu Â'lem-gîr-Şâh'ın fetihleri:

Bîcâpûr (B.): 200.907 km² (66.102.000) (3.1680'de tâbî devlet, 22.9.1686'da fetih ve ilhak)

Hayder-Âbâd: 400.000 km² (119.650.000) (9.1685)

Bîdar (B.): 100.000 km² (18.000.000) (1.10.1687)

7.1694: Tancûr, Maysûr ve Triçinopoli racalarının da tâbiyyeti ile bütün Hindistan'ın târihte Sultân 'Alâ'ü'd-D.Muḥ.'den sn. 2. def'a ol. birleştirilmesi. Bu târihte Hindistan Türk İmparatorluğu: 4.985.198 km² (1981 nüfusu: 935.818.000).- 6 Dekken şûbe'sinin (eyâletlere Bâbur imparatorluğunda verilen ad) toplamı: 1.217.680 km² (1981'de 283.220.000 nüfus) (Güney Hindistan).

Cengiz'in (Bâbur'un ana tarafından atası) bıraktığı (1227) devlet 36.100.000 km² kadardı (Asya'da 31 ve Avrupa'da 5,1 milyon km² kare). Bâbur'un atası Timur'un 1405'te bıraktığı devletse, bütün tâbî devletle berâber 11.800.000 km² kadardı; sonradan Semerkand imparatorluk şûbesi yaklaşık 850.000 km²'ye ve Horâsân (Herât) imparatorluk şûbesi yaklaşık 950.000 km²'ye düştü. Cengiz imparatorluğu, Kuzey Asya'da (Sibiryâ) fevkalâde seyrek nüfuslu çok büyük bir ülkeyi içine alıyordu.

Bâbur'un Zevceleri

= 1. Â'îşe-Sultân Beğim (Semerkand, 1485?-15xx): Bâbur'un amcası Semerkand hâkanı Sul.Ah.Mîrzâ'nın kızı. İzd.Hocend, 3.1500-talâk 1507?, izd. müddeti 7? yıl. Yaşı 15?-22? Bâbur'dan 2? yaş küçük. Nişan: Semerkand, 1488, yş. 3? (2. Fahrû'n-Nisâ Beğim'in annesi).

= 2. Zeyneb-Sul.Beğim (Semerkand, 1490?-1508 = 18?): Bâbur'un amcası Semerkand hâkanı Sul. Mahmûd Mîrzâ'nın kızı. İzd. 1505, izd. müd. 3. Yaşı 15?-18? Bâbur'dan 7? yaş kç. Kâbil'de çiçekten öldü.

= 3. Mâhım (Akam) (1491?-Agra, 27.4.1534 = 43?): Hümâyûn Şâh ile Barbul M., Mihr-i Cihân Beğim, İşan-Dewlet Beğim ve Fârûq M.'nin annesi. Mâhım ayrıca 1513-19 arasında 1 Beyim ve 2 Mîrzâ doğurdu ki *Bâbur-nâme* adlarını vermeyip az müddette öldüklerini yazıyor. Oğlunun (Hümâyûn) cülûsu ile vâlide-pâdşâh-beğim (ana imparatoriçe) oldu: 25.12.1530-27.4.1534 = 3, 4, 3. Şeyh Ah.Câmî (1049-1142 =93) neslindendir. İzd.Herât, 1506, izd. müd. 24. Yaşı 15?-39? Bâbur'dan 8? kç. 20.1.1529'da Kâbil'den hareketle 2-3.7.1529 gecesi Agra sarayı'na geldi (17.11.1525'te Kâbil'den ayrılan Bâbur'dan 4 yıla yakın uzak kalmıştı).

= 4. Mâ'sûme-Sul.Beğim (Semerkand, 1492?-1508? = 16?): bu da Bâbur'un amcası Semerkand hâkanı Sul.Ah.M.'nin kızı olmakla, ilk zevcesinin (1) kızkardeşidir. Bâbur, Herât'ı ziyâretinde bu kuzini ile sevmiş, evlenebilmek için ablası Ayşe Beğim'i boşamıştır. İzd.Kâbil, 8.1507, yş.15?, zevcinden 9? kç. Evlenmek için daha 3.1507'de Kâbil'e gelerek, bu hususta ana-baba bir ablası olan Ayşe Beğim'le mutâbık kalmıştır. Kızını doğururken ertesı yıl öldü, Bâbur çok üzüldü. Doğururken öldüğü kızına kendi adı verildi: Mâ'sûme-Sul.Beğim.

= 5. Gül-ruh (Kâmrân, 'Askerî, Şâhruh, Sul.-Ah. Mîrzâlar ile Gül'izâr Beğim'in annesi): bir Moğol beyinin kızıdır. İzd.1511? Medfeni Kâbil'de. Kardeşi Sul.-'Alî Tagayî, Bâbur'un beyidir.

= 6. Dil-dâr ("Ace'm") (Gül-reng Beğim, Gül-çehre Beğim, Hindal Mîrzâ, Gül-Beden Beğim ve Alır Mîrzâ'nın annesi) (1495?-1524?=29?), izd. 1512?.

= 7. Bîbî Mübâreke-i Afgaanî (1504?-1560? = 56?): Afgan beylerinden Şâh-Manşûr Yûsuf-zeî'nin kızı. İzd.Kehrâç, 30.1.1519, izd.müd. 11,10,26, yş. 15?-26?, zevcinden 21? kç. Bâbur'un Afganlar'la yaklaşmak için yaptığı siyâsî evlenme. 1529'da Kâbil Sarayı'ndan Agra Sarayı'na geldi, 4 yıla yakın zamandır ayrı bulunduğu Bâbur'a vâsıl oldu. Bu prensesin kardeşi Mîr Cemâl, önce Hindal M.'ın, sn.Hümâyûn Şâh'ın, sn.Ekber Şâh'ın en büyük emîrlerinden biri oldu.

= 8. Sâliha-Sul.Beğim (1471?-15xx): Semerkand hâkanı olan Bâbur'un amcası Sul.Mahmûd M.'nın kızı olmakla Bâbur'un 2. zevcesinin ablasıdır. Kızkardeşi Zeyneb-Sul.Beğim, 1508'de ölmüştü, Bâbur bunu aldı. Gül-Ruh Beğim'i doğurdu. Sâliha Beğim, Bâbur'dan önce 2 def'a daha evlenmişti. Bâbur'dan 12 yaş kadar büyüktür. Bâbur'un zevceleri içinde kendisinden büyük olan yalnız budur.

= 9. Gül-nar Ağaçe: 1528'de Şâh Tahmâsp Safewî tar. Bâbur'a hediye gönderilen Çerkes câriyesi. 2,5 yıl Bâbur'la yaşadı, çocuğu olmadı ("ağaçe", Timurlu hâkanlarının odaklıklarına verilen unvandır).

= 10. Nar-gül Ağaçe: aynı târihte Şâh tarafından Bâbur'a gönderilen ikinci câriye.

Bâbur Şâh'ın Çocukları

Bâbur Şâh'ın çocukları yaş sırasıyla şunlardır:

1. Fahrü'n-Nisâ Beğim¹ (Semerkand, 1.1501 - Semerkand, 2.1501 = 0, 1): Bâbur'un Semerkand hâkaanı iken doğan ilk çocuğu ki bir aylık öldü. Bâbur bu sırada 18 yaşında idi. İkinci çocuğu gene kız ol.ancak 5 yıl sn. doğdu ve aynı ad verildi.

2. Fahrü'n-Nisâ Beğim² (Kâbil, 1506-Agra?, 1540? = 34?).

3. Hümâyûn Şâh (Kâbil, 6.3.1508 - Dehli, 26.1.1556 = 47, 10, 21): Bâbur'un by.oğlu, vefîahdi ve halefi. Aş.bk. Bâbur'dan ancak 12 gün fazla yaşamıştır.

4. Mâ'sûme-Sultân veya Mâh-Çiçek Beğim (Kâbil, 1508?-?): bunun da annesi Fahrü'n-Nisâ Beğim gibi Timurlu imparatorluk prensesi ve Bâbur'un amca kızıdır. Aynı adı taşıyan annesi kendisini doğururken ölünce onun adı verildi. = Muh.Zamân M.(1490?-1539 = 49?) b.Sul.Bedî'ü'z-Zamân M.b.Sul.Hüs.Baykara. Zamân M., son Herât imparatorluk vefîahdidir (4.5.1506-24.5.1507).

5. Barbul Mîrzâ (Kâbil, 1509?-Kâbil, 1512? = 3?): Hümâyûn ile aynı anneden.

6. Mihr-i Cihân "Cân" Beğim (Host, 1510?-Kâbil, 1513? = 3?): Hümâyûn ile aynı anneden.

7. İşan-Dewlet Beğim (Kâbil, 1511?-Kâbil, 1514? = 3?): Hümâyûn ile aynı anneden.

8. Hacı Kâm-rân Mîrzâ (Kâbil, 1510-Mekke, 5.10.1557 = 47): Bâbur'un yaşıyan 2. oğlu. Ağabeyi Hümâyûn'a karşı saltanat müddeîsi (adına bir çok def'a hutbe okundu). Son 3 yılını Mekke'de, Osmanlı toprağında geçirdi (1554-5.10.1557). 10.1553'te müteaddid def'a afvedildiği halde ısyân ettiği için ağabeyi Hümâyûn Şâh tar. Ruhtâs'ta gözlerine mil çekildi. Pencâb'a, oradan hacca gitti. Ağabeyinin imparatorluk velîahdi: 25.12.1530-15.6.1540 = 9,5,21. Bu sûretle babası Bâbur ölünce, velîahd oldu ve ağabeyi Hindistan'ı terkedinceye kd. bu sıfatı muhâfaza etti. Velîahdlığı müddetince de ağabeyinin Pencâb vâlisi olarak Lâhûr'da oturdu. Daha önce babası Bâbur'un Kande-hâr vâlisi idi (1522-25.12.1530 = 8). Pencâb vâlisi (9.2.1529'da Multân vâlisi oldu) iken de Pathanistân ve Afganistan (Kâbil dâhil) onun yönetiminde kaldı. Hümâyûn, tahta çıkınca, onun Kâbil ve Kande-hâr ile iktifâ etmesini istedi, fakat Kâm-rân, Pencâb'ı da istedi ve 1532'de Hümâyûn onun Pencâb vâliliğini de tasdik etti. 1535-36'da Sâm M.Safevî, Kande-hâr'ı 8 ay muhâsara etti, alamadı. 5.1536'da ağabeyi Şâh Tahmasb gelip savaşız aldı. Fakat Şâh çekilince Kâm-rân, Kande-hâr'ı istirdâd etti. Ağabeyi 15 yıl için Hindistan'ı kaybedip ülkeyi terkedince Kâm-rân, Kuzey Pencâb'ı (Lâhûr) Sûrlar'a bâzan lafzan tâbî olarak, bâzan bunu da lüzum görmiyerek elinde tuttu (15.6.1540-12.1546 = 6, 6). Sûrlar tar. Pencâb'dan atılınca, bu def'a Afganistan'da merkezi Kâbil olmak üzere melik oldu (12.1546-27.3.1547 = 0,3 + 8.1550 - 6.1551 = 0, 10 = 1, 1). Ağabeyi Hümâyûn 15 yıl sn. Hindistan'ı geri alınca, onun Düâb vâlisi oldu (8.1551-10.1553 = 2,2). Daha Güney Pencâb (Multân) eyâleti, babası Bâbur tar. kendisine Afganistan'a ilâveten 10.2.1529'da tevcih edilmişti; babası ölünce Kuzey Pencâb'ı da (Lâhûr) ağabeyinden âdetâ zorla kopardı. Bâbur tarafından şımartılmıştı. Türkçe ve Farsca'da şâirdir, *dîvân*'ının nüshaları için bk.W.Ivanow, *Catalogue of the Asiatic Society of Bengal*, Kalkûta, 1924, no.668. Annesi Moğol asıllı olan Kâm-rân'ın zevceleri: = 1. Fülâne Beğim b.Sul.-'Alî Mîrzâ (2. derecede amca-zâdesi) (1500?-?) (2.? izd. Kâbil, 9.1528, yş. 28?, zevcinden 12? by.). = 2. Â'îşe-Sul.Hânım b.Sul.-Mahmûd Hân Çağatay (Bâbur'un dayısının kızı) (1490?-?) (Kâm-rân'dan 22 yaş kd. by. olan bu prensesin 2. izdivâcı). = 3. Muhtereme Hânım b.Şâh.Muh.Sul.Çağatay (1526?-?) (bu da evvelki gibi bir Cengizli imparatorluk prensesi) (izd. 1540, izd.müd.17.yş. 14?-31?, zevcinden 14? kç.) (Kâm-rân'dan dul kalınca, bir diğer Timuroğlu, İbr.Mîrzâ ile evlendi). = 4. Hezâre (Hezâre kabîlesi reîsi Hızır Hân'ın hemşiresi, izd. 1542?). = 5. Mâh-Çiçek b.Şâh-Hüs.Argun (Sind emîri, aslen Moğol) (1530?-Mekke, 30.5.1558 = 33?) (izd. 1546, izd.müd. 11, yş. 16?-27?) (18? yaş kç. olduğu Kâm-rân ile berâber Mekke'ye gidip ondan 6 ay sn. Mekke'de öldü ve Mekke'ye zevcinin yanına gömüldü; annesi: Hacıye Mâh-Çiçek b.Muh.Bey Argun). = 6. Mâh b.Sul.-Weys Külâbî Kıpçak Moğol. = 7. Mihr-Efrûz (Gül'izâr Beğim'in ann.). = 8. Dewlet-Baht Ağaç (Ayşe Beğim'in ann.). Kâm-rân Mîrzâ'nın çocukları:

1.) Habîbe Beğim (Kande-hâr?, 1529?-?) = 1. İscn-Dewlet (Yasîni'd-Dewle) "Ak" Sul. (Hacı) b.Ayman Hoca Çağatay (izd.Bekker/Sind, 15?11.1545, zorla talâkı 1552,

izd.müd.7, yş.16?-23?; Hümâyûn Şâh, yeğeni Habîbe Beğim'i, Cengizli prensi olan Ak Sultân'dan zorla boşattırıp Ak Sultân'ı Hind'den sürüp kayın-pederi Kâmrân ile Mekke'ye gönderdi; yeğeni Habîbe'yi, şahsına bağlı bir Moğol prensi ile evlendirdi). = 2. 'Abdü'r-Rahmân Duğlat, izd. 1553? = 3. Fahrî'd-D.Meşhedî (ölm.1579) (Habîbe Beğim, 2. zevcinden dul kalınca bu İranlı ile evlendi).

2.) Ebü'l-Kaasim İbrâhîm-Sultân Mîrzâ (ölm. 1560): Kâmrân'ın velîahdi. 30 yaşlarında iken amca oğlu Ekber Şâh tar.îdâm ettirildi. Önce Gwalyûr'da 3 yıl sürgün yaşadı (1557-60). Şâir.

3.) Hacıye Gül-Ruh Beğim (ölm.1583): 10.1575'te halası Gül-Beden Beğim'in riyâsetindeki meşhur hey'et ile 933 haccı için Mekke'ye hareket etti. = İbr.Hüs.M.b.Muḥ.-Sul.M. (ölm. 1573) (bu Timuroğlu'ndan olan çocukları için Türkistan Timuroğulları'na bk.).

4.) Â'îşe-Sul.Beğim.

5.) Hacıye Gül'izâr Beğim: 10.1575'te halası Gül-Beden Beğim'in riyâsetindeki hey'etle 933 haccına Mekke'ye hareket etti.

9. Gül-Reng (Gül-Çiçek) Beğim (Host, 1513?-?) = İsen-Timur Sul.b.Sul.-Ah.Hân Çağatay (Bâbur'un ve Hümâyûn'un generali, 19.5.1529'da Nârnûl v.), izd. 1531 başl.(ölm. 1550?), yş. 18?

10. Gül-Çehre Beğim (Kâbil, 1516?-Agra?, 1566 = 50?): = 1. Tuḥta-Buğa Sul.b.Sul.-Ah.Hân Çağatay (ölm. 1533) (yukarıda Gül-Reng ile evlenen Cengizli prensinin kardeşi ve onun gibi Bâbur'un dayı-zâdesi, Bâbur ve Hümâyûn'un generali, 19.5.1529'da Şems-Âbâd v., Ūd v.), izd. 1531 başl., izd. müd.2, yş.15?-17?.- = 2. Fülân, izd. 1534?, yş.18?.- = 3. 'Abbâs Sul.Özbek (Cengizli, Cuci Ulusu), izd.Belḥ, 1548, talâk 1549, izd.müd.1., yş.32?-33?.

11. Hacı 'Askerî Mîrzâ (Kâbil, 1516-1558a = 42): Bâbur'un yaşıyan 3. oğlu. Kâmrân ile aynı Moğol asıllı anneden. 1536'da adına hutbe okundu (müddeî). Hac'dan sonra Mekke-Şam yolunda, Osmanlı toprağında öldü. 17.9.1528'de 12 yaşında Kâbil'den Agra'ya geldi. Sembel v.25.12.1530-8.1535 = 4, 8 (babasının ölümü üzerine ağabeyi Hümâyûn tar. 14 yaşında iken bu il vâliliğine getirildi). Sn. eyâlet vâlisi oldu: Gücerât v.24.4.1535-1536 = 1. Gücerât vâlisi iken bey-ateke'si: Hindû Bey Koçın (1536'da ölen Cüneyd Bey Barlas'ın yerine Cewnpûr v.ordu). Bihâr (merkez Tilkût) v.1538 ort.-27.6.1539 = 1. Ağabeyi Kâmrân'ın Gazne v. 1541-3.9.1545 = 4, ilâveten Kandeḥâr v.1542-3.9.1545 = 3. Hümâyûn Şâh'ın Tâlîkaan v.8.1551-1557 = 6. = Sulḫânım (Ekber Şâh'ı (aş.bk.) bu yengesi büyüttü).

12. Şâh-ruh Mîrzâ (Kâbil, 1518?-Kâbil, 1521? = 3?).

13. Ebû'n-Naşr (Ebû-Nâsır) Muḥammed Hindal Mîrzâ (Kâbil, 2.1519-20.11.1553 = 34, 9): Bâbur'un 4. oğlu, "Hindal = Hindistan'ı al!" adını vermiştir,

Hindistan fethine hazırlanıyordu. Gülteng, Gültçhre ve Gültbeden Beğimler'le aynı anneden. Üvey annesi Mâhım Akam (Hümâyûn'un annesi) tar. büyütüldü; bey atake'si (26.8.1519): Mir Hord Bakanıl. Celâl-Âbâd'da bir gece baskınında öldürölüp Kâbil'de Bâbur Şâh Türbesi'ne gömüldü. Babasının ölümünde 12 yaşında idi. Adına 1539'da hutbe okundu (müddeî). Babası kendisini Bedağşân ve Kunduz vâililiğine tâyin etmişti (8.1529-1530 bahârı = bir kaç ay). Ancak 1530 sonlarında Agra'ya babasının yanına geldi ki az sonra da babası öldü. Ağabeyinin Alwar (Racastân'da) vâlisi oldu (25.12.1530-1546 = 16). Kahdehâr v.3.1551-20.11.1553 = 2, 8. Cûy-i Şâhî'de ağabeyi Kamrân ile muhârebeye öldü. = Sultân(ım) Hânım b.Ayman Hoca Çağatay (1520?-?), izd.Belh, 12.1534, yş.14?, zevcinden 1? kç., izd.müd.18, 11? (bu Cengizli Çağatay prensesi, Bâbur'un ablası Hânzâde Beğim'in mânevî kızıdır). Kızları:

Rukıyye-Sultân Beğim (Alwar, 1544-Agra, 4.2.1626 = 82) = Ekber Şâh (amca-zâdesi, izd.1556, izd.müd. 49 yıl, yş. 12-61, zevcinden 2 yaş kç.). Rukıyye Beğim üvey torunu ve babasının 2. derecede halası olduğı İmparator Şâh-i Cihân'ı büyütmiş, fakat onun tahta çıkmasından 1 yıl, 9 ay önce ölmüştür.

14. Sultân-Ahmed Mîrzâ (Kâbil, 1520?-Kâbil, 1523? = 3?): Bâbur bu yaşanıyan oğluna amcası ve dayısı olan Semerkand hâkaanı ile Çağatay hanının adlarını koymuştur.

15. Alur (Alır) Mîrzâ (Kâbil, 1520-Agra, 1529 = 9): bu şehzâdeye de "Hind-al" gibi bir temennî adı verilmiştir. Kâbil'den babasının yanına Agra sarayına geldikten az sn. çocukken öldü.

16. Gült'izâr Beğim (Kâbil, 1522?-?) = Yâdgâr-ı Nâşır Mîrzâ (amca-zâdesi) (1515-3.1546 = 31, katl), zevcinden 7? kç. Bâbur bu kızını, en sevdiği kardeşinin posthume oğlu olan yeğeni ile evlendirmiştir.

17. Hacıye Gült-Beden Beğim (Kâbil, 1523-Agra, 7.5.1603 = 80): Bâbur'un en çok yaşayan çocuğı. Yeğeni Ekber Şâh'dan 5 ay, 20 gün önce öldü. Tâbûtu bizzât Ekber Şâh tarafından taşındı. Babasının ölümünde 8 yaşında idi, az önce Kâbil'den Agra'ya gelmişti. 11.1543'te Kâbil'e döndü ve 7.1555'e kd.11 yıl, 8 ay daha orada yaşadı. 18.11.1545'e kd. ağabeyi Kâmrân Mîrzâ'nın yanında, bu târihten sn. ağabeyi Hümâyûn Şâh'ın yanında oturdu. 1557'de Agra Sarayı'na, Hindistan'a kesin dönüş yaptığı zaman 34 yaşına gelmişti. 1576'da 53 yaşında Mekke'ye Timurlu ve Cengizli hânedânından pek çok prensesin katıldığı bir kaafilenin başkanı olarak hacca gitti. 5 yıl Mekke'de (bir yılı 'Aden'de), Osmanlı toprağında yaşadı, üstüste 4 yıl haccetti. 1581'de Hindistan'a döndü. Yeğeni Ekber'in isteğı üzerine Farsca ol. yazdığı ve ağabeyine ithâfen *Hümâyûn-Nâme* adını verdiği meşhur hâtıraları, çok değerli bir kaynakur (bibliyografya'ya bk.). = Hızr-Hoca Hân (Çağatay prensi) (halasının oğlu) (Pencâb v.), izd. 1539, yş.16. Bu izdivaçtan olan çocukları için bk. Çağatay Ulusu.

18. Gült-ruh Beğim (Kâbil, 1524?-?) = Hoca Nûrû'd-D.Muğ Bey Çağaniyânî (Buğârâlî Nakşbendiyye'nin kurucusu evliyây-i kirâm'dan Hoca Muğ.Nakşbend'in 6.

batın torunu). Bu izdivaçtan: Hacıye Selîme-Sul.(1540?-15.12.1612 = 72?): Mahfî mah-lası ile şâire. Teyzesi Gül-Beden Beğim'le 983 (1576) haccına gitti. 1557'de teyzesi Gül-Beden Beğim ve Ekber Şâh'ın annesi Hamîde Bânû ile, Kâbil'den Agra Sarayı'na geldi. Dayısı Hümâyûn Şâh'ın torunu olan Cihângîr Şâh zamânında öldü. =1. Sadrâzam Bayrâm Hân-ı Hânân Karakoyunlu (izd. Cullundur, 7.12.1557, ölm. 27.3.1560, izd.müd. 2, 3, 21, yş. 17?-20?); = 2. Ekber Şâh (dayı oğlu, izd. 1561?, izd. müd. 44 yıl?).

19. Fârûq Mîrzâ (Kâbil, 1.8.1526-Agra?, 1530? = 4?).

2 - Hümâyûn Şâh (1530 - 1540 + 1555 - 1556)

Naşîrû'd-Dîn (Nâşîrû'd-Dîn) Muhammed HÜMÂYÛN ŞÂH Pâdşâh (ölümünden sn. Hazret-i Cennet-Âşyân(i), Cihân-bân(i) (Kâbil, 6.3.1508-Dehli, 26.1.1556 = 47, 10, 21): Timuroğulları'ndan 2. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 52.'si (25(29).12.1530-15.6.1540 = 9, 5, 21 + 22.5.1555 - 26.1.1556 = 0, 7, 4 = 10, 0, 25). Babası Bâbur Şâh'ın halefi:

17. ve sonuncu Semerkand imparatorluk veliahdi: 10.1511-5.1512 = 0, 7. Hindistan veliahdi (veliahd no.1): 22.4.1526-25.12.1530 = 4, 8, 3. Her iki veliahdliği de babası Bâbur içindir. Türkçe ve Farsca'da divân sâhibi şâir. Sır kâtibi Cewher tar. Farsca kaleme alınan Hümâyûn Şâh'ın hâıraları: *Tezkiretü'l-Wâkı'ât*, İng.trc.Stewart, 1832 (parçalar: Elliot, V, 136-49). İlk lalası: Kaasim Bey Kuçım Endicânî (ölm. 1522). Medfeni: Dehli, Hümâyûn-Şâh Türbesi (Türk mîmârîsinin büyük eserlerinden biridir; 1565-9'da, Hümâyûn'un dul eşi ve Ekber'in annesi Hamîde Bânû tar. Mîmâr Mîrzâ Gıyâs'a yaptırıldı; 47, 50 x 95 m ve yüksekliği 6.70 metredir; beyaz ve renkli mermerden inşâ edilmiştir). Kütübhânesinin yüksek raflarından kitap almak isterken merdivenden düşüp başı yarılarak öldü. Ölümünde yanında Osmanlı amirali Seydî-Alî Reîs, müşâviri sıfatıyla bulunuyordu (Kaanûnî tarafından Hindistan'a gönderilen amiral, Hümâyûn'un vezîri (sadrâzam/başbakan)/hân-ı hânân = hanlar hanı) olması teklifini kabûl etmemişti). Bedaḥşân (Güney Tacikistân) ve Kunduz (Güney Türkistan) v.1520-8.1529 = 9. İran'da Şâh Tahmâsp Safewî'nin misâfiri olarak kalması: 12.1543-1.1553 = 9, 1. Sûrîler'e Hindistan imparatorluğunu terketmiye mecbur kalarak Agra'dan çıkışı 15.6.1540. Bu târihten 11.1543'e kadar 3 yıl, 5 ay da Kuzey Pencâb'da (Lâhûr) hükümdarlık etti. Kişmir ise bu yıllarda onun nâmına kuzeni Hayder Duğlat tarafından idâre ediliyordu. 7.1543'e kadar Sind'i de elinde tuttu. Afganistan'ı ise 1543'te kardeşi Kâmrân'a bıraktı. Gwalyûr çevresini 1542 bahârına kd.elinde tutabildi. Sonra İran'a (Kazvîn) gitti. Sûrîler'in hânedan kavgalarından ve imparatorlarının birinin tahta çıkıp diğêrinin inmesinden faydalanarak, vezîri (sadrâzam) Bayrâm Hân-ı Hânân Karakoyunlu'nun teşvîkiyle Hindistan imparatorluğunu geri almıya karar verdi. Bu kararla Afganistan'a geldi ve oradan 1551 başlarında ayrıldı. 3.9.1545'te Kandeḥâr'ı kardeşi Kâmrân'dan, 18.11.1548'de Kâbil'i gene ondan, 3.1546'da Bedaḥşân'ı gene Kâmrân'dan almıştı. 2.1555'te Pencâb'ı istirdâd etti. 22.6.1555'te Dehli ve Agra'yı

istirdâd ederek, Sûfiler'i Hindistan tahtından kovdu.- Babasının hayâtında, veliahd iken: 7.4.1527'de Hind'den Kâbil'den hareket etti. Daha önce babası nâmına 25.12.1526'da Hân-pûr'u fethetmişti. 12.1528: 50.000 askerle Kâbil'e Türkistan'a Özbekler üzerine yürüdü. 26.2.1526: Güney Pencâb'da Hamîd Hân Lûdî'nin ordusunu mağlûb etti ve babası kendisine mükâfâten Hişâr-ı Fîrûze'yi ek ol.verdi.

Hümâyûn, Çitor meydan muhârebesinde (25.4.1535) Bahâdır Şâh'ı yenip, Ahmedâbâd ve Baroda dâhil Güjercât'ı fethetti. Çâmpânir kalesini aldı (8.1535). Uzun müddet Mandu'da oturdu. Mâlwa, sonra Hândeş'in merkezi Burhân-pûr'u aldı. Mîr-i Âteş Must.Hân Rûmî (Osmanlı) kumandasında topçusu ile Benâres'ten 30 km Çunar'ı, Benâres'i, Bengal'i ve merkezi Gor'u (Gawr) (15.7.1538) fethetti. Gor'da 60 milyon altın eline geçti ve şehre "Cennetâbâd" adını verdi. Ancak bu büyük fûtûhâtan hemen sonra, Hümâyûn'un Bihâr vâlisi olan Şîr Hân Sûr ayaklandı ve Çavnsa meydan muhârebesinde (27.6.1539) 8.000 ölü verdirerek Hümâyûn'u mağlûb etti. Gence veya Kanawç meydan muhârebesinde (17.5.1540), Bilgrâm yakınlarında Hümâyûn, Şîr Şâh'a tekrâr yenildi. Delhi'ye (25.5.1540), oradan Lâhûr'a (6.7.1540) geldi. Burada 1 milyon kadar Timurlu tarafdârı Türk birikmişti. Hümâyûn, Hayder Mîrzâ Duğlat'ı, Keşmir'in fethine gönderdi. Mîrzâ, Keşmir'i fethedip (22.11.1540) Hümâyûn nâmına yönetmeye başladı. Hümâyûn, Sind nehrini geçti (30.10.1540). Yanında kardeşi Hindal Mîrzâ ile amca-zâdesi Yâdgâr Mîrzâ olup, diğer kardeşi 'Askerî Mîrzâ, Lâhûr'da Kâmrân Mîrzâ ile berâber kalmıştı. Hümâyûn, Sind'de Bekker'e geldi (26.1.1541), Bikaanir'e yaklaştı (31.7.1542) ki Gwalyâr'ın Ebû'l-Kaasim Bey adlı vâlisi hâlâ Hümâyûn'a bağlı idi. Câdh-pûr râcâsı Mâldew, Hümâyûn'u Racputâna'can attı, Şîr Şâh da Gwalyâr'ı aldı. Hümâyûn, Sind'de 'Ömerkut'a geldi (23.8.1542). Oğlu Ekber burada doğdu. Az bir maiyyetle Hilmend'i geçip Safevî ülkesine sığındı (12.1543). Hilmend boyunda Şâh Tahmasb'ın kardeşleri Behrâm, Elkass, Sâm Mîrzâlar, sonra Şâh tarafından karşılandı. Herât'ı gezdi. 8 def'a Şâh ile berâber ava çıktı. Şâh, oğlunu, Hümâyûn'un mihmândârlığına tâyin etti. Hümâyûn, Şâh'a Kûh-ı Nûr elmâsı ile 250 parça lâ'l (Bedahşân yâkuutu) hediye etti. Hümâyûn'un sadrâzamı Bayrâm Hân-ı Hânân Karakoyunlu, Şâh ile görüşüp, Safevîler'le Timuroğulları'nı yaklaştırdı. Tebrîz, Erdebîl, Kazvîn, Meşhed gibi Safevî schirlerini de zivâret eden Hümâyûn, Kande-hâr önüne gelip (3.1545) burasını kardeşi 'Askerî'den aldı (3.9.1545). 'Askerî'yi ağabeyi Kâmrân Mîrzâ'nın yanına gönderdi. Anlaşma mûcibince Hümâyûn, Kande-hâr'ı Şâh'ın oğlu Murâd Mîrzâ ile atabeyi Budak Hân'a bıraktı. Fakat Murâd Mîrzâ'nın Kande-hâr'da ölümü üzerine (12.1545), Kande-hâr, tekrâr Hümâyûn'a geçti. Kâbil'e geldi (18.11.1545). Kardeşi Kâmrân, Sind'den kayınpederinin yanından gelip Kâbil'i ağabeyi Hümâyûn'dan geri aldı (12.1546). Hümâyûn, Kâbil'i yeniden işğâl ile (27.4.1547) Kâmrân'ı Bedahşân'a kadar tâkiy etti.

Hümâyûn, Kâbil'de iken, Kaanûnî Sultân Süleymân'a, 15.10.1548 târihli mühim mektûbunu gönderip Sultân Süleymân'a "pâdişâh babam" diye hitâb etti, dünyâ ve âhiret'de babası kabûl ettiğini bildirdi, İran'ı ortadan kaldırıp paylaşma teklîf etti, yalnız Horâsân'ı istediğini, Safevî İran'ın geri kalan bütün topraklarının Osmanlı'ya geçmesini kabûl ettiğini bildirdi.

Ancak Kâmrân, kardeşi 'Askerî ile gelip Kâbil dışında Hümâyûn'u yenip yaraladı ve Kâbil'i aldı (6.1550). Hümâyûn, Hindal ve Sül.Mîrzâlar ile çekildi. Bir müddet sonra gene Kâbil'i aldı. 'Askerî'yi hacca gönderdi. Kâmrân, Agra'ya kaçıp İslâm Şâh Sûr'a sığındı. Sonra Hümâyûn'un eline geçip o da hacca gönderildi. Hindal Mîrzâ da bir vuruşmada öldü. Hümâyûn, Bâbur'un tek oğlu olarak kaldı. 1551'de Belh'e geldi, fakat başından yaralanıp çekildi. Bir kaç yıl Kâbil'de oturdu. Lâhûr'u Sûrlar'dan aldı (2.1555). Dibalpur meydan muhârebesinde (3.1555) Afgan Sûr ordusunu bozdu. Serhind meydan muhârebesinde (22.6.1555), Sul.İskender Sûr'un 80.000 kişilik ordusunu bozarak Delhi'ye girdi.

Ölümü 1 ay gizlenen Hümâyûn, Gor (Bengal) ile Tebrîz, Belh ve Bedaḥşân ile Baroda ve Hândeş arasında çok geniş bir sâhada bizzât faâliyet göstermiştir, bu muazzam sâhada gidip gelmiş, gezmiştir.

Hümâyûn Şâh'ın Zevceleri

= 1. Hâcciye Bige b.Yâdgâr Bey Togay (el-Amân M.ile 'Afife B.'in ann.) (1522?-Dehli 1573 = 51?): izd.1527?, izd. müd. 29?, yş. 15?-44? Çavnsa'da esir düştü fakat Hümâyûn Şâh'a gönderildi. 12.1530'da Agra'ya geldi. 3 yıl Mekke'de Osmanlı toprağında yaşadı (1565-8). Ekber Şâh'ı (üvey oğlu) ikinci vâlidesi sıfauyle yetiştirdi. Kızkardeşi, Hümâyûn'un beylerinden Zâhid Bey'le evli idi.

= 2. Meywe-Cân: izd. 1531. Görümcesi Gül-Beden Beğim'in nedîmesi.

= 3. Hâcciye Gül-berg b.Sadrâzam Halife Nizâmü'd-D.'Alî Bey Barlas: 1524'te Şâh-Hüs.Bey Argun'la evlenip dul kaldı. 1536?'da Hümâyûn'a vardı. 1542'de Mekke'ye hacca gitti. Âilesi için Bâbur bahsinde Barlaslar'a bk.

= 4. Günver Bîbî (Bahşî-Bânû B.'in ann.): izd. 1539?

= 5. Hamîde Bânû (1527-1604 = 77) (Ekber Şâh'ın ann.): "Baba-Dôst" denen Nizâmü'd-D.Ah.Bey'in kızı. Hoca Ah.Câmî (1049-1142 = 93) neslinden. Babası, Hümâyûn'un kardeşi Hindal M.'nın bey-atakesi (atabeyi) idi. Ekber'den başka Selîme-Sul.Beğim'i de doğurdu. İzd.Bekker/Sind, 1541 eylül sonları, izd.müdd.14, 4, yş. 14-29. Zevcinden 19 yaş kç. Agra'da oğlundan 1 yıl önce öldü. Vâlîde-Pâdsâh: 26.1.1556-1604 = 48. Kardeşi: Hoca Mu'azzam Bey.- Ölümünden sonraki resmî adı: "Meryem-Mekânî".

= 6. Çend Bîbî: 'Aqîka Beğim'le berâber Çavnsa bozgununda (27.6.1539) 7 aylık hâmile iken kayboldu, çok muhtemelen öldüler.

= 7. Şâd Bîbî: bu da aynı bozgunda (27.6.1539) Çend Bîbî ve 'Aqîka Beğim'le berâber kayboldu, çok muhtemelen öldüler.

= 8. Fülâne b.Cemâl Hân Mewâtî: Afgan asıllı.

= 9. Hâcciye Şâhim Ağa: 1575'de (dul kaldıktan 19 yıl sn.) Gül-Beden Beğim riyâsetindeki meşhur hey'etle Mekke'ye hacca gitti.

= 10. Mâh-Çiçek (1531?-Kâbil, 1564 = 33?): 'Abdü'l-Hakîm ve Ferruh-fâl

Mîrzâlar ile Bahtû'n-Nisâ, Sekîne-Bânû, Emîne-Bânû ve Fahrû'n-Nisâ Beğimler'in annesi. İzd.1546, izd. müd. 10, yş. 15?-25? Zevcinden 23? yaş kç. Dâmâdî Şâh-'Abdû'l-Me'âlî tar. hançerlenerek öldürüldü.

= 11. Hânîş Ağa Hârzemî: İbrâhîm-Sul.Mîrzâ ann. İzd. 1552?, izd. müdd. 4? yıl.

= 12. Şâh-Zâde Beğim b.Süleymân Mîrzâ: Timuroğulları'ndan imparatorluk prensesi. Kuzeni Hümâyûn ile 1551'de nişanlandı, nikâh olmadı.

Hümâyûn Şâh'ın Çocukları

1. el-Amân Mîrzâ (Kâbil, 9.1528-Agra?, 1530? = 2): Hümâyûn'un 20, 5 yaşında iken doğan ve yaşamıyan ilk çocuğu.

2. 'Aqîka ('Afife) Beğim (Agra, 1531 - Çavnsa, 27.6.1539 = 8): Çavnsa bozgununda öldü.

3. Bahşî-Bânû Beğim (Pencâb, 9.1540-?) = 1. İbrâhîm Mîrzâ b.Süleymân Mîrzâ (1534-1560 başl = 26, katl) (Timurlu imparatorluk prensi) (izd. 1557 sonl., izd. müd. 2,5, yş. 17-20, zevcinden 6 yaş kç.). = 2. Şerefü'd-D.Hüs.Ahrârî (izd. 1560 sonl. yaşı 20) (Bâbur Şâh'ın şeyhi büyük mutasavvıf Hoca 'Ubeyd'Ullaah Ahrâr'in torununun oğlu).

4. Ekber Şâh ('Ömerkot/Lâhûr, 15.10.1542-Agra, 26.10.1605 = 65, 0, 15): Hümâyûn'un by.oğlu, veliahdi ve halefi. Aş.bk. Timur 69, oğlu Mîrânşâh 42, oğlu Muhammed ?, oğlu Ebû-Sa'îd 42, oğlu 'Ömer-Şeyh 38, oğlu Bâbur 48, oğlu Hümâyûn 48 yaşlarında öldükleri halde Hümâyûn'un oğlu Ekber 65 yıl yaşadı. Ekber'in oğlu Cihângîr 58, oğlu Şâh-ı Cihân 72, oğlu Âlemgîr 88, oğlu Bahâdır 68, oğlu Cihândâr 50 yaşlarında öldüler. Cihândâr Şâh'ın oğlu II. Âlemgîr 71, oğlu Şâh-i Âlem 78, oğlu II. Ekber 77, oğlu II. Bahâdır ise 88 yaşlarında öldüler.

5. Hâccîyye Selîme-Sultân Beğim (Sebz-âver, 1544-Agra, 11.1604 = 58): İran'da menfâda doğdu. 1576-78'de Mekke'de Osmanlı toprağında oturdu.

6. Cihân-Sultân Beğim (Kâbil, 1545-1547 = 2).

7. Bahtû'n-Nisâ Beğim (İran, 1550-?): 1590'da Kâbil'den Agra'ya geldi. = 1. Şâh-Ebü'l-Me'âlî Termizî (ölm. Kâbil, 1564, kayın-birâderi 'Abdû'l-Hakîm Mîrzâ tar., Mîrzâ'nın ve Beğim'in annesi ve Termizî'nin kayınvâldesini hançerliyerek öldürdüğü için öldürüldü), izd. 1563, izd. müd.1, yş. 13-14. = 2. Hoca Has.Nakş-bendî, izd. 1565? Beğim'in oğlu: Bedî'ü'z-Zamân (1602'de bir kaç ay için Bedağşân'ı Özbekler'den aldı, fakat onlar tarafından öldürölüp ülkeden atıldı, dayısı Ekber Şâh'ın generali).

8. Muhammed 'Abdû'l-Hakîm Mîrzâ (Kâbil, 19.4.1553-Kâbil, 1585 = 32): Hümâyûn'un 2. oğlu ve Ekber'in kardeşi ve rakıybi. Babası ölünce Kâbil'de adına hutbe okuttu ve Afganistan meliki oldu, müddeî: 2.1556-1.8.1581 = 25, 6. Sonra ağabeyine itâat etti ve onun tar. Kâbil'de Afganistan vâlisi ol. bırakıldı: 1.8.1581-1585 = 4. 4.1580'de Bengal'de de adına hutbe okundu. Ağabeyinin imparatorluk veliahdi (no.4: 26.1.1556-31.8.1569 = 13, 7, 6). Bey-atakesi: Hayder Kaasim Bey (ölm. Kâbil 1564, Mîrzâ'nın eniştesi Ebû'l-Me'âlî tar. öldürüldü). = Fülâne Beğim b.Sül.M.(Timurlu imparatorluk prensesi) (1553?-?) (izd. 1564, sûrî, zifâf 1568?). Çocukları:

- 1.) Key-Kubâd Mîrzâ: 1585'de babasının ölümü üzerine Kâbil'den Agra'ya amcası Ekber'in yanına getirildi.
- 2.) Efrâsyâb Mîrzâ: bu da ağabeyi ile 1585'de babaları ölünce Kâbil'den Agra'ya getirildi.
- 3.) Kâbilî Beğim (1570? = ?) = 1. Şâhruh Mîrzâ b.İbr.M.(Timurlu imparatorluk prensi) (1557?-1607 = 50?), izd. 1582?, izd. müd. 25 yıl, yş. 12?-37?, zevcinden 13? kç. = 2. Sul.-'Alî M.b.Şâh Tahmâsb I (1562-1614? = 52?), 1577'de kör, izd. 1613, yş. 43?.
9. İbrâhîm-Sultân Mîrzâ (Kâbil, 19.4.1553-1556? = 3?): 'Abdü'l-Hakîm Mîrzâ ile ikiz.
10. Muhammed Ferruh-fâl Mîrzâ (Kâbil, 1554-1556? = 2?).
11. Sekîne-Bânû Beğim = Şâh Gaazî Hân b.Nakıyb Hân (Ekber'in generali).
12. Emîne-Bânû Beğim.
13. Fahrû'n-Nisâ Beğim.

3- Ekber Şâh (1556-1605)

Ebü'l-Feth Gaazî (5.11.1556) Celâlü'd-Dîn Muhammed EKBER ŞÂH Pâdşâh "Arş-Âşyân" (ölümünden sn.) (Timur'un VII. kuşak torunu) ('Ömerkot/Sind, 15. 10.1542-Agra, 26.10.1605 = 65, 0, 15): Timuroğulları'ndan 3. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 59.'su (26.1.1556-26.10.1605 = 49, 9, 1). 50. cülûs yılından 4 ay önce dizanteri'den öldü. Fethpûr-Sikrî'deki türbesine gömüldü (burası Ekber'in Agra yakınlarında 1571'de te'sis edip bir müddet taht şehri olarak kullandığı, bizzât kurduğu şehirdir; bugün Hindistan Türk mîmârisinin şâheserleri ile dolu bir ölü şehirdir). Babasının Agra ve Delhi'yi istirdâd edip ikinci defa imparatorluk tahuna çıkmasından 7 ay, 4 gün sn. cülûs etti. Ekber, pâdişâh ve oğlu olmadığı için kardeşi 'Abdü'l-Hakîm de velîahd doldu (o, dâimâ Kâbil'de melik ol. oturdu). Osmanoğulları'nın takındığı sıfatları almya cesâret etti: "Hazret-i Pâdşâh-i Â'lem-Penâh, Hazret-i Pâdşâh-i Â'lem-gîr". Osmanlı Türkiyesi ve Safevî İrânı'ndan sn. kesin şekilde dünyânın 3. devletinin başı idi.

İmparatorluk velîahdi no.3: 22.5.1555-26.1.1556 = 0, 7, 4. Babasının Dehli'de kazâen ölümünde Pencâb'da Kalanor'da idi. 19 gün sn. bu mevki'de resmen pâdişâh ilân edildi. 16.5.1562'ye kd. 6, 3, 21 müddetle niyâbet altında bulundu. Bu târihte 19, 7, 2 yaşında iken niyâbet kaldırıldı. Daha 5 yaşında iken Kâbil'de sünnet edilmişti (21.8.1547). 18.11.1545'e kadarki 2 yıl zarfında, amcası 'Askerî Mîrzâ'nın eşi olan yengesi Sultânım tar.Kâbil'de büyüldü. Uzun müddet babasından ayrı kaldı, 18.11.1545'de Kâbil'de 3 yaşında babası ile ilk defa buluştu.

İkinci Pânîpat meydan muhârebesi (5.11.1556): tahta geçtikten 9 ay, 10 gün sn. vuku' buldu. Bir kaç ay önce düşen Dehli bu muhârebe ile istirdâd edildi. 100.000 kişilik ve 1.500 filli düşman ordusunu Bayram Han Karakoyunlu 20.000 askerle imhâ etti. Delhi'yi az önce işğâl eden Sul.Muh.Â'dil Sûr'un vezîri ve başkumandanı Himu, Pânîpat'da öldü, Delhi istirdâd edildi.

Hümâyûn tekrar Agra tahtına oturunca, Hindistan veliahdlığına yükselen (evvelce Hümâyûn'un Afganistan-Pencâb veliahdı idi) Ekber, Pencâb vâfiliğine gönderildi (22.6.1555-21.1.1556 = 0, 6, 29). Çocuk olduğu için eyâleti gerçekte atabeyi Bayrâm Han Karakoyunlu yönetecekti. Ekber pâdişâh olunca bu zât hem sadrâzam (başbakan), hem de saltanat nâibi oldu. Bu görevlerini 27.3.1560'da azline kd. 4, 2, 2 müddetle yürüttü. Hindistan Timuroğulları târîhinde, Bâbur'la -torununun torunu- Şâh-i Cihân arasında zuhûr eden en büyük devlet adamı ve askerdir. İran ve Doğu Anadolu'da saltanat süren Türkmen hânedânı Karakoyunlular'dan, yânî Timuroğulları gibi Doğu Türkleri'nden değil, Osmanlılar ve Safevîler gibi Batı Türkleri'ndendir. Azlinden sonra Mekke'ye hacca giderken Gücerât'ta gemiye binecekken 3.3.1561'de sûikâsde uğrayıp öldürüldü. Safevîler'in mezhebini (Şîî-İsnâ-Aşerî) ki, Karakoyunlu hânedânının bâzı ferdleri de Şîî idi. Koyu Sünnî olan Timuroğulları tar. sûikâsde uğratıldığı rivâyeti vardır. Arzûsu üzerinde kutsal Meşhed şehrine, yânî Safevî toprağına götürülüp gömüldü (bu sırada Kandehâr'ı Safevîler aldığı için, İran ve Hindistan Türk imparatorluklarının arası açılmıştı; Kandehâr 1556-1594 = 38 ve 27 yıl sn. 1621-1637 = 16 ve 11 yıl sn. 1648'den it. Safevîler'de kaldı). Bayram Han, Türkçe'de tanınmış bir şâirdir, Farsca şiirleri de vardır (*Dîvân of Bayram-Khan, Bibliotheca Indica: CLXXXIX*, Sir Dension Ross nş., Kalkûta, 1910). "Hân Baba" diye anılır ve sadrâzamlara mahsus "hân-ı hânân = hanlar hanı" unvânını taşırdı. [Hân-ı hânân, Hindistân Timuroğulları'nda Hânedân dışı devlet görevlilerine verilen en yüksek unvandır, şu kişilere verildi: 1) Bâbur tar. Dilâwer Hân Lûdî'ye, 2) Hümâyûn tar. Bayrâm Hân'a, 3) Ekber tar. Mün'im Hân'a (ölm. 1575), 4) Ekber tar. Bayrâm Hân'ın oğlu 'Abdürrahîm Hân'a, 5) Cihângîr tar. Mehâbet Hân'a (ölm. 1634), 6) Şâh-ı Cihân tar. Âşâf Hân'a (ölm. 1641), 7) Â'lemgîr tar. Mîr Cümle'ye.] Kardeşi, yardımcısı idi. Şeceresi şudur: Bayram b.Seyf 'Alî Bey Türkmen b.Cân 'Alî (Birbal) Bey Türkmen b.Şîr (Pîr) 'Alî Bey Türkmen (katli 1475?) b.'Alî Şükr Bey Türkmen Bahârlu Karakoyunlu. Ekber Şâh'ın hala kızı Selîme-Sultân ile 7.12.1557'de Cullundur'da evlendi ki, bu prenses dul kalınca, dayısının oğlu Ekber Şâh ile ikinci ve çok uzun izdivâcını yapmıştır. Bayram Han'ın yerine Edhem Han (aş.bk.) sadrâzam ve saltanat nâibi oldu (27.3.1560-12.1561 = 1, 9). Ekber tar. öldürüldü. Yerine Şemsüddîn Nedîm Han (aş.bk.) sadrâzam ve saltanat nâibi oldu (11.1561-16.5.1562 = 0,5). Bu da oğlu tar. öldürüldü ve bu olayla Ekber üzerinde niyâbet kaldırılarak istiklâl ile pâdişâh oldu. Üstüste 3 sadrâzâmın öldürülmesinde Ekber'in rolü olduğu savunulmuştur.

Ekber'in 2 süd-annesi: Mâhım Anaga ve Cici Anaga. Bunlardan Mâhım, Sadrâzam Şemsüddîn Atake Nedîm Köke Hân-ı Hânân ile evlendi (çocukları: Bâqî Köke ve Sadrâzam Edhem Köke Â'zam Hân), Delhi'de Lâ'l Çewk (Hayrî'l-Menâzil) câmiini yaptıran Mâhım'ın kardeşi: Hân-ı Âzam Mîrzâ 'Azîz Kökeldaş (1573-1618 = 45 yıl Gücerât vâlisi olmakla ünlü, ölm. 1624, med. Delhi, Nizâmüddîn Ewliyâ Türb. yanındaki âile türbesi).

Ekber'in saltanatı (1556-1605), Osmanogulları'nda şu saltanatlara tesâdüf eder: Kaanûnî Sultân II. Süleymân Hân (1520-1566), oğlu II. Sultân Selîm Hân (1566-1574),

oğlu III. Sultân Murâd Hân (1574-1595), oğlu III. Sultân Mehmed Hân (1595-1603), oğlu I. Sultân Ahmed Hân (1603-1617).

Ekber Şâh'ın Zevceleri

= 1. Rukıyye-Sultân Beğim b.Hindal Mîrzâ b.Bâbur Şâh (1544-19.1.1626 = 82): Ekber'in amca kızı. İzd. 1556, izd. müd. 49, yş. 12-61, Ekber'den 2 yaş kç. Üvey torunu ve babasının 2. derecede halası olduğu İmparator Şâh-ı Cihân'ı bu prenses büyüttmüştür.

= 2. Selîme-Sul.b.Hoca Nûrî'd-D.Muḥ.Çağâniyânî Bey (= Gül-Ruḥ Beğim b.Bâbur Şâh) (ölm. 15.12.1612): Ekber'in halası Gülruh'un kızı. Sadrâzam Bayram Han'dan dul kalınca, Ekber'le evlendi. İzd. 1561?, izd. müd. 44? yıl.

= 3. Sâlime-Sul.Meryemü'z-Zemânî b.Bihârî Mâl Kaçhulâhî (Ambar râcâsı/Racastân), izd. 2.1562. İmparator Cihângîr'in ve Sul.-Dânyâl M.'nin annesi.

= 4. Bibî Dewlet-Şâd: Şükrî'n-Nisâ ve Ârâm-Bânû Beğimler'in ann. İzd. 1562.

= 5. Rûmî-Sultâne veyâ Türkî-Sultâne: Osmanlı Türkleri'nden. Feth-pûr-Sikrî'deki sarayı, Timurlu mîmârî şâheserlerindendir (hâlen mevcut).

= 6. Bîrbal b.Rao Mâldeo (Côdhpûr râcâsı/Racastân).

Ekber Şâh'ın Çocukları

1. Hasan Mîrzâ: ikiz. Çocukken öldü.

2. Hüseyin Mîrzâ: ikiz. Çocukken öldü.

3. Hânım-Sultân Beğim = Muz.Hüs.M.(ölm.XVI. asır sonl.) b.İbr.Hüs.M. (babasının amcasının kızının oğlu; Timurlu imparatorluk prensi).

4. Şükrî'n-Nisâ Beğim = Şâh-ruḥ M.b.İbr.M. (1557?-1584? = 27?) (Timurlu imparatorluk prensi).

5. Cihângîr Şâh (Feth-pûr-Sikrî, 31.8.1569 - Lâhûr, 28.10.1627 = 58, 1, 29): Ekber'in by.oğlu, velîahdi ve halefi. Aş.bk.

6. Sultân-Murâd Mîrzâ (Feth-pûr-Sikrî, 1571?-Gücerât, 1599 = 28?): Ekber'in 2. oğlu ve 2. velîahdi. Gücerât v.1595-1599 = 4. Son Hândêş meliki Bahâdur damadı. Oğlu:

Sultân-Rüstem Mîrzâ.

7. Sultân-Dânyâl Mîrzâ (Ecmîr, 22.9.1572 - Burhân-pûr, 28.4.1605 = 32, 7, 6): Ekber'in 3. (kç.) oğlu, 3., 1599-1605 arasında 2. velîahdi. Dekken v.1599-28.4.1605. 1601'de Ahmednagar'ı feth ile merkez yaptı. 1601'de Hândêş de ona verildi. Urdû dilinde şâir. Babasından 6 ay önce ölünce, 3 yaş büyük ağabeyi Cihângîr, hiç bir kardeşi olmaksızın tahta çıktı. = 1. Cânî b.Hân-ı Hânân 'Abdü'r-Raḥîm Hân Türkmen b.Hân-ı Hânân Bayrâm Hân Türkmen [Bayram Han'ın oğlu 'Abdürrahîm Han: annesi Cemâl Hân

Mewâtî'nin kızıdır. Lâhûr, 16.12.1556-Dehli, 1627 = 71. Dehli'de Şeyh Nizâmü'd-Dewliyâ Türbesi'nde. Türkçe, Arabca, Farsca ve Hindce'de şâir, mahlası Rahîm. = 1. Mâh-Bânû (Mîrzâ 'Azîz Kökeltaş'ın hemşiresi), = 2. Fülâne ('Ömerkut'lu). Dânyâl Mîrzâ ile ve Murâd M.(b.Rüstem M.1565-1642 b.Hüs.M.ölm. 1577 b.Behrâm M.1517-1549 b.Şâh İsm.Şafewî) ile evlenen 2 kızından başka, hepsi 1627'de kendinden önce ölen 4 oğlu oldu; biri Şâh Newâz Hân İrîc'dir ki, Câzî Bey Argun'un kızı ile evlenmiştir. Torunu olan bir kız, İmparator Şâh-ı Cihân ile evlendi. 'Abdürrahîm Han, 1576'da Gücerât v., 1583'te Veliahd Cihângîr'e atalık (lala), 1584'te hân-ı hânân, 1589'da "wekîl" unvânıyla Hân-pûr'da saltanat nâibi, 1591'de Güney Pencâb (Multân) vâlisi oldu. 1589'da Bâbur-Nâme'yi Türkçe'den Farsca'ya çevirip Agra'da hâturâtın müellifinin torunu olan Ekber Şâh'a sundu. Murâd M. ile evlenen kızından torunu Murâd-Kâm M.'dir (Mükerrrem Hân, ölm. Delhi, 12.9.1669) ki bunun nesli Timuroğulları ile evlenmeye devâm etdi (bk. Cihândâr Şâh)]. = 2. Fülâne b.İbr.II Â'dil-Şâh (Güney Hindistan Türk imparatoru), izd. 1601b. Târihi Ebû'l-Fazl 'Allâmî'nin kardeşi büyük şâir Feyzî (Agra 1547-Agra, 15.10.1595) Dânyâl M.'nin 1579'dan beri baş-muallimi idi. 5 oğlu:

- 1.) Tâhmûrâsp Mîrzâ = Bahâr-Bânû Beğim b.Cihângîr Şâh (amca-zâde).
- 2.) Baysungur Mîrzâ: 1628'de İstanbul'a sığındı. IV. Murâd (1623-1640) tar., imparatorlara mahsus şekilde ağırlandı.
- 3.) Hüşeng Mîrzâ: 1628'de 2 küçük kardeşi ile berâber amca-zâdeleri İmparator Şâh-ı Cihân tar. katledildi.
- 4.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1628).
- 5.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1628).
8. Lâle-ruh Beğim.
9. Ârâm-Bânû Beğim (1585-1624 = 39).

4- Cihângîr Şâh (1605-1627)

Ebû'l-Muz. Nûrû'd-Dîn Muhammed CİHÂNGÎR ŞÂH Pâdşâh-i Gaazî "Hazret-i Cennet-Mekânî" (Timur'un VIII. kuşak torunu) (Feth-pûr-Sîkrî, 31.8.1569-Râcewrî/Bhimbar/Lâhûr, 28.10.1627 = 58, 1, 29): Timuroğulları'ndan 4. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 60.'sı (26.10.1605-28.10.1627 = 22, 0, 3). Lâhûr'da Şâhdâre'de medfun. Saltanatı boyunca, çok sevdiği ve imâr ettiği Lâhûr, taht şehri oldu. Asıl adı "Selîm-Şâh Mîrzâ" iken, cülûs edince "Cihân-gîr" adını aldı. Ekber, büyük oğluna, evliyâdan sayılan şeyh Selîm Çiştî'nin ve bu sırada Osmanlı tahunda bulunan (1566-74) II. Selîm'in adını vermişti. Cihângîr'in saltanatı ile muâsır Osmanlı pâdişah-halifeleri: I. Ahmed (1603-1617), kardeşi I. Mustafa (1617-1618 + 1622 - 1623), I. Ahmed'in oğulları II. Osman (1618-1622) ve IV. Murad (1623-1640).

İmparatorluk veliahdi no.5: 31.8.1569-26.10.1605 = 31, 1, 27. Bu sûretle, Hindistan Timuroğulları arasında I. Bahâdur Şâh'tan sn. en uzun müddet veliahdlık makaamını işgal ettiği için, doğar doğmaz veliahd olan 2 şehzâdeden de biridir (diğeri

Ah.Şâh). Veliahd iken Allaah-Âbâd vâfiliği yaptı. Atalığı, Beylerbeyi Kutbüddîn Hân'dır ki, Ekber'in sūd-babası olur. Hâtıralarına verdiği ad (*Tüzük*) Türkçe ise de, hâtıraları Farsca'dır (bk. Bibl.).

Cihângîr Şâh'ın Zevceleri

= 1. Şâh-Beğim b.Râcâ Bhagwân Dâs (Ambhar râcâsı) (Husrew M. ile bir Beğim'in ann.) (1570?-1603b = 33?): izd. 1585, izd. müd. 18, yş. 15?-33?, zevcinden 1? kç. Med.Allaah-Âbâd, Husrew-Bâğ. Zevcinin cülûsundan 2 yıl önce öldü.

= 2. Cōdh-Bâ'i Balmafi b.Ūdî Singh b.Râcâ Mâldeo (Cōdhpûr râcâsı/Racastân): İmparator Şâh-ı Cihân'ın annesi.

= 3. Nûrû'n-Nisâ Beğim b.İbr.Hüs.M.: Timurlu imparatorluk prensesi.

= 4. Pâdşâh-Bânû (ölm. 1620).

= 5. Fülâne b.Râcâ Kîşû-Dâs (Bahâr-Bânû B.'in ann.).

= 6. Fülâne b.Kişmir Meliki ('İffet-Bânû B.'in ann.).

= 7. Fülâne b.Seyyid Hân (Pencâb'da Gakhar boyu reîsi) b.Sâreng Hân b.Tatar Hân (bu zât, Bâbur'un çağdaşıdır): izd. 1607. Râwelpindî civârında yoğunlaşan Gakkhar boyunun Timurlular'dan itibâren şeflerini ismen tanıyoruz: 1.) Hâtû Hân (1527'de Bâbur Şâh'ın hizmetine girdi), bunun yeğeni 2.) Sultân Sâreng b.Tatar Hân (1541'de öldürüldü, medfeni Rewât/Râwelpindî'de), 3.) Sultân Âdem b.Tatar Hân (oğlu Leşker Hân, Pharwâlê'de öldürüldü), 4.) Kemâî Hân b.Sul.Sâreng, 5.) Seyyid Hân (bunun kızı 1607'de Cihângîr Şâh ile evlendi), 6.) Allâh-Kulî Hân b.Seyyid Hân (bunun kızı Âlemgîr Şâh'ın oğlu Muḥ.Ekber M. ile evlendi), 7.) newwâb (1739) Mükarreb Hân (1769'da öldürüldü, 2 oğlu 1818'e kadar Pharwâlê câgîrdârı), aynı âileden 8.) Himmet Hân (1769'da başa geçti), 9.) Şâdmân Hân (kardeşi Muddû Hân ile 1835'te öldürüldü), 10.) Hayâtullâh Hân b.Şâdmân (1835-1851), 11.) Nâdir Hân b.Hayâtullâh (1853'te öldürüldü), 12.) Râcâ Cihândâd Hân b.Hayâtillâh (1853-1906), 13.) Fülân Hân b.Cihândâd (1906-), 14.) Fülân Hân b.Fülân Hân (kazâen ölümü: 10.1963) ve bunun oğlu: 15.) Sultân İrec Zemân Hân (10.1963-) (doğ. 1945).

= 8. Mîhrû'n-Nisâ (Mîhr-i Nisâ) Pâdşâh-Beğim (Kandehâr, 1583-Lâhûr, 1645 = 62): 1611-1616 arasında "Nûr-Mahall" ve 1616'dan it. "Nûr-i Cihân" resmî adlarını, 1611'de "Fahru'n-Nisâ" lakabını aldı ve 16 yıl için imparatoriçe (pâdşâh-beğim) ilân edildi (1611-28.10.1627). Türk târihinin ünlü kadınlarından biri. Babası, 1620'de ölen ve zevcesi ile Agra'daki türbesinde yatan Gıyâs Bey Hoca 'Ayâd İ'timâdü'd-Dewle b.Hoca Muḥ.Şerif Teherânî [Gıyâşü'd-D.Muḥ. İ'timâdü'd-Dewle, bir ara İran Safevî şâhı Tahmâsp'ın vezîri olup onun gözünden düşmüştü. 1576'da babası ölünce Hindistân'a göçdü. 1605'de Cihângîr tahta çıkınca İ'timâdü'd-Dewle unvânıyla vezirlerinden biri, sonra "wekil-i küll" adıyla sadrâzam oldu. 1622'de Keşmîr yolunda Kângra'da 80 yaşlarında öldü. 1628'de Âgra'daki muhteşem türbesi yapıldı. Oğullarından Muḥ.Şerif Bey, 1607'de idâm edildi. Amcalarından Hoca Ah., *Heft İklîm* müellifi büyük târihçi

Emîn-i Râzî'nin babasıdır. İ'timâdüdevle'nin büyük kızı, 1607'de idâm edilen oğlu Muh. Şerîf vardır]. 1577'de Hindistan'a; "wekîl" unvânıyla sadrâzam oldu. Şîi idi. Nûr-i Cihân'dan küçük olan oğlu Âşaf Hân'dır. 2. kızı olan Mîhrü'n-Nisâ, 'Alî-Kulî Bey -Ustacalu Şîr-Efken Türkmen'le evlendi. Bu zât, Bengal'de vâlîyi öldürdüğü için 1607'a'de Cihângîr Şâh tar. idâm ettirilince Mîhrü'n-Nisâ, 24 yaşında dul kaldı. Maamâfih onu Fethpûr Sîkrî 1577 doğumlu gösteren bir rivâyet daha vardır ki, bu takdirde 6 yaş daha büyük olması, 30 yaşında dul kalması icâb eder. Uzun müddet Cihângîr ile seviştikten, müstesnâ güzelliği, zekâsı ve zarâfeti ile onu büyüledikten sonra, 1611'de resmen onunla evlendi ve imparatoriçe ilân edildi. Bu izdivaç Cihângîr'in ölümüne kadar 16 yıl sürdü. Nûr-i Cihân Fahrü'n-Nisâ Pâdşâh-Begim, ikinci defa 40 yaşında dul kaldı. Cihângîr'den çocuğu olmadı. Cihângîr'den sn. üvey oğlu Şâh-ı Cihân zamânında 18 yıl Lâhûr'da Cihângîr'in sarayında yaşadı (zîrâ Şâh-ı Cihân, taht şehrinin tekrâr Agra'ya götürdü). Orada öldü ve Lâhûr'da zevcinin türbesine gömüldü. Nûr-i Cihân'ın durumu, Şâh-ı Cihân'ın zevcesi Ercmend-Bânû Pâdşâh-Begim'in durumuna benzer. İlk zevcinden olan kızı, üvey oğlu Şehryâr M. ile evlendi (aş.bk).

= 9. Anâkalî: 1599'da Ekber'in emriyle öldürülen Cihângîr'in Lâhûr'da medfûn sevgilisi.

Cihângîr Şâh'ın Çocukları

1. Sultân-Husrew Mîrzâ (Lâhûr, 8.1587-Esîrgarh, Burhânpûr/Dekken, 26.1.1622 = 34, 5): Cihângîr'in by. oğlu ve Ekber'in ilk doğan torunu. Babası cülûs edince veliahd oldu ve babasından 6 yıl önce öldüğü için tahta çıkamadı (vel.no.6: 26.10.1605-26.1.1622 = 16, 3, 0). 1606'da ayaklandı. Allaah-Âbâd'da Husrew-Bâğ'a gömüldü. Hân-ı Âzam 'Azîz Kökeldaş'ın dâmâdı idi. Oğulları:

1.) Bülend-Ahter Mîrzâ (1603?-1627'den önce): Ekber'in hayâtında doğan tek torun çocuğu. 20 yaşlarında öldü.

2.) Dâwer-Bahş (Bulâqî) Mîrzâ (1605?-1628 = 23?): amcası Şâh-ı Cihân tar. öldürüldü. Zîrâ 1627'de saltanat müddeisi olup adına hutbe okuttu.

3.) Gerşâsp Mîrzâ (1607?-1628 = 21?): bu da amcası Şâh-ı Cihân'ca öldürüldü.

2. Sultân-Perwîz Mîrzâ (Lâhûr, 23.6.1590-Burhânpûr, 7.11.1625 = 35, 4, 14): ağabeyi Husrew Mîrzâ ölünce, Cihângîr'in 2. oğlu ol. veliahdliğe yükseldi (no.7: 26.1.1622-7.11.1625 = 3, 9, 12). Fakat bu da babasından 2 yıl önce öldü ve kardeşi Şâh-ı Cihân, veliahd oldu. 1625'te Gücerât vâlîliğine gönderildi. Atalığı Mehâbet Hân'dır (Bengal v.1625). = Cihân-Bânû Begim b.Rüstem M. (1565-1642) b.Hüs.M.(ölm.1577) b.Behrâm M. (1517-1549) b.Şâh.İsm. Safewî. Kızı:

Nâdire Begim (7.3.1616-Seistân, 9.9.1659 = 43, 6, 3) = Dârâ-Şikûh Mîrzâ b.Şâh-ı Cihân (amca-zâde), izd. 1633, izd. müd. 26, yş.17, zevcinden 0, 11, 16 kç. Dârâ-Şikûh (20.3.1615-10.9.1659)'dan olan çocukları için aş.bk.

3. Şâh-ı Cihân Pâdşâh (Lâhûr, 6.1.1593 - Agra, 23.1.1666 = 72, 0, 20): Cihângîr'in 3. oğlu ve 3. veliahdî ve halefi. Aş.bk. 1623'te babasına karşı ayaklandı. Bu isyân, 1626 martına kadar sürdü.

4. Dewlettü'n-Nisâ Beğim: küçük yaşta öldü.
5. Beğim-Sultân Beğim: küçük yaşta öldü.
6. Cihân-dâr Mîrzâ "Sultân-ı Taht" (1605b-1626 = 21), babasından 1 yıl önce 2. veliahd iken öldü.
7. Bahâr-Bânû Beğim = Tâhmûrâsp Mîrzâ b.Dânyâl M.(amca-zâde).
8. 'İffet-Bânû Beğim.
9. Şehryâr Mîrzâ (1608?-2.1628 = 20?): ağabeyi İmparator Şâh-ı Cihân tar. katledildi. 1627'de (kasım) babasının ölümünde saltanat müddeisi olarak hutbe okuttu. Babası ölmeden önce 2. veliahd idi. = Ladlı (Mihr-i Nisâ) B.b.'Alî-Kulî Ustacalu Türkmen (= Nûr-i Cihân Pâdşâh-Beğim) (1607?-?) (izd. 1620, izd. müd.8, yş. 13?-21?, zevcinden 1? by.) (bu prenses, Nûr-i Cihân'ın ilk zevcinden olan kızı olmakla, Cihângîr'in üvey kızıdır).

5. Şâh-ı Cihân (1627-1658)

Ebü'l-Muzaffer Şihâbü'd-Dîn Muhammed ŞÂH-ı CİHÂN Pâdşâh-i Gaazî "Hazret-i Firdews-Âşyânî", Şâhib-Kırân-ı Şânî (Timur'a nisbetle ve o ilk sâhib-kırân olduğuna göre) (Timur'un IX. kuşak torunu) (Lâhûr, 5.1.1593-Agra, 23.1.1666 = 72, 0, 20): Timuroğulları'ndan 5. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 61.'si (28.10.1627-31.7.1658 = 30, 9, 4). Agra'da Tâc-Mağall'de medfun. Asıl adı Hurrem Mîrzâ olup, babası kendisine 1616'da "Şâh-ı Cihân" adını verdi. Şâh-ı Cihân'ın saltanatu ile muâsır Osmanlı pâdişahları: IV. Murâd (1623-1640), kardeşi İbrâhîm Hân (1640-1648) ve bunun oğlu IV. Mehmed (1648-1687) (fakat yaş bakımından, 1590 doğumlu olan I. Ahmed'le akrandır).

Cihângîr Pâdşâh'ın 3. oğludur. Babasının cülûsunda 12, 9, 22 yaşında idi (dedesi Ekber Şâh'ın ölümünde). 3. veliahd, ağabeyinin 26.1.1622'de ölümü ile 2. veliahd ve küçük ağabeyinin (Perwîz M.) 7.11.1625'te ölümüyle veliahd (no.8 = 1, 11, 21) oldu ve 2 yıl geçmeden de babasının ölümüyle cülûs etti. 35 yaşında idi. Dedesinin dedesi Bâbur Şâh müstesnâ, Hindistan Timuroğulları'nın iki büyük dâhîsinden biridir (diğeri oğlu Âlemgîr Şâh). Hindal Mîrzâ'nın kızı Rukıyye Beğim tarafından büyütüldü ki, dedesi Ekber'in amca kızıdır. 1614'te Dekken vâlisi, 1618-22'de Gücerât ve 12.1622-10.1627'de Bengal vâlisi oldu. Oğlu Âlemgîr tar.hal' edildi. Hal'inden sn. 7, 5, 23 müddetle Agra Sarayı'nda müstakillen yaşadı (zîrâ Âlemgîr, babasının çok sevdiği Agra'da müstakillen oturabilmesi için taht şehrini Dehli'ye götürdü).- Bâbur'un annesi Türk'leşmiş Moğol, Hümâyûn'un ki Türk'leşmiş İranlı, Ekber'in ki Türk'leşmiş İranlı, Cihângîr'in ki Hindû (Racput) muhtediyyesi, Şâh-ı Cihân'ın ki Hindû (Racput) muhtediyyesi, Âlemgîr'in ki Türk, I. Bahâdur ve Cihândâr'ın anneleri gene Racput prensesleridir. Pâdişâhlığında 11 yıl Agra'da oturdu. 16.4.1639'da Dehli'de Şâhicihânâbâd banliyösünü kurdu, burada Lâ'l Kıl'a (Kızıl Kale) (İng. Red Fort) denen muazzam kale-saray ve 1641'den it. by Câmî-mescidi yaptırdı. Sarayın 950 x 505 m = 479.750 m² (0,5 km², Vatikan devleti büyüklüğünde) Dîwân-i Â'mm denen orta avlusunda pâdişâh, halka görünürdü.

Şâh-ı Cihân'ın Zevceleri

= 1. Kande-hârî Mahall Beğim b.Muz.Hüs.Mîrzâ (1562-1603) b.Hüs.M. (ölm.1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsmâ'îlî Şafewî (1594?-?), izd. 1609, yş. 15?, 1? kç. (Hamza-Bânû B.'in ann.).

= 2. Ercmend-Bânû Beğim Mümtâz-Mahall (1592a-Burhânpûr, 5.7.1632 = 40) (Pâdşâh-Beğim = imparatoriçe: 28.10.1627-5.7.1632 = 4, 8, 8): târihin ünlü kadınlarından biridir. Sırasıyle Cihânâra Beğim'i, Dârâ-Şükûh Mîrzâ'yı, Şücâ Mîrzâ'yı, Âlemgîr Şâh'ı, Cewherârâ Beğim'i doğurdu ve bu sonuncuyu doğururken hayatını kaybetti. Şâh-ı Cihân, onun ölümüne kd. başka kadınla münâsebet kurmadı. Şâh-ı Cihân-Ercmend-Bânû aşkı, târihin büyük aşklarındandır. Dünyânın en güzel mîmârî eseri Tâc-Mahall'i, Şâh-ı Cihân, bu zevcesine anıt-kabir olarak yaptırdı. Anıt-kabrin ikinci katında karşılıklı olarak yatarlar. Cewherârâ Beğim, Ercmend-Bânû'nun doğurduğu 14. çocuktur ki, bunların çoğu yaşamamıştır ve 20 yılda 14 çocuk doğurmuştur. Şâh-ı Cihân'ın hemen bütün çocuklarının annesidir. 1612'de 20 yaşında iken, o sırada 3. veliahd olan Şehzâde Hurrem (Şâh-ı Cihân) ile evlendi. Evlilikleri 20 yıl sürdü. Şâh-ı Cihân'dan bir yıldan daha az müddet küçüktür. Nûr-i Cihân Pâdşâh-Beğim, Ercmend-Bânû Pâdişâh-Beğim'in halası ve üvey kayın-vâlidesi olur. Ercmend-Bânû'nun babası, Ebû'l-Hasan Âsaf Hân Yemînü'd-Dewle (İ'timâdü'd-Dewle) (ölm. 1641, med. Şehdere/Lâhûr) b.İ'timâdü'd-Dewle (sadrâzam)'dir. Ercmend-Bânû'nun kardeşi ve Âlemgîr Şâh'ın dayısı, Şâyeste Hân'dır (1614-1694 = 80). Bengal, sn.1.1659'da Agra, sn. emîrû'l-ümerâ sanıyla Dekken (7.1659-1667), sn. gene Bengal (1667-4.1688) v. olarak, imparatorluğun en nüfuzlu kumandanlarından biri, hattâ birincisi oldu; oğlu, 4. 1663'te Sivaci tar.Evrenç-Âbâd'da öldürülmüştür. İmparatoriçe olunca "Mümtâz-Mahall" sanını alan Ercmend-Bânû'nun bir kızkardeşi Şâliha-Bânû (= Mîmîrân Yezdî, kızları Şâh-zâde = Şaff-Şiken M.b.Has.M.(ölm. 1649) b.Rüstem M. (1565-1642) b.Hüs.M.(ölm. 1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm.Şafewî), diğeri Mihri'n-Nisâ'dır. Bu ikincisi, İ'timâdü'd-Dewle Muh.Emîn Çın Bahâdur Nuşret Bey'in oğlu Kamerüddîn Hân ile evlenmiş ve Esed Hân'ı doğurmuştur. Bu Esed Hân, Âlemgîr Şâh'ın sadrâzamı oldu. Esed Hân'ın oğlu Zü'l-Fekaar Hân'dır.

= 3. Fülâne (Hân-ı Hânân 'Abdü'r-Rahîm Hân'ın torunu).

= 4. Ekber-Âbâdî-Mahall A'azzü'n-Nisâ (ölm. 7.2.1677).

= 5. Mûtî-Beğim.

= 6. Kudsiyye-Beğim.

Şâh-ı Cihân'ın Çocukları

1. Hamza-Bânû Beğim (1610?-).

2. Cihân-ârâ Beğim (Ecmîr, 2.4.1614 - Dehli, 16.9.1681 = 67, 5, 14): Şâh-ı Cihân ile Ercmend-Bânû'nun pek sevgili by. kızları, Âlemgîr Şâh'ın -aynı anneden- 4,5 yaş by.ablası. Hiç evlenmedi. Kaadiri, Çişû, müellif (tasavvuf üzerine: *Mû'nisü'l-Erwâh*

ve Şâhibiyye, F.) (ayrıca: H.A.Rose, *Persian Letters from Jahân Âra to Râja Audh Parkâsh of Sîrmûr*, JASB, 1911, 449-78) ve şâirdir. "Fâtîmatü'z-Zamân" ve "Beğim-Şâhib(e)" diye anılır. Dehli'de Şeyh Nizâmü'd-D.Ewliyâ Çiştî Türbesi dışındaki türbesine gömüldü. Agra'daki ulu câmiî (câmî-mescid) o yaptırdı (1644-48). 3.1644'te yanma tehlikesi atlatınca, bu muazzam dinî eseri inşâ ettirdi. Babası hal' edilip Agra imparatorluk sarayına mecbûren ikaamete başlayınca, onun yanında ve hizmetlerinin başında kaldı, 7, 5, 23 müddetle (31.7.1658-23.1.1666), bir an babasının hizmetinden ayrılmadı. Babasının ölümünde 52 yaşına gelmişti. Daha 16 yıla yakın Agra ve Dehli saraylarında yaşadı. Küçük kardeşi Âlemgîr Şâh'tan büyük saygı gördü.

3. Muhammed Dârâ-Şükûh Mîrzâ (Ecmîr, 20.3.1615 - Dehli, 10.9.1659 = 44, 6, 21): Şâh-ı Cihân ile Mümtâz-Mahall'in (Ercmend-Bânû Pâdşâh-Begim) büyük oğulları. Ablası Cihânârâ'dan 11 ay, 18 gün sonra doğdu. Babasının cülûsunda 13 yaşını bitirmemişti. Babasının bütün saltanatı boyunca veliahd olarak kaldı (no.9: 28.10.1627-31.7.1658 = 30, 9, 4). Fakat babasının hal'inde tahta o da, 1 yaş küçük kardeşi Şücâ' Mîrzâ da çıkamadı, 3, 7, 14 kç.kardeşi Âlemgîr, pâdişâh oldu. Bütün Hindistan Timuroğulları içinde, yeğeni Bahâdur Şâh ile dedesi Cihângîr'den sonra en uzun müddet veliahdlik makaamında bulunan odur. 1633'te Hîşâr-Fîrûze v. oldu. Kandeher'a 3 sefer yaptı (1633, 1642 ve 1652), fakat Kandeher'ı İran'dan istirdâd edemedi, sonuncu seferde sâdece Zemîndâwer'i aldı. Allaahâbâd (1645), ilâveten Lâhûr (1647), ilâveten Gücerât (1649-52) vâlisi oldu. 3.1657-10.9.1659 Lâhûr vâlliliğini Agra'dan vekâletle idâre etti. Kışmîr'de Fenâ-Mahall adıyla yaptırdığı sarayı meşhurdur (siyâsî hayâtı için: K.R.Qanungo, *Dara Shukoh*, Kalkûta, 2: 1952 ve Sir J.N.Sarkar, *History of Aurengzeb*, 2 c., Kalkûta, 2: 1925). Dîvân sâhibi şâir, hattât, nakkaş, minyatürcü, mutasavvîf, filozof, âlim, mütercim ve müelliftir. Türkçe, Arabca, Farsca, Hindce ve Sanskrit biliyordu. Eserleri: *Upanişadlar*'ı (54 adet) Sanskrit'ten Farsca'ya *Sirr-ı Ekber* adıyla 1657'de tercüme etti ve bu tercümesi Anquetil-Duperron tar. Latince ve Fransızca'ya çevrildi (Paris, 1801, 1802), bu sûretle Batı, klasik Hind felsefesinin ana kitabını Dârâ-Şükûh'ün orijinalinden yaptığı tercümeyle tercüme ederek öğrendi. *Sefîne-i Ewliyâ* (1640) (Luknow 1872 ve çeşitli baskılar), *Sekînetü'l-Ewliyâ* (1642), *Risâle-i Haqq-nümâ* (1646), *Tarîkat-i Haqîkat*, *Dîwân (İksîr-i Â'zam)*, *Hasenâtü'l-Â'rifin* (1652), *Mükâleme-i Bâbâ Lâl ve Dârâ-Şükûh* (1653), *Mecmâ'ü'l-Bahreyn* (1655); Sanskrit'ten Farsca'ya tercümeler: *Yôga-Vaşişta*, *Gîtâ*, *Prabôdha-Çandrôdaya* (Yûs.Hüs.Hân, *Dârâ Shikoh*, *Muslim University Journal*, 4.1932, 543-62; Tarachand, *Introduction to Sirr-i Akbar by Dara Shukoh*, Tahrân, 1957).- Kardeşi Âlemgîr Şâh tar. Dehli'de idâm ettirilip Lâhûr'a gönderilip gömüldü. Kaadirî idi, şeyhi: Molla Şâh (ölm.1661).- = Nâdire Beğim b.Perwîz M.(amca-zâde) (7.3.1616-Seistân, 9.9.1659 = 43, 6, 3) (izd. 1625, izd. müd. 34, yş. 9-43) (aşağıdaki 4 çocuğun annesi) (med.Lâhûr). Çocukları:

1.) Süleymân Şükûh Mîrzâ (1631?-Gwalyûr, 4.12.1661 = 30): amcası Âlemgîr tar. Gwalyûr'a (Gwâliyâr) sürüldü, orada öldü. = Bint Şeyh 'Abdü'r-Rahmân b.'Abdî'l-'Azîz Nakş-bendî (izd.1652, izd.müd.9).

2.) Cânî Beğim "Mihr-Şükûh".

3.) Cihân-zîb-Bânû Beğim "Mümtâz-Şükûh".

4.) Sipîhr-Şükûh Mîrzâ (ölm.Selîmgârî kalesi/Dehli): 1662'de amcası Âlemgîr onu Gwâliyâr'a sürdü. = Zînetü'n-Nisâ B.b.Â'lem-gîr-Şâh (amca-zâde) (izd.1673) (1640?-?) (şâire). Oğulları:

'Alî Tebâr Mîrzâ (doğ.1674'den sn.).

4. Mürewwicü'd-Dîn Sulţân-Şücâ' Mîrzâ (Ecmîr, 23.6.1616 - Çittagong/Doğu Bengal, 5.5.1660 = 43, 10, 12): Şâh-ı Cihân ile Mümtâz-Mahall'in 2. oğulları ve babasının saltanatı boyunca 2. vel. 3.1657'de Bengal ve Bihâr v. Bengal ve Bihâr meliki: 3.1657-5.5.1660 = 3,2 (bu müddet içinde kardeşi Âlemgîr'in hükümdarlığını tanımadı); 2. 1658'de Sind, Kışmîr, Afganistan, Multân ve Lâhûr vâilîlikleri kendisine verildi, o, Bengal'i tercih etti. = Piyârî-Bânû B.b.Rüstem M.(1565-1642) b.Hüs.M.(ölm.1577) b.Behrâm M. (1517-1549) b.Şâh İsm. Şafewî. Çocukları:

1.) Zeyn Muhammed Mîrzâ (katli 5.5.1660).

2.) Bülend-Ahter Mîrzâ (katli 5.5.1660). Oğlu:

Fethen Karîben Mîrzâ (katli 5.5.1660)

3.) Dôstdâr-Bânû Beğim = Muh.-Sul.M.b.Â'lem-gîr-Şâh (amca-zâde) (1639-1677 = 38) (Vel.10: 31.7.1658 - 1677 = 19).

4.) Zeynü'l-Â'bidîn Mîrzâ: 2 ağabeyi ve bir yeğeni ve babası Şücâ' Mîrzâ ile berâber Çittagong'daÂlemgîr Şâh tar. öldürtülmesi: 5.5.1660.

5. Â'lem-gîr Şâh (Ahmedâbâd yakınları, 3.11.1618 - Ahmednagar, 3.3.1707 = 88, 4, 0): Şâh-ı Cihân ile Mümtâz-Mahall'in 3. oğulları ve Şâh-ı Cihân'a hiç velîahdlik etmeksizin halef olan oğlu. Aş.bk.

6. Rûşen-ârâ (Dehr-ârâ) Beğim.

7. Ümmîd-Bahş Beğim.

8. Fülân Mîrzâ ve bu arada küçük yaşta ölen başka çocuklar.

9. Murâd-Bahş Mîrzâ (9.10.1624 - Gwâlyûr, 14.12.1661 = 37, 2, 6): Şâh-ı Cihân'ın yetişkin yaşa gelebilen 4 oğlunun küçüğü ve onun 4. velîahdi. Hindistan'daki Murâdâbâd şehri bu Mîrzâ'nın adına kurulmuştur, hâlâ öyle anılmaktadır. 28.6.1658-14.12.1661 = 3, 5, 16 müddetle Gwalyûr kalesinde habsedildikten sn. üvey ağabeyi Âlemgîr'in emriyle katledildi. Gücerât v.1653-57 + Gücerât meliki 9.1657 - 58. 9.1659'da İstanbul'a IV. Mehmed'e elçi, nâme ve hediyeler göndererek, müstakil hükümdâr olduğunu, şimdilik Gücerât'ı elinde tuttuğunu, ağabeyi Âlemgîr'in pâdişahlığını tanımadığını ilân etmiştir. 6.1646'da Bedahşân, Kandehâr, Hulm, Meymene, Andhuy'a, 50.000 süvârî, 10.000 tüfengendâz, binlerce türendâz piyâde, topçu ile

yürüdü. Buraları fethederek büyük başarı kazandı (Güney Türkistan, Kandehâr vs.). Şâh-ı Cihân devrinde Hindistan Türk imparatorluğu, gerek fütûhât, gerek bayındırlık bakımından çok terakkî etti, Safevî İran ise Şâh Abâs'ın ölümünden sonra bir dereceye kadar zayıfladı. Bu devirde Hindistan, İran'ı geçerek, Türkiye'den sonra dünyânın en güçlü devleti durumuna yükseldi ve Âlemgîr Şâh'ın ölümünden bir kaç yıl sonrasına, XVIII. asrın başlarına kadar bu durumunu muhâfaza etti.- Murâd-Bahş Mîrzâ, Ercmend-Bânû Pâdşâh-Begim'in yeğeni (birâder-zâdesi) olan prensesle (Şâh-Nevâz Hân'ın kızı) evlendi: = 2. Sâkine-Bânû Begim, izd. Lâhûr, 10.6.1652, izd. müd. 9, 5, 24, b. Bedî'ü'z-Zemân M.Şâh-Newâz Hân b.Rüstem M.(1565-1642) b.Hüs.M.(ölm. 1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm. Şafewî. Oğulları:

- 1.) Muhammed Yâr Mîrzâ.
- 2.) 'İzzet-Bahş Mîrzâ = Mîhrü'n-Nisâ B.b.Âlemgîr-Şâh (amca-zâde) (28.9.1661-1704 = 43). Oğulları:
 - 1- Dâder-Bahş Mîrzâ.
 - 2- Dâwer-Bahş Mîrzâ.
 10. Zîbü'n-Nisâ Begim: Mahfî mahlasıyla şâire.
 11. Luîf'Ullaah Mîrzâ.
 12. Dewlet-efzâ Mîrzâ.
 13. Cewher-ârâ Begim (doğ.5.7.1632): Ercmend-Bânû Pâdşâh-Begim, bu 14. çocuğunu doğururken öldü.
 14. Ercmend-ârâ Begim.
 15. Gîtî-ârâ Begim.

6- Âlemgîr Şâh (1658-1707)

Ebü'l-Muzaffer Muhyî'd-Dîn Muhammed Ewreng-zîb Â'LEM-GÎR ŞÂH I Bahâdur Pâdşâh-ı Gaazî "Huld-Mekânî" (Timur'un X. kuşak torunu) (Zo'z ordu-gâhı/ Ahmed-Âbâd/Gücerât, 3.11.1618 - Ahmed-nagar/Dekken, 3.3.1707 = 88, 4, 0): Timuroğulları'ndan 6. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 62.'si (31.7.1658 - 3.3.1707 = 48, 7, 3). Dekken'de Hayder-Âbâd devletinde Ewreng-Âbâd şehrinde Huldâbâd'da medfun. Asıl adı "Ewreng-zîb Mîrzâ" olup, 40 yaşına kadar böyle anıldı, tahta çıkınca "Â'lemgîr" adını aldı (Avrupa literatüründe hâlâ Ewrengzîb diye geçmektedir). Saltanatı, şu Osmanlı pâdişah-halifelerinin saltanatları ile muâsırdır: IV. Mehmed (1648-1687), kardeşi III. Süleymân (1687-1691), kardeşi II. Ahmed (1691-1695), IV. Mehmed'in oğlu II. Mustafa (1695-1703), kardeşi III. Ahmed (1703-1730). Fakat yaş bakımından, 1641 doğumlu olan IV. Mehmed'le değil, 1615 doğumlu olan onun babası Sultân İbrâhîm ile (1640-1648) akrandır. Büyük bir dâhî olan Âlemgîr, Hindistan kıt'asını, Alâüddîn Muhammed Şâh'tan sonra ikinci def'a olarak birleştirdi.

Ölümünden sonra çözülme başladı. Târîhin en muhteşem ve zengin hükümdarlarından biridir. 49 yıla yakın tahtta kaldı ve 88 yıldan fazla yaşadı. O da, hiç velîahd olmaksızın ve 2 ağabeyi hayatta iken, babasını tahttan indirerek tahta çıktı. Şâh-ı Cihân'ın 3. oğlu ve 3. velîahdi idi. Babası pâdişâh olduğu zaman 9 yaşında idi. Ercmend-Bânû Pâdişâh-Beğim'den doğdu. Babasının Agra'da oturması ve Ercmend-Bânû'nun yattığı Tâc-Mahall'i her gün penceresinden görmesi, ziyâret edebilmesi için, taht şehri Agra'dan Dehli'ye götürdü. 1682'de Dekkan'a yerleşti ve 1707'ye kd. gerçek taht şehri Ewrengâbâd oldu.

Tefsîr, hadîs, fıkıh âlimi ve hattât olan Âlemgîr, Türkçe, Farsca, Arabca ve Hindce biliyordu. Süd kardeşleri Bengal v. Fidâi Hân ile Behlûl Hân'dır. Vâlîlikleri: Dekken (14.7.1636-28.5.1644 + 17.8.1652-31.7.1658 = 14,10, 0), Gücerât (16.2.1646-3.1647-1,1), Belh ve Bedahşân (3.1647-3.1648=1,0), Multân ve Sind (Tette) (3.1648-17.8.1652 = 4, 5; Sind 1649'da Multân'a eklendi).

İmparatorluk, "şûbe" denen eyâletlere, onlar "serkâr" denen sancaklara (il), onlar da "mahall" denen kazâlara (ilçe) ayrılıyordu. Sir J.Sarkar, *The India of Aurangzêb*, I, 139'a göre: 1594'te 16 şûbe, 123 serkâr, 3.117 mahal; 1695'te 17 şûbe, 157 serkâr, 4.051 mahal; 1720'de 20 şûbe, 196 serkâr, 4.716 mahal vardı ve tâbî devletler bu mülkî taksîmâtın dışında idi. 20 şûbe şöyle idi: Delhi, Agra, Allaahâbâd, Üd (merkez Hânûr, bâzan Luknov), Bihâr (merkez Patna), Bengal, Orisa, Mâlwa, Acmîr, Gücerât, Multân (Güney Pencâb), Pencâb (merkez Lâhûr), Sind (Tette), Berâr, Hândeş, Keşmir, Ewrengâbâd, Bicâpûr, Bidar ve Hayderâbâd.

Âlemgîr Şâh'ın Zevceleri

=1. Dil-râs Bânû b. Şâh-Newâz Hân b. Bedî'ü'z-Zemân M.b.Rüstem M. (1565-1642) b. Hüs. M. (ölm. 1577) b. Behrâm M. (1517-1549) b. Şâh İsm. Şafewî (hala-zâdesi) (1622?-8.11.1657=35?): izd. 8.5.1637, izd. müd. 21, yş.16?, zevcinden 4? kç. Med. Ewrengâbâd. Âlemgîr'in pâdişahlığından 9 ay önce öldü. Dil-râs Bânû, Âlemgîr'in annesi Ercmend-Bânû Pâdişâh-Beğim'in yeğenidir (birâder-zâdesi). Sırasıyle çocukları: Zîbü'n-Nisâ B., Zînetü'n-Nisâ B., Muh.Â'zam M. ve Muh. Ekber M.

=2. Rahmetü'n-Nisâ Newwâb-Bâi b. Râjû Rajori (Racput asıllı Kışmir'in Racwari racası), izd. 1637? Muh.-Sul. M. ile Bahâdur Şâh'ın ve Bedrî'n-Nisâ B.'in annesi.

=3. Ewreng-âbâdi-Mahall: bu da no. 2 gibi bir Racput prensesi. Mihrü'n-Nisâ B.'in annesi.

=4. Bâi Udeypûrî-Mahall: kezâ bu da Udeypûr Racput hânedânından bir prenses. Kâm-Bahş M.'nin annesi.

=5. Rebî'a'tü'd-Dewrânî: Ewrengâbâd'daki meşhur türbesinde.

=6. Hire Bâi Zeynâbâdi.

=7. Dil-ârâm.

Âlemgîr Şâh'ın Çocukları

1. Zibü'n-Nisâ Beğim (doğ.15.2.1638): şâire. Âlemgîr'in 19 yaşında iken doğan ilk çocuğu. *Dîvân'ı* İng.'ye de çevrilmiştir, bk.bibl.

2. Muhammed-Sultân Mîrzâ (1639-10.1675 = 36): Âlemgîr 21 yaşında iken doğan by.oğlu ve veliahdi (no.10: 31.7.1658 - 10.1675 = 17,3). 1659'dan İt.amcası ve kayın-pederi Şücâ' Mîrzâ ile işbirliği ettiği için Gwalyûr Saray'ında oturmaya me'mûr edildi. = 1. Bint 'Abdullaah Kuṭb-Şâh (izd.1656). = 2. Dostdâr-Bânû Beğim b.Şücâ M.(amca-zâdesi). Oğlu:

Mes'ûd-Baht Mîrzâ: Âlemgîr'in ilk torunu.

3. Zinetü'n-Nisâ Beğim (1640?-?): şâire. = Sipîhr-Şükûh M.b.Dârâ-Şükûh M.(amca-zâdesi), oğulları için yk.bk.

4. Bahâdur Şâh (Burhânpûr, 14.10.1643-Lâhûr, 27.2.1712 = 68, 4, 12): Âlemgîr'in 2. oğlu, veliahdi ve halefi. Aş.bk.

5. Bedrî'n-Nisâ Beğim (1647-4.1670 = 23): *Kur'ân'ı* hıfzetmişti.

6. Muhammed Â'zam-Şâh Mîrzâ (21.7.1653-19.6.1707 = 53, 10, 29): Âlemgîr'in 3. oğlu. 1658-75 arasında 3., 1675-1707 arasında 2. vel. Babasının ölümünde (3.3.1707), 10 yaş by.ağabeyi Bahâdur Şâh'a baş kaldırdı; Ahmednagar'da saltanat müddeisi ol.3 ay, 17 gün adına hutbe okuttu. "Şâh-ı Â'lî-Câh" adını takındı. Agra yakınlarında Câcew meydan muhârebesinde ağabeyine yenildi, 2 oğlu ile maktûl oldu. 1677-1680'de Bengal vâfisi oldu. 1706'da eyâleti Gücerât'tan Mâlwa'ya değiştirilmişti. Annesi Ercmend-Bânû'nun yeğeni olmakla Türk'tü. = 1. Ahom (Assam'da) racasının kızı (izd.1668). = 2. Şehr-Bânû Pâdşâh-Bîbî (İskender Â'dil-Şâh'ın (Güney Hindistan Türk imparatoru) hemşiresi) (izd. 11.1677). Oğulları:

1.) Bîdâr-Baht Mîrzâ (ölm. 9.6.1707): babası ve kardeşi ile Agra yakınlarında Câcew meydan muhârebesinde maktûl düştü. 1706'da Gücerât vâlî vekâletinden Mâlwa vâlî vekâletine nakledilmişti. = Bint Muhtâr Hân (Agra v.) (izd.1707a, izd.müd.bir iki ay). Oğulları:

1- Fîrûz-Baht Mîrzâ.

2- Bîdâr-Dil Mîrzâ: 18.2.1719'da kendisine pâdişahlık teklif edildi, reddetti.

2.) Cüwân-Baht Mîrzâ: 7.1761'de Dehli'de Marathalar tar. "Dördüncü Şâh-ı Cihân" sanıyla pâdişâh îlân edildi, fakat saltanat müddeisi durumunda kaldı ve pâdişahlığı kabûl edilmedi. 80 yaşlarında öldü.

3.) Sikender-Şâh Mîrzâ.

4.) Wâlâ-Câh Mîrzâ: babası ve ağabeyi ile ber. 19.6.1707'de maktûl.

5.) Zî-Câh Mîrzâ.

6.) Wâlâ-Şân Mîrzâ.

7. Muhammed Ekber Mîrzâ (20.9.1657-Germîr/Horâsân, 1706 = 49): bu da Â'zam M. gibi Ercmend-Bânû'nun (yâni baba-annelerinin) yeğeninden doğmakla, annesi

Türk'tür. Babasının 3. velîahdi iken baş kaldırdı; 1-6. 1681'de 5 ay Racastân'da saltanat müddeîsi oldu. 6.1686'da (29 yaşında), Marathalar'a sığındı. Orada da tutunamayınca 1689'da Ummân Denizi ve Maskat (Ummân/Arabistân) yoluyla İran'a, Safevîler'e, Timuroğulları hânedânının en büyük düşmanı ve Şîî olan hânedâna sığındı. 17 yıl İran'da yaşayıp orada öldü. 1679'da Multân'dan alınıp Mâlwa vâflîğine getirilmişti. =1. Bint 'Abd.Kuṭb-Şâh. =2. Bint Allâh-Kulî Hân Gakhar.Oğulları ve kızı:

1.) 'Abdü'l-Wehhâb Mîrzâ.

2.) Huceste-Ahter Mîrzâ.

3.) Nikû-Siyer Mîrzâ (ölm.9.1719): 5 ay Agra'da "İkinci Timur" sanıyla saltanat müddeîsi: 4.1719-7.9.1719.

4.) Muhammed Aşgar Mîrzâ.

5.) Sâfiyyetü'n-Nisâ Beğim.

8. Mihr-i Nisâ Beğim (28.9.1661-1704 = 47): babasının pâdişahlığında doğan ilk çocuk. = 'İzzet-Baḥş M.b.Murâd-Baḥş M.(amca-zâde), çocukları için yk.bk.

9. Muhammed Kâm-Baḥş Mîrzâ (Delhi, 6.3.1667-Hayderâbâd, 14.2.1709 = 41, 11, 9): babasının pâdişahlığında doğan ilk şehzâde. Âlemgîr'in 5. ve en kç. oğlu. Babasının ölümünde 3. velîdi. Mâlwa, sn.Bîcâpûr (1706b-14.2.1709) vâlîsi oldu. Bîcâpûr'da "Pâdşâh-i Dîn-Penâh" unvânıyla saltanat müddeîsi ol.ağabeyi Bahâdur Şâh'a karşı ayaklandı (3.3.1707-14.2.1709 = 1, 11, 12). Hayderâbâd (Dekken) meydan muhârebesinde ağabeyine yenilip maktûl düştü. Hâfız ve âlimdi. = Âzerm-Bânû Beğim (izd.14.3.1683, ölm. Delhi, 23.2.1745 = 78?, izd. müd. 25, 11, 1) b.Mu'azzam Hân M.b.Bedî'ü'z-Zemân M.Şâh-Newâz Hân b.Rüstem M.(1565-1642) b.Hüs.M.(ölm.1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm.Şafewî. Oğulları:

1.) Ümmîd-Baḥş Mîrzâ.

2.) Muhammed Muhyî's-Sünne Mîrzâ: 29.11.1759'da "Şâh-ı Cihân II (III)" unvânıyla saltanat müddeîsi. Oğlu:

Muhyî'l-Mille Mîrzâ (ölm.1774): 1 yıl, 8 ay Dehli'de "III.(IV.) Şâhı Cihân" unvânıyla saltanat müddeîsi (29.11.1759-7.1761). Vezîr (sadrâzam) Gaazi'd-D.Hân tar.pâdişah ilân ve Marathalar tar.hal' edildi.

3.) Muhammed Fîrûz-mend Mîrzâ.

10. Lâle-ruh Beğim: Âlemgîr'in yetişkin yaşa erişen son çocuğu.

7.) Bahâdur Şâh I (1707-1712)

Ebû-Naşr Seyyid Kuṭbî'd-Dîn Muhammed BAHÂDUR ŞÂH I Pâdşâh-i Welî Mu'azzam Şâh-i Â'lem "Huld-Menzil" (Timur'un XI. kuşak ve Bâbur'un 6. kuşak torunu) (Burhân-pûr/Dekken, 14.10.1643-Lâhûr, 27.2.1712 = 68, 4, 12). Timuroğulları'ndan 7. Hindistan imparatoru (pâdişâh) ve Hindistan Türk imparatorlarının 63.'sü (3.3.1707-27.2.1712 = 4, 11, 25). Dehli'de Mûtî-Mescid'de medfun. Asıl adı

Muhammed Mu'azzam Şâh-i Â'lem Mîrzâ olup, "Bahâdur Şâh" adıyla cülûs etti; fakat "Şâh-i Â'lem" diye de anılır. Saltanatı, Osmanlı pâdişâh-halîfesi III. Ahmed (1703-1730) ile muâsir ise de, Bahâdur (Bahâdır) Şâh, III. Ahmed'in babası IV. Mehmed (1648-1687) (doğ. 1641) ile yaşittir. Babasının cülûsunda 15 yaşında 2. velîahd oldu. Ağabeyinin ölümü üzerine velîahd oldu (no.11: 10.1675-3.3.1707 = 31, 5). Velîahdlik müddetinin uzunluğu bakımından bütün Hindistan Timuroğulları'nda birincidir.

Bâbur 43, oğlu Hümâyûn 23, oğlu Ekber 13, oğlu Cihângîr 31, oğlu Şâh-ı Cihân 34, oğlu Âlemgîr 40 yaşlarında Hindistan pâdişâhı oldukları halde, Bahâdur Şâh cülûsunda 63 yaşında idi. Ancak II. Âlemgîr, 1754'te 66 yaşında cülûs ederek onu geçmiştir (sonra 62 yaşında cülûs eden II. Bahâdur gelmektedir).

1675-6 Afganistan seferine kumanda etti. 3.1687-4.1694'te babası tarafından sarayında ikaamete me'mûr edildi (bir çeşit hapis). Vâlîlikleri (eyâlet vâlîsi = sûbe-dâr): Dekken (1663-1665 başl. + 1667-1.1673 + 12.1678-3.1680), Kâbil (2.4.1694-27.2.1712, fiilen Kâbil'e giderek 1699-1707), Agra (fiilen 4.1695-1699), ilâveten Lâhûr (1695-1712). Zevceleri:

- = 1. Nizâm Bâi b.Rup Singh (Râcpût Rator râcâsı) (Cihândâr Şâh'ın ann.): izd.1661.
- = 2. Mîhrü'n-Nisâ b.Necm-i Şânî Mîrzâ-Sancar: şâire.
- = 3. Mîhr-Perwer (Cihân-Şâh M.'nın ann.).
- = 4. Bint Jaswant Singh (Râcpût Mârwâr râcâsı): izd.1660.

Bahâdur Şâh'ın Çocukları

1. Mu'izzü'd-Dîn Muhammed CİHÂN-DÂR-ŞÂH Pâdişâh "Hazret-i Huld-Ârâm-gâh" (Timur'un XII. ve Bâbur'un 7. kuşak torunu) (Dekken, 8.4.1663-Dehli, 12.2.1713 = 49, 10, 6). Timuroğulları'ndan 8. Hindistan imparatoru (pâdişâh) ve Hindistan Türk imparatorlarının 64.'sü (27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14). Dehli'de Hümâyûn-Şâh Türbesi'nde medfun. Saltanatı Osmanlı pâdişâh-halîfesi III. Ahmed'in zamânına (1703-1730) rastlar. Fakat yaş bakımından III. Ahmed'in 1664 doğumlu ağabeyi II. Mustafa (1695 - 1703) ile akrandır. Babasının saltanatı boyunca onun velîahdi oldu (no.12: 3.3.1707-27.2.1712 = 4, 11, 25). İmparator Ferruh-Siyer Şâh'ın emriyle sadrâzam Zülfekaar Hân ile berâber idâm edildi. 1695'te Multân, sn.Lâhûr vâlîsi idi. Südkardeşi: Emîrül-Ümerâ 'Alî Murâd Hân-ı Cihân Kökeltaş. = 1. Awrûp Bâi (II. Â'lemgîr Şâh'ın ann.). = 2. Lâ'l-Künwer (Kunari) İmtiyâz-Mağall (pâdişâh-beğim = imparatoriçe: 27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14). = 3. Seyyidü'n-Nisâ Beğim, izd. 30.8.1684, b.Rüstem M.b.Murâd-kâm M.(ölm.1669) b.Murâd M.(= Bint 'Abdürrahîm Hân-ı Hânân) b.Rüstem M.(1565-1642) b.Hüs. M. (ölm. 1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm.Şafewî. = 4. 3'ün halası olan Beğim (izd. 13.10.1676) (ilk zevcesi) b.Murâd-kâm M.b.Murâd M. b.Rüstem M.Şafewî. Cihândâr Şâh'ın çocukları için aş.bk.

2. 'Azîmü's-Şân (Muhammed 'Azîm) Mîrzâ (Dekken, 11.6.1664-3.1712 = 47, 9): Cihândâr Şâh'ın 14 ay kç. kardeşi. Dehli'de öldürüldü. Bengal v.1696a - 1704. Saltanat müddeîsi 27.2.1712-3.1712 = 0, 1 (babası Bahâdur Şâh'ın ölümü üzerine). 1695-3.1712 = 13 müddetle Bengal, Bihâr, Orisa, Allaahâbâd eyâletlerini hep birden idâre etti. = 1. Şâhibe-i Niswân (Ferruh-Siyer Şâh'ın ann.). = 2. Fûlâne, Mûbârizü'l-Mülk Nâm-wer Ceng Ser-Bülend Hân'ın hemşiresi; Bihâr, 7.1718'de Agra, 6.1725-1730'da Gücerât v. Çocukları için aş.bk.

3. A'azzî'd-Dîn Mîrzâ.

4. Şewket-efzâ (Dewlet-efzâ) Mîrzâ.

5. Refî'ü's-Şân (Refî'ü'l-Kadr) Mîrzâ (katli: Dehli, 3.1721). Çocukları için aş.bk.

6. Muhammed Huceste-Ahter Cihân-Şâh Mîrzâ (katli: Dehli, 3.1712) = Edhem Bât (Muhammed Şâh'ın ann.).

7. Muhammed Hümâyûn Mîrzâ.

'Azîmü's-Şân Mîrzâ b.Bahâdur Şâh'ın Oğulları

1. Muhammed Kerîm Mîrzâ (1684?-Dehli, 1714, katl = 28?).

2. Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyî'd-Dîn (Mu'înü'd-D.) FERRUH-SİYER-ŞÂH Pâdşâh "Hazret-i Şehîd-i Merhûm" (Ewrengâbâd/Dekken, 18.7.1687-Dehli, 29.4.1719 = 31, 9, 12). Dehli'de Hümâyûn-Şâh Türbesi'nde medfun. Hal'inden 0,2,9 sn. öldürüldü. Timuroğullarından 9. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 65.'si (12.2.1713-18.2.1719 = 6, 0, 5). Amcası Cihândâr Şâh'ın yerine geçti ve yerini amca-oğlu Refî'ü'd-Derecât Şâh'a bıraktı. Osmanlı pâdişâh-hâlifelerinden III. Ahmed'in (1703-1730) muâsırı. Yaşça daha çok III. Ahmed'in yeğeni I. Mahmûd'un (1730-1754, doğ. 1694) akrânı. Hiç vefiahd olmaksızın amcasının hal' ve katli ve amcasının oğullarının bertaraf edilmesiyle cülûs etti. 3.1712-12.2.1713'te kendisine babasının yerine Bengal, Bihâr, Orisa, Allaahâbâd eyâletleri tevcih edilmişti (esâsen bu eyâletleri 1702'den beri babası adına idâre ediyordu). = Bint Râcâ Ajît Singh (1702?-?, izd.12.1715, izd.müd. 3,8, yş. 13?-18?, zevcinden 15? kç.). Ajît Singh, 1721'e kd. Racastân ve Gücerât vâlîsi oldu; oğlu -ve Ferruh-Siyer'in kayın-birâderi- Râcâ Abhoy (Abhi) Singh, 1730-1735'te Gücerât v.ve Mârwâr (Côdhpûr) râcâsı (merkez Côdhpûr) oldu. Ajît Singh'in babası Caswant Singh de Mârwâr râcâsı (1638-78) idi. Ferruh-Siyer'in bu zevcesi, zevcinin katli üzerine Dehli'den Côdhpûr'a döndü ve irtidâd etti. Çocukları:

1.) Cihân Murâd-Şâh Mîrzâ (1704?-?): Vel.no.14: 12.2.1713-18.2.1719 = 6, 0, 5 (babasının vefiahdı).

2.) Cihân-gîr Mîrzâ. Çocukken öldü.

3.) Melike-i Zemân(e) Beğim (1707?-?) = Muhammed Şâh (pâdişâh: 7.9.1719-

25.4.1748 = 28, 7, 8) (izd.1723, yş.16?, zevcinden 5? kç.), çocukları için bk.Muhammed Şâh.

3. Hümâyûn-Baht Mîrzâ: 3.1712'de gözlerine mil çekildi.

4. Rûhü'l-Kuds Mîrzâ: çocukken öldü.

Refî'ü's-Şân Mîrzâ b.Bahâdur Şâh'ın Oğulları

1. Muhammed İbrâhîm Mîrzâ (1692?-1746 = 54?): Vel.no.16 (küçük kardeşi II. Şâh-ı Cihân için) 11.6.1719-7.9.1719 = 0,2,25. Müddei: 7.9.1719-20.11.1720 = 1, 2, 13 (tahta çıkan amca-zâdesi Muh.Şâh'a karşı).

2. Şemsü'd-Dîn Muhammed Ebü'l-berekât REFÎ'Ü'D-DERECÂT-ŞÂH Pâdşâh-ı Gaazî (1699-Dehli, 1.6.1719 = 20). Timuroğulları'ndan 10. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 66.'sı (18.2.1719 - 11.6.1719 = 0, 3, 21). İki ağabeyi hayatta iken, hal' edilen amca-zâdesi Ferruh-Siyer'in yerine tahta cülûs etti. Osmanlılar'dan III. Ahmed'in (1703-1730) muâsırı ve III. Osmân'ın (1754-1757; doğ.1699) akrânı.

3. Refî'ü'd-Dewle ŞÂH-ı CİHÂN II Pâdşâh (1695?-Bidyâpûr/Fetihpûr-Sikrî, 29.9.1719 = 24?). Timuroğulları'ndan 11. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 67.'si (11.6.1719-7.9.1719 = 0, 2, 25) Küçük kardeşinin veliahdı (no.15: 18.2.1719-11.6.1719 = 0, 3, 21) idi, onun yerine tahta geçti ve hal'inden 22 gün sn. öldü. Yerine veliahdı olan ağabeyi İbr.M. değil, amca-zâdesi Muh.Şâh, pâdişâh oldu. Osmanlılar'dan III. Ahmed'in (1703-1730) muâsırı ve bunun yeğeni I. Mahmûd'un (1730-1754; doğ.1696) akrânı. Bu iki kardeşin (Refî' Kardeşler) saltanatları toplamı 0, 6, 16'dır. Kızı:

Rûşen-Rây Beğim (1715?-?) = Nâdir Şâh Avşar (izd. 6.4.1739) (İran Türk imparatoru).

Cihân-Şâh Mîrzâ b.Bahâdur Şâh'ın Oğulları

1. 'İzzü'd-D.Ferhunde-Ahter Mîrzâ.

3. Bülend-Ahter Mîrzâ (1705?-?): şâir. Vel.no.17(7.9.1719-14.12.1725 = 6, 3, 7; ağabeyi Muh.Şâh için, ağabeyinin oğlu doğuncaya kd.). Aşağıdaki Muh.Şâh'tan küçüktür (şekil bakımından kolaylık için evvele alındı).

2. Ebü'l-Muzaffer (Ebü'l-Feth) Nâsirü'd-Dîn MUHAMMED ŞÂH Pâdşâh-ı Gaazî (Dehli, 7.8.1702-Dehli, 25.4.1748 = 45, 8, 19). 12. Timuroğlu Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 68.'si. Veliahd olmaksızın, amca-zâdesi II. Şâh-ı Cihân'ın yerine cülûs etti. Bestekârdır. Dehli'de Nizâmüddîn Ewliyâ Türbesi'nde medfun. Asıl adı "Rûşen-Ahter Mîrzâ" ve ölümünden sonraki resmî unvânı "Hazret-i Firdews-Ârâm-gâh"tır (I. Mahmûd'a nâmesi: *Top.Sar.Arş.Kıl.*, 130a). = 1. Melike-i Zemân(e) B.b. Ferruh-Siyer-Şâh. = 2. Edhem Bâî (Ah.Şâh'ın ann.) (oğlu ile ber.

2.6.1754'te gözlerine mil çekildi(*). Muhammed Şâh'ın saltanatı (7.9.1719-25.4.1748 = 28, 7, 8), Osmanlı sultân-halifelerinden III Ahmed (1703-1730) ve yeğeni I. Maḥmûd (1730-1754) ile muâsırdır. Yaşça 1. Maḥmûd'un kardeşi ve halefi III. Osmân (1754-1757; doğ.1699) ile akrandır. Çocukları:

1. Fülâne Beğim = Naşru'llaah Mîrzâ b.Nâdir Şâh (katli 1747) (izd.6.4.1739).

2. Şâhibe-i Zemân Beğim = Ahmed Şâh Dürrânî (izd. 1757).

3. Mucâhidü'd-Dîn Ebü'n-Naşr Bahâdur AHMED ŞÂH Pâdşâh (Dehli, 14.12.1725-Dehli, 25.5.1774 = 48, 4, 26). Timuroğulları'ndan 13. Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 69.'su (25.4.1748-2.6.1754 = 6, 1, 7). Doğar doğmaz babasının veliahdı oldu (no. 18: 14.12.1725-25.4.1748 = 22, 4, 12). Babasının ölümü üzerine cülûs etti. Hal' ve Dehli Sarayı'ndaki dâiresine gözlerine - annesiyle berâber- mil çekilerek hapsedildi. Hal'inden sn. 19,10,7 müddetle yaşadı. Vezîr (sadrâzam) 'Îmâdül-Mülk Gaazi'd-D.Hân tar.hal' edilmiştir. Yerine babasının amca-zâdesi ve yaşça ondan 37 yıl by.olan II. Âlemgîr tahta çıktı. Dehli'de Meryem-Mekânî (yâni Ekber Şâh'ın annesi) Türbesi'ne gömüldü. Veliahdlığında Mâlva vâlîsi idi (1746-25.4.1748). Onun hal'i ile hânedân dal değiştirdi ve saltanat, Bâhâdur Şâh'ın büyük oğlu ve halefi Cihândâr Şâh dalına geçti ve artık bu dalla devâm etti. Ahmed Şâh, Osmanlı sultân-halifelerinden I. Maḥmûd (1730-1754) ile muâsır, fakat yaşça I. 'Abdülhamîd (1774-1789; doğ.1725) ile akrandır. = Melike-i Zemân (Bîdâr-Baht M.'nin ann.). Oğulları:

1.) Bîdâr-Baht Mîrzâ (1745?-9.10.1788 = 43?): Vel.no.19 (babasının saltanatı boyunca: 25.4.1748-2.6.1754 = 6, 1, 7). Müddeî: 29.8.1788-9.10.1788 = 0, 1, 11 (Şâh-ı Â'lem'e karşı). İsyânı Rohilla Afgan kumandanı Gulâm Kaadir Hân tar. bastırılıp onun tar. katledildi.

2.) Muhammed Mîrzâ (1748?-İstanbul, 1784 = 36?): 1774'te kör babaannesi ile berâber İstanbul'a geldi ve I. 'Abdülhamîd'in (1774-1789) hizmetine girdi. Üsküdar'da Şehîdlik Câmii'nde medfun. Muh.M., Timur'un 15. ve I. 'Abdülhamîd ise Yıldırım'ın 14. kuşak torunları idiler. Son 10 yılını İstanbul'a yaşadı.

Cihândâr Şâh'ın Çocukları

1. 'İffet-ârâ Beğim: torunu Muh.Zahîrî'd-D.Mîrzâ 'Alî-Baht Bahâdur Gûrgânî-i Azferî'dir (Delhi Sarayı, 1758-Madras, 1818 = 60). Bu zât, 1788-1795'te Luknow'da Üd nevvâb-vezîrinin sarayında, 1795-1807'de Üd'da Mürşidâbâd'da, 1807-1818'de Madras'ta yaşadı. Urdû, Fars, Türk dillerinde dîvân sâhibi şâir, ansiklopedist, Türkçe üzerinde 4 eserin müellifidir (*EI, nouv. éd.*, 1, 836b-7a) (hâturaları: *Wâkı'ât-i Azferî*, Farsca'dan Urdû'ya trc. 'Abdül's-Settâr, Madras, 1937).

İzferî'nin babası ve İffet-ârâ Beğim'in oğlu Sultân Muh.Velî Gûrgânî'dir.

*Sâbıkan Hindistân şâhi merhûm we mağfûr Ahmed Şâh'ın wâlidesi Sâliha Hâtûn 1192"(1778), Karacaahmed kabristânında (İstanbul) mezâr kitâbesi (I.H.Konyalı, *Üsküdar Târîhi*, II,495).

2. A'azzü'd-Dîn Mîrzâ (1686?-1750? = 64?): babası Cihândâr Şâh'ın velî (no.13: 27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14). Babası hal' edilince o da gözlerine mil çekilip iskaat edildi, 7.9.1719'da saltanat kendisine teklîf edildiyse de, kör olduğunu, yapamıyacağını söyleyip reddetti. Kızı:

Gewherü'n-Nisâ Beğim = Timur-Şâh b. Ahmed Şâh Dürrânî (izd.28.1.1757).

3. 'Azîzü'd-Dîn Muhammed ÂLEM-GÎR II Pâdşâh (1688-Delhi, 29.11.1759 = 71). Timuroğulları'ndan 14. Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 70.'si (2.6.1754-29.11.1759 = 5, 5, 27). Osmanogulları'ndan I. Mahmûd (1730-1754), kardeşi III. Osmân (1754-1757) ve amca-zâdeleri III. Mustafa (1757-1774) ile muâsir. Yaş bakımından I. Mahmûd'a (doğ. 1696) daha yakındır. Timur'un XIII. ve Bâbur'un 8. kuşak torunu. Selefi Ahmed Şâh'tan 37 yaş yaşlı. Onun hal'i ve onun oğlunun velîahdlikten iskaatı ile, hiç velîahd olmaksızın cülûs etti. Vezîr (sadrâzam)-diktatör Gaazi'd-D.Ĥan tar. katledildi ve oğlu tahta çıkarıldı. Asıl adı 'Azîzü'd-Dîn Mîrzâ olan II. Âlemgîr, daha 7.9.1719'da 35 yıl önce kendisine teklîf edilen tahtı reddetmişti. Cihândâr Şâh'ın küçük oğlu ve babasının hal' ve katlinde (12.2.1713) 25 yaşında idi. = Zînet-Mahall (asıl adı: Bilâl Kûşwer) (Şâh-i Â'lem'in ann.). Oğlu:

Celâlü'd-Dîn Muhammed ŞÂH-I ÂLEM (II) PÂDŞÂH (Delhi, 15.6.1728-Delhi, 19.11.1806 = 78, 5, 4). Şehzâdelik adı: 'Abd'Ullaah Â'li-Gewher Mîrzâ. Ölümünden sn. "Hazret-i Firdews-Menzil". Timuroğulları'ndan 15. Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 71.'si (29.11.1759-19.11.1806 = 46, 11, 20). Timur'un XIV. ve Bâbur'un 9. kuşak torunu. Osmanlılar'dan III. Mustafa (1757-1774), kardeşi I. Abdülhamîd (1774-1789), III. Mustafa'nın oğlu III. Selim (1789-1807)'in muâsırı. Yaşca daha çok 1725 doğumlu olan I. Abdülhamîd'in akrânı. Babasının saltanatı boyunca vel.(no.20: 2.6.1754-29.11.1759 = 5, 5, 27). Ekber ve Âlemgîr'den sn. Hindistan Timuroğulları içinde en fazla tahtta kalan odur. Kezâ Âlemgîr ve II. Bâhâdur Şâhlar'dan sn.en fazla yaşayan pâdişâhdır. Âftâb mahlasıyla Farsca ve Urdû dilinde şiirler yazdı, dîvân sâhibidir. Dehli'de Mûti-Mescid'de medfun. 29.11.1759'a kd. Bengal vâlîliği yaptı ve 30.1.1762'de Bengal'den Dehli'ye geldi. 1764-25.12.1771'de Dehli'de değil, Allaahâbâd'da oturdu ve 7 yıl burası taht şehri oldu. Bir ara Luknow'da da oturdu (bu dönemde Agra'ya bâzan Ekber'e izâfetle "Ekber-Âbâd" ve Bihâr'ın merkezi Patna'ya I. Bahâdur'un oğlu 'Azîm M.'ya izâfetle "Azîm-Âbâd" da denmiştir, o devir kaynaklarında geçer). Dehli şehri, 1803'te (eylûl) İngiliz nüfûzuna düştü. Esâsen XVIII. asır sonlarında Hindistan Türk imparatorluğu, büyük devletler arasından çıktı. Hindistan, çoğu Müslüman bir çok devlete ayrıştı. Bunlar sâdece Dehli'deki Timurlu pâdişâh adına hutbe okutmakta idiler, Dehli ve Timuroğulları ile başkaca ilgileri kalmadı. İmparatorluk, "Hindûstân" denen Ganj vâdisine sığındı ve gittikçe bu vâdide de bir taraftan yerli devletler, diğer taraftan Bengal'den gelen İngilizler tarafından itilmiye başlandı. Şâh-i Â'lem'den sonra gelen iki imparator -ki onun oğlu ve torunudur- İngiliz nüfûzuna düştüler. Şâh-i Â'lem'in oğulları:

1. Muhammed Cüvân-Baht Mîrzâ (Dehli, 1749-Benâres, 31.5.1788 = 39): babasının velîahdi (no.21: 29.11.1759-31.5.1788 = 28, 7, 3) (Şâh-i Â'lem M.= I.

Bahâdur, Cihângîr Şâh ve Dârâ-Şükûh M.'dan sonra en uzun velîahdlık müddeti). Ölümüyle yerine kardeşi II. Ekber velîahd oldu. Bir ara babasının yerine onu tahta çıkarmak istediler, reddetti (7.1761, yş.12). Babası pâdişâh olunca, Bengal saltanat nâibliğine getirildi (29.11.1759-30.1.1762 = 2, 2, 1). Oğulları:

- 1.) Fülân Mîrzâ.
- 2.) Fülân Mîrzâ.
- 3.) Fülân Mîrzâ.

2. Ebü'n-Naşr Mu'inü'd-Dîn Muhammed EKBER ŞÂH II Pâdşâh (Dehli, 23. 4. 1760 - Dehli, 28.9.1837 = 77, 3, 5). Ölümünden sn. "Arş-Ârâm-gâh". Dîvân sâhibi (mahlası: Şu'â). Dehli'de Mûtî-Mescid'de medfun. Timuroğulları'ndan 16. Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 72.'si (19.11.1806-28.9.1837 = 30, 10, 9). Osmanlılar'dan III. Selîm (1789-1807), yeğeni IV. Mustafa (1807-1808) ve bunun kardeşi II. Mahmûd (1808-1839) ile muâsır. Yaş bakımından III. Selîm (doğ.1761) ile akran. 11 yaş by. ağabeyinin ölümü üzerine babasına velîahd oldu (no.22: 31.5.1788-19.11.1806 = 18, 5, 20). Velîahdliği müddetince, 9.8.1788'de babası kör olduğu için âdetâ saltanat nâibliği yaptı. Babasının yerine geçti. Babasından 1 yıl, 2 ay eksik yaşadı. 1813'te İngiltere'ye tâbî olmayı kabûl etti. = Lâ'î Bâî (1761?-?) (izd.1774, yş. 13?, zevcinden 1? kç.) (II. Bahâdur'un ann.). Çocukları için aş.bk.

3. Süleymân-Şükûh Mîrzâ (ölm. 1837 Luknow): babasının 2. velîahdi ol.öldü.

II. Ekber'in Oğulları

1. Muhammed Cihân-gîr Mîrzâ (Dehli, 1774?-Dehli, 1821 = 47?): babasının velîahdi (no.23: 19.11.1806-1821 = 15). Ölümüyle 1 yaş kd.küçük kardeşi velîahd oldu. Nizâmeddîn Evliyâ Türbesi yanındaki türbesinde medfun.

2. Ebü'l-Muzaffer (Ebû-Zafer) Sirâcü'd-Dîn Muhammed BAHÂDUR ŞÂH II Pâdşâh-i Gaazî (Dehli, 25.10.1775-Rangun/Birmanya, 7.11.1862 = 87, 10, 13). Şehzâdelik adı: Ebû-Câ'fer Gaazî'd-Dîn Mîrzâ. Farsca ve Urdû'da dîvân sâhibi şâir (mahlası: Zafer). Hattât ve bestekâr. *Dîvân*'ı ve *Gülüstân Şerhi* Dehli'de basılmıştır. Timuroğulları'ndan 17. ve sonuncu Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 73. ve sonuncusu (28.9.1837-4.12.1858 = 21, 2, 6). Osmanlı pâdişâh-halîfelerinden II. Mahmûd (1808-1839) ile I. 'Abdûlmecîd'in (1839-1861) muâsırı ve yaşça daha çok II. Mahmûd'un ağabeyi ve selefi IV. Muştafa'nın (1807-1808; doğ. 1779)akrânı. Timuroğulları'ndan yalnız Âlemgîr Şâh, ondan 1 yıl, 3,5 ay fazla yaşamıştır. 62 yaşında cülûs etmekle, I. Bahâdur ve II. Âlemgîr'den sn. en yaşlı tahta çıkan odur. Timur'un XVI. ve Bâbur'un II. kuşaktan torunu. Ağabeyinin ölümü üzerine babasının velîahdi (no.24: 1821-28.9.1837 = 16). = Zînet-Mahall (1823?-?) (izd.1837?, yş.14?, zevcinden 49? kç.) (Cüvân-Baht Mîrzâ'nın annesi).- Türkler'in İngilizler'i

Hindistan'dan kovmak üzere düzenledikleri bütün Hindistan'a yayılan ünlü Sipâhî İhtilâli'nin başarısızlığı üzerine, 21.9.1857'de Dehli Kalesi'ndeki (Kızıl Kale = Red Fort) İmparatorluk Sarayı'na giren İngiliz birlikleri, II. Bahâdur'u esir aldılar. 29.3.1858'de İngiliz yüksek mahkemesinde muhâkeme edildi. 4.12.1858'de hal' edildi. Birmanya'da Rangun'a sürüldü. Oradaki sarayında âilesi ile 3, 11, 4 müddetle yaşayıp öldü. Şwedagon Pagodası mahallesindeki türbesine gömülüdür. Şimdi sandûkasının üzerinde Türkiye ve Pâkistan bayrakları vardır. Hindistan'da saltanatın ilgasından 19,0,28 sn. Kraliçe Victoria, Timuroğulları yerine Hindistan imparatoriçesi ilân edildi: 1.1.1877. İngiltere'nin Hindistan'daki yönetimi şu devrelere ayrılır: 1. Bengal umûmî vâîleri devresi (1774-1833 = 59), 2. Hindistan umûmî vâîleri devresi (1833-1858 = 25) ve 3. Hindistan kral-nâibleri devresi (1858-1947 = 89) (hepsi = 173 yıl), son devre, Hindistan'da Türk imparatorluğunun düşmesi ile başlamış, fakat merkez Kalkûta olmakta devâm etmiş, merkez Delhi'ye ancak 12.12.1912'de getirilebilmiştir.- II. Bahâdur Şâh'ın çocukları:

1. Dârâ-Bâht Mîrzâ (Delhi, 1797-Delhi, 1849 = 52?): II. Bahâdur Şâh'ın by.oğlu ve ilk velî (no.25: 28.9.1837-1849 = 12). Şâir.

2. Fethü'l-Mülk Muhammed-Sultân Fahrû Ferîd'd-Dîn Mîrzâ (Dehli, 1801?-Dehli, 13.7.1856 = 55?): Vel.no.26 (1849-13.7.1856 = 7).

3. Moğol Mîrzâ (Dehli, 1808?-Dehli 22.9.1857 = 49?): Vel.no.27 (13.7.1856-22.9.1857 = 1, 1, 10). Büyük-Sipâhî İhtilâli başkumandanı: 1.5.-22.9.1857 = 0, 4, 22. Kardeşi ve oğlu ile berâber İngiliz istihbârât subayı Binbaşî Hudson tar. elçabukluğuna getirilip tabanca ile vurulup öldürülerek şehîd oldu. Oğlu:

Ebû-Bekr Mîrzâ: babası ve amcası ile berâber Dehli'de 22.9.1857'de şehîd oldu.

4. Firûz-Şâh Mîrzâ (ölm.1859): 28. ve sonuncu vel. (22.9.1857-4.12.1858 = 1, 3, 12). Ağabeyinin yerine 22.9.1857'de "Büyük-Sipâhî İhtilâli" başkumandanı.

5. Hoca-Sultân Mîrzâ (ölm.Dehli, 22.9.1857): 2.vel.iken ağabeyi ve yeğeni ile ber.şehîd oldu.

6. Cûwân-Bâht Mîrzâ (Dehli, 1839-Mulmeyn/Birmanya, 1884 = 45): Timur'un XVII. ve Bâbur'un 12. kuşak torunu. Hânedan Reîsi: 7.11.1862-1884 = 22. Babası ile ber.4.12.1858'de Dehli'den Rangun'a sürüldüğü zaman 2. vel.ve 19 yaşında idi. Oğlu:

Fülân Mîrzâ (Dehli, 1855?-?): 1884'ten it.babasının yerine Hânedan Reîsi. Dedesi Bahâdur Şâh ve babası ile Dehli'den Rangun'a sürgüne gittiği zaman çok küçüktü. Bu Mîrzâ'nın torunları, şimdi Rangun'da yaşıyorlar.

7. 'Abbâs Mîrzâ (doğ.Dehli - ölm.Rangun).

8. 'Abd'Ullaah Mîrzâ (doğ.Dēhli - ölm.Rangun).

9. Fülâne Beğim.

10. Fülâne Beğim.

İkinci Ekber'in küçük oğlu Selîm Mîrzâ ise 1829'da hayatta idi.

Hindistan Târîhinin Kısa Kronolojisi (1556-1949)

7.X.1556: Afgaan Sultânı Şâh 'Adlî Sûr'un vezîri Râcâ Himu'nun 50.000 süvârî ve 1.000 fil ile Ekber'in Dehli vâlîsi Tardu Bey'i bozup şehre girmesi

5.XI.1556: İkinci Pânîpat meydân muhârebesi. Afgaan-Racput ordusu: 30.000 süvârî, 1.500 fil, Ekber ve Bayrâm Hân: 10.000 kişi. Dehli'nin istirdâdı

1558: Kandehâr'ın İran'a terki

1559: Gwalyûr ve Hânûr'un istirdâdı

1561: Hânûr (Doğu Hindistân) vâlî-i umûmîsi ve sadr-ı â'zam Bahâdur Hân'ın ağabeyi 'Alî-Kulî Özbek'in 50.000 piyâde, 20.000 süvârî, 500 fillik Şîr Hân Sûr'un Afgaan ordusu'nu Hânûr'da imhâsı.- Edhem Hân'ın Mâlwa'yı fethi

1564: Hindistân'ın en müstahkem mevki olan Çunâr'ın zabtı

1565: 5 Dekken Müslümân devleti'nden dördünün birleşip Vicayanagar (en güney Hindistân) Hîndû devleti'ne son vermesi ve Hindistân'da Hîndûlar'a â'id hiçbir yerin kalmayışı

II.1568: Racistân'da Çitor müstahkem mevki'nin Râcâ Udey Singh b.Râcâ Sângâ'dan alınması

1570: Bütün Racistân râcâları'nın Ekber'in hâkimîyetini tanınması

1573: Gücarât'ın ve Surât'ın fethi, Hâdim Süleymân Paşa'nın bıraktığı toprakların Âgrâ'ya yollanması, İbrâhîm Hüseyin Mîrzâ'nın Âgrâ'ya tecâvüzü, Pencâb'da yakalanması ve habsi

1573 sonu: Ekber'in Âgrâ'ya dönüşü, Feth-pûr-Sikrî'yi te'sisi, tekrâr Gücarât'a dönüp âsî Mahammed Hüseyin Mîrzâ'yı yenerek esîr etmesi

1574: Nizâm-Şâhîler'in (Ahmed-nagar) 'İmâd-Şâhîler (Berâr) devleti'ni ilhâkı

VIII.1574: Ekber'in Patna'yı fethi

1575: Bengal'in Afgaanlar'dan fethi ve Orisa'nın tâbî'iyeti.- Büyük merkezîyetçi ıslâhât

1576: Orisa'nın Afgaanlar'dan fethi.- Muzaffer Hân'ın sadr-ı â'zam (wekil) olması

VII.1579: Ayın 2. cum'asında Âgrâ'da 100.000 kişilik bir cemâ'at önünde Ekber'in hutbe'de kendisini "Hindistân Müslümânları'nın dînî reîsi" î'lân ettirmesi ve zımnen III. Sultân Murâd'ın (*Müntehabü't-Tewârîh*, II, 273) halife sıfatını tanımaktan vaz geçmesi

I.1580: Büyük Bengal isyânı ve büyük Bihâr (Patna) isyânı (Hânûr büyük-kadısı'nın Ekber'e isyânın vâcib olduğuna dâir fetvâ'sı üzerine)

IV.1580: Bengal sûbe-dârı Muzaffer Hân'ın katli ile Bengal'in âsîler eline geçmesi, hutbe'de yeni âsî vâlî-i umûmî Mâ'sûm Hân Kâbulî adının zikri

1580 ortaları: Mâlwa'da küçük bir isyân ve sûbe-dâr Şecâ'at Hân'ın katli

1580: İmparatorluk'da yeni teşkilât; 8 nâzır: 1.sipeh-sâlâr, 2. dîwân (mâlîye), 3. bahşî (harbîye), 4. Mîr-'adl('adliye), 5. sadr (diyânet ve vakıflar), 6. kûtwâl (dâhîliye) 7. mîr-bahr (bahriye) ve 8. wak'a-nüwîs (istihbârât).- 12 eyâlet (şûba): Gücerât(Ahmed-Âbâd), Mâlwa (Mandu, sonra Uceyn), Racistân (Ecmîr), Dehli, Âgrâ, Ūd, Allaah-Âbâd, Bihâr (Patna), Bengal-Orisa(Mürşid-Âbâd, Kuttak) Cenûbî Pencâb (Multân), Şimâlî Pencâb (Lâhûr), Afgaanistân (Kâbil; Peşâwer dâhil) (az sonra Bengal ile Orisa, ayrı-ayrı 2 sûba olur) (vefâtında 5 sûba daha ilâvesiyle 18 sûba olur: Hândeş (Burhân-pûr), Berâr (Ellîç-pûr), Dekken (Ahmed-nagar), Sind (Tette), Kışmîr (Srinagar) (1689'da 3 sûba daha: Bîdar, Hayder-Âbâd ve Bîcâ-pûr; aynı târihte Ahmed-nagar sûbası, "Ewreng-Âbâd" ismiyle çok genişletildi) (sûba = eyâlet, ser-kaar'lara = sancak, vilâyet, onlar da pergene'lere = kazâ ayrılır; başlarındaki askerî-mülkî en büyük âmire sırasıyla sûbe-dâr, fawc-dâr ve sâna-dâr denilir; meselâ Dehli sûbası'nda 8 ser-kaar ve 237 pergene vardır (XVI. asır sonlarında)

II.1581: Ekber'in kardeşi 'Abdu'l-Hakîm Mîrzâ'ya karşı sefere çıkmak üzere Âgrâ'dan hareketi; sadr-ı â'zam Şâh-Mansûr'un Mîrzâ tarafdarı olduğu için îdâmı; Ekber'in dînî mübâlâsızlıklarına karşı bütün Hindistân'da umûm memnûniyetsizlik ve 'Abdu'l-Hakîm Mîrzâ tarafdarlığı

I.VIII.1581: Ekber'in Kâbil'e girmesi

1581 sonu: Ekber'in Âgrâ'ya dönüşü; sadr = şeyhu'l-İslâmlık = meşihat-i İslâmîye makaamı'nı ilgaası ve her sûbe = eyâlete ayrı bir sadr (büyük müftû-kaadî) tâyîni

1582: Ekber'in İmparatorluk'da dul Hindû kadınların yakılmasını men' etmesi.- Ekber'in tevhd-i ilâhî 'akıydesi'ni î'lânı

1583: Gücerât'da büyük isyân

1583 sonu: Ekber'in Allaah-Âbâd şehri'ni te'sîsi.- Ekber'in şark seferi

1584: Gücerât isyânı'nın bastırılması

1585: Ekber'in Pencâb seferi

1586: Mâlwa sûba-dârı Hân Â'zam'ın Berâr akını

1587: Hindûlar'da dul kadınların evlenebilmelerine dâir Ekber'in fermânı

1594: Kandeher ve Zemîndâver'in Safevîler'den alınması

XII.1595: Gücerât umûmî vâlisi Murâd Mîrzâ ile Hân-ı Hânân 'Abdu'r-Rahîm'in (Mâlwa umûmî vâlisi) Berâr'ı Nizâm-Şâhlar'dan fethi ve pây-i taht Ahmed-nagar'ın neticesiz muhâsarası

II.1597: 'Abdu'r-Rahîm Hân'ın Godavârî kıyısında Bîcâpûr-Gülkende müttefik İslâm devletleri ordusunu imhâsı

1599: Ekber'in Dekken seferi'ne çıkması ve Dânyâl Mîrzâ'nın Ahmed-nagar'ı muhâsarası

1600 sıraları: Sih dîni'nin bugünkü şeklini alması ve İslâm dîni ile Hindû dîni'ni toplamak iddiasında bulunması

VII.1600: Ahmed-nagar'ın düşmesi ve Sultân Bahâdur Nizâm-Şâh'ın esâreti

I.1602: Hândeş İslâm devleti'nin ilhâkı

I.1602: Çok küçülen ve pâ-yı tahtını Dewlet-Âbâd'a nakl eden Nizâm-Şâhî devleti ile barış

VIII.1602: Allaah-Âbâd umûmî vâlisı velî'ahd Cihân-gîr Mîrzâ'nın sadr-ı â'zam müverrih Ebu'l-Fazl 'Allâmî'yi Dekken'den dönerken öldürtmesi (bu şahıs, Ekber'i dinsizliğe kışkırttığı için, bütün Müslümânlar'ın nefretini celb etmişti); Ekber ile Velî'ahd'in bozuşması ve araya Ekber'in annesi Hamîde-Bânû Pâdşâh-Begim, halası Gül-Beden Begim, zevcesi ve hala-zâdesi (Bayrâm Hân'ın eski zevcesi) Selime-Sultân Begim'in girmesi ile Cihân-gîr Mîrzâ'nın afvı

1602 sonları: Ekber'in sevgili oğlu Dânyâl Mîrzâ'nın veyâ Velî'ahd Cihân-gîr Mîrzâ'nın oğlu Husrew Mîrzâ'nın velîahd îlân edileceği lâflarının şuyû'u

1604: Velî'ahd Cihân-gîr Mîrzâ'nın bir cenâze merâsimi için geldiği Âgrâ'da Ekber'in emri ile muvakkaten tevkîfî

4.X.1605: Ekber'in Âgrâ'da kanlı-bâsûra dûçar olması

1606-1611: Nûr-i Cihân Pâdşâh-Begim'in Selime-Sultân Begim'in sarayında ve himâyesinde yaşaması

1608: Ahmed-nagar'ın Nizâm-Şâhlar tarafından istirdâdı

1611: Hurrem Mîrzâ'nın Âgrâ'dan Pencâb'a firârı ve ısyânı ve ısyânının bastırılması

1616: Cihân-gîr Dekken'de

1617: Âdil-Şâhîler ile, Nizâm-Şâhîler ve Kutb-Şâhîler'e karşı ittifâk.- Ahmed-nagar'ın 9 sene sonra istirdâdı

1619: Cihân-gîr Kışmîr'de

1620: Şâh-i Cihân'ın Nizâm-Şâhlar'ın 1600'denberi taht şehri olan Kırki'yi (= Ewreng-Âbâd) fethi

1621: Nizâm-Şâhlar ile sulh ve bütün Dekken Müslümân devletleri'nin harâca bağlanması

1622(VI.): Kandeher'in Şâh 'Abbâs tarafından zabtı

1623: Şehriyâr Mîrzâ'nın tercihi dolayısıyla Şâh-i Cihân'ın babasına itaatsizliği; Şâh-i Cihân'ın kayın-pederi ve İmparatoriçe Nûr-i Cihân'ın birâderi Âsaf Hân'ın Cihân-gîr tarafından Âgrâ'dan uzaklaştırılması (İmparatoriçe, Şehriyâr Mîrzâ'nın hem üvey annesi, hem de kayın-vâlidesidir).- Velî'ahd Perwîz Mîrzâ'nın Şâh-i Cihân'ı tâkıybi ve onun da Kutb-Şâhlar'a (pây-i taht: Gülkende) ilticâsı; az sonra Şâh-i Cihân'ın Bengal ve Bihâr eyâletleri ile Benâres'i ele geçirmesi.- Cihân-gîr'in müzmin bir hastalığa tutulması

1624: Perwîz Mîrzâ'nın, birâderi Şâh-i Cihân'ı Allaah-Âbâd'da bozması

1626: Şâh-i Cihân'ın babası Cihân-gîr tarafından afvı, fakat oğulları Dârâ-Şükûh ve Ewreng-zîb Mîrzâlar'ın rehine olarak Âgrâ'ya yollanması.- Pencâb'da Mahâbet Hân'ın Cihân-gîr'in başına diktatör kesilmesi

7.XI.1627: Keşmîr-Lâhûr yolunda Cihân-gîr'in vefâtı ve Lâhûr'a getirilmesi.-

Âsaf Hân tarafından Dekken'den Şâh-i Cihân gelinceye kadar Dâwer-Bahş Bulâqî Mîrzâ'nın hükümdâr îlânı

XII.1627: Kendini hükümdâr îlân eden Şehriyâr Mîrzâ'nın Pencâb'da Âsaf Hân'a mağlûb olması; onun ve Dânyâl Mîrzâ'nın oğulları'nın gözlerine mîl çekilmesi

1628 ilk ayları: Özbekler'in Bâmyân ve Kâbil'e başarısız akınları

1630: Nizâm-Şâhlar ile harbin yeniden başlaması

1631: Nizâm-Şâhlar'ın himâye aluna girmeyi kabûlü; Â'dil-Şâhlar'a karşı sefer ve pâ-yi taht Bîcâpûr'un muhâsarası

VII.1633: Nizâm-Şâhlar'ın pâ-yi tahtı Dewlet-Âbâd'ın fethi; son Nizâm-Şâh Hüseyin'in esâreti ve Nizâm-Şâhlar'ın sonu; hânedân âzâsının Gwalyûr şehri'ne nakli

1635: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın âsî Bundalkant (Gwalyûr cenûbu) râcâsı'nın ısyânını bastırması

V.1636: Şîrî Â'dil-Şâhlar ve Kutb-Şâhlar ile, hutbe'de İrân Şâhı yerine Şâh-i Cihân'ın isminin okunması ve senelik vergi verilmesi şartları ile sulh

1637: Keşmîr umûmî vâlisi Zafer Hân'ın Tibet (Baltistân) hükümdârı Abdâl Hân üzerine seferi ve burasının tâbiyyet altına alınması (bu ikinci Baltistân seferi olup, ilki Cihân-gîr devrindedir)

III.1638: Kandehâr ve Zemindâver'in Safevîler'den istirdâdı; Safevîler'in Kandehâr umûmî vâlisi 'Alî Merdân Hân'ın Keşmîr umûmî vâlisi olarak hizmete alınması ve Kandehâr civarında İrân ordusu'nun bozulması

1639 başı: Şâh-i Cihân'ın Kâbil'i ziyâreti ve Orta Asya'da büyük telâşın baş göstermesi

V.1646: Şâh-i Cihân'ın Kâbil'i 2. ziyâreti (sadr-ı â'zam: Sâ'du'llaah Hân)

1647: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Kâbil, Belh ve Bedahşân'a askerî vazîfe ile yollanması.- Özbekler ile harbin devâmı (I.IV: Mîrzâ'nın Kâbil'den hareketi, 30. V.: Belh'a varışı)

IX.1647: 2 Mîrzâ dâhil Belh'in boşaltılması

XI.1647: Kâbil'e çekiliş ve bütün fütûhâtın Özbekler'e terki

15.XII.1648: Kandehâr'ın Şâh II. 'Abbâs tarafından muhâsarası

15.II.1649: Kandehâr'ın sokuutu

1649: Multân umûmî vâlisi Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Kandehâr'ı başarısız muhâsarası ve bir İrân ordusu'nu bozması.

1652: Ewreng-zîb Mîrzâ ile sadr-ı â'zam Sâ'du'llaah Hân'ın 110.000 kişilik bir ordu ile Kandehâr'ı başarısız muhâsarası ve gene bir İrân ordusu'nun bozulması-Şâh-i Cihân'ın Kâbil'i 3. ziyâreti

IV.-IX.1653: Velf'ahd Dârâ-Şükûh Mîrzâ'nın 94.000 kişilik bir ordu ile 3. defa olarak Kandehâr'ı başarısız muhâsarası

1655: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Kutb-Şâhlar'a harb îlânı

1656: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Kutb-Şâhî pâ-yi tahtı Hayder-Âbâd'ı fethi; Kutb-Şâhlar ile barış; Râmpîr (Godawari-Pergonga arası) ve Kamarîk sâhillerinin fethi

I.1657: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Â'dil-Şâhlar'dan eski Berîd-Şâhî devleti pâ-y-i tahtı Bîdar'ı fethi ve az sonra barış yapılması

IX.-X.1657: Şâh-i Cihân'ın Dehli'de ağır hastalığı; sadr-ı â'zam Mîr Cümle'nin Ewreng-zîb Mîrzâ'nın yanında bulunması; Murâd-Bahş ve Şucâ' Mîrzâlar'ın babalarının vefât ettiğini sanarak kendilerini pâdişâh îlânları

IV.1658: Murâd-Bahş ve Ewreng-zîb Mîrzâlar'ın Dârâ-Şükûh Mîrzâ'nın (veli'ahd) kumandanı Mârvâr râcâsı Ceswent Sing'i Ucceyn'de kat'i şekilde bozmaları (Şucâ'Mîrzâ şubâtta babası Veli'ahd Dârâ-Şükûh Mîrzâ nâmına hareket eden Süleymân Şukûh Mîrzâ tarafından Benâres'de bozulmuş, bunun üzerine Ewreng-zîb ve Murâd-Bahş Mîrzâlar, ağabeyleri olan Veli'ahd'e karşı ittifâk etmişlerdi)

VI.1658: Samugarh'da Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Mîrzâ'nın ağabeyi Dârâ-Şükûh Mîrzâ'yı bozması; Ewreng-zîb Mîrzâ'nın müttetfiki ve kardeşi Murâd-Bahş Mîrzâ'nın ağır yaralanması; Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Dehli'yi ele geçirmesi ve Şâh-i Cihân'ın hükümdârlığı bırakarak vefâtına kadar çıkmamak üzere Âgrâ Sarayı'na kapanışı ve kızı Cihân-Ârâ Beğim'in kendi ârzûsu ile ihtiyar babasının sarayının idâresini ve husûsî hizmetini üzerine alması

VII.1658: Murâd-Bahş Mîrzâ'nın Â'lem-gîr tarafından tevkîyî ve Gwalyûr Sarayı'nda ikaamete me'mûr edilmesi.- Dârâ-Şükûh Mîrzâ'nın Dehli'de tutunamıyarak Lâhûr'a, oradan Multân'a, sonra Sind'e, sonra Gücerât'a çekilmesi

I.1659: Â'lem-gîr'in Allaah-Âbâd'ın garbinden Hecwe'de Bengal ve Bihâr'ı elinde tutan ve pâdişâhlık iddiasında bulunan Şucâ' Mîrzâ'yı bozması ve Sultân-Muhammed Mîrzâ ile Mîr Cümle'nin Şucâ' Mîrzâ ile uğraşmakta devâm etmeleri

III.1659: Â'lem-gîr'in pâdişâhlığının bütün imparatorluk'da 2,5 ay müddetle büyük merâsimle tes'di

VI-VIII. 1659: Â'lemgîr'in Ecmîr yakınlarında ağabeyi Şükûh Mîrzâ'yı bozması ve onun tekrar Gücerât'a, oradan Sind'e ve Seistân'a firarı

1659: Dârâ-Şükûh Mîrzâ'nın Kandeâr yolunda tevkîyî ve Dehli'ye getirilip idâmı

1660 başları: Şucâ' Mîrzâ'nın Gaur, Dhâka ve Arakan'a firarı ve Birmanya'da kaybolması veya mütenekkiren inzivâyâ çekilmesi (âkıbeti mechûldür)

V.1660: Şâyeste Hân'ın Pûna'yı fethi

1660: Vezîr Mîr Cümle'nin Bengal umûmî vâlisi olması

III.1662: Doğu Assam Hindû devleti'nin fethi ve pâ-y-i tahtı Gargaon'a girilmesi ve 300 küçük gemilik donanmasının zabtı ve 21.000 Hindû gemicinin ölümü

IV.1662: Â'lem-gîr'in ağır hastalığı

1663: Mu'azzam Mîrzâ'nın Dekken umûmî vâlisi nasbı.- Bengal ve Assam umûmî vâlisi Mîr Cümle'nin Dhâka yakınlarında vefâtı ve yerine eski Dekken umûmî vâlisi ve Â'lem-gîr'in dayısı Şâyeste Hân'ın nasbı.- Multân umûmî vâlisi Terbîyet Hân'ın sefâret ile İsfahân'a gönderilmesi

1665 başı: Mu'azzam Mîrzâ'nın Dekken'den alınması ve yerine Amber râcâsı Câ-y Sing'in tâyini

VI.1665: Âsî Marata reîsi Sıvacı'nın boyun eğmesi

1665: Â'lem-gîr'in Tibet seferi ve cenûbî Tibet'in fethi ve Tibet'de İslâm'ın intişârı

XI.1665: Dekken umûmî vâfisi Cây Sing'in Â'dil-Şâhlar ile harbi ve pâ-yi taht Bîcâpûr'u başarısız muhâsarası

1665-1666: Şâyeste Hân'ın Çittagong'u fethi ve Bengal korsanları'nı imhâsı ve Birmanya'da Arakan ve Akyab'a seferi

I.1666: Bîcâpûr muhâsarası'nın kaldırılması

IV.1667: Peşâwer muntakası'nda Afgaan Yûsuf-zaîler'in ısyânı

1667: Cây Sing'in Dekken'den azli ve az sonra ölümü; Mu'azzam Mîrzâ'nın 2. def'a buraya tâ'yîni

1668: Sıvacı'nın Â'lem-gîr tarafından râcâlık ile talûfı

IV.1669: Â'lem-gîr'in Hindûlar'ın Benâres'de 2 câmî'i yıkmaları üzerine bütün Hindistân'da 500 Hindû mâ'bedinin yıkılmasını emr etmesi

1669: Osmânlılar'ın âsî Basra beyler-beyisi Hüseyn Paşa'nın 2 oğlu ile Hindistân'a firârı ve Â'lem-gîr tarafından kabûl edilerek yüksek me'mûriyetlere tâ'yîni

IV.1670: Marata reîsi Sıvacı'nın Surât limânı'nı basarak 2. def'a Â'lem-gîr'e ısyânı, (1950 râyici ile satınalma=ıstîrâ değeri) 66 milyon dolar kıymetinde yağmâda bulunması ve limândaki Türkiye'ye ve İngiltere'ye âit ticâret sarayları hâric bütün ticâret-hâneleri tahfîbi

1671: Osmânlılar'ın Basra beyler-beyisi Yahyâ Paşa'nın Hindistân'a firâr ederek Â'lem-gîr'ce kabûlü ve yüksek bir me'mûriyete tâ'yîni

1672-1676: Afgaanistân'da Afrîdiler'in büyük ısyânları

I.1673: Mu'azzam Mîrzâ'nın Dekken'den alınarak yerine Hân-ı Cihân Bahâdur Kökeltaş'ın tâ'yîni

1674: Â'lem-gîr'in Afgaan ısyânı dolayısıyla Pîşâwer'e gitmesi.- Âsî Hindû Sıvacı'nın kendisini "Maratalar hükümdârı" îlân etmesi

1676: Bahâdur Hân'ın Â'dil-Şâhlar ile harbi ve Gülberge'yi fethi

VII.1677: Bahâdur Hân'ın 4,5 sene sonra Dekken'den alınması ve yerine Dilîr Hân Afgaan'ın tâ'yîni

VIII.1677: Dilîr Hân'ın Â'dil-Şâhlar ile birleşerek Kutb-Şâhlar'a karşı seferi

X.1678: Sıvacı'nın oğlu Sambuci'nin babasına ısyân ile Â'lem-gîr'e sığınması ve kendisine râcâlık tevcihi

XII.1678: Mu'azzam Mîrzâ'nın 3. def'a Dekken'e tâ'yîni ve Dilîr Hân'ın onun yanına ordu kumandanı olarak verilmesi

IV.1679: Dilîr Hân'ın Maratalar'ı büyük bozguna uğratması

1679: Ekber'in ilgaa ettiği cizye'nin Â'lem-gîr'in fermânı ile yeniden ihdâsı.- Racistân'ın dâhilî muhtâriyetine son verilmesi ve Codhpûr ve Mârwâr'a girilmesi.- Ekber Mîrzâ'nın â'sî maharâcâ Râc Sing'i kovalaması

1679 sonları: Sıvacı'nın büyük akını; Dilîr Hân'ın Bîcâpur'u muhâsarası; Sambuci'nin Dilîr Hân'ın yanından kaçıp Â'dil-Şâhlar'a ve sonra babasına sığınması

III.1680: Â'dil-Şâhlar'a tâbiyyetin kabûl ettirilmesi.- Dekken'e bu def'a 2 sene, 4 ay sonra Mu'azzam Hân'dan alınarak 2. def'a olarak Hân-ı Cihân Bahâdur Kôkeltaş'ın tâ'yini.- Sıvacı'nın ölümü ve yerine oğlu Sambuci'nin Maratalar râcâsı olması

VI.1681: Âsî Râcput maharâcâsı Cây Sing'in itâati ve Â'lem-gîr'in hizmetine girmesi

XI.1681: Â'lem-gîr'in Maratalar'a karşı seferi

1682: Â'lem-gîr'in Â'dil-Şâhlar'a da harb îlânı

1683: Tibet Budist hükümdârı'nın Â'lem-gîr'in himâyesini kabûlü

IV.1685: Â'lem-gîr'in Bîcâpûr'u muhâsarası

VI.1685: Â'lem-gîr'in Kutb-Şâhlar'a harb îlânı

IX.1685: Mu'azzam Mîrzâ'nın Kutb-Şâhlar'ın pâ-yi tahtı Hayder-Âbâd'ı fethi, bu şehirde 50.000.000 rupi kıymetinde ganîmet ele geçirilmesi; Kutb-Şâhlar ile, devletin yarısının ilhâkı, geri kalanının da tâbiyyeti kabûlü şartları ile sulh

1685-1688: Sih dîni'ne mensûb Catlar râcâsı Râm'ın Dûlpûr civârında ısyânı ve bastırılması

22.IX.1686: Â'lem-gîr ile Mu'azzam ve Â'zam Mîrzâlar'ın 2 ay, 12 günlük muhâsaradan sonra Hindistân'ın en müstahkem kalesi ve Â'dil-Şâhlar'ın pâ-yi tahtı Bîcâpûr'u fethi, Bîcâpur'a "Darî'z-Zafer" denilmesi, 196 senelik Â'dil-Şâhlar devleti'nin sonu, devletin 1490'da kurucusu olup Fâtih Sultân Mehmed'in muhtemelen kardeşi olan Yûsuf Â'dil Türkmen'in 7. göbekden torunu son Â'dil-Şâh Iskender'in "Hân" unvânı ile Â'lemgîr'ce talûfî ve kendisine 100.000 rupi (1950 râyici: 1.250.000 dolar) senelik tahsîsât bağlanması

I.1687: Kutb-Şâhlar'ın en müstahkem kalesi olan Gülkende'nin muhâsarası ve muhâsarada Hoca Â'bid Semerkandî Kılıç Hân'ın 70 yaşlarında vefâtı (Gazi'd-Dîn Bahâdur Fîrûz Ceng Şihâbû'd-Dîn Hân'ın babası ve Hayder-Âbâd Nizâmları'nın ceddidir)

1687: Şâh-i Â'lem Mîrzâ'nın oğulları Mu'izzu'd-Dîn ve 'Azîmu's-Şân Mîrzâlar ile berâber Â'lem-gîr'in emri ile bir sarayda habsi (suçu: harb hâlinde bulunulan Kutb-Şâh Ebu'l-Hasan ile muhâbere)

I.X.1687: Gülkende'nin fethi, 175 senelik ve 1512'de kurulan Karakoyunlu Kutb-Şâhlar Türk-İslâm devleti'nin sonu, son Kutb-Şâh Ebu'l-Hasan'ın 50.000 rupi senelik tahsîsât ile Â'lem-gîr'ce ağırlanması

1688: İngiliz tüccârının Bengal'deki ticâret-hânelerinden kovulmaları ve Â'lem-gîr tarafından İngilizler'in Hindistân'da ticâretten men' edilmeleri

I.1689: Maratalar hükümdârı Sumbaci'nin esîr edilmesi ve Â'lem-gîr'in emriyle idâmı, Sambuci'nin oğlu ve bütün âilesinin de Â'lem-gîr tarafından esîr edilmesi, Maratalar memleketinin fethi ve bütün Hindistan'ın târihte ikinci def'a olarak birleştirilmesi

II.1690: İngilizler'e yeniden ticâret hakkının verilmesi

VI.1690: Tancûr râcâsı II. Nahcı'nın ve az sonra da Maysûr ve Triçinopoli râcâları'nın nihâî olarak tâbiyyete alınması

1695: Â'lem-gîr'in 77 yaşında olduğu hâlde âsî Maratalar üzerine sefere çıkması.- Şâh-i â'lem Mîrzâ'nın dîwân = eyâlet vezîri Mün'im Hân'ın nâib-i sûbe-dâr= vâlî-i umûmî yardımcısı olarak Mîrzâ'ya verilmesi

I.1698: Son Marata âsilerinin tepelenmesi

1701: Âsî Sih dîni reisi Gobind'in Lâhûr umûmî vâlisi tarafından ezilmesi

1705 ortaları: Â'lem-gîr'in Dekken'de ağır hastalanması

IX.1705: Â'lem-gîr'in Ahmed-nagar'a gelmesi

1706: Cümletu'l-Mülk Esed Hân'ın vezîr tâ'yîni ve Bârhe seyyidleri'nin (Bârhe Seyyidleri'nin atası Ebû'l-Ferah, 1258'de Bağdâd'ın Hülâgû tar.isûlâsı üzerine, oturduğu Wâsıt şehrinde 12 oğlu ile ber.Hindistan'a göçüp kendisine Serhind'de 4 köy ıktâ edilmiş ve 5 asır içinde pek çoğalmışlardı) reisi ve 2 kardeş Seyyid'in babası 'Abdu'llaah Hân'ın Bîcâpûr'da, Ecmîr umûmî vâlisi nasbı.- Mîr Weys Gılcâî'nin Kandehâr'ı Îrân'dan alıp ilk millî Afgaan devletçisini kurması

VI ortaları 1707: 'Azîmu's-Şân Mîrzâ'nın babası Bahâdur-Şâh nâmına Âgrâ'ya girmesi ve sonra Pâdşâh'ın da gelip 330.000.000 rupi (4.250.000.000 dolar, 1950 râyici) kıymetindeki imparatorluk pâ-yi taht hazînesi'ne el-koyması (bu ayın başlarında, Lâhûr'da "Bahâdur-Şâh" unvânıyla pâdişâh îlân edilmiş olan Â'lem-gîr'in vefî'ahdi Şâh-i Â'lem Mîrzâ, Dehli'yi ele geçirmiş bulunuyordu)

19.VI.1707: Mün'im Hân'ın vezîr-i â'zam olması.- Esed Hân (önce Âgrâ, sonra Dehli'de) ile oğlu Zu'l-Fekaar Hân'ın (Âgrâ'da) 2. ve 3. vezîr olmaları

X.1707: Şâh'ın Racistân seferi.

1708: Sih dîni reisi Gobind'in sığınmış olduğu Şâh'ın yanında Âgrâ'da öldürülmesi.- Seyyid Kardeşler'den büyüğü olan Seyyid 'Abdu'llaah Hasan 'Alî Hân'ın Allaah-Âbâd ve birâderi Seyid Hüseyin 'Alî Hân'ın da Bihâr eyâletleri'ne "wekil" unvânı ile umûmî vâlî veya saltanat nâibi nasbları

III.1712: 'Azîmu's-Şân Mîrzâ'nın kendisini pâdişâh îlânı, Cihân-dâr-Şâh ve vezîri Zu'l-Fekaar Hân'ca yenilip muhârebede öldürülmesi ve sonra âsî Refî'u's-Şân ve Cihân-Şâh Mîrzâlar üzerine yürünüp onların da muhârebede maktûl düşmeleri

XII.1712: 'Aazzu'd-Dîn Mîrzâ'nın Hecwe'de Ferruh-Siyer'in karşısında büyük ordusu ile bozulması

I.1713: Âgrâ yakınlarında Sanugarh'da Şâh'ın Ferruh-Siyer Mîrzâ tarafından bozulması, Kökeltaş Hân'ın maktûl düşmesi, Şâh'ın Dehli'ye firarı ve esir edilmesi, Ferruh-Siyer Mîrzâ'nın -ağabeyi Muhammed Kerîm Mîrzâ hayâtta olduğu hâlde- pâdişâh îlânı ve Seyyid 'Abdu'llaah'ın vezîr (Newwâb Kutbu'l-Mülk Bahâdur Zafer Ceng, Sipâh-Sâlâr), kardeşi Seyyid Hüseyin 'Alî Hân'ın bahşî olması ('Umdetu'l-Mülk Emîrû'l-Umerâ Fîrûz Ceng Sipâh-Ser-dâr), Zu'l-Fekaar Hân'ın katli, Seyyid vezîr-i â'zam'ın âsî Râcupullar'ı ezmesi (Ferruh-Siyer Mîrzâ, Bengal'den Patna'ya gelip Dehli'deki sefâhatleri hâdden aşan amcası Şâh'a karşı ısyân etmiş, 27 şubât 1712'de Cihân-dâr-Şâh'ın Âgrâ'dan Dehli'ye nakl ettiği pâ-yi tahunda onu yakalamak üzere üzerine yürümüşdür)

1713: Çin Bahâdur Hân'ın hemşîresinin zevci 'Abdu's-Samed Hân Semerkandî'nin Lâhûr umûmî vâlisi nasbı ve âsî Sihler'i tepelemesi (IV.1715'de Sihler'in reisi Bende'yi idâm ettirmişdir)

1715: Çin Kılıç Hân'ın Dekken'den azli ve yerine Seyyid Hüseyn 'Alî Hân'ın tâ'yini.- 2. Vezîr Mîr Cümle'nin Bihâr umûmî vâlisî olması

IX.1715: Hüseyn Hân'ın üzerine gelen Gücarât umûmî vâlisî Dâwûd Hân'ı Burhânpûr'da bozup öldürmesi

1716: Amber râcâsı ve Mâlwa umûmî vâlisî Cây Sing Sevâf'nin âsî Catlar'ı tepelemesi (I.1718'de Catlar tamâmen itâat etmişlerdir).- Mîr Cümle'nin Patna'dan Dehli'ye gelmesi ve Lâhûr umûmî vâlisî nasbı

1717: Çin Bahâdur Hân'ın Mâlwa umûmî vâlisî nasbı.- Â'lem-gîr'in mâliye nâzırı İnâyetu'llaah Hân'ın Mekke'den avdeti ile eski vazîfesine ve ilâveten -vekâletle idâre ettireceği- Kışmîr umûmî vâfliliği'ne tâ'yini

1717 sonu: Seyyid Wezîr ile İnâyetu'llaah Hân'ın rekaabeti ve Pâdşâh'ın diktatörlüğünden usandığı Seyyid Wezîr'e karşı "İ'tikaad Hân Bahâdur Ferruh-Şâhî" unvânı ile üçüncü mâbeyncisi (mîr-i tüzük-i sâlis) Muḥammed Murâd Hân'ı kışkırtması

1718: Pâdşâh'ın Murâd-Âbâd fevc'ini (= vilâyet) sûba (= eyâlet) yapıp Murâd Hân'a tevcihi.- Râcâ Çabila Râm'ın Allaah-Âbâd eyâleti'ne nasbı.- Seyyid Wezîr'e karşı Pâdşâh'ın Çin Kılıç Hân'ı, sonra Mîr Cümle'yi Dehli'ye çağırması, fakat bunların da diktatör vezîr ile başa çıkamamaları

VII.1718: Pâdşâh'ın Seyyid Wezîr'e karşı "Muhâbirizu'l-Mülk Nâm-wer Ceng" unvânını verdiği Bihâr umûmî vâlisî ve üvey-annelerinden birisinin birâderi Ser-Bülend Hân'ı Dehli'ye çağırması ve Âgrâ eyâleti'ni tevcihi

I.1719: Seyyid Hüseyn 'Alî Hân'ın Dekken'de yerine yeğeni Â'lem Hân'ı bırakıp ve Maratalar ile ittifâk ederek 25.000 süvârî, 11.000 tüfekli piyâde ve ayrıca topçu kuvvetleri ile Dehli'ye yürümesi (yanına vaktiyle İrân'a sığınmış olan Ekber Mîrzâ'nın oğlu olduğu iddi'ası ile, bir düzme Mîrzâ almıştır)

III.1719: Bârhâ Seyyidi 2 kardeş'in Ferruh-Siyer'i hal'i, Bîdâr-Baht Mîrzâ'nın oğlu Bîdâr-Dil Mîrzâ'yı taht'a geçirmek istemeleri, fakat onun kabûl etmiyerek saklanması üzerine Refi'u'd-Derecât Mîrzâ'nın pâdşâh ilânı, Seyyid Kardeşler'in dayıları Seyyid Hân-ı Cihân'ın Dehli (merkez) umûmî vâlisî nasbı.- Cizye'nin ilgaası.- Çin Kılıç Hân'ın Mâlwa eyâleti'ne tâ'yini.- Seyyid Wezîr'in Dehli'deki imparatorluk hazînesi'ne el koyması.- Hayder-Âbâd umûmî vâlisî Mubâriz Hân Tûrânî'nin Seyyid Kardeşler'e karşı isyânı, bütün Müslümân halkın bu kardeşlerden nefreti ve Maratalar'a verdikleri imtiyâzları tanımamaları ve katl etdikleri Ferruh-Siyer nâmına büyük nümâyişler yapılması

IV.1719: Nikû-Siyer Mîrzâ taraftarlarının Seyyid Kardeşler'ce bastırılması, Mîrzâ'nın mevkuufen Âgrâ'dan Dehli'ye getirilmesi

VI.1719: Pâdşâh'ın 20 yaşında eceli ile vefâtı ve vasîyeti mû'cibince velî'ahd olan ağabeyinin cülûsu

IX.1719: Âgrâ imparatorluk hazînesi'nin de Seyyid Kardeşler'in eline geçmesi.- Râcâ Acit Sing'in Racistân ve Gücârat eyâletleri'nin ikisine birden tâ'yini.- Cizye'nin yeniden konulması

IV.1720: Râcâ Çabila Râm'ın yeğeni Girdar Bahâdur'un amcasının vefâtı ile Allaah-Âbâd eyâleti'ne tâyîni ve ısyânı, fakat afvedilerek eyâletinin Üd'a tahvîli

V.1720: Pâdşâh'ın teşvîkı ile Diktatör Seyyidler'e karşı Mâlwa umûmî vâlisi ve "Türk Beyleri"nin en büyüğü Çin Kılıç Hân Nizâmu'l-Mülk'ün harekete geçmesi, Seyyidler'in onu Mâlwa'dan azl ile Dehli'ye çağırmaları, Kılıç Hân'ın da Hândiş eyâleti ile Asîrgarh kalesini zabı, Bahşî (erkân-ı harbîye-i umûmîye reîsi) Seyyid Dilâver 'Alî Hân'ın 30.000 süvârî ile Kılıç Hân tarafından Asîrgarh yakınlarında Pandâr'da imhâsı, Seyyid Kardeşler'in Hân'a bütün Dekken eyâletleri'ni teklifi

1720: Afgaan Mîr Maḥmûd'un Kirmân'ı fethi

VIII.1720: Şâh'ın bütün Dekken eyâletleri'ni Kılıç Hân'a tevcihi, Kılıç Hân'ın Berâr'da Bâlâpûr'da Dekken eyâletleri umûmî vâli vekili Seyyid Â'lem Hân ile müttefikî Maratalar'ın ordusunu imhâsı

IX.1720: Seyyid Kardeşler'in Pâdşâh'ı yanlarına alarak Kılıç Hân üzerine yürümek için Âgrâ'dan çıkışları

X.1720: Feth-pûr-Sikrî'nin 70 km. cenûb-i garbisinde Toda-Bim ordu-gâhı'nda uzun bir komplo neticesinde Mîrzâ Ḥayder'in (Duḡlat) soyundan Mîr Şemsîr'in oğlu Mîr Ḥayder-i Kâşgarî'nin hançerle Seyyid Ḥüseyn 'Alî Hân'ı öldürmesi (9 ekim) ve Hân'ın adamları tarafından da onun katli.- Hâkimiyetin Çin Bahâdur Hân-Ḥayder-Kulî Hân-Mîr Cümle-Sa'âdet Hân-Şâh-'Abdu'l-Gafûr Sindî partisi'ne geçmesi.- Seyyid Kardeşler'in amca-zâdesi Seyyid Gulâm 'Alî Hân'ın da tevkîyfi, bunun üzerine Dehli'de bulunan Seyyid Wezîr ile diğer kardeşi Seyyid Necmu'd-Dîn 'Alî Hân'ın, sırasıyla, pâdişâh yapmak için, 'Aazû'd-Dîn, kardeşi 'Azîzu'd-Dîn (ileride pâdşâh olacaktır), sonra Nikû-Siyer Mîrzâlar'a mürâcâ'atlerinin redd edilmesi üzerine, evvelce karakterinin sertliği dolayısıyla pâdşâh yapmaktan korktukları 2 Pâdşâh'ın ağabeyi Muḥammed İbrâhîm Mîrzâ'yı pâdşâh ilânları

XI.1720: Pâdşâh'ın Seyyid Wezîr'in (Seyyid 'Abd.Kutbüddîn Hasen 'Alî Hân) ordusunu Dehli'nin 70 km. cenûb-i garbisinde Ḥasanpûr'da dağıtması (15 kısım), Seyyid'in esâreti ve 7 sene, 10 aylık (I.1713'den beri) meş'ûm diktatörlüğünün sonu, Seyyid'in habsi (1 sene 11 ay sonra 12.X.1722'de zehirlenerek öldürüldü) ve İbrâhîm Mîrzâ'nın da tevkîyfi.- Pâdşâh tarafından şu tevcihlerin yapılması: İ'timâdu'd-Dewle Muḥammed Emîn Hân Çin Bahâdur'a vezâret-i 'uzmâ ile Multân ve Murâd-Âbâd eyâletleri; Mîr-i Âteş (topçu kumandanı) Ḥayder-kulî Hân Türkmen'e Gücerât eyâleti; 'Abdu's-Samed Hân'ın oğlu (eski Lâhûr umûmî vâlisi) Zekerîyâ Hân'a Keşmîr eyâleti; Sa'âdet Hân Türkmen'e Âgrâ eyâleti; Muḥammed Bangaş Hân Afgaan'a Allaah-Âbâd eyâleti; Hindû Girdâr Bahâdur'a Üd eyâleti v.s.- Cizye'nin tekrâr ilgası (artık bu vergi yeniden konamıyacaktır)(1950 râyiciyle yılda 400 milyon dolar)

III.1721: Vezîr-i âzam Çin Bahâdur Han'ın vefâtı, yerine Çin Kılıç Hân'ın tâyîni (Ewreng-Âbâd'dan IX.1721'de ayrılarak III.1722'de Dehli'ye gelmiştir) ve merhûm Bahâdur Hân'ın oğlu Kameru'd-Dîn Hân'a "İ'timâdu'd-Dewle" unvânının tevcihi

1721: 'Abdu'llaah Hân'ın Meşhed'i fethi ve Horâsân'ı (ahâlisi İranlı ve Türk olup, Afgaan son derece azdır) Afgaan hâkimiyeti'nde -geçici bir zamân için- tevhiidi.- Mârwar râcâsı Acit Sing'in Gücerât ve Racistân eyâletleri'nden azli, bunun üzerine

ayaklanması, Gücarât'a Hayder-Kulî Hân Türkmen'in ve Racistân'a da Bârhâ Seyyid-leri'nden Seyyid Nuşret Yâr Hân'ın tâyinleri (Mârûâr râcâlığının merkezi Codhpûr'dur)

1722: Âsî Râcâ'nın boyun eğmesi ve Burhânû'l-Mülk Sa'âdet Hân Bedahşî'nin yerine Âgrâ eyâleti'ne tâyini.- Hayder-Kulî Hân'ın Gücarât eyâleti'nden azli ve burasının da Kılıç Hân'a tevcihi (Dekken eyâletleri gibi, burasını da vekil ile idâre eder), Hayder-Kulî Hân'ın Racistân eyâleti'ne tâ'yini, Sa'âdet Hân'ın Üd'a nasbı.- Mîr Mahmûd'un Isfahân civârında Gulnâbâd'da İran ordusu'nu bozması, Isfahân'ı muhâsarası ve zabtı, Şâh Hüseyin Safewî'nin Mîr Mahmûd'u "Şâh" olarak kabûlü, Isfahân'ın yarı barbar Afgaanlar tarafından tahribi (dünyanın en büyük mâ'mûrelerinden idi), birkaç Safewî şeh-zâdesi'nin katli ve İran'da Afgaan hâkimiyeti

VII.1723: Kılıç Hân'ın Mâlûwâ seferi'nden Dehli'ye avdeti

IX.1723: Kılıç Hân'ın ıslâhât projelerinin rekaabet yüzünden yürütülmemesi üzerine Pâdşâh ile bozuşması

XI.1723: Kılıç Hân'ın oğlu Gazî'd-Dîn Hân'ı yerine vekil bırakarak Dehli'den ayrılması

I.1724: Kılıç Hân'ın azli ve yerine akrabâsından Kameru'd-Dîn Hân İtimâdu'd-Dewle Semerkandî'nin tâyini.- Kılıç Hân'ın Dekken eyâletleri'nden de azli ve bu eyâletler'in Şehriyâr Mîrzâ'nın atalığı Mübâriz Hân Belhî'ye tevcihi

VII.1724: Kılıç Hân'ın Mâlûwâ ve Hândiş'de bir müddet durduktan sonra Ewreng-Âbâd'a gelişi

IX.1724: Kılıç Hân'ın Berâr'da Şeker-halda = Ferhâlda köyü'nde Mübâriz Hân ile ordusu'nu imhâsı ve tekrâr Dekken'i ele geçirmesi ve merkezini Ewreng-Âbâd'dan Hayder-Âbâd'a nakli

VI.1725: Pâdşâh'ın Kılıç Hân'ı afvı, kendisine "Âsaf-Câh" unvânını tevcihi, amcası Hâmid Hân'ın vekil olarak idâre etmekde bulunduğu Gücarât'a Ser-Bülend Hân'ın ve Mâlûwâ'ya da Girdâr Bahâdur Hindû'nun nasbları, böylece Narbada-Mahanedi nehirleri cenûbunda kalan -Orisa hâric- bütün Hindistân'ın Çin Kılıç Hân'a verilmesi (bu eyâletlerin yıllık vergisi 1950 râyiciyle 2 milyar dolar)

1725: Nâdir Avşar'ın Meşhed'i Abdâî Afgaanları'ndan alması.- Mahmûd Şâh'ın delirip yerine ağabeyinin oğlu Eşref Şâh'ın geçmesi

1727: Nâdir Afşar'ın Herât Abdâlî Afgaanları'na hâkimîyetini kabûl ettirmesi

1728: Kılıç Hân'ın âsî Maratalar ile sulh yapması (3 senelik harbden sonra)

XII.1728: Ucceyn yakınlarında Mâlûwâ umûmî vâlîsi Girdâr Bahâdur Hindû'nun maktûl düşmesi ve yerine oğlu Bavani Râm ve sonra da amca-zâdesi Dâya Bahâdur Hindû'nun vekâleten tâyinleri

1729: Vezâret'e Hân-ı Dewrân Samsamû'd-Dewle'nin getirilmesi

IX.1729: Nâdir Avşar'ın Eşref Şâh'a karşı ilk meydan muhârebesi

18.I.1730: Pâdşâh'ın Dehli'den ordunun kumandanlığını almak üzere çıkması

1730: Gücarât'dan Ser-Bülend Hân'ın azli ve yerine Mârûâr (merkezi: Codhpûr) maharâcâsı Abhay Sing'in tâyini

X.1730: Nâdir Avşar'ın Eşref Şâh'a karşı 2. meydan muhârebesi ve İsfahân'ı alması

1731: Nâdir Avşar'ın Eşref Şâh'ı 3. def'a bozup onu Îrân hâricine atması, Eşref'in Kandehâr yakınlarında katli, Îrân'da 8-9 senelik Afgaan hâkimiyeti'nin tekrar Türkler'e geçmesi

1732: Amber râcâsı Cey Sing'in Mâlwâ eyâleti'ne tâyini ve bu eyâlet'de Maratalar'ın yağmâlarının son bulması.- Vezâret'e ikinci def'a Kameru'd-Dîn Hân'ın geçmesi

X.1733: Mâlwâ, Gücarât ve Racistân'a büyük Marata akını ve birkaç ay süren yağmânın başlaması

X.1734: Birkaç ay sürecektir olan ikinci büyük Marata akını

1735: Gücarât'dan Abhay Sing'in azli ile yerine Necmu'd-Dewle Mû'min Hân'ın nasbı

X.1735: Birkaç ay sürecektir olan 3. büyük Marata akını

IV.1737: Nâdir Şâh Avşar'ın Kahdehâr'ı Afgaanlar'dan almak üzere muhâsarası.- Aylarca sürecektir olan 4. büyük Marata akını'nın başlaması, Üd umûmî vâlisi Sa'âdet Hân tarafından Maratalar'ın ezilerek püskürtülmesi, Dehli civârına kadar sokulan Maratalar'ın Kameru'd-Dîn Hân tarafından 2. def'a bozulması

VII.1737: Pâdşâh'ın Çin Kılıç Hân'ı Dehli'ye çağırması ve onun yerine Hayder-Âbâd'da 2. oğlu Nâsır Ceng'i bırakarak Dehli'ye gelmesi, büyük merâsimle akrabâsı ve oğlu Gaazî'd-Dîn Hân'ın kayın-pederi vezîr-i â'zam Kameru'd-Dîn Hân tarafından karşılanması

I.1738: Kılıç Hân'ın 80.000 kişilik Marata ordusu'nu Bhopal'de sıkıştırması ve Maratalar'ı sulha icbârı

VII.1739: Ser-Efrâz Hân'ın Bengal, Orisa ve Bihâr eyâletleri'ne nasbının Pâdşâh tarafından tasdîkı

1739: Nâdir Şâh Avşar'ın Hindistan seferi, Dehli'yi yağmâlaması, Timuroğulları'nın prestijini tamâmen sarsması (kronoloji için bk. Minorsky, *Nâder Châh*, 20-23)

2.XII.1739: Serdâr-ı ekrem (= vekil) Çin Kılıç Hân, vezîr-i â'zam Kameru'd-Dîn Hân İ'timâdu'd-Dewle, bahşî (harbiye nâzırı) Samsamu'd-Dewle Hân-ı Dewrân'ın Dehli'den Nâdir Şâh'a karşı yürümek üzere çıkışları

V.1740: Maratalar'ın Madras vâlisi Dost 'Alî'yi öldürüp Triçinopoli'ye girmeleri

1741: Maratalar'ın I. Bengal akını

IX.1741: Kılıç Hân'ın Dehli'den Hayder-Âbâd'a gelmesi ve 2. oğlu Nâsır Ceng'in isyânını bastırıp onu afvî

1743: Kılıç Hân'ın Triçinopoli'yi Maratalar'dan geri alıp burasını da Tancûr râcâsı'na tevcihi

1744: Maratalar'ın 2. Bengal akını'nın felâketle neticelenmesi ve 20.000 Marata muhâribinin Bengal umûmî vâlisi tarafından öldürülmesi

1745: Maratalar'ın 3. Bengal akını.- Âsî Afgaan vâlisi 'Alî Muhammed Hân üzerine Pâdşâh'ın vezîri ile Rohilkent seferi

1746: Marata baş-vekili Balaci Râo'nun Mâlwa umûmî vâlî muâvini olması (umûmî vâlî, Velî'ahd Ahmed Mîrzâ'dır).- Mîr Muhammed Hân üzerine Pâdşâh'ın vezîri ile Rohilkent seferi

1746: Marata baş-vekili Balaci Râo'nun Mâlwa umûmî vâlî mu'âvini olması (umûmî vâlî, Velî'ahd Ahmed Mîrzâ'dır).- Mîr Muhammed Câ'fer Hân'a Orisa'nın tevcihi

20.VI.1747: Nâdir Şâh'ın katlinden sonra Ahmed Hân Abdâlî'nin (Sadozâî) Kûh-i Nûr elmâsı'nı (Nâdir Şâh, Dehli'den getirmişdi) alıp Kandehâr'a kapanması ve orada "Dürrânî" sanını takınarak hükümdâr ilân edilmesi, Afgaanistân devleti'nin kuruluşu, Begî Bâmizâî'nin (Şâh Velî Hân) vezîr, Fofelzâî Cihân Hân-ı Hânân'ın baş-kumandan nasbı, az sonra 32.250.000 dolar (1950 râyici) Kâbil vergisi'nin ele geçirilmesi, Kâbil eyâleti'ni (Gazne ve Peşâwer dâhildir) alarak devletin bir kraliyet hâline gelmesi (hükümdâr olduğunda evvelâ "emîr" unvânını almıştır)

1748: Ahmed Şâh Dürrânî'nin I. Hind seferi (30.000 stivârî ile), Lâhûr'u alması, fakat sonradan 200.000 kişilik Timur-Oğulları ordusu karşısında çarpışma olmaksızın bozularak Afgaanistân'a avdeti

XII.1748: Pâdşâh ile vezîr-i â'zam'ın Rohilla Afgaanları'nı te'dib seferi

1749: Ahmed Şâh Dürrânî'nin 2. Pencâb akını.- Aynı Şâh'ın 1. Horâsân seferi ve Herât'ı alması

1750: Şâh Dürrânî'nin 2. Horâsân seferi

I.1751: Orisa'nın Marata nüfuz muntakasına geçmesi

1751: Şâh Dürrânî'nin 3. Pencâb seferi ve Pencâb'ı bu sefer Afgaanistân'a ilhâkı.- Sa'âdet Hân'ın Racistân'a tâiyini

I.1752: Dekken eyâletleri umûmî vâlisi ve Kılıç Hân'ın 3. oğlu Salâbet Ceng'in Maratalar'ı ezmesi

1752: Dürrânî'nin vezîri Velî Hân'ın "Afgaan Türkistânı" denen muntakayı Özbekler'den alması (Özbekler bir daha geri alamıyacaktır)

1753: Dürrânî'nin Pencâb umûmî vâlisi Mu'înu'l-Mülk'ün ("nâibu'l-hükûme") vefâtı ve yerine oğlu Mîr Mü'min'in ve ona atalık olarak Turra-bâz Hân'ın tâiyini

1754: Mîr Mü'min'in vefâtı ve Pencâb'da idârenin annesine geçmesi.- Kişmîr'in de Afgaan İmparatorluğu'na ilhâkı

1755: Pâdşâh ile Vezîr-i â'zam'ın 1. Pencâb seferi

1756: Velî'ahd Â'lî-Gewher Mîrzâ ile Vezîr-i â'zam'ın 2. Pencâb seferi ve Pencâb ile Kişmîr'in Afgaanlar'dan geri alınması

XII.1756: Dürrânî'nin Pencâb'ı istirdadı

28.I.1757: Dürrânî'nin sulh ile ve harbsiz Dehli'ye girmesi

1757: Kalküta İngiliz Şirketinin Bengal işlerine karışmaya başlaması

VIII.1757: Dürrânî'nin sulh ile ve harbsiz Dehli'ye girmesi

VIII.1757: Dürrânî'nin Kandehâr'a dönmesi; Timur Şâh'ın Lâhûr, Multân, Kışmîr ve Sind eyâletleri nâibu'l-hükûme'si olması ve buralarının tekrâr Dürrânîler'ce ilhâkı

IV.1758: Maratalar'ın Pencâb'a akını ve Lâhûr'u yağması, Timur Şâh'ın şehirden kaçması

1758: İngiliz Hindistân Şirketi'nin merkezinin Madras'dan Kalküta'ya nakli

VII.1759: Dürrânî Şâh'ın Pencâb'ı istirdâdı

29.XI.1759: Veli'ahd Âlî-Gewher Mîrzâ'nın Bihâr ve Bengal seferi

I.1760: Dürrânî'nin Dehli yakınlarında Marata ordusu'nu kat'i şekilde perîşân etmesi

III.1760: Dürrânîler'in bir Marata ordusu'nu daha Dehli yakınlarında Sikender-Âbâd'da imhâsı

VII.1761: Maratalar'ın sulhan Dehli'ye girmeleri

4.I.1762: Ahmed Şâh Dürrânî'nin 80.000 kişilik müttefik Afgaan-Timuri ordusu ile 300.000 kişilik Marata ordusu'nu kakhârî bir hezîmete uğrattığı III. Pânîpât meydan muhârebesi, 100.000 Marata'nın bir kaç saatte muhârebe meydânında ve gerisinin de ric'at esnâsında tâkıyben öldürülmesi

1762 sonları: Dürrânî'nin Kandehâr'dan Lâhûr'a gelip âsî Sih ordusu'nu kakhârî hezîmete uğratması, 40.000 Sih'in maktûl düşmesi (Lûdiyâna meydân muhârebesi)

1763: İngilizler'in Bengal'da nüfuzlarını arturmaları

1764: Âsî Sihler'e karşı Dürrânî'nin 2. seferi.- Pâdşâh'ın 7 sene için Allaah-Âbâd'a gitmesi

22.X.1764: İngilizler'in Bengal ve Bihâr'dan sonra Orisa ve Üd'a da nüfûz etmeleri ve II. Şâh-i Âlem'i Bekser'de mağlûb etmeleri

1765: Bengal'da İngiliz nüfûzu'nun son derece artması.- Pâdşâh'ın Madras eyâleti'ni Newwâb Vâlâ-Câh Muhammed'Alî'ye tevcihi

12.VIII.1765: Pâdşâh'ın Bengal, Bihâr ve Orisa eyâletleri'nin vergi toplama hakkını senede 32.500.000 dolar (1950 râyici) mukaabilinde İngiliz Hindistân Şirketi'ne devr etmesi

1766: Sihler'in Lâhûr'u alması

1767: Sihler'e karşı, Dürrânî'nin 3. Pencâb seferi

1769: Maratalar'ın Şimâli Hindistân'a akınları ve burada nüfuz kurmaları

1770: Maratalar'ın Ganj bölgesine akınları

25.XII.1771: Pâdşâh'ın İngilizler'e karşı Maratalar ile ittifâkı ve Allaah-Âbâd'daki 7 senelik ikaameti bırakarak Dehli'ye dönmesi

1772: Sihler'in Multân'ı da alıp bütün Pencâb'a hâkim olması.- Maratalar'ın Hindistân'da nüfuzlarını kaybetmeleri, Marata râcâları'nın aralarında anlaşamamaları ve Marata birliği'ne tâm mânâsıyla hâlel gelmesi.- İngiliz Şirketi'nin 7 yıldır Pâdşâh'a ödediği vergiyi kesmesi ve Bengal, Bihâr, Orisa, hattâ Üd'un filen Pâdşâh'ın idâresinden çıkıp İngiliz idâresi'ne geçmesi (maamâfih ismen bu yerler gene Pâdşâh'ındır)

1773: Britanya hükûmeti'nin ilk def'a olarak Hindistân işleri hakkında İngiliz Hindistân Şirketi'nin işlerine müdâhalesi.- Târihte Afgaan ırkının yetiştirdiği en büyük sîmâ olan Ahmed Şâh Dürrânî'nin millî Afgaan devletini bir imparatorluk hâlinde bırakarak vefât etmesi; Afgaanistân, Belûcistân, Pencâb, Kışmîr, Sind, Horâsân'ı 6 oğlunun büyüğü Timur Şâh'a bırakması; vezâret-i 'uzmâ'ya Şâh-Welî Hân yerine Pâyende Hân'ın geçmesi

1774: İngilizler'in Bengal Newwâbı'na (ismen Dehlî Pâdşâhı'na tâbî) ödedikleri senelik 66.250.000 dolarlık meblâğı tedricen 20.000.000 dolara kadar indirmeleri; kezâ İngilizler'in Bengal'de vergi toplama karşılığı Pâdşâh'a ödedikleri senelik 32.500.000 dolarlık meblâğın tamâmen kesilmesi.- Kalkûta'daki İngiliz Şirketi reîsi'nin "Bengal umûmî vâlisi" ismini taşımaya başlaması

1778: Timur Şâh'ın Multân'ı Sihler'den istirdâdı

1779: Timur Şâh'ın Bahâwalpur'u istirdâdı

1782: Maysûr hükümdârı Feth 'Alî Tîpû'nun cülûsu (7.I.) üzerine "Sultân" unvânını alarak asırlardan-beri ilk def'a Dehlî'deki Timurî Pâdşâhı'nı hükümdâr tanımaması (İngilizler bile buna cesâret edememişlerdir) ve fi'len değilse bile ismen Hindistân Timurî İmparatorluğu'nun ilk parçalanışı; Tîpû Sultân'ın Mangalûr Muâhedesine (V.1784) kadar İngilizler ile bir süre zafer ve başarı ile biten bir harbe girişmesi; Sultân'ın İngilizler, Maratalar ve Hayder-Âbâd'ın müttelik orduları'nı hep birden mağlûb etmesi üzerine 150.000 kişilik ordusu ile büyük bir kudret hâline gelmesi, Londra ve Paris'e elçiler yollaması, I. Sultân 'Abdül-Hamîd'e (1774-1789) 1787'de yolladığı elçilik hey'eti'nin binlerce kişi, 7 gemi, sonsuz kıymeti hâiz hediyeler ile gelmesi, Basra limânı'nda Pâdişâh-Halife'den ticâret imtiyâzı istemesi, bunun karşılığında Dekken'in Mangalûr limânı'nı Türkiye hâkimiyeti'ne terk edeceği teklîfi

1785: Birmanlar'ın Arakan'ı fethi

1787: İngilizler'in Guntur'u işgaali ve bu sûretle Hayder-Âbâd'ın filen deniz ile son alâkasının da kesilmiş olması

1.IX.1789: Muâhede ile Hayder-Âbâd devleti'nde (hâlâ ismen Timurî Pâdşâhı'na bağlı) İngiliz nüfûzu'nun başlaması

1790: Tîpû Sultân'ın Trivankuur mâhârâcâsı, Maratalar, Hayder-Âbâd ve İngilizler'e karşı harb îlânı ("Üçüncü Maysûr Harbi"), hepsini ve bilhassa İngilizler'i yenmesi, XVI. Louis'den bütün ücret ve masraflarını ödemek karşılığında top ve yardımcı istemesi ve bunlar gönderildiği takdirde Hindistân'dan İngilizler'i çıkaracağına kat'iyen söz vermesi, fakat İhtilâl Fransası'nın çok karışık durumda olduğundan bu teklîfi reddi

1792: İngiliz-Hayder-Âbâd-Marata ittifâkı'nın Tîpû Sultân'a mağlûb olması ve Seringapatam Muâhedesi ile harbe son verilmiye Müttefikler tarafından mecbur kalınması

V.1793: Timur Şâh'ın 20 senelik bir saltanattan sonra vefâtı ve yerine oğullarından Zamân Şâh'ın Afgaanistân imparatoru olması

1795: Zamân Şâh'ın I. Pencâb akını.- Marata-Hayder-Âbâd harbi ve ikincisinin mağlûbîyeti, Hayder-Âbâd'ın zâ'fa düşmesi ve gittikçe eski büyüklüğünü kayb etmesi

1798: Zâmân Şâh'ın 2. Pencâb akını

1799: Zamân Şâh'ın 3. Pencâb akını.- Tancûr râcâsı'nın İngiliz hâkimiyeti'ni tanıması.- Dördüncü ve sonuncu Maysûr Harbi: donanması Lord Nelson tarafından Ebû-Qîr'de yakılmış Bonaparte'in Tîpû Sultân ile birleşmek üzere Hindistân'a geçememesi üzerine Tîpû Sultân'ın İngilizler ile müttefikleri'ne (Hayder-Âbâd vs.) yenilmesi, Müttefikler'in Seringapatam'a girmeleri ve Sultân'ın şehîd olması (4.V.), Maysûr Devleti'nin yıkılışı, eski Maysûr maharâcâlığı'nın İngilizler himâyesinde ihyâsı ve geri kalan toprakların İngilizler'ce fiilen işgaali, Hindistân'da İngilizler ile baş edebilecek hiç bir kuvvetin kalmaması.- Sih reîsi Rancit Sing'in "râcâ" unvânı ile Afgaanistân İmparatorluğu'nun Lâhûr umûmî vâlisî oluşu

1800: Allaah-Âbâd şehri'nde İngiliz hâkimiyeti'nin teessüsü

10.IX.1801: Âd'un da İngiliz kontrolü'ne geçmesi ve Rohilkent vilâyeti'nin Âd'dan İngilizler'e geçmesi

17.10.1802: İngilizler'in Agra şehrini işgaali

1803: Feth 'Alî Şâh Kaçar'ın, hâkimiyeti altında bütün İran'ı tevîdî

IX.1803: İngilizler'in Dehli'ye girmesi, Timurlu İmparatorluğu'nun istiklâlinin sonu, Pâdşâh'a yalnız Dehli eyâleti hâsılâtı ile ayrıca senede 1.125.000 dolar tahsis edilmesi ve yalnız Dehli şehri ile civârının şahsî hâkimiyetine bırakılması, hutbe'nin bütün Hindistân'da onun adına okunmakda devâmı, İngilizler'in de Pâdşâh ismine para bastırıp onun ismine fermân çıkarmaları, Bengal İngiliz umûmî vâlisî'nin (Hindistân'ın en büyük İngiliz âmiri) Pâdşâh'ın me'mûru ve tâbî'i sıfatını takınarak bütün Hindistân işlerine karışması

1808: Rancit Sing'in (Afgaanistân'ın Lâhûr umûmî vâlisî olan Sih râcâsı) Afgaanistân ile bağlarını kesip kendisini Lâhûr-Amritsar maharâcâsı îlân etmesi

1813: Sihler'in Attûk'da Afgaanlar'ı 1. bozuşu.- İngiliz umûmî vâlisî'nin mühründen Pâdşâh'ın tâbî'i olduğu ibâresini çıkarıp İngiltere Kralı'nın tâbî'i olduğunu îlân etmesi, İngiliz Şirketi'nin Pâdşâh'dan İngilizler'in fiili işgaalinde bulunan topraklar üzerindeki hakkının hukukan İngilizler'e ferâğını istemesi ve bu talebin Pâdşâh tarafından kat'î sûrette reddi.- Birmanlar'ın Mânîpûr'u fethi

1815: Singapûr ve Seylan adaları'nın İngilizler'ce işgaali

1816: Nepal-İngiliz harbi ve Nepal ordusu'nun ezilmesi.- Birmanlar'ın Assam'ı fethi

1818: Sihler'in Afgaanlar'dan Multân'ı alması

1819: Sihler'in Afgaanistân'dan Kışmîr'i de alması.- Son Marata râcâlıkları'nın da İngilizler tarafından ezilmesi ve bütün Marata râcâlıkları'nın İngiliz hâkimiyeti'ni tanınması.- Sâbık Afgaanistân imparatoru Şâh Şucâ'u'l-Mülk'ün Lâhûr'a gelip maharâcâ Rancit Sing'e iltica'ı ve kendisindeki Kûh-i Nûr elmâsı'nı Maharâcâ'ya vermesi.- Üd'un Dehli ile bütün alâkasını kesmesi ve Üd newwâbı'nın Pâdşâh'ın vezîr-i â'zam'ı sıfatından ferâgati (8.X.).- Dost Mahammed Hân'ın Kâbil'e hâkim olması ile, Dürrânî İmparatorluğu'nun Herât'a çekilmesi ve Afganistân'da bugünkü hânedân'ın başlaması, Afgaanistân'da iki hânedân arasında müdhiş bir dâhilî harbin başlaması

1823: Birmanlar'ın Kalkûta'yı almak niyetiyle İngilizler'e harb îlânı.- Sihler'in Afgaanlar'ı Nevşehre'de 2. bozuşu

II.1826: Birmanlar'ın İngilizler'e yenilmesi ve Assam ve Mânîpûr'un Hindistân'a îadesi

1833: Kalkûta'daki İngiliz umûmî vâlisi'nin "Bengal umûmî vâlisi" yerine "Hindistân umûmî vâlisi" ismini taşımaya başlaması

1834: Sihler'in Afgaanlar'dan Peşâwer'i de alması

1835: Hindistân'da paranın Pâdşâh ismine basılmasına nihâyet verilmesi, İngilizler'in İngilizce para basturmayı başlaması, İngiliz Hindistân umûmî vâlisi'nin Pâdşâh ile hukuukan hertürlü münâsebet, muâşeret ve muhâberede müsâvî tutulmaya başlanması, fakat bu müsâvâtın Pâdşâh tarafından reddi ve Pâdşâh'ın Umûmî Vâlî'yi İngiltere Kralı'na şikâyeti.- 100.000 kişilik bir ordu ve 400 top ile Afgaanlar'ın Sihler'e karşı yürütmesi, fakat muhârebe olmaması

1837: Afgaanlar'ın (Efdal ve Ekber Hânlar) Hayber yakınlarında Sihler'i bozguna uğratması

XI.1837: İran ordusu'nun Kandeğer vâlisi olan Afgaan emîri'nin de yardımı ile Kâmrân Şâh Dürrânî'nin hâlâ hüküm sürdüğü Herât'ı muhâsarası

VIII.1838: Afgaanistân'ı Bârekzeî Hânedânı'ndan (Dost Muhammed Hân) alıp Dürrânî Hânedânı'na (Şâh Şucâ') i'ade için İngiliz-Sih-Şâh Şucâ'ın üçlü bir ittifâk imzâlamaları (İngilizler'in, Kaçarlar'ın Afgaanistân'ı istilâlarından korkmaları, bu ittifâka âmil olmuşdur)

IX.1838: 1 sene, 10 aylık Herât muhâsarası'nın Kaçarlar tarafından kaldırılması

14.I.1839: Şâh Şucâ'ın baş-kumandanlığındaki 21.000 kişilik bir İngiliz-Hindû-Afgaan ordusu'nun Sind nehri'ni geçmesi

16.III.1839: Şâh Şucâ'ın Bûlân geçidi'ni geçmesi; başka bir Sih-Afgaan ordusu'nun da Şâh Şucâ'ın oğlu Şeh-zâde Timur Hân'ın idâresinde Hayber'den Afgaanistân'a girmesi

25.IV.1839: Şâh Şucâ'ın Kandeğer'ı alması

27.VI.1839: Şâh Şucâ'ın Kandeğer'dan kalkışı

VI.1839: Maharaca Rancit Sing'in 31 sene saltanattan sonra ölmesi

1839: İngilizler'in Karaçi limânı'na el-koyması

21.VII.1839: Şâh Şucâ'nın Gazne'yi alması, Emîr Dost Muhammed Hân Bârekze'nin kardeşlerinden Cebbâr Hân'ın amân dilemek üzere Şâh'a gelmesi, fakat Şâh tarafından kabûl edilmemesi

2.VIII.1839: Emîr'in Kâbil'i terk ederek Belh'a firân

7.VIII.1839: Şâh'ın Kâbil'e girmesi

3.IX.1839: Şâh'ın oğlu Timur Hân'ın da ordusu ile Kâbil'e muvâsalatı

X.1839: İngiliz ordusu ve müttefikleri'nin beş kısma taksîmi (Kâbil, Kandehâr, Gazne, Celâl-Âbâd ve Bâmyân'da), Şâh'ın Celâl-Âbâd'a gitmesi, Dost Muhammed Hân'ın Buhârâ Hân'ına iltica'ı

2.XI.1841: Kâbil'de işgal ordusu'na karşı halkın ihtilâl çıkarması, Kâbil'in Bârekze'ler tarafından istirdâdı, Müttefikler'in Bârekze'ler tarafından iki def'a üst-üste bozulması

23.XII.1841: Kâbil'de halk tarafından büyük rütbeli birkaç İngiliz zâbiti'nin katledilmesi

6.I.1842: 4.500'ü İngiliz olmak üzere 17.000 kişilik müttefik ordunun bütün toplarını bırakarak Kâbil yakınlarından hareketi ve Celâl-Âbâd'a varmadan kâmilen Afgaanlar tarafından imhâsı ve ancak bir tek İngiliz askerinin Celâl-Âbâd'a vâsıl olabilmesi, baş-kumandan jeneral Elphinston ile erkân-ı harbinin Dost Muhammed Hân'ın 2. oğlu Ekber Hân tarafından esîr edilmesi, buna rağmen Şâh Şucâ'nın Kâbil'de kalmıya devâmı

III.1842: Gazne'deki Müttefik kuvvetlerin Kandehâr'a çekilmesi

5.IV.1842: Şâh Şucâ'nın Kâbil'de katli ve yerine oğlu Feh-Ceng Hân'ın geçmesi

IV.1842: Celâl-Âbâd'a bir İngiliz yardımcı ordusunun gelmesi

V.1842: Kandehâr'a da bir İngiliz yardımcı ordusunun gelmesi

IX.1842: Takviye edilmiş olan Celâl-Âbâd ve Kandehâr'daki Müttefik ordunun gelip tekrar Kâbil'i alması

XI.1842: Müttefikler'in Afgaanistân'ı boşaltıp gitmeleri, bir kaç hafta sonra Dost Muhammed Hân'ın "emîr" sıfatıyla Kâbil'e girişi ve Dürânî Hânedânı'nın kat'i sonu

1843: İngilizler'in Sind'in Hayder-Âbâd ve Hayrpûr emâretleri'ni fethi.- 4 senelik bir mücadeleden sonra 4 sene evvel ölen Rancit Sing'in yerine çocuk olan oğlu Delip Sing'in Sih maharâcâsı olarak Lâhûr'da taht'a çıkması, fakat ıktidar mücadelelerinin devâmı.

20.II.1846: Sih-İngiliz harbi'nin neticesi olarak İngilizler'in Lâhûr'a girmesi

9.III.1846: Sih-İngiliz muâhededesi'ne göre İngilizler'in Lâhûr'u ve Pencâb'ın sâir yerlerini boşaltmaları, fakat Keşmîr'in Lâhûr'a tâbî olmakdan çıkıp Delip Sing idâresinde müstakîl bir Sih maharâcâlığı olması

1849: İkinci Sih-İngiliz harbi ve Sih devleti'nin sonu, Pencâb'ın İngiliz Hindistânı'na katılması (ismen Dehli Pâdşâhı'na tâbî'dir ve bu tâbiiyyet devâm etmektedir)

1850: İkinci İngiliz-Birman harbi'nin başlaması

1852: İkinci İngiliz-Birman harbi'nin İngiliz galebesi ile bitmesi.- Dost Muhâmmed Hân'ın Belh'i Buhârâ Hânı'ndan geri alması

1853 (21.V.): Berâr eyâleti'nin idâresinin, Hayder-Âbâd Nizâmı'nın hükûmdarlığı devâm etmek şartıyla, İngilizler'e geçmesi

1854: Dost Muhâmmed Hân'ın Avşar Hânedânı'ndan Herât'ı alması, Avşar Hânedânı'nın kat'i sonu ve bugünkü Afgaanistân'ın tekrar tevhidî

1855: Kaçarlar'ın Herât'ı alması

15.II.1856: İngilizler'in Ūd'u ve merkezi Luknow'u filî işgalleri, Newwâb'ı hal' ile son Newwâb olacak olan oğlunu taht'a geçirmeleri

I.1857: "Büyük Sipâhî İhtilâli"nin Bengal'de başlaması ve İngilizler'in katli, İngiliz binâlarının ve mallarının yakılması

III.1857: İhtilâl'in Dehli'ye kadar yayılması

10.V.1857: 9.000 kişilik bir İhtilâl ordusu'nun Mirât'ı ele geçirip Dehli üzerine yürüme başlaması

11.V.1857: Ertesi gün İhtilâl Ordusu'nun Dehli'yi zabı ve 2.200 İngiliz asker ve zâbiti ile binlerce İngiliz tab'ası'nın katli, II. Bahâdur Şâh'ın filen Pâdşâh olarak îlanı ve onun ismine Hindistân'ın tekrâr ele geçirileceğinin tebliği, "Patna Mucâhidini" denilen Müslümân din adamlarının İhtilâl'i idâreye devâm etmeleri, İhtilâl Ordusu'na Pâdşâh'ın oğlu Moğol Mîrzâ'nın baş-kumandan, Baht Hân'ın ona muâvin yapılması, bütün câmî'lerde İngilizler'e karşı "Cihâd-ı Mukaddes" îlanı

26.VI.1857: Hân-pûr'un da İhtilâl Ordusu'nun eline geçmesi ve şehirdeki bütün İngilizler'in katli

1857: Kaçarlar'ın, İngiliz donanması'nın Basra Körfezi'ne taarruzu üzerine Herât'dan çekilmeyi kabûl etmesi (2 senedir ellerinde idi)

2.VII.1857: İhtilâl Ordusu'nun bütün Ūd'u ele geçirip Luknow'u alması, İngiliz vâlî ve me'mûrlarının öldürülmesi

17.VII.1857: İngilizler'in Hân-pûr'u geri almaları ve suçsuz halkı katli-ââm etmeleri

14.IX.1857: İngiliz Pencâb ordusu'nun Lord John Lawrence'in başkumandanlığında Dehli'ye girmesi ve halkın katl-i âm edilmesi (hâssaten ve bilhassa Müslümân halkın)

19.IX.1857: İngilizler'in Kal'a-i Mu'allâ'ya (Pâdşâh'ın Dehli'deki İmparatorluk Sarayı) girmesi

21.IX.1857: Pâdşâh'ın sığınmış olduğu Türbe-i Hümâyûn'da İngilizler tarafından esir edilmesi

X.1857: 3 Mîrzâ'nın İngiliz ordusu istihbârât şefi Hudson tarafından tabanca ile öldürülmesi ve Dehli'de 5 ay evvel İngilizler'in öldürüldükleri yerde nâ'şlarının teşhîri

28.III.1858: İngilizler'in Luknow'u da Sipâhîler'den alması

1858: İngilizler'in Kalkûta, Bombay ve Madras'da 3 üniversite kurması

2.VIII.1858: Hindistân'da İngiliz Ticâret Şirketi'ne son verilmesi, Timurlu Pâdşahlığı'nın ilgaası, son Pâdşâh ile Mîrzâlar'ın Rangûn'a sürülmesi, Hindistân'ın İngiltere Kraliyeti'ne bağlanması ve Londra'da bir Hindistân Nezâreti'nin ihdâsı ve 15 kişilik bir müşâvere hey'eti'nin nâzır'a verilmesi, "Hindistân uinûmî vâlisî"nin de "Hindistân Kral Nâibi = Hıdîw-i Hindistân" ismini taşımaya başlaması, tâbî devletler ve İngiliz Hindistânı olarak Hindistân harfîtası'nın son şeklini alması

XI.1858: Üd'daki son Sipâhîler'in de ezilmesi

1862: Büyük Sipâhî İhtilâli'ndeki İngiliz zarar-ziyânı'nı tesbît eden hey'etin çalışmasını bitirmesi ve bütün Hindistân'ın (1950 râyiciyle 5 milyar dolarlık) pek zâlim bir vergi ödemeye mahkûm edilmesi, Hindistân'ın şevketinin sonu

1865: Büyük Sipâhî İhtilâli'ni çıkaranlardan "Mücâhidîn" gizli cemiyeti'nin ısyânlarının bastırılması ve şefleri olan 'Ulemâ'dan 2 zâtın tevkîfî, Mücâhidîn'in 40.000 kişilik ordusu ile İngilizler arasında Peşâwer yakınlarında çok kanlı harblerin geçmesi (Cemiyet'in merkezleri Patna ile Kalkûta'da idi)

1868: Emîr 'Abdu'r-Rahmân Hân'ın, Ambala'da (Pencâb), Hindistân Kral Nâibi Lord Mayo ile buluşması

1870: İngiltere ile Hindistân arasında ilk telgraf ile muhâbere imkânının teessüsü

1871: Kraliçe Victoria'nın 2. oğlu Edinburg Dükü'nün Hindistân'ı ziyâreti

1872: Hindistân Kral Nâibi Lord Mayo'nun katli

10.VI.1873: Ruslar'ın Hıywe'ye girmesi ve Hwârezm hânlığı'nın pâ-yî tahtı Ürgenc'i tehdidi üzerine Afgaanistân vezîr-i â'zam'ı Nûr Muhammed ile Hindistân Kral Nâibi Lord Northbrook'un Simla'da (Pencâb) 12.VII.'de buluşması

1875: İngiltere Velf'ahdi'nin (müstakbel VII. Edward) Hindistân'ı ziyâreti

1.V.1876: Victoria'nın Hindistân İmparatoriçesi sanını takınarak "Melike-i Mu'azzama, Kaysar-i Hind, Şehenşeh-i Â'zam, 'Alâ-Hazret-i Akdes" unvânlarını alması, bununla 17 sene, 9 aydır muallâkda duran Timur-Oğulları'ndan boşalmış Hindistân İmparatorluk Tâc'ının İngiltere Hânedânı'na geçmesi ve Hindistân'ın bütün câmîlerinde hutbe'nin II. Sultân 'Abdü'l-Hamîd (1876-1909) adına okunmaya başlaması ve bunun Osmân-Oğulları'nın hilâfet sıfatı kalkıncaya kadar (mart 1924) devâmı

I.1877: Afgaanistân vezîr-i â'zam'ı Nûr Muhammed ile İngilizler arasında hiç bir netîce alınmadan dağılan (31.III.) Peşâwer Konferansı

I.-V.1879: İkinci İngiliz-Afgaan harbi

3.IX.1879: Kâbil'de İngiliz sefiri ile bütün maiyyetinin katli üzerine harbin tekrâr başlaması, İngilizler'in Kâbil'e girmeleri

27.VII.1880: Prens Eyyûb Hân'ın Jeneral Burrows'un kumandasındaki 12.000 kişilik İngiliz ordusu'nu Meywend meydan muhârebesi'nde imhâ etmesi

29.VII.1880: Emîr 'Abdu'r-Rahmân Hân'ın Afgaanistân hükümdârlığının başlaması

IV.1881: İngilizler'in Kâbil'den sonra Kandehâr'ı da boşaltıp Afgaanistân'ı terk etmesi

4.X.1881: 'Abdu'r-Rahmân Hân'ın Afgaanistân'ı şahsında tamâmen tevhidî

III.1885: 'Abdu'r-Rahmân Hân'ın Hindistân'ı ziyâreti

27.XII.1885: Bombay'da Kongress'in kurulması

1896: Hindistân'da büyük kıtlık ve Bombay'da büyük vebâ salgını.- 'Abdu'r-Rahmân Hân'ın Kâfiristân'ı fethi ve "Nûristân" ismini vermesi

29.IX.1901: 'Abdu'r-Rahmân Hân'ın 21 sene, 2 ay, 1 günlük bir saltanatdan sonra vefâtı ve yerine oğlu Habîbu'llaah Hân'ın geçmesi

21.III.1905: Habîbu'llaah Hân'ın "Emîr" unvânını bırakıp "Melik" unvânını takınması

1906: Habîbu'llaah Hân'ın Hindistân'ı ziyâreti.- Kongress'in büyük Kalkûta toplantısı ve ilk defa olarak istiklâl hareket ve taleplerinin zuhûru

1.IX.1906: Hindistân İslâm Birliği Cemiyeti'nin kurulması ve Londra'da da bir şûbe açarak oraya meşhur âlim ve târihçi Seyyid Emîr 'Alî'yi göndermesi

1907: Kongress'in Surât'da toplanması ve "mütedil" ve "müfrit" iki hizbe ayrılması, ikinci hizbin İngilizler ile tâm mânâsıyla mücâdeleye geçmesi

VIII.1907: Londra'daki Hindistân Nezâreti'nin 15 kişilik hay'etine 1 Müslümân ve 1 Hindû'nun da seçilmesi

XII.1912: Kral Nâibi Lord Harding'e'in Dehli'de bir bomba atılarak yaralanması ve ihtilâlcinin halk tarafından gizlenmesi dolayısıyla hiç bir zaman yakalanamaması

III.1913: İslâm Birliği'nin Luknow'daki kongresinde istiklâl umdesinin kabûlü, bunun üzerine Ağa Hân'ın bu cemiyet âzâlığundan istifâsı

XII.1915: Müslümân Birliği'nin Bombay kongresi

IX.1916: Hindistân'ın İngiltere'den resmen istiklâl istemesi

X.1916: Kalkûta'da Kongress ile Birlik'in müşterek kongreleri ve istiklâl umdesi için mutâbakata varmaları

27.VIII.1917: İngiltere'nin Hindistân'a "istiklâl" vâd etmesi

XII.1917: Kalkûta'da Kongres ile Birlik'in 2. müşterek kongresi.- Hindistân, nâzın Montegu'nün Hindistan'daki incelemelerinin başlaması

- IV.1918: Montegu'nün incelemelerini bitirmesi
- 21.III.1919: Hâbü'laah Hân'ın katli üzerine, amcası ve ağabeyini mağlûb eden Hân'ın 3. oğlu Veli'ahd Amânu'laah Hân'ın cülûsu
- 3.V.1919: Üçüncü İngiliz-Afgaan harbi'nin başlaması
- 3.VI.1919: Harbin bitmesi
- 8.VIII.1919: Harbin bitmesine âid Rawalpindi Muâhedesi
- 24.XI.1919: Dehli'de Kongress ile Birlik'in Gandi'nin riyâsetinde "Bütün Hindistân Hılâfet Konferansı"nı toplaması ve Osmân-Oğulları ve Türkiye lehinde Hindistân'da İngilizler'e karşı yıkıcı bir mücâdelenin başlaması
- 23.XII.1919: Yeni Hindistân yasası ile Hindliler'e oldukça geniş haklar tanınması, fakat bu kadarının Hindistân'da kimseyi tatmîn etmemesi
- I.1920: İngiliz prensi Connought Dükü'nün Hindistân'ı ziyâreti
- II.1920: Bombay'da II. Hılâfet Konferansı
- 30.VI.1920: Allaah-Âbâd'da III. Hılâfet Konferansı
- IX.1920: IV. Hılâfet Kongresi ve İngilizler'e umûmî boykot ilân edilmesi, Hindistân'da İngiliz hâkimiyeti'nin temellerine kadar sarsılması
- XII.1920: Kongress'in Nagpûr konferansı
- 28.II.1921: Afgaanistân ile Rusya arasında Moskova Muâhedesi
- 1.III.1921: Afgaanistân ile Türkiye arasında Ankara Muâhedesi ve Afgaanistân'ın Pâdişâh'ı Halife olarak tanıdığını resmen te'yîdi
- 21.VII.1921: Karaçi'de Büyük Hılâfet Konferansı
- 17.IX.1921: Hılâfet Komitesi riyâseti'nde bulunan Şewket ve Muhammed 'Alî Kardeşler'in İngilizler'ce tevkîfi ve bütün Hindistân'da muazzam protesto tezâhürâtı
- 22.X.1921: İngiltere ile Afgaanistân arasında Kâbil Muâhedesi
- XI.1921: İngiltere Veli'ahdi'nin (müstakbel VIII. Edward) Hindistân'ı ziyâreti
- II.1922: Gandi'nin de İngilizler'ce tevkîfi
- 1923: Padit Motilal Nehru'nun Svarac (= Bağımsızlık) partisi'ni kurması
- 1924: Gandi'nin serbest bırakılması
- 1928: Amânu'laah Hân'ın zevcesi Süreyyâ Tarzî ile berâber Türkiye ve Avrupa seyâhati
- XI.1928: Afgaanistân'da ihtilâlin başlaması
- 14.II.1929: Amânu'laah Hân'ın Kâbil'i terk etmesi, saltanattan (9 sene, 10 ay, 24 gün sürmüştür) ferâgati, evvelâ Kandehâr'a, orada da tutunamayıp Hindistân'a ilticaı, Tajik aslından ihtilâl leader'i Beççe-i Sâkâ'nın kendisini "Emîr Hâbü'laah" ismiyle hükümdâr ilânı
- 16.X.1929: Ayni Bârekzeî Hânedânı'nın diğer bir kolundan Nâdir Hân'ın

Kâbil'de hükümdâr îlânı, Beççe-i Sâkâ'nın evvelâ 9 aylık bir saltanattan sonra firârı (şimâle), sonra hile ile celb edilerek idâmı (3.XI.)

31.X.1929: İngiltere'nin Hindistân'a tekrâr istiklâl vâ'di

31.XII.1929: Kongress'in Lâhûr kongresi ve burada alınan kararlara göre İngilizler'e müdhîş bir boykotun başlaması, 10 ay içinde İngilizler tarafından 70.000 kişinin tevkîfî ve habsi

7.V.1930: Gandi'nin tekrar tevkîfî

12.XI.1930: Londra'da Hindliler ile İngilizler arasında neticesiz Yuvarlak-Masa Konferansı (Round Table Conference)

20.I.1931: Yuvarlak-Masa Konferansı'nın hıtâmı

II.1931: Gandi, Nehru ve habs edilmiş diğer siyâsî şeflerin serbest bırakılması

6.III.1931: Gandi-Kral Nâibi müzâkereleri

25.III.1931: Kongress'in Karaçi konferansı, Cewherlal Nehru yerine Serdâr Patel'in Kongress reîsi olması, 4'ü Müslümân olmak üzere 15 kişilik bir yüksek hey'et-i idâre seçilmesi

V.1931: Birlik'in büyük kongresi

XII.1931: Gandi'nin de iştirâki ile Londra'da 2. Yuvarlak-Masa Konferansı ve Gandi'nin konferansı terki

I.1932: Konferans'ın neticesiz dağılması.- Kongress'in tekrar boykot îlânı, Gandi ile arkadaşları ve 30.000 Hindli'nin habsi

8.XI.1933: 4 sene, 2 gün saltanattan sonra "Şâh" unvânını takınmış olan Nâdir Hân'ın katli ve 19 yaşındaki oğlu Zâhir'in amcalarının yardımı ile kral olması

1935: Yeni Hindistân teşkilât-ı esâsiye kaanûnu ve Federal Hindistân'da federe hükûmetlerin Kongress'ce teşkili

X.1937: Birlik'in büyük Luknow kongresi

IV.1940: Mewlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın riyâsetinde Kongressin fevkalâde kongresi ve tâm istiklâl istemesi.- Muhammed 'Alî Cinna'nın riyâsetinde Birlik'in Lâhûr'da fevkalâde kongresi ve "Pâkistân" fikrini yânî Hindistân'ın parçalanma fikrini ortaya atması

VIII.1940: Nehru ve diğer Kongress liderleri'nin tevkîfî ve habsi

XII.1941: 1 sene, 4 ay sonra Kongress liderleri'nin serbest bırakılması mecbûriyetinde kalınması (Japonlar'ın Hindistân'ı tehdidi üzerine)

I.1942: Mühr-i hâs birinci lordu Sir Stafford Cripps'in Hindistân'ı ziyâreti ve harb biter-bitmez tâm istiklâl verileceğini vâ'd etmesi

IV.1942: Mevlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd riyâsetindeki Kongress'in Hindistân'ın Hindû ve Müslümân 2 devlet'e bölünmesi fikrini redd etmesi

8.VIII.1942: Kongress'in İngiltere'yi Hindistân'ı boşaltmaya dâvet etmesi ve aksi takdirde tehdîdi ve bunun üzerine Gandhi'nin tevkîyfi ve habsi (20. VIII) ve Hindliler'in büyük bir millî baltalama hareketine geçmesi

IX.1942: Birlik'in Bombay kongresi

IV.1943: Birlik'in Dehli kongresi

V.1944: 1 sene, 9 ay habsi müteâkıb Gandhi'nin serbest bırakılması

VI.1945: Kral Nâibi Lord Wavell'in Hindistân'ın istiklâlini kabûl ve îlân etmesi ve idârenin Hindliler'e geçmesi için Kongress ile Birlik'i dâveti

VII.1945: Kongress ile Birlik'in müşterek Simla konferansı

26.VII.1945: İngiltere'de Muhâfazakâr Parti'nin devrilmesi ve yerine Çalışma Partisi'nin gelmesi ve Hindistân'ın istiklâlî fikrinin yeni Parti'ce de kabûlü

IX.1945: Mewlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın Kongress riyâseti'ne gelmesi ve Pâkistân fikri'nin Kongress'çe "kabûl edilebilir" şeklinde tesbîti

I.1946: Hindistân'da genel seçimler ve meb'ûslukların kaahir ekseriyetle Kongress ve Birlik tarafından kazanılması

III.1946: Londra'dan birkaç İngiliz nâzır'nın Hindistân'a gelmesi ve istiklâle dâir bir rapor hâzırlaması

IV.1946: Kongress riyâseti'nden Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın istifâsı ve yerine Nehru'nun gelmesi

28.IV.1946: Kongress'in istiklâl şekli hakkındaki karârını alması

22.V.1946: Birlik'in istiklâl şekli hakkındaki karârını alması ve Muhammed 'Alî Cinnâ'nın Pâkistân fikri'ni kayıtsız-şartsız îlânı

VII.1946: Kongress'in büyük toplantısı, teşkilât-ı esâsiye kaanûnu'nu hazırlıyacak hey'et'in intihâbı

VIII.1946: Birlik'in muvakkat hükûmet ve teşkilât-ı esâsiye kaanûnu hazırlanmasını boykotu ve 14 kişilik nâzırlık hey'eti'nde kendisine teklîf edilen 5 iskemleyi reddi.- Bütün Hindistân'da pek kanlı Müslümân-Hindû boğuşmalarının başlaması

2.IX.1946: Muvakkat Hindû-Müslümân hükûmeti'nin Hindistân'a el koyması

15.IX.1946: Birlik ile anlaşamıyan müfrit Nehru'nun Kongress riyâseti'nden istifâsı ve yerine Açarya Kripalan'ın gelmesi

9.XII.1946: Teşkilât-ı esâsiye kaanûnu'nu hazırlıyacak Meclis'in toplantısı ve Birlik tarafından boykotu

II.1947: Kongress'in Allaah-Âbâd konferansı

14.VI.1947: Kongress'in Pâkistân'ın ayrılmasını kat'î şekilde kabûl etmesi

15.VIII.1947: Hindistân ile Pâkistân'ın istiklâlî ve İngiltere Kralı'nın "İmparator" unvânından ferâğatı

27.IV.1949: Hindistân Cumhûriyeti'nin îlânı.

HİNDİSTAN TİMÜROĞULLARI

İçin Tenkıyđi Bibliyografya

A- KAYNAKLAR

a- Umumî Tarihler:

(109) M.J.Darmsteter, *L'Inscriptions de Caboul, Les Epitaphes de l'Empereur Bâber et d'Autres Princes, Journal Asiatique*, Paris, 1888, 491 v.dd.- (110) Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *The History of India as told by Its Own Historians, The Muhammed Period*, 8 c., Londra, 1867-77 (pek çok yerli kaynağın tercüme, hulâsa ve atıflarını içine alan çok mühim külliyat) (yeni bir ofset baskısı da var). - (111) Ekber Şâh'ın emriyle bir hey'et tarafından İslâm'ın 1000. yılı şerefine kaleme alınan *Târîh-ı Elîfî* adlı Farsça cihan tarihi pek mühim bir eserdir; hey'ete Mollaa Ahmet Tattâwî riyaset etmiş olup, üyeleri içinde Hâce Abdülkaadir-i Bedâ'ünî, Ebu'l-Fazl Allâmî, Naqîb Hân, Câ'fer Beğ, Hâce Nizamüddin Ahmed vardır. S.R.Sharma, *A Bibliography of Mughal India*, Bombay 1939.

b- Avrupalılar'ın Seyâhat-nâmeleri:

(112) Pyrard ve Laval (1601-10), *Discours du Voyage des Français aux Indes*, Paris, 1611; (113) Aynı Yazar, *Voyages aux Indes Orientales*, 2 c., Paris, 1615, 1616; diğer tab'ı: 1579; (112-A) B. Narain ve S.Sharma, *A Dutch Chronicle of Mughal India* Flamanca'dan trc. 1978; Fernao Guerreiro, *Relaçam na India*, 2 c., Evora, 1603, bundan bir parçanın İng. trc. *The Siege of the Fort of Asirgarh by the Emperor Akbar*, Indian

Antiquary, LIII, 1924, 33-41; (114) Manrique, *Itinerario*, Roma, 1649; (114-A) Niccolao Manucci, *Storia do Mogor*, Portekizce'den İngilizce'ye trc. William Irvine, 2 c., Londra, 1907-8, kısaltılmışı: 1913, 2: 1965-7, 3: 1976, M.L.Irvine nş. (114-B) J.van Twist, *Generale Beschrijvinge van Indien*, Amsterdam, 1648; (114-C) J.Ovington, *A Voyage to Suratt in the Year 1689*, Londra, 1696; (114-D) D. de Couto, *Da Asia*, 2 c., Lizbon, 1777-8; (114-E) P.du Jarric, *Theraurus Rerum Indicarum*, 2 c., Kolonya, 1615-6; (114-F) J.Hay, *De Rebus Iaponicis, Indicis et Persanis*, Anvers, 1605; (114-G) F.Pelsaert, *Remonstrantie*, İngilizce tr. W.H.Moreland ve Geyl, *Jahangîr's India*, Cambridge, 1925; (114-H) Purchas, *Pilgrimes*, Londra, 1625; (115) François Bernier (1656-64: Şâh-i Cihân ve Â'lemgir'in hekimi), *Histoire de la Dernière Révolution des Etats du Grand-Mogol et des Evénements Particuliers, Suite des Mémoires du Sieur Bernier sur l'Empire du Grand-Mogol*, 2 c., Paris 1670-71; Amsterdam tab'ları: *Voyages...*, 1699, 1710, 1724; 2 ciltlik yeni Paris tab'ı: 1830; İngilizce tr. Archibald Constable, Westminster, 1891, 2: 1976 *Travels in the Mogul Empire (1656-68)*; yeni İngilizce trc. V. A. Smith, Londra, 1934; ((116) J. Thévenot, *Voyages en Europe, en Asie et en Afrique*, 3 c. (III.'sü Hindistan'a ait), Paris, 1664-84; Amsterdam tab'ları: 1705, 1725, 1727 (bu eserin daha pekçok basımı, İngilizce, Almanca, Flamanca vs. pekçok tercümesi vardır); (117) Jean Chardin (1666-72, mücevherci), *Journal du Voyage...*, Londra, 1687; Amsterdam, 1711; Rouen, 1723; Langlès nş., 10 c., Paris, 1810 (bu eserin daha pekçok tab'ı ve tercümesi vardır); (118) J.-B. Tavernier (mücevherci), *Les Voyages en Turquie, en Perse et aux Indes*, 3 c., Paris 1810, 7 c. (daha pekçok tab'ı ve tercümesi vardır) (Paris, 1676 baskısının İng. trc. V. Ball, *Travels in India*, 2 c., 1889, 2: 1976; (119) Johannes de Laet, *De Imperio Magni Mogolis*, Leiden, 1631; Paris, 1681; (120) Schillinger Weber ve Mayr, *Persianische und Ost-Indianische Reis* (1699-1702), Nürnberg, 1707.- Krş. (120-A) M.Oaten, *European Travellers in India during the 15th, 16th and 17th Centuries*, Londra, 1909.- (120-8) Sir Thomas Roe, *The Embassy to India, 1615-19*, 2 c., W.Foster nş., Londra, 1899, 2: 1926. (120-c) Abbé Carré, *The Travels in India and the Near East (1672-74)*, Lady Fawcett trc., 3., Huklayt Society nş., 1947, 2: Tieffenthaler, *Description Historique et Géographique de l'Inde*, Berlin, 1786. Diğer seyâhatnâmeler ve basım ve tercümelerinin daha etraflı bir listesi için bk. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, IX, İstanbul 1966, *Bibliyografya*.

c- Hümâyûn Devri:

(121) Gülbeden Beğim b. Bâbur Şâh, *Hümâyûn-Nâme* pek mühim tamamlanmamış hâtûrât ki, bir Türk imparatorluk prensesinin kaleminde çıkmış olması, eseri daha da ilgiye değer kılmaktadır, tek yazma nüshasının neşri: *Oriental Translation Fund*: I, Royal Asiatic Society nş., Londra, 1902, 2: 1972 (aynı zamanda Anette S.Beveridge'in İngilizce tercümesini ve pek mükemmel ilâvelerini hâvidir) (ayrıca Luknow 1925); Türkçe trc. Abdürrab Yelgar, T.T.K. nş., Ankara, 1944 (Y. H. Bayur'un önsözüyle), *Hümâyûn-Nâme*, Gülbeden Beğim'in ağabeyinin adını taşıyorsa da, yeğeni Ekber Şâh'ın arzûsu ile, Ebû'l-Fazl'in *Ekber-Nâme*'sine kaynak olmak üzere kaleme alınmıştır. Elimizde tek nüshası vardır (British Museum). Bu nüsha eksiktir ve 1553'ten

sonraki yıllar kopuktur. Tıpkı *Bâbur-Nâme*'nin) 'Abdü'r-Rahîm Hân-ı Hânân'ın Fârsca tr., Mîrzâ Muh.Şîrâzî Melikü'l-Küttâb nş., Bombay, 1308 = 1891) (Hamîd Süleymân, *Minatyuri K Babur-Nama*, Taşkent 1970, 160 s., Özbekistân İlimler Akademisi) eksik olması gibi. Bu iki hâtîrâtında tam nüshaları zamânımıza gelmemiştir. - 'Abbâs Hân Serwânî, *Târîh-ı Şîr-Şâhî*, S.M.İmâmüddîn nş., Dakka, 1964; İlâhdâd Feyzî-i Ser-hindî, *Târîh-i Hümâyûn-Şâhî*, Kings College, Cambridge, no.84.- Hâdî Hâs., *The Unique Divan of Humâyûn Badshâh, Islamic Culture*, XXV, 1951, 212-76'da divân'ı yayınlanmıştır; Kutbü'l-Â'lem 'Abdü'l-Kuddûs Gengâhî (ölm. 1537), *Mektûbât-ı Kuddûsiyye*, Delhi, 1287 = 1870, 1312 = 1895. Fârsca kaynakların Hindî trc. S.A.A.Rizvî, *Mughul Kâlin Bhârât, Humâyûn*, 2 c., 'Aligarh, 1961.- Krş.S.R.Sharma, *A Bibliography of Mughal India*, Bombay, 1939. (122) Cevher Âstâbcî, *Tezkiretü'l-Wâkı'ât* (British Museum, add. 16.711) (te'lifi 1586, fakat Hümâyûn devrine ait), Fârsca'dan İngilizce'ye trc. Charles Stewart, Londra 1832 ve Kalküta 1904; Urdû trc. Muînü'l-Hakk, Karaçi, 1955 (Hümâyûn Şâh'ın dikte ettiği bu eserden seçmeler: Elliot, V, 136-49) - (123) Hând-Mîr, *Kaanûn-i Hümâyûn*, veya *Hümâyûn-nâme* (1534), M. Hidâyet Hüs. nş., *Bibl. Ind.*, Kalküta 1940 ve İng. trc. Baini Prashad, Kalküta 1940, seçmeler: Elliot, V, 136-49; (124) Bâyezîd Batan Türkmen, *Târîh-ı Hümâyûn*, İngilizce trc. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Kalküta, 1898; Bâyezîd Bayat, *Tezkire-i Hümâyûn ve Ekber*, Kalküta, 1941, M.Hidâyet Hüs. nş., *Bibl. Ind.*, İng.trc. B.P.Saxena, *Allahabad Un. Studies*, IV, 1930, 71-148 ve 1939, s.1-82. (125) Seydî Ali Reîs, *Mir'âtu'l-Memâlik* (Osmanlı amiralinin Hindistan seyahati ve Hümâyûn ile geçirdiği 6 ay), Ahmed Cevdet nş., İstanbul, 1313 (1895); kısmen nş., *Transactions of the Asiatic Society of Bombay, I*; İngilizce trc. A. Vambéry, *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India...* (1553-1556), Londra, 1899; Fransızca trc. *Relation des Voyages de Sidi Ali*, Paris, 1827; Almanca tr. Diez, II, 133-267, Berlin 1815; Özbek Türkçesi'ne trc. *Mamlakatlar Küzgüsü*, Özbekistan İlimler Akademisi nş., Taşkent 1963; Fârsca trc. Mahmûd Tefazzulî ve 'Alî Genceli, Tahr. 1976; Y.Öztuna nş., *Hayat Tarih Mecmuası*, 1966 (başka kısmî tercümeleri de vardır).

d- Ekber Devri:

(126) Abdülkaadir Bedâûnî (1540-1605), *Müntehabü't-Tevârîh*, 3 c., Fârsca metin: *Bibliotheca Indica*, Kalküta, 1884-98; 2. tab'ı: 1924; E.Rehatsek trc. *The Emperor Akbar's Repudiation of Islam*, Bombay, 1866; W.H.Lowe, T.W. Haig ve G.S.A. Ranking'in (2 c., 1884, 1898, 2: 1976-7) (3. cildin trc. Haig, 1925, 2: 1978) İngilizce tercümesi de vardır. - (127) Hâce Nizâmuddîn Ahmed, *Tabakaat-ı Ekberî*, 2 c., Luknov, 1292 (1875); Fârsca metin ve B.De'nin İngilizce trc. *Bibliotheca Indica* nş., 2 c., Kalküta, 1913, 1936; (128) Şeyh Ebû'l-Fazl Allâmî (1551-1602), *Ekber-Nâme* (III. cildin adı: *Âyîn-i Ekberî*), Fârsca metin ve İngilizce trc. H.Beveridge, Blochmann ve Jarret, *Bibliotheca Indica*, Kalküta, 1873-94, 2: 1977, 3 c., ilk İngilizce trc. Gladwin, 4 c., Kalküta, 1772-92 ve Londra, 1800, metnin yeni nş. D.C.Phillott, 2 c., 1939-44; 2: 1977, bu eserin zeyli: İnâyetullâh, *Tekmile*, seçmeler: Elliot, VI, 116-47 ve İng trc. VI, 103-15; (129) Aynı Yazar, *İnşâ veya Mükâtebât* (Ekber nâmına yazılmış mektuplar),

Luknov 1279 (1862) - (129-A) Mîr Muh. Mâ'sûm Nâmî-i Bhekkerî, *Târîh-ı Sind (Târîh-ı Mâ'sûmî)*, U.M.Dâûdpotâ nş., Pûna, 1938, Ebû-Zâfer Nedwî, *Târîh-ı Sind* (Urdû), Âzamgarh, 1366 = 1947; İlahdâd Feyzî-i Serhîndî, *Ekber-Nâme*, British Museum, Pers.mans., Or.169; 'Abbâs Serwâhî, *Tulfe-i Ekber-Şâhî (Târîh-ı Şîr-Şâhî)*, İmâmüddîn nş., Dakka, 1964; Ârif Kandehârî, *Târîh-ı Ekberî (Târîh-ı Kandehârî)*, İmtiyâz 'Alî 'Arşî nş., Râmpûr 1962; Nî'metullâh Herewî, *Târîh-ı Hân-Cihânî*, İmâmüddîn nş., 2 c., Dakka 1950 Hayder Melik, *Târîh-ı Keşmîr* (-1617), India Office, no. 510.

Âyîn-i Ekberî, Beveridge trc. Delhi 1973, 1985 vs. baskıları, metin: Delhi 1855 vs., *Tekmile* (1605'e kd.), Kalkûta, 1873-87.

e- Cihângîr Devri:

(130) Cihângîr Şâh, *Tüzük-i Cihângîrî* veya *Wâkı'ât-ı Cihângîrî* yahut *Târîh-ı Selîm-Şâhî* (Cihangîr, hâtıratını büyükbabasının babası Bâbur gibi Türkçe değil, Farsça yazmıştır), Gaazîpûr, 1863; Aligarh, 1864; H.Beveridge nş., Londra, 1909, Royal Asiatic Society nş., İngilizce tr., Major Price, Londra, 1829, Royal Asiatic Society; diğer İng. trc. Elliot, VI, 251-391; İngilizce tr. A. Rogers, Londra 1875, 1914, 1975, 2 c.lik H.Beveridge nş., 1909-14, Urdû tr. Lâhûr, 1960, Major David Price trc., Kalkûta, 2: 1906, Royal Asiatic Society nş. ('Alîgrah neşrini Seyyid Ahmed Hân yapmıştır); Türkçe tr. Nevres, *Târîh-ı Cihân-Şâh*, İstanbul Üniversitesi Küt., Türkçe Yazmalar, 2.544 (III. Mustafa adına yapılmış trc.), 'Abdülganî Mirzoyef'in yeni neşri: 2 c., Karaçi 1976-7; Muh. Hâşim nş., Tahrân 1359Ş: *Nûrüddîn Muh. Cehângîr Gürkânî, Tûzek-i Cehângîrî*; (131) Muhammed Şerîf Mû'temed Hân, *İkbâl-Nâme-i Cihângîrî, Bibliotheca Indica*, Kalkûta, 1865; Urdû trc. Kalkûta, 1865, *Bibliotheca Indica*; İng. trc. Elliot, VI, 401-38.-(131-A) Kemgâr Hüseyinî, *Me'âşîr-i Cihângîrî*, yz. (İng. trc. Francis Gladwin, *The History of Hindustan during the Reigns of Jahangir, Shah Jahan and Aurengzeb*, Kalkûta, 1788); Cihângîr devri Bengal târihi: Mîrzâ Nathan, *Bahâristân-ı Gaybî*, M.J.Borah trc., 2 c., Gauhati, 1936. (132) Muhammed Kaasim Ferîşte (1552-1623), *Târîh-ı Hind* (Farsça umumî Hindistan tarihi olmakla beraber 1612'de kalır ve bu çağın eseridir), 2 c., Bombay, 1829; J.Briggs trc., 4 c., 1829, 2: 1977, Alexander Dow trc., Londra 1768-1813 arasında 4 defa basılmıştır; Jonatham Scott trc., 2 c., Shrewsbury, 1794; seçmeleri: Elliot, VI, 207-43.-(132-A) Lâ, *Târîh-ı Sultân Muhammed-i Kutb-Şâhî* (1617) (Storey, II, 446-7).-(133) İskender Münşî, *Târîh-ı Â'lem-Ârâ-yı Abbâsî*, Tahrân, 1314 şemsî (1935); bu eser ve diğer İran kaynakları için, *Türkiye Tarihi'nin IX. cildinin sonundaki bibliyografyaya bk.*

f- Şâh-ı Cihân Devri:

(134) Muhammed Sâlih Kembû, *'Amel-i Sâlih* veya *Şâh-Cihân-Nâme*, G. Yezdânî nş., Kalkûta, 1912, Asiatic Society of Bengal nş. 3 c., Kalkûta 1939, 2 c., Lâhûr 1958.-(135) Sâdık Hân, *Târîh-ı Şâh-ı Cihân*, British Museum, Persian Ms. Oriental, 174 (her ikisi de Farsça).-(134-A) Muhammed Dârâ-Şükûh Mîrzâ b. Şâh-ı Cihân, *Mecmâ'ül-Bahreyn*, M.Mahfûzû'l-Hakk nş., Kalkûta, 1929 ve Aynı Yazar, *Müntehabât-ı Âsâr*, Tahrân, 1335 H.Ş.- *Selected Documents of Shâhjahân's Reign*, Hayderâbâd 1950 (Fârsca vesîkalar); Yûsuf Mîrek, *Mazhar-ı Şâh-Cihânî*, Karaçi 1962.

g- Â'lemgîr Devri:

(136) Muhammed Sâqî Müsta'idd Hân, *Ma'âsir-i Âlem-gîrî*, Kalküta, 1871, Bibliotheca Indica nş., İng.trc. Jadunath Sarkar, Kalküta 1947; (137) Muhammed Kâzım, *Â'lem-gîr-nâme* (1658-1668), Kalküta, 1868, Bibliotheca Indica nş., 2 c.; (138) Muhammed. Wâris, *Bâdşâh-nâme* (1658-1679), Londra, British Museum, Persian Ms. Add., 6.556; (139) Abdülhamid Lâhûrî, *Bâdşâh-Nâme* (1658-1678), 2 c., Kalküta, 1867-68, Bibliotheca Indica nş., (140) Hâfî Hân (1664?-1733?), *Müntehabü'l-Lübâb*, 3 c., Kalküta, 1869, 1874 ve 1925, Bibliotheca Indica nş. (yazarın asıl adı Muhammed Hâşim Alî olup, eseri esas bakımından bu devreyi içine alır; İng. seçmeler: Elliot, VI, 207-533), S.Mu'înü'l-Haqq nş. ve İng. trc. *History of 'Alamgir*, Karaçi 1975 (620 s.) (bütün bu eserler Farsça'dır).- (141) *Hulâsatü't-Tevârîh*, İngilizce trc. G. Sarkar, *The India of Awrangzêb*, Kalküta, 1901; (142) *Târîh-ı Assâm*, Hindustânî'den Fransızca trc. Thomas Pavie, Paris, 1845 (Âlemgîr'in Assam seferi); (142-A) *Ahkâm-ı Â'lem-gîrî*, Fars. metin ve İng. tr. Sir Jadunath Sarkar, Kalküta, 1901; (142-B) Ziyün-Nisâ Beğim, *Dîvân*, İng. trc. Magan Lal ve Jessie Duncan Westbrook, Londra, 1913 (142-C) Muḥ.Bahtiyâr Hân, *Mir'âtü'l-Â'lem* (1658-68), Farsca: 2 c., Lâhûr, 1979. (143-D) İşwardâs Nagar, *Fütûhât-ı Â'lemgîrî* (1698'e kd.) (te'lifi 1730), T.Ah. nş.ve İng.tr., 1978; (143-E) Mîrzâ 'Abdül-Kaadir-i Bîdil, *Külliyât*, Muḥ.Erşed Kureysî nş., Bombay, 1885, Lâhûr 1978, 496 s., F.; Gulâm Hü.s.Hân Tabâtabâî, *Siyerü'l-Müte'ahḥirîn*, İng.trc. Kalküta 1789, 2 c.; Şeyḥ Ebül-Feth Kaabil Hân, *Âdâb-ı Âlemgîrî*, 'Abdül-Gaafur Çawzrî nş., Lâhûr 1971.

h- Â'lemgîr'den Sonrası:

(143) Mîr 'Abdül'r-Rezzâq Şâh-Nevâz Hân Samsâmüd-Devle Evrengâbâdî (1700-1758) ve oğlu 'Abdulhayy Hân, *Me'âşiru'l-Ümera*, Kalküta, 3 c., 1887-91, Bibliotheca Indica nş., Mewlevî 'Abdül'r-Rahîm ve Mewlevî Mîrzâ Eşref 'Alî nş. (1556-1750 arası imparatorluk yüksek görevlilerinin biyografileri); Farsça'dan İngilizce'ye trc. H.Beveridge, Kalküta, 1912 (1556-1780 arasında Hindistan'da yaşamış 731 şahsın biyografisi), Urdû trc. 2 c., Lâhûr 1968, diğer İng. trc. Bainsi Prasad, 2 c., Kalküta 1952; başlıca kaynağı: Şeyḥ Ferîd Bhekkerî, *Tezkiretü'l-Hawânîn (Zahîretü'l-Hawânîn)*, yz. Pakistan Historical Society Küt., no. 1, S.Mu'înü'l-Haqq nş., Farsca metin: 2 c., Karaçi, 1970-74. Buna benzer bir eser: Mîr Ebül-Kaasim, *Hadikatü'l-Â'lem*, Hayderâbâd, 1910 (te'lifi: 1802). (144) Abdülkerîm, *Wâkı'ât-ı Dürrânî*, Farsça'dan Urdû diline trc. Hanpûr, 1292 (1875), Ahmed Şâh'ın Hindistan seferine ait İran ve Afgan kaynaklarını burada göstermiye lüzum görmüyoruz.- (145) Golâm Hüseyin Selim Zeydîpûrî (öl. 1817), *Riyâzu's-Selâtin* (1788), 2 c., Kalküta 1890-91, 2:1902-4, Mewlevî 'Abdül-Haqq 'Abîd nş., Bibliotheca Indica nş. (Bengal tarihi)- (146) Golâm Hüseyin Hân Tabâtabâî (Delhi 1728-Monghyr 1815'ten sn.) (yukarıdaki yazar değil!), *Siyerü'l-Müte'ahḥirîn*, (1707-1781 Hind. târihi) Kalküta, 1832; Luknov, 1866, 1897, 2 c. İngilizce trc. Hâcci Mustafâ, Kalküta, 1789, 4 c., 2: 1902-3, 3: 1926, 4: 1975; Urdû trc. S.Bahşîş 'Alî, *İkbâl-Nâme*, Delhi, t.siz; diğer Urdû trc. Gokul Prasâd, *Mir'âtü's-Selâtin*, Luknow, 1874; Farsca kısaltılmış metin: *Mülâḥḥaṣu't-Tewârîh*, Kalküta 1827, Agra 1831; diğer İngilizce tr. J. Briggs, Londra, 1832, 2: 1973 (1707-1781 Hindistan tarihi).-

(147) C.U.Aitchison, *Treaties, Engagements and Sanads...*, 6 c., Kalküta, 1892'de resmî vesikalar toplanmıştır- (147-A) Dânişmend Ni'met 'Alî Hân, *Târîh-ı Şâh-ı Â'lem Bahâdur Şâh*, Luknow ve Hân-pûr'da basılmıştır, İng. trc.leri: Chandra Lal Gupta ve Agan Lal Verma, Agra, 1909; Baij Nath Figâr, Luknow, 1928 (Elliot, VII, 568); (147-B) Lâ, *Târîh-ı Bahâdur-Şâhî* (1747) (Elliot, VII, 565-7); (147-C) Lâ, *Bahâdur Şâh-Nâme*, British Museum, Or. 240; (147-D) Muḥammed Kaasim Lâhûrî, *Târîh-ı Bahâdur-Şâhî ('İbret-Nâme)*, British Museum, Or.1.934; Nûrî'd-D.Fârûqî, *Cihândâr-Nâme*, India Office Library, Persan 3.988; Mîr Muḥ.Aḥsen İcâd, *Ferruh-Siyer-Nâme*, British Museum, Or. 25; Lâ, *Târîh-ı Saltanat-i Ferruh-Siyer*, Brit. Mus., Add. 6.584; Kâmrâc b. Nam Singh, *'İbret-nâme*, India office Library, Persan 1.534; Muḥ. Kaasim 'İbret Lâhûrî, *'İbret-nâme*, Brit. Mus. Or. 1.934; A.M., *Aḥwâlü'l-Hawâkıyn*, Brit.Mus., Cr.Add. 26.244. Diğer bâzı eserler için bk.H.Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts the Library of the India Office*, 2 c., 1903, 1937, 2: 1980 ve H.K.Kaul, *Urdu Manuscripts in Delhi Libraries*, 1977.

Üd nevvâb-vezîrleri için: Muḥ.Necmî'l-Ganî Hân, *Târîh-ı Awaz* (Urdû), 4 c., Murâdâbâd 1909, Luknow 1919; Sey.Kemâlül'lü'd-D.Ḥayder, *Târîh-ı Awaz (Kayşarü't-Tewârîh)* (Urdû), 2 c., Luknow, 1879; Emîr 'Alî Hân, *Wezîr-Nâme*, Cewnpûr, 1293 = 1876; Durga Perşâd Mihr, *Büstân-ı Awaz*, 1892; W.Knighton, *The Private Life of an Eastern King*, Londra 1855; 'Abdül-Halîm Şerer, İng. trc. E.S.Harcourt ve Fâhîr Hüseyin, *Lucknow, The Last Phase of an Oriental Culture*, Londra, 1975; Satish Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court (1707-40)*, Delhi 1959; A.L.Şrivastava, *The First Two Nawabs of Oudh, A Critical Study based on Original Sources*, Luknov 1933; Bishop R.Heber, *Narrative of a Journey through the Upper Provinces of India (1824-5)*, 2 c., Londra, 1829; Comte de Moldave, *Voyage en Inde (1773-6)*, J.Deloche nş., Paris 1971; Ziyâud-din Desai, *Mosques of India*, Delhi 1971; W.Hodges, *Travels in India (1780-83)*, Londra 1974; Père J.Tieffenthaler, *Description Historique et Géographique de l'Inde*, 2 c., Berlin, 1786-8.- Gulâm 'Alî Hân, *Şâh-Â'lem-Nâme*, 2 c., Kalküta, 1912-4, İng. trc. W.Francklin, *The History of the Reign of Shah-Aulum*, Londra, 1798; Şabâhü'd-D. 'Abdî'r-Rahmân, *Bezm-i Tîmûriyye*, Â'zamgarh, 1367 = 1948 (Timuroğulları üzerinde edebî malzeme); K.'Alî, *A New History of Indo-Pakistan since 1526*, 4: 1979.- Hân-ı Hânân Bayrâm Hân Karakoyunlu, *Dîwân* (Tr. ve F.), S.H.Reşdî ve M.Şâbir nş., Pâkistân Ün.nş., 1971.

S.M.Laîf, *Lahore, Its History, Architectural Remains*, Lâhûr 1892; B.S.Neccâr, *Panjâb under the Great Mughals (1526-1707)*, 1979; H.R.Gupta, *Later Mughal History of the Panjab (1707-93)*, Lâhûr 1944, 2: 1976; Z.Ahmad nş., *Selections from the Panjab History, I: Lahore, II: Punjab, III: Mughal India*, 3 c., Lâhûr 1982; P.Rocatgi, *Catalogue of Portraits in the India Office Library and Records*, 1983; *Encyclopaedia of Islam*, Urdu Edition, 17 c.; S.R.Dar, *Historical Gardens of Lahore*, 1982; N.M.Titley, *Persian Miniature Painting and Its Influence on the Art of Turkey and India, The British Library Collections, 14th-19th Centuries*, 1983.

J.F.Richards, *Mughal Administration in Golconda*, Oxford 1975; Radhey Shyan, *Honours, Marks, Ranks and Titles under Great Mughals, Babur and Humayun and Akbar, Islamic Culture*, XLVI, 1972, 107-7 ve XLVII, 1973, 375-53.

B- TETKİKLER

a- Umûmî Eserler:

(148) W.Hunter, *The Imperial Gazetteer of India* (bir heyet tarafından kaleme alınmıştır; pek zengin malzeme vardır), 14 c., Londra, 1866; bu coğrafya, tarih, statistik lugatinin son cildi atlas yeni tab'ı: 26 c., 1908-31.- (149) H.Yule, *Hubson-Jobson, A Glossary of Anglo-Indian Colloquial*, Londra, 1886.- (150) Ziererio, *Geschichte Indiens und des Islam, III: 1500-1760*, 1956; (151) *Cambridge History of India, III: Turks and Afghans, IV: Moghul Period*, 1929 ve 1937 (çeşitli basımları vardır); (152) Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (3 c., bilhassa II. c.), T.T.K. nş., Ankara, 1947; (153) Shâhpurshâh Hormasji Hodivaca, *Studies in Indo-Muslim History, A Critical Commentary on Elliot and Dowson's History of India as Told Its Own Historians*, Bombay, 1939 (kaynak incelemesi); (153-A) Sir H. M. Elliot, *Bibliographical Index to the Histories of Muhammedan India*, 2 c., Kalküta, 1849; (154) H.G. Keene, *History of India from the Earliest Times tho the End of the Nineteenth Century*, 2 c., son tab'ı: Edingburg, 1906; A.V.W.Jackson, *History of India*, 9 c., 1906-7, 2: 1976. (155) Stanley Lane-Poole, *The History of the Moghul Emperors of Hindustan*, Londra, ilk tab'ı: 1892; De Laet, *The Empire of the Great Mogol*, Bombay, 1928; (155-A) A. Majumdar, *The Mughal Empire*, 1974; (156) C. E. Bockland, *Dictionary of Indian Biography*; (157) Thomas William Beale, *The Oriental Biographical Dictionary*, Kalküta, 1881; 2. tab'ı: H.G. Keene nş., Londra, 1894, 3: New York 1965; (158) P. Kennedy: *History of the Great Moghuls*, Kalküta, 1905; (159) François Catrou, *History of the Great Moghuls*, Kalküta 1905; (159) François Catrou, *Histoire Générale de l'Empire Mongol*, Paris, 2 c., 1705, 1715; (160) Paul Horn, *Das Heer und Kriegswesen des Gross-Moghuls*, Leiden, 1894; (161) M. Gentil, *Mémoire sur l'Indoustan ou Empire Mogol*, Paris 1822; (162) Charles Stewart, *The History of Bengal from the First Mohammedan Invasion until 1757*, Londra, 1813; (163) Edward Thomas, *The Revenue Resources of the Mughal Empire in India*, Londra, 1871; (164) Birdwood, *The Industrial Arts of India*, 2 c., Londra 1881; (165) H. Gooetz, *Bilderatlas zur Kulturgeschichte Indiens in der Gross-Moghul-Zeit*, Berlin, 1930; (166) Bartholomews's Map of India, 1: 4.000.000, Edinburgh, pek çok tab'ı vardır.

b- Bâbur ve Hümâyûn:

(167) W.Erskime, *A History of India under the Two First Sovereigns of the House of Timour: Bâber und Humayun*, 2 c., Londra, 1854, 2: 1973; (168) Stanley Lane-Poole, *Baber*, Oxford, 1899; (168-A) S.M.Edwardes, *Babur*, Londra, 1926; (168-B) İ.H.Ertaylan, *Bâbü Şâh*, Ank. 1966. (169) Fernard Grenard, *Baber* (fevkalâde kompozisyon), Paris 1930; İngilizce tr. Homer White ve Richard Glaenzer, Londra, 1931, 2: 1970; Türkçe trc. Orhan Yüksel, *Babur, 1000 Temel Eser*: 64, İstanbul 1964;

(170) L.J.Rusbrook Williams, *An Empire Builder: Baber*, Londra, 1918; (170-A) F.Teufel, *Bâbur und Abûl-Fazl*, ZDMG, XXXVII, 1883, 141-87; (170-B). S.A.Azimdjarov, *Gosudarstvo Babura v Kabulei v Hindii*, Mosk. 1977; Ishwari Prasad, *Life and Times of Humayun*, Kalküta, 1955; M.Lal, *Babar*, 1977 ve *Humayun*, 1978; Sukumar Ray, *Humayun in Persia*, Kalküta 1948; 'Alî Kewşer Çandpûrî, *Muhammad Bayram Khân Turkomân*, Agra 1931; Banerji, *Humâyûn Badshah*, 2 c., Londra 1939 ve Luknow 1941; I.A. Khan, *Mirza Kamran*, Bombay 1964.

c- *Ekber:*

(171) Kont F.A. von Noer, *Kaiser Akbar*, 2 c., Kiel, 1880, 1885; Fransızca trc. G.Bonet-Maury, 2 c., Leiden, 1883, 1887: *L'Empereur Akbar, Un Chapitre de l'Histoire de l'Inde au XVIe Siècle*, İng. trc. Anette Susannah Beveridge, 2 c., Kalküta, 1890; (172) V. A. Smith, *Akbar*, Oxford, 1917, 1919; (173) Şemsü'l-'Ulemâ Mevlânâ Mevlevî Muhammed Hüseyin Âzâd, *Derbâr-ı Ekberî* (Urdûca), Lâhûr, 1896, 4: 1927; (174) W.Foster, *Early Travels in India*, 1921 (1581-91 Ralph Fitch ve 1599-1606 John Mildenhall'ün seyâhatleri); (175) Albay G.B.Malleson, *Akbar, Rulers of India Series* nş., 1903, 2: 1979 (176) Ömer Rızâ Doğrul, *Ekber Şâh*, İstanbul, 1944; (176-A) W.H. Moreland, *India to the Death of Akbar*, Londra, 1920; S.A.A.Rizwî, *Muslims in Akbar's Reign*, Delhi 1975; A.R.Ĥân, *Chieftains during the Reign of Akbar*, Simla 1977; C.W.Troll, P *The Akbar Mission*, 1982; J.J.Modi, *Parsees at the Court of Akbar*, Bombay 1903; E.Maclagan, *The Jesuits and the Great Mogul*, 1932; V.J.A. Flynn, *Fathpur-Sikri*, Bombay 1975. (176-B) P. Goldie, *The Mission of the Great Mogul* (Ekber), Dublin, 1898.- M.Roychoundhuri, *The Din-i Ilahi*, Kalküta, 1941, 3: 1951; C.H.Payne, *Akbar und the Jesuits*, 1926; J.S.Moyland, *The Commentary of Father Montserrate*, 1922; E.Wellesz, *Akbar's Religions thought in Mogul Pasting*, Londra, 1952.

M.L.R.Choudry, *Dîn-i İlâhî or Religion of Akbar*, Kalküta 1951; R.Krishnamurti, *Akbar: The Religious Aspect*, Baroda 1961; A.L.Sristava, *Akbar the Great*, Delhi 1962; G.B.Malleson, *Emperor Akbar*, Delhi 1978; S.M.Burke, *Akbar the Greatest Mogul*, Delhi 1989; K.A.Nizami, *Akbar and Religion*, Delhi 1989; Fauzia Zareen Abbas (Fewziye Zerrîn 'Abbâs), *Abdul Qadir Badauni*, Delhi 1987; R.Shyam, *Honours, Ranks and Titles under the Great Mughals (Akbar)*, *Islamic Culture*, XLVIII/4, 1973, 335-53; Shireen Moosvi (Şîrîn Muswî), *The Mansab System under Akbar*, *JRAS*, 1981/2, 173-85; Sukumar Ray, *Bairam Khan*, Karaçi 1992(290 s.).

d- *Cihângîr ve Şâh-ı Cihân:*

(177) Gladwin, *Reign of Jahangir*, Kalküta, 1788 (ilk tab'ı: *History of Jahangir*, Kalküta 1778); (178) Beni Parsad, *History of Jahangir*, 1922, 2: Allâhâbâd, 1940; (178-A) W.H.Moreland, *From Akbar to Aurangzeb*, Londra, 1923; (178-B) Keene, *The Turks in India*, Londra, 1879 (Şâh-ı Cihân devri); Ĥân-ı Ĥânân 'Abdû'r-Rahîm Ĥân için Hindî dilinde şu 2 eser: Mâyâ Sankara Yâdjñika, *Rahim Ratnâvalî*; Dêva Prasâda Munsif, *HânĤân-Nâme*; T.Raychaundhuri, *Bengal under Akbar and Jahangir*, Kalküta, 1953; M. ve R. Şücâ'ü'd-D., *Noorjahan*, 1967; C.H.Payne, *Jahungir and the Jesuits*, Londra, 1939. K.R.Qanungo, *Dara Shukoh*, 2 c., Kalküta, 1935; MaĤbûbü'r-Rahmân, *Cihânârâ*

(Beğim) (Urdû), Aligarh, 1918; Banarsi Prasad Sakena, *Shahjahan*, Allâhâbâd, 1932, 2: 1958; V.Vidyalankar, 'Abdur Rahîm Hânĥânân, *Islamic Culture*, XXIV/2, 1950, 123-33; Yûs. Mîrek, *Mezher-i Şâh-cehânî*, Karaçi 1962; Riyâzu'l-İslâm, *Indo-Persian Relations, The Mughal Empire and Iran*, Tahrân 1970; Ibn Hasan, *The Central Structure of the Mughal Empire to the Year 1657*, Oxford 1936.

e- Â'lemgfr:

(179) Sir Jadunath Sarkar, *History of Aurangzib, Mainly based on Persian Sources*, 5 c., 1912-24; A.M., *Anecdotes of Awrangzeb*; A.M., *Short History of Awrangzib*, 2: Kalkûta 1954; (180) Stanley Lane-Poole, *Aurangzib*, Oxford 1893, 2: 1975; (180-A) Mewlânâ Şiblî, *Evrengzib Â'lem-gîr* (Urdû); (180-B) Zahîrî'd-D.Fârûqî, *Awrangzeb*, Neval Kışor, 1935, 2: 1977; L.Ahmad, *The Prime Ministers of Aurangzeb*, 1976; C.M.Agrawal, *Wazirs of Aurangzeb*, 1978; Sarkar, *Mir Jumla, General of Aurangzeb*, 2: 1979; M.Athar Alî, *The Mughal Nobility under Aurangzeb*, Bombay 1968; (181) Robert Orme, *Historical Fraegments of the Mughal Empire from Year 1669, Origine of the English Etablissement*, Londra 1805.

f- Â'lemgfr'den Sonrası:

(182) Satis Chandra, *Parties and Polttics at the Mughal Court, 1697-1740*, 'Aligarh, 1959; A.M., *Farrukh Siyar and the Saiyid Borthers, Medieval Indian Quartely*, 'Aligarh, 1957, 135-46; *The Ruin of Aurangzeb, Nineteenth Centrury dergisi*, V, 1887; (183) W.Irvine, *Later Mughals (1707-1739)* 2 c., 1922, 2: Sir J. Sarkar nş., I: 1707-1720, II: 1720-1739, (184) Stanley Lane-Poole, *The Fall of the Moghul Empire*, Londra, çeşitli basımları vardır; (185) H.G.Keene, *Fall of the Moghul Empire*, Londra, 3: 1887, 4: 1975; (186) Sir Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire of Hindustan*. Kalkûta, 1934, 2: 3 c., Kalkûta, 1949-52; (186-B) G.Singh, *Ahmad Shah Durrani*, 1959, 2: 1977; (187) Antoine Polier, *Shah Alam II and His Court*, Kalkûta, 1947; (187-A) W.Franklin, *The History of the Reing of Shah-Alam, the Present Emperor*, Londra, 1798, 2: 1979; (188) C.V.Fürer-Naimendorf, *The Aboriginal Tribes of Hyderabad*, 2 c., Bombay, 1943-45; (189) James Grant Duff, *History of the Mahrattas*, 3 c., 1826, 3: Bombay, 1873; (190) H. Gastonnet des Fosses, *L'Inde Française avant Duplex*, Paris, 1887; (191) J.R.Seelley, Fransızca trc. Albay Baille ve Alfred Rambaud, *Expansion de l'Angleterre*, Paris, 1885; (192) Jhames Mill, *The History of British India*, 5. tab'ı: H.H. Wilson nş., 9 c., Londra, 1858; (193) Sir John Kaye ve Albay Malleeson, *History of the Indian Mutiny (1857-8)*, 6 c., Londra, 1898 (4. tab'ı; ilk tab'ı 1896'da yapılan bu eser, Sipâhi İhtilâli'nin İngiliz görüşüne göre yazılmış en etraflı incelemesidir), tek cildlik kısaltılmışı: 1888, 2: 1976; R.Seton, *The Indian "Mutiny" 1857-58, A Guide to Source Material in the India Office Library and Records*, 1986; W. Keene ve B. Malleeson, *History of Sepoy War*, Londra, 1880-8; (194) D.B.Parasins, A

History of the Marâthâ People, Oxford, 1918; (195) Surendranath Sen, *Administrative System of the Marâthâs*, Kalkûta, 1923; (196) H.A.Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjâb*, 3 c., Lâhûr, 1911-19; (197) W.McGregor, *The History of the Sikhs*, 2 c., Londra 1846; (198) J.D.Cunningham, *A History of the Sikhs*, H.L.O. Garrett nş., Oxford, 1918; (199) J. Malcolm, *A Sketch of the Sikhs*, Londra, 1812; (200) G.C.Smyth, *History of the Reigning Family of Lahore*, Kalkûta, 1847, 2: 1961; (201) G.Gough ve A.D. Innes, *The Sikhs and the Sikhs Wars*, Londra, 1897; (202) Kenehyâ Lâl, *Târîh-ı Pencâb*, Lâhûr, 1877; (203) Seyyid Muhammed Latıyf, *History of the Panjâb*, Kalkûta, 1891; (204) Gokul Chand Nang, *The Transformation of Sikhism*, Lahûr, 1912; (205) M.A. Macauliffe, *The Sikhs Religion*, 6 c., Oxford, 1909; (206) Khazân Singh, *History and Philosophy of the Sikh Religion*, 2 c., Lâhûr, 1914; (206-A) W.- G. Osborn, *The Court and Camp of Runjeet-Singh*, Londra, 1840; (206-B) H.- T. Prinsep, *Histoire de Randjit Singh (Origines et Progrès de la Puissance des Sikhs)*, Fr. trc. X. Raymond, Paris, 1836; (206-C) H.-G. Rawlinson, *Shivâji the Marâthâ, His Life and Times*, Oxford, 1918. (206-D) H.R.Grupta, *History of the Sikhs*, 3 c., 2: 1980 (C. III: *Sikh Domination of the Mughal Empire, 1764-1803*).

g- Medeniyet ve Teşkilât:

(207) 'Abdülazîz, *The Imperial Treasury of the Indian Mughuls*, Lâhûr, 1942; (208) Aynı Yazar, *The Mansâbdarî System and the Mughul Army*, Lâhûr, 1945; (209) Aynı Yazar, *Arms and Jewellery of the Indian Mughuls*, Lâhûr, 1947; (210) Sir J. Sarkar, *Studies in Mughal India*, Kalkûta, 1919; (211) H. R. Grupta, *Studies in Later Mughal History of the Panjab*, Lâhûr, 1944; (212) Fergusson, *History of Indian and Eastern Architecture*, Londra, 1876, 2: 1910; (213) Sir J. Sarkar, S. K. Saraswati, A. Goswati ile A. Goswami, *Glimpsey of Mughal Architecture*, 1953; (214) C.M. Villiers-Stuart, *The Gardens of the Great Mughals*, Londra, 1913; (215) S. M. Latıyf, *Agra, Historical Descriptive*, 1896; (216) Duncan, *Keene's Handbook for Visitors to Agra*, 1909; (217) E.B. Havell, *A Handbook to Agra and the Taj*, 1921; (218) M.Eşref Hüseyin, *An Historical Guide to the Agra Fort*, 1937; (219) Mevlevî Mu'inüddîn Ahmed, *The Taj and Its Environments*; M.A.Chaghatai, *Le Tadj Mahal d'Agra*, Brüksel, 1938; (220) Sir Gordon Hearn, *The Seven Cities of Delhi*, Kalkûta 1928; (221) Sir Seyyid Ahmed Hân, *Âsârü's-Senââid* (Urdû), Delhi 1847, 1854, Luknow 1876, 1900, Hân-pûr, 1904 (Fr.trc. Garcin de Tassy, JA, XV-XVII; İng. trc. Carr Stephen, *Monumental Remains of Delhi*, Simla 1876); (222) Sir Ram Sharma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, Oxford, 1940, 2: 1975; (223) S. N. Bhattacasyya, *A History of Mughal North-East Frontier Policy*, Kalkûta, 1929; (224), Narendra Nath Law, *Pronotion of Learning in India during Muhammedan Rule*, Bombay, 1916; (225) D.Pant, *The Commercial Policy of the Moguls*, Bombay, 1930; (226) Bal Krishna,

Commercial Relations between India and England, Londra, 1924; (227) W.H.Moreland, *The Agrarian System of Moslem India*, Cambridge, 1929, 2: Allâhâbâd; (228) Sir J. Sarkar, *Mughal Administration*, Kalküta, 1920, 2: 1924, 4: 1952 (229) S.A.Khan, *The East India Trade in the Seventeenth Century*, Londra, 1923; (230) H.Terpstra, *De Opkomst der Wester-Kwartieren van de Oost Indische Compagnie*, Lahey, 1919; (231) R. Nath, *The Tomb of Babur at Agra*, *Islamic Culture*, XLVIII/3, 1974, 149-58; (232) William Irvine, *The Army of the Indian Moghuls*, Londra, 1903; S.M.Edwardes ve H.L.O. Garrent, *Mughal Rule in India*, Londra, 2: 1979; S. Digby, *War-horse and Elephant in the Delhi Sultanate*, Oxford 1971.

H.-G. Briggs, *The Nizam, History and Relations with the British Government*, 2 c., Londra, 1861. Le Mascrier, *Histoire de la Dernière Révolution des Indes Orientales*, 2 c., Paris, 1757. Edward-J.Rapson, *The Struggle between England and France for Supremacy in India*, Londra, 1887. Barou de Penhoen, *Histoire de la Conquête de l'Angleterre*, 2 c., Paris, 1844. Colonel Malleon, *History of the French in India*, 1866, Fr. trc. 1884. T. Hammond, *Dupleix*, Paris, 1881. M. Chr Sprengel, *Geschichte der Maratten*, Halle, 1786. Hamilton, *Historical Account of the Rohillas Afgham*, 2 c., Londra, tarihsiz. J. Malcolm, *Memoirs of the Central India*, 2 c., Londra, 1820. Mir Hussein Ali Khan, *Tippou-Sahib*, Farsça'dan İng. trc. Colonel Miles, Londra, 1844. Sir John Strachey, Fr. trc. J. Harmand, *L'Inde*, Paris, 1892. Tipû-Sultan, Farsça'dan İng. trc. *Letters*, Colonel W. Kirkpatrick, 1811. *Report of the House of Commons on the Affairs of India*, 1812. *Letters, Despatches and Other State Papers preserved in the Foreign Department of the Government of India (1772-1785)*, 3 c., in folio, George W. Forrest nş. Lord Wellesley, *Despatches, Minutes and Correspondence*, Montgomery Martin nş., 2: 1840. Lord Cornwallis, *Correspondence*, Ch. Ross nş., 3 c., 1859. *Selections from Letters, Despatches and other State Papers preserved in the Bombay Secretariat, Maratha Series*, Bombay, 1885. Lord Wellesley, *Notes Relative to the Late Transactions in the Mahratta Empire*, Fort-William, 1803. Lord Wellesley, *Memoirs*, Londra 1827. Arthur Wellesley (Lord Wellington), *Despatches, India*, Londra, 1837. George Thomas, *Memoirs*, W. Franklin nş., Kalküta, 1803. James Skinner, *Military Memoirs*, B. Fraser nş., Londra, 1851. James Bristow, *Narrative*, 1794. Boigne, *Mémoires*, Chambéry, 1829. Sir J. Strachey, *Hastings and the Rohilla War*, 1892. Beatson, *War with Tipû Sultân*, 1800. Gen. A. Brialmont, *Histoire de Wellington*, c. I, Brüksel, 1858. Dubois de Jancigny, *Inde*, Paris, 1845. W. Hunter, *The Indian Empire*, 2: Londra, 1866. Mill, *History of British India*, 5 c., Londra, 1858, Wilson nş. H. Sutherland Edwards, *Russian Projects against India*, Londra, 1885. H.-G. Keene, *Sindhia*, Oxford, 1895. Sir Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 2: Londra, 1873, 3: 1976.

H. Pottinger, *Travels in Beloochistan and Sind, A Geographical and Historical Account of those Countries*, 1816, 2: 1976; M. Muhyiddin, *The Chancellery under the Mughals (1526-1658)*, 1971; R. Misra, *Women in Mughal India (1526-1748)*, 1967; R. Nath, *The Immortal Taj Mahal*, 1972; A.M., *Calligraphic Art in Mughal Architecture*, 1979; M.C.Beach, *Paintings for the Mughal Court*, 1982; 'İrfân Hâbîb, *An Atlas of the Mughal Empire*, 1982 (folio, 34 harîta); R. Islam, *A Calendar of Documents of Indo-Persian Relations (1500-1750)*, 1979; A.M., *Indo-Persian Relations between the Mughul Empire and Iran*, 1970; S.M.Latif, *History of the Punjab*, Kalkûta 1891; S.Mossvi, *The Economy of the Mughal Empire (ca. 1595), A Statistical Study*, 1987, 470 s.; P.Pal, *Court Paintings of India, 16th-19th Centuries*, 1983, 340 s. +192 renkli plans; P. Saran, *The Provincial Government of the Mughals (1526-1658)*, Allâhâbâd, 1941, 2: 1976; Royal India and Pakistan Society, *Art and Letters: India and Pakistan*, 37 c., 1925-63, 2: 1978; J.E.Schwartzber, *A Historical Atlas of South Asia*, 1978; A.Goomaraswang, *Rajput Painting (the XVIth to the XIXth Century)*, 2 c., 1916, 2: 1976; S.Crowe ve S.Haywood, *The Gardens of Moghal India, A History and a Guide*, 1972; S.Crowe ve S.Haywood, *The Art of Moghal India*, 1963, 2: 1976.- M.Ahmad, *Lord William Bentick*, 1978; A.L.Srivastava, *The First Two Nawabs of Oudh*, Luknow, 1933; M.Alam, *Crisis of Empire in Mughal North India, Awadh and the Punjab (1707-1748)*, 1987; 'Alî Hân Nakawî, *'Imâdî's-Sa'âdet*, Luknow, 1864; Muḥ.Feyz-Baḥş, *Ferâḥ-baḥş*, İng. trc. W.Hoey, 2 c., Allâhâbâd, 1888-9; Kemâlî'd-D.H.âyder, *Târîḥ-i Awadh*, 2 c., Luknow, 1879 (Farsca'dan Urdû trc.); Necmü'l-Ganî Râmpûrî, *Târîḥ-i Awadh (Urdû)*, 5 c., Luknow 1918; Mewlewî Halîlû'r-Rahmân, *Târîḥ-i Burhân-pûr*, Delhi, 1317 = 1889; Yûs.Hüs.Hân, *Nizâmü'l-Mülk Âsaf-Câh*, Mangalar, 1936; A.L.Srivastava, *Shuja-ud-daulah*, 2 c., Kalkûta, 1939.- S.M.Jaffar, *Some Cultural Aspects of Muslim Rule in India*, Peşâwer, 1950; *Paintings from the Muslim Courts of India*, Londra, 1976; J.Burgess, *Muhammadan Architecture of Ahmadabad*, 2 c., Londra, 1900; G. Sanderson, *Delhi Fort*, Delhi, 1914; E.B.Havell, *Agra and the Taj*, Londra, 1912; E.W.Smith, *The Moghul Achitecture of Fathpur -Sikri*, Archaeological Survey of India, NIS, XVIII, 1898; Seççidânanda Sinhâ, *Kashmir*, 3: Allâhâbâd, 1947; V.Jacquemont, *India, Tibet and Kashmir*, Londra, 1834; G.T.Vigne, *Travel in Kashmir*, Londra, 1842; Kırpâ Râm, *Târîḥ-i Gül-zâr-ı Keşmîr*, Lâhûr, 1870; Francis Younghusband, *Kashmir*, Londra, 1917; Thornton, *Lahore*, Lâhûr, 1876; S.Muḥ.Laûf, *History of the Panjab*, Lâhûr, 1891; A.Y., *Lahore*, 1892; R.P.Tripathi, *Some Aspects of Muslim Administration*, Allâhâbâd, 1936; İbnü Has., *The Central Structure of the Mughal Empire*, 1936; M.A.Sherring, *The Sacred City (Benâres)*, Londra, 1868; S.Muḥ.Refî' Rizawî, *Târîḥ-i Benâres*, Lâhûr, 1315 = 1897; E.B.Havell, *Benares*, Kalkûta, 1906; Maḫḫar Hüs., *Târîḥ-i Benâres*, Benâres, 1916; Ferîdûn Bey Kaliç, *History of Sind*, 2 c., Karaçi, 1900-1; J.Abbot, *Sind*, Oxf.1924; J.Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, 2: Madras, 1873, 3: Londra, 1914; H. Cousens, *Bijapur and Its Architectural Remains*, Bombay, 1916; J.Fergusson ve P.D.Hart, *Principal*

Mahomedan Buildings at Beejapore, 1859; J.Fergusson ve Meadows Taylor, *The Architecture at Beejapore*, 1866; Henry Cousens, *Guide to Bijapur*, Bombay, 1905; Beşîrüd-D.Ah., *Wâkı'ât-ı Memleket-i Bîcâpûr* (Urdû), 3 c., Hayderâbâd, 1914; A.Y., *Târîh-i Bîcâpûr*, 1911; G.F.Blagova, *Rusya'da Bâbur-Nâme Araştırmaları*, *Tyurkologičeskiy Sbornik*, Moskova, 1966, Akademiya Nauk, Institut Narodov Azii, 168-76; A.Strindberg, *Chronique d'Abul-Ghâsi-Behâder*, Stockholm, 1889; S.S.Jacob, *Jaypore Fortfolio of Architectural Details*, 5 kutu, 1977; *Annual Reports of Archaeological Survey of India*, 30 c., 1902-37; *A Handbook for Travellers in India*, John Murray nş., Londra, 13. baskı: 1929. J.Abbot, *Sind*, 1977; B.S.K.Grover, *Sikkim India*; A.F.Salâhüddîn Ah., *Social Ideas and Social Change in Bengal (1818-1835)*, 1965, 2: 1976; M.H.Siddiqi, *Babur's Occupation of Qandahar*, *University Studies*, VIII-1, 1966, 25-36; C.J.Hamilton, *The Relations between England and India (1600-1890)*, Kalküta, 1949; P.Gupta, *Geographical Names in Ancient Indian Inscriptions*, 1977; G.Hambly, *Cities of Mughul India, Delhi, Agra and Fatehpur Sikri*, 1968 2: 1977 (71'i renkli 128 planş resim); J.Lall, *Taj Mahal*, 1982 (çok resimli); Z.Yazdani, *Hyderabad During the Residency of Henry Russell (1811-1820)*, 1976; A.M., *Bidar, His History and Monuments*, Oxf.1947 (Berîd-Şâhlar); Mulla Shah Muhammad Shâh Âbâdî, *Raj Tarangini, History of Kashmir* (Farsca metin), 1975; Muhibbül-Hasen, *Kashmîr under the Sultâns*, Srinagar 1974; G.M.D.Sufi, *Kashmîr, Lâhûr* 1949. P.Spear, *The Oxford History of Modern India*, 2: 1978; A.M., *Master of Bengal, Clive and His India*, 1975; R.Nath, *Some Aspects of Mughal Architecture*, 1976; A.M., *Colour Decoration in Mughal Architecture*, 1970; A.M., *Agra and Its Monumental Glory*, 1977 (bu üç kitap, çok zengin resimli).- O. Feldbaek, *Indian Trade the Danish Flag (1772-1808)*, 1978; B.G.Gokhale, *Surat in the Saventeenth Century*, 1978; Z.U.Malik, *The Reign of Muhammed Shah (1717-1748)*, 1977; H.S.Bhatia, *Military History of British India (1607-1947)*, 1977; B.P.Ambashthya, *Decisive Battles of Şer Şah*, 1977; S.C.Welch, *The Art of Mughal India, Painting and Precious Annual Report (1915-16)*, 1963, 2: 1976; A.D.Gordon, *Bombay City*, Canberra, 1978; G.E.Harvey, *History of Burma from Earliest Times to 1824*, Kalküta, 1925, 2: 1967; G.L.Chopra, *The Punjab as a Sovereign State (1799-1839)*, Kalküta, 1929, 2: 1977; E.C.Bayley, *History of Gujurât, The Local Muhammadan Dynasties*, N.Singh nş., 1970; J.Rennell, *Memoir of a Map of Hindustan or the Mogul Empire*, 1793, 2: 1976 (3 by. harita + 500 s. izâhât); J.Şerîf, *Kaanûn-i Islâm*, İng.trc.G.A.Hercklots, *The Customs of the Mussalmans of India*, 1863, 2: 1973; R.F.Burton, *Sind Revisited*, Londra, 1977; E.H.Aitken, *Gazetteer of the Province of Sind*, Karaçi, 1907; A.W.Hughes, *The Country Balochistan*, 1877, 2: 1977; E.W.Hopkins, *The Religions of India*, Kalküta, 1885, 2: 1977; W.Hastings, *Memoirs relative to the State of India*, 1786, 2: 1978; R.Muir, *The Making of British India (1756-1858)*, *Documents*, 1915, 2: 1977; C.Chattopadhyay, *Bengal, Early Nineteenth Century Select Documents*, 1978; H.B.Edwardes, *A Year of the Punjab Frontier in 1848-49*, 2 c., 1851, 2: 1963; C.Masson, *Narrative of Various Journeys in Balachistan, Afghanistan and the Panjab*, 3 c., 1842, 2: 1974; H.G.Raverty, *Notes on Afghanistan*

and Baluchistan, 1878, 2: 1976; H.W.Bellew, *Afghanistan, A Political Mission in 1857*, 1920, 2: 1978; A.M., *A General Report on the Yusufzais*, 1864, 2: 1977; Hari Ram Gupta, *Later Mughal History of the Punjab, Lâhûr*, 1944; C.R.Singhal, *Mint-Towns of the Mughal Emperors of India*, Bombay, 1953; E.Merklinger, *Indian Islamic Architecture, The Deccan (1347-1686)*, 1981; R.B.Barnet, *North India between Empires, Awadh, the Mughals and the British, 1720-1801*, 1980; N.Gupta, *Delhi between Two Empires, 1803-1931*, 1980; A.Gaur, *Indian Charters on Copper Plates*, 1975; G.U.Pope, *A Text-book of Indian History, with Genealogical Tables*, 3: 1880, 4: 1979; E.S.Smart, *Indian Painting, Mughal and Rajput and a Sultanate Manuscript*, 1978 (yalnız 500 nüsha basılmıştır); E.B.Moynihan, *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, 1980; E.W.Smith, *The Mogul Architecture of Fathpur-Sikri*, 3 c., Allâhâbâd, 1897, 2 c., 1973, ASI, XVIII; S.H.Hodivala, *Mughal Numismatics*, Kalkûta 1923; S.A.Rashid, *History of Indo-Pakistan Sub-continent (1707-1806)*, Karaçi, 1978; Z.Malik, *A Mughal Statesman of the Eighteenth Century: Khan-i Dauran, Mir Bakshi of Muhammad Shah, 1719-39*, 1980; M.H.Ali, *Observations on the Musulmans of India*, 2 c., 1832, 2: 1973; Z.Imam, *The Musulmaans of the Subcontinent*, 1980; I.H.Qureshi, *The Administration of the Mughal Empire*, 2: 1979; Ibnü Hasan, *The Central Structure of the Mughal Empire (1657)*, Londra 1936, 2: 1980; Urdû trc. *Devlet-i Mugaaliyye kî Hey'et-i Merkezi, Lâhûr*, 1958; R.Malik, *Muslim Supremacy in India*, 1980; S.M.Haq, *Islamic Movement in the Subcontinent (711-1947)*, Karaçi, 1979; Sir Jadunâth Sarkâr, *The Revenue of Aurangzib*, JASB, 1906, 223-55 ve H.Beveridge, *Aurangzeb's Revenue*, JRAS, 1906, 349-53; A.H.Dani, *Dacca*, Dacca, 1956 ve A.M., *Muslim Architecture in Bengal*, Dacca, 1961; S.A.A.Naqvi, *Humayun's Tomb*, Delhi, 1947; G.Sanderson, *Delhi Fort*, Delhi, 4: 1937; H.C.Fanshawe, *Delhi Past and Present*, Londra, 1902; H.Sharp, *Delhi: Its Story and Buildings*, Londra, 1921; J.N.Sarkar vs., *The History of Bengal*, II (İslâm devri), Dakka, 1948; C.R.Wilson, *Early Annals of the English in Bengal*, 2 c., Londra, 1895, 1917; Lucy S.Sutherland, *The East India Company in Eighteenth Century Politics*, Oxford, 1952; George Dunbar, *India and the Passing of Empire*, Londra, 1951; Rennell, *Atlas of Bengal*, 1781; J.N.Sarkar, *Bengal Nawabs*, Kalkûta, 1952; Kâlî Kindar Datta, *Alî Vardi and His Times*, Kalkûta, 1939; A.C.Roy, *Mir Jafar Khan*, Kalkûta, 1953; Zekâullaah Dihlewî, *Târîh-i Hind* (Urdû), bir çok c., Aligarh, 1917; Satish Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740*, Aligarh, 1959; H.C.Kar, *Military History of India*, 1980; Cambridge University, *Economic History of India*, I: 1200-1750, II: 1750-1970, 1980, 'İrfân Hâbîb, *Agrarian System of Mughal India*, Bombay, 1963; Muh.Beşîr Ahmed, *Judicial System of Mughal Empire*, Karaçi 1978; J.N.Sarkar, *Mughal Economy, Organization and Working*, 1987; Mountstuart Elphinstone, *The History of India*, 2: Allâhâbâd 1966; Muh.'Abdül-Ganî, *A History of the Persian Literature at the Mughal Court*, 3 c., 1929-30 (yeni bir ofset baskısı da var); J.C.E. Bowen, *A Selection from the Poetry of the Moghul Empire of India (1526-1828)*, 1966; J.Burgess, *The Hand-gazetteer of India*, 1909, 2: 1977; C.Chattopadhyay, *Bengal, Early Nineteenth Century, Select Documents*, 1978.

III

MÜSLÜMAN HİNDİSTAN DEVLETLERİ

1- Kışmir: Şâhîler ve Çekkîler (1334 - 1587)

Kışmir, Hindistan'ın en kuzeyindeki ülkedir. Kuzeyi baştan başa Doğu Türkistan, doğusu tamâmen Tibet ile sınırlıdır. Güneyi ve batısı Pencâb'a açılır. Kuzey-batısı Afganistan'dır. Çok dağlık, tabîî manzara bakımından çok güzel ("Asya'nın İsviçresi") bir ülkedir. Kuzeyinde Karakurum Dağları, muhteşem bir heybetle uzanır ve 8.610 metreye yükselen zirveler yapar. Karakurum geçidi (5.580 m) ile Doğu Türkistan'a açılır ama, Orta Asya'dan Hindistan'a girmek için bu geçit işlek değildir. Zîrâ bir sürü sıradağ aşılmalı gerekir. Hindistan'a asıl geçit, Hayber'dir. Orta Asya'dan değil, İran tarafından gelen müstevlîler ise, Ummân Denizi sâhillerini tâkıyb ederek Kirmân'dan Belûcistân'a geçerler. İndus nehri, Tibet'ten kaynar. Kışmir'i baştan başa geçerek Pathanistan ve Pencâb'a geçer, Sind'de delta yaparak Ummân Denizi'ne dökülür. Kışmir'in bugün batı ve kuzey-batı bölgeleri (takrîben üçte bir) Pâkistân'ın, büyük kısmı Hindistan'ın elindedir. Ülkenin tâmâmı, Sünnî Müslüman'dır. Hindûlar (Brahmanlar), azınlıktır. "Camnû" denen ülkenin Pencâb üzerindeki güney uzantısı da Kışmir'e dâhildir.

Keşmîrliler, bir Ârî ırk olmakla berâber çok Türk, Afgan, hattâ Moğol, Tibet kanı vardır. 1420'ye kd. Müslüman sultânların resmî dili Sanskrit iken, bu târihte Fârsca ve 1889'da Fârsca yerine Urdû oldu. Bugün de her iki Keşmîr'de resmî dil Urdû olup, Keşmîrce konuşanlar gittikçe azalmıştır.

Lohara hânedânından son Keşmîr kralı Râmâ Dêwa'nın (1252-1273) oğlu yokdu, bir Brahman'ın oğlu olan Lakşmâna Dêwa'yı evlâd edidi (salt. 1273-1301). Sonra onun oğlu Sûha Dêwa (salt. 1301-1320) kral oldu. 1320'de (bahâr) Zulcu yönetiminde Çağatay Moğolları, eyâleti işğâl ettiler. Sonra Müslüman Türk hâkimiyeti başladı.

Şâhîler veyâ Swâtîler, 1334'de Kişmir Moğol istilâsına son verip Delhi Sultanlığı'ndan ayrılarak, müstakil bir devlet kurmuşlardır. Hânedan Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Kişmir, Camnû, Batı Tibet üzerinde (313.000 km² kadar) Şâhî melikleri, taht şehirleri Srinagar olmak üzere, 1334b-1541 + 1552-1560 arasında 216 yıl hükümran olmuşlardır. Şâhî melikleri ve saltanat müddetleri (3 Sanskritçe kronik trc. J.C.Dunn, *Kings of Kashmîra*, 3 c., Kalküta, 1879-98; Muhibbü'l-Hasen, *Kashmîr under the Sultâns*, Kalküta 1959):

1. Şemsü'l-Âzam Şemsü'd-D. Tâhir Mîrzâ, sn. Şâh "Şâh-Mîr Swâtî" (1339-1349=10)
2. Cemşîd b. Şemsî'd-D. (1349-1350=1)
3. 'Alâ'ü'd-D. 'Alî Şîr b. Şemsî'd-D. (1350-1359=9)
4. Şihâbü'd-D. b. Şemsî'd-D. (1359-1378=19)
5. Kuşbü'd-D. Hindal b. Şemsî'd-D. (1378-1394=16)
6. Sikender Şâh Büt-Şiken b. Hindal b. Şemsî'd-D. (1394-1416=22)
7. Emîr Hân 'Alî Mîrzâ Şâh b. Sikender (1416-1420=4)
8. Zeynü'l-Âbidîn b. Sikender "Büyük" "Şâh-Hân" (1420-1470=50)
9. Hayder Şâh Hacı Hân b. Zeyni'l-Âbidîn (1470-1471=1)
10. Hasen Şâh b. Hayder (1471-1489=18)
11. Muhammed Şâh b. Hasen (1489-1490=1+1498-1499=1 + 1500 - 1526 = 26 + 1529 - 1533 = 4=32)
12. Feth Şâh b. Âdem b. Zeyni'l-Âbidîn (1490-1498=8 + 1499 - 1500 = 1 = 9)
13. İbr. b. Muh. Şâh (1526-1527 = 1+ 1552 - 1555 = 3 = 4)
14. Nâzûk Şâh b. Feth Şâh (1527-1529=2 + 1540 + 1551 - 1552 = 1 = 3)
15. Şemsüddîn II b. Muh. Şâh (1533-1540 = 7)
16. Mîrzâ Hayder Duğlat (1540-1551=11)
17. İsm. b. Muh. Şâh (1555-1557=2)
18. Habîb Mahmûd b. İsm. (1557-1561=4)

Şâhîler'in yerine Çekkîler (aş.bk.) geçti. Bu hânedân da Türk fakat Şîi'dir. 16 numaradaki Mîrzâ Hayder, Şâhîler'den değildir. Duğlatlar'dan (b.bk.) olup Bâbur Şâh'in teyze oğludur. Hümâyûn Şâh b. Bâbur'un vâfisi olarak Kişmir'i 1553'te öldürölünceye kadar 11 yıl yönetmiş ünlü Türk târihçisidir.

Sadrüddîn, 1334b-1339 arasında Kişmir racaları (sırasıyle Sûhadêwa, sonra kardeşi Udayânadêwa)'nın vezîri iken, devletin idâresini tamâmen eline almış, sonunda 1341'de

racalara son vererek kendi hükümdâr olmuştur. 1339'da katledilen Râcâ Adnidewa'nın kızı Kôta Rânî ile evlenerek esâsen Brahman hânedâna dâmâd olmuştur. Ladaḥ'ta bir beyin oğlu iken ihtidâ etmiş, Çaçan (Rinçana) olan adını Sadruddîn yapmışdı. Kôta Rânî, Sadruddîn'den dul kalınca râcâ Udayânadêwa ile evlenip onun adına saltanat sürdürdü. Saltanatı bir kaç ay olabilir. Sonra Şâh Mîr adlı Türk generali, Sultân Şemsüddîn (no.1) adıyla tahta çıktı ve hânedan kurdu. Zîrâ Udayâdêwa ölmüştü ve kraliçe Kôta'yı tanımadı.

Kutbüddîn'in (no.5) oğulları Ḥasen ve 'Alî'dir. Kişmir'e geniş ölçüde İslâm dînini yaydığı için "Büt-şiken=Putkıran" denen Sikender Şâh'ın kardeşi Heybet, bir oğlu Muḥ. Hân ve bunun oğlu Ḥayder'dir. Zeynü'l-Â'bidîn Şâh'ın bir oğlu da Behrâm ve bunun oğlu Yûsuf'tur. Muḥ. Şâh'ın kızı, Kâşgar hanı İskender'le evlenmiştir. No.8 = Tâc Ḥâtûn b.Seyyid Muḥ. Beyhakî. No.8'in dâmâdı: Seyyid Ḥasan b. Seyyid b.Seyyid Muḥ. (Seyyid Ḥasan, no.9'un, 10'un, 11'in vezîri oldu, oğulları Seyyid Hâşim ve Muḥ.'dir, bu sonuncusu 1493-1505'de vezîr olup öldürüldü, oğlu Sey İbr. 1541'de Ḥayder Mîrzâ Duḡlat'a karşı ayaklandı; İbr.'in oğlu Seyyid Mübârek Beyhakî 9.12.1586'da Agra'ya sürüldü, oğlu Ebü'l-Ma'âli de Ekber Şâh'a esir düşdü). No.9'un eşi ve 10'un annesi Gül Ḥâtûn'dur. Şâhîler'i, Çekkî hânedânından Kişmir melikleri tâkiyb etti:

19. Gaazî Ḥân b.Kâcî Çekk (1561-1563a=2)

20. Naşrû'd-D.Hüs. Şâh (19'un hem amca-zâdesi, hem de anne bir baba aynı üvey kardeşi) (1563a-1569b=6)

21. Zahîrû'd-D.Muḥ. 'Alî Şâh (1596b-1579=10) (20'nin kardeşi)

22. Naşrû'd-D.Muḥ. Yûs. Şâh b.Zahîri'd-D. (1579-14.2.1586=7) (hal')

23. Yâ'qûb b.Naşrû'd-D. (14.2.1586-1587=1)

Çekkîler, Kişmirli ve Şîi, resmî dilleri Farsca'dır. Dardistân'dan Keşmîr'e gelen Leşker Çek, 1339'da Keşmîr sultânının beyleri arasına katıldı. No.19, bunun neslinden-dir. No.20, Farsca'da şâirdir. No.22, 22.9.1592'de Patral (Bihâr) yakınlarında Biswek'de öldü. No.23, 10.1592'de ölüp babasının yanına gömüldü. 1561-1587=36 yıl müddetle taht şehirleri Srinagar olmak üzere Şâhîler'e halef oldular. Kâcî Çekk'in 'Abdâl adlı bir oğlu daha bilinmektedir. Gaazî Ḥân, Bâbur'un genç beylerinden olup, Kişmirli olması dolayısıyla 1527'de Bâbur tar. Kişmîr'e, Keşmîr hükümdârı Muḥ. Şâh'a karşı İskender b.Feth Şâh'ı desteklemek üzere gönderildi. Gaazî Ḥân, babası ile berâber Keşmîr'de kaldı, 1555'de İsm. Şâh'ın vezîri oldu. Amca-zâdesi Dewlet Çek'le savaşıp bertaraf etti. 1561'de Ḥabîb Şâh'ı tahttan indirip Sultân Naşrûdd-Dîn Gaazî Çek sanıyla tahtı çıktı. Üvey kardeşi tar. hal'edilip 1567'de 58 yaşında öldü. Son hükümdar Yâ'qûb, 1588'de Delhi'ye giderek Ekber Şâh'ın hizmetine girdi. Timuroğulları, 1587'de Kişmir'i yeniden ilhâk ettiler. Ülke Şîa'dan Sünnî'liğe döndü.

5.1588, 10.1592'de Ekber 2 defa Keşmîr'e geldi. Oğlu Cihângîr Şâh, 8 defa Keşmîr'e gelip inşâ ettirdiği saray ve bahçelerde oturdu. Oğlu Şâh-ı Cihân da vâlî Zafer Ḥân'ın planlarını çizdiği bahçeler yaptırdı. Baltistân ve Ledâḥ'ı bu vâlî fethetdi.

Gilgit, Hunza, Nagar

Keşmîr'in batusında Gilgit'te, Şemşîr b.Azar b.Tara Han Yârkendî adlı Türk beyi, bir prenslik kurdu. Budist Şrî Budat'ı tahttan indirip yerine geçti. Yerine ağabeyi Tara Han geçdi (1290-1335=45) ki Şîh-İsmâ'îlî idi. Bunun neslinden Mîrzâ Han (1565-1600=35), İsmâ'îlî mezhebini bırakıp İşna-'Aşerî Şîh'liği kabûl etti. Bu Türk hânedânın son hükümdârı 'Abbâs Han 1822'de öldü. 1842'de Nagar beyi Kerîm Han, Gilgit'i de ilhâk etdi. 1822-42 arasında ise Yâsîn beyi Gewher Han, Gilgit'i yönetti. 1846'da Keşmîr mihrâcesi, Gilgit'i ilhâk etdi.

1931 sayımında göre Hunza ve Nagar (Nagir)'ın nüfusları birbirine eşit, ayrı ayrı 13.500 idi, toprak bakımından Hunza çok daha büyüktü. Nüfusun üçte ikisi Buruşo olup Buruşaski denen ve hiç bir dil âilesine bağlanamıyan dili konuşuyorlardı. Geri kalan nüfus da ayrı diller konuşan Wâhîler ve Şînâlar idi. Nagar, Şîh-Câferî, Hunza ise Şîh-İsmâ'îlî'dir. Hunza ve Nagir hânedânları aynı âileden iner. Hükümdârlarına "mîr" (bey) ve "şam" denir. Başkentleri Bâltût ve Nagir 2.400 ve 2.250 m'dir. Hunza, istiklâlini daha fazla korumuştur. Bununla berâber bâzan Gilgit'e tâbî olmuştur. İkisi de zamân zamân Çin'i metbû tanımışlardır. 1869'da Lunza şam'ı Gazan Hân, Keşmîr mihrâcesine, dolayısıyla İngiltere'ye tâbî oldu. 1891'de öldürüldü, oğlu Safder-'Alî yerine geçdi. Bunun Kâşgar'a kaçmasıyla yerine kardeşi Muḥ. Nazîm ve 1938'de bunun oğlu Gazan (II) Hân geçdi. Hânedânın Türk asıllı olduğu anlaşılmaktadır (J.Biddulph, *Tribes of the Hindoo Koosh*, Kalkûta 1880; *Autobiography of Mir Sir Muhammad Nazim Khan*, Londra Ün., SOAS Kat.).

2. Sind: Câmîler (1320 - 1521)

Sind, bugün Pâkistân'ın bir eyâletidir. Batıda Belûcistan, kuzeyde Pencâb, doğuda Racastân, güney-doğuda Gücerât, güneyde Ummân Denizi ile sınırlı olan ülkedir. İndus, delta yaparak, buradan denize dökülür ve deltanın batısında Karaçi limanı vardır. Otokton halk, Sindliler, Sindî konuşur ve bir Hind-Avrupa (Ârî) kavmidir (Hind kolu) (Kışmirliler de Kışmirce konuşan aynı gruptan bir kavimdir).

Sind'i Emevî fâtihi Muḥ. İbnî'l-Kaasim 712'de fethetmiştir. O zamandan beri Müslümanlar'ın elindedir. Delhi Türk sultanlığı zaafa uğrayınca bu ülkede önce Sûmrâ (Sûmre), sonra Samnâ veyâ Câm hânedânı, bir krallık kurdu. Sûmre hânedânı Sind'de mahallî Hindû hânedânı iken XI. asrın ilk çeyreğinde Şîh-İsmâ'îlî oldu (H.F.al-Hemdânî, *The Beginnings of the Isma'îlî Dâ'wa in Northern India*, Kaah. 1956). Bütün târihler tahmînidir: 1) Sumra 1025, 2) Bhungar I 1053, 3) Duda 1068, 4) Singhar 1092, 5) kraliçe Hamun 1107, 6) Pithu, 7) Hayre, 8) Hafif I, 9) 'Umer, 10) Duda II, 11) Pahtu, 12) Genhra I, 13) Muḥ. Tûr, 14) Genhra II, 15) Duda III 1190, 16) Tai 1204, 17) Çani Sâr 1228, 18) Bhungar II 1246, 19) Hafif II 1261, 20) Duda IV 1279, 21) 'Umer Sumra 1304, 22) Bhungar III 1330, 23) Hamîr 1336-1336. Sn.Samnâ veyâ Câm Hânedânı, bir krallık kurdu. Hânedân, Racput ırkındandır (Ârîler'in Hind kolunun Hindî dalından bir ırk, Hindce'nin Râcpût lehçesini konuşurlar; Kışmirliler ve Sindliler gibi Müslüman

değil, Brahman = Hindû'durlar). Hânedân, 1379'da ihtidâ ederek Sünnî-Hanefî olmuştur ve Gücerât Şâhları ile karâbet kurmuştur. İlk 4 kralları Brahman'dır. Resmî dil Farsca'dır. 1320-1521=201 yıl saltanat süren hânedân, Râcpûtlar'ın Semnâ oymağının şefleridir. Timur istilâsına kadar Delhi sultanlarına tâbî olmuşlardır. En geniş şekliyle Sind ve Belûcistân'ı elde tutmuşlardır (487.000 km²). Samnâ oymak beyleri, Tûr merkez olmak üzere, 1053'ten 1320'ye kadar Thatta (Tette)'da hüküm sürmüşlerdir. Sonuncuları, aynı Câmırlar'dan ilk melik olan Afzâh Unar'dır (Mîr Muh. Mâ'sûmî'l-Bhekkerî, *Târîhu's-Sind*, U.M. Daudpotra nş., Pûna, 1938). Devletin merkezi Tette'dir (Thatha). Melikler ve saltanat müddetleri (isimlerinin başına veya sonuna "Câm" gelir) (Semme hânedânı):

1. Afzân (Unar) (1320(1336)-1339a=19)
2. Cûna (kardeşi) (1339a-1353=14)
3. Banhatiya Mânî b.Afzâh (1353-1375=22)
4. Tîmâcî (Tamâcî) b.Afzâh (1375-1379=4)
5. Şalâhu'd-D.b.Tîmâcî (1379-1391=12)
6. Nizâmü'd-D.I b.Şalâhi'd-D. (1391-1393=2)
7. 'Alî-Şîr b.Nizâmî'd-D.(1393-1408=15)
8. Feth-Hân b.Sikender b.Tîmâcî (1408-1423=15)
9. Tuğluk (x) b.Sikender (1423-1449=26)
10. Sikender (Râydan) b.Feth-Hân (1449-1452=3)
11. Sancar (x) b.'Alî-Şîr (1452-1462=10)
12. Nizâmü'd-D.II Nandâ=Büyük b.'Alî-Şîr (1462-1509=47)
13. Şalâhuddîn Firûz b.Nizâmî'd-D.(1509-1521=12)

Argun-Tarhânlar, Câmırlar'ın yerine geçtiler. Müddeî Câm Şalâhüddîn ile uğraşıp öldüren son Câm, Gücerât'a kaçıp orada öldü. Afzâh'ın (no.1) büyük oğlu ve veliahdi Bâbaniya, 1388'de ölmüş ve tahta çıkamamıştır.

3. Argun-Tarhânlar (1475 - 1599)

Argunlar, Türk'leşmiş Moğol, Tarhânlar (Fârs talaffuzu: Tarhân) ise Türk'tür. Sünnî-Hanefî olan her iki âilenin dili de Türkçe'dir (Çağatay lehçesi). Kandehâr'da 1475b-1522=47 müddetle beylik yapmışlar, fakat 1507-1522 arasında Bâbur Şâh'a tâbî olmuşlar, 1522'de Bâbur bu âileyi Kandehâr'dan (Afganistan) çıkararak Sind ile iktifâ etmelerini istemiştir. Zîrâ 1513'te Sind'in bir kısmını, 1521'de Câmırlar'ın sona ermesi üzerine hemen hemen tamamını ele geçirmişlerdir. Merkezleri Bhakkar, bir ara Tette'dir. Sind'de de Bâbur, Hümâyûn ve Ekber'e yânî Timuroğulları'na tâbî, onların vâlîleri olarak hüküm sürmüşler, 1599'da Ekber Şâh, Sind'e bu âileden vâlî tâyîninden vaz geçmiştir. Sind'deki hâkimiyetleri 1513-1599=86 yıldır.

(x) Râcpût mühtedîsi bir hânedânın krallarının "Tuğluk" ve "Sancar" gibi öz Türkçe isimler alması, Hindistan'daki Türk kültürünün azametini gösterir; zîrâ bunlar İslâmî isimler değildir.

Argunlar, Cengiz hânedânından inmişlerdir İlhanlılar'ın bir şübesidir. İlhan Olcaytu'nun İlçi adındaki oğlu, Argun beylerinin atasıdır. Bâbur Şâh'ın onların bu seçerelerinden istihzâ ile bahsetmesi (*Bâbur-Nâme*), bir şübhe unsuru olarak alınamaz. Sul. Ebû-Sa'îd, sn. Sul. Hü. Baykara'nın beyi olup 1507'de Şaybak Hân'ın öldürttüğü ilk Kandeğer beyi olan Zü'n-Nûn Bey Argun'un seçeresi şudur: Zü'n-Nûn b.Emîr Başrî b.Ferruh b. Ah. b.Mîrân b.Ferruh b. Yâr Bey b.Mahmûd b.Şahû b.Bartak b.Beg b.Şakal b.Timur b.Ekû b.İlçi b.Olcaytu İlhan b.Argun İlhan b.Abaka İlhan b.Hulagu İlhan b.Tulî Kaan b.Cengiz Han (Ekû ile Timur'un Ekû-Timur ve Şakal ile Beg'in Şakal-Beg olarak tek şahıs olmaları da muhtemeldir). Zü'n-Nûn Bey Argun, 1475b'den beri, Timuroğulları'na tâbî Kandeğer beyi olmuştur (Bâbur'un bizzât Kahdeğer'a gelmesi: 1507). Oğulları Muh. Muqîm Bey Argun ve "Şâh-Şücâ" denen Şâh Bey Argun'dur. Bu sonuncusu, Kandeğer'da babasına halef olduğu gibi, 1513'te Sind'e de el atmıştır. Oğlu Şâh-Hüs. Bey Argun (doğ. Kandeğer 1490), 1519'da Bâbur'un hizmetine girmiş, 1522'ye kadar Kandeğer, 1555'e kadar da Sind'i elinde tutmuştur. Timurlu prensesi Hacı Beğim'le evlenmiştir. Kızı Hacıye Mâh-Çiçek, 1545'te, Bâbur Şâh'ın oğlu Kâmrân Mîrzâ ile evlenmiştir. Muh. Muqîm Bey'in kızı Mâh-Çiçek Hâtûn (ölm.1568) ise önce Şâh-Has., sn. 4.1508'de Kaasim Kökeltaş'la evlendi. Ahsî'da ölen Bâqî Tarhân, Bâbur'un beyi idi; babası 'Abdül-'Alî Bey Tarhân, onun babası Dervîş Muh. Bey Tarhân (ölm. 1496), onun babası Ordu-Buğa Bey Tarhân-Argun idi. Ordu-Buğa'nın oğlu Muh. Mezîd Bey Tarhân (ölm. 1512) olup Muh. Mezîd'in bir kızkardeşi 'Abdül-'Alî Bey Tarhân-Argun (ölm.1490) ile evlendi bu izdivâcdan Bâqî Bey Tarhân ve Tarhân Beğim doğdular. Bu Tarhân Beğim, Semerkand imparatoru ve Bâbur'un amcası Sul.- Ah. Mîrzâ ile evlendi. Sul.-Ah. Mîrzâ'nın annesi (yânî Sul. Ebû-Sa'îd Mîrzâ'nın eşi) ise, Muh. Mezîd Bey'in (ölm.1512) bir diğer kızkardeşi idi. Timuroğulları'na bk. [İç Sind beyleri, Semerkand asıllıdır. Bêglâr (Beyler) denen bu hânedânın merkezi Naşpur'dur. Emîr Kaasim Begler, oğlu Hân-ı Zemân Emîr Şâh Kaasim Hân (ölm.1547), oğlu Hân-ı Zemân (1540-1609) bunun oğlu Şâh Ebû'l-Kaasim Sulân (ölm.1629), Argun-Tarhanlar'a ve Timuroğulları'na tâbî oldular.] 1554'te Hü. Bey Argun 65 yaşında 'Alipôtô'da vârisiz ölünce Sind'e, Muh. İ'sâ Bey Tarhân hâkim olmuştur. Bu zâtın babası 'Abdül-'Âlî Bey Tarhân, dedesi ise 'Abdül-Hâliq Bey Tarhân'dır. Şâh-Şücâ' Bey Argun ile oğlu Şâh-Hüs. Bey Argun'un kumandanı olan Muh. İ'sâ Bey, efendisinin ölümü üzerine Timurular'ın Sind şübe'si=eyâleti vâlisi oldu (merkez Tette). Ölüncü yerine oğlu Muh. Bâqî Bey tayîn edildi. Diğer oğlu Mîr Sâlih Bey'dir. Bâqî Bey'in yerine Cânî (Cân) Bey, sonra onun oğlu Mîrzâ Ganî Bey, Sind vâlisi oldular. 1593'te Ekber Şâh, Tarhanlar'la bozuştı ve 1599b'da ülkeyi başka bir vâliye verdi. Bu arada Mîrzâ Ferruh oğlu ve Şâh-Hüs. Bey'in süd kardeşi Mîrzâ Sul.-Mahmûd Bey Kökeltaş, 20 yıl müddetle (1554-1574), Bhekker merkez olmak üzere, Sind'in bir kısmının vâlisi idi. Bu âileden Muh.-'Alî Ceng-Ceng Argun, Bâbur'un beyi idi ki, oğlu Terdi-Muh. Bey'dir.- Gerek Sipâhî mahlası ile şâir olan Şâh-Hüs. (no.3), gerek babası, Mekke'ye götürülüp gömülmüşlerdir; Mekke'deki muhteşem türbeleri yıkılmışdır. (Mîrzâ Kalichbeg Fredunbeg, *History of Sind*, 2 c., Karachi 1902; Muh. Sâlih Tarhân, *Tarhân-Nâme (Argun-Nâme)*, India Office, no.3.871; Mîr

Tâhir Muḥ. Nisyânî, *Târîḥ-ı Tâhirî*, Hayderâbâd/Sind, 1964; Hudâdâd Hân, *Lübb-i Târîḥ-ı Sind*, Hayderâbâd/Sind, 1959; İdrâkî Beglârî Türkmen, *Begler-Nâme*, Hayderâbâd/Sind, 1965).

1. Zü'n-Nûn Bey Argun (1475b-1505=30)
2. Şâh-Şücâ' Bey Argun (1505-1524=19)
3. Şâh-Hüs. Bey Argun (1524-4.2.1555=30)
4. Muhammed İ'sâ Bey Tarḥân (4.2.1555-1568=13)
- (4a. Mîrzâ Maḥmûd Bey Kôkeltaş: 1554-1574=20)
5. Muḥ. Bâqî Bey Tarḥân (1568-1584=16)
6. Cânî Bey Tarḥân (1584-1599b=15)
7. Mîrzâ Ganî Bey Tarḥân (1599b)

4. Bahâwelpûr Nevvâbları (1739 - 1956)

Bahâwelpûr, Pencâb'ın güney-batısında ve Sind'in kuzey-doğusunda bir ülkedir. İndus ve Sütlec nehirleri ile Pencâb'dan (kuzey ve batısından) ayrılır. Doğu ve güneyi baştan başa Racastân'dır Bugün Pâkistân'dadır. Halk Sindli'dir ve bu dili konuşur. Pencâbîler (bu dili konuşan bir Ârî kavim) azınlıktır. 41.286 km²'dir. 1921'de nüfusu 781.000 ve bunun % 85'i Müslüman (Sünnî-Hanefî) idi. Bugün nüfusun % 99'u Müslüman'dır. Nüfus gelişmesi (Bahâwelpûr nevvâblığı sınırları içinde) şöyledir: 1941'de 1.341.000, 1951'de 1.823.000, 1981'de 3.750.000 (km²'ye 91 kişi). Aynı adı taşıyan taht şehri, 1747'de I.Behâwel (no.1) tarafından kurulmuştur. 1945'e doğru Nevvâb'ın yıllık şahsî geliri -o zamanki para ile- 910.000 sterlin idi. Nevvâb, Hindistan'ın 17 pâre topla selâmlanan yerli hükümdarlarından idi (Dewlet Rey, *Mir'ât-ı Dewlet-i 'Abbâsî*, Delhi, 1850; *Gazetteer of the Bahawalpur State*, Lâhûr, 1908; Gulâm Resûl Mihr, *Târîḥ-ı Sind*, 'Ahd-i Kelhôrâ, Karaçi, 1958; Nâzır 'Alî-Şâh, *Şâdik-Nâme*, Lâhûr, 1959; Hi Ho Râm, *Târîḥ-ı Dêra-Gaazî-Hân*, Lâhûr, 1875; 'Azîzü'r-Raḥmân, *Subḥ-i Şâdik*, Bahawalpur, 1943). Hânedân Sünnî-Hanefî, dil Sindce'dir.

Dâwûd-Pôtrâ veya 'Abbâsî hânedânının atasının, gûyâ 'Abbâsîler'den bir prens olup 873'te İran'dan Sind'e gelen Kaaım olduğu, oğlunun Muḥ. Çannêy (Çine) Hân ve bunun oğlunun Şeyḥ Miyân Odhânâ olduğu iddia edilmişse de, bu şecere fictiftir. Gûyâ Şeyḥ Miyân'ın 4. kuşak torunu (yâni torununun torunu) Sull (Feth'Ullaah) Hân'dır. Bunun oğlu Bhalla (Bahâullaah) Hân, bunun oğlu Çannêy Hân, bunun oğulları da Muḥ. Mehdî ve Dâwûd I Hânlar'dır. Mehdî Hân'dan Kelhôrâ hânedânı çıkmış, kardeşi Hudâyâr Hân, 1746'da Şikârpûr'a taarruz etmiş, bunun oğlu olan Gulâm-Şâh 1761'de Sind'i ele geçirmiş, diğer oğlu 'İtr Hân da faâl olmuştur. I. Dâwûd Hân'ın oğlu Muḥ. Hân'ın oğlu II. Dâwûd Hân'ın oğlu I. Bahâdur Hân, 1617'de Cihângîr Şâh zamanında Şikârpûr şehrini kurmuştur. Bunun oğlu Yâr-Muḥ. Hudâ-yâr Hân, bunun da oğlu I. Mübârek Hân'dır. Bu zât, 1702-1723 arasında Sind'in bir kısmına hâkim olarak hânedânın gerçek kurucusu olmuştur. 1702'de Şikârpûr, Bahtiyârpûr ve Hân-pûr'u Âlemgîr Şâh'tan câygîr olarak almış,

1723'te ferâgat etmiş, 1726'da ölmüştür. Bunun oğlu Şâdık Muḥ. Hân (1723-1746), katline kadar, babasının hâkim olduğu bu toprakları, Tımuroğulları'nın vâlisi olarak yönetmiştir. Onun oğlu I. Muḥ. Behâwel Hân'dır. 1739'da Tımuroğulları'ndan "nevvâb" unvânını alarak Behâwelpûr nevvâblığını kuran, I. Şâdık Muḥ. Hân'dır. Hânedân, zaman zaman bugünkü topraklarından da taşmıştır: 1739'da ve 1819'da Pencâb'ın en güneyini ve Dêrâ-Gaazî-Hân şehrini ele geçirmiştir. Sind'in de ehemmiyetli yerlerini elde tutmuşlardır. Sind, 1842'de İngilizler'ce istîlâ edilmiş, 1848'de Multân ve 1849'da bütün Pencâb, İngiltere'ye geçmiştir. Behâwelpûr, 1849'da İngiltere tâbiyyetini kabûl etmiştir. Nevvâb, Türk sipâhîlerinin bütün Hindistan'ı İngilizler'e karşı ayaklandığı Büyük Sipâhî İhtilâl'i'nde Tımuroğulları ile İngiltere arasında tarafsız kaldığı için, hânedânı, İngilizler'ce, ihtilâl bastırıldıktan sonra, devâm etmiştir.

I. Behâwel Hân'ı kardeşi II. Muḥ. Mübârek, onu yeğeni II. Behâwel (1760-1809=49) tâkıyb etmişlerdir. II. Behâwel, 12 yaşında cülûs etmiş, 1780'de Tımuroğlu II. Şâh-i Cihân'ın verdiği "Rûknü'd-Dewle Nuşret-Ceng Hâfizi'l-Mülk" elkaabını almıştır. Oğulları sırasıyla Velîahd Hân 'Abbâsî, 1809'da katledilen Velîahd Wâhîd-Baḥş Hân ve şehzâdeliğinde "'Abd.Hân" denen II. Sâdık Muḥ.'dir. II. Muḥ.'in oğlu III. Muḥ. Behâwel (asıl adı: Raḥîm-Yâr Hân), onun oğlu III. Şâdık Muḥ.'dir. Şehzâdelik adı Sa'âdet-Yâr Hân olan III. Muḥ., hal' edilmiş ve Lâhûr'da ölmüş, yerine şehzâdelik adı "Hacı Hân" olan kardeşi Feth Hân, onun yerine de oğlu IV. Muḥ. Behâwel (asıl adı: Raḥîm-Yâr), öldürülünce yerine 1879'a kadar niyâbetle tahtta oturan ve "Şubḥ-i Şâdık" denen oğlu IV. Şâdık Muḥ., yerine oğlu V. Muḥ. Behâwel (asıl adı: Mübârek) geçmişlerdir. V. Behâwel (1883-1907=24) genç yaşta hac dönüşü 'Aden'de ölmüş, oğlu V. Muḥ. 2,5 yaşında tahta geçerek 1956'da Pâkistân'ın nevvâblığı ilgasına kadar 49 yıl tahtta kalmıştır. Az sonra 30.9.1904 doğumlu olan bu zât 52 yaşında ölmüştür. Çocukluğunda nâib Mewlewî Sir Raḥîm-Baḥş Gûrâhmî idi. İngiliz (sonra Pâkistân) tümgeneralî olan son nevvâbın tâm unvânı şöyledir: H.H.Newwâb el-Hâcc Sir Sâdık Muḥ. Hân V 'Abbâsî Bahâdur. Son velîahd ise 'Abdü'r-Reşîd Hân'dır. Behâwelpûr nevvâbları ve saltanat müddetleri:

1. Şâdık Muḥ. Hân I (1739-1746=7)
2. Muḥ. Behâwel Hân I (1746-1749=3)
3. Muḥ. Mübârek Hân II (1749-1772=23)
4. Muḥ. Behâwel Hân II (1772-1809=37)
5. Şâdık Muḥ. Hân II (1809-1825=16)
6. Muḥ. Behâwel Hân III (1825-1852=27)
7. Şâdık Muḥ. Hân III (1852-1853=1)
8. Feth Hân (1853-1858=5)
9. Muḥ. Behâwel Hân IV (1858-1866=8)
10. Şâdık Muḥ. Hân IV (1866-1899=33)
11. Muḥ. Behâwel Hân V (1899-4.3.1907=8)
12. Şâdık Muḥ. Hân V (4.3.1907-23.3.1956=49, 0, 20)

5. Hayrpûr Mîrleri (1740 - 1956)

Hayrpûr, üç tarafından Sind eyâleti ile çevrili, doğusu Racastân'a açık küçük bir ülkedir. Aynı adı taşıyan başkenti, ülkenin en kuzeyindedir. Behâwelpur, Hayrpûr'un kuzey-doğusunda uzanır, fakat ortak sınır yoktur. Şimdi Pâkistân'a dâhildir. Hayrpûr devleti 15.668 km²'dir. Nüfusu: 193.000 (1921), 227.000 (1931), 306.000 (1941), 320.000 (1951), 452.000 (1961) (km²'ye 30 kişi). Şehrin nüfusu 34.000 idi (1961) (El.A.Langley, *A Residence at the Court of Meer Ali Moorad*, Londra 1860; H.T.Lambrick, *Sir Charles Napier and the Conquest of Sind*, Oxford 1952).

Hayrpûr hükümdarlarına "mîr" (Farsca) yâni "bey" denir. Sünnî-Hanefî olan hânedân, Behâwelpûr hânedânının bir dalıdır. Hayrpûr hânedânına 'Abbâsî-Kelhôre'ler veyâ Tâlpûr'lar denir. Zîrâ Belûç Tâlpûr oymağının beyleri iken, Hayrpûr'a gelip devlet kurmuşlardır. Bunlar da Behâwelpûr nevvâbları gibi Timuroğulları'na tâbî iken, 1843'te İngiltere'ye tâbî olmuşlardır. Kelhôre hânedânı, 3 şübeye ayrılır: Orta Sind'de (Hayder-Âbâd) Şâhdâdpûr hânedânı, Mîrpûr'da Mankânî hânedânı, Hayrpûr'da Sührâbânî hânedânı. 1843'te İngilizler, Sind'i istîlâ edince, ilk iki şübeye son vermişler, sâdece Hayrpûr'u Tâlpûrlar'ın Sührâbânî hânedânında bırakmışlardır. 1843'te Hayderâbâd yerine Karaçi merkez olmuştur. Hayrpûr beyleri, İngiliz Hindistanı'nda 15 pâre topla selâmlanan yerli hükümdarlardandı. Behâwelpûr nevvâbı, Hayder-Âbâd Nizâmı'ndan sonra, İngiliz Hindistanı'nın en büyük (en nüfuslu) Müslüman hükümdârı olduğu hâlde, Hayrpûr'un böylesine bir ehemmiyeti de yoktu. Mîr'in yıllık geliri 1945 parasıyla 185.000 sterlinden ibâretti. Dil Sindce'dir.

1701'de Sind'de, Dâûdpotrâ'lar (Dâwûdputra) yerine, aynı 'Abbâsî hânedânın diğer dalı olan Kelhôreler'in (Kalhora) hâkimiyeti görüldü. İbr. Hân b.Muh. Mehdî Hân b.Çannêy Hân neslinden (bk. Behâwelpûr hânedânı) Mîr Muh. Hudâ-Yâr Hân Kelhôre, Timuroğulları adına, Sind'in mühim kısmını ele geçirdi, 1746'da Şikârpûr'a bile taarruz ettiyse de ilhâk edemedi. Onu oğulları Muh. Murâd-Yâr Hân ile Gulâm-Şâh Hân tâkıyb ettiler (diğer oğul 'İr Hân'dır). Gulâm-Şâh, 1761'de Sind'in mühim kısmına hâkimdi. 1768'de Hayder-Âbâd (Sind) şehrini kurdu. Yerine oğlu 'Abdü'n-Nebî geçti. Fakat Feth-'Alî tarafından tahttan indirildi. Kehôreler'le akrabâ olan Mîr Bicer, 1778'de Kelhôreler'e karşı ayaklanmış, Sind'i onlardan almak istiyordu. Bu zât, Tâlpûr Belûç oymağının beyi idi. 1781'de öldü. Oğlu 'Abd.Hân Tâmpûr da ertesi yıl kaatedildi. 'Abd.'in kardeşi Feth-'Alî nihâyet 1783'te Kelhôreler'i devirerek Sind'de (Hayderâbâd) "reîs" unvânı ve "mîr" lakabı ile kendini hükümdâr îlân etti. Onu kardeşi, sonra bunun oğlu Sührâb, Sührâb'in oğlu Rüstem tâkıyb ettiler. Hayrpûr'da hüküm sürüyorlardı. İngilizler 1843'te tahta geçen Rüstem'in kardeşi 'Alî Murâd'ı tahtta bıraktılar, fakat sınırlarını daralttılar (1852'de 14.000 km² toprağı elinden aldılar). 'Alî-Newâz (1884-1935=51), bu 'Alî Murâd'ın torunudur. 'Alî-Newâz'ı oğlu Feyz Muh. (4.1.1913-24.6.1947=34), bunu da son mîr olan oğlu H.H.Mîr 'Alî Murâd Hân Tâlpûr (Brighton, 29.6.1933 doğumlu) tâkıyb ettiler. Bu zât, 16.9.1951'den itibaren nâibsiz saltanat sürmiye başladı, fakat 1956'da Pâkistân, diğer yerli devletlerle berâber, Hayrpûr'a da son verdi.

1. Mîr Muḥ. Hudâ-Yâr Hân Kelhîre (1740-1754=14)
2. Mîr Muḥ. Murâd-Yâr Hân Kelhîre (1754-1768=14)
3. Mîr Gulâm-Şâh Hân Kelhîre (1768-1773=5)
4. Mîr 'Abdü'n-Nebî Hân Kelhîre (1773-1783=10)
5. Mîr Feth-'Alî Hân Tâlpûr (1783-)
6. Mîr Hân Tâlpûr
7. Mîr Sührâb Hân Tâlpûr (-1830)
8. Mîr Rüstem Hân Tâlpûr (1830-1843=13)
9. Mîr 'Alî Murâd Hân Tâlpûr (1843-1894=51)
10. Mîr Fâiz Muḥ. Hân Tâlpûr (1894-1921=27)
11. Mîr 'Alî-Newâz Hân Tâlpûr (1921-26.2.1935=14)
12. Mîr Feyz-Muḥ. Hân Tâlpûr (26.2.1935-24.6.1947=12, 3, 22)
13. Mîr 'Alî Murâd Hân II Tâlpûr (24.6.1947-23.3.1956=8, 8, 29)

6. Langa'lar (1438 - 1528)

Langalar (Fars.Lengâh/Lengâhîler), Multân taht şehri olarak 1438-1528=90 yıl müddetle Batı Pencâb ve Pathanistân'da (222.000 km²) hüküm sürdüler. Sünnî-Hanefî'dirler. Dilleri Farsca'dır. Devletin kurucusu (no.1) Afgan'dır. Asıl Langa hânedânı, halefi tar. hal'edilen bu zâtın (Şeyḥ Yûsuf) halefleri olan 4 meliktir. Bunlar Hindû mühtedîsidir. İlkleri olan (no.2) I. Maḥmûd'un ihtidâ etmeden önce Hindû adı Râe Sehrâ'dır. I. Maḥmûd, devleti kuran Yûsuf'un (no.1) kayın-pederidir. I. Maḥmûd'u oğlu I. Hü. (kardeşi: müdd. Şihâbüddîn), sonra I. Hü.'in oğlu zehirlenerek öldürülen Veliâhd Firûz'un oğlu II. Maḥmûd ve onun oğlu 3 yaşında tahta geçen ve ablasının kocası vezîr Şücâ'ü'l-Mülk Buḥârî'nin niyâbetinde hüküm süren II. Hü. tâkıyb ettiler. Son hükümdar ve nâibini Şâh-Hü. Argun öldürttü. Bâbur Şâh, 1528'de Langalar'a son verdi ve 2. oğlu Kâmrân Mirzâ'ya Multân'ı verdi.

1. Şeyḥ Yûsuf (1438-1445=7)
2. Kuṭbü'd-D.Maḥmûd I Langa (1445-1470a=25)
3. Hü. I. Langa (1470a-31.8.1502=32)
4. Maḥmûd II Langa (31.8.1502-1524=22)
5. Hü. II Langa (1524-1528=4)

Langalar'dan önce de Multân'da Türk beylerinden Melik 'İzzüddîn Hân Ayaz ve oğlu Tâcüddîn Ebû-Bekr (ölm.1241) bir krallık kurmuşlardı. Daha önceleri ise Multân'da bir Hindû hânedân vardı. 958'de İsmâ'îlî dâileri bu racaya mezheplerini kabûl ettirdiler. 1011'e kadar 53 yıl bu hânedân, Fâtımîler'e tâbî ol. devâm etti. Bu yıl Gazneli Maḥmûd, son hükümdârı tahtından indirdi ve İsmâ'îlî mezhebini yasakladı (S.M.Stern, *İsmâ'îlî Propaganda and Fâtimid Rule in Sind, Islamic Culture*, XXIII, 1949, 298- 317).

7. Çitrâl Mehterleri (1585 - 1634 + 1712 - 1956)

Çitrâl, Hindistan'ın en kuzeyidir. Bugünkü Pâkistan'da kalır ve Pâkistân'ın kuzey-doğuya kıvrılarak uzanan en kuzeyidir. Kuzeyi ve batısı Afganistan, doğusu Kişmir'dir. Tamâmen dağlıktır (Hindûkûş Dağları). Aynı adı taşıyan merkezi, Afganistan sınırından bir kaç kilometredir (Muh. 'Azîzi'd-D., *Târîh-ı Çitrâl* (Urdû), Agra, 1897; H.C. Thompson, *The Chitral Campaign*, Londra, 1895; W.R. Robertson, *The Chitral Expedition*, Kalkûta, 1898; G. Robertson, *Chitral*, Londra, 1898; Biddulph, *Tribes of the Hindoo Koosh*, Kalkûta, 1880; Sir Alexander Cunningham, *Ladak, Physical, Statistical and Historical*, Londra 1854).

Resmî dil Howar, İran grubundan müstakil bir dildir. 1951'de 107.000 nüfusun 90.000'i bu dili konuşuyordu. 11.655 km² olan ülkenin bugünkü (1981) nüfusu 255.000 kadardır (km²'ye 26 kişi).

Timuroğulları'a, sonra İngiltere'ye, son yıllarında Pâkistân'a tâbî olan hânedân (her iki hânedân), Sünnî-Hanefî'dir. Hükümdarların unvânı "mehter"dir (Çitrâl mehteri). 1945'te mehter'in yıllık şahsî geliri 35.000 sterlin idi.

I. Hânedân: Reîsiler'dir. 1585'te hâkimiyeti II. Hânedân'a bırakmakla berâber XVIII. asra kadar devâm etmişlerdir. Son Reîsî emîri Nâşır ve bunun veliahdi 1615'te tahta hakk iddia eden Muh. 'dir.

II. Hânedân: kurucusu Baba Eyyûb, Bâbur Şâh'ın oğlu Kâmrân Mîrzâ'nın oğlu olduğunu iddia eden bir mâcerâ-peresttir. Bunun torunu Sengîn'Alî I, 1570'te Reîsiler'in (I. Hânedân) Çitrâl vezîri olarak öldü. Oğulları Muh. Rîzâ ve Muh. Beyler de Çitrâl vezîri oldular. Nihâyet sonuncunun oğlu I. Muhterem-Şâh, 1585'te Reîsiler'i devirerek Çitrâl tahtına çıktı. Hânedân Afgan asıllıdır. Muhterem, yarım asırlık bir beylikten sonra katleldi. 1634-1712 arasında emâret ilga edildi. 78 yıl sonra Muhterem-Şâh'ın oğlu olarak kaydedilen, fakat torunlarından olması kronolojiye daha uygun bulunan II. Sengîn-'Alî, Çitrâl mehteri oldu. Öldürüldü. Yerine amcasının oğlu 'İşmetullaah, onun yerine oğlu Ferâmerz (katl), sonra Ferâmerz'in amcaları I. Afđal ve Fâzıl, sonra Afđal'ın oğlu Şâh-Newâz, sonra Ferâmerz'in kardeşi Hayrullaah, sonra bunun oğlu Mülk-Amân, sonra Şâh-Newâz'ın kardeşi II. Muhterem, bunun oğlu II. Afđal, bunun oğlu III. Muhterem Âdem-hurr, hal'i üzerine oğlu Amânü'l-Mülk, bunun oğlu Afđalü'l-Mülk, katli üzerine amcası Şîr-Afđal, sonra Amânü'l-Mülk'ün büyük oğlu Nîzâmü'l-Mülk, kardeşleri Emînü'l-Mülk ve Şücâ'ü'l-Mülk, mehter oldular. Mülk-Âmân'ın (no.9) oğlu Gewher-Amân, 1860'da ölünceye kadar Gilgit beyliği yaptı (Kişmir'in en kuzeyi).

H.H.Sir Şücâ'ü'l-Mülk, mehter of Chitral (1881-1936=55), 1919'da İngiltere'den altes unvânını kullanma hakkını ve 11 pâre topla selâmlanmak imtiyâzını aldı. Çitrâl'de Câmî-Mescid'i yaptırdı. Yerine oğulları Nâşırü'l-Mülk (Farsca *Şahîfetü't-Takwîm* adlı manzûm eserin müellifi şâir) ve Şâhzâde Muzafferü'l-Mülk, sonra bunun oğlu Seyfû'r-Rahmân, tayyâre kazâsında ölmesi üzerine bunun oğlu 3 yaşındaki (doğ.1951) Seyfû'l-Mülk geçti ve 2 yıl sonra da Pâkistân hükûmetince tahtından indirildi.

1. Muhterem-Şâh I (1585-1634=49)

2. Sengîn-'Alî II (1712-1745=33)

3. 'İşmetu'llaah Hân (1745-1775=30)
4. Ferâmerz-Şâh (1775-1790=15)
5. Şâh-Afdal I (1790-1795=5)
6. Şâh-Fâzıl (1795-1798=3)
7. Şâh-Newâz Hân (1798-1808=10)
8. Hayr'Ullaah Hân (1808-1818=10)
9. Mülk-Amân (1818-1833=15)
10. Muhterem-Şâh II (1833-1837=4)
11. Şâh-Afdal II (1837-1853=16)
12. Muhterem-Şâh III (1853-1868=15)
13. Amânü'l-Mülk (1868-1892=24)
14. Afdalü'l-Mülk (1892-1893=1)
15. Şîr-Afdal (1893-1894=1)
16. Nizâmü'l-Mülk (1894-1895=1)
17. Emînü'l-Mülk (1895-26.4.1895)
18. Şücâ'ü'l-Mülk (26.4.1895-1936=41)
19. Nâsırü'l-Mülk (1936-1943=7)
20. Muzafferü'l-Mülk (1943-1.1949=6)
21. Seyfû'r-Rahmân (1.1949-1954=5)
22. Seyfû'l-Mülk Nâsır (1954-23.3.1956=2)

8. Dîr Nevvâbları (1750? - 1960)

Dîr, Çitrâl'in hemen güneyindeki (güney-batı) Afganistan sınırında, bugün Pâkistân'a âit, adını merkezi olan şehirden alan bir küçük ülkedir. 5.485 km²'dir. Nüfus: 149.000 (1951), 320.000 (1981) (km² başına 58 kişi). Yûsufzaî Afganları'nın Pâyende Hêl boyunun Ahund Hêl oymağının beyleri, Dîr'de bir Afgan beyliği kurmuşlardır. Hânedân, Çitrâl (yk.bk.) hânedânı ile aynıdır. Baba Eyyûb'un oğlu "Ahund Baba" denen Mollaa İlyâs'ın çeşitli torunları Çitrâl, Dîr, Emb ve Swât hânedancıklarının ve beyliklerinin kurucusu olmuşlardır. Dîr'in kurucusu Gulâm Baba, bu İlyâs'ın torunlarındandır. 1750'ye doğru Dîr'i ele geçirmiştir. Bu beyler, 1897'de (Muh. Şerîf Hân zamânında) "nevvâb" unvânını almışlardır. Afganistan'a bağlı iken, İngiltere'ye tâbî olmuşlar, sonra Pâkistân'a katılmışlardır. XIX. asır sonlarında bir ara Kişmîr mihrâcesine tâbî olmuşlardır. 9 Dîr beyinin hepsi baba-oğuldur. 1945'e doğru beyin 60.000 st. şahsî geliri vardı. Nevvâb Sîr Şâhcehân hal' edilerek yerine oğlu geçmişse de, az sonra Pâkistân, beyliğe son vermiştir. Muh. Şerîf'in küçük oğlu Miyân Gül Cân 'Umrâ Hân, 1904-14'te Cendôl beyi olmuş, oğlu 'Abdül-Metîn Hân da, Dîr'e tâbî olarak Cendôl beyliği yapmıştır. 10.1917'de amcası Dîr nevvâbı Ewrengzîb, Cendôl'ü yeğeni 'Abdül-Metîn'den geri alınca, Beşinci Sultân Mehmed Reşâd Hân, İstanbul'dan bir fermân göndererek, Cendôl'ü boşaltıp yeğenine iâdesini emretti. Nevvâb, bu emre itâat ederek, Cendôl'ü yeğenine geri verdi.

1. Gulâm Baba (1750?-)
2. Zafer Hân
3. Kaasim Hân
4. Gazzen Hân (-1863)
5. Rahmetu'llaah Hân (1863-1884=21)
6. Nevvâb Muh. Şerif Hân (1884-1904=20)
7. Nevvâb Ewrengzîb-Bâdsâh Hân (1904-1925=21)
8. Nevvâb Muh. Şâhcehân-Bahâdur Hân (1925-1960=35)
9. Nevvâb Muh. Şâh-Husrew Hân (1960)

9. Swât, Emb ve Phulera

Swât, Dîr'in doğusunda ve Çitrâl'in güneyindedir. Ortasından geçen çayın adını taşır. Bugün Pâkistân'dadır. Afganca konuşulur. 4.500 km² kadardır. 1951'de 569.000 olan nüfus bugün (1981) 1.200.000'i bulmuştur (km²'ye 267 kişi). Çitrâl mehterleri ve Dîr nevvâbları, Emb nevvâbları ve Phulera hânları gibi, Swât beyleri de, aynı hânedandan inmişlerdir (yk.bk.) ve Afgan'dırlar. Swât beylerine "wâlî" denmektedir. 1945'te Swât wâlîsi'nin şahsî geliri 350.000 st. idi (yıllık). Sondan önceki wâlî, Sir 'Abdül-Wedûd Miyân Gül Şehzâde, 11.12.1949'da ferâgat edince yerine oğlu Miyân Gül 'Abdül Haqq Cihânzîb geçti. 1956'ya kadar tahtta kaldı.

Haneî olan Swât wâlîlerinin ilki, Rancit Singh'den Swât'ı 1821'de alan 'Abdül-Gafûr Ahond-Şâhib'dir ki, 1878'de 57 yıl sn. 100 yaşında öldü, yerine oğlu 'Abdül-Mennân Meyân-Gül geçti.

Emb (Amb), Swât'ın güney-doğusundadır ve doğusu Kişmîr'dir. Bu adı taşıyan şehirde yerleşmiş nevvâbın ülkesi 128 km²'den ibârettir. 1951'de 48.000 olan nüfus 1981'de 110.000'e ulaşmıştır (km²'ye 859 kişi). 1945'te nevvâbın şahsî yıllık geliri 10.000 st. idi. Son nevvâb Sir Muh. Ferîd Hân'dır (1.1936-3.1956=20).

Phulera, Emb yakınlarında, aynı hânedandan, çok küçük bir hanlık idi.

10. Kelât Beylerbeyileri (1650 - 1956)

Kelât, bugün Pâkistân'da bir şehir ve ülkedir. Belûcistân'ın kuzeyidir. Kuzeyi Pathanistân, kuzey-doğusu Pencâb, doğusu Sind, batısı İran'dır. Kelât beyliği ilk zamanlarında bir Belûcistân hanlığı durumunda iken sonradan küçülmüştür. Pâkistân tarafından ilğâsından önce 78.998 km² idi. Bu geniş topraklarda 1941'de ancak 253.000 ve 1951'de 283.000 (1981: 403.000; km²'ye 5 kişi) nüfus yaşıyordu. Eski büyüklük günlerinin hâtırasına Kelât hükümdârı, Hindistan'ın 21 pâre topla selâmlanan yerli hükümdarlarından idi (sonra 19 top'a indirildi). Yıllık geliri ise 1945'e doğru ancak 114.000 st. idi. Altes (H.H.) sanını taşıyan Kelât hükümdârına "Kelât wâlî'si" (wali of Kalat) deniyor, "beglerbegi" unvânını taşıyor, adının başına "Mîr" (bey) getiriliyordu. Kelât hükümdarları bu şekilde Türkçe "beylerbeyi" diye anılmışlardır. Kelât beylerbeyisi.

Hânedân Afgan asıllıdır. Kelât'da en yaygın dil, Brahûî'dir. Bu bir Dravid (Güney Hindistan) dilidir ve Hind-Avrupa dillerinden değildir. Bir Dravid dili, bu sûretle, bu kadar kuzeyde tutunabilmiş ve hâlâ Ârî dillerce süpürülememiştir. Fakat çevrede ve Belûcistân'da Belûçça konuşulur ki, İran grubundan bir Hind-Avrupa (Ârî) dilidir.

Bugünkü hânedân, 1650'ye doğru Timuroğulları'nın vâlisi olarak Kelât'a yerleşmiş Afgan beyleridir. 1739'a kadar Timurlu vâlisi olarak ülkeyi ellerinde tutmuş, 1739-1759 arasında önce Avşarlar'a (İran imp.), sonra Dürrânîler'e (Afganistan imp.) tâbî olmuşlardır. 1759-1854 arasında Timurlular'a sâdece ismen tâbî, aslında tamâmen müstakil bir krallık hâline gelmişlerdir. İngilizler 1838'de ülkeye sokulmuş ve 1854'te Belûcistân'ı İngiliz Hindistanı'na katmış, fakat yerli devletleri muhâfaza etmişlerdir. 1947'ye kadar İngiltere, bu târihten sonra Pâkistân'a bağlanan Kelât devleti, 1956'da Pâkistân federal devlet hâlinde tek cumhûriyet hâline gelince, Pâkistân tarafından ilga edilmiştir. Müstakil oldukları devirde Mekkân dâhil hemen bütün Belûcistân'ı ellerinde tutuyorlardı. I. Naşîr Hân, Belûcistân'ın en güney-doğusuna komşu Sind limanı Karachi'yi de almıştı.

Mîr Maḥmûd (no.10), Brahûî Kemberânî kabilesi şefi Mîr Murâd 'Alî'nin hemşiresi ile evlendi. Şâh-Newâz hal', Mihrâb, II. Naşîr, Hudâ-dâd ve Şîr-Dil katl edilmişlerdir. I. Naşîr "beylerbeyi" unvânını alan ilk hükümdardır. Ortanca ve küçük oğulları Mîr Muşt. Hân ile Mîr Rahîm Hân'dır. "Kelât vâlisi Beylerbeyi Sir Mîr Maḥmûd II Hân" (1864-1933=69) (16) ve son vâlî-beylerbeyi İngiltere binbaşısı Sir Mîr Ahmed-Yâr Hân'dır (doğ. 1904).

1. Mîr Ḥas. Hân Merwerî (1650?-1666=16?)
2. Serdâr Mîr Ahmed Hân (1666-1695=29)
3. Mîr Mihrâb Hân I b. Aḥ. Hân (1695)
4. Mîr Semender Hân b. Fülân b. Aḥ. Hân (1695-1714=29)
5. Mîr 'Abd. Hân b. Mihrâb I (1714-1734=20)
6. Mîr Eşref Hân b. 'Abd. I (1734)
7. Mîr 'Abd. Hân II b. Eşref (1734-1740=6, katl)
8. Mîr Maḥabbet Hân b. 'Abd. I (1740-1749=9)
9. Mîr Naşîr Hân I b. 'Abd. I (1749-1794=45)
10. Mîr Maḥmûd Hân I b. Naşîr (1794-1831=37)
11. Mîr Mihrâb Hân II b. Maḥmûd (1831-1838=7)
12. Mîr Şâh-Newâz Hân b. Fülân b. Maḥabbet Hân (1838-1840=2)
13. Mîr Naşîr Hân II b. Mihrâb II (1840-1857=17) (doğ. 1824)
14. Mîr Hudâ-dâd Hân b. Mihrâb II (1857-1863=6) (doğ. 1826?)
15. Mîr Şîr-Dil Hân b. Fülân b. Maḥmûd I (1863-1893=30)
16. Mîr Maḥmûd Hân II b. Hudâ-dâd (1893-1931=38)
17. Mîr Â'zam Hân b. Hudâ-dâd (1931-1933=2)
18. Mîr Ahmed-Yâr Hân b. Â'zam (1933 (1948)-23.3.1956=23)

11. Hârân ve Mekkân Nevvâblıkları

Hârân, Belûcistân'da, Kelât'ın güney-batısında bir şehirdir. Burada, Kelât vâlî-beylerbeyilerine tâbî bir nevvâblık kurulmuştur. 46.349 km² olan nevvâblık, sonuna kadar Kelât'ı metbû tanımıştır. Nüfûsu 34.000 (1941)'den 42.000 (1961) ve bugün

150.000 olmuştur. Km²'ye 3 kişi düşer. Son nevvâb (1911-1956=35) (doğ. 1897) Hâbü'l-laah Hân Nûşîrwânî'dir. 1945'te yıllık şahsî geliri 40.000 st. idi. 1750'lere kd. İran'a ve Kirmân eyâletine dâhil olan Hârân, sn. Belûcistân'a tâbî oldu. 1810'da Nevvâb 'Abbâs Hân Nûşîrwânî, Belûcistân'a tâbiyyeti reddetti, XIX. asrın sonlarında nevvâb, Âzâd Hân idi.

Mekrân, Hârân'ın güneyinde ve Belûcistân'ın ortasındadır. 51.160 km²'dir. Nüfus 1951'de 139.000 ve bugün 200.000'in üzerindedir. Km²'ye 4 kişi düşer. Mekrân nevvâbları da, her zaman Kelât beylerbeyilerine tâbî olmuşlardır. Son nevvâb Bai Hân Giçki (doğ. 1890) idi. 1945'te yıllık şahsî geliri 85.000 st. idi.

12. Las Bêla Câm'ları

Las Bêla, Belûcistân'ın güney-doğusundadır. Doğusu Sind'dir. Merkez Bêla'dır. Burada "câm" denen hükümdarlar, 17.608 km² bir ülke üzerinde 1956 martunda Pâkistân'ın yerli devletleri ilgaasına kadar hükümran idiler. Nüfus: 51.000 (1921), 87.000 (1941), 76.000 (51), 91.000 (61) (Bêla kasabası 3.139), 180.000 (1981). Km²'ye 10 kişi düşer. Câm'ın yıllık şahsî geliri 1945'te 70.000 st idi. Son câm'lar: Mîr Gulâm Muh. Hân (1921-1937=16) (doğ. 1895) ve oğlu Mîr Gulâm Kaadir Hân (1937-1956=19) (doğ. 1920, nâibisiz: 3.1939).

Beylik nüfusunun dörtte üçü, Sindî'nin Cadgalî (Cat) lehcesini, dörtte bir Belûçî'nin Mekrânî lehçesi ile Brahûî konuşurlar (sonuncusu bir Dravid dilidir). Devletin kurcusu Câm 'Alî, Câmot kabîlesindendir ve bir Râcpût unvânı olan "câm"ı kullanmışdır. 1742'de Kelât hükümdârı Maḥabbet Hân'ın desteğiyle Las Bêla'ya hâkim oldu, ona tâbî oldu. 2) Câm Mîr Hân I (1776-1828=52), 3) Câm 'Alî Hân II (1828-1830=2), 4) Câm Mîr Hân II (1830-1869=39), 5) Câm 'Alî Hân III (1869-1895=27), baba-oğul ol. birbirini tâkıyb etdi. Mîr II, çocuk yaşında tahta çıktı. Kelât hükümdârı Hudâdâd Hân'a dâmâd oldu. 1869'da hal'edilip Hindistan'a sürüldü, 1888'de öldü. Oğlu 'Alî III, 1876'da resmen Kelât'ın metbûluğunu kabul etdi. 1886-89'da Keta'ya sürgün gitti. Oğlu 6) Câm Mîr Kemâl Hân (1896-1921=25) onu tâkıyb etdi.

Ayrıca bugünkü Pâkistân'da Hunza ve Nagir (İng. Nagar) beylikleri vardı. İlki Şû-Câferî, ikincisi Sünnî iken XIX. asır ortalarından it. Şû-İsmâîlî idi. Burası Kişmîr'in kuzey-batısını teşkil eden Gilgit ülkesindedir. Karakurum dağlarının güney yamaçlarında, çok dağlık bir arâzide iki kasaba kurulmuştur. Halk üçte iki ekseriyette Buruneşki dilini konuşur ki Himalaya dillerindendir ve Ârî, Tûrânî veya Dravid, yâhut Tibet dilleriyle bir ilgisi yoktur. Hunza, Nagir'den çok geniş olduğu hâlde ikisinin de nüfusu 1931 sayımında 13.500'er çıkmıştır. Hükümdarlarına "mîr" veya "tham" yânî bey denmektedir. Hunza'nın merkezi Bâltût, Nagir'inki Nagir kasabalarıdır. 1869'da Hunza beyi Gazan Hân, Kişmîr mihrâcesine tâbî oldu. 1891'de oğlu Safder 'Alî babasını öldürüp yerine geçti. Fakat kardeşi Muh. Nâzım onu Kâşgar'a kaçırdı ve İngiltere'ye tâbî olarak tahta oturdu. 1938'de yerine oğlu II. Gazan Hân geçti. Her iki beyliğin hânedânları aynı olup vaktiyle birbirinden ayrılmıştır ve Türk asıllı olmaları çok muhtemeldir. Yukarıda Kişmîr bahsinin (no.1) sonuna da bk.

13. Pencâb Nevvâblıkları

Bugünkü Hindistan'da kalan eski İngiliz Hindistanı'nın Müslüman yerli devlet ve hânedanlarının az çok ehemmiyet taşıyanları aşağıda sunulmuştur. Sadece bir kaç bin nüfuslu olan ve beyleri "nevvâb" unvânını taşıyamayan eski yerli Müslüman devletleri de bir haylidir, bunları almadık. Önce, bugünkü Hindistan'ın Pencâb eyâletinde kalan nevvâblıkları göreceğiz. Burası Doğu Pencâb'dır. Halk Siḥ dînindendir, Brahmanlar (Hindûlar) ve Müslümanlar azınlıktır. Pencâb'ın asıl büyük kısmını teşkil eden ve tamâmen Müslüman olan Batı Pencâb (eski Lâhûr ve Multân eyâletleri) ise bugün Pâkistân'dadır.

Kasûr (Kalsia) Nevvâblığı: 1.000 km² ve 1951'de 5.000 nüfuslu idi. Kasûr kasa-bası bugün Pâkistân'dadır ve Hindistan sınırına bir kaç kilometredir.

Patawî Nevvâblığı: Doğu (Hindistan) Pencâb'ın en güney-doğusunda, Delhi şehrinin az güney-batısındadır. 1.334 km² ve 1951'de 24.000 nüfuslu idi. Son nevvâb: 'Alî Hân (doğ. 1942, cülûsu 1952).

Malerkûtî Nevvâblığı. Doğu Pencâb'ın ortasında, Ludhiâna şehrinin güneyindedir. 413 km² ve 1951'de 92.000 nüfuslu idi. Nevvâb'ın 1945'te yıllık şahsî geliri 65.000 st idi. Son nevvâb: Sir Ah. 'Alî Hân (doğ. 1881, cülûsu 1908).

Ducâna Nevvâblığı: 228 km² ve 1951'de 34.000 nüfuslu idi. Son nevvâb: Emnü'd-D.Ah. Hân (doğ. 1911, cülûsu 1926).

14. Tonk (Tenk) Nevvâbları (1817 - 1956)

Tonk (Tenk), Racastân'daki Müslüman yerli devletciklerinin en mühimmi idi (Fars. Râcpûtânâ, Râcpûtistân, Hind. Râcastân). Tonk şehri, Ceypûr şehrinin güneyindedir. Nevvâblık 6.360 km² idi. Nüfus: 354.000 (1941), 467.000 (1954), 806.000 (1981) (km² ye 127). Nevvâbın 1945 yıllık şahsî geliri 169.000 st. idi. Hânedân, Afgan asıllı ve Sünnî-Hanefî'dir. Dil Hindce'nin Râcpût lehçesidir. Devlet 1798 ve kesin şekilde 1817'de kurulmuştur. İlk nevvâb (1817-1834=17) Emîrû'd-Dewle Muh. Emîr Hân'dır (1798-1834=66), oğlu ve halefi Wezîrûddewle'dir (Wezîr Muh. Hân, 1834-1864=30). Sonra bunun oğlu Muh. 'Alî Hân (1864-1867=3), bunun oğlu Hâfîz Muh. İbr. 'Alî Hân (1867-1930=63) (doğ. 1849) ve oğlu Hâfîz Muh. Sa'âdet 'Alî Hân (1930-1956=26) nevvâb oldular.

Câlewer (İng. Jhalawar) nevvâblığı da Racastân'ın en güney-doğusundadır. 3.060 km² idi. 1945'te nevvâb'ın şahsî geliri 59.000 st idi. Nüfus: 122.000 (1941), 161.000 (1954), 337.000 (1981) (km² ye 111).

15. Cûnâgarh Nevvâbları (1737 - 1947)

Cûnâgarh (İng. Junagarh), Gücerât (Kathiawar) yarımadasının güneyinde bir şehirdir. Buradaki nevvâblık, Hindistan yerli Müslüman devletleri içinde Hayderâbâd, Behâwelpûr ve Bhôpâl'den sonra en mühimmidir. Nevvâblık 8.680 km² idi. Nüfus: 671.000 (1941), 1.476.000 (1981) (km²'ye 170 kişi). Nevvâb İngiliz Hindistan'ında nâmina sikke basmak hakkını hâizdi. 1945'e doğru yıllık şahsî geliri 577.000 st idi. Hânedân Afgan asıllı ve Sünnî-Hanefî'dir. Cûnâgarh'ta yerli dil Gücerâtî (Gücerâtca)'dır. Hânedânın vekaayi'-nâmesi: Gulâm Muh., *Târîh-ı Mir'ât-i Muştafâ-Âbâd*, Bombay, 1931 (Muştafâ-Âbâd, Cûnâgarh şehrinin diğer bir adıdır). Cûnâgarh şehrinin kalesine Üperkôt denir. Bu kalede bugün 2 dev top vardır ki, Kaanûnî Sultân Süleymân'ın (1520-1566) damgasını taşır ve Portekizliler'e karşı savunmaları için pâdişâhın Gücerât'a gönderdiği Osmanlı toplarındandır. Cûnâgarh (Gir) cangullarında arslan yaşar. Burası, Afrika dışında arslan yaşayan tek yerdir; bugün Cûnâgarh dışında Asya'nın hiç bir yerinde arslan yoktur. Gene nevvâblık, çok ünlü Sômnâth Hindû mâbedinin harâbelerini toprakları içinde bulundurmakla meşhurdur. Bu mâbedi Gazneli Sultân Maḥmûd, 1025 Hindistan seferinde tahrib etmiş ve ilâh heykellerindeki fevkalâde değerli mücevherleri Gazne'ye götürmüştü. Cûnâgarh nüfusunun % 22'si Müslüman, gerisi Hindû'dir. Nevvâblık 1737-1947=210 yıl müddetle devâm etmiştir. 1821'e kadar ismen Timuroğulları'na, bu târihte İngiltere'ye tâbî olmuşlardır. Hindistan ile Pâkistân, İngiltere'den ayrılıp istiklâl kazanınca Nevvâb, Pâkistân'a katıldığını ilân etti. 1947 ağustosundan kasımına kadar Cûnâgarh, Pâkistân'a dâhil oldu. Kasımda Hindistan, topraklarının içindeki ülkeyi işgal etti. 1981'de Cûnâgarh anlaşmazlığı, Pâkistân ile Hindistan arasında, Kişmîr gibi, hâlâ Birleşmiş Milletler'in gündeminde idi. Cûnâgarh'ın Pâkistân sınırından (Sind) uzaklığı 400 km kadardır.

XV. asırda Cûnâgarh bir Râcpût racalığı idi. 1737'de nevvâb olan Şîr Hân, Kandehâr'dan Hindistan'a gelip Timurlular hizmetine girmiş bir Afgan'dır (Şîr Hân Bâbî Paḥân Kandehârî). Cûnâgarh fevc-dârı (il vâlisi) Mîr Dôst 'Alî'yi kovarak ülkeye yerleşti. Timuroğulları'nın fevc-dârı oldu, sonra nevvâb sanı da verildi. 9 nevvâbın hepsi baba-oğuldur. 3 ve 5 numaralar, çocukken tahta geçtiler. Son nevvâb: H.H.Newwâb-Şâhib Sir Muh. Mehâbet Hân III (1900-Karaçi 1960=60), 11 yaşında (1911) tahta çıktı, 1920'ye kadar niyâbet altında kaldı. Hind istilâsı üzerine Karaçi'ye yerleşti, 13 yıl sonra öldü.

1. Şîr Hân (1737-1758=21)
2. Muh. Mehâbet Hân I (1758-1770=12)
3. Muh. Hamîd Hân (1770-1811=41)
4. Muh. Mehâbet Hân II (1811-1840=29)
5. ...
8. Muh. Resûl Hân (1892-1911=19)
9. Muh. Mehâbet Hân III (1911-1947=38)

16. Pâlanpur Nevvâblığı

Pâlanpur (Pâlenpür), Gücerât yarımadasının kuzeyinde, Ahmedâbâd'ın güneyinde, Pâkistân sınırına 150 kilometrede bir şehirdir. Buradaki nevvâblık 4.494 km² idi. Nüfus: 316.000 (1941), 790.000 (1981) (km²'ye 176). Nevvâbın 1945'e doğru şahsî yıllık geliri 187.000 st idi. Son nevvâb: Sir Tâli' Muḥ. Hân b.Şîr Muḥ. Hân (doğ. 1883, nevvâb: 1918-1956).

Hânedân, Râcpût Çandêrî hânedânıdır. Bu hânedân, XIII. asırdan beri, Câlör (Côdhpur'un 120 km güneyi) râcâları idi. XVI. asır başlarında Pâlanpur'u da ilhâk ettiler. 1699'da taht şehirlerini Cölör'dan Palanpur'a naklettiler. XVI. asır ortalarında ihtidâ edip (Sünnî-Hanefî) râcâ yerine nevvâb unvânını aldılar.

17. Diğer Gücerât Nevvâblıkları

Kambey nevvâblığı: Kambey limanı, aynı adı taşıyan ve Kathiawar yarımadasının doğusunu kaplıyan körfezin en kuzey ucundadır. Doğusunda Barûda, kuzeyinde Ahmedâbâd büyük şehirleri bulunur. İlk nevvâb Türk asıllı Mîrzâ Câ'fer Necmü'd-Dewle Mü'min Hân I, Timurîlular'ın son Gücerât umûmî vâîlilerindendir. Bu zâtın kurduğu hânedân, Şîî-Câ'ferî'dir. Nevvâb'ın yıllık geliri 65.000 st idi ve 11 pâre topla selâmlanan yerli hükümdarlardan idi. Nevvâblık 930 km² idi. Nüfus: 249.000 (1941), 620.000 (1981) (km²'ye 667). Son nevvâb: H.H.Mîrzâ Hüs. Yâwer Hân Şâhib (21.1.1915-1956, doğ. 16.5.1911, niyâbetsiz 13.12.1930). Tek Şîî nevvâblık budur.

Balasinor Nevvâblığı: Balasinor şehri, Ahmedâbâd'ın doğusundadır. 9 pâre topla selâmlanan nevvâbın geliri 25.000 st idi. 189 km² olan devletin nüfûsu: 61.000 (1941), 152.000 (1981) (km²'ye 804). Son nevvâblar: Bâbî Hân (1899-1940, doğ. 10.11.1894) ve çocukken yerine geçen oğlu Bâbî Muḥammed Selâbet Hân.

Radhanpur Nevvâblığı: Radhanpur, Kaç (Cutch) yarımadasının kuzey-doğusunda, Pâkistân sınırına (Sind) 60 km bir şehirdir. Nevvâbın geliri 58.000 st idi. 4.565 km² olan nevvâblığın nüfûsu: 101.000 (1941), 252.000 (1981) (km²'ye 55). Son nevvâblar: 'Alâ'u'd-D.Hân (1910-1940, doğ. 1889) ve oğlu Newwâb-Şâhib Mürtezâ Hân (1940-1956).

Saçın (İng.Sachin) Nevvâblığı: Nevvâbın geliri 50.000 st idi. Hânedân, Câncira nevvâbları (aş.bk.) soyundandır. 130 km²'den ibâret olan bu devletin nüfûsu: 26.000 (1941), 65.000 (1981) (km²'ye 500 kişi). 1784'te ölen Câncira nevvâbı 'Abdül-Kerîm Yâ'qût Hân, aynı zamanda ilk Saçın nevvâbıdır. Saçın nevvâbları 9 pâre selâmlanırdı. Son nevvâblar: Sîdî Muḥ. Hayder Yâ'qût Hân (doğ. 11.9.1909, cülûsu 11.1930) ve oğlu Mübârizü'd-Dewle Nuşret-Ceng Bahâdur.

Cencîre-Câ'fer-Âbâd Nevvâblığı: Cencîre (İng. Janjira), Bombay'ın güneyinde, Ummân (Arab) Denizi üzerinde (Hind Okyanusu) ada üzerinde kaleli bir limandır. Burası Gücerât değil, Maharaştra (eski Bombay) eyâletidir ve Gücerâtî değil Maratthî (Marathaca) konuşulur. Nevvâbın geliri 62.000 st idi. Nevvâblık 915 km² idi. Nüfus:

110.000 (1941), 275.000 (1981) (km²'ye 300). Nevvâbın unvânı "H.H.the Nawwâb-Şâhib of Jafrabad and Janjira" idi. Son nevvâb: Sîdî Muh. Hân (doğ. 1914, cülûsu 1922).

Cencîre hânedânı, Sîdî Hânedânı olarak da bilinir (Seyyid kelimesinden bozma), Sünnî'dir. Hânedânın atası Sîdî Yâkuut, Habeşistân'dan gelip 1490'a doğru Nizâm-Şâhîler'in Cencîre adası vâlisi olmuştur. Vâflîlik, asırlarca neslinden devâm etti, "nevvâb" ve "vezîr" unvânlarını kullandılar, dâimâ bir filo sâhibi oldular. 1670'de Timurlu imparatorluğunun deniz kuvvetleri kumandanı olan Sîdî, Cencîre nevvâbidir. XVIII. asır sonlarında Kathiawar sâhilinde Câferâbâd'ı, Murud ve Şriwardhan'ı da mülklerine katdılar. 1870'de İngiltere hâkimiyetini tanıdılar (D.R.Bonaji, *Bombay and the Sidis*, Londra 1932).

18. Râmpûr Nevvâbları (1700 - 1956)

Râmpûr, Delhî'nin doğu-kuzey-doğusunda, Nepal sınırına yakın, yâni Hindistan'ın kuzeyinde bir şehirdir. 2.235 km² olan nevvâblığın nüfûsu: 454.000 (1921), 465.000 (1931), 477.000 (1941), 524.000 (1951), 700.000 (1981) (km²'ye 313). 15 pâre topla selâmlanan nevvâb'ın yıllık geliri 389.000 st idi. Nüfus bakımından Hindistan yerli devletleri arasında 28. idi. Başkent Râmpûr'un 1951 nüfûsu 133.000 idi (1971: 161.000, 1981: 182.000). Hânedân Afgan asıllı ve Sünnî-Hanefî'dir. 7. nevvâbın zevcesi 'Umde Hânım ünlüdür. 9. nevvâb İngiltere tuğgeneralı ve 10. nevvâb İngiltere tümgeneralidir. 9. nevvâbın unvanları: H.H. Emîrül-Ümerâ Newwâb Sir Seyyid Muh. Hamîd 'Alî Hân Bahâdur Müsta'idd-Ceng (1875-20.6.1930=55). Oğlu olan 10. nevvâb: Sir Seyyid Muh. Rizâ 'Alî Hân Bahâdur Müsta'idd-Ceng (doğ. 17.11.1906). 5.-10. nevvâblar, baba-oğuldur.

1. Şâh-i Â'lem Hân (1700?-)
2. Dâwûd Hân (-1737)
3. Muh. 'Alî Hân (1737-16.9.1749=12)
4. Hâfız Rahmet Hân (16.9.1749-23.4.1774 = 24, 7, 9)
5. Feyzu'llaah Hân (23.4.1774-1785?=11?)
6. 'Alî Hân (1785?-)
7. Mîrzâ Yûsuf 'Alî Hân (-21.4.1865)
8. Kelb-i 'Alî Hân (21.4.1865-23.3.1887 = 21, 11, 2)
9. Muh. Hamîd 'Alî Hân (23.3.1887-20.6.1930=47, 2, 28)
10. Muh. Rizâ 'Alî Hân (20.6.1930-1.11.1956=26, 4, 11)

Râmpûr hânları, eskiden Rôhilhând nevvâbları idiler. Rôhilhând, Râmpûr'un da içinde bulunduğu ülkedir. Delhî'nin doğusundaki, Delhi ile Nepal arasındaki memleket-tir. Burada Afgan asıllı Müslümanlar eskiden beri yoğundur. Râmpûr'un kuzey-ba-sındaki Murâdâbâd ve güney-doğusundaki Barelli büyük şehirleri buradadır. Râmpûr hânedânı başlangıçta, bu şehirlere de hâkimdi. Şâh-i Â'lem Barêç Hân (no.1) b.Mahmûd Hân b.Şihâbiddîn (katl) buraya, 1700'e doğru, Âlemgîr Şâh'ın vâlisi olarak yerleşti. Bu

zâtın yeğeni (kardeşinin oğlu) Döndü Hân ve bunun 2 oğlu da rol oynamışlardır. Şâh-i Âlem'i Rôhilhand'da 2 oğlu, Dâwûd (2) (bu mânevî oğuldur) (katl) (yerine mânevî oğlu Muh. 'Alî Hân geçti ve 1737'de ilk def'a Timuroğulları'ndan newwâb unvânını aldı) ve Hâfizü'l-Mülk Hâfiz Rahmet (4) (Pathânistân, 1708-23.4.1774 = 66) (şâir ve *Hulâsatü'l-Enşâb* müellifi 1770, Storey I/1,396-7) Hânlar tâkıyb ettiler. Rahmet Hân, babası ve ağabeyi gibi öldürüldü. Oğullarından "İnâyet Hân ve 13. oğlu olan ve 1774'te öldürülen müellif Newwâb Müstecâb Hân Bahâdur Zü'l-Fekaar 'Alî Hân, Mahabbet Hân ve Rahmet Hân'ın birâder-zâdesi ve vezîr Necîbüddewle'nin (ölm. 1770) (oğlu ve vezîr ol. halefi: Zâbita Hân) kayın-pederi Dündê(Döndü) Hân (ölm. 1771) bilinmektedir. 1774'te hânedân Rôhilhand'ın büyük kısmını kaybetti ve İngiliz tâbiyyetine geçerek Râmpûr çevresiyle iktifâ etti. Rahmet'in yerine, Dâwûd'un mânevî oğlu Muh.'Alî Hân yerine geçen ortanca oğlu Feyzullah da öldürülmüştür. Bu sonuncusunun kardeşleri 'Abd. ve Sâ'dullah Hânlar ile daha 3 prenstir. Hânedân Şîi-Câ'ferî ve dili Farsca idi. XIX. asırda Urdû, Farsca'nın yerini aldı. Râmpûr'dan önce hânedânın bütün Rôhilhand'ı elinde tuttuğu devrede taht şehri Bicnûr idi ki, Murâdâbâd'ın kuzey-batısındadır. Rôhilhand'ın diğer ünlü şehirleri Amroha, Bedâun ve Bülendşehr'dir. Rahmet Hân'ın merkezi ise türbesinin bulunduğu Barelli idi.

Tabîatiyle bu nevvâblıkların hiç biri hiç bir zaman müstakil olmamışlardır. Timuroğulları'na, sonra İngiltere'ye tâbi olmuş, sonra Hindistan veyâ Pâkistân'a intikaal etmişlerdir.

19. Caorâ Nevvâbları (1817 - 1956)

Caorâ (İng. Jaora), Orta Hindistan'da (Vindia Pradesh, Madhia Pradesh), Bhôpâl'in batısındadır. Dil Hindce'dir (Hindûstânî). Nevvâblar, Afgan asıllı ve Sünnî-Hanefî'dir. Gelirleri 112.000 st idi. Ülke 1.803 km² idi. Nüfus: 84.000 (1921), 125.000 (1954), 170.000 (1981) (km²'ye 94). Nüfusun % 20'si Müslüman'dır. Burası eski Mâlwa ülkesindedir. 1817'de nevvâblığı kuran Gafûr Hân'dır. Son nevvâb: Sir Muh. İftihâr-'Alî Hân (1895-1956=61, doğ. 1883).

20. Diğer Orta Hindistan Nevvâblıkları

Bâoni Nevvâblığı: Bâoni, 304 km², 1941'de 25.000 nüfuslu idi. Nevvâbın yıllık geliri 9.000 st idi. Son nevvâb: Muh. Müştâku'l-Hasen Hân (1911-1956=45, doğ. 1896). Bk. Hayderâbâd Nizâmları.

Hîlcîpûr ve Muhammedgarh nevvâblıkları da Orta Hindistan'dadır (Vindhya Pradesh). Hîlcîpûr (İng. Khilcipur), Bhôpâl'in kuzey-batısında ve Racastân sınırındadır. Muhammedgarh, Bihâr eyâletinde, Benâres'in güney-doğu ve Patna'nın güney-batısındadır.

Delhi kuzeyinde Kernâl (Kuncpura)'ın ilk nevvâbı, Necâbet Hân, Afgan'dır, Nâdir Şâh ile işbirliği yaptı, fakat Ah. Şâh Dürrânî'ye itâat etmedi. 1849'da newâblık ilga edildi. Newâb tîri taşıyan Muh. 'Alî Hân'a 1857'de mülkü iade edildi. Sonra Ah.'Alî Hân, nevvâb oldu.

21. Bhôpâl Nevvâbları (1707 - 1956)

Hindistan'ın İngiltere zamânında Müslüman yerli devletleri arasında Hayderâbâd ve Behâwelpûr'dan sonra en mühimmi (nüfuslusu) idi. Hânedânı da şöhetli idi. Bhôpâl, târîhî Mâlwa ülkesindedir. Şehir bugün Hindistan'ın Madhya Pradesh (Orta Hindistan) eyâletinin başkentidir. Şehrin nüfûsu 1971'de 392.000'e ve 1981'de 580.000'e yükselmiştir.

Nevvâblar 19 pâre topla selâmlanırdı ve yıllık şahsî gelirleri 600.000 st idi. Nevvâblık 17.929 km²'dir. Nüfus: 996.000 (1941), 2,5 milyon (1981) (km²'ye 139). Bhôpâl şehri "Fethgarh" adıyla 1728'de Dost Muh. (no.1) tar. kurulmuştur. Şehir 1951'de 120.000 nüfuslu idi. Şehir nüfusunun % 65'i, fakat bütün nevvâblık nüfusunun ancak % 20'si o târihte Müslüman (Sünnî-Hanefî), gerisi Brahman idi. Dil Hindî'nin Braj lehçesidir. Aydın Müslümanlar'ın dili Hindî'nin -Arab harfleriyle yazılan- Urdû lehçesidir. Soylular ise hâlâ Farsca bilirler ve kullanırlar. Dîn adamları ve âlimler Arabca da bilirler. Lingua franca ise o zaman da, bugün de İngilizce'dir. Afganca ve diğer bir Batı dili bilenler nâdirdir. Doğu veyâ Batı Türkçesi bilene bugün tesâdüf edilememiştir (Bhôpâl için bib.: *EF*², I, 1.232a).

Hânedân, aslen Afgan ve Sünnî-Hanefî'dir. Bu hânedân, çok sofu Müslüman olmak ve halife'ye (Osmanlı pâdişâhı) bağlılıkla tanınmıştır. Ana dilleri Farsca'dır, Urdû da öğrenmişlerdir. Afgan Afrîdî boyunun Mirzâî Hêl oymağından Dost Muh. Hân (no.1) (Tîrah/Pathanistân, 1676-Bhôpâl 1740=64), Timuroğlu Âlemgîr Şâh'ın generali idi. O ölünce (1707), Bhôpâl il vâlisî oldu ve 33 yıl Timuroğulları nâmına bu görevi yürüterek Bhôpâl'e yerleşti. Zevcesi Feth Bibî'dir. 4.12.1858'e kadar, Timuroğulları'nın bir şûbe (eyâlet) vâlisine tâbî olarak Bhôpâl nevvâblığı, aynı âilede kaldı. Daha evvel gayri resmî olan İngiltere hâkimiyeti, 1858'de resmen kabûl edildi. 1947'de Hindistan'ın istiklâline kadar bu durum devâm etti. 1956'da Hindistan, yerli hükümdarların bir çok hakkını devraldı. Bugün yerli hânedânlar, ancak unvanlarını muhâfaza ediyorlar. Bir hükümdarlık hakları kalmamıştır. Bhôpâl hânedânı prenslerinin adlarının sonuna "Hân", prenseslerinin "Beğim" (Hind talaffuzu: Begüm, Begam), hükümdar ve velîahdlerin isimleri başına ayrıca "Newwâb" gelir. 1947'de Hindistan hükûmeti, son nevvâba (no.12) yılda 1 milyon rupi tahsîsât vererek ve son velîahd olan prensese de yılda 100.000 rupi bağliyerek, ferâgatlerini te'mîn etti. 1956'da bu yıllık tahsîsâtı kesti. Fakat unvanlarının, saraylarının, servetlerinin muhâfazasına izin verdi. 12 nevvâbın 3'ü kadındır. 1819-1926 arasında anne-kız-torun olarak birbirini tâkıyb eden ve cem'an 107 yıl tahtta kalan bu 3 kadın nevvâb ile de Bhôpâl hânedânı ayrı bir şöhet te'mîn etmiştir. Nevvâblar ve saltanat müddetleri:

1. Dost Muh. Hân (3.3.1707-1740=33)
2. Muh. Hân (1740-1741=1)
3. Yâr Muh. Hân (1741-1754=13)
4. Feyz Muh. Hân (1754-1778=24)
5. Hayât Muh. Hân (1778-1807=29)
6. Gaws Muh. Hân (1807-1816=9)

7. Neẓr Muḥ. Hân (1816-1819=3,6)
8. Sikender Beğim (1819-1868=49)
9. Şâh-i Cehân Beğim (1868-16.6.1901=33)
10. Sultân-ı Cehân Beğim (16.6.1901-18.5.1926=24, 11, 2)
11. Muḥ. Hamîdu'llaah Hân (18.5.1926-1947=21)
12. Â'bide-Sultân Beğim (bugünkü Hânedân şefi)

Dôst Muḥ.'in (no.1) yerine 2 oğlu (no.2, 3) geçti. Sonra Yâr Muḥ.'in (3) 2 oğlu (4, 5) nevvâb oldu. Hayât Muḥ.'in (5) yerine de oğlu Gawş Muḥ. (6) geçti. Ancak Muḥ. Hân'ın (no.2) hal'i ve daha uzun müddet yaşaması, hânedânı iki dala ayırdı. Bu Muḥ. Hân'ın ölümünden sonra doğan oğlu Muḥ. Hân (1767-1816=49) 21 yıl müddetle (1795-1816) Bhôpâl'e, amca-zâdesi Hayât Muḥ.'e ve onun oğlu Gawş Muḥ.'e vezîr oldu. 1813'te Marâṭhâlar (Brahman), 8 ay müddetle Bhôpâl şehrini muhâsara ettirirse de alamadılar. Bu müdâfaayı vezîr ol. Muḥ. Hân yaptı ve o kadar büyük şöhret kazandı ki, son 3 yılında Bhôpâl'in gerçek hâkimi oldu. Yeğeni Gawş ise, daha 1807'den önce, babası hayatta iken iktidârı ele almıştı. Ancak önce Marâṭhâlar'ın, 1807'den sonra ise vezîri ve ikinci derecede amcası Muḥ.'in kuklası oldu. Nihâyet 1816'da dâmâdı ve kuzeni Neẓr'in (no.7) lehine tahttan ferâgat etti.

Neẓr, Vezîr Muḥ.'in 2 oğlundan biri idi. Gûyâ kayınpederi Gawş'e vekâleten üç buçuk yıl saltanat sürdürdü; gerçekte babası Vezîr Muḥ.'in şöhretine ve kendisinin de aynı hânedânın bir prensi olmasına dayanıyordu. Zevcesi (Gawş'in kızı) Kudsiyye Beğim, 1881'e kd. yaşadı, kızı Sikender Beğim'in ve onun kızı Şâh-ı Cehân Beğim'in saltanatlarını gördükten sonra çok yaşlı öldü. Bhôpâl Câmî'-Mescid'ini inşa ettirmiştir. 1819-37 arasında 18 yıl, kızı Sikender Beğim'in nâibesi ol. gerçek saltanat sürmüştür.

Sikender Beğim (8), Kudsiyye Beğim'le Neẓr'in (7) kızıdır. Amca-zâdesi Cihângîr Muḥ. Hân ile evlendi. Cihângîr, Neẓr'in kardeşi Fewcdâr Muḥ. Hân'ın oğludur. 1837'de Kudsiyye Beğim, kızı Sikender'in niyâbetinden çekildi. Sikender'in zevci Cihângîr, 7 yıl müddetle saltanat nâibi oldu (1837-1844). Sikender Beğim, 1835'te 9 yaşlarında evlendirildi.

Sikender Beğim (8) (1810?-1868=58?), babası Neẓr'in (7) ölümü üzerine, nevvâb-beğim oldu (1819). Önce annesinin 18, sonra zevcinin 7 yıllık niyâbetlerinden sonra ancak 1844'te 34 yaşlarında müstakil olabildi. 49 yıllık saltanatının ancak son 24 yılında hükümrân oldu. 1864'te hacca gitti. İngilizce (Londra 1870) ve Urdû dilinde bir hacc seyâhat-nâmesinin müellifidir. Sikender Beğim'in, bir tek kızı oldu. 10 yaşlarında iken doğurduğu bu kız, Şâh-ı Cehân (9), veliahdı ve halefi oldu.

Bhôpâl kadın nevvâblarının en ünlüsü olan Şâh-i Cehân Beğim (9) (1836-1901=65), 1864'te annesi ile hac yaptı. Fârsca bir Bhôpâl târihinin (Cawnpûr 1872) ve İngilizce bir otobiografinin (Londra 1910) müellifidir. Tâc-Mahall Sarayı ile Tâcü'l-Mesâcid'i de o yaptırmıştır. Doğar doğmaz veliahd olan Beğim, 1868'de annesinin ölümü üzerine 32 yaşında tahta geçti ki, anne annesi Kudsiyye Beğim bu târihten 13 yıl sn. ölmüştür. Beğim, 2 def'a evlendi. Fakat sâdece ilk izdivâcından tek kızı oldu ve yerine geçti.

Şâh-i Cehân Beğim'in ilk zevci Bahşî Bâqî Muḥ. Hân'dır. Bununla 15 yaşında iken 1851'de evlendi ve bu izdivaç 1867'de kd. 16 yıl sürdü. 1867'de, Beğim tahta çıkmadan bir yıl önce bu zevci öldü. İkinci zevci, Mewlewî Seyyid-Muḥ. Şiddîq Ḥasan Hân (14.10.1832-20.2.1890=57, 4, 7), "Ebû'l-Tayyib Newwâb Emîrî'l-Mülk Wâlâ-Câh Bahâdur" unvanlarını aldı (Sa'îdullâh, *The Life and Works of Muḥammad Siddiq Hasan Khan Nawab of Bhopal*, Lâhûr 1973). Şâh-i Cehân Beğim, dul kaldıktan 4 yıl sn. (1871) 35 yaşında iken kendinden 4 yaş büyük olan bu zât ile evlendi. Bu izdivaç, zevcinin ölümüne kd. 19 yıl sürdü. Beğim, 54 yaşında gene dul kaldı. Ḥasan Hân, Beğim'den önce de evlenmişti; bu ilk izdivâcından olan oğlu Newwâd Seyyid-'Alî Hân, *Me'âşir-i Şiddîqî* müellifidir. Şiddîq Ḥasan'ın 1861'de evlediği ilk zevcesi, Bhôpâl vezîri Cemâlî'd-D. Hân'ın kızıdır.

Şiddîq Ḥasan, en mühim İslâm âlimlerindendir. 222 eser te'lif etti (74 Ar., 45 Fars., 102 Urdû). Bu kitaplar Bhôpâl, İstanbul, Kaahire gibi şehirlerde basılmıştır (Arabca 32 matbû te'lifi için bk. *İst. Ün. Ar. Basm. Kat.*, İst. 1953, II, 481-3). En mühimm eseri, *Ebcedü'l-'Ulûm* (İlimlerin Alfabetesi) adlı ansiklopedisidir (Bhopal, 1295=1878).

Şâh-i Cehân Beğim'e (9), ilk izdivâcından olan ve tek çocuğu olan kızı Sulṭân-ı Cehân Beğim (10) halef oldu. Bu Beğim (1852?-1930=78?), 16 yaşında velîahd oldu ve 49 yaşında tahta geçti. 1926'da oğlu lehine ferâgat ederek daha 4 yıl yaşadı. "Bîbiye-Beğim" diye ünlüdür. "Şîrîn" mahlasıyla şiir yazmıştır. Üvey babası Şiddîq Hân öldüğü zaman 38 yaşında idi. Onunla geçinememiş, üvey babasının âlim, fakat sahte sofu, iktidâra ve servete harîs olduğunu yazmıştır; annesinin üzerindeki nüfûzundan şikâyet etmiştir. Tahta çıkıktan (1901) sonra ilk işi İstanbul'a gelip İkinci 'Abdülhamîd'e (1876-1909) biât etmek oldu. Pâdişâha çok değerli hediyeler sundu ve Mekke ile Medîne'ye de çok para ve hediye gönderdi. 1911 ve 1925'te 2 defa Avrupa'yı ve İngiltere'yi ziyaret ederek V. George ile görüştü. 20.7.1911'de 2 oğlu ile berâber V. Mehmed Reşâd'ın (1909-1918) huzûrunda çıkarak biât etti. 1874'te 22 yaşlarında iken Ah. 'Alî Hân Sulṭânü'd-Dewle ile evlendi. 3 oğlu oldu. Büyük oğluna o zamanki İran Şâhı (Nâşirüddîn), üçüncüsü olan halefine de Osmanlı hükümdârının ('Abdülhamîd) adlarını verdi. Annesi gibi, İkinci Abdülhamîd'in panislam politikasını tâkıyb etti.

Sulṭân-ı Cehân Beğim'in hâtıraları 3 cild ve İngilizce olarak yayınlandı (Bombay 1910, 1922, 1926), 1903'te hacca gitti.

Sulṭân-ı Cehân Beğim'in büyük oğlu Muḥ. Naşru'llaah Hân (1876-1924=48), annesinin saltanat şerîki ve velîahdidir (1901-1924=23). Bir oğlu oldu. İkinci oğul Hâfız 'Ubeydu'llaah Hân (1877-1924=47), bir yaş küçük olduğu ağabeyi ile aynı yıl öldü. Bunun da bir oğlu vardır. Üçüncü oğul, 1894 doğumlu Ḥamîdu'llaah, 2 yıllık velîahdlikten sonra, annesinin yaşlılığı dolayısıyla ferâgatı üzerine tahta çıktı.

İngiltere hava tuğgeneralı H.H.Newwâb Sir Hâccî Muḥ. Ḥamîdu'llaah Hân Bahâdur Sikender-Sawlet İftihârî'l-Mülk (no.11), 2 yıl velîahdlikten sonra, 32 yaşında tahta çıktı; annesi 4 yıl sn. öldü. 1931-2 ve 1944-7 arasında 2 defa, Hindistan hükümdarlar meclisi başkanı oldu. Oğlu olmadı. 3 kızı oldu: büyükleri Gewher-i Tâc Süreyyâ-Câh Newwâbe Â'bide-Sulṭân Beğim, 18.5.1926'da babasının velîahdi oldu;

Pâkistân'a yerleşmiştir. Kızkardeşleri: Mihr-i Tâc Newwâb-zâd Seyyide-Sultân Beğim ve Kamer-i Tâc Newwâb-zâd Rabî'a-Sultân Beğim.

22. Ferruh-Âbâd Nevvâbları (1714 - 1858)

Ferruh-Âbâd, Rôhilhand denen ülkenin güneyinde, Şâhciehân-pûr şehrinin güney-batısında, Agra'nın kuzey-doğusunda bir şehirdir (1921 nüfûsu 48.000, 1971 nüfûsu 111.000). İlde Müslüman nüfus 1950'den önce çoğunluktu. Bangaş Hân (no.1) (1665?-1743=78?) (babası: 'Ayn Hân tarafından, Timuroğlu Ferruh-Siyer Şâh'ın adına kurulmuştur ki o toprağı kayın-pederi Kaasim Hân Benges'ten 1713 Semâgarh muhârebesinde ölmesi üzerine tevârûs etmiştir, şehre Ahmednagar da denmiştir. İl 4.381 km²'dir (1921 nüfûsu 857.000). Burada 5 nevvâb 1714-1.1858=144 yıl müddetle saltanat sürmüşlerdir (Müftî Seyy. Muh. Welîyullaah Ferruhâbâdî, *Târîh-ı Ferruhâbâd*, yz., 'Alîgarh Ün., Sübhânullaah yzm.; W.Irvine, *The Bangash Nawâbs of Farrukhâbâd*, JASB, XLVII, 259-383, XLVIII, 49-170, 1878-9). Hânedân Afgan asıllı ve Sünnî Hanefî, dili Farsca'dır. 1777'ye kadar Timuroğulları'na ve Üd nevvâb-vezîrlere, sonra ismen gene onlara, gerçekte İngilizler'e tâbî oldular. Son nevvâb, Sipâhî İhtilâlî'ni desteklediği için İngilizler tarafından devlete son verildi, 1859'da hacca gitti. 2. ve 3. nevvâblar, ilkinin oğludur, 2.'si katledilmiştir. Diğerleri baba-oğul, yalnız no.6, selefinin torunudur.

1. Muh. Bangaş Hân (1714-1743=29)
2. Kaasim Hân (1743-1748=5) b.Bangaş (katl)
3. Ah. Hân (1748-1771=23) b. Bangaş
4. Fülân Hân (1771-1796=25)
5. Hüs. Nâşır-Ceng Hân (1796-1813=17)
6. Tecemmül Hüs. Hân Zafer-Ceng (1813-12.1846=30)
7. Tafazzul Hüs. Hân (12.1846-1.1858=11,1)

23. Bândâ Nevvâbları (1750 - 1858)

Bândâ, Üd eyâletinde, Allaahâbâd'ın batısında Hân-pûr'un (Cawnpur) güneyinde bir şehirdir (1951 nüfûsu 30.000). Burada 4 nevvâb, 1750?-1.1858=108? müddetle hüküm sürmüşlerdir. Dil Hindûstânî/Urdû'dur. Hânedân, Maraṭṭha mühtedisidir. Katledilen ilk nevvâb, Pêşwâ I. Bâcî Râo'nun (1726-1740), bir Müslüman câriyeden doğan oğludur. Bândâ'yı ele geçirmiş, Timuroğulları'na, sonra İngilizler'e tâbî olarak yönetmişlerdir. 4 nevvâbın hepsi baba-oğludur. Nevvâb unvânını Timuroğulları'ndan ancak 1812'de 3. prens almıştır. Sonuncusu, Bândâ Câmî'-Mescid'ini yaptırmış, Sipâhî İhtilâlî'nde (1857) İngiltere'yi değil, Timuroğulları'nı desteklediği için, İngilizler'ce prensliğine son verilmiştir.

1. Şemsîr Bahâdur (1750?-1761=11?)
2. 'Alî Bahâdur I (1761-)
3. Zül'-Fekaar Bahâdur
4. 'Alî Bahâdur II (-1.1858)

24. Ağa - Hânlar (1838 -)

Ağa-Hânlar, Hindistan'da toprak sâhibi olmuş prens değillerdir. Bir mezhebin başıdır. Hindistan'da otururlar ve İngiltere onların prenslik tiitlerini tanımıştır. Ağa-Hânlar, dünyadaki bütün Nizârî Şîî-İsmâîlîler'in mezheb reîsidir. İsmâîlîler, Şîî'lerin sol (müfrid) kanadıdır. Şûler, Sünnî halife'yi İslâm'ın başı tanımadıkları hâlde (sağ=mütedil Zeydîler hâric), III. Ağa-Hân (1885-1957), II. Abdülhamîd'i ve haleflerini, İslâm dîninin en büyük lideri olarak tanımıştır ki, bu devirde Hindistan'ın kaahir ekseriyeti Sünnî olan Müslümanlar'ının baskısı neticesidir.

Dünyâda Ağa Hân'ı lider tanıyan İsmâîlîler'in (Nizârî) sayısı şu şekilde tahmîn edilebilir (1981): Hindistan 4.000.000, İran 1.400.000, Pâkistân 900.000, Afganistan 600.000, Tanzanya 100.000, Suriye 94.000, Seylan 120.000, Kenya 50.000, Madagaskar 12.000, Yemen 12.000, diğer ülkeler 10.000 = 7.298.000. Diğer bir tahmin: Asya 6.477.000 + Afrika 140.000 = 6.617.000 (1981).

İsmâîlîler, Şîî'a-i Seb'îyye'dir. 7 imâm tanırırlar. Diğer Şîîler gibi 12 imâm tanımazlar (son 5 imâm onlar için gayri meşrûdur). Bâtunî'dirler (mezheblerini gizlerler, çoğunluk mezhebi neyse onlardan görünürler). Eylemcidirler. Şimdi ticâretle uğraşır ve milletlerarası ilişkilere ehemmiyet verir, mümkün olduğu kadar fazla servet kazanmayı hedef alırlar.

Ağa-Hânlar, Hasen Şabbâh neslinden geldiklerini söylerler (bk.Alamut). Mü'min-Şâh b.Muḥ. Şemsî'd-D.b.Rükni'd-D. Hurşâh'ın oğulları Kaasim-Şâh ile Muḥ.- Şâh, iki dalın âtaları oldular. Kaasim-Şâhîler, XV. asrın 2. yarısında Güney Âzerbeycan'dan Mehallât'a gelip Encüdân kasabasına yerleştiler. Bunlardan İsmâîlî imâmı Şâh-Nizâr, 1722'de öldü ve Encüdân yakınında Kehek'e gömüldü. Oğlu Seyyid Hasan Bey, yerine geçti ve 1740'a doğru Kirmân'da Şehr-i Bâbek'e yerleşti. Bunların hepsi mektûm (gizli) imâmlardır. Ancak Hasan Bey'in oğlu ve halefi 1792'de ölümüne kadar 35 yıl Kirmân vâliliği yaptı ve İsmâîlî imâmı olduğunu yarı resmî şekilde açıkladı. Şimdiki hânedânın atası olan bu Ebü'l-Has.Hân (Seyyid Hasan Bey), 1757'de İran'ın Kirmân vâlisi oldu. Oğulları el-Has. ve Halîlu'llaah'tır. Bu Şâh-Halîlu'llaah Seyyid Kehkî, Kumm civârında (İran) Mahallât beyi idi. 1817'de Yezd'de öldürüldü. Oğlu Seyyid Has. 'Alî-Şâh Mahallâtî Ağa Hân I (1804-1851=47), 13 yaşında gizli imâm ve Kum v. ve Feth-'Alî Kaçar'a dâmâd oldu. 1834-36'da Kirmân vâlisi oldu. 1836'da azlini kabûl etmedi, 14 ay Bem kalesine kapandı. Ancak gizli İsmâîlî şefi olduğu anlaşılınca, babasının âkıbetine uğramamak için, 9.1840'da Bender-'Abbâs'dan Mekke'ye gitdi, 1842'de Kirmân'a dönüp ayaklandı, yenilince Hindistan'a kaçtı ve kendisini Şâh'a karşı kıskırınış olan İngilizler'e sığındı. Orada İsmâîlî mezhebinin dünyâca lideri olarak kabûl edildi. Bilhassa Bombay'da oturan Ağa Hânlar, dünyâyı dolaşır, daha çok İngiltere, Fransa, İsviçre, sonraları Birleşik Amerika'da yaşar, Doğu Afrika ve Hindistan'ı gezerlerdi. İsmâîlîler kendisine gönüllü vergi verir ve itâat ederlerdi. Bugün de öyledir. İngilizce, ikinci derecede Fransızca'yı lingua franca olarak kullanmaktadırlar. I. Ağa Hân'ı 4 oğlundan 'Alî II. Ağa Hân ve torunu III. Ağa Hân tâkiyb ettiler. Ağa Hân unvânı, Feth-'Alî Şâh Kaçar tarafından Has. 'Alî-Şâh'a resmen verilmiştir. 1842'de Bombay'da büyük arâzi alarak yerleşen Ağa Hân,

1866'da İngiltere tar. resmen prens ve bütün İsmâîlîler'in başı tanındı. I. Ağa Hân, Nîmetullâhî tarîkati şeyhi Zeynü'l-Â'bidîn Şîrwânî'nin mürîdi idi (H.Algar, *The Revolt of Âghâ Khân Mahallâtî and the Transference of the İsmâ'îlî Imamate to India, Studia Islamica*, XXIX, 1969, 55-81). Ancak çeşitli bölgelerde, gene Hasen-i Şabbâh'tan indiğini iddia eden gizli İsmâîlî imamları nesilleri vardır (Â.Tâmir, *Fürû'ü's-Şeceri'l-İsmâ'îliyye, Machriq*, LI, 1957, 581-612). Muhammed-Şâhî dalından Şâh-Rağıyyüddîn, 1507'de Bedağşân'da (Türkistân) imâm idi ve 1509'da öldürüldü. Oğlu Şâh Tâhir Dekkenî'dir. Doğu İran ve Hindistan'da mezhebinin yayımıya çalıştı. Bunun neslinden Hudeybâğş, gene Bedağşân'a dönüp 1664'te orada öldü. Bk. W.Ivanow, *Brief Survey of the Evolution of İsmailism*, Leiden 1952; A.M., *İsmaili Literature*, Tahrân 1963; A.M., *İsmaili Tradition concerning the Rise of the Fatimids*, Londra 1942; A.M., *Studies in Early Persian İsmailism*, Bombay, 2: 1955; B.Lewis, *The Oringins of İsmâ'ilism*, Cambridge 1940; M.Kâmil Hüs., *Tâifetü'l-İsmâ'îliyye*, Kaah. 1959; B.Lewis, *The Assassins*, Londra 1967; M.G.S. Hodgson, *The Order of Assassins*, Lahey 1955; A.M., *The İsmâ'îlî State, The Cambridge History of Iran*, V, 1968, 422-82; Stanley Jackson, *Aga Khan*, Münih 1953; İsm. Poonawala, *Biobibliography of İsmâ'îlî Literature*, Malibu/Cal. 1977; Ağa Hân Mahallâtî, *Târîh-ı 'İbret-efzâ* (otobiyografi), Bombay, 1278=1861, Tahrân, 1325 Ş.=1946 (Gücerâtî trc. de var); Zawahir Nooralally, *The First Aga Khan and the British (1838-68)*, Londra Ün., 1964 (geniş ölçüde bu otobiyografinin tercemesidir); Muşt. Gaalib, *Â'lâmü'l-İsmâ'îliyye*, Beyrût 1964; A.M., *Târîhu'd-Dâ'we'l-İsmâ'îliyye*, Şâm 1953.

II. Ağa Hân'ın asıl adı 'Alî-Şâh, III.'nün asıl adı Muh.-Şâh'tır. S.A.Sir Sultân-Muhammed-Şâh III. Ağa Hân (Karaçi, 2.11.1877-Cenevre, 11.7.1957=79, 8, 9), milletlerarası ilişkilerde büyük şöhet yaptı. II. Abdülhamîd'den İngiltere hükümdarlarına kadar pek çok kimseyle alâka kurdu. Hindistan Müslümanları'nın tazyîki ile, hılâfeti ilga etmemesi için, Atatürk'e bile mektup yazdı (1924). Bu mektupla çifte rol oynadı: hem Hindistan'ın Sünnî Müslümanları'nın arzûsunu yerine getiriyor, hem de İngiltere'nin hılâfeti istemediği dedikodusu ile Müslüman sömürgelerinde rahatsız olmaması için, İngiltere'nin bu işte rolü olmadığını dolayısıyla îmâ etmiş oluyordu. Zîrâ İngiltere'nin adamı olarak biliniyordu. Nitekim Atatürk, onun bu entrikasının farkına vararak belirtmiştir. 72 yıl (8 yaşından itibaren) her yıl altın ve elmasla tarularak liderlikte kalan ve devrinde dünyâ basınının popüler simâlarından olan bu şişman, gözlüklü, esmer zât, 3 defa evlendi: İlk zevcesi Şâhgadi, akrabâsıdır. İkincisi Theresa Maglione, İtalyan asıllı ve 'Alî Hân'ın annesidir. 1929'da evlendiği kısaca "Begüm" denilen Fransız asıllı 3. zevcesi Yvette Labrousse (doğ. 1906) ise dünyâ basınında çok popülerdi. Hayattadır (Ağa Hân'ın hâtıratı: *World Enough and Time*, Londra, 1954).

III. Ağa Hân'ın küçük oğlu Şadrüddîn Hân, 1958'de Nina Dyer adlı 1930 doğumlu bir dulla cevlenip 1961'dec boşadı. cAğabeyic 'Alî Hân (Torino, 13.6.1911-Suresnes 12.3.1960 = 48, 10, 29) bir sâikasd-tertib ile öldürüldü. Önce 1931'de Thelma Morgan'la evlenip 1936'da boşadı. Oğulları Kerîm ve Muh. Emîn Hânlar bu izdivaçtandır. Sonra "Tâc-i Dewle" adıyla ihtidâ eden Joan Barbara Yardebuller (Baronne de Churston) ile evlenip boşadı. Sonra ünlü sinema aktişi Rita Hayworth (New York 1916-1988) ile

evlenip boşandı ve bundan kızı Yâsmîn (doğ. 1949) (=Basil Embiricos, doğ. 1949, izd. 1985) doğdu. Ağa Hân, iki oğlu da hayatta olduğu halde, halef olarak torunu Kerîm Hân'ı seçti. Bu zât, dedesine halef oldu. 'Alî Hân, Pâkistân'ın Birleşmiş Milletler nezdinde büyükelçisi idi. Babası da vaktiyle Cenevre'de Cem'iyet-i Akwâm'da başkanlık etmişti. Âile, dünyânın en zengin âilelerinden biri olmakta devam etmekte, servetlerini büyük yatırımlarla çoğaltmaktadırlar. Kerîm Hân, IV. Ağa Hân unvânını taşımaktadır. Avrupalı mühtedî Selîme Beğim'le evlidir, çocukları: Zehrâ (1969), Hüseyin (1973), Rahîm (1970).

1. Ağa Hân I (1842-1851=9) (imâm: 1817)

2. Ağa Hân II (1851-1885=34)

3. Ağa Hân III (1885-11.7.1957=72)

4. Ağa Hân IV Kerîm (11.7.1957-)

Muḥ.- Şâh (b.Mü'min-Şâh b.Muḥ. b. Hursâb) nesli, Deylem'de devam etdi. Bu Muḥ. Hudâwend Şâh hattâ bir ara 1375'te Alamût kalesini yeniden ele geçirdi. Onun neslinden İsmâ'îlî-Nizârî imâmı Şâh Tâhir Hüseyinî Dekkenî, Şâh İsmâ'îl ile çağdaştır. Şâh, onun Kâşân'a sürünce, kaçıp 1522'de Dekken'de (Hindistan) Ahmednagar'a gitti ve Burhân Nizâm-Şâh'a te'sir edip onu Şîi yaptı ve 1549'da orada öldü. Onun neslinden Emîr Muḥ. Bâkır, 1796'da Eyrengâbâd'da öldü. (W.Ivanow, *A Forgotten Branch of the Ismailis*, JRAS, 1938, 57-79). Muḥ. Bâkır'a bağlı Suriye Nizârî-İsmâ'îlîler'i 1886'da Ağa Hân'ı imâm tanıdılar ki bunların sayısı 1957'de 45.000 idi ve Suriye'de Selemye, Kadmûs, Maşyâf'da yaşıyorlardı ('Â.Tâmir, *Fürû'ü's-Şecere'l-İsmâ'îliyye'l-İmâmiyye, Meşriq*, LI, 1957, 581-612). Hamâ'nın doğusunda ve Selemye'de bu İsmâ'îlîler, nüfusun üçte ikisini oluşturmuyorlar (N.N.Lewis, *The Ismâ'îlis of Syria Today*, *Royal Central Asian Studies Journal*, XXXIX, 1952 69-77).

1507'de Şâh Râziyyüddîn, İsmâ'îlî imâmı ol. Sîstân'dan gelip Türkistân'da Bedaḥşân'a geldi ve Tâcîkler (Fârsca konuşan nüfus) arasında mezhebinin yaydı. Bu zât, muhtemelen Dekken'e giden -yukarıda anılan- Şâh Tâhir Hüseyinî'nin babasıdır. Şâh İsmâ'îl'in baskısından kaçtığı muhakkaktır (Şâh İsmâ'îl, Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye'nin imâmı idi). Bu Râziyyüddîn 1509'da katledildi. Neslinden Hudây-bahş (ölm. 1664), Bedaḥşân İsmâ'îlîleri'nin imâmı idi. XIX. asırda Bedaḥşân gibi Gazne, Çitral, Gilgit, Hunza, Kâşgar, Yârkend'de yaşayan ve ticâret yapan küçük İsmâ'îlî grupları, Ağa Hân'ın imâmetini tanıdılar.

Gücerât'da (Hindistan) İsmâ'îlîlik, XIII. asrın ilk yarısında İran'dan Sind'e ve Gücerât'a gelen Pîr Şemsüddîn tarafından kuruldu. Bu âileye Pîrler denir. İsmâ'îliyye'nin Tayyibiyye dalıdır. Şemsüddîn, Pencâb'da da faaliyet gösterdi ve Multân'da ölerken oradaki türbesine gömüldü. Onun neslinden XV. asırda Şadrüddîn ve Hâsan Kebîrüddîn adlı pîr'ler, Multân yakınlarında (güneyinde) Uçç'h'da medfûndur. Şadrüddîn ile Hoca denen ve Gücerât-Mahârâştra'da yaşayan İsmâ'îlî cemâati başlar ki bunlar Lohana Hindû kast'ından ihtidâ etmişlerdir. Kebîrüddîn'in oğlu İmâm-Şâh, 1471'de Pencâb'dan Gücerât'a giderek, epey Hindû'yu ihtidâ ettirmiştir. Bu zât 1520'de öldü ve Ahmedâbâd yakınında Pîrâne'ye gömüldü. Oğlu Nûr Muḥ.- Şâh'dır (ölm. 1534). İmâm-Şâhî veya Satpanthî denen dal budur. Hoca cemâati bugün Kuzey Sind, Kuççh, Gücerât, Bombay, Doğu Afrika, Güney

Afrika, Seylan, Birmanya'da yaşayan küçük azınlıklardır. Pencâb'daki Pîr Şemsüddîn'den inen Şemsî denen İsmâ'îlî-Nizârî grup, ayrıdır (W. Ivanov, *The Sect of Imam Shah in Gujrat*, JBBRAS, XXII, Kalküta 1936, 19-70).

25. Üd Nevvâb - Vezîrleri (1721 - 1857)

Üd (veya Awad), batısında Delhi, doğusunda Bihâr, kuzeyinde Nepal olan 240.000 km² büyüklüğünde, çok nüfuslu, büyük eyâlet-ülkedir.

Üd'un ve nevvâblığın merkezi büyük Luknow şehridir (1971: 826.000) (1764-75: Feyzâbâd). Nevvâb-vezîrleri, hem Üd, hem Allaahâbâd şûbe'lerini (eyâlet) Timuroğulları nâmına yönetmişler, fakat 1765'te Allaahâbâd'ı bırakarak yalnız Üd ile yetinmişlerdir. Üd + Allâhâbâd eyâletleri 340.000 km²'dir ve bugün (1981) bu topraklarda yaklaşık 80 milyon nüfus yaşamaktadır. 1764'te tedricen İngiliz te'siri başlamış, 10.9.1801'de nevvâblık İngiliz kontrolüne ve tâbiyyetine geçtiği gibi, Rohilhand bölgesi, doğrudan doğruya İngiltere'ye terkedilmiştir. 11.11.1801 muâhede ile Üd topraklarının yarısından fazlası İngiltere'ye bırakıldı: Dûâb, Barelli, Kanawc, Bundelhand, Allâhâbâd, Kallingar, Gorakpur. 1721-1857=136 yıl müddetle devâm eden bu krallık, resmî dil olarak -Timurlular gibi- Farsca'yı kullanmıştır. Hânedân Türk ve Şii-Câ'ferî'dir. Hânedân, Timuroğulları'nın vezîrleri, Üd şûbedâr'ları olarak ortaya çıkmış, bu ülkeyi Timuroğulları nâmına idâre etmişlerdir. İngilizler'e karşı çıkan Büyük Sipâhî İhtilâl'i'nde Timuroğulları saffında yer aldıkları için, İngilizler devleti ve hânedânı -Timuroğulları gibidüşürmüşlerdir. Mühim parlak bir devir yaşatmışlardır (P.Taylor, *The Coins of the Kings of Awadsh*, JABS, 1912, 249 v.dd.; 'Abdü'l-Ehâd b.Mewlewî Muh. Fâiq, *We-kaayî-i Dil-peziâr*, BM, Or. 1.876; Seyyid Kemâlû'd-D.Hayder, *Sewânihi-i Selââtini Awadh* (Urdû), Luknov 1876; Muh. Feyz-Bahş, *Târîhi-i Ferah-bahş*, İng. trc. W. Hoey, *Memoirs of Delhi and Faizâbâd*, 2 c., Allâhâbâd, 1888-9; Gulâm Hü. Nekawî, *İmâdü's-Sa'âdât*, 2: Luknow 1897; Necmü'l-Ganî Râmpûrî, *Târîhi-i Awadh*, 2 c., Luknow 1919):

1. Mîr Muh. Emîn "Sa'âdet Hân Bahâdur Ceng" (1720) Burhânü'l-Mülk b.Seyyid-Muh. Mîrzâ Naşîri'l-Müsewiyyi'n-Nişâpûrî (1721-8.3.1740=19)
2. Mîrzâ-Muh. Muqîm Ebü'l-Mansûr Hân Şafder-Ceng b.Seyâdet Hân b.Naşîri'l-Müsewî (8.3.1740-5.10.1754=14, 6, 28)
3. Şücâ'ü'd-Dewle Hân b.Şafder-Ceng (5.10.1754-1775 = 31)
4. Âsafü'd-Dewle Hân b.Şücâ'ü'd-Dewle (1775-20.9.1797=22)
5. 'Alî Hân b.Âsafü'd-Dewle (20.9.1797 - 1.1798 = 0, 4)
6. Sa'âdet 'Alî Hân b.Âsafü'd-Dewle (1.1798-1.7.1814=16, 6)
7. Gaaziyyü'd-D.Hayder Hân b.Sa'âdet 'Alî (1.7.1814-19.10.1827 = 13, 3, 19)
8. Nâsirü'd-D.Hayder Süleymân-Câh Hân b.Gaaziyyü'd-D.(19.10.1827-7.7.1837=9,8,19)
9. Mu'înü'd-D.Muh. 'Alî Şâh b.Sa'âdet 'Alî (7.7.1837 - 16.5.1842 = 4, 10, 10)
10. Emced-'Alî Şâh Süreyyâ-Câh b.Mu'înü'd-D.(16.5.1842-13.1.1847 = 4, 7, 28)
11. Wâcid 'Alî Şâh b.Emced-'Alî (13.1.1847-15.2.1856 = 9, 1, 3)
12. Bercîs-Kadr Ramazân 'Alî Hân b.Mümtâzü'd-Dewle Hân b.Mu'înü'd-D. (15.2.1856-7.1857=1, 5)

Sa'âdet Hân (no.1), 11.1720-1721'de Âgrâ şûbe-dârı ve 1721'de Üd şûbedârı oldu. Üd'da hânedânının temellerini attı. Bir kızı olduğu için yerine yeğeni Şafder-Ceng (2) geçti. Bu zât, 1743'te ilâveten mîr-âteş yânî Timurlu imparatorluğu tophâne müşîri, 1748-53'te ilâveten imparatorluk sadrâzamı (başbakan) olduğu gibi Üd'a ilâveten Allaah-Âbâd eyâleti de 1753'te ona tevdi edildi. Delhi'deki türbesindedir. Bir oğlu Mansûr'dur. Diğer oğlu Şücâ'ü'd-Dewle (3), Üd nevvâb-sûbedârlığına (eyâlet vâlîsi) ilâveten 13 yıl Timuroğulları'na sadrâzamlık yaptı (30.1.1762-1775). Zevcesi Bâlû (Bahû) Bîbî, Âsafüddewle'nin annesi ve onun çocukluk yıllarında nâibesidir. Şücâüddewle ve Bahû Bîbî, Feyzâbâd'da (Luknow'un doğusunda) iki ayrı muhteşem türbede medfundur. Şücâüddewle, akıl almaz bir hazîne bırakarak öldü. Âsafüddewle (4) (1760?-1797=37?), şehzâde iken Benâres ve Gaazîpur vâlîsi idi. O da aynı zamanda Timuroğulları'nın sadrâzamı oldu. Onun için hânedâna "Üd Nevvâb-Vezîrleri" denmektedir. 'Alî Hân (5), 1817'de Kalkûta'da, hal'inden 19 yıl sn. öldü. İngilizler'in elinde esirdi. O da 4 aylık saltanatında Timuroğulları'nın sadrâzamı idi. Kardeşi Sa'âdet 'Alî (=Hürşîd-zâde Beğim) (6) de nevvâblığı boyunca sadrâzamlık yaptı. Böylece Timurlu pâdişâhı Delhi'de, sadrâzamı Luknow'da oturuyordu (kuşuçuşu 400 km). Sa'âdet 'Alî'nin saltanatı başında nevvâblık (1801), İngiltere'ye resmen tâbî oldu. Fakat Timuroğulları'na tâbiyyetini de devâm ettiriyordu. Esâsen Timuroğulları da 1806'da İngiltere'ye tâbî oldular. Bu atmosfer içinde Ebû'l-Muz. Mu'izzî'd-D. Şâh-i Zemân Gaaziyyü'd-D. Hayder (7) (doğ. Besewlî / Rohîlhand, 1774, med. İmâmbâreh-Şâh-Necef-i Eşref Câmîi/Luknow), bu çifte tâbiyyetli, fakat çok zengin hükümdar-vezîr, ilk def'a hükümdar tavrı takınarak "Şâh" unvânını almaya cesâret etti. Fars dili âlimi ve müelliftir. Cûlûsundan 8.10.1819'a kd. 5 yıl, 3 ay, 8 gün, sadrâzamlık yaptı ve o târihte bu görevden ayrıldı. Oğlu ve halefi Süleymân-Câh (8), şâh unvânını -Timurlu pâdişâhından utanarak- kullanmadı. Zehirlenerek öldürüldü. Veliâhdi Nûr-i Cân Hân (ölm.14.1.1846) da tahta çıkarılmadı. Tahta Süleymân-Câh'ın amcası Mu'înüddîn (9) çıktı. O ve halefleri artık şâh unvânını kullandılar. Bir şâh ki, Timurlu imparatorundan başka, İngiltere kralına da tâbî idi. Fakat servetleri dillere destân ve cihan çapında idi (mücevher, altın ve değerli eşyâ, akıl almaz ihtişamda saraylar ve bahçeler).

Wâcid 'Alî'nin (11) kardeşleri Mümtâzü'd-Dewle, Muştâfâ 'Alî Hayder ve Süleymân-Kadr Hânlar'dır. Bunlardan Mümtâzüddewle'nin kızı, son nevvâb olan amca oğlu Bercîs-Kadr ile evlenmiştir. Bercîs-Kadr'in kardeşleri Hâmid Hân ile 1858'de İngilizler tarafından şehîd edilen Cewâd 'Alî Hân'dır. Wâcid 'Alî (11), İngilizler'ce tahtından indirildi ve 31 yıl sonra Kalkûta'da 1887'de öldü. Zevcesi ve Bercîs-Kadr'in annesi Hazret-Mahall Mâ'sûq, Paris'e çekildi, fakat 2 yıl geçmeden -İngilizler'in Hindistan'daki terakkiyelerini kîn ve nefretle tâkıyb eden- III. Napoléon'un Paris'inde öldü (24.1.1858). Bercîs-Kadr'i de hal' eden İngilizler, ülkeyi doğrudan doğruya topraklarına kattılar ve Nevvâb-Vezîrleri'nin Binbir Gece'den nümûne hazinelerinin büyük kısmını yağmâ ettiler. Bercîs-Kadr'in oğlu Hâmid 'Alî Hân, son veliâhddir. Bu hânedânın prensleri, bugün de âileyi devâm ettiriyorlar.

26 - Hân-pûr Şarkî Sultânları (1394 - 1479)

Bu devlet, 1394-1479=82 yıl müddetle devâm etti. Hân-pûr (Cawnpûr), Üd'da, Luknow'un güney-batısında büyük bir şehirdir (1971: 1.275.000). Adlarının sonuna "Şarkî" geldiği için "Şarkî Sultânları" denen melikler, Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dil Farsca'dır. Taht şehirleri 1360'ta kurulan Hân-pûr, Luknow ve Burhân-pûr'dur. Kapladığı sâha Üd ve Allaahâbâd eyâletleri, aşağı yukarı 340.000 km² ve yukarıdaki Üd nevvâb-vezirlerinin en geniş saltanat sâhası ile aynıdır. Bu topraklarda bugün (1981) 80 milyon kadar nüfus vardır (km²'ye 235). Batıda Koyl'dan (Aligarh) doğuda Tirhut ve Bihâr'a kadar uzanan devlet, 1453'te Orisa'da Çunâr'ı, 1466'da Rohilhand'ı da ilhâk etti. 1399'a kadar Delhi sultanlarına (Lûdîler) tâbî olup, sonra müstakil duruma geçti ve Delhi sultanlığından koptu.

Devletin kurucusu Hwâce-i Cihân (bu unvânı 1389'da aldı) Melik Serwer Hân, 1389'da Delhi'de vezir (başbakan) idi. 1394'te "melikü's-şark", sonra "atabek-i âzam" unvanları ile Şark (Doğu) eyâletlerine umûmî vâlî gönderildi. 5 yıl sonra yerine mânevî oğlu "Melik Wâsıl" unvanlı Karanfûl geçti ve tahta çıkınca "Mübârek Şâh-Şarkî" adını aldı. Bu zât, Seyyid Hızır Hân'ın (Multân vâlîsi) yeğeni idi. Onu kardeşi (no.3) tâkıyb etti, diğer kardeşi Muhallâ Hân bir diğeri Muhtass Hân'dır. No.4, no.3'ün oğludur. Sonra Mahmûd'un (4) oğulları tahta çıktı (5 ve 6) ve ikisi de hal' edildi. Sonuncu Şâh-Şarkî olan ve bir müddet İtâwâ'yı başkent yapan ve bestekâr olan Hüs., hal'inden 21 yıl sn. Bengal'de Kehlgâon'da (Colgong) öldü (1500a) ve Hân-pûr'a getirilip Câmî-Mescid yanına gömüldü. Eşi Bîbî Humze Melike-i Cehân, Delhi Seyyid sultânı 'Alâüddîn'in kızıdır ve 1473'te Lûdîler'e esir düşmüştür. Hüs. Şâh, by. bestekârdı. Annesi 1486'da ölen Bîbî Râcî'dir. Lûdîler, eyâletlerini tekrâr ilhâk ettiler.Nezîrî'd-Dîn, *Târîh-ı Cawnpur* (Urdû), Cawnpur 1921; Hayrî'd-D.Muh. İlahâbâdî, *Cawnpur-Nâme*, Cawnpur 1899, İng. trc. W.R.Pagson, Kalkûta 1914; Zî'l-Feqâr 'Alî, *Cuğrafiyây-i Dârü's-Sürûr Cawnpur*, Luknow 1874; Seyyid Gaws-'Alî, *Selâfin-i Cawnpur*, Cawnpur, 1286; Muh. Fasîhî'd-Dîn, *Sharqî Monuments of Jaunpur*, Allâhâbâd 1922; A.M., *Kings of the East*, Allâhâbâd 1922; H.R.Nevill, *Gazetteer of Jaunpur*, Allâhâbâd 1908; A.Fuhrer, *The Sharqî Architecture of Jaunpur*, Kalkûta 1889; Seyyid Iqbâl Ah., *Târîh-ı Cawnpur*, Cawnpur 1963; G. Yezdânî, *Mandû, The City of Joy*, Oxford 1929.

1. Serwer Hân-Şarkî (1394-9.4.1399=5)
2. Mübârek Şâh-Şarkî (9.4.1399-1402=3)
3. Şemsü'd-D.İbr.Mahmûd Şâh-Şarkî (1402-1440=38)
4. Mahmûd Şâh-Şarkî (1440-1457=17)
5. Bhîken Muh. Şâh-Şarkî (1457-1459=2)
6. Hüs.Şâh-Şarkî (1459-1479=20)

27. Mâlwa Guurîleri (1392 - 1531 + 1542 - 1561)

Mâlwa, Hândeş'le Bhôpâl arasındaki ülkedir. Burada 1392-1531=139 + 1542 - 1561 = 19 = 158 yıl müddetle bir krallık kurulmuştur. Başkent 1405'e kd. Dhâr, sonra bu şehrin yakınlarında Mândû, sonlara doğru bâzan Şâdiâbâd'dır. Dhâr, İndûr'un

batısındadır. Hânedân Türk ve Sünnî-Hanefî, resmî dil Farsca'dır. Sâha: Mâlwa ve Berâr (125.000 km², 1981 nüfusu: 32 milyon). Berâr, Hayderâbâd ile Bhôpâl arasındaki Orta Hindistan ülkesidir. Daha da genişlediği zamanlar olmuştur: 1440'a doğru güneyde Satpura Dağları, kuzeyde Mewar (Râcpûtânâ), doğuda Gücerât, batıda Bundelhand (G.Yazdani, *Mandû, The City of Joy*, Oxf. 1929; E.Barnes, *Dhar and Mandu, JASB*, XXI, 1903, 339-91; Emîr Ah. 'Alewî, *Şâhân-ı Mâlwa*, Luknow, t.siz). Hûşeng, bir ara Orisa (Urisâ)'yı da istilâ etti.

Hânedân, Guurî imparatoru (bk.Delhi Sultânları /Guurîler) Şihâbü'd-D. (İzzü'd-D.) Muh.'in 6. batından torunu olduğunu ileri süren Dilâwer Hân'dan indiği için, "Mâlwa Guurîleri" denmiştir. Zamanla Afgan'laşmıştır. Fakat Dilâwer'in, III. Firûz Şâh Tuğluk'un (bk.Delhi Sultânları /Tuğluklar) neslinden olduğu da söylenmiştir. Dilâwer, 1401b'e kd. Tuğluklar'a (Delhi Türk sultânlarına) tâbî olmuş, bu târihte istiklâlini kazanmıştır. Kardeşi, Hûşeng b.Dilâwer'in vezîri olmuştur ki bunun da oğlu Mûsâ Hân'dır. Dilâwer'in diğer bir kardeşinin oğlu da Melik Muğîş-Hân-ı Cihân'dır ve bunun oğlu Mahmûd Şâh (no.4), Hûşeng'in dâmâdıdır. Hûşeng'in kardeşi Has.ve kızkadeşi de, Hândeş (aş.bk.) hânedânından Naşîr Hân ile evlenmiştir. Hûşeng (2), önce babası Dilâwer gibi hân, fakat sonra şâh unvânı ile saltanat sürdü, haleflerine de şâh dendi. Mândû'daki muhteşem türbesine gömüldü. Yerine geçen oğlu Muh. (3) öldürüldü ve Hûşeng'in -aynı zamanda amcasının torunu olan- dâmâdı Mahmûd (4), tahta çıktı. Hûşeng'in diğer oğulları, 'Osm. ve Ahmedâbâd'da (Gücerât) yaşayan Ah.'dir (bunun 2 oğlu var). Muh.'in (3) oğulları da velîahdi Mes'ûd Hân (1437'de müdd.) ve 'Ömer Hân'dır. Böylece 1435'te hânedânın ikinci dalı iktidâra geçti. Mahmûd Şâh (4), esâsen daha önce devletin vezîri idi (başbakan). Tahta çıktığı zaman babası Melik Muğîş hayatta idi. Oğlu ve halefi Gıyâsüddîn (5) katledildi. Zevcesi Râmî Hurşîd'dir (her iki oğlunun annesi). Gıyâsüddîn'in yerine oğlu ve vezîri Nâşrüddîn geçti. Bunun kardeşi 'Alâü'd-D.Şecâ'at Hân, 17.11.1500'de, babası ile berâber öldürülmüştür. Nâşrüddîn'in halefi, oğlu II. Mahmûd'dur (no.7). Sul. Nâşrüddîn'in kç. oğlu Muh.- Şâh (ölm.1524), Gwalyâr'ın güneyinde Çendîrî'de saltanat sürdü, yerine oğlu Ah.- Şâh geçti ve 1526'da Rânâ Sengâ tar. kovuldu, 12.1527'de Bâbur Şâh onu kendi Çendîrî vâlisi olarak tahtına tekrâr oturttu. Bu zât da 7 şehzâde bırakarak öldürüldü. Devlet, Lûdîler'e, Gücerât Şâhları'na, sonra Timuroğulları'na (1526'da Bâbur'a tâbî ki Bâbur 12.1527'de Mandû'yu fethetti) sonra Sûrîler'e (Delhi) geçti ve II. Mahmûd'un katlinden 11 yıl sn. Sûrîler, ülkeyi daha iyi yönelebilmesi için, bir prensi Mâlwa vâlisi yaptılar ki Şücâ' Hân'dır ve Sûrîler'in Mâlwa dalının kurucusu ve 2. Mâlwa hânedânı ve devletin banîsidir. Bu zât, 12 yıl vâfilikten sonra oğlu Bâz-Bahâdur tarafından isihlâf edildi. Ancak Timuroğlu Ekber Şâh, devleti yeniden ilhâk etti. Böylece Mâlwa Sûrîleri 18 yıl devâm edebildi. Bâz-Bahâdur, 9 yıl müddei oldu (1561a-1570), 1588'de Ucceyn'de öldü. Zevcesi bestekâr Rûpmatî'dir. Bâz-Bahâdur'un kardeşleri Dewlet (katli Ucceyn 1555) ve Muşt. Hânlar'dır.-Guurîler'in son şâhı II. Mahmûd'un (7) kardeşleri ise Velîahd Muh. Şâhib Hân (müdd. 1510-5) ve Velîahd Şihâbüddîn Hân'dır (müdd. 1515). Bu sonuncunun oğlu müddei Hûşeng Hân Maşûs'tur.

1. Dilâwer Hüs. Hân 'Amîd-Şâh Dâwûd (1392-1405=13)
2. Hüşeng Şâh Hüsâmüddîn Ebû'l-Mücâhid Alp-Hân (1405-7.8.1438=27)
3. Muh. Gaznî'n Şâh (7.8.1432-11.1435=3, 3)
4. Maḥmûd Şâh I. Halacî (11.1435-30.5.1469=33, 6)
5. Gıyâsü'd-D. Şâh (30.5.1469-17.11.1500=31, 4, 17)
6. Nâsırü'd-D.Şâh (17.11.1500-2.5.1511=10, 5, 15)
7. Maḥmûd Şâh II (2.5.1511-12.4.1531=19, 11, 10)
8. Şücâ' Hân Sûrî (1542-1554=12)
9. Bâz-Bahâdur Melik Bâyezîd (1554-1561a=7)

28. Hândeş Fârûqîleri (1370 - 1601)

Hândeş, Gücerât ile Mâlwa arasındaki ülkedir. Tâptî ve Nerbedâ nehirleri arasındır. Gücerât'ın doğusudur. Taht şehri Burhânpûr (Esîrgarh), Naşır Hân tar. kurulmuştur (Berâr'ın kuzey-batusında). Hânedân Türk ve Sünnî-Hanefî, resmî dil Farsca'dır. Sâha: Hândeş (357.000 km², 1981 n.47 milyon). Ekseri Gücerât Şâhları'na (aş.bk.) tâbî olmuşlardır (T.W.Haig, *The Fârûqî Dynasty of Khândesh, The Indian Antiquary*, XLVII, 1918). Meliklerin adlarının sonuna dâimâ "Fârûqî" gelir (Hân-Fârûqî, Şâh-Fârûqî). Hânedânın atası önce Behmenî vezîri, sn. Dehli Türk sultanlığı beylerinden Hân-ı Cihân Fârûqî'dir. Bunun oğlu Râcâ Hân (no.1), 1370'te Delhi Türk sultanlarının (Tuğluklar) Hândeş umûmî vâililiğine tâyin edildi. 1382'de tâbî hükümdar hâline geldi. Kızını, Mâlwa hükümdârı Hüşeng ile evlendirdi. Oğlu Naşır (2), müstakil oldu, fakat 1417'de ît. devlet, Gücerât şâhlarının nüfuz, hattâ tâbiyyetine düştü. Diğer oğlu Melik İftihâr'dır (torunu: Â'lem Hân). Naşır'ın oğlu I. Â'dil (3), öldürüldü. Naşır'ın kızı, 'Alâüddîn II Behmen-Şâh (1435-1472) ile evlendi (bk.Güney Hindistan: Behmenîler). Naşır'ın diğer oğlu Hasen, Gücerât şâhı I. Maḥmûd'un kızı ile evlendi ve bundan III. Â'dil (7) doğdu. Naşır'ın zevcesi, Mâlwa meliki Dilâwer kızıdır. I. Â'dil'in (3) yerine oğlu I. Mübârek (4) geçti. Burhânpûr'da Mübârek-Şâh Türbesi'nde medfundur. Oğlu ve halefi II. Â'dil (5), şehzâdeliğinde Melik 'Aynâ Ganî adını taşır. Oğlu 'Azîz'dir. Yerine kardeşi Dâwûd (6), sonra III. Â'dil (7) geçti. Dâwûd'un oğlu ve velîahdi (1492-1508) Gaznî Hân'dır (müdd. 28.8.1508-9). III. Â'dil b.Has. b.Naşır, Gücerât şâhı (1511-1525) II. Muzaffer'in dâmâdıdır. Ona oğulları I. Muh. (8) ve II. Mübârek (9) halef oldular. I. Muh., 1536'da bir kaç ay için Gücerât şâhı da oldu. Sonra tahta II. Mübârek'in oğulları II. Muh. (10) ve IV. Â'dil (12) çıktılar. İkisinin arasındaki Has. (11), II. Muh.'in oğludur. Hândeş, 1564'te Ekber Şâh'ı metbû tanıdı. Öldürülen IV. Â'dil, Burhânpûr'daki türbesinde medfundur. Oğlu Bahâdur (13), hânedânının sonuncusudur. Bu zât, kızını Ekber'in oğullarından Murâd Mîrzâ'ya verdi. Ekber Şâh, onu esîr ederek Hândeş'i "Dândeş sübesi" ol. ilhâk etti. Bahâdur, 23 yıl sonra Lâhûr'da Timurîlular'ın esîri olarak öldü (1624).

1. Melik Râcâ Ah. Hân Fârûqî (1370-9.4.1399=29)
2. Naşır Hân Fârûqî (9.4.1399-1.10.1437=38, 5, 22)
3. Mîrân Ganî Â'dil Hân I Fârûqî (1.10.1437-30.4.1441=4, 7, 0)

4. Mîrân Mübârek Hân I Fârûqî (30.4.1441-5.6.1457=16, 1, 5)
5. Hümâyûn Â'dil Hân II Fârûqî (5.6.1457-15.1.1492=34, 7, 10)
6. Dâwûd Hân Fârûqî (15.1.1492-28.8.1508=16, 7, 14)
7. Â'dil Hân III Fârûqî (28.8.1508-24.8.1520=11, 11, 27)
8. Mîrân Muḥ. Şâh I Fârûqî (24.8.1520-4.5.1536=15, 8, 11)
9. Mîrân Mübârek Şâh II Fârûqî (4.5.1536-19.12.1566=30, 7, 16)
10. Mîrân Muḥ. Şâh II Fârûqî (19.12.1566-1576=10)
11. Mîrân Hasen Şâh Fârûqî (1576)
12. Râcâ 'Alî Hân Â'dil Şâh IV Fârûqî (1576-2.1597=21)
13. Bahâdur Şâh Fârûqî (2.1597-27.1.1601=3, 11)

29. Gücerât Şâhları (1391 - 1572)

Gücerât, Hindistan'ın batısında bir mühim ülkedir. Batısında Sind, kuzeyinde Râcpûtânâ (Racastân) vardır. Kâthîâwâr (Sawrastra/Sôrath) ve Kaç (Kaççh, İng. Cutch) yarımada-ları ülkenin esâsını meydana getirmekle berâber, Gücerât, bu yarımada-ların dışına da taşar. Ummân Denizi ortasındadır ve bu denize açılan pek çok limanı vardır. 196.000 km²'dir (1981: 33 milyon). Halk Ârîler'dendir ve Gücerât dili konuşur (Gücerâtî). En büyük şehir Aḥmedâbâd'dır (1971: 1.742.000). Ünlü Sûret limanı (472.000), Baroda (467.000) gibi şehirler, bu ülkededir.

Gazneli Sultân Mahmûd'un yıktığı, Hindistan'ın en büyük ve zengin tapınağı (sonradan gene yapıldı, Türkler gene yıkdı) Sômnâth, Gücerât'ın (Kathîâwâr yarımadası) en güneyinde, denize çok yakındır, az güney-doğusunda Dîw (Diu) adası vardır. Bütün Gücerât'ın kesin şekilde fethi, Sultân Alâüddîn Halaç zamânında 1298'de Uluğ Hân ve Nusret Hân eliyle oldu ki, yeniden yapılan Sômnâth tapınağını tekrar yıkan, bu Türk serdârlarıdır. Bundan sonra ülke, Hindistan Türk İmparatorluğunun, nâzım denen umûmî vâlîlerince yönetildi. 1376'da Gücerât nâzım'ı Fahrüddîn Mübârek Şâh'ın dâmâdı Zafer Hân idi. Bu târihte yerine Şemsüddîn Dâmğânî, sonra 15 yıl bu görevde kalan Melik Müferreh Sultânî Fethatü'l-Mülk tâyin edildi. 1391'de Dehli, bu zâtın yerine Zafer Hân b.Wecîhi'l-Mülk'ü Muzaffer Hân unvânıyla gönderdi (mart). İşte Muzaffer Şâh unvânıyla Gücerât şâhları hânedânını kurarak, Gücerât'ı Hindistan Türk İmparatorluğundan ayıran, bu zâttır. Hânedân asken Hindû (Râcpût) olmakla berâber, Muzaffer Şâh aslında Delhi'nin bir Türk generali idi. Onun için kurduğu Gücerât İmparatorluğu, Türk devletleri arasında mütâlaa edilebilir. Çünkü diğer Hindistan Türk devletlerinin an'anesi içinde yaşamıştır. Brahmanlar'ın eski haşmeti kalmamakla berâber yeniden canlandırdıkları Somnâth tapınağını Muzaffer Şâh, 1395 ve 1402 seferleriyle yerle bir etmiştir. Muzaffer Şâh'ın Delhi'deki oğlu Tatar Hân, Delhi Türk İmparatorluğunun vezîri (başbakan) olmuş, 1398'de Gücerât'a babasının yanına gelmiştir. Veliâhd oldu. Fakat babasından önce öldüğü için tahta çıkamadı. Bir ara "Muḥ. Şâh" sanını takınarak Delhi tahtına bile oturmak istedi (11.1403). Fakat amcası Şems Hân tarafından tevkîf edildi. Muzaffer Şâh (1345-1411), 66 yaşında öldü. Ölümüne kadar, Delhi Türk sultânının adına sikke kestirdi. Yerine torunu, Tatar Hân'ın oğlu Ahmed

Hân, Gücerât şâhı oldu. Bu zâtın Mâlwa'nın taht şehri Mândû'ya seferi ve muhâsarası ünlüdür. Gücerât devleti, güneyde, Güney Hindistan Türk İmparatorluğu (Behmenîler) ile de Malabar kıyılarında rekaabet hâlinde idi. Şimdi üzerinde Bombay şehrinin bulunduğu Mehîm adası Gücerât'ın idi. Behmenîler almak istediler, fakat muvaffak olamadılar. Gücerât Şâhları, Râcpûtânâ'nın batı sınırında Dungârpur, Câlör gibi yerlere hâkim olarak genişlediler. 12.1482'de Çâmpânêr'in fethi ise 20 aylık bir muhâsaradan sonra mümkün oldu, racası idâm edildi. Muhammedâbâd adı verilen şehir, bu târihten ölümüne (1511) kadar Mahmûd Şâh'ın tercihan oturduğu taht şehri hâline geldi.- Çocuk III. Mahmûd'un nâibleri Deryâ Hân (1537-43) ve Â'lem Hân Lodî'dir. III. Mahmûd, 1546'da taht şehrini Ahmedâbâd'ın az güney-doğusunda Mahmûdâbâd'a nakletti (1554'e kd.). 1548'de Mekke'den dönen Bahâdur Şâh'ın vezîri Âşaf Hân, Â'lem Hân'ın yerine nâib oldu. Çocuksuz ölünce yerine geçen çocuk III. Ahmed'e de Hindû mühtedîsi İ'timâd Hân nâiblik yaptı. Nâib, şâhını öldürttü.

Timuroğlu Ekber Şâh'ın birinci Gücerât seferi, Fethpûr-Sîkrî'den hareketinden dönüşüne kadar 7.1572-4.1573 arasında 9 ay sürdü. Babası Hümâyûn Şâh'ın vaktiyle bir aralık fethettiği Gücerât şâhlığını yeniden fethetti. Ülke, 16 serkâr'lı (il = vilâyet) bir Şûbe (eyâlet) olarak, Hindistan Türk İmpartorluğuna katıldı (vaktiyle Gücerât Şâhlığı, 25 serkâr iken küçülmüştü). Gücerât'ta isyan çıkması üzerine Ekber, 1573 eylülünde tekrâr Ahmedâbâd'a geldi. 1758'e kadar Gücerât, Timuroğulları'nın bir eyâleti hâlinde yönetildi. Timuroğulları'nda bir kaç mirzâ da burada Sübedâr oldular. 1761'de ülke Marâthâlar'a geçip Timuroğulları'ndan hukukan değilse bile fiilen ayrıldı. 1817'de de Marâthâlar'dan İngilizler'e geçti.

Gücerât Şâhları veya Sultânları, Sünnî-Hanefî Racput'tur (Racputlar'ın Gûcar boyunun Tânk Pramâra oymağı). Dilleri Farsca'dır. Taht şehirleri: 1411-1484+1536-1572'de Ahmedâbâd, 1484-1536'da Mahmûdâbâd (Çâmpânêr). Ahmedâbâd, 1411'de Ahmed Şâh (no.2) tarafından kurulmuştur. (Ahmednagar da 1427'de onun tar. kuruldu). Gücerât imparatorluğu 3.1391-20.11.1572=181, 8 müddetle devâm etmiştir (bundan Hümâyûn Şâh'ın fetih yıllarını düşmek icâb eder). 1391-1408a arasında Tuğluklar'a (Delhi Türk sultanlarına) tâbî iken bu târihte müstakil oldular. İmparatorluğun en geniş şekli: Gücerât, Mâlwa, Hândeş, Racastân, Berâr (1.106.000 km², 1981: 165 milyon n.). Hândeş, aynı hânedânın bir dalına âid tâbî devlet şeklinde mütâlaa edilmiştir ('Abd.Muh.b.'Umerî'l-Mekkî, *Zaferü'l-Wâlih bi-Muz.we-Âlih*, Sir E. Denison Ross nş., 3 c., Londra, 1921, 1928: *An Arabic History of Gujarat*).

Zafer Hân, bir Râcpût mühtedîsidir. 1401'e kadar Tuğluklar'ın (Delhi Türk İmparatorları) Gücerât vâlisî idi. Bu târihte Tuğluklar'a tâbî olarak hükümdarlığını ilân etti. 1408'de "Muz.Şâh" (no.1) sanıyle müstakil imparatorluğunu ilân etti. Katledildi (29.6.1342-26.7.1411=69, 0, 27). Oğlu Vel. Tatar Hân, 1403'te "Nâsirü'd-D.Muh. Şâh" sanını aldı. Fakat babasından önce öldü. Tatar Hân'ın oğlu I. Ah. (2), dedesine vel. ve sn. halef oldu; kardeşi Laûf Hân'dır. I. Ah.'in yerine by. oğlu Muh. Şâh (3) (1446'da İdar racasının kızı ile evlendi), katli üzerine oğlu II. Ah. (4) (9.2.1432-13.5.1459=27, 3, 3) (Şems Hân Nâgewr'in dâmâdî), sn. I. Ah.'in kç. oğlu Dâwûd (5), bir hafta sn. Muh.

Şâh'ın kç. oğlu I. Maḥmûd (6) (1445-1511=66) tahta geçtiler. I. Maḥmûd, 52,5 yıl tahtta kalarak rekor kırdı. Şehzâdelik adı Feth Hân'dır. Kızı, Has. Hân Fârûqî (yk.bk.Fârûqîler) ile evlendi. Bu izdivaçtan Hândeş meliki III. Â'dil (1508-20) doğdu. Bunun da oğlu Muh. Şâh Fârûqî, hem Hândeş (1520-36), hem Gücerât (no.11) (1537) hükümdârı oldu, fakat Gücerât şâhlığı 42 günden ibârettir.

I. Maḥmûd'u oğlu II. Muz. (7) (9.4.1470-6.2.1526=55, 9, 27) tâkıyb etti ki şehzâdelik adı Halîl Hân'dır. 11.1480'de by. oğul Ahmed veliahdlikten düşünce vel. olmuştur. Yerine ardarda Halîl'in 3 oğlu, Sikender (8), katli üzerine asıl adı Nâsır Hân olan II. Maḥmûd (9) ve Bahâdûr (10) geçti. Diğer oğulları Muh. Hân (müdd. 1556), Has. Hân, İbr. Hân, Laṭîf Hân ve Çând Hân'dır. II. Muz.'in kızı da, annesi II. Muz.'in hemşiresi olan Hândeş meliki III. Â'dil'le evlendi.

Bahâdûr Şâh (10) (1507-1537=30), 1535-36'da Timuroğlu Hümâyûn Şâh'ın, Gücerât'ın mühim kısmını fethine şâhid oldu. Bahâdûr Şâh, tahta geçmeden az önce, Pânîpat meydan muhârebesinde, Bâbur Şâh'a karşı Lûdî ordusunda bulundu. Tahta geçince, Mâlwa, Hândeş, Aḥmednagar, Çitor'a (dâhil) kadar Racastân, Bahâdûr'u metbû tanıdı. Çitor meydan muhârebesinde (25.4.1535) Hümâyûn Şâh'a yenilip kaçtı. Portekizliler'e karşı Osmanlı amirallerinin hazırladığı büyük donanmasını, Hümâyûn'un eline geçmesin diye, yaktı. Diu'ya (Bender-i Dew=Dîw) sığındı. Gücerât, Timuroğlu Hümâyûn Şâh'a geçti. 25.10.1535 inuâhedeşi ile Hümâyûn'a karşı Portekiz'le ittifâk etti. Basseyn limanını Portekizliler'e verdi ve onlara Diu adasında kale yapma hakkı tanıdı. Portekizliler, Diu adasında, Asya'nın en müstahkem kalelerinden birini inşâ ederek, Hind Okyanusu'nda Müslümanlar'ın başına daha büyük belâ kesildiler. 1535 ve 1536'da Mâlwa ve Gücerât'ı Hümâyûn'dan geri aldı. Diu adasını Portekizliler'den geri almak istedi. Portekizliler tarafından kayığı batırılıp denizde boğularak öldürüldü. Fakat Timuroğulları, Gücerât'ta tutunamadılar. Sâdece Gücerât'a ağır darbe vurdular. Bu da Portekizliler'in işine yaradı. Bahâdûr Şâh, Portekiz'e ve Hümâyûn Şâh'a karşı Kaanûnî Sultân Süleymân'dan (1520-1566) yardım istedi ki, (Vezîr-i âzam) (o sırada Mısır beylerbeyisi) Hâdim Süleymân Paşa'nın pek çok ünlü Hindistan seferi, bu vesileyle yapıldı. Bahâdûr Şâh, Portekizliler'ce sũikasd neticesi denize düşerek öldü. Çocuğu yoktu. Hazînesini de Hümâyûn'un eline geçmemesi için Osmanlı devletine yollamıştı. 300 kasa mücevherin bugünkü değeri bir kaç trilyon TL'na tekaabül ediyordu (Hammer, V, 300-2). Bahâdûr'ın vârisiz ölmesi üzerine Osmanlı hükûmeti, bu hazîneye, Hindistan seferi masrafı sayarak el koydu.

Bahâdûr'ın yerine yeğeni (Laṭîf Hân'ın oğlu) III. Maḥmûd (1526-1554=28) geçti. 11 yaşında idi. Süleymân Paşa'nın Gücerât'ı Osmanlı devletine ilhâk edeceği endişesiyle, Osmanlı'ya karşı çok sinsi bir politika tâkıyb etti. Bu da Portekizliler'in bu denizlerden sökülememesine müncer oldu. 1553'te 2 kardeşini öldürttü. O da ertesi yıl öldürüldü. Yerine 12 yaşındaki III. Aḥ. (13) (I. Aḥ.'ın torununun torunu) (şehzâdeliğinde: Raziyyülmülk Hân) ile III. Maḥmûd'un oğlu III. Muz. (14) geçti. III. Aḥ. (1542-1562=20) doğar doğmaz veliahd olmuş, vârisiz ölmüştür. III.Muz. ağabeyinin veliahdı ve şehzâdelik adı Habîb Hân idi. Ekber Şâh, babası Hümâyûn Şâh'ın yarıda bıraktığı işi

tamamlıyarak bütün Gücerât'ı fethetti. Ülke, Timurlular'ın bir eyâleti oldu. (1572). III. Muz. 11 yıl sn. (1583) Gücerât'ta 5 aylık bir 2. saltanat sürdü ise de, sonu gelmedi. 1593'te öldü, yaşı 70'i geçmişti.

1. Muzaffer Şâh I (3.1391-26.7.1411=20, 4)
2. Ahmed Şâh I (26.7.1411-14.7.1442=30, 11, 19)
3. Muhammed Kerîm Şâh (14.7.1442-9.2.1451=8, 6, 26)
4. Kuṭbü'd-D.Ahmed Şâh II (9.2.1451-13.5.1459=8, 3, 2)
5. Dâwûd Şâh (13.5.1459-20.5.1459=0, 0, 7)
6. Maḥmûd Şâh I Begrâ = Baykara "Büyük" (20.5.1459-23.11.1511=52, 6, 4)
7. Muzaffer Şâh II (23.11.1511-6.2.1526=14, 2, 13)
8. Sikender Şâh II (6.2.1526-18.5.1526=0, 3, 11)
9. Maḥmûd Şâh II (18.5.1526-3.8.1526=0, 2, 15)
10. Bahâdur Şâh (3.8.1526-14.2.1537=10, 6, 12)
11. Muhammed Şâh (II) Fârûqî (14.2.1537-28.3.1537=0, 1, 12)
12. Maḥmûd Şâh III (28.3.1537-18.2.1554=16, 10, 21)
13. Ahmed Şâh III (18.2.1554 - 10.4.1562=8, 1, 20)
14. Muzaffer Şâh III (10.4.1562-20.11.1572=10, 7, 10 + 1583 = 5 ay)

Diû adacığı, Gücerât'ın esâsını teşkil eden Sawrâştrâ (Sôrâth) (Kathiawar) yarımadasının güney ucunda, sâhile çok yakın, Kambey Körfezi açığında, Ummân Denizi'ndedir. İlk Gücerât şâhı olan I. Muzaffer, burasını Tuğluklar hesâbına, vâlî iken, tahkîm etti (1402). Gücerât şâhlarının donanması ve topçusu, Osmanlı Türkleri'nin elinde ve kumandasında idi. 1510'da bu Osmanlı amirallerinden Melik Ayaz, Gücerât şâhının donanma ve topçu kumandanı ve Sûret (Sôrâth) vâlîsi idi. Sûret limanında üslenmekten vaz geçerek, kendine merkez olarak Diû adacığını seçti ve burada çok kudretli bir kale yaptırdı. Tersâne ve liman ve adayı Gücerât karasına bağlayan bir köprü inşâ ettirdi. Bütün bunlara sebep, Portekiz donanmasının 1509'da Diû'ya taarruzu idi. 1520 ve 1521'de Portekiz taarruzları tekrarlandı, fakat def edildi. Ayaz Bey, 1522'de öldü. Yerine oğlu İshâq Bey geçti. İshâq Bey, Gücerât şâhı ile geçinemedi. Yerine kardeşi Melik Doğan, Sûret ve Diû vâlîsi, donanma ve topçu kumandanı oldu. Çok değerli 2 Osmanlı amirali, Muştâfâ Bey ve Hoca Şafer Bey, Melik Doğan'a muâvinlik yapıyorlardı (1531). 25.11.1535'te Bahâdır Şâh, Diû'yu Portekizliler'e verdi; karşılığında onlardan ülkesini istilâ eden Timuroğlu (Bâbur'un oğlu) Hümâyûn Şâh'a karşı boş bir yardım vaadi aldı. Melik Doğan'ın yerine geçen Hoca Şafer Bey, Diû'yu Portekizliler'den geri almak istedi. Bu sırada Süleymân Paşa'nın Hindistan seferi vukuu' buldu. Süleymân Paşa, 3 aylık bir muhâsaradan sonra, Gücerâtlılar'ın ihânetini görüp, ülkeye çok büyük mikdarda top, teknik malzeme ve teknik eleman bırakıp çekilip gitti (25.2.1539). 20.6.1546'da Şafer Bey, bu malzeme ile 7 ay sürecek ikinci bir muhâsaraya girişti, fakat kaleyi düşüremediği gibi, oğlu ile berâber, şehîd oldu (11.1.1547).

IV

BENGAL

Bengal, Hindistan'ın doğusunda, çok verimli topraklar ve cangıllarla kaplı, pek yoğun nüfusla meskûn, bir ülkedir. Doğu Bengal üzerinde bugün Bengaldeş devleti vardır. Batı Bengal ise, Hindistan'ın bir eyâletidir ve bütün Hindistan'ın en büyük şehri (10 milyon küsur nüfus) Kalküta, Batı Bengal'dedir. Batı Bengal (Hindistan) 87.853 km² ve 54.685.000 nüfuslu (km²'ye 622) ve Doğu Bengal (Belgaldeş) (Belgaldeş'in Assam bölgesi hâriç) 131.627 km² ve 87.170.000 nüfusludur (km²'ye 662). İki Bengal'in toplamı: 219.480 km² ve 141.855.000 n. (km²'ye 646). Doğu Bengal'in (Bengaldeş/Bangladesh) merkezi Dakka (ing. Dacca) 3 milyon nüfusludur. En doğuda, Arakan'a (Birmanya) yakın Çittagong limanı ve Hulna'nın nüfusları da birer milyona yaklaşmaktadır. Bengal'de, Bengalce konuşur. Bu dili Batı Bengal'de Hindûlar, Sanskrit alfabesiyle, Doğu Bengal'de Müslümanlar ise Arab harfleriyle yazarlar. Bir Hind-Avrupa (Ârî) dilidir ve dünyânın en fazla konuşulan dillerinden biridir (140 milyon kadar). Gerek Müslüman, gerek Hindû Bengalî (Bengal dili) edebiyâtı zengindir. Ünlü Tagor, bu dille yazmıştır. Hindistan'da konuşulan diller arasında Hindce (Hindî)'den sonra en fazla konuşulanıdır.

Bütün Bengal, bugünkü Türkiye'nin dörtte birinden az büyüktür. Bugünkü Fransa'nın yarısından küçüktür. Suriye'den az büyüktür. Öyle olmasına rağmen yoğun nüfusu (bugün km²'ye 700'kişiye yaklaşmaktadır), halkın giyecek ihtiyâcının hemen hiç

olmaması, yakacak ihtiyacı bulunmaması, mesken ihtiyacının basit ve gıdanın asgaride tutulması, dolayısıyla iş ve işçinin çok ucuzluğu, pek verimli topraklar, Bengal'i, eski devirlerden beri Hindistan'ın bir servet kaynağı yapmıştır. Nitekim İngilizler önce buraya yerleşmiş ve XX. asra kadar Hindistan'ı Kalküta'dan idare etmişlerdir. Ganj'in azametli deltası, ülkeyi sular ve nehir, çeşitli kollar hâlinde Bengal'den denize dökülür. Bu denize "Bengal Körfezi" denir ki, Hindistan ile Çinhindi yarımadaı arasındaki büyük denizdir, sâdece adı "körfez"dir. Hind Okyanusu'na açılır. Yengeç Dönencesi, Bengal'den geçer.

1. Bengal Vâîleri (1202 - 1340)

Müslümanlar'ın daha çok "Bengale /Bengaale" dedikleri Bengal'i, 1098'e doğru Guurîler fethettiler. Guurîler'in selevi olan Gazneliler, Bengal'e erişememişlerdi. Binâenaleyh ülkede Müslüman hâkimiyeti ve İslâm dîninin yayılması, Guurîler'le başladı. Guurîler ülkeye ilk vâîlerini (umûmî vâî/eyâlet vâîsi) 1202'de tâyin ettiler. Guurîler'in yerine 1206'da geçen Memlûkler de ülkeyi vâîler göndererek idare ettiler.

Hindûlar'ın merkezleri Nudiah idi. Müslüman vâîleri Gor = Gewr (Lahnavtî) şehrini merkez yaptılar. 1495'e doğru başkent İqdâlâ'ya götürüldü. Ekdâlâ ve Hüseynâbâd (no.42) da denen bu şehir, Gawr yakınlarında idi. Bu vâîler Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dil Farsca'dır (*Tabakaat-i Nâsirî*, Raverty, I, 548-95; A.H. Dani, *Bibliography of the Muslim Inscriptions of Bengal*, Dacca, 1957). İlk vâî Melik Muh. Bahtiyâr Sul. Muh. Sâm'in 4 ünlü mânevî oğlundan biridir (no.2). Yerine geçen 'Alî Merdân'ın (no.2) kardeşi Ah. Şîrân'dır. 'Alî Merdân, katledilmiştir.

Mahmûd Hân (no.5), sonradan Delhi sultânı (1246-1266=20) olan prenştir. Balaban Hân (no.12), diğerleri gibi Orta Asya Türkü değil, Kıpçak Türkü'dür. Şîr Hân (no.14) da Kıpçak'tır ve kardeşleri Seyfuddîn Aybek ve Bahâuddîn Balaban'dır.

1282'den itibaren ülkeye Delhi Türk sultânları, Türk beylerinden değil, kendi hânedânları prenslerinden vâîler gönderdiler. Bunların ilki olan Buğra Hân (17), Memlûk hânedânının imparatorluk veliahdı (1266-1286) idi; 13.6.1290'da Memlûkler düşüp Halaçlar, Delhi tahtına çıkınca, onun veliahdlığı de düştü; fakat daha 2 yıl, Halaçlar'a tâbî olarak Bengal'i yönetti. Sonraki bütün vâîler (18-24) de Türk imparatorluk prensleridir. Bunlardan Buğra Şâh (20), yalnız Batı Bengal vâîsi oldu. Halefi Gıyâsuddîn (21) ise, 1318-19'da Doğu Bengal'i, 1319-23'te bütün Bengal'i, 1325-39'a da tekrar yalnız Doğu Bengal'i idare etti. 'İzzüddîn (24), Satgâûn (Sonârgâwn) şehrini merkez yaptı.

1. Muh. Bahtiyâr Hân Halac (1202-1205=3)
2. 'İzzü'd-D. Muh. Hân Şîrân (1205b-1209a=4)
3. 'Alâ'ü'd-D.'Alî Hân Merdân (1209a-1213=4)
4. Gıyâşü'd-D. (Hüsâmüddîn) 'İwaz Hân Halac (1213-1226=13)
5. Nâsirü'd-D.Mahmûd Hân (1226-1230=4)
6. 'Alâ'ü'd-D.Hân Cânî (1230-)
7. Seyfû'd-D.Aybek Hân (1230-1233=3)
8. 'İzzü'd-D.Tuğrul Toğan Hân (1233-4.1245=12)

9. Kamerü'd-D.Temir Hân Kırân (4.1245-4.1247=2, 0)
10. İhtiyârü'd-D. (Muğışü'd-D.) Yüsbek Hân (4.1247-11.1258=11, 7)
11. Celâlü'd-D.Mes'ûd Hân Melik Cânî (11.1258-1259=1)
12. 'İzzü'd-D.Balaban Hân (1259-1260=1)
13. Muḥ. Tatar Arslan Hân (1260-)
14. Şîr Hân Kıpçak
15. Emîn Hân (-1278)
16. Muğışü'd-D.Tuğrul Hân (1278-1282=4)
17. Nâşrû'd-D.Buğra Hân (1282-1292=10)
18. Rüknu'd-D.Keykâwûs Şâh (1292-1303a=11)
19. Şemsü'd-D.Firûz Şâh (1303a-1318=16)
20. Şihâbü'd-D.Buğra Şâh (1318-1319: Batı B.)
21. Gıyâşü'd-D.Bahâdîr Buğra Şâh (1319-1323=4; yalnız Doğu B. 1318-9+1325-39a)
22. Nâşrû'd-D.İbr. Hân (1323-1326=3)
23. Kadır Hân (1326-1340a=14) (Lahnavî)
24. 'İzzü'd-D.Â'zamü'l-Mülk Behrâm Hân (1324-1340a=16) (Satgâun)

2. Bengal Melikleri (1338 - 1537 + 1553 - 1576)

1338'den itibaren Bengal'deki Türk vâhîleri, Delhi'den (Tuğluklar) ayrılma emâreleri gösterirler. "Melik = kral" sanını takınırlar. 1340'ta Delhi ile ilgilerini hemen hemen keserler. 1340-1576 arasındaki Bengal melikleri, umûmiyetle müstakil hükümdarlardır. Ancak Delhi'de Sultân kudretli ise, ona nazârî bir tâbiyyet göstermişlerdir. 1537-1553 arasında Timuroğlu Hümâyûn Şâh, Bengal'i almıştır. 1576'da onun oğlu Ekber Şâh, Bengal melikliğine kesin şekilde son vermiş, ülke, Hindistan Timurî imparatorluğunun eyâletlerinden (şûbe) biri olmuştur. Delhi melikleri, 8 ayrı hânedâna mensupturlar. Resmî dil Farsca'dır. (N.K.Bhattasali, *Coinage and Chronology of the Early Independent Sultans of Bengal*, Cambridge 1922) Bu hânedanlar şunlardır:

I. Mübârek-Şâhîler: 1338=1345=7, Doğu Bengal'de 1352'ye kd. = 14, Türk, Mübârek Şâh'ın dâmâdı Zafer Hân'dır. 3 melik: no. 22, 23, 24.

II. İlyâs-Şâhîler: 1345-1409=64 (5 melik: no.25, 26, 27, 28, 29). Türk. İlyâs Şâh (no.25): Batı Bengal 1345-1353=8+bütün B.1353-1358=5=13; müdd. ol. Batı B. 1339-1345=6. No.25-29 baba-oğuldur. No.27, 1370a'de müdd. İlyâs-Şâhîler, 2 def'a daha saltanata yükseldiler: 1442-1486=44 (5 melik: no. 33, 34, 35, 36, 37; 33 ve 34 ile 37, no.29'un oğlu olan Maḥmûd Hân I adlı müddeînin oğullarıdır; 35 ise 34'ün oğlu, 36 da 35'in oğlu) + 1489-1490=1 (1 melik: no.40 ki 37'nin oğludur). Böylece cem'an 11 İlyâs-Şâhî meliki, 109 yıl tahtta kaldılar.

III. Bâyezîd-Şâhîler: 1409-1442=33 (3 melik: no.30, 31, 32). Bunların ilki (30) Türk'tür. Baba-oğul olan diğer ikisi (31 ve 32), mühtedî Hindû'dur. Asıl adı Cûmâl Pûrbî b.Râca Ganeş Şâh olan Muḥ. Şâh (31), Bâyezîd Şâh (30) ile ortak olarak saltanat sürdükten sonra, tahtı tek başına (1414) ele geçirdi. Bâyezîd'in dâmâdı veyâ mânevî oğlu olacaktır.

IV. Habeş Melikleri: 1486-1493=3+1390-1393=3=6 (3 melik: no. 38, 39, 41). Bunlar Habeş ve İlyâs-Şâhîler'in memlûküdür. Her üç Habeş melik de, İlyâs-Şâhîler'den Feth Şâh'ın (37) memlûkleri ve mânevî oğullarıdır. İlki (38), hadım'dır.

V. Hüseyin-Şâhîler: 1493-1537=44 (4 melik: 42, 43, 44, 45). Türk. İlkinin (42) babası Tirmizî'den gelen Seyyid Eşref'tir. No.42, başkenti Gaur'dan İkdâlâ'ya götürdü. No.43, ve 45, no.42'nin oğulları, no.44 ise 43'ün oğludur. No. 42'nin tahta çıkan 2 oğlundan başka 16 oğlu daha olmuştur. No.44 öldürüldü. No.45, Bengal'i Şîr Şâh Sûr'a bırakıp, metbuu Hümâyûn Şâh'a sığındı. Timuroğlu Hümâyûn Şâh, 15 yıl için Hindistan'ı kaybedince, Sûrî prensleri, Bengal meliki oldular.

VI. Timuroğulları: 1526 (kesin şekilde 1537) (Bâbur ve oğlu Hümâyûn Şâhlar) ile 1540 (kesin şekilde 1553) arası.

VII. Sûrîler: Timuroğulları'ndan geçici olarak Hindistan İmparatorluk tahtını alan Afgan'laşmış Türk hânedânıdır. 1540 ve kesin şekilde 1553'te Bengal'i Timurlular'dan aldılar. 1553'ten itibaren 4 imparatorluk prensini vâlî (melik) tâyin ettiler: 1553-1563=10 (no.46, 47, 48, 49). No.47 ve 48, no.46'nın oğulları, sonuncusu (49) ise 48'in oğludur. Şîr Hân Sûr, Hümâyûn Şâh'ın -Bihâr'dan sonra- Bengal vâlîsi oldu (4.1538-15.7.1538), yerine Hümâyûn, Cihângîr-Kulî Bey'i vâlî yaptı ki 7.1539'da Şîr Şâh Sûr bunu öldürüp Bengal'i Timuroğulları'ndan aldı ve önce Hızır Hân adlı bir Türk beyini Bengal vâlîliğine, no.45'in dâmâdı olduğu için, getirdi.

VIII. Kerrânîler: 1563-1576=13 (3 melik: no.50, 51, 52). Türk. "Kerrânî" imlâsı yanında "Karârânî, Kerârânî" imlâsı da görülmektedir. Karan Türk boyuna mensûb oldukları anlaşıyor. Son iki melik (51 ve 52), ilkinin (50) oğullarıdır. Sonuncusu katledildi. Yalnız Bengal'e değil, Urisâ, hattâ birincisi (50) Bihâr'da hâkim olmuşlardır. Zâten bâzan Bengal emîrleri de Urisâ'ya uzanmış, Bihâr'a kadar uzananlar olmuştur. 1493'te merkez Gawr'dan İkdâlâ'ya götürüldü. 1498'de Assam'dan bir parça ilhâk edildi. 1512-6'da Tripura ve kısmen Arakan alındı. 1538'de Şîr Şâh Sûr, Gawr'ı aldı. Ekber Şâh, ülkeyi Timurlu imparatorluğuna kattı ve merkezden vâlîler tâyin etti.

22. Yemînü Halîfet'Ullaah we Nâşrî Emîrî'l-Mü'minîn Fahrû'd-D. Mübârek Şâh (Doğu B. 1338-1350=12)

23. İhtiyârü'd-D.Gaazî Şâh (Doğu B. 1350-1352=2) (hal')

24. 'Alâ'ü'd-D.'Alî Şâh (Bau B. 1339b-1345=6)

25. Hâccî Şemsü'd-D.İlyâs Şâh (Bau B. 1345-1353=8+bütün B. 1353-1358=5=13)

26. Sikender Şâh I (1358-1389=31)

27. Gıyâşü'd-D.Â'zam Şâh (1389-1396=7)

28. Seyfû'd-D.Hamza Şâh (1396-1406=10)

29. Şemsü'd-D.Şâh (1406-1409=3)

30. Şihâbü'd-D.Bâyezîd Şâh (1409-1414=5)

31. Celâlü'd-D.Muh. Şâh (1414-1432a=18)

32. Şemsü'd-D.Ah. Şâh (1432a=1442=10)

33. Nâsırü'd-D.Şâh (1442-1459=17)
34. Rûknü'd-D.Bârbek Şâh (1459-1474=25)
35. Şemsü'd-D.Yûsuf Şâh (1474-1481=7)
36. Sikender Şâh II (1481)
37. Celâlü'd-D.Feth Şâh (1481-1486=5)
38. Sultân Şâh-zâde Bârbek (1486)
39. Seyfû'd-D.Fîrûz Şâh I (1486-1489=3)
40. Nâsırü'd-D.Mahmûd Şâh II (1489-1490=1)
41. Şemsü'd-D.Ebi'n-Naşr Muz. Şâh (1490-1493=3)
42. 'Alâ'ü'd-D.Ebi'l-Muz. Sultân Hüs. Şâh (1493-1519=26)
43. Nâsırü'd-D.Naşr (Nuşret) Şâh (1519-12.1532=13)
44. 'Alâ'ü'd-D.Fîrûz Şâh II (12.1532-5.1533=0, 5)
45. Gıyâşü'd-D.Mahmûd Şâh III (5.1552-4.1538= 4, 11)
46. Şemsü'd-D.Muḥ. Şâh Gaazî Sûr (1553-1555=2)
47. Gıyâşü'd-D.Bahâdûr Şâh Husrew Sûr (1555-1560=5)
48. Gıyâşü'd-D.Celâl Şâh Sûr (1560-1563=3)
49. Hûşeng Şâh Sûr (1563)
50. Sül. Hân Kerrânî (1563-1572=9)
51. Bâyezîd Şâh Kerrânî (1572)
52. Dâwûd Şâh Kerrânî (1572-1576=4)

3. Bengal Timurî Vâlîleri (1576 - 1704)

1576'da Timurlular'ın (Bâburlular) Bengal'de 2. hâkimiyet devri başladı. Timurlular'ın Bengal vâlîleri:

1. Mün'im Hân (1576-2.1577=1)
2. Hân-ı Cehân Hüs.-Kulî Bey (2.1577-1578=1)
3. Muz.Hân (1578-1580=2)
4. Râcâ Toder-Mall (1580-1581=1)
5. Hân-ı Â'zam (1581-1583=2)
6. Şâhbâz Hân (1583-1588=5)
7. Râcâ Mân Singh (1588-1606=18)
8. Kuṭbû'd-D.Hân (1606-1607=1)
9. Cihângîr-Kulî Hân (1607-1609=2)
10. İslâm Hân (1609-1614=5)
11. Kaasim Hân (1614-1619=5)
12. İbr. Hân (1619-12.1622=3)
13. İmparator Şâh-ı Cihân (12.1622-28.10.1627=4, 10)

14. Âzâd Hân (28.10.1627-11.1627=0, 1)
15. Mükerrrem Hân (11.1627-1628b=1)
16. Fidâî Hân (1628b-1629a=1)
17. Kaasim Hân Cobun (1629a-1634a=5)
18. Â'zam Hân (1634a-3.1657=23)
19. Şücâ' Mîrzâ b.Şâh-ı Cihân (3.1657-5.5.1660=3, 2)
20. Mîr Cümle (5.5.1660-1664a=4)
21. Şâyeste Hân (Âlemgîr Şâh'ın dayısı) (1664a-1676=12)
22. Fidâî Hân (1676-1677=1)
23. Muh. Â'zam-Şâh Mîrzâ b.Â'lemgîr (1677-1680=3)
24. Şâyeste Hân (2. def'a: 1680-1689=9=21)
25. İbr. Hân (1689-1696a=7)
26. 'Azîmü's-Şân Mîrzâ b.Bahâdîr Şâh I (1696a-1704=5)

4. Bengal Nevvâbları (1704 - 1858)

1704'ten itibaren Timurlular'ın Bengal vâflileri "Bengal Nevvâbları" diye meşhurdur (S.C.Hill, *Bengal in 1756-57*, 2 c., Londra, 1905; A.H.Dani, *Muslim Architecture in Bengal*, Dacca, 1961).

1704-1858a=154 yıl müddetle devâm eden Bengal nevvâbları, Türk ve Şîî-Câ'ferî'dir. Resmî dil Farsca'dır. Başkent Dakka (İng. Dacca, Fars. Dâkâ) iken, 1706'da ilk nevvâb Mîrşîdâbâd'ı kurup buraya nakletti. Mîrşîdâbâd, bugün Hindistan Bengali'nin kuzey-doğusunda ve Bengaldeş sınırından ancak bir kaç km ötededir. Bu nevvâblar, önce Timurlu vâflisi, sonra tâbii, sonra sâdece hukukan tâbii oldular. 17.9.1761, sonra 11.7.1763 muâhedeleri ile İngiltere tâbiiyyetini kabûl ettiler. Bir yandan da lâfzan, Delhi'deki Timurlu pâdişâhını imparatorları kabûl etmekte devâm ediyorlardı. Nevvâblar, Bengal'den başka Orisa ve Bihâr'ı da idâre etmişlerdir. Nevvâblar, tek âileden inmezler. Ekserisi Türk beyleri veyâ mâcerâperestleridir. Bir kaçı da Türk asıllı değildir. İçlerinde Sünnî-Hanefî olanlar da vardır (Orta Asya'dan gelen Türkler'in mezhebi Sünnî, İran'dan gelen Türkler'inki Şîî).

1. Mîrşîd-Kulî Câ'fer Hân (1704-1726a=22)
2. Muh. Şücâ'ü'd-D.(-Dewle) Hân (1726a-24.3.1739=13)
3. Serfirâz (Ser-Efrâz) Hân (24.3.1739-10.5.1740=1, 1, 17)
4. Mîrzâ-Muh. 'Alî Allaah-Verdi Hân Mehâbet Ceng (10.5.1740-9.4.1756=15, 11, 0)
5. Mîrzâ-Mahmûd Sirâcü'd-D.Hân (9.4.1756-1757=1)
6. Mîr Muh. Câ'fer 'Alî Muzafferü'd-D.Hân (1757-9.1760=3)
7. Mîr Kaasim 'Alî Hân (9.1760-2.8.1763=2, 9)
8. Mîr Necmü'd-D.(-Dewle) Phûlwârî Hân (2.8.1763-4.1766=1, 2)
9. Seyfû'd-Dewle Necâbet 'Alî Hân (4.1766-4.3.1770=3, 11)
10. Mübârekü'd-Dewle Hân (4.3.1770-1772=2)
11. Nâşîrî'l-Mülk Wezîrî'd-Dewle Hân (1772-1775=3)

12. Seyyid Zeynü'd-D. 'Alî Hân (1775-1810=35)

13. Seyyid Ah. 'Alî Hân (1810-1824=14)

14. Hümâyûn-Câh Hân (1824-1858a=34)

15. Mansûr 'Alî Hân Nuşret-Ceng (1858a)

Mürşid-Kulî (1), bir Brahman'ın oğlu ve mühtedîdir. 1704-3.1712 arasında Bengal, Bihâr ve Orisa şubeleri (eyâletleri) vâfisi (şûbe-dâr) Timuroğlu şehzâdesi 'Azîmü's-Şân Mîrzâ'nın vekîli olarak bu eyâletleri yönetti. 1712 martından 1726 başlarına kadar da bizzât kendisi vâlî olarak bu eyâletleri Timurlu pâdişâhı nâmına idâre etti. Mürşid-Kulî ölünce Delhi, Şamsâmüddewle Hân'ı vâlî tâyin etti. Fakat bu zât, Bengal'e gelmedi. Mürşid-Kulî'nin dâmâdî Şücâ'ü'd-Dîn (2), bu zâtın yerine vekâleten, sonra asâleten ülkeyi yönetti. Ölünce yerine oğlu Serfirâz (3) geçti ise de 14 ay geçmeden öldürüldü.

Bunun üzerine Delhi, Bihâr vâfisi Allah-Verdi Hân'ı (babası: Hacı Ah.), Bengal vâfiliğine tâyin etti. Bu zât ölünce de kızından olma torunu Sirâcüddewle (5), Bengal'e atandı. Sirâcüddewle'nin babası Zeynüddîn Ah. Heybet-Ceng, 8 yıl Bihâr'da şubedâr vekilliği (10.5.1740-1748) yapmış ve bu görevde öldürülmüştür. Bu zâtın katli üzerine oğlu Sirâcüddewle de 8 yıl Bihâr'da vâlî vekîli oldu (1748-9.4.1756). Bir yıl da Bengal vâfiliği yapıp azledildi. Yerine Seyyid Ah. Necefî diye birinin oğlu olan Mîr Câ'fer (6), tâyin edildi. Bu, Allah-Verdi Hân'ın kızkardeşi Şâh Hânım'la evli idi. 1742-1757 arasında Orisa (Kuttak) nâibi (şubedâr vekîli) idi. 3 yıl sonra devrildi ve bir kaç gün sonra öldü veya öldürüldü. Oğulları Newwâb Muh. İshâq Hân ve Newwâb Reşîd Hân'dır. Dâmâdî Mîr Kaasim (7), Bengal nevvâbı oldu. Bunun 3 yılı bulmıyan nevvâblığında İngilizler'e yenilmesi ve İngilizler'le iki kötü muâhede imzalaması (1761, 1763), Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin başlangıcını teşkil eder. Zirâ İngilizler, fiilen Bengal'i, hiç olmazsa kaynaklarını ele geçirdiler. Az zamanda da Bengal, Orisa ve Bihâr'ın gerçek sâhipleri olup çıktılar. Nevvâbları kukla hâline getirdiler. Böylece Hindistan'ın İngilizler'ce fethi başlamış oldu.

Mîr Kaasim (7), devrildikten 14 yıl sonra (1777) öldü. Yerine Mîr Câ'fer'in (6) oğlu Necmüddewle (8) nevvâb oldu ise de 14 ay sonra 21 yaşında öldü. Kardeşi Necâbet 'Alî (9), nevvâb oldu. Diğer kardeşleri Reşîd ve Muh. İshâq Hânlar'dır. Sonra başka bir âileden Mübâreküddewle (10), bunun oğlu Wezîrüddewle (11), bunun 2 oğlu Zeynüddîn (12) ve Ahmed 'Alî (13), nevvâb oldular. Sonra başka bir âileden Hümâyûn-Câh (14) ve bir iki ay için oğlu Nuşret-Ceng (15), nevvâb oldular. 1858'de İngiltere, nevvâblığı, nevvâbın Büyük Sipâhî İhtilâlî'nde İngilizler'e karşı Timuroğulları'nı desteklemesi sebebiyle ilga etti.

Müslüman Bengal için: C.d'Oyly, *Antiquities of Dacca*, Londra 1830; J.Taylor, *Topography and Statistics of Dacca*, Kalküta 1840; 'Abdü'l-Kerîm, *Dacca, The Mughal Capital*, Dakka 1964; S.M.Tayfûr, *Glimpses of Old Dhaka*, Dakka 1956; A.H.Dani, *Muslim Architecture in Bengal*, Dakka 1961; Hâkîm Hâbîbü'r-Rahmân, *Âsûde-gân-i Dhâke*, Dakka; Münşî Rahmân 'Alî, *Tewârîh-ı Dhâke*, Dakka 1910; A.H.Dani, *Dacca*, Dakka 1956; *Eastern Bengal District Gazetteers*, Allâhâbâd 1912.

5. Arakan (1404 - 1785)

Arakan, Birmanya'nın (Burma) en batısında, Bengal Körfezi ile Arakan Dağları arasındaki bölgedir ki, Bengladeş'in güneye doğru ince uzun bir uzantısı gibidir. Başlıca şehri Akyab limanıdır. Arakan, Müslüman Birmanlar'ın oturduğu bölgedir. Burada 1404-1785=381 yıl müddetle bir Müslüman devlet mevcûd olmuş ve 1459'da Çittagong'u (Bengladeş'te) da içine almıştır. Bengal meliklerine, 1576'da Timuroğulları'na, sonra Budist Birmanya krallarına ismen tâbî olmuştur. Ancak Arakan krallığı, 950 yılına doğru kurulmuştur, krallar Budist iken henüz tahta geçen Mrohaung Hânedânı 1404'de ihlûdâ etmişlerdir.

Narameikhla (no.1), Arakan prensi ve Budist idi. 1406'da Birmanya kralı onu tahundan kovarak Arakan'ı aldı. Bu zât, 1430'da Müslüman (Sünnî-Hanefî) oldu ve Arakan'ı aldı. Bu def'a Bengal'e tâbî bir Müslüman hükümdâr ol. saltanat sürdü. 1785'de krallık, Burma krallığına katıldı.

1) Narameikhla 1404-1406 + 1430-1434, 2) kardeşi Meng Khari 'Alî Hân 1434, 3) oğlu Basawpyu Kelime Şâh 1459, 4) oğlu Dawlya 1482, 5) 2 oğlu Basawnyo 1482, 6) 4 oğlu Yanaung 1484, 7) 6'nın dayısı Salingathu 1494, 8) oğlu Men-ra-dza 1501, 9) oğlu Kasabadi İlyâs Şâh Sultân 1523, 10) 7 kardeşi Meng-tsau-o 1525, 11) 4 oğlu Thata 'Alî Şâh 1525, 12) 8 oğlu Minbin Zebük Şâh 1531, 13) oğlu Dik-Kha 1553, 14) oğlu Tsau-lha 1555, 15) kardeşi Meng-Tsek-ya 1564, 16) 12 oğlu Minpalaung Sikender Şâh 1571, 17) oğlu Minyazagyi Selîm Şâh 1593, 18) oğlu Michkamaung Hüs. Şâh 1612, 19) oğlu Thirithudamma Selîm Şâh II 1622, 20) oğlu Meng-Tsa-ni 1638, 21) 11'in torununun oğlu Na-ra-ba-di-gyi 1638, 22) Thado 1645, 23) oğlu Sandathudamma 1652, 24) oğlu Thirithuriya 1684, 25) kardeşi Waradhammaraza 1685, 26) kardeşi Muni-thudhammaraza 1692, 27) kardeşi Sandathuriyadhamma 1694, 28) oğlu Nawrahtazaw 1696, 29) Mayokpiya 1696, 30) Kalamandat 1697, 31) oğlu Naradipati I 1698, 32) 22 torunu Sandawimale I 1700, 33) 23 torunu Sandathuriya I 1706, 34) Sandawizaya I 1710, 35) dâmâdı Sandrathuriya II 1731, 36) oğlu Naradipati II 1734, 37) Narapawara 1735, 38) Sandawizaya II 1737, 39) Katya 1737, 40) 38 kardeşi Madarit 1737, 41) Nara-Apaya 1742, 42) oğlu Thirithu 1761, 43) kardeşi Sandapayama 1761, 44) Apaya 1764, 45) Sandathumana 1773, 46) Sandawimale II 1777, 47) Sandathaditha 1777, 48) Thama-da 1782-1785.

V

GÜNEY HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU

1. Behmenîler (1347 - 1527)

Güney Hindistan Türk İmparatorluğu, Behmenîler'le başlar. Behmenîler, Güney Hindistan'ın mühim bir kısmını, Delhi Türk sultânlarından (Hindistan Türk İmparatorluğu) kopararak bu devleti kurmuşlardır. Delhi'nin zaafından faydalanarak tâbiyyet bağlarını koparan güneyin Hindû devletlerinin bâzılarını da yeniden itâat altına almışlar veya ortadan kaldırmışlardır (Mewlânâ Beşîrüddîn, *Wak'ât-i Memleket-i Bîcâpûr* (Urdû), 3 c., Âgrâ 1915; Maḥmûd Gâwân'ın mektûbları: *Riyâdü'l-İnşâ*, Hayderâbâd 1948; J.S.King, *History of the Bahmanî Dynasty*, Londra 1895; J.W. Haig, *Some Notes on the Bahmani Dynasty*, JASB, LXXIII; J.Gibbs, *Gold and Silver Coins of the Bahmani Dynasty*, *Numismatic Chronicle*, 1881; R.G.Bhandarkar *Early History of the Dekkan down to the Mahomedan Conquest*, 2: Bombay, 1895; J.D.B. Gribble, *History of the Deccan*, Londra, 1900; S.K.Aiyangar, *South India and Her Muhammadan Dynasty*, Londra, 1895; H.K.Sherwani, *The Bahmanis of the Deccan*, Hayderâbâd, 1953; A.M., *Mahmud Gawan, The Great Bahmani Wazir*, Allâhâbâd, 1941; H.K.Sherwani ve P.M.Joshi vs, *History of Medieval Deccan*, Hayderâbâd 1973; J.Aubin, *Shâh Ni'metullâh Walî Kirmânî*, Paris 1956; Muh. Zâhîrüddîn, *Sulṭân Ahmed Şâh-i Behmenî* (Urdû), Hayderâbâd 1937).

En geniş sâha: Berâr, Dekken, Bîcâpûr, Bîder, Urisâ, Hândeş, Kuzey Hayderâbâd. 1.171.000 km². 1981 n. 254.000.000. Warangal racalığını I. Ah. Şâh fethetmiştir. Behmenî imparatorluğunun iki deniz (Ummân Denizi ve Bengal Körfezi) arasında "aral" denen eyâletleri: Gâwîl, Mâhûr, Devlet-Âbâd, Bîcâpûr, Warangal, Râcâmahendî, Berâr, Telingâna ve tâbî devletler. Bugün Bombay şehrinin bulunduğu Mehîm adası, Beh-

menîler ve Gücerât şâhları arasında çekişilmiştir. Gao ise Behmenîler'indi. 1445'ten ît. bir kaç yıl, güneydeki Vijayanagar Hindû imparatorluğu da Behmenîler'e tâbî oldu; bunu, en geniş şekliyle gösterdiğimiz sâha dışında bıraktık.

Taht şehirleri: İlk yıllarda (1347-9) Dewlet-âbâd, 1349-1433 arasında Gülberge (Hind talaffuzu: Gulbargâ) (Ahşen-âbâd), 1433'ten-sn. Ahmed-âbâd (Bîder). Gülberge, Hayderâbâd'ın doğusundadır. Dewletâbâd, Hayderâbâd eyâletinin en kuzey-batısında ve Ewrengâbâd şehrinin çok yakınlarındadır. Bîder, Hayderâbâd şehrinin kuzey-batısında ve Gülberge'nin kuzey-doğusundadır. Hindû imparatorluğunun merkezi Vijayanagar, Hayderâbâd nizâmlığı ile Maysûr mihrâceliği arasındadır.

Devlet 3.8.1347-1527a = 180 yıl müddetle devâm etti. Hânedân, Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dil Farsca'dır. Ancak no. 9 ve 10 gibi şâhlar, Şîî'dir.

Güney Hindistan'ın, Kuzey'den ayrılan husûsiyetleri şunlardır: Godavari nehrinin güneyi, Güney Hindistan'dır ve İslâm târihinde Dekken (İng. Deccan) diye bilinir. Hindistan yarımadasının incelen kısmıdır. İki deniz arasındadır. En güney-doğusunda Seylan adası vardır. Bu büyük ve nüfuslu ülke, Hind-Avrupa (Ârî) ırklarının yerleşmediği, Hindistan'ın otokton halkı olan Dravidler'in ülkesidir. 4 ayrı Dravid arkı, 4 ayrı büyük dil kullanarak burada yaşarlar: Telûgûlar, Kanâralar, Tamîller ve Malayamlar. Bugün Andhra Pradesh eyâletinin dili Telûgû'dur. Burası, ülkenin kuzey-doğusudur. Ülkenin ortasından Bengal Denizi'ne kadar uzanır. Güneyde Madras şehri kuzeylerine kadar iner. Eski Hayderâbâd nizâmlığının büyük kısmı, burada idi. Kanâra dili, Maysûr (İng. Mysore) eyâletinde konuşulur. Bu dil, Ummân Denizi sâhillerine dayanır. Maysûr şehrinin az güneyine kadar konuşulur. Yarımadasının en güney-batısında, Kerala (Travankur mihrâceliği) eyâletinde Malayam dili konuşulur. Bu dil diğer 3 Dravid dili dercesinde yaygın değildir. Hindistan yarımadasının en güney-doğusundaki kalın sâha ise, Tamîl (Tamul) dili bölgesidir. Madras şehrinin az kuzeyinden başlar, Komorin Burnu'na kadar konuşulur, fakat Ummân Denizi tarafında sâhili yoktur; bu sâhili Malayam dili keser. Dravidler, Güney Hindistan'ın, başka bir ırk grubu ile ilgili olmıyan müstakil bir esmer ırk grubu teşkil ederler. Eski Hayderâbâd nizâmlığının kuzey-batısı ise, Dravid sâhasında değildir; burada bir Ârî dil (Maratthaca) konuşulur.

Behmenî hânedânının kurucusu ve ilk hükümdarı I. Hasen (1), Delhi Türk sultanlarının (Tuğluklar) Dekken (merkez Gülberge) vâfisi olarak Zafer Hân adıyla ve İsm. Muḥ'un yerine bu topraklara yerleşmiştir. Yeğeni Behrâm Hân Mâzenderânî'dir (müdd. 1367). I. Hasen'in yerine I. Muḥ. (2) geçti. Onu Oğlu I. Mücâhid (3), katli üzerine I. Muḥ.'in kardeşi I. Dâwûd (Dâûd) (4), sonra Dâwûd'un kardeşi Mahmûd Hân'ın oğlu II. Muḥ. (5) tâkıyb etti. I. Has.'ın diğer oğlu el-Muz. ve I. Muḥ.'in diğer oğlu Rûḥ-Perwer'dir. 20.4.1397'den ît. bir kaç yıl nâib: Tuğalçın Bey.

I. Gıyâsüddîn (6) ve kardeşi I. Şemsüddîn (7), II. Muḥ.'in oğullarıdır ve ikisi de hal' edilmişlerdir. I. Fîrûz (8) ile I. Ah. (9) ise, I. Dâwûd'un oğullarıdır. II. Muḥ.'in 2 kızı, I. Fîrûz ve I. Ah. ile evlendiler. I. Fîrûz'un oğlu Hasen'dir. I. Fîrûz ayrıca Kehrlâ râcâsının kızı ile 1407'de ve Vijayanagar imparatoru I. Dewa Raya'nın kızı ile de 1408'de evlendi. I. Fîrûz'un kardeşleri Sancar, Hasan (torunu Muḥ. Sancar Hân) ve Muḥ.'dir. Bu

Muh. Hân'ın çocukları: Muh. Hân (en kç., müdd. 1435), Mahmûd Hân, Dâwûd Hân, Fülâne (=Celâl Hân Buḥârî; bu izdivaçtan: 1457'de ölen Sikender Hân) ve şehzâdelik adı Zafer Hân olan II. Ah. (10).

Şâh Halîlu'llâh Seyyidüddîn (Burhânüddîn) Büt-Şiken Kirmânî (Kûbnân/Kirmân, 26.1.1374-Bîder/Dekken, 1460 = 86), ünlü bir Şîi mutasavvîf olup Behmeḥî ülkesine yerleşti. I. ve II. Ahmed (no.9 ve 10), müridleri oldular. Halîlu'llâh'ın babası, Şâh Nî'metullâh Kirmânî'dir (1329-1431=102), Halîlullâh'ın oğulları Nûrullâh (Ḥabîbullâh) ve Muḥibbullâh, I. Sultân Ahmed'in kızı ve torunu 2 Behmenî prensesi ile evlendiler.

II. Ah. (10), Naşîr Hân Fârûqî ve Lunaḥayr râcâsının dâmâdlarıdır. İstanbul'un Fethi'ni (1453), Güney Hindistan'da tes'îd ettirip Fâtih'i tebrik eden bu zâttır. II. Ah.'in çocukları: Fülâne (=Şâh-Kulî Sultân), Yahyâ Hân (ölm.1459), Ḥasan Hân (ölm.1462) ve I. Hümâyûn (II). By. oğul olan I. Hümâyûn, Delhi Türk sultânı Firûz Şâh'ın torunu olan Maḥdûme-i Cehân ile evlendi ki, III. Muh.'in (13) annesidir. Hümâyûn, öldürüldü. Çocukları: Nizâm Şâh (12), III. Muh. (13), Ah. Hân, Yahyâ Hân, Ḥasan Hân, (müdd.1461). Nizâm Şâh (12) (1453-1463=10) 10 yaşında öldü. III. Muh. (1454-1482=28), annesinin niyâbetinde 9 yaşında cülûs etti. Oğlu II. Mahmûd (14) (1470-1518=48), en fazla tahtta kalandır (36 yıla yakın). II. Mahmûd'u 3 oğlu tâkıyb etti: III. Ah. (15) (=Sattı b.Yûs. Â'dil-Şâh), II. 'Alâ'ü'd-D. (16), Veliyyu'llaah (17). Son hükümdar, Kelimetu'llaah (18), III. Ah.'in oğludur. Hal'inden 10 yıl sn. müddeî ol. sürgünde öldü (1537). Behmenî imparatorluğu, 5 Dekken devleti (aş.bk.) arasında pay edildi.

Ahmed II(no.10), müzisyen olan Ferişte ile evlendi.

3 sultâna vezirlik (başbakanlık) yapan diktatör-vezîr Mahmûd Gâwân b.Muh. Geylânî (1405-1481=76, kaḍ) çok ünlüdür. Bu zât, Hümâyûn (11), Nizâm (12) ve III. Muh. (13) Şâhlar'a vezîr oldu. 1455'te Hindistan'a tâcir olarak geldiği zaman 50 yaşında idi. Az zamanda parladı. 1457'de "Melikü't-Tüccâr", 1463'te "Ḥwâce-i Cehân" lakablarını aldı. Necmü'd-D.Mahmûd Gâwân, 1457'de vezîr ve 3 kişilik niyâbet meclisi üyesi oldu. Nüfûzunu arttırdıkça arttırdı. Mânevî oğlu Yûsuf I Â'dil-Şâh'tır (bk.Â'dil-Şâhlar) ki, Behmenîler'in sonuncusunun yerine, Güney Hindistan Türk imparatoru oldu.

1. Ebü'l-Muz.'Alâ'î'd-D.Zafer Ḥasen Gangû Behmen-Şâh (3.8.1347-11.2.1358=10, 5, 9)
2. Muh. I Behmen-Şâh (11.2.1358 - 3.1375 = 17, 1)
3. Mücâhid Behmen-Şâh (3.1375 - 17.4.1378 = 3, 1)
4. Dâwûd Behmen-Şâh (17.4.1378 - 20.5.1378 = 0, 1, 3)
5. Muh. II Behmen-Şâh (20.5.1378 - 20.4.1397 = 18, 11, 1)
6. Gıyâsü'd-D.Behmen-Şâh (20.4.1397 - 14.5.1397 = 0, 0, 24)
7. Şemsü'd-D.Behmen-Şâh (14.5.1397 - 10.1397 = 0, 5)
8. Tâcü'd-D.Firûz Behmen-Şâh (10.1397 - 3.10.1422 = 25, 0)
9. Şihâbüddîn Ah. I Welî Behmen-Şâh (3.10.1422 - 18.2.1435 = 12, 4, 16)
10. 'Alâ'ü'd-D.(I) Ah. II Behmen-Şâh (18.2.1435 - 1457 = 22)
11. 'Alâ'ü'd-D.Hümâyûn Zâlim Behmen-Şâh (1457 - 4.10.1461 = 4)
12. Nizâm Behmen-Şâh (4.10.1461 - 30.7.1463 = 1, 9, 27)

13. Gaazî (1478) Muh. III Behmen-Şâh (30.7.1463 - 2.3.1482 = 18, 7, 3)
14. Mahmûd (II) Behmen-Şâh (2.3.1482 - 18.12.1517 = 35, 9, 17)
15. Ah. III Behmen-Şâh (18.12.1517 - 1521 = 4)
16. 'Alâ'ü'd-Dîn (II) Behmen-Şâh (1521 - 1523 = 2)
17. Veliyyu'llaah Behmen-Şâh (1523 - 1526 = 3)
18. Kelîmu'llaah Behmen-Şâh (1526 - 1527a = 1)

2. Â'dil-Şâhlar (1490 - 1686)

Behmenîler'in Güney Hindistan Türk İmparatorluğu, 5 Türk krallığı arasında bölüşülerek ortadan kalktı. Bu 5 devlet, 1527'de son Behmenî şâhı ortadan kalkıncaya kd., onların tâbii statüsünde kaldılar. Bunlardan en güçlüleri olan Âdil-Şâhlar, Güney Hindistan Türk İmparatorluğu tâcında, Behmenîler'e halef olarak, 1686'ya kadar devâm ettiler ve bu târihte Timuroğulları'nın Hindistan imparatorluğuna katıldılar. Bu sûretle Timuroğlu Âlemgîr Şâh, Hindistan kıt'asını Sultân Alâüddîn Muhammed Şâh'tan sonra târihte 2. def'a olarak birleştirdi ki, buna 3. ve sonuncu def'a olarak İngiltere, XIX. asır 3. çeyreğinde muvaffak olacaktır.

Sâha: Bîcâpûr, Bîder (1619'dan ît.), Maysûr, Koorg, 381.000 km² (1981: 103.000.000 n.). Buna 1564'te Nizâm-Şâhlar'dan cihâz ol. alınan Şölâpûr'u eklemek lâzımdır. Taht şehri: Bîcâpûr (1688: 350.000 n.). Bu târihî muhteşem Türk şehri, Maha-raştra (Bombay) eyâletinde, Şölâpûr'un güneyinde ve Gülberge'nin güney-başındadır. Behmenî taht şehri Gülberge'yi Âdil-Şâhlar 1504'te aldılar, 1657'de Timuroğulları'na (Mîr Cümle) bırakular. Resmî diller: Türkçe, Farsca (İbr.Âdil-Şâh zamânında Urdû). Hânedân Türk ve Sünnî-Hanefî, yalnız 1502-1535 arasında ve 1558'den sonra bir müddet Şîî-İşnâ-'Aşerî'dir. Hükümdarlarına "Adâlet-Penâh", bâzan "Dîn-Penâh" şeklinde hitâb edilirdi. Hepsinin adının sonuna "Â'dil-Şâh" getirilir. 1634b'e kd. müstakil yaşadılar. Bu târihte Timuroğulları'na tâbî oldular (Beşîrû'd-D.Ah., *Wâkî'ât-ı Memleket-i Bîcâpûr* (Urdû), 3 c., Hayderâbâd, 1914; A.M., *Târîh-ı Bîcâneger*, 1911; Henry Cousens, *Guide to Bijapur*, Bombay, 1905). Müddet: 1490-1686 = 196.

1. Yûsuf Âdil-Şâh (1490 - 1510 = 20)
2. İsmâ'îl Âdil-Şâh (1510 - 30.8.1534 = 24)
3. Mallû Âdil-Şâh (30.8.1534 - 1535 = 1)
4. İbrâhîm I Âdil-Şâh (1535 - 1558 = 23)
5. 'Alî I Âdil-Şâh (1558 - 9.4.1580 = 22)
6. İbrâhîm II Âdil-Şâh (9.4.1580 - 1626 = 46)
7. Muhammed Âdil-Şâh (1626 - 1660 = 34)
8. 'Alî II Âdil-Şâh (1660 - 1672 = 12)
9. İskender Âdil-Şâh (1672 - 1686 = 14)

Hânedân, Osmânoğulları'ndan indiğini kuruluşundan yıkılıncaya kadar resmen id-dia etmiştir. Yûsuf Â'dil-Şâh (1451?-1510=59?), Hindistan'a gelmiş emsâli pek çok Türk mâcerâperestlerinden biridir. II. Sultân Murâd'ın (1421-1451) küçük oğlu iken, ba-bası Sultân Murâd'ın ölümü üzerine, ağabeyi Fâtih Sultân Mehmed (1451-1481) ta-

rafından îdâm edilmemek için annesinin kendisini kundakta kaçırdığını iddia etmiş ve bu iddiasını tescil ettirmiştir. II. Murâd'ın şehzâdesi olduğu iddiası, son tedkiklerde büyük kuvvet kazanmıştır. Behmenîler'in hizmetine subay olarak giren Yûsuf, büyük askerî başarı göstermiş, Behmenîler'in vezîri büyük devlet adamı Mahmûd Gâwân tarafından himâye edilmiş ve mânevî oğul edinilmiş, "Yûsuf Âdil Hân" adıyla Behmenî imparatorluğunda şâh-dâr (eyâlet vâlisi) olmuş, 1481'de mânevî babası Behmen-Şâh tarafından öldürülünce Behmenî hânedânına cebhe almış, 1490'da devlet kurmuş, zamanla Behmenî metbûluğunu da reddetmiştir. Hindistan Türk târihinin en büyük şahsiyetlerinden biridir. Bubucî "Hânım"la evlenmiştir ki Marattha şefi Mukand Râo'nun kızı ve Yûsuf Şâh'ın bütün çocuklarının annesidir.

Yûsuf Âdil-Şâh'ın kızları Meryem, Hâdice ve Sattî'dir. Meryem, 1529'da Burhân Nizâm-Şâh Bahrî ile evlenmiştir. Hâdice, 'Alâüddîn 'Îmâd-Şâh ile, Sattî da III. Ahmed Behmen-Şâh ile evlenmişlerdir. Yûsuf Şâh'a oğlu İsm. Şâh (2) (1501-1534=33) (vel. 1501-1510=9) 9 yaşında halef oldu. Kemâl Hân, nâib oldu (1510-11, katl). Bunun zamânında Behmenîler tamâmen ortadan kalktı. İsm. Şâh'ın (2) oğulları: Mallû Şâh (3) (vel. -1534), İbr. Şâh I (4) (vel. 1534-35) (=Rabî'a b.'Alâ'i'd-D.'Îmâd-Şâh, 1543), Anu Hân, 'Abd. Hân.

I. İbr.'in (4) çocukları: Bânî Bîbî (= 'Alî Berîd-Şâh), Hâdiye Bîbî (=Mürtezâ Nizâm-Şâh, 1564), Tahmâsb Hân (vel. 1557-) ve I. 'Alî Şâh (5) (vel. 1535-1557=22) (katl). I. 'Alî'nin yerine, yeğeni (Tahmâsb'ın oğlu) II. İbr. (6) (1565-1626=61) (vel. -1579) geçti. 46 yıl tahtta kalarak rekor kıran bu zât, 15 yaşında cülûs ettiği için, bir müddet annesinin niyâbetinde kaldı. Şâir (dîvânı: *Kitâb-ı Newres*). Annesi Çând Bîbî b.Hüs. Nizâm-Şâh, 1564'te Tahmâsb Hân ile evlenmişti.

İbrâhîm II(6) müzisyendir.

II. İbr.'in (6) çocukları: Hâdice Bîbî (=Mîrân Hüs. Nizâm-Şâh), Fülâne Bîbî (=Dânyâl Mîrzâ b.Ekber Şâh, 1601b), İsm. Hân ve Muḥ. Şâh (7) (vel. 1589-1626=46). Bîcâpûr'daki Gûl-Gûmbaz denen türbesinde gömülü olan Muḥ. Âdil-Şâh'ın bu türbesi, Osmanlı mîmârları tarafından yapıldı. Yeryüzündeki en büyük kubbe, bu türbenin kubbesidir (Ayasofya ve Selîmiye kubbelerinden büyük). Yerine oğlu II. 'Alî (8) (vel. 1626-1660=34), sonra bunun oğlu İskender (9) geçti (vel. 1660-1672=12). Daha 1683'te Hayderâbâd'ı ve 1687'de Gülkende'yi (Goikondâ) alan Âlemgîr Şâh, Âdilşâhlar'a son vererek Timurlu imparatorluğuna ilhâk etti. İskender Âdil-Şâh, 3 yıl sonra (1689) öldü.

3. Kuṭb-Şâhlar (1512 - 1687)

Âdil-Şâhîler'den sonra, Behmenîler'e halef olan 5 devletin en ehemmiyetlisi, Kuṭb-Şâhîler'dir. Kuṭb-Şâhî hânedânı da Âdil-Şâhîler gibi Oğuz (Batı) Türkü ve Şî-İsnâ-'Aşerî'dir. Bunlar da Karakoyunlu İran Türk İmparatorluk hânedânından indiklerini resmen iddia etmişlerdir. Gerçekten Karakoyunlular'dan indikleri ihtimâli, hayli kuvvetlidir. XVI-XVII. asırlarda Kuṭb-Şâhlar, dünyânın en büyük elmas müstahsili ol. kaldılar. Zîrâ XVI. asır başlarında Krişna vâdisinde elmas bulundu. XVII. asırda Gülkende, dünyâ elmas piyasasının merkezi oldu.

1512-1687=175 yıl müddetle devâm etmişlerdir. Müddet bakımından 5 Dekken krallığı içinde Âdil-Şâhlar'dan (196 yıl) sonra gelmekle berâber, Âdil-Şâhlar'dan bir yıl sonra ortadan kalkmışlardır. Resmî diller: Türkçe ve Farsca. Sâha: Kuzey Hayderâbâd (200.000 km², 1981: 60.000.000 n.). Taht şehri: (Hind talaffuzu: Golkondâ) Gülkende, Hayderâbâd'ın banliyösüdür (8 km). Hayderâbâd, Muh.-Kulî Kuṭb-Şâh tar. (no.5) 1590'da Hazret-i 'Alî'nin adına izâfetle kurularak taht şehri Gülkende'den buraya alınmıştır (V. Minorsky, *The Qaraqoyunlu and the Qutb-Shahs, Turkmenica: 10, BSOS, XVIII-1, Londra, 1955, 50-73*). Şehrin ulu câmii olan Mekke-Mescid, son 2 Kuṭb-Şâh tar. inşa ettirilmiştir. Kuṭb-Şâhlar, 1527'de Behmenîler ortadan kalkınca tamâmen müstakil oldular. 1634'te Âdil-Şâhlar gibi Timuroğulları'na (Şâh-ı Cihân) tâbî oldular. Âdil-Şâhlar'dan bir yıl sonra Âlemgîr Şâh tarafından Timurlu devletine ilhâk edildiler (1687). Kuṭb-şâhlar, Gülkende'deki 7 muhteşem türbede medfundurlar.

1. Sulṭân-Kulî Kuṭb-ül-Mülk (1512-3.9.1543=31)
2. Cemşîd Kuṭb-Şâh (3.9.1543-1550 = 17)
3. Sübhân-Kulî Kuṭb-Şâh (1550)
4. İbrâhîm Kuṭb-Şâh (27.7.1550-6.6.1580 = 29, 10, 10)
5. Muh.-Kulî Kuṭb-Şâh (6.6.1580 - 24.1.1596 = 15, 6, 18)
6. Muh. Kuṭb-Şâh (24.1.1596 - 1612 = 16)
7. 'Abd. Kuṭb-Şâh (1612-1.5.1672 = 60)
8. Ebü'l-Hasen Kuṭb-Şâh (1.5.1672 - 1.10.1687 = 15, 5, 1)

Hânedânın atası Weys-Kulî Hân (ölm. 1494) Behmenî taraf-dâr'larındandır (umûmî vâlî). Weys-Kulî Bahârlu'nun şeceresi (*Târîhu Neseb-Nâme-i Kuṭb-Şâhî*, Tahrân, Kütüb-hâne-i Meclis, no.2.320, te'lîfi: 1029=1620): Weys-Kulî b. Pîr-Kulî b. Elwend Mîrzâ b. Mîrzâ İskender b. Kara-Yûsuf b. Kara-Mehmed (bk. Karakoyunlular).

Weys-Kulî'nin oğlu Sulṭân-Kulî Hân, 1495'te "Kuṭb-ül-mülk" sanını almış ve Behmenî taraf-dâr'ı olmuştur. 1512'de Meşhed'i ziyâret etmiş, aynı yıl dönünce Behmenîler'in Gülkende taraf-dârı olarak devletinin temellerini atmıştır. 87 yaşında öldürülmüştür (1456-3.9.1543). Oğulları:

Cemşîd Şâh (2) (vel. 1512-1543=31) (bunun oğlu: Sübhân-Kulî Şâh, no.3, vel.1533-1550=17), İbr.Şâh (4), Kuṭb-ül-D. Hân, Hayder Hân (ölm.1549), 'Abdü'l-Kerîm Hân, Dewlet Hân.- İbr. Şâh (4) (1532a-6.6.1580=48) (vel. 1550) = Bîbî Cemâl b. Hüs. Nizâm-Şâh. 7 yıl Vicayanagar'da sürgün yaşayan, bir Hindû ile evlenen ve Telugu dili öğrenen İbr.Şâh'ın (4) çocukları: Muh.-Kulî Şâh (5), Maḥmûd Hân (vel.1581-), Ebü'l-Feth Hân, 'Abdü'l-Kaadir Hân, Hudâbende Hân, Emîn Hân, Hüs. Hân, Fülâne (=İbr.Nizâm-Şâh).- Bu sırada oluşan Dahnî dili veyâ lehçesinde şâir olan (*Külliyât-ı Kulî Kuṭb-Şâh*, Seyyid Muhyiddîn Kaadir Zôr nş., Hayderâbâd, 1359=1940) Muh.-Kulî Şâh (5) (1576b-24.1.1596=29) (vel. 1567b-6.6.1580=13) (divân sâhibi şâir: Farsca ve Urdû) = Bhâgmatî. Kızı: Hayât-Bahş Bîbî = Muh. Şâh (6) (amca-zâde) ('Abd. Şâh (no.7)'ın annesi).- Muh.-Kulî Şâh'ın yerine yeğeni ve dâmâdî Muh. Şâh (6) geçti. Onu da oğlu 'Abd.Şâh (7) (1602?-1.5.1672=70?) tâkıyb etti. 'Abd.Şâh, çocuk olduğu için ilk yıllarını annesi Hayât-Bahş Bîbî'nin (Beğim) nâibeliğinde geçirdi. Urdû dilinde şâirdi. 60

yıl tahtta kalarak dünyâ târihinin rekorlarından birini kırdı. 'Abd. Kutb-Şâh'ın kızı Fâtme Hn. (ölm.10.12.1676)=Nizâmüddîn Ah.b.Seyyid Mâ'sûm Mekkî=Fülâne Bint Şâh Safî I Safewî. Oğlu son hükümdâr Ebü'l-Has. (8) da Urdû dilinde şâirdir. Çok uzun veliahdliği vardır (babası 'Abd.Şâh'ın veliahdliği de onun gibi doğumundan başlar, fakat kısadır: 1602?-1612=10?). Ebü'l-Has.Şâh'ın oğlu son vel. el-Hasen Hân'dır. Âlemgîr Şâh ilhâk etti.- 'Abd. Şâh'ın (7) kızları: Fülâne =Sul.- Muḥ. Mîrzâ b. Âlemgîr Şâh (izd.1656); Fülâne = Muḥ. Ekber Mîrzâ b.Âlemgîr Şâh; Fülâne Bîbî.

Kutb-Şâh târihinin ana kaynakları: Seyyid 'Alî Tabâtabâ, *Bürhân-ı Me'âsir* (1596), Delhi 1936; Lâ, *Târiḫ-ı Sulṭân Muḥ. Kutb-Şâh* (1617), India Office (Storey, I, 747); Nizâmü'd-D. Ah., *Hadîkatü's-Selâtin* (1644), S.'Alî Bilgrâmî nş., Hayderâbâd 1932; son dönemin kaynakları, Âlemgîr Şâh dönemi Timurlu kaynaklarıdır.

4. Berîd-Şâhlar (1492 - 1619)

Berîd-Şâhî hânedânı Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dil Farsca'dır. 1492-1619=127 yıl müddetle devâm etmiştir. Bîder eyâleti üzerine kurulmuş bir krallıktır (100.000 km², 1981: 18.000.000 n.). Taht şehri Bîder'dir (Güberge'nin kuzey-doğu ve Hayderâbâd şehrinin kuzey-batısında, eski Hayderâbâd nizâmlığında). 1527'ye kd. Behmenîler'e tâbî olmuş, 1619'da Cihângîr Şâh tar. Timurî İmparâtorluğuna katılmıştır. Hânedânın kurucusu Kaasim Berîd-Şâh, 5 yıl (1487-92) Behmenîler'in vezirliğini yaptıktan sn., Bîder eyâlete taraf-dânî (vâlisi) olarak devletinin temellerini atmıştır. 'Alî Şâh (3), Bânî Bîbî b.İbr.Âdil-Şâh'ta evlenmiştir. En çok bu zât tahtta kalmıştır (43 yıl). Son berîd-şâh olan Emîr'in (7), büyüğü veliahd, 2 oğlu vardı. No.4 ve 5 kardeş, diğerleri baba-oğuldur. Emîr Berîd-Şâh'ın şeceresi şöyle olur: Emîr (no.7) b.Mîrzâ-'Alî (6) b.Kaasim (5) b.'Alî (3) b.Emîr (2) b.Kaasim (no.1).

1. Kaasim I Berîd-Şâh (1492-1504=12)
2. Emîr I Berîd-Şâh (1504-1539=35)
3. 'Alî Berîd-Şâh (1539-1582=43)
4. İbr. Berîd-Şâh (1582-1589=7)
5. Kaasim II Berîd-Şâh (1589-1592=3)
6. Mîrzâ-'Alî Berîd-Şâh (1592-1609=17)
7. Emîr II Berîd-Şâh (1609-1619=10)

5. Nizâm-Şâhlar (1491 - 1598)

Nizâm-Şâhî hânedânı, Türkleşmiş Güney Dekkenli -muhtemelen Marattha asıllı-Hindistanlı mühtedî, Sünnî-Hanefî, 1537'den ît. bâzan Şîî-İsnâ-'Aşerî'dir. Krallık 1491-1598b = 107 yıl müddetle devâm etti. Sâha: Dekken ve 1574'ten ît. Berâr (160.000 km², 1981: 32.000.000 n.). 1564'te Şolapur'u Âdil-Şâhlar'a cihâz ol. bırakmıştır. Taht şehri: Ahmednagar, 1495'te ilk nizâm-şâh I. Ah. tar. kurulmuştur (Bombay'ın doğusu, Maharaştra=Bombay eyâletinde).

Resmî dil Farsca'dır. Hükümdarların adları sonuna "Nizâm-Şâh Bahrî" gelir. Ekber Şâh tar. Timurlu İmparatorluğuna ilhâk edildi. 5 Dekken devleti içinde Timurlular'ca ilhâk edilen -İmâd-Şâhlar'dan sonra- ikincisidir. 1598b'de ilhak vukuu' bulmakla berâbe: hânedânın Ahmed-nagar'da oturarak nizâm-şâh unvânını taşımasına Timurlular 1598b 1606=8 + 1629a-1634a =5 = 13 yıl müddetle daha izin vermişlerdir. Nizâm-Şâhî ülkesine Timurlular'ın gönderdikleri ilk vâfîler: Melik 'Amber Hâbeşî (1598b-1626a=28) ve oğlu Feth Hân (1626a-1634b=8).

1. Ahmed I Nizâm-Şâh Bahrî (1491-1508=17)
2. Burhân I Nizâm-Şâh Bahrî (1508-1553=45)
3. Hüseyin I Nizâm-Şâh Bahrî (1553-7.6.1565=12)
4. Mürtezâ I Nizâm-Şâh Bahrî (7.6.1565-6.1588=23, 0)
5. Mîrân-Hüseyin II Nizâm-Şâh Bahrî (6.1588-28.3.1589=0, 9)
6. İsmâ'il Nizâm-Şâh Bahrî (28.3.1589-7.5.1591=1, 7, 8)
7. Burhân II Nizâm-Şâh Bahrî (7.5.1591-28.4.1595=3, 11, 22)
8. İbrâhîm Nizâm-Şâh Bahrî (28.4.1595-9.1595=0, 5)
9. Ahmed II Nizâm-Şâh Bahrî (9.1595-10.1595= 0, 1)
10. Bahâdır Nizâm-Şâh Bahrî (10.1595-1598b=3)
11. Mürtezâ II Nizâm-Şâh Bahrî (1598b-1606=8)
12. Hüseyin III Nizâm-Şâh Bahrî (1629a-1634b=5)

Nizâm Hân, "Nizâmü'l-Mülk Bahrî" unvânıyla Behmenî vezîri olmuş ve 1486'da ölmüş Vicâyânagarlı bir mühtedidir. Bunun oğlu I. Ah. (no.1), Behmenî taraf-dân (eyâlet vâfisi) ol. 1491'de, devletin temellerini attı. Yerine oğlu I. Burhân (2) (1498-1553=55) (vel. 1498-1508=10) 10 yaşında tahta çıktı ve 45 yıl saltanat sürdü. 1527'de Behmenî tâbiyyetinden de ayrıldı. 1529'da Âdil-Şâhlar'dan Bîbî Meryem'le evlendi. Yerine oğlu I. Hüs. (3) (vel.-1553) geçti. Diğer oğulları Şîr'iği reddeden Mîrânşâh Hayder (Parandâ'lı Hâce-i Cihân'ın dâmâdı ve müddeî olup Âdil-Şâhlar'a sığındı), 'Abdülkaadir ve Mîrân-Şâh-'Alî'dir. I. Hüs. 'İmâd-Şâhlar'dan Bîbî Dewlet'le evlendi. Hüs. Bahrî Şâh, 25.12.1564 Tâlikôta meydan muhârebesinde başkumandan olmakla mâruftur. Bu muhârebeye müttelik Âdil-Şâhî, Kuşb-Şâhî, Nizâm-Şâhî, Berîd-Şâhî ('İmâd-Şâhlar kaulmadılar) orduları, Vijayanagar Hindû imparatorluk ordusunu imhâ ederek bu devleti yıkmışlar ve Hindistan'ın en güneyi de asırlar sonra tekrar Müslüman hâkimiyetine düşmüştür. Hwâce-i Cihân'ın kızı Emîne Bîbî ile evlenen Hüseyin Şâh'ın (3) kardeşleri: 'Abdül-Kaadir (Sünnî), Mîrân-Şâh Haydere, Muh. Bâkır, Mîrân-Şâh 'Alî ve Muh. Hudâbende Hânlar (son ikisinin nesilleri için az aşağıya bk.).

Hüs. Şâh'ın (3) kızı Çend (Çând) Bîbî, Âdil-Şâh velîahdi Tahmâsb Hân ile 1564'te evlenerek 'Alî Âdil-Şâh'ı doğurdu. Diğer kızı Cemâl Bîbî, İbr. Kuşb-Şâh ile evlendi. Hüs.Şâh'ın (3) oğulları: I. Mürtezâ (4), II. Burhân (7) ve Kaasim Hân. "Dîwâne" denen I. Mürtezâ (4) (vel. 1553-1565=12), katledildi. 1564'te Âdil-Şâh imparatorluk prensesi Hâdiye Bîbî ile evlendi. Yerine önce oğlu Mîrân-Hüs. (5) (vel. 1565-1588=23) geçti, fakat 9 ay sn. katledildi. Âdil-Şâhlar'dan Hadîce Bîbî ile evli idi. İsm. Şâh (6), tah-

ta geçti ve hal' edildi. Zîrâ, I. Hüs.'in oğlu olan babası II. Burhân (7) hayatta idi. II. Burhân, oğlunun yerine tahta geçti ki, târihte nâdir bir hâdisedir. Zîrâ babası hayatta iken tahta geçenler vardır, fakat kendisinden sonra babasının tahta geçmesi hâdisesi nâdirdir. II. Burhân (vel.1588-1589=1) 'a, diğer oğlu İbr. Şâh (8) (vel. 1590-1594=4) halef oldu (annesi Habeş'tir). Kuṭb-Şâhlar'dan bir prensesle evli idi. Sonra kısa müddet için tahta geçen II. Ah. (9), Tâhir Hân'ın oğludur ki, o da Muḥ. Hudâbende Hân'ın ve o da I. Burhân Şâh'ın (no.2) oğludur. Sonra Bahâdîr Şâh (10) tahta geçti; İbr Şâh'ın (8) oğludur. Ekber Şâh kendisini hal' ettikten 35 yıl sonra öldü (1633). Ekber Şâh, sonra oğlu Cihângîr Şâh, hânedândan 2 prensin, "Nizâm-Şâh" unvânını taşıyarak Aḥmednagar'daki saraylarında oturmalarına izin verdiler. İlki, II. Mürtezâ'dır. Ancak Timuroğulları bu zâtın şâh unvânını 1606'da geri aldılar 1629a-1634a arasında 10 yaşındaki III. Hüs.'e (12) nizâm-şâh unvânı verildi ki, II. Mürtezâ'nın oğludur, 1622 doğumlu olup Gwâliyar'a habsedildi.

6. 'İmâd-Şâhlar (1485 - 1574)

'İmâd-Şâhî krallığı, Behmenîler'in yerine geçen 5 Dekken devletinin en küçüğü, en kuzeydeki ve en az devâm edenidir. 1485-1574=89 yıl sürdü (devletin târihini 1471'de başlatmak da mümkündür). Sâha Berâr'dır. (47.000 km², 1981: 8.600.000 n.) (Gôdâwerî-Encâdrî-Aḥmednagar-Hândêş-Nâgṗûr arası). Taht şehri Elliçpûr, bâzan Gawal'dır (Kâwêl). Elliçpûr, Berâr ülkesinin kuzeyinde, Amraoti şehrinin kuzey-batısındadır. Gawal (Gawilgarh) ise, Elliçpûr'un az kuzey-batısına düşmektedir. Ancak devlet bâzan Berâr'dan güneye doğru da taşmıştır. Resmî dil Farsca'dır. Hânedân Sünnî-Hanefî ve Türk'leşmiş Hindistan mühtedisidir. Hükümdarların adlarının sonuna "'İmâd-Şâh" gelir.

1. Fethü'llaah 'İmâdü'l-Mülk (1485-1504b=19)
2. 'Alâ'ü'd-D.'İmâd-Şâh b.Fethi'llaah (1504b-1530a=16)
3. Deryâ 'İmâd-Şâh b.'Alâ'ü'd-D. (1530a-1561a=30)
4. Burhân 'İmâd-Şâh b. Deryâ (1561a-1574=13)

Fethullaah (1), Vicayânagarlı, Kanada ırkından, Brahman kasd'ından olup pek genç yaşta ihtidâ ederek (1423) Behmenî hizmetinde gittikçe yükseldi. Deryâ Hân ve 1471'de 'İmâdü'l-Mülk unvanlarını aldı. 1471'de Behmenîler'in Berâr taraf-dârı (eyâlet vâlisî) oldu. Böylece devletin temelleri atıldı. 1485'da, hemen hemen müstakil oldu. Fakat 1490'da şâh unvânını almakla berâber 1527'ye kadar ismen Behmenî tâbiyyetini devâm ettirdi. Fethullah'ın oğlu ve halefi 'Alâ'ü'd-D. (2) (vel. 1485-1504=19), Yûsuf Âdil-Şâh'ın bir Hindû prensesden doğan kızı Hadîce Bîbî ile evlendi. Onun oğlu ve halefi Deryâ (3) (vel. 1504b-1530a=16), en fazla tahtta kaldı. Kızkardeşi Râbî'a Bîbî 1543'te İbrâhîm I Âdil-Şâh ile ve kızı Dewlet Bîbî de Hüs. Nizâm-Şâh ile evlendiler. Son 'imâd-şâh olan Burhân (4), Deryâ Şâh'ın oğludur, 3 yaşında cülûs etti. Son 4 yılında vezîri Tûfâl Dahñî Hân'ın diktatörlüğü altına düştü (1568b-1572). 1574'de hem 16 yaşındaki Burhân Şâh, hem vezîri katledildiler. 'İmâd-Şâh ülkesi Berâr, Nizâm-Şâhlar'a geçti. Nizâm-Şâhlar çok büyüdü. Fakat o da az sonra Timurlu nufûzuna düştü. Son hükümdârın câriyeden doğma ağabeyi Firûz, tahta hakk iddia etti ise de neficesiz kaldı.

VI

GÜNEY HİNDİSTAN MÜSLÜMAN DEVLETLERİ

1. Mâ'beriler (1325 - 1388)

Mâ'berî krallığı, Hindistan'ın en güneyinde kurulmuş Müslüman devlettir. 1325-1388=63 yıl sürdü. Mâ'ber, Hindistan'ın Seylan'a bakan en güney-doğu sâhillerine Türkler'in verdiği isimdir. Hânedân Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Sâha yaklaşık 200.000 km²'dir (1981: 60.000.000 n.). Resmî dil Farsca'dır. Taht şehri Madûra, en Güney Hindistan'da, Madras eyâletinde ve 10° paralelindedir. Burası Tamîl dili sâhasıdır (E.Hutzsch, *The Coinage of the Sultans of Madura*, JRAS, 1909, 667-83; C.J.Rodgers, *Coins of the Musulmân Kings of Ma'bar*, JASB, LXIV/1; İbnü Battûta, III, 328,337-8 ve IV, 187-90, 200). 1279'da Çola kralı IV. Râcendra düşünce, ülkede fetret başladı. 1310'da Sultân Alâüddîn Halaç'ın kumandanı Melki Kâfûr gelerek ülkeyi fethetti. Celâlüddîn Hân (no.1), 1325'te Tuğluklar'ın (Delhi Türk sultânları) Ma'ber (merkez Madûra) umûmî vâlisi olarak Delhi'den buraya geldi ve hânedânın temellerini attı. 1334'te Tuğluklar bu derecede uzak bir ülke üzerindeki kontrollerini kaybedince, onların metbûluğunu reddetmemekle berâber, fiilen müstakil oldu. 1339'da katledildi. Yerine oğlu 'Alâüddîn (2), sonra dâmâdı geçti. Fakat oğlu ile dâmâdı arasında bir sultân daha olması icâb etmektedir. Meşhûr Arab âlimi ve seyâhat-name müellifi İbnü Battûta, 1338'de Madûra'ya gel-

diği zaman, Celâlüddîn Şâh'ın kızı Hûr-nescb ile evlendi. 'Alâ'ü'd-Dîn'in (2), Celâlü'd-Dîn'in asıl değil, mânevî oğlu olduğu anlaşılmaktadır. 1369'da Vicayanagar'a tâbî olup 1388'de tamâmen ilhâk edildi.

1. Şerîf Celâlü'd-D. Ahsen-Şâh (1325(1334)-1339=14)
2. 'Alâ'ü'd-D. Üdevcî Şâh (1339-1341=2)
3. Kuşbü'd-Dîn Fîrûz Şâh (1341)
4. Gıyâşü'd-D. Muḥ. Şâh (1341-1345=4)
5. Nâşirü'd-D. Maḥmûd Gaazî Şâh (1345-1356=11)
6. Âdil Şâh (1356-1360=4)
7. Fahrü'd-D. Mübârek Şâh (1360-1372=12)
8. 'Alâ'ü'd-D. Sikender Şâh (1372-1378(1388)=16)

2. Maysûr (1761 - 1799)

Âdil-Şâhlar ile Hindistan Türk imparatorluḡuna katılan Güney Hindistan Türk İmparatorluḡunu bir asır sonra ve kısa müddet için yeniden ihyâ etmiş sayılabilecek bir devlet, Maysûr'dur (İng. Mysore). Burada bir Brahman hânedânı, Timurlular'a tâbî olarak saltanat sürüyordu. Taht şehirleri, ülkenin en güney-batısında Koorg bölgesinde Merkara idi. İlk râcâ Çikka Krişnaraç, 1766'da öldü. Yerine 2 oğlu geçti. 2. oğlu Râcâ III. Çamraç, ağabeyinin katli üzerine tahta çıktı. 1796'da öldü. 7.1.1782'ye kadar, Ḥayder 'Alî Hân'ın (aş.bk), nâmına hükûmet ettiği râcâ, budur. Yerine oğlu Râcâ Mummadi-Krişnarac geçti ve 69 yıl tahtta kaldı (4.5.1799-1868) (tafsîlât için bk. c.III: Hindistan). Şimdiki Maysûr mihrâceleri hânedânı, işte bu hânedândan iner.

Ancak Ḥayder 'Alî ile oḡlunun muazzam krallığı, Maysûr râcâlığı sınırları ile mukaayese edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır: Maysûr, Koorg, Madras eyâleti, bütün Güney Hindistan ki yaklaşık 411.000 km²'dir (1981 t.: 130.000.000 n.). Taht şehirleri Seringapatam, Maysûr şehrinin kuzey-doḡu banliyösü ve Maysûr ülkesinin güneyindedir. 1761-4.5.1799 = 38 yıl devâm eden hânedân Türk ve Şîî-Câ'ferî'dir (şu halde menşe'de İran Türkü). Resmî dil Farsca'dır (Tippoo Sultan, *Autentic Memoirs, written by an officer in the East India Service*, G.N.Dhar nş., 1799, 2: 1979; Tipû Sulṭân'ın III. Selîm'e nâmeleri: *Arşiv Kılavuzu*, 59b; Albay M. Wilkes, *Historical Sketches of the South of India in an Attempt to Trace the History of Mysore* 2 c., Londra, 1810-17, M.Hammick nş., Mysore 1930, 2 c.; D.Forrest, *Tiger of Mysore*, Londra 1970; *Mysore State District Gazetteers*, Bangalore, 1965-72; C. Hayavadana Rao, *History of Mysore*, 3 c., Bangalore, 1943-8).

1. Nevvâb Hayder 'Alî Feth Bahâdur Hân (6.1761 - 7.12.1782 = 21, 6)
2. Feth-'Alî Şâh Tîpû Sultân (7.12.1782-4.5.1799 = 16, 4, 28)

Feth Muh. Hân, 1749'da ölen, Pencâb'dan Hayderâbâd'a gelen, Timurlular'ın bir Türk beyidir. Bunun büyük oğlu Şâhbâz Hân (oğlu: Hayder Şâhib), küçüğü Hayder 'Alî Hân'dır (no.1), 1721'de Bangalûr yakınlarında Dodballâpur'da doğdu. 1749'da hân, 1754'te "Bahâdur" unvânını aldı. 1755'te Dindigul fevcdâr'ı, 1758'de Bangalûr hâkimi oldu. 6.1759'da Maysûr serdârı oldu. Hayder 'Alî, 6.1761'den itibâren Maysûr'a hâkim oldu ve devleti nâib sıfatıyla Râcâ adına idâreye başladı. Râcâ, Hayderâbâd Nizâmı'na, Nizâm da Delhi'deki Timurlu pâdişâhına tâbî idi. Hayder 'Alî, Madras şehri batusındaki Arkât (İng. Arcot) yakınlarında Çittor'a tâbî Narasingarâyanpet'te öldü. Timurlu pâdişâhından Sire nevvâbı pâyesini almış, 1780 temmûzunda Karnâta'ya alarak İngilizler'e karşı muzafferâne harbine başlamıştı. Yerine oğlu Feth 'Alî Hân geçti. Hayder 'Alî (1722-7.1.1782=60) zamânında oğlu Feth 'Alî (1753-4.5.1799=46), 1769'dan beri "Tîpû-Şâhib" unvânıyla Bednûr vâfisi idi. Cûlûsü ile sultân unvânını aldı ve Delhi'deki pâdişâh ile tâbiyyet bağıını kesti ki, şimdiye kadar Hindistan'da hiç bir yerli hükümdar asırlardan beri buna cesâret edememişti (1782). Bu, Timurlu İmparatorluğunun fiilî dağılmasından sonra hukukî dağılmasının da başlangıcıdır.

Hindistan Türk târihinin en büyük şahsiyetlerinden olan Tîpû Sultân (Feth-'Alî Şâh), İngilizler'le korkunç ve çok büyük çapta savaflara girdi. Fransa, onu desteklemeye çalıştı ise de bir şey yapamadı. Türkiye (Osmanlı imparatorluğu) ise, fazla bir destek veremedi. İngiltere-Maysûr harbi yıllarca dünyâ gündemine kaldı. Bir çok hezîmetten sonra İngilizler nihâyet Seringepatam'a (Sîrangapattanam) girdiler ve Tîpû Sultân'ı şehîd ettiler. Bu şehirde, babasının yanında, 1782'de yapılan muhteşem türbeye gömüldü. Akıllara durgunluk verecek servet, İngilizler'ce yağmâ edildi. Bu savaşta, 60 yıl sonraki Sipâhî İhtilâli'nde olduğu gibi Hayderâbâd Nizâmları, İngilizler'e mâil bir tarafsızlıkla kaldılar. Zirâ Maysûr Sultânı veya 60 yıl sonra Timurlu pâdişâhı İngilizler'i Hindistan'dan kovabilse idiler, Nizâm'ın topraklarını almaları muhtemeldi. Maysûr Türk İmparatorluğu parçalandı. Bir parçası, Maysûr mihrâceliğini teşkil etti. Kadapah, Karnaûl, Savanor tarafları Nizâm'a verildi (Güney Hayderâbâd), kuzeyden bir bölüm Maratthalâr'ın oldu, Baramaul, Salem, Dindigul, Malabar, Kananor, Kalikût güney ülkeleri ise, İngiltere'nin Madras eyâletini teşkil etti.

Tîpû Sultân'ın 3 oğlu ve âilesi, 1799-1857 arasında Vellûr'da (Vellore) (Bangalûr ile Madras şehirleri arası) oturtuldu. Sonra 3 oğlu ile âilesinin -Sipâhî İhtilâli'nde-Kalkûta'ya yerleşmelerine izin verildi. Küçük oğlu Gulâm Muh. Hân (1799?-1889?=90?), Kalkûta'da hâkimlik yaptı. Bu zât, Kalkûta'nın en büyük câmiî olan Câmî-Mescid'i, babasının servetinin kırıntılılarıyla rahatça inşâ ettirdi. Tîpû Sultân'ın serveti, bu derecede idi.

3. Karnatik Nevvâbları (1698 - 1755)

İngilizler'in "Karnatik Nevvâbları" (Karnâtağa) dedikleri Arkot (İng. Arcot, Fars. Ârkat, Tamilce Ârukaḍu) Nevvâblığı, 1698-1825 = 127 yıl müddetle devâm etmiş sayılabilir. Arkot şehri, Madras eyâletinde, Madras ve Vellûr (İng. Vellore) şehirleri arasındadır. Âlemgîr Şâh, 1698'de yeni teşkîl ettiği Karnatak şûbe'sine şûbe-dâr olarak Dâûd Hân'ı tâyin etti. Bu zât, 1703'te eyâlet merkezini Arkot'a nakletti. Onun yerine Arkot'a şûbedâr olarak Muh. Seyyid Sa'âdetullaah Hân gönderildi ki, Arkot'daki muhteşem türbesinde gömülüdür. Ö ölünce yeğeni Arkot nevvâbı oldu. Trinçinopoli ve Tancûr'u alarak çok güneye kadar eyâlet sınırlarını genişletti. Nizâm'a tâbî idi. Fakat 1740'ta Maratthalar'a karşı şehid düştü. Dâmâd Hü. Dôst Hân "Çandâ-Şâhib" de, Maratthalar'a 1740'ta esir düştü, sonra salıverildi. Bu sırada Şafder 'Alî (no.3'ün oğlu) öldürüldü. Dôst Hân'ın oğlu Muh.'Alî, nevvâb oldu. Kardeşi 'Abdülwehhâb, Hayder 'Alî Hân'ın (aş.bk.) ilk hâmisidir. Sınırları gittikçe dağıldı. İngiliz nüfuz ve metbûluk statüsü çok ağırlaştı. Fakat hâlâ Delhi Pâdişâhları metbû tanınmakta devâm ediliyordu. Nevvâblık, İngilizler'ce ilhâk edildi.

1. Zû'l-fekaar 'Alî Hân (1690-1698=8)
2. Dâwûd Hân (1698-1710=12)
3. Seyyid Muh. Sa'âdetullaah Hân I (1710-1732=22)
4. Dôst 'Alî Hân (1732-1740=8) (2'nin yeğeni)
5. Şafder-Ceng 'Alî Hân b.Dôst 'Alî (1740-1742=2)
6. Hü.Dôst Sa'âdetullaah Hân II "Çandâ-Şâhib" b.Şafder (1742-1743=1)
7. Enwerü'd-D. Muh. Hân (1744-1749=5)
8. Muh. 'Alî Hân Wâlâ-Câh b.Enwerü'd-D (1749-1795=46)
9. Umdu'tü'l-Umre Hân (8'in oğlu) (1795-15.7.1801=6)
10. 'Alî Hü. Hân (9'un oğlu) (15.7.1801-6.8.1802 = 1, 0, 22)
11. 'Azîmü'd-Dewle (1802-1819=17) (9'un yeğeni)
12. 'Azîm-Câh (1819-1825=6) (11'in oğlu)

4. Banganapalle Nevvâbları

Banganapalle, Madras eyâletinin kuzeyinde, Haydârâbâd sınırından güneyde bir şehirdir. Bu nevvâblık, 712 km² idi. 1948'de 45.000 nüfûsu bulunuyordu. Nevvâb unvânı 1867'de îtibâren alınmıştı, daha öncekiler "câgîrdâr" diye anılmışlardır. Hânedân Şîî-Câ'ferî'dir (1921 nüfûsu: 32.000, 1981: 65.000, km²'ye 91). Nevvâblık, XVIII. asırda kuruldu. XVII. asırda İran'dan Bîcâpûr'a göçen ve katledilen Mîr Tâhir 'Alî, hânedânın atasıdır. Bunun 4 oğlundan biri, Banganapalle câgîrdârının kız torunu ile evlenerek, burasını ele geçirmiştir. XVIII. asır sonlarında Banganapalle câgîrdârı Hü.'Alî'nin neslinden Nevvâb Mîr Fazl-ı 'Alî Hân, 1947'de öldü. Son nevvâb, bunun oğlu Mîr Gulâm 'Alî Hân'dır.

5. Haydarâbâd Nizâmları (1706 - 1956)

1. Çın-Kılıç Hân Bahâdur (I) Gaaziyyü'd-D. (I) Emîr Kamerü'd-D. Hân-ı Dewrân Nizâmü'l-Mülk (1724) Âşaf-Câh I Feth-Ceng b. Kılıç Hân Semerkandî Emîr Şihâbü'd-D. Türkmen Gaaziyyü'd-D. Firûz-Ceng b. Âbid Kılıç Hân Semerkandî-i Türkmen (1706-1.6.1748=42) (doğ. 1671-1748=77)
2. Nizâmü'd-Dewle Nâsır-Ceng Hân Mîr Ahmed (1.6.1748-16.12.1750 = 2, 6, 15)
3. Muhyü'd-D. Hidâyet Hân Muz.- Ceng Nizâm (16.12.1750-13.1.1751 = 0, 0, 28)
4. Şalâbet-Ceng Nizâm Hân (13.1.1751 - 28.9.1763 = 12, 8, 16)
5. Nizâmü'l-Mülk Âşaf-Câh II 'Alî Hân (28.9.1763 - 16.8.1802 = 38, 10, 18)
6. İskender-Câh Mîr Nizâm Hân (16.8.1802 - 23.5.1829 = 26, 9, 8)
7. Ferhunde-'Alî Hân Mîr Nizâm Nâsırü'd-Dewle (23.5.1829-9.5.1857= 27, 11, 17)
8. Maḥbûb-'Alî Hân I Mîr Nizâm Afdalü'd-Dewle (9.5.1857 - 27.2.1869 = 11, 9, 19)
9. Sir Newwâb Mîr Nizâm Maḥbûb-'Alî Hân II (27.2.1869 - 1911 = 42)
10. Org. Sir Newwâb Mîr Nizâm 'Osmân 'Alî Hân Nizâmü'l-Mülk ve Nizâmü'd-Dewle Âşaf-Câh VII Bahâdur Feth-Ceng Rüstem-i Dewrân Aristûy-i Zemân Muzafferü'l-Mülk we'l-Memâlik Sipâhsâlâr (1911 - 1.11.1956 = 45) (+Hânedân şefi: 1.11.1956 - 24.2.1967 = 10, 3, 23) (doğ. 1886 - 24.2.1967 = 81)
11. Sultân-zâde Bereket 'Alî Hân Bey-Efendî Nizâmü'l-Mülk ve Nizâmü'd-Dewle Newwâb Mîr Nizâm Âşaf-Câh IX Bahâdur (24.2.1967-) (doğ. 6.10.1933)

Hayderâbâd, Güney Hindistan'da, Telûgû dili konuşulan bölgede, bugünkü Ândhra Pradesh eyâletinde, Dekken yarımadasının ortasında, bir şehirdir. Bugün Hindistan Cumhuriyeti'nin 5. büyük şehridir (1971: 1.796.000 n.). Kutb-Şâhlar'ın taht şehri Gülkende'nin yanında, gene Türker tarafından kurulmuş ve Hazret-i 'Alî'nin adına izâfeten isim verilmiştir. İşte bu şehrin bulunduğu bölgeye de son asırlarda aynı ad verilmiştir. Bu ülke, 15°-22° paralelleri arasındadır. Ülkenin başlıca dili Telûgû'dur. Ancak kuzey-batı bölgesi Dravid değil, Ârî'dir. Marattha dili konuşulur. Kuzeydeki Berâr'da ise dil Marâtthî ve Hindî'nin Braj lehçesidir (Ârî). Evrengâbâd şehri, en kuzey-batıdadır, Âlemgîr Şâh tarafından onun adı verilerek kurulmuştur (1971: 151.000). Diğer büyük şehirler: Gülberge (1971: 146.000 n.), Kurnûl (1971: 137.000 n.). Ünlü Bicâpûr ve Ahmednagar şehirleri ise sonradan Hayderâbâd dışında, Bombay eyâletinde bırakılmışlardır, Hayderâbâd sınırına yakındırlar.

Hayderâbâd şehri son Nizâm'ın kurduğu adını taşıyan 'Osmâniyye Üniversitesi ile ünlüdür ki, tedris dili Urdû'dur ve İslâmî ilimler tedris ve tetkirykleri meşhurdur.

Hayderâbâd Nizâmlığı, İngliiz Hindistanı'nın en büyük yerli devleti idi. Yerli devletlerin de en imtiyazlısı idi. Nizâm, 1918'den H.E.H. (His Exalted Highness = Son Altesse Sublime) the Nizam of Hyderabad and Berar, Nizâm'ın velîahdi de 1936'dan beri H.H. the Prince of Berar diye anılırdı. Nizâm'ın 1945'e doğru şahsî yıllık geliri

6.856.000 st idi ve dünyânın mutlak şekilde en zengin adamı sayılıyordu (mücevher, altın). 21 pâre topla selâmlanıyordu. Hayderâbâd Nizâmlığı 15 il, 107 ilçe ve 213.180 km² + Berâr 46.015 km² = 259.195 km² idi. Nizâmîlik'ta nüfus: 12.472.000 (1921), 14.436.000 (1931), 16.339.000 (1941), 18.658.000 (1951), 28.000.000 (1981 t.) + Berâr: 3.442.000 (1931), 3.602.000 (1941), 4.300.000 (1951), 6.500.000 (1981 t.) = 34.500.000 (1981 t.; km²'ye 133). 1941 sayımına göre dinler: 2.097.000 Müslüman, 216.000 yerli Hristiyan, 5.000 Sih, 25.000 Ceynî, 685.000 Putperetst, 13.311.000 Hindû (Berâr hâric).

Müslümanlar, Sünnî-Hanefî'dir. Çok az Şîî-Câ'ferî vardır. Müslüman nüfusun mühimce kısmı Türk melezidir ve asırlardan beri Türk kanı almışlardır (Türkçe konuşan hiç kimse kalmamıştır). Demiryolu: 4.500 km.

Arabca ve Farsca konuşan da yoktur. Bunlar Müslümanlar arasında kültür dilleri olarak hâlâ öğrenilmekte, fakat konuşulmamaktadır. Müslüman aydın tabakası, yerli dilden başka Urdû ve İngilizce de bilmekte ve konuşmaktadır. Hânedânın bugünkü mensupları, İstanbul şivesi ile Türkçe'yi çok iyi konuşmakta, fakat Doğu Türkçesi (Çağatayca) bilmemektedirler.

Hayderâbâd nizâmları, 1800 muâhede ile İngiltere'ye tâbî olmuşlarsa da, 4.12.1858'e kadar tâbiyyetlerini devâm ettirmişler, yâni Delhi'deki Timurlu pâdişâhına da tâbî olmaktan nazârî de olsa vaz geçmemişlerdir. Hattâ 1920'ye kadar Hayderâbâd sikkelerinde, Timurlu tâbiyyetünün işaretleri muhâfaza edilmiş, bu târihte kral-nâibi Lord Reading'in îtirâzı üzerinde kaldırılmıştır. 1947'de Nizâm, Hindistan ve Pâkistân'ın istiklâlinde Pâkistân'a katıldığını îlân etmiş, ancak 1948'de Hindistan ordusu, Nizâm'ın ordusunu dağıtarak ÷lkeye el koymuştur.

Hânedân Semerkandlı, fakat Çağatay Türkü değil Türkmen, ve Sünnî-Hanefî'dir. Hânedân dili sırasıyla Çağatay Türkçesi, Farsca, Urdû'dur. Bugünkü hânedân üyeleri, İstanbul Türkçesi'ni de çok iyi konuşmaktadırlar. İngilizce lingua franca'dır.

Taht şehri Ewrengâbâd, sonra Hayderâbâd, 1757-60 arasında da Dewletâbâd'dır (Dewletâbâd, Ewrengâbâd'a banliyö sayılacak derecede yakındır).

Hânedân, XVIII. asrın 2. yarısında Hindistan'ın güney yarısına Delhi pâdişâhı adına hükmetmiş, sonradan küçülerek son şeklini almıştır. Bir ara 4 Dekken şûbe'sini (eyâlet) elinde tutarak, Hindistan Türk İmparatorluğunun gelirinin hemen hemen yarısını eline geçirmiştir (1720'ye doğru Hindistan Türk İmparatorluğunun yıllık vergi geliri 1981 değerleriyle yaklaşık 142 milyar dolardı, bunun yaklaşık 67 milyar doları Dekken eyâletlerinden geliyordu). Daha Kılıç Hân 1710'da öldüğü zaman 1981 değerleriyle 700 milyon dolar bir servet bırakmıştı. Oğlu Çın-Kılıç Hân'ın ölümünde (1748) bu şahsî servet, bir kaç mislini bulmuştu. Âsaf-Câhîler denen hânedân üyeleri,

Hayderâbâd şehrinde Mekke-Mescid'de medfundur. 1724'te Timuroğlu Muh. Pâdşâh, Çın-Kılıç Hân'a irsî ol. "Âşaf-Câh" unvânını vermiştir.

4.5.1799'da Hayderâbâd, Tîpû Sultân'ın mîrâsından, Kadapah, Karnaul ve Savanor nevvâblıklarını aldı. 12.10.1800 muâhedesi ile Nizâm, 1792 ve 1799'da Tîpû Sultân'dan aldığı o zaman 40 milyon nüfusla meskûn ülkeleri İngiltere'ye bıraktı. 1853'te Berâr, İngiltere'ye yılda 25 lâh rupi karşılığında kirâlandı.

1948-1956 arasında Nizâm, râcpramuh unvânıyla, Hindistan devletinin Hayderâbâd federe devletinin devlet başkanı oldu. Fakat 1956'da bu statü sona erdi. Hayderâbâd devleti toprakları, Andhra Pradesh ve Maharaştra eyâletlerine verildi; Hayderâbâd şehri, ilkinin merkezi oldu. 1947-1948 arasında Haydarâbâd, müstakil devlet îlân edildi. Fakat ertesi yıl Hindistan ordusu, Nizâm'ın ordusunu dağıtılarak devleti işgal etti. Devletin bâzı kazâları da Kanara dili konuşulan Maysûr eyâletine verildi.

Yûs. Hü. Hân, *Nizâmü'l-Mülk Âşaf-Câh I*, Mangalor, 1936; Mevlewî Halîlî'r-Rahmân, *Târîh-ı Bürhân-pûr*, Delhi, 1317=1899; bibl. için Hindistan Timuroğulları'na ve Hindistan bibliyografyasına bk.

Hânedânın kurucusu Semerkand'dan gelerek Şâh-ı Cihân'ın hizmetine giren, onun generali olup takriben 1670'te ölen Âbid Kılıç Hân'dır. Bunun kardeşi Mîr Bahâüddîn, bunun da oğlu İ'timâdü'd-Dewle Muh. Emîn Hân Çın Bahâdur Nuşret-Ceng'dir ki, 29.1.1721'de ölmüştür. 1710'da imparatorluk sadrâzamı, 11.1720'de Multân ve Murâdâbâd vâlisî olmuştur. Bunun oğlu İ'timâdü'd-Dewle Kamerü'd-D.Hân, Ercmend-Bânû Pâdşâh-Begim'in kardeşi Âşaf Hân'ın (bk. Timuroğulları) kızı Mihrü'n-Nisâ ile evlenmiştir; bu prenses, Âlemgîr Pâdişâh'ın dayı-zâdesidir. Kamerüddîn, 1713'te Ferruhsiyer Pâdişâh'ın hassa ordusu kumandanı, 1.1724'ten 1748'de öldürülünceye kadar da 24 yıl imparatorluk sadrâzamı (başbakan) olmuştur. Kamerüddîn'in kızı, 11. Gaa-ziyyüddîn b.Çın-Kılıç, yâni kuzeni ile evlenmiştir (aş.bk.). Kamerüddîn'in oğulları:

1. Emîrî'l-Umerâ Âşafü'd-Dewle Cümletü'l-Memâlik Esed Hân daha 1706'da Âlemgîr Şâh'a sadrâzam olmuş, oğlu Zû'l-Fekaar Hân da 1.1713'te sadrâzam iken katledilmiştir.

2. Mîr Menû (Münnû) Mu'inü'l-Mülk (ölm.1755), 1740-51'de Pencâb vâililiği yapmıştır. =Moğolânî Begim (=2. Âdine Beg Hân, Pencâb v.). Kızı, Zekeriyâ Hân b.'Abdû's-Samed Hân ile (aş.bk) evlenmiştir. Diğer kızı, hala oğlu III. Fîrûz-Ceng ile evlenmiştir.

3. İntizâmü'd-Dewle de sadrâzam olmuştur (1753-5.1754).

Hânedânın bir dalının bu derecede imtiyaz kazanmasına rağmen, asıl hânedân, Kılıç Hân'ın kardeşinden değil, oğlundan yürümüştür. Kılıç Hân'ın küçük oğlu Hâmid Hân, Gücerât vâli vekîli (1722-1.1724), oğlu 'Azîmullaah Hân da Mâlwa vâli vekîli

(1722-1.1724) olmuşlardır. Kılıç Hân'ın büyük oğlu ise Şihâbüddîn Kılıç Hân (II)'dir. 1669'da Semerkand'dan gelip Âlemgîr Şâh'ın hizmetine girdi. Hindistan'da bulunan babası Âbid Kılıç Hân (I), az sonra öldü. II. Kılıç, 1679'da Gaaziyyüddîn Hân ve 1685'te Fîrûz-Ceng (I) lakablarıyla yükseltildi (Semerkad 1645? - Ahmedâbâd 1710 = 65?). Şâh-ı Cihân'ın sadrâzamı (1646-1655) Şâdullâh Hân'ın dâmâdı idi. 1706-8'de Berâr, 1708-10'da Gücerât vâlisi oldu. Dâmâdı 'Abdü's-Samed Hân Semerkandî, 1713'te Lâhûr vâlisi olup 1720'de öldü. Bunun oğlu Zekerîyyâ Hân, 11.1730'da Kışmîr, 1745'te ölünceye kadar Lâhûr ve Multân vâlisi oldu ve Nuşret-Ceng'e (yk.bk.) dâmâd oldu. Şihâbüddîn Kılıç Hân'ın oğlu Çın-Kılıç Hân (no.1), hânedânın asıl kurucusudur.

Çın-Kılıç Hân (no.1), Farsca 2 dîvân sâhibi şâirdir. 6.1725'te Âşaf-Câh lakabını aldı (bütün bu gibi unvân ve makamları veren tek kişi, Delhi'deki Timuroğlu pâdişâhıdır). Çın-Kılıç Hân'ın başlıca görevleri: Bîcâpûr v.1706-8, Üd v. 1708-13, 4 Dekken eyâleti birden (Ewrengâbâd, Bîder, Hândeş, Berâr) 1713, Mâlwa 1717, tekrar 4 Dekken eyâleti birden 8.1720, ilâveten Gücerât 1722, azli 1.1724,3. def'a 4 Dekken eyâleti birden 6.1725 (buna Mâlwa da eklendi), bu arada imparatorluk sadrazâmı 29.1.1721-1.1724. Çın-Kılıç Hân'ın dâmâdı Muzaffer-Ceng'in oğlu ve Çın-Kılıç'ın kızıdan torunu Muzaffer-Ceng, 3. Hayderâbâd nizâmı sayılır (no.2). Fakat bu makamda 28 gün kalıp katledilmiştir. Çın-Kılıç Hân'ın 6 oğlu şunlardır (yaş sırası):

1. İmâdü'l-Mülk Gaaziyyü'd-D.Hân II Fîrûz-Ceng (II) Mîr Muh. Penâh (ölm. Ewrengâbâd, 16.10.1752). Zehirlenerek öldürüldü. Âlimdir. "'İmâdü'l-Mülk" Hindistan Timuroğulları'nda imparatorluk 2. vezîrine (sadrâzam muâvini) verilen unvandır. =Bint Kamerüddîn Hân (yk.bk). Oğlu: Şihâbü'd-D. 'İmâdü'l-Mülk Gaaziyyü'd-D.III Bahâdur Fîrûz-Ceng (III) (1734-1.9.1800=66), imparatorluk emîrülümerâ'sı (harbiye nâzırı) 16.10.1752, sadrâzam 5.1754. Kâlpî'de münzevî olan bu zât, önce Âşaf, sn. Nizâm mahlası ile şâir, hâfız, müellifdir. *Menâkıb-i Fahriyye* müellifidir (Delhi 1897). *Dîvân*'ı 1884'te Delhi'de basıldı. Şiirlerinin çoğu Farsca'dır. Fakat Çağatay Türkçesi, Arab ve Urdû dillerinde de şiirleri vardır. 1781'de hacca gitdi. =Bint Mîr Menû (Münnû) Mu'inü'l-Mülk (yk.bk.) (dayı kızı) izd. 1755. Oğlu: 'Alî -Şâh (1756?-1795/96=40?), 1. Bâoni nevvâbı (1784-1796a=12). Bunun oğlu: Muh. Hü. Hân (2. Bâoni nevvâbı 1796a-1860?=64?). Son Bâoni nevvâbı: Muh. Müştâku'l-Hasen Hân (1911-1956=45, doğ. 1896) (bk. Orta Hindistan Nevvâblıkları). Bâoni, Bundelhand'dadır. 304 km2 olan nevvâblık nüfûsu 1901'de 20.000 ve 1941'de 25.000 idi. Nüfûsun % 12'si Müslüman'dı. Son nevvâbın yıllık geliri, 9.000 st. idi. Hânedânın bu dalı devâm etmektedir.

2. Nâsır-Ceng (no.2): 2. nizâm oldu, 2,5 yıl sn. katledildi. Yerine eniştesi Muz.-Ceng, fakat 1 ay geçmeden kardeşi Şalâbet-Ceng geçti.

3. Şalâbet-Ceng (no.4): 4. nizâm. Eniştesinin yerine geçti. Halefi olan kardeşi tar. katledildi. Zamânında devleti gerçekte nâib ol. Semsâmü'd-Dewle Şâh-Newâz Hân yönetti ki *Me'âşirü'l-Ümerâ* müellifidir (1753-7 ve diğer nâibler).

4. Nizâm 'Alî (no.5): 6.1762'de ağabeyine karşı bulunduğu Bûrhânpûr'da müddeî

oldu. Sonra tahta geçti. 41 yıla yakın nizâm olduğu gibi, nizâmıların bundan böyle kendi soyundan gelmesini de sağladı. Saltanatının sonunda (1800) İngiltere himâyesine girdi, Tîpû-Sultân'a karşı İngilizler'e destek verdi. Dâmâdı Mîr Muh. İbr. Hân, 1764'te 1. Kelyânî nevvâbı oldu ve Kelyânî (Bîder'in 60 km. batısı) onun neslinde kaldı.

5. Başâlet-Ceng ve 6. Moğol 'Alî Hânlar, târîhî rol oynamadılar.

Nizâm 'Alî'nin (no.5) yerine oğlu İskender (no.6), onun yerine bunun oğlu Ferhunde 'Alî (no.7) (1839'da amca Mübârizüddewle, Vehhâbîlik iddia edip tahtı ele geçirmek istedi), sonra bunun oğlu Maḥbûb 'Alî (no.8), nizâm oldular. Maḥbûb 'Alî ile, Delhi'de Timurlu pâdişâhlığı sona erdi. Yerine oğlu 3 yaşındaki II. Maḥbûb 'Alî (no.9) geçti. Çocukluğunda 14 yılı (27.2.1869-1883) niyâbet altında geçti. Nâib: Newwâb Sir Mîr Tûrâb 'Alî Sâlâr-Ceng Şücâ'ü'd-Dewle Muḥtârü'l-Mülk (1829-1883=54). Bu nâibin amcası, 1853'te ölen Sirâcû'l-Mülk Hân'dır.

II. Maḥbûb 'Alî'nin küçük oğlu Şâhib-zâde Başâlet-Şâh ve by. oğlu, yerine geçen, son fiilî nizâm (no.10) 'Osmân 'Alî Hân'dır. İngiltere orgenerali idi. Zevcesi: Â'zamü'n-Nisâ Beğim (1890-16.2.1955=65), izd. 1904, izd. müd.51, zevcinden 4 yş. kç. "Dulhân Paşa" unvânını taşıyan Beğim, aynı hânedândan Nevvâb Cihângîr-Ceng'in kızıdır. Hayderâbâd için burada verilmeyen başka tafsîlât: c. III: Hindistan.

'Osmân 'Alî Hân'ın (no.10) Şâh-zâde Paşa Beğim adlı kızı ile 2 oğlu oldu. Küçük oğlu Şecâ'at-'Alî Hân Mu'azzam-Câh, Nîlûfer Hânım-Sultân ile, 14.11.1931'de Nice'te Hılâfet Sarayı'nda nikâhlandı. Nîlûfer Hânım-Sultân (doğ. Göztepe Sarayı, 4.1.1916-ölm. Paris 1989) Âdile Sultân'ın (1887-1973) 2. zevci Dâmâd Morâlî-zâde Salâheddîn Bey-Efendi'den (ölm.1918) olma kızıdır. Âdile Sultân, Beşinci Murâd'ın (1876) tek oğlu Salâheddîn Efendi'nin kızıdır.

Prens'in Nîlûfer Hânım-Sultân'dan sonraki eşinden 1948, 1950, 1951 ve 1953 yıllarında 3 kız ve 1 erkek çocuğu oldu. Hânım-Sultân'ın resmî talâkı Paris'te 20.10.1952'dedir.

'Osmân 'Alî Hân'ın (no.10) büyük oğlu ve velîahdi (1911-24.2.1967=56); İngiltere orgenerali Dâmâd Wâlâ-Şân Newwâb Mîr Nizâm Hidâyet 'Alî Hân Â'zam-Câh Bahâdur, 1911'den beri Berâr prensi, doğ. 22.2.1907. =Hâdîce Hayriyye Â'îşe Dürr-i Şeh-vâr Sultân (evlendikten sn. Dürdâne Beğim) (doğ. Çamlıca Sarayı/İst.24.2.1914), son halîfe (1922-24) II. 'Abdûlmecîd'in (1868-1944) tek kızı, izd. Nice, Hılâfet Sarayı, 14.11.1931, yş. 17, zevcinden 7 yş. kç., şimdiki ikamamet-gâhı: Hyderabad Palace, 6, Palace Green, London. Fazlâ tafsîlât için bk. c. II. Nîlûfer Hânım-Sultân'ınki ile berâber olan nikâhı, Sultân 'Abdûlazîz Hân'ın en küçük dâmâdı, Meşrûtiyet nâzırlarından ve ünlü bilgin ve müelliflerden Dâmâd Çavdaroglu Vezîr Mehmed Şerîf Paşa (İst. 1874-İst. 1958) kıydı. Bu izdivaçtan 2 prens doğdu:

Küçüğü: Sultân-zâde (Osmanlı prensi) Kerâmet 'Alî Hân Mufahham-Câh Bahâdur, doğ. Nice, 27.2.1939. Büyüğü: Sultân-zâde Bereket 'Alî Hân (no.11). Bu prens, dedesi ölünce, babasının ferâgati üzerine, onun yerine, titulaire olarak nizâm ve hânedân şefi oldu. Şâir Hüseyin Sîret Özsever'in torunu Esrâ (-Câh) Hanım'la evlendi. Çocukları: 'Azamet 'Alî Hân (1960) (vel. 24.2.1967-) ve Şehpûr Beğim (1963).

6. Kannanor Nevvâbları

Kannanor, Hindistân'ın güney-batı sâhilinde küçük bir limandır. Buradaki nevvâblığın nüfûsu 1950'ye doğru 56.000 idi. 12° enleme yakındır. Eskiden Fransız sömürgesi olan Mahé limanını çok az kuzey-batusındadır. 'Alî Râcâ hânedânından Kannavor nevvâbları: 1) 'Alî Adi-Râcâ I 1545, 2) Ebû-Bekr Adi-Râcâ I 1591, 3) Ebû-Bekr Adi-Râcâ II 1607, 4) Muh. 'Alî Adi-Râcâ I 1610, 5) Muh. 'Alî Adi-Râcâ II 1647, 6) Kemâl Adi-Râcâ 1655, 7) Muh. 'Alî Adi-Râcâ III 1656, 8) 'Alî Adi-Râcâ II 1691, 9) Kunhi Amsa Adi-Râcâ I 1704, 10) Muh. 'Alî Adi-Râcâ IV 1720, 11) Harrabiçi Kada-vube Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1728, 12) Cunumabe Adi-Râcâ Bîbî I (nevvâbe) 1732, 13) Kunhi Amsa Adi-Râcâ II 1745, 14) Cunumabe Adi-Râcâ Bîbî II (nevvâbe) 1777, 15) Mariambe Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1819, 16) Hayaşabe Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1838, 17) 'Abdu'r-Rahmân 'Alî Adi-Râcâ I 1852, 18) Mûsâ 'Alî Adi-Râcâ 1870, 19) Muh. 'Alî Adi-Râcâ V 1899, 20) İmbiçi Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1907, 21) Ah. 'Alî Adi-Râcâ 1911, 22) Âişe Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1921, 23) 'Abdu'r-Rahmân 'Alî Adi-Râcâ II 1931, 24) Mâriyumma Adi-Râcâ Bîbî 1946-1949 (1956), son Kannanor=Kennênûr nevvâbesi.

Kannanor râcâ ve bîbî'leri, "Mâppila" denen Malabar (Güneybatı Hindistan sahilleri) bölgesi Müslümanları'nın lideri ve hâmişî oldular. 1787-99 arasında Lakkadiv adaları, Meysûr hükümdârî Tipû Sultân'a geçti. 1799-1875'de Kannanor devletine geçti ki İngiltere himayesinde idi. 1875'te İngiltere, bu adaları Kannanor'dan, doğrudan kendi yönetimine aldı. 10'u meskûn 27 adacıktan oluşan Lakkadiv'ler, Sünnî-Şâfî Müslüman halkla meskündür. Malayalam Dravid dilini konuşurlar. Fakat lehçelerine çok Arapça kelime girmiştir ve kanlarında da vaktiyle gelen Arab tâcirlerinin kanı vardır. 1971 sayımında adaların nüfûsu 32.000 idi (*EI*², V, 661b-2b; K.K.N. Kurup, *The Ali Radjas of Cannanore*, Trivandrum 1975).

7. Maldiv Emîrleri (1141 - 1968)

Maldiv adaları, Seylan'ın ve Hindistan'ın en güneyinin (Komorin Burnu) güney-batısında, Hind Okyanusu ortasında adacıklar grubudur. Tafsîlât için aşağıda Müslüman devletler arasında Maldiv'e (IX. bahis) bk. Halk tamâmen Sünnî-Mâlikî'dir. Seylan dili (Singralî) konuşulmakla berâber Arabca, yüksek tabaka dilidir. 1141a-11.11.1968 arasında 847 yıl emâret (prenslik) olarak idâre edilmiş, bu târihte monarşi ilga edilerek cumhûriyet ilân edilmiştir. XIX. asırda İngiltere adaları Seylan'a bağliyerek yönetmiş, 1953'te müstakil devlet olmuştur. XIX. asırdan önce de müstakildi. Başkent Male'dir. Burada hükümrân olan emîrler, biribirleriyle karâbeti olan bir kaç hânedândır. 16. emîr Dâwûd b.Yûs.'un torununun kızı olan prensesle, 1343'te, meşhûr Arab seyyâhı İbnü Battûta evlenmiştir. Hânedân, 1153'te İslâm dinini kabûl etmiştir. 19. hükümdar kadındır ve önce 1363'te Muh. Cemâlî'd-D. ile, sn. 1373'te 'Abd. Kilage b.Muh.'le evlenmiştir. Sn. onun kızkardeşi olan 20. emîre tahta çıkmış, o da ablasının oğlu Muh. b.Muh. Cemâlî'd-D. ile 1379'da evlenmiştir. Onu bu izdivaçtan doğan ve 21. hükümdâr

olan emîre tâkıyb etmiş, 1387'de 'Abd.ile evlenmiştir. 45. emîr Hâs., Dom Manuel adıyla Katolik olarak Koşin'e firâr etmiştir. Portekiz müdâhalesi devâm etmiştir. No.47a, Portekiz vâfisi ol. 16 yıl adaları idâre etmiş, no.48 tar. kovulmuştur. No.49 öldürülmüştür. No.51, no. 48'in (Muh.) kardeşi 'Alî'nin kızı Meryem'in kızı Emîne'nin oğludur. Böylece kadın verâsetinin de kabûl edildiği anlaşıyor. No. 55, bir Arab muhâciridir, fakat tutunamamıştır. No.60, hal'inden 1 yıl sn. ölmüştür. 1754-60 arası Malabarlılar'ın istîlâsıdır. 1760'ta no. 63 bunları kovarak "Gaazî" sanını takınmıştır. (H.C.Bell, *The Maldive Islands, Monograph on the History, Archaeology and Epigraphy*, Kolombo 1940, 1141-1821 yıllarını içine alan *Târîh* adlı Maldiv kronikinin ter-cemesini verir):

1. Muh.ü'l-Â'dil (1141a-1166=25)
2. Muti Kalamınca (1166-1184=18)
3. 'Alî (1184-1189=5)
4. Dinai Kalamınca b.Fahihiriâ Mawâkilage (1189-1199=10)
5. Dihai Kalamınca b.F.M. (1199-1213=14)
6. Wadi Kalamınca b.F.M. (1213-1233=20)
7. Kalamınca b.F.M.(1233-1257=24)
8. Hüdai Kalamınca b.Hiriâ Mawâkilage (1257-1264=7)
9. Aim Kalamınca b.Hirati Kabâdikilage (1264-1266=2)
10. Hili Kalamınca (1266-1268=2)
11. Fülân Kalamınca (1268-1269=1)
12. Muh. Udû-Kalamınca (1269-1277=8)
13. 'Alî b.Muh. (1277-1287=10)
14. Yûs. b.Muh. (1287-1294=7)
15. Şalâhü'd-D.Şâlihî'l-Bencâlî (1294-1301=7)
16. Dâwûd b.Yûs. (1301-1307a=6)
17. Şalâhü'd-D.'Ömer b.Yûs. (1307a-1340=33)
- 18.Şihâbü'd-D.b.'Ömer (katl) (1340-1347=7)
19. Melike Hâdîce Rehendî Kabâdikilage b.'Ömer (1347-1379=32)
20. Melike Radafati Meryem Kambâdikilage b.'Ömer (1379-1383=4)
21. Melike Fâṭme Dâyin Kambâdikilage b.Muh. b.Muh. (1383-1388=5)
22. 'Oşmân (1388)
23. Hâsen (1388-1411=23)
24. Î'sâ (23'ün kardeşi) (1411-1419=8)
- 24a. İbr. (müdd. 1411)
25. 'Oşm. b.Hâs. (1419-1420=1)
26. Muh. 'Alîm b.Hâzin Yûs. (1420)

27. Yûs. b. Hâs. (1420-1423=3)
28. Ebû-Bekr b. Hâs. (1423)
29. Hâcî Hâs. b. Ebî-Bekr (1423-1468a=45 + 1468a)
30. Seyy.-Muh. (1468a)
31. Muh. b. Hâcî Hâs. (1468a-1481=13)
32. Hâs. b. Muh. (1481 + 1486 - 1490 = 4)
33. 'Öm. b. Yûs. b. Hâs. (1481-1484=3)
34. Hâs. b. 'Öm. (1484-1486=2)
35. Şeyh-Hâs. b. Fülân b. 'Öm. (1490-1491=1)
36. İbr. b. Hâs. b. 'Öm. (1491-1492=2)
37. Muh. b. 'Öm. b. Yûs. (1492-1493=1 + 1495-1509=14 + 1513-1529=16 = 31)
38. Yûs. b. 'Öm. b. Yûs. (1493)
39. 'Alî (1493-1495=2)
40. Hâs. b. Yûs. b. 'Öm. (1509-1511=2)
41. Şerîf Ah.ü'l-Mekkî (1511-1513=2) (Arab muhâciri, önce kadı)
42. 'Alî (1513)
43. Hâs. b. Muh. b. 'Öm. (1529-1548=19)
44. Muh. (1548-1550=2)
45. Hâs. (1550-1551=1)
46. Ebû-Bekr (1551-1556=5)
47. 'Alî (1556-1557=1)
- 47a. Andîrî-Andîrî (1557-1573=16)
48. Muh. Tukrufânü'l-Â'lem (1573-1584=11)
49. İbr. b. Muh. Tukrufân (1584-2.1607=23)
50. Hüs. Famudêri Kilage (2.1607-1620=13)
51. Muh. 'İmâdü'd-D. I. b. Emîne b. Meryem b. 'Alî (1620-1648=28)
52. İbr. İskender I b. Muh. 'İmâdü'd-D. (1648-1687=39)
53. Muh. b. İbr. İsk. (1687-1691=4)
54. Muh. Muhyî'd-D. Fülân b. Muh. İsk. (1691-1692=1)
55. Muh. Şemsü'd-D. i'l-Hamawî (1692)
56. Muh. b. Hâcî 'Alî (1692-1700=8)
57. 'Alî (1700-1701=1)
58. Hâs. b. 'Alî (1701)
59. İbr. Mülhîrû'd-D. (1701-1704=3) (57'nin yeğeni)
60. Muh. 'İmâdü'd-D. II (1704-1721=17)

61. İbr. İskender II b.Muh. 'İmâdî'd-D. (1721-1750=29)
62. Muh. Mükerrrem 'İmâdî'd-D.b.Muh. 'İmâdî'd-D. (1750-1754=4)
63. Gaazî Has. 'İzzü'd-D. (1760-1766=6)
64. Muh. Gıyâsü'd-D.b.İbr. İsk. (1766-1773=7)
65. Muh. Şemsü'd-D.(63'ün amca-zâdesi) (1773-)
66. Muh. Mu'izzü'd-D. b.Gaazî Has. (- 1778)
67. Hâccî Has. Nûrî'd-D.b.Gaazî Has. (1778-1798=20)
68. Muh. Mu'inü'd-D.b.Hâccî Has. (1798-1834=36)
69. Muh. 'İmâdü'd-D. III b.Mu'inü'd-D. (1834-1882=48)
70. İbr. Nûrî'd-D.b.Muh. 'İmâdî'd-D.(1882-1886=4 + 1888 - 1892 = 4= 8)
71. Mu'inü'd-D.Muh. II (Nûrüddîn'in yeğeni) (1886-1888=2)
72. 'İmâdü'd-D.Muh. IV b.Nûrüddîn İbr. (1892-1893=1)
73. Şemsü'd-D.Muh. İskender I b.Nûrüddîn İbr. (1889+1903-12.3.1935=32)
74. 'İmâdü'd-D.Muh. V (Nûrüddîn İbr.'in yeğeni) (1893-1903=10)
75. Has. Nûrî'd-D.İskender II (12.3.1935-1945=10) ('İmâdüddîn V oğlu)
76. Emîr 'Abdü'l-Mecîd Dîdî (1945-1.1.1953=8)
77. Emîr Emîn Dîdî b.'Abdülmecîd (1.1.1953-22.2.1954=1, 1, 22)
78. Emîr Muh. Ferîd Dîdî Sultân b.'Abdülmecîd (22.2.1954-11.11.1968=14, 8, 17)

VII

AFGANİSTAN

1. Dürrâniler (1747 - 1842)

1. Ahmed Şâh Baba Dürr-i Dürrân b.Muḥ. Zemân Hân Sadôzey b.Sadô Hân (20.6.1747 1773 = 26) (Herât 1722 - Murğâb 1773 = 51)
2. Timur Şâh b.Ah. Şâh (1773 - 5.1793 = 20)
3. Zemân Şâh b.Timur Şâh (5.1793 - 1801 = 8) (katli: 1850?)
4. Şâh-Şücâ' Şücâ'ü'l-mülk Şâh b.Timur Şâh (1801 + 1803 - 1809 = 6 + 1839 - 5.4.1842 = 3 = 9) (katl)
5. Maḥmûd Şâh b.Timur Şâh (1801 - 1803 = 3 + 1809 - 1818 = 9 + 1818 - 1829 = 11 = 22) (ölm.Herât)
6. Sultân-'Alî Şâh b.Timur Şâh (1818)
7. Eyyûb Şâh b.Timur Şâh (1818 - 1829 = 11)
8. Kâmrân Hân b.Maḥmûd Şâh (Kandehâr: 1806 + Herât: 1829 - 1842 = 13) (katl)
9. Feth-Ceng Hân (Şâh) b.Şâh-Şücâ' (Kâbil, Kandehâr, Celâlâbâd: 5.4.-11.1842=0, 4) (ölm. 1843'ten sn.)
10. Şâpûr Hân (Şâh) b.Şâh-Şücâ' (11.1842: Kâbil'de bir kaç hafta)

Afganistan, ilk defa 1747'de müstakil bir devlet kurdu. Afganlar'dan, İranlılar'dan ve Türkler'den, 3 ayrı dil konuşan 3 kavimden müteşekkil bulunan bugünkü Afganistan'ın temelleri, 1747'de atıldı. Bugün Afganca konuşan bir çok Afgan boyunun da, eski Türk kavimleri oldukları ve asırlar önce Türkçe'yi unuttukları bilinmektedir. Afganlar, Hindistan'a da büyük nüfus göndermiş ve XI. asırla beraber XIX. asra kadar Türk fâtihlerine asker vererek desteklemişlerdir. Bunlardan bir kısmı Afgan'laşmış Türk'tür. Çok azı da Türk'leşmiş Afgan'dır. Türkler, Orta Asya'dan geldikleri ülkelerin dillerini benimseyerek yerleşmek âdetiyle, büyük nüfus kaybetmişlerdir. Afganistan'ın kuzeyi Güney Türkistan'ı teşkil ettiği için, Türkistan bahsimizde etraflıca incelenmiştir.

Afganistan 1747-1797 arasında yarım asır, dünyânın büyük devletleri arasına girdi. Bu yarım asır, imparatorluk devridir. 1797'den bu yana da krallık devridir ve XVIII. asrın ikinci yarısındaki ehemmiyetini kaybetmiştir Bu ehemmiyeti, târih boyunca Afgan ırkının yetiştirdiği en büyük şahsiyyet olan Ahmed Şâh Dürrânî'ye (no.1) borçludur.

Dürrânî hânedânı, Afgan ve Sünnî-Hanefî'dir. Abdalî (Ahmed Şâh'tan sn. "Dürrânî" dendi) boyunun Pöpalzey dalının Sadözey oymağına mensubdurlar. 20.6.1747-1842 = 95 yıl hüküm sürmüşlerse de, 1826'dan it. ülkeyi Bârekzeiler'le (aş.bk.) paylaşmışlardır. Taht şehri 1747-1773=26 müddetle Kandeğer, sonra Kâbil'dir. Resmî dil Farsca iken gittikçe Afganca da resmî dil oldu, bugün de öyledir.

Afganistan imparatorluğunun kurulup gelişmesi şöyle oldu: Ahmed Hân, Nâdir Şâh Avşar'ın subayı idi. Büyük cihangîrin askerî stratejisini, yönetimini ve her şeyini dikkatle inceledi. 1742'ye doğru Nâdir Şâh, onu Mâzenderân eyâlet vâililiğine getirdi. Nâdir'in ölümünde (20.6.1747) Ahmed Hân, hâlâ bu görevde idi. Henüz 25 yaşında idi. Çok yetenekli idi. Hemen Kandeğer'a gitti ve kendini şâh ilân etti. Afganistan ve Hindistan'a doğru uzanan ülkeler, Nâdir Şâh'ın idi. Ahmed Şâh, bu ülkelere el koydu. Zîrâ Nâdir'den sonra Avşar hânedânı hiç bir büyük şahsiyyet yetiştiremeden dağıldı. İran da Kaçarlar'a, XVIII. asrın son yıllarına kadar anarşik devreye girdi. Bu durum, Ahmed Şâh'ın ikbâlini sağladı.

Ahmed Şâh'ın kardeşi Zül-Fekaar Hân ve amcası 1773'te öldürülen 'Abdül-Hâliq Hân'dır. Afganca ve Farsca'da divân sâhibi şâirdi. Çok iyi Türkçe ve Arapca da biliyordu. Kanserden 51 yaşında ölmesi, Hindistan'a el koymasını önledi (III. Mustafa'ya nâmeleri: *Arşiv Kılavuzu*, 25b). =Sâhibe-i Zemân Beğim b.Muhammed Şâh (Hindistan Timurlu Pâdişâhı), izd. 1757. Ahmed Şâh'ın -ilk ikisi sâdece Pencâb'a olmak üzere- 7 Hindistan seferi vardır: 1748, 1749, 1756, 1760, 1762, 1764, 1767.

Bugünkü Afganistan'ın hemen tamâmına hâkim olan Ahmed Şâh'ın Dürrânî İmparatorluğu, şu şekilde büyüdü: 1748: Lâhûr ve Multân (bütün Pencâb), 1754: Herât ve Meşhed (bütün Horâsân), 1757: Delhî'nin geçici işgali, 1821: Dêrâ İsmâil Hân (bütün Belûcistân). Sonra İmparatorluk yavaş yavaş bugünkü Afganistan sınırlarına çekildi. 1818'den Multân, 1819'da Kişmîr ve Dêrâ Gaazî Hân, 1808'de Lâhûr ve Amritsar, 1834'te Peşâver kaybedildi. 1797'de büyük devletler arasından çıkan imparatorluk, 1834'te aşağı yukarı bugünkü Afganistan'dan ibâret hâle geldi. En geniş şeklinde eyâletler: Sind, Belûcistân, Peşâver, Multân (yânî bugünkü bütün Pâkistân), Kişmîr

(Hindistan), Belh, Kâbil, Herât (bugünkü Afganistan). İmparatorluk ordusu 80.000 atlı + 40.000 piyâde, ayrıca topçu, nakliye vs. birliklerinden müteşekkildi. XIX. asrın ilk yıllarında bâzı eyâletlerin merkeze gönderdikleri vergi (1981 değerleriyle yaklaşık): Kişmîr 1,1 milyar dolar, Peşâwer 730 milyon dolar, Multân 140 milyon dolar (daha önceleri çok daha yüksekti).

Ahmed Şâh'ın 6 oğlu oldu. 3.'sü Süleymân Hân, 1773'te ağabeyi tar. öldürüldü. 1773'e kd. vezîr-i âzam olan Şâh Welî Hân'ın dâmâdı idi. Ah. Şâh'ın yerine oğlu Timur Şâh geçti. Farsca bir dîvânı vardır. =1. Gewher-i Nisâ Beğim b. Âlemgîr II (Hindistan pâdişâhı), izd. 1757. =2. Fülâne Beğim b. Şâhruh Avşar (İran), izd. 1772. =3. Yûsufzaylar'dan bir prenses (Zemân Şâh'ın ann.). =4. Dürrânîler'den bir prenses (Şâh Şücâ' ve Maḥmûd Şâh'ın ann.). Timur Şâh, tahta geçmeden önce, 16 yıl, babasının Pencâb (Lâhûr) vâlîliğini yaptı (1757-1773). Timur Şâh'ın 56 oğlu oldu ki, 1793'te öldüğü zaman 18'i hayatta idi. Bunlardan 5'i, 1793-1842 arasında tahta geçti. Timur Şâh'ın târîhî rolü olan 6 oğlu şunlardır (yaş sırası):

1. Maḥmûd Şâh (no.5) (taht şehri: Herât). Oğlu: Kâmrân Hân (no.8), vezîri Yâr-Muḥammed 'Alî tar. öldürüldü, yalnız Herât'ta saltanat sürdü; Afganistan vefîahdi: 1801-3=2 + 1809-18=9 + 1818-29=11 = 22.

2. Hâccî Fîrûzü'd-D. Hümâyûn Hân (Maḥmûd Şâh ile ayni anneden): Herât v. Oğlu Fülân Hân, amcası Maḥmûd Şâh'ın dâmâdıdır.

3. Zemân Şâh (no.3): babası Timur Şâh'a önce bu halef oldu. Oğlu: Kayşar Hân: vel. 1793-1801=8, Kişmîr v. 1806-8=2.

4. Şâh-Şücâ' (no.4): Fârsca dîvân sâhibi. Kişmîr v. 1809-12=3. 3. cülûsu Kan-dehâr'da 25.4.1839 ve Kâbil'de 7.8.1839'dadır. Oğulları: Timur Hân, Feth-Ceng Hân (Şâh) (no.9) ve Şâpûr Şâh (10): bununla 11.1842'de Dürrânîler'in Afganistan'da elinde kalan hiç bir yer kalmadı.

5. Sulân-'Alî Şâh (no.6).

6. Eyyûb Şâh (no.7).

2. Bârekzeyiler (1826 - 1973)

1. Dôst Muh. Hân b. Pâyende Hân (1819 + 1826b - 7.8.1839 = 13 + 11.1842 - 17.6.1863 = 21,7 = 34) (1788-Herât, 17.6.1863 = 75)

2. Welî Şîr-'Alî Hân b. Dôst Muh. (17.6.1863 - 1864 = 1 + 1868 - 21.1.1879 = 11 = 12) (1825 - 21.1.1879 = 54)

3. Muh. Â'zam Hân b. Dôst Muh. (1864 - 1868 = 4) (1809? - 12.10.1869 = 60)

4. Muh. Yâ'qûb Hân b. Şîr-'Alî (21.1.1879 - 7.1879 = 0, 6) (1849 - Derâdûn/Hindistan, 15.11.1923 = 74).

5. 'Abdû'r-Râḥmân Hân b. Muh. Efdal Hân b. Dôst Muh. (29.7.1880 - 29.9.1901 = 21, 2, 1) (1845 - 29.9.1901 = 56)

6. Sirâcû'l-Mille ve 'd-D. Ḥabîbu'llaah Hân b. 'Abdî'r-Raḥmân (29.9.1901 - 21. 3.1919 = 17, 5, 22) (2.7.1872 - 21.3.1919 = 46, 8, 20)

7. Amânu'llaah Hân b. Ḥabîbî'llaah (21.3.1919 - 14.2.1929 = 9, 10, 24) (Pagmân, 27.6.1892 - İsviçre, 24.4.1960 = 67, 9, 27)

8. 'İnâyetu'llaah Hân b.Habîbi'llaah (14-17.1.1929 = 3 gün) (doğ. 20.10.1888)
9. Muh. Nâdir Şâh b.Muh. Yûs. Hân b.Sul.-Muh. Hân b.Pâyende Hân (16.10.1929 - 8.11.1933 = 4, 0, 23) (Derâdûn/Hindistan, 10.4.1880 - 8.11.1933 = 53, 6, 28)
10. el-Mütewekkilîla'llaah Muh. Zahîr Şâh b.Nâdir (8.11.1933 - 17.6.1973 = 39, 7, 11) (doğ. 15.10.1914)
11. Muh. Dâwûd Hân b.Muh. 'Azîm Hân b.Muh. Yûs. Hân b.Sul.-Muh. Hân b.Pâyende Hân (başkan: 17.6.1973 - 27.4.1978 = 4, 10, 10) (1909 - 27.4.1978, kad = 69)

Bârekzeyîler veyâ Muhammed-zâyî hânedânı, Afganlar'ın Abdâlî (Dürrânî) boyunun Bârekzey dalının Muhammed-zây oymağının beyleridir. Sünnî-Hanefî'dir. Taht şehirleri Kâbil'dir. 1826b-17.6.1973 = 147 yıl devâm etmiş, ancak 1929'da hânedânın başka bir dalı iktidâra gelmiştir. 1973'ten sonra da 27. 4.1978'de öldürülünceye ve komünistler iktidâra gelinceye kadar, bu hânedânın bir prensi Afganistan'ı başkan olarak yönetmiştir. 1819'da bir kaç hafta için Kâbil'e hâkimiyeti buna eklemek icâb eder. Maamâfih Bârekzeyîler'in Dürrânîler'i tamamen tasfiye edip ülkenin tamamını ele geçirmeleri târihi ancak 11.1842'dir. Bir de 1929'da 9 aylık bir saltanat fâsılası vardır. Herât'ta ise 11.1842-1863b arasında 21 yıllık bir İran (Kaçar) hâkimiyeti devresi mevcuttur. Kuzeydeki Türkmen ve Özbek hanlıklarına gelince, bu küçük emîrlikleri Dost Muh. Hân, birer ikişer ortadan kaldırarak, sonunda bütün Güney Türkistân'ı ilhâk etmiştir. Resmî diller Farsca ve Afganca'dır. Afganca'nın resmî dil olarak Farsca yanında takarrür etmesi ve Kâbil'in mutlak başkent olması, gene bu hânedân zamânındadır. Afganistan kralları, 1929 sonuna kadar "hân", ancak bu târihte "şâh" diye anılmışlardır (Doğu Türk dünyasında zamanla bu iki kelimenin mânâsı çok düşmüş, alelâde prenslere, hattâ hânedân mensûbu olmıyan beylere "hân" ve bâzan alelâde krallara "şâh" denmiştir; Batı Türkleri'nde yâni Osmanlılar'da ise bu iki kelime, 1922'ye kadar, dâimâ pâdişâha tahsis edilmiş ve "imparator" derecesini kaybetmemiştir). 1919'a kadar Afganistan hükümdarlarına "emîr", bu târihten sonra "melik = kral" denmiştir. Bu hânedân zamânında 1919'a kadar İngiltere, Afganistan'a nüfûz etmiş, bir kaç başarısız istilâ teşebbüsünde bile bulunmuş, İngilizler, Kâbil'e, Herât'a, Afgan Türkistânı'na kadar muntazam ordu sokmuşlar, sonunda çıkarılmışlardır. Mahallî feodal beylerin ve hânedân prenslerinin ellerinde tuttıkları toprak, hattâ ülkelerdeki hâkimiyet iddiaları, merkezî bir krallık teşkilini çok zorlaştırmıştır. 1919'a kadar Afganistan, başka devletlerle dış münâsebet kuramamış, içine kapanık kalmış, eski ehemmiyetini kaybetmiş, dünyâya açılammış, çok gerilemiştir. XX. asırda Osmanlı, sonra Türkiye Cumhuriyeti subayları ve mütehassısları, Afganistan'ı modern müesseselerle donatmışlardır. Ancak bugüne kadar ülkede tek demiryolu yapılmamıştır, tek nüfus sayımı yoktur. Per capita gelir ve GSMH da son derece düşüktür (ileride Afganistan bahsine bk.). Gene bu hânedân, Afganistan Türkleri'ne eşit muâmele etmemiş, Ârî ırkçılığı yapmış ve Türkler'i çok ezmiştir (bilhassa XX. asırda). Afganistan, yalnız Müslümanlar'ın yaşadığı, başka dinden kimse'nin olmadığı bir ülke durumuna gelmiş, ancak Şîî azınlık Sünnîliğe çevrilememiştir. Gene Afganistan, benim bildiğim kadarıyla, hükümdârının belirli bir Sünnî mezhebe

olmasını şart kılan târîh boyunca görülen tek Müslüman devletidir. Kral için Hanefî mezhebinde olmayı şart koymuştur. Hâlbuki Sünnî devlet ve hânedânlarda böyle bir şart konmaz. Nazarî olarak 4 Sünnî mezhebdan istenene geçilebilir, aynı derecede meşrû sayılır. Osmanlılar bile böyle bir şart koymamışlardır. Gerçi bütün Osmanlı hükümdar, şehzâde ve sultân'ları Hanefî'dir. Ancak -nazarî olsa da- Şâfiî veya Hanbelî yahut Mâlikî olmaları için hiç bir mânî yoktu.

Hânedânın atası, Haccî Cemâl Hân, Ahmed Şâh Dürrânî'nin generali idi. Bunun oğlu Pâyende Hân, 28 yıl (1773-1801) Timur Şâh Dürrânî ile oğlu Zemân Şâh Dürrânî'nin vezîr-i âzamı (başbakan) oldu ve idâm edildi. Pâyende Hân'ın 21 oğlu içinde târîhî rolü bulunanlar şunlardır: büyük oğlu Feth-'Alî Hân (Dürrânîler'in vezîr-i âzamı, 1818'de Mahmûd Şâh tar. idâm ettirildi), 2. oğlu Muh. 'Azîm Hân (ölm. Kâbil 1823), 3. oğlu Kûhen-dil Hân (1853'e kd. Kandehâr v.), 4. oğlu Cebbâr Hân, 20. oğlu Döst Muh. Hân (aş.bk.) ve 21. (en kç.) oğlu Sul.- Muh. Hân. Bu sonuncusu, Döst Muh.'in Peşâver vâlîsi oldu ve 1835'te 100.000 kişilik ordu ve 400 top ile, Pencâb'da Sihler'i tehdîd etti. Döst Muh. ve Sul.- Muh., hânedânın iki dalının başıdurlar. Önce Döst Muh. şûbesini görelim:

Döst Muh. (no.1), Şîî bir Türk anneden doğdu. Kürrem Şîîleri'nden Bangaşlar'dan bir kızla (Âzam ve Efdal'in ve Welî-Muh.'in ann.) ve Bârezaylar'ın Popalzay oymağından bir kızla (Hayder, Ekber, Şîr-'Alî, Muh. Emîn ve Muh. Şerîf'in ann.) evlendi. 1819'da 31 yaşında Dürrânîler'e isyân ile muvakkaten Kâbil'i ele geçirdi. 1826b'ya kadar 7 yıl Buhârâ'ya sığınıp orada yaşadı. 1826b-1839'da tekrâr Afganistan'ın mühim kısmını ele geçirdi ve "emîr-i kebîr = büyük prens, büyük-duka" unvânını aldı, 1835'te resmen kendini Afganistan hükümdârı ve Dürrânîler'i sâkıt ilân etti. 1839-42 arasında İngilizler'ce yakalanıp 3 yıl Kalküta'da hapsedildi. 1842'de dönüp bu sefer bütün Afganistan'ı ele geçirdi. 1863'te, 1842'den, 21 yıldan beri İran'ın elinde bulunan Herât'ı aldığı sırada, Herât'da 75 yaşında öldü. Târîhî rolleri olmıyan ve küçük ölen 16 oğlu dışında oğulları (yaş sırası):

1. Muh. Efdal Hân (1807?-10.1867=60?): en by. oğlu. Belh (Güney Türkistan) v. 1864-7, Kâbil v. 1864-10.1867. Oğlu: 'Abdü'r-Rahmân Hân (no.5): nüzûlden öldü. Kâbil'den tahta çıkuktan 14 ay sn. 4.10.1881'de Herât ve Kandehâr'da da hükümdar tanındı. 11 yıl Semerkand'da mültecî ol. oturdu (1868-1879). =Bîbî Halîme (hânedânın kabîlesi olan Muhammedzeyler'den) ('Umer'in ann.), =Bîbî Gülrîz Wâhânî, izd. Semerkad, 1871 (Habîbullaah ve Naşrullaah Hânlar'ın ann.). 'Abdü'r-Rahmân'ın oğulları için aş. bk.

2. Muh. Ekber Hân (1809?-1849 = 40?): 2. oğlu. 26.12.1841'de İngiliz Sir W.H. Macnanghten'i öldürttü.

3. Golâm-Hayder Hân (1809?-1858 = 49?): Vel. 1819 + 1826b-7.8.1839 = 13 + 11.1842 - 1858 = 16 = 29.

4. Muh. Âzam Hân (no.3): Kuram v., sn. Kâbil v. 10.1867-68. Bir kızı dışında oğlu: İshâq Hân (1851-19xx): vel. 1864-68=4, Belh-Güney Türkistan v. 1880-88=8, isyân etti, Taşkend, sn. Buhârâ'da oturdu.

5. Welî Şîr-'Alî Hân (no.2): 5. oğul olmasına rağmen babasının yerine - Bârekzeiler'den 2. hükümdâr ol.- geçti. Vel. 1858 (ağabeyinin yerine)- 17.6.1863=5. Mezâr-ı Şerîf'de (Güney Türkistân) öldü. Lâlpura hânının kızı ile evlendi (Yâ'qûb ve Eyyûb'un ann.). Oğulları (yaş sırası): 1. Muh. 'Alî Hân (ölm.1865) (vel. 17.6.1863-1864=1). 2. 'Abd.- Cân Hân (ölm. 17.8.1878) (vel. 1868-17.8.1878=10). 3. Muh. Yâ'qûb Hân (no.4): 1863'te Herât'ı eline geçirdi. 1879'da amcasının yerine 6 ay için Afganistan hükümdârı oldu. Hindistan'a sığındı ve orada 44 yıl yaşayıp öldü. Oğulları: Mûsâ Cân Hân (Kâbil ve Kandeğer: 7.1879-22.7.1880=1), Kâzım Hân ve Yûnus Hân (bunun oğlu 1901 doğumlu 'Umer Hân ve kızı 1912 doğumlu Gül Beğim). 4. İbr. Hân. 5. Eyyûb Hân (1855-19xx): Şîr-'Alî'nin kç. oğlu. Kandeğer ve Herât v.7.1879-4.10.1881=2, 3. 27.7.1880'de İngiliz generali Burrows'un ordusunu Meywend meydan muhârebesinde imhâ etti. 1874-79'da Meşhed'de oturdu. Hindistan'da öldü. Oğulları: Muh. 'Umer ve Serwer Hânlar (bu sonuncusu Allaahâbâd'da yaşadı).

6. Muh. Emîn Hân: Kandeğer v.

7. Muh. Şerîf Hân: Ferah-Sirişk v.

8. Feyz Muh. Hân: Şîr-'Alî ile aynı anneden.

9. Welî Muh. Hân.

'Abdül-Rahmân Hân'ın (no.5) oğulları (yaş sırası): Habîbullaah (aş.bk), Nasrullaah (7.4.1875) (müdd. 21.3.1919), Emînullaah (12.10.1885), Muh. 'Umer (16.9.1889) ve Golâm-ı 'Alî (3.9.1890) (Celâlâbâd'da katledildi).

Habîbullaah Hân (no.6): babasına halef oldu. Annesi Wahânlı Gülrîz'dir. Vel. 29.7.1880-29.9.1901=21, 2, 1. 21.7.1905'te "emir-i kebîr" yerine "melik" sanını aldı. Celâlâbâd'da katledildi. 22.3.1905'te İngiltere ile yeni bir muâhede yaptı. Kızları: Şafwet Kamerül-Benât (1902) =Şâh-Muh. Hân Gaazî (1887) (izd.1920) (çocukları için aş.bk.) ve Safriyye Semârû's-Sirâc (1904) =Şâh-Welî Hân (1881) (izd. 1920) (aş.bk.). Habîbullâh Hân'ın oğulları: 'Inâyetullâh (no.8, aş.bk.), Hayâtullaah (29.12.1888), Amânullaah (no.7, aş.bk.), Muh. Kebîrullaah (4.10.1895) (Hindistan'da yaşadı), Esedullaah (23.5.1910) (hâssa alayı kum.), 'Abdül-Mecîd (kç. öldü), 'Abd. (18.11.1915).

'Inâyetullaah Hân (no.8): 4 yaş kç. kardeşi Amânullaah hal' edilince 3 gün için tahta çıkarıldı. Sonra İran'da yaşadı. =Kokah (Köke) Tarzî (1895) (Melike Süreyyâ'nın ablası) (izd. 1914). Çocukları: Muh. Kebîr (3 gün vel.), Hediyyetullaah, Esedullaah (1910), 'Ubeydullaah (1915) ve daha 9 prens ve prenses.

Amânullaah Hân (no.7) (Pagmân, 27.6.1892-İsviçre, 26.4.1960) (annesi 'Ulyâ Hazret 1965'te öldü). Vel.29.9.1901-21.3.1919=17, 5, 22. Afganistan'ı terkî: 23.5.1929. Kraliçe ile Türkiye'yi resmî ziyâreti: 20.5.1928 (1927 ve 1929'da da Türkiye'ye uğradı). =1. talâk, =2. Süreyyâ Tarzî Şâh-Hânım [Melike Süreyyâ'nın hemşiresi 'Azîze Hn. =Seyyid Kaasim Hân (Afganistan'ın Ankara büyük-elçisi), çocukları: Zübeyr Hân, doğ. İst. 1934, SBF me'zûnu, TC tab'ası]. (Şâm 1897 21.2.1969) (izd. 1914). Serdâr Mahmûd Beğ-Hân (Kâbil, 1866-İst.1935) b.Golâm Muh. Hân. Mahmûd Tarzî hâriciye nâzırı idi ve 1929'da Roma'ya yerleşti. Eşi Kokah (Köke) Hn. b.Şâh-Gaazî Şîr-Dil Bârekzey (nâzır)'dir. Mahmûd Tarzî'nin cem'an 5 kız ve 5 oğlu

olmuştur. Bunlardan 'Abdül-Wehhâb Tarzî, İstanbul Üniversitesi Farsca lektörü idi ve bir çok eseri Farsca'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir. Amânullaah Hân, zevcesi ile 1929-1960 arasında 31 yıl Roma'da yaşadı. Onunla halefi arasında 9 ay Afganistan, "Emîr Hâbibullaah" sanını takınan Beççe-i Sâkâ (Sekaw) adlı bir Tacik (Türkistanlı İranlı) mürtecînin elinde kaldı ki, Humeynî'nin prototipidir. 3.11.1929'da hîleyle idâm edildi. Amânullaah'ı, Batı tarzında devrimler yapuğu için devirmiş, bilhassa kadınları açmak ve zevcesini açık gezdirmek sebepleriyle ithâm etmişti. Amânullaah, Atatürk'ü, Türkiye ile Afganistan ve Atatürk ile kendi arasındaki büyük şart değişikliklerini kavrayamaksızın taklid etmek istemişti. Amânullaah Hân'ın çocukları (yalnız ilki ilk zevcesinden):

Hidâyetullaah (1912) (vel. 21.3.1919-7.6.1921=2, 2, 17) (1919'dan beri Paris'te), Emîne (14.5.1915, ressam), 'Abîde (10.10.1917), Dr. Mâile (13.4.1920), Rahmetullaah (7.6.1921) (vel. 7.6.1921-14.2.1929=7, 8, 7) (Roma'da), Â'dile (28.10.1925), Hasenullaah (3.10.1926), Hindiyeye (Bombay, 7.6.1929) ve Nâciyye (Roma, 20.6.1930)=İlter Doğan (1931) (izd. İst. 16.12.1957).

Amânullaah Hân'dan 9 ay sonra tahta, hânedânın 2. dalı geçti. Bu dal Dôst-Muḥ. Hân'ın (no.1) kardeşi Sul.- Muḥ. Hân b.Pâyende Hân'dan inmektedir. Sul.- Muḥ.'in oğulları: Yahyâ, Muḥ. Zemân, Zekeriyâ, Muḥ. Yûs. ve Feth-Muḥ.- Zekeriyâ'nın oğlu Tâc-Muḥ., onun oğlu Gül-Muḥ. (doğ. 1876), onun oğulları da Feyz-Muḥ. (1891, maârif, sn. hâriciye nâzırı) ve Sul.- Ah. (1904) Hânlar'dır.- Yahyâ Hân'ın (Hindistan'da yaşadı) Hamdân-Sul.'dan olma oğulları Muḥ. Âşaf (doğ. 1866) ve Ah.-Şâh (doğ. 1891, saray nâzırı) Hânlar'dır. Bu sonuncunun kızı 'Umeyre, Zâhîr Şâh (no.10) ile evlenip me-like oldu (aş.bk.). Muḥ. Âşaf'ın oğlu Sül.- Cân (doğ. 1881, Bedaḥşân v., general), onun oğulları da Ah.'Alî (doğ. 1898, maârif nâzırı) ve 'Alî -Şâh (1900) Hânlar'dır.- Muḥ. Yûs. Hân b.Sul.- Muḥ.Hân b.Pâyende Hân'ın oğulları (yaş sırası):

Muḥ. 'Azîm Hân (Derâdûn/Hind.1875 - 6.6.1933=58) (Berlin'de elçi iken öldürüldü), Nâdir Şâh (no.9, aş.bk.), Şâh Welî Hân (doğ. Derâdûn 1881) (Paris, Vichy, Londra, Karaçi sefiri) = Safriyye b.Amânillaah Hân (1904, izd. 1920) (oğulları: Ah. Welî 1921, 'Abdül-Welî 1925, Welî-Şâh 7.1926 Hânlar), Muḥ. Hâşim Hân (Derâdûn 1884 - 26.10.1953 = 69) (başbakan: 1929-12.1946=17), Serdâr Şâh Maḥmûd Gaazî Hân (aş.bk.) ve Muḥ. 'Alî Hân (Derâdûn 1891) (Roma 1926-7, Londra 1938-47 elçileri, 1947'de hâriciye n.) (çocukları: Muḥ. Welî, Hamîde, Emîne).- Şâh-Maḥmûd Gaazî (Derâdûn 1887 - 15.12.1959 = 72), general olup, harbiye n., Celâlâbâd v., 12.1946-6.9.1954=8 müddetle ağabeyinin yerine başbakan oldu=Şafwet b.Amânillaah Hân (1902, izd.1920), çocukları: Kamer-Sul. Beğim (1921), Zalma'î Hân (1923), Sul.- Maḥmûd Hân (1925), 'Aliyye Beğim (1926), 'Umeyre Beğim (1927), Nazîfe Beğim (7.1928), Latîfe Beğim (8.1930), Şâh-'Abdül-Azîm Hân (8.1932), Nâciyye Beğim (1.1934).

Muḥ. 'Azîm Hân b.Muḥ. Yûs.'un çocukları: Muḥ. Dâwûd Hân (1909) (sırasıyle başbakan, dâhiliyye n., başbakan 6.9.1954, harbiye n.) (no.11: devlet başkanı). Amca-oğlu ve eniştesi olduğu Zâhîr Şâh'ı devirerek gûyâ cumhûriyet ilân etti ve başkan oldu. Bunun komünist tertîbi olduğunu anılamadı. Komünistlerce katledildi. Bk. Afganistan (aşağıda). 'Azîm Hân'ın 2. oğlu: Muḥ. Na'im Hân (1910) (hâriciye n., başbakan yard.), 'Azîm Hân'ın kızı: Â'îşe Beğim (1920).

Muḥ. Nâdir Şâh (no.9): İlk def' hân yerine şâh unvânı ile tahta çıktı ve hânedânın 2. dalının ilk hükümdârı oldu. 1905'e kadar kardeşleri ile Hindistan'da yaşadı. 1929'a kd. harbiye n. ve başkumandan oldu. Becce-i Sâkâ ihtilâline son vererek tahta çıktı, fakat 4 yıl sn. katledildi. Çocukları: Zâhîr Şâh (no.10) (aş.bk.), Zehrâ Beğim (1915) =Muḥ. Dâwûd Hân (no.11) (yk.bk.), Zeyneb Beğim (1919), Sultân Beğim (1920), Belqîs Beğim (1922).

Muḥ. Zâhîr Şâh (no.10): vel.16.10.1929-8.11.1933=4, 0, 23. 19 yaşında tahta çıktı ve 40 yıla yakın tahtta kalarak hânedânının rekorunu kırdı. =Umeyre Beğim b. Serdâr Ah.- Şâh Hân (yk.bk.) (1915?, izd. 7.11.1931). Türkiye'yi resmî ziyâreti: 25.8.1957. Çocukları: Belqîs Beğim (1932), Muḥ. Ekber Hân (10.8.1933), (vel. 10.8.1933-), Meryem Beğim (1936), Ah.- Şâh Hân (23.9.1934) (2.vel.), Muḥ. Nâdir Hân (1941) (3. vel.), Şâh-Mahmûd Hân (1946), Dâwûd Hân (1949).

VIII

İNDONEZYA ve MALAYA

Güney-Doğu Asya İslâm Devletlerinin Başlangıcı

Güneydoğu Asya, Uzak Doğu'nun güney kesimidir. İndonezya adaları ile Malaya yarımadası ve Filipinler'in güney adaları (Mindanao, Palawan, Sulu), bu kesimin Müslüman ülkeleridir. Hatt-ı istivâ (ekvator çizgisi), İndonezya adalarından geçer (Sumatra, Borneo, Selebes). En yoğun nüfusunun bulunduğu Cava adası, Ekvator'un güneyinde, yâni Güney Yarıküre'de kalır. O asırlarda seyrek nüfusla meskûn olan bu adalara Müslüman dînini Arab tâcirler, göçmenler, misyonerler getirdiler. Yerli kaynak fıkhdânından dolayı ilk İslâm devletlerini de bilemiyoruz. İslâm dîni bu adalara gelmeden önce Brahman dîni kuvvetli idi. Müslümanlar, Brahman dînini silip süpürmüşler, bu dîni çok geriletmişlerdir. Fakat ekseriyet yine putperest idi. Hristiyanlık sonraki asırlarda girmiştir. Putperestlik bugün de silinmemiştir.

1- Cava

Cava'da Hindû (Brahman) krallıkları: doğuda Macapahit (Bali ve Lombok dâhil) (1478'de söndü), batıda Pacacaran (1530'da söndü). Cava'ya İslâm 1400'e doğru geldi. Macapahit kralları Vikramarvaddhana (1386-1429) ve bilhassa Kertawicaya Bhre Tumapel (1447-1451) zamanlarında yayıldı. 1540'ta Sumbawa ve Lombok'ta ihtidâ başladı. Bu arada küçük Balabangan Hindû krallığı 1613'e kadar devâm etti. 1478'de Macapahit krallığı dağılınca, Bali krallığı (Lombok dâhil) teşekkül etti. İlk Bali kralı

Dewa Agung'tur (1478-). Son Bali kralı, 1849'da Holanda adaya el koyuncaya kadar hüküm süren Karong-ase'm'dir. Bu krallık, 1839'da Lombok adasını Mataram krallığına bıraktı. Mataram hânedânından Lombok prensleri: Râcâ Anak Agung Ngrurah Ketut Karang-ase'm (1839-1870=31) ve oğlu Râcâ Agung Gede Karang-ase'm (1870-18.11.1894=24). Bu târihte adayı Holanda ilhâk etti ve bu son race 5.1895'te Cakarta'da öldü.- 1526'da Batı Cava'da Bantem sultânı Sunan Gunung Cati (1526-1552) ihtidâ etti.

1478'de Sultân Raden Patak, Cava Macapahit Hindû krallığını (merkezi Demak) yıktı. Cava'da Müslüman devletini kurdu. Sonra Cava; Demak (Bintoro), Giri ve Şeribon Müslüman krallıklarına bölündü. Bu arada Mataram Müslüman prensleri 'susuhunan' unvânı ile temâyüz ettiler (Senopati Sutawicaya 1582-1601, Orta Cava'da). Bu hânedân, 1604'te krallık hâline geldi ve 1704'e kd. devâm etti. Mataram Müslüman krallığı, bütün Cava'yı ihtivâ etti. İndonezya-Malaya krallıklarının hemen hepsi gibi Sünnî-Hanefî'dir.

1704'te Cava Mataram krallığı, Surakarta (bir müddet sn. söndü), Susuhunan prenslikleri ile hükümdarlarına ' 'sultân' ' denen Cokyakarta krallığına ayrıştı.

V. 'Abdurrahmân, 3 yaşında Dipo Negoro'nun niyâbetinde ' 'Rodgo sultânı' ' olarak tahta çıktı. Holanda tar. ilhâk edildi. 1825-30 arasında Cokyakarta-Holanda harbi sonunda, sultânlık, Holanda'ya şu toprakları terketti: Banyumas, Bagelen, Madiun, Paçitan, Kidiri. 1905'te eski Cokyakarta, yeni Rodgo sultânının elinde sâdece 143 km² toprak ve 1.119.000 nüfus kalmıştı. Bu arada Cava'da 2 prenslik daha teşekkül etti ve Holanda'ca ilhâk olundu: Pangeran Adipati Arya Mangku Nagara ve Pangeran Adipati Arya Palu Â'lem. Holanda umûmî vâlisi HermanWillem Deandels (1808-11) Cava'da ilk Holanda yönetimini kurdu ve adayı itâate aldı. Cava ve çevre adalar 1811'de geçici İngiliz yönetimine düştü. 1816'da Holanda geri aldı. Bu yıllarda İngiliz umûmî vâlisi ünlü Thomas Stamford Raffles idi. 1.1.1870'de Holanda Doğu Hind Şirketi lağvedilerek, varlığı Holanda devletine geçti. Cava'nın fethi için Holanda, 1825-30 Cava ve Sumatra'nın fethi için (merkez) Padris (Menangkabau) (1821-39) savaşlarını yaptı. Genel vâli Johannes van den Bosch (1830-34), büyük çaba gösterdi. Açe Harbi ve Kuzey Sumatra'nın fethi için savaş ise çok uzun sürdü (1873-1904).

Batı Cava'da 1530'da sönen Hindû Pancacaran krallığı yerine Müslüman Bantam krallığı kuruldu. Borneo'nun Sambas bölgesini de içine alıyordu. İlk 4 hükümdar pangeran (prens) iken 1596'da ' 'sultân' ' unvânını aldılar. 1775'e doğru Holanda himâyesine geçti. Bantam hükümdarlarının ilkinin babası, Şeribon Brahman başrâhibidir.

I- Demak Sultânları: 1478 - 1550 = 72

1) Raden Patah Senapati 1478, 2) oğlu Pangeran Sabrang Lor Adipati Yûnus 1518, 3) Pangeran Tranggana (kardeşi) 1521, 4) oğlu Pangeran Pravata 1546-1550?.

II- Bantam Sultânları: 1526 - 1832 = 306

1) Sunan Gunung-Cati Nûrû'd-Dîn İbr. (Bantam ve Cakarta sultânı olup 1526'da ihtidâ etti) 1526, 2) oğlu Mewlânâ Hasenû'd-Dîn 1552, 3) oğlu Mewlânâ Yûnus 1570, 4) oğlu Mewlânâ Muḥ. 1580, 5) oğlu Ebû'l-Mefâhîr Muḥ. 'Abdû'l-Kaadîr Maḥmûd Ageng 1596-1651, 5a) ortak hükümdâr Ebû'l-Me'âlî Aḥ. Raḥmetullâh 1632a-1634, 6) 5

oğlu 'Abdü'l-Fettâh Agong 1651, 7) oğlu 'Abdü'l-Kahhâr Hâccî 1682, 8) oğlu Muh. Yahyâ 1687, 9) kardeşi Muh. Zeynü'l-Â'bidîn 1690, 10) oğlu Muh. Zeynü'l-Â'rîfîn 1733, 11) zevcesi Ratu Şerife Fâtıma 1748, 12) 9 oğlu Muh. 'Wasî'ü'l-Halîmîn 1750, 13) oğlu 'Abdü'n-Nâsır Muh. Â'rîf Zeynü'l-Â'sîqîn 1753, 14) oğlu Muh. 'Alâüddîn 1777, 15) kardeşi Muh. Muhyiddîn 1802, 16) 14 oğlu 'Abdü'n-Nâsır Muh. İshâq, 17) kardeşi 'Abdü'l-Mefâhîr Muh. 'Alâüddîn 1808, 18) 15 oğlu Muh. Seyfüddîn 1810-1811 + 1816-1832, 19) Ah. 1811-1813, 20) Muhyiddîn 1813-1816.

III - Mataram Sultânları: 1582 - 1755 = 173

1) Panembahan Senepati İngalaga 1582, 2) oğlu Mas Colang Panembahan Krap-yak 1601, 3) oğlu 'Abdu'r-Rahmân Agung 1613, 4) oğlu Prabu Amangkurat I 1645, 5) oğlu Amangkurat II 1677, 6) oğlu Amangkurat III 1703, 7) 3 oğlu Pakubuwana 1705, 8) oğlu Amangkurat IV 1719, 9) oğlu Pakubuwana II 1725, 10) oğlu Pakubuwana III 1749-1755.

Mataram Sultanlığı, Madura adası ile bağlantılıdır. Ada 5.472 km² ve 1971 sayımında 2.385.000 n. olup bunun yalnız 7.000'i Gayri Müslim idi. 4 il'e ayrılıyordu: Pemekasan, Sempang, Bangkalan ve Sumenep (veyâ Sungenep). Sempang veyâ Sambang'ın ilk prensi Lambu Peteng, Macapahit kralı Bra Vicaya ile Ghampa prensesinin ihtidâ eden oğlu şeklinde sunulmaktadır. 1624'de Sumenep sultânı Agung, bütün adayı aldı ve Prens Agga Dipa'yı vâli yaptı. Batı Madura prenslerinden inen raden Truna Caya, 1670'de hâlâ Mataram susuhunan'ına tâbî olarak nüfûzunu muhâfaza ediyordu. 1683'de adanın doğusunu Holanda Şirketi (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) işgal etdi. 1743'de adadaki yerli prenslerin tamâmı, Holanda'nın metbûluğunu kabûl etdiler. 1885'de Holanda, prensliklerin hepsini ilga ile adayı doğrudan ilhâk etti.

Moluk adalarında önce 1495'te Ternat adasında Gresik sultânı ihtidâ etdi. Sum-bawa ve Lombok 1540 ve 1550'ye doğru müslüman oldu.

IV - Cokyakarta Sultânları: 1755 - 1949 = 194

1) 8. Mataram sultânı IV. Amangkurat'ın (1719-25) oğlu 'Abdu'r-Rahmân Amangkubuwana I 1755, 2) oğlu 'Abdurrahmân Amang. II 1792, 3) oğlu 'Abdurrahmân Amang. III 1810, 4) oğlu 'Abdurrahmân Amang. IV 1814, 5) oğlu 'Abdurrahmân Amang. V 6.12.1822(doğ. 1819), 6) kardeşi 'Abdurrahmân Amang. VI 1855, 7) oğlu 'Abdurrahmân Amang. VII 1877, 8) 'Abdurrahmân Amang. VIII 1921, 9) 'Abdurrahmân Amang. IX 1939-1949.

V - Surakarta Susuhunan'ları: 1755 - 1949 = 194

1) Son Mataram sultânı Pakubuwana III (1749 - 1755) 1755, 2) oğlu Pakubuwana IV 1788, 3) oğlu P.V 1820, 4) oğlu P.VI 1823, 5) 2 oğlu P.VII 1830, 6) kardeşi P.VIII 1858, 7) 4 oğlu P.IX 1861, 8) P.X 1893, 9) P.XI 1939, 10) P.XII 1944-1949.

İlk Holandalı tâcir denizciler Cava'ya 1596'da geldiler. 1619'da Cakarta iskelesine Batavia adını vererek Holanda Doğu Hind Şirketi, burada merkezini kurdu. 1628 ve 1629'da Mataram Sultânı, Batavia'yı almak için iki taarruz yaptı, başaramadı.

2. Makassar (1565 - 1816)

Makassar, Selebes (Ar. Sâleb) adasının merkezidir, adanın güney-batısındadır. 1505'te ihtidâ başladı. Burada kurulan (1565) devlet, adanın orta ve güneyi ile Küçük Sunda adalarından bâzılarını ihtivâ ediyordu. Hânedân putperest iken, 1603'te Müslüman oldu. Devlet 1565-1816=251 yıl devâm etti. 2.9.1816'da Holanda, bu prensliği ilhâk etti. İlk hükümdârlar:

1. Tunicallo (1565-1590=25)
2. 'Alâ'ü'd-D. (1590-1639=49)
3. Karaeng Matowaya (1639-)

Bununla berâber bu kesime İslâm XV. asırda girdi. Halmahera adası (merkez Ternate) sultânı daha 1495'te ihtidâ etti ve daha bu târihte Yeni Gine'nin batı sâhillerinde ihtidâlar başladı. Sâleb adasının kuzeyinde ise Bolaang-Mongudu devleti 1686'da Hristiyan oldu (Kral Jacobus Manopo 1686-1709). Son Hristiyan kral Jacobus Manuel Manopo 1844'te ihtidâ etti. XVI. asırda Batyan sultânı Zeynü'l-Â'bidîn, Yeni Gine'nin batı sâhillerine ve adalarına da hâkim oldu ve 1606'da Yeni Gine batısında ihtidâlar çoğaldı.

3. Sulu (1475 - XX. Asır)

Sulu adaları, Borneo adasının kuzey-doğusu ile Filipinler'in güneyindeki Mindanao büyük adasının güney-batısı arasında uzanan küçük adalardır. Adaların kuzeyindeki Palawan adası ile arasındaki Büyük Okyanus (Pasifik) parçasına Sulu Denizi ve, adaların güneyindeki Selebes adası ile arasındaki denize de Selebes denizi denir. Sulu, Palawan ve Mindanao adaları, Filipinler'in Müslüman çoğunlukla meskûn kısmıdır. Mindanao'da 1475 yılında Cohor'lu (Malaya) Ebû-Bekr Şerîf Muh. Kabungsuan ilk Müslüman hânedânını kurdu ve bir Malaka Prensesi ile evlendi. Bu Sulu devletinin merkezi, Jolo limanı idi ki, Sulu adalarının en irisi olan Jolo adasının kuzeyindedir. Devlet zaman zaman Sulu adaları dışında Palawan ve büyük Mindanao adalarını, hattâ başka Filipin adalarını ve Manila'yı bile ele geçirerek, Luzon adasına kadar uzandı ve Filipinler'in en büyük kısmına hâkim oldu (*Encyclopaedia Britannica*'da *Philippines* ve *Sulu* maddeleri). Sulu sultânı, 1878'de İspanya'ya ve 1898'de A.B.D.'ne tâbî oldu. İlk İslâm misyoneri Sulu'ya 1380'de geldi. İlk hükümdar Raca Baginda ve halefi olan dâmâdi Ebû-Bekr'dir. Başkent Jolo adasında Bwansa idi.

Sulu Sultânları (1450 - 1915 = 465): 1) Şerîfü'l-Hâşim 1450?, 2) oğlu Kemâlû'd-Dîn 1480?, 3) kardeşi 'Alâüddîn, 4) Emîrû'l-Ümerâ, 5) Mu'izzü'l-Mütewâdi'n, 6) Nâşrû'd-Dîn I, 7) Muh.ü'l-Halîm, 8) Batarah Şâh Tengah 1596?, 9) Müwellid Wâşit 1610?-1650, 10) Nâşrû'd-Dîn II 1645?-1648, 11) 9 oğlu Şalâhü'd-Dîn Bahtiyâr 1650?, 12) 'Alî Şâh 1680?, 13) Nûrû'l-Â'zam Sultâne (kadın), 14) el-Hakunû, 15) 11 oğlu Şihâbü'd-Dîn 1685?, 16) kardeşi Muşt. Şeffî'ü'-Dîn 1710?, 17) kardeşi Bedrû'd-Dîn I 1718? 18) 15 oğlu Nâşrû'd-Dîn 1732, 19) 17 oğlu 'Azîmü'd-Dîn I 1735, 20) kardeşi Mu'izzü'd-Dîn 1748, tekrâr 'Azîmü'd-Dîn I 1764, 21) 19 oğlu Muh. İsrâil 1774, 22) oğlu 'Azîmü'd-Dîn II 1778, 23) 19 oğlu Şerefü'd-Dîn 1791, 24) oğlu 'Azîmü'd-Dîn III

1808, 25) kardeşi 'Aliyyü'd-Dîn 1808, 26) kardeşi Şâkirullâh 1821, 27) 24 oğlu Cemâlî'l-Kirâm I 1823, 28) oğlu Muh. Faql 1842, 29) oğlu Cemâlî'l-Â'zam 1862, 30) oğlu Bedrî'd-Dîn II 1881, 31) kardeşi Cemâlî'l-Kirâm II 1884-1915, 32) 19 neslinden Hârûnî'r-Reşid 1886-1894.

Magindenao (Mindanao) Sultânları (1645 - 1888 = 243) : 1) Kudret Nâsırî'd-Dîn 1645?, 2) Dundang Tidulay Seyfüddîn 1671?, 3) 'Abdurrahmân 1678?, 4) Kahhârü'd-Dîn Kuda 1699?, 5) Beyânî'l-Enwâr 1702?-1745, 6) Muh. Câ'fer Şâdık Manâmir 1710?-1733, 7) Tâhirî'd-Dîn 1736?-1748, 8) Muh. Hayrî'd-Dîn 1748?, 9) Pahârü'd-Dîn 1755, 10) Kibad Sahriyal 1780?, 11) Kawasa Enwârü'd-Dîn 1805?, 12) İskender Kudretullâh Muh. 1830?, 13) Muh. Makakwa 1854, 14) Muh. Celâlü'd-Dîn Pablu 1884-1888.

4. Borneo

Borneo, İndonezya'nın ve Asya'nın en büyük adasıdır. Dünyâ adaları içinde de Grönland ve Yeni Gine'den sn. 3.'dür (743.143 km²). Sumatra (425.143 km²), Madagaskar'dan sn. dünyânın 5. adasıdır. Sâleb (189.035 km²) dünyânın 8., Cava (126.703 km²) 10., Filipinler'den Mindanao 16.(98.681 km²) büyük adasıdır. Ancak bugün (1981) dünyânın en nüfuslu adası Honşû (Japonya), dünyâ 2.'si Cava, 3. Büyük Britanya adalarıdır (10 milyondan fazla nüfusu diğer adalar: Formoza, Sumatra, Kyûşû, Luzon, Seylan, Seleses=Sâleb, Küba).

Güney Borneo'da XV. asırda ihtidâ eden Bancarmasin sultanlığı 1826'da Holanda'ya ilhâk edildi. Son sultanlardan Tagmid'Allaah (1787-29.5.1809=22) ün'lüdür. 1520'de Demak sultanlığına tâbî ol. Samudra tar. kuruldu. 1860'da Holanda son sultânı tahttan indirdi. Son sultân, babası Âdem'in yerine 1857'de geçen Hidâyet'tir.

Borneo'nun batısında ise Pontianak sultanlığı vardı. Borneo sultanlıklarında resmî dil, Malayca idi.

Böylece Holanda, bütün İndonezya'yı ele geçirdi ve Müslüman devletlerini de önce tâbiyyetine alıp sonra ilga etti. Avrupalı devletler aleyhine bile gelişti. Meselâ 20.4.1849'da Portekiz, Timor adasının yarısı ile Flores adasının doğu ucunu, Holanda'ya terketti; sâdece Timor adasının yarısını son yıllara kadar muhâfaza etti.

Brunei: Borneo'daki en mühim Müslüman hânedân, Brunei prensleridir. Brunei, adanın kuzey kıyısında, Kuzey Çin Denizi üzerinde bir limandır. Vaktiyle Brunei (Brunei) sultanları, bütün Kuzey Borneo'ya hükmediyorlardı. 24.9.1841'de adanın bütün kuzey-batısını kaplıyan Sarawak ülkesi, İngiliz Sir James Brooke'a terkedildi. Bu zât, Hristayn race olarak, bu Müslüman ülkesinde bir hânedan kurdu ve ülkeyi İngiltere himâyesine sokarak 27 yıl (1841-1868) saltanat sürdü ki, târihin nâdir olduğu derecede garip hâdiselerindendir. 1.6.1946'da İngiltere, bu hânedânı ilga etti. Sarawak bugün, Kuzey Borneo gibi, Malaya devletine âittir. Kuzey Borneo (Sabah), adanın kuzey-doğu bölgesidir. Brunei sultânı burasını da 1877'ye İngiltere'ye bıraktı. Bu arada küçük Labuan adasını da 1846'da İngiltere'ye verdi. Böylece bugünkü Türkiye büyüklüğünde olan Borneo adasının güney üçte ikisi Holanda'nın, kuzey üçte biri İngiltere'nin olmak üzere paylaşıldı. Holanda'ya âit kısım bugün İndonezya'da, İngiltere'ye âit Kuzey Borneo (Sabah) ile Sarawak ise Malaya'dadır. Sabah'la Sarawak arasında kalan Brunei, İngiltere'ye bağlı iken 31.12.1983 günü tam istiklâlî kesinleşmiştir.

Sarawak'ta resmî İngiltere tâbiyyeti 14.6.1888'de, 2. raca (ilkinin yeğenidir) Sir Charles Johnson Brooke'un prensliğindedir. Brunei sultânı ise, topraklarının çoğunu İngiltere'ye kaptırdıktan sonra, kendisi de 1888'de İngiltere'ye tâbî oldu. Basit bir sömürge olarak yönetildi. Fakat hânedân ilga edilmedi.

Brunei sultanları XVI. asır başlarında başlar. Resmî dil Malayca'dır. Bugünkü sultân, 29. hükümdardır. Bugün Brunei, 1979'da 12 milyon tonu bulan petrol istihşâli sayesinde, dünyanın en zengin bir kaç ülkesinden biri hâline gelmiştir. Aşağıda IX. bahiste Brunei maddesine bk. (D.E.Brown, *Brunei, The Structure and History of a Bornean Malay Sultanate*, Brunei 1970). Son Brunei sultânı 29. Sultân Yang di-Pertuan Sir Muda Hasenü'l-Bukiya Mu'izzü'd-D. we'd-Dewle b. Kebawah Duli Yang Teramat Mulia Paduka Seri Begawan Sultân Sir Mud'Umer 'Alî Seyfü'd-D. Sâ'di'l-Hayri we'd-D. (4.10.1967-).

Sarawak râcâları: 1) Sir James Brooke 1841, 2) hemşire-zâdesi Charles Brooke 1868, 3) oğlu Charles Vyner Brooke 1917-1946.

Brunei sultânları (1841'e kadar Sarawak da dâhil): 1) Muh. (asıl adı Awang Alak Betatar, Johor sultânının dâmâdı) 1405?, 2) kardeşi Ah. 1415?, 3) dâmâdı Tâifli Şerîf 'Alî bi'l-Faqîh, 4) oğlu Sül. 1433?, 5) oğlu Bülkiye(x), 6) oğlu 'Abdü'l-Kahhâr, 7) oğlu Seyfü'r-Ricâl 1578?, 8) oğlu Şâh Brunei, 9) kardeşi Has., 10) oğlu 'Abdü'l-Celîl Ekber, 11) oğlu 'Abdü'l-Celîl Cebbâr, 12) 9 oğlu Muh. 'Alî, 13) 9'un kızının oğlu 'Abdü'l-Mübîn 1662?, 14) 10 oğlu Muhyiddîn, 15) 12 torunu Nasrü'd-Dîn, 16) 12 oğlu Kemâlü'd-Dîn, 17) 14 torunu 'Alâüddîn, 18) oğlu 'Umer Seyfü'd-Dîn I, 19) oğlu Muh. Tâci'd-Dîn 1780-1792 + 1793-1806, 20) oğlu Muh. Cemâlü'l-Â'lem I 1792-1793, 21) 18 oğlu Muh. Hanzü'l-Â'lem 1806, 22) oğlu Muh. Â'lem 1822, 23) 20 oğlu 'Umer 'Alî Seyfü'd-Dîn II Cemâlü'l-Â'lem 1822, 24) 20 dâmâdı ve 16 neslinden 'Abdü'l-Mü'min 1852, 25) 23 oğlu Hâşim Celîlü'l-Â'lem Ekmeli'd-Dîn 1885 (xx), 26) oğlu Muh. Cemâlü'l-Â'lem II 5.1906, 27) oğlu Sir Ah Tâci'd-Dîn (çocuk) 9.1924, 28) kardeşi Sir 'Umer 'Alî Seyfü'd-Dîn III (1919-1986=67) 6.6.1950 (ferâgat etti), 29) oğlu Hasen Mu'izzü'd-Dîn 1967 (doğ.15.7.1946) (xxx).

Pontianak sultânları: 1) Şerîf 'Abdü'r-Rahmâni'l-Kadrî, Hadramawt'tan gelen bir Arab mâcerâperesetin oğludur ve annesi Matan prensesidir, 1771-1780?, 2) Şerîf İdrîs, 1'in eniştesidir, 1780? - ?, 3) oğlu 'Alewî..., 4) Zeyn, 5) Hasen 1943-1958. No 2, Hollandanda himâyesini kabûl etti. No.5, 1958'de sultân titrini ve otonomi hakkını bıraktı, kecamatan unvânıyla Pontianak vâlisî oldu.

(x) 1520'de Borneo'nun en büyük kısmı dışında kısmen Luzon, Mindanao ve Sulu adalarına da hâkim oldu.

(xx) 1888'de İngiltere himâyesini kabûl etti.

(xxx) Muda Hassan al Bolkih = 1. Anak Sâliha, izd. 1965, = 2. Hajah Meryem. Vel.: Muda Al Mutadee (doğ. 1970). Muda Hasan'ın 3 oğlu, 4 kızı var, kardeşleri Muda Muh. B. başbakan yardımcısı ve Jefri B. mâliye nâzırıdır.

5. Palembang (1539-1823) ve Siak (1721-1890)

Palembang bugün Sumatra adasının en büyük şehridir. Güney-doğudadır. Burası Güney Sumatra'dır. 1539'dan önce Cava Macapahit krallığının bir parçası idi. 1539-1649=110 yıl müddetle Müslüman bir prenslik oldu. 1649-1823=174 yıl müddetle de bütün Güney Sumatra'ya hâkim bir Müslüman krallık teşekkül etti. 1823'te Holanda ihâk etti. Hükümdarların adının başına "sultân" gelmektedir:

1. 'Abdür-Rahmân (1662-1682=20)
2. Muh. Mansûr (1698-1696=14) (1 oğlu)
3. Kamerü'd-Dîn (1696-1707=13) 1 oğlu)
4. Bedrî'd-D.Mahmûd I (1707-1743=36) (2 oğlu)
5. Necmü'd-D.Ah. I (1743-1769=26) 4 oğlu)
6. Bahâü'd-D.Muh. (1769-1798=29) (5 oğlu)
7. Bedrî'd-D.Mahmûd II (1798-1821=23) (6 oğlu)
8. Necmü'd-D. Ah. II (1812-1818=6) (6 oğlu)
9. Necmü'd-D.Ah. III (1821-1823=2) (8 oğlu)

Siak sultanlığı (1721-1890=169), Orta Sumatra'dadır. Siak, Malaka Boğazı'na dökülen bir çaydır ve Kampar ırmağının az kuzeyine paralel akar. Siak üzerinde Pakanbaru şehri vardır. Ekvator çizgisinin az kuzeyindedir: 1) Keçil râcâsı iken Siak sultânı olan 'Abdü'l-Celîl 1721, 2) oğlu Muh. Şâh 1746, 3) oğlu Ah. 'Abdü'l-Celîl Şâh 1760-1761 + 1765 - 1781, 4) 1'in oğlu Atlimü'd-Dîn Şâh 1761-1765, 5) 3'ün oğlu Ah. Şâh 1781, 6) 4'ün kızının oğlu 'Abdü'l-Celîl Seyfud'd-Dîn 'Alî 1791, 7) oğlu 'Abdü'l-Celîl Halîlü'd-Dîn İbr. 1811, 8) oğlu 'Abdü'l-Celîl Seyfü'l-Â'lem İsın. 1827, 9) kardeşi 'Abdü'l-Celîl Seyfü'd-Dîn Kaasim 1864-1890.

Sumatra'da Samudra-Pasai sultânları: 1) Melikü's-Şâlih (ölm. 1297), 2) oğlu Melikü'z-Zâhir Şemsü'd-Dünyâ we'd-Dîn Muh. (1297-1326=29), 3) oğlu Melikü'l-A'dil Hoca Ah. (1326- ?), 4) kızı Mihr Şâh (? - 1428), 5) oğlu (?) Râca Hân (1428-1431=3), 6) oğlu Hoca Râca Hân (1431-1460=29). Bu devlet XVI. asırda söndü.

6. Açe (1514 - 1903)

Devlete adını veren Açe veyâ Kuta Raca, Sumatra'nın kuzey-batı ucunda şehirdir. Hind Okyanusu'na yakındır ve Nikobar adalarının güney ucuna bakar. Burası, Açe devletin taht şehri idi. Bugün Kuzey Sumatra'nın büyük şehri olan Medan ise, doğuda, Malaka Boğazı'na yakındır. Devletin en geniş şekli: Sumatra adasının kuzeyi ve kuzey-batısı (Kampar ırmağına kadar Aru ve Batta bölgeleri), adanın yaklaşık yarısı, Singapur ve Riau adaları, bugünkü Malaya devletinin hemen hemen tamamı, hepsi 360.000 km².

Açe, Osmanlı devleti ile XVI. asrın ikinci yarısındaki münâsebetleri, Osmanlı pâdişahına tâbî olması, Osmanlı filolarının bir kaç def'a Sumatra'ya ve Malaya'ya gelmeleri, binlerce Osmanlı levend, topçu ve askerinin Açe hizmetine bırakılması, bunların başkumandanlık ve hükümdar dâmadlığı dâhil en yüksek mevki'lere çıkmaları ile Türkiye târihine de geçmiştir. Devamlılığı, XIX. asırda Holandalılar'a çok ağır kayıplar ve hezîmetler verdirmedi, yıllar süren Açe-Holanda harbi ile en zor yutulan İndonezya

parçası olmasıyla de tanınmıştır (Snouck Hurgronje, *De Atjehers*, Cakarta, 1894). Kuzey Sumatra'da İslâm, 1204 yılında başladı.

1821-38'de Sumatra'da Menangkabau krallığının (Padang, Mandeling, Angokola, Spirok) Holanda'ya geçişi harbinden sonra sıra Açe krallığına gelmiş, fakat Holanda'nın XX. asırda bile bu ülkede büyük problemleri olmuştur. Çetin 1873-1904 Holanda-Açe harbinden sonra Sumatra umûmî vâlisi (1904-1909) adayı itâat altına alabildi.

XV. asırda da Kuzey Sumatra'da "Pedir Sultanlığı" denen bir Müslüman devlet vardı. "Râcâ" unvânını taşıyan ve muhtemelen Brahman dîninde bir Malay prensi olan bir zât, Pedir sultânına dâmad ve onun Açe vâlisi oldu. Bu izdivaçtan Râcâ Lellay ile Râcâ İbr. doğdu. Bu sonuncusu, 1496'da Açe vâlisi ol. babasını istihlâf etti. 1514'te " 'Alî Mugaayet Şâh" unvânıyla Açe sultânı oldu, 14 yıl sn. katledildi. I. Hânedân'ın (1515-1699=185) kurucusu budur.

Hüs. Şâh'ın (no.4) veliahdi, 1570'te, babasının saltanatında, Açe limanında bir gemi ile yatarken, Portekiz amirali Luiz de Melle'nin 14 gemisinin baskınına uğradı; bütün Açe filosu imhâ edildi, Vefiahd, 1.200 Açeli ile şehid düştü. Muda (no.5), çocuktur. Buyung (9), Mansûr Şâh'ın (8) kızının Cohor Sultânı'ndan olma oğludur. Binâenaleyh 1586'da tahta gerçekte Cohor hânedânı geçti. Fakat 1589'da yeni bir değişiklik oldu. Mansûr Şâh'ın yeğeni olan prensesle evli 'Alâ'ü'd-D. (10) (1514-1604=90), tahta geçti. İskender (12) (1582-1636=54), bu 'Alâ'ü'd-D. Şâh'ın (10) kızının oğludur. 1614'te Malaya'da Cohor'u ve 1615'te Queda (Kudat)'yı alarak parladı. Zevcesi Mökuta Â'lem'dir. II. İskender (13) de 1640'ta Portekizliler'den Malaka'yı aldı. Ondan sonra tahta üstüste 4 kraliçe geçti ki, ilki olan Tâcü'l-Â'lem (14), I. İskender'in (12) kızı ve II. İskender'in (13) zevcesidir. 'Inâyet-Şâh (16) (1643-1688=45) ve Kemâlât Şâh'tan (17) sn. I. Hânedân sona erdi. II. Hânedân (1699-1727=28) tahta çıktı. Bu hânedân, Arab asıllıdır. Kurucu olan Şerîf Hâşim (18) hal' edildi. Sonra gelen Lamtu (19), Kraliçe Kemâlât'ın (17) yeğenidir. Onun için ikinci hânedânın da ilk hânedân ile karâbeti açıktır. Kadın nesebinin bu Müslüman ülkelerinde geçerli olduğu da bilinmektedir. Münîr (20), hal'inden 10 yıl sn. 1736'da öldürüldü. III. Hânedân (1727-1903=176), bütün de neslini devâm ettirmektedir.

'Alâ-üd-D.'in (29), ilk 7 yılı (1795-1802) niyâbet altında geçti. III. Maḥmûd (34), 1874'te Açe'yi Holanda'ya bırakıp 1878'de öldü. Fakat 1874-78 arasında 4 yıl müddeî olan Muh. Dâwûd (35) (1872-Cakarta 1939=67), Holandalılar tar. tahta çıkarıldı. 1903'te Holanda, Açe monarşisine son verdi ve son hükümdârı Cakarta'ya getirdi. Muh. Dâwûd'un (35) büyük oğlu Tenku Â'rif, Açe hânedânı şefi (1939-1945) oldu ve sonra yerine kardeşi Tenku Muh. Dâwûd Böröeh, hânedân şefi ve İndonezya'nın Açe vâlisi olarak geçti (1945-1957=12).

1. 'Alî Mugaayet Şâh (1496)-1514-1528=32)
2. Şalâhü'd-D.Şâh b.Mugaayet (1528-1537=9)
3. 'Alâ'ü'd-D.Ri'âyet Şâhü'l-Kahhâr I b.Mugaayet (1537-1568=31)
4. Hüs. 'Alî Şâh b.Ri'âyet (1568-1575=7)

5. Sultân Muda b.Ri'âyet (1575 = bir kaç gün)
6. Sultân Sri Â'lem b.Ri'âyet (1575-1576=1)
7. Zeynü'l-Â'bidîn Şâh b.Fülân b.Ri'âyet (1576-1577=1)
8. 'Alâ'ü'd-D.Manşûr Şâh I (1577-1586=9) (3. Perak sultânı Aḥ.'in kardeşi)
9. Sultân Buyung b.Fülâne b.Manşûr (1586-1589=3)
10. 'Alâ'ü'd-D.Ri'âyet Şâh II Seyyidü'l-Mükemmel (1589-1604=15) (1'in babasının yeğeninin oğlu)
11. 'Alî Ri'âyet Şâh b.Ri'âyet II (1604-1607=3)
12. İskender I Muda Mahkota Â'lem b.Fülâne b.'Alâ'i'd-D.Ri'âyet II (1607-1636=29)
13. İskender II (1636-1641=5) (11. Pahang sultânının oğlu)
14. Safiyyetü'd-D.Tâcü'l-Â'lem b.İsk. I (melike) (1641-1675=34) (13'ün zevcesi)
15. Nakıyyetü'd-D.Nûrül-Â'lem (melike) (1675-1678=3)
16. Zekiyyetü'd-D.İnâyet Şâh (melike) (1678-1688=10)
17. Zinetü'd-D.Kemâlât Şâh (melike) (1688-1699=11)
18. Bedri'l-Â'lem Şerîf Hâşim Cemâli'd-D. (1699-1702=3)
19. Perkara Â'lem Şerîf Lamtuy (1702-1703=1)
20. Cemâlül-Â'lem Bedri'l-Münîr (1703-1726=23)
21. Cewherül-Â'lem I Emînü'd-D. (1726 = bir kaç gün)
22. Şemsül-Â'lem (1726-1727=1)
23. 'Alâ'ü'd-D.Aḥ. Şâh (1727-1735=8)
24. 'Alâ'üd-D.Şâh-ı Cihân b.Aḥ. Şâh (1735-1760=25)
25. Maḥmûd Şâh I (1760-1764 = 4 + 1765-1773=8 + 1773-1781=8=20)
26. Bedri'd-D.Şâh (1764-1765=1)
27. Sül. Şâh I (1773)
28. 'Alâ'ü'd-D. Muḥ. (1781-1795=14)
29. 'Alâ'ü'd-D.Şâh Cewherül-Â'lem (1795-1815=20-1818-1824=6=26)
30. Şerîf Seyfül-Â'lem (1815-1818=3)
31. Muḥ. Şâh (1824-1838=14)
32. Sül. Şâh II (1838-1857=19)
33. Manşûr Şâh II (1857-1870=13)
34. 'Alâ'ü'd-D. Maḥmûd Şâh II (1870-1874=4)
35. Muḥ. Dâwûd Şâh (1874-1878=4+) (1878-1903=25) (+1903-1939=36=65)
36. Tenku Â'rif b.Dâw. (1939-1945=6)
37. Tenku Muḥ. b.Dâw. (1945-1957=12)

7. Malaya Devletleri

Malaya, tam bir yarımadadır ve oldukça ince bir berzahla Siyam'a (Tayland) bağlıdır. Güneyinde küçük Singapur adası vardır. Sumatra adası ile Malaya yarımadası arasındaki açıklığa "Malaka Boğazı" denmektedir. Yarımadanın doğusu Pasifik Okyanusu'nun Güney Çin Denizi, batısı ise Hind Okyanusu'nun Malaka Boğazı'dır.

Singapur'da 1160-1247=87 yıl müddetle Güney Malaya ve Sumatra'nın bâzı kısımlarına hâkim bir devlet vardır. İlk kralı Sri Tri Buana'dır. 1247'de bu hânedân Singapur'dan Cavalılar tar. kovuldu. Her iki taraf da Brahman idi. Malaka'da da 1247-1521=274 yıl müddetle gene böyle bir devlet vardı. 1521'de Portekizliler, Malaka limanını ele geçirdiler. 1521-26'da Sultân I. Mahmûd, Malaka'yı Portekizliler'e bırakıp önce Sumatra, sonra Bintang, 1526'da da Cohor'u merkez edindi. Bu sûretle 1526'da Cohor devleti başladı; o zamâna kadar Cohor, Malaka sultânının bir vilâyeti idi. Cohor krallığı 1824'te ikiye ayrıldı: Sul. Hü. Muh. (1819-1835=16) Cohor'da saltanatına devâm ederken, Sul. 'Abdûr-Rahmân I (1824-1831=7), merkezi Rio Lingga olmak üzere bir prenslik kurdu. 1812'de Pahang devleti gene Cohor'dan ayrıldı (ilk hükümdar: 'Alî) ve 1888'de İngiltere himâyesine girdi.

Selangor devleti, XVIII. asırda Sâlebli (Selebes) Arong Passari tar. kuruldu. 1867'de Kedah sultânının kardeşi ve Selangor sultânının dâmâdı Tunku Zıyâ'ü'd-D. tahta geçerek, Selangor'da hânedân değışti.

Perak devleti, Cohor'dan ayrılıp, Açe sultânlığına (Kuzey Sumatra) geçti. 1650'de Aceliler, Holandalılar tar. Perak'tan çıkartıldı. 1818'de Perak -hem-hudûd bulunduğu-Siyam'a, 1822'de İngiltere'ye geçti. 1874'te tahtta, İngiltere himâyesinde Sul. 'Abd. bulunuyordu.

Negri Sembilan, 9 devletcikten müteşekkil bir federasyondur (Sungey-Ujong, Rambow, Cohol, Naning, Segamet, Ulu Kalang, Campol, Cellye ve Cellabu) ki Cellabu, 1889'da İngiltere himâyesine girdi. Diğerleri daha 1887'de İngiltere himâyesini kabûl etmişlerdi. Negri Sembilan devletcikleri de Cohor sultânının iken 1760'ta Holanda'ya geçmiş, fakat Holanda burada hâkimiyetini devâm ettirememişti.

Penang adası ile karşısındaki Wellesley yöresi, Kedah'ın en güney-batısıdır, Perak sınırı üzerindedir. Kedah sultânı 17.7.1786'da adayı İngiltere'ye verdi ve İngilizler burada -kralları adına- Georgetown şehrini kurdular. 1798'de Kedah sultânı Ah. I. Tâcüddîn 'Alîm, Wellesley arâzisini satın aldı, fakat sonra İngilizler el koydular. Malaya devletlerinin teşekkülü bu şekilde oldu ve bugünkü 9 devlet, bu şekilde oluştu. Hepsinin aşağı yukarı, en güneyindeki Cohor sultânlığının parçalanmasıyla teşekkül ettiği görülmektedir.

8. Bugünkü Malaya Prenslikleri

Bugünkü Malaya (Malaysiya) federasyonunun teşekkül tarzı, bundan sonraki IX. bahsimizde görülecektir. Burada sâdece bu federasyonu teşkil eden 9 prensliğin hânedânları ve hükümdarları üzerinde durulacaktır. Her prensliğin coğrafi durumu, yüzölçümü, nüfusu vs., IX. bahse terkedilmiştir.

1. Cohor (Johor) (taht şehri: Johor Bahru): Malaya prensliklerinin en eskisi. Vaktiyle bütün Malaya'ya ve çevre adalara hâkim krallık. Malaya'nın en güneyini kaplar ve her iki denize (Malaka Boğazı = Hind Okyanusu ve Güney Çin Denizi = Büyük Okyanus) açılır. Singapur adası, güneyine bitişik denecek şekilde yakındır. Taht şehri olan liman da Singapur adası ile karşı karşıyadır. Singapur da vaktiyle Cohor sultânının idi. Güneyde 1° kuzey paraleline kadar iner. Prenslerine "sultân" denir. Sultân Sir İngiltere tuğgenerali İbr. b.Sul. Ebî-Bekr (1874-1959=85), 1920'den önce tahta geçmiş, 1959'a kadar 40 yıldan fazla tahtta kalmıştır. Kızı Meryem'dir (doğ. 1950). Yerine önce bir kaç ay için oğlu Sultan 'Abdü'l-Hamîd, sonra 8.5.1959'da şimdiki (1981) sultân İsmâ'il geçmiştir.

2. Pahag (taht şehri: Kuala Lipis): prensliklerin toprak bakımından en genişidir. Yalnız Güney Çin Denizi'ne (Pasifik) açılır. Cohor'un kuzeyindedir. Diğer 6 prenslikle sınırı var, yalnız ikisi (Kedah ve Perlis) ile sınırı yoktur. Prenslerine (hükümrân-prens) "sultân" denir. Son sultânlar: Ah.ü'l-Mu'azzam-Şâh (1900'den önce tahta geçti, 1920'lerde öldü), oğlu el-Mû'taşım-b'illaah 'Abd.-Şâh (ölm.23.6.1932), bunun oğlu Sir Ebû-Bekr Ri'âyetü'd-Dîni'l-Mu'azzam-Şâh(23.6.1932-8.5.1975=43, 10, 15), bunun oğlu el-Hâcc Ah.-Şâhü'l-Müsta'in-b'illaah ki 7.5.1979'da Malaysiya kralı (yang di-Pertuan Agong) oldu. 28.3.1984'te Türkiye'yi resmen ziyaret etti. Doğ. 24.10.1930, Pahang sultânı 8.5.1975. = Tuanku Haccâh Afzân bintü Tenku Muḥ. (1933), izd. 22.4.1954, yş.21, zevcinden 3 yş. kç (2 pr., 5 prs.: Prs. Meryem, Prs. Şehârî, Prs. Muhaynî, Prs. Tengku Haccâh).

3. Negri Sembilan (Kuala Pilah): Malaka Boğazı üzerindedir. Hükümrân prenslerine Malayca yang di-Pertuan Pesar (Ar.emîr) denir. Emîr Antah oğlu Emîr Muḥ. 1910'dan önce cülûs etmiş ve 1930'larda ölmüştür. Yerine geçen oğlu Sir 'Abdü'r-Rahmân, Malaysiya'nın ilk kralı oldu (1957-60). Yerine oğulları Tuanku Nünewwer (1960-1968) (31.8.1957'de babası kral seçilince Negri Sembilan'da nâib) ve Tuanku Câ'fer (8.4.1968-) geçmişlerdir.

4. Selangor (Kuala Lumpur): Malaka Boğazı üzerindedir. Taht şehri, Malaysiya federasyonunun da merkezidir. Hükümdarlarına "sultân" denir. Râcâ Muda Mûsâ'nın oğlu Sul. 'Alâ'ü'd-D.Sül.-Şâh, 1900'den önce cülûs etmiş, 1930'larda ölmüş, yerine oğlu Hacı Sir Hüsâmü'd-D.'Aleml-Şâh, onun yerine de oğlu Şalâhü'd-D.'Abdi'l-'Azîz-Şâh (3.9.1960-) geçmiştir. Bu zât, 1960-61'de federasyonun 2. kralı oldu.

5. Trengganu (Kuala Trengganu): Güney Çin Denizi üzerindedir. Hükümrân prensine "sultân" denir. Sul.Ah.'i oğlu Sul.Zeynü'l-Â'bidîn 1910'larda tâkıyb etmiş, sn. oğulları Sir Sül. Bedrü'l-Â'lem-Şâh 1920'lerde ve Tuanku İsm. Naşîrü'd-D.-Şâh tâkıyb etmiştir (16.12.1945-20.9.1979=33, 9, 5). Sonra bunun oğlu Sul. Maḥmûd cülûs etti.

6. Kelantan (Kota Bharu): Güney Çin Denizi üzerinde ve Siyam sınırındadır. Hükümrân prensine sultân denir. Sul. IV. Muḥ.'in yerine oğlu Sul. Sir İsm., 1910'larda cülûs etti. Sonra bunun kardeşi Sul. Sir İbr. (1945-1960=15), sn. Sul. Yahyâ Petra (10.6.1960-29.3.1979=18, 9, 19) cülûs etti. Bu zât 21.9.1975-29.3.1979 arasında kral olunca, velîahdi olan oğlu Sul. Tenku İsm. II nâib ve babası ölünce sultân oldu.

7. Perak (Kuala Kangsar): Malaka Boğazı üzerinde ve Siyam sınırındadır. Hükümrân prensine "sultân" denir. Sul. İskender 1890'larda ölmüş, yerine oğlu İdrîs Âzam-Şâh, 1920'lerde de onun oğlu Paduka Sri Sul. İskender Şâh II geçmiştir. 1930'larda Paduka Sri Sir Râcâ Sul. Yûs. 'İzzü'd-D.-Şâh b.'Abdül-Celâl Radiyyu'llaah Huan-hu, sn. II. İskender'in oğlu Sul. İdrîs (II) -Şâhü'l-Mütewekkili'llaahi (1.1963-) cülûs etmiştir.

8. Kedah (Alor Star): Malaka Boğazı üzerinde ve Siyam sınırındadır. Hükümrân prensine "sultân" denir. Sul. Aḥ. Tâcû'd-D.Mükerrem-Şâh'ı (ölm.1881) oğlu Sul.Sir 'Abdül-Hamîd Halîm-Şâh (1881-1945=64) tâkıyb etti. Çocuk tahta çıkan bu zât, 64 yıl tahtta kaldı. Oğlu Tunku Sir Sul. Badlişâh (1945-1958=13), sn. bunun oğlu Tunku Hacı 'Abdül-Halîm Mu'azzam-Şâh (doğ. 1927) (kral 23.7.1970-1975) tâkıyb etti (14.6.1958). Bu zâtın krallığı müddetince Kedah'ta kardeşi Tunku 'Abdül-Melik nâib oldu.-Sul.Badlişâh, yaşlı babasının yerine 1943'te nâib oldu. Badlişâh'ın bir kardeşi, federasyonun ilk Londra büyükelçisi Tunu Yâ'qûb, bir kardeşi de ilk federal başbakan (1955-1970=15) ve dış işleri bakanı el-Hâcc Tunku 'Abdül-Rahmân Putra (doğ. Alor Star, 1903)'dır.

9. Peris (Kangar): Malaka Boğazı ve Siyam sınırındadır. Malaya'nın en kuzey-batısıdır. Toprakça en küçük devlettir. Hükümrân prensine "râcâ" denir. Bu unvan İndonezya-Malaya'da bâzı Müslüman prenslerce kullanıldığı hâlde, Hindistan'da Müslüman prenslerce kullanılmaz ve Brahman (Hindû) prenslere mahsustur, Müslüman racalara "newwâb" denir. Râcâ Seyyid Âyed 'Alewî, 1910'larda cülûs etti ve 1930'larda yerine oğlu Râcâ Seyyid Sir Tuan Sa'îd Şerîf 'Alewî Cemâlü'l-Leyl'e bıraktı. Bunu yeğeni Râcâ Seyyid Putra b.Seyyid Hasen Cemâlî'l-Leyl tâkıyb etti (12.3.1949) ki bu zât, 21.9.1961-1965'te Malaysiya kralı oldu.

I - Malaka Sultânları: 1400? - 1511 = 111?

1) Megat İskender Şâh Paramesvara 1400, 2) oğlu Muḥ. Şâh 1424, 3) oğlu Ebû-Şehîd İbr. Şâh Sri Paramesvara Deva 1444, 4) kardeşi Muzaffer Şâh 1446, 5) oğlu Mansûr Şâh 1458, 6) oğlu 'Alâüddîn Ri'âyet Şâh 1477, 7) oğlu Mahmûd Şâh 1488-1511.

II - Patani Râcâları: 1540? - 1729 = 189?

1) İsm.Şâh 1540, 2) oğlu Muzaffer Şâh, 3) kardeşi Mansûr Şâh 1564, 4) 2 oğlu Patik Siam 1572, 5) 3 oğlu Bahâdur Şâh 1573, 6) 3 kızı Râcâ İpau 1584, 7) hemşiresi Râcâ Biru 1616, 8) hemşiresi Râcâ Ungu 1624, 9) kızı Râcâ Kuning 1635, 10) Râcâ Bakal 1688?, 11) Râcâ Emas Kalantan 1690, 12) Râcâ Emas Cayam Baginda 1704-1707 + 1721-1728, 13) Râcâ Devi Fra-Kao (kadın) 1707, 14) Paduka Şâh Â'lem 1716, 15) Râcâ Lakşmana Daçang 1720-1721, 16) Alung Yûnus 1728-1729.

III - Kedah Sultânları:

1) Muzaffer Şâh I 1160?, 2) oğlu Mu'azzam Şâh 1179, 3) oğlu Muḥ. Şâh 1201, 4) oğlu Mâ'zûl Şâh 1236, 5) oğlu Maḥmûd Şâh I 1280, 6) oğlu İbr. Şâh 1320, 7) oğlu Sül.Şâh 1373, 8) oğlu 'Aṭâullâh Muḥ. Şâh I 1422, 9) oğlu Muḥ. Ciwa Zeynü'l-Â'bidîn 1472, 10) oğlu Maḥmûd Şâh II 1506, 11) oğlu Muzaffer Şâh II 1546, 12) oğlu Sül. Şâh II 1602, 13) oğlu Ricâlû'd-Dîn Şâh 1625, 14) oğlu Muḥyiddîn Şâh 1651, 15) oğlu Zıyâüddîn Mükerrrem Şâh 1661, 16) oğlu 'Aṭâullâh Muḥ. Şâh II 1687, 17) oğlu 'Abd.Mu'azzam Şâh 1698, 18) oğlu Muḥ. Ciwa Zeynü'l-Â'bidîn Mu'azzam Şâh 1706, 19) oğlu 'Abd. Mükerrrem Şâh 1760, 20) kardeşi Zıyâüddîn Mu'azzam Şâh 1798, 21) 19 oğlu Aḥ. Tâcüddîn 'Alîm Şâh 1803-1821 + 1843, 22) oğlu Zeynür-Reşîd Mu'azzam Şâh I 1843, 23) oğlu Aḥ. Tâcüddîn Mükerrrem Şâh 1854, 24) oğlu Zeynür-Reşîd Mu'azzam Şâh II 1879, 25) kardeşi 'Abdü'l-Ḥamîd Ḥalîm Şâh 1881, 26) oğlu Badli Şâh 1943, 27) oğlu 'Abdü'l-Ḥalîm Mu'azzam Şâh 1958.

IV - Pahang Sultânları:

1) 5. Malaka sultânı Maṣṣûr Şâh'ın (ölm. 1477) (yk.bk.) oğlu Muḥ. Şâh 1470, 2) kardeşi Aḥ. Şâh I 1475, 3) 1'in oğlu 'Abdü'l-Cemâl Şâh I 1500?-1512, 4) 2 oğlu Maṣṣûr Şâh I 1500?-1515, 5) 1 oğlu Maḥmûd Şâh I 1515, 6) oğlu Muzaffer Şâh 1530, 7) kardeşi Zeynü'l-Â'bidîn Şâh 1540, 8) oğlu Maṣṣûr Şâh II 1555?, 9) kardeşi 'Abdü'l-Cemâl Şâh II 1560?, 10) kardeşi 'Abdü'l-Kadir 'Alâüddîn Şâh, 11) oğlu Aḥ. Şâh II 1590?, 12) kardeşi 'Abdü'l-Gafûr Muḥyiddîn Şâh 1590?, 13) oğlu Fülân Şâh 1613, 14) Cohor sultânı 'Abdü'l-Celîl Şâh II 1641-1677. 15) 'Alî Bendahara 1806, 16) oğlu Wan Muṭâhir Bendahara 1857, 17) kardeşi Aḥ. Mu'azzam Şâh 1863, 18) oğlu Maḥmûd Şâh II 1914, 19) kardeşi 'Abd.Muktesim-b'İllâh Şâh 1917, 20) oğlu Ebû-Bekr Ri'âyetü'd-Dîn Mu'azzam Şâh 1932, 21) oğlu Aḥ. Şâh III el-Müstâ'in 1974.

V - Cohor Sultânları:

1) 7. ve sonuncu Malaka sultânı Maḥmûd Şâh, Malaka'yı Portekiz'e kaptırdıktan sn. Cohor sultânı 1511, 2) oğlu 'Alâüddîn Ri'âyet Şâh I 1529, 3) oğlu Muzaffer Şâh 1564, 4) hemşire-zâdesi 'Abdü'l-Celîl Şâh I 1580, 5) babası 'Abdü'l-Celîl Ri'âyet Şâh I 1580, 6) oğlu 'Alâüddîn Ri'âyet Şâh II 1597, 7) kardeşi 'Abd. Ma'âyet Şâh 1613, 8) 6 oğlu 'Abdü'l-Celîl Şâh II 1623, 9) 7 torunu İbr. Şâh 1677, 10) oğlu Maḥmûd Şâh II 1685, 11) 'Abdü'l-Celîl Ri'âyet Şâh II 1699, 12) dâmâdı Siak'ın Keçil râcâsı 'Abdü'l-Celîl Raḥmet Şâh 1717, 13) 11 oğlu Sül. Bedrü'l-Â'lem Şâh 1722, 14) oğlu 'Abdü'l-Celîl Mu'azzam Şâh 1760, 15) oğlu Aḥ. Ri'âyet Şâh 1761, 16) kardeşi Maḥmûd Ri'âyet Şâh 1761, 17) oğlu 'Abdu'r-Raḥmân Mu'azzam Şâh 1812, 18) 11'in torunu oğlu 'Abdu'r-Raḥmân Tememggong 1819, 19) oğlu İbr. Temenggong 1825, 20) oğlu Ebû-Bekr Temenggong 1862, 21) oğlu İbr.Şâh 1895, 22) oğlu İsm.Şâh 1959, 23) İbr. İsm. b. Sultân Maḥmûd İskender el-Ḥacc (nâib) 15.11.1984.

VI - Perak Sultânları:

1) 1. Cohor sultânı Mahmûd Şâh'ın oğlu Muzaffer Şâh I 1529, 2) oğlu Mansûr Şâh I 1549, 3) yeğeni Ah Tâcî'd-Dîn Şâh 1577, 4) kardeşi Tâcî'l-Ârifin Şâh, 5) 3'ün torunu 'Alâüddîn Şâh, 6) 3'ün kızının oğlu Mukaddem Şâh 1603, 7) 5'in kardeşi Mansûr Şâh II 1619, 8) 6'nin kardeşi Mahmûd Şâh I 1619, 9) oğlu Salâhuddîn Şâh 1630, 10) Muzaffer Şâh II 1635, 11) oğlu Muh. İskender Şâh 1654, 12) oğlu 'Alâüddîn Ri'âyet Şâh 1720?, 13) kardeşi Muzaffer Şâh III 1728?-1754, 14) kardeşi Muh. Şâh 1728?-1750, 15) oğlu İskender Zül-Karneyn Şâh 1754, 16) kardeşi Mahmûd Şâh II 1765, 17) kardeşi 'Alâüddîn Mansûr İskender Şâh 1773?, 18) kardeşi Ah. Şâh, 19) oğlu 'Abdül-Melik Mansûr Şâh 1806, 20) oğlu 'Abd. Mu'azzam Şâh 1825, 21) 18 torunu Şihâbü'd-D.Ri'âyet Şâh 1831, 22) 18 torunu 'Abd.Muh. Şâh I 1851, 23) 19'un kızının oğlu Câ'fer Mu'azzam Şâh 1857, 24) 21 oğlu 'Aliyyü'l-Kâmil Ri'âyet Şâh 1865, 25) İsm. Mu'âbidîn Şâh 1871, 26) 23 oğlu 'Abd. Muh. Şâh II 1874, 27) 22 oğlu Yûsuf Şerifü'd-D.Mufzal Şâh 1877, 28) 23 yeğeni İdrîs Mürşidü'l-Â'zam Şâh 1887, 29) oğlu 'Abdül-Cemîl Şâh 1916, 30) kardeşi İskender Şâh 1918, 31) 26 yeğeni 'Abdül-'Azîz Şâh 1938, 32) 29 oğlu Yûsuf 'İzzü'd-Dîn Şâh 1948, 33) 30 oğlu İdrîsü'l-Mütewekkil Şâh 1963, 34) Raca Tun Azlan Şâh 3.2.1984.

VII - Trengganu Sultânları:

1) 11. Cohor sultânı II. 'Abdül-Celîl Ri'âyet Şâh'ın (1699-1717) kardeşi Zeynü'l-Â'bidîn Şâh I 1725, 2) oğlu Mansûr Şâh I 1733, 3) oğlu Zeynü'l-Â'bidîn Şâh II 1793, 4) oğlu Ah.Şâh 1808, 5) kardeşi 'Abdu'r-Rahmân Şâh 1827, 6) 4 oğlu Dâwûd Şâh 1831, 7) 3 oğlu Mansûr Şâh 1831, 8) oğlu Muh. Şâh I 1836, 9) 4 oğlu 'Umer Şâh 1839, 10) yeğeni Ah. Mu'azzam Şâh 1876, 11) oğlu Zeynü'l-Â'bidîn Mu'azzam Şâh 1881, 12) oğlu Muh. Şâh II 1918, 13) kardeşi Sül. Bedrü'l-Â'lem Şâh 1920, 14) kardeşi İsm. Nâsrü'd-Dîn Şâh 1945, 15) oğlu Mahmûd Şâh 2.9.1979.

VIII - Selangor Sultânları:

1) Şalâhu'd-Dîn Şâh 1756, 2) oğlu İbr. Şâh 1778, 3) kardeşi Muh. Şâh 1826-1857, 4) yeğeni 'Abdüs-Samed Şâh 1859, 5) torunu 'Alâüddîn Sül. Şâh 1898, 6) oğlu Hüsâmü'd-Dîn Â'lem-Şâh 1938-1942 + 1945-1960, 7) 3'ün torununun oğlu Mûsâ Gıyâşü'd-Dîn Şâh 1942-1945, 8) 6 oğlu Şalâhü'd-Dîn 'Abdül-'Azîz Şâh 3.9.1960.

IX - Negri Sembilan yang di-pertuan besar (=emîr)'ları:

1) Râcâ Melâwar 1773, 2) dâmâdı Râcâ Hitam 1795, 3) dâmâdı Râcâ Lenggang 1808, 4) Râcâ Kercan 1824, 5) Râcâ Laboh 1826, 6) 3 oğlu Râcâ Radin 1830, 7) kardeşi Râcâ Ulin 1861-1869, 8) 6 oğlu Tengku Antah 1872, 9) oğlu Muh. 1888, 10) oğlu 'Abdu'r-Rahmân 1933, 11) oğlu Münâwir 1960, 12) kardeşi Câ'fer 1967.

X - Kelantan Sultânları:

1) Long Yûnus 1790?, 2) oğlu Muh. Şâh 1 1800?, 3) yeğeni Muh. Şâh II 1838, 4) oğlu Muh. Şâh 1886, 5) oğlu Muh. Şâh III 1889, 6) kardeşi Mansûr Şâh 1891, 7) 5 oğlu Muh. Şâh IV 1899, 8) oğlu İsm. Şâh 1919, 9) kardeşi İbr. Şâh 1946, 10) oğlu Yahyâ Petra 1960, 11) oğlu İsm. Petra 29.3.1979.

XI - Riau-Lingga Sultânları:

1) Cohor sultânı 'Abdu'r-Rahmân Mu'azzam Şâh 1819, 2) oğlu Muh. Şâh 1830, 3) oğlu Mahmûd Muzaffer Şâh 1841, 4) 1 oğlu Sül.Bedrî'l-Â'lem Şâh 1857-1883, 5) 3 torunu 'Abdu'r-Rahmân Mu'azzam Şâh II 1885-1911.

XII - Perlis Râcâları:

1) Seyyid Hüs. Cemâlû'l-Leyl 1843, 2) oğlu Seyyid Ah. Cemâlû'l-Leyl 1873, 3) torunu Seyyid Şafî Cemâlû'l-Leyl 1897, 4) oğlu Seyyid 'Alewî Cemâlû'l-Leyl 1905-1943, 5) kardeşinin torunu Seyyid Hârûn Putra Cemâlû'l-Leyl 1945, 6) Seyyid Putra b. Seyyid Hasan Cemâlû'l-Leyl 12.3.1949.

XIII - Malezya Kralları (=Yang di-Pertuan Agong'lar):

- 1) Negri Sembilan emîri 'Abdu'r-Rahmân 1957 - 1960
- 2) Selangor sultânı Şalâhü'd-Dîn 'Abdû'l-'Azîz Şâh 1960-1961
- 3) Perlis râcâsı Seyyid Hârûn Putra Cemâlû'l-Leyl 1961 - 1965
- 4) Trengganu sultânı İsm. Nâşrû'd-Dîn Şâh 1965 - 1970
- 5) Kedah sultânı 'Abdû'l-Halîm Mu'azzam Şâh 1970 - 1975
- 6) Kelantan sultânı Yahyâ Petra 1975 - 1979
- 7) Pahang sultânı Ah. Şâhû'l-Müsta'in 1979 - 1984
- 8) Sul. Mahmûd İskender b. Sul. İsm. 26.4.1984-1989

12. besar(Emîr) Tuanku Câ'fer 'Abdürrahmân 22.9.1994'te 10. Malezya kralı oldu.

IX

GÜNEY ve GÜNEY-DOĞU ASYA'da BUGÜNKİ MÜSLÜMAN DEVLETLERİ

1. AFGANİSTAN

Orta Asya'nın güney-batısına ve Yakın Doğu'nun kuzey-doğusuna düşen, denizlere kapalı, hiç demiryolu olmıyan, şimdiye kadar hiç nüfus sayımı yapılmamış bir ülkedir. Kuzeyi, "Güney Türkistan"ı -ki "Afgan Türkistanı" da deniyor-teşkil eder. Daha doğrusu kuzeyindeki kalın şerit, Bend-i Türkistân (Fars. "Türkistan'ın Bağlayıcısı") Dağları'na kadar, Türkistan'ın üç ülkesinin -batıdan doğuya Türkmenistan ve Özbekistan ve Kırgızistan'ın- güney uzantısıdır ve sun'î şekilde Afganistan'a eklenmiştir. Ülkenin kuzeyi baştan başa Sovyetler Birliği (Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan Sovyet Cumhûriyetleri) ile çevrilmiştir. Doğuda Çin Türkistanı (Doğu Türkistan) ile çok kısa bir hudud vardır. Sonra doğu ve bütün güneyi Pâkistân çevirir (kuzeyden güneye Kişmir, Pathanistân, Belûcistân eyâletleri). Afganistan'ın batısı, İran'dır (Horâsân ve Kirmân eyâletleri). Horâsân'ın İran'da kalan kısmına (târîhî merkezler, Tûs, Meşhed, Nişâpûr) "Batı Horâsân", Afganistan'da kalan kısmına (Herât) "Doğu Horâsân" denir ki her iki târîhî Türk ülkesi de bugün İranlılar'la meskûndur ve Türkler oldukça küçük bir azınlık teşkil ederler. Târîhî Horâsân'ın bir kısmı da (Merw), Türkmenistân Sovyet Cumhûriyeti'nin güney şehridir; burası hâlâ Türk yurdudur.

Afganlar, Hind-Avrupa (Ârî) ırkların İran ırkları grubundan bir millet olmakla berâber, Afganistan, millî bir devlet değildir. Zîrâ halkının ancak yaklaşık % 52'si Afgan'dır (9.974.000 nüfus). Buna karşılık Pâkistân'da da yaklaşık 13.620.000 kişi Afganca konuşur. Şu halde Afganca, 23.594.000 kişinin (1981) dilidir ki, Farsca konuşanlardan az değildir. Üstelik Pâkistân ve Hindistan Müslümanları'nda oldukça Afgan

kanı vardır, fakat bugün Hindistan dilleri konuşurlar. Bununla beraber Afganlar'ın bâzı boyları, Afgan'laşmış, yâni Afganca konuşan eski Türk boylarıdır. Afganlar, vuruşkanlıklarını Türkler'den almışlardır. Afganistan, târîh boyunca, daha çok Türk kavimleri veya hânedanlarınca yönetilmiştir. Umûmiyetle asıl Afganca konuşulan bölge Hindistan'daki, kuzeyde Türkçe konuşan bölge Türkistan'daki ve batıda Farsca konuşan bölge de İran'daki Türk imparatorluklarına bağlı olmuştur. Bugünkü Afganistan'ın kurucusu, 1747'de Ahmed Şâh Dürrânî'dir ve 1798'e kadar Afganistan imparatorluğunu büyük devletler arasında bulunduran, bir hânedan kurmuştur. Sonradan bugünkü Pâkistân'ı kaybeden Afganistan, mütevâzî ve dünyâ şartlarına uyamıyan bir krallık hâline gelmiştir. Bununla beraber, hiç bir zaman Avrupa sömürgesi olmıyan çok sayılı Asya devletlerinden biri olabilmıştır (diğerleri: Türkiye, Çin, Japonya, Siyam ve İran). Ama Birinci Cihan Harbi'ne kadar, İngiltere, Afganistan yönetimine katılmamakla beraber, onu, dış ülkelere kapatmıştır. Böylece Afganistan geri kalmış, fakat Rus sömürgesi olmaktan da kurtulmuştur. Zîrâ İngiltere olmasa idi, XIX. asır sonlarında Rusya'nın Afganistan'ı işgali kaçınılmazdı.

Afganistan devleti 20.6.1747'de kurulmuştur. 27.4.1978'de Dâvûd Hân'ı deviren Nûr-Muh. Taraqî, Afganistan cumhûriyetini komünistleştirmiş, fakat Rusya'ya teslim etmemiştir. Bu şahıs 16.9.1979'da öldürülmüş, yerine Babrak Karmal gelmiş ve ülkeyi Rusya'ya teslim etmiştir. Hâlen milliyetçiler içeride direnmektedirler. Karmal'in çağırdığı Rus ordusu, ülkeyi işgalde devâm etmektedir (1989'da Rus ordusu tamamen çekildi). Nüfusun üçte biri Pâkistân ve İran'a sığınmıştır.

Babrak Karmal'in yerine geçen Necîbullâh, 16.4.1992'de ayrıldı. 27.4.1978'de katledilen Dâvûd Hân'ın yerine geçen Muh.Tarakî 16.9.1979'da katledildi, onun yerine geçen Hâfız Emîn 27.12.1979'da katledildi ve yerine Babrak Karmal geçti. Ruslar'ın Afganistan'ı boşaltmalarını, Sovyetler'in dağılmasının işâreti oldu. Fakat Afganistan'da iç savaş 1996'da da sürmektedir.

Per capita gelir 250 dolar hesaplanmaktadır ki bu rakam gerçeğe yakın ise GSMH 4.795.000.000 dolar eder. Çok az petrol vardır. Halkın % 90'ı ümmî'dir (okuma-yazma bilmez).

Afganistan 636.216 km² ve 1981 tahminlerine göre 19.180.000 nüfusludur (km²'ye 30 kişi). Başkent Kâbil'dir (1.100.000). Diğer büyük şehirler: Kandehâr (280.000, Kâbil gibi Afganca konuşulur). Herât (210.000 Farsca), Kunduz 150.000 (Türkçe), Mezâr-ı Şerif 130.000 (Türkçe). Askerlik 2 yıl ve savunma bütçesi 1978'de 61 milyon dolardır. 32.000 kara + 8.000 (160 harb tayyâresi) + 30.000 jandarma = 70.000 askeri vardır.

Yaklaşık nüfusun % 52'sinin Afganca, % 30'unun Farsca (Tâcik), % 3'ünün Moğolca (Hezâre) ve % 15'inin Türkçe konuştuğu hesaplanmaktadır. Türkçe konuşanlar 2.870.000 nüfus eder. Türkler, 3 ayrı lehçe konuşurlar (umûmî nüfusa nisbetle): % 8 Özbek, % 6 Türkmen, % 1 Kırgız.

Nüfusun % 100'ü Müslüman'dır. Resmî din Sünnî-Hanefîlik'tir. Fakat 1.600.000 kadar Şîî-Câ'ferî (batıda) ve 375.000 kadar Şîî-İsmâîlî vardır (bu sonuncular Bedahşân, Wâhân, Nûristân'da).

Kuruluşu sırasında, Ahmed Şâh zamânında 1750'ye doğru Afganistan imparatorluğunun taht şehri Kandeğer idi. 1.638.308 km² olan ve 22.000.000 nüfuslu idi. 1800'de imparatorluk, büyük devletler arasından çıkmış ve küçülmüştü: 908.000 km² ve 13.000.000 n. 1825'te: 747.908 km² ve 8.000.000 n. (şehirleri: Kâbil 80.000, Herât 80.000, Kendeğer 70.000 n.). 1850'de: 636.266 km² ve 6.500.000 n. (Kâbil 80.000, Kendeğer 70.000, Herât 65.000). 1875'te: 636.266 km² ve 7.000.000 n. (Kâbil 80.000, Kendeğer 70.000, Herât 65.000). 1900'de: 636.266 km² ve 6.500.000 n. (100.000'i geçen bir hiç bir büyük şehri yok). 1915'te: 636.266 km² ve 8.250.000 n. (Kâbil 140.000). 1925'te: 636.266 km² ve 10.000.000 n. (Kâbil 140.000), 1950'de: 636.266 km² ve 13.000.000 n. (Kâbil 240.000).

2. PÂKİSTÂN

14.8.1947'de kurulan bu devlet, târîhî Hindistan kıt'asının batı (veyâ kuzey-batı) parçasıdır. Güneyi 'Ummân Denizi'dir. Batısı İran, bütün kuzeyi Afganistan'dır. En kuzey-doğuda Çin ile (Çin Türkistanı) kısa sınırı vardır. Doğusu ise Hindistan'dır (Hindistan'ın kuzeyden güneye Kışmîr, Pencâb, Racastân ve Gücerât state =devlet'leri yâni eyâletleri). Yengeç Dönencesi, Pâkistân'ın en güneyinden (Sind kıyıları) bir kaç kilometre güneyden geçer. Buna karşılık Pâkistân kuzeyde 38° paraleline yaklaşır. İndüs, Pâkistân'ı baştan başa geçerek sular. Hindistan için Ganj ne ise, Pâkistân için de İndüs odur.

Pâkistân, bir cumhûriyettir. İngiliz Milletler Topluluğu'ndan ayrılmıştır (30.1.1972). Pâkistân devlet başkanları: 1. Kaaid-i â'zam Muh. 'Alî Cinnah (Cinâh=Cenâh) 14.8.1947-11.9.1948=1, 0, 28 (Karaçi, 25.12.1876 - Karaçi, 11.9.1948 = 71, 8, 17, med. Karaçi). 2. Hoca el-Hacc Nâzımî'd-Dîn 11.9.1948-19.10.1951=3, 1, 8. 3. Golâm Muh. Hân (Lâhûr 1895-Karaçi 1956=61) 19.10.1951-6.10.1955=3, 11, 18. 4. Tuğg. İskender Mîrzâ 6.11.1955-28.10.1958=3, 0, 23. 5. Mareşal Muh. Eyyûb Hân 28.10.1958-25.3.1969=10, 4, 28 (Pathanistân 1908 - İslâmâbâd 1974 = 66). 6. Org. Ağa Muh. Yahyâ Hân 25.3.1969-20.12.1971=1, 8, 26 (doğ. Peşâwer 1917). 7. Zü'l-Fekaar 'Alî Butto (Bhutto) 20.12.1971-14.8.1973=1, 7, 25 (Lakana/Sind 1928 - idâmı: 1980). 8. Fazlu'llaah Çawdrâ 14.8.1973-9.1978=5, 1 (bu müddet içinde başbakan: Butto). 9. Org. Muh. Zıyâ'ül-Haqq 9.1978 (doğ. Cullundur (Pencâb-Hind., 12.8.1927). Newwâb-zâde Liyâkat 'Alî Hân (Kernâl/Doğu Pencâb, 1.10.1895- Rawalpindî, 16.10.1951 = 56, 0, 16): İlk başbakan: 2.6.1947-16.10.1951 = 4, 4, 14. Cinnah'dan sn. Pâkistân'n 2. lideri. B.Newwâb Rüstem 'Alî Hân b.Newwâb b.Ah. 'Alî Hân, Mandal hânedânı. 1921 Oxford hukuk me'zûnu. Bir Afgan tar. katledildi ve ölümünden "kaaid-i millet" dendi. Zıyâ'ül-Hakk'ın sûikasd eseri tayyâresi palatılarak 29 devlet adamı ve generalle ölümü Bahâwalpûr, 17.8.1988 (=61, 0, 8, başkan: 9,11), yerine yardımcısı Gulâm İshâq Hân(doğ.1911) 18.7.1993'te istifâ etti. 13.11.1993'te Fârûq Leg-harî(doğ.1940) seçildi. 1993'te Benâzir Butto 2. defa başbakan oldu.

887.749 km² - 82.755.000 n. (1981 t.) = 93. P.c. 240 dolar = GSMH 19.429.000.000 dolar.

408.000 kara + 13.000 deniz + 17.600 hava (256 harb tayyâresi) + 109.000 jandarma askeri = 547.600. Askerlik: gönüllü. 1979 savunma bütçesi: 1.180.000.000 dolar.

8.808 km demiryolu. 14,2 milyar kwh elektrik (1979). % 78 ümmî (1972).- Petrol 0,5 milyon ton (1979) (1960: 0,4 milyon).Pirinc, 4,7 milyon ton (1978) (dünyâ 13.'sü), buğday 8,2 milyon ton (1978) (dünyâ 10.'su).

Resmî diller: Urdû (Hindce'nin Arab harfleri ile yazılan ve bol Türkçe kelime ihtivâ eden, aydın tabaka Hind Müslümanları'nın kullandığı bir lehcesi) ve İngilizce. Yüksek kültür dilleri: Farsca ve Arabca. Halkın konuştuğu diller: 46.900.000 Pencâbca, 17.400.000 Sindce, 13.620.000 Puştû (Pathanî) (Afganca), 3.000.000'dan az Belûçça, 1.800.000 Kişmîrce, bir kaç yüz bin Brahûî (yalnız bu, Dravid dilidir).

Eyâleller: Pencâb (Batı Pencâb) (Lâhûr) 46.900.000, Sind (Karaçi) 17.400.000, Pathanistân (Peşâwer) 13.620.000, Belûçistân (Keta, İng. Quetta) 3.000.000, Âzâd Kişmîr (Batı Kişmîr) 1.800.000 (83.806 km²).- Şehirler (gene 1981 t.): Râwelpindi-İslâmâbâd (başkent) (Pencâb) 2.275.000, Karaçi (Sind) 4.665.000, Lâhûr (Pencâb) 2.887.000, Hayderâbâd (Sind) 837.000, Multân (Pencâb) 723.000, Gujranwâla (Pencâb) 481.000, Peşâwer (Pathanistân) 366.000, Siyalkut (Pencâb) 272.000, Sagoda (Pencâb) 268.000, Sukkur (Sind) 202.000, Keta (Belûçistân) 205.000.

1951 s. 33.781.000, 1972 s.64.890.000, 1978 t.75.600.000. Şehirler (1951): Lâhûr 1.800.000, Karaçi 1.009.000, Hayderâbâd 242.000, Râwelpindi 237.000.

Resmî din: İslâm. % 97 Müslüman (80.520.000). 1981'de Gayri Müslimler: 2.230.000 (5.000 Budist, 12.000 Pârsî, 1.213.000 Hristiyan (yarısından azı Protestan, yarısından fazlası Katolik, hepsi yerli), 1.100.000 Brahman=Hindû).- Müslümanlar'ın tamâma yakını Sünnî ve bunların da çok büyük çoğunluğu Hanefî'dir. Zirâ bütün Hind kıt'asına İslâm dinini Türkler getirip yaymışlardır. Diğer mezhepler (1981 yaklaşık): 900.000 Şî-Câ'ferî (Sind ve Pencâb), 900.000 Şî-İsmâ'îlî (her eyâlette), 220.000 Ahmedî=Kaadiyânî (yarısı Lâhûr şehrinde).

3. HİNDİSTAN

Hindistan bugün bir Müslüman devleti değildir. Ancak İndonezya'dan sonra dünyâ devletleri içinde en fazla Müslüman nüfusu ihtivâ eden devlet olması bakımından, burada ayrı bir hulâsa açmak icâb etmektedir. Büyük tafsîlât için III. cildin Hindistan ve İngiltere bahislerine bk.

Hindistan, Pâkistân ile aynı zamanda İngiltere'den ayrılarak 15.8.1947'de müstakil olmuş bir birleşik devlettir (22 devlet + 9 federal toprak). İngiliz Milletler Topluluğu üyesidir. Sosyalist bir cumhûriyettir.

Bakanlar kurulunda çok defa bir kaç Müslüman nâzır bulunduğu gibi, eyâlet (state) kabineleri için de aynı şey bahis mevzuudur. Bir Müslüman bugüne kadar yalnız federal başbakan olamamıştır. Fakat cumhur başkanı ve başkan yardımcısı olmuşlardır. Hindistan cumhur başkanı Fahrüddîn 'Alî Ah. 24.9.1974-11.2.1977 (katl) = 2, 4, 17. Müslüman Hindistan cumhur başkanı yardımcıları: İlk yıllarda Zâkir Hüs. ve hâlen (1981) bu makamda bulunan Muh. Hidâyetullaah.

3.166.828 km² - 683.000.000 n. (1981 t.) = 215. P.c. 195 dolar ve GSMH (1981 t.) 133.185.000.000 dolar.

1981 savunma bütçesi 4,4 milyar dolar. Askerlik: gönüllü. 944.000 kara + 47.000 deniz + 113.000 hava (630 tayyâre) + 300.000 jandarma = 1.404.000 asker.

Petrol 13 milyon ton (1979) (1960: 0,4 milyon); pirinç 79 milyon ton (1978) (dünyâ 2.'si); buğday 31,3 milyon ton (1978) (dünyâ 4.'sü). Elektrik: 26 milyar kwh (1978). % 65,5 ümmî (1971). 60.231 km demiryolu (4.649 km elektrikli).

Hindistan, Çin'den sonra nüfus bakımından dünyânın 2. devletidir. 1951 s. 356.892.000, 1961 s.439.073.000, 1971 s. 547.950.000, 1978 t. 638.000.000.

Müslüman nüfus, Hindûlar'dan açık şekilde fazla artmaktadır. 1951 sayımında % 10 olan Müslüman nüfus, 1971 sayımında % 11,21'e çıkmıştır. 1981 t. % 12'dir (81.960.000) (1951 s. 35.400.000). 1971 sayımında dinler şöyle idi: Müslüman % 11,21 (61,4 milyon), Siḥ % 1,89 (10,3 milyon), Hristiyan % 2,60 (14,2 milyon; 8,2 milyon Katolik, 6 milyon Protestan), Budist 0,70 (3,8-milyon), Ceynî=Pârsî % 0,47 (2,6 milyon), gerisi Brahman=Hindû.- Bugün 91.960.000 nüfusla Hindistan Müslümanları, İndonezya'dan sonra, dünyâ devletleri içinde, 2. büyük Müslüman cemâatidir.

Hindistan Müslümanları'nın büyük çoğunluğu Sünnî-Hanefî'dir. Şîi azınlıklar: 5.500.000 Şîi-Câ'ferî (Uttar Pradesh, çok az Andhra Pradesh, Maysûr ve Kerala), 3.500.000 Şîi-İsmâîlî (Maharaştra, Gücerât).

Hindistan + Pâkistân + Bengladeş (eski İngiliz Hindistanı) = 4.198.598 km² - 859.755.000 n.- 1981 t.) = 204. Müslüman: 242.385.000 (% 28'den fazla).

Seylan: Müslüman % 7'den az fazla (962.000). Nepal: Müslüman % 7 (900.000). Butan: Müslüman yok gibidir. Seylan kabinesinde Müslüman bakanlar bulunmaktadır.

1594'te Timuroğulları'nın Hindistan Türk İmparatorluğu 3.673.000 km² ve 120.000.000 nüfuslu ve dünyânın -Türkiye ve İran'dan sonra- 3. büyük devleti idi (Ekber Şâh). Âdil-Şâhlar'ın Güney Hindistan Türk İmparatorluğu (Bicâpûr), 453.000 km² ve 22.000.000 nüfuslu idi, o da büyük devletler arasında idi. Kuṭb-Şâhlar'ın Gülkende Türk krallığı 295.000 km² ve 10.000.000 nüfuslu idi. Nizâm ve Berîd Şâhlar'ın iki krallığı ise toplam 200.000 km² ve 7.000.000 nüfusu ihtivâ ediyordu.

1700'de Timuroğulları, Hindistan kıt'asını hâkimiyetleri altında hemen hemen tevḥîd etmişlerdi (Âlemgîr Şâh). Hindistan Türk İmparatorluğu -Türkiye'den sonra- dünyânın 2. devleti idi ve İran'ı 3.'lüğe itmişti. 4.622.885 km² ve 170.000.000 nüfuslu idi.

1750'de Timuroğulları'nın Hindistan İmparatorluğu, 3.103.243 km² ve 140.000.000 nüfuslu idi. Dünyânın 7. mühim devleti idi. Nâdir Şâh'ın darbesi, Hindistan Türk imparatorluğu çökertmişti. Eyâletler sallantıda idi. İngiliz müdâhalesine müsâit zemin hazırdı.

1800'de Timuroğulları'nın Hindistan Türk İmparatorluğu 293.000 km² ve 22.000.000 nüfusa inmişti. Kıt'anın mühim kısımlarında İngiliz hâkimiyeti gerçekleşmişti. Hayderâbâd Nizâmı, 260.000 km² toprak ve 10.000.000 nüfusu elinde

tutuyordu. İki yıl önce Feth-'Alî Tîpû-Sultân'ın Güney Hindistan'daki kudretli Müslüman Türk devletini yıkmak için, Türkmen asıllı olan Nizâm, İngiltere'yi desteklemişti. Bir çok Hindû devlet ortaya çıkmıştı. Bâzı Müslüman devletler de vardı. Bunların başında Belûcistân geliyordu (447.000 km², 2.220.000 n.). Behâwelpûr, Bhôpâl devletleri de bu arada anılabilir. Bunlar gûyâ nazârî şekilde Delhi'deki Timurlu pâdişâhı nâmına hüküm sürüyorlardı. Çoğunu İngiltere nüfûzuna almıştı. İngiltere, kıt'anın tamâmını fethedeceği XIX. asra ayak basmıştı.

1825'te durum, İngiltere'nin daha lehine gelişmiş, Timurlu pâdişâhı bile İngiliz nüfûzuna düşmüştü. Delhi'deki pâdişâh ve Luknov'da onun sadrâzamı olan Üd nevvâbı ellerindeki 293.000 km² ve 31.300.000 nüfuslu çok zengin toprakları, İngiltere'ye tâbî olarak 1857'ye kadar muhâfaza edeceklerdir. Hayderâbâd başta olmak üzere diğer Müslüman devletler de İngiltere'ye tâbî olmuşlardı. İngilizler, kuzey-batıya doğru tırmanıyorlardı, henüz bu bölgeleri ele geçirememişlerdi. 447.060 km² kadar bu toprağı ellerinde tutan Belûcistân beylerbeyileri, 1875'te bile henüz müstakil idiler; fakat nüfus çok azalmıştı (600.000 kadar). Şehirler devamlı istilâlar, darbeler, iç muhârebeler, yağmâlar, merkezî otoritesizlik yüzünden sarsılmış, büyük nüfus kaybetmişti. 1825'te Timuroğulları'nın elindeki şehirlerin yaklaşık nüfusları: Luknow 350.000, Delhi 340.000, Agra 200.000 Hânepûr 175.000, Allaahâbâd 150.000, Barelli 80.000, Meret 50.000.

4. BENGLADEŞ

Bengladeş (Bengaldeş), eski Doğu Pâkistân'dır. 31.12.1971'de Pâkistân'dan ayrılarak müstakil oldu. Bk.c.III: İngiltere ve Hindistan. Bugün Commonwealth üyesi, sosyalist cumhûriyettir. Başkanlar: Şeyh Mücîbü'r-Rahmân 31.12.1971-20.1.1975=3, 0, 20 (Ferîdpûr 1920 - Dhâka 20.1.1975 = 55, katıl), Muh. Şâim 20.1.1975-21.4.1977 = 2, 3, 2, Tümg. Zıyâ'ü'r-Rahmân 21.4.1977 - 30.5.1981 = 4, 1, 9 (1935-30.5.1981 = 46, katıl), sn. 'Abdü's-Settâr ve yerine 23.3.1982'de Ebü'l-Fazl Muh. İhsânîd-Dîn Çuwdufî.

144.020 km² - 94.000.000 n. (1981 t.) = 652. P.c. 115 dolar = GSMH 1981 t. 10.810.000.000 dolar.

65.000 kara + 4.000 deniz + 3.000 hava (27 harb tayyâresi) + 30.000 jandarma = 102.000 asker. Askerlik: gönüllü. 1979 savunma bütçesi 79 milyon dolar.

Dil: Bengalce (Arab harbleri). Bengaldeş Assamı'nda Assamca konuşulur: 12.393 km² - 6.200.000 n. (500) (merkez Sylhet).

Din: % 85 Sünnî-Hanefî Müslüman 79.900.000, gerisi Hindû, az Hıristiyan yerli ve Budist.

% 77 ümmî (1977). Çok az petrol. Pirinç 18,9 milyon ton (1978) (dünyâ 4.'sü). Kenevirde dünyâ 1.'si. Elektrik 1,4 milyar kwh (1975). 1.786 km demiryolu.

4 bölgeye ayrılmış 19 eyâlet. Dhâka (İng. Dacca) eyâleti: 7.464 km² - 10.144.000 n. (1981)=1.360.

Şehirler: başkent Dhâka 3.100.00 (1951: 700.000), Hulna 590.000, Çittagong 560.000 (1951: 294.000), Narayanganj 240.000.

1951 s. 42.063.000, 1974 s. 71.317.000.

Pakistan + Bangladeş = 1.031.769 km² - 176.755.000 n. (1981 t.) = 171.

Burma (Birmanya): % 6 Müslüman (2.100.000). Bangladeş sınır bitiminden Bengal Körfezi'nin doğu sâhilleri boyunca inen ve doğusu Arakan Dağları ile sınırlı Arakan bölgesinde Müslümanlar, büyük ekseriyettir. Rangun'da da (başkent) Müslüman vardır.

Bangladeş'in güneyi Bengal Körfezi, güney-doğusu Burma'dır. Diğer bütün tarafları Hindistan'la çevrilmiştir (doğuda Batı Bengal, kuzey ve batıda Assam). Doğu Bengal, Assam'dan Sylhet bölgesi ile beraber, Bangladeş'i teşkil etmiştir. Daha küçük ve az nüfuslu olan Batı Bengal (merkez Kalküta), Hindistan'da kalmıştır.

5. MALDİV

298 km² - 154.000 n. (1981 t.) = 517. Hind Okyanusu ortasında, Ummân Denizi güneyinde, Seylan'ın ve Hindistan'ın güney ucunun güney-batısında 220'si meskün 2.000 kadar koral adacığından ibarettir. 9.1.1957'de İngiltere'den ayrılarak müstakil oldu. Monarşi ilga edilerek (bk. yukarıda Maldiv Emîrleri) cumhûriyet oldu (bk.c.III: İngiltere). Başkan: Me'mûn 'Abdül-Kayyûm, daha önceki: Emîr İbr. Nâsır. Merkez Male 36.000. Ordusu yoktur. P.c. 300 dolar = GSMH 1981 t. 46.000.000 dolar. % 100 Müslüman (Sünnî). Dil: Dewehî (Eski Seylanca). Lingua franca: Arabca ve İngilizce. 1954 t. 93.000.

Maldiv güneyindeki Chagos (Çago) adacıkları. 1976 hazîrânında Afrika'daki Seyşel devletine verilmiştir.

6. MALAYSIYA

Malaysiya Birleşik Krallığı, İngiltere'nin ayrılarak, 31.8.1957'de müstakil devlet oldu. Commonwealth üyesidir. Bk.c.III: İngiltere ve yukarıda Malaya prenslikleri bahsi.

333.507 km² - 14.715.000 n. (1981 t.) = 44. P.c. 1.210 dolar ve GSMH 1981 t. 17.805.000.000 dolar.

54.000 kara + 6.000 deniz + 6.000 hava (31 harb tayyâresi) + 14.800 jandarma = 80.000 asker. Askerlik: gönüllü. 1980 savunma bütçesi 1.470.000.000 dolar.

Petrol 13 milyon ton (1979). Elektrik 7,5 milyar kwh (1978). Demiryolu 1.500 km. Kauçuk ve kalay istihşâlinde Malezya, bir çok yıl dünyâ birincisidir.

Resmî din: İslâm. Resmî dil: Malay. Lingua franca: İngilizce, ayrıca Müslümanlar için Arabca ve Çinliler için Çince. % 66 Müslüman 9.711.000 (Sünnî Hanefî).- 1961 t. 8.360.000, 1970 s. 8.810.000, 1977 t. 12.946.000 (10.882.000 Malaya + 904.000 Sabah + 1.160.000 Sarawak), 1978 t. 13.300.000.

Malaysiya, bir konfederasyondur. Devletin esâsını teşkil eden Malaya 9 devlet ve 3 federal topraktan müteşkil bir federasyon olup, Sabah ve Sarawak da bu federasyona katılarak konfederasyon teşkil etmişlerdir. Sabah, eskiden Kuzey Borneo denen ve Borneo adasının kuzey-doğusunu teşkil eden İngiltere sömürgesidir. Sarawak ise, Borneo adasının kuzeyinin ehemmiyetli bir kısmını kaplıyan eski İngiltere sömürgesidir. İkisinin arasında Brunei vardır (aş.bk). Borneo adasının büyük kısmı ise Endonezya'nın elindedir. İngilizler, Sarawak ve Sabah'ı Endonezya'ya değil, Malaysiya'ya bırakarak

çekilmişlerdir. Bu sûretle Malaysiya, Güney Çin Denizi üzerinde, batıdan doğuya denizi bütünüyle kat'eden bir sâhaya yayılmıştır. Sabah'ın kuzeyinde Sulu Denizi'nde Filipinler'le bile komşu olmuştur.

Sabah: 80.520 km² - 1.094.000 n. = 8 (1970 s. 655.000). Sarawak: 121.400 km² - 1.273.000 n. = 10 (1970 s. 976.000, 1978 t. 1.174.000). Toplam (Malaysiya Borneosu): 252.987 km² - 2.367.000 = 9.- Asıl Malaya: 131.587 km² - 12.348.000 = 94 (1970 s. 8.810.000).- Federal taht şehri Kuala Lumpur 700.000, Sarawak'ın merkezi Kuçing 96.000, Sabah'ın merkezi Kota Kinabalu (eski Jesselton) 62.000.- Kuala Lumpur eskiden Selangor prensliğinin merkezi idi. Şimdi 339 km² bu prenslikten alınarak Kuala Lumpur, federal taht şehri yapılmış, Selangor prensliğinin merkezi Şâh-Â'lem şehri olmuştur.- Malaya: 3.990.000 Çinli (bir kısmı Müslüman), 960.000 Hindû ve Hindistan-Pâkistân Müslümanı, gerisi Malay; din: 960.000 Brahman (Hindû), 3.185.000 Budist, 280.000 yerli Hindistan, 7. 923.000 Müslüman.- Sabah: 226.000 Çinli, gerisi çoğunlukla Malay.- Sarawak: 350.000 Çinli, 270.000 Malay, gerisi Dayak (Çinliler çoğunlukla Budist, diğerleri Müslüman'dır). Konfederasyondaki Çinliler, Çin'den gelmiş, Hindliler de Hindistan ve Pâkistân'dan gelmiş ve yerleşmiş göçmenlerdir.

Malaya, dar bir berzahla Siyam'a (Tayland) bağlı tam bir yarımadadır. İnce uzundur. Çinhindi'nin Sumatra adasına paralel uzanan güney uzantısıdır. Güney ucu (Buru Burnu), ekvator çizgisine çok yaklaşıp. Bu güney ucunda Singapur adası vardır ki, önce Malaya ile federasyon şeklinde istiklâl kazanmış, sonra Singapur'a Çinliler'in hâkimiyeti yüzünden ayrı cumhûriyet olmuştur. Malaya'nın kuzeyindeki prenslikler son asırlarda Siyam tarafından alınıp verilmiştir. Malaya yarımadasının kuzeyi bugün de Siyam'da kalmaktadır. Malaya birliği, 9 prenslik ve 3 federal arâziden müteşekkildir. Federal arâziler:

Kuala Lumpur 339 km² - 700.000 = 2.065 (federal taht şehri ve başkent); Pinang 1.036 km² - 1.070.000 = 1.033 (merkez Georgetown 404.000); Malaka 1.657 km² - 570.000 = 344 (merkez Malaka 131.000).

9 hükümler prensten biri, 4 yıl için kral seçilmekte, prensliğini veliahdinin niyâbetinde bırakıp Kuala Lumpur'a gelip "kral" sanıyla bu sınırlı müddet içinde saltanat sürmektedir. Bu prenslik hânedanları, evvelce gözden geçirilmişti. 9 Malaya prensliği:

1. Perek 20.668 km² - 2.190.000 = 106 (Ipoh 372.000)
2. Johor 18.983 km² - 1.780.000 = 94 (Johore Bharu 204.000)
3. Selangor 8.183 km² - 1.640.000 = 200 (Şâh-Â'lem)
4. Kedah 9.478 km² - 1.340.000 = 141 (Alor Star 100.000)
5. Kelantan 14.891 km² - 960.000 = 64 (Kota Bharu 93.000)
6. Pahag 35.790 km² - 703.000 = 20 (Kuantan 65.000)
7. Negri Sembilan 6.681 km² - 670.000 = 100 (Seremban 122.000)
8. Trengganu 13.078 km² - 575.000 = 44 (Kuala Trenggau 80.000)
9. Perlis 803 km² - 170.000 = 212 (Kangar 14.000)

Singapur: % 20 Müslüman (çoğu Malay) (bâzı Hindistanlı ve Çinli Müslümanlar) = 493.000. İlk cumhurbaşkanı (1965-1970=5): İndre Yûsuf b. İshâq (Padang Gasah 1916-Singapur 1970=54).

7. BRUNEİ

Brunei, İngiltere'den ayrılarak 31.12.1983 günü müstakil devletler arasına giren bir devlettir. Tafsîlât için bk.c.III: İngiltere. Hânedânı için bk. Commonwealth üyesidir. 5.800 km² - 220.000 n. (1981 t.) = 38. P.c. 12.000 dolar ve GSMH 1981 t. 2.640.000.000 dolar. Borneo adasının kuzeyinde, Sarawak ile Sabah (Kuzey Borneo) arasına sıkışmıştır. Başkent Bender Seri Begawan (Seria)'dır. Brunei limanı, bu küçük ülkeye adını vermiştir. 4 ilçeye ayrılır. Resmî dil Malayca, lingua franca İngilizce'dir. 54.000 Çinli'den geriye kalan nüfus Malay'dır. % 75 Müslüman'dır (gerisi çoğunlukla Budist). İslâm, resmî dindir. Petrol 12 milyon ton (1979). 2.400 kara + 400 deniz + 100 hava + 1.800 jandarma = 4.700 asker. Askerlik gönüllüdür. 1978 savunma bütçesi 171 milyon dolardır. Harb tayyâresi yoktur.

8. İNDONEZYA

İndonezya, Holanda sömürgesi iken, 28.12.1949'da istiklâlini kazandı. Tafsîlât için bk. c.III: Holanda. Muhâfazakâr cumhûriyettir. Başkanlar: Ah. Sukarno 28.12.1949-22.2.1967 = 17,1,25 (Surabaya 1901 - Cakarta 1970 = 69) ve Org.Suharto 22.2.1967'den bugüne (1989) (doğ. Cokyakarta 1921). Önceleri birleşik devlet iken, bugün merkezî cumhûriyettir. Nüfus bakımından dünyâ devletleri arasında 5.'dir (Çin, Hindistan, Rusya ve Amerika'dan sn.). Dünyâda en çok Müslüman nüfusu olan devlet de İndonezya'dır. Asya'nın en güney-doğusudur. Güneydoğu Asya'nın ve Uzak Doğu'nun da en güney doğusudur. Batı Yeni Gine (İrian), Okyanusya kıt'asında kalmakla, iki kıt'a üzerinde uzanır (topraklarının 5'te 1'inden fazlasını teşkil eden İrian, nüfus bakımından İndonezya içinde bir ehemmiyet taşımaz). Bir adalar topluluğudur. 3.000 kadar adadır. Timor adasının yarısı Portekiz'e âitken, son yıllarda İndonezya'ya geçmiştir. Ancak İngiltere, Borneo'nun kuzeyini İndonezya'ya değil, Malaysiya'ya vermiş, İndonezya da bir hakk iddia etmemiştir. Ekvator (hatt-ı istivâ) çizgisi İndonezya'dan, Sumatra, Borneo ve Selebes adalarının ortasından geçer. Yeni Gine, bu çizginin güneyinde yâni Güney Yarıküre'de kalır. İndonezya'nın belkemiği olan Cava adası, güney yarımkürededir. Nüfus bakımından Cava'yı Sumatra, sonra Selebes, sonra Borneo tâkiy eder. Halbuki Borneo, Sumatra, Selebes ve Yeni Gine adaları, Cava'dan çok büyüktür. İndonezya aynı zamanda Hind Okyanusu ile Büyük Okyanus'u ayırır. Asıl büyük Okyanus (Pasifik), Yeni Gine ile başlar. Diğer İndonezya adaları, Pasifik'e bağlı ve İndonezya'nın iç denizleri sayılabilecek denizler arasında veyâ içindedir (Cava Denizi, Salebes Denizi, Banda Denizi, Flores Denizi, Karimata Denizi, Makassar Denizi vs.). 94° - 141° paralelleri arasında İndonezya, doğudan batıya 47 paralel kat' eder.

Nüfus inanılmaz derecede artmış ve artmaktadır. 1594'te İndonezya-Malaya Müslüman devletleri 1.600.000 km² ve 5,5 milyon nüfuslu idi ve bunların en ehemmiyetlisi olan Açe sultanlığı, Osmanlı pâdişâhına tâbi idi. 1700'de 1.300.000 km² üzerine yayılan İndonezya-Malaya Müslüman devletlerinin toplam 3,5, 1750'de 4, 1800'de 5 milyon nüfusu olduğu tahmîn edilebilir. 1825'te 1.207.000 km² üzerinde 4,5 milyon toplam nüfuslu Müslüman devletler vardı. Bundan sonra Holanda ve kısmen İngiltere, Müslüman devletlerin birer ikiye ortadan kaldırdılar. XX. asra kadar direnenleri oldu. Nüfus pek çok arttı: 1870 t. 24.836.000, 1920 s. 49.155.000, 1930 s.

60.413.000, 1950 s. 79.910.000, 1957 t. 90.620.000, 1961 s. 93.900.000, 1971 s. 119.232.000, 1978 t. 141.600.000.- 1950'de şehirler henüz küçüktü: Cakarta 3.000.000, Surabaya 630.000, Semarang 340.000, Bandung 330.000, Surakarta 320.000, Cokyakarta 280.000, Palembang 240.000, Malang 200.000.

1.903.650 km² - 153.000.000 n. (1981 t.) = 80. P.C. 375 dolar ve GSMH 1981 t. 57.375.000.000 dolar.

181.000 kara + 35.800 deniz + 25.000 hava (48 harb tayyâresi) + 12.000 jandarma = 253.800 asker. Askerlik: kur'a. 1980 savunma bütçesi: 2.070.000.000 dolar.

Petrol 80 milyon ton (1979) (1960'ta 20,6 ve 1978'de 82,4 milyon). Piring 1978'de 25,7 milyon ton (dünyâ 3.'sü). 7.891 km demiryolu. 2,9 milyar kwh elektrik (1974).

Resmî dil: İndonezce (Malayca). Fakat halk bundan başka, pek çok Malay grubundan ayrı diller konuşur (Cavaca, Madûraca, Sâlebce, Buginesce, Balice, Lombokca, Dayakca ve daha pek çokları). Yeni Gine'de halk Zencî'dir ve diller, Malay grubundan değildir.

Din: % 91 Müslüman (çoğunlukla Sünnî-Hanefî) = 140.000.000. Gayri Müslimler: 13.000.000. Ancak yaklaşık 7.000.000 nüfus Müslümanlar arasında gösterilmiştir ki, bunlar çeyrek asır önceki kitaplarda henüz Putperest olan anılan kabilelerdir. Diğer dinler: 6.000.000 Brahman (2,5 milyonu Bali adasında), 1.000.000 Budist (Çinli), 6.000.000 yerli Hristiyan. Hristiyanlar'ın üçte birinden azı Katolik, üçte ikisinden fazlası Protestan'dır. Hristiyan nüfus bilhassa Orta ve Doğu Cava, Kuzey Selebes, Doğu Nusa Tenggara, Moluklar ve İrian'dadır.

Başlıca ırklar ve diller: Cava adasında Malay, Cavalı, Madûralı (batudan doğuya), Madûra adasında Madûralı, Sumatra adasında Açeli, Batan, Minangkabo ve Malay, Bali adasında Balili, Lombok adasında Sasak (Lomboklu), Selebes adasında Menandon (Selebesli veyâ Makassar), Bugines, Borneo adasında Dayak, Moluk adalarında Ambonlu vs., İrian'da İrian Zencileri vs.

Şehirler (1981 t.): başkent Cakarta 8.000.000 (Cava), Surabaya 2.772.000 (Cava), Bandung 2.916.000 (Cava), Semmarang 1.042.000 (Cava), Surakarta 950.000 (Cava), Cokyakarta 682.000 (Cava), Malang 570.000 (Cava), Pekalongan 400.000 (Cava), Palembang 1.446.000 (Sumatra), Makassar 1.208.000 (Selebes), Bancermasin 400.000 (Borneo).

Cava ve Madura adaları: 134.044 km² - 98.300.000 = 733 (5 eyâlet) (Madura adası: 5.471 km²) (bundan Cakarta şehri: 592 km² - 8.000.000 = 13.514).- Sumatra adası (8 eyâlet): 524.097 km² - 26.000.000 = 50.- Selebes (Ar.Sâleb, Mal. Sulawesi) adası (4 eyâlet): 229.108 km² - 10.700.000 = 47.- Borneo (Mal. Kalimantan) adası (4 eyâlet): 550.203 km² - 6.500.000 = 12.- Palau-Palau Lain (6 eyâlet): 596.843 km² - 12.000.000 = 20.- Böylece 5 bölgeye ayrılmış 27 eyâlettir. Sonuncu bölgenin (Palau-Palau) 6 eyâletinin dökümü: Bali adası 5.623 km² - 2.700.000 = 480; İrian (Batı Yeni Gine) 421.981 km² - 1.200.000 = 2; Maluku (Moluk adaları) 83.675 km² - 1.400.000 = 17; Loro Sae (eski Portekiz Timoru ki adanın yarısıdır) 14.925 km² - 800.000 = 53; Barat (Lombok) 21.740 (yalnız Lombok ad. 4.667 km²) ve Timor

(Timor adasının öteki yarısı ile bağlı adalar) 48.889 ve ikisi berâber 70.629 km² - 5.900.000 = 84.

Filipinler: % 10 Müslüman = 5.000.000. Mindanao, Palawan ve Sulu adaları ki Filipinler'in en güneyidir, müstakil Müslüman devlet olmak için yıllardan beri savaş hâlinindedir.

Okyanusya: Fici devletinde (ada) % 8 (51.000) Hindistan-Pâkistân asıllı Müslüman, Avustralya'da 135.000 kadar bilhassa Türk asıllı Müslüman vardır. Sünnî-Hanefî. Diğer Okyanusya adalarında Müslümanlar, çok küçük ve ehemmiyetsiz cemâatler hâlinindedir: Yeni Zelanda 1.000, Papua - Yeni Gine 100.000, Solomon 1.000, Havay (A.B.D) 100.000, Fransa'ya aid adalar (Tahiti, Yeni Kaledonya) 8.000.

B i b l i y o g r a f y a

Hindistan Timuroğulları'na âid bibliyografya, tahlîlî şekilde, 11. bahsin sonunda verildi. Buradaki bibliyografya, 13. *Kitab*'ın diğer 8 bahsi üzerinedir. Bu 8 bahsin bibliyografyası Hindistan ve İndonezya-Malezya olarak iki gruba ayrılabilir. Fakat ikinci grubun kaynakları çok sınırlıdır; bu grup daha çok Avrupalılar'ın incelemelerine dayanmaktadır. Onun için 13. *Kitab*'ın bibliyografyası karışık verilecektir. Ayrıca verilmiş Hindistan Timuroğulları'na âid kitaplar, burada bir def'a daha anılmayacaktır. Fakat o bibliyografya da, geniş ölçüde, diğer Hindistan bahislerimiz için geçerlidir.

Hindistan Türk imparatorluğunun kurucusu Gazneliler ve onların halefi Gurlular için kaynaklar, Farsca'dır: 'Utbi, (*Târîh-ı Yemînî*, Tahrân ve Lâhûr baskıları); Beyhaqî, (*Târîh-ı Mes'ûdî*, Ganî ve 'Alî Ekber Feyyâd nş., Tahrân, 1945, 2; Meşhed 1971) (Rusca trc. A.K.Arends, Taşkent, 1962, 2; Moskova 1969); Gerdîzî, Nizâmî-i 'Arûzî, Cûzcânî, 'Awfî (gerek *Cewâmî*' ve gerek *Lübâb*), Cüweynî, Hamd. Müstewfî (*Târîh-ı Güzîde*), Râwendî vs. Bunlara Ar. olarak İbnü'l-Eşîr'in son cildleri eklenmelidir. Gurlular için başlıca kaynak Cûzcânî'dir: *Tabakaat-i Nâsirî*, yeni neşri: 'Abdül-Hayy Hâbîbî, 2 c., Kâbil, 1923-4, 2; Quetta 1949 ve Lâhûr 1954 ve Kâbil, 1962, 1964; Gurlular için bir de: Muînü'd-D.İsfizârî, *Rawzâtü'l-Cennât fî Ewsâfî Medîneti Herât*, Muh. Kâzım İmâm nş., 2 c., Tahr. 1338-9 Ş.=1959-60.- C.E.Bosworth, *Early Sources for History of the First Ghaznevid Sultans (977-1041)*, *The Islamic Quarterly*, VII/1-2, 1963, 3-22, A.M., *The Imperial Policy of the Early Ghaznevids*, *Islamic Studies* I/3, 1962, 49-82; A.M., *Ghaznevid Military Organization*, *Der Islam*, XXXVI/102, Hamburg, 1960, 37-77; A.M., *Titulature of the Early Ghaznevids*, *Oriens*, XV, 1962, Leiden, 210-33; A.M., *The Ghaznavids (994-1044)*, Edinburg, 1963; D.Sourdel, *Inventaire des Monnaies Musulmanes Anciennes du Musée de Caboul*, Şâm, 1953; Muh. Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge Un., 1931; Y.A. Hashmi, *Political, Cultural and Administrative History under the Later Ghaznavids (1040'tan sn.)*, Hamburg, 1958; Golâm Muşt. Hân, *Bahrâm Shâh of Ghaznin*, *Islamic Culture* XXIII, 1949, 62-91 ve 199-235; I.M.Shafî, *Fresh Light on the Ghaznavids*, *Islamic Culture*, XII, 1938, 189-234; Sir T.Holdich, *The Gates of India*, L.1910; A.Maricq ve Gaston Wiet, *La Capitale des Sultans Ghorides*, P.1959; Muh. 'Abdî'l-Gafûr, *The Ghûrids*, Hamburg, 1959; B.Spuler, *Iran in Frühislamischer Zeit*, Wiesbaden, 1952; Schlumberger, *Le Palais Ghaznévide de Lashkarî-Bazar*, Paris, 1952; Barhold, *Turkestan*, İng. trc.'nin ilk tab'ı: Londra, 1928; Muh. Ekber Mededî, *Dewre-i Gazneviyyân*, Kâbil, 1356; C.E.Bosworth, *The Early Islamic History of Ghûr*, *Central Asiatic Journal*, VI, 1961, 116-33, 182-233; A.M., *The Later Ghaznavids (1034-1186)*, Edinburg, 1977; R.Gelpke, *Sultân Mas'ûd I von Gazna (1030-33)*, Münih 1957.

André Wink, *el-Hind, The Making of the Indo-Islamic World, I: Early Medieval India and the Expansion of Islam, 7-11th Centuries*, 1990.

Sir Henry M.Elliott ve J. Dowson, *The History of India as told by Its Own Historians*, 8 c., Londra, 1869-73 (bir yeni baskısı da var); C.R.Singhal, *Bibliographs of Indian Numismatics, II: Muhammadan*, Bombay, 1952; H.Nelson Wright, *The Sultan of Dehli, Their Coinage and Metrology*, Delhi, 1936; R.Burn, Muh. Tughluq's

Foreed Coinage, JASB, N.S. XXIX, 1935, no.5-6; N.K. Bhattasali, *Coins and Chronology of the Early Independent Sultans of Bengal*, Dacca, 1922; Mehdi Hüs., *Critical Study of the Sources for the History of India, 1320-1526, Islamic Culture*, XXXI/4, 10.1957, 314-21; C.R.Singhal, *The Coins of the Sultans of Gujarat*, Bombay, 1935, 2: 1979 (Bombay Müzesi); İbnü Battûta, *Rihle* (Ar.; İng., Fr., Alm., Tr. tercemeleri var), Hindistan bahislerinin İng. trc. Mehdi Hüs., Baroda, 1953; Şemsü'd-D.Sirâc 'Afif, *Târîh-ı Fîrûz-Şâhî*, *Bibliotheca Indica* nş., Kalküta, 1890, krş.K.S.Ashrafyan, *Tarikh-i Firuz Shahi*, *Uçeniye Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, XVIII, 1957, 407-41; Zıyâ'ü'd-D.Berenî, *Târîh-ı Fîrûz-Şâhî*, Seyyid Ah. Hân nş., Kalküta, 1862, Şeyh 'Abdül-Reşid nş., 'Aligarh, 1957; krş.S.Mu'ini'l-Haqq, *Barani's History of the Tughluqs*, Karaçi 1959; Lâ, *Fütûhât-ı Fîrûz-Şâhî*, Şeyh 'Abdül-Reşid n., 'Aligarh, 1954; Lâ *Sîret-i Fîrûz-Şâhî* (1370), Bankipore / Patna ve India Office kütüb-hânelerinde yazma; Emir Hüsrev Dehlewî, *Hazânü'l-Fütûh*, Kalküta 1953, *Bibliotheca Indica* nş.; Yahyâ b.Ah. b.'Abd. Ser-hindî, *Târîh-ı Mübârek-Şâhî*, Kalküta 1931, İng. trc. K.K.Basu, Baroda, 1932, 2: 1977 (XIV. asrın ilk yarısı); E.Thomas, *The Cronicle of the Pathân Kings of Dehli*, Londra, 1871; Ebû-Türâb Welî, *Târîh-ı Gücerât*, Sir E.Denison Ross nş.; Kalküta, 1909; Maḥmûdü'l-Kirmânî, *Me'âsir-i Maḥmûd-Şâhî* (Gücerât), Cambridge Un., King's College, Pers. Mansc.67; 'Abd.Muh. b.'Umeri'l-Mekkî, *Zaferü'l-Wâlih bi-Muzaffer we-Âlih*, Sir E. Denison Ross nş., 3 c., Londra, 1910, 1921, 1928: *An Arabic History of Gujarat*; 'İşâmî, *Fütûhü's-Selâtin* (1349) (11.693 beyit) (F.), Agra 1938, A.S.Usha nş., Madras 1948, İng. trc. Aga Mehdi Hüs., Bombay 1967; Şeyh Sikender b.Muh. Mencû, *Mir'ât-i Sikenderî*, S.C. Misra ve M.L. Rahmân nş., Baroda, 1961; Lâ, *Târîh-ı Muzaffer-Şâhî*, India Office, Pers.mans., 3.842; 'Alî b. 'Azizillâh Tabâtabâ, *Bürhân-i Me'âsir*, Delhi 1936; Hayrî'd-D.Muh. İlâhâbâdî, *Cewnpûr-Nâme*, Cewnpûr, 1878; Seyyid Gülâb Miyân, *Târîh-ı Pâlenpûr*; *Autentic Memoirs of Tippoo Sultan written by an Officer in the East India Service*, G.N.Dhar nş., 1799, 2: 1979; Col. W.Kirkpatrick, *Select Letters of Tippoo Sultan*, Londra 1811; P.Hardy, *Historians of Medieval India*, L.1960.- *Şecere-i Ensâb (Târîh)*, nş.ve İng. trc. Sir E.D.Ross, 2 c., Londra 1922, 1927; Ferište, *Târîh*, 2 c., Bombay 1831; Niyâz Ah. Hân Hüs, *Târîh-ı Rohilhand* (Urdû), Barelli, t.siz; Dêbî Praşâd, *Târîh-ı Ferruh-âbâd*, Allâhâbâd, 1859; Fahr-i Müdebbir Mübârek-Şâh, *Âdâbü'l-Harb we's-Şecâ'a*, A.S.Hwânsârî nş., Tahrân, 1346 Ş. = 1966.

Cambridge History of India, III: Turks and Afghans, Sir Wolseley Haig nş., Cambr. 1928 ve Delhi 1958; Aligarh Un., *Studies in Medieval India History*, 1956; Stanley Lane-Poole, *Mediaeval India under Mohammedan Rule (712-1764)*, 2: 1979; Y.H.Bayur, *Hindistan Târîhi*, I, T.T.K., Ank. 1946; J.M.Jaffar, *Medieval India*, Peşâver, 1940; A.M., *Cultural Aspects of the Muslim Rule in India*, Peşâver, 1950; Ishwâri Prasad, *A History of the Turks in India*, Allaahâbâd, 1936; A.M., *L'Inde du VIIe au XVIe Siècle*, İng. aslının 2. tab'ından trc. H.de Saugy, Paris, 1930, M.E.Cavaignac, *Histoire du Monde: VIII-I*; H.C.Ray, *Dynastic History of Northern India*, 2 c., Kalküta, 1931, 2: 1936; A.B.M. Habîbullaah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, Lâhûr, 1945; Qârî Muh. Beşîrüddîn Pandit, *Târîh-ı Hindî-i Kurûn-i Wusîâ* (Urdû), Aligarh,

1949; Bhârâfiya Vidya Bhavan, *The Delhi Sultanate*, Bombay, 1960; M.'Azîz Ahmed, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290)*, Lâhûr, 1949; Aga Mehdî Hüs., *Le Gouvernement du Sultanat de Delhi*, Paris, 1936; A.M., *Muh. bin Tughluq*, Londra, 1938; A.M., *Tughluq Dynasty*, Kaltûta 1963; 'Abdullâh, *Târîh-ı Dâwûdî (Lûdîler)*, A.Reşîd nş., Aligarh 1959; Ah. Yâdgâr, *Târîh-ı Şâhî (Lûdîler)*, M.Hidâyet Hüs. nş., ASB, Kalkûta 1939; Hwâce Nîmetullâh, *Târîh-ı Hân-Cehânî (Lûdîler)*, S.M.İmâmüddîn nş., Dhâka 1960; 'Abdül'l-Halîm, *History of Lodi Sultans of Delhi and Agra*, Dhâka, 1961; Miyân Muh. Sa'îd, *The Sharqî Sultanate of Jaunpûr, A Political and Cultural History*, Karaçi 1972; Enver Konukçu, *Kalaç Sultânlığı (1290-1320)*, Erzurum Ün. doçentlik tezi 1977. Mewlânâ 'Abdül'r-Rahmân, *Muh.Şâh Ibn Tughluq (Urdû)*, *Oriental College Magazine*, III, Lâhûr, 1926-7; D.L.Sharma, *Malika Razia (Hindî)*, 1974; K.L.Srivastava, *The Position of Hindus under the Delhi Sultanate, 1206-1526*, 1980; K.S.Lal, *History of the Khaljis, 1290-1320*, Allâhâbâd 1950, 2: Londra 1967, 3: 1980; A.M., *A Political, Social and Cultural History of the Sultanate of Delhi, 1398-1526*, 2: 1980; K.A.Nizami, *Religion and Politics in India the 13th Century*, Aligarh, 1961; J.M. Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 1976; İstiyâq Hüs. Quereshi, *Administration of the Sultanate of Delhi*, Lâhûr, 1944, 4: Karaçi, 1958; H.H.Cole, *The Architecture of Ancient Delhi*, Londra 1872; R.N.Münşî, *The History of the Kutb Minâr*, Bombay 1911; S.R.Page, *The Qutb of Delhi*, *Arch. Survey of India: XXII*, 1925; M.A.Ahmed, *The Administration of Justice of Medieval India*, Aligarh, 1941; S.H.Hodîvâlâ, *Studies in Indo-Muslim History*, 2 c., Bombay, 1939, 1957; W.H.Moreland, *The Agrarian System of Moslem India*, Cambridge Un., 1929, 2: Allâhâbâd, t.siz; P.S.Tripathi, *Aspects of Muslim Administration*, Allâhâbâd, 1936; R.C.Majumdar, *The Struggle for Empire*, Bombay, 1937; Awadh Bihari Pandey, *The First Afghan Empire in India (1451-1516)*, Kalkûta, 1956; İ.H.Siddiqui, *History of Shêr Shâh Sûr*, Aligarh, 1971; 'Abdül'l-Halîm, *History of the Lodi Sultans of Delhi and Agra*, Dhâka 1961; Kalikarajan Quanungo, *Sher Shah*, Kalkûta, 1921; Markham Kittoe, *Illustrations of Indian Architecture from the Muhammadan Conquest*, Kalkûta, 1838; S.Mu'înü'l-Haqq, *Ghiyath al-dîn Tughluq*, *Journal of Pakistan Historical Society*, VII, 1959, 1-23 ve 127-64; K.K.Basu, *The House of Tughlaq*, *JASB, N.S.*, XXVI, 1930, 247-69; Sir T.Wolseley Haig, *The Tughluq Dynasty of Dihli*, *JRAS*, 1922, 319-72.

M.S. Commisariat, *A History of Gujarat*, 2 c., Londra, 1938 ve Bombay 1957; Edalji Dosabhai, *A History of Gujarat*, Ahmedâbâd, 1894; J.V.Vatson, *History of Gujarat*, Bombay, 1886; A.Führer, *The Sharqî Architecture of Jaunpur*, *Arch. Survey of India: XI*, Kalkûta, 1889; J.Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, 3 c., Londra, 1914, Oxford, 1920; B.S.Nijjar, *Panjâb under the Sultâns, 1000-1526*, 1979; Newall, *Sketch of the Mahomedan History of Chashmere*, *JASB*, V, 1854, 54 v.dd.; G.W. Leitner, *The Hunza and Nagyr*, Kalkûta, 1889, 2: 1893; Sir J.W.Sarkar, *History of Bengal*, 2 c., Dacca, 1948; V.P.Menon, *The Story of the Integration of the Indian State*, Kalkûta, 1956; Sir T.Wolseley Haig, *The Fârûqî Dynasty of Khândesh*, *Indian*

Antiquary, XLVII, 1918; P.E.Roberts, *Historical Geography of India*, 2 c., Oxford, 1916, 1920; N.Venkataramanya, *The Early Muslim Expantion in South India*, Madras, 1942; R.M.Eaton, *Sufis of Bijapur, 1300-1700, Social Roles of Sufis in Medieval India*, 1978; B.K.Thakore, *Indian Administration, 1765-1920*, 2 c., Bombay, 1922, 1926; A.N. Sudarisan, *Indian States Register*, Madras, 1929; S.C.Misra, *The Rise of Muslim Power in Gujarat*, L.1963 (1298-1442); A.M., *Muslim Communities in Gujarat*, New York 1964; G.P.Taylor, *The Coins of the Gujarât Saltanate*, JASB, XXI, 1903, 278-338; S.K.Aiyanganagar, *South India and Her Muhammadan Invaders*, Oxford 1921; K.A.Nilakanta Sastri, *The Cholas*, Madras 1977; N.Roy, *Art of Manipur*, 1979.

The Imperial Gazetteer of India, 2: 26 c., Londra, 1909'da tamamlandı; *The Indian States*, Kalküta, yıllık; *The Indian Year-Book*, Sir S.Reid nş., Bombay, yıllık; *The Statesman's Year-Book*, Londra, yıllık; *Almanach de Gotha*, Gotha, yıllık; L.F.Rushbrook, *Handbook for Travellers in India, Pakistan, Burma and Ceylon*, 19: Londra, 1962; V.E.Smith, *Oxford History of India*, 3: 1958; S.P.Chatterjee, *National Atlas of India*, Kalküta, 1957; P.J.Griffit's, *The British Impact of India*, Londra, 1952; P.L.Chudgar, *Indian Princes*, Londra, 1929; Sir G.A.Grierson, *Linguistic Survey of India*, Kalküta, 1903-18; H.N.Nitra, *The Indian Annual Register*, Kalküta, yıllık, 1953'ten beri; P.Spear, *India, A Modern History*, Un. of Michigan, 2: 1972; B.L.Skhwai, *India, A Political Geography*, Bombay, 1971; C.Yezdânî, *Early History of Deccan*, Londra, 1960; Sir E.Gaid, *History of Assam*, Kalküta, 2: 1926; R.P.McAuliff, *The Nizam*, Londra, 1904; Aga Khan, *India in Transition*, Londra, 1918; C.J.Bliss ve N.H.Stern, *Palanpur*, 1980; A.H. Hanson ve J.Douglas, *India's Democracy*, Londra, 1972; Dhatia, *Indira Gandhi*, New York, 1974; Pandit Nehru, *Ma Vie*, Londra, 1936, Georges Belmont trc., Paris, 1952; Mahatma Gandhi, *Autobiography*, 2 c., Ahmedâbâd, 1927-9 (Gücerâtî, Hindî, Fr.vs.)(tercümeleri var); René Grousset, *Le Réveil de l'Asie, L'Impérialisme Britannique et la Révolte des Peuples*, Paris, 1924; C.U. Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India*, 14 c., Kalküta, 1892 v.dd.; *The British Crown and the Indian States*, Londra, 1929; Sir William Lee-Warner, *The Native States of India*, Londra, 1910; Sir Michael O'Dwyer, *India (1885-1925)*, Londra, 1926; Sir Valentine Chirol, *India Old and New*, Londra, 1921; Lord Curzon, *British Governement in India*, 2 c., Londra 1925; Hastings Fraser, *The Nizam*, Londra, 1865; L.B.Bowring, *Haidar Ali and Tipu Sultan*, Oxford, 1899; Maj.Dirom, *War with Tipu Sultan in 1792*, Londra, 1794; James Mill, *The History of British India*, 6 c., Londra, 1820; Edward Thornton, *The History of the British Empire in India*, 6 c., Londra, 1841; Tuğg. Sir John Malcolm, *The Political History of India (1784-1823)*, 2 c., Londra, 1826; M.Diver, *Royal India, India's Fifteen Principal States and Their Rulers*, 1942, 2: 1971; Elâtîf-'Alî Barêlwî, *Hayât-ı Hâfız-Rahmet Hân*, Karaçi, 2: 1963 (Urdû); Müstecâb Hân, *Gülîstân-i Rahmet*, İng.trc.Elliot, *The Life of Hafiz Rehmüt Khan*, Londra, 1831; Muḥ. Sa'âdet-Yâr Hân, *Gül-i Rahmet*, Agra, 1836.

Golâm Hü. Sâlim, *Riyâdû's-Selâfîn* (1765'e kd. Bengal târihi), İng. trc. Mewlewî 'Abdû's-Selâm, ASB nş., Kalküta, 1904; Ewlâd-i Hayder Fewq, *Tewâriḥ-i*

Cedîd-i Şûbe-i Bihâr-ü Urise, Patna, 1915; Rahmân-'Alî Tayş, *Tewârîh-i Dâke*, Ârreh, 1910; G.Muh., *History of Hayder Shah*, 1976; C.Willmott ve Seyyid Hüseyin Bilgrâmî, *Historical and Descriptive Sketch of H.H. the Nizam's Dominion*, 2 c., Bombay, 1883-4; J.van Lohuizen, *The Dutch East India Company and Mysore*, Lahey, 1961; Hüs. 'Alî Hân Kirmânî, *Nişân-i Hayderî*, Bombay, 1307=1890, İng.trc.W.Miles, 2 c., Londra, 1842, 1846; J.Michaud, *L'Empire de Mysore sous les Règnes d'Hyder-Ally et Tippoo Saib*, 2 c., Paris, 1801; Wilks, *History of Mysore*, 2 c., M.Hammick nş., Maysûr, 1930-2; Lewin B. Browning, *Haidar 'Alî Tipu Sultân*, Oxford, 1893, 1899; N.K.Sinha, *Haidar 'Alî*, Kalkûta, 1949; Basanta Kumar Bos, *Conquest of Bengal*, Kalkûta, 1925; R.Chowdhury, *The Genesis of Bangladesh*, Londra, 1972; K.A.Karnal, *Sheikh Mujibur Rahman*, Dacca, 2: 1970.- H.C.P.Bell, *Archaeology and Epigraphy of the Maldive Islands*, Kolombo, 1940.- O.H.K.Spate, *India and Pakistan, A General and Regional Geography*, Londra 2: 1957; I. Stephens, *Pakistan*, New York, 1963; A.Tayyib, *Pakistan, A Political Geography*, 1966; Zıyâ'ü'd-D.Âh. Sülerî, *A Survey of Pakistan: Politics from 1948 to 1964*, Lâhûr, 1965; Jinnah, *Speeches and Writings*, Cemâlüddîn Âh. nş., 2 c., Lâhûr, 1942, 1947; Ma'lûbü'l-Has. Seyyid, *Mohammad Ali Jinnah*, Lâhûr, 1953; Bolitho, *Jinnah*, Londra, 1954; S.Taseer, *Bhutto, A Political Biography*, 1980; H.Gardezi ve J.Rashid, *The Political Economy of Pakistan*, 2 c., 1981; I. Müller-Stellrecht, *Hunza and China (1761-1891)*, 1978; M.Idris Siddiqi, *Thatta*, Karaçi, 1958, Sir G.Robertson, *Chitral*, Londra, 1899; S.S.H. Kadri, *Creation of Pakistan*, 1982; M.Willes ve M.Hannich, *South Indian History from the Earliest Times to the Last Muhammadan Dynasty*, 4 c., 1831, 2: 1980; Z.Yazdani, *Hyderabad (1811-1820)*, 1976; J.N.Hollister, *The Shî'a of India*, Londra 1953; S.F.Dale, *Islamic Society on the South Asian Frontier: The Mâppilas of Malabar (1498-1922)*, 1980; Şabâhü'd-D.'Abdî'r-Rahmân, *Bezm-i Memlûkiyye, Â'zamgarh* 1954; K.A.Nizâmî, *Selâtin-i Dihlî ve Mezhebî Rûchânât*, Delhi 1958; H.C.Keene, *Handbook of Lucknow*, Kalkûta 1875; W.C.Smith, *Modern Islam in India*, Lâhûr 1943; Ram Gopal, *Indian Muslims (1858-1947)*, New York 1959; Albay Wolseley Haig, *The History of the Nizam Shahi Kings of Ahmadnagar*, *Indian Antiquary*, 1920-3; Beşîrî'd-D.Âh., *Wâkî'ât-i Memleket-i Bîcâpûr*, 3 c., Agra 1925; Hârûn Hân Şîrwânî, *The Bahmanis of the Deccan*, Hayderâbâd 1953; A.M., *Maḥmûd Gâwân, the Great Bahmanî Wazîr*, Allâhâbâd 1941; 'Abdül-Gafûr, *Târîh-i Deken*, 2 c., Agra 1900; N.K.Bhattachali, *Coinage and Chronology of the Early Sultans of Bengal*, Cambr. 1922; S.Digby, *Warhorse and Elephant in the Dehli Sultanate*, Oxf. 1971; Muḥibbû'l-Ḥasen, *Kashmir under the Sultâns*, Kalk.1959; M.H.Gopal, *Tipu Sultân's Mysore*, Bombay 1971; G.Minault, *The Khilafat Movement in India*, 1982; L.Singh, *Victory of Bangladesh*, 1981; J.E.Schwartzberg vs., *A Historical Atlas of South Asia*, 1978; Urdû Dâire-i Ma'ârif-i İslâmiyye (EI' in ilâveli Urdû trc.), Muh. Şefî' ve Muh. Mîrzâ nş., 4 c., Lâhûr, 1959-68, Pencâb Ün. nş.; B.K.Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company (1756-1757)*, 1963, 2: 1966; Syed Sharifuddin Pirzada, *Foundation of Pakistan, Documents (1506-47)*, 2 c., Dakka 1970; Anil Chandra Banerjee, *History of India*, Kalkûta 1972.

Hindistân ve Uzak Doğu hânedânları: C.H.Philips vs., *Handbook of Oriental History*, Londra 1951. Sir T.W. Haig, *The Muhammadan Kings of Kashmir*, JRAS, 1918, 451-68. J.Allan, Sir T.Wolseley Haig ve H.H.Dodwel, *The Cambridge Shorter History of India*, Cambridge 1934, 1.000 s.; T.G.Spears, *The Nobobs*, Londra 1939; Stanley Jackson, *The Aga Khan*, Londra 1952; F.C.R.Robinson, *The Politics of the United Provinces Muslims, 1868-1923*, Cambridge Ün., 1974; M.Habîb ve K.A.Nizâmî, *The Delhi Sultanate (1206-1526), A Comprehensive History of India'nın V. cildi*, Delhi 1970; R.C Majumdar vs., *The Delhi Sultanate, The History and Culture of Indian People'n VI. cildi*, Bombay, 1960.

Azim Nanji, *The Nizârî Ismâ'îlî Tradition in the Indo-Pakistani Subcontinent*, McGill Ün., 1974, tez (gayri matbû); S.Mujtaba Ali, *The Origins of the Khodjas and Their Religious Life To-day*, Bonn 1936; S.C.Misra, *Muslim Communities in Gujarat*, Bombay 1964; W.Ivanow, *The Sect of Imâm Shâh in Gujarat*, JBBRAS, XII, Kalküta 1936, 19-70.

H.A.Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and the N.W.F.P.*, Lâhûr 1911; Bakhshish Singh Nijjar, *Punjab under the Sultans (1000-1526)*, Delhi 1968; C.Collin Davies, *The Problem of North-West Frontier (1890-1908)*, Londra, 2: 1975; A.Swinton, *The North-West Frontier (1839-1947)*, Londra 1967; J.W.Spain, *The Pathan Borderland*, Lahey 1963.

K. ve Charles Fischer, *Indische Baukunst Islamischer Zeit*, Baden Baden 1976; P.Brown, *Indian Architecture, Islamic Period*, Bombay, 4: 1964.

H.K.Sherwani, *Muhammad-Quli Qutb Shah*, Londra 1967; A.M., *History of the Qutb Shahi Dynasty*, Delhi 1974; 'Abdül-Mecîd Şiddîqî, *History of Golkonda*, Hayderâbâd 1956; Jagadîrh N.Sarkar, *Life of Mir Jumla*, Kalküta 1951; W.H.Moreland, *The Relations of Golkonda in the Early 17th Century*, Londra 1931.

S.Muh. Nainar, *Arab Geographers' Knowledge of Southern India*, Madras 1942; G.R.Tibbetts, *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese*, Londra 1971; H.Yule ve A.C.Burnell, *Hobson-Jobson*, Londra, 2: 1903, 3: 1968; Şeyh Zeynü'd-D.b.'Abdül-'Azîzî'l-Mâberî, *Tuhfetü'l-Mücâhidîn fî Bâ'z Ahvâlî'l-Burtukaaliyyîn (1498-1583)*, Ar.metin: Hâkîm Şemsullâh Kadrî nş., Hayderâbâd 1931, İng. trc. Seyyid Muh. Hüs. Nainar, Madras Ün., 1942; Nundo Lal Day, *The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India*, Londra 1927; J.Deloche, *Recherches sur les Routes de l'Inde au Temps des Mongols*, Paris 1968; Hakluyt Society, *English Factories in India*, 13 c., Oxford, 1906-27.

R.R.Kuezynski, *Demographic Survey of the British Colonial Empire*, 2 c., Oxford 1948; K.S.Lal, *Muslim Population in Medieval India (1000-1800)*, Delhi 1973; E.Thornton, *Gazeteer of the Government of the East India Company and of the Native States*, 4 c., Londra 1854; K.C.Zachariah, *An Historical Study of Internal Migration in the Indian Sub-Continent*, New York 1964; Government of India, *Population Estimates of India (1820-1930)*, Delhi 1975; S.S.Burki, *Pakistan under Bhutto (1971-77)*, 2: 1988; P.Mehra, *A Dictionary of Modern Indian History (1707-1947)*, 1980,2: 1987;

T.Bowrey, *A Geographical Account of Countries Round in the Bay of Bengal*, 1903, R.C.Temple nş., 1988, Hakluyt Society nş.

*

Feyz Muh. Hân, *Sirâcü't-Tewârîh* (1747-1901 Afgan târihi), 3 c., Kâbil, 1331-3=1913-5; Sir P.M.Sykes, *History of Afghanistan*, Londra, 1940; 2: New York 1975; J.Humlum, *La Géographie de l'Afghanistan*, Kopenhag, 1959; Y.V.Ganskovski, *Imperiya Durrani*, Moskova, 1958; Sir Olaf Caroe, *The Pathans, 550 B.C.-A.D.1957*, Londra, 1938,1958; D.N.Wilber, *Afghanistan*, New Haven, 1954, 2: 1962; A.M., *Afghanistan, A Bibliography*, New Haven, 2: 1963; L.Dupree, *Afghanistan*, Princeton Un., 1974; V.Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, Stanford, 1970; Col.G.B.Malleson, *History of Afghanistan*, Londra, 2: 1879; R.Furon, *L'Afghanistan*, Paris, 1926; G.P.Tate, *The Kingdom of Afghanistan*, Bombay, 1911; F.Noyce, *England, India and Afghanistan*, Londra, 1902; H.W.Bellew, *Afghanistan and the Afghans*, Londra, 1879; A.M., *The Races of Afghanistan*, Londra, 1880; G.B.Scott, *Afghan and Pathan*, Londra, 1929; A.Forbes, *The Afghan Wars, 1839-42 and 1878-80*, Londra, 2: 1892; Col.H.B.Hanna, *The Second Afghan War*, Londra, 1899; John William Kaye, *History of the War in Afghanistan*, 3 c., Londra, 1851, 3: 1890; Lady Sali, *Journal of the Desastres in Affghanistan*, 2 c., Paris, 1843; Mohan Lal, *Life of the Amir Dost Muhammed Khan of Kabul*, 2 c., Londra, 1846; 'Abdürrahmân Hân, *Tâcü't-Tewârîh* (hâtürât), 2 c., Bombay, 1904, İng. trc. Sul. Muh. Hân, *The Life of Abdur Rahman, Amir of Afghanistan*, 2 c., Londra, 1900; Lord Curzon, *Russia in Central Asia*, Londra, 1891; S.S.Hussain, A.H.Alvi ve A.H.Rizvi, *Afghanistan under Soviet Occupation*, 1980; G.Sambasiva Ras, *King Amanullah*, Madras, 1924; Muh. 'Alî, *Progressive Afghanistan*, Lâhûr, 1933; E. Cagnacci, *Afghanistan*, Milano, 1951; G.Jarring, *Distribution of Turk Tribes of Afghanistan*, Leipzig, 1939; H.F.Schurmann, *The Mongols of Afghanistan*, Lahey, 1962; S.K.Riştîye, *Rusca trc. Afghanistan v XIX Veke*, Moskova, 1958; L.W.Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century*, Tucson, 1974; A.M., *Afghanistan 1900-1923*, Los Angeles, 1967; L.B.Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan (1919-1929)*, Ithaca, 1973. A.Halîlî, *Âşâr-i Herât*, 3 c., Herât, 1930-31; G.Malleson, *Herat*, Londra, 1880; G.A.Henty, *To Herat and Cabul, A Story of the First Afghan War*, Londra, 1902; Muh. 'Alî, *A New Guide to Afghanistan*, Kâbil, 1958; C.E.Yate, *Northern Afghanistan*, Londra, 1888; T.Holdich, *The Gates of India*, Londra, 1910; P.G.Franck, *Afghanistan Between East and West*, Washington, 1960; *Gazeteer of Afghanistan*, 4: Kalkûta, 1908; C.Maprayil, *The Soviets and Afghanistan*, 1982; H.Hahn, *Die Stadt Afghanistan*, 2 c., Bonn, 1964-5; L.W.Adamec, *Historical and Political Gazetteer of Afghanistan*, 6 c., 1972 v.dd.; A.M., *Historical and Political Who's Who of Afghanistan*, 1975; J.A.Norris, *The First Afghan War (1838-1842)*, Cambridge 1967; V.M.Masson ve V.A.Romodî, *Istoriya Afganistana*, 2 c., Moskova, 1964-5; D.N.Wilbur vs., *Afghanistan, Its People, Its Society, Its Culture*, New Haven 1962; W.K.Fraser-Tytler, *Afghanistan*, Londra, 3: 1967; M.Klimburg, *Afghanistan, das Land im Historischen*,

Viyana 1966; K.S.McLachlan ve W.Whittaker, *A Bibliography of Afghanistan*, 1982; *The N.W.F.Province Year-Book*, Peşâver.

Jos. J.L.Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire (1710-1780)*, Leiden 1994.

*

J.Kennedy, *A History of Malaya*, Londra, 1962; J.M.Gullik, *Malaya*, Londra, 2: 1965; Sir R.Winstedt, *Malaya and Its History*, Londra, 3: 1953; A.M., *The Malays, A Cultural History*, Londra, 1959; R.S.Milne ve K.J.Ratnan, *Malaysia*, Londra, 1974; L.Y.Andaya, *The Kingdom of Johor (1641-1728)*, Oxford Un., 1975; W.A.Graham, *Kelantan*, Glasgow, 1908; R.L.German, *Handbook to British Malaya*, 1927; R.O.Winstedt, *Malaya*, Londra, 1923; J.S.Sidhu, *Administration in the Federated Malay States (1896-1920)*, 1980; M.MacDonald, *Borneo People*, Londra, 1956; M.G.Dickson, *Sarawak*, Kuçing, 2: 1962; C.M.Turnbull, *A History of Singapore (1819-1975)*, 3: 1981.

D.G.E. Hall, *A History of South-East Asia*, 4: 1981; Voerhoeve, *Indonesian Manuscripts in Great Britain, A Catalogue of Manuscripts in Indonesian Languages in British Public Collections*, Londra, 1977; S.Raffles, *The History of Java*, 2 c., Oxford, 2: 1979; *Almanak voor Nederlandsch Indië*, yıllık; *Haandboek van Nederlandsch Indië*, yıllık; J.Paulus, S.de Gaff ve D.G.Stibbe, *Encyclopaedie van Nederlansch Indië*, 10 c., Lahey 2: 1917-35; F.W.Stapel vs., *Geschiednis van de Nederlandsch Indië*, 6 c., Amsterdam, 1938-40; E.S.de Klerck, *History of the Netherland's East Indies*, 2 c., Rotterdam, 1938; M.A.Meilink-Roelofs, *The Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, Lahey, 1962; N.Gervaise, *Description Historique du Royaume de Macassar*, Paris, 1688; *Indonesian Handbook* 1978, Cakarta, 1979; J.D.Legge, *Sukarno, A Political Biography*, Londra, 1972; G.F.Pijper, *Studien over de Geschiedenis van de Islam in Indonesia 1900-1950*, Leiden, 1977; M.C.Richlefs, *A History of Modern Indonesia 1300 to the Present*, 1981; C.Coedès, *Les Etats Hindouisés de l'Indochine et d'Indonésie*, Paris, 3: 1964, İng. trc. *The Indianised States of Southeast Asia*, Honolulu 1968.

Frederick Charles Danvers, *The Portuguese in India*, 2 c., Londra, 1894, 2: 1924, 3: 1962; R.J.Whiteaway, *The Rise of the Portuguese Power in India (1497-1550)*, Westminster, 1899, 2: Londra, 1967; C.Snouk Hurgronje, *De Atjehers*, 2 c., Batavia (Cakarta), 1893-4, İng. trc. A.W.S.O'Sullivan, *The Achenese*, 2 c., Leiden, 1906 (kapital eser); P.J.Veth, *Atchin*, Leiden, 1883; K.F.van Langen, *Handleiding der Atjehsche Taal*, Lahey, 1889; H.D. Jajadiningrat, *Atjehsch-Nederlandsch Woordemboek*, Cakarta, 1934; S.M.Amin, *Sekitar Peristiwa Berdarah di Atjeh*, 1956; J.A. Kruyt, *Atjeh en de Atjehers*, Leiden, 1877; Razâullah Şâh, *Açe Pâdişâhı Alâüddîn'in Kaanûnî Sultân Süleymân'a Mektûbu*, TAD, V, Ank. 1970, 373-409; Bahriyye Mîralayı Safvet Bey, *Bir Osmânî Filosunun Sumatra Seferi*, TOEM, II-10, 11, 1911, 604-14 ve 678-83; A.M., *Osmânî Bahr-i Ahmer Filosunun Sumatra Seferi Üzerine Vesikalar*, TOEM, IV-24, 1913, 1.521-40; A.J.S.Reid, *Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia*, *Journal of Southeast Asian History*, X, Kuala Lumpur, 1969, 395-414 (mühim); C.R. Boxer, *The Rise of Acheh (1540-1640)*, *Journal of Southeast Asian History*, X, Kuala Lumpur, 1969, 415-28; kitap şeklinde genişletilmiş: Kuala Lumpur,

1978; Meh. Zıyâ, *Açe Târîhi*, İst. 1316=1898; D.Lombard, *Le Sultanat d'Atjeh au Temps d'İskender Muda (1607-1636)*, Paris 1967; er-Rânîrî, *Bustânü's-Selâîn* (Açe), Leiden Ün.Küt., Or. 1971 ve 5303, R.H.Djajadiningrat, *Soeltanaat van Atjeh*, BTLV, LXV, 1911, 135-265; R.Ulack ve G.Pauer, *Atlas of Southeast Asia*, 1988, 131 harita + 80 resim+150 s.

Charles A.Fisher, *South-East Asia, A Social and Economic Geography*, Londra, 2: 1966; Charles Robequain, *Le Monde Malais*, Paris 1946; R.T.McVey, *Indonesia*, New Haven, 2: 1967; R.Kennedy, *Bibliography of Indonesian Peoples and Cultures*, New Haven, 1955, 2 c.; W.F.Wertheim, *The Indonesian Town*, Lahey 1958; P.D.Milone, *Urban Areas in Indonesia*, Berkeley 1966; *Atlas van Tropsch Nederland*, Cakarta 1938; *Atlas Nasional Seluruh Dunia untuk Sekolah Landjutan*, Cakarta 1960; R.Salzner, *Sprachenatlas des Indopazisipschen Raumes*, 2 c., Wiesbaden 1960; V.D.Arakin, *Indonezyjskie Yazuiki*, Moskova 1965; Seyyid Muḥ. Necîbî'l-Attâs, *Islamic Culture in Malaysia*, Kuala Lumpur 1967; R.Hüs.Djajadiningrat, *Geschichte v.h.Soeltanaat Atjeh*, BTLV, LXV, 1911, 135-265; *Hikâyat Atjeh*, T.İskender nş., Lahey 1959; *Hikâyat Radja-Radja Pasai*, A.H.Hill nş., Kuala Lumpur 1960; S.Q.Fâtîmî, *Islam Comes to Malaysia*, Singapur 1963; N.M.Salîbî, *Mori History*, Manilla 1905; A.M., *History of Sulu*, Manilla 1908; W.F.Stuttterheim, *De Islam en Zijn Komst in den Archipel*, 2: Groningen 1952; R.O.Winstedt, *A History of Malay Literature*, Kuala Lumpur 1940, 2: 1958; Thomas G.Th. Pigeaud, *Literature of Java*, 3 c., Lahey, 1967-70; A.Teeuw, *Modern Indonesian Literature*, Lahey 1967; C.Snouck Hurgronje, *Verspreide Geschriften*, IV, Bonn 1924; G.F.Pijper, *Het Islamisme in Nederlândsch-İndië*, Leiden 1934; G.-H.Bousquet, *Introduction à l'Etude de l'İslam Indonésien*, REI, XII, Paris 1938, 135-259; A.Salim, *İslam di Indonesia*, Cakarta 1941; R.A.Kern, *De Islam in Indonesië*, Lahey 1947; J.C.van Leur, *Indonesian Trade and Society*, Lahey 1955; C.A.O. van Nieuwenhuijze, *İslam in Post-Colonial Indonesia*, Lahey 1958; H.J.Benda, *The Crescent and the Rising Sun, Indonesian İslam under the Japanese Occupation, 1942-1945*, Lahey 1958; B.Schrieke, *Indonesian Sociological Studies*, 2 c., Lahey 1957; H.Cordier, *Bibliotheca Indonesica*, 2 c., Paris, 1912-32, 2: 1972; W.Kaudern, *Ethnographical Studies in Celebes*, 6 c., 1925-44, 2: 1981; Louis Fischer, *İndonesien*, Berlin 1960; Alfred Maass, *Zentral-Sumatra*, 2 c., Berlin 1910; K.S.Sandhu ve P.Wheatley, *Malaka (1400-1978)*, 2 c., 1982; D.Greenfield, *Indonesia, A Traveler's Guide*, 2 c., 1975-76; M.Caldwell ve E.Utrecht, *Indonesia, History*, 1979; L.Y.Andaya, *A History of South Celebes in the 17th Century*, 1981; C.C.Barber, *A Balinese-English Dictionary*, 2 c., Aberdeen 1979; F.M.Schnitger, C.von Fürer-Haimendorf ve G.L.Tichelman, *Forgotten Kingdoms in Sumatra*, 1939; 2: 1964; G.F.Pijper, *Studiën over de Geschiedenis van de İslam in Indonesia (İ900-1950)*, 1977; *Royal Asiatic Society Straits Branch in Singapore*, 86 c., 1878-1922; *Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*, 13 c., 1847-1862; H.Herrfurth, *Djavanisch-Deutsches Wörterbuch*, 1985; P.J.Zoetmulder, *Old Javanese-English Dictionary*, 2 c., 2.400 s.; T.G. Pigeaud, *Java in the 14th Century*, 5 c., 1960-63; A.M., *İslamic States*

in Java (1500-1600), *A Summary, Bibliography and Index*, Lahey 1976; A.M. ve De Graaf, *De Eerste Moslimse Vorstendommen van Java van de 15de en 16de Eeuw*, Lahey 1974; E.M.Uhlenbeck, *The Languages of Java and Madura*, Lahey 1964; I.Dyen, *Classification of the Austronesian Languages*, Indiana Un., 1965.

J.P.Moquette, *Soeltan Mansoer Sjah van Malaka (1458-1477)*, TBG, LIX, 1921, 601-6; R.O.Winstedt, *A History of Malaya*, Georgetown 1935; A.M., *A History of Johore*, Georgetown 1932; W.Linehan, *A History of Pahang*, Georgetown 1936; Anker Rentse, *History of Kelantan*, *Journal of Malayan BrRAS*, XII-2, Georgetown 1934, 44-62; W.Linehan, *History of Pahang*, *Ayni Dergi*, XII-2, 201-25; W.P.Groeneveldt, *Historical Notes on Indonesia and Malaya compiled from Chinese Sources*, Cakarta 1960; F.W.Stapel vs., *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië*, 5 c., Amsterdam, 1938-40; başlıca dergiler: *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, *Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society*, *Journal of Southeast Asian History*, *Monographs of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society*, *Verhandelingen van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*; *Revue du Sud-est Asiatique* (Brüksel); P.Carey, *The British in Java (1811-1816)*, 1988, 650 s.; G.J.Hugo, *The Demographic Dimension in Indonesian Development*, 1987; Z.H.Ahmad vs, *Government and Politics of Malaysia*, 1987. R.Delval, *A Map of the Muslims in the World*, 1984; 3 baskı: İng., Fr., Ar.

B İ R İ N C İ C İ L D İ N S O N U

HÂNEBANLAR

Abaza Beyleri 754
 Abbâdiler 185
 Abbâsiler 111
 Abbâsiler (Mısır) 127
 Abbâsî Vezîrleri 135
 Abdülkaadir, Emîr 246
 Abdülvâdiler 242
 Abuja Emîrleri 287
 Acnân Şeyhleri 403
 Açe Sultânları 1004
 Adamâwâ Melikleri 282
 Âdil-Şâhlar 970
 Adnânî Arablar 3
 Afganistan 653
 Afrîğiler 653
 Ağa-Hânlar 947
 Aglebîler 212
 Akkoyunlular 764
 Ak-Ordu 543
 Alamût İsmâîlîleri 763
 Âlî, Âl 415
 Âlî Evlâdı 72
 Altın-Ordu 541
 Altuntaşlar 636
 Amb Nevvâbları 936
 Amîdîler 145
 Âmirîler 190
 Ammâriler 462
 Andarâba Emîrleri 715
 Annâziler 706
 Arab Birliğı 367
 Arab Emîrlikleri 407
 Arakan Emîrleri 964
 Argundu Emîrleri 286
 Argunlar 928
 Arkat Nevvâbları 980
 Arkus Emîrleri 192
 Astırhân Hânları 552
 Aşere-i Mübeşşire 67
 Avşarlar 790
 Âzerbâycân Atabeyleri 506
 Âzerbâycân Vâlîleri 162

 Ba'albekk Eyyübîleri 335
 Bağdâd Şahneleri 494
 Bağdâd Vâlîleri 154
 Bagirmi Melikleri 276
 Bahâwelpûr Nevvâbları 957

Bahreyn 417
 Bahrî Memlûkleri 347
 Bakû Hânları 756
 Balasinor Nevvâbları 941
 Bambara Melikleri 947
 Banda Nevvâbları 947
 Bangarapalle Nevvâbları 980
 Bânîcûriler 712
 Bantam Sultânları 999
 Bânyâs Eyyübîleri 336
 Bâoni Nevvâbları 943
 Bârekzeyiler 992
 Bariba Melikleri 289
 Bari Emîrleri 216
 Basra Vâlîleri 155
 Batâih Emîrleri 453
 Batalyaws Emîrleri 197
 Bâtuniler (Suriye) 463
 Batu Hânedânı 546
 Bauci Emîrleri 288
 Bâwendiler 746
 Bâyezîd -Şâhîler 962
 Behmeniler 968
 Bekriler 192
 Belâtunus Atabeyleri 497
 Bengal Melikleri 962
 Bengal Nevvâbları 965
 Bengal Timurlu Vâlîleri 964
 Bengal Vâlîleri 961
 Bengladeş 1018
 Berîdiler 142
 Berîd-Şâhlar 974
 Bermekiler 139
 Beyteginliler 498
 Bhôpâl Nevvâbları 944
 Birzâliler 191
 Borneo Sultânları 1002
 Bornu Sultânları 283
 Böriler 496
 Brunei 1020
 Brunei Sultânları 1002
 Burcî Memlûkleri 348
 Burhân, Âl-i 634
 Busre Eyyübîleri 336
 Büweyhiler 715
 Büweyhî Vezîrleri 720
 Büyük Selçuklular 478

Câ'ferâbâd Nevvâbları 941

Câ'ferîler 144

Câmîler 927

Cânîler 646

Câora Nevvâbları 943

Cava Sultânları 998

Cehverîler 738

Celâyirliler 738

Cencîre Nevvâbları 941

Cengiz Oğulları 523

Cerbe Emîrleri 239

Cerrâhîler 460

Cezâyir 247

Cibuti 367

Cohor Sultânları 1010

Cokyakarta Sultânları 1000

Cuci Ulusu 539

Cûnâgarh Nevvâbları 939

Cûheyfîler 142

Cûlendîler 387

Cûstânîler 705

Cûveynîler 563

Çad 311

Çağatay Ulusu 666

Çekkîler 923

Çitrâl Mehterleri 934

Çobanlılar 566

Dagomba Emîrleri 289

Dammârîler 192

Dâniye Melikleri 188

Dârfür Emîrleri 355

Delhi Sultânları 833

Demak Sultânları 999

Dîr Nevvâbları 935

Ducâna Nevvâbları 939

Duğlatlar 869

Dübeyy Şeyhleri 409

Dülefilîler 705

Dürrânîler 990

Ebû-Dabî Şeyhleri 409

Eftâsîler 191

Eher Beyleri 507

Emewîler 94

Emewîler (Endelûs) 178

Emîrû'l-Ümerâlar 134

Endelûs Emewîleri 178

Endelûs Vâlîleri 177

Endonezya 1021

Erbil Atabeyleri 498

Ermeniyye Vâlîleri 162

Ewlâd-ı 'Alî 72

Eyyübîler 331

Ezdîler 387

Fârs Atabeyleri 503

Fârs Vâlîleri 158

Fârûkîler 955

Fâs 264

Fâtumîler 323

Fâtumî Vezîrleri 326

Fazlûyeler 511

Felâh, Âl-Bû 412

Felese, Âl-Bu 413

Fergana Hânları 651

Ferîğûnîler 713

Ferruhâbâd Nevvâbları 947

Fesâncûs, Benû- 145

Filâlîler 256

Fîrûzânîler 714

Func Melikleri 355

Fûtâ Callon Emîrleri 281

Füceyre Şeyhleri 410

Fûrâtîler 141

Gaaniye Melikleri 226

Gabon 312

Gambiya 309

Gao 273

Gaznelîler 821

Gence Hânları 757

Gine 310

Gine-Bissau 309

Gulca Beyleri 688

Guurîler 827

Gücerât Şâhları 956

Habeş Melikleri (Bengal) 962

Hefâce, Benû 461

Hafsîler (Girid) 217

Hafsîler (Tûnus) 234

Hâkaanîler 140

Halaçlar 140

Haleb Eyyübîleri 335

Haleb Memlük Vâlîleri 354
 Haleb Vâlîleri 153
 Hamâ Eyyûbîleri 336
 Hamdânîler 458
 Hammâdîler 219
 Hammûdîler 183
 Hândeş Fârûkıyleri 955
 Hân-pûr Sultânları 953
 Hârân Nevvâbları 937
 Harâr Emîrleri 359
 Hârûnîler 193
 Harzem Hânları 638
 Harzem - Şâhlar 514
 Hasanî Şerîfler 81
 Hasanveyhler 706
 Hâşimîler 37
 Hâşimîler (Derbend) 729
 Hâşimî Şerîfleri 404
 Haydarâbâd Nizâmları 981
 Hayr-pûr Mîrleri 932
 Hemdânîler 458
 Hereşîler 145
 Hezârespîler 511
 Hîlcîler 838
 Hîlcîpûr Nevvâbları 943
 Hısn-Keyfâ Eyyûbîleri 335
 Hıyve Hânları 638, 641
 Hindistan 1016
 Hoca-Hânlar 679
 Hokand Hânları 651
 Horâsân Atabeyleri 507
 Horâsânîler 222
 Horâsân Vâlîleri 159
 Hudâtlar 633
 Hûdlar 188
 Hûdlar (Mürsiye) 196
 Hulefây-i Râşidîn 59
 Humârteginliler 497
 Hums Eyyûbîleri 336
 Hunza Emîrleri 927
 Hürşidîler 912
 Hürmüz Emîrleri 734
 Hüseyinîler (Sicilya) 215
 Hüseyinî Seyyidler 85
 Hüseyin-Şâhlar 962
 İhşidîler 321
 Irak 465

Irak Selçukluları 484
 İsâmîler 222
 İdrisîler 209
 İfrânîler 192, 222
 İfrûkiye Vâlîleri 160
 İldenizliler 506
 İlhanlılar 556
 İlorin Emîrleri 288
 İlyâsîler 714
 İlyâs-Şâhîler 962
 İmâd-Şâhîler 976
 İncûlar 567
 İndonezya 1021
 İran 810
 İshâkıyler 753
 İsmâîlî İmâmları 948
 İsmâîlîler 733
 Kaarta Emîrleri 282
 Kaçarlar 794
 Kâkûyîler 731
 Kalmuklar 677
 Kambey Nevvâbları 941
 Kamerun 312
 Kano Emîrleri 285, 287
 Kannanor Nevvâbları 984
 Karabağ Beyleri 507
 Karabağ Hânları 757
 Karahânlılar 626
 Karakoyunlular 759
 Kârkiyâîler 751
 Karmatîler 406
 Karnatik Nevvâbları 980
 Kasım Hânları 551
 Kâsimîler 194
 Kasîmîler 413
 Kasûr Nevvâbları 939
 Kâşgar Emîrleri 681
 Katar 411
 Katsina Emîrleri 286, 288
 Kazak Hânları 655
 Kazan Hânları 548
 Kedad Sultânları 1010
 Keita Emîrleri 275
 Kelantan Sultânları 1012
 Kelât Beylerbeyileri 936

Kelbe Şeyhleri 411
 Kelbiler 215
 Kelhoralar 930
 Keraitler 526
 Kerek Eyyûbîleri 335
 Kernâl Nevvâbları 943
 Kerrânîler 963
 Kertler 831
 Kıvâmîler 751
 Kilwe Emîrleri 360
 Kirmân Selçukluları 489
 Kişmîr Melikleri 924
 Komor 367
 Komor Emîrleri 361
 Kongratlar 641
 Koto Koto Emîrleri 361
 Kuanda Emîrleri 289
 Kuba Hânları 755
 Kubılay Hânedânı 531
 Kûfe Vâlîleri 157
 Kumaclar 507
 Kuncpura Nevvâbları 943
 Kureyş 23
 Kutb-Şâhlar 972
 Kutluğ-Hânlar 567
 Küveyt 419
 Langalar 933
 Lâr Emîrleri 736
 Las Bêla Câmları 938
 Lemtûnîler 223
 Libya 233
 Lûdîler 841
 Lûristân-ı Büzûrg Atabeyleri 511
 Lûristân-ı Kûçek Atabeyleri 512
 Lübnân 466
 Mâ'berîler 977
 Magravîler 220
 Magribîler 145
 Makassar Emîrleri 1001
 Mâkûlâ, Benû 145
 Malaka Sultânları 1009
 Malaya Emîrlikleri 1007
 Malaysiya 1018
 Maldiv 1019
 Maldiv Emîrleri 986
 Mâlerkûtle Nevvâbları 939
 Mâlezya Kralları 1012

Mali 310
 Mâlwâ Guurîleri 953
 Mangıtlar 648
 Mangıt-Nogaylar 555
 Mataram Sultânları 1000
 Mayorka Melikleri 178
 Maysûr Sultânları 978
 Medîne Vâlîleri 148
 Mehdî (Sûdân) 358
 Mehdîler 383
 Mehnâ, Benû 404
 Mekke Vâlîleri 147
 Mekrân Nevvâbları 937
 Memlûkler (Hindistan) 833
 Memlûkler (Mısır) 345
 Me'mûnîler 635
 Merînîler 249
 Meyyâfârikiyn Eyyûbîleri 335
 Mezzyedîler 456
 Mısır 363
 Mısır Eyyûbîleri 149
 Mısır Vâlîleri 149
 Midrârîler 207
 Minorka Emîrleri 197
 Mirdâsîler 461
 Moğol Büyük-Kaanları 535
 Moğolistan Hanları 536
 Moritanya 265
 Muhammed, Hazret-i 42
 Muhammedgarh Nevvâbları 943
 Muhammedzâyîler 992
 Muhtâc, Âl-i 713
 Mukle, Benû 141
 Murâbitlar 224
 Müsevî Şerîfleri 404
 Mûsul Atabeyleri 499
 Mûsullular 787
 Mûsul Vâlîleri 153
 Muvahhidler 227
 Muzafferîler 736
 Mübârek-Şâhîler 962
 Mühellebîler 143
 Münkızîler 462
 Mürsiye Melikleri 196
 Müsâfirîler 723
 Müzeynîler 193
 Müznîler 244

Nagir Emîrleri 927	Sâcîl
Nasriler 197	Saçır
Neccâhîler 380	Sâ'dî
Nagri Sembilan Emîrleri 1011	Safevî
Nevrûz, Emîr 565	Saffâ
Nevşehrîler 144	Sa'îd
Niebla Emîrleri 197	Sâlâr
Nijer 311	Salgın
Nijerya 307	Sâmi
Nijerya Emîrlikleri 290	Samu
Nizâmlar 981	Sara
Nizâm-Şâhlar 974	Sâsâ
Nizâmülmülk 493	Selâ
Nu'aymîler 416	Selçuk
Nupe Emîrleri 286, 288	Selçuk
	Sellâ
Oniki İmâm 93	Sene
Orta Afrika 311	Serb
	Seyy
Ögedey Hânedânı 528	Seyy
	Sibir
Pâdûspânîler 742	Sicil
Pahang Sultânları 1010	Sierr
Pâkistân 1015	Sîmc
Pâlanpur Nevvâbları 941	Sind
Palembang Sultânları 1004	Sind
Patani Racaları 1009	Soko
Patawdi Nevvâbları 939	Som
Pehlevîler 806	Som
Perlis Racaları 1012	Sûdâ
Peygamber 42	Sûdâ
Perak Sultânları 1011	Sûfi
Phulera Hânları 936	Suley
	Sul
Rabah 358	Sulu
Radhanpur Nevvâbları 941	Sumi
Râmpûr Nevvâbları 942	Sûmr
Reqîl, Âlû'r- 141	Sural
Ressûiler 378	Sûril
Resûlîler 383	Suriy
Re'sû'l-Hayme Şeyhleri 410	Suriy
Reşidüddîn 564	Suûd
Rewâdîler 723	Suûd
Reyy Vâlîleri 158	Swât
Rezînîler 193	
Riau-Lingga Sultânları 1012	Şâhîl
Ronda Emîrleri 192	Şâm
Rüsternîler 206	Şâm

Şamlular 787
 Şam Vâîleri (Abbâsî) 152
 Şam Vâîleri (Fâtımî) 327
 Şam Vâîleri (Memlûk) 353
 Şârce Şeyhleri 409
 Şârîler 715
 Şarkıylar 415
 Şarkıy Sultânları 953
 Şebânkâre Atabeyleri 509
 Şehrüzûriler 146
 Şeki Hânları 756
 Şeybânîler 643
 Şıbanlılar 546
 Şîrâzîler 360
 Şîrwân-Şâhlar 726

Taberistân Alewîleri 748
 Taberistân Vâîleri 163
 Tâhirîler 706
 Tâhirîler (Yemen) 385
 Tarâbulus Emîrleri 232
 Tarhânlar 928
 Tayfûriler 193
 Tekelûler 787
 Timbuktu 276
 Timuroğulları 573
 Timuroğulları (Hindistan) 846
 Togay-Timurlular 563
 Tokay-Timurlular 544
 Tolunlular 319
 Tonk Nevvâbları 939
 Trengganu Sultânları 1011
 Tuğluklar 839
 Tukulör 278
 Tulı Hânedânı 530
 Tûnus 240
 Turtûşa Melikleri 189
 Tûcibîler 187
 Türkistân 689

Üd Nevvâbları 951
 Uganda 368
 Uhayzırlar 403
 Ukaylîler 454
 Ummân 402
 Ummân Sultânları 394
 Ustacalular 787

Ümmü'l-Kayweyn Şeyhleri 411
 Ürdün 464
 Üveysîler 788

Vaday 277
 Vattâsiler 252
 Vehhâbîler 429
 Volga Bulgarları 538

Yâ'fûriler 378
 Yabsübîler 193
 Yahyâ, Benû- 193
 Yalavaçlar 634
 Yâ'rûbîler 389
 Yemen (Güney) 386
 Yemen (Kuzey) 385
 Yemen Eyyûbîleri 336
 Yemen Vâîleri 161
 Yezd Atabeyleri 731
 Yola Emîrleri 282
 Yunnan Emîrleri 537

Zaria Emîrleri 287
 Zekerıyyâ, Benû- 239
 Zendler 792
 Zengîbâr Sultânları 394
 Zengîler 499
 Zeyânîler 242
 Zirîler (Endelûs) 185
 Zirîler (Mağrib) 218
 Ziyâdîler 377
 Ziyârîler 750
 Zû'n-Nûn, Benû- 189
 Zûrey'îler 382

EKLEMELER ve DÜZELTMELER

e.=cilt par.=paragraf s.=sayfa sn.=sondan st.=satır

I

BİRİNCİ CİLT

S.103, ilk paragraf sonuna : Birinci Velid oğlu 'Umer'in (no.6) oğullarından 'Abdûlmelik oğlu Habîb 779'da İspanya Emevî devletinde Tuleytle vâlisi iken öldü. 15.5.756'da Endülüs devletinin kuruluşunu sağlayan meydân muhârebesinde süvârî kumandanı idi. Oğulları Süleymân, Mübârek, 'Umer, Ebân, Cebbâr, Velid olup Endülüslü şâirler Bîşr b.Habîb, Sa'id b.Hişâm, Kurtube kadısı İbrâhîm, fakıyh 'Abdurrahmân b.Yahyâ, onun soyundan gelirler ve Kurtubeli Habîbîler âilesini oluşturlar.

S.127, no.34: = Melike Selçuk Hâtûn, ölm.1188.

S.136, no.24 : doğ.789, şâir, No.29 : Emîr Atamış veya Otamış, askerken kısa müddet vezîr oldu, oğulları Emîr Mûsâ, Emîr Muhammed. Bu Emîr Atamış, Emîr Büyük Boğa'nın kızkardeşinin oğludur. Büyük Boğa (ölm.862), Ar.Boga el-Kebîr,

İSLÂM DEVLETLERİ

merâsı olup Abbâsî halîfelerinin tahttan indirip tahta arı Emîr Mûsâ (ölm.877) (bunun oğlu Emîr Ahmed) ve l'dir.

15.2.1059.

nun oğludur 1120-24.4.1178.

ır, bugünkü Moğolistân'ı 840-924 yılları arasında 84 yıl Moğol Kıtaylar, Kırgızlar'ı gene eski yurdları olan irdüler.

yakınlarında Sens'a kadar ilerledi. Bordeaux'ya gelen n şehîd düştüğü yere Balâtu's-Şühedâ adı verilir. Ketan öldürüldü.

İs Emevîleri'nin atası Muâviye b.Hişâm 736 yılında yaşkumandan olarak seferde iken attan düşerek şehîd

e öldüğü zamân 9 oğlu hayatta idi.

nla berâber gerek en-Nâsır-li-Dînillâh sanı ile 1016'da k ağabeyi Tanca vâlisi Kaasim(no.2: el-Me'mûn), Şî

1085'de Kastilya kralı 6. Alfonso tarafından alındı.

geçkin) yerine (60 yaşında). Par.5, s.sn.4: (40 yaşından . Son par.'dan önce: el-Me'mûn sanını da alan (lm.1009) annesi İkinci Sancho'nun kızı olduğu için anılır.

inal Ximenes, Granada'da *1 milyon el yazması* kitâbı , *Vida y Hazanas del Cardenal Ximenes*, Toledo 1604,

ât fi Târîhi'l-Endelüs we Hadâratihâ, 2 c., Şâm 1969, *vletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2 c., Kahire 1969; A.Y., *ihhidîn fi'l-Endülüs*, 2 c., Kahire, 1964-5; Hüs.Mû'nis, ; 'Abdü'l-'Azîz Sâlim, *Târîhu'l-Müslimîn we Âsârihim* 35.

i, *L'Emirat Aghlabide 800-909*, Paris 1966.

S.216, par.1 sonu: A.A.Ahmed, *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh 1985.

S.217 başı: G.Musca, *L'Emirato di Bari 847-871*, Bari 1978.- 217 sonu: P.Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs in 824*, Atina 1984.

S.228, sondan 2. par. sonuna: Ebû-Yûsufî'l-Mansûr (no.5) 17.7.1195 Alarcos (Ar.Arak) meydan muhârebesinde Kastilya kralı 8. Alfonso'yn yendi. 500 şehide karşı İspanyollar 30.000 maktûl ve 24.000 tutsak verdiler. Bu muhârebeye Arab kaynaklarının Guzz dedikleri (Oğuz) Türk birliği de katıldı.

S.240, par.3 sonu: Burgiba 6.4.2000'de 97 yaşında öldü.

S.258, par.2, st.sn.2: 'Abdûlmelik 1788'de İstanbul'a uğrayıp hacca gitti.

S.260: Bugünkü Fâs kralı 19.7.2002'de bilgisayar mühendisi Selmâ Bennânî (1978) ile evlendi.- Par.3'ten sn.: Hasan II, ölm.23.7.1999, yş.70,0,13, saltanatı 38,4,25.

S.308, par.4'den sn.: Sani Abaça (doğ.1944), ölm.8.6.1998, Nijerya başkanı 1993-1998.-Par.4'den sn.: Olusegun Obasonjo 29.5.1999'da tekrar başkan.

S.309, par.3-4 arası: Yazar olan el-Hâdî (no.1) 859'da Medîne'de doğdu, 52 yaşında öldü.

S.312, ilk par.dan sn: Jean Bedel Bokassa, ölm.4.11.1996=75.

S.337, son st.: 'İzzüddîn Ak Böri (beyaz kurt) b.Emîr Erkuş.

S.348, no.25: (1389) yerine (22.5.1389 = 6, 5, 26 = 15, 10, 25.

S.350, par.3, st.10: Vel.es-Sâlih 'Alî = Menbek Hâtûn b.Moğol Nokey. Bu 'Alî'nin Sultân Kalavun'un eşi olan annesi: Cigan oğlu Karacin oğlu Sektay adlı Moğol beyinin kızı idi.

S.350 sonu: Sult. Muhammed'in dâmâdı : Deniz Boga el-Mardinî, emîr-i meclis. No.8: 1. Sultân Halîl = Ertegin Hâtûn ölm. 1323 b.Nökey Moğol = 2. Sultân Muhammed (no.9), izd.1300, talâk 1317. Fülâne Hâtûn b.Sultân Muhammed I(no.9) = Emîr Seyfüddîn Kaçlis (ölm.1330). Sultân Muhammed I(no.9) = Beyâz Hâtûn (bu izdivâcdan Sultân Ahmed, no.15), Beyâz Hâtûn = 2. Melik Timur es-Sercûvânî. Fülâne Hâtûn b. Sultân Muhammed I(no.9) = Melik Timur el-Hicâzî (katli 12.1348). Fülâne Hâtûn b.Sultân Muhammed I = Emîr Kavsun (katli 1342, Kaahire'de câmî ve hânkah, kardeşi : Susun, yeğeni : Bolcek). Sultân Kalavun (no.7) oğlu Muhammed, bunun oğlu Hüseyin, bunun oğlu Canı (Cân) Bek (ölm.1427). Asıl adı Altun Boğa olan Sultân Berkuk'un (no.25) oğlu : Bolgak.

S.351, par.3 sonu : Şîrîn, Rûmelili Türk'tür. İlk paragraftan sn.: Sultân Hasan'ın (katli 9.4.1361) 6 kızı ve şu 10 oğlu oldu: Ahmed, Kaasim, 'Alî, İskender, Şâ'bân, İsmâ'îl, Yahyâ, Mûsâ, Yûsuf, Muhammed.

S.352, par.2 başı: Barsbay'ın (no.33) ölümünde yaşı 60'ın üzerinde idi. Par.3 sonu: Sultân Çakmak'ın dâmâdı : Dulkadroğlu Mehmed Bey (ölm.1442), izd.Kaahire 1439, izd.müd.3.

S.362 sonu: Komor'un 3. başkanı : Muhamined Takıyy 'Abdülkerîm, Türkiye'yi ziyaretten dönüşünde 6.11.1998'de makaamında öldü.

S.366, par.4 sonu: İdi Âmîn, Suûdî Arabistân'a kaçıp orada yaşadı, ölm. Cidde 16.8.2003.

S.408, no.1 : Dübeyy velîahdi Muhammed = Prs. Hayye b.Melik Hüseyin (Ürdün), izd.10.4.2004.

S.412, no.13 : Şeyh Zâid : ölm.2.11.2004 = 86.

S.419, no.1 : Emîr Î'sâ II, ölm.6.3.1999 = 65, 9, 3, saltanatı 37, 4, 4.

S.440, no.13: 1.8.2005'te ölen kral Fehd'in yerine 6. kral oldu. 1995'ten beri felçli olan ağabeyinin nâibi sıfatıyla devleti 10 yıl yönetti.

S.441, no.16: Pr. Sultân (harbiye vezîri/savunma bakanı) 1.8.2005'te velîahd oldu.

S.444, st.sn.5, no.6 : Prs.Hayye (b.Melik Hüseyin, Ürdün) = Şeyh Muhamined, Dübeyy velîahdi, izd.10.4.2004. No.3: Melike 'İffetü's-Sânyân (İst.1916-2.2000=84), hâriciye nâzırı Emîr Suûd'un annesi.

S.449 sonu: Alan Rush, *Al-Sabah*, Londra 1987.

S.465: Saddâm Hüseyin (Tikrit, 28.4.1937), başkan 16.7.1979 – 9.4.2003 (Amerikalılar'ın Bağdâd'a girmesi), Amerikalılar'a tutsak 13.12.2003, oğulları Udayy (1965-2003) ile Kusayy (1966-2003) Amerikalılar'ca öldürüldü, 'Alî (1982), kızları Ragdad (1967), Rânâ (1969) ve Hala.

S.466, par.2 sonu: Hafizü'l-Esed (Lâzıkıyye 1930 – 10.6.2000) yerine oğlu Dr. Albay Beşşâr (1966).

S.475, son paragraftan önce: Omelyan Pritsak'a göre (*Reiches des Oguzischen Yabgu, Mélanges Fuad Köprülü*, İst.1956, 397-410), Oğuz Devleti yaklaşık 500.000 km2 üzerinde kurulu olup Aral gölünün kuzey yarısını çevreliyordu. Batıda Emba ırmağına dayanıyordu. Kuzeyde komşuları Kimek Türkleri, güneyde önce eski Harzem devleti, sonra Sâmânîler, doğuda Karluk Türkleri idi. Sır Deryâ, Oğuzlar'ın topraklarından geçiyordu ve bu nehre Öküz diyorlardı ki "eşsiz akarsu" demektir. Pek çok şehirleri vardı ve İslâm'ı kabûl etmeden önce çoktan şehir medenîyetine geçmişlerdi. Oğuzlar buraya 780 yılına doğru bugünkü Moğolistan'daki Uygur hâkimiyetinden koparak gelmişlerdi. Bu sûretle bugünkü Moğolistan'da Türk nüfus zayıfladı ki, 840 yıkımının sebeplerindendir.

S.477, par. Sondan 2 sonu : Erbasgan (Erbasan) Bey'in oğlu Doğan Arslan, onun oğlu Selçuk, onun oğlu Muhammed, onun oğulları Selçuk-Şâh ve Şâhîn-Şâh (bu son 2 prens 1200 yıllarında).

S. 479, no.4 : Melik Mevdûd, doğ.1080 = 22.

S.480, no.4 : Melik Yâkub Arslan-Şâh Ayaz, no.6: Melik Şemsü'd-Dewle Ebi'l-Fevâris Togan (Doğan)-Şâh, no.5: oğlu Melik Mengü Bars, bunun oğulları Melik 'Alî ve Melik Alp-Arslan, no.11: Melik Tekiş'in diğer oğlu: Melik Bektaş, 1102'de Mûsul beyi, 1109'da hayatta, no.12: Melik Kıpçak.

S.481: Sultân Melik-Şâh'ın dayısı: Ay Tegin Bey. Sultân Melik Şâh'ın eşi Seferiyye Hâtûn, Kıpçak Türkü'dür. Sultân Melik-Şâh'ın annesi de Türk.

S.482, ilk par., st. Sn.2 : Salkım Hân'ın ilk eşi, 2. eşinin ağabeyi Necmü'd-Dewle Kaarin b.Şehryâr'dır.

S.485, no.4: = Fülâne Hâtûn b.Kavurt Bey. = Fülâne Hâtun b.Dübeys b. Sadaka (Hille meliki). = Fülâne Hâtûn b.el-Muktefi (halife 1136-1160).

S.489, par.sn.4 sonu: Sultân Kavurt'un oğlu Melik Ahmed, 1106'da Mûsul'da öldü.

S.492, no.17 ile 18 arasına: Muhammed Doğan Bey b.Süleymân, Sultân Sancar'ın vezîri 1116-18, Türk asıllı tek Büyük Selçuklu vezîri (başbakanı).

S.495 : Tûnus beylerinin çok detaylı jenealojisi, şu büyük kitapta verilmiştir: Prof.Dr. el-Muhtâr Bey (b.Tayyib b.Ahmed Paşa-Bey II), *Les Beys de Tunis de la Dynastie Husseinite (1705-1957), Généalogie*, Tûnus, 12.2002 (albüm şeklinde 300 papye kuşe çok sütunlu büyük sayfa) (Fransızca, renkli, bol resim).

S.506, son st.: İnanç Hâtûn, eşi Tuğrul II tar. öldürüldü.

S.508 sonu: Kürt Revâdî boyundan Emîr İbrâhîm oğlu 1) Ahmedîl 1116'da Bâtınîler'ce katline kadar Irâk Selçukluları'nın Merâğa ve Urîniye beyi, evlâdlığı olan Türk memlûkü 2) Atabey Aksungur, Irâk Selçuklu sultânı Dâvûd'un atabeyi, 1116-1133, bu da Bâtınîler'ce öldürüldü, oğlu 3) Atabey 'İzzüddîn Ebi'l-Hâris Arslan Apa II, 1209'da maktûl.

S.513, ilk par. sonu: 1218'de Moğolistan'dan Otrar'a gelen ticâret kervânındaki 450 Moğol muhâfazını, Otrar'ın Harzem-Şâh vâlisi ve Muhammed Harzem-Şâh'ın dayısının oğlu İnalçık Kayır Hân, belki sebepsiz yere tamâmen kılıçtan geçirdi. Bunun üzerine Cengiz Hân, İslâm dünyâsının fethinin başlangıcı ve târihin dönüm noktalarından biri olan Harzem-Şâhlar'ın Türkistân seferine başladı. Kayır Hân, Otrar'ı son neferine kadar 5,5 ay savunduktan sonra Moğollar'a tutsak düşüp işkenceyle öldürüldü (Nesevî, 100; İbnü'l-Esîr, XII, 166-7).

S.515, ilk par.: Celâleddîn Harzem-Şâh'ın taht şehri Tebrîz. – No.5 ile 6 arası: Sultân Muhammed, aynı zamanda Selçuklu sultanları gibi Sultânü'l-â'zam (en büyük imparator) ve Ebü'l-Feth unvanlarını kullandı ve oğlu Celâleddîn de Sultânü'l-â'zam unvânını takınarak açıkça Türkiye Selçuklu sultânı Büyük Alâeddîn Keykubâd'a meydan okudu ki, o da aynı unvânı kullanyordu.

S.516, par.3 sonu: Sultân Şâh Mahmûd, vâli bulunduğu Merv'de öldü. Par.3'ten sn.: Tekiş Harzem-Şâh 26.6.1194'te Irâk Selçukluları yerine ilk defa Sultân unvânını kullandı. Irâk-ı Acem (Hemedân) tahtına oturdu. Daha önceki unvânı melik (kral) idi ki, bütün Selçuklu şehzâdelerinin (prenslerin) doğumlarından itibaren kullandıkları unvandır. – Par.2: Atsız'ın kızı Fülâne Hâtûn = Şemsü'l-Mülk b.Ayyâr Bey Karluk.

S.517, par.3: Ay-Çiçek Hâtûn, 11.1221'de oğlu Celâleddîn Harzem-Şâh Moğollar'la savaştı, gelini (Celâleddîn'in eşi) ile beraber Sind nehrinde boğuldu. – par.4 başı: Uzlak-Şâh: Harzem, Horâsân ve Mâzenderân vâlisi. – par.4: Gıyâseddîn Pîr-Şâh ve Barak Hâcib tarafından nikâhlanan annesi, Barak Hâcib'in emriyle öldürüldü. – par.5: Celâleddîn Harzem-Şâh'ın kızı, Şîrâz atabeyi Sâ'd'ın kızıdan doğdu ve Anadolu Selçukluları'ndan Melik Gıyâseddîn Keyhusrev'le 1225'te nişanlandı. Celâleddîn Harzem-Şâh'ın küçük oğlu Mengtus-Şâh, babası Celâleddîn'in ölümünde hayatta idi. – Par.3, st.sn.5 : (Fülâne Hâtûn) yerine İşi Hâtûn = 1.Emîr Ödek Hân Bayavut, = 2.Yağın Tayşı. – St.sn.8: Celâleddîn'in kızı Terken Hâtûn, 2 yaşında Moğollar'a tutsak düştü, Hulâgû tarafından Mûsul melikinin oğlu Melik Sâlih'le evlendirildi. – Par.4: Gıyâseddîn Pîr-Şâh ve Barak Hâcib tarafından nikâhlanan annesi, Barak Hâcib'in emriyle öldürüldü.

S.518, ilk par.sonu: Celâleddîn Harzem-Şâh, Âzerbaycan atabeki Özbek'in dul eşi ile de evlendi. – İlk paragraftan sn. : Harzem-Şâh vezîrleri: Tekiş saltanatında Nizâmü'l-Mülk Mes'ûd b.'Aliyyi'l-Herevî 1194-1200, Bâtûniler'ce katledildi, oğlu Sadrüddîn 'Alî 1200-1210. Muhammed saltanatında Nizâmü'l-Mülk Nâsirüddîn Muhammed b.Sâlih 1210-1217, Bedrüddîn Hamîd (Moğol hizmetine girdi), İmâmü'l-Mülk Şâh Velî, Mücîrü'l-Mülk Şerefüddîn Muhammed, Bahâülmülk (kezâ Moğol hizmetine girdi), Muğîsüddîn Zıyâü'l-Mülki't-Tâlibî (sonra Barak Hâcib'in vezîri oldu), Celâleddîn Harzem-Şâh'ın saltanatında Şerefü'l-Mülk Fahrüddîn 'Aliyyi'l-Cendî 1224-1230, Harzem-Şâh tar. öldürüldü.

S.560, no.1: Hulâgû'nun oğlu Çankur'un kızı Doğan Hâtûn, Hulâgû'nun dâmâdı Tengiz Güregen (bunun kızı Kutluğ Hâtûn ölm.1288 = Argun İlhan). Kongurtay'ın 2 oğlundan biri Taştımur'dur. – No.2: 2. Büyük Bolugan Hâtûn, akrabası: Kök Böri (yani Bozkurt) b.Köke Bitikçi, Moğollar'ın Bayavut boyundan. Son st.: Kaymış Hâtûn Öngüt. No.1: Çamurgar (Camkur) b.Hulâgû, kızı İl Kutluğ Hât.

S.561, no.1 sonu: Hulâgû'nun kızı: Bulugan Aka. No.3: Kültürmüş Hâtûn b.Teküdâr İlhan = Şâdî Noyan b.tümen beyi Buğu. Fülâne Hâtûn b.Teküdâr İlhan=Emîr Karaca. No.4: Argun İlhan = Kutluğ Hâtûn = İlbeyi, Memlûk emîri, ölm.1303, Argun İlhan = Kutluğ Hâtûn, ölm.1288 (Hulâgû'nun kızının kızı), İlhan'ın bundan oğlu: Hıtay-Oğul.

S.561, no.1: Hulâgû'nun oğlu Anadolu genel vâfisi Kongurtay'ın (ölm.1282) oğulları: İsen Timur Harbende, Taş Timur, Aşığ Timur, Çevik Timur.- St.2: İltüzmüş Hâtûn (ölm.12.1308, med.Sultâniye) b.Kutluğ Timur Güregen Kongrat (K.Timur oğlu Tarakay Güregen) = 1.Abaka İlhân, = Keyhatu İlhân (üvey oğlu, izd.1291, dul 1295), = Olcayto İlhân.- No.3: Çiçek Hâtûn b.Ahmed Teküdâr İlhân=Yürecü b.Durbay (Diyârbekr v.).- No.4: Dilancı Hâtûn, By.Bolugan Hâtûn'dan doğdu, birkaç yıl sn. öldü.- Argun İlhân'ın eşi Uruk Hâtûn'un asıl adı Sarica olup Hulâgû'nun baş-hâtûnu Dokuz Hâtûn'un hemşiresidir.- Argun İlhân'ın diğer oğlu Hıtaş-Oğul'dur.- Döndü Hâtûn b.Ak Buka (Boğa) b.İylegay Celâyir (katli 1295), oğulları Oduncu ve Hüseyin Güregen, sonuncunun oğlu Büyük Şeyh Hasan Celâyir = Bağdâd Hâtûn.- No.5: Keyhatu İlhân = İsen Hâtûn b.Emîr Biglemiş Amlat.- İl-Kutluğ Hâtûn, Keyhatu'nun (oğlu) değil (kızı) olocak = Emîr Kutluğ Şâh Mankut Noyan.

S.562, no.8 : Dolandı Hâtûn (ölm.1315) = Emîr Çoban, izd.1307 = 8(Cilav Hân'ın annesi). No.8, sn.st.: Olcayto İlhân'ın diğer oğlu: Okul Kaydı.- No.7: Gazan İlhân = Tüzmüş Hâtûn b.Mübârek-Şâh Çağatay, = Bulugan Hâtûn-i Mu'azzam b.Utman (ölm.15.1.1309) (Olcay-Sultân'ın annesi), = Bulugan Hâtûn II Horâsânî b.Emîr Tecüke, ölm.25.7.1308.

S.566, ilk par.: Emîr Nevruz = Doğancık Hâtûn (ölm.1296) b.Abaka İlhân. Nevruz'un diğer oğulları: Güregen Lekzi, Yol Kutluğ, Bulduk, Oyratay.- Timur'un hemşiresi Şirin-Bek Ağa'nın kızı : Sevinç Kutluğ Ağa.- son st.: Tancut/Tayciyut, Emîr Mûsâ: Saray-Mülk Hanım'ın (b.Kazan Sultân Hân, ölm.1346) kızkardeşinin oğludur.

S.576, son st.: Togay-Şâh Mehd-i Ulyâ Eke Bigi Ağa Beğim Mûsâ Bey Tayciut.

S.577, Timur = 11. Çolpan Melek Ağa b.Hacı Bey, = 12. İslâm Ağa b.Hızır Yasavul, =13. Ulus Ağa b.Beyân Sulduz, =14. Togan Terken Hâtûn (bu 4 hanımlar, hep 1370'de Emîr Hüseyin'in dulları iken, Saray-Mülk Hanım'la aynı zamanda evlendi). -No.4: Saray-Mülk Hn., Timur'un öldürdüğü Emîr Hüseyin'den dul idi.- No.5: Tuman (Tümen) Ağa b.Emîr Mustafâ (Mûsâ): Timur'dan dul kalınca Şeyh Nûreddin Kıpçak (katli 1412) b.Sarı Boğa Kıpçak ile evlenip 1412'de Herât'a yerleşti. Şeyh Nûreddin'in kardeşi Birdi Bey, Ankara muhârebesine katıldı. Sarı Boğa'nın kardeşi Urus (Rus) Boğa ve bunun oğlu Şeyh-Hasan'dır.- No.9 : (Türkel) yerine (Tükel).

S.584, ilk par.sonu: Sul.Muhammed Mîrzâ'nın eşi Hânike dul kalınca Timur'un kızının oğlu Sultân Hüseyin ile evlendi.- Par.1 sonu: Sul.-Muhammed Mîrzâ'nın annesi Anadolu'dan alınıp götürüldü.

S.585: Ömer-Şeyh M. (med.Keş) = 1.Sevinç Kutluğ Ağa b.Şirin Bey Ağa, =2. Big (Bey) Melik Ağa, = 3. Meliket Ağa.

S.586, no.4, İskender M. = Bikisi Sultân Beğim b.Mîrânşâh b.Sultân, amcazâde.

S.593, no.2: Gevher-şâd Pâdşâh-Begim, Cuki Mîrzâ'nın annesidir.- No.3: Mülket Ağa (ölm.Kâbil 1440), Belh'e nakledilip buradaki medresesinin yanındaki türbesine gömüldü. Herât'ta da medrese, dârülhadîs, dârüşşifâ, hânkaah, 2 hamam ve büyük bir rıbât yaptırdı (*Habîbü's-Siyer*, III, 629).- Sondan 3. par.: İbrâhîm Sultân Mîrzâ'nın atabeyi : Emîr Osmân Abbâs.

S.594, no.6: ölm.11.1426 = 26?

S.599, Ebû-Bekr Mîrzâ : Önce Bem'e, sn. kemikleri Semerkand'a götürülerek gömüldü.- No.3 : Bikisi Sultân Begim b.Mîrânşâh M. = İskender Mîrzâ b. 'Ömer-Şeyh M., amca-zâde.

S.600, ilk par.: Halîl Sultân Mîrzâ'nın atabeyi : Emîr Yahyâ.

S.601, par.2'den sn.: Sultân Ebû-Saîd Mîrzâ ile by.oğlu Sultân Ahmed Mîrzâ'nın şeyhleri : Nakşî ulularından Hoca 'Ubeydullâh Ahrâr.

S.604, no.3, son par.: Mes'ûd Mîrzâ, Çağatayca dîvânında Şâhî ve Farsca dîvânında Â'rîfî mahlaslarını kullanmıştır.

S.613, no.4 sonu: *Coğrafyâ-yı Hâfız-ı Ebrû, kismet-i rub'*: *Horâsân, Mâil-i Herevî* nş., Tahrân, 1349 HŞ.

S.614-615: William Erksine, ilk baskı: Londra 1826. Pavet de Courteille, 2: 1987. P. Şamşiev, *Bâbir, Âsârlar*, 3 c., Taşkent 1958-1965 (c.II : *Bâbur-nâme*). Bacqué-Grammont, 2: 1980. I. V. Stebleva, *Sementika Gazeli Babura*, Moskova 1982. W. Stammer, Alm.trc.*Das Baburnama*, Zürih 1988. W.M.Tlackston, *Baburnama*, 3 c., Cambridge/Mass. 1993 (Çağatayca metin, Farsca trc.metin ve İng.trc.). Claus Schönig, *Textstruktur im Babur-name*, Wiesbaden 1997, 410 s. (eserin gramer yapısı).

S.618, no.101: A.Z.V.Togan, Tr.trc.İsmail Aka, *Emîr Timur'un Soyuna Dâir, Târih Dergisi*, no.26, 1972, 75-84.- A.Z.V.Togan, *Şâhruh, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III, İst.Ün.Ed.Fak., 1949, 520-38.

S.619, st.sn.6: *Risâle-i Mezârât-ı Herât*, Kâbil 1967, Fikrî Selcukî nş.

S.627: Karahanlılar'a Âl-i Efrâsyâb = Alp Er Tunga Oğulları da denmiştir. 3. kağan olan Abdülkerîm Satuk Buğra Hân'ın, Alp Er Tunga'nın 49. ve Oğuz Han denen Mete'nin 35. kuşak torunu olduğu düşünülebilir. Zîrâ M. Ö. 624'te ölen Alp Er Tunga ile M.Ö. 174'te ölen Mete arasında 450 yıl vardır ki bu da Mete'nin Alp Er Tunga'nın 14. kuşak torunu olduğunu gösterir. Karahanlılar'la Selçukoğulları (ki gene Mete'den inmişlerdir) arasında sıkı akrabalıklar oluşmuştur. 1070'te 6.645 beyitli *Kutadgu Bilik*'in ilk dehâ sâhibi Türk şâiri olan Yûsuf Hâs Hâcib (ölm.1103) tarafından sunulduğu Hasan Buğra Hân, Satuk Buğra Hân'ın 5. kuşak torunudur. Mahmûd Kâşgarî ise 6. kuşak torunu. Hasan Hân Kâşgarî'nin babasının amca

oğludur. Kâşgarlı, *Dîvânü Luğâtî't-Türk*'ünü 25.1.1072-10.2.1074 arasında te'lif etmiş, yeniden gözden geçirdikten sonra, 1077'de Bağdâd'da Halife el-Muktedî'ye sunmuştur. "Türkçe öğren, Türkçe öğrenmezsen İslâm dünyâsı içinde yerini alamazsın" uyarmasını kibar bir dille yapan bir önsözle... Mahmûd Kâşgarî'nin babaannesi, muhtemelen Selçuklu prensesi ve muhtemelen Çağrı Bey'in kızı ve Alp Arslan'ın kızkardeşi'dir. Zîrâ Kâşgarlı'nın büyükbabası Muhammed Buğra Hân (ölm.1057), bu Selçuklu prensesi ile evlenmiş ve kızkardeşi Hân-Melek Şâh Hâtûn'u da kayın-birâderi Alp Arslan'la evlendirerek Türk Hâkaanı'nı aynı zamanda enişte edinmiştir. Bu sûretle Kâşgarlı, muhtemelen Alp Arslan'ın kızkardeşinin oğlunun oğlu oluyor, diğer bir ifâdeyle Alp Arslan, Kâşgarlı'nın babasının dayısıdır. Bu sûretle Kâşgarlı'nın, bir Karahanlı prensi olmasına rağmen, Büyük Türk Hâkanlığı tâcını Karahanlılar'dan alan Selçukoğulları'nı Arz'ın kutbu şeklinde sunması az çok anlaşılıyor. Eserini sunduğu halife el-Muktedî de Alp Arslan'ın dâmâdı olduğu için, Halife ile de akrabâ oluyor ve ilişkiler ortaya çıkıyor. Yâni al-Muktedî, Kâşgarlı'nın babasının dayısının kızı ile evlidir. Cihan Devleti'ni yöneten milletin dilini öğrenen ve kızını alan el-Muktedî (1056-1094, 27. Abbâsî halifesi 1075-1094), Alp Arslan'ın kızkardeşi olan eşi Melike Seferiyye Hâtûn'u öldürüp, Hâtûn'un yeğeni (kardeşi Sultân Melik-Şâh'ın kızı) Melike Mâh-Melek'le evlenmiştir (1087). El-Muktedî, dedesi el-Kaa'im'in (halife 1031-1075) yerine Bağdâd'da Selçuklular'ca hılâfet tahtına oturtulmuştu. Bu el-Kaa'im, 15.12.1055 günü Selçukoğulları'ndan ilk Büyük Türk Hâkanı (Alp Arslan'ın amcası) Sultân Tuğrul Bey tarafından, yalnız halife sıfatıyla ve dinî-mânevî yetkilerle tahtında bırakılıp, dünyevî saltanatı Selçukoğulları'na terk etmiş olan zâttır. Bağdâd şehri bile bir Selçuklu askerî vâlisinin (şahne) yönetimine girmiştir. Tuğrul Bey, Halife'yi Şîî (Zeydî) Büveyhî tahakkümünden ve Şîî (İsmâîlî) Fâtımî hutbe ve sultasından kurtardı. Tuğrul Bey'in 23.1.1058 günü Bağdâd'da Halife'yi tekrar ziyaretinde, yanında, amca oğlu Melik Kutalmış Bey de vardı ki, birkaç yıl sonra Türkiye Devleti'ni kuracak olan Anadolu Fâtihî ve Türkiye'nin ilk hükümdârı (devlet başkanı) Birinci Sultân Süleymân-Şâh'ın babasıdır. 1040'ta Karahanlılar'ın yerine Büyük Türk Hâkanı olan Tuğrul Bey, el-Kaa'im'in kızı Seyyide Hâtûn ile evlendi. Bu hâtûn, el-Muktedî'nin halasıdır. Kâşgarlı Mahmûd'un, Âl-i Efrâsyâb'dan olması dolayısıyla Alp Er Tunga'nın 56. kuşak torunu olduğunun idrâki içinde, gerçek atasını eserinde heyecanla terennüm ettiğini söyleyebilirim.

Âl-i Efrâsyâb (Alp Er Tonga Oğulları) (tonga = Tr. pars) denen Karahanlı hânedânı, Oğuzlar'ın Yağma boyu melikleri iken 840 yılında Ötüken'in düşmesi üzerine hâkanlığa yükseldiler. Yağma boyu, daha büyük Uygurlar'a bağlı idi ki Uygurlar'ın tâm adı olan Dokuz Oğuz-On Uygurlar'ı oluşturan 10 boydan biri idi (9 Oğuz+1 Uygur boyu). Ötüken'den kaçan Uygurlar'ın bir kısmının başında olarak, onları Kâşgar'a, Doğu Türkistân'ın Batı Türkistân'a yakın batısına, tâm Orta Asya'ya getirdiler. Bu yörede yaşayan büyük Oğuz boylarından Karluklar'ı itâatlerine aldılar. Karluk yabgusu esâsen Ötüken'deki Uygur hâkanlık hânedânından iniyordu. Karahanlı hükümdârı han unvânını taşıırken, 840'ta hâkan unvânını, imparatorluk titrini aldı. Tıpkı Osmânoğulları gibi Karahanlı hâkanı da 9 tuğ ile temsil ediliyordu. Onlar da vezir durumundaki komutanlarına az sayıda tuğ taşımak hakkı

bahşediyorlardı. Karahanlılar'da mehter-hâne-i hâkaanî, hükümdâr adına çalıyordu, nevbet vuruyordu. Karahanlı hâkanları da hizmet karşılığında taltifen hıl'at giydiriyorlardı. Göktürk-Karahanlı-Selçuk-Osmanlı sürekliliğinin tâm bir halkası oldukları anlaşılır. Ancak hâkanlar, Osmanlı pâdişâhları gibi altın değil, gümüş tahtta oturuyorlardı, zîrâ beyaz rengi uğurlu sayıyorlardı. Otağ-ı hümâyûnları, Osmanlı pâdişâhında olduğu gibiydi. Dîvân-ı Âlî denen dîvân-ı hümâyûna hâkan başkanlık ediyordu. Zîrâ Osmanlı'daki sadâret, meşihat, vezâret gibi kurumlar yoktu. Sadrâzamlık, başbakanlık. 1040'ta Selçuklular'la başladı. Saraylarına Osmanlı'daki gibi Kapı deniyordu. Osmanlı'nın başkapıcıbaşı görevlisine kapu ilbaşı tâbîr ediliyordu, fakat mevkiî Osmanlıdakinden yüksekti, bir çeşit saray nazırı idi. Silâhdâr, alemdâr, subaşı görevleri, Osmanlılarınkine çok benziyordu. Hâkanın yemek tabaklarına tamga (damga) denen tuğrây-ı hümâyûn vuruluyordu. Tamgacı Osmanlı'nın tuğrâkeş'i karşılığı idi. Hâkanın ılımgâ adlı Uygur alfabesiyle ve bitigçi adlı Arab alfabesi ile yazan sır veya dîvân kâtibi, reîsü'l-küttâbı vardı. Osmânoğulları'nda olduğu gibi şehzâdelerin kanı akıtılamıyor, yay kirisi veya ibrişim kemendle boğuluyorlardı. Zîrâ Alp Er Tonga'nın kanında "kut" vardı, yâni kanı kutsaldı, akıtılması Türk milletine hakaretti. Annesi hânedân prensesi, babası halktan olan prence Osmanlılar sultân-zâde, Karahanlılar ise inal demişlerdir. Karahanlı hâkanın şahsına bağlı, yeniçerinin prototipi devşirme (köle =gulâm, gilmân-ı hâssa) kökenli tümen, sarayı muhâfaza ettiği gibi, savaşa da hükümdarla birlikte gidiyordu, Türk asıllı kölelerdi, zîrâ Orta Asya'da Hristiyan köle bulmak kolay değildir ve Türkler, iyi savaştıkları için tercih edilmişlerdir. Bu tümenin sayısı 12.000 olup, Osmanlı'nın yeniçeri sayısı ile paraleldir. Oğuz Türçesi'nin bir şivesini kullanan Karahanlılar, edebîyat dili olarak, Osmanlı'daki gibi, Arabça ve Farsça kelimelerle yüklü (fakat ilk dönem Osmanlıcası gibi çok az yüklü) bir dil kullanıyorlardı ki, Karahanlı hâkanlarının sarayında olduğu için Hâkaaniye Lehçesi denmiştir, 14. asırda Çağatay Lehçesi adını alacak ve 20. asıra kadar Türkistân'ın edebî dili olacaktır. Hâkaaniye lehçesinin. Göktürk-Uygur Oğuzcasının sonraki şekli olduğu her döneme âid edebî metinlerin incelenmesinden anlaşılır.

S.739, son par.: Ak Boğa, Hulâgû'nun büyük-emîri İlken Celâyir'in 10. oğludur, 1295'te öldürüldü. İlken'in 6. oğlu Aktar, 11 yaşında savaşta ölmüştü. Ak Buka (Boğa) oğlu Hüseyin Güregen'in oğlu Büyük Şeyh-Hasan'dır.

S.752, par.2 sonu: Sultân Ahmed kızı Kamerî Sultân = 'Alî Bey b. Kazak Hân, Kızılribât sancak beyi, ölm. 1583 (*Mühimme*, LI, 5: Bağdâd Beylebeyisi'ne hüküm).

S.757, par.1'den sn.: Hürşid Bânû Nâtevân (Şuşa, 15.8.1830 – 2.10.1897), med.Şuşa, İmâret. Babası Mahmûd-Kulî Hân (ölm.1834), annesi 3. Gence hânı Cevâd Hân'ın kızıdır. 1960'ta Bakû'da heykeli dikilen Hürşid Bânû, Dağıstanlı Hasan Hân Üsmiyev'le evlendi (1850) ve ayrıldı (1860), sonra bir Karabağlı Seyyid'le evlendi, çocukları ilk eşindendir.

S.757, Karabağ Hanları: Bk. Bilâl Dedeyev, *Karabağ Hanlığı (1747-1822), Türk Dünyası Araştırmaları*, no.136, İst.2002, s.163-218. Cevânşir aşireti reîsi Penâh 'Alî Bey oğlu İbrâhîm Halîl Ağa oğulları : Fazl 'Alî Bey ve Penâh 'Alî Hân (1701-1759)

(1747-1759), bunu oğulları Mihr ‘Alî Bey, Tâlibân Bey ve İbrâhîm Halîl Hân (1730-1806) (1759-1806), Penâh ‘Alî Hân’ın kızları: Ağa Beğim Ağa, Tûti Beğim (annesi : Tûti Beğim b.Genceli Şâhverdi Hân), Bahşı Hanım, Tûti Beğim2, Küçük Beğim (annesi : Şâhnisâ Hn. b.Şâhsevenli Bahâdır Hân), Saltanat Beğim (annesi : Bike Ağa b. Nârsel Hân), Gevher-Nisâ Hn. (annesi : Cevânşîr Hn. b. Kinya Yevgeni Abaşıdze), Şâh-nisâ Hn.- İbrâhîm Halîl Hân’ın oğulları : Mehdî-Kulî Hân (1806-1822) (annesi : Hûrşîd Beğim b. Genceli Şâh-verdi Hân), Mehdî-Kulî Hân kızı Hûrşîd Bânû Nâtevân (annesi : Bedr-i Cihân Beğim b.Uğur Bey b.Fülân b.Genceli Cevâd Bey).- Mehdî-Kulî Hân’ın oğulları: Mehmed Hasan Ağa (Cevânşîr binbaşısının kızıdan), Hânlar Ağa, Ahmed Hân (Bike Ağa b.Nusel Hân Avar’dan), Mehmed Kaasim Ağa (Fülâne b.Allâh-yâr Bey Unkutlu’dan), ‘Abbâs-Kulî Bey (Cevâhîr Hn.b.Knyaz Yevgeni Abaşıdze’dan), Ebü’l-feth Ağa (Rukam Hn.’dan), Hüseyin-Kulî Bey, Safî-Kulî Bey (Hatay Hn.b.Melik Vakatang Dizak’tan), Feth-Alî Bey (Ana Hn.b.Şuşalı Hacı Kerîm Bey), Süleymân Bey (Sana Hn.’dan), Şeyh-‘Alî Bey (Hadîce Hn.Tatar’dan).

S.766, st.sn.7: (Prs.Fülâne) yerine (Prs.Selçuk Hâtûn).

S.778, par.2, st.sn.2 : (Fülâne Beğim) yerine (Oğlan-Paşa Beğim).- Son st.: Cân Beğim, Tebrîz’de Muzafferîyye veyâ Gök Mescid külliyesini yaptırdı. Cihân-Şâh’ın Türkçe büyük dîvânı Atatürk Yüksek Kurumu’nca yayınlandı.

S.780, 7: (Hâneş Beğim) olacak.

S.790, Avşarlar, st.3: Bektaş Hân, 733’te yeğeni Nâdir tarafından Esterâbâd v. yapıldı.

S.792, st.2: (Fülân) yerine (Ögedey Hân, bebekken öldürüldü), kardeşi Timur Hân (1742-1747), dîğerkardeşi Oğuz Hân da 2 aylık öldürülmüştü.- İlk par.sonu: Nâdir Şâh’ın bir oğlu da Cengiz Hân’dır (1744-1747, katl).

S.796, par.3, st.2 : (1686? = 40?) yerine (1691=35).

S.800, st.2: 7 yaşında iken Nâdir Şâh’ın halefî ‘Alî Şâh tarafından hadım ettirildi.

S.804: 3.1925’te San Remo’da oturan Muh.’Alî Şâh Kaçar’ın cenâzesine bu şehirde bulunan Sultân Vahîdeddin katıldı. Şâh, Beyrût-Şâm-Bağdâd yolu ile götürüldüğü Kâzîmiyye’ye (Bağdâd banliyösü) gömüldü.

S.810, ilk par.’tan sn. : Rafsancânî’nin yerine İran cumhurbaşkanı olarak Hüccetü’l-İslâm Seyyid Muh. Hâtemî (Yezd 1943) 24.5.1997’de seçilip 3.8.1997’de göreve başlandı. Hâşim-i Rafsancânî 2 dönem yerinde kaldı. 16.6.2005’te seçime girdi, kaybetti.

S.833, par.1 sonu: Pîr Muh. b.Gıyâseddîn Pîr Alî oğulları Zeynü’l-Â’bidîn ile Mahmûd 1389’da Semerkand’a sürülüp Timur’ca öldürüldü.

S.836, ilk par. sonu: Hâkaanü'l-Mu'azzam denen Balaban'ın çağdaşı çok büyük Farsça mesnevî şâiri Emîr Husrev-i Dehlevî, Kıpçak Türkü'dür.

S.849, no.2: İmparatoriçe Süreyyâ, 25.10.2001'de Paris'te öldü.

S.850: *Babur* Türkçe'de kesinlikle *çita* denen kaplangillerden en hızlı koşan kara hayvanıdır ki, kolaylıkla evcilleştirilir. Bu etoburun Arapça'da adı fehd'dir. (Bir çeşit pars, kaplan) gibi anlam yakıştırmaları kesinlikle yanlıştır. Kaplan'a eski Türkler toña ve panter'e kara toña demişlerdir.- Par.2: Türkler'ce erkek adı olarak kullanılan yırtıcı hayvan ve kuş isimlerine baykara, çağrı (bunlar yırtıcı kuş) ve argun gibi kelimeler eklenebilir.

S.910, ilk paragraftan son.: Peter Hardy, *Indo-Muslim Historical Writing*, Londra 1969, 2: Westport 1982.-Annabel Teh Gallop, *The Genealogical Seal of the Mughal Emperors of India*, JRAS, seri'III, IX-1, 4.1999, s.77-140.

S.912 başına: *Bâbü'r-nâme*'de iki boşluk vardır ve belirli yıllar, yazıldığı halde, bir fırtınada Bâbü'r Şâh'ın kâğıdları dağılıp kısmen bulunamadığı için Bâbü'rün hayatında kaybolmuştur. Metni Şinasi Tekin yayınladı. Türkiye'de metnin yayınlanmasının mutlak zarûret olduğunu birkaç yıl ara ile 3 def'a Türk Dil Kurumu başkanına söylediğim halde önemini kavrayamadı. Bâbü'rün kızının *Hümâyûn-nâme*'sinin A.S. Beveridge tercümesi 4. defa Delhi 1983, 4. defa Lâhûr 1987 baskıları yapıldı, Farsca metin de Luknov 1925'te tekrarlandı.

S.949, ilk par. Sonu: Mihir Bose, *The Aga Khans*, 1984.

S.950, ilk par.'dan sn.: Kerîm Ağa-Hân (doğ.1937) = 1.Selîm Beğim, İngiliz manken, izd.1966, tal.1995=29, =2. Prs. Gabriele zu Leiningen, Paris'te UNESCO'da müşâvir, Begüm Inaara adını aldı, doğ.1963, izd.6. 1998, Prs.'in ilk eşinden 1992 doğumlu Theresa adlı kızı var (bu Prs. Leiningen'lerden başka Oldenburg, Romanov ve Windsor hânedânlarından iniyor, bk.V, 611, ilk par.sonu).

S.979, par. sondan 2, st.4 : Tîpû Sultân'ın ilk elçileri 23.9.1786'da İstanbul'da idiler.

S.997 sonu: Amânullâh Hân'ın kardeşleri 'Ubeydullâh Sarâc (1917-İst.13.12.1998), ağabeyi ile Roma'da (1929-1949) 20 yıl yaşayıp bu târihte İst.'a yerleşti.- Amânullâh Hân ile Tarziler'in detaylı jenealojisi şöyledir (geniş ölçüde İlder Doğan'dan alınan yazılı bilgi ki, annesi Hüsnîye Doğan, 1950'li yılların başlarında yakın arkadaşım İsmâil Hâmî Dânişmend'in eşi idi ve Dânişmend'in ünlü cumartesi toplantıları gerçekte Hüsnîye Hanım'ın Doğu Palas'taki (Altınbakkal, Hilton karşısı) dairesinde yapıldı):

Esedullâh 1951-61'de Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi idi. 'Ubeydullâh (1917) = Emîne b. Mahmûd Tarzî (1948) çocukları Habîbullâh (1951 = Pelin, kızları Mînâ) ve Simîn (=Târik Öcal, kızları Cânân). İnâyetullâh Hân = Hayriye b. Mahmûd Tarzî (1929'da İstanbul'a yerleşti) = Esmâ Resmiye, izd. 1891.- Amânullâh Hân'ın annesi

Ulyâ Hazret'tir (ölm. İst. 1965). Amânullâh, 1930 yazını İstanbul'da geçirip 1938'de Atatürk'ün cenazesi için yine geldi. İlk eşinden oğlu: Hidâyetullâh (ölm. Roma 1992). İkinci eşi Süreyyâ'dan olan çocukları: 1) Emîne (Kâbil 1917-İst. 1992) = Must. Hasanar, izd. 1952, 2) 'Abîde (Kâbil 1918-Roma 1992), ilk eşi Ali Vâlî (izd. 1938) (oğulları Eklîl 1939) ve ikinci eşi Hamîdullâh b. İnâyetullâh Hân, izd. 1958, 3) Melîha (1920) = Tâhir Söker, izd. 1947, oğulları Sezâî Söker (1948, ilk eşinden oğlu Alp, ikinci eşi Gönülden Söker'le evliliğinden kızı Begüm), 4) Rahmetullâh (1921) = Adelia Graziani, 5) Âdile (1925) = Armando Angelini, izd. 1946 (3 kızları: Elizabetta, Cristina, Simin, Cinzia, bunlardan Buitoni ile evli Cristina'nın oğlu Andrea, Enzo Brescia ile evli Cinzia), 6) İhsânillâh (1926) = Leylâ Tarzî (oğulları Amânullâh 1961 ve Rahmetullâh 1965), 7) Hindiye (Bombay 1929) = 1) Kaasim Mâlik (kızları Süreyyâ ve Hemdem), = 2) Dr. Raûf Hayder (oğulları İskender), 8) Nâciye (Roma 1930) = İlder Doğan, izd. 1957 (çocukları: Ömer Fâzîl İlder (1959 = İpek İlder) ve Hümejrâ Güçük (1961 = Mevlûd Güçük, oğulları Nedîm Güçük).

Mahmûd Tarzî (1865-1935), Gulâm Muhammed Tarzî = Saltanat Begüm oğlu, = Esmâ Resmiyye, izd. 1891, çocukları: 1) Hayriye (1892) = İnâyetullâh Hân, 2) Hûriye (1896) = Gulâm Sıddîk, 3) Süreyyâ (1900-1968), Afganistan Kraliçesi, 4) Dr. Abdülvehhâb Tarzî (1903-1994) = Hadîce b. Habîbullâh Hân, izd. 1928 (çocukları Ayten Tarzî (1907-1991) = Zâkire, izd. 1931 (çocukları Leylâ 1932, Şehâb Tarzî 1934-1994, Ömer Tarzî 1940; Leylâ 1958'de İhsânullâh ile evlendi; Şehâb Tarzî = İnci Tarzî kızları Yâsemîn ve Nîlûfer; Ömer Tarzî=Melike Tarzî (izd. 1970) çocukları İdil ve Kerîm, 6) Abdülfettâh Tarzî (1908-1979) = Dr. Pâkîze Saltık, izd. 1936 (çocukları Fatma Sunguroğlu (1938 = İlder Sunguroğlu, oğulları Murâd Sunguroğlu), Zeyneb Hanımefendi (1940 = Ertuğrul Osmân Efendi, şehzâde, izd. 1991, bk. Osmânoğulları), Mahmûd Tarzî (1946 = Ferdâ Tarzî, çocukları Mahmûdcân, Mehmed ve Mustafa Tarzî 1955 (=Mahmûre Tarzî, oğulları Azizcân Tarzî), Muazzez Ateşdağlı (= Âtîf Ateşdağlı, izd. 1984, kızları Ayşegül Ateşdağlı), 8) Azîze (1911-1986) = Kaasim Hân, izd. 1928 (oğulları Âsım 1928-1982 ve Zübeyr 1930; Âsım = Mukadder, izd. 1965, oğulları Fârûk = Claudia, izd. 1997); Zübeyr = Aysel, izd. 1964, oğulları Ahmed 1968), 9) Abdülkaadir Tarzî (1912) = Marta Pineiro, izd. 1968, oğulları Kerîm Ahmed Tarzî ve Ömer Mehmed Tarzî, 10) Emîne (1915) = Ubeydullâh b. Habîbullâh Hân, çocukları için yk. bk. Detay: Ahmed İzzet Saltık (Zirâat Bankası Şâm şubesi müdürü) = Hayriye Saltık kızı Dr. Pâkîze Tarzî (Haleb 1912 – İst.17.10.2004=92), İst.Ün.1932, med.Zincirlikuyu = Abdülfettâh Tarzî (Afganistan kraliçesi Süreyyâ'nın kardeşi), izd.1935. Kızkardeşleri : Sâmîye Saltık ve Fâhîre Hammond. Çocukları : Fatma Tarzî (İst.'da), Mahmûd Tarzî (İst.'da) ve Zeyneb Hanımefendi, New York'da = Şehzâde Ertuğrul Osmân Ef., 1994'ten beri Osmanlı Hânedânı reîsi, çocuksuz. Mahmûd Tarzî'nin çocukları: Mahmûdcân Tarzî, Mehmed Tarzî, Mustafa Tarzî (= Ferdâ Tarzî), çocukları: Mahmûdcân Tarzî, Mehmed Tarzî, Mustafa Tarzî. Fâhîre Hammond'un çocukları: Leylâ Hanım, Lâle Hanım ve Ahmed Hammond.

S.1003 : Bruney: Sultân Hasan oğlu Velâhd el-Mühtedî (1974) = Sâre Sâlih (1987), izd.9.2004.

S.1012 : Malezya kralı Sultân Salâhüddîn 'Abdü'l-Azîz Şâh (1926-19.9.2001 = 75), 11. kral 1999-2001= 2.-4. eşinden 10 oğlu, 4 kızı oldu. Yerine geçen oğlu: Sultân Mîzân Zeynü'l-Â'bidîn (1962).

S.1014: Hamîd Karzâî, ABD işgali ile Afganistan başbakanı, sn. cumhurbaşkanı 7.12.2004.

S.1016 sonu: Hindistan cumhurbaşkanı : Kocheril Raman Narayanan (1995-2002) yerine A.P.J.Abdülkelâm, Müslüman fizikçi, 27.7.2002.

S.1017: Hindistan nüfûsu bugün (11.5.2000) tam: 1.000.000.000.

S.1021: Doğu Timor müstakil devlet olarak İndonezya'dan ayrıldı: 20.5.2002.

S.1027, par. 2: Omar Khalidi, *Dekan under the Sultans (1296-1724)*, A Bibliyograph, Wichita/Kansas 1987.

S.1032, iki par. arası : J.V.Van Leur, *Indonesian Trade and Society*, Lahey 1955; İslâm öncesi: G.J.Resinsk, *Indonesia's History between the Myths*, Lahey 1967.

S.1040: (Uganda 366) olacak.

S.604, no.3: Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Türkçe divânında Şâhî, Farsça divânında Â'rîfî mahlaslarını kullanmıştır (Janos Eckmann, *Çağatay Sâiri Sâhî ve Dîvânı*, TDK, Belleten, 1970, s. 13-35).

YILMAZ ÖZTUNA'NIN ESERLERİ

-1402 Ankara Muhârebesi, Bâyezid ile Timur'un Ölümü ve Fetret Devri, İstanbul 1946, Kenan Matbaası, 88 s. (2.000 tiraj) (tükendi)

-Türk Mûsikîsi Lugatı, İstanbul 1949-1955, **Mûsikî Mecmuası** yayını, 446 s. (çift sütun) (1.000 tiraj) (tükendi)

-Gündelik Gazete Tarzında Hazırlanmış Dünyâ Târîhi, Hayat Târih Gazetesi, İnsanlığın Başlangıcından Kore Harbi'ne Kadar, İstanbul 1963, **Hayat** yayını, 216 s. (5 sütun, in folio) (te'lif ve terceme) (220.000 tiraj) (tükendi)

-Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1964 ve 2 baskı daha, **Hayat** yayını, 520 s. (3 sütun) (550.000 tiraj) (tükendi) (Prof. Dr. Metin Tuncel'le müşterek)

-Mahmûd Şevket Paşa'nının Günlük Not Defteri, **Hayat** mecmuasında tefrika, 1965 (metin neşri), kitap şeklinde: İstanbul 1988, 224 s. (5.000 tiraj) (tükendi)

-Hurşîd Paşa'nın Saray Hâtıraları, **Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1965 (metin neşri)

-Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hâtıraları, **Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1965 (metin neşri), kitap şeklinde: Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1990, 128 s. (5.000 tiraj) (tükendi)

-Mîmâr Sinân'ın Hâtıraları, **Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-Seydî-Alî Reis'in Hâtıraları, **Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-Gaalib Paşa'nın Hâtıraları, **Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-Türkiye Târîhi (Başlangıcından Zamânımıza Kadar), **Hayat** yayını, 12 c, İstanbul, 1964-67, toplam 3.664 s. (60.000 tiraj) (tükendi) (1. cildin Arapça terc. Erşedü'l – Hüzmüzi, el-Medhal ale't-Târîhi't-Türkiye, Beyrût 2005).

-Vilâyetlerimiz Târîhi, **Hayat** yayını, 448 s. (çift sütun), İstanbul 1968 (45.000 tiraj) (tükendi)

-Les Bases de la Musique Turque, Cultura Turcica'dan aynı baskı, Ankara 1965 (5.000 tiraj) (tükendi)

-**TRT Türk Mûsikîsi Notaları** (bir hey'etle müşterek) (teksir), İstanbul radyosu, 1967-69.

- **Osmanlı Pâdişâhlarının Hayat Hikâyeleri**, Hayat yayını, İstanbul 1969, 120 s. (3 sütun) (150.000 tiraj) (tükendi) yeni baskı: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 446 s. (3.000 tiraj), sonraki baskı (3.000 tiraj), 4. baskı, 366 s., 1998, 5. baskı 2000, 6. baskı 2005.

-**Türk Târihinden Yapraklar**, aslı: 1965-66'da İstanbul Radyosu'nda yapılan 69 konuşma, **1000 Temel Eser: 11**, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1969, 344 s. (20.000 tiraj) (tükendi); 2. baskı: İstanbul 1983, Ötüken Yayınevi 344 s. (10.000 tiraj), 3. baskı MEB, İstanbul 1985, 388 s. (5.000 tiraj), 4. baskı: MEB, **Türk Klâsikleri: 17**, İstanbul 1992, 340 s. (20.000 tiraj), 5. baskı: MEB, **Millî Klâsikler: 11**, 340 s., 1999, 340 s. (5.000 tiraj) (toplam 66.000 tirajlı) (tükendi); kısaltılmışı: **Türkler**, İst. 2004, 256 s. (2.500 tiraj); 7. baskı (Ötüken, 3.000)

-**Resimlerle 93 Harbi (1877-78 Türk-Rus Savaşı)**, Hayat yayını, İstanbul 1969, 48 s. (3 sütun) (15.000 tiraj) (tükendi)

-**Türk Bestecileri Ansiklopedisi**, Hayat yayını, İstanbul 1969, 160 s. (çift sütun) (150.000 tiraj) (tükendi)

-**Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi**, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, 3 c, İstanbul 1969, 1974, 1976, 374+140+328 s. (çift sütun) (10.525 tiraj) (tükendi)

-**Osmanlı Târihçilerinden Seçmeler**, Hayat Târih Mecmuası'nda tefrika, 1970 (metin neşri), bir bölümünün kitap şekli: **İslâma Dâvet**, Samsun 1981, 128 s. (10.000 tiraj) (tükendi)

-**Resimlerle Türkiye Târihi**, Hayat yayını, İstanbul 1970, 300 s. (çift sütun) (30.000 tiraj) (tükendi)

-**Fâtih'in Ölümü**, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 5-6.1964.

-**İkinci Osman**, Yeni İstanbul'da tefrika, 7.8.1966 v. dd. Dünya'da tefrika, 12.1972.

-**Osmanlı Hânedânı**, Orta Doğu gazetesinde tefrika, 5.1974.

-**Büyük Türk Sözlüğü**, Hayat yayını, İstanbul 1970, 1.288 s. (çift sütun) (180.000 tiraj) (Prof. Dr. Muharrem Ergin'le müşterek) (tükendi)

-**Havacılık Târihinde Türkler (1918 Mondros Mütârekesi'ne Kadar)**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı yayını, Ankara 1970, 488 s. (çift sütun) (2.000 tiraj) (tükendi) (Yk. Mh.Yavuz Kansu ve Hv. Alb. Sermed Şensöz'le müşterek)

-**Dördüncü Murâd**, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1971.

- Türk Mûsikîsi Klasikleri**, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1972, 1-6, s.1-36 (çift sütun, in folio) (5.000 tiraj) (tükendi)
- Kösem Sultân, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1972.
- İstanbul Sarayları, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1973.
- Halil Menteşe'nin Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1973 (metin neşri)
- Safiyye Sultân, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1975, **Son Havâdis**'te tefrika, 1980.
- Histoire de la Turquie**, Basın-Yayın Gn. Müd. yayını, Ankara 1976, 80 s. (çift sütun) (10.000 tiraj) (tükendi), 2. baskı: 2002 (5.000 tiraj)
- Osmanlı Târihi ve Medeniyeti**, YAYKUR ders notları, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1976, 1977, 1979, üç baskı, 152 s. (toplam 450.000 tiraj) (tükendi)
- Târih Lise III**, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1976, 480 s., değişik 2. baskı 1977, 448 s. (200.000+150.000 tiraj) (tükendi)
- Osmanlı İmparatorluğu Nasıl Battı? Tercüman** gazetesinde tefrika 1977.
- Osmanlı İmparatorluğu**, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1977, 72 s. (çift sütun) (13.600 tiraj) (tükendi)
- Osm. İmp., Tercüman gaz. Türk ve İslâm Ans.**, 2. cilt (1. ciltte **Türk Tarihi**).
- Türk Bestecileri**, İst. Radyosu'nda N. Atlığ'ın aylık 45 dakika konserlerinde, 1.1966-1.1968.
- Türk Bestecileri, Son Havâdis gaz.** 1970-74 ve **Dünya gaz.** 1969-74'te müzik sayfalarında.
- Türk Mûsikîsi Târihi**, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuarı ders notlarının teksîri, İstanbul 1977, 44 s. (tükendi)
- 14. Yüzyılda Türk Mûsikîsi**, MEB, **14. Yüzyıl Türk San'atı**, İstanbul 1977'de.
- Târihte Ramazan, Tercüman** gazetesinde tefrika, 1979.
- Bir Darbenin Anatomisi, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1982, kitap hâlinde: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1984, 520 s. (10.000 tiraj), yeni baskılar: 1987, 564 s. (3.000 tiraj), 1990, 560 s. (3.000 tiraj), 5. baskı: Bâbîâlî Kültür Yayıncılığı, 472 s. (2.500 tiraj), Fransızca'ya çevrildi: Pr. Ömer Nâmî.

- Türkler, Arablar ve Yahûdiler**, Hayat mecmuasında tefrika, 1982, kitap hâlinde: Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1989, 80 s. (3.000 tiraj) (tükendi)
- Balkan Savaşı**, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1983, kitap hâlinde: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1990, 208 s. (3.000 tiraj) (tükendi)
- Harem'de Fırtına**, Tercüman gazetesinde tefrika, 1983, kitap hâlinde: **Osmanlı Haremi'nde Üç Hasekî-Sultân**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 264 s. (3.000 tiraj), 3. baskı 2.000 (3.000 tiraj), 5. baskı 2000 (2.000 tiraj)
- Târih Sohbetleri**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 384 s. (3.000 tiraj), (tükendi).
- İttihad ve Terakkî**, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1983
- Dînî Bestekârlarımız**, Tercüman gazetesinde tefrika, 1983
- Son İslâm Devletleri**, Tercüman gazetesinde tefrika, 1983
- Balkan Savaşı**, Tercüman'da tefrika 1986
- Sâdeddin Arel**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, 160 s. (20.000 tiraj) (tükendi).
- Hacı Ârif Bey**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, 128 s. (20.000 tiraj) (tükendi).
- Târih Sohbetleri**, Hayat'da tefrika, 1986
- Osmânoğulları ve Türk Mûsikîsi**, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1987, 30 s. (tükendi).
- Türk Mûsikîsi**, Teknik ve Târih, Türk Petrol Vakfı, İstanbul 1987, 120 s. (5.000 tiraj) (tükendi).
- Türkiye'de Askerî Müdâhaleler**, s. 1-36, çift sütun, Tercüman yayını, İstanbul 1987 (100.000 tiraj) (tükendi).
- İtrî**, Kültür Bakanlığı, 112 s., Ankara 1987 (15.000 tiraj) (tükendi)
- Dede Efendi**, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1987, 232 s. (15.000 tiraj), 2. baskı 1996, 240 s. (5.000 tiraj) (tükendi).
- Abdülkaadir Merâîî**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1988, 96 s. (15.000 tiraj) (tükendi).
- Keçeci-zâde Fuâd Paşa**, Kültür Bakanlığı, 1988 (15.000 tiraj), 116 s. (tükendi).
- Şevki Bey**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1988, 148 s. (8.000 tiraj) (tükendi).
- Âfî Paşa**, Kültür Bakanlığı, 1988, 148 s. (8.000 tiraj) (tükendi).

-Kaanûnî Sultân Süleymân, Ankara 1989, 176 s., Kültür Bakanlığı (15.000 tiraj) (tükendi).

-İkinci Mahmûd, Ankara 1989, 124 s., Kültür Bakanlığı (15.000 tiraj) (tükendi)

-Şark Mes'elesi, Ankara 1989, 58 s. (10.000 tiraj), Almanca tercümesi: **Die Ostfragen**, 1989, 80 s., Fransızca tercümesi: **Question d'Orient**, 1989, 80 s. (hepsi tükendi).

-Osmanlı Devleti Târîhi, Faisal Finans Kurumu, 2 c, 1.160 s., İstanbul 1986 (5.000 tiraj), Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, 2 c., 1.168 s. (5.000 tiraj), bir de Yimpaş Holding'in korsan baskısı var (tükendi) (Arabca tercümesi: Adnân Mahmûd Selmân. **Târîhu'd-Devleti'l-Usmâniyye**, Kahire 1988, 1990, 2 c., 680+878 s., (10.000 tiraj) (hepsi tükendi). Gözden geçirilmiş son baskı: 2 c., Ötüken, İstanbul 2004, 640+484 s.

-Tarih Ansiklopedisi, BATEŞ, İstanbul 1991, 2 c., 832 s. (çift sütun) (10.000 tiraj) (tükendi)

-Büyük Türkiye Târîhi (Başlangıcından Zamânımıza Kadar Türkiye'nin Siyâsî, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Târîhi), Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977-1979, 14 c. (toplam 6.904 s.) (55.000 tiraj) (tükendi).

-İslâm Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c.I, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, 1.060 s. (5.000 tiraj) Arabca trc. Adnân Mahmûd Selmân, 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi)

-Türkiye Devleti (1074-1990), Devletler ve Hânedânlar, c.II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 1.200 s. (5.000 tiraj), 2.baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi).

-İlk Çağ Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c.III, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 565 s. (5.000 tiraj), 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi).

-Avrupa Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c.IV, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, 900 s. (5.000 tiraj), 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi).

-Lâtin Avrupa ve Amerika Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c.V, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, 960 s. (6.500 tiraj) (tükendi).

-Türk Mûsikîsi, Türk Dünyası El Kitabı, TKAE, Ankara, 1992, c.II, s. 487-535.

-Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri, Atatürk Yüksek Kurumu, Ankara 2000, 592 s., çift sütun. (3.000 tiraj).

-Târihten Portreler, Türkiye gazetesi, haftalık yazılar, 1990-92, kitap hâlinde Ötüken 1998, 366 s. (5.000 tiraj).

-Sâz eserlerinin notaları: Dr. Yılmaz Karakoyunlu, **Parlamentar Bestekârlar**, TBMM nş., Ank. 1999, s. 145-58. ve Tarık Kip, **TRT Saz Eserleri Repertuvarı ve Mûsikî Mecmuası**, 1965 ve Onur Akdoğan, **Tarihçi ve Müzikolog Yılmaz Öztuna**, İzmir 1990.

-**Târihten Sohbetler**, **Türkiye** gazetesi, haftalık yazılar, 1992-97, kitap hâlinde: 3 c., toplam 1.248 s. Ötüken, 1988 (5.000 tiraj).

-**Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi**, 2 c., 480+592 s. (çift sütun), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990 (5.000 tiraj) (tükendi).

-**Târih Konuşmaları**, TRT2'de cumartesi geceleri 25 dakikalık TV sohbetleri, 2,5 yılda 125 konuşma, 2001-2003.

-**Çerçeveden Yansımalar**, TGRT-Haber TV'de her ayın ilk pazartesi gecesi 90 dakika politika konuşması (başlangıç: Kasım 2004).

-**Büyük Osmanlı Târihi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1994, 10 c., yaklaşık 5.500 s. (30.000 tiraj).

-Makaleler, fıkralar, etüdler, ansiklopedi maddeleri: **Hayat Ansiklopedisi**'nde 874 madde; **Hayat Küçük Ansiklopedi**'de 200 kadar madde; **Hayat Târih Mecmuası**'nda 500 kadar etüd, makale, tenkiyd; **Dünyâ** gazetesinde 500 kadar siyâsî makale; **Son Havâdis**'de 250 kadar siyâsî makale; **Hayat** mecmuasında 60 kadar makale; **İstanbul Ansiklopedisi**'nin her iki baskısında 40 kadar madde; **Yeni İstanbul** gazetesinde 20 kadar makale; **Türk Kültürü** mecmuasında 20 kadar etüd; **İslâm-Türk Ansiklopedisi**'nde 10 kadar madde; **Türk Ansiklopedisi**'nde 2.700 kadar mûsikî ve târih maddesi; **Meydan-Larousse**'da 800 kadar 12 ciltteki bütün Türk Mûsikîsi maddeleri; **Ses San'atçılar Ansiklopedisi**'nde 135 kadar madde; **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**'de (Ferid Devellioğlu) 700 kadar bütün Türk Mûsikîsi maddeleri; **Yeni Türk Ansiklopedisi**'nde ansiklopedinin dörtte birini oluşturan bütün mûsikî, târih ve Türkiye dışı coğrafya maddesi; **Tercüman**'da 1.000 küsur gündelik fıkra; **Türkiye** gazetesinde 2.000 kadar başmakale; çeşitli dillerde gazete, dergi, ansiklopedilerde 2.000'e yakın makale. Kitap hâline getirilmiş makaleler bu listenin dışındadır.

Müellifin genel yayın müdürü ve başredaktör olarak yayınladığı başlıca periodikler: **Hayat Ansiklopedisi**, **Hayat Târih Mecmuası**, **Türk Ansiklopedisi**, MEB (K-S harflerine ait ciltler). Hayat, MEB ve Kültür Bakanlığı serileri içinde pek çok kitap.

